1946 yılında Dördüncü Cumhuriyet kurulduktan sonra savaş bozgununun yarattığı durum Amerika'nın malî yardımıyle düzeltilebilmiştir. Savaş sonrasında ortaya atılan Avrupa'nın ekonomik birleştirilmesi fikrinin öncüsü Fransız devlet adamı Robert Schumann olmuştur. Fransa böylece hem içte güçlenir, hem de Avrupa'yı güçlendirmeye çalışırken denizaşırı topraklarında büyük zorluklarla karşılaşmaya başlamıştır. Suriye ve Lübnan gibi Ortadoğu toprakları kan dökülmeden ayrılmış; fakat Çinhindi Fransa için yıllarca, zor bir sorun olarak kalmıştır. Çinhindi'nin arkasından Tunus ve Fas bağımsızlıklarını elde etmişler, Fransa Britanya Millet Topluluğununkine benzer bir statüyle bu ülkeleri hiç değilse dış politikalarında kendine bağlı tutmak istemiş; ancak başarı kazanamamıştır. Ceyazir de bağımsızlığını almak için ayaklanınca, uzun süredir bu ülkede yaşayan Fransızların sayıca çok oluşu, bütün anavatanı harekete geçirmiş, hatta 1958 yılında ordunun bir darbeye girişmesine bile yol açmıştır. Bu olaydan sonra, on iki yıldır iktidardan uzak bulunan General de Gaulle büyük yetkilerle görev başına çağrılmıştır. Generalin halk oyuna sunduğu ve devlet başkanına eskisinden çok daha fazla yetki tanıyan anayasa ile Beşinci Cumhuriyet kurulmuştur. Buna rağmen Cezayir muhafaza edilememiştir. De Gaulle'ün 11 yıl süren ve Fransa tarihinde en uzun başkanlık süresi olan bu dönemde dörder yıllık kalkınma planlarıyle içte ekonomi çok parlak bir duruma gelmiş, dışta da Almanya ile dostluk anlaşması, Çin'in tanınması, Nato'ya bağlılığın çözülmesi gibi hareketler Fransa'ya yine dünyanın birinci sınıf devletleri arasındaki yerini vermiştir.

1968 yılı mayısında başlayan öğrenci-işçi hareketleri aynı yıl içinde bastırılmışsa da General de Gaulle 1969 nisanında yeni bir halk oylamasına gitmiş ve bunun sonucunda görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1969 haziranında yapılan seçimler sonunda, cumhurbaşkanlığına Pompidou gelmiştir.

Sanat: Ortaçağ başlarında Franklar politik bakımdan ülkeyi tüm ele geçirdikten sonra, Merovenj hanedanı zamanında sanatta yepyeni bir anlatım yolu doğmuş, bu anlatım yolu Karolenj sanatında en parlak durumuna gelmiştir.

Normanların ülkeyi ellerinde tuttukları IX. yüzyıldan sonra roman stili denen ve ancak XI. yüzyıla girildikten sonra bütün nitelik ve özelliklerini bulan üslûp başlamıştır. Bu stilin ilk örnekleri duruluğu çok ileri bir basamağa vardıran manastırlar olmuştur. Yüzyıl sonlarına yaklaşıldıkça minyatür sanatının gelişmesi bu duruluğa az da olsa bir değişiklik getirmiştir. XI. yüzyılın roman mimarlığının en önde gelen örnekleri Bourgogne'da Cluny ve Fontenay, Provence'de Thoronet manastırlarıdır. Aynı dönemde Bizans sanatının etkisi de çok güçlü olmuştur. Fransız ortaçağ yapısında en belirli özellik anlatıma düz çizgilerle varılmasıdır. Mimarlık gibi heykelcilik de yerel anlatım biçimleri bulmuştur. Daha XII. yüzyıl başlarında Ile-de-France yöresinde kendini göstermeye başlamış olan gotik stilde eserlerin ilk büyük örnekleri Saint-Denis, Chartres, Le Mans, Angers katedralleri, Notre-Dame de Paris'nin Sainte Anne kapısı heykelleridir. Ortaçağ sonunda ve XVI. yüzyılın önemli bir parçasında gotik stil «flamboyant» adı verilen aşamaya girmiştir; bu aşamada çizgilerde yukarı atılış daha belirli bir duruma geçmiş, keskin bir gösteriş niteliği bütün gotik mimarlık ve heykelciliğini etkisi altına almıştır. XIV. ve XV. yüzyıllarda birçok kamu yapısı ve özel yapı bu stilde yapılmıştır. Paris'te Cluny manastırı, Bourges'da Jacques Coeur'ün konağı, Rouen'da adalet sarayı bu dönem mimarlığının en ilginç örnekleridir. XII. yüzyıl boyunca Haçlı Savaşları nedeniyle Doğu etkisi altında kalmış olan askerî mimarlık, gotik dönemde büyük değişikliklere uğramıştır. XIII. yüzyılda yapılan Angers kalesinin burçlu, kuleli klasik bir ortaçağ kalesi biçimi göstermesine karşı, bir sonraki yüzyılda Avignon'da yapılan kale (papalık sarayı) bir saraya benzemektedir. Gotik dönemden de mimarlık ve heykelcilik birbirinden ayrılmamıştır. Ancak zaman geçtikçe mimarlık kendine özgü bir yola girmiştir. Reims katedrali bu özerk yolun ilk büyük örneklerindendir. İki sanat dalı arasındaki bu ayrılış, en çok XIV. yüzyılda Yüzyıl Savaşları başlayıp da büyük yapı işleri durduğu ve sanatçılar kendilerini, yapıdan ayrı, salt heykele ve mezar heykellerine verdikleri zaman tüm belirli olmuştur.

XIII. ve XIV. yüzyılda değerli madenlerin ince işlenmesi ve minecilik de gelişmiştir. Bu sanat dalları küçük Meryem Ana heykellerinde en yaygın konusunu bulmuştur. Ortaçağ sonlarında minyatür sanatına paralel olarak resimde de büyük adımlar atılmıştır. Yerli ressamların yanı başında İtalyan sanatçıların da gelip özellikle Avignon ve çevresinde çalıştıkları görülmüştür. Ortaçağ Fransız güzel sanatlarından kalan pek çok isim arasından birkaçını sıralamak gerekirse şu kişilerden söz edilebilir: Heykelde Jean de la Huerte, Antoine Le Moiturier, Jean Moral, Michel Colombe, mimarlıkta Guillaume de Sens, Jean d'Orbain, Robert de Luzarches, Pierre de Montereau. Resme gelince ortaçağda kişisel ad bırakmış ulusal bir Fransız resmi vardır denmesi, Jean Fouquet'den başka bir ad verilmesi hayli güçtür. Bu dönem Fransız resmi İtalyan ve Flaman okulu ile birlikte yürümüştür. Minyatürde André Beauneveu ile P. ve J. de Limbourg'lar etkili sanatçılar olmuştur. XV. yüzyılda Flaman ve İtalyan resminin etkisi çok belirli bir biçimde kendini göstermeye başlamıştır. Yabancı sanatçılar çoğunlukla Avignon ve Aix gibi Provence şehirlerinde çalışmışlardır.

İlk Rönesans çizgileri Fransa'da oldukça geç, ancak XV. yüzyılın son on yılında ve İtalyan sanatçıların öncülüğüyle kendini göstermiştir. XVI. yüzyıl boyunca İtalyan sanatçıların Fransa üzerindeki etkisi artmıştır. Leonardo da Vinci, Benvenuto Cellini gibi bütün çağların en büyük sanatçıları arasında

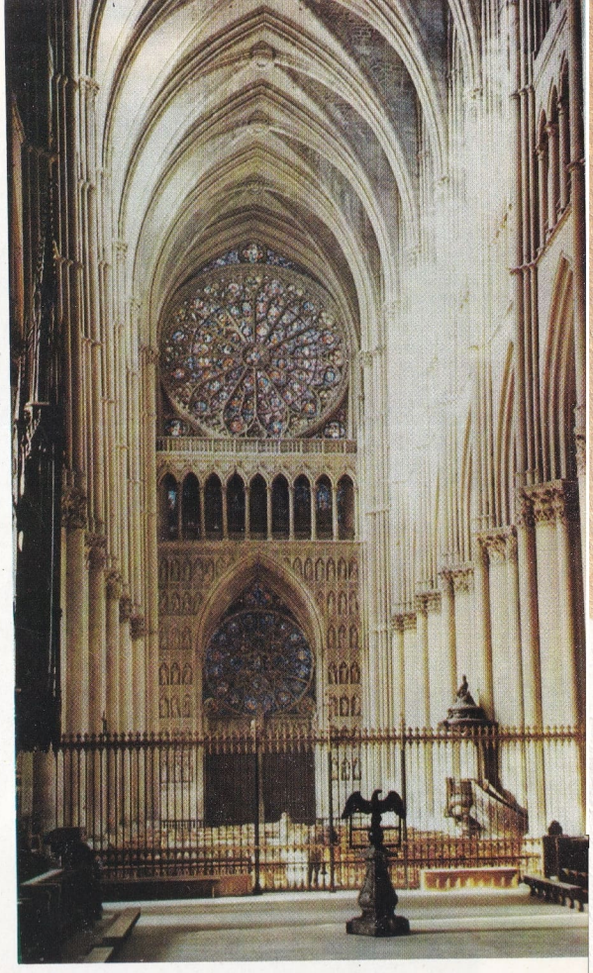

Reims katedralinin içi. 1211'de yapımına başlanan bu katedral gotik anlayışın en önemli örneklerinden biridir

Pol de Limbourg'un 1416 yılında yapmış olduğu bir minyatür.

Auguste Renoir'ın «Piyano Çalan Kızlar» adlı tablosu. Renoir'ın, en önemli temsilcilerinden biri olduğu izlenimcilik, XIX. yüzyılın sonlarıyle XX. yüzyılın başlarında Fransa'da gelişen sanat akımlarının en önemlilerinden biridir.

sayılan kimseler, sonraları Fontainebleau okulu diye anılacak olan çevreyi kurmuşlardır. Bu yalnız resim, minyatür, ince maden işlenmesi alanlarında kalmamış, aynı zamanda mimarlıkta da böyle olmuştur. XVII. yüzyıl sanatçılarının bir kısmı İtalyan üslûbuyle ulusal ögeleri birleştirmek yolunda gitmişler, bir kısmı ise katıksız bir ulusal yol aramışlardır. Sonunda kesin bir simetrinin hâkim olduğu bu ulusal yol ya da klasik üslûp kendini kabul ettirmiştir. Yüzyılın başında yapılan Vosges ve Dauphin meydanlarıyle başlayan ve Louvre, Tuileries ve Versailles saraylarının yapımına kadar giden bu klasik üslûp bir süre Avrupa'nın çeşitli sanat çevrelerini etkisi altında tutmuştur. Ancak bunun yanıbaşında İtalya'nın etkisiyle gelişen barok bir akım da eksik olmamıştır. Resimde klasik metot Philippe de Champaigne ve Eustache Le Sueur ile işlenirken, Simon Vouet barok yolda çeşitli eserler vermiştir. Bir yandan da La Tour, Lenain gibi büyük ressamlarda Caravaggio'nun etkileri görülmüştür. Ancak bütün bu akımların XVII. yüzyıl Fransa'sında birbirinden tüm ayrı kaldığı söylenemez; çünkü bir Le Brun çıkıp Versailles'ın dekorasyonunda hem klasik, hem barok eğilimleri birleştirebilmiştir. Yüzyılın sonunda Rubens'le yerleşen bol renkli resim XVIII. yüzyılda kumaşlara aktarılmıştır. 1662'de Le Brun'ün yönetimine giren Gobelins dokumaevi uzun bir dönem Fransız uygarlığının çağdaş zevkini en iyi yansıtan örnekler vermiştir.

XVIII. yüzyıla bir önceki yüzyılın klasik çizgilerine bir tepkiyle girilmiştir. Her ne kadar temeldeki birtakım klasik çizgiler yok olmamışsa da, Louis XIV.'ün ölümüyle burjuva sınıfında yeni bir hayat düzeninin ortaya çıkması sanatta da büyük değişiklikler yaratmıştır. Bu değişiklik çizgilerden, kalıplardan sıyrılıp serbestliğe gidiş olarak kendini göstermiştir. Bu, brujuva sınıfının, her biri birer küçük saray olmaya özenen, konaklarındaki toplantılar oldukça bağımsız sanatçı toplulukları yaratmış, o zamana kadar yalnız hükümdarları ve kilise büyüklerini konu almış olan portre sanatı gelişmiştir. Watteau, Fragonard bu dönemin en ünlü ressamlarıdır. Portrede M.Q. de la Tour ve J. M. Nattier, natürmortta J.B. Chardin günümüze kadar etkilerini sürdürmüş sanatçılardır. Yüzyılın ortalarında heykelden çok mimarlıkta klasik stile bir dönüş görülmüştür. Neoklasisizm adını alan bu akımın en büyük örneği J.G. Soufflot tarafından Paris'te yapılmış olan Panthéon'dur. Heykelde neoklasiklerin en büyük temsilcisi ise Houdon olmuştur.

XIX. yüzyıl mimarlığında başka ülkelerde olduğu gibi Fransa'da da bir geriye dönüş görülmüştür. Bir yandan neoklasik akım zayıflarken, bir yandan büyük mimar ve sanat kuramcısı Viollet-le-Duc ülkenin çeşitli yerlerinde gotik yapıları onarmıştır. Yeni maddelerin demir ve dökmenin kullanılmasıyle değişik eserler ortaya çıkmıştır (Eiffel Kulesi, 1882). Heykelde, d'Angres gibi romantik elemanlarla çalışan sanatçılarla başlamış ve Rodin gibi natüralist elemanları ele alan sanatçılara dönmüş bir akım görülmüştür. XIX. yüzyılda en fazla çokdeğerlilik gösteren güzel sanat dalı resim olmuştur. Yüzyılın başlarında duruluğu ideale vardıran J.A. Ingres en önemli isimdir. Antoine Gros resimlerini romantik bir durulukla çizmiştir. 1830 yılına doğru bu romantik eğilim çok belirli olmuş ve en büyük temsilcisini E. Delacroix'da bulmuştur. Géricault ile başlayan gerçekçi resim, Courbet'nin cüretli kişiliğiyle sürdürülmüştür. Bir önceki yüzyılda başlayan natüralist akım ise Corot ve Barbizon okulu peyzajcılarıyle gelişmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyıl başlarında doğan büyük hareketlerin kapsamı o kadar geniş olmuştur ki, bunlar birer Fransız sanat akımı olmakla kalmamış, bütün Batı dünyasınca benimsenen ve izlenen yollar olmuştur. Bunların en önemlisi, etkileri en derin olanı ve geniş halk tabakaları tarafından en çok tanınanı Impressionnisme (izlenimcilik) okuludur. Claude Monet, Edouard Manet, Auguste Renoir, Camille Pissaro, Paul Cézanne vb. gibi temsilcileri günümüzde de resim sanatını etkilemekte olan bu geniş hareketten başka fovizm, kübizm, sürrealizm gibi akımlar da çoğunlukla Fransa'da doğmuş ya da hiç değilse en parlak örneklerini ve kuramcılarını orada vermiş okullar olmuştur. Bu arada Utrillo ve Chagall gibi belirli bir okuldan olmayıp kişisel metotlarıyle büyük etki yapmış sanatçılar da eksik olmamıştır. İzlenimci resim XIX. yüzyıl sonunda heykelciliğe de bir yön vermeye başlamıştır. Hatta Degas gibi büyük ressamlar çok değerli heykeller vermişlerdir. Mimarlık ve heykelcilik kübik resimden de büyük etkiler almıştır. Mimarlık sonraları, II. Dünya Savaşından sonra, çok büyük aşamalardan geçerek en güçlü temsilcisini Le Corbusier'de bulan duru ve usçul bir anlatım biçimine varmıştır.

Dil: Fransa, Avrupa ülkeleri arasında dil birliği en ileri olanlardan biridir. Sadece sınırlara yakın üç bölgede halk Fransızcadan başka bir dil konuşmaktadır. Bu bölgeler, güney-batıda Bayonne ilinde, kuzey-batıda Bretanya'da ve kuzey-doğuda Belçika ve Almanya sınırlarında birer kesimdir. Bayonne ilinde aşağı yukarı 100 000 kişi Bask dili konuşmaktadır. Kaynağı İspanya'da olan bu dilin, bugün Fransa olan topraklara henüz Hint-Avrupa dilleri yerleşmeden önce o bölgenin dili olduğu sanılmaktadır. Bretanya'da, ataları Galya'nın ilk halkından değil de V.-VI. yüzyıllarda Cermenler tarafından alınan İngiltere'den kaçmış göçmenler olan bir topluluk tarafından konuşulan Bretonca ise bir Kelt lehçesidir. Kuzey-doğu sınırlarında, ufak bir kesimde Flamanca ve Almanca konuşulur. Ülkenin geri kalan bölümünde Rönesans'a kadar Latinceden türemiş üç benzer lehçe olan Fransızca, Frankoprovansal (Orta Fransa lehçesi) ve Provansal (Güney Fransa lehçesi) konuşulmuştur. XIV.-XV. yüzyıldan sonra, bu lehçelerden Fransızca tartışma götürmez bir üstünlük kazanmıştır.

Latinceden türeyen ve **Roman dilleri** adını alan dillerden (Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Rumence vb.) en eski yazılı metne (Strasbourg Andı, 842) sahip olan Fransızcadır ve elde bu dilin gelişmesinin izlenebileceği bir dizi metin vardır. Bugün Fransa olan topraklar üzerinde Latinlerden önce bir Kelt dili konuşulduğu ve bu topraklar Latinlerden sonra da ortaçağ başlarında Frankların saldırısına uğradığı için, bu iki tabaka arasında kalan Fransızca, roman dilleri içinde kaynağından en çok uzaklaşan dil olmuştur.

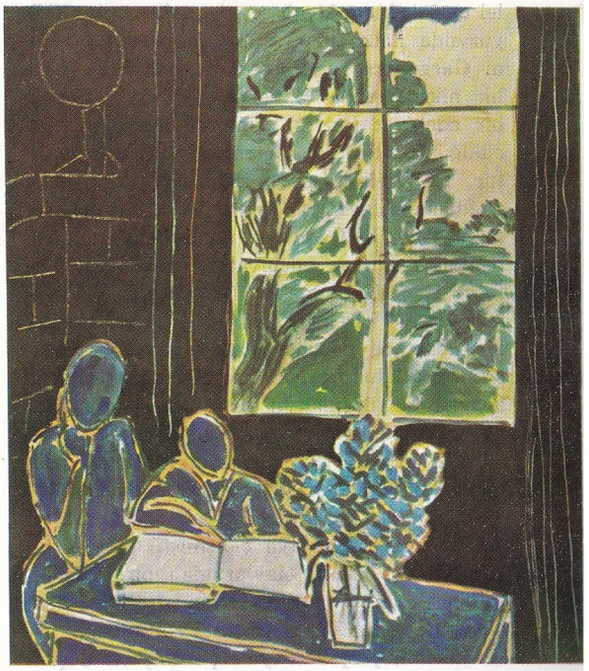

Matisse çağımızın en büyük resim sanatçılarından biridir. Resimde Matisse'in 1947'de yaptığı bir tablo görülüyor.

Edebiyat: 842 yılında kral Cermen Louis tarafından okunan ve Fransız dilinde kaleme alınmış en eski belge olarak kabul edilen **Serment de Strasbourg** (Strasbourg Andı) dan sonra IX.-XII. yüzyıl arasındaki bütün metinler dinsel konuda yazılardır. XII. yüzyıl başlarında **Chansons de Geste** denen destanlarla (en ünlüsü: **Chanson de Roland**) gerçek Fransız edebiyatı başlamıştır. Bu epik edebiyatla birlikte yürüyen **Roman courtois** (saray türü roman ya da soylular romanı; en ünlüsü: **Roman de la Rose**) da gittikçe zevklerinde inceleşen ortaçağ toplumunun, destanlardakinden ayrı çeşitli yönlerini yansıtmıştır. XIV. yüzyıldan sonra lirik şiir zayıflamış, daha kesin anlatımlı bir şekle dönülmüştür. XV. yüzyıl şiirinin en önemli temsilcisi François Villon (1431-1463) olmuştur. Düzyazının ilk önemli örnekleri Haçlı seferlerinin başlamasıyle, tarihçilerin bu seferler konusunda verdikleri eserlerde görülmüştür.

XV. yüzyılın sonunda başlayan İtalya seferleri, Fransız edebiyatını eski kaynaklarla beslenen bir uygarlıkla ilişki durumuna geçirmiştir. Bu ilişkilerden humanizma akımı doğmuştur. Bu akımı destekleyen ve koruyan François I., 1529 yılında **Collège de France**'i kurmuştur. Din alanındaki reformlara para-

lel olarak bir eskiçağ sevgisi gelişmiştir. XVI. yüzyılda halk edebiyatının en parlak örneğini **Gargantua** ve **Pantagruel** adlı beş kitaplık hikâyeleriyle Rabelais vermiştir. Seçkin bir edebiyat tipi ise Clément Marot'nun öncülüğünü ettiği **La Pléiade** grubuyle doğmuştur. La Pléiade grubu Fransız şiirine eskiçağdan esinlenen bir büyüklük ideali sokmak istemiştir. XVI. yüzyıl sonlarında din çatışmaları açıkça edebiyatta yankılarını göstermiştir. Montaigne'in 1580 yılında yayınlanan **Essais** (Denemeler) adlı kitabı, karışık bir dönemde düşünce özgürlüğünü yitirmeksizin, mutluluk verebilecek bilgeliğin yollarını arayan bir düşünürün eseri olarak yüzyıllar boyunca Batı toplumunu etkilemiştir.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Fransız edebiyatı kesin kurallar peşinde giden sanatçılarla duygululuk ve düşsellik arayanlar arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Bu yarım yüzyılın en önemli olaylarından biri Richelieu'nün 1653'te **Académie Française**'i kurması olmuştur. Bu, XVII. yüzyıl Fransa'sının kesin kurallı, çerçevesi iyice çizilmiş bir düşünce hayatı aradığını göstermektedir. Yüzyılın ikinci yarısı klasik edebiyat akımının yerleştiği dönem olmuştur. Bu akım, en büyük örneklerini Corneille ve Racine ile tragedyada, Molière ile güldürüde vermiştir. Manzum hikâyede La Fontaine, edebî düzyazıda Bossuet, özdeyişlerde La Rochefoucauld, mektup türünde Madame de Sévigné, anılarda Cardinal de Retz yüzyılın belli başlı kişileri olarak tanınmışlardır. Şiirin düzyazıdan üstünlüğünün tartışma götürmediği bu yüzyılda ileride edebiyat türlerinin en önemlisi olacak olan romanın da ilk örnekleri görülmüştür. Madame de la Fayette'in **Princesse de Clèves** (1678) ve Furetière'in **Roman Bourgeois** (1666) adlı kitapları romanın ilk öncüleridir. Bunlardan birincisi psikolojik incelemeler, ikincisi toplum incelemeleri veren romanlardır.

Yüzyılın sonlarına doğru Charles Perrault tarafından başlatılmış olan **Querelle des Anciens et des Modernes** (Eskiler-Yeniler Çekişmesi) Louis XIV. yönetiminin sertliğiyle bile bastırılamamış ve eskiçağ edebiyat geleneğini savunanlarla içinde bulunulan çağın üstünlüğüne inananlar arasındaki çatışmanın arkası uzun süre kesilmemiştir.

Voltaire'i hem giyinir hem de kâtibine mektup yazdırırken gösteren Huber'in bu tablosu Paris'te Carnavalet müzesindedir.

XVIII. yüzyılda başka ulusların uygarlık ve kültürleriyle olan ilişkiler geliştirilmiştir. Bunlardan özellikle İspanyolların macera romanı türü **novela picaresca** ve İngilizlerin yergili romanı etkili olmuştur. Montesquieu tarafından ahlâk, adalet, toplumbilim alanlarında başlatılan usçul akım, burjuvazinin iktidarı ele geçirmeye hazırlanırken ortaya koyduğu fikir hareketinin bir parçası olmuştur.

XVIII. yüzyılın önemli bir düşünce hareketi de **Encyclopédie** (Ansiklopedi) hareketi olmuştur. Yüzyılın güçlü düşünür ve yazarlarından Denis Diderot ile matematikçi d'Alembert'in çıkardıkları ve çağdaş düşünürlerin çoğunun (Rousseau, Voltaire, Montesquieu vb.) çalışmalarına katıldığı bu sözlük, özgür düşüncenin en parlak bir biçimde sözcülüğünü yapmıştır. Rousseau'nun Ansiklopedide açtığı içtenlik akımı, yüzyıl ilerledikçe romantizm-öncesi akımıyle birleşmiş, Bernardin de Saint-Pierre ve Restif de la Bretonne'un eserleriyle çok belirli bir yola girmiştir. Ancak yüzyılın düzyazı türündeki en büyük örneği de Laclos'nun yazdığı **Les Liaisons Dangereuses** (Tehlikeli İlişkiler) olmuştur.

Büyük devrim, politika edebiyatının yanıbaşında bir büyük şairi, André Chénier'yi getirmiştir. Onu Napolyon döneminde kişiliğini bulan Benjamin Constant ve Chateaubriand izlemişler. Onlarla aşağı yukarı aynı döneme rastlayan Madame de Staël ise Alman kültürüne dönük yeni bir edebiyat anlayışı getirmiştir.

XIX. yüzyılın ilk yarısı büyük romantiklerin, Lamartine, Hugo, Vigny ve Musset'nin dönemi olmuştur. Bu dönemde romancılar da psikolojik incelemeler üzerine eğilmişlerdir. Ancak, bu dönemin en büyük iki romancısı Honoré de Balzac ve Stendhal psikolojik incelemelerini belirli bir toplum çerçevesine oturtmaktan da geri kalmamışlardır. Avrupa çapındaki bu roman hareketine paralel olarak Michelet'nin eseriyle tarih yazımı alanı da aynı parlaklığa varmıştır.

1830 yıllarında edebiyat eleştirmesi türünde Sainte-Beuve, şiirde Nerval ve Gautier etkili kişiler olmuştur. Gautier'nin başında bulunduğu ve «Sanat için Sanat» ilkesini izleyen Parnasse okulu Leconte de Lisle, J. M. de Hérédia, Théodore Banville gibi temsilciler göstermiştir. 1848 devrimiyle büyük toplumsal ümitler yıkılırken romantizm de çökmeye başlamıştır. Yüzyılın ikinci yarısında ise Baudelaire, modern şiirsel duygululuğu yerleştiren sanatçı olmuştur. Baudelaire'in, izleyicileri Verlaine ve Rimbaud, hatta, onlara pek benzememesine rağmen Mallarmé üzerindeki etkileri derin olmuştur. Bu dönemin, romanhikâye türünde ilk büyük sanatçısı olan Flaubert, natüralist yazarlar olan Maupassant'a, Goncourt kardeşler'e ve Rougon-Macquart serisi ile —Balzac'ın Comédie Humaine adlı serisi gibi— bir çağın toplumunu anlatan Zola'ya öncü olmuştur. Yüzyılın sonunda ortaya çıkan Dreyfus dâvası başta Zola olmak üzere birçok yazar ve düşünüre toplumsal sorunlar karşısında tutumunu belirtmek olanağını vermiştir.

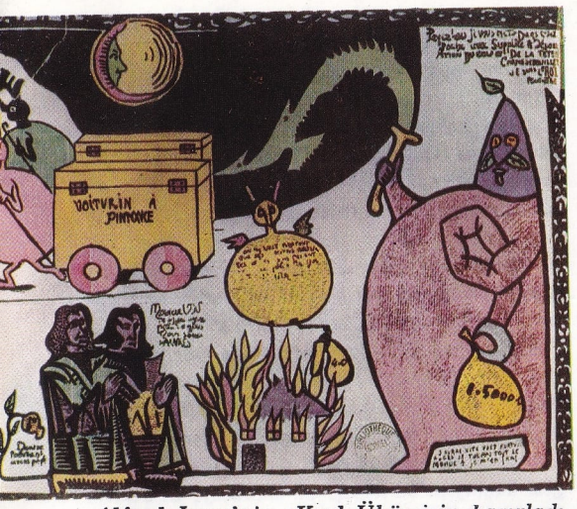

Alfred Jarry'nin «Kral Übü» için hazırladığı program (1896). Bu oyun Fransız tiyatrosundaki ilk öncü denemedir.

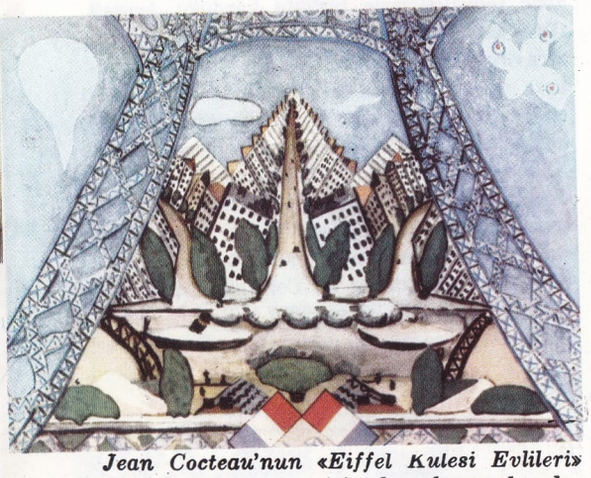

Jean Cocteau'nun «Eiffel Kulesi Evlileri» (1921) adlı oyunu için hazırlanan bu dekor taslağında da öncü bir anlayış görülmektedir.

XX. yüzyıl başlarında temsilcilerini Péguy, Claudel, daha sonraları Bernanos ve Mauriac'da bulan sağcı bir edebiyat akımı başlamıştır. Pozitivizme gösterilen bu tepkinin Nietzsche ve Bergson'un felsefelerine bağlı olduğu düşünülebilir. Bergson'un felsefesi Alain'in düşünceleriyle birleşerek Valéry'nin eserlerini etkilemiş, Proust'un büyük psikolojik roman serisini başlatan etken olmuştur. Aynı kuşaktan olan Gide ise hiç bir okula bağlı olmayıp zaman zaman din adamı yolunu ya da ahlâkdışı yaşayışı, zaman zaman estetizm ya da klasisizmi, komünizm ya da bireyciliği, Protestanlığı ya da Katolikliği övmüştür.

Tiyatroda avant-garde (öncü) denen bir akım Jarry'le güçlenmeye başlamış, daha sonraları Ionesco ile halk tabakalarınca benimsenmiştir. Ancak bu akım çağın gidişine uygun ve XIX. yüzyıldan bu yüzyıla doğal olarak, aksamadan geçen tiyatroyu etkilememiş ya da az etkilemiştir. Gerek tiyatro, gerek romanın, ruhbilimsel temalarda Freud'dan, toplumbilimsel temalarda Marx'tan geniş ölçüde esinlendiği tartışma götürmemektedir.

I. Dünya Savaşını izleyen yıllarda **roman fleuve** (ırmak roman) denen çok uzun, birkaç kuşağın hikâyesini ele alan roman türü Proust'un açtığı çığırda ilerlemiş ve Romain Rolland, Jules Romain, R.-M. du Gard gibi büyük romancılar tarafından benimsenmiştir. İki savaş arasında Céline ve Malraux gibi gerçekçi, fakat herhangi bir okuldan etkilendiği açıkça görülmeyen romancılar ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşında varoluşçuluk felsefe okulunu edebiyata getiren J.-P. Sartre ve A. Camus gibi roman ve oyun yazarları büyük halk toplulukları için yeni sayılabilecek düşünceleri yaymışlardır. Bu türlerin hiç birine girmeyen A. Maurois, çok verimli bir romancı olmuştur. 1950 sonrası romanında ise büyük değişiklikler görülmüştür. Yeni roman ya da anti roman denen bir akım Michel Butor ve Alain Robbe-Grillet'nin öncülüğünde ortaya çıkmış ve güçlü izleyiciler bulmuştur.

Tiyatro: Fransa'da ilk tiyatro, dinsel konulu oyunlarla ortaya çıkmıştır. **Drame liturgique** denen bu oyunlar IX. ve XII. yüzyıllar arasında bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Ancak bütün bu süre içinde tiyatro kilisede kalmayıp sokağa, meydanlara yayılmış, halka daha fazla yaklaşmıştır. Latin dilinde olan bu oyunların, halka yaklaştıkça, Fransızca olarak hazırlanmasına gidilmiştir. Bu ilk oyunlar bir ya da birkaç saatta bitmeyip günlerce (bazen otuz, otuz beş gün) süren gösteriler olmuştur. Oyuncuların gruplaşmaları dinden tam ayrı bir tiyatronun da doğmasına yol açmıştır. Fars denen bu tür, Fransız din dışı tiyatrosunun XVI. yüzyıla kadar en güçlü temsilcisi olmuştur.

Yunan örneklerine göre ve Fransızca olarak kaleme alınmış ilk tragedya ve güldürüler Rönesansta ortaya çıkmış olmakla beraber, o dönemden gerçekten güçlü bir eser kalmamıştır. XVI. yüzyılda İtalyan oyun yazarının etkisinin büyük olduğu bilinmektedir. Yüzyılın sonlarına doğru İtalya'nın etkisi yalnız yazarlarla kalmayıp **Commedia dell'Arte** oyuncuları Fransız saray ve konaklarına gelip gösteriler vermeye başlamışlardır. Aşağı yukarı yüzyıl boyunca bu yabancı sanatçılar Fransa'dan ayrılmamışlar ve ileriki dönemlerin Molière gibi, Marivaux gibi oyun yazarları üzerinde bile etkili olmuşlardır. XVI. yüzyılın yarısında profesyonel oyuncuların gruplanmalarıyle tam anlamında bir «tiyatro adamı» doğmuştur. Yazar, başkomik ve oyuncu olan bu tiyatro adamının ilk büyük örneği A. Hardy'dir. Önceleri taşrada gezgin olarak gösterilerde bulunan topluluklar, krallığın güçlenmesiyle başkentte toplanmaya başlamışlar, bu da yeni gerekleri, özellikle tiyatro yapısı bulma gereğini ortaya koymuştur. Bir yandan eski oyun salonları tiyatroya dönüştürülürken, bir yandan da yeni tiyatro binaları yapılmasına başlanmıştır. XVII. yüzyılda tiyatro yapısı bugünkü biçimini bulmuştur. Artan masraflar devleti de harekete geçirmiş, tiyatrolara dönem dönem sırayla ödenek verilmesine başlanmıştır. Tiyatro sevgisi çeşitli toplum kesimlerine yayılırken seyirci sayısı da hızla artmıştır. Seyircinin zevkleri incelir, belirli bir disipline bağlanırken oyuncuda da seyirciye daha büyük bir saygının uyandığı görülmüştür.

Bu tiyatronun en büyük, en parlak örneklerini Corneille ve Racine vermişlerdir. Tragedyalarında XVII. yüzyılın dinsel düşüncesiyle eskiçağ kahramanlığının düzenli bir karmasını vermişlerdir. Molière ise klasik çağ ile ortaçağın farsı üzerine İtalyanların güldürü ögelerini ekleyerek yüzyıla uydurulmuş bir güldürü meydana getirmiştir.

Molière'in ölümünden az sonra kurulan **Comédie Française** (ya da **Théâtre Français**) dünyanın en yetkili tiyatro kuruluşlarından sayılmaktadır. **Comédie Française, Comédie Italienne** ve **Opéra** uzun süre, Büyük ihtilâle kadar, devletin tiyatro ve müzik tekelini ellerinde tutmuşlardır. Ancak bu üç kuruluşun çalışmalarının yanıbaşında panayırlarda örgütlenen halk gösterileri ve Temple Bulvarı üzerinde bulunan halk tiyatroları da, XVIII. yüzyılın başından beri, önemli bir rol oynamıştır. Bir süre sonra bu panayır gösterileri devlet eliyle birleştirilerek **Opéra-Comique** çatısı altında toplanmıştır. İşte, keskin sınırlı klasik tiyatroyu değiştiren, çekirdeği halk gösterilerinde bulunabilecek bu tiyatro türü olmuştur. Özellikle Marivaux ve Beaumarchais gibi komedi yazarlarının doğrudan doğruya bu akımdan geldikleri kabul edilmektedir. Güldürüye oranla tragedya eski biçimine daha çok bağlı kalmış; fakat bir önceki yüzyılda yazılanlara erişen bir eser ortaya çıkamamıştır.

XVIII. yüzyıl tiyatrosunda en önemli nokta, güldürü ve tragedya arasındaki zıtlığın yavaş yavaş ortadan kalkması olmuştur. Büyük devrimin aristokrat toplum yapısını yıkması sonucunda özel tiyatrolar tekrar ortaya çıkmıştır.

XIX. yüzyıl Fransız tiyatrosu genellikle romantik edebiyat paralelinde gitmiştir. En ünlü temsilcileri Hugo, Musset, Alexandre Dumas ve oğlu, Victorien Sardou, Eugène Scribe olan bu tiyatro, bugün, artık çağını kapamış durumdadır. Buna karşılık aynı dönemin, Labiche ve Feydeau vb. gibi kimi yazarlar, eserleri günümüzde de oynanan, sinemaya aktarılan kimseler olmuşlardır.

Geçen yüzyılda Antoine ve Luqué-Poe gibi birkaç oyuncu-yönetici Ibsen, Maeterlinck vb. yabancı yazarları seyirciye tanıtma çabasına girişmişler, bu çaba yazarlara da kendilerini başkalarıyle karşılaştırmak olanağını vermiştir. Jacques Copeau'nun 1913'te **Vieux-Colombier** tiyatrosunu kurmasıyle sahne araçlarını yalınlaştıran, çalışmalara tartışma götürmez bir ağırbaşlılık ve disiplin getiren yeni bir çığır açılmıştır. Bu çığır, yüzyılımız tiyatrosunu başlatmıştır denebilir. G. Baty, L. Jouvet, S. Pitoëff, Ch. Dullin gibi yöneticileri yetiştiren akım, yalnız iki savaş arası Fransız tiyatrosunu etkilemekle kalmayıp, J.L. Barrault gibi temsilcileriyle bugün bile bu sanat alanına yön vermektedir. Birçok oyun yazarını seyirciye tanıtan da yine bu Copeau okulu olmuştur. II. Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllarda zayıflamış olan Comédie Française,

1955-1960 yıllarından beri eski gücünü bulmuştur. Yine bir devlet kuruluşu olan **TNP** de Avrupa'nın büyük sahnelerinden biri sayılmaktadır.

Sinema: Fransa'da sinemanın ortaya çıkışı 1895 yılında Lumière kardeşlerin ilk gösterileriyle başlar. Dünyada ilk konulu filmi yapan, sinemaya özgü bir endüstri kuran da yine Fransızlar olmuştur. Antoine ve Louis Lumière kardeşlerin çalışmalarının daha çok bilimsel alanda kalmasına karşı, bilimsel çalışmaları da küçümsenmeyecek bir kişi olan Georges Méliès sinemayı ticaret alanına sokmasını bilmiştir. Fransız sineması başlangıcından I. Dünya Savaşının patlamasına kadar dünya piyasasını elinde tutmuştur. Bu dönemin en önemli kişileri F. Zecca ve ünlü «Fantomas»ların yapıcısı Louis Feuillade'dır. Savaşta ve savaşı izleyen yıllarda Fransız sinema endüstrisi çökmüş ve yerini Hollywood'a kaptırmıştır. Ancak sanat açısından gerilemeyen Fransız sineması, bir süre Alman ve Sovyet sinemasını etkilemiş, bu iki ulusun yapımcıları Fransız yapımcıların düzeyine varamamışlardır. 1925-1930 yıllarında özelliklerini kaybeden sinema ancak Abel Gance, René Clair, Jacques Feyder gibi birkaç güçlü yöneticiyle kendinden bahsettirmiştir. Sesli filmin çıkışı da bu durumu değiştirememiştir. Ancak sesli filimle Jean Renoir ve Jean Vigo gibi dünya çapında iki yönetici, kendini gösterme clanağını bulabilmiştir. 1935 yılı ile II. Dünya Savaşı arasında yine bir düzelme, toparlanma görülmüştür. Toplumsal konuları ele alan René Clair yine aynı temalara eğilen Jean Renoir başarılı eserler vermişlerdir. Yaklaşmakta olan savaş gerek sanat, gerek endüstri açısından sinemayı geniş ölçüde etkilemiş, Fransız filimleri halka dönük ve oldukça kötümser tutumlarıyle ve gittikçe yükselen nitelikleriyle, bu kriz dönemi seyircisinin dikkatini üzerlerine çekmiştir. Bu yılların en güçlü rejisörü Marcel Carné'nin «Sisler Bulvarı (1938)» ve «Gün Doğuyor (1939)» adlı filimleri bugün için de önemli filimler arasında sayılmaktadır.

II. Dünya Savaşı ve Almanların ülkeyi ele geçirmeleri en iyi yönetici ve yapımcıların Hollywood'a göç etmelerine yol açmıştır. Savaş boyunca Fransız sineması anlam bakımından kuru, çağdan uzak birtakım metot denemelerinden öteye gidememiştir. Bu dönemde yurtta kalan en önemli yöneticiler M. Carné ve G.H. Clouzot'dur. Savaş sonrasında Fransız sineması çeşitli bunalımlara uğramışsa da bunları atlatmasını bilmiştir. Savaşöncesi yıllarının büyük yöneticilerinden René Clément savaş sonrası döneminde anavatanda çalışmaya koyulan ilk sanatçı olmuştur. Daha sonra René Clair, Jean Renoir vb.'da yurda dönerek çalışmaya başlamışlardır. 1946-1960 yılları arasında yeni adlar duyulmaya başlanmıştır. Y. Allégret, M. Allégret, Cl. Autant-Lara, A. Cayatte, Robert Bresson bunların en önemlileridir. 1955 yılından sonra gelenekçi biçimlere bir tepki görülmeye başlamıştır. Bu tepki hem konuya, hem tekniğe yönelmiştir. J.P. Melville ve Alexandre Astruc ticarî sinemaya bağlı kalarak yeniliklere girişmişlerdir. Daha sonraları bağlardan gittikçe sıyrılarak oldukça orijinal filimler yapmaya devam etmişlerdir. 1958'den sonra **Nouvelle vague** (Yeni Dalga) adıyle anılacak olan akım ortaya çıkmıştır. Truffaut, Chabrol, Donio-Valcroze, Godard, Resnais, Varda, Demy gibi yöneticilerin sürdürdüğü bu akım kısa zamanda dünya sineması üzerinde de etkisini göstermiştir. Ancak bunlara paralel olarak metodunu değiştirmeyen birkaç yönetici eski filimlerinin yolunda eserler vermektedirler. Bunlar Marcel Carné, René Clair, Jean Renoir gibi sinema sanatının büyük yöneticileridir. Son yılların üzerinde en çok durulmuş, yabancı sinemaları en çok etkilemiş filimlerinden birkaçının adını vermek gerekirse şunlar ele alınabilir: **Jules ve Jim** (Truffaut, 1961), **Geçen Yıl Marienbad'da** (Resnais, 1961), **Saman Alevi** (Chabrol, 1963), **Mutluluk** (Varda, 1964), **Bir Kadın ve Bir Erkek** (Lelouch, 1965), **Cherbourg Şemsiyeleri** (Jasques Demy, 1963).

Müzik: Ortaçağda ana özelliği Galya şarkılarından gelen Fransız müziği, Avrupa'nın bütün tarihsel ve kültürel olgularını yansıtan bir sanat alanı olmuştur. Tek ölçülü olan bu müzik, Arap-İspanyol uygarlığı müziğinden geniş ölçüde esinlenmiştir. Anaçizgileriyle dinsel yönde geliştiği söylenebilirse de, kendinden önce Galya'da var olan halk müziği ögelerini de büsbütün atmamıştır. Latincenin yavaş yavaş eriyerek çeşitli dillerin doğmasıyle Provence'ta, yine tek ölçülü, yerel bir müzik doğmuştur. Bu müzik halk ozanlarının eserleriyle gelişmiştir. Ozanlar **Chansons de Geste**'lere de dinsel temalı melodiler uydurmuşlardır. Ancak din dışı temalar gittikçe ağır basmış, yeni şekiller doğmuştur: Balad, rondo, ôd vb. gibi. İlk çoksesli çalışmalar X. yüzyılda başlamıştır. XII. yüzyıla kadar yolunu bulmaya çalışan denemeler Léonin ve Pérotin adlı bestecilerin **Ars antica** (eski sanat) hareketiyle bir yola oturmuş, ancak en büyük, en parlak eserlerini XIV. yüzyılda Guillaume de Marchault ile vermiştir. Marchault XV. yüzyılda yayılacak ve yerleşecek olan Flaman ve Fransız-Flaman müziğinin de öncüsü olmuştur. Bu yüzyıl, Flaman müziğinin etkisiyle ulusal müziğin çatışmasına tanık olmuştur. Ulusal müzik, Fransız şansonu ya da şarkısı, özellikle Clément Janquin'le başlayarak özel bir anlatış getirmiştir. XVI. yüzyılın ortalarında eserlerini veren Janquin anlatımcı müziğin öncüsü olarak kabul edilmektedir.

XVI. yüzyıl sahne sanatları müziğinin yüzyılı olmuştur. İtalyanların etkisinden kurtulan ulusal bir tiyatro müziği bu yüzyılda doğmuştur. Tipik bir Fransız sanatı olan **opéra-comique** XVI. yüzyıl çalışmalarının bir ürünü olarak XVII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Usçul akımın etkileri tiyatro müziğinde de kendini göstermekte gecikmemiş, bu yolda giden sahne müziği en güçlü bestecilerini XVII. yüzyılda J.B. Lulli, XVIII. yüzyılda ise Philippe Rameau'da bulmuştur. Aynı dönemde enstrümantal (aletli) müzikte klavsen, özellikle Couperin ailesinin çalışmalarıyle, büyük önem kazanmış, bir yandan da yeni danslar ortaya çıkmıştır. Konserler gittikçe halka doğru yayılırken, enstrüman yapımında da büyük ilerlemeler görülmüştür. XVIII. yüzyıl Paris'in Avrupa müziğinin merkezi olduğu, her büyük bestecinin hayatında geçirmesi gereken bir aşama durumunu kazandığı yüzyıldır. Bu parlaklık, romantizm akımının başlamasıyle gözler Alman düşünce ve sanatına çevrilince biraz gölgelenir gibi olmuşsa da, Hector Berlioz gibi büyük romantik bestecileriyle Fransız müziği yine de yerini koruyabilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında opera-komik Ch. Gounod, G. Bizet, J. Massenet, A.E. Chabrier gibi bestecilerle tekrar canlanmış ve çağın eğilimi olan izlenimciliğe kaymaya başlamıştır. Romantizme ve şekilciliğe bir tepki gibi başlayan bu kayış, Cl. Debussy, G. Fauré, M. Ravel gibi öncülerle Avrupa çapında bir tutum durumuna girmiştir. Bu akımdan birtakım gruplaşmalar doğmuştur. Bunların en önemlisi Erik Satie'nin 1923'te yeni kuşağın genç temsilcileriyle birlikte kurduğu **Arcueil Okulu**dur. Daha sonraları en ünlü üyesi Igor Stravinski olan **Jeune France** topluluğu ortaya çıkmış ve uzun süre geniş bir çevre üzerinde etkili olmuştur. Akademik eğilimde çalışmalarını sürdüren besteciler arasında önemli adlardan biri de Bela Bartok'tur. Bu akademik eğilimde giden bestecilerin yanıbaşında, onlardan tüm ayrılmamakla beraber bir de ilerici eğilim kendini göstermiştir. A. Jolivet, H. Dutilleux ve M. Constant'nın öncülüğünü yaptığı bu akım 1950 yıllarına doğru öncü akımı meydana getirmiştir. G. Amy ve

Le Bargy ve André Calmettes'in «Duc de Guise'in Öldürülmesi» (1908) adlı filminden bir sahne.

Jean Renoir'ın ünlü filmi «La Grande Illusion» (1937) Fransız sinemasının en önemli filimleri arasında yer alır.

P. Boulez'nin en yetkili temsilcileri sayılabileceği bu öncü akım, gücünden kaybetmeden gelişirken bir yandan da elektro-akustik bir okul doğmuş, somut müzik alanında geleneksel enstrümanların dışında elde edilen sesleri kullanma denemelerine girişmiştir.

FRANSIZ DEVRİMİ

1789 yılında başlayan ve anayasa yönetimi, demokrasi ve milliyetçiliğin kesin olarak benimsenmesi yolunu açan bu büyük devrim Avrupa'nın tarihi üzerinde derin etki yapmış bir harekettir. Bu devrim, Fransız toplumunda baş gösteren derin bir dengesizliğin ve krallık yönetiminin bu dengesizlik karşısında güçsüz ve kararsız kalmasının doğal bir sonucu olarak görülür. Bir yandan soylular sınıfı ile kilise büyükleri, öte yandan burjuva sınıfı bu derin dengesizliğin, iki ana ögesi olmuştur. Bunlardan birinci grup, yani soylular sınıfıyle kilise büyükleri, krallığın mutlakıyetçi merkezleştirme metoduna karşı çıkmaktaydılar. Hâlâ ortaçağdan kalma imtiyazları elinde tutan, vergiden muaf olan bu grup, krallık zayıflarsa yine eskisi gibi bölge egemenliklerini elde edeceğini ummaktaydı. Burjuva sınıfına gelince, ekonomik hayatta gittikçe ağır basan bu sınıf, ülkenin yönetiminde hiç bir hak sahibi olmadığından soyluları ve kilise büyüklerini kendi önünde bir engel olarak görmekte ve bunları yıkmaya çalışmaktaydı. Louis XVI. ise, bu derin çatışmaya kesin çözüm yolu bulacak bir kimse değildi.

1786 yılında devletin maliyesinde bütçe açığı 120 milyon altını bulmuştu. Yeni vergiler konması istendiğinde, bu isteğe karşı çıkan imtiyazlılar Etats Généraux meclisinin toplanmasını istemişlerdir. 1614 yılından beri toplantıya çağırılmamış olan ve bir temsilciler meclisi niteliğinde bulunan Etats Généraux, XIV. yüzyılda Fransa kralının uyruklarıyle daha sıkı bir ilişkiye girmek için kurduğu bir meclisti. Bu meclise kilisenin, soylular sınıfının ve «Tiers Etat» denen üçüncü sınıfın temsilcileri katılırdı. Üçüncü sınıf, burjuvaları, sanatkârları, işçileri ve köylüleri içine alırdı. Kralın Etats Généraux'nun toplanması için ileri sürülen isteğe karşı koymaması üzerine, Meclis 5 mayıs 1789 günü toplandı. Daha başlangıçta inisiyatif burjuva sınıfı temsilcilerinin eline geçti. Bu sınıf gerek politik, gerek toplumsal alanda büyük reformlar istemekteydi. Brujuvalar bu reform eğilimlerini, gerek seçmen istek ve şikâyetlerini içine alan **cahiers de doléances**'ta gerek Sieyès'in ünlü **Qu'est-ce que le Tiers Etat** (Üçüncü Sınıf Nedir?) adlı kitabı gibi politik yazılarda dile getirmişlerdi. Oylamalarda kilise adamlarıyle soylulara üstünlük tanınıp tanınmaması sorunu çok büyük çatışmalara yol açmış, bunun sonucu olarak Tiers Etat, 17 haziranda Ulusal Meclisi toplantıya çağırmıştır. İmtiyazlılar ile Kral, başlangıçta bu çağrıya direnmek istemişlerse de, üçüncü grup temsilcilerinin toplantıyı, istekleri yerine getirilmedikçe dağıtmamaya yemin etmeleri üzerine, boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Fransa tarihinde **Serment du Jeu de Paume** (Pôm oyunu salonunda edilen yemin) adıyle anılan bu yemin, ülkede bir anayasanın kabulünü sağlama amacıyle içilmiş ilk anttır. Kralın ve imtiyazlıların Ulusal Meclisin toplanmasını kabul etmeleri devrim hareketinin ilk başarısıdır. Bundan sonra ve buna dayanarak Paris halkı ayaklanmış ve 14 temmuz günü eski yönetimin bir sembolü sayılan Bastille kalesini eline geçirmiştir. Bu ayaklanmanın sonucunda burjuvalarla yönetilen bir belediye ve kumandası Lafayette'e verilen Ulusal Koruma Birliği (Garde nationale) kurulmuştur. Bir yandan taşrada ayaklanmalar çıkarken, bir yandan da başkentte artık Kurucu Meclis (**Constituante**) adını almış olan Ulusal Meclis birbiri arkasına önemli kararlar vermiştir. 4 ağustosta derebeylik rejimi ortadan kaldırılmış, 27 ağustosta İnsan Hakları Bildirisi ilân edilmiş, 11 eylülde krala yalnız yasama gücünün kararları üzerinde bir veto hakkı verilmiştir.

5-6 ekim günleri Paris halkı Versailles üzerine yürümüş ve Kralı Paris'e taşınmaya zorlamıştır. Kralın, az sonra da Meclisin Paris'e gelişinden sonra, devrimin akışı daha çok sokağın baskısı altına girmiştir. Bu nedenle Ulusal Meclis kuşkuya kapılmış ve Kralla bir anlaşmaya varma yollarını aramıştır. Ancak, Louis XVI. gerici çevrelerin etkisinden sıyrılamadığı için, bu girişim olumlu bir sonuç vermemiştir.

Yurt dışına kaçıp başka ülkelerde yerleşmiş olan soylular, yabancı güçlerin Fransa'nın içişlerine karışmasını sağlama amacıyle gizli anlaşmalara girişmişlerdir. 12 temmuz 1790 günü kabul edilen ve piskoposlarla papazların seçilmelerini ve bunların ulusa, krala ve anayasaya bağlılık yemini etmelerini öngören bir yasa, kısa zamanda kilise adamlarının «devrimciler» ve «tutucular» diye iki gruba ayrılmaları sonucunu doğurmuştur. Bu ayrılış devrimin temel olgularından biri sayılmaktadır. Kralı Meclisle bir anlaşma yapmaya zorlayan Mirabeau, 1791 yılı baharında ölünce bu konu önemini kaybetmiştir. Yüksek ve orta burjuvazinin temsilcisi olan Jakobenler (Jacobins) kulübünün yanıbaşında, daha kesin demokratik amaçları olan işçi örgütleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Yurt

Paris halkı 14 temmuz 1789'da, eski yönetimin hapisane olarak kullandığı Bastille kalesini ele geçirmiştir. Bastille'in alınması Fransız devriminin sembolü sayılır.

Feuillade'ın seri halindeki serüven filimlerinin en ünlüsü «Judex»ten (1916-1919) bir sahne.

Yeni Dalga akımının en önemli yönetmenlerinden Truffaut'nun «Jules ve Jim» adlı filminden bir sahne.

dışına kaçmak üzere Belçika sınırına doğru yola çıkan Kral 20 haziran 1791 gecesi Varennes'de yakalanıp başkente getirilince olayların akışı hızlanmış, Ulusal Meclis Kralın görev ve yetkilerini elinden almıştır. Aynı zamanda Mecliste ilk kez cumhuriyetçi isteklerin belirtilmesine de başlanmıştır. Az sonra Louis XVI.'ya tekrar krallık yetkilerini vermek isteyenlerle, buna karşı çıkanlar arasında kanlı çatışmalar olmuş, bu çatışmalar Ulusal Koruma Birliğinin Kralın tahttan indirilmesini isteyen halk üzerine ateş açmasıyle son bulmuştur. Bu arada Jakobenler ikiye ayrılmış, çoğunluk **Föyyanlar** ya da **Lafayette**'çiler denen kulübü kurmuş, başlarında Robespierre'in bulunduğu küçük bir kısım da eski kulübe bağlı kalmıştır. Kurucu Meclis, Anayasayı tamamladıktan sonra, 30 eylül 1791'de kendi kendini dağıtmıştır. 1791 Anayasası, ülkenin, yasama meclisi bir meşrutî krallık olmasını öngören bir anayasadır.

Lafayetteçilerin ılımlı gerileme politikası iki nedenle çökmüştür. Bu nedenlerden biri Kurucu Meclis üyesi olmuş kimselerin tekrar seçilememelerinden ötürü Yasama Meclisinde toplumsal devrimi destekleyici eğilimleriyle demokrasiyi amaç edinen Jirondenler (Girondins) güçlenirken Jakobenlerin sayıca zayıflamaları, ikincisi de savaşın patlak vermesidir. Avusturya imparatoru ile Prusya kralının 1791 yılı ağustos ayında Pillnitz'de yayınladıkları ortak bir demeçte, Devrimin öteki Avrupa tahtlarını da hedef olarak alması durumunda Fransa'ya gireceklerini bildirmeleri üzerine, Fransa'da Jirondenlerden Lafayetteçilere kadar birçok topluluğu içine alan bir savaşçı grup meydana gelmişti. Bu gruptakilerin bir kısmı krallığı zayıflatmak, bir kısmı da güçlendirmek amacını güdüyordu. Savaşı istemeyen sadece en radikal demokratlardı. 20 nisan 1792 günü Yasama Meclisi, Jirondenlerden Dumouriez'nin başkanlığı altında toplanarak, Avusturya'ya savaş açılmasına karar verdi. Prusya da Avusturya'yı desteklemekte gecikmedi. Savaşın başlangıcının hiç de iyi gitmemesi ve 1790'da ulusun eline geçmiş olan kilise mallarının garantisi altındaki kâğıt paraların yarattığı enflasyondan doğan bozuk ekonomik durum, bir kuşku ve bölünme ortamı yaratınca, küçük halk örgütleri meydana gelmiş, bunun sonucu olarak da Marat ve Hébert gibi halk adamlarının çok ateşli propangandaları bütün ulusu etkisi altına almıştır. Bu arada Kralın, hükümetin Jironden üyelerini görevden uzaklaştırarak iktidarı Lafayette ve dostlarına vermesi, başlarında Danton bulunan bir halk topluluğunun harekete geçerek 10 ağustos 1792'de Tuileries sarayına saldırmaları ve devrimci bir belediye yönetimi kurmaları sonucunu doğurmuştur. Bunun üzerine Yasama Meclisi, halkın baskısı altında, Kralın tahtından indirerek hapsetmiş ve yeni bir anayasa hazırlayacak ve Louis XVI.'ın sonu konusunda karar verecek yeni bir meclisin seçilmesine karar vermiştir. Ancak bu yeni meclisin seçilmesine kadar yürütmeyi üzerine almış olan geçici konsey, denetlemeyi elinden kaçırmış, tarihe **Eylül katliamı** adıyle geçmiş olan (2-5 eylül 1792) kanlı olayları önleyememiştir.

Fransız kadınlarının Versailles üzerine yürüyüşünü (5 ekim 1789) konu edinen, o devirde yapılmış bir resim.

Konvansiyon (Convention) adı ile 20 eylül 1792'de toplanan yeni mecliste orta, sağ ve sol eğilimli grupların üçü de temsil edilmekteydi. Bu meclis 21 eylül günü oybirliğiyle krallığın kaldırılmasına karar vermiştir. Kralın duruşmasında da Jirondenlere karşı giriştikleri savaşı kazanan sol taraf, yani Montanyarlar (Montagnards) Louis XVI.'yı ölüm cezasına çarptırmışlardır. Savaşa gelince, bir yandan pek çok sayıda gönüllünün silâh altına alınması, bir yandan da Danton'un örgütlemedeki becerikliliği iyi sonuçlar alınmasını sağlamıştır. 20 eylülde Valmy'de Prusya ordusunun yürüyüşü durdurulmuştur. 6 kasım günü Jemappes'te kazanılan başarı Belçika'nın ele geçirilmesini sağlamıştır. Ancak, 21 ocak 1793'te Kralın idam edilmesi, Vendée ilinde ayaklanmalara yol açmış, bununla da kalmayarak Fransa'ya karşı, İngiltere'nin öncülüğünde yabancı devlet koalisyonlarının kurulması gibi ülkenin geleceği için çok kötü olan durumlar yaratmıştır. Ordunun baskısı ve ekonomik zorluklar devrimin kökten gelen itiş gücünü artırmış, halkın huzursuz kıpırdanmaları fazlalaşmıştır. Radikal akımlar bir tarım yasası kabul edilmesini ve fiyatlara narh konmasını istemeye başlamışlardır. Bunun üzerine Robespierre Meclise yeni bir İnsan Hakları Bildirisi sunmuştur. Bu yeni bildiride mülkiyetin dokunulmazlığı hükmü kaldırılmıştır. Danton'un desteğini istemeyen, onu sola doğru iten Jirondenler, 31 mayıstaki silâhlı sokak hareketiyle saf dışı bırakılmışlardır.

2 haziran günü yapılan hükümet darbesi Halk Selâmeti Komitesinin yetkilerini artırmış, başında Robespierre'in bulunduğu bu Komiteyi devrim rejiminin en güçlü organı durumuna getirmiştir.

Bütün bunlar olurken Fransa'nın genel görünüşü hiç de rahatlık verici değildi: Vendée ili alevler içindeydi, devrimci birlikler geriliyorlardı, Dumouriez, evvelce Lafayette'in yaptığı gibi, düşman tarafına geçmişti. Mahallî idareler, merkezi tanımak istemiyorlar ve Paris'e karşı silâhlanıyorlardı. Aşırı solcular baskı yapmaktan geri kalmıyorlardı. Ancak Halk Selâmeti Komitesi 1793 Anayasasını çarçabuk Meclisten geçirerek güçlüklerin büyük kısmını yenmeyi başarmıştır. Bu Anayasa radikal bir demokrasi prensiplerine dayanmaktaydı. Ayrıca komitenin kabul ettirdiği başka yasalar, köylülerin haklarının korunmasını öngören hükümleriyle aşırı eğilimlilerin ayrıntısız vergi alınması, gene narh konması yolundaki isteklerini yerine getiren maddeleriyle Paris'le taşra arasında bir bağ kurulmasını sağlamıştır. Ordu, özellikle Carnot'nun çabalarıyle düzenlenmiş, düşmanların Fransa topraklarını işgali durdurulmuştur. 10 ekim günü Konvansiyonun, barış elde edilinceye kadar, devrimci kalması yolunda aldığı karardan sonra tarihe Terreur (terör) rejimi adıyle geçmiş olan dehşet, tedhiş dönemi başlamıştır. Bu dönemde devrim mahkemesi durmaksızın çalışmış, sayısız idam kararı vermiştir. Devrim mahkemesinin ilk kurbanları Kraliçe Marie Antoinette ve Jirondenlerin büyük kısmı olmuştur. 4 aralık 1793 tarihli kararname ile terör rejimine Anayasaya uygun bir nitelik kazandıran Robespierre bir süre Hébert ile Danton arasında bir denge görevi yüklenmiştir. Bunlardan Hébert sol eğilimin, daha ılımlı bir politika ve barışı elde etme peşinde koşan Danton ise sağ eğilimin başındaydılar. Ancak kısa bir süre sonra karşıtlarını saf dışı bırakmak gerektiğine inanan Robespierre 24 mart 1794'te, yabancı güçlerle işbirliği yapmakla suçladığı Hébert ve öteki sol liderleri, 5 nisanda da, grubundan bir milletvekilinin bir skandala karışmasını bahane ederek Danton'u idam ettirdi. Fakat acayip din politikası, Saint-Just'ten esinlendiği ilerici toplum reformları, Terreur rejimine getirdiği

yasalar karşısında duyulan korku, Konvansiyonda Robespierre'in karşısına güçlü bir muhalefet getirmiştir. 27 temmuz 1794 (Devrim takvimine göre 9 Thermidor) günü açıkça ortaya çıkan bu karşı grup, ertesi gün Robespierre'i ve en yakın arkadaşlarını idam ettirmiştir.

28 temmuz 1794 gününden ilk Direktuvar hükümetinin kuruluşu olan 16 ekim 1795'e kadar büyük bir tepki dönemi geçirilmiştir. Bu, Terreur rejimine, o rejimin öncüleri olan sol uçlara gösterilen tepkidir ve bu döneme «beyaz terör» adı verilmiştir. 1795'te kabul edilen yeni anayasa seçmen sayısını epeyce azaltan, çift meclisli bir parlamento sistemi kurulmasını öngören ve yürütmeyi beş üyeli bir kurula, Direktuvara veren hükümler getirmiştir. Jakobenlerin aç halk topluluklarının baskısına uyarak ve Terreur ve savaşın bunaltıcı havasına kapılarak giriştikleri aşırı reformlardan sonra, Tepki Dönemi Meclisi aristokrat ya da kralcı değilse de, bir burjuva tepkisi meclisi olmuştur. 5 ekim 1795'te kralcıların Meclise yaptıkları silâhlı saldırının hemen bastırılması da kralcı güçlerin zayıflığının devamını göstermektedir. Denebilir ki, devrim, yani burjuvazinin gücünü aristokrasiye kabul ettirme amacıyle giriştiği hareket, o sıralarda artık yörüngesine oturmuştur. Babeuf'ün komünist bir toplumu ideal olarak alan ve 1795 mayısında daha doğmadan bastırılan **Conspiration des Egaux** (Eşitlerin İşbirliği) hareketi dışında, dört yıllık (ekim 1795 - kasım 1799) Direktuvar dönemi devrimin tarihine hiç bir katkıda bulunmamıştır. Anayasa bakımından zayıf, bazen sola, bazen sağa kayan, çoğu zaman gücünü koruyabilmek için orduya baş vurmak zorunda kalan Direktuvar, daha çok, Napolyon'un iktidara gelişine hazırlık dönemi olarak kabul edilebilir.

1830 Devrimi: 1830 devriminin Charles X.'un aristokrasinin egemenliğini tekrar kurma yolundaki girişmelerine karşı yeni bir burjuva zaferi olmuştur. Gerici güçlerin 1827 seçimlerinde bozguna uğramasından sonra Kral, evvelce geriye dönüş çabalarında kendisine yardımcı olmuş olan başbakan Villèle'i görevden uzaklaştırmak, yerine ılımlı bir devlet adamı olan Martignac'ı getirmek zorunda kalmıştır. Ancak, bir yıl sonra parlamentonun tatilde bulunmasından yararlanarak Martignac'ı başbakanlıktan almış, hükümetin başına aşırı sağ eğilimlerin öncüsü olan Polignac prensini getirmiştir. Liberallerin, özellikle Guizot, Victor Cousin, Thiers'in karşı koymaları önünde, Polignac parlamentoyu dağıtıp yeni seçimlere gitmek zorunda kalmıştır. Bir yandan da Cezayir'i ele geçirmek üzere giriştiği seferlerle kamuoyunu kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Ancak, yeni seçimler muhaliflerin sayısını artırmaktan başka bir şeye yaramamıştır. Polignac'ın buna tepkisi ise 26 temmuz tarihli kararnameyle basın özgürlüğünü kaldırmak, tekrar parlamentoyu feshedip yeni seçimlere gitmek, seçim kanununa da seçmen sayısını kısıtlayıcı hükümler getirmek olmuştur. Bu kararname, Paris'te «Temmuz günleri» diye anılan 27-29 temmuz ayaklanmasının parlamasına yol açan kıvılcım olmuştur. Charles X., önce Polignac'ı başbakanlıktan uzaklaştırmaya, sonra da yeğeni Bordeaux dükü lehine tahtını bırakmaya karar verdiğinde artık iş işten geçmişti. Parlamento çoktan Bourbon hanedanının görevlerine son verme kararını almıştı. 7 ağustos günü Chartres dükü Louis-Philippe d'Orléans krallık görevlerini yürütmekle görevlendirilmiş, iki gün sonra da Louis XVIII.'in liberal yolda değiştirilmiş olan yasasına bağlılık yemini etmiştir. Böylelikle Fransa yine Bourbonlar'ın beyaz bayrağını bırakıp bugünkü mavi-beyaz-kırmızı renkli bayrağı kabul etmiş oluyordu.

Her ne kadar 1830 devrimi liberal burjuvazinin zaferiyse de, bu harekette de cumhuriyetçi sol, demokrat sol, hatta sosyalist sol eğilimliler eksik olmamıştır. Sosyalistler pek küçük bir azınlıkta kalmış olmakla beraber Louis-Philippe'in kral oluşuna karşı koymakta gecikmemişlerdir. 1831 yılı kasım ayında baş gösteren Lyon şehri işçi ayaklanması, 1832 haziranında Paris'te patlak veren, ancak hemen bastırılan halk hareketi ve bunlardan çok daha ciddî olan 1834 ikinci Lyon işçi isyanı, 1848 devrimine götüren eğilimlerin birer belirtisi olmuştur.

1848 Devrimi: Bu devrim, Louis-Philippe'in, krallığının sonlarına doğru gittikçe belirli bir nitelik kazanan tutucu politikasına bir tepki olarak doğmuştur. Başbakan Guizot'nun öncülük ettiği ve parlamentodaki yolsuzluklardan doğmuş olan bu politika «hukuk devleti» ile «krallık devleti» arasında derin bir ayrılık yaratmıştır. Muhalefet seçim çapını genişletmek ve parlamento yolsuzluklarını önlemek üzere birtakım çarelere baş vurulması yolundaki tekliflerinin birçok defa geri çevrilmesi üzerine, 1847 temmuzunda doğrudan doğruya kamuoyuna baş vurma yoluna gitmiştir. Muhalefetin amacı başbakan Guizot'yu birtakım liberal isteklerine razı etmekti. Ancak, ağır ekonomik kriz bir ayaklanmaya uygun şartlar hazırlamaktaydı. 12 şubat 1848 günü başbakan Guizot, muhalefetin Paris'te yapacağı büyük gösteriyi yasaklayınca durum çok gerginleşmiş, 23 şubatta Paris halkı ayaklanmış, 24 şubatta şehri tamamen eline geçirmişti. Guizot'nun başbakanlıktan uzaklaştırılarak yerine önce Molé, sonra Tiers'in getirilmesi hiç bir işe yaramamıştır. Hatta Louis-Philippe'in tahtı Orléans düşesinin naipliği altında yeğeni ve düşesin oğlu küçük Paris kontuna bırakması bile gecikmiş bir karar olmaktan ileriye gidememiştir. Halk, parlamentoyu eline geçirmiş, devrim hareketinin yöneticileri geçici bir hükümet kurmuşlardır. Bu hükümette bir yandan Lamartine gibi cumhuriyetçi demokratlar, bir yandan da Louis Blanc gibi sosyalistler yer almıştır. Bir kurucu meclis seçilmesine karar verilmiş, Louis Blanc'nın teklifi üzerine «insanların çalışmaya hakkı olduğu» kamuoyuna duyurulmuştur. Ancak, Paris devriminin sosyalist eğilimlerinden ürken Fransız seçmen kitlesi, Kurucu Meclise ılımlı ve antisosyalist bir çoğunluk göndermiştir. Solcular buna direnmek istemişler, 15 mayısta Meclisi işçiler basmıştır. Ancak Ulusal Koruma Birliği ayaklanmayı bastırmıştır. Ertesi gün Louis Blanc, hükümetten ayrılmıştır. 21 haziranda Kurucu Mec-

1830 devrimi, Charles X.'un aristokrasi egemenliğini yeniden kurma girişimlerine karşı, burjuvazinin kazandığı yeni bir zafer olmuştur. Resim Rohan sokağında 29 temmuz 1830 çarpışmalarını gösteriyor.

lis «ulusal işyerleri» nin kapatılmasına karar vermiştir. Halk bu karara Paris sokaklarında büyük bir gösteri ile karşılık vermiştir. Silâhlı kuvvetler komiseri (Savunma Bakanı) olan Cavaignac'ın acımadan bastırdığı bu gösteriler, 24 ve 25 haziranda, iki gün sürmüştür. Cavaignac, bu başarısından sonra 28 haziranda yürütme organının başına geçirilmiştir. Meclis ilerici; fakat antisosyalist bir demokratik anayasa kabul etmiş, 10 aralık günü büyük bir çoğunlukla prens Louis Napoléon Bonaparte (Napolyon III., Napolyon'un erkek kardeşinin oğlu) cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Böylelikle ikinci imparatorluk dönemine doğru ilk önemli adım atılmış olmaktaydı.

Cumhuriyetçi, demokrat, sosyalist ve ılımlı eğilimlerin karıştığı 1848 devrimi ikinci cumhuriyete yol açan bir hareket olmuş ve ülkede daha biraz izleyicisi kalmış olan sosyalistlerin ilk defa esaslı bir biçimde çözülmelerini göstermiştir. Burjuvazi tekrar zafer kazanmış, ancak bu defa kendi yolunda gittikçe olgunlaşmakta olan bir politik güçle amansız bir biçimde çatışmak zorunda kalmıştır.

1968 Mayıs-Haziran Olayları: 1968 yılı mayıs ayında birdenbire patlayan bu büyük siyasal ve toplumsal bunalım başlangıçta yalnızca bir öğrenci hareketi niteliği göstermiştir. Paris yakınlarındaki Nanterre Üniversitesinin Edebiyat ve İnsan Bilimleri fakültesinde örgütlenen bazı gruplar üniversitelerin yapısal bozukluklarına karşı harekete geçmiş ve Sorbonne ile Paris öğrenci mahallesi Quartier Latin'in de kendilerine katılmasını sağlayarak şiddetli gösterilere girişmişlerdir.

2 mayısta Nanterre, 3 mayısta Sorbonne kapatılınca 10 mayısı 11 mayısa bağlayan gece çıkan karışıklıklar tam bir ayaklanma niteliği kazanmış, sokaklarda barikatlar kurulmuş, otomobiller yakılmış, 400'den fazla kimse yararlanmıştır.

13 mayısta sendikalar, öğrencileri desteklediklerini göstermek için yirmi dört saatlık bir grev ve büyük bir gösteri düzenlemişlerdir. Bunun sonucunda öğrenci istekleri işçilere de sıçramıştır. Çok geniş bir grev hareketi Fransa'yı kaplamış, birçok yerde işçiler işyerlerini ellerine geçirmişlerdir. 27 mayısta Mecliste hükümetin güvenoyu istemeye çağırılması üzerine cumhurbaşkanı General de Gaulle bir genel referenduma gidileceğini açıklamıştır. 27 mayısta işverenler ile sendika temsilcileri anlaşmaya varmışlarsa da işçilerin çoğunluğu bunu yetersiz bulmuştur. Haziran ayında ülkenin ekonomik hayatı biraz canlanmaya başlamış, bir yandan da üniversite ve liselerde öğretmen öğrenci görüşmeleri devam etmiştir. Bu görüşmeler doktorluk, mimarlık gibi serbest mesleklere de sıçramıştır. Ancak, 14 haziranda Odéon tiyatrosuna, 16 haziranda Sorbonne'a, 27 haziranda da Güzel Sanatlar Okuluna polisin girmesi direncin azaldığını göstermiştir.

Bu arada General de Gaulle'ün dayandığı parlamento gruplarının güçlenmesiyle kriz çözülme yoluna girmiştir. Cumhurbaşkanı 29 mayısta ordu temsilcileriyle görüştükten sonra Meclisin feshine gitmiş, Generali destekleyen Cumhuriyetin Korunması Birliği 23 ve 30 haziran seçimlerinde büyük çoğunluk kazanmış, bunun sonucunda durum düzelmiştir.

FRANSİYUM

Fr sembolü ile gösterilen bir elementtir. Atom numarası 87 ve atomik kütlesi (atom tartısı ya da başka bir deyimle bağıl atom ağırlığı) 233 a.k.b. +1 değer alabilen bir elementtir. Bir alkali metaldir. Bu nedenle periyodik sistemin I.A grubunda bulunur. Atomal hacmi bütün elementlerin en büyüğüdür. Bu nedenle de yoğunluğunun en küçük ve yumuşak olması gerekir. Fransiyum en kolay elektron veren ve bu nedenle en güçlü indirgen olan bir maddedir. Ekivalentgramı bütün elementler arasında en fazladır. Kimyasal özelikleri genellikle alkali metallere (sodyum, potasyum, rubidyum, vb.) benzer.

Bu element 1939 yılında Paris'teki Curie enstitüsünde çalışan Marguerite Percy tarafından keşfedilmiştir. Radyoaktif bir element olan aktinyumun alfa ışıması yapması sonucu oluşur. Bu ve daha sonra keşfedilen bütün fransiyum izotopları kuvvetli radyoaktif atomlardır. Bu nedenle yaşama süreleri azdır; çoğu alfa, bazıları beta ışıması yaparak başka atomlara dönüşürler.

FRANZ JOSEPH

(1830-1916) Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı. Franz I.'in torunu olan Franz Joseph 1848 yılında amcası Ferdinand I.'in yerine tahta çıkmıştır. Krallığının ilk yıllarında Şansölye Schwarzenberg'in politikası sayesinde durumunu güçlendirmiş, fakat onun ölümünden (1852) sonra davranışlarının kararsızlığı ile Avrupa politika sahnesinde yalnız kalmıştır. 1859 yılında Lombardia'yı kaybetmiş, 1866 yılında Prusya savaşının Avusturya'nın yenilgisi ile sonuçlanması Habsburgların Almanya'dan kovulmasını hazırlamıştır. İmparatorluğun içindeki ulusçuluk çatışmaları 1867 yılında Macaristan'a bağımsızlık verilmesi suretiyle bir çözüme bağlanmıştır; Macaristan krallığı tahtına ise, Franz Joseph oturmuştur. 1868 yılında Bosna-Hersek'in koruyuculuğunu üzerine alan imparator 1882 yılında da İtalya ve Almanya ile bir ittifak imzalamıştır. 1914 yılında Sırbistan'a savaş ilân etmesiyle I. Dünya Savaşı başlamıştır.

Franz Joseph.

FREDERİK II.

(1712-1786) Büyük Frederik adıyle de tanınan Prusya kralı Frederik. Wilhelm I.'in oğludur. Babasının isteğiyle askerî eğitim görmesine rağmen, edebiyat ve felsefeye karşı büyük bir ilgi duymuş, saray çevresine dayanamayarak memleketten kaçmak istemiştir. Babasına karşı komplo hazırlamakla suçlanarak Küstrin kalesinde hapsedilmiştir. 1733 yılında Brunswick-Bayern prensesi Kristin ile evlenerek Rheinsberg Şatosuna çekilmiş, burada çevresine sanatçı ve filozofları toplayarak kendisini edebiyat ve felsefe çalışmalarına vermiştir. Bu arada **Avrupa'nın Bugünkü Durumu Ve Anti-Makyavelcilik Üzerine Düşünceler** adlı bir kitap yazan Frederik II. 1740 yılında babasının yerine tahta geçer geçmez Avusturya ile savaşa girmiş ve 1741 Klein-Schnellandorf, 1742 Breslaw antlaşmalarıyle Avusturya'yı, Silezya'yı Prusya'ya bırakmağa mecbur etmiştir. Frederik I., Yedi Yıl Savaşlarında (1756-1762) kendisine karşı güçbirliği yapan Avusturya, Fransa ve Rusya'ya kafa tutmayı başarmıştır. Çariçe Elizabeth'in ölümü ve yerine tahta Büyük Frederik'in hayranı olan Petro II.'nin geçmesi Prusya ile Rusya arasında bir barış anlaşması yapılması imkânını yaratmıştır. Despot bir hükümdar olmasına karşılık Büyük Frederik'in bir ordu düzenleyicisi ve komutan olarak askerlik sanatı tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Aynı zamanda bir sanatsever olan Büyük Frederik sanatçıları ve edebiyatçıları korumasıyle tanınır; Voltaire'i 1750-1753 yılları arasında sarayında misafir etmiştir. Büyük Frederik hazırlattığı medenî kanunla (**Corpus iuris fredericanum**, 1745-1751) hukuk alanına da hizmet etmiştir.

FREKANS

Fizikte frekans, bir sarkacın salınımı, bir gezegenin, ses dalgasının, elektromagnetik dalganın vb. hareketi gibi periyodik olayların birim zaman içindeki tekrarlanma sayısıdır. Frekans periyodun tersidir ve bir saniyedeki çevrimlerin sayısıyle ölçülür; frekans birimi hertz'dır. Dalga hareketleri için

$$\upsilon = \frac{I}{T} = \frac{v}{\lambda}$$

yazılır, burada v dalganın yayılma hızı, λ dalgaboyu, υ frekans ve T peryottur.

Elektromagnetik dalgaların frekansları genellikle büyük olduğundan, bu frekanslar kilohertz (kHz = bin hertz), megahertz (MHz = milyon hertz) ve gigahertz (GHz = milyar hertz) ile söylenir.

Statikte frekans bir değerin ya da niteli-

ğin kaç defa meydana geldiğini veya gözlendiğini gösteren sayıdır. Bir x değişkeni (x_1, x_2, x_3) gibi çeşitli değerler alıyorsa, verilen bir x_1 değerini kaç defa aldığını belirten sayı bu değerin **mutlak frekansıdır.** Bir olayın meydana gelişinin **bağıl frekansı,** bu olayın kaç defa meydana geldiğini veya gözlenmiş olduğunu gösteren sayının (mutlak frekans), olay meydana gelsin, gelmesin bunu elde etmek için yapılan denemelerin toplam sayısına oranıdır. Bu oran O ile 1 arasında olur. Mutlak ve bağıl frekanslar bir istatistiksel seri meydan getirir, bu seri bir histogram ya da frekans eğrisiyle gösterilebilir; bir olayın bağıl frekansını 100 ile çarparak bu değer yüzde cinsinden söylenebilir.

FREKANSMETRE

Alternatif akımların frekansını ölçmek için kullanılan elektriksel alet. Elektrik gücü dağıtım devrelerinde kullanılan bayağı frekansmetre her biri başka bir frekansa akort edilmiş birçok dilden yapılmış, titreşen dilli bir alettir. Diller, frekansı ölçülecek devreye bağlı bir bobinin meydana getirdiği magnetik alanın etkisi altında titreşir. Fakat sadece rezonans frekansı devredeki akımın frekansına yakın olan dillerin titreşim genliği büyük olur. Diller genellikle bir sıraya dizilmiştir ve hizalarına da frekanslar yazılmıştır.

Yüksek frekansların ölçülmesi için elektriksel rezonans olayından faydalanan aletler kullanılır. Bu aletlerde bir indüktans ile bir kapasiteden teşkil edilmiş bir devreye alternatif gerilimi uygulandığı zaman geçen akımın, bu indüktans ve kapasitenin değeri ile belli olan bir frekansta maksimum olması özelliğinden faydalanılır. Genellikle kapasite ayarlanarak akım maksimum yapılır ve frekans bulunur.

Frekans ölçmek için başka bir yol da elektronik sayıcı devreler kullanarak belirli bir süre içinde meydana gelen çevrimleri saymaktır.

FREN

Harekette olan bir cismin hızını azaltmak için, genellikle cismi hareket ettiren güçten bağımsız, bir düzen. En yaygın olan fren tiplerinde harekette olan kısımla sabit kısım arasındaki sürtünmeden faydalanılır, sürtünmeyle kaybolan güç ısıya çevrilerek ya iletkenlik yoluyle dağılır, ya da özel bir soğutma sisteminde harcanır.

En basit sürtünmeli fren eskiden at arabalarında kullanılan frendir. Kısa bir zincirle arabaya bağlanmış olan bir demir «pabuç» tekerleğin altına yerleştirilerek yerle teması kesilmekte, böylece dönmesi engellenmekteydi. Daha sonraları bu pabuça, sürtünmesi fazla olan malzemeden yapılmış bir parça takılıp pabuç bir manivela ile tekerleğin çevresine bastırılmaya başlandı. Demiryolu vagonlarında hâlâ kullanılmakta olan bu metot ilk bisikletlere de uygulanmıştı. Şişme lastikler icat edildikten sonra tekerleğin her iki tarafına birer fren bloku koyarak parçalar tekerleğin madensel kısmına bastırılıyordu. Motorlu araçlar «tamburlu» ya da «kampana» frenlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlarda tekerleğin ortasına tespit edilmiş olan içi boş kampananın içindeki fren blokları kampananın iç yüzeyine basar. II. Dünya Savaşından beri birçok arabalarda disk frenler kullanılmaya başlamıştır. Bu türlü frenlerde fren pabuçları tekerleğe bağlı bir diskin yan yüzeylerine basar. Aslında uçaklar ve yarış otomobilleri için geliştirilmiş olan bu fren, ağır şartlar altında kullanıldığında kampanalı frenlerden üstündür.

Makine ile hareket ettirilen taşıtlarda sürücü, eliyle bir manivelayı hareket ettirerek, bir pedala basarak ya da bir volanı döndürerek fren yapar. Frenin sabit ve hareket eden kısımları manivelalarla, kablolarla ya da hidrolik, pnömatik veya elektrikli sistemlerle birbirine bastırılır. Ağır vasıtalarda gerekli fren kuvveti çok büyüktür ve gerekli enerji özel servomekanizmalarla sağlanır. Bu enerjiyi, demiryolu vagonlarında olduğu gibi bir vakum deposu, bazı elektrikli trenlerde olduğu gibi aracı hareket ettiren güç kaynağı verir. Tehlike anında, örneğin bir asansörün ya da dağ treninin kablosu koptuğu zaman, frenler otomatik olarak çalıştırılabilir.

Frenleme için gerekli sürtünmenin katı cisimler arasında olması gerekli değildir. Bu iş için ister sıvı, ister gaz olsun bir akışkanın akışını engelleyen sürtünmeden de faydalanılabilir. Paraşüt, havada düşen ve ağırlığın hızını kontrol eden böyle bir frendir. Uçaklarda kullanılan akışkan freni ise hareketi engellemek için havaya karşı gelen geniş yüzeylerden ibarettir; bunlar at arabalarındaki demir pabuca benzetilebilir. Uçağın ya da geminin pervanesi tersine döndürüldüğü zaman bir akışkan freni vazifesi görür.

Eelektromagnetik frenler mıknatısların çekme kuvvetinden faydalanarak mekanik sürtünmeyi ortadan kaldırır. Bu türlü basit bir frende, madensel bir disk bir elektromıknatısın kutuplarının arasında döner. Elektromıknatısa akım verildiği zaman mıknatıs dönen diskte akım indükler, bu akımın kendisi de bir magnetik alan meydana getirir ve böylece frenleme meydana gelir. Bu tip frenlerde eskime ve aşınma olmadığından bunlar az bakım ister. Doğru akımla çalışan demiryolu lokomotiflerinde başka bir sistem kullanılır. Bu sistemde motorlar güç vermedikleri zaman dinamo olarak çalıştırılır. Lokomotifin momenti bunları dönmeye zorlar ve böylece meydana getirdikleri akım kaynağa geri verilir. Bunun için kullanılan enerji sadece lokomotifin hızını kesmekle kalmaz, aynı zamanda bu enerjinin büyük bir kısmı da ziyan olmamış olur.

Topçulukta da topların geri tepmesini frenlemek için özel frenler kullanılır. Bunlar sıvılı tiptendir ve uygun bir yağın, bir silindir-piston sistemindeki küçük deliklerden geçişinden ileri gelen direnç sayesinde topların geri tepmesini azaltır.

Özel tipte bir fren olan dinamometre, hareketin hızını kesmek için değil, freni bir ağırlıkla dengede tutup bunun için gerekli momenti ölçerek buradan bir motorun gücünü hesaplamak için kullanılır. Gücü ölçülecek motor frene uygulanır.

Elektrodinamik frenler de statoru serbest olarak hareket edebilen bir üreteçten ibarettir, stator bir ağırlıkla dengelenip hareketi önlenir. Frenleme momenti ve binaenaleyh motorun gücü uygun bir formülle hesaplanır.

ELEKTROMAGNETİK FREN

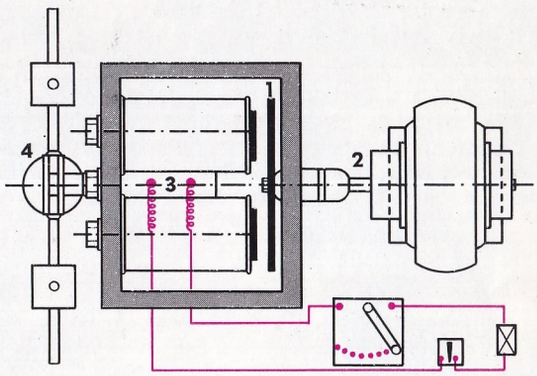

Hareket halindeki makinanın miline (2) bağlanmış olan bakır disk (1) elektromıknatısın (3) alanı içinde dönerken burada Foucault akımları meydana gelir; elektromıknatıs ağırlıklarla (4) tespit edilmiştir. Mıknatıs sabit olduğundan elektromagnetik çekme kuvveti diskin hızını keser.

FRENKİNCİRİ

(bkz. Kaynana Dili.)

FRENKÜZÜMÜ (Ribes rubrum)

Taşkırangiller familyasından, boyu 2 m.'ye kadar yükselebilen bir ağaççık. Kuzey Asya'yla Kuzey ve Orta Avrupa'da yetişir. Ülkemizde olduğu gibi, başka birçok ülkelerde de bahçelerde kültürü yapılmaktadır. Yenebilen kırmızı renkli meyvesinin bileşiminde limon ve elma asidi, ayrıca % 65 kadar şeker vardır. Şurup ve marmelat yapımında kullanılır.

FREON

Metandan türeyen halojenli bir bileşik. Metanın hidrojenleri yerine klor ve fluor atomları geçerse freon gazı meydana gelir. Metan CH_4 şeklinde gösterildiğine göre çeşitli freonlar aşağıdaki gibi açıklanabilir. Freon 12 bileşiği CCl_2F_2 yapısındadır. Bu yapıya göre sistematik adı difluoro diklor metan olur. Bu gaz CCl_4 (karbor tetraklorür) maddesine HF (hidrojen fluorür) etki ettirilerek elde edilir:

$$CCl_4 + 2HF \rightarrow CCl_2F_2 + 2HCl$$

Başka freon türleri, örnek olarak freon 11, CCl_3F ve freon 13, $CClF_3$ de aynı yolla elde edilirler. Bunlar arasında en tanınmış olanı freon 12'dir. Renksiz ve keskin kokulu bir gazdır. 1 atm. basınç altında, —28°C de sıvı laşır. Son yirmi yıldan beri buzdolaplarında soğutucu gaz olarak amonyağın yerini almıştır.

Michelangelo Vatikan'daki Sistina şapeline freskler yapmakıa görevlendirildiğinde (1508) bu tekniğin ustalığını öğrenmek için Floransa'dan fresk ustaları getirtmiştir. Resimde Michelangelo'nun adı geçen fresklerinden «Güneşin ve Ayın Yaratılışı» adlı bölümünden bir ayrıntı.

FRESCOBALDI, GIROLAMO
(1583-1643) İtalyan besteci ve orgçu. Luzzaschi'nin öğrencisi olarak yetişmiş, 1608 yılında Roma'da San Pietro kilisesi orgçuluğuna atanmıştır. Orada ilk çalışını dinlemeye otuz bin kişinin geldiği söylenir. 1628'de Floransa sarayının orgçusu olmuş, sonra gene Roma'daki görevine dönmüştür. XVII. yüzyılın ilk yarısının en önemli orgçusudur. Besteci olarak değeri de bu önemine eşittir. Birçok madrigal ve org parçaları bestelemiştir. **Toccata**'lar, **Ricercare**'ler, **Capriccio**'lar vb. gibi.

FRESK
Duvar üzerine yapılan resim. Taze badana üzerine yayılan boyalarla yapılır; bu tür resimde kireç beyaz fon olarak kullanılır. Fresk tekniği ırmak kumu ya da kırmızı toprakla karıştırılan kirecin yavaş yavaş kuruyarak zamana karşı dayanıklı sert ve kristalize yüzeyli bir badana meydana getirme özelliğine dayanır. Bu badana iki tabakadan meydana gelir: Astar ve sıva. Doğrudan doğruya duvar üzerine sürülen astar bir ölçü kireç ve iki ölçü kumun ya da kırmızı toprağın karıştırılmasıyle elde edilir. Birinci tabaka iyice kuruduktan sonra bunun üzerine sürülen sıva ise kireç ile astarda kullanılandan daha ince bir kumun karıştırılmasından meydana gelir; bu karışıma bazan çok ince mermer tozu da katılmaktadır. Astar üzerine yapılacak resmin taslağı çizilir. Taslak genellikle yeşil ya da kırmızı toprakla ve fırçayla çizilir. Yapılacak kompozisyonun taslağı büyük bir kâğıt tabakası üzerine çizilerek hazırlanır; «karton» adı verilen bu kâğıt tabakası yaş badananın üzerine gerilerek yerleştirildikten sonra desenin hatları bir toplu iğneyle delinerek belli edilir; daha sonra da bu deliklerin üzerine içinde renkli bir toz bulunan küçük bir torbayla hafif hafif vurulmak suretiyle desen, sıvanın üzerine aktarılır; bu yönteme «tozlama» yöntemi adı verilmektedir. Deliklerden geçen tozun sıva üzerinde bıraktığı izler ressam tarafından gerektiğinde sert bir uçla kuvvetlendirilir. Desen çizildikten sonra sanatçı boyamaya başlar. Freske en uygun yani kirece karşı en dayanıklı olan renkli maddeler sarı, kahverengi ve kırmızı renklerin çeşitli tonlarını veren demir oksitleridir. Kobalt mavisi ile yeşili de freske çok uygundur. Yeşil toprak gibi diğer renkli maddelerin ise, kolaylıkla değişebildiklerinden, büyük bir ihtiyatla kullanılmaları gerekmektedir.

FRESNEL, AUGUSTIN-JEAN
(1788-1827) Fransız fizikçisi. Mühendislik öğrenimini bitirdikten sonra Fransa'nın çeşitli illerinde mesleğiyle ilgili olarak çalışmıştır. Napolyon'un Elbe adasından Paris'e dönmesi üzerine, imparatora karşı olduğu için, görevinden alınmış, İkinci Restorasyon devrinde Paris'te mühendislik yapmıştır. Fresnel fizikte hemen hemen sadece optikle meşgul olmuştur. Fiziksel optiğin kurucusu sayılır. Işığın girişim ve polarizasyon olaylarını ve rotasyon gücünü Arago ile birlikte incelemiştir. Girişim saçaklarını daha iyi bir şekilde inceleyebilmek için birbirleriyle 180° ye çok yakın bir açı yapan iki aynadan oluşan bir sistem tasarlamıştır (Fresnel aynaları).

1817'de işinden ayrılarak kendini tamamen incelemelere vermiş ve ışığın yayılması hakkındaki teorisini geliştirmiştir. Huyghens ile Young'ın ortaya attıkları ışığın dalgasal teorisini yeniden ele alarak, bütün cisimlerin içine sokulan ve boşluğu dolduran esir adını verdiği bir ortamın varlığını kabul etmek suretiyle bu teoriyi matematiksel bir şekilde ifade etmeyi başarmıştır. Ayrıca ışık dalgalarının da boyuna dalgalar olduklarını kabul ederek o zamana kadar bilinen bütün optik olayları açıklamıştır. 1823'te Bilimler Akademisine üye seçilmiştir.

FREUD, SIGMUND
(1856-1939). Avusturyalı nörolog ve psikanalizin kurucusu. Musevî asıllı bir ailenin yedi çocuğunun birincisidir. Ailesi 1859'da Moravya'dan Leipzig'e, bir yıl sonra da, Freud'un Nazi baskısından ötürü Londra'ya kaçışına kadar kaldığı Viyana'ya göç etmiştir.

Hangi mesleği seçeceği konusunda geçirdiği bir kararsızlık döneminden sonra, Freud 1873'te Viyana Üniversitesinin Tıp Fakültesine girmiştir. İlk bilimsel çalışmalarını Ernest

Wilhelm von Brücke'nin yanında, Psikoloji Enstitüsünde yapmış, 1881'de mezun olmuş ve ertesi yıl, sonradan evleneceği Martha Bernays'a âşık olmuştur. Evlilikleri büyük bir mutluluk içinde geçmiş, altı çocukları olmuş, en küçükleri Anna, babasının izinden giderek çocuk psikiyatrisi konusunda çalışmıştır. Freud, mesleğine nörolog olarak başlamış, zihin bozukluklarının, anatomik yapısından çok, fonksiyonel yanı ilgisini çekmiştir. Bu konuda arkadaşı Josef Breuer'in (1842-1925) çalışmalarından etkilenmiştir. Josef Breuer hipnotizma ile, bir genç kadının semptomlara yol açan geçmişini yüzeye çıkarmış, bu nörotik semptomlara son vermeyi başarmış, nörotik semptomların kaynağını bilinç düzeyine çıkardıktan sonra konuşma ve eylem yoluyle bunların yıkıcı etkilerinin ortadan kaldırılabileceği sonucuna varmıştır. Freud bu izi takip etmiş ve Paris'te hipnotizmayı, isterinin, bellek kaybının, kuşkuların tedavisinde başarıyle kullanan Jean Martin Charcot'nun yanında bir yıl çalışmıştır. Viyana'ya döndükten sonra Breuer'le işbirliğini sürdürmüş, ileri sürdükleri yeni tedavi yolları ön yargılı meslekdaşlarının tepkisiyle karşılaşmıştır. Kısa bir süre sonra Breuer, yeni tedavi biçiminin hastanın doktora âşık olmasıyle sonuçlanabileceğini düşünmesi yüzünden çalışmalarını terk etmiş ve Freud'ü, yalnız bırakmıştır.

Araştırmalarının sonraki evresinde Freud tekniğini geliştirmeye uğraşmış, hipnotizmanın yerine serbest çağrışım getirmiş, hastanın zihnî hayatındaki baskı unsurlarını açığa çıkardıkları için rüyaların içeriğine artan bir ilgiyle eğilmiştir. Bu arada bilinçaltına itilmiş ve saklanmış duygu ve olayların, hemen hemen değişmez bir biçimde, cinsel içtepileri ve aile hayatının kişisel bağıntılarını içeren iç çatışmalarla ilgili olduğunu savunmuştur. 1900 yılında çıkan «Rüyaların Yorumu» adlı kitabı tıp çevrelerinde fırtınalar yaratmış; fakat gelişen fikirlerini daha geniş bir kitleye duyurmuştur. Bunu izleyen kitabı «Günlük Hayatın Psikopatolojisi»nde (1904), yalnız akıl hastalarının değil her insanın davranışlarının bilinçaltındaki nedenlerin etkisine bağlı olduğunu ileri sürmüştür.

Klinik deneyleri sonucunda zihnî düzensizliklerin çözümlenmesinde bireyin iç dünyasının dinamizminin göz önünde tutulmasını öngören Alfred Adler, Ernest Jones ve Carl Gustav Jung gibi bilginler de Freud'e katılmışlardır. 1908'de ilk Uluslararası Psikiyatri Kongresi toplanmıştır. Birkaç yıl sonra Adler ve Jung, Freud'le çatışmışlar; fakat işbirliği yaptıkları süre, zihnî bozuklukların genel bir teorisinin oluşmasına kâfi gelmiştir. Freud ve arkadaşları, etkileri edebiyat, sanat, siyaset, din, öğretim, kriminoloji ve insan hayatının her yönünde görülen öğretilerini geliştirmeye devam etmişlerdir. Freud, insan kişiliğinin yorumlanmasını ve klinik metodunu dört ana teori üzerine kurmuştur. 1) Her insan, bilinçli düşünce ve davranışlarını etkileyen, aktif bir bilinçaltına sahiptir. 2) Aklın bilinçaltı ögeleri, bilinçten, bilinçli aklın kabul edemediği ve bundan ötürü baskı altında tuttuğu düşünce ve duygulardan doğan **intrapsychic** uzlaşmazlıklarla ayrılır. 3) Bu baskılar, çocuksu cinsellikle yakından ilgilidir; çocuğun, ana-babadan, karşı cinste olanını seçmesiyle gerçekleşir. Bu, ana-babaya karşı «Oedipus Complex» denen bir sevgi-nefret ilişkisi doğurur.

Son yıllarda psikanaliz pek çok eleştiriye uğramaktadır. Bunun nedenleri kısmen, teorinin, insanın cinsel impulslarından (içtepi) ayrı olan yaratıcı impulslarını ihmal etmesi; kısmen de Freud'un, insan kişiliğinin intrapsişik dinamiğinde âdeta büyülenerek, kişisel ve toplumsal ilişkilerin olumlu etkilerini görmezlikten gelmesidir. Fakat hangi açıdan bakılırsa bakılsın, psikolojiye değgin bilgilerimizin büyük bir bölümünü insanlık Freud'a borçludur.

Frıkya sanatı Hitit sanatından ayrılarak Yunan-Batı sanatı anlayışını doğu ilkeleriyle kaynaştırır, Resimde Pazarlı'da bulunmuş olan M.Ö. VIII. yüzyıla ait, pişmiş toprak üzerine çizilmiş savaşçı görüntüleri yer almaktadır.

Sigmund Freud hayatının son yıllarında.

FRİKYA

Türkiye'nin tarihsel bir bölgesi. Anadolu yaylasının batı kısımlarında yer alır. Halys (şimdiki Kızılırmak) ten Ege denizine kadar uzanan topraklara Frikya denilirdi. Daha sonraları bu geniş toprakların kuzeyde **Bitinya**, güneyde **Pisidya**, doğuda **Misya**, **Lidya**, batıda **Galarya** ve **Livaonya** ile sınırlanmış merkezsel bölgesine Frikya adı verildi.

Genellikle dağlık olan bu bölgenin doğu bölümleri, Ege denizine dökülen Gediz ve Büyük Menderes ırmaklarının vadileriyle derin yarıklara ayrılmıştır.

Bu bölgeye adlarını vermiş olan Frikyalıların atalarının Avrupa'lı olan bir kavim oldukları, Makedonya ya da Trakya'dan geldikleri sanılmaktadır. M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu'ya gelmişler, Hititleri yenerek bağımsız bir krallık kurmuşlardır. Bu krallığa kendi adlarından dolayı Frikya demişlerdir. Krallık kısa zamanda yayılmış, Halys ırmağından Ege denizine kadar uzanan toprakları egemenliği altına almıştır. Bununla beraber Frikyalıların Doğu Akdeniz'in siyasal tarihinde önemli bir rol oynadıkları söylenemez. Frikyalılar Grek poleisleri ve Mezopotamya uluslarıyle yakın ilişkiler kurmuşlardır. Krallığın başkenti Gordium şehriydi.

Krallar münavebe ile şehrin ve Midas'ın adlarını taşırlardı. Frikler, zamanla eski kudretlerini yitirmişler, üst üste gelen saldırılar sonucu geniş topraklarını kaybetmişlerdir. Sonunda denizle olan bağıntıları kesilmiş ve bugün Frikya adı verilen bölgede barınmak zorunda kalmışlardır. M.Ö. VII. yüzyılda (tahminen M.Ö. 680-670 yıllarında) Kimmerlerin saldırısına uğramışlar ve bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir.

Daha sonraları, VI. yüzyılın ortalarına kadar Lidyalılar tarafından yönetilmişlerdir. M.Ö. 546 yılında Perslerin egemenliği altına girmişler ve M.Ö. 333 yılında Büyük İskender'in saldırısına uğramışlardır.

Homeros destanlarında Friklerden hayvancılık ve tarımla geçinen bir ulus olarak söz edilir. Frikler özellikle iyi kalitede yünleri ve altın madenlerini verimli bir şekilde değerlendirmeleriyle ün yapmışlardı. Sahip olduğu zengin altın madenleri yüzünden kralları Midas efsanelere konu olmuştur. Uygarlıklarıyle ilgili fazla bilgi elde edinilememiştir. Özellikle M.Ö. VI. yüzyıla kadar geçirdikleri devre hakkındaki bilgiler pek azdır. Frikya anıt mezarlarında bulunan belgeler bu ulusun geniş ölçüde Hint sanatının etkisi altında kaldığını açıkça belirtmektedir. Dolayısıyle Frikler Girit ve Yunan sanatını yansıtan eserler vermişlerdir. Dinlerinin doğal olduğu sanılmaktadır. Kuvvetle inandıkları Tanrıların başında **Cibele** ve **Attis** gelir. Her ikisi de doğanın güçlerini temsil eden Tanrılardır.

FRISCH, MAX
(1911-) İsviçreli tiyatro ve hikâye yazarı. 1934'te mimar olduktan sonra yazarlığa başlamıştır. Uluslararası ününü, 1954'te yayımlanan **Stiller** adlı oyunuyle sağlamıştır. 1945'teki ilk tiyatro denemesi olan **Nun singen die wieder** (Savaş Şarkısı) de, gerçekçilikle gerçeküstücülüğün yazarın kendisine özgü bir karışımı vardır. Eserde Alman tiyatro geleneği, popüler romantizmin unsurlarıyle yumuşatılmıştır. Bu eseri izleyen **Santa Cruz** ve **Die chinesische Mauer** (1946) da özgürlüğe özlemini anlatır. **Judith** (1948) ve **Als der Krieg zu Ende war** (1949) savaşın doğurduğu özel ve bireysel sorunları inceler. 1951'de çıkan **Graf Oderland** sadakatsizliği konu alır. 1953'teki **Don Juan oder Der Liebe zur Geometrie,** Don Juan efsanesinin yeni bir uygulaması olup, piyesin özelliği, kahramanının geometrik biçimlerin kusursuzluğuna tutkun olmasıdır. Bir perdelik gülünç oyunu **Die grosse Wut der Philipp Hotz** (1958) da aşkta sadakatsizliğin hicvi, ana konudur.

Biederman und die Brand Stiftèr (1958) adlı eserinde yazar, günümüzün toplumsal hayatının doğurduğu kin ve korkuları, alaycı ve güldürücü biçimde sunmuştur. Frisch, uluslararası ününü bu eserine ve Anti-Semitism konusunu, insan toplumunun bütün sistemini yargıladığı **Andorra**'sına (1961) borçludur. Bu eserin sağladığı başarı, yazarının günümüzün en büyük ve ilgi çekici modern oyun yazarları arasında sayılmasını gerektirmiştir. Brecht ve Ionesco'dan etkilendiği söylenebilirse de kendine özgü bir yazı dili ve günümüzün toplumsal ve politik olaylarına yönelen zekice ve cesur bir bakış açısı vardır.

FRISON ADALARI
Kuzey denizinde, Batı Almanya'nın kuzey-batı, Hollanda'nın kuzey ve Danimarka'nın batı kıyıları boyunca uzanan bu adalar dizisi, kıyı çökmelerinin ve XIII. yüzyılda, Jade ve Dollart koylarının oluşumunu sağlayan sürekli dalgaların da etkisiyle oluşmuştur. Adalar üç gruba ayrılabilir. Batı grubu Texel adasından, Ems ırmağının ağzına kadar uzanır. Bu gruptaki Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog ve Rottum adaları Hollanda'ya aittir. Doğu adaları Ems ırmağının ağzından Weser ve Elbe'nin ağzına kadar uzanır. Bu grubun başlıca adaları, hepsi Batı Almanya'ya ait olan Borkum, Juist, Nordeney, Baltrum, Langeoog, Spiekeroog ve Wangerooge'dur. Üçüncü grup ise önceki iki gruptan kuzey-güney yönünde olması bakımından ayrılır ve Batı Almanya'ya ait olan Pellworm, Amrum, Föhr, Nordstrand ve Sylt ile Danimarka'ya ait olan Römö ve Fanö adalarından oluşur.

FROST, ROBERT
(1875-1963) Amerikalı şair. XX. yüzyılın en büyük Amerikan şairi sayılan Frost, Kaliforniya'da doğmuş, dedelerinden kalan topraklarda çiftçilik yapmak üzere, 1900 yılında, New Hampshire'a gitmiştir. Bundan sonra, «şiir yazmak ve ailesi için yüz karası olmadan yaşamak» amacıyle İngiltere'ye göçmüştür. 38 yaşındayken, şiirleri bir yayınevi sahibinin ilgisini çekebilmiş ve **A Boy's Will** (Bir Gencin İsteği) adlı ilk şiir kitabı 1913'te, **North of Boston** (Boston'un Kuzeyi) ise 1914'te İngiltere'de basılmıştır. 1915'te Amerika'ya dönerek hayatının son bölümünü şehirlerden uzak yaşamış, bu arada Amherst'de, 1936'dan sonra ise Harvard'da profesör olarak öğretim görevinde bulunmuştur.

Şiir açısından böylesine etkin ve çağdaş şairin, büyük Amerikan şehirlerindeki okuyucular tarafından tutulmayışı ilginçtir. Frost'u çağdaş kılan nedenlerden biri şairane yazmaktan kesinlikle kaçınmasıdır. Birbiriyle çelişen kederli ve sevinçli anları anlatmada özellikle başarılıdır.

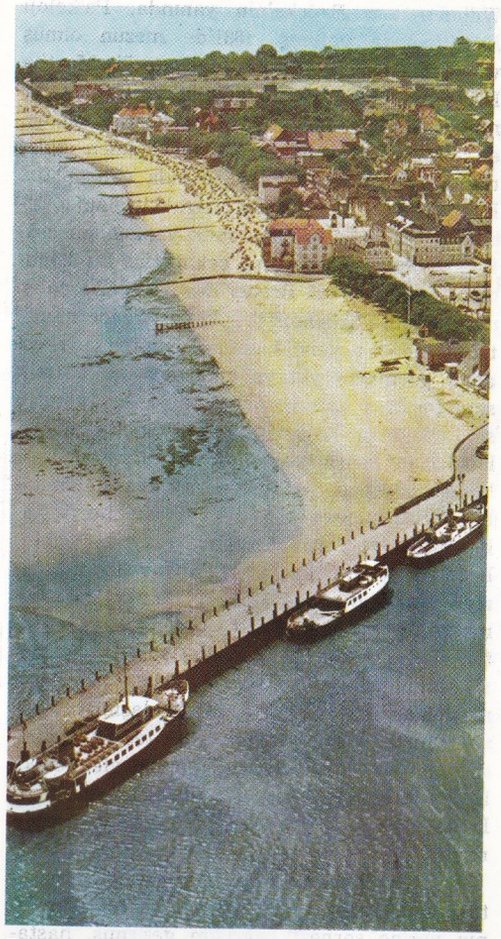

Frison adaları: Föhr adasının en önemli şehri Wyk'in limanı.

Mountain Interval (Dağ Arası, 1916), **New Hampshire** (1923), **Westrunning Brook** (Batıya Akan Irmak, 1928), **A Witness Tree** (Tanık Ağaç, 1942) ve 1962'de piyes haline getirdiği **A Masque of Reason** (Aklın Maskesi, 1925) önemli şiir kitaplarıdır.

Dilinin sadeliği ve basitliği, geniş kitlelerce tanınmasını sağlamıştır. Çeşitli görüntüleriyle köy hayatını ele alışı ve canlı, akıcı bir dille anlatışı belki de şiire getirdiği en büyük yeniliktir.

FRÖBEL, FRIEDRICH WILHELM AUGUST
(1782-1852) Alman pedagog ve eğitimcisi. Sıkıntılı ve yalnız bir çocukluk devresi geçirmiş, bu yalnızlık kendisini doğaya yöneltmiştir. Çeşitli işlerde çalıştıktan sonra 1805 yılında kendini tamamıyle pedagojiye vermiştir. Bu konudaki çalışmaları, 1816 yılında Griesheim'de kurduğu küçük bir enstitüde uygulama alanı bulmuştur. Bu okul 1817 yılında Keilhau'ya daha sonraları İsviçre'ye nakledilmiştir. 1836 yılında Almanya'ya dönerek öğretim araç ve gereçleri yapan bir şirket kurmuştu. Bu araç ve gereçler pedagoji ile ilgili bütün kuruluşlar tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Daha sonraları Alman çocuk yuvalarını kuran Fröbel, koyu bir milliyetçi ol-

madığı ve liberal ve demokrat görüşleri savunduğu için resmî makamlar tarafından desteklenmemiş, hatta Prusya ve diğer Alman devletlerinde, meydana getirdiği çocuk yuvaları kapatılmıştır.

En önemli eserleri arasında **Die Menschenerziehung** (1826), **Mutter und Koselieder Ein Familien buch** (1843) sayılabilir.

FRÖDING, GUSTAF
(1860-1911) İsveçli şair. İlk şiir kitabı «Gitar ve Akordeon»u (1891), Görlitz akıl hastanesinde yattığı sırada yazmıştır. Anlayışlılığı, insanlara karşı sevgi dolu gözlemciliğiyle ülkesinde geniş ün yapmıştır. «Yeni Şiirler» (1894) daha kişisel ve geleneklere bağlı taşra yaşamını alaycı bir dille anlatan bir kitaptır. İsveçli yazarları ve Goethe, Heine, Byron gibi yabancı yazarları okuyarak bakış açısını geliştirdikten sonra, şiiri çevresinin dar sınırları içinde kalmaktan kurtularak kendini aşabilmiştir. Ayrıca tarihsel olay ve efsanelerden de etkilenmiştir.

«İyilik» ve «kötülük» kavramlarının yorumu, Fröding için en büyük sorun olmuş; ancak felsefî çözümlere varmak çabası aklî dengesini büsbütün yormuştur. Nietzsche den etkilenerek gururlu ve kendine güvenli yeni bir kişiliğe ulaşabilmesi, korku ve vehimlerinin üstesinden gelmekte kendisine yardımcı olmuştur.

1896'da modern İsveç şiirinde en büyük lirik şair olarak yer almasını sağlayan «Paçavralar» ve «Süprüntüler»i yazmıştır. Bu şiir kitabı toplumun tepkisiyle karşılaşmış, şair ahlâk dışı olmakla suçlandırılarak yargılanmıştır. Cezalandırılmamasına rağmen, olay sağlığını alt üst etmiş, 1897'de «Yeni ve Eski»nin yayımlanmasından sonra, tekrar akıl hastanesine yatmıştır. Hayatının bundan sonraki bölümünü akıl hastanelerinde geçirmiş, 1910'da kısa süren bir iyileşme devresinde, eski şiirlerini tekrar bastırmıştır.

FRY, CHRISTOPHER
(1907-) İngiliz oyun yazarı. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra sahne amirliği, kostümcülük ve rejisörlük gibi çeşitli tiyatro dallarında çalışmıştır. Tiyatroda geçirdiği bu süre, yazarlığı açısından çok yararlı olmuştur. İlk oyunu, 1937'de yazdığı ve ancak 1950'de sahneye konan **The Boy with a Car**'dır. İlk büyük başarısını, 1946'da **A Phoenix too Frequent** ile sağlamıştır. Eski Yunan oyunlarına benzetilmeye çalışılmış, acaip bir oyun olan bu eser büyük ilgi uyandırmıştır. 1948'de sahneye konan bir ortaçağ fantezisi, **The Lady's not For Burning** yazarın alışılmışın dışındaki düşüncelerini Londra seyircisine sunan, alaycı, felsefî bir eserdir. Yine 1948'de oynanan **Thor, With Angels**, Fry'ın espri gücünü ortaya koymuştur. **Venus Observed** (1950) kişinin yalnızlığını anlatır; yazarın en olgun eseri olabilecek bu oyun, mecazlarla yüklü oluşundan ötürü ilgi görmemiştir. Savaş ve barış konusunu işleyen **A Sleep of Prisoners** (1951) ile **The Dark is Light Enough** (1954) için de aynı şey söylenebilir.

Fry'ın amacı şiirsel dram türünü yerleştirmek ve yapmacık gerçekçiliğe son vermektir. Elizabeth devri yazarlarınınkini andırmakla beraber modern olan dili, mistisizm ile espriyi bağdaştırır.

Son zamanlarda, senaryo yazarı olarak ün yapmış olmasına rağmen, sinemada tiyatrodaki başarısını sağlayamamıştır.

FTALANHİDRİT
(**bkz.** Ftalik Asit..)

FTALEİNLER
(**bkz.** Fenolftalein, Flüoresein.)

FTALİK ASİT
Bir aromatik dikarboksilli asittir. Ftalik asitte, banzen halkasına iki karboksil grubu bağlanmıştır. Bu nedenle ftalik aside benzen dikarboksilli asit de denir. Formülü $C_6H_4(COOH)_2$ şeklinde gösterilebilir. Benzen molekülünde bir düzgün altıgen şeklinde dizilmiş altı karbon atomu olduğuna göre iki karboksil grubu birbirine komşu (orto), bir aralıklı (meta) ya da tam köşegenler doğrultusunda (para) olmak üzere üç türlü dizilebilir. Bunlar izomer ftalik asitlerdir. Sırasıyle ortoftalik asit, metaftalik asit ve paraftalik asit adlarını alırlar. Bunlar arasında en önemlileri «ortoftalik asit» ve «tereftalik asit» adı ile de tanınan paraftalik asittir. Ortoftalik asit prizma biçiminde kristallerden yapılmış renksiz bir katıdır. Soğuk suda az, sıcak su, alkol ve eterde çok erir. Isıtılırsa ftalanhidrite dönüşür. Bu sırada iki molekül ftalik asit arasından bir molekül su ayrılır. Ftalanhidritten, fenolfalein ve flüoresein renkli ve boyar maddeler elde edilebilir. Ftalik asidin başka özelikleri benzoik asidinkilere benzer. Esterlerinden dimetil ftalat, kumaşları güvelere karşı korumada kullanılır.

Tereftalik asit ise glikol ile esterleşirse «terilen» adını alan bir poliester oluşur. Ortoftalik asit ile glikolden de bir başka çeşit poliester meydana gelir. «Dakron» adını alan bu poliester de terilen gibi kumaş dokumacılığında kullanılır.

FUAR
Çeşitli malların alınıp satıldığı, önceden tespit edilmiş belli bir yer ve zamanda periyodik olarak kurulan büyük pazarlara «fuar» adı verilmektedir.

Fuar, daha uzun zaman aralıklarıyle kurulması ve daha geniş bir çevreden gelen alıcı ve satıcıları toplamasıyle pazardan ayrılır. Fuarlar, daha geniş bir ticarî faaliyete sahne olmalarıyle de sergilerden ayrılırlar; genellikle periyodik olmayan ve olağandışı durumlarda kurulan sergiler ticarî amaçtan çok propaganda amacı taşımaktadırlar.

Önceden tespit edilmiş yer ve zamanlarda yılda bir toplanıp alışveriş yapma geleneği şüphesiz çok eskidir. Daha M.Ö. 2000 yılının sonlarına doğru, Suriye'nin, Filistin'in Mezopotamya'nın ve Mısır'ın belli başlı şehirlerinde, önemli dinsel bayramlar sırasında, çok sayıda ticaret kervanı toplanırdı. Bu fuarların dinsel bayramlarla aynı zamana rastlaması geleneğinin daha sonraki dönemlerde, Yunan ve Roma'da da sürdüğü görülmektedir.

Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerinde önemli bir rol oynayan İzmir Enternasyonal Fuarının Basmahanedeki giriş kapısı.

Fuar kurulması geleneği, Batı'da, Roma imparatorluğunun politik ve ekonomik bakımlardan çöküşünü izleyen dönemlerde de yaşamıştır. Bununla birlikte, bu çağda, ticaret amacıyle yapılan bu birleşimler daha çok yerel bir nitelik taşıyordu. Gerçekten, ortaçağın en koyu evresinde, Batı dünyasının ekonomik yapısının başlıca niteliği, her biri kendine yetme eğiliminde olan çok sayıda küçük birime bölünmüş olmasıydı. Küçük el sanatları alanında üretim ve bölgelerarası alışverişler çok azalmış, Doğu'nun uzak ülkeleriyle ticarî temaslar istisnaî olaylar niteliği kazanmıştı. Bu kapalı ekonomide, fuarların başlıca işlevi, iç kaynakların karşılayamadığı bu istisnaî istekleri yerine getirmekti. Bu dönemin önemli fuarlarında yapılan alışverişlerin büyük kısmı, Doğudan zengin kumaşlar, kokular ve değerli taşlar getiren Bizanslı, Arap ve Musevî tüccarların denetimi altında oluyordu.

Fuarlar başlangıçta kiliselerin içlerinde ya da çevrelerinde kuruluyordu. Fuarların kurulduğu alanlara, bu fuarlara katılanların üzerindeki Tanrısal himayeyi temsil eden bir haç dikilirdi. Fuarları kilisenin yanı sıra krallık da korurdu; bu korumanın sembolü de bir kılıç ya da bir eldivendi.

X. yüzyıldan sonra, Batı'nın bütün ülkelerinde iç ve uluslararası ticareti canlandıran ekonomik gelişme, pazar ve fuarları sayıca çoğalttığı gibi, önemlerini de büyük ölçüde artırmıştır. XII. yüzyılın ortalarından XIV. yüzyılın ilk yıllarına kadar Avrupa'nın en önemli fuarları Champagne fuarlarıydı. Bunun başlıca nedenleri Champagne'ın coğrafî konumunun uygunluğu, kontluğun politik bakımdan bağımsız olması ve o yıllarda Avrupa'yı alt üst eden savaşlarda tarafsız kalmasıydı. Bu bölgede her yıl, altı yedisi uluslararası üne sahip olan, yirmi kadar fuar kurulurdu. Birbirine çok yakın yerlerde ve kısa zaman aralıklarıyle birbiri arkasına kurulan Champagne fuarlarında zamanın en ender ve değerli mallarını bulmak mümkündü. 1284 yılında Champagne'ın Fransa krallığına katılmasıyle parlaklığını kaybetmeye yüz tutan Champagne fuarları, XIV. yüzyılın ilk yıllarında, Akdeniz'i İngiltere'ye ve Kuzey Avrupa'ya doğrudan doğruya bağlayan denizyollarının açılmasıyle bütün önemini kaybetmiştir.

Daha sonraki dönemde uluslararası ticaretin merkezi başka fuarlara kaymış, fakat bunların hiç biri Champagne fuarlarının iki yüzyıl süren önemlilik ve etkililik derecesine ulaşamamıştır.

Bu arada, fuarlarda mal alışverişinin yanı sıra para alışverişi ve borç vermeler de başlamıştı; borç kurumunu getiren ve yürütenler Avrupa'nın bütün belli başlı fuarlarına ya doğrudan doğruya ya da temsilcileri aracılığıyle katılan İtalyan tüccarlarıydı denilebilir. Zamanla, bu para alışverişleri bazı fuarlarda mal alışverişlerinden daha önemli olmaya başlamıştır. Daha sonra ise para alışverişlerine Cenovalı tüccarların katılması bu işlerin merkezini İtalya'ya kaydırmıştır.

XVIII. yüzyılda uluslararası fuarların öneminin azalmaya başladığı görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri yüzyıllar boyunca iç ve uluslararası ticarete konan ve fuarlara bir ayrıcalık sağlayarak gelişmeleri sonucunu doğuran sınırlamaların kaldırılmasıydı. Endüstri devriminden sonra ortaya çıkan yeni üretim ve taşıma metotları, malların fuarlarda yığılmasını yararsız hale getiren yeni ticaret teknikleri doğuruyor ve böylece fuarlar işlevlerini yitirmiş oluyordu. XIX. yüzyılın ilk yarısı içinde bu büyük fuarların birçoğu kaybolmuş, bir kısmı da folklor gösterilerinin başlıca niteliği olan yerel panayırlar haline dönüşmüştür. Öte yandan, belli bir mal türünün teşhir edildiği ve satıldığı fuarlar, söz gelişi hayvan fuarları yaşamaya devam etmişlerdir.

XX. yüzyıla doğru, fuarların yaşamasını sağlayan yeni bir formül olarak «örnek mal fuarı» formülü uygulanmıştır. Bu fuarlarda, satılacak malların bütünü fuara getirilmiyor, sadece üretim örnekleri alıcılara gösterilmek amacıyle sergileniyordu.

I. Dünya Savaşından sonra bu tür fuarlar bütün dünyaya yayılmıştır. Bunların en önemlileri olarak, Paris, Milano, Londra, Birmingham, Brüksel, Lipsia, Stockholm, Barcelona, Valencia, Toronto fuarları sayılabilir.

Türkiye'de bu anlamda ilk fuar ise İzmir Fuarıdır. Son yıllarda Samsun ve Kayseri fuarları gibi yeni fuarlar da kurulmuştur. Uluslararası bir önem taşıyan İzmir ve henüz bölgesel önemde olan Kayseri ve Samsun fuarlarının yanı sıra yurdumuzda özellikle Orta ve Batı Karadeniz bölgelerinde oldukça eski bir panayır geleneği de yaşamaktadır.

Milano Fuarı endüstri kesimine önem veren başlıca Avrupa fuarlarından biridir.

FUAT PAŞA, KEÇECİZADE MEHMET
(1815-1869) Tanzimat devrinin ünlü devlet adamı.

1815'te İstanbul'da doğmuştur. Babası ünlü şair Keçecizade İzzet Molla'dır. Önce ilmiye mesleğine girmiş, daha sonra Tıbbiyeye devam etmiş, Fransızca öğrenmiş, okulu operatör yüzbaşı olarak bitirdikten sonra meslek değiştirerek, Babıâli Tercüme kalemine geçmiştir. Bundan sonra Londra sefareti başkâtipliğini yapmış, Madrit ve Lizbon elçiliklerinde, Petersburg büyükelçiliğinde ve bir süre için Divan-ı Hümayun tercümanlığında bulunmuş, yine bir süre ametçilik yapmıştır. Sadaret müsteşarlığında çalıştıktan sonra, 1851'de Hariciye nazırlığına geçmiştir. 1854 ve 1857'de ikinci ve üçüncü defa Hariciye nezaretinde görev alıp Paris kongresine katılmış ve başarılı olmuştur. 1859'da Şam ihtilâlini bastırmakla görevlendirilmiş, bu görevinde şiddet kullanmış, Şam ordu komutanı Müşir Ahmet Paşa'yı kurşuna dizdirmiştir. 1861'de dördüncü kez Hariciye nazırlığına getirildikten sonra sadrazam olmuştur. Bu görevde bulunduğu sırada Padişahın keyfî emirlerine karşı çıkmış, her çeşit yolsuzlukla mücadeleye girişmiştir. Bir ara «Kanun-u esasî»si olmayan bir meşrutiyet yönetimi kurabilmek ve istibdadı ortadan kaldırmak için zamanının en ünlü vezirleriyle gizlice anlaşıp, sadrazamlık makamının boş kalmasını sağlayacak şekilde istifa ederek ayrılmış, fakat Yusuf Kâmil Paşa'nın anlaşma dışı davranışıyle bu hazırlıktan bir netice alınamamıştır. 1862'de tekrar sadrazamlığa getirildi.

1866'da çekildi. İki yıl sonra Padişahla birlikte Avrupa seyahatine çıktı. Amacı, Sultana Avrupa uygarlığını göstermek, yeni bir dünya ve yönetim anlayışı telkin etmekti. Fakat Paris'te hastalandı, gittiği Nis şehrinde öldü. Cesedi İstanbul'a getirilerek Sultanahmet civarına gömüldü.

Cevdet Paşa'yla birlikte Osmanlıcanın ilk ve tek gramer çalışmasını veren Fuat Paşa, zengin bir Batı kültürüne sahip, Doğu ve Batı edebiyatını iyi bilen, gayet açık sözlü, hazırcevap, hitabeti kuvvetli ve son derece iyilikçi, yurtsever bir insandı. Üstün kişiliğiyle kendi yurdunda olduğu kadar Avrupa'da da tanınmıştır.

FUAT PAŞA (Müşir Deli)
(1835-1931) Mısır'da doğmuş, ilk öğrenimini orada, orta öğrenimini İstanbul'da yapmıştır. Babası Müşir Hasan Paşa'nın yeniden Mısır'da göreve atanmasıyle Kahire Harp Okuluna girmiş ve burayı süvari teğmeni olarak bitirip, Mısır ordusunda albaylığa kadar yükselmiştir. Deli Fuat Paşa olarak ün yapması atılganlığı, tok sözlülüğü ve savaşlarda gösterdiği cesaretten ileri gelir.

1869'da İstanbul'da Askerî Şurada görev almış, 1872'de tuğgeneral olup Kerkük ve Arnavutluk isyanlarını bastırmış, 1876'da Karadağ cephesinde savaştıktan sonra, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Tuna ordusuna katılarak tümgeneralliğe yükselmiştir. Kuzey-Balkan dağlarıyle, Tırnova-İslimye arası Elena bölgesinde Rus kuvvetlerini yenilgiye uğrattığı için Elena kahramanı olarak anılmış, savaşın sonunda gösterdiği üstün başarıdan ötürü başkomutanlığa getirilmiştir.

Daha sonra Padişahın yaverliğinde ve Avusturya-Rusya büyükelçiliklerinde bulunmuş, bu sıralar Padişaha karşı olduğu iddiasıyle saray tarafından göz hapsine alınmış, bir süre sonra da askerî mahkemeye verilmiş ve idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak bu ceza sürgüne çevrilmiştir. 6 yıl süren Şam sürgünlüğünden sonra 1908'de meşrutiyetin ilânıyle İstanbul'a dönmüş, Meclis-i Âyan üyeliğine seçilmiştir.

Balkan savaşında, İstanbul'u Bulgar ordusuna karşı savunma tedbirleri almış ve I. Dünya Savaşında (1915) Almanya ve Avusturya'ya ziyaret amacıyle gönderilen kurula başkanlık etmiştir.

Kurtuluş Savaşımızı bütün gücüyle desteklemiş, Damat Ferit'in ülkeyi felâkete sürükleyecek siyasal tutumunu bir muhtırayla eleştirerek Padişaha bildirmesi dikkati çekmiştir.

FUGA
Çok sesli beste türlerinden. Ana konu başlangıçta yalnız bir seste sunulur ve bunun ardından, öbür seslere geçer. Bütün beste boyunca konu, çoğu kez süre bakımından yakın aralıklarla, bestenin ses bölümlerinden her birinde yer alır. Konunun bütün seslere dağıtılmış olarak her bir sunuluşuna **serilim** (Exposition) denir ve bir fuga, birinci, ikinci, üçüncü vb. serilimler gibi birçok serilimden kurulmuş olur. Her bir serilim arasında, ana konunun kullanılmadığı (demek oluyor ki, hiç bir seste yer almadığı) ve **geçiş** kesimleri (Episode) denen kısa kesimler yer alır.

Fuji Yama yanardağının etkinliği 1792 yılından sonra zayıflamıştır.

FUJİ YAMA
Japonya'da Hondo adasının güneyinde kutsal yanardağ (3 776 m.). Tokyo'nun güney-batısında, sahilden 20 km. içerdedir. Japon adalarının en yüksek noktasıdır. «Yama» Japonca dağ demektir. Koni şeklinde olan Fuji Yama, 500 m. çapında ve 200 m. derinlikte bir kraterle sona erer. Tatlı eğimli yamaçları kızgın lav püskürten volkanların özelliklerini gösterir. 1792 yılından beri etkinliği zayıflamıştır. Sadece kükürtlü gazlar yaymaktadır. Fuji Yama çevresinin doğal güzelliği yüzünden Japonlarca kutsal sayılmaktadır. Japon sanatçılarına esin kaynağı olmuştur.

FULTON, ROBERT
(1765-1815) Amerikalı mucit. Pennsylvania'da doğmuş, ününü gemi ve köprü yapımcısı olarak elde ettiği halde hayata ressam olarak başlamış, 1786'dan 1793'e kadar İngiltere'de Benjamin West'le birlikte resim çalışmıştır. Mühendislikle ilgili birçok kitap okuduktan sonra Dee ırmağı üzerinde bir köprü yapımını üzerine almış, tecrübesizliğine rağmen bu işi üstün yetenekleriyle başarmış ve suyollarında trafiğin nasıl geliştirileceğini anlatan bir de kitap yazmıştır. Paris'in dev bir panoramik resmini yapması için çağrıldığı Fransa'da, Fransız hükümetine, İngiliz gemilerine saldırmak için kullanılacak ve elle çevrilen bir pervaneyle hareket eden ufak bir Nautilus denizaltısını andıran sualtı teknesinin planlarını sunmuş; fakat bu teklifi reddedilmiştir. Yaptığı bir torpil de başarılı denemelere rağmen askerî yetkililer tarafından kabul edilmemiştir. Daha sonra Paris'teki Amerikan elçisi Robert Livingston, bir buharlı gemi yapmak için Fulton'a işbirliği teklif etmiş, yapılan tekne 1803'te, Napoleon'un desteği sağlanarak Seine ırmağına indirilmiş; fakat Fransızların ilgisini çekmemiştir. İngiltere'ye dönen Fulton, eski denizaltısının planlarını Fransızlara karşı kullanılmak üzere İngilizlere teklif etmiş; fakat yine ilgi görmemiştir. Bu sırada Fulton, buharlı gemiyi Amerika'da geliştirmesi için Amerikan hükümetinden aldığı teklifi kabul etmiş, bunu gerçekleştirmek için Londra'daki Boulton firmasına 20 beygir gücünde bir makine sipariş etmiştir. New York'ta yapılan ve yeni makinesiyle birlikte 150 ton ağırlığına ulaşan, Clermont adındaki tekne 1807'de East ırmağında suya indirilmiştir. Hal-

Fulton, buharlı gemisinin projesini arkadaşı Livingston'a gösteriyor.

kın «Fulton'un Çılgınlığı» diye tanımladığı bu teknenin boyu baştan kıça 120 ft., eni 15 ft. ve baca boyu 30 ft.'ti ve çok sağlam görünüşlüydü. Geminin 17 ağustos 1807'deki ilk seferi büyük başarı sağlamış ve tekne Hudson ırmağı boyunca hiç durmadan 32 saat çalışmış ve 150 mil yol almıştır. Bundan sonra Fulton New York ve Albany arasında posta servisi yapacak olan iki gemi ve bir buharlı savaş gemisi siparişi almış, savaş gemisi 1815'te denize indirilmiştir.

FULYA (Narcissus jonquilla)
Nergisgiller familyasının Amaryllis cinsinden bir bitki türü. Yeşil parlak yaprakları vardır. Bir sapta dörde kadar yaprak bulunur. Sapla yaprağın boyu eşittir. Boyu yaklaşık olarak 50 cm.'dir. Vatanı Akdeniz ülkeleri ve Güney Avrupa'dır.

FUNDA (Erica)
Fundagiller familyasındandır. Çorak yerlerde ve makilerde yetişir. Yaz kış dökülmeyen, uzun, dar yaprakları vardır. Çiçekleri demet düzenindedir. Çiçeklerin silindir biçimli taçları ve sekiz erkeklik organı vardır. Genellikle Güney Afrika'da yetişen 500'ü aşkın türü bilinir. Çürümüş yapraklarından, sap ve çiçeklerinden oluşan funda toprağı çiçekçilikte kullanılır. En önemli türleri pembe çiçekli **Erica cinerea**, yeşil çiçekli **Erica sopria** ve **Erica arborea**'dır.

FURTWAENGLER, WILHELM
(1886-1954) Alman orkestra yöneticisi ve besteci. Rheinberger, Walbrunn ve Max von Schillings'in öğrencisi olarak yetişmiş, Zürich, Strasbourg Lübeck, Viyana ve Berlin'de yöneticilik yapmış, 1922 yılında Nikisch'in yerine Leipzig Gewandhaus orkestrasının yönetmeni olmuş ve Berlin Filarmoni Orkestrasının yönetmenliğine getirilmiştir.

Hem opera, hem de konser yönetmeni olarak büyük ün yapmıştır. 1934 yılında, Hindemith'in müziği üzerinde çıkan bir tartışma nedeniyle ve bu bestecinin Nazi yöneticileri tarafından «kültür bolşevikliği» ile suçlandırılması üzerine Reich Müzik Odasından ve Berlin Operası yönetmenliğinden ayrılmış; fakat bir yıl sonra gene Berlin Operasının genel müzik yönetmenliğine getirilmiştir. Ne var ki, Nazi Almanyasında çalışmalarını sürdürmüş olması, 1936 yılında New York Filarmoni Orkestrası yöneticiliği görevini bırakmasına da yol açmıştır. XX. yüzyılın en büyük orkestra yönetmenlerinden biri olarak müzik tarihine geçmiştir. Besteci olarak önemi daha azdır. Başlıca eserleri arasında bir piyano konçertosu, iki senfoni, **Te Deum** vb. sayılabilir.

FUSTEL DE COULANGES, NUMA-DENIS
(1830-1889) Fransız tarihçisi ve sosyoloğu. Yunan, Roma uygarlıkları ve Fransa'nın siyasal gelişimi üzerinde ilginç çalışmaları olmuştur. Eski Fransız kültürünün karanlık kalmış noktalarını aydınlığa kavuşturmuştur. Ayrıca toplumsal kuruluşlar ve din arasındaki bağı incelemiştir. Eskiçağ devletlerinin soyluluğa ve dine dayanan yapısı, üzerinde çalıştığı konular arasında önemli bir yer tutar. Önemli eserleri: «Eski Siteler» (1864). «Fransız Politik Kuruluşlarının Tarihçesi» (1875-1888) yazarın ölümünden sonra tamamlanmıştır.

FUTBOL
Dünyanın birçok ülkelerinde sevilen bir spordur. 11'er kişiden kurulu iki takımla oynanır. Oyuncuların amacı topu karşı takımın kalesine sokmaktır. Top, eller ve kollar dışında vücudun her yerine değebilir. Topu elle tutmak hakkı, yalnız ceza sahası içinde olmak kaydıyle kaleciye tanınmıştır.

Nizamî futbol sahası çizgilerle sınırlanmış bir dikdörtgendir. Uzun kenarı 90 metreden az 120 metreden çok, kısa kenarı 45 metreden az 90 metreden çok olamaz. Bu dikdörtgenin uzun kenarlarına taç çizgisi, kısa kenarlarına ise avut çizgisi adı verilir. Sahanın üstü düz ve çimenle kaplıdır.

Avut çizgisinin tam ortasında kaleler yer alır. Kalelerin iki dikey direği arasındaki uzaklık 7,32 m. ve yükseklikleri de 2,44 m.'dir. İki direğin üst uçları arasına yatay bir direk yerleştirilir. Kalelerin arkalarına bir ağ gerilir. Öteki ayırıcı çizgiler oyun sahasının içindedir. Bütün sahayı tam ortasından iki eşit parçaya bölen çizgiye orta-çizgi, bu iki parçadan her birine de yarısaha denir. Her yarısahada, tam kalenin önünde, uzun kenarı (eni) 40,30 m., kısa kenarı (boyu) 16,50 m. olan başka bir dikdörtgen alan, (ceza sahası) vardır. Ceza sahasının bir kenarı, avut çizgisidir. Ceza sahasının içinde de, gene bir kenarı avut çizgisi olan ve avut çizgisine dikaçı yapacak biçimde çizilen 18,50 × 5,50 m. boyutlarındaki dikdörtgen kale sahası yer alır.

Kalenin tam orta noktasının 11 m. dikey doğrultusundaki nokta penaltı noktasıdır. Sahanın tam orta noktası merkez olmak üzere, yarıçapı 9.15 m.'lik bir daire çizildiği zaman sahanın çizgileri tamamlanmış olur.

Orta çizginin, taç çizgisini kestiği iki noktaya ve korner atışlarının yapıldığı dört köşeye, üzerlerinde bayraklar bulunan en az 1,50 m. uzunluğunda direkler dikilir.

Futbol, kurallara bağlı olarak oynanır. Kurallara uyulup uyulmadığını, kararları kesin olan bir hakem denetler. Orta hakemine, ellerinde bayrakları bulunan ve taç çizgilerinin dış kenarlarında duran iki yan hakemi yardım eder. Yan hakemleri taç, avut, korner, ofsayt gibi durumları tespit ederler.

Futbolda pek çok olmayan kuralların en önemlisi ofsayt kuralıdır. Bu kurala göre topun en son oynandığı anda, bir oyuncu rakip avut çizgisine toptan daha yakın bulunuyorsa ofsayta düşmüş sayılır.

Ofsayt durumunun istisnaları vardır. Topun en son oynandığı anda:

a) Bir oyuncu kendi yarı sahasında bulunuyorsa; b) rakip takımdan iki oyuncu, kendi avut çizgilerine, o oyuncudan daha yakınsa; c) top son olarak, bir rakip oyuncu tarafından oynanmış, ya da bir rakip oyuncuya değmişse; d) bir oyuncu topu doğrudan doğruya avut vuruşundan, köşe vuruşundan, taç atışından, hakem atışından almışsa ofsayt söz konusu olmaz.

Topa elle dokunmak, karşı oyunculardan birini düşürmek, kurallara uygun olmayan biçimde şarj yapmak hatalı hareketlerdir. Bu tür hareketleri yapan oyuncunun takımı aleyhine ceza vuruşu verilir. Bu hareket ceza çizgisinin içinde olmuşsa ceza penaltı vuruşu, dışında olmuşsa serbest vuruştur. Oyunun süresi 45'er dakikalık iki yarıdır. İki yarı arasında 5 dakikadan az, 15 dakikadan çok olmamak üzere dinlenme süresi verilir. Maçta topu rakip kaleye sokarak daha çok gol atan takım oyunu kazanmış olur. Taraflar gol atamazlarsa ya da attıkları gol sayıları eşit olursa oyun beraberlikle sonuçlanmış demektir. Bazı karşılaşmalarda (Dünya Kupası final maçlarında olduğu gibi) beraberlik kabul edilmez. Eğer maç beraberlikle sonuçlanmışsa uzatılır ve

aralarında dinlenme verilmeyen 15'er dakikalık iki devre daha oynanır. Beraberlik yine de bozulmazsa, para atışıyle kur'aya baş vurulur.

Oyunda kullanılan top iki bölümdür. Dış bölümü eşit büyüklükteki deri parçalarının birbirine dikilmesiyle oluşur. Bu deri mahfazanın içinde ise şişirilmiş bir lastik top bulunur. Topun çevresi en az 68 cm., en çok 71 cm., ağırlığı en az 396 gr., en çok 453 gr.'dır.

Futbol yukarıda anlatılan dikdörtgenin içinde oynanır. Top bu çizgilerin dışına çıkarsa tekrar oyuna sokulur. Top taç çizgisinden dışarı çıkmışsa, topa son olarak vuran takımın karşısındaki takım oyuncuları tarafından taç atışıyle oyuna sokulur. Top hücum eden takımın oyuncularından birinin vuruşuyle avut çizgisinden çıkmışsa, topu karşı takım avut atışı yaparak oyuna sokar. Eğer top avuta, savunma yapan takımın oyuncularından birine çarparak çıkmışsa, köşe atışı yapılmak suretiyle hücum eden takımın oyuncuları tarafından oyuna sokulur.

Oyun: Futbol takımı, bir kaleci, iki bek, üç hafbek (savunma oyuncuları) ve forvet denilen beş hücum oyuncusundan (iki açık, iki iç, bir santrafor) kurulur.

Bir futbol takımı sahada; kaleci / sağbek, solbek / sağhaf, ortahaf, solhaf / sağaçık, sağiç, santrafor, soliç, solaçık düzeninde dizilir. Oyun başlar başlamaz oyuncular uygulayacakları sisteme göre yerlerini alırlar.

Futbolda Metot, WM, Sürgü, Beton, Diyagonal, Catenaccio, Dört-iki-dört, Dört-üç-üç gibi sistemler vardır. Son yıllarda Dört-üç-üç sistemi en çok uygulananıdır. Metot sisteminde kaleci, ceza sahası içinde iki bek, iki yan haf karşı takımın açık oyuncularının karşısında, ortahaf kendi yan haflarının ortasında bulunur. Böylece savunma oyuncuları ile, iç hücumcular —ki bunlar ileri geri oynar ve hem hücumları başlatır hem de karşı takımın hücumlarını karşılarlar— arasında sürekli bir ilişki, bağ kurulur.

WM sisteminde —ki bu sistem 1925 yılında yeni ofsayt kuralının konulmasından sonra uygulanmıştır— kaleci ceza sahası içinde öteki savunma oyuncularıyle sıkı işbirliği yapacak kadar hareketlidir. Bekler karşı takımın açık oyuncularını, beklerin arasında yer alan santrhaf da karşı takımın santraforunu gölge gibi takip ederler. Sağ ve sol haflar hücumları destekler ve savunmaya yardım ederler. İç oyuncular forvetle savunma arasındaki bağı sağlarlar. Bu sistemde hücum oyuncuları büyük bir W, savunma oyuncuları da büyük bir M harfi çizdikleri için sisteme WM sistemi adı verilmiştir.

Sürgü sistemi İsviçre'den çıkmıştır. Kuvvetli takımlar karşısında başvurulan bir savunma sistemidir. Temeli WM'dir. En az bir oyuncu, savunma hattı ile kaleci arasında serbest ortahaf olarak, serbest kalan topları kovalar.

Beton sistemi, forvetten bir oyuncunun kendi savunma oyuncularının arkasından oynamasıyle uygulanır.

Catenaccio, Sürgü sisteminin değişik bir örneğidir. Savunmada bir fazla oyuncu bulundurarak adam adama markaj yapılır. Gol atma şansı çoğunlukla kontrataklara bağlanır.

Kuvvetli takımlar, II. Dünya Savaşından sonra yaygın olan Sürgü sistemini bırakmış ve onun yerine savunmada daha sağlam, hücumda daha hızlı olan Dört-iki-dört sistemini geliştirmişlerdir. Bu sistem oyuncuların diyagonal bir çizgi üzerinde yer almalarıdır. Sisteme Dört-iki-dört sistemi de denmesinin nedeni, oyuncuların sahaya bu biçimde yerleşmeleridir. Brezilya 1958 ve 1962 Dünya Kupası şampiyonluklarını bu sistemi uygulayarak elde etmiştir.

Günümüzün en yaygın sistemi Dört-üç-üç ise Sürgü ve Catenaccio sistemlerine benzer.

Tarihi: Bu sporun kökeni çok eskilere uzanır. M.Ö. 1000 yıllarına ait Çin kaynaklarında «Tsu-chu» adı geçmektedir ki, tekmelenen deri top anlamına gelir. M.Ö. 500 yıllarında Çin ordusunun çalışma programlarında Tsu-chu vardır. Oyuncuların görevi topu tekmeleyerek, 3-5 m. yükseklikteki bambu kamışlardan yapılan kaleye sokmaktır. Münih Etnoloji Müzesinde bulunan bir metinde M.Ö. 50 yıllarında yaşadığı sanılan Li Xu, Çinlilerle Japonlar arasında yapılan futbol maçlarına tanık olduğunu, zamanla uluslararası büyük maçlar düzenlendiğini bildiğini yazmaktadır. Batı dünyasında futbolun varlığını ilk gösteren metinlerin yazarları Homeros ve Eflatun'dur. Eski Yunan'da bu oyunun çok yaygın olduğu, iki yarısahada, iki karşı takımla oynandığı ve adına da Episkuros denildiği bilinmektedir. Oyun sonra Roma'ya da geçmiş ve orada da, özellikle askerler arasında Harpastum adıyle çok rağbet görmüştür. İngilizlere futbolu ilk öğretenlerin Roma lejyonerleri olduğu söylenir.

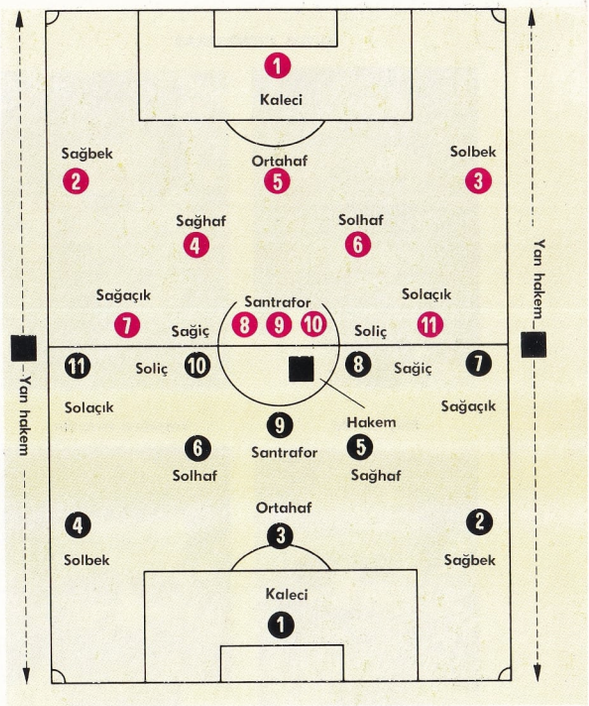

Futbol: Dikdörtgen biçimindeki oyun alanı ve karşılaşmanın başlangıcında oyuncuların alanda dizilişleri. Şekilde temsil edilen takımlar iki değişik numaralamayı göstermektedirler: Oyuna başlama durumunda olan takım (kırmızılar) İngiliz usulünde, karşı takım ise (siyahlar) Brezilya usulünde numaralanmışlardır. Brezilya usulü numaralandırma çağdaş futbol tekniklerine daha uygundur.

Kesin olarak bilinen şey oyunun yeni çağlarda ilk kez İngiltere'de oynandığıdır. Bu kısımdaki ilk yazılı belge 1175 yılından kalmadır. Fakat 1447 yılına kadar futbol yasaklanmıştır. Bunda pazar günlerinin yalnız dinlenmeye mahsus olduğu inancını taşıyan püritenlerin etkisi büyüktür. XVIII. yüzyılın sonlarında oyun yine yaygınlaşmıştır. Fakat ancak XIX. yüzyıl başlarında okullara girebilmiştir.

Futbolun 11 kişiyle oynanmasının nedenini İngiliz okullarının yatakhanelerinde 10 öğrenci ve bir başkanın bulunmasına bağlayanlar vardır. 1855 yılında ilk futbol kulübü olan Sheffi-

Fenerbahçe'nin 1969 kadrosu.

Galatasaray'ın 1969 kadrosu.

Beşiktaş'ın 1969 kadrosu.

BÜYÜK FUTBOLCULAR

Billy Wright

Valentino Mazzola

Alfredo Di Stefano

Ferenç Puskaş

Pele

Omar Sivori

Lefter Küçükandonyadis

Turgay Şeren

Metin Oktay

Can Bartu

eld Club, 1863'te de, futbol oyununun ilk kurallarını koyan İngiliz Futbol Birliği kurulmuş ve böylece çağdaş futbolun temeli atılmıştır. 1871'de kalecinin topu elle tutması, 1873'te korner atışlarının kabulü önemli kurallardır.

Başlangıçta sahada takımlar, önceden belirlenmiş bir düzende çıkmazlarken, sonraları her oyuncunun yeri ve görevleri belirlenmiştir. 1904 yılında kurulan Uluslararası Futbol Federasyonu ile futbol bütün dünyada belirli kuralları olan yaygın bir spor halini almıştır.

Türkiye'de Futbol: Türkiye'de futbol ilk olarak 1894-1899 yılları arasında İstanbul ve İzmir'deki İngilizler arasında oynanmaya başlanmıştır. İngilizlerin kendi aralarında oynadıkları bu ilgi çekici top oyununu gören yerli gençler de kısa bir süre sonra onlarla birlikte oynamaya başlamışlarsa da, Türklerin top oynamalarına Saray engel olduğundan başlangıçta ancak Rum ve Ermeni azınlıkları gençleri futbol oynayabilmişlerdir.

Türkiye'de ilk futbol kulübü 1899 yılında **Black-Stocking Football Club** (Siyah Çoraplılar Futbol Kulübü) adıyle kurulmuşsa da, gençlerin bir araya toplandığı her yer o yıllarda Sarayca kuşkulu görüldüğünden kısa bir süre sonra kapatılmıştır. Daha sonra 1902 yılında İngilizler **Kadıköy Futbol Kulübü**nü kurmuşlar, onu **Moda Kulübü** ve Rumların kurdukları **Elpis** izlemiştir. İzmir'de de Rumlar **Panionios** ve **Apollon,** Ermeniler ise **Dork** kulüplerini kurmuşlardır (1900). İlk futbol oynayan Türk ise **Siyah Çoraplılar**'ın yapabildiği tek maçta oynayan Fuat Hüsnü (Kayacan) dür. 1903 yılında kurulan **Beşiktaş Bereket Jimnastik Kulübü**nde başlangıçta futbol oynanmıyor, güreş ve halter yapılıyordu; memleketimizin en eski üç futbol kulübünden biri olan **Beşiktaş Jimnastik Kulübü** (kısa adıyle **Beşiktaş**) futbol takımını, **Galatasaray** (1905) ve **Fenerbahçe** (1907) den sonra kurmuştur.

Türkiye'de ilk futbol ligi 1904 yılında İstanbul'da Kadıköy, Moda, Elpis ve İngiliz **Imogene** gemisinin futbol takımları arasında düzenlenmiş; bu lig maçları daha sonraki yıllarda da düzenli bir şekilde sürdürülmüştür. Daha sonraki yıllarda, **Galatasaray** ve **Fenerbahçe** kulüpleri de bu lig maçlarına katılmaya başlamışlar, özel olarak, düzenlenen bu lig maçlarında şampiyonluğu kazanan ilk Türk takımı ise Galatasaray olmuştur (1908-1909). Savaş ve Mütareke yıllarında devam eden bu lig maçlarına katılan Fenerbahçe ve Galatasaray takımları bir daha şampiyonluğu İngiliz ve Rum takımlarına kaptırmamışlardır. Bu iki kulübün futbol takımları, memleketin bu kötü yıllarında yabancıların takımlarına karşı kazandıkları zaferlerle, halkın işgal kuvvetlerine karşı direnişinin güçlendirilmesine katkıda bulunmuşlardır.

1922 yılında İstanbul kulüplerinin kendi aralarında kurdukları Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, Cumhuriyetin ilânından sonra bütün yurda yayılmış, böylece diğer şehirlerimizde de İdman Cemiyetleri kurulmuştur. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının 13 nisan 1923 tarihinde yaptığı toplantıda kurulan ilk Türk Futbol Federasyonunun başkanlığına Yusuf Ziya (Öniş) getirilmiş, Türkiye Futbol Federasyonu aynı yıl içinde Uluslararası Futbol Federasyonu (F.I.F.A.) tarafından da tanınmıştır.

Bu arada 1924 yılından itibaren İstanbul ve diğer bazı şehirlerimizde resmî amatör lig maçları düzenlenmiş Amatör lig 1951 yılına kadar devam etmiştir.

1951 yılında futbolda profesyonellik kabul edilmiş, 1959'a kadar müsabakalar mahallî bir nitelik taşırken, 1959'dan sonra karşılaşmalar deplasman usulüne göre yapılmaya başlamıştır. Bugün profesyonel lig, birinci, ikinci ve üçüncü lig olmak üzere üç ayrı derecede yapılmakta, ayrıca 1963'den beri Türkiye Kupası maçları düzenlenmektedir. Futbol karşılaşmalarının önemli öbür yarışmaları da Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık kupalarıdır. Ayrıca amatör mahallî ligler de düzenlenmektedir. Bu faaliyetler Futbol Federasyonu tarafından yürütülmektedir.

Yabancılarla ilk futbol karşılaşmaları başlangıçta kulüp takımları ile yapılmış; 1923 yılından sonra ise millî takımlar kurulmaya ve bu takımlarla karşılaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Türk Millî Futbol takımı ilk resmî maçını 1923 yılında İstanbul'da Taksim stadında Romanya ile yapmış ve 2-2 berabere kalmıştır. O tarihten bugüne kadar devam eden millî maçlarda takımımız zaman zaman iyi ve kötü sonuçlar almıştır; Millî futbol takımımızın elde ettiği en başarılı sonuçlar olarak 1951 yılında Berlin'de Alman Millî takımını 2-1, 1956 yılında İstanbul'da Macar Millî takımını 3-1 ve 1966 yılında da Moskova'da Rusya Millî takımını 2-0 yenmesi belirtilebilir.

FUZULÎ

(1495 ? -1556) XVI. yüzyıl divan şairlerinden. Hayatı Irak topraklarında Kerbelâ, Bağdat ve Hille'de geçmiştir. Hayatı üzerindeki bilgiler tam bir kesinlik taşımamakla birlikte «Bayat» adlı Türkmen aşiretine bağlı bir aileden geldiği bilinmektedir. Önce Bağdat ve yöresini işgal eden Şah İsmail'e, sonra aynı bölgeyi alan Kanunî Sultan Süleyman'a kasideler sunmuş, onların ilgi ve «himmet»lerini kazanmıştır. Evkaftan kendisine günde dokuz akçe maaş bağlandığı, bu parayı alamadığı zaman yazdığı «Şikâyetname»sinden anlaşılmaktadır.

Yaşadığı çağın kültür olanaklarından yararlanan Fuzulî, Divanının önyazısında «ilimsiz şiir, esası yok duvar gibidir ...» diyerek şiiri bilimden ayrı düşünmenin ihanet olacağını fade etmiştir. Küçük yaşta Arap ve Fars dillerini öğrenerek, bu dillerin edebiyatlarını izlemesi Azerî Türkçesinin sınırlarını aşma olanağını kazanmasına yol açmıştır. Fuzulî, düşünce yönünden de «ilâhî aşk» kavramından hareket ederek sınır tanımayan bir hayal genişliği içinde eskimeyen buluşlar getirmiştir. «Her dert ki, var dermanı veli — Bir dertlerin derdine derman olmaz...» mısralarında görüldüğü gibi insansal olanı yakala-

dığı zaman da öz şiiri yitirmez. Çok yönlü bir duyum dünyası içinde, çok yönlü bir şiir dünyası yaratabildiği için şiirimizin bütün okullarında etkisi olmuş, divan, tekke ve halk ozanları onun anlatım gücünün getirdiği güzellik lerle yeni dönüşümler kazanmışlardır. Başeseri sayılan «Leylâ ile Mecnun» mesnevîsi, Hamdullah Hamdi'nin Ali Şir Nevaî'nin İran şairi Nizamî Gencevî'nin mesnevilerinden daha kalıcı bir eserdir. Kasîdelerinde, gerek anlatım yönünden gerekse duygu yönünden —öteki divan şairleri gibi— pek başarı gösteremeyen şairin asıl kişiliği, özellikle gazellerinde belirmektedir. En sağlam kuruluş ve biçimlerle, en derin anlamların kavuştuğu bu gazeller divan edebiyatımızın en büyük örnekleri arasında sayılmaktadır.

Fuzulî sadece estetik yönden değil, insansal değerlere verdiği önem ve anlayış yönünden de çağının çok ilerisinde bir zenginliğe sahiptir. Manisa Muradiye kitaplığında bulunan Farsça divanındaki şu parça bu görüşü kanıtlamaktadır:

«Dünya halkına bir şiir sofrası açtım. O sofrada her türlü nimetlerin çeşit çeşit zevkleri vardır. Bana gelen misafir ister Türk, ister Arap, ister Acem olsun katiyyen mahcup olmam. Çünkü sofram, o derecede tamamdır. Kim isterse gelsin, ne isterse yesin. Bu edebî bir nimettir, eksilmez.»

Şairi bu geniş görüşe ve insanı sınırlayan bütün kural ve koşulların üzerinde bir gerçeklik ve değer olarak benimsemeye götüren, kuşku yok ki, gördüğü öğrenimin felsefî ve sofiyane niteliğidir. Gene de yaşadığı hayatın günlük gerçekleri karşısında, birey olarak zayıfladığı, kendisiyle öteki insanlar arasında ilişki ve bağlantıların istediği düzeyde bulunmaması sonucu üzüntü duyduğu görülür. Şairin düşünür olarak toplumun eleştirmesini yaparken de çağının çok ilerisinde bir görüş açısına vardığını şu örnek göstermektedir. «Dünya halkı iki kısımdır. Âlim, cahil. Cahiller birşey anlamazlar, zira hünerden nasipleri yoktur. Âlimin nazarında ise, şiir söylemek hatadır, hatta şeriata aykırı batıl bir iş, bir hezeyandır. Ah, çok muzdaribim, çok müşkül vaziyetteyim. Ömrümü kimsenin iltifat etmediği bir sanata harcayıp mahvetmişim...»

Oysa sanatçının kendini yalnız bulduğu bir toplumun sınırlarını aşan bildirisinin çağdan çağa etki alanını genişleterek zaman aşımına uğramamasının nedeni, belki de bu derin iç sıkıntısında gizlenmiş olan inat ve kendine güven duygusudur. Netekim Fuzulî'nin birçok şiirlerinde bu duygu vardır.

Öte yandan Fuzulî'nin mısralarında lirizm, her türlü biçimsel oyun ve hüner gösterilerinin ardında dil ve toplumsal değişmelerin ötesinde bir gerçeklik olarak yaşamaktadır. Fuzulî divanının günümüzde bile 20 kezden fazla basılmasının nedeni belki de dünyaya çok geniş bir açıdan bakma erginliğinde ve şiirlerindeki lirizmde gizlidir.

Eserleri: Divan, Leylâ, ile Mecnun, Hadikatüs-Sueda, Beng-ü Bade, Şikâyetname.

XVI. yüzyıl divan edebiyatının büyük şairi, Fuzulî'nin bir minyatürü.

FÜTÜRİZM
(bkz. Gelecekçilik.)

FÜZE
Öldürme veya yaralama kasdı ile düşmana fırlatılan bir cisim. Bir itme kuvveti ile atılan yahut yüksekten düşürülenler bundan ayrıdır. Bir topun attığı mermi bir füze sayılabilir, fakat bugün füze terimi en azından yörüngesinin bir kısmında kendi roketleri vasıtasıyle itilen patlayıcı silâhlara uygulanmaktadır. Bu roketler ekseriya birkaç saniye için çalışır, sonra füze tıpkı toptan çıkan mermi gibi bundan aldığı hızla gider. Fakat bunun mermiden farkı barut gazlarının basıncı ile itilmeyip tepki motorları ile hareket etmesidir. «Güdümlü füze» otomatik kontrol vasıtasıyle yahut yerden radyo ile kontrol edilerek hedefe yöneltilen füzedir.

İlk füze II. Dünya Savaşının sonuna doğru Almanların Londra'yı bombalamak için kullandıkları tepkili V-2 silâhlarıdır. V-2 füzesinin boyu 15 metre ve 3/4 ton ağırlığındaki harp başlığı da dahil olmak üzere, ağırlığı 14 tondu. Yakıtı füzeyi 40 kilometre yüksekliğe kadar çıkarıyor ve saatta 5 500 kilometrelik bir hız veriyordu. Aldığı bu hızla füze 95 kilometre yüksekliğe kadar çıkıp yukarıdan bırakılan bir bomba gibi atıldığı yerden 250 kilometre uzaktaki Londra şehrine düşüyordu. (V-1 silâhı yahut «uçan bomba» lar füze, ya da mermi olmayıp pilotsuz uçaklardır.)

V-2'ye benzeyen fakat bilimsel aletler taşıyarak yükseklere çıkan düzenlere füze değil roket, dünyanın etrafındaki bir yörüngeye gönderilenlere «yapma uydu» ve Ay'a ve diğer gezegenlere gönderilenlere de «uzay aracı» adı verilir.

V-2 füzeleri sıvı yakıt kullanan tepkili motorlarla itilmekteydi; dakikada birkaç ton petrol ve sıvı oksijen, kimyasal olarak elde edilen buharla çalışan kuvvetli tulumbalar vasıtasıyle yanma odasına veriliyordu. Bu füzeler 30 000 parçası olan gayet karışık bir makineydi ve bunları fırlatmak için 30 kişilik bir ekibe ihtiyaç vardı. Hemen hemen aynı yıllarda Amerika'da Kaliforniya Teknoloji Enstitüsünde V-2 füzesine benzeyen fakat ondan çok daha küçük olan **W.A.C. Corporal** silâhı geliştirilmişti, fakat bunda itici olarak azot asidi ile anilin kullanılmıştı.

II. Dünya Savaşından sonra bir sıra model üzerinde çalışılarak A-4 (yahut V-2) füzesi geliştirilmiş ve sonunda A-10 füzesinin tasarısı hazırlanmıştı. Bu silâh, ucunda bir A-9 füzesi taşıyan 10 tonluk bir roketten yapılmış çift kademeli bir roketti. Birinci kademe yanıp bittikten sonra A-9 ateşleniyor ve birinci kademe ayrılıyordu. A-9 da A-4 füzesine benziyordu. Fakat bir planör gibi uçarak menzillerini 5 000 kilometreye çıkarmak üzere kanatlar ilâve edilmişti. Sonunda bu prensibin pratik olmadığı sonucuna varıldı, fakat arkasından Convair fabrikaları tarafından, maksimum menzili 8 000 kilometre olan ve ateşlendikten 8 dakika sonra 1 200 kilometre yüksekliğe çıkan iki kademeli sıvı yakıtlı **Atlas** «Kıtalararası Balistik füze» si («Inter-Continental Ballistic Missile» = ICBM) yapıldı. O zamandan beri birinci kademeden bir hız alan birçok başka silâhlar geliştirilmiştir.

Güdümlü Füzeler: Güdümlü füzeler dört kısımda toplanmıştır: 1) Yeryüzünden yeryüzüne atılan füzeler (yerdeki hedefleri bombardıman etmek için kullanılır). 2) Yerden havaya atılan füzeler (uçaksavar silâhı olarak kullanılır). 3) Havadan, havaya atılan füzeler (hava savaşlarında kullanılır ve savaş ve bombardıman uçaklarında bulunur). 4) Havadan yere atılan füzeler (özellikle savaş gemilerine ve denizaltılara karşı yapılan hava hücumlarında kullanılır). «Füzesavar füze» adı verilenler yerden havaya veya havadan havaya atılan son derece hızlı ve düşman füzelerini havada yakalayabilen füzelerdir. Yerden havaya atılan füzeler yeryüzünden yeryüzüne atılan füzelerden daha küçüktür, fakat en hızlı bombardıman uçaklarından daha hızlı yol alabilirler ve 18 000 metreden daha yükseğe çıkabilirler. Bunların kayda değer bir örneği Convair fabrikasının yaptı-

ğı **Terrier** füzesidir. Havadan yere atılan füzelerin ilki Almanların savaş gemilerine karşı kullandıkları radyo ile idare edilen **H.S. 293** ve **F.X. 1400** füzeleridir.

Güdümlü füzelerin yüksek hızla hareket etmesi istenir ve genellikle üzerinde küçük, ince kanatlar bulunan ucu sivriltilmiş silindir biçimindedir. Özellikle birinci kademe roketlerinde ve uçakların taşıdığı silâhlarda katı yakıt kullanılır. Bunların arasında kayda değer ilk füzeler Fairey fabrikalarının yaptığı **Fireflash** ve de Havilland fabrikalarının yaptığı **Firestreak** füzeleridir. Yüksek hızlı füzeleri tasarlayanların karşılaştıkları problemlerden biri füzenin hava ile sürtünmesinden ileri gelen ısınmadır. V-2 füzesinin cidarları içerisine eriyebilen madenden diskler koyarak ve bunları, eridikleri zaman bir işaret gönderen radyo devrelerine bağlayarak, uçuş esnasındaki sıcaklığın 650°C ye kadar çıktığı anlaşılmıştır.

Füzeleri hedeflerine yöneltmek için çeşitli yollara baş vurulmuştur. Almanların yaptığı ilk X-4 füzesi havadan havaya atılmaktaydı ve ana uçağa bağlı 6 kilometre kadar uzunlukta ince bir tel vasıtasiyle bu uçaktan elektrikle idare ediliyordu. Aynı elektrik devresi, füze hedefe yaklaşınca patlatılmasını da sağlamaktaydı. Bundan daha karışık sistemler yerden radar ile güdülen füzelerdeki sistemlerdir. Bunlara örnek Firestone fabrikalarının yaptığı **Corporal** ve Sperry fabrikalarının yaptığı **Sparrow** füzeleridir. «Komutalı Güdüm Sistemi» denilen sistemde iki radar demeti kullanılır, bunlardan biri hedefi izler, öteki füze ile bağlantı kurar. Amerika'da yapılmış olan **Nike** uçaksavar füzesi bu şekilde idare edilmektedir.

Uzun menzilli füzelerde bazen «eylemsizlik» sistemi denilen bir sistem kullanılır. Bu sistemde önceden ayarlanmış bir otomatik pilot, tepkili motorun egzozunun yanındaki oynak kanatlar vasıtasıyle füzeyi önceden belirtilen bir yol üzerinde tutar. V-2 füzeleri bu şekilde idare edilmekteydi, fakat roket yakıtı yanıp bittikten sonra bu şekilde idare imkânsızdır. Northrop fabrikasının yapmış olduğu **Snark** füzesinde yıldızları izleyen düzenin başka bir şekli kullanılmıştır. Bu düzende küçük bir teleskop, seçilen bir yıldıza yöneltilir, füzenin yolundan şaşması, yana doğru tesir eden ve basınçlı hava ile çalışan tepkili motorlarla düzeltilir. Bu füze 18 000 metre yükseklikte uçarak 15 000 kilometre yol alabilmektedir. Harekette olan hedefleri vurması istenen füzelerde genellikle radardan faydalanılır. Fakat bazen kızılaltı (ısı) ışınlar veya gürültüye duyarlı detektörler kullanan düzenler vasıtasıyle füzenin hedefe erişmesi sağlanır. Amerika'da Chance-Vought fabrikasının yaptığı **Dove** füzesi ısı kaynağı arayarak hedefin üzerine giden, havadan havaya atılan **Falcon** füzesi ise üzerindeki radarla hedefi bulan füzelere örnek olarak gösterebilecek füzelerdendir.

8 000 kilometreye gidebilen Atlas füzesi Florida'da Cape Kennedy'de atıştan önce. Füzelerin uçuşunu denetlemeyi sağlayan düzenler ya füzenin kendi üzerindedir ya da atış yerinde kurulmuştur.

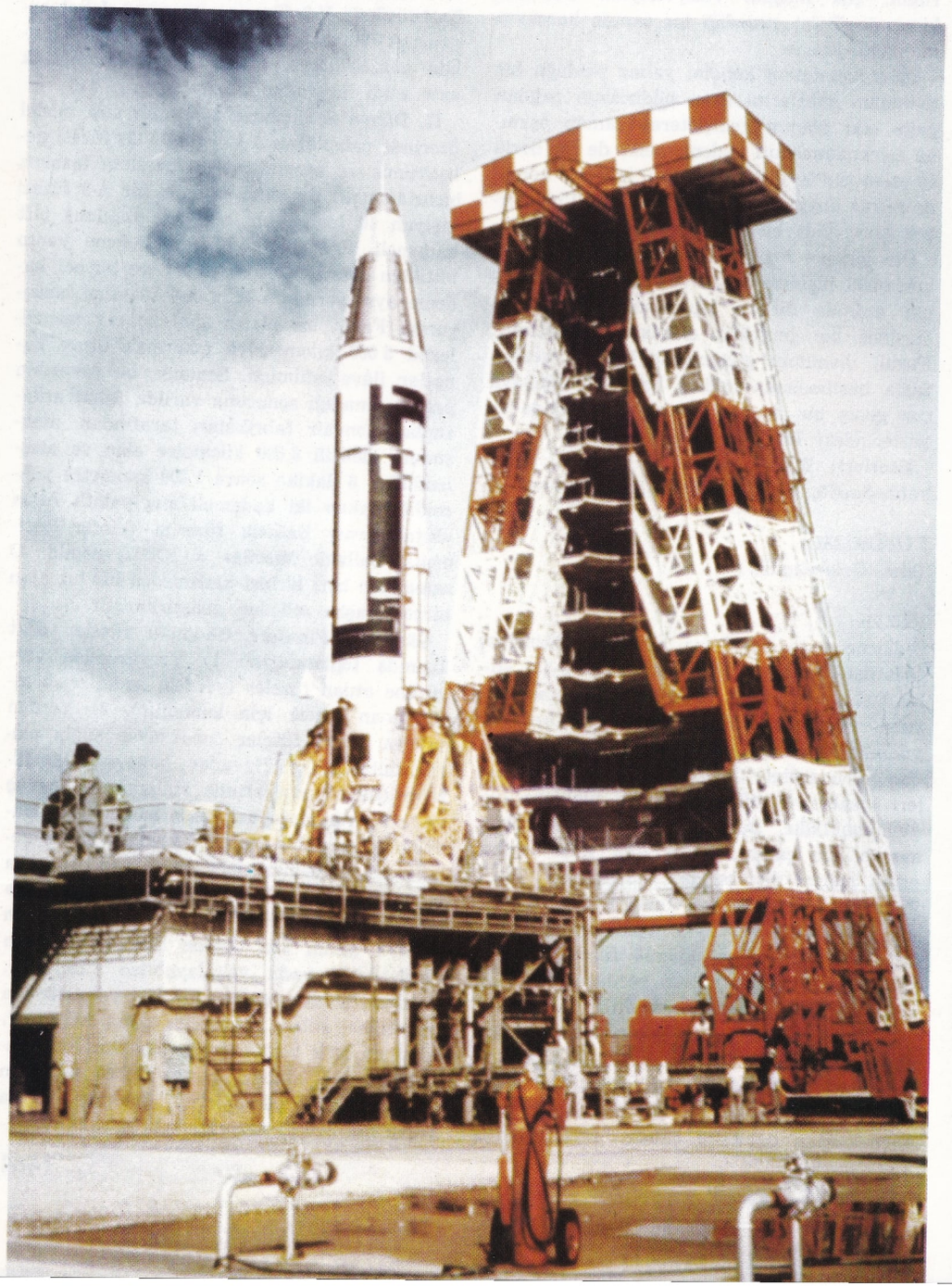

FÜZYON

Her birinin kitle sayısı yaklaşık olarak 60'tan az olan hafif iki atomçekirdeğinin daha ağır bir çekirdek meydana getirmek üzere kaynaştıkları çekirdek reaksiyonuna füzyon denir. Bu gibi reaksiyonlarda oluşan ağır çekirdeklerin sükûnet kitleleri toplamı daima reaksiyonu meydana getiren hafif çekirdeklerin sükûnet kitlelerinin toplamından daha az olup aradaki fark reaksiyon sırasında enerji olarak açığa çıkar.

Atomçekirdekleri taşıdıkları elektrik yükü dolayısıyle birbirleri üzerinde şiddetli itki kuvvetleri uygularlar. Füzyon reaksiyonları, ancak, çekirdeklerin bu itkiyi yenebilecek kadar kinetik enerjiye sahip olmaları halinde meydana gelebilirler.

Hızlandırılmış hafif çekirdeklerin çarpışarak daha ağır çekirdekler meydana getirmelerini sağlayan çekirdek reaksiyonları ilk defa 1939'da yapılmıştır. Böyle bir reaksiyonda çarpışmalardan elde edilen enerjinin tümü bir zincirleme reaksiyon meydana gelmeden harcanır gider. Zincirleme reaksiyonlar, ancak, reaksiyona dahil olan hafif çekirdekler, ortalama kinetik enerjilerinin elektrostatik kuvvet engelini aşmasını sağlayabilecek kadar (birkaç milyon derece gibi) yüksek sıcaklıklarda bulundukları takdirde meydana gelir.

Doğada çekirdek füzyonu çok yüksek yoğunluklu yıldızların içinde meydana gelir ve yıldızların ışınım enerjisinin başlıca kaynağını teşkil eder.

Bunlardan başka çekirdek füzyonu hidrojen bombasının temelini teşkil eder. Gerekli yüksek sıcaklık önce bir atom bombası patlatmak suretiyle sağlanır.

G

G, g
Alfabenin sekizinci harfi.
İngiliz ve Alman müzik geleneklerinde sol notasını belirtir.

GABİN
Yaptıkları bir sözleşmeyle karşılıklı olarak bir edimde bulunmak borcu altına girmiş olan şahısların edimleri arasında çok aşırı (fahiş) fark bulunması durumuna «gabin» denilir. Gabinin söz konusu olabilmesi için, sözleşmenin, sözleşmeye taraf olanlara karşılıklı edim yüklemesi gerekir. Tek tarafı borç altına sokan sözleşmelerde gabin gerçekleşmez.

Gabin, Borçlar Kanununun 21. maddesine göre, «akdin mevzuu» ile ilgili bir konudur. Gabinin gerçekleşebilmesi için, sözleşmenin taraflarının gerçekleştirmeleri gereken edimler arasındaki açık ve aşırı fark yeterli değildir. Aşırı farkın yanında, gabine maruz kalan tarafın belirli sübjektif durumlarda olması da gereklidir. Borçlar Kanununun 21. maddesine göre, gabin'e sebebiyet veren sözleşme, bu sözleşmeden zarar gören tarafın «muzayaka» içinde bulunması, «hiffeti» ya da «tecrübesizliği» yüzünden meydana gelmiş olmalıdır. Bu açıdan, sözleşmeden zarar gören taraf, sözleşmeyi bilerek kabul etmişse, tecrübesizliği, bilgisizliği, aşırı sıkıntı içinde bulunması söz konusu edilemeyeceğinden, sözleşme de muteber olacaktır. Gabin, sözleşmenin serbest iradeyle düzenlenmemiş olması sebebiyle etkilerini gösterir. Bu açıdan, edimler arasındaki aşırı farkın varlığı yeterli görülmemiş, sözleşmeyi yapan ve bundan zarar gören tarafın serbest iradesini, doğru hareket etme imkânlarını ortadan kaldıran hallerin varlığı gerekli görülmüştür.

Gabinin varlığı halinde, sözleşmeden zarar gören taraf verdiği şeyi geri isteyebilir. Sadece bu geri istemenin mümkün olabilmesi için, sözleşmeden zarar gören tarafın, sözleşmenin yapıldığı tarihten itibaren bir yıl içinde sözleşmeyi feshetmesi zorunludur. Bu süre içinde sözleşme feshedilerek, verilen geri istenilmezse, artık sözleşme geçerli bir nitelik kazanmış olur.

Jean Gabin, Jean-Paul Le Chanois'nın yönettiği «Sefiller» filminde.

GABIN, JEAN
(1904-) Fransız sinema oyuncusu. Asıl adı Jean-Alexis Moncorge'dur. Tiyatroda sekiz yıl kadar çalıştıktan sonra **Chacun sa chance** (1931) adlı filimle sinemaya geçmiştir. Birkaç yıl önemsiz roller aldıktan sonra, Julien Duvivier'nin filimlerinde oynamaya başlamıştır. Üstün yeteneklerinden ötürü kısa zamanda film tenkitçilerinin dikkatini çekmiş, 1936-1938 yıllarında çevirdiği filmler sanat gücünü ispat etmiştir. **La belle équipe, Pépé-le-Moko** (Julien Duvivier'nin), **Les bas-fonds** (1936), **La Grande illusion** (1937), **La bête humaine** (1938) filimleriyle, savaşöncesi Fransız sinemasının en önde gelen temsilcisi olmuştur.

Savaştan sonra çevirdiği filimlerde daha değişik roller almış, daha önce canlandırdığı tipik Fransız vatandaşı tipinden uzaklaşmıştır. Jacques Becker'nin **Touchez Pas au grisbi**'sinde (1954) gangster, Jean Dellanoy'nın **Chiens perdus sons collier** filminde yargıç, Claude Autant-Lara'nın **La traversée de Paris** (1956) filminde ressam rollerinde görülmüştür.

GABLE, CLARK
(1901-1960) Amerikalı sinema ve tiyatro oyuncusu. Tiyatro ve sinemada birçok önemsiz rollerde oynadıktan sonra **A Free Soul** (1931) filminde canlandırdığı gangster rolüyle başarıya ulaşmıştır. Daha sonra çevirdiği filimlerde genellikle neşeli, çapkın, güçlü, iyimser tipleri canlandırmıştır. Kısa zamanda büyük ün sağlamış, sinema seyircisinin en sevdiği oyuncular arasında yer almıştır.

Clark Gable.

1930 yıllarının en tanınmış oyuncularıyle filimler çevirerek ününü bir kat daha artırmasını bilmiştir: Greta Garbo, Joan Crawford, Norma Shearer, Myrna Loy gibi ünlü oyuncularla rol arkadaşlığı yapmıştır. Frank Capra'nın **It happened one night** (1934) filmiyle yılın en başarılı oyuncusu seçilmiş ve Oskar ödülünü kazanmıştır. En ilgi toplayan filimleri arasında **Mutiny on the Bounty** (1935), **San Francisco** (1936), **Parnell** (1937), **Test pilot** (1938), **Gone with the wind** (Rüzgâr Gibi Geçti) (1939) sayılabilir.

GABO, NAUM
(1890-) Rus heykeltıraş. Almanya, Fransa ve İtalya'da öncü sanat akımını incelemiş, I. Dünya Savaşı sırasında İsveç'te yaptığı ilk heykellerinde çeşitli malzemeler kullanmıştır. Daha sonra kardeşi Anton Pevsner ile birlikte Gerçekçilik Bildirisi'ni yayınlamış, gerçekçi sanatçının, heykel çalışmalarında dinamizme önem vermesi gereğini savunmuştur.

1957 yılında Rotterdam'da yaptığı anıt, en önemli eserleri arasında yer alır.

GABON (République gabonaise)
Afrika'nın ekvator kesiminde bir cumhuriyet. 17 ağustos 1960'ta kurulmuştur. Başlangıçta Fransa'nın koruyuculuğu altında olan (1839-1910) Gabon, daha sonra Fransız Ekvator Afrikasına katılmış (1910-1946), 1960 yılına kadar da Fransız Denizötesi ülkelerinden biri olarak yönetilmiştir. Bugün başkanlık sistemiyle yönetilen Gabon'da yasama yetkisi beş yılda bir seçilen kırk üyeli Ulusal Meclisin elindedir. Ogooué ırmağının orta ve aşağı kesimlerinin iki yanındaki topraklar üzerinde yayılan Gabon, Kongo ve Gabon ırmaklarının ağızları arasında uzanan 1 200 km. boyundaki kıyıyle Atlas okyanusuna açılır. Komşuları kuzey-batıda İspanyol Guineası, kuzeyde Kamerun, doğu ve güneyde ise Kongo'dur. Yüzölçümü 267 667 km². olan Gabon'un nüfusu 473 000 kadardır.

Yer Biçimleri, Sular ve İklim: Gabon, Kamerun yaylasının güney kesiminde kurulmuştur. Yükseltisi fazla olmayan bu kesim (Nimi, 1 366 m.) sık bir ekvator ormanıyle örtülü ve Ogooué ırmağının orta ve aşağı kesimleri havzasını meydana getiren ve çok sık ve karmaşık bir akarsu ağıyle parçalanmış durumdadır. Bu yaylalar kıyı yakınlarında, yer yer, Ogooué ırmağının ağzının yakınındaki N'Komi bataklığı gibi, bazıları oldukça geniş bataklıklarla kaplı geniş bir ovada son bulurlar. Saniyede akıttığı su miktarı on bin m³. olan Ogooué ırmağı, çok sayıdaki kollarıyle, Atlas okyanusuna dökülen en önemli ırmaklardan biridir. Ekvatorun tam üzerinde bulunan Gabon'un başlıca belirleyici nitelikleri, yılda 2 000 mm.'yi aşan sürekli yağışlar ile sıcak ve nemli iklimidir. Nemin çokluğu ve sıcaklığın sürekli bir şekilde yüksek oluşu Gabon'un nüfusunun azlığının nedenlerinden biridir.

Ekonomi ve Şehirler: Bütün ülke deniz kıyısına kadar yoğun ekvatoral ormanlarıyle kaplıdır. Dolayısıyle, kauçuk ve hindistancevizi gibi orman ürünleri Gabon'un ekonomisi bakımından büyük önem taşımaktadırlar. Ayrıca darı, manyok ve kakao da yetiştirilir. Balıkçılık pek önemli değildir. Çıkarılan petrol pek fazla olmamakla birlikte ülkede henüz işletilmeyen zengin demir, çinko ve manganez yatakları bulunmaktadır. Endüstri niteliğindeki faaliyet, ormanlardan elde edilen kerestenin işlenmesinin ötesine pek geçmemektedir. Ülkede, ormanların sıklığı ve akarsuların ulaşıma elverişliliği gibi nedenlerle, demiryolu şebekesi yoktur; pek az ve kötü olan karayolları ise yağmur mevsiminde kullanılmaz hale gelmektedir. Gabon'un başkenti, Gabon ırmağının denize döküldüğü yerde kurulmuş bir liman şehri olan Libreville (nüfusu 53 291) dir. Port Gentil (nüfusu 25 000) şehri de önemli bir limandır. Ünlü doktor Schweitzer'in yerliler için kurduğu hastanenin bulunduğu Lambaréné de ülkenin önemli yerleşme merkezlerinden biri olarak gösterilebilir.

Etnik Nitelikler: Gabon ormanlarına tarihöncesi çağlarda Pigme kabileleri yerleşmiştir. Başlıcaları Akoa, Bekui ve Babongo olan bu kabileler bugün ülkeyi istilâ etmiş olan Bantular tarafından dar bir alana sıkıştırılmışlardır. Bugün ülkenin en önemli etnik öğesini Bantu kabileleri ve özellikle Gabon'un en kalabalık ve en dinamik insan topluluğunu teşkil eden Fang kabilesi meydana getirmektedir.

GADOLİNYUM
Nadir toprak elementlerindendir. Gadolinyumun bulunduğu ve atom numaraları 58'le başlayıp 71'le biten diziye «lantanitler» adı da verilir. Gadolinyum bu dizinin yedinci elementidir. Gd sembolüyle gösterilir. Adını Finlandiyalı kimyacı Gadolin'den almıştır. Saf olarak 1880 yılında Marignac ve 1886 yılında Lecoq de Boisbaudran adlı kimyacıların çalışmalarıyle teşhis edilmiştir. Gadolinyumun atom numarası 64 ve atomik kitlesi (atomağırlığı) yaklaşık olarak 157,3 a.k.b.'dir. Bileşiklerinde +3 değer alır. Özelikleri aynı grupta bulunan terbiyuma çok benzer. Serbest element olarak elde edilmesi çok zordur. Çünkü doğada çok az miktarda bulunur. Bu nedenle **nadir element** denmiştir. Bununla beraber bileşikleri başka nadir elementlerden, örnek olarak terbiyum ve europiyumdan daha çok bulunur. Tuzları terbiyum tuzlarından daha çok erir. Hidroksiti çok zayıf baz özeliği gösterir.

GAGA
Kuşların ağızlarının karakteristik uzantısı. Dişsiz çeneden ileri uzanarak gagayı meydana getiren kemikler **rampoteka** denen boynuzdan bir kılıfla örtülmüştür. Gaga, av yakalamada ve parçalamada ve savunmada kullanılır. Ayrıca yuva yapmak, ağaç gövdelerini oymak ve bazen de tırmanmaya yardım etmek görevlerini görür.

Gaganın uzunluğu, kuvveti ve sertliği kuştan kuşa değişir. Tüneyen kuşlarda ince ve düz, avcı kuşlarda kalın ve aşağı bükük ya da kaşık şeklinde olabilir. Burun delikleri gaganın üst kısmına açılır, altta ise sert bir zar ya da pelikanda olduğu gibi bir kese bulunur.

Kuşların sınıflandırılmasında gagalarının biçim ve yapıları önemli rol oynarlar. Mezozoik çağdan kalma ilk kuş fosillerinin (**Archaeoornithes**) gagaları dişli ve koni şeklindedir. Şekil ve yapı bakımından kuş gagasına benzeyen ağız şekli, bazı memeli, sürüngen ve balıklarda da görülür. Memelilerin **Monomerata** takımından karıncayiyengiller ve gagalımemeligillerin çeneleri gaga şeklindedir; kara ve deniz kaplumbağasıgillerin çenelerinde diş yerine keskin uçlu, sert boynuzdan kılıf bulunur. Mürekkepbalığı gibi kafadanbacaklı yumuşakçaların keskin çeneleri papağanın gagasına benziyen bir biçim özelliği gösterir.

GAGALIMEMELİLER
Avustralya, Tasmanya ve Yeni Gine dolaylarında yaşayan, ağızları kuşlarınki gibi gaga şeklinde olan ve yumurtlayan memeliler. Dünya yüzündeki memelilerin en ilkeli olarak kabul edilirler. Birçok özellikleri sürüngenlerinkine çok yakındır: Yumurtaları sürüngen yumurtaları gibi ince kabuklu ve büyük sarılıdır. Jeolojik devirlerdeki ilkel memelilerde görülen kemikli omuz kemerini muhafaza etmişlerdir. Bunlara memeli grubunun özelliğini veren, yavrularını sütle beslemeleridir. Meme başı gelişmemiştir; süt, karın derisindeki hücre grubundan fışkırtılır.

Gagalımemelilerin iki örneği **Ekidne** (Tachyglossus) ve **Ornitorenk** ya da ördek gagalı platibüs'tür. Ekidnenin gövdesi bir kirpi gibi kısa ve sivri dikenlerle örtülüdür. Fakat bunlar hayvanın savunma organı değildir, bu iş için ekidne toprakta hızla tüneller açabilir. Gagayı andıran burun uzunluğu ucunda ağız boşluğu ve içinde ince uzun dili vardır. Dilin yardımıyle karınca ve ter-

Gabonlu bir yerli.

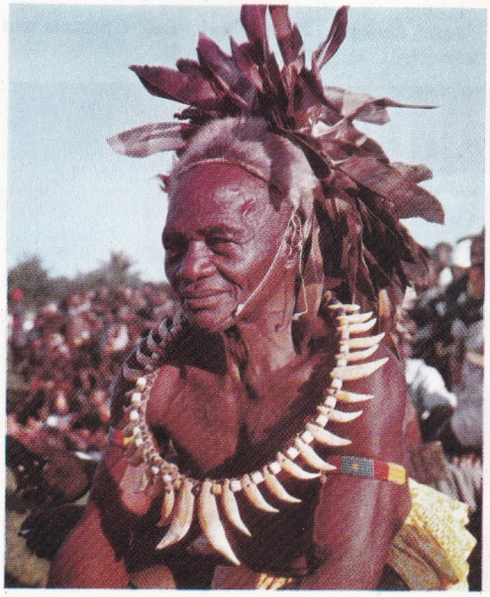

mitleri yakalar. Yumurtalarını kangurununkine benzeyen ve süt bezlerinin bulunduğu deriden cebinde barındırır. Dikenler anneyi rahatsız edene kadar, yavru cepte kalır. Boyu 40-50 cm. kadardır.

Ornitorenkin ördeğinkini andıran gagası yumuşak, derimsi ve sinirlerle bezenmiştir. Hayvanın su içinde bile solucan kokusu alabilmesine ve yakalayabilmesine yarar. Ekidnenin aksine ornitorenk çok iyi bir yüzücü ve dalıcıdır. Kürkü sık ve kalın, kuyruğu kunduzunki gibidir. Parmak aralarında zarlar vardır. Yumurtalar birbirlerine yapışık yumurtlanır. Kuluçka devrinde ana, yumurtaları göğsüne bastırır ve tortop olur. Yavrular tüysüz ve kör olarak çıkarlar. Erkeklerin arka ayaklarında savunmaya yarayan zehir dikenleri vardır. Erkek 60 cm. boyunda olup dişi daha ufaktır.

GAGARİN, YURİ ALEKSİEVİÇ
(1934-1969) Sovyet kozmonotu. İlk uzay adamıdır. 12 nisan 1961'de Vostok uzay gemisiyle dünya etrafında tam bir yörünge çizmiştir. Uluslararası Havacılık Federasyonu bu uçuşla ilgili olarak aşağıdaki verileri doğrulamıştır:

Uçuş 108 dakika sürmüştür. Ulaşılan en büyük yükseklik 327 km. olmuştur. Uzay gemisinin dolu olarak ağırlığı 4 725 kg., Vostok'un dünya etrafındaki yörüngesiyle ekvatorun yaptığı eğim açısı 65° 4′ derecedir.

Gagarin, Liberetsk meslek okulunda ve Saratov'da okumuş, 1955 yılında tekniker diploması almıştır. 1959 yılından sonra uzay pilotu olarak yetiştirilmiştir. 1969 yılında bir uçak kazasında ölmüştür.

GAGAUZLAR
Hıristiyan Ortodoks mezhepli bir Türk kavmi. Dağınık gruplar halinde en çok görüldükleri yerler Edirne'yle Havsa, Karaferye ilçeleri, Serez sancağı, Dobruca ve Bulgaristan, Tuna ağzı ve Silistre'den Emine burnuna kadar uzanan kıyılar ve özellikle Besarabya'dır.

Geçmişleri hakkında bilgi yoktur. Hıristiyan olmaları nedeniyle Osmanlılar tarafından Bulgar kabul edilmişlerdir. Rus yayımcılarının eserlerinde de genellikle Bulgarlar arasında sayılmışlar ve istatistiklere Bulgar olarak geçmişlerdir. Bu nedenle gerçek kimliklerini ayırt etmek olanağı yoktur. Halk arasında Ortodoks Türkler olarak bilinmektedirler.

Gagauzların Türklüğü tartışmasız bir gerçektir. Toplu halde **Karakalpaklar** adıyle anılan çeşitli Türk kavimlerinin ataları olabilecekleri gibi, **Oğuzlar** ya da **Uzlar** soyundan geldikleri de bir varsayım olarak düşünülebilir. Gagauz sözcüğündeki **auz** bölümünün, Oğuz sözcüğünün kısaltılmışı olması bu görüşü doğrular.

Putperest Oğuzların iki koldan Batıya akışları sırasında Rusya'nın güney isteplerini izleyen kol arasında Uzlar, XI. yüzyılın ortalarında en son gelen Peçenek ve Polovetsler tarafından Tuna'nın öbür kıyısına sürülmüşler, bunların önemli bir bölüğü Balkan yarımadasında kalarak Bizans topraklarını yurt edinmişlerdir. Rusya'da kalanların bir bölüğüyse Rus egemenliği altına girmiş, zamanla Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. XIII. yüzyılda görülen büyük Moğol akınında bu Hıristiyan kabileler Balkan yarımadasına, Macaristan'a, Kafkasya, Anadolu ve hatta Mısır'a kadar göç zorunda kalmışlardır. 1750-1846 yıllarında Gagauzların Balkanlardan tekrar Rusya'ya gitmek üzere Tuna'nın karşı yakasına geçtiği görülür. Bunun nedeni yerli hükümetin baskıları, çeşitli zorluklar ve eşkıya çetelerinden görülen zulümdür.

Genellikle düşük bir yaşama düzeyindedirler. Bağcılık ve bahçıvanlıkla uğraşır, aile içinde Türkçe konuşurlar. Lehçeleri zengin olmadığı gibi yazılı edebiyatları da yoktur.

GAINSBOROUGH
(1727-1788) İngiliz ressam. Anton Van Dyck ve köy hayatının etkileri resimlerinde açıkça görülür. Renkleri kullanmadaki ustalığı ve duygulu üslûbu, lirik bir başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Eserleri John Constable gerçekçiliğinin öncüsü sayılır. 1783 yılında yaptığı ve bugün Sutton Place'de bulunan, bir dağ köyünü konu edinen tablosunda romantizm öncesi öğeleri açıkça belirlidir. Bir süre Londra'da Hubert Gravelot ve Francis Hayman'la çalıştıktan sonra, burada ısmarlama portreler yapmaya başlamıştır. Köy hayatına karşı duyduğu büyük sevgi yüzünden, resimlerini yaptığı kişilerin arkalarında daima kır manzaraları görülür. Örneğin «Bay ve Bayan Andrews» adlı tablosunun bütün sağ yarısında ayrıntı olarak resmedilmiş bir kır manzarası görülür. Hollandalı ressamların etkileri sanat hayatının ilk döneminde yaptığı resimlerde belirlidir (Ornard Ormanı, 1748).

1759-1774 yılları arasında Bath'da yaşamış, bu yıllarda Rubens ve Van Dyck'in eserlerini incelemiştir. Üne kavuştuğu bu yıllarda yaptığı tablolar arasında «Mrs. Siddons» (1760), «Ürün Arabası» (1760) sayılabilir. Ünlü tablosu «Mavili Çocuk» (1780), mavi rengin bir resmin hâkim rengi olmaması gerektiğini savunan Joshua Reynolds ile tartışmaya girmesine sebep olmuştur.

GALAKSİ
(bkz. Samanyolu.)

GALAKTOZ
Bir karbonhidrattır. Monosakkarit sınıfına girer. $C_6H_{12}O_6$ formülüyle gösterilen galaktoz,

BAZI GAGA BİÇİMLERİ

Çulluk

Alaca baykuş

Çobanaldatan

Akkuyruluklu kartal

Güvercin

İspinoz

Yeşil ağaçkakan

Kılıçgagalı

Kocabaş

yapı bakımından glikoza çok benzer. Ancak atomlarının uzayda diziliş şekli farklıdır. Tıpkı glikoz gibi bir aldohekzoztur. Yani karbon iskeleti altı karbonludur. Altı karbonun beşine birer hidroksil grubu bağlıdır. Altıncı karbon bir aldehit durumundadır. Galaktoz tıpkı glikoz gibi optikçe aktiftir. Yani polarılmış ışığı çevirir. Galaktoz doğada laktoz adı verilen sütşekerinin bileşiminde bulunur. Laktoz bir disakkarittir. Laktozda bir glikoz ile bir galaktoz molekülü birbiriyle bileşmiştir.

GALALİT

Sütün kazeini ile formaldehitten elde edilen bir plastik maddedir. İki ayrı maddenin birbiriyle birleşmesiyle oluştuğu için **kopolimer** sınıfına girer. Galalit oluşurken formaldehit molekülleri ile kazein (protein) molekülleri aradan su molekülleri çıkararak birleşir. Bu tür birleşme **kondansasyon** adını alır. Birleşme üç boyutta ve her yöne dağıldığı için çok sağlam ve sert bir ürün ortaya çıkar. Sütün kazeini elde edildikten sonra buna boya ve dolgu maddeleri eklenir. İyice karıştırılır. Levha, çubuk ya da boru şekline sokulur. Sonra bunlar formaldehit banyosuna batırılır. Çok yavaş bir kondansasyon olur. Banyodan çıkarılan ürün kurutulur. Kondansasyon yine devam eder. Sıcakta yumuşamayan sert bir madde oluşur. Isıtmakla kalıplanamadığı için kesme ya da yontma yoluyle çoğunlukla tornada şekillendirilir. Eğer yukarıdaki işlemlerde sütün kazeini yerine soya fasulyesinin proteini kullanılırsa daha esnek ve sağlam bir ürün ele geçer, buna **vinsol** adı verilir. Hem **galalit** hem de **vinsol** düğme, tarak, kalem sapı, oyuncak ve süs eşyası yapımında kullanılır.

GALAPAGOS

Pasifik okyanusunda bir takımada topluluğu. 12 büyük ve çok sayıda küçük adadan meydana gelmiştir. Yüzölçümü 7 844 km^2., nüfusu ise yaklaşık olarak 2 000 kişidir. Siyasal bakımdan, 900 km. kadar uzaklıkta olan Ekvador'a bağlıdır.

1892 yılında Cristoforo Colombo'nun seyahatinin 400. yıldönümü dolayısıyle adalara Colon takımadaları adı verilmiştir. Hem İspanyollar hem de İngilizler tarafından istilâ edildiğinden bütün adaların iki ismi vardır. Isabela (Albemarie) en büyük adadır. Nüfusun, büyük kısmının bulunduğu başkent Puerto Baquerizo, San Cristobal (Chatham) adasındadır. Belli başlı adalar Fernandina (Narborough), Pinta (Abingdon), Marchena (Bindloe), Genovesa (Tower), San Salvador (James), Santa Cruz (Indefatigable), Santa Maria (Charles), Espanola (Hood) dır.

Bu takımadalar, 1535 yılında İspanyol Tomás de Berlanga tarafından keşfedilmiş, 1793 yılında Peru genel valisinin emriyle Alonso de Torres tarafından istilâ edilmiştir. 1832 yılında ise Ekvador'a bağlanmıştır. Çok eski çağlarda Amerika kıtasından ayrılan bu takımadalar volkanik yapılıdır. Ünlü bilim adamı Charles Darwin, Galapagos adalarında bilimsel araştırmalarda bulunmuştur. Bitki örtüsü özellikle 500 m.'nin üstünde çok zengindir. Bunda takımadaları etkileyen Humboldt soğuk su akıntısının payı büyüktür.

Ekonomi balıkçılık, deri işlemeciliği ve boya maddelerine dayanır. Ticaret San Cristobal adasındaki Puerto Baquerizo aracılığıyle yapılır. Adalardan sadece San Cristobal, Santa Maria ve Isabela'da yerleşme merkezleri vardır.

GALATA KULESİ

XIV. yüzyıl başlarından itibaren Bizans imparatorluğunun izniyle Galata'da yerleşen ve 1316'dan itibaren bölgelerini yabancılara karşı koruma çabasına girişen Cenevizlilerin, 1348'de Galata surlarına ek olarak yaptırdıkları büyük kule. Bizans kaynaklarında adı Büyük burç (**Megalo pyrgos**), Cenova kaynaklarındaysa İsa kulesi (**Christea turris**) olarak geçer. Karaköy çevresinde bulunan Galata hisarıyle hiç bir ilgisi yoktur. Galata surlarının baş kulesi durumunda olan bu kule 1445 ya da 46 yıllarında biraz yükseltilmiştir. Ressam Buondelmonti'nin eski İstanbul resimlerinde değişik görüntülerle verilmiştir. 1509 depreminde üçüncü katına kadar yıkıldıktan sonra yeniden yaptırıldığı sanılmaktadır.

XVI. yüzyılda Kasımpaşa tersanesinde çalıştırılan esirler için zindan olarak kullanılmış, XVII. yüzyılda tersanenin ambarı haline getirilmiş ve Hezarfen Ahmet Çelebi, ünlü uçuş denemesini buradan yapmıştır. XVIII. yüzyılda yangın gözetleme merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kule, 25 temmuz 1794'te yanmış, duvarları 2 m. kadar kısaltılıp, yanlara doğru taşırılmış, pencereli yeni bir kat yapılarak, üstü tekrar koni biçiminde bir tepelikle kaplanmıştır. 1831'de bir daha yanmış, bu kez en üst kısmına ampir tarzı ve pencereli iki kat eklenip, tepesi daha dik bir külâhla örtülmüş, ayrıca kapısının üstüne şair Pertev'in bir kasidesi konarak, katlara birer kahvehane ve yangın bekçileri yerleştirilmiştir. 1875'te fırtınadan zarar gören tepesindeki külâh kaldırılıp, ahşap, sekiz köşeli iki kat eklenmiş ve kule bu biçimini 1964 yılına kadar korumuştur. 1964-1969 yılları arasında yapılan onarımda kuleye eski dış görünüşü kazandırılmış, içinde bir lokanta ve kahve açılmıştır.

Galata kulesinin iç çapı zemin katında 8,95 dış çapı en alt kısmında 16,45 m. ve duvar kalınlığı 3,75 m.'dir. Merdivenleri 4. kata kadar duvar kalınlığının birer çıkıntısı (segment) şeklinde devam eder. Yine 4. kattan sonra, üslûbun bir Türk çağı yapımı olduğunu tanıtlayacak biçimde mazgallar ve 5. katta da top namlularının yerleştirildiği yuvalar vardır. Yerden külâh ucuna kadar kulenin bütün yüksekliği 66,90 m.'dir. 7. ve 8. katların her biri 14 pencereli olup, Haliç, Marmara ve İstanbul'un genel görünüşünden en güzel bölümleri kapsar.

GALEN

Doğada bulunan en önemli kurşun minerallerindendir. Galenit adı da verilir. Bileşimi kurşun sülfürdür. PbS formülüyle gösterilebilir. Kurşun elde etmeye yarar. Bu minerali taşıyan cevher (filiz) de yine galen adını alır. Galen minerali kübik sistemde kristaller şeklinde bulunur. Metal parlaklığında, koyu kurşunî renklidir. Sert bir yüzeye sürülürse grimsi siyah bir iz bırakır. Çoğu gümüşle karışık durumda bulunur. Bu çeşit cevher **gümüşlü kurşun** adını alır. Üfleçte çıtırdayarak ergir ve kurşun damlacığı açığa çıkar. Sülfürik asitte erir. Doğada havanın etkisiyle kurşun sülfat (anglezit) ve kurşun karbonat (seruzit) minerallerine dönüşür. Doğada galen filizleri içinde her zaman değişen miktarlarda çinko blend (ZnS, çinko sülfür) minerali de bulunur. Galen cevheri geniş ölçüde Meksika, Güney Amerika, İngiltere, Almanya ve yurdumuzda Toroslar, Balya ve Gümüşhane yörelerinde bulunur.

İstanbul'un en eski anıtlarından Galata kulesinin dış görünüşü, son yapılan onarımla, yapıldığı yıllardaki halini almıştır.

GALENUS, CLAUDIUS

(129-201) Eski Yunan uygarlığının Hippokrates'ten sonra en ünlü hekimi. Uzun yıllar Roma'da yaşamış, burada önce gladyatörlerin cerrahlığını yapmış, sonra İmparatorluk Sarayına hekim olmuştur. Tedavi çalışmalarının yanı sıra anatomi, fizyoloji ve farmakoloji sorunlarıyle ve ayrıca felsefeyle de ilgilenmiştir. Zamanının tıp bilimine bütünüyle vakıf olan Galenus, bu bilimi özgün ilkelere göre yeniden düzenlemiştir. Galenus,

ununü özellikle araştırma yöntemiyle kazanmıştır: Temeli, gözlenen olgunun eleştirel bir analizi olan bu metot deneysel bir metot sayılabilir. Galenus'a göre bu tür bir analiz hastalıkların incelenip iyileştirilmesinin temelini teşkil eder. Galenus okuluna mensup olan bir hekim, Hippokrates'in doğaya atfettiği iyileştirici gücü tanımadığından, hastalıkla savaşabilmek için, ilgili organlardaki belirtilerini tanımak zorundadır. Öte yandan, Galenus'un felsefe anlayışı o sırada yeni yeni belirmekte olan Hıristiyan felsefesiyle bağdaşıyordu; bunun sonucu olarak, Galenus'un bilimsel sistemi Kilise yetkilileri tarafından kabul edilmiştir. Galenus'un eserlerinin (yüz kadarı bugüne ulaşmış, dört yüz civarında yazı) değerinin Kilise tarafından da kabul edilmesi bu eserlerin hızla yayılmasını ve etkilerinin de Rönesans eleştirisinin doğuşuna kadar devam etmesini sağlamıştır.

GALİÇYA

Orta Avrupa'nın, Sovyetler Birliği (Ukrayna Cumhuriyeti) ile Polonya arasında bölünmüş, tarihî bir bölgesidir. Geçmişte Kızıl Rusya ve Lodomirva diye anılan bu yerler Karpat dağları dizisinin kuzeyinde kalır ve Vistül ırmağının yukarı kısmının kuzey-batısından Dniester ırmağının ortalarına kadar güney-doğuya doğru uzanır; Podolya düzlükleri, Vistül, San, Bug, Dniester ve Prut ırmaklarının ovaları bölgede yer alır. Ekonomisi tarıma (patates, tahıl, meyve, pancar ve tütün), at ve büyükbaş hayvan ya da ormancılığa, madenciliğe (petrol, metan gazı ve tuzruhu) dayanır. Makine, dokuma ve kimya endüstrileri gelişmiştir.

Başlıca şehirleri: Krakow, Tarnow, Przemysl (Polonya'da), Tarnopol ve Ivan-Frankovsk (S.S.C.B.'de) dur.

GALİLE

(**bkz.** Galileo Galilei.)

GALILEO GALILEI

(1564-1642) İtalyan astronomu ve fizikçisi. Mekanik ve astronomideki bilimsel buluşları ve özellikle araştırmalarında uygulamış olduğu deneysel-matematiksel metotla modern bilimin kurucusu sayılır.

1581'de Pisa üniversitesine tıp öğrencisi olarak kaydolmuştur. O devirde Pisa Üniversitesi Aristoteles felsefesinin ve fiziğinin etkisi altındaydı. Özellikle astronomi öğretimi de yeri evrenin merkezinde varsayan Aristoteles'in yermerkezli sisteminin II. yüzyılda Ptolemeus tarafından geliştirilmiş şekline dayanıyordu.

Galilei'nin öğrencisi olan ve biyografisini yazan Vincenzo Viviani'nin anlattığına göre Galilei henüz 19 yaşındayken Pisa'da ilk keşfini yapmıştır. Bu şehrin katedralinde bulunduğu bir gün, tavana asılı olan bir lambanın gitgide sönen salınımları dikkatini çekmiş, kendi nabzının atışını bir saat gibi kullanarak, salınımların sabit sürekli olduklarını tespit etmiştir. Eve döner dönmez bu gözlemini çeşitli salınım yapan cisimlerle tekrarlayarak, sönüme rağmen, her seferinde salınım süresinin sabit kaldığını bulmuştur. Böylece zaman tayini için bir sarkacın kullanılması mümkün olmuştur.

Galilei, üniversitenin üçüncü sınıfında matematiğe başlayınca bundan büyük zevk almış, tıp öğrenimini terk ederek Floransa'ya dönmüş, Arkhimedes'i incelemiş ve çok geçmeden cisimlerin özgülağırlıklarının tayini için bir hidrostatik terazi geliştirmiş ve cisimlerin kitle merkezleri hakkında bazı teoremler öne sürmüştür (1586-1587). Bu iki çalışmadan sonra Pisa üniversitesine matematik profesörü olmuştur. 1592'de Padova üniversitesi matematik profesörü olmuş, bu şehirde geçirdiği 18 yıl boyunca hem üniversitede ders vermiş hem de pansiyoner olarak kabul ettiği öğrencileri eğitmiştir. Evinin odalarından birini atelye haline getirmiş, burada hesap cetvelini, geometrik ve askerî pergel denilen aletleri ve şimdiki termometrelerin atası olan termoskobu tasarlamış ve yapmıştır. Sonuçlarını 40 yıl sonra bir kitapta toplayacağı mekanik olaylar hakkındaki araştırmaları da bu yoğun çalışma devresinde başlamıştır.

Galilei, 7 ocak 1610 gecesi bir dürbünle gökyüzünü incelemeye başlamış, böylece Ay'ın yüzeyinin iddia edildiği gibi mükemmel ve kaygan değil; fakat dağlar, vadiler ve kraterlerden oluşmuş olduğunu görmüştür; ayrıca Güneşin yüzünün ise lekelerle dolu olduğunu gözlemiştir. Bundan başka Venüs gezegeninin de tıpkı Ay gibi hilâlden dolun Venüs'e kadar çeşitli şekiller göstermesinin keşfi, bu gezegenin Güneşin etrafında döndüğünü ve dolayısıyle Dünyanın gökteki bütün hareketlerin merkezi olmadığını ortaya koymuştur, ayrıca Jüpiter gezegeninin dört büyük uydusu da keşfedilmiştir.

Galilei, aynı yıl gökcisimlerinin mükemmelliği efsanesini yıkan ve gün merkezli sistemin doğruluğunu gösteren buluşlarını içeren **Sidereus Nuncius** adlı eserini yayımlamıştır.

Bu keşiflerin önemi Galilei'nin ununü daha da artırmış ve Cosimo II. kendisini Floransa'ya davet ederek Toskana dukalığının baş filozof ve matematikçisi tayin etmiştir. İlkin, aralarında Kepler de olmak üzere Avrupa'nın en ünlü bilim adamları ve cizvit astronomlar Galilei'nin keşiflerini benimsemişler, Galilei 1611'de Lincei Akademisine seçilmiştir. Fakat çok geçmeden Galilei'nin fikirlerine karşı çıkanlar görüldü. Biri Benedetto Castelli'ye (1613) ve diğeri Cristina'ya (1615) yazmış olduğu ünlü **Dört Mektup**'ta Galilei yerin hareketi teorisinin Kitab-ı Mukaddesle çelişmediğini göstermeye çalıştı. Bu mektuplar şiddetli hücumlara hedef teşkil ettiler. Galilei, Hıristiyanların iman akîdelerinin bozulmamasını denetleyen Engizisyon mahkemesine şikâyet edildi. Mahkeme 1616 şubatında Copernicus sistemine karşı sansür uygulama kararı aldı ve ayrıca Galilei'nin Copernicus doktrinini yaymasını, savunmasını ve tartışmasını yasakladı.

Buna rağmen Galilei Floransa'ya döner dönmez, inceleme ve gözlemlerine yeniden başladı. 1623'te **Saggiatore** adlı eserini yayımlayarak, Grassi adlı bir papazın Copernicus sistemine yönelttiği tenkitlere cevap verdi. Kuyrukluyıldızlar hakkındaki teorisini ve eski keşiflerini bir kere daha ortaya sererek Grassi'nin teorisini çürüttü. 1632'de Kilisenin de iznini alarak **Bellibaşlı İki Âlem Sistemi Üzerine Diyalog** adlı kitabını yayımladı. Kitap bütün Avrupa'da büyük ilgi uyandırdı; fakat beş ay geçmeden Galilei, Kilise tarafından, Roma'ya çağırılıp Hıristiyan inançlarına karşı gelmek suçuyle yargılandı ve mahkeme 16 haziran 1633'te Galilei'yi söyledikle-

Solda: Galileo Galilei'nin incelenmelerinde yararlandığı küre. Sağda: Galileo Galilei'nin ressam Joost Susterman (1597-1681) tarafından yapılmış portresi.

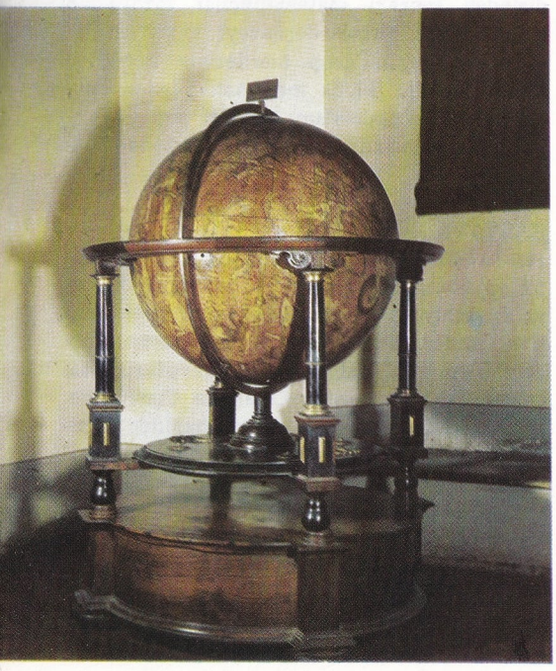

rini ve yazdıklarını reddetmeye ve hapse mahkûm etti; ayrıca eserlerini de yasakladı. Hapis cezası daha sonra mecburî ikamete çevrildi. Hayatının son yıllarında gözlerinin kör olmasına rağmen 1638'de Leiden'de en büyük eseri olan **Mekanik ve Mevziî Hareketlerle İlgili İki Yeni Bilim Hakkında Konuşmalar Ve Matematik İspatlar**'ı yayınladı. Bu eserde 40 yıldan beri mekanik üzerine yaptığı incelemeler yer alıyordu. Bu kitapta Galilei, eylemsizlik ilkesini ortaya koymuş, üzerine etki yapan hiç bir kuvvet olmadığında, bir cismin sabit hızla hareket edeceğini belirterek modern bilimin ilk kanunlarını ortaya koymuştur. Ayrıca sabit bir kuvvetin etkisi altında bir cismin yaptığı ivmeli hareketin kanunlarını da keşfetmiştir. Galilei'nin ivmeli hareketin kanunu olarak, böyle bir harekette, hızın her an hareketin başlangıcından beri geçen zamanla orantılı olarak ve aşılan uzaklığın da, bunu aşmak için harcanan zamanın karesiyle orantılı olduğunu keşfetmesi, Aristoteles'in hareket teorisinin bir kenara bırakılması sonucunu doğurmuş, ayrıca matematiğin bütün doğal olaylara uygulanabileceğini de göstererek modern bilimin gelişme yolunu açmıştır. Galilei'ye göre bilgi, her ikisi de aynı derecede gerekli olan, şu iki yolla elde edilir: «duygulara dayanan deneyler» ve «kesin ispatlar». Deneyler incelenecek olay üzerinde yapılacak ölçümlere yol açmalıdır; bu nedenle kalitatif gözlemin ötesine geçmek ve deneylerin sonuçlarını sayılar aracılığıyle formüle etmek gereklidir. Ancak bu durumda, mutlak olarak «kesin» işlemler ve ispatlar aracılığıyle, matematik bağıntı şeklinde bir varsayıma ulaşmak mümkün olur. Eğer deney, hesapla öngörülen sonucu gerçeklerse varsayım da gerçekleşerek kanun niteliği kazanır.

Galilei'nin metodu, bilimsel kavramaları ve tartışmaları soyut şeyler olmaktan kurtararak kesin gözlem, deney ve ölçümlere bağlamaktadır. Bu bakımdan da, düşünce tarihinde ilk defa olarak, metafizik ve felsefenin metotlarından ayrılmakta ve modern fiziğin ve tekniğin büyük gelişmelerinin dayandığı deneysel bilimin yolunu açmaktadır.

GALİP, ŞEYH
(bkz. Şeyh Galip.)

GALLER ÜLKESİ
Prenslik unvanıyle İngiltere'ye bağlı Batı İngiltere'nin tarihî bir bölgesidir (İngilizcesi Wales). Kuzey İrlanda denizi, batıda St. George kanalı, güneyde Bristol kanalıyle çevrilidir. Anglesey ve Holyhead adaları da Galler ülkesine aittir. İdarî bakımdan 12 kontluğa bölünmüştür. Yüzölçümü 20 761 km², nüfusu 2 650 000'dir. Bölge çoğunlukla dağlıktır; fakat fazla yüksek değildir. En büyük yükseklik Caernarvonshire'de Snowdon tepesidir (1 086 m.). Engebeler kuzey-doğu güney-batı doğrultusunda gelişir ve Cambrian Mountains adını taşırlar. İklim deniz kıyısında ılıman, içerlerde daha kurudur. İç bölgeler Atlantik'in nemli batı rüzgârlarına karşı daha iyi korunmuştur. Akarsular oldukça kısa; fakat taşıdıkları su bakımından zengindirler; başlıcaları Teifi, Towy, Usk, Wye ve Severn ile İrlanda denizine dökülen **Dee** ırmağıdır. İklimin fazla nemli ve toprağın verimsiz oluşu nedeniyle tarım az gelişmiştir. Ekonomi hayvancılık, madencilik ve endüstriye dayanır. Glamorgan kontluğunda Carmarthenshire'den Monmauthshire'a kadar uzanan zengin kömür madeni damarının işletilmesi XVIII. yüzyıldan bu yana ağır endüstrinin gelişmesini sağlamıştır. Kimya endüstrisi de ileridir. Bu gelişme Bristol kanalı ve çevresindeki vadilerde, nüfus yoğunluğunu artırmıştır. Cardiff (270 000 nüf.), Swansea (170 000 nüf.), Rhondda (100 000 nüf.), Newport gibi en kalabalık ve ekonomik bakımdan en önemli şehirler de bu bölgededir.

GALLİK ASİT
Bir aromatik asittir. Yapı bakımından benzen halkasına bir karboksil ile üç hidroksil grubu bağlanmıştır. Bunların yerine göre gallik asitin sistematik adı 3, 4, 5, trioksi benzoik asittir. Formülü $C_6H_2(OH)_3COOH$ şeklinde gösterilebilir. Tanenli maddelerin bileşiminde bulunur. Bunların sulu asitlerle kaynatılmasıyle meydana çıkar. Tanenler ise en çok palamut meşesi pelitinde, mazıda, meşe, ceviz ve nar kabuklarında, somakta ve çayda bulunur. Tanenler gallik asit ile glikozun birleşmesiyle oluşur. Tannik asit de gallik asitten meydana gelmiştir.

Gallik asit parlak, iğneler şeklinde kristal yapılı bir katıdır. Soğuk suda az, sıcak su, alkol ve eterde çok erir. Ekşi ve buruk bir tadı vardır. Kimyasal özelikleri salisilat aside benzer. Kuru kuruya ısıtılırsa pirogallole dönüşür. $FeCl_3$ (demir 3 klorür) ile mavi renk verir. Gallik asitten eskiden mürekkep yapılırdı. Pirogallol gibi indirgendir; fotoğrafçılıkta açındırıcı (developer) olarak kullanılır. Gallik asit mikrop öldürücüdür. Ayrıca deri üzerinde büzüştürücü etki gösterir. Bu nedenle deri hastalıklarında kullanılır. Özellikle bizmutla yaptığı bileşik **dermatol** adıyle tanınan bir deri ilâcıdır.

GALLUP, GEORGE HORACE
(1901-) Amerikalı istatistikçi. 1923 yılından başlayarak gazetecilik yapmış ve özellikle gazete okurları arasında soruşturmalar düzenlemiştir. 1935 yılında Gallup Poll (Gallup Soruşturması) u tamamladıktan sonra kamuoyu soruşturmaları düzenlemek üzere **American Institute of Public Opinion**'u kurmuştur. Bu müessesede çalışan soruşturmacılar, özel olarak eğitilmişlerdir. Gallup, 1936 yılında Roosevelt'in seçileceğini önceden tahmin etmiş; fakat 1948 yılında Truman'ın alacağı oyu yanlış hesaplamıştır. Gallup'un kurduğu, yukarıda adı geçen enstitünün metotları bugün dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinde kullanılmaktadır.

GALOIS, EVARISTE
(1811-1832) Fransız matematikçisi. Daha öğrenimini bitirmeden üstün bir matematik dehası göstermiş, 1829'da sürekli kesirler konusunda bir inceleme yayımlayarak, her derecedeki cebir denklemlerinin köklerine ilişkin bir teorem ispatlamıştır.

Galler ülkesinde bir folklor gösterisi.

Aynı yıl Paris Bilimler Akademisine, dereceleri asal sayılar olan cebirsel denklemler konusunda bir tebliğ sunmuştur. 1830'da cebirsel denklemler teorisinin önemli sonuçlarını içeren iki inceleme ve sayılar teorisine ilişkin üç tebliği yayımlamıştır. Son olarak denklemlerin çözümüne ilişkin, Cebirsel Bilimler Akademisine sunduğu tebliğiyle matematik bilimleri büyük ödülüne aday olmuştur. Ancak bu tebliğin kaybolması, Galois'yı hayal kırıklığına uğratmış, bunun üzerine politikaya atılmıştır. 21 yaşında bir düelloda öldürülmeden önce yazdığı son yazıları 1846'da, ölümünden sonra yayınlanmıştır. Bu yazılar, cebirsel denklemler açısından son derecede önemli olan ikame teorisini ve kendisinden sonraki matematikçiler tarafından geliştirilecek birçok düşünceyi içerir.

Galois, bugün grup teorilerinin kurucusu olarak bilinir. Büyük matematikçiler arasında yer alan Galois'nın eserleri son derecede önemli olmasına rağmen 60 sayfadan ibarettir.

GALVANI, LUIGI
(1737-1798) İtalyan bilim adamı. Tıp öğrenimi yaptıktan sonra Floransa ve sonra Bologna'da çalışmış, Floransa Üniversitesinin anatomi profesörlüğüne atanmıştır. Başarılı bir cerrah olmuş, çalışmalarını karşılaştırmalı anatomiye yöneltmiştir. Cisalpina Cumhuriyeti ilân edilince, yeni hükümete bağlılık yemini etmeyi reddetmiş ve görevinden ayrılmıştır.

Galvani daha sonra A. Volta tarafından kuramsal olarak açıklanan ve Volta olayı diye adlandırılan, metaller arasındaki değme olayını bulmuştur. Bugün pillerin ürettiği ya da akümülatörlerin verdiği doğru akımı belirtmek için hâlâ «galvani» elektriği denir.

Galvani, bir madensel çubuğa asılan kurbağa bacağının kaslarının, yakındaki bir elektrik kaynağından akım verildiği zaman kasıldığını görmüştür. Denemelerini Leyden şişesiyle geliştirdiğinde, yeni öldürülmüş bir kurbağanın kaslarına, bakır ve çinko gibi ayrı madenden yapılmış çubuklarla dokunulması halinde, kasların titrediğini saptamıştır. Galvani'nin yanlışı, bu olaydan hayvansal elektriğin varlığı sonucunu çıkarmasında olmuştur. Olayın gerçek açıklaması ise daha sonra Volta tarafından yapılmıştır. Kurbağa bacağına uygulanan madenlerin aynı cinsten olmaları halinde kasılma olmadığını gören Volta, bundan, iki ayrı madenin ıslak bir iletkene değdirildikleri zaman, bu iki maden arasında bir potansiyel farkı doğduğu ve kurbağa bacağının rolünün, sadece, elektrik akımının geçişini göstermekten ibaret olduğu sonucunu çıkarmıştır.

Galvani, deneylerinin sonucunu, **De Viribus Electricitatis** (1792) adlı eserinde toplamıştır.

GALVANİZ

Demir ve çeliğin çinko ile kaplanmasıdır. Demir ya da çeliği galvanizlemek bunların paslanmasını önler. Çinko ile kaplama kalay ile kaplamadan daha koruyucudur. Çinko demirden daha aktif, yani daha kolay elektron veren bir metaldir. Kalay ise demirden daha güç elektron verir. Çinkoyla kaplanmış, yani galvanizlenmiş bir demir ya da çelik yüzeyde çinko katmanı bir yerde sıyrılsa bile oksitlenme demirde değil yine çinkoda olur. Halbuki kalaylanmış demir, yani teneke yüzeyinde bir sıyrılma olursa demir oksitlenir. Bir yerde başlayan oksitlenme bütün yüzeyi sarar ve tenekenin bütünü bir süre sonra paslanır.

Galvanizleme daha çok tel, saç ve boru gibi demir ya da çelik malzemeye uygulanır. Biçimleri değişik malzeme de galvanizlenebilir. Galvaniz yapmadan önce katmanın iyice metale yapışması için demir ya da çeliğin yüzeyindeki oksit katmanı asit banyosuna batırılarak temizlenmelidir. Bundan sonra galvanizleme işlemine geçilir. Metalin çinko ile kaplanması çeşitli yollarla yapılabilir: 1) En eski metot temizlenmiş metalin ergimiş çinko içine batırılmasıdır. Oksitlenmeyi önlemek için işlem çabuk yapıldığından çinkonun yüzeye diffüzlenmesi pek iyi olmaz. Fakat işlem çok ucuza mal olur. Meydana gelen galvanizlenmiş demir ya da çelik paslanmaya karşı oldukça dayanıklıdır. 2) Kızgın metal üzerine çinko tozu püskürtme metodunda daha derin bir diffüzlenme olur. Bu çeşit galvanizli eşya daha dayanıklıdır. 3) Son yıllarda çok uygulanan bir galvaniz metodu elektrolizle kaplamadır. Bununla daha düzgün bir yüzey elde edilir. Fakat bu metot oldukça pahalıdır. Daldırma metoduyle kaplamada metalin üstünde soğuyan çinko damlacıkları kristalleşir. Bu ayrı kristal grupları galvanizli yüzeye lekeli bir görünüş verir. Buna karşılık elektrolizle kaplanmış yüzeyler homojen görünüşlü olur.

GALVANOMETRE

Çok küçük elektrik akımlarını ölçmeye yarayan bir alet. Hemen bütün galvanometrelerin çalışması ya ölçülecek akımı taşıyan bir solenoidin bir mıknatıs iğnesini saptırması ya da bir sabit mıknatısın bir solenoidi saptırması olayına dayanmaktadır. Bazı galvanometrelerde, bundan tamamen farklı olarak, ölçülecek akım ince bir telden geçirildiği zaman telin ısınarak uzamasından faydalanılır. Galvanometreler ya elektromotor kuvvet ya da akım ölçmek için yapılır; birinci halde bunlara **voltmetre,** ikinci halde ise **ampermetre** adı verilir.

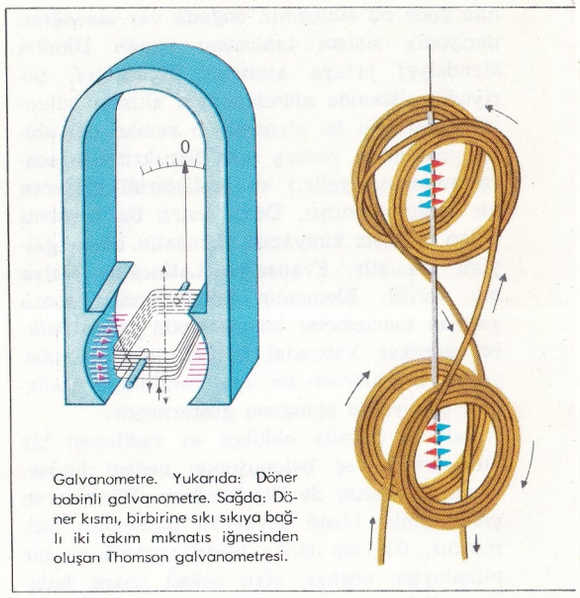

Galvanometre. Yukarıda: Döner bobinli galvanometre. Sağda: Döner kısmı, birbirine sıkı sıkıya bağlı iki takım mıknatıs iğnesinden oluşan Thomson galvanometresi.

Nobili galvanometresi bir bobinin meydana getirdiği magnetik alanın bir mıknatıs iğnesi üzerindeki etkisine dayanmaktadır. Fakat burada aynı bir eksene bağlı olarak biri bobinin içinde, öteki dışında olmak üzere kutupları birbirine ters, paralel iki tane mıknatıs iğnesinden yapılmış bir «astatik sistem» kullanılır. Bu sistem üzerinde yerin magnetik alanının etkisi olmaz ve bundan dolayı da galvanometre daha duygun olur. Thomson galvanometresinde bir bobin yerine iki bobin vardır, bobindeki akımın yönü ötekindeki akıma göre terstir. Her bobinin içine kutupları birbirinin tersi olan birer küçük mıknatıs iğnesi asılmıştır. Döner bobinli Deprez-D'Arsonval galvanometresi bir sabit mıknatısın kutupları arasında dönebilen ve içinden ölçülecek akım geçirilen bobin üzerine mıknatısın alanının etkisinden faydalanmaktadır. Dönen bobin gayet ince telden ve kabil olduğu kadar hafif yapılır.

Bazen galvanometrenin hareket eden kısmı üzerine küçük bir ayna, tespit edilmiş ince bir telle asılarak galvanometrenin duyarlığı büyük ölçüde artırılır. Bu ayna ince bir ışık demetini oldukça uzağa konmuş bir cetvel üzerine yansıtır. Çok küçük bir sapma sonunda bile ışık lekesi taksimatlı cetvel üzerinde büyük miktarda hareket eder. Aynalı bir Thomson galvanometresi 10^{-11} amperlik akımları belli edebilir, Deprez-D'Arsonval galvanometresi ise 10^{-7} ampere kadar duygundur.

GALVANOPLASTİ

(**bkz.** Elektrolizle kaplama.)

GALYUM

Periyodik sistemin III. A grubunda bulunan elementlerdendir. 1875 yılında Fransız kimyacısı Lecoq de Boisbaudran, galyumu spektroskop yardımıyle buldu. Aynı yıl içinde ergimiş potasyum hidroksit ve galyum hidroksit karışımını elektroliz ederek serbest galyum metalini elde etti. Galyumun bulunuşun-

Galvani'nin ölü bir kurbağa üzerinde elektrikle yaptığı deneyi canlandıran bu tablo XIX. yüzyılda Antonio Muzzi tarafından yapılmıştır.

dan önce bu elementin doğada var olacağını, periyodik sistem tablosunu yapan Dimitri Mendelyef ortaya atmıştır. Mendelyef, periyodik sistemde alüminyumun altında bulunması gereken bu elemente o zaman eka-alüminyum adını vermiş (eka Sanskritçede sonra anlamına gelir.) ve özeliklerini gösteren bir tablo yapmıştı. Daha sonra bu elementi bulan Fransız kimyacısı elementin adına galyum demiştir. Fransa'ya Latince'de Galya adı verilir. Elementin bulunuşundan sonra yapılan incelemeler bu elementin gerek fiziksel gerekse kimyasal özeliklerinin, Mendelyef'in eka-alüminyum için sıraladığı özeliklere çok yakın olduğunu göstermiştir.

Galyum doğada oldukça az rastlanan bir elementtir. Geç bulunuşunun nedeni budur. Elementi Lecoq de Boisbaudran, Pirenelerde çıkan çinko blend cevherini incelerken bulmuştur. Galyum çinko blend cevheri ve bir alüminyum cevheri olan boksit içinde bulunur. Çinkonun elde edilişinden sonra damıtma yoluyle arıtılmasında en büyük kısmı kurşun olan bir kalıntı kalır. Bu kalıntının % 0,1 kadarı galyumdur. Bu, dünyanın başlıca galyum kaynaklarından birisidir.

Galyum Ga sembolüyle gösterilir. Atom numarası 31 ve atomik kitlesi (atomağırlığı, atom tartısı) yaklaşık olarak 69,7 a.k.b.'dir. Yoğunluğu 5,9 gr./cm^3.'tür. Gri-beyaz renkli sert bir metaldir. Fakat avuç içine alınınca ergiyebilir. Gerçekten ergime noktası yaklaşık olarak 30°C kadardır. Buna karşılık oldukça yüksek sıcaklıkta kaynar. Galyum ancak 2000°C de kaynar. Bileşiklerinde +2 ve +3 değer alır. Oksit, hidroksit ve tuzlarında +2 ve +3 değerli olabilir. Bu bileşikleri içinde +3 değerli olanlarının özelikleri alüminyum bileşiklerine benzer.

Galyumun endüstride pek geniş kullanma alanı yoktur. Kolay sıvılaştığı için hemen bütün metallere oda sıcaklığının biraz üstünde bile etki yapar. Fakat kaynama noktasının yüksek olması nedeniyle 1000°C kadar sıcaklıkları ölçebilen termometreler yapımında kullanılır.

GAMA, VASCO DA

(1469-1524) Portekizli denizci. Soylu bir aileden gelmiş, gençliğini denizlerde geçirmiş, Portekiz gemilerinin Batı Afrika kıyıları boyunca yaptıkları seferlere katılarak tecrübelerini artırmıştır. Denizcilikteki ünü kendisine Hindistan'a bir sefer hazırlaması imkânının tanınmasını sağlamıştır. 25 mart 1497'de San Gabriel, San Raphael ve Berrio adlı üç gemiyle Lizbon yakınlarındaki Belem'den yola çıkmıştır. San Raphael gemisinin kumandasını ağabeyi Paolo'ya bırakan Gama, teknelerin en büyüğü 120 tonluk San Gabriel'in yönetimini kendi üzerine almıştır. Bu yolculuğun malî kaynaklarını Floransalı tüccar Sernigi sağlamıştır.

160 tayfanın bulunduğu gemiler 22 kasımda Ümit burnunu dolaşmış ve Noel günü, Natal adını verdikleri kıyıda demir atmıştır. Yolculuk sırasında, Gama, bugünkü Mozambik ve Kenya kıyılarını kendi ticarî bölgeleri

Vasco da Gama'nın XVII. yüzyılda yapılmış bir resmi.

sayan ve bu topraklarda Avrupalıların etkisinin artmasından korkan Arapların düşmanca davranışlarıyle karşılaşmıştır. Bununla birlikte yolculuk devam etmiş, Hint okyanusu aşılmış ve gemiler Malabar kıyısındaki Calicut limanına girmişlerdir. 18 mayıs 1498'de dönüş yolculuğu başlamıştır. Gemiler Somali kıyısındaki Mogadishu'ya ve Kenya kıyısındaki Malindi'ye uğradıktan sonra 20 mayıs 1499'da tekrar Ümit burnu dönülmüş ve yolculuk Batı Afrika kıyılarını izleyerek devam etmiştir. Asor adalarında Gama'nın kardeşi Paolo ölmüştür. Lizbon'a dönüşünde Vasco da Gama'ya muhteşem bir karşılama töreni yapılmış, birçok armağanlar verilmiş, ayrıca Portekiz kralı tarafından büyük amiralliğe atanmıştır.

1502'de, aynı yolu izleyerek yeni bir sefer yapmış bu başarısı karşılığında, kendisine kont unvanı verilmiştir. 1524'te Portekiz kuvvetlerinin Hindistan'da güç durumda kalması üzerine, Portekiz kralı Gama'ya yeni bir sefer için emir vermiş, Gama Hindistan'a vardıktan sonra Malabar kıyısındaki Cochin adasında ölmüştür. Vasco da Gama, yaptığı yolculuklardan kendi hesabına hiç bir şey elde etmemişse de, Portekiz sömürgeciliğinin kurulmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Asya ile yapılan ticaretin tekelini Venediklilerin elinden almış, Portekiz'in bu alandaki üstünlüğünü sağlamıştır. Keşifler tarihinde adı, Hindistan'a ulaşan ilk denizyolunu bulan kişi olarak anılır.

GAMBETTA, LEON MICHEL

(1838-1882) Fransız politikacısı. İtalyan asıllı bir aileden gelen Gambetta, hukuk öğrenimini bitirdikten sonra, İkinci İmparatorluk yönetimini eleştirdiği için yargılanan bir gazetecinin savunmasını yaparak ün kazanmıştır. 1869'da milletvekili olmuş, ertesi yıl, Prusya savaşına karşı koyanların önde gelenleri arasında yer almıştır.

Sedan yenilgisi üzerine Üçüncü cumhuriyeti ilân etmiş ve bakan olmuştur. Prusya saldırısına karşı koyacak yeni bir ordu kurmak amacıyle, düşman tarafından kuşatılmış Paris'ten balonla kaçarak Tours'a gitmiş, yürütme yetkisini tek başına kullanmaya başlamış, 600 000 kişilik bir ordu örgütlemiştir. Hükümeti Tours'dan Bordeaux'ya nakletmiş, Paris'in düşmesinden sonra savaşa devam etmek istemişse de, öbür bakanlarla arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle istifa etmiştir. 1873 yılında düşen Louis Thiers hükümetinden sonra beliren monarşi tehlikesi, Gambetta'yı cumhuriyetçi solcuların lideri durumuna getirmiştir. Krallık taraftarı cumhurbaşkanı Mac Mahon'un istifasını sağlamış, 1879'da François Grévy'nin cumhurbaşkanı olması üzerine, 1881'de hükümeti kurmakla görevlendirilmiş; fakat getireceği anayasa değişikliğinden korkan muhalefetin güçbirliği yapması nedeniyle, istifa etmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra, bir kaza sonucunda, elinden tabanca ile yaralanmış ve ölmüştür.

Halk adamı olması, dürüstlüğü, konuşma gücü, Üçüncü Cumhuriyetin ölüm kalım savaşı yaptığı yıllarda, Gambetta'ya büyük bir ün sağlamıştır. Hayatının son yıllarında, ilk yıllarındaki aşırı radikalizmi yumuşamış, toplumsal reformların, devlet güvenliği sağlandıktan sonra gerçekleştirilmesi yollarının aranması gerektiğine inanmıştır.

GAMBIA

Gambia ırmağının orta ve aşağı vadisinde ve ırmağın ağzındaki St. Mary adasında yer alan Batı Afrika ülkesi. Yüzölçümü 10.347 km^2., nüfusu 320 000'dir. Batısında Atlas okyanusu vardır. Öbür yönleri Senegal Cumhuriyetinin topraklarıyle kuşatılmıştır.

1965 tarihinde bağımsızlığına kavuşmuş ve 1966'da İngiliz Uluslar Topluluğuna dahil bir cumhuriyet olmuştur

Ülke, coğrafya bakımından, Yeşil burnun 200 km. kadar güney-doğusunda, büyük bir haliç yapan Gambia ırmağının getirdiği alüvyonlu toprakların oluşturduğu bir ovadır. Irmak, büyük teknelerin hemen hemen ülkenin yarısına kadar girebilmelerine imkân verecek genişliktedir. Gambia ırmağının ulaştırmaya elverişli oluşu ülke ekonomisinin en önemli ögesini meydana getirir. Ülkede ek-

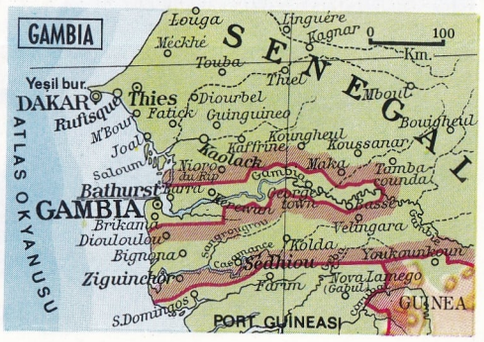

vator iklimi hüküm sürer: Sıcaklık ortalaması 30°C dir. Yıllık yağışın ortalaması 1 500 mm. kadardır. Yağmurlar nisan ve ekim ayları arasında ve özellikle ağustosta yağar. Sıcaklık, deniz ve kuzey-doğu alize rüzgârları nedeniyle ılımlıdır. Halen ülkenin ekilebilir topraklarının üçte ikisini kapsayan ve ihracatın %90'ını meydana getiren yerfıstığı 1830'dan beri üretilen başlıca tarım ürünüdür. Yerfıstığının hasadı komşu ülkelerden göçmen olarak gelen mevsimlik işçiler tarafından yapılır. Akdarı, süpürge tohumu ve pirinç ikincil ürünler olmakla birlikte, ekilebilir toprakların beşte birinden daha az bir bölümüne ekilir. Gambia için en büyük tehlike, ekonomisinin sadece yerfıstığına bağlı olması ve bu ürüne karşı dünya ülkelerinin gösterdiği isteğin sınırlı oluşudur.

En önemli şehir olan Bathurst, (40 000 nüfuslu) başkent ve yerfıstığı ihraç limanıdır. Yerfıstığı ürününün büyük bölümü, ırmağın 220 km. yukarısındaki başlıca iç ticaret merkezi olan Kuntair'de toplanır ve büyük teknelerle Bathurst'a nakledilir. Başkent Bathurst, XIX. yüzyılın başlarında ırmağın güney kıyısındaki kum tepecikleri üzerinde kurulmuştur. Yakın zamanlara kadar varolan sel tehlikesi alınan tedbirlerle giderilmiştir.

Çok az olan karayolları (920 km.), yağmur mevsiminde ulaşıma elverişsiz hale gelir.

Gambia uzun süre, her ikisi de Sudan ırkından olan Müslüman Serer ve Malinke kabileleriyle savaşmıştır. İlk İngiliz kolonisi, 1588'de Kraliçe Elizabeth I.'in verdiği izinle ve salt ticaret amacıyle kurulmuştur. 1843'te, daha önce Sierra Leone'den yönetilen ülke daha sonra bir İngiliz sömürgesi haline getirilmiştir.

GAMET

Karşı cinsin üreme hücresi ile birleşerek zigot denen döllenmiş yumurtayı veren hücre. Eşeylik hücresi de denir. Zigot gelişerek tamamen yeni bir birey meydana getirir. Gametlerde genellikle diğer vücut hücrelerine oranla yarı sayıda kromozom bulunur. Kromozom sayısı iki gamet birleştiğinde tamamlanmış olur. Suyosunları, mantarlar ve tek gözeliler gibi ilkel organizmalarda gametler dişi ve erkek olarak farklılaşmamışlardır; bu nedenden izogamet (eş gamet) adını alırlar. Daha yüksek yapılı hayvanlar ve bitkilerde cinsiyet farklılaşmıştır, dişi gamet erkek gamet tarafından döllenir.

Dişi gamet yumurta hücresi veya yumurta adını alır. Bitkilerdeki adı ise oosferdir. Bu hücreler ya tamamen hareketsizdirler. ya çok az hareket ederler. Göze plazmaları boldur ve embriyonun gelişmesi için gerekli maddeleri ihtiva eder. Hayvanlarda erkek gamete sperma denir. Bu hücre ufaktır ve göze plazması azdır. Vücut sıvılarında yüzerek yumurtayı arayabilmeleri için uzun bir kuyruğu vardır. Bitkilerdeki erkek gametlerde kuyruk yerine kirpikler bulunabilir. Bazı bitkilerde yumurta hücresi sperma tarafından döllenmeden yeni bir birey gelişebilir, bu çeşit üremeye döllenmesiz çoğalma denir.

Eş gamet (izogamet) ve eş olmayan gamet (anizogamet) terimlerini homogamet ve heterogamet terimleri ile karıştırmamak gerekir. İzogametler büyüklük ve şekil bakımından birbirlerinin aynıdırlar, anizogametler ise farklıdırlar. Homogamet aynı cinsiyetteki eş gametlere, heterogamet ise aynı cinsiyetteki eş olmayan gametlere denir.

Diploid sayıda iki cinsiyet kromozomu aynı ise (XX tipi) gametler haplotid sayıda eş demektir; böyle bir durumda cinsiyet homogametiktir denir. Eğer diploid sayıda cinsiyet kromozomu tekse (XO tipi) veya farklı ise (XY tipi) cinsiyet heterogametiktir. Bunun için haploid olan gametlerde çeşitli kromozom karışımları görülür; ya yarı X ve yarı cinsiyet kromozomsuz, veyahut da yarı X ve yarı Y olurlar. Kuşlarda ve pulkanatlılarda erkek homogametik, dişi ise heterogametiktir. Diğer hayvanlarda ve insanlarda erkek heterogametik, dişi homogametiktir.

GAMON, GEORGES

(1904-) Rus asıllı Amerikan fizikçisi. Tahsilini bitirdikten sonra Almanya, Danimarka ve İngiltere'de araştırmalar yapmış, 1931'den 1934'e kadar Leningrad Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. Bundan sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden Gamon halen Boulder'de Colorado Üniversitesinde profesördür. Çekirdek fiziği alanındaki çok önemli teorik incelemeleriyle ve özellikle «tünel olayı» denilen kuvantasal bir olaydan yararlanarak alfa bozulmasının yeterli bir teorisini vermiş olan Gamon, astrofizik ve kozmoloji alanlarına yaptığı teorik katkılarla da etkili olmuştur. 1956'da Kalinga ödülünü almıştır.

GANA (GHANA)

Batı Afrika'da bir devlet. Yüzölçümü 239 460 km²., nüfusu 7 400 000'dir. 1874 yılında Altın kıyısı adıyle bir İngiliz kolonisi haline getirilmiş olan ülke, 1960 yılında İngiliz Uluslar Topluluğuna bağlı bir cumhuriyet olmuştur. Başkent'i 350 000 nüfuslu Accra'dır. Kuzeyinde ve kuzey-batısında Yukarı Volta, doğusunda Togo ve batısında da Fildişi kıyısıyle sınır komşusudur. Güneyinde ise Atlas okyanusu uzanır.

Başlıca görünüşü kumluk olan ve deniz yüzeyinden yüksekliği 150 m. civarında olan Volta havzası, bütün ülke topraklarının üçte ikisini kapsar. Güney ve kuzey-batıda, yükseklikleri 450 m.'ye ulaşan granit kayaları vardır. Volta ırmağı Siyah Volta ile Beyaz Volta'nın birleşmelerinden doğar ve Gana topraklarına kuzeyden girer, güney-doğuya doğru akar, Akwapım tepeleri ile Togo dağları arasındaki boğazlardan geçerek, doğu sınırlarına yakın bir yerden Atlas okyanusuna dökülür. Sakin bir ırmak olmasına ve genişliğine rağmen Volta ırmağının ancak bazı bölümleri yılın bazı aylarında ulaşıma elverişlidir. Hızlı akıntılı yerleri ve ağzındaki kum tepecikleri ulaşımın sürekliliğini ve bütünlüğünü engeller. Sekondi'den denize dökülen Pra, Fildişi kıyısı sınırından, büyük bir denizkulağıyle denize dökülen Tano ve Bia, ülkenin öteki akarsularıdır. Gana kıyıları büyük denizkulaklarıyle kaplıdır, sığ ve kumluktur.

Kakao kurutulması. Gana dünyanın en önemli kakao üreticilerindendir.

Ülkenin iklimi kuzeydeki çöllerden esen kuru ve sıcak rüzgârlar ile güney-batıdan eserek Atlas okyanusundan nem ve serinlik getiren rüzgârların etkisi altındadır. Kuru mevsim iki yağışlı mevsimi birbirinden ayırır ve bu durum iç bölümlerde daha kuvvetle duyulur. Kıyılarda yağmurun yaz başlarında ve sonbaharda şiddetle yağmasına karşılık iç kesimlerde yaz ve sonbaharda hafif yağış görülür. Sıcaklık bütün yıl boyunca yüksektir.

Ekonomi: Çalışan nüfusun beşte üçü tarım kesimindedir. Başlıca tarımsal ürünler akdarı,

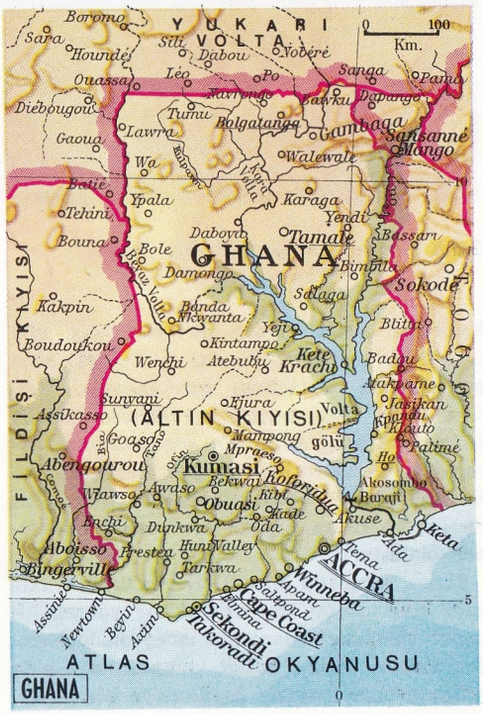

tatlı patates, mısır, süpürgeotu vb.'dir. Accra ovasında az sayıda hayvan beslenir. Son yirmi yılda hayvan sayısı dört kat artmışsa da hayvan yeminin ve genellikle tarımsal ürünün azlığı Gana'yı yiyecek ithaline zorunlu kılmaktadır.

Kakao ağacı Gana'ya 1879 yılında getirilmiş ve 1890'da ülke bu ürünün ihracına başlamıştır. Kakao üretimi güney-batıda, kuvvetli yağış alan ve toprağı daha verimli olan Kumasi ve Sunyani kesimlerinde merkezleşmiştir. Hasat ekim ve kasım aylarında yağmurlardan sonra yapılır. Küçük çiftçiler tarafından yetiştirilen kakao, dünya kakao üretiminin üçte birini teşkil eder. Geçen yıllarda kakao, Gana ihracatının %60'ını ve ülke gelirinin üçte birini meydana getirmekteydi.

Volta ırmağı Guinea körfezi yakınlarında. Volta ülkenin en önemli akarsuyu olmakla birlikte sadece bazı kesimleri ulaştırmaya elverişlidir.

Gana yerlilerinin yaptığı bir heykel.

Kakaodan sonra maden ihracatı Gana için önemli bir kaynaktır. Obuasi ve Trakwa, altın madenlerinin bulunduğu merkezlerdir. Üretilen altın başlangıçta kervanlarla Büyük sahra üzerinden Akdeniz'e gönderilirken, Avrupalı denizcilerin bölgeye gelmelerinden sonra deniz yoluyle sevk edilmeye başlanmış, bu da ülkeye «Altın Kıyısı» adı verilmesine sebep olmuştu.

Elmas, ihracatta önemli bir yer tutar. Takoradi limanına 60 km. uzaklıktaki yüksek nitelikli manganez, Gana'nın ihraç maddelerinden biridir. Zengin boksit yataklarından elde edilen cevher özellikle İngiltere'ye gönderilir.

Endüstrileşme çabaları Volta üzerinde yapılan büyük barajın sağlayacağı elektrik enerjisine yönelmiştir. Bu baraj, arkasında dünyanın en büyük yapma göllerinden birisini saklar. 1962'de yapımına başlanmış ve 1966'da işletmeye açılmıştır. Barajın ağır giderleri, yolların ve taşıma şebekesinin yapımı için gerekli giderler Dünya Bankasınca sağlanmıştır. Baraj, sulama işleri gölde yapılacak balıkçılık ve ulaşım bakımından da ülkeye yarar sağlamaktadır. Tema çevresinde çimento, sabun, dokuma ve petrol arıtma merkezleri kurulmaktadır. 1929'da Takoradi limanının yapımından sonra gemilere rıhtımdan yükleme yapılabilmektedir. İkinci bir liman da 1962 yılında Tema'da işletmeye açılmıştır. Accra ve Takoradi'den Kumasi'ye kadar uzanan demiryolu kakao ve manganez bölgeleriyle bağlantıyı sağlar. Karayolları Accra ile Kumasi'yi, Tamale'yi ve Yukarı Volta'yı birbirine bağlar.

Güney-batı verimli toprakların, ihraç ürünlerinin, zengin maden yataklarının ve taşıma kolaylıklarının bulunduğu bölgedir.

Etnoloji ve Tarih: Gana'nın ilk yerleşikleri, farklı dil konuşan iki Sudan kavmidir. İç bölümlerde ve güneyde Twi dili konuşanlar egemendirler. Bunlar Agan ve Agni gruplarına dahildirler. Sonradan her iki grup da, Tropik Afrikası'nın en uygar ve önde gelen kabilelerinden biri olan Ashantilerin egemenliği altına girmişlerdir. Kuzey kesimlerinde ise Bantu diline benzer bir dil konuşulur.

1874 yılında bölgeyi İngiltere kolonileştirmiş ve koloninin kontrolu, Fulbe ve Ashanti kabilelerinin yenilmelerinden sonra ülkenin içlerine doğru genişlemiştir. Gana 1957 yılında bağımsız, 1960'da ise Cumhuriyet olmuştur.

GANCE, ABEL

(1889-) Fransız filim yönetmeni ve şiir yazarı. Oyunları Sarah Bernhardt tarafından Comédie Française'de temsil edilen Gance, sinemaya 1909 yılında oyuncu ve yazar olarak girmiştir. Yönettiği ilk filim **La digue** (1911)-dir. 1915'de yaptığı, kısa filmi **La folie de docteur Tube** ilk konulu filmidir ve sinemada öncü akımın ilk örnekleri arasında yer alır. 1918'de bu akıma büyük katkı yapan filmi **La dixiéme symphonie**'yi, ertesi yıl da kendisine büyük ün sağlayan filmi **J'accuse**'ü çevirmiştir. Öteki önemli filimleri arasında **La roue** ve **Napoléon** sayılabilir. Sesli filmin doğumu ile ününü yitirmiş; sesli filim döneminde çevirdiği filimlerde eski başarısını tekrarlayamamıştır.

GANDHI, MOHANDAS KARAMCHAND

(1869-1948) Hintli devlet adamı. Mahatma Gandhi adıyle bilinir. Hint milliyetçiliğinin önderidir. Umman denizi kıyısında, Porbandar'da doğmuş, Londra'da hukuk öğrenimi yaptıktan sonra, göçmen Hintli işçilerin hakları için savaştığı Güney Afrika'ya gitmiştir. 1914'te Hindistan'a dönmüş ve ülkesinin kendi kendisini yönetmeye hazır olduğu inancıyle, Hindistan Ulusal Kongre Partisi saflarında politikaya katılmıştır. Tethişe kesinlikle karşı çıkmış, Tolstoy'un Hıristiyanlık anlayışı ve **Bhagavad Gita**'da anlatılan Hint dinsel geleneklerinden esinlenen bir tutuma bağlanmıştır. En inatçı düşmanın bile, şiddet kullanmadan ve ikna yoluyle yenilebileceği inancını, hayatı boyunca savunmuştur.

Bu anaçizgiler içinde, toplumsal ve siyasal haksızlıklara karşı savaşacak destek grupları kurmuş, kendisini izleyenler İngiliz baskısı artınca, Gandhi'nin öğretisi dışına çıkarak tethişe de baş vurmuşlardır. Hindular ile Müslümanlar arasında uzlaşma olanakları aradığı sırada, 1922'de tutuklanmıştır. 1924'te salıverildikten sonra Hintliler arasında dinsel barış için 3 haftalık bir oruca başlamış, politikadan ayrılmış ve halkı, kast sisteminin kalkması, paryaların da toplum içinde bir vatandaş gibi yer almaları gerektiğinde inandırmak için, Hindistan'ı köy köy dolaşmıştır.

1927'de Meclis'in bir kanadı, Hindistan'ın bağımsızlığa hazır olup olmadığını araştırmak için İngilizler tarafından kurdurulan bir parlamento komisyonuna tepki göstermek amacıyle bütün ülke çapında tethiş hareketlerine

girişmiş, bunun üzerine Gandhi yeniden politikaya atılmış ve 1930 yılında boykot amacıyle gerçekleştirilen ünlü «tuz yürüyüşü»nü düzenlemiş, bu hareket Hint halkının siyasal bilincinin uyanmasında son derecede önemli olmuştur. Direnmenin genişlemesi karşısında İngiliz hükümeti, Hindistan Ulusal Kongresinin, Gandhi'nin de dahil olduğu temsilcilerini 1931'de Londra'da düzenlenen Yuvarlak Masa konferansına çağırmıştır. Ne var ki, toplantıda olumlu sonuca ulaşılamamıştır. Hindistan'a dönen Gandhi, arkadaşlarıyle birlikte tutuklanmış, buna rağmen paryalara eşit haklar verilmesini sağlamak için, yeni bir açlık grevine girişmiştir. 1933'te hapisten çıktıktan sonra, bu amacı için **Mariljans** (Tanrının Çocukları) adıyle haftalık bir dergi çıkarmış, aynı yıl içinde birçok kez tutuklanmış ve salıverilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı patlak verince Kongre Partisinin bazı önderleri Hindistan'ın bağımsızlığı için, İngilizlere karşı harekete geçmenin zamanının geldiğini düşünmüşlerdir Fakat Gandhi, Hindistan'ın bağımsızlığının garanti edilmesi şartıyle, İngilizlere yardım teklif etmiş, bu teklifi kabul edilmeyince, savaşa karşı olduğunu bildirmiş ve direnme hareketini başlatmıştır. 1942'de Sir Stafford Cripps, savaştan sonra Hindistan'a bağımsızlık verileceğini bildirince, Gandhi bu teklifi «tarihi belli olmayan bir çek» olarak nitelemiş, Hindistan'a bağımsızlığının hemen verilmesi gereğini ileri sürmüştür. Kongre Partisinin birçok yöneticisiyle birlikte tutuklanmış, 1942 yılının sonundan 1944 ortalarına kadar hapiste kalmıştır. Kendisiyle birlikte gönüllü olarak hapse girmiş olan karısı, 1944 şubatında hapiste ölmüştür. Gandhi hapisten çıktıktan sonra, Hindistan'da yaşayan 90 milyon Müslümanı kapsayacak, bağımsız bir Pakistan Devleti (Pakistan) kurulması için çalışan, Hindistan Müslümanları Birliğinin önderi Muhammed Ali Cinnah ile bir anlaşma sağlamaya çalışmıştır. Gandhi, Hindistan'da yaşamakta olan Hinduların ve Müslümanların her şeyden önce Hintli olduklarını, her iki halkın da aynı Tanrıya taptıklarını, çıkarlarının birbirine bağlı olduğunu ileri sürmüş, ancak bu tutumu olumlu bir sonuca ulaşamadığı gibi, aşırı milliyetçilerin tepkisini doğurmuştur. Netekim, 30 ocak 1948'de bir aşırı milliyetçi Gandhi'yi öldürmüştür.

Gandhi, çağdaş tarihin en önemli kişilerinden biridir. Fikirleri ve ilkeleri Hindistan sınırlarını aşmış, birçok ülkeleri etkilemiştir.

GANG
(**bkz.** Cevher.)

GANGREN
Çeşitli rahatsızlıklarla iyice daralıp tıkanan atardamarların kanla besleyemediği vücut bölgelerinde dokuların yıpranma durumu. Dolaşım bozukluğu nedeniyle, hastalık belli bir bölgede önce soğukluk hissi, karıncalanma ve kuvvetli ağrılarla başlar. O kısımda dokuların rengi koyulaşır, canlılık kalmaz. Hastalık vücudun öbür bölümlerine doğru hızla yayılır.

Gangren, kuru ve yaş olmak üzere iki biçimde görülebilir. Kurusunda dokular âdeta mumyalaşır; kurur ve ölü hale gelen organ dökülmeye başlar. Yaş gangrende hasta kısım mikroplanmıştır. Bu durumda kokulu bir iltihaplanma görülür ve dokular eriyerek akar.

İleri yaşlarda damar sertliği ve çeşitli rahatsızlıklara bağlı damar daralmaları, daha çok ayak ve bacak bölümlerinde gangren meydana getirir. Önce yürürken bacaklarda bir soğukluk ve keçeleşme hissiyle kendini belli eder. Baldırda arada bir şiddetli ağrılar duyulur. Atardamarların zamanla tıkanarak besleyemediği bölgede (ki genellikle ayak parmaklarıdır), kara bir kabarcık ya da beneğin görünmesiyle hastalık önce kuru şekliyle başlar. Daha çok erkeklerde görülen bu tip yaşlılık gangreninde hasta organ çok dikkatli özel bir bakım ister. En küçük çizik ve yaralanmada, işe mikroplar karışacağı için, rahatsızlık sulu gangrene dönebilir.

Bu arada başka hastalıkların ve lizol, asitfenik gibi çeşitli ilâçların da gangrenin meydana gelmesinde önemli rolü olduğu unutulmamalıdır: Sürekli damar kasılmalarına yol açan rahatsızlıklarda, atardamarların, vücudun herhangi bir yerinden gelen bir pıhtıyle **amboli** adı verilen tıkanma durumunda, durup dururken o bölgede şiddetli ağrılarla kan dolaşımı tamamen durur. Dokular morarır ve canlılığını kaybeder. Ancak acele bir ameliyatla vücudun geri kalan bölümlerini kurtarmak mümkündür. Dolaşımın bozukluğu ya da iyice durduğu donma olaylarında ve bakılmayan eskimiş yaralarda da gangren başlayabilir.

Korunmak için özellikle gangren bölgesi sayılan ayaklara temiz bakmak, damar hastalıklarıyle doku yıpranmalarını ve yaraları vaktinde tedavi ettirmek gerekir.

GANİMET
Savaş hukuku ile ilgili bir terimdir. Savaş sırasında düşmanı yenen tarafın, düşmana ait mallar üzerinde «ganimet hakkı» vardır. Savaşı kazanan tarafın, savaşta yenilen tarafın hangi mallarına el koyacağı, hangi konularda ganimet hakkının kullanılacağı, doğrudan doğruya galip tarafça tespit edilir. Genellikle, taşınamaz malların ganimet olarak alınamayacağı kabul edilir. Aynı şekilde, düşman tarafa ait kişilerin özel malları da ganimet olarak kabul edilmemektedir. Sadece bazı istisnaî hallerde özel mallar ganimet konusu olabilir. Bu istisnaî hallerden biri «mukabele-i bilmisil» dir. Daha önce kendi vatandaşlarının mallarına el koymuş bulunan düşmanı yenen devlet, karşılık olarak yendiği taraf vatandaşlarının malları üzerinde ganimet hakkını kullanabilir.

Ganimet hakkı konusundaki genel bazı kurallar 1907 Lahey sözleşmesinde yer almıştır.

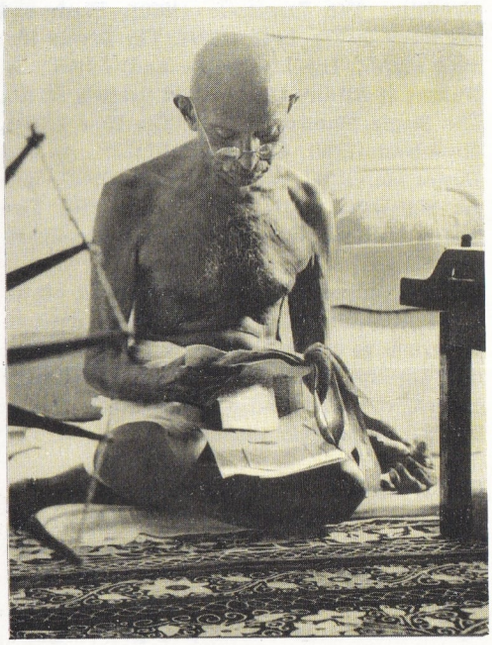

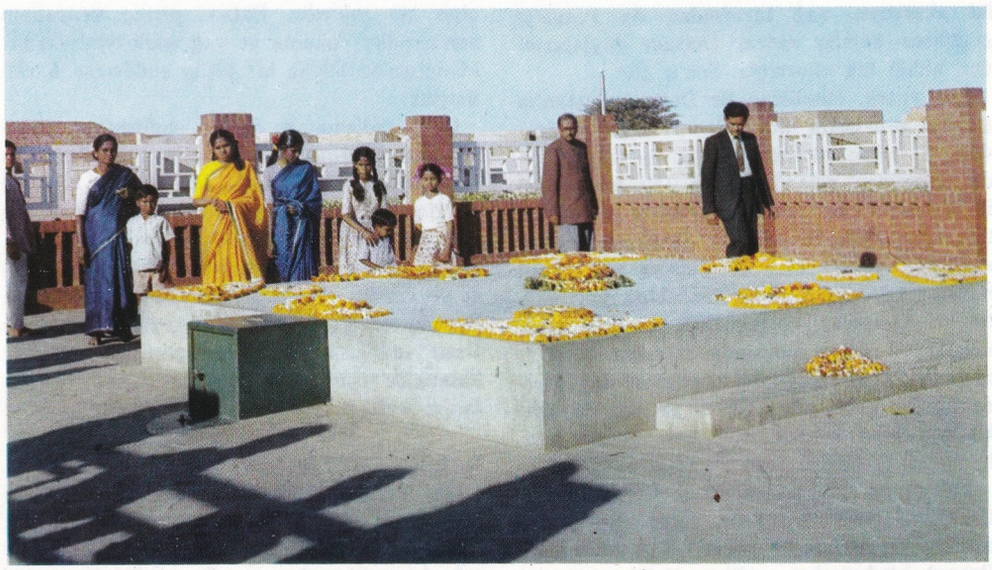

Gandhi'nin fikirleri ve ilkeleri Hindistan'nın sınırlarını aşmış, birçok ülkeleri etkilemiştir. Solda: Mahatma Gandhi. Sağda: Yeni Delhi'de Gandhi'nin cesedinin yakıldığı yer.

Buna göre, ancak düşman devletin paraları, değerli evrakı, silâhları, ulaştırma araçları, yiyecek stokları, savaşta kullanılacak eşyaları üzerinde ganimet hakkı vardır. Bu malların dahi, prensip olarak, özel kişilere ait bulunmaması gerekir.

Ganimet hakkı, galip gelen devlete aittir. Galip devlet adına ganimet hakkı askerlerce kullanılırsa bile, ganimet hakkını kullanan asker bu hakkı kendi adına kullanmamaktadır. Diğer bir deyişle, asker kişi ganimet malları kendisine alamaz, kendi adına ve menfaatine ganimet hakkını kullanamaz. Aksine davranışlar Askerî Ceza Kanununa göre suçtur.

Ganimet İslâm hukukunca da düzenlenmiştir ve çoğul bir şekilde «ganaim» olarak isimlendirilmiştir. İslâm hukuku ganimetin çeşitli şekillerini düzenlemiştir. «Ganaim-i gayri melûfe», «ganaimi halise», «ganaimi maksume», «ganaimi melûfe» bu türlerdendir. İslâm hukuku, ganimetin bir bölümünü devlete ait olarak kabul ederken, düşmanla savaşan «gazilere» de ganimet hakkı tanımıştır. Ayrıca İslâm hukuku, gayrimenkuller üzerinde de ganimet hakkını tanımıştır.

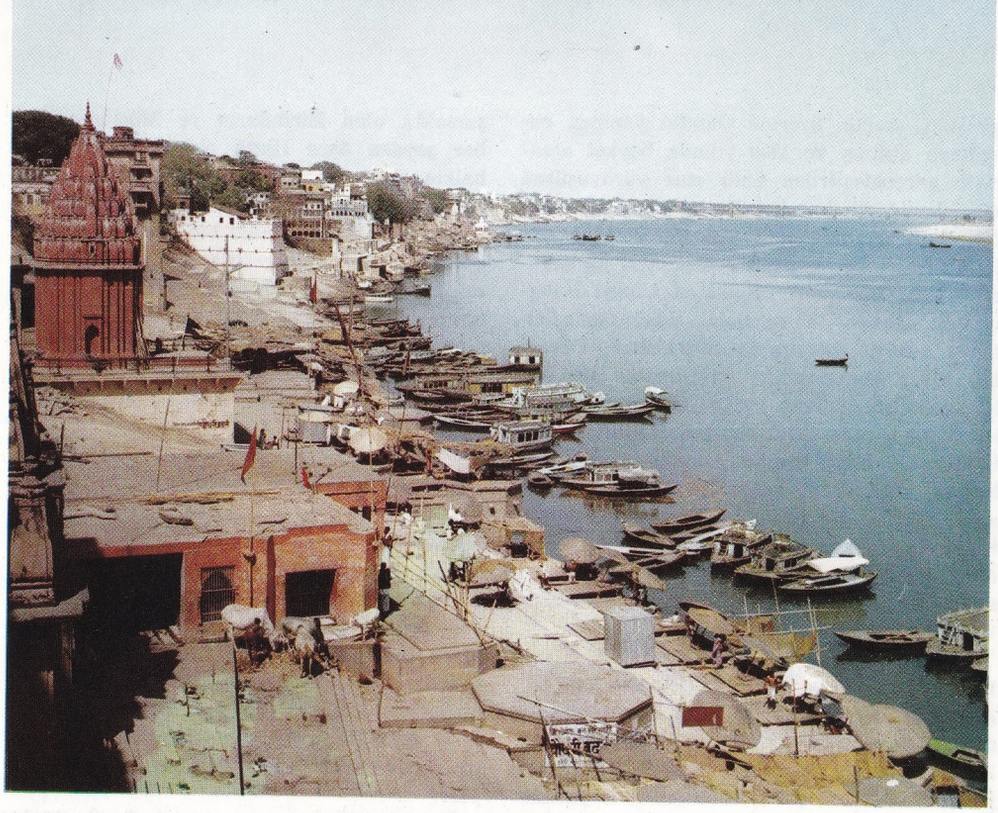

Uzunluğu 2 700 km.'yi bulan Ganj ırmağı Hindistan'ın kuzey kesimini ve Pakistan'ı sular. Resimde Ganj ırmağı Benares'te görülüyor.

GANJ

Hindistan'ın kuzey topraklarından ve Doğu Pakistan'dan geçen 2 700 km. uzunluğunda, ünlü ırmak. (Hindu dilinde adı Ganga'dır.) Doğu yönünde, Bengal körfezine doğru akar ve Brahmaputra ırmağıyle birlikte, beşte-dördü Pakistan'a ait olan, 45 000 km².'lik bir delta yaparak bu körfeze dökülür. Ganj, yüksek Himalaya yaylalarındaki Bhagirathi ve Alaknanda akarsularının birleşmesinden doğar. Dar ve sarp boğazlarla Siwalik tepeleri ve küçük bir ticaret şehrinin bulunduğu Hardvar ovası boyunca akar. Geniş bir kavis çizerek Kuzey Hindistan'ın büyük aluvyal ovasında, Kanpur'dan Allahabad'a doğru iner; burada Jumna ırmağıyle birleşir. Doğuya doğru ilerler ve Varanasi'den 200 mil kadar sonra sol tarafından Gogra ve Gandak adlı iki akarsuyu, sağ tarafından da Patna'yı geçtikten hemen sonra, Deccan yaylalarından aldığı tek akarsuyu, Son'u alır.

Ana yatak, Hindistan ile Doğu Pakistan'ın şimdiki sınırlarını çizer. Sonra, doğu - güneydoğuya doğru akarak, Goalundo dolaylarında, kuzeyden gelen Jamuna (Brahmaputra) ile birleşir ve bundan sonra Padma adını alır. Chandpur dolaylarında da Brahmaputra'nın eski ana yatağı olan Meghna'yı alır. Ganj havzası 1 060 000 km².'lik bir alana yayılmıştır. Himalayalar bölgesinde, bereketli yağmurlar ve uygun mevsimlerde eriyen karlarla beslenir. Sol kıyıdaki akarsular, sağ kıyıdakilerden daha çok birikinti getirir. Bu birikintiler iklim ve yükseklik bakımından ılımlı olan bölgelerden iner.

Yukarı ve orta bölümlerinde Ganj, bir bölümü yılda iki kere ürün veren, beşte üçü ekilmiş topraklardan geçer. Yaz musonları Bengal körfezinden vadilere doğru eser ve yağmurun yaklaşık olarak beşte dördünü getirir. Vadinin kuzey bölümünde buğday, arpa ve nohut ekimi önemli yer tutar ve kış tarımında kanallar vasıtasıyle sulama yapılır. Aşağı bölgelerde pirinç, mısır, akdarı ve süpürgeotu yaz tarımının ana ürünleridir.

Vadinin orta bölümlerinde şekerkamışı tarımı büyük bir yer tutar ve bir miktar pamuk tarımı yapılır. Delta'da ise jüt (Hint keneviri) üretimi, büyük bir gelişme göstermiştir. Bölgede nüfus yoğunluğu çok fazladır. Pamuk, yün ve deri endüstrisinin yer aldığı Kanpur şehri orta Ganj bölgesindedir. Allahabad, Jumna'nın aşağısından ve Deccan bölgesinden gelen yolların birleşme noktasıdır; stratejik önemi vardır ve büyük bir pazar şehridir. Varanasi (Benares) dinsel önemi olan bir şehirdir. Patna, pirinç ticaretinin merkezidir; dokuma ve yağ endüstrisi vardır. Monghyr'de büyük bir tütün endüstrisi kurulmuştur.

Ganj vadisinin en önemli endüstriyel bölgesi, delta üzerinde kurulu olan, bankaların ve endüstriyel yatırımların bulunduğu, Kalküta ve Howrah'dır. Bu bölgede dünyanın en büyük jüt endüstrisi kuruludur. Ayrıca makine, kimya, kâğıt ve tüketim maddeleri endüstrisi de önemli yer tutar. Himalaya dağları ile Deccan yaylaları arasında yerleşmiş bulunan Ganj vadisi, kesif tarımı, çeşitli endüstrisi, kalabalık şehirleri ve sıkışık trafiğiyle Hindistan'ın kalbidir.

GARBO, GRETA

(1905-)İsveçli filim oyuncusu. Asıl adı Greta Lovisa Gustaffson'dur. E. Petschler'in **Luffar Peter** adlı komedisinde, küçük bir rol almış, bir yıl sonra Stockholm Dramatik Sanatlar Kraliyet Akademisinde, Mauritz Stiller tarafından, **Saga of Gösta Berling**'deki (1924), Kontes Dohna rolüne seçilmiştir. Stiller'le bu karşılaşma Garbo'nun hayatında büyük önem taşır. Stiller, Garbo'nun oynadığı hiç bir filmi yönetmemiş olmakla birlikte, olgunlaşmasına yardım etmiş, Garbo'nun hem meslekî hem de özel hayatını düzenlemiştir. Garbo 1925'de, Georg W. Pabst'ın **Die freudlose Gasse** adlı filminde oynadıktan sonra, M. G. M. şirketiyle bir sözleşme yapan Stiller'le birlikte, Amerika'ya gitmiştir. Kısa bir süre içinde şirketin reklâm uzmanları Garbo'nun hayatını bir esrar perdesine büründürmüşler, bu yoldan halkın ilgisini çekmişlerdir.

1924-1941 yılları arasında Garbo 24 filim çevirmiştir: **The Temptress** (1926), **Flesh and the Devil** (1927), **Love** (1927), **The Divine Woman** (1928), **The Mysterious Lady** (1928), **A. Woman of Affairs** (1928), **Wild Orchids** (1929), **The Single Standard** (1929), **The Kiss** (1929), **Mata-Hari** (1932), **Grand Hotel** (1932), **As You Desire Me** (1932), **Anna Karenina** (1935), **Marie Walewska** (1937), **Ninotchka** (1939), **Two Faced Woman** (1941) bunların en önemlileridir.

Garbo, kuşkusuz, beyaz perdenin en büyük kadın oyuncularındandır. Olağanüstü duygulu bir oyunu ve şaşırtıcı fotojenik nitelikleri vardır. Alışılmış oyun türünün başarıyle üstüne çıkması ve melodramdan uzaklaşması oyunculuğunun en belirgin yönüdür.

GARCIA LORCA, FEDERICO

(1898-1936) İspanyol şairi ve tiyatro yazarı. 1923 yılında Hukuk Fakültesini bitirmiş, 1919'dan 1928'e kadar Madrid'te **Residencia de Estudiantes**'e devam etmiş, öncü sanat ve edebiyat hareketlerine katılmış, çeşitli dergiler-

de yazmış (**Indice, Revista de Occidente**) ve bir dergi kurmuştur. (**Gallo**, Granada, 1928). Piyano çalan, konferanslar veren, resimle de ilgilenen Garcia Lorca 1929-1930 arasında Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Güney Amerika'ya gitmiş, konferanslar verdiği, temsillere katıldığı bu ülkelerde büyük ilgi uyandırmıştır. 1933'te Eduardo Ugarte ile birlikte, İspanya'nın küçük şehir ve kasabalarına geleneksel İspanyol tiyatrosunun şaheserlerini götüren gezici üniversite tiyatrosu **La Barraca**'yı kurmuş ve yönetmeye başlamıştır. İç Savaşın başlarında, 1936 yılında, Franco'cular tarafından öldürülmesi bütün dünyada önemli bir olay olmuş, şairlik ününü büsbütün yaymıştır.

Lorca, ilk edebiyat eğitimini moderncilik akımının egemen olduğu edebiyat çevrelerinde görmüştür. Gençlik eserlerinin motifleri **Impresiones y paisajes** (İzlenimler ve Görünümler 1918), **El maleficio de la mariposa** (Kelebeğin Uğursuzluğu 1920), **Libro de poemas** (Şiirler Kitabı 1921), gerek romantik akımın son dönem eserlerinin, gerekse Rubén Dario, Juan Ramon Jiménez, Salvador Rueda gibi edebiyatçıların etkilerini taşır. İzlenimci benzetiler ve Endülüs geleneğinden aldığı halk ve çocuk konularına karşı duyduğu ilgi, 1921-1922 arasında yazılıp 1931'de yayımlanan **Poema del cante jondo** ve 1921-1924 arasında yazılıp 1927'de yayımlanan **Canciones** adlı eserlerinde açıkça bellidir. Bu kitaplardaki şiirlerde Endülüs, «flamenco»nun boğuk çığlığında ilkel ve evrensel motiflerle beliren canlı ve acılı bir gerçek halini alır. Bu ilk eserlerinden sonra Garcia Lorca kendisine büyük bir ün sağlayan **Romancero Gitano**'yu (yazılışı 1924-1927; yayımlanışı 1928) yayımlar. Bu kitap, özgürlüğün sembolü olarak alınan Çingenelerin destanıdır. Amerika'da dolaştığı 1929-1930 yıllarında yazdığı, makineleşmenin ölüm durumuna getirdiği insanlığı anlatan ve ölümünden sonra **Poeta en Nueva York** adıyle yayımlanan şiirlerinde ise, gerçeküstücü bir zevk içinde erittiği Walt Whitman'ın kozmopolitliği ve Ruben Dario'nun şiiriyle yakınlığı açıkça bellidir. **Oda a Salvador Dali** (1926) ve **Oda al Santissimo Sacramento del Altar** (1928) gibi şiirlerinde izleri görülen gerçeküstücü denemelerden sonra yazdığı **Llanto por Ignacio Sanchez Mejias** (Ignacio Sanchez Mejias'a Ağıt 1935) ve **Divan del Tamarit** (Tamarit Şeytanı 1940) başeserleri arasında yer alır.

Garcia Lorca'nın tiyatro eserlerinde de aynı konu ve üslûp özellikleri görülür. Daha sonra **Dona Rosita la soltera** (Kız Oğlan Kız Dona Rosita, 1935) adlı oyununda konusunu yeniden ele alacağı **Mariana Pineda** (1927) adlı oyununun, şiirinin romantik-modern evresine karşılık olduğu söylenebilir. **Mariana Pineda**'yı izleyen oyunlarında ise oda tiyatrosu anlayışı içinde Endülüs folklorunu büyük bir zevkle stilize eder: **La zapatera prodigiosa** (Mucizeler Yaratan Kunduracı, 1930), **Retablillo de Don Cristobal** (Don Cristobal Dörtlüsü, 1931), **Amor de Don Perlimplin con Belisa en su jardin** (Don Perlimplin ile Dona Belisa'nın Bahçede Sevişmesi, 1933). Garcia Lorca, **Bodas de sangre** (Kanlı Düğün, 1933), **Yerma** (1934), **La casa de Bernarda Alba** (Bernarda Alba'nın Evi, 1936) gibi uzun oyunlarında da yerel konuları işlemiştir. Bu oyunların kadın kişileri, Yunan tragedyasını hatırlatan büyük bir dramatik ve lirik vurguyla şehvet, ölüm, analık gibi ilkel tutkuları canlandırırlar. Bu üç oyundan **Bodas de sangre** D'Annunzio'nun etkisindedir. **La casa de Bernarda Alba** tam bir Lorca oyunudur. her iki oyunda da şiir ve sahne değerleri eksiksiz bir denge içindedir. Amerika'daki yaşantısının tiyatro alanındaki yankısı ise, şiirsel bakımdan pek güçlü olmayan, iki gerçeküstücü oyun olmuştur: **El publico** (Halk, 1934) ve ölümünden sonra yayımlanan **Ais que pasen cinco anos** (Beş Yıl Da Geçse).

Federico Garcia Lorca, çağdaş İspanyol edebiyatının en önemli sanatçılarındandır. Şiir ve tiyatro alanındaki çalışmaları, yerel malzemeden yararlanarak evrensel temalara ulaşır. Oyunlarında Yunan tragedyalarını hatırlatan dramatik bir vurguyla şehvet, ölüm, analık gibi tutkular işlemiştir. 1933'te Eduardo Ugarte ile birlikte, İspanya'nın küçük şehir ve kasabalarına geleneksel İspanyol tiyatrosunun şaheserlerini götüren gezici üniversite tiyatrosu **La Barraca**'yı kurmuş ve yönetmeye başlamıştır. İç Savaşın başlarında, 1936 yılında, Frankocular tarafından öldürülmesi bütün dünyada önemli bir olay olmuş, şairlik ününü büsbütün yaymıştır. Federico Garcia Lorca resim alanındaki çalışmalarında da başarılı sonuçlara ulaşmıştır. Resimde sanatçının bir tablosu görülüyor.

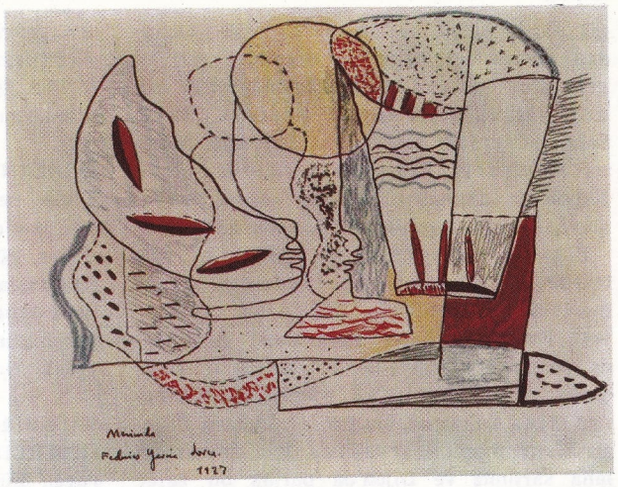

Sinemanın en büyük kadın oyuncuları arasında yer alan Greta Garbo.

GARIBALDI, GIUSEPPE

(1807-1882) İtalyan general ve vatanseveri. Bir İtalyan balıkçısının oğludur. Çocukluğu denizlerde geçmiştir. Bir gemide kaptanken Giuseppe Mazzini'nin siyasal eylemlerini duymuş, daha sonra Mazzini'yle tanışmıştır. Mazzini, Piemonte bahriyesine girmesini, Savoid ayaklanması başlayınca (1804) gemide isyan çıkarıp, komutayı ele almasını istemiş, ancak bu deneme başarıya ulaşamamış, Garibaldi gıyaben ölüme mahkûm olmuş, 1835'ten 1848'e kadar kalacağı Brezilya ve Uruguay'a kaçmıştır. Palermo ayaklanması haberleri ulaşınca, beraberindeki İtalyan askerleriyle birlikte, İtalya'ya dönmüştür. Güney Amerika'da geçirdiği 12 yıl, Garibaldi'nin kişiliğini ve siyasal çatışmalara, partilere ve sistemlere karşı çıkan politik görüşlerini etkilemiştir. Milano hükümeti tarafından generalliğe atanmış, bir grup gönüllüyle birlikte Luino'da savaşmış, Varese'yi almış, Morazzone'de dayanmasına rağmen, birliklerinin birkaç yüz kişiye inmesi nedeniyle İsviçre'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Garibaldi, İtalyan halkını ulusal bağımsızlık eylemine sokmakla tarihsel bir görev yapmıştır. «Garibaldini» denilen bir gönüllü ordusunun kurulmasıyle «Risorgimento» diye anılan İtalyan özgürlük eylemi daha geniş ve daha enerjik bir tutuma yönelmiştir.

S. Pancrazio savaşı ve 3 hazirandan 1 temmuza kadar süren Roma savunması, Garibaldi'nin askerî yeteneklerini ortaya koymuştur. Cumhuriyetin düşmesi üzerine Garibaldi, San Marino'ya sığınmış, çeşitli olaylardan sonra, 1850'de A.B.D.'ne varmış ve orada bir fabrika işçisi olarak çalışmıştır.

1854'te Cenova'ya dönen Garibaldi, polisin sıkı denetimi altında olduğu için, yarısını satın aldığı Caprera adasına yerleşmiş ve kendisini tarıma vermiştir. Bu dönemde Mazzini'nin politik düşüncelerinden yavaş yavaş uzaklaşmış, Savoia monarşisinin ve Başbakan Kont Camillo Cavour'un yanında yer almıştır. Sardunya krallığının Kırım Savaşına katılmasından yana çıkmış, 1857'de Savoia Hanedanının himayesi altında bütün İtalyan vatanseverlerini toplayan Ulusal Birlik'i desteklemiştir. 1859'daki Villafranca barışından sonra Garibaldi'nin hükümetle ilişkileri, doğum yeri Nice'in Fransa'ya bırakılmasından ötürü bozulmuştur. Nice'e döndükten sonra Piemonte politikasına şiddetle saldıran bir bildiri yayımlamış, fakat 4 nisan 1860 Palermo ayaklanmasının haberini alır almaz, bir

gönüllü birliğiyle beraber, 5 mayısta Quarto'dan denize açılmıştır. Bu hareket, gerillacı generalin ünlü «Kırmızı Gömlekliler» le birlikte yürüttüğü en önemli seferidir (Binler-Seferi). Marsala, Calatafimi, Palermo, Milazzo, Messina ve Reggio'da yürütülen hareket Napoli'nin alınması, Volturno savaşı ve Teano'da Kralla karşılaşmayla sona ermiştir.

Roma'yı kurtarmak için 1862'de giriştiği teşebbüs, kralcı birlikler tarafından Aspromonte'de püskürtülmüş, 1867'de ise çok kuvvetli Fransız birlikleri karşısında, Mentana'da yenilgiye uğramıştır. Tutuklanıp salıverildikten sonra Caprera'ya dönmüş, 1870'e kadar orada kalmıştır. Bu tarihte Üçüncü Fransız Cumhuriyetini savunmak için tekrar silâha sarılmış ve Dijon'da parlak bir zafer kazanmıştır.

Garibaldi, kimseyi taklit etmeyen, kendi kendini yetiştirmiş bir strateji ustasıdır. Politikadaki akıllı tutumu, sağduyusuna ve en az askerî meziyetleri kadar üstün olan politik yeteneklerine bağlıdır.

GARİP HİCAZ

Türk müziğinde, XX. yüzyıl başlarında, müzikte de bir başıboşluk ve çöküntünün görüldüğü yıllarda kullanılmış uydurma bir makam. Hümayun makamına benzer. Fakat si-S-bemol yerine si-B-bemol ile si-F-bemol arası, hiç bir teorik dayanağı olmayan, belirsiz ve uydurma bir ses kullanılmıştır. Bu ses, doğru sesleri çıkaramayan yeteneksiz icracılar yüzünden ortaya çıkmış olmalıdır. Buna benzer uydurma seslerin şimdi de Karcığar ve Hüzzam gibi makamlardaki mi-S-bemol ve hatta fa-B-diyez yerine ve Uşşak, Hüseynî gibi makamlardaki si-F-bemol yerine, «kulağım böyle istiyor» gerekçesiyle kullanıldığı oluyor.

GARRETT, JOAO BAPTISTA LEITAO DE ALMEIDA

(1799-1854) Portekizli tiyatro yazarı ve şair. Portekiz şiir ve tiyatrosunda, romantizmin temsilcisidir. Koyu bir liberal olarak, 1820 ayaklanmasına katılmış, 1823-1826 arasında önce İngiltere sonra Fransa'da sürgün hayatı yaşamıştır. Politika ile ilgisi yine devam etmiş, 1828'de hapsedilmiş ve sürülmüştür. Daha sonra gazetecilik yapmış, önce milletvekili sonra da bakan olmuştur.

Garrett'in 1829'da yayımladığı ilk şiirleri **Lirica de Joao Minimo** pastoral şiirin özelliklerini taşır. Üç ciltlik eseri **Romanceiro e Cancionero General** (1843-1851), halk efsane ve şarkılarının, kendisi ve zamanının öteki şairleri tarafından yapılmış yorumlarının, önemli bir derlemesidir. **Folhas Caidas** (1853) son şiir kitabıdır.

Bir tiyatro yazarı olarak, **Lucrecia** (1819) ve **Merepe** (1820) gibi neo-klasik eserleri vardır. 1838'de **Um auto de Gil Vicente**'yi yazmış ve sahneye koymuştur. Başeseri olan **Frei Luis de Sousa** (1843) Avrupa romantik tiyatrosunun önemli örneklerinden biridir. 1843'te **Viagens na minha terra**'yı yazmıştır.

Garrett, Portekiz tiyatrosuna birçok yenilikler getirmiştir. Modern anlamdaki edebiyat eleştirisini, kendi ülkesinde ilk deneyenlerden biridir. Eleştiriden başka folklor ve etnoloji alanlarında da çalışmıştır.

GARZAN SUYU

Dicle nehrinin kollarından biri. Uzunluğu 200 km.'dir. Muş'un güneyindeki dağlardan doğar, güneye doğru alçalan bir alanın sularını topladıktan sonra kuzeyden Dicle nehrine karışır. Yaz aylarında bile büyük bir çay görünüşündedir. Çevresinde yer yer petrol yataklarına rastlanmıştır.

GASKELL, ELIZABETH CLEGHORN

(1810-1865) İngiliz romancısı. Knutsford'ta büyüyen Elizabeth Stevenson, 1832'de Manchester'de bir Uniteryen kilisesinin rahibi olan William Gaskell'le evlenmiştir. Başlangıçta endüstriyel sorunlarla ilgilenmiş, 1840 yıllarının zorlukları, ilk romanı olan **Mary Barton** (1848) un konusunu hazırlamıştır. Başarı sağlayan ve tartışmalara yol açan bu eser, Charles Dickens'in dikkatini çekmiş ve Gaskell, Dickens'in **Household Words** adlı dergisinin ve sonra da **All Year Round**'un sürekli yazarı olmuştur.

Knutsford'taki köy hayatını anlatan romanı **Cranford**, 1853'te Dickens serisinden yayımlanmıştır. Duygulu bir yazar oluşu, halk tarafından tutulmasını sağlamış ve klasikler arasında adının anılmasının nedeni olmuştur. 1853'te yazdığı **Ruth** adlı romanında, toplumun sert tepkisiyle karşılaşan, düşmüş bir kadını büyük bir cesaretle anlatmıştır. Son kitapları **Lois the Witch** (1859) ve **Sylvia's Lovers** (1863) ile ölümünden sonra yayınlanan **Wives and Daughters** (1867) dir. Dickens için yazdığı hikâyeleri de derlenmiştir.

GASSMAN, VITTORIO

(1922-) İtalyan sahne perde oyuncusu ve yönetmeni. Sanat hayatına atıldığı 1943'ten bu yana sahne ve perdede başarıdan başarıya koşmuştur. 1954'te kurduğu tiyatro topluluğuyle geniş bir repertuvarı, büyük bir başarıyle, sahneye uygulamıştır. Son kurduğu ve İtalya'da dolaşarak çadırlarda temsiller veren bir halk tiyatrosu, getirdiği yeniliklere rağmen, malî bakımdan başarısızlığa uğramıştır. Gassman'ın tiyatrodaki en iyi oyunları Jean Paul Sartre'ın, Dumas Père'den uyguladığı **Kean** ve Shakespeare'in **Hamlet** ve **Othello**'sudur. Sinemada da yeni bir kişilik yaratmış ve büyük bir komedyen olarak başarı kazanmıştır. Filimlerinden bazıları Monicelli'nin yönettiği **I Soliti ignoti** (1958), **La grande guerra** (1959) ile Dino Risi'nin yönettiği **Il sorpaso** ve **I mostri**'dir. Gassman, 1956'da Kean'ı sinemaya uygulamış, filmin yönetmenliğini yapmıştır.

GASTRİT

Mide iltihaplanması. Had ya da müzmin olabilir. Had gastrit çok yaygındır ve alkollü içkiler, kahve ya da baharlı yemekler yiyenlerde daha çok görülür. Belirtileri, midede ağırlık, mide sancıları, iştahsızlık, bulantı ve kusmadır. Had gastritin zararı yüzeysel kalabileceği gibi, mide delinmesine de yol açabilir.

Müzmin gastrit ise daha karışıktır. Belirtileri açık değildir. Belirtisiz ağrılar, yemeklerden sonra ve sabahları kusma ile seyreder. Epigastris bölgesinde hassasiyetten başka fizik bulgu yoktur. Başlıca nedeni aşırı içki, sigara ve yemektir. Müzmin gastrit, başkaca bir sebebi yoksa, mide ülseri ihtimalini de akla getirir. Bu hastalarda, normal zamanlarda mide mukozasını tahriş olmaktan koruyan asit ve ifrazat azalır.

Altında bir kanser tümörü bulunması ihtimali bulunduğundan, müzmin gastritli hastaların radyolojik muayeneye tabi tutulmaları gereklidir. Midenin doğrudan doğruya gözlenebilmesini sağlayan gastroskop aracının da kullanılması yararlıdır. Tedavisinde, sigara ve içki kullanılmaması, fazla yemek yenmemesi, süt içilmesi öngörülür.

GAUGUIN, PAUL

(1848-1903) Fransız ressamı. Paris'te doğmuş, Tahiti'de Markiz adalarında bir yerde ölmüştür. Modern resmin en büyük temsilcilerinden biri olan Gauguin, sanat hayatına ileri yaşta başlamış olmasına rağmen, çağının resmi üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Bir borsa acentesinde memur olan sanatçı, resimle ilgilenmeye, sergilere gitmeye yirmi beş yaşından sonra başlamıştır. Danimarkalı seçkin bir aileden olan karısı Mette Sophie Gad'dan beş çocuğu olmuştur. 1883 yılı ocak ayına kadar varlıklı rahat bir hayat geçirdiği, izlenimci ressamların tablolarını satın aldığı, normal bir hayat sürdüğü bilinmektedir. Ancak, o yılın başında birdenbire işini bırakarak ressam olmaya karar vermişti. Bunun sonucunda birtakım sıkıntılara düşmüş, sonunda karısından ayrılmak zorunda kalmıştır. 1886 yılında Bretanya'da Pont-Aven'de Emile

Vittorio Gassman, Jean Paul Sartre'ın Alexandre Dumas Père'den uyguladığı «Kean»ın bir sahnesinde.

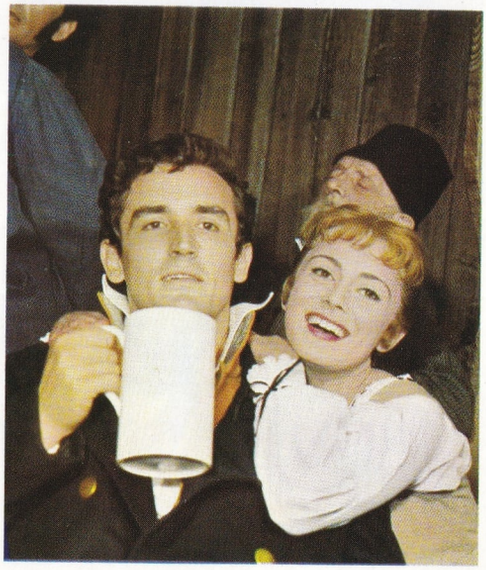

Paul Gauguin'in «Parau Parau» adlı tablosu. Gauguin'in Peru'da geçirmiş olduğu çocukluk yılları, daha sonraları sanatçıyı başına buyruk bir yaşantıya doğru itmiş, çeşitli gezilerden sonra Tahiti adasına yerleşmiş ve orada ölmüştür.

Bernard ve Van Gogh'la dostluk kurmuş; fakat iki yıl sonra Arles'da Van Gogh'un geçirdiği bir delilik krizinden sonra Van Gogh'tan ayrılmıştır. 1891 yılında Tahiti'ye giderek iki yıl orada kalmıştır. 1895'te tekrar Tahiti'ye dönen sanatçı hayatının sonuna kadar orada yaşamış, Markiz adalarında bir yerde mutsuz ve yalnız ölmüştür.

Bütün geleneklere baş kaldırmış kişiliğiyle Gauguin'in Pasifik adalarına kaçışı, içindeki sürekli baş kaldırıcı eğilimle, bu eğilimden ötürü ilkel hayata, hemen hiç dokunulmamış doğaya sığınma istemiyle açıklanabilir.

İzlenimci ressamlara büyük yakınlığı olmakla beraber, 1888'den, yani ikinci defa Pont-Aven'de oturduktan sonra birdenbire çok kişisel nitelikler taşıyan bir yönteme kaymıştır. Gauguin'in bu özerk anlatım biçiminde, dostu Emile Bernard'ın etkisinin bulunduğu düşünülebilir. Sonraları eleştirmeciler sanatçının bu kişisel yöntemini «sentetik» olarak nitelemişlerdir. İzlenimcilerin havadaki titreşimleri getirmelerine, dolu ve karma bir çalışma sunmalarına karşı, Paul Gauguin sınırları iyice belirli renk bölgeleri vermiş, tablolarını renkli cam çalışmalarını andıran bir metotla işlemiştir. Sadeliğe yönelen, derin sembollerle dolu, duru renkleri öne alan, arabesk nitelikleri taşıyan bu resim çiğrenkçiliğin ve bir bakıma soyut resmin yollarını açmıştır. Resminin bu nitelikleriyle ve özellikle tahta çalışmaları ile Gauguin'in etkisi «dışavurumcular» a kadar uzanmıştır.

Sanatçının mektupları ve özellikle ölümünden sonra yayımlanmış olan ve Pasifik uygarlıklarını anlatan **Noa-Noa** adlı kitabıyle **Avant et Après** adlı kitabı günümüze kadar tutunabilmiş edebiyat eserleridir.

GAUSS, KARL FRIEDRICH

(1777-1855) Alman matematikçi, fizikçi ve astronomu. Daha çocukluğunda nümerik (sayısal) hesaba ilgi göstermiş, 1795'te Göttingen'e gelmiş ve burada Leonhard Euler ile Joseph Lagrange'ın eserlerini incelemiştir. 1798'de Hannover dukasının yardımıyle, basımı 1801'de tamamlanan **Disquisitiones aritmeticae** adlı eserini bastırmaya başlamıştır. Bundan sonra astronomiyle uğraşmış ve 1807'de Göttingen Üniversitesine astronomi profesörü olmuştur. 1817'den sonra sırf matematikle uğraşmaya başlamış, bu arada vaktinin bir kısmını yer magnetizmasının incelemesine ayırmıştır. Bununla beraber ününü, daha çok matematik araştırmalarına ve özellikle sayılar teorisi, cebir fonksiyonları teorisi, değişimler hesabı ve diferansiyel geometri alanında yapmış olduğu araştırmalara borçludur.

Toplam Gauss Eğriliği: Belirli bir yüzeyin bir P noktasındaki normal düzlem kesitleri (ya da başka bir deyimle yüzeye P noktasındaki normalden geçen düzlemlerle yüzeyin kesitleri) arasında, birbirine dik iki düz-

lem aracılığıyle elde edilen ve biri maksimum, diğeri ise minimum eğriliği olan iki kesitin bulunduğu ispatlanır. Bu eğriliklerin çarpımına Gauss eğriliği ya da toplam eğrilik adı verilir. Gauss, göz önüne alınan yüzeyin genişlemeden ve yırtılmadan şekil değiştirmesi halinde, bu büyüklüğün yine değişmeden aynı kaldığını ispatlamıştır.

Gauss asal sayıları: $P = 2^{2n} + 1$ şeklindeki sayılara denir. Gauss, P asal olmak üzere, P kenarlı düzgün bir çokgenin (poligonun) ancak ve ancak $P = 2^{2n} + 1$ şeklindeyse cetvel ve pergel yardımıyle çizilebileceğini ispatlamıştır.

Gauss Eğrisi: Hatalar teorisinde büyük önemi olan

$$y = \frac{b}{\sqrt{\pi}} e^{-b2\times 2}$$

fonksiyonun temsil ettiği eğri. Fiziksel gözlemlerdeki hataları ölçmek için Gauss bugün «en küçük kareler metodu» diye bilinen metodu da ortaya atmıştır.

Gauss Ortalama İlkesi: Bir büyüklüğün ölçümünün en muhtemel değerinin, farklı m ölçümünde elde edilen değerlerin aritmetik ortalaması olduğunu ifade eder.

GAUTIER, THÉOPHILE

(1811-1872) Fransız şairi. Tarbes'da doğmuş, Neuilly'de ölmüştür. Paris'e resim öğrenimi yapmaya gelen Théophile Gautier romantik yazarlar arasına katılmış, **La bataille d'Hernani** (Hernani Çatışması, 1830) denen edebî tartışmada yer almış, bu arada ilk şiirlerini yayımlamıştır. 1835'te yayımladığı **Mademoiselle de Maupin** adlı romanına yazdığı önsözde ilk defa «sanat sanat içindir» diye özetlenen ve romantik duygululuğun tam karşısında yer alan ilkeyi savunmuştur. **Emaux et Camées** (1852, Mineler ve Akikler) adlı kitabındaysa şekilci güzelliğin herhangi başka duyarlık biçimlerine olan üstünlüğü açıkça anlatılmaktadır. Bu kitap Parnasse grubu şairleri üzerinde büyük etki yapmıştır. Özellikle Baudelaire, Théophile Gautier'yi en büyük usta bellemiş, ünlü kitabı **Les Fleurs du Mal** (1857)i kendisine adamıştır. 1863'te yayımlanan **Capitaine Fracasse** adlı kitabı sonraki kuşaklarca da beğenilerek okunmuş olan şairin, özellikle edebiyat, plastik sanatlar ve tiyatro eleştirmecilikleri alanındaki gazete yazıları da önemli bir yer tutar. Ayrıca çeşitli sahne eserleri, bale ve pandomim librettoları da yazmıştır.

GAY-LUSSAC, JOSEPH-LOUIS

(1778-1850) Fransız fizikçi ve kimyacısı. Öğrenimini École Polytechnique'te yaptıktan sonra 1809'da kimya hocası tayin edilmiş ve Sorbonne'da fizik okutmakla görevlendirilmiştir. 1832'den ölümüne kadar da Jardin des Plantes'da kimya hocalığı yapmıştır. Gay-Lussac'ın çalışmaları pek çok olup teknolojik kimya da dahil olmak üzere kimyanın bütün konularını kaplar; bu çalışmalar kimya biliminin daha sonraki gelişmelerinin temelini atmışlardır.

Çalışmalarının başında Gay-Lussac gazların fiziksel özelikleriyle ilgilenmiş ve bu amaçla 1804'te gerçekleştirdiği balonla iki yükselme sırasında önemli veriler toplamıştır. Bir gaz kitlesinin hacmıyle sıcaklığı arasında belirli bağıntılar kuran gazların genleşme kanununu, Gay-Lussac ancak bunun bütün gazlar için geçerli olduğunu anladıktan sonra 1802'de açıklamıştı. 1803'de gaz halinde cisimlerin kimyasal bileşimleri konusundaki araştırmaları sonradan, kimyasal olayların anlaşılması için sağlam bir temel teşkil etmişlerdir. Gay-Lussac'ın gazların hacimleri ve bileşimleriyle ilgili kanunu: «İki gaz aralarında kombine olurlarsa bu gazların hacimleri ve kombine olan gazların toplam hacmiyle, böylece meydana gelen bileşimin (eğer bu bileşim gaz ise) hacmi arasında rasyonel bir oranın bulunduğu»nu tespit etmektedir. Gay-Lussac kanunu teorik bakımdan ancak 1811'de Avogadro'nun atomlarla moleküller arasındaki farkı ortaya koyan ünlü ilkeyi getirmesiyle açıklık kazanmıştır. Gerçekten de Dalton'un teorisi, elemanlar bakımından atomla molekülü aynı oluyor ve bunun sonucu olarak da örneğin bir hidrojen atomuyle bir klor atomunun birleşmesinin bir tek klorhidrik asit (tuzruhu) molekülü meydana getireceğini öngörüyordu; oysa deneylerde iki klorhidrik asit molekülünün meydana geldiği görülüyordu. Bu çelişiklik, gaz halindeki bazı elemanların moleküllerinin iki atomlu oldukları kabul edilecek olursa kendiliğinden ortadan kalkar ve reaksiyonun doğru denklemi de, $H + Cl \rightarrow HCl$ yerine, $H_2 + Cl_2 \rightarrow 2HCl$ olur ki, deney de bunu doğrulamaktadır.

Gay-Lussac halojen grubundaki elemanlarla da ilgilenmiş ve klorhidrik asitle klorik asidin ve iyodla iyodhidrik asidin özeliklerini bütün ayrıntılarıyle incelemiştir. Gayet yerinde bir görüşle $(CN)_2$ nin bileşik bir kök (radikal) olduğunu tespit ederek, ileride organik kimyanın temel bölümlerinden biri olacak olan, kökler kimyası yolunu açmıştır. Gerek halojenler ve gerekse $(NC)_2$ gibi siyanojen ve bunun asit gibi siyanhidrik türevleri üzerindeki incelemeleri Gay-Lussac'ı, moleküllerinde oksijenin bulunmadığı asitlerin ve tuzların da var olabileceği sonucuna götürmüştü. Ayrıca Thénard ile birlikte alkali metalleri incelemiş, kükürdün bileşikleriyle, azotun oksitleriyle ve gerek inorganik ve gerekse organik kimyayla ilgili daha birçok sorunlara eğilmiştir. Ayrıca örneğin alkali metallerin elde edilmesi gibi sınaî ölçüde elektrokimyasal reaksiyonlar gerçekleştirerek teknolojik kimyaya da katkılarda bulunmuştur.

GAYRİMENKUL

Taşınması mümkün olmayan mallar. Medenî Kanun malları taşınıp, taşınamamalarına göre ikiye ayırmakta, taşınan mallara «menkul», taşınamayan mallara ise «gayrimenkul» adını vermektedir. Evler, dükkânlar ve bu tür yapılar gayrimenkuldür. Bu gayrimenkullerin esas taşınamayan kısmı, bunların üzerine yapıldığı arsalarıdır. Binalar, arsalara bağlı olarak gayrimenkul kabul edilir.

Gayrimenkuller üzerinde kişilerin mülkiyet hakkı söz konusu olduğunda «gayrimenkul mülkiyetinden» bahsedilir. Medenî Kanunun 632. maddesine göre, «gayrimenkul mülkiyetinin mevzuu yerinde sabit olan şeylerdir». Buna göre, arazi, tapu siciline müstakil ve sürekli olarak kaydedilen haklar ve madenler gayrimenkul kabul edilmektedir. Gayrimenkuller üzerinde mülkiyet hakkına sahip olabilmek için, bu hakkın tapu siciline kaydedilmesi zorunludur. İşgal, miras, istimlâk gibi sebeplerle ya da mahkeme kararıyle bir gayrimenkule sahip olan kimse, mülkiyet hakkı tapu siciline kaydedilmeden önce de malın mülkiyetini kazanmış olur. Fakat bu şekilde mala malik olan kimse, bu hakkı tapu siciline kaydedilmeden malı başkasına devredemez. Gayrimenkul mülkiyeti, sözleşme, sahipsiz malın işgali, yani arazi teşekkülü, arazi kayması, zaman aşımı yoluyle kazanılabilir. Gayrimenkulün tamamen yok olması ya da tapu sicilindeki kaydın silinmesiyle gayrimenkul mülkiyeti de ortadan kalkar.

Gayrimenkule sahip olan kimse, bu malın altına, üstüne, kaynaklara, dikilmiş şeylere de malik sayılır. Gayrimenkul mülkiyeti Anayasamıza ve Medenî Kanuna göre sınırsız bir şekilde ve mutlak olarak kullanılamaz. Mülkiyetin kamu yararına kullanılması gerektiği gibi, başkalarının mülkiyet hakkından istifadesini engelleyecek şekilde de bu hak kullanılamaz. «Şufa hakkı», «iştira, vefa hakkı» gayrimenkul mülkiyetini sınırlar. Aynı şekilde Medenî Kanun, belirli hallerde, gayrimenkul sahibini komşusuna bazı haklar tanımak, geçit hakkı vermek, gayrimenkul üzerindeki bataklıkları kurutmak gibi bazı yükümleri yerine getirmek, suyolu, gaz borusu ve benzeri tesislerin geçirilmesine izin vermek gibi mecburiyetlere tabi tutmuştur. Bu sınırlamalar, çağımızdaki kamu yararına mülkiyetin kullanılması kuralının sonucudur.

Gay-Lussac.

Kanunlar, gayrimenkul sahibinin mülkiyet hakkını da tecavüzlere karşı korumuştur. Bir kişinin bir gayrimenkul üzerindeki her türlü hakkının ihlâl edilmesine «gayrimenkule tecavüz» denilmektedir. Bu tür tecavüzler kusursuz olsa dahi belirli sonuçlar doğurur. Bir kimsenin gayrimenkulüne tecavüz edildiğinde, gayrimenkulü kullanan kimse bu tecavüzü durumun haklı göstereceği kuvveti sarf ederek defedebilir. Gayrimenkule tecavüzlerin idarî yollarla ortadan kaldırılmasını sağlayan usuller de vardır ve kanunlarla düzenlenmiştir. Ayrıca ceza kanunlarına göre gayrimenkullere tecavüz müstakil suç teşkil etmektedir.

Bir gayrimenkul üzerindeki hakkın kullanılması, hakkın geçerliliğiyle, diğer bir deyişle, gayrimenkul mülkiyet ve zilyetliğiyle ilgili davalara «gayrimenkul davası» denilir.

Gayrimenkul, bir borcun ödeneceğini sağlamak, bu konuda garanti olmak üzere gösterilebilir. Bu durumda «gayrimenkul rehni» söz konusu olur. Gayrimenkul rehninin «ipotek», «ipotekli borç senedi», «irat senedi» şeklinde çeşitli şekilleri vardır. Gayrimenkuller üzerinde yapılacak inşaat ve değişiklikler için, gayrimenkulleri karşılık tutarak borç veren kuruluşlar da vardır. Bunlara, «gayrimenkul kredi müesseseleri» denilmektedir.

Kanun bazı durumlarda, bir gayrimenkul malikini, o mülkü sebebiyle, o gayrimenkul karşılık olmak üzere diğer bir kimse yararına bir şey yapmaya ya da vermeye mecbur tutabilir. Buna, «gayrimenkul mükellefiyeti» denilir. Bu mükellefiyet, diğer bir gayrimenkule malik olan kimse lehine de, mülkiyet dolayısıyle kurulabilir. Gayrimenkul mükellefiyeti tapu siciline kaydedilerek kurulur. Mükellefiyet kamu yararına da tesis edilebilir. İştira hakkı, tapu sicilindeki kaydın silinmesi, zaman aşımı mükellefiyeti sona erdirir.

Gayrimenkule, değer pahası verilerek yetkili kamu organlarınca el konulmasına da «istimlâk» denilir.

GAYZER
(bkz. Kaynaç.**)**

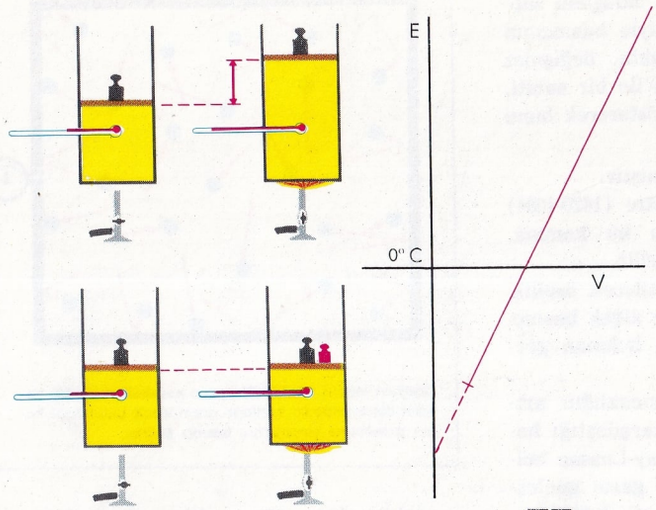

Gaz. Solda: Gay-Lussac kanunun şemayla gösterilmesi. Basınç sabit tutulduğunda, sıcaklıkta 1°C lik artış, hacmin, kendisinin 1/273'ü oranında artması sonucunu doğurur. Hacmi sabit tutularak ısıtıldığında, 1°C lik sıcaklık artışında gazın basıncı 1/273 oranında artar. Yanda Gay-Lussac kanunun grafiği. Sıfırın altında 273°C de hacmin sıfır olması gerekmektedir; bu durum, bu sıcaklığın, düşünülebilecek sıcaklıkların en küçüğü yani mutlak sıfır olduğunu gösterir.

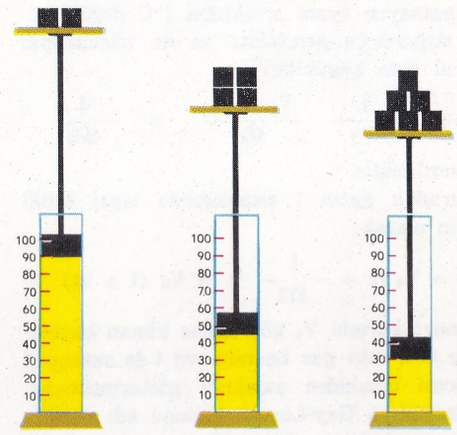

Sağda: Boyle kanununun şemayla gösterilmesi. Bu kanuna göre, basınçtaki her artış hacımda bir küçülmeye sebep olur; sıcaklığın değişmemesi durumunda, basınç ile hacmin çarpımı hep aynı kalır. Aşağıda solda: Gerçek gazların eşsıcaklık eğrileri (siyah) ile ideal bir gaz için hesaplanmış eşsıcaklık eğrileri (kırmızı) karşılaştırılması. Gazların sıcaklıkları yükseldikçe, eşsıcaklık eğrilerinin birbirine yaklaşma eğilimlerinin arttığı görülmektedir; bu durum, yüksek sıcaklıklarda, ideal gazla gerçek gazın özellik ve tepkilerinin birbirine çok benzediğini göstermektedir. Aşağıda sağda: Dalton kanunun şeması görülmektedir; bu şemadan, bir gaz karışımının toplam basıncının, onu meydana getiren gazların ayrı ayrı basınçlarının toplamına eşit olduğu anlaşılmaktadır.

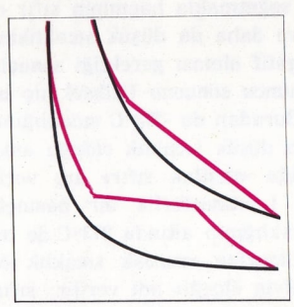

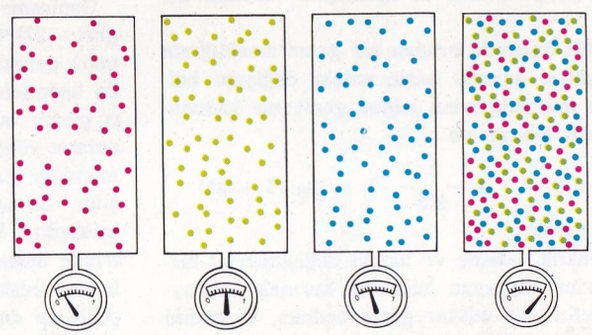

GAZ

Kendisini teşkil eden ve birbirlerinden oldukça büyük uzaklıklarda bulunan moleküllerinin aralarında hemen hemen hiç bir bağ kalmamış olması nedeniyle kendine özgü bir şeklin ve hacmin yokluğuyle belirlenen bir halde bulunan maddeye gaz denir. Bu özelikler gazların geniş basınç ve sıcaklık sınırları arasında sıkıştırılabilir olmalarını sağlarlar.

Oda sıcaklığı ve basıncının ortaya koyduğu şartlar altında, yukarıdaki özeliklere sahip olan maddelere gaz denilmesine karşılık, normal olarak sıvı ya da katı halde bulundukları halde (yüksek sıcaklıklar, alçak basınçlar gibi), özel sıcaklık ve basınç şartları altında gaz haline dönüşen maddelere buhar denir.

Hidrojen, oksijen, azot, flüor, klor, radon gibi bazı elementler; helyum, neon, argon, kripton, ksenon gibi asal gazlar ve aralarında amonyak, klorhidrik asit, karbonoksit ve bazı hidrokarbürler de olan birçok bileşik cisim gazdır.

Gaz halinin özeliği, miktarı ne olursa olsun bir gazın kendine ayrılmış olan hacmin tümünü işgal etmek eğilimidir. Bu eğilimin sonucu bir gazın, içinde bulunduğu kabın çeperleri ya da temas ettiği herhangi bir yüzey üzerinde yaptığı basınçtır.

Gaz halinde bulunan her madde bulunduğu sıcaklık, hacim ve basınçla belirlenir; bu üç büyüklük birbirlerinden bağımsız değildir. Gerçekten de bunlardan ikisi bilinince üçüncüsü de belirlenmiş olur. Bu nedenle, bunlardan birisine belirli bir değer verilirse öbür ikisinden birinin değişimi, üçüncüsü üzerinde bir değişim meydana getirir; örneğin sıcaklığını değiştirmeksizin bir gazın basıncı değiştirilecek olursa hacmi de değişir.

Uygun sıcaklık ve basınç şartları altında gazlar sıvı ve katı hallere dönüştürülebilirler; bunun gibi katı ve sıvı cisimler de, eğer gerekli sıcaklığa erişmeden önce bileşimleri bozulmazsa, gaz haline geçebilirler. Gaz halinde bulunan her cisim için kritik bir sıcaklık vardır; bu sıcaklık aşıldıktan sonra uygulanan basınç ne kadar büyük olursa olsun, cisim gene gaz halinde kalır ve sıvılaşmaz. Genellikle, normal sıcaklığın altında bir kritik sıcaklığa sahip olan cisimler gaz halinde bulunurlar.

Gazların fiziksel davranışlarının sistematik olarak incelenmesini Robert Boyle gerçekleştirmiştir. Boyle, bir seri gözlemden sonra, değişmeyen sıcaklıkta, belirli bir miktar gaz üzerine uygulanan basıncın iki misli artırılmasının gazın hacminin yarısına indirgenme-

sine, basıncın üç kat artırılmasının da hacmin üçte birine inmesine sebep olduğunu saptamış, bundan bir gazın hacmiyle basıncının çarpımının, değişmeyen sıcaklıkta, değişmez olduğu sonucunu çıkarmış ve k ile bir sabiti, p ile basıncı, V ile de hacmi göstererek bunu

$$pV = k$$

şeklinde bir bağıntıyle belirtmiştir.

Onbeş yıl sonra Edme Mariotte (1620-1684) tarafından yeniden ele alınan bu kanuna, Boyle - Mariotte kanunu adı verilir.

Bu kanun olsun, ileride belirtilecek özellikler olsun, ancak ideal gazlar ve alçak basınçta ve kritik sıcaklıktan uzakta bulunan gerçek gazlar için geçerlidir.

Basıncı aynı tutulduğunda, sıcaklığın artması sonucu olarak bir gazın karşılaştığı hacim değişimini veren kanunu Gay-Lussac bulmuştur. 1°C ile 100°C arasında gazın genleşme katsayısı (yani sıcaklığın 1°C değişmesinin doğurduğu genişleme ya da büzülmenin ölçüsü olan büyüklük)

$$\alpha = \frac{1}{100} \; \frac{V_{100} - V_0}{V_0} = \frac{1}{273}$$

ile verilmiştir.

Buradan gazın t sıcaklığında işgal ettiği hacim olarak

$$V_t = V_0 \left(1 + \frac{t}{273}\right) = V_0 (1 + \alpha t)$$

bulunur; burada V_0 göz önüne alınan basınçta ve 0°C deki gaz hacmini ve t de santigrat derecesi cinsinden sıcaklığı göstermektedir. Bu bağıntıya Gay-Lussac kanunu adı verilir. $(1 + \alpha t)$ ifadesine de «genleşme binomu» denir.

Sabit hacimde tutulan bir gazın sıcaklığının değişmesi sonucu basıncındaki değişimi bulmayı mümkün kılan kanun genleşme kanununa çok benzer ve

$$p_t = p_0 \left(1 + \frac{t}{273}\right) = p_0 (1 + \alpha t)$$

şeklindedir.

Sıcaklık, basınç ve hacim değişimlerini birbirlerine bağlayan bağıntıyı kurmak amacıyle, belirli bir miktar gazın basıncı, V_0 hacmi ve 0°C sıcaklığıyle belirlenen bir halden bu büyüklüklerin sırasıyle p, V ve t değerlerini aldıkları bir hale geçişleri göz önüne alınır. Önce gazın sıcaklığı 0°C den t°C ye değiştirilirken basınç aynı tutularak hacmi de Gay-Lussac kanununun verdiği

$$V' = V_0 (1 + \alpha t)$$

gibi bir V' değerine kadar değiştirilir. Bu son bağıntının her iki yanını da p_0 ile çarparak

$$p_0V' = p_0V_0 (1 + \alpha t)$$

yazılır. Oysa Boyle kanununa göre, her sıcaklık değeri için belirli bir miktar gazın basıncı ile hacminin çarpımı sabittir; şu halde

$$p_0V' = \text{sabit}$$

olacaktır. Eğer şimdi sıcaklığı değişmez tutarak basınç p değerini alıncaya kadar değiştirilecek olursa, buna paralel olarak hacim de basınçla hacmin çarpımının değerini değiştirmeksizin bir V değerine dönüşmüş olacaktır, öyle ki artık

$$pV = p_0V'$$

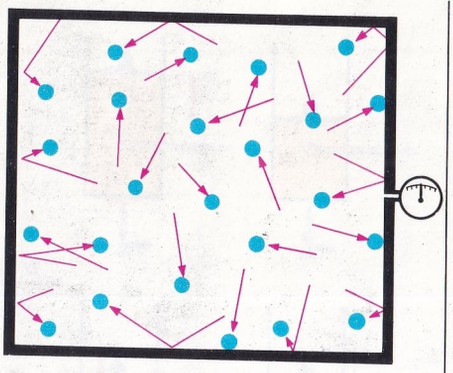

Gazların kinetik teorisi: Bir gazın molekülleri sürekli hareket durumundadır; bunların gazın içinde bulunduğu kabın çeperlerine çarpmaları, basıncı belirler.

yazılabilecektir. V' nin biraz önce bulunan değeri bu son bağıntıda yerine konacak olursa

$$pV = p_0V' = p_0V_0 (1 + \alpha t)$$

bulunur. Bu denklem, bir gazın halini tanımladığı için buna «hal denklemi» denir.

Eğer t_0 = 0°C ın eriyen buzun sıcaklığına tekabül etmesi yerine sıfırın t = 273°C ye tekabül ettiği yeni bir sıcaklık ölçeği göz önüne alınır ve bu sıcaklık ölçeğine oranla ifade edilen sıfırın değerine de T denecek olursa belirli bir miktar gazın, belirli bir sıcaklıkta işgal ettiği hacmi veren kanun

$$V_t = V_t = V_0 \left(\frac{273 + t}{273}\right) = \frac{V_0}{273} T$$

Genleşme katsayısını veren formülden, bir gazı —273°C ye soğutmakla hacminin sıfır olması gerektiği ve daha da düşük sıcaklıklarda hacminin negatif olması gerektiği sonuçları çıkar; bu sonuncu sonucun fiziksel hiç bir anlamı yoktur. Buradan da -273°C sıcaklığının mümkün olan en düşük sıcaklık olduğu anlaşılır; bu sıcaklığa «mutlak sıfır» adı verilmektedir. Sıfır, 1 atmosferlik bir basınçta eriyen buzun sıcaklığının altında 273°C de bulunan sıcaklık ölçeğine «mutlak sıcaklık ölçeği» ya da «Kelvin ölçeği» adı verilir; sıfırı -273°C de tespit eden T sıcaklığına da mutlak sıcaklık denir ve Kelvin derecesi (°K) cinsinden ifade edilir.

Hal denkleminde t sıcaklığı yerine mutlak T sıcaklığını koyunca

$$T = t + \frac{1}{\alpha}$$

olduğu için

$$pV = p_0V_0 (1 + \alpha t) = p_0V_0\alpha T$$

olur. p_0 ile α sabit olduklarından (p_0 = 1 atmosfer ve α = 1/273) ve V_0 da belirli bir gaz hacmi olduğundan bu üçüncünün çarpımı R gibi yeni bir sabitle gösterilerek

$$pV = RT$$

olur. n molekül-gram içinse

$$pV = nRT$$

yazılır. Bu denklem gazların hal denklemi olup bunda R nin değeri de

$$R = 0{,}0821 \; \frac{\text{litre} \times \text{atmosfer}}{°K}$$

dır. Mutlak sıfırın santigrat derecesi ölçeğinde tam —273°C ye değil de —273, 15°C ye karşıladığı hatırlanacak olursa

$$R = 0{,}082056 \; \frac{\text{litre} \times \text{atmosfer}}{°K}$$

olduğu bulunur.

Gaz kanunları ve hal denklemi, yalnız «mükemmel gazlar» ya da «ideal gazlar» için geçerlidir. Gerçek gazların davranışları, bunları teşkil eden taneciklerin arasındaki kuvvetler nedeniyle, bu kanunlardan az ya da çok sapmalar gösterir.

Hal denkleminin yazılışında eğer gazın üzerine etki yapan dış basınçtan başka moleküller arasında var olan çekiş de göz önünde bulundurulacak olursa, p yerine, a ile bir sabit ve V ile de 0°C de ve 1 atmosferlik bir basınç altında gazın bir molekül-gramının işgal ettiği hacmi göstermek üzere,

$$\left(p + \frac{a}{V^2}\right)$$

yazmak gerekir; bundan başka V yerine de, b ile moleküllerin işgal ettikleri hacmi göstermek üzere, (V-b) yazmak gerekli olur. Bu takdirde hal denklemi Van der Waals denklemi denen

$$\left(p + \frac{a}{V^2}\right) . (V-b) = RT$$

şekline girmiş olur.

Aralarında kimyasal reaksiyonların olmadığı gazların karışımının toplam basıncı, her bir gazın göz önüne alınan hacmi tek başına işgal etmesi halinde, sahip olacağı basınçların toplamına eşittir (Dalton kanunu).

Boyle kanunu, Gay-Lussac kanunu, gazların hal denklemi, gazların makroskobik ya da termodinamik davranışları üzerine kurulmuştur. Gazların hallerini ve davranışlarını niteleyen büyüklüklerin teorik bir yorumunu gazların kinetik teorisi verir.

Gazların Kinetik Teorisi: Gazların kinetik teorisi, gazları sürekli hareket halinde, tamamen esnek (elastik) ve aralarında oldukça büyük uzaklıklarda karşılıklı hiç bir interaksiyon olmadan hareket etmekte serbest olan, olağanüstü yüksek sayıda taneciklerden (moleküller ya da atomlar) oluşan sistemler ola-

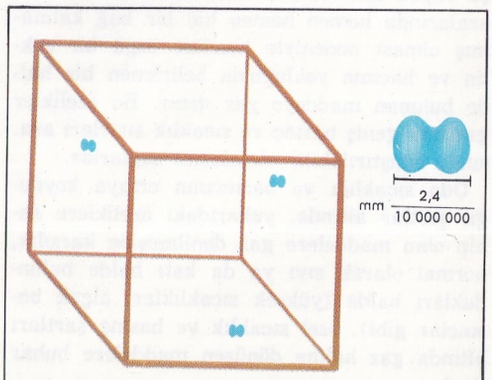

Hacmi, bir kenarı bir milimetrenin milyonda beşi kadar olan bir kübün hacmina eşit olan bir gazda, bir atmosfer basınç altında, ortalama 3 gaz molekülü bulunur. Sağda üstte: Bir oksijen molekülünün boyutları gösterilmiştir.

Gaz. Kömürün karbonizasyonu yoluyle havagazı üretilen bir fırın.

rak tasarlar. Bu şema sadece mükemmel gazlar ve moleküllerin birbirlerine yapışma (kohezyon) enerjilerini kinetik enerjileri yanında ihmal ettirecek kadar yüksek sıcaklıklardaki gerçek gazlar için geçerlidir. Bu görüşe göre bir gazın hal ve davranışını niteleyen makroskobik (termodinamik) büyüklüklerin gazı teşkil eden bütün taneciklerin davranışlarının istatistiksel bileşkesi gibi yorumlanmaları gerekir.

Gerçekte, normal şartlarda ister basit, ister bileşik olsun, asal gazlar hariç, gazların çoğu moleküllerden oluşur; yüksek sıcaklıklarda birçok gazın molekülleri parçalanarak kendilerini teşkil eden parçalara ayrışırlar.

Kinetik teori mekanik kanunlarına uyan çok büyük sayıdaki taneciklerin davranışıyle, bu tanecik topluluğunun makroskobik olarak saptanabilen halini niteleyen termodinamik büyüklükler arasında bir bağıntı kurar. Bu bağıntının temel sonucu moleküllerin hareketiyle sıcaklık arasındaki karşılıklılıktır. Bir gazın sıcaklığı (bunun gibi bir sıvının ya da katı bir cismin sıcaklığı), onu meydana getiren taneciklerin (moleküllerin ya da atomların) ortalama kinetik enerjileri (hareket enerjileri) ne kadar büyükse o kadar büyük olur.

Bir gaz (iş yapmaması için) hacmi aynı tutulmak suretiyle ısıtılırsa buna ısı şeklinde bir miktar enerji verilmiş olur; bu enerji de onu teşkil eden taneciklerin ortalama kinetik enerjisini artırır; bu olay da makroskobik olarak bir sıcaklık artışı şeklinde ortaya çıkar. Tersine eğer bir gazdan aynı şartlarda ısı çıkarılırsa, yani gaz soğutulursa sıcaklığın düşüşü, gazı meydana getiren taneciklerin ortalama kinetik enerjilerinin azalmasının sonucu olur.

Bu düşünce dizisi, hiç değilse kuramsal olarak, bir sistemin bütün ısısının alınmasının kolay olduğunu göstermektedir. Bir sistemdeki bütün ısı alınacak olursa, ılık çalkantı hareketi durur ve mutlak sükûnet başlar; sıcaklık da en düşük noktaya, mutlak sıfıra erişir. Mutlak sıfırın termodinamik yönden tayin edilen değeri —273, 15°C dir.

Gerçek gazlarda moleküllerin ortalama kinetik enerjileri belirli bir değerden daha aşağıya düşünce moleküllerin arasındaki çekim kuvveti bunların kinetik enerjilerinden daha yüksek olur ve sıvı hale geçilir; sistemden ısı alınmasına devam edilirse, katı hale geçilir.

Kinetik teori basıncı da açık bir yoruma kavuşmaktadır.

Bir kap içine kapatılmış bulunan belirli miktardaki bir gazı göz önüne alalım. Gazı teşkil eden tanecikler hareketleri sırasında kabın çeperlerine çarparlar; her bir tanecik tarafından çeperlerden birine iletilmiş olan itki (inpuls) o taneciğin hareket miktarının (inpulsunun, yani kütlesiyle hızının çarpımının) değişmesine eşittir. Cidarlar üzerindeki itkilerin sonucu zaman birimi içinde çeperlere iletilmiş olan toplam itki, bu zaman süresince çeperlere çarpan bütün taneciklerin hareket miktarlarının değişmelerinin toplamına eşittir. Zaman birimi başına itki kuvvete eşit olduğundan itkilerin toplamı, gazın çeperler üzerinde uyguladığı kuvvetten başka bir şey değildir. Bu kuvveti çeperlerin yüzeyine bölmek suretiyle de gazın uyguladığı basınç bulunmuş olur. Taneciklerin sayısının (ve dolayısıyle de birim zaman zarfında çeperler üzerine vuku bulan çarpışma sayısının) artmasıyle gazın uyguladığı basınç da artar.

Şunu da hatırlatalım ki, Avogadro kanununa göre herhangi bir gazın bir molekülgramında daima aynı sayıda, yani $N = 6{,}0225 \cdot 10^{23}$ adet molekül bulunduğundan sıcaklıkta moleküllerin aynı ortalama enerjiye sahip olmalarından ötürü, bunların kitleleri ne kadar büyükse (küçükse) hızları da o kadar küçük (büyük) olur. İşte, gaz halindeki aynı bir elementin izotoplarını ya da karışık bulunan gazları birbirlerinden ayırmak için baş vurulan diffüzyon yoluyle ayrışımı buna dayanır. Peş peşe diffüzyonlar uygulamak suretiyle hekzaflüorür şeklindeki uranyumdan çok miktarda U-235 ve 238 izotoplarını ayırmak mümkündür.

GAZA

Saldırı. Arap kabilelerinin birbirlerine yaptıkları saldırı, genellikle ekonomik nedenlere dayanırdı. Arap yarımadasında toprağın tarıma elverişli olmaması ve halkın göçebe aşiret düzeni içinde yaşaması dolayısıyle geçim koşulları son derece ağırdı. Deve sütü ve bazı yerlerde hurma, bedevî Arap kabilelerinin başlıca besin maddesini teşkil ediyor, bunlardan başka yiyecek bulunamıyordu. Bu yüzden göçebe Araplar, sefalet içinde hayat sürüyorlardı.

İşte bu nedenle yoksul kabileler, kendilerinden biraz daha iyi durumda olan kabilelere anî baskın yapıp ele geçirebildikleri bütün taşınır mallarını talan ediyorlardı. Gaza denilen bu saldırılar sonunda elde edilen bütün mallar kabilenin fertleri arasında bölüşülürdü.

Gazanın geleneklerden gelen kendine özgü birtakım kuralları vardı ki, bütün kabileler bu kurallara uymak zorundaydılar. Örneğin gaza yapan kabile, saldırdığı kabilenin fertlerine dokunamaz, can kaybı verdiremezdi. Böyle bir davranış gaza kurallarını çiğnemek demek olduğu gibi aynı zamanda kabileler arasında sürüp gidecek olan kan davalarının çıkmasına da yol açardı. Ayrıca geleneksel kurallara uygun olarak yapılan gaza ve bununla talan edilen mallar mubah sayılırdı, bunu yapan kabile bu yüzden kınanmazdı.

Gaza ve talan mubah sayıldığı için bütün kabileler sürekli olarak bu tehlikeyle karşı karşıya bulunurlardı. İslâmiyetten önce devlet de bulunmadığı için bunu önleme olanağı da yoktu.

İslâm devletinin kurulmasından sonra kabileler arasında gaza yapılması yasaklandı. Bu sefer, gaza, İslâm Ordusunun yaptığı savaş anlamında kullanılmaya başlandı. Ancak bu savaşlara genellikle «cihad» denildiği için gaza sözcüğü pek kullanılmıyordu. Fakat Osmanlı döneminde tekrar gaza sözcüğü kullanılmaya başlandı, savaşa çıkan askerlerin sağ kalanlarına «gazi», yani gaza yapan kişi denildi. Ayrıca döneminde savaş yapılan padişahlara da «gazi» unvanı verilirdi.

GAZALÎ (Gazzali Abu Hamit Muhammet b. Muhammet)

(1058-1111) İslâm düşünürü. Tus'ta Ahmet bin Muhammet el-Razakanî'den bir süre fıkıh okumuş, ayrıca İmam Ebu Nasr el-İsmailî ve Horasan'da İmam el-Haremeyn Ebu'l-Maali el-Cuveynî'den ders almıştır. Zamanla Cuvaynî'den sonra Horasan ve çevresinin en büyük bilgini durumuna gelmiştir. 484 (1091)'de atandığı Bağdat Nizamiye Medresesinde halk ve öğrencileri tarafından çok tutulup saygı ve sevgi görmüştür. Bu sıralar, tasavvufî duygu ve düşüncelerinde gelişmeler olduğu ve kendi kendisini dinleme ihtiyacını duyduğu bir devredir. Netekim 489'da Şam'a çekilip iki yıl süren bir inziva hayatı yaşamış, aynı durumu Kudüs'te sürdürmüş, sonra hac için Mekke'ye gitmiştir. Bağdat'a dönüp **İhya**'sını okutmaya başladığı sırada eskisinden daha da kalabalık bir dinleyici topluluğuna sesleniyordu. Kısa bir zaman sonra tamamen benimsediği sofiyane hayat arzusu onu Tus'a çekilmeye zorlamış, burada 10 yıl kadar yalnız yaşadıktan sonra tekrar Nizamiye Medresesinde ders vermeyi kabul etmiş ve 499'da öğretime başlamıştır. Bir süre sonra yeniden Tus'a dönüp evinin yanında bir tekke, bir de medrese yaptırarak irşat, telkin, ibadet ve zikirle dolu bir yaşama şeklini seçmiştir. Fakat bu arada düşmanlarının dedikodu ve iftiralarıyle Sultan Sencer'e hesap vermek üzere Meşhed'e kadar gitmesi gerekmiştir. Olgun kişiliği, derin bilgisi ve samimiyetiyle Sultanı ikna etmiştir. Kaynaklar sadece bir kız evlâda sahip olduğunu söylemektedir.

Gazalî çok cepheli bir bilgindir. Nişapur ve Bağdat medreselerinin bu devirde önemle ele

aldıkları **usul el-tevhid**'le **usul el-fıkıh** gibi birçok şubelere ayrılan ve felsefeden faydalanan iki ilmi tam bir yetkiyle öğretmiş ve bu bilimleri akılcı bir metotla inceleyip araştırarak tasavvufta karar kılmıştır. Bununla birlikte kelâm ilmini amaç ve ülküsüne uygun bulmamıştır. Bu konuda kendisini tatmin ede bilmek için felsefeden yararlanmış, felsefenin Müslümanlık açısından kusur ve yararlarını ortaya koymuştur. Özellikle Mutezile ve Bâtıniye ile sürekli olarak çatışmış, bu arada saldırılarını en çok Aristoteles'in ilâhiyatına yöneltmiştir. Hatta Batı düşünürleri, onun gibi gerçekten büyük ve akıl yönünden hareket eden bir kişiliğin, Yunan felsefesini tamamıyle sarsan inkârları karşısında telâsa düşmüşlerdir. Ayrıca çağdaşı Doğulu mutaassıplar tarafından da şiddetle eleştirilmiştir. İslâm âleminin en büyük dehalarından biri olduğu su götürmez bir gerçektir. Dehasından yalnız Doğu değil, Batı dünyası da geniş ölçüde yararlanmıştır. Pek çok eseri olup, bunların bir listesi alfabe sırasına göre el-Murtaza el-Zahidî tarafından düzenlenmiştir.

GAZAN MAHMUT HAN

(1271-1304) Bir İlhanlı hükümdarı. Ülkesini diktatör gibi yönettiği halde, saltanatı süresince halkının refah ve mutluluğunu sağlayabilmiş, devlet gelirlerini artırmış, güçlü ve âdil bir yönetim şekli uygulayabilmiştir.

Müslümanlığın egemen olduğu imparatorluğunda kendisi Buda dinine mensup olduğu halde, sonradan komutanı Nevruz'un telkinleriyle İslâmiyeti kabul etmiştir. Birçok faydalı işler yapmış, camiler, medreseler, hayır kurumları meydana getirmiş, genel düzen ve güvenlik uğruna rakiplerini ve tehlikeli bulduğu her şahsı ortadan kaldırmaktan çekinmemiştir.

Anadili Moğolca dışında birkaç dil bilen, tıp, kimya, astronomi, çeşitli el sanatları ve doğal bilimlerle uğraşan Gazan Han, askerî alanda başarılı olamamıştır. Babası Argun ve Sultan Geyhatu zamanında Horasan, Mazenderan ve Rey vilâyetlerini büyük bir yetkiyle yönetip savunduğu halde, daha sonra, Doğudan gelen saldırılara karşı ülkesini gerektiği şekilde koruyamadığı gibi, Suriye'yi de alamamıştır. Geniş tarih bilgisine sahip olduğu bilinir. Çağında yaşayan Reşîdüddin, **Tarih-i Gazani** adlı eserini, hükümdarı Gazan Mahmut'un derin bilgisinden yararlanarak yazdığını belirtmiştir.

GAZEL

Türk müziğinde insan sesiyle yapılan sözlü taksime «gazel» denilmektedir. Taksimde olduğu gibi, gazel de çok kere usulsüz ve bir biçime bağlı olmadan doğaçtan bestelenerek yapılır. Güfte olarak gazel biçimindeki şiirler kullanılır. Şiirin mısraları arasında ah, aman, of, medet, hey, yarey gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Gazel bağımsız olarak ya da bir fasıl içinde okunabildiği gibi, yürük şarkılarda miyandan sonra şarkının bünyesine uygun kısa bir gazel halinde de okunabilir. Çok kere çalgılarla karşılıklı olarak icra edilmektedir. Gazel okuyan sanatçılara «gazelhan» denir.

GAZ ENDÜSTRİSİ

Yakıt olarak kullanılan gazlar (bir iki özel endüstri gazı müstesna) iki ana kısma ayrılır: Tabiî gazlar ve imal edilen gazlar.

Tabiî gazlar çok kez yeryüzünden yüzlerce metre derinlikteki bazı kayalar tarafından soğrumsanmış olarak bulunur. Bunlar bakterilerin, sıcaklığın ve basıncın deniz organizmaları üzerinde milyonlarca yıl süren etkisi sonunda meydana gelmiştir. Gazlar için «tuzak» teşkil eden uygun bir jeolojik yapının bulunduğu yerlerde gaz toplanabilir ve derin kuyular açılarak gazlar meydana çıkarılabilir. Her zaman olmamakla beraber, çok kez gazlar petrolle beraber bulunur. Netekim Amerika'da yapılan ilk petrol aramaları, tabiî gazların bulunmasına yol açmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinin bazı bölgelerinde o kadar bol gaz bulunmuştur ki, bu gazlar bugün bu ülkenin toplam enerji ihtiyacının yaklaşık olarak yüzde 30'unu karşılayabilmektedir.

Dünyanın başka yerlerinde, örneğin Ortadoğu gibi bölgelerde, bol miktarda tabiî gaz bulunmasına rağmen, pazar bulunamaması yüzünden gerektiği kadar çabuk gelişme sağlanamamıştır. Fakat son yirmi, otuz yıl içinde Batı Avrupa'nın bazı kesimlerini de içine alan birçok ülkelerde tabiî gaz keşfedilmiştir. Bunların başında Hollanda'nın Slockteren bölgesinde 1959'da yapılan keşif yer alır. Daha sonra yapılan incelemeler bu alanın dünyanın Teksas'takinden sonra en büyük alanı olduğunu göstermiştir. Buradan elde edilen gaz sadece Hollanda'yı değil, buna komşu olan Batı Avrupa ülkelerini de beslemektedir. Genişliği hakkında pek az bilgi olmakla beraber Sovyetler Birliğinde de önemli keşifler yapılmıştır.

Tabiî gazın hacmini altıyüzde birine indirip sıvı haline getirerek tankerlerle denizden nakletmek için gazın sıcaklığını sıfırın altında 160°C ye indirmek gerekmektedir. Depoların ve gazın taşındığı kapların sıcaklığını bu düzeyde tutmak için özel ısı izolasyonu gerekmektedir. 1959 ve 1960 yıllarında gazların **Methane Pioneer** adlı gemiyle Meksiko körfezinden İngiltere'ye taşınması denenmiş ve sonra da bu yolda ticarî bir plan yapılması kararlaştırılmıştır. Cezayir'de elde edilen gazlar özel olarak inşa edilmiş **Methane Princess** ve **Methane Progress** adlı iki gemiyle İngiltere'ye taşınmıştır. Teslimat 1964 ekiminde başlamış olup şimdiki halde ülke ihtiyacının onda birini karşılamaktadır.

Bu arada Ortadoğu'da, Meksiko körfezinde ve daha başka yerlerde denizde kuyu açma tekniği uygulanmaya başlamıştır. Hollanda'da tabiî gaz bulunmuş olması, İngiltere ya da Avrupa kıtası açıklarında Kuzey denizinin altında bol miktarda tabiî gaz bulunduğu düşüncesini uyandırmıştır. 1960'tan itibaren önemli jeolojik araştırma programları yapılmış, kuyular açılmış ve 1965 yılında ilk defa bol miktarda gaz bulunmuştur.

Tabiî gazların kimyasal bileşimi, bulunduğu bölgeye göre değişir. Fakat başlıca bileşen genellikle, ısı değeri yüksek bir gaz olan metan gazıdır. Aynı miktardaki havagazında bulunan ısının iki katı kadar ısı verir, onun için kullanılması çok kârlı olur. İçinde karbon monoksit bulunmadığından zehirli değildir ve kokusu yoktur.

İmal edilen gazlar başlıca, öteden beri bilinen yolla, kömürden ya da petrol ürünlerinden elde edilir. Madenkömürünün kok fırınlarında ya da özel ocaklarda karbonizasyonu ile havagazı elde edilmesi William Murdock tarafından geliştirilmiş bir metottur. Daha 1792'de bu gazın, aydınlatma için kullanılabileceğini göstermişti. XIX. yüzyılın başlarında Londra'da sokakları aydınlatmak için havagazı kullanılmaktaydı. İlk havagazı şirketi 1812'de kurulmuştur. Havagazı, önceleri sadece aydınlatma için kullanılmıştı, fakat XIX. yüzyılda yemek pişirmede, odaları ısıtmada, su ısıtıcılarında da gittikçe daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Son zamanlarda endüstride de geniş ölçüde kullanılmaktadır.

Kömürün karbonizasyonu için öteden beri

Genellikle tüplerle tüketiciye ulaştırılan sıvı gazlar birçok ülkelerde havagazının yerini almıştır. Resimde bir dolum istasyonu görülüyor.

kullanılan kömürün kapalı bir kapta ısıtılması yolu, havagazından başka ürün olarak kok kömürü ve katran da vermektedir. Elde edilen havagazındaki ısı, kömürdeki ısının ancak dörtte biri kadardır. Havagazı endüstrisinin ekonomik olarak işletilebilmesi için elde edilen kok kömürünün değerlendirilmesi gerekir. Bunun için de ya kok kömürü evlerde ya da endüstride yakıt olarak kullanmak üzere satılır, yahut da başka bir yolla yine gaz elde etmek için kullanılır. Bunun için sıcak kok kömürünün üzerinden buhar geçirilerek sugazı denilen bir gaz elde edilir. Sonra bu gaz, içine yağ püskürtülen ısıtılmış bir karbüratöre sevkedilir. Yağ da gazlara ayrışarak su gazı ile karışıp ısı değeri yüksek bir gaz meydana getirir. Bu türlü gazhaneler özellikle fazla gaza ihtiyaç olduğu «puvant» zamanlarında ortaya çıkan problemleri ortadan kaldırabilir, çünkü bunlar isteğe göre hemen üretime geçebilir ya da üretim durdurulabilir.

Kömür fiyatının gittikçe artması ve havagazı fabrikalarının fazla yatırıma ihtiyaç göstermesi gaz yapmak için başka metotlar araştırılmasına yol açmıştır. Bunlardan biri kömürün tamamen gaz haline getirilmesidir: Yani kömürde bulunan bütün ısı enerjisi gaz içerisinde elde edilip geriye kok kömürü kalmamasıdır. Bu iş, Almanya ve Avustralya'da, Surgi metodu gibi işlemlerle başarılmıştır. Ancak yatırım için gerekli sermayenin de fazla oluşu bu işin gelişmesini önlemiştir.

Uzun zaman petrolün de gaz elde etmek için başka bir ilkel madde olarak kullanılabileceği düşünülmüş ve 1950 yıllarında laboratuvar dışında deneylere girişilmiştir. Gaz elde etmek için kullanılan bütün petrol ürünleri karbon ve hidrojen ihtiva etmektedir. Bu hidrokarbonlar buharla karıştırılıp ısıtılmış bir katalizör üzerinden geçirilince kömürden elde edilen havagazına benzer bir gaz elde edilir.

Gaz yapmak için kullanılabilen bir rafineri ürünü, ham petrolün damıtılmasıyle elde edilen hafif ürünlerden biri olan nefttir. Dünyanın birçok yerlerinde bunu gaz haline getirecek fabrikalar kurulmuştur. Gaz endüstrisinde gittikçe daha çok kullanılmaya başlanan başka rafineri ürünü, petrolün arıtılması sırasında çıkan gazlardır ki, bunlar sıvı haline getirilebilen bütan ve propan gibi gazlardır.

Gazları depo etmek için öteden beri bilinen metot, yanlış olarak adlandırılmış olan, «gazometre» leri kullanmaktır. Bunlar gaz fabrikalarının istekteki artmaları karşılamasını sağlar ve örneğin öğle zamanlarında yemek pişirme sırasında ortaya çıkan fazla sarfiyatı karşılamak için yeter miktarda gaz saklayabilir. Fakat ısıtma için de gaz kullanılınca «puvant» yükleri daha da önemli hale gelmiştir. Kış aylarında maksimum talep, yaz aylarındaki minimum talebin üç katı kadardır. Onun için daha uzun vadeli çareler bulmak gerekli olmuştur. Bu çareler arasında, gazların toplanması için tabiî gazların bulunduğu kayaların yapısının aynı olan yeraltı boşlukları yapılması, sıvı haline getirilmiş tabiî gazların depolanması için tanklar inşası bulunmaktadır. Bu metotlar gaz üretim tesislerinin bütün yıl boyunca aynı kapasite ile çalışarak ekonomik olmasını sağlar.

Dağıtım sistemleri de günün şartlarına uygun olarak değişmiştir. Üretim merkezîleştirildiği için gazların uzak mesafelere, yüksek basınç altında iletilmesi gerekir. Gazın müşterilere iletilmesi için de yüksek basınçlı boru şebekeleri yapılmaktadır. Gazların yüksek basınçla iletilmesi, dağıtım sisteminde daha fazla gaz bulunması demektir ki, bu şekilde anî istek artışları daha kolaylıkla karşılanabilir. Dağıtım sistemi birçok ülkede daha hâlâ dökme demir borular kullanılarak kurulmaktadır. Bunlar normal şartlar altında kırılmaya karşı dayanıklıdır. Borular ve gaz kullanan cihazlar üzerindeki regülatörler gazın akışını ayarlarlar.

GAZETE

İç ve dış politika, toplum, edebiyat, bilim, vb. konularında bilgi veren ve belirli zamanda çıkan basılı yayın organı.

Her ne kadar çeşitli dillerde «gazete» sözcüğü yeni bir kavram sayılırsa da, insanoğlu her çağda bilgi almaya güçlü bir istek gösterdiğinden gazeteciliğin geçmişini, çok eski dönemlerde aramak gerekir. Eski Yunan uygarlığında gazetecilik ilkeleri eksik olmamış, ancak site-devletlerde ortak hayatın hemen tümü **agora** denen pazar yerinde geçtiğinden bilgi alışverişi sözlü olmaktan ileri gidememiştir. Ancak tarihçi Herodot'a «gazeteciliğin babası» dendiği de bir gerçektir. Roma'da ise **acta diurna** (Günlük Kamu İşleri) denen bir yazılı yayının bugünün resmî gazetelerinin yerini tuttuğu, ayrıca **forum** denen pazar ve toplantı yerinde **subrostranus**'lar (gazeteciler) tarafından satılan yazılı haberlerin de aşağı yukarı günlük gazetelerimizin karşılığı olduğu bilinmektedir. Yine Roma'da, Pers imparatorluğunda olduğu gibi, merkezdeki yönetim gücü ile taşra arasında ilişkileri sağlamak üzere devletçe genel posta servisi kurulmuştur. Ancak imparator Severus'tan sonra acta diurna'nın yayımlanmasına son verilmiş, yüzyıllar boyunca Bizans'ta çıkan bir çeşit resmî gazete dışında, gazeteciliğin izine rastlanmamıştır.

Ortaçağ başlarında bilgi verme işi, fermanları, çeşitli haberleri okuyan tellâllar tarafından görülmüştür. Halk ozanları, birtakım gezgin haberciler şehirden şehire, şatodan şatoya giderek haberleri yayarlardı. XIII. ve XIV. yüzyıllar arasında tacirlerin ortaklarına gönderdikleri yazılar sadece ticaret konularını değil, aynı zamanda ticarete etki yapabilecek çeşitli siyasal haberleri de iletmesi bakımından önem taşımaya başlamıştır. Uzunyol arabacılarına verilen bu mektuplar tümüyle değilse de, kısmen kamunun malı olmuş sayılır, içindeki bilgi herkese yayılırdı. Kişiler ya da manastırlarca derlenen haberlerin, **kronik** adı altında kamuya sunulması aşağı yukarı gazetecilik niteliğinde bir görevdi.

Yukarıdan aşağıya doğru: Yeni Osmanlıların Londra'da çıkarttıkları «Hürriyet» (1868); «Basiret» (1869); «İbret» (1870); «Terakki» (1874); gazetelerinin başlıkları.

Humanizma akımı, coğrafî keşiflerle uygarlaşmanın yayılması, alışverişin artması, ulaştırmanın kolaylaşması insanoğlunun kendini içine alan çevreye duyduğu ilgiyi arttırmış, bu dönemde Roma'da Papalık çevresinde **fogli d'avviso** (duyuru yaprakları) denen yayınlar başlamıştır. Daha sonra bu duyuru yapraklarının Venedik'te de çıkarılmasına, buradan da posta yoluyle Almanya ve Hollanda'ya gönderilmesine başlanmıştır. Bu ülkelerde yine XIV. yüzyılda, başka elyazısı gazetecilik merkezleri doğmuştur.

Matbaanın doğuşu gazetecilikte hemen bir değişiklik yapmamıştır. Ancak çok uzun yıllar sonra duyuruların elle yazılmak yerine basılmaları yoluna gidilmiştir.

XVI. yüzyıl sonlarında Frankfurt'ta altı ayda bir açılan fuarda **Messerelationen** (Fuar Haberleri) adlı ticaret ilânlarının basılmasına başlanmıştır. Gerçek gazetenin bunlarla başladığı söylenebilir. XVII. yüzyıl gazetesi bunların geliştirilmesinden başka bir şey olmamıştır. Ancak bu yüzyılda daha geniş bir alana yayılmış, İtalya'nın birçok şehirlerinde, Basel, Viyana, Hamburg, Berlin, Anvers, Amsterdam ve Leiden'de sürekli olarak gazete basımına geçilmiştir. Yine aynı dönemde Cenova'da Luca Antonio Assarino, **Il Sincero** (Doğru sözlü) adlı gazeteyi çıkarmış, bu, gazetecilik tarihinin genel ad taşımayan ilk yayını olmuştur.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca «mevkute» ya da «periodik» de denen süreli yayınlar basımı yeni nitelikler kazanmıştır; Gazeteler haftalık ya da birkaç haftalık olmuş, yazılarının da niteliği değişmiştir. Günümüzde sansasyon haberi denen ve taşkın duygular yaratma amacını güden haberler, yerini toplumsal ve politik alandaki yazılara bırakmıştır. Modern anlamda ilk gazete 1609 yılında Stuttgart'ta Johannes Carolus tarafından çıkarılan **Aviso-Relation oder Zeitung** adlı haftalık yayındır. Kamuoyunda basının önemi büyümüş, bütün Avrupa'da hükümetler gazeteleri ve gazetecileri denetlemeye başlamışlardır. Sansürün pek etkili bir yol olmadığı görülünce gazeteyi merkez gücüne bağlı bir duruma getirmek için «imtiyaz»lar verilmesi yoluna gidilmiştir. Gazeteciliğin önemini kavrayan Fransız devlet adamı Richelieu, 1631 yılında Théophraste Renaudot'ya **La Gazette de France** adlı haftalık gazeteyi çıkarma imtiyazını vermiş ve bu imtiyazın Renaudot'nun ölümünden sonra vârislerine geçeceğini belirtmiştir.

Osmanlı devletinin ilk resmî gazetesi «Takvim-i Vakayi.»

Böylece önce Fransa'da, sonra öteki ülkelerde resmî gazetecilik doğmuştur. Çeşitli ülkelerde de böyle imtiyazlar verilme yoluna gidilince bu resmî basının yanıbaşında bir de gizli basın ortaya çıkmıştır. İngiltere'de 1641-1643 yılları arasında ilk bağımsız gazeteler yayımlanmaya başlamış; fakat Cromwell ve Stuart'lar basın tekelini kurmuşlar ve sansürü tekrar koymuşlardır. Aşağı yukarı yarım yüzyıl boyunca bağımsız basın yalnız Kuzey Hollanda'da yaşayabilmiştir. Fransa, İtalya ve Almanya'da yayımlanamayan haberleri yayımladığı, üstelik o ülkelerin dilinde verdiği için bu bağımsız basın bütün Avrupa tarafından aranan bir yayın olmuştur. Leiden (Hollanda) da çıkan **La Gazette de Leyde** 1678-1814 yılları arasında sürekli olarak yayımlanmıştır.

Bir yandan haber verme gazeteciliği yayılırken, bir yandan gazetelerin daha başka konulara da yönelmeleri gereği duyulmuş, böylece zamanın kültürünü yansıtan edebî gazeteler doğmuştur. 1665 yılında bilgin Denys de Sallo tarafından kurulan **Journal des Savants** (Bilginlerin Gazetesi) bu türün ilk örneği olmuş ve birçok ülkede taklit edilmiştir. Daha sonraları Londra'da yayımlanan **Philosophical Transactions** (Felsefe Raporları) adlı gazete yabancı ülkelerde muhabirler de tutmuş, çalışma alanını genişletmiştir. Aynı yıllarda Almanya'da Latincenin kültürün uluslararası niteliğinden yararlanmak isteyerek **Acta Eruditorum** (Bilginlerin Eylemleri) adlı bir dergi yayımlanmıştır.

Kültürlü çevrenin okuduğu yayınlar dışında bir de sosyete gazetesi denebilecek, bugünün resimli romanlarının öncüsü sayılabilecek hafif yayınlar meydana çıkmıştır. Louis XIV.'nün resmî tarih yazarı Donneau de Vizé **Mercure Galant** adlı dergiyi kurmuş ve bu alanda büyük başarı kazanmıştır.

XVII. yüzyıl sonlarında kendi gücünün bilincine varan basın, özellikle İngiltere'de, siyasal çatışmalara kaymıştır. 1695'te sansürün kalkmasıyle Londra'da ilk gündelik gazete **The Daily Courant** (1702) çıkmaya başlamış, onu ilk akşam gazetesi **Evening Post** izlemiştir. 1704 yılından sonra İngiliz gazetelerinde ilk başyazılar görünmeye başlamıştır. Bu ilk başyazılarda Defoe, Addison, Swift gibi yazarlar bir yandan basının özerkliğini sağlamlaştırmaya çalışmışlar, bir yandan da Parlamentoya saldırılarda bulunmaktan geri kalmamışlardır. Hükümet bunlara çeşitli cezalarla, gazete fiyatlarını artırıp halkın okumasını önlemeye kalkmakla karşılık vermek istemiş, buna karşılık gazeteler paralı ilân alma yoluna baş vurarak yayınlarını sürdürmüşler, böylece muhalif basının iktidar güçlerine karşı koyabileceği anlaşılmıştır. Örf ve âdetler gazeteciliği Steele'in **Tattle** (Geveze, 1709), ahlâk ilkelerini aşılama yolundaki gazetecilik Addison'un **Spectator** (Seyirci, 1711) adlı dergileriyle XVIII. yüzyıl İngiltere'sinde en parlak noktasına yükselmiştir.

Avrupa'nın öteki ülkelerinde gazetecilik daha çok uzun bir süre resmî nitelik taşımış, hiç bir özellik göstermemiştir. İlk gazete Polonya'da 1661'de, Petersburg'da 1702'de, İspanya'da 1716'da yayımlanmaya başlamıştır.

Amerikan gazeteciliği XVIII. yüzyılda başlamış ve kısa sürede gelişmiştir. 1704 yılında çıkarılan ilk gazete, **Boston Letter-News** ancak eski ölçülere uygun bir yayın organı olmuş, onu 1721'de James Franklin'in çıkardığı **New England Courant** izlemiştir. Daha sonsa James Franklin'in kardeşi Benjamin Franklin 1727'de Filadelfiya'da Amerika'nın ilk büyük gazetesi olan **Pennsylvania's Gazette**'i kurmuştur.

O yıllarda İngiltere dışındaki bütün Avrupa ülkelerinde basının sıkı sansür hükümleriyle bağlı olduğu bilinmektedir.

XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başları arasında gazetecilik Fransız politik olaylarının güçlü etkisi altında kalmıştır. 1789 ihtilâliyle haber verme ve tartışma görevini yüklenen modern gazetecilik başlamıştır. İhtilâlin en önemli gazetecisi Camille-Benoît Desmoulins olmuştur. Desmoulins'le birlikte hatırlanacak birkaç ünlü gazeteci J.-P. Brissot, A. N. Condorcet, R-F. Prudhomme'dur. 1789-1792 yılları arasında Fransa'da 1 400 gazete yayımlandığı, bunun 500'ünün Paris'te çıktığı bilinmektedir. Napoleon'un darbesinden sonra bunlardan ancak 13 tanesi ayakta kalabilmiştir. Basının önemini küçümsemeyen Napoleon çeşitli emir ve yasalarıyle yayın organlarını kendi isteğine bağlamasını bilmiştir. Napoleon çağının en önemli gazetesi devlet sözcüsü niteliğini taşıyan **Moniteur Universel**'dir.

Napoleon'un baskısına karşı, İngiltere bu dönemde özgür bir basından yararlanmaktaydı. Gittikçe gelişen topluma uyan bu özgür basın özellikle üç gazeteyle tanınmıştır: 1788 yılında John Walter tarafından çıkartılan **The Times**, James Perry'nin çıkarttığı **Morning Chronicle** ve Daniel Stuart'ın yayımladığı **Morning Post**. John Walter **The Times**'ı doğrudan doğruya kurmamış, **London Daily Universal Register** adlı ticaret gazetesini yeni bir adla siyasî bir gazete biçimine sokmuştur. **The Times**, Fransa'daki yazarlarının yolladıkları haberlerle ihtilâl sırasında ülkenin en ilginç gazetesi olmuştur. Bu üç gazetenin İngiliz basınında yerlerini bulmalarıyle gazete ve öteki sürekli yayınlar arasındaki sınır büyük bir kesinlikle çizilmiştir.

İtalya'da Fransız ihtilâli sırasında gazeteciliğin çok zayıf olduğu bilinmektedir. İlk siyasî gazeteler İtalyan-Fransız cumhuriyetlerinde yayımlanmaya başlamıştır. Fakat bunlar sürekli olamamıştır. Napoleon'un düşüşünden sonra sansür çok daha sıkılaşmış; fakat İtalyan gazeteciliği asıl bu dönemde 1814-1848 yılları arasında olgunlaşmıştır. Politika yasak bir alan olduğu için, yazarlar tek bir amaçla yeni fikirleri aşılayarak bilinçleri eğitmek amacıyle tarih, edebiyat, iktisat, felsefe dalları üzerine eğilmişlerdir. Bu dönemin İtalyan gazetelerinde, edebiyat ve felsefe akımlarının gerçek çarpışmalarına rastlanmaktadır. 1830'dan sonra gizli politik gazetecilik gelişmeye başlamıştır. Bu yolda yayın yapan gazetelerin, Avusturya'nın sansürü

oldukça gevşek bölgelerinde basılarak İtalya ya sokulduğu bilinmektedir.

Fransa'da ise aynı yıllarda durum tamamen başka olmuştu. 1820-1848 arasında Chateaubriand, Lamennais, Guizot, Thiers, Sainte-Beuve, Hugo gibi en büyük yazarların her biri bir gündelik gazete ya da bir haftalık dergide sürekli olarak yazmışlardır. Yine aynı dönemde halk basını denen bir tür doğmuş, **La Presse** ve **Le Siècle** adlı gazeteler bu basının öncülüğünü yapmış ve tefrika yoluyle yayının ilk örneklerini vermişlerdir.

İtalyan birliğini sağlamış olan ve tarihe **Risorgimento** adı altında geçen bağımsızlık hareketi sırasında İtalyan gazeteciliği birdenbire parlamış, ilk özgürlük adımlarıyle birlikte ülkenin her yanında çeşitli eğilimde gazeteler çıkmaya başlamıştır. Bütün bu dönem gazetelerinden bugüne kalan en önemli ad, Cavour'un 1847'de çıkardığı **Risorgimento** (= tekrar doğuş) dur.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru birçok ülkede gazete az çok bugünküne benzer nitelikler kazanmıştır. Kültürün yayılması okuyucu sayısını artırmış, çeşitli devrimler politik eğilimlere keskinlik kazandırmış, basın özgürlüğü gazeteler arasında yarışmacılığı bilemiş, basının halka dönük niteliği daha belirli bir duruma girmiştir. Bütün bunlara ek olarak teknik ilerlemeler de gazeteciliğin ekonomik yapısını baskı, dağıtım ve satış açılarından değiştirmiştir. 1814'te **The Times** baskı işinde ilk defa buhar gücü kullanarak dünyanın en güçlü gündelik gazetelerinden biri olma yoluna girmiştir. 1846 yılında Filadelfiya'da ilk rotatif, 1855'te Baltimore'da ilk linotip çalışmaya başlamıştır. Telefon ve telgrafın kullanılmasıyle, yaygın çapta haber verme gazeteciliği doğmuştur. Gazeteler arasındaki yarışmacılık çeşitli biçimlerde kendini göstermiştir. Bir kısmı fiyatlarını düşürürken, bir kısmı borsa bültenleri yayımlama yoluna gitmiştir. Amerikan gazetelerinin getirdiği en önemli yenilik ise Avrupa'da sürekli olarak özel muhabir tutmaları olmuştur. **The New York Times** Karl Marx'ı, Kırım Savaşından az önce Türk-Rus ilişkileri konusunda gazeteye haber göndermekle görevli Avrupa muhabiri olarak tutmuştur.

XIX. yüzyıl sonlarında Amerika'da gazetelerde resimleme ve fotoğraf yer almaya başlamıştır. Ancak fotoğrafın gazetecilikte tam yerleşmesi için uzun yıllar geçmiştir.

Yine aynı dönemde haber sağlama gereği, yalnız gazeteler için çalışan büyük haber ajanslarının doğmasına yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda başlayan dönemde, savaş boyunca yerini ulusal eğilimlere bırakmış olan toplumsal ve düşünsel çelişkiler tekrar iyice ortaya çıkmış ve basında büyük yer tutmaya başlamıştır.

İtalya ve Almanya'ya faşizm ve nasyonal sosyalizmin iktidarı ele geçirmeleriyle basın özgürlüğü ortadan kalkmış, gazetecilik propaganda gazeteciliği durumuna girmiştir. Bu arada birçok yazar, gazeteciliği bırakmak zorunda kalmışlardır. Onlar bu durumdayken Amerikan, İngiliz ve Fransız gazeteciliği gelişmekten geri kalmamıştır. Rus basınının en önemli gazeteleri ise **İzvestiya** ve **Pravda** olmuştur.

Mussolini ve Hitler rejimlerinin çöküşünden sonra özgür basına dönüş İtalya'da pek çabuk, Almanya'da ise biraz yavaş olmuştur. Büyük özgürleşme dalgaları Alman boyunduruğundan kurtulan öteki ülkelerde, özellikle Fransa'da da görülmüştür.

Gazetelerin politik ve haber verme görevlerine daha XIX. yüzyılın ikinci yarısında ekonomi ve maliye alanlarından derlenen bilgilerin okuyucuya duyurulması görevi de eklenmiştir. Ayrıca, yalnız bu amaçla çıkan gazeteler de görülmeye başlamıştır. Yüzyılın sonunda yeni bir konu, spor, gündelik gazetede yerini almış ve günümüze kadar önemi gittikçe artmıştır.

Son yıllarda gazetecilik bol resimli yayınlarla çatışma durumundadır; ancak teknik ilerlemeler gazeteciliğe büyük yardımda bulunmakta, günümüzün çok geniş haber alma şebekesi bu uygarlık aracına yararlı olmaktadır.

Türkiye'de gazetecilik: Matbaanın Türkiye'ye ancak üç yüzyıl sonra getirilmesine kar-

Bugün Türkiye'de yayınlanmakta olan gazetelerden bazılarının başlıkları.

GAZETE: OLAYDAN OKUYUCUYA

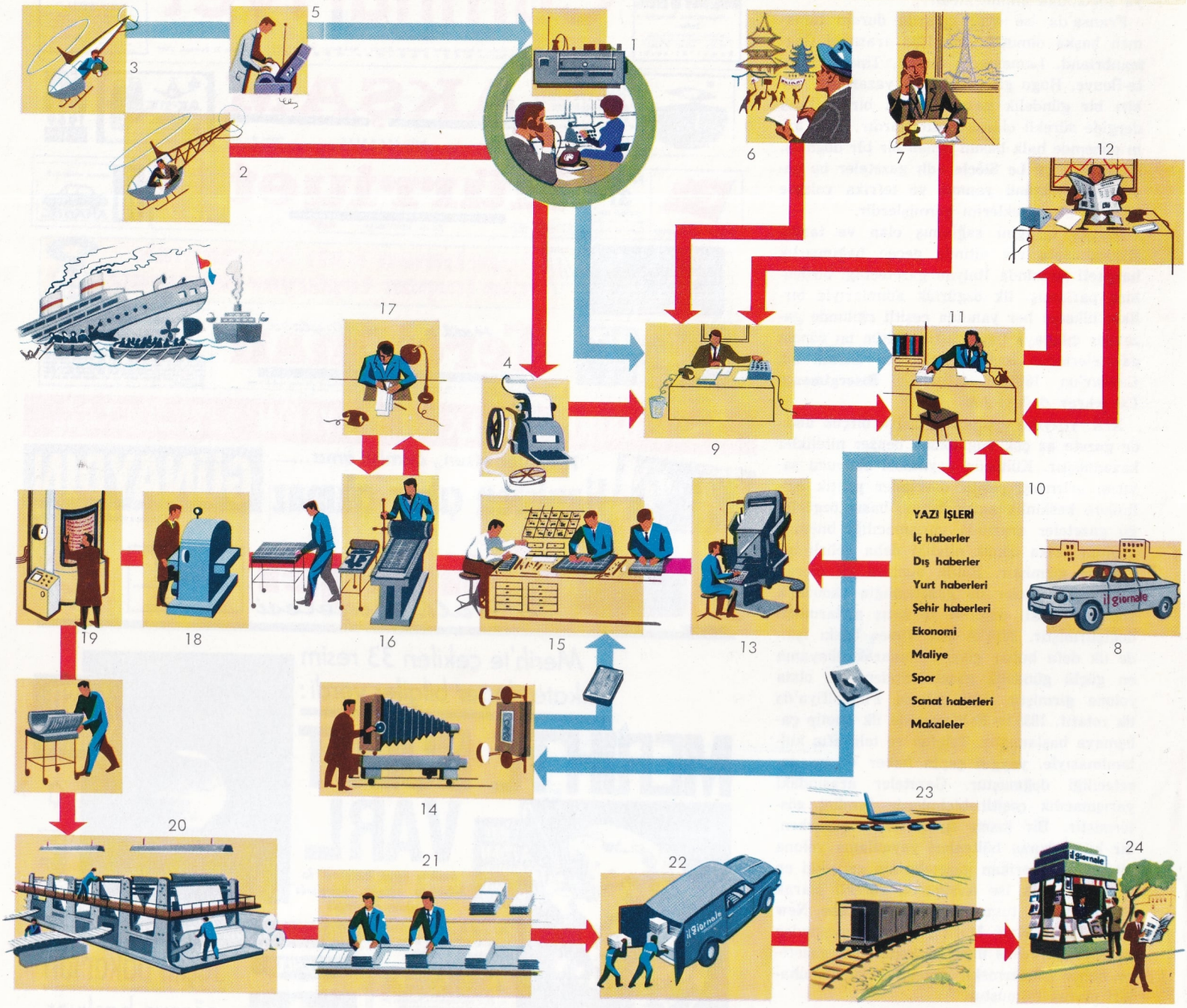

Günlük bir gazete yayınlanan haberlerin toplanması çeşitli yollardan olur; bir gazetenin haber alma servisi: (1) muhabir (2) ve fotoğrafçılardan (3) meydana gelen geniş bir örgüttür. Haber alınmasında ve ulaştırılmasında kullanılan en önemli araçlar, teleks (4) ve telefotodur (5). Bir gazete ayrıca önemli iç ve dış olayları özel olarak muhabirlerle (6) izlediği gibi, yurt içindeki ve dışındaki büyük şehirlerde, sürekli muhabirleri (7) yayınlandığı şehirde de, şehir hayatıyla ilgili haberleri toplayan şehir muhabirleri (8) bulunur. Gazeteye gelen haber ve fotoğraflar (9) yazı işleri müdürünün (11) başında bulunduğu yazı işlerinde (10) derlenip yayınlanacak hale getirilir; yazı işleri müdürü, gazetenin politik tutumunu çizen genel yayın müdürüyle (12) sürekli ilişki halindedir. Yayınlanacak haber ve fotoğraflar seçildikten sonra gazetenin düzenlenmesine geçilir; ilk olarak, basılacak yazılar dizilirken (13), fotoğrafların da klişeleri hazırlanır (14). Bunu, başlıkların dizilmesi, sayfaların düzenlenmesi (15), sayfa provalarının çekilip (16), üzerinde gerekli düzeltmelerin yapılması (17), sayfa matrislerinin basılması (18) ve bunlardan da kurşun kalıpların dökülmesi (19) işlemleri izler. Rotatifin (20) silindirlerine takılan kalıplarla gazete basılır: Makinadan katlanmış olarak çıkan gazeteler paketlenip (21) dağıtılır (22 ve 23). Gazete, haberini verdiği olayların üzerinden henüz birkaç saat geçtiği sırada okuyucuya (24) ulaşmıştır. Son yıllarda büyük gazeteler yurdun her yerinde aynı anda okunabilmek için çeşitli şehirlerde basılmaktadır.

şı, ülkemizde ilk gazetenin çıkışı, birçok Avrupa ülkesinde ilk gazete çıkarılması tarihi göz önüne alınırsa, fazla gecikmiş sayılmaz. İlk gazetemiz 1831 yılında yayımlanmasına başlanan ve Osmanlı Devletinin ilk ceride-i resmîyesi (resmî gazetesi) olan **Takvim-i Vakayi**'dir. Her ne kadar Takvim-i Vakayi'den önce Osmanlı topraklarında birkaç süreli yayın çıkmışsa da, bunlardan bir kısmı İstanbul'daki Fransız sefaretince Fransız dilinde çıkarılan yayınlar, biri de Mısır'da Türkçe ve Arapça yayımlanan (1828) **Vakayi-i Mısriyye** adlı yayın olduğundan, gerçek Türk basını ile pek ilgili olmadıkları düşünülebilir. Takvim-i Vakayi'i ilk yöneten Sahaflar Şeyhizade Esat Efendi adında bir medreselidir. Zaten çağın hemen bütün okur yazarları medreseli olduğundan bu ilk resmî gazetemizin dilimize bir yenilik getirmesi hiç bir zaman bahis konusu olmamıştır. **Le Moniteur Ottoman** adıyle bir de Fransızca baskısı yapılan Takvim-i

Vakayi'den dokuz yıl sonra 1840'ta William Churchill adında bir İngiliz, yabancı basından yaptırdığı çevirileri **Ceride-i Havadis** başlıklı bir süreli yayında vermeye başlamıştır. Ancak, Churchill'in sonraları haftada beş güne çıkardığı bu yayın da devletten yardım aldığı için gerçek özel basından sayılabilecek nitelik göstermemiştir. 1860 yılında Şinasi ve Agâh Efendinin birlikte çıkardıkları **Tercüman-ı Ahval** ile gerçek Türk gazeteciliği başlamıştır. Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis'in başyazısız çıkmalarına karşı, Tercüman-ı Ahval, başyazısıyle, çeşitli düşünsel sorunlara eğilen niteliğiyle çağına az çok ayak uydurabilen bir gazete olmuştur. Şinasi Agâh Efendi ile arası açılıncaya kadar, yani beş altı ay süre Tercüman-ı Ahval'de çalıştıktan sonra, 1862'de kendi başına olarak **Tasvir-i Efkâr**'ı çıkarmayı başarmıştır. Kendisine bu gazetenin ilk sayısı gönderildiğinde padişah Abdülaziz Şinasi'ye 500 altınlık bir ödül vermek istemişse de, yazar gazetesini sürdürmek için bu kadar çok para gerekmediğini bildirerek ödülü almamıştır. Haftalık bir yayın olan Tasvir-i Efkâr'ın bütün yazıları uzun süre yalnız Şinasi tarafından yazılmıştır Çıkışının ikinci yılını doldurduğunda, Şinasi Avrupa'ya giderken, gazete başyazar değiştirmiş, Namık Kemal'in eline geçmiştir. Namık Kemal'in Avrupa'ya gidişiyle de, Tasvir-i Efkâr'ı Recaizade Mahmut Ekrem eline almıştır. Çağına göre çok duru diliyle, hiç bir konuda fazlalığa, abartmaya kalkmayan Şinasi, döneminin çok ilerisinde bir gazeteci olmuştur. Şinasi yalnız gazetecilik değil, matbaacılığımızda da adı kalacak ilk aydınımızdır. Yurdumuza matbaayı getiren ve Matbaa-i Âmire'yi kuran İbrahim Müteferrika (1674-1745) dan sonra Türkçe baskı işleri, yalnızca birkaç yabancı ya da Ermeni ustanın yabancı dildeki baskılarının yanıbaşında ikinci derecede bir uğraşı olarak görülmüştür. Ancak Şinasi iledir ki, tam bir Türk matbaası (Tasvir-i Efkâr matbaası) kurulmuş, kısa sürede, on iki yıl içinde Türk matbaalarının sayısı yüz elliyi bulmuştur.

Tanzimat döneminin öteki gazeteleri **Ceride-i Askeriye** (1863), **Takvim-i Ticaret** (1865), **Muhbir** (1866), **Ayine-i Vatan** (1866), **Vatan** (1867), **Utarit** (1867) ve **Terakki** (1868) dir. Bunlardan Ali Suavi tarafından çıkarılan Muh. bir devrimci eğilimler gösterdiğinden otuz iki sayı çıktıktan sonra kapatılmış, üç yıl sonra yine Ali Suavi tarafından Fransa'da çıkarılmasına başlanmıştır. 1867 yılında Âli Paşanın sadrazamlığı sırasında çıkarılan ve basın tarihimizde «Kararname-i Âli» adıyle geçen başbakanlık kararnamesi Osmanlı devletinde ilk sansür hükümlerini getirmiştir. Yıllar geçtikçe bu hükümler gevşememiş, ağırlaşmış, Abdülhamit II.'nin 1876'da tahta çıkışıyle başlayan ve 1908 devrimine kadar süren koyu baskı döneminde özgür basın diye bir şey bırakmayacak kadar çetin bir nitelik almıştır. Buna rağmen Kararname-i Âli ile Abdülhamit II.'nin tahta çıkışı arasında geçen dokuz yılda başta Ahmet Mithat Efendi olmak üzere birçok vatansever Türk yazarı, sürgünü ve başka çeşitli cezaları göze alarak, kısa süreli de olsa, çeşitli gazeteler çıkarmayı başarmışlardır.

Takvim-i Vakayi'in çıkışını izleyen yarım yüzyıl içinde Osmanlı başkenti İstanbul'da yüz kadar gündelik gazete ve başka süreli yayın çıkarıldığı bilinmektedir. Bunların dışında yurt dışına kaçmak zorunda kalmış olan vatansever aydınların zaman zaman Avrupa'nın büyük şehirlerinde çıkardıkları gazetelerden de etkili olanlar bulunmuştur.

Abdülhamit II. devrinin ağır baskısından sonra 1908 devrimiyle geniş bir özgürlük dönemi açılmıştır. Meşrutiyetin ilânını izleyen iki ay içinde yayına başlayan gazetelerin sayısı 200'e varmıştır. Bunlar arasında en önemlileri Hüseyin Cahit'in **Tanin**, Abdullah Zühtü'nün **Yeni Gazete**, Ebüzziya Tevfik'in **Yeni Tasvir-i Efkâr** adlı gazeteleridir. Ancak, 31 Mart Olayı'ndan sonra basına tekrar sansür konmuştur. I. Dünya Savaşının başlamasıyle de bu sansürün hükümleri daha ağırlaşmıştır. 1911-1918 yıllarının önde gelen gazeteleri **Tevhid-i Efkâr, Âtî, Akşam, Yeni Gün** ve **Zaman** olmuştur. Mütareke zamanının sansürü çetinlikte, buna karşı koyan vatanperver basının türlü zorluğu göze alarak haber verişi de cesarette birer örnek olarak gösterilebilir.

Anadolu hareketi başlar başlamaz, eylül 1919'da Sıvas'ta **İrade-i Milliye**, bir yıl sonra Ankara'da **Hâkimiyet-i Milliye** (sonradan **Ulus** adını almıştır) çıkmaya başlamıştır. Anadolu'da ulusal bağımsızlık çabaları sürdürülürken İstanbul'da da **Akşam, Tevhid-i Efkâr, İleri, Vakit** gibi gazeteler bu çabaları var güçleriyle desteklemişlerdir. Cumhuriyetin ilânı yılında Ahmet Emin (Yalman) tarafından **Vatan**, kısa süre sonra da Yunus Nadi (Abalıoğlu) tarafından **Cumhuriyet** gazeteleri çıkarılmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilânından beş yıl sonra Arap harflerinin bırakılarak Latin harflerinin alınması gazeteyi eskisinden çok daha geniş bir kitlenin malı yapmış, bunun sonucu olarak gazete sayısı büyük ölçüde artmıştır. Bu arada 1947 yılında kurulan **Hürriyet** gazetesi bol resme dayanan yeni bir anlayışla yeni bir okuyucu kitlesi yaratmış ve baskı sayısını milyona yaklaştırmayı başarmıştır. 1923-1960 yılları arasında basın özgürlüğü tekdüze sayılamayacak birtakım aşamalar, iniş çıkışlar göstermiştir. Önce içteki birtakım ayaklanmalar nedeniyle, daha sonra II. Dünya Savaşında konan sıkıyönetim, basın özgürlüğünü oldukça kısıtlamıştır. 1950-1960 döneminde Türk Ceza Kanununun çeşitli maddelerine dayanılarak basın büyük bir baskı altına alınmıştır. Bu dönem, yazarlarımızın yazılarından ötürü en çok ceza aldıkları, en fazla baskı gördükleri dönem olmuştur. 27 mayıs devriminin yaklaştığı sıralarda Abdülhamit devri sansürü uygulanmış, bazı gazetelerin bazı sütunları, sansürün son anda işe karışmasıyle, beyaz çıkarılmak zorunda kalmıştır.

27 mayıs devriminden sonra yasama yoluyle bir değişiklik yapılmamış olmakla birlikte büyük bir özgürlük dönemi başlamıştır. Yine aynı sıralarda gazetecilerin, aralarında düzenleyerek kabul ettikleri Türk Basın Ahlâk Yasası, bu özgürlük ortamında yazarların kendi kendilerini denetlemede bir ölçü olarak rol oynamaktadır.

GAZHANE

Kömür, kok, linyit, vb. gibi katı yakıtın gazlaştırıldığı yere gazhane denir. Bir gazhane, genellikle yakıtın bulunduğu dairesel kesitli ve içten ateş tuğlalarıyle döşenmiş kapalı bir odadan meydana gelir. Bu odada çeşitli gazlaşma reaksiyonları meydana gelir. Yakıt bu odanın üzerindeki bir delikten bir değirmen hunisiyle yüklenir; ayrıca oda uygun vantilatörlerle içeri sürüklenen hava ya da buharın geçebilmesi için deliklerle de donatılmıştır. Gazhanelerde bundan başka, üretilen gazların çıkışı için uygun çıkış bacaları ve gazların toplanıp yıkanması için özel bölümler bulunur.

GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA

(bkz. Ahmet Muhtar Paşa, Gazi.)

GAZİANTEP

Güney-doğu Anadolu bölgesinin başlıca ticaret ve endüstri merkezi ve en büyük şehri (nüfusu 160 152) ve il merkezi. Fırat ırmağına dökülen Sacur çayının kollarından biri Gaziantep'ten geçer. Yükseltisi 800-850 m.'dir.

Şehir yer yer tepelik ve düzlüklerin yer aldığı bir taban üzerinde yayılmış, daha çok kuzeydeki Kaletepe çevresinde gelişmiştir.

Gaziantep ovasının kayalık yamaçlarında birçok mağaralar bulunur; bunlardan bir kısmı şimdi yerleşme alanı içinde kalmıştır. Şehir, dere ve kanalların suladığı bağ ve bahçelerle kuşatılmıştır.

Şehrin eski kısmında evlerin çoğu 1-3 katlı eski taş yapılardır. Yeni gelişen mahallelerde

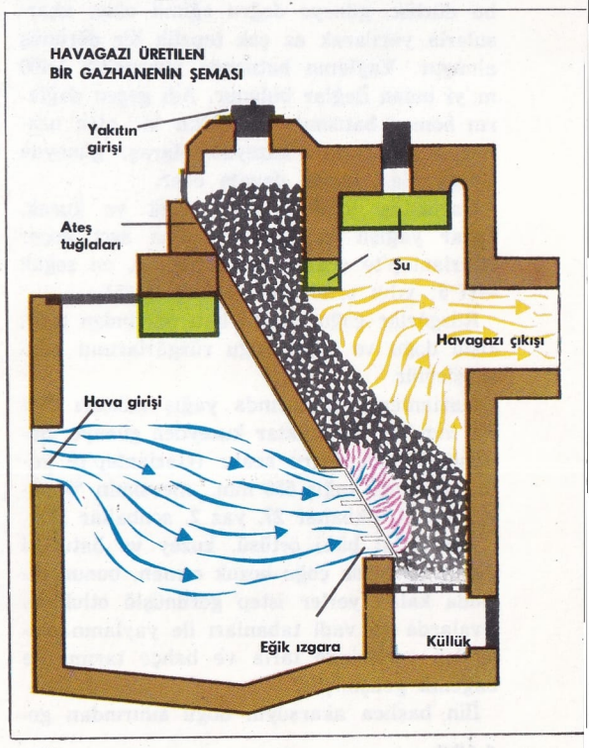

ise, apartmanlar ile geniş cadde ve sokaklar vardır. Son yıllarda gittikçe büyüyen şehir, istasyonun kuzeyine doğru da taşmıştır (Karşıyaka).

Eski çağlarda kurulan bir şehir şimdikinden 10 km. kadar uzaklıktaydı ve Dolikhe adını taşırdı. Dolikhe şehrinin adı Bizans kaynaklarına Teluk, Tulupa olarak geçmiş, Arap kaynaklarında buna Daluk denilmiştir. Ortaçağda adı Daluk, Dülük olan bu şehir bugün ortadan kalkmış olup, burada Dülük tepesi ve eteğinde Dülük adlı bir köy bulunmaktadır.

Bugünkü şehrin adı eskiden Ayıntab'dı ve bu ad halk arasında Antep şeklinde geçerdi. 1919'da Fransızlar tarafından işgal edilen Ayıntab, onlara karşı kahramanca savaşmış, 6 şubat 1921'de çıkarılan 93 sayılı kanunla adı Gaziantep olmuştur.

Şehir eski eserleri, kaleleri, höyükleri ve yaylalarıyle turizm bakımından önem taşır. Dolikhe ve Sakçagözü'ndeki kalıntılar ile camiler, hanlar, türbeler dikkati çeker. Gaziantep kalesinin de Millî Mücadelede rolü olmuştur. 36 kulesi bulunan bu kale eskiden yapılmış, Memlûk ve Osmanlılar devrinde birkaç kez onarılmıştır.

Şehirde birçok otel, lokanta, gazino ile park ve bahçeler vardır. Son yıllarda Güney-doğu Anadolu'nun iç turizm şehirlerinden biri haline gelmiştir. Şehir, iskelesi olan İskenderun'a 191 km. uzaklıktadır.

İlin yüzölçümü 7 642 km^2., nüfusu 511 026'dır. Merkez ilçesinden başka Araban, İslahiye, Kilis, Nizip, Oğuzeli, Yavuzeli adlı altı ilçesi ve bunlara bağlı 538 köyü (muhtarlık) vardır.

İl topraklarının büyük bir kısmı, Güney-doğu Anadolu bölgesinin batı bölümünde, küçük bir kısmı Akdeniz bölgesindedir.

İlin doğu bölümü 500-600 m. yükseklikte tepelik ve düzlüktür. Yayla görünüşünde olan bu düzlük, güneye doğru eğimli olup, akarsularla yarılarak az çok tepelik bir görünüş almıştır. Yaylanın batısında yüksekliği 1 400 m.'yi bulan dağlar bulunur. Adı geçen dağların hemen batısında ise çukur bir alan uzanır. Bu çukurluk kuzeyde Maraş, güneyde Hatay illeri içinde devam eder.

Gaziantep ilinde yazlar sıcak ve kurak, kışlar yağışlı ve zaman zaman sert geçer (Gaziantep'te ocakta ortalama 2°5, en soğuk —17°5; yılın ortalama sıcaklığı 14°5).

Rüzgârlar çoğu zaman batı yönünden eser, kışın doğu ve kuzey-doğu rüzgârlarının etkisi görülür.

Gaziantep yaylalarında yağış miktarı 500-600 mm.'dir. Bu miktar kuzeyden güneye, batıdan doğuya doğru azalır (Gaziantep'te yıllık ortalama yağış 550 mm., mevsimin % payı: kış 54, ilkbahar 27, yaz 2, sonbahar 17).

İlin doğal bitki örtüsü, kuzey ve batıdaki dağlık yerlerde çoğu bozuk orman, bunun dışında kalan yerler istep görünüşlü otluktur. Ovalarda ve vadi tabanları ile yaylanın ekilebilen yerlerinde tarla ve bahçe tarımı ile bağcılık gelişmiştir.

İlin, başlıca akarsuyu, doğu sınırından geçen Fırat'tır. Fırat'a Gaziantep yaylasını yaran birtakım küçük akarsular dökülür. Bunların başlıcaları: Karasu, Sacur, Nizip çaylarıdır.

Gaziantep'ten bir görünüş. Gaziantep, önemli ticaret ve endüstri merkezidir.

Halkın başlıca geçim kaynağını tarım, hayvancılık ve el sanatları teşkil eder. Tahıl ekimi çok yer tutar; antepfıstığı, zeytincilik, bağcılık ve meyvecilik ilin gelir kaynaklarındandır. Zeytinlikler daha çok İslâhiye-Kilis-Nizip kesiminde yayılır. Bağlar daha yaygındır.

Yaylanın otluk kesimleri ile dağlık alanlarda hayvan yetiştirilir. Sulanabilen yerlerde, başta pirinç olmak üzere, çeşitli bitkiler ekilir. Endüstri bitkileri arasında en çok pamuk yetiştirilir. Az miktarda tütün ile susam da ekilir. Meyvecilik çok gelişmiştir. Şehir ve kasaba yakınlarında çeşitli meyve ağaçları bulunur. Ulaşım yolları oldukça gelişmiştir. Akdeniz bölgesini Güney-doğu Anadolu ve Irak'a, Suriye'ye bağlayan yollar il topraklarından geçer. Ayrıca büyük bir köprü Fırat'ı aşar.

Gaziantep, Malazgirt savaşından sonra, Türk kültürünün yayılma merkezlerinden biri olmuştur. Bölge, halk oyunları, türküleri, masal ve hikâyeleriyle zengin bir folklor kaynağıdır.

GAZİBEKOF, ÜZEYR

(1885-1948) Azerbaycanlı besteci. **Leylâ ile Mecnun** adlı operası 1908 yılında Bakü'da oynanmış; fakat besteci asıl ününe devrimden sonra, kendisine halk ruhunu tam anlamıyle yansıtan bir besteci gözüyle bakıldığında erişmiştir. 1938 yılında **Köroğlu** operası Azerbaycan şenliğinde oynandıktan sonra kendisine Lenin nişanı verilmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Yüksek Konseyine seçilmiş tek besteciydi. Yukarıda adı geçenlerden de ünlü olan eseri **Arşın Mal Alan**'dır.

GAZİ ÇELEBİ, SULTAN ALTUNBAŞ

(? -1322) Sinop'ta egemen olmuş bir Türk beyi. Anadolu Selçuklularından Gıyasettin Mesut II.'nin oğludur. Babası Moğollara tutsak olunca İlhan kendisine Sinop ve çevresinin yönetimini vermiştir. Deniz kuvvetleri meydana getirerek Ruslara, Çerkezlere ve Kefe'ye akınlar düzenlemiştir. Mezarı Sinop'ta bulunan Gazi Çelebi'nin, atla geyik avlamaktayken ağaca çarparak öldüğü bir söylenti halindedir.

GAZİ GİRAY HAN

(1554-1608) On üçüncü Kırım hanı. Babası Devlet Giray Han'dır. 34 yaşında Kırım hanı olmuştur. Daha önce Yunanlılarla yapılan savaşlarda yararlılığıyle dikkati çekmiştir. 1581'de İranlılara esir düşüp hapsedilmiş, 1585'te kaçarak Özdemiroğlu Osman Paşanın ordusunda tekrar İranlılara karşı savaşmış, Özdemiroğlu'nun ölümüyle İstanbul'a gelip Yanbolu'da yerleşmiştir.

Padişahın takdirini kazandığı için 1588'de Kırım hanlığına atanmıştır. Lehistan ve İsveç'le yakınlaşma yolları arayarak ordusuyle 1591'de Moskova yakınlarına kadar gelmiş, bu sırada Osmanlılar tarafından Habsburglara karşı savaşmak üzere Macaristan'a çağrıldığı için Çar'la barış yapmak zorunda kalmıştır.

Gazi Giray'ın siyasal kişiliği ve savaşçı gücü 1593-1606 tarihlerinde Osmanlılarla Habsburglar arasında sürüp giden savaşı kuvvetle etkilemiştir. Barıştan sonra Padişah tarafından Anadolu'da Celâlî isyanlarına 10 000 kişilik bir kuvvetle karşı çıkması istenmiş, bir yıl sonra da İran'a hücum etmesi emredilmiştir. Giray Han, Celâlîler konusundaki isteğe küçük bir kuvvetle karşılık vermiş, kısa bir süre sonra da vebaya tutularak ölmüştür. Kırım beylerinin de hanlığını kabul ettikleri oğlu veliaht Toktamış Giray'ı İstanbul hükümeti tanımamıştır.

Gazi Giray'ın hanlığı zamanında Osmanlılarla yakın ilişkiler kurulmuş, Kırım'ın bağımsızlığı zedelenmeksizin padişah yönetimiyle dengeli bir işbirliği sağlanmıştır. Aynı zamanda devlet örgütünde de Osmanlı sistemi örnek alınmış, bu yakınlaşma kültür hayatını da etkilemiştir.

Gazayî ya da Han Gazi takma adıyle Osmanlı divan sanatı ve Kırım edebiyatında seçkin bir yeri olan Giray Han, edebiyatçı yönü ağır basan, sanata değer veren bir devlet adamıydı. Kırım ve Çağatay Türkçesiyle olduğu kadar Farsça ve Osmanlıcayla verdiği nazım ve düzyazı örneklerinde, büyük sanatçı içtenliği ve dili kullanmadaki ustalığı açıkça görülür. Bir divançesi, Çağatay lehçesiyle yazılmış **Gül-ü Bülbül** adlı bir mesnevisi, çeşitli münşeat mecmualarında rastlanan birçok mektuplarla, bugün kaybolmuş bulunan bir Münazarası, bilinen eserleri arasındadır. Ayrıca, değerli bir Türk müziği bestecisidir. Kâr, beste, semai gibi söz eserleri de bestelemişse de, bugün elimizde ancak yirmi kadar peşrev ve sazsemaisi kalmıştır. Müzikçiler arasında **«Tatar»** adıyle anılan Gazi Giray tambur çalardı.

GAZİMİHAL, MAHMUT RAGIP
(1900-1961) Türk müziği uzmanı. İstanbul'da Kumkapı Fransız Kolejindeyken kendi çabalarıyle müziğe başlamış, sonra Braun'dan keman, Mercenier'den bestecilik dersleri almış, yüksek öğrenimini Paris ve Berlin'de görmüş ve müzik bilgisini özellikle kuramsal yönden geliştirmiştir. Ankara Devlet Konservatuvarında müzik tarihi ve kuram öğretmenliği yapmıştır. Türk müziği üzerindeki incelemeleri Türkiye'de ve Avrupa'da yayımlanmıştır.

Başlıca eserleri: «Türkiye-Avrupa Musiki Münasebetleri», «Asya ve Anadolu Kaynaklarında Iklığ», «Türk Askerî Mızıkalar Tarihi», «Musiki Sözlüğü» dür.

GAZİ OSMAN PAŞA
(bkz. Osman Paşa, Gazi.)

GAZNELİLER
Sâmanoğullarından İsmailoğlu Ahmet tarafından yetiştirilen, Ahmet'ten sonra da Sâmanoğulları tahtına geçen hükümdarlar tarafından aynı şekilde destek görüp, sonraki yıllarda Horasan valiliğine getirilen Alp Tegin adlı bir Türkün 962'de Gazne'de kurduğu devlet.

Sâmanoğullarından Abdülmelik, ölmeden önce sadık adamı Alp Tegin'i çağırtarak kendisinden sonra yerine oğlunun tahta çıkarılmasını vasiyet etmiş, kardeşi Mansur bu duruma karşı çıkıp tahta el koyarak, Alp Tegin'i Horasan valiliğinden uzaklaştırmıştı. Bunun üzerine Türklerden kurulu 4 000 kişilik kuvvetiyle Süleyman dağlarını aşan Alp Tegin, «Lavik padişah» adlı yerli bir hükümdarın elinde bulunan Gazne şehrini aldı (962), Sâmanoğlu Mansur'un gönderdiği orduyu da yenilgiye uğrattı ve Gazne'de egemenliğini kurdu. Fakat ülkesinin sınırlarını genişletme olanağı bulamadan öldü. Yerine 963'te Sâmanoğullarıyle dostça geçinme yolunu seçen oğlu İshak İbrahim geçti. 4 yıllık bir hükümdarlık devresinden sonra o da ölünce, Türk komutanlarından Bilge Tegin hükümdar oldu. Tegin Gazne'de sikke basan ilk devlet başkanıydı. Sınırlarını genişletmek amacıyle Hindistan üstüne açtığı seferde vurularak öldü. Yerine Gaznelilerden ve Alp Tegin'in yetiştirmelerinden Pirî geçti. Devlet yönetecek niteliklere sahip bir başkan olmadığını kendisi de fark ettiği için, kısa sürede yerini yine Alp Tegin'in yetiştirdiği komutanlardan Sebük Tegin'e bıraktı. Sebük Tegin, aynı zamanda Alp Tegin'in damadı oluyordu. İyi bir yönetici ve usta bir askerdi. Toharistan ve Zabülistan'la Zemindaver eyaletini, Gor bölgesini ve Bülûcistan'ın bazı bölümlerini ülkesine kattı. 979'da Hindistan'ın kuzey-batısında yerli hükümdarların en güçlülerinden Ceypal'ı yenilgiye uğrattı. Bu suretle Hindistan egemenliğinde ilk adım atılmış oluyordu.

Geniş etki alanına ve kazandığı bütün başarılara rağmen, genç Gazne devleti henüz Sâmanoğullarının buyruğunda bulunuyor, hatta birtakım askerî güçlükleri konusunda bu devleti destekliyor, saldırılarda, dış ve iç karışıklıklarda Sâmanoğullarına geniş ölçüde yardım ediyordu. Bütün bunların karşılığı olarak Sebük Tegin'e Horasan, oğluna da Nişapur valilikleri verilmişti. Tegin'in 997'de ölümüyle yerine geçen küçük oğlu İsmail, bir süre sonra tahtı, hem bu devletin tarihinde en güçlü hükümdar, hem de Türk-İslâm tarihinde en büyük adlardan biri olarak yer alacak olan kardeşi Mahmut'a bırakmak zorunda kaldı.

Sâmanoğullarının çöküşüne rastlayan bir sırada tahta çıkan Sultan Mahmut, Horasan'da egemenliğini kurduktan sonra, Maveraünnehir'i alabilmek için Karahanlılarla savaştı. İran, Irak ve Harzem'i topraklarına kattı. Hindistan üzerine, hepsi de büyük başarılarla sonuçlanacak 17 sefer yaptı. 1030'da öldüğü zaman, devleti Doğu'nun sayılı imparatorluklarından biri, Gazne de Doğu'nun en zengin ve göz kamaştırıcı bölgesi haline gelmişti.

Yerine geçen Sultan Mesut, askerliği ölçüsünde iyi bir yönetici olamadı. Komşularıyle arayı açan bir tutum içine girdi. Özellikle Selçukluların ileri gelenleriyle bozuşup uzun ve kanlı savaşların çıkmasına sebep oldu. Bu arada Horasan'ın bir bölüğünü almayı başaran Selçuklular, sonunda Mesut'un or-

Gazneliler Devletinin başkenti olan Gazne şehrinin bugünkü durumundan bir görünüş. Bu şehrin geçmişteki önemi Hint-İran kervan yollarının üstünde bulunmasından ileri geliyordu. Gazne bugün de Afganistan'ın önemli şehirlerinden biridir.

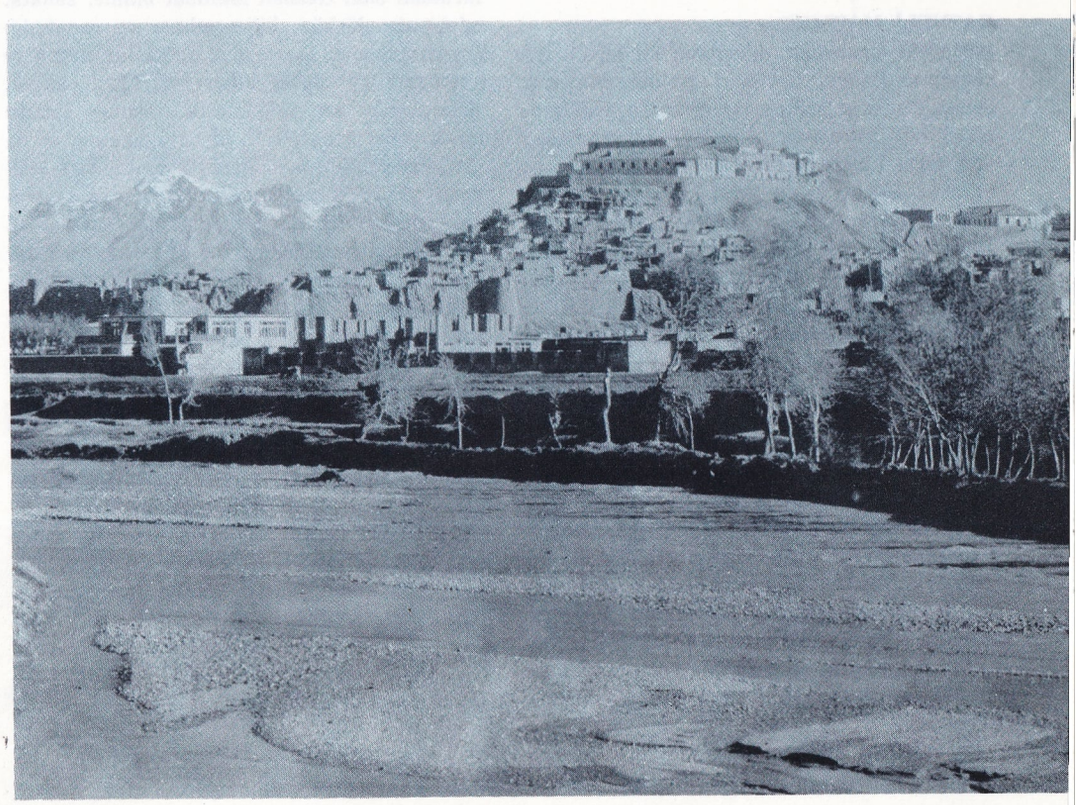

dusunu ağır şekilde yenilgiye uğratarak, bu imparatorluğun sınırlarını sadece Afganistan ve Hindistan'dan ibaret bıraktılar. Bu suretle İran, Harzem ve Maveraünnehir'de Gaznelilere ait bütün topraklara sahip oluyorlardı. 1040'ta Selçuklu devletinin temelleri atılmış oldu.

Selçuklu imparatorluğunun gelişme döneminde Sultan Sencer'e uyruk durumunu sürdürmek zorunda kalan Gazneliler devleti, Gazne'nin 1161'de Gorlulara geçmesiyle Lahor'u başkent yaparak Hindistan sınırları gerisine çekilmiş bulunuyordu. 1183'te son Gazne sultanı Melikşah Hüsrev'in, Gorlu hükümdarı Muizzüddin'e tutsak düşmesiyle Gaznelilerin Pencap egemenliği sona erdi.

Daha çok bir asker devlet niteliğine sahip olan bu Türk devletinin Kuzey Hint egemenliği, tarihte Müslümanlığın yerleşme ve gelişmesine Pencap'ta ortam hazırlamak bakımından önemlidir. Sonraki yıllarda Türkler, bu ortamın rahatlığı içinde Hindistan fethine girişmişlerdir.

Gazneliler çağı, sanat, bilim ve genellikle uygarlık alanında olağanüstü gelişmelerin kaydedildiği parlak bir devirdir. Resmî devlet dili olarak Arapça, saray ve ordu dili olarak da Türkçenin kullanıldığı Gazneliler devletinde, aydın sultanlar kültür hayatıyle çok yakından ilgilenmişler, söz sanatlarının ve mimarlığın gelişmesine ve ülkenin her tarafında eşsiz sanat eserlerinin meydana getirilmesine geniş ölçüde yardımcı olmuşlardır.

Bu devrin karakteristiğini yansıtan sanat tarzı, Hint-İran niteliklerinin, eski Türk sanatı öğeleriyle kaynaşmasından ortaya çıkmıştır. Gazneliler çağı, her bakımdan Türk uygarlık tarihinin ilgi çekici bir evrim dönemidir.

GAZNELİ MAHMUT

(967-1030) Gazneliler devletinin en büyük hükümdarı. Babası Sebük Tegin'dir. Mahmut, Sebük Tegin'in sağlığında Horasan valiliğine getirilmiş, babasının ölümüyle de emirliğini ilân eden küçük kardeşi İsmail'i aradan çıkararak 997'de tahta geçmiştir.

Genç Gazne devleti, Sebük Tegin'in sağlığında henüz Sâmanoğullarının uyruğunda bulunuyordu. Sultan Mahmut, etkisi iyice zayıflayan bu dayanışmanın son ilişkilerini de kopararak bağımsız bir ortamda görevine başladı.

999'da çöküntü dönemini yaşayan Sâmanoğulları, Karahanlılar tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, Gazneliler bu kez yeni sınır komşularıyle savaşarak, Karahanlıların güneye sarkmalarını önlemişler, daha sonra da aralarında anlaşmaya varmışlardı. Ardından Büveyhoğullarını, Afganistan'ı, Bülucistan'ı ve Harzem bölgesine kadar olan bütün toprakları egemenliğine katan Mahmut, daha önce babasının açtığı yoldan, kendisine tarihî kişiliğini kazandıracak olan en önemli seferlerine başladı, Hindistan kapılarına dayandı.

Beraberinde Altıntaş ve Aslan Han adlı iki komutanı olduğu halde ilk Hindistan seferini XI. yüzyılın ilk yarısında düzenledi. 300 fil ile büyük bir askerî kuvvete sahip olan Lahor racası Ceypal'ın ordusunu bozdu. Tutsaklar ve ganimetlerle yurduna döndü. 6 yıl sonra Hint seferinin tekrarladı. Moltan'ı aldı. Kendisine karşı irili ufaklı bütün Hint hükümdarlarının birleşmesinden ortaya çıkan orduyu 1009 yılında darmadağın etti. Kazandığı ganimetin Gazne'ye taşınması aylar sürdü. Kuzey Hindistan, böylece egemenliği altına girmiş oluyordu.

1010, 1011 ve 1018 yıllarında yeniden Hindistan'a girdi. Sonuncusunda Miruk şehrini yağmaladı. Kutsal şehir Mitha'yı aldı. Kanoç'u vergiye bağladı. Hesapsız bir zenginlikle geriye döndü. 1024, 1025 ve 1027 yıllarında seferler tekrarlandı. 1025'te kendisine 12,5 milyon altın veren ünlü Sumenat tapınağını ele geçirdi. Son seferinden dönüşte İran Selçuklularını yendi. Gazne'ye geldikten sonra hastalandı ve öldü.

Türk-İslâm tarihinin en büyük hükümdarlarından olan Gazneli Mahmut bilime, sanata, edebiyata düşkün, bilim adamı ve sanatçıların koruyucusu son derece aydın bir sultan ve yetenekli bir devlet adamıydı. Müslümanlığı Hindistan'a zor kullanarak sokmuş olduğu halde, ölen kocalarıyle birlikte kadınların da diri diri yakılması, ölülerin kutsal sulara atılması gibi ilkel yerli geleneklerin uygulanmasını yasaklamış, ele geçirdiği her ülkede hukuk düzenine dayanan bir yönetim kurmayı başarmıştı. Hint seferlerinden elde ettiği büyük zenginliği Doğu'nun incisi haline getirdiği başkent Gazne'nin gelişimine harcamış, sarayını ünlü şair, edebiyatçı ve bilim adamlarının en ünlü eserlerini verdikleri bir kültür merkezi haline getirmişti. Büyük İranlı şairi Firdevsî, Mahmut'un yanında yetişmiş ve Şehname'sini böyle bir ortamda meydana getirmiştir.

Ulusu için gerçekten büyük işler başarmış olan Gazneli'nin tek ve en önemli hatası olarak Türk diline gereken önemi vermemiş olması gösterilebilir.

GAZYAĞI

(bkz. Yakıtlar.)

GAZ YAKITLAR

(bkz. Yakıtlar.)

Dölütün gelişimi ve rahmin gebeliğin ikinci ayından beşinci ayına kadar geçirdiği değişiklikler: Dölütün beslenmesi şekilde görülebilen göbek bağı ile gerçekleşmektedir.

GEBELİK

Organizmasında gelişine durumunda bir ya da daha çok yumurta taşıyan dişinin, içinde bulunduğu özel durum. Gebelik döllenmeyle başlar, doğumla son bulur.

Normal bir gebelikte döllenme ürünü dölyatağı boşluğunda gelişir. Yumurtanın dölyatağı dışında gelişmesi durumu dış gebelik adını alır. Dış gebelikte döllenen yumurta, yumurtalık kanallarında ya da çok az durumda da olsa, yumurtalık yüzeyinde bulunur. Karın boşluğuna yerleştiği durumlar da olabilir. Dış gebelik genellikle normal süreyi doldurmaz, döllenmeden (insanda) birkaç ay sonra son bulur. Normal gebeliğin de az rastlanan iki değişik durumu vardır: Bunlardan birinde yumurta dölyatağı mukozası içinde değil, dölyatağı boynunda yerleşir; öteki durumda ise dölyatağı içi köşelerinden birine oturur.

Tek bir yumurtanın döllenerek tek bir embriyonun gelişmesi durumunda gebelik basit gebelik adını alır. İkili ya da üçlü gebelik ise, iki ya da daha fazla yumurtanın döllenerek iki ya da daha fazla embriyonun geliştiği durumda olur. İnsanda aynı anda beşten fazla dölüt geliştiği ispatlanmamıştır. İstatistiklere göre, 80 doğumda bir ikiz, 8 000 doğumda bir üçüz, 400 bin doğumda bir dördüz, 40 milyon doğumda bir beşiz olayı meydana gelmektedir.

İnsanda gebelik süresi aşağı yukarı 280 gün (kırk hafta) dür. Genellikle doğum gününü hesaplamak için son manstrüasyonun (aybaşı halinin) ilk günü başlangıç noktası olarak alınır ve o tarih üzerine dokuz ay yedi gün eklenir.

Gebelik her zaman normal süresini doldurarak son bulmaz. İnsanda 180 günden kısa bir süre içinde son bulması durumuna çocuk düşmesi ya da düşüt denir. Deneysel olarak dölütün altı aydan önce dölyatağı dışında hayatını sürdüremeyeceği bilinmektedir. Ancak bu süre çeşitli ülkelerde tartışma konusu olmuş, her ülkenin mevzuatında ayrı ayrı sınıflar kabul edilmiştir. Dölütün 180. gün ile 265. gün arasında dölyatağından atılması durumuna erken doğum adı verilir. Düşüt ananın ya da dölütün koşullarından ötürü kendiliğinden olabildiği gibi ana-dölüt uyuşmazlıkları nedeniyle de meydana gelebilir.

Ananın içsalgı bezlerindeki dengesizlik, bazı üreme organları hastalıkları, dölyatağı biçiminin uygunsuzluğu, yumurtanın yanlış yuvalanması, dölütün mikroplu bir hastalık kapması, ana-dölüt kan gruplarının uyuşmazlığı bu nedenler arasında sayılabilir. Gebeliğin 280 günden fazla sürdüğü de olur. 295 günü geçen gebelikler,gecikmiş doğum olarak adlandırılır.

Gebelik, dişinin bütün organizmasını etkileyen bir durumdur. Gebelik süresince yalnız üreme organında değil, hemen bütün organlarda birtakım değişiklikler meydana gelir: Ağırlığın sürekli olarak artması bu değişikliklerin başında gelir. Su toplamadan ileri gelen bu artış 8-10 kiloyu bulur. Kalp atışının hızlanması (taşikardi), bacaklarda damar genişlemeleri (varis), kabızlık, gövde derisi üzerinde mora kaçan lekeler, karında —varsa— eski ameliyat yerlerinde ve yüzde meydana gelen koyu renk çiller vb. yine bu değişikliklerin arasında sayılabilir. Yerel değişiklikler arasında en önemlileri ise dölyatağı ağırlığının artıp hacminin büyümesi, göğsün değişik bir biçim almasıdır.

Gebelik süresince gebelikle ilgili olmayan hastalıklar meydana çıkabilir. Bundan başka doğrudan doğruya gebeliğe bağlı hastalıklar da vardır. Bu hastalıklar, gebelik toksikozlarından meydana gelir. Kusmalar, aşermeler, çeşitli kaşıntılar hep bunlardan olup gebeliğin başlarında rastlanır; —insanlarda— son üç ayda meydana çıkanlar ise çok daha tehlikelidir: İdrarda albümin çoğalması, bacaklarda ödemler (şişler) meydana gelmesi, tansiyon yükselmesi bunlar arasında sayılabilir.

Tedavi edilmezse, bu gebelik toksikozları hastayı çok ciddî bir belirti olan eklampsi (havale durumuna düşürebilir. Bu durumun bir çeşit sara gibi hastanın zaman zaman bilincini kaybetmesiyle ortaya çıktığı görülür.

Gecesefasının her çiçeği sadece bir gece boyunca açık kalır.

GEBZE

Kocaeli'ne bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 9 269) dır. Asıl Gebze, Ankara-İstanbul asfaltının hemen kuzeyinde kurulmuştur (yükseltisi 128 m.), aşağıdan geçen demiryolu etrafında yeni semtler meydana gelmiştir. Asıl kasabanın ortasında geniş bir cadde bulunur. Dükkânlar, bazı resmî daireler bu cadde üzerindedir. Cadde batıda geniş bir alanda son bulur. Kasabanın bu kesiminde Çoban Mustafa Paşa camii bulunur. Bu cami Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Kasabada bundan başka Gazi ve İlyas Bey camileri vardır.

Kasaba, Gebze demiryolu istasyonuna 4 km. uzaklıktadır.

Kasabanın eski adı Libissa'dır. Bir ara Bitinya krallarının eline geçen Gebze, daha sonra Roma mirası olarak Bizanslılara, Orhan Gazi zamanında da Osmanlı yönetimine geçti.

Gebze ilçesinin yüzölçümü 732 km^2., nüfusu 33 674'tür. Merkez bucağından başka Darıca, Hereke ve Mollafeneri adlı üç bucağı ve 28 köyü vardır. İlk iki bucak toprakları Marmara kıyısında uzanır ve bu kesimden İstanbul-Ankara yolu geçer.

İlçe toprakları tepelik ve kayalıktır. En önemli yükseltisi Gaziler dağıdır. İlçede yazlar kurak ve sıcak, kışlar yayla üzerinde biraz sertçe, kıyı kesimlerinde ise ılıktır. Bu kesimde zeytinlikler ve bağlar geniş yer kaplar. Ayrıca sebzecilik ve meyvecilik de yapılır. Yayla düzlüklerinde ise daha çok tahıl yetiştirilir.

GECESEFASI (Mirabilis jalapa)

İkiçeneklilerden, daha çok bahçelerde yetiştirilen bir süs bitkisi. Çiçekleri akşam üzerine doğru açılıp, sabahları kapandığı için böyle bir adla anılmıştır.

Yüksekliği 60-70 cm. kadar olabilir. Yaz ortalarından sonbahara kadar çiçek verir. Çiçek renkleri çok çeşitli olup, soğuğa dayanıklı bir bitkidir. Yumuşak derin toprağı sever ve bol su ister. Bol miktarda kara renkli, nohut büyüklüğünde tohumlar verir. Kurutulup, ilkbaharda ekilen bu tohumlardan elde edilen fideler, şaşırtma yapıldıktan sonra, mayıs ayında asıl yetiştirilecek toprağa aktarılır. Fidanlar arasındaki uzaklık 40-50 cm. kadar olmalıdır.

Gecesefası, biyolojide soyaçekim deneylerinde kullanılmaktadır.

GEÇKİ

Bir bestede, bir makamdan başka bir makama geçerek yapılan makam değişikliğine «geçki» denir. Bu makam değişikliği, herhangi bir fikri ya da duyguyu ifade edebilmek, güzellik, değişiklik ve çeşitlilik sağlamak gibi amaçlarla yapılır. Bazen kısa süreli olarak yapılır, ardından hemen asıl makama dönülür. Buna «geçici geçki» denir. Bazen de uzun süreli olarak yapılır. Buna «kesin geçki» denir. Türk müziğinde beste, semai ve şarkı gibi biçimlerin miyanlarında, peşrev, sazsemaisi gibi biçimlerin de ikinci, üçüncü vb. hanelerinde çok defa kesin geçkiler yapılmıştır. Bir geçkiye konu olan makamlardan birincisine «eldeki makam», ikincisine ise «gidilen makam» denir. Eldeki makamdan gidilen makama geçmek için, iki makamın dizilerindeki ortak seslerden yararlanılır. Bu seslere yeni görevler verilerek, gidilen makamın dizisi elde edilir. Örneğin rast makamından hüseynî makamına geçilmek isteniyorsa, bu iki makamın dizilerindeki sesler aynı olduğuna göre, seslerin hiç birini değiştirmeden yalnızca görevlerini değiştirmek gerekir. Rast dizisinde, dizinin en önemli sesleri (durak ve güçlü), rast ve neva perdeleridir. Bu perdeler hüseynî dizisinde de vardır; fakat bu dizinin en önemli sesleri değillerdir. Hüseynî dizisinin durak ve güçlüsü dügâh ve hüseynî perdeleridir. Bu iki perde rast dizisinde de vardır; fakat bu dizinin en önemli perdeleri değillerdir. Öyleyse yapılacak şey, bestenin oluşumu sırasında rast ve neva perdelerinin önemini azaltırken, dügâh ve hüseynî perdeleri üzerinde ısrarla durmak ve onların önemini artırmak olmalıdır. Böylece rast makamından hüseynî makamına geçilmiş olur. Eldeki makam ile gidilen makamın dizilerinde ortak olmayan sesler varsa, geçki sırasında bu değişikliklerin de yapılması gerekeceği açıktır. Geçici geçki yapılıyorsa, bestenin asıl makamının gerektirdiği donanım olduğu gibi bırakılır, geçkinin gerektirdiği işaretler nota içerisinde kullanılır. Fakat kesin geçki yapılıyorsa, eserin donanımının gidilen makama göre değiştirilmesi daha doğru olur.

GEDİK AHMET PAŞA

(bkz. Ahmet Paşa, Gedik)

GEDİKPAŞA TİYATROSU

Türk tiyatrosunun gelişmesinde önemli bir rol oynamış olan tiyatro. Soulié adında yabancı bir sirk müdürü tarafından İstanbul'da Gedikpaşa semtinde, temsiller vermek amacıyle yaptırılmıştır. Daha çok bir cambazhane niteliğinde verilecek ilk temsillerin duyurusu, 1861 yazına rastlayan ramazan ayı içinde günlük gazetelerde yayınlanmıştır. Soulié topluluğu, bir yıl sonra 1862 ramazanında faaliyetini sürdürmüş; çarşamba, perşembe, cumartesi geceleri Gedikpaşa'da, diğer geceler Beyoğlu'ndaki yerlerinde temsiller vermiştir. Ohannes Kastaryan'ın 1863 ramazan ayı içinde İtalya'dan getirdiği trup, Gedikpaşa tiyatrosunda pantomin ve müzikli oyuntürünü göstermiştir. 1866 ramazanındaysa, gazetelerde Gedikpaşa tiyatrosu ilânlarının çok kötü verilişiyle ilgili şikâyet mektupları yayınlanmış, bu arada tiyatronun sahibi değişmiş ve sirk şeklindeki ilk kuruluş, yerini 20 aralıkta açılışı yapılan gerçek bir tiyatro binasına bırakmıştır. Binayı kiralayan Ardeli ve ortakları değişik bir çalışma programı uygulamışlar, balettolar, operalar göstermek suretiyle gerçekten halkın ilgisini çekmeyi başarmışlardır.

1867 ocak başlarında, bir topluluktan «Türkçe vodvil, komedya ve olabildiği takdirde ope-

ra sunulacağı», başlangıç olarak da 5 ocak 1867 pazar gecesi deneme niteliğinde Türkçe oyunlar gösterileceği duyurulmuştur. Bu anda Karabet Papazzade'nin Ermeniceden Türkçeye çevirdiği **Sezar Borciya** adlı eserin Asya kumpanyası tarafından 4 nisan 1868 (kurban bayramının ikinci günü) de oynanacağı ilân edilmiştir. Ancak bu tarih bozuk havalı bir güne rastladığından, temsil 16 nisan tarihine ertelenmiştir. Bunlar dışında tiyatronun tarihî gelişimi ve niteliğiyle ilgili yeterli bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak, bir süre sonra Güllü Agop ve daha sonra Manakyan tarafından Osmanlı tiyatrosu adı altında verilecek sürekli temsillere tanık olan Gedikpaşa tiyatrosu, Türk tiyatrosunun çekirdeğidir.

GEDİZ

Kütahya iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 7 486) dır. Gediz ırmağının yukarı çığırında kurulmuştur. Kütahya'ya 90, Uşak'a 66 km. uzaklıktadır, yüksekliği 725 m.'dir.

Gediz eski bir kasabadır (eski adı: Kadoi). Frikyalılar zamanında kurulmuş, daha sonra Lidya kralı Krezüs'ün eline geçmiş, onlardan İranlıların, B. İskender mirası olarak Bergama krallığının, Roma-Bizans egemenliği altına girmiştir. Gediz, Alâettin Keykubat devrinde Anadolu Selçuklularının eline geçti. Bu devletin yıkılışından sonra Germiyanoğullarına, Germiyanoğlu Yakup Beyin ölümü üzerine de Osmanlılara geçti (1428). Tarihî eserlerin en önemlileri Mimar Sinan'ın yaptırdığı Ulucami ile Germiyanoğulları zamanında yaptırılan Kurşunlucami, bir de hamamdır.

Gediz ilçesinin yüzölçümü 1 719 km², nüfusu 58 625'tir. Merkez ve Şaphane bucağı içinde 86 köyü vardır.

İlçe toprakları Gediz vadisinin yukarı çığırını çevreleyen tepelik alandan meydana gelir. En yüksek dağ Murat dağı (2 312 m.) dır. İlçenin batısında ise Şaphane dağı (2 121 m.) yükselir.

İlçenin iklimi, Akdeniz-İç Anadolu iklimleri arasında bir geçit durumundadır. İlçede doğal bitki örtüsü oldukça gürdür. Dağlar meşe ve çam ormanlarıyle kaplıdır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı bağcılık, meyvecilik ve dokumacılıktır. Meşe ormanlarından elde edilen palamut başlıca ürünlerindendir. Tarlalarda en çok tahıl ekilir.

GEDİZ IRMAĞI

Ege denizine dökülen akarsular arasında B. Menderes'ten sonra en büyük olanı (uzunluğu 350 km.).

Gediz ırmağı, Murat ve Şaphane dağlarından gelen birçok kollarla büyür, Salihli kuzeyinde Demirköprü barajında büyük bir göl halinde toplandıktan sonra Adala'da kendi adını taşıyan ovada Alaşehir suyunu alır. Ovada taşkın sular kanallarla Marmara gölüne gönderilir. Salihli'den sonra Lidya başkenti Sart şehri kalıntıları önünden geçerek Manisa ovasına gider. Burada Akhisar ve Nif çaylarını aldıktan sonra Menemen boğazından geçerek ovaya girer ve Foça'nın güneyinde İzmir körfezine dökülür.

Gediz ırmağı önceleri daha güneyde, İzmir körfezinin çok sığ bir kesimine ulaşıyordu. Körfezi doldurma ve limanın önünü kapatma tehlikesi belirdiğinden, 1886'da açılan bir kanalla, yatağı değiştirilerek, yukarıda sözü geçen noktada denize dökülmesi sağlandı. Gediz ırmağının suları yazın azalır; kışın yağmurlar nedeniyle kabarır, çok zaman taşkınlara sebep olur.

GEIGER, HANS

(1882-1945) Alman fizikçisi. 1906'dan 1912'ye kadar İngiltere'de Lord Rutherford'un laboratuvarında çalıştı. Bu çalışmalarında Marsden'le birlikte ince bir metal levha üzerine yollanmış α taneciklerinin sapmalarını inceledi (1911). Bu olay Rutherford'un atom modelinin deneysel dayanağını teşkil eder. Bundan sonra Geiger, Kiel ve Münich üniversitelerinde profesörlük yaptı ve 1929'da Tübingen'deki Fizik Enstitüsü direktörlüğüne atandı. Radyoaktif olayların ve özellikle α taneciklerinin incelenmesine kendini veren Geiger α ve β taneciklerini saymak için «Geiger sayacı» denilen bir alet tasarlayıp geliştirmiştir. Bu aletin çekirdekfiziğinin ilerlemesine katkısı çok büyük olmuştur.

GEKO

Kertenkelelerin Geckonidae familyasındandır. Bütün sıcak ülkelerde, özellikle Hindistan ve Avustralya'da yaşarlar. Uzunlukları 20-35 cm. kadardır. Uçları genişlemiş ve bir vantuzla bezenmiş parmakları hayvanın kolayca yürüyebilmesini sağlar. Pullarla kaplı olan karnın aksine sırtı yumuşaktır. Gözkapakları gözleri bir saat camı gibi kapar. Dil kalın ve etlidir ve arka kısımda ağız tabanına yapışıktır. Böcekle beslenirler; gece avlanırlar.

Akdeniz bölgesindeki en yaygın tür duvar gekosudur (Tarentola mauritanica). Sıcak saatlarda kayalar üzerinde ve evlerin tavanlarında görülür.

Güney-doğu Asya'da yaşayan tokay (Gekko gekko) cengellerde böcekler, sıçanlar, kuş ve yılan yavrularıyle beslenir. Diğer bir tür ise bir paraşüt gibi açılan deri kıvrımları sayesinde uçabilen uçar geko (Ptyehozoon homalocephalum) dur.

Madagaskarlı yassı kuyruklu geko (Uroplatus fimbriatus) yaşadığı ağaç kabuğuna göre rengini değiştirebilir. Düşmanlarını korkutmak için ağzını ardına kadar açarak üzerlerine yürüyen bu hayvan Madagaskar folklorunda önemli bir yer tutar.

GELECEKÇİLİK

XX. yüzyılın başlarında çeşitli ülkelerde, çeşitli alanlarda görülen bir sanat akımı.

Birçok dillerde fütürizm (Latince futurus = gelecek, olacak) diye adlandırılan bu akımın Paris'te çıkan Figaro gazetesinin yayınladığı (20 şubat 1909) bir bildiriyle başladığı kabul edilmektedir. İtalyan Tommaso Marinetti'nin imzasını taşıyan bu bildiride çeşitli fikirlerin yer aldığı görülmektedir. Bunlar arasında dekadantizm akımının fikirleriyle, endüstrileşen uygarlığın gelişmesi sonucu ortaya çıkmış teknikçi akımın fikirleri, Nietzsche'nin düşünceleriyle yeni pozitivist düşünce, gelenekçi eğilimlerle anarşist halkçılık gibi zıt görüş ve düşünceler yer almıştır. Bu görüş ve düşüncelerin, ana çizgileriyle, bildirinin yayımlandığı yıllarda, bazı ressam çevrelerinde zaten olgunlaşmış durumda olduğu bilinmektedir. Bunları benimseyen sanatçılar, «izlenimciler» tarafından getirilmiş olan köklü yeniliğin bilincine varmışlar; fakat doğanın güzel yönleri yerine, «endüstri çağımızın ürünü» nü ortaya koymayı amaç edinmişlerdir. Bu ressamların çoğu İtalyandır. Zaten gelecekçilik daha çok bir İtalyan sanat akımı olarak kabul edilmektedir. 1910 yılında «Gelecekçi Ressamların Bildirisi» yayımlanmış, bunu aynı yıl yayımlanan «Resim Tekniği Bildirisi» izlemiştir.

1910 yılında İtalya'nın çeşitli şehirlerinin sanat çevrelerinde bu akım birden güçlenmiştir. Öncüleri, özellikle geçmişin «yobaz, bilinçsiz ve şekilci» olmakla suçladıkları dinsel davranışları karşısına «bilimin başarılı ilerleyişi» ni çıkarmak istemişlerdir. Resimde «divizyonist» denen bölmeci bir kaynaktan gelen renk bütünlemeleri, şiirde «serbest nazım» denen ölçü ve kafiye dışı mısra, müzikte «polifoni» denen çok seslilik, gelecekçiliğin ana çizgileridir. Akımın geniş topluluklara tanıtılması ise bir dizi sergiyle olmuştur. İlk sergilerde henüz birtakım geçiş dönemi tabloları, deskriptif, yani doğayı olduğu gibi tanımlayan türde sayılabilecek tablolar yer almıştır. Bunlar özellikle Boccioni ve Ca'Pesaro'nun eserleridir. 1912 yılında Paris'te açılmış bir sergiyle başladığı kabul edilen ikinci dönemdeyse akımın gerçek temsilcileri, kübist birkaç tabloyla birlikte yer almıştır. İtalya dışında, Fransa'dan başka Rusya, Amerika ve daha birçok ülkede gelecekçiliğin aynı anda kendini tanıttığı görülmüştür.

1912 yılında Gelecekçi Heykel Sanatının Teknik Bildirisi adlı bir bildiri yayımlayan Boccioni'nin öncülüğüyle akım heykel alanına da kaymıştır. Aynı yıl sanatçının savunduğu görüş ve eğilimlere uygun olarak hazırladığı heykeller Paris'te «Sonbahar Salonu» nda sergilenmiştir.

Hemen bütün Avrupa'da kendilerine uygun bir ortam yarattıktan sonra gelecekçiler tekrar, çıktıkları çevreye, İtalya'ya dönmüşlerdir. Ancak bir süre Roma ve Floransa'da çalışmalarını sürdüren grup, Carra'nın «Giotto Konusunda Sohbet» i ve Boccioni'nin Cézanne usulüne dönme eğilimi gösteren son tablosuyle sarsılmaya başlamış, I. Dünya Savaşının çıkışıyle de çalışmalarının en verimli dönemini kapamıştır. 1916'da Boccioni'nin ölmesi üzerine, gruptan bazı kimseler Marinetti'nin çevresinde toplanmışlarsa da, o dönemdeki birçok sanat hareketi gibi bu akım da faşist politikanın olumsuz etkisinden kurtulamamıştır.

Edebiyat: Gelecekçilik akımı edebiyat alanında eylemin önde geldiği, duyuların ve fiziksel nesnelerin örtülmeden anlatıldığı eserlerle kendini göstermiştir. Gelecekçi edebi-

Gelecekçilik. Gino Severini'nin «Tabarin Balosundaki Balerin» (1913) adlı tablosu. Severini gelecekçilikten başka kübizmin de etkisinde kalmıştır.

yatta hayatın tek anlatış yolu sadece hareket olmuştur. Bazı gelecekçi yazarların dekadantizm akımının lirik elemanlarını edebiyat alanına kaydırdıkları, ancak bunu yaparken bu elemanları sistemli bir yolla daha dışa dönük ve daha yalın bir duruma getirdikleri görülmüştür. Dilde Marinetti arka arkaya yayımladığı bildirilerle düşüncenin bulunması ile anlatılışı arasında geçen çeşitli sentaks yollarını ortadan kaldırma, sentetik bir dile doğru gitme gerektiği görüşünü savunmuştur. Genel çizgileriyle incelendiğinde gelecekçi edebiyatın verimsiz olduğu görülür. Bu edebiyat daha çok, çağın Fransız ve İtalyan kültürünün bir tanıtma, bir propaganda çabası olmaktan öteye gidememiştir. Gelecekçi şiir de, yine yeni bir şiir anlayışı getirmekten çok, XX. yüzyıl başları kültürünü, bu kültürün birtakım sıkıntılar, tasalarla özetlenebilecek genel niteliklerini tanıtmakla yetinmiştir.

Gelecekçi edebiyatın asıl önemi Avrupa'da o yıllarda görülen ve daha sürekli olan birtakım akımlara başlangıçta etkide bulunmasıdır. Örneğin ünlü Fransız şairi Apollinaire'in bile bir ara Marinetti gurubuna yaklaştığı bilinmektedir. Rusya'da gelecekçi akım büyük çapta tutunmuş ve ulusal niteliklerle de karışarak, İtalyan ve Fransız gelecekçiliğinden ayrı bir doğrultuda gelişmiştir. Mayakovski gibi çok güçlü şairlerin bile katıldığı Rus gelecekçiliği kendi içinde birkaç kola bölünmüş, bunlardan kübizme yaklaşan bir grup, ülkenin Puşkin, Dostoyevski, Tolstoy gibi en ünlü yazarlarının geleneğini bile söküp atmak istemiştir. Mayakovski'nin başında bulunduğu bu «kübofütürist» gruba sonraları Nikolay Aseev ve Boris Pasternak'da girmiştir.

Tiyatro: Resim ve edebiyattaki gibi tiyatroda da gelecekçilik bir geleneklerden ve geçmişten kopma hareketi olarak kendini göstermiş ve yüzyılın başlarındaki öncü tiyatro akımlarının yolunu açmıştır.

Gösteri sanatlarının her türü için, müzikli oyun, tiyatro, sinema vb. için her dalın ilgili sanatçıları bildiriler yayımlayarak bunlarda görüş ve eğilimlerini açıklamışlardır.

Tiyatroda ise bu akım «sentetik, belirli bir tekniği olmayan, hareketli, özerk, mantık dışı ve gerçek dışı» bir gösteri türüne yönelmiş, yaratıcı gücün kaynağının «bilinçaltında, belirsiz birtakım güçlerde, salt soyutlamada, salt kafa çalışmasında ya da salt düşte» olması gerektiği düşüncesini savunmuştur. Gelecekçi ilkelere göre yazılan ve düzenlenen tiyatro oyunları hep çok kısa süren, az konuşmalı ya da hiç konuşmasız, hemen hemen hiç dekorsuz gösteriler olmuştur. Ancak bu çok yalın ilk gösterilerden sonra, özellikle I. Dünya Savaşını izleyen yıllarda, gelecekçi tiyatronun İtalya dışında da az çok başarı kazanmasıyle, dekorlu sahneler hazırlanmasına gidilmiştir. Hatta gelecekçi tiyatro dekorunun sonraki bazı ressam ve rejisörleri, özellikle Rus ve Alman sahneye koyucuları etkilediği görülmüştür.

Müzik: 1913 yılında yayımlanan bir manifestoyle müzikte gelecekçilik hareketi başlamış oldu. Manifestonun yazarı, tanınmış gelecekçi ressamlarından Luigi Russolo olmakla birlikte, iki müzikbilirin, Balilla Pratella ile Antonio Russolo'nun harekete katıldıklarını belirtiyordu.

Manifestonun ana çizgileri şöyle özetlenebilir: 1) Gürültü-ses kavramına doğru yakınlaşılması ve bunun, makineleşmeye paralel olarak yapılması; 2) Gürültülerin uyumsal olarak bir düzene konması; 3) Gürültü dörütünün basit ve taklitçi davranışla uygulanmasından kaçınılması.

II. Dünya Savaşından sonra müziğin ulaştığı aşamalar açısından, hele elektronik müziğin amaçları bakımından, 1910'larda gelecekçi müzikçilerin öne sürdükleri görüşler, geleceği önceden görme açısından, büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte bu hareket, o günlerden bu yana geçen yarım yüzyıla yakın süre boyunca müziğin ilerleyişini yöneltmediği gibi, II. Dünya Savaşından sonra gelişen deneysel müzik uğraşılarına da etken olamamıştır. Gelecekçi bestecilerin, kuramlarının ve görüşlerinin kalıcı değer taşıyan bestecileri desteklememiş olmaları, bu etkisizliğin en büyük nedeni olarak gösterilebilir. Gelecekçi ilkelerin etkisiyle bestelenen birçok eser, Antheil'in **Uçak Sanatı** ve **Ballet Mécanique,** Honegger'in **Pacific 231,** Mossolov'un **Demir Dökmehanesi** vb. gerçek gelecekçi eserler sayılamazlar. Öte yandan, Luigi Russolo'nun icat ettiği **intonarumori** adlı gürültü gereçleri ve orkestra için yazdığı **Corale e Serenata** adlı eserin 1921 yılında doldurulmuş bir plağı (gelecekçi müzikten kalmış tek sesli belge) gelecekçi ilkelerin ve kuramların o günlerde yeterli bir

olgunluğa varmamış bulunduğunu ortaya koymaktadır. Müzikte gelecekçiliğin temeli olan düşünüşlerin, görüşlerin ve ilkelerin «yeniden keşfedilmesi» gerekmekteydi. Netekim 1948'den sonra, ses dünyasının bütün çeşitliliği ve bütün boyutlarıyle araştırılmasına yönelen elektronik müzik bestecileri, gelecekçilerin ülkülerini, önem taşıyan eserlerle gerçekleştirmeye başlamışlardır.

GELENDOST

Isparta ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 845) olup, Doğanoğlu çayı vadisini çevreleyen sırtların kuzeye bakan bir kesiminde kurulmuştur. Isparta-Yalvaç ve Şarkikaraağaç şosesine 2 km.'lik bir ara yolla bağlanır, il merkezine uzaklığı 80 km.'dir. Biraz sapa olduğundan fazla gelişememiştir.

Gelendost ilçesinin yüzölçümü 642 km², nüfusu 17 078'dir. Köy sayısı 13'tür.

İlçe toprakları, Eğridir gölünün doğusunda Anamas dağından göle doğru alçalan alanı kaplar. Bu çukur alanın kuzeyinde Çirişlidağ (1 889 m.) yükselir.

İlçede iklim oldukça sert ve kurudur. Ovalık alanlar bozkır görünüşündedir. Ovayı kuşatan dağlar ise ormanlıktır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarım ürünleridir. Başta tahıl gelir. Endüstri bitkilerinden pamuk da yetiştirilir. Bağcılık ve meyvecilik de gelişmiştir.

GELGİT

Deniz düzeyinin dönemsel yükseliş ve alçalışına verilen ad. Denizin Ay ve Güneş'in çekimleri etkisinde kalarak yükselmesi durumuna kabarma ya da gelim, çekimin etkisinden sıyrılarak düzeyinin inmesi durumuna alçalma ya da gidim adı verilir. Ay ve Güneş'in Yer üzerinde birer çekme etkisi vardır. Ay'ın Yer çevresindeki, Yer'in de Güneş çevresindeki hareketleri, bu çekme etkilerinin hep aynı kalmayıp dönemsel olarak azalıp çoğalması sonucunu doğurur. Çekimin artışı, karada fark edilmezse de, denizlerde gelgit hareketi denen bu olayı meydana getirir. Ay'ın aynı boylam üzerine üst üste iki gelişi arasında geçen 24 saat 50 dakikalık süre içinde iki defa kabarma, iki defa da alçalma olur. Güneş, Ay'dan çok daha büyük hacimde olmasına rağmen, Yer'e olan uzaklığı nedeniyle Ay'ın çekiminin üçte biri kadar bir çekim etkisi gösterir. Ay ve Güneş'in aynı boylam üzerinde olmaları durumunda, yani yeni ay ve dolunay günlerinde kabarma en yüksek noktasındadır. İlk dördün ve Son dördün günlerindeyse, Ay ve Güneş'in çekme doğrultularının birbirine dik olması ve bunun sonucunda birbirlerinin etkilerini azaltmaları nedeniyle, kabarma en düşük noktasındadır. Kabarmanın yalnız Ay zenit noktasındayken, yani bulunduğumuz noktanın tam tepesindeyken değil, bulunduğumuz noktanın tabankarşıtında (Yer'in bulunduğumuz noktadan geçen çapının öteki ucu) iken de çok yüksek olması Newton teorisiyle şöyle açıklanmaktadır: Ay'ın çekimi Yer'i etkilerken, yerçekimi dediğimiz gücü azaltmakta ve kendisiyle aynı boylam üzerinde olan ve bulunduğumuz noktanın taban karşıtı olan noktadaki suların yerçekimine uymasına engel olmaktadır. Yerçekimi etkisinden çıkan sular ise kabarmaktadır.

Yer üzerinde karalar ve denizler düzensiz bir biçimde dağılmış olduğundan gelgit hareketi de düzensizdir. Gelgit hareketi iki büyük dalga yaratır. Bütünü ile bunları görmemiz olanaksızdır. Bu dalgalar, Ay'ın hareketine göre, tabanın karşıtı noktalarda birbirini kovalar. Yollarına çıkan engellerle (karalar, sualtı tümsekleri), kendi hacimlerinin hareketsizliği vb. ile bu dalgaların sırtları, herhangi bir noktada, Ay'ın o noktadan geçişinde az çok bir gecikmeyle görünmektedir.

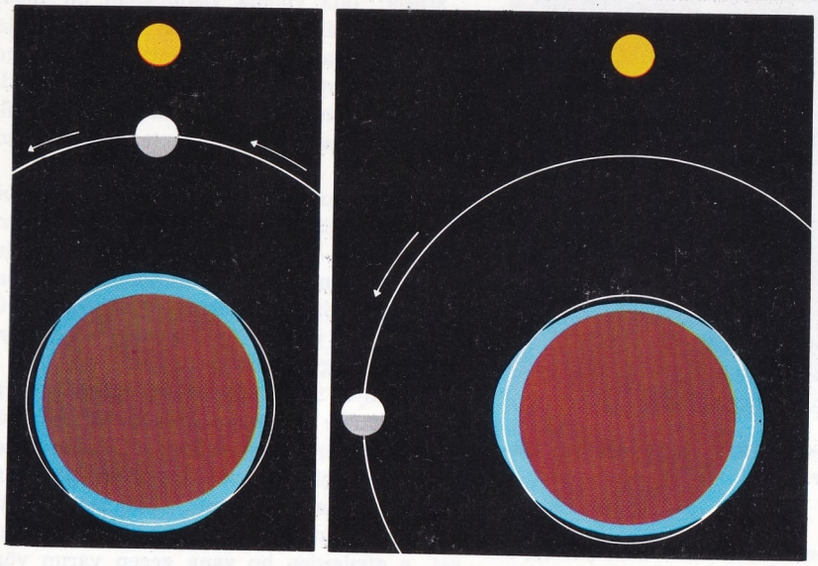

GELGİT

Solda: Astronomik gelgit kuramı. Güneş, Ay ve Yer'in aynı çizgi üzerinde olması durumunda, Güneşle Ay su kütlesini aynı doğrultuda çektiklerinden, yani Güneşle Ayın çekim kuvvetleri birbirine eklendiğinden, kabarma en yüksek düzeye varır; dördünlerde ise su en alçak düzeydedir. Sağda: Bir gelgitölçerin (mareometre) şeması: Çakıl ve kum tabakaları, dalga hareketinin meydana getirdiği kısa salınmaları yoketmek için kullanılmaktadır. Aşağıda solda: Basınçlı bir gelgitölçer şeması; sağda, yeryüzünde gelgit türlerinin dağılışını ve yüksekliklerini gösteren gelgit haritası.

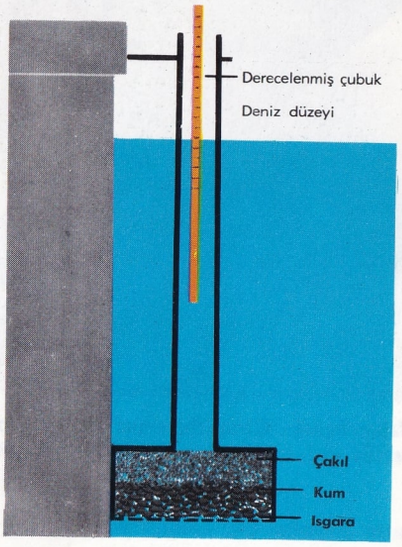

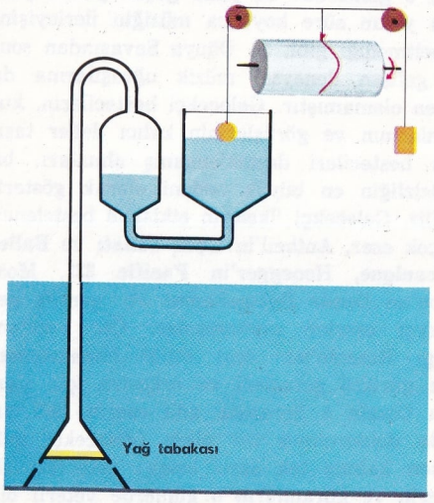

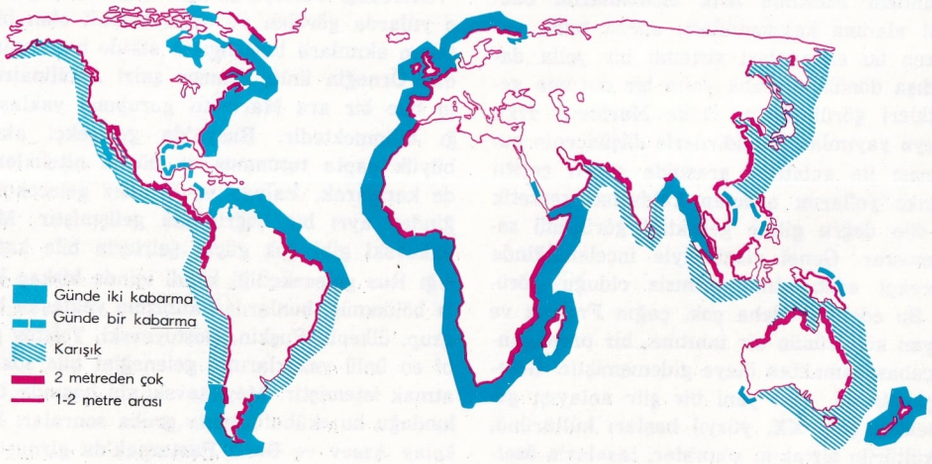

Başka bir deyimle Ay'ın geçişi anında kabarma başlamamaktadır. Bu gecikmeye liman gecikmesi adı verilir. Bazı özel deniz haritalarında bir kıyının bütün liman gecikmesi noktaları birleştirilmiş olarak gösterilir. Bu çizgilere izokotidial adı verilir. İzokotidialerin gemicilikte taşıdığı önem büyüktür. Açıkdenizde ve çevresi kapalı denizlerde gelgit az görülür. Okyanusların kıyılarında ve özellikle küçük koylarda ise çok belirlidir. Akdeniz'de gelgit kabarmasının 60 cm., açıkdenizde 1 m. olmasına karşı, Bretanya kıyılarında 14 m., İngiltere'nin bazı kıyılarında 16 m., Patagonya (Güney Amerika) kıyılarında 18 m. olur. Bilinen en yüksek kabarma 20 m. ile Fundy Koyunda (Doğu Kanada) dır.

Meteorolojik olayların da gelgit üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. Basınç değişiklikleri ve sürekli rüzgârlar kabarmayı artırıp, alçalmayı azaltabilirler. Çevresi kapalı olan denizlere açılan boğazlarda genellikle şiddetli akıntılar, tehlikeli girdaplar olur. Messina boğazında Scilla ve Caribdi su çevrintileri buna bir örnektir. Panama kanalı gibi okyanuslararası kanalların dümdüz yapılmamalarının nedeni budur. Dümdüz boru gibi yapılırlarsa şiddetli su iniş-çıkışları olacağından, bunu önlemek için kapaklı olarak yapılırlar. Orta Amerika'nın ya da Doğu Çin'in bazı ırmak ağızlarında (Amazon ırmağı ve Yangçe Kiang gibi) maskaret ya da su duvarı denen bir olay meydana gelir. Kabaran su ırmağın ağzından içeri doğru girer; ancak bu giriş kıyıdaki su yükselmesi hızından az bir hızla olduğundan ırmağın ağzında sudan bir duvarın yükseldiği görülür. Bu duvar bazen 8 m.'ye varır.

Uzun zaman gelgitten enerji elde edilmesine çalışılmıştır. Özellikle gelgitin pek fazla olduğu yerlerde sıkıştırılmış havayı saklayıp sonradan kullanma sisteminden yararlanılmak istenmiş, X. ve XIV. yüzyıllar arasında Venedik'teki denizkulaklarında gelgit değirmenleri işletilmiştir. Ancak, bu girişimlerin bir kısmı pahalı bulunmuş, bir kısmı da ilerleyen teknik karşısında modası geçmiş duruma düşmüştür. Gelgitten en iyi yararlanma —Fransa'da Saint-Malo'da yapıldığı gibi— türbinler işletmektir.

Gelgitleri ölçmekte maregraf denen araçlar kullanılır. Bunların çoğu basınç esasına göre işler. Deniz dibine yerleştirilen maregraflar, üzerlerine düşen basınçtan su düzeyinin ne kadar yükseldiğini gösterirler.

GELİBOLU

Çanakkale iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 12 945). Çanakkale boğazının Marmara denizine açıldığı yerde, Avrupa yakasında kurulmuş bir liman şehridir.

Gelibolu denizyoluyle İstanbul ve öbür merkezlere, düzgün karayollarıyle Trakya'nın diğer merkezlerine (Keşan - Eceabat yolu) bağlıdır. Bu durum Gelibolu'da canlılık yaratır.

Şehirde birkaç balık konserve fabrikası ve şarap yapımevleri vardır. Ayrıca meyve ve sebze konserveciliği de gelişmiştir.

Gelibolu limanından bir görünüş. Gelibolu, doğu ve batı yönleri denizle kuşatılmış bir yarımadada yer alır.

Eski bir şehir olan Gelibolu'nun adı Gallipolis'ten türemiştir. Gelibolu ve çevresi önceleri Makedonya krallığına bağlıydı. M. Ö. II. yüzyılda Bergama krallığına, daha sonra da Roma imparatorluğu topraklarına katıldı ve IV. yüzyıl sonunda Doğu Roma imparatorluğu yönetimine girdi.

İşte bu tarihten sonra Gelibolu Bizans'ın önemli şehirleri arasında yer aldı. Aydınoğlu Umur Bey ve Bergama emiri Yahşi Bey Gelibolu'ya saldırdılar. Gelibolu en sonunda Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Şah komutasındaki Osmanlı orduları tarafından ele geçirildi (1356).

Gelibolu ilçesinin yüzölçümü 806 km^2., nüfusu 35 431'dir. Merkez bucağından başka Bolayır ve Kadıköy (Evreşe) adlı iki bucağı ve 28 köyü vardır.

İlçe toprakları Gelibolu yarımadasının kuzey yarısındadır. Yarımadanın Çanakkale boğazı üzerindeki kıyısı az girintili çıkıntılıdır. Yarımada boğaz üzerinde dik olarak yükselir, bu yükselme Saroz körfezine doğru artar.

İlçe topraklarında Akdeniz iklimi hüküm sürer. İlçede küçük koruluklar ve çalılıklar dışında ağaçsı bitki topluluğu yoktur.

Yaz mevsiminde suları kuruyan küçük dereler ve sel yatakları bulunur.

İlçenin başlıca gelir kaynağı tarımdır. Ekim daha çok yayla düzlüklerinde ve kıyı ovalarında yapılır. Vadi tabanlarında da sebze tarımı yapılır. Bağcılık da çok gelişmiştir. İlçenin diğer bir gelir kaynağı da balıkçılıktır.

GELİNCİK (Papaver rhoeas)

Gelincikgillerden, ilkbaharda yol kenarları, tarlalar ve kırlarda kendi kendine yetişen, ince bir sap üstünde iri çiçekli bir bitki. Kurak toprakları sever. Ekin ve bakla tarlalarında çok yetişir. Tohumları kuşyemi olarak ve pastacılıkta kullanıldığı gibi, uyku getirici ve sinirleri yatıştırıcı özelliklerinden dolayı eski hekimlerce ilâç yapımında da kullanılmıştır. Çiçeklerinden şurup ve reçel yapılabilir. Ayrıca çiçeğin ortasındaki küçük kara renkli kısım kurutulup limontuzuna yatırıldıktan sonra şekerli suda kaynatılarak göğüs yumuşatıcı bir ev ilâcı elde edilir.

GELİNCİK (Mustela nivalis)

Etobur memelilerden **Mustela** cinsine mensup hayvanlara verilen ad.

Vücutları genellikle ince uzun, bacakları kısa ve kuyrukları uzun ve çok tüylü olur. Etle beslenirler; fare, kuş, tavşan, kümes hayvanları, yumurta vb. gibi şeyler yerler. Avlarını tespit etmede genellikle çok kuvvetli olan koku duygularından yararlanırlar. Çok kurnaz olarak tanınan bu hayvanlar Avrupa, Kuzey ve Orta Asya ve Kuzey Amerika'nın bazı bölgelerinde yaygındır. Soğuk bölgelerde yaşayan gelincik türlerinin kürkleri kışın beyaz olur ve hayvan **kakım** adını alır.

İngiltere'de yaşayan bir gelincik türü, kendisi çok küçük olmakla beraber, bir tavşanı kolaylıkla öldürebilir. Bunun için önce sıçrayıp zıplayarak tavşanı şaşırtır, avına gittikçe daha çok yaklaşarak sonunda bir ok gibi fırlar ve hayvanı yakalayarak öldürür.

Gelincikler yuvalarını dere ve ırmak kıyılarında oyuklar içinde yaparlar. Bunun için bazen terkedilmiş tavşan yuvalarını da kullanırlar. Gelincikler yılda iki kez doğurur ve yavrularını yuvalarının ot ve yapraklarla döşedikleri bölümünde büyütürler.

GEMEREK

Sıvas iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 660). Kızılırmak'ın küçük bir kolunu çeviren ufak bir ovanın batısında kurulmuştur.

Yükseltisi 1 250 m., 1 km.'lik bir ara yolla Sıvas-Kayseri şosesine bağlıdır, il merkezine uzaklığı 135 km.'dir. Ayrıca Sıvas-Kayseri demiryolu üzerinde bir istasyonu vardır. Kasaba, son yıllarda yapılan göçmen evleriyle biraz daha büyümüştür.

Gemerek ilçesinin yüzölçümü 1 153 km², nüfusu 35 412'dir. Köy sayısı 37'dir. Uzunyaylanın batısından itibaren alçalan, Karababa dağı ve Akdağ'a doğru yeniden yükselen alanlar Gemerek ilçe sınırları içinde kalır. İklim serttir, kışlar soğuk geçer. İlçe orman bakımından fakirdir.

İlçe halkının geçim kaynağını tahıl üretimi teşkil eder. Bağcılık ve sebzecilik de yapılır. Hayvancılığa da önem verilir. Yetiştirilen hayvanlar Kayseri pastırma yapımevlerine gönderilir. Ayrıca, İstanbul ve Ankara için de kasaplık koyun ve sığır beslenir. Bazı linyit yatakları da bulunur.

GEMİ

Deniz, göl ya da akarsu üzerinde yol alan büyük taşıt. Genellikle gündelik dilde gemi sözü yerine vapur sözü kullanılır ve gemi bir teknik söz sayılır. Amaçları insan ya da yük taşıma ya da savaşma olan gemiler rüzgâr, buhar, akaryakıt güçlerinden biriyle çalışırlar. Son yıllarda atom enerjisiyle çalışan gemilerin yapılmasına da başlanmıştır.

Geçmişte Gemi: İlk geminin ne zaman yapıldığı saptanamamıştır. Ancak daha M.Ö. 3000 yılında Girit uygarlığında klasik gemi tezgâhları bulunduğu, bunlarda ince yuvarlak sopalardan ahşap gemiler yapıldığı, bu gemilerin kürekle işlediği, yardımcı olarak yelkenden yararlanıldığı bilinmektedir. Hemen hemen aynı çağda Mısırlılar, Fenikelileri örnek alarak Nil üzerinde kullandıkları kayıkları yavaş yavaş denizde işleyebilir gemiler biçimine koymaya başlamışlardır. Fenikelilerin ise M.Ö. 3000-1000 yılları arasında denizcilik alanında yoğun çalışmaları olduğu, Yunanlılarla Romalıların, gemicilik tekniğini onlardan öğrendikleri bilinmektedir. Yunan-Roma uygarlıklarında savaş gemisi ile ticaret gemisi ayrı yapı göstermişlerdir. Savaş gemisi bir ya da birkaç dizi kürekle, ticaret gemisiyse yelkenle, genellikle iki adet kare biçimi yelkenle işleyen tekneler olmuştur. Bir başka ayrılık da savaş gemisi teknesinin ticaret gemisi teknesinden daha ince uzun oluşudur. Romalıların gemi yapımı tekniği, İmparatorluğun yıkılışından sonra, Bizanslılarca uygulanmıştır. Bizanslıların en çok kullandıkları gemi tipi iki ya da üç direkli yelkenli gemi tipi olmuştur. Bu tip, bir önceki dönemin şişkin gövdeli tipinden çok değişik değildir. Araplarla sürekli ilişkide bulunmak bu gemi tiplerinin az çok değişmesinde etken olmuş, sonraları Latin tipi adını alacak olan üçgen biçimi yelken bu dönemde Araplardan alınmıştır; ayrıca daha hızlı giden ve daha hafif olan gemiler yapmakta da Arap tekniğinden yararlanılmıştır. Aynı yüzyıllarda Kuzey Avrupa'da bir İskandinav boyu olan Vikingler **drakar** ve **snekar** adı verilen kürekli gemiler kullanmışlardır.

Deniz ticareti açısından çok zengin geçmiş olan Haçlı Seferleri döneminde gemi yapımı tekniği gelişmesini sürdürmüştür. Bu dönemde savaş gemilerinden kadırga, ticaret gemilerinden de kalyon ortaya çıkmıştır. Daha sonraları yalnız Atlas okyanusu kıyılarında ticaret amacıyle kullanılan iki ya da daha fazla güverteli, üç-dört direkli özel bir tekne tipinin yaygın ölçüde kullanıldığı görülmüştür. Bundan epeyce küçük; fakat dayanıklılık bakımından çok daha üstün bir tür, karavela, Cristoforo Colombo'nun yolculuklarıyle büyük ün kazanmış bir gemi olmuştur. XVI. yüzyılda dünyanın çevresi deniz yoluyle dolaşıldıktan sonra, özellikle okyanuslarda, gidiş geliş çoğalmış, sıklaşmış, bunun sonucu olarak daha uzun süre su üzerinde kalabilecek, okyanus fırtınalarına dayanabilecek tekneler yapılması zorunu ortaya çıkmıştır. Bütün bu değişiklikler sonucu XVII. yüzyılda savaş gemileriyle ticaret gemileri kesinlikle biribirinden ayrılmıştır. Her ikisi de dörtköşe yelken taşıyan üç direğe sahip olmakla beraber ticaret gemisinin savaş gemisinden daha kısa ve geniş, teknesinin daha hafif ve güverte sayısının —savaş gemisindeki üç-dört güverteye karşı— iki olmasıyle biribirlerinden ayrılırlardı. Bu iki ana tipin yanıbaşında, her iki gruptan da, ikinci derecede tipler yapılmıştır. Savaş gemileri arasında iki güverteli firkateyn, tek güverteli korvet, ticaret gemileri arasında brik ve goelet denen çift direkli ufak bir tekne bu ikinci derece tiplerden en çok yaygın olanlardır. Yelkenli gemilerin en son tipi XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve kısa bir süre buharlı gemiyle yarışan **klipper** (dar yelkenli) olmuştur.

XIX. yüzyılda işletici güç olarak buhardan, yapı gereci olarak da demirden yararlanılmıştır. Bu iki yenilik hem savaş gemisi, hem ticaret gemisi endüstrisine büyük değişiklikler getirmiştir. Düzenli sefer yapan ilk buharlı gemi, Amerikalı Fulton'un Hudson ırmağı üzerinde 1807 yılında işletmeye başladığı çift çarklı ve ahşap Clermont adlı küçük tekne olmuştur. 1819 yılında Napoli donanmasından Ferdinando I.'in, Akdeniz'de düzenli sefere çıkan ilk buharlı gemi olduğu bilinmektedir. Aynı yıl, yelkenli bir tekne olup yardımcı çarkları bulunan ABD bandıralı Savannah, New York'tan kalkarak İngiltere'de Liverpool limanına varmıştır. 1821'de İngiltere'de Aaron Manby adlı ilk demir tekne yapılmıştır. Aşağı yukarı yirmi yıl sonra, 1843'te ilk demir transatlantik sefere konmuştur. Great Britain adını taşıyan bu ilk İngiliz transatlantiği 3 000 tonluk, pervaneli ve 10 mil hızında (1 mil hız = saatta 1 852 m. hız) gidebilen bir gemidir. 1858 yılında yine İngiltere'de XIX. yüzyılın en büyük transatlantiği, 27 bin tonluk, 211 metre uzunluğunda 8 000 beygir gücünde iki çark ve bir pervaneyi işleten üç motora sahip, 14 mil hızla gidebilen, 4 000 yolcu taşıyabilen Great Eastern yapılmıştır. Gelişmeler durmamış, XIX. yüzyıl boyunca gemi tipleri geliştirilmiştir. 1860-1870 yılları arasında yapılan gemilerin çoğu hem buhar gücü, hem de rüzgârla işleyen türde tekneler olmuştur. Ancak 1870'ten sonradır ki, buharla işleyen motorlar büyük güvenle kullanılabilme niteliği kazanmışlardır. Bu tarihten sonra böyle iki ayrı güçle işleyen gemi yapılmamış, ancak gittikçe daha az sayıda da olsa yelkenli yapımı sürüp gitmiştir.

Ticaret donanmalarında gemi sayısı çok artmış, yük ve yolcu gemileri arasındaki ayırım çok kesinleşmiştir. Yük gemilerinin, yani şileplerin de, bir kısmı belirli limanlar arasında işleyen, bir kısmı da zaman zaman bir ya da birkaç parti mal için kiralanan tipte gemiler olmak üzere ikiye ayrılmasına başlanmıştır. Bunlardan birincilerine liner (laynır), ikincilerine de tramp (tremp) adı verilir. XX. yüzyılda buharlı gemilerde içten yakıtlı motorlar kullanılmasına başlanmıştır. Son seksen yıl içinde askerî gemilerdeki ilerleme ticaret gemilerindeki ilerlemeden fazla olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarında ilk denizaltıların yapımı başlamış. Birinci Dünya Savaşından sonra uçak gemileri ortaya çıkmış, son yıllarda birkaç büyük donanma, çekirdek enerjisiyle işleyen gemilerden yararlanmaya başlamıştır. Son otuz yılda gerek gemi yapımı tekniğinde, gerek yakıt alanında ilerlemeler öylesine hızlı olmuştur ki, 30 mil hızı geçen ve istenilen büyüklükte her çeşit gemi yapılabilmiştir. Ancak Süveyş ve Panama kanallarından geçecek gemilerin boyutları sınırlandırılmıştır. Ticaret donanmalarına gelince, zamanla yolcu gemilerinin çok büyük boyutlarda yapılmasına gidilmiştir. Genellikle bunların ana güvertenin üzerinde birçok güvertesi olmaktadır. Ayrıca bu gemilerde gittikçe çok daha çeşitli nitelikler aranmaktadır: Yolculuğun rahat geçmesini sağlayacak düzenler, yangını önleyecek sistemler, kurtarma görevleri vb. gibi. 1952'de yapılan 50 000 tonluk United States adlı transatlantik, 280 metre uzunluğunda ve 34 mil hızındadır. 1960 yılında sefere konan 66 800 tonluk Fransız transatlantiği France ise 315,66 m. uznuluğunda, 33,70 m. genişliğinde olup hızı 34 mil, su kesimi 10,5 m.'dir. Ticaret donanmalarında bazen hem yolcu, hem de yük alan gemiler bulunmaktadır. Genellikle 12 ya da daha az yolcu alan gemi yalnız yük gemisi olarak kabul edilmektedir. Çağımızda yük gemileri de taşıdıkları yüke göre ayrı nitelikler göstermekte, kuru madde taşıyacak gemi ile sıvı taşıyacak gemi (tanker), bozulmayacak madde taşıyan gemi ile frigorifik düzen gerektiren gemi birbirinden ayrı yapıda olmaktadır. Bir başka grup da araba vapurlarını, kılavuz teknelerini, kurtarma gemilerini, kablo döşeyicileri vb.'ni içine alan özel görevli gemiler grubudur. Son yıllarda akaryakıt tankeri (ya da sarnıç gemisi) yapımında büyük gelişmeler görülmüştür. Bunlardan 90 400 tonluk Carlo Cameli 250 m.'lik boyu ile Avrupa'nın en büyük tankeridir. Son yıllarda ticaret donanmalarına da çekirdek enerjisiyle işleyen gemiler alınmasına çalışılmaktadır. İlk nükleer ticaret gemisi, tarihin Atlas okyanusunu aşan ilk buharlı gemisi olan Savannah'ın adı-

nı taşımaktadır. Savaş gemileri alanında da II. Dünya Savaşından bu yana birtakım değişiklikler olmuş, zırhlılar ortadan kalkmıştır. Bunların yerini birçok donanmada uçak gemileri almıştır. Uçak gemileri günümüzde şimdiye kadar görülmemiş bir güce varmaktadır. ABD donanmasından çekirdek enerjisiyle işleyen 85 350 tonluk Enterprise uçak gemisi 335 m. uzunluğundadır. 300 000 beygir gücüne ve 35 mil hıza sahip olup 120 uçak taşıyabilmektedir. Çağımızın savaş gemileri üç bölüme ayrılmaktadır: Uçak gemileri, yüzeyde giden, bazen füze ve güçlü toplar taşıyan küçük gemiler (kruvazör, torpido savar ve firkateyn) ve denizaltı. Denizaltı çeşitli güçte torpiller ve bazı donanmalarda kıtalararası füzeler taşımaktadır. Bu çeşitli tipte gemileri işleten güç, hâlâ çoğunlukla içten yakıtlı motor ya da kömür veya mazot kazanlarından elde edilen buhardır. Fakat ABD donanmasının denizaltılarında çok yaygın bir yola giren çekirdek enerjisinden, yakın bir gelecekte deniz üzeri filosunda da yararlanılacağı anlaşılmaktadır.

Gemi Yapımında Ana Çizgiler: Genel bir tanımlama için çoğunlukla, bir yük gemisi tipi ele alınır; çünkü, böyle bir gemide ufak tefek değişikliklerle gerek başka ticaret filosu gemilerinde, gerek savaş gemilerinde bulunabilecek olan çeşitli öğelerin hepsi vardır. Geminin birinci derecede önem taşıyan parçası gövdesidir. Gövde ahşap ya da madenden olabilir; kıçtan başa (baş tarafa pruva adı da verilir) kadar uzanan sağlam bir omurga ve bu omurgadan iki yana dik olarak birer kaburga gibi yükselen postalardan meydana gelir. Bu çatının üzerine suya dayanan bir maddeden kaplama yapılır. Çatının dayanıklılığını sağlamak için omurgaya paralel olarak uzanan, ondan daha ince olan bağlar postaları tutturur. Ayrıca birbirinin karşılığı olan postalar yatay bağlarla da birbirine tutturulur. Geminin çeşitli güverteleri (katları) bu yatay bağlar üzerine dayandırılır. Gövdenin en geniş noktasında omurgaya dik alınacak bir kesit U biçimi gösterir; bu kesitten baş tarafa ya da kıça doğru gidildikçe elde edilen kesitler V biçimine yaklaşır.

Geminin gövdesini bir ya da birbirine paralel birkaç düzlük keser. Bunlara geminin güverteleri ya da katları denir. Genellikle en üsttekine güverte ya da ana güverte, onun altındakilere kat adı verilir. Bunlar yukarı doğru hafif bir dışbükeylik gösterirler. En üst güvertenin tamamı hafif bir maddeyle örtülüp kapatılmışsa buna manevra köprüsü denir. Böyle gemilerde ana güverte, üstten bir altta olandır. Ticaret filoları gemilerinde güvertelere ad değil, numara verilmesi, birinci güverte, ikinci güverte denmesi âdeti gittikçe yayılmaktadır. Birinci güvertenin çeşitli bölümlerini birbirine bağlayan ana kısımlara da birinci koridor, ikinci koridor vb. adları verilmektedir. Savaş gemilerinin çoğunda, geminin birinci derecede önemli havalandırma aygıtı, motorlar, elektrik jeneratörleri, cephane deposu vb. gibi organlarını

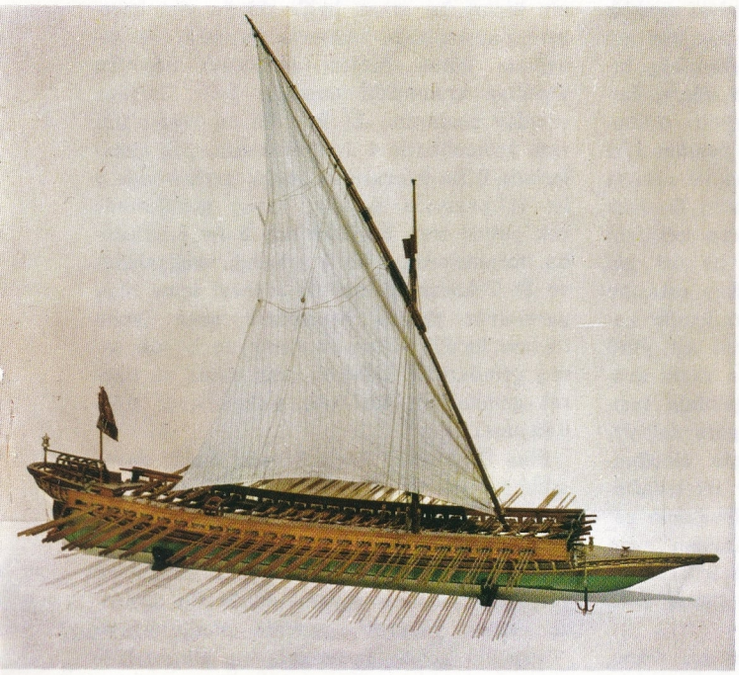

Sebastiano Venier'in Inebatı savaşında kullandığı çok kürekli geminin örneği (solda). Sağda: XVIII. yüzyıl İngiliz yelkenlisi.

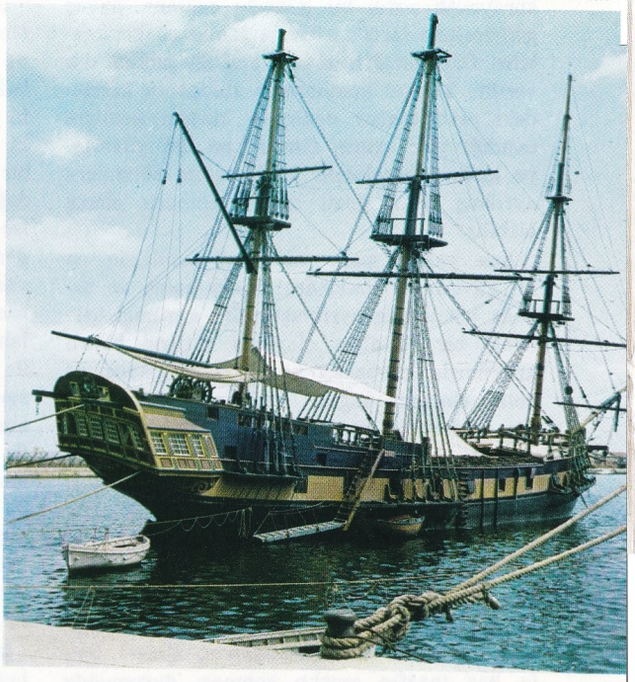

Aşağıda, 1858 yılında İngiltere'de yapılan karışık itmeli Greaat Eastern adlı gemi; 27 400 tonluk olan geminin uzunluğu 211 metreydi; sayısı 400'ü geçen personelinden başka 4 000'de yolcu taşıyabiliyordu. Motorlu bir pervaneyle iki çarkı çalıştırıyordu. Uzunlamasına yerleştirilen demirlerle yapılan tekne çok sağlamdı.

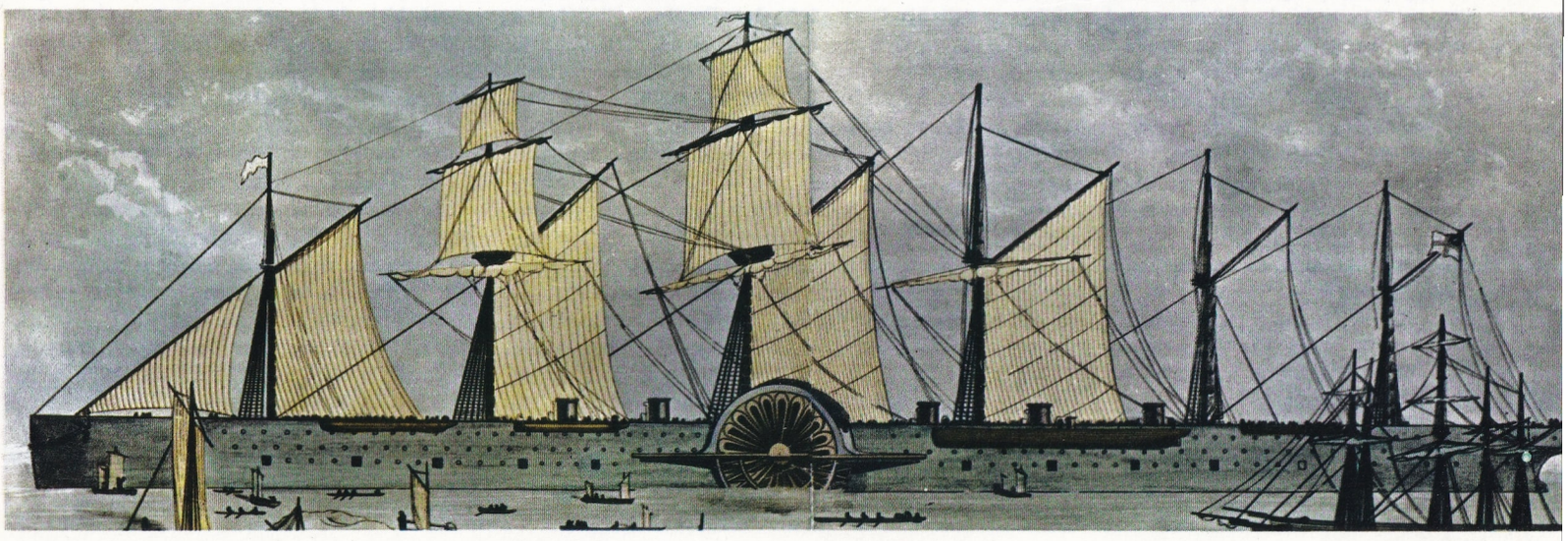

Gemide asılı olan bayraklar geminin uyruğunu, bağlı olduğu denizcilik şirketini ve kullanıldığı servisi göstermektedir. Geminin ön direğinde en üstte asılı olan bayrak geminin gitmekte olduğu ülkenin bayrağıdır, onun altında geminin bağlı olduğu firmanın bayrağıyla karasularında bulunduğu ülkenin bayrağı yer alır. Arkada ulusal bayrak asılıdır, gemi limandayken yarıdadır; pruvanın en ucundaki direğe, gemi limandayken bağlı olduğu firmanın bayrağı çekilir.

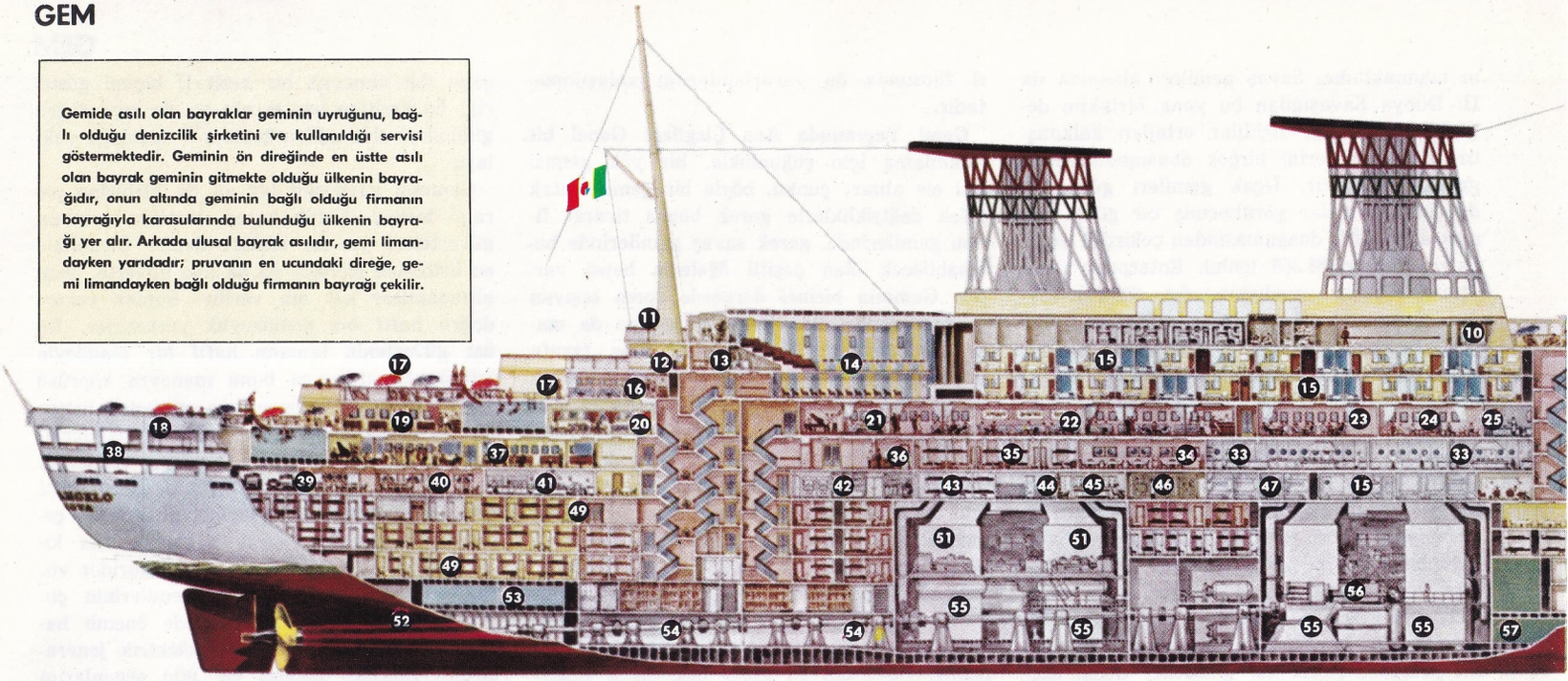

koruyacak zırhlı bir güverte bulunur. Savaş gemilerinde birçok güverte tamamen kapanabilir. Geminin ortasındaki boşluğa sintine adı verilir. Ticaret gemilerinde sintinenin üzerindeki yere ambar denir ve buraya geminin taşıdığı yük konur. Ambar en üst güverteye kadar yükselebilir ve birtakım bölümlere ayrılmış, yani gemi birkaç ambarlı olmuş olabilir.

Ana yapısı madensel olan gemilerde en alt güvertenin üzerindeki kısım enine ve boyuna bölmelerle ayrılmıştır. Bu ayrılma, herhangi bir su alma olayında zararın belirli kısımlarda kalmasını ve onarımın çabuk ve kolay olmasını sağlar. Bundan ötürü de bütün bölmelerin su geçirmez maddelerden yapılması gerekmektedir. Ayrıca, iki bölme arasında geçişi sağlayacak kapılar da yine böyle bir maddeden yapılır ve kapandıklarında hiç bir sızıntıya yer vermeyecek gibi hazırlanırlar. Enine bölmelerin en önemlisi, baş tarafa en yakın olan «çarpışma bölmesi» ya da «pruva bölmesi» denen bölmedir; çünkü geminin baş tarafından su alması, hatta baş tarafın ayrılıp kopması durumunda bile geminin suda durabilme ve yol alabilme yeteneği bozulmaz. Çarpışmalarda baş tarafı büyük zarara uğramış birçok geminin «pruva bölmesi»nin yeteri kadar sağlam olmasıyle ve kendi olanaklarıyle bir limana gidip sığındığı çok bilinen olaylardandır. En üst güverte bazen hafif bir maddeden yapılmış olabilir. Bu üst güverte geminin kıç tarafından baş tarafına kadar kesiksiz gidebildiği gibi bazı durumlarda yarım da olur. Çoğunlukla yolcu gemilerinde en üst güverte bütündür ve «gezinti güvertesi», «güneş güvertesi» gibi adlar alır. Bölmeli olanlarda ön üst güverte, komuta köprüsü, kıç güverte gibi bölümler olur.

Bir geminin nitelikleri boyutlar bakımından dört bölüme ayrılır: a) Çizgisel nitelikler, b) Ağırlık nitelikleri, c) Hacim nitelikleri, d) Oranlar.

a) Uzunluk iki dikeyler arasındaki açıklık olarak kabul edilir: Bu iki dikeyden biri gemi tam yükünü almış durumdayken baş tarafta dümenin üzerine düşürülen dikey, öteki ise kıç tarafa düşürülen dikeydir. Halbuki ikinci bir ölçüye göre uzunluk bundan ayrı bir şeydir ve bütün teknenin öne ve arkaya doğru olan uzantılarını da içine alır. Genişlik ise teknenin U harfi biçimi veren kesitinin genişliğidir. Yükseklik, omurga ile üst güverte arasındaki açıklığın iki dikey ortasına rastlayan noktasında ölçülür. Su içinde kalan bölüm, su kesimi, omurganın alt yüzü ile teknenin su yüzeyinden alınan kesiti arasındaki açıklıktır. Bu açıklık geminin taşımakta olduğu yükün ağırlığına göre değişir. Su kesimi genellikle kıçta, başta olduğundan daha derindir. Geminin her iki tarafında da su kesiminin ne kadar olduğunun rahatça görülebilmesi ve ne kadarının suya batmış olduğunun anlaşılabilmesi için bunun dereceleri, dıştan borda üzerine beyaz boya ile belirtilmiştir.

b) Arkhimedes prensibine göre bir tekne, batan kısmının hacmindeki suyun ağırlığına eşit bir itme gücü alır. Bu itme gücü batan hacmin içine batırılan sıvının özgülağırlığı ile çarpımına eşittir. Deniz suyunun ortalama özgülağırlığı 1,026'dır. Tabiî batan hacim de geminin o anda yüklenmiş bulunduğu ağırlığa göre değişir. Geminin su içinde kalan parçası boş gemide başka, yük almış gemide başkadır. Aradaki fark, geminin yükünü, yolcularının ağırlığını gösterir ve bunun en yüksek rakamı geminin tonilatosudur.

c) Bir geminin hacmi 100 kadem küpe eşit bir birimle ölçülür. Bu birim aşağı yukarı 2,832 m^3.'tür. Geminin hacmi brüt ve net olarak ayrı ayrı hesaplanır. Brüt hacimde geminin bütün içi hesaplanır; net hacimde ise yalnız yük ve yolcu taşımada yararlanılan boşluklar hesaplanır.

d) Gemi yapımında çeşitli boyutların birbirlerine oranının çok önemi vardır. Teknenin biçimi bu orana bağlı olduğu gibi harekete dayanıklılığı, manevra yeteneği ve genellikle bütün denizci nitelikleri hep bu boyutlar arasındaki orandan gelir. Başlıca oranlar şunlardır: 1) Boy ile en arasındaki (bu, yelkenlilerde 4 ile 6 arasında, yük gemilerinde 6 ile 9 arasında, yolcu gemilerinde 9 ile 11 arasında değişir; savaş gemilerinde çok çeşitli olup büyüklerinde 5 ile 6 arasında, torpidolarda 8 ile 9 arasında değişebilir) ve 2) Teknenin hacmi ile tekneyi içine alan paralelyüz prizma arasındaki oran (buna toplam incelik katsayısı denir ve büyük savaş gemilerinde 0,60-0,65, hızlı savaş ve ticaret gemilerinde 0,44-0,48, yelkenlilerde 0,50-0,60 olur).

Plan Özellikleri: Bir teknenin denize dayanıklılığı, içinde güvenle yolculuk yapılabilmesi her şeyden önce teknenin nitelikleriyle ilgilidir. Bu niteliklerin belli başlıları su üzerinde durma yeteneği, dengelilik, manevra yeteneği, harekete dayanıklılıktır. Su üzerinde durma yeteneği, geminin aldığı yükün —teknenin çeşitli nedenlerle su almasıyle— artması durumunda buna dayanmasını sağlayacak biçimde hesaplanır.

Gemilerin su kesimini saptayan birtakım uluslararası standart ölçüler vardır. Bunlar her gemi için, o geminin yalnız boyutlarına değil, aynı zamanda sefer yaptığı bölgelerin coğrafya ve iklim koşullarına göre hesaplanmıştır. Dengelilik, statik açıdan geminin kendiliğinden normal dengesini bulabilme yeteneği anlamını taşımaktadır. Dinamik açıdan ise, geminin dalgaların özelliğine bağlı olarak yalpalama niteliğidir. Manevra yeteneği geminin rotasını hem bozmadan sürdürebilmesi, hem de gerektiğinde hızla değiştirilebilmesiyle ilgilidir. Rotada kararlılık bulabilmek için harekete dayanıklılık merkezinin elden geldiği kadar arka tarafa yakın bir noktada olmasına çalışılır. Gerçek manevra yeteneği, dümenle teknenin biçimini ve dümenle işleticileri (pervane, çark ya da yel-

MICHELANGELO TRANSATLANTİĞİNİN KESİTİ

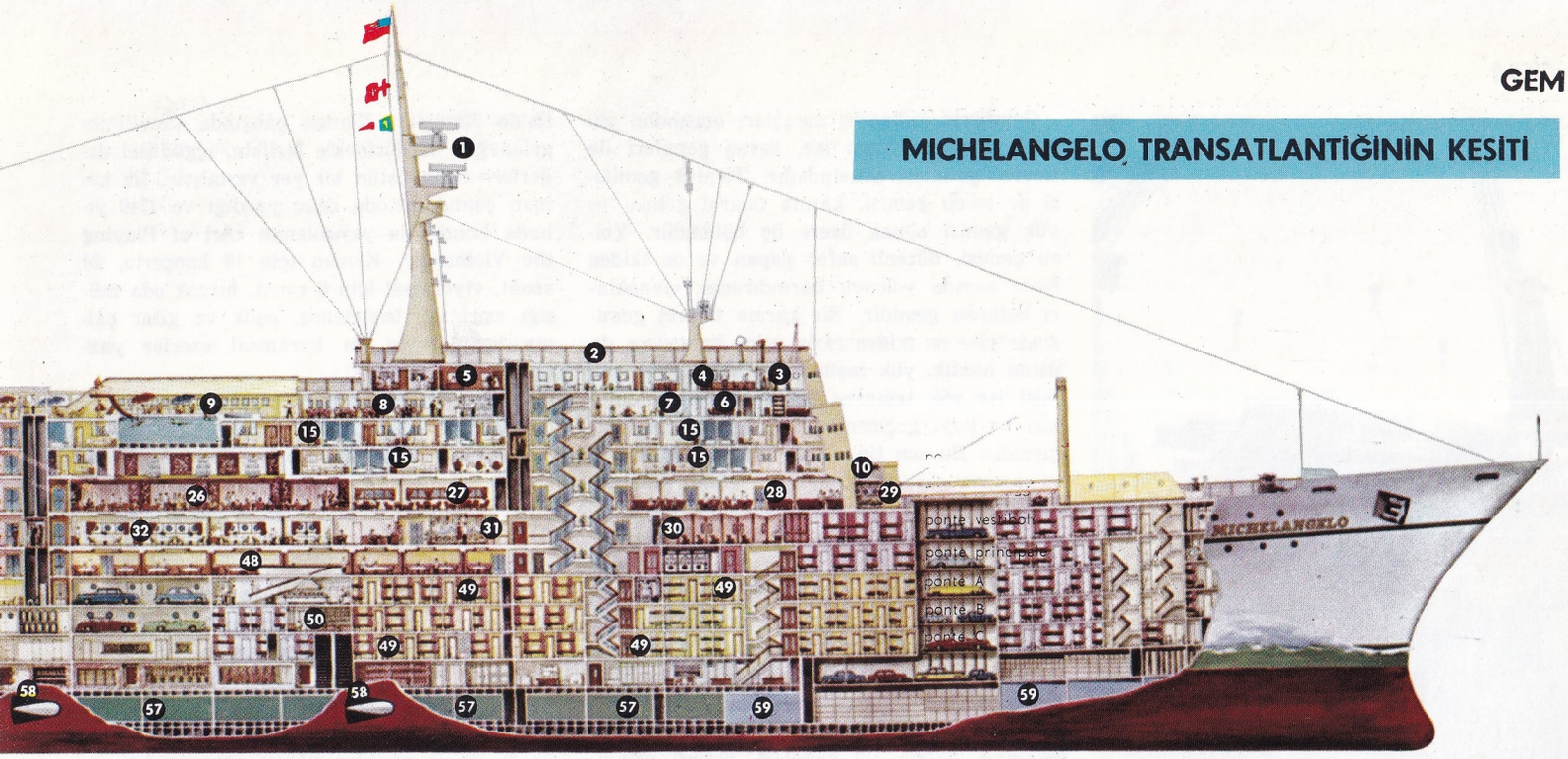

BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Tonilatosu 45 911 t; en yüksek hızı saatte 29 mil; normal hızı saatta 26,5 mil; uzunluğu 275 metre; genişliği 31 metre; en yüksek güvertenin yüksekliği 34,60 metre; taşıdığı yolcu 1 775; personel sayısı 725; bacalar, dumanı geminin dışına dağıtacak şekilde yapılmıştır; geminin yapımında yanmaz malzeme kullanılmıştır; sallanmayı önleyici iki aygıtı ve sıcak ve soğuk hava tesisatı vardır.

1. Radar
2. I. Mevki güverte
3. Dümen dairesi
4. Kaptan köşkü
5. Telsiz
6. Kaptan köşkü
7. I. mevki cimnastik salonu
8. I. mevki yüzme havuzu büfesi
9. I. mevki yüzme havuzu
10. I. mevki gezinti yeri
11. II. mevki gezinti yeri
12. Gençler için eğlence salonu
13. II. mevki cimnastik salonu
14. Sinema salonu
15. I. mevki kamaralar
16. II. mevki büfesi
17. II. mevki yüzme havuzu
18. Turistik mevki yüzme havuzu
19. Turistik mevki büfesi
20. Turistik mevki çocuk salonu
21. II. mevki eğlence salonu
22. II. mevki çay salonu
23. II. mevki oyun salonu
24. II. mevki çocuk salonu
25. I. mevki çocuk salonu
26. I. mevki eğlence salonu
27. I. mevki oturma salonu
28. I. mevki çay salonu
29. Turistik mevki gezinti yeri
30. Kilise
31. I. mevki girişi
32. I. mevki yemek salonu
33. Yolcu mutfağı
34. II. mevki yemek salonu
35. II. mevki kamaraları
36. II. mevki girişi
37. Turistik mevki eğlence salonu
38. Turistik mevki gezinti yeri
39. Yedek dinamo
40. Personel yemekhanesi
41. Personel mutfağı
42. Ekmek fırını
43. Personel kamaraları
44. Yangın servisi
45. Elektrik servisi
46. Telefon ve müzik santralı
47. Hastahane
48. Turistik mevki yemek salonu
49. Turistik mevki kamaraları
50. Postahane
51. Elektrik jeneratörleri
52. Motor ekseni yatağı
53. İçme suyu
54. Motor ekseni
55. Kazanlar
56. Türbinler
57. Yakıt
58. Sallanmayı önleyici aygıt
59. Tatlı su tesisleri

ken) uygun bir biçimde bağdaştırma demektir. Pervane, çark ve yelken de birer manevra organı olup duran gemide de etki gösterme özellikleri vardır; halbuki dümen etkisini yalnızca hareketli gemide gösterir. Yalnız, geminin az ya da çok eğilim gösterdiği bir durumda, dümen de —pervanenin görevini yüklenmiş olarak— duran gemide etkili olabilir. Dıştan gelen itmeye direnç, teknenin biçimine olduğu kadar hava ve suya da bağlıdır. Havaya olan direnç suya olan dirençten çok düşüktür. Suya olan direnç de suyun hareketliliğiyle azalır ya da çoğalır. Hareketsiz bir denizde, denize olan direnç üç etkenin bileşkesidir: Sürtünme direnci, doğru direnç ve dalga direnci. Sürtünme direnci, karinanın (gemi teknesinin su içinde kalan kısmı) bütün yüzeyine etki yapan sıvıya gösterdiği dirençtir. Doğru direnç, tekne kesitinde U harfi biçimi veren bölümün geminin hareketi doğrultusuna oranla eğiliminden doğar. Dalga direnci, geminin hareketi sonucunda görülen dalgaları meydana getirmede gerekli olan enerjinin kaçınılmaz harcanmasından doğar. İyi hesaplanmış karinalarda dalga direnci sürtünme direncinden yüksektir. Aynı hızla biri su içinde, biri su yüzünde giden iki denizaltı alınırsa, su içinde gidenin itmeye olan direncinin su yüzünde gideninkinden düşük olduğu görülür. Harekete olan direnç, hareketsiz suda, geminin ağırlığının yüzde pek küçük bir oranına eşittir; su yoluyle taşımanın büyük üstünlüğü de buradadır. Fakat bu direnç geminin hızı büyüdükçe yükselir. Saatta 25 mil hızla giden bir gemide hızın saatta 1 mil artması için gereken devinme gücü, saatta 10 mil hızla giden gemide hızın saatta 1 mil artması için gereken devinme gücünün çok üzerindedir.

Yapı Özellikleri: Teknesi ahşap bir geminin yapısı yukarıda yazılanların bir sonucudur. Omurga üzerine geçirilmiş halkalar ya da postalar gövdenin iskeletini meydana getirir. Ayrıca omurga kendine paralel giden kısımlarla pekleştirilir. Tahtanın esneklik, kolay işlenebilme gibi olumlu niteliklerine karşı, yanabilir bir madde olması, mekanik bakımdan dayanıksız olması gibi elverişsizlikleri de vardır. Ayrıca ahşap bir yapı ağır olmaktadır. Bütün bu nedenlerden ötürü artık günümüzde elli metreden uzun teknelerin tahtadan yapılmasından vazgeçilmiştir. Ahşap tekne yapımında en çok kullanılan ağaçlar meşe, karaağaç, çam ve Hint meşesidir. Madensel bir tekne de ana çizgileriyle ahşap bir tekneden farklı olmaz. Bunlar eskiden demirden yapılırken günümüzde demirin yerini çelik almıştır. Genellikle yumuşak çelik kullanılır. Fakat fazla direnç göstermesi gereken kısımlar direnci yüksek çelikten, hatta nikelli çelikten, vanadyumlu çelikten yapılır. Çeşitli parçaların birleştirilmesi bazen çivi, bazen de kaynak yoluyle olur. Bazı gemilerde üst kısımlar için çelik yerine ondan çok daha hafif bir madde olan alüminyum ve hafif alaşımlar kullanılır.

Donatım: Bir geminin donatımı denince tekne ve makinelerin kendilerinden ayrılmaz parçaları dışında kalan ve geminin çeşitli hizmetlerine yarayan her türlü tesis anlaşılır. Temel hizmet elektrik enerjisinin gerekli noktalara ulaştırılmasıdır. Bu, bütün öteki hizmetleri sağlamaya yarar. Elektrik enerjisi uygun jeneratörlerle elde edilir. Sürekli akımdan olduğu gibi dalgalı (alternatif) akımdan da yararlanılır. Akım ya buharlı türbinden ya da Diesel motorundan sağla-

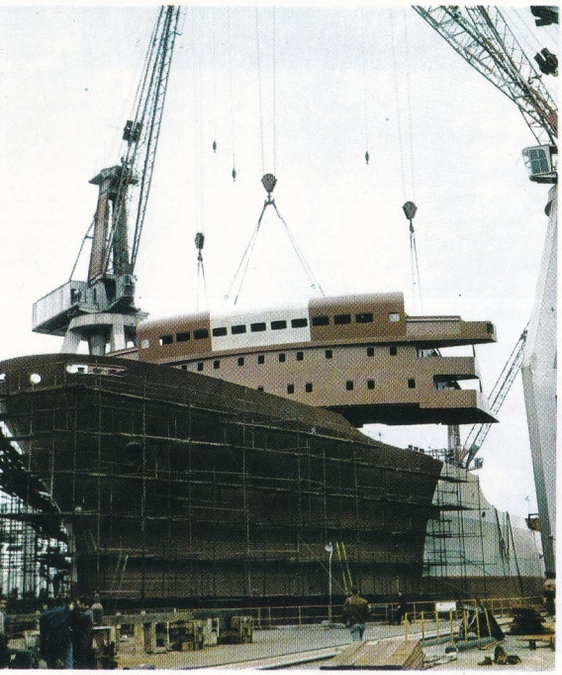

Bir sarnıç gemisinin 20 ton ağırlığındaki üst kısmı yerine yerleştirilirken.

nır. Buhar ana kazanlardan ya da yardımcı küçük kazanlardan elde edilir. Belli başlı donatım hizmetleri 1) geminin yol alması ve manevralarıyle (telsizle haberleşme, dümenin manevrası için gerekli makineler, demir-çıpa için bocurgat vb.), 2) Güvenlikle (su alması durumunda suyun dışarı atılması, yangına karşı korunma sistemi, kurtarma işlemleri vb.), 3) Yükle (yükleme, boşaltma, yükün saklanması vb.), 4) Aydınlatma ile, 5) Yolcular ve görevlilerle (kamaralar, mutfak, soğutma, havalandırma, yiyecek vb.) ilgili sorunları kapsar.

Çeşitli Gemi Tipleri: Gemiler için yapılabilecek en genel ayırım yelkenli-makineli ayırımıdır. Yelkenliler arasında donatımlarına göre ayrı ayrı olan tipler bulunur. Makine ile işleyen gemilerin çeşitli tipleri ise hem makinelerinin türüne, hem de —özellikle yük gemilerinde— yapılarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Makine açısından ele alındıklarında alternatif motorlu ya da türbinli gemiler, içten yanmalı motorla işleyen gemiler, buhar türbini ya da içten yanmalı motoru bir elektrik jeneratörüne takılmış termoelektrik enerjiyle işleyen gemiler, çekirdek enerjisiyle işleyen gemiler (çekirdek tepkileri, yani nükleer reaksiyonlar doğrudan doğruya hareketi sağlamaz, kullanılan sıvıyı ısıtmada işe yarar) diye bir sınıflandırma yapılabilir. Bunlardan başka hem yelkenle, hem içten yanmalı motorla işleyen karma enerjili gemiler de vardır. Bunlar genellikle balıkçı tekneleri ya da kıyıları izleyerek açıkdenize çıkmadan ulaştırma yapan gemilerdir. Yürütücüye gelince bu, pervane ya da çark olabilir. Günümüzde çark yalnızca ırmak ve göllerde işleyen gemilerde kullanılmaktadır. Pervane sayısı geminin boyutlarına göre bir ile dört arasında değişebilir.

Gemilerin kullanılış amaçları açısından yapılan birinci ayırım ise, savaş gemileri ile ticaret gemileri arasındadır. Ticaret gemileri de yolcu gemisi, karma ticaret gemisi ve yük gemisi olmak üzere üç bölümdür. Yolcu gemisi, düzenli sefer yapan ve on ikiden fazla sayıda yolcuyu barındıracak olanakları bulunan gemidir. Bir karma ticaret gemisinde yine on ikiden fazla yolcu bulunursa da üstün nitelik, yük taşıma niteliğidir. Yük gemisi ise yük taşıyan; fakat gereğinde sayıları on ikiyi geçmemek üzere yolcu da alan gemidir. Bu son tip, aldığı yükün katı ve sıvı oluşuna göre de ikiye ayrılır. Katı yük, gemiye —türüne göre— dökme ya da ambalajlı olarak yüklenir. Sıvı taşıyan yük gemilerine genellikle tanker ya da sarnıç gemisi adı verilir. Bunlar çoğunlukla akaryakıt taşırlar. Tankerlerde sıvı, birbirlerinden enine ve boyuna bölmelerle ayrılmış depolarda bulunur. Böyle depoları ayırmakla çeşitli tehlike olanakları azaltılmış olur.

Bu tiplerin dışında özel donatımlı balıkçı tekneleri, balina avı gemileri, gezinti vapurları, kablo döşeme gemileri, buz kıranlar vb. gibi çeşitleri vardır.

Savaş filolarında da savaşan gemilerin dışında çeşitli amaçlara göre donatılmış ayrı tipte tekneler bulunur. Denizaltı koruyucusu, ağ gerici, kara ile bağlantı sağlayıcı gemiler, kızılay gemileri, hidrografi hizmetlerinde kullanılan gemiler, ulaştırma, yakıt, iaşe taşıma gemileri bunlardandır.

GEMINIANI, FRANCESCO

(1687-1762) İtalyan bestecisi ve kemancı. Corelli ve Scarlatti'nin öğrencisi olarak yetişmiş, bir süre Lucca orkestrasında, sonra Napoli opera orkestrasında çalmış, sonra ömrünü Londra, Dublin ve Paris'te geçirmiş, Dublin'de ölmüştür. Keman çalışında Corelli'nin geleneğini sürdürmekle birlikte, içgüdüsel değerlere daha üstün bir yer vermiştir. İlk keman çalma metodu onun yazdığı ve 1740 yılında Londra'da yayımlanan «Art of Playing the Violin» dir. Keman için 18 konçerto, 24 sonat, viyolonsel için 6 sonat, birçok oda müziği esiri vb. bestelemiş, eşlik ve gitar çalma konularında da kuramsal eserler yazmıştır.

GEMLİK

Bursa iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 15 716). Gemlik körfezinin sonunda, Papazuçtu tepesinin eteğinde kurulmuştur. Şehir Garsak deresi ağzından itibaren körfezin iki ucuna doğru yayılır.

Şehirde zeytinyağı, balık ve sebze konserve atelyeleri vardır. Sümerbank'ın sunî ipek fabrikası da burada kurulmuştur.

Gemlik'in tarihi çok eskidir. Buraya sırasıyle Lidyalılar, Persler, Büyük İskender, Bitinyalılar, Romalılar, Bizanslılar, en sonunda da Osmanlılar hâkim olmuşlardır.

Kurtuluş Savaşı sırasında 6 temmuz 1920'de İngilizlerin işgal ederek Yunanlılara devrettikleri Gemlik 11 eylül 1922'de ordumuz tarafından kurtarıldı.

Gemlik ilçesinin yüzölçümü 611 km^2., nüfusu 33 886'dır. Merkez ve Armutlu bucaklarında 27 köyü vardır. Armutlu bucağı Bozburun'la sona eren Samanlı yöresinde yer alır: Burada önemli bir kaplıca vardır.

İlçe toprakları Gemlik ovası ile Gemlik körfezini kuzeyden Samanlı, güneyden Katırlı dağlarının kuşattığı kısmı içine alır. İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürer. Dağların ovaya bakan yamaçlarında maki toplulukları, özellikle zeytinlikler bulunur.

İlçenin başlıca zenginlik kaynağı zeytin-

Michelangelo transatlantiği tezgâhta (solda) ve denize indirilmeden önce (sağda). Transatlantiğin geri kalan bölümleri tekne denize indirildikten sonra tamamlanacaktır.

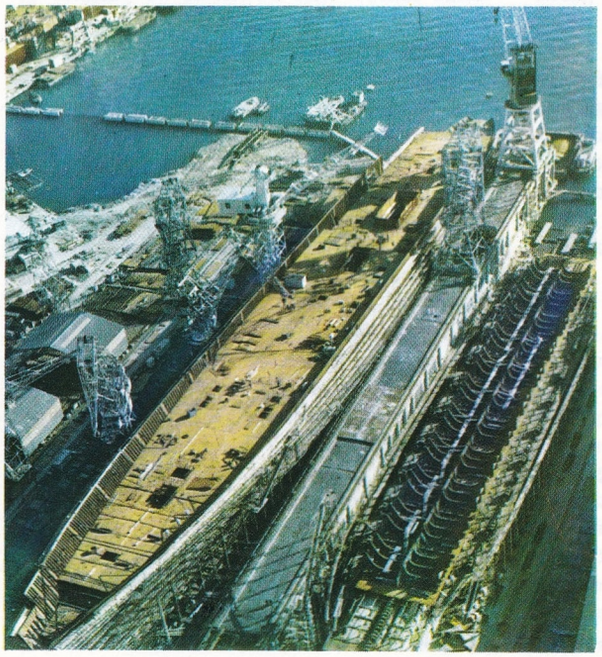

Gemlik şehrinin genel görünüşü. Gemlik, aynı adı taşıyan körfezin sonunda kurulmuştur.

dir. Gemlik ve çevresi lezzetli sofralık zeytinler yetiştirir. Meyvecilik, sebzecilik ve balıkçılık da önemli gelir kaynaklarıdır.

GENCER, LEYLÂ
(1923-) Türk sopranosu. İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Konservatuvarını bitirmiş ve Ankara Devlet Operasına girmiştir. (1949). Burada bulunduğu sürece en zor operaları büyük bir başarıyle söylemiş, zaman zaman yurt dışına giderek özellikle İtalya'daki opera topluluklarında başrollere çıkmaya başlamıştır. Leylâ Gencer, bir süre sonra opera faaliyetini tamamen yurt dışındaki sahnelere aktararak, dünyanın sayılı operalarında çalışmaya başlamıştır. İtalya'daki «Scala», «San Carlo» ve «Roma» operalarından başka A.B.D., Hollanda, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde en büyük operaların baş kadın sesini, olağanüstü bir sanat gücüyle temsil etmiş ve haklı bir üne kavuşmuştur.

Gencer, Devlet Operasında bulunduğu sıralarda «Tiefland», «Köylü Namusu», «Tosca», «Elektra», «Konsolos», «Kerem», «Cosi Fan Tutte», «Mme. Butterfly», «Traviata», «Maskeli Balo», «Don Juan» operalarında başarı kazanmıştır.

GENÇ
Bingöl ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 114). Elazığ-Muş demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Yükseltisi 1 100 m. Kasaba Bingöl il merkezine 23 km.'lik bir şoseyle bağlıdır.

İlçenin yüzölçümü 1 646 km², nüfusu 27 500'dür. Merkez, Servi, Söğütlü, Yayla, Yenisu adlı beş bucağı içinde 65 köyü vardır.

İlçe toprakları Murat ırmağı çevresindeki topraklar ile, Doğu Toros dağlarının bazı kesimlerini kapsar. İlçenin iklimi serttir. Dağlık kesimlerinde meşe ormanları görülür. Halkın geçim kaynağı tarım ürünleridir. Verimli toprakların bulunduğu bölgelerde tahıl, sebze, kavun karpuz ekilir.

GENÇ OSMAN
(bkz. Osman II.)

GENÇ TÜRKLER HAREKETİ
Fransız Büyük ihtilâlinin getirdiği temel hak ve özgürlüklerden esinlenerek Osmanlı İmparatorluğunda da bu hakları hayata geçirmek ve devleti meşrutî kurallarla yönetmek amacında olan aydınlar hareketine verilen ad. Tanzimattan sonraki tüm ileri hareketlerde bir genelik kazanan «Genç Türkler» adı 1860'lardan 1908'e kadar süren dönemde özgürlük için savaşan mücadele güçlerini belirtmede kullanılan ortak deyim halini almıştır. Bu yüzden doğru olarak, I. Meşrutiyet (1876) ten önceki özgürlük savaşçılarına I. Genç Türkler adını veren araştırmacılar vardır.

Leylâ Gencer.

Genç Türkler, önce meşrutiyetin ilânı için çalışmışlar, daha sonra da Padişah Abdülhamit II.'nin Kanun-u Esasî'yi (İlk Anayasa) hiçe sayarak kurduğu zorbalık rejimine karşı koymuşlardır. 1865'te Yeni Osmanlılar Cemiyetini gizli olarak İstanbul'da kuran Genç Türkler arasında Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Ahmet Mithat, Ziya Paşa gibi ünlü düşün adamları bulunmakta ve taraftarları arasında Şirvanîzade Rüştü Paşa, Zaptiye nazırı Mustafa Asım Paşa, Ferik Ömer Paşa gibi önemli devlet adamlarının adları geçmektedir. Bu hareketi yaratan öğelerin başında, ülke ekonomisinin geleceği için bütün umut kapıları kapandığı halde, sarayın dış ilişkilerde denge politikası ve içeride baskı metotları uygulaması sonucu, Batılıların «hasta adam» olarak niteledikleri Osmanlı İmparatorluğunun büsbütün yatağa düşmesi gelir.

Bir önceki yüzyıl Batıda meydana gelen gelişmeleri değerlendiren aydınlar, büyük devrimin tanıdığı temel hak ve özgürlüklerin bütün insanların ortak malı olduğunu düşünmekte, bu ilkeleri yaşadıkları toplumun hayatına geçirmek istemektedirler. 30-40 yıl süren bir mücadele döneminden sonra meşrutiyet artık tek çıkar yol olarak gözükmektedir. Daha tahta çıkarılmadan önce, Kâğıthane'de Musluoğlu çiftliğinde Mithat Paşa ile görüşmelerinde Abdülhamit II.'nin şöyle konuştuğu bilinmektedir: «Ben meşrutî esaslarla yönetilmeyen bir devlete padişah olmak istemem. Padişah olursam, Kanun-u Esasî'nin millete tanıdığı haklardan daha geniş bir hak ve hürriyete dayanan, Millî bir hâkimiyete taraftarım.» Ama ne var ki, tahta çıktıktan sonra Meclis-i Mebusanı kapatan aynı Abdülhamit Batılı bir gazeteciye verdiği demeçte özgürlük anlayışını şu şekilde ifade etmekten çekinmemiştir: «Beni hürriyet düşmanı göstermek haksızlıktır. Ben bir memleketin çağdaş düzeye yükselmesi gereğini takdir edenlerdenim. Fakat ruhu ve kullanılış tarzı bilinmeyen bir hürriyetin taşkın mevcudiyeti de yokluğu kadar tehlikelidir. Kullanılması bilinmeyen bir memlekette hürriyet, nasıl kullanacağını bilmeyen bir adama silâh vermeye benzer. Hürriyet ihtiyacının bahis konusu olduğu bir yerde, her şeyden önce hürriyetin nasıl kullanılacağını halka öğretmek gerekir.»

Tarihin bütün baskı rejimlerinin başında yer alan zorbaların baş vurduğu bu demagoji karşısında Genç Türkler, her zorluğa rağmen, doğal özgürlük kavramının somut bir değer kazanması için, içeride ve dışarıda, gizli-açık örgütler kurmuşlar, Fransa'ya kaçanlar orada yayımladıkları dergi ve gazeteleri göndererek etkilerini genişletme fırsatını bulmuşlardır. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yayımladığı «Hürriyet», «Muhbir» gazeteleri ülke sınırları içinde geniş ölçüde coşku yaratmıştır.

Devletin bütün kurumlarını değiştirmek isteyen Genç Türk hareketi, kuşku yok ki, XIX. yüzyıl Avrupasında görülen sosyal dalgalanış ve patlamalardan etkilenmiş bir ha-

rekettir. Hareketin öğretisi daha çok, harekete katılan bireylerin kalem ve düşün savaşlarında gizlenmiştir. Netekim dönemin en belli başlı kişilerinden olan Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa'nın, Osmanlı düşün, sanat ve kültür hayatında büyük değişmelere yol açan çabaları ile bu ilerici eylemlere temel ve öğreti sayılabilecek kültür çalışmaları vardır. Eylem içinde bulunmaları bu öğretinin savaşını vermek zorunluluğundan doğmuştur. Genç Türk hareketine katılan kişiler arasında bir de salt politik amaçlar besleyenler vardır ki, bu nedenle görüş açıları değişmekte, her Genç Türk'ün kafasında ayrı bir özgürlük kavramı yer almaktadır.

1900 yıllarında Paris'te görüş ayrılığına düşen Genç Türkler ikiye bölünmüşler, bir bölüğü Osmanlı devlet düzeninin düzeltilmesi için batılıların himayesine girmeyi bile düşünebilirken, diğer bir bölüğü «İttihat ve Terakki Cemiyeti» adını alarak II. Meşrutiyetin (1908) ilânına yol açan eylemlerini sürdürmüşlerdir.

GENELÇEKİM

İki cisim arasında daima, kitleleriyle doğru orantılı ve kitle merkezleri arasındaki uzaklığın karesiyle de ters orantılı olan bir çekim kuvveti vardır.

Bu kuvvete genel çekim kuvveti adı verilir. Bu kuvvetin matematiksel ifadesi

$$f = G \frac{M_1 M_2}{r^2}$$

olup burada M_1 ve M_2 göz önüne alınan cisimlerin kitlelerini, r ise kitle merkezleri arasındaki uzaklığı gösterir. G de 1798'de İngiliz kimyacısı Henry Cavendish tarafından ortaya konan ve daha sonra gösterilen bir metotla ölçülerek değeri $6{,}67 \cdot 10^{-8}$ $cm^3./S^2$ gr. olarak tespit edilmiş olan evrensel bir sabittir. Cavendish G'yi tespit etmek için yaptığı deneylerde burulma terazisi metodunu kullanmıştır. Burulma terazisi, gayet esnek (örneğin kuvarstan yapılmış) ince bir ipliğe asılı ince bir çubuğun her iki ucundaki dörder gramlık iki küçük altın kürecikten ibarettir. Bu küreciklere, yaklaşık olarak onar kiloluk iki kurşun küre her birisi burulma terazisinin düzleminin bir yanında kalacak şekilde yaklaştırılır. Bu durumda, her altın kürecikle yakınındaki kurşun küre arasındaki çekim nedeniyle, altın kürecikler kurşun kürelere doğru harekete geçer ve böylece de terazinin asıldığı iplikte bir burulma meydana getirirler.

Bu deneydeki fiziksel büyüklükler bilindiğinde, genel çekim kanunundan ve mekanik kanunlarından faydalanarak G'nin değeri bulunur. G'nin, göz önüne alınan kitlelerin fiziksel ve kimyasal durumlarına ve sıcaklığa bağlı olmadığını göstermek için önemli deneyler yapılmıştır. Son olarak, İtalyan fizikçisi Majorana, gerçekleştirdiği olağanüstü hassas deneylerle G nin, çekimin meydana geldiği ortama bağlı olmadığını göstererek bunun evrensel bir sabit olduğunu doğrulamıştır.

Cavendish'in deneyi, genelçekim olayları konusunda, özellikle Galilei ve Kepler'in daha önceki incelemelerine dayanarak Newton'un varmış olduğu sonuçlardan daha sonradır. Kendisinden önce gelmiş olanların genelçekim olaylarının her birini ayrı bir olay olarak ele alıp yorumlamalarına karşılık, Newton sorunu çok geniş bir görüş açısından yorumlayarak bu olayların bir sentezini vermeyi başarmıştır. Bu konuda daha derinliğine incelemelere sahne olan olaylar da esas itibarıyle yerin çekimi, gezegenlerin hareketi ve gelgit olayıdır.

Yerçekimine gelince, eskiler Eflatun'un yorumu uyarınca bunun benzer cisimleri birbirlerine yaklaştırmak eğilimindeki daha doğal bir genel çekim sayılması gerektiğini ileriye sürüyorlardı; buna göre toprak toprağa ve ateş de göklerdeki ateşe (yıldızlara), yaklaşmak eğilimindeydi. Bazı dedeğişikliklerle Aristoteles de «ağır cisimlerin» düşüşünün ve «hafif cisimlerin» yükselişinin, cisimlerin kendilerine özgü yerlere erişme eğilimlerinden ileri geldiğini öne sürüyordu.

Eflatun'un, yerçekimini de kapsayan genel bir çekim konusundaki fikri, Copernicus'un gökcisimlerinin hareketi hakkındaki bir kitabında yeniden ortaya konmuştur. Daha sonra Kepler «diğer bütün cisimlerin etkilerinden uzak olarak evrende bir yere bırakılacak iki taşın, tıpkı mıknatıslar gibi, kitlelerinin etkisiyle orantılı uzaklıklar aşarak ikisi arasında bir yerde birleşecekleri...» fikrini savunarak bu cisimlerin arasındaki çekim kuvvetinden söz etmiştir. XVII. yüzyılda Halley, Hooke, Wren vb. gibi bilim adamları, bu konuya önemli katkılarda bulunmuşlardır. İngiliz astronomu Edmund Halley gökcisimleri sorununu incelemiş ve kuyrukluyıldızlarla bunların periyodik görünmeleri hakkında bir muhtıra yayımlamış; 1456'da görünmüş olan kuyrukluyıldızın 1538'de, 1607'de ve 1682'de görünenlerle aynı olduğunu tespit etmeyi başarmıştır. Hem fizikçi, hem matematikçi ve hem de tabiiyeci olan Robert Hooke da yerçekimi kuvvetini sarkaçla ölçmeyi ileri sürmüş, genel çekim hakkında da bazı sezgilere sahip olmuş, fakat bunları açık bir şekilde değerlendirememiştir. Fakat yine de genel çekimin açıkça ortaya konmasından sonra, bu fikri ilk olarak kendisinin ileri sürmüş olduğunu iddia etmiştir. Gerçekte ise, genel çekim kanununu keşfetmiş ve onu kesin şekliyle ifade etmiş olmak şerefi Newton'undur. Gezegenler konusundaki incelemeleri sırasında. Kepler tarafından daha önce bulunmuş olan hareket kanunlarına da uygun bir şekilde, eliptik yörüngeler için çekim kuvvetinin değerini hesaplamayı başaran da yine Newton olmuştur.

Ağır cisimlerin düşüşünü incelerken Galileo Galilei havanın karşı koyduğu direnç ortadan kaldırıldığı ya da hiç değilse ihmal edilebildiği taktirde, aynı bir yükseklikten aynı anda bırakılan çeşitli şekil ve yoğunluktaki cisimlerin, yere aynı anda düştükleri sonucuna varmıştı. Serbest düşüş sırasında cisimlerin kazandıkları hız zamanla, yani düşüş süresiyle orantılıydı. Bu ivmeli hareketin bir özelliği olup cisimler üzerinde bir kuvvetin etkide bulunduğu anlamına gelmekteydi. Top mermileri de benzer bir etki altındaydılar. Gerçekten de, eylemsizlik ilkesi gereğince, eğer mermilerin üzerine etki yapan hiç bir kuvvet bulunmasaydı namluyu terkeder etmez düzgün doğrusal bir hareket yapmaları gerekirdi. Oysa bunların hareketi onları yere doğru çeken bir kuvvet varmış gibi gittikçe değişmekte ve yörüngeleri de doğru olacak yerde paralel olmaktadır.

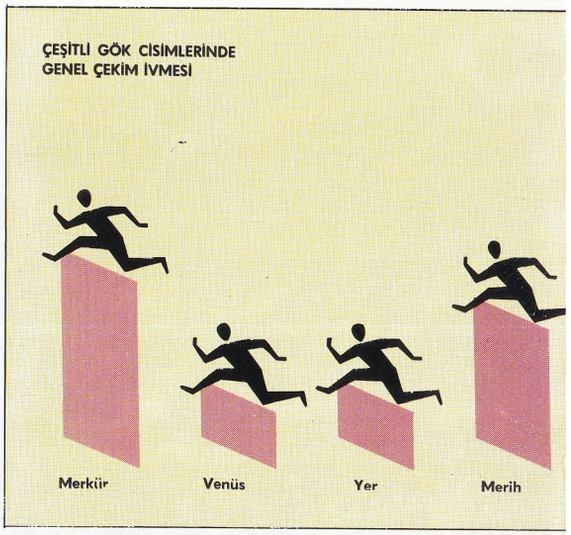

Diğer taraftan Kepler, Timurlenk'in oğlu büyük Türk astronomu Uluğ Bey'in Semerkant'taki rasathanesinde yıllarca çalışarak hazırlamış olduğu gezegenlerin hareketiyle ilgili astronomik cetvellerin, kendi hocası Tycho Brahé'nin gözlemleriyle tadil edilmiş şekli üzerinde çalışarak, bunlardan kinematik nitelikteki şu üç kanunu çıkarmıştır: 1) Her gezegen, odaklarından birini Güneş'in işgal ettiği bir elips çizer; 2) Gezegeni Güneş'e bağlayan hayalî doğru, eşit zaman aralıklarında eşit alanlar çizer; 3) Gezegenlerin Güneş'in etrafındaki dolanım sürelerinin karesi yörüngelerinin yarı büyük eksenlerinin küpüyle orantılıdır.

Ağır cisimlerin düşüşünde ve mermilerin atılışında olduğu gibi, burada da gezegenlerin kapalı yörüngeleri bir kuvvetin etkisini belirtmektedir. Eğer böyle bir kuvvet olmasaydı gezegenlerin yörüngeleri, eylemsizlik ilkesi uyarınca, doğrulardan meydana gelecekti. Kepler kanunları, bu kuvvetin doğrultusu ve niteliği hakkında fikir vermektedir.

Acaba gerçekten de ağır cisimlerin düşüşüyle gezegenlerin hareketleri arasında bir bağıntı var mıydı? Newton, kitleler arasında evrensel bir etkiye sahip, kitle merkezlerini birleştiren doğru boyunca, kitlelerle doğru ve bunların kitle merkezleri arasındaki uzaklığın karesiyle de ters orantılı bir kuvvetin (genel çekim kuvvetinin) varlığını kabul etmek suretiyle bu soruya olumlu bir cevap vermiştir. Ağır cisimlerin düşüşü gezegenlerin hareketleri için böyle bir kuvvetin varlığını kabul edince, dinamiğin ivmeyle, ivme-

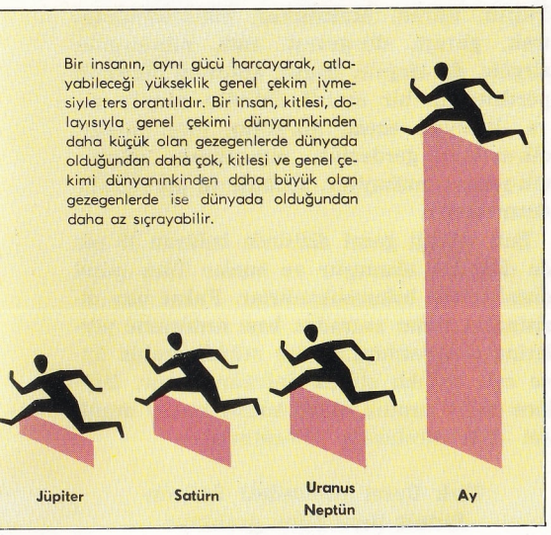

nin nedeni olan kuvvet arasında $F = m8$ şeklindeki temel kanunu bu gibi olaylarda geçerli olmaktadır.

Newton, doğrudan doğruya deney ve ölçü yapmaya elverişli olmayan fiziksel büyüklüklere karşı olduğu için, bütün bu olayların «sanki» genel çekim varmış gibi cereyan ettiklerini yazmıştır. Cavendish'in bundan sonraki deneyleri gerçekten de böyle bir genel çekimin varlığını ortaya koymuş ve büyüklüğünün hesaplanmasını sağlamıştır.

Newton genel çekimin, cisimler arasında ortaya çıkan anî bir uzaktan etki aldığını ileri sürmüş ve bu kanı iki yüz yıl geçerli olmuştur. Genel çekimin etkisinin uzayda, tıpkı elektrik ve magnetik etkiler gibi, ışık hızıyle yayıldığı ve adına **gravitasyon alanı** denen bir kuvvet alanı doğurduğu sonucuna varılması oldukça yenidir.

Gezegenlerin hareketleriyle ilgili Newton kanunları, cisimleri ikişer ikişer göz önüne almakta ve gökte bulunan diğer sayısız gökcisminin bunlar üzerine etkilerini ihmal etmektedir, dolayısıyle bunların verecekleri değerler ancak yaklaşık değerler olacaktır. Bu itibarla gerçek hareket ile farkını hesaplamak gerekir. Bu düşünceden yola çıkan Leverrier, Uranus'un düzensiz hareketini incelemeye karar vermiştir. Uranus'un hareketindeki anormallikleri, bilinen gezegenlerin bu gezegen üzerindeki bozucu etkileri olarak yorumlamanın sorunu çözmediğini gören Leverrier, bunun ancak o zamana kadar tespit edilmemiş olan bir gezegenin Uranus'un üzerindeki bozucu etkisiyle açıklanabileceğini düşünmüş ve böyle bir gezegenin gökte nerede bulunması gerektiğini tespit etmiştir. Bu gezegen 1846'da Leverrier tarafından öngörülen yerde gözlenmiş ve adına da Neptün denilmiştir. Daha sonra 1930'da, aynı yoldan Plüton gezegeni keşfedilmiştir.

Genel çekimin varlığı varsayımına dayanan Newton'un gök mekaniğinin kanunları, yörüngeleri bunlara dayanan uzay araçlarının uzaya atılmasıyle de doğrulanmıştır.

Genel çekim teorisi çerçevesi içinde gelgit olayının da yeterli bir yorumunu vermek mümkün olmaktadır; buna göre gelgit olayı esas itibarıyle Ay'ın (ve ikinci derecede de Güneş'in) denizler üzerindeki çekiminin sonucudur.

Gravimetrik Ölçüler: Yerin, yakınındaki cisimler üzerindeki yerçekiminin doğurduğu ivme, kitleleri ne olursa olsun bütün cisimler için aynıdır. Dinamiğin temel kanununa göre, ivmenin bütün cisimler için aynı değerde olması dolayısıyle, cismin kitlesi ne kadar büyük olursa üzerine etki yapacak olan çekim kuvveti de o kadar büyük olacaktır. Her ne kadar göz önüne alınan bir cismin, yer üzerindeki çekim kuvveti Yer'in onun üzerindeki çekim kuvvetinin aynı ise de, Yer'in muazzam kitlesi dolayısıyle bu, hissedilir bir ivme kazanmaz. Yerçekimi ivmesini, havanın direnç etkisinden kurtulmak için havası boşaltılmış cam bir tüp içinde cisimleri serbest düşüşe terk etmekle ölçmek prensip itibarıyle mümkündür. Pratikte yerçekimi ivmesinin ölçülmesi, bir sarkacın periyodunun hem g yerçekimi ivmesine hem de sarkacın uzunluğuna bağlı olması nedeniyle, bir sarkaç aracılığıyle yapılır. Aynı amaç için burulma terazilerinden ve gravimetrelerden de faydalanılır. Gravimetreler, esas itibarıyle bir yaya bağlı bir kitleden ibarettir; kitleyi etkileyen kuvvete göre aletin denge durumu değişir ve bu durumdan da kitleyi etkileyen kuvvet ve buradan da, kitlenin değeri bilindiğine göre, $F = mg$ formülü yardımıyle g yerçekimi ivmesi bulunur.

Genelçekimin Rölativist Teorisi: Newton zamanından beri varılan sonuçlar hep dinamiğin temel kanunundan çıkarılan kitle ile genel çekim kanunundan çıkarılan kitlenin özdeş olduklarını kabul etmekle mümkün olmuştur. Önceleri sırf basitliği sağlamak için kabul edilen bu özdeşlik, ilkin Macar fizikçisi Roland Eötvös ve son yıllarda da Amerikalı fizikçi Dicke tarafından, çok daha ileri bir teknikle, çok büyük bir hassasiyetle doğrulanmış ve fiziğin temel ilkelerinden biri olmuştur. Bütün başarılarına ve sayısız denel gerçeklemelerine rağmen Newton'un gravitasyon teorisi iki önemli sorunu çözememiştir:

Bunlardan biri, özel rölativite teorisinin sonucu olan, uzaktan anî etki kavramıyle bu teorinin, her etkeninin asla ışık hızını aşamayan sonlu bir hızla yayılacağını belirten temel varsayımlarından biri arasındaki bağdaşmazlıktı. Bununla beraber bu güçlüğü kitlelerin, uzayda ışık hızıyle yayılan bir gravitasyon alanı doğurduklarını kabul ederek gidermek mümkündür.

İkincisi de Galileo Galilei'nin keşfettiği ve havanın etkisi ihmal edildiğinde aynı bir yerde serbest düşüşe terkedilen bütün cisimlerin aynı ivmeyle düştüklerini belirten kanunun yorumuyle ilgiliydi. Eylemsizlik kitlesiyle genelçekim kitlesi arasındaki, klasik mekaniğin tamamen tesadüfî saydığı özdeşliğin doğmasına sebebiyet veren bu durum, özel rölativite teorisinin ilkelerini, birbirlerine göre ivmeli hareket yapan referans sistemlerine genelleştiren genel rölativite teorisinin hareket noktasını teşkil eder. Genel rölativite teorisinin kurucusu olan Einstein, «eşdeğerlilik ilkesi» ni buna dayandırmıştır. Bu ilkeye göre bir genelçekim alanıyle bir ivme alanı birbirlerine eşdeğerdir. Einstein bu sonuca, Yer'in yerçekimi alanında serbest düşüşe terk edilmiş bir asansörden meydana gelen bir sistemi göz önüne almakla varmıştır. Böyle bir sistemde yerçekimi ortadan kaybolur ve dış kuvvetler olmadığı takdirde de eylemsizlik kanunu geçerli olur; özellikle kendi haline terk edilmiş olan bir cisim böyle bir sistemde sükûnette kalır ya da düzgün doğrusal bir hareket yapar.

Uzaya fırlatılan füzeler eşdeğerlilik ilkesine örnek teşkil ederler. Bu denemeler bir taraftan füzelerin hareketleri sırasındaki çok şiddetli ivmelerinin yerin gravitasyon alanından birçok kat daha fazla olduğunu, diğer taraftan da Yer'in etrafında ivmeli bir hareket yapan yapma bir uyduda, uyduyu etkileyen merkezkaç kuvvetinin Yer'in çekim kuvveti tarafından dengelenmesi nedeniyle artık Yer'in çekim kuvvetinin hissedilmediğini göstermişlerdir.

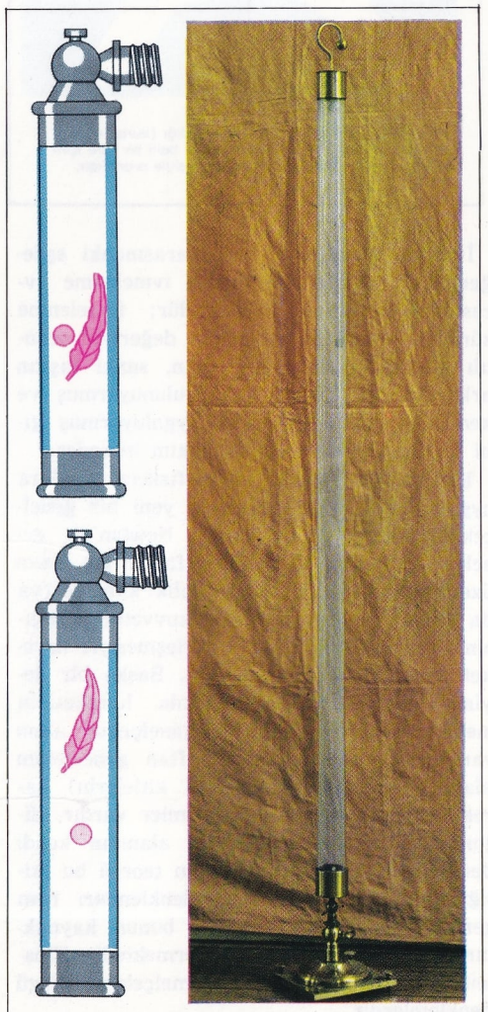

Bozucu etkiler olmazsa, yer çekiminin etkisinde olan bütün cisimlerin ivmesi aynıdır. Havası boşaltılmış bir cam borunun içindeki bir tüyle, bir kurşun top dibe aynı zamanda düşerler (üstte). Havanın direnci tüyün düşüşünü büyük ölçüde yavaşlatır (altta). Sağda: Cisimlerin düşüşlerini incelemek amacıyla yapılan deneylerde kullanılan tüp.

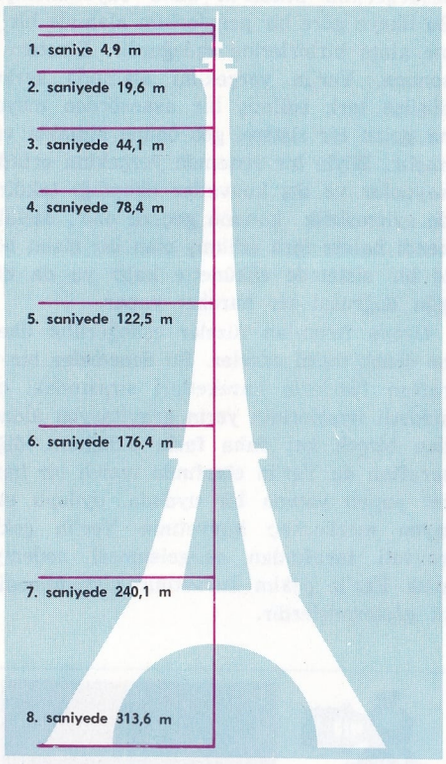

Serbest düşüşe bırakılmış bir cismin aldığı (kuramsal olarak hesaplanmış) yol: Böyle bir cismin belli bir süre içinde alacağı, yol, düştüğü zamanın karesiyle orantılıdır.

İvmeyle genelçekim alanı arasındaki eşdeğerliliği herhangi bir taşıtın ivmelenme evresinde hissetmek mümkündür; ivmelenme sürdüğü müddetçe ve bunun değeriyle orantılı olarak taşıttaki bir insan, sanki taşıtın arkasında büyük bir kitle bulunuyormuş ve kendisine çekim kuvvetini uyguluyormuş gibi taşıtın yönüne ters bir çekim hisseder.

Eşdeğerlilik ilkesini bütün fiziksel olaylara uygulamak suretiyle Einstein yeni bir genelçekim teorisi geliştirmiştir. Newton'un genelçekim teorisi birbirinden farklı iki kısım üzerine kurulmuştu. Eylemsizlik kanunu (ya da ilkesi) ve özel tipte bir kuvvetin varlığının kabulü. Bu iki kısmın birleşmesiyle hareket kanunları elde ediliyordu. Başka bir deyimle klasik teoride kitlenin hareketinin meydana geldiği sabit bir genelçekim alanı vardır; bu itibarla bir taraftan genelçekim alanının kaynaklarının (yani kitlelerin) hareketlerini tayin eden denklemler vardır, diğer taraftan da genelçekim alanının kendi denklemleri vardır. Einstein'ın teorisi bu ikiliği kaldırmakta, Einstein denklemleri hem genelçekim alanını, hem de bunun kaynaklarının hareket kanunlarını vermektedir. Einstein denklemleri sadece genelçekime özgü denklemlerdir.

Eşdeğerlilik ilkesinin herhangi bir harekete uygulanmasında genelçekim alanı için, ancak bazı çözümleri mümkün kılan birtakım şartlar koyulur. Bu gibi çözümler ilk yaklaşıklıkta Newton denklemleriyle çakışırlarsa da, çok şiddetli genelçekim alanları ya da ışık hızına yakın hızlarda meydana gelen hareketler göz önüne alındığında bunlardan ayrılan sonuçlar verirler. Bu denklemlere dayanarak ışınların genelçekim alanlarında karşılaştırılan sapma, genelçekim alanlarındaki atomların yaydıkları ışınların meydana verdiği spektrum çizgilerinin kırmızıya kayması, çeşitli ivmelere tabi saatların işlemelerindeki farklar ve Güneş'e en yakın gezegen olan Merkür'ün yörüngesinin Güneş'e en yakın noktasının yer değiştirmesi (rotasyonu) gibi olayların varlığı öngörülmüş ve bunlar gözlenerek genel rölativite teorisinin ilgi çekici başarılarını teşkil etmişlerdir.

Genelçekimin rölativist teorisinin bir sonucu da genelçekim alanlarının varlığının uzayın kendine özgü geometrik yapısında bir bozulma (bir eğrilik) meydana getirmeleridir. Bunun sonuçlarından biri de iki nokta arasındaki en kısa yolun artık bir doğru değil de uzayın geometrik yapısına bağlı bir eğri olmasıdır.

GENEL DİZİLER

Bir ulusun müziğinde kullanılan bütün seslerin bir sekizli aralığı içine yerleştirilmesiyle elde edilen ses dizilerine «genel dizi» denir. Türk müziğinde kullanılan bütün sesler bir sekizli aralığı içine yerleştirilirse 25 sesli bir dizi elde edilir. Yani Türk genel dizisi 25 seslidir. Batı müziğinde kullanılan sesler ise 13 sesli bir genel dizi meydana getirirler.

Bestelerde genel dizideki seslerin hepsi birden kullanılmaz. Genel diziden seçilmiş sekizer sesten, bir sekizli aralığı meydana getirecek şekilde düzenlenmiş sekiz sesli diziler kullanılır. Bu dizilere «Özel diziler» ya da «Makam dizileri» denir.

Türk genel dizisindeki 25 ses doğadan elde edilmiş ve oldukları gibi kullanılmışlardır. Bu sesler arasında son derece düzenli bağıntılar vardır. Verilen cetvelde, Türk genel dizisindeki seslerin, dizinin birinci sesine göre aralıkları çeşitli birimlerle gösterilmiştir.

Türk genel dizisinde, orta sekizlideki sesler cetvelde verilen isimlerle anılmaktadır. Daha pes ya da daha tiz sekizlilerdeki sesler de genellikle aynı adları taşırlar; sadece, başlarına «kaba» ya da «tiz» sıfatları eklenir ya da bu sıfatlar kaldırılır. Örneğin, «kaba çargâh»ın bir sekizli tizine «çargâh», onun da bir sekizli tizine «tiz çargâh» denir. «Kaba çargâh»ın bir sekizli pesi ise «kaba kaba çargâh»dır. Bu kuralın birkaç ayrası vardır: Yegâh, aşiran, acemaşiran, dik-acemaşiran, ırak, geveşt, dik-geveşt, rast, nim-zirgüle, zirgüle, dik-zirgüle, dügâh, kürdî ve dik-kürdî perdelerinin bir sekizli tizlerine sırayla neva, hüseynî, acem, dik-acem, eviç, mahur, dik-mahur, gerdaniye, nim-şehnaz, şehnaz, dik-şehnaz, muhayyer, sünbüle ve dik-sünbüle denmektedir.

Batı müziği genel dizisinde bulunan 13 ses de doğadan alınmıştır ve bunlar Türk genel dizisi içinde bulunmaktadırlar. Fakat batı dizisindeki sesler sonradan bazı nedenlerle yerlerinden oynatılmış ve bir sekizli aralığı içine eşit aralıklı olarak dağıtılmışlardır. Böylece 100'er sentlik (4,416 koma) on iki aralık art arda sıralanmış olmaktadır.

Türk Genel Dizisindeki Seslerin Birinci Sese Göre Aralıkları

Sesin Adı	Frekans Oranı	Aralığı Sent	Aralığı Koma
1. Kaba çargâh	1,000	0,0	0,000
2. Kaba nim-hicaz	1,054	90,2	3,985
3. Kaba hicaz	1,068	113,6	5,019
4. Kaba dik-hicaz	1,110	180,5	7,972
5. Yegâh	1,125	203,9	9,006
6. Kaba nim-hisar	1,185	294,2	12,99
7. Kaba hisar	1,201	317,5	14,03
8. Kaba dik-hisar	1,249	384,4	16,98
9. Aşiran	1,266	407,7	18,01
10. Acemaşiran	1,333	498,1	22,00
11. Dik-acemaşiran	1,352	521,5	23,03
12. Irak	1,405	588,2	25,98
13. Geveşt	1,424	611,6	27,01
14. Dik-geveşt	1,480	678,7	29,98
15. Rast	1,500	702,2	31,01
16. Nim-zirgüle	1,580	792,1	34,98
17. Zirgüle	1,602	815,8	36,03
18. Dik-zirgüle	1,665	882,3	38,97
19. Dügâh	1,688	905,7	40,00
20. Kürdî	1,778	995,8	43,98
21. Dik-kürdî	1,802	1020	45,03
22. Segâh	1,873	1086	47,96
23. Puselik	1,898	1110	49,03
24. Dik-puselik	1,973	1177	51,96
25. Çargâh	2,000	1200	53,00

GENETİK

Biyolojinin bir bölümü olan genetik, belirli bir türdeki bireylerin değişkenliğini ve kalıtsal niteliklerin kuşaktan kuşağa geçmesini inceler. Genetik bilimi bir bireyin görünüşünü meydana getiren özelliklerin tümünün (feno-

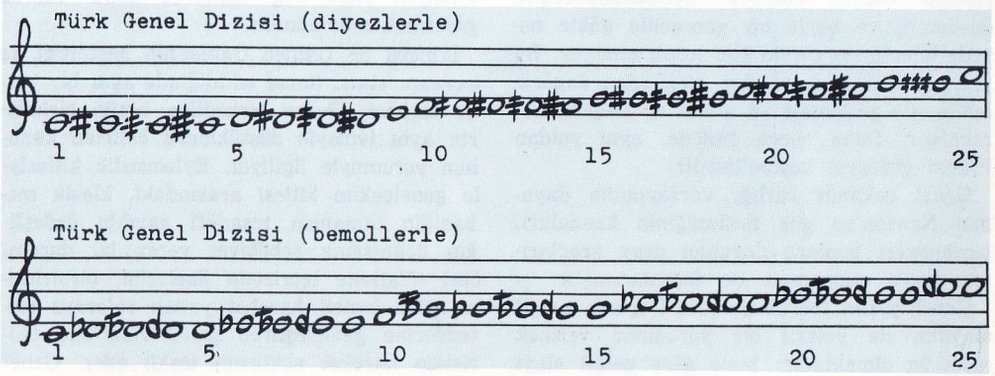

tip), o bireyin kalıtsal niteliklerinin (genotip) çevre ile alışverişinden doğduğunu ortaya koymuştur. Genotipik bir parçanın, yani kalıtsal bir niteliğin belirtilebilmesi, üzerinde eleme yapılmamış bir topluluktan, katıksız bir örnek alıp onu yalıtmakla olabilir. Böylece yalıtılmış kalıtsal bir nitelikte, değişkenlik derecesi çok düşüktür; bu niteliğin, kendine yakın ufak tefek ayrıntılı biçimlerinden (varyant) de yalıtılması durumunda sonraki kuşaklarda da değişmediği görülür. Bundan da, edinilmiş niteliklerin kalıtsal olmadıkları sonucu çıkar. Katıksız türlerin yaratılması deneyleri, bir varyantın ya da bir niteliğin elenmesinin yalnızca melez topluluklardan hareket edilerek yapılabildiği gerçeğini ortaya koymuştur; genotip nitelikleri birkaç kuşak sonra ortaya konunca elemenin bir etkisi kalmamaktadır. Başka bir deyimle belirli bir topluluktan, başlangıçta bu toplulukta bulunmayan nitelikler elde edilemez. Yine genetik biliminin incelemelerinden ortaya çıktığına göre genotipik nitelikler kuşaktan kuşağa, değişmeyen yasalara göre, geçmektedir. Bunlar Avusturyalı botanik bilgini Johann Mendel (1822-1884) tarafından bulunan ve Mendel yasaları diye anılan kurallardır. Birbirinden ayrılan iki katıksız bireyin birleşmesi sonucunda meydana gelen kuşaklardan birincisi, bu iki bireyde bulunan niteliklerden yalnız birini taşıyabilir. Bu durumda bu niteliğin üstün gelen nitelik, ötekinin gizli nitelik oldukları söylenir. Birinci kuşaktan iki bireyin birleşmesi durumunda meydana gelen yeni bireylerin 3/4'ü üstün gelen niteliği, geri kalanları gizli niteliği taşır. Yalnız bu gizli niteliği taşıyan grubun bireylerinin birleşmesi durumunda meydana gelen canlıların hepsinde o gizli nitelik bulunur. Üstün nitelik taşıyan bireylerin yalnız 1/4'ü genotipik açıdan katıksızdır; 2/4'ü her iki niteliğe sahip bireylerden meydana gelir. İki melez bireyin birleşmesinden katıksız bireyler elde edilir. Bu olaya niteliklerin ayrımı olayı denir ve bu olay incelenmek üzere alınan iki elementin ayrı ayrı etkenlere bağlı olduğu düşüncesini doğrular. Bu ayrı etkenler o elementleri meydana getiren bir çift bireyde evvelce var olan nitelikler arasında bulunmaktadır. Bir bireyi meydana getiren bir çiftin iki elementi allelomorf gen adını alır; bunlar katıksız dizi bireylerinde aynı, melez bireylerde ayrıdır. Bu melez bireyler fenotipik olarak kendilerini meydana getiren çiftin üstün elementinin niteliğini gösterirler. Üretici hücrelerde, yani gametlerde etkenler bir bütün olarak bulunmaktadır. Çünkü her gamette belirli bir nitelikte tek bir allelomorf gen bulunmaktadır. Döllenmede bireyler öyle bir düzende çiftler meydana getirirler ki, bu çiftlerin her birinden doğacak bireylerin nitelikleri yukarıda verilen oranlarda olur. İki nitelikle birbirinden ayrılan bireylerin ele alınması durumunda, bu niteliklerin her birinin ötekine bağlı olmayan bir davranış gösterdiği görülür: Niteliklerin ba-

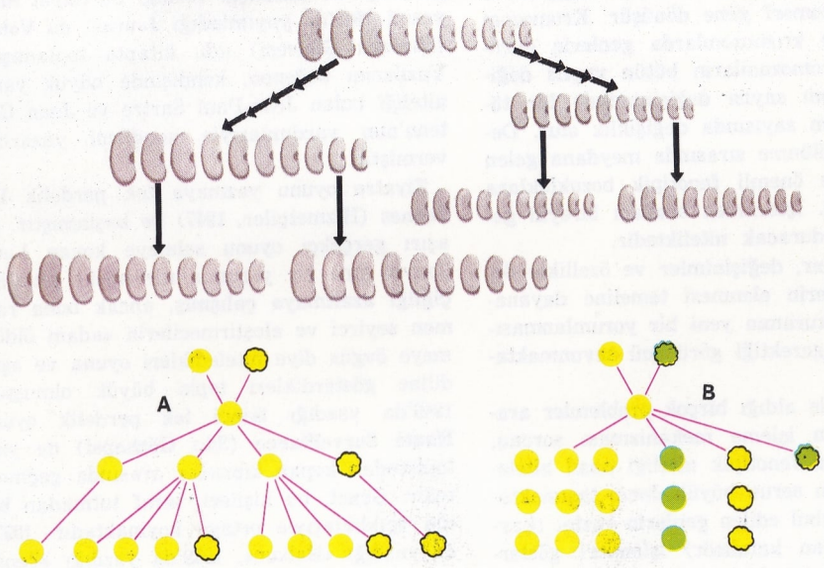

Solda yukarda: Bir yapımlı olmayan bir topluluktan çeşitli ayrıntılar alınıp yalıtılabilir, fakat sonraki kuşaklarda ayıklanmanın artık etkisiz kaldığı bir noktaya varılır. Örneğin, aynı türden fakat çeşitli boyutlarda bir fasulya topluluğundan, daha büyük ya da daha küçük fasulya veren alttürler yalıtılabilir; ancak belli bir noktadan sonra, birbirini izleyen bütün kuşaklar birbirinin aynı olmaya başlar. Solda aşağıda: A) Tarla bezelyesi ile bahçe bezelyesi arasında ırk karışımı sonucu, bir tarla bezelyesi kuşağı meydana gelmekte (egemen nitelik); ancak bu melez bireylerde bahçe bezelyesi niteliği kalıtsal olarak bulunmakta ve ikinci kuşakta ortaya çıkmaktadır. İkinci kuşağın dörtte biri bahçe bezelyesi, dörtte üçü ise tarla bezelyesi olmaktadır; bahçe bezelyelerinden aynı bahçe bezelyesi niteliğini taşıyan katıksız kuşaklar türemektedir; tarla bezelyelerinden türeyen bireylerin üçte biri katıksızdır ve bunlardan türeyen daha sonraki kuşaklar da katıksız olur; üçte ikisinden, yani ikinci kuşağın yarısından ise, ikinci kuşakta olduğu gibi üçte bir oranında her iki niteliği gösteren bireyler türer. Sonuç olarak, birinci kuşağın bütünüyle birbirinin aynı melezlerinden, katıksız bireyler türediği, bunlardan ise aynı nitelikleri taşıyan melezler meydana geldiği görülmektedir. B) Aynı deney, iki nitelikle birbirinden ayrılan sarı tarla bezelyesi ile yeşil bahçe bezelyesi üzerinde tekrarlanırsa, bir önceki deneyde gözlenen gerçeklerin bu iki nitelik için de, söz konusu olduğu görülür.

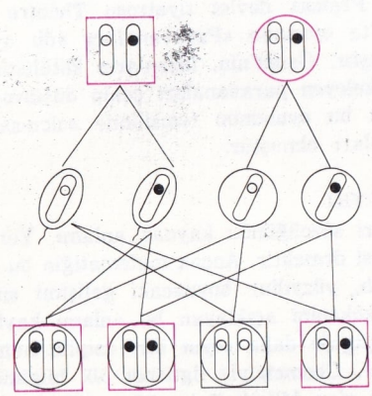

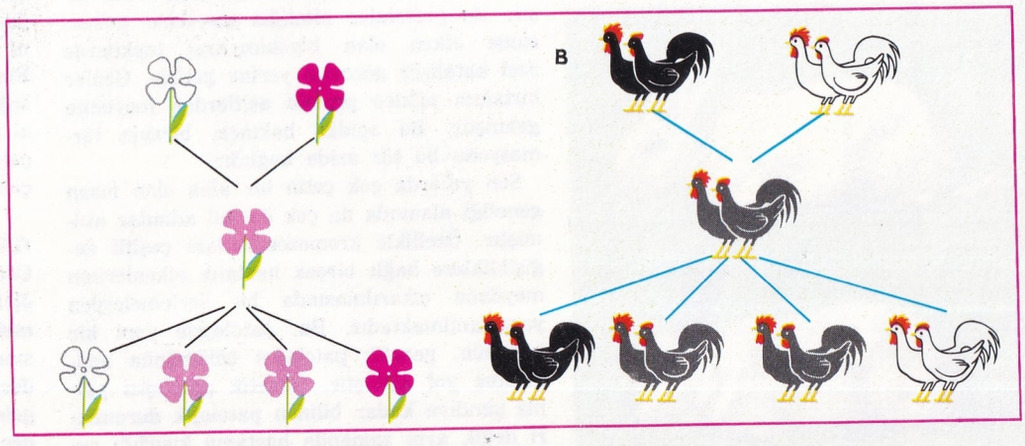

Solda: Birbirinden tek nitelikle ayrılan iki melez bireyin karışması: Gametler katıksızdır, yani bunların her biri tek nitelik, ya egemen nitelik (siyah) ya da gizli nitelik (beyaz) gösterir. Birinci kuşak bireylerinin bir kısmı katıksız, bir kısmı melez olmakta ve üçte bir oranında egemen nitelik taşımaktadır. Bu şema yukarıdaki bezelye deneyinin A bölümüne de uygulanabilir. Sağda: Bazı bitki türlerinde, değişik nitelikte(renkte) bireyleri birleştirerek renk bakımından iki bireyi bulunan çiçekler elde etme olanağı vardır. Bu durumda nitelikler birbirinin içinde erimekte, bir rengin üstünlüğü kesin olmamaktadır. Melezlerin aralarında birleşmeleriyle, hem başlangıçtaki renkleri, hem de ikinci kuşakta ortaya çıkan renkleri taşıyan bireyler meydana gelir. Bu durumda da nitelikler ikinci kuşakta ayrılmaktadır. B) Aynı olgu, tüyleri farklı renklerde olan tavuk ve horozların birleşmesi durumunda da gözlenebilir.

ğımsızlığını gösteren bu yasaya ikinci Mendel yasası adı verilir.

Genetik bilimi bir niteliğin üstünlüğü olayının sürekli olmadığını, çünkü araya fenotipik nitelikler girdiğini göstermektedir. Bu üstünlük olayı yaş, çevre ve cinsiyete göre değişmektedir. İçinde tek bir allelomorf gen bulunan gametler, birinci Mendel yasası uyarınca, katıksız olarak kabul edilmektedir. Bunun gibi bir nitelik için ikiden fazla allelomorf gen bulunabilmesi de mümkündür. Fakat her normal bireyde bunlardan iki tane vardır; öte yandan fenotipik bir nitelik birden fazla genin etkiliğine bağlı olabilir; bunun tersi olarak bir gen aynı anda birden fazla nitelik üzerinde etki yapabilir.

Genlerin kromozomlarda bulunduğu, bugün açıkça saptanmış durumdadır. Allelomorf genler somatik (doku yaratan) hücrelerin homolog kromozomlarında ve gametlerde bulunurlar. Gametlerin kromozomları somatik hücrelerinkinin yarısı kadardır; bunun için de Mendel yasalarına göre tek bir allelomorf gen ortaya çıkmaktadır. Her allelomorf genin kromozom içinde belli bir yeri vardır. Bu, niteliklerin bağımsızlığı yasasına deneysel genetikte getirilen birtakım kısıtlamaların gözlenmesiyle ispatlanabilir. Allelomorf genin belirli bir yeri bulunması, belirli niteliklerin yukarıdaki yasaya göre birleşmediklerini ve bir grup davranışı gösterdiklerini belirtir. Bu olayın açık bir örneği, cinsiyete ilişkin nitelikleri ve hastalıkları belirleyen cinsel kromozomlarda yerleşmiş genler olgusudur. Başka deneyler de bu gruplaşmanın mutlak olmadığını, birçok kuşak sonra bağımsızlık yasasına dönülebildiğini ortaya koymaktadır. Gruplaşmanın sonradan bağımsızlığa dönmesi olayı rökombinezon veya tekrar düzenlenme adını alır ve bu olay incelenen her gen çifti için belirli, değişmez aralıklarla tekrarlanır. Rökombinezonun, gametlere bölünmeden önce birbirine yaklaşan iki homolog kromozom arasında bir madde alışverişinden oluştuğunu gösteren kanıtlar vardır. Tabiî aynı bir kromozomda bulunan iki gen birbirlerinden ne kadar uzak olurlarsa ayrılmaları o kadar kolaydır.

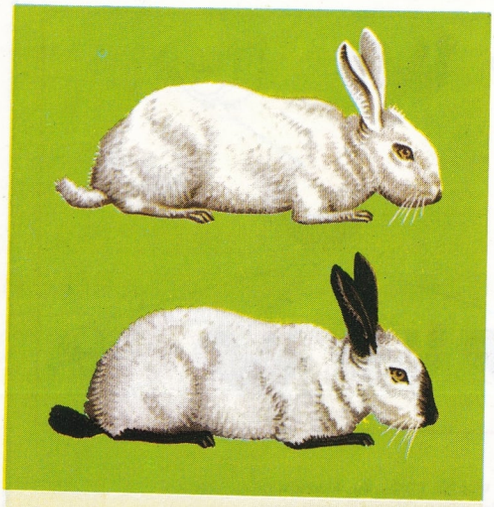

Çevre fenotipik niteliklerin gelişimini etkiler. Himalaya tavşanı çevresinin normal sıcaklığında büyüdüğünde vücudunun kulak, burun, ayak ve kuyruk gibi uç kısımları koyu renk tüylerle örtülüdür; normalin üstünde sıcaklıkta büyüdüğü zaman bütün vücudu beyaz, normalin altında sıcaklıkta büyüdüğü zaman koyu tüylerle örtülü olmaktadır.

Gruplaşmadan bağımsızlığa dönüşmede aralıkların belirlenmesi prensibi, kromozom sayısı düşük türlerde, pek çok genin yerini bulma olanağını vermiştir. Bundan hareket edilerek de kromozom haritası ya da kromozom planı denen şemayı çizmek mümkün olmaktadır. Kromozomun, üzerinde belirli bir gen bulunan ucu locus adını alır. Bir türün kuşaklarının birbirini izlemesinde bazen, rökombinezon yasalarıyle de açıklanamayan yeni kalıtsal niteliklerin ortaya çıktığı görülür. Bunların sık ya da seyrek olarak ortaya çıkışı çevre koşullarına bağlıdır (örneğin Röntgen ışınları bunları çoğaltır). Değişinim denen bu olay kromozomların önceden kestirilemeyen değişikliklerinden meydana gelir. Bu değişiklikler kesindir; yani ortaya çıkan yeni kalıtsal nitelik sonradan kaybolmaz. Değişinimler, genetik değişinimler, kromozom değişinimleri ve kromozom sayısı değişinimleri olarak üçe ayrılır. Genetik değişinimde bir gen allelomorf gene dönüşür. Kromozom değişiniminde kromozomlarda genlerin duruşu ya da kromozomların bütün yapısı değişir. Kromozom sayısı değişiniminde bir türün kromozom sayısında değişiklik olur. Değişinimler, bölünme sırasında meydana gelen değişikliklerle önemli fenotipik bozukluklara sebep olurlar. İçlerinden bazıları bireyin gelişmesini durduracak niteliktedir.

Bazı bilginler, değişinimler ve özellikle değişen niteliklerin elenmesi temeline dayanarak evrimci kuramın yeni bir yorumlanmasına gidilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadırlar.

Genetiğin ele aldığı birçok problemler arasında genlerin işleme mekanizması sorunu, yani bir genin fenotipik niteliği nasıl niteledigini ele alan sorun büyük önem taşımaktadır. Bugün kabul edilen genlerin enzim (kaynağı canlı olan katalizör) işlemleri gösterdiği bir türde bu, birinci derecede önem taşır. Bu proteinler niteliğin meydana gelmesinde etken olan biyokimyasal tepkilerde özel katalizör görevini yerine getirir. Genler birtakım nükleo proteid asitlerden meydana gelmiştir. Bu açıdan bakınca, bireyin formasyonu bu tür aside bağlıdır.

Son yıllarda çok çetin bir alan olan insan genetiği alanında da çok önemli adımlar atılmıştır. Özellikle kromozomlardaki çeşitli değişikliklere bağlı birçok hastalık etkenlerinin meydana çıkarılmasında bu ilerlemelerden yararlanılmaktadır. Bu, patolojide yeni bir bölümün, genetik patolojisi bölümünün açılmasına yol açmıştır. Genetik patolojisi yalnız şimdiye kadar bilinen patolojik durumları değil, aynı zamanda hastanın kısırlığı nedeniyle (mongolizmde, yani geri zekâlılığın bir türünde, çeşitli seksüel sakatlıklarda vb. olduğu gibi) kalıtsallıkları belirlenemeyen patolojik durumları da ele alır. İnsan genetiğinin iki pratik sorunundan biri, bazı evliliklerde, özellikle yalnız akraba arasındaki evliliklerde meydana çıkabilecek aksaklıkların önceden kestirilebilmesi sorunu, ikincisi de değişinimlerin meydana çıkmasını kolaylaştırabilecek çevre etkenlerinin incelenmesidir. Bazı ülkelerde birinci sorunu çözümlemekle görevli tıp merkezleri kurulmuştur. Bu merkezlerde, evlenecek kimselerin ana baba ve önceki kuşakları incelenerek çocuklarının taşıyabilecekleri nitelikler ortaya konmaktadır. Değişinim etkenleri sorununa gelince; bugün bütün dünyada —atom bombası patlamaları dahil— iyon saçan ışınların yayılmasından korunmanın ne ölçüde önemli olduğu bilinmektedir.

GENET, JEAN

(1910-)Fransız oyun yazarı. Annesi babası bilinmeyen bir çocuk olan Jean Genet, ilk gençliğinde işlediği ufak suçlar nedeniyle bir süre Mettray ıslahhanesine kapatılmıştır. Buradan kaçarak Yabancılar lejyonuna girmiş, orada iki yıl kalmıştır. Tekrar tutuklanmış, hapishanede hayatını anlatan yazılar yazmaya başlamıştır. Çok çıplak ve gerçekçi bir anlatışla verdiği bu hayat hikâyesini 1949'da yayımladığı **Journal du Voleur** (Hırsızın Güncesi) adlı kitapta toplamıştır. Yazılarını beğenen, kendisinde büyük yazar niteliği bulan Jean-Paul Sartre ve Jean Cocteau'nun yardımlarıyle kendisini yazarlığa vermiştir.

Tiyatro oyunu yazmaya tek perdelik **Les Bonnes** (Hizmetçiler, 1947) ile başlamıştır. Bu aşırı gerçekçi oyunu sahneye koyan Louis Jouvet ince bir yorumla metindeki çetinliği, çiğliği azaltmaya çalışmış, ancak buna rağmen seyirci ve eleştirmecilerin «adam öldürmeye övgü» diye niteledikleri oyuna ve aşırı diline gösterdikleri tepki büyük olmuştur. 1949'da yazdığı ikinci tek perdelik oyunu **Haute Surveillance** (Sıkı Gözhapsi) de yine toplumdan kopan kimseler arasında geçmektedir. Genet, bu kişileri, taraf tutmadan bütün açıklıklarıyle ortaya koymaktadır. 1957'de yazdığı «Balkon», 1959'da yazdığı «Zenciler» adlı oyunları önemli eserler sayılırsa da, asıl büyük ününü, 1963'te yazdığı ve aynı yıl Fransız devlet tiyatrosu **Théâtre de France**'ta oynanan «Paravanalar» adlı oyun sağlamıştır. Genet'nin, insanların kötülüklerini maskeleyen paravanaları çekip düşürmeye çalıştığı bu oyununun temsilinde solcu-sağcı çatışmaları olmuştur.

GEOMETRİ

Geometri sözcüğünün kaynak anlamı, Yer'in ölçülmesi demektir. Ancak matematiğin bu temel dalı, yüzyıllar boyuncaki gelişimi sırasında, kökenini açıklayan bu anlamı kaybederek gitgide daha soyut bir disiplin haline gelmiştir. Geometriyle ilgilenen ilk bilginlerden biri olan Miletli Tales M.). VII. ve VI. yüzyıllarda yaşamıştır. Tales, kendi adıyle tanınan teoreminden yararlanarak bir bastonun gölgesini ölçüp, bunu Mısır'daki piramitlerin gölgesinin uzunluğuyle karşılaştırmak suretiyle piramitlerin yüksekliklerini hesaplamıştır. Bu tarihten bir süre sonra İtalya'da

Sözcük anlamı Yer'in ölçülmesi demek olan geometri, yüzyıllar boyuncaki gelişimi sırasında bu anlamını kaybederek, daha soyut bir disiplin haline gelmiştir. Matematik biliminin temel dallarından biri olan geometriyle ilgilenen ilk bilginlerden biri Tales'tir. Tales, bugün kendi adıyle anılan teoremden yararlanarak bir bastonun gölgesini ölçmüş, bulduğu sonucu Mısır'daki piramitlerin gölgesinin uzunluğuyle karşılaştırmak suretiyle piramitlerin yüksekliğini hesaplamayı başarmıştır. Geometri biliminin gelişmesinde önemli bir yeri olan Pitagoras okulu ise, noktanın bölünemezliğini, bir doğrunun peşpeşe sıralanmış noktalardan oluşmuş olduğunu savunmuştur. İrrasyonel sayılar da bu okulun çalışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. Yunan geometrisinin gelişmesinde Eflatun'un geometriye verdiği büyük önem etkili olmuştur. Euklides, Arkhimedes ve Apolonyus, Yunan geometri okulunun başta gelen temsilcileridir. Fakat bir süre sonra aritmetikle cebirin geometriden ayrı olarak ele alınması, geometrinin eski öneminin azalması sonucunu doğurmuştur. Bu süre boyunca cebir ve aritmetik çalışmaları önem kazanmış, cebir çalışmalarının vardığı sonuçlar analitik geometrinin temellerinin atılmasına öncülük etmişlerdir. Descartes 1637 yılında yayınladığı «Geometri» adlı kitabında, geometri problemlerinin incelenmesi ve çözülmesi konusunda en elverişli metodun cebirsel metot olduğunu ileri sürmüştür. Geometri bilimi en büyük gelişmesini XIX yüzyılda sağlamıştır. Projektif geometri ve çok boyutlu uzayların geometrisinin yanı sıra diferansiyel geometri de büyük bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak Euklides geometrisinden başka sistemler de ortaya çıkmıştır. Bu geometrileri sistematik olarak inceleyenler Lobaçevski ve Bolyai'dir. Yandaki resimde Antonio Pallaiolo'nun yapmış olduğu «geometri» adlı allegorik heykel yer almaktadır. Bu heykel Vatikan Müzesindedir.

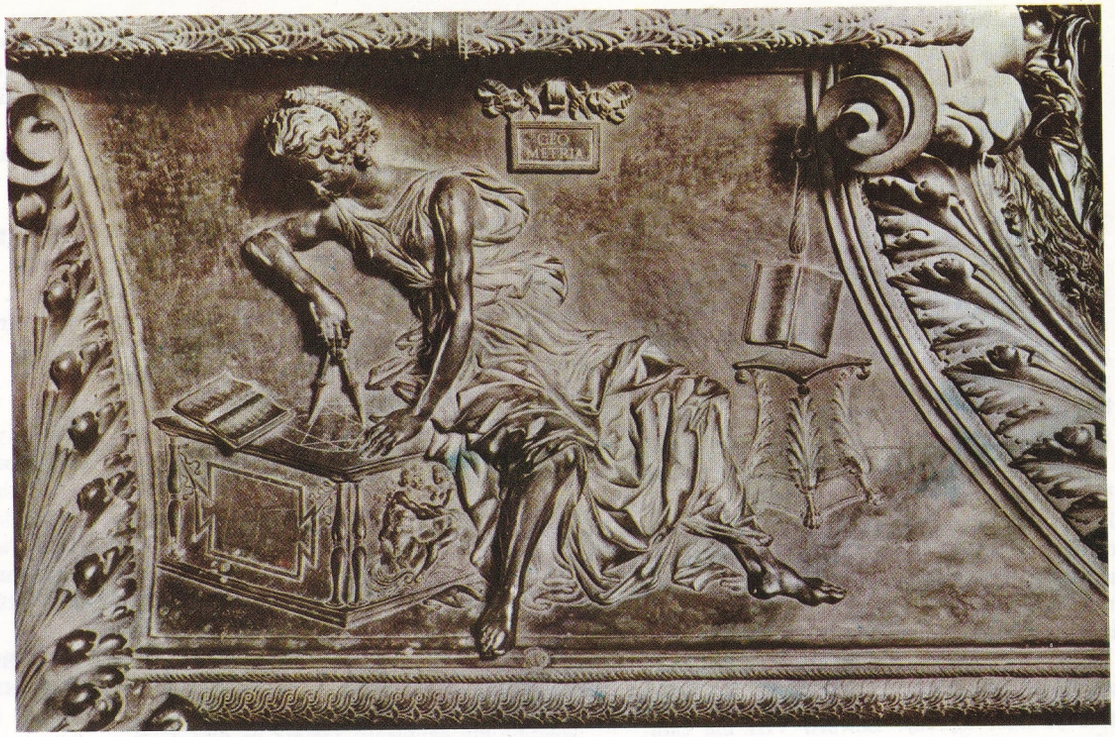

Pitagoras geometri okulu ortaya çıkmıştır. Bu okula göre nokta bölünemez bir nesneydi; bir doğru ise noktaların peş peşe sıralanmasından oluşmuş tek boyutlu bir nesneydi; bunun sonucu olarak da iki doğru parçasının daima ortak bir alt-kata sahip oldukları (ölçülebildikleri), birbirlerine oranlarının tam ya da rasyonel bir sayı olduğu anlaşılmaktaydı. Bu okulun çalışmaları sırasında ölçülemeyen doğru parçalarının, yani irrasyonel sayıların da varlığı keşfedilmiştir. Bu durum uzun felsefe tartışmalarına yol açmış ve noktanın boyutsuz bir nesne olması gerektiği kabul edilmiştir.

Daha sonra geometri gitgide önem kazanmış, hatta Eflatun, akademisinin girişine «Geometriden anlamayan buraya girmesin» cümlesini yazdırmış ve **Cumhuriyet** adlı eserinde, halkı yönetmek için geometri bilmenin şart olduğunu ileri sürmüştür. Eflatun'un geometriye önem vermesi, M.Ö. III. yüzyılda Yunan geometrisinin gelişmesi üzerinde çok etkili olmuş ve Euklides Arkhimedes ve Pergeli Apolonyus gibi geometricilerin yetişmesine sebep olmuştur. Bununla beraber sayı kavramının ve dolayısıyle aritmetik ve cebirin geometriden çıkarılması ve daha başka sınırlamalar, geometrinin gelişimini zorlaştırmıştır.

Bu durum geometrinin daha sonraki gelişimini frenlemiş ve gerilemesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca tarihî birtakım nedenlerin de katkısıyle geometrinin bütün Batı dünyasında ihmal edildiği karanlık bir devre başlamıştır. Bu devre boyunca Doğuda, özellikle Hindistan'da ve Araplarda aritmetik ve cebir büyük bir gelişme göstermiştir. 1200 yılında Leonardo Fibonacci, Hintlilerden hesap usullerini, Araplardan da cebiri Batıya aktarmış, kendisi de geometrik araştırmalarda bulunmuştu. Matematik incelemelerin Batıda yeniden ele alınması 1500 yıllarında İtalyan Nicolo Tartaglia, Scipione, dal Ferro ve Gerolamo Cardamo'nun cebir çalışmalarıyle olmuştur. Cebirsel nitelikteki bu yeni araştırmaların sonuçları Descartes ve Fermat'nin kurdukları analitik geometriye öncülük etmiştir. Descartes 1637'de, ünlü **Metot Üzerine Söylev** adlı eserine ek olarak, geometri problemlerini incelemek bakımından en uygun metodun cebirsel metot olduğunu savunduğu **Geometri** adlı eserini yayımlamıştır. Bütün bunlar daha sonraki yüzyıllarda geometrinin gelişmesi için etkili olmuşlardır. XVII. yüzyılda, bir eğrinin teğetinin tespiti, alanların hesaplanması gibi geometrinin getirdiği problemlerden doğmuş olan matematiksel analiz (diferansiyel ve integral hesap) gelişmiş ve geometrinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Newton, üçüncü dereceden düzlem eğrileri, matematiksel analiz aracılığıyle inceleyebilmiştir.

Böylece geometrinin çeşitli yönlerde kuvvetli bir gelişmesine sahne olan XIX. yüzyıla gelinir. Tek çalışmalar Pappus'a kadar uzanan ve XVII. yüzyılda Desargues ve Pascal gibi öncüleri olan projektif geometri bu yüzyılda büyük bir gelişme gösterir. Bu gelişme Monge, Poncelet, Chasles, Steiner, Staudt gibi bilginlerin çalışmalarına dayanır. Öte yandan Grassmawr, Jacobi, Cayley ve Silvester'in çalışmalarıyle çok boyutlu uzayların geometrisi doğmuştur. Ayrıca Gauss ve Riemann da diferansiyel geometriyle ilgilenmişlerdir. Bütün bu araştırmalardan başka geometri yepyeni bir yönde de gelişmeye başlamıştır. Bunun sonuçları öklitsel olmayan geometrilerin ortaya çıkması ve bunlar hakkında ciddî araştırmaların yapılması olmuştur. Bu yöndeki incelemelere, bir papaz olan Saccheri'nin 1773'te Euklides'in paraleller postülasını ispatlamak için yayımladığı eseri yol açmıştır.

Öklitsel olmayan geometrileri sistematik olarak Lobaçevski ile Bolyai incelemiştir. Bu konuda hiç bir şey yayımlamamış olan Gauss'un da, öklitsel olmayan geometrilerin varlıkları imkânını bildiğini de belirtmek yerinde olur.

Analitik geometrinin başka bir genelleştirilmesi, bir uzaydaki noktaların reel ya da karmaşık sayılar alanında daha genel sayı sistemlerinde değişmelerine izin verildiği vakit elde edilmektedir. Bu bakımdan sayısal sistemin cebirsel özellikleri, bunun üzerine kurulmuş olan uzayın geometrik özelliklerine yansımaktadır. Böylelikle cebir ile geometri arasında, geometrinin temellerini daha yakından incelemeyi mümkün kılan daha derin bir bağ doğmaktadır.

GEORGE

Altı İngiliz kralının adı.

George I. (1660-1727) 1714 yılında kral olmuştur. Stuart soyundan katolik varislerin taht hakkının ellerinden alınması üzerine, Hannover elektörlüğünden tahta çıkmıştır. İngiliz Hannover krallık sülâlesinin kurucusudur. Hükümetin yönetimini Walpole ve Stanhope gibi bakanların eline bırakmıştır.

George II. (1683-1760) George I.'nin oğlu olan George II., Hannover elektörüyken, 1727 yılında babasının yerine tahta çıkmıştır. Hasisliğe varacak kadar tutumlu olan George II.'nin krallığı sırasında, İngiliz hükümeti sağlamlaşmış, Parlamento imtiyazları kuvvetlendirilmiştir.

George III. (1738-1820) Hannover, İngiltere ve İrlanda kralı. George II.'nin torunu olan George III., 1760 yılında onun yerine kral olmuştur. Krallığı sırasında İngiltere ile Kuzey Amerika kolonileri arasında anlaşmazlık patlak vermiş, 1783 yılında bu anlaşmaz-

lık, kolonilerin bağımsızlıklarını ilân etmeleriyle yeni bir safhaya ulaşmıştır. George III. zamanında İngiltere, aynı zamanda Fransız ihtilâlinin tehdidine ve daha tehlikeli olan Napoleon'un emperyalist emellerine karşı koymak zorunda kalmıştır. 1811 yılında delirmesi üzerine, tahttan indirilerek krallık yetkileri daha sonra George IV. adıyle kral olacak olan oğluna verilmiştir.

George IV. (1762-1830) Hannover, İngiltere ve İrlanda kralı. George III.'nün oğlu olan ve babasının deliliği sırasında İngiltere'yi yöneten George IV. tahta, babasının ölümünden sonra, 1820 yılında çıkmıştır. Aile hayatındaki düzensizlikler nedeniyle kötü bir ün yapmıştır.

George V. (1865-1936) İngiltere ve İrlanda kralı, Hindistan İmparatoru. Edward VII.'nin ikinci oğlu olan George V. 1910 yılında kral olmuştur. Alman ad ve imtiyazlarından feragat ederek sülâlesinin adını Windsor olarak değiştirmiştir. Krallığı sırasında İngiltere I. Dünya Savaşına katılmıştır.

George VI. (1895-1952) İngiltere ve İrlanda kralı, Hindistan İmparatoru. York düküyken 1936 yılında, ağabeyi Edward VIII.'nin tahttan feragati üzerine tahta çıkmıştır. Krallığı sırasında İngiltere II. Dünya Savaşına katılmıştır.

GEORGE, STEFAN

(1868-1933) Alman şairi. Hugo von Hofmannstahl ve Rainer Rilke ile birlikte Almanya'daki dekadantizm akımının önemli temsilcisidir. Eserleri natüralizm ve pozitivizme kesinlikle karşı olup, arı sanatın ülkücülüğüne ve güzellik duygusuna dayanır. Eserlerini arı bir Almancayla yazmıştır.

1892 yılında, **Blattern Für die Kunst** adlı bir dergi çıkarmıştır.

Stefan George esinini Friedrich Nietzsche'den alır. Bireysel kahramanlıklara önem verir. Nazilere katılmamış olmakla birlikte eserleri Nazi iktidarı sırasında büyük ilgi görmüştür.

GEORGIA

A.B.D.'nin güney-batı eyaletlerinden biri. Yüzölçümü 152 589 km²., nüfusu 4 230 000'dir. Kuzeyde Kuzey Carolina ve Tennessee, güney-doğuda Atlas okyanusu, kuzey-doğuda Güney Carolina, batıda Alabama ve güneyde de Florida ile çevrilidir. Kuzey-batıdan güney-doğuya doğru, Appalachian sıradağlarının bir bölümü olan Blue Mountains uzanır. Dağların güney-batısında yayla bölümü, daha güneyde ise Atlas okyanusuna kadar uzanan ve toprakların beşte üçünü kapsayan kıyı ovaları yer alır. Kıyı alçaktır ve ırmak ağızlarıyle sık sık kesilir. Yayla bölümü ile kıyı ovaları arasındaki sınırın özel ekonomik önemi vardır. Aradaki yükseklik farkı dolayısıyle, akarsulardan enerji kaynağı olarak yararlanılır. Dağlık bölgelerdeki akarsuların akıntı yönü Appalachian dağlarına paralel, kıyı bölgelerinde ise güney-batıya, yani denize doğrudur. Savannah ırmağı, Güney Carolina eyaletiyle sınır çizer. Georgia'nın iklimi tropik kuşak çevresindeki iklime uygun olarak nemli, ılımlı kış ve sıcak yazlarıyle belirlenir.

Georgia'nın ekonomisi tarıma ve ülkenin üçte ikisini kaplayan orman ürünlerine dayanır. Hem ova, hem de yayla bölümlerinde eskiden başlıca tarımsal ürün olan pamuğun ekimi, I. Dünya Savaşından sonra pamuk kurtlarının geniş ölçüdeki tahribatından ötürü ve pamuk ekiminin toprak erozyonunun nedeni olduğu anlaşıldığı için yerini tütün ve özellikle güneyde ekilen yerfıstığına bırakmıştır. Pamuk tarımı şimdi kıyı ovasının iç bölümlerinde ve gübreleme yoluyle yapılmaktadır. Ağaç ürünleri ve özellikle şeftali, dağ eteklerinde çok önemlidir. Yerfıstığı hem hayvan yemi olarak kullanılmakta, hem de işlendikten sonra çeşitli biçimlerde tüketime sunulmaktadır. Mandıracılık ve et üretimi önemli yer tutar. Fakat toprakların en önemli bölümü kâğıt yapmak için kullanılan kerestenin sağlandığı ormanlarla kaplıdır.

Endüstri dağ eteklerinde gelişmiştir. 770 000 nüfuslu Atlanta, önemini XIX. yüzyılda demiryolu merkezi olduktan sonra sağlamıştır. A.B.D.'nin başlıca hava limanlarından birisi de buradadır. Şehirde dokuma, uçak ve besin maddeleri endüstrisi de vardır ve Coca-Colanın anayurdu da bu şehirdir. Columbus (nüfusu 160 000), Macon (nüfusu 70 000), Augusta (nüfusu 70 000) dağ eteklerinde kurulu başlıca şehirlerdir. Eskiden esir ticaretinin başlıca merkezi olan Savannah (nüfusu 170 000) en önemli limanıdır. Ovanın güney-batısındaki Albany (nüfusu 60 000) de gıda maddeleri, ilâç ve uçak fabrikaları, güneyindeki Valdosta'da (nüfusu 35 000) ise kâğıt ve kimya sanayii kurulmuştur. Appalachian bölgesindeki Athens'de (nüfusu 30 000) dokuma ve elektrik malzemesi, Marietta'da (nüfusu 30 000) uçak endüstrileri yer alır.

Bu bölge 1540 yılında Hernando De Soto tarafından keşfedilmiştir. 1733'te İngiliz James Oglethorpe, Savannah şehrini kurduğu zaman, kıyı adalarında İspanyollar yerleşmişlerdi. İngilizlerle İspanyollar arasındaki düşmanlık 1742'de, Saint Simons adalarındaki kanlı savaşla sona erdi. 1752'de ülke, adını kral George II.'den alan bir İngiliz kolonisi haline getirilmiştir. Amerikan iç savaşında General Sherman komutasındaki Kuzeyli kuvvetler tarafından büyük hasara uğratılmıştır.

GERALDY, PAUL

(1885-) Fransız şair, romancı ve oyun yazarı. Asıl adı Paul Lefèvre'dir. İlk eserleri bir kısa oyun **Les Spectateurs** (1906) ve şiirler derlemesidir **Les Petites Ames** (1906). 1914'te yayımladığı **Toi et Moi** ile ün yapmış, büyük bir aşk kitabı olan eser, görülmemiş bir ilgiyle karşılanmıştır. Bu kitabını, başarılı bir roman olan **La guerre, Madame** (1916) ve ana-babalarla çocuklar arası ilişkileri inceleyen önemli bir oyun olan **Les noces d'argent** (1917) izlemiştir. Tiyatrodaki en başarılı eserleri **Aimer** (1921), **Marianne** (1925) ve **Christine** (1932) dir.

GERARD, FRANÇOIS PASCAL

(1770-1837) Fransız ressamı. Neo-klasik ülküleriyle üzerinde derin etkiler bırakmış olan heykeltıraş Augustin Pajou ve heykeltıraş Jacques Louis David'in öğrencisi olmuştur. Gerard'ın «Belisarius», «Charles X.'nun Taç Giymesi» ve «Austerlitz Savaşı» gibi, konusunu tarih ve mitolojiden alan resimleri incelik ve yücelik taşır. Fakat sanatçı asıl ününü portreleriyle sağlamıştır; 300'ü aşkın bu tür eseri vardır. Ustalarının tersine Gerard, politikanın dışında kalmış ve ressam olarak seçkin bir kişi olabilmiştir. Çağının Napoleon, Talleyrand, Louis Philippe, Madame de Stael, Madame Récamier gibi ünlü kişilerinin, Prusya kralı, Rus çarı Aleksandr I. ve Duke of Wellington gibi yabancı devlet adamlarının portrelerini yapabilmesi de bu nedenledir.

GERCÜŞ

Mardin iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 2 593), yükseltisi 1 050 m. Mardin'e 119 km.'lik bir şoseyle bağlıdır. Batman demiryolu istasyonuna 55 km.'dir. Gercüş şirin bir kasabadır. Evleri taştan olup, damları toprakla örtülüdür.

Gercüş ilçesinin yüzölçümü 1 378 km²., nüfusu 35 346'dır. Merkez, Hasankeyf, Karapınar bucakları içinde 87 köyü vardır.

İlçe toprakları Mardin-Midyat eşiğinin kuzey-doğusunda engebeli bir yöredir. Buradan Dicle ırmağına karışan küçük akarsular ve sel yatakları geçer.

İlçede yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar soğuktur. Düz alanlar bozkır görünüşünde olup, dağlık kesimler meşe çalılarıyle kaplıdır.

İlçe halkının geçim kaynağı tarım (buğday, arpa, akdarı, nohut, mercimek, vb.) ve hayvancılık (koyun, keçi) tır.

GERÇEK, SELİM NÜZHET

(1891-1945) Türk yazar ve gazetecisi. İstanbul'da doğmuştur. İlk edebiyat dergilerimizden «Hazine-i Evrak» ı kuran Mahmut Celâlettin Beyin oğludur. Galatasaray Lisesini bi-

Selim Nüzhet Gerçek.

tirmiş (1910), Cenevre Üniversitesinde okumuştur.

Yurda döndükten sonra gazeteciliğe başlamış, ilk kez «İleri» gazetesinde çalışmıştır (1922). Bundan sonra çeşitli gazete ve dergilere tiyatro eleştirileri ve bibliyografya konularında yazılar yazmış, 10 yıl kadar da tarih öğretmenliği yapmıştır.

Darülbedayi'de oynanan bazı oyunlarının sahneye koyuculuğunu da kendisi yapmıştır.

«Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü» örgütünün kurulmasında büyük emeği geçmiş ve bu örgütün uzun süre yönetmenliğinde bulunmuştur.

Eserleri: «Türk Temaşası» (Meddah-Karagöz-Ortaoyunu, 1942), «Tiyatro Tarihi» (Yunan ve Latin Tiyatrosu, 1944), «Tiyatro Bilgisi» (1944), «Türk Matbaacılığı», «Türk Gazeteciliği», «Ben de Operet Yazarım» (operet), «Miras Peşinde» (adapte oyun), «Zamane Mektebi» (adapte oyun), «Oyun İçinde Oyun» (çeviri oyun), «Promete Zincirde» (Aiskhyllos'tan çeviri oyun), «Kurbağalar» (Aristofanes'ten çeviri oyun), «Çifte Nikâh» (çeviri oyun).

GERDANİYE

Türk müziğinin mürekkep makamlarından biri. Rast ve hüseynî makamlarının birleştirilmesiyle elde edilmiştir. Durağı dügâh, güçlüsü ise neva, gerdaniye ve hüseynî perdeleridir. Rast ve hüseynî makamlarının dizileri ortak olduğundan, birinden diğerine geçilirken seslerde değişiklik yapmak gerekmez.

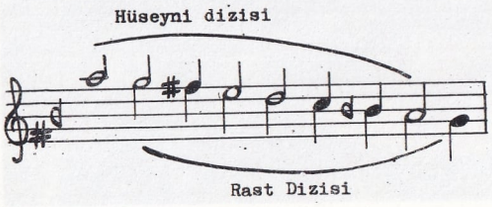

Sadece güçlü ve durak değiştirmeleri yapılır. Gerdaniye makamı inicidir. Donanımına, rast ve hüseynînin ortak donanımındaki gibi fa için B-diyezi ve si için F-bemolü konulur. Gerdaniye makamı Türk halk müziğinde de en çok kullanılan makamlardan biridir.

GEREDE

Bolu iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 6 677). Gerede ovasının kuzeyinde, Esentepe'nin ovaya bakan güney yamaçlarında kurulmuştur.

Ankara-İstanbul yolu kasabanın önünden geçer. Kasabanın parke döşeli olan ana caddesinin iki yanında dükkânlar sıralanır. Bir kısım kasaba halkı nisan sonlarında yaylaya çıkar, ağustos sonlarında dönerler.

Gerede'nin tarihi eskidir, Bitinya devrine kadar uzanır. İlk adı Kratia olup bu ad, sonradan Gerede olmuştur. Bir ara buraya Flaviopolis deniliyordu. Sırasıyle Roma, Bizans ve Anadolu Selçuklularının yönetiminde kalmış, 1363'te Osmanlı yönetimine geçmiştir.

Gerede ilçesinin yüzölçümü 1 956 km^2., nüfusu 56 569'dur. Merkez, Dörtdivan, Yeniçağa adlı üç bucağı içinde 138 köyü vardır.

İlçe topraklarının bir bölümünü Gerede ovası kaplar. Ovanın kuzeyinde Arkut dağı (1877 m.) yükselir. Ova ayrıca güneyden de dizi tepelerle kuşatılmıştır. Gerede ovası Yeniçağa ovasından alçak bir eşikle ayrılır. Bu son ovanın ortasında Çağa gölü bulunur. Yüzölçümü 3-4 km^2. olan bu gölün fazla suları Çağa deresiyle Mengen çayına akar.

Gerede'nin iklimi serttir. Kışlar uzun ve kar yağışlıdır. İlçenin dağlık bölgeleri orman bakımından zengindir. Tarla ürünlerinin % 95'i tahıldır. Meyvecilik ve sebzecilik az gelişmiştir.

GEREKİRCİLİK

(**bkz.** Determinizm.)

GERGEDAN (Rhinoceros)

Gergedangiller (Rhinocerotidae) familyasının 5 türüne verilen ad. Bu türler dört ayrı cinse mensuptur; bunların ikisi Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyinde, ikisi de Hindistan ve güney-doğu Asya'da yaşarlar. Vücut yapıları iri ve kabadır. Hemen hemen hiç tüyü bulunmayan derileri kabarcıklı, kol ve bacakları kısa, ayakları üç parmaklıdır. Ağızlarında çeşitli sayıda azı ve azıöncesi dişler, indirgenmiş kesici dişler ve altçenede köpekdişleri bulunur. Boynuzlar kemik yerine deri dokusundan olduğu halde, saçın telli keratininden meydana geldikleri için serttir. Gergedanlar uzağı göremezler; fakat koku alma ve işitme duyguları çok gelişmiştir. Otçuldurlar ve gece avlanırlar. Su kenarlarında tek başlarına yaşarlar ve çamur içinde yuvarlanmaktan hoşlanırlar. İri gövdelerinden beklenmedik derecede çeviktirler. Özellikle sonbaharda, üreme mevsiminde huysuz ve tehlikeli olurlar. Gebelik 17 ay sürer ve bir tek yavru dünyaya gelir. İlk yıl çok hızlı olan büyüme sonradan yavaşlar.

En yaygın tür, Orta ve Güney Afrika, Habeşistan, Şomali ve Çad gölü çevrelerinde yaşayan siyah gergedandır (Diceros Bicornis). 1,60 m. kadar yükseklik ve 4 m. kadar uzunluktadır. Boynuzlarından biri 0,60 m. kadardır. Kısa ağaçlıklı ormanlarda yaşarlar ve yaprak ve genç fidanlarla beslenirler. Afrika'da yaşayan diğer bir tür de beyaz gergedandır (Ceratotherium simus). Kahverengimsi derileri, üzerlerine yapışan çamurdan dolayı beyaz gözükür. Yüksekliği 1,70-2 m., uzunluğu 5 m., ağırlığı da 3 tonu bulur. İki boynuzundan uzunu 0,80-1,35 m. uzunluğundadır. Tropik çayırlarda yaşayan bir hayvandır. Otla beslenir. Uganda, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Güney Sudan'da bulunur.

Asya'daki gergedanların en büyük ve en bilinen türü **Rhinoceros Unicornis**'dir. 1,70 m. yükseklik ve 3,80 m. uzunluğunda olan bu hayvanın bir boynuzu vardır ve derisi kat kattır. Kuzey-batı Hindistan'daki Assam yaylasında yaşar. Cava gergedanı **Rhinoceros sondaicus** çok daha küçüktür. Bengal, Burma ve Endonezya'nın tepelik arazilerinde yaşayan bu hayvanın sayısı çok azalmıştır. Bu-

Üstte: Asya'da yaşayan Hint Gergedanı. Altta: Orta ve Güney Afrika'da yaygın olan siyah gergedan.

runlarının üzerindeki tek boynuz dişilerde olmayabilir. Sumatra gergedanı **Didermoceros Sumatrensis** en küçük gergedan türüdür. Erkeklerde bulunan iki boynuz dişilerde oldukça indirgenmiştir. Derileri nispeten incedir ve derin katları yoktur. Assam, Burma Tayland, Malezya, Sumatra ve Borneo'da sık ormanların ırmak kenarlarında yaşarlar.

Soyu tükenmiş gergedanlar arasında son büyük buz devrinde Avrupa'da yaşamış olan uzun tüylü **Tichorhinus antiguitatis** bulunur.

GERGER

Adıyaman iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 702 km², nüfusu 26 723'tür. Merkez ve Taraksu bucaklarında 44 köyü vardır. İlçe merkezi olan Gerger, Fırat ırmağına sağdan karışan bir dere kenarında kurulmuştur. Burası Adıyaman'a 122 km.'lik bir yolla bağlıdır (nüfusu 1 229).

İlçe topraklarının büyük bir bölümü dağlıktır. İklimi serttir. Kışlar oldukça soğuk ve kar yağışlı geçer. Dağların bazı kesimleri ormanlıktır. En çok meşe bulunur. İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tahıl ürünleridir. İlçe ihtiyacını karşılayacak kadar üzüm de yetiştirilir. Koyun ve keçi beslenir.

GERICAULT, JEAN LOUIS ANDRE THEODORE

(1791-1824) Fransız ressamı. Doğumundan kısa bir süre sonra ailesi Rouen'den Paris'e göçmüş, sanatçı önce Carle Vernet'nin sonra da, Delacroix'nin öğretmenliğini de yapacak olan Pierre Narcisse Guérin'in atelyelerinde resim çalışmıştır. Başlangıçta, Napoleon savaşlarının büyük ressamı Antoine Jean Gros'nun, epik ve süslü üslûbunu benimsemiştir. Gros'nun etkisi, Gericault'nun, şimdi Louvre müzesinde bulunan «Avcı Subayı» ve «Yaralı Zırhlı» adlı tablolarında açıkça görülür.

İtalya'ya yaptığı bir yıllık bir geziden sonra Gericault en ünlü eseri olan «Medüse'ün Salı» adlı tablosuna başlamıştır. Medüse adlı bir geminin batmasından esinlenerek yapılan ve 1819 yılında sergilenen resim politik tartışmalara sebep olmuş ve Gericault, çağı için tehlikeli bir liberal sayılmıştır. Sanatçının daha sonraki yıllarda Yunan bağımsızlık savaşı, köleler ve enkizisyonla ilgili resimleri çağında bu yargının daha da yaygınlaşmasını etkilemiştir.

1820 yılında İngiltere'ye giden Gericault'nun suluboya ve litograf çalışmaları ve yağlıboya eserleri iki yıllık gezisi sırasında, sanatçının İngiliz sanatının etkisinde kaldığını gösterir. Fransa'ya döndükten sonra bitirdiği ünlü «Deliler» serisi halen Louvre, Lyon, Ghent Winterthur ve Springfield müzelerinde bulunmaktadır.

Gericault klasisizm ile romantizm arasında bir köprüdür. Üslûbu, genç yaşında öldüğü için romantik akımın öncülüğünü kendisinden sonra yürüten Delacroix'yi ve bir kuşak sonrasının gerçekçi ressamlarını etkilemiştir.

Jean Louis Géricault'nun «Medüse'ün Salı» adlı bu tablosu Paris'te Louvre müzesindedir. Uzun tartışmalarla yol açan resim «Medüse» adlı geminin batışını (1816) konu edinmektedir.

GERİLLA
Bağımsız ve genellikle düzensiz birliklerce yapılan savaşlara **gerilla** adı verilir; bu birlikler şaşırtıcı baskınlar, tuzaklar ve sabotajlara baş vururlar. Çete savaşı adıyle de bilinen gerilla savaşının ana ilkesi vurmak ve kaybolmaktır. Böylece büyük düşman kuvvetleri istenildiği anda savaşa zorlanarak üstünlük sağlamak olanağı elde edilir. Gerilla, çağımızda genel olarak, bir halkın, toprağını işgal etmiş olan düşman kuvvetlerine karşı ayaklanması şeklinde görülmekte ve kimi zaman düzenli bir orduyla yapılan savaşla birlikte yürütülmekte ve dışarıdan yardım alınmaktadır. Gerilla savaşı için gerillacıların iyi tanıdığı, düşman kuvvetlerinin ise, tersine tanımadığı ve güçlük çekeceği bir bölge seçilir. Ayrıca, başarı ihtimalinin yüksek olması ve bölge halkının da gerilla savaşını desteklemesi gerekir; bu, gerillacıların bölgede rahat hareket edebilmeleri ve hareket planlarını gizli tutarak düşmana anî baskınlar yapabilmeleri için en önemli koşuldur.

Silâh, cephane, yiyecek, para gibi yardımlar gerilla savaşları için çok önemli bir etken teşkil etmektedir. Gerçekten, böyle yardımlarla desteklenen gerilla savaşlarında başarı oranı daha yüksek olmaktadır. Gerilla savaşının önemini çok iyi bilen İngilizler, 1793-1796 yılları arasında kralcılar tarafından Fransız cümhuriyetçilerine karşı yürütülen Vendée gerilla savaşını, 1808-1813 yılları arasında İspanyollar tarafından Napoleon kuvvetlerine karşı yürütülen gerilla savaşlarını, 1916-1918 yılları arasında Yakın doğu'da Arap kabileleri tarafından Türklere karşı bir ayaklanma şeklinde başlayan gerilla savaşlarını desteklemişlerdir. II. Dünya Savaşında Filipinler adasında Japonlara, Fransa, İtalya, Yugoslavya ve Yunanistan'da ise Almanlara karşı gerilla savaşları yapılmıştır.

Türkiye'de de Kurtuluş Savaşının ilk yıllarında yapılan çete savaşları gerilla savaşı biçiminde yapılan ilk Ulusal Kurtuluş Savaşı olmasıyle önemlidir. Bununla birlikte sonunda düzenli orduyle kesin darbe vurulmadıkça gerilla savaşları uzayıp gitmekte, kesin sonuç elde edilememektedir; gerilla savaşı şeklinde başlayarak düzenli ordunun zaferiyle sona eren Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ile Vietnam'da Vietkong tarafından Amerikan kuvvetlerine karşı yürütülen ve halen sürüp gitmekte olan gerilla savaşları buna örnek olarak verilebilir.

GERMANER, ALİ TEOMAN (ALOŞ)
(1934-) Türk heykeltıraşı. İstanbul'da doğmuş, 1949'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisine girerek, 1957 yılında mezun olmuştur. 1952 yılında Maya galerisinde «Tahta Tabak» adıyle ilk özel sergisini gerçekleştiren sanatçı, 1960 yılında Paris'e gitmiş, İspanya, İtalya ve Almanya'da araştırmalarda bulunmuş, W. Hayter atelyesinde ve René Collamarini'nin yanında çalışmış, 1965 yılında yurda dönmüştur. 1957 ve 1961 Paris biennallerine katılan, yurt içinde ve dışında çeşitli sergiler açan Germaner, 1968 yılı Devlet Resim ve Heykel Sergisi heykel birinci ödülünü almıştır. Yerli ve yabancı koleksiyonlarda eserleri bulunan sanatçının İstanbul Resim ve Heykel Müzesindeki eserlerinin yanı sıra, değişik Atatürk çalışmalarını, İstanbul manifaturacılar çarşısındaki alçak kabartmasını, İstanbul operasındaki freskini belirtmek gerekir. Germaner, heykelden başka yağlıboya, gravür, seramik gibi dallarda da çalışmalar yapmaktadır. Temiz bir işçilik, içe kapanık hacim endişesi ve kolaya kaçmayan arama gücü başlıca özellikleri arasında sayılabilir.

GERMANYUM
Periyodik sistemin IV. A grubu elementlerindendir. Bu elementin doğada var olacağını önce periyodik sistem tablosunu yapan Dimitri Mendelyef ortaya atmış ve adına eka-silisyum demiştir. Eka Sanskritçede «sonra» anlamına gelir. Gerçekten germanyum, periyodik sistemin IV. A grubunda silisyumdan sonra gelir. Elementi, 1886 yılında Alman kimyacısı Clement Winkler, bir gümüş cevheri olan argiroditin analizi sonunda bulmuştur. Argirodit gümüş ve germanyum sülfürdür. Elemente Almanya'nın Latince adı olan germanyum denmiştir. Saf germanyum, oksidinin karbon ya da hidrojenle indirgenmesiyle elde edilir. Germanyum doğada çok az bulunduğu için uzun yıllar çok az miktarda elde edilmiştir. Daha sonra bazı taşkömürlerinin küllerinde germanyum oksit bulunmuş ve germanyum bundan elde edilmeye başlanmıştır. Afrika'da 1916 yılında bulunan germanit adlı mineralin içinde %8 kadar germanyum vardır. A.B.D.'nde germanyum çinko endüstrisinde yan ürün olarak elde edilmektedir. Kalıntılar klorürleştirilir. Çeşitli elementler arasında kalıntıda en uçucu klorür germanyum klorür olduğu için ötekilerden ayrımsal damıtmayla kolayca ayrılır. İstenirse bundan germanyum elementi elde etmek mümkündür.

Germanyum Ge sembolüyle gösterilir. Atom numarası 32, atomik kitlesi (atomağırlığı, atom tartısı) yaklaşık olarak 72,60 a.k.b.'dir, 958°C ergir ve 2 700°C de kaynar. Yoğunluğu 5,36 gr/cm^3. olan gri-beyaz renkli, sert ve kırılgan bir elementtir. Tipik bir yarı metaldir. Özelikleri silisyum ile kalayın özelikleri arasındadır. Yarı iletkendir. Bu özeliğiyle transistorlarda kullanılır. Bu bakımdan son yıllarda birden bire büyük bir önem kazanmıştır. Ayrıca alternatif akımı doğru akıma çeviren doğrultmaçlar (redresör) yapılması için denemeler yapılmaktadır. İngiltere'de germanyum doğrultmacıyle yürüyen bir deneme treni yapılmıştır. Bileşiklerinden mangnezyum germanat, floresans lambalarında kullanılır, kırmızı ışığı sağlayan bu maddedir.

Germanyum, bileşiklerinde +2 ve +4 değer alabilir. +2 değerli bileşikleri kovalent bileşiklerdir. Bunlar +2 değerli karbon ve silisyum bileşiklerine benzerler. +4 değerli bileşikleri ise +4 değerli titan ve kalay bileşiklerini andırır.

GERMENCİK
Aydın iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 7 344). Aydın-İzmir demiryolu üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 65 m.'dir. Aydın-İzmir şosesi kasabanın içinden geçer. Belediyenin yetiştirdiği çamlık, kasabayı şenlendirir. Kasabada birkaç zeytinyağı ve un fabrikası vardır.

Germencik ilçesinin yüzölçümü 404 km^2., nüfusu 33 667'dir. Merkez ve Ortaklar bucağı içinde 30 köyü vardır.

İlçe toprakları B. Menderes ovasının bir kesimi ile bunun kuzeyinde Aydın dağlarının batı kesimlerini kapsar. İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer.

İlçenin başlıca ürünleri incir, zeytin ve pamuktur. Az miktarda tütün de ekilir. Tahıl ekimi az olduğu için ihtiyacı karşılamaz. Ayrıca susam ve baklagiller de yetiştirilir.

GERMI, PIETRO
(1914-) İtalyan sinema oyuncusu ve yönetmeni. Yönetmenliğe 1946 yılında **Il testimone** (Tanık) ile başlamış, bunu Amerikan sinemasının iyi örneklerinden esinlenerek çevirdiği **Gioventu perduta** (Kaybolan Gençlik, 1947), **In nome della legge** (Kanun Namına, 1949) ve **Il cammino della speranza** (Umut Yolu, 1950) gibi filimler izlemiştir. Sıradan filimler çevirdiği uzun bir bunalımı atlattıktan sonra **Il ferroviere** (Demiryolcu, 1956) ve **L'uomo di paglia** (Boş Adam, 1958) gibi önemli filimler yapmıştır. Daha sonra Sicilya gelenekleri üzerine bir taşlama filmi olan **Divorzio all'italiana** (İtalyan Usulü Boşanma, 1961) adlı filimle eski başarılarını aşmıştır. Kendi filimlerinin bazılarında oyuncu olarak da yer aldığı gibi başka yönetmenlerin filimlerinde de oynamıştır.

GERMİYANOĞULLARI
Anadolu Selçuklularının son zamanlarında Kütahya ve çevresinde kurulan, sonradan bağımsızlığını ilân eden bir Türk beyliği.

Germiyan aşiretine ilk kez XII. yüzyılda Malatya dolaylarında rastlanıyor. Ali Şiroğlu Muzaffer el-Din adlı bir beyin yönetiminde bulunuyorlardı. Kütahya çevresine yerleşme tarihleri kesinlikle bilinmiyor. 1283'ten başlayarak gittikçe güçlenmişler, 1285-1290 yılları arasında Selçukluları egemenlikleri altına almış bulunan Moğollar ve Selçuklu sultanı Mesut II.'yle aralıklı olarak çekişmişlerdir. XIII. yüzyıl ortaları ve sonraki yıllarda Kütahya ve Denizli dolaylarını yurt edinmişlerdir.

Beyliğin asıl kurucusu Ali Şir'in oğlu Yakup I.'dir. Selçuklulara bağlı beylerden biri olarak Sultan Alâettin III. zamanında Ankara'nın yönetimini elinde bulunduruyordu. Alâettin III.'ten sonra bütün Anadolu beylikleri gibi İlhanlılara yıllık vergi ödemek ve İlhanlı beylerbeyi Emir Çoban'a uyruk olmak suretiyle iç işlerinde bağımsızlık kazanmıştır.

Çağdaşı Anadolu beylerinin en güçlülerinden olan Yakup I. zamanında beylik hızla gelişmiş, Bizanslılarla yapılacak savaşta, Ay-

dınoğlu Mehmet komutasına verilen kuvvetler Ege kıyılarına ulaşarak Birgi ve Ayaslug'u ele geçirmişlerdir. Ayrıca Yakup Beyin kendisi de Menderes kıyısında Tripolis'i almış, 1309'da kuşatıp çekilmek zorunda kaldığı Alaşehir'i de 8 yıl sonra zaptederek buradaki Rumları vergiye bağlamıştır. Eldeki belgeler, beyliğin gelişme döneminde kazandığı büyük siyasal güç yanında, donatımlı 40 000 süvariyle, geniş sınırları gerisinde 700 şehir, hisar ve kaleye sahip bulunduğunu belirtmektedir.

Kesin olmamakla birlikte 1320'den sonra öldüğü sanılan Yakup Beyin yerine, **Çağşadan** sanıyle anılan oğlu Mehmet Bey geçmiştir. Aydınoğulları, Yakup Beyin ölümüyle Germiyanoğullarından ayrılmış bulunuyordu. Mehmet Bey, Bizanslılara geçmiş bulunan Kula ve Simav gölü ve çevresini tekrar beyliğe kattı. Ondan sonra gelen Süleyman Şah ise, Karamanlıların baskısı karşısında Osmanlılarla anlaşarak kızını padişahın oğluna vermiş, Kütahya'yla birlikte Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı'yı da Osmanlılara bırakıp Kula kasabasına çekilmiştir. Kütahya 1381'de Şehzade Beyazıt'a sancak olarak verilmiştir.

1387'de Süleyman Şah'ın ölümüyle üç oğlundan, Germiyan beyliğinin başına geçen Yakup II., Murat Gazi'nin Kosova savaşında şehit düşmesinden yararlanarak, vaktiyle düğün hediyesi anlamında Osmanlılara geçen yerleri geri almak hevesine kapılmış, fakat Rumeli'de durumu kurtaran genç Osmanlı sultanı Yıldırım Beyazıt Kütahya'ya gelerek Yakup Beyle, Subaşı Hisar Beyi yakalatıp İpsala kalesinde tutsak ettirdikten sonra 1390'da Germiyan'ı olduğu gibi ülkesine katmıştır.

Yakup Bey, 9 yıl bu kalede kaldıktan sonra 1399'da kaçmış, Timur'a sığınmıştır. Ankara savaşından sonraysa parçalanan Osmanlı devletinin toprakları üstünde bütün öteki beylikler gibi Yakup Bey de kendi yerini almış ve egemenliğini tanıdığı Timur adına para bastırmıştır. 1410-1411 yıllarında Karamanoğullarının üst üste saldırılarına uğramış, 1414'te yeğeni Çelebi Sultan Mehmet'in yardımıyle beyliğine sahip olmuştur. Çelebi Mehmet öldükten sonra bir ara iki şehzadeden Mustafa Çelebi'yi desteklemek istemişse de, Mustafa'nın öldürülmesi üzerine Osmanlılarla dostluk yolunu seçmiştir. Yaşlılık yıllarında da Edirne'ye kadar gidip, bir veliahta sahip olmadığı gerekçesiyle ülkesini padişaha bıraktığını bildirmiş, Kütahya'ya döndükten bir yıl sonra 1429'da ölmüştür. Kütahya'da kendi yaptırmış olduğu İmaret mescidi (Gök şadırvan) mihrabının önünde gömülüdür.

Ölümünden sonra Kütahya sancak beyliğine, Timur Taş Paşa-zade Umur Beyin oğlu Osman Çelebi getirilmiş, ondan sonra da bu bölge şehzade sancağı ve Anadolu eyalet merkezi haline gelmiştir.

Germiyan beylerinden Süleyman Şah ve Yakup II., kendi adlarına gümüş sikke bastırmışlardır. Yine bu iki beyin yaşadığı çağ, Germiyan'da büyük bilim ve sanat adamlarının yetiştiği, saray tarafından korunup iltifat gördüğü bir çağdır. Her iki hükümdar da bilgin ve şairlerle özel olarak ilgilenmişler, düşünce hareketlerine önayak ve fevkalâde eserler verilmesine yardımcı olmuşlardır.

George Gershwin'in «Porgy and Bess» adlı operasının Otto Preminger tarafından gerçekleştirilen sinema uygulamasından bir sahne.

GERSHWIN, GEORGE
(1898-1937) Amerikalı besteci. Charles Hambitzer'in piyano ve Edward Kelenyi'nin uyum öğrencisi olarak yetişmiş, bestecilik alanında kendi kendini yetiştirmiştir. J.H. Remick şirketinde günün şarkılarını tanıtmak için çalıştığı sıralarda yazdığı şarkılarla adını duyurmaya başlamış, **Swanee** adlı şarkısının kazandığı başarı üzerine Broadway operetleri bestelemeye koyulmuş, bu alanda büyük bir üne erişmiştir. Hafif müzik alanında kazandığı başarı ve servetle yetinmeyen, «ciddi» müzik alanında da bestelemek isteyen Gershwin, Paul Whiteman'ın, 1924 yılında New York'ta Aeolian Hall'da vereceği bir konserde çalınmak üzere «senfonik caz» türünde bir beste yapmasını istemesi üzerine **Rhapsody in Blue**'yu yazmıştır. Orkestralamasını Ferde Grofe'nin yaptığı bu eserin kazandığı büyük başarı üzerine Gershwin, sonraki eserlerinin orkestralamasını kendisi yapmak istemiş, bu amaçla bir süre Rubin Goldmark'tan ders almıştır. Walter Damrosch'un New York Senfoni Derneği adına bir konçerto ısmarlaması üzerine, konçertonun ne olduğunu ve nasıl besteleneceğini kitaplardan öğrenip yazmaya başlamış, biraz geç edindiği bu bilgiye rağmen, yüzyılımızda bestelenen piyano konçertoları arasında kalıcı değer taşıyan seyrek eserlerden birini vermiştir. Bundan sonra bestelediği **An American in Paris** de büyük başarıya ulaşmıştır. 1935 yılında yazdığı **Porgy and Bess** operası da, XX. yüzyılın opera repertuvarına kattığı üstün eserlerden biri olarak yaşamaktadır. Eserlerinde «teknik» yönden görülen eksiklikler, yaratılışlarındaki doğal ve içten gelme nitelikleri engellememiş ve özellikle bu yanıyle Gershwin, Birleşik Amerika'nın en büyük dört beş bestecisinden biri olmuştur. Bir beyin uru ve geçirdiği başarısız ameliyat sonucunda genç denecek bir yaşta Hollywood'da ölmüştür.

GERZE
Sinop ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 387). Karadeniz kıyısında, Samsun-Sinop şosesi üzerinde kurulmuştur, ilçe merkezine 49 km. uzaklıktadır. Şirin, temiz, aydınlık bir kasabadır. Sokakları geniş ve ferahtır. Köşk burnu denilen yerde küçük, güzel bir parkı vardır.

Gerze ilçesinin yüzölçümü 1 063 km^2., nüfusu 49 275'tir. Merkez ve Dikmen bucaklarında 61 köyü vardır.

İlçe topraklarının dar bir kısmı kıyı ovası halinde olup bunun gerisinde tepeler yükselir. Bunlar fazla yüksek olmamakla beraber Karadeniz'e dökülen küçük akarsularla çok yarılmışlardır. İlçede iklim oldukça yağışlı ve ılıktır. Dağlar ormanlarla kaplıdır. Halkının başlıca geçim kaynağı tütüncülük, balıkçılık ve yumurtacılıktır. En çok kalkanbalığı avlanır. Gerze tavukları da ünlüdür. Tahıl türleri arasında en çok mısır ekilir.

GEVAR
(**bkz.** Yüksekova.)

GEVAŞ
Van iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 029). Bitlis-Van şosesi üzerinde, Van gölü kıyısına 2 km., il merkezine 40 km. uzaklıkta kurulmuştur. Yükseltisi 1 675 m., Van gölü kıyısında bir iskelesi vardır. Şehir yakınında Ortaçağdan kalma sanat eseri mezarlar (kümbet) bulunur.

Gevaş ilçesinin yüzölçümü 1 201 km^2., nüfusu 25 285'tir. Merkez ve Bahçesaray adlı bucaklarında 48 köyü vardır.

İlçe toprakları Van gölü kıyılarından güneye doğru yükselir. İlçede sert bir kara iklimi hüküm sürer. Yağışlar azdır. Dağların pek az bir kısmı ormanlıktır. Otluk ya da çalılık bozkırlar geniş alan kaplar. Halkın geçim kaynağı tarımdır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa; meyvelerden de elma, armut, kayısı, vişnedir.

GEVHERÎ
(? - ?) XVII. yüzyılda yaşayan Türk şairi. Kırımlı olduğu sanılmaktadır. Şiirlerinde Acemce ve Arapça sözcük ve tamlamalar bulunması, İstanbul'da Mehmet Bahri Paşanın Divan kâtipliğini yapması oldukça düzgün bir öğrenim gördüğünü anlatır. Hayatı üzerinde fazla bilgi bulunmayan ozanın koşma ve türkülerinde içtenlikle söylenmiş mısralar vardır.

XIX. yüzyıl sonlarına kadar etkisi sürmüştür.

GEVİŞGETİRENLER (Ruminantia)
Çifparmaklılar (Artiodactyla) takımının gevişgetirenler (Ruminantia) alt-takımındaki hayvanlara verilen ad. Sığır, geyik, antilop,

bizon, manda, zürafa, keçi ve koyun böyle hayvanlardandır. Gevişgetirenlerin en büyük özellikleri beslenme şekline uymuş olan sindirim sistemleri ve hareket organlarıdır. Dişleri de beslenme şekline uymuştur. Üst kesiciler yoktur. Onların yerine üstçenenin ön kısmı kalınlaşmıştır. Bu kısım ve alt kesicilerle hayvan başlıca besini olan otu parçalar. Üst köpekdişleri de yoktur. Alt köpekdişleri ise yanlamasına yassılaşmıştır. Mide dört bölümlüdür: İşkembe, börkenek, kırkbayır ve şirden. Ağızda az çiğnenen besin yemek borusu yoluyle işkembeye gelir ve burada fermentler vasıtasıyle ilk sindirime uğrar. Buradan börkeneğe geçen besin, ufak kısımlara parçalanır. Sonra tekrar çiğnenmek üzere ağıza geri döner, besin yeniden yutulduğunda kırbayır ve sonra da sindirim sularının salındığı şirdenden geçerek bağırsağa gelir. Bağırsak, hayvanın boyuna oranla daha uzundur. Gevişgetirenlerde birinci parmak körelip yok olmuş, ikinci ve beşinci parmak yere değmeyecek kadar ufalmıştır. Hayvan sadece çok iyi gelişmiş olan üçüncü ve dördüncü parmaklarıyle yere basar. Bacakta kaval ve kamış kemikleri de birbirleriyle birleşmiştir. Avustralya, Yeni Zelanda ve Madagaskar'da gevişgetirenlerin yabanî türleri yaşarlar.

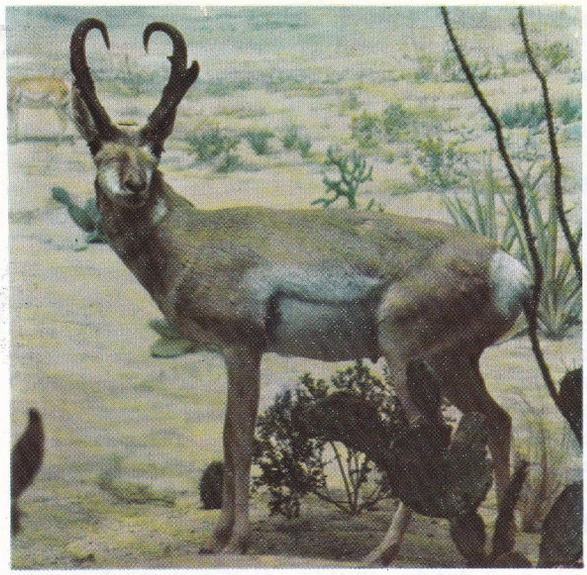

Gevişgetirenler. Solda: Kuzey Amerika'da yaşayan antilop. Sağda: Afrika'da yaşayan kançil. Kongo ve Gambia'nın ormanlık bölgelerinde yaşayan kançil bir cüce geyiktir.

GEYİKGİLLER (Cervidae)
Memeli hayvanların bu familyası, Avrupa, Asya, Amerika ve Kuzey Afrika'da B. Sahra'nın kuzeyinde yaşar. Geyikler orman hayvanıdır, açık arazide pek bulunmazlar.

Geyikgiller, Moschinae ve **Cervidae** olmak üzere iki alt-aileye (sub-familya) ayrılırlar. Moschinae'nin özelliği, erkeklerinde safra kesesi ve büyük bir kuyruk bölgesi bezinin bulunması ve boynuzlarının olmayışıdır. Bunların en tipik örneği Doğu Asya'da yaşayan misk geyiği (Moschus moschiferus) dir. Küçük, 50 cm. kadar yükseklikte olan bu hayvanların kürkü kalın ve kahverengi üzerine gri lekelidir. Oldukça büyük kulakları, kısa kuyrukları vardır; ağız ve burun çıkıntısı tüysüzdür. Erkeklerin köpekdişleri büyük ve fırlaktır. Misk geyikleri oldukça yüksek ormanlık arazilerde yaşarlar; erkeğe özel olan kuyruk bölgesi bezinden, türe adı verilen sıvı (misk) salınır.

Cervidae ya da gerçek geyiklerde ise safrakesesi ve kuyruk bölgesi bezi yoktur ve iyi gelişmiş boynuzları dallanmıştır. Bu alt-ailenin 19 cinsi vardır.

1 — **Dama** ya da alageyiğin iki türü vardır: **Dama dama** (Akdeniz kıyılarında yaşar) ve **Mesopotamica** (İran'da yaşar).

2 — **Cervus** cinsinin yedi türünden en tanınmışları **Cervus elaphus** (kızılgeyik) ve **C. Canadensis** (Kanada geyiği) dir. Kızılgeyik İtalya, Kafkaslar ve kuzey-doğu İran dışında bütün Avrupa'ya yayılmıştır.

3 — **Muntiacus** cinsinin altı türünden biri olan munçakların özelliği erkeklerin üst köpekdişlerinin uzun ve sivri olmasıdır. Munçaklar Güney-doğu Asya, Güney Çin ve Formosa'da yaşarlar.

4 — Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan karibu ve rengeyiği **Rangifer** cinsindendirler. Karibunun geniş ve birbirlerine bağlı boynuzlarına karşılık, rengeyiğininkiler ince ve uzundur.

5 — **Hippocamelus** cinsinin iki türü de Güney Amerika'da yaşar; küçük boynuzları vardır.

6 — Çin ve Kore'de yaşayan ve bir su geyiği olan **Hydropotes inermis, Hydropotes** cinsinin tek türüdür. Bu hayvanın boynuzları yoktur, üst köpekdişleri uzun, sivri ve kıvrıktır.

7 — **Rucervus** cinsinin türleri Asya'da yaşayan büyük geyiklerdir.

8 — **Alces** cinsinin türleri arasında soyu kalmamış olan **Alces latifron** ve Avrupa musu **Alces alces** yer alır. Amerikan musu (Alces Amerikana) bunların çok yakın akrabasıdır.

9 — **Odocoileus hemionus** (katırgeyiği) ve **O. virginianus** (Virjinya geyiği) gibi birçok Kuzey ve Güney Amerika geyik türü, **Odocoileus** cinsine girer.

10 — **Mazama** cinsinde Orta ve Güney Amerika'nın küçük geyik türleri toplanır.

11 — **Pudu** cinsinin iki türü, Güney Amerika'da yaşayan çok küçük geyiklerdir. Boynuzları minik ve iğne gibidir.

12 — **Blastocerus** cinsinin iki tür geyiğinin de büyük, karışık yapılı boynuzları vardır ve Güney Amerika'da yaşarlar.

13 — **Axis** cinsi eski bir cinstir. Hindistan'ın lekeli geyikleri bunlardandır. Bunlar ala-

Geyikgiller Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika'da yaşarlar. Solda: Çin'de yaşayan David geyiği. Sağda: Amerika'da yaşayan bir çeşit mus.

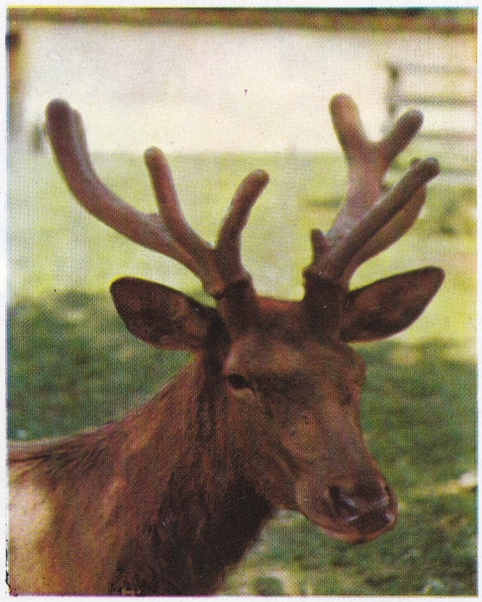

geyiğe benzerler; fakat boynuzları ince uzun, aralarında bağlanmamıştır.

14 — **Rusa** cinsinin Doğu Asya'da yaşayan kabarık tüylü beş türü vardır.

15 — **Hyalaphus** cinsinin Doğu Asya'da yaşayan iki türü vardır.

16 — **Elaphodus** cinsinin tek türü, **Elaphodus** Çin'de yaşar, çok tüylüdür ve çok küçük boynuzları vardır.

17 — **Sika** cinsinin türleri Japonya'da yaşar.

18 — **Caproelus** karaca cinsinin Güney ve Orta Avrupa'da ve Or'a ve Doğu Asya'da yaşayan üç türü vardır. Avrupa'da yaşayan küçük zarif karaca türü **Caproelus caproelus** İngiltere'den gelmiştir. Sibirya karacası **C. pyrgargus** İngiltere'nin kı·zey-doğusunda da vahşî olarak bulunur.

19 — **Elaphurus** cinsinin tek türü **Elaphurus daizdianus**'dur.

GEYVE

Sakarya iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 001). Geyve boğazı güneyinde, Sakarya kıyısında kurulmuştur. Yükseltisi 75-80 m.'dir. Eskişehir-Haydarpaşa demiryolu üzerindeki Alifuatpaşa istasyonuna 4 km.'lik bir şoseyle bağlıdır; Adapazarına karayolu uzaklığı 36 km.'dir.

İlçenin yüzölçümü 1 390 km^2., nüfusu 55 547'dir. Merkez, Doğançay, Pamukova ve Taraklı bucakları içinde 121 köyü vardır.

İlçe toprakları, Adapazarı ovası ile Pamukovanın küçük birer parçasını ve Samanlı dağlarının bir kesimini içine alır. Sakarya ırmağı bu dağları Geyve boğazı adı verilen dar ve derin bir boğazla yarar.

İlçe topraklarında ova tabanları verimli, yamaçları kısmen ormanlıktır. Halkının başlıca geçimini tarım (tahıl, üzüm, meyve, vb.) ve ormancılık sağlar. Geyve boğazının her iki yanındaki alanlar meyve bahçeleriyle kaplıdır.

GEZEGENLER

Uzaklıkları ve karşılıklı durumları zamana göre görünüşte değişmeyen diğer gökcisimlerinden farklı olarak, gökyüzünde hareket ettikleri için böyle bir ad alan gökcisimleri. Genellikle bir gezegen, yoğun kitleli maddeden oluşur. Şekli yuvarlağımsıdır. Kendisi ışık vermez; ancak, kapalı bir yörünge boyunca etrafında dolandığı yıldızdan aldığı ışığı yansıtır. Günümüzde hepsi de Güneş'in etrafında dolanan başlıca dokuz gezegen bilinmektedir. Bunlar, Güneş'ten uzaklık sırasıyle: **Merkür** (Arzıtilek ya da Utarit), **Venüs** (Çulpan ya da Zühre), **Yer, Mars** (Sakıt ya da Merih), **Jüpiter** (Erendiz ya da Müşteri), **Satürn** (Sekendiz ya da Zühal), **Uranus, Neptün, Plüton**'dur. Venüs, Jüpiter ve Mars gezegenleri, en parlak yıldızlardan daha yüksek bir zahirî parlaklığa sahiptirler. Mars ile Jüpiter yörüngeleri arasında, kitleleri çok küçük olduğu için küçük gezegenler ya da asteroitler denilen çok sayıda küçük gökcismi, Güneş etrafında dolanıp durur. Eski devirlerde Yer'in etrafında dairesel yörüngeler üzerinde dolandıkları sanılan yedi gezegenin varlığına inanılıyordu. Bunlar: Güneş, Ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürndü. Güneş'in merkezî yıldız ve Ay'ın da Yer'in uydusu olduğunu Kopernik teorisi ispat etmiştir. 1781'de Uranusun, 1846'da Neptünün ve nihayet 1930'da da Plütonun keşfiyle gezegenlerin sayısı dokuza yükselmiştir.

GEZER, HÜSEYİN

(1920-) Türk heykeltıraşı. Mut'da (İçel) doğmuş, Necatibey öğretmen okulunu bitirdikten sonra girdiği Güzel Sanatlar Akademisini de 1948 yılında birincilikle bitirmiştir.

Paris École Nationale Supérieure des Beaux-Arts'da bir yıl, Akademi Julian'da bir yıllık öğrenimden sonra yurda dönen sanatçı 1951 yılında Güzel Sanatlar Akademisi öğretim kadrosuna katılmıştır. 1966'dan beri Devlet Güzel Sanatlar Akademisinin müdürüdür.

Antalya ilindeki «Atatürk Anıtı» kompozisyonu, Ankara Hacettepe Çocuk Sağlığı Merkezi önündeki «Ana ve Çocuk» kompozisyonu, «Dumlupınar Zafer Anıtı», «Karabük, Balıkesir Atatürk Anıtları», «Efe'nin Aşkı» düzenlemesi (Resim ve Heykel Müzesindedir), «Polatlı Atatürk Anıtı», «Yahya Kemal Anıtı» (İstanbul), İstanbul Belediye Sarayı girişindeki büyük «Atatürk Başı», «Kartal Atatürk Anıtı» en önemli eserleri arasında yer alır.

Gezer, özellikle Atatürk baş ve heykellerinde duygulu, yumuşak, yer yer sağlam bir karakter yerleştirirken, plastik unsurları öne almayı ihmal etmez.

Bölgesel kaynaklara inme eğilimi içinde bir çeşit stillemeye yer veren Gezer, özellikle «Efe'nin Aşkı» kompozisyonunda kendine özgü kişiliğini ortaya koymuştur. Uyum düşüncesi, bilinçli bir denge, ufak motiflemelerle bütün kavramına ulaşır.

Hüseyin Gezer'in Antalya Atatürk anıtı.

GEZİNTİ

Türk müziğinde bir makamın gidişini göstermek için, makam dizisindeki seslerde dolaşılarak yapılan bir çeşit taksimdir. Amaç makam dizisini göstermek olduğuna göre, gezintilerde basit makamlar için hiç geçki yapılmaması, mürekkep makamlar için ise ancak makamın gerektirdiği geçkilerin yapılması gerekir. Gezintinin bir sanat değeri olması beklenmemelidir.

GHETTO

Bazı Avrupa şehirlerinde, Musevîlerin içinde yaşamak zorunda bırakıldıkları kesime verilen ad. Ghetto (getto) sözcüğü, bu adla anılan Venedik'teki Musevî mahallesinden gelir. Avrupa'nın çeşitli ülkelerine yayılmış olan Musevîler, dinsel nedenlerle olduğu kadar, karşılıklı yardımlaşma ve korunma amaçlarıyle, topluluklar halinde yaşamak yolunu seçmişlerdir. Eski Roma'da, İskenderiye'de Sart'ta ve Halikarnas (Bodrum) da Musevîlerin toplu halde yaşadıkları mahalle ya da

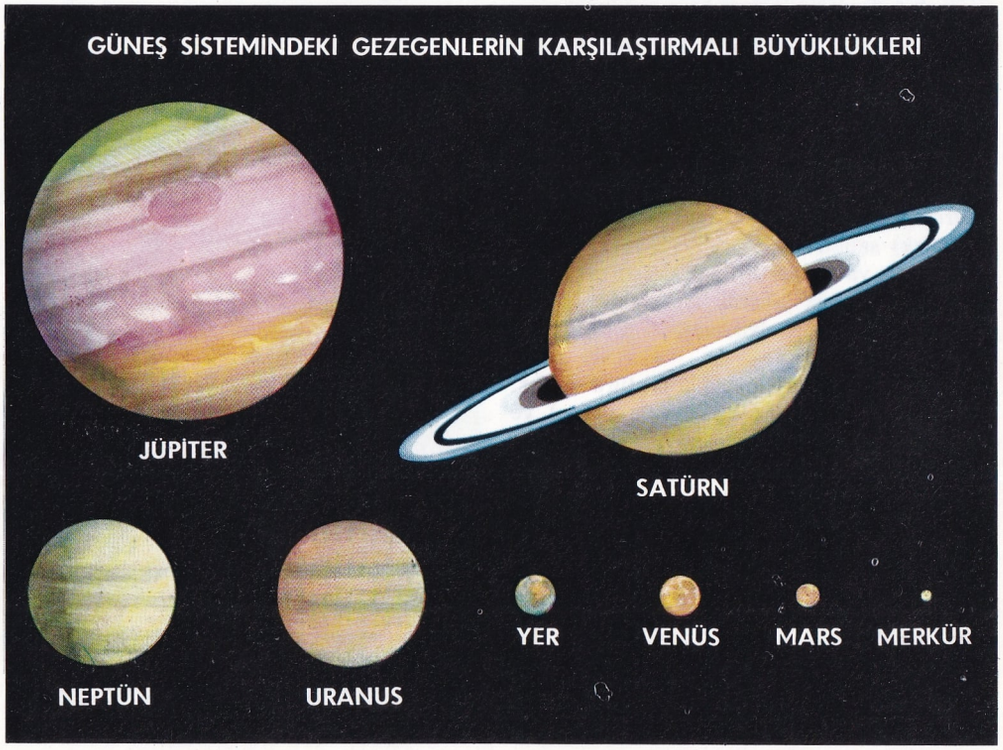

bölgeler bulunduğu sanılmaktadır. Bu tür ayrı yaşama zorunluluğu Ortaçağlara kadar gelmiş, Hıristiyan hükümdarlar, Musevîleri kâfir olarak nitelendirmekle birlikte, faizcilik ve maliyecilikteki rolleri nedeniyle, varlıklarını kabul zorunda kalmışlardır. Bu çağda Kilisenin faizciliği yasaklamış olması, Hıristiyanların bu işleri Musevîlere bırakmalarına sebep olmuştur

İngiltere gibi bazı ülkelerde, Musevîler kralın özel teminatı altına alınmışlar, fakat bu durum bile halkın her fırsatta galeyana gelerek, Musevîlere karşı hareketlerde bulunmalarına engel olamamıştır. Bu yüzden, birçok ülkelerde Musevîler halktan ayrılmış ve çok ağır vergi yüklerine katlanmak zorunda kalmıslardır. Ortaçağda Almanya'da **Judengasse,** İspanya'da **Juderia,** Fransa'da **Juiverie** gibi Musevî cemaatleri kurulmuş, şehir içinde ayrı bir şehir niteliği kazanan bu cemaatler aynı zamanda bir hapishane havasına da bürünmüştür. Musevîler, gece olunca kapıları dışarıdan kapatılan Ghetto duvarları dışında, özel elbiseler ve şapkalar giymeye mecbur edilmişlerdir. İlk Ghetto XIV. yüzyılda Torino'da kurulmuş ve 1555'te Paulus IV.'nün resmî emirnamesiyle bütün İtalya'da Musevîler için ayrı mahalleler kurulmuştur. En katı Ghetto sistemi bu çağlarda Almanlar tarafından kurulmuştur. XIX. yüzyılda ortadan kalkan Ghettolar Nazi Almanyası tarafından yeniden canlandırılmış ve çağdaş tarihin en büyük facialarının doğmasına yol açılmıştır. Nazi ghettolarındaki halka görülmemiş eziyetler yapılmış, bu arada 1943 yılında Alman istilâsına baş kaldıran Varşova Ghettosu halkı toplu olarak öldürülmüştür.

Ghetto sözcüğü son zamanlarda baskı altındaki azınlık mahallelerini ve kapsamaktadır.

GILGAMIŞ DESTANI

Bir Sümer destanı. Kahramanı Gılgamış'ın 126 yıl yaşayan bir Sümer kralı olduğu ileri sürülür. Asur devletinin başkenti olan Ninova'da, Kral Asur Banipal'ın kitaplığında bulunan bu eski Doğu efsanesi, 12 tablet üzerine 3 0000 satır halinde yazılmış olup, tabletlerin her birinde ayrı bir hikâye yer almaktadır. Bir yıl içinde güneşin hareketi esas alınarak 12 bölümde verilmek istenmiştir.

Bütün destan, olağanüstü güç ve kuvvete sahip yiğit bir kişi olan Gılgamış'ın serüvenlerini anlatır. Sonradan aynı efsane, Asya ve Anadolu'nun birçok yerinde yeni destanlara kaynaklık etmiş ya da Hititlerde olduğu gibi aslına uygun şekliyle benimsenmiştir.

Hikâyeler dizisinde, son derece akıllı, çalışkan ve insanüstü bir güce sahip, aynı zamanda acımasız bir kral olarak tanımlanan Gılgamış'ın, ülkesine katmak amacıyle gittiği Babil'e yerleşmesi, daha sonra Tanrıça Aruru tarafından kendisini yok etmek niyetiyle üzerine gönderilen **Enkidu** adındaki yarı insan, yarı canavar korkunç yaratıkla yakın arkadaşlığı, birlikte verdikleri mücadeleler, Tanrıça İktar'ın tehlikeli aşkını ve evlenme teklifini kabul etmediği için Tanrı Anum, tarafından cezalandırılışı anlatılır. Arkadaşı Enkidu'nun ölüme yenilmesi, onu ebedî hayatın sırrı üzerinde düşündürür. Daha önce Tanrılar tarafından ölümsüz kılınmış dedesi **Utnapiştim**'i bulup sırrı ondan öğrenmek ister. Bu uğurda yollara düşüp serüvenler geçirir. Sonunda ölümsüzlük otunu ele geçirdiği halde, tedbirsizlik yüzünden onu bir yılana kaptırarak amacına ulaşamadan yurduna dönmek zorunda kalır, alınyazısına boyun eğip ölümünü bekler.

Gılgamış'ı gösteren bu Asur heykeli M.Ö. VIII. yüzyılda yapılmıştır (Paris'te Louvre Müzesindedir).

GIDE, ANDRÉ

(1869-1951) Fransız yazarı. Koyu bir Protestan aileden gelen ve hukuk profesörü olan babasının disiplinli çevresinde büyüyen Gide'in okul hayatı, mizacından ötürü kararsız ve düzensiz geçmiştir. İlk edebî ilişkilerini Stéphane Mallarmé ve Paul Valéry ile kurmuştur. 1895'te, homoseksüel eğilimlerini gidereceğini düşünerek kuzeni Madeleine ile evlenmiş, uğradığı başarısızlık ve dinsel duyguları bütün hayatını etkilemiştir. Eserlerinin çoğunda, evlilik denemesinin mutsuz ve olumsuz sonuçlarını işlemiştir. İlk kitabı, kendi hesabına yayımladığı **Cahiers d'André Walter** (1890) dir. 1897'de yazdığı **Paludes** ile Kuzey Afrika'da geçen düşsel bir uyuşukluk döneminden sonra, uygar topluma karşı duyduğu nefreti anlatmıştır. 1897'de yazılan **Nourritures Terrestres** (Dünya Nimetleri), duygusal hayatı öven lirik bir eserdir. **L'Immoraliste** (1902) kendi moral ikilemini ilk defa deştiği romanı, **La Porte Etroite** (Dar Kapı) ise, (1909) dinsel düşüncelerini ele aldığı kısa romanıdır. İki Dünya Savaşı arasında Fransız edebiyatının önde gelen dergisi **Nouvelle Revue Française**'in kurulmasına yardım etmiş (1909), bu dergi vasıtasıyle, birçok genç ve yeni yazara fırsat vermiştir. Önemli bir satış imkânı sağlayan ilk kitabının Dar Kapı olmasına karşılık, 1914'te yazdığı **Les Caves Du Vatican** (Vatikan'ın Zindanları) yazara, özellikle gençler arasında büyük bir ün sağlamış; fakat militan Katoliklerin düşmanlığını çekmiştir. I. Dünya Savaşından ve öncü hareketin parçalanmasından sonra, 1919'da Gide, sonradan 1926 yılında «İsa ile konuşma» sında (Num quid et Tu) daha açık olarak ele alacağı din konusuna, **La Symphonie Pastorale** (Pastoral Senfoni) ile değinmiştir. 1924'te, kendi hayatının en içten yanlarını gösteren iki otobiyografik eserinde, **Si le grain ne meurt** (Tohum Ölmedikçe) ve **Corydon**'da, homoseksüelliğin savunusu vardır. Ertesi yıl yazdığı **Les faux-monnayeurs** (Kalpazanlar) roman sorununu işleyen bir romandır.

Birçok zor sorunun üzerine çıkabilmiş bir yazar ve en çapraşık sorunlardan, estetik duygu sorununa kadar geniş bir açı içinde edebî yeteneklerini ispatlamış bir usta olarak, Gide 60 yaşındayken politik ve sosyal eyleme girmiştir. 1927'de yazdığı **Voyage au Congo** (Kongo'ya Seyahat) ve 1928'de yazdığı **Retour de Tchad**'de sömürgeciliği kınamıştır. Bu devrede (1929) yazdığı **L'école des femmes** (Kadınlar Okulu) da ise antiburjuva ilkelere dayanarak evlilik, aile ve kadın sorunlarının tartışmasına girişir. Bu sırada komünizme eğilim duymuş; fakat Sovyetler Birliğine yaptığı gezide hayal kırıklığına uğramıştır: **Retour de l'U.R.S.S.** (Sovyetler Birliği Dönüşü, 1936).

1938'de karısının ölümü üzerine, 1889'dan başlayıp, sonradan 1949'a kadar uzattığı anılarını yayımlamıştır. **Journal,** (Günlük) Gide'in en kişisel eseridir ve yorulmak bilmeyen aydın aklının ve uyanıklığının tanığıdır. Bu eseriyle 1949 Nobel edebiyat ödülünü almıştır.

Gide, genç yazarları teşvik etme yönünden, hem cömert hem de ölçülü davranışıyle, kendinden sonra gelen kuşağa katkıda bulunmuştur.

GIELGUD, JOHN

(1904-) İngiliz tiyatro ve sinema oyuncusu. Oxford'daki bazı küçük başarılarından sonra, ilk olarak 1921'de Old Vic tiyatrosunda, Shakespeare'in «V. Henry» adlı oyununda oynamıştır. İlk oyunları, tiyatro çevrelerinin sert tepkisiyle karşılanmış; fakat 1924 ve 1925'teki «Romeo ve Juliet» ile Anton Çehov'un «Vişne Bahçesi» ndeki oyunları ile

eleştirmenlere kendisini kabul ettirmiştir. 1933'te, Old Vic tiyatrosunun Shakespeare bölümünden ayrılmış, oyuncu ve yönetmen olarak dünya çapında bir üne ulaşmıştır. **The Good Companions** (1932), **Secret Agent** (1936), **Romeo ve Juliet** (1945), **Julius Caesar** ve **Richard III.** filimlerinin en önemlileridir.

GIESEKING, WALTER WILHELM
(1895-1956) Alman piyanisti. Özel müzik derslerinden sonra Hanover konservatuvarından mezun olmuştur. İlk konserini 1915'te vermiş ve çeşitli ülkelerdeki konserleri izlemiştir.

Duygulu ve derinliğine bir piyanisttir. Fransız bestecilerinin ve özellikle Debussy ile Ravel'in en iyi yorumcusudur. Kendi ülkesinin bestecisi olan Mozart'ın usta bir icracısı olarak tanınmış ve bestecinin eserlerinin çoğunu plağa doldurmuştur.

GIGLI, BENIAMINO
(1890-1957) İtalyan tenoru. İlk müzik çalışmalarını, doğduğu yer olan Recanati'de, sonra da Roma'daki Santa Cecilia okulunda yapmıştır. Sahneye ilk olarak 1914'te «La Gioconda» ile çıkmış; 1919 yılında La Scala operasına katıldıktan sonra ün kazanmıştır. Dünyanın bütün önemli operalarında oynamış, 1920-1932 yılları arasında eleştirmenlerin ve halkın büyük sevgi ve takdirini kazandığı New York Metropolitan operasında çalışmıştır. Sesinin olanakları, büyük teknik hüneri ve sesindeki duygululuk derecesi, Gigli'yi çağının en büyük lirik tenoru yapmıştır.

GILELS, EMIL GRIGORIEVICH
(1916-) Rus piyanisti. Yedi yaşındayken başladığı müzik öğrenimini Odesa ve Moskova konservatuvarlarında tamamlamıştır. 1936 yılından beri Moskova konservatuvarında öğretmenlik yapmaktadır. Çağımızın en önde gelen piyanistlerinden biridir. Her dönem müziğinin yorumunda alışılmadık bir çokyanlılığı ve yetkinliği vardır. En yumuşak tonlardan en kümeli seslere kadar başarıyle alçalıp yükselebilen parlak bir yorumcudur.

Ününü Bach, Scarlatti, Beethoven, Chopin ve Prokofiev'in bestelerindeki yüksek yorum gücüyle kazanmıştır.

GILLESPIE, DIZZY
(1917-) Amerikalı zenci caz trompetçisi ve orkestra yönetmeni. Asıl adı John Birks Gillespie'dir. Güney Carolina'da Cheraw'da doğmuş, 1935 yılında ailesiyle birlikte Filadelfiya'ya gelmiş ve o yıl Frank Fairfax'ın orkestrasında meslek hayatına atılmış, iki yıl sonra Teddy Hill'in orkestrasına girmiş ve bu orkestrayla Fransa ve İngiltere'de çalışmıştır. Sonra birkaç yıl Cab Calloway, Earl Hines, Benny Carter ve Billy Eckstine'le çalışan Gillespie, 1946 yılında kendi orkestrasını kurmuştur. Çalışı Roy Eldridge'in etkisinde gelişen ve gitgide kendi kişiliğini bulan Gillespie, caz müziğindeki belki en büyük devrim olarak görülebilecek ve «bebop» adıyle anılan türün, alto saksofoncu Charlie Parker ile birlikte, başlatıcısı ve en önemli uygulayıcısı olmuştur. Caza gerek uyumsal, gerekse ritm bakımından birçok yenilik getiren bu tür, Gillespie'nin olağanüstü trompet çalış tekniğinde gelişme öğelerinden başlıcasını bulmuştur. Dizzy Gillespie 1956 yılında, o günlerdeki yönetim ve beste yardımcısı olan, sonra çok büyük bir üne erişen Quincy Jones'ın da katıldığı orkestrasıyle, Türkiye'ye gelmiş, İstanbul ve Ankara'da çalmıştır. Gillespie'nin en başarılı çalışlarını taşıyan plaklar arasında **Hot House, Shaw'Nuff, A Night in Tunisia** (Interlude), **Groovin'High, Salt Peanuts** vb. sayılabilir.

GİNE
(bkz. Guinea.)

GIOLITTI, GIOVANNI
(1842-1928) İtalyan devlet adamı. Hukuk öğrenimi yapmış, 1882'de milletvekili, 1889'da da maliye bakanı olmuştur. Üç yıl sonra başbakan olmuş; fakat bir bankacılık skandalı nedeniyle istifa zorunda kalmıştır. 1903'te tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Kurduğu hükümet, sanayi kesimindeki huzursuzluklar, büyük borçlar ve karışık dış taahhütler gibi önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Giolitti 1903'ten 1914'e kadar dört ayrı hükümetin başında, başbakanlık görevini sürdürmüştür. Politikasında, Kuzey İtalya'daki sanayiin geliştirilmesi, ülke bütçesinin denkleştirilmesi, özel girişimlerin teşvik edilmesi ve İtalyan sermayesinin denizaşırı yatırımlara akıtılması amacını gütmüştür. Dış politikada Fransa ile iyi ilişkiler kurmuştur. Fakat içeride, ülke ekonomisi kötüleşmekte devam etmiş, Giolitti'nin durumu gitgide zayıflayarak, 1913 seçimlerini kaybetmesi sonucunu doğurmuş ve 1914'te görevinden istifa etmiştir. İtalya'nın I. Dünya Savaşına katılmasına karşı koyması nedeniyle, tekrar başbakan olduğu 1920 yılına kadar, politikadan çekilmek zorunda kalmıştır. Kurduğu bu son hükümet de 1921 yılında düşmüş ve Giolitti, hayatının son yıllarını, faşistleri parlamenter demokrasi yoluna çekmek için yaptığı sonuçsuz çabalarla geçirmiştir.

GIORDANO, LUCA
(1632-1705) İtalyan ressamı. Daha genç yaşlarında, eski ustaların eserlerini büyük bir ustalıkla kopya ederek tekniğini geliştirmiş, bu çalışmaları Giordano'nun, başka sanatçıların üslûplarını kavramak ve onları yeniden yorumlamak konusundaki üstün yeteneklerini ortaya koymuştur. Sanatçının üslûbunun gerçek kaynakları, José Ribera'nın eserleri ve 1635'ten sonra, daha pitoresk olan barok eğilimli bir üslûba yönelen öteki gerçekci Napoli ressamlarıdır. Giordano, Roma ve Venedik'e yaptığı seyahatlerde, Pietro de Cortona'nın sanatını daha yakından tanımak isteği kadar, barok üslûbu incelemek ve anlamak çabasını gütmüştür.

Napoli'deki ilk çalışmalarında ve Venedik'teki Santa Maria della Salute kilisesi için yaptığı resimlerde, Giordano'nun üslûbu, bütün hayatınca sürdürdüğü kişisel bir nitelik taşır. **Luca fa presto** (Eli Çabuk Luca) takma adıyle anılmasına sebep olan hızlı çalışması, sayısız kompozisyonlar ve büyük fresk serileri hazırlamasını mümkün kılan verimli ve aşırı bir hayal gücünün sonucudur. 1682-1683 yılları arasında Floransa'da kalan sanatçı, Corsini kilisesinin ve Medici - Riccardi sarayının balo salonunun dev tavan süs-

Luca Giordano'nun barokla karışık gerçekçi üslûbu XVII. yüzyıl Venedik okulunu ve dolayısıyle Goya'yı etkilemiştir. Sanatçının bu tablosu (1659) Napoli'de Copodimonte'dedir.

lemelerini yapmıştır. Bu eserler, kendisine verilen karışık mitolojik ve alegorik konuların güçlü bir hayalle işlenişidir.

Napoli'ye döndükten sonra, Gerolomini kilisesindeki büyük freski tamamlamıştır. 1692'de Madrit'e çağrılmış, Escorial'deki kral sarayında, Toledo katedralinde ve sayısız kiliselerde yarattığı eserler, Giordano'nun ününü efsaneleştirmiştir.

1702'de Napoli'ye döndüğü zaman yaşlı, fakat hâlâ faal olan sanatçı, rokoko üslûbuna yönelen çalışmalar yapmıştır. Bu özellikleriyle Giordano, XVII. yüzyılın sonunda Venedik okulunu ve dolayısıyle Francisco Goya'yı büyük ölçüde etkileyen bir zevk yönelişinin temsilcisi olmuştur.

GIORDANO, UMBERTO

(1867-1948) İtalyan bestecisi. Napoli Konservatuvarında öğrenciyken yazdığı **Marina** operası, Mascagni'nin **Cavalleria Rusticana**'sının kazandığı «Sonzogno» ödülünü alamamışsa da, bu yarışmayı açan yayınevinin ilgisini çekmiş ve kendisine bir opera ısmarlanmasını sağlamıştır. Bestelediği **Mala Vita** operası başarıya ulaşmış, sonra bestelediği **Regina Diaz** operası ilgi görmemişse de 1896 yılında besteci, **Andrea Chénier** operasıyle meslek hayatının en büyük başarısını kazanmıştır. Bugün Giordano adı bu operayla süregelmektedir.

GIORGIONE

(1478-1510) İtalyan ressamı. Asıl adı Giorgio Barbarelli'dir. XVI. yüzyıl Venedik resim okulunun kurucusu olan Giorgione hakkında çok az bilgi vardır. Giorgio Vassari'ye göre, Bellini'nin öğrencisidir ve 1507-1508 yıllarında resmî görevler almıştır. Venedik dükalık sarayında halen kayıp olan büyük bir resmi ve Fondaco dei Tedeschi'nin duvarında, yapımında Tiziano'nun da çalıştığı bir freski vardır. Bu freskden, halen Venedik'teki Galleria dell'Académia'da bulunan bir çıplak kadın figüründen başka bir şey kalmamıştır. Giorgione'nin hayatı hakkında bilinen son şey, 1510'daki veba salgınında öldüğüdür. Tespit edilebilen eserleri arasında, Venedik'teki Galeria dell'Académia'da bulunan «Fırtına», Viyana müzesindeki «Üç Filozof», Dresden galerisindeki «Venüs» vardır. Sanatçının, hayatının ilk döneminde yaptığı eserlerle, Tiziano'nun kendisine yardımcı olarak çalıştığı son dönemindeki resimlerinin aynı nitelikleri taşıdıklarını söylemek zordur.

Sanatçıya ait olduğu aşağı yukarı kesin olan eserler arasında en önemlileri **Çobanların Tapınışı** (Washington National Gallery'de), **Hz. Süleyman'ın Yargısı** (Floransa'da) ve **Okuyan Kadın** (Oxford, Ashmolean Müzesinde) dır. Sanatında, XV. yüzyıl sanatçılarından Vittore Carpaccio, Antonello da Messina gibi ressamların etkisi açıkça görülmekle birlikte Giorgione, XVI. yüzyıl Venedik resim sanatına gerek teknik, gerekse görüş olarak önemli katkıda bulunmuştur. Özellikle Tiziano, Sebastiano del Piombo gibi sanatçıların gelişimlerinde büyük ve derin izler bırakmıştır.

Floransa'daki «Giotto çan kulesi» diye adlandırılan kuleye Giotto başlamış, çalışmaları daha sonra Andrea Pisano sürdürmüş, tamamlayan ise Simone Talenti olmuştur.

GIOTTO

(1266-1337) İtalyan ressamı, mozaikçisi ve mimarı. Asıl adı Ambrogio di Bondone'dir. Dante Tanrısal Komedyanın bir bölümünde Giotto'nun, Cimabue'nin öğrencisi olduğunu; fakat onu geride bıraktığını yazmıştır. Giotto'nun üslûbu, XIII. yüzyıl sonlarında büyük sanat hareketlerinin görüldüğü Floransa'da gelişmiş, daha sonra Assisi ve Roma Okulundan ve sonra da Pietro Cavallini'den etkilenmiştir. Üslûbunu Roma Okulundayken olgunlaştırmış olan sanatçının Bizans sanatından da yararlandığı anlaşılmaktadır.

Giotto'nun en önemli eserlerinden biri olan S. Pietro kilisesindeki (Roma) mozaikleri, birbirini izleyen onarmalarda harap olmuştur.

1296'da Giotto, Fransiskenlerin başı olan Fra Giovanni di Muro tarafından, çağın en yetenekli sanatçılarının toplandığı Assisi'ye çağırılmıştır. Sanatçı bu şehirdeki yukarı kilisede, resmî kilise kayıtlarına ve özellikle de S. Bonaventura tarafından yazılmış olan «S. Francesco'nun Hayatı» adlı esere tamamen sadık kalarak, hayatından sahneler içeren resimlerini yapmıştır. 1300 yılının kutlama törenleri için Assisi'de yapılan eserlerde Giotto'nun, olgun üslûbunun izleri açıkça görülür.

Giotto'nun 1303-1305 yılları arasında yaptığı, Padova'da Scrovegni Kilisesindeki süslemeler en üstün eserleri arasındadır. Planlarını da kendisinin çizdiği yapının iç duvarlarına, konusunu İncil'den alan resimler yapmıştır. Bu resimlerde, sağlam bir denge ve simetri göze çarpar; her figür o güne kadar İtalyan sanatının erişemediği bir röliyef verir.

Floransa'ya döndükten sonra Giotto, büyük bir üne erişmiş ve şehrin en yetenekli sanatçılarını etrafında toplamıştır. Bu arada gerçekleştirdiği eserlerin bir kısmı şimdi Floransa'daki Uffizi Galerisindedir.

Santa Croce kilisesindeki ve özellikle Peruzzi kilisesindeki fresk serisiyle Giotto, araştırdığı anlatım açıklığında en yüksek noktaya erişmiştir.

Floransa'dan ayrılan Giotto Napoli'de de birçok eser vermiş; fakat bunların çoğu kaybolmuştur. 1334'te Floransa senyörü, Giotto'yu başmimar yapmış ve şehrin planlaması görevini vermiştir. Planları Giotto tarafından yapılan katedralin çan kulesinin yapımına bu zamanda başlanmış; fakat ancak sanatçının ölümünden sonra 1357'de Simone Talenti tarafından bitirilebilmiştir.

Giotto, resim sanatının gelişmesinde çok büyük bir yer tutar. Öğrencileri Gaddi, Banco, Stefano gibi sanatçılardır. Fakat etkisi büyük Floransa sanatına yön vermiştir. Resim sanatını Ortaçağ geleneğinin etkilerinden kurtararak yeni temeller üzerine kurması Giotto'nun, sanat tarihine en büyük hizmetidir. Bu yeni temellere dayanarak sanatın yeni bir yönde gelişmesini, öğrencileri ve özellikle Masaccio sağlamıştır.

GIRAUDOUX, JEAN

(1882-1944) Fransız roman ve oyun yazarı. Öğrencilik çağından başlayarak pek çok seyahat etmiş; gazetecilik, diplomatlık yapmıştır. 1909'da yayımlanan ilk hikâye kitabı **Provinciales**, 1911'de **L'Ecole des Indifférents** ve 1917'de **Lectures pour une Ombre** izlemiştir. Bunların ilki dört yılda otuz baskı yapmışsa da yazar gerçek ününe, 1918'de yazdığı **Simon le Pathétique** ve 1922'de yazdığı **Siegfried et le Limousin** adlı eserleriyle erişmiştir. Savaşı insan açısından ele alan bu son kitap, Louis Jouvet'nin ısrarı üzerine oyunlaştırılarak, 1928'de sahneye konmuş ve bundan sonra Giraudoux birçok roman yazmış olmasına rağmen (**Juliette au Pays des Hommes** 1924; **Bella** 1926; **Eglantine** 1927; **Combat avec l'Ange** 1934, büyük başarısını tiyatroda sağlamıştır.

«Siegfried» in sağladığı başarıdan sonra, yazar **Amphytrion 38**'i yazmıştır. **Judith** (1931)teki yenilik çabalarının başarısızlığını, **Intermezzo** gidermiş ve bu eser eleştirmenler ve halk tarafından beğenilmiştir. Klasik masalları kahramanlığa ve mistikliğe yer vermeksizin yorumlamaya, savaşı insanların önleyemediği bir felâket olarak tanımladığı, **La guerre de Troie n'aura pas lieu** (1936) ile devam etmiştir. **Electra**'da ise (1937) mutlak adalet fikrine saplanmış bir fanatiğin devrimi köstekleyişinin hikâyesini işlemiştir. 1939'da doğa ile doğaüstünün çatışmasını anlatan **Ondine**'i, 1943'te kadın ve erkeğin birbirinden kopmasıyle sonuçlanan ve iyi ile kötü arasındaki çatışmayı konu alan **Sodome ve Gomor-**

Giresun limanından bir görünüş.

re'yi yazmıştır. Son oyunları **La Folle de Chaillot** ve **Pour Lucrèce** ölümünden sonra sahnelenmişlerdir.

Giraudoux'yu gerçekten anlayan oyuncu ve yapımcı Louis Jouvet ile karşılaşması, sanatçının hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Romanlarındaki anlatım zenginliği, piyeslerinde de diyaloglar biçiminde devam etmiştir.

Giraudoux, tiyatro oyunlarından başka sinema ile de ilgilenmiş film senaryoları ve diyalogları yazmıştır.

GİRESUN

Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde il merkezi bir şehir (nüfusu 25 331). Giresun, küçük bir yarımadanın kıstağı üzerinde kurulmuştur.

Şehir, gür bir yeşillik içine gömülmüş olup kıyıda güzel bir park, genişçe bir rıhtım boyu bulunur. Yarımadanın tepesinde eski kale yer alır. Kalenin önünde de, Doğu Karadeniz kıyılarının tek adası bulunur. Kıyıdan şehrin içine doğru bir ana cadde uzanır. Bu caddenin iki yanında mağazalar ve oteller vardır.

Kıyı yolu Giresun'u Orta ve Doğu Karadeniz kıyı şehirlerine bağlar. Kıyıdan içeriye giden yollar bunlara göre önemsiz olup başlıcası Giresun'u Eğribel (2 075) üzerinden Şebinkarahisar'dan geçerek Kelkit vadisine bağlar. Bu bakımdan Giresun şehri komşuları Trabzon ve Samsun'a göre geri durumdadır.

Şehrin adı, eskiçağda Yunanca **Kerasos**'tu. Türkler, bu adı kendi dillerine uydurarak Giresun demişlerdir. Kerasos adı, «Kiraz» anlamına gelen bir sözcükten türemiştir. Giresun, kirazın dünyaya yayıldığı yer olarak kabul edilir. Romalı komutan Luculus'un bu ağacı buradan alarak Roma'ya götürdüğü söylenir.

XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet devrinde Osmanlı imparatorluğuna katılan Giresun, uzun yıllar Trabzon eyaletine bağlı bir kaza (ilçe) merkezi olarak kaldı. Cumhuriyetten önce mutasarrıflık oldu. Cumhuriyet devrinde ise il merkezi haline getirildi.

Giresun ilinin yüzölçümü 6 934 km^2., nüfusu 428 015'tir. Merkez ilçesinden başka Tirebolu, Bulancak, Espiye, Eynesil, Görele, Keşap, Dereli, Şebinkarahisar ve Alucra ilçeleri ve bunlara bağlı 495 köyü vardır. Son sayılan üç ilçe toprakları kıyıya ulaşmaz.

İl toprakları Doğu Karadeniz sıradağlarının orta kesimini içine alır. Giresun dağları adını alan bu dağların yükseltisi 2 000 m. üstündedir. Giresun dağlarının Aksu batısında kalan kesimlerine Karagöl adı verilir. Bu dağların bazı yüksek kesimlerinde buzul aşınımının oyduğu küçük göllere rastlanır. Dağların güney eteğinde Kelkit çayı vadisi doğudan batıya uzanır. İlin, deniz ile dağların doruk kesimi arasında kalan kıyı şeridinde yazlar serin, kışlar ılık geçer. Yılın en soğuk ayı şubat, en sıcak ayı ise ağustostur. Kıştan yaza geçiş, yurdun başka yerlerine göre daha yavaş olur. Buna karşılık, sonbahar çok ılıktır. Yıllık yağış bütün mevsimlere az çok eşit olarak dağılmıştır. Yıllık yağış tutarı Giresun'da 1 350 mm.'yi bulur. Kış mevsiminde dağların yüksek kısımlarına bol kar yağar. Giresun'da her mevsim yağışlı geçtiğinden doğal bitki örtüsü pek gürdür. İl topraklarının beşte biri ormanlarla kaplıdır. Ormanın geri kalan kısmı bahçe ve tarla haline getirilmiştir.

İlin başlıca akarsuları Kelkit ve Harşit çaylarıdır. Kelkit çayı ilin iç kısmından doğu-batı doğrultusunda geçer. Bunlardan başka Karadeniz'e dökülen birçok akarsular vardır ki, en önemlileri Aksu'dur.

Giresun ilinin başlıca zenginlik kaynağını fındık teşkil eder; tarlaların çoğu ise mısıra ayrılmış bulunur.

İl topraklarının faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir: %19,5 ekili-dikili alanlar, %18 ormanlar, %33,5 çayır ve otlaklar, %29 ürün vermeyen yerey.

Giresun il topraklarında dikili alanlar ekili alanlardan fazladır. Bundan fındıklıkların payı büyüktür. Memleketimizin önemli bir ihraç maddesi olan fındık ürününün büyük bir kısmını Giresun ili verir. Bütün Türkiye'deki fındık ağaçlarının %44'ü Giresun il sınırları içindedir.

Giresun ilinde fındıktan başka çeşitli meyveler de yetişir. Tahıl ekimine elverişli topraklar Alucra ve özellikle Şebinkarahisar kesimleridir. İlin bazı kesimlerinde çay tarımı da yapılır. Soya fasulyesi ekimine de yer ayrılmıştır. Kıyı bölgesindeki halkın bir kısmı balıkçılıkla geçinir.

GİRİFT

Türk müziğinde kullanılmış olan üflemeli çalgılardandır. «Ney» e çok benzer. Yalnız boyu daha kısadır (40 cm. kadar) ve boğumlarının sayısı daha azdır (6 boğum). Ses genişliği kaba rasttan gerdaniyeye kadar olmak üzere iki sekizlidir. Bugün artık çalınmamaktadır.

GİRİŞİM

Mekanik kökenli (örneğin ses dalgaları gibi) ya da elektromagnetik kökenli (örneğin ışık dalgaları gibi) dalgasal nitelikteki ayrı cinsten pertürbasyonun birbirlerinin üzerlerine binmesi sonucu olarak uzayda meydana gelen

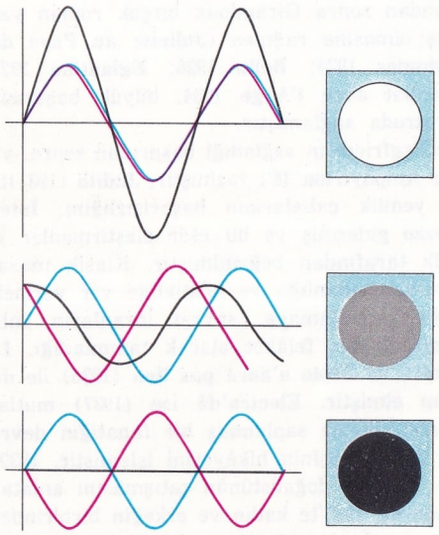

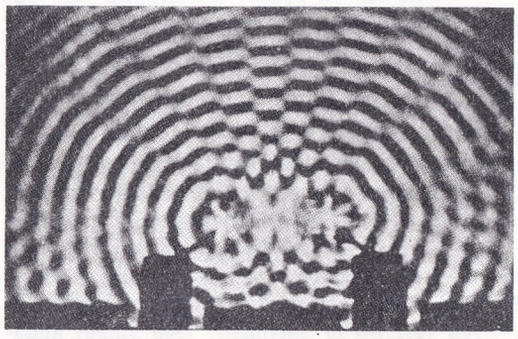

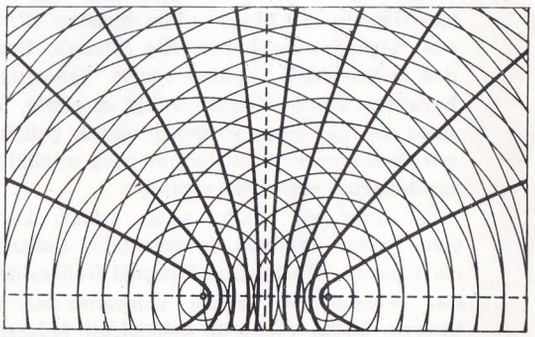

Solda: Dalgaların girişiminin şemayla gösterilmesi. Şekillerden de anlaşıldığı gibi, girişim durumunda olan iki dalganın fazları aynıysa, genlikleri de birbirine eklenir ve en büyük parlaklık meydana gelir (üst şekil). İki dalga arasında faz farkı varsa, az ya da çok belirgin bir gölge doğar (ortadaki şekil). Dalgaların fazları karşıtsa birbirini yok ederler ve sonuç olarak karanlık meydana gelir (alt şekil). Yukarıda ise, aynı fazdaki iki kaynağın, bir sıvının yüzeyinde meydana getirdikleri girişim saçaklarının fotoğrafı görülmektedir. Sağdaki şekilde girişim saçakları olayı şemayla gösterilmekte, bu arada karşıt fazlı dalgaların birbirlerini yok ettikleri ve dolayısıyla sıvı yüzeyinin hareketsiz kaldığı düğüm çizgileri de iyice belirtilmektedir.

olayların tümüne **girişim** adı verilir. Bu tür olaylar bazı bölgelerde bileşke pertürbasyonunun şiddetlenmesine, bazı bölgelerdeyse zayıflamasına sebep olurlar. Böylece örneğin ses dalgaları bazı noktalarda sessizlik ve bazı noktalarda da ses şiddetlenmesi meydana getirerek girişim olayları oluştururlar. Işık dalgaları da peşpeşine karanlık ve parlak bölgelerden oluşan girişim meydana getirebilirler (girişim saçakları). Mekanik ya da elektromagnetik nitelikteki pertürbasyon, uzayda sinüsoidal dalgalar halinde yayılan periyodik pertürbasyonların süperpozisyonu (birbirlerinin üzerine binmesi) şeklinde düşünülebilir. Bu dalgalar bazı belirli büyüklüklerle, özellikle genlik, frekans, dalga boyu ve faz aracılığıyle nitelenirler. Birtakım tepeler ve vadiler dizisi gibi tasarlanan sinüsoidal bir dalgada, genlik vadiyle tepe arasındaki yükseklik farkına; frekans sabit bir referans noktasından birim zaman süresi içinde geçen tepelerin (ya da vadilerin) sayısına; dalga boyu peşpeşine iki tepe (ya da iki vadi) arasındaki uzaklığa eşittir. Bundan başka, aynı dalga boyuna ve aynı frekansa sahip iki dalganın karşılıklı tepeleri (ya da vadileri) eğer birbirleriyle çakışmıyorlarsa, bunların farklı fazları vardır denir. Özellikle, eğer iki dalgadan birinin tepeleri, diğerinin vadilerinin karşılığını meydana getiriyorsa, bu iki dalganın zıt fazda oldukları söylenir.

Girişim olayları sinüs şeklindeki dalgaların süperpozisyonu göz önüne alınarak tartışılabilir. Girişim olayı, iki dalganın birbirlerinin üzerlerine bindikleri her noktada ve her anda bileşke pertürbasyonunun her bir dalgadan ileri gelen pertürbasyonları bileştirerek elde edilmesine dayanır.

Girişim olayının oluşabilmesi için, göz önüne alınan dalgaların aynı dalga boyunca olmaları ve faz farklarının zamana göre sabit kalması gereklidir. Mekanik titreşimlere örnek olarak, titreşen bir diyapazonun aynı koluna bağlı bulunan iki madensel ucun birer kaynak vazifesi görerek, bir sıvının yüzeyinde doğurdukları faz halindeki iki dalga sistemi gösterilebilir. Sıvı yüzeyinde her bir noktadaki sıvı zerrelerinin salınımı, her biri farklı bir kaynaktan gelen iki dalganın süperpozisyonunun bileşkesidir. Eşit ya da dalga boyunun bir tam katı kadar bir uzaklık aştıktan sonra, yani faz halinde olarak, dalgaların birbirleriyle karşılaştıkları her noktada, bileşke dalga, bileşenlerin genliklerinin toplamına eşit genliğe sahip olur. Genliğin maksimum olduğu noktaların meydana getirdiği çizgilere katın çizgileri adı verilir. Dalgaların yarım ya da yarımın tam katı kadar bir uzaklık aştıktan sonra, yani zıt fazlı olarak, birbirleriyle karşılaştıkları her noktada bileşke dalganın genliği bileşken dalgaların genliklerinin farkına eşit olur (eğer bu genlikler de birbirlerine tıpatıp eşitseler sıfır olur). Genliklerin sıfır olduğu noktaların meydana getirdikleri çizgilere de düğüm çizgileri adı verilmektedir. Girişim olayının meydana geldiği yer olarak bir yüzey yerine üç boyutlu bir uzay göz önüne alınacak olursa, olay yine aynıdır; şöyle ki, artık karın ve düğüm çizgileri yerine karın ve düğüm yüzeylerinden söz edilir.

Girişim olayları, ışık dalgalarında ve daha genel olarak elektromagnetik radyasyonlarda da aynı şekilde gerçekleşir.

Eğer monokromatik ve birbirine uygun iki kaynak varsa, bunlardan belirli bir uzaklığa bir perde koymak suretiyle bunun üzerinde, girişim olayının doğurduğu düğüm ve karın yüzeylerinin bu perdeyle kesiştikleri yerlerin karşılığını teşkil eden ve birbirlerini izleyen sönük ve parlak çizgiler gözlenir. Bu çizgilere girişim saçakları adı verilir. Işığın özellikleri nedeniyle birbirine uygun iki kaynak elde etmek için bazı bilgilere baş vurulur; örneğin, Fresnel aynaları gibi. Aralarındaki açı 180° den az olan iki düzlem ayna alınırsa bunlar, önlerindeki noktasal bir kaynağın, tıpkı birbirine uygun iki kaynakmış gibi davranan sanal iki görüntüsünü vererek girişim olayını meydana getirirler. Gerçekten de bunlardan gelen ışığı bir perdeye aksettirince, her iki aynanın arakesit doğrusuna aşağı yukarı paralel, girişim saçaklarından oluşan bir sistem gözlenir.

Kullanılan kaynakların monokromatik ışık değil de beyaz ışık vermesi halinde, bunların her bir monokromatik bileşeni, farklı durumlu bir girişim saçakları sistemi doğurur; böylece perde üzerinde çeşitli renklerden oluşmuş saçakları olan bir girişim olayı gerçekleşir.

Şimdiye kadar göz önüne alınan durumlarda ışık kaynağı noktasaldı; oysa bazı hallerde girişim olayı doğrusal ışık kaynaklarıyle de elde edilebilir. Örneğin, doğrusal bir ışık kaynağı Fresnel aynalarının arakesit doğrusuna paralel olarak konacak olursa yine girişim saçakları elde edilir.

Yukarıdakilerden farklı durumlarda da, özellikle gayet ince saydam bir cam levhanın her iki yüzünün yansıttığı ışık dalgaları birbirlerinin üzerine bindikleri zaman da girişim olayları ortaya çıkar. Monokromatik ışıkla aydınlatılmış ince bir cam levhanın doğurduğu girişim olayı şöyle oluşur: Dikkatimizi levhanın bir yüzü üzerindeki bir noktaya yöneltip bu noktadan gelen ışık dalgalarını gözlediğimizde, bu noktada hem levhanın üst yüzeyinin yansıtmış olduğu dalganın, hem de levhanın diğer yüzünün iç çeperinin yansıtmış olduğu dalganın birbirlerinin üstüne binmiş oldukları görülür. Bu iki dalgadan sonuncusu birinciye oranla, levhanın içinde fazladan aşmış olduğu yol ve içinde bulunduğu ortamdan daha az kırıcı bir ortamın arayüzeyi üzerinde karşılaştığı yansıma nedeniyle farklı bir faza sahip olur. Göz önüne alınan noktada levhanın sahip olduğu kalınlığa göre, bu noktadan çıkan dalgaların fazları da farklı olur; bundan ötürü de bu dalgalar çeşitli girişim olayları doğururlar; bunun sonucu olarak göz önüne alınan nokta çeşitli şiddetlerde aydınlanmış olabileceği gibi karanlık da gözükebilir.

Levhanın aynı kalınlığa sahip olduğu noktalar eşit olarak aydınlanmış olurlar ve eşit aydınlıklı saçakları doğururlar (eşit kalınlıklı girişim saçakları). Levhanın beyaz ışıkla aydınlatılması halinde çeşitli renklerde saçaklar görülür.

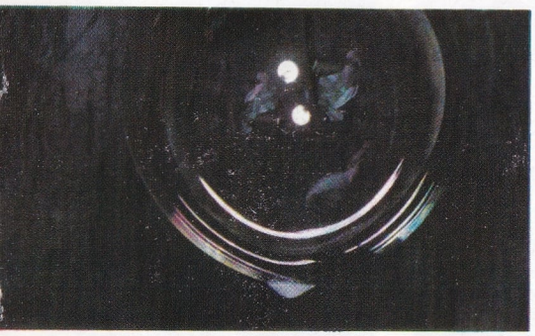

Bir sabun köpüğünün çeperleri gibi çok ince bir saydam levhada, levhanın dış yüzünün yansıttığı ışık ışınları ile iç yüzünün yansıttığı ışık ışınları arasında girişim olayı meydana gelir. Gelen ışık, beyaz ışıkla alınmış olan yukardaki fotoğrafta olduğu gibi, tek renkli değilse, her dalga boyu (yani her renk) kendi girişim saçağını verir.

GİRİŞİMÖLÇER

Girişim olayları meydana getirmeye ve bunların aracılığıyle de bazı belirli büyüklükleri örneğin çok kısa uzunlukları, kırılma indislerini, çok küçük dalga boyu farklarını ölçmeye yarayan alete girişimölçer adı verilir.

Bir girişimölçer, tek bir kaynaktan gelen dalgaları iki demete ayırdıktan sonra, ölçülecek fiziksel büyüklüğe bağlı bir şekilde, bu iki demet arasında bir faz farkı meydana getirecek şekilde her birine ayrı bir yol izleten ve sonunda bunların tekrar birbirleri üzerine binmesiyle girişim olayları meydana getiren bir düzenden ibarettir.

En çok kullanılan girişimölçerler ışık dalgaları içindir. Ayrıca elektromagnetik dalgalar, hatta ses dalgaları için de girişimölçerler vardır. Michelson girişimölçeri çok yaygın olup, laboratuvarlarda ve endüstride kullanılan girişimölçerlerin işlemi prensibine dayanmaktadır.

GİRİT

Akdeniz'de bir Yunan adası (Ortaçağda Kandiye, modern Yunanca'da Kriti). Yüzölçümü 8 331 km^2., nüfusu 483 000. Peloponez'in güney-doğusunda, 100 km. açığında yer alır. İnce uzun olan adada yüksek dağlar yer alır: Yüksekliği 2 000 m.'yi geçen üç dağ kitlesi, (İda dağı 2 496 m.) güney kıyısını izler ve sarp yamaçlar halinde alçalarak geniş bir kıyı ovasına açılır. Bu dağlar, kuzeyde Mirabellos ve Almiros gibi derin körfezlerle oyulmuş tepelik bir alana kadar uzanırlar. Girit'te yağışların az oluşu ve toprağın suyu emmesi nedenleriyle, son derece fakir bir akarsu şebekesi vardır. Buna karşılık, yeraltı suları oldukça zengindir. İklim, Akdeniz ikliminin bütün özelliklerini taşımakla beraber, bazı ayrıntılar da gösterir: Yağış miktarı güneyde, kuzeye göre daha azdır; kışlar iç

kısımlarda kıyılara göre daha soğuk geçer.

Toprağın cinsi ve iklim şartları üzüm, zeytin, ayrıca da keçi ve koyun yetiştirilmeşine elverişlidir. Girit adası, yeraltı servetleri yönünden zengin değildir. Endüstri ise henüz gelişmemiştir. En önemli şehri Kandiye'dir (nüfusu 38 000).

Uygarlık: Girit uygarlığı, ilk olarak Arthur Evans'ın Knossos'ta yaptığı arkeoloji kazıları sonucunda ortaya çıkmıştır.

Giritlilerin nereden geldikleri bilinmemektedir. Ancak, adada en aşağı M.Ö. 6000 yılından beri çeşitli insan toplulukları yaşamaktadır. 3000 yılında Girit, ilk maden ve deniz tekniği ilkelerinin bilindiği ve toprakların işlenip, ekildiği bir ülke haline gelmiştir.

2000 yılından sonra, sanat yönünden, Girit uygarlığının zirvesi diye anılan ilk yükselme devri başlamıştır. Anadolu, Fenike ve Mısır ile kurulan ilişkiler, adadaki şehirlerin kalkınmasını ve ilk önemli sarayların yapılmasını sağlamıştır. Bu şehirler arasında özellikle bir tanesi, kısa zamanda üstünlük kurmuştu. Bu şehir, efsanevî kral Minos'un yaşadığı Knossos şehriydi. M.Ö. XVIII. yüzyılda ise Girit güç bir döneme girmiştir. Yakındoğu limanlarıyle kurulan ilişkiler yüzünden ada, Hitit akınlarına hedef olduktan başka, kazılarda ele geçen kalın bir kül tabakasının doğruladığı gibi, yangın ya da deprem gibi bir felâket belli başlı şehirleri yok etmiştir. 1700 yılından sonra, yeni bir refah dönemi başlamıştır: Bu kez Knossos sivrilerek, Ege denizine, hatta Yunan topraklarının bazı kısımlarına kadar yayılan bir deniz imparatorluğunun merkezi haline gelmiştir. Fakat 1400 yılına doğru, Knossos yeni bir felâketin kurbanı olmuş ve sarayları yakılarak yağma edilmiştir. Bu olay sonucu, Girit uygarlığı, bir daha kalkınmamak üzere yıkılıp tarihe karışmıştır.

Giritliler, tecrübesiz çiftçi, becerikli zanaatçı, özellikle cesur denizci ve zeki tüccar olarak ün salmışlardır. Yelken ve kürekle işleyen 20 m. uzunluğundaki Girit gemileri, bütün Doğu Akdeniz ülkelerine mal dağıtırdı. Girit hükümeti, deniz kuvvetlerine çok güvendiğinden, şehir ve sarayların etrafını surlarla çevirmemiştir.

M.Ö. XV. yüzyıldan sonra, Miken uygarlığı, Girit uygarlığını geride bırakmıştır. Ancak, Miken uygarlığı Girit uygarlığının etkisi altında geliştiğinden bu iki akımı ayırt etmek oldukça güçtür. Bu yüzden, bu iki uygarlıktan «Girit-Miken» ya da «Ege» uygarlığı şeklinde de söz edilir.

Tarih: Girit'in oldukça hareketli bir tarihi vardır. Hellen devrinde adadaki birlik, siteler arasındaki yarış yüzünden parçalanmış, Girit M.Ö. 67 yılında Roma'nın egemenliği altına girmiş, IV. yüzyılın sonunda ise, Bizans'ın eline geçmiştir. 1204 yılında Venedik egemenliğine giren Girit'e Aydınoğlu Umur Bey, 1341'de bir çıkarma yapmıştır. 1423 yılında adaya yeni bir Türk akını olmuş, 1538'de Barbaros, Girit'e büyük kuvvetler çıkarmıştır. Adanın Türkler tarafından fethi 1669 yılında tamamlanmıştır.

GİRİT SORUNU

1899'da Osmanlı imparatorluğunun, baş kaldıran Girit halkının isteklerine boyun eğerek, adaya özerk (muhtar) bir yönetim tanımasıyle sonuçlanan olaylar. Büyük çoğunluğunu Rumların ve Rumca konuşan Türklerin meydana getirdiği Girit adası halkı, Osmanlı yönetiminde bulunduğu süre içinde birkaç kez baş kaldırmış ve bu baş kaldırmalar sonucu belli siyasal ayrıcalıklar elde etmiştir. Bunlardan en önemlisi, Sadrazam Ali Paşanın duruma el koyması sonucu, üye çoğunluğunu Rumların meydana getireceği bir ulusal meclis kurması kabul edilerek bastırılmıştır (1866). Daha sonra, resmî görevlere Rum memurların atanması, gümrük vergilerinden bir kısmının adaya ayrılması gibi haklar isteyen ada halkına, Babıâli hükümetleri karşı koyamamış ve 1877-1878'de yapılan antlaşmalar sonucu, ada valisinin Rum, yardımcısının Türk olması, 80 üye bulunan ada meclisinde 50 üyenin Rumlardan seçilmesi ve bu meclise yasama yetkilerinin tanınması, resmî yazışma ve işlemlerin tümünde resmî dilin Rumca olması esasları kabul edilmiştir.

Etniki Eterya Cemiyetinin planladığı baş kaldırma olayları, Babıâli tarafından bu ayrıcalıkların verilmesiyle de kesilmemiş ve 1897 yılında başlayan çete hareketleriyle birlikte Yunanlılar adaya 1 500 kişilik bir askerî birlik çıkararak, büyük devletlerin duruma el koymasını sağlamaya çalışmışlardır. Bir oldu-bitti karşısında kalmak istemeyen Osmanlı devleti, Ethem Paşa komutasında bir orduyu 8 nisan 1897'de Makedonya-Alasonya üzerinden taarruza geçirmiş ve bu ordu Dömeke meydan muharebesinde, Yunan ordularını ezerek Atina'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Ama ne var ki İngiltere, Almanya ve Avusturya'nın girişimleriyle ordunun bu ileri hareketi durdurulmuş ve Yunanlılara 4 milyon lira savaş tazminatı kabul ettirilerek, Osmanlı devletine kazandığı başarının siyasal sonuçlarından yararlanmak fırsatı verilmemiştir. Buna rağmen Girit adasındaki konsoloslarının Türkler tarafından öldürülmesi olayından sonra, daha etken bir biçimde sahneye çıkan İngilizler Babıâli'ye verdikleri notada «Adadaki askerî birlikler çekilmediği taktirde kendileriyle savaşa hazır olunmasını» bildirmeleri üzerine Girit boşaltılmış ve özerk yönetim verilmesi koşullarına boyun eğilmiştir.

Ada, 1912'de Balkan Savaşı sonunda Yunanistan'a katılmıştır.

GİTAR

Lavta ya da uda benzeyen; fakat sırtı düz ve iki yanında içeri doğru kıvrımları olan telli çalgı. Çağdaş gitarın altı teli vardır.

Büyük gitarcıların çoğu İspanyol'dur. Bunların başlıcaları, çağdaş gitar çalma ilkelerinin kurucusu sayılan Dionisio Aguado (1784-1849), çağında birçok bestecinin hayranlığını kazanmış Fernando Sor (1784-1839), bütün gitarcıların en büyüğü olarak anılan Francesco Tarrega (1852-1909) ve öğrencisi Andres Segovia (1896) dır.

Caz müziğinde gitar genellikle, elektrikli bir ses büyütme dizgesinin uygulanmasıyle kullanılır. Bu durumuyle gitar 1960 yılından sonra hafif müzik alanında büyük bir yaygınlığa ulaşmışsa da, Charlie Christian, Barney Kessel, Oscar Moore ve (elektrikli gitarı pek seyrek çalmış olan) Ljango Reinhardt gibi büyük caz gitarcılarının değerinde hafif müzik gitarcıları yetişmemiştir.

GİYİM

İnsan topluluklarının gelişme aşamalarına bağlı olan giyim biçimleri çok çeşitli nedenlere dayanır. Bu nedenler iklim, tarihsel koşullar, uygarlık düzeyi, politik ve ekonomik yapı, sanat sorunları gibi çeşitli etkenlerle sıkı ilişkilidir.

XX. *yüzyıl giyiminden örnekler: Soldan sağa: 1911-1912 ve 1921 yıllarında kadın giyimine egemen olan bazı elbiseler.*

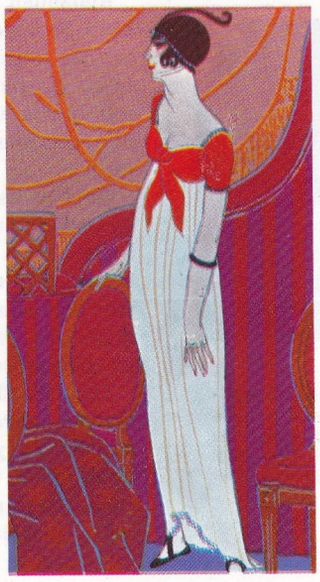

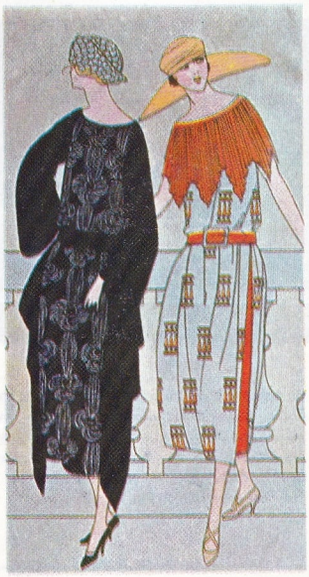

Akdeniz Uygarlığında Giyim: En eski Akdeniz uygarlıklarında bile giyimin, topluluğun niteliğini yansıttığı bilinmektedir. Firavunlar devrinde Mısır'da köylülerin ve kölelerin elbiselerinin yalnız insan vücudunu koruma amacıyle hazırlanmasına karşı, zenginlerin giydikleri, süsleme amacı gütmekteydi. Gerek köylü ve kölelerin, gerek zenginlerin giyiminde temel aynıydı: Erkeklerde bir eteklik, keskin kıvrımları boyuna kadar inen bir baş örtüsü ve bir çift sandal. Kadınlar ise etek yerine kolsuz ve vücuda yapışan uzun bir tünik giyerlerdi. Ancak, toplum tabakalarının alt dizisinde bu giyimin hiç değişmemesine karşı, yönetici sınıfın giysileri zamanla daha karma bir nitelik kazanmış, başlangıçta tek renkten meydana gelen bu giysiler sonraları çok değişik ve canlı renklerle süslenmiştir. Erkek vücudunda önceleri çıplak olan kısım düz, uzun bir ceketle örtülmüştür. Kadınlar tüniklerinin üzerine belinden bir kemerle bağlı, saydam bir kumaştan yapılmış elbiseler giymeye, başlarına çeşitli renklerde perukalar oturtmaya başlamışlardır. Mücevher, özellikle ağır kolyeler ve çeşitli nazarlıklar takılması ise hem kadınlar, hem erkeklerde âdet olmuştur. Aşağı yukarı aynı çizgileri ve aynı renk canlılığını gösteren, fakat ayrıntılarda ve süslerde zengin olmasına karşı temelde basit olan bir giyim tipi de Fenikelilerde görülmüştür. Mısır uygarlığıyle ilişkileri olan İbranîler de, bu ilişkiler sonu, giyimlerini değiştirmiş ve zenginleştirmişlerdir.

Hellenizm öncesi Yunanlıların giyiminde Doğu etkileri çok belirli olmuştur. Fakat eski çağda giyim gittikçe sadeleşmiş ve kalça hizasında bir kemerle tutturulmuş, omuzda bir bağla kapanan bir tüniğe varıncaya kadar basitleşmiştir. «Hiton» adını alan bu tüniğin kadınlar tarafından erkeklere oranla biraz daha uzun giyilmesi âdet olmuştur. Kadınlar bunun altına peplum denen bir iç eteği giyerlerdi. Erkeklerse tüniklerinin üzerine tek omuzdan kapanan, kolsuz, kısa bir kaftan geçirirlerdi. Bu kaftanın başlangıçta bir asker giyimi olduğu sanılmaktadır. Yunanistan kadınlarının da, özellikle bugün kame denen taşlardan mücevher taktıkları, saç biçimlerinde bukle ve örgünün önde geldiği bilinmektedir. Erkek ve kadın ayakkabıları farksız olup bunlar topuğu kapalı, kumaş ya da deri bağlarla tutturulan sandallardı. Aynı ayakkabı biçimi Romalılarca da kullanılmıştı. Romalılar bunlara kotürn derlerdi. Ancak Romalılarla Yunanlıların giyiminde ayrılıklar az değildi. Özellikle Romalı erkeğin giyiminde politik değerin, yerin etkisi büyük olmuştur.

Ortaçağda Giyim: Roma uygarlığı döneminden sonra, Batıda uygarlık şartları giyimde ancak çok az ve çok ağır değişiklikler yaratabilecek bir nitelik kazanmıştır. Bir yandan klasik çağ gelenekleri yüzyılları izleyerek kuşaktan kuşağa geçerken, bir yandan da Roma askerleri ele geçirdikleri toprakların pantolon vb. gibi modalarını Avrupa'ya getirmişler, Ortaçağın başlarında bunların karması bir giyim ortaya çıkmıştır. Uzun süre bu karma kaynaklı giyimde bir değişiklik görülmemiştir. Karolenj krallığı döneminde Roma giyim biçimlerinden esinlenilmiş, ancak soylular sınıfı Bizans etkisiyle aşırı bir süslenme tutkusuna kapılınca, Şarlman giyimde ağırbaşlılığın gözetilmesini öngören bir yasa çıkartmak zorunda kalmıştır.

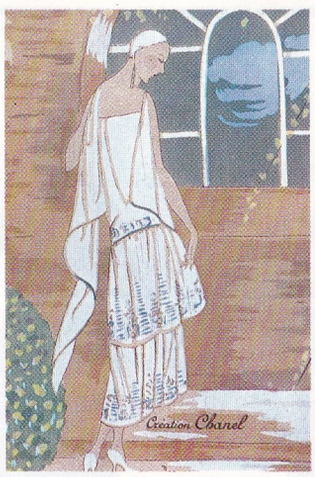

XX. yüzyıl giyiminden örnekler. Solda: 1923 erkek modası. Ortada: 1924'de bir kadın elbisesi. Sağda: 1928-1929 kış modası.

XIII. yüzyılda erkeklerin dar kollu, uzun bir entari, bunun üzerine de bir cüppe ya da etek giydikleri, bir kısmının pantolon giymeyi âdet edindiği, Roma askerleri gibi başlıklı ve keçi kılından yapılmış bir kepenek ya da gocuk kullandıkları bilinmektedir. Soyluların daha ince bir kumaştan olan mantoları, savaş zırhını da örtebilmesi için çok bol yapılırdı. Bu dönemde kadınların belli başlı giyimi de çok bol bir entari ve beyaz ketenden bir başörtüsü olmuştur.

XIV. yüzyılda dokumacılığın gelişmesi kumaşların kalitesini ve çeşidini zenginleştirmiş, öteden beri bilinen basit yün ve keten kumaşlara ipek ve kadife eklenmiştir. Giyimdeki incelik kişinin toplum içindeki yerini belli eder bir nitelik kazanmıştır. XIV. yüzyıl erkek giyiminde önde gelen iki parça, belden sıkılmış kısa bir redingot ile çok dar bir örgü pantolon olmuştur. Soylularda pantolonun iki parçasının iki ayrı renkten yapılması da yaygın bir moda olmuştur. Bu iki renkli pantolonun kaynağı kesinlikle bilinmiyorsa da, bunun Cermen imparatorları Otonların, renklerini kendi hanedanlarının armasından alan bir parçası pembe, bir parçası sarı ya da yeşil pantolonlarından geldiği sanılmaktadır. Bu redingot ve pantolonun üzerinde de kolsuz bir üstlük giyilmekteydi. Mantonun yerini de, Doğudan alınmış, bazen kukuletalı olan, geniş kollu, eski Türk avniyelerine benzer bir kaput almıştır. Bu kaput XV. yüzyılda köylülerin tipik giyimi durumuna geçmiştir. Başa bazen tepesi sivri, bazen bu sivri noktasında bir tüy bulunan bere gibi bir başlık, bazen de ilkçağ başlığından ve Arapların sarığından esinlenilerek yapılmış, tepesi incelerek omuza düşen bir külâh giyilirdi. Zaten Haçlı Seferlerinin getirdiği sarık da bir süre Avrupa'da moda olmuştur. Haçlılar Doğudan, çok değerli kumaşlar da getirip tanıtmışlardır. Burnu sivri, boyu bazen yarım metreye varan doğu tipi pabuçlar XIV. yüzyılın en yaygın ayakkabıları olmuştur. Bu dönemin kadın giyimine gelince, en çok görülen, uzun, uçuk renkli, kalçalara kadar dar, orada bollaşan, belin altından bir kemerle tutturulan, kolları uzun, dar ve dirsekten yere kadar uzanan, kürk şeritlerle ya da değerli bir kumaşla süslü, yakası ve omuzları altın ya da değerli taşlarla işlenmiş bir elbise tipi olmuştur. Bu elbisenin üzerine kolsuz bir üstlük ya da çok geniş kollu bir ferace ve kürkle astarlanmış bir manto giyilmesi âdeti yerleşmiştir.

Modern Çağda Giyim: XV. yüzyıl başlarında erkek elbiseleri kısalmaya başlamış, buna karşı pantolonlar uzamıştır. Eski üstlüğün yerini, önceleri savaşta zırh altına giyilen ve bir çeşit kaftana benzeyen iurnea (günlük) almıştır. İurnea sivil giyimde kullanılınca yanlardan açık, belde ve kol altlarında bağlanan bir cüppe biçimini almıştır (Daha sonraları, XV. yüzyılın ikinci yarısında, aynı elbise önden açık, kollarının üzerine aile arması işlenmiş kısa bir kazak biçimini almıştı). Erkek giyiminde canlı renkler ve çok renkli elbiseler ön plana geçmiştir. Kürk, özellikle pelerin ve mantoları astarlamakta çok kullanılan bir madde olmuştur. Bourgogne dükleri tarafından ince Avrupa zevkinin merkezi yapılan Dijon şehri gittikçe daha gösterişli bir giyim yaymış, Rönesansın tipik estetik ölçülerinin temelini atmıştır. Ticaretle uğraşan burjuvazinin oldukça sade giyimini sürdürmesine karşı, soylular üstünlüklerini ve bunun dayanağı olan zenginliklerini herkesin gözü önüne serme yarışına girmişlerdir. Bu yarışın sonucu olarak altın ve gümüş iplikle işlenmiş, kenarları beyaz hermin kürküyle çevrili kumaşlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemin kadın giyiminde en çok görülen dörtköşe, açık yakalı, kalçalara kadar dar, sonra bollaşarak topuklara inen elbiseler olmuştur. Erkek şap-

YÜZYILLAR BOYUNCA GİYİM

Sümer

İbranî rahibi

Girit-Miken

Eski Mısır

Roma (İmparatorluk dönemi)

Bizans

Roma (VI. yüzyıl)

İtalyan (1400)

İtalyan (1500)

Fransız (1600)

Venedik (1750)

Eski Mısır

Etrüsk

Eski Yunan (M.Ö. 300)

Roma (M.Ö. 200)

Karolenj

Alman (1200)

Lombardiya (1400)

Fransız (1795)

(1820)

Fransız (1825)

(1850)

(1860)

(1914)

Ressam Brindisi'nin fırçasından Osmanlı resmî giyiminden örnekler. Solda: Humbaracılar. Ortada: İki kara kullukçu ile bir usta. Sağda: Baş çuhadar, silâhdar ağa, peyk ve solak.

kaları ya geniş vizyerli kasketlere ya da sarığa benzer biçimlerde yapılmaktaydı. Kadınların örgüleri ise, taç biçimi, başı çevrelemekteydi. XVI. yüzyılın büyük özellikleri olan geniş pantolonlar, değerli astarını gösterecek biçimde yanında açıklıkları olan cüppeler, kadınların çok gösterişli, geniş ve uzun etekli elbiseleri, vücuda sımsıkı yapışan yelekleri, elbisenin renginden ayrı renkte ve değerli taşlarla işlenmiş kolları, kolanın bulunuşuna kadar maden bir maşa ile tutturulan plili dik yakalar hep Madrit sarayından gelmiştir (Kola, ilk defa İngiltere kraliçesi Elizabeth tarafından kullanılmıştır). Kadın elbiselerinde dekolte gittikçe azalmış, etek bir yandan çamaşırları gösterecek biçimde yukarı çekilmeye başlamıştır. Çamaşırlar genellikle üç kat, üçü de başka; fakat açık renkte iç eteklikten meydana gelirdi. Üstlük ise geniş, arka eteği uzun, boyun çevresinde çaprazlanmış bir yakayla kavuşan bir biçim almıştır. Halk tabakasından İspanyol kadını elbisesinin üzerine başından omuzları aşıp aşağılara inen bir dantel örtü örtünmüştür. Bir sonraki yüzyılda ise mantilla denen bu örtü aristokrat çevreye de girmiştir.

XVII. yüzyılın başlarında İspanya'nın öncülüğü kısa bir süre daha kendini duyurmuş, daha sonraları giyim akımı Louis XIV.'ün sarayına doğru dönmüş, bütün Avrupa'da erkek giyimi Fransa'nın etkisi altında biçimlenmiştir. Bu dönemde erkeklerin genellikle bele yapışan ve kalçalarda genişleyen bir cüppe, üst kısmı geniş bir pantolon, tüylerle süslü fötr bir şapka, oldukça kısa bir manto, deri eldiven ve botlar giydiği bilinmektedir. Öte yandan kadın giyimi de yine Fransız stilini izlemiştir. Bir bütün olarak, keskin çizgilerle inen, genellikle bir çanı andıran, ağır kumaşlardan yapılan, altın ve incilerle işlenen bu giyim biçimi çok açık bulunduğundan din adamlarının kızgınlığını çekmiş, ancak yöneticilerin işe karışmaları bile bu tür açık yakaları önleyememiştir. Yüzyılın ilk yarısında «Stuart tipi» denen yüksek, katı dantel yakalar moda olmuş, kadınlar ise kalçalarını yuvarlak göstermek için eteklerinin içine küçük yastıklar bağlamaya başlamışlardır. Erkeklerin başlarını traş edip gösterişli ve pahalı perukalar takmaları da yine XVII. yüzyılda ortaya çıkmış, hatta Louis XIV.'ün kendisi tarafından da çok iyi karşılanmış ve uygulanmıştır.

XVIII. yüzyılda Versailles sarayı moda ve giyim alanındaki Avrupa'nın en seçkin tabakasına öncülük görevini sürdürmüştür. Ancak, Fransız etkisi böyle sınırlı bir çevre üzerinde kalmayıp o zamana kadar adı bile geçmeyen tabakaların da giyimine yön vermiştir. Bu, resimli moda dergilerinin yayılmış olmasıyle açıklanabilir. Bunların en önemlisi 1770 yılında Paris'te yayımlanmaya başlayan **Galerie des Modes** adlı dergidir.

XVIII. yüzyılda kadın giyiminde göze çarpan özellik, vücudun yukarı kısmını sımsıkı kavramasıdır. Bu dar elbisenin üzerine iki üstlük giyilmekteydi. Bunlardan alttaki işlenir, kurdele ve yapma çiçeklerle süslenirdi; üsttekiyse alttakini gösterecek biçimde bir yandan hafifçe kaldırılırdı. Yakanın çok geniş açıklığı XVIII. yüzyılda da ahlâkçıların saldırılarına rağmen süregelmiştir. Erkek giyimine gelince, jüstokor ya da sürtu denen ve dizlere kadar inen bir redingot, bir yelek, çok dar bir pantolondan meydana gelen bu dönem erkek giyiminde ipek çoraplar ve bunların kurdeleleri çok göze çarpardı. Dantel kravat ve kolluklar, geniş siyah bir manto, üç köşeli, pudralı perukalar bu kıyafetin büyük özellik taşıyan tamamlayıcısı olmuştur. Ayakkabılar ise düz; fakat çok büyük tokalarla süslenmekteydi. Bütün bu yüzyılın kadın giyiminin sembolü olan krinolin (içi sepetli eteklik) ilk önce 1719 yılında Paris'te görülmüştür. Krinolin, içinde beş sıra çember bulunan, bunlarla geniş ve dik duran özel yapıda bir etekliktir. Önceleri tam yuvarlak olan bu çemberlerin 1740 yılından sonra oval biçimde yapıldığı bilinmektedir.

Fransız Büyük ihtilâli XVIII. yüzyıl şatafatlı giyiminin sonu olmuştur. İhtilâl başka alanlardaki sertliğini giyimde de göstermiş, giyimin ana çizgilerinde ideolojik akımların etkisi duyulmuştur. Aristokrat giyim anlayışının, zarifliği kişinin süslenmesinde bulmasına karşı, burjuva anlayışı sade ve pratik bir giyime doğru yönelmiştir. Erkek giyiminde yüksek ve dik yakalı ceketten dar pantolon ve botlara kadar koyu bir ağırbaşlılık görülmektedir. Bu dönemde artık modern erkek giyiminin ana çizgileri doğmuştur. Her ne kadar Direktuvar, Napoleon ve Restorasyon dönemlerinde bu burjuvalaşmaya bir tepki görülmüşse de, bu tepki sürekli olmamış, erkek elbisesi genellikle olduğu gibi kalmıştır. Ancak, erkek modası merkezi Fransa'dan İngiltere'ye kaymıştır. Aynı dönemin önemli bir özelliği de, erkek ve kadın giyiminin birbirinden ayrılması, birincinin günümüze kadar pek az değişikliklerle olduğu gibi gelmesi, ikincinin ise sürekli olarak değişmesidir. Kadın modası Büyük İhtilâl sırasındaki kısa bir duraklamadan sonra yine acayip, alışılmamış biçimler peşinde koşmaya başlamıştır.

İnce kumaştan yapılan, belin çok üzerinde

Solda: İki süvari topçu neferi ile bir piyade topçu yüşbaşısı. Ortada: Cephane kara kullukçusu, cephane çorbacısı ve bostancı. Sağda: Kazasker, kaptan paşa ve çuhadar.

bir yerden, göğsün hemen altından sımsıkı bir kemerle bağlanan ve kemerden yere kadar bol olarak inen kadın elbiseleri İngiltere'den Fransa'ya geçmiş, oradan da bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Yüzyılın ortasına doğru, romantizm akımının etkisi altında erkekler siyah ve koyu griden başka bir şey giymezken, kadınlar enine, genişlemesine giden geniş etekler, çok geniş dantel yakalar, omuzlara alınan şallar kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemde çok canlı renkler seçilmiştir. En önde gelen renk de kırmızı olmuştur. Saç biçimleri de çok karma bir nitelik göstermiştir. Çaprazlanan örgülerin yanında kurdeleler, çiçekler vb. eksik olmamıştır. 1860'tan sonra ise modanın yönü yine tersine çevrilmiş, etekler daralmış, giyim önce kadının çizgilerini belli eder, sonraları sımsıkı vücudu sarar bir nitelik kazanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru ise bir denge kurulmuş, belden yukarısının darlığına karşı, etek belden aşağıda bir bolluk göstermeye başlamıştır. XX. yüzyılda ana çizgileri bu modele uygun bir giyim genelleşmiştir. Bir yandan da toplumsal değişikliklerin kadın giyimini etkiledikleri o zamana kadar, modaya yön verenlerin yöneten tabaka kadınları olmasına karşı, toplumsal devrimciler önce burjuva kadınına, sonra da bütün kadınlara bu modayı etkileme olanağını vermiştir. Büyük terzilerin de rol oynadığı bu değişiklikte modanın sanayileşmesinin etkisi de önemli olmuştur. Elbiselerde pratikliğe doğru gidilmiş, gittikçe erkek mesleklerine atılan kadınlara uygun, esası tayyör olan giyim biçimleri bulunmuştur.

Avrupa Dışı Uygarlıklarda Giyim: Yüzyıllar boyunca Batı giyimini etkilemiş olan değişiklikler karşısında birçok topluluk da hiç bir tepki göstermeksizin olduğu gibi kalmıştır. Ekonomik ve toplumsal yapının eski hayat şartlarını olduğu gibi sürdürdüğü yerlerde, dış çevre ile arası kesilmiş, yalıtılmış bölgelerde, birçok alanda olduğu gibi giyim alanında da geleneksellik üstün gelmiştir. Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın birçok bölgesinde giyim hâlâ çok eski dönemlerdeki biçimini sürdürmektedir. Değişiklik, yenilik olan yerler pek çoktur, ancak geleneksel giyim değişmemiş, sadece uygar dünyadan bugünün giyimi olduğu gibi aktarılmıştır. Şehirleri modern giyimli kimselerle dolu olan Peru, Ekvator, Bolivya gibi ülkelerin dağlık bölgelerinde çobanların hâlâ İnkalardan kalma biçimde bir kepenekle dolaşmaları bunun tipik bir örneğidir. Aynı şekilde Güney Asya'da hâlâ kadınlar koltukaltından tutturulan, doğrudan doğruya ayak bileklerine kadar inen ve omuz ve kolları açıkta bırakan saronglar giymektedirler. Hindistan'da ise toplumu kesin sınırlarla ayıran sınıfların giyimlerindeki ayrılık ancak yeni ortadan kalkmaktadır; ancak hâlâ gerek şehirlerde, gerek köylerde fakirlerin giyimi belden bağlanma düz bir bez parçasından meydana gelmektedir. Batılılaşmanın büyük hızla geliştiği Japonya'da da çok eski bir kadın elbisesi olan geleneksel kimono kaybolmamış, birçok yerde başlıca elbise niteliğini korumuştur. Orta ve Yakındoğu'da ise geleneksel giyimler büyük ölçüde kaybolmuştur. Araplarda omuzlara tutturulmuş bir başlığı olan ve burnus denen harmanînin hâlâ kullanılmasına karşı, yüzyıllar boyunca Müslümanların başlıca giyimi olan ve ipek ya da pamuktan yapılabilen kaftan tamamen ortadan kalkmıştır. Düz ya da çizgili kumaştan yapılabilen, belden kuşaklı da olabilen kaftan Türkler tarafından Rusya ve Polonya'ya geçirilmiş, o ülkelerde XIII. ve XV. yüzyıllar arasında çok tutunmuştur.

Tiyatroda Giyim: «Kostüm aktörün ikinci derisi, bir tiyatro piyesi kahramanının görünen maskesidir. Kostüm, aktörün anlatım gücünü zenginleştiren bir araçtır; kostüm hareketin anlamını tamamlar ve ona duru bir nitelik kazandırır...» Her ne kadar çağdaş tiyatro adamı Tairov (1885-1950) tiyatroda giyimin değerini böyle tanımlıyorsa da, yüzyıllar boyunca tiyatroda giyime aynı önemin verildiği söylenemez.

Klasik çağda komedya ve tragedyada ayrı tipte birer çeşit elbise giyilmiştir. Romalılar ufak tefek değişikliklerle bu Yunan tiyatro giyimini almışlardır. Ana çizgileriyle, başlangıçta tiyatro kostümü kendi döneminin çağdaş giyiminden başka bir şey olmamıştır. Ancak bazı belirli tipler bu kuralın dışında kalmıştır. Deri önlüklü, kuyruklu, hayvan maskeli, keçi sakallı, yarı insan-yarı Tanrı tiyatro kişiliği satir, buna bir örnek olarak verilebilir. Oyunda yabancı kişiyi canlandıranlar uzak ülkelerin elbiselerini giyerlerdi; şeytan rolüne çıkanlar karınlarını yastıkla şişirir, kaba çizgili maskeler takarlardı. Yunan ve Latin tiyatro kostümünün büyük özelliği maske olmuştur. Tragedyada 28, komedyada 44 çeşit maske kullanıldığı bilinmektedir.

Ortaçağda dinsel temaları işleyen tiyatroda aktörler sembolik kostümler giymişlerdir. Tanrı rolüne çıkan aktörün başında papalık tacı, üzerinde papalık cüppesi bulunurdu, Melek rolüne çıkanlar piskoposların beyaz cüppesine benzer bir cüppe giyerler, kanat takarlardı. Halktan kişileri canlandıran aktörler ise çağdaş kostümlerle rollerini oynarlar-

dı. XIII. yüzyılda tiyatro, kiliseden köy meydanına geçtiğinde bütün kostümlerin çağdaş tipte olmasına başlanmıştır. Soytarı rolleri bu kuralın dışında kalmış; soytarının, bir parçası mutluluk sembolü sarı, bir parçası umut sembolü yeşil pantolon giymesi, çan biçimi kolları olması, sivri, yanları eşek kulağı gibi bere takması âdet olmuştur.

Rönesans döneminde tiyatro giyiminde tam karma bir nitelik görülmüş; bu, neoklasik döneme kadar sürmüştür.

Dinsel konulu oyunlarda psikolojik prensiplere dayanan çizgiler ön plana geçmiştir. **Commedia dell'Arte**'de kostümler belirli tiplere göre kalıplaşmıştır.

Klasik dönemde genellikle tiyatro kostümü modanın etkisi altında bulunmuştur. Her aktörün kendi kostümünü kendisinin sağlaması geleneği yerleşmiştir. Bazen saraydan ya da soyluların konaklarından bağış aldıkları da olmuş; bu, bağıştan yararlananlarla yararlanamayanlar arasında büyük ayrıcalık meydana getirmiştir. Yine aynı dönemde tarihsel gerçeğe önem verilmediği, Romalı kadın rolüne çıkan bir aktrisin içi çemberli kabarık eteklik (krinolin) giymesinin olağan sayıldığı bilinmektedir. Daha başka bir deyimle kostüm, XVIII. yüzyıla gelinceye kadar sahne sanatının görevsel bir elemanı olarak görülmemiştir. Ancak, XVIII. yüzyılda bir yandan Comédie Française ve Opéra-Comique, bir yandan da aktör Talma ve ilk modelciler ile tiyatroda kostümün bir düzene girmesi sağlanmıştır. Artık tarih ve çevre gerçeklerine uyan kostümler giyinmiş aktörlerin oynadığı piyesler çoğunluğu meydana getirmeye başlamıştır. Kostümün önemi gittikçe artmış, hatta modayı etkiler bir nitelik kazanmıştır (O zaman Brutus rolüne çıkan Talma'nın saç kesiminin bütün Paris delikanlılarınca taklit edilmesi, bugün tiyatro ve daha çok sinema aktör ve aktrislerinin gençlere moda öncüsü olması).

Bu durum XIX. yüzyıl boyunca da aynı kalmış, fantezi kostüm yalnız operet, kafekonser ve revülerde görülür olmuştur. Bir aktörün gardrobunda sivil gündelik giyim dışında bir klasik yüzyıl kıyafeti, bir goldoniano denen, Goldoni'nin oyunlarına uyacak kostüm, bir de romantik çağ kostümü bulunması gelenek olmuştur. Ancak, zamanla bu tarihsel gerçeğe uyma tasası zayıflamış, yerini başka değişikliklere bırakmıştır.

XX. yüzyılın başlarında gerçekçilik ve belgelere dayanma bir süre daha gözde kalmış, ancak daha sonraları aşırı bir psikolojik gerçekçilik peşinde giden Antoine ve Stanislavski ile giyimde ilkellik prensibini tutan Appia ve Craig çizgilerin şemalaştırılması akımını getirmişlerdir. Picasso, Chagall gibi çağımızı etkilemiş ressamların tiyatroda tiyatro kostümünün yeni yönlere sapmasında rol oynadıkları görülmüştür.

Günümüzde tiyatro kostümü, geçmişin bütün deneylerinden yararlanarak, her türlü ağırlıktan, gelenek bağlarından, şekilcilikten sıyrılmış bir duruma gelmiştir. Öte yandan kostüm artık oyuncu için bir problem olmaktan çıkmış, sahneye koyucunun ve kostümcünün görevleri arasına yerleşmiştir.

Türklerde Giyim: Türk giyimi, en eski zamanlardan günümüze gelinceye kadar bölgelere göre değişiklik göstermiş, çevreye göre değişen geleneksel niteliklerle belgelere geçmiştir. Bu bakımdan eski duvar resimleri, eski seyahatnameler, albümler, resimli el yazmaları vb. Türk giyimiyle ilgili en eski bilgileri günümüze getirmede en yararlı kaynaklar olarak kabul edilmektedir. Ayrıca saraylarda, müzelerde korunup saklanan padişah giysileri, yeniçeri giyimleri de özellikle askerî giyim konusunda en aydınlatıcı belgeler arasındadır.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden Osmanlılara gelinceye kadar, hatta Osmanlılar zamanındaki giyim şekliyle ilgili bilgiler yeterli bir aydınlığa kavuşmuş değildir. Ancak fetihten sonra Türk giyimi belirli özellikleri içinde saptanabilmiştir.

Osmanlılarda **kavuk** ya da **serpuş** adını taşıyan baş giysilerinin, üstte taşınanlardan daha büyük bir önemi vardır. Sözgelişi kavukların biçim ve büyüklüğü, giyenin sosyal hayattaki yerini göstermesi bakımından dikkate değerdi. Bunlardan, savaş halindeyken başa geçirilen zırhlı, **miğfer** ya da **tolga** adını alırdı. Daha kullanışlı olan **kalpak** ve **fesin** günlük hayatta daha yaygın bir kullanılma alanı vardı. Keçeden yapılan ve **külâh** adını taşıyan bir çeşit kavuğun üstüne, köylüler arasında **abani** ya da **yemeni** sarılırdı.

Vücudun üst kısmına **mintan, zıbın, gömlek** gibi üstlükler, altına **don** ya da **şalvar** giyiliyordu. Bunların üstüne önü yırtmaçlı ve kollu bir giysi geçirilir, bele ayrıca kuşak sarılır, en üste de zengin ve soylular arasında kürklü ve işlemeli **kaftan,** orta tabakada **hırka** ya da **cüppe,** halk arasındaysa kollu ve yakasız kısa **cepken** ya da **yelek** giyilirdi. Belden aşağı geçirilen baldırlı ve biraz darca **potur,** aynı dönemin kullanışlı giysileri arasındaydı.

Kadınların ev ve sokak giyimleri daha değişikti. Sokağa çıkıldığı zaman ev içi giysilerinin üstüne **ferace** alınır, **yeldirme** denilen bir çeşit manto giyilir ve baş, özel bir örtüyle, yüz de **yaşmak**la örtülürdü. Köylerde belden aşağısı ve baş kısmı ayrı ayrı peştemalla kapanır, ayağa çarık giyilirdi.

Bir çeşit resmî giysi niteliği taşıyan yeniçeri elbiseleri arasında yer alan, Sultan Orhan zamanında tören ve geçit alaylarında başa geçirilen beyaz keçe ya da çuhadan yapılmış külâha **börk** denirdi. Bunun dışında yeniçerilerin barış ve savaş başlıkları kavuktu. Ayakkabıların biçim ve renkleriyse, aralarındaki sınıf ve rütbe farklarına göre değişiklik gösterirdi.

Anadolu sipahilerinin üstlüğü dar kollu bir **salta,** alt kısım da mavi şalvar ve ayağa geçirilen mahmuzsuz, kırmızı renkli çizmeden ibaretti. Yeniçeri subay ve ileri gelenleri genellikle entari üstüne geçirilen kaftanın da üstüne yine sınıf ve rütbeye göre değişen bir kuşak bağlarlar ve hepsinin üstüne **cüppe,** bacak kısımlarına da **çakşır** giyerlerdi.

Mahmut II. zamanında yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra, ordudaki yenileşme hareketine uyacak şekilde askerin giyimi de Batılı anlamda değişmiş, bu değişikliğe önce Babıâliyle birlikte bütün resmî, askerî ve dinî kurumlardan başlanmıştır. Kavuk ve sarık kaldırılmış, bununla birlikte doğrudan doğruya şapkaya geçilememiş, kavuğun yerini püsküllü fes almıştır. Belden yukarısı için **setre** denilen uzunca ceket, ayağa hafifçe şalvarı andıran bollukta pantolon ve setrenin altına beyaz gömlek, onun üstüne yelek giyilmiş, sonradan gömleğin yaka kısmına ensiz yakalık ve küçük bir fiyonk takılmıştır. Gömlek dışında bu üç parçalı giyim eşyası kara çuha kumaştan meydana getirilmiştir. Modern giyimin ayakkabısı ise fotin kundura olmuştur.

Kadınlar arasında da **şalvar** ve **üçetekliler** yerine **fistan,** uzun etekli giysi kullanılmaya başlanmış, başa **hotoz** takılmıştır.

Dinsel kurumlar giyim konusunda daha bir kuraldışı tutulmuş, bu yüzden de daha uzun süre, geleneğin giyinme biçimini etkilediği görülmüştür.

Yine bu arada erkek ve kadın giyimi ev içlerinde geleneksel özelliğini korumuş, köy giysilerini kullanagelen işçi ve esnaf arasındaysa, gelenek ve alışkanlıklar ortaya çok renkli bir çeşitlilik durumu çıkarmıştır. Sözgelişi postlu dervişler yanında görülen takkeli Buharalılar, uzun fesli zeybekler arasında külâhlı tulumbacılar, kukuletalı lazlar, keçe kalpaklı Arnavutlar vb., belli bir geçiş döneminin karmaşık görüntüsünü yansıtmışlardır.

Abdülmecit zamanında setrenin yerini devrik yakalı, iki sıra düğmeli uzun redingotlar almış, Abdülaziz ve Abdülhamit II. devirlerinde içi ipek astarlı kara çuhadan yapılmış **İstanbulin** adı verilen ve bir çeşit frak yerine geçen tören giysisi kullanılmıştır.

Meşrutiyetten sonra kadın giyiminden ferace atılmış, çarşafın üst kısmı değişikliğe uğramış, Cumhuriyeti izleyen yıllardan günümüze gelinceye kadar da kadın ve erkek giyimi bugünkü biçimini almıştır.

GİYOTİN

Geçen yüzyıllarda ölüme mahkûm edilenlerin başını gövdesinden ayırmak için kullanılan bir idam aleti. Adını, aleti Fransa'da tanıtan Dr. Ignace Guillotin'den alır. Oldukça eski bir tarihi vardır. İskoçya'da daha XII. yüzyılda kullanılmıştır. XIII. yüzyılda, İtalya'da soylu sınıfın idamları giyotinle yapılıyordu.

Bir tahtaya bağlanan sanığın başı, aletin **pencere** denilen açık bölmesine sokulup düğmeye basılır. Bu şekilde yukarıdan hızla inen ağır ve keskin bir bıçak başı gövdeden ayırır. Baş, aletin yan tarafında bulunan bir sepetin içine düşer.

Giyotin, Fransa'da XVIII. yüzyılın sonlarında kullanılmış ve çok benimsenmiş, Büyük İhtilâl yıllarında ve daha sonra çok sayıda ölüm cezası hep giyotinle yerine getirilmiştir.

GİZEMCİLİK
Her türlü akılcı ve kuramsal düşünüşe karşı kendini bütünüyle Tanrı'ya verişi savunan felsefî-dinsel tutum. Eski uygarlıkların çok Tanrılı dinleri, modern çağların tek Tanrılı dinleriyle karşılaştırılınca, gizemcilik akılla düzenlenmiş bir din sistemine karşı akıldışı bir başkaldırma olarak belirir. Bu başkaldırma kaotik öğelerin pozitif hale getirilmesine, çeşitli dinlerin verdiği imkânlara göre çeşitli şekillerde olabilir. Gizemcilik Hıristiyanlıkta mistisizm, Müslümanlıkta tasavvuf, Musevîilikte kabala, Hindistan'da pantacali adlarını alır. Gizemcilik gerçek olarak kabul edilmiş bilgilerin gizli anlamlarını anlamak ve ulaşılan asıl gerçeği gizlemek amacını güder. Gizli anlamlar aramak eğilimi, gerçek olarak kabul edilmiş bilgilerin akla uygun bir düzen gerçekleştirememesinden doğar. Varılan gerçeği saklamak eğilimiyse, bu sonucun çoğunluğun inançlarıyle çelişmesinden doğar. Gizemcilik, gerçeği giz (sır) sayar ve gerçeğin birtakım derecelerden geçilerek öğrenileceğini savunur. Bu dereceler dörde indirilebilir. İlk derecedekiler adaylar (talip, haricî) dır; kişilikleri üzerinde yeteri kadar inceleme yapıldıktan sonra, olumlu sonuca varılırsa öğretinin taraftarları arasına alınırlar. İkinci derecedekiler müritlerdir; bunlar öğretinin taraftarları arasına alınmışlardır. Sâlikler üçüncü derecedekileri meydana getirirler; bunlar gerçek konusunda aydınlatılmaya başlanmıştır. En üst derecedeki vâsıllar ise gerçeğe ulaşmış, gerçekle birleşmişlerdir. İnsanın gerçeği kendi iç dünyasında arayışından yola çıkan gizemcilik, sonunda evrenselliğe ulaşır.

GJELLERUP, KARL
(1857-1919) Danimarkalı yazar. Bir Protestan rahibinin oğludur. Kopenhag Üniversitesinde teoloji okumuştur. Fakat Georg Brandes'in etkisi altında kalan, bu arada Darwin ve Spencer'i okuyan Gjellerup, Tanrıtanımazlığa dönmüş ve bu dönüşü ilk kitabında (Bir İdealist, 1878) anlatmıştır. «Teutonların Çırakları» (1887)nda, yazarın Cermen kültürüne tutkusu görülür. Uzun yıllar Almanya'da kalmış ve kitaplarının çoğunu Almanca yazmıştır. Eski Kuzey efsanelerini, eski Yunan üslûbunu andıran bir biçimde işleyerek Brunhilde adlı tragedyayı yazmıştır. En iyi iki romanı olan (Minna, 1889) ve (Değirmen, 1896) de, açık bir Rus ve özellikle de Dostoyevski etkisi görülür. Son eserleri Budizm ve Hint kültürü ile olan ilgisini yansıtır. Yine bir Danimarkalı yazar olan Henrik Pontoppidan ile, 1917 Nobel edebiyat ödülünü paylaşmıştır.

GLADKOV, FEDOR VASİLYEVİÇ
(1883-1958) Rus yazarı. İlkokul öğretmeni olan Gladkov edebiyata ve devrimci harekete çok genç yaşında katılmıştır. **Sürgün** (1912) gibi ilk kitapları, bu ortamı anlatırlar. Fakat Gladkov'un en önemli eseri Sovyetler Birliğinde büyük başarı kazanan ve birçok dillere çevrilen **Çimento** (1925) adlı romanıdır. İşçi kültürünün kurucularından olan Gladkov bu eseriyle, Sovyetler Birliği edebiyatında da izleyicisi az olan işçi ve fabrika edebiyatının gerçek bir örneğini vermiştir. **Enerji** (1932) adlı eseri de bu türdendir; diğer romanları pek ilgi çekmemiştir.

GLADSTONE, WILLIAM EWARTH
(1809-1898) İngiliz devlet adamı. 1833 yılında, Muhafazakâr Partiden parlamentoya girmiş, kısa süre sonra Sömürgeler müsteşarı olmuştur. Görev aldığı Peel hükümetinin düşüşünden sonra tarih çalışmalarına dönmüş ve **The State in its Relations with the Church** adlı ünlü eserini hazırlamıştır. 1841 yılında hükümette yeniden görev almış, gümrük reformu çalışmalarına katılmıştır. Aberdeen hükümetinde 1853 yılı bilançosunu hazırlamıştır. Gelir vergisi sistemini yeniden düzenleyen bu bilanço maliye tarihinde önemli bir aşamadır. Kırım Savaşına karşı olduğu için hükümetten ayrılmış, 1867 yılında Russel'ın yerine Liberal Partinin başına geçmiş, başbakanlık yaptığı 1868-1874 yılları arasında, İrlanda'da devlet ile kilisenin birbirinden ayrılması, ilkokul öğretimi reformu, tarım kanunu gibi köklü reformlarının gerçekleştirilmesinde büyük katkıda bulunmuştur. Dış politikada ise büyük bir denge örneği vermiştir.

1874 seçimlerinde iktidardan düşürülen Gladstone 1879-1880 kışı seçim kampanyasının sonucunda büyük bir çoğunluk elde ederek yeniden iktidara geçmiştir. Bu ikinci başbakanlık döneminde karşılaşılan Transvaal sorunu (Boerlerle ilk savaş), Mısır'da ve İrlanda'da karşılaşılan durumlar prestijini zayıflatmıştır. Üçüncü başbakanlığı döneminde İrlanda'ya geniş bağımsızlık tanıma denemesi (Home Rule) bazı Liberal milletvekillerinin karşı koyması üzerine başarısızlığa uğramıştır. Dördüncü ve son başbakanlığında, İrlanda'ya geniş haklar verilmesi tasarısı bu defa Avam Kamarasında kabul edilmesine rağmen Lordlar Kamarasında reddedilmiştir. 3 mart 1893 tarihinde sağlık nedenleriyle istifa etmiş, 1895 yılına kadar milletvekili olarak kalmıştır.

İngiliz İmparatorluğunu dünyada örnek bir hale getirmek amacıyle sömürge sorunlarına eğilen ilk İngiliz devlet adamlarından biri olmuştur. Yazıları **Gleanings** adı altında sekiz ciltlik bir eser olarak yayımlanmıştır.

GLADYATÖR
M.Ö. III. yüzyılda, Roma'da son derece yaygın olan gösterilerde birbirleriyle teke tek çarpışan döğüşçülere verilen ad. Bu döğüşlerin Etrüsklerden gelmiş olması muhtemeldir. Etrüskler bu tür gösterileri cenaze törenlerinde, hem insan kurban etmek, hem de ölüyü yalnız göndermemek, ona şeref borcunu ödemek amacıyle düzenlerlerdi. Romalılarla birlikte bu âdet, genellikle savaş esirlerinin, mahkûmların ve kölelerin ayrı silâhlar kullanarak birbirleriyle çarpıştıkları, çok tutulan bir spor niteliğine bürünmüştür. Başlangıçta az olan döğüşçü sayısı (M.Ö. 264'te üç çiftti) sonraları çok artmış, İmparator Trajanus zamanında 5 000 çifte ulaşmıştır. Bir gladyatörler gösterisinin, katılanların fazlalığı nedeniyle üç aydan fazla sürdüğü görülmüştür. Döğüş, gladyatörlerden birinin ölümüne kadar devam ederdi. Fakat yaralanan bir döğüşçünün, iyi döğüştüğüne halk ya da imparator kanaat getirirse hayatı bağışlanabilirdi. İyi döğüşen bir gladyatöre özgürlüğünün bağışlandığı da olurdu. Özgürlüğünü kazanan gladyatöre, bunun belgesi olarak tahta

Roma imparatorluğu devrinden kalma «Gladyatörlerin Savaşı» adlı kabartma. Roma'da Terme Müzesindedir.

bir kılıç verilirdi. Gladyatör okulunun sahibi olmak kötü karşılanır; fakat bunları çalıştıran öğretmenler saygı görürlerdi. Gladyatörler arasındaki çatışmalara, başka toplumsal nedenler de eklendiği zaman, Spartaküs baş kaldırması gibi (M.Ö. 73-71) Roma tarihini etkileyen olaylar doğmuştur.

Sonraki imparatorlar, gösterileri renklendirmeye çalışmışlardır. Domitianus, arenaya devler ve cüceler çıkarmış, Commodus'un kendisi de döğüşlere katılmıştır. Kostantin, Hıristiyanlığa aykırı olduğu gerekçesiyle bu döğüşleri yasaklamaya uğraşmış (325); fakat gösteriler en az yüzyıl daha sürmüştür.

Birçok gladyatör tipi vardı. Samniteler dörtgen bir kalkan, sorguçlu miğfer ve kısa kılıç; thraceler yuvarlak kalkan, kıvrık ve keskin kama kullanırlar ve genellikle balık biçimi miğfer ile kılıç ve kalkan taşıyan mirmillonelerle döğüşürlerdi. En ünlüleri olan retiariiler, hemen tamamen çıplak olarak arenaya çıkar ve ellerindeki üçlü çatalı, öteki ellerindeki ağla yakaladıkları düşmanlarına saplarlardı. Secutoreler de kılıç ve kalkanla döğüşürlerdi. Andabataeler at sırtında, fakat miğferlerinin güneşliği görmelerini engelleyecek derecede kapalı olarak, hemen hemen kör gibi çarpışırlardı. Cimachaerriler iki kısa kılıç kullanırlar, essedariler de araba üzerinde savaşırlardı. Laquerariilerin silâhı ise kementti.

GLASGOW

İngiltere'de bir şehir (nüfusu 1 070 000). Batı Lowlandslarda Clyde ırmağının iki kıyısında kurulmuştur. İskoçya kontluklarının en kalabalığı olan Lanarkshire'ın merkezidir. İskoçya'nın endüstri, ticaret ve Edinbourgh ile birlikte kültür merkezi olan Glasgow, çok eski bir şehirdir. 543 yılından sonra bir din merkezi olarak gelişmiştir. Şehrin daha sonraki gelişimi ise üç ekonomik evre içinde olmuştur. XII. yüzyıldan sonra, özellikle Clyde ırmağı üzerinde olması nedeniyle etkin bir pazar olarak gelişim göstermiş; fakat nüfusu 16 000'i aşmamıştır; ikinci evre 1707 yılında İskoçya'nın İngiltere krallığıyle birleşmesiyle başlar. Bu birleşme sayesinde Glasgow kısa süre içinde İngiltere'nin en etkin ve canlı ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir; nihayet, XIX. yüzyıl içinde Clyde ırmağının, yüz yıl süren çalışmalar sonunda yatağı düzenlenmiş ve nihayet ırmak yakınlarındaki demir madenlerine ek olarak zengin kömür yataklarının bulunarak işletilmeye başlanması şehrin ekonomik gelişmesini hızlandırmıştır. Geleneksel ticaret faaliyetinin yanında özellikle maden, makine, dokuma ve kimya alanlarında, endüstri faaliyetleri de büyük bir ilerleme göstermiştir. Şehrin çevresinde ve özellikle Clyde ırmağının kıyısı boyunda bulunan, önceleri çoğunlukla balıkçılık ya da tarım yapan küçük yerleşme merkezleri de, Glasgow gibi hızlı bir gelişme göstererek İskoçya'nın en etkin, fakat aynı zamanda da en tekdüze, en karanlık, boğucu endüstri şehirleri haline gelmişlerdir.

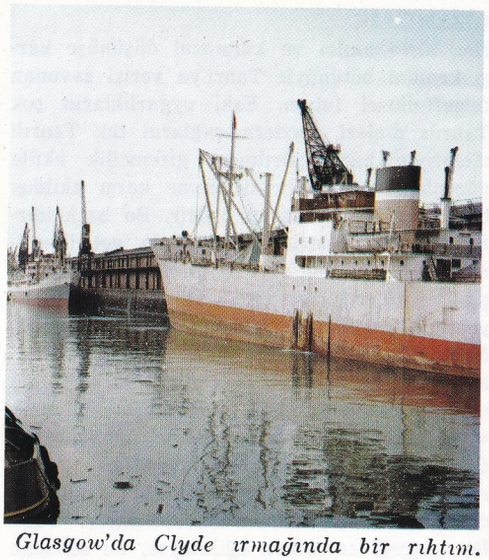

Glasgow'da Clyde ırmağında bir rıhtım.

GLAUBER TUZU

Su molekülleriyle birlikte kristalleşmiş sodyum sülfat bileşiği. $Na_2SO_4 \cdot 10H_2O$ formülüyle gösterilen Glauber tuzuna kimyacılar sodyum sülfat dekahidrat adını verirler. Bu madde, doymuş sodyum sülfat eriyiğinden 32°C den daha düşük sıcaklıkta kristallendirilerek elde edilir. Bu tuzu ilk kez Alman kimyacısı Johann Rudolf Glauber bulmuştur.

Glauber tuzu iri saydam kristallerden yapılı bir katıdır. Acımtırak ve tuzlu bir tadı vardır. Havada yavaş yavaş su kaybederek susuz sodyum sülfata dönüşür. Bu, beyaz renkli bir tozdur. Glauber tuzu, yani sodyum sülfat bazı madensularında erimiş olarak bulunur. Deniz suyunda da vardır.

Glauber tuzu 1600 yılından beri laksatif (liynet verici, bağırsakları yumuşatıcı) olarak kullanılmaktadır. Glauber de bunu laksatif ilâç olarak kullanmıştır. Glauber tuzu pekliğin giderilmesine ve gut hastalığına karşı ilâç olarak verilir.

GLAYÖL (Gladiolus)

Süsengiller familyasından 200'ü aşkın türü bulunan uzun ömürlü bir çiçek cinsi. Glayöl türlerinin büyük bir kısmı Afrika'da yetişir; fakat Akdeniz çevrelerinde de birçok türlerine rastlanır. Soğuğa dayanıklı Gladiolus imbricatus Finlandiya'da ve G. illyricus İngiltere'de yetişir.

Bu cinsin çiçekleri çok çeşitli renk ve şekillerde olurlar. Ufak bir tür olan G. trichonemifoliusun, saz gibi yaprakları ve iki tane çiğdeme benzeyen çiçekleri vardır. Tropik iklimde yetişen G. psittacinus türünün başağı ise 20 büyük çiçek taşır ve 8 bahçe glayölü türünden birini meydana getirir. Glayöller kuru mevsimlerde, sap diplerindeki soğanlarında besin depo ederler.

Bahçe glayöllerinde gökkuşağındaki renklerde çiçek görülür; hatta siyah ve kahverengi çiçekler bile yetiştirilmiştir.

Süs çiçeği olan G. primulinus melezleri, Rodezya'da Victoria şelâlesi civarında yetişen sarı çiçekli türlerden elde edilir.

Glayöllerin iki türü tarlalarda yetiştirilir: Asya'da yetişen mor çiçekli G. communis ve Akdeniz ülkelerinde yetişen kırmızı çiçekli G. segetum. Bu türlerin tohumları normal kanatlı değildir; yuvarlak, sert tohumlardır. Bunların neolitik devir insanları tarafından ekildiği anlaşılmıştır.

Glayöl iki yüzü aşkın türü bulunan uzun ömürlü bir çiçek cinsidir.

GLAZUNOF, ALEKSANDR

(1865-1936) Rus bestecisi. Rimski-Korsakof'un öğrencisidir. 1882 yılında, 17 yaşındayken, birinci senfonisini vermiş, birkaç yıl içinde ünü bütün Avrupa'ya yayılmıştır. 1900 yılında St. Petersburg Konservatuvarında öğretmenliğe başlamıştır. Devrimden sonra Rusya'da kalmış, fakat yaratıcı çalışmalarını bırakmıştır. Geleneklerle yetinen, XX. yüzyılın ilerici akımlarına katılmayan bir bestecidir. Başlıca eserleri arasında **Raymonda** ve **Mevsimler** bale müzikleri, keman konçertosu, **Stenka Razin** senfonik şiiri sayılabilir. Bestelerinde Alman bestecilerinin, özellikle Brahms ve Liszt'in etkisi görülür.

GLIERE, REINHOLD

(1875-1950) Rus bestecisi. Moskova Konservatuvarında Arenski, Taneyef ve İpolitof-İvanof'un öğrencisi olarak eğitim görmüştür. İlk eseri olan **Op. 1 Altılı**'da görülen ustalık, sonraki bütün eserlerini nitelendirmiştir. Aynı yıl bir dörtlü, bir sekizli ve bir de senfoni yazmıştır. 1919 yılında Kiev Konservatuvarına bestecilik profesörü olmuş, 1920'de Moskova Konservatuvarında profesörlüğe başlamıştır. 1926-1927 yıllarında **Kızıl Gelincik** bale müziğiyle, Sovyet ülkülerine uygun ilk eseri vermiş sayılır. Eserlerinin çoğu Liszt etkisindeki senfonik şiir anlayışına ve izlenimci okul katkılarına bağlıysa da, Azerbaycan Eğitim Bakanlığının çağrısı üzerine bestelediği **Şah Senem** operası, halk ezgilerinin kullanılması bakımından ayrı bir durumdadır. En ünlü eseri olarak **İlya Murometz** adını taşıyan üçüncü senfonisi gösterilebilir.

GLİKOJEN

Hayvansal organizmalarda bulunan bir karbonhidrattır. Yapısında 12-18 glikoz iskeleti bulunur. Glikoz molekülleri aralarından su çıkararak birleşir, glikojen oluşur. Bu, nişastanın oluşumuna benzer. Bu nedenle glikojene bazen hayvansal nişasta adı da verilir. Bu madde de nişasta gibi **polisakkaritler** adı verilen karbonhidratlar grubunun üyesi olur.

Glikojen karaciğerde ve daha az oranda kaslarda bir çeşit koloidal süspansiyon (çok ince dağılmış tanecikler) halinde bulunur. Maya hücrelerinde de önemli oranda glikojen vardır.

Beyaz renkli, amorf, toz görünüşlü bir katıdır. Suda erimez. Ancak ince dağılarak süt görünüşlü bir karışım yapar. İyotla mor-kırmızı bir renk verir. Sulu asitlerle kaynatılırsa hidroliz olarak glikoza dönüşür. Bu sırada yapıda bulunan glikoz iskeletleri birer molekül su alarak birbirinden ayrılırlar. Bu, nişastanın hidrolizine benzer. Aynı işi **glikojenaz** enzimi de yapar.

Kanda daima belli oranda glikoz bulunur. Glikoz fazlası glikojene çevrilerek karaciğerde ve kaslarda depo edilir. Eğer çok fazla glikoz gelmişse bir kısmı yağlara çevrilerek yedek besin şeklinde depolanır. Kanda glikoz oranı azalınca karaciğerde bulunan bir kısım glikojen, glikojenaz adlı enzim yardımıyle glikoza çevrilir, glikoz oranı belli sınırlar içinde (% 0,08-1,8) sabit tutulur. Karaciğer, gerektiği zaman yağları ve proteinleri de glikoza çevirebilir.

GLİKOKOL

Amino asitlerin en basitidir. Yapısına göre aminoasetik asit olan glikokole glisin adı da verilir. Formülü CH_3COOH olan asetik asidin CH_3- (metil) grubunda bulunan bir H (hidrojen) yerine bir NH_2- (amino) grubu geçerse glikokol oluşur. Buna göre de NH_2-CH_2 COOH formülüyle gösterilebilir. Glikokol öteki aminoasitler gibi proteinlerin bileşiminde bulunur. Proteinlerin hidroliziyle ele geçer. Örnek olarak bir protein olan jelatin hidroliz edilirse çeşitli aminoasitler arasında glikokol de ele geçer.

Glikokolü sentetik olarak elde etmek mümkündür. Eğer monoklor asetik asit derişik amonyak eriyiğine damlatılır, bir süre bekletilirse glikokol oluşur.

$$\underset{\text{Monoklor asetik asit}}{Cl\text{-}CH_2COOH} + \underset{\text{Amonyak}}{2NH} \rightarrow \underset{\text{Glikokol}}{NH_2\text{-}CH_2COOH} + \underset{\text{Amonyum klorür}}{NH_4Cl}$$

Glikokol renksiz, prizma biçiminde kristal yapılı bir katıdır. 236°C sıcaklıkta bozunarak ergir. Suda erir; fakat alkol ve eterde erimez. Bütün aminoasitler gibi amfoter bir maddedir. Asitlerle ve bazlarla birleşebilir. Örneğin hidroklorik asitle glikokol klor hidrat .Cl NH_3-COOH, sodyum hidroksitle glikokolün sodyum tuzu oluşur: NH_2-CH_2COONa, glikokol serbest durumdayken de asitin hidrojen iyonu NH_2 grubuyle birleşir ve bir iç tuz yapar: NH_3^+-CH_2COO^-.

GLİKOL

Glikol polialkollerin ilk üyesidir. İki değerli bir alkoldür. Yapısına göre etilen glikol adı da verilen glikole 1,2 dioksi etan denir. $CH_2(OH)$ -$CH_2(OH)$ formülüyle gösterilebilir. Doğada bulunmaz. Etilen bromür adını da alan 1,2 dibrom etanın seyreltik sodyum hidroksitle kaynatılmasıyle elde edilebilir. Ya da etilen klorlu sudan geçirilir. Etilen klorhidrin olur. Bundan etilen oksit ve sonunda glikol elde edilebilir.

Glikol renksiz, kokusuz, tatlımsı bir sıvıdır. 197°C de kaynar, suyla her oranda karışır. Benzin ve eterde az erir. Alkollerin genel kimyasal özeliklerini gösterir. İki molekül glikol aralarından iki molekül su çıkararak birleşirse dioksan adı verilen bir çeşit eter meydana gelir. Dioksan iyi bir eritkendir, üstelik adi eter gibi uçucu değildir. Glikol-su karışımı geç donar. Bu nedenle glikol donmayı geciktirme maddesi (antifrizer) olarak otomobil radyatörlerine konur.

GLİKOZ

Formülü $C_{16}H_{12}O_6$ olan şekerler sınıfından organik bileşik. Üzümde, başka meyvelerde, çiçeklerde, balda bulunur. Üzümde bol miktarda bulunduğu için üzümşekeri de denir. Kanda %0,08-1,8 oranında glikoz vardır. Şeker hastalarında bu oran % 0,3'ü geçer.

Endüstride glikoz daha çok nişastanın hidroliziyle elde edilir. Nişasta bir polisakkarittir. Glikoz moleküllerinin birbiriyle birleşmesi sonucu oluşmuştur. Bu birleşme sırasında aradan su molekülleri ayrılır. Bu olayı ters çevirmeye hidroliz denir. Hammadde olarak patates, mısır ya da pirinç kullanılır. Yurdumuzda az miktarda üzümden de glikoz elde edilir. Son yıllarda glikoz başlıca mısır nişastasından elde edilmektedir. Bu amaçla mısır unu suyla karıştırılarak seyreltik bir bulamaç durumuna getirilir. Basınç altında pişirilir. Basınç birdenbire kaldırılırsa içinde nişasta bulunan bitki hücreleri çatlar. Nişasta dışarı çıkar. Biraz sülfürik ya da hidroklorik eklenerek karışım tekrar ve 3 atmosfer basınç ısıtılır, hidroliz tamamlanır.

$$\underset{\text{Nişasta}}{(C_6H_{10}O_5)_n} + n\ H_2O\ \text{ASİT} \rightarrow \underset{\text{Glikoz}}{n\ C_6H_{12}O_6}$$

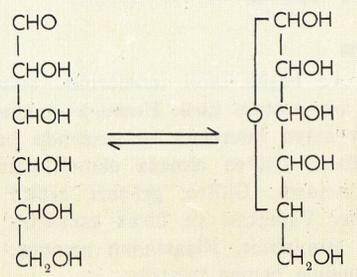

Glikozun bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri, aralarında bir denge bulunan iki yapı formülünün varlığı kabul edilerek açıklanmaktadır.

Daha çok hidroklorik asit kullanılır. Hidrolizden sonra asit $NaHCO_3$ (sodyum bikarbonat) ile nötürleştirilir. Nötürleştirme ürünlerinden olan CO_2 uçar gider, NaCl ise zararsızdır, çünkü yemek tuzudur.

$$HCl + NaHCO_3 \rightarrow NaCl + H_2O + CO$$

Glikoz renksiz, kristal yapılı bir katıdır. 118°C de ergir. Suda ve alkolde eriyebilir. Tatlıdır. Yalnız tadı şekerden daha azdır. Eriyiklerinden güç kristalleşir. Polarılmış ışığı sağa çevirir. Bu nedenle bazen glikoza dekstroz da denir.

Glikoz bir monosakkarittir Monosakkaritler bir karbonhidrat türüdürler. Monosakkaritlerin yapılarında bir tek karbon iskeleti vardır. Glikoz da böyledir. Glikoz ve benzeri monosakkaritlerde karbon iskeletinde altı karbon atomu bulunur. Bu nedenle bunlar hekzoz adını alırlar. Karbon atomlarının beşine birer OH grubu bağlıdır. Altıncı karbon bir aldehit grubudur. Geri kalan bağlar hidrojenlerle tamamlanmıştır. Buna göre glikoz hem polialkol, hem de aldehit özeliği gösterir. Bir aldehit olduğu için de indirgendir. Örnek olarak Fehling eriyiğini kırmızı renkli bakır (1) oksite kadar indirger.

Şeker hastalarının kanlarında yeterinden fazla oranda bulunan glikoz idrara geçer. İdrarda glikoz Fehling eriyiği yardımıyle aranabilir. Çöktürülerek süzülmüş idrar Fehling eriyiğiyle karıştırıldıktan sonra ısıtılırsa bir süre sonra Fehling ayıracının mavi rengi kırmızı olur. Bakır (1) oksit çökeleği ayrılır.

Glikoz reçel ve tatlı yapmakta, alkol ve alkollü içkiler elde etmekte kullanılır. Ayna yapılırken de gümüş bileşiğini parlak gümüş metaline indirgemek için glikoz kullanılır.

GLİNKA, MİHAYL

(1804-1857) Rus bestecisi. Rus ulusal okulunun kurucusu sayılır. Zengin bir toprak sahibinin oğludur. St. Petersburg'da kısa bir süre John Field'den piyano dersleri almış, ne müziğe ne de başka bir mesleğe ilgi göstermiş, babasının isteği üzerine Ulaştırma bakanlığına memur olarak girmiş, bir İtalyan öğretmenden beste dersleri almakla birlikte bu alanda kendi kendini yetiştirmiştir. Bir Avrupa gezisinden sonra yurduna döndüğünde **Çar İçin Bir Hayat** adlı operasını bestelemeye başlamış, eser 1836 yılında İmparatorluk operasında oynandığında büyük başarıya ulaşmıştır. Bu başarı üzerine İmparatorluk kilisesi koro yönetmenliğine getirilmiş, sonra bestelediği **Ruslan ve Ludmilla** operası, üstün çapta bir eser olmakla birlikte kazandığı başarı daha az olmuştur. Eserleri, kusurlarına rağmen, Rusya'ya ilk olarak ulusal nitelikte bir müzik kazandırmış olmakla, tarihî önem taşır.

GLİSERİN

Gliserin bir polialkoldür. Karbon iskeletinde üç karbon atomu bulunur. Her karbon atomuna birer OH (hidroksil yani alkol) grubu bağlıdır. Karbonun öteki bağları H (hidrojen) atomlarıyle tamamlanmıştır. Buna göre gliserin $C_3H_5(OH)_3$ formülüyle gösterilebilir.

Doğada serbest gliserin bulunmaz. Gliserin bütün bitkisel ve hayvansal yağlarda yağ asitleriyle esterleşmiş durumdadır. Bu nedenle bitkisel ya da hayvansal yağların sabunlaştırılmasında gliserin de ele geçer. Örneğin içyağında başlıca **tristearin** bulunur. Bunu $C_3H_5(C_{17}H_{35}COO)_3$ şeklinde göstermek mümkündür. Adi sabun elde edilirken bu yağ sodyum hidroksit sud kostik ile kaynatılarak sabunlaştırılır.

$$C_3H_5(C_{17}H_{35}COO)_3 + 3\ NaOH \rightarrow C_3H_5(OH)_3 + 3C_{17}H_{35}COONa$$

Tristearin — Sodyum hidroksit — Sodyum stearat (Sabun)

Bir yandan kimyasal adı sodyum stearat olan beyaz sabun ile öte yandan gliserin ele geçer. Yalnız gliserini bu karışımdan elde etmek güçtür. Eğer sabunlaşma katalizörler yardımıyle suyla olursa o zaman yağ asidi ile gliserin oluşur.

$$C_3H_5(C_{17}H_{35}COO)_3 + 3\ H_2O \xrightarrow{\text{Katalizör}} C_3H_5(OH)_3 + 3\ C_{17}H_{35}COOH$$

Tristearin — Gliserin — Stearik asit

Bu, özellikle stearin mumu yapan endüstri dallarında uygulanan bir metottur. Bu amaçla yağ su karışımı biraz katalizör (asit ya da baz ya da kalsiyum oksit)le birlikte kapalı kaplarda basınç altında ısıtılır. Sabunlaşma bittikten sonra soğutulunca yağ asidi katı bir katman olarak üstte toplanır. Altta gliserinli su kalır. Bundan da gliserin kolayca elde edilebilir. İşlem sonunda her 9 kg. stearik aside karşılık 1 kg. gliserin elde edilebilir.

Glikozun **zimas** enzimi yardımıyle mayalanması etilalkol verir. Eğer ortama $NaHSO_3$ (sodyum bisülfit) konursa mayalanma başka yönde ilerler, asetaldehit, gliserin ve karbon dioksit olusur.

Gliserin renksiz, şurup kıvamında, tatlımsı bir sıvıdır. 290°C sıcaklıkta bozunarak kaynar. Su ve alkolle her oranda karışır. Bir organik bileşik olduğu halde çok güçlü yanar. Yanarken kömürleşmez ve kül bırakmaz. Nem çekici bir maddedir. Açıkta bırakılınca yavaş yavaş havanın nemini çeker. Bu şekilde kendi ağırlığının yarısı kadar su alabilir.

Bir polialkol olduğu için alkollerin genel özeliklerini gösterir. Oldukça etkindir. Isıtmakla su çıkararak ayrışır. Bu nedenle düşük sıcaklıkta ve düşük basınç altında damıtılabilir. Kolay esterleşir. En önemli esterleri, yağ asitleriyle ve nitrik asitle yaptığı esterledir. Yağ asitleriyle yaptığı esterler bitkisel ve hayvansal yağları yapar. Nitrik asitle birleşerek meydana getirdiği trinitro gliserinden dinamit yapılır.

$$C_3H_5(OH)_3 + 3HONO_2 \xrightarrow{H_2SO_4} C_3H_5(ONO_2) + 3H_2O$$

Gliserin — Nitrik asit — Trinitro gliserin

Gliserin suya karıştırılırsa, su daha düşük sıcaklıkta donar. Bu nedenle gliserin glikolle birlikte donmayı geciktirme maddesi (antifrizer) olarak kullanılır. Otomobil radyatörleri, gazometreler içine soğuk günlerde gliserinli su konur. Kurşun oksit ile gliserin karışımı iyi bir yapıştırıcıdır. Havanın nemini çektiği için bazı ürünleri nemli tutmak amacıyle gliserin kullanılır. Bunlar arasında tütün, matbaa ve damga mürekkebi, bazı şekerleme ve jöleler sayılabilir. Suluboyalara da gliserin konur. Çünkü bazı boyalar önce gliserinde eritildikten sonra suyla karıştırılabilir.

Deriye gliserin sürülünce bir sıcaklık duyulur. Bu, derideki suyu çekerek karışması sonucu olur. Soğuk havalarda yüze ve ellere sürülen gliserin deriyi yumuşak tutar, çatlamaları önler. Eğer deri çatlamışsa ağrısını azaltır. Bir yere sürüldüğü zaman antiseptik etki de gösterir.

Az miktarda ağızdan alınırsa zararsızdır. Fazlası pürgatif (ishal yapıcı) etki gösterir; özellikle kalınbağırsakların hızla boşalmasına yol açar.

GLUCK, CHRISTOPH WILLIBALD

(1714-1787) Alman bestecisi. Erasbach'ta doğmuş, Prag'da Cernohorski'nin viyolonsel öğrencisi olarak yetişmiş, sonra Milano'da Sammartini'nin öğrencisi olarak eğitimini tamamlamıştır. İtalya'da yazdığı operalar başarı kazanmış, sonra Viyana'ya gitmiş ve orada durumunu kısa bir süre içinde sağlamlaştırmış, İmparatoriçe Maria Theresa'nın müzik yönetmenliğine atanmış ve on yıl süreyle bu görevde kalmıştır. 1760 yılında şair Calzabighi ile işbirliği yaparak, yalnız ses gösterişine dayanan İtalyan operasına karşıt bir opera anlayışını geliştirmeye başlamıştır. Çalışmaları Viyana'da tepkiyle karşılanınca Paris'e gitmiştir. Ömrünün son yılları Viyana'da geçmiştir. Gluck, opera sanatının başlıca devrimcilerindendir. Müzikle sözün kaynaşmasını, zamanla müziğin, sözün yanında yardımcı durumuna inmesini isteyen opera anlayışı, Wagner operalarının temeli olmuştur. Gluck'un en büyük etkisi, söz ile müziğin birleşmesi konusunda bestecileri düşünmeye götürmek ve yeni bir anlayışın yolunu açmak olmuştur. Operaları arasında, İtalya evresi eserlerinden **Artaserse, Sonofisba, Ippolito** vb.; Viyana'da yazdıklarından **Il Re Pastore, Orfeo ed Euridice, Alceste, Paride ed Elena** vb. Paris'te yazdıklarından **Iphigénie en Aulide, Orphée, Armide, Iphigénie en Tauride** vb. sayılabilir.

GLÜTEN

Buğday ve başka tahıl tanelerinde bulunan bitkisel bir protein türü. Hamurun mayalanmasında maya hücreleri bu proteinle beslenir, çoğalır. Glüten olmasa ekmek hamuru mayalanamazdı. Glüten gri-sarı renkli bir maddedir. Yapışkan ve biraz esnektir, lastik gibi uzayabilir. Nişastadan arınmış, saf glüten hemen hemen tatsızdır.

Glüteni ayırmak için buğday unu bir hamur haline getirilir. Bu hamur kalınca pamuklu kumaştan yapılmış bir torbaya konur. Üstünden devamlı su akıtılarak yoğurulur. Nişastası akar gider, geriye glüten kalır. kalır.

Glüten daha basit iki proteinden yapılmıştır. Bunlara **glütenin** ve **gliyadin** adı verilir. Glütenin suda erimez. Buna karşılık asitler ya da bazlar içinde erir. Hidroliz edilirse başlıca glütamik asit verir. Glütamik asit bir aminoasittir. Gliyadin ise bazen porlamin adıyle tanınır. Çünkü bunun hidrolizi bir başka asit olan prolini verir.

Ekmek yapılırken mayalanma sırasında meydana çıkan karbon dioksit gazı, esnek yapıda olan glüten yardımıyle tutulur. Sıcaklık yükselince gaz genleşir, ekmeğin gözenekli olmasını sağlar. Tahıl ununda bulunan glüten miktarı tahılın cinsine bağlıdır. Hatta bir buğday türünde bulunan glüten oranı başka bir buğday türünden farklıdır. Buğdaydan un yapılırken glütenin en büyük kısmı kepekle ayrılır. Bu nedenle kepeği tamamen alınmış ve rengi beyaz olan buğday ununda pek az glüten bulunur. Beyaz undan yapılan beyaz ekmek, kepekli undan yapılan esmer renkli ekmeğe oranla daha az besleyicidir.

GOBİ ÇÖLÜ

Orta Asya'da bir çöl. Çince adı Şamo (Kum denizi) dur. Güneyden Nan Shan dağları ve Sarı ırmak, kuzeyden Hangay dağları ve doğudan Büyük Khingan'la çevrilidir. Moğolistan Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyetinin bağımsız bir bölgesi olan İç Moğolis-

Gobi çölünde bir meteoroloji istasyonu.

tan'ın büyük kısmını işgal eder. Morfolojik bakımdan, yüksekliği 800 m. ile 1 000 m. arasında değişen, yer yer kuzey-doğu — güney-doğu doğrultusunda uzanan kısa dağ dizileri bulunan, sürekli yüzey aşınmasıyle düzleşmiş geniş bir yayladır. Yer yer kumla, yer yer çakıllarla kaplı olan Gobi çölünün bitki örtüsü cılız otlar ve dikenli çalılardan ibarettir. Büyük Sahra kadar kuru olmamakla birlikte, çok az yağış alır ve sıcaklık çok yüksektir. Kısa ya da geçici olan akarsulara, kıyı kesimlerine doğru gidildikçe daha çok rastlanır. Genellikle orta büyüklükte ve suyu tuzlu olan bir hayli göl vardır.

Çölün pek az olan nüfusunu göçebe Moğollar meydana getirmektedir (10 000 kadar). Sajn Sand ve Ulan Bator'a uğrayarak Gobi Çölünü bir baştan bir başa geçen demiryolu Çin demiryolu şebekesini Transsibirya demiryoluna bağlar.

GOEBBELS, PAUL JOSEPH
(1897-1945) Alman devlet adamı. Kültürü, konuşma yeteneği ve ateşli fanatikliği ile Nazi Almanya'sının en önemli kişilerinden biri olmuştur. 1821 yılında Heidelberg'de felsefe öğrenimini tamamlamış, edebiyatçı ve gazeteci olma teşebbüslerinde başarısızlığa uğradıktan sonra, kendini, 1920 yılında yazılmış olduğu Parti ile ilgili çalışmalara vermiştir. Başlangıçta Gregor Strasser'in sosyalizmine bağlanan Goebbels, daha sonra 1926 yılında, Bamberg'de Hitler'in düşüncelerine katılmıştır. 1928 yılında milletvekili olarak Reichstag'a katılan Goebbels, 1933 yılında Propaganda bakanı olmuştur. Nazi ilkelerinin yayılması konusunda büyük çaba harcamış, böylece ülkesinin savaşa sürüklenmesinde en sorumlu kişilerden biri olmuştur. Sovyetler Birliği kuvvetleri Berlin'e girdiği sırada Goebbels kendini karısı ve çocuklarıyle birlikte, başbakanlık binasında öldürmüştür.

GOERING, HERMANN
(1893-1946) Alman devlet adamı. Münih'te iktisat öğrencisiyken Nasyonal Sosyalist harekete katılmış (1921) ve kısa süre içinde hareketin liderlerinden biri haline gelmiştir. İsveçli zengin ve soylu bir kadınla evlenen Goering, gerek Partiye ve gerekse Hitler'e malî yardımlarda bulunmuştur. Goering, 1928 yılında Reichstag'a seçilen ilk Nazi milletvekillerinden biri olmuştur. 1932 yılında ise Reichstag başkanlığına seçilmiştir. Hitler'in iktidara geçmesinden sonra devlet bakanı, Prusya Meclis başkanı, dört yıllık planın yönetmeni, Havacılık bakanı, Reich mareşali olmuştur. Güzel üniformalara, süse ve lükse çok düşkün olan, sanat eserleri koleksiyonu yapan Goering, Nasyonal Sosyalist hareketin en sert ve merhametsiz yöneticilerinden biri olmuştu. Savaşın ilk yıllarında Alman hava kuvvetlerini yönetmiştir. Hitler tarafından halef seçilmiş olan Goering, savaşın son günlerinde onun yerini almayı düşünmüş; fakat ihanetle suçlanarak bütün görevleri elinden alınmış ve nihayet müttefik kuvvetler tarafından tutuklanarak Nürnberg duruşmasında ölüme mahkûm edilmiş ve hapishanede kendini zehirleyerek ölmüştür.

GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON
(1749-1832) Alman yazarı. Frankfurt'ta doğmuş, Weimar'da ölmüştür. Saray çevresinden bir kimsenin oğlu olan Goethe, Leipzig ve Stuttgart'ta hukuk öğrenimi yapmıştır. Rokoko zevklerinden sıyrılmasında, gotik sanata ve halk şiirine yönelmesinde Stuttgart'ta geçirdiği yılların etkisi olmuştur. Aynı yıllarda (1767-1771) verdiği birkaç lirik örnek (Buluşma ve Ayrılık; Mayıs Türküsü; Yabangülü; Menekşe) şiire yepyeni bir tazelik getirmiştir. **Sturm und Drang** (Fırtına ve Tutku) adıyle anılan ve 1770-1790 yıllarında Alman edebiyatına yön vermiş olan ve usçuluk karşısında yer almış bulunan akım, genç Goethe'nin sanat görüşünü uzun bir süre için etkilemiştir. 1773'te Strasburg katedralinden esinlenerek yazdığı **Von deutscher Baukunst** (Alman Mimarlığı Konusunda) adlı denemede bu etki açıkça görülmektedir. İlk önemli manzum tiyatro piyesi olan **Goetz von Berlichingen** (1771-1773) adlı kitapta XVI. yüzyıl hareketli Almanya'sını, klasik «üç birlik» (zaman-yer-konu birlikleri) kuralından sıyrılmış, bazen Shakespeare etkisinde kalan bir anlatışla vermektedir. Goethe'nin ilk gerçek ününü yapan da bu kitap olmuştur.

1772 yılında Wetzlar'da avukatlık yaparken bir arkadaşının nişanlısına âşık olması, öte yandan tanıdığı bir öğrencinin çaresiz bir sevgi yüzünden kendini öldürmesi, Goethe'ye dünya edebiyatının en güzel, en okunan, en etkili romanlarından birini **Die Leiden des jungen Werthers** (Genç Werther'in Acıları) nı yazdırmıştır.

Werther'in yazılışını izleyen yıllarda evrensel bir panteizme kapılan şair «Ganimet», «Muhammet», «Prometeus» gibi o zamana kadar Alman lirizminde varılmamış bir noktaya çıkan şiirler vermiştir. Biri başarısız (Clavigo, 1774), biri başarılı (Stella, 1775) iki tiyatro oyunu daha yazdıktan sonra Frankfurt'a dönen Goethe burada genç Weimar dükü Karl August'le tanışmış, Dükün çağrısı üzerine Weimar'a yerleşmiş ve Dükün hizmetine girmiştir. Karl August, Goethe'yi çeşitli devlet işlerinin başına getirmiş, Weimar tiyatrosunun yönetimiyle görevlendirmiş, ayrıca şairi soylular kütüğüne geçirmiştir (1782). Şiir dışında uğraşılara kendini vermek zorunda kalan Goethe «Sturm und Drang» akımına katıldığı yıllardaki coşkunluğundan çok şeyler kaybetmiş, daha hareketsiz bir yaşama yoluna dönmüş, düşünce ve yazılarında daha klasik bir biçime yönelmiştir. Weimar'da geçirdiği bu yıllarda morfoloji, botanik, mineraloji gibi alanlara ilgi duyduğu bilinmektedir. Weimar sarayına bağlı resmî görevlerinden sıkılan Goethe 1786 yılında İtalya'ya gitmiş, orada iki yıl kalmıştır. Bu iki yıl, en mutlu ve sanatı üzerinde en etkili dönemi olmuştur. «Iphigenie» ve «Tasso» tragedyalarını, bu oldukça değişmiş kişiliğiyle yazmıştır. Ancak İtalya anılarını **Römische Elegien** (Roma Ağıtları, 1790) ile vermiştir.

Goethe'nin gençlik resmi.

Italienische Reise (İtalya Yolculuğu) ise 1829 yılında yayımlanmıştır.

Weimar dükünün yanıbaşında iki savaşa katılan Goethe, 1789 Fransız ihtilâlini izleyen çarpışmalara da tanık olmuştur. Fransız İhtilâli Goethe'yi çok etkilemiştir. Ancak ihtilâlden esinlendiği edebî eserlerinin hepsinin başarılı olduğu söylenemez. Fakat **Die Campagne in Frankreich** (Fransa seferi, 1822), düzyazıda verdiği belgesel kitaplarının en değerlisi olmuştur.

Goethe yüzyılın sonunda Schiller'le tanışmış, bu dostluk Schiller'in ölümüne kadar sürmüştür. İki şairin Alman kültürünü silkindirmek, gençleştirmek amacıyle giriştikleri çabanın bir anlatımı olarak ortaklaşa yazdıkları **Die Xenien** (Şölenler, 1796), bir eski Yunan kalıbına göre yazılmış olup XVIII. yüzyıl edebiyatını eleştirmekte, her türlü bayağılıktan ve iddiadan uzak, yüksek duygularla dolu bir dünyayı övmektedir. Bu ortak eserden sonra Schiller'in şiir yıllığında Goethe'nin bazı baladları yer almıştır. Yine aynı dönemde Goethe tekrar bilimsel çalışmalara dönmüş; bitkiler, optik, renkler vb. konusunda denemeler yazmıştır. Pozitif incelemelerden çok, bir dâhinin içgüdülerine dayanan bu yazılarının yanıbaşında romandaki verimliliğini de sürdürmüştür. Üç kitaplık **Wilhelm Meister** (1785-1821) serisi, XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başı edebiyatının önemli bir eseri olmuştur.

Goethe 1808 yılında, yirmi yıldır birlikte yaşadığı, Christiane Vulpius'la evlenmiştir. Bütün hayatı boyunca çağının ve çevresinin güzel, soylu, aydın kadınlarıyle birlikte bulunmaktan hoşlanmış, onlarla çeşitli ilişkiler kurmuş olan şairin, bu tek evliliği olmuştur. Bu beraberlikten doğan beş çocuktan yalnız August von Goethe (1789-1830) yaşamıştır.

Birinci bölümü 1808'de basılan ve dünya edebiyatının en büyük eserlerinden biri sayılan **Faust**'u ölümünden pek kısa süre önce tamamlamışsa da, bu kitabı tasarlaması, hazırlaması, bütün ömrü boyunca sürmüştür.

Birçok eleştirici ve edebiyat tarihçisi, Faust'un bütün uygarlık tarihinin şiir alanında görülmüş en büyük eserlerinden biri olduğunda birleşmektedir.

GOGOL, NİKOLAY VASİLYEVİÇ
(1809-1852) Rus yazarı. Ukraynalı bir Kazak ailesinin oğlu olan Gogol, 12 yaşına kadar babasının Vasilievka çiftliğinde yaşamış, daha sonra 1828 yılına kadar Nezin lisesine devam etmiştir. Bir güldürü yazarı olan babasının etkisiyle, daha öğrenciyken romantik şiirler yazmıştır. Şiirleri başarılı olmadığı için Amerika'ya gitmeye karar vermiş; fakat geri dönerek birkaç yıl Petersburg'ta yaşamış, ilk hikâyesinin ilgiyle karşılandığı bu şehirde, Zukovski ve eserleri üzerinde önemli bir etkisi görülecek olan Puşkin ile tanışmıştır. 1831-1835 yılları arasında üç hikâye kitabı yayımlanmıştır: **Dikanka Çiftliğinde Uykusuz Geceler, Mirgorod** ve **Arabeskler.** Kazaklar arasında geçen uzun hikâyesi **Taras Bulba** 1839 yılında yayımlanmış, **Portre, Bir Delinin Anıları** ve **Burun** gibi bazı ünlü hikâyeleri de bu dönemde yazılmıştır. **Müfettiş** (1836) adlı güldürüsünün uyandırdığı tepkiler üzerine Rusya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Almanya, İsviçre, Paris ve sonra da Roma'da kalan Gogol, yurt dışında geçirdiği bu süre içinde arada bir Rusya'ya dönmüştür. **Çiçikov'un Serüvenleri** ya da **Ölü Canlar** adlı ünlü romanını hemen hemen bütünüyle Roma'da kaldığı yıllarda (1837-1849) yazmıştır. 1842'de daha sonraki kuşaklardan, başta Dostoyevski olmak üzere Rus anlatı yazarları üzerinde derin bir etkisi görülen **Palto** adlı hikâyesini yayımlamış, daha sonraki altı yıl ise **Ölü Canlar**'ın ikinci cildi üzerinde çalışmıştır.

Ölü Canlar, gerek edebiyat çevrelerinde, gerek başka çevrelerde coşkuyle tartışılmış, zaten ünlü olan yazarın ününü artırdığı gibi Rusya'nın Ruslar tarafından tanınmasını sağlamıştır. İlerici çevreler **Ölü Canlar**'da ülkenin çıkmazlarını görmüşler; eleştirmen Belinski, kitap üzerine yazdığı yazılardan sonra, **Gogol'a Mektup** adlı yazısında **Ölü Canlar** yazarının, 1847 yılında yayımlanan **Dostlarla Yazışmalardan Seçme Parçalar** adlı eserinde yukarıdaki kitabının anlamını reddetmesinden, aydınların duyduğu hayal kırıklığını belirtmiştir. Bu tartışmaların karşısında, zaten kitabın ikinci bölümünü yazmakta büyük güçlük çeken Gogol, her gün biraz daha şüphelere ve pişmanlıklara düşmüş ve bir sanat ve ahlâk bunalımı sonunda ikinci bölümü yakmıştır (1845). Dinlenmek için Filistin'e kısa bir yolculuk yaptıktan sonra Rusya'ya dönerek Moskova'ya yerleşen Gogol, burada kitabının ikinci bölümünü yeniden yazmaya çalışmış; fakat sonunda bunu da yakmış ve bir süre sonra da ölmüştür.

Hastalık ve içinde bulunduğu ruhsal durumlar karmaşasının kendisini sürüklediği ölüm, bütün hayatı boyunca içinde bocaladığı temel çatışmanın doğal bir sonucu olarak görülebilir. Gogol'un gençlik eserlerinde, kuvvetli romantik etkilere rağmen, Ukrayna orta tabaka dünyası ve Kazakların hayatı, güçlü ve renkli bir şekilde çizilir. Daha bu ilk eserlerinde, özellikleri olan bir üslûbun belirdiği görülür. Konularını Petersburg çevresinden alan ve **Petersburg Hikâyeleri** olarak tanınan hikâyeleri, yazarı, birden çağdaş gerçek boyutlarına ulaştırırlar. Küçük memurları, uzlaşmacı aydınları, yenik ve ezilmiş insanlarıyle Rus başkenti vardır bu hikâyelerde; daha sonra **Ölü Canlar**'ın ve **Müfettiş**'in hiciv özünü teşkil edecek olan «Gogol mizahı» da belirir artık. **Müfettiş**'in başarısı, geri kalmış ve uygar olmayan bir dünyanın başlıca temsilcilerinin bir olaylar ve kişiler zinciri içinde başlıca özellikleriyle sunulmasındadır; bu dünyada, Gogol'un kendisinin de dediği gibi, tek dürüst ve soylu davranış, mizahtır. Fakat Gogol'un buluş gücü, grotesk, saçma; fakat canlı ve gerçek, şiir dolu bir evren yaratma ve yaşatma yeteneği, tam olarak **Ölü Canlar**'da çıkar ortaya. Ölmüş, fakat nüfus kütüklerinde sağ görünen köleleri alıp satan bir dolandırıcının hikâyesi anlatılır bu romanda. Puşkin'in vermiş olduğu bu konudan Gogol, dünya edebiyatının en olağanüstü kitaplarından birini çıkarmıştır.

GOLDONI, CARLO
(1707-1793) İtalyan komedi yazarı. Venedik'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. Küçük bir çocukken tiyatroya güçlü bir eğilim duyan Goldoni'nin 8 yaşındayken bir oyun yazdığı bilinmektedir. 1716'da Perugia'da bir cizvit okuluna başlayan Goldoni, bir doktor olan babasının şehirden şehre göç etmesi nedeniyle çeşitli yerlerde okumuş, 1731'de Padova'da hukuk diploması almıştır. Öğrencilik yıllarında çeşitli çevreler tanımış, 1721'de ilk kez oyuncularla ilişki kurmuş, 1725'te Pavialı genç kızlara bir taşlama yazmasından ötürü Ghislieri okulundan kovulmuştur. 1732'de Venedik'te avukatlığa başlamış; fakat özellikle 1736'da Cenovalı Nicoletta Conio ile evlendikten sonra, avukatlıktan sağladığı kazanç yetmediğinden çeşitli ek işler yüklenmiştir. Venedik dukalığı tarafından Milano'ya diplomat olarak gönderilmiş, Cenova'nın Venedik konsolosu olmuş; fakat bunların hepsinden çok tiyatroyla uğraşmıştır. Tiyatro alanında aldığı ilk görevler, Venedik'te çağının en büyük operası olan San Giovanni Crisostomo'nun ve düzyazı oyunların oynandığı San Samuele tiyatrosunun yöneticilikleridir. O sıralarda komedilerin belli bir metni olmazdı; oyuncular senaryo ya da kanava denen bir anaçizgiyi izleyerek, sözlerini uydurarak oynarlardı. Komedi türüne bir reform gerektiği görüşünü savunan Goldoni, 1734'ten başlayarak 11 yıl bu iki tiyatro için çeşitli oyunlar yazmıştır. 1738'de yazdığı ilk gerçek komedisi **Momolo Cortesan** (Saray Nedimi Momolo) adlı oyunda, başoyuncunun rolünü baştan sona kadar yazılı olarak hazırlamıştır. Baştan sona kadar yazılı ilk oyunu **La donna di garbo** (Hanımefendi) yu Pisa'da avukatlık yaptığı dönemde (1743-46) vermiştir. Yine aynı yıllarda **Truffaldino servitore di due padroni** (İki Efendinin Uşağı) yi yazmıştır. 1747'de avukatlığı bırakmış ve Venedik'in Sant'Angelo tiyatrosunda oynayan Gerolamo Medebach topluluğuyle anlaşmıştır. Bu topluluk içinde birtakım güçlüklerle karşılaşmışsa da, sonunda oyuncuların maskelerini kaldırmak, senaryo yerine yazılı oyunların ezberlenmesini sağlamak gibi isteklerini kabul ettirmiştir. Bu yoldaki ilk önemli adımı, 1748'de yazdığı **La vedova scaltra** (Kurnaz Dul) ile atmıştır. Goldoni'nin getirdiği bu yeniliklere karşı koyanlar, bunları alaya alanlar olmuştur. Bu tepkiye Goldoni, **La bottega del caffe** (Kahvehane), **Il bugiardo** (Yalancı), **Pamela, I pettegolezzi delle donne** (Kadınların Dedikoduları) adlı oyunları yazarak cevap vermiştir. Bu oyunların başarı kazanmasına rağmen Goldoni'nin bağlı olduğu toplulukla arası açılmıştır. Ancak topluluktan ayrılmadan yazdığı son oyun **La locandiera** (Hancı Kadın, 1753) en büyük eserlerinden biri olmuştur. Topluluk değiştirdikten sonra kendine hiç uymayan romantik oyunları denemiş, 1756'da Parma dukaları sarayına davet edilmiş, kendini rahatça komediye verebilme olanağını bulmuş, San Luca tiyatrosuna art arda, **Il campiello** (Meydancık) ile başlayan başarılı oyunlar yazmıştır. Seyirci tarafından gitgide daha çok tutulan Goldoni için en parlak dönem 1758'de Venedik'e döndükten sonra başlamıştır. 1760-1762 yılları arasında en büyük oyunları olan **I rusteghi** (Köylüler),**Un curioso accidente** (Şaşılacak Bir Rastlantı), **La casa nova** (Yeni Ev) vb. nı yazmıştır. Bu başarıları üzerine Goldoni'nin karşısına aristokrat ve gerçekdışı tiyatro çıkarılmıştır. Sanatçı bu sefer ülkesini bırakarak Paris'teki İtalyan tiyatrosunun çağrısına uymuş, iki yıllık bir anlaşmayla Fransa'da çalışan İtalyan oyuncuların durumuyle uğraşmaya koyulmuştur. Fakat orada da karşısına yine bayatlamış metotlar çıkartılmıştır. Düzenli bir metinle oynatmak istediği ilk oyun olan **L'amore paterno** (Baba Sevgisi) başarısızlığa uğramıştır. Voltaire gibi çağının en büyük kişilerinin övgülerine rağmen, iki yılın sonunda anlaşmayı yenilemek istememiş, hâlâ karşıtlarının kendisiyle uğraşmakta oldukları Venedik'e de dönmeyerek Fransa kralı Louis XV.'nin kızlarına İtalyanca dersleri vermeye başlamıştır. Dört yıl bu görevde kaldıktan sonra, 1771'de Fransızca olarak yazdığı **Le bourru bienfaisant** (İyiliksever Somurtkan) parlak bir başarı kazanmıştır. Aynı yıllarda Molière'in oyunlarının ne kadar gözde olduğu düşünülürse bir yabancının elde ettiği bu başarının büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Krallık hazinesinden Goldoni'ye ödenen maaş 1792'de kesilmiş, yazar son aylarını sıkıntı içinde geçirmiştir.

Goldoni 200'den fazla oyun yazmıştır. İtalyan tiyatro edebiyatının en geniş ve sağlam örneklerinden biri olan eserleri çeşitli metot ve akımlar ortasında; fakat bunlardan

Carlo Goldoni'nin «Yelpaze» adlı oyununun, Orazio Costa'nın yönetmenliği altında, Roma Dram Sanatları Akademisi öğrencileri tarafından temsilinden bir görünüş.

hiç birine bağlı olamayan tüm kendine özgü bir nitelik taşır. Çağının çok ilerisindeki dönemleri de etkilemiş olan Goldoni, gündelik olağan temaları işleyerek, hor görülen konuları değerlendirerek tiyatrosunda halk tabakasına hak ettiği yeri vermiştir. Bu açıdan bakılırsa Goldoni'ye İtalyan komedisinin değil, İtalyan tiyatrosunun reformcusu demek doğru olur.

GOLF

Sopalarla oynanan bir top oyunu. Bizde golfun bir İngiliz oyunu sayılmasına alışılmışsa da, gerçekte ilk çıktığı ülke Hollanda'dır. Buna rağmen birçok ülkede golf terimleri İngilizce olarak kullanılmaktadır. Anaçizgileriyle golf oyunu, topu **teeing ground** denen bir hareket noktasından fırlatarak **putting green** denen varış alanındaki bir çukura sokmak işleminden meydana gelir. Topa **club** ya da golf sopası denen özel bir bastonla vurulur. Vuruşun yapıldığı nokta ile topun gireceği çukur arasındaki yol **fairway** adını alır. Doldurulacak çukurların sayısı 18 ya da 36'dır. 72 çukur doldurulması gereken özel yarışmalar yapıldığı da olur. İki çeşit karşılaşma vardır: Medal tipi ve maç tipi. Medal tipinde en az sayıda vuruşla çukurları dolduran oyuncu yarışmayı kazanır. Maç tipinde ise vuruş sayısı karşısındaki oyuncunun vuruş sayısından az olup da bu vuruşları merkezleştirip öteki yarışmacılar tarafından doldurulan çukur sayısından çok sayıda çukur dolduran oyuncu yarışmayı kazanır. Bir yarışmaya iki ya da daha fazla sayıda oyuncu katılabilir.

Oyun Alanı: 18 çukurluk bir oyun alanının 45-50 hektar arasında bir yüzölçümü olması gerekir. 9 çukurluk küçük alanlarda yarışma yapıldığı olursa da, bunlar ulusal ya da uluslararası yarışma niteliği taşıyamaz. Genellikle alanın çevresi 4 800-6 200 m. arasında değişir. Çukurların birbirlerinden uzaklığı ise 140-550 m.'dir. Başlangıç alanı toprağın sivriltilmeden yükseltilmiş bir kısmıdır. Boyutlarının, en aşağı 5 × 10 m. olması gerekir. İlk vuruş bu başlangıç alanından yapılır. Vuruş noktası ile topun vardığı çukur arasındaki her bölüm pist adını alır. Bu noktalar arasında, yapma ve doğal engeller bulunur. Bu engeller akarsu, kum yığını, ağaç kümesi vb. gibi çeşitli olabilir. Varış noktası düz ve tüm çimenli bir bölgedir. Varış noktasında çapı 10,41 cm., derinliği 10 cm. kadar olan bir çukur bulunur. Çukura küçük bir çubuk saplanmış ve bu çubuğa ufak bir bayrak tutturulmuştur. Bayrağın görevi çukurun yerini belli etmektir. Hangi çukura vuruş yapılacaksa o çukurun bayrağı önceden kaldırılır.

Oyunun Araçları: Golfun araçları bir top ve birçok özel bastondur. Önceleri tahtadan olan, sonra deriden bir küre içine sıkıştırılmış tüylerden yapılan top, daha sonraları kauçuğa yakın bir madde olan gütaperkadan yapılmıştır. Bu yüzyılın başlarında çok küçük bir kap içine özel bir sıvı konup bu kabın 110 m. kadar uzunlukta ince lastikle sarılarak kaplanması ve bunun da gütaperkadan bir küre içine alınması yolu seçilmiştir. Bu gütaperka kürenin yüzeyinde 245 kadar çok küçük çukur bulunmaktadır. Bunların görevi topu fırlatılış sırasında gereken doğrultuda tutmaktır. Topun çapı 41,15 mm., ağırlığı 46,92 gr.'dır. Önceleri tahtadan, bugün çelikten yapılan golf sopalarının ucu hemen hemen 90° ye yakın bir açıyle kıvrılarak ufak bir kürek biçimi gösterir. Kural olarak bir oyuncunun, dördü tahta uçlu, onu çelik uçlu olmak üzere, on dört sopadan fazlasını kullanmaması gerekir. Dört tahta uçlu sopanın ve on çelik uçludan dokuzunun uçlarının kıvrılma açısı gittikçe büyür. Böylelikle yapılacak vuruşun topa yüksek ya da alçak, kısa ya da uzun bir yol aldırmasını gerektirdiği durumlara göre ayrı ayrı sopalar kullanılır. Onuncu çelik sopanın ucunda hiç kıvrılma yoktur; bunun görevi varış noktasında topu çukura itmektir. Sopalar tahtalarda 1'den 4'e, çeliklerde ise 1'den 9'a kadar numaralandırılmıştır. Topu havaya fırlatmadan atan onuncu çelik sopaya «putter» adı verilir.

Oyunun Kuralları: Golfun pek çok kuralı olmakla birlikte, ancak iki tip oyun (medal ve maç) sözkonusudur. Medal tipinde bazen, özellikle ulusal ve uluslararası karşılaşmalarda, oyun üst üste üç ya da dört gün sürer. Başlangıç noktasından son çukurun doldurulmasına kadar geçen süre iki ya da dört kere tekrarlanır. Böylece toplam olarak 36 ya da 72 çukur doldurulmuş olur.

Golfte top sert ve tek vuruşlarla fırlatılır; başka şekilde vuruş çeşitli cezalar verilmesini gerektirir. Yalnız her başlangıç noktasında top bir destek üzerine oturtulabilir. Uzun vuruşlar için kolun savurma hareketi geniş, kısalar içinse daha dardır. Uzun vuruşlar topu 300 m. kadar uzağa fırlatan vuruşlardır. Savuruşta sopanın ucuna en yüksek hızı vermeye çaba gösterilir. Ünlü golf şampiyonları arasında sopalarına saatta 150 km.'nin üzerinde hız verebilenler vardır. Bu durumlarda topun ilk birkaç metredeki hızı saatta 180 km.'yi aşar.

Geçmişte Golf: Golf oyununun ilk önce 1400 yıllarında Hollanda'da oynandığı bilinmektedir. Felemenkçe baston anlamına gelen «kolf» kelimesinden gelen adı da bu bilgiyi doğrulamaktadır. İlk golf oyuncuları Hollandalı Protestan papazları olmuştur. Golf Hollanda'dan İskoçya'ya geçmiş ve orada kısa süre içinde çok gelişmiştir; öyle ki, XV. yüzyılın ortalarında golf İskoçyalıların ulusal oyunu olmuştur.

1534 yılında Kral William IV. tarafından yayımlanan bir kararnameyle «The Royal and Ancien Golf Club of Saint-Andrews» kulübü kurulmuştur. İskoçya'da küçük bir üniversite şehri olan Saint-Andrews, bugün bütün dünyada golfun beşiği olarak kabul edilmiştir. Bu kulübün 1754'te yürürlüğe giren tüzüğü bugün hâlâ geçerlidir. İlk şampiyonluk maçı 1860 yılında İskoçya'da Prestwick'te oynanmıştır. XIX. yüzyıl sonlarında golf Fransa'ya, daha sonra İsviçre ve A.B.D.'ne ve dünyanın hemen bütün öteki ülkelerine geçmiştir.

GOLTZ, BARON VON DER

(1843-1916) Osmanlı ordusunda da görev almış bir Alman generali. Doğu Prusya'da doğ-

muş, kurmay subay olarak orduya geçtikten sonra çeşitli savaşlara katılmıştır. 1870'ten sonra Berlin'de Genelkurmay Başkanlığı savaş bölümünde görevlendirilmiş, bu sıra 1870 savaşlarıyle ilgili ve genellikle askerî konularda eserler vermiş, askerlikle ilgili çeviriler yapmıştır.

1883'te yarbay rütbesiyle Osmanlı ordusuna geçmiş, mareşal olmuş, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ikinci reisliğine kadar yükselmiştir. I. Dünya Savaşına rastlayan 1915-1916 yıllarında I. ve VI. Osmanlı ordularını yönetmiş, daha sonra işgal altında bulunan Belçika'ya askerî genel vali olarak atanmıştır.

Goltz Paşanın anıları Türkçeye çevrilmiştir.

GOMEZ DE LA SERNA, RAMON
(1888-1963) İspanyol yazarı. Öncü edebiyatın İspanya'da en önemli temsilcisidir. Fransa ve İtalya'da da sevilen ve tutulan Gomez de la Serna, 1920 ile 1930 yılları arasında, çok çeşitli alanlarda eser vermesi ve bu eserlerinin büyük kısmının başka dillere çevrilmesi sayesinde, büyük bir üne erişmiştir. Romanlar, biyografiler, portreler, tiyatro eserleri, gezi kitapları, edebiyat ve sanat eleştirileri yazan Gomez de la Serna, 1936 yılında Buenos Aires'e yerleşmiş ve bu tarihten sonra İspanya'ya sadece kısa sürelerle kalmak üzere dönmüştür. Büyüleyici üslûbu, kuvvetli bir hayal gücü olan Gomez'in en önemli eseri **Greguerias**'dır. Çok sayıdaki anlatı eserleri arasında en iyileri **El incongruente** (1923), **El dueno del atomo** (1928), **La mujer de ambar** (1929), **Rebeca** (1946) ve **El hombre perdido** (1946) olarak sayılabilir.

GOMULKA, WLADISLAW
(1905-) Polonyalı devlet adamı. Gençliğinden beri toplumcu olan Gomulka, Alman işgali yıllarında Polonya direniş hareketinin yöneticileri arasında yer almıştır. Ülkesinin kurtuluşundan sonra çeşitli hükümetlerde başbakan yardımcılığı yapan Gomulka'nın politikadaki ana ilkesi Sovyetler Birliği'nden bağımsız bir politikaydı. Bu nedenle Stalinciler tarafından ulusçulukla suçlanarak istifaya zorlanmış, tutuklanmıştır (1951). Stalin'in ölümünden ve Poznan olaylarından sonra kurtulmuş (1956) ve İşçi Partisi sekreteri olmuştur. O zamandan beri Polonya Sovyetler Birliği ile daha iyi ilişkiler kurmuştur.

GONCOURT, EDMOND ve JULES HUOT DE
(1822-1896; 1830-1870) Fransız yazarları. Fransız toplumu ve kültürü üzerine bir incelemeler dizisinden sonra, birlikte doğalcı yöntemin başlangıcını teşkil eden bazı romanlar yayımladılar; bu romanların başlıcaları **Renée Mauperin** (1864), **Germinie Lacerteux** (1865), **Madame Gervaisais** (1869) dir. Kardeşinin ölümünden sonra Edmond'un tek başına yazdığı eserlerin en önemlisi de **Les frères Zemganno** (1879) dur. Romanlarının konuları, özellikle tiyatro oyunu haline sokulduklarında, tepkiler doğurmuştur. 1865 yılında **Henriette Maréchal** adlı dramları sahneden kaldırılmıştı. Goncourt kardeşlerin deneysel metotlarını en iyi uyguladıkları eserleri, 1851 yılından başlayarak Paris edebiyat hayatını ayrıntılı bir şekilde anlattıkları ve ancak 1956 yılında tam olarak yayımlanabilen ünlü **Journal** (Günlük) larıdır.

Goncourt kardeşlerin isteği üzerine, on yazardan kurulu ve 1903 yılından beri en önemli Fransız edebiyat ödülü olan Goncourt ödülünü veren bir akademi (Goncourt Akademisi) kurulmuştur.

GONÇAROV, İVAN ALEKSANDROVİÇ
(1812-1891) Rus yazarı. Zengin bir ailenin oğlu olan Gonçarov, bütün dünyayı dolaştığı uzun bir yolculuğun dışında, bütün ömrünü devlet memurluğu yaparak geçirmiştir. Çocukluktan beri edebiyatla ilgilenmiş, önce çeviri ve şiirle uğraştıktan sonra 1839 yılında ilk romanını yayımlamıştır; **Mutlu Bir Yanlışlık** adını verdiği bu romanı, kendisine ün kazandıracak olan daha sonraki motifleri içeriyordu. Üç önemli romanı olan **Herkesin Hikâyesi** (1847), **Oblomov** (1859) ve **Soytarı** (1869), bir bütün olarak 1840-1870 arası Rus toplumunun uzun bir tarihidir. Gonçarov, bu romanlarda, çevre ve tarihle ilgili gerçeklerin derin bir şekilde insancıl gerçekleri içerdiği noktaya yükselmektedir. Bu yargı, özellikle dünya edebiyatının anahtar-romanlarından biri olan **Oblomov** için doğrudur. Bu roman aydınlar çevresini saran uyuşukluğu, ilgisizliği ve can sıkıntısını büyük bir başarıyla anlatmış, öyle ki, bu eğilimleri belirtmek için **oblomovizm** sözcüğü kullanılır olmuştur. Gonçarov, bu eserlerinin dışında, **Pallada Fırkateyni** adlı bir yolculuk anıları kitabını (1858), çok sayıda anı, tasarı, makale bırakmıştır.

GONDOL
Daha çok İtalya'nın Venedik şehrine özgü ve bu şehrin kanallarında kullanılan bir kayık çeşidi.

Uzunluğu 10 m., genişliği 1,30 m. kadar olabilen gondolun dibi düz, uç kısımlarıyse ince uzun ve yukarıya doğru kıvrıktır. Gondolcu sandalını tek kürekle ayakta yönetir.

Eski gondollarda ayrıca iki kişi alabilecek büyüklükte odacıklar bulunur ve bunların iç kısımları Venedik sanatına uygun bir zevkle döşenirdi. Bugün yerini motorlu taşıtlara bırakan gondol, kanallarda genellikle turistler için gezi aracı olarak kullanılmaktadır.

GONYOMETRE
Açıları ölçmek için kullanılan bir alet. Kullanılacağı amaca göre değişik tipleri vardır. Katı cisimlerin açılarını ölçmek için kullanılan alet, tabanının ortasına bir kol eklenmiş ve üzerine derece taksimatı yapılmış bir yarımdaireden ibarettir. Yüzeyleri arasındaki açısı ölçülecek olan cisim yarımdairenin tabanıyle oynak kol arasına konur, kolun öteki ucu taksimat üzerinden açının değerini gösterir. Gonyometrenin bu tipine «değmeli gonyometre» denir ve daha çok geometride kullanılan iletkiye benzer. Bu alet de üzerine derece taksimatı yapılmış bir yarımdaireden ibarettir. Dairenin merkezi ölçülecek açının köşesine konularak açının değeri taksimat üzerinden okunur.

Değmeli gonyometre 1780 sıralarında mineralog J.B.L. Romé de Lisle tarafından kristallerin yüzeyleri arasındaki açıları ölçmek için icat edilmiştir. 1809'da William Hyde Wollaston aynı iş için, daha doğru ölçü yapabilen başka bir alet icat etmiştir. Bu alet, yansımalı gonyometredir ve yüzeyleri parlak olan bir kristalin, üzerine düşen bir ışığı arka arkaya aynı doğrultuya doğru yansıtması için döndürülmesi gereken açıyı ölçer.

«İşaret» ışığı, ya bir pencere perdesinde ya da bir lambanın önündeki kapakta açılmış ince bir yarıktan gelir; kristal de siyah camdan yapılmış sabit bir aynanın önündeki yatay bir mile tespit edilir. Mile, üzerine derece taksimatı yapılmış ve bir de verniyesi bulunan büyük bir disk bağlıdır. Önce ay-

Venedik'te küçük bir gondol. Günümüzde de Venedik şehrinin kanallarında yaygın bir taşıt olan gondol genellikle tek kürekle yol alır.

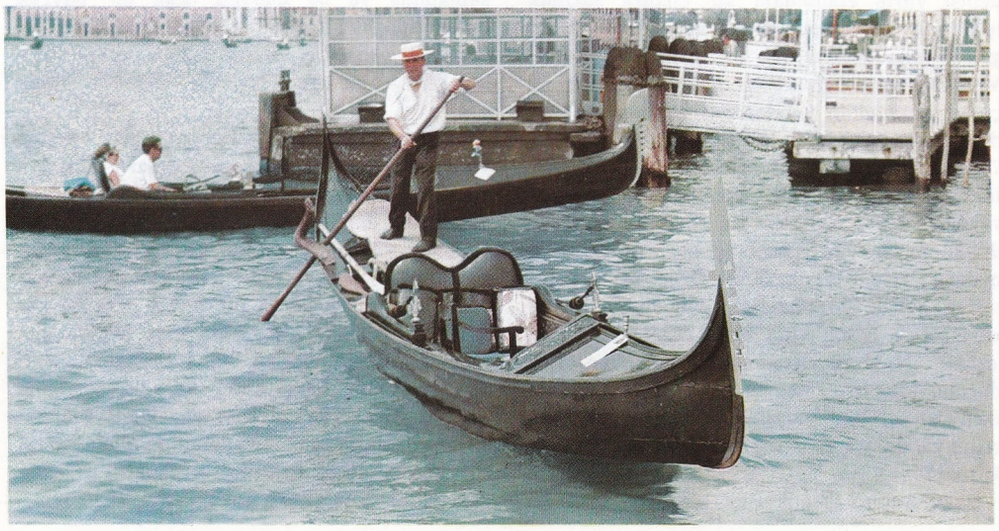

na ışığı yansıtacak şekilde ayarlanır, sonra kristalden yansıyan ışık aynadan yansıyanla bir hizaya gelinceye kadar kristal döndürülür ve taksimat okunur. Sonra ışık kristalden ikinci defa aynı şekilde yansıyıncaya kadar kristal döndürülür ve taksimat yeniden okunur. İki okuma arasındaki fark, bitişik yüzeyler arasındaki açıyı verir.

Kristalin eksenini aynaya paralel yapabilmek ve yansımaları bir hizaya getirebilmek için çeşitli düzenler vardır. Teleskoplu gonyometrelerde bu iş basitleştirilmiştir. Bu alet de, kristal kenarına bir büyüteçle okunan derece taksimatı yapılmış dairesel bir tabla üzerine konur. İşaret ışığı, küçük bir lambayla aydınlatılan kolimatördeki yarıktan gelir; kristalden yansıyan ışığa bir teleskopla bakılır.

1936'de Walter Shepherd tarafından icat edilen projeksiyonlu gonyometre yansıtmalı gonyometreye benzer; fakat kolimatör ve teleskop yerine A ve B gibi iki boru kullanılmıştır. A borusunun kristale bakan ucu, üzerinde bir yarık bulunan bir perdeyle kapatılmış olup içinde bir lamba vardır. B borusunun kristale bakan ucunda bir mercek, öteki ucunda da üzerine çapraz çizgi çizilmiş buzlu cam bulunmaktadır. Mercek, perdedeki yarığın görüntüsünü kristalden yansıdıktan sonra buzlu cama düşürür. Kristal döndürülüp ikinci yüzeyden yansıyan görüntü gene aynı yere düşürülerek açı ölçülür. İki boru ne kadar uzun olursa ve birbirine hemen hemen paralel yapılırsa okuma o kadar az hatalı olur.

GOODMAN, BENNY
(1909-) Caz klarnetçisi ve orkestra yönetmeni. 1926 ile 1930 arasında Ben Pollack'ın orkestrasında çalmış, 1934'te kendi orkestrasını kurmuş, caz tarihinin en büyük tecimsel başarılarından birine erişmiştir. Çaldığı müziğin yanlış uygulanmış bir terimle «swing müziği» diye tanıtıldığı bu orkestra özellikle Fletcher Henderson'un besteleriyle bir seçkinliğe ulaşmıştır. Klarnetçi olarak Goodman, üstün bir teknik ustalığıyle çalmakla birlikte ne cazcı olarak kazandığı ünü doğrulayan bir yaratıcılık katına erişmiş, ne de arada sırada çaldığı klasik müzikte bir üslûp seçkinliğine varmıştır.

GORİL (Gorilla gorilla)
İnsansımaymungillerin en büyüğü, omuz genişliği şempanzeninkinin iki katıdır. Yüksekliği 2 m.'yi, ağırlığı 300 kiloyu bulur. İki türü vardır: G.g. gorilla Batı Afrika'da Kongo havzasında yaşar. G.g. beringei ise bir dağ gorilidir ve Doğu Kongo ve Batı Uganda çevrelerindeki dağlarda yaşar. Dağ gorilinin kürkü soğuktan korunmak için daha kalın ve uzundur. İki türün de yüzleri çıplak, buruşuk ve siyahtır. Siyah kaba kürk, yaşlı erkeklerin sırt tüylerinde kırmızımsı olup beyazlanır. Goriller sık ormanlarda 5-15 bireylik aileler halinde yaşarlar, meyve, kök, taze fidan, vb. ile beslenirler. Kaba yuvalarını ağaçlara, uzun otlar arasına ya da kaya oyuklarına yaparlar. Erkek geceyi bir ağacın dibinde geçirir, ailesi ise yerden yüksek yuvada uyur. Yuva şafak vakti yapılır ve sadece bir kez kullanılır. Goriller çekingen ve sakin hayvanlardır. İnsan görünce kaçarlar. Çok sinirlendirilmeden saldırmazlar. Erkek goril, düşmanını korkutmak için iki elinin yumruklarını sıkarak göğsüne vurur. Kafaları çok büyük değildir. Hacmi insaninkinin yarısıdır; fakat kafalarının tepesinde kemikten sorguca benzer bir çıkıntı vardır. Küçük kulakları insanınkilere benzer. El parmakları kısa olduğundan tırmanmaya uygun değildir. Ayakları ise insanın eline çok benzer. Goriller genellikle 4 ayak üzerine yürürler; fakat 2 arka ayak üzerine de gidebilirler.

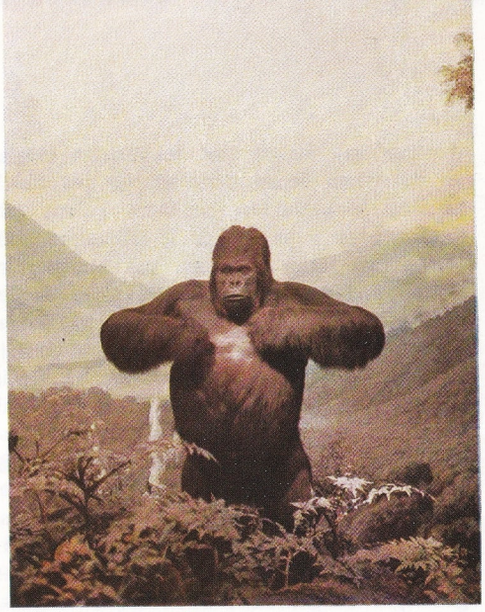

Batı Afrika'da yaşayan gorilin yüksekliği iki metreyi, ağırlığı 300 kiloyu bulur.

GORKİ, MAKSİM
(1868-1936) Rus yazarı. Asıl adı Aleksey Maksimoviç Peşkov'dur. Bir zanaatkâr ailesinden doğan Gorki, kısa süre sonra ana ve babasını kaybetmiş ve çocukluğunu annesinin dedesinin evinde geçirmiştir. En iyi kitaplarından biri olan **Çocukluğum** (1913) da, ancak ninesinin iyiliğinin yaşanır hale getirebildiği bu çevrenin yoksulluğunu ve bencilliğini anlatır. Gorki bu kitabında yalnız o zamanki Rus taşrasının ağır havasını vermekle kalmamakta, kendi deyişiyle «insancıl, aydınlık bir hayata yeniden doğacağımıza dair yenilmez umudu» uyandırmak istemektedir. On bir yaşında Rusya'nın çeşitli yerlerinde dolaşarak ve çeşitli işler yaparak ekmeğini kazanmak zorunda kalan Gorki, daha o yıllarda okumaya karşı büyük bir saygı taşıyordu. 1892 yılında Tiflis'te bir gazetede yayımlanan ilk hikâyesi, **Makar Çudra**'yı, Rusça'da «acı» anlamına gelen Gorki adıyle imzalıyordu.

1895 yılında edebiyat dergileri Gorki'ye sayfalarını açıyor, aynı yıl Rusya'nın en önemli edebiyat dergilerinden biri olan **Russkoe bogatstvo**'da ünlü hikâyesi, **Çelkaş** yayımlanıyordu. Gorki, bu başarısını yalnız, yoksullar ve ezilenler çevresini ilk olarak ortaya koymasına değil, kendisinin de büyük bir sevgiyle anlattığı bu dünyanın bir parçası olmasına borçluydu. Kısa süre içinde Marksist çevreye giren Gorki, toplumcu ve Marksist oluyor, sosyal-demokrat basında yazmaya başlıyordu. **Doğanın Türküsü** (1895) ve **Martının Türküsü** (1901) gibi mensur şiir türünde eserleri, Rus devrimine işaret olma değerini taşımaktadır. **Foma Gordeev** (1899) ve **Üçler** (1900) adlı romanlarında Rus şehir ve taşra hayatının başarılı ve canlı bir sentezini yapmaktadır. Gorki aynı yıllar içinde tiyatro yazarı olarak da başarı kazanmıştır. **Küçük Burjuvalar** (1901) ve **Yoksullar Oteli** (1902) bu dönemin eserlerindendir. Tiyatro alanındaki şaheseri olan **Yoksullar Oteli** adlı oyunundan sonra Gorki, **Yazlıklar, Güneşin Oğulları** ve **Barbarlar** gibi başka oyunlar da yazmışsa da, bir daha **Yoksullar Oteli**'ndeki gerçekçilikle romantizm arasında kurmayı başardığı o duru dengeye ulaşamamıştır.

Daha sonraki yıllarda büyük bir yaygınlığa kavuşan **Ana** romanını Gorki 1906 yılında yazmıştır. Yirmi yıl kadar sonra Gorki bu kitabını «propaganda amacıyle yazılan... gerçekten kötü bir kitap» olarak tanımlamıştır. **Ana,** Gorki'nin en canlı eserleri arasında değilse de, hiç şüphesiz bir devrimci hareket gücü taşır. Pudovkin, 1926 yılında bu romandan Sovyet sinemasının şaheserleri arasında yer alan bir filim yapmıştır; Bertolt Brecht ise bu romandan esinlenerek 1932 yılında bir oyun yazmıştır. Gorki'nin bu dönemde yazdığı diğer eserlerinin en olgunları: «Çocukluğum» (1913), «Ekmeğimi Kazanırken» (1915) ve «Benim Üniversitelerim» (1923) den meydana gelen otobiyografik üçlüsüyle «Ayak Takımı Arasında» (1914) adlı oyunudur.

Ekim ihtilâlinden sonra, bir süredir yurt dışında yaşamakta olan Gorki, Rusya'ya dönmüştür. Gorki'nin Rusya'ya döndükten sonra yazdıklarının en önemlileri, bir Rus kentsoylu ailesinin üç kuşağının hayatını anlatan

Maksim Gorki.

Artamonovlar (1925) ile XX. yüzyıl başları Rusya'sının toplumsal ve entellektüel hayatının dinamik bir görünümünü çizdiği, kişiler ve bölümler bakımından zengin bir fresk olarak tanımlanabilecek olan **Klim Samgin'in Hayatı** (1925-1936) adlı romanıdır. Eserleri arasında ayrıca Tolstoy, Lenin vb. gibi kişiler üzerine günlük notları ve anıları da önemli bir yer tutar.

Gorki, hayatının son döneminde, genç Sovyet edebiyatçılarına yön vermeye çalışmış, genç yazarların toplumsal gerçekçilik kuramını benimsemesi için çaba harcamıştır.

GOTİK

III. ve IV. yüzyıllarda Roma imparatorluğu topraklarını ele geçirmiş bir Alman boyu olan Gotların adından türeyen bu sıfat önceleri, sanatçı ve bilginlerce Ortaçağın son dönemini belirtmek için kullanılmıştır. Daha sonraları aynı terim sanat tarihinin XII. yüzyılda başlayan ve Rönesansın klasik üslûbuna yönelmiş şekilleriyle son bulan dönemi için kullanılmıştır. Rönesans çizgileri her ülkede az çok ayrı zamanlarda ortaya çıktığından gotik sanat döneminin bitişi konusunda kesin bir tarih söylenemez.

Mimarlık: Gotik mimarlığın kaynakları uzun süre tartışılmıştır. Fakat her halde, türe adını veren Gotlarla bir ilgisi olmadığı açıktır. Çağın duvar ustası ve taş yontucularının eserlerinden oldukça ileri bir matematik bilgisine ve gelişmiş tekniğe sahip olarak işe başlayan bu sanatçıların, «barbar» anlamına gelen Got kelimesiyle anılan boyun uygarlık düzeyinden çok üstün bir düzeyde bulundukları anlaşılmaktadır. XI. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle **Ile-de-France** (Bugünkü Paris Yöresi) kilise mimarları elden geldiği kadar çok ışık almak için, mimarlıkta mekân ya da oylum denen derinliği, üç boyutluluk etkisini, iç boşlukları çoğaltma yoluna gitmişler, bunu yaparken de iç bölmelerde büyük hacim tutan parçaları yok etmişlerdir. Gotik yapıların ana özellikleri şöyle özetlenebilir: 1) Yuvarlak silmeli kubbelerin kullanılması ve bu kubbelerin özenle süslenmesi; 2) Sivri kemerlerin kullanılması; 3) Geniş pencere cam konulması, daha kolay olan ufak parçalara ayrılması ve bu ayrılmanın süslü bölmelerle yapılması; 4) Özenle çizilmiş, ayrıca yontma süsler eklenmiş payanda kemer, direk, kubbe ayağı vb. gibi yapı elemanlarının süslenmesine büyük önem verilmesi; 5) Bu yapı elemanlarının yalnızca süsleme göreviyle kullanılması; 6) Yontma ve öteki süsleme yollarında doğacılığa eğilim gösterilmesi; 7) Yataydan çok dikey çizgiler üzerinde durulması ve yükseklik izlenimi verilmesi.

Gotik mimarlık tarihi, genellikle üç döneme ayrılmaktıdır: Erken gotik, yüksek gotik, geç gotik. Bunlardan birincisi, erken gotik, yapı yüzeylerinin parçalandığı, yuvarlak kemerlerin sivri kemer olmaya başladığı, pencere açıklıklarının yükselip darlaştığı, tonozların kaburgalarla pekiştirildiği dönemdir. İkincisi, yüksek gotik; iç ve dış yüzeylerin dantelalaştığı, kulelerin incelip yükseldiği, anakapının zengince süslendiği dönemdir. Üçüncüsü, geç gotik; orta ve yan sahınların (mihraba doğru uzanan, kemerli sütun ve ayaklarla ayrılmış bölümler) aynı yükseklikte olduğu, alev biçimli, eni dar pencerelerin yapı yan yüzlerinin yüksekliğince büyüdüğü, bütün yapının dantela görünüşü taşıdığı dönemdir.

Gotik mimarlık Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde aynı doğrultuda; fakat çeşitli biçimlerde kendini göstermiştir. Genellikle roman sanatının gelişme aşamalarını bitirdiği Fransa'da doğduğu kabul edilmektedir. Dikey çizgilerin önde geldiği Fransa'da Saint-Etienne ve Caen şehirlerinde iki kiliseyle başlamış ve Paris yakınlarındaki Saint-Denis manastırının kilisesiyle (1137) çok belirli bir biçim kazanmıştır. Saint-Denis'deki bu kiliseyi **Le Mans, Sens** (1140), **Noyon** (1150) ve **Laon** (1160) katedralleri izlemiştir. Gotik dönemin büyük katedralleri diye anılan tapınakların ilki sayılan Paris katedralinin yapımına ise 1163 yılında başlanmıştır. İsa peygamberin anası Meryem'e adanan, bundan ötürü **Notre-Dame de Paris** adını alan bu yapı ilk tasarlanan planıyle XIII. yüzyılın başlarında bitirilmiş, ilk planda öngörülmemiş iki küçük mihrabının eklenmesi ise 1260 yılını bulmuştur. Paris katedralini **Chartres** (1134-1260), **Bourges** (1200), **Reims** (1210), **Amiens** (1220) katedralleri izlemiştir. XIII. yüzyılın yarısında Paris'te kral sarayının avlusunda yapılan **Sainte-Chapelle** ise, içinde hemen hiç duvar bölme bulunmamasıyle büyük bir özellik taşımaktadır. Bu küçük kilise, gotik mimarlığın en tipik örneği olarak kabul edilir. Rouen'deki **Saint-Ouen** manastır kilisesi gibi XIII. yüzyıl sonlarıyle XIV. yüzyıl başlarında yapılan tapınaklarda gotik sanatın mantık düzenine uygun niteliklerinin yok olduğu, bunların süsleme amacı güden yönlerinin üstün geldiği görülür.

Rhein bölgesinde, Alman dili konuşulan topraklarda gotik dönem XIII. yüzyılla başlamıştır. Başlangıçta gotik Alman katedralleri, **Strasbourg** katedralinde (1240) olduğu gibi, ağırlık, kapalılık göstermiş, sonraları hızla **Naumburg** katedralinde (1250) olduğu gibi,

Solda: Viterbo'da (İtalya) Papalık sarayının gotik süslemeleri (1267). Sağda: Chartres katedralinin iç görünüşü.

bol ışıklı, yani yerel gereklere daha uygun bir yapı biçimine kaymışlardır. Alman gotik sanatının en ünlü örnekleri olarak Marburg'daki **Sankt Elizabeth kilisesi, Kolonya katedrali** (1248), **Altenberg manastırı** gösterilmektedir. XIV. yüzyılda yapılan Viyana ve Prag katedralleriyle gittikçe daha geniş kemerler yapımına geçilmiştir. Bunları Nürnberg'teki **Sankt Lorenz** (1439) kilisesi, Danzig'teki **Sankt Marien** kilisesi, **Brunschwick** katedrali izlemiş, XVI. yüzyılda ise **Ulm** katedraliyle dönem kapanmıştır.

İber yarımadasında ilk büyük örnek **Avila** katedrali (1190) yle görülmüş, tipik bir gotik yapı gösteren bu tapınağı 1255 yılında tamamlanan **Leon katedrali** izlemiştir. Barselona, Gerona ve Balear adalarındaki Palma ve Mallorca şehirleri katedralleriyse geç gotik dönemi özelliklerini taşımaktadır.

İngiltere'de ancak **Lincoln** katedralinde (XIII. yüzyıl) gotik elemanların iyice ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Yine aynı yüzyılda yapılan **Salisbury** ve **Lichfield** (XIII.-XIV. yüzyıl) katedralleri ile **Westminster Hall** (1394-1398) gotik mimarlığın Britanya adalarında geçirdiği aşamaları göstermektedir.

İskandinavya'da gotik yapı her çağda sağlamlık, bütünlük görünüşü vermiş, öteki ülkelerdeki hafifliği göstermemiştir. İskandinav gotik mimarlığının üç büyük örneği **Trondheim** (Norveç, XVII. yüzyıl) ve **Aarhus** (Danimarka, XV. yüzyıl) katedralleriyle **Malmö** şehrindeki **Sankt Per** (İsveç, XIV. yüzyıl) kilisesinde büyük bir duruluk önde gelmektedir. Hatta **Trondheim** katedralinin dışı roman mimarlık döneminden çizgiler taşır.

İtalya'da klasik çağ mimarlığı hiç bir zaman yok olmamış, bundan ötürü roman çağı mimarlığı tam bir gelişme göstermemiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak, öteki ülkelerde görülen roman-gotik geçişmesine İtalya'da rastlanamamıştır. Gotik tapınak İtalya'da çok yalın, klasik çağ yapısından pek ayrılmayan çizgiler taşımıştır. Bu türün önemli örnekleri daha çok Floransa bölgesinde toplanmıştır. Ancak, yine Floransa şehrinde aynı dönem içinde yapılmakla beraber gotik mimarlıkla karşıt özellikler gösteren tapınaklar da yapılmıştır.

Her ne kadar gotik mimarlık örnekleri söz konusu olunca ilk anılan yapı türü katedral ve kilise ise de, manastırlar, hatta dinsel amaç dışında kullanılan kamu yapıları arasında da ünlü örnekler pek çoktur. Almanya'da **Manlbronn** ve **Bebenhausen** manastırları, İtalya'da **Castel del Monte** şatosu, Belçika'da **Marienburg** şatosu, Prag, Danzig ve Stendal eski şehirlerinin sur kapıları, Brüksel ve Bruges şehirlerinin belediye sarayları, Londra parlamento binası bu alandaki ünlü örneklerdir.

Heykel: Yalnız heykel açısından ele alındığında gotik çağın, heykele daha zengin olanaklar tanıdığı görülür. Süslü olmasına her geçen yıl daha çok özenilen gotik kilise ve katedrallerin başlıca süs elemanı heykel olmuştur. Mihraplar, kapılar, dış yüzeyler, hücreler hep heykellerle bezenmiştir. Bu arada Hıristiyanlık tarihinin başlangıcından beri bilinegelen heykel konuları listesi de çok genişlemiş, heykeli yapılan azizlere, azizelere yenileri eklenmiştir. Bütün bunlara paralel olarak klasik metottan ayrılış, daha doğacı bir metoda sapış görülmüştür. XIII. - XV. yüzyıllar arasında yapılmış gotik tapınaklar ele alındığında, heykellerin ayrı ayrı taşıdıkları önemin tapınağın genel mimarlık çizgilerinde bulunan önemden geri kalmadığı görülür.

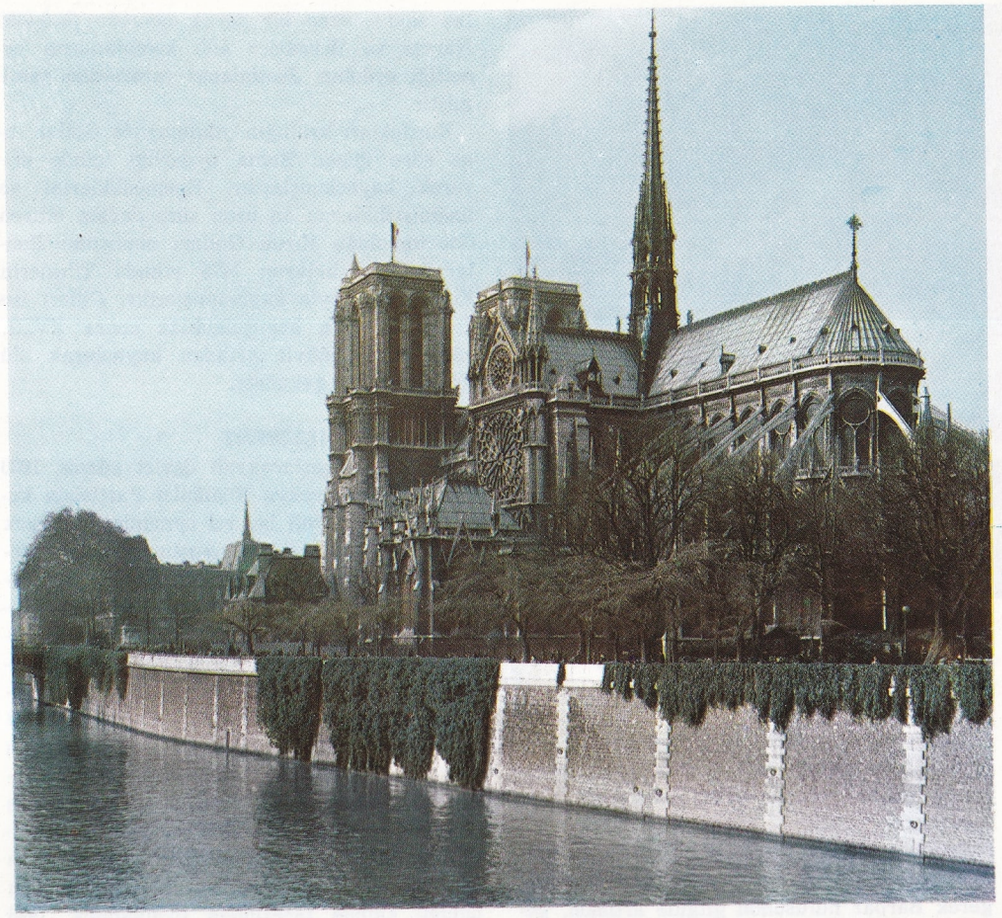

Paris'teki Notre Dame de Paris katedrali gotik sanatın Fransa'daki en önemli örneklerinden biridir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanmıştır.

Resim: Gotik çağın en önemli yapı türü olan kilise ve katedrallerde pencerelerin çokluğu, fresk ya da duvar suluboyası denen türe yüzey bırakmadığından, özellikle Fransa'da, ressam, çalışmasını vitray denen camresme dökmüştür. Renkli camların kesilip birbirlerine kurşun çubuklarla bağlanmasıyle yapılan bu pencere-resme XII. yüzyıldan başlayarak üç yüzyıl boyunca dinsel yapıların hemen tümünde rastlanmaktadır. Buna paralel olarak aynı dönemde zengin bir de minyatür okulunun geliştiği ve bunun renklerin canlılığında, çizgilerin özgürlük ve esnekliğinde, doğaya yönelen eğilimlerde camresimle rahatça yarışabildiği görülmüştür.

Camresim ve minyatürün yanıbaşında gerçek resimde de tam hareketsizlik olduğu söylenemez. Hatta Akdeniz bölgesinin kuzeyinde kalan bölgede resim sanatının gelişmesi gotik çağda başlamıştır denebilir.

XII. yüzyılda orta Fransa'da başlayan gotik resim, gotik mimarlığın duvar resmine pek yer bırakmamasına rağmen XIII. ve XIV. yüzyıllarda bütün Avrupa'ya yayılmış, XV. yüzyıl sonunda Rönesansın ilk çizgileriyle yavaş yavaş silinmeye başlamıştır.

GOTLAR

Güney İskandinavya'nın, Hıristiyanlık çağının başlarında Baltık denizi kıyılarında bulunan ve adını Baltıkların Got krallık ailesinden alan Gotland adlı bölgesi Gotların ilk yurdudur. Kassiodoros zamanında (V. yüzyıl) Baltık denizinin güney kıyısına «Gotiskandja» adı veriliyordu. M.S. II. yüzyılda Gotlar Vistül ırmağı boyunca güneye doğru inerek Tuna çevresindeki ovalara yayılmış, Karadeniz'in kuzey kıyılarına kadar ilerlemişlerdir.

Bu uzun göç sırasında, akrabaları olan birçok kavimleri çeşitli bölgelerde bıraktıktan sonra, etnik bütünlüklerini kaybetmiş ve Ostrogotlar (Doğu Gotları) ile Vizigotlar (Batı Gotları) olmak üzere iki kısma ayrılmışlardır.

Sağlam örgütlenmeleri sonucu diğer Alman kavimlerinden daha büyük bir savaş gücüne sahip olan Gotlar, Daçya'yı istilâ etmiş ve 214 yılında imparator Caracalla tarafından yenilmelerine rağmen bölgede yerleşmeye başlamışlardır.

Roma imparatorluğu ile ilişki kurmalarının sonucu olarak Got kavimleri, özellikle Doğu

Ostrogotların kralı Teodorik'i gösteren bu kabartma XII. yüzyıldan kalmadır.

Gotları (Ostrogotlar) uygarlaşmaya başlamışlar; çok sayıda Got, imparatorluk ordularına gönüllü olarak asker yazılmaya başlamıştır.

Bununla birlikte, özellikle Vizigotların eliyle, imparatorluğun sınırlarına yapılan baskı, gerek Barbar nüfusunun gitgide artması, gerekse Roma imparatorluğunun gücünü yavaş yavaş kaybetmesi gibi nedenlerle, günden güne kuvvetlenmeye devam etmiştir. 257 yıllarında Vizigotlar Daçya'nın istilâsını tamamlamış ve bir yandan Bizans'a doğru Balkanların, öte yandan da Kuzey İtalya'nın istilâsına başlamışlardır.

Gotlara karşı Claudius II. ve Aurelianus (269-270) adlı imparatorlar savaşmışlar ve batıya doğru Got akınını aşağı yukarı iki yüzyıl durdurmayı başarmışlardır. Bu arada Konstantin ile ittifak anlaşması yapmışlar ve İncil'i kendi dillerine çeviren piskopos Ulfila tarafından Hıristiyanlık dinine de sokulmuşlardır. Fakat IV. yüzyılda doğudan Ostrogot ve Hun baskısı başlayınca batıya doğru ilerlemeye yeniden başlamışlar ve bu sefer durdurulamamışlardır: 378 yılında Edirne yakınlarında imparator Valentius'u yenerek öldürmüşler ve Romalılardan barış için baç almışlardır; fakat bu barış da sadece geçici bir barış olmuştur. 395 yılında Alarik'in komutasında İtalya seferine başlayan Gotlar 410 yılında Roma'ya varmışlar ve 415 yılında ise İspanya'da yerleşerek bir krallık kurmuşlardır. Vizigot akını geçtikten sonra, Ostrogotlar imparatorluk sınırları içinde barış içinde yaşamaya başlamışlardır. Uzun yıllar Romalı generallere asker veren Ostrogotlar kendilerini imparatorluğun bir parçası saydıklarından, Odoacre 476 yılında İtalya'yı istilâ ettiği zaman, Ostrogotlar imparatorluk tahtının şerefini kurtarmak için Romalıların yanında savaşıp düşmanı yenmişlerdir. Uzun yıllar İtalya'yı egemenlikleri altında tuttuktan sonra, uzun bir savaş sonunda (535-553) Narses ve Belisarios adlı komutanların yönettiği orduları Justinianus tarafından yenilmiştir.

Kurdukları krallığın yıkılmasıyle Gotlar kısa süre içinde Roma uygarlığı içinde eriyerek kaybolmuşlardır. Egemenliklerini ve bağımsızlıklarını en uzun süre devam ettiren Got topluluğu Kırım Gotları olmuştur: Bunlar bağımsızlıklarını 1475 yılında Türklerin Kırımı istilâsıyle kaybetmişlerdir. Dilleri ise daha bir süre konuşulduktan sonra XVIII. yüzyılda bütünüyle ortadan kaybolarak ölü bir dil haline gelmiştir.

GOTTWALD, KLEMENT

(1896-1953) Çekoslovakyalı devlet adamı. 1920 yılında Çekoslovakya Komünist Partisinin kurulmasında önemli bir rol oynamış ve birçok önemli görevlerde bulunmuştur. Bu görevlerin en önemlileri Pravda başyazarlığı, sol kanat temsilcisi olarak Merkez Komitesi üyeliği (1925) ve parti sekreterliğidir. 1935 yılında Halk Cephesini desteklediğinden, Munich'e, oradan da ülkesindeki direnme hareketlerini yönettiği Moskova'ya kaçmıştır. 1943 yılında, sürgün hükümetinin başkanı olan Eduard Benes ile birleşmiş ve onunla birlikte Millî Koalisyon Hükümetini kurmak üzere planlar hazırlamıştır. 1945'te Çekoslovakya'nın kalkınması için Kosice'de hazırlanan program, Gottwald'ın başbakan yardımcısı olduğu kabine tarafından uygulanmış, 1946 yılında Gottwald başbakan olmuş ve 1948 şubatında komünistlerin iktidara gelmelerini desteklemiştir. Gottwald, Benes'in istifasından sonra da cumhurbaşkanı seçilmiştir.

GOUNOD, CHARLES

(1818-1893) Fransız bestecisi. Paris Konservatuvarında Halévy ve Lesueur'ün öğrencisi olarak eğitim görmüş, 1839 yılında Prix de Rome'u kazanmıştır. Uzun yıllar besteciliği bir yana bırakmış, bir din adamı olmak için kendini bu yolda çalışmalara vermiştir. Bununla birlikte bu çalışmaların sonunda yeniden besteciliğe dönmeyi seçmiş, o günlerde Fransa'da bestecilik her şeyden önce sahne için müzik yazmak anlamına geldiğinden, operalar bestelemeye başlamıştır. İlk operaları yeterince ilgi görmemiş; fakat 1859 yılında ilk olarak oynanan Faust operası büyük kusurlarına rağmen, etkili yanlarıyle başarıya ulaşmıştır. Gounod, bu operanın başarısını tekrarlayamamış olmakla birlikte **Mireille** ve **Romeo et Juliette** operaları sınırlı bir ölçüde başarıya ulaşmış sayılabilir. Ünü özellikle bir opera bestecisi olmasına dayanan Gounod, bu alanda müzik yazan bestecilerde aranan dramatik güçten ve sahne anlayışından yoksundur. Müziği bir kalıcılığa ulaşmışsa bu daha çok duygusal etkisine ve lirik değerlerine dayanır. Operalarından başka üç oratoryo, birçok kantat, iki senfoni, birkaç tane de piyano parçası bestelemiştir.

GOYA Y LUCIENTES, FRANCISCO

(1746-1828) İspanyol ressamı ve gravürcüsü. Saragozza'da ressam José Luzan y Martinez'in öğrencisi olmuştur. Tiepolo ile Raffaello Mengs'in gelişinden sonra gerçek bir sanat merkezi olan Madrid'e 1763 yılında giden Goya, burada San Ferdinando Akademisinin yarışmasına katılmış; fakat başarı elde edememiştir. 1766 yılında aynı akademinin yarışmasına bir daha giren; fakat yine başarı kazanamayan Goya, bir süre sonra İtalya'ya gitmiştir. 1770'te Roma'da, 1771'de Parma'da kalmış, aynı yılın sonunda Saragozza'ya dönmüştür. 1771 ile 1772 arasında Saragozza katedralinin Pilar Şapelinin freskini yapmış, 1772-1773 yılları arasında ise çevre şehir ve kasabalarındaki kiliselerde freskler yapmıştır.

1774 yılında yine Madrid'e giden Goya, burada duvar halıları resimlemeye başlamıştır. Halkın günlük hayatından alınma sahneleri canlandıran ve Goya'nın 1792 yılına kadar yapmaya devam ettiği bu resimlerin bazıları ressamın en iyi eserleri arasında yer alır. Bunların en önemlileri **Güneşlik** (1777), **Bağ Bozumu** (1786) ve özellikle **Yaralı Duvarcı** (1786) ile **Çeşmede Yoksullar** (1786) dır.

1780 yılından sonra ünü iyice sağlamlaşan, sürekli olarak kiliseler için resim yapan Goya'nın bu yıllar içinde yaptığı en ünlü eserleri Madrid'de San Francisco al Grande kilisesi için yaptığı **Sen Bernardino'nun Yakarışı** (1781-1784), Osuna ailesinin kır evi için yaptığı resimler (1787) ve Valencia katedrali için yaptığı iki tablo (1788) olarak sayılabilir.

Kendi fırçasından Goya (1815).

Goya, bu çalışmaları arasında birçok da portre yapmıştır. Bu portrelerin en iyi örnekleri arasında Floridablanca kontunun (1783), Osuna dük ve düşesinin (1785), Manuel Osso-

rio'nun (1788), Osuna ailesinin (1789) portreleri yer alır. 1792 yılında ağır bir hastalık geçiren Goya, sağır olmuştur. Hastalığını izleyen yıllarda çok güzel portreler yapmıştır: Francisco Bayeu'nun (1795), Alba düşesinin (1795 ve 1797) portreleri ile kendi portresi.

Yüzyılın son on yılı Goya'nın resminin en parlak dönemidir. Santo'Antonio della Florida kilisesi freskleri ile **Caprichos** gravürleri (1790 baskısında sayıları seksen olan bu gravürlere sonraları beş tane daha eklenmiştir) bu yılların ürünüdür; bu eserler, o çağ İspanya'sının geniş bir tablosunu meydana getirir. XIX. yüzyılın başlarında, 1799'dan beri kralın özel ressamı olan Goya, Carlos IV.'ün ailesinin portresini yapmıştır (1800, Prado Müzesi). Aynı yıllarda liberal düşünceye yakınlığı ve Moratin, Jovellanos, Meléndez Valdés gibi aydınlanmacılarla dostluğu nedeniyle sarayın Goya'ya sempatisi azalmaya başlamıştır. İspanyol toplumunu ve devletini saran ve doruk noktasına 1808-1814 yıllarındaki Fransızlara karşı ayaklanmayla ulaşan bunalım Goya'nın sanatında da yansır. Chinchon kontesinin (1800), Kont ve Kontes Fernan Nunez'in (1803) Donna Cobos de Porcel'in (1805) portreleri gibi portrelerden sonra, savaş ve yarattığı felâketler Goya'nın en güzel eserlerinden bazılarına konu olmaya başlar: **Savaşın Felâketleri** dizisinin 83 gravürü (1808-1814), 1808 Madrid ayaklanmasından esinlenerek yaptığı **2 Mayıs** ve **3 Mayıs** (1814) adlı tabloları resim sanatının en önemli eserleri arasında yer alırlar. Goya'nın Avrupa resmini etkileyecek olan yeni resim dilinin temelini attığı **Giyinik Maya** ve **Çıplak Maya** (1801-1807), **Su Taşıyan Kadın** (1810), **Vebalılar Hastanesi** (1810), **Balkonda Mayalar** (1810) gibi tabloları da bu dönemde yapılmıştır. Savaştan sonra, Kral Ferdinando VII.'nin liberalleri şiddetle kovuşturmaya başlaması Goya'yı toplum hayatından gittikçe uzaklaştırır. 1824 yılında, özgürlüğünü kaybetmekten korkarak İspanya'dan kaçıp Fransa'ya sığınır. Kısa bir süre Paris'te kaldıktan sonra, Bordeaux'ya yerleşir. Goya'nın son döneminin belli başlı ürünleri olan **Tauromachia** gravürleri (1819 yılında yapılan ilk baskısında sayıları 33 olan gravürlere sonradan 11 tane daha eklenmiştir), 1819 yılında yapılan, fakat ancak 1864 yılında **Los proverbios** (18 tablo) adıyle yayımlanabilen **Disparates** gravürleri, **Bordeaux Boğaları** dizisinin (1825) beş taş baskısı, Prado müzesindeki kendi portresi (1815), ve **Bordeaux'lu Sütçü Kadın** adlı tablosu (1827) gibi eserleri ressamın bu son döneminde de olağanüstü bir çalışma, bir canlılık içinde olduğunu tanıtlamaktadır. Goya, Avrupa resim tarihinde yeni bir dönem açmıştır. Goya'nın resmi, gerek resim tekniğine, gerekse resmin insanî içeriğine getirdiği yeniliklerle, XVIII. yüzyıl resminin aşılmasının öncüsü olmuştur. XIX. yüzyıl Fransız resminin (Delacroix'dan Manet'ye kadar) gelişmesinde de Goya'nın derin etkisini görmek mümkündür.

GÖÇ

İnsanların, hayvanların, insan ya da hayvan gruplarının oturdukları bölgeyi bırakarak başka bir bölgeye yerleşmeleri.

Bu yerleşme sürekli ya da geçici olabilir. Bazı hayvan türleri dönemsel olarak her yıl aynı mevsimde bir bölgeden bir bölgeye göç ederler. Her yılın aynı mevsiminde bir bölgeden bir bölgeye tarım, maden ya da balıkçılık alanında çalışmaya giden insan toplulukları da vardır.

Goya'nın Madrid yakınlarındaki evinin duvarları için yaptığı resimlerden «S. Isidro'nun Hac Gezisi» adlı tablodan ayrıntı (1822) Konuların seçiminde ve renklerin kullanılmasındaki tutumu Goya'yı modern resme yakınlaştırmaktadır.

Bugün daha teknik bir anlamda «göç» bir insanın çalışma amacıyle bir süre için bir ülkeden başka bir ülkeye gitmesine verilen ad olmuştur. Bu açıdan alınınca aynı ülke içinde bir bölgeden bir bölgeye yapılan sürekli ya da mevsimlerle bağlı «iç göç» ler bu terim içine girmemektedir.

Kişileri ve toplulukları göçe iten etkenler çeşitli ve karma olup bunların her zaman ekonomik bir nedene dayanmadığı görülür.

XVII. yüzyılda Massachusetts kıyılarına çıkan ilk sömürgeci İngiliz püritenlerinin (Pilgrim Fathers = Hacı Babalar) göçü, daha sonra Anglikan azınlıkların Connecticut ve Maryland'a göç etmeleri, ekonomik nedenlerden değil, din özgürlüğüne kavuşmak isteyen kimselerin buna uygun bir yer aramalarındandır.

Bugün bile ekonomik etkenlere bağlı olmayan kitle göçlerine rastlanmaktadır. Savaş bitimlerinde sınır düzenlenmesi sonucu büyük toplulukların yer değiştirmeleri bu tür göçlerdendir.

Ancak, günümüzde önde gelen göç türü, az gelişmiş ülkelerle tarım ve endüstri alanında ilerlemiş ülkeler arasındaki ekonomik ve toplumsal dengesizliğin meydana koyduğu göçtür. Bunda gerek kişiler, gerek gruplar kendi istekleriyle bir ülkeden başka bir ülkeye gidip sürekli ya da geçici olarak yerleşmektedir.

Hemen bütün XIX. yüzyıl boyunca Britanya adalarından ve Almanya'dan Güney Amerika'ya, Amerika Birleşik Devletlerine, Kanada'ya ve Avustralya'ya yapılan sürekli göçlerin arkası kesilmemiştir. Göç edenler genellikle okyanusötesi ülkelerin topraklarına koşup oralarda çiftçilik etmek isteyen kimseler olmuştur. Çok geniş toprakları olan, ancak bunları değerlendirecek insan gücünden yoksun bulunan bu ülkeler isteklerini gerçekleştirebilmek için ucuz toprak satmışlardır.

XX. yüzyılın ilk yıllarında New York rıhtımında Avrupalı göçmenler.

Bu dönemde Büyük Britanya'dan yılda yarım milyon kişi ayrılarak bu uzak topraklara gitmiştir. Almanya için de aynı rakam verilebilir. 1815-1906 yılları arasında vatanından ayrılmış İngilizlerin sayısı on yedi milyondur.

XIX. yüzyıl sonlarında, Almanya ve İngiltere'nin tarım ve endüstri alanındaki üretim yapılarının hızla gelişmesi sonucu insan gücüne olan ihtiyaç artmış, bu göçlerin kısıtlanması zorunda kalınmıştır.

Bu nedenle daha XIX. yüzyılın başlarında Rusya, Avusturya, Macaristan gibi Doğu Avrupa ülkeleriyle Akdeniz havzası ülkelerinden, özellikle İtalya'dan Yenidünya'ya büyük göçler başlamıştır.

Yüzyılın başlarında yalnız Rus ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarından sadece Amerika Birleşik Devletlerine yılda 270 000 göçmen gitmiştir.

1900 ve 1901 yıllarında İtalya'dan 530 000 kişi ayrılmış, bunların hemen hemen yarısı Güney Amerika'ya yerleşmiştir. Deniz ulaştırmasında buhar gücünün kullanılması, uzun yolculukları çok kolay yapılabilir bir duruma getirmiş ve kıtalararası göçün hızını büyük ölçüde artırmıştır. Bu arada büyük deniz ulaştırma ortaklıkları kurulmuştur. Yalnız Alman gemileri yılda 400 000 yolcu taşıyabilecek bir güce varmışlardır.

1890-1910 yılları arasında göçler o zamana kadar görülmemiş bir yoğunluğa varmıştır. Göç edenler çiftçilik peşinde giden ilk İngiliz, Alman ve İrlandalı göçmenlerden pek ayrı olup, bunların çoğunluğu gündelik hesabıyle çalışan işçilerden meydana gelmiştir.

XX. yüzyılın ilk yirmi-yirmi beş yılında, göçmen kabul eden ülkeler göçmen kontenjanlarında kısıtlamalar yapmaya başlamışlardır. Bunun en önemlisi Amerika Birleşik Devletlerinin 1921'de yürürlüğe koyduğu kısıtlayıcı yasalar olmuştur. O yıldan sonra da göçler hayli azalmış, hatta kayıtsız, gelişigüzel yapılan göçlerin sonu gelmiştir denebilir.

Öte yandan göçmen gönderen ülkelerde de değişen politik ve ekonomik şartlara uygun olarak göçmen politikasında yeni eğilimler baş göstermiş, göç olgusunu yalnızca yüksek gelir sağlamada tek çıkar yol olarak kabul eden görüş artık bırakılmıştır. Göç hareketinin az gelişmiş bölgelerin sanayileşmesi ve tarım değerlendirmesi olgusuyle birlikte ele alınması gereğine olan inanç gittikçe daha büyük bir güç kazanmıştır.

Yüzyılımızda başka bir örneği olmayan bir tip de 1949 yılında İsrail devletinin kuruluşundan sonra Filistin topraklarına dünyanın çeşitli ülkelerinden giden Musevî göçmen akınıdır.

GÖÇÜRME

Bir makam dizisini ya da herhangi bir müzik eserini, aralıklarını bozmadan, genel dizideki diğer herhangi bir perde üzerine nakletmeye «göçürme» denir. Göçürme yapmak için genel dizideki bir perde başlangıç olarak seçilir ve bu perdeden sonraki aralıkların göçürülecek dizideki aralıklara uygun olup olmadığı araştırılır. Uygunluk varsa göçürme yapılabilir, yoksa yapılamaz. Örneğin, hüseynî makamının dizisi art arda KSTTKST aralıklarından, yani art arda 8, 5, 9, 9, 8, 5, 9 komalık aralıklardan yapılmıştır. Bu diziyi, örneğin genel dizinin onuncu sesi olan acemaşiran perdesine göçürmek isteyelim. Genel dizi üzerinde acemaşiran perdesinden itibaren tize doğru hüseynî dizisinin aralıklarını aramalıyız. Acemaşirandan 8 koma ötede dik-geveşt perdesi vardır. Dik-geveşttten 5 koma ötede nim-zirgüle bulunmaktadır. Nim-zirgüleden 9 koma ötede kürdî, kürdîden 9 koma ötede çargâh, çargâhtan 8 koma ötede dik-hicaz, dik-hicazdan 5 koma ötede nim-hisar, nim-hisardan 9 koma ötede acem perdesi vardır. Öyleyse, hüseynî dizisini ya da bu makamdan bestelenmiş herhangi bir eseri acemaşiran perdesine göçürmek için gerekli perdeler genel dizide vardır. Türk müziğinde kullanılan basit makamların, genel dizideki perdelerin hangisine göçürülüp hangisine göçürülemeyeceği verilen cetvelde gösterilmiştir. Cetvelden görüldüğü gibi, birinci sınıf basit makamlar (çargâh ve kürdî) genel dizide 18 yere; ikinci sınıf makamlar (rast, hüseynî ve neva) 13 yere; üçüncü sınıf basit makamlar (zirgüle, evcârâ) 15 yere; birinci + ikinci sınıf karma basit makam olan uşşak makamı, ikinci sınıf makamlarda olduğu gibi 13 yere; birinci + üçüncü sınıf karma basit makamlar olan hümayun ve puselik makamları, üçüncü sınıf makamlarda olduğu gibi 15 yere; ikinci + üçüncü sınıf karma basit makamlar olan cihaz, uzzal, suzinak ve karcığar ise 14 yere göçürülebilmektedirler.

PERDELER / MAKAMLAR	Çargâh	Kürdî	Rast	Hüseynî (Neva)	Uşşak	Zirgüle	Evcârâ	Hümayun	Puselik	Hicaz (Uzzal)	Suzinak	Karcığar
1. Kaba Çargâh	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2. Kaba nim-hicaz	+	+	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-
3. Kaba hicaz	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
4. Kaba dik-hicaz	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
5. Yegâh	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6. Kaba nim-hisar	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	-
7. Kaba hisar	-	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+
8. Kaba dik-hisar	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
9. Aşiran	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
10. Acemaşiran	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
11. Dik-acemaşiran	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
12. Irak	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
13. Geveşt	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
14. Dik-geveşt	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
15. Rast	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
16. Nim-zirgüle	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-	+	-
17. Zirgüle	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
18. Dik-zirgüle	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
19. Dügâh	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
20. Kürdi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
21. Dik-kürdi	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+
22. Segâh	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
23. Puselik	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
24. Dik-puselik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GÖÇÜRME SAYISI	18	18	13	13	13	15	15	15	15	14	14	14

Göçürülmüş olan makam dizileri, göçürüldüğü perdenin adıyle birlikte anılır. Örneğin, «nim-zirgülede rast», «kürdîde uşşak», «yegâhta çargâh», vb. gibi. Genel kural böyle olmakla beraber, eskiden, göçürme makamlardan bazılarına ayrı ayrı adlar verilmiştir. Örneğin, çargâh, acemaşiran ve mahur makamları aynı bir makam dizisinin göçürülmesiyle elde edilmiş, aynı diziye sahip makamlar olduğu halde, ayrı ayrı adlandırılnıışlardır.

GÖDEL, KURT
(1906-) Avusturya asıllı Amerikan matematikçi ve filozofu. Viyana'da öğretim gören ve 1938'e kadar da orada hocalık eden Gödel, «Viyana Topluluğu» diye bilinen ve bir nevi mantıksal pozitivizmin temsilcisi olan okulun en genç üyelerinden biriydi. Hitler'in Avusturya'yı işgalinden sonra Amerika Birleşik Devletlerine göç etmiş, 1948'de Amerikan vatandaşlığına kabul edilerek 1953'te Princeton Üniversitesine matematik profesörü tayin edilmiştir.

GÖKALP, ZİYA
(1875-1924) Türk sosyolog, yazar, şair ve düşünürü. Babası Tevfik Efendidir. Diyarbakır'da doğmuş, bütün çocukluğunu orada geçirmiş, yazar olan babasının etkisiyle çok küçük yaşta folklor ve halk şiiriyle ilgilenmiştir. Diyarbakır'da geçen ilk ve orta öğrenim devresinden sonra, babasını erken yaşta kaybedince, öğreniminin geri kalan bölümüyle amcası ilgilenmiş, Arapça ve Farsça gibi zamanın geçerli yabancı dillerini öğrenmesinde yeğenine yardımcı olmuştur. Bu arada Gökalp, okuduğu İbn-i Sina, Farabî, İbn-i Rüşt gibi büyük İslâm düşünürlerinin etkisinde şiddetli ruhsal bunalımlar geçirmiş, bu erken duyarlık, onu bir ara intihara kadar götürmüştür.

Daha sonra İstanbul'a giderek Baytar okuluna girmiş, bu sıralar siyasal anlamda gelişen özgür düşüncelerinden ötürü tutuklanmıştır. 9 aylık bir tutukluluk devresinden sonra 1900'da Diyarbakır'a sürülmüştür. Burada amca kızıyle evlenmiş, 1908'de İttihat ve Terakkinin Diyarbakır şubesini kurmuştur. Bundan sonra İstanbul'a, oradan da 1910'da Selânik'e giderek Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin gibi dilde yenileşme amacını güden yenilikçi yazarların yayımladığı **Genç Kalemler** dergisinde ilk kez «Gökalp» takma adını kullanarak yazı ve şiirlerini yayımlamıştır. Parti genel sekreteri olarak, İttihat ve Terakkinin genel merkezinde sosyal konular ve dille ilgili yazılı çalışmalarını hazırlamış, siyasal eyleme katılmıştır. Dil konusunda özellikle Arapça ve Farsça dilbilgisi kurallarını Türkçeden kovarak konuşma diline yerleşmiş sözcükleri korumak suretiyle anadil kaynaklarına eğilme gereğini ve ülküsünü savunmuştur.

1915-1919 arası İstanbul Üniversitesinde felsefe ve sosyoloji okutmuş, **Yeni Mecmua**'yı kurmuş, İstanbul'un işgalinden sonra bütün genç ülkücü arkadaşlarıyle birlikte İngilizler

Ziya Gökalp.

tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir. Sürgünden döndükten sonra İstanbul'a, Samsun'a, 1921'de Ankara'ya ve oradan da Diyarbakır'a gitmiş, **Küçük Mecmua** adlı dergisini yayımlamaya başlamış, 1923'te doğduğu yerden TBMM'ne milletvekili seçilmiştir. Daha sonra rahatsızlanmış, tedavi için gittiği İstanbul'da ölmüştür.

Savunduğu felsefe «Türk milletinden», «İslâm ümmetinden» ve «Avrupa medeniyetinden» olma ilkelerine dayanıyordu. Milliyet kavramına dayanmakla, o zamana kadar bilinmeyen, hiç bir şekilde önemsenip söz konusu edilmemiş Türk ulusunun kimliğini, gelişimini ve varoluş kaynaklarını tarihsel gerçeği içinde ortaya koyuyor, yetkili çevrelerle bütün bir ulusu bu gerçeği görmeye çağırıyordu. Ona göre yapılacak işlerin en başında Türk'e ulusal varlığını tanıtmak, ona kendi öz felsefesini tanımlayıp belletmek ve bir ulus için en doğal gereksinme demek olan ulusal ülküyü öğretip, duyurmak geliyordu. Tanzimat ve Servet-i Fünun toplulukları da içinde olmak üzere Gökalp'e gelinceye kadar hiç bir eylem ve düşünce adamı, hiç bir tutarlı ülkücü, sanatçı, eğitimci ya da belli bir amaç ve tasarıyle bir araya gelmiş herhangi bir topluluk, bu konuyla ilgilenmemiş, böyle bir gereksinmeyi kendi içinde duyup duyurmayı düşünmemişti. Ziya Gökalp, ulusun Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm topluluğu dışında kökleri çok eskiye dayanan zengin geçmişini ve oluşum kaynaklarını araştırmakla işe başladı. Eski Türk destanlarına eğildi. Türk mitolojisini inceledi. Belgeleri kullanırken de edebiyattan yararlanmayı denedi. Bu yollarla savlarının doğruluğunu tanıtladı. Bununla birlikte eylem ve düşüncelerinde tam bir barış ve düzen adamı olan Ziya Gökalp, herhangi bir karışıklığa ortam hazırlamamak için toplumun yerleşik dinsel inançlarına aykırı düşmeyecek, tersine bu duruma sonuna kadar saygılı olacağı ılımlı yolu seçti. «İslâm ümmetinden» olma ilkesi, böylece belli bir geçiş döneminin sakıncalarını etkisiz hale getiriyor, bununla birlikte ileride «müstakbel Türk irfanı millî harsla Avrupa medeniyetinden mürekkep olacaktır» diyebileceği şekilde, İslâmcılığı hiç hesaba katmadan, yani din kavramının karşısına dikilmeyeceği aydınlık yarınlardan söz ediyordu.

Ziya Gökalp denebilir ki, modern bilim anlayışını Türkiye'ye ilk getiren ve Türkiye'de sosyolojinin temellerini kuran ilk düşünce adamıdır. Yenilik akımlarını sistemleştirmiş ve ulusal ülküye **Türkçülük** adı altında belirli ve kesin bir yön vermiştir. Ayrıca, fikir hayatı yanında şairliğinin de çağdaşları arasında farklı ve kendine özgü bir yanı vardır. Her ne kadar ulusla ilgili düşünce ve duyguları anlatmada şiiri bir araç olarak kullanmışsa da, dili o dönem şairlerinin birçoğundan daha akıcı ve arı, tekniği yalın ve genel havası içinde öğretici olduğu kadar lirik olması bakımından bütünüyle değerden yoksun değildir. Özellikle taşıdığı öz ve dokunmuş olduğu düşünceyle dikkate değer.

Eserleri: Kızıl Elma (şiirler, 1914), Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak (1918), Yeni Hayat (şiirler, 1918), Altın Işık (şiirler, 1923), Türkçülüğün Esasları (1923), Türk Medeniyeti Tarihi (1925), Malta Mektupları (1931), Kolsuz Hanım (1950), Şiirler ve Halk Masalları (Haz. F.A. Tansel, 1952), Şakî İbrahim Destanı (1953), Yeni Türkiye'nin Hedefleri (1956), Hars ve Medeniyet (1964), Millî Terbiye ve Maarif Meselesi (1964), Limni ve Malta Mektupları (Haz. F.A. Tansel, 1965), Çınaraltı Konuşmaları (1966).

GÖKÇE, RAMİZ
(1900-1953) Türk karikatür sanatçısı. İstanbul'da doğmuştur. Kabataş idadîsinde okumuş, İstanbul Muallim mektebinin son sınıfından ayrılmıştır. İlk karikatürünü 16 yaşındayken **Şeytan** adlı bir dergide yayınlamış, daha sonra İstanbul'da çıkmakta olan çeşitli gazete ve dergilerde sürekli olarak karika-

Ramiz Gökçe'nin bir karikatürü.

— Sayın vatandaşlar, bizim partiye âza olunuz, biz kasabanıza hastane, mektep, köprü yapacağız...
— İyi emme bizim kasabada nehir yok... Köprüyü nidek?...
— Zararı yok, siz âza olunuz, nehir de yaparız!...

tür yayınlamak olanağını bulmuştur. Sedat Simavi'nin **Karikatür** adlı dergisinde uzun süre çalıştıktan sonra, **Mizah** adlı bir dergi yayımlamış, daha sonra yayımladığı **Salon** ve **Peri** adlı dergilerde de günlük konuları işleyen karikatürlere yer vermiştir. Temiz ve açık bir çizgi ve ayrıntılara inmeyen bir yalınlıkla karikatürlerini gerçekleştiren Ramiz Gökçe'nin «Tombul Teyze», «Sıska Dayı», «Çömez» gibi tipleri Türk mizah dünyasının sevilen tipleri arasında yer almıştır.

GÖKÇER, CÜNEYT
(1920-) Türk tiyatro sanatçısı. Malatya'da doğmuştur. Öğrenimine Ankara'da başlamış, sırasıyle Ankara I. Ortaokulunda, Ankara Erkek Lisesinde okumuş, sahne sanatına karşı duyduğu büyük ilgiden ötürü o sıralarda yeni öğrenime açılan Ankara Devlet Konservatuvarına girerek, okulun ilk öğrencilerinden biri olmuştur (1936). Tiyatro bölümünde, üstün bir başarı göstermiş ve 1942 yılında mezun olmuştur. Konservatuvar hocası, tiyatro uzmanı Prof. Carl Ebert tarafından sahne ve mimik öğretmenliğine tavsiye edilmiş ve Gökçer bu görevi başarıyle sürdürmüştür. Ankara Devlet Tiyatrosunun henüz açılmadığı yıllarda, Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesinin verdiği oyunlarda daima genç erkek rollerine çıkmış ve adı çevresinde haklı bir ün sağlamıştır (1942-1947). Devlet Tiyatrosu kurulduktan sonra «Köroğlu», «Fatih», «Hamlet», «Kral Lear», «Peer Gynt», «Faust», «Cyrano de Bergerac» ve daha pekçok ünlü oyunların başrollerini başarıyle canlandırmıştır. 1952 yılında incelemelerde bulunmak için Avrupa'ya gönderilmiştir.

1958'de Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğüne atanan Gökçer, o tarihten beri hem bu görevi ifa etmekte, hem de oyunculuğunu ve sahneye koyuculuğunu sürdürmektedir.

GÖKDELEN
Çok katlı ve yüksekliği yüzlerce metreyi bulabilen bir yapı türü. Amerika ve Avrupa'da özellikle bazı büyük şehirlerin kalabalık bölgelerinde gökdelenler (sky-scraper) yapılmasının en önemli nedenleri, nüfuşun gittikçe artması, buna karşılık bina yapılabilecek arsaların ihtiyaca yetmemesidir. Bu durum karşısında binalar için gerekli hacmin yatay doğrultu yerine dikey doğrultuda aranması yoluna gidilmiş ve bundan da gökdelenler doğmuştur. Gökdelenlerin gittikçe çoğalmasının bir nedeni de, benzer alanlarda çalışan, birbirleriyle yakın iş ilişkileri olan işyerlerine, bir bina içinde toplanma olanağı sağlamalarıdır. İlân ve reklam amaçlarıyle de inşa edilen gökdelenler, genellikle şu şekilde kullanılır: Yeraltındaki katlarda makine onarım atelyeleri, otomobil parkları, laboratuvarlar ve depolar bulunur; giriş katıyle onun üzerindeki ilk birkaç katta kamu hizmetleri gören daireler, büyük mağazalar, sinemalar, pastaneler vb. yer alır; daha üst katlarda özel iş yerleri ve lüks lokaller vardır; çoğunlukla geniş teraslar, asmabahçeler ve yüzme havuzları da bulunan son katlarda

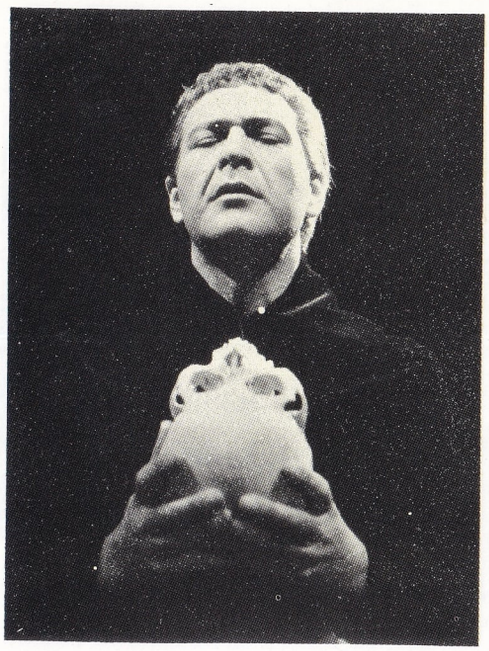

Cüneyt Gökçer.

ise genellikle büyük lokantalar, toplanma salonları, kahveler, gazinolar, dans salonları vb. bulunur.

İlk gökdelenler geçen yüzyılın sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletlerinde yapılmıştır. Son yirmi otuz yılda ise, bu dev yapılar, diğer ülkelerde de yayılmaya başlanmıştır. Başlangıçta gökdelenlerin yapımında demir iskeletler kullanılıyordu; daha sonraları betonarme tekniği kullanılmaya başlanmıştır. Son yıllarda yine madenî iskeletlere dönülmektedir. İskeleti ve diğer bazı kısımları çelikten yapılan gökdelenlerin hem ağırlıkları azalmakta, hem de yapım süreleri daha kısa olmaktadır.

GÖKIRMAK
Kızılırmak'ın Kastamonu yöresinden aldığı bir kolu. Eğriceova dağından çıkar, Kastamonu ovasından, Taşköprü'den geçer, Boyabat'ın doğusundan Kızılırmak'a karışır. Uzunluğu 140 km.'dir. Vadi tabanında pirinç, kenevir, pancar vb. tarlaları geniş yer tutar.

GÖKKUZGUN, (Coracias garrulus)
Gökkuzgungiller ailesinin Avrupa'da yaşayan tek cinsi olan büyük, tünekleyici kuş. Bu cinsin, diğer türleri Afrika'nın her yerinde, Asya'nın güneyinde, Malezya ve Endonezya'da bulunurlar. Alakarga büyüklüğündeki gökkuzgunun tüyleri genellikle gök mavisi, sadece sırtı açık kahverengi ve kuyruğu yeşilimsi mavidir. Dallara, telefon tellerine ya da yüksek direklerin üzerine tüneyerek uçucu böceklerin geçmesini bekler; avını torba şekline getirdiği kanatlarıyle yakalar. Aynı zamanda iyi bir uçucu olan gökkuzgun az ağaçlı açıklıklarda ve eski ormanlarda yaşar. İspanya, İtalya, Yunanistan ve Orta Avrupa'da çok görülen kuşlardandır. Afrika, Asya ve Avustralya'da yaşayan Eurystomus Orientalis türünün en büyük özelliği çok geniş gagalı olmasıdır. Tüylerinin rengi yeşil ya da mavinin tonlarıdır.

GÖKKÜRE
(bkz. Gökyüzü.)

GÖKMEN, FATİN
(1877-1955) Türk astronomi bilgini. Akseki'de doğmuştur. İstanbul'da medrese öğrenimi yaptıktan sonra darülfünunu bitirmiş, birçok kurumlarda dersler vermiş, daha sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinde matematik ve astronomi profesörlüğüne getirilmiştir. Bu sıralarda kurduğu Kandilli Rasathanesinin uzun süre müdürlüğünde bulunmuş, T.B.M.M.'nin yedinci döneminde de Konya'dan milletvekili seçilmiştir. Kandilli Rasathanesi kitaplığında henüz kitap haline getirilmemiş birçok eseri bulunmaktadır. İstanbul'da ölmüştür.

GÖKSU
Yurdumuzda bu adı taşıyan birçok akarsu vardır. En önemlileri şunlardır:

1 - Taşeli yöresinin en önemli akarsuyu. Eski adı Kalykadnos'tur. Batı Toroslardan iki kol halinde çıkar. Güneydeki kol (Göksu) Geyik dağlarından, kuzeydeki kol (Gökçay) da Torosların iç sıralarından iner. Her iki kol derin boğazlar meydana getirerek akarlar ve Mut'un güneyinde birleşirler.

Göksu, Silifke kasabasından geçer ve burada iki köprüyle atlanır. Akdeniz'e döküldüğü yerde geniş bir delta meydana getirir. 269 km. uzunluğunda olan Göksu'nun suları kışın çok kabarır, yazın ise azalır.

2 - Seyhan ırmağının başlıca kolu, orta Toroslarda Gölgeli dağdan doğar, Kozan'ın kuzey-batısında Seyhan'ın Samantı adı da verilen sağ koluna karışır. Uzunluğu 188 km.'dir.

3 - Fırat'ın kolu. Maraş'ın kuzeyindeki Engizek dağından doğar, Adıyaman'ın güney-

Manhattan (New York) daki gökdelenlerin toplu görünüşü.

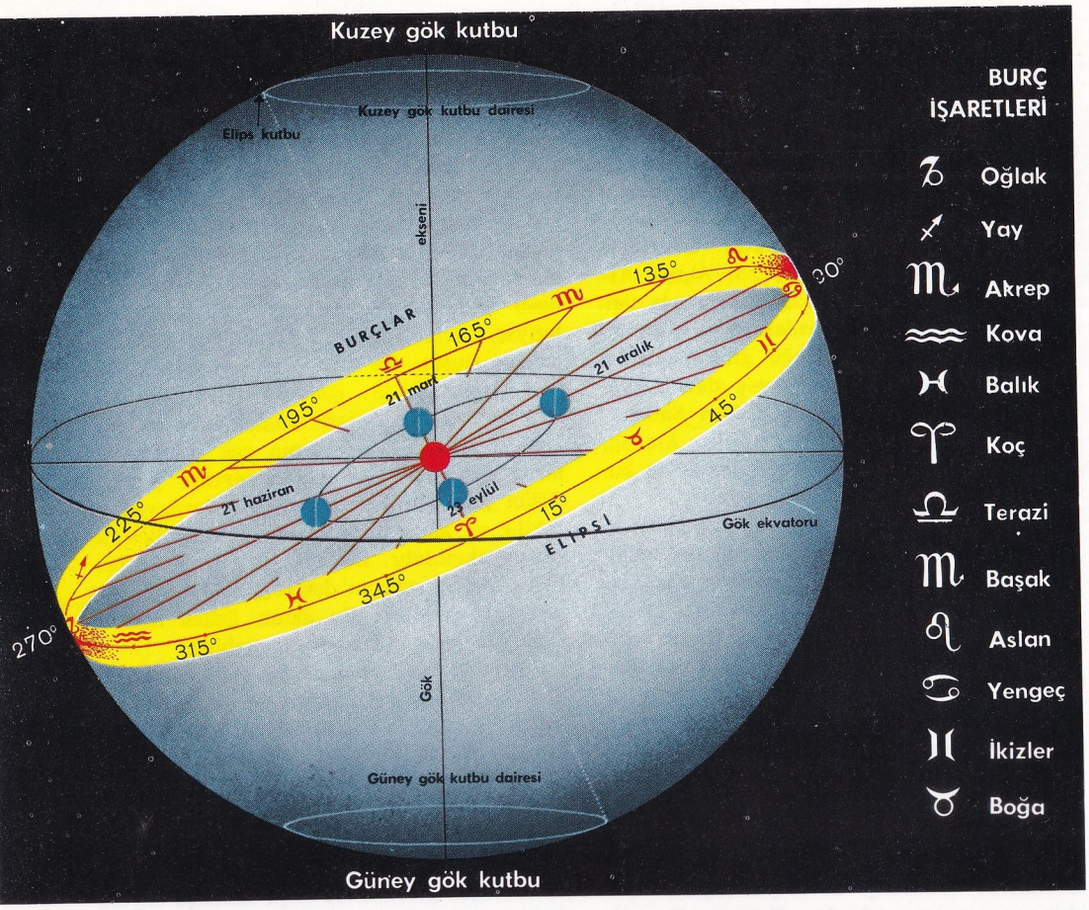

batısında Fırat'a karışır. Uzunluğu 150 km.'dir.

4 - İstanbul boğazının doğusunda küçük akarsu. Göksu deresi adını taşır. Anadoluhisarı dibinde denize dökülür. Göksu çayırı ve Göksu köşkü bu derenin denize döküldüğü yerdedir.

Göksu deresinin iki yanı ağaçlıktır. Kayıkla dolaşmaya elverişlidir. Vaktiyle burası, Göksu çayırıyle birlikte İstanbul'un en güzel mesire yerleri arasında rağbet görürdü. Yine de tatil günlerinde çayıra gelenler çok olur ve plaja da gidilir.

GÖKSUN

Maraş iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 511). Binboğa dağlarının güneyinde, bir ova kenarında bir tepecik üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 1 240 m.'dir. Maraş'a 99 km.'lik bir şoseyle bağlıdır.

Göksun ilçesinin yüzölçümü 1 920 km^2., nüfusu 37 616'dır. Merkez bucağından başka Çardak adlı bir bucağı ve 53 köyü vardır.

İlçe toprakları Göksun ovası ile bu ovayı çevreleyen yüksek dağları kapsar. İlçede kara iklimi hüküm sürer. Yaz kuraklığı nedeniyle doğal bitki örtüsü fakirdir. Başlıca akarsuyu Göksun çayıdır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tahıllardan en çok buğday, çavdar, arpa ve mısır yetiştirilir. Dağlık kesimlerde hayvancılık yapılır.

GÖKTULGA, FAHRİ CELÂL

(bkz. F. Celâlettin.)

GÖKTÜRKLER

(bkz. Köktürkler.)

GÖKYAY, ORHAN ŞAİK

(1902-) Günümüzün şairlerinden. İnebolu'da doğmuştur. 1922'de Ankara Muallim Mektebini bitirdikten sonra Giresun Piraziz, Samsun Ticaret, Balıkesir Hacıilbey okullarında 5 yıl süreyle öğretmenlik yapmış, 1927'de imtihanla girdiği Kastamonu Lisesinin son sınıfından mezun olduktan sonra, 1920'de Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü tamamlamıştır. Bundan sonra sırasıyle Kastamonu Lisesi, Malatya Ortaokulu, Edirne Erkek Öğretmen Okulu ve Lisesi, Ankara Erkek Lisesi ve Musiki Öğretmen Okulu ve Konservatuvarı ve İstanbul Galatasaray Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapmıştır. 1951-1954 arasında İngiltere'de talebe müfettişliğinde bulunmuş, 1954'te Çapa Eğitim Enstitüsüne atanmıştır. Türkçe lektörü olarak 1960'ta Londra Üniversitesine gönderilmiş olan Gökyay, 1963'ten bu yana yine Çapa Eğitim Enstitüsünde öğretim görevlisidir.

Bilimsel alanda daha çok edebiyat tarihi araştırmalarıyle ünlüdür. Kitapları ve 1938-1956 arası Yücel dergisinde yayımlanan çeşitli yazıları, bu konudaki çalışmalarının belli başlı örnekleridir. Ayrıca sanatla ilgili çevirileri olup, lirik-epik havada halk tarzından esinlenen şiirleriyle de tanınır. Son zamanlarda imzasına daha çok Türk Dili dergisinde rastlanmaktadır. Şiirlerini henüz kitap haline getirmemiştir.

Eserleri: Dede Korkut (1938), Türklerde Karagöz (1938), Bugünkü Dille Dede Korkut Masalları (1939, 1963), Kâbusname (1944), Kâtip Çelebi (1957), Kâtip Çelebi'den Seçmeler (1968), Eşkâl-i Zaman, Ahmet Rasim (1969), Dorian Gray'ın Portresi (Oscar Wilde'den çev., 1938), Gackel, Hinkel ve Gockelaya (Clemens Brentano'dan çev., 1959), Yiğit Kasperl ile Güzel Annerl'in Hikâyesi (Clemens Brentano'dan çev., 1948).

GÖKYÜZÜ

Gündelik dilde «gökyüzü» sözü havanın genel ışıklılığını ya da gökkubbe üzerinde gece görülebilen gökcisimlerinin tümü karşılığında kullanılır.

Astronomi Açısından Gökyüzü: Bilimsel görüş açısından gökyüzü gökküre, yani gökcisimleri ve bunların içinde bulundukları boşluktur. Bu gökcisimleri bizden o kadar uzaktadır ki, çıplak gözle bunların hangisinin daha yakın, hangisinin daha uzak olduğu kestirilemez ve biz bunları, adına gökyüzü denen çok büyük bir kürenin yüzeyine yansımış gibi görürüz.

Astronomi bilginleri çeşitli karşılaştırmalar yapabilmek için birtakım temel dayanak noktaları kabul etmişlerdir. Bunlardan en önemlileri zenit, ufuk, göğün kuzey kutbu ve gök ekvatorudur. Zenit, gözlemcinin bulunduğu nokta ile yerkürenin merkezini birleştiren çizginin gökküreye vardığı noktadır. Ufuk, zenit doğrultusuna dik düzlemin gökküre ile kesiştiği çizgidir. Göğün kuzey kutbu, yerküre merkezi ile kuzey kutbunu birleştiren çizginin gökkubbe ile kesiştiği ve sonsuz uzaklıkta olan noktadır. Gök ekvatoru, ekvator düzlemimizin gökküre ile kesiştiği çizgidir.

Yeryüzünün A noktasında yer almış bir gözlemciyle onun arkasında görülen yıldızlar ele alınırsa, yerkürenin kendi ekseni çevresindeki dönüşü nedeniyle, gözlemcinin zenit ve ufkunun sürekli olarak değiştiği; fakat gök kuzey kutbu ve gök ekvatorunun aynı kaldığı görülür. Yıldızlar çok uzakta olduğu için, Yerkürenin güneş çevresindeki bir yıl süren dönüşü boyunca gök ekvatoru yer değiştirmez. Gök ekvatoru hemen hemen bir çember biçimi gösterir ve yarıçapı 150 milyon km. kadardır; fakat bu uzunluk da yıldızların uzaklığına oranlanırsa çok küçük kalır; bunun için de Yerküre bir hareket göstermiyor ve gök ekvatoru ona göre hep aynı çizgi üzerinde kalıyor gibi kabul edilir.

Bunun sonucu olarak birinci dayanak noktaları sistemine, yani zenit sistemine göre yıldızlar Yerkürenin dönüşü nedeniyle hareketli sayılırlar; ikinci dayanak noktaları sistemine göre ise hareketsiz sayılırlar.

Ekvator düzlemi boyunca bir dayanak doğrultusu seçilirse bu doğrultunun gözlemciye göre, gözlemcinin bulunduğu noktaya göre değiştiği görülür. Bu değişme her noktada, Yerkürenin kendi ekseni çevresindeki bir dönüşü, yani bir gün boyunca 360 derecedir.

Astronomlar, dayanak doğrultusu olarak, gök ekvatoru düzlemi ile Yerkürenin güneş çevresinde dönüşünün meydana getirdiği düz-

lemi, yani elips düzlemi arasındaki kesişme doğrultusunu almaktadırlar. Bu doğrultu hesaplarda Yunan alfabesinin gamma (γ) harfi ile gösterilir.

Bir yıldızın değişmez sisteme, yani ekvator sistemine göre durumu bilindikten sonra araştırmanın yapılacağı anda yerinin astronomlarca bulunması kolay olur. Kutup ekseninin duruşu da, ekvator düzlemiyle birlikte değişmediği için, gamma noktasının bilinmesi dayanak noktasının ve yıldızın yerinin bilinmesi olanağını verir. Gök ekvatoru düzlemi gökküreyi kuzey ve güney olmak üzere iki yarımküreye böler.

GÖL

Karaların su geçirmeyen çanak biçimli doğal çukurluklarında meydana gelen su birikintileri. Ayrıca insanlar tarafından akarsular üzerinde baraj kurmak suretiyle oluşturulan sunî göller vardır ki, bunlara bir çeşit set gölleri denir. Örnek olarak Hirfanlı barajının arkasındaki göl gösterilebilir.

Göller, sularındaki tuzluluk derecesi, akıntı durumu (rejim), derinlikleri ve kıyı biçimleri gibi, oluşum nedenlerine göre bazı özellikler gösterir ve bu özelliklere göre de şu şekilde gruplandırılırlar:

Tektonik Göller: Yer hareketleri sonucu ortaya çıkan çöküntü ve kıvrımlarda suların birikmesiyle meydana gelen derin göllerdir. En toplu halde görüldükleri yer, Doğu Afrika platosudur. Türkiye'de bu tip göller daha çok Marmara bölgesiyle Batı Toroslarda toplanmıştır. Apolyont, Manyas, İznik, Simav, Tuz, Akşehir, Beyşehir, Eğridir, Burdur, Hazar, Amik gölleri gibi.

Kalıntı Gölleri: Eski bir içdenizden kalan ve buharlaşma suretiyle ufalarak parçalara ayrılan göllere denir. Örnek olarak Aral ve Balkaş gölleri gösterilebilir. Derinlikleri fazla değildir.

Krater Gölleri: Kaynak ve yağmur sularının sönmüş yanardağ ağızlarında birikmesinden meydana gelir. Bizde Tuzla, Nemrut ve Acıgöl'le, ABD.'ndeki Crater Lake gibi. Tektonik göller gibi derin göllerdir.

Sirk ya da Buzul Gölleri: Hareket halinde olan buzulların yerli kayada açtıkları çukurlara, buzullar çekildikten sonra suların birikmesinden oluşan küçük göllerdir. Genellikle Kuzey Amerika, Kuzey Avrupa, Alpler Avrupa'sı gibi IV. jeolojik çağ buzullarıyle ilgili bölgelerde görülür. Bazıları Kuzey Amerika ve Finlandiya'da olduğu gibi binlercesi bir arada olmak üzere çok geniş alanlara yayılmışlardır. Bizde Kaçkar, Yukarı Salaçar, Karagöl, Cilo, Munzur dağlarıyle, Aladağ, Bolkar, Geyikdağı üzerinde ve Uludağ'da buzul göllerine rastlanır.

Dolin ya da Karstik Göller: Eriyici özeliği olan kalkerli, jipsli vb. toprakların yeraltı sularının etkisiyle çökmesinden meydana gelen çukurluklarda suların birikmesiyle ortaya çıkarlar. Kenya çevresinde **obruk** denilen huni biçiminde içi su dolu çukurlarla, Batı Toros gölleri bu tip göllerdendir.

Baraj Gölleri: Çeşitli toprak kaymalarının, lav döküntülerinin, akarsular tarafından sürüklenip getirilen aluvyon ve kıyı birikintilerinin delta, koy, körfez, vadi gibi yerlerde akarsu önlerini kapamasından oluşan göllere Baraj ya da Set gölleri denir. Bazen çukurların bir moren (buzultaş) duvarıyle kapanmasından sonra ortaya çıkarlar. Polonya, Kanada ve Finlandiya'daki göller gibi. Setin yapısıyle, göllerin biçim ve oluşum nedenlerine göre bu göller beş gruba ayrılır. Bizde en çok rastlanan, sel ve akarsuların getirdiği birikintilerle oluşan **aluvyon gölleridir**. Sakarya ve Meriç vadilerindeki göllerle Bafa, Köyceğiz, Mogan ve Emir gölleri bu gruba girer. Aluvyonların delta denilen çatalağızlarda meydana getirdiği göller, **Delta** ya da **Çatalağız gölleridir**. Kızılırmak, Yeşilırmak, Gediz, Seyhan, Ceyhan deltalarındaki göller de bu şekilde meydana gelmişlerdir. Aynı zamanda **Lagün** denen **Kıyı Baraj gölleriyse**, kıyı birikintilerinden oluşmuştur. İstanbul'daki Terkos, Büyük ve Küçükçekmece gölleriyle Saros körfezindeki Tuzla gölü bu tip birikinti göllerdendir. Örnek olarak Tortum gölünün gösterilebileceği **Kayşa** ya da **Heyelan** gölleri, vadinin bir kıyısının, toprak kayması sonucu örtülmesinden meydana gelir. **Lav** gölleriyse, lavların akarsu yataklarını kapamasından oluşur. En büyük gölümüz olan Van gölü, böyle bir lav gölüdür.

Göller kaynak suları, yağışlar ve akarsularla beslenir. Beslenmenin çok olduğu yıllarda taşkınlar olur, sular çevreye yayılır. Gölün yeterince beslenemediği yıllardaysa su çekilir ve alanı daralır. Bir kısım göller dışarıya akıntılıdır. Bir akarsu yoluyle ve belli bir ölçüde sularını denize ya da başka bir akarsuya boşaltır. Bu akıntı üstten olabileceği gibi gölün altından da olabilir.

Büyüklük ve derinlikleri çok değişiktir. Sözgelişi deniz adı taşıyan ve daha çok bir içdeniz niteliği gösteren Hazar gölü (ya da denizi), 440 000 km².'lik yüzölçümüyle dünyanın en büyük gölüdür. Onu, 83 000 km².'yle Kuzey Amerika'da bulunan Superior izler. Van gölünün büyüklüğüyse 3 764 km².'dir.

Aynı şekilde derinlik bakımından da büyük farklar gösterirler. Ölçü arttıkça kıyılar dikleşir ve yükselir. Sözgelişi dip kısımda açık deniz seviyesinden 1 300 m. aşağıda olan 1 772 m.'lik derinliğiyle dünyanın en derin gölü, Sibirya'daki Baykal gölüdür. 1 000 m. derinliği olan bizdeki Nemrut krater gölü de derin göller arasındadır. Buna karşılık Tuz gölümüz, en sığ göllerdendir. Derinliği 1,5-2 m.'yi ancak bulur.

Beslenme bölgesinin maden durumu, göllerin bileşimini doğrudan doğruya etkiler. Sudaki erimiş madensel tuzların nitelik ve niceliği çeşitli nedenlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Genellikle tuzluluk derecesi, gölün bulunduğu yerin eskiliğine göre artar. Erimiş madensel tuzların çeşitleri de, kapalı göllerin oluşum devrelerinin eski ve yeni olmasına göre değişir. Tuzlar arasında en fazla yeri karbonatlar tutar. Oluşum devresi eskidikçe sülfatlar, klorürler, magnezyum tuzlarının da oranı artar. Tuzluluk derecesini etkileyen nedenler arasında ayrıca akıntı durumu da önemlidir. Dışarıya akıntısı olmayan göllerde, birikimin artmasıyle sular iyice tuzlu hale gelir ki, bunlar **tuzlu göller** arasındadırlar. Ayrıca bizdeki Sapanca ve Eğridir gölleri gibi dışarıya akıntısı olan göller, tuz birikintileri olmadığı için **tatlısu göllerinden** sayılırlar. Çöllerde ve buharlaşmanın çok güçlü olduğu aşırı sıcak, kurak bölgelerde derinliği az olan çok tuzlu göllere rastlanmaktadır. ‰320 oranıyle Tuz, ‰240'la Lut ve ‰214'le ABD'ndeki Büyük Tuz gölü, dünyanın en tuzlu gölleri arasındadırlar.

Denizlerde olduğu gibi göl sularında da sıcaklık derine indikçe azalır ve + 4° de durur. Suüstü sıcaklığıyse, mevsimlere ve bu-

Türkiye'nin en büyük gölü Van gölünden (3 764 m².) bir görünüş. Motorlar ve ufak tonilatolu gemilerle ulaştırma yapılan Van gölü, çevre ekonomisi üzerinde rol oynar.

lunduğu bölgeye göre değişiklik gösterir. Özellikle soğuk bölge gölleri belli mevsimlerde donar. Ayrıca, suların tuzluluk derecesi de donma olayını etkiler. Yani bu demektir ki, tuzlu göller daha geç donar.

Göl sularında yine tıpkı denizlerde olduğu gibi akıntı, dalga ve çırpıntılar ve barometrik basınçlarla meydana geldiği sanılan düşey doğrultuda çalkantı hareketleri vardır. Bunlara **seyş** adı verilir. Ayrıca kıyı kısımları, denizlerde olduğu gibi dalgaların etkisiyle aşınmaya uğradıkça **falez**ler ve kıyı düzlükleri meydana gelir.

Göller, aynı zamanda en fazla değişiklik gösteren en kısa ömürlü yeryüzü şekillerindendir. Sözgelişi kuvvetli bir akarsuyla beslenmeyen çok sıcak ve kurak bölgelerin sığ göllerinde zamanla sular çekilir. Yerlerinde birer tuz çanağı kalır. Bol yağış alan bölgelerdeyse, kimi kere aluvyon birikimiyle göl büsbütün ortadan kalkabilir. Bu arada bataklıklarla fazla derin olmayan tatlısu göllerinin kıyı kısmında yetişen bitkiler zamanla birikerek kömürleşir. Bunlara **turba** denilir. Turba, yakın zamanlardaki bitkilerin fosilleridir. Bunlar tam olarak kömürleşmemişlerdir.

GÖLBAŞI
Adıyaman ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 044). Malatya-Fevzipaşa demiryolu üzerinde kurulmuştur. Adıyaman'a 66 km.'lik bir şoseyle bağlıdır. Evleri çoğunlukla toprak damlıdır.

Gölbaşı ilçesinin yüzölçümü 784 km^2., nüfusu 26 300'dür. Merkez, Belören, Harmanlı bucaklarında 30 köyü vardır.

İlçede yazlar sıcak ve kurak, kışlar sert ve yağışlı geçer. Çevredeki dağların yamaçları oldukça ormanlıktır.

İlçe halkının başlıca gelir kaynağı tahıl ve meyve ürünleridir. Az miktarda haşhaş, susam ve pamuk da yetiştirilir. Bağcılık oldukça yaygındır.

GÖLCÜK
Kocaeli iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 21 544). İzmit körfezi bitiminin güney kıyılarında kurulmuştur. Yalova-İzmit şosesi şehrin içinden geçer. İzmit ile olan bağıntısı karayolu ve vapurladır. Büyük bir askerî tersanenin bulunuşu Gölcük'ün önemini artırmıştır. Bundan dolayı son yıllarda büyük bir gelişme göstermiştir.

İlçenin yüzölçümü 199 km^2., nüfusu 38 904'tür. Merkez bucağından başka Değirmendere adlı bir bucağı ve 24 köyü vardır.

İlçe topraklarının İzmit körfezi kıyısı dar bir yalı ovası biçimindedir. Bu düzlüğün güneyinde Samanlı dağları yükselir.

Gölcük'te yazların sıcaklığı ve kuraklığı bir derece hafiflemiş Akdeniz iklimi görülür. Bu nedenle Samanlı dağlarının kuzey etekleri zeytinliklerle kaplıdır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağını zeytin ve fındık ürünleri teşkil eder. Fındıkları İstanbul piyasasında **Değirmendere fındığı** adıyle taze olarak satılır.

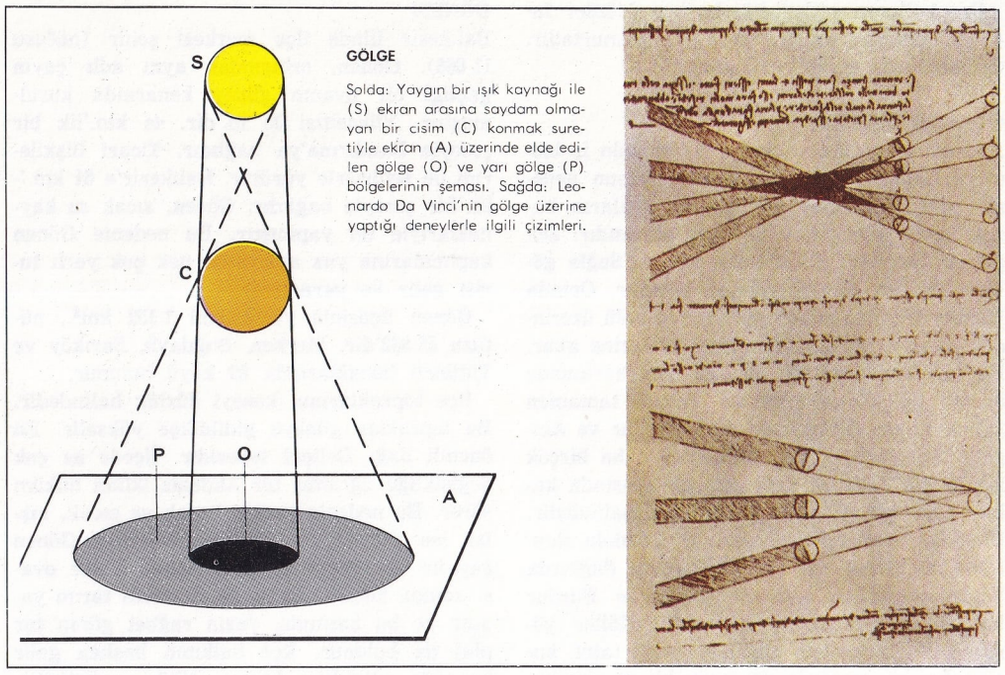

GÖLGE

Solda: Yaygın bir ışık kaynağı ile (S) ekran arasına saydam olmayan bir cisim (C) konmak suretiyle ekran (A) üzerinde elde edilen gölge (O) ve yarı gölge (P) bölgelerinin şeması. Sağda: Leonardo Da Vinci'nin gölge üzerine yaptığı deneylerle ilgili çizimleri.

GÖLE
Kars ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 826). Yükseltisi 2 280 m.'dir. İl merkezine 77 km.'lik bir şoseyle bağlıdır. Kasabada iyi cins inek yetiştirilir. İneklerden elde edilen sütler, yağ ve peynir yapımında kullanılır.

Göle ilçesinin yüzölçümü 1 420 km^2., nüfusu 47 681'dir. Merkez ve Çayırbaşı bucaklarında 56 köyü vardır.

İlçe toprakları, üzerinde basık dağlar bulunan yaylalar görünüşündedir. Bu dağların en önemlisi, bazı kesimleri ilçe sınırları dışında kalan Allahüekber (3 126 m.) dağıdır.

İlçede kara iklimi egemendir. Kışlar pek sert ve süreklidir. Kar uzun zaman yerde kalır. Yaz ise kısa geçer. İlçenin doğal bitki örtüsü çayırlardır. Bunlar yaz ortalarına kadar yeşil kalırlar. İlçenin başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır. İyi cins sığır yetiştirilir (Göle ya da Ardahan sığırı). Tahıl ürünlerinden en çok arpa yetiştirilir.

GÖLGE
Işığın yolunu kesen bir cismin, ışıklı bir yüzey üzerinde meydana getirdiği karartı. Nokta halinde ışık veren bir ışık kaynağı kullanılırsa kesin ve net bir gölge elde edilir.

Uygulamada kullanılan ışık kaynakları bu şekilde tek nokta halinde değil de yaygın ışık verdiklerinden, elde edilen gölge karmaşık olmaktadır; bu durumlarda, ışık ışınlarının varmadığı gölge bölgesinin yanında, ışık kaynağından çıkan ışınların yalnız bir kısmının düştüğü ve yarıgölge bölgesi adı verilen ikinci bir bölge meydana gelir; bu yarıgölge bölgesinin genişliği, ışık kaynağının ve ışık kaynağı ile gölge meydana getirilen yüzey arasına konulan cismin boyutlarına, ışık kaynağına, araya konulan cisim ve yüzey arasındaki uzaklıklara göre değişir.

Gölge ve yarıgölge bölgeleri, kullanılan ışınımın dalga uzunluğundan daha büyük boyutta engeller kullanılmak şartıyle, her çeşit ışınımla elde edilebilir. Araya konulan engellerin boyutları kullanılan ışınımın dalga uzunluğundan daha küçük olursa, ışınlar engeli çevreleyerek kırınma olgusu meydana getirirler. Yüzey üzerinde de gölge ve yarıgölge bölgeleri yerine kırınım figürleri meydana geldiği görülür.

GÖLGE OYUNU
(**bkz.** Karagöz.)

GÖLHİSAR
Burdur ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 562). Burdur'a 107 km.'lik şoseyle bağlıdır. Yakın çevresinin küçük bir alım-satım merkezi durumundadır. Akdeniz'le olan bağlantısını Fethiye ile yapar.

İlçenin yüzölçümü 1 011 km^2., nüfusu 32 666'dır. Merkez, Altınyayla ve Çavdır bucakları içinde 32 köyü vardır.

İlçe toprakları Batı Toroslarla engebelidir. Bu dağlar arasında Gölhisar ovası yer alır. Ovanın güneyinde aynı adı taşıyan küçük bir göl vardır. İlçenin öbür gölü Söğüt gölüdür. Bu gölün doğu kesimi ilçe sınırları içindedir.

İlçede Akdeniz iklimi ve kara iklimi arasında bir geçiş görülür. Başlıca gelir kaynağını tahıl ürünleri teşkil eder. En çok buğday yetiştirilir. Şekerpancarı ekimine de geçilmiştir.

GÖLKÖY
Ordu ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 852). Ordu-Mesudiye-Koyulhisar yolu üzerinde kurulmuştur. Ordu şehrine 66 km.'lik bir şoseyle bağlıdır. Kasabada Çermik adında, suları kükürtlü bir kaplıca vardır.

Gölköy ilçesinin yüzölçümü 512 km^2., nüfusu 38 592'dir. Merkez bucağına bağlı 29 köyü vardır.

İlçe toprakları dağlıktır. Bu kesimdeki dağlar fazla yüksek değildir. İlçenin iklimi Karadeniz kıyısına oranla biraz serttir. En önemli akarsuyu Melet suyudur.

İlçe halkının yetiştirdiği başlıca ürünler fasulye, patates, mısır, arpa ve yumurtadır. Ormanlar da geniş yer tutar.

GÖLLER YÖRESİ

Akdeniz bölgesinde Antalya bölümünün iç kısmına **Göller Yöresi** adı verilir. Bunun nedeni, burada bulunan çok sayıda ovaların bazısı içinde pek çok göller yer almasıdır. Doğudaki Beyşehir gölü, fazla suyunu Suğla gölü üzerinden Konya ovasına boşaltır. Ortada Eğridir gölünün suları da Kovada gölü üzerinden Aksu aracılığıyle Antalya körfezine akar. Bu iki büyük gölden başka, batı kesiminde önemli iki göl daha vardır. Bunlar tamamen kapalı havza durumunda olan Burdur ve Acıgöl'dür. Ayrıca, güney kesiminde daha birçok küçük göl bulunur. Dağ sıraları arasında kalan bazı çukur alanlar ise ova halindedir. Bunların görünüşleri kısmen İç Anadolu steplerini andırırsa da, bunları ayıran dağlarda büyük ormanlar vardır. Isparta ve Burdur bu bölgenin başlıca şehirleridir. Göller yöresi halkının başlıca geçim kaynağı tahıl, kuru sebze ve yemiştir. Hayvancılık da yaygındır.

Ayrıca halıcılık da önemlidir. Halıcılığın başlıca merkezi Isparta şehridir. Isparta yöresinde geniş gül bahçeleri vardır. Burdur'da şeker fabrikası kurulmuştur. Ormanlardan bol kereste elde edilir. Keçiborlu'da bir kükürt işletme kurumu bulunur.

GÖLPAZARI

Bilecik iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 960). Haydarpaşa-Eskişehir demiryolu üzerindeki Vezirhan istasyonuna karayoluyle 29 km. uzaklıkta bir ovada kurulmuştur. Yükseltisi 548 m.'dir. İl merkezi Bilecik'e 47 km.'lik uzaklıktadır.

Akçaoba adıyle Osman Gazi tarafından kurulan kasaba, 1926 yılında ilçe merkezi haline getirilmiştir.

Gölpazarı ilçesinin yüzölçümü 895 km^2., nüfusu 23 668'dir. Merkez ve Yenipazar bucakları içinde 69 köyü vardır.

İlçe toprakları hafif engebelidir. Bunların yükseltileri 500-1 000 m.'dir. İklim bakımından Karadeniz bölgesiyle İç Anadolu'nun etkisindedir. Kışlar fazla soğuk olmaz. Ormanlar ilçe topraklarının doğu ve kuzey-batı kesimlerinde toplanmıştır. Daha çok meşe ağacı bulunur. İlçenin küçük olan akarsuları Sakarya ırmağına karışır.

Halkın başlıca geçim kaynağını tahıl, baklagiller ve şekerpancarı gibi ürünler meydana getirir.

GÖMLEKLİLER (Tunicata)

Çokgözeli hayvanlardan sölomlular alt bölümünün ikincil ağızlılar filumunun kordalılar alt filumuna giren bir dal. Vücutları yarı saydam bir gömlekle örtülüdür. Bu gömleği dış deri salar. Sölomsuz ve bölütsüzdürler. Erdişidirler. En çok sıcak denizlerde yaşarlar. Bütün derinliklerde yaşayabilirler. Ekliceler, tulumlular, salpalar sınıflarından meydana gelirler.

GÖNEN

Balıkesir ilinde ilçe merkezi şehir (nüfusu 11 666). Gönen, ortasından aynı adlı çayın geçtiği bir ovanın güney kenarında kurulmuştur. Yükseltisi 33 m.'dir. 44 km.'lik bir şoseyle Bandırma'ya bağlıdır. Ticarî ilişkilerini bu şehirlerle yürütür. Balıkesir'e 61 km.'lik bir şoseyle bağlıdır. Gönen, sıcak su kaynaklarıyle ün yapmıştır. Bu nedenle Gönen kaplıcalarına yaz aylarında pek çok yerli turist gelir ve yararlanır.

Gönen ilçesinin yüzölçümü 1 152 km^2., nüfusu 55 982'dir. Merkez, Buğdaylı, Sarıköy ve Tütüncü bucaklarında 89 köyü bulunur.

İlçe topraklarının kuzeyi düzlük halindedir. Bu topraklar güneye gidildikçe yükselir. En önemli dağı Deliçal tepesidir. İlçede az çok değişikliğe uğramış bir Akdeniz iklimi hüküm sürer. Bu nedenle yazlar kurak ve sıcak, kışlar ise ılık geçer. Başlıca akarsuyu Gönen çayıdır. Bu çayın delta kısmında Tahir ovası adında küçük bir ovada sulamalı tarım yapılır ve bu kesimde, yazın rağbet gören bir plaj da bulunur. İlçe halkının başlıca gelir kaynağı tahıldır. Ayrıca tütün yetiştirilir, sebze ve meyvecilik gelişmiştir.

GÖRDES

Manisa iline bağlı ilçe merkezi bir şehir (nüfusu 10 050). Kumçayı'nın yukarı kesiminde bir yamaç üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 619 m.'dir.

Şehir sarp bir yamaçta kurulmuş olduğundan sokak ve caddeleri düzgün değildir. Anayollara uzaklığı nedeniyle az gelişmiştir.

Eski çağlarda burası bir kale durumundaydı. Kalesi sonradan yıkılmıştır. Şehir 15 temmuz 1920'de Yunanlıların işgaline uğramış, 30 ağustos 1922'de kurtarılmıştır.

Gördes ilçesinin yüzölçümü 1 052 km^2., nüfusu 37 524'tür. Merkez bucağından başka Köprübaşı adında bir bucağı ve 81 köyü vardır.

İlçe toprakları, Uşak-Gördes yaylasının batı ucunu kaplar. Arazi dalgalı olup, bazı küçük akarsularla derince yarılmıştır. İlçede Akdeniz ikliminin etkisi görülür. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılıktır. Başlıca akarsuyu Gediz ırmağının bir kolu olan Kumçayı'dır.

İlçe halkının geçim kaynağını tütüncülük ve halıcılık teşkil eder. Ayrıca tahıl ekilir, küçük baş hayvan beslenir; badem, ceviz, ayva gibi meyveler de yetiştirilir.

GÖRELE

Giresun iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 637). Görele, Giresun-Trabzon şosesi üzerinde kurulmuş şirin bir kasaba olup il merkezine 75, Trabzon'a 78 km. uzaklıktadır. Kasabada el sanayii gelişmiştir. Fındık kırma atelyeleri ve karoseri yapımevleri bulunur.

Görele ilçesinin yüzölçümü 590 km^2., nüfusu 48 544'tür. Merkez ve Çanakçı bucakları içinde 55 köyü vardır.

İlçe topraklarının kuzey kesiminde dar bir kıyı ovası uzanır. Dağlar, bu ovanın güneyinden itibaren yükselir. Bunlar Karadeniz'e dökülen küçük akarsularla yarılmıştır. İlçe-

Görele'nin genel görünüşü.

nin iklimi yağışlıdır. Her mevsimde bol yağış alır. Kışlar ılık, yazlar serince geçer.

Görele'nin dağlık kesimleri ormanlıktır. İlçenin başlıca geliri fındık ürünüdür.

GÖRELE, HAMİT

(1903-) Türk ressamı. Görele'de doğmuş, iki yıllık Mühendis Mektebi öğrenciliğinin ardından, 1925 yılında Güzel Sanatlar Akademisine girmiş; 1929 yılında kazandığı bir yarışma sonunda Paris'e gitmiş, Akademi Julian'da ve A. Lhote ile çalışmış, Büyük Galeri'de açılan karma bir sergiye katılmış, «Firavunun Karısı» adını taşıyan resmi sanat eleştirmenleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır.

Yurda dönünce Antalya Ortaokulu, Konya Muallim Mektebi, Gazi Lisesi Resim öğretmenliklerinde bulunmuştur.

Paris dönüşünde İstanbul ve Ankara'da 105 tabloluk ilk sergisini açan Görele, yıllık Devlet Resim ve Heykel Sergilerine düzenli olarak katılmış, Londra ve Bükreş'te açılan karma sergilere eserlerini katmış, yurt içinde çeşitli sergiler açmıştır.

Resim-Heykel Müzesi, Millî Kütüphane Müzesi, il galerileri, devlet daireleri, yerli ve yabancı özel koleksiyonlarda tabloları bulunan Görele, devrimlerle ilgili tablolar, Ata-

Hamit Görele'nin «Karadeniz» adlı bu tablosu Resim ve Heykel Müzesindedir (1930).

türk portreleri, Atatürk büstleri, büyük kompozisyonlar, Hava Müdafaası anıtı, manzaralar vb. gibi resim ve heykel çalışmalarının ardından non-figüratif, geometrik çalışmalara yönelmiştir. «Konser» adlı kompozisyonundan (1935-1936) sonra, yirmi yıl kadar kompozisyon yapmayan sanatçı, «Bahar» düzenlemesiyle bu konudaki ustalığını bir daha göstermiştir.

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliğinde başkanlık yapmış olan Görele, tutarlı ve yapıcı yazılarıyle de gerçek bir sanat kavgasını sürdürmüştür.

2. Devlet Resim ve Heykel ödüllemesinde 3. Resim ödülünü kazanan Görele, 1967 yılında yılın ressamı seçilmiş, kırk yılı kapsayan resimlerindeki anlatım gücünü belgelemiştir.

Görele yeni ölçü, yeni oran, geometrinin olanaklarından hareketle yeni tadları arayan bir kişiliktir.

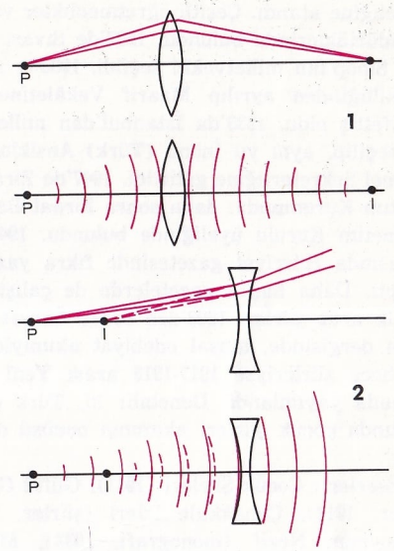

GÖRÜNTÜ

Bir mercek tarafından verilen, nokta biçiminde bir P cisminin görüntüsü, kırılan ışınların ya da bunların uzanımlarının kesiştikleri I noktasında bulunur. Görüntünün ilk durumda (1) gerçek, ikinci durumda (2) ise sanal olduğu söylenir. Yandaki iki şekilde de görüldüğü gibi, cisim görevini yapan nokta ile görüntü görevini yapan nokta, sırasıyla, önce küresel, sonra kırılmış dalganın merkezidirler. Yukarıda solda, bir fotoğraf makinesi objektifinin verdiği ters dönmüş bir gerçek görüntü; sağda, bir aynanın verdiği sanal görüntü.

GÖRGÜ

Eskilerin «adab-ı muaşeret» dediği görgü, toplumsal ilişkilerde gözetilmesi gereken saygı, nezaket kurallarıdır. Toplu yaşamanın usulleri olarak özetlenebilen bu kurallara uymak bir görev olduğu kadar, uyulmasını beklemek de ilk haklardandır. İnsanoğlu ilkel bencilliğinden kurtulup başkalarına karşı davranışlarında saygılı, anlayışlı olabildiği ölçüde kendini aşar ve uygar sıfatına hak kazanır. Bu hale göre görgü, uygar sayılmanın koşulları olarak da açıklanabilir. Aynı zamanda insanın değerini, yeterlilik durumunu belgeleyen şaşmaz bir ölçüdür.

Kuralların bütünü, insanlık tarihi boyunca gelişen yaşama koşullarından ve gereksinmelerinden doğmuş, bu gereklere ise insan duygu ve düşünceleri biçim vermiştir. Yine bu kurallar, değişen zaman ve yaşama biçimlerine göre değişikliğe uğramıştır. Belli bir dönemde ilgi ya da saygı gösterisi sayılan bir tutumun, bir başka çağda bunun tam tersi kabul edilmesi, sözkonusu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Görgü kuralları, içinde bulunulan koşullara ve uyulması gereken ortama göre de değişiklik gösterir. Sözgelişi sokakta, taşıtlarda kalabalıklar arasında, tören ve toplantılarda, eğlence yerlerinde, konukluk ve tanışmalarda davranışların kendine göre bir özelliği vardır. Başkalarıyle birlikte yolculuk edilen bir taşıtta ayak uzatılarak oturulamayacağı, avaz avaz konuşulamayacağı gibi, kalabalık içindeyken evimizde yahut en yakınlarımız arasındaymış gibi davranılamaz; davranışlar ister istemez bir sınır içine girer. Bizim özgürlüğümüzün sınırsızlığı, başkalarının özgürlüğünü daha da kısıtlayacağı için, özgürlüğün eşit ölçülerde paylaşılması gereklidir. Bu durumsa, sıkıntıyle katlanılan bir zorunluluk olarak değil, zevkle benimsenen en doğal işlerden biri gibi kabul edilmekle gerçekleşebilir.

Toplantılar, herkesin konuşma hakkına saygı ve konuların genelliğine özen gösterilmesi gereken yerlerdir. Özel ve kişisel sorunları ısrarla ortaya getirmek açık bir görgüsüzlük, saygısızlık belirtisidir. Ev sahibinin göreviyse, herkesle aynı derecede ilgilenmektir.

Lokantada yüksek sesle garson çağırmak, çevrenin dikkatini çekecek garip, aşırı davranışlarda bulunmak, konuklar yanında hesap görmek, kürdanla açıkça diş karıştırmak, kaçınılması gereken davranışlardır. Tanışma ve tanıştırılmalarda küçük büyüğe, erkek kadına tanıtılır. Ancak yaşlı ve toplumsal durumu önemli bir erkek bu kuralın dışındadır. El uzatmaysa, her zaman kadından ve büyükten gelir. Ayrıca zamana ve yere göre görgü kurallarının, özellikle göz önüne alınması gereken daha pek çok maddesi vardır. Önemli olan, başlangıçta da işaret edildiği gibi, görgünün uygarlık belirtisi ve derecesi olduğunu unutmamaktır.

GÖRÜNTÜ

Geometrik optikte ışıklı bir noktanın (bir kaynağın) görüntüsü diye, optik bir sistem tarafından yansıtıldıktan ya da kırıldıktan sonra ışınların ya da bunların uzanımlarının kesiştikleri noktaya denir. Eğer ışınlar kesişirlerse, görüntüye gerçek görüntü denir; çünkü bu görüntü bir perde üzerinde oluşabilir. Eğer optik sistemden çıkan ışınların yalnız uzanımları kesişiyorlarsa, görüntüye sanal görüntü adı verilir: çünkü bu görüntü bir perde üzerinde oluşamaz. Belirli bir yaygınlığı olan ışıklı bir nesnenin görüntüsü de onu meydana getiren her bir noktanın görüntüsünden itibaren tanımlanır.

GÖRÜŞ ALANI

Günlük dilde görüş alanı ışıklı bir nesnenin, ışığı veren kaynağın niteliklerini ve ışığın içinden geçtiği ortamın şartlarını da göz önünde tutarak, göz aracılığıyle algılanmasının sınırlarını belirtir (bu anlamda örneğin 50, 100, 150 m.'lik görüş açısından söz edilir).

Fotometride ise görüş alanı kavramı, görünen spektrumu meydana getiren elektromagnetik ışınımların göz tarafından algılanabilecek duygular doğurmasına bağlıdır. İnsan gözünün çeşitli dalga boylarındaki ışınımlara duyarlığı farklı olduğundan, her dalga boyu için ayrı bir görüş alanı söz konusu olur. Göz önüne alınan monokromatik (tek renkli) ışık demetinin ışıksal akısının, enerjisinin akısına olan oranına o dalga boyundaki ışığın görüş alanı katsayısı adı verilir. Bu katsayısı kızılötesi ve morötesi gibi görünmeyen ışınımlar için sıfır ve güneş spektrumundaki $\lambda = 5550$ A luk çizginin bulunduğu yeşil bölge için de maksimum olur. Monokromatik bir ışığın görüş alanı katsayısının bu maksimuma olan oranına, bağıl görüş alanı çarpanı adı verilir.

GÖVSA, İBRAHİM ALÂETTİN

(1889-1949) Türk şair, yazar ve fikir adamı. Babası Filibelizade Mustafa Asım Beydir. İlk öğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra orta öğrenimini Trabzon ve İstanbul Vefa idadîlerinde tamamladı. 1919'da İstanbul'da Mekteb-i Hukuktan mezun oldu. 1913-1916 arası İsviçre'de Jean Jacques Rousseau Enstitüsü ve Cenevre Üniversitesinde pedagoji ve psikoloji öğrenimi yaptı. 1926'da Talim ve Terbiye

İbrahim Alâettin Gövsa.

üyeliğine atandı. Çeşitli öğretmenlikler ve okul müdürlüklerinde bulundu. 1927'de Sıvas, 1931'de Sinop'tan milletvekili seçildi. 1935'te milletvekilliğinden ayrılıp Maarif Vekâletine başmüfettiş oldu. 1939'da İstanbul'dan milletvekili seçilip, aynı yıl İnönü (Türk) Ansiklopedisi Genel Sekreterliğine getirildi. 1947'de Ziraî Donatım Kurumunda, daha sonra Ziraat Bankası Yönetim Kurulu üyeliğinde bulundu. 1948-1949 arasında Hürriyet gazetesinde fıkra yazarlığı yaptı. Daha başka gazetelerde de çalıştı.

İlk aruz şiirleri 1908'den sonra Servet-i Fünun dergisinde, ulusal edebiyat akımıyle ilgili hece şiirleriyse 1917-1918 arası Yeni Mecmuada yayımlandı. Denebilir ki, Türk edebiyatında çocuk şiirleri akımının öncüsü olmuştur.

Eserleri: Çocuk Şiirleri (1911), Güftü Gû (şiirler, 1912), Çanakkale İzleri (şiirler, 1926), Süleyman Nazif (monografi, 1933), Meşhur Adamlar Ansiklopedisi (4 cilt, 1937), Acılar (şiirler, 1941), Söz Oyunları (nesirler, 1942), Türk Meşhurları Ansiklopedisi (1946) vb.

GÖYNÜCEK

Amasya iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 1 531) olup Amasya'ya 36 km. uzaklıktadır. Göynücek yeşillikler içinde, şirin bir köy görünüşündedir. İlçe merkezi olduktan sonra bazı yeni binalarla süslenmiştir.

Göynücek ilçesinin yüzölçümü 569 km^2., nüfusu 19 838'dir. Merkez ve Gediksaray bucakları içinde 41 köyü vardır.

İlçe toprakları engebelidir ve Orta Karadeniz bölümünün fazla yüksek olmayan kısımları içinde yer alır. Bunlar arasında Çekerek suyunun açtığı vadi bulunur. İlçede kışlar fazla soğuk geçmez, yazlar da orta sıcaklıktadır. Yağışlar ise azdır. Halkın başlıca geliri tarım ürünleridir. Şekerpancarı yetiştirilir. Meyvecilik ve bağcılık da ileridir.

GÖYNÜK

Bolu iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 2 084). Göynük çayının sağ kıyısı üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 680 m.'dir. Alifuatpaşa istasyonu demiryoluyla bağlantısını sağlar. Göynük bu istasyona 65 km. uzaklıktadır. Burada başlıca tarihî eserler Gazi Süleyman Paşa hamamı ile Akşemsettin türbesidir.

Göynük ilçesinin yüzölçümü 1 437 km^2., nüfusu 20 720'dir ve 64 köyü bulunur.

İlçe toprakları oldukça dağlık olup dağların en önemlisi Kocamandağ'dır. İlçe toprakları batıya doğru alçalır. İklimi oldukça serttir. İlçe orman bakımından zengindir. Başlıca akarsuyu Aşağı Sakarya'nın bir kolu olan Göynük suyudur. Halkın geçimi tarıma dayanır. En çok tahıl ürünleri yetiştirilir. Meyvecilik ve hayvancılığa da yer ayrılır.

GÖZ

Görme organı. Görevi ışığın, renklerin, biçimlerin ve hareketli nesnelerin algılanmasıdır. Çapı ortalama 24,2 mm. olan yuvarsı biçimdeki göz yuvarı, içiçe geçmiş üç tabaka ile sıvı ve yarı sıvılardan oluşur. Normal bir insanın iki gözü vardır. İki göz de kafatasının içindeki kemikli göz çukuruna yerleşmiştir.

En dıştaki tabaka olan **Sert tabaka** (gözakı), sağlam ve kalın bir dokuya sahiptir. Rengi beyazdır ve göz yuvarının altıda beşini kuşatır. Gözün ön tarafına rastlayan altıda bir kısmı ise sert tabakanın devamı olarak hafif bir şişkinlik yapar ve ışığın göze girmesini sağlar. Bu bölüme boynuzsu ya da **saydamtabaka** (kornea) denir.

İkinci tabaka **Damartabaka** (Uvea) dır. Bu tabaka da üç bölümden oluşmuştur: Serttabakanın içini kaplayan ve damarlardan meydana gelen **koroid,** gözün ışık ihtiyacına göre ayarlanması ile görevli Silyer cisim ve nihayet iris. İris dairesel bir tabaka olup, göz yuvarının önünde ve saydam tabakanın hemen arkasında yer alır, rengi ırk karakterine göre ya da kalıtsal olarak her insanda değişiklik gösterir. İrisin tam ortası deliktir ve buraya **gözbebeği** adı verilir. Gözbebeği fazla ışıkta küçülür, az ışıkta büyür.

Üçüncü tabaka sinir hücrelerinden oluşan ve damartabakanın içini tamamen kaplayan, duyarlı olan **ağtabaka** (Retina) dır. Bu tabaka, gözün arkasından sert ve damartabakaları delerek gelen sinirlerin yayılmasından oluşur. Işığa karşı duyarlı tabakadır. İrisin arkasında, iki tarafı şişkin olan **gözmerceği** (billursu mercek) vardır. Gözyuvarının önden arkaya doğru ekseninin ağtabakaya geldiği yerde, ışığa karşı duyarlı olan **sarıbenek** bulunur.

Göz, bir fotoğraf makinesine benzetilebilir. Işık geçirmeyen bir karanlıkkutu, içeri giren ışığı ayarlayan bir diyafram yani iris; duyarlı bir tabaka, yani ağtabaka ve ışığı kırarak duyarlı olan ağtabakanın üzerine düşüren bir mercek bu benzetmeyi doğrular. Gözde ışığı kıran üç ortam vardır: Gözün önoda denilen bölümünü —ki bu odanın önünde saydamtabaka, arkasında ise iris ve gözmerceği vardır— dolduran göz sıvısı; mercek ve ağtabaka arasında kalan artodada bulunan jelatinli camsı madde; ve göz merceği.

Gözbillûru, bakılan eşyanın yakınlık ya da uzaklığına uygun olarak yassılaşır ya da şişkinleşir. Bunun nedeni cisimlerin görüntülerinin sarıbenek üzerine düşmesini sağlamaktır. Bu olaya **gözuyumu** adı verilir.

Gözlerde, görme sinirlerinden başka göz kas-

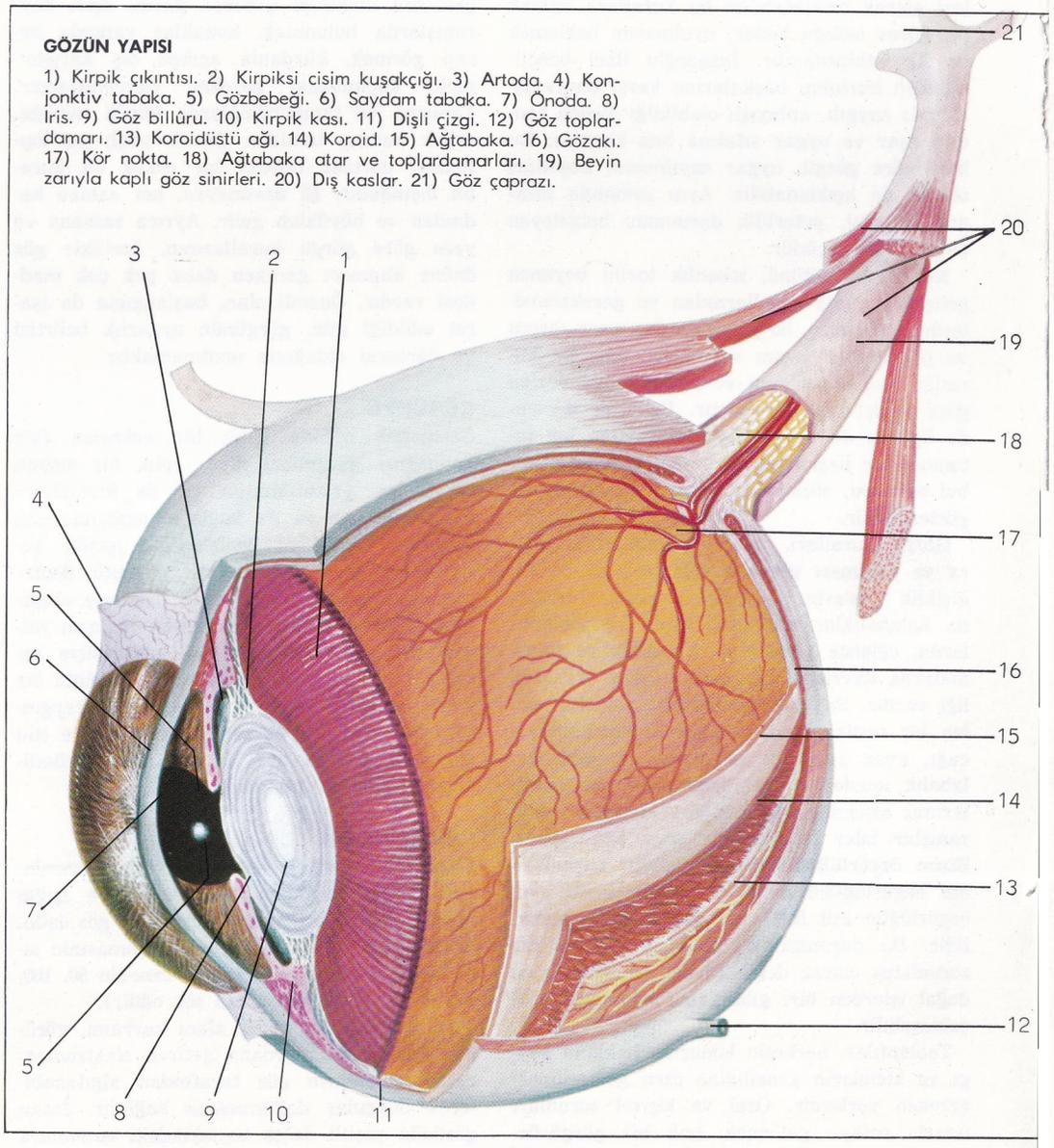

GÖZÜN YAPISI

1) Kirpik çıkıntısı. 2) Kirpiksi cisim kuşakçığı. 3) Artoda. 4) Konjonktiv tabaka. 5) Gözbebeği. 6) Saydam tabaka. 7) Önoda. 8) Iris. 9) Göz billûru. 10) Kirpik kası. 11) Dişli çizgi. 12) Göz toplardamarı. 13) Koroidüstü ağı. 14) Koroid. 15) Ağtabaka. 16) Gözakı. 17) Kör nokta. 18) Ağtabaka atar ve toplardamarları. 19) Beyin zarıyla kaplı göz sinirleri. 20) Dış kaslar. 21) Göz çaprazı.

larını uyaran ve onların hareketlerini sağlayan duyu ve motor sinirleri vardır. Gözlerin aşağı-yukarı ve içeri-dışarı hareketlerini sağlayan kaslar ise, görme olayının başlıca yardımcılarıdır.

Normal bir gözde bakılan eşyanın görüntüsü ağtabakada oluşur. Göz kusuru denilen hallerde ise, görüntü tam olarak ağtabakaya düşmez. Miyop gözde, görüntü ağtabakanın önünde oluştuğu için uzaktaki cisimler net görülmez. Yakındaki cisimleri net göremeyen hipermetrop gözde ise görüntüler, ağtabakanın arkasına düşer. Gözbillûrunun ışığı kırma yeteneğini kaybetmesi haline astigmatizm denir. Gözbillûrunun esnekliğinin azalması yakın cisimlerin net olarak görülebilme olanağını ortadan kaldırır. Bu halde presbit gözden söz edilir. Sayılan hallerin hepsinde, gözlük kullanmak suretiyle tedavi ya da görme bozukluğunun giderilmesi sağlanabilir.

Gözlerde birçok hastalıklar olabilir. Doğuştan anormallikler, ateşli hastalıklar, iltihaplanmalar, bozucu şartlar ve çarpmalar bu hastalıkların nedenleri arasındadır. Konjonktivit, yaygın bir hastalıktır. Keratitis, iritis, korviditis gözün çeşitli tabakalarının iltihaplanmasıdır. Gözyaşı kanallarını tahrip eden ve göz tansiyonunu artıran glokom ve gözbillûrunun sertleşmesini doğuran katarakt, ileri yaşlarda sık sık rastlanan ve körlüğe sebep olan önemli hastalıklardır. Bütün bu ve buna benzer hastalıklar araçlar, ilâçlar ya da cerrahî müdahaleler yoluyle tıbbî kontrol altına alınabilir.

GÖZLÜK

Bir çerçeveye yerleştirilmiş iki mercekten meydana gelen görme aracı. Çerçevenin görevi mercekleri gözlerin önünde uygun bir durumda tutmaktır.

Gözün kırma ile ilgili kusurlarını düzeltmek amacıyle kullanılan gözlüklerin saydam kısımları renksiz ya da renkli camlardan meydana gelir. Renksiz cam kullanılan gözlüklere düzeltici gözlük, renkli cam kullanılan gözlüklere koruyucu gözlük denilebilir.

Gözlüklerin ilk olarak XIII. yüzyılda ve yakını görememe bozukluklarının düzeltilmesi amacıyle kullanıldığı sanılmaktadır. Uzağı görememe bozukluklarıyle ilgili, yani miyop gözlüklerine ilk olarak üç yüzyıl kadar sonra rastlanmaktadır. Bununla birlikte, gözlük kullanımı çok uzun süre dar bir çerçeve içinde kalmış, ancak son yüzyıl içinde yaygınlaşmıştır.

GRAFİK UYGULAMALARI

Sergi ve vitrinler

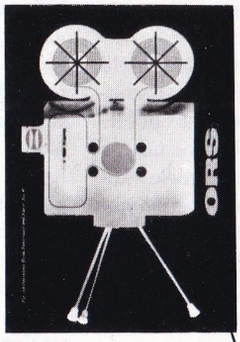

Sinema-televizyon

Basın-yayın

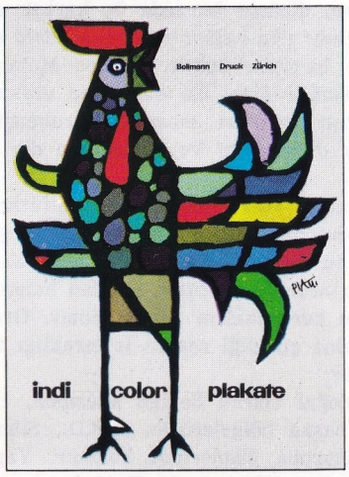

İlânlar

Markalar

Tabelâlar

Duvar ilânları

Etiketler

GRAFİK SANATLAR

Baskı, çizgi ve çoğaltma tekniklerinden yararlanarak belirli bir konuyu, görel yoldan yaymak amacını güden sanat dalı.

Biçimle, renkle, düzenle, yazıyle ilgili her konuda, çoğunlukla adsız bir kişinin çabası vardır. Şişenin biçimi, etiketi, gazete ilânının düzenlenişi, duvar afişi, ilâç kutusu, broşür, plak kabı, bayram tebriki vb. gibi biçimlendirmeler grafik çalışmalarıdır.

Grafik sanatının tarihi, sayfalama sanatı olarak, en eski uygarlıklara kadar uzanmaktadır. Mısır hiyeroglifleri, Yunan vazo resimleri ve alınlıkları, Roma mezar yazıtları, Bizans mermerleri, döşeme ve süslemeler, ortaçağ cilt ve minyatürleri, Rönesans silâh ve mayolikaları vb. grafik sanatın kavramı içinde yer alabilirler. Fakat grafik sanatı, ancak basımevinin bulunuşundan, yani grafik işaretlerin bütün dünyaca kabul edilen denge ve ölçü sınırları içinde çoğaltılabilme olanağının ortaya çıkışından sonra çağdaş bir anlam kazanmıştır. Basım sanatı, başlangıçtan beri, basılı sayfanın biçim sorununu çözmeye çalışmıştır; bu amaçla yüzeyin boyut ve çizgileri üzerine, harfler, resimler, boşluklar, çerçeveleme, başlık, kapak ve ciltler üzerine uzun ve sabırlı araştırmalar yapılmıştır.

XX. yüzyılın koşulları içinde sanayici malını satmak, sanatçı yaptıklarını tanıtmak, devrimci eyleme çağırmak amacıyle büyük kitlelerde heyecan yaratma gereğini duyar. Grafik sanat, bu amaçların en güçlü yardımcısı, kitlelerin etkileyicisi olmuştur.

Her konunun XX. yüzyılda kapıldığı hızlı gelişim içinde grafik sanatçıları önce kendi yetenek ve çabalarıyle, sonraları örgütlenmiş okullar ve kurumların yön vermesiyle kişiliklerini kazandılar. Baskı tekniklerindeki

olağanüstü gelişmeden, fotoğraf, boya ve bütün tekniklerin sınır tanımayan olanaklarından yararlanılarak yepyeni anlatım yolları bulundu.

Çizgi, renk, fotoğraf, resim ve her türlü gereçlerden yararlanmak, objektiflerin özeliklerini kullanarak olağanüstü fotoğraf deformasyonları elde etmek, klasik bir resim ya da gravürün ayrıntısını değerlendirmek, kübizmin esinlendirdiği kompozisyonlar gibi çalışmalar, grafik sanatının, tarihöncesinden bu yana kullanılmış her türlü tekniğin ve sanatın mirasına sahip çıktığını ve XX. yüzyıla yakışan bir sanat dalı niteliğini kazandığını gösterir.

Grafik bugün evlerin, odaların, müzelerin duvarlarından taşıp sokak duvarına ulaşan, en basit bilgilere sahip kişilere bile, öz değerini yitirmeden bir şeyler anlatma olanağını bulan, en iyi baskı teknikleriyle basılıp çok sayıda dağılan bir plastik sanat dalı sayılmaktadır.

XX. yüzyılın sonlarında Lautrec, Bonnard, Vuillard, Degas; XX. yüzyıl başlarında Picasso, Lhote, Leger, Cleve vb. gibi büyük ressamların gösterdiği ilgi ve yaptıkları afişlerle başlayan akım, 1930'lardan sonra, A.E. Cassandre (ünlü afişi **Dubo-Dubon-Dubonnet** hâlâ Paris sokaklarında görülmektedir) gibi sadece grafik sanatla uğraşanların çıkmasıyle kişilik kazandı. Hans Hılmann, Herbert Leupin, Savingnac, André François, Jan Lenica, Celestino Piatti, Hiroshi Ohchi, Roland Searle, Hans Erni, Saul Bass, Sina, Ben Shahn, Hans Falk, Crosby-Fletcher-Forbes bunların en ünlüleri olarak sayılabilir. Bu sanatçıların gerçekten uluslararası bir çalışma alanları vardır. Kapitalist ya da sosyalist eğilimli olmaları, karşı fikirleri taşıyan ülkelerde dahi sanatlarının gerçekleştirilmesini, değerlendirilmesini engellememektedir.

Türkiye'de grafik sanatlar çok eski ve köklü geleneklere sahiptir. Anadolu uygarlıklarının kendine özgü anlayışına, Çin gölge oyunlarının izlerini katarak Karagöz figürlerini hazırlayan adsız kişiler, yüzyıllar boyu güzelliğini kaybetmeyen en iyi deformasyonları yapmışlardır. Üstelik taşıdığı fonksiyon ve her düzeydeki insanı etkileme gücü bakımından Karagöz, grafik sanatların amacını en modern anlamda dahi en iyi şekilde kapsamaktadır. İslâmiyetin ve Arapça yazının getirdiği şartlar da, en iyi şekilde değerlendirilmiş, «hat sanatı» denilen yazıyle biçimlendirmenin gerçekten olağanüstü örnekleri yaratılmıştır. Genellikle Hint ve İran etkileri taşımasına rağmen, Matraki gibi büyük ustaların çalışmaları bugün de büyük eserlerdir. Mehmet Siyahkalem gibi dehalar yetişmiştir. Duvar ve kitap süslemesi sanatları muhteşemdir. Özellikleri yüzünden, bütün bu saydıklarımız ve birçok benzerleri grafik sanatların gerçek başlangıcı sayılmalıdır.

Bugünkü anlamıyle Türkiye'de grafik sanatların başlangıcı olarak 1930 yılları gösterilebilir. Almanya'da öğrenim gören Kenan Temizan ve İhap Hulûsi Görey, o devrin beğenisi içinde Batılı meslektaşlarının çizgisinde eserler vermiştir. Bugün Devlet Güzel Sanatlar Akademisi ve Tatbikî Güzel Sanatlar Yüksek Okulunun grafik sanatlar bölümleri vardır.

GRAFİT

Bir karbon türü. Öteki karbon türlerini elmas, amorf karbon olarak sıralamak mümkündür. Amorf karbon çeşitli kömürleri ve isi içine alır. Bunların da yapısında bulunan çok küçük karbon kristal gruplarının, grafit yapısına benzediği anlaşılmıştır. Grafit hekzagonal kristallerden yapılmıştır. Kristallerde karbon atomları birbirine paralel düzlemler üzerinde sıralanmıştır. Bu düzlemler üzerinde karbon atomları düzgün altıgenler şeklinde dizilir. Bir karbon, düzlem üzerinde üç karbon atomuna bağlıdır. Bu bağlar ve aralarındaki açılar (120°) birbirine eşittir. Karbon atomlarının dördüncü bağları ise düzlemler arasında yine karbon atomları arasında kurulmuştur. Bu bağlar daha zayıf ve düzlemlere dik durumdadır.

Grafit uzun yıllar bazı doğal sülfürlerle, özellikle kurşun sülfürüyle karıştırılmıştır. Grafitin bu maddelerin aynı olduğu sanılmıştır. Bu nedenle grafitten yapılan kalemler bugün bile kurşunkalem adıyle bilinir. Grafit kâğıt üzerine çizildiği zaman iz bıraktığı için bu adı alır.

Grafit doğal olarak Seylan adasında, Hindistan'ın başka bölgelerinde, A.B.D., Sibirya ve Orta Avrupa ülkelerinde bulunur. Yapay grafiti ilk kez 1896 yılında E. Acheson elde etmeyi başarmıştır. Bu nedenle yapay grafite bazen **Acheson grafiti** adı da verilir. Grafit elde etmek için petrol kok'u ve zift karışımı elektrik fırınlarında çok yüksek sıcaklıkta ısıtılır. Böylece doğada milyonlarca yıl süren grafit oluşumu işlemi birkaç dakikada tamamlanır.

Grafit koyu gri renkli, eli boyayan ve parmaklar arasında ezilince yağımsı bir duygu veren bir katıdır. Bu, grafit yapısında bulunan paralel düzlemlerin birbiri üzerinden kolayca kaymasının doğurduğu bir sonuçtur. Metalleri andıran bir parlaklık gösterir. Elmasın tersine olarak elektrik akımını iletir. Uygun şartlar sağlanırsa elmas grafite dönüşebilir. Bu olayın tersi de mümkündür. Yalnız çok zordur.

Grafit kimyasal etkenlere karşı oldukça dayanıklıdır. Güçlükle yanar, klordan etkilenmez. Katı sud ya da potas kostikle bile ergitilebilir. Bir değişikliğe uğramaz. Ancak güçlü yükseltgenler, örneğin sıcak ve derişik sülfürik asit ya da sıcak derişik nitrik asit grafite etki ederler.

$$\underset{\text{Grafit}}{C} + \underset{\text{Nitrik Asit}}{4HNO_3} \rightarrow \underset{\text{Karbon dioksit}}{CO_2} + \underset{\text{Azot dioksit}}{4\,NO_2} + \underset{\text{Su}}{2H_2O}$$

Grafit ilk kez 1550 yılında kurşunkalem olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bugün kurşunkalemin yazan iç kısmını yapmak için grafitle kil, uygun oranda karıştırılır ve seramik fırınlarında pişirilir. Ürünün özelikleri ham-

Bir karbon türü olan grafit yapay olarak elde edilebilir.

maddelerin saflık derecesine, karışım oranına ve fırında uygulanan sıcaklıkla ısıtma süresine bağlıdır. Kaygan oluşu nedeniyle grafit, su ya da yağ içinde ince dağıtılarak bunlardan kaydırıcı yağlar elde edilir. Ayrıca grafitten boya, potalar, döküm kalıpları çeşitli elektrotlar yapılır. Kuru ve yaş Löklanşe pillerinde grafit elektrotlar bulunur. Son 25-30 yıldan beri nükleer reaktörlerde nötron yavaşlatıcı olarak da kullanılmaktadır. Reaktörlerde nükleer yakıt elemanları büyük bir grafit blokta açılmış deliklere yerleştirilir.

GRAFOLOJİ

İnsanların el yazısından kişiliklerini okuma tekniği. Birtakım kurallara dayanan bu kişilik saptama işini bu konuda uzmanlaşmış kişiler yapar.

İnsanların yürüyüşleri, davranışları, mimikleri gibi el yazıları da kişiliklerinden izler taşır. Bir bireyin alışkanlık haline gelmiş davranışlarının etkisini taşıyan el yazısı, büyük ölçüde bireyin yaş, cins, kültür, sağlık durumu gibi niteliklerinden gelen özelliklere sahiptir.

Noter Camillo Baldo tarafından 1628 yılında yapılmış olan ilk grafoloji çalışmasının sadece tarihsel bakımdan önemi vardır. Grafoloji tekniğini kuran ve grafoloji terimini ilk kullanan rahip Jean Henri Michon'dur. Michon 1871 yılında, el yazısında görülen her işarete kişilikle ilgili ayrı bir anlam vermek suretiyle bilimsel bir grafoloji formülü meydana getirmeyi denemiştir. Bu metot daha sonra Crepieux-Jamin tarafından geliştirilmiştir; Crepieux-Jamin yüzyılın sonlarına doğru el yazısının temel niteliklerini şu yedi noktada tespit etmiştir: Biçim, boyut, yön, ağırlık, çabukluk, süreklilik ve düzen.

Daha sonra Alman Ludwig Klages, grafolojiye yeni bir değerlendirme sistemi getirmiştir. Ludwig Klages, bireyin içgüdüsel davranışlarıyle el yazısı arasında ilişki aramış, el yazısına sembolizm kavramını getirmiştir. Bu kavramı daha sonra İsviçreli Max Pulver ele alıp belirlemiştir. Pulver'e göre el yazısının çeşitli bölgeleri özel sembolik anlamlar kazanırlar (sol taraf: geçmiş, sağ taraf: gelecek, üst taraf: ruh, bilinç, alt taraf: madde, bilinçaltı).

GRAMER
(**bkz.** Dilbilgisi.)

GRAMOFON
Sesleri kaydedip sonra bunları tekrar dinletmek için kullanılan bir alet. İlk gramofon 1877'de T.A. Edison tarafından meydana getirilmiştir. Bu alet elle döndürülen ve üzeri kalay levhayla kaplanmış bir silindirle taşıyıcı bir kolun ucundaki madenî halkaya gerilmiş bir diyaframa bağlı bir iğneden ibaretti. İğnenin ucu kalay levhaya dayanmaktaydı ve silindir döndükçe kol da yavaş yavaş ileri doğru hareket ettirilmekteydi. Diyaframın gerildiği halkaya, huni şeklinde bir boru tespit edilmişti. Edison meşhur «Mary'nin küçük bir kuzusu vardı» diye başlayan çocuk şarkısını, bu borunun içerisine doğru okumuştu. İğne, çizdiği iz üzerinden tekrar geçirilince Edison'un sesi duyulmuştu. Edison, bu aletin patentini almış ve adını da «fonograf» koymuştu. Fakat gerek Amerika'da, gerek Avrupa'da halk buna faydasız bir oyuncak gözüyle bakmış ve ilgisiz karşılamıştı. Aletin verdiği sesler çok kabaydı, üstelik her türlü sesi vermiyordu. Sonraları kalay yerine balmumundan yapılmış bir silindir, diyafram olarak da bir mika levha kullanmak ve elle çevirecek yerde bir zemberek koymak suretiyle alet geliştirilmiştir. Berliner, ses titreşimlerinin, düşey olarak hareket eden iğnenin, balmumu silindiri oymasıyle kaydının yetersiz olduğunu görmüş ve silindir yerine yassı dairesel plaklar kullanmıştır. İğne, bu plak üzerinde spiral bir iz çizerek, dıştan ortaya doğru hareket ediyordu. İlk kullandığı plaklar, üzerine balmumu püskürtülmüş çinko levhalardan yapılmıştı; fakat sonra bunun yerine preslenmiş vulkanit kullanıldı. Berliner'in yaptığı en önemli yenilik, iğneyi, titreşimleri, iz içerisinde derinliğine hareketli kaydedecek yerde, izi yanlamasına keserek kayıt yapacak şekilde düzenlemiş olmasıdır. Daha sonra diyaframa büyük bir boru ilâve edildi ve 1887'de Berliner **gramofon** adıyle keşfinin patentini aldı. Bunun Edison'un fonografına göre üstünlüğü, plaklardan istendiği kadar kopya çıkarmayı sağlayan kalıpların yapılabilmesiydi. Bu durum, gramofonun ticaret bakımından gelişmesi için geniş imkânlar sağlamıştır.

Bununla beraber evlerde ses kaydı yapmak için kullanılan bir alette ve bunun geliştirilmiş şekli olan **diktafon**larda yine balmumu silindire dönülmüştü. Bu aletin kullanılmasındaki amaç, bir mesajı ya da bir mektubu kaydedip sonra bunu yazmak için uygun bir zamanda dinlemektir. Balmumu silindir bir defa kullanıldıktan sonra yüzeyi düzeltilip yeniden kayda hazır hale getirilebilir. Bu türlü aletler bir zamanlar bürolarda olduğu kadar, hazırladıkları konuşmanın yapacağı etkiyi önceden anlamak isteyen konuşmacılar tarafından da çok kullanılmıştır; fakat bugün artık bunların yerini magnetik şerit üzerine ses kaydeden cihazlar almıştır.

Yavaş yavaş meydana getirilen birçok yenilikler, Berliner'in gramofonunu mükemmelleştirmiştir. Uzun zaman sabit hızla dönebilen kuvvetli saat makineleri bunlardan biridir. Fakat zamanla bunun yerini elektrik motoru almış ve ses kutusu yerine de elektrikli sistemler kullanılmıştır. Böylece gramofon bugün yaygın olarak kullanılan «pikap» haline gelmiş bulunmaktadır. Pikaplarda iğnenin titreşimleri küçük elektrik akımı değişimleri meydana getirmekte ve bunlar da güçlendirilerek hoparlöre verilmektedir. Diğer taraftan elektriğin kullanılması, ortak bir amplifikatör ve hoparlörden faydalanmak suretiyle radyo ile pikabın aynı kutu içinde birleştirilmesine yol açmıştır. Böylece «radyo gramofon», «müzik dolabı» gibi adlar verilen cihazlar ortaya çıkmıştır. Gramofonlar üzerinde yapılan başka bir yenilik de, birkaç plağı arka arkaya, el sürmeden değiştirip çalan düzenlerdir. Bu şekilde uzun süren bir eser, örneğin bir senfoni, plak değiştirmek için ara vermeden dinlenebilir. Daha sonraları ortaya çıkan «uzun süreli» plaklar böyle uzun eserlerin bir tek plak üzerine kaydını sağlamıştır. Bu plaklarda sesi taşıyan izler daha ince ve birbirine daha yakın yapılmakta ve plağın dönüş hızı azaltılarak aynı uzunluktaki iz üzerine daha fazla sayıda titreşim kaydedilebilmektedir. Eskiden kullanılan dakikada 78 devirlik standart değiştirilip dakikada 33 1/3 veya bazen de 45 devirli plaklar yapılmıştır.

Gramofon iğnesi çelikten yapıldığı halde birkaç plak çaldıktan sonra aşındığı ve ucunun bir tarafında düz bir yüzey meydana geldiği görülmüştür. Bu durum plağı bozabileceği için iğnenin sık sık değiştirilmesi gerekiyordu. Bu sakıncayı gidermek için safirden yapılmış iğneler ortaya çıkmıştı; fakat özel alaşımlardan yapılmış uzun süre kullanılabilen iğneler, bambudan yapılmış iğneler de kullanılmaktadır. İğneler, değişik kalınlıklardaki izlerde, değişik iğneler kullanılması gerektiğinden çoğunlukla pikaplarda geniş izli 78 devirlik ve ince izli 33 1/3 ve 45 devirlik plakları çalmak üzere iki iğne ve bunları değiştirmek üzere de basit bir düzen bulunmaktadır.

Kayıttan sonra elde edilen seslerin saflık derecesi, sesin frekansına göre değişir. Hem ince, hem de kalın sesleri aslına uygun olarak aynı zamanda çıkarabilecek bir düzen yapmak olanaksızdır. Fakat elektrikten faydalanılınca, her bir başka frekans bölgesindeki sesleri mükemmel şekilde verebilecek iki ya da daha çok hoparlörün kullanılması mümkün olmuştur. Hatta bu hoparlörleri, birbirinden uzağa koyarak başka faydalı etkiler de elde edilmiştir. Örneğin, bazı seslerin bir taraftan, başka seslerin de başka bir taraftan gelmesini sağlayarak plakla çalınan bir orkestra sesinin, çalgıların gerçekteki yerlerinden geliyormuş gibi çıkarılması mümkündür. Bu tip aletlere «stereofonik» pikap adı verilmektedir.

GRAMSCI, ANTONIO
(1891-1937) İtalyan siyaset adamı ve düşünürü. 1917 yılında Torino Sosyalist Topluluğunun sekreteri olan Gramsci, savaş sonrasında fabrika kurulları hareketini yönetti. 1919 yılında **L'ordine Nuovo** adlı dergiyi (sonra günlük) kurup yönetmeye başladı. Sosyalist Partinin bölünmesinden sonra (1921) Komünist Partisinin başlıca yöneticilerinden biri, 1924 yılında da sekreteri oldu. 1926 yılı sonlarına

Solda: Geçen yüzyılın sonlarında kullanılan silindirli gramofon. Silindirin dönmesini bir yay sağlar. Ortada: XX. yüzyıl başlarında kullanılan borulu gramofon: Sesin plaklar üzerine kaydedilmiş olduğu bu gramofonda borunun işlevi sesi yükseltmektir. Sağda: Son model otomatik ve stereofonik bir pikap.

doğru milletvekili dokunulmazlığı kaldırılarak tutuklanan Gramsci, yirmi yıl hapse mahkûm edilmiştir. Hapishanede hastalanmış, kaldırıldığı hastanede (Roma) ölmüştür.

Kuzey İtalya işçileriyle, Güneyli köylülerin iş birliğine dayanan bir eylemin yürütücüsü olan Gramsci hapishanede, hapishane hayatının ve hastalığının doğurduğu güçlüklere rağmen kendisini marksist felsefeyi, İtalya tarihini ve yeni bir toplumun kurulmasr yollarını incelemeye vermiştir. 1947 yılında yayımlanarak büyük bir ilgiyle karşılanan **Lettere dal carcere** (Hapishaneden Mektuplar) den başka hapishanede yazdığı ve ölümünden sonra yayımlanan otuz iki defter yazı bırakmıştır. Bu yazılarda Gramsci, Benedetto Croce'nin idealist felsefesini marksizmin ışığında eleştirmekte, İtalyan devletinin kuruluş yollarının eleştirel bir tarihçesini vermekte, aydınların gerek İtalyan tarihindeki, gerekse kendisinin düşündüğü yeni toplumun gerçekleştirilmesindeki işlevi üzerinde durmakta, Macchiavelli ve Lenin'in kuramlarına dayanarak öncü bir politik parti kuramı geliştirmektedir.

Edebiyat ve edebiyat eleştirisi sorunlarıyle de yakından ilgilenen Antonio Gramsci, çeşitli sanat deneyleri ve XIX. yüzyıl tefrika romanları gibi anlatı ürünlerine dayanan bir ulusal halk edebiyatı kavramı öne sürmüştü. Gramsci'nin «Hapishaneden Mektuplar»ı Türkçeye de çevrilmiştir.

GRANADOS, ENRIQUE
(1867-1916) İspanyol besteci ve piyanocusu. Bir subayın oğludur. Küçük yaşta müzikle ilgilenmiş, Barselona'da özellikle Felipe Pedrell'in öğrencisi olarak yetişmiş, öğrenimini Paris'te Beriot'nun piyano öğrencisi olarak sürdürmüştür. Thibaud ve Casals'la birlikte konserler vermiştir. 1900 yılında Klasik Konserler Derneğini, bir yıl sonra da Academia Granados adı altında kendi okulunu kurmuştur. İlk operası **Maria del Carmen** Madrid'de 1898 yılında oynanmış; ama bu alanda büyük başarısına, Goya'nın resimlerinden etkili **Goyescas** operasıyle ulaşmıştır. İlk olarak 1916 yılında New York'ta Metropolitan operasında oynanan bu eser, bestecinin daha önce yazdığı küçük piyano parçalarına dayanmaktadır. Besteci New York'tan yurduna dönerken, bindiği vapurun bir Alman denizaltısı tarafından torpillenmesiyle, karısıyle birlikte ölmüştür. Granados'un besteci olarak müzik tarihindeki yeri özellikle piyano parçalarında ve şarkılarında yer alan niteliklere dayanır.

GRANİT
Sert bir püskürük kaya türü. Aslında üç cins mineralin karışımıdır. Bunlar sırasıyle kuvars, feldispat ve mika adını alırlar.

Granit oldukça açık renkli bir kayadır. Kendisini meydana getiren kristaller (mineraller) çıplak gözle görülebilir. Kuvars kristalleri camımsı ve saydam görünüşlüdür. Feldispat kristalleri dikdörtgen şeklinde görülür. Renkleri donuk beyazdan, pembe ve griye kadar değişir. İlk bakışta porseleni andırırlar. Doğal olarak kırılmış granit yüzeyinde feldispat kristalleri, ışığı yansıtacak kadar düzgün olurlar. Mika ya da hornblend adını alan koyu renkli kristaller ise, granik kitlesi içinde dağılmış görünürler. Bunlar gözle kolayca ayırt edilebilir.

Granit içinde bulunan kristaller birkaç milimetreden birkaç santimetreye kadar çeşitli büyüklükte olabilir. Bazı granit türlerinde daha büyük kristaller de görülebilir. Bunlarda bazı feldispat kristallerinin boyu 6-7 cm.'yi bulur. Bu taşların görünüşü, iri taneli toz şekerin içinde dağılmış bademlere benzer. Bu tür kayalara **porfirik granit** adı verilir.

Granit magmanın soğumasıyle meydana gelmiştir. Ancak bu soğuma yerkabuğunun derinliklerinde ve çok yavaş olarak yürümüştür. Böylece iri kristaller oluşmuştur. Eğer magma lavlar şeklinde yeryüzüne çıkarsa soğuma hızlı olur ve bu nedenle çok küçük kristaller meydana gelir. Granit türünden olan ve kristalleri ancak mikroskopla görülebilen bu türden kayalara **riyolit** adı verilmektedir.

Granit taşı, yeryüzünün birçok bölgelerinde çıkar. Dünyanın önemli granit çıkaran ülkeleri A.B.D., Kanada, İsveç ve Finlandiya'dır. Çıkarılan granit, yapı gereci olarak kullanılır. Diğer taşlara oranla çok sağlam ve havanın aşındırıcı etkisine karşı çok dayanıklıdır. Sert, sağlam, dayanıklı oluşu ve yüzeyinin iyice traş edilerek parlatılabilmesi nedenleriyle ve özellikle pembe renkli olanları, bazı binaların dış duvarlarını süslemek, anıtlar yapmak için kullanılır.

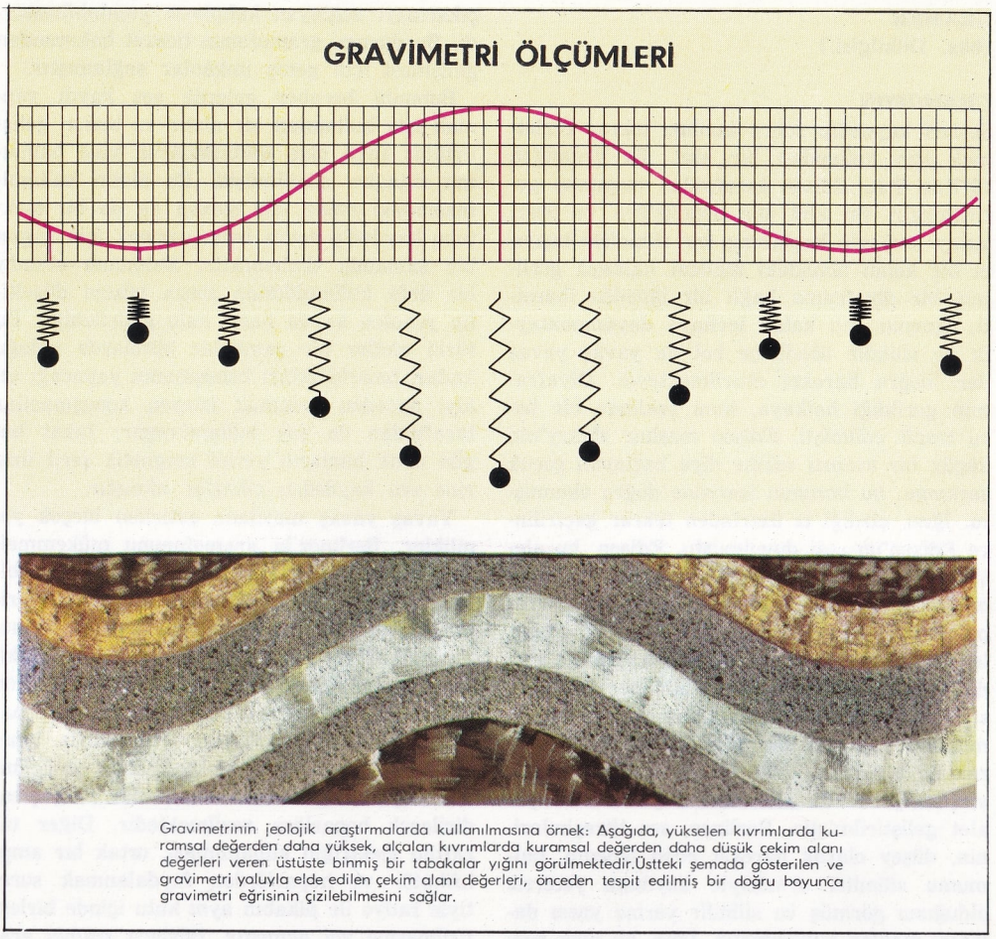

Gravimetrinin jeolojik araştırmalarda kullanılmasına örnek: Aşağıda, yükselen kıvrımlarda kuramsal değerden daha yüksek, alçalan kıvrımlarda kuramsal değerden daha düşük çekim alanı değerleri veren üstüste binmiş bir tabakalar yığını görülmektedir.Üstteki şemada gösterilen ve gravimetri yoluyla elde edilen çekim alanı değerleri, önceden tespit edilmiş bir doğru boyunca gravimetri eğrisinin çizilebilmesini sağlar.

GRAVİMETRİ
Gravimetrinin konusu, yerin çekim alanının şiddetinde meydana gelen değişimlerin ölçülmesidir. Yerin çekim alanının genel matematik incelemesinin verdiği teorik değerlerle, özel araçlar vasıtasıyle yapılan ölçmelerde elde edilen değerler arasında genel olarak farklar bulunur. Bu farkları doğuran çekim alanı anormallikleri, yerkabuğunda yüzeye yakın yerlerdeki kaya kitlelerinin dağılımında bulunan özel tipteki düzensizlikleri gösterir. Bu gibi anormallikleri dikkatli bir şekilde incelemekle, toprakaltının niteliği hakkında ve özellikle maden yataklarının ya da jeolojik yapıların özelikleri bakımından faydalı bilgiler elde edilebilir.

Gravimetride kullanılan temel araç gravimetredir. Bir gravimetre, esas itibariyle ağırlığı 20-30 gramla 2 ya da 3 kilo arasında değişen bir kitleyle, bunu sabit bir sehpaya bağlayan esnek bir sistemden ibarettir. Çekim alanının değişmesiyle, kitlenin ağırlığı da değişmiş olur ve bunun sonucu olarak da kitle, esnek askı sisteminde meydana gelen yeni gerilimlerle denge hali elde edilinceye kadar titreşimler yapar.

GRAVİTASYON
(**bkz.** Genel Çekim.)

GRAVÜR
Bir kalıp üzerine genişliği ve derinliği değişebilen çizgi halinde yarıklar açıp, bunları yarıyoğun mürekkeplerle doldurduktan sonra,

meydana gelen deseni bir mengene ya da benzer bir araçla sıkıştırmak suretiyle kâğıt ya da bir başka uygun madde üzerine geçirmek için uygulanan grafik tekniklerinin bütünü. Başta bakır olmak üzere çinko ve çelik gibi metaller, kalıp olarak kullanıma en uygun maddelerdir. Ayrıca taş, tahta, linolyum, selüloit ya da daha başka sentetik maddelerden de yararlanılabilir.

Aşağı yukarı ortaçağdan bu yana uygulanan bu sanat dalının en eski örneği Fransa'da, Baurgogne'un bir manastırındaki İsa gravürüdür. Çin'de ve Ortaasya'da da tahta üzerine oyulmuş ilgi çekici yazı ve resim kalıbı örneklerine rastlanmıştır. Bununla birlikte gravürün asıl gelişmiş şekli olan levhalar üstüne yapılmış resimlerden baskı hazırlama sanatı, ancak XV. yüzyıl Avrupasında görülür. Kâğıt yapımının kolaylaşması ve matbaanın bulunmasıyle basımı yaygın hale gelmiştir.

Genellikle tahta takozlar üstüne yapılan kabartma kazı, **ksilografi** (ağaç oyma) adını taşır ve tahta basması karşılığında kullanılır. Armut ve şimşir ağaçları, yapılarının dayanıklılığı ve ayrıca dokularının kolay oyulur niteliğiyle, tahtası kazıya en elverişli ağaçlardır. Fotoğraf aracıyle yapılan klişelerin bulunmasından önce kitap resimleri tamamen bu cins tahta kalıp oymalarla basılmıştır. Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa'da çok geçerli olan bu metotla şaheserler meydana getirilmiştir.

Gravür, tekniği bakımından **çukur** ve **kabartma** olmak üzere iki bölüme ayrılır. Üstü düz bir metal ya da tahta parçasının yüzeyine çizilen resmin, koyu çıkması gereken çizgileri olduğu gibi bırakılıp, çizgi çevresinin kazılmak suretiyle boşaltılması bir **kabartma gravürü** işlemidir. Kazılması biten kalıbın üstüne sürülen mürekkep ya da boyalar yalnız kabarık yerlere değeceği için, basıldığında çukur kısımlar kâğıtta beyaz, kabarıklar da siyah olarak çıkar. Bu şekilde hazırlanıp baskı makinesine yerleştirilen kalıbın üzerine bir kâğıt konur ve üstten bastırılmak suretiyle resim kâğıda çıkarılmış olur.

Çukur gravürde bu işleminin tam tersi uygulanır. Yani resimde beyaz kalması gereken yerler yüksek ve kabarık bırakılıp, siyah kalacak kısımları oyulur. Daha çok yüzeyi perdahlı bakır ya da çinko levhaların seçildiği bu usulde, levhanın üstüne bez bir topla mürekkep sürülüp, oyuk kısımlar doldurulur. Kabarık yerler cilâlı olduğu için mürekkebi tutmaz. Daha sonra aynı şekilde kalıbın üstüne kâğıt yerleştirilir ve üstünden basınç verilir. Bu suretle oyuklardaki bütün mürekkebin kâğıda geçmesiyle baskı tamamlanmış olur. Her iki tür basımın da kendine özgü metot ve teknikleri vardır. Bunlardan daha çok bakır levhalar üstüne yapılan çukur kazının da iki çeşidi görülmektedir. Birincisi **ıslak kazı** da denilen **akuaforte-ofort**, öteki de **tığ kazısıdır**. Kimi kere bu iki metodun aynı zamanda uygulandığı, yani ecza ile kazıldıktan sonra üstünden tığ kalemle oyulmuş ofort çalışmaları da vardır ki, XVIII. yüzyıl kitap ve gazete resimlerinde bunların ilginç örneklerine rastlanmaktadır.

Kara kalem gravür çalışmalarında önce «berceau» denilen bir aletle bakır levhanın üzerinde pürüzler ve tanecikler meydana getirilir, daha sonra maskalayla ve özel bir kazıma bıçağıyle taneciklerin bir kısmı kaldırılarak siyahın tonu açılır. İşleme, yani noktaların kaldırılmasına devam edilirken bir yandan da koyuluğu sağlamak için yeni noktalar konur. Bu metotla tablo ve resimlerin aynını basmak mümkündür.

Yalama tarzı gravürde, önce bakır levhanın üstüne ince bir reçine tabakası sürülür ve levha ısıtılır. Isınan reçine tozunun taneleri eriyerek levhaya yapışır. Aralarında kalan küçük boşluklardan geçirilen kezzaplı su bakırı aşındırarak yüzeyde kurt yeniği gibi çukur izler bırakır.

XVIII. yüzyılda yine bu metotla renkli resimlerin basıldığı **renkli gravür** denenmiştir. Sarı, kırmızı, mavi gibi üç ayrı temel rengin kalıplarını üst üste basmak suretiyle bütün renklerin elde edildiği bu işlem de, 1710'da ilk kez Hollandalı Jacques Christophe Le Blond tarafından uygulanmıştır.

Gravür yoluyle meydana getirilmiş çalışmalar, orijinal ya da kopya çıkarmak suretiyle iki türlü olur. Ressamın kendi eseri olan kazılı levhalardan doğrudan doğruya basılan resimlere orijinal gravür, basılmış bir tabloyu kopya etmek suretiyle yeniden yapılan gravürlere de kopya (röprodüksiyon) adı verilir.

XV. yüzyıldan bu yana çok değerli gravürcüler yetişmiştir. Bunlar arasında özellikle Almanya'dan Dürer, Holbein Crananach ve Kokoschka; Hollanda'dan Van Dyck Rembrant, Van Gogh; Fransa'dan Bellange, Mellan; İngiltere'den Beckett; İtalya'dan Carracci, Castiglione, Kanaletto, Piranesi, Bartolozzi, Morandi ve Bartolini sayılabilir. Bütün çağların ve bütün ülkelerin en ünlü gravürcüsüyse, bu sanatın en büyük ustası kabul edilen İspanyol Francisco Goya y Lucientes'tir.

Norveçli ressam Edward Munch'un ağaç oyma (ksilografi) tekniğiyle gerçekleştirdiği «Ormanda» adlı renkli eseri.

GRECO, EL
(**bkz.** El Greco.)

GREENE, GRAHAM
(1904-) İngiliz roman ve tiyatro yazarı. Eserlerinde daha çok korku tekniğiyle, Hıristiyan varoluşçuluğunun bazı ana temaları işlenmektedir. Katolikliği kabul etikten sonra (1926) Greene, ilk önce **Times**'in, sonra da **Spectator**'un edebiyat kadrosunda çalışmıştır. Bazı romanlarının konularının geçtiği Meksiko, Batı Afrika gibi ülkeleri gezmiştir. **Stambul Train** (İstanbul Treni, 1932) adlı kitabı, bizzat kendisinin daha ciddî eserlerinden ayırmak için eğlendirici diye adlandırdığı seri romanlarının ilkidir. **A Gun For Sale** (1936), **The Confidential Agent** (1939), **The Ministry of Fear** (1943) ve **Our Man in Havana** (1958) ise yazarın önemli eserleridir. Bütün bu romanlar polisiye türündendir, kişiler ve düşünceler derinlemesine incelenmemiştir. Greene'in yazı hayatını niteleyen ahlâksal belirsizlik bu romanları da ilgi çekici kılmaktadır. Dinsel temanın daha belirli olduğu **The Power and the Glory** (1940) ile **The Heart of the Matter** (1948) kitapları, eleştirmenler tarafından en iyi eserleri olarak kabul edilmektedir. Bunları, **The End Of the Affair** (1951),

The Quiet American (1955) ve **A Burnt-out case** (1961) adlı kitapları izlemiştir. Greene ayrıca tiyatro eserleri (**The Living Room**, 1953), filim senaryoları da (**The Third Man** 1950) yazmıştır.

GREGOR EZGİLERİ
Roma Katolik kilisesinin müziği. Adını Papa Gregor I.'den (540-604) almış olmakla birlikte ondan sonraki dönemlerde doğmuş ve gelişmiş olduğu sanılır. Tümüyle tek seslidir, ses süreleri özgürdür, ölçüden bağımsızdır. Kimi kez koro, kimi kez de tek şarkıcılarca, biri öbürünün ardından gelerek, birbirlerine karşılık vererek söylenir. Gregor ezgilerinin «altın çağ»ı, XI. yüzyıla dâğin uzanmış ve bu süre içinde Avrupa'nın evrensel müzik dili olarak yerleşmiştir. Daha IX. yüzyılda, bu tek sesli ezgilere paralel olarak bir ikinci ses eklenmeye başlanmasıyle Batı müziğinin çok ses geleneğinin evrimi başlamıştır.

GREV
İşçilerin isteklerinin işverence kabulünü sağlamak amacıyle toplu olarak işi bırakmaları. Günümüzde sendikacılık alanının en önemli yollarından biri olan grev, XIX. yüzyılın ilk yarısında, Amerika Birleşik Devletleri hariç hemen hemen bütün ülkelerin ceza kanunları tarafından bir suç olarak kabul edilmişti. İngiltere'de 1825 yılında sadece ücret ve çalışma saatları konusunda tanınan grev hakkı, 1871 yılında Trade Union Act ile genişletilmiş ve 1906 yılında çıkartılan Trade Disputes Act ile bugünkü niteliğine kavuşturulmuştur. Fransa'da 25 mayıs 1864 tarihli bir kanun grev hakkını tanımış, 21 mart 1884 tarihinde çıkartılan bir başka kanun ise grev yapılabilecek durumların sınırını genişletmiştir. İtalya'da 1889 tarihli Zanardelli Ceza Kanunu grevi öngörmesine karşılık, 1930 tarihli Faşist Ceza Kanunu grevi yasaklamış, ancak faşizmin düşmesinden sonra kabul edilen yeni Anayasa greve izin vermiştir.

Türkiye'de ilk grev 1872 yılında yapılan Kasımpaşa Tersanesi grevidir. Bu tarihten, II. Meşrutiyetin ilânına kadar 25 işyerinde grev uygulanmıştır. II. Meşrutiyetin ilânını izleyen ağustos ve eylül aylarında 27 grev yapılmış, bu durum, İttihatçıların, grevi yasaklayan Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkatı'nı çıkartmaları (25 eylül 1908) sonucunu doğurmuştur. Bu kanuna rağmen 1914 yılına kadar çeşitli şehirlerde 22 grev uygulanmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında yabancı sermayeli işyerlerinde 19 grev yapılmış, 1928 yılında Şark Şimendiferleri ve İstanbul Tramvay şirketi işçilerinin grevinden sonra işçi kuruluşları kapatılmıştır. Nihayet 1961 tarihli Türk Anayasası, 47. maddesinde, «işçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyle toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir» demek suretiyle Türkiye'de işçilere iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyle grev yapabilme hakkını tanımıştır. Daha sonra çıkartılan Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt kanunu grevin yapılabilmesi için gerekli şartları düzenlemiştir.

Greypfrut memleketimizde Mersin ve Antalya dolaylarında yetişir.

GREYPFRUT (Citrus aurantium maxima)
Turunçgillerden, aynı zamanda **altıntop** ya da **kızmemesi** gibi adlarla da bilinen, kabuğu kanarya sarısı, tadı buruk-acımtırak, portakala benzeyen, fakat çiçek, meyve ve yapraklarıyle ondan daha iri olan vitamin bakımından zengin bir meyve. Suyu alınıp şekerle karıştırılarak şerbet yapılır.

Bütün turunçgillerin yetiştiği ılıman iklimli bölgelerde üretildiği gibi, saksılarda süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Kışın saksıların dışarıda bırakılmaması, ılık bir yerde korunması gerekir. Tohumdan yetiştirilenlerde meyve tadı daha acı olduğu için genellikle limon ya da turunç meyvelerine aşılanır. Kalem aşısı yanında göz aşısı da uygulanabilir.

Greypfrut orta kumlu, kireçli, potaslı, yeterince su süzen topraklarda ve bol hava ve güneş ışığı alan yerlerde iyi yetişir. Dikimden sonra budanma, bol su ve gübre ister.

Greypfrutun anavatanı Güney Amerika'dır. XX. yüzyılda Portekizliler tarafından Portekiz'e getirilmiş ve oradan da bütün dünyaya yayılmıştır. Memleketimizde özellikle Mersin, Antalya dolaylarında en iyi cinsleri yetiştirilmektedir.

GRIEG, EDVARD
(1843-1907) Norveçli besteci. Leipzig Konservatuvarında Richter, Reinecke ve Moscheles'in öğrencisi olarak eğitim görmüş, daha gençliğinde ulusal müzik konusuyle ilgilenmeye başlamış, Norveç müziğine dünyanın ilgisini çekmek amacıyle Oslo'da bir Müzik Birliği kurmuş, 1864 yılından başlayarak on yıl süreyle en önemli eserlerini vermiş, 1847 yılında hükümetin kendisine sağladığı gelirle yalnız bestecilikle uğraşmaya başlamıştır. Ömrünün son yıllarında Norveç'in en önemli kişisi olarak tanınıyordu. «Kuzeyin Chopin'i» diye anılan Grieg, Polonyalı bestecinin piyano müziğinde eriştiği üstün duruma asla ulaşamamıştır; fakat bir yandan müziğinin duygulu yanı, öte yandan Grieg'in gelişmesinde Chopin'in, kaynağı sevgiye dayanan bir etki kaynağı olması bu benzetmeyi doğrular. Başlıca eserleri arasında piyano konçertosu, yaylı orkestra için **Holberg** süiti, keman ve piyano sonatları, piyano için Lirik parçalar, **Peer Gynt** tiyatro müziği, Norveç halk dansları vb. sayılabilir.

GRIERSON, JOHN
(1898-) İskoçyalı sinema yönetmeni ve kuramcısı. Glasgow Üniversitesi felsefe bölümünden mezun olmuştur. Toplum bilimlerine ilgi duymuş ve 1924'te Rockefeller Rescarch Center'da görev almıştır. Bu süre içinde A.B.D.'de seyahat etme fırsatını bulmuş ve gazetecilik ile sinema gibi kitle haberleşme araçlarıyle ilgilenmiştir. İngiltere'ye dönüşünde (1929) **Drifters** adlı, açık denizde balık avlanması konusunda bir belge filmi yapmış, bu filimde Eisenstein ve Driga Vertov'un montaj kuramlarından yararlanarak didaktik bir üslûba yer vermiştir. Grierson'un sinema konusundaki düşünce ve çalışmaları etrafında toplanan genç İngiliz sinemacıları, «İngiliz Belge Filmi Okulu»nu meydana getirmişlerdir. Bu grupta Basil Wright, Paul Rotha, Harry Watt, Alberto Cavalcanti gibi yöneticiler yer almıştır.

Grierson, belge filimciliğini gerçeğin yaratıcı bir güçle ele alınması, incelenmesi olarak tanımlar ve propaganda, eğitim aracı olarak kullanır.

GRIFFITH, DAVID WARK
(1875-1948) A.B.D.'li sinema yapımcısı ve yönetmeni. İlk önceleri oyunculuk ve oyun yazarlığı yapmış, ilk olarak Edwin S. Porter'in **Rescued from an Eagle's Nest** adlı filminde bir rol almıştır. 1908 yılında **Biograph** yapımevine senaryocu ve yönetmen olarak girmiş ve ilk filmi **The Adventures of Dolly**'yi gerçekleştirmiştir. Bundan sonra birçok konulu kısa filim çekmiştir. Eleştirmeciler, bu yıllar boyunca Griffith'in, sinemanın bütün yaratıcı olanaklarını kullandığını ve sinema anlatım dilini bulduğunu belirtmektedirler. Griffith Okulu, Amerikan sinemasının teknik gücünün temelini atmıştır.

Avrupa'dan A.B.D.'ne ulaşan tarihî filimlerin etkisiyle 1913'te bir uzun filim **Judith of Bethulia**'yı yapmıştır. Konusu İncil'den alınan ve o yılların İtalyan filimleri üslûbundaki bu filimden bir yıl sonra Biograph'ı terk eden sanatçı, bağımsız yapımcı olarak Protestan rahip Thomas Dixon Jr.'in romanlarından yararlanarak **The Clansman** adlı cüretli bir filmi yönetmiştir. Kuzey-Güney sa-

vaşının başlamasından barışın ilk günlerine kadar geçen süreyi kapsayan filim, epik bir üslûpla ve zamanına göre çok yeni bir anlayış ve teknikle gerçekleştirilmişti. İlk kez 8 şubat 1915'te Los Angeles'te gösterilen filmin ikinci gösterilişinde adı **The Birt of a Nation** (Bir Milletin Doğuşu) olarak değiştirilmiştir. Bu filmin sağladığı büyük geliri Griffith, daha iddialı başka bir tasarının gerçekleşmesine yatırmıştır: **Intolerance** (Hoşgörüsüzlük, 1914-1916). Uç buçuk saatlık bu buyük filim, usta bir kurguyla aynı zamanda dört ayrı hikâyeyi anlatan dört kısımdan meydana geliyor ve insanlık tarihinden dört hoşgörüsüzlük örneği veriyordu. Filim, eleştiricilerin takdirini kazanmakla birlikte, halkın ilgisini çekememiş ve ticaret açısından büyük bir fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Bu durum Griffith, in bağımsız olarak çalışmasını engellemiş, bundan sonra sanatçı gerilemeye başlamış, yaptığı ilginç filimlerin (Broken Blossoms, Way Down East, Abraham Lincoln) sayısı azalmış ve 1931'de sinemayı bırakmıştır.

Griffith, «sinemanın babası» olarak tanınmaktadır. Gerçekten de Griffith, sinema tarihinin en büyük yönetmenlerinden biri sayılır. Lirik anlatışı, paralel kurgusuyle King Vidor, Abel Gance, hatta Eisenstein gibi birçok yönetmeni etkilemiştir. Yeni gerçekçiliğin çok daha sonraki habercisi olmuştur. Bundan başka Marion Leonard, Lilian Gish, Mae Marsh, Mabel Normand, W.C. Fields, Douglas Fairbanks, Mac Sennett, Robert Harron, Lionel Parrymore vb. gibi birçok ünlü oyuncuyu sinemaya kazandırmıştır.

GRIMM KARDEŞLER
Grimm kardeşler adıyle tanınan Jacob Grimm (1785-1863) ve Wilhelm Grimm (1786-1859) adında iki Alman filoloğu. Aynı düşüncelerle beslenmekle birlikte, karakterleri oldukça farklıydı: Jacob daha ciddî ve bilime düşkün, Wilhelm ince ruhlu ve şiire, sanata karşı daha duyarlıydı. Grimm Kardeşler, Alman halk şiirinin ve Alman ırkının büyüklüğüne ve üstünlüğüne olan inançla, Alman dili konusunda çalışmalar yapmışlardır. Jacob'un **Deutsche Grammatik** (Almanca Dilbilgisi, 1819-1837) ve **Geschichte der Deutschen Sprache** (Alman Dilinin Tarihi, 1848) adlı kitapları, 1825 yılından başlayarak birlikte yayımladıkları **Deutsche Wörterbuch** (Alman Sözlüğü), Wilhelm'in açıklamalarla yayımladığı eski metinler çok önemlidir. Bununla birlikte Grimm Kardeşler, bütün dünyaya yayılmış olan büyük ünlerini, **Kinder und Hausmarchen** adıyle yayımladıkları eski Alman masalları kitabına borçludurlar; 1812, 1815 ve 1822 yıllarında üç cilt halinde yayımladıkları bu eser Grimm Kardeşlere göre, halk şiirinin kendiliğindenliğinin anıtsal bir örneğini teşkil edecekti. Grimm Kardeşlerin, bu eserlerini hazırlarken yararlandıkları başlıca kaynaklar, çocukluklarında dinledikleri halk masalları, Alman ve yabancı masal gelenekleri olmuştur. Bu masalların yazılmasında Wilhelm'in şiire yatkın kişiliği daha etkin rol oynamıştır. Pamuk Prenses, Kül Kedisi, Kızıl Şapkalı Kız, Kar Beyaz bugün bütün dünyada tanınan ve sevilen masal kahramanlarıdır.

GRIS, JUAN
(1887-1927) İspanyol ressamı. Asıl adı José Victoriano Gonzales'dir. Kübist resim anlayışının, Picasso ve Léger ile birlikte, en büyük temsilcilerinden biridir. Juan Gris, kübistlerin en aşırısı olarak tanınır. Resimlerinde eşyaların düzensizliği genellikle bir işaret, belirti değeri taşır; soyut çizgiler ise, eşyaları hatırlatır ya da örneğin bir yemiş sepetinin çizgisinin bir gitarın çizgisiyle kesişmesi durumunda olduğu gibi («Nature morte au compotier» 1918, Bern, Hermann Rupf Koleksiyonu) kıyasla yorumlanır. Ressamlığı kadar kitap resimlemesiyle de tanınmıştır. Max Jacob'un, Armand Salacrou'nun, Tristan Tzara'nın ve Raymond Radiguet'nin kitaplarını resimlemiş, ayrıca, Diagilev'in bazı baleleri için de sahne dekorları hazırlamıştır.

GRİP
Etkeni, belirli bir virüsün çeşitli tipleri olabilen akut bir hastalık. Çok bulaşıcı olan grip, büyük salgınlar meydana getirir. Grip virüsü, daha doğrusu grip virüsleri bugün bütün özellikleriyle tanınmaktadır. Bunlar A ve B virüsleri olmak üzere ikiye ayrılır. Ortak özellikleri o kadar azdır ki, bazen bilginler hastalığı da A gribi, B gribi olarak iki ayrı hastalık olarak kabul ederler. Her iki tip gripte de etken, birer tip virüs olmayıp çeşitli tipte virüslerdir. Bugüne kadar kontrol altına alınabilmiş salgınlar hep başka başka antigenli virüslerden meydana gelmiştir. Virüs, ilk solunum yollarının mukozalı epiteli ile hızlı bir şekilde yayılır. Hastalığın ilk belirtileri de bu solunum yollarında kendini gösterir. Gribin yutakta etkisini gösteren bir türü şiddetli boğaz ağrısı yapar, göğüste basınç meydana getirir. Hasta çok öksürür, bütün vücudu hastalığın etkisi altında kalır. Ateş yüksektir ve birden ortaya çıkar. Baş ağrıları, sırtta, böbreklerde ve bacaklarda ağrılar duyulur. Hastalık genellikle üç-dört günde gelişir; ardından uzun bir toparlanma dönemi gelir; bu dönemde nezle durumu ve yenilmesi güç bir yorgunluk duygusu hâkimdir. Bazen hastalığın ağır bir durum gösterdiği de olur. Böyle anlarda hastalık hızlı ilerler. Klinik belirtiler, toksinlerin solunum, sindirim ve sinir aygıtlarını etkileyecek kadar yayıldığını gösterir. Bununla beraber salgının türüne göre bu belirtilerin derecesi de değişir. Hasta ayrıca bakterilerin etkisi altında kalırsa, grip ağırlaşır ve genellikle akciğerde birtakım karmaşıklıklar görülür. Küçük salgınlar iki-dört yıllık aralıklarla ortaya çıkar. Bunun, virüsün antigen alma yeteneğinin iniş çıkışlar göstermesinden ileri geldiği sanılmaktadır.

GRİZU
Özellikle kömür madeni ocaklarında bulunan patlayıcı gaz. Grizu, ocaklarda doğal olarak bulunan CH_4 (metan) gazıyle ocak açıldıktan sonra içeriye giren havanın karışımıdır.

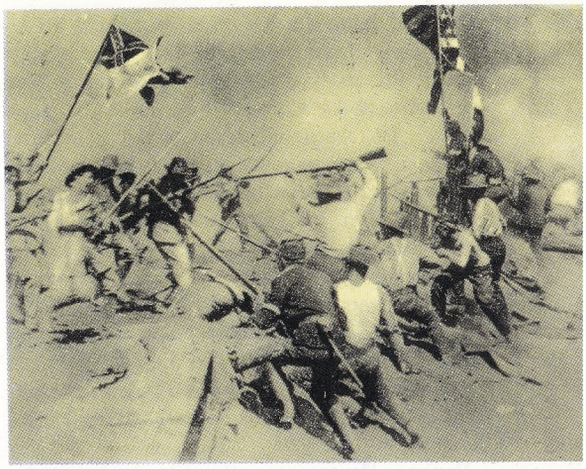

David Griffith'in «Bir Milletin Doğuşu» adlı filminden bir sahne.

Bu karışım bir patlayıcı karışım olduğu için bir kıvılcım ya da alev etkisiyle patlayabilir. Bunun sonucu ocaklar çöker, can ve mal kaybı olabilir. Eskiden madenocaklarına lambalarla inildiği için sık sık grizu patlamaları görülürdü. XIX. yüzyıl başında keşfedilen Davy lambasıyle bu tehlike büyük ölçüde önlendi. Davy lambası, adi lambaların içine alevi çevreleyen bir tel kafes konarak yapılırdı. Eğer grizu varsa lambanın içine giren bu gaz orada patlar. Tel kafes ısıyı etrafa dağıttığı için patlama dışarıya yayılmaz. Çağımızda bu lambalar da terk edilmiş, madenocaklarının aydınlatılması elektrik lambalarıyle sağlanmıştır. Bununla birlikte maden işçilerinin sigara yakmak gibi dikkatsizlikleri ya da elektrik kontağından, hatta sert bir taşa çarpan madenci kazmasından sıçrayan kıvılcımlar, çok seyrek de olsa grizu patlamalarına yol açabilir.

GROPIUS, WALTER
(1883-1969) Alman mimar ve kuramcısı, Bauhaus okulunun kurucusu. Berlin ve Munich Üniversiteleri mimarlık Fakültelerine devam etmiş, sonra da tanınmış mimar Peter Behrens'in (1868-1940) asistanı olmuştur. Gropius'un çalıştığı sıralarda (1907-1910) Behrens'in

Grimm kardeşler.

stüdyosu, mimarlık alanında ve tatbikî sanatlarda yeni düşüncelerin geliştiği, yayıldığı bir yerdi: Bu stüdyoda Gropius'dan başka Van der Rohe ve Le Corbusier de asistanlık yapıyordu. Dekoratif öğelere bağlı geleneksel akımları yavaş yavaş zorlamaya başlayan yeni görüşler, Gropius'un kişiliğini ve gelecekteki tutumunu belirliyorlardı. Gropius, Bauhaus okulunda sanatçı ile işçi arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak, her işçiyi bir sanatçı kılmak amacını gütmüştür. Mimarî çalışmaları içinde, projesini yaptığı ve yapımını tamamladığı Alfeld van den Leinen'in Fagus fabrika binaları (1910) ile Köln fuarındaki makine pavyonu (1914) ilk hatırlanan eserlerindendir.

Bauhaus-Dessau inşaatlarında yeni metodolojik kriterlere yer vermiştir (1925-1926). Siemens-Stadt blok apartmanlarında (Berlin 1929), Lincoln (Massachuetts) deki «Gropius evi» (1937) çözümlemesinde ve daha sonra New York'taki Grand Central Building'de (1954) özellikle çok başarılı bir iç mimarî çalışması yapmıştır. Gropius'un çizdiği projelerin en önemlileri arasında Moskova Sovyet Sarayı (1931), Bağdat Üniversitesi binaları (1954) vb. yer alır.

Mimarlığa ait önemli eserleri şunlardır: **Idee und Aufbau des Staadlicken Bauhaus** (1923), **The New Architecture and the Bauhaus** (1935), **Scope of Total Architecture** (1955), **Architecture-Wege zu einer optischen Kultur** (1956). Gropius'un, projelerini gerçekleştirmek için değerli yardımcılardan yararlanması ve kollektif bir çalışma metodu uygulaması, Nazilerin, eserlerini «yok edilmesi gereken bir bolşevik sanatı» olarak damgalamalarına yol açmıştır.

GRÖNLAND

Atlantik okyanusunun kuzeyinde, dünyanın en büyük adası. Yüzölçümü 2 175 000 km².'dir. Davis boğazı, Baffin denizi, Smith, Kennedy ve Robeson boğazları ile güney-doğuda İzlanda'dan ve kuzey-doğuda da Svalbard'dan ayrılmaktadır. Siyasal olarak Danimarka'ya bağlıdır ve Danimarka parlamentosunda temsil edilir. En önemli şehri 4 500 nüfuslu Godthab'dır. Genel nüfusu 35 000 kadardır. Halkın çoğunluğu Protestandır.

Fiziki Coğrafya: Grönland, kuzeyden güneye doğru uzanan bir kitle gösterir. Kuzeyde Morris Jusup (83° 40 K.) burnu, güneyde Farvel (58° 45′ K.) burnu yer alır. Güneyde ve batı kıyılarında ılık su akıntısının da etkisiyle iklim, diğer kesimlere göre daha yumuşaktır: Kışın güney-batı kıyılarında asgarî hava sıcaklığı —7,5°C olurken, örneğin daha kuzeyde —22,8°C ye varmaktadır. İklim koşullarının böyle olması nedeniyle Grönland'ın büyük bir kısmı (1 833 900 km².) sürekli olarak buz tabakasıyle örtülüdür. Bazı yerlerde buzun kalınlığı 2 000 m.'yi bulur. Bu buz tabakasına **İnlandsis** denmektedir. Çoğu kez batı ve kuzey-doğu yönünde denize kadar ilerleyen buzlar, koparak buzdağı meydana getirmektedir. İnlandsisin diğer kenarları kıyı boyunca uzanan ince bir şerit dağ sırasıyle

Yerel elbiseleriyle iki Eskimo.

denize kapalıdır. Bu dağlar doğu kıyılarında daha yüksek ve buzların aşındırması sonucu da çok sarptır: Forel dağı 3 383 m., Petermann dağı 2 939 m.

Nüfus ve Ekonomik Coğrafya: Halkın çoğunluğunu Eskimolar meydana getirir. Eskimolar, nüfusu 1 000'i aşmayan küçük köylerde otururlar. Bu köylerin en önemlileri Umanak (nüfusu 800), Angmagssalik (nüfusu 1 350), Godhavn (nüfusu 750) ve Thule (nüfusu 400) dür.

Halk daha çok avcılıkla uğraşır; fok balığı, balina, beyazayı avlar. Balıkçılıkta modern metotların uygulanmasından sonra büyük bir gelişme olmuştur. Rengeyiği ve tilki yetiştirilir. Son zamanlarda güney-batı kıyısına getirilen koyunların iklime uydukları görülmüştür. Maden olarak, Ivigtut civarında çıkarılan criolite ile kurşun, çinko, grafit ve kömür bulunur.

Tarih: Ada ilk kez 900 yıllarında Viking denizcileri tarafından bulunmuştur. Yeşil ülke anlamına gelen Grönland adını, buzulların erime mevsiminde buraya geldiğinde her yeri yosun ve likenlerle kaplı gören bir Viking (Kızıl Erik) vermiştir. Daha sonraları İskandinavyalı sömürgeciler Oesterbygd ve Vesterbygd'de koloniler kurmuşlar; fakat bunlar XIV. ve XV. yüzyılda Eskimolar tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Frobisher (1578), Davis (1585-1587), Hudson (1607) ve Baffin (1616) adanın çeşitli kesimlerini keşfetmişlerdir. 1721'de Norveçli Hans Ege, adada sürekli bir koloni kurmuştur. Ada kıyılarının tam olarak tanınabilmesi ancak XX. yüzyılın ilk yıllarında olmuştur. İç taraflar bir baştan bir başa (560 km.) ilk kez 1888 yılında Nansen tarafından katedilmiştir. Ardından Peary (1892, 1895, 1912), A. de Quervain (1912), J.P. Koch ve A. Wegener (1913) de aynı işi başarmışlardır. Adanın sistemli olarak taranması Grönlandlı K. Rasmussen tarafından 1912'den sonra gerçekleştirilmiştir.

Grönland'ın konumu, denizaşırı hava uçuşları başladıktan sonra stratejik açıdan büyük önem kazanmıştır. 1941 yılında A.B.D. burada bir hava üssü kurmuş ve 1951'de Danimarka ile anlaşmaya vararak, hava alanları yapmaya başlamıştır (Thule, Julanehab, Stroemfjord).

Dil: Grönland'da, Danimarka dilini kullanan halkın dışında, aşağı yukarı 25 000 kişi Eskimoca konuşmaktadır. Bunlar yeryüzündeki en önemli Eskimo topluluğunu meydana getirirler (Eskimoca konuşan diğer topluluklar şunlardır: Alaska 16 000 kişi, Kanada 10 000 kişi, Sibirya 1 000 kişi).

Eskimolar üç gruba ayrılmaktadır: Batı grubu (Alaska kıyıları), orta grup (Hudson körfezi, Vittoria, Melville vb. adalar), doğu grubu (Grönland, Baffin adası, Labrador). Grönland'da Eskimo dili 1700 yıllarından beri Latin alfabesiyle yazılmakta ve okullarda öğretilmektedir.

GUANAKO

Devegillerden bir lama türü. Arjantin, Patagonya, Peru, Şili ve Bolivya dağlarında sürüler halinde yaşar. Guanakolar aynı zamanda iyi yüzücüdürler. Yükseklikleri 1 m.'yi bulur. Yünü kürk ticaretinde kullanılır, eti yerliler tarafından yenir.

GUANO

Kuşların dışkılarından oluşmuş, içinde büyük oranda $Ca_3(PO_4)_2$ yani trikalsiyum fosfat bulunan doğal yığınlar. Okyanus adalarında konaklayan pelikan, penguen, gannet türünden büyük sayıda kuş sürülerinin dışkıları adalar üzerinde toplanır. İçinde organik fosfor bileşikleri bulunan bu dışkılar zamanla bozulup, çürüyerek fosforik asidi meydana getirirler. Açığa çıkan fosforik asit $CaCO_3$ yığınlarından başka bir şey olmayan kalker kayalarına etki yaparak kalsiyum fosfat meydana getirir. Bu sırada bir miktar nitrik asit de oluştuğu için daha az oranda kalsiyum nitrat da ortaya çıkar.

Eskiden Peru kıyılarında bulunan adalar başlıca guano kaynağı sayılırdı. Burada bulunan bazı adaların yüzleri bir zamanlar 20-25 m. kalınlığında guano ile kaplıydı. Başka guano kaynakları arasında Pasifik'te bulunan Nauru adası ve Ekvador'daki Galapagos adası sayılabilir.

Guano, içinde büyük oranda fosfat ve daha az oranda nitratlar bulunduğu için çok değerli bir gübredir. Çok kuvvetli olduğu için guano gübresi olduğu gibi kullanılmaz. Ancak dört ya da beş katı kadar ince toprakla karıştırıldıktan sonra tarlalara atılabilir.

GUARESCHI, GIOVANNI

(1908-1968) İtalyan mizah yazarı ve gazetecisi. **Bertoldo** ve **Candido** adlı mizah dergilerini yönetti. Faşist yönetim döneminde tarihî konulardan yararlanarak, günün yönetimini yerme amacı güden bir mizah anlayışına yö-

nelerek faşizme cephe aldı. Çok sayıda mizah hikâyesi yazdı; bunlardan en önemlileri, yazarı büyük üne kavuşturan, kasaba papazı Don Camillo'nun kahramanı olduğu hikâyelerdir. «Don Camillo'nun Küçük Âlemi», «Don Camillo Moskova'da» ve diğer bazı kitapları dilimize çevrilip yayımlanmıştır. Guareschi'nin eserlerinden bazıları filme de çekilmiştir; bunların en önemlileri olarak Julien Duvivier'nin yönettiği «Don Camillo» ve «Don Camillo'nun Dönüşü» adlı filimlerdir.

GUARIENTO

(? - ?) XIV. yüzyılda yaşamış bir İtalyan ressamı. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte, hakkında elde edilebilen belgelerden önemli eserlerini 1338 ile 1368 yılları arasında yapmış olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Venedik Dükalığı, 1365 yılında Guariento'ya Dükalık Sarayının Maggior Consiglio salonuna «Cennet» konulu bir tablo yapma görevini vermiştir. Daha önce, Bassano müzesine büyük «Çarmıha Gerilme» tablosunu ve Padova'da, biri Capitano kilisesinde öteki Eremitani kilisesinde olmak üzere, iki önemli duvar resmi serisini yapmıştı. Capitano Kilisesindeki serinin «Meryem», «İncil Yazanlar» ve «Melekler» gibi bazı parçaları sanatçının en önemli eserleri arasında yer alır. Eremitani kilisesindeki tabloların en ünlüsü ise, «Aziz Filippo'nun Hikâyeleri» adını taşır.

GUATEMALA

Orta Amerika'da bir cumhuriyet. (Republica de Guatemala) 1821 yılından beri bağımsızdır. Doğuda Atlas okyanusu (Honduras körfezi) ve Honduras, batı ve kuzeyde Meksika, kuzey-doğuda Britanya Honduras'ı, güney-batıda ise Büyük okyanus ve Salvador cumhuriyetiyle çevrilidir. Büyük okyanusa açılan kıyıları alçak, kumluk, koy ve kıyı gölleriyle örtülüdür; Atlas okyanusu kıyıları ise daha yüksektir. Yüzölçümü 108 889 km². olan Guatemala'nın nüfusu 3 900 000'dir. Resmî dil İspanyolca olmakla birlikte, yerli diyelekleri, özellikle Maya dili de yaygındır. En yaygın din ise nüfusun %90'ının mensup olduğu Katolik dinidir. Ülke yönetim bakımından yirmi iki eyalete bölünmüştür; bu yirmi iki eyalet Merkez, Doğu, Güney, Batı ve Kuzey olmak üzere beş bölgede toplanır. Ülkenin başkenti Guatemala (ya da Yeni Guatemala) şehridir.

Engebeleri, İklimi ve Akarsuları: Guatemala toprakları, ülkenin orta ve güney kesimlerinde genellikle dağlık, kuzeyde ise ovalıktır. Büyük okyanus boyunca uzanan alçak, ovalık ve ortalama 60 km. genişlikteki kıyı kuşağının ötesinde, Sierra Madre yanardağları yükselir. Meksika'nın Sierra Madre de Chipas sıradağlarının devamını teşkil eden bu yüksek dağ sırasına Sierra de las Nubes dağları adı verilir. Bu volkanik dağların ortalama yükseklikleri 4 000 m. kadardır; başlıcaları Tacana (4 064 m.), Tajumulco (4 211 m.), Fuego (3 918 m.), Santa Maria Quezaltenango (3 768 m.), Agua (3 752 m.) olarak sayılabilir. Sierra Madre dağlarının kuzeyinde ise yüksek yaylalar uzanır. Bu yüksek bölgeyle, birbirine paralel olarak Atlas okyansuna doğru uzanan ve doğudaki ovalarda gittikçe alçalarak kaybolan dağ sıraları birleşir. Guatemala'nın kuzey kesimini ise Petén yaylası kaplamaktadır. İklim, ovalık bölgelerde (tierras calientes) nemli ve sıcaktır; bu bölgeler bol yağmur alan ormanlarla örtülüdür. Orta dağ (tierras templadas) bölgelerinde daha az sıcaktır ve nispeten daha az yağmur alır; buraları insanların yaşamasına ve tarıma daha elverişlidir. Ormanlar ve çayırlarla kaplı, daha yüksek bölgelerin iklimi ise (tierras frias) daha serindir. Sierra Madre dağlarının Büyük okyanus kıyılarına yakın ve paralel olarak uzanması nedeniyle, ülkenin belli başlı ırmakları doğu ya da kuzey yamaçlarından doğar ve Atlas okyanusuna dökülürler. Bu ırmakların en büyükleri, ülkenin Meksika ile sınırının büyük bir kısmını çizen Usumacinta, Honduras körfezinde denize dökülen Motagua ve Polochic'dir. Çok sayıda göl vardır; en önemlileri, aynı adlı ovanın ortasındaki Petén gölü ile Atitlan ve Izabal gölleridir.

Ekonomi ve Şehirler: Guatemala her şeyden önce bir tarım ülkesidir. Ülkenin Atlas okyanusuna bakan doğu kesimi daha geniş ve devletin ekonomik faliyetlerinin büyük bir kısmı burada toplanmış olmakla birlikte, Büyük okyanus kıyısında uzanan aluvyon ovası iklim bakımından yaşamaya daha elverişlidir. Bu bölgede, büyük kısmı ihraç edilen kahve, muz ve şekerkamışı gibi daha büyük gelir sağlayan bitkilerin tarımı yapılmaktadır. Ülkede tüketilen tarım ürünleri ise öncelikle buğday, pirinç, mısır, patates ve fasulye gibi bitkilerdir. Az olmakla birlikte pamuk, tütün gibi ürünler de yetiştirilmektedir. Tarım bakımından ülkenin en yoksul kesimi olan Petén ise orman bakımından zengindir. Ülkenin, özellikle Büyük okyanus kıyısında büyükbaş, dağlık bölgelerde ise küçükbaş hayvan yetiştirilir. Endüstri, en çok besin kesiminde ve özellikle en gerekli besin maddelerinin üretimi alanında gelişmiştir. Guatemala'nın en önde gelen ihraç maddeleri kahve, muz, pamuk, lastik ve kereste; bu malların ihraç edildiği en önemli limanları ise Büyük okyanus kıyısında San José ve Champerico, Atlas okyanusu kıyısında Livingston ve Puerto Barrios'dur. Guatemala'nın en büyük şehri, Orta Amerika'nın berzah kesiminin en önemli ve büyük şehri olan Guatemala şehridir; bugün nüfusu 400 000 kadar olan şehir, sömürgenin ilk başkentinin büyük bir depremde yıkılmasından sonra, 1773 yılında Nueva Guatemala adıyle kurulmaya başlanmıştır. **Tierras templadas**

GUATEMALA
MEKSİKA
GUATEMALA
HONDURAS
EL SALVADOR
BÜYÜK OKYANUS
Honduras körfezi
Belize
Chetumal
Turneffe adl.
Cayo Centro
Cayo Lobos
Ambergris Cay
Ciudad de las Casas
Quezaltenango
Huehuetenango
Totonicapan
Chimaltenango
Antigua
Guatemala
Escuintla
Mazatenango
Retalhuleu
Champerico
Puerto Barrios
Livingston
Punta Gorda
Tres Puntas bur.
Cobán
Zacapa
Chiquimula
Jalapa
Santa Rosa
Sonsonate
Acajutla
San Salvador
Santa Ana
San Miguel
Usulután
Sensuntepeque
Cojutepeque
Ahuachapán
Chalatenango
Cuilapa
Sololá
Quiché
Petén
Flores
Tikal
Sayaxché
Melchor de Mencos
Tecún Umán
Ocotepeque
Comayagua
Tegucigalpa
Choluteca
Nacaome
Amatique
Izabal
Atitlan
Mixco
Villa Nueva
Amatitlan
Palín
Santa Cruz del Quiche
Huehuetenango
Tapachula
Soconusco
Tuxtla Gutierrez
Chetumal
Belmopan
Cayo
Orange Walk
Corozal
Consejo
Bacalar
Aguada Carolina
Chacté
Xbonil
Chibulul
Chichicastenango
Mamantel
Pacaytun
Palenque
Tenosique
Comitán
Tuxtla Gutierrez
Tapachula
Soconusco
Ciudad Vieja
Sacatepéquez
Chimaltenango
Totonicapan
Quiché
Huehuetenango
Quezaltenango
Sololá
Retalhuleu
Mazatenango
Escuintla
Chiquimula
Zacapa
Jalapa
Santa Rosa
Sonsonate
Acajutla
San Salvador
Santa Ana
San Miguel
Usulután
Sensuntepeque
Cojutepeque
Ahuachapán
Chalatenango
Cuilapa

bölgesinin tam ortasında, denizden 1 493 m. yükseklikte bulunan şehir ülkenin en önemli kültür, politika, yönetim ve ticaret merkezi ve önemli bir demiryolu kavşağıdır.

Tarih: Kültür düzeylerinin yüksekliğini gösteren birçok kalıntılar bulunan Mayaların ülkesi Guatemala, 1524 yılında Pedro de Alvarado tarafından İspanyol egemenliği altına sokulmuştur. Ülkenin yeni sahipleri burayı Yeni İspanya (Meksika) genel valiliğine bağlamışlardır. Guatemala 15 eylül 1821 tarihinde bağımsızlığına kavuşmuş ve Salvador, Nicaragua, Honduras ve Costa Rica ile birlikte, Orta Amerika Birleşik Eyaletlerini meydana getirmiştir. Bu federal birlik, 1838 yılına kadar devam etmiştir: Bu yılda beş üye ülke ayrılmış ve Guatemala da, diğer ülkeler gibi cumhuriyet olarak bağımsızlığını ilân etmiştir. Bu tarihten başlayarak ülkeyi altüst eden birçok olaylar olmuş, tarih sahnesine ülkenin kaderine etki yapan güçlü kişilikler çıkmıştır. Rafael Carrera (1838-1865), Justo Rufino Barrios (1871-1885), Manuel Estrada Cabrera (1898-1920) ve Jorge Ubico (1931-1944) otoriter hükümetler kurmuşlardır. Bu hükümetler zamanında ülkenin ticaretinde ve endüstrisinde bir gelişme görülmekle birlikte, gerek endüstri, gerekse ticarette ülkeye Amerika Birleşik Devletlerinin büyük şirketleri ve özellikle United Fruit Company egemen olmuştur. Nihayet 1944 yılında ilerici eğilimli bir hareket Juan José Arevalo'yu iktidara getirdiğinde bu durum değişir gibi görünmüştür. Gerek Juan José Arevalo'nun gerekse yerine geçen Jacobo Arbenz Guzman'ın yönetimleri sırasında, reformlar yapılarak ülke halkı yoksulluk ve gerilikten kurtarılmaya çalışılmış; fakat, bu gelişmeye ve halkın uyanmasına karşı çıkan zengin çevreler ve United Fruit Company, rejimi komünizmle suçlayarak devirmişlerdir. Bu karşıdevrimden sonra iş başına geçen oligarşi hükümeti yine eski politikaya, yani Guatemala'nın yoksul ve Birleşik Amerika'ya bağımlı bir ülke olarak bırakılması politikasına dönmüştür. 30 mart 1963 tarihinde yeni bir hükümet darbesi yapılmış, 1966 yılında ise seçimlere gidilerek demokratik düzene dönülmüştür.

Guatemala'da bir köy pazarı.

GUERICKE, OTTO VON
(1602-1686) Alman fizikçisi. Öğrenimini Leiden'de yapmış, Fransa ve İngiltere'de inceleme gezilerine çıkmıştır. 1646'da Magdeburg belediye başkanlığına seçilmiştir. Amatör olarak uğraştığı sorunlarda, özellikle gazların seyreltilmesi ve hava basıncı sorunlarında, adını bilim tarihine geçiren sonuçlar elde etmiştir. Guericke ilk hava boşaltma tulumbasını gerçekleştirmiş ve bunu geliştirerek bugünkülere çok benzer bir duruma getirmiştir. Bununla bazı deneyler ve bu arada Magdeburg yarımküreleri diye bilinen ünlü deneyi yapmıştır. Bu deneyde, birbirine tam intibak eden iki yarımkürenin meydana getirdiği kürenin içindeki havayı boşaltarak, karşıt doğrultularda koşulmuş iki çift atın bu iki yarımküreyi birbirlerinden ayıramadığını göstererek hava basıncının, etkisinin büyüklüğünü ortaya koymuştur.

Guericke, elektrikle de ilgilenmiş ve manivelâlı bir eksene geçirilmiş, kükürtten yapılmış iri bir küreden meydana gelen ilkel bir elektrostatik makine yapmıştır. Bu küreyi ekseni etrafında döndürmek ve bu sırada da bir bez parçasını sürtmekle küre elektrikle yüklenmiş oluyordu. Guericke, elektriklenmiş olan cisimlerin hafif cisimleri çektiğini, fakat her iki cismin temastan sonra birbirlerini ittiklerini görerek iki cins elektriğin varlığını ortaya koymuştur. Bütün bunların dışında Guericke, astronomik gözlemler de yapmış ve kuyrukluyıldızların periyotluğunu ortaya koymuştur.

GUEVARA, «CHE» ERNESTO
(1928-1967) Arjantin asıllı devrimci. Liseyi bitirince Tıp fakültesine girmiş, üniversite öğrenimi sırasında çeşitli işlerde çalışıp, köy köy gezerek memleketini tanımaya çalışmıştır. 1952 yılında üniversiteyi bitiren Guevara, Ricardo Rojo adında bir avukatla birlikte Guatemala'ya gitmiş, gençleri örgütleyerek devrime katılmış, daha sonra Meksika'ya geçmek zorunda kalmıştır. Guatemala'da Raul Castro'yla tanışan Guevara, Meksika'da da Fidel Castro ve arkadaşlarıyle buluşmuş, onlarla birlikte Küba'ya giderek, Küba ihtilâline katılmıştır. 1959 şubatında Bakanlar Kurulu kararıyle Küba yurttaşı oluşundan, 1965 yılına kadar Küba'da çeşitli önemli görevlerde bulunmuş, 1965 yılı eylülünde bütün görevlerden çekilerek, dünyanın başka yerlerindeki devrimlere yardımcı olmak için Küba'dan ayrılmıştır. Bolivya'daki devrimcileri örgütlemeye çalışmış, 1967 yılı ekiminde Bolivya dağlarında bir baskınla yakalanmış ve iki gün sonra da öldürülmüştür. «Küba'da Sosyalizm ve insan» adlı kitabı Türkçeye çevrilmiştir.

GUGUKGİLLER (Cuculidea)
Omurgalı hayvanlardan, kuşlar (Aves) sınıfının guguksular (Cuculiformes) takımının guguk-kuşları (Cuculi) alt takımına giren bir familya. Bu familyanın 127 türüne genel olarak guguk adı verilir. Kül rengi guguk, altın guguk, tepeli guguk en önemli türleridir.

Külrengi guguk (Cuculus canorus) 37 cm. uzunlukta bir kuştur. Uzun, beyaz lekeli gri kuyruk tüyleri ve sarı bacakları vardır. Gövdenin üst kısmı ve boyundaki tüyler mavimsi gri, alt kısımdaki tüyler ise beyazımsı ve enine siyah çizgilidir. Üreme mevsimi dışında orman kenarlarında, çalılıklarda, çayırlarda yalnız olarak yaşarlar.

Guguğun asalak üreme âdeti çok eski zamanlardan beri bilinmektedir. Bu kuşlar yumurtalarını başka kuşların yuvalarına bırakırlar. Böylece guguk yumurtaları ve yavruları «üvey anne» tarafından kuluçkalanır ve bakılır. Her zaman olmamakla beraber genellikle guguğun yumurtası, ona bakacak kuş türünün yumurtasına benzer; guguk, belirli türlerden yararlanabilmek için asalak hayata uymuştur.

Guguk yumurtaları, öbür kuşlarınkine göre ufaktır ve kuluçka devri 12,5 gün sürer. Ev sahibi yavrulardan daha önce yumurtadan çıkan çıplak ve kör guguk yavruları sürünerek diğer yumurta ve yavruların altına girip bunları yuvanın kenarından aşağı iterler. Üvey anne ve babası tarafından bakılan ve beslenen guguk kuşu, 20 gün sonra yuvayı terk eder. Ergin hayvanlar, böcekleri ve özellikle öbür kuşların beğenmedikleri tüylü tırtılları yedikleri için tarım açısından çok yararlıdırlar.

Cuculus cinsinin dokuz türünden dördü Afrika'da, biri Avustralya'da ve geriye kalanları Hindistan'da yaşar. Gugukların ötüşleri değişiktir. Sadece külrengi guguk ve Güney Afrika guguğu (Cuculus gularis) «gu-guk» diye öter. Külrengi guguğun ötüşü üreme

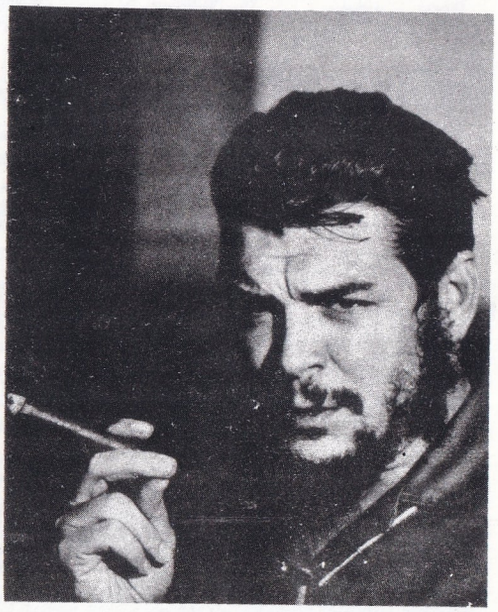

Ernesto «Che» Guevara.

Külrengi guguk.

mevsiminin sonuna doğru değişir. Afrika'da yaşayan kızıl göğüslü **C. solitarus**'un ötüşü ıslığa benzer, siyah guguk **C. calmosus**'unki ise çığlık gibidir.

Sekiz tür kadar olan tepeli guguklar (Coccystes glandarius) **Coccystes** ve **Clamator** cinsindendirler ve başlarında birer ibik bulunur. Kuzey Amerika'da yaşayan sarı gagalı **Coccystes americanus** ve siyah gagalı C. erythrophthalmus bunlardandır. Siyah gagalı guguk «ku-ku-ku» diye öter ve yağmuru haber verir.

Hindistan'da yaşayan ve mavi yumurtalarını ardıçkuşu yuvasına bırakan ibikli **C. jacobinus** ile Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan ve yumurtalarını saksağan ve diğer kargaların yuvalarına bırakan büyük lekeli **Clamator glandarius** türleri de tepeli guguklardandır.

Chrysococcyx cinsinden altın guguklar (**chrysoccyx cupreus**) madensel renkte kuşlardır. Bunlar ufak kuşlara asalaklık ederler. Zümrüt yeşili **Chrysococcyx smaragdineus** türü bütün tropik Afrika'da yaşar. Asya'da altın guguklar yerine bronz guguklar yaşar. Bunların Yeni Zeland'da yaşayan bir türü göç sırasında 5 000 km. kateder.

Gugukgillerin çeşitli türleri bütün kıtalara yayılmıştır. Büyüklükleri de çeşitlidir; Antiller ve Bahamalarda yaşayan bir türün boyu 50 cm.'yi geçer. Orta ve Güney Amerika'da yaşayan bazı tür guguklar da koşucu kuşlardır; bunların kanatları zayıftır.

GUIDO d'AREZZO

(995-1050) İtalyan müziği kuramcısı ve öğretmeni. Notalama üzerindeki çalışmalarıyle ve bu alanda bir reformcu olmasıyle tanınır. İlk tarihçiler önemini büyütmüşler ve onu ölçülü notanın kurucusu olarak tanıtmışlardır. Bununla birlikte dört çizgili porteyi düşünüp uygulayan ve notalara ut, (do), re, mi, fa, vb. gibi adlar veren o olmuştur.

GUILLÉN, NICOLAS

(1902-) Kübalı şair. Basımevlerinde çalıştıktan, gazetecilik yaptıktan sonra Avrupa ve Asya kıtalarını dolaşmıştır. Bir melez olan Guillén'in şiirlerinin ana temasını, sömürgecilikle, zenci ve melezlerin Küba ulusu içindeki durumu teşkil eder. Guillén, gerek Zenci folklorundan, gerekse Afrika-Küba halk şiirinden şaşılacak bir başarıyle yararlanmasını bilmiştir. Önemli şiir kitapları; **Motivos de son** (1930), **Cantos para soldados y sones para turistas** (1937), İç Savaşın cumhuriyetçi birliklerine adadığı **Espana** (1937), **El son entero** (1952), **La paloma de vuelo popular** (1958) olarak sıralanabilir. Guillén, bu şiirlerinde ırkçılığın yanı sıra her türlü baskı ve şiddet hareketine karşı çıkmaktadır. 1964 yılında Küba devrimine adadığı şiirlerini **Tengo** adı altında bir kitapta toplamıştır.

GUINEA

Batı Afrika'da kurulmuş bir cumhuriyet (République de Guinée). 1958 yılının ekim ayında kurulmuş olan Guinea Cumhuriyetinde yasama yetkisi altmış üyeli Ulusal Meclisin elindedir. Fouta Djalon dağlarından Nimba dağlarına kadar uzanan Guinea'nın batıda, Atlas okyanusuna 500 km. kadar uzunlukta bir kıyısı vardır. Yüzölçümü 245 857 km². olan ülkenin nüfusu 3 milyon kadardır. Komşuları, kuzeyde Senegal ve Mali, güneyde Sierra Leone ve Liberya, kuzey-batıda Portekiz Guineası, doğuda ise yine Mali ve Fildişi Kıyısı'dır.

Guinea'nın toprak yapısı çok yerde oldukça dik basamaklar halinde denize inen katlardan meydana gelir. Bu durum, Guinea'nın en yüksek noktası olan Nimba (1 850 m.) dağlarının dahil olduğu Kouranko dizisinin bulunduğu bölgeyi de içine alır. Bu iki dağ kitlesi arasında, Niger ve Senegal ırmaklarının kaynaklarının da içinde bulunduğu yoğun bir akarsu ağı yayılır.

Ekvator kuşağı yakınlarında bulunmasının doğal bir sonucu olarak Guinea'da nemli bir ekvator iklimi egemendir; sıcaklığı yüksek olan ülkeye yılda ortalama 2 000 mm. yağış düşer. Yağışlar özellikle çok girintili çıkıntılı olan kıyı bölgesinde boldur ve bunun sonucu olarak da bölge bütünüyle ekvator ormanlarıyle örtülüdür. İçeri gidildikçe yağışlar azalır ve savan bölgeleri genişler.

Guinea'nın ekonomisinin temelini tarım teşkil eder: Patates, yerfıstığı, pamuk, hindistancevizi, susam, darı ve pirinç başlıca tarım ürünleridir. Ormanlardan değerli kereste elde edilir. Savan bölgelerinde özellikle, Fouta Djalon yöresinde, iyi nitelikte çayırlar vardır ve hayvancılık oldukça yaygındır; öncelikle koyun ve keçi yetiştirilir. Gerek Los adalarında, gerekse ülkenin iç bölgelerinde zengin boksit yatakları vardır; kıyıya yakın bölgelerde ise zengin demir madeni yatakları bulunmaktadır; ayrıca altın ve elmas da çıkarılmaktadır. Hidroelektrik ve termoelektrik santralları, özellikle boksiti işleyerek alüminyuma çevirme alanında gelişmiş olan maden endüstrisine gerekli enerjiyi sağlamaktadır. Küçük el sanatları ve özellikle tahta heykelciliği gelişmiştir. Ülkenin tek önemli şehri aynı zamanda başkent olan 120 000 nüfuslu Konakry'dir; Konakry, bir demiryoluyle iç bölgenin en önemli yerleşme merkezi olan 30 000 nüfuslu Kankan'a bağlıdır. Başkentin 120 km. kuzey-doğusunda bulunan ve bir madencilik ve alüminyum sanayii merkezi olan Kindia da önemlidir.

Yüzyıllar boyunca Guinea'da iki ayrı etnik grup yaşamıştır: Gelenek, kültür, dil ve ırk bakımından birbirinden farklı olan bu iki etnik gruptan birincisini Sami-Bantu dilini ko-

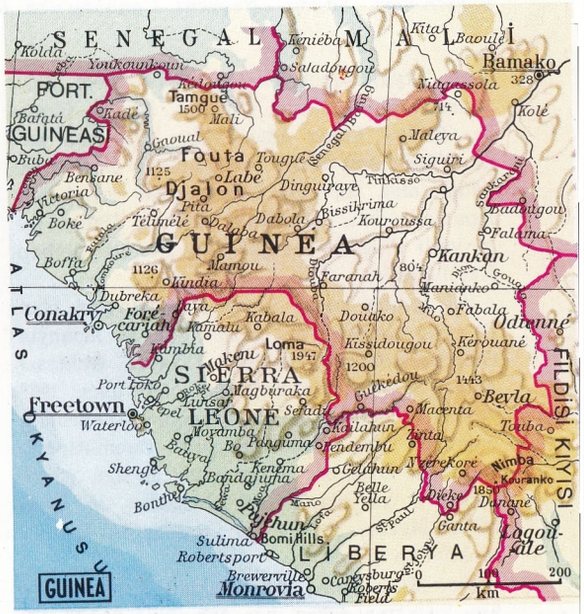

nuşan Sudanlılar (Baga çiftçi kabileleri), ikincisini ise Camitoidler (Fulbe hayvancı kabileleri) teşkil ediyordu. Sudanlılar, halen de oturmakta oldukları kıyı bölgelerinde, en gelişmiş dönemine XVII. yüzyılda ulaşan bir krallık kurmuşlar; Camitoidler ise, sürüleri için çok güzel çayırlar buldukları Fouta Djalon ve Kouranko dağlık bölgelerinde güçlü bir egemenlik meydana getirmişlerdi. Daha sonra ülkeye, başka Sudan kabileleri, Malinkeler gelmişler ve kısa süre içinde ülkenin hayatında önemli bir yer almışlardı. Bu üç topluluk, Avrupalıların da ılımlı etkisi altında, aralarında, bir devlet halinde yaşamalarına imkân veren bir denge kurmayı, politik-sosyal bir kararlılık sağlamayı başarmışlardır.

Ekvator Guineası: Afrika'nın Ekvator kesiminde bağımsız bir devlet. **Rio Muni** adı verilen kıta kısmı (güney ve doğudan Gabon, kuzeyden Kemerun ile çevrilidir) ile

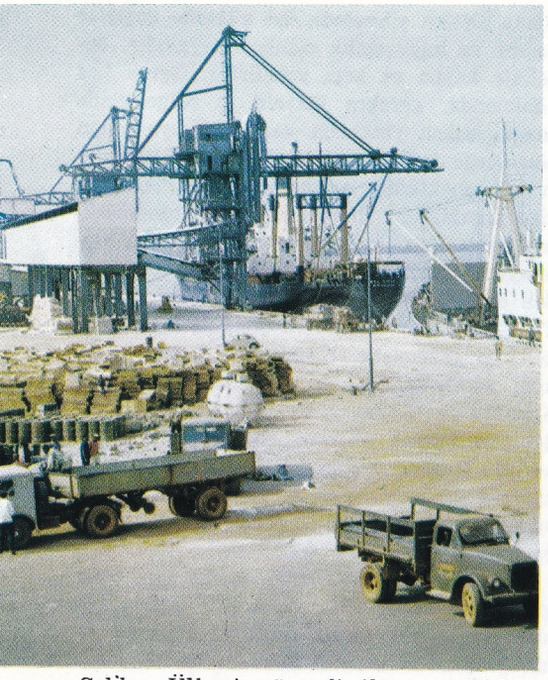

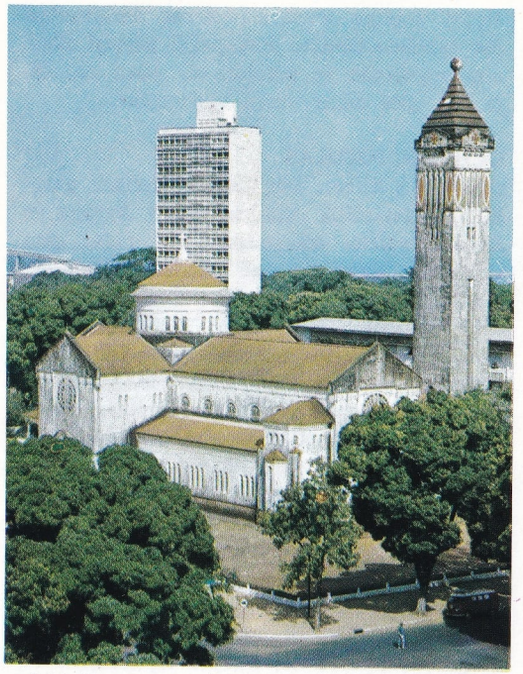

Solda: Ülkenin önemli ihraç maddelerinden birini meydana getiren boksitin gemilere yüklenmesi. Sağda: Başkent Conakry'den bir görünüş.

Atlas okyanusunun Biafra körfezindeki Fernando Poo, Annobon, Corisco, Elobey Grande, Elobey Chico adalarından meydana gelir. Yüzölçümü 28 051 km²., nüfusu ise 250 000 kadar olan Ekvator Guineası'nın resmî dili İspanyolcadır; halk Bubi, İbo ve Hausa gibi yerli dillerle konuşur. En yaygın mezhep Katolikliktir.

1964 yılına kadar İspanyol sömürgesi olan Ekvator Guineası'nın resmî adı da İspanyol Guineası'ydı. Bu tarihte Ekvator Guineası adıyle iç işlerinde bağımsız olan ülke, 1968 yılında yapılan bir referandum sonucunda bağımsız bir devlet olmuştur. Cumhuriyetle yönetilen Ekvator Guineası'nda devlet, görev süresi 5 yıl olan cumhurbaşkanı, 35 üyeli Millet Meclisi ve 6 üyeli Cumhuriyet Meclisi tarafından yönetilir.

Rio Muni geniş basamaklar halinde dar kıyı kuşağına doğru inen genellikle dağlık bir arazidir. Kuzey-doğu, güney-batı doğrultusunda yer alan Fernando Poo ve Annobon adaları ise, Kamerun ile Portekiz'e ait Principe ve Sao Tome adaları yanardağ sistemlerinin devamını teşkil eden yanardağların bulunduğu volkanik adalardır. Gerek Rio Muni, gerekse adalar ekvator bölgesinde olduklarından bol yağış alırlar; yıllık yağış miktarı 2 000 mm.'yi bulur; sıcaklıklar da yüksek olup sıcaklık oynamaları pek azdır. Ülkenin en önemli akarsuları, her ikisi de Atlas okyanusuna dökülen Rio Benito ve Ntem ırmaklarıdır.

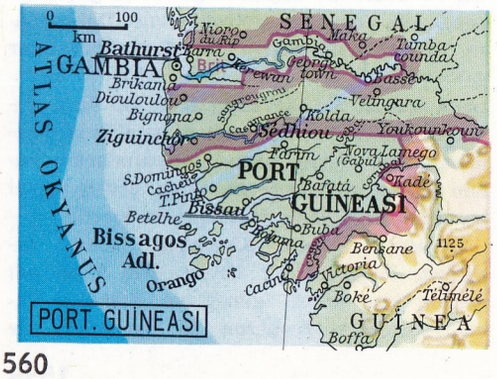

Rio Muni'yi hemen hemen bütünüyle örten sık ekvatoral ormanda abanoz, pelesenk ve okoumé gibi değerli ağaçlar çok boldur. Rio Muni'nin dışında adalarda ise kahve tarımı oldukça yaygın ve gelişmiş durumdadır. Adalarda ayrıca kakao ekim alanları da bulunmaktadır. Hayvancılık önemli olmamakla birlikte balıkçılık çok gelişmiştir. Ülkenin başkenti, Fernando Poo adasında kurulmuş bulunan Santa Isabel (nüfusu 37 237) şehridir. Rio Muni kıyısındaki Bata (nüfusu 27 024) da önemli bir yerleşme merkezidir.

Portekiz Guineası: Batı Afrika'da, Portekiz'e bağlı, idarî bakımdan 1951 yılının haziran ayından beri bağımsız olan bir bölge. Bölgeyi Bijagos adaları ile takımadaların karşısında yer alan Afrika kıyısı meydana getirir. Toplam yüzölçümü 36 125 km²., nüfusu 580 000'dir. Fouta Djalon dağlarının en batı yamaçları ile Atlas okyanusu kıyısı arasında yer alan bölgenin kuzeyinde Senegal, doğu ve güneyinde ise Guinea yer alır.

Bir aluvyon ovasından meydana gelen bölgenin kıyılarını Atlas okyanusu derin bir şekilde aşındırmış; küçük fakat sayıca çok olan akarsular ise toprakları yer yer yataklar halinde oymuştur; akarsuların en önemlisi Kroubal ırmağıdır. Ekvator ikliminin egemen olduğu ve bol yağış alan (yıllık yağış miktarı 2 000 mm.'nin üzerindedir) bölgede, sıcaklıklar da yüksek olup, yıl içinde görülen sıcaklık değişimleri önemsizdir.

Ekonomik bakımdan Portekiz Guineası tarıma dayanan bir ülkedir. Ülkenin ekonomisi açısından büyük bir önem taşıyan yerfıstığının dışında diğer tarım ürünleri hurma yağı, kauçuk ve kereste olarak belirtilebilir. Pek önemli olmamakla birlikte hayvancılık da ülke ekonomisinin içinde yer almaktadır.

Ülkenin başkenti ve başlıca limanı Bissau (resmî adı Sao José de Bissau'dur; nüfusu 6 000 kadar) şehridir. Diğer önemli bir yerleşme merkezi kıyıya yakın bir adada bulunan Bolama'dır. Ülkede demiryolu olmadığı gibi karayolu da pek azdır. Irk bakımından Sudanlı olan yerli halk çeşitli lehçeler konuşmaktadır.

GUINEA KÖRFEZİ

Atlas okyanusu üzerinde, Afrika'nın en büyük körfezi. Palmas burnundan (4° 22′ kuzey, 7° 43′ batı) Lopez burnuna (0° 38′ güney, 8° 42′ doğu) kadar uzanır; bazı coğrafya bilginleri, güney sınırını güney-batı Angola'da 15° güney paraleline kadar uzatırlar. Guinea körfezine dökülen çok sayıda ırmağın en büyükleri Volta, Ogoué ve Nijer'dir; Nijer ırmağının geniş deltası, Benin körfezi ve Biafra körfezi olmak üzere, daha küçük iki girinti meydana getirir. Batı-doğu doğrultusunda bir sıcaksu akıntısının (Guinea akıntısı) geçtiği Guinea körfezinde çok sayıda volkanik ada bulunmaktadır; Kamerun yanardağlarının deniz içindeki uzantısını meydana getiren ve kuzey-doğu, güney-batı doğrultusunda sıralanan bu volkanik adaların başlıcaları Fernando Poo, Annobon, Principe ve Sao Tomé olarak sayılabilir.

GUITRY, SACHA

(1885-1957) Fransız tiyatro yazarı ve oyuncusu, sinema yönetmeni ve oyuncusu. Tiyatro yazarı ve oyuncusu Lucien Guitry'nin oğludur. Bulvar tiyatrosunun en önde gelen temsilcilerinden biri olmuştur.

Tiyatro yazarı olarak **Le Page** adlı eseriyle 1902 yılında ortaya çıkmış; fakat ilk başarısını, ancak 1911 yılında **Le veilleur de nuit** adlı eseriyle kazanabilmiştir. Bu tarihten başlayarak elli yıl süreyle yüzü aşkın güldürü yazmış, bunların çoğunda oynamış ve sürekli bir başarı kazanmıştır. Güldürülerinde halkı eğlendirmek amacını gütmüş ve her zaman bu amaca ulaşmasını bilmiştir. En önemli oyunları olarak: **Chez les Zoaques** (1906), **Le scandale de Monte-Carlo** (1908), **La prise de Berg-op-Zoom** (1912), **Faisons un rêve** (1916), **Jean de La Fontaine** (1916), **L'illusioniste** (1917), **Deburau** (1918), **Béranger** (1920), **Un sujet de roman** (1923), **Mozart** (1925), **Mariette ou comment on écrit l'histoire** (1928), **Le diable boiteux** (1948) adlı güldürüleri sayılabilir. Ayrıca anı ve düşünce yazıları da yazmıştır.

Guitry sinema ile de ilgilenmiş, senaryo yazmış, yönetmenlik ve oyunculuk yapmıştır. Sinemada zaman zaman başarılı olmasına rağmen genellikle tiyatrodaki çizgisine ulaşamamıştır.

GUTENBERG, JOHANN

(1400-1468) Matbaacılığın kurucusu. Mainz'da doğmuştur. Adı, ilk olarak, göç ederek yerleş-

Mainz'daki Gutenberg Müzesinde Gutenberg'in baskı araçları sergilenmektedir.

miş olduğu Strasburg'da, bir mahkeme dolayısıyle duyuldu. Daha sonra Mainz'a döndü. Bastığı kitapların üzerine adını yazmaması, eserlerini tanımayı zorlaştırmakla birlikte, eldeki ilk basılı belgelerden bazılarının (1445-1446 yıllarına ait olduğu sanılan ve halen Mainz Gutenberg Müzesinde bulunan Evrensel Yargı Üzerine adlı Alman şiirinden bir parça; 1448 yılına ait bir astronomi takvimi; Donato'nun Latince dilbilgisinin çeşitli baskıları) ilk ürünleri olduğu sanılmaktadır. 1449 yılında bankacı Johann Fust ile bir ortaklık kurarak, üzerinde tarih bulunan, en eski basılı eser olan ünlü **Bağışlama Mektupları** (1454-1455) nı yayımlamıştır. Nihayet, 1455 yılında, biraz da Peter Schoeffer'in teknik işbirliği sayesinde, İncil basılmıştır. İncilin bu baskısının 20 kadarı günümüze ulaşmıştır. Fust ile ortaklığını bozduktan sonra, Mainz Belediye Başkanı Konrad Humery'nin koruyuculuğu sayesinde basımevini yeniden kuran Gutenberg, birçok eser yayımlamıştır; bunların en önemlileri 1460 yılına ait **Catholicon** ile 36 satırlı diye adlandırılan **İncil**dir.

GUTTUSO, RENATO

(1912-) İtalyan gerçekçi resminin en önemli temsilcisi. Fransız romantik ressamlarının ve Pablo Picasso'nun etkisi altında kendine özgü bir üslûp geliştirmeyi bilen Guttuso, resimlerinde İtalyan işçi sınıfının içinde yaşadığı koşulları ve verdiği savaşları canlandırmıştır. Renato Guttuso'nun resminin başlıca özellikleri, anlatımcı üslûbu, canlı renkler kullanması ve resmini Sicilya halk resminin öğeleriyle örmesidir. 1931 yıllarında Palermo'da üniversite öğrenimini yarıda bırakarak kendini bütünüyle resme vermiştir. Kısa süre içinde İtalya'daki çeşitli resim akımlarının temsilcilerini tanımış; 1935 yılında Milano'da **corrente** hareketiyle ilişki kurmuştur. Bu arada Carlo Levi'nin de etkisi altında kalmıştır. 1937 yılında Roma'ya yerleşen Guttuso'nun resminin gerçekçi niteliği bu dönemde artık belirginleşiyor; fakat resimlerinde kübist ve dışavurumcu denemelerin izleri de görülüyordu. Bu dönem içinde yaptığı gerçekçi resimlerine örnek olarak 1937 yılında Palermo'da sergilenen **Zappaterra** (Kazmacılar) ile 1938 yılına ait olan **Uomo che dorme** (Uyuyan Adam) adlı tabloları gösterilebilir. Nazilerin İtalya'da işlediği suçları canlandıran **Gott mit uns** (Tanrı Bizimledir) adlı desen dizisi 1944 yılına aittir. 1946 yılından sonra Renato Guttuso, daha gerçekçi biçimlere yönelmiştir.

Gerçekçi İtalyan resminin önemli temsilcisi Renato Guttuso'nun, Nazilerin İtalya'da işledikleri suçları konu edinen resim dizisinden «Tanrı Bizimledir» adlı tablosu.

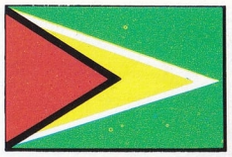

GUYANA

Güney Amerika'da bir devlet. 26 mayıs 1966 yılında bağımsızlığına kavuşan Guyana, bu tarihten önce İngiliz Guyanası adıyle bir İngiliz sömürgesiydi. Halen Commonwealth (İngiliz Ulusal Topluluğu) üyesi olan Guyana'nın devlet başkanı, İngiltere kraliçesi'dir. Kraliçe'yi Guyana'da bir genel vali temsil eder. Yasama yetkisi 53 üyeli Millet Meclisinin, yürütme görevi ise bu meclise karşı sorumlu olan başbakan ile bakanların elindedir.

Ülkenin yüzölçümü 214 970 km^2., nüfusu 680 000'dir. Başkenti Georgetown (nüfusu 162 000) olan Guyana'nın resmî dili İngiliz., en yaygın olan dinler ise Hıristiyanlık (Katolik ve Protestan mezhepleri), İslâm ve Hindu dinleridir.

Courantyne ırmağı ağzından Orinoko ırmağı deltası yakınlarına kadar aşağı yukarı 420 km. boyunca uzanan, Atlas okyanusu kıyısından içeriye doğru gidildikçe morfolojik bakımdan birbirinden kesin ve açık bir şekilde farklı olan üç bölge görülür: Savanla örtülü ve yer yer bataklık olan kıyı aluvyon ovası, merkezdeki tepeler, batı ve güney bölgelerindeki yaylalar.

İklim kıyı bölgesinde çok sıcak ve nemlidir; kuzey-doğudan sürekli bir şekilde esen alize rüzgârları iklimdeki aşırılıkları azaltır. Kıyıda sürekli olan yağışlar, iç bölgelere doğru gidildikçe azalır. Başlıca ırmakların hemen hemen hepsi kuzey ya da kuzey-doğuya doğru akarlar; ırmaklar genellikle su bakımından zengindir; fakat akışları sık sık çağlayanlarla kesildiğinden, ulaştırmada yararlanılamamaktadır. Bu çağlayanların en büyüğü, Essequibo ırmağının soldan aldığı kollarından biri olan Potaro ırmağı üzerindeki Kaieteur Falls (226 m.) çağlayanıdır. Ülkenin en büyük ve önemli ırmağı olan Essequibo'nun diğer kollarının başlıcaları Rupunini, Mazaruni ve Cuyuni ırmaklarıdır. Bunların dışında kalan diğer önemli akarsular ise Barima, Demerara, Berbice ve Surinam sınırındaki Cuurantyne'dir.

Nüfus, topraklar üzerinde çok düzensiz bir şekilde dağılmıştır. İç bölgeler, ırmak kıyılarındaki bazı alanlar dışında, hemen hemen çöl durumunda olduğundan nüfus çok azdır; nüfusun hemen hemen tamamı kıyı bölgesinde toplanmıştır. Ülke halkının başlıca geçim kaynaklarını, aluvyon ovasında yapılmakta olan tarım (şekerkamışı, pirinç, kakao, kahve, mısır), özellikle iç bölgelerdeki savanlarda ve en çok da Rupunini ırmağı bölgesinde yapılmakta olan hayvancılık (daha çok sığır beslenir) ve boksit (Demerara ve Berbice ırmakları bölgeleri), manganez ve elmas gibi madenler teşkil etmektedir. En gelişmiş endüstri dalları besin ve maden (alüminyum) endüstrileridir. Başlıca ihraç maddeleri şeker, boksit, pirinç, kereste ve elmastır.

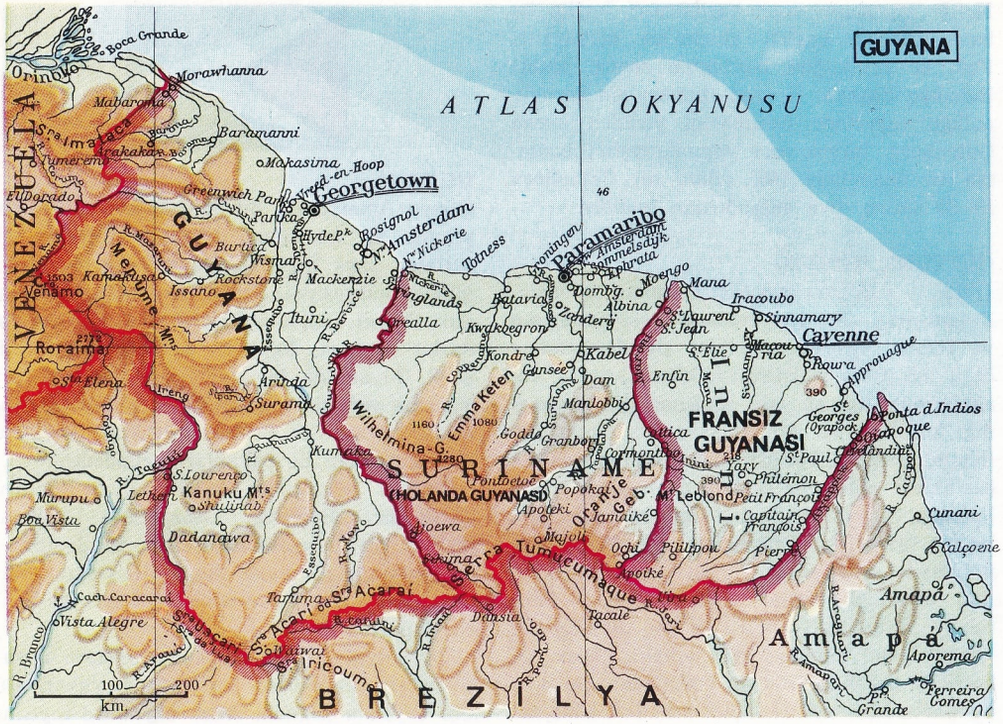

Ülkenin başlıca şehirleri, Demerara ırmağının Atlas okyanusuna döküldüğü yerde kurulmuş olan başkent Georgetown, Berbice ırmağı kıyısındaki New Amsterdam ve Courantyne ırmağının denize döküldüğü yerde kurulmuş olan Springlands şehirleridir.

Fransız Guyanası: Güney Amerika'daki Fransız toprağı. Fransız Ulusal Meclisi ile Senatosunda temsil edilen Fransız Guyanası idarî bakımdan, asıl Guyana (yüzölçümü 12 500 km².) yani en kalabalık ve verimli kıyı kuşağı ile, ülkenin iç bölgesini teşkil eden Inini topraklarından meydana gelmiştir. Ülkenin toplam yüzölçümü 91 000 km²., nüfusu ise 36 000'dir. En yaygın olan din Hıristiyanlık (Katolik mezhebi), en çok konuşulan diller ise Karibe dili ile Fransızcadır. Başkent, etkin bir ticaret şehri olan Cayenne (nüfusu 18 500)dir. Şehir hapisanesinde 1945 yılında çıkan ayaklanma dünyada yankılar uyandırmıştı.

Fransız Guyanası'nın iç kesimleri, özellikle Serra Tumucumaque dağlarının yükseldiği güneydeki Brezilya sınırı yakınlarında dağlık; merkezi alçak tepelerle kaplı, genişliği 10 km. ile 50 km. arasında değişen kıyı kuşağı ise alçak bir aluvyon ovasıdır. Ülkenin en verimli bögesi olan kıyı ovasında, iç bölgelerdeki pek az köy bir yana bırakılırsa, ülke halkının hemen hemen tamamı toplanmış durumdadır. Orta kesimdeki engebeli yaylalar ve güneydeki dağlar, ekvator ikliminin tipik özelliği olan sıcak ve çok nemli iklimin beslediği ormanlarla kaplıdır. Yağışlar iç bölgelere doğru gidildikçe artar. Başlıca ırmaklar, Serra Tumucumaque dağları ile orta kesimdeki tepelik bölgeden Atlas okyanusuna doğru akar ve buraya dökülürler. En önemli ırmaklar, Surinam sınırı boyunca akan Maroni, Brezilya sınırı boyunca akan Oyapock, Mana ve Approuague ırmaklarıdır.

Bölgenin ekonomik kaynaklarından, özellikle iç bölgelere giriş yollarının eksikliğinden, henüz tam olarak yararlanılamamaktadır. Başlıca ekonomik etkinliği ise, sadece kıyı ovasında yapılan tarım teşkil etmektedir. Yetiştirilen ürünlerin başlıcaları, çoğunlukla ihraç maddesi olan şekerkamışı, kakao ve kahve ile, bölgede tüketilen buğday, tütün, muz ve patatestir. Yeraltından oldukça önemli miktarlarda altın ve boksit çıkarılmaktadır; altın aynı zamanda bazı akarsu yataklarından da elde edilmektedir. Ticaretinin büyük kısmını Fransa ile yapan ülkenin başlıca ihraç maddelerini kereste, kırmızı odun özü, altın, boksit teşkil etmektedir.

Hollanda Guyanası (Surinam): Güney Amerikada, Hollanda'ya bağlı, iç işlerinde bağımsız bir bölge. Aşağı yukarı bir dikdörtgen şeklinde olan ülkenin yüzölçümü 142 822 km²., nüfusu 325 000'dir. Nüfusun büyük kısmını Karibe dilini konuşan yerliler, geri kalan kısmını ise Hintliler (50 000), Cavalılar (35 000), Çinliler gibi Asyalılar ve Zenciler meydana getirir. Ülkenin başkenti, kanalları ve yapılarının biçimiyle bir Hollanda şehrini andıran Paramaribo (nüfusu 100 000) dur.

Ülkenin dağlık ve sık ekvatoral ormanlarla kaplı olan güney kesiminden kuzeye doğru gidildikçe topraklar, güney doğrultusunda uzanan tepeler halinde alçalır; genişliği 35 km. kadar olan bu hafif engebeli topraklar savanlarla örtülüdür. Daha kuzeyde ise, genişliği doğuda 30 km., batıda ise 80 km. kadar olan, büyük kısmı hâlâ bataklık ova halindeki kıyı kuşağı uzanır. Nüfusun hemen hemen tamamı ülkenin en verimli bölgesi olan kıyı ovasında toplanmıştır. Birbirlerine paralel olarak kıyıya doğru akan ırmaklar, su bakımından zengin olmakla birlikte, akışlarını sık sık kesen çağlayanlar nedeniyle, ulaştırmaya elverişli değildirler. Başlıcaları, Guyana sınırı boyunca akan Courantyne, Fransız Guyanası sınırı boyunca akan Maroni, Nickerie, Saramacca ve sömürgeye adını vermiş olan Surinam ırmaklarıdır. İklim çok sıcak ve nemlidir. Yağışlar sürekli ve boldur.

Hollanda Guyanası'nın ormanları ve yeraltı kaynakları çok zengindir; fakat bu zengin ekonomik kaynaklardan, nüfusun azlığı, iklim koşullarının elverişsizliği, verimli ve kalabalık kıyı bölgeleriyle iç bölgeleri bağlayan yolların bulunmayışı gibi nedenlerle doğru dürüst yararlanılamamaktadır. Ülkede halen başlıca ekonomik etkinlikler tarım (pirinç, şekerkamışı, buğday, muz, hindistancevizi, turunçgiller, kahve ve kakao), hayvancılık (sığır ve domuz) ve madenciliktir (boksit ve ırmak yataklarından toplanan altın). Sadece bölgenin ihtiyacını karşılayabilen besin endüstrisinin dışında hiç bir endüstri gelişmemiştir.

Ülkenin tek demiryolu, Paramaribo'yu Kabel şehrine bağlayan demiryoludur. Diğer önemli şehirler Nickerie ırmağının aşağı kesiminde kurulmuş olan Nieuw Nickerie, Totness, Albina ve Moengo şehirleridir.

GÜBRE

Toprağın verimini arttıran kimyasal ya da çürümüş organik maddeler çok çeşitlidir. Çünkü değişik bitkiler, değişik gübre isterler. Bazı topraklar, bazı cins mineralleri taşır. Başka cins topraklarda da başka cins mineraller bulunur. Bilinen elementlerin 20 kadarı bitkilerde bulunur. Bunların en önemlileri karbon, hidrojen, oksijen, azot, fosfor, kükürt, kalsiyum, potasyum, magnezyum ve demirdir. İkinci derecede önem taşıyanlar sodyum, silisyum, klor ve iyottur. Bunlardan karbon, hidrojen, oksijen, azot, fosfor, kükürt, kalsiyum bitki hücrelerinin temel elementleridir. Magnezyum klorofilin yapısına girer. Demir yeşil bitkilerde çok bulunur. Kalsiyum ve

Guyana'nın başkenti Georgetown'ın genel görünüşü.

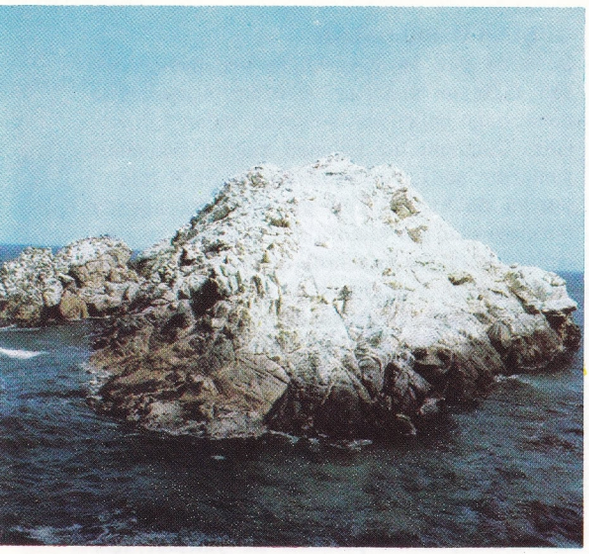

Solda: Kuşların dışkılarından oluşmuş doğal yığınlar (guano). Guano çok değerli bir gübredir. Sağda: Bir tarlanın gübrelenmesi.

silisyum bitki dokularının sağlamlığına yardım eder. Potasyum glikoz ile başka karbonhidratların ve organik asitlerin sentezinde katalizör ödevini görür. Klor, iyot ve silisyum başka kimyasal sentezlerde katalizör olurlar.

Bitkiler karbon, hidrojen ve oksijen elementlerini, kökleriyle aldıkları su ve havanın karbon dioksitinden sağlarlar. Bunların dışında kalan elementleri topraktan almak zorundadırlar. Topraktaki elementlerin çoğu, suda eriyen, inorganik tuzların bileşiminde bulunur. Fakat üst üste ürün alınan tarlalar ve bahçeler, çok harcanan azot, fosfor ve kalsiyum bileşikleri yönünden fakirleşir. Örneğin bir çiftçinin, tarlasından kaldırdığı her 1 000 kg. buğdaya karşılık tarladan 15 kg. potasyum fosfat eksilir.

Hollanda Guyana'sının en önemli yerleşme merkezi Paramaribo'da bir pazar yeri.

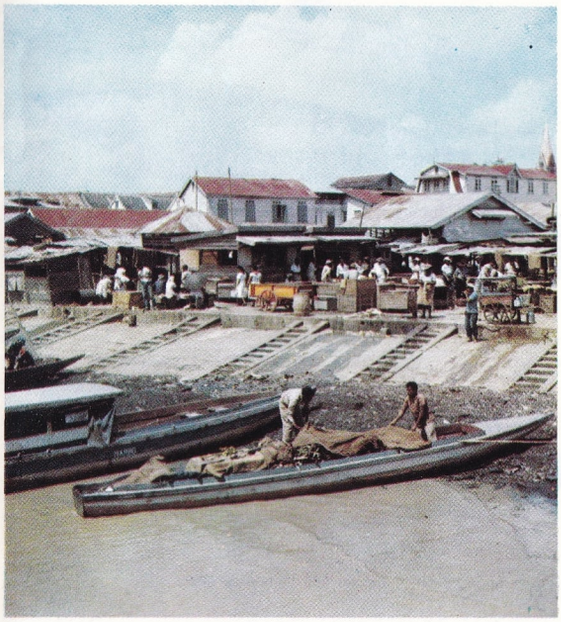

Eğer toprakta belli bir bitki türü için gerekli elementler azalmışsa ya da hiç bulunmuyorsa bunları gübre denilen maddeler şeklinde vermek gerekir.

Toprağa gübre olarak atılan maddeler iki gruba ayrılır: Birinci grupta **doğal gübreler** bulunur. Doğal gübrelerin en önemlisi çürüyen hayvan dışkılarıdır. Bunun yanında doğal olarak kokuşup çürüyen bitki ve hayvan artıkları da orman, kır ve benzeri yerlerde gübre olur. Bazen yonca ve benzeri bitkilerle mezbaha artıkları da toprağa gömülerek çürütülür. Karadeniz kıyılarında hamsinin çok çıktığı zamanlar tonlarca balık toprağa gömülerek çürütülür. Hayvan kemikleri öğütülüp toz haline getirilirse iyi bir gübre elde edilir. Doğal gübrelerin en tanınmışlarından birisi de kuş artıklarının çürümesiyle oluşmuş **guano** gübresidir. Görüldüğü gibi doğal gübrelerin kaynağı canlılardır.

İkinci gruptaki gübreler **yapay gübre** adıyle tanınır. Bunlar aslında inorganik gübrelerdir. Fakat hepsi sentetik yani yapay değildir. Bununla beraber yapay gübre adıyle tanınırlar. Bunlar başlıca beş çeşit olabilir: 1. Kalsiyumlu gübreler, 2. Azotlu gübreler, 3. Fosfatlı gübreler, 4. Potaslı gübreler, 5. Karışık gübreler.

Kalsiyumlu gübreler, toprağın kalsiyum eksiğini tamamlar. Özellikle kumlu (asitli) topraklar için gereklidir. Bu çeşit gübrelerin başlıcaları öğütülmüş kireçtaşı, açıkta bırakılarak yavaş yavaş söndürülmüş kireç tozudur.

Azotlu gübreler, amonyum tuzları ve nitratlardır. Bunlar doğal olarak çürüyen bitki ve hayvan artıklarında da bulunur. Yapay olanlarının değeri azot yüzdesiyle ölçülür. Bunların en eskileri sodyum nitrat bileşimindeki Şili güherçilesi ile potasyum nitrat bileşimindeki Hint güherçilesidir. Potasyum nitrat toprağa ayrıca potasyum da verdiği için daha iyidir. Zamanımızda çok kullanılan bir azotlu gübre de amonyum sulfattır. Amonyak sentezi yapan fabrikalar, örneğin Kütahya Azot Sanayii Fabrikalarıyle çok miktarda kömür koklaştıran fabrikalarda elde edilir. Karabük fabrikalarında çok miktarda taşkömürü kok haline getirilir. Koklaşırken çıkan koklaşma gazında önemli miktarda amonyak bulunur. Bu amonyak tutularak amonyum sulfata çevirilir. Bir başka azotlu gübre de kalsiyun nitrat bileşiminde olan Norveç güherçilesidir.

Fosfatlı gübrelerin doğal olanları güvercin gübresi, guano, çürümüş balık ve kemik külüdür. Bunlar fosfor elementi yanında özellikle azot ve kalsiyum gibi elementleri de sağlarlar. Yapay fosfatlı gübrelerin değeri fosfor pentaoksit yüzdesiyle ölçülür. Yapay olanların en önemlileri Kuzey Afrika'da çıkarılan fosforitten elde edilen süper fosfat ile tripl süperfosfattır. Süperfosfat, fosforit ile sülfürik asitten elde edilir. Bileşiminde monokalsiyum fosfat ile kalsiyum sulfat bulunur. Tripl süperfosfat ise fosforit ile ortofosforik asitten elde edilir. Fosfor oranı daha yüksektir. Thomas yöntemi ile çelik üretilen fabrikalarda ele geçen Thomas ununun bileşimi fosforite yakındır. Bu da ince öğütülerek doğrudan doğruya gübre olarak kullanılır.

Potaslı gübreler potasyum tuzlarıdır. Odun külü içinde potasyum fosfat bulunur. Buna göre kül hem fosfor hem potasyum sağlar. İnorganik potaslı gübrelerin değeri potasyum oksit yüzdesiyle ölçülür. Potasyum tuzlarının en tanınmışları Stassfurt (Alman) tuz yataklarından elde edilir. Başka kaynaklardan, örneğin deniz suyundan da potasyum tuzları elde edilebilir. Van gölünün suyunda da önemli oranda potasyum tuzları bulunur.

Karışık gübreler, içinde kalsiyum, azot, fosfor ve potasyum elementlerinden iki ya da daha fazlasını bulunduran gübrelerdir. Azotlu kireç (kalsiyum siyanamit) hem azot hem de kalsiyum sağlar. Nitrofoskada azot, fosfor ve potasyum elementleri bulunur. Kemik külünde kalsiyum ve fosfor, odun külünde potasyum ile fosfor bulunur. Guano gübresinin içinde başlıca kalsiyum fosfat bulunmakla beraber daha az oranda nitratlar (azot) da vardır.

GÜÇ

Genel anlamda güç diye, bir sistemin zaman birimi içinde sağladığı ya da bu sistemin yine zaman birimi içinde yuttuğu enerji miktarına denir. Özel olarak bir motorun gücünün zaman birimi içinde sağlayabildiği iş miktarıdır. Harekete benzeterek bir motorun gücünün iş hızından ibaret olduğu söylenebilir. Bir motorun gücü genellikle **beygirgücü** (ya da sadece **beygir**) cinsinden ölçülür ve bu CV ya da HP, bazen de BG ile gösterilir. Bir **beygir**, saniyede 75 kilogrammetreye eşdeğerdir. Bir başka güç birimi de «saniye başına joule» demek olan Watt (W) tır.

Doğru akımlı devrelerde güç, Volt cinsinden ifade edilen potansiyel farkıyle amper cinsinden ifade edilen akım şiddetinin çarpımı olarak verilir ve Watt cinsinden ölçülür. Alternatif akımlı devrelerdeyse güç, VI cos φ bağıntısıyle verilir. Burada V, potansiyel far-

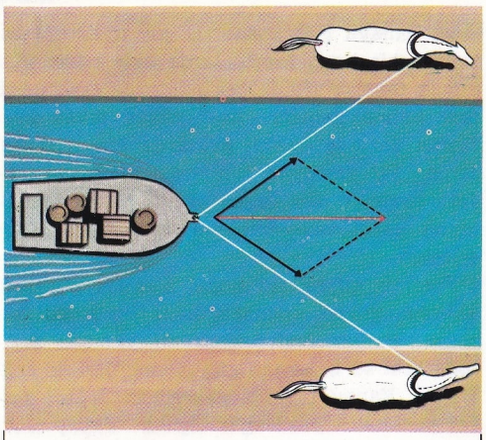

Güç bileşimi. İki atın uyguladığı güçler (siyah oklar) birleştiğinde elde edilen gücün (kırmızı ok) ne olacağı, bu şemada gösterilen paralelkenar kuralından yararlanılarak bulunur.

kını; I, akım şiddetini göstermekte ve cos φ de güç çarpanı adını almaktadır.

Magnetik bir levha ile içinden elektrik akımı geçen bir bobin sargısı arasındaki eşdeğerliliği ifade eden Amper ilkesinde, önemli bir yeri olan magnetik bir levhanın gücü, yüzeysel magnetik yoğunluğun mutlak değeriyle levhanın kalınlığının çarpımı olarak verilir.

Bir merceğin gücü, mercek camının kırma indisiyle odak uzaklığının çarpımına denir.

GÜÇLÜ

Bir makam dizisinde durak ve tiz duraktan sonra en önemli olan perdeye «güçlü» denir. Makam dizisindeki sesler bu üç sesin etrafında bir ses örgüsü meydana getirirler. Basit makamlarda durak ve tiz durak, makam dizisinin başındaki ve sonundaki seslerdir. Yani makam dizisinin birinci ve sekizinci sesleridirler. Güçlü ise dizinin dörtlüsü ile beşlisinin ek yerinde bulunan perdedir. Yani makam dizisinin dördüncü ya da beşinci sesidir. Mürekkep makamlarda güçlünün ve durağın hangi sesler olacağı, birleştirilen makamların niteliğine bağlıdır.

GÜDÜL

Ankara iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 385). Kirmir çayı vadisinde kurulmuştur. Ankara'ya 92 km., Sincanköy istasyonuna ise 62 km.'lik bir yolla bağlıdır.

Güdül ilçesinin yüzölçümü 419 km^2., nüfusu 18 314'tür. Merkez bucağına bağlı 26 köyü vardır.

İlçe toprakları, Hızır dağı (1 658 m.) nın bazı kesimleri ile Kirmir çayı çevresindeki düzlükleri kapsar. Yağışlar İç Anadolu bölgesinin öbür kesimlerine göre çoktur. Yazlar sıcak, kışlar karlı geçer. İlçe halkının gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Kirmir çayı vadisinde çeltik ekimi yapılır. Meyvecilik ve bağcılığa da önem verilir. Ayrıca tiftik keçisi beslenir.

GÜDÜMLÜ BALONLAR

İstenilen yer ve yükseklikte yer değiştirmesini sağlayan motorlar ve denge organlarıyle donatılmış balonlara güdümlü balon adı verilir. Güdümlü bir balonun başlıca bölümleri şunlardır: a) İçine havadan daha hafif (hidrojen ya da helyum) bir gaz bulunan, havada durmayı olanaklı kılan itkiyi sağlayan ve ilerlemeye karşı en az direnci göstermesi için füze biçiminde yapılmış bir zarf, (bunun içine konan gazlardan helyum, hidrojene oranla daha ağır ise de yanmayan bir gazdır); b) Bir bölümü hareketsiz, bir bölümü hareket edebilen, dengeyi sağlayan ve uçak kanatlarının görevini yapan dik (yatay dümen vazifesi görür) ve yatay (düşey dümen vazifesi görür) kanatçıklar; c) İçten yanmalı motorlardan ve uskurlardan oluşan motor grupları; d) Güdümlü balonu yöneten personel ile yolcular için kabin.

Güdümlü balonlar yapıları bakımından zarfın şeklinin bozulmamasını sağlamak için kullanılan sisteme göre üç tipe ayrılırlar: 1) İskeleti olmayan yumuşak güdümlü balonlar. Bu balonlarda zarf şekli, bir dengeleme odasına alınan havanın ayarladığı gaz basıncıyle muhafaza edilir. Bunların hacmi 2 000 m^3.'ü geçmez; 2) Şekli, gaz basıncı ve dengeleme odasından başka bir de zarfın aşağı kısmındaki madensel bir iskelet aracılığıyle muhafaza edilen ve hacmi 12 000 m^3. - 30 000 m^3. arasında olan yarı-katı güdümlü balonlar; 3)

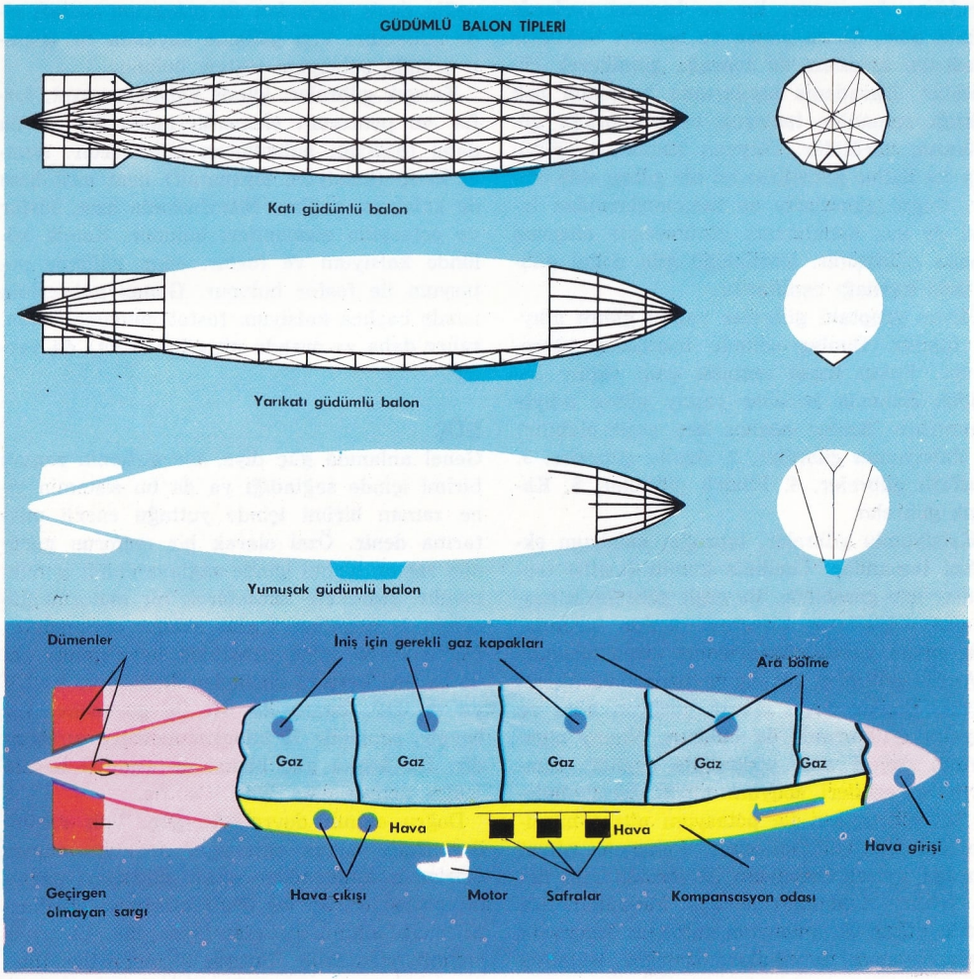

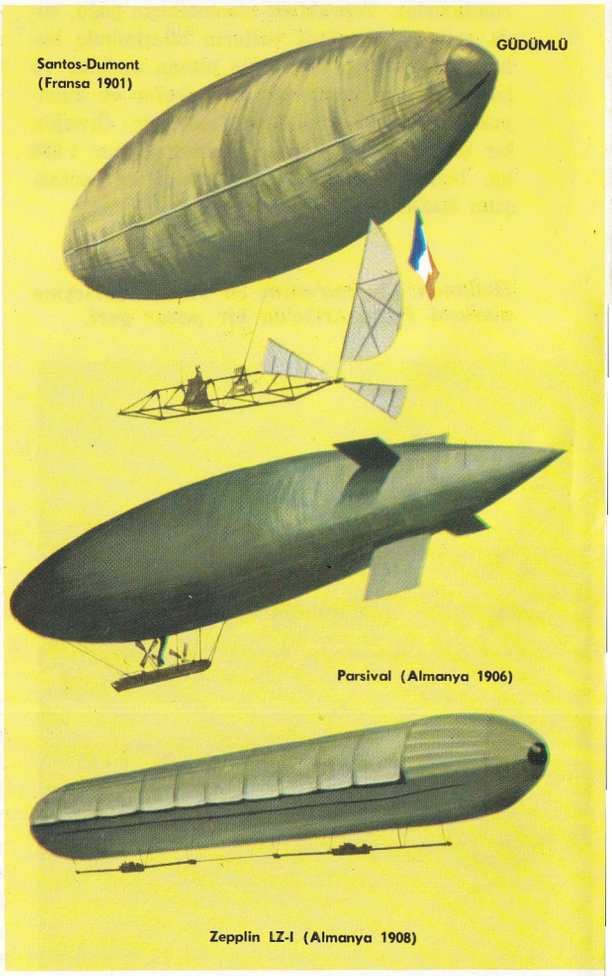

180 000 m³.'den daha büyük hacimde ve zarfın dış şeklinin, katı madensel bir iskeletle sağlandığı katı balonlar. Katı balonlarda gaz, burundan kıça doğru dizilmiş 15-20 balon içinde bulunur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kullanılan güdümlü balonlar, aynı yüzyılın son yirmi yılında ve XX. yüzyılın ilk otuz yılında gelişmiştir. Güdümlü balonların öncüleri arasında, Fransa'da çalışan ve 1901'de bir güdümlü balonla önceden tespit edilmiş bir yolu izleyerek hava yolculuğunu yapan Brezilyalı Alberto Santos-Dumont'u (1873-1932); 1905'te yaptığı İtalia adlı güdümlü balonuyle İtalya yarımadası üzerinde çeşitli uçuşlar yapan Almerico da Schio'yu (1836-1930); 1909'da yarı-katı bir güdümlü balon yapan Enrico Toilanini'yi (1848-1930); ve katı güdümlü balonları bularak bunların patentini 1895'te alan Ferdinand von Zepplin'i (1839-1917) saymak yerinde olur. 1929'da **Graf Zepplin** adındaki güdümlü balon, dünya turunu tamamladıktan sonra, Avrupa ile Amerika arasında sürekli seferler yaparak, okyanusu yüz kereden fazla aşmıştır. Hacmi (örneğin katı güdümlü balonlar 245 m. uzunluğunda ve 40 m. çapında olabilmektedir), kullanılışının mutlak olarak atmosfer koşullarına bağlı oluşu ve savaşa elverişsizliği bakımından güdümlü balonun, modern uçaklara oranla büyük sakıncaları vardır. Bu nedenlerden ötürü II. Dünya Savaşından önce güdümlü balon yapımına son verilmiştir. Bununla beraber güdümlü balonlar II. Dünya Savaşında, Amerika Birleşik Devletlerinde kıyılarda düşman denizaltılarını gözlemek amacıyle sınırlı bir şekilde de olsa kullanılmıştır.

GÜFTE

Türk müziğinde söz eserlerinin yapımında kullanılan sözlere «güfte» denilmektedir. Güfteler nazım olabildiği gibi düzyazı da olabilir. Klasik Türk müziğinde güfte olarak divan şiirleri kullanılmış ve müzik biçimleri de bu şiirlere uygun olmuştur. Fakat son yıllarda her çeşit güftenin kullanılmaya başlanması müzik biçimlerinde de yenilikler yapılmasını gerektirmektedir. Klasik söz eserlerinde güftenin yanı sıra «terennüm» denilen anlamlı ya da anlamsız kelime ve heceler de kullanılmıştır.

GÜHERÇİLE

Potasyum nitrat. Eskiden potasyum nitrat, kükürt ve odun kömürü tozu ile karıştırılarak gübre yapılırdı. Potasyum nitrat, nitrik asitin potasyum tuzudur, bileşimi $KNIO_3$ formülü ile gösterilebilir. Potasyum nitrata bazen Hint güherçilesi adı da verilir. Bu, Hindistan ve Mısır'da şiddetli yağmur alan ve denize akıntısı olmayan kapalı yereylerde oluşur. Sodyum nitrat tuzu Şili güherçilesi adını alır. Şili'de doğal olarak bulunur. Ham Şili güherçilesi, doğadan alındığı zaman % 75 kadarı $NaNO_3$ (sodyum nitrat), geri kalanı NaCI (sodyum klorür), $NaIO_3$ (sodyum iyodat), $NaIO_4$ (sodyum periyodat) ve $NaClO_4$ (sodyum perklorat) bileşikleridir. Ham Şili güherçilesinden elde edilen asıl Şili güherçilesi gübre olarak, potasyum nitrat elde edilmeşinde ve nitrik asit üretiminde kullanılır. Potasyum nitrat yani adi güherçile (Hint güherçilesi) de gübre olarak ve nitrik asit ile başka nitratların elde edilmesinde kullanılır. Ahırların duvarlarında doğal olarak oluşan $Ca(NO_3)_2$ (kalsiyum nitrat) tuzuna da Norveç güherçilesi denir. Norveç'te hava azotundan NO (azot monoksit), bundan da nitrik asit yapılırken bir ara ürün olarak ele geçer.

GÜL (Rosa)

Gülgillerin (rosaceae) örnek bitkisi ve çiçeği. Asıl vatanı Ortaasya ile Önasya'dır. Yabanî halde, Kuzey yarımküresinin 20-70° enlem bölgelerinde yetişir. Gövde, sürünücü, dik ya da tırmanıcı olmak üzere birkaç türdür. Dallar ve gövde dikenli, yaprak kenarları dişlidir. Güzel bir görünüşü olan ve daha çok süs bitkisi olarak yetiştirilen gülün çiçekleri bir dal üstünde ya tek ya da toplu halde birkaç tanedir. Beyaz, kırmızı, sarı, pembe olmak üzere çeşitli renklerde kokulu ya da kokusuz olabilir.

Armut çiçeğini andıran yabangülünde çiçek tablası küçük bir testi görünümündedir. Bunun üst tarafını sarı etli bir halka çevirmiştir. Halkanın kenarlarında yeşil renkte

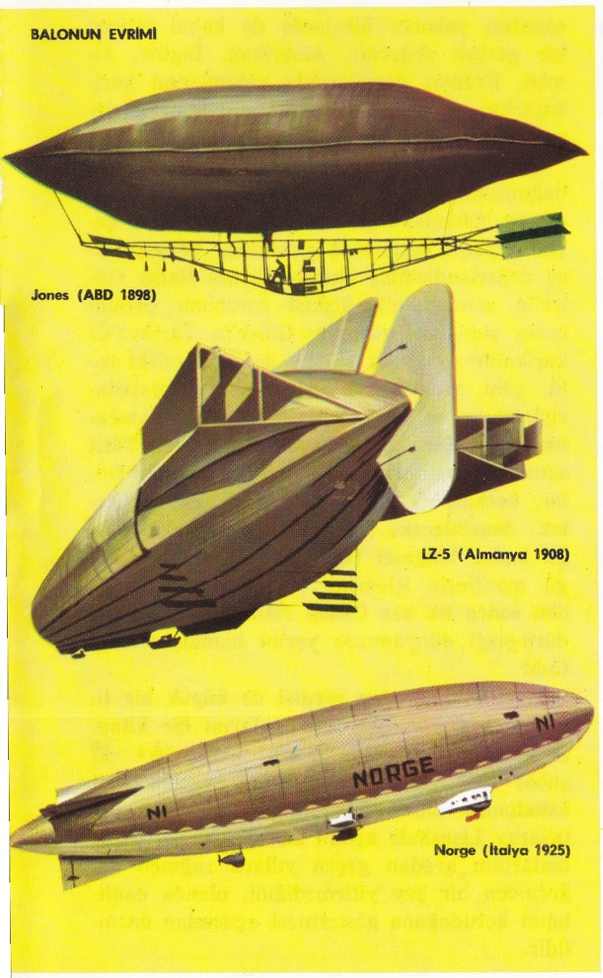

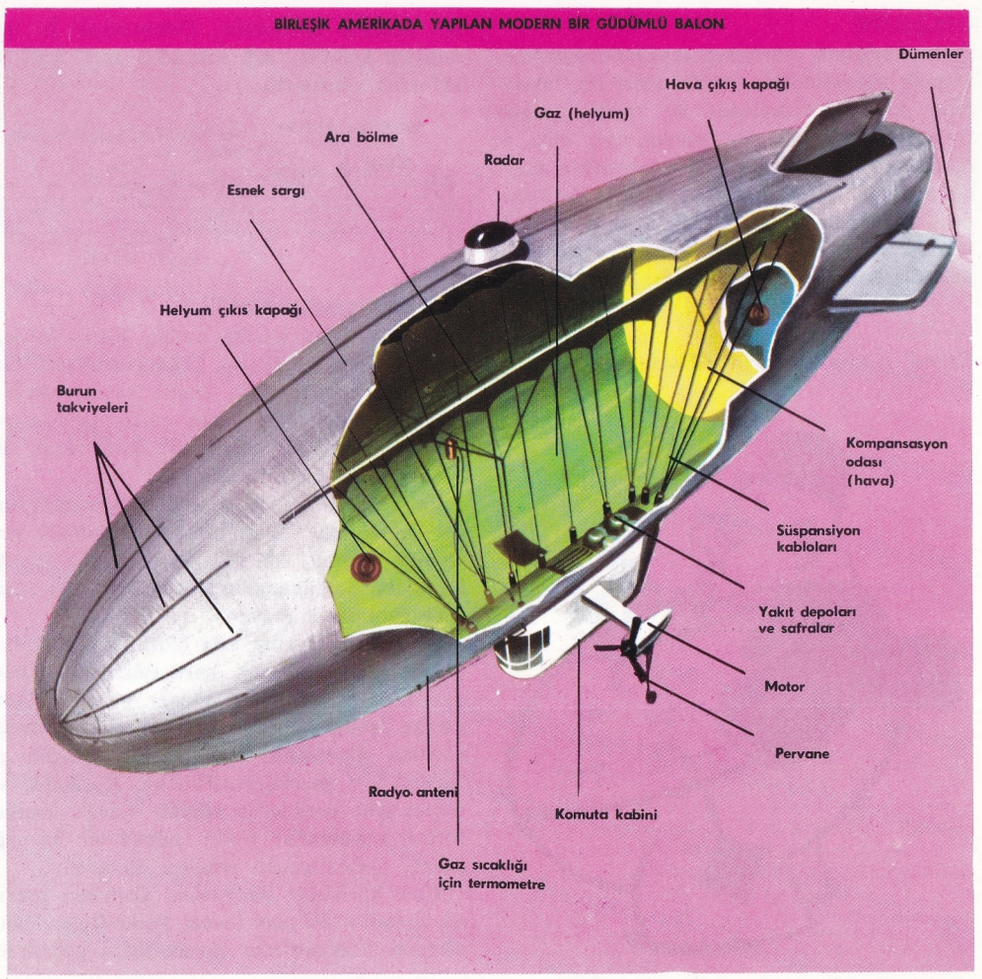

5 çanakyaprağı, pembe renkli 5 taçyaprağıyle birçok erkek organ ve içi çukur olan çiçek tablasının dip tarafında da yumurtacıklar yer almıştır. Dişi organın uç kısımları tablanın ağzından dışarı çıkarlar. **Kuşburnu** denilen etli meyvesi bu çiçek tablasından ve tohumdan ibarettir. Kırmızı ya da turuncu renkli olabilir.

Yaz ve **sonbahar gülleri** olmak üzere yılda bir ya da birkaç kez çiçek açan, hatta **yediveren** adıyle her ay çiçek veren gülün 14 000'den fazla türü, 100 kadar cinsi vardır. 15 grupta incelenebilir. Koku farkı ve fazlalığına göre de çeşitlere ayrılırlar. Sözgelişi gayet kuvvetli bir kokuya sahip olan sadberk grubu gülleri, özellikle kokusu için yetiştirilir. Çiçekleri küçük, beyaz banks gülünün kokusu ise menekşeyi andırır. Renk bakımından da çok çeşitlidir. Toprak, hava, nem derecesi, iklim gibi etkenlerle değişik zamanlarda, hatta günün belli saatlarında renk farkı görülür. Gül, özellikle killi-silisli topraklarda iyi yetişir. Işığı sever.

İyi cins güller, yabanîsi üzerine aşılanmak suretiyle, ayrıca çelik aşısıyle çoğaltılır. Uzmanlar, çeşit elde etmek için tohumdan üretme yolunu seçerler. Ticarî önemi olan bir bitkidir. Yapraklarından esans elde edilir. Bizde bu amaçla Isparta ve Burdur dolayları, geniş ölçüde gül yetiştirme merkezleri haline gelmiş, gülyağcılığı gelişmiştir. Bir hektar gül tarlasından 3 000 kilo çiçek, dolayısıyle bir kilo esans alınır.

Gülgillerin örnek bitkisi olan gülün bodur çalı, ağaç ve tırmanıcı çalı halinde gelişen çiçeklerinin kokusu, rengi, biçimi, büyüklüğü bakımından çok çeşidi vardır.

GÜLDESTE

Türk müziğinin mürekkep makamlarındandır. Puselik perdesindeki zirgüle dizisi ile, hüseynîde puselik (ruhnüvaz) ve rastta çargâh (mahur) dizilerinin birleştirilmesiyle elde edilmiştir. Yani üç göçürme makamdan meydana getirilmiştir. İnicidir. Puselik perdesindeki zirgüle ile başlanıp, ruhnüvaz dizisi kullanıldıktan sonra, mahur dizisiyle rast perdesinde karar verilir. Durağı rast, güçlüsü ise hüseynî perdesidir. Donanımına fa için S-diyezi konulur. Adı sonradan H.S. Arel tarafından verilmiştir.

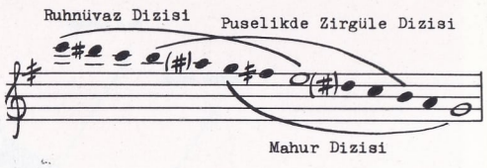

Cemal Nadir Güler'in «Amcabey»i.

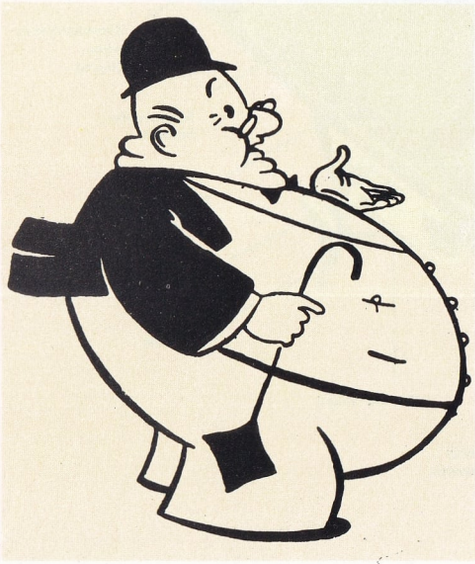

GÜLER, CEMAL NADİR

(1902-1947) Türk karikatürcüsü. Bursa'da doğmuş, öğrenimini Bilecik İdadisi ve Bursa Sultanîsinde tamamlamış, küçük yaşta makinist çıraklığı, kasnakçılık gibi çeşitli işlerde çalışmış, tabelacılık yaptıktan sonra resim öğretmenliğine başlamıştır.

İlk karikatürü Diken adlı mizah dergisinde yayımlanan Güler, bir ara İstanbul'a yerleşmek istemiş, ancak geçimini sağlayacak koşulları sağlayamadığından Bursa'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Bursa'dan Akbaba adlı haftalık mizah dergisine sürekli olarak karikatürlerini gönderen sanatçı, sonunda Akşam gazetesi tarafından İstanbul'a çağırılmış ve sürekli olarak çalışma olanağına kavuşmuştur. Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri, Akbaba, Karikatür ve Yücel gibi dergilerde sürekli olarak karikatürleri yayımlanan Güler, büyük bir ün sağlamış, ayrıca çeşitli sergiler de açmıştır.

Türk karikatür dünyasının Cem'den sonra, ilk önemli kişisi olan Cemal Nadir Güler konu, altyazı ve düzenleme olarak ilgiyi geliştiren, sanatını yabancı ülkelerde de kabul ettiren bir gerçek değerdir. Amerikan, İngiliz, Alman, Fransız dergilerinde yayımlanan karikatürleri, onun uluslararası niteliğini gösteren belgelerdir.

Tek parti döneminde, gerekli özgürlük ve bağımsızlık olanaklarının yeterince elde edilmemiş bulunduğu bir devrede, çabalarının çeşitli toplum katlarında gereğince ve yeterince değerlendirilmiş olması, Cemal Nadir Güler'in sanatçı-halk ilişkisi sorununu çözümlemiş olduğunu gösterir. Güler'in Türkiye'de karikatür sanatının yayılıp sevilmesindeki rolü, yeni sanatçıların yetişmesindeki çabalarıyle daha da pekişmiştir. **Efruz Bey, Amcabey, Akla Kara** ve **Dalkavuk** gibi tiplerle Türk sanat dünyasının ölümsüz tiplerini yaratan Güler, keskin bir çizgi anlayışı yerine, yuvarlak denebilecek; yumuşak, yumuşak olduğu kadar bölgesel figürlemeleri, kendine özgü motiflerle işlemiştir. Yerli tipler, Cem'den sonra ilk kez Cemal Nadir Güler'le güldürü-çizgi dünyamızda yerini bulmuş olmaktadır.

Amerika'da açılan sergisi de büyük bir ilgi gören Güler, bazı çalışmalarını bir kitapta toplamıştır. (Akla Kara, Dalkavuk). 27 şubat 1947 yılında en verimli çağında ölen sanatçının, ölümünün yirminci yılında Galatasaray Lisesinde açılan bir sergisi de, çalışmalarının aradan geçen yıllara rağmen değerinden bir şey yitirmediğini, olanca canlılığını koruduğunu göstermesi açısından önemlidir.

GÜLHANE HATT-I HÜMAYUNU
Tanzimat-ı Hayriye adı verilen ıslahat hareketinin siyasal ve hukukî koşullarını teminat altına alan belge. 3 kasım 1839 (26 şaban 1255) günü padişah Abdülmecit'in sadrazamı Mustafa Reşit paşa tarafından Gülhane parkında yabancı devletler elçileri ve büyük bir halk topluluğu önünde okunan bu belge, devletle kişi arasındaki ilişkilere hukuk kuralları açısından yenilikler getirmiş, şeriata dayanan eski yasaları temelinden değiştirmeyi öngörmüştür. Bu yönüyle kimi bilim adamlarına göre Osmanlı imparatorluğunu, askerî-teokratik bir temel üzerine kurulmuş devlet biçiminden, Avrupa uygarlığı düzeyine ulaştırma çabasını amaç bilmiştir.

Endüstri devriminden sonra, üretim için hammadde kaynaklarına ve ürettikleri malların satımı için yeni pazarlara ihtiyaç duyan Batı ülkelerinin, Doğu ülkelerini etki alanlarında tutma politikalarının sonucu, Osmanlı imparatorluğunun özellikle liman şehirlerinde, ihracat ve ithalât işleriyle uğraşan yeni bir zümre meydana gelmiştir. Çok büyük çoğunluğu Hıristiyan olan bu zümre, Batıdaki büyük kurum ve şirketlerle iş ortaklıkları kurduğu gibi, Batı devletlerinin ekonomi politikalarıyle de ilişkilerini genişletmeye başlamıştır. Kendi iç bünyesindeki sarsıntıları bir ölçüde düzelten Rusya'nın da, Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde bulunan Ortodoks Rumları koruma adına geniş propagandalara girişmesi, Avusturya ve özellikle Fransa'nın hoşuna gitmemiştir. Bu devletler, Rusya ile Osmanlı imparatorluğu siyasal ilişkilerinin yakınlık kazanmasının yaratacağı sonuçlardan çekindikleri için, «Osmanlı Hıristiyan Tebaası»nın yönetiminde daha âdil kurallar konmasını istemişlerdir.

Eski Osmanlı kurumlarının (örneğin yeniçeri ocağının, medresenin) yapısındaki çöküntüler nedeniyle, Mahmut II. devrinde başlayan yenilik hareketlerinin, bir ölçüde reform sayılabilecek bir öz kazanması ihtiyacı belirmiştir. Sultan Abdülmecit'in tahta çıkar çıkmaz, babasından kutsal bir miras olarak kalan ıslahat hareketlerine devam etmek amacında olduğunu ifade etmesi de bu ihtiyacın kanıtı sayılabilir. Temel unsurlarıyle iç ve dış etkenlerin bu özellikleriyle ifade edilebilecek olan bu ortam içinde, Batı kültürüyle yetişmiş bir devlet adamı kimliğindeki Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, Gülhane Hatt-ı Hümayununu Padişah adına kaleme almış; devlet ve birey arasındaki ilişkilerde devletin modernleştirilmesi amacına dayanan temel ilkeler kabul ve ilân edilmiştir. Bu ilkeler şöyle özetlenebilir: 1) Müslüman olsun olmasın, bütün «tebaa»nın yasalar önünde eşitliği, 2) Müslüman olsun olmasın, bütün «tebaa»nın can, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, 3) Muhakemelerin açıklığı ve muhakemesiz idam cezalarının yasaklanarak, öldürülenlerin mallarına el konması hükmünün yürürlükten kaldırılması, 4) Vergilerin düzenli bir biçimde ve mükelleflerin malî güçlerine göre belirlenmesi, 5) Bütün memurların maaşa bağlanarak rüşvetin yasaklanması, 6) Askerlikte sıra usulünün konarak askerlik süresinin belirlenmesi.

Padişah, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile ilân edilen bu kurallara temel olmak üzere çıkarılacak yeni yasaları kabul etmiş ve yasalara aykırı davranışta bulunmayacağına ant içmiştir.

Görüldüğü gibi, bu ana kuralların getirdiği yenilikler, devletle birey (hükümet edenle edilen, yönetenle yönetilen) arasındaki ilişkilerde yalnız Hıristiyan «tebaa»nın değil, Müslüman «tebaa»nın da somut bir değer kazandığını ve onların ana haklarının yasalarla kabul edildiğini ifade etmektedir. Gülhane Hatt-ı Hümayunundan önce, her türlü hukukî dayanaktan yoksun bulunan bireysel hak ve özgürlükler, yasal bir öz kazanmış, cezada keyfîlik kalkarak bireye savunma hakkı tanınmıştır.

GÜLİZAR
Türk müziğinin mürekkep makamlarından biri. Hüseynî dizisi ile karcığar dizisinin birleştirilmesiyle yapılmıştır. Yani, karcığar geçkili hüseynî makamı ya da hüseynî geçkili karcığar makamı denebilir. Hüseynî dizisinin tiz tarafında dolaşıldıktan sonra karcığara geçilir ve öylece ya da tekrar hüseynîye geçilerek karar verilir. Durağı dügâh, güçlüsü hüseynî ve neva perdeleridir. Donanımına fa için B-diyezi ve si için F-bemolü konulur.

GÜLLÜ AGOP
(1840-1902) Ermeni asıllı tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. İstanbul'da doğmuştur. Aile adı, Türkçe'de güllü anlamına gelen Vartoviyan'dır. Ermeni okulunda öğrenim görmüş, sıvacılık, balıkhane memurluğu gibi işler yapmış, bu arada resim ve heykel çalışmaları da olmuştur. 1861'de Şark Tiyatrosunda Ermenice temsiller veren Hasköy amatör topluluğuna aktör olarak kabul edilmiş, iki yıl süreyle burada oynamıştır. Daha sonra İzmir'e gitmiş, orada gençlerden meydana gelen amatör Ermeni topluluğunu yönetmiştir. İstanbul'a döndükten sonra tekrar kurulmuş bulunan Şark Tiyatrosundaki Hekimyan grubuna katılmış, bu tiyatro da dağıldıktan sonra arkadaşlarıyle yeni bir grup meydana getirerek temsiller vermiştir.

Gedikpaşa Tiyatrosunda genel istek üzerine ilk kez Türkçe oyun denemelerine girişmiş, müdürlüğünü yaptığı bir kumpanya kurarak, aynı zamanda temsillerde oynamıştır. Yeni işinde tutununca İstanbul, Tophane ve Üsküdar semtlerinde ayrı ayrı tiyatrolar açarak, temsil verme konusunda 10 yıl süreli bir ferman almıştır. Topluluğu kısa zamanda güçlenmiş, ancak yönetim konusunda yaptığı hatalar ve iş arkadaşlarıyle geçinemeyişi yüzünden büyük emeklerle meydana getirdiği iş düzeninde çeşitli aksamalara yol açmıştır. Bu arada arkadaşlarının bazıları topluluktan ayrılmış, bir kısmı kendi aralarında onun haklarına dokunmaksızın ortaoyununu deneyerek ilk kez tulûat türünü sahnede göstermişler; yine bu topluluktan bir kısım oyuncu, sonradan opera tiyatrosuna dönüşecek ilk şarkılı oyunları oynamışlardır. Güllü Agop, yönetmenlik sıfatını her zaman gerektiği biçimde kullanamamış; özellikle yazar, çevirmen, yönetici nitelikleri bakımından tiyatrosu için çok yararlı olabilecek elemanlarla telif hakkı yüzünden arası açılmıştır. Üstelik rekabet karşısında operet oynamak gibi davranışları, topluluğu kesin bir dağılmaya sürüklemiştir. Daha sonra denetiminde bulunan tiyatroyu genç elemanların eline bırakmak zorunluğunu duymuş; «Çerkez Özdenleri» olayıyle, Gedikpaşa Tiyatrosunun kapanması üzerine saraya alınarak saray tiyatrosunu düzenlemekle görevlendirilmiştir. Müslüman olup, Yakup Efendi adını alışı bu döneme rastlar.

Güllü Agop.

GÜLNAR
İçel iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 983). Taşeli yaylası üzerinde kurulmuştur. Mersin'e 208 km. uzaklıktadır. İlçenin yüzölçümü 2 079 km², nüfusu 36 373'tür. Merkez bucağından başka Aydıncık, Ovacık adlı iki bucağı ve 50 köyü vardır. İlçe toprakları Taşeli yaylasının güney-doğu kesimi ile Akdeniz kenarındaki kıyı ovasını kapsar. Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Doğal bitki örtüsü makidir. Önemli akarsuları yoktur. Yaylada tahıl, kıyıda turunçgiller yetiştirilir.

GÜLŞEHİR
Nevşehir iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 549). Eski adı Arapsun olan Gülşehir kasabası, Kızılırmak vadisinde kurulmuştur. Yüksekliği 850 m. Nevşehir-Ankara yolu kasabanın içinden geçer. En önemli tarihî eseri Karavezir camii ile Karavezir medresesidir. İlçenin yüzölçümü 931 km², nüfusu 26 608'dir.

GÜLŞEHRÎ

(? - ?) XIII., XIV. yüzyıl tasavvuf şairlerinden. Farsçadan manzum olarak Türkçeye Süheyl-ü Nevbahar adlı eseri çeviren Mesut Gülşehirî'yle karıştırılmamalıdır. Hayatı üzerinde kesin bilgi bulunmayan Gülşehrî, Divan edebiyatımızın henüz kuruluş dönemi olan XIV. yüzyılda Anadolu Türkçesi edebiyat dilinin oluşma aşamasında, gerek bilgi yönünden, gerekse sanat yönünden üzerinde önemle durulan eserler bırakmış bir şairdir.

Kimi araştırıcılar en önemli eseri olan «Mantık-ut-Tayr»ın, —aynı konuyu işlemesini göz önünde tutarak— İran şairi Şeyh Attar'dan çeviri olduğunu ileri sürmüşlerse de bu görüş doğrulanmamıştır. Mevlâna'nın Mesnevî'sinden kimi öyküleri de eserine katarak zenginleştiren Gülşehrî, konuyu yeniden ve kendine özgü bir anlatımla yazmıştır. Ayrıca İslâm felsefesine değgin «Felekname» adlı bir mesnevîsi daha vardır.

GÜMRÜ ANTLAŞMASI

Kurtuluş savaşımızın başlangıcında, Doğu cephesinde Ermenilerle yapılan savaş sonucu 3 aralık 1920'de Gümrü'de imzalanan antlaşma. Büyük Millet Meclisi hükümetinin kazandığı ilk askerî başarı ve imzaladığı ilk uluslararası antlaşma olması yönünden tarihimizde ayrı bir önemi vardır.

Mondros mütarekesinden sonra, Türk sınırlarındaki şehir ve kasabalarda Ermeni zulmü artmış, baskınlar sonucu kitle halinde Türk'ün öldürülmesine yol açan olayları hazırlayan Taşnak hükümeti topraklarımızda hak istemeye başlamıştır. 7 temmuz 1920'de B.M.M. hükümetinin, bu saldırıları protesto eden notasında istediği barış koşullarının yerine getirilmemesi üzerine, XV. Kolordu Komutan Kâzım Karabekir Paşa, Doğu cephesi komutanlığına atanarak Doğu illerini içine alan geçici seferberlik ilân edilmiştir.

24 eylül günü sınırdaki birliklerimiz üzerine yapılan Ermeni taarruzu ile başlayan savaş, 28 eylülde ordularımızca kontrol altına alınmış ve Ermeni birlikleri Sarıkamış-Laloğlu-Kamışlı hattına sürülmüşlerdir. Sarıkamış (29 eylül) ve Merdenik (30 eylül) in alınmasıyle devam eden ileri hareket sonucu ordularımız Kars'a (30 ekim) ve Gümrü'ye (7 kasım) girmişlerdir.

İmzalanan antlaşma koşullarıyle, hem Osmanlı devletinin 1878 savaşında kaybettiği Kars ve bölgesi kurtarılmış, hem de Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya'nın Trabzon, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Van illerini içine alacak olan Ermenistan tasarıları iflâs etmiştir.

GÜMÜŞ

Periyodik sistemin birinci grubuna dahil bir metal.

Soy metallerdendir. Atom numarası 47, atomik kitlesi 107,880 a.k.b., yoğunluğu 10,50 gr/cm^3.'tür. 960°C sıcaklıkta ergir. Sembolü Ag'dir. Bu sembol, gümüşün Latince adı olan **argentum** sözcüğünden alınmıştır.

Gümüş, doğada serbest halde bulunan metallerdendir. Eski çağlarda bu doğal gümüş kaynaklarından yararlanılmıştır. Bugün element halindeki gümüş, doğada çok azaldığı için gümüş, gümüş bileşiklerinden elde edilir. En önemli gümüş cevheri arjantittir. Bu cevherde gümüş Ag_2S, gümüş sülfür bileşiminde bulunur. Ayrıca kurşun ve bakır sülfür cevherleri içinde de gümüş sülfüre rastlanır. Bu nedenle kurşun ve bakır elde edilirken gümüş ikinci ve önemli ürün olarak çıkarılır. Gümüşü cevherlerinden elde etmek için çeşitli metotlar uygulanır. Uygulanan en önemli metot siyanür metodudur. İnce toz haline getirilen gümüş cevheri, sodyum siyanür eriyiğiyle sürekli hava üflenerek karıştırılır. Gerek element halinde, gerek gümüş sülfür hatta halojenür şeklinde olan gümüş, siyanür kompleksi yaparak erir. Eriyiğe geçen gümüş daha sonra çinkoyla indirgenerek açığa çıkarılır.

Gümüşlü kurşun cevherinden gümüş elde etmek için **Parkes** metodu uygulanır. Ergimiş kurşun-gümüş karışımı, çinko tozuyle karıştırılır. Gümüş çinko içinde ergiyerek ayrı bir katman halinde ayrılır. Ham bakırın içinde bulunan gümüş de bakırın elektrolizle arıtılması sonunda anot çamuru içinde kalır. Bu çamurda gümüşle birlikte altın, antimon ve arsenik de bulunur. Bundan altın ve gümüş elde edilir.

Çeşitli metotlarla elde edilen gümüş genellikle arı değildir. Saflaştırma elektroliz yoluyle olur.

Gümüş beyaz, parlak ve yoğun bir metaldir. Kolaylıkla tel ve levha haline getirilebilir. Metaller arasında iletkenliği en büyük olan gümüştür. Bağıl olarak gümüşün elektriksel iletkenliğine 100 puan verilirse, bunu 94 puanla bakır, 67 puanla altın ve 58 puanla alüminyum izler. Gümüş bileşiklerinde +1 ve nadiren +2 değer alır. +2 değerli gümüş kuvvetli bir yükseltgendir. Gümüş havadan etkilenmez, parlaklığını korur. Ozon gümüşü etkileyerek gümüş peroksit yapar. Buna karşılık kükürt ve bazı kükürt bileşikleri etkisiyle gümüş sülfür meydana getirdiği için gümüşün yüzeyi kararır. Çünkü gümüş sülfür siyah renklidir. Örneğin havada az oranda bulunan H_2S etkisiyle gümüş eşyanın zamanla karardığı görülür.

Yumurtada bol miktarda kükürtlü proteinler vardır. Gümüş kaşıkla rafadan yumurta yenirse bir süre sonra kaşığın gümüş sülfür katmanı etkisiyle karardığı görülür. Bu şekilde kararan gümüş eşya sodayla ovularak ağartılabilir. Fakat eşya, gümüş kaplama ise soda ile ovma kaplamayı aşındırdığı için zararlıdır. Kararan gümüş eşyayı parlatmak için en iyi yol elektrolizdir. Evlerde bu elektrolizi basit olarak yapmak mümkündür. Kararmış gümüş kaşık vb. eşya bir alüminyum kaba konur, içine eşit miktarda yemek sodası ($NaHCO_3$) ve yemek tuzu ($NaCl$) konmuş su ile kaynatılırsa, bir süre sonra gümüş eşyanın rengi açılır. Bundan sonra suda durulanıp, kurutulduktan sonra eşya bir temiz bezle parlatılır.

Gümüş, pahalı mutfak eşyası, süs ve sanat eşyası yapmada, kaplamacılıkta kullanılır. Gümüş bileşikleriyse, gümüş ayna yapımında ve bazıları ilâç olarak kullanılır. Gümüş bileşiklerinden gümüş bromür ve gümüş iyodür geniş ölçüde fotoğrafçılıkta kullanılır.

Solda: İran yapısı bir gümüş testi (M.Ö. VI.-IV. yüzyıllar). Sağda: Aztek sanatından günümüze ulaşmış bir gümüş tepsi.

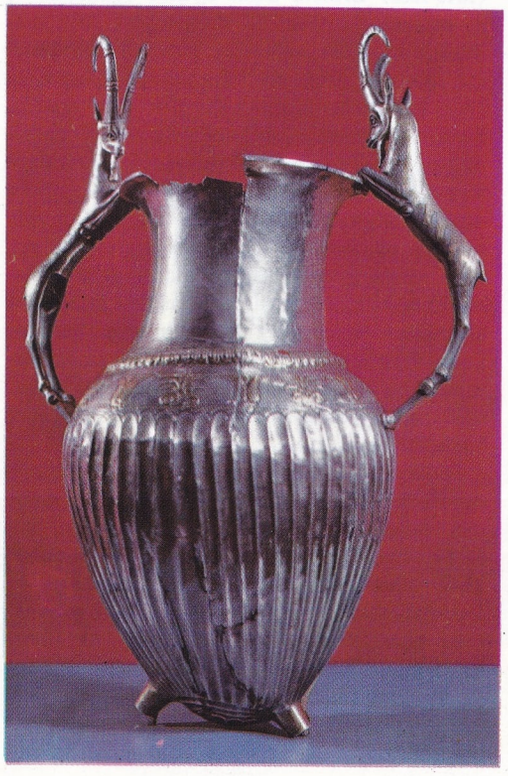

GÜMÜŞHACIKÖY
Amasya iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 10 199). Amasya'nın 60 km. kuzey-batısında, Merzifon'un batısında kurulmuştur. Yükseltisi 810 m.'dir. Kasabada iplik, yün ve kıl dokuma el sanayii yapılır.

Gümüşhacıköy ilçesinin yüzölçümü 819 km²., nüfusu 42 564'tür. Merkez, Gümüş, Hamamönü ve Saraycık bucakları içinde 58 köyü vardır. İlçe toprakları Orta Karadeniz bölümünün az yüksek dağlarını kapsar. İlçenin başlıca akarsuları: Gümüş suyu, Köseler deresi, Hamamözü suyu ve İnegöl suyudur. Yazlar oldukça sıcak, kışlar ılık geçer.

GÜMÜŞHANE
Doğu Karadeniz bölümünün iç kesiminde il merkezi (nüfusu 8 092). Harşit vadisinde, Trabzon-Erzurum şosesi üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 1 150 m.'dir.

Eski Gümüşhane, Musalla deresi yamaçlarına yerleşmiştir. Vaktiyle işletilen gümüş madeni ocakları buradaydı. Bu ocaklar kapandıktan sonra burası önemini kaybetmiş, şehir de bugünkü yerine inmiştir. Bugün eski Gümüşhane, Süleymaniye mahallesi adıyle yeni Gümüşhane'ye bağlanmıştır. Gümüşhane'nin en bayındır ve hareketli kesimi Hasanbey mahallesidir. Hükümet daireleri, çarşı ve yeni binalar bu kesimde yer alır.

Gümüşhane ilinin yüzölçümü 10 277 km²., nüfusu 262 731'dir. Toprakları doğuda Erzurum, güneyde Erzincan, batıda Giresun, kuzeyde Trabzon illeriyle çevrilidir. Merkez ilçesinden başka Bayburt, Kelkit, Şiran, Tortul adlı dört ilçesi ve 512 köyü vardır.

İl toprakları Trabzon dağlarının güney kesimlerini kapsar. Bu dağların güneyinde Harşit çukur alanı yer alır. Bu alanın güneyinde de Gümüşhane dağları yükselir. Harşit vadisinde, kuzeydeki dağların siperi sonucu kışlar ılık geçer. Yazlar da o kadar sıcak değildir. Daha güneyde Kelkit vadisinde yazlar daha sıcak geçer. İlin dağlık kesimlerinde sıcaklık azalır, yağışlar artar.

Başlıca akarsular Çoruh ve Kelkit ırmakları ile Harşit çayıdır.

Yüzölçümünün %15'ini ekili-dikili alanlar, %7'sini ormanlar, %47'sini çayır ve otlaklar, %31'ini de ürün vermeyen topraklar teşkil eder. İlin ekonomik kaynağı tarıma dayanır. Tarıma ayrılan toprakların büyük bir kısmında buğday yetiştirilir. Meyveciliğe çok önem verilir.

GÜN
Yerkürenin kendi ekseni çevresinde bir dönüşünün süresi. Bu dönüş süresinin hesaplanması için astronomi yollarına başvurulur; gün astronomi açısından çeşitli değerler taşıyabilir.

Astronomi bakımından gün, bir gökcisminin birbirini izleyen iki yücelimi, yani o gökcisminin, gözlem noktasının boylamıyle gökküre ile kesiştiği noktadan iki geçişi arasındaki zaman parçasıdır.

Çağdaş astronomide gün, «Güneş'in, ilkbahar dönencesi sırasında, gökküre ekvatorundan geçtiği noktanın birbirini izleyen iki yücelimi arasındaki zaman parçası» olarak tanımlanmaktadır.

Ancak, «yıldız günü» denen bu zaman parçası yerküre ekseninin sürekli hareketi nedeniyle, değişmez bir zaman birimi değildir.

Güneşin birbirini izleyen iki yücelimi (gerçek öğle vakti) bahis konusu olduğu zaman, «gerçek güneş günü» ele alınmış demektir. Güneşin elips üzerindeki hareketinin görünen hızı tekdüze olmadığından «gerçek güneş günü» de çok düzensiz bir zaman ölçü birimidir. Pratikte tekdüze hareket gösteren bir güney varsayılarak «ortalama güneş günü» kullanılır. Gerçek güneş günü ile ortalama güneş günü arasındaki fark, zaman denklemi adını alır. Zaman denkleminin iki maksimal (14 mayısta +3,8 dakika ve 3 kasımda +16,4 dakika) ve iki minimal (12 şubatta —14,4 dakika ve 26 temmuzda —6,4 dakika) noktaları olup bu denklem yılda dört defa (16 nisan, 14 haziran, 1 eylül, 5 aralık) sıfıra eşit olur. Güneş'in hareketi bütün öteki yıldızların hareketinin tersi doğrultuda olduğundan, güneş günü yıldız gününden biraz daha uzundur (bir yıldız günü, bir güneş gününün 23 saat 56 dakika 4,091 saniyesine eşittir). Yerkürenin hareketi, gelgit olayı ve kendi kitlesinin yerine oturması nedenlerinden ötürü yavaşlamaktadır; bu nedenle, gün süresi çok yavaş olarak uzamaktadır.

GÜNAL, NEŞET
(1923-) Türk ressamı. Nevşehir'de doğmuş, Nevşehir Ortaokulunu bitirdikten sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisine girerek 1946 yılında mezun olmuştur.

1948 yılında devlet adına resim ve fresk konusunda öğrenimini geliştirmek üzere Paris'e giden Günal, iki yıl F. Léger ile, iki yıl da Güzel Sanatlar Okulunda fresk ve duvar resmi üzerine çalışarak karma sergilere katılmıştır.

Türkiye'de ilk sergisini Ankara'da açan (1954) Günal, Güzel Sanatlar Akademisindeki Beş Akademili Ressam sergisine katılmış, özel sergilerinden başka yurt içi ve yurt dışı toplu sergilere de katılmıştır.

Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyesi olan Günal'ın ilk çalışmalarında, F. Léger'nin açık etkisini bulmak mümkün olduğu halde, sonraları toplumsal konuların bilinçli bir anlatım içinde ele alınarak gerçekleştirildiği görülür. Sağlam bir desen, gerçekçi ve öznel bir yorumla, gerçek ile anlatımcılık arasında yer alan bir bütüne ulaşır.

XXX. Devlet Resim ve Heykel Sergisi (1969) resim birinciliğini kazanan Günal, resmin bir anlatım sanatı olduğunu, gerçeği dile getirmesi gerektiğini savunur.

GÜNALTAY, ŞEMSETTİN
(1883-1961) Türk tarihçi ve devlet adamı. Eğin'de doğmuş, Vefa İdadisine gitmiş, Yüksek Öğretmen Okulu Fen bölümünü bitirdikten sonra İsviçre'ye gitmiş, öğrenimine Lozan Üniversitesinde devam etmiştir. Sonraki yıllarda çeşitli liselerde müdürlükler, Ankara

Neşet Günal'ın «Üç Çocuk» adlı tablosu.

Üniversitesinde Türk ve İslâm tarihi profesörlüğü yapmış, ordinaryüs olmuş, ayrıca İlâhiyat Fakültesi İslâm dini profesörlüğünde ve Türk-Tarih Kurumu başkanlığında bulunmuştur.

İslâm diniyle ilgili yoğun çalışmaları, tarihçi yanıyle birlikte gelişir. İlgilendiği konularda yayımlanmış eserleri vardır. «Mufassal Türk Tarihi» adlı eseri bunların en ünlüsüdür. Politikacılığıyse, II. Meşrutiyet yıllarında başlamaktadır. Kurtuluş Savaşından sonra İstanbul Belediye Meclisi üyesi olmuş, Belediye birinci başkan vekilliğine seçilmiş, İkinci Büyük Millet Meclisine Sıvas milletvekili olarak katılmış; başkan vekilliğine ve sonunda başbakanlığa getirilmiştir. 1950 seçimlerinde CHP hükümetinin başkanlığını yapan Şemsettin Günaltay, seçimden sonra muhalefet kanadından Meclise, Erzincan milletvekili olarak katılmış; fakat 1954-1957 yıllarında seçimi kazanamamıştır. Son olarak Kurucu Meclisde görev almış bulunuyordu. 1961 seçimlerinde İstanbul'dan senatör olduktan sonra ölmüştür.

GÜNEŞ
Yerin de üyesi olduğu gezegenler sisteminin merkezinde bulunan ve hayatın, sıcaklığın kaynağı olan yıldız. Gökyüzünün en parlak yıldızıdır.

Nitelikleri: Güneş'in Yer'e olan ortalama uzaklığı 149,5 milyon kilometre olup, buna astronomide 1 astronomik birim adı verilir. Eski zamanlarda Aristarhus Güneş'in Yer'e olan uzaklığını, Yer'le Ay arasındaki uzaklığın 20 katı olarak hesaplamıştır. Aynı yanılgıya Hipparkus da düşmüştü. Kepler bile Güneş'in uzaklığının Yer yarıçapının 3 488 katı olduğunu sanıyordu. Daha sonraları Halley, Venüs'ün Güneş diskinin önünden geçişinden yararlanarak Güneş'le Yer arasındaki uzaklığı ölçebileceğini düşünmüşse de, Venüs Güneş diskinin önünden son olarak 1822'de geçtiğinden ve bundan sonra da ancak 2004'te geçeceğinden, sorunun bu yoldan çözümü askıda kalmıştır. Ancak 1900'da

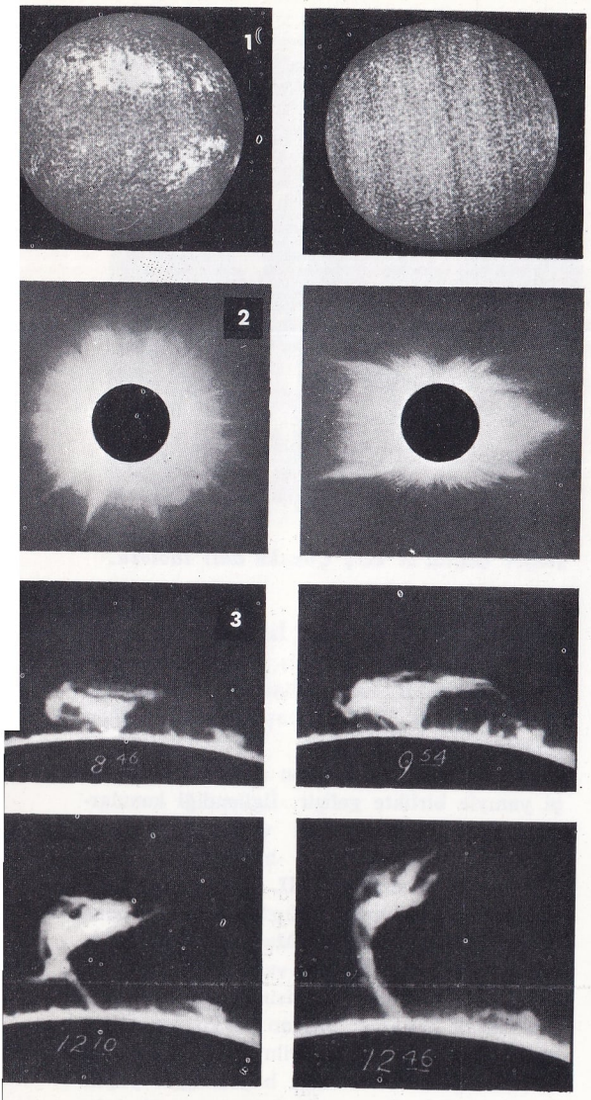

1) Kromosferin spektrohelyogramları. Güneş etkinliğinin arttığı bir sırada çekilmiş olan soldaki fotoğraf, büyük yangın alanlarını göstermektedir; Güneş etkinliğinin azaldığı bir sırada çekilmiş olan sağdaki fotoğrafta ise hiç bir yangın alanı görülmemektedir. 2) Güneş etkinliğinin en fazla (solda) ve en az (sağda) olduğu sırada meydana gelen güneş tutulmalarında tesbit edilen güneş taçları. 3) Bir püskürük çıkıntının dört saat boyunca evrimi. Sağda: Güneş atmosferinin şematik bir kesiti. Fotosferin üstünde, kalınlığı birkaç yüz kilometre olan ters döndüren tabaka bulunur; onun üstündeyse tutulmalar sırasında görülebilen kromosfer vardır. Ters döndüren tabaka, fotosferin yaydığı spektrum çizgilerinin emildiği bölgedir. Kromosferin üstünde de, yüksekliği zaman zaman bir milyon kilometreyi aşan, akkor halinde gaz fışkırmaları görülür.

Newcomb çeşitli paralaksları karşılaştırarak 148 820 000 km. değerini elde etmiş, bu değer 28 şubat 1901'de küçük Eros gezegeninin geçisi sırasında düzeltilerek Güneş'in Yer'e olan en küçük uzaklığının 149 510 000 km. olduğu anlaşılmıştır.

Güneş yuvarlağının tamamen küresel bir şekli olup olmadığı bilinmemektedir. Bununla beraber kutuplarda çok hafif bir basıklığın olabileceği ileri sürülmüştür. Güneş yüzeyindeki genel çekim ivmesi, Yer'deki 9,81' m/san^2.'ye karşılık, 274 m/san^2.'lik değerdedir; buna göre bir cisim Yer'deki ağırlığına oranla Güneş'te 27,9 kat daha ağır gelecektir. Böyle bir cisim Güneş yüzeyine düşerken ilk saniye içinde yaklaşık olarak 136 m.'lik bir yol katedecektir; oysa aynı cismin Yer'de düşüş sırasında ilk saniyede katedeceği yol ancak 4,9 m.'dir. Güneş yüzeyinin sıcaklığı, ortalama 5 740°C dir. Güneş'in ışığı Yer'e 8 dakika 18 saniyede ulaşır.

Güneş'in, kutuplarından geçen ekseni etrafındaki dönme hareketinin açısal hızı ekvatorda, kutupsal bölgelerinkine oranla daha fazladır. Güneş'in kutuplarından geçen bir eksen etrafındaki dönme hareketi 1611'de Galilei tarafından tespit edilmiştir. Güneş lekelerinin ortaya çıktığı fotosfer tabakasının ortalama enlemleri referans noktası olursa, Güneş'in sideral dönmesi 25,38 Yer günü ve sinodik dönmesi de 27,27 Yer günüdür. Her dönmede Güneş'in ekvator bölgesi 9 saat kadar daha az bir zamanda ve +70° helyografik enlemdeki bölgeler de dört gün kadar fazla bir zamanda dönmeyi tamamlarlar. Bu farklı dönme hareketi şimdiye kadar yeterli bir şekilde açıklanamamıştır. Güneş'in dönme yönü de gezegenlerin dönme yönlerinin aynı olup, ekseni ekliptik düzlemi üzerine 83° eğik bulunur. Güneş, kendine bağlı bütün gezegenlerle birlikte, bir de bir öteleme hareketi yapar ve Herkül takımyıldızı içinde, apeks diye adlandırılan bir noktaya doğru 19,5 km'/san.'lik bir hızla ilerler.

Yer'in hareketleri dolayısıyle Güneş, belirli bir yıldızın meridyeninden her gün 3 dakika 56 saniye daha geç geçer (böylelikle bir yılda bir gün geç kalmış olur). Güneş'in gökyüzü küresi üzerinde aynı noktaya dönmesi için gerekli zamana **sideral yıl** ya da **yıldız yılı** adı verilir.

Yer, Güneş'in yayınladığı ısının ancak milyarda birini, gezegenlerin hepsi birden de ancak 1/229 000 000'unu alırlar; geri kalan ısı uzayda kaybolur. Bu çok küçük değerlere rağmen Güneş'in ısısı, her yıl denizlerden 600 milyar m^3. su buharlaştırır. Ayrıca, Yer'de karşılaşılan bütün meteorolojik olayları doğuran Güneş lekeleri çevirimiyle değişen Güneş yüzeyinin radyasyonu, ortalama olarak saniyede 1490 kalori/cm^2.'dir; Güneş'in boyutları göz önünde tutulacak olursa bu 9.10^{25} kalori/san.'lik bir ısı yayımına eşittir; yani Güneş'in her gramı her yıl ortalama olarak altmış milyon erglik bir enerji yayınlamaktadır. Hiç değilse Yeryüzünde hayatın başlangıcından bu yana sürmekte olan böyle bir enerjinin kökeninin ne olabileceği sorusu bilim adamlarını çok meşgul etmiştir. Yanma teorisi, Mayer'in, meteorların Güneş yüzeyine düşmeleri sonucu ve Helmholtz'un da Güneş'in genel çekim etkisiyle büzülüp genişlemesi sonucu bu enerjinin açığa çıktığını iddia eden teorileri, bu enerjinin ancak pek küçük bir kısmını açıklayabilmekte; fakat Güneş enerjisinin tümünün kökenini açıklayamamaktadır. Bu enerjinin kimyasal reaksiyonlardan ya da radyoelektrik olaylardan ileri geldiğini savunan teoriler de, bu enerjinin süresi için en fazla on milyon yıl kadar bir zaman öngörmektedirler. En son ve en yeterli teori, diğer bütün yıldızlar gibi Güneş'te de enerjinin nükleer kökenli olduğunu, yani bu enerjinin, çekirdek reaksiyonları ve özellikle hidrojenin helyuma dönüşmesini sağlayan reaksiyonlar sonucu ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu durumda Güneş, soğumaya başlayıncaya kadar daha 20 milyon yıl bu tempoda enerji yayınlayabilecektir.

Güneş'in Fiziksel Yapısı: Güneş, bir merkezî kitleyi çevreleyen bir zarftan oluşan yüksek sıcaklıkta bir gaz kitlesidir. Çeşitli varsayımlara dayanarak yapılan hesaplar, Güneş'in merkezî kısmı için şu yaklaşık değerleri vermektedirler: Sıcaklık: 20 milyon °C nin üstünde, özgülağırlık: 45 ile 115 gr./cm^3. arasında, basınç: 100 milyar atmosfer.

Güneş'i çevreleyen aydınlık yüzeye **fotosfer** (ışık yuvar) adı verilir. Fotosfer çıplak gözle ya da teleskopla gözlenebilen en derin ta-

bakadır. Fotosferin üstünde, ondan «ters döndüren tabaka» denilen çok ince bir tabakayla ayrılmış bulunan **kromosfer** (renk yuvar) tabakası bulunur; bunun dışında da, özellikle tam Güneş tutulmaları sırasında görülebilen **taç** tabakası yer alır. Herbirinin ayrı özelikleri olmakla birlikte, bu tabakalar birbirlerinden bağımsız değildir. Bu dış tabakaların tümü Güneş'in atmosferi olarak kabul edilebilir. Fakat Güneş'in kendisi de gaz halinde olduğundan merkezî kitle ile bu atmosfer arasında kesin bir sınır yoktur.

Fotosfer, Güneş diskinin sınırını teşkil eden küresel yüzeydir, optik bir alet aracılığıyle gözlenebilir. Bu, Güneş'in içindeki ışığı dışarı vermeyen gaz kitlelerini, dışındaki saydam gazlardan ayıran bölgedir ve Yer'in Güneş'ten aldığı ışığın tamamını yayımlar. Fotosferin kalınlığı 2 000-3 000 km. arasındadır. Yapısı ise yüksek sıcaklıkta akkor halde bulunan metalik gazlardan oluşur.

Eski çağlardan beri bilinmekte olan Güneş lekeleri, ilk defa 1610'da Galilei tarafından dürbünle yapılan gözlemler sonucu, Güneş'e özgü bir olay olarak tanımlanmıştır. Bunların hareketlerinden Güneş'in dönme hızı elde edilebilmiştir. Lekeler fotosferdeki en belirgin olayları teşkil ederler. Bunların şimdiye kadar gözlenenlerin en büyüğü 1958'de görülmüş olup 230 000 km. yani Yer'in çapının hemen hemen 18 katı uzunluktadır.

Fotosferden kromosfere geçiş ters döndüren tabaka denilen bir tabakanın aracılığıyle olur. Bu tabakanın 700 km. kadar kalınlığı, fotosferden daha düşük bir sıcaklığı (yaklaşık olarak 5 000°C) ve 1/1 000 atmosferlik bir basıncı vardır. Seyrelmiş bir tabakadır. Seyrelmişliği, yükseklikle birlikte hızla artar. Bu tabakanın ters döndüren tabaka adını almasının nedeni fotosferin, bu tabakayı teşkil eden gazların radyasyonlarının dalga boylarına eşit radyasyonlarını karartmasıdır.

Kromosfer, adını kızıl rengine borçludur. Ters döndüren tabakayı çevreleyen bir zarf gibidir. Belli bir biçimi olmayan kalınlığı vardır. Alçak basınçlı akkor halindeki hidrojenden oluşur. Sıcaklığı fotosferinkinden daha düşüktür. Bu tabaka o kadar seyrelmiş bir gaz manzarası gösterir ki, laboratuvarda bu derece alçak bir basınç elde edilemez. Kromosferde, Yer'de bilinmeyen bir element bulunmuş ve adına helyum denilmiştir. Bu elementin Yer'de de bulunduğu sonradan Ramsay tarafından ortaya konmuştur. Kromosferin dikkati çeken olayları kırmızı-mor renkli, büyük yüksekliklere yükselen akkor halindeki gazların teşkil ettiği büyük fışkırmalardır (protüberans). Fışkırmalarda hidrojene, kalsiyuma ve metalik buharlara rastlanılmaktadır. 19 kasım 1928'de gözlenmiş olan bir fışkırma, 929 000 km. yüksekliğe erişmişti; bu, Yer'le Ay arasındaki uzaklığın iki katından fazladır.

Taç ise, kromosferden öteye Güneş'in çapıyle karşılaştırılabilecek kadar büyük bir uzaklığa yayılmaktadır; rengi süt beyazdır. Taç, Güneş tutulmaları esnasında çıplak gözle gözlenebilir. Güneş faaliyeti yoğunlaşınca, yelpaze şeklini alır, faaliyet azalınca Güneş'in ekvator düzleminde büzülür. Son derece seyrelmiş bir haldedir. Güneş'e çok yaklaşan bazı kuyrukluyıldızlar tacın içinden geçtikleri halde, kendilerinde hiç bir değişiklik meydana gelmez.

GÜNEŞ SİSTEMİ

Adına gezegenler sistemi de denilen güneş sistemi, Güneş'ten ve ona evrensel ve Kepler kanunlarıyle bağlı olan bütün gezegenler, uydular, asteroitler (Mars ile Jüpiter arasında dolanan çok sayıdaki küçük gezegenler), kuyrukluyıldızlar ve meteoritlerden oluşur.

Güneş siteminin kökeni konusunda pek çok varsayım ileri sürülmüşse de bunlardan sadece dördü ciddî tartışmalara yol açmıştır. 1) **Kant'ın varsayımı** (1755), düzensiz iç hareketlere sahip bir bulutsuda genel çekim etkisi altında maddenin yoğunlaşması sonucu, merkezî bir çekirdeğin, yani Güneş'in yavaş yavaş oluştuğunu, daha sonra merkezden çeşitli uzaklıklarda Güneş etrafında dönmeye başlayan daha yoğun çekirdeklerin meydana gelerek, gezegenlerle uyduları oluşturduğunu öngörmekteydi. Güneş ve gezegenler aynı zamanda meydana gelmişlerdi. 2) **Laplace'in varsayımı** (1796), İlkel bulutsunun düzgün bir dönme hareketine sahip olduğunu ve maddenin yoğunlaşmasıyle çapının gitgide azaldığını ve bunun sonucu olarak da dönme hızının gittikçe arttığını öngörüyordu; böylece dönme hızının etkisiyle bulutsu gitgide basıklaşmış ve merkezkaç kuvveti genel çekim kuvvetinden üstün olduğu an bulutsunun ekvatorundan, bir gezegen meydana getirecek kadar madde ayrılıp uzaya fırlamış ve bu işlem, Güneş sistemini teşkil eden gökcisimlerinin sayısı kadar tekrarlanmıştı. Bu varsayım, bugün tamamen terk edilmiştir. 3) **Jeans, Chamberlin, Moulton vb. nin varsayımı,** Gezegenlerin kökenini, Güneş'in yakınından geçmiş olan bir yıldızın Güneş'te meydana getirdiği şişkinliklerin kopup ayrılmasında görüyordu. 4) Bugün kabul edilen **Kuiper varsayımı** ise ilkel bulutsunun yoğunlaşma yoluyle bir disk şeklini aldıktan sonra parçalanarak ilkel gezegenleri doğurduğunu ve bunların da aynı yoldan uyduları meydana getirdiğini öngörür.

Gezegenler sisteminin merkezî yıldızı olan Güneş, Herkül takımyıldızında **opeks** adı verilen bir noktaya doğru peşindeki bütün gökcisimleriyle birlikte 19,5 km/ san.'lik bir hızla hareket etmektedir. Güneş, fiziksel yapısı yönünden, hareketsiz yıldızlar denilen bütün yıldızlar gibi bir yıldız olup, Samanyolu denilen büyük galâktik sistemin bir parçasıdır. Güneş, gezegenler sisteminin kendiliğinden ışık veren tek cisimdir ve merkezine doğru çok yoğun olan bir gaz kitlesinden oluşur. Merkez, kimi kez çok yuvarlak bir düzeye erişen bir iç etkinliğe sahne olmaktadır. Güneş, bundan başka, bitmez tükenmez bir enerji kaynağıdır.

Güneş sisteminin belli başlı elemanları, Güneş'e olan uzaklıklarına göre: Merkür, Ve-

Güneş sisteminin belli başlı gezegenleri ve yörüngeleri: (İçten dışa doğru) Merkür, Venüs, Yer, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün. Aşağıda solda: Neptün ile Pluton'un yörüngeleri görülmektedir. Güneşe en uzak gezegen olan Pluton 1930'da keşfedilmiştir.

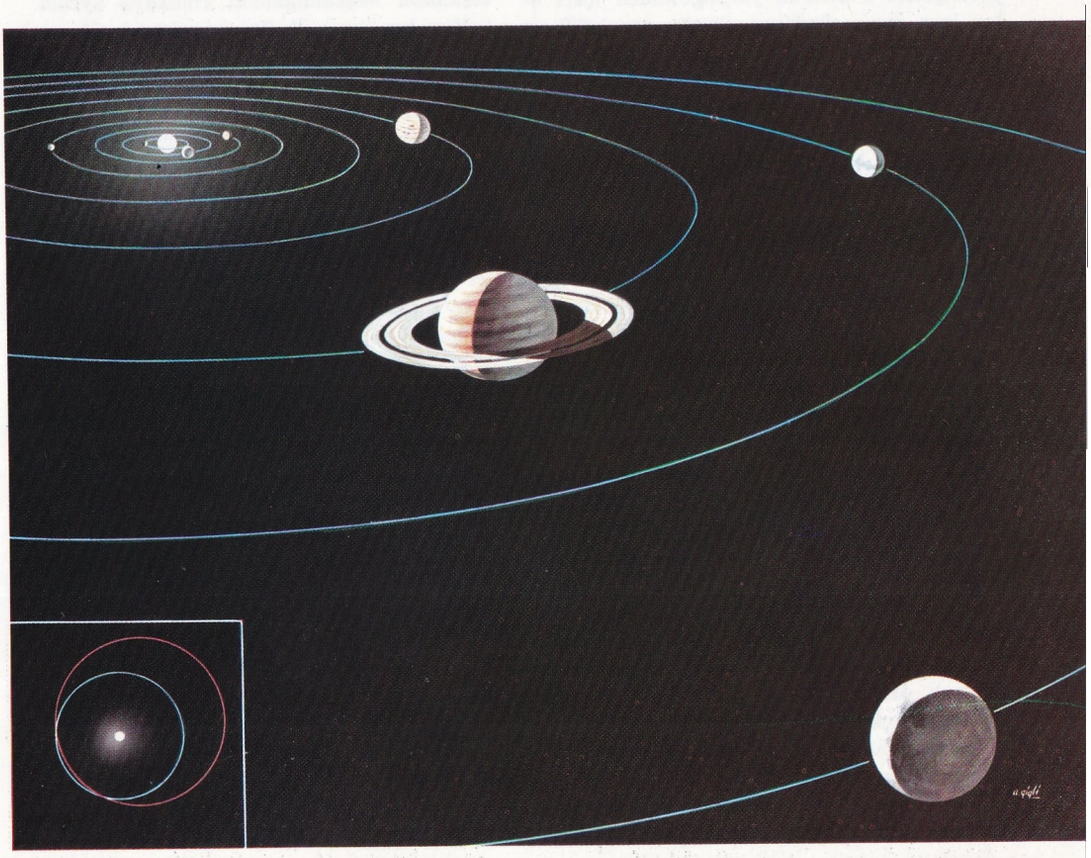

nüs (Zühre), Yer, Mars (Merih), Jüpiter (Müşteri), Satürn (Zühal), Uranus, Neptün, Plüton'dur. Gezegenler Güneş'in etrafında, çok yakın eliptik yörüngeler üzerinde dolanırlar. Gezegenlerin tümünün kitlesi 2,7. 10^{30} gram olup bu, 2.10^{23} gram olan Güneş kitlesinin 750'de biridir. Güneş'in yayımladığı tüm enerji, uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak azalır. Örneğin Merkür, Yer'den 7 kat daha fazla, Satürn Merkür'ünkinden 90 kat az ve Neptün de 900 kat az enerji alırlar.

Merkür, Venüs ve Plüton hariç bütün gezegenlerin uyduları vardır; bunların sayısı şimdilik 31 ise de daha başkalarının keşfedilmesi de mümkündür. Gerek gezegenler ve gerekse uydular kendi eksenleri etrafında dönerler; bunların Güneş etrafındaki dolanım hızları da Güneş'e olan uzaklıkları oranında azalır.

Uzayda Mars ile Jüpiter'in yörüngeleri arasında, yörünge düzlemleri eliptik düzlemiyle aşağı yukarı çakışan 2 000 kadar küçük gezegen (ya da asteroit) gözlenmiştir; bunların yörüngeleri ince uzun elipsler şeklindedir. Belçikalı astronom Stroobant, bunların gerçek sayılarının 50 000 ile 100 000 arasında olduğunu ve ancak sistematik araştırmalarla ve güçlü gözlem araçlarının kullanılmasıyle gerçek sayılarının saptanabileceğini öne sürmektedir.

Kuyrukluyıldızlar ise bütünüyle gezegenler sisteminin sınırlarını aşacak derecede yaygın bir bulut gibidirler. İlk kuyrukluyıldızın M.Ö. 2369 yılında Çinliler tarafından gözlendiği anlaşılmaktadır. O zamandan bu yana 1700'den fazla kuyrukluyıldız gözlemi yapılmıştır. Toplam olarak 100 milyar kadar kuyrukluyıldızın var olduğu sanılmaktadır. Kuyrukluyıldızlar, yörüngeleri Plüton'un yörüngesinden içeri olan kısa devir süreli ve eliptik, parabolik ve hatta hiperbolik yörüngeler çizen uzun devir süreli olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kuyrukluyıldızların nitelikleri ve kökenleri hakkındaki bilgiler pek azdır; yalnız bunlar da nerede bulunurlarsa bulunsunlar, güneş sisteminin diğer bütün elemanları gibi gök mekaniği kanunlarına uyarlar.

Bütün bu cisimlerin ortak yanları soğuk olmaları ve sadece Güneş'ten aldıkları ışığı yansıtmalarıdır; bunun tek istisnası Güneş'in ışınımları nedeniyle gazları uyartılarak ışık saçan kuyrukluyıldızların kuyruklarıdır.

Gezegenlerarası uzayda bunlardan başka meteoritler, kozmik tozlar ve serbest elektronlar da bulunur.

Meteoritler, kapalı yörüngeleri olan, değişik çaplı katı madde (kaya ya da buz gibi) parçalarıdır. Yer'in atmosferine girdikleri zaman şiddetle yanarak yıldız kayması denilen olayı meydana getirirler. Bazen Yer düzeyine erişebilecek büyüklükte olabilirler. Meteoritlerin hepsi Güneş sistemine ait değildir. Hızları 72 km./san.'den fazla olanlar, yıldızlararası uzaydan gelir. Meteoritler arasında hızları 300 km./san.'ye erişenlere bile rastlanmıştır; bunlar, Güneş tarafından çekilmiş yıldızlararası meteorlardır.

İnce kozmik tozlarla serbest elektronlar ise zodyak ışığı olayına sebep olurlar; bunlar, tümüyle, Güneş'i merkez olarak kabul eden, eliptik üzerinde yoğunlaşmış gayet yassı bir bulutsu meydana getirirler. Zodyak ışığının Güneş'in tacının dışında oluştuğu ve buna sebep olan taneciklerin de Güneş etrafında hemen hemen dairesel yörüngeler çizdiği sanılmaktadır.

GÜNEY

Denizli iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 7 416). Denizli şehrine 76 km. uzaklıkta, Büyük Menderes vadisinin kuzeyinde kurulmuştur. Yükseltisi 900 m.'dir. Kasaba, Eşme istasyonu ile Sarayköy istasyonlarından yararlanır. Kasaba halkının bir kısmı dokumacılık ve halıcılıkla uğraşır.

Güney ilçesinin yüzölçümü 534 km^2., nüfusu 15 414'tür. Merkez bucağına bağlı 16 köyü vardır. İlçe toprakları Büyük Menderes havzasının yukarı kesiminde yer alır. İlçe, Menderes ovasının bir bölümü ile bu ovayı kuşatan dağlardan bazılarını sınırları içine alır. İlçenin düzlük kesimlerinde tarım yapılır.

GÜNEY, EFLÂTUN CEM

(1896-) Türk masal yazarı ve folklorcusu. Hekimhan'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Sıvas'ta yaptı. 1918'de Sıvas Sultanisi'ni bitirdi. Konya Öksüzler Yurdunda başlayan Türkçe öğretmenliğini 1921'de Eskişehir, daha sonra Kayseri ve Sıvas Sultanisinde sürdürdü. Ayrıca Samsun, Afyon, Kütahya liselerinde görev aldı. 1943'te Haydarpaşa Lisesine atandı. 1950'de Topkapı Sarayı Müzesi Müdür Muavini oldu. 1956'da İstanbul Millî Eğitim Müdür Muavini olarak Halk Eğitim teşkilatında görev aldı. 1961 temmuzunda bu teşkilatın başkanlığından emekliye ayrıldı.

Yazı hayatının ilk ürünleri dışında 50 yaşından sonra folklor çalışmalarını geliştirmiş, «yapı ve havalarını bozmaksızın» halk hikâye, masal ve efsanelerine edebî bir nitelik kazandırmış, masal yazarı olarak ün yapmıştır. **Açıl Sofram Açıl** adlı kitabında topladığı masalları 1956'da, Danimarka'nın «Hans Christian Andersen Masal Kurumu» tarafından, 55 ulus arasında onur listesine alınan 11 eserin en güzeli kabul edilerek, kendisine Andersen onur diploması ve Dünya Çocuk Edebiyatı sertifikası verilmiştir. **Dede Korkut Masallarıyle** 1960'ta aynı armağanı ikinci kez almıştır.

Eserleri: **Matem Sesleri** (şiirler,1920), **Erzurumlu Emrah** (1928), **Dumlupınara Doğru** (1944), **Dertli Kaval** (1945), **Karayılan ve Karagülmez** (1946), **Nar Tanesi** (1946), **Akıl Kutusu** (1947), **Halk Şiiri Antolojisi** (1947), **Sabırtaşı** (1947), **Altın Heybe, Kül Kedisi, Felek Sillesi** (1948), **En Güzel Türk Masalları** (1948), **Zümrütanka** (1948), **Açıl Sofram Açıl** ve **Cengoloz Baba** (1949), **Âşık Garip** (1950), **Halk Türküleri** (1953), **Bir Varmış Bir Yokmuş** (1956), **Nasrettin Hoca Fıkraları** (1957), **Evvel Zaman İçinde** (1957), **Dede Korkut Masalları** (1958), **Ruhsati** (1958), **Mesleki** (1958), **Kerem ile Aslı** (1959), **Gökten Bir Elma Düştü** (1960), **Az Gittim Uz Gittim** (1961), **Ocak Başında** (1961), **Atatürk Hayatı ve Eserleri** (1963), **Folklor ve Eğitim** (1966).

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ

Güney Afrika'da bir devlet (Republic of South Africa / Republiek van Suid-Afrika). Güneybatısında Atlas okyanusu, güneyinde ve doğusunda ise Hint okyanusu bulunan Güney Afrika Cumhuriyetinin komşuları, kuzey-doğuda Swaziland, Mozambik ve Rodezya, kuzeyde Bottswana ve kuzey-batıda ise Güneybatı Afrika'dır; Güney Afrika Cumhuriyetinin sınırları arasında, orta-doğu kesiminde ise, Lesotho devleti yer alır.

Yüzölçümü 1 223 618 km^2. olan Güney Afrika Cumhuriyetinin 17 milyonu bulan nüfusunun 3 300 000'ini beyazlar, 1 650 000'ini melezler, 600 000'ini Asyalılar büyük çoğunluğunu da yerli zenciler meydana getirir. Yasama başkenti Capetown (Kaapstad), idarî başkent ise Pretoria'dır.

Ülke idarî bakımdan dört büyük eyalete ayrılmıştır: Ümit burnu eyaleti (1963 yılında teşkil edilen Bantu bölgesi Transkei bu eyaletin sınırları içindedir), Natal eyaleti, Transvaal eyaleti ve Orange eyaleti (ya da Özgür Orange devleti).

Güneybatı Afrika'nın bir bölgesi olan Caprivi Strip, yönetim bakımından Güney Afrika Cumhuriyetine; Güney Afrika Cumhuriyetinin bir parçası olan Walvis Bay bölgesi ise yönetim bakımından Güneybatı Afrika'ya bağlıdır. Hint okyanusunda, Capetown şehrinin 1 900 km. güney-doğusunda bulunan Marion (yüzölçümü 255 km^2.) ve Prince Edward (yüzölçümü 55 km^2.) adaları da, Güney Afrika Cumhuriyetine bağlıdırlar.

Yer Biçimleri ve İklim: Güney Afrika Cumhuriyeti topraklarının yer biçimleri oldukça basittir. Geniş yaylaların varlığı sonucu olarak görünüme, geniş ölçüde yatay çizgiler egemendir.

İlk olarak 1488 yılında Bartholomeu Dias tarafından aşılan Ümit burnu.

Sadece Ümit burnu bölgesinde bir dağ sırası yer alır; Capetown şehri bölgesinin kuzeyinde kuzey-güney doğrultusunda, yine aynı şehrin doğusunda ise, batı-doğu doğrultusunda uzanan bu dağlar, paleozoik çağda yer tabakalarının kıvrılması olgularının sonucu olarak meydana gelmiştir. Ülkenin orta kesiminde geniş yaylalar yer alır; bu yaylalar genellikle derin akarsularla bölünürler. Ülkenin güney kesimi ile güney-doğusunda belirgin olan yükseltilerin en önemlileri Nuweveldbergeler, Sneeubergeler ve özellikle Drakensbergelerdir; Drakensberge dağları Mont-aux-Sources'da 3 299 m.'ye, Giant's Castle'da 3 355 m.'ye ve Cathkin Peak'de ise 3 660 m.'ye ulaşırlar.

Yükseltiler dizisi Limpopo ırmağının orta kesiminden Ümit burnu bölgesine kadar bir süre, Hint okyanusu kıyısına paralel olarak uzandıktan sonra, kuzeye kıvrılır ve Olifantsrivier ırmağının aşağı kesimine kadar sokulur. İç bölgelerde arazi genellikle yumuşak eğimlidir. Kenar bölgelere doğru gidildikçe dağ ve yayla yamaçları dikleşir, geniş teraslara, kayalıklara rastlanmaya başlanır.

Ülkenin belli başlı su dağıtım hattının doğu ve güney kıyılarına paralel konumu dolayısıyle en büyük ırmaklar iç yamaçlardan iner ve ülkenin orta kesimindeki yükseltilerden akarlar. Güney Afrika Cumhuriyetinin en önemli ırmağı, Basutoland'dan doğarak batıya doğru akan, önce Orange eyaleti ile Ümit burnu eyaleti, sonra da Ümit burnu eyaleti ile Güneybatı Afrika sınırlarının büyük kısmını çizerek Atlas okyanusuna dökülen Orange ırmağıdır. Orange ırmağına soldan Kraai, sağdan da Caledon ve Orange eyaleti ile Transvaal eyaleti sınırından akan Vaal ırmakları katılır. İç yamaçlardan inen diğer bir önemli ırmak da Hint okyanusuna dökülen Limpopo'dur; Limpopo ırmağı belli başlı kollarını sağdan alır.

Dağların dış yamaçlarından akan akarsular daha kısa, fakat su bakımından daha zengindir: Bunlar genellikle doğrudan doğruya kıyıya yönelir, hızlı ve düzensiz bir akıştan sonra denize dökülürler. Yalnız, Ümit burnu bölgesindeki uzunlamasına vadilerinin içinden akan, boyları diğerlerine göre uzun olan ırmaklar, bunun dışındadır.

Limpopo'dan başka Hint okyanusuna dökülen diğer önemli akarsular Krokodilrivier, Komati, Pongola, Umfolozi, Tugela, Umzimkulu, Umzimvubu, Kei, Groot Visrivier, Sondag, Grootrivier ve Gourits'dir.

Ülkenin batı, orta ve kuzey-batı kesimlerindeki iç bölgelerin önemli bir kısmı bozkır niteliği gösterir.

Ülkeye genel olarak tropikal ve subtropikal iklim hâkimdir; sıcaklık genellikle yüksektir; sıcaklık kıyı kuşaklarından iç bölgelere doğru gidildikçe yavaş yavaş yükselir. Yazları sıcak ve kuru, kışları yumuşak ve yağmurlu geçen, yani sıcaklık ve yağış durumu Akdeniz bölgesininkine çok benzeyen Ümit burnu bölgesinin ise, kendine özgü iklim koşulları gösterdiği söylenebilir.

Ülkenin diğer kısımlarında genellikle yazın düşen yağışlar, muson iklimi karakterini gösterirler; bu yağışları Hint okyanusundan ülkenin ortasına doğru çekilen hava kitleleri belirler. İç bölgelere gidildikçe yağışlar azalarak kurak ve yarıkurak bölgelerin özelliklerini göstermeye başlar. Bu bölgelerden de, batıya doğru ilerledikçe, ülkenin ortasındaki bozkır bölgelerine, batı ve orta - batı kesimlerindeki çöl bölgelerine geçilir.

Ndebele kabilesinden, yerel elbiseler giymiş kadınlar.

Ekonomi ve Şehirler: Güney Afrika Cumhuriyeti, öteden beri tarım ve hayvancılık ülkesi olarak tanınır.

Bununla birlikte, geçen yüzyılın ikinci yarısında çok zengin altın ve elmas yataklarının bulunmasından sonra, ekonominin çehresi birden değişmiştir: Geleneksel ekonomik kaynakların yanına yeraltı zenginlikleri eklenmiş, altın ve elmas gibi değerli maden yataklarına sanayide kullanılan demir vb. gibi madenler katılmıştır. Sanayi ve ticaret, kısa süre içinde tarım ve hayvancılığı ikinci dereceye düşürecek kadar büyük bir gelişme göstermiştir.

Tarım ürünlerinin dağılımını, iklim koşulları biçimlendirir. Güney bölgelerinde buğday, zeytin, üzüm, turunçgiller ve diğer yemiş ağaçları; tropikal iklimin egemen olduğu bölgelerde (Hint okyanusu kıyıları) pamuk, şekerkamışı, mısır, pirinç, çay, muz, tütün ve ayçiçeği gibi bitkiler yetiştirilir. Sayısı 12 milyonu bulan sığır, 38 milyonu bulan koyun, 5 milyonu bulan keçi (bunların 600 000 kadarı Ankara keçisi türündendir) ve sayıları yüz binleri aşan domuz, at, katır ve eşek gibi hayvanlardan sağlanan ürünler sanayii oldukça zengin ve önemlidir. Ülke yılda 650 000 ton ile yün üretiminde de, dünyanın yün üreticisi ülkeleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır.

Balıkçılık önemli bir gelişme göstermiştir. En çok sardalye, morina, istakoz ve yengeç avlanır; balıkçılık ürünleri önemli bir balık ürünleri sanayiini (balık konserveciliği, balıkunu ve balıkyağı) besler. Balina avcılığı da önemlidir.

Ülkenin yeraltı kaynakları çok zengindir. Başlıca madenler altın, elmas, platin, taşkömürü, demir, kalay, krom, manganez, bakır, tungsten, nikel, antimon, amyant ve mika olarak belirtilebilir. Gümüş ve uranyum gibi madenler de Randfontein, Daggafontein ve Stilfontein gibi şehirlerde, sayısı otuzu bulan tesislerde işlenmektedir. Sanayi tesisleri dört ayrı bölgede toplanmıştır: Güney Transvaal'da, Capetown, Durban ve Port Elisabeth bölgelerinde.

Ülkenin en önemli şehirleri ise Port Elisabeth, East London (Afrikaans dilinde Oos-London, nüfusu 130 000), Kimberley (nüfusu 90 000), Wellington, Stellenbosch, Worcester, Paarl, Strand, Mosselbaai (Mossel Bay), Knysna, Durban (nüfusu 700 000), Pietermaritzburg, Pinetown, Ladysmith, Bloemfontein, Odendalsrus, Johannesburg (nüfusu 1 200 000), Pretoria, Benoni (nüfusu 150 000), Boksburg (nüfusu 80 000), Brakpan (nüfusu

Güney Afrika Cumhuriyetinin en önemli limanı Durban'ın genel görünüşü.

85 000), Germiston (nüfusu 250 000), olarak sayılabilir.

Tarih: İlk kez Bartholomeu Dias'ın 1488 yılında dolaştığı Ümit burnu, kısa süre içinde İspanyollar, Portekizliler, İngilizler ve Hollandalılar için keşfedilen yeni topraklara doğru yaptıkları yolculuklarda zorunlu bir geçit noktası olmuştur. 1652 yılında Hollandalı doktor Jan van Riebeek, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi hesabına, Tavola koyunda (burada sonradan Capetown şehri kurulacaktır) gemiler için bir depo ve levazım istasyonu kurmuştur. Aynı yüzyılın sonlarına doğru, bu deniz üssü bir koloni haline gelmeye başlamıştır.

1795 yılında İngilizler, bölgenin Fransa tarafından işgaline engel olmak bahanesiyle sömürgeyi işgal etmişler ve bu işgal 1815 barış antlaşmasıyle de resmen kabul edilmiştir. Bu durum daha başlangıçtan itibaren İngilizlerle Boerler (çiftçiler) arasında, zencilere karşı davranışlarındaki farklılık nedeniyle, bir anlaşmazlık yaratmıştır. İngilizler 1807 yılından başlayarak köleliği kaldırmışlar ve beyazlarla zenciler arasındaki eşitliği gerçekleştirmek için sert kanunlar koymuşlardır.

Eşitlik politikası adı verilen bu politika, Boerler arasında bir hoşnutsuzluk yaratmış; sonunda Boerler, İngiliz sömürgesi sınırları dışına çıkarak büyük kitleler halinde iç bölgelere doğru büyük bir göç hareketine başlamışlardır (1836).

Böylece iki yeni koloni kurulmuş, Orange ve Transvaal (Güney Afrika) adı verilen bu koloniler 1852 ve 1854 yıllarında İngiltere'den bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

Boerlerle yerli halk arasındaki sürekli savaş durumuna son vermek bahanesiyle İngiltere, 1877 yılında Transvaal'ı işgal etmeye teşebbüs etmiş, fakat Boerler karşı koymuşlar ve 1881 yılında, Pretoria antlaşmasıyle, İngiltere kraliçesinin biçimsel egemenliği altında da olsa, bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

Başlangıçta, aşırıcı güçlerin baskılarına rağmen, İngiltere olsun Boerler olsun dikkate değer bir ılımlılık örneği vermişler; fakat yabancı güçlerin etkisiyle olaylar gelişmiş, soğuk savaş başlamış, bunu iki Boer devletinin savaş ilânıyle gerçek savaşın başlaması izlemiştir. Avrupa halkını yakından ilgilendiren savaş oldukça sert olmuş ve 1902 yılının mayıs ayında İngilizlerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Transvaal ve Orange, savaşın sonunda, iç işlerinde bağımsız birer İngiliz sömürgesi haline getirilmiş, ayrıca her iki devletten savaş tazminatı alınmıştır.

Güney Afrika böylece dört devletten kurulu bir federasyon haline gelmiş ve 1910 yılında başbakan seçilen Boer asıllı General Botha, I. Dünya Savaşı sırasında anavatanla işbirliği yapmıştır.

Barış antlaşmasından sonra Güney Afrika Birliği Milletler Cemiyetine üye olmuş, Botha'nın yerini 1919 yılında, Boer olmakla birlikte İngiltere'nin sadık bir işbirlikçisi olan General Smuts almıştır. 1924 yılında General Herzog'un iktidara geçmesinden sonra Boerlerin taraftar olduğu ırk ayırımı politikası yeniden ağırlık kazanmış, Herzog 1934 yılından sonra beyazlarla zencileri ayıran, zencilerin elinden politik haklarını, hatta yurttaşlık haklarını bile alan kanunlar getirmiştir.

Irk ayrımı politikası, Güney Afrika'nın da askerî birlikler göndererek katıldığı II. Dünya Savaşından sonra, **apartheid** adıyle daha da ağırlaşmıştır. Bu politika, 1948 yılında Dr. Malan'ın başında olduğu aşırıcı grubun iktidara geçmesiyle daha da şiddetlenmiştir. Fakat zenci yerli halka karşı güdülen ırk ayırımı politikası Birleşmiş Milletlerde birçok üye devletin ve özellikle yeni bağımsızlığa kavuşmuş olan Zenci devletlerle Asya devletlerinin ve hatta Commonwealth üyesi olan devletlerin tepkisiyle karşılaşmaya başlamıştır. Gittikçe artan bu gerginliğin sonunda, Güney Afrika Cumhuriyeti, **apartheid** politikasını bırakmaktansa, Commonwealth üyeliğinden ayrılmayı tercih etmiştir (1961).

GÜNEY YEMEN HALK CUMHURİYETİ
(bkz. Yemen)

GÜNSÜR, NEDİM
(1924-) Türk ressamı. İzmir'de doğmuş, 1948 yılında Güzel Sanatlar Akademisini bitirmiştir. Daha sonra Fransız hükümetinin bursuyle Paris'e gitmiş ve orada dört yıla yakın bir süre kalarak resim çalışmıştır.

Yurda dönünce, önce Kandıra'da, sonra da Zonguldak Ereğlisi'nde çalışmış, 1959 yılında İstanbul'a gelerek birkaç yıllık serbest çalışmadan sonra hâlâ sürdürmekte olduğu öğretmenliğe dönmüştür.

Öğrencilik yıllarında izlenimci bir anlayış içinde çalışmalarını yürüten Nedim Günsür, Paris'te soyut akımın etkisinde kalmış, cüretli ve geometrik biçim ve kontrastlı renkleri bol çalışmalarını yurda dönüşte olumlu bir metoda aktarmıştır. Figüratif dışavurumcu tarzın kendisini en iyi bir şekilde anlattığına inanan sanatçı, uyumu, sağduyulu bir defermasyonu, biçimlerarası gizli geometrik dengeleri, çevresinin etkilerinden hareket edişi, kişisel kalabilmeyi önde tutar.

İzlenimci bir biçimde görünüşler yapmış, dışavurumcu tutumda da Madenciler, Damlar, Bacalar, Antenler, Savaş serileri, Uçurtmalar, Bahar serileri, Lunaparklar, Palyaçolar, Cambazlar, Balonlar, Gecekondular, Balıkçılar, Gurbetçiler, İnşaat işçileri, İstasyonlar, Satıcılar gibi konuları gerçekleştirmiştir.

Şimdiye dek 8 özel sergi açmış olan Nedim Günsür, 1936 yılında 24. Devlet Resim Sergisi birincilik ödülünü kazanmıştır. 1964 yılında gezici bir sergiyle Japonya, 1967 yılında Avusturya'da da eserlerini sergileme olanağını bulmuştur.

1966 yılında Unkapanı, manifaturacılar çarşısındaki dış duvarlardan birine yaptığı 66 m².'lik mozaik pano, usta kişiliğini gösterme yönünden ilgiyi çeker.

GÜNTEKİN, REŞAT NURİ
(1886-1956) Türk roman, hikâye ve tiyatro yazarı. İstanbul'da doğmuştur. Dr. Nuri Beyin oğludur. İlk öğrenimini Çanakkale'de yapmış, bir süre İzmir'de Fransız mektebinde okumuş; fakat bu okulu bitirmemiştir. Daha sonra imtihanla girdiği İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesinde (1912) yüksek öğrenimini tamamlayarak uzun süre çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. Millî Eğitim Müfettişliği (1931-1938) ve bir dönem milletvekilliği (1939-1943) görevlerinde bulunduktan sonra 1947'de Millî Eğitim başmüfettişi olmuş, daha sonra Paris'te kültür ataşeliği ve öğrenci müfettişliğine getirilmiştir. 1954'te de yaş haddini doldurarak emekliye ayrılmıştır. Tedavi için gittiği Londra'da kanserden ölmüştür. Mezarı İstanbul'dadır.

I. Dünya Savaşı edebiyat kuşağının en ünlü adlarından biri olan Reşat Nuri'nin ilk çalışmaları küçük hikâyeler, tiyatro eleştirmeleri ve tanıtma yazılarıdır. «Şair», «Yeni Mecmua» gibi yayın organlarında yayımlanan bu ilk denemelerinden sonra, **İstanbul Kızı** adıyle ilk yazılışı 4 perdelik bir piyes olan **Çalıkuşu** romanı Vakit gazetesinde tefrika edilmeye

N. Günsür'ün «Asılmışlar» adlı tablosu.

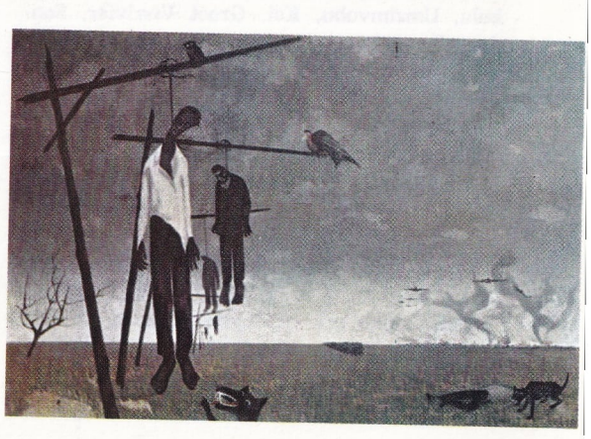

başlanmış ve yazar bu eseriyle haklı bir ün kazanmıştır (1922). Kuruluş, anlatım ve roman tekniği yönlerinden bir önceki dönemin edebî örneklerinden daha zengin öğeler taşıyan **Çalıkuşu**, gerek psikolojik çözümlemeleri, gerek Anadolu gerçeğini yansıtmadaki ustalık ve içtenliğiyle başarılı olmuştur. Reşat Nuri, yine bu devre ait **Bir Kadın Düşmanı, Dudaktan Kalbe, Akşam Güneşi** gibi eserlerinde de aynı nitelikleri titizlikle korumuş, daha çok Anadolu il ve ilçelerini konu alan romanlarının hemen hepsinde, günlük hayata en insancıl yönleriyle yansıyan halktan kişileri anlatmaya çalışmıştır. Sonraki çalışmalarında sanatçı, bu etkiden kurtulup toplum hayatına ve toplumsal gerçeklere yönelmiştir. **Yeşil Gece**'de olduğu gibi güçlü savlara, insanın iç dünyasından seslere, değişik ve ağırlığı olan tiplere öncelik tanımıştır. **Yaprak Dökümü**'nde yoğun bir aile dramı, en dikkate değer eserlerinden biri olan **Miskinler Tekkesi**'ndeyse çelişmeli ve çok şaşırtıcı ruh durumları yanında ağır toplumsal gerçekler yeni bir roman tekniği ve anlayışıyle yansıtılır.

Reşat Nuri'nin eserlerinde yurt ortamı geniş yer tutar. Zengin bir olay dağarcığı vardır. Bilinçli ve bilgili bir şekilde büyük şehrin dışına taşar. Bölgesel nitelikler, yerel özellikler, kültürünü besleyen doğal kaynaklardır. Dil, tip çeşitliliği, gelenek ve görenekler, hep Reşat Nuri'nin sanatına renk ve zenginlik katar. Çözümleme ve betimlemeleri (tahlil ve tasvir), duygusal yanı, mizah yeteneği, toplumsal taşlamaları, konu ve ortam bulma konusundaki rahatlığı, ustalığını yaratan ve geliştiren öğelerdir. Fransız edebiyatının etkisi, yüzde yüz ulusal niteliğini koruyan eserlerinin havasına, sadece değer ve güzellik katmıştır.

İlk hikâyelerinin Ömer Seyfettin doğrultusunda olduğu söylenebilir. Genellikle fıkra tarzında olup, kimi kez bir sava dayanır, bir sürprizle bitebilir. Romanlarına göre hikâyelerinin daha yalın bir dokusu vardır. Yine bu hikâyelerde dil, Ömer Seyfettin'den daha ılımlı, temiz ve güzel, buna karşılık anlatım daha az akıcıdır.

Eserleri: Akşam Güneşi (1926), Acımak (1928), Anadolu Notları (I. cilt, 1936, 2. cilt, 1966), Ateş Gecesi (1942), Babür Şahın Seccadesi (A. Hüdai Akdeniz'le birlikte, 1931), Bir Kadın Düşmanı (1927), Bir Kır Eğlencesi (1931), Bir Yağmur Gecesi (1941), Çalıkuşu (1922, 14. basım, 1966), Damga (1924), Değirmen (1944), Dudaktan Kalbe (1925), Eski Ahbap (2. basım 1960), Eski Hastalık (1938), Felâket Karşısında-Gözdağı-Eski Borç (1931), Fransız Edebiyatı Antolojisi, XI-XVIII. yüzyıl sonuna kadar (3 cilt, 1929-1931), Gökyüzü (1935), Harabelerin Çiçeği ve Tanrı Misafiri ((1953), Hülleci (1935), İbsen, Hayatı ve Eserleri (1934), İstiklâl (1933), Kızılcık Dalları (1932), Miskinler Tekkesi (1946), Napoleon'un Düşünceleri (1943), Olağan İşler (1930), Türk Kıraati (Refet Avni'yle birlikte, 3 kitap, 1930), Üç Asırlık Fransız Edebiyatı: 17. asır, 18. Asır, 19. Asır (3 cilt, 1932), Ümit Mektebinde (1931), Vergi Hırsızı (1933), Yaprak Dökümü

Reşat Nuri Güntekin.

(1930), Yeşil Gece (1945), Gizli El (1954), Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Klavuzu (Dr. A.S. Delibaşı, N. Ataç ve İ.H. Danişmend'le birlikte, 3 cilt, 1935), Kan Davası (1960), Boyunduruk (1960), Sönmüş Yıldızlar (3. basım 1960), Akif Bey (Namık Kemal'in dramını yeniden sahneye uygulamıştır, 1958), Son Sığınak (1962), Leylâ ile Mecnun (yeni basım 1962), Çalıkuşu (oyun, 3 bölüm, oyunlaştıran: Necati Cumalı, 1963), Tanrı Misafiri (hikâyeler, 2. basım 1966), Atlı Adam (La Rochelle Drieu'den çev., 1947), Hakikat (Emile Zola'dan çev., 2 cilt, 1945), Hazret-i Muhammed'in Hayatı (Emile Dermenghem'den çev., 1939), Tolstoy, Hayatı ve Eserleri (1933), Yabancı (Albert Camus'den çev., 1953), Evham (Jacques de Lacretelle'den çev., 1955), İtiraflar (J.J. Rousseau'dan çev., 2 cilt, 1955), Don Kişot (Cervantes'ten çev., 1957).

GÜRAN, NAZMİ ZİYA

(1881-1937) Türk ressamı. İstanbul'da doğmuş. Mülkiye Mektebinde okuduktan sonra Güzel Sanatlar Akademisine devam ederek burasını da 1908 yılında bitirmiştir.

İlk resim derslerini Ressam Hoca Ali Rıza'dan alan sanatçı, 1908 yılında Paris'e gitmiş.

Nazmi Ziya Güran'ın İstanbul Resim ve Heykel Müzesinde bulunan bir tablosu.

Cormon'un atelyesine devam etmiş, 1912 yılında Paris resim sergisine bir tablosunu kabul ettirerek olumlu eleştiriler almıştır. Nazmi Ziya, 1913 yılı sonlarında yurda dönmüş, İzmir Muallim Mektebi Müdürlüğü, İstanbul İlk Tedrisat Müfettişliği ve iki defa da Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur.

Nazmi Ziya, sabahın erken saatlarında açıkhavada çalışan, İstanbul'un kaynaşan gün ışığını resimlerine yepyeni bir duyarlıkla aktaran bir kişiliktir. Sisli havalar, güneş, deniz ve İstanbul görünümleri, Güran ile Türk resminde izlenimciliği bilinçlendirir. Oldukça fazla sayıya ulaşan portrelerinin başarı derecesi de, görünümlerinden aşağı değildir. Aynı yerin, değişen anlardaki ışık ve renk etkilerini yakalamak amacıyle on beş, yirmi resmini yaptığı olmuştur.

Resim ve Heykel Müzesinin 6. salonundaki resimleri, yolculuk notları vb. belgelerle sürekli sergilenme olanağına ulaşan sanatçının son yıllarındaki işlerinde, güneşin etkisinin azaldığı ve süsleme unsurunun öne getirildiği görülür.

Renkleriyle, bölgesel, çizgi ve ışık sorunlarıyle Batı tekniğinde görülen Nazmi Ziya için ölümünden sonra Akademide ve Şehir Galerisinde iki sergi düzenlenmiştir. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun yazdığı Nazmi Ziya adlı kitap, sanatçının kişiliğini inceleyen önemli bir kaynaktır.

GÜRCİSTAN

S.S.C.B.'ne bağlı cumhuriyetlerden biri. Batı Kafkaslarda yer alır. Yüzölçümü 69 800 km², nüfusu 4 400 000'dir. Nüfusun üçte ikisi Gürcü, geri kalanları ise Rus, Ukraynalı ve Ermeni'dir. Ülkenin batısında Karadeniz, güneybatısında Türkiye, doğusunda Azerbaycan ve kuzeyinde Rusya S.S. Cumhuriyeti yer almıştır. Başkenti Tiflis (nüfusu 800 000) dir.

Ülke genellikle dağlıktır. Büyük Kafkasların güney yamaçları, İnguri ve Rioni sularıyle beslenen bereketli Kolkhis ovasını kuzeyden, Küçük Kafkaslar ise güneyden sınırlar. Doğu Gürcistan, Azerbaycan'a geçerek Hazer denizine dökülen Kura ırmağının yüksek havzasını içerir.

Kuzey rüzgârlarına kafkaslarla kapanan ülke, batı ve güney-batı rüzgârlarını alır. Karadeniz üzerinden gelen bu rüzgârlar büyük ölçüde yağış getirir. Batum'da ortalama yıllık yağış 350 cm.'ye yakındır. Dağlık bölgelerde iklim serttir. Dağların yamaçları meşe, kayın, köknar ve çam ormanlarıyle kaplıdır. Doğu Gürcistan'da ise, batının tersine kuru istep iklimi hüküm sürer. Tiflis'te yıllık ortalama yağış 45 cm.'dir. Kafkaslardaki buzullarla beslenen akarsular, her mevsimde bol su taşır.

Ekilebilir toprağın beşte dördünde tarım yapılır, başlıca ürünler mısır ve buğdaydır. Dağlık bölgelerdeki otlaklar sayesinde hayvan yetiştirmek önemli bir ekonomik öğedir. Gürcistan'ın S.S.C.B.'nin tarımsal ekonomisinde oynadığı önemli rolün nedeni, yetiştirdiği astropikal ürünlerdir. Bunların başlıcası, ül-

S.S.C.B.'ne bağlı cumhuriyetlerden biri olan Gürcistan toprakları genellikle dağlıktır. Yukarıdaki resim Kafkas dağlarında çekilmiştir.

keye ilk kez 1848'de getirilerek yetiştirilen çaydır. Karadeniz kıyılarında çaydan başka büyük ölçüde narenciye ve başka meyveler üretilir. Rioni ve Kura vadilerindeki bağlar, ünlü Gürcistan şaraplarının elde edilmesini sağlar. Tütün, şekerkamışı ve ayçiçeği de önemli ürünlerdir. İpekböcekçiliği, dokuma endüstrisini destekler.

Başlıca maden kaynağı, yukarı Rioni vadisindeki Chiatura manganez yataklarıdır. Kömür bakımından fakir olan ülke, Yakıt ihtiyacının bir kısmını Bakü'den gelen boru hattının taşıdığı petrol ile sağlar. Enerji sorunu, hidroelektrik güce dayanır. Demir çelik endüstrisi, Tiflis'ten çok uzak olmayan Rustavi'de kurulu olup Azerbaycan'dan getirilen cevheri işler. İpek, pamuk, deri ve giyim endüstrisi ile besin endüstrisi önemlidir.

Gürcistan'ın başkenti Tiflis, Kura vadisinin ortasında kurulmuştur. Doğu yolunun sonunda olması bakımından stratejik önem taşır. İhtilâlden önce de şehir, askerî bir yolla Rusya'ya bağlı bulunmaktaydı. Çeşitli endüstri kuruluşlarının bulunduğu şehir Gürcistan'ın ekonomik, kültürel ve idarî merkezidir. Rioni vadisinin en büyük merkezi Kutais (nüfusu 130 000); Karadeniz kıyılarının en büyük şehri ise, Hazar denizi kıyısındaki Bakü'de elde edilen ham petrolün boru hattıyle getirtilerek arıtıldığı Batum'dur (nüfusu 95 000).

İlk Gürcistan devleti, Pers imparatorluğunun İskender tarafından parçalanmasından sonra M.Ö. IV. yüzyılda kurulmuş, Hıristiyanlık ise IV. yüzyılda yerleşmiş ve Gürcistan kilisesi V. yüzyılda Bizans kilisesinden ayrılmıştır. VII. yüzyılda Arap istilâsıyle parçalanan ülkede siyasal birlik XI. yüzyılda tekrar kurulmuş; fakat önce Selçuk Türklerinin, sonra Moğolların ve en sonra da Timur'un istilâsıyle ülke parçalanmış, birçok prensliklere ayrılmıştır. Bu durum, Rus egemenliğinin kurulduğu 1783 yılına kadar sürmüş, 1801 yılında ise Gürcistan Rus imparatorluğunun bir parçası olmuştur. 1917 Sovyet ihtilâlinden sonra ülke bir süre için bağımsız kalmış, fakat 1922'de Gürcü olan Stalin'in etkisiyle Ermenistan ve Azarbaycan'la birlikte Transkafkas Federal Cumhuriyetine katılmış ve S.S.C.B.'nin federe devletlerinden biri olmuştur. 1936'da bu federasyon da dağılmış ve Gürcistan bağımsız bir federe cumhuriyet niteliği kazanmıştır.

GÜREŞ

İki kişinin minder adı verilen özel bir alanda ve belli kurallara uyarak birbirinin sırtını yere getirmeye çalışması amacını güden spor dalı. Kökeni ilk çağlar insanlarının vahşî hayvanlarla yaptıkları boğuşmalara ve ilkel savaşlara kadar varır. Savaş dışında, spor olarak eski Yunan olimpiyatlarında yer aldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra Romalılar da spor müsabakası olarak güreşe yer vermişlerdir. Türklerde güreşin savaş idmanı olarak uygulandığı, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türklerin serbest güreş tarzında, yani ayakların da kullanıldığı karakucak denilen güreşe büyük önem verdikleri belgelerden anlaşılmaktadır.

Günümüzde güreş müsabakaları, serbest ve greko-romen olmak üzere iki ana dala ayrılır. Greko-romen güreşte, belden aşağıya dokunmak yasaktır. Serbest güreşte ise, vücudun bütünü kullanılır. Güreş müsabakaları üçer dakikalık üç devre halinde yapılır, karşılaşmaları bir orta hakemi ile iki yan hakemi izler. Orta hakemi güreşi yönetir. Yan hakemleri verdikleri puanlarla karşılaşmanın sonucunu etkilerler. Kesin kararı, üç kişilik jüri verir.

Resmî müsabakalarda yer alan serbest ve greko-romen güreş türlerinin dışında kalan yağlı güreş ise, Türklerin Anadolu'dan Rumeli yakasına geçtikleri tarihten bu yana Anadolu'da yapılagelen bir güreş türüdür. İlkin savaş idmanı olarak yapılmakta olan güreş, Ege ve Rumelide zeytinyağının bol olması nedeniyle, yağlı güreş şekline dönüşmüş ve karşılaşmaların daha uzun sürmesi sağlanmıştır. Böylece yağlı güreş düğünlerin, panayırların, mola veren askerî birliklerin en önemli eğlencesi halini almış, yağ kullanılması pehlivanlar arasındaki kilo ve kuvvet farkını azalttığı gibi, vücutların soğuğa ve sıcağa daha dayanıklı olmasını sağlamıştır. Yağlı güreşin günümüzdeki en önemli gösterisi her yıl mayıs ya da haziran aylarında Edirne'nin Sarayiçi denilen meydanında yapılan geleneksel Kırkpınar güreşleridir. Kırkpınar sözünün, Süleyman Paşa komutasında, bir gece yarısı salla Çanakkale boğazını geçerek ve Gelibolu'ya çıkarak Rumeli fetihlerine katılan kırk yiğitin anısından geldiği söylenir.

Kırkpınar güreşleri deste, küçük orta, büyük orta, başaltı ve baş olmak üzere sınıflandırılır. Pehlivanlar kilolarına göre değil, fakat bilgi ve ustalıklarına göre ayrılırlar. Pehlivanlar güreş meydanına deriden yapılmış, beli düz ve kıvrımsız bir kispet giyerek çıkarlar. Karşılaşma, yenişinceye kadar devam eder. Bir pehlivanın yenik düşmesi şu hallerde olur: **Çivi yukarı** (ayakları yukarı kaldırıp tepesi üstü dikerek sırtını çevirmek), **sırt**

Köy meydanında güreş. Güreş memleketimizde en yaygın spor türüdür.

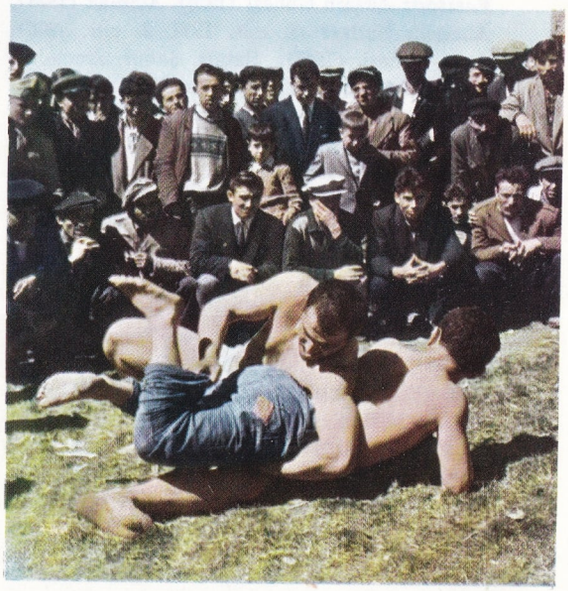

Kırkpınar güreşleri Türk güreş tarihinin en önemli müsabakalarıdır. Resimde Kırkpınar çayırında pehlivanlar görülüyor.

üstü (yerde çevirerek ya da ayakta iken düşürerek sırtını yere getirmek), **pes etmek** (bir pehlivanın söyleyerek ya da rakibinin kispetine vurarak güreşi bırakması), **açık düşmek** (kıç üstü ya da yan üstü düşüp, sırtı yere değmediği halde göbeği meydana çıkacak kadar açılan yenik sayılır), **tartılarak** (ayakları yerden kesilerek üç adım kucakta taşınan yenik sayılır), **kispeti çıkararak** (ayağından kispeti çıkan ya da boydan boya yırtılan yenik sayılır).

Yağlı güreşte pehlivanları seyirciye tanıtan kimseye cazgır denilir. Cazgırın duasından sonra pehlivanlar meydana doğru gelirler (çıkış). Pehlivanlar çıkışla birlikte peşreve başlarlar. Peşrev bir çeşit ahenkli çırpınıştır. Peşrevden sonra pehlivanlar ellerini kispetlerine vurarak rakibi tutuşa çağırırlar. El sıkışırlar (helallaşma tokası), ayrılıp yürünür, eller ağızlara sürülerek temenna edilir, tekrar ortada karşılaşılıp el ense edilir. Yağlı güreşte uygulanan başlıca oyunlar şunlardır:

El ense: a - Sağ kol gergin olarak, karşıdakinin sol boyun köküne baş parmak gırtlak tarafında, dört parmak ensede olmak üzere dayanır ve sağ ayak ilerde bulunmak üzere durulur. Karşıdaki de sol ayak ileride ve sol kol karşısındakinin sağ kolu dışından uzanarak elin tersi yahut dış kenarı onun gırtlağı önüne gelmek üzere omuzundan uzatır. Boş kalan eller, ya birbirlerini tutar ya da sarkık durur. b - Karşılıklı eller birbirinin ensesinden tamamiyle kavrar ve diğer eller de birbirini bazusu üstünden yakalar, vücutları dik ve ayaklar sağlı sollu ileri atılmıştır. **Tırpan:** Sağ ve sol ayak içi ile karşısındakinin yakın ayağının bileğine veya baldırına, içi ve yan tarafından vurmaktır, bazen dış taraftan da vurulur. **Boyunduruk:** Karşısındakinin başını koltuk altına alıp, aynı kolu boynuna dolamaktır. **Katır yuları:** Rakibinin başını boyunduruk gibi alıp elleri gırtlağında kilitlemektir. **Deve yuları:** Rakibinin başını koltuk altına aldıktan sonra çenesinin yanından avuçlamaktır. **Bastırma:** Ayaktaki rakibi, yere çökerterek alta almaktır. **Çengel:** Bir ayakla rakibin bir ayağını sarmaktır. **Çırpma** yahut **budama:** Rakibin uzattığı eli elle kesmek ve tutmasına engel olmaktır. **Çapraz:** Ayakta göğüs göğüse iken kolları karşıdakinin koltuk altlarından sokup sırtında kilitlemektir. Göğüs çaprazı yahut çift çapraz da denir. Bir kolla sarılırsa tek çapraz denir. **Kaz kanadı:** Rakibin başı sağ yahut sol koltuğun altında olmak üzere onun koltukları altından geçirilen elleri sırtında kilitlemektir. **Tartma:** Rakibi kucağa alıp ayakları yerden kesmektir. **Köstek:** Yerde iken iki kolla rakibin bir veya iki ayağını sımsıkı sarmaktır. **Dalma:** Ayakta iken birden bire eğilip karşısındakinin belden aşağı herhangi bir yerini kapmaktır. **Paça:** Parmakları kispetin paça bağlarından geçirip tutmaktır. Birinden tutulursa tek paça, ikisinden tutulursa çift paça denir. **Kasnak:** Kispetin uçkurluğundan tutmaktır. **Yerde sürüme:** Altta toplu duran rakibin bir ayağı veya ayak bileği iki elle tutularak veyahut bir elle ayak, bir elle de dış kasnaktan tutularak yüzü üstüne sürülür; saban sürmesi de derler. **Kazık:** Eli, rakibin kispetinin içine derince sokmaktır. Eğer bu sokuş, göbek tarafından olursa (iç kazık), bel tarafından olursa (dış kazık) denir. **Sarma:** Bir ayağı altındakinin ayağının iç tarafından sokup dolamaktır. **Künde:** Sırtı sırtına, göğsü bel ve ayak tarafına dönük olduğu halde elleri rakibin biri önden, diğeri arkadan olmak üzere bacakları arasına sokup kilitlemektir. Yapılış tarzına göre birkaç türlüdür: Oturak kündesi, ayak kündesi, şak kündesi, bel kündesi. **Kepçe:** Bir eli rakibin bacakları arasına arkadan sokmaktır. **Ters kepçe:** Bir eli rakibin bacakları arasına ön (kasık) tarafından sokmaktır. **Topuk elleme:** Ayakta künde, ayakta ters kepçe gibi oyunlara alınan kimse tam atılacağı sırada bir eliyle atanın bir ayağını topuğundan veya bileğinden yakalayarak şiddetle içeri çeker. **Kurt kapanı:** Yerde dört ayak duran rakibin üzerine binerek iki ayağı da belinin iki tarafından geçirip kasıkları önünde birleştirerek, iç yanlarından tutarak içeri çekerken bütün hızıyle ayaklarını rakibin üstüne abanarak onu yere yaslamaktır. **Kılıç atma:** Yerde duran kimse, sarma takmak, kapana almak ya da herhangi bir oyun için eğilmiş rakibin iki bacağı arasına bir bacağını sokarak diğer ayağının üzerinde şiddetle kıçını ve o ayağını yukarı diker, bu suretle hasmını sırtından aşağı kapaklandırır. **Kemane:** Rakibin arkasına geçerek elleri göğsünde veya karnında kilitlemektir.

Kırkpınar'da başpehlivanlık kazanmış ünlü pehlivanlar şunlardır: Kel Aliço (26 yıl üst üste başpehlivan olmuştur), Koca Yusuf, Adalı Halil, Geçkinlili Yusuf, Hergeleci İbrahim, Kara Murat, Molla İzzet, Nakkaş Eyüp, Yenici Mehmet, Kızılcıklı Mahmut, Kara Emin, Kayıkçıoğlu Ahmet, Gerdellili Himmet, Tekirdağlı Hüseyin (5 yıl başpehlivan olmuştur), Babaeskili İbrahim, Babaeskili Mustafa, Hayrabolulu Süleyman, Hasan Acar, İbrahim Karabacak, İrfan Atan, Adil Atan, Sezai Kanmaz, Mehmet Ali Yağcı.

«Türk gibi kuvvetli» deyiminin yerleşmesinde önemli bir rol oynayan Türk güreşçilerinin dünya minderlerinde kazandıkları çeşitli başarıların ilkini Koca Yusuf sağlamıştır. Büyük Avrupa güreşlerine katılan ve Fransa'da yenmedik pehlivan bırakmayan Koca Yusuf, daha sonra Amerika'ya giderek cihan şampiyonluğu iddiasında olan Roberts'i de yenmiş; ancak, vatana dönmek üzere bindiği geminin batmasıyle boğulmuştur (1898). XX. yüzyıla giriş şerefine Paris Belediyesi tarafından düzenlenen güreşlerdeyse, Kara Ahmet greko-romen stilinde güreşerek cihan pehlivanlığı kemerini kazanmıştır. Kara Ah-

Yağlı güreş: El ense çekmiş iki pehlivan.

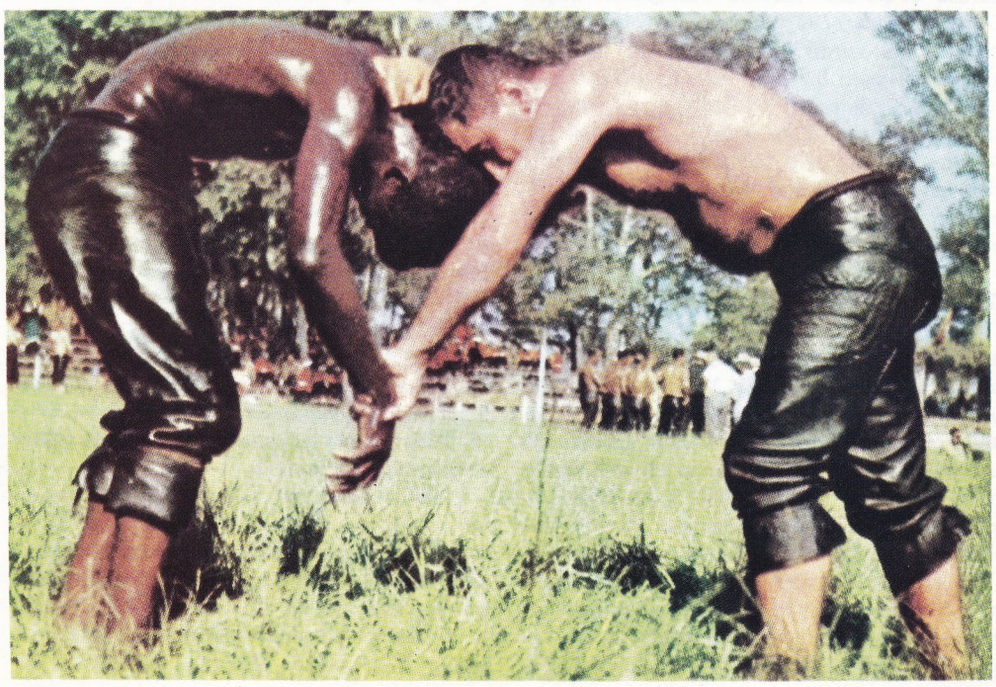

met'ten sonra Avrupa ve Amerika'ya giden Adalı'lar, Kurtdereli'ler, Kızılcıklı Mahmut'lar da aynı başarıyı sürdürmüşlerdir. Amatör güreşçilerimize gelince: 1928 Amsterdam olimpiyatlarında Tayyar Yalaz'ın kazandığı dördüncülükten sonra, 1936 Berlin olimpiyatlarında Yaşar Erkan 61 kilo greko-romen'de birinci olmuş, 79 kilo serbestte ise, Mersinli Ahmet üçüncülük kazanmıştır. 1948 Londra olimpiyatlarında ise, serbest güreşte dört birincilik, iki ikincilik, iki dördüncülük alan güreş millî takımımız, Türk güreşinin en parlak başarılarından birini daha sağlamışlardır. Daha sonraki olimpiyatlar ve dünya şampiyonluklarında da Türk güreşçileri bir çok birincilikler elde etmişlerdir.

GÜRMEN, HÜSEYİN KEMAL

(1901-) Türk tiyatro oyuncusu ve sahneye koyucusu. İstanbul'da doğmuş, 1918'de öğrenci olarak Darülbedayi'e girmiş, bir süre oyunlarda figüranlık yaptıktan sonra 1920'de Muhsin Ertuğrul'un Edebî Tiyatro heyetine katılmıştır. Topluluğun dağılmasından sonra 1923'te Şadi'nin Yeni Sahnesiyle üç yıl süren gezginci bir tiyatro hayatı yaşamıştır. Raşit Rıza topluluğuna geçişi 1926 yılına rastlar. 1927'de yeniden Darülbedayi'e, 1934'te de Raşit Rıza'nın Ankara topluluğuna katılmıştır. 1935 yılında Beyoğlu'nda Süreyya ve Halk operetlerine girmiş, bundan bir yıl sonra da tekrar Darülbedayi'e geçmiştir. Hüseyin Kemal Gürmen, çalışmalarını o tarihten beri Şehir tiyatrosunda sürdürmektedir.

Oyunculuğu ve rejisörlüğü yanında, sahneye adapte ettiği bazı oyunlar da vardır.

GÜRPINAR

Van iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 1 004). Koçkıran dağının kuzeyinde, Van gölünün güney-doğu köşesi yakınında kurulmuştur. Şehre 25 km. uzaklıktadır.

Gürpınar ilçesinin yüzölçümü 4 063 km^2., nüfusu 24 209'dur. Merkez bucağından başka Güzelsu, Kırkgeçit, Yalınca adlı üç bucağı ve 65 köyü vardır. İlçe toprakları vadilerle yarılmış dengeli bir şekil gösterir. İklimi serttir. Kışlar çok soğuk ve karlı geçer. Akarsuların bir kısmı Van gölüne, bir kısmı da Norduz çayı yoluyle Dicle ırmağına karışır. İlçe halkının gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Çeşitli tahıl yetiştirilir, küçük ve büyükbaş hayvanlar beslenir.

GÜRPINAR, HÜSEYİN RAHMİ

(1864-1944) Türk romancısı. İstanbul'da doğmuştur. Mahmudiye Rüştiyesini (ortaokulu) bitirdikten sonra girdiği Mülkiye Mektebinden (Siyasal Bilgiler Fakültesi) sağlık nedeniyle ayrılmak zorunda kalmıştır (1880). Bu dönemdeki bir iki küçük memurluk ve Cumhuriyet devrinde milletvekilliği (1936-1943) dışında Hüseyin Rahmi'nin çabası sanatı etrafında olmuş, hayatını kalemiyle kazanmıştır.

İlk eseri «Şık yahut Ayna»nın Ahmet Mithat Efendinin ilgisiyle Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yayımlanmasıyle başlayan bu kalem savaşı sonunda edebiyatımıza kazandırdığı 40'a yakın roman, bugün de özgünlük ve değer düzeyini korumaktadır. Yazarlığa başladığı dönemde etkisini sürdüren Edebiyat-ı Cedide akımının dışında kalan Gürpınar'ın ilk özelliği büyük bir gözlem gücüne sahip oluşudur. Toplumun çeşitli sınıf ve tabakalarından gelmiş kişilikleri, en açık nitelikleri ve en keskin çizgileriyle yakalama ustalığının yanı sıra, bayağılığa kaçmayan bir güldürü ve anlatım rahatlığı, eserinin oluşumunu hazırlayan öğelerin başında yer alır. Sanatındaki kuruluş ve yapı yönündeki bu rahatlık, onu kendiliğinden toplumcu gerçekçi metot anlayışına götürür. Bir süre sonra da toplum onun için sadece bir gözlem aracı olmaktan çıkar, yaşadığı devrin dil anlayışı, edebiyat anlayışı, dünya görüş ve felsefesiyle bağdaşmayan bir doğrultuda eserler verir. Bir eseri hakkında açılan kovuşturmada yaptığı savunmada belirttiği gibi, sanatçının görevinin ne olduğunu, toplumsal işlevinin dayandığı nedenleri görür, bilinç kazanır; alçakgönüllülüğünü hiç yitirmez.

İlk eseri olan «Şık yahut Ayna»dan sonra 8-9 yıl çeviri yaparak ve günlük gazetelere fıkralar yazarak kendi içinde biriken sanatçı, birbiri arkasından «İffet», «Mutallaka» ve «Mürebbiye»yi yayımlamış ve sonuncu eseriyle büyük bir ün kazanmıştır. Bu üne yol açan ana neden hiç kuşkusuz dil anlayışındaki yalınlık ve halkın psikolojisini çok iyi değerlendirerek buna uygun bir öz getirmesidir. Daha sonra 1912'de yayımladığı «Gulyabani» üzerine yazdığı bir mektupta romanın niteliğinden bir şey yitirmeden masal derecesinde sadeleştirmeye uğraştığını belirtmesi, romanlarındaki yılınlığın bir rastlantı olmadığını gösterir. Bu temel özellikler hiç kuşkusuz Hüseyin Rahmi Gürpınar'ı, bugünkü edebiyat değerlendirmeleri önünde güç durumda bırakmayan özelliklerdir. Değişen uygarlık koşullarının, Osmanlı kültür olanakları içinde yetiştiği halde devrinin sınırlarını aşan bu pınardan götürdüğü çok şey olmayacaktır.

Eserleri: Şık yahut Ayna (1888), İffet (1896), Mutallaka (1898), Mürebbiye (1898), Şıpsevdi (1900), Metres (1900), Tesadüf (1900), Nimetşinas (1902), Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç (1912), Gulyabani (1912), Cadı (1912), Hakka Sığındık (1919), Hayattan Sahifeler (1919), Efsuncu Baba (1924), Ben Deli miyim (1928), Muhabbet Tılsımı (1928), Utanmaz Adam (1934), Gönül Ticareti (1939), Ahmet Sevengil (1944).

GÜRSEL, CEMAL

(1895-1966) Türkiye Cumhuriyetinin 4. cumhurbaşkanı. Erzurum'da doğmuş, ilk öğrenimini Ordu'da yaptıktan sonra Erzincan Askerî Rüştiyesini bitirmiştir. Babası Refahiye Jandarma komutanıydı

I. Dünya Savaşının çıkması ve ordudaki subay azlığı nedeniyle Gürsel, okuduğu İstanbul Kuleli Askerî İdadisini yarıda bırakarak kıtaya gitmiş, 6 aylık bir eğitim devresinden sonra Çanakkale'de 15. tümende topçu subayı olarak görev almıştır. Kurtuluş mücadelemizde Dumlupınar, Sakarya ve Filistin savaşlarında kahramanlıklar göstermiştir. Uzun süre Cebel-i Lübnan'da kaldıktan sonra Gazze çevresinde batarya subayı olarak görevini sürdürmüştür.

Cemal Gürsel.

I. Dünya Savaşından sonra girdiği Harp Akademisini parlak bir başarıyle bitirip or duya dönmüş, mesleğinde süratle yükselmiştir. 1927'de evlenmiş, 1953'te korgeneral olarak Eskişehir bölge komutanlığına atanmıştır. Ayrıca İzmir Yurtiçi Bölge komutanlığı ve Erzincan 18. kolordu komutanlıklarında da bulunmuştur. Daha sonra orgeneralliğe yükselerek 3. ordu komutanlığına getirilmiş, 1959'da Kara Kuvvetleri komutanı olmuştur.

1960'ta Demokrat Parti iktidarının son günlerinde hükümetin tutumuna karşı olduğunu belirttiği için iktidar tarafından mecburî izinle görevinden alınmış, liderliğini yaptığı 1960 devriminden sonra sivil yönetime geçilebilmesi için çaba harcamıştır. 1961'de cumhurbaşkanı olmuş, 1966'da tutulduğu hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir. Başkentte, Anıtkabir'in yanındaki özel kabirde gömülüdür.

Hüseyin Rahmi Gürpınar.

GÜRÜN
Sıvas iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 6 374). Uzunyayla'nın güney-doğu kenarında, Tohma suyunun yukarı vadisinde kurulmuştur. Yükseltisi 1 200 m.'dir. Sıvas ve Kayseri'den gelen karayolları burada birleşir ve Darende'den geçerek Malatya'ya ulaşır. Kasaba halkının bir kısmı dokumacılıkla uğraşır. Eskiden, Gürün şalları pek ünlüydü.

Gürün ilçesinin yüzölçümü 2 797 km², nüfusu 34 026'dır. Merkez, Göbekviran ve Karatoruk bucakları içinde 61 köyü vardır. İlçe toprakları Tohma suyu çevresindeki düzlüklerle bu düzlükleri kuşatan dağlık araziyi kapsar. Bu dağlık arazi oldukça engebelidir. İlçenin iklimi karasaldır. Orman yönünden fakirdir. İlçe halkının ekonomik faaliyeti tarıma dayanır. Tahıl ve meyve yetiştirilir.

GÜRZAP, REŞİT
(1912-) Türk tiyatro oyuncusu. İstanbul'da doğmuş, ilk tiyatro çalışmalarını amatör olarak yapmıştır. Daha sonra, bir süre Süreyya operetinde (Kadıköy) çalışmış, 1934 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosuna girmiştir. Çalışmalarını günümüzde de aynı tiyatroda sürdürmektedir. Operet, güldürü, dram gibi çeşitli türlerden oyunlarda roller alan Reşit Gürzap, özellikle yerli ve yabancı yazarların güldürülerindeki başarılı kompozisyonlarıyle günümüz Türk tiyatrosunun önde gelen sanatçıları arasında isim yapmıştır. Tiyatro çalışmalarının yanı sıra sinemada da zaman zaman rol almıştır.

GÜVE (Tineola biselliella)
Böceklerin pulkanatlılar (Lepidoptera) takımından ufak, gösterişsiz, donuk renkli bir böcek. Güvenin açılmış kanatlarının eni 2,5 cm.'yi geçmez. Kanatlar belli belirsiz renkli pullar ve saçak gibi tüylerle bezenmiştir. Tüylerin ödevi kanatların yüzeyini genişletmektir. Baş ve gövde de tüy ve pullarla örtülmüştür. Basit gözler, ufak ve pek gelişmemiş kılların altında gizlenmiştir.

Tineidae ailesine mensup güveler yün ve tüy gibi ölü hayvansal maddeleri yerler. Giyim güveleri, özellikle yünlü kumaş ve elbiselere, yiyeceklere zarar verir. Bunların yavruları kuvvetli çeneleriyle kumaş ve kürkleri kemirirler, etraflarına bir koza örerek pupa safhasına geçerler. Güveler daha çok yaz geceleri ortaya çıkarlar. Kışın ancak sıcak odalarda güveye rastlanabilir. Giyim güvesinin sadece dişisinin gözükmesinden, bu hayvanların eşeysiz üredikleri sonucuna varılmıştır. Yaprak oyucu güveler canlı, madenî renkli böceklerdir. Ağaçların yaprak ve dallarına musallat olurlar. **Coleophara laricella** çam iğnelerini, **Nepticula centifoliella** gül yapraklarını oyar. Etli meyveleri, fındık, fıstık gibi yemişleri yiyen güve tırtılları, insanlar için çok zararlıdır. Bazı güve türleri ise un, makarna, kuru yemişle beslenir. Çok zararlı olan kaktüs güvesinden, 1925 yılında kurak Avustralya otlaklarını kaplamak tehlikesini gösteren bir çeşit dikenli kaktüsleri harap edip kökünü kurutmada yararlanılmıştır.

GÜVENÇ, NEDRET
(1930-) Türk tiyatro oyuncusu. İzmir'de doğmuştur. Ortaokuldan sonra Devlet Konservatuvarına girmiş, İzmir Şehir Tiyatrosunu yönetmekte olan Avni Dilligil'in teşvikiyle aynı tiyatroda sahneye çıkmıştır. 1950 yılına kadar İzmir Şehir Tiyatrosunda çalıştıktan sonra, 1951'de İstanbul'a giderek İstanbul Şehir Tiyatrosuna girmiştir. 1959 yılında Ankara Devlet Tiyatrosuna katılmış, 1962'de yeniden İstanbul'a dönerek İstanbul Şehir Tiyatrosuna girmiştir. Günümüzde de çalışmalarını bu tiyatroda sürdürmektedir. Bir çok filimde de rol alan ve 1958-1959 yılında İlhan İskender tiyatro armağanını kazanan Nedret Güvenç, günümüz Türk tiyatrosunun daha çok dram türünden oyunlardaki ölçülü ve duygulu kompozisyonlarıyle dikkati çeken, önemli kadın oyuncuları arasında yer alır.

GÜVERCİNLER (Columbae)
Omurgalı hayvanlardan kuşlar (Aves) sınıfının karinalılar (Carinatae) bölümünün yağmurkuşları (Charadriiformes) takımına giren bir alt takım. Güvercingiller (Columbidae), kumrugiller (Peristeridae), dişligüvercingiller (Didunculidae) ve dodogiller (dididae) familyalarına ayrılır. Güvercinlerin başları küçük, boyun ve bacakları kısa, gagaları kıvrıkçadır. Kanatları gelişmiş ve sivri olduğundan iyi uçarlar. Genellikle gösterişsiz, donuk renkli, sık ve yumuşak olan tüyleri kolaylıkla kopar. Çoğunlukla ormanlarda yaşar; tohum, yumru, orman yemişi yiyerek beslenirler. Yuttukları sert taneleri şişirerek sindirimi kolaylaştırmak için çok su içerler. Yumurtaları lekesiz, beyaz ya da koyu sarıdır. Bir defada bir ya da iki yumurta verirler. Gündüzleri erkek güvercin, geceleri dişi güvercin kuluçkaya yatar. Yavrularını kursak zarının salgıladığı bir sütle beslerler. Etleri lezzetlidir. Güvercinlere en çok Avustralya'da, Yeni Gine'de ve Büyük okyanus adalarında rastlanır. Kuzeyde yaşayan türleri göçmendir. Çok eski çağlardan beri evcilleştirilen güvercinler eskiden ulaştırma işlerinde kullanılırdı. Son olarak II. Dünya Savaşında bu amaçla kullanılmışlardır. Güvercinlerin en geniş familyası olan güvercingillerin üç yüzü aşkın türü vardır. Başlıca türleri kaya güvercini (Columba livia), mavi güvercin (Columba oenas) ve Tahtalı güvercin (Columba palumbus) dir. Kaya güvercinlerinin tüyleri kül rengi, boyları 30 cm. kadardır. Bunlar yuvalarını kaya ve duvar oyuklarına, mavi güvercinler ise ağaçlara yaparlar.

Güvercinlerin diğer önemli familyası kumrugillerin en bilinen türlerinden üveyk (Turtur turtur) düz gagası, uzun kanatları, uzun ve yuvarlakça kuyruğuyle familyanın en yaygın örneğidir. Boyları 30 cm. kadar olan üveyklerin tüyleri genel olarak kızılımsı pas rengidir. Boyunlarında kenarları gümüş rengi olan siyah bir şerit göze çarpar. Avrupa ve Önasya'nın büyük bir bölümüyle Kuzey Amerika'nın ormanlık bölgelerinde yaşar, kışın güneye doğru göç ederler. Kumrugillerin öteki başlıca türleri gülen kumru (Streptopelia decaocta), küçük kumru (Streptopelia senegalensis) ve yemiş güvercini; (Carpophaga aenea) clarak sayılabilir. Güvercinlerin diğer iki familyası olan dişligüvercingillerin en bilinen türü dişli güvercin (Didunculus strigirostris), dodogillerin en bilinen türü ise dodo (Didus cucullatus) dur. Dişligüvercingiller, güvercingillerden hemen hemen farksızdır. Soyları tükenmiş olan dodogillerin ise kuyruk ve kanatları yoktur.

Güve kurtçuğu.

Güvercinler familyasından örnekler.

GÜZİDE SABRİ
(1886-1946) Türk romancısı. İstanbul'da doğmuştur. Okul öğrenimi görmemiştir. Özellikle 1905-1940 yılları arasında geniş okuru olan bir yazardı. İlk gençlik döneminin romantik duygularını yansıtan romanları arasında 7-8 kez basılanlar olduğu halde, bunlar edebiyat tarihi açısından belli bir düzeye ulaşmış eserler olarak düşünülemez.

Eserleri: Münevver (1901), Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrûkesi (1905), Nedret (1922), Yaban Gülü (1926), Hüsran (1928), Hicran Gecesi (1930), Gecenin Esrarı (1934), Necla (1941), Mazinin Sesi (1944).

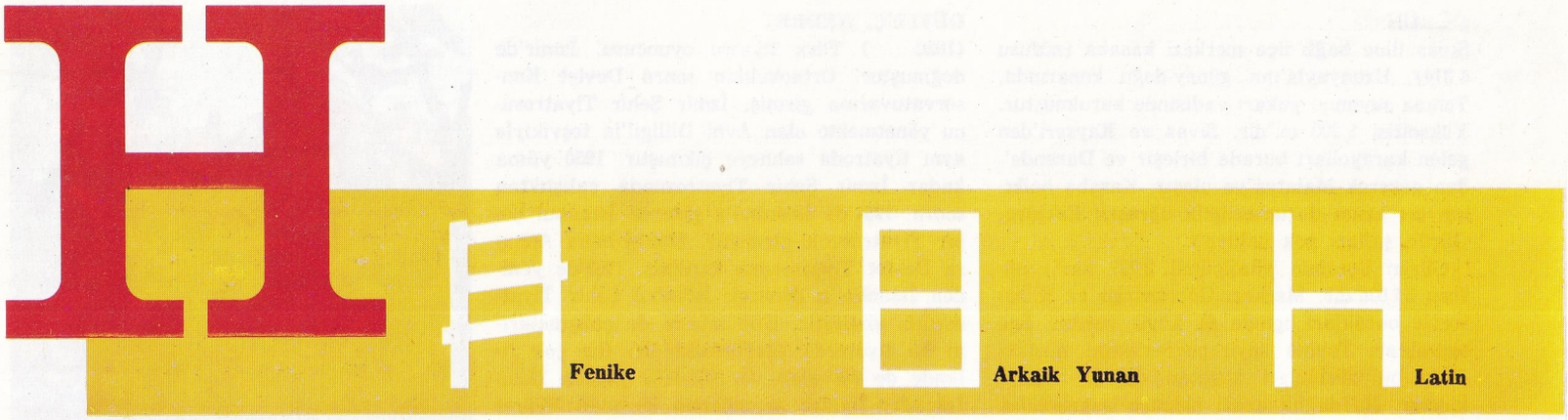

H, h
Alfabenin onuncu harfi. Alman müzik geleneğinde si notasını belirtir. Kimyada hidrojenin simgesidir.

HABA, ALOIS
(1893-) Çekoslovak bestecisi. Prag'da Vitezslav Novak'ın ve Viyana'da Franz Schreker'in öğrencisi olarak yetişmiştir. 1924 yılında Prag Konservatuvarında öğretmenliğe atanmıştır. Özellikle çeyrek seslerle yazdığı müziğiyle tanınır. Birçok bestesinde, çeyrek ses ten daha küçük aralıkları da kullanmıştır. Çeyrek ses besteleri arasında **Ana** ve **İşsiz** operaları, yaylı dörtlüler, keman ve piyano için Fantezi, viyola ve piyano için Fantezi, viyolonsel ve piyano için Fantezi, klarnet ve piyano için süit vb. yer alır. Haba bunlardan başka, yarım sesli aralıklarla da birçok beste yazmıştır. Öğretisinin çok önemli bir yanı da, belirli bir konunun gelişmesine dayanmayan (atematik) beste konusundaki kuramlardır.

HABER-BOSCH YÖNTEMİ
Haber yöntemi hidrojen ve azot elementlerinden amonyak sentezinin yapılması yöntemidir. Bu yöntemi, dayandığı teorik temelleriyle Fritz Haber ortaya atmış; sentezle ilgili teknik sorunları çözerek ilk uygulamayı ise R. Bosch başarmıştır. Bu nedenle yöntem daha sonraları Haber-Bosch adıyle tanınmıştır.

Amonyak azot ve hidrojen elementlerinin yaptığı bir bileşiktir. Her amonyak molekülü bir azot ile üç hidrojen atomundan yapılmıştır (NH_3). Havanın yaklaşık olarak 4/5'ü azottur. Hidrojen ise çeşitli yollarla bol ve ucuz olarak sudan elde edilebilir. Fakat bu iki element normal sıcaklık ve basınçta bir araya getirilince birleşip amonyak meydana getirmezler. Tersine, amonyak çok yüksek sıcaklıkta elementleri olan hidrojen ve azota ayrıştırılabilmiştir. Bu nedenle elementleri birlikte ısıtıp sentez olayını hızlandırma çabaları bir sonuç vermemiştir. Çünkü tesadüfen oluşan amonyak molekülleri de bu sıcaklıkta tekrar elementlerini vermek üzere ayrışacaktı. Bu problemin çözümü, fiziko-kimyanın bulduğu denge kanunlarının uygulanmasıyle mümkün olabilmiştir. Gerçekten teorik olarak hidrojen ile azottan amonyak oluşumu ile amonyağın tekrar bu elementlere ayrışması tersinir reaksiyonlardır. Bu reaksiyonlar bir arada olunca bir süre sonra amonyağın oluşum hızı ile ayrışma hızı birbirine denk olur ve bir denge kurulur. Öte yandan elementlerinden amonyak oluşurken bir miktar ısı da salıverilir. Amonyak ayrışırken bu ısı dışarıdan alınır.

$$N_2 + 3H_2 \rightarrow 2NH_3 + 22000 \text{ kalori}$$

Problem, sıcaklığı fazla yükseltmeden azot molekülleri ile hidrojen moleküllerinin uygun oranda (uygun reaksiyon hızı) birleşmesini ve böylece denge kurulabilmesini sağlamaktır. Haber, bu problemin ancak katalizörle çözümlenebileceğini düşünmüştür. Katalizör reaksiyon hızını artırır; gerek amonyak oluşumu, gerekse bu bileşiğin ayrışması reaksiyonlarını aynı oranda etkiler. Bununla beraber çok düşük sıcaklık yine uygun değildir. Katalizör de işe yaramaz. Haber yaptığı incelemelerde en uygun sıcaklığın 500°C olması gerektiğini bulmuştur. Ancak bu sıcaklıkta denge kurulunca normal basınçta sadece %0,13 oranında amonyak oluşabilecektir. Haber, amonyak verimini yükseltmek için basınç artırmayı düşünmüştür. Gerçekten basınç yükselirse birim hacimdeki molekül sayısı artacaktır. Bunun sonucu olarak sıkışan moleküller birbirleri ile daha çok birleşecekler ve bu da amonyak verimini artıracaktır. Haber katalizör kullanarak 500°C sıcaklıkta ve 200 atmosfer basınç altında iyi bir verimle amonyak elde edilebileceğini hesaplamıştır. Haber'in bu buluşunun uygulanması bazı teknik problemler getirmişti. Bu problemleri, I. Dünya Savaşı yıllarında, Almanya'nın BASF fabrikaları Genel Müdürü olan R. Bosch çözebilmiştir. En önemli iş bu kadar yüksek basınç altında hidrojenin sızmasını önleyecek sağlam çeperli kaplar yapmaktı. Demir hidrojenin sızmasını önleyebilirdi. Fakat bu kadar yüksek basınca dayanamazdı. Çelik, yüksek basınca dayandığı halde az da olsa hidrojen gazını geçiriyordu. Bosch bu sıkıntıyı, yumuşak demir astarlı çelik reaksiyon kapları yaptırarak giderebilmiştir.

Bugün bu yöntem daha da gelişmiştir. Genellikle 500°C - 600°C sıcaklıkta ve 200-1 000 atmosfer basınç altında ince demir tozu ve sodyum alüminat karışımından yapılmış katalizörler üzerinden hidrojen ve azot karışımı geçirilir. Böylece % 40'a yakın bir verimle amonyak elde edilir. Ele geçen yüksek basınçlı amonyak gazı soğutularak sıvılaştırılır. Geriye kalan birleşmemiş azot ve hidrojen, dışarıdan gelen azot ve hidrojen akımına eklenerek reaksiyona sokulur.

Sentez için gerekli olan hidrojen ve azot karışımı **hava, su** ve **kok** ilkel maddelerinden elde edilir. Bu iş için uygulanan yönteme **Wild Yöntemi** denir. Reaksiyonda üç hidrojen molekülü ile bir azot molekülü birleştiğine göre üç hacim hidrojen gazına karşılık bir hacim azot gazı karışmış olmalıdır. Bunu sağlamak amacıyle önce kızgın kok üzerinden hava geçirilerek jeneratör gazı elde edilir. Öte yandan Avogadro Kanununa göre gazların eşit hacimlerinde aynı sayıda (molekül) bulunacağından, hacim oranları molekül sayısı oranlarına eşit olur. Buna göre de, jeneratör gazı oluşumu aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$\underset{\text{Hava}}{4N_2 + O_2} + \underset{\text{Kok}}{2C} \rightarrow \underset{\text{Jeneratör gazı}}{2CO + 4N_2} + 53200 \text{ kalori}$$

Akkor halindeki kok üzerinden su gazı geçirilirse bu sefer su gazı olur.

$$\underset{\text{Su}}{H_2O} + \underset{\text{Kok}}{C} \rightarrow \underset{\text{Su gazı}}{CO + H_2} - 28000 \text{ kalori}$$

Sonra jeneratör ve su gazı, uygun oranda karıştırılır.

$$2CO + 4N_2 + 5\ (CO + H_2) = 7CO + 5H_2 + 4N$$

Karışıma uygun oranda su buharı eklenerek 500°C uygun katalizörler üzerinden geçirilirse CO (karbon monoksit) CO_2 (karbon dioksit) haline geçerken bir yandan da uygun gaz karışımı sağlanır.

$$7CO + 5\ H_2 + 4N_2 + 7H_2O \rightarrow 12H_2 + 4N_2 + 7CO_2$$

Karışım basınçla sudan geçirilirse CO_2'nin büyük kısmı tutulur. Geriye kalanı da kireçle birleştirilerek giderilir.

$$Ca\ (OH)_2 + CO_2 \rightarrow CaCO_3 + H_2O$$

HABER, FRITZ
(1868-1934) Breslau'da doğmuştur. Öğrenimini Berlin ve Heidelberg'de tamamlamıştır. 1896 yılında Karlsruhe Teknik Üniversitesinde doçent, 1898'de profesör ve 1906'da ordinaryüs olmuştur. 1912'de Berlin Kaiser Wilhelm Enstitüleri Fiziko-Kimya bölümüne direktör atanmıştır. 1913 yılında «Haber Sentezi» nin teorik temellerini ortaya atmıştır. Bunda fiziko-kim-

yanın denge prensiplerini uygulamıştır. Bu başarısından ötürü 1919 yılında Nobel kimya ödülünü kazanmıştır. 1932 yılında Almanya'da Nazi rejiminin idareyi ele almasından sonra İsviçre'ye sığınmış ve orada ölmüştür.

Bulduğu **Haber Yöntemi** ya da endüstrideki adı ile **Haber-Bosch Yöntemi**, Almanya'yı gerek gübre gerekse patlayıcı maddeler için gerekli olan azot bileşikleri yönünden dış kaynaklara bağlı olmaktan kurtarmıştır. Bu yöntem I. Dünya Savaşında Almanya'nın abluka altına alınmasından sonra uygulanmış ve geliştirilmiştir.

HABERLEŞME

İnsan sesinin ulaşacağı uzaklığı aşan iki nokta arasında bilgi alıp verme metotlarının ve bu metotları uygulama işlemlerinin tümüne verilen ad. Çoğu zaman dilimizde «haberleşme» sözcüğünün Batı dillerindeki karşılığı olan «telekomünikasyon» sözcüğü de kullanılmaktadır. Geniş anlamda düşünüldüğünde, haberleşme terimi içine herhangi bir yolla iletilen yazılı haberler de girer. Fakat yazılı haberlerin öteki haberleşme şekillerinden epeyce ayrıldığına bakılırsa, bunları «posta» adı altında toplamak ve «haberleşme» terimini yalnızca maddesel bir varlık ulaştırmayan, ancak görülen, işitilen ve elektrik ya da elektromagnetik yollarla gerçekleştirilen bilgi verme şekilleri için kullanmak daha doğru olur.

Bir telekomünikasyon işlemi bilginin belirli bir kod ile verilmesi ve yine belirli bir kod çözme yoluyle alınması işlemlerinden meydana gelir. Metotlar ne kadar değişik olursa olsun bu iki işlem her telekomünikasyon şeklinde vardır. Ancak bu değişik metotların hepsi tek bir telekomünikasyon kuramına bağlanmaktadır.

Kuram: Bilginin verilmesi için hangi kod kullanılırsa kullanılsın, bunun tekseslilik ilkesine uygun olması gerekir. Kod tekseslilik ilkesine uymazsa, verilen mesaj alıcı tarafından tam kesinlikle yorumlanamaz. Alınan bilgi verilene ne kadar uygunsa haberleşme sistemi o kadar ileridir denir.

Kod sistemi, bir yandan bildirinin ulaştırılmasındaki teknik yola, öte yandan da bilgi vermekte ulaşılan gelişmeye bağlıdır. Kızılderililerin yararlandığı duman halkaları yolu alfabe harfleriyle çözülmemekte, dumanın bazen kısa süreyle, bazen uzun süreyle salıverilmesine bakılarak yorumlanmaktadır. Hemen bütün donanmalarda kullanılan flamayla haberleşme sisteminde ise flamaların çeşitli biçimlerde tutuluşu gerçek bir alfabetik yazı meydana getirmektedir. Aynı dili konuşmayan gemiciler arasında ise flama ile işaretleşmede uluslararası bir koddan yararlanılmaktadır. Aynı şekilde Chappe telgrafı denen ve görme yoluyle alınan işaretlere dayanan sistemde de hem alfabe harflerine denk bir kod, hem de dil bilgisi gerektirmeyen uluslararası bir kod kullanılabilir.

Bir mesajın en önde gelen niteliği, taşıdığı anlamın, yani verdiği bilginin, verişte birtakım bozulmalar olsa da, alıcı tarafından doğru olarak yorumlanabilmesidir. Bu, modern telekomünikasyon kuramında temel ilkelerden biridir. Geniş deneysel araştırmalarla da zenginleşen bu ilkeye dayanarak mesajı gereksiz parçalarından arındırma, anaçizgileri dışında yalınlaştırma yoluna gidilmektedir.

Haber gönderme metotları haberleşmenin amacına göre değişir. Örneğin, alışılagelmiş birtakım işaretlerle haberleşme, sık sık başvurulan bir yoldur (örneğin kırmızı trafik ışığı bir arabaya dur emri verir). Fakat bu yolun tamamlayıcı bilgi vermemek gibi bir eksikliği vardır (sözgelimi kırmızı ışık arabanın durmasını emreder, fakat frenleme biçimi ve zamanı konusunda bilgi vermez; halbuki böyle bir bilgi başka bir haberleşme metodu olan telefonla verilebilir). Güdülen amaca göre haberleşme metotlarından biri seçilirken bu çeşit özellikler göz önünde bulundurulur. Tabiî bu seçim, çok karma yapıda elemanlardan meydana gelmiş bir bütün içinde ayıklamalar yapılmasını gerektirir.

Haberleşmenin Geçmişi: İnsanoğlu sesin erişemiyeceği noktalara haber iletme, oralardan haber alma gereğini herhalde çok eski çağlarda da duymuştur. Günümüzde bile uygulanan ilkel; fakat yine de etkili birtakım haberleşme sistemleri, teknik düzeyi çok düşük toplulukların yararlandıkları yolları göstermeleri bakımından çok ilginçtir. Yapılabilecek en genel ayırım akustik, yani kulakla alınan işaretlerle optik, yani gözle alınan işaretler arasındadır. Afrika yerlilerinin tamtamları bunların birincisine örnek olarak gösterilirse, ikinci grubun örneği olarak da Kızılderililerin duman halkalarından söz edilebilir. Henüz alfabetik yazı düzeyine varamamış topluluklarca kullanılan bu sistemlerde her işaret belirli bir anlam taşımaktadır. Şu ya da bu sistemin seçilmesi en çok çevre şartlarına bağlıdır. Ormanlık yerlerde akustik işaretlerle haberleşmenin uygun olmasına karşı, düz ovalarda optik işaretler kullanılmaktadır. Işık kaynağı olarak karanlık saatlarda fenerden, güneşte ya da ayışığında ise aynalardan yararlanılması yine çevre koşullarına bağlılığın bir örneğidir.

Optik temele dayanan haberleşme sistemlerinin en geliştirilmiş aracı, çoğunlukla ordularda kullanılan helyograftır. Doğal ya da yapma ışık kaynaklarından yararlanan helyografta belli başlı elemanlar iki ayna, bir puante etme tablosu, ışık kaynağını uzun ya da kısa sürelerle açık tutacak bir düğme ve bir yapma ışık kaynağıdır. Aynalardan birinin görevi ışığı kaynaktan yansıtma, ötekininkiyse yansıyan ışığı almadır. Bunların hepsi üç ayaklı bir sehpa üzerine monte edilmiştir. Helyografın verdiği sinyaller dürbünle gözlenir ve bunlar gündüz 10 km., gece 30 km. uzaklıktan görülebilir.

Bir din adamı olan Claude Chappe (1763-1805) ın optik işaretlerin kullanılmasına dayanan haberleşme sisteminin bütün olanaklarını kullanarak yaptığı optik telgrafın çalışması ise biraz daha değişiktir. Chappe telgrafı, anaçizgileriyle, ip ve kumanda çıkrıklarıyle yönetilen değneklerden meydana gelir. Bu değnekler, çeşitli durumlarıyle alfabenin çeşitli harflerini ya da anlamı alıcı ve verici taraflarca bilinen işaretleri canlandırırlar. Alıcı, değneklerin çeşitli durumlarını bir dürbünle izler. Chappe telgrafı ilk önce 1794 yılında Paris-Lille şehirleri arasında uygulanmıştır. 14 kilometrelik bu ilk hatta 16 istasyon bulunmaktaydı. Chappe telgrafı 1830 yılına kadar, özellikle Fransa'da çok kullanılmıştır.

Telekomünikasyon sorunlarının modern bir aşamaya girmesi, Volta pilinin yapılmasını izleyen buluşlarla olmuştur. Uzak noktalara gönderilen sürekli elektrik akımından yararlanabilme, elektrikten haberleşme alanında sağlanacak yararları ortaya koymuştur. Elektrik akımı ile miknatıslar arasındaki karşılıklı eylemlerin Oersted, Ampère, Faraday gibi bilginlerce ortaya çıkarılıp incelenmesi ve daha sonra elektromagnetik etkilerin bulun-

Solda: Bir optik telgraf istasyonu. Bu tür haberleşme sistemi XVIII. yüzyılın sonundan itibaren Fransa'da kullanılmıştır. Sağda: Yapma uydular aracılığıyle gerçekleştirilen haberleşmeleri sağlayan Andover (ABD) haberleşme istasyonu.

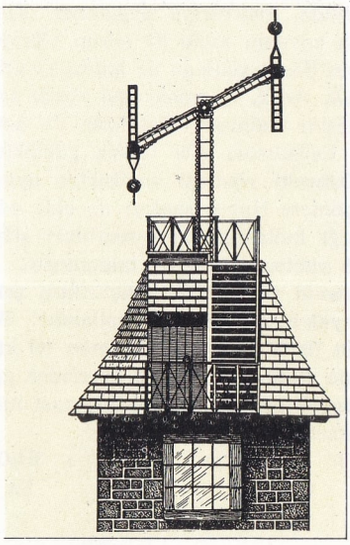

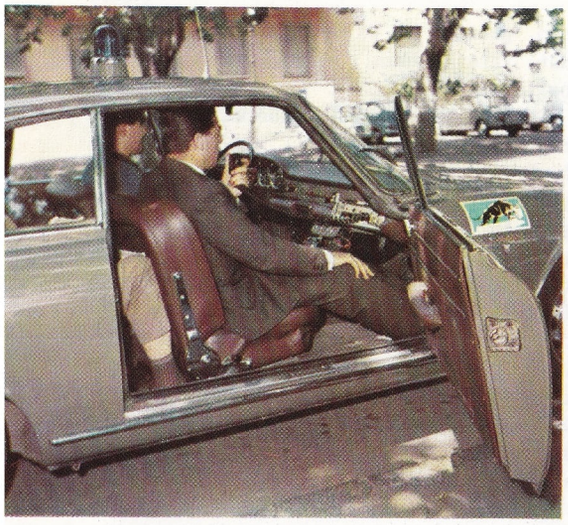

Radyotelefon modern bir haberleşme aracıdır. Otomobillerde monte edilen radyotelefon haberleşmede büyük kolaylık sağlar.

ması elektriğin haberleşmede rahatça uygulanmasını sağlamış, telgrafın bulunması yolunu açmıştır. Tarihsel sıraya bakılırsa, bugünkü telgraf sistemine hemen geçilmediği, bunun bir ya da daha fazla iletkenle verilen elektrik sinyallerinin meydana getirdiği çekme etkisinin kullanılmasına dayanarak başarılabildiği görülür. Bugünkü Mors telgrafına gelinceye kadar Gauss ve Weber'in (1833) Ampère'in bir fikrinden esinlenerek meydana getirdikleri ilkel bir galvanometreli sistemden, Wheatstone (1841) ve Bréguet'nin kadranlı telgraf sistemlerinden geçilmiştir. Gerek sağlamlığı, gerek basitliği ile büyük üstünlükleri olan Mors telgrafında elektromagnetik yolla hareket den bir kol, yazıcı bir uç üzerinde kayan bir kâğıt şeride basar. Verilen elektrik akımının süresine göre bu kâğıt şerit üzerinde kısa ya da uzun bir işaret görülür. Mors alfabesinde kısa işaret nokta, uzun ise çizgidir.

Haberleşme alanında telgraftan sonraki büyük adım, telefonun gerçekleştirilmesiyle atılmıştır. Bu, mikrofon denen ve ses titreşimlerini elektrik akımının çeşitlenmelerine dönüştüren ve bunun tersini yapan, yani elektrik akımı çeşitlenmelerini ses titreşimi olarak veren aygıtın meydana getirilmesiyle olmuştur. İnsan sesini uzak noktalara aktarma olanağı haberleşme alanını çok genişletmiştir. Ancak telefon kabloları döşeme işinin de zor ve çok masraflı olduğu bir gerçektir.

Bu yüzdendir ki, elektromagnetik dalgalardan yararlanma yolu bulunduğunda, önceden bu zor ve masraflı yüke katlanmış olan telgraf ve telefon firmaları bu yola karşı koymak istemişlerdir. Bu karşı koymaya rağmen, telsiz telgraf tutunmuş ve çabuk yayılmıştır. Özellikle gemilerle kıyılar arasında kullanılması çok yararlı olan bu sistem denizcilikte vazgeçilemez haberleşme yöntemlerinden biri olmuştur. Son otuz yıldır, radyo dalgaları da denen elektromagnetik dalgalar yalnız ses değil, çizgi ulaştırılmasında (televizyon) da kullanılmaktadır.

Haberleşme alanındaki en yeni ilerlemeler, bir yandan alıcı ve verici aygıtların ileri bir aşamaya varması, bir yandan da yapma uyduların uzaya fırlatılarak «laser» (ışığı radyo dalgalarının güçlendirilmiş yayını ile büyülten araç) kullanılmasına dayanan sistemlerin ortaya konması ile sağlanmaktadır.

Haberleşme Özgürlüğü: Geniş anlamda, haberlerin her türlü araçla duyurulabilmesi, aktarılabilmesi, ulaştırılabilmesi özgürlüğüdür. Haberlerin, olayların kamuoyuna duyurulabilmesi için kullanılan basın, radyo, televizyon, sinema gibi araçlardan yararlanma özgürlüğü geniş anlamda haberleşme özgürlüğünü meydana getirir. Haberleşme özgürlüğü dar anlamda, kişiler arasındaki haberleşme ve bu haberleşmenin gizliliği anlamına gelmektedir. Geniş anlamdaki haberleşme özgürlüğünün içine basın, sinema, bilim özgürlüklerinin hepsi girer. Haberleşme özgürlüğünün geniş anlamda ele alınışı halinde, bir özgürlük grubu ortaya çıkmış, bu grup ifade edilmiş olur.

Anayasamız, haberleşme özgürlüğünü dar anlamda düzenlemiştir. Gerçekten Anayasanın 17. maddesi, haberleşme özgürlüğünün kişiye ait bir hak olduğunu belirtirken, bunun gizliliğini de gerekli görmüştür. Anayasaya göre, kanunların gösterdiği hallerde, yargıç tarafından verilmiş bir karar olmadıkça bu gizliliğe dokunulamaz. Bu açıdan yargıç kararı olmadan, postaya kapalı olarak verilmiş şeylerin açılıp okunması, telefonların dinlenmesi, hangi amaçla olursa olsun yasaktır ve Ceza Kanununa göre de suçtur. Anayasamız, haberleşme özgürlüğünü «özel hayatın korunması» bölümünde düzenlemiştir. Basın ve yayın özgürlüğünü de ayrı bölümde düzenlemiştir.

HABER-OSTWALD YÖNTEMİ

Haber-Bosch yöntemi ile amonyak elde edilmeden bir süre önce W. Ostwald, amonyakla oksijeni katalizörler yardımı ile birleştirerek azot oksitleri, bundan da nitrik asit elde etmeyi başarmıştır. Henüz laboratuvar denemeleri ölçüsünde olan bu buluş, I. Dünya Savaşının hemen başlarında Almanya'nın abluka altına alınması ile nitrik asit sıkıntısının başlaması sonunda, endüstriye uygulandı. Yine bu sıralarda havanın azotu ile suyun hidrojeninden Haber-Bosch yöntemi ile amonyak sentezi başarıldı. Artık, iş amonyağın nitrik aside çevrilmesine kalmıştı. Katalizör ve azot oksitlerinin toplanması gibi teknik güçlükler yenilerek Ostwald yöntemi endüstriye uygulandı. Bu yöntem Haber sentezi ile elde edilen amonyağı kullandığı için sonraları «Haber-Ostwald yöntemi» adı ile tanınmıştır.

Haber-Ostwald yönteminin geliştirilmiş şeklinde amonyak-hava karışımı kullanılır. Bu gaz karışımı 700°C sıcaklıkta bulunan tel kafes biçiminde platin katalizörler üzerinden geçirilir. Amonyak havanın oksijeniyle azot monokside yükseltgenir.

$$2NH_3 + 5/2\ O_2 \rightarrow 2NO + 3H_2O$$

Amonyak — Oksijen — Azot monoksit — Su

Ele geçen azot monoksit tekrar hava ile karıştırılırsa azot dioksit olur. Eğer su da varsa nitrik asit meydana gelir.

$$2NO + 3/2\ O_2 + H_2O \rightarrow 2HNO_3$$

Nitrik asit

HABEŞÎ, BİLÂL

(? -641) İslâmiyette ilk müezzin. Habeş ve Zenci asıllı olup Mekke eşrafından Ümeyye bin Halef'in kölesiydi. İslâm dinine ilk girenlerdendir. Bu yüzden, İslâmiyetin amansız düşmanı olan efendisi ve adamları tarafından kendisine çok ağır işkenceler yapılmış, fakat Bilâl inancına bağlı kalarak İslâm dininden dönmemiştir. Gösterdiği bu direniş üzerine Hazreti Muhammed'in en yakın arkadaşı olan Ebu Bekir (571-634) tarafından efendisinden satın alınarak azat edilmiştir.

Hazreti Muhammed diğer Müslümanlarla birlikte Medine'ye hicret edince Bilâl da gitmiş ve ezan şeklinin tespiti üzerine sesinin son derece güzel ve ahenkli olması dolayısıyle müezzinlik görevine getirilmiştir. Bütün savaşlarda Hazreti Muhammed'in yanında bulunan Bilâl Mekke'nin fethinde de hazır bulunmuş ve fetih günü Peygamberin emriyle Kâ-

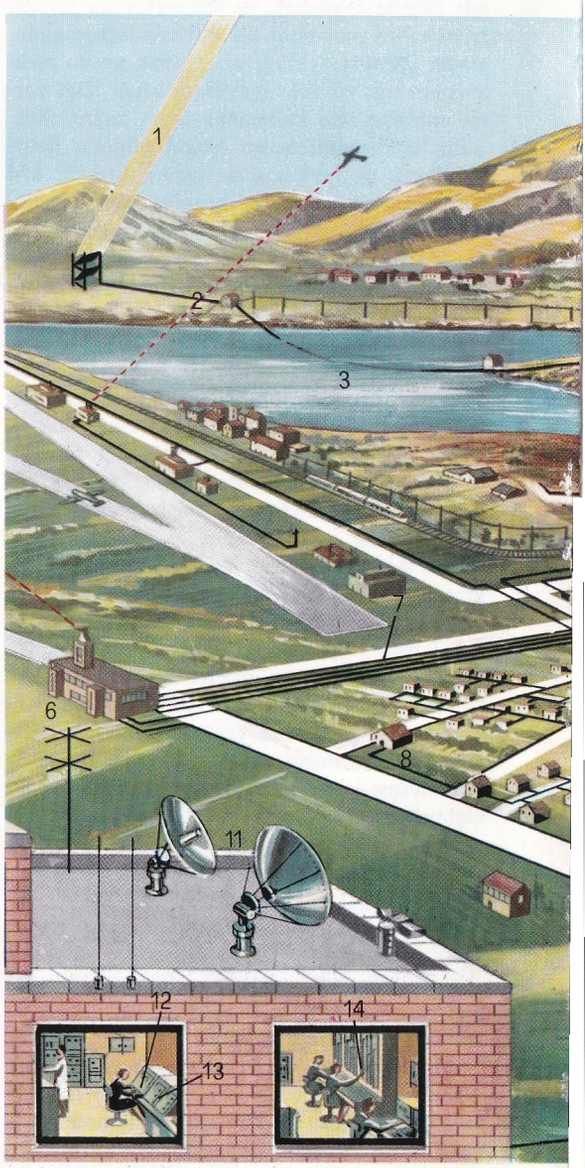

be'nin damına çıkarak ezan okumuştur.

Hazreti Muhammed'in vefatından sonra cihad amacıyle Şam'a gitmiş ve ömrünün sonuna kadar orada kalmıştır. Şam'da ölen Bilâl orada Bab el-sağîr (küçükkapı) denilen yere defnedilmiştir.

Bilâl, Hazreti Muhammed'in vefatından sonra yalnız iki defa ezan okumuştur. Bunlardan birincisi, II. halife Ömer (591?-644) in Şam'ı ziyareti sırasında ve onun emriyle okuduğu ezandır. İkincisi ise, Medine'ye yaptığı ziyaret sırasında, Peygamberin torunu Hasan (625-669) ın ya da Hüseyin (626?-680) in ısrarı üzerine okuduğu sabah ezanıdır. Bilâl'in Medine'de okuduğu sabah ezanı, Medine halkını çok duygulandırmıştır.

Güzel sesi ve ahenkli okuyuşu kadar cesareti, İslâmiyete bağlılığı ve dürüstlüğüyle de tanınan Bilâl, savaşlarda Hazreti Muhammed'in vekilharçlığını da yapmıştır.

HABEŞİSTAN

Afrika'nın doğusunda bir devlet (Yatyiopya Nigusa Nagast Manguist). Yüzölçümü 1 221 900 km², nüfusu 23 500 000'dir. Doğusunda Kızıldeniz ve Somali, batısında ve kuzeyinde Sudan Cumhuriyeti, güneyinde yine Somali ve Kenya vardır.

Habeşistan'ın büyük bir çoğunluğunu kapsayan dağlık kesimler aynı zamanda Afrika'nın en yüksek bölgesidir. Deniz yüzeyinden yüksekliği 3 900 m.'yi geçen 12 dağ vardır. Bunlardan en yükseği 4 620 m.'yi bulan Ras Dashan dağıdır. Dağlık bölge uzun ve derin boğazlarla parçalanmıştır. Tepeleri düz olan yüksek platolar da vardır. Geçmiş jeolojik zamanlara ait volkanik hareketler, yer şeklinin engebeli olmasını büyük ölçüde etkilemiştir.

Yüksek kesimler başlıca iki bölüme ayrılır. Kuzeydeki dağlar dik yamaçlı olduğundan ulaşıma pek elverişli değildir. Kuzeyin tersine güneyde dağlar sık sık geçit verdiklerinden ulaşım kolay yapılır. Bu iki bölge birbirinden büyük bir tektonik çöküntüyle ayrılır. Bu çöküntü kuzey-doğudan güney-batıya doğru uzanır. Bir kısmı deniz yüzeyinden aşağı olan, çöle benzer Danakil çökeği, Awash vadisi ve bir göller dizisi hep bu yerkabuğu çöküntüsünün içine girer. Habeşistan dağlıkları Kızıldeniz'e doğru yüksekliklerini yitirirler.

Dağlıklar çok önemli bir akarsu kaynağıdır. Mavi Nil bu dağlıklardaki Tana gölünden, Atbara ırmağı ise Rudolph gölünden doğar. Her iki ırmak da Sudan topraklarında Nil ile bir-

Çeşitli haberleşme sistemleri: 1) Radyo dalgaları demetiyle yapılan haberleşme. 2) Havadaki uçakla kontrol kulesi arasında haberleşme. 3) Denizaltı telefon kablosu. 4) Mikrodalgalı radyo köprüsü. 5) Yapma uydularla sağlanan bir haberleşme istasyonu. 6) Telefon santralı. 7) Yeraltı telefon kabloları. 8) İkincil telefon santralı. 9) Telefon haberleşmesini sağlayan bir radyo köprüsünün istasyonu. 10) Bir gemiyle kara arasında radyo bağlantı istasyonu. 11) Bir radyo köprüsünün parabolik anteni. 12) Teleks. 13) Telefoto. 14) Manyetolu telefon santralı. 15) Telefon abonesi. 16) Telefon telleri. 17) Telsiz vericisi. 18) Radyo ve televizyon istasyonu.

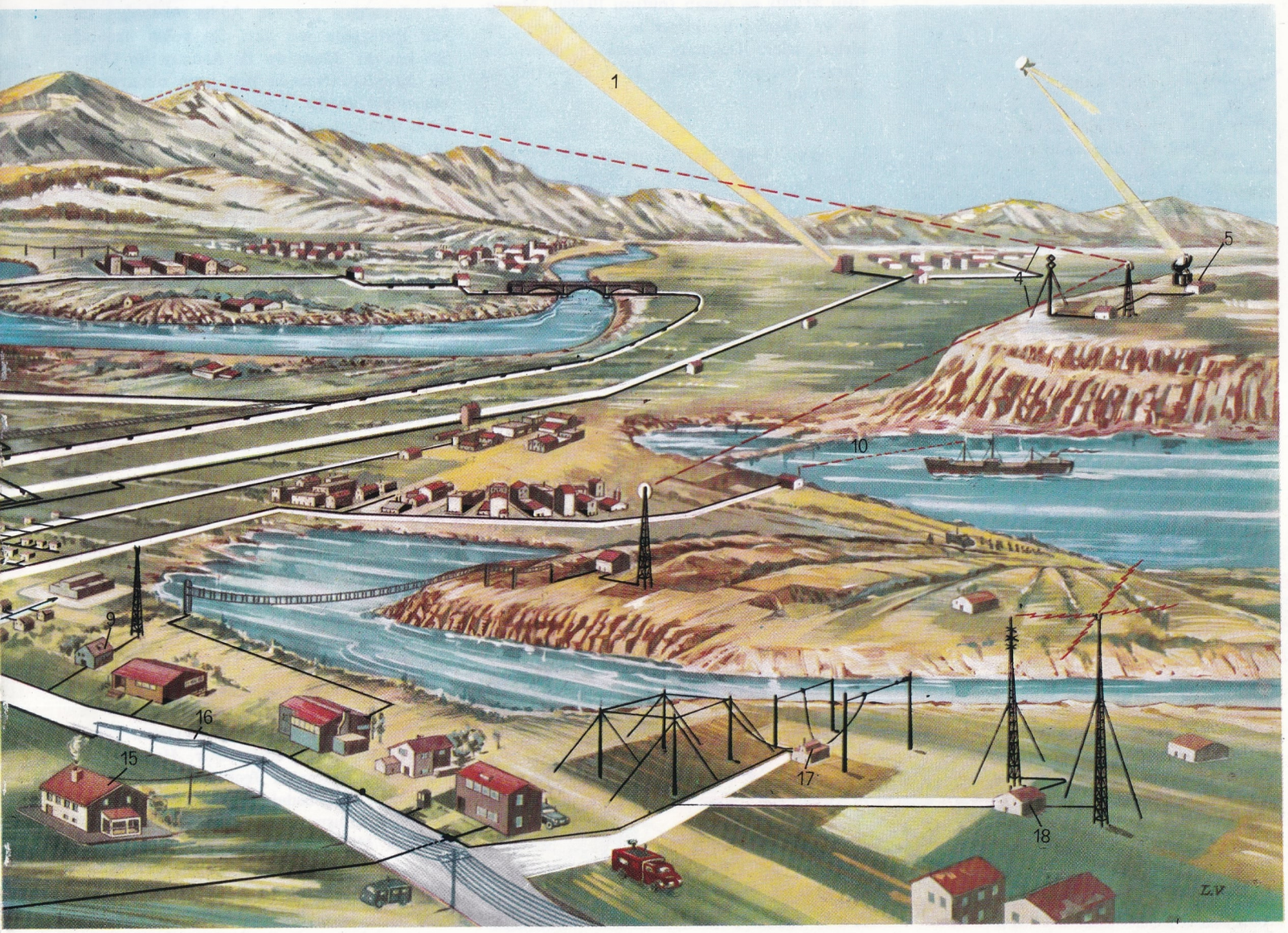

leşir. Omo ırmağı güneyindeki Rudolph gölüne, Juba ve Shebeli ise güney-doğuya doğru, Somali'ye akar.

Habeşistan'ın yüksek bir ülke oluşu, iklimi geniş ölçüde etkiler. Ekvator iklimi kuşağının içinde olduğu halde çok sıcak bir ülke değildir. Addis Abeba'da günlük en yüksek sıcaklık 37°C ile 45°C arasında, en düşük sıcaklık ise 9°C ile 18°C arasında değişir. Yıllık yağış 100 ile 200 cm. arasındadır. En çok yağış haziran ortasından eylül ortasına kadar düşer. Fakat Awash vadisinin aşağı kesimlerinde ve Danakil çökeğinde çok yüksek ısı derecesine rastlanır. Buralarda yağış da çok seyrek görülür.

Habeşistan'da üç tane önemli tarım kuşağı yer alır. En aşağıdaki kuşağa Kolla adı verilir. Engebeli, fakat çok yüksek olmayan bir bölgeyi içine alır. Sıcak ve nemli bir iklimi vardır. Süpürgeotu, darı, şekerkamışı, pamuk ve tütün yetişir. Aynı zamanda çok geniş bambu kamışı, firavuninciri, ekmekağacı ve hinthurması alanlarına sahiptir. 1 800 m. ile 2 400 m. yükseklikler arasında bulunan Woina Dega en kalabalık bölgedir. Akdarı, arpa, buğday, darı, sebze ve kahve yetişir. 2 400 m. üzerinde yer alan Dega bölgesinde arpa ve baklagiller ekilir. Bu bölgede yapılan hayvancılık Habeşistan ekonomisi bakımından büyük önem taşır. Bölgede 20 milyon baş sığır, aynı sayıda koyun ve yaklaşık olarak 15 milyon baş keçi beslenmektedir.

Habeşistan'ın dışarıya sattığı önemli ürün kahvedir. Buna karşılık ülke dünya kahve ihracatının ancak yüzde ikisini elinde tutmaktadır. Kahve güney-batıda Wallega, Kafa ve Sidanno bölgelerinde, doğuda Harar'da yetiştirilmektedir. Kahveden sonra gelen dışa satım ürünü hayvan derisidir. Kızıldeniz'de inci avcılığı yapılır. Kıyısındaki Massawa ve Assab tuz yatakları ülkenin önemli ihracat kaynaklarından biridir. Öteki yeraltı zenginlikleri arasında küçük altın madenleriyle yeni işletmeye açılan platin yatakları da vardır.

Habeşistan'ın en önemli endüstrisi pamuklu dokumadır. Aynı zamanda, çimento ve tuğla fabrikaları da vardır. Besin sanayii de başlıca şehirlerin ihtiyacını karşılayabilecek niteliktedir. Assab'da dışarıdan satın alınan ham petrolü işleyen bir rafineri vardır.

Ülkenin başkenti Addis Abeba (nüfusu 560 000) dır. Addis Abeba'yı, nüfus bakımından Asmara (nüfusu 132 000), Massawa (nüfusu 30 000) ve Assab (nüfusu 10 000), Massawa ve Assab'ı Kızıldeniz kıyısında liman şehirleri izler. Doğunun önemli şehirleri ise Harar (nüfusu 40 000), Diredawa (nüfusu 30 000) dır.

Habeş köylü kadınları. Habeş ırkı Avrupalı unsurlarla zencilerin karışımından meydana gelmiştir.

Başlıca ulaşım yolları arasında, Fransız Somalisi kıyısında bulunan Gibuti'den başlayıp Diredawa'dan geçerek Addis Abeba'ya ulaşan demiryolu yer alır. Bu yolun uzunluğu 782 km.'dir. Massawa ile Asmara ve Cheren ile Agordat arasında pek uzun olmayan demiryolları vardır. Karayolu şebekesi İtalyanların ülkedeki egemenliği sırasında kurulmuştur ve günden güne önemli gelişmeler göstermektedir.

Tarih: Eski zamanlarda Afrika'nın boynuzu denilen bu ülkede ilk yerleşenler, Hami ve Sudanlı soyundan topluluklardır. Bu topluluklar sürekli olarak, güney-batı Arabistan'dan gelen Sami unsurlarının etkisinde kalmışlardır. Böyle bir soylar karışımından oluşan Habeşistan'ın ilk sakinleri Milâdî tarihin başlarında Aksum devletini kurmuşlardır. Bu devlet, Arabistan krallığıyle sıkı bir bağı olan Habeşistan kralı tarafından yönetilmiştir. II. yüzyıldan sonra Aksum krallığı, Arabistan'la olan bağlarını yavaş yavaş koparmış ve kendi yönetimini kurmuştur. Yine bu tarihten sonra krallığın yöneticisi **negus nagast** yani krallar kralı unvanını almıştır.

IV. yüzyıldan sonra Avrupa ile kurulan ticarî ilişkiler sonunda Habeşistan kralı, Hıristiyan dinini benimsemeye başladı. VII. yüzyılda Avrupalıların Akdeniz ile Hindistan arasındaki ticaret yolunu değiştirmeleri Habeşistan'daki Aksum krallığının gerilemesine yol açmıştır. En sonunda Müslümanlık ortaya çıkmış ve krallık yıkılarak, Arap toprakları içine katılmıştır.

Çevrenin etkisi, Habeşistan devletini güneye doğru genişlemeye zorlamıştır. Habeşistan'ın idarî yapısı zamanla feodal devlet biçimine dönüşmüştür. Feodal Habeşistan devletinin en büyük çatışması Araplarla olmuştur. VII. yüzyılda Müslüman olan Araplar, Kızıldeniz kıyılarını almışlar ve iç kesimlerdeki putperest topluluklarıyla savaşmaya koyulmuşlardır.

Ülke XVI. yüzyılda Harar imamı Ahmet bin İbrahim el Kasî'nin saldırılarına hedef olmuştur. Ahmet bin İbrahim, Habeşistan'ın, tarihinde gördüğü en büyük düşmanlarından biridir. Habeşler, Arap saldırısından korunmak için Papadan yardım istemişlerdir. Papa bu isteği Portekizlilere iletmiş, böylece onlar da Habeşistan'ın batı ve gün-doğu kesimlerine zaman zaman egemen olmuşlardır. Portekizliler Habeşistan'dan sonra Hindistan'a geçerek orada sömürgecilik yapmaya başlamışlardır. 1540-1559 yılları arasında egemen olan Claudius'dan sonra, Cizuitler uzun süre ülkeyi etkilemişler, bu etki Cizuitlerin 1632'de Habeşistan'dan kovulmasıyle sona ermiştir. Bu tarihten sonra Habeşistan 150 yıllık karanlık bir devreye girmiştir. Bu devreye ait bilinen tek şey derebeyler ile din adamları arasında sürüp giden amansız çatışmalardır. Bu çatışmalar, 1878'de tahta çıkan John II.'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. John II.'nin zafer kazanması ülkeye büyük ölçüde İngiliz yardımı gelmesine yol açtı. Yine John II. zamanında İngiltere, Fransa ve İtalya Habeşistan yönetimini etkilemek için türlü oyunlara giriştiler. İtalya, Habeşistan sorununa 1882'de karıştı. O sırada Sudan'da Mehdî ayaklanması patlak vermişti. İtalyanlar Sudan'ın içişlerine karışmamayı taahhüt ederek, Fransızlara karşı İngiltere'nin desteğini sağladılar. 1889'da John II.'nin yerine Menelik geçti. İtalyanlar önceleri onunla anlaşarak ülkede bir protektora kurdular. Fakat daha sonra Menelik gizlice Fransa ve Rusya ile anlaşarak İtalya'ya karşı çıktı. İtalya ile Habeşistan arasında ilk çatışma 1895 yılında patlak verdi. İtalyanlar Adowa'da bozguna uğrayıp Habeşistan İmparatorluğunun bağımsızlığını tanıdılar. Böylece Habeşistan Liberya'dan sonra Afrika'nın ikinci bağımsız devleti olma niteliğini kazanmış oldu.

1935'te İtalyanlar Mussolini'nin yönetimi altında Habeşistan'ı yeniden işgal etmeye kalkıştılar. 1930'da tahta geçen kral Haile Selassiye, yapılan savaşlarda yenildi ve İngiltere'ye sığındı. Habeşistan'daki İtalyan egemenliği, II. Dünya Savaşının başlarına değin sürdü Haile Selassiye 1941'de yeniden tahta çıktı ve Habeşistan 1955'te ilk Anayasaya kavuştu.

Habil'in öldürülüşünü konu edinen bu tablo, İtalyan ressamı Lionello Spada (1567-1622) nın eseridir.

Habeşistan'da da kadınlar çalışma hayatında gittikçe artan bir rol oynamaktadırlar.

Habeş ırkı, Avrupalı unsurlarla siyah ırkın karışımıdır. Habeşlerin koyu kızıl-kahverengi derileri vardır. Dalgalı saçları ile, kıvırcık ve kırçıllı saçı olan zencilerden ayrılırlar. Kol ve bacakları, normal insan gövdesine oranla uzundur. Boyları çoğunlukla uzun olmasına karşılık, el ve ayakları küçüktür. Habeşlerin burun biçimleri zencilerinkinden kesin bir ayrılık gösterir. Halkın çoğunluğu Hıristiyandır.

HABİL İLE KABİL

Gerek İslâmiyete, gerekse diğer tek tanrılı dinlere göre Hz. Adem'in iki oğlu. İsimleri anılmadan Kur'an'da anlatılan hikâyelerine göre bu iki kardeş Tanrıya birer kurban adarlar. Kardeşinin kurbanının kabul edilip, kendisininkinin kabul edilmediğini gören Kabil kıskançlıkla Habil'i öldürür. Tanrı tarafından gönderilen bir karga yeri kazarak Kabil'e kardeşinin ölüsünü nasıl ortadan kaldıracağını gösterir. Olay, Kur'an'da olduğu gibi Tevrat'ta da bu şekilde anlatılmaktadır. Fakat her iki kutsal kitabın açıklamaları yetersiz göründüğünden, gerek Tevrat yorumcuları, gerekse Kur'an yorumcuları, bu hareketi yorumlar; psikolojik etkenlerini ortaya çıkarmaya, Kabil'in bu cinayeti işlemesinin nedenini çözümlemeye çalışırlar. Kur'an yorumlarına göre, Adem'in bütün oğulları gibi, Habil ile Kabil'in de birer ikiz kız kardeşi vardı. Tevrat ve diğer bazı kaynaklara göre Adem'in en büyük oğlu Kabil henüz cennette iken, Habil ise yeryüzünde doğmuştur. Adem, bu iki kardeşe birbirlerinin kız kardeşleri ile evlenmelerini emretmişti, fakat Kabil, daha güzel olduğu için kendi kız kardeşi ile evlenmek istiyordu. Sonunda her iki kardeşin birer kurban kesmesi ve kurbanı kabul edilenin istediği kız ile evlenmesi kararlaştırıldı. Bazı kaynaklara göre, Kabil bazı değersiz toprak ürünlerini, Habil ise sevdiği bir koyunu kurban etmişti. Sonuç olarak, kurbanı kabul edilme-

yen Kabil kendinden iki yaş küçük olan kardeşi Habili öldürmüştür. Bir süre ölüyü ne yapacağını bilememiş, bazı kaynaklara göre bir yıl sırtında, bir torba içinde taşıdıktan sonra, bir karganın kavga edip öldürdüğü kargayı taprağa gömdüğünü görerek, kardeşinin ölüsünü gömmüştür. Habil ile Kabil hikâyesinin özü bu olmakla birlikte çeşitli kaynaklarda küçük değişikliklerle anlatılmaktadır.

HABSBURGLAR

Alsas kaynaklı bir aile. Adını; XI. yüzyıl başlarında Strasburg piskoposu Werner tarafından Zürih yakınlarında Aare ırmağı kıyısında yaptırılan Habsichtsburg şatosundan alır. Habsburg hanedanı Suab hanedanının (Bavyera) zayıflamasından sonra Rudolf I.'in (?-1291) başa geçmesiyle güç kazanmıştır. Rudolf, 1273 yılında Almanya kralı olarak tanınmış ve veraset yoluyle kazandığı beyliklere Avusturya, Stirya ve Karniyola'yı da katmıştır. Lüksemburgluların egemenliği sırasında Habsburglar, bugün İsviçre olan topraklardaki kayıplarını tekrar kazanmak için Doğu Alplerde güçlenmeye çalışmışlar ve Karinthia bölgesini ele geçirmişlerdir. XIV. yüzyılın yarısından sonra aile iki kola ayrılmıştır. Bunlardan biri Albert II.'nin ölümünden sonra doğan oğlu Ladislas'ın 1457'de ölmesiyle son bulmuştur. İkinci kol olan Leopold kolu 1382'de Triyeste'yi Venediklilerin elinden almış ve Adriya denizi üzerinde büyük egemenlik kurmuştur. 1437'de Lüksemburglu Sigismond'un ölümünden sonra damadı Albert V. tahta geçmiş ve Almanya kralı ve imparator olmuştur. O tarihten sonra taht, —XVIII. yüzyılda kısa bir süre dışında— Kutsal Roma Cermen İmparatorluğunun bitimine (1806) kadar Habsburglarda kalmıştır. Maximilien I. (1493-1519) oğlu Philippe Le Bel'i (Güzel Filip) Aragonlu Ferdinando ve Kastilyalı İzabella'nın varisi Jeanne ile evlendirerek İspanya tahtının verasetini de sağlayınca Avusturya'nın gücü çok artmıştır.

Philippe ile Jeanne'ın oğulları Carlos V. (Şarl Ken) İspanya ve Avusturya'yı tek bir imparatorluk olarak birleştirmiştir. Fakat 1556'da taht üzerindeki haklarını bırakırken ülkeyi İspanyollar bölgesi, Almanlar bölgesi olarak ikiye ayırmak zorunda kalmıştır. İspanya Habsburgları XVI. yüzyılda Avrupa devletleri arasında önemli ve güçlü bir yere sahip olmuşlarsa da bu durum XVII. yüzyılda sarsılmış ve hanedanın bu kolu 1700 yılında Carlos II.'nin ölümüyle sönmüştür. Karl VI.'nın kızı ve vârisi Marie-Thérèse'in (1711-1780) François de Lorraine ile 1736 yılında evlenmesi sonucu, aile Habsburg-Lorraine adını almıştır. Bu evlenmeyle Avusturya-Macaristan imparatorluğu tarihi başlamıştır. I. Dünya Savaşı sonunda Avusturya'nın yenilmesi, hanedanın da çöküşü olmuştur. Daha önce imparator Franz Joseph'in kardeşi Maximilien, Meksika imparatoru olmuş; fakat 1867'de Meksikalılar tarafından kurşuna dizilmiştir. Oğlu Rudolf 1889'da Mayerling'de kendini öldürmüştür. Yeğeni Ferdinand 1914'te Saraybosna'da vurulmuştur. Son imparator Karl I. 1918'de sürgüne gönderilmiştir.

HAC

İslâm dininin beş temel şartından biri. Sözlük anlamı «herhangi bir yere gitmek» demek olan **hac** İslâm terminolojisinde belli bir ibadet yapmak için Mekke şehrindeki **Kâbe**'yi ziyaret ve onunla ilgili diğer ödevleri yerine getirmek demektir. Hac yapmak erginlik çağında, aklı başında, gidip gelebilecek güce ve maddî olanaklara sahip bulunan her özgür Müslümanın yükümlü bulunduğu dinî bir ödevdir. Bu yükümlülükte erkek kadın ayrımı yoktur. Yalnız kadının yanında ya kocası ya da kardeşi, babası gibi evlenemiyeceği bir yakınının bulunması şarttır. Ayrıca yolda ve hac görevinin yapılacağı yerlerde can ve mal güvenliğinin bulunması da gereklidir. Can ve mal güvenliği bulunmadığı takdirde hac yapma yükümlülüğü ortadan kalkar.

Çocuklara, aklı başında olmayanlara, gidip gelebilecek güce sahip olmayan hasta, sakat ve yaşlılara, yoksullara, esir ve köle gibi özgürlükten yoksun olanlara hac farz değildir. Hac ibadetinin iki temel şartı vardır. Birincisi Kâbe'nin çevresinde yedi kez dolaşmak (**tavaf**), ikincisi de **Arafat** (ya da **Arefe**) bölgesinde zilhicce ayının 9. (**arefe**) günü gün battıktan sonraya kadar kalmak (**vakfe**) tır. Bunların biri yerine getirilmediği takdirde hac ibadeti yapılmış sayılmaz.

Hacca giden kimse Mekke'ye varmadan belli yerlerden birinde normal elbisesini çıkarıp **ihram** denilen ve iki parçadan ibaret olan peştemaldan birini beline dolar, öbürünü de sırtına alır. Artık bu kimse dikili elbise giyemez, tıraş olamaz, tırnaklarını kesemez, cinsel ilişkilerde bulunamaz ve avlanamaz. Bu yasaklar bayramın ilk günü taşlama yapılıncaya kadar sürer. Yalnız kadınlar ihrama bürünmezler, normal elbiseleriyle hac yaparlar. Öbür yasaklar onlar için de yürürlüktedir. Ayrıca hac ödevi sırasında erkeğin başını, kadının da yüzünü örtmesi yasaktır. Mekke'ye varılınca Kâbe'nin çevresinde yedi kez dolaşılır. **Tavaful-kudum** (varış dolaşımı) denilen bu ziyaret sünnettir. Arefe günü yani zilhicce ayının 9. günü **Arafat** bölgesine gidilir. Bu bölgenin sınırları içinde bulunan herhangi bir yerde durmak yeterlidir. Ancak **Cebelürrahmet** (Rahmet dağı) denilen tepenin yamacına çıkmak daha sevaptır. Haccın temel şartlarından biri olan **Arafat duruşunun** o günün öğleden sonraki bölümünden ve guruptan sonraki bölümünden birer parça kapsaması gereklidir. Guruptan biraz sonra akşam namazı kılınmadan **Müzdelife** denilen yere gidilir. Orada akşam ve yatsı namazları birlikte kılınır. Müzdelifede sabah namazına (Şafiî mezhebinde gece yarısından sonraya) kadar durulur ve **Mina**'ya gidilir. Bayram sabahı erkenden, **Akabe** denilen taşlama yapılır. Burası yüksekçe bir yarım duvar olup yedi ufak taşla taşlanır. Bu taşları hacılar Müzdelife'den toplayıp birlikte getirirler. Taşlamadan sonra tıraş olunur ve normal elbise giyilir. Aynı gün Mekke'ye gidilip Kâbe'nin çevresinde yine yedi tur dönülür. Ayrıca **Safa** ve **Merve** denilen ve kâbe'nin karşısında bulunan iki tümsek arasında yedi kez gidilip gelinir. Bayramın ikinci ve üçüncü günleri de Mina'da geçirilip, öğleden sonraları üç yerde yedişer taşlama yapılır. Böylece hac ödevi tamamlanmış olur. İsteyen bayramın üçüncü günü dönebilir; dördüncü günü de Mina'da kalanlar, o gün de üç taşlamayı yapmak zorundadırlar.

Haccın Tarihi: İslâmiyetten önce de Kâbe Araplarca kutsal bir tapınak olarak kabul edilir ve çevresinde dolaşılırdı. **Cahiliye** (bilgisizlik) denilen o dönemde zilkade ayının sonlarında **Ukaze** ve **Mecenne**, zilhicce ayının başlarında da **Zül-mecaz** denilen yerlerde büyük panayırlar kurulur ve oradan Arafat'a çıkılırdı. İslâmiyetin ilk yıllarında Hazreti Muhammed hac yapmamış, ama hac ibadetine karşı da (putlara karşı çıktığı halde) çıkmamıştır. Mekke'den Medine'ye **hicret** (göç) ettikten altı yıl sonra Hazreti Muhammed ve arkadaşları (sahabe) hac yapmak amacıyle Mekke'ye gitmişler, fakat Mekke'ye egemen olan ve Hazreti Muhammed'in mensup olduğu **Kureyş** kabilesinin şefleri şehre girmelerine ve hac yapmalarına engel olmuşlar, daha sonra ertesi yıl hac yapmaları için birtakım şartlarla **Hudeybiye antlaşması** yapılmış ve Hazreti Muhammed arkadaşlarıyle birlikte hicretin 7. yılında hacca gitmiştir. Nihayet hicretin 8. yılında Mekke fethedilince Kâbe'deki putlar kırılmış ve hac İslâmiyetin getirdiği prensiplere uygun olarak yapılmaya başlanmıştır (630).

Hazreti Muhammed iki yıl sonra, yani hicretin 10. yılında yine hacca gitmiş ve bu onun son haccı olmuştur. **Haccetül-veda** (veda haccı) adıyle İslâm tarihine geçen bu hacda, Hazreti Muhammed'e 100 000 kişinin eşlik ettiği söylenir. Kendisi bu hac sırasında Arafat'ta ünlü **Veda haccı konuşmasını** yapmıştır Bu konuşma İslâm dininin getirdiği birçok prensipleri kapsadığı için önemlidir. Örneğin Hazreti Muhammed «Arabın Arap olmayana, Kureyş kabilesine mensup olanın bir Zenciye üstünlüğü yoktur» sözünü bu konuşmada söylemiştir.

Hacca giden kimsenin Medine'ye gidip Hazreti Muhammed'in türbesini ziyaret etmesi de sünnettir.

HACCAC BİN YUSUF

(661-714) Emevî devletinin ünlü komutan ve valisi. Yönettiği bölgelerde uyguladığı zulüm ve terör, giriştiği katliam ve baskı yüzünden «Haccac-ı zalim» diye anılmıştır.

Hicaz'ın Taif şehrinde doğdu. Irak'ta Emevî saltanatına karşı baş kaldırmış olan Mus'ab bin Zübeyir'in üzerine yürüyen orduya katıldı. Daha sonra halife Abdülmelik bin Mervan Haccac'ı güçlü bir ordunun başında, Hicaz'da kendisini halife ilân etmiş olan Abdullah bin Zübeyir'in üzerine gönderdi. Haccac Mekke üzerine yürüdü. Şehir kısa zamanda teslim oldu, fakat Abdullah, Kâbe civarında karargâh kurarak direnmeye devam etti. Abdullah'ın direnişini kırmak için Haccac, man-

İslâm dininin beş temel şartından biri olan hac, Mekke şehrindeki Kâbe'yi ziyaret etmek ve bu ziyarete ilişkin diğer ödevleri yerine getirmek demektir. Resimde, Kâbe'nin çevresinde hacılar görülüyor.

cınıkla Kâbe'yi dövmekten ve yıkmaktan çekinmedi. Abdullah'ın direnişi yedi ay sürdü ve sonunda yenilgiye uğrayarak Haccac tarafından öldürüldü (692). Haccac böylece Mekke'yi kesin olarak Şam hükümetine bağlamayı başarmış oldu. Medine'ye karşı da saldırıya geçen Haccac, şehri aldıktan sonra, Hazreti Muhammed'in birçok arkadaşı da dahil olmak üzere halk arasında geniş bir katliama girişti. Bu başarı üzerine Abdülmelik tarafından kendisine Yemen ve Yemame bölgelerinin yönetimi verildi. Buralarda da Emevî devletinin otoritesini kuran Haccac'a Irak valiliği ve komutanlığı da verildi (694). Haccac Suriye'den götürdüğü askerlerin de yardımıyle Irak'taki Haricî ayaklanmasını bastırdı ve Emevî devletinin egemenliğini yeniden kurdu (696).

Fakat çok geçmeden bir ayaklanmayla karşı karşıya kaldı. Ayaklanmanın başında Abdurrahman adlı bir Iraklı bulunuyor ve Suriye'nin imtiyazına son vereceğini ilân ediyordu. Abdurrahman, Haccac'ın gönderdiği kuvvetleri bozguna uğratarak Basra ve Kûfe şehirlerini işgal etti. Haccac Suriye'den kuvvet istemek zorunda kaldı, kendisi de Basra'ya yakın bir yerde Abdurrahman'ın kuvvetleri tarafından sarıldı. Bir ay direnmeyi sürdüren Haccac, sonunda beklenmedik bir şekilde karşı saldırıya geçerek Abdurrahman'ın kuvvetlerini yenilgiye uğrattı (701).

Emevî devletine karşı girişilen ayaklanmaların merkezi genellikle Basra ve Kûfe şehriydi. Haccac, gerektiği zaman bu iki şehrin irtibatını kesmek için aralarında Vasıt şehrini kurdu ve bu şehre Suriyeli askerleri yerleştirdi.

Kazandığı başarılardan dolayı kendisine Hicaz'dan Hindistan sınırlarına kadar uzanan bölgenin genel valiliği verildi.

Ömrünün son yıllarını kurduğu Vasıt şehrinde geçiren Haccac, burada öldü ve şehrin belirtilmeyen bir yerine gömüldü.

Güzel konuşur, nükteli sözleri severdi. Kur'an'ı harekelendiren (hareke: Arap yazısına özgü işaretlerin adı) kendisidir.

HACER ESVED

Kâbe'nin duvarındaki taş. Kâbe'nin doğu köşesinde, yerden birbuçuk metre yükseklikte ve kapıya yakın bir yerde bulunur. Çapı 30 cm.'dir. Gümüş bir halkanın içindedir. Öpülmekten aşınmış ve düzleşmiştir. Siyah anlamına gelen **esved** adıyle tanınmakla birlikte rengi tam olarak siyah değildir. Hacer esved, siyahla mor arasında ve mora daha yakın olan bir taştır.

Hacılar Kâbe'nin etrafında dönerlerken onun hizasından ve sağ elleriyle onu selâmlayarak başlarlar, her turun bitiminde hizasına geldikleri zaman onu öperler, öpmeyenler de yine sağ elleriyle selâmlayıp önünden geçerler.

Bu taşın ne zaman ve nereden getirilip Kâbe'nin duvarına konduğu kesinlikle bilinmemektedir. Kimi söylentilere göre Sina'dan, kimine göre de Mekke'nin yanındaki Ebu Kubeys tepesinden getirilmiştir. Taşla ilgili bazı efsaneler de vardır. Örneğin Nuh tufanından önce melekler tarafından Ebu Kubeys tepesine götürülüp gömüldüğü, daha sonra Cebrail tarafından oradan çıkarılıp Kâbe'yi yapan İbrahim Peygambere verildiği, onun da bunu Kâbe'nin duvarına koyduğu söylentisi bu efsanelerden biridir.

Hacı Arif Bey.

HACI ARİF BEY
(1831-1885) Türk şarkı bestecisi. Eyüpsultan'da doğdu. Babası mahkeme kâtibiydi. Çocukluğunda sesinin güzelliği ve müziğe kabiliyetiyle dikkati çekmişti. Komşuları besteci Eyüplü Mehmet Bey kendisiyle ilgilendi ve ders vermeye başladı. Ayrıca Mızıka-i Hümayuna yazdırdı. Burada Haşim Beyden de ders alan Hacı Arif Bey, Sultan Abdülmecit'in ilgisini çekerek, yirmi yaşında saraya alındı. Arif Bey üç defa saraya alınmış ve çıkarılmıştır. Çıkarılmasına her seferinde de cariyelerden birine âşık olması sebep olmuştur. Dördüncü defa Abdülhamit II. tarafından saraya alınmış ve 1885 yılında ölmüştür.

Hacı Arif Bey ünlü bir şarkı bestecisidir. Çok değerli şarkıları, Türk müziğine yeni bir hava getirmiş ve yeni bir çığır açmıştır. Binden fazla şarkı ve ilâhi beste lediği bilinmektedir. Bunlardan üçyüz kadarı elimizde kalmıştır. Pek çok şarkısında kullandığı kürdilihicazkâr makamı ile müesemmen usulü, Hacı Arif Beyin buluşudur.

HACI BAYRAM-I VELİ
(bkz. Bayram-ı Veli, Hacı)

HACIBEKTAŞ
Nevşehir iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 739). Kaygusuz Çilehane belinin kuzey kısmında kurulmuştur. Evlerinin çoğu düz ve toprak damlıdır. Kasaba halkının bir kısmı halıcılıkla geçinir. Kasabada taş işlemeciliği de önemli bir sanat kolu halini almıştır. Bu taslardan güzel biblolar yapılır.

İlçenin yüzölçümü 666 km^2., nüfusu 17 744'tür. Yükselti kuzeyden güneye doğru artar. İlçenin en yüksek dağı Hırka dağı (1670 m.) dır. Diğer önemli dağları, kuzey-batıdaki Kırlangıçdağı (1 554 m.) ile Kızıldağ (1 400 m.) dır.

İlçede kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Yağış azdır. İlçede önemli akarsu yoktur. Kızılöz, Sungur deresi, Âşıklar deresi gibi bazı küçük dereler vardır. Doğal bitki örtüsü bozkırdır. Halkın başlıca gelir kaynağı tarım ürünleridir. Bunların başında tahıl gelir. Son yıllarda meyvecilik de gelişme yolundadır. Bektaşî tarikatının kurucusu Hacı Bektaş-ı Veli'nin türbesi buradadır.

HACI BEKTAŞ-I VELİ
(bkz. Bektaş, Hacı Bektaş-ı Veli)

HACIHASANOĞLU, MUZAFFER
(1924-) Günümüz hikâyecilerinden. Çankırı'da doğmuştur. İlk öğrenimini Kalecik'te, orta öğrenimini Ankara Gazi Lisesinde tamamlamıştır. Daha sonra Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirerek sıtma savaşı hekimliği göreviyle Çubuk, Gaziantep, Oğuzeli ve Kilis'te bulunmuştur. Ankara İşçi Sigortları Hastanesinde iç hastalıkları asistanlığı yapmış ve uzman olarak Tosya Devlet Hastanesinde, Ayvalık Sağlık Merkezinde çalışmıştır.

1947'den bu yana özellikle Varlık dergisinde yayımladığı hikâyelerle kişiliği beliren Hacıhasanoğlu, Sait Faik Abasıyanık'tan sonra gelen yeni hikâyeciler kuşağının önemli kalemlerinden biridir. Belli bir düzeyi koruyan hikâyelerinde, ele aldığı kişilerin ruhsal çözümlemelerini ustalıkla yaparken, onları gerçek yaşamları içinde ve sağlam kanıtlarla vermesini başaran bir hikâyecidir.

Eserleri: Bir Tespih Tanesi (1951), Bu Dağın Ardı (1954).

HACI İLBEY
(? -1363) Sırpsındığı baskınının kahramanı. Balıkesir'de doğmuştur. Karesi beyi Dursun Beyin komutanlarından olan Hacı İlbey, Orhan Bey, Karasi'yi zaptedince (1336), Ece Bey, Evrenos Beyle birlikte buranın yönetimiyle görevlendirilmiştir.

Murat I. zamanında Trakya'nın alınması sırasında büyük yararlıkları görülmüş, Edirne ve Filibe'nin alınmasında da başarı sağlamıştır. Dimetoka'yı da alan Hacı İlbey, bu şehri Osmanlı yönetimine bağlamıştır.

Hacı İlbey'in en ünlü başarısı da Sırpsındığı zaferidir. Türklerin Avrupa'ya geçerek az zamanda genişlemeleri, Avrupa devletlerini korkuttu. Sırplar, Ulahlar ve Macarlar Türkleri Avrupa'dan uzaklaştırmak için hazırlandılar. Papa da bütün Hıristiyan devletlerini Türkler aleyhine Haçlı seferine teşvik etti. Fakat bunlar imdada yetişmeden Sırplar, Ulahlar ve Macarlar 60 000 kişilik bir orduyla Edirne üzerine yürüdüler. Osmanlı ordusunun öncüsü olan Hacı İlbey, 10 000 kişilik bir kuvvetle Edirne yakınlarında ordugâh kurmuş olan düşman kuvvetlerine bir gece baskını yaparak, hepsini kılıçtan geçirdi. Bu savaşın olduğu yere **Sırpsındığı** adı verildi.

HACİM
Basit bir tanımla, katı bir cismin boşlukta kapladığı yerdir; önceden tesbit edilmiş bir **u**^{3} birimiyle (söz gelimi metre küp ile) ölçülür. Uygulamada, bazı katı cisimlerin hacmi, söz konusu katı cisimle ilgili uzunluk (**u** birimiyle ifade edilir) ve alan (**u**^{2} birimiyle ifade edilir) ölçülerinden yararlanılarak hesaplanır: Söz gelimi, tabanı **B** ve yüksekliği **h** olan bir paralelyüzün hacmi **Bh**, tabanı ve yüksekliği bu paralelyüzün tabanı ve yüksekliğinin aynı olan bir piramidin hacmi **Bh/3**, çapı **r** olan bir kürenin hacmi ise $4/3\pi\ r^3$ olarak bulunur. Katı bir cismin hacmiyle boşlukta kapladığı yer arasındaki fark da belirtilmelidir: «boşlukta kapladığı yer» terimiyle, verilenle eşdeğerli katı cisimler sınıfı anlatılmak istenmektedir; bu sınıftan bir kübün bir yüzünün kenarı (**u** birimi ile ifade edilir) **l** ile gösterilirse, verilen bir katı cismin hacmi de (**u**^{3} olarak ifade edilir) **l**^{3} olur.

HACİR
Kişinin medenî haklarını kullanma yetkisinin, belirli sebeplere dayanılarak, mahkeme kararıyle kaldırılması. Hacir altına alınan kimse hukukî işlemlerde bulunma bağımsızlığını kaybetmiş, başka bir kimsenin idaresi altına girmiş olur.

Kişinin hacir altına alınma sebepleri, Medenî Kanunun 355-360. maddelerinde sıralanmıştır:

a) Akıl hastalığı veya akıl zayıflığı sebebiyle işlerini görmekten aciz veya devamlı yardıma muhtaç olan, başkası için tehlikeli olanlar;

b) İsrafı, ayyaşlığı, kötü haliyle kendisini ve ailesini zarurete düşüren, başkası için tehlikeli olan, devamlı dikkate muhtaç olanlar;

c) Bir yıl veya daha fazla hürriyeti bağlayıcı bir ceza ile cezalandırılanlar (Ceza Kanununa göre, beş yıldan fazla ağır hapis cezasına mahkûm olanlar, hacir altına alınmış sayıldığından bunlar için ayrıca hacir kararı alınmasına lüzum yoktur) hacir altına alınırlar;

d) İhtiyarlığı, hastalığı veya tecrübesizliği sebebiyle işlerini gereğince göremediğini ileri süren her reşit kişi de kendisinin «ihtiyarî hacir» altına alınmasını talep edebilir.

Hacir altına alınan kimseye bir «vasi» tayin edilir. Vasiyi tayin yetkisi sulh hukuk mahkemesine aittir. Aksini gerektiren bir neden bulunmadıkça, hacir altına alınanın yakın akrabaları, kocası ya da karısı tercihan vasi tayin edilir. Vasi tayin edilen kimse on gün içinde bu tayine itiraz edebilir. Aynı süre içinde her ilgilinin de vasi tayinine itiraz hakkı vardır. İtirazı sulh mahkemesi kabul edebileceği gibi, reddedilebilir de. Red üzerine karar vermek yetkisi asliye hukuk mahkemesine aittir.

Vesayet altındaki kimse, kısıtlı bir kimsedir ve birçok hukukî tasarrufu ancak vasinin müsaadesiyle yapabilir. Malların idaresi, para harcaması, malî ve ticarî teşebbüslere girişmesi, mallarının satışı, mahcurun şahsının himayesi, şahsının temsili, vasiye aittir. Bazı tasarruflar için sulh mahkemesinin de kararı gereklidir. Vasi, vesayeti altındaki kimsenin malını bağışlayamaz, vakfedemez ve kefalet yapamaz.

HACİZ
Borçlunun borcunu ödememesi durumunda,

alacakların sağlanabilmesi için baş vurulan bir icra yolu. Borçlunun borcunu ödememesi ve borcun varlığının da hukuken tespit edilmesi halinde, borçlunun kendi elinde ya da üçüncü şahıslarda bulunan taşınabilir mallarıyle, taşınamaz mallarından ve alacak haklarından alacaklının ana alacağı ile bunun faiz ve masraflarını karşılayacak kısmına yargı ve idare organlarınca el konulması durumunda haciz söz konusu olur. Haczedilmiş malların satılması yoluyle, alacaklının alacağı sağlanmış olur.

Bazı malların haczi mümkün değildir. Haczi mümkün olmayan mallar İcra İflâs Kanununda ve bazı özel kanunlarda gösterilmiştir. Haczedilemeyen mallar ya borçlunun yaşaması için zorunlu eşyalardan olduğu, ya hacze değmediği ya da kamu hukuku açısından önem taşıdığı için haciz dışında bırakılmıştır.

HAÇATURYAN, ARAM

(1903-) Ermeni asıllı Sovyet bestecisi. Tiflis'te doğmuştur, bir ciltçinin oğludur. On dokuz yaşında Gnessin'den ders almaya başlamış, sonra Moskova Konservatuvarına girmiş, Miyaskovski ve Vasilenko'nun öğrencisi olarak yetişmiştir. İlk başarısını 1934 yılında birinci senfonisiyle kazanmıştır. Eserlerinde, yalnız Ermeni müziğinin değil, Gürcistan, Ukrayna ve Azerbaycan halk müziklerinin öğelerini Borodin ve Çaykovski'nin etkileriyle birleştirmiştir. Dünyanın her yerinde büyük ün kazanmış eserleri arasında başta **Gayaneh** bale müziği, piyano konçertosu, keman konçertosu ve ikinci senfoni gelir.

HAÇLI SEFERLERİ

Batı Avrupa Hıristiyan âleminin, çeşitli toplumsal, dinsel ve ekonomik nedenlerle 1096-1270 tarihleri arasında Doğuya yaptığı 8 büyük sefere verilen genel ad.

XI. yüzyıl, Avrupa ekonomisinin çöküntü halinde bulunduğu buhranlı bir devredir. Dünya deniz ticaretini ve ham madde kaynaklarını elinde bulunduran zengin Doğu, aynı zamanda sonsuz savaş gücüyle Avrupa'yı baskı altında tutuyor, siyasal egemenliğini sürdürüyordu. İberik yarımadasının önemli bir bölümüne sahip olan Araplar, Hint okyanusu ve Akdeniz ticaretini de denetimleri altında bulunduruyorlardı. Yine bu yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelen ve Hıristiyan dünyasının en güçlü, en zengin ve nüfuzlu devleti Bizans imparatorluğunu Doğu Anadolu'da yenilgiye uğratarak, Marmara kıyılarına kadar ilerleyip İznik'i kendilerine başkent yapan Selçuk Türkleri, Yakındoğu ve bütün Arap dünyasında üstünlüğü ellerine geçirmişlerdi. Önüne geçilemeyen bu yeni gelişme, aslında büyük bir karışıklık içinde olan Batı devletleri arasında telaş ve panik yaratmıştı. Özellikle güçlü Bizansın, bu genç Anadolu devleti önünde birdenbire dize gelerek kapılarını Doğu'ya açması, Batılı ulusların, zamanın en güçlü sosyal etkeni din düşüncesinde birleşerek bir dayanışma kurmalarını hazırladı. Hıristiyan ileri gelenlerince kutsal şehir Kudüs'ün Müslümanlardan kurtarılma ülküsü de, bu dayanışma ve birleşmenin en önemli nedenleri arasındaydı. Kendilerine yeni geçim kaynakları bulma kaygısında olan kilise çevrelerini destekleyen soyluların serüven hevesi bunlara eklenince, halkın din yolunda silâhlanması, dolayısıyle bir yığın çapulcunun, Doğunun göz kamaştırıcı zenginliklerini yağma ortamı hazırlanmış oldu. Papa Urban II.'nin çağırısıyle ordular hazırlandı.

I. Haçlı seferi (1096-1099), üç yıl süren bu sefer, Pierre l'Ermite adında bir rahibin bütün Avrupa'yı dolaşarak, yoksul halk arasından parlak vaatlerle bir milyon kişiyi ayaklandırmasıyle başladı. Gelişigüzel yığınlar halinde Anadolu'ya geçen topluluk Selçuklular tarafından yenilince, ertesi yıl düzenli askerî birliklere dönüşen Haçlı ordusu, Bizans kuvvetleriyle birleşerek uzun ve pek kanlı savaşlardan sonra İznik kalesini düşürüp, arkadan Antakya'ya girdi. 1099'da bütün Suriye'yi ve Kudüs'ü alıp, Müslümanları kılıçtan geçirdiler. Bu, seferlerin en başarılısı oldu.

II. Haçlı seferi (1147-1149), Fransız ve Alman ordularından düzenlenmişti. Bölgesel savaşlarda Musul ve Halep Atabeyleriyle Selçuk kuvvetleri tarafından kıyasıya yıpratıldılar. Şam önlerindeki başarısız kuşatmadan sonra büsbütün kırılan ordudan geriye kalan bir avuç savaş artığı güç halle geriye dönebildi.

III. Haçlı seferi (1189-1192), 1187'de Taberiye gölü yakınlarında Selahattin Eyyubî'ye yenilen Kudüs kralının yardım çağrısı üzerine hazırlanmıştı. Sefere Frederik Barbaros, Aslan Yürekli Richard, Philippe Auguste gibi, o devir Avrupasının en ünlü kralları, en seçkin savaşçılarıyle katılmışlardı. Bununla birlikte Alman imparatoru Frederik, daha Arap sınırlarına varmadan, Güney Anadolu'da Göksu ırmağını geçerken boğuldu. Bu arada deniz yolunu seçen İngilizler, Kıbrıs'ı Bizanstan alarak ortak anlaşmanın dışına çıkmışlardı. Bununla birlikte İngilizlerle birleşerek Akka kalesini alan Fransa kralı, daha sonra Richard'la anlaşmazlığa düştüğü için Fransa'ya döndü. Yalnız kalan Richard, Yafa'yı eline geçirebildiyse de Selâhattin'e karşı daha önemli başarılar elde edemedi. Küçük bir sahil şeridini ellerinde bulundurmak ve Kudüs'ü özgürce ziyaret anlaşmasıyle ülkesine döndü.

IV. sefer (1202-1204), ilkelerinden tamamen uzaklaşıp, daha çok Bizansın zaptı gibi bir amaca sürüklenmiştir. Asker, Bonifacio di Monferrato'nun komutasında Venedikten gemilerle yola çıkmış, Bizans işgal edilerek korkunç bir yağma ve talana uğramış, kiliselere varıncaya dek her yer soyularak bütün altın, gümüş ve değerli eşya Avrupa'ya kaçırılmıştır.

Solda: Pierre l'Ermite ilk Haçlı Seferine katılanlarla birlikte. Sağda: Üçüncü Haçlı Seferine ait bir minyatür (XIII. yüzyıl).

Ardından Bizansta 1261 yılına kadar sürecek bir Latin imparatorluğu kurulmuş, Bizanslılar, şehirden İznik çevresine doğru çekilmek zorunda kalmışlardır.

1217-1229 tarihleri arasında geçen V. ve VI. Haçlı seferlerinden V.'si Macar kralı Andre II.'nin başkanlığında hazırlanmış, Haçlı ordusu, Filistin'de yenilerek 1221'de geri dönmüştür. Alman imparatoru Frederik II.'nin yönettiği VI. seferdeyse Kudüs, 1229'da anlaşma yoluyle alındığı halde, 1243'te yeniden Müslümanlara geçmiştir. İşte bu nedenle düzenlenen VII. ve VIII. Haçlı seferleri Fransa kralı Saint Louis tarafından yönetilmiştir. Fakat uzun yıllar süren ve genellikle büyük felâketler, kayıplarla sonuçlanan önceki seferler nedeniyle Avrupa'da eski heyecan ve inanç birliği kalmadığından VII. seferden beklenen sonuç alınamamıştır. Kral bir ara Mısır'da Dimyat'ı ele geçirmişse de, Mensûre meydan savaşında esir düşerek bol miktarda kurtuluş akçesi ve Dimyat'ı geri vermek suretiyle 1248'de ülkesine dönebilmiştir. İtalya ve Sicilya kıyılarını yağmalayan Arap korsanlarla savaşmak üzere yine Fransa kralı Saint Louis yönetiminde hazırlanan ve bu amaçla Tunus'a çıkan VIII. Haçlı ordusuyse, 1270'te kesin bir yenilgiye uğramış, ordunun yarısı ve kral vebadan ölmüşlerdir. Böylece Haçlı seferleri son bulmuştur.

Özet olarak bu savaşlar, Doğu uygarlığının Batı tarafından değerlendirilip, benimsenmesi ve Doğu - Batı dünyasının birbirine yaklaşması gibi ilginç gelişmeler ve sonuçlar hazırlamıştır. Avrupa'da güçlü krallıklara dayanan büyük devletler kurulmuş, toplumsal, ekonomik, kültürel ve teknik alanda ilişkiler, yeni bir Batı uygarlığının doğuşuna yol açmıştır.

HADIM

Konya iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 7 176). Konya şehrine 128 km. uzaklıkta kurulmuştur. Yükseltisi 1 500-1 700 m.'dir. Kasabanın birbirinden ayrı Aşağı Hadım ve Yukarı Hadım kısımları vardır. Halkın bir kısmı geçimini dokumacılıkla sağlar.

Hadım ilçesinin yüzölçümü 1 389 km^2., nüfusu 40 255'tir. Merkez bucağından başka Aladağ ve Taşkent adlı iki bucağı ve 43 köyü vardır.

İlçe toprakları, Torosların Geyikdağı (2 531 m.) ile Akdağ (2 314 m.) dan doğuya doğru alçalan alanları kapsar. İlçenin yükseltisi fazla olduğundan kışlar soğuk geçer. Ormanlar dağların yüksek ve sapa kesimlerinde genişler. Arazi engebeli olduğundan tarıma elverişli yerler azdır. İlçenin çeşitli tarım ürünleri arasında en tanınmış olanı üzümdür.

HADIMAĞASI

Erkeklik bezleri burulmak veya büsbütün çıkarılmak suretiyle cinsel gücü giderilmiş kimseye **hadım** denir. Eski devirlerde saray ve konaklarda haremlik ve selamlık arası hizmeti gören bu tip kimselere **hadımağası** adı verilmiştir.

Hadımağaları daha çok Doğu'da görülen bir hizmetkâr sınıfı olmakla birlikte, eski Yunan'da da özellikle kadınların hizmetinde kullanılmıştır. İran, Hindistan ve Çin, hadımağalarının önemli tarihî roller oynadıkları ülkelerdir. Roma İmparatorluğunun son zamanlarında da hadımağalarından yararlanılmıştır. İtalya'da erkek çocuklarının hadım edilmek suretiyle soprano okuyucu olarak yetiştirilmeleri gibi bir âdet de vardı.

Osmanlı sarayında siyah ve beyaz olarak ikiye ayrılan hadımağaları, devletin tarihinde çok etkin roller oynamışlardır. Bunlardan **Kızlarağası** adı verilen siyah hadımağası, sınıfının en yetkilisi kabul edilirdi.

HADİCE

(555 ?-619) İslâm Peygamberi Hazreti Muhammed'in ilk eşi. Kureyş kabilesinin Abdül'üzza klanına mensup Huveylid'in kızıdır. Hazreti Muhammed'den önce iki kez evlenmişti. Peygamberle evlenmeden önce Mekke'nin ticaretle uğraşan sayılı zenginlerinden biriydi. Hazreti Muhammed'i, ticaretle ilgili işlerini yönetmesi için yanına aldı. Daha sonra kendisiyle evlendi (595). Evlenirken kendisi 40, Hazreti Muhammed de 25 yaşındaydı. Bu tarihten 15 yıl sonra Hazreti Muhammed peygamberliğini ilân edince kendisine ilk inanan Hadice olmuştur. Gerek bu yüzden ve gerekse kocasının çetin mücadelesinde kendisine büyük ölçüde destek olmasından dolayı kendisine **Hadicet-el-kübra** (büyük Hadice) denmiş ve İslâm inancına göre Peygamberden olan kızı Fatma'dan sonra en üstün kadın sayılmıştır.

Hadice'nin Hazreti Muhammed'den Abdullah, Kasım, Rukayye, Zeynep, Ümmügülsüm ve Fatma adlarında altı çocuğu olmuştur. Bunlardan yalnız Hazreti Ali'yle evlenen Fatma çocuk sahibi olmuştur.

HADİS

Kelime anlamı olarak «söz» demektir. İslâm terminolojisinde ise Hazreti Muhammed'in sözleri anlamına gelir. İslâm dininde Kur'andan sonra ikinci derecede kaynak kabul edilen hadisler, önceleri Hazreti Muhammed'in arkadaşları (Sahabe) tarafından nakledilmiş, sonraları bu hadislerin kuşaktan kuşağa geçişte değişikliğe uğrayabileceği ve aralarına Peygambere ait olmayan sözlerin de katılabileceği ihtimali karşısında hadislerin yazılması gereği duyulmuştur. Fakat hadislerin yazılmasına, Hazreti Muhammed'in ölümünden yaklaşık olarak 200 yıl sonra başlandığı için o zamana dek aralarına hadis olmayan birçok sözler de katılmıştır. Bu yüzden hadisleri toplayıp yazmayı meslek edinen bilginler (Muhaddisîn) hadisleri doğruluk derecesine göre birkaç katagoriye ayırmak ve doğru olanlarla olmayanların ayırt edilmesini sağlayacak birtakım bilimsel kurallar koymak zorunda kalmışlardır.

Müslümanlar arasında çok tutunan ve İslâm hukukçularınca en doğru hadisleri kapsadığı kabul edilen başlıca hadis kitapları şunlardır: Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî, İbni Mace. Bunlara kısaca «Altı Kitap» ya da «Altı Doğru Kitap» denir. Bu kitaplardaki hadislerin her biri ilgili bulunduğu konuda yazılmıştır. Böylece kitapların sistematiği konulara göre düzenlenmiştir.

Bunlardan Buharî ve Müslim hem ahlâkî, hem de hukukî ve sosyal konulara ait hadisleri kapsamakta; diğerleri ise yalnız ibadet ve ahlâkla ilgili hadisleri almaktadırlar. Doğruluk yönünden de Buharî ve Müslim başta gelmektedir.

Hadislerin anlaşılması güç olduğundan açıklanmalarına gerek görülmüş ve yetkili bilginlerce bazı açıklama (şerh) lar yazılmıştır. Bunların en önemlileri İbnül-Hacer el-Askalanî (?-1448) ve Kastalanî (?-1517) tarafından yazılan Buharî Açıklaması ile Nevevî

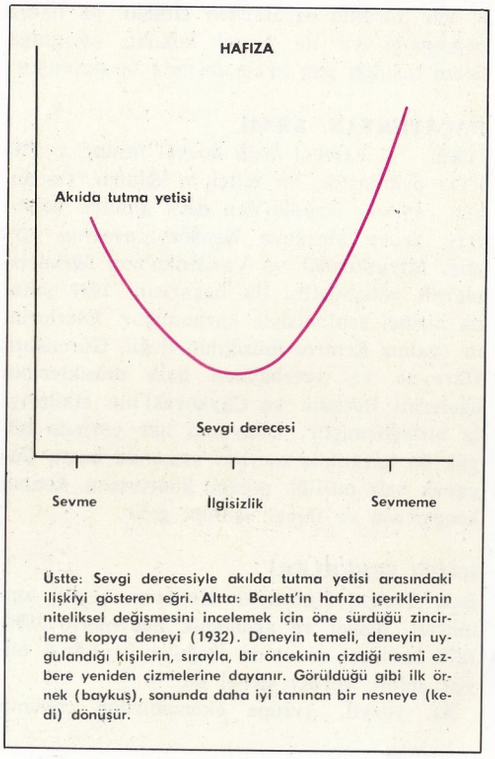

Üstte: Sevgi derecesiyle akılda tutma yetisi arasındaki ilişkiyi gösteren eğri. Altta: Barlett'in hafıza içeriklerinin niteliksel değişmesini incelemek için öne sürdüğü zincirleme kopya deneyi (1932). Deneyin temeli, deneyin uygulandığı kişilerin, sırayla, bir öncekinin çizdiği resmi ezbere yeniden çizmelerine dayanır. Görüldüğü gibi ilk örnek (baykuş), sonunda daha iyi tanınan bir nesneye (kedi) dönüşür.

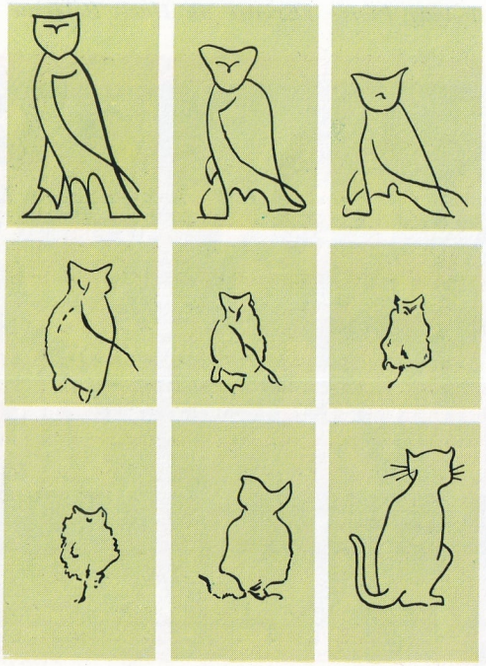

(?-1277) tarafından yazılan Müslim Açıklamasıdır.

Altı Kitaptan başka bazı hadis kitapları daha vardır ki bunların çoğu Altı Kitaptan derlenmiş hadisleri kapsamaktadır. Bunlardan Bağavî'nin (?-1116) yazdığı Masabîh el-Sünneh, Suyutî'nin (?-1505) yazdığı Cami el-Sağîr ve Cem el-Cevami adlı kitaplar en iyi derleme olarak kabul edilir.

HAENDEL, GEORG FRIEDRICH
(1685-1759) Alman bestecisi. Saksonya'da Halle şehrinde doğmuş, Hamburg'ta Zachau'nun öğrencisi olarak eğitim görmüş, sonra doğduğu şehirde kilise orgçuluğuna atanmıştır. 1703 yılında Hamburg'a gitmiş, kemancı ve klavsenci olarak opera orkestrasına girmiş, ilk operası **Almira**'yı orada bestelemiş ve oynatmıştır. 1706 yılında Hamburg'tan ayrılmış, üç yıl süreyle Avrupa'da gezmiş, bu ara İtalya'da 1707 yılında **Rodrigo** ve **Agrippina** operalarını oynatmış, genç yaşta yaratıcı nitelikleriyle adını müzik çevrelerine duyurmaya başlamıştır. 1710 yılında Almanya'da Hanover ve Düsseldorf'ta saray müziği yöneticiliği yapmış, 1711 yılında İngiltere'ye gitmiş ve **Rinaldo** operasıyle oradaki dinleyicileri de etkilemiş, 1713 yılında **Te Deum**'uyla kralın ilgisini çekmiş, 1719 yılında Krallık Müzik Akademisi üyeleri arasına girmiş, bir yıl sonra da akademinin açılış töreni için **Radamistro** operasını oynatmış, sonraki yılların açılış törenleri için de **Scevola, Ottone, Giulio Cesare** gibi operalarını bestelemiş, Ariosti ve Bononcini gibi bestecilerin giriştikleri karşı savaş ve çevirdikleri entrikalar yüzünden akademiden ayrılmak zorunda kalmış, 1729'dan sonra İtalya'dan getirttiği şarkıcılarla oyunları kendi çabasıyle sürdürmüş ve birçok opera daha bestelemiş, ne var ki, sağlığının gitgide bozulmasıyle opera alanından ayrılmış, oratoryoya yönelmiş, bu ara ünlü **Mesih** oratoryosunu bestelemiştir. Çalgısal müzikte çok kez yüzeyde kalan Haendel, bu ortamlarda da kalıcı eserler vermiş (**concerto grossolar, Su Müziği, Donanma Müziği** vb.) ama yaratıcı niteliklerini özellikle opera ve oratoryolarında gerçekleştirmiştir.

HAFIZA
Yaşanmış ruhsal durumların yeniden bilince dönme gücü. Bilinen ve yaşananı akılda tutabilme yeteneği de denebilir. Beyinde kendine göre bir merkezi olmayıp, beynin bütün çalışmalarıyle, bütün duyum ve heyecanlarla ilgilidir. Saptama, saklama, hatırlama, tanıma, yerleştirme gibi çeşitli eylemleri olan hafızanın üç gelişme devresini J. Delay şu şekilde tanımlar: **Sensoriomotrice** denen, hayatın ilk iki yılına ait dönem, içe kapanık düşünce hafızası (autistique) demek olan 3-7 yaşları arasında kalan devre ve toplumsal hafıza denilen, okul çağıyle başlayıp bütün hayata egemen olan hafıza.

Ezberleme ve öğrenme konusunda hafızanın algılama biçimi değişiktir. Konuyu tekrarlama yani ezber yoluyle öğrenme durumunda mekanik hafıza çalışır. Buna karşılık, anlamak, nedenlerini kavramak, akıl yürütmek söz konusudur. Her iki hafıza şeklinin de yerine göre aynı derecede önemi ve gerekliliği vardır.

İnsandan insana değişebilen hafıza gücü zayıflama, yanılma, unutma, karışıklık ya da geniş ölçüde yitme gibi birtakım çalışma bozuklukları gösterebilir. Sözgelişi yerleştirme eyleminin rahatsızlık durumunda, önceleri gayet iyi bilinen tanınan bir kimsenin yabancılaşması ya da tam tersine hiç bilinmeyen birinin tanıdık bir kimse gibi görünebilmesi söz konusudur. Bu durum, daha çok hafıza karışıklığı denen rahatsızlık devresinde ortaya çıkar.

İnsan hayatında çok önemli yeri olan hafızanın güçsüz bulunduğu hallerde işitme ve görme gibi birbirini destekleyen birden çok duyum aracından yararlanmak mümkün olabileceği gibi dikkat, çağırışım ve tekrarlama yolları da baş vurulacak egzersizler arasındadır.

Hafıza kaybı (amnésie) denen ve çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilen rahatsızlıklar durumunda, geçmiş hayat yer yer ve zorlukla hatırlanır ya da hiç hatırlanmaz. Bununla birlikte hafızanın bütün bütüne kaybolması diye bir şey söz konusu değildir. Bu kez rahatsızlıktan sonra yaşananlar aynı düzenle algılanmaya başlar ve akılda tutulur.

Yaşlılık ve çeşitli beyin hastalıkları hafızanın tam ya da bir bölüğünün kaybolma nedenleri arasındadır.

HAFIZ POST
(1630 ?-1693) Ünlü saz eserleri bestecisi. İstanbulda Üsküdar'da doğmuştur. Asıl adı Mehmet'tir. Daha çocukluğunda müzikle ilgilenmeye başlamış, büyük bir besteci ve müzik bilgini olmuştur. Şair Nailî'nin öğrencisiydi. Şiir yazardı ve hattatlığı da vardı. Bin kadar, her türden, dinsel ve dindışı saz eseri bestelemiş olmasına rağmen, bugüne kalabilenler on kadardır. Hafız Post, büyük besteci Itrî'nin hocasıdır. «Gelse o şuh meclise, naz-ü tegafül eylese» güfteli rast yürük semaisi, en tanınmış eseridir.

HAFIZ ŞİRAZÎ, ŞEMSETTİN MUHAMMET
(1320-1390) İran'ın ünlü gazel şairi. Şiraz'da doğduğu için bu adla anılır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Gazellerinden ve yaşadığı çağda düzenlenmiş olup, sonraki yıllarda İranlı bilginlerden Kasım Ganî ve Muhammet Kazvinî'nin Hafız basmalarında da yer almış eski bir önsözden anlaşıldığına göre çağının medrese öğrenimini tamamlamış, ayrıca bütün Arap şairlerini okumuş, eserlerini toplayamadan ölmüştür. Divanından elde edilen bilgiler de özel hayatı ve kişiliğini aydınlatıcı belgeler olmaktan uzaktır.

Gazelleri, kendinden önceki ve kendi çağının bütün İran şairlerinde olduğu gibi genellikle aşk ve şarap sohbetlerinden söz eder göründüğü halde, düşünceye verdiği ağırlık, duygunun ritmi ve kullanılışı ve ayrıntılar üstünde durulmaksızın az sözle çoğun anlatımındaki ustalık, onu öbür şairlerden ayırır ve üstün kılar. Gazellerinin bazılarında başkalarının şiirlerinden esinlendiği ileri sürülmekteyse de bu görüş, daha çok divanının hazırlanışı sırasında yanlışlıkla araya karıştırılmış olduğu anlaşılan yabancı beyitlerden gelmektedir.

Şiirinde yer yer tasavvufî belirtiler bulunduğu halde daha çok yaşanan hayatla ilgili son derece iyimser, hoşgörülü bir dünya görüşüne sahiptir. **Lisan el-Gayb** adıyle, uzun süre bir fal kitabı olarak kullanılan divanı, Farsçanın etkin olduğu bütün Doğu ülkelerinde benimsenmiş ve kendinden sonraki ortak bir

İran edebiyatının ünlü şairi Şirazlı Hafız'ı, divanını yazarken gösteren bir XVIII. yüzyıl minyatürü.

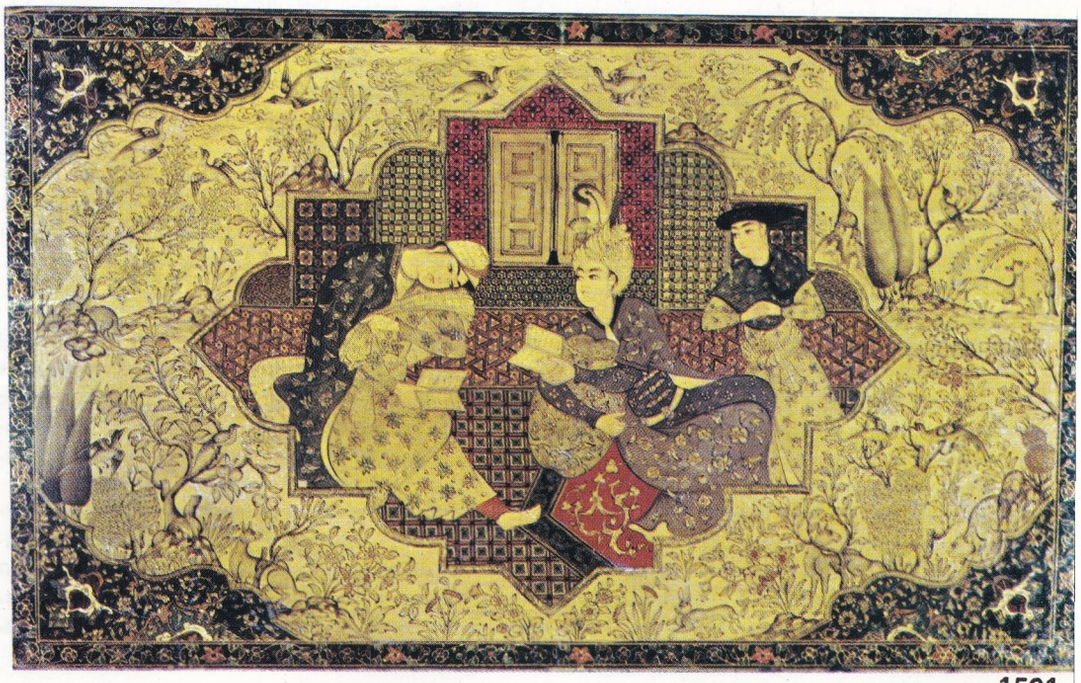

şiir anlayışına kuvvetle yansımıştır. Özellikle Şeyhî ve Ahmet Paşadan başlayıp, bütün XVI. yüzyıl şairlerine kadar Türk Divan Edebiyatındaki etkisi büyüktür. Divanının şerhleri içinde, 1591 yılından sonra öldüğü bilinen Bosnalı Sûdî'nin ünlü şerhi daha önce yapılanların en iyisi kabul edilir. Bu şerh 1834'de İskenderiye ve Bulak'ta üç cilt halinde basılmıştır. Bizde de, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından geniş bir önsözle hazırlanan divanın çevirisi Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır (1944).

HAFİF

Türk müziğinde kullanılan büyük usullerden biri. 32 zamanlı, 26 vuruşludur. Sekiz sofyanın çeşitli şekillerde art arda getirilmesiyle elde edilmiştir. Vuruluşu şöyledir:

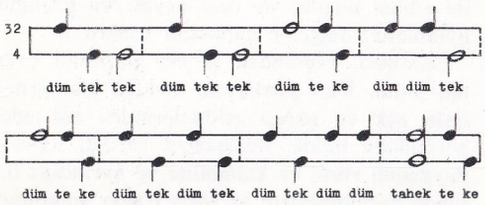

Bu usul kâr, beste, peşrev ve ilâhîlerde kullanılmıştır.

HAFİK

Sıvas ilinde bir ilçe merkezi (nüfusu 2 634). Koru çayının Kızılırmak'a döküldüğü yerin yakınında, Altıntepe güneyinde kurulmuştur. Kasabanın, ovaya dik yamaçlarla inen tepeler üzerinde bir bölümü köy görünüşündedir. Koru suyuna doğru yayılan kesimleri ise daha gelişmiştir.

Sıvas-Erzincan şosesi üzerinde bulunan Hafik'in il merkezine uzaklığı 37 km.'dir.

Hafik ilçesinin yüzölçümü 2 967 km², nüfusu 55 951'dir. Merkez, Celâlli, Doğanşehir, Manuğa bucakları içinde 131 köyü vardır.

İlçe topraklarının kuzey ve güney kesimleri dağlık, orta kesimleri ise az engebelidir. Yazlar serin ve az kurak, kışlar sert geçer. İlçenin kuzeyindeki dağlar ormanlıktır. Başlıca akarsuyu Kızılırmak'tır.

İlçe halkının geçimi genellikle tarıma dayanır. En çok buğday ve arpa ekilir. Patates, nohut ve mercimek de yetiştirilir, hayvancılığa önem verilir.

HAFNİYUM

Periyodik sistemin IV B grubunu yapan elementlerdendir. Sembolü Hf'dir. 1923 yılında iki Danimarkalı kimyacı olan D. Coster ve W. von Hevesey, Norveç'ten getirttikleri zirkon cevherinin analizi ile bu elementi bulmuşlardır. Bilginler, metali saf halde elde etmeden önce X ışınları spektroğrafisi yardımıyle varlığını anlamışlar, bunun üzerine elemente, Kopenhag'ın Latince karşılığı olan Hafnia adını vermişlerdir. Zaten elektron sistemi ve periyodik sistemdeki yeri bakımından hafniyumun zirkonyum minerali ile doğada birlikte bulunması gerekiyordu. Buluş bu varsayımı doğrulamıştır. Zirkon bir silikat mineralidir. $Zr\,SiO_4$ formülü ile gösterilebilen zirkon mineralinde Zr atomunun yerini daha az oranda Hf atomları alabilir. Bu mineral potasyum hidrojen fluorür ile ısıtılıp eriyik haline getirilirse potasyum zirkonyum fluorür (potasyum hekzafluoro zirkonat IV) oluşur. Bu kristalleştirilince ana eriyikte bunun benzeri olan potasyum hekzafluoro hafniyat IV kalır. Bu da tekrar kristallendirme yoluyle elde edilebilir.

Hafniyum metali saf olarak daha sonra elde edilebilmiştir. Van Arkel, de Boer adlı kimyacılar hafniyum tetraiyodür buharını beyaz derecede ısınmış tungsten (wolfram) flamanından geçirerek ayrıştırmayı ve böylece saf metali elde etmeyi başardılar.

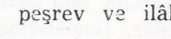

$$HfI_4 \rightarrow Hf + 2I_2$$

Hafniyum metalinin atom numarası 72, atomik kütlesi 178,5 a.k.b. dir. Periyodik sistemde IVB grubunda zirkonyumdan sonra ve toryumdan önce gelir. Metal 1700°C sıcaklıkta ergir ve sıvı metal 3 200°C sıcaklıkta kaynar. Hafniyumun kristal yapısı zirkonyum metaline benzer. Başka fiziksel ve kimyasal özelikleri de titan ile zirkonyuma çok yakındır. Örneğin hafniyum bu metaller gibi çok ince tel ve levha haline getirilebilir. Yine bunlar gibi bileşiklerinde +4 değer alır. Titanyum oksit TiO_2 formülü ile gösterildiği gibi hafniyum oksit HfO_2 formülü ile gösterilir.

HAİLE SELASSİE

(1891-) Habeşistan imparatoru. Asıl adı Lij Tafari Makonnen'dir. 1906'da Gara valisi olmuş, 1908'de Sidamo eyaletinin, 1910'da ise Harar eyaletinin valiliğine getirilmiştir. 1916 yılında imparator Menelik'in yerine tahta geçen imparotoriçe Zauditu'ya danışman, naip ve varis olan Selassie bu görevde kaldığı sürece ülkesinin modernleşmesi için çalışmış, 1924'te köleliği kaldıran bir kanun çıkarmıştır. 1928'de krallık tacını giydikten sonra 1931'de imparatoriçe Zauditu'nun ölümü üzerine, Habeşistan imparatoru olmuştur. Tahta çıktığının ertesi yılı ülkesine ilk anayasayı kazandıran Haile Selassie, 1935'te Habeşistan'ın İtalyan birlikleri tarafından istilâ edilmesini önlemeye çalışmış, Milletler Cemiyetinin oturumlarına bizzat katılarak, Habeşistan sorunu üzerine dünyanın ilgisini çekmeye çalışmıştır. 1941'de tahtına yeniden kavuşan Haile Selassie, 1955'te yeni bir anayasa hazırlamıştır; bu Anayasaya göre Habeşistan'da, ilk defa seçimler yapılmıştır.

HAHN, OTTO

(1879-) Alman kimya ve fizik bilgini. 1928 yılından bu yana Kayzer Wilhelm Institut'un yönetmeni olan Otto Hahn, 1944 yılında, Fritz Strassmann ile birlikte gerçekleştirdiği uranyum ile toryumun atomlarını parçalama denemeleri için, Nobel kimya ödülünü almıştır.

Otto Hahn atom enerjisinin askerî amaçlarla kullanılabileceğini düşünmekle birlikte, bunun mümkün olmayacağını umuyordu. Atomun savaşta kullanılmağa başlanmasından sonra, engel olmanın sorumluluğunu daima hissetmiş, bu yolda yapılan çalışmalara katılmıştır.

HAİTİ

Orta Amerika'nın doğusundaki büyük Antil adalarında bağımsız bir cumhuriyet (République d'Haiti). Hispaniola adasının batı kesimini tamamen kaplar. Kuzeyde Atlas okyanusu, güney ve batıda Karayib denizi, doğuda ise Dominik Cumhuriyetiyle çevrilidir. Yüzölçümü 27 750 km²., nüfusu 4 581 000'dir. Halkın çoğunu zenciler (% 66) ve melezler (% 30) teşkil eder. Halkın büyük bir kısmı Katoliktir. Başkenti Port-au-Prince (nüfusu 239 000) dir.

Ülke dağlıktır, düzlüklere, ancak girintili çıkıntılı kıyılarda ve büyük ırmak yataklarının dolaylarında rastlanır. Morfolojik yönden Antillerin en ilginç yeri sayılır. Bunun nedeni, büyük bir kısmı Karayib denizinin altında olan, iki ayrı sıradağın burada birleşmesidir. Bu dağlar, Guatemala ve Honduras'taki dağların uzantısıdır.

Bir zamanlar korsanların sığınağı olan kuzeydeki ünlü Tortuga adası da Haiti Cumhuriyetine aittir. En uzun akarsu, ülkenin orta kısmındaki dağ sıraları arasından akan Artibonite'dir. Antibonite'in suladığı ova, ülkenin tarım üretimine en elverişli topraklarını kapsar. Ada tropikal bölgede bulunduğu için iklim çok sıcak ve nemlidir. Yıllık ortalama yağış miktarı 1 400 mm.'dir. Ormanlar komşu Dominik Cumhuriyetindekilerden daha azdır.

Haiti ekonomisi tarıma dayanır. Fakat sahip olduğu maden yataklarının işletilmesi halinde endüstrinin büyük bir gelişme göstermesi beklenebilir.

Ülkenin % 14'ünü kaplayan ekilmiş topraklardan bol kahve elde edilir. Dağlık kısımlarda muz, sisal, pamuk, şekerkamışı, kakaodan başka pirinç, mısır yetiştirilir. Bu ürünler ülkenin kendi ihtiyacını karşılar. Ormanlar toprağın %25'ini kaplar. Ormanlarda abanoz, maun, çam gibi değerli ağaçlar vardır.

Haiti'nin başkenti Port-au-Prince'den bir görünüş. Birbirine paralel caddelerden kurulu şehir, turizm bakımından önemli bir merkezdir.

Yeraltı kaynakları arasında altın, gümüş, bakır, demir, kalay, kükürt vardır. Hayvancılık oldukça gelişmiştir. Küçük ve büyükbaş hayvan beslenir. Endüstri çalışmaları sadece besin maddeleri (şeker) ile dokuma alanındadır. Gonave körfezinin içerlek kısmındaki alana yayılan başkent, politik ve ekonomik yönden ülkenin en önemli şehri ve en işlek limanıdır. Diğer önemli şehirler: Cap Haitien (nüfusu 75 000), Gonaives (nüfusu 20 000) ve Les Cayes (nüfusu 15 000) dir.

HAK

Kişiye hukuken tanınmış olan olanaklar. Hukuk kişinin özgür bir biçimde hareket edebileceği, yararlanabileceği birtakım alanlar sağlamış, birtakım olanaklar tanımıştır. Bunlardan yararlanıp yararlanmamak, bunları kullanıp kullanmamak kişinin tercihine ve iradesine bırakılmıştır. Başka bir deyişle hak, objektif hukuk kurallarının düzenlediği sınırlar içinde kişinin serbestçe hareket edebilme imkânıdır. Bu sınırlar içinde, hakkını kullanmamak da bir haktır. Hakkı düzenleyen, hakkı tanıyan hukuk kuralları objektif hak kurallarıdır. Bunlar belirli kişi ve durumları göz önünde bulundurmaksızın hakkı düzenlerler. Düzenlenen bu objektif durumdan yararlanmak ise, kişi için sübjektif bir hak teşkil eder. Toplumsal hayatın düzenlenebilmesi yönünden hukuk kuralları, herkes için eşit bir şekilde hakları sistemleştirmekte, haklardan yararlanma usul ve yollarını biçimlendirmektedir. Bu sınır ve biçimler içinde kalındıkça, kişi sübjektif bir hakkını yerine getirmiş olmaktadır.

Hakkın kaynağı sadece kanunlar değildir. Kişiler arasındaki sözleşmeler, örf ve âdet, idarî tasarruflar, idarî sözleşmeler vb. de kişilere haklar verebilir, hak kaynağı olabilir. Devletlerin anayasaları, kişisel, toplumsal ve siyasal hakları düzenleyen ve hakların temel kurallarını saptayan en önemli hukuk kaynağı olmuştur. Kanunlar hakları sistemleştirir ve düzenlerken, anayasaya uygun olmak zorundadır.

Hak kişiler arasındaki ilişkiler açısından söz konusu edilebileceği gibi, kişiyle devlet arasındaki ilişkiler yönünden de söz konusudur. Kişilerin karşılıklı olarak hareket imkânları yönünden mevcut hukuk kuralları, kişisel hakları düzenlemektedir. Bunların yanında hürriyetler sistemi içinde kişilerin özgürce yapmak hakkına sahip oldukları işlemler vardır ve devletin bunları sınırlamaması gerekir. Devletle kişi arasındaki ilişkilerde, hukuk kuralları kişiye, devletin müdahale edemeyeceği birtakım hareket alanları bırakmıştır. Bu alanlar sınırlandırıldığı, siyasî iktidar bu alanlara tahditler getirdiği zaman hürriyetler sistemini tahrip ediyor demektir. Kişinin devlet karşısında sahip olduğu haklar, kamu hak ve hürriyetleridir. Kamu hak ve hürriyetleri kişiye, devletten isteme hakları da verir. Kişi, devletten kendisine tanınmış olan hakları sağlamasını, bu haklardan yararlanma imkânlarını vermesini istemek hakkına da sahiptir.

Hakların kişisel ilişkiler yönünden olsun, devletle kişi arasındaki ilişkiler yönünden olsun, bugünkü anlaşılışı belirli bir tarihî gelişimin sonucudur. Burjuva demokratik devrimine kadar hakların her türlüsü ancak kişilerin ayrıcalıklı bir bölümüne ait olmuş, diğer sosyal sınıflar bu haklardan yoksun kalmıştır. Belirli bir sınıfın mutlak üstünlüğüne dayanan tarihin kölelik ve feodal dönemlerinde hak, hukuken ve fiilen belirli egemen sınıfların tekelinde olmuştur. 1789 Fransız burjuva devriminden sonra, kişilerin eşitliği kuralı ortaya atılmış, bazı klasik haklar kabul edilmiştir. Bu haklar teorik olarak bütün vatandaşlar için geçerlidir. Hak, kişiler arasındaki ilişkiler açısından söz konusudur. Devlet kendisini bu ilişkinin dışında görmekte, kişisel ilişkilere müdahale etmemektedir. Bu durumda haklardan yararlanmak sadece teorik bir anlam taşımakta ve fiilen, ekonomik güçleri yönünden bu haklardan istifade edenler yeni ayrıcalıklı, üstün sınıflar olmaktadır. Bu haklardan yararlanacak gücü olmayanlar ise, teorik açıdan hak sahibi oldukları halde, fiilen haklardan istifade edememektedirler. Bu ana çerçeve içinde artan sermaye birikimi ve endüstrileşme, işçi sınıfının büyümesini gerçekleştirmiş ve sosyalist teorinin de etkisiyle işçi sınıfı burjuvaziyle bir savaşa girişmiştir. Güçlenen işçi sınıfı karşısında siyasî iktidarı ve egemenliği kaybetmemek için burjuvazi, emekçilere birtakım haklar tanımıştır. Devlet, kişiler arasındaki ilişkilere müdahale ederek bunu bir düzene bağlamak istemiştir. Bu şekilde toplumsal haklarla, siyasî hakların yeni anlaşılış biçimleri doğmuştur. Devletin kişisel ilişkilere müdahalesi ve onu sınırlaması, kişi haklarını ortadan kaldıracak bir nitelik kazanmasın diye siyasî hakların, kamu haklarının garantileri üzerinde düşünülmüş ve çeşitli sistemler uygulanmıştır. Devletin, halkın burjuvazi tarafından aşırı sömürülmesini engelleme, ekonomik hayatı düzenleme ve halka belirli bir hayat seviyesi sağlama görevi ise toplumsal haklara yol açmıştır. Bu şekilde klasik hakların yanında yeni hak biçimleri ve anlayışı doğmuştur.

Sosyal hakları tanıyacak ekonomik güce erişememiş, endüstrileşememiş, burjuvazisi gelişememiş ülkelerde ise burjuvazi, siyasî iktidarın kendi elinde kalması için halka toplumsal haklar tanıyamamıştır. Bu durum da, klasik hakları inkâr eden, zora baş vuran kaba biçimler içinde burjuvazinin egemenliğini koruyan faşist sistemler doğurmuştur. Bu sistemler içinde, kişiler arasındaki medenî hukuk alanından doğan haklar, örneğin alacak hakkı, dava hakkı vb. gibi haklar yine söz konusu olmakla beraber, devletle kişi arasındaki ilişkiler yönünden kişi için herhangi bir hak söz konusu olmamıştır. Kamu hukuku alanında kişinin sübjektif hakları inkâr edilmiş, devletin en üstün kudret olduğu ileri sürülerek, kişinin kanunların verdiği imkânlar içinde hareket imkânından bahsedilmiştir.

Hususî hukuk anlamında olsun, kamu hukuku anlamında olsun kişiye bir hak tanındığı zaman, bu hakkın yerine getirilmesi, kullanılması başkasına zarar verse bile, hak sahibi için bir müeyyide doğurmaz.

Ancak, hakkın kullanılmasının doğurduğu sonuçların hukuka uygun sayılabilmesi, hakkın kanunî sınırlar içinde kullanılmasına bağlıdır. Hakkın kötüye kullanılması halinde fiil hukuka uygun sayılamaz. Kanun, hakkın kötüye kullanılmasını himaye etmemektedir.

Gerek kişiler arasındaki ilişkilerden doğan, gerek devletle kişiler arasındaki ilişkilerin yarattığı kamusal haklar, anayasalarca belirli

esaslara bağlanmıştır. Anayasalar, hakları tanıyıp genel kurallarını belirtmekle de yetinmemişlerdir. Ayrıca, hakların garanti altına alınması, siyasî iktidarın hakları fiilen ya da yasal yollarla haksız sınırlamalara uğratmaması için de tedbirler alınmış, müesseseler kurulmuştur. Kişinin, idarî dava hakkı, dilekçeyle şikâyet hakkı, Anayasa mahkemesinin denetiminin kabulü, kişi güvenliği yönünden alınan tedbirler hep bu amaca yönelmiş sistemler ve kuruluşlardır.

HAKANÎ MEHMET BEY

(? -1606) XVI. yüzyıl divan şairlerinden. İstanbul'da doğmuştur. Vezir-i azam Ayas Paşa soyundandır. Sancak beyliği ve divan muhasebeciliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. En önemli eseri **Hilye-i Hakanî**'dir. Hazreti Muhammed'i konu olarak alan bu eser, mesnevî biçiminde yazılmış ve çağlar boyunca birçok şaire esin kaynağı olmuştur. Hakanî'nin bütün olarak bir güzelliğe erişemeyen gazellerinde zaman zaman ustaca söylenmiş beyitlere rastlanır; gazellerin belirgin niteliği dil kaygısı ve içtenliğidir.

Divanından başka **Kırk Hadis** çevirisi (Hadis-i Erbain) olan Hakanî Mehmet Bey İstanbul'da ölmüştür.

HAKARET

Kişilerin şeref ve haysiyetini zedeleyen bir suç türü. Bir kişi hakkında, onun namus ve haysiyetini, şöhret, vakar ve itibarını zedeleyecek mahiyette sözler sarfedildiği, yazı yazıldığı, beyanlarda bulunulduğu takdirde hakaret suçları teşekkül eder. Hakaret suçunda, bir kişi diğerini küçük düşürmek ya da halkın husumetine maruz bırakmak amacıyle isnatlarda bulunmaktadır. Bu isnatların hakaret amacıyle yapılması suçun teşekkülü için yeterlidir. Fiilen, kişinin küçük düşmüş olması vb. zorunlu değildir. Hakaret olarak ileri sürülen isnatların, belirli bir olaya, zamana, yere dayanmaması halinde «basit hakaret» ya da «sövme» suçu söz konusu olur. Buna karşılık, isnadın belirli olması, zaman, yer vb. bakımından isnadın ayrıntılarının belirtilmesi durumunda «madde-i mahsusa tayin ve isnadı» gerçekleşmiş demektir ve bu suç «mevsuf hakaret» tir. Hukuk dilinde hakaret suçu denilince anlaşılanı da bu ikincisidir. Hakaret suçunun cezası, sövme suçuna oranla daha ağırdır.

Hakaret ve sövme suçunun teşekkül edebilmesi için, ileri sürülen isnatların ikiden fazla kimsenin yanında ve onların bu isnatları duyup, anladıklarının bilinerek yapılması zorunludur. Ancak, hakaret suçu, hakarete uğrayan kimsenin huzurunda ya da ona yazılıp gönderilmiş bir mektup ya da telefonla işlendiği takdirde suçun teşekkülü için ikiden ziyade kimsenin isnatları duyması şart değildir. Hakaret ve sövme, takibi şikâyete bağlı suçlardır.

HAKKÂRİ

Doğu Anadolu bölgesinde bir ilimiz ve bu ilin merkezi. İl merkezi (nüfusu 6 129), Zap vadisine sağdan kavuşan bir derenin yamaçlarındaki düzlüklere yerleşmiştir. Van'a olan uzaklığı 240 km.'dir.

Hakkâri ili doğuda İran, güneyde Irak topraklarıyle, güney-batıda Mardin, batıda Siirt, kuzeyde Van illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 9 521 km^2., nüfusu 83 937'dir. Merkez ilçesinden başka Beytüşşebap, Çukurca, Şemdinli, Uludere, Yüksekova ilçeleri ve bunların içinde 133 köyü vardır. Merkez ilçesinin yüzölçümü 2 271 km^2., nüfusu 19 424, köy sayısı 28'dir. Hakkâri yurdumuzun yüksek, sarp ve dağlık bir köşesidir. Bu ildeki dağlara genel olarak **Hakkâri dağları** adı verilir. Bu dağlar Güneydoğu Toroslar yayının doğudaki son bölümüdür. İl topraklarının yarıdan fazlası, yüksekliği 2 500 m.'yi aşan dağlarla kaplıdır. Yüksekliği 3 000-3 500m.'yi aşan dağlar da vardır. Bunlar arasında en heybetlisi Cilo dağıdır. Bu dağın Reşko adı verilen zirvesi 4 168 m.'dir. Bu dağ üzerinde bazı buzullar görülür. Bunların en önemlisi 4 km. uzunluğundaki Gelyaşin buzulu ile onun daha batısında bulunan ve aynı uzunlukta olan Suppa Durak buzuludur.

Hakkâri'de düzlükler az yer kaplar. Bu düzlükler, bazı kesimlerde derin vadilerle yarılmıştır. Dağlar arasında yüksek ovalara da rastlanır ki, en önemlisi Gevar ovası (yüksekova) dır.

İlin her yerinde kışlar soğuk geçer, erken gelir, geç gider. Buna karşılık yazlar kısadır, fakat sıcak geçer. Yıllık yağış 1 m.'yi geçebilir.

Hakkâri dağları genel olarak kayalık olup, orman yönünden fakirdir. İl topraklarının ancak % 5'i ormanlıktır. Ormanların yüksek kesimlerinde ardıçlar, daha aşağılarda ise meşeler görülür.

İlin başlıca akarsuları Büyük Zap ile Habur çayıdır. Her ikisi de çok dar ve derin yataklardan akarak, Türkiye sınırları dışında Dicle ırmağına kavuşur.

Hakkâri ilinde büyük göller yoktur. Ancak dağların bazı yüksek kesimlerinde küçük buzul göllerine rastlanır.

İl topraklarının fazla dağlık oluşu yüzünden tarıma ayrılan yerler pek azdır. Bütün il topraklarının % 7'sinde tarım yapılabilmektedir. Tarım ürünleri arasında arpa başta gelir. Darı ekimine de yer ayrılır. Halkın büyük bir kısmı darı ekmeği yer. Yüksek kesimlerin tarıma az elverişli olmasına karşılık, derin ve kuytu vadilerin tabanlarında arpa ve buğdaydan başka çeşitli meyveler yetiştirilir, bağcılık yapılır.

Hakkâri'de ekonomi daha çok hayvancılığa dayanır. Yağ, peynir, yün ve deri gibi hayvan ürünleri, Hakkâri ilinin başlıca üretim maddeleridir. En çok koyun ve keçi beslenir. Sığırların sayısı azdır.

Hakkâri ili ulaşım bakımından çok geri kalmıştır. Van'dan ve Cizre'den gelen başlıca iki yolla çevreye bağlanır. Van-Hakkâri-Çukurca yolu kış aylarında kapanır. Adı geçen yoldan ayrılan ve Yüksekova-Esendere üzerinden sınırlarımız dışına çıkan yol da İran'da Urmiye şehrine varır. Irak'a doğru düzgün olarak en çok katır kullanılır.

Bugün şehrin en önemli yapısı, bir geç devir Osmanlı eseri olan medresedir. Üst katı yıkılmaya yüz tutmuş bu iki katlı medrese, gösterdiği plan özelliğinden dolayı ilgiyi üzerine çekmektedir. Alt katta sütunlara dayanan avlunun dört yanını çevpeçevre çeviren revakların arkasında medrese odaları yer almakta, üst katta da aynı durum tekrarlanmaktadır. İçerisinde ocakları bulunan medrese odalarının yanısıra, üst katta bir de küçük mescit bulunmaktadır. Kışın soğuğa karşı mazgal pencerelerin kullanıldığı bu iki katlı medrese, tamamen kesme taşlardan yapılmıştır.

HAKSIZ FİİLLER

Kanundan doğan bir borç kaynağı. Kasten ya da ihmal ve tedbirsizliğiyle bir kimseye zarar veren kimse, bu zararı tazmin zorundadır. Bu haksız zarara sebebiyet veren fiil «haksız fiil» dir ve haksız fiilden tazminat borcu doğar. Bu borcun doğumunda taraflar arasında hiç bir hukukî münasebet yoktur. Sadece hukukun tesis ettiği bir emrin yerine getirilmemesi nedeniyle, haksız fiili yapan, bir yüküm altına girmektedir. Bu yüküm, taraflar arasında bir borç ilişkisi yaratmaktadır.

Haksız fiilin yarattığı zararın tam olarak tazmini gereklidir. Zararın tam tespit edilemediği hallerde, yargıç zararı adalete uygun olarak tespit eder. Yargıç tazminatı da duruma göre ve kusurun ağırlığına göre tespit eder. Haksız fiil neticesinde ölüm meydana gelirse, tedavi ve cenaze masraflarıyle beraber, ölümden zarar gören kişilerin zararları da tazmin ettirilir.

Bir haksız fiil, birden fazla kimsenin katılmasıyle yaratılmışsa, şeriklerin hepsi tazminat borcundan birlikte, zincirleme sorumludurlar. Şerikler, haksız fiile katılma dereceleri ne olursa olsun borcun tamamından sorumludurlar. Haksız fiile iştirak edenlerin birbirlerinden talep haklarının bulunup bulunmadığını ve talep haklarının oranını yargıç tayin eder.

Haksız fiilden sorumluluk, prensip olarak kusura bağlıdır. Yani bir kimse kusurlu hareketiyle başkasına zarar verdiği zaman bu zararı ödemek zorundadır. Bunun bazı istisnaları da vardır. Örneğin bir kişiyi kendi işinde kullanan kimse, çalıştırdığı kimsenin vereceği zararlardan sorumludur.

Haksız fiil, çok zaman ceza kanunlarında da, suç olarak kabul edilmiştir. Bu durumda, hususî hukuk bakımından tazminat müeyyidesi uygulanırken, ceza hukuku bakımından da ceza müeyyidesi uygulanır. Örneğin adam öldürme fiili bir haksız fiildir ve bu sebeple, adam öldüren tazminatla borçludur. Bu fiil aynı zamanda ceza kanununda suç olarak tarif edilmiştir ve bu sebeple faile ceza da uygulanır.

Haksız fiile uğrayan kimsenin tazminat talep hakkı bir süreyle sınırlandırılmıştır. Zarara uğrayan, zarar ve failini öğrendiği tarihten itibaren bir yıl içinde dava açmalıdır. Haksız fiilin yapılmasından on yıl

geçtikten sonra ise hiç bir şekilde dava açmak mümkün değildir.

HALÂSKÂRAN ZABİTAN GRUBU
II. Meşrutiyetin ilânından sonra, İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenlerine karşı olan kimi subayların kurduğu gizli örgütün adı. Kuruluşun Harbiye Nazırı Nazım Paşa tarafından korunduğunu yazan tarihçiler de vardır. Nazım Paşanın, ittihatçılar tarafından düzenlenen Babıali Baskınında öldürülmesi üzerine, Mebusan Meclisine, çeşitli kurumlara ve ileri gelen devlet adamlarına tehdit mektupları yazan Halâskâran üyelerini, kişilere bağlı kukla suikastçılar sayanlar da olmuştur. Kimi tarihçilere göre Sadrazam Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesini bu grup planlamış ve Prens Sabahattin Bey, Eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey ve Damat Salih Abuk Paşa aynı amaçla Halâskâranla birlikte çalışmışlardır.

Hürriyetin ilânından sonra darbe yoluyle iktidarı alma girişimlerinin geçerli gözüktüğü dönemde grubun İttihat ve Terakki Fırkası yöneticilerinin diktacı eğilimlerini sezmesi önemli sayılabilir.

HALE ASAF
(1908-1937) Türk kadın ressamı. Devlet Güzel Sanatlar Akademisinin «İnas Sanayi-i Nefise Mektebi» adını taşıdığı sıralarda, Feyhaman Duran'dan ders almış, 1926 yılında bazı portreleriyle 8. Sanayi-i Nefise sergisine katılmış, Bursa'da bir ara resim öğretmenliği yapmıştır. Bu dönemindeki beyaz evli, minareli görünülerinin koyu servileri, evlerin sert lekeli çatı ve pencereleri büyük bir duygusallık taşır;

Hale Asaf, Almanya ve Fransa'ya geziler yapmış, sonunda Paris'te yerleşerek Montparnasse'ta bir galeriye yönetici olmuş, ünü yayılmaya başlarken kanserden, en verimli yıllarında ölmüştür.

İçe kapanık bir kişiliği olan Hale Asaf, kadın duyarlığını renk, biçim ve ustalığıyle olgun bir düzeye ulaştırmış; konunun ayrıntılarını deseninden uzaklaştırmış, biçimde açık-koyu çatışmasını birbirine yakın koyuluktaki renklerle gerçekleştirmiştir.

Çok az sergileme yapabilmiş, tabloları Petit Palais Müzesi, Resim ve Heykel Müzesi ile bazı özel koleksiyonlarda yer almış; güzel portrelerinden biri olan «Burhan Ümit (Burhan Toprak) in Portresi» de Güzel Sanatlar Akademisinin eski binasıyle birlikte yanmıştır.

HALET EFENDİ
(1761-1822) Mahmut II. devrinin nişancılarından. Devlet yönetimini bir ara diktatör nitelikleriyle sürdürecek kadar nüfuz ve yetki kazandığı için, halk arasında «Devlet Kâhyası» sanıyle anılmıştır. Asıl ismi Mehmet Sait'tir. Mühürdarlık yapmış, bazı küçük memurluklarda bulunmuş ve Galata Mevlevihanesi şeyhi Galip Dede'ye kapılanarak Mevlevî olmuştur.

1803'te başmuhasebeci sıfatıyle ve elçi olarak Paris'e gönderilmiş, fakat Akkâ yenilgisi nedeniyle Türklere kızgın olan Napoleon'un ülkesinde, Halet Efendinin elçiliği başarılı olamamıştır. Üç yıl sonra yurda dönen Halet Efendi, önce Rikâb-ı Hümayun kethüdalığına, sonra da nişancılığa, yani padişahın başkâtipliğine getirilmiştir. Böylece tam 10 yıl padişahı ve devlet işlerini dilediği gibi yönetme olanağı bulan Halet Efendinin, devlete sayısız kötülüğü dokunmuştur. Sözgelişi, Yeniçeri ocağını koruması ıslahatı geciktirmiş, Rumlardan yana çıkarak Tepedelenli Ali Paşayı ezmek amacıyle padişahı kışkırtması sonunda Ali Paşanın isyanını ve Mora ayaklanmasının hızlanmasını hazırlamıştır. Sonunda Mahmut II. tarafından Konya'ya sürülerek orada öldürülmüştür.

Hale Asaf'ın Bursa'da yapmış olduğu bir tablo.

HALETÎ
(1570-1631) XVII. yüzyıl divan şairlerinden. İstanbul'da doğmuştur. Çağın bilginlerinden Pir Mehmet Azmi'nin oğludur. İyi bir öğrenim görme olanağını kazandığından, 21 yaşında müderris, 32 yaşında kadı olmuştur. 1614'e kadar Şam, Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık görevlerinde bulunduktan sonra Anadolu (1623) ve Rumeli (1627) kazaskerliklerine atanmış, bir ara Mısır'da kaymakamlık görevinde bulunmuştur. Divanından başka, düz yazıları ve İslâm hukuku üzerine eserleri vardır.

Divan şiirinde rubaî ustası olarak tanınan Haleti, kendisinden sonra gelen kuşakları bu yönüyle etkilemiş, ünlü divan şairi Nedim'in bile hayranlığını kazanmıştır. Nedim'in **Haleti evc-i rubâide uçar anka gibi** mısrası bu hayranlığın ifadesidir. Rubailerinde kimi zaman mistik bir dünya görüşü çerçevesinde kalarak münacatlar (Tanrıya yakarışlar) yazmış, kimi zaman ise sevgi temalarını işlemiştir.

Divan, Sâkî-nâme ve **Münşeat** sahibidir.

HALFETİ
Urfa iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 2 622). Fırat'ın doğu kıyısında bahçeliklerle çevrili olan kasaba, 38 km.'lik bir şoseyle Birecik'e, buradan da Gaziantep-Urfa yoluna bağlanır. İlçe merkezinin yukarısında, Fırat'ın karşı yakasında, ortaçağ tarihinde önemli rol oynamış Rumkale kalıntıları vardır.

Halfeti ilçesinin yüzölçümü 646 km^2., nüfusu 24 989'dur. İlçenin 35 köyü vardır.

İlçe toprakları hafif dalgalıdır. Yazlar sıcak ve süreklidir. Kışlar ise oldukça soğuk geçer; fakat çok sürekli değildir. Halkın başlıca geçimini tahıl ürünleri teşkil eder. Ayrıca zeytin ve yerfıstığı da yetiştirilir.

HALI
Yere ya da mobilya üstüne serilmek veya duvara gerilmek üzere yapılmış, kısa ve sık tüylü kalın dokumaya verilen ad. Çoğunlukla yünden, pek az da ipek ve pamuktan dokunan halılarda çeşitli geometrik şekiller, çiçekler yer alır. Bu şekil ve çiçekler çok renklidir. Üzerinde hiç bir şekil bulunmayan düz ve tek renkli halılar dokunmaktaysa da bunlar fabrika işi olup, gerçek halıdan çeşitli nitelikleriyle ayrılmaktadır.

Eski çağlarda halı terimi bugünkünden çok daha yaygın bir anlamda kullanılmakta, genellikle döşeme işinde yararlanılan her çeşit kumaşı göstermekteydi. Zaten halının kaynağı ile kumaşın kaynağı birbirinden ayrılamamaktadır. Bugün halı denen yaygının doğu ülkelerinden geldiği de bilinmektedir. Eldeki en eski halı örnekleri Doğu Türkistan'da ve

Kahire'nin el-Fustat kazılarında bulunan parçalardır. Bunlardan birincilerin V. ya da VI. yüzyıldan, ikincilerinse VIII. - IX. yüzyıldan kaldıkları sanılmaktadır. Ancak bu çok eski halı parçalarının ileri bir teknik göstermesinden, halıcılığın kaynaklarının çok daha uzak bir geçmişte aranması gerektiği ve bu parçaların yapıldığı çağlara varılıncaya kadar uzun bir olgunlaşma dönemi geçirildiği anlaşılmaktadır. Genellikle halının Yakındoğuya, XI. yüzyılda Orta Asya'yı ellerine geçirmiş olan Türkistan göçebeleri tarafından getirilmiş olduğuna inanılmaktadır.

Türkler halıcılık tarihinde özel bir yere sahip olmuşlardır. Bilinen en eski Türk halıları, Selçuklular döneminden kalmadır. Bu en eski örnekler XIII. yüzyılda Konya'da Alâettin Camii için dokunmuş olup bugün İstanbul İslâm Eserleri Müzesinde saklanmaktadır. Bilinen en eski halı dokuma tekniği olan Gördes tekniğinde dokunmuş bu halıların orta kısmı bölmesiz olup, burada geometrik biçimler öncelik taşımaktadır; bunlarla birlikte az çok sadeleştirilmiş bazı kûfî harfler de yer almıştır. Aynı dönemde İtalya'da Assisi şehri, Yukarı Kilisesinde Giotto tarafından yapılmış bir duvar resminde ise halıların orta kısmının iki veya daha fazla kareye bölünmüş olduğu görülmektedir. Anadolu'da daha sonra dokunan geometrik süslü halılar bu tipe çok yakın olmuştur. Yine İtalya'da XIV. ve XV. yüzyıllarda çok yaygın bir tür olan kare ya da sekizgenler içinde stilize edilmiş, yani duru bir biçime sokulmuş hayvan resimleri gösteren bir halı çeşidinin kaynağı da yine Anadolu'dur. Roma uygarlığı son dönemlerinin ve Bizans uygarlığının motiflerini işleyen bu çeşidin mitolojik bir çarpışma öyküsünü canlandıran bir örneği, bugün Berlin Müzesinde bulunmaktadır.

XV. yüzyıl sonlarında İran'da halının hem genel sunuluşunda, hem üzerindeki süs ayrıntılarında büyük yeniliğe giden bir adım atılmıştır. İran halısı özellikle sarayın tezgâhlarında çok ilerlemiş, çok zenginleşmiştir. Desenleri çağın büyük minyatür ustalarına ısmarlanan İran halılarında, süs ayrıntılarının bir kısmının katıksız yerli, bir kısmının ise Çin örneklerinden esinlenilmiş olduğu bilinmektedir. Gerek yerli motiflerde, gerek örneği Çin'den alınanlarda doğaya dönük temaların en önde geldiği, bitki, çiçek, bahçe, hayvan şekillerinin, hayat sahnelerinin gerçeğe uygun bir biçimde sunulduğu görülmektedir. Halıcılıktaki bu parlak gelişme, İran'ın politik ve kültürel yenilik yolunda attığı adımlarla aynı döneme rastlar. Bu dönemden, ortasında göbek süs bulunan tipte, ipekten, çok parlak iki örnek Berlin Müzesinde bulunmaktadır. İran halıcılığı XVI. ve XVII. yüzyıllarda gelişmesini sürdürmüş. Şah Abbas I. (1587-1628) döneminde en parlak noktasına varmıştır. Şah Abbas bu endüstri dalını daha da geliştirmiştir. Bu dönemde yeni halı tipleri çıkmıştır. İpekten dokunan, ipek iplikler arasına gümüş teller katılan bu halılar genellikle canlı renklerde olurdu. Halıcılıkta en ileri giden İran şehirleri Tebriz, Keşan ve Kerman olmuştur. İran halıcılığının etkileri Anadolu, Kafkasya ve Hindistan'da görülür. Hint halısının doğrudan doğruya İran halısından türediği de söylenebilir. İlk kez XVI. - XVII. yüzyıllarda ortaya çıkan Hindistan halılarında en genel tema doğa olup renkler çok çeşitlidir. Kafkasya ve dolaylarında, yabancı etki altında kalmamış, daha doğrusu yabancı etkiyi yerel buluşlarla birleştirmiş, eski Anadolu biçimleriyle İran çiçeklerinin arasını bulmuş bir halıcılık gelişmiştir. Bu çok ilginç türden bugün elde pek az örnek vardır. Zamanla Anadolu halıları da stilize edilmiş, hayvan resimleri bırakılmış, geometrik biçimlerin dokunması sürdürülmüştür. Geometrik figürlerin süslediği bu halılara Batıda «Holbein türü halı» denmektedir. Geleneksel biçimlere göre yapılan Anadolu halısı ötekilerden daha uzun süre ana niteliklerini koruyabilmiştir. Anadolu'da halıcılık merkezleri önceleri Konya, Lâdik gibi şehirler iken, sonraları Uşak, Kula, Gördes, Bergama gibi şehirler olmuştur. Anadolu halısının İran halısı etkisinde kalmadığı söylenemez. İran halısının, süs elemanları, kuşları, göbek süsleri ve yıldızlarıyle Anadolu halısına birçok yerde örnek olduğu bilinmektedir. Anadolu'nun İran'dan en çok esinlendiği halı türü ise namaz seccadesidir.

Ortaçağ sonlarında Mısır'da da halıcılık önem kazanmaya başlamıştır. Mısır halıları içinde en çok üzerinde durulmaya değer tür, bir zamanlar «Şam halısı», bugün daha doğru olarak «Memlûk halısı» denen tür olmuştur. Memlûk halısı gerek malzemesi, gerek dokuma tekniğiyle öteki halılardan ayrılmaktadır. Parlak yünden dokunan bu halıda renk sayısı fazla değildir ve üzerindeki geometrik şekiller bir orta motif çevresinde toplanmıştır. Bugün Mısır gibi çok sıcak iklimli ülkelerde pamuktan halı yapımına gidilmektedir.

Bütün Doğu ülkelerinde halıcılık oldukça yaygın bir halk sanatı olmuştur. Çin'de 1000 yılından sonra halıcılık çok gelişmiştir. Suriye'de de merkez Şam olmak üzere halı dokumacılığı ilerlemiş bir sanat olmuştur. Avrupa'da ise Transilvanya, halı ticaretinin merkezi olmuştur. XIII. ve XIV. yüzyılda İspanya'da bazı Arap şehirlerinde, Anadolu etkisi altında dokunan halılar da bu sanatın parlak çağından değerli örnekler sayılır.

Avrupa'ya halıcılık Doğu'dan gelmiştir. Eldeki en eski örnek, XII. yüzyıl sonunda yaşamış bir rahibe tarafından papaya sunulmak üzere yapılmış bir halıdır. Üzerinde din ve dünya gücünün birleşmesini gösteren bir resim bulunan bu halı, tümüyle günümüze kadar saklanamamış olup bazı parçaları Quedlinburg manastırındadır.

Fransa'da XII. yüzyılda düzenli bir biçimde örgütlenmiş halıcılar tarafından «tapis sarrasinois» denen kadifeye benzer halılar dokunmuştur. Almanya, Belçika gibi Orta Avrupa ülkelerinde halıcılık düzensiz aşamalar göstermiştir. Halı piyasası ise sürekli olarak Doğu Akdeniz ülkelerine ve İran'a bağlı kalmıştır. Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısına doğru Fransa'da Doğu ülkeleriyle boy ölçüşmeye kalkacak yoğun bir hareket görülmüştür. Bunun nedeni Paris'te biri Galerie de Louvre, biri Savonnerie de Chaillot olmak üzere iki halı yapımyeri kurulmasıdır. Bunlara sonradan Aubusson gibi taşra şehirlerindeki atölyeler de eklenmiştir. Buralarda dokunan halıların, her ne kadar Fransızlarca «İran türü halı» diye nitelendirilmişlerse de, Doğu halılarından çok daha değişik oldukları, çeşitli çiçek desenleriyle Batı zevkine uyduruldukları bilinmektedir. XVIII. yüzyılda Exeter (İngiltere) deki Passavant atelyesinin de halıcılıkta önemli bir yeri olmuştur. XIX. yüzyılda ise İspanya'da Santa Barbara'da dokunan halılar çok değerli parçalar olmuştur. XIX. yüzyılda birçok endüstri dalında olduğu gibi halıcılıkta da makineleşmenin etkisi görülmüştür. Moket denen makine halılarının, el tezgâhlarında dokunan gerçek halıların karşısına çıkarılmasına başlanmıştır. Öte yandan bütün Avrupa'da Doğu halılarının benzerlerini yapma akımına geniş ölçüde girişilmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında Avustur. ya ve Almanya'da doğal biçimlerin durulaştırılması, bazen soyutlaştırılması metotları ele alınmıştır. XX. yüzyılda halıcılıktaki değişiklikler daha belirli bir yola girmiş, halıların yeni isteklere uydurulmasına gidilmiştir.

Halı Tekniği: Halılar çeşitli açılardan sınıflandırılırlar. En geniş çapta ayırım, el halısı ile makine halısı arasındaki ayırımdır. İster el tezgâhında, ister mekanik tezgâhta dokunsun, bir halının yapısı, tezgâh üzerine dikey olarak atılan ve çözgü denen iplikler üzerine düğümlenen ilmeklerle, ilmekleri sıkıştırmak, dokuyu güçlendirmek için yatay olarak atılan atkı ipliklerinden meydana gelir. Düğüm atma işi el halısında, tek tek insan eliyle yapılır. İkinci bir sınıflandırma, halıların hammaddesine göre yapılır: a) Tüm yünden, b) Yün ve pamuktan, c) İpekten, d) İpek ve sırmadan yapılan halılar vardır. Halıların kullanıldıkları yerlere göre ise şöyle ayrıldıkları görülür: a) Taban, yarım taban, kelle halıları. En ve boyları arasında çoğunlukla 1 m. ayrılık vardır. 4,2 m., 6,2 m., 12,2 m. ve daha büyük olabilirler; b) Sedir halısı ya da seccade: Sedir üzerine örtülür, dikdörtgen biçimidir, 4,2 m. kadardır; c) Kenar halısı: Duvar kenarına serilir, boyu eninden çok uzundur; d) Duvar ve karyola halısı: Süs olarak duvara gerilir, boyutları çok çeşitli olabilir; e) Namaz seccadesi: Çoğunlukla bir kişilik olur, boyutları 110 X 180 cm.'dir; camiler için birkaç kişiliği birlikte dokunabilir; f) Yol seccadesi ya da yol halısı: Eni 50 cm. ile 100 cm. arasında değişen bu halıların boyları çok çeşitlidir, koridor ya da merdivenlere serilir, çoğu zaman desensizdir; g) Yastık halısı: Sedir üstü yastıklarının ön yüzünü süslemek için altısı bir arada dokunur, bir tekinin boyutları 50 X 100 cm. olur; h) Hey-

Yan sayfada, üst sırada, soldan sağa doğru: XIX. *yüzyıl Fransız halısı,* XIX. *yüzyıl Afganistan halısı,* XIX. *yüzyıl Dağıstan halısı. Altta:* XVII. *yüzyıl Türk seccadesi (Ladik), yan üstte,* XVIII. *yüzyıl Çin halısı, altta,* XIX. *yüzyıl Acem halısı.*

be: İç tarafta kalıp da görünmeyen kısmı kilimden olan heybenin ön yüzü çoğunlukla 40 X 40 cm., ya da 60 X 60 cm. boyutunda halıdan olur.

Model kısımlarına göre halılar üçe ayrılır. Birincisi mihraplı halılardır. Namaz seccadeleri tek mihraplı olur. Namaz seccadesinden büyük olanların geniş tarafı birbirine dönük, simetrik oturtulmuş iki mihrabı olur. ikinci grupta köşe-göbekli halılar bulunur. Bunların tam ortasında genellikle bir çember biçimi gösteren büyükçe bir motif, dört köşesinde de buna uygun birer köşe motifi bulunur. Üçüncü grup serpme motifli halılardan meydana gelir. Bunlarda simetri görülmez. Birkaç stilize biçim veya çiçek halının uzunluğunca tekrarlanır.

Halı Yüzeyinin Bölümleri: Halı yüzeyi ilmeksiz ve ilmekli kısımlardan meydana gelir. İlmeksiz kısımlar şunlardır: Başlangıçtaki saçak, dokumanın sökülmemesini sağlayacak ve saçağın hemen dibindeki çiti adı verilen bir sıra örgü; ondan sonra gelen ve kilim türünde dokunan, 1-6 cm. genişliğinde olan toprakçalık ya da ağız tahtası denen bölüm; ve halının iki yanında 0,5-1 cm. eninde toprakçalığın devamı olarak uzanan kenar örgüsü. İlmekli kısımlar ise, halının orta kısmının çerçevesi olan su ya da bordür, orta ya da model kısımlarıdır.

HALİFELİK

Bir kimsenin yerine geçerek vekili, halefi olmak. Müslümanlıkta halifelik, devleti yönetim makamı, halife de devlet başkanı olarak bu makama geçen kimsedir. Halkın yaptığı seçim sonucu biat edilen (onaylanan) halifeliğe **hilâfet-i kâmile** (eksiksiz hilâfet), halkın isteğine aykırı olarak ve zorla elde edilen devlet başkanlığına da **hilâfet-i suriyye** (biçimsel hilâfet) adı verilmiştir. Bu ikinci durum görünüşte hilâfet sayılmakta, aslında saltanat olarak kabul edilmektedir. İslâm dininin kurallarına göre Emevî ve Abbasî halifeliği de biçimsel halifelik olarak sayılmaktadır.

Hz. Muhammed'in ölümü üzerine (632) Ebu Bekir'in ilk halifeliğe seçilmesi, Peygamberin damadı ve amca oğlu olan Ali'yi sevenleri memnun etmemiştir. Hz. Ebu Bekir'in iki yıllık halifelik döneminden sonra ölmesi üzerine, halifeliğe adaletiyle tanınan Ömer, daha sonra da Emevî kabilesinden Osman seçildiler. Osman'ın sorumlu görevlere Emevîleri ataması, Haşimîlerle Emevîlerin arasını açtı. Emevî kabilesine mensup yöneticilerin sorumsuzca davranışları sonunda Osman'a baş kaldıran ihtilâlciler onu öldürerek yerine Ali'yi seçtiler. Hz. Muhammed'in «ben bilimin şehriyim, Ali de kapısıdır» sözleriyle büyük değer verdiği Ali, hak ve adalet ilkelerine bağlı, amme hukukunu «Allah hakkı» olarak niteleyen bir yöneticiydi. Ne var ki, iktidar tutkusu Talha ile Zübeyr'i ve Hz. Ayşe'yi Ali yönetimine baş kaldırmaya yöneltince, Şam valisi Muaviye de bu fırsattan yararlanmak amacıyle ortaya çıktı. Hz. Ayşe ile yapılan Cemel savaşını zaferle sonuçlandıran Ali, üç ay süren Sıffîn savaşında Muaviye'nin yakınlarından Amr bin el-As'ın hilesiyle halifelikten düşürüldü. Bu durum daha da büyük karışıklıklara yol açmıştı. Halkın bir bölüğü Hz. Ali'ye olan inanç ve güvenlerini tazelediler. Her zaman kendisiyle birlikte olacaklarını «şia» (taraftar) lıktan vazgeçmeyeceklerini bildirdiler. Bir bölüğü de (hariciler) Muaviye'nin hilesine kapıldığı gerekçesiyle Ali'ye karşı güvenleri kalmadığını belirterek Irak'a yerleşti. Muaviye, devlet yönetimini ele geçirmiş, halife olarak Şam sarayında saltanatını ilân etmişti. Önce bir haricî tarafından Hz. Ali (661), daha sonra da Muaviye'nin oğlu Yezit tarafından oğlu Hasan öldürüldü. Eski Şam valisi böylece mutlak ve tek güç olarak saltanatını sağlamıştı. Oğlu Yezit'i yerine veliaht ilân ederek Hz. Muhammed'in koyduğu demokratik seçim esaslarını hiçe saydı ve yönetimi babadan oğula geçen bir ayrıcalık rejimi durumuna getirdi.

Hz. Muhammed'in anlayış ve felsefesine aykırı bir tutum sahibi olmakla birlikte, güçlü bir devlet adamı nitelikleri taşıyan Muaviye ölünce yerine oğlu Yezit geçti. Yezit daha sonra Ali'nin oğlu Hüseyin'i öldürerek (Kerbelâ vakası) saltanatını güven altına aldı. Egemenlikleri 89 yıl süren Emevî hanedanından 14 halifenin saltanat sürdüğü bu dönemde, sınırlar batıda İspanya'ya, doğuda Orta Asya içlerine, kuzeyde Doğu Anadolu'ya kadar uzamıştır.

749'da, babası Emevîler tarafından öldürülmüş olan Ebu Müslim Horasanî'nin önderlik ettiği bir baş kaldırma sonucu çıkan savaşta, Emevî orduları yenik düştü. Ebül-Abbas Abdullah Kûfe'de halife ilân edildi (750). Egemenlikleri 1258 yılına kadar süren Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan olan Abbasîlerden 37 halife geldi. Abbasîlerin son halifesi el-Müsta'sım Billah döneminde Moğol imparatoru Hülâgü Han Bağdat'ı alınca, Halifeyi öldürttüğü halde mukaddes emanetlere sahip çıkmamıştı. Bu olaydan bir iki yıl sonra emanetlerle birlikte Mısır'a kaçan Ebül-kasım Ahmet, orada egemenlik kuran Türk kölemenlerinin meliki Zahir Baybars'tan saygı gördü ve kendisine Halife unvanı verildi. Daha sonra gelen 13 halife, Yavuz Sultan Selim Mısır'ı alıncaya değin (1517) orada hükümetin yardımlarıyle ayakta durabilen sembolik bir kurumun temsilcisi olarak kaldılar. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı, imparatorluk sınırları içine almasıyle, Halifelik de Osmanlılara geçmiş oldu.

Halifeliğin Kaldırılması: Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, anaçizgileriyle belirtilen bu tarihsel olaylar sonucu Osmanlı hanedanına geçen halifelik uzun süre, imparatorluğun sınırları içinde bulunan Müslüman halkları birleştiren bir kurum olarak büyük saygı görmüştür. Yükseliş döneminde, devletin kendine özgü yapısı içinde yetki ve sorumluluk taşıyan öteki kurumlarla uzun süre zıtlaşmaya düşmesi bahis konusu değildir. Çünkü devlet yönetiminin başında bulunan padişahı tutan iki önemli unsurdan biri Seyfiye (ordu), öteki İlmiye (medrese) halkın üzerinde yetki, sorum ve olanaklara sahiptir. İktidarı paylaşan bir güçleri vardır. İmparatorluğun, Batıda endüstri devriminden sonra ortaya çıkan ekonomik ve sosyal koşulların gerisinde kalmasıyle kaçınılmaz olan çökme döneminde, ilmiye sınıfı ile ordu arasında baş gösteren görüş ayrılıklarına yol açan temel neden, tekniği ve bilimi anlayıştaki farklılıktır. Ordu, tekniğe ihtiyaç gösterirken, ilmiye her türlü yeniliğin karşısında durum almaktadır. Padişah-Halife, iktidarını sağlayan iki güç arasında denge unsuru olabilme ustalığı gösterdikçe, çelişki artmamış, ama örneğin Mahmut II. gibi Batıdaki bilim kurumlarına paralel yenilik hareketlerini izlemek zorunluluğunu duydukça, ilmiye sınıfının tepkileriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu yönüyle, önceleri birleştirici bir simge niteliği olan halifelik kurumu, özellikle 1839'dan sonra geride kalan din adamlarının tutucu mücadelelerinde bir savaş aracı halini almıştır. Ne var ki, değişen dünya koşulları XIX. ve XX. yüzyılın başlarında, bilimdışı araçlara fırsat tanımadığı gibi, bu kurumun sağlayacağı manevî güce de başarı şansı vermemiştir. I. Dünya Savaşında ise, Osmanlı padişahı-Halifesinin ilân ettiği «Mukaddes Cihat»ın İmparatorluk sınırları dışındaki Müslüman halklar üzerinde hiç bir etki uyandırmaması da bu kurumda var olduğu sanılan manevî gücün, özünden çok şey yitirdiğini göstermiştir. Çünkü, Çanakkale savaşında olsun, Suriye ve Kanal hareketlerinde olsun Müslüman halklar, «Mukaddes Cihat»a uymak yerine, Hıristiyan emperyalist ordularının saflarında, hem de kiralık asker olarak döğüşmeyi yeğ tutmuşlardır. Hz. Muhammed'in torunu Şerif Hüseyin'in İngiliz yönetiminde kral olmayı kabul etmesi, bu konuda gösterilecek çok açık bir örnektir.

Mondros mütarekesinin koyduğu koşullar önünde halifelik kurumunun verdiği sınavı da olumlu sayma olanağı yoktur. Son Padişah-Halife Vahdettin, Sevr antlaşmasına boyun eğerken: «Türkiye herhangi bir devlet tabiiyetinde ve himayesinde bulunan Müslümanlar üzerinde her çeşit nüfuz, egemenlik ve yargı hukukundan resmî surette feragat eyler..» hükmünü kabul ederek kendi eliyle hilâfet makamının taşıdığı yetki ve sorumların kısıtlanmasına, göz yummuştur. Aynı padişahın İngilizlerin sağladığı maddî olanaklarla Millî bilinçten yoksun kişilerden hazırladığı ve «Hilâfet Ordusu» adını verdiği orduyu Anadolu'da Türk Kurtuluş Savaşını verebilmek için örgütlenme çabası gösteren milliyetçi güçlerin üzerine göndermekten çekinmemesi de devrim tarihimizin en acı olaylarından biri olmak durumundadır. Kurtuluş savaşçılarının öldürülmesini «vacip» gören fetvalar da bu kurum için aynı talihsiz davranışlar olarak tarihin gerçekleri arasında bulunmaktadır.

Bu gerçeklerden ötürü, Kurtuluş Savaşını başarıyla sonuçlandıran Büyük Millet Meclisi, Saltanat ve Hilâfetin birbirinden ayrılmasını öngören bir yasayı kabul etmiştir (1922). Buna göre, saltanat hukukundan ayrı olarak halifeliğe seçilen Abdülmecit Efendiden «Halife-i Müslimîn» (Müslümanların Halifesi) ola-

rak imza atması ve yayımlayacağı bildiride: 1) Türkiye B.M.M.'nin kendisini halife olarak seçmesinden ötürü teşekkür ifade etmesi; 2) Son Padişah Vahdettin Efendinin, Millî Kurtuluş Savaşındaki düşmanla işbirlikçi tutumunu açıkça yermesi; 3) Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) hükümlerinin Türkiye'nin ve öteki İslâm ülkelerinin yönetiminde en başarılı kuralları taşıdığını belirtmesi; 4) Türkiye Millî Halk Hükümetinin yaptığı görevleri övgüyle anması istenmiştir.

İmzasını «Abdülmecit bin Abdülaziz **HAN**» biçiminde atan Abdülmecit Efendi, giderek B.M.M.'nde bulunan kimi politikacıların «Halife Meclisin, Meclis halifenindir..» gibi tutucu davranışlarına kapılarak düzenlediği cuma selâmlıklarına gösteri havası vermeye çalıştı. Öte yandan Kurtuluş Savaşına katılan kimi komutanlarla da ilişkiler kurduğu söylentileri gizlenmiyor; basının, Mustafa Kemal'e karşı olan bölümü bu haberleri abartarak veriyordu. Meclisin içindeki muhalefet, halkın geleneklere olan bağlılık ve sevgisinin üzerine basarak rejimin kendi dilediği doğrultuda dönüşümler kazanması yolunda halifeden yararlanma politikası güdüyordu. Bu politikacıların, rejimi «İrsî halifeliğe dayanan dinî demokrasi» biçiminde kurmak amacında birleştikleri açıktı. Bu koşullar altında Cumhuriyetin ilân edildiği günlerde İsmailiye mezhebi lideri Ağa Han'ın Başbakana gönderdiği «Hilafet ve İmametin Müslüman milletlerin güven ve saygısına lâyık bir mevkie getirilmesi» ni isteyen mektubunun bazı gazetelerde yayınlanması, bu teokratik kurum etrafında dönen niyetlerin ciddî bir önem taşıdığını göstermişti.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ise, harp oyunlarını izlemek üzere gittiği İzmir'den Başbakanlığa çektiği telgrafta «Türkiye Cumhuriyetini nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz..» diyerek şunları yazıyordu: «Halife ve bütün cihan kesin olarak bilmek gerekir ki, mevcut ve mahfuz olan halife ve halife makamının hakikatte ne dinen ve ne de siyaseten hiç bir mana ve hikmet-i mevcudiyeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, istiklâlini tehlikeye maruz bırakamaz. Hilâfet makamı, bizce en nihayet tarihî bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyet taşıyamaz. Türkiye Cumhuriyeti ricalinin veya resmî heyetlerin kendisiyle temasını talep etmesi dahi Cumhuriyetin istiklâline açık tecavüzdür..» Bu düşüncelerle yine Mustafa Kemal Paşa 1 martta Mecliste yaptığı konuşmada «İslâm dininin işlerini, yüzyıllardan beri âdet edinildiği gibi bir siyaset mevkii vasıtası olmaktan kurtarıp yükseltmek..» ve «her türlü menfaatlere ve ihtiraslara sahne olan siyasetten ve siyasetin bütün unsurlarından kesin olarak ve bir an evvel kurtarmak.» amacıyle konuyu kamuoyunda açıklıkla tartışmıştır. Daha sonra halifeliğin kaldırılmasını öngören yasanın tasarısı Meclise getirilmiş (3 mart 1924) ve uzun tartışmalar arasında Hukuk Fakültesi Usul-ü fıkıh müderrisi ve Adalet Bakanı Seyyit ve Şeyh Saffet beyler «Usul-ü fıkıh» yönünden halifelik kurumunun değerlendirilmesini yaparak kaldırılmasında sakınca bulunmadığını belirtmişlerdir. Başvekil İsmet Paşa (İnönü) nın bu oturumda yaptığı konuşma ile hükümetin görüşü şöyle ifade edilmiştir: «İstiklâl Savaşında halifelik makamı, bu davayı desteklememiştir. Aksine, halife bütün nüfuzunu kullanarak milletin varlığı aleyhine hareket etmiştir. Başarımız halifeliğin, Türk milletinin istiklâli üzerine hiç bir rol oynamadığını apaçık göstermiştir». «İstanbul Türklerin elinde kaldı. Niçin kaldı? Hilâfet makamının fetvasına karşı isyan edip zafer temin edenlerin muzafferiyetlerinden dolayı kaldı. Ve ilânihaye de Türklerin elinde kalacaktır..»

Saat 6,45'te müzakereler bittiği zaman Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği 429, 430 ve 431 sayılı kanunlar arasında halifeliği kaldıran kanun da bulunuyordu. 4 mart 1924 pazartesi günü İstanbul valiliğinin yaptığı resmî tebliğ üzerine son halife Abdülmecit Efendi sınır dışına çıkarıldı. Ertesi gün yayımladığı bildiride, bu kararı tanımadığını açıklayarak bu soruna, bir çözüm yolu bulunmasını temin için bir İslâm kongresinin toplanması çağrısına ise hiç bir katılma olmadı.

HALİKARNAS BALIKÇISI

(1886-) Günümüzün roman ve hikâyecilerinden. Asıl adı Cevat Şakir Kabaağaçlı'dır. 1924'te yayımladığı bir hikâyeden ötürü Bodrum'a sürgün olarak gönderildikten sonra Halikarnas Balıkçısı takma adını kullanmaya başlamıştır. İlk öğrenimini İstanbul'da Büyükada Mahalle Mektebinde, orta öğrenimini Robert Kolejde yaptıktan (1904) sonra gittiği İngiltere'de Oxford Üniversitesine girmiş, Yeni Çağlar Tarihi bölümünü bitirmiştir (1908). İstanbul'a dönünce belli bir iş tutmamış, hikâyelerini yayımladığı dergilere karikatürler çizmiş, kapak resimleri yapmıştır.

Çok renkli bir düşün ve sanat adamı kişiliğine sahip olan Halikarnas Balıkçısı'nın en büyük tutkusu deniz ve çiçektir. Bu yüzden 3 yıl sürgün olarak gittiği Bodrum'da 23 yıl kalmış, Aganta Burina Burinata gibi her sayfasında doğanın kucak açtığı romanını —belki de başeserini— orada yazmıştır. Geniş bir mitoloji bilgisi olan Balıkçı, hikâyelerinde kıyı insanlarının yaşamını işlerken, sade bir anlatım ve düzyazı olanakları içinde şiirli bir dil kurabilmiştir.

Eserleri: Ege Kıyılarından (hikâyeler, 1939), Aganta Burina Burinata (roman, 1946), Merhaba Akdeniz (hikâyeler, 1947), Egenin Dibi (hikâyeler, 1952), Yaşasın Deniz (hikâyeler, 1954), Anadolu Efsaneleri (1954), Anadolu Tanrıları (1955), Ötelerin Çocuğu (roman, 1956), Gülen Ada (hikâyeler, 1957), Mavi Sürgün (anılar, 1961), Uluç Reis (roman, 1962).

HALİL PAŞA

(1857-1939) Türk ressamı. İstanbul'da doğmuş, Askerî Rüştiye ve Harbiyede eğitim görmüş, Harbiyede, resim öğretmeni yardımcılığına atanmış, 1874 yılında Askerî İdadiye resim öğretmeni olmuştur. 1878 yılında Paris'e giderek, Courtois ve Gérôme'un atelyesinde çalışmış, 1888 yılında yurda dönünce Tıbbiye Mektebi resim öğretmenliğinde bulunmuş, 1906 yılında Paşa olmuş, 1908 yılında da emekliye ayrılmıştır. 1900 yılında Salon des Artistes Français'de, pastelle yapılan bir kadın portresi bronz madalya kazanmış, 1902 ve 1903 yıllarında Beyoğlu'nda açılan sergilere katılan sanatçı, 1917 yılında Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğüne atanmıştır.

Halil Paşa, izlenimcilerin öncüsü Hüseyin Zekâi Paşa'dan sonra ilk izlenimci ressamımız sayılır. Çalışmaları önce gerçekçi bir

Halil Paşanın bir tablosu.

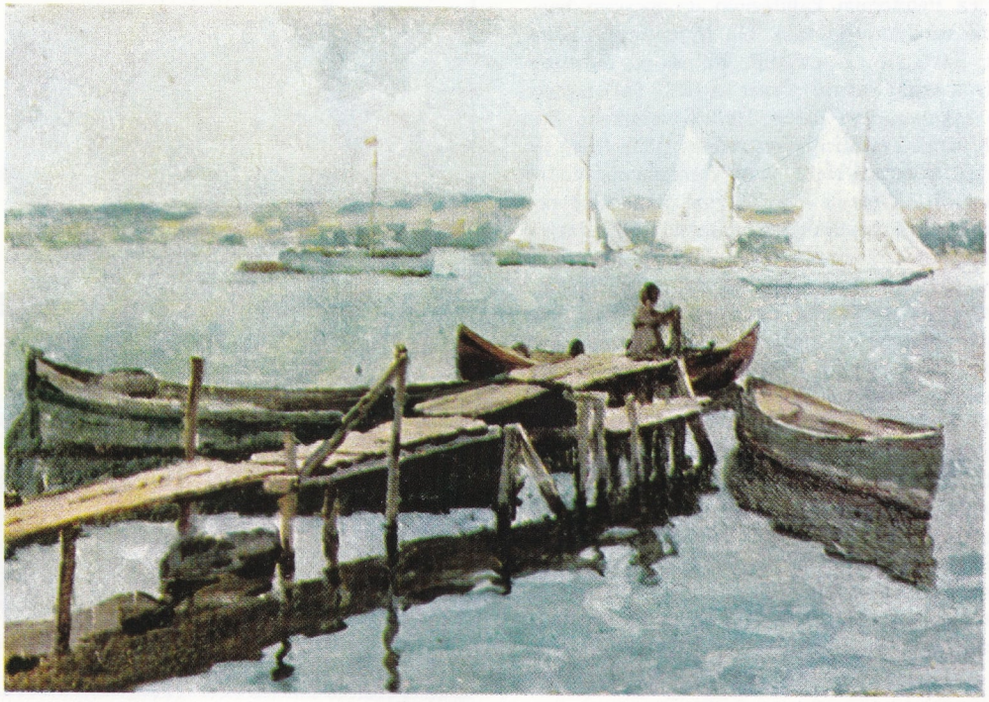

eğilim, titiz ve sabırlı bir işçilik ve olgun bir desen anlayışı içinde yer alırken ikinci döneminde izlenimcilik niteliği gösterir. Bol ışıklılık, bağımsız ve özgür bir fırça, titiz işçiliği ikinci plana iteler. Mavi gök, güneş, parıltıyı sağlayan değişik renkler, mor gölgeler desenden çok rengin ve ışığın egemenliğini kurar. Halil Paşa bu ışıklı resimle kendisinden önceye, büyük bir bilinçle olmasa bile, bir baş kaldırmanın içinde görülürken, kendisinden sonra gelişen yeni görüşlerin hazırlayıcısı olmuştur. Viyana'da uluslararası bir sergide kazandığı altın madalyadan sonra (1936) Mısır'da yaptığı resimler bir durgunluk döneminin işaretidir.

HALİT BİN VELİD
(? -642) Ünlü İslâm komutanı. Mekke'de doğmuştur. Arabistan'ın en nüfuzlu kabilelerinden biri olan Benimahzum'a mensuptur. Başlangıçta İslâm dininin ve Peygamberinin amansız düşmanları arasındaydı. Uhud Savaşında Müslümanların yenilgiye uğramalarını sağladı (624).

Hicretin 7. yılında (630) Medine'ye gelip Müslümanlığı kabul eden Halit, aynı yıl Bizanslılara karşı düzenlenen Mûte Seferine katıldı. Bu sefere çıkan İslâm kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğrayınca, Halit komutayı ele aldı ve büyük bir ustalıkla yenik orduyu yok olmaktan kurtararak Medine'ye götürdü. Bu başarısına karşılık Hazreti Muhammed tarafından kendisine «Allahın kılıcı» unvanı verildi. Mekke fethine de katılan Halit, hicretin 9. yılında Dûmetül-Cendel Hıristiyan kabilelerine karşı başarılı bir savaş verdi. 10. yıl başlarında Necran'da bulunan Beni Hâris kabilesini kan dökmeden Müslümanlığa kazandırdı. Halit'in asıl büyük başarıları Hazreti Muhammed'in ölümünden sonraki fetihlerde görülmüştür. Ebu Bekir (571-634) hilâfetinin ilk yılında isyan eden Tulayha bin Huvaylid'in üzerine gönderilen Halit, onu Buzaha'da yendikten sonra Benitemim kabilesinin de isyanını bastırdı ve liderleri Malik bin Nuveyre'yi öldürdü, karısıyle de evlendi. Fakat bu evlenme büyük tepki yarattı. Ömer'in (591?-644) ısrarına rağmen, Ebu Bekir, Halit'i azletmedi. Bir yıl sonra yalancı peygamber Müseylime'ye karşı savaşan Halit onu Yemame'de öldürdü (633). Aynı yıl İran üzerine gönderilen ordunun başkomutanlığına atanan Halit, Irak'taki İran ordusunu yenerek bütün Fırat yöresine hâkim oldu. Irak'tan Suriye'ye geçip, Ecnedeyn'de Bizans ordusunu yenilgiye uğrattı. Bizanslılar Şam'a dönmek zorunda kalınca Halit Şam'ı ablukaya aldı, şehir kısa zamanda teslim oldu (635)

O sırada iş başına gelen Halife Ömer, Halit'i başkomutanlık görevinden azletti, yerine Ebu Ubeyde bin Cerrah'ı (?-639) atadı. Halit bundan sonra da savaşa devam etti. Özellikle Yermuk Savaşında atlı kuvvetlere komuta eden Halit, düşmanın sayıca çok üstün olmasına rağmen İslâm ordusunu kesin bir zafere kavuşturdu (636). Aynı yıl Hims (Humus) alındı. Bundan sonra Halit, Kinnesrin'e karşı yürüdü ve Minas'ın komutasındaki Bizans ordusunu yendikten sonra şehri teslim aldı. Daha sonra Diyarbakır fethinde de önemli rol oynayan Halit, ömrünün son günlerini Humus'ta geçirdi ve orada öldü. Güçlü disipline ve üstün askerî yeteneği yüzünden Halit, bazı çağdaş tarihçiler tarafından Napoleon'a benzetilmektedir.

HALKALIKURTLAR (Annelida)
Solucanları ve sülükleri kapsayan hayvan grubuna verilen ad. Halkalıkurtlar başlıca üç sınıfa ayrılırlar: Çok kıllı olan Polychaeta, az kıllı Oligochaeta ve Hirudinea ya da sülükler. Bir de ufak bir sınıf olan Archiannelida vardır. Bu son sınıf bir zamanlar bütün halkalıkurtların atası kabul edilmiş, fakat daha sonra bu hayvanların, dış bölümlerini ve bazı türlerinin de kıllarını kaybetmiş, yozlaşmış bir halkalıkurt sınıfı olduğu anlaşılmıştır.

En büyük sınıf olan Polychaeta denizde yaşayan ve bazıları ışık veren türleri kapsar. Çoğu genellikle deniz kıyılarında yaşarlar ve balıkçılar tarafından yem olarak kullanılırlar.

Polychaeta sınıfı iki takıma ayrılır: Serbest yüzen ve toprağı kazanlar (Errantia) ve kendilerini bir yere tespit edenler ya da tüplükurtlar (Tubicola).

Bazı cinslerde, örneğin Sereiste, iki üç bölütün dışındaki bütün bölütler iç ve dış yapıları bakımından birbirlerine benzerler. Başka cinslerdeyse, ön ve arka bölütler fark gösterir ve bu fark bazen cinsel faaliyet sırasında belirginleşir. Her bölütte bir çift kısa, kaslı ve kıllı hareket organı (parapod) bulunur. Bunlar hayvanın kendisini savunmasına ve çamur içinde hareket edip tüneller açmasına yarar. Dolaşıcı ve oyucu türlerde parapodlar epey gelişmiş, serbest dolaşamayanlarda ise gerilemiştir.

Serbest yüzen poliketler başlarında kısa antenler taşırlar. Çeneleri yoktur; fakat yutaklarının duvarında bir çift sivri boynuzsu çıkıntı bulunur. Bunlar yutağın ters yüz olmasıyle ağzın dışına fırlatılabilir ve bir kıskaç görevi görürler.

Tüplükurtların başları, Hermellada olduğu gibi bazen sayıca çok fazla ve boyca uzun olan dokunaçlarla bezenmiştir. Dokunaçlar, hayvanların besinini teşkil eden minik hayvanları yakalamaya yarar. Bu kurtların yutağı ters çevrilemez. Poliket türleri genellikle etçildir; fakat deniz dibini bir solucan gibi oyarak yaşayan türler, kum yerler ve içindeki organik maddeleri sindirirler. Arenicola, bu gibi cinslere örnektir.

Poliketlerin çoğunda erkek ve dişi ayrıdır. Yumurtalar ve spermalar aynı zamanda deniz suyuna bırakılırlar. Döllenmiş yumurtadan, küresel ve ergine benzemeyen Trohofor kurtçuğu çıkar. Cinsel faaliyet sırasında bazı poliketler tanınmayacak derecede şekil değiştirirler. Normal olarak ufak olan 4 adet gözleri epeyce irileşir, arka kısımdaki parapodlar palet şeklinde büyür ve sivri olan kılların uçları yassılaşır. Kurdun arka tarafı canlı bir renk alır; nihayet koparak su yüzüne çıkar ve içindeki yumurtaları ya da spermaları dışarı fırlatır. Bu arada kuma gömülen baş taraf, kendine yeni bir kuyruk yapmaya başlar. Oligoketlerin beşte dördünü, büyüklükleri çok çeşitli olan karada yaşayan kurtlar teşkil eder. Bir kısım türleri de tatlısuda yaşarlar.

Polychaeta sınıfından olan halkalıkurtlar, deniz kenarında yaşarlar ve balıkçılar tarafından yem olarak kullanılırlar.

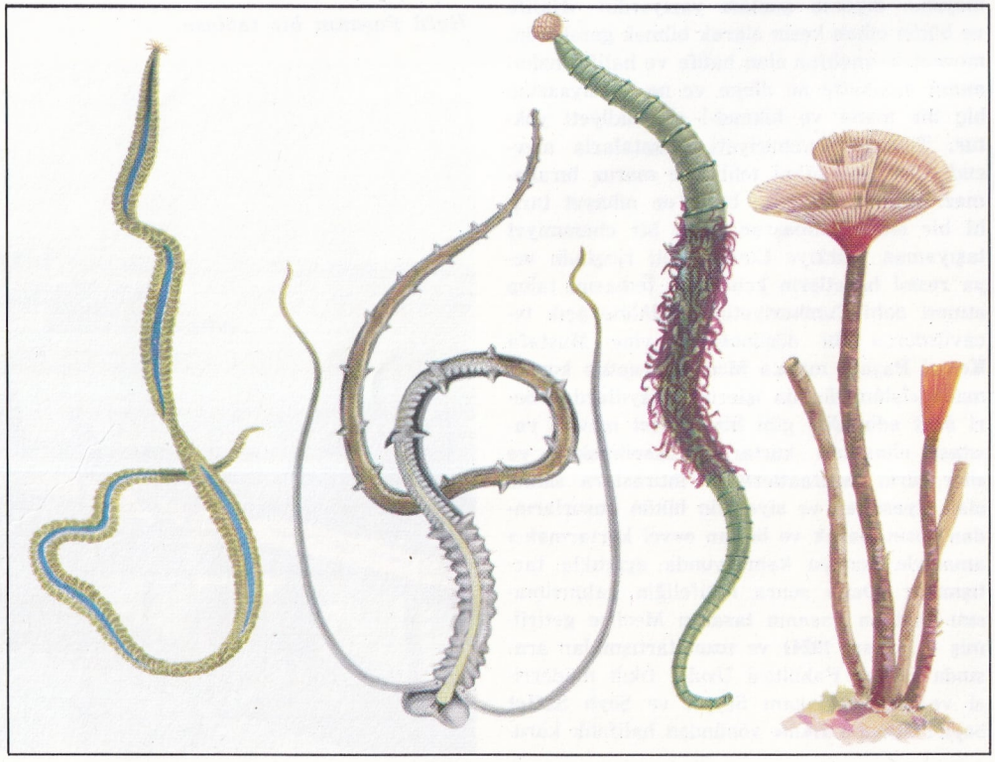

HALK EDEBİYATI

Destan, bilmece, masal, tekerleme, ağıt, türkü, mâni, atasözleri, hikâye ve ilâhî gibi folklor ürünleriyle, bu kaynakları kendi kişilikleriyle zenginleştiren halk sanatçılarının yarattıkları edebiyat. Kökleri, tarihimizin ilk dönemlerine kadar inen halk edebiyatımızın yazı dilinin kullanılmasından önceki yüzyıllarda da varlığı bilinmektedir. Eski Türk topluluklarından Altay Türklerinde kam, Kırgızlarda baksı Tonguzlarda şaman, Oğuz Türklerinde ozan olarak adlandırılan kişilerin, dinsel törenlerde (şölen) müzik araçlarının eşliğinde söyledikleri, tarih ve edebiyat araştırmacıları tarafından ortaya konmuştur.

İlkel toplumların hemen hemen hepsinde aynı özellikler içinde bu törenlerde görülen ozanlar, zamanla toplumların yeni dönüşümler kazanmalarıyle hayatın başka cephelerinde ortaya çıkmışlardır. Hayatın bütün gerçeklerinin içinde bulunmaları ise, ozanların yalnız ölüm değil, yiğitlik, savaş, sevgi, mutluluk, acı, sevinç gibi kavramları konu olarak almalarına yol açmıştır. İslâmlıktan önceki Türk kavimlerinde özellikle Hun ordularında görülen Hiyung-nular, saz şiir geleneğinin ilk kurucuları olmuşlardır. Daha sonraki yüzyıllarda da, Gazneliler, Karahanlılar, Harzemşahlar, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda saz şiiri geleneği, her yüzyılın görgü ve olanaklarıyle yeni yeni değerler kazanmıştır.

Halk edebiyatı, çağlar boyunca ulaştığı aşamalarda bir yandan toplumsal olaylardan etkilenirken, öte yandan tasavvuf gibi öğreti yönü ağır basan özlerle gelişmiştir. Bu nedenle, edebiyat tarihlerinde halk edebiyatını, «Halk» ve «Tasavvufî Halk» edebiyatı olarak ayrı ayrı bölümlerde incelemek daha doğru sayılmıştır. Her iki alanda da eserleri zaman aşımına uğramayan ozanlar yetişmiştir. Osmanlı medrese kültürünün karşısında, ulusal bilincin anıtı olarak dikilen ve Türk dilinin yıkılmaz surları olarak kalan bu ozanlar, XX. yüzyıl başlarında yeniden doğuşumuzu sağlayacak olan düşün akımlarına öncülük etmişlerdir.

XV. yüzyıla kadarki dönemde Yunus Emre, Sait Emre, Kaygusuz Abdal gibi dil ustalarını getiren halk edebiyatımız, XV. yüzyılda Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu Rumî, XVI. yüzyılda Kul Mehmet, Öksüz Dede, Azmi Baba gibi şairlerin yanı sıra Pir Sultan Abdal gibi ölümsüz bir sanatçıyı yaratmıştır. XVII. yüzyıla damgasını basan Karacaoğlan ve çağdaşları Gevherî, Âşık Ömer, Kuloğlu, XVIII. yüzyılda ise Dertli, Zihni ve Emrah, XIX. yüzyılda Bayburtlu Zihni, Seyranî, Ruhsatî ve Dadaloğlu, bu edebiyatın en önemli adları arasında sayılmaktadır.

Türk halk şiiri, genel nitelikleri yönünden değerlendirildiği zaman, en belirgin özelliğinin, çağlar boyunca sürüp giden Arapça ve Farsça etkisine rağmen araç olarak Türk dilini kullanmasıdır. Sonradan «Millî vezin» olarak adlandırılan hece vezninin kullanıldığı şiirlerde en çok 11 ve 7 heceli kalıplar itibar görmüştür. 11 heceli mısralarda durgulanmalar çoğu kez 6+5, 4+4+3 biçiminde dir. Hece ölçüsüne uyularak kurulan şiirlerin biçimleri **mâni, koşma, varsağı, semaî, destan** ve **türkü**dür. Halk şiirinin en güzel örnekleri, en çok kullanılan koşma biçimiyle yazılmıştır. Divan edebiyatının şarkı kuruluşuna benzetilen bu tür şiirlerde genellikle aşk teması işlenmiştir. Halk şiirinde uyak (kafiye) divan şiirinin aradığı koşullara ve disipline uymaz. Çoğu zaman yarım kafiye kullanılmasında sakınca görülmediği için şair, söyleyişinde oldukça bağımsız kalır ve «kafiye hatırına» mısra kurmak zorunluğuna düşmez. «Ağaçlar giydi donunu / Kuşlar artırdı ününü / Garip olan vatanını / Anar ağlar şimden gerü.» dörtlüğünde görülen don (unu), ün (ünü), vatan (ını) sözcükleri yarım uyaktır. Bu biçim özelliklerinin yanı sıra halk şiirinin ortak niteliklerinden birinin de, benzetilerin doğaya özgü somutluk taşıdığı söylenebilir. Halk ozanları, şiirlerini hangi biçimlerde kurmuş olurlarsa olsunlar, doğa onlar için tükenmez bir kaynak durumundadır. Bu nedenle, şiirlerin başka bir ortak niteliği de, içtenlikle dolu oluşlarıdır. Türk halk şiirindeki bu içtenlik, Anadolu insanının ruhsal yapısını yansıtmada en gerçek ölçüt olarak düşünülmelidir.

Halk edebiyatının ilginç türlerinden biri de masaldır. Arapça mesel sözcüğünün değiştirilmiş biçimi olduğu ileri sürülen masal ilkel kavimlerden beri söylenegelen bir türdür. Önce tekerlemeyle başlar, sonra konu olarak geliştirilir, daha sonra da sona bağlanır. Tekerleme, dinleyenlerin ilgisini çekmek üzere sözcük hünerlerinden kurulmuş, zaman zaman iç uyaklarla bezenmiştir. Çoğu zaman «Bir varmış bir yokmuş. Zaman zaman içinde, kalbur saman içinde. Deve tellal iken, pire berber iken. Ben annemin beşiğini tıngır-mıngır sallar iken..» kuruluşuyle başlar ve daha sonra masalcı kendine özgü anlatımla asıl konusuna geçer.

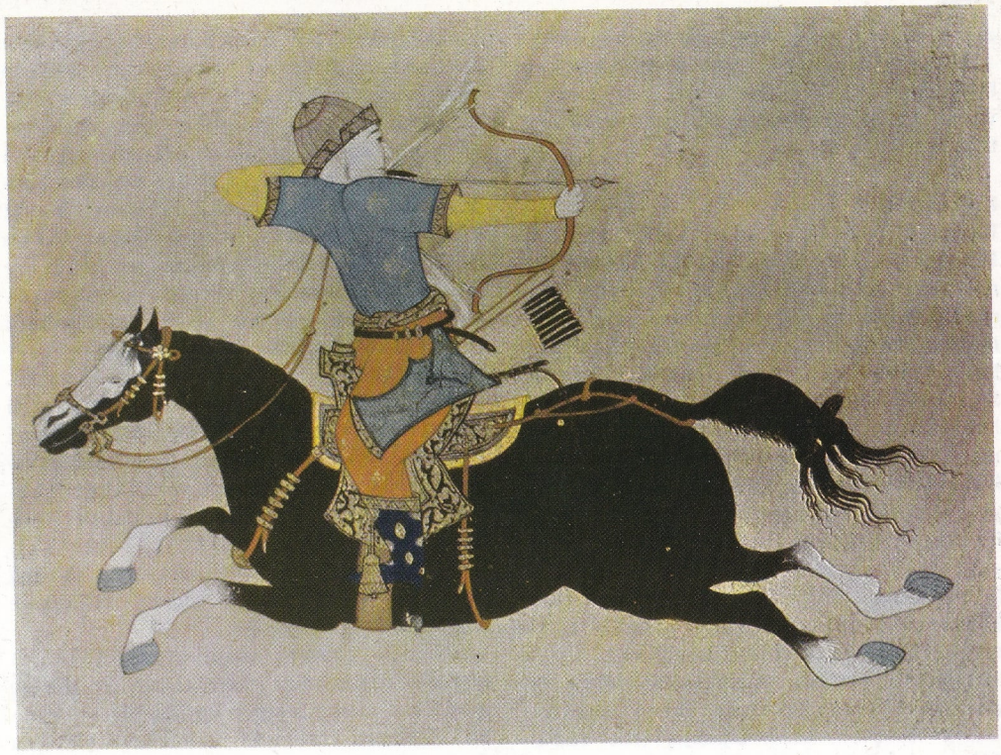

«Yay çeken atlı» Türk Halk Edebiyatında zaman zaman yer alan kişilerdendir (İstanbul, Topkapı Sarayı Kitaplığı).

HALKOJENLER

O (oksijen), S (kükürt), Se (selenyum), Te (tellüryum veya tellür) ile Po (Polonyum) elementlerinin yaptığı periyodik sistemin VI A grubuna halkojenler grubu denir. Halkojen **cevher yapıcı** anlamına gelir. Gerçekten metalurji bakımından hammadde olarak önem taşıyan cevherlerin büyük çoğunluğu oksit ya da sülfür bileşiminde ana minerallerden yapılmıştır. Ana mineral ya da ana mineraller bir cevherin asıl faydalı olan kısmıdır.

Bu elementlerden oksijen doğada serbest halde, havada bulunur. Buna karşılık oksijen bileşiklerindeki oksijen hesaplanırsa, yer kabuğunun ağırlıkça yarısına yaklaşır. Kükürtün bulunuş oranı %0,1'i bulur. Bir kısmı serbest element, asıl büyük kısmı sülfürlerle, bunların oksitlenme ürünü olan sulfatlardır. Selenyum ve tellüryum çok daha azdır. Yer kabuğunda selenyum oranı ancak % 0,00000001 kadardır. Tellüryum ve hele polonyum bu oranın çok gerisinde kalır. Selenyum özellikle kükürt bileşikleri arasında bulunur.

VI A grubunda bulunan halkojenler, soy gazlardan iki yer önce geldikleri için elektron düzenlerinin dış kabuklarında altışar elektron bulunur. Bu elementler, soy gaz düzenine ulaşmak için iki elektron alabilirler. Buna göre —2 değer alırlar. Sırada elektron ilgisi en büyük olan element oksijendir. Fluordan başka bütün elementlerle yaptığı bileşiklerde —2

değer alır. Bundan sonra gelen halkojenler +2, +4, +6 değerler alabilirler. Atom çapı büyüdükçe pozitif değer alma, yani elektron verme yatkınlığı çoğalır. Bu nedenle de metalik karakter artar.

HALKOPİRİT

Bileşik bir demir ve bakır sülfür minerali. Bileşimi Cu_2S Fe_2S_3 ya da (bu toplanıp yarısı alınarak) $CuFeS_2$ şeklinde gösterilir. Tetraedre benzeyen biçimde kristallerden yapılmıştır. Midye kabuğu şeklinde görülür. Parlak yeşilimsi, sarı, siyah renklerde bulunur. Sert bir yüzeye çizilirse siyah bir iz bırakır. Nitrik asitte eriyebilir. Başka asitler etki etmez. Doğada en çok bulunan en önemli bakır minerallerinden birisidir. Hava ve suyun etkisi ile bozunmasından, başka mineraller oluşur. Ürünleri arasında bir demir minerali olan limonit ve bakır mineralleri olan kırmızı renkli kuprit (Cu_2O), yeşil-siyah renkli malahit [$CuCo_3 . Cu (OH)_2$] ve mavi renkli azurit [$2CuCO_3 . Cu (OH)_2$] sayılabilir.

Halkopirit cevheri, yurdumuzda başlıca Ergani ve Küre dolaylarında, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Ural, İspanya (Rio Tinto), Almanya, İsveç ve Norveç'te bulunur.

HALLAC-I MANSUR

(857-922) Ünlü mutasavvıf. Dinî ve sosyal bir hareketin başıdır. Türklerin İslâm dinini kabul etmelerinde etkisi olmuştur. İran'ın Fars eyaletindeki Tur şehrinde doğmuştur. Büyük babası, Muhamma adlı bir Zerdüştîdir.

Hallac genç yaşında, o sırada çeşitli fikir akımlarının çarpıştığı Basra şehrine gitti. Sehl Tusturî ile Amr Mekkî'nin yanında kendini tasavufa verdi ve son derece sıkı bir riyazet hayatı yaşadı. Daha sonra Basra'dan ayrılarak Ahvaz, İsfahan, Kum gibi şehirleri dolaşmaya ve halka vaaz vermeye başladı. Bir ara Keşmir'deki Hinduları ve Ma-Şin'deki Türkleri Müslüman yapmak için Turfan'a kadar gitti. Bu sırada üç defa hacca giden Hallac, üçüncü gidişinde Arafat'ta halktan, kendisine eziyet etmelerini ve onurunu kırmalarını istedi.

Daha sonra Bağdat'a giden Hallac, birtakım garip ve alışılmadık sözler söylemeye başladı. Örneğin camilerde, sokak ve pazar yerlerinde dolaşarak halktan, kendisini kurban gibi kesmelerini istedi, Allah aşkına canını feda etmek istediğini ilân etti. Bir camide «Allah kanımı Müslümanlara helal etti. Beni öldürmek Müslümanlara farz olmuştur. Beni öldürün ve Allah yolunda gerçek mücahit olun, ben de şehit olayım» dedi. Bir gün de «enel-Hak» (Hak benim) diye bağırdı.

Hallac'ın, özellikle bu son sözleri çevrede geniş tepki yarattı. Bazı din bilginleri kendisine karşı çıkarken, bazıları da bir kısım devlet adamlarıyle birlikte kendisini savundular. Hallac, o sırada tekrar İran'a gitmek için yola çıktı. Hükümet tarafından Ahvaz'a kadar izlendi, Sûs'ta tutuklanarak Bağdat'a getirildi (931). Şafiî kadısı İbni Süreyc'in görüşüne uyularak üç defa teşhir edilmesi ve hapse atılmasıyle yetinildi. Sekiz yıl hapis yatan Hallac bir memur tarafından, sahte kerametler gösteriyor diye ihbar edilince mahkemeye verildi. Daha önce söylemiş olduğu ve geniş tepki yaratmış olan «Hak benim» gibi sözleri yorumlanmaksızın, biçimsel olarak değerlendirildi ve Hallac mahkûm edildi. Önce hüküm tecil edildi, sonra Malikî kadısı Ebu Ömer'in verdiği idam fetvası Halife el-Muktedir tarafından onaylandı ve Hallac kırbaçlanmak, vücudu parçalanmak, asılarak teşhir edilmek ve kafası kesilmek suretiyle idam edildi (26 mart 922).

Hallac'ın sözleri o zamandan beri İslâm bilginleri arasında tartışma konusudur. Gazalî (1058-1111), Fahr Razî (1149-1209), Kuşeyrî (986-1072) gibi ünlü bilginler kendisini savunur ve sözlerini de yorumlayarak değerlendirirken; İbni Davud (868-909), Kestalanî (1448-1517), İbni Teymiye (1263-1328), Cuveynî (?-1043) gibi fıkıh ve kelâm bilginleri de onu yermişler ve Yunan felsefesini İslâmiyete sokmakla suçlamışlardır.

Hallac'ın **Vahdet-i vücut** (varlığın birliği) teorisini benimsediği muhakkaktır. Bu görüşe göre, var olan herşeyin varlığı bir ve aynıdır. Tanrının varlığıyle yaratıkların varlığını da bu görüşte olanlar aynı varlık kabul ederler. Hallac'ı savunanlar, onun «Hak benim» derken bu birliği kastettiğini, kendi varlığıyle Allahın varlığının aynı olduğunu anlatmak istediğini öne sürerler.

Hallac'dan eser olarak 6 mektup, tasavvuf hakkında 350 kadar vecize, 74 vaaz, 80 manzume kalmıştır.

Mevlevîler musiki aletlerinden birine ona izafetle «Nay-ı Mansur» adını vermişlerdir.

HALOJENLER

Periyodik sistemin VII A grubunu yapan F (fluor), Cl (klor), Br (brom) ve I (iyot) elementlerine **halojenler** adı verilir. Halojen tuz yapan anlamına gelir. Gerçekten bu grupta bulunan elementlerin hepsi ametaldir. Bunlar metallerle doğrudan doğruya bileşebilirler. Bu bileşikler ise birer tuzdur. Bu nedenle bu elementlere **tuzyapan** denmiştir. Aynı grupta bulunduğu halde bir yarı metal sayılan astatin, doğada çok az miktarda bulunan kuvvetli radyoaktif bir elementtir. At sembolü ile gösterilen astatin eski Yunancada dengesiz anlamına gelir. Bu da radyoaktif oluşundan ötürü verilmiş bir addır.

Halojenler çok aktif elementlerdir. Bu nedenle doğada serbest element olarak bulunmazlar. Bileşiklerinden hesaplanan miktarlara göre yer kabuğunun % 0,2'si klor, % 0,1'i fluor, % 0,001'i brom ve yine % 0,001 kadarı iyottur. Özellikle brom ve klor bileşikleri suda eridikleri için büyük oranlarda deniz ve tuzlu göllerin sularında toplanmışlardır. Bununla birlikte bulunuş oranı yönünden klor birinci sırayı alır. Örneğin deniz suyunda klor: brom: iyot oranı 1200: 12: 1 gibidir. Doğada en çok bulunan fluor bileşiği CaF_2 formülü ile gösterilen fluorspattır. Klor, brom daha çok sodyum, potasyum ve magnezyum klorürleri ya da bromürü şeklinde bulunur. Yer yüzünün en önemli iyot kaynağı Şili'de çıkarılan **calichе** (ham şili güherçilesi) içinde bol miktarda bulunan $NaIO_3$, sodyum iyodat ve $NaIO_4$ sodyum periyodattır. İyot ayrıca bazı deniz bitkilerinde bulunur.

Serbest elementler bileşiklerinden çeşitli yollarla elde edilir. Temel yöntem, bileşiklerinde —1 değer alan bu elementlerin yükseltgenerek 0 (sıfır) değerli hale getirilmesidir.

$$2X^- - 2e \rightarrow X^\circ_2$$

Yukarıdaki denklemde, e sembolü elektronu, X sembolü ise herhangi bir halojeni gösterir. Bunlardan klor, brom ve iyot kimyasal yükseltgenler, örneğin MnO_2 yardımı ile serbest element haline yükseltgenir. Fakat fluor, elektron ilgisi en büyük element olduğu için bundan elektron alabilecek bir kimyasal madde yoktur. Fluor ancak elektroliz yolu ile serbest hale geçirilebilir. Klor da sud kostik (sodyum hidroksit) endüstrisinde NaCl (sodyum klorür) eriyiği elektroliz edilirken, ikinci ürün olarak ele geçer.

Halojenler renkli elementlerdir. Fluor açık sarı, klor yeşil, brom kırmızı ve iyot mor-siyah renklidir (iyot buharı mor renklidir). Adî sıcaklık ve basınçta fluor ve klor gaz, brom sıvı ve iyot katı halindedir. Hepsinin karakteristik ve tentürdiyota benzeyen kokuları vardır. Koklanınca burnu ve boğazı tahriş ederler. Boğucu ve fazla koklanınca öldürücüdürler. Suda pek az erirler.

Soy gazlar grubundan bir önce bulunan halojenlerin elektro sistemleri birbirine benzer. Hepsinin son kabuklarında 7'şer elektron bulunur. Bu nedenle hepsi —1 değer alırlar. Grup olarak elementlerin en aktifidirler. Bunun dışında Fluordan başkası, +1 ile +7 arasında değişen pozitif değerler de alabilir. Fakat bunlar gerek + değerli, gerekse 0 (sıfır) değerli durumda iken başka elementlerden elektron alırlar, yani yükseltgenirler. Halojenlerde elektron alma eğilimi (elektron ilgisi) fluordan iyota doğru azalır. Çünkü bu yönde ilerledikçe atom yarı çapları büyür. Halojenleri de kapsayan bütün elementler içinde elektron ilgisi en büyük olan ve bu nedenle yükseltgeme gücü en çok olan element fluordur. Buna karşılık fluordan sonra klor, brom ve iyot sırasında, yine atom yarı çaplarının büyümesi nedeni ile pozitif değer alma (elektron verme) eğilimi çoğalır. Halojen atomları serbest halde iken soy gaz düzenine ulaşmak için birer elektronlarını ortaklaşa kullanarak ikişer bileşir ve iki atomlu moleküller yaparlar. Bunlar F_2, Cl_2, Br_2, I_2 formülleri ile gösterilir.

Halojenler hemen hemen bütün metaller ve ametallerin çoğu ile doğrudan doğruya bileşirler. Metallerle yaptıkları bileşikler genellikle iyonik bağlı bileşikler yani tuz tipinden olan maddelerdir. NaCl (sodyum klorür), $MgBr_2$ (Magnezyum bromür), KI (potasyum iyodür) bunlara örnek olarak verilebilir. Buna karşılık ametallerle yaptıkları bileşikler molekül yapılı ve uçucu maddelerdir. Bu arada hidrojenle yaptıkları bileşikler birer asittir. Bunların arasında en önemlisi hidroklorik asittir. Bu asitin daha çok sulu eriyiği kullanılır.

Halojenler çeşitli işlerde kullanılır. Fluor

çok etkin olduğu için olduğu gibi kullanılmaz. Üretilen klorun çoğu ağartıcı olarak kullanılır. Önemli bir kısmından da çeşitli bileşikler, örneğin boyalar, böcek öldürücüler vb. yapılır. Bazı büyük şehirlerin suları klorla dezenfekte edilir. Bromdan daha çok brom bileşikleri yapılır. Bromürler sinirleri yatıştırıcı ve uyku verici ilâçlardır. Tetraetil-kurşun maddesi brom yardımıyle sentez edilir. Bu madde benzin motorlarında vurmayı önlemek için kullanılır. İyot hekimlikte tentürdiyot yapımında ve çeşitli renklerdeki anilin boyaları sentezinde kullanılır.

Astatin, VII A grubundaki elementler arasında özel bir yer alır. Bu element 1940 yılında bulunmuştur. Atom numarası 85 olan bu elementin kütle numarası 210 ve 211 olan izotopları ötekiler arasında en dayanıklı olanlarıdır. Bununla birlikte yukarıda sözü geçen izotoplar da kuvvetli radyoaktif maddelerdir. Astatin öteki halojenler gibi —1 değer alabilir. Ama kolaylıkla sıfır ve pozitif değerlere yükseltgenebilir. Astatinin en dayanıklı pozitif değerleri —1 ve +5'tir. Bu element çok az bulunduğu ve çok dengesiz (radyoaktif) olduğu için kimya yönünden fazla önem taşımaz. Saf element halindeki astatin oldukça kolay buharlaşır.

HALTER

Ağırlık kaldırma sporudur. Uluslararası bir yönetmelikle tespit edilmiş kurallara göre yapılır. Halter adı verilen bu ağırlık, çelik bir çubukla, bu çelik çubuğun iki ucunda bulunan demir, disk ya da güllelerden ibarettir; demir gülle ya da diskler eşit ağırlıktadır. Ölçü ve boyutları değişik olabilen disk ya da güllelerin çapları 45 cm.'den fazla olamaz: Yani çelik çubuğun alt kısmı, ağırlık bir düzlem üzerinde durduğu sırada, bu düzlemden en çok 21 cm. yüksekte olacaktır. Çelik çubuğun toplam uzunluğu 2,14 m., elle tutulan kısmının uzunluğu 1,18 m., bu kısmın çapı ise 2,14 cm.'dir.

Halterciler, çalışma ve yarışmalar sırasında bir mayo giyerler; yarışmalar, yerden yüksekliği 10 cm., bir kenarının uzunluğu 4 m. olan tahtadan sağlam bir düzlem üzerinde yapılır; bu tahta düzleme ring adı verilir. Halter sporunun üç temel dalı vardır: Çift kolla yavaş kaldırma (muntazama), çift kolla koparma, çift kolla silkme. Tek kolla silkme ve koparma hareketleri de yapılmakla birlikte, isteğe bağlı olarak yapılan bu hareketlere resmî yarışmalarda yer verilmez.

Muntazama hareketinde, halterci ağırlığı önce göğüs hizasına kadar getirir, burada bir an hareketsiz kaldıktan sonra, hakemin işaretiyle başının üzerine kaldırır. Muntazamanın ikinci hareketinin, yani ağırlığın baş üzerine kaldırılması hareketinin yavaş yavaş, durmadan, gövdeyi ya da bacakları bükmeden yapılması gerekmektedir; ilk hareket ise serbest bir şekilde yapılır. Koparmada halterci, ağırlığı kolları gergin olarak tek bir hareketle yerden başının üzerine kaldırır. Halterin yerden kaldırılması sırasında sporcunun bacaklarının kıvrılması, yana açılması, hareketin durarak, ara verilerek yapılması favuldür. Bu bir hızlı kaldırma denemesidir; bir hamlede yapılması gerekmektedir. Silkmede ise, halterci ağırlığı önce göğüs hizasına, sonra da başının üzerine kaldırır. Bu harekette de kaldırırken duraklama yapılması, ağırlığın vücudun omuzdan başka bir yerine değmesi, dizin yere dayanması favul olur. Muntazama ile silkme arasındaki farkların birincisi, muntazamada bacakların bitişik veya açık, hareketsiz durması; silkmede ise, yere değmemek şartıyle, makaslama veya çömelme yapılabilmesidir; ikinci fark muntazamada birinci hareketten ikinciye hakemin işaretiyle, silkmede ise hakemin işareti olmadan geçilmesidir.

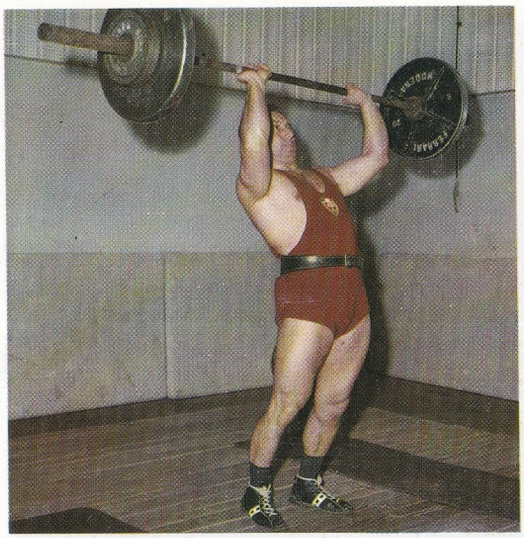

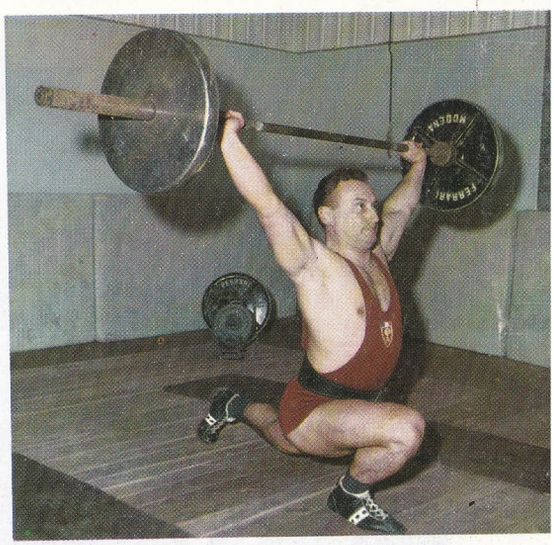

Ağırlık kaldırmada atletlerin adale kuvvetlerinin tümünün kullanılması, hareketlerin uyumlu bir şekilde dengelenmesiyle sağlanır.

Yarışmalarda her hareket üç denemede yapılır; atletin ağırlığı ikinci denemede 5 kg., üçüncü denemede ise 2,5 kg. artırılır. Halter yarışmaları, içlerinden biri ring başhakemi görevini de yapan üç hakemden kurulu bir jüri ile en az iki minder görevlisi önünde yapılır. Sonuçlar, üç denemede elde edilen derecelerin toplamı bulunmak suretiyle jüri tarafından tespit ve yarışmalar sırasında ilân edilir.

Halterciler kendi ağırlıklarına göre kategorilere ayrılırlar; sayısı yedi olan bu kategorileri şöyle sıralanır: Horoz sıklet (56 kg.'a kadar), tüy sıklet (60 kg.'a kadar), hafif sıklet (67,5 kg.'a kadar), orta sıklet (75 kg.'a kadar), yarı-ağır sıklet (82,5 kg.'a kadar), orta-ağır sıklet (90 kg.'a kadar) ve ağır sıklet (90 kg.'ın üzerinde).

Tarihi: Eski çağlarda sporcuların başlıca çalışma biçimlerinden birini teşkil eden ağırlık kaldırma alıştırmaları, aynı zamanda, hastaları iyileştirme amacıyle de kullanılıyordu. Ağırlık kaldırma ya da bugünkü adıyle halter sporu, ancak geçen yüzyılda gerçek anlamda bir spor niteliği kazanabilmiştir. Halter sporunun öncüsü olarak Fransız Hippolyte Triat'ın adı anılmalıdır; Triat 1839 yılında, 84 kg.'lık bir ağırlığı tek koluyle ve koparma tarzında kaldırıyordu. Halter kısa süre içinde Fransa'dan önce Almanya ve Avusturya'ya, sonra da İngiltere ve Rusya'ya yayılmıştır. İlk uluslararası halter yarışmaları 1896 yılında yapılan Atina Olimpiyatları (İlk Modern olimpiyatlar) sırasında gerçekleştirilmiş ve o günden sonra bütün olimpiyat programlarında da yer almıştır.

Türkiye'de Halter: Resmî belgelere göre Türkiye'de halter ilk olarak İstanbul'da Kurtuluş Kulübünde yapılmış, bu kulüp sporcularından Keraciyeris 267 kg. kaldırmıştır. Halter sporunda uluslararası alana ise, ilk olarak 1924 Paris Olimpiyatlarında çıkılmıştır: Yarışmalara tüy sıklette katılan Cemal Gülleci adındaki halterci 22 kişi arasında altıncı olmuştur. Cemal Gülleci 1928 Amsterdam Olimpiyatlarına da katılarak bu sefer beşinci olmuştur. Daha sonraki yıllarda ilgi görmeyen halter, 1950 yılına kadar Güreş Federasyonuna bağlı kalmış, sonra bağımsız bir Federasyonla yönetilmeye başlanmıştır. Yurdumuzda halter 1957 yılında yeniden canlanmış; o yıl Tahran'da yapılan Dünya Şampiyonasına, 1959 yılında Beyrut'ta yapılan üçüncü Akdeniz oyunlarına, 1960 yılında Milano'da yapılan Avrupa Şampiyonasına katılan Türk haltercileri, bu yarışmalardan yalnız üçüncü Akdeniz oyunlarında derece alabilmişlerdir. Bu yarışmalarda Türk haltercisi Metin Gürman orta-ağır siklette ikincilik elde etmiştir.

HAMAM

İçinde yıkanıp temizlenilen yer ya da bina. Evlerde belli kimselere ait özel tipleri yanında, **çarşı hamamı** denebilen ve halkın temizliği için yapılmış genel hamamlarla deniz hamamları gibi çeşitleri bulunur. Aslında klasik ya da modern düzende olsun, yıkanma amacıyle meydana getirilmiş ve içinde bu işin görüldüğü bütün yapılara hamam denir.

Eski Roma'da **Balnea** adıyle bilinen çarşı hamamları, kadın ve erkeklerin ayrı ayrı yerlerinde banyo yaptığı iki bölümden meydana gelmiş ve içinde buhar banyosuyle birlikte sıcak-soğuk suyla yıkanılabilen halk tipi hamamlardı. Pompei'de bu tip bazı eski yapı-

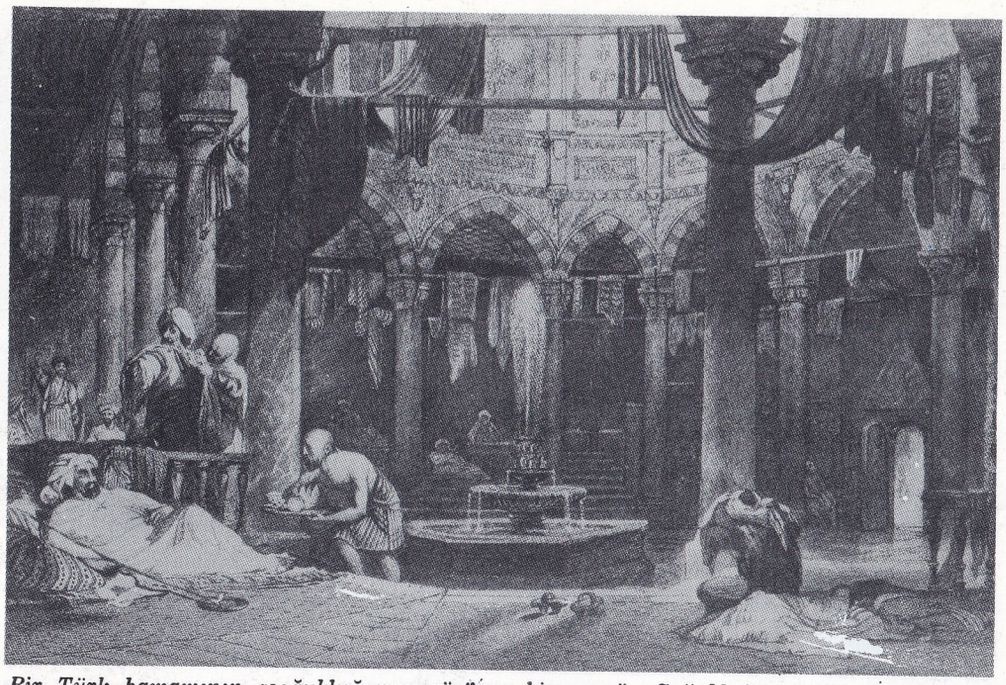

Bir Türk hamamının «soğukluğunu» gösteren bir gravür. Soğukluğun ortasında genellikle fıskiyeli bir havuz bulunur, hamamdan çıkanlar, kerevetlerde dinlenirdi.

lar mimarî özellikleriyle dikkati çeker. Bunlardan, yıkıntısı hâlâ ayakta kalabilmiş olanların erkekler bölümüne ait planı incelendiğinde göze çarpan ilk özellik, 3'ü giriş, 2 tanesi esirler ve hamam hademeleri için, 1 tanesi de kadınlara ait olmak üzere çok sayıda (6 tane) kapıdır. İç kısımda tuvaletler, üstü açık bir avlu, avlunun bir kıyısında yıkananları bekleyenlerin oturması için yapılmış boydan boya taş sıralar, ayrıca sıra bekleyenlerin oturduğu bir sofa, soğuk su banyosunun yapıldığı **frigidarium** ya da **baptisterium** denilen bölüm, soyunup giyinirken oturulan kârgir setler, elbiseleri bekleyen bekçi yeri gibi bölmeler vardır. Ayrıca birden bire sıcak yerden sokağa çıkmadan önce vücudu sıcaklık değişikliğine alıştırmak için dinlenilen **tepidarium** adında bir soğuk bölme bulunur; ısıyı ılık tutabilmek için de burası mangalla ısıtılırdı. Duvarlarına yağ ve çeşitli güzel kokuların yerleştirildiği bu hücrelerde dinlenme süresince vücutlar yağla oğulurdu.

Bunlardan başka külhanda yanan ateşin duvar içindeki künklerden geçen sıcak dumanıyle ısıtılan sıcaklık kısmı (kalbarium) bu bölümün sonunda yer alan sıcak su banyosuyle (alveus) ayrı bir köşede bir havuz, ocağa bakan esirlerin oturduğu yer, odun ve kömür konulan avlu, bir sundurma ve bunlara bitişik bir küçük geçit vardı.

Kadınların yıkandığı bölüm daha küçük olup, ufak bir bekleme ve soyunma yeri, oturacak sıralar, aynı şekilde soğukluk ve sıcaklık bölmeleri, soğuk su ve buhar banyosu yapılan yerler ve sıcak-soğuk su havuzları bulunurdu. Daha sonraki çağlarda Avrupa'da eski Türk hamamları düzeninde kurulan banyolara da hamam denmiştir. Bunlar iç düzenleri bakımından modern genel banyolara benzemezler. Yeni hamamlar, özellikle bazı büyük şehirlerde son derece lüks ve konforlu olup, eski Türk hamamlarından tamamen farklıdır.

Roma ve Bizans hamamlarına çok benzeyen Türk çarşı hamamlarıyse, belli başlı üç kısımdan meydana gelir. Soyunma yeri ya da camekân denilen ilk bölmenin orta yerinde genellikle fıskıyeli bir havuz, kenarlarda özel soyunma hücreleri ve sedirler, ayrıca bir kahve ocağı bulunur. İkinci bölme, ılık olan soğukluktur. Bu bölümde dinlenmek için mermer sekiler (setler), üzeri şilteli tahtadan kerevetler vardır. Bölmenin yan tarafında tuvaletler yer alır. Arada küçük bir kapıdan, hamamın asıl yıkanılan yeri olan sıcaklığa geçilir. Bu kısmın tam orta yerinde terlemek için üzerine uzanılan ve adına **göbektaşı** denilen mermer bir set vardır. Çevresinde bütün yan duvarlar boyunca belli aralıklarla kurnalı musluklar sıralanmıştır. Kurnaların hemen önünde banyo yapanların oturduğu, zeminden 20-30 cm. yüksekliği olan çepeçevre mermer bir set uzanır. Köşelerde **halvet** denilen ve kalabalıkta yıkanmak istemeyenlere mahsus özel küçük bölmeler vardır. Türk hamamlarının bir kısmında ayrıca, tam külhan ateşinin üstüne gelen ve terlemek için girilen daha sıcak bir halvet bulunur.

Hamamın altında bulunan **külhan,** ateş yakılan yerdir. Duman ve alevler, yapının mermer döşemeleri altından geçen yollardan dolanarak, yan duvarlar içindeki baca boruları izler ve bu şekilde bütün hamamı ısıttıktan sonra, tüfeklik denilen ince küçük borular aracılığıyle kubbelerin yan taraflarından dışarı çıkar. Duman ve alevin geçtiği bu yollara **cehennem** denir.

Hamamın her üç bölümünün de üst kısımları kubbelerle örtülüdür. Kubbelerin üstündeki **fanus** adı verilen dışarıya çıkıntılı yuvarlak küçük pencereler, dışa dönüş çanak biçimli camlarla örtülü olup, içeriye aydınlık girmesini sağlar.

Günümüzün konut düzeni ve yeni yaşama koşulları, en büyük gereksinmelerden biri olan temizlik sorununu da kendi bünyesinde hallettiğinden, özellikle büyük şehirlerde genel hamamların sayısı görünür biçimde azalmış, eski konak hamamlarıyse büsbütün ortadan kalkmıştır

HAMAMBÖCEĞİ (Periplaneta auericana) Düzkanatlılar takımından bir eklembacaklı türü. Hamamböcekleri genellikle parlak bir deriyle örtülü uzun, yassı bir vücuda ve uzun antenlere sahiptirler. Öngöğüs bazen bir kalkan gibi başı da kaplar. Bacaklar koşabilmek için gelişmiştir; kanatlar ise sadece birkaç türde iş görür, diğer türlerde ufalmış ya da körelmiştir. İki çift kanattan öndekiler diğerlerinden daha serttir. Dişi, yumurtalarını kesekâğıdını andıran bir kapsüle bırakır ve bunu gizleyecek sağlam bir yer bulana kadar arkasında taşır.

Hamamböcekleri tropikal bölgelerde ortaya çıkmış, zamanla dünyanın her tarafına yayılmışlardır. 1 300 kadar hamamböceği türü vardır. En önemlisi Asya ve Avrupa'da yaygın olan karafatma (Blatta Orientalis) dır. Amerika hamamböceği (periplaneta Americana), birçok ülkelerin deniz kıyılarında yaşar. Avustralya hamamböceği (P. australasiae) limonluklara zarar verir.

Karafatmanın boyu 3 cm. kadar, rengi siyahtır. Gündüzleri duvar deliklerinde ve diğer uygun yerlerde gizlenir, geceleri yemek artıklarından ve başka organik maddelerden beslenmek üzere dışarı çıkar. Alman tipi hamamböceklerinin vücutları daha uzun ve rengi açık kahverengidir, sırtında iki koyu çizgi bulunur. Amerika hamamböceği kırmızımsı kahverengidir, boyu 4 cm. kadardır ve en büyük türleri İngiltere'de yaşar. Depolarda, özellikle gemilerde hasar yaparlar. Avustralya hamamböceği Amerika tipine benzer; fakat biraz daha ufaktır.

Hamamböceklerinin çoğu hem bitkisel hem de hayvansal besin alırlar, evlerde ve depolarda yediklerinden daha fazla tahribat yaparlar.

HAMBURG

Batı Almanya'nın kuzey kesiminde bir şehir. Nüfusu 1 840 000'dir. Yüzölçümü 747 km². olan aynı adlı eyaletin başkentidir. Elbe ırmağının halici üzerinde, ırmağın Kuzey denizine döküldüğü yerden yüz km. kadar içeride kurulmuştur. Önemi Almanya'nın en büyük ve bütün Avrupa'nın da etkin ticaret limanlarından biri olmasından ileri gelmektedir. Hamburg limanına bir yıl içinde girip çıkan mal miktarı 25 milyon tonu bulmaktadır. Brahms ve Mendelssohn gibi ünlü müzikçilerin memleketi olan Hamburg şehri ünlü üniversitesi, müzeleri, kitaplıkları ve okullarıyle aynı zamanda bir kültür merkezidir.

Charles Magnes zamanında Hammaburg adında bir kale olan Hamburg, 834 yılında pis-

koposluk merkezi olmuş, XI. yüzyılda ise Saksonların ve Danimarkalıların istilâlarına karşı bir savunma noktası teşkil etmiştir. XII. yüzyılda, komşu Bardowieck şehrinin yıkılmasından sonra, Batı Avrupa ile Baltık denizi arasında bir ara limanı haline gelmiştir. XIII. yüzyılda ünlü Anseatik Birliğine katılmıştır. 1770 yılında serbest şehir haline gelen Hamburg, 1888 yılında da serbest liman olmuştur.

HAMDİ, HAMDULLAH

(1449-1503) XV. yüzyıl divan şairlerinden. Göynük'te doğmuştur. Çağın ünlü bilgini Hacı Bayram halifesi Ak Şemsettin Efendinin oğludur. Çocukluğunda güçlü bir öğrenim görerek Farsça öğrenen Hamdullah Hamdi (Çelebi), İran edebiyatının önde gelen şairlerinden Molla Cami'yi çok okumuş ve onun etkisinde kalmıştır. Edebiyat tarihçileri tarafından çağının mesnevî ustası olduğunda birleşilmiş, özellikle **Yusuf ile Züleyha** hikâyesi bu alanda en iyi örneklerden biri sayılmıştır. Hamdi'nin öteki mesnevîleri **Leylâ ile Mecnûn, Tuhfet-ül — Uşşak, Kıyafetnâme** ve **Mevlit**'tir. Ayrıca kaside ve gazelleriyle naatlarının bulunduğu bir divanı vardır. Genç yaşta babasını kaybeden şair, kardeşleri tarafından hor görülmüş ve çok sıkıntılı bir hayata boyun eğerek yaşadığı Göynük'te ölmüştür.

HAMİTOĞULLARI

Anadolu'nun Göller yöresinde (Eğridir, Uluborlu, Yalvaç, Karaağaç, Asi, Keçiborlu, Isparta, Burdur) egemen olmuş, Teke aşiretinin bir kolunu teşkil eden Türkmenlerin kurduğu beylik (1300). Birliğin kurucusu Dündar Bey, yeni beyliğe büyük babası Hamit Beyin adını vermiştir. Hamitoğulları ülkesi büyüyünce Antalya bölümünün yönetimi kardeşi Yunus Beye verilmiştir. Hamitoğulları bu şekilde iki merkezden yönetilmişlerdir.

Dündar Bey, XIV. yüzyılın başlangıcından itibaren, 24 yıl süreyle öbür Anadolu beyliklerine karşı başarılar elde etmiştir. Anadolu Selçuklularının yıkılmasından sonra, meydana gelen bağımsız beylikleri kendilerine bağlamak amacıyle İlhanlılar önemli bir kuvvetle Anadolu'ya beylerbeyi olarak Emir Çoban'ı gönderince (1314), Dündar Bey diğer bağımsız Anadolu beyleri gibi Emir Çoban'a itaatını bildirmiştir. Hatta İlhanlı hükümdarı Olcaytuğ Hüdabende adına Eğridir'de para bastırmıştır. Emir Çoban'ın ölümü üzerine oğlu Timurtaş Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bu arada Dündar Beyin üzerine yürümüş, Hamit beyliğini kendi egemenliğine alarak bu yörelerin yönetimini amcası Dündar Beyi kendisine teslim eden Mahmut Beye vermiştir (1324). Fakat Timurtaş'ın, İlhanlı hükümdarı Ebû Sait'e isyan ederek Mısır'da hüküm süren Memlûklerin himayesine girmesi üzerine Dündar Beyin oğlu Hızır Bey, eski Hamitoğulları beyliğine ait toprakları tekrar elde etmiştir. Daha sonraları, Dündar Beyin Mısır'da bulunan diğer oğlu İshak Çelebi Anadolu'ya geçerek yönetimi eline almıştır (1328). Bu tarihten sonra eski kudretini bulan Hamitoğulları genişleme siyaseti gütmüşler, daha önceleri İlhanlıların Anadolu beylerbeyi olan Timurtaş'ın zeptettiği Eşrefoğullarına ait topraklardan bazı yerleri ilhak etmişlerdir. Hamitoğulları beyliği bu tarihten sonra, kudretsiz beylerin yönetiminde gerilemeye başlamış; sonunda Kemalettin Hüseyin Bey zamanında, Hamit ülkesinin en güzel yöreleri (Yalvaç, Karaağaç, Beyşehir, Seydişehir ve Akşehir), iktidarı bir çığ gibi büyüyen Osmanlı hükümdarı Sultan Murat I.'e 80 bin altın karşılığında satılmıştır. Kemalettin Hüseyin Beyin ölümü üzerine Hamit ülkesinin diğer kısımları Osmanlılarla Karamanlılar arasında paylaşılmış (1391), Osmanlılar Isparta ve çevresinde Hamit sancağı, Antalya ve çevresine de Teke sancağı

Hamburg Avrupa limanlarının en önemlilerinden biridir. Şehrin XVI. yüzyıldan itibaren ekonomik alanda gösterdiği gelişme, Hamburg'u günümüz Avrupa'sının büyük ticaret merkezlerinden biri yapmıştır.

Hammurabi Kanunlarının yazılı olduğu taş, Sus şehrinde bulunmuştur.

adını vermişler ve bu sancakları Konya iline bağlamışlardır.

HAMMER, PURGSTALL VON

(1774-1856) Avusturyalı tarihçi, diplomat ve Doğu bilimleri uzmanı. Graz şehrinde doğmuş, 1799 yılında İstanbul'daki Avusturya elçiliğinde çalıştığı sırada Türkçe öğrenmiştir. Bu dönemde Doğu tarihi ve edebiyatıyle ilgilenmiş Doğu Akdeniz'de Fransızlar aleyhine İngilizlerin açtığı sefere katılmıştır. Mısır'a gidip Arapça öğrenmiş, 1807'de Avusturya'ya dönmüştür. Ülkesinde saray müşavirliği yapmış, imparatorluk akademisine başkan seçilmiştir. 1835'te politikacılığı bırakıp, kendini tamamen tarih çalışmalarına vermiştir.

18 ciltte toplamak suretiyle 1827'de başlayıp, 1835'te bitirdiği, başlangıcından Kaynarca Antlaşmasına kadar olan Osmanlı tarihiyle ilgili çalışması en önemli eseridir. Bugün de Osmanlı tarihine ait önemli tarih çalışmaları arasında yer alan bu eserin önemli bir kısmını Atâ Bey, Türkçeye kazandırmıştır.

Ayrıca büyük bir edebî değer taşımayan piyes, roman ve şiir türünde çeşitli çalışmalarıyle birlikte Doğulu şairlerden Almancaya çevirdiği biyografiler ve 4 cilt tutarında Osmanlı şairlerinin hayatıyle ilgili bir eseri daha vardır.

HAMMURABİ

(? - ?) «İlk Babil kralları listesi» ne göre ilk Babil krallık ailesinden gelen altıncı hükümdar. M.Ö. 1728 ile 1686 yılları arasında çıktığı sanılmaktadır. Eski Yakındoğu tarihinin en önemli kişiliklerinden biri olan Hammurabi, bu bölgenin büyük bir kısmını egemenliği altında birleştirmeyi başarmıştır. Aşağı Babil'de Larsa kralı Rim-Sin ile diğer küçük komşu hükümdarları yenmiş, Mari hanedanını da yıkarak, bütün Mezopotamya'yı, Suriye'yi ve Elam bölgesini içine alan geniş bir imparatorluk kurmuştur. Fakat Hammurabi'nin en önemli özelliği, egemenliği altında birleştirdiği kavimlerden (Babilliler, Asurlular, Sümerler ve Amorriler) tek bir ulus meydana getirmeyi denemesidir; Hammurabi bu temelsiz birleşimi bir dil, kültür, yönetim ve hukuk birliği aracılığıyle gerçekleştirmeye çalışmıştır: Hammurabi'nin adını bugüne kadar ulaştıran ünlü «Hammurabi Kanunları» nın meydana getirilmesinin en önemli etkeni de, onun bu ülküsü olsa gerektir.

Hammurabi kanunları, hukuk tarihinin ilk yazılı kanunlarıdır. 282 maddeden oluşan kanunlar, aile düzeni, tarım, sanat ordu ve ülke yönetimi gibi alanları düzenliyordu. Hammurabi kanunları, yüksekliği üç metreye yaklaşan bir taşa çivi yazısıyle yazılmıştı.

HAMPARSUM NOTASI

XIX. yüzyılda yaşamış Ermeni asıllı bir müzikçi olan Hamparsum Ağa tarafından düzenlenmiş bir nota yazısıdır. Türk müziği bakımından birçok eksikleri olmasına rağmen, zamanında ve daha sonra bazı eklemlerle oldukça çok kullanılmış ve birçok eserin kaybolmasını önlediği için de yararlı olmuştur. Türk müziğine uyacak biçimde geliştirilmiş Batı notasının yayılmasından sonra artık kullanılmamaktadır.

Hamparsum nota yazısında sesleri göstermek için kullanılan bağımsız işaretlerin sayısı yedi tanedir. Bu yedi işaret üzerine birer diyez işareti konularak yedi sesin daha gösterilebilmesi sağlanır. Yani Hamparsum notasında ancak bir sekizli içindeki ondört ses gösterilebilir. Türk genel dizisinde bunlardan başka on ses daha vardır. Bu fazla sesler için ayrı işaretler kullanılmadığına göre, ancak yaklaşık olarak gösterilebilirler. Eserin makamı biliniyorsa, yaklaşık olarak gösterilen sesin gerçekte hangi ses olduğu tahminle bulunur. Daha üst sekizlilerdeki sesleri göstermek için, işaretlerde bazı küçük değişiklikler yapılır. Bunlar cetvelde görülmektedir.

PERDELER	Birinci Sekizli	İkinci Sekizli	Üçüncü Sekizli
re			
re-B-diyez			
re-S-diyez			
re-K-diyez			
mi			
fa			
fa-F-diyez			
fa-B-diyez			
fa-S-diyez			
fa-K-diyez			
sol			
sol-B-diyez			
sol-S-diyez			
sol-K-diyez			
la			
la-B-diyez			
la-S-diyez			
la-K-diyez			
si			
do-F-bemol			
do			
do-B-diyez			
do-S-diyez			
do-K-diyez			

Seslerin uzunlukları, üzerlerine konulan şu işaretlerle belirtilir:

Aynı uzunlukta seslerden meydana gelen gruplarda, ilk notaya konulan işaret, diğerleri için de geçerlidir. Aynı işaretler sükûtlar yerine de kullanılmaktadır. Verilen örnekte bütün bunlar bir arada görülüyor:

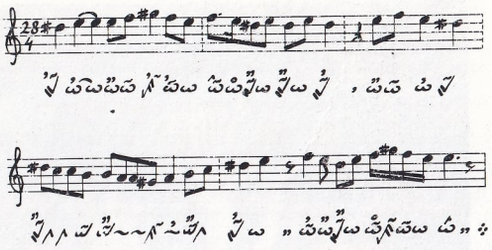

Hamparsum notasında ölçüler üst üste iki nokta ile birbirinden ayrılır ve cümle sonlarına dört nokta konulur. Usullerin vuruluşunu göstermek için de bazı işaretler kullanılmıştır:

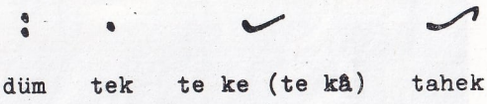

Uzun vuruşları belirtmek için bu işaretlerin üzerine birer aksan konulmaktadır. Örneğin, firengifer usulünün vuruluşu, Hamparsum notasıyle ve şimdiki notayla şöyle gösterilir:

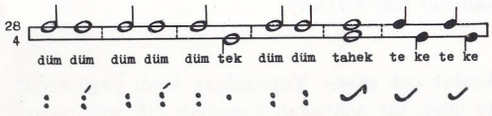

HAMSİ (Engraulis eucrasicholus)
Hamsigiller ailesinden bir balık türü. En çok Akdeniz ve Karadeniz'de, Avrupa ve Afrika'nın Atlantik okyanusuna bakan kuzey-batı kıyılarında görülür. Yapısı ince uzundur, boyu 10-12 cm.'yi bulur; sırtı ince mavimsi, gövdesinin yan tarafları gümüşî ve başı altın rengi pullarla örtülmüştür. Burun kısmı koni şeklindedir, gözleri ve ağzı oldukça büyüktür.

İlkbaharda hamsiler büyük sürüler halinde açık denizlerde suyun yüzeyine çıkarlar. Yazın yumurtlamak suretiyle ürerler; sonbaharda yavru balığın boyu 7 cm.'yi bulur. Sonra yavru ve ergin balıklar kışı geçirmek üzere 90 m.'den derinlere inerler.

Hamsi avı, yaz aylarında dikey ya da sürüklenebilen balık ağlarıyle yapılır. Hamsiler taze ya da tuzlanmış olarak ve konserve halinde satılırlar.

HAMSTER (Cricetus cricetus)
Kemiriciler takımının sıçangiller familyasından bir memeli türü. Sibirya'dan Avrupa'ya ve Anadolu'ya kadar yaygın olan bir türdür. Kumlu isteplerde tüneller içinde, sürülmüş tarlalarda ve ırmak yataklarında yaşar. Boyu 20 cm., kuyruğu 3 cm. kadardır. Tombul bir sıçanı ya da tarlafaresini andırır. Torba şeklindeki yanakları tünelinde depolamak üzere yiyecek taşımasına yarar, geniş ayakları tünel kazmaya uygundur. Hamsterler aynı zamanda yüzücüdürler; yanaklarındaki keseleri havayla şişirip suyun üzerinde kalırlar.

HAMSUN, KNUT
(1859-1952) Norveçli yazar. Bir köylü çocuğu olan Knut Hamsun, 1882 yılında Amerika Birleşik Devletlerine göç etmiştir. Birleşik Amerika'da kaldığı yılların ürünü olan, **Çağdaş Amerika'nın Ruhsal Hayatı** (1889) adlı kitabı yazarın ilgi uyandıran ve dikkatleri üzerine çeken ilk eseridir. Hamsun, gerek **Açlık** (1890) adlı romanında, gerekse bunu izleyen romanlarında, toplumdan kaçan ve içgüdülerine uyarak, hayat kavgasını tek başına yapan insan mitini yaratmıştır. Yazarın, Kuzey ülkeleri geleneklerinden ve Nietzsche'nin düşüncelerinden esinlenerek yarattığı bu kahraman tipi, Hamsun'un **Gizemler** (1892), **Güz Yıldızı Altında** (1906), **Sessizce Çalan Bir Maceracı** (1909), **Son Sevinç** (1912) gibi romanlarının ve **Şekerleme** (1897), **Macera ülkesinde** (1903) gibi kitaplarında topladığı hikâyelerinin de baş kişisidir. Hamsun'un yarattığı bu mit, doruk noktasına, **Pan** (1894) adlı romanının lirik sayfalarında ulaşmıştır. Yazarın tiyatro eserleri, bu arada **Krallığın Kapılarında** (1895), **Hayat Oyunu** (1896) ve **Gün Batımı** (1898) adlı oyunlarından kurulu olan üçlüsü de, aynı motiflerden esinlenilerek yazılmıştır. **Zamanlarının Çocukları** (1913), **Segelfoss'un Şehri** (1915) ve **Toprağın Uyanışı** (1917) adlı romanlarında ise insan görevini yaparak doğaya yaklaşır. Son döneminde Hamsun, yeniden ilk eserlerinin konularına döner. 1920 yılında Nobel Edebiyat ödülünü alan Knut Hamsun, bütün dünyada geniş bir ün kazanmıştır.

Hamsun, hayatının son yıllarında Nazi akımına katılmış, II. Dünya Savaşının sonunda yargılanmış, yargılanma sırasında aklî dengesinin yerinde olmadığı ileri sürülen yazar bir bakımevine yatırılmıştır. **Açlık, Pan, Dünya Nimeti, Göçebe (Sonbahar Yıldızları Altında, Hüzünlü Havalar, Son Mutluluk), Viktorya, Serserilik Günleri,** vb. Türkçeye çevrilmiştir. Yazarın hikâyeleri de yayımlanmıştır.

HAMUR
Ağrı iline bağlı bir ilçenin merkezi (nüfusu 1 486). Karaköse-Van yolu üzerinde kurulmuş, Karaköse'ye 15 km. uzaklıktadır.

Hamur ilçesinin yüzölçümü 898 km^2., nüfusu 16 183'tür ve 45 köyü vardır.

İlçe toprakları genellikle dağlık olup, yalnız orta kesiminde Murat suyu çevresinde ovalara rastlanır. İlçede şiddetli karasal iklim hüküm sürer. İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

HANAK
Kars iline bağlı bir ilçenin merkezi (nüfusu 1 925). Kars-Posof yolu üzerinde, Kars'tan 126 km. uzaklıktadır. Ayrıca Ardahan üzerinden Çıldır'a bağlanır.

Hanak ilçesinin yüzölçümü 892 km^2., nüfusu 33 256'dır. Merkez ve Damal bucaklarında 44 köyü vardır.

İlçe toprakları oldukça derin vadilerle yarılmış dalgalı yayla halindedir. Kışlar çok soğuk ve uzundur. Yazlar ise kısa ve serin geçer. Yağışlar en çok yazın görülür. İlçenin güney-doğu köşesinden Kura ırmağı geçer. Buna karışan Çayketik suyu en önemli akarsudur.

İlçenin doğal bitki örtüsü bozkırdan çok çayır görünüşündedir. Otlar yaz süresince yeşil kalır. Bu çayırlarda çok miktarda hayvan beslenir ve ot biçilir. En çok büyükbaş hayvan yetiştirilir. İhtiyaca yetecek kadar da tahıl ekilir.

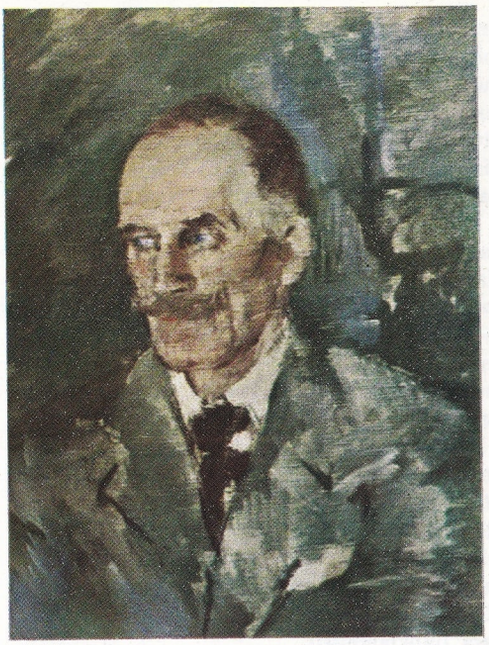

Knut Hamsun.

HANBELİLİK
Dört İslâm mezhebinden biri. Ahmet bin Hanbel (780-855) tarafından kurulmuştur. Bu mezhebin esası Kur'an ve hadislere dayanmakta, ictihad ve kıyasa mümkün olduğu kadar az yer vermektedir. Bu yüzden Hanbelî mezhebine mensup olanlar müsamahasızlık ve taassup derecesine varan ifratlarıyle tanınmışlardır.

Mezhep kurucusu Ahmet bin Hanbel, dinî ve hukukî hükümleri ayet ve hadislerden çıkarmaya o kadar önem ve öncelik vermiştir ki, bazı uydurma hadisleri bile doğru kabul ettiği ve koyduğu bazı hükümleri bunlara dayandırdığı bile çağdaşı olan bazı bilginlerce söylenmiştir. Hatta bazı İslâm bilginleri (örneğin Taberî), kıyas ve ictihada pek az yer

Hamster sıçangiller familyasına giren memeli türlerinden biridir.

verdiği için Ahmet bin Hanbel'i tam bir fıkıh otoritesi kabul etmemiştir. Fakat kurduğu mezhep, bütün İslâm bilginleri ve hukukçularınca doğru kabul edilen dört mezhepten biri olarak tanınmıştır. Bu imamın, 28 000 hadisi kapsayan **Müsned** adlı hadis kitabı pek ün kazanmış, birçok bilginlere kaynak olmuştur.

XIV. yüzyıla kadar Irak, İran, Suriye ve Filistin'in birçok bölgelerinde hayli yaygın olan Hanbelî mezhebi, Türklerin egemenliğinden sonra, özellikle Osmanlı devletinin Hanefî mezhebini resmî mezhep kabul etmesi ve onun dışında kalan mezheplere önem vermemesi üzerine, diğer mezhepler gibi zayıflamış ve yayılma alanı gittikçe daralmıştır.

Hanbelî mezhebine mensup bilginlerin en ünlüleri Suriyeli Takiyeddin bin Teymiye (1263-1328) ve öğrencisi Muhammed bin Kayyım el-Cevzi (?-1351) dir. İbni Teymiye özellikle tekke ve tarikatlara, mezarlardan medet umulmasına karşı çıkmış, bu yüzden çağdaşı bilginlerle sert tartışmalara girmiş ve birkaç defa tutuklanmıştır.

HANÇERLİOĞLU, ORHAN

(1916-) Günümüz romancılarından. İstanbul'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Şişli Terakki Lisesinde tamamladıktan sonra (1935), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girmiştir. Yüksek öğrenimini bitirdikten sonra (1939) Orhan Hançerlioğlu, Meriç (1943), Keşan (1944), Karaisalı (1946) kaymakamlıklarında bulunmuştur. Daha sonra İstanbul'a gelerek Belediye Müfettişliği (1948), Emniyet Şube Müdürlüğü (1950), Şehir Tiyatroları Müdürlüğü yapmıştır. 1954'ten beri İ. E. T. T. Hukuk İşleri Müdürlüğü görevindedir.

Orhan Hançerlioğlu çoğu sanatçı gibi, edebiyata şiirle girmiş, ilk gençlik denemelerini topladığı şiir kitabından (Kıvılcım, 1936) sonra da 1940'a kadar bu türdeki çalışmalarını sürdürmüştür. İstanbul'a dönüşünde Beş Sanat dergisinde deneme yazıları yayımlarken, bir yandan da 4-5 yıl boyunca üzerinde çalıştığı romanlarını bastırma olanağını bulmuştur. Varlık yayınevinin yayımladığı ilk romanı (Karanlık Dünya), Anadolu gözlemlerini konu olarak alan gerçekçi bir eserdir. Daha sonra yayımladığı Ali adlı kitabıyle Türk Dil Kurumu 1956 yılı roman ödülünü kazanan Hançerlioğlu, geniş hacimli çalışmalara gitmemiş; genellikle büyük hikâye sayılabilecek bir sınır içinde işlediği konularında büyük şehir insanının bireysel sorunlarını ele almayı yeğ tutmuştur. Duru, temiz bir anlatımla ortaya koyduğu eserlerinin, 1950'den sonra belli bir gelişme gösteren roman türünün başeserleri arasında sayılabilecek düzeye erişemese bile, döneminin ağırlığı altında ezilmeyen çalışmalar olduğu söylenebilir. Hançerlioğlu'nun, son yıllarda düşünce tarihi üzerine çalışmaları vardır.

Eserleri: Karanlık Dünya (roman, 1951), Büyük Balıklar (roman, 1952), İnsansız Şehir (hikâyeler, 1953), Oyun (roman, 1953), Ekilmemiş Topraklar (roman, 1954), Ali (roman, 1955), Kutu Kutu İçinde (roman, 1956), Yedinci Gün (roman, 1957), Bordamıza Vuran Deniz (roman, 1960), Başka Dünyalar (kimi romanlarının toplu basımı, 1962), Erdem Açısından Düşünce Tarihi (1963), Başlangıcından Bugüne Kadar Mutluluk Düşüncesi (1965), Başlangıcından Bugüne Kadar Özgürlük Düşüncesi (1966), Felsefe Sözlüğü (1967).

HANEFÎLİK

İslâmdaki dört mezhepten biri. Ebu Hanife Numan bin Sabit (699-769) tarafından kurulmuştur. İctihad ve kıyasa önemli yer vermekle tanınmış olan bu mezhebin kurucusu Ebu Hanife, dinî ve hukukî hükümler koymakta kaynak olarak önce Kur'anı, sonra hadisi alırdı. Bunlarda aradığı hüküm bulunmadığı takdirde Hazreti Muhammed'in arkadaşları (sahabe) nın söz ve hareketlerini araştırırdı. Bunlarda da bulamazsa ictihad ve kıyasa başvururdu. Ebu Hanife sahabeden sonraki kuşağın (tabiîn) söz ve hareketlerini ölçü ve kaynak olarak almazdı. Çünkü bunlar Hazreti Muhammed'in çağdaşı ve arkadaşı değillerdi, söz ve davranışları yanlış olabilirdi. Bu durumda Ebu Hanife kendi ictihad ve kıyasına başvurur, bazı çağdaşlarınca bu yüzden tenkide uğrardı. Ayrıca Ebu Hanife her hadisi de doğru olarak kabul etmezdi. Örneğin her kuşaktan sadece bir kişi tarafından rivayet edilen hadisleri (Haber-i âhad) kaynak ve ölçü almazdı. Ancak her kuşaktan birçok kimseler tarafından rivayet edilen hadisler (Haber-i mütevatir) den hüküm çıkarırdı.

Kurulduğundan hemen sonra hızla yayılan ve İslâm âleminin birçok bölgelerinde tutunan Hanefî mezhebi Abbasîler tarafından devletin resmî fıkıh mezhebi olarak kabul edilmiştir. Daha sonra Osmanlı devleti tarafından da resmî devlet mezhebi kabul edilen Hanefîlik Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bölgenin kimi kesimlerinde tek mezhep olarak hâkim olmuş, kimi kesimlerinde de diğer mezheplerin yanında hayli taraftar bulmuştur. Günümüzde de aynı derecede yaygın bir mezheptir.

Hanefî mezhebinin en ünlü bilginleri, aynı zamanda Mezhebin kurucusu Ebu Hanife'nin öğrencilerinden olan Ebu Yusuf Yakup (?-795) ile Muhammet bin el-Hasan el-Şeybanî (?-805) dir. Bunlar, Hanefî mezhebinin gelişmesinde ve düzenli bir mezhep haline gelmesinde önemli rol oynamışlar, hatta bazı tarih kitaplarına göre bu alanda Ebu Hanife'den daha etkili olmuşlardır. O kadar ki, ikisinin görüşü bir meselede birleşince Ebu Hanife'nin karşı görüşüne üstün tutulmuştur.

Hanefî mezhebi toprağı devletin malı kabul etmiş, devlete gerekli gördüğü şekilde toprak statüsünü düzenleme yetkisini vermiştir.

HANIMELİ (Lonicera coprifolium)

İkiçeneklilerden bir süs bitkisi. Sarmaşık biçiminde olur ve bahçelerde yetiştirilir. İlkbaharda koyu-açık sarı, kırmızımtırak, beyaz renkte ve güzel kokulu boru biçiminde çiçekler açar. Bir dal üstünde demet görünüşünde olan çiçeklerin tatlı balözünü böcekler ve

Hanımeli, hanımeligillerin örneği olan tırmanıcı bir bitkidir.

kuşlar çok sever. Yaprakları, koyu yeşil renkte olup, bir noktadan karşılıklı çift çift çıkar. Bazı cinsleri dışında genellikle yaz-kış yapraklarını dökmez.

Ilıman iklimli bütün bölgelerde yetişir. Birçok çeşitleri vardır. Yabanî olarak da yetişebilir.

HANİ

Diyarbakır ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 802). Diyarbakır havzasının kuzey kenarında kurulmuştur. Yükseltisi 900 m.'ye yaklaşır. Kasaba 15 km.'lik bir şoseyle Diyarbakır-Genç-Bingöl yoluna bağlıdır, il merkezine uzaklığı 80 km.'dir.

Hani ilçesinin yüzölçümü 415 km^2., nüfusu 15 876, köy sayısı 21'dir.

İlçe toprakları Güney-doğu Torosların güney kesimlerinden başlar ve Diyarbakır havzasına doğru alçalır. İlçede kışlar soğuk, yazlar ise çok sıcak geçer. Doğal bitki örtüsü meşelik ve bozkır şeklindedir. İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tahıl tarımı, sebzecilik ve bağcılıktır.

İlçenin bugüne biraz olsun kalabilmiş anıtlarının başında Hatuniye Medresesi gelmektedir. Halkın Zeynep Hatun adında birine bağladığı bu yapı, ayakta kalan kısımlarından anlaşıldığına göre XIII. yüzyılın sonu, XIV. yüzyılın başlarında yapılmış olmalıdır. Ana eyvan ve iki tarafındaki kubbeli odaların kaldığı bu medresenin önemli bir yapı olduğu, süslemelerdeki zengin görünüşlerden anlaşılmaktadır. Anadolu'da medrese mimarisinin gelişmesi içinde belirli bir aşamayı gösteren bu yapının hemen ilerisinde yıkık bir camiyle bir kare minare dikkati çeker. Üç katlı bu tipik minare, üzerinde birçok yazıtları saklamaktadır. Artukoğullarından kalmış olması muhtemel bu yapılardan başka Hani'de iki de önemli cami yer almaktadır. Yapılış

tarihleri kesinlikle bilinmeyen Ulu Cami, 1682 yılından bir onarım yazıtı taşıdığına göre, çok daha eski bir tarihte yapılmış olması gerekir. Eski veya Emeviye Camii ise herhangi bir yazıt taşımamakta, fakat genel özelliklerinden, çok erken tarihlere kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

HANİGİLLER (Serranidae)
Omurgalı hayvanlardan balıklar sınıfının, kemiklibalıklar takımının, dikenliyüzgeçliler alttakımından bir familya. 550 kadar türü vardır. Genellikle pullu balıklardandırlar. Etleri çok kılçıklı, buna karşılık çok lezzetlidir. Sırtta enseden kuyruğa kadar bir sırt yüzgeci uzanır. Ortalama ağırlıkları yarım kilo, boyları da 25 cm. kadar olabilir. **Benekli** hani, **asıl** hani, **yazılı** ve **sarı** hani, **berber balığı, ıskorpit** hanisi olmak üzere belli başlı 6 türü sayılabilir.

Asıl haninin tatlı kırmızı bir rengi vardır. Sudan çıkarken ve çıktıktan sonra rengi açılır. Alt ve üstçene dişlerle kaplı olup, damak kısmında da bir sıra küçük diş bulunur. Altçene üsttekinden daha uzunca, ağız oldukça büyüktür.

Yanak kısımlarında çizgiler bulunanı **yazılı** hani adıyle bilinir. **Benekli** haninin bedeni dalgalı esmer renklidir. **Berber balığı** denilen cinsi yalnız Akdeniz'de yaşar. Bu isimle anılması, sırt yüzgeç uçlarının çok keskin oluşundan ötürüdür. Çatallı kuyruğu da öteki haniler arasında **berber balığına** has bir özelliktir.

Hani balıkları genellikle derin ve taşlık sularda yaşarlar. Akdeniz ve Trakya'nın Marmara kıyıları yaşamasına elverişli sulardır. Karadeniz'de bulunmazlar. Kış mevsimini açık denizde, yazı da kıyıya yakın geçirirler. Olta veya paraketeyle her mevsimde avlanabilir.

HANOI
Kuzey Vietnam'ın (Vietnam Demokratik Cumhuriyeti) başkenti. Song Koi ırmağının (Kızılırmak) denize döküldüğü yerde meydana getirdiği delta ovasında kurulmuştur. Nüfusu 670 000'dir. Şehrin asıl geniş kısmı ırmağın sağ kıyısındadır; ırmağın karşı yakasındaki öbür kısma bir köprüyle bağlanır. Devlet dairelerinin, ticaret ve endüstri kuruluşlarının, bankaların bulunduğu şehir merkezi Fransız egemenliği döneminde kurulmuş olup, bir Avrupa şehri görünümündedir. Merkezin çevresinde, aralarında yer yer anıtsal yapıların yükseldiği alçak evlerden kurulu mahalleler yer alır; şehrin en önemli yapıları olarak merkezdeki Spada gölünün üzerindeki bir adada yapılmış bulunan ünlü Pagoda, Konfüçyüs tapınağı, başkanlık sarayı ve üniversite merkezi sayılabilir.

Çevre bölgenin tarım ürünlerinin alınıp satıldığı çok hareketli bir pazar ve önemli bir sanayi merkezi olan Hanoi, hem karayolu hem demiryoluyle gerek iç bölgelerdeki önemli yerleşme merkezlerine, gerekse Song Koi ırmağının denize döküldüğü yerde, Tonkin körfezi kıyısında bulunan doğal liman Haifong (nüfusu 380 000) şehrine bağlıdır.

HARAKİRİ
Eski çağlarda Japonya'da, genellikle soylular arasında yaygın olan bir intihar şekli. Japoncada karın anlamına gelen **hara** ve kesmek anlamına gelen **kiri** sözcüklerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir.

İntihar edecek kimse, sol taraftan tam midenin üstüne sapladığı hançeri yavaşça sağa doğru çekip, keskin yüzünü etin içinde çevirmek suretiyle hançeri yukarı kaydırır. Bazen, harakiri yapan kimsenin yanında diz çökmüş vaziyette bekleyen ikinci bir kişi bulunur ve hançerin saplanmasından sonra kılıcını yaralının boynuna indirip, ölümü kolaylaştırır.

XIV. yüzyıl, harakirinin değerli bir imtiyaz olarak kullanıldığı çağdır. Daha önceleriyse, savaşlarda tutsaklıktan kurtulmak isteyen soyluların baş vurduğu bir çareydi. İmparatorun emriyle, yani zorla yapılan harakirilerde, ölenin kurtulan onuruyle birlikte bütün malı ailesine kalmış olurdu.

Uzun çağlar boyunca her yıl bu şekilde ölenlerin ortalama 1 500 kişiyi bulduğu Japonya'da ulusal politikaya güvensizlik halleri, kişisel işlerdeki başarısızlıklar, ölmüş büyüklerin anısına bağlılık durumları, harakirinin nedenleri arasındaydı.

Harakiri, bugün de Japonya'da geçerlidir.

HARARET
(bkz. Isı.)

HARÇ
Sönmüş kireç, kum ve suyla yapılan koyu bulamaç. Bu adi harçtır. Bazen hava harcı adını da alır. Çünkü havada yavaş yavaş sertleşir. Kum harcın gözenekli olmasını sağlar. Hava gözeneklerden, harcın iç kısımlarına kadar girebilir. Aynı amaçla harca bazen saman ya da kıl da konur. Taze kireç harcı önce nemini kaybederek kurumaya başlar. Nem (su) bir süre sonra tamamen kaybolur. Fakat harç, içinde bulunan kalsiyum hidroksit'in (sönmüş kireç) yavaş yavaş havanın karbon dioksitiyle birleşmesiyle, devamlı olarak nemlenir. Bu kimyasal nemlenme kalsiyum hidroksit, tamamen kalsiyum karbonat (kireç taşı) haline geçip, sertleşinceye kadar sürer.

$$\underset{\text{Kalsiyum hidroksit}}{Ca(OH)_2} + Co_2 \rightarrow \underset{\text{Kalsiyum karbonat}}{CaCO_3} + H_2O$$

Sertleşme dışarıdan içeriye doğru olur. İlk yıl sertleşmenin yüzeyde olan en büyük kısmı tamamlanır. Bu nedenle yeni yapılmış binaların duvarları eğer kireçle sıvanmış ve kireç badanası yapılmışsa çok nemli olur. Kale duvarlarının iç kısımlarındaki harcın sertleşmesi yüz yıllar sürer. Sönmüş kireç, kireç taşına dönüşüp sertleşince içindeki kum tanelerini birbirine bağlayarak, sağlam bir kütle meydana getirir.

Su harcı suyla sertleşen çimento, kum ve suyla yapılan bir bulamaçtır. Endüstride **hidrolik harç** adı da verilir. Sertleşmesi adî harcın (hava harcı) sertleşmesinden farklıdır. Harç yapısı içine su alarak kalsiyum silikat ve kalsiyum alüminat bileşiklerini yapar. Bunlar kütleyi taş gibi sertleştirir. Bu arada kum, eğer varsa çakıl taneleri de birbirine bağlanmış olur. Çimento harcına bazen belli oranda kireç te karıştırılır. Bu çeşit harç duvarcılıkta ve sıva işlerinde kullanılır.

HARDAL (Sinapis)
Turpgillerden, tohumunun yakıcı sert bir tadı olan bitki. Genellikle ilk ve sonbahar ayları yetişme mevsimidir. Yaprakları koyu yeşil renkli, kalın ve geniş olur. Taze haldeyken yapraklar salata yerine yenebilir. Tohumları kurutulup öğütüldükten sonra, bazı et yemeklerinde lezzet verici olarak kullanıldığı gibi, sirkeyle ve daha başka baharatla da karıştırılmak suretiyle yine yemeklerde iştah açıcı bir çerez olarak kullanılır.

Beyaz ve siyah olmak üzere iki çeşiti vardır. Beyazının boyu 1 m. kadardır. Sarıya çalan tohumları olur. Siyah hardalın boyuyse, 2 m.'yi bulur. Parlak sarı çiçekleri, koyu kahverengi tohumları vardır.

Hardal tohumları daha çok hekimlikte işe yarar. Organlarda toplanan kanı dışarı çekmek için yapılan ilâçlama, yakı, lâpa ve banyo biçiminde olabilir. Yakıcı ve uyarıcı bir madde olduğu için, değdiği yerde damarları genişletmek suretiyle, hasta bölgeye toplanan kanı dağıtarak iyilik sağlar. Bu iş için genellikle siyah hardaldan yararlanılır. Beyaz hardalın bağırsak yumuşatıcı özelliği vardır. Bununla birlikte ülser veya kalp, böbrek, karaciğer rahatsızlığı gibi durumlarda ne ilâç, ne de yiyecek olarak kullanılmaması gerekir.

Çimento, çakıl, kum ve su karıştırılarak yapılan harç, içinde donacağı kalıplara dökülür.

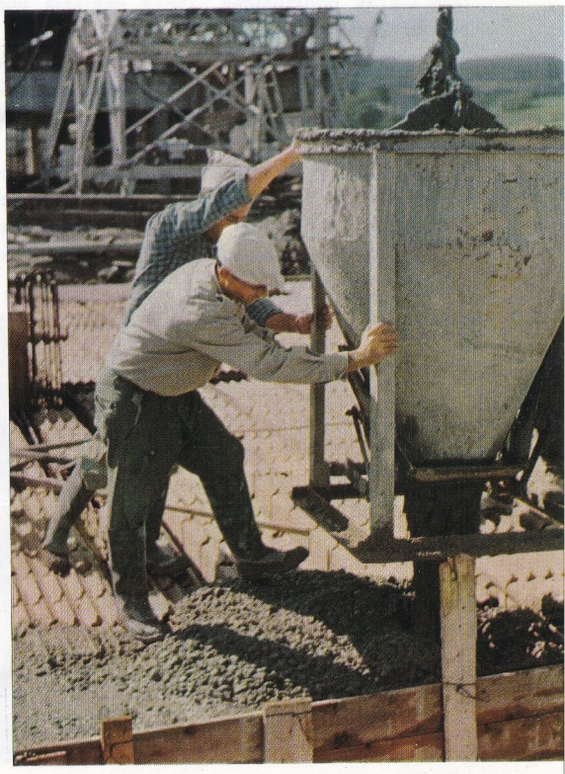

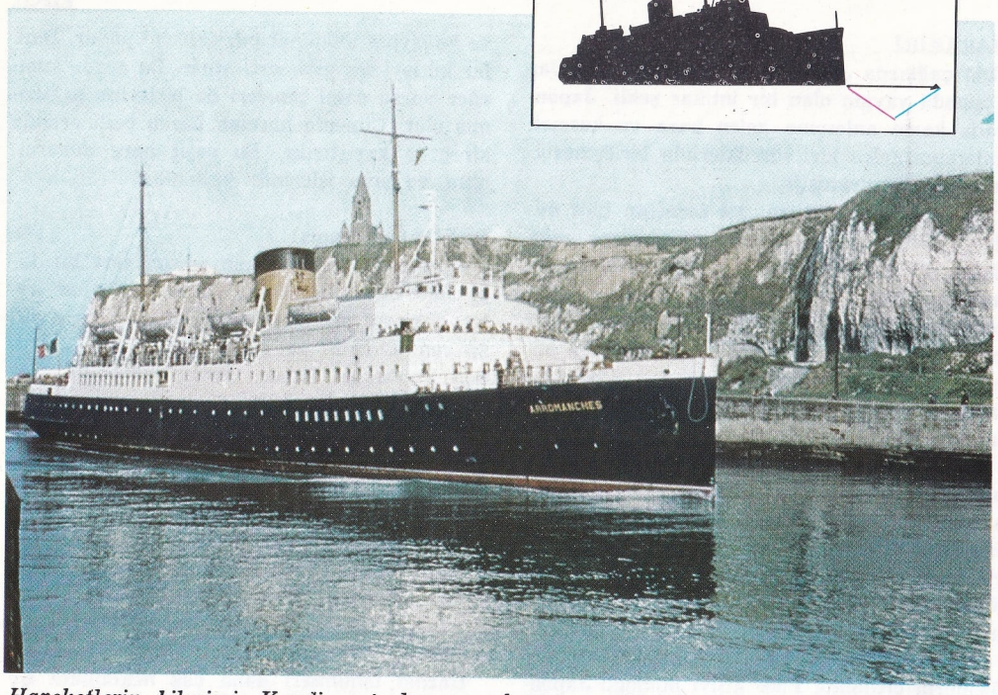

Hareketlerin bileşimi. Kendi motorları ve akıntının etkisiyle yol alan bir gemi, sanki bu kuvvetler ardarda etkiyorlarmış gibi hareket eder

HAREKET

Bir cismin konumu, baş vurma (referans) sistemi olarak kabul edilen başka cisimlere göre değiştiği vakit, hareket ettiği söylenir. Klasik mekaniğe göre, bir cismin verilen bir andaki konumu, hızı ve üzerine etkiyen kuvvetler verilmiş olursa hareketi belirli olur. Bundan ötürü, bir cismin hareketini belirten büyüklükler (çokluklar) verilen bir anda, gerekli belirlilikle bilinirse, o cismin gelecekteki davranışı ve geçmişteki durumu da bulunabilir. Fakat bu görüş atomaltı parçacıkları için geçerli değildir, bu parçacıkların hareketleri tam olarak belirtilemez, ancak yaklaşık olarak belirtilebilirler.

Bir cismin hareketinin anlatılmasında, hareketin bağıllığı (relativite) kavramı önemlidir. Örneğin, bir istasyonda yan yana duran iki trenden biri harekete geçtiği vakit, yerinde duran trendeki yolcular da hareket halinde olduklarını sanırlar; ancak istasyonda duran bir şeye baktıkları vakit, kendilerinin hareket etmemiş olduklarını anlarlar. Dolayısıyle hareketten ya da sükûnetten (durmaktan) söz edebilmek için duran cisimlere baş vurmak gerekir. Ne var ki, bunların durmaları da bağıldır; bu cisimler hareketsiz varsayıldıkları için duruyor sayılmaktadırlar; nitekim istenirse, istasyonun da dünya ile beraber güneşin etrafında döndüğü kabul edilebilir. Bu prensibe «Galilei relativitesi» adı verilir; Galilei bunu eserlerinde açıkça belirtmişti. Galilei'ye göre, baş vurma sistemi olarak, düzgün doğrusal hareket halinde bulunan cisimler ele alınırsa fizik kanunları seçilen hareketsiz cisme bağlı değildir. Sabit yıldızları baş vurma sistemi alan bir müracaat sistemi yukarıdaki örneğe uygun olur. Eğer baş vurma cisimlerinin sabit yıldızlara göre hareketi ivmeli olursa (yani zamanla hızı, büyüklük ya da sadece doğrultu bakımından, değişirse) yeni kuvvetler ortaya çıkarlar (eylemsizlik kuvvetleri). Örneğin dünya kendi ekseni çevresinde günde bir kez döner; bu hareketin etkisiyle kuzeyden güneye doğru akan ırmaklar, yatağın sağ kenarına doğru daha büyük kuvvetler uygulayıp, sağ kenarı sol kenardan daha fazla aşındırırlar.

Eğer seçilmiş olan A baş vurma sistemi, başka bir B baş vurma sistemine göre hareket halindeyse, A'ya göre hareket halinde olan bir cismin B sistemine göre hızını elde etmek için, cismin A'ya göre hızı ile A'nın B'ye göre hızının bileşkesini almak gerekir.

Hareket eden bir cisim, sanki bu nedenler kendisine birbiri ardına etkiyorlarmış gibi davranır; buna Galilei'nin hareketlerin bileşimi (ya da bağımsızlığı) prensibi denir. Örneğin bir kayık, kürekle karşı kıyıya doğru götürülüyor ve aynı zamanda ırmaktaki su akıntısı da kayığa hız kazandırıyorsa, Galilei'nin hareketlerin bileşimi prensibine göre, kayığın belirli bir süre sonunda bulunacağı yer, hareketlerin birbiri ardına etkimesi halinde bulunacağı yerin aynıdır. Yani, sanki önce küreği çeken adam durmuş ve su akıntısı kayığı sürüklemiş, sonra da su durmuş ve adam kürek çekmiş gibi hesap yapılabilir.

Albert Einstein, Galilei'nin bildirdiği relativite prensibini optik ve elektromagnetik olaylara genelleştirmiş ve relativistik mekanik kanunları belirtmek için kullanmıştır; bu yeni kanunlara göre, hareketlerin bileşimi prensibi tam olarak geçerli olmayıp, ancak ışık hızına göre küçük hızlar için geçerlidir.

Hareket Kanunları: Hareketin birinci kanunu, eylemsizlik prensibi (ya da Galilei prensibi) dir; buna göre, bir cisim üzerine hiç bir kuvvet etkimediği ya da etkiyen kuvvetler birbirlerini dengeledikleri vakit, cisim durmaktaysa durmağa devam eder; hareket halindeyse hızı değişmeksizin aynı doğrultuda sonsuz olarak hareketine devam eder. Demek ki kuvvetler, bir cismin hızını ya da hareketinin doğrultusunu değiştirirler, yani cisme bir ivme verirler.

Kuvvet'e ivme arasındaki bağıntıyı hareketin ikinci kanunu ya da Newton'un ikinci hareket kanunu verir. Hareket kanunları genellikle Newton'un adına bağlanırlar. Hareketin ikinci kanununa göre: «bir cisme etkiyen bir dengelenmemiş kuvvet o cisme, kuvvetle orantılı ve cismin kütlesiyle ters orantılı bir ivme verir.» Buna göre, bir cisme etkiyen kuvvet, uygun birimler kullanmak şartıyle, o cismin kütlesiyle ivmesinin çarpımına eşit olur.

Öte yandan bir cismin kütlesi ile hızının çarpımına **hareket miktarı** ya da **momentum** adı verilir. Hareketin ikinci kanununa göre, eğer bir cisme bir kuvvet etkimiyorsa ya da cisme etkiyen kuvvetler birbirlerini dengeliyorsa momentum değişmez. Buna **momentumun korunumu prensibi** denir. Eğer bir cisme bir dış kuvvet etkiyorsa cisim bir ivme kazanır, dolayısıyle hızı ve momentumu değişir ve cismin momentumundaki $m(v_2-v_1)$ değişimi, kuvvetle kuvvetin etkime süresi çarpımı olan $F(t_2-t_1)$ çarpımına eşittir. Bu sonuncuya kuvvetin itişi adı verilir. Bunun karşıtı da doğrudur, yani bir cismin momentumunda bir değişme olursa bir kuvvet doğar. Her iki halde de

$$F(t_2-t_1) = m(v_2-v_1)$$

dir.

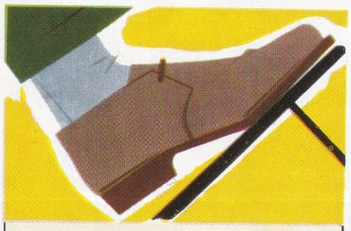

Hareket. Bir cisme karşılacağı direncin üzerinde bir kuvvet uygulandığı, söz gelimi, bir otomobilin debreyajına basıldığı zaman, cisim ivmeli harekete geçer. Cismin ivmesi uygulanan kuvvetin şiddetiyle doğru orantılıdır.

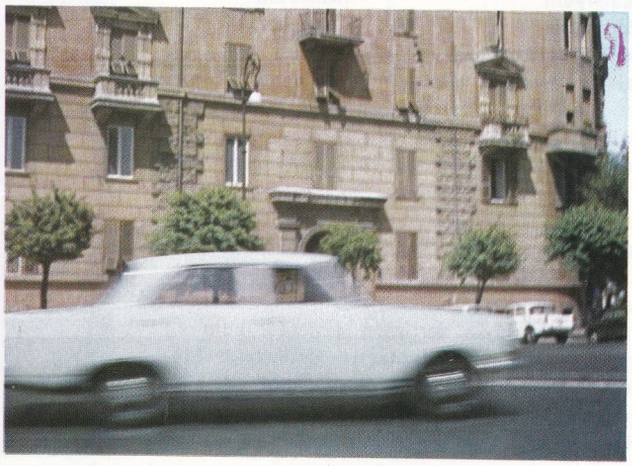

Newton kanunlarının üçüncüsü «her etkiye karşı bir tepki doğduğunu ve bu tepkinin, etkiyle aynı doğrultuda ve aynı büyüklükte olup ters yönde etkidiğini» bildirir. Etki ile tepkinin farklı iki cisim üzerine etkidiklerini unutmamak gerekir.

Hareketin üçüncü kanununa ve momentumun korunumu prensibine göre, izole bir sistemin toplam momentumu sabit kalır ve dolayısıyle bir parçası bir yönde hareket ederse öbür parçası da ters yönde hareket eder ve parçaların hızları kütleleriyle ters orantılı olur.

Sürekli Hareket: Yüzyıllar boyunca, bir kere harekete geçirildikten sonra, dışarıdan hiç mekanik enerji ya da ısı almaksızın çalışan ve iş yapan bir makine icat etmeye çalışanlar olmuş, bir sürekli hareket makinesi yapmayı denemişlerdi.

Başka araştırıcılar da, bir hareket sırasında sürtünmelerden oluşan ısıyı tamamıyle mekanik enerji haline getirecek makineler yapmaya çalışmışlardır. Bu da bir başka cins sürekli hareket makinesiyle sağlanabilecektir.

Birinci tip araştırmaların hepsinin başarısızlığa uğraması enerjinin korunumu prensibine götürmüştür. İkinci tip makinelerin yapılması enerji korunumuna aykırı değildir; fakat ısının kendiliğinden soğuk bir yerden sıcak bir yere gidememesine ilişkin, termodinamiğin ikinci prensibine aykırıdır.

Mikroskobik Hareketler: Sıcaklık, basınç ve başka termodinamik büyüklükler, mikroskobik hareketlerin mikroskobik görünüşleridir.

Kinetik teorilere (gazlar) ve statistik mekaniğe göre ısı, atomların ve moleküllerin hareketlerinin kinetik enerjilerinden başka bir şey değildir. Kinetik teoriye göre, soğuk hava ile sıcak hava arasındaki fark, sıcak hava moleküllerinin daha hızlı hareket etmelerindedir.

Bir gazın basıncı da, onu oluşturan moleküllerin hareketinden, yani gaz moleküllerinin, kendilerine değen yüzeylere çarpmalarından gelir. Sıcaklık arttıkça, moleküllerin ortalama hızları da artar ve daha hızlı moleküllerin çarpmaları gazın basıncını artırır. Eğer içerisinde sadece hava bulunan kapalı bir şişenin sıcaklığı artırılırsa, havanın basıncı, tapayı zorlayıp fırlatıncaya kadar artar.

Bir gaz içerisine dalmış bulunan bir cisme mümkün bütün doğrultulardan gelen gaz molekülleri çarparlar. Genellikle çarpmaların sayısı o kadar çoktur ki, bunlar birbirlerini karşılarlar; fakat cismin boyutları çok küçük olursa durum böyle olmaz. Örneğin bir odadaki ince toz tanecikleri, bir ışık ışını tarafından aydınlatıldıkları vakit, sürekli olarak düzensiz hareketler yaptıkları görülür: Bu hareket ilk kez botanikçi Robert Brown tarafından gözlenmiş olup Brown hareketi adını alır.

HAREM

İslâm ülkelerinde evlerin ve sarayların, yabancı erkeklerin giremediği, kadınlara ayrılmış bölümü. Arapçada yasak yer anlamına gelir. Harem, genellikle evlerin, konakların üst katında yer alırdı. Erkeklere ayrılmış selâmlık bölümünden hareme geçen kapı genellikle kilitli olur, anahtarı evin beyinde bulunurdu. Osmanlı saraylarının yapısında harem önemli bir yer işgal ederdi. Bunların en ünlüsü Topkapı Sarayının Harem-i hümayunudur. Haremlerde çalışan hadımağaları haremağası adını taşırdı.

Evlerde kadınların oturduğu bölümün ayrılması yalnız İslâm ülkelerine özgü değildir. Eski Yunan evlerinde de kadınlara ayrılmış bölümler vardı. Bu bölümlere **yinekiyon** denirdi. Persler ve Hintliler ise evlerinin bu bölümüne **zenane** derler.

Cumhuriyet devrinde toplum düzeninin değişmesiyle harem ortadan kalkmıştır.

Harem, İslâm ülkelerinde, evlerin, sarayların kadınlara ayrılmış bölümüdür. XVII. yüzyıl sonlarında yapılmış bu İran minyatüründe, bir harem planı görülmektedir.

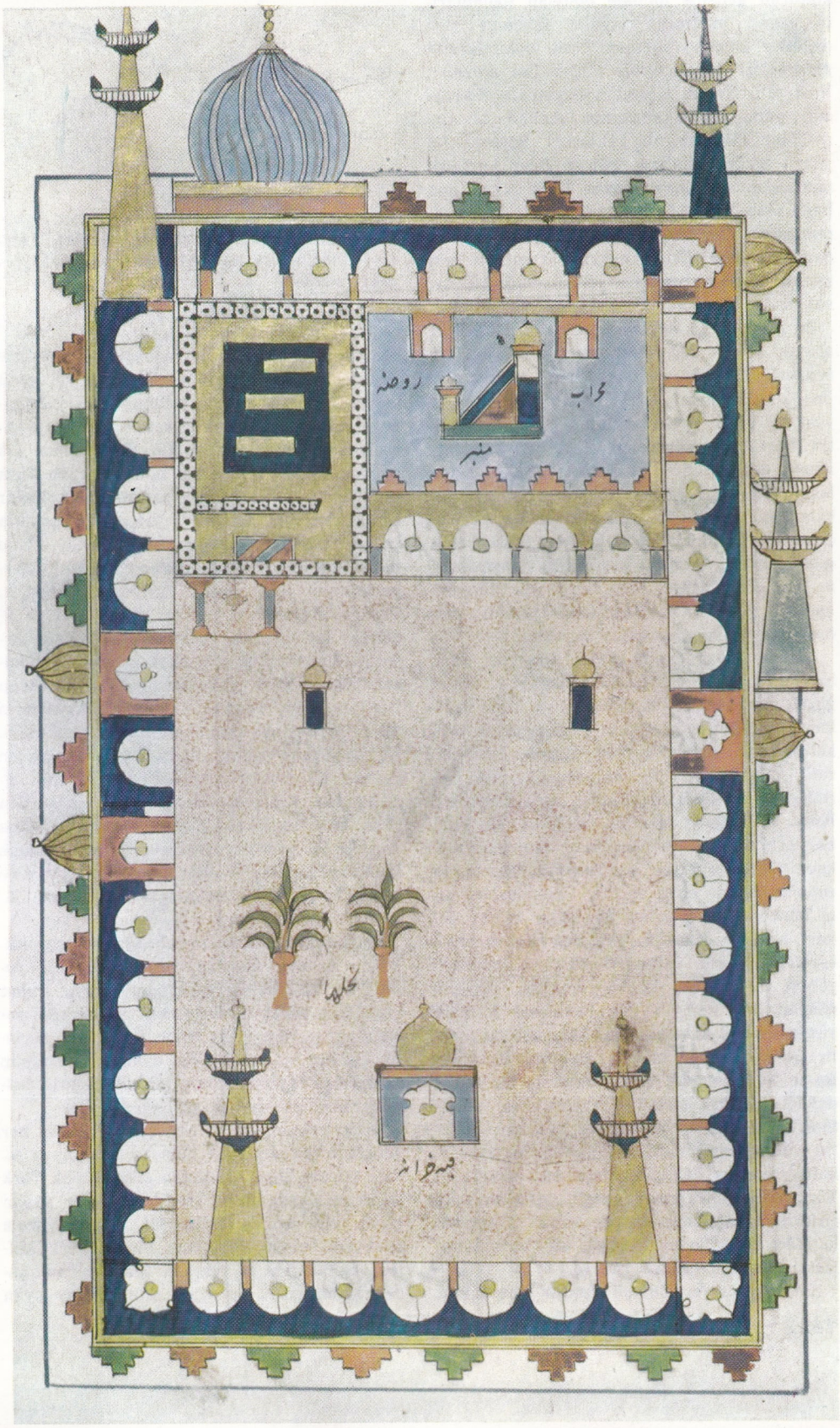

HARF DEVRİMİ

Arap harfleri yerine yeni Türk harflerinin kullanılmasını öngören kanunun Büyük Millet Meclisince kabul edilmesi (1 kasım 1928). Gelişme devrinde, sınırlarını üç kıtada genişleten Osmanlı imparatorluğu, yönettiği halkları ortak bir kültür amacında toplama olanaklarını bulamamıştır. Saray ve ona bağlı kurumlar bir yanda, dinsel bağlılık ve inançları, gelenekleri ve ırkları ne olursa olsun halk (tebaa) çizginin öteki yanında yönetilmek istenmiştir. İran ve özellikle Arap kültürü, ulusal kültürün gelişme halinde bulunan tohumlarını ezmiş, medrese yüzyıllar boyunca nice değerler koymuş bulunan Türk toplumlarının gelenekleri üzerinde bir güç halini almıştır. Yazı dili, Namık Kemal'in deyimiyle «havassın», yani yüksek tabakanın tekelinde bir fırsat, bir lüks olarak kalmıştır. Böylece 7-8 yüzyıl bütün çabalara rağmen Arap harflerinin yapısına uydurulamayan Türk dili ve ona bağlı olarak alfabe, çoğunluğun ortak malı olmamıştır. Uygarlığın temel koşulu sayılan okuma yazma bilmek hakkı, sarayın ve onu ayakta tutan kurumların yararlandığı bir fırsat halini almıştır.

Bu gerçeği göz önünde tutarak ulusal kültür olanaklarımızı değerlendiren ve bir Türk rönesansı yaratmayı ulus olma aşamamızın ön koşullarından biri sayan Cumhuriyet yeni bir alfabe hazırlamaktan çekinmedi. Latin harflerini Türkçenin yapı ve kuralları içinde değerlendiren uzmanlar, 1927-1928 yıllarını yoğun bir çalışma içinde geçirdiler. Çabaları bir merkezde toplayan «Uzmanlar Encümeni» (ilk toplantısı 26 haziran 1928), konunun bilimsel gerekleri üzerindeki çalışmalarını bitirince Atatürk, Sarayburnu'nda düzenlenen bir gecede (9 ağustos 1928) konuyu kamuoyuna şu konuşmasıyle duyurdu:

«Güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz. Arkadaşlar, bizim güzel, ahenkli, zengin dilimiz yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlarden beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak zorundayız. Dilimizi muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle mutlaka pek çabuk bir zamanda mükemmel bir surette anlayacağız, ben buna eminim, siz de emin olunuz. Vatandaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Bütün millete, köylüye, çobana, hamala, sandalyacıya öğretiniz. Bunu vatanseverlik, milletseverlik görevi biliniz. Bu görevi yaparken, düşününüz ki, bir milletin, bir toplumsal kurulun yüzde sekseni okuma yazma bilmezse bu ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet, utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış ve iftiharla tarihini doldurmuş bir millettir. Milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, hata bizlerde değildir. Hata onlardadır ki, Türk seciyesini anlamayarak, birtakım zincirlerle kafalarımızı sarmışlardır. Geçmişin hatalarını kökünden temizlemek zorundayız. Hataları düzelteceğiz.»

Kamuoyunun en bilinçli kesimi (sanatçılar, öğretmenler, ordu), bu konuşmayla harekete geçerek yurdun her il ve ilçesinde bir çeşit kültür seferberliği ilân edilmiş gibi, kuralları açıklanan alfabeyi öğretme çabasına girişti. Muallimler Birliği, IV. Kongresinde (25 ağustos 1928) yayımladığı bildiride «Son Türk yeni harflerle okutulup yazdırılıncaya kadar büyük öncünün açtığı bu yeni yolda sebatla çalışacaklarını» açıklıyor; ordu kendi içinde büyük bir hızla öğrenim seferberliğinin gerçekleşmesi için savaş veriyordu. Atatürk, Trakya, Karadeniz ve Orta Anadolu il ve ilçelerini adım adım dolaşarak bu kültür seferberliğinin aldığı mesafeyi izlemiş ve iyimser izlenimlerini şöyle ifade etmişti: «Arap harfleriyle hiç yazmak, okumak bilmeyenlerin Türk harflerine derhal alıştıklarını gördüm. Henüz ortada yetkili makamların onayından geçmiş bir rehber olmadan, henüz okul öğretmenleri yol gösterme çabasına geçmeden yüce Türk milletinin hayırlı olduğu kanısına vardığı bu yazı sorununda bu kadar yüksek bilinç ve anlayış, özellikle acele göstermekte olduğunu görmek, benim için büyük, çok büyük bir mutluluktur.»

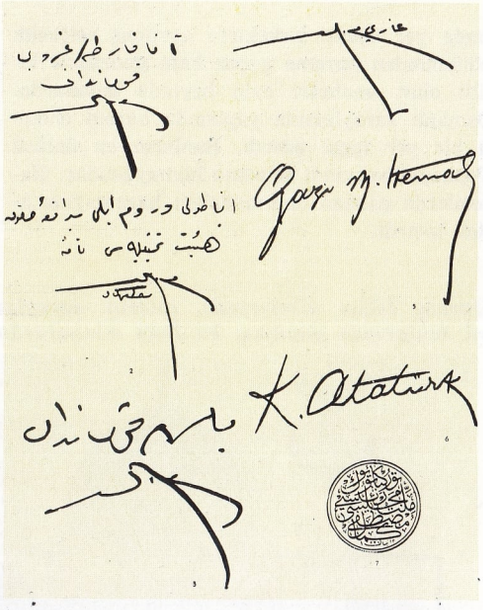

Harf devriminin yaratıcısı Mustafa Kemal Atatürk'ün eski ve yeni yazılarla çeşitli imzaları.

Daha sonra 1928 kasımında Meclisi açış nutkunda konuyu Meclise getiren Atatürk, yeni Türk alfabesinin esaslarını ortaya koyan konu üzerindeki düşüncelerini anlatırken, soruna gerçekten bir bilim kafasının derinlik, isabet ve açıklığıyle bakmıştır. Devrim tarihimizde ayrı bir önemi olan bu kültür belgesi temel çizgileriyle şöyledir:

«Aziz arkadaşlarım, her şeyden önce, her gelişimin ilk yapı taşı olan soruna temas etmek isterim .Her vasıtadan önce Büyük Türk milletine, onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol dışında kolay bir okuma yazma anahtarı bulmak lazımdır. Büyük Türk Milleti, cahillikten az emekle, kısa yoldan, ancak kendi güzel ve soylu diline kolay uyan böyle bir vasıtayla sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak, Latin esasından alınan Türk alfabesidir. Basit bir deney, Türk harflerinin Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlatlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır. Büyük Millet Meclisinin kararı ile Türk harflerinin kanunlaşması, bu memleketin yükselme savaşında başlı başına bir geçit olacaktır. Hiç bir zaferin verdiği mutlulukla kıyas kabul etmeyen bu başarının heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cahillikten kurtaracak bir sade öğretmenliğin vicdanî hazzı varlığımızı doldurmuştur. Aziz arkadaşlarım, yüksek ve ebedî yadigârınızla Büyük Türk milleti yeni bir nur âlemine girecektir.»

Yeni Türk alfabesini getiren yasa, oturumda bulunanların oybirliğiyle kabul edilmiştir.

HARİCİLER

İslâmiyetin en eski topluluklarından birinin mensupları. IV. halife Ali'nin (598-661) hilâfeti döneminde ortaya çıkmış, Emevîler döneminde birçok isyanlar düzenlemiş, zaman zaman başarı kazanarak bazı kentleri ele geçirmişlerdir.

Haricî hareketi, Sıffin Savaşında (658) Ali'nin Muaviye (?-680) ile olan anlaşmazlığını hakem tayin etmek suretiyle gidermek konusunda Muaviye tarafından yapılan teklifi kabul etmesiyle başlamıştır. Çoğu Temim kabilesine mensup olan bu grup «Allahın hükmünden başka hüküm yoktur, kul hakem olamaz» diyerek hakem tayinine karşı çıkmış; bu yüzden o topluluğa «Haricîler» denilmiştir.

Ali'nin öğütlerine rağmen orduyu terkeden Haricîler Kûfe yakınlarındaki Harura kasabasında toplandılar ve Abdullah bin Vehb el-Rasibî'yi lider seçtiler. Sonra Basra'daki arkadaşlarıyle birleşerek bir merkez tayini için Nehrevan'a gittiler. Hakem meselesi, Muaviye'nin temsilcisi Amr bin el-As'ın (?-663) politik oyunlarıyle Muaviye lehine sonuç verince Haricîlerin sayısı yeni katılanlarla çoğaldı.

Haricîler Ali'nin, hakem tayini teklifini kabul etmekle İslâm dininden çıktığını iddia ediyorlardı. Hakem meselesinden sonra Ali kendilerine haber yollayıp Muaviye'ye karşı birlikte savaşmayı teklif ettiyse de, onlar Ali'ye imanını yenileme teklifinde bulunarak savaşa katılmayı reddettiler. Ali, bunun üzerine bazı sahabelerin de fikrini alarak Haricî isyanını bastırmaya karar verdi ve Muaviye'ye karşı savaşmayı erteledi. Nehravan yakınlarındaki savaşmada Haricîler yenilgiye uğratıldılar. Bundan ötürü Ali'ye karşı besledikleri kin daha da arttı. Sonunda Müslümanlar arasındaki çatışmanın nedeninin Ali, Muaviye ve Amr bin el-As olduğuna karar vererek üç kişiyi bunları öldürmekle görevlendirdiler. Bunlardan İbni Mülcem Kûfe'ye gelerek Ali'yi sabah namazında öldürdü (661). Muaviye, kendisine yapılan suikasttan yaralanarak kurtuldu. Amr bin el-As ise o gün sabah namazında camiye gitmediği için saldırıya uğramadı.

Muaviye döneminde Haricî isyanları daha çok şiddet kazanmış, bunlar halkın Emevî iktidarına karşı gösterdiği tepkiden de yararlanmasını bilmişlerdi. Fakat giriştikleri her isyan şiddetle bastırılmıştır. Bu isyanların en önemlisi Mirdas bin Ubeyye el-Temimî tarafından çıkarılanıydı. Emevî dönemindeki Haricî isyanları nitelik bakımından da değişmişti. Çünkü bu dönemde çete halinde savaşıyor ve akınlar düzenliyorlardı. Özelliikle atlıları çok başarılıydı.

Yezid I.'in (642-683) ölümünden sonra isyanlar daha yaygınlaşmıştır. Bir ara Mekke'de Emevî iktidarına karşı hilâfetini ilân eden Abdullah bin Zübeyir'i (622-693) destekleyen Haricîlerin bu dönemde çıkardıkları en önemli isyan Nafi bin el-Ezrak'ın önderlik ettiği ayaklanmaydı. Yıllarca süren ve Kerman, Fars ve diğer bazı eyaletlerin Haricî egemenliğine girmesine yol açan bu isyan Haccac-ı Zalim tarafından bastırıldı. Emevî saltanatının son yıllarında ise Haricî ayaklanmalarının en belirginleri Dahhak el-Şeybanî'nin el-Cezire ve Irak, Talib el-Hak (Hak isteyen) lakabıyle ayaklanan Abdullah bin Yahya ile Ebu Hamza'nın Arabistan'daki isyanlarıydı. Bu sonuncusunda Medine bile Haricîlerin işgaline uğramıştı.

Bu ayaklanmalar bastırılmışsa da Emevî devletinin özellikle doğuda nüfuzunu adamakıllı sarsmış, Abbasî hareketinin gelişmesine ortam hazırlamakta önemli rol oynamıştır. Abbasî saltanatı döneminde ise Haricîler birkaç mevzii isyan dışında bir varlık gösterememişlerdir.

HARİTA

Yerin tümünün ya da bir parçasının düzlem üzerinde sembollerle ve yaklaşık olarak canlandırılmış durumu. Doğal büyüklükte bir canlandırma yapılamayacağına göre harita, gösterdiği bölgenin belirli bir ölçek içinde küçültülmüş bir resmi olur. Haritadan yararlanabilmek için, bu küçültme işleminin hangi ölçek te yapıldığının, haritanın bir köşesinde belirtilmesi gerekir. Ölçek sayısal ya da çizgisel olarak belirtilebilir. Sayısal olduğunda ölçek, harita köşesinde payı 1, paydası küçültme oranını gösteren rakam olan bir kesirle (1: 5 000 000 gibi); çizgisel olduğunda ise, aynı yerde üzerinde haritadaki 1 mm.'nin, 2 mm'nin, 1 cm.'nin gerçekte ne kadar uzunluğa denk olduğunu gösteren bölmeler yapılmış bir doğru çizgi parçasıyle belirtilir. 1: 100 000 ile 1: 1 000 000 arasında olanlar orta, 1: 1 000 000'dan küçük kesirlerle gösterilenler ise küçük ölçek sayılır. Büyük ölçekte bir harita (1: 10 000 ile 1: 100 000 arası) bir şehri gösteriyorsa buna plan, şehir dışı bir bölgeyi gösteriyorsa buna topografya haritası denir. Orta ölçekte haritalar için Yunanca «bölge» anlamına gelen «koros» kelimesinden türeyen korografik harita, küçük ölçekte haritalar için ise coğrafya haritası adı kullanılır.

Haritada çeşitli topografik özelliklerin uygun işaretlerle belirtilmesi gerekir. Bu işaretler genellikle belirtilmesi istenen nesneyi hatırlatan figürlerden seçilir: Bir akarsu mavi ya da siyah bir çizgi, bir demiryolu kırmızı ya da siyah bir çizgi, bir şehir küçük bir çember ya da şehir yapısının çok sadeleştirilmiş bir resmiyle, deniz ya da göl mavi renkle, ovalar yeşil renkle vb. gösterilirler.

Çok büyük ölçekte yapılanlar dışında, hiç bir harita gösterdiği toprak parçasına tıpatıp benzemez. Bunun nedeni, küresel olan toprak parçasının üzerinde enlem ve boylamların dikaçı meydana getirerek kesişmeleri, bu kesişmeden ortaya çıkan dörtgenlerin hepsinin küresel, eşkenar ve bütün açıları dik yamuk olmasıdır. Bir düzlem üzerinde böyle birşey düşünülemez. Düzlem üzerinde elde edilen şekiller ya yamuktur, o zaman da dikaçı ikiden fazla olamaz (eşkenar yamukta bir tane bile dikaçı bulunamaz); ya da bu şekiller, dört açısı da dik olan bir şekil (dikdörtgen ya da kare) dir. Bu uyuşmazlığın sonucu olarak küresel bir toprak parçasının düzlem üzerindeki haritasının kendine tıpatıp benzer biçimde çizilmesi olanaksızdır. Bundan ötürü aslına en benzer harita, en yakın harita, küresel bir yüzey üzerine yapılan haritadır. Bunlarda haritası yapılan bölgenin bütün nitelikleri verilebilir.

Harita Türleri: Herhangi bir atlası meydana getiren haritalara bakıldığında bunların çizgi bakımından birbirlerine benzemedikleri görülür. Bu, yalnız çizgiyle ilgili etkenlerden değil, aynı zamanda her haritada gerek coğrafya, gerek tarih ya da dil vb. açısından ayrı ayrı olguların belirtilmesi gereğinden ileri gelir.

Gerçek coğrafya haritası bir yerin fizik ve politik niteliklerini gösterir. Böyle bir haritada deniz, dağ, ova, kıyı, ırmak gibi doğa elemanları, şehir, ulaştırma yolu, ülke sınırı, ülkeler içinde yönetim bölgeleri sınırları gibi insan eserleriyle birlikte yer alırlar. Bazı haritalarda her ülke, ya da tek bir ülkenin haritasında her yönetim bölgesi ayrı renge boyanır. Bu haritalara siyasî harita denir. Böyle bir haritada fiziksel nitelikleri gösteren renkler kullanılmaz, yalnızca deniz ve göllerin mavi rengi, derinlik derecelendirmeleri yapılmaksızın, olduğu gibi bırakılır. Bazen bunlarda dağların işaretlendiği de olur. Bugün çok azalmış olmakla beraber sömürge topraklarını anavatanla birlikte gösteren siyasî haritalarda, sömürgeyle anavatan aynı renkte boyanır. Tarih atlaslarının haritaları da birer siyasî haritadır. Bunlarda fiziksel coğrafya niteliklerini gösteren işaretlerin hiç biri bulunmaz. Sadece dünyanın belirli bir bölgesinde belirli bir dönem içindeki politik bölümler gösterilir.

Başka bir tür harita olan hidrografi haritası, ele aldığı bölgenin sadece denizle ilgili işlemleri kolaylaştıracak niteliklerini, deniz derinliğini, kıyının gerçek girinti çıkıntılarını, fenerlerin yerini vb. gösterir. Son yıllarda üzerinde çok durulan bir tür de karayolları haritalarıdır. Bunlarda yol şebekesi ele alınır. Yollar önemlerine, niteliklerine göre ayrı ayrı renklendirilirler. Nüfus hareketlerini gösteren demografi haritaları, çeşitli tarım ve endüstri merkezlerinin, doğal kaynakların, ulaştırma yollarının dağılışlarını gösteren ekonomik haritalar, deprem, iklim, bitki örtüsü, vb. haritaları gibi özel haritalar da vardır.

Topraktan Haritaya Geçilmesi: Topografya haritalarında, yani büyük ölçekli haritalarda ele alınan Yer parçasının bütün topografik nitelikleri büyük bir kesinlikle canlandırılır. Bunu yapabilmek için elden geldiği kadar fazla sayıda noktanın astronomik durumu belirtilir. Topograflar yerin niteliklerini bu astronomik durumlara dayanarak saptarlar. Bu noktaların dağılım şemasını yapmak için, o noktaların önceden bulunmuş enlem-boylam derecelerinden ya da üçgenleme yönteminden ya da havadan fotoğraf çekme yolundan yararlanılır. Enlem-boylam derecelerinden yararlanılarak yapılan haritalar, bugün Büyük Sahra, Amazonas'ın Rio havzası, Orta Asya çölleri gibi pek oturulmayan bölgeler için hazırlanmaktadır. Uzun ve masraflı çalışmalar isteyen öteki iki metoda göre yapılanlar ise, nüfus yoğunluğu fazla topraklar için hazırlanmaktadır. Böyle haritaların hazırlanması birçok ülkelerde ordu ve donanma tarafından gerçekleştirilir.

Topografya haritası hazırlama metotlarında en iyi sonuçlar veren metot, 1615 yılında Hollandalı bilgin Snellius tarafından bulunmuş üçgenleme metodudur. Bu sisteme göre haritası yapılacak bölgede, bir çan kulesi, bir tepe vb. gibi birkaç nokta işaretlenir ve bunlar aralarında birer üçgen meydana getirecek gibi —düşünsel olarak— doğru çizgilerle birleştirilir. Bu üçgenlerin bir kenarı 2 ile 6 km. arasında olur. Bir üçgenin bir kenarı ölçülerek bu kenarın başlangıç noktalarının enlem-boylam dereceleri hesaplanır. Bir kenar ve iki açısı bilinen bir üçgenin bütün ölçülerinin hesaplanabilmesi kuralına dayanılarak teodolit aracıyle açılar, sonra da düşünsel olarak meydana getirilmiş bütün üçgenler hesaplanır. Bundan sonra önceden saptanmış işaret noktalarının her birinin astronomik dağılımları bulunur. Bu noktalara jeodezi noktaları ya da trigonometri noktaları adı verilir. Doğrudan doğruya yapılan ölçmeler tek bir uzaklık içindir. Buna jeodezik temel ölçü denir. Bazen de kontrol için ikinci bir ölçme yapıldığı olur. Bütün bu hesaplar toprak üzerinde yapıldığından, bu dağılımların çeşitli noktalarının harita üzerine uzaklık ilişkilerini küçültülmüş, fakat doğru olarak geçirmek zor değildir. Aynı şekilde dikey düzlem üzerinde basit açı ölçülmesi yoluyle de, çeşitli işaret noktalarının deniz yüzeyinden olan yükseklikleri ve birbirlerine ilişkileri doğru olarak saptanabilir. Trigonometri noktaları saptandıktan, dağılımları değerlendirildikten, birbirleriyle olan ilişkileri ortaya konduktan sonradır ki, topografın gerçek harita yapma görevi başlar. Bütün bunların kâğıda geçirilmesinde geleneksel işaretler kullanılır. Hidrografi haritasında da aşağı yukarı aynı metotlarla hareket edilir.

Coğrafya Haritalarının Hazırlanışı: Coğrafya haritası, toprağın niteliklerine dayanılarak yapılan topografi haritasına daha büyük ölçekteki haritaya dayanır.

Coğrafya haritaları özel enstitüler tarafından hazırlanır. Bir harita hazırlanırken çeşitli aşamalardan geçer. Birinci aşamada desenin ve adların orijinalleri hazırlanır. Coğrafyacı, desinatöre ölçek, boyutlar, izdüşüm (projeksiyon), renklerin sayısı, niteliklerin genel işaretleri, adların yazılışı, Latin alfabesi dışında kullanılması gereken harflerin seçimi vb. konularında yapılması gerekenleri bildirir; desinatör deseni bunlara göre çizer. Son aşama «kesin filimler»in, yani harita kaç renk olacaksa o kadar sayıda saydam ince kâğıdın (pelikülün) gerçekleştirilmesi aşamasıdır. Bu pelikülerde desenin çizgileri ve renkler —tüm ya da filtrelenmiş olarak— fotoğrafın negatifi halinde görülür. Bu negatiflerin her biri baskıya çıkar. Kesin filimlerden baskı makineleriyle metalik şeritlerin sıkıştırılmasına geçilir. Bu, şeritlerin verdiği ayrı ayrı mürekkeplerin ayrı ayrı renkler basmasını sağlar. Bu uzun ve yüklü hazırlığın önemli aşamalarından biri, ısı ve ışıkla şekli bozulmaz saydam filimlerin hazırlanmasıdır.

XVI. yüzyılda mozaikten yapılmış bir Filistin haritası. Bizanslılar tarafından yapılmış olan bu harita Ürdün'de bulunmuştur.

HARİTACILIK

Yeryüzünün tümünü ya da bir parçasını ya da bunlarda gözlenecek nesneleri, doğrulanacak olayları bir düzlem ya da küresel bir yüzey üzerinde gösterme işini konu olarak alan bilim dalı. Küresel bir varlığı düzlem üzerinde gösterebilmek için birtakım özel sistemlerden yararlanan haritacılık, bütün çalışma metotlarıyle ele alınınca, astronomik coğrafya ile birlikte matematik coğrafyanın bir bölümü olarak kabul edilir.

Haritacılığın başlangıcı: Daha çok eski çağlarda, insanoğlu ilk yer değiştirme isteklerine kapılıp kendine tarımsal açıdan yararlı topraklar aramaya koyulduğunda, bulduğu tarım topraklarının bir kişi ya da bir topluluk-la ilişkisini belirtmek istediğinde, o bölgenin topografik özelliklerini oldukça küçük bir yüzeyde canlandırma gereğini duymuştur. İlk coğrafya haritalarında günümüze ulaşmış bir örnek yoktur. Bununla beraber bu ilk haritaların Polinezya, Avustralya, Afrika ve Güney Amerika'nın bugünkü uygarlaşmamış topluluklarınca yapılan haritalara benzediği sanılmaktadır.

İstanbul'un 1526 yılında yapılmış haritası.

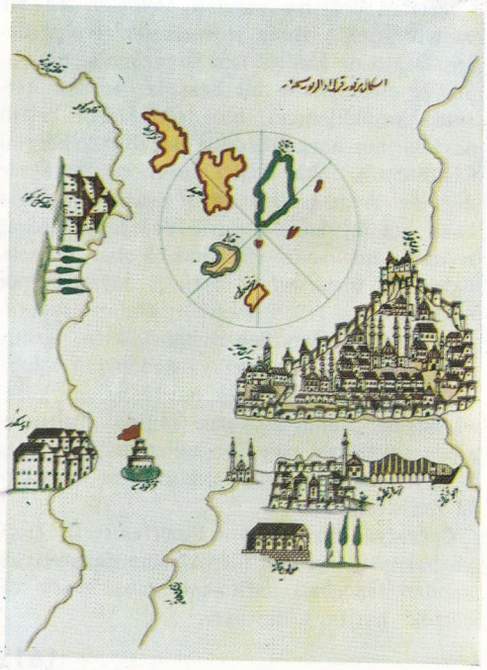

İlkçağda Haritacılık: Kartografya da denen haritacılık biliminin eldeki en eski örnekleri, Mezopotamya'nın belli başlı şehirleri olan Sus ve Babil'i ya da küçük tarım bölgelerini gösteren kerpiç levhalardır. Bunlar yalnız ilk haritalar değil, aynı zamanda ilk şehir planları da sayılabilir. Bu örneklerin eski Mısır'da, özellikle Nil'in yılın belirli dönemlerinde aluvyon getirdiği bölgelerde de oldukça yaygın olduğu sanılmaktadır. Çin'de ve daha sonraları Amerika'da Aztek ve İnka uygarlıkları çağlarında aynı biçim harita-planlar yapılmıştır. Topografik diye nitelenebilecek bu haritalar yapılırken Mısır'da ve Mezopotamya'da, bir yandan da Yerküre'nin biçimi ve boyutları konusunda çalışmalar, incelemeler sürdürülmüştür. Bu incelemeler sonucunda bütün Yeryüzünü gösteren haritalar yapılabilmişse de, bunlardan günümüze kadar kalan olmamıştır. Bu türün bilinen en eski örneği M.Ö. VI. yüzyılın ilk yarısında Tales'in öğrencisi ve İyonya coğrafyacılarının en ünlü öğreticilerinden olan Miletoslu **Anaksimandros**'un yaptığı haritadır. Bronz ya da taş üzerine kazılmış olan bu harita da kaybolmuş olmakla beraber, hakkında yazılmış çeşitli yazılardan yuvarlak biçimli olduğu, Avrupa ve Asya'nın Akdeniz'le birbirinden ayrılmış iki kısmını gösterdiği bilinmektedir. Ancak o çağda Asya adının bugünün Yakındoğusu ile Kuzey Afrika'yı belirttiğini unutmamak gerekir. Daha sonraki yüzyıllarda M.Ö. VI.-IV. yüzyıllar arasında ilerletilen çalışmalarla, özellikle Miletoslu Hekatos ve Messinalı Dikearkos'un incelemeleriyle yeryüzünün bilinen parçalarının düzlem üzerinde gösterilmesi yolları epeyce değişmiştir. Bunlardan Aristoteles'in öğrencisi olan Dikearkos, ayrıntıları doğu-batı doğrultusunda çizilmiş diyafram adı verilen düşünsel bir çizgiye oranlanarak oturtulmuş bir dünya (yeryüzünün o zaman bilinen parçası) haritası yapmayı başarmıştır.

Dikearkos'u izleyen ilk yenilik, yüzyıl sonra Kuzey Afrikalı Erastotenes (M.Ö. 276-196) tarafından getirilmiştir. Erastotenes'in yaptığı harita da bütün karaları göstermekle beraber, ayrıca diaframa paralel, fakat aralıkları eşit olmayan yedi yatay ve bunlara dik on iki dikey çizgiyle bölünmüştür. Bunlar, haritanın kabataslak da olsa, silindirsel izdüşümü (projeksiyon) yoluyle hazırlandığını göstermektedir.

Romalılar Doğu dünyasının, Yunanlıların coğrafya ve haritacılık bilginlerinden yalnızca kendi pratik çıkarlarına uygun düşen bilgileri almışlardır. Kozmografya ve matematik coğrafya incelemeleri bir yana bırakılmış, doğrudan doğruya toprak üzerinde yapılan çalışmalara önem verilmiştir. Bu çalışmaların bugünün kadastrocuları gibi toprağı ölçmekle görevli olan ve —kullandıkları «groma» denen ölçü aracından ötürü— «gromaticus» adı verilen kimselerce yürütüldüğü, Gromaticusların bir çeşit askerî birlik meydana getirdikleri bilinmektedir. Yerinde gerçekleştirilen bu topografik bulgularla bugü-

nün turistik haritalarına benzer yol çizmelerine varılmış, bunlar gezginlerin yararına sunulmuştur. Bu türden günümüze ulaşan tek örnek, IV. yüzyılda yapılan bir haritanın X. yüzyılda çıkarılmış kopyasıdır. Yapılışından on bir yüzyıl sonra Alman hümanisti Peutinger tarafından yayımlanan bu haritaya «Tabula peutingeriana» adı verilmektedir. Renkli, tahta bir sopaya sarılabilecek gibi uzun (6 m. X 34 cm.) olan bu harita Roma İmparatorluğu topraklarının çeşitli bölgelerini göstermektedir. Birçok çizim bozuklukları varsa da, belirli noktalar arasındaki yol uzaklıkları, o zamanın olanaklarına göre, doğru bir oranda verilmiştir. İmparator Augustus döneminde Marcus Vipsanius Agripa tarafından yapılan Forma Imperii (İmparatorluğun biçimi) adlı harita, kendinden sonraki çağlara yaptığı etkiyle çok önemli olmuştur. Belirli noktaların enlem ve boylamlarını çizgisel uzaklıkla değil de, derece ile hesaplamayı başaran Surlu Marinus (II. yüzyılın ilk yarısı) da, eskiçağ haritacılığına büyük yararı dokunan bilginlerdendir. Marinus'un çalışmalarını tamamlayan ise Claudius Ptolemeus (100-178) olmuştur. Claudius ilk defa olarak konik bir izdüşüm yolu kullanarak bilinen toprakların toplu bir haritasını yapmıştır. Claudius Ptolemeus'un eseri sonraki yüzyıllarda izlenmişse de, zamanla Batı dünyasında etkisi azalmış; fakat Araplarca kendisinden yararlanmaya devam edilmiştir. Araplar, ortaçağın bitiminden sonra Claudius'un bulgularını tekrar Batılılara tanıtmışlardır.

Ortaçağda Haritacılık: Ortaçağ, tarihte haritacılık bilgilerinin, hatta eskiçağda evrensel olarak benimsenmiş yerin yuvarlaklığı gibi ilkelerin bile, karanlığa gömüldüğü bir dönemdir. İncil'in verdiği basit, tartışılmaz kuramlar suyun yüzüne çıkmış, ortaçağ insanı bunlardan başkasını aramaz olmuştur. Ortaçağ haritacılığı ilkel, şematik ve son derece çocukça gerçekleştirilmiş kozmografya sentezlerinden öteye gidememiştir. Bunlar Anaksimandros'un haritası yanında bile coğrafya haritasından çok, duvar süsüne benzetilebilir şeylerdir. Haritacılar gerçeği göstermek gibi bir tasa tanımaksızın, yalnızca yerkürenin resmini birkaç belirli şemaya göre çizmekten başka birşey düşünmemişlerdir. Bu şemalara göre topraklar (Avrupa, Asya ve Afrika) oval ya da çember biçimi bir plak üzerinde ve Akdeniz, Don ve Nil ile ya da Akdeniz ve Kızıldeniz'le kocaman bir «T» harfinin üç uzantısı gibi üçe bölünmüş olarak gösterilmekte olduğundan, bu haritalara «T» haritası adı verilmiştir.

Bu haritalarla aynı zamanda, XIII. yüzyıl sonlarına doğru, Akdeniz ülkelerinde ilk denizci haritaları görülmeye başlamıştır. Bugün bile bu haritalar, kıyılar konusunda verdikleri bilginin doğruluğuyle çok ilginç bulunmaktadır. İleriye doğru atılmış büyük bir adım olmalarına rağmen bu kıyı haritalarının hiç bir önemli yenilik getirmediklerini de söylemek gerekir. Bunlar Surlu Marinus'un bilimsel ilkelerine göre değil de, uzun deneylerden elde edilmiş bilgilere dayanılarak gerçekleştirilmiş haritalar olmuştur. Çoğunlukla Cenova, Venedik, Ancona şehirlerinde ve Mayorka adasında hazırlanan bu haritaların en eskisi, adı bilinmeyen bir Cenevizli tarafından yapılan «Carta Pisana» dır. 1457-1459 yılları arasında Venedik'te bir rahip tarafından yapılan bir dünya haritası ve 1375'te Fransa kralı Charles'a A. Cresques tarafından hazırlanan «Carta catalana», ortaçağın önemli haritalarından sayılmaktadır.

Yeniçağda Haritacılık: Hümanizm çağında Ptolemeus'un haritacılığa getirdiklerinin, tekrar ortaya çıkıp yayıldığı görülmektedir. Bü-

1729 yılında Fransa'da yapılan bir dünya haritası. Hint okyanusu ile Büyük okyanusa bakan kıyılar kesin değildir. Kalifornıya, Hindistan, Japonya ve Kamçatka'da da büyük hatalar vardır. Ayrıca Avustralya'nın doğu bölgeleriyle Alaska yanlış çizilmiştir. Antarktik ise hiç yoktur.

tün ortaçağ boyunca Batının bir yana attığı Ptolemeus'un haritacılık bilimi aynı yüzyıllarda Arap coğrafyacılarınca yaşatılmıştır. İdrisî (1099-1164) nin dünya haritası da, o çağda haritacılıkta Arapların ne kadar ileri gittiklerini göstermiştir. Denizci haritalarının Batıda en yaygın olduğu sırada Claudius Ptolemeus'un dünya haritasından alınan yirmi altı harita büyük başarı kazanmıştır. İlk matbaaların çalışmaya başlamalarıysa, bilginin, daha 1409'da Latinceye çevrilmiş olan coğrafya kitabının yayılmasını sağlamıştır. Tahta ve bakır oymanın haritaya uygulanması da, yine Ptolemeus'un yazdıklarının tekrar ortaya çıkmasıyle olabilmiştir. Kısa süre sonra bütün coğrafya ve kartografya öğrencileri, bu II. yüzyıl İskenderiye okulu bilgininin eserini öğrenmeye başlamışlardır. Ancak, yıllarca bir köşede unutulup tekrar ele alınan bu eserin birçok açıdan eskimiş, XV. yüzyıl coğrafyacı ve gezginleri için geride kalmış olduğu da anlaşılmıştır. Yeni topraklar bulundukça Ptolemeus'un atlasına yeni haritalar (Tabulae modernae) eklenmiştir. Bu haritalar gittikçe daha yeni metotlara göre hazırlanır olmuştur. Eski biçim haritacılık, gezegenimiz konusunda edinilen yeni bilgilerle çökmüştür.

Rönesans dönemi haritacılığında yeni izdüşüm metotları bulunmuştur. Böylece Yer daha iyi tanınabilmiş, özellikle XVI. yüzyılda coğrafya izdüşümlerinin kuramları düzenlenmiş ve bugünün birinci derecede önemli sorunlarına olumlu bir biçim verilebilmiştir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda günümüzdeki anlamıyle harita çizen bilginler yetişmiştir.

Bu arada Pirî Reis 1513'te Amerika'nın haritasını yapmış, 1529'da yeni keşifleri de ekleyerek haritasını geliştirmiştir. Ceylân deresine çizilmiş olan bu harita Topkapı Sarayı'ndadır.

XVI. yüzyılda yapılmış bir haritada Brezilya kıyıları.

Çağdaş haritacılığın Başlangıcı: Astronomi ve jeodezi alanlarında yeni buluşlar yapıldıkça, yeni prensipler kondukça haritacılıkta da büyük ilerlemeler görülmüştür. XVII. yüzyıl başlarında Hollandalı coğrafyacı Willebrordus Snellius (1591-1626), tarihte ilk kez olarak üçgenleme metoduyle coğrafya haritası çizmiştir. Onu, Württemberg eyaleti rölövesiyle Alman bilgini Schickhart ve Fransa'nın 1: 86 400 ölçekli topografya haritasıyle C.F. Cassini izlemiştir. Engebelerin gösterilmesinde de aynı yıllarda büyük değişiklikler olmuştur. Özellikle 1791 yılında Fransız coğrafyacısı Dupain-Triel tarafından düzey eğrileriyle hazırlanmış bir Fransız haritası yapılması ve dağların çizgiyle gösterilme prensibinin Alman bilgini Johann Georg Lehmann tarafından 1799'da saptanması, bu konunun önde gelen aşamalarındandır.

Geçen yüzyılda ise, artık bütün uygar ülkelerin kendi topraklarının sistemli bir yolla haritalarını çıkarmış bulundukları bilinmektedir.

HARPUT

Doğu Anadolu'nun eskiden pek önemli olan bir şehri. Bugün yerini Elazığ almış ve bir tepe üzerindeki Harput, şimdi yamaçları kaplayan yapı ve anıt kalıntıları arasında bucak merkezi bir köy durumunda kalmıştır (nüfusu 2 205). Harput M.Ö. VIII. yüzyılda da Hitit-Urartu devletleri sınırı üzerinde bir kale şehri rolü oynuyordu. Daha sonra bu rol Roma ve İran imparatorlukları arasında sürdü ve şehre Ziata Castellum denildi; Araplar bu adı Hısn-ı Ziyad'a (Ziyad kalesi) çevirdiler. Ermeniler de buraya Harbest derlerdi. Müslümanlık devrinde elden ele geçen Harput, 1515'ten itibaren Osmanlı egemenliğine girdi.

XIX. yüzyıl sonlarında şehrin nüfusu 20 000'i geçiyordu. Eyalet merkezinin yeni kurulan Elaziz (Mezraalya) e taşınması şehri geriletti. Yoldan uzak durumda olmasıyle önemini kaybetti. Bugünkü Harput, Elazığ ovasına yüksekten bakan bir tepe üzerinde küçük bir bucak merkezi olup, Artukoğullarından Karaarslan'ın 1165'te yaptırdığı Ulucami başta olmak üzere birtakım tarihsel anıtlara sahiptir.

HARRAN

Urfa ilinde, geçmişi ilk çağın derinliklerine varan bir şehir olup bügün yerinde, son zamanlarda adı «Altınbaşak» a çevrilmiş Haran köyü bulunur (nüfusu 776). Köy, Akçakale ilçesinde yer alır. Yakınlarında iyi kaliteli buğday yetişen üretme çiftliğinin yer aldığı ünlü Harran ovası yayılır. Harran'ın adı çivi yazılarında Harranu olarak geçer. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında Süryaniliğin merkezlerinden olmuş, Müslümanların egemenliğine geçtikten sonra da bir ticaret merkezi ve kaleşehri olarak XIV. yüzyıl başına kadar önemini korumuştur. Astronomi bilgini el-Battanî burada doğmuştur. Harran 1512'de Osmanlı egemenliğine girmiştir.

HARTMANN, NIKOLAI

(1882-1950) Alman filozofu. Letonya'nın başşehri Riga'da doğmuş, Almanya'nın Göttingen şehrinde ölmüştür. Felsefesiyle varlığın özel çatısını verecek sistematik bir yapımı gerçekleştirmeye, yani varolanın ve takımlarının (kategorilerinin) «bölge» lerini açıklamaya çalışmıştır. Varolanı dört ayrı katta görmüştür: İnorganik ya da canlıdışı kat, organik ya da canlı kat, psişik ya da ruhsal kat, spiritüel ya da anlamsal kat. Varolanın kendine özgü temel takımları vardır. Bu katlar, o takımlar dışında kendi takımlarına da ayrılırlar. Gerek katlar, gerek takımlar birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Birbirleriyle sürekli ilişki içindedirler. Varlığın katları, aşağı kat yukarıdaki katın temeli olacak biçimde sıralanmıştır. Yukarıdaki kat bir «novum» (yeni) dur. Koşulları aşağıdaki kat tarafından belirtilmiş olmakla beraber, o koşullar içinde bağımsızdır. Gerçek dünyayı yöneten bu «yasa» düşünsel dünya, yani değerler dünyası için de geçerlidir. Ahlâk değerleri dünyası «tanınmaz»; fakat «duyulur». Değerlerin kendilerine yöneltilmiş her eylemde bulunan «ilk anlam» ları, bu değerlerin anlaşılmasını sağlar.

Hartmann'ın kitapları içinde en ünlü olan ikisi şunlardır: **Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis** (Bilginin Metafiziğinin Ana Çizgileri, 1921) ve **Das Problem des geistigen Seins** (Anlamsal Varlığın Sorunu, 1925).

HARTUM

Sudan cumhuriyetinin başkenti (nüfusu 138 000). Kuzey-doğu Afrika'da, deniz düzeyinden 370 m. yükseklikte, Mavi Nil ile Beyaz Nil'in birleştikleri noktada kurulmuştur. Eski Hartum iki ırmağın arasında kalan koni biçimindeki toprak parçası üzerinde bulunmaktadır. Mavi Nil'in sağ kıyısında ise, kuzeye doğru Kuzey Hartum adı verilen ve nüfusu 40 bini bulan yeni mahalleler uzanır. Bu iki şehri birbirine demir bir köprü bağlar. 600 m. uzunluğunda ve ırmak gemilerinin geçebilmesi için orta kısmı açılabilen başka bir demir köprü ise, Hartum şehrini Nil ırmağının sol kıyısında uzanan, 114 000 nüfuslu Omdurman şehrine bağlar.

Harput Kalesinin bir görünüşü.

Hartum'un tarihi çok eski değildir. Mısırlılar tarafından 1820 yılında burada kurulmuş olan bir askerî karargâhın yakınlarında doğmuş, on yıl sonra da, konumunun uygunluğu nedeniyle, bölgenin merkezi olarak seçilmiştir. Başlangıçta sadece bir köle ve fildişi satışı pazarı olarak gelişen Hartum kısa bir süre içinde hem Kızıldeniz limanlarını Nil kıyısındaki limanlara başlayan yolların geçtiği bir kavşak noktası, hem de etkin bir siyaset merkezi haline gelmiştir. Az nüfuslu ve çok geniş bir ülkenin ortasında kara, deniz, ırmak ve havayollarının merkezinde olan Hartum, Sudan'ın aynı zamanda başlıca ticaret merkezidir; bu ticaretin başlıca maddeleri hurma, pamuk ve Arap zamkı gibi bazı tarım ürünleridir.

HARUNÜRREŞİT
(766-809) Abbasî halifesi. Babası Halife Muhammet el Mehdî'dir. 786 yılında tahta çıkmış, kendisini eğitmiş olan Yahya bin Halit el-Bermekî'yi vezirliğe getirmiş, ona büyük yetkiler vermiştir. Bermekoğulları, Fazl ve Cafer'le birlikte 17 yıl süreyle imparatorluğu yönetmiştir. Ancak vezirinin kazandığı büyük ünden ve yetkilerinin genişlemesinden kuşkulanan Harunürreşit, 803 yılında Bermekî ailesini yok etmiştir. Harunürreşit, kendisinden önceki halifeler gibi Bizanslılarla savaşmak zorunda kalmıştır. 797-798 yılında düzenlenen Bizans seferinde orduya komuta etmiş, ertesi yıl Bizanslılarla yapılan savaş imparatoriçe İrene'nin vergi vermeyi kabul etmesiyle sona ermiştir. 802 yılında imparator Nikeferos bu vergiyi vermekten kaçınınca Harunürreşit yeniden Bizans üzerine yürümüş, Ereğli'yi almış (806), Bizans'ı yeni vergiler ödemek zorunda bırakmıştır. Semerkant'ta isyan eden Rafi bin Leys'in kuvvetlerini bastırmak için düzenlediği sefer sırasında Tus (Meşhet) şehrinde 24 mart 809'da ölmüş, yerine büyük oğlu Emin geçmiştir.

El-Hariri'nin «Makamat» adlı eserinden bir minyatür: Halife Harunürreşit'in muhafızları (Paris, Ulusal Kitaplık).

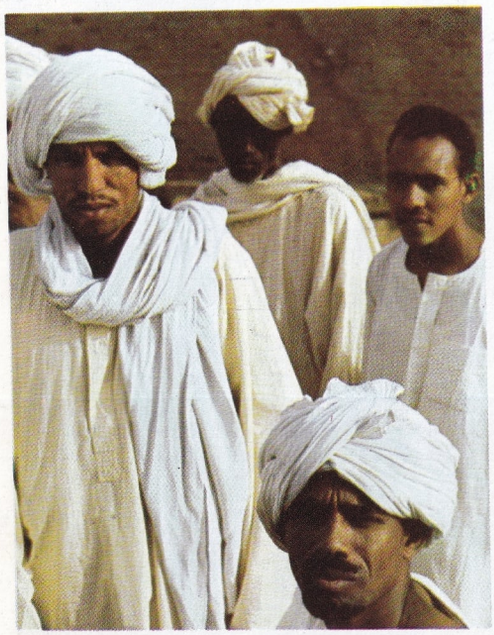

Hartumlu yerliler.

Sanat ve bilime ilgi gösteren, bilginleri koruyan yanıyle Abbasî halifelerinin en önemlisidir. Doğu ülkelerinin kudretinin temsilcileri arasında yer almasına rağmen Abbasî imparatorluğunun gerilemesi onun devrinde başlamıştır. Binbir Gece Masalları aracılığıyle ünü Doğu ve Batı ülkelerine yayılmıştır.

HARVEY, WILLIAM
(1578-1657) İngiliz hekimi. Yirmi yılı aşkın çalışmalarla ve sürekli deneylerle kan dolaşımının kesin ve tam tanımını yapmakla ün kazanmıştır. Biyolojik bir tezin tanıtlanmasında matematik hesaptan ilk olarak yararlanan bilgindir. O zamana kadar dolaşım üzerine geçerli olan kuralları çürüttüğü temel eseri, 1628 yılında Frankfurt'ta **Exercitatio anatomica de modu cordis et sanguinis in animalibus** adıyle yayımlanmıştır.

HARZEMŞAHLAR
Büyük Selçuklu imparatoru Melikşah'ın emirlerinden Anuştekin'in, 1077'de Harzemşah sanıyle Aral gölünün güneyinde, Ceyhun nehrinin çatalağzı dolaylarında bulunan **Harzem** ülkesine vali olarak atanmasıyle başlayıp, oğlu Atsız zamanında yarı bağımsız bir devlet haline gelen büyük bir Türk soyu. Özellikle Sultan Sencer'in ölümünü izleyen yıllarda ve İl-Arslan'la Tekeş'in zamanında gelişip güçlenerek, Alaeddin Muhammet (ya da Sultan Kutbeddin) in hükümdarlığında imparatorluk niteliğini kazanıp, Moğol akınlarıyle yıkılmıştır.

Anuştekin'den sonra yerine oğlu Kutbeddin Mehmet, onun yerine de oğlu Atsız, Harzem'e vali olmuşlardı. Atsız, Selçuklu imparatoru Sencer'e başkaldırmak suretiyle tam anlamında bağımsız bir devlet kurmaya çalışmışsa da bunu başaramamış. Karahıtayların Sen-

cer'i yenmesi üzerine bu kez onlara uyruk olup, vergi vermeye başlamıştır. Bununla birlikte Harzem'in güçlenip, devlet niteliğiyle ortaya çıkışı onun zamanına rastlar. Sultan Alâeddin Tekeş'in hükümdarlığında ise (1193-1194) Horasan, Rey, İsfahan alınmış, onun oğlu Kutbeddin Mehmet İran'ı alıp, Karahıtayları da yendikten sonra bütün Maveraünnehir'e egemen olmuştur. İmparatorluğun Seyhun kıyılarından Dicle'ye kadar uzanan topraklar üstünde yayılıp siyasal bir güç haline gelmesi bu döneme rastlar.

Bununla birlikte ülkenin doğusunda kurulan ve hızla gelişen Cengiz'in devleti, Harzem için yakın ve büyük bir tehlike meydana getiriyordu. Otrar şehrinde Cengiz'e ait bir ticaret kervanının saldırıya uğraması, 1219'da Moğol hükümdarının İslâm ülkeleri üstüne yürümesine sebep oldu. Cengiz'in düzenli askeri, Harzemşahların kalabalık ordusunu çok kısa bir süre içinde bozguna uğrattığı gibi, imparatorluğun da hızla çöküşünü hazırladı. Sultan Kutbeddinse, 1220'de Hazar'da küçük bir adada öldü.

Oğlu Celâleddin, Moğol ordularının önünden kaçarken önce Gazne'ye, daha sonra da Hindistan'a sığınmak zorunda kalmıştı. 1224'te burada topladığı yeni bir orduyla İran'a dönüp Fars, Kerman gibi bazı önemli şehirleri ele geçirdikten sonra, Moğollarla yeniden savaşarak geçici başarılar kazandıysa da, 1230'da Eyyûbîlerle Anadolu Selçuklularının ortak kuvvetlerine yenildi. 1231'de Moğol askerlerinden kaçarken öldürüldü.

Harzemşahlar devletinin kuruluşu ve yönetim tarzı geniş ölçüde Selçuklu devlet düzeninden etkilenmiştir. İmparatorluğun en parlak yıllarında bilim ve sanat altın çağını yaşamış, saray ordu ve öğretim dili olarak Türkçeye özen göstermiş, bu arada değerli edebî eserler de meydana getirilmiştir. Türk uygarlık ve politika tarihinde Harzemşah soyunun kendine özgü bir yeri vardır.

HASAN EFENDİ, HATİP ZÂKİRÎ
XVI. yüzyılda ve XVII. yüzyıl başlarında yaşamış bir dinsel eserler bestecisi. Bugüne kadar yüzyıllardır camilerde okunan, hüseynî cenaze salâtı, Irak temcit ve münacat gibi eserlerin bestecisidir.

HASAN EL-BASRÎ
(642-728) İslâm mutasavvıfı. Medine'de doğdu. Hicaz bölgesindeki Vadil-Kura'da yetişti, sonra Basra'ya gidip ömrünün sonuna kadar orada kaldı. Basra'da sağlam karakteri, güçlü vaazları ve derin bilgisiyle herkesin takdirini kazandı.

Muaviye'nin, (?-680) oğlu Yezit'i (642-683) veliaht tayin ederek İslâmiyette saltanat usulünü kurmasına açıkça karşı çıkan Hasan, daha sonraki Emevî hükümdarlarının ve özellikle Emevîlerin Irak'taki valisi Haccac-ı Zalim'in (661-714) tutumlarına da karşı çıkmıştır. Fakat Emevîlere karşı girişilen isyanlara katılmamıştır. **Tabiin** (sahabeleri görenler) den sayılan Hasan el-Basrî'nin görüşüne göre Müslüman olmak için yalnız inanmak yeterli değil, aynı zamanda günahlardan sakınmak da gereklidir. Müslüman olduğunu söyleyip, günah işleyen bir kimseyi Hasan münafık kabul etmiştir. Hasan birçok hadis nakletmiş ve bu hadisleri vaazlarında kendisini dinleyen topluluğa anlatmıştır. Yaptığı vaazlar özellikle Basra'da hayli ün kazanmış ve Basralılar tarafından toplanmıştır. Sade bir hayat yaşaması, vaktinin çoğunu ibadetle geçirmesi, dünya işleriyle uğraşmaması tasavvufun gelişmesi üzerinde oldukça etkili rol oynamıştır. Basra mutasavvıfları onu şeyh kabul etmişlerdir.

HASAN EL-BENNA
(1906-1949) Mısırlı mutasavvıf ve din bilgini, **Müslüman Kardeşler** örgütünün kurucusu. Mısır'ın Şimşire bölgesinde doğmuş, bir süre babasının yanında okumuş, Demenhur şehrinde öğrenimini tamamlamıştır.

Mısır'da hilâfetle yönetilen teokratik bir devlet düzeni kurmak, giderek bütün İslâm ülkelerini birleştirmek amacıyle Müslüman Kardeşler örgütünü kurmuş (1927), kısa zamanda bütün ülkede örgütün şubelerini açmıştır. Bu örgüt siyasî bir parti olmamakla birlikte, iktidarı almayı amaçlayan siyasî bir nitelik taşıyordu. Kral Faruk (1920-1968) zamanında açık çalışan örgüt, 1952 yılında yapılan askerî devrimden ve ülkede cumhuriyet rejiminin kurulmasından bir süre sonra yasaklanmış, fakat çalışmalarını gizli olarak yürütmüştür.

Hasan el-Benna'ya göre demokratik parlamenter sistem devlet otoritesini zayıflattığı için uygulanmamalı, merkezî, otoriter teokratik bir devlet sistemi kurulmalıdır.

Bilinmeyen kimseler tarafından öldürülen Hasan el-Benna'nın bazı dinî eserleri vardır.

HASAN, HAZRETİ
(625-669) IV. Halife Ali (598-661) ile Hazreti Muhammed'in kızı Fatma'nın oğlu. Hicretin üçüncü yılında Medine'de doğmuştur. Yumuşaklığıyle tanınan Hasan, babasının katledilmesi üzerine oturmakta olduğu Kûfe şehrinde halk tarafından kendisine biat edilerek halife ilân edilmiş (661), altı ay kadar bu görevi sürdürmüştür. Sonra, babasıyle de uzun süre iktidar mücadelesi yapmış olan Muaviye I. (?-680), Kûfe üzerine yürüyünce, Hasan savaşmaktan ve Müslümanlar arasında kan dökülmesinden kaçınarak hilâfetten vazgeçmiş ve Medine'ye çekilmiştir. Bu vazgeçme, Hasan'ın öne sürdüğü birtakım şartların (Muaviye'den sonra halife olması, babası zamanında cereyan eden olaylardan ötürü Hicaz ve Irak halklarına herhangi bir sorumluluk yüklenilmemesi, borçlarının ödenmesi gibi) Muaviye'ce kabul edilmesi üzerine olmuştur. Fakat kendisi Muaviye henüz iş başındayken öldüğü için, iktidar Emevî ailesinde kalmıştır. Hasan'ın ölümü Muaviye'nin oğlu Yezit I. (642-683) tarafından hazırlanan ve Hasan'ın karısı Ca'de bint el-Eş'as tarafından uygulanan bir suikast sonucunda olmuştur. Yezit Ca'de'ye, kocası Hasan'ı zehirleyerek ortadan kaldırdığı taktirde kendisiyle evleneceği haberini gönderince kadın bu vaade kanarak kocasını zehirlemiştir. Fakat kadın Yezit'e haber gönderip vaadini hatırlatınca kendisinden «Hasan'ı beğenmeyen kadın bizi mi beğenecek?» cevabını almış ve Yezit'le evlenme imkânına kavuşamamıştır.

Hasan ölümünden önce, dedesi Hazreti Muhammed'le Ebu Bekir ve Ömer'in defnedildik-

Hasankeyf'in genel görünüşü. Kasabada çeşitli tarihî kalıntılar vardır.

leri yere (Ravze) gömülmesini vasiyet etmişse de, Emevîlerin Medine valisi Mervan bin Hakem (?-684) buna engel olmuş, Hasan Baki mezarlığına, annesinin yanında defnedilmiştir.

HASANKALE
(bkz. Pasinler.)

HASANKEYF
Güney-doğu Anadolu'da Mardin ilinin Gercüş ilçesinde bucak merkezi (nüfusu 1 280) olup Dicle'nin güney kıyısında yer almaktadır. Burada, geçmişi ilk çağın derinliklerine kadar çıkan insan yerleşmelerine rastlanır: Bir kısmında bugün oturulan mağaralar vardır.

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında burası bir Süryanî piskoposluk merkeziydi ve Kifa adını taşıyordu. Şehir özellikle ortaçağda Müslüman egemenliğinde önem kazandı. Hısn Keyfa (Keyfa Kalesi) adı verilen şehir Abbasîlerden sonra Hamdanîlerin, Mervanîlerin, Artukoğullarının eline geçti ve 1101-1231 arasında bu sonuncularda kaldı, onların başkentlerinden biri oldu, anıtlarla donatıldı (Kuvvetlihisar, bugün izleri görülen Büyük Dicle köprüsü, Sultan Süleyman, Koç, Rızık camileri vb.); fakat Moğollar tarafından 1260'ta tahrip edildikten sonra eski parlaklığını kaybetti.

İşlek yolların uzaklaşmasından da zarar gördü. 1516'da Osmanlı imparatorluğuna katıldıktan sonra buraya önce Hısn Keyf, daha sonra da Hasankeyf denildi. Türkiye'nin ilk büyük petrol yatağı olan Raman dağı Hasankeyf'ın karşı kıyısı üzerinde yükselmektedir.

HASAN PAŞA, BARBAROSZADE
(? -1570) Türk denizcisi. Barbaros Hayrettin Paşa'nın oğludur. Babasıyle pek çok deniz savaşlarına katılmış, Preveze Savaşında da bir filoya komuta etmiştir. Bu deniz savaşında tutsak edilen iki düşman amiralini İstanbul'a Hasan Paşa götürmüştür. Kanunî tarafından beylerbeyi rütbesine yükseltilmiş (1544), Cezayir beylerbeyliğine atanmıştır (1547). Bu görevde 4 yıldan fazla kalmış, yerine Salih Reis atanınca, İstanbul'a dönmüştür.

6 yıl sonra yeniden Cezayir beylerbeyliğine getirilmiş (1557), Faslıları bozguna uğratmış ve Cezayir'e bir çıkarma yapmaya kalkışan İspanyolları büyük bir yenilgiye uğratmıştır (26 ağustos 1558). Kabiliye Berberîlerini de itaati altına almıştır.

HASAN PAŞA, TİRYAKİ
(bkz. Tiryaki Hasan Paşa.)

HASAN SABBAH
(? -1124) Haşşaşîn (Haşşaşiler) adlı topluluğun ve İran'da uzun süre (1091-1256) özerk bir durumda kalan Alamut devletinin kurucusu. Kendisi, İslâmiyetten önce Arap yarımadasının güney kesiminde kurulan Himyer devletinin hanedanı soyundan geldiğini iddia etmişse de, bazı tarihçiler Tus eyaletinin bir köyünden olduğunu yazmışlardır. Gençliğinde kendisini Fatımî propagandasına kaptırmıştı. İran'da bulunan Fatımî propagandacısı İbni Attaş, Hasan'ı Kahire'ye, Fatımî halifesi el-Mustansır'ın yanına göndermişti (1072). O sırada yaşlanmış olan el-Mustansır'ın yerine hangi oğlunun geçmesi gerektiği tartışılıyordu. Hasan, el-Mustansır'ın oğlu Nizar'ı tuttu. Sonra Nizar'ın kardeşi tahta çıkınca Hasan Mısır'dan ayrıldı, İran'a döndü; orada Nizar için propaganda yapmaya devam etti.

Asıl amacı bir devlet kurup başına geçmekti. Bu amacına ulaşmak için çevresine topladığı adamlarla birlikte İran Selçuklu devletine karşı ayaklandı ve Alamut kalesini ele geçirdi (1091). Daha sonra Alamut'un çevresindeki kaleleri de zaptetti ve böylece küçük bir devlet kurdu. Hasan'ın adamları bir gizli örgüt kurarak kendilerine muhalif olanları, düzenledikleri suikastlarla ortadan kaldırıyorlardı. Bu suikastların kurbanlarından biri de Hasan'ın eski dostu olan Selçukluların ünlü veziri Nizamül-Mülk (1018-1092) oldu. Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın da Hasan'ın adamları tarafından öldürüldüğü söylenmiştir.

Hasan Sabbah, merkez olarak kullandığı Alamut kalesinde yalancı bir cennet meydana getirmişti. Bu cennette esrar ve şarap içirilerek ve şehevî duyguları tatmin edilerek gözleri döndürülen adamlar, öldükten sonra buraya geleceklerine ve ebediyyen bu tatlı hayatı sürdüreceklerine inandırıldıkları için Hasan'ın fedaileri durumuna getirilir, onun emirlerine uyarlardı.

Sonunda Selçuklu hükümdarı Mehmet I., Hasan'a karşı harekete geçerek elindeki Şahdiz kalesini geri aldı ve İbni Attaş'ı idam etti, Alamut'u kuşattığı sırada öldü (1117). Hasan bundan sonra yedi yıl daha hüküm sürdü ve 1124 yılında öldü. Yerine, halef tayin ettiği Kaya Büzürg Ümid Rudbarî geçti. Alamut kalesi 1256 yılında Hulagu tarafından ele geçirilerek yıkıldı.

Haşşaşîler arasında «seyyidna» (efendimiz) diye tanınan Hasan Sabbah bazı eserler de yazmıştır. Hepsi Farsça olan bu eserler, Alamut kalesinin Moğolların eline geçmesiyle yok edilmiştir.

HASAN TAHSİN
(1888-1919) Türk gazetecisi. Selanik'te doğmuştur. Asıl adı Osman Nevres'tir. Selanik Yedikule hapishanesi başgardiyanı Recap Ağa'nın oğludur. Selanik'te Fevziye lisesinde okuduktan sonra, öğrenimini tamamlamak için Fransa'ya gönderilmiş, Paris'te Siyasal Bilgiler Okulunu bitirmiştir.

Meşrutiyetin ilânını izleyen günlerde İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyetine yazılmış, I. Dünya Savaşı öncesinde, Mustafa Kemal Sofya'da askerî ataşe iken, Balkanlarda İngilizler hesabına çalışan Baxiston kardeşler adında iki İngiliz diplomatına Bükreş'te bomba atmak suretiyle, sömürgecilere karşı duyduğu kinin ilk tepkisini göstermiştir. Bu olay üzerine on yıl hapse mahkûm olan Hasan Tahsin, bir yıl hapiste kaldıktan sonra I. Dünya Savaşının patlamasıyle Bükreş'e gelen Türk kolordusunun komutanı Hilmi Paşa'nın yardımıyle özgürlüğe kavuşmuştur.

Mütareke yıllarında İzmir'e yerleşmiş ve 1918 yılından, 1919 yılının 6 mayısına kadar yayınını sürdüren **Hukuk-u Beşer** adlı bir gazete çıkartmış ve başyazarlığını yapmıştır. Bu gazetedeki yazılarıyle emperyalist güçlere karşı çıkan, memleketi düşman kuvvetlerine

15 mayıs 1919'da Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilen İzmir'i, Türk orduları geri aldıklarında bu halde bulmuşlardı.

teslim etmektense, sonuna kadar direnmeyi ve insanlar arasında eşitliğe dayanan bir düzenin kurulmasını savunan Hasan Tahsin, İzmir'in düşman kuvvetleri tarafından işgalinden bir gün önce direnme hareketini kararlaştırmak için toplanan aydınlarla birlikte **Redd-i İlhak** beyannamesini hazırlamıştır.

15 mayıs 1919'da Yunan kuvvetleri Izmir'i işgal ederken Hasan Tahsin, Konak meydanında Yunan askerlerinin üzerine bir bomba atarak, Osmanlılıktan Türklük bilincine ulaşan Türk ulusunun sömürgeci istilacılara boyun eğmeyeceğini gösteren ilk eylemi gerçekleştirmiştir. Yunan askerleri tarafından, Konak meydanında şehit edilen Hasan Tahsin ile aynı gün İzmir'de şehit edilenlerin anısına İzmir'de Konak meydanında dikilen anıtta, 15 mayıs 1919 şehitleri şöyle sıralanmaktadır: «Gazeteci Hasan Tahsin Bey, Miralay Süleyman Fethi Bey, Kaymakam Dr. Şükrü Bey, Kolağası Hüseyin Necati Bey, Yüzbaşı Nazım Bey, Yüzbaşı Ahmet Bey, Dr. Fehmi Bey, Mülazım Faik Bey, Mümeyyiz Nadir Bey, Mümeyyiz Ahmet Hamdi Bey».

HASSA

Hatay iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 2 761). Hupnik çayı vadisinin batı kenarında kurulmuştur. Yükseltisi 460 m.'dir. Yol uzaklığı Antakya'ya 85, İskenderun'a 78 km.'dir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Cevdet ve Derviş paşalar tarafından kurularak buraya göçebe Türkmenler yerleştirilmiştir.

Hassa ilçesinin yüzölçümü 495 km^2., nüfusu 21 596'dır. Merkez ve Aktepe bucaklar içinde 27 köyü vardır.

İlçe topraklarının doğu ve batı kesimleri dağlarla çevrilidir, orta kesimleri ovalıktır. Doğudaki dağlık alanlar Leçe kayalıklarını meydana getirir. Bu kayalıklar üzerinden, bu kesimdeki Türkiye-Suriye sınırı geçer. Batıda ise Amanus dağları uzanır. İlçede karasal Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlıdır. Halkın başlıca geliri tarla ürünleri, meyvecilik ve bağcılıktır.

HASTALIK

Organizmanın bir kısmında veya bütününde bir bozukluk meydana getiren patolojik süreç. Organizmanın içinde veya dışındaki bir nedenle meydana gelen hastalık, hasta olan insanın vücudundaki ilgili kısmını ya da bütününün tepkisiyle gelişir. Bitmiş hastalık süreçlerinden ileri gelen bir bozukluk, bir metabolizma değişikliği, bir eklem hatası, bir yara, vücudun bir organına acı vermedikleri, evrim göstermedikleri ve organizmada bir tepki meydana getirmedikleri sürece hastalık teşkil etmezler. Böylece ortaya birbirinden farklı olan hastalık ve sendrom kavramları çıkmaktadır; sendrom, organizmada görülen hastalık belirtilerinin bütünüdür. Bir hastalığın tespit edilmesinde, yani nozolojik (nozoloji, hastalıkları bilimsel bir şekilde sınıflandıran bilim dalının adıdır) tablosunun meydana getirilmesinde yararlanılan temel öğeler etyoloji (hastalık nedenlerini inceleyen bilim dalı), patojenez (hastalığın gelişimini inceleyen bilim dalı) ve patolojik anatomidir. Klinik bakış açısından hastalığın nozolojik tablosunu, nesnel ve öznel sintomatoloji, hastalığın geçmişi, teşhis yöntemleri ve elde edilen sonuçlar tamamlar.

Hastalıklar evrimlerine göre ağır, yarı ağır, yarı kronik ve kronik olarak sınıflandırılır. Hastalıkların ideal sınıflandırılması ancak etyolojik bir sınıflandırma yani nedenlerine göre yapılan bir sınıflandırma olabilir; fakat birçok durumlarda bu nedenler ortaya çıkarılamadığından hastalıkların nozolojik tablolarının meydana getirilmesi işi, değişik ölçütlere göre yapılmaktadır. Bu ölçütlerin temelini bazen, ilk neden (bulaşıcı hastalıklarda ya da asalaklarla yayılan hastalıklarda olduğu gibi), bazen vücudun hastalanan organı (sinir sistemi hastalıkları vb.), bazen dış belirtiler (ateşli hastalıklar, neoplastik hastalıklar vb.) teşkil eder. Bunların dışında hastalıkların, değişik tıp okullarının veya geleneklerinin ortaya attığı daha değişik ölçütlere göre de sınıflandırıldıkları görülmektedir.

HASTANE

Hastaların bakıldığı kurum. Eski Yunanistan'daki Asklepios tapınakları tarihte rastlanan ilk hastane örnekleridir; buralarda isteyen hastaların bakımı yapılıyordu. Başka bir hastane tipi de Roma devletinin askerler ve köleler için kurduğu **valetudinarium**lardı. Hıristiyanlığın yayılmasından sonra, Batı dünyasında hasta bakımı işini manastırlar benimsemiş, manastırlar zamanla tıp ve eczacılık merkezleri halini almışlardır. Daha sonraki yüzyıllarda ise dinsel kuruluşların hastanelerinin yanında laik kuruluşların hastaneleri de yer almaya başlamıştır XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren hastane kurulması ve yönetilmesi, kamu kuruluşlarının daha sonra görevi kabul edilmeye başlanmıştır; modern hastaneler de ancak bundan sonra ortaya çıkmıştır.

Bugünkü hastaneler yalnız hasta bakımı yapılan yerler değil, aynı zamanda önleyici

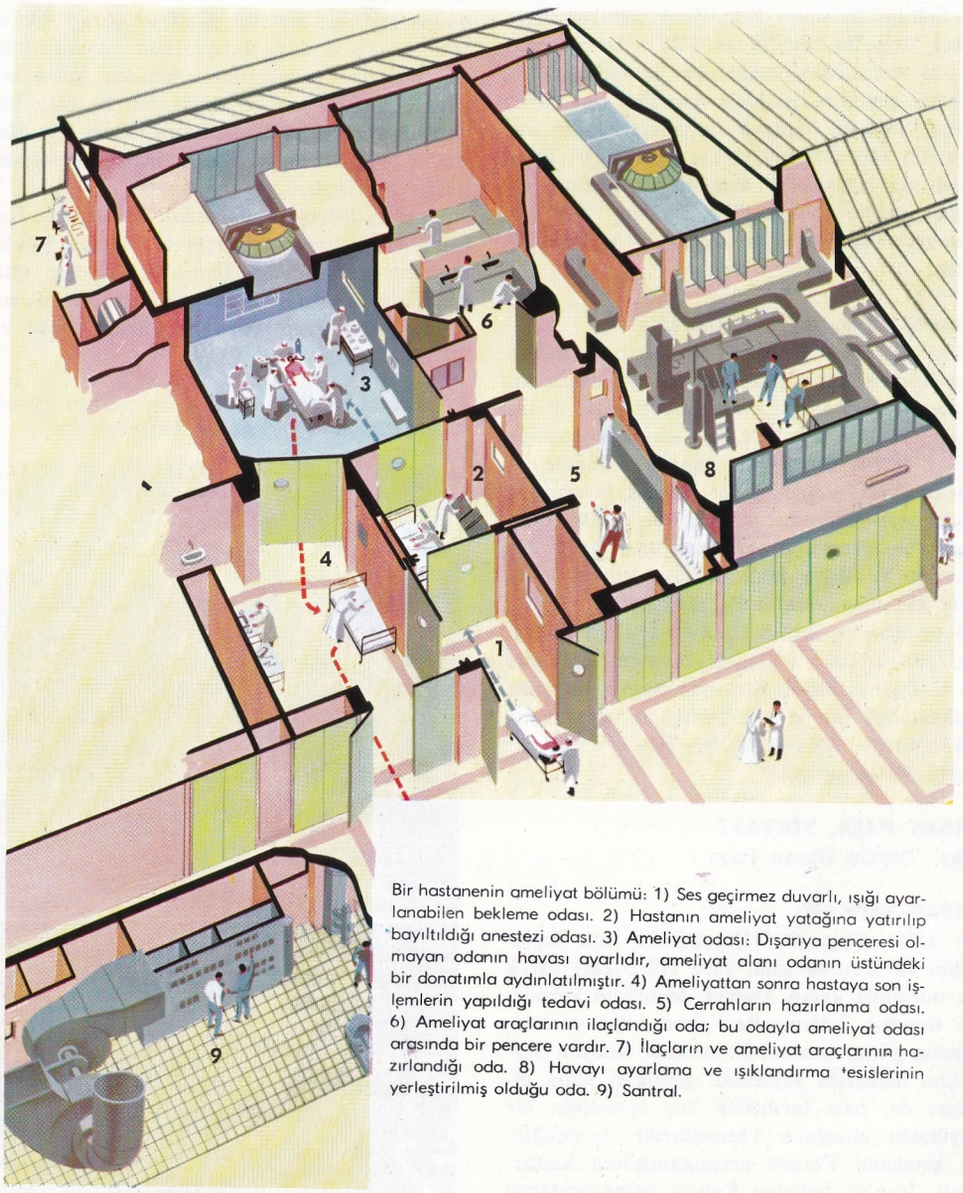

Bir hastanenin ameliyat bölümü: 1) Ses geçirmez duvarlı, ışığı ayarlanabilen bekleme odası. 2) Hastanın ameliyat yatağına yatırılıp bayıltıldığı anestezi odası. 3) Ameliyat odası: Dışarıya penceresi olmayan odanın havası ayarlıdır, ameliyat alanı odanın üstündeki bir donatımla aydınlatılmıştır. 4) Ameliyattan sonra hastaya son işlemlerin yapıldığı tedavi odası. 5) Cerrahların hazırlanma odası. 6) Ameliyat araçlarının ilaçlandığı oda; bu odayla ameliyat odası arasında bir pencere vardır. 7) İlaçların ve ameliyat araçlarının hazırlandığı oda. 8) Havayı ayarlama ve ışıklandırma tesislerinin yerleştirilmiş olduğu oda. 9) Santral.

sağlık çalışmalarına, toplum sağlığını koruma çalışmalarına, bilimsel araştırmalara yer veren merkezlerdir. Hastaneler büyüklüklerine ve bakımı yapılan hastalığa göre çeşitli gruplara ayrılırlar. Günümüzde bütün hastalıkların iyileştirildiği hastanelerle, ruh ve akıl hastalıklarının iyileştirildiği hastanelerin yanında, belirli bir hastalık türü üzerinde iyileştirme çalışmalarının yapıldığı hastaneler, veremin herhangi bir türüne yakalanmış hastaların bakımının yapıldığı sanatoryum tipi hastaneler gibi değişik hastane tipleri faaliyet göstermektedir.

Tam teşkilatlı bir hastanede bakım, cerrahi ve ilk yardım kısımlarının yanı sıra radyoloji, röntgen, klinik analiz, ecza-ilâç bölümleri gibi bölümler ve mümkünse hastabakıcı yetiştiren bir okul bulunmaktadır. Sağlık örgütü iyi düzenlenmiş ülkelerde, hastaneler bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir; küçük şehir ve kasabalarda sadece en yaygın hastalıkların bakımının yapıldığı küçük bakım merkezleri yer alır. Bu küçük bakım merkezleri, il merkezinde bulunan tam teşkilatlı bir hastaneyle sürekli ilişki içinde bulunur. Bu tür örgütlenme, gerek toplum sağlığının korunması bakımından, gerekse ekonomik açıdan en uygun örgütlenme sayılmaktadır.

Bugün genellikle şehir dışlarında kurulan ve yatak sayısı 4 000'i aşan büyük hastanelerin yerini, şehir içinde kurulan küçük hastaneler almaktadır; bu tür hastanelerin yatak sayısı ortalama 400-500 çevresindedir. Ancak tıp öğrenimi yapılan kuruluşların hastanelerinde, bütün tıbbî uzmanlık dalları ile ilgili kısımlara yer vermek zorunluluğu olduğundan, tıp fakülteleri hastanelerinin büyüklüğü ortalama hastane büyüklüğünü aşmaktadır.

HAŞEK, YAROSLAV
(1883-1923) Çekoslovakyalı yazar. Bir memurun oğlu olan Haşek, Avusturya'ya karşı gösterilere katıldığı için ortaokuldan atılmış, bir süre ticaretle uğraşmış, daha sonra düzensiz bir hayat yaşamaya başlamıştır; I. Dünya Savaşı çıktıktan sonra askere alınan Haşek, ordudan kaçarak Çek yurtseverleriyle birlikte Avusturyalılara karşı çarpışmıştır. 1917 yılında Ekim İhtilâline katılan Haşek, bunu izleyen üç yıl Kızılorduda değişik görevler almıştır. Memleketine döndükten sonra taşlamalarının en önemlisi olan **Aslan Asker Şvayk'ın I. Dünya Savaşı Serüvenleri** (1920) ni yayımlamıştır. Askerliğe ve Avusturya'ya karşı bir taşlama olan bu romanın kahramanı Şvayk'ın zaman zaman Sancho Pancho'ya, Gargantua'ya ve Oblomov'a yakınlaşan bir kişiliği vardır. Yaroslav Haşek'in yarım bıraktığı ve daha sonra Karel Vanek adlı başka bir yazarın tamamladığı kitap bütün dünyada büyük bir ün kazanmıştır: Hemen hemen bütün dillere çevrilmiş, Max Brod ve Hans Reimann tarafından tiyatroya uygulanarak 1927-1928 yıllarında Piscator tarafından sahneye konulmuştur. Daha sonra Brecht, romanı II. Dünya Savaşına uygulayarak bir oyun meydana getirmiştir. Birçok kez filmi de yapılan **Aslan Asker Şvayk**'dan çekilen filimlerin en ünlülerinden biri Trnka'nın kukla filmidir.

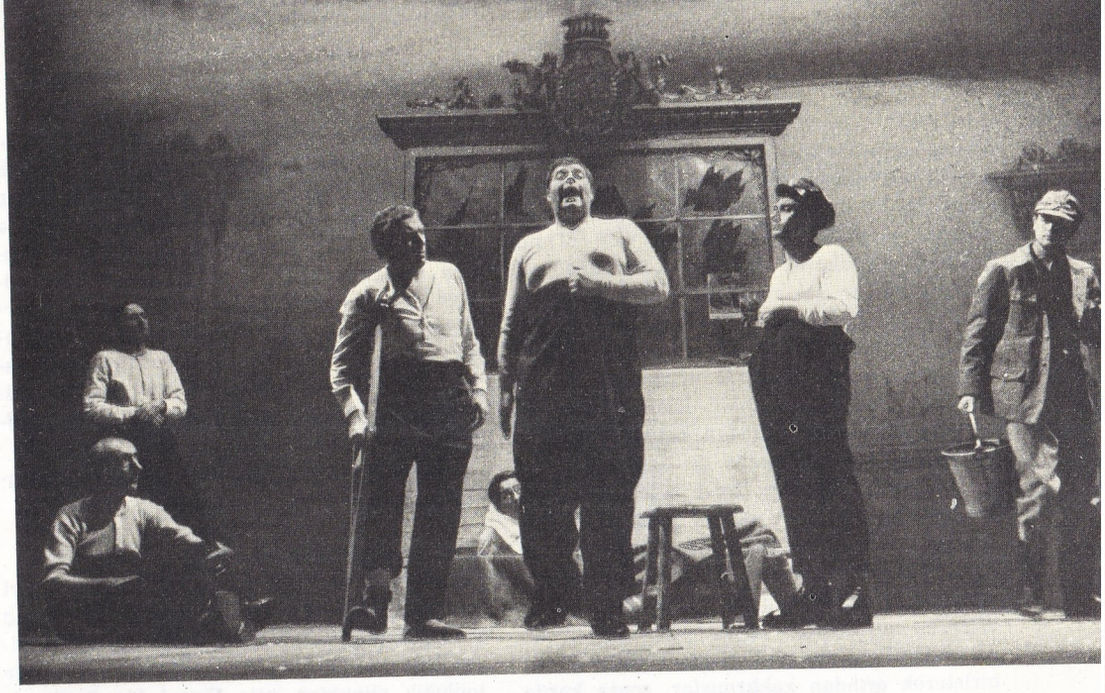

Yaroslav Haşek'in «Aslan Asker Şvayk» adlı oyunundan bir sahne.

Aslan Asker Şvayk dilimize de gerek roman olarak, gerekse oyun olarak çevrilmiş, oyunu sahnelerimizde başarıyla oynanmıştır.

HAŞHAŞ (Papaver Somniferum)
Gelincikgillerden yıllık bitki. Yetişme alanı Çin, Hindistan ve İran gibi Doğu ülkeleridir. Yurdumuzda da yetiştirilir. Başlıca ekim bölgeleri Adıyaman, Afyon, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Çorum, Denizli, Konya, Kütahya, Malatya, Tokat ve Uşaktır. Beyaz, mor, leylâk rengi ve kırmızı renkte güzel görünüşlü çiçekler açar. Kapçık şeklindeki meyvelerinden afyon, tohumlarından da yemeklik yağ çıkarılır. Kuşyemi olarak kullanılan küçük tohumlarında afyon yoktur. Bu madde, meyveler henüz yeşil haldeyken ortalarından çizilerek elde edilir. Çiziklerden sızan yapışkan sütlü sıvı, koyulaşarak **afyon sakızı** haline gelir. Bu sakız bıçakla kazınmak suretiyle toplanır, işlemlerden geçtikten sonra kullanıma elverişli hale gelir. En fazla tıpta, ıstıraplı rahatsızlık durumlarında ağrı dindirici olarak yararlanılır.

Yurdumuzda pek eski zamanlardan beri yetiştirildiği halde, keyif verici madde olarak geniş ölçüde kullanılmasının zararları göz önüne alınarak, uluslararası anlaşmalarla 1932'de dünya afyonunun tek elden satılması karar altına alınmıştır. 1951 yılında Türkiye'de çıkarılan bir kanunsa, haşhaş ekicisini, ekim alanının bulunduğu yer, alanın genişliği ve bu yerden alınabilecek ortalama ürün miktarı konusunda hükümete bildirge vermeye zorunlu kılar.

HAŞİM BEY
(1815-1868) Türk bestecisi. İstanbul'da Sarıgüzel'de doğmuştur. 11 yaşındayken saraya alınmış, önce Dellalzade İsmail Efendinin, sonra Şakir Ağa, sonra da Dede Efendinin öğrencisi olmuştur. Bu arada yükselerek, Sultan Abdülaziz'in başmüezzin ve musahipliğine getirilmiştir. Bugüne gelen eserleri ayin, beste, semaî ve şarkı olmak üzere seksen kadardır. Tarzınevin adlı mürekkep makamı meydana getiren Haşim Bey, besteciliğinin yanı sıra şarkı mecmuaları da düzenlemiştir. Son mecmuasının başında, makamlar, usuller, bazı çalgılar ve müzikle gezegenlerin ilgisi hakkında bilgiler verilmiştir. Mezarı Karacaahmet'tedir.

HAŞİMİLER
Mekke'nin Kureyş kabilesinin bir klanı. Hazreti Muhammed'in de mensup olduğu bu klan, İslâmiyetten önce hem Kureyş kabilesinin, hem de Mekke'nin yöneticisi durumundaydı. O sırada, Arabistan'ın en önemli ve şerefli işi sayılan Kâbe hizmetçiliği ve hac işlerinin yönetimi Haşimîlerin elindeydi. Haşimî lakabı, klanın atası olan Haşim bin Abdümenaf'tan kalmadır. Bu klana mensup olanlara **Beni Haşim** (Haşimoğulları) denmiştir.

Haşimoğullarıyle Kureyş kabilesinin bir başka klanı olan Emevî klanı arasında eskiden

Haşhaş, gelincikgillerden yıllık bir bitkidir.

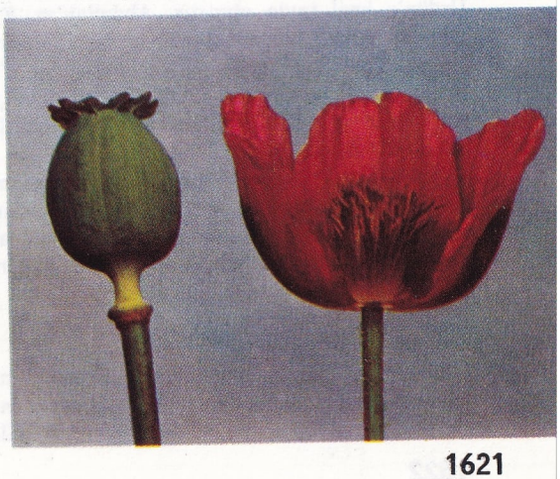

beri rekabet vardı. Fakat Haşimoğulları Emevîlere karşı sürekli olarak güçlerini ve nüfuzlarını korumasını biliyorlardı. İslâmiyetten sonra bu rekabet bir süre yatışır gibi olmuşsa da, Haşimîlerden olan Ali (598-661) nin hilâfete getirilmesi üzerine eskisinden çok daha sert bir şekilde kendini göstermiş ve Şam'da güçlü bir yönetim kurmuş bulunan Muaviye'nin (?-680) etrafında toplanan Emevîlerin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır (661). Haşimîleri yenen Emevîler, İslâm dininin getirdiği cumhuriyet düzenini ortadan kaldırarak babadan oğula geçen bir saltanat rejimi kurmuşlar ve iktidarı kendi ailelerinin elinde toplamışlardır. Bu durum uzun sürmemiş, Haşimî ailesi, Emevîlerin baskıcı yönetimine karşı yer yer direnen halkın da yardımıyle mücadeleyi sürdürmüştür. Başlangıçta Emevîler bu mücadelede başarı göstermişler, önce Hazreti Ali'nin oğlu Hasan'ı (625-669) zehirleterek ortadan kaldırmışlar, sonra kardeşi Hüseyin'i (626?-680) Kerbelâda çocuklarıyle birlikte öldürmüşlerse de, sonunda yenilgiye uğramışlar ve Haşimîlerin bir kolu olan Abbasoğulları (Peygamberin amcası Abbas'ın (568?-653) soyundan gelenler) tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Emevîlerin son hükümdarı Mervan el-Himar (Eşek Mervan) da öldürülmüş ve iktidarları sona erdirilmiştir (750).

Tarihte **Abbasî Saltanatı** diye bilinen ve Ebül-Abbas el-Seffah'ın (kan dökücü) hükümranlığıyle başlayan Haşimîlerin bu iktidarı uzun zaman sürmüş, sonunda Moğol hükümdarı Hulagu (1217-1265) tarafından ortadan kaldırılmıştır (1258).

Bundan sonra I. Dünya Savaşına kadar Mekke Şerifliği gibi mahallî ve sembolik unvanlar dışında önemli bir rol oynayamayan Haşimoğulları, I. Dünya Savaşında yeniden politik alanda etkili rol oynamaya başlamışlardır. Mekke şerifi Hüseyin bin Ali (1852-1931) I. Dünya Savaşında İngilizlerle anlaşarak Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmış, Osmanlıların yenilmesinden ve Arap ülkelerinden çekilmesinden sonra kendini Hicaz kralı ilân etmiştir (1916). Daha sonra Necid prensi (sonradan Suudî Arabistan devletinin kurucusu ve kralı) Abdülaziz bin Suud (1880-1953) tarafından Hicaz'dan çıkarılan (1924) Hüseyin, İngilizlerin desteğiyle oğlu Faysal I.'i (1883-1933) Irak'a, Abdullah'ı (1882-1951) Ürdün'e kral tayin etmiştir. Abdullah'ın, Filistin'in paylaşılması konusunda İsrail'le anlaştığı (1949) öne sürülmüş bu yüzden bir Filistinli Arap tarafından Kudüs'te öldürülmüştür. Fakat Haşimî iktidarı halen Ürdün'de sürdürülmektedir.

Irak'ta ise 1958 yılına kadar süren Haşimî iktidarı, aynı yılın 14 temmuz günü yapılan bir askerî darbeyle sona ermiş, başta Kral Faysal II. (1935-1958) olmak üzere ailenin birçok fertleri öldürülmüştür.

HAŞMET

(? -1768) XVIII. yüzyıl divan şairlerinden. İstanbul'da doğmuştur. Kazasker Abbas Efendinin oğludur. Medrese eğitimi görerek müderris olmuş, devrin ünlü Sadrazamı Şair Koca Ragıp Paşanın ilgisini çekmiştir. Asıl adı Mehmet'tir. Yazdığı hicivlerden ötürü Ragıp Paşa'nın gözünden düşünce, Bursa ve Rodos'a sürgün edilmiştir. Reşat Ekrem Koçu tarafından günümüz Türkçesine çevrilen (1940) Vilâdetname'si padişah çocuklarına yazılan eserlerin en ünlülerinden sayılmaktadır. Divanında topladığı şiirler arasında Arapça ve Farsça eserlerin yanı sıra, divan şiir okulunun büyük şairleri Nabi ve Nef'inin etkisiyle yazılmış parçalar da vardır.

Sürgün olarak gönderildiği Rodos'ta ölmüştür.

HAŞŞAŞİLER (Haşşaşin)

İsmailiye mezhebinin bir kolu. Esrar içtikleri için kendilerine bu ad takılmıştır. Dinî inanç ve prensipler bakımından İsmailiye mezhebinin diğer kollarıyle birleştiği halde, dinî bir topluluk olmaktan çok, Siyasî bir örgüt olması dolayısıyle mezhebin diğer kollarından ayrı bir özellik taşımıştır. Liderlerine körükörüne itaat ettikleri ve gizli bir örgüt olarak, liderlerince muhaliflerine karşı düzenlenen bir dizi suikastı itiraz etmeksizin uyguladıkları için kendilerine **Fedaiyun** (Fedailer) denmiştir.

Hasan Sabbah (?-1124) tarafından kurulan Haşşaşîler örgütünün tarihi, İran'ın dağlık bir bölgesinde bulunan Alamut kalesinin ellerine geçmesiyle başlar (1091). Bundan sonra Alamut'un çevresindeki diğer bazı kaleleri de ellerine geçirmişler, hatta nüfuzları bir ara Şam dolaylarına kadar yayılmıştır. Melikşah'ın ölümü (1092), haleflerinin taht kavgasına tutuşmaları ve Haçlı ordularının İslâm ülkelerine saldırmaları gibi olaylar, Haşşaşîlerin, nüfuzlarını yaymalarını kolaylaştıran etkenler olmuştur. Ayrıca kendilerine karşı olanları düzenledikleri suikastlarla ortadan kaldırmak gibi bir tethiş metoduna başvurmaları da korkularını çevreye salmıştı. Suikastlarına kurban gidenlerden biri de Selçukluların ünlü Veziri Nizamül-Mülk (1018-1092) olmuştur.

Selçuklu Sultanı Mehmet I. (1105-1117) tahta çıkınca, Haşşaşîlere karşı harekete geçmeye karar vermiş, üzerlerine yürümüş, ellerindeki Şahdiz kalesini alarak Hassan Sabbah'ın hocası durumundaki İbni Attaş'ı idam ettirmiştir. Alamut kalesini de kuşatmış, fakat ölünce askerleri kaçmıştır. Hasan Sabbah bundan sonra yedi yıl daha hüküm sürmüş, ölünce yerine Büzürg Ümid Rudbarî geçmiştir.

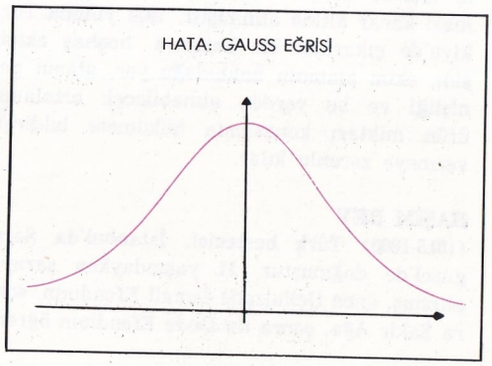

1256 yılına kadar özerk bir devlet olarak ayakta kalan Haşşaşîler, Moğol hükümdarı Hulagu (1217-1265) tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmış ve devletleri ortadan kaldırılmıştır (1256).

Siyasî güçlerini yitiren Haşşaşîler, dini bir mezhep olarak yine varlıklarını koruyabilmişler; hatta Suriye'de zaman zaman siyasî rol oynamaktan da geri kalmamışlardır. Sonunda Mısır Kölemen hükümdarı Baybars (1223-1277) tarafından ortadan kaldırılmışlardır (1272). Bu tarihten sonra artık varlıklarını tamamen yitirmişler, kalıntıları da İsmailiye mezhebinin diğer kolları arasında eriyip gitmiştir.

HATA

Hukukta: Gerçeğe uygun olmadığı halde, hata eden kişi tarafından gerçek olarak kabul edilen fiil. Türk Borçlar Kanununun 23. maddesine göre bir akit yaparken, esaslı bir hataya düşen taraf o akitle bağlı olmaz. Aynı kanunun 24. maddesi esaslı hataları şöyle sıralamaktadır:

a) Akdin niteliğinde hata, yani doğru ifade edilmeyen ve bu nedenle muhatap tarafından yanlış anlaşılan bir beyan sonucunda beyan sahibinin iradesine uygun olmayan bir hukukî sonucun meydana gelmesi hali. b) Akdin konusunda hata. c) Şahısta hata, yani taraflardan birinin, yanılarak kastettiği kimseden başka biriyle akit yapması. d) Konunun miktarında hata. e) Konunun cinsinde ve türünde hata.

Deneysel Bilimlerde: Hata, bir büyüklüğün gerçek değeriyle, ölçme yapmak suretiyle elde edilmiş olan değeri arasındaki farkı gösterir; bu farka ölçme hatası denir. Hata, kendisini doğuran sebeplere göre iki çeşit olabilir. 1) Genellikle belirli bir yönde ortaya çıkan ayarsız ya da bozuk araçların kullanılması ya da rasyonel olmayan metotların uygulanması sonucu ortaya çıkan sistematik hatalar. 2) Uzunluk, alan, hacim vb. ölçümü gibi belirli ve kantitatif bir olayın birden fazla ölçülmesi halinde, çeşitli nedenlerle ortaya çıkan geçici hatalar; bunlar genellikle küçük olup, değerlerinin dağılımı Gauss'un çan şeklindeki hata eğrisiyle gösterilir. Hatalar teorisi, belirli bir büyüklüğün birden fazla ölçümündeki hataların hesaplanmasını sağlayan ve bundan ötürü de metrolojinin ve ölçme teorisinin temelini teşkil eden bilim koludur.

HATAY

Akdeniz bölgesinde bir ilimiz. İl merkezi Antakya'dır. Hatay ili doğuda ve güneyde Suriye toprakları, batıda Akdeniz, kuzeyde Adana, kuzey-doğu Gaziantep illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 5 403 km², nüfusu 506 154'tür. Merkez ilçesinden başka 8 ilçesi (Altınözü, Dörtyol, Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Reyhanlı, Samandağı, Yayladağı) ve 373 köyü vardır. Merkez ilçe olan Antakya'nın yüzölçümü 689 km², nüfusu 99 715, köy sayısı 76'dır.

Hatay ilinin orta kısmını, güney-batı, ku-

Antakya dolaylarında bulunmuş olan bir mozaik.

zey-doğu doğrultulu bir çukur alan kaplar. Bu çukurluk, güneyde Suriye sınırları içinde, kuzeyde de Hatay sınırları dışında Maraş yakınlarına kadar uzanır. Bu ovanın en büyük kısmını Amik ovası ile Amik gölü kaplar. Çukur alanın güneyinde ve doğusunda yayla görünüşünde, fakat fazla yüksek olmayan bir alan bulunur. Bu alanın güney kesimleri çoğunlukla kalker yapılıdır. İlin güney tarafındaki Akra dağı (1 789 m.), içinde yeşil volkanik kayalar bulunan bir kalker yığınından ibarettir.

Hatay ilinin en önemli dağları Amanuslardır. Bu dağlar güney-batı, kuzey-doğu doğrultusunda uzanır. Birer kesimine Gâvur dağı ve Kızıldağ da denen ve bazı haritalarda Nur dağları diye gösterilen bu dağların en yüksek yeri, Hassa batısındaki Mıgır tepesi (2 262 m.) dir. Bu dağlar yer yer geçit verir ki, en önemlisi Belen geçidi (750 m.) dir. Amanus dağları ile Akdeniz arasında yer yer dar bir kıyı ovası uzanır.

Hatay'da Akdeniz iklimi karakteri görülür. Bununla beraber, yükselti farkları, denize yakınlık ve uzaklık gibi etkenler de ilin iklimini az çok etkiler. Bu bakımdan ilin çeşitli yerlerinde iklim ve yağış miktarı birbirinden az çok farklıdır.

Ortalama yıllık sıcaklık Dörtyol'da 19°,5C, Antakya'da 18°,1C dir. En sıcak ay ortalaması bu merkezlerde 28°,1C ile 27°,7C dir. En soğuk ortalama ise 10°,6 ve 8°C dir. Görülüyor ki Dörtyol, Antakya'dan daha sıcaktır.

Yıllık yağış tutarı İskenderun'da 877 mm., Dörtyol'da 1 039 mm., Antakya'da 1 142 mm.'dir. En yağışlı mevsim kıştır. Yaz aylarında yağışlar az olur. Yalnız Dörtyol bunun dışındadır.

Amanus dağlarının Akdeniz'e bakan yüzü alçaklarda maki, yükseklerde ise ormanlarla kaplıdır. Dağların doğu taraflarında ise bu örtü seyrekleşir. Denize bakan taraflarda, 800 m. yüksekliklere kadar sık bir örtü meydana getiren maki toplulukları görülür. Bunun üstünde 1 200 m.'ye kadar olan yerlerde mantar meşesi, akgürgen, ardıç ve yapraklarını döken ağaçlarla, dağ kavağı bulunur. Nihayet 1 200 m.'den yukarılarda çeşitli çamlar ile kozalaklı ormanlar yer alır.

İlinin başlıca akarsuyu Lübnan ve Suriye'den gelen Asi ırmağıdır. Hatay'a girdikten sonra, bir kolla Amik gölünün fazla sularını alır. Sonra güney-batıya kıvrılarak Samandağı (Süveydiya) yakınlarında Akdeniz'e dökülür. İlin diğer önemli akarsuları Afrin çayı ile Karasu'dur, Her ikisi de Amik gölüne akar.

İlin başlıca gölü Amik gölüdür.

Hatay'da nüfus en çok Asi ırmağı vadisi ile Kuseyr yaylasında toplanmıştır. İskenderun ve Antakya, Hatay ilinin başlıca iki şehridir. Amik ovasının orta kesimi yaşamaya elverişli olmadığı halde çevresinde nüfus oldukça yoğundur. Bütün il nüfusunun 1/4 kadarı ilin iki büyük şehrinde yaşar: İskenderun ve Antakya.

Hatay ili topraklarının %40'ı üzerinde tarım yapılır. Tahıl ekimi daha çok Kuseyr yaylası ile Amik ovasında gelişmiştir. En çok buğday ekimi yapılır. Amik ovasında çeltik ekimi geniş yer tutar. Hatay, Türkiye'de en çok pirinç yetiştirilen iller arasında yer alır. Endüstri bitkileri içinde pamuk başta gelir. En çok Amik ve Dörtyol ovalarında yetiştirilir.

Hatay'da meyvecilik de gelişmiştir. Bütün Asi ırmağı boyundaki köyler meyve ve sebzecilikle uğraşır. Çeşitli meyveler yetiştirilir. Turunçgiller, ilin kıyı kesimlerinde gelişmiştir. İskenderun körfezi kıyılarında, Dörtyol ovasında, Asi ırmağı ağzında portakal bahçelerine çok rastlanır.

Amik ovası dışında, Hatay'ın birçok yerlerinde, iyi cins üzüm yetişir. Üzümlerin bir kısmı kurutulur, bir kısmı da yaş olarak ya da pekmez yapmak için kullanılır.

Zeytinciliğe de çok önem verilir. Zeytinlerin çoğundan yağ çıkarılır.

Hatay ilinde daha çok küçükbaş hayvanlar yetiştirilir. Şehirlerin kenar mahalleleri ile köylerde çokça kümes hayvanı beslenir.

Hatay'da endüstri yıldan yıla gelişmektedir. Özellikle İskenderun son yıllarda önemli bir gelişme göstermektedir.

Hatay ilinin kara ve demiryoluyla bağlantısı vardır. Toprakkale istasyonundan ayrılan demiryolu, Hatay iline girer ve İskenderun'a varır.

Bir karayolu da, Adana'yı İskenderun'a bağlar. Bu yol Belen geçidinden ve Top boğazından geçerek Antakya'ya ulaşır. Ayrıca Antakya'yı Samandağı, Yayladağı, Reyhanlı ve Kırıkhan'a bağlayan yollar da vardır.

HATAY OVASI

Akdeniz bölgesinde, ortasına Amik gölünün yerleştiği geniş ova. Batısında Amanus dağlarının dik duvarı yükselir. Güneyinde Kas dağı, doğusunda da Kurt dağı yer alır. Bu iki dağ kitlesi arasındaki kesinti alanında ova doğuda Halep yaylasına doğru bir körfez gibi sokulur. Kuzeye doğru ise, Amanus ve Kurt dağının dik yamaçları arasında geniş bir oluk gibi Maraş'a kadar uzanarak Ahu dağına dayanır. Güney-batıda Amanus ve Kas dağları arasına sıkışan Asi ırmağı aşağı çığırıyle Akdeniz'e açılır. Bu ırmağın dar vadisi güneyde, Hatay ovasını Suriye'nin Gab çukuruna bağlar. Aslında Hatay ovası Maraş önlerinden başlayıp Gab, Bika, Gor çukurları, Lût gölü ve Kızıldeniz çukuruyle beraber Doğu Afrika göllerine kadar uzanan büyük çöküntü zincirinin bir halkasıdır. Hatay ovasının Amik gölü çevresinde kalan kesimine Amik ovası da denilir. Ova toprakları ve iklimi, sulama yardımıyle tarıma çok elverişlidir ve nüfus sıklığı da fazladır. Başlıca şehir ve kasabalar (Antakya, Kırıkhan, Reyhanlı gibi) ova kenarlarındaki dağların eteğinde yer alır. Ovanın dış çevreyle ulaşımı Belen geçidi-İskenderun, Antakya-Maraş ve Suriye'de Halep ve Lâzkiye'ye giden yollarla sağlanır.

HATAY SORUNU

Mondros mütarekesi koşullarına uymayarak Suriye'den Adana ve bölgesine doğru yayılan Fransız ordusunun Hatay'ı da işgal etmesi sonucu ortaya çıkan sorun. Adana'da olduğu gibi Hatay'da da milis güçlerinin Fransız ordusu karşısında direnç hareketlerini sürdürmesi bu bölgenin de Misak-ı Millî sınırları içine alınmasını isteyenleri haklı çıkarıyordu. Fransızlarla yapılan görüşmeler (1921) sırasında direnç hareketinin yöneticilerinden Tayfur Sökmen'in başkanlığında bir kurul Ankara'ya gelmişti. Kurul üyeleri Mustafa Kemal Paşadan hem bir hak, hem bir zoruniluk olduğu için Hatay'ın ulusal sınırlar içine alınmasını sağlayacak çarelerin bulunmasını istediler. Ama ne var ki, Fransızlar bu görüşmelerde Hatay üzerindeki niyetlerinde inatçıydılar. Genel olarak Kurtuluş Savaşının kazanılmasında önem taşıyan bir antlaşma görüşmelerinin yapıldığı sırada, özel olarak Hatay'ın Millî Misak sınırları içine alınması konusunda direnmek, antlaşmayı başarısızlığa sürükleyebilirdi. 1921 yılının koşulları içinde bu durumu değerlendiren Mustafa Kemal Paşa Fransızlarla olumlu yönde gelişen siyasî ilişkileri bir çıkmaza sokmamak ve geleceğini güvence altına alan temel ilkelerde taviz vermemek için Hatay'ı geçici olarak Fransızlara bıraktı. Ankara antlaşmasının getirdiği bu sonuç 1936 yıllarına kadar sürmüştür, 1936'da Hatay'ın Millî Misak sınırları içine alınmasını gerçekleştirmek için hazırlanan tasarılar uygulanmaya başladı. Önce merkezi İstanbul'da bulunan İskenderun ve Antakya Yardımlaşma Derneğinin adı «Hatay Hâkimiyeti Cemiyeti» olarak değiştirile-

rek Dörtyol'da bir şubesi açıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisinde bağımsız Antalya milletvekili olarak bulunan Tayfur Sökmen, bu ilçede Hatay'ın bağımsız olmasının tarihsel nedenlerini açıklayan bir konuşma yaptı. Başlatılan bu politik taarruzlara rağmen Fransız hükümetiyle ilişkilerin bozulmamasına çok dikkat edildiği bu dönemde, Fransız Başbakanı Leon Blum'un Suriye'ye bağımsızlık tanınacağı konusundaki konuşmaları üzerine Fransa'ya Ankara antlaşmasında (1921) yer alan temel ilkeler hatırlatılarak, Hatay'da özerk bir yönetimin şart olduğu bildirildi ve sorunun Milletler Cemiyetinde görüşülmesi istenildi. Çoğunluğun Türk mü, Arap mı olduğunu saptamak için yapılan halk oylamasında tarafsız hareket edilmediği gerekçesiyle Türkiye, hem yeni bir seçim yapılmasını, hem de seçim tarafsızlığını güvence altına almak üzere bir Türk askerî gücünün Hatay'da bulunmasını istedi. Bir yandan da ordu Güney'de manevralara başlamış, Atatürk ölümünden 5-6 ay önce (10 mayıs 1938) Mersin'e hareket ederek, barış yoluyle olmadığı takdirde, silâh yoluyle Hatay sorununa Misak-ı Millî çerçevesi içinde bir çözüm getirmek karar ve amacında bulunduğunu anlatmak istemişti.

Devlet Başkanının ve hükümetin bu kararlı tutumu karşısında Fransızlar yeni bir anlaşmayle, Türk ordusunun Hatay'a girmesi önkoşulunu kabul ettiler. 5 temmuz 1938'de Albay Şükrü Kanatlı komutasında Hatay'a giren ordunun sağladığı güvence altında yapılan seçimler sonucu (13 ağustos 1938) Hatay Ulusal Meclisinin 40 milletvekilliğinden 22 sandalyeyi Türk adayları kazandı. Daha sonra hazırladığı Anayasa ile Cumhuriyet yönetimini kabul ederek devlet başkanlığına Tayfur Sökmen'i seçen Hatay Ulusal Meclisi bir yıla kalmadan da Türkiye Cumhuriyetine katılma kararı alarak tarihsel görevini yerine getirdi.

HATTATLIK

Güzel yazı yazma sanatı. El yazısı konusunda Doğu ülkelerine özgü bir güzel sanat koludur. İslâm dininde resmin günah sayıldığı çağlarda Doğu sanatçıları tarafından geliştirilmiş, Türk hattatları da çeşitli süsleme öğelerinden ayıklanarak, günümüzün soyut resim anlayışına yaklaşan bir anlayışla bu alanın en başarılı örneklerini vermişlerdir. Türkün sanat anlayışı, her dalda olduğu gibi yazı konusunda da harflerin sadeliğinden yararlanmayı uygun bulmuş, Arap ve İran kompozisyonunun yardımcı motiflerinden kaçınarak, daha çağdaş bir yaratıcılığa yönelmiştir.

İslâmiyetin ilk yıllarında Araplar arasında kullanılan kûfî yazısının yetersizliği, Arap hattatlarından İbni Mukle ve İbni Bevvab'ın buluşu olan **nesih** ve **sülüs** yazılarıyle bir ölçüde anlatım rahatlığına kavuşuyor, daha sonra kurallarını Türk asıllı büyük Arap hattatı Yakut-u Müstasamî'nin koyduğu yazı çeşitleriyle yeni gelişmeler sağlamış oluyordu. İslâm sanatından geniş ölçüde etkilenen Türk sanatıyse, sonraki yıllarda Arap yazısına kattığı ulusal nitelik ve elde ettiği yepyeni türle orjinalliğini kabul ettiriyordu.

Hattatlık Doğu ülkelerine özgü bir güzel sanat koludur. Türk hattatları, günümüzün soyut resim anlayışına yaklaşan bir anlayışla, bu alanda başarılı örnekler vermişlerdir. Resimde bir nestâlik yazı örneği görülüyor.

Yazı işini başlı başına bir sanat uğraşı haline getiren Türkler arasında bu konuyla ilgili her yenilik kuvvetle benimsenmiş, **divanî, celi divanî, siyakat** gibi yazı türleri belli işlerde özenle kullanılmıştır. Hattatlık, sonuna kadar kendi geleneklerine bağlı ve kendi koşulları içinde gelişen seçkin bir meslek kolu haline gelmiştir.

Türk hattatlığının en büyük ustası Amasyalı Şeyh Hamdullah, (1436-1520) şehzadeliği sırasında Beyazıt II.'ye yazı dersleri vermiş, Beyazıt'ın teşvikiyle reform denemelerine girişerek uzun bir çalışma sonunda ortaya koyduğu 6 çeşit örnekle, kullanılan yazıya ilk büyük yeniliği getirmiştir. Aynı zamanda çağının ünlü ok atıcılarından olan Şeyh Hamdullah, kendisinden sonra gelenlerce örnek hattat kabul edilmiş ve koyduğu kurallar 500 yıl süreyle geçerli kalmıştır. 1 000 kadar En'am ve dua kitabıyle 47 Kur'an, eserleri arasındadır.

Hamdullah zamanında yaşamış ve süslemenin en güzel örneklerini vermiş olan Ahmet Karahisarî de büyük bir Türk hattatıdır. Süleymaniye camiinin yazılarını işlemiş, ayrıca Hırka-i Saadet için yazılan ve sanat değeri eşsiz olan büyük boy Kur'anı meydana getirmiştir. Bu eser, halen Topkapı Müzesindedir.

Hamdullah'tan 150 yıl sonra yaşayan Hafız Osman'ın, hat sanatında bütün Müslüman ülkelerde ün salmış ayrı bir okulu vardır. Ondan 150 yıl sonra gelen Mustafa Rakım da aynı konuda devrim yapmış büyük bir hattattır. Padişah turaları Rakım'ın eseridir. Ayrıca Mahmut Celâlettin, Yesarî Mehmet İzzet, onun oğlu Yesarîzade Mustafa İzzet, Kazasker Mustafa İzzet, öğrencisi Şefik Bey ve ondan sonra gelen Sami Bey hattatlar arasında yer alırlar. Reisülhattatîn sıfatını taşıyan ve eserleri Güzel Sanatlar Akademisi Eski Türk Sanatları bölümünde yer alan son büyük hattat Kâmil Akdik'in zamanında Latin harflerinin kabul edilmesiyle hat sanatında artık büyük ustalar yetişmez olmuştur. Bu sayılanların dışında kalan ünlü hattatlar arasında şu isimler belirtilebilir:

Siyahî Ahmed Efendi, Süleyman Ağa (Katib, İplikçizade), Şehrî Mehmed Çelebi (Esterecizade), Şeyh Molla Efendi (Mehmed), Suyolcuzade Mustafa Efendi, Durmuşzade Efendi, Zuhuri Mustafa Efendi (Devatizade), Suyolcuzade Mehmed Necib, Abdullah Efendi, İzzî Süleyman Efendi, Kolozluzade Ahmed Ağa, Kız Alizade Memiş Efendi, Lâlî Mustafa Efendi, Levhî Hafız Mehmed Efendi, Mehmed Efendi İstanbulî, Mir Ali, Nakkaş Ahmed Efendi, Vesimi Efendi (Mehmed), Veliddin Efendi (Ekşizade), Heykel Hasan Efendi, Esma İbret Hanım, Rakım Efendi, Laz Ömer Efendi, Çarşambalı Hacı Arif Bey, Bakkal Hacı Arif Efendi, Hacı Kâmil Efendi, Sadullah Melekzade, İsmail Hakkı Altınbezer, Hacı Halim Özyazıcı vb.

HATT-I HÜMAYUN

Osmanlı padişahlarının belirli bir hususunun yerine getirilmesi için verdikleri emir. Hatt-ı hümayun, padişahın el yazısıyle yazılır ve bir törenle Babıali'de okunurdu. Hatt-ı hümayun, Osmanlı padişahlarının siyasî iktidarı kullanış şeklidir. Siyasî ve idarî işlemler, hattı-hümayunla kararlaştırılır ve yapılması için emir verilirdi. Hatt-ı hümayun, siyasî iktidarın monarşik yapısı içinde bir tür kanun olmakta ve törenle okunması da konunun ilânı anlamını taşımaktadır. Hatt-ı hümayunda, bir hususun yerine getirilmesi istenilirken, bunun dine uygunluğu ve dinen gerekliliği de belirtilirdi. Bu husus, Osmanlı monarşisinin teokratik niteliğinin doğal sonucuydu. Osmanlı padişahı, dinî ve siyasî iktidarı tekelde bulun-

duran bir kudret olarak, siyasî iktidarı kullanırken bunun dinî yönünü de belirtmek durumunda kalırdı. Bu nedenledir ki, hatt-ı hümayuna, «Hatt-ı şerif» de denilmiştir. Hatt-ı hümayun, hukukî niteliği açısından bir fermandır. Diğer bir deyişle, padişahın tek taraflı ve kendine özgü bir hak olarak belirli bir hususun gerçekleştirilmesine karar verişi ve bunu emretmesidir.

HAUPTMANN, GERHART
(1862-1946) Alman tiyatro yazarı. 1912 yılında Nobel Edebiyat ödülünü almıştır. Zamanının büyük estetik akımlarından etkilenen Gerhart Hauptmann edebiyatın hemen hemen bütün alanlarında eser vermiştir. **Prometidenlos** adlı uzun şiirindeki (1885) insan yoksulluklarına karşı ilgisi, alkoliklik üzerine toplumsal dramı **Vor Sonnenaufgang** (Tan Atmadan önce, 1889) daha da yoğunlaşacaktır. Bunu, yine aile ve kalıtım yoluyle geçen hastalıklar sorunu üzerine bir oyun olan **Das Friedensfest** (Barış Şenliği, 1890) adlı dramı izlemiştir. 1891 yılında İbsen'i hatırlatan **Einsame Menschen** (Yalnız Ruhlar) adlı oyunu sahneye konan Gerhart Hauptmann'ın 1893 yılında da, dokumacılarla ilgili ekonomik-toplumsal sorunları su yüzüne çıkardığı için kamuoyunun yakından ilgilendiği **Die Weber** (Dokumacılar) adlı oyunu oynanmıştır. Hauptmann, bu oyununu izleyen iki güldürüsünde daha içten bir iyimserlik içinde görülür: **Kollege Crampton** (Meslektaşım Crampton, 1892) ile **Der Biberpelz** (Kunduz Kürkü, 1893). **Hanneles Himmelfahrt** (Hanneles'in Düşüşü, 1893) adlı dramı ise Hauptmann'ın sembolizme giden yolda attığı ilk adımdır. **Florian Geyer** (1896) adlı oyunu ise tarihî ve toplumsal bir dram olmasının yanı sıra bir kahramanlık dramıdır. Hauptmann'ın doğacılık akımına dönüşünün ürünü olan **Fuhrmann Henschel** (Arabacı Henschel, 1898) adlı oyununda insan hayatı en aşağılık görünüşleri içinde trajik bir şiddetle ele alınır. Hauptmann daha sonraki eserlerinde, zaman zaman sembolik olaylarla örülmüş konuları işlemiş, zaman zaman da katı bir gerçekçiliğin ağır bastığı oyunlar yazmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında yazdığı **Atridentetralogie** (1941) adlı oyunu ise son eseri olmuştur.

Gerhart Hauptmann.

HAVA
Yaklaşık olarak 4/5 oranında azot, 1/5 oranında oksijen ve az miktarda asal gazla karbon dioksit ve su buharından oluşan gaz karışımı. 0°C ve 760 mm. basınç altındaki 1 litre havanın ağırlığı 1,2928 gramdır.

XVIII. yüzyıla kadar hava bir element sayılmıştı. 1770 yılında Scheele, azotu havadan ayırdıktan sonra havanın bir gaz karışımı olduğu anlaşılmıştır. Daha önce 1754 yılında Lavoisier, yanma konusundaki denemeleri sırasında, havadaki oksijenle azotun oranlarını kesin olarak tespit etmişti. 1785 yılında Cavendish, havada oksijenle azottan başka öğeler de olduğunu anlamış, havadan azotu, oksijeni, karbon dioksiti ve su buharını çıkardıktan sonra, geride ilk hacmin yüzde biri oranında bir artık kaldığını görmüştür. Yaklaşık olarak 100 yıl sonra Lord Rayleygh ve Ramsey bu artığın altı ayrı elementin karışımından meydana geldiğini görmüşler ve kimyasal reaksiyonları olmadığından bunlar asal gaz olarak adlandırılmıştır. Havadaki miktar yüzdelikleri daima sabittir.

Sürekli oksijen ve azot kaybına rağmen, havanın bileşiminin hep aynı kalması çok ilginçtir. Bunun nedeni atmosferdeki oksijen ve azot çevrimleridir. Canlıların solumasında ve oksitlenmelerde kullanılan oksijen, fotosentez olayı sonucunda bitkiler tarafından yeniden atmosfere katılır.

Havanın bileşimi çeşitli yüksekliklerde aynı değildir. On bin metre yükseklikten sonra bu bileşim hızla değişir: Ağır gazların azalmasına karşılık, hafif gazların oranı artar.

Fabrika bacalarından çıkan gazların büyük şehirlerin havasında meydana getirdiği kirlenme, günümüzün en önemli konularından birini teşkil etmektedir. Fabrikalardan ve çeşitli taşıtların egzozlarından çıkan gazların doğurduğu kirlenme, insan sağlığı için önemli bir tehlike meydana getirmektedir. Öte yandan nükleer denemelerden sonra, radyoaktif ürünlerin insanların yaşadığı bölgeler üzerine inmesi ihtimaline karşı alınabilecek tedbirler de, son yılların en önemli sorunlarından biridir.

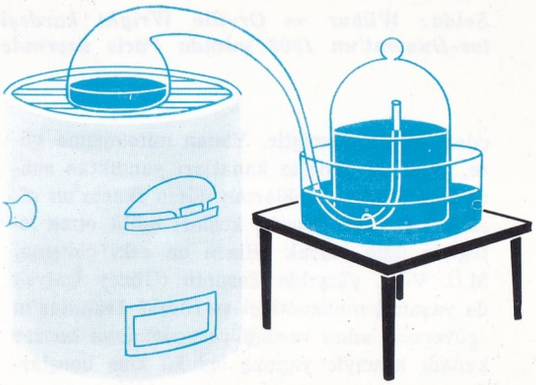

Lavoisier'nin deneyi için kullandığı düzenek. Isıtılan civa oksijenle karışır ve civanın üzerinde bir oksit katmanı oluşur. Bu katman oksijen yüzdesini verir.

Solda: İçinde sıvı hava bulunan bir kap. Sağda: Sıvı havanın niteliklerini göstermeye yarayan bir deney: Sıvı hava içine daldırılan katı cisimler, karşılaştıkları düşük sıcaklığın etkisinde kaldıklarından, dışarıya çıkartılınca kolayca kırılırlar.

Sıvı Hava: Bütün gazlar gibi hava da uygun sıcaklık ve basınçta sıvılaşır. Sıvı hava, çift cidralı özel kaplarda saklanır. Sıvı havadan, endüstride azot elde etmek için yararlanılır.

HAVACILIK
Hava ulaştırmasıyle ilgili çeşitli eylemlerin tümüne verilen ad.

İnsanın uçması sorunu eski çağlardan beri hem bilginleri ilgilendirmiş, hem de sanat-

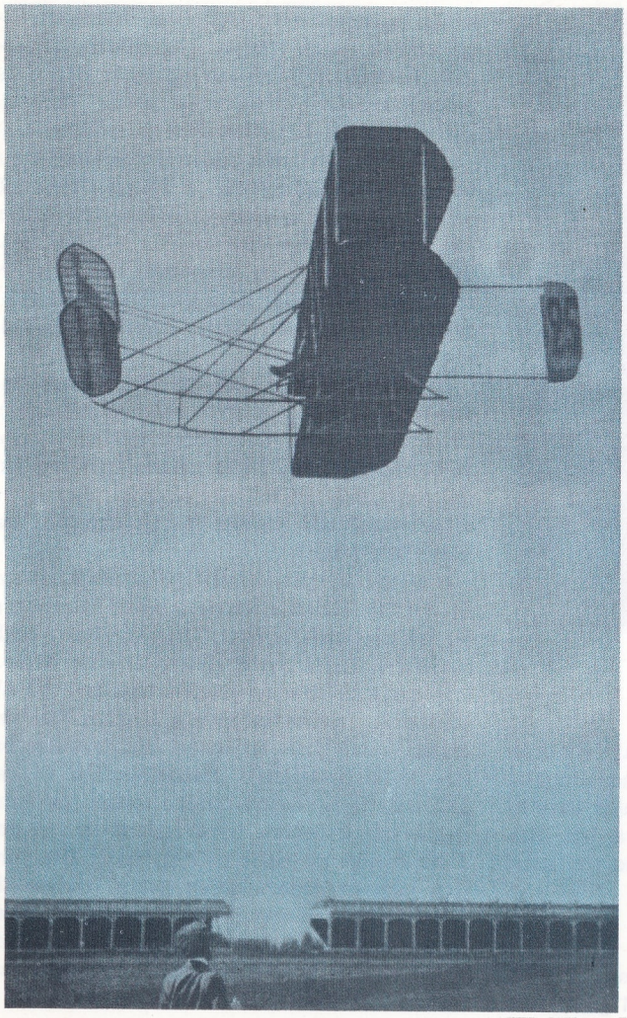

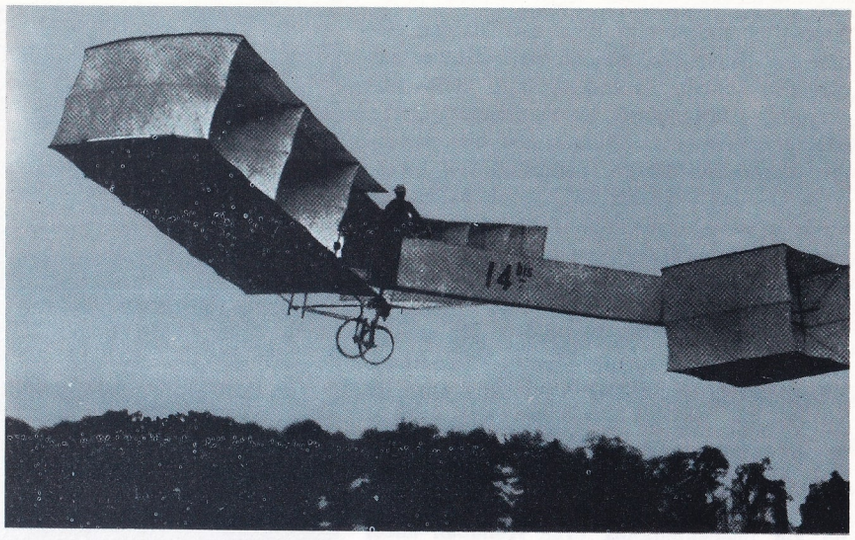

Solda: Wilbur ve Orville Wright kardeşlerin 1905 yılında Paris'te katıldıkları bir hava gösterisi. Sağda üstte: Brezilyalı Santos-Dumont'un 1906 yılında Paris üzerinde yaptığı uçuş. Sağda altta: 1908 yılında Deutsch-Archdeacon yarışını kazanan Farman.

çıları esinlendirmiştir. Yunan mitolojisine göre, uçup da güneşte kanatları yandıktan sonra Sisam adası açıklarına düşen İkaros'un efsanesi dışında, insanın kuşları taklit etme isteğiyle ilgili olarak bilinen en eski çalışma, M.Ö. V-IV. yüzyılda Taranto (Güney İtalya) da yaşamış matematikçi ve filozof Arkhutas'ın «güvercin» adını verdiği ve uçurtmaya benzer kanatlı aracıyle yapmış olduğu kısa uçuşlardır.

Ortaçağ, büyücülerin ve akıldışı uğraşıları olan kimselerin, fizik yasalarına ve pozitif bilimin kurallarına bakmadan ortaya attıkları uçma masallarıyle avunmuştur. Bu dönemde sadece Leonardo da Vinci'nin (1452-1519) bilimsel sayılabilecek bazı çalışmaları olmuştur. Leonardo çeşitli uçar makineler hesaplamış ve çizmiştir. Çoğunda kuş kanatlarına benzer parçalar bulunan bu araçlardan birinin, «Leonardo'nun hava burgusu» denen aracın, bugünkü helikopterin bir çeşit öncüsü olduğu söylenebilir.

Rönesanstan sonra birçok bilim adamı uçma sorunuyle ilgilenmiştir. Bunlar arasında Isaac Newton (1642-1724) ve Francis Bacon (1560-1626) da vardır. Fakat incelemeler ilerledikçe ve başarısızlıkla sonuçlanan birçok deney görüldükçe insanın, yapma bir araç olmaksızın, yalnızca kendi kas gücüyle havada duramayacağı anlaşılmıştır. Daha 1680 yılında İtalyan Giovanni Alfonso Borelli «De motu animalium» (Hayvanların Hareketi Konusunda) adlı kitabında bu sonuca varmıştır. Bir insanla kendisiyle aynı hacimde bir kuş ya da uçan bir böcek karşılaştırılınca insanın daha ağır olduğu görülmüştür. Bunun nedeni hem bu hayvanların hafif maddelerden (içi boş kemik, tüy, zar vb.) meydana gelmeleri, hem de ağırlıklarına oranla insandan çok daha fazla yiyip daha çabuk sindirerek, daha büyük bir enerjiye sahip olmalarıdır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında matematikçi Francesco Lana «Prodromo ovvero saggio di alcune invenzioni nuove » (Çağ Başlangıcı ya da Birtakım Yeni Buluşlar Konusunda Deneme, 1670) adlı kitabında büyük, içi boş, küresel, içinden hava geçecek araçlar yardımıyle insanın atmosferde yükselebileceğini ileri sürmüştür. Ancak, dış basınca dayanabilecek kalınlıkta yapılınca, bu kürelerin kendi meydana getirdikleri itmenin gücünden daha yüksek bir güçle aşağı çekilecek kadar ağır olacakları hesaplanmış ve bu fikrin de gerçekleşemeyeceği anlaşılmıştır. Bununla beraber Lana'nın görüşü, yüzücülerde ve yüzen cisimlerde uygulanmasını gördüğü Arkhimedes prensibinin havada da geçerli olduğunu göstermek istemesi bakımından doğrudur. Gerçekten de, bir cisim kendi hacmine eşit hacimdeki havadan hafifse, hava tarafından yukarı kaldırılır. Mongolfier kardeşler tarafından yapılan bir balonla 5 haziran 1783'te ilk kez insanoğlunun uçması bu prensibe göre sağlamıştır. Kuşları taklit ederek, kanatlarla uçmayı ilk deneyen XVII. yüzyılda, Galata kulesinden Üsküdar'a uçmayı başaran Hezarfen Ahmet Çelebi olmuştur. Daha sonra bilginler, çok büyük uçurtmaya benzer araçlar yapmayı, bunlarla rüzgârın gücünden yararlanarak havalanmayı düşünmüşlerdir. İlk önce elle tutulur birtakım başarılar elde eden, Alman Otto Lilienthal olmuştur. Güçlü bir yapı göstermeyen, dev kuş kanatlarına benzeyen aracıyle 1891'de bir yardan aşağı kendini bırakan Lilienthal 2 000'den fazla uçuş gerçekleştirmeyi başarmış, ancak 1896 yılında yine kendi yaptığı iki çift bez kanatlı aracının düşmesi sonucunda ölmüştür.

Lilienthal'den sonra gerek Avrupa'da, gerek Amerika'da birçok genç kendi yaptıkları

kanatlarla uçma denemelerine girişmişlerdir. Sonunda bunlardan ikisi, Daytonlu (ABD) bisikletçi iki kardeş, Orville ve Wilbur Wright, Kuzey Carolina ilinde bisiklet yapımıyle edindikleri teknik bilgiyi kullanarak, hafif, fakat iki pervaneyi harekete geçiren bir motorun ağırlık ve titreşimlerine dayanabilecek büyük planörler yapmayı başarmışlardır. Flyer adını verdikleri bu araçla Orville, 17 aralık 1903'te 40 m.'lik bir yolu 12 saniyede uçarak aşmıştır. Böylece bir motorla işleyen, uçuş sırasında denetlenebilen ve havadan daha ağır olan bir araç ilk kez olarak yerden havalanmayı başarmıştır. Wright kardeşlerin bu başarısından önce, 1897'de Fransız Clément Ader'in (Avion) adlı aracıyle yaptığı uçuş gibi birtakım denemelere girişilmişse de, bunların başarısı hep tartışma konusu olmuştur.

Birkaç yıl sonra Wright kardeşler bir süre için Fransa'ya yerleşmişler, pilot ve uçak yapımcısı yetiştirmişlerdir. 12 eylül 1906'da Danimarkalı J.C.H. Ellehammer'in 42 m.'lik bir yolu yerden birkaç desimetre yüksekte aldığı söylenmişse de, Avrupa'da ilk uçuş olarak resmen kabul edilen, Brezilya asıllı bir Fransız olan Albert Santos-Dumont'nun «14 bis» adlı uçakla 23 ekim 1906'da Paris'te gerçekleştirdiği 60 m.'lik uçuştur.

Fransız heykeltıraşı Léon Delagrange 8 temmuz 1908'de yanında ilk kadın havacı Bayan Peltier olduğu halde Milano'da İtalya'nın ilk uçuşunu yapmıştır. Ertesi yıl Wilbur Wright, Roma'ya giderek ilk İtalyan pilotlarını çalıştırmaya başlamıştır.

Yine 1900'da Fransız havacısı Louis Blériot, kendi yaptığı tek kanatlı bir uçakla Manş denizini 37 dakikada aşmıştır.

Kuramsal alandaki genel gelişmeler, uygulamaları da aynı oranda ilerletmiş ve uçak kısa zamanda belirli biçimini almıştır. 1911'de Jules Vérdines, saatta 167 km. hıza ulaşmış, aynı yıl Roland Garros, Blériot yapısı bir uçakla 3 910 m. yüksekliğe çıkabilmiştir. Uçağın savaş silâhı olarak kullanılmasına Trablusgarp savaşında İtalyanlar tarafından başlanmıştır. 1914-1918 Dünya Savaşında hava gücü, bazı ordularda, süvari ve topçu güçlerinin görevlerinin bir kısmını yüklenmiştir. Yüksekten resim çekme, düşman hatlarını ve bazı cephe gerisi kesimleri bombalama görevleri uçaklara verilmiştir. Avcı uçaklarının hizmete konmasıyle kısa zamanda saldırı ve savunma güçleri arasında bir denge kurulmuştur.

I. Dünya Savaşından sonra havacılık bir spor olarak büyük gelişmeler göstermiştir. Savaşta tehlikeye atılmaya alışan birçok genç, bu dönemde uçakla yeni serüvenlere atılmışlardır. 1919 yılında Alcock ve Brown adlı iki İngiliz, çift kanatlı iki motorlu bir uçakla Kanada'nın Terreneuve bölgesinden kalkarak, Atlas okyanusunu aşmışlar ve İrlanda'ya inmişlerdir. İlk defa New York'tan Paris'e molasız uçuş ise, 21 mayıs 1927'de Spirit of Saint Louis adlı tek kanatlı ve tek motorlu bir uçakla Amerikalı Charles Lindbergh tarafından gerçekleştirilmiştir. Uçak yapımında tahta ve bezin yerini gitgide maden almıştır.

Aynı yıllarda Alman havacısı Zeppelin tarafından yapılan ve «zeplin» adı verilen güdümlü balonda büyük gelişmeler görülmüş, 1928-1939 yılları arasında Graf Zeppelin ve Hindenburg adlı bu tip iki hava gemisi, Atlas okyanusu üzerinde toplam olarak 15 binden fazla yolcu ve 120 bin kilodan fazla yük taşımışlardır.

İki Dünya Savaşı arasında deniz uçakları yapımında da ilerlemeler olmuştur. İlk önce bir spor aracı olarak görülen deniz uçaklarından, 1939-1945 savaşında donanma keşif uçağı olarak yararlanmada başarılı sonuçlar alınmıştır. 1913-1933 yılları arasında deniz uçaklarıyle çeşitli yarışmalar düzenlenmiş, bu yarışmalardan birinde 3 000 beygirgücünde motoru olan bir uçakla saatta 700 km.'nin üzerinde bir hıza varıldığı olmuştur. Bir ara bunlardan kıtalararası yolcu seferlerinde yararlanılması istenmişse de birkaç yıl sonra bundan vazgeçilmiştir. Karaya inip kalkan uçaklarda, kalkış için gerekli olan düşük hız ve en yüksek hızda bile iniş yeteneği elde edilince deniz uçaklarına ihtiyaç kalmamıştır.

Yukarıdan aşağıya doğru: Paris-New York seferi sırasında ölen (1927) Nungesser ile Coli'nin «Beyaz Kuş» adlı uçakları. Ortada: 1927 yılında New York-Paris arasını aşmayı başaran Lindbergh'in «Spirit-of-Saint Louis» adlı uçağı. Altta: 1930 yılında Paris-New York seferini gerçekleştiren Costes ve Bellonte'un uçakları.

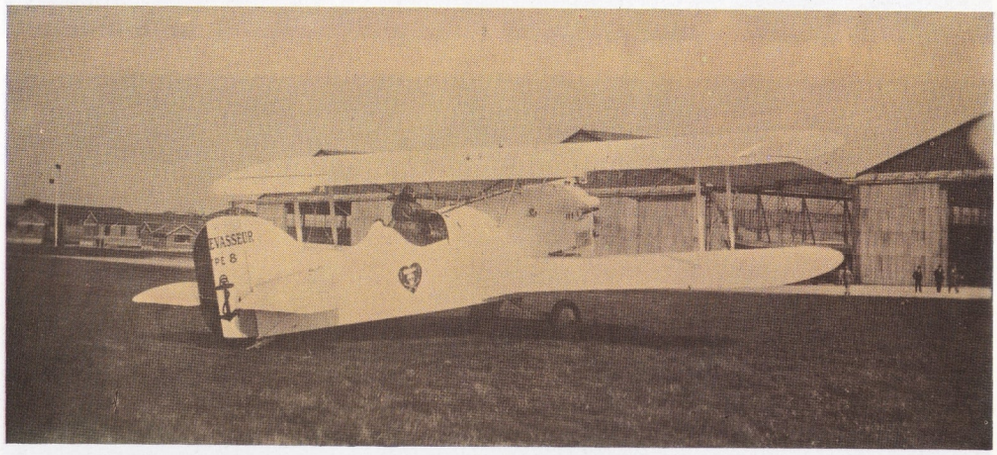

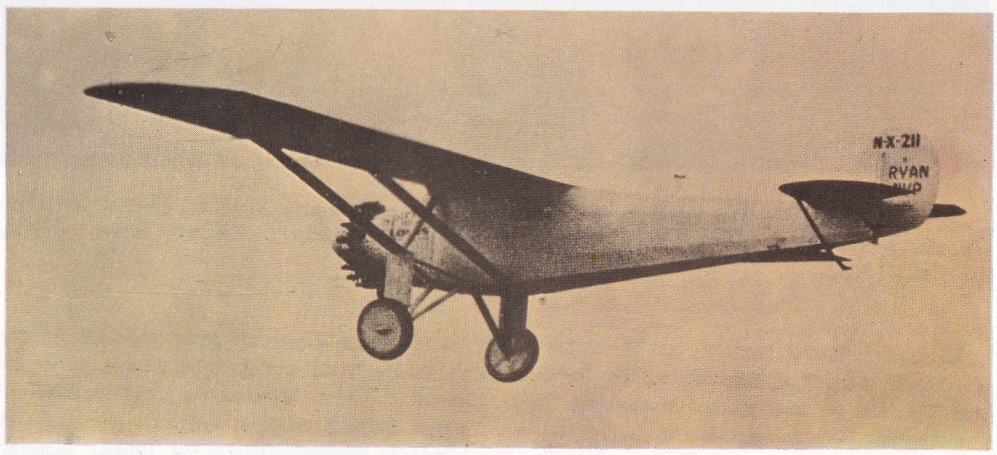

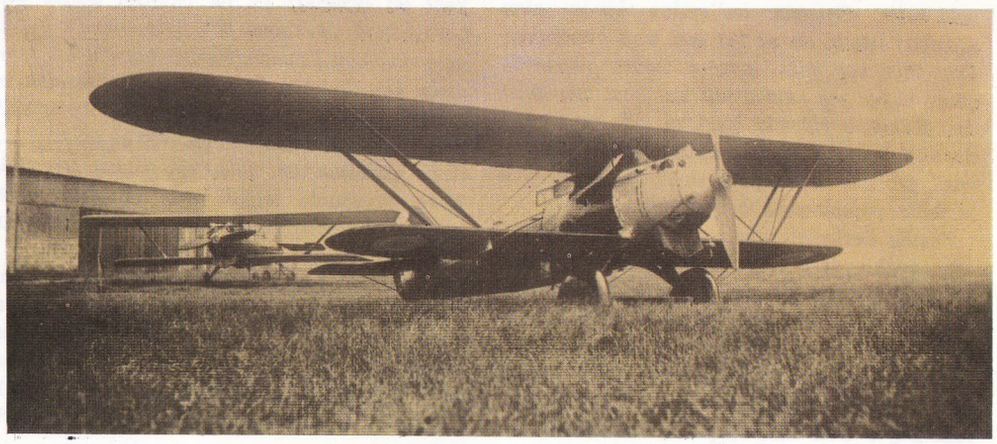

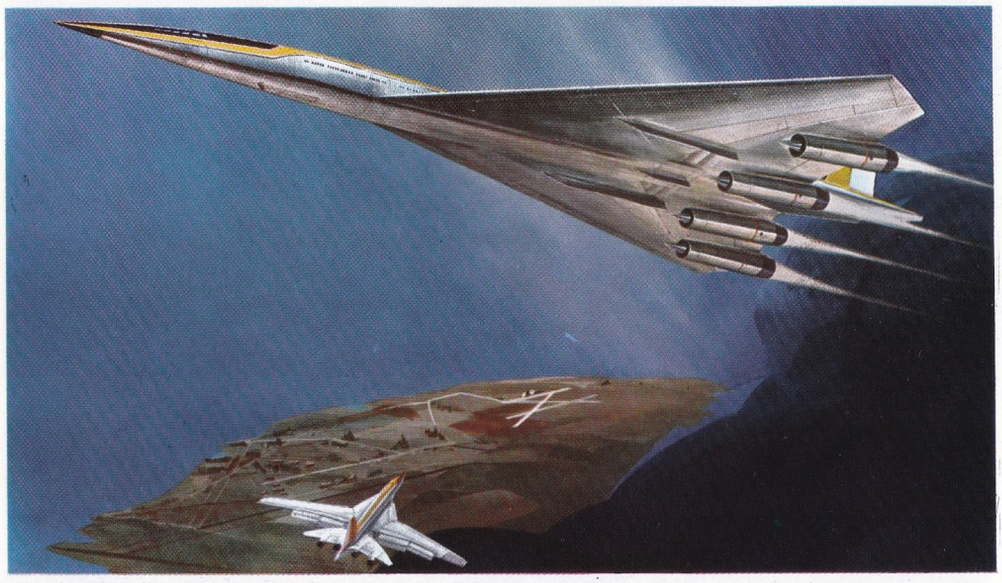

Sivil havacılıkta kullanılmak üzere tasarlanan ilk süpersonik uçaklar. Üstte: Fransız-İngiliz işbirliğiyle hazırlanan Concorde (1971-1972). Altta: Amerikalıların Boeing 2707'si (1976).

II. Dünya Savaşı boyunca uçaklara çok ileri teknik bilgiler uygulanabilmiştir. İngilizlerin Spitfire ve Hurricane, Almanların Messerschmidt 107, Amerikalıların Lightning ve Mustang tipi uçakları bu dönemin önemli örnekleridir. Savaşta kullanılan bütün avcı uçakları saatta en az 700 km. hıza varmışlardır; Mustang gibi savaşın ikinci yarısında çıkan tipler ise saatta 800 km. hızı aşmışlardır. Fakat o yıllarda bu hıza çok uzun süre dayanabilecek pervane yapılamamıştır. Bunun için pervanesiz, tepkili motorlarla işleyen uçaklar yapılmasına çalışılmıştır.

Teknik ilerlemeler yalnız avcı tipinde değil, ağır uçaklarda da görülmüştür. Amerikalıların ileri bir tekniğe göre yaptıkları «uçan kale»leri ve «liberator» (kurtarıcı)ları savaştan sonra sivil havacılık seferlerinde kullanılan tiplerin öncüsü olmuştur. Askerî uçakların bazı görevlerini balistik füzelerin yüklenmesiyle sivil uçak sayısı artmaktadır.

Fazla hıza dayanıklı avcı uçakları meydana getirebilmek için girişilen tepkili motor çalışmaları, savaş boyunca sürdürülmüştür. Dört yüzyıl önce Newton'un koyduğu prensibe dayanarak gerçekleştirilen bu tepkili uçaklar, yani jet uçakları ya da bilimsel adıyle türboreaktörlü uçakların ilki, 1914 yılında İngiliz uçak yapıcısı Franck Whittle tarafından meydana getirilmiştir. Bunu başka çalışmalar izlemiştir. Savaş bittiğinde İngiliz, Amerikalı, Rus ve İtalyanların elinde tepkili uçaklar olduğu görülmüştür. 1950-1954 yılları arasında Kore Savaşında tepkili avcı uçakları kullanılmış, Amerikalıların «Sabre» tipi avcıları Rusların «Mig 15»leriyle çarpışmışlardır.

Birkaç yıl sonra İngilizler «Viscount» adını verdikleri pervaneli, hızı jetlerden az, fakat daha ekonomik bir tipi sivil seferlere koymuşlardır. Çok yüksekte giden bu uçaklar troposferin üzerinde, yani 12 km.'yi aşan bir yükseklikte yol almaktadır. 1955-1956 yıllarında tepkili uçak kullanılan bazı hava seferlerinde büyük kazalar görülmüştür. Özellikle o yıllarda düzenli sefere çıkarılan tek jet uçağı tipi «Comet»lerin (İngiliz) bir kısmı bu kazalarda parçalanmıştır. Bir süre seferden kaldırılan Cometin üzerinde iki yıl daha çalışıldıktan sonra «Comet IV.» adıyle tekrar işletilmesine başlanmıştır. Bu arada 1957 yılında Sovyetler «Tu 104» adını verdikleri iki motorlu bir tepkili uçağı sefere koymuşlardır. 1958'de Comet IV.'le birlikte Amerikalıların «DC8» ve «Boeing 707», Fransızların «Caravelle» adlı uçakları yapılmıştır. Bunların hızları saatta 850-1 000 km. arasında değişmektedir. Kuramsal açıdan bakılırsa bu rakam bir türboreaktörün yapabileceği hızın altında sayılır. Çeşitli ülkelerin silâhlı kuvvetlerinde bulunan avcı uçakları bugün bu hızın iki katına çıkabilmektedir. Günümüzde 8 saatta aşılmakta olan Paris-New York hattını, beş buçuk saatta alan özel yolcu jetleri yapılmıştır.

Türkiye'de sivil havacılık çalışmaları 1910 yılına rastlar. Münif Paşanın oğlu Hüseyin Münif ve Veteriner Sadi Fuat Paris'e giderek, çeşitli kurslara katılıp pilotluk diploması almışlardır. En eski havacılarımızdan sayılan Hüseyin Münif, kendine ait özel bir uçakla uzun bir süre uçmuştur. Gelişen havacılık, kadınlar arasında da ilgi görmüştür. «Müdafa-i Hukuku Nisvan»ın üyelerinden Belkıs Şevket, 1913'te Tayyareci Fethi Beyin uçağıyla uçan ilk kadın pilottur. Askerî havacılıkla ilgili çalışmalar 1911 yılında başlamıştır. İlkin birkaç subay Avrupa'ya havacılık öğrenimi için gönderilmiş, sonra da uçaklar satın alınarak ordunun kara ve deniz kuvvetlerine, hava kuvvetleri de katılmıştır.

HAVAGAZI
(**bkz.** Gaz Endüstrisi.)

Arkalarında beyaz izler bırakarak gösteri yapan jet motorlu uçaklar. Jet uçakları sivil havacılıkta önemli bir rol oynar.

HAVA LİMANI

Uçakların havalandığı, yere konduğu, havalanma ve yere konma işlemleriyle, bakımlarıyle ilgili hizmetlerinin görüldüğü, yolcu ve yük taşıma işlerinin düzenlendiği pist, bina ve başka kuruluşların toplu olarak bulunduğu yere verilen ad.

Bugünün büyük uçaklarının özellikle jet uçaklarının ağırlıkları yüz tonu geçmektedir. Kalkış hızına varabilmek için bu uçakların yerde iki- üç kilometre kadar yol almaları gerekmektedir. Bütün ağırlıkları tekerleklere dayandığından temeli sağlam, yüzeyi düzgün bir beton piste ihtiyaç olmaktadır.

Son yıllarda bu pistlerin uzunluğu artırılmıştır. Pistlerin hangi doğrultuda yapılacakları sorunu bugün geçmişteki bütün önemini hemen hemen kaybetmiştir. Bunun nedeni yalnız uçakların yüksek hızı ve büyük ağırlığı değildir; küçük uçaklar için, orta derecede rüzgârda, havalanıp konma sırasında, rüzgârın doğrultusuyle arasındaki açı 30° yi geçmeyen bir doğrultuda bulunmak gereğine karşı, bugünün büyük uçakları için —çok şiddetli kasırgalar dışında— rüzgârla iniş ya da kalkış arasındaki açının hiç bir önemi yoktur; çünkü önceden çizilen doğrultudan, dış etki yani rüzgâr nedeniyle, bir sapma olursa bunların yüksek manevra yeteneği bu sapmayı düzeltmektedir. Bunun için de bir zamanlar çeşitli yönlerde, bir yıldız ya da üçgen biçiminde yapılan pistler, bugün genellikle hava limanının bulunduğu yerin belli başlı rüzgârlarına göre yalnız iki doğrultuda yapılmaktadır; çok yeni bazı hava limanlarında pistler birbirine paralel olmaktadır.

Modern uçakların özellikleri göz önünde bulundurulunca, bir hava limanının yerinin seçimindeki zorluk kolayca anlaşılır. Bunda en önemli nokta, hava limanının, havalanış ya da inişleri içine alan yatay ve dikey sınırlarını daraltacak gerek doğal, gerek yapma engellerden gerektiği kadar uzak olmasıdır.

Hava limanının en önemli görevlerinden biri de kalkacak ya da inecek uçaklara gerekli bütün meteorolojik vb. bilgiyi vermektir.

Görüş alanı kısa ya da sıfır olduğunda, inmekte olan uçak, «yaklaşma kontrol servisi» tarafından piste ininceye kadar radar, telsiz ve çeşitli elektronik sistemlerle yönetilir. Çok büyük bazı hava limanları, gerektiğinde uçağın içindeki otomatik pilotu yerden telsizle çalıştıracak biçimde donatılmıştır.

«Kontrol kulesi» denen kule hava trafiğini, gerek liman üzerinde, gerek limana yakın çevre içinde, görüş şartlarına uygun olarak düzenlemeye yarar. Kule, özellikle, inmekte olan uçaklara beklendiği pistin hangisi olduğunu, hangi rotayı tutacağını ve hızının ne kadar olacağını bildirmekle görevlidir.

Işık düzeni bir hava limanında çok önemli bir noktadır. Hava limanlarında yeşil, beyaz, kırmızı ve mavi ışık kullanılır. Hava limanının yerini, tıpkı deniz fenerleri gibi bir yeşil, bir beyaz ışık vererek dönen hava fenerleri belirtir. Pist ışıkları ve bulutların yüksekliğini belirtmek için verilen ışıklarla rüzgâr doğrultusunu gösteren ışık beyazdır. Pistin çı-

Üstte: Avrupa'nın en büyük hava limanlarından biri olan Orly (Paris) hava limanı.
Altta: İnen uçağın piste yaklaşışını hava limanının bir radar uzmanı denetlerken.

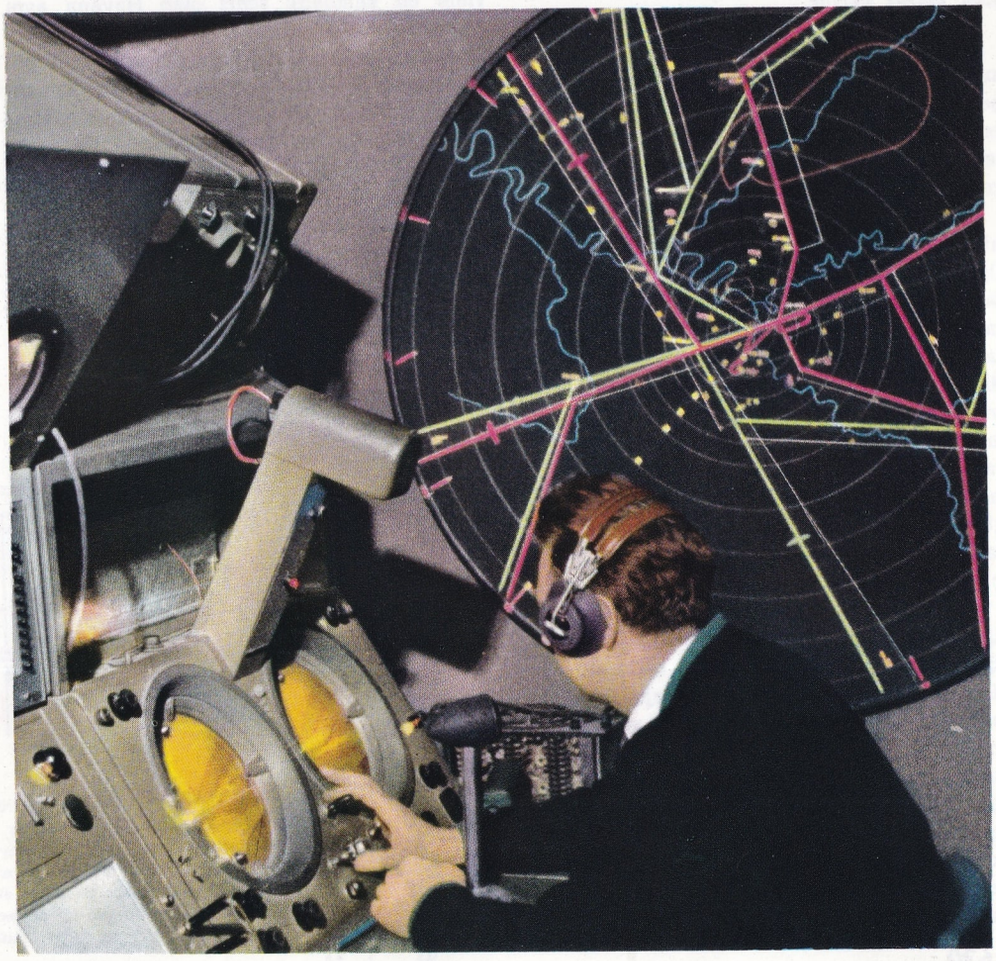

Piste inen uçaklar, hava limanında kendilerine ayrılan yerlere yanaşırken pilota yerden işaret verilir.

kış sınırı yeşille aydınlatılır. Mavi ışıktan bir şerit de, pilotlara, indikten sonra önüne gidecekleri binaya kadar izleyecekleri yolu gösterir. Kırmızı ışıksa, dikey ya da yatay engelleri belli etmek için kullanılır.

Hava limanında görülen hizmetleri, teknik hizmetler ve doğrudan doğruya ulaştırmayla ilgili hizmetler olarak ikiye ayırmak doğru dur. Birinciler, «hangar» denen uçak garajlarını, onarma atelyelerini, yakıt verme araçlarını içine alan bölümü ilgilendiren hizmetler dir. Doğrudan doğruya ulaştırma ile ilgili hizmetlerse, ana binada merkezleşmiş olup yolcuların binecekleri uçaklara yerleştirilmeleri, bagajların kaydedilmesi ve gönderilmesi, postanın ve ticarî eşyanın uçaklara dağıtılması, gümrük işlemleri vb.'dir. Ana yolcu binasında lokantalar, bekleme salonları ve yolcular için gerekli daha başka bölümler vardır.

HAVA MOTORU

Bir değirmenin ya da bir presin taşlarını döndürmek, su çekmek, elektrik enerjisi elde etmek için bir dinamoyu çevirmek gibi çeşitli amaçlarla, rüzgârların kinetik enerjisinden yararlanan mekanik düzenler. Rüzgârın doğrudan doğruya etkilediği organına göre hava motorları, pervaneli ve tamburlu olmak üzere ikiye ayrılırlar. Pervaneli hava motorunun, üzerinde dört ya da daha fazla sayıda kolun bulunduğu yatay bir eksen etrafında dönen bir tekerleği vardır. Yeni tip pervaneli hava motorlarında bu tekerlek, otomatik bir şekilde rüzgâra karşı yönelebilmektedir. Kollar, rüzgârın tekerleği döndürmesini sağlayacak şekilde eğimlidir. Tamburlu hava motorunda, rüzgâr tarafından hareket ettirilen kısım, hareketsiz ya da hareketli kanatçıklarla donatılmış ve düşey bir eksen etrafında dönen bir tambur, yani silindirik bir parçadır. Bu hava motoru için yönlendirme sistemi gerekmez. Çünkü bunlar rüzgârın yönü ne olursa olsun işleyebilirler. Tekerlekle tamburun hareketi, mekanik bir iletmeyle, iş elde edilmek istenilen düzene bağlanır.

Hava motorları genellikle rüzgârın etkisini azaltacak engellerden kurtulmak için yüksek metalik bir kule üzerine monte edilir. Hızları da güvenlik sınırlarını aşmayacek şekilde ayarlanır. Hızı 7 ile 70 km. arasındaki rüzgârlar için kanatçıklar kullanılabilir.

Hava motorlarından yararlanan yeldeğirmenleri, Akdeniz'in bazı kıyı bölgelerinde ve Hollanda'da görülür. Günümüzde yeldeğirmenleri kuyulardan su çekmek ve elektrik üretmek için kullanılmaktadır. Ürettikleri elektrik bataryalara depolanarak, rüzgâr olmadığı zamanlarda da kullanılabilir.

HAVANA

Küba adasının kuzey-batı kıyısında, Florida kanalı üzerinde bir şehir. Küba Halk Cumhuriyeti'nin başkentidir. İspanyol dilinde adı La Habana olan şehrin nüfusu 982 900 (çevresiyle 2 000 000 kadar) dür. Batı Hint adalarının en kalabalık şehri olan Havana aynı zamanda Küba adasının önemli kültürel ve ekonomik merkezidir. Bütün dünyada ünlü puro sigaraları ile tanınan Havana aynı zamanda etkin bir ithalat ve ihracat limanıdır. Başlıca ihraç maddeleri şekerkamışı, tütün ve tropik bölge yemişleri gibi tarım ürünleridir. 1898 yılına kadar İspanyol egemenliği altında kalan Havana, İspanyol-Amerikan Savaşı sonunda Amerika Birleşik Devletlerine geçmiştir. 1902 yılında Amerika istilası sona erince Havana, yeni kurulan Küba Cumhuriyetinin başkenti olmuştu. Şehrin biraz güneyinde bulunan uluslararası Rancho Boyeros havaalanı önemlidir.

HAVİ

Türk müziğinin büyük usullerinden biridir. 64 zamanlı, 48 vuruşludur. İki sofyan, iki yürük semai, yedi sofyan ve bir nim-hafifin art arda getirilmesiyle yapılmıştır. Vuruluşu şöyledir:

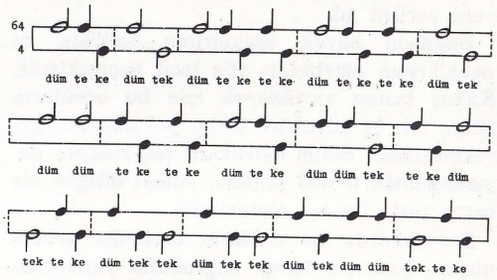

Bu usul peşrev ve bestelerde kullanılmıştır.

HAVLİÇEK, JOSEF

(1899-1962) Çekoslovakyalı mimar ve şehircilik uzmanı. 1930 yıllarında akılcı bir üslûpla birçok şehir planı çizen, işyeri ve konut olarak kullanılmak üzere çok sayıda bina yapan Havliçek, Avrupa akılcı mimarisinin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Yaptığı binaların başlıca nitelikleri anıtsal bir yapı, hacimli bloklar, düz yüzeyli cepheler, bir çizgi üzerine yerleştirilen pencerelerdir. En önemli eseri 1932-1933 yıllarında Prag'da Karen Honzik ile birlikte yaptığı Emekli Sandığı binasıdır; bu yapı uluslararası akılcı mimarinin en önemli eserlerinden biri kabul edilmektedir.

HAVRAN

Balıkesir ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 7 205). Edremit ovasının doğusunda, Havran çayı kıyısında kurulmuştur. Yükseltisi 33 m. dir. Kasaba, sebze ve meyve bahçeleriyle bağ, incirlik ve en çok da zeytinliklerle çevrilidir. Edremit'e 8, Akçay iskelesine ise 18 km. uzaklıktadır. Kasabada zeytinyağı ve sabun fabrikaları vardır.

Havran ilçesinin yüzölçümü 559 km², nüfusu 22 683'tür ve 25 köyü vardır.

İlçe topraklarının büyük bir kısmını Havran çayının iki yanında uzanan bir ova kaplar. Ovanın kuzey ve kuzey-doğusunda Eybek dağları, Şap dağı, Büyük Çal dağı; doğusun-

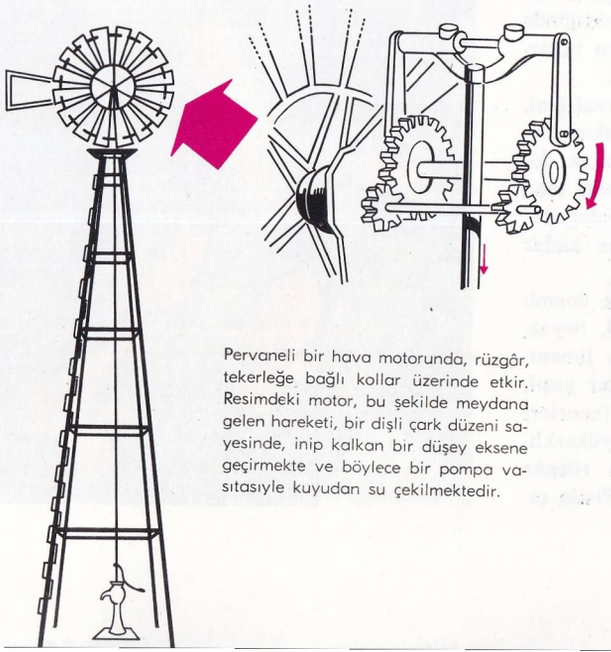

Pervaneli bir hava motorunda, rüzgâr, tekerleğe bağlı kollar üzerinde etkir. Resimdeki motor, bu şekilde meydana gelen hareketi, bir dişli çark düzeni sayesinde, inip kalkan bir düşey eksene geçirmekte ve böylece bir pompa vasıtasıyle kuyudan su çekilmektedir.

da da bu ova ile İvrindi ovası arasında küçük tepeler bulunur, güneyinde de Kocadağ kitlesi yükselir.

İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürer. İlçenin başlıca gelir kaynağı zeytinciliktir. Yer yer demir yataklarına rastlanır.

HAVRE, LE

Fransa'nın kuzey kesiminde, Seine-Maritime bölgesinde 225 000 nüfuslu bir liman şehri. Seine ırmağının denize döküldüğü yerde meydana getirdiği haliçin kuzey batı ucunda kurulmuş olan şehir, Marsilya ve Rouen ile birlikte Fransa'nın en önemli limanlarından biridir. Fransa'nın dış ülkelerle alış verişinde büyük bir rol oynar; buradan ithal edilen başlıca maddeler pamuk, kahve, yün, baharat, kakao, lastik ve kereste; ihraç edilenlerin en önemlileri ise taşıtlar, dokumalar ve süs eşyalarıdır.

II. Dünya Savaşından sonra büyük kısmı yeniden yapılan şehirde bugün pek az tarihsel anıt bulunmaktadır. Le Hevre'ın tarihi 1517 yılında François I. tarafından limanının yaptırılmasıyla başlar. Başlangıçta Ville François de Grace adı verilen şehre daha sonraları Le Havre (liman) de Grace, devrimden sonra da sadece Le Havre denilmeye başlanmıştır. 1562 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilen şehir, asıl büyük gelişmeyi XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'nın Hindistan ve Amerika ile olan ticaretinin başlıca merkezi haline geldikten sonra göstermiştir.

Havana'nın genel görünüşü. Son elli yıl içinde büyük bir gelişme gösteren şehir, çağdaş şehircilik anlayışına uygun bir plana sahiptir.

HAVSA

Edirne ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 532). İstanbul-Edirne asfaltı üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 134 m.'dir. Edirne'ye 27 km. uzaklıktadır. Düz bir arazi üzerinde kurulan kasabanın ortasında, Sokullu Mehmet Paşanın Mimar Sinan'a yaptırdığı güzel bir cami yükselir.

Havsa ilçesinin yüzölçümü 545 km²., nüfusu 29 116'dır. Merkez ve Hasköy bucakları içinde 22 köyü vardır.

İlçe toprakları genel olarak, az engebeli bir ova görünüşündedir. Ovada yer yer tepeler görülür; en önemlisi Doğruktepe'dir. Yazlar fazla sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve sert geçer. Çok kar yağar ve uzun süre kalır. İlçenin başlıca akarsularını dereler teşkil eder. Bunların en önemlileri Aşırı dere, Havsa deresi ve Kuleli deresidir. Orman yoktur. Doğal bitki örtüsü ise bozkırdır. Vadi boylarında yer yer ağaç toplulukları görülür. Bunların çoğu söğüt ağaçlarıdır.

İlçe halkının başlıca gelir kaynağı tarıma dayanır. Buğday, arpa, ayçiçeği, şekerpancarı ekimi gelişmiştir. Ayrıca kavun, karpuz ve çeşitli sebze de yetiştirilir.

HAVUÇ (Daucus carota)

Maydanozgillerden iki yıllık bir bitki. Şeker, demir, A, B, C, vitaminleri yönünden çok zengindir. Bu bakımdan hem çocuklar, hem de büyükler için çok besleyici ve değerli bir sebzedir. Çiğ ve pişmiş olarak yenir.

Her iklimde yetişir. Soğuk ve sıcağa karşı dayanıklıdır. Kumlu, tınlı, süzek, humuslu ve kireçli derin topraklarda iyi yetişir. Taşlı topraklarda kökleri çatallı olur.

Sarı, kırmızı ve mor renkte olanları vardır. Biçimlerine göre yuvarlak, yarım silindir, tam silindir, uçları sivri ve küt, ayrıca yazlık ve kışlık havuç çeşitleri de vardır.

Kökü kazıkköktür ve besin depo eder. Gövdenin içi boş, dışı tüylü ve üzeri oyukludur. Yapraklarının koltuğundan çiçek sapları çı-

Kuzey Fransa'da önemli bir liman şehri olan Le Havre Fransa'nın bellibaşlı ticaret merkezlerinden biridir.

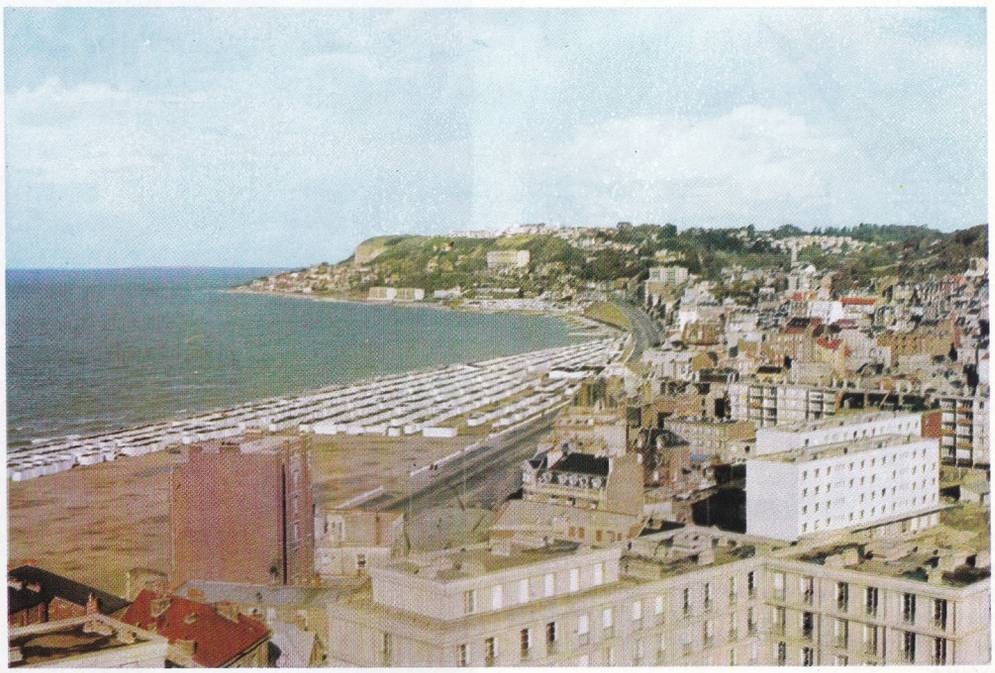

Havuç koni biçiminde olan kökü için sebze olarak yetiştirilir. Pişmiş ve çiğ olarak yenilebilen kökler şeker, demir ve vitamin bakımından zengindir.

kar. Yapraklar çift bileşik, yaprak çiçekler bileşik şemsiye biçimindedir.

Bu bakımdan çok sayıda çiçek bulunur. Her çiçekte 5 çanakyaprak, 5 taçyaprak, 5 erkek organ vardır. Dişi organ iki meyveyapraktan yapılmıştır. Tozlaşmadan sonra şemsiye çiçekler uçlarından birleşerek, kuşyuvası biçimini alırlar. Çengelli dikenleri olan meyveler olgunlaşınca ikiye ayrılarak içindeki tohumlar etrafa saçılır. Tohumlar çok küçüktür.

Serpme ya da çizgi usulüyle ekilir. Havuç ekilecek toprak, önce tavalara ayrılır. Tavalar içinde 20-25 cm. aralıkla 2-3 cm. derinliğinde çizgiler açılır. Bu çizgilere tohum elle atılır. Sonra tırmıkla kapatılır ve bir tahta ile bastırılır. 1 m.'lik yere 1 gr. tohum hesap edilir.

Yazlık havuçlar mayıs haziranda, güzlük ve kışlık havuçlar ise temmuzdan itibaren ekilmeğe başlar. Tohumlar, ekimden üç dört hafta geçtikten sonra çimlenir.

Yaprak sayısı iki, üçü bulunca su vermek gerekir, hemen ardından da seyreltme yapılır. Havuç suyu çok seven bir bitkidir. Susuz bırakılacak olursa az ürün verir. Bu nedenle, ekildiği yerin yağış durumuna göre sulamayı iyi ayarlamak gerekir. Bir dekarlık topraktan, yaklaşık olarak iki, üç ton havuç ürünü alınabilir; ancak verim toprağın durumu ve bakımla orantılıdır.

Paris havucu, Duwicker havucu, Nantaise havuç, imparator havucu en yaygın türleridir.

HAVUZLAMA

Gemilerin özel havuzlarda elden geçirilip onarılmasına havuzlama adı verilir. Bu iş için gemilerin, içine alınıp su dışında onarılabileceği havuzlardan yararlanılır. Havuzlarda gemilerin genel elden geçirilmelerinin yanında, suda yüzerken yapılamayan pervane, dümen gibi kısımlarının onarım işleri yapılır.

Kenarları duvarla kapatılmış olan havuzlar dikdörtgen biçimindedir, kesitleri ise paralelkenardır. Havuzun bir ya da iki tarafı denizle çevrilidir; havuzu denizden çelik bir kapı ayırır. Kapı safra görevi gören sarnıçlarla donatılmıştır. Kapıyı havuzun yanlarındaki ya da dibindeki yuvalarına yerleştirmek için sarnıçlar suyla doldurulur. Havuz pompalarla boşaltıldığında, içeriye su dolmasına, dışarıdaki suyun yaptığı hidrostatik basınç engel olur. Sular boşaltıldığında gemi, havuzun dibine kurulmuş olan tahta bir iskelet üzerinde kalır; ayrıca havuzun çeperleri ile gemi arasına da çok sayıda destek yerleştirilir.

Gemiler yüzer havuzlarda da tezgâhlanabilirler; yüzer havuzlar daha ucuza mal olduklarını, daha çabuk yapıldıkları ve istenilen yere götürülebildikleri için daha kullanışlıdırlar. Bu havuzlar da sarnıçlarla donatılmış olup, su üzerinde yüzebilme özelliğini taşırlar: Bir gemi havuzlanacağı zaman, havuz geminin altına getirilip sarnıçlar boşaltılır ve gemi havuzun tabanına oturuncaya kadar havuz yükseltilir.

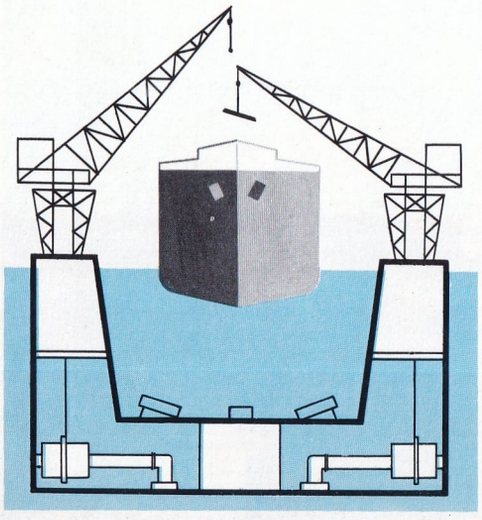

Yüzer havuza gemi alındığında havuz suya batmış durumdadır. Gemi römorkörlerin yardımıyle havuza alındıktan sonra, sarnıçlardaki su boşaltılır ve havuzla içindeki geminin sudan yükselmesi sağlanır.

Kenarları duvarla kapatılmış bir havuzun, suyu boşaltılmış durumu. Dipteki çelik kapı havuzu deniz suyundan ayırır.

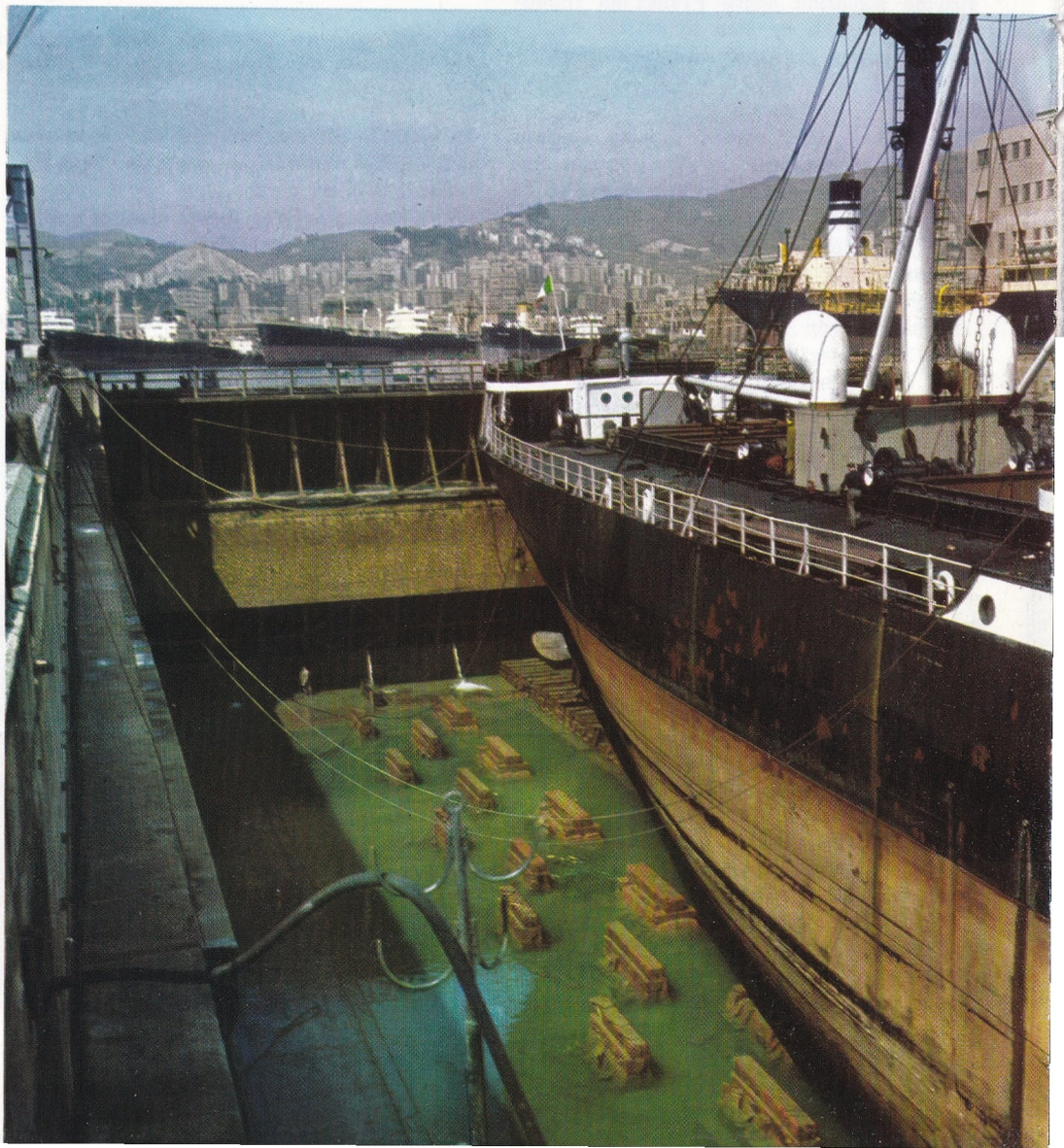

Deneme Havuzu: Gemilerin omurga ve pervane örneklerinin denendiği dikdörtgen biçiminde, içi suyla dolu ve gerektiği şekilde donatılmış havuz. Bu denemelerin başlıca amaçları, teknelere en fazla hızı sağlayacak biçimi tespit etmek ve pervanelerin özelliklerini, pervane-omurga bütününün muharrik kuvvetten en iyi şekilde yararlanmasını sağlayacak biçimde belirlemektir. İlk deneme havuzu, İngiliz mühendisi William Froude (1810-1879) un girişimiyle 1874 yılında yapılmıştır: Bu havuzun uzunluğu 85 m., genişliği 11 m., derinliği 3 m. idi. İngiltere'den sonra İtalya (1889 yılında La Spezia'da) ve daha sonra başka ülkeler de deneme havuzu yapmışlardır. O tarihten günümüze kadar, havuzların boyutları gittikçe büyütülmüş ve donatımları geliştirilmiştir. Günümüzde deneme havuzlarında teknelerin su üzerinde durma ve yüzme koşullarıyle ilgili denemeler gerçeğe çok yakın şartlar içinde gerçekleştirilebilmektedir.

HAVYAR

Bazı balık türlerinin, özellikle mersinbalığının yumurtalarının ticaret alanında kullanılan adı. Hazar denizi ile Karadeniz'de yaşayan mersinbalığı, Tuna ve Volga gibi ırmaklara girdiği zaman avlanır. Havyar, proteinler ve fosfor bakımından çok zengin olduğundan besleme değeri çok yüksektir. En değerli havyar, mersinbalığının **acipenser ruthenus** ve **acipenser stellatus** gibi küçük cinslerinden elde edilir. Çapları 2-4 mm. arasında değişen, renkleri koyu yeşil olan yumurtalar, balığın yumurtalığından çıkarılır. Dişi bir mersinbalığının yumurtalığında 3 milyon kadar yumurta bulunur. Yumurtalar satışa sunulmadan önce temizlenir ve tuzlanırlar.

Dünyanın en büyük ve önemli havyar üretim merkezi Volga ırmağı kıyısındaki Astrakan şehridir; bununla birlikte Romanya'da, Almanya'da, İtalya'da ve Kuzey Amerika'da da havyar elde edilir. Alabalıkgillerle, sazangillerin yumurtaları da siyah havyara yakın değerde bir besin maddesidir; bunlara kırmızı havyar adı verilir.

HAVZA

Samsun ilinde ilçe merkezi şehir (nüfusu 10 338). Tersakan çayının kollarından birinin vadisinde kurulmuştur. Kasabanın Sıvas-Samsun demiryolu üzerinde bir istasyonu vardır. Ayrıca düzgün bir şoseyle Samsun ve Amasya'ya bağlıdır. Samsun'a 83, Amasya'ya 46 km. uzaklıktadır. Batısında Büyük ve Küçük kaplıca ile Maarif kaplıcası vardır.

Havza ilçesinin yüzölçümü 1 442 km^2., nüfusu 50 703'tür. Merkez ve Çaldıran bucakları içinde 82 köyü vardır.

İlçe toprakları, Orta Karadeniz bölümündeki dağların alçaldığı ve Tersakan çayı vadisiyle kesintiye uğradığı bir kesimde yer alır. Kışlar fazla soğuk olmadığı gibi yazlar da fazla sıcak değildir. Başlıca akarsuyu Tersakan çayıdır. Dağlar ormanlıktır. Halkın başlıca gelir kaynağını tarım ürünleri teşkil eder. Buğday, arpa, mısır ve şekerpancarı ekilir. Tersakan çayı vadisinde de geniş meyve bahçeleri vardır. Çeltek Linyit İşletmesinin bir bölümü Havza ilçesindedir.

HAWAII ADALARI

Büyük okyanusun kuzey kesiminde bulunan takımadalardan biri; takımadayı meydana getiren adalar, denizin altında kuzey-batı, güney-doğu doğrultusunda uzanan bir platform üzerinde dizilmişlerdir; bu adalar dizisinin iki ucundaki adalar, yani güney-doğudaki Hawaii ile kuzey-batıdaki Kure adaları arasındaki uzaklık 3 000 km.'yi bulmaktadır. Takımadaların kuzey kesimini meydana getiren ve sayıları bir düzineyi aşan adaların, Midway dışında kalanları ıssızdır. Takımadaların güney kesiminde en önemli sekiz ada toplanmıştır; bu sekiz adanın yüzölçümü 16 731 km^2., nüfusu ise 650 000 kadardır. Nüfusu, Hawaii yerlileriyle birlikte Japonlar, Melezler, Filipinliler, Kafkasyalılar, Çinliler, Puerto Ricolular, Koreliler meydana getirir. Hawaii adalarının hepsi volkanik adalardır.

Yanardağlara bugün yalnız en güneyde kalan Hawaii adasında rastlanmaktadır; takımadaların en genişi olan Hawaii (10 478 km^2.) de bulunan Mauna Kea (4 205 m.), Mauna Loa (4 169 m.), Mauna Hualalai (2 523 m.) ve Kilauea (1 246 m.) yanardağları etkin durumdadır. Bu yanardağlar ve kayalık olan kıyıları nedeniyle Hawaii adası, insanların yaşamasına pek elverişli değildir; adanın en önemli yerleşme merkezi, doğu yamacında kurulmuş olan Hilo (nüfusu 30 000) şehridir. Maui adasında (1 893 km^2.) da iki sönmüş yanardağ bulunmaktadır: Güneydeki Haleakala dağının yüksekliği 3 058 m., kuzeydeki Pu Kukui dağının yüksekliği ise 1 362 m.'dir.

Oahu adası (1 570 km^2.) daha az engebeli ve bitki örtüsü bakımından daha zengindir; Hawaii takımadalarının en önemli adasıdır.

Takımadaların diğer büyük adaları Molokai (676 km^2.), Kauai (1443 km^2.), Niihau (187 km^2.), Lanai (367 km^2.) ve Kahoolawe (117 km^2.), adlı adalardır; bu adaların yalnız kıyı kesimlerinde insanlar yaşamaktadır.

Hawaii takımadalarının başkenti, Oahu adasının güney kıyısında kurulmuş olan Honolulu (nüfusu 350 000) şehridir.

Takımadaların iklimi yumuşak ve sağlamdır; alize rüzgârlarına açık olan yamaçlar bol yağış alır; kuzey-doğudan esen bu rüzgârlara kapalı olan diğer kesimlerinin iklimi ise çok kurudur. Bitki örtüsü de yağış alan bölgelerde zengindir; tropikal ormanların ve savanların yanı sıra ekilmiş alanlar da görülür; bununla birlikte ekilmiş alanların oranı bütün arazinin %7'sini geçmez.

Takımadaların başlıca ürünleri şekerkamışı, ananas, muz, kahve, tütün, pirinç ve tropikal bölge yemişleridir. Adalar halkının diğer geçim kaynakları olarak balıkçılık, hayvancılık ve ormancılık sayılabilir; ormanlar değerli ağaçlar bakımından zengindir. Ayrıca, turizm de önemli bir gelir kaynağıdır.

1778 yılında James Cook tarafından keşfedilen ve Sandwich adı verilen Hawaii adaları dört krallığa bölünmüştü; bu krallıklar 1795 yılında birleştiler. 1898 yılında, yeni ilân edilmiş olan cumhuriyetin yöneticileri, Amerika Birleşik Devletlerine katılma kararı aldılar. 1900 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin koruyuculuğu altına giren Hawaii, 1959 yılında da ellinci eyalet olarak Amerika Birleşik Devletlerine katılmıştır. Stratejik bakımdan çok önemli olan Hawaii'de, aralarında Oahu adasındaki Pearl Harbor ve Midway üsleri gibi ünlüleri de bulunan, çok sayıda askerî üs vardır.

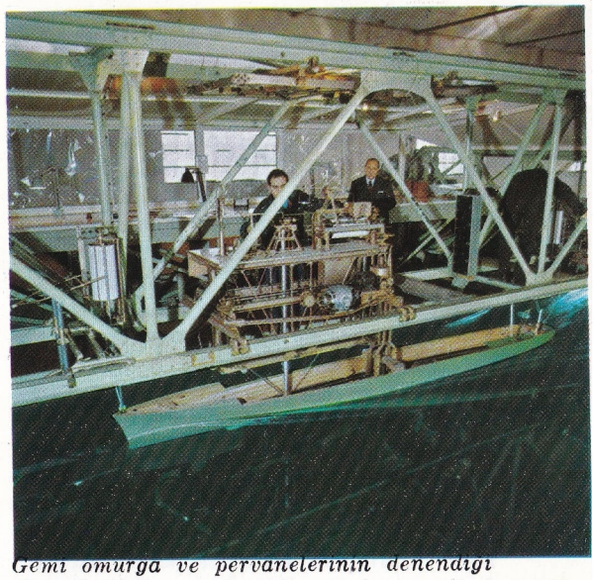

Gemi omurga ve pervanelerinin denendiği deneme havuzu.

HAWTHORNE, NATHANIEL

(1804-1864) Birleşik Amerikalı yazar. Babasız büyüyen Hawthorne çocukluğundan başlayarak yalnızlığa ve kendi içine kapanmaya alışmıştır. Bowdoin College'de dört yıl okuduk-

Hawaii. Honolulu'nun genel görünüşü.

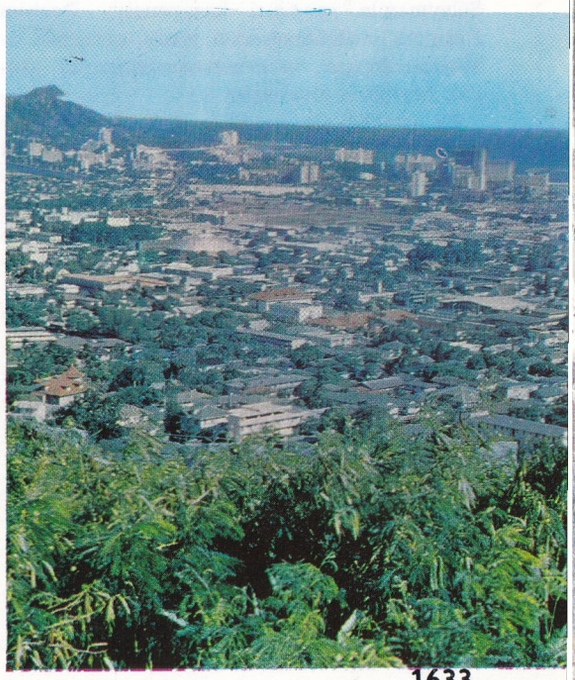

tan sonra Salem'e dönmüş ve on iki yıl sürecek bir yalnızlığa çekilmiştir. Yazarlığa burada başlamıştır. 1828 yılında yayımlanan ilk romanı **Fanshawe**'i ve daha sonra **Twice-Told Tales** (İki Defa Anlatılan Hikâyeler. 1837) başlığı altında bir kitap halinde taplayacağı hikâyelerini bu sırada yazmıştır. 1839'dan 1841'e kadar gümrük memuru olarak çalıştığı Boston'da oturmuş; Salem'e dönmeden önce birkaç yıl Concord'da kalmış. Salem'de yoğun bir çalışma dönemi geçirmiştir; Hawthorne'un büyük romanlarının ikisi bu dönemin ürünüdür: **The Scarlet Letter** (Kırmızı Harf, 1850) ve **The House of the Seven Gables** (Yedi Damlı Ev, 1851). 1853 yılında Liverpool'a konsolos olmuş, 1860 yılına kadar kaldığı Avrupa'da özellikle Fransa ile İtalya'yı gezmiştir. Floransa ile Roma, 1860 yılında yayımladığı **The Marble Faun** (Mermer Tanrı) adlı romanına konu alacaktır. İngiltere ise **Our Old House** (Eski Evimiz, 1863) adlı romanının geçtiği yer olacaktır. Memleketinde geçirdiği hayatının son yıllarında, anılarını ve yarıda kalmış olan kitap taslaklarını notlar halinde toplamıştır.

Ailesinin geldiği New England'ın püriten ahlâkçı dünyası, Hawthorne'un eserlerinin merkezini teşkil eder; fakat bu dünyaya karşı Hawthorne eleştirici, zaman zaman da alaycı bir tavır takınır. En iyi eserlerinin ve şaheseri olan **The Scarlet Letter**'ın malzemesi, Amerika'daki ilk sömürgeler, dinsel fanatizm ve cadı avı dönemi üzerine yaptığı ayrıntılı araştırmaların ürünüdür.

HAYALÎ

(? -1587) XVI. yüzyıl divan şairlerinden. Asıl adı Mehmet'tir. Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Çocukluğunda düzgün bir medrese öğrenimi görmüş ve ilk gençliğinde Kalenderî tarikatına girmiştir. İskender Çelebi ve Mohaç'ı alan ünlü vezir İbrahim Paşanın koruduğu kişiler arasına girerek İstanbul'a getirilmiş, başkentte de devrin padişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın sevgisini kazanmıştır. İbrahim Paşa'nın öldürülmesinden sonra saraydan uzaklaştırılmışsa da cezalandırılmayarak sancak beyliğine atanmıştır.

İlk gençliğinde katıldığı Kalenderî tarikatından gelen neşe ve iyimserlik temalarının en belirgin unsurlar olarak ağır bastığı gazellerinde aşk ve tasavvuf geniş bir kaynaşma halinde gözükmektedir. Bu niteliğin yanı sıra sağlam bir kuruluş ve teknik ustalığına erişmesi, Hayalî'nin, kendisinden sonra gelen ünlü şairler üzerinde bile etki yaratmasına yol açmıştır. Şiirleri içinde, günümüze kadar gelerek, atasözü gibi günlük hayatımıza karışan mısralar vardır: Cihân-âra cihân içindedir ârayı bilmezler-ol mâhîler ki, deryâ içredir deryâyı bilmezler.

Divan'ı olan Hayalî, Edirne'de ölmüştür.

HAYAT

Her ne kadar hayatın özellikleri bugüne kadar tartışma konusu olagelmişse de, genellikle belirli bir çevrede belirli bir süre için besin alabilen, gelişebilen, üreyebilen ve tepki gösterebilen varlıklar canlı olarak nitelenmektedir.

Her canlı, içinde bulunduğu çevreden birtakım maddeler alır. Bunlar kendini meydana getiren maddelerden ayrıdır. Canlı, çeşitli kimyasal tepkiler yoluyle bu maddelerden kendini yenileme, yapısının gelişmesini sağlama, iç dengesini sürdürme amaçları için yararlanır. Beslenme, her organizmaya belirli bir çevrimi gerçekleştirme olanağını verir. Sikl (cycle) adı da verilen bu çevrim boyunca organizmanın boyutları —birbirine bağlı olarak— büyür ya da hiç değilse yapısındaki —her türde bulunan, ancak bireye göre az çok değişen— karmalık artar.

Basit yapıda bireysel her hayat çevrimi iki şekilde son bulur: a) İki ya da daha çok bireye ayrılma; bu durumda bu yeni bireylerde de yeni hayat çevrimleri başlar; b) Yapı ve eylemde küçülme ve gerileme; bu durum genellikle ihtiyarlama ya da kocama dediğimiz durumdur. İki ya da daha fazla bireye ayrılma, organizmaların üremesinin ve soyunu sürdürmesinin en basit yoludur. Karma yapıdaki türlerde bu çoğalma hayat çevrimi bitmeden meydana gelir. Bu çoğalma, genellikle görevleri belli aygıtların, özel hücre sürgünlerinin ve iki ayrı cinsin varlığını gerektirir. Bütün bu çeşit çoğalmalarda her kuşak bir önceki kuşağa benzer; bunun tek istisnası «değişinim» (mutation) durumudur. Dış uyarmalara karşılık verme, yani irkilme ise hemen bütün canlı varlıklarda protoplazmanın bir genel niteliği olarak meydana çıkmaktadır. Bu nitelik pek çok biçimlerde kendini gösterebilir. Az gelişmiş bazı canlıların ışığa yönelerek büyümesinden birtakım bitkilerin savunma tepkisine, ilkel duyu organlarının çalışmasından insanın usçul yolla çevreye uymasına kadar hep bu niteliğin çeşitli biçimleridir. Canlıları hareketsiz cisimlerden ayıran bütün bu özellikler, olaylarla ve genetik mekanizmaları içinde ele alındıklarında, biyolojinin inceleme konusunu göstermektedir. Biyoloji genel hayat sorununu bu özellikleri gözleyerek çözümlemeyi amaç edinmiştir.

Nathaniel Hawthorne

Yüzyıldan fazla bir süredir yapılagelen araştırmaların ortaya koyduğuna göre, biyoloji, canlılar dünyasının birtakım ana sorunları konusunda güç reddedilir bazı gerçekler getirmiştir.

Bunlardan biri, hayatın maddesel özünün proteinler olduğu gerçeğidir. Yapısında bu maddeler bulunmayan bir canlı varlık bilinmemektedir. Üreme, nitelikleri geçirme, hücre örgütlenmesi olaylarına bağlı olan nükleik asitler protein niteliği göstermektedir. Bir yandan belirli görevi olan bazı moleküllerin çözülmesi ve birleşmesini, bir yandan da yüksek kalori gücü bulunan birleşimlerden azar azar enerji ayrılmasını sağlayan birer katalizör olan enzimler de proteindir. Bu enerji ayrılması olgusu ise, hiç değilse termodinamik açıdan, hayatın belli başlı özelliklerinden birini göstermektedir. Yani biyokimyasal süreçlerin niteliği, izotermik bir ortamda meydana gelen küçük enerji sıçramalarıdır. Bu da belirli maddelerdeki enerji yükünün zaman içinde ve çok az dağılarak kullanılmasını sağlar. Canlılarda görülen tepkilerin başka bir özelliği de, belirli bir plana göre düzenlenmiş olmalarıdır. Bu planda çeşitli dengeler, şu ya da bu maddenin lehine bozulur; bu denge bozulması ise organizmanın tümünün gereklerine göre olur. Bu biyokimyasal örgütlenmenin varlığı yapının hacimliliğini gösterir; böyle bir yapı ise protoplazmanın ana özelliklerinden biri sayılır. Öte yandan bugün elimizde bulunan kimya bilgisiyle, bu yapıya —canlı sistemlerin özelliği olan— dinamik bir denge için gerekli bütün reaksiyonları vererek proteinlerden daha uygun maddeler bulunabileceği düşünülememektedir. Öte yandan şurasını da belirtmek gerekir ki, proteinli moleküllerde bugüne kadar varlığı bilinen aminoasitlerin otuz kadar çeşit göstermelerine rağmen, proteinlerin zincir oluşumunda, sonsuz yapı biçimleri olabileceği anlaşılmaktadır. Bunlar da hayat biçimleri sayısını çoğaltmaktadır.

Bunların yanıbaşında yine biyoloji göstermiştir ki, temel metabolizma tepkileri bütün canlılarda aynıdır; başka bir deyimle hemen bütün türlerde metabolizma birtakım ortak aşamalardan geçmektedir ve metabolizma yollarının çoğu yalnız en basit organizmalarda bulunmaktadır. En çok sayıda canlıda ortak olan ve sürekli bulunan tepkilerin, verimi en büyük tepkiler olduğu da söylenebilir. Bu genel tepkiler arasında en önde gelenler yüksek bir düzeyde enerji meydana getirenlerdir; fosfor bağları ile ilgili tepkiler bunlardandır.

Protein yapısının hep aynı oluşu ve canlılarda metabolizma ve enerji süreçlerinin birbirlerine benzeyişi, bütün hayat süreçlerinde ortak bir alt yapı olduğu görüşünü ortaya koymaktadır ve bu görüş yoluyle ana biyoloji sorunu, yani hayatın kaynağı arasındaki bağlar açıkça anlaşılmaktadır.

Hayatın Kaynağı: Bilim, hayatın bugünkün-

Hayatın kaynağı. İlk hücre, ilkel bileşiklerin, daha sonra ilk proteinli maddeleri meydana getirecek olan sentetik tepkimeler dizisini başlatmasından milyonlarca yıl sonra oluşmuştur. Bu uzun evrim zincirinin en önemli halkaları şunlardır: İlk aminoasitlerin oluşumu, metabolik bileşiklerin meydana gelmesi, klorofil sentezi, aminoasit zincirleri, ilkel proteinler, ilkel nükleik asitler, üreme yeteneği olan proteinli bileşikler, çekirdeğin morfolojik farklılaşması.

den çok değişik bir biçimde meydana çıktığını ortaya koymaktadır. Bilinen en eski fosiller aşağı yukarı 500 milyon yıllıktır. Bunlar bugün de yaşamakta olan bazı omurgasızlara benzer oldukça karma yapıda, yani aşağı yukarı bugünkü ortama benzer bir ortamda yaşayabilecek organizmaların fosilleridir. Bu ortam jeolojinin gösterdiği ilk ortamdan epeyce değişiktir. Eldeki bu ilk fosillerden önce daha basit canlıların yaşamış oldukları ve bu daha basit canlıların çok uzun, ancak milyonlarca yıllarla hesaplanabilecek bir süre içinde geliştikleri sanılmaktadır. Bunların gelişmeleri sırasında ortamın da, jeolojik olaylar ve biyolojik eylemler nedeniyle sürekli olarak değiştiği anlaşılmaktadır. Bu düşünce yoluyle ilerlenince su bakımından zengin, çok sıcak ve serbest oksijeni bulunmayan bir ortamın varlığı kabul edilmektedir. Jeoloji ve astronominin getirdiği yeni bilgilere göre milyarlarca yıl yerkürenin ortamı bu olmuştur. Hayatın kaynağı konusunda en dikkate değer varsayımlar, yerkabuğunun çok sıcak su buharı ve içinde azot ve hidrojen gibi bazı serbest basit gazlar bulunan bir atmosfer altında katılaştığı görüşünü savunmaktadır. Yerkabuğunun çatlaklarından bu atmosfere doğru, maden karbürleri bakımından zengin magma kitleleri fışkırmıştır. Su buharı ile karbürlerin birleşmesi hidrokarbürleri meydana getirmiştir. Aynı zamanda ya su buharı ile azotun birleşmesinden, ya siyanamid meydana gelişinden ya da ilkel azotun akkor haldeki atmosferin hidrojeniyle birleşmesinden amonyak meydana gelmiştir. Hidrokarbürlerin amonyakla birleşmesi de, azot bileşiklerini ortaya çıkarmıştır. Başka birtakım varsayımlara göre ise karbon-azot bileşikleri, karbon dioksit ve amonyak bakımından zengin bir atmosferde elektrik boşalmasının yaptığı tepkilerle ve ültraviyole ışınların denizlerdeki kimyasal olayların ürünleri ve ilkel çamurlar üzerine yaptıkları bombardımanla meydana gelmiştir.

İçinde karbon ve azot bulunan bu maddelerin belirli tepki yeteneğine sahip olmaları, bunların molekül ağırlığı fazla bileşiklerle sıkışmaları sonucunu vermiştir. Bu sentezlerin enerji harcanmadan meydana gelebildiği ispatlanmıştır; çünkü daha yüksek enerjiye sahip bileşiklerin de izotermik kimyasal süreçler sonucunda sıkışabildikleri bilinmektedir. Bu reaksiyon zincirlerinden bir kısmında, ara aşamada bazı bileşiklerin bütün sentez üzerinde katalizör görevinde bulunmuş oldukları böylece de zincir sonu bileşiklerin çabuklaştırılmamış metabolizma serilerinden meydana

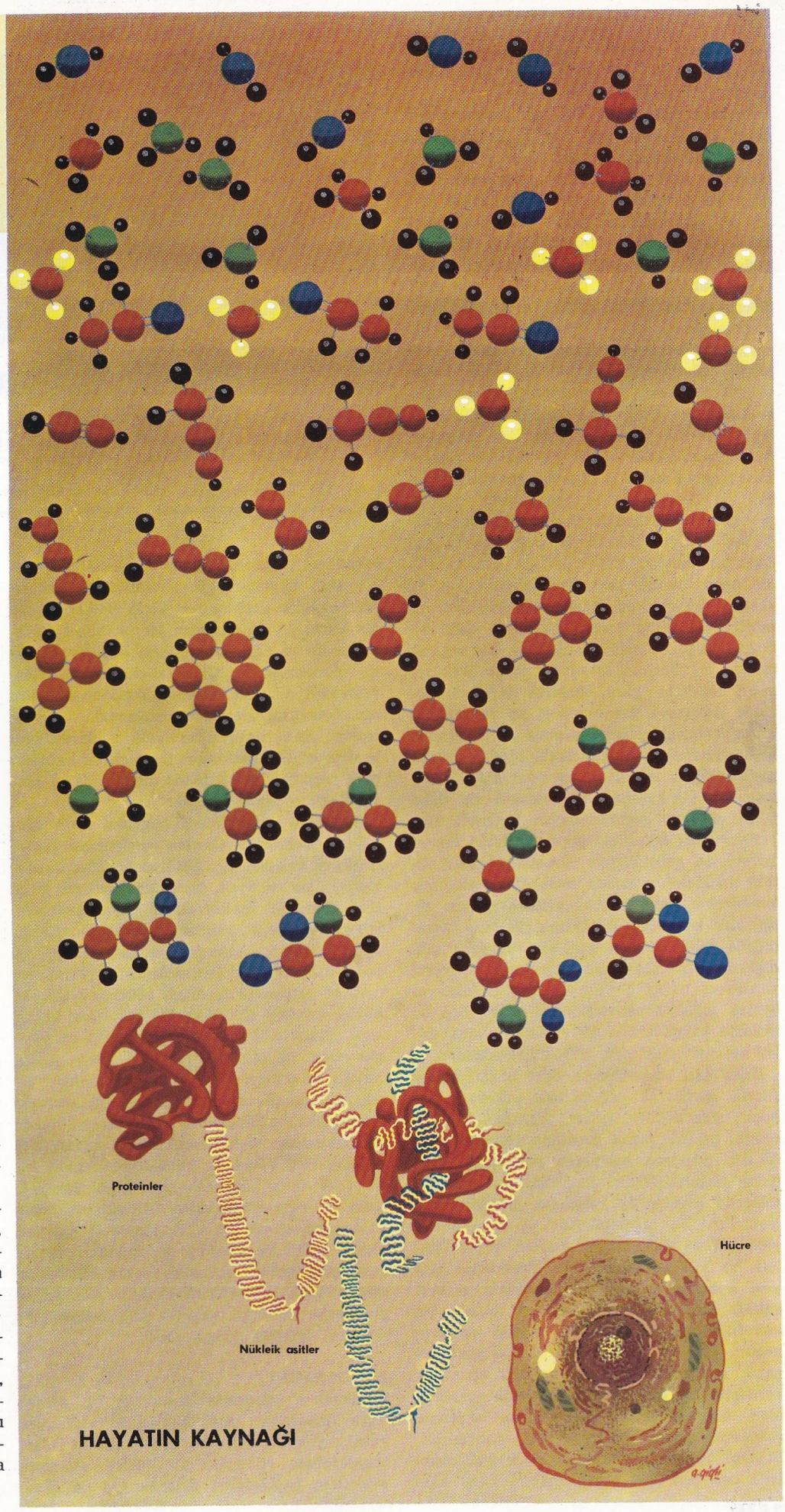

Karbon Azot Oksijen Flüor Hidrojen

gelen başka bileşikler karşısında biriktikleri anlaşılmaktadır. Bu süreçler ilk proteinlerin ortaya çıkmasıyle sonuçlanmıştır.

Proteinli maddelerin böylece meydana geldiğini kabul etmek için bazı karşı koymaları aşmak gerekmektedir. Bu karşı görüşlerden birincisi, ilkel maddelerin içinde erimiş olduğu bir denizde yaşayan canlılarınkine benzer bir proteinin meydana gelmesinin matematik bakımından olanaksızlığıdır. Bazı bilginler, ilk bileşimlerin yığınlar ve koloit parçaları halinde eyleme geçtikleri, bunun maddelerin —reaktif olanakları artarak— yerel merkezleşmelerine ve proteinlerin sınır yüzeylerinin bilinen özellikleri sayesinde çevre içinde yalınlaşmalarına yol açan bir durum olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Başkalarına göre ise kömür azot bileşikleri, killi çökelekler üzerinde emilmiş ya da ilkel çamurlarda toplanmışlardır. İlkel çamurlarda toplanmaları durumunda inorganik maddenin kendisi ve özellikle kuvars, proteinlerin yapısını, protoplazmanın özeliği olan ve hiç bir gelişigüzel tepkinin düzeltemeyeceği simetri dışı duruma itmiştir. Yukarıda söz konusu edilen önemli karşı koymalardan biri olan bu simetri dışı durumu doğrulamak için ilkel atmosferdeki ışığın polarizasyonunun etkili olduğu görüşü de ortaya atılmıştır. Bu organik madde yığınlarının meydana çıkışı herkesçe kabul edildiğine göre, bunların ya kendi içlerinde gelişmeye devam etmiş ya da sentetik reaksiyonlarını geliştirmiş olmaları gerekmektedir. Bu reaksiyonlar molekül ağırlığı yüksek metabolitlerin meydana çıkışıyle daha basitleşmekte ve katalizasyon etkisiyle de daha belirli duruma geçmektedirler. Çevreyle alışverişin daha etken olduğu bu molekül takımlarının da geliştirildiği varsayılmaktadır. Öteki maddeler arasında molekülleri sıkıştırıp kendilerine benzetebilen, yani üremenin ilk tipi olan kendisinin iki katına çıkabilme yeteneğine sahip nükleik asitlerin meydana geldiği de düşünülmektedir. Çevreyle alışveriş yapabilen, başka bir deyimle beslenebilen ve ayrıca çoğalma yeteneğine de sahip olan bu molekül karmalarının ilk canlılar olarak kabul edilmesi düşüncesi uygun gelmektedir.

Daha ileri bir dönemde, önce bugün bakterilerde görüldüğü gibi protein yığınında dağılmış olan nükleik asitler, sonradan ilk hücrelerin çekirdeklerini meydana getirmek üzere özel yapılara bölünerek morfolojik ayrılıklar göstermişlerdir. Sonraları bazı organizmalarda pigmentler meydana geldiği sanılmaktadır. Bu pigmentlerin, suyun fotolizini yani ışık ve ışın yoluyle analizini yapabildikleri, bunun sonucu olarak da atmosferde yeni yeni bollaşmaya başlayan oksijenin serbest kaldığı varsayılmaktadır. Suyun fotolizinden klorofil fotosentezi meydana geldiği ispatlanmıştır. Klorofil fotosentezi birçok yeni organik maddenin meydana gelmesi olanağını vermiştir. Bu olay atmosferde artık çoğalmış olan oksijenle de birleşince genel beslenme sistemine önemli bir değişiklik getirmiştir. Böylece bitkilerin ortaya çıkışı, hidrokarbürlerle beslenen ilkel organizmalara karşı karbonhidrat alabilen canlılar meydana getirmiştir. Bazı bilginlere göre bitkilerin ortaya çıkışı hayatın gelişmesine kesin bir başlangıç olmuştur, çünkü bunların ilk biçimleri değişmektedir ve yaşama koşulları hep bir düzeyde kalmamaktadır. Ozon tabakasının da fotosentezden türemiş olacağı düşünülmektedir; ozon tabakası atmosfer sınırlarında ilk sentezleri durdurarak ültraviyole ışınların geçmesine engel olmaktadır. Şurasını da hatırlatmak yerinde olur ki, bütün hayat klorofil sentez üzerine dayanmaktadır.

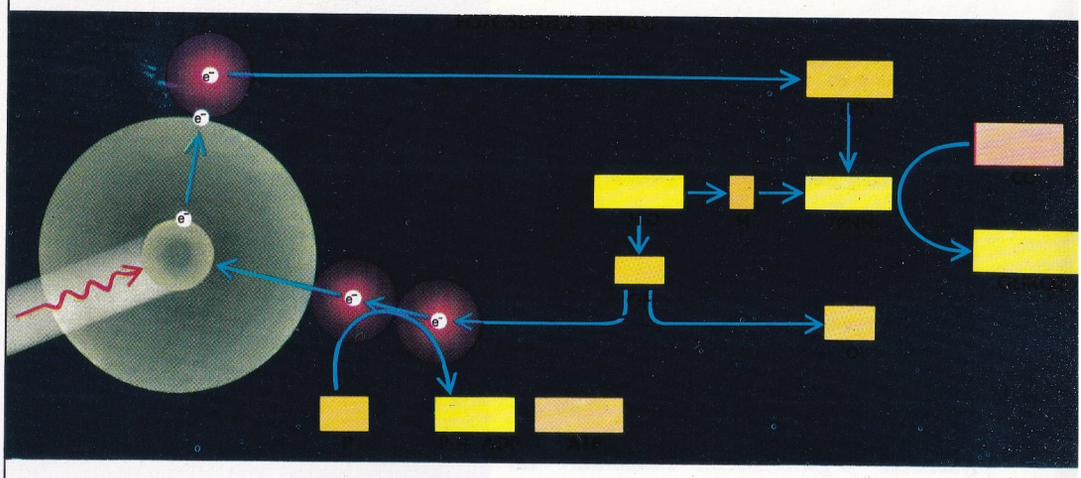

Işığın etkisine giren klorofilde, bir elektron üstün bir enerji düzeyine yükselir ve bir elektron taşıyıcı (TPN, trifosfopiridin-nükleotid) tarafından kapılır. Taşıyıcı, suyun ayrışmasıyla meydana gelen hidrojen iyonları tarafından indirgenir ve karbon dioksitin karbonhidrata dönüşmesini sağlar. Öte yandan, hidrosiyonlardan (OH^-) bir oksijen molekülü ayrılırken, klorofile dönen elektronlar hücrenin ATP-ADP sistemine enerji yüklerler.

Bütün bu varsayımlar, bugünkü canlı varlıkların metabolizmalarının incelenmesi yoluyle değer kazanmıştır. Bu metabolizma incelemeleri hem en basit, hem daha gelişmiş canlılar üzerinde yapılmaktadır. Aynı zamanda laboratuvarlarda yapılan birçok deneylerde birbirine uygun sonuçlar alınmış olması da bu varsayımları değerlendirmiştir. Tabiî jeoloji ve astronomi alanında edinilen bilgilerin büyük yardımı olmuştur. Bu kuramlar karşısına çıkarılan karşıt varsayımlardan en yaygın olanı, hayatın, nitelikleri üzerinde görüş birliği bulunmayan bir ortamda doğmuş olmasıdır. Bu ilk ortamın meydana getirilmesinin zorluğu, bugün laboratuvarlarda canlı maddenin varoluş aşamalarının yapay yoldan tekrarlanmasını olanaksız kılmaktadır; kaldı ki, ilk sentezlerin meydana getirilmesi de pek uzun bir süre isteyecektir. Öte yandan, solunum süreçlerinin getirdiği atmosfer değişiklikleri, bitkilerin getirdiği su rejimleri, canlıların çürümesinin getirdiği yaygın çökelekler düşünülürse ve bugünkü canlılar arasındaki çekişmeye bakılırsa, hayatın gelişmesinin birdenbire olmadığı açıkça görülür.

HAYDARABAT

Hindistan'ın yarımada kesiminde bir şehir. Türk imparatoru Kulı Kutb-Şah tarafından kurulmuştur (1590). Nüfusu 1 200 000 olan Haydarabat, Hindistan'ın Andhra Pradesh eyaletinin başkentidir. Krishna (ya da Kistna) ırmağının kollarından biri olan Musi ırmağının üzerinde, bir tepenin yamaçlarındaki yıkıntıları hâlâ duran eski Golkonda şehrinin birkaç km. doğusunda kurulmuştur. Bugünkü şehir, bölgedeki İslâm egemenliğinin ilk evresinde yapılmış olan 13 kapılı surla çevrili eski şehrin çevresinde yayılmaktadır. Sur içindeki eski şehrin merkezinde, XVI. yüzyılın sonlarında yapılmış olan «Dört Minareli Cami» vardır; bu büyük caminin çevresinde yer alan Kabul sarayı, Mekke camii ve «Nizam»ların sarayı bugün hâlâ Hindistan'daki İslâm uygarlığının en muhteşem örneklerinden birini teşkil eden bir bütün meydana getirmektedir. 1908 yılında Krishna ırmağının taşarak meydana getirdiği su baskını şehirde büyük hasara yol açmıştır.

Önemli bir pamuk iplik ve dokuma endüstrisi merkezi olan Haydarabat, aynı zamanda demir ve karayollarıyle burada toplanan çevre bölge tarım ürünlerinin dağıtım merkezidir. Önemli bir kültür merkezi olan şehirde 1918 yılından beri Osmanîye Üniversitesi faaliyette bulunmaktadır.

HAYDN, FRANZ JOSEPH

(1732-1809) Avusturyalı besteci. Macaristan sınırına yakın Rohrau kasabasında doğmuştur. Küçük yaşta müziğe ilgi göstermiş, uzak akrabadan Frankh adlı bir öğretmenin, çocuğun eğitimini üzerine almayı istemesi üzerine beş yaşındayken ailesi onu evden uzaklaştırmış ve Frankh'ın yanına göndermiş, Franz Jaseph böylece iki yıl süreyle sıkı bir eğitimden geçmiştir. Sekiz yaşındayken Viyana'da Stefan katedrali korosuna girmiş, dokuz yıl orada kalmış, bir süre sokak orkestralarında çalmış ve onlara müzik yazmış, 1754 yılında besteci Pörpora'nın yanına uşak olarak girmiş, hem de ondan ders almış, üç yıl sonra öğretmenlik yaparak kendine ufak bir gelir sağlayacak duruma erişmiş, 1759'da Lukavec'de Kont Morzin'in müzik yöneticiliğine ve oda müziği besteciliğine atanmış, iki yıl sonra da Eisens-

tadt'ta Prens Esterhazy'nin yanına girmiştir. Bu görevde 30 yıla yakın kalmış, 1791 yılında emekliye ayrılmış, özellikle senfonik müzik bestecisi olarak ulaştığı ünden sonra ömrünün son yıllarında **Yaratılış** ve **Mevsimler** oratoryolarını bestelemiş, geri kalan dokuz yıl boyunca yaratış gücü tükenmiş olarak, ama bütün Avrupa'ya yayılan ün ve onurundan hiç bir eksilme olmadan yaşamıştır.

Çoğu kez Haydn'dan çalgı müziğinin, özellikle senfoni ve yaylı dörtlünün babası diye söz edilir. Gerçi Haydn'dan önce de dörtlü ve senfoni yazılmıştır, ama Haydn sonat biçimine dayanan bu ortamların temelini sağlamlaştırmış, kalıpları sonraki kuşakların özgürce kullanabilecekleri bir esnekliğe kavuşturmuş, Mozart'ı ve Beethoven'i hazırlamıştır. Çağının uyumsal dilini zenginleştirmiş, orkestranın olanaklarını geliştirmiş, müzik anlatımının derinliklerine doğru yönelmiştir. Birçoğu ad taşıyan (**Oxford, Askeri, Davul Vuruşlu, Kraliçe, Öğretmen, Filozof, Ayı, Tavuk, Veda** gibi) 104 senfoni ve 77 yaylı dörtlüsü vardır. Bunlardan başka piyano için 20, keman için 9, viyolonsel için 6 konçerto, 36 üçlü (piyanolu), keman ve piyano için 12 sonat, en az 15 opera, birçok şarkı, kilise müziği eserleri vb. bestelemiştir.

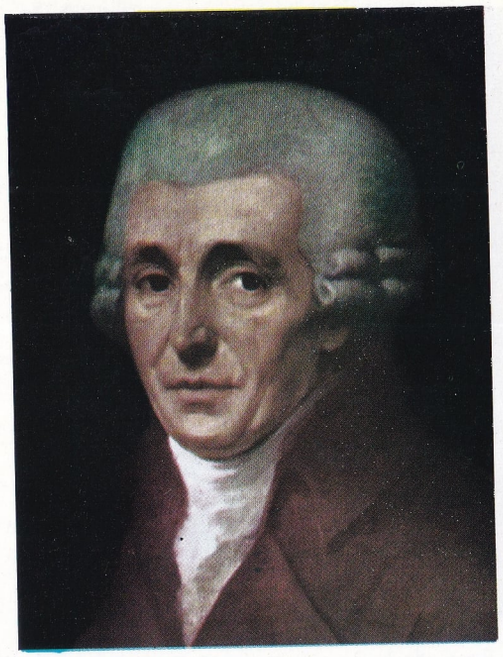

Franz Joseph Haydn.

HAYMANA
Ankara ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 396). Kireçli bir tepeciğin sırtında kurulmuştur. Yükseltisi 1 200 m., Ankara'ya uzaklığı 74 km.'dir.

Haymana'da iki kaplıca vardır. Suları deri hastalıklarını iyileştirir. Kasaba içinde suyu kaplıcalardan gelen ve sıcak akan bir çeşme vardır.

Haymana ilçesinin yüzölçümü 2 976 km^2., nüfusu 48 908'dir. Merkez, İkizce ve Yenice bucakları içinde 90 köyü vardır.

İlçe toprakları hafif dalgalı düzlükler halindedir. Bu düzlüklere Haymana yaylası adı verilir. Yayla üzerinde bazı dağlar yükselir. En önemlileri Mangal dağı (1 450 m.) ve Çaldağı (1 400 m.) dır. İlçenin iklimi karasaldır. Yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Yağışlar en çok kış aylarında olur. İlçe ağaçsı bitkiler bakımından fakirdir. Doğal bitki örtüsü bozkırdır. İlçe halkının gelir kaynağı tarımdır. Ayrıca hayvancılık da yapılır; koyun ve Ankara keçisi beslenir.

HAYMATLOZ
(**bkz.** Vatansız.)

HAYRABOLU
Tekirdağ ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 9 444). Ergene çayına karışan Hayrabolu suyunun tabanında kurulmuştur. Yükseltisi 95 m., Alpullu istasyonuna uzaklığı 19 km., il merkezine de 50 km.'dir. Kasabada un ve ayçiçeğiyağı fabrikası vardır.

Hayrabolu ilçesinin yüzölçümü 1 035 km^2., nüfusu 40 127'dir. Merkez, Dambaşlar, Susuzmüsellim bucaklarında 47 köyü vardır.

İlçe toprakları tepelik bir görünüştedir; yerey güneyden kuzeye doğru alçalır. En yüksek noktası Kabahüyük tepesi (255 m.) dir. İlçenin iklimi karasaldır. Yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Doğal bitki örtüsü bozkırdır. Başlıca akarsu Hayrabolu suyudur. İlçe halkının gelir kaynağı tahıl, şekerpancarı ve ayçiçeği tarımıdır. Ayrıca hayvancılık da önemli yer tutar.

HAYRETİ
(? -1534) XVI. yüzyıl divan şairlerinden. Asıl adı Mehmet'tir. Yaşadığı devrin toplumsal koşulları içinde tanınan sanat adamlarına, yöneticilere hiç benzemeyen bir kişiliğe sahiptir. Bireysel onur ve bağımsızlığını her şeyin üstünde tutan bu baş eğmeyen kişilik, şiirlerine de yansımıştır. «Ne Süleyman'a esîriz, ne Selim'in kuluyuz. Kimse bilmez bizi bir şah-ı kerimin kuluyuz. Kul olan ışka, cihan beylerine eğmedi baş. Başka sultan-ı cihanız göre kimin kuluyuz.» beyitlerinde görüldüğü gibi hükümdarlara bile kulluğu reddettiğini açıklamaktan çekinmemiştir. Bu kişiliğinden ötürü hakkında jurnallar düzenlenen Hayretî yaşamını Vardar Yenicesinde yoksulluk içinde geçirmiş ve ölümünden önce kör olmuştur.

İlk gençlik yıllarında bir süre Caferî mezhebine girmişse de daha sonra Bektaşîliğe inanan şairin eserlerinde en belirgin nitelik büyük bir akıcılık ve buluşlarındaki özgünlüktü. Kimi edebiyat tarihçilerinin en ünlü divan şairleriyle aynı değerde gördüğü Hayretî, divan tezkirelerine de büyük övgülerle geçmiştir.

Hayrullah Efendi.

HAYRULLAH EFENDİ
(? -1866) Türk tarihçisi ve devlet adamı. İstanbul'da doğmuştur. Abdülhak Molla'nın oğlu, şair Abdülhak Hamit'in babasıdır. İzmir mollası olmuş, ardından maarif ve ziraat meclisleri üyesi ve Encümen-i Dâniş ikinci reisliğine tayin edilmiştir. Tıbbiye Mektebi müdürlüğünden sonra Tahran elçiliğine atanmış ve orada ölmüştür. Tarih, coğrafya, tıp ve tarım konusunda birçok kitaplar yazmıştır. En önemli eserleri tarih konusundakilerdir. **Devlet-i Aliye-i Osmaniye Tarihi** en önemli eseridir.

HAYVANAT BAHÇESİ
Çeşitli ülkelerden getirilmiş hayvanların, getirildikleri bölgenin koşullarına benzer koşullar içinde beslendiği yer. Özellikle XIX. yüzyılda belirlenmiş ilkelere göre düzenlenmiş olan hayvanat bahçelerinin kuruluş amaçları, hem ziyaretçilerin merak ve ilgilerini karşılamak, hem de zooloji bilginlerine çeşitli araştırma ve incelemeler yapma olanağını sağlamaktır. Eski çağlarda Doğu ülkelerinde bazı din kurumları ile saraylarda hayvan beslenmesi bir gelenek halindeydi. Klasik çağda ise Roma'ya sirk gösterilerinde kullanılmak amacıyle çok sayıda vahşî hayvan getirilirdi. Rönesanstan bu yana Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, özellikle hükümdarların teşebbüsüyle uzak ülke hayvanlarının beslenmesine başlanmıştır. Geçen yüzyıldan sonra da Amerika'da ve Avrupa'da bu iş için kurulmuş dernekler ya da çeşitli kurumlar tarafından hayvanat bahçeleri kurulmuştur.

Hayvanların beslenme metotları, hayvanat bahçelerinin kuruluşları, buralarda kullanılan araçlar, bahçelerin biçimi, 1907 yılında Hamburg'ta Stellingen Hayvan Bahçesini kuran, hayvan tüccarı Karl Hagenbeck (1844-1913) tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra kurulan hayvanat bahçelerinin düzenlenmesinde Stellingen Hayvanat Bahçesi örnek alınmıştır. Çağdaş hayvanat bahçelerinde, mümkün olduğu takdirde, kayalık, doğal bitki örtüsü olan, akarsuları ve gölleri bulunan geniş alanlardan yararlanılmaktadır. Kafesler çoğunlukla kafes olduğu belli olmayacak şekilde yapılmıştır; mümkün olduğu zamanlarda ise, kafes parmaklıklarının yerini, yapay olduğu

Hayvanların milyonlarca yıl süren evrimi, yapı, biçim ve davranış bakımından aralarında büyük farklar doğması sonucunu meydana getirmiştir. Resimde görülen balıkla kuş, iki omurgalı arasında bile ne kadar büyük farklar olabileceğini göstermektedir.

görünüşte belli olmayan aşılması imkânsız hendekler almaktadır.

HAYVANLAR

Duyu almaları ve hareket edebilmeleri, organik maddelerle beslenmeleri, hücrelerinde plastid ya da klorofil gibi pigment parçacıklarının bulunmasıyle bitkilerden ayrılan canlılar. Ne var ki, hayvanları bitkilerden ayıran bu farklar özellikle basit yapılı organizmalarda sabit ve belirgin değildir. Bir hücreli organizmalarda hayvan-bitki farkı oldukça belirsizdir. Polipler ve süngerler gibi bazı hayvanlar kendilerini bir yere tespit ederek yaşarlar. Buna karşılık bakteriler ve suyosunları gibi birçok birhücreli bitkiler de kirpileri ve kamçıları vasıtasıyle hareket edebilirler. Yüksek yapılı bitkilerin bazı uyartılara tepki göstermeleri onların da bir çeşit duyarlıkları olduğunu gösterir. Fakat zihnî faaliyet, sadece hayvanlarda vardır. Bitkiler inorganik maddeler (su, karbondioksit ve madensel tuzlar) le beslenip bunları klorofil sayesinde organik maddelere çevirirler. Fakat bütün bitkilerde klorofil bulunmaz. Mantarlar ve birçok asalak ve çürükçül yaşayan bitkiler bu sebepten, hayvanlar gibi organik maddelerle beslenir. Nihayet, bitkisel hücrelerin bir kısmında plastid ve selüloz ya da benzeri maddelere sahip bir zar bulunmaz. Buna karşılık bazı hayvansal hücrelerin, bazı birhücreli organizmalarda olduğu gibi, sertleşmiş zarları vardır.

Bitkiler ile hayvanlar arasında kesin bir ayırım yapılamayışını evrimciler, her iki grubun da atalarının aynı olduğu şeklinde açıklarlar. İki grup arasındaki farklılaşmanın, hücre yapısının daha çok basit olduğu devirlerde başladığı anlaşılmaktadır. Hayvanları verecek olan hücrelerin hareket yeteneklerinin ve sinirsel faaliyetlerinin gelişmesine karşılık, bitkileri verecek olanlar hareketsizliğe ve inorganik maddelerle beslenmeye eğilim göstermişlerdir. Bunun sonucu olarak da hücre sıvısında ve böylelikle hayvansal ve bitkisel hücrelerin genel düzeninde büyük farklar meydana gelmiştir.

Hayatî İşlevler: Bir hayvanın yapısı, hayatî işlevlerin özelliğine bağlıdır. Bunlar ikiye ayrılabilir: Sistemin dış koşullara uymasını sağlayan ilişki işlevleri ve bireyin gelişmesini ve üremesini sağlayan, böylece türlere süreklilik kazandıran beslenme işlevleri. Beslenme işlevleri genellikle sindirim, solunum, dolaşım, sindirim maddelerinin dışarı atılması ve üreme olarak kısımlara ayrılır. Basit yapılı hayvanlardan karmaşık yapılı hayvanlara gidildikçe, bu işlevleri yerine getiren organlar da gelişir, karmaşıklaşır.

Duyu alma işini gözler, kulaklar, koku alma bezleri, dokunma kılcıkları ve tat alma kabarcıklarından oluşan duyu organlarının yolladıkları dış uyartıları alan sinir sistemi görür. Bu uyartılar sinirler yoluyle beyindeki merkezlere ulaşırlar. Burada yorumlanır ve **motor sinirler** yoluyle gerekli kaslara cevap iletilir.

Hareket kas sistemiyle yapılır. Hareket organları hayvanın yaşadığı ortama bağlıdır; yüzgeç ya da bacak ya da kanat şeklinde olabilirler. Solucan ve yılanların özel hareket organları yoktur. Hareket hayvanın vücut kaslarının kasılıp açılmasıyle sağlanır. Omurgasız hayvanların hareket organlarının sayıları, şekilleri ve gövdedeki yerleri çok çeşitlidir. Omurgalılarda ise gövdenin iki ucunda birer çift organ bulunur.

Omurgalı hayvanlar vücuda destek olan ve kasların bağlı oldukları bir iç iskelete sahiptirler. Omurgasızlarda bunun yerini başka yapılar alır; örneğin eklembacaklıların dış iskeleti, derisidikenlilerin kalkerli iskelet plakaları ve yumuşakçaların kabukları gibi. Ahtapotlar ve denizanaları ise tamamiyle yumuşaktırlar.

Sindirim sistemi kabaca, uçları açık bir borudan ibarettir; ağızdan yiyecek maddesi alınır ve öbür uçtan, anustan, artık maddeler atılır. Sindirim borusunun çeşitli kısımları sindirilen besin maddesinin cinsine bağlı olarak çeşitli işler görür. Yutağın, yemek boru-

Bir hücreli bir hayvan: Amip

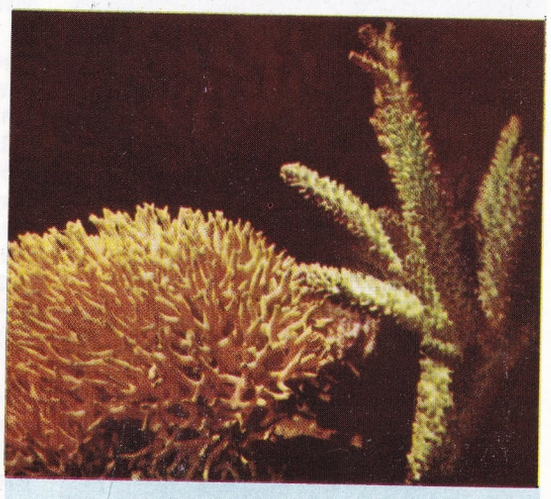

Bir selentere: Mercan

Bir derisidikenli: Denizyıldızı

sunun, midenin ve bağırsakların işlevleri ayrı ayrıdır. Sert besinleri daha ufak parçalara ayırmaya yarayan çiğneme organları da sindirim sistemine bağlıdır. Böceklerde altçene kemiği, sümüklüböceklerde dişli dil, omurgalılarda dişler, kuşların midelerindeki uzantılar bu işe yararlar. Sıvı halindeki besinler arıda dilcik, ağustosböceklerinde gaga vb. yardımıyle emilir. Salgılarını sindirim borusuna veren bezler de vardır.

Besin sindirime uğradıktan sonra bağırsak duvarları tarafından emilir ve özümlenir, dolaşım yapan vücut sıvısı (kan veya lenf) ile taşınır. Basit yapılı omurgasız hayvanlarda tam dolaşım yoktur; fakat sıvının vücut boşluklarında devretmesi sağlanmıştır. Böceklerde dolaşım iki ucu açık bir boru halinde olan yürek tarafından kısmen kontrol edilir. Omurgalılarda dolaşım tamamlanmıştır ve özel kanallar içinde, atar ve toplardamarlarda oluşur. Atardamarlar ise yeniden yüreğe taşırlar.

Suda yaşayan organizmalarda, solunumda gaz alışverişi (oksijenin alınıp karbondioksitin verilmesi) solungaçlarla yapılır. Bunlar suda çözülmüş halde bulunan oksijeni kullanırlar. Kara hayvanları aynı işlevi akciğerler, böcekler ise trakeler aracılığıyle yaparlar. Oksijen havadan alınır. Bazı organizmalar ise, (amfibyumlar gibi) deri solunumu yaparlar. Sert artık maddeleri bağırsak yoluyle, karbondioksit ve su buharı gibi gaz olanlar solunum sistemiyle, sıvı artıklar halkalıkurtlarda böbrekler, böceklerde malpighi tüpleri, omurgalılarda terbezleri ve böbrekler yoluyle atılırlar.

Biyolojik ve tıbbî bilgiler arttıkça hormon salgılayan iç salgı bezlerine verilen önem fazlalaşmaktadır. Vücutta metabolizma olaylarına etkiyen hormonlar bazı işlevleri düzenlerler ve bütün sistemin gelişmesine ve faaliyetine etkirler. Omurgalılardaki içsalgı bezleri tiroit, thymus (ergin olmayanlarda) böbreküstü kapsülleri, tükürükbezleri vb.'dir. Son zamanlarda omurgasız hayvanlarda da içsalgı bezlerinin olduğu ve faaliyet gösterdikleri anlaşılmıştır. Böceklerde, örneğin metamorfozu uyaran ve durduran hormonlar keşfedilmiştir.

Hayvanlarda üreme eşeysiz ya da eşeyli olabilir. Eşeysiz üreyenlerde eşey hücreleri yoktur, üreme vücut dokusu tarafından yapılır. Bu, genellikle tomurcuklanma ve bölünme yoluyle olur (selentereler, yassıkurtlar, halkalıkurtlar). Eşeyli üreme, dişi eşey hücresi yumurtanın, erkek eşey hücresiyle birleşmesiyle olur; eşey hücrelerini erkek ya da dişi üreme organları yaparlar. Bazı omurgasızlarda (yassıkurtlar ve selentereler) eşeysiz üreme ile eşeyli üreme sırayla olur; bu olaya döl almış (metagenez) denir. Çoğu zaman eşeyli ve eşeysiz üreyen bireyler görünüm bakımından çok farklı olurlar. Öbür omurgasızlarda yumurta döllenmeden de gelişebilir, buna döllenmesiz cücüklenme (partenogenez) adı verilir.

Balıkların birkaç erdişi türü dışında omurgalılar ayrı eşeylidirler. Omurgasız hayvanlarda erdişilik daha sık görülür. Örneğin kelebekler ve yarımkanatlılar gibi böcekler, istiridye ve sümüklüböcekler gibi yumuşakçalar, solucanlar, mürekkepbalıklarının çoğu ve şeritkurtlar erdişi omurgasızlardır. Fakat iki cinsin eşey organları farklı zamanlarda olgunlaştıkları için bu hayvanlar genellikle kendi kendilerini dölleyemezler. Yumurtlayan ördek ve gagalı platibusunun girdiği birdeliklilerr sınıfı dışında bütün memeliler doğurucudur. Kuşlar ise yumurtlayıcıdır; yumurtalarının üzerinde kuluçkaya yatarlar. Omurgalı ve omurgasızların bütün sınıflarındaki hayvanlar yumurtlayıcı ya da doğurucudur. Kiminde de kabuğu teşekkül etmiş yumurta ananın karnındayken açılır.

Hayvanların çoğunda iki yanlı bakışım görülür; bazılarında ise (selentereler ve derisidikenlilerde olduğu gibi) bakışım ışınımsıdır. Hayvanların çoğu olgunlaşırken görünümlerinde az bir değişiklik olur ve büyüdükçe ergin özelliklerini kazanırlar. Sürüngenler, kuşlar ve memelilerde durum böyledir. Fakat kurbağagiller, bazı balıklar, böceklerin ve kabukluların çoğu vb. başkalaşım (metamorfoz) geçirirler.

Sınıflandırma: Sınıflandırılan hayvan türlerinin sayısı, yaklaşık olarak bir milyondur. Bu türlerin üçte ikisinden fazlasını, yani 700 000'ini böcekler meydana getirir. Sınıflandırmanın modern metotları, hayvanlar âlemini 20 kadar filuma ayırır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

Birhücreliler, süngerler, selentereler (polipler ve medüzler, mercanlar, deniz anemonları vb.), yassıkurtlar (şeritler), iplikkurtları (bağırsak solucanı, sirke iplikkurdu ve birçok asalak kurtlar), halkalıkurtlar (çok kıllı kurtlar, solucanlar, sülükler), derisidikenliler (denizkestanesi ve denizyıldızları), yumuşakçalar (mürekkepbalıkları, sümüklüböcekler, istiridyeler vb.), eklembacaklılar ve kordalılar.

Her filum sınıflara, bunlar da altsınıflara ya da üsttakımlara, üstfamilyalara, familyalara cinslere ve türlere ayrılmıştır. Eklembacaklıların sınıfları şunlardır: Kabuklular (yengeçler, ıstakozlar), örümcekgiller (akrepler, örümcekler), kilopodlar, diployopodlar ve böcekler (arılar, sinekler, kelebekler, çekirgeler vb.). Kordalılar iki bölüme ayrılır: Kafatassızlar ve kafataslılar. Kafataslıların sınıflarından bazıları kıkırdaklıbalıklar, kemiklibalıklar, kurbağagiller, sürüngenler, kuşlar ve memelilerdir.

Hayvanlar ve insan: Bazı hayvanlar insanlar için yararlı, bazıları zararlı, diğerleri de ne yararlı ne de zararlıdır. Yararlı hayvanlardan, üremeleri insanların kontrolu altında olanlar evcil, diğerleri yabanîdir. Evcil hayvanlar çeşitli hizmetler görürler. Sığır, domuz, koyun, keçi ve atlardan etleri, sütleri ve sütten yapılan diğer ürünler yün, deri, taşıt ve iş görme bakımından yararlanılır. Kümes hayvanlarının etleri, yumurtaları ve tüylerinden yararlanılır. Çeşitli köpek cinslerinin bir kısmı ev için, bir kısmı bekçi ve bir kısmı da süs köpeği olarak yetiştirilir. Kediler fare yakaladıkları için önemlidirler. Tavus kuşları, üveyk, papağan, bazı maymun türleri ve ötücükuşların çoğu süs hayvanlarıdır.

Böcek yiyen memeliler, sürüngenler ve kuşların insanlara yardımı büyüktür, bunların çoğu aynı zamanda kabuklu ve kabuksuz sümüklüböcekleri de yerler. Böceklerin çoğu malarya, sarı humma, uyku hastalığı gibi hastalıkların mikropların taşıdıkları; diğer-

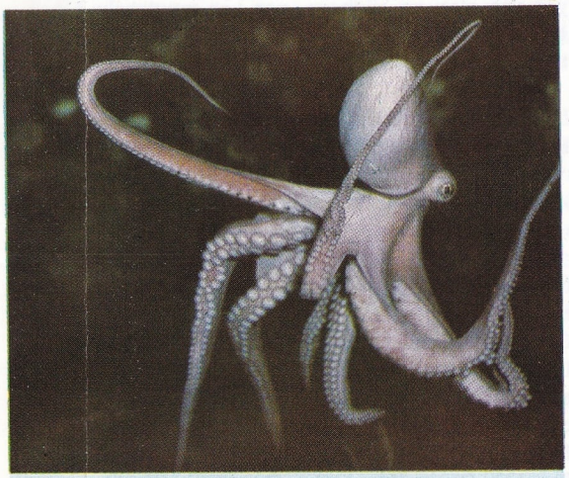

Bir yumuşakça: Polip

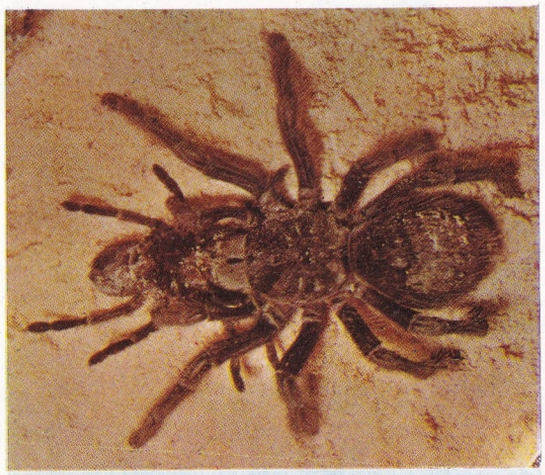

Bir eklembacaklı: Yer örümceği

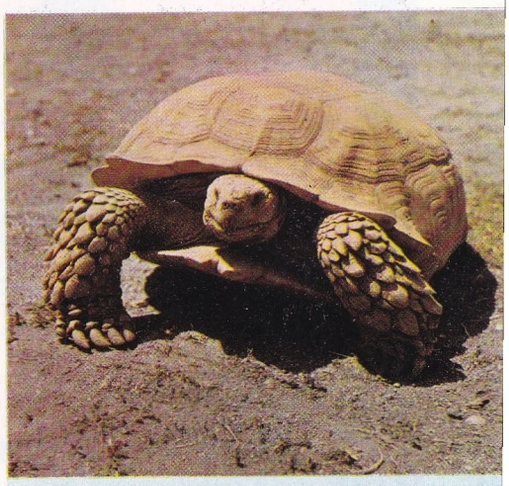

Bir omurgalı: Kaplumbağa

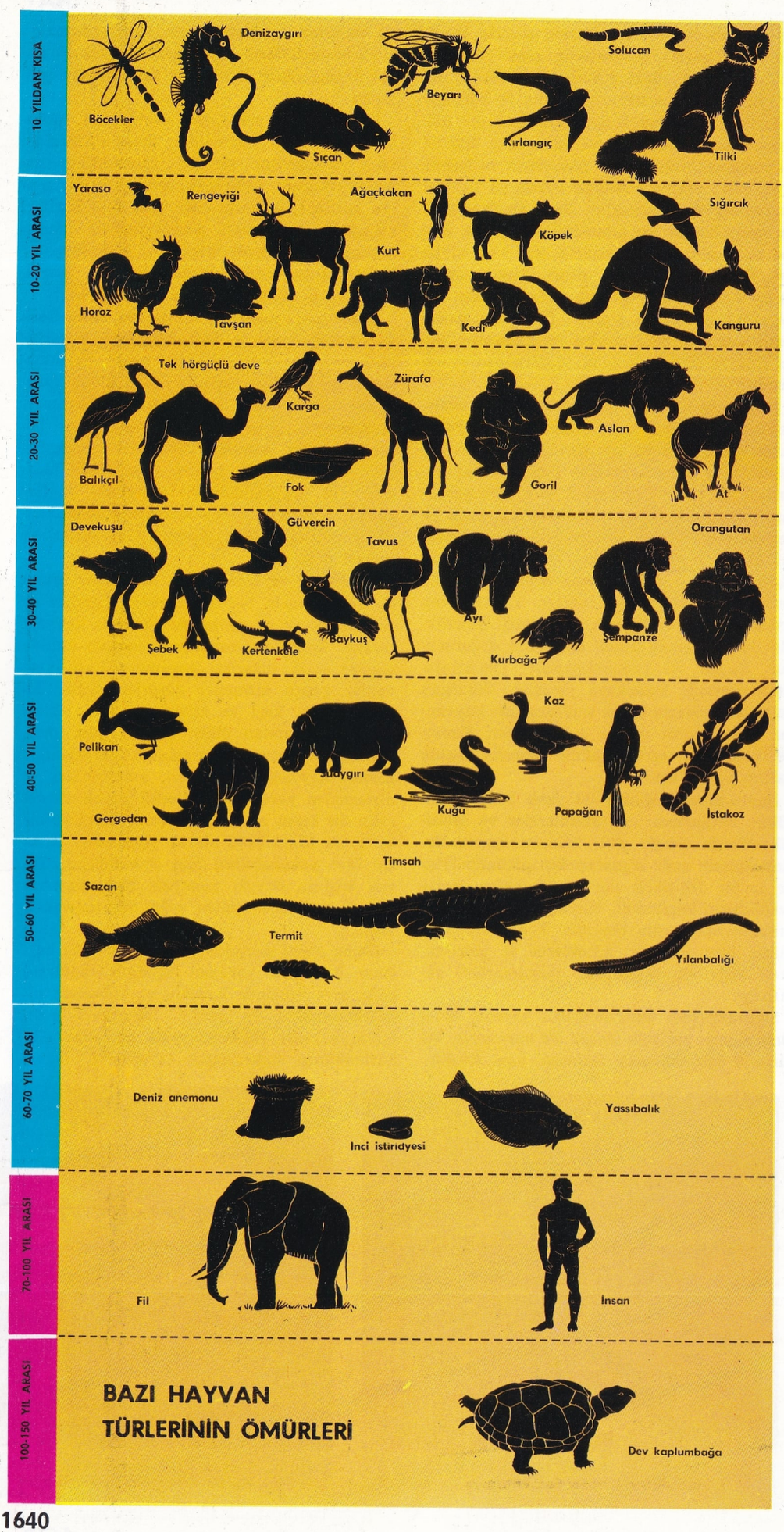

leri de insanların besini olan sebze ve diğer yiyecek maddelerini yedikleri için zararlıdırlar. Birtakım böcekler (arı, ipekböceği) ise yararlıdır.

Kutup bölgelerinde rengeyikleri ve köpekler taşıma işinde kullanılır; çöllerde aynı hizmeti develer görür. Ilıman ve tropik bölgelerdeki yük hayvanlarının arasına at, katır, eşek, inek, fil, tibetöküzü ve keçi girer.

Yabanî hayvanlar etleri, kürkleri, derileri, tüyleri ya da boynuzları için avlanırlar. Kuşlardan sülüngiller ve diğer av kuşları, memelilerden tavşan, tilki, kunduz, sansar, ermin, geyik, dağkeçisi ve antilop en çok avlanan hayvanlardandır. Bazı hayvanların avlanması sayılarının azalacağı endişesiyle yasaklanmıştır.

HAYYAM, ÖMER

(? -1123) İranlı şair, matematikçi ve astronomi bilgini. Horasan'ın Nişapur şehrinde doğdu. 1073 yılında, başka astronomlarla birlikte celalî takvimini hazırlamakla görevlendirildi. **El Cebr** adlı kitabında önemli matematik konularına değindi. Ömer Hayyam asıl ününü rubai (dörtlük) şairi olarak yapmıştır. Bugüne birkaç yüz rubaisi ulaşmış olmakla birlikte bunlardan bir kısmının onun olmadığı muhakkaktır. Hayyam'ın rubaileriyle ona yakıştırılanları ayırt etmenin çok güç olması, eleştirmenlerin Hayyam'ın kişiliğini tesbit etmesini de güçleştirmektedir. Eleştirmenlere ve edebiyat tarihçilerine göre Hayyam'ın kişiliği, Epikuros felsefesine yaklaşan şüpheci bir tavırla (Edward Fitzgerald tarafından İngilizceye çevrilip 1859 yılında yayınlanan rubailerinde Hayyam böyle bir kişilik içinde görülmektedir) derin bir gizemci anlayış (Jean-Baptiste Nicolas'nın yakın yıllarda Fransızcaya çevirdiği rubailerde Hayyam böyle görünmektedir; bununla birlikte bu çevirilerde çevirmenin açık bir şekilde özgür ve din dışı olan şiirleri alegorik-mistik bir anlayışla yorumlamak çabası gözden kaçmamaktadır) arasında değişmektedir. Bununla birlikte son yirmi otuz yıl içinde bulunan el yazması yeni rubailer, Ömer Hayyam'ın Epikuroscu, şüpheci bir kişiliği olduğu konusunda kesin karara varmayı güçleştirmektedir. Fakat dinsel inanç, yer yer alay ve şüpheye, yer yer umutsuzluğa yönelen bir lirizm şiirinin ağır basan nitelikleridir.

Eserleri: Zeyc-i Melikşahi, Hesap Usulleri Hakkında Bir Kitap, Cebur Risalesi, Hesap Biliminin Müşkülleri, Der İlm-i Külliyat, Nevruznâme, Altınla Gümüş Risalesi, Varlık Hakkında Acemce Risale, Tabiiyat Risalesi, Yaradılış İçin Risale, Levazım Ül Emkine, Mizan Ül Hikem, Üç Meseleye Cevap Risalesi, Nizamülmülk, Eşar-ı bil-Arabiyye, Gazel, Rubaiyat, Fil-Mutâyat.

Dörtlükler (Sabahattin Eyüboğlu), Bugünün Diliyle Hayyam (A. Kadir), Rubailer ve Silsilât al-tartip, İbn-i Sinâ'nın tamâd'i ve tercümesi (Abdülbâki Gölpınarlı), Hayyam'ın Rubailerini Türkçe söyleyiş (Yahya Kemal Beyatlı) Ömer Hayyam'ın Rubaileri (V. M. Kocatürk) eserleri Türkçeye çevrilmiştir.

HAZAR DENİZİ

Avrupa kıtasının doğusunda, Avrupa ile Asya arasında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan büyük iç deniz. Hazar denizinin Avrupa ile Asya kıtaları arasında meydana getirdiği bu sınır Ural dağlarıyle kuzeye doğru uzanır.

Aral-Hazar (ya da Turan) çöküntü alanının güney-batı kesiminde bulunan Hazar denizinin güneyinde Elburz dağları, batısında ise Kafkas dağlarının güney-doğu uzantıları vardır.

Bu dağlar kıyıya doğru oldukça dik bir şekilde indiklerinden, Hazar denizinin güney ve batı kıyıları çok yüksek ve diktir; kıyılar bu özellikleriyle, denizin alçak ve kumsal olan doğu ve kuzey kıyılarıyle karşıt bir görünüm meydana getirirler.

Yüzeyi okyanusların yüzeyinden 28 m. aşağı olan Hazar denizinin yüzölçümü 423 300 km².'dir.

Volga, Ural, Kura, Emba, Terek ve Gorgan ırmakları ile beslenen bu denizin dibinde Apseron yarımadasından kuzey-doğu kıyısına doğru uzanan bir dağ sırası vardır; bu dağ sırası, Hazar denizini iki kesime ayırır: En derin noktalar güney kesiminde toplanmıştır: Bu kesimde derinlik 1 000 m.'yi bulur.

Hiç bir yerden akışı olmayan Hazar denizinde zaten yüksek olan tuzluluk derecesi (ortalama %14 kadar), Kara Boğaz Gölü körfezinde olduğu gibi, bazı yerlerde %20'ye kadar yükselir.

Nüfus yoğunluğu düşük olan Hazar denizi kıyılarında önemli yerleşme merkezleri batı kesiminde toplanmıştır: Bunların en önemlileri de Apseron yarımadasında kurulmuş bulunan Bakû şehri ile Volga ırmağının denize döküldüğü yerde kurulmuş olan Astrakan şehridir. Denizdeki yük ve balıkçı gemileri trafiğinin başlıca uğrak noktaları ise bu iki şehirden başka doğu kıyısında kurulmuş olan Krasnovodsk şehridir.

Okyanuslardan 28 m. daha alçak olan Hazar denizinin tuzluluk derecesi %14'ü bulur.

HAZAR GÖLÜ

Güneydoğu Toros dağlarının orta kesiminde, dağlar arasında yer alan küçük (85 km².); fakat derin (150 m.'den fazla) bir göl (yükseltisi 1 248 m., eski adı Gölcük'tür). Elazığ-Diyarbakır karayolu, gölün kuzey kenarından, demiryolu ise güneyinden geçer. Dicle'nin kaynakları ile bu gölün suları arasında kesintili bir bağlılık bulunur. 1956 yılında kazılan bir tünel yardımıyle Elazığ yöresini faydalandıran büyük bir elektrik santralı kurulmuştur. Hazar gölünün suyu hafif tuzlu olduğu için devamlı sulamaya elverişli değildir.

HAZARLAR

Hazar denizinin kuzey taraflarıyla, Volga kıyılarında yaşamış bir Türk kolu (468-965). Hun akınları önünde Batıya göçederek, Rusya'nın güneyinde, Kırım'dan Hazar denizine kadar Volga ve Dniester nehirleri arasında kalan arazide güçlü bir devlet kurdular. Başkentleri 468-723 arası Belencer şehriyken, bu tarihten sonra şimdi Astrakan adıyle anılan İtil şehri olmuştur. Hazar denizine adını veren bu devlet, 620 tarihinde büyük bir imparatorluk haline gelmiştir.

627'de Bizans'ın kışkırtmasıyle Azerbaycan'ı istilâ eden Hazarlar, daha çok İran'da hüküm süren Sasanilerle mücadele etmişler ve İran'a karşı Doğu Roma imparatorlarıyle anlaşmışlar, Hazar prensesi Çiçek Hatun'un Bizans imparatoru Konstantin V.'le evlenerek imparatoriçe olması akrabalık bağlarını güçlendirmiştir.

VIII. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'ya giren İslâm orduları, Hazarları Kafkas dağlarının güneyinden çekilmek zorunda bırakmış, fakat Harunürreşit devrinde, Hazarlar Mısır'a kadar ilerlemişler ve hilâfet merkezi Bağdat'ı tehdite başlamışlardır.

Bundan başka Rusya'nın kuzey kesiminde yaşayan Slavlarla da çarpışıp egemenliklerini kabul ettirmişlerse de; aynı yüzyıl içinde aralarından ayrılarak Dnieper nehri çevresinde yaşayan Slavları egemenlikleri altında toplayıp Urus adıyle yeni bir devlet kuran başka bir kol, bir süre sonra asıl Hazarları ciddi şekilde uğraştırmaya başlamıştır. Daha sonra Ruslara yenilip, arkadan Peçeneklerin sıkıştırmasıyle Kırım topraklarına sığınan Hazarlar, bulundukları bölgede üst üste gelen Peçenek, Rus, Rum saldırıları önünde yıkılıp erimişlerdir.

Hazarlarda devlet düzeni soylulara ve asker gücüne dayanırdı. Hakanları aynı zamanda kutsallık sıfatı taşırdı. Halk-devlet ilişkileri, hakanın yerine «Hakan-bey» sanını taşıyan bir başka yetkili tarafından yürütülürdü. Hazar Türkleri şehircilik ve ticaret alanında ileri gitmiş bir ulus olup, uygarlık bakımından Rusları geniş ölçüde etkilemişlerdir. Önceleri Şaman dininde olan Hazar Türkleri, daha sonra Hıristiyanlık, Müslümanlık, Musevîlik gibi dinleri benimsemiş; genellikle halk arasında yayılan Müslümanlıkla Hıristiyanlığa karşılık, soylular Musevî dinini kabullenmişlerdir. Bugün Kırım'la birlikte Rusya'nın bazı bölgelerinde yaşayan **Karayimler**, Hazar Türklerinin Musevîliğe geçmiş torunlarıdır.

HAZRO

Diyarbakır iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 483). Diyarbakır'a uzaklığı, 82 km., yükseltisi 1 100 m.'dir. Evlerinin çoğu düz toprak damlıdır.

Hazro ilçesinin yüzölçümü 419 km²., nüfusu 14 680'dir İlçenin 21 köyü vardır. İlçe toprakları yayla görünüşlüdür. Kışlar soğuk, yazlar çok sıcak geçer. İlçe, orman bakımından fakirdir. Halkın başlıca gelir kaynağı tarımdır. Tahıl ürünleri başta gelir. Ayrıca çeşitli meyveler de yetiştirilir. Bağcılık da gelişmiştir. Hayvancılık ve ipekböcekçiliğine de yer verilir.

HECECİLER

İslâm uygarlığından önceki Türk şiirine bütünüyle hece vezni egemendir. XI. ve XII. yüzyıllar, Anadolu dışında İran ve Arap şiirinden etkilenme çağıdır. Türk şiirine, bu devrede yabancı bir kalıp olan **aruz** vezni girer. Hecenin Anadolu'ya gelişi XIII. yüzyılın büyük halk ozanı Yunus Emre gibi tasavvuf şairleri ve büyük hece ustalarının bölgeye göçüyle gerçekleşmiştir. XIV. yüzyıldan XIX yüzyıl ortalarına kadar halk ozanları sürekli olarak bu vezni kullanmışlar, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi ilk Tanzimat şairleriyse, daha çok

bir düşünce olarak hecenin üstünde durmuşlardır. Tanzimat şairleri arasında sadece Tevfik Fikret'in, o da yalnız çocuklar için yazdığı **Şermin** kitabında hece veznini kullandığı görülür. Bir de Servet-i Fünuncularla çağdaş olduğu halde, onların yolundan gitmeyerek asıl geleneği içinde hece veznini çok iyi kullanan bir ozan Rıza Tevfik Bölükbaşı'dır. Hece vezni aslında yüzyıllar sonra ilk kez millî edebiyat akımında en kuvvetli dayanağını bulmuş, bu yeni edebiyatta, bütün şiirlerini heceyle yazan Mehmet Emin Yurdakul, daha sonra yetişecek gerçek hececilerin öncüsü olmuştur.

Millî edebiyat akımını başlatan Ziya Gökalp, Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin gibi genç sanatçılar, 1911'de toplandıkları **Genç Kalemler** dergisinde Türkçede sadeleşme ve vezinde temel ilkelere uygun örneklerle eyleme giriyorlardı. Daha sonra akım güçlenmiş, I. Dünya Savaşı yıllarında hece şiirine yeni ufuklar açan, onu ellerinde çok değişik ölçülerle işleyip değerlendiren daha yetenekli isimler yetişmiştir. Vezne geniş olanaklar kazandırmak suretiyle Hecenin Beş Şairi olarak ün yapan Faruk Nafiz Çamlıbel, Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç, Halit Fahri Ozansoy ve Enis Behiç Koryürek bu isimler arasındadır. Sonraki yıllarda Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Muhip Dranas, Ahmet Kutsî Tecer gibi genç ve güçlü imzalarla hece vezni daha felsefî bir öz, renk ve derinlik kazanmıştır.

HECE VEZNİ

Dizeleri, belirli sayıda hece kümelerinden oluşan nazım ölçüsü. Türkçenin yapısına en çok uyan vezindir. Heceleri arasında büyük fark bulunmayan Türkçe sözlerde, sözcük bölümlerinin hepsi de aynı değerde söylenir. Sözkonusu vezne de bu mantık hâkimdir. Yani bu vezinle meydana getirilmiş bir şiirde, arka arkaya gelen mısraların, sadece hece sayısı bakımından birbirine uyması önemli olup, hecelerarası değer eşitliği sözkonusu değildir. Bu vezne aynı zamanda «parmak hesabı» adının verilmesi bu yüzdendir.

Hece vezni, temelde mısralararası sayı denkliğine dayandığı gibi, adını da şiiri meydana getiren dizelerin hece sayısından alır. Sözgelişi, bir şiir 11 heceli dizelerden kuruluysa «onbirli hece kalıbı» na, 8 heceli dizelerden kuruluysa «sekizli hece kalıbı» na göre yazılmıştır.

Hece şiirinde ayrıca ahengi sağlayan ve bir çeşit ses kesiminden ibaret olan «durgu» denkliğinin de büyük önemi vardır. Sözgelişi:

Karnın yardım-kazmayınan-belinen
Yine beni-karşıladı-gülünen

(Âşık Veysel)

örneğinde görüldüğü gibi, «onbirli» bir hece kalıbı (4 + 4 + 3) kuralıyle durgulanabilir; aynı kalıba (6 + 5) biçimi de uygulanabilir.

Neden böyle düşman-görünürsünüz
Yıllar yılı-dost bildiğim-aynalar

(C. Sıtkı Tarancı)

dizelerinde olduğu gibi durgusuz söylenmiş bazı dizelerle birlikte, aynı vezin içinde sözgelişi (4 + 4 + 3) ve (6 + 5) kuralıyle, durgu yerleri birbirine karışabilir de. Hatta zaman zaman tekseslilikten kurtulmak için aşağıdaki beşlide olduğu gibi, daha da karmaşık durgulamalara gidildiği olur:

Kardır yağan-üstümüze-geceden
Yağmurlu karanlık-bir düşünceden
Ormanın-uğultusuyle-birlikte
Ve dörtnala dümdüz-bir mavilikte
Kar yağıyor-üstümüze-geceden

(A. Muhip Dranas)

Türk şiirinde 5'ten 19 heceliye kadar çok çeşitli uzunlukta şiirler yazılmıştır. Hece sayısı arttıkça ahenk zayıflayıp, şiiri düzyazıya dönük bir yazı türüne benzettiği için, bizde 7'li, 8'li ve 11'li kalıplar en çok sevilip kullanılan, aynı zamanda şiirimize en çok uyan kalıplar olmuştur.

HEFTGÂH

Türk müziğinin göçürme makamlarından biridir. Segâh makamının nim-hisar perdesine göçürülmesiyle elde edilmiştir. Dizisindeki beşli ve dörtlülerde karışık olarak gezinildikten sonra segâh beşlisiyle karar verilir. Durağı nim-hicaz, güçlüsü hüseynî perdesidir. Donanımına do ve fa için bakiye diyezi konulur. Diğer işaretler gerektiğinde yazılır.

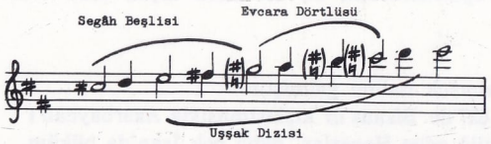

HEGEL, GEORG WILHELM FRIEDRICH

(1770-1831) Alman filozofu. Stuttgart'ta doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Alman idealizminin en güçlü temsilcisi sayılır (idealizm bir filozofik tutumdur. Bu tutuma göre varlık, ancak kendi konusundaki düşünce içinde mevcuttur ve düşünceye bağlı olmayan bir gerçek yoktur). Klasik felsefe okulu en iyi anlatımını Hegel'de bulmuştur.

Tübingen Üniversitesinde ilâhiyat okumuş olan Hegel, bir süre Bern ve Frankfurt'ta özel dersler verdikten sonra, 1801 yılında Jena Üniversitesi felsefe kürsüsüne getirilmiş, Napoleon'un Jena'yı alışına (1807) kadar bu görevde kalmıştır. Daha sonra Heidelberg Üniversitesine geçerek 1818'e kadar orada kalmış, bu tarihten ölümüne kadar Berlin Üniversitesinde ders vermiştir.

Hegelci felsefe: Hegel, gerçeği, bütün doğal ve tarihsel dünyayı bir baştan bir başa geçen uzun bir diyalektik gelişme süreci olarak görür. Bütün bu sürecin en önde gelen öğesi «madde dışı Varlık»tır, «idea» (düşünce) dır. Bu diyalektik gelişme sürecinde üç bölüm vardır: a) Mantık, b) Doğa felsefesi, c) Madde dışı Varlık felsefesi. Mantık, salt ideanın bilimidir. Madde dışı Varlık felsefesi, tekrar kendine dönüşen İdeanın bilimidir. Kendi anlatış tekniğine Hegel «fenomenoloji» demektedir. Fenomenoloji en yalın yaşam biçiminden salt bilime kadar doğal bilincin gelişmesini anlatır. Böylece fenomenoloji hem bilgi kuralları konusunda mantıksal bir düşünce, hem de gerçek bir tarihsel dizi olmaktadır.

Tarihsel büyüklük olarak düşünce (İdea) yerine, insanın kendini tanımasını (Selbstbewusstsein) kabul eden Tanrısız bir görüş açısından bakıldığında, sistemin tarih içinde yerini radikal bir biçimde bulduğu görülmektedir. Bu tarih içinde yerini buluşu, Hegel'den sonra Marx (Feuerbach'dan da yararlanarak) doğacı yorumla kaynaştırmıştır. Bu çok açık gelişme, kısa süre içinde katı bir maddeciliğe varmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında Hegel'in felsefesi Almanya'da sınırlı sayıda izleyici bulmuş, ancak dışarıda, özellikle İngiltere'de birçok felsefeci tarafından yakından izlenmiştir. Aynı akım Kuzey Amerika'ya da geçmiştir. Hollanda ve İtalya'da da etkileri derindir. Rusya'da ise en çok sol akımları etkilemiştir. Almanya'da Hegelciliğin tekrar ortaya çıkması 1900 yılından sonradır.

Dar anlamıyle Hegel okulu kısa zamanda çökmüş olmakla beraber, Hegel'in düşüncesinin felsefe tarihi ve özellikle «sol kanat» üzerindeki etkisinin derinliği herkesçe kabul edilmektedir.

En tanınmış kitapları şunlardır: «Phänomenologie der Geistes (Madde Dışı Varlığın Fenomenolojisi, 1806), «Wissenschaft der Logik» (Mantık Bilimi, 1812), «Encylopädie der philosophischen Wissenschaften in Grundriss, 1816» (Felsefî Bilimler Ansiklopedisi).

HEIDEGGER, MARTIN

(1889-) Alman filozofu. Batı metafiziğinin varlık sorununu kaynağa inerek çözmeye çalışmış olan Heidegger'in felsefesi bugün «Batı düşüncesi» içinde önemli bir yere sahiptir. Alman varoluşçu felsefe okulunun temsilcisidir. Marburg ve Freiburg Üniversitelerinde profesörlük etmiştir. 1916 yılında yayımladığı «Die Kategorienlehre des Duns Scotus» (Duns Scotus'un Sınıflandırma Sistemi) ile 1963'te yayımladığı «Die Technik und die Lehre» (Teknik ve Öğreti) adlı kitapları arasın-

Hegel'i çalışma odasında gösteren desen.

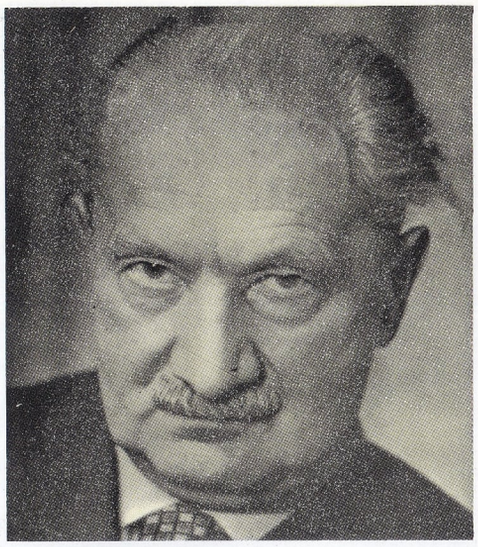

Martin Heidegger.

da yarım yüzyıla yakın bir süre durmaksızın eser vermiştir. Ancak, bunlar arasında çağı üzerinde en derin iz bırakmış olan 1927'de yayımladığı «Sein und Zeit» (Varlık ve Zaman) dır.

Felsefesi, özellikle başlangıçta, insanın davranışlarının yorumcu bir betimlemesi (tasvir) olarak ortaya çıkmıştır. Bu betimleme insana dönük değildir, hümanist yönden gelmemekte ve insanın soru sorabilen, hatırlayabilen ve felsefenin gerçek konusu olan Varlığın anlamını ortaya koyabilen tek yapı olmasından doğmaktadır. Varlıkla insan arasında bir ilişki bulunmaktadır. Sonsuz olanaklar diye tanımlanabilen Varlık sınırlı insana bir «Hiç» olarak görünmektedir. Bundan, Varlığın görüş noktasının Hiçin görüş noktasıyle aynı olduğu sonucu çıkmaktadır.

Büyük Alman idealizmi içinde yer alan Heidegger felsefesi, Varlığın tümünü kavrayarak, düşünceyi bitiren Hegel'den sonra felsefenin olanaklarının ne olabileceğini aramaktadır.

Heidegger'in varoluşçuluğu Tanrısız bir varoluşçuluktur. Heidegger'in «gerçek» varoluş diye kabul ettiği, insanın, kaderini yaşama yeteneğidir. İnsan, Tolstoy'un **İvan İlyiç'in Ölümü** adlı kitabındaki gibi «Hiç» le karşı karşıyadır. İvan İlyiç gibi, her insan hayatı boyunca çeşitli şeylere (aileye, mesleğe, şerefe, geleneklere) bağlanmakta; fakat sonunda Hiçle yalnız kalmaktadır. Heidegger bu temayı «Sein und Zeit» adlı kitabında açıklamış ve I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'yı, özellikle Almanya'yı sarsmış olan bunalımı en iyi anlatanlardan biri olmuştur. 1940 yıllarında Heidegger'in düşüncesinin başka bir yola, daha yumuşak, nihilist öğelerden daha sıyrılmış bir yola girdiği görülmüştür.

HEIDELBERG İNSANI

Sadece tek bir çenekemiği fosilinden tanınmış olan bir tarihöncesi insanı türü. Bu fosil 1907'de Almanya'da Heidelberg şehrinin Mauer köyündeki bir kum yatağında bulunmuştur. Mauer çenekemiği diye de adlandırılır.

Fosilin yanında geyik, bizon, kunduz, mus, aslan ve soyu tükenmiş ayı, kurt, gergedan ve fil türlerinin kemiklerine rastlanmıştır. Bitki örtüsü ve bulunmuş olduğu yer tabakasına bakılırsa çenenin 400 000 ya da 500 000 yıl öncesine, dördüncü çağın buzlararası sıcak devresine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Mauer çenekemiği büyük ve kabadır. Parabolik olan diş kemeri, konuşmayı kolaylaştıracak şekilde ve tümüyle yuvarlaktır. Küçük azılar premolar ve sol taraftaki 2 azıdişi kırılmıştır; fakat çenekemiğine oranla ufaktırlar. Daha yakın zamana ait olan Pekin insanı (Homo erectus Pekinensis) ile karşılaştırıldığında Mauer çenekemiğinin Pekin insanının kafatasına uyduğu, fakat köpekdişlerinin, soyu tükenmiş olan **dryopthecine** maymununkilerine benzediği görülür. Kafatası eksik olduğundan Heidelberg insanını Homo erectusun alt türlerine dahil etmek olanaksızdır.

HEINE, HEINRICH

(1797-1856) Alman şair ve yazarı. Bonn'da hukuk öğrenimi yaptı. August Wilhelm Schlegel'in öğrencisi oldu. Fakat henüz gençlik yazısı **Die Romantik**'de, daha sonraları romantik akımın ilkelerinden ayrılacağını belli eder. **Almansor** (1821) ve **William Ratcliff** (1822) adlı tragedyaları da bu tutumunu geliştirir. Kendisine büyük bir ün kazandıran eseri **Buch der Lieder** (Türküler Kitabı, 1827) edebiyat geleneklerine getirdiği yenilikler bakımından önemlidir. Heine, sembolizm ve dekadantizme kadar varan romantik bir duyarlığı olmakla birlikte, toplumsal ve politik boyutları içindeki gerçeğe de somut bir ilgi göstermiştir. **Romantische Schule** (Romantik Okul, 1832) ve **Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland** (Almanya'da Din ve Felsefe Tarihi İçin, 1834) adlı eserlerinde bu açıkça görülmektedir.

Junges Deutschland grubuna yakın olan, Almanya'da liberal eğilimli bazı yazıları hoş karşılanmayan ve Meternich tarafından tehdit edilen (1835 yılında Bundestag'ın, «Junges Deutschland» üyelerini de suçlayan bir kararnamesiyle bütün eserleri yasaklanmıştı) Heine 1830 yılı temmuzundaki Paris devriminden sonra Fransa'ya gidip bu ülkenin politik olaylarını yakından izlemiş ve bu olayları **Augsburger Allgemeine Zeitung** gazetesine yazdığı makalelerde yorumlamıştı. Bu gazetecilik çalışmalarından, daha sonraki yıllarda **Französische Zustande** (1831) ve **Lutetia** (1840) adlı eserleri doğacaktır. Saint Simoncu çevrelere yakınlaşması ve 1843-1844 yılı kışında Marx ile karşılaşması Heine'nin, **Atta Troll** adlı fantastik destanında, uzun taşlama şiiri **Deutschlandein Wintermarchen** (Almanya, Bir Kış Masalı, 1844) de, Silezyalı dokumacıların ayaklanması üzerine yazdığı **Dic Weber** (Dokumacılar, 1847) adlı şiirinde ve diğer bazı eserlerinde görülen demokratlık eğiliminin köklerini belgeler. 1845 yılında iyileşmez bir hastalığa yakalanmış, kendi deyimiyle «döşeklere esir olmuş», ömrünün bundan sonraki kısmında gittikçe kendine eğilmiş ve **Romanzero** (1851) adlı eserinde ince ve duygulu bir kötümserliğin temsilcisi olmuştur. Hayatının son yıllarında içine düştüğü dinsel bunalımda da hastalığın etkileri aranmalıdır. Vasiyetnamesi, **Lutetia**'nın Fransızca baskısı için yazdırdığı önsöz (1855), Heine'yi çağdaş şiirin eşiğine ulaştıran toplumsal sorumluluk ile edebiyat arasındaki çatışmanın yeni bir belirtisidir.

HEISENBERG, WERNER

(1901-) Alman fizikçisi. Kuvantum mekaniğinin kuruluşunun temelini teşkil eden çalışmalarıyle 1932 yılında Nobel fizik ödülünü kazanmıştır. Sommerfeld'in öğrencisi olan ve Gottingen'de Max Born, Kopenhag'da Niels Bohr ile birlikte çalışarak, kalıplar mekaniği

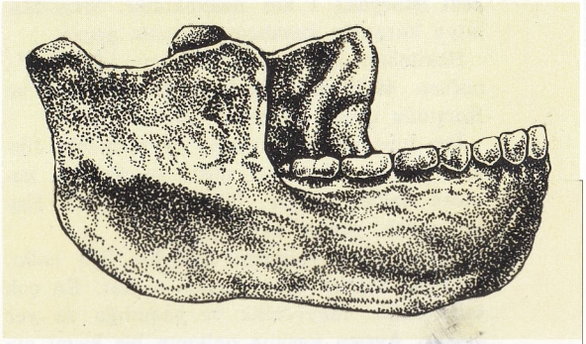

1907 yılında Almanya'nın Mauer köyünde bulunan Heidelberg insanının çene kemiği.

(1925) ve fiziğin temel kurallarında köklü bir devrim meydana getiren belirsizlik ilkesi (1927) ile yeni mekaniğin kurulmasına önemli bir katkıda bulunan Heisenberg, 1946 yılından beri, Max Planck fizik kurumunun yönetmenidir.

Yüzyılımızın en büyük fizik kuramcılarından biri olan Heisenberg, yukarıda belirtilenlerden başka, atom çekirdeğinin yapısı, bir

Heinrich Heine.

demir mıknatıslılığı kuramı ve üstün iletkenliğin açıklanması üzerinde de çalışmalar yapmıştır. W. Pauli ile birlikte, kuvantum mekaniğiyle rölativite arasında kurulması mümkün bağlar üzerinde çalışan Heisenberg'in çalışmaları çağdaş fiziğin gelişimine yön vermiştir. Heisenberg kuvantum kuramının fiziksel yorumunun ortaya çıkardığı felsefî sorunlarla ilgilenmiştir. Eserlerinin en önemlisi olarak **Die Physikalischen Prinzipien der Quantentheorie** (Kuvantum Kuramının Fiziksel İlkeleri, 1930) adlı kitabı belirtilebilir.

HEKİMHAN

Malatya iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 288). Kuruçay vadisinin doğusunda küçük bir sırt üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 1 094 m. Çetinkaya-Malatya demiryolu üzerindeki istasyona 1 km. uzaklıktadır. Sıvas-Malatya karayolu kasabanın içinden geçer.

Hekimhan ilçesinin yüzölçümü 1 869 km², nüfusu 44 548'dir. Merkez, Hasançelebi ve Kurşunlu bucaklarında 69 köyü vardır.

İlçe topraklarını Kuruçay çevresindeki düzlüklerle bu düzlükleri doğu ve batıdan kuşatan dağlar kaplar. İklimi karasaldır. Kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer.

İlçe orman yönünden fakirdir. İlçe halkı, geçimini toprak ürünlerinden sağlar. En çok tahıl ekilir. Meyvecilik ve bağcılığa da yer verilir. Ayrıca kasaba halkının bir kısmı evlerinde halı ve kilim dokur.

HELIGOLAND

Kuzey denizinde Frison takımadalarından bir ada. 1807 yılına kadar Danimarka'ya ait olan Heligoland adasını bu tarihte İngilizler almıştır. İngilizler Heligoland adasını 1890 yılında Zengibar'a karşılık Almanya'ya vermişlerdir. Almanlar ise adayı I. Dünya Savaşına kadar bir sayfiye yeri olarak kullandıktan sonra, savaştan önce balıkçılıkla geçinen halkını, Almanya'ya gönderip adada bir deniz üssü kurmuşlardır. Savaş sonunda yapılan anlaşma gereğince adadaki tahkimat ve bu arada setler de yıkılmış, setlerin yıkılması adanın dörtte üçünü su altında bırakmıştır. Hitler devrinde adanın setleri yeniden yapılmış, tahkimat tamir edilmiş, ada yeniden bir deniz üssü haline getirilmiştir. Savaş sırasında, Almanların burada kurmuş oldukları ünlü denizaltı tamir havuzlarını, yer altı istihkamlarını ve diğer askerî tesislerini tahrip etmek amacıyle İngilizlerin attıkları bombalarla Heligoland adası yeniden büyük ölçüde harap olmuştur. Heligoland adası şimdi Federal Almanya Cumhuriyetine aittir.

HELİKOPTER

Havada duruşu ve hareketi bir veya daha fazla pervane ile sağlanan bir taşıt. Helikopterin rotor adı verilen pervanelerinin dönüş frekansı çeşitli olabilir ve bunlar endotermik motorlarla hareket ederler. Rotorların dönüş ekseni dikey veya dikeye yakındır. Dönüş düzlemi açısı, kullanan tarafından ayarlanabilir. Dönüş düzlemi yatay değilse, rotorun meydana getirdiği aerodinamik gücün doğrultusu dikey doğrultu ile bir açı yapar. Meydana gelen yatay ve dikey bileşenlerden birincisi taşıtın hareketini, ikincisi durmasını sağlar. Helikopter dikey doğrultuda havalanıp toprağa indiği ve dikey olarak yol alabildiği gibi, havada durma yeteneğine de sahiptir. Pervanenin dönüş düzlemi yatay çizgiyle uygun açıyı yaptığında, helikopter öne, arkaya, yana doğru, yani her doğrultuda hareket edebilir. Pervanenin kanatları kendi ekseni çevresinde dönebilir. Bu, dönüş ve duruş gücünü değiştirir. Motorun durması durumunda pervane serbest dönüşe geçer ve taşıt bir planör gibi hareket eder.

En yaygın tiplerde motor gövdeyle kaynaşmış durumdadır. Gövde iki motor ve bunların gücünü sıfıra indirip taşıtı zıt yöne çevirebilecek iki reaktör taşıyabilecek şekilde yapılır. Tek motorlu helikopterlerde yönü çevirme küçük bir pervaneyle sağlanır. Bu küçük pervanenin ekseni yataydır ve gövdenin kuyruk tarafından motora bağlanmıştır. Böylece taşıtın kendi dikey ekseni çevresinde dönüşü sağlanır. Birden fazla pervanesi olan helikopterlerde gücün sıfıra indirilmesi pervanelerin ters yönde çalıştırılmasıyle sağlanır. Pervanelerin dilimlerin ucuna konmuş reaktörlerle çalıştırılması durumunda ise böyle bir sorun ortaya çıkmaz.

Helikopterin ilk defa Leonardo da Vinci tarafından düşünüldüğü söylenirse de bugünkü anlamıyla ilk helikopter 1877'de Forlanini tarafından gerçekleştirilmiştir. 1923'te İspanyol mühendisi Juan de la Cierva'nın yaptığı planör, modern helikopterin başlangıcı olmuştur. 1937-1940 yılları arasında ise helikopterin seri halinde yapımına başlanmıştır.

La Cierva'nın planöründe hareket, bir uçakta olduğu gibi, motorlu bir pervane ile sağlanmakta, dengeyi ise kendi ekseni çevresinde dönen yatay bir pervane sağlamaktaydı; ancak bu araç dikey olarak havalanamamakta, havada duramamakta ve geri gidememekteydi.

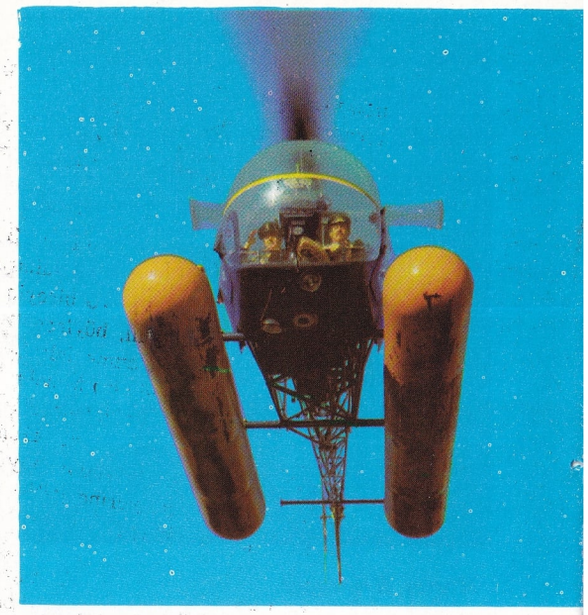

Denize inebilmesi için yüzer iniş takımlarıyle donatılmış bir helikopter.

HELSİNKİ

Finlandiya Cumhuriyetinin başkenti (nüfusu 500 000). İsveç dilinde adı Helsingfors'dur. Finlandiya körfezinin kuzey kıyısında, girintili çıkıntılı ve birçok ada ile çevrili birkaç küçük yarımada üzerinde kurulmuştur.

1550 yılına doğru Gustav Vasa tarafından kurulan ve 1809 yılında Finlandiya'nın başkenti olan Helsinki, kültürel ve ekonomik açıdan ülkenin başlıca merkezidir. Finlandiya'nın ihracat ve ithalatının büyük kısmı, doğal

Helsinki'nin merkezinde demiryolu istasyonu. Helsinki hem Finlandiya'nın kültür ve sanat merkezi, hem de en büyük limanıdır.

bir liman olan Helsinki limanından yapılır. Helsinki aynı zamanda ülkenin en önemli endüstri merkezidir. Gelişmiş endüstri dalları, makine (gemi yapım tezgâhları, demiryolu malzemesi, tarım motor ve makineleri, çeşitli araçlar) ile kereste işleme (mobilya, hazır ev yapımı, selüloz ve odun hamuru üretimi) endüstrileridir. Çok önemli bir demiryolu kavşak noktası olan Helsinki, ülkenin belli başlı bütün merkezlerine demiryoluyle doğrudan doğruya bağlanmış durumdadır. Helsinki'de, 1827 yılında kurulmuş olan Devlet Üniversitesi ve diğer kültür kurumları vardır. Şehirde bulunan adı anılmaya değer, tarih ve sanat değeri taşıyan başlıca eserler ise, Senato alanı, Hükümet sarayı, Parlamento sarayı, San Nicola Kilisesi ve Ulusal Müze olarak belirtilebilir.

HELYUM

He sembolü ile gösterilen bir element. Atom numarası 2, atomik kütlesi 4,003 a.k.b. dir. Helyum elementi ilk kez Güneş'te keşfedilmiştir. Adı, Güneş anlamına gelen Helios sözünden türetilmiştir. 1868 yılında Janssen, Güneş tutulması sırasında, Güneş'in tayfını incelerken o zamana kadar bilinmeyen tayf çizgileri gördü. Bunun yeni bir elementin çizgileri olduğunu anladı. Daha sonra Lockyer ve Frankland bu yeni elemente helyum adını verdiler. 1895 yılında ise, Ramsay uraninit adını alan radyoaktif cevherden helyum elde etmeyi başardı. Daha sonra atmosferde de az oranda helyum bulunduğu anlaşılmıştır. Asıl helyum kaynağı A.B.D.'de çıkarılan yergazıdır. Bu gazın en büyük kısmı metan (CH_4) olmakla beraber içinde %1 oranında helyum da bulunur. Yeryüzünün başlıca helyum kaynağı bu yergazıdır.

Helyum radyoaktif bozunmalardan alfa ışıması sırasında oluşur. Gerçekten alfa ışınlarını yapan tanecikler helyum çekirdeklerinden başka bir şey değildir. Bu nedenle helyum doğal radyoaktif cevherlerden çıkar. Bozunan radyoaktif atom çekirdeklerinin salıverdiği alfa tanecikleri yani helyum çekirdekleri ikişer elektron alarak helyum atomlarını meydana getirirler.

Helyum renksiz, kokusuz bir gazdır. Sıvı helyum —283°C de kaynadığı için helyum gazı tıpkı hidrojen gibi çok güçlükle sıvılaşır. Gaz halinde iken yoğunluğu hidrojenin iki katı kadardır. Helyum atomunun dış kabuğunda iki elektron bulunur. Bir soy gazdır. Bileşik yapma eğilimi göstermez. Bu nedenle helyum atomları birbiriyle de birleşmez ve helyum molekülleri başka soy gazlar gibi tek atomlu olur. Bazı elementlerle yaptığı ikili bileşikler çok dayanıksızdır. Adi sıcaklıkta bile bozunur.

Helyum gazı başlıca balonları doldurmakta kullanılır. Bu gaz yanmadığı için hidrojene tercih edilir. Hava hidrojenden 14.4 kat ağırdır. Buna göre 1 kg. hidrojenle doldurulmuş bir balonu kaldıran kuvvet 14,4—1 = 13,4 kg. olur. Aynı balon helyumla doldurulursa ağırlığı 2 kg. olacaktır. Öyle ise, havanın kaldırma kuvveti 14,4 — 2 = 12,4 kg. olur. Bu nedenle hidrojen yerine helyum kullanmak kaldırma kuvvetinde büyük bir değişiklik yapmaz. Derin su dalgıçlarına hava yerine %80 helyum ve %20 oksijenden yapılmış bir karışım pompalanır. Çünkü yüksek basınçlarda, kanda havanın azotu önemli miktarda erir. Dalgıç su yüzeyine çıkıp basınç düşünce, tıpkı bir gazozun köpürmesi gibi, kılcal damarlarda azot gazı çıkarak bu damarların çatlamasına yol açabilir. Helyum kanda çok az eridiği için bu tehlike giderilmiş olur.

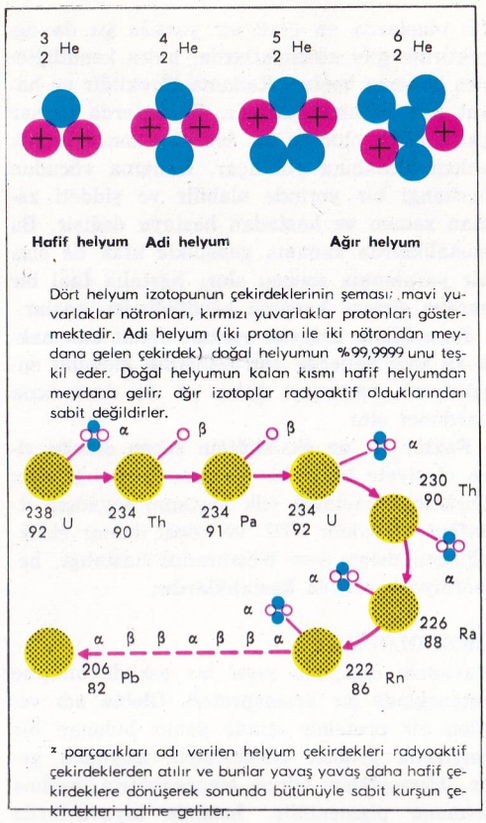

Dört helyum izotopunun çekirdeklerinin şeması: mavi yuvarlaklar nötronları, kırmızı yuvarlaklar protonları göstermektedir. Adi helyum (iki proton ile iki nötrondan meydana gelen çekirdek) doğal helyumun %99,9999 unu teşkil eder. Doğal helyumun kalan kısmı hafif helyumdan meydana gelir; ağır izotoplar radyoaktif olduklarından sabit değildirler.

* parçacıkları adı verilen helyum çekirdekleri radyoaktif çekirdeklerden atılır ve bunlar yavaş yavaş daha hafif çekirdeklere dönüşerek sonunda bütünüyle sabit kurşun çekirdekleri haline gelirler.

HEMATİT

Fe_2O_3 (demir (3) oksit) bileşiminde demir minerali. Yeryüzünde elde edilen demir ve çeliğin en büyük kısmı hematitten çıkarılır. Çoğunlukla romboedrik kristal yapı gösterir. Yaprağımsı şekillerine **demir gülü** denir. Koyu parlak renkli ya da koyu kırmızı olabilir. Bazen böbreğimsi ve yumrulu şekilde bulunur. Sert bir yüzeye sürtülünce kan kırmızısı çizgi yapar. Koyu kırmızı renkli hematit toz haline gelince kırmızı renkli olur. Eskiden bu kırmızı toprak boya olarak kullanılırdı. Fakat hematitin asıl önemi demir-çelik endüstrisinde ilkel madde oluşudur.

A.B.D., Norveç, Brezilya, S.S.C.B., Orta Avrupa ülkelerinde çok miktarda bulunur. Yurdumuzun Akdağ (Sıvas) ve Doğu Toroslar bölgelerinde rastlanan demir cevherlerinde de hematit bulunmaktadır.

HEMINGWAY, ERNEST MILLER

(1899-1961) Amerikalı yazar. Bir doktorun oğlu olan Hemingway çocukluğunu ve gençliğini Chicago yakınlarında geçirmiştir. **Kansas City Star** gazetesinde gazetecilik yaptığı yıllarda (1917-1918) daha sonra anlatısının temel niteliklerinden birini teşkil edecek olan kuru ve nesnel üslûbu edinmiştir. İlk yazılarında Ring Lardner ile Sherwood Anderson'un etkileri hissedilir; fakat **The Torrents of Springs** (İlkyaz Selleri, 1926) adlı romanında onlardan kopar. Hemingway, bu romandan önce **In Our Time** (Zamanımızda, 1924) adında bir hikâye kitabı yayımlamıştı; özellikle Michigan'da geçirdiği mutlu günlerin anılarının yer aldığı bu hikâyelerde gelecekteki eserlerinin bazı temel konularının izlerine rastlanmaktadır. I. Dünya Savaşına gönüllü olarak katılmış, 1921 yılında **Toronto Star Weekly** gazetesinin muhabiri olarak gazeteciliğe dönmüş, Paris'te kadın yazar Gertrude Stein ile karşılaşarak 1920 yıllarında Fransız başkentinin kültür hayatına egemen olan edebiyat dünyasıyle temas kurmuştur. Bu çevreyi, kendisine büyük bir ün kazandıran ve eleştirmenlerin dikkatini çeken **The Sun Also Rises** (Güneş De Doğar, 1926) adlı romanında hicivci bir üslûpla tanımlar; aynı konuyu ölümünden sonra yayımlanan **A Moveable Feast** (Hareketli Bir Bayram, 1964) adlı eserinde de ele almıştır. **A Farewell to Arms** (Silâhlara Veda, 1929) adlı romanı ise aşırı bir şekilde kişisel ayrıntılara inerek savaş hayatını anlatır; Hemingway bu romanıyle artık olgunluk çağına ulaşmıştır. Bundan sonra roman ve hikâyelerine konu sağlayacak İspanya ve Afrika gezileri başlar. Konusunu Afrika'dan alan eserlerinin en ünlüleri **Death in the Afternoon** (Gün Ortası Ölüm, 1932), **The Green Hills of Africa** (Afrika'nın Yeşil Tepeleri, 1935) ve **The Fifth Column and The First 49 Stories** (Beşinci Sütun ve İlk 49 Hikâye, 1938) adlı kitabında topladığı hikâyelerden **Kilimanjaro'nun Karları** ile **Francis Macomber'in Mutlu Kısa Hayatı**'dır. İspanya İç Savaşına **North American Newpaper Alliance**'a bağlı gazetelerin muhabiri olarak katıldıktan sonra, Hemingway, iç savaş çerçevesi içinde aşk ve ölüm temaları-

Hematit yeryüzünde elde edilen demir ve çeliğin en büyük kısmını verir.

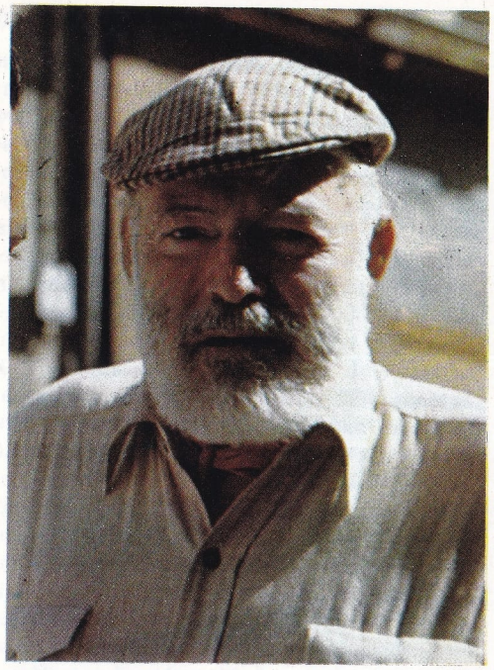

Ernest Hemingway

nı işlediği **For Whom the Bell Tolls** (Çanlar Kimin İçin Çalıyor, 1940) adlı romanını yayımlamıştır. II. Dünya savaşı yıllarında Avrupa cephelerinde yine savaş muhabiri olarak bulunan Hemingway, bu savaştan sonra da, konusu Venedik'te geçen **Across the River and Into the Trees** (Irmağın Ötesinde ve Ağaçların Arasında, 1950) adlı romanını yazmıştır. Bu romanıyle eski başarılarının düzeyini tutturamayan yazar **The Old Man and the Sea** (Yaşlı Adam ve Deniz, 1952) romanıyle yeni bir başarı kazanmış ve 1954 yılında özellikle bu romandan ötürü Nobel edebiyat ödülünü kazanmıştır. Küba'da yerleşen Hemingway, bu arada yine Avrupa gezileri yapmaya devam etmiş. Sağlık durumunun kötüleşmesi üzerine Idaho'da, Sun Valley'deki evine çekilmiş ve 2 temmuz 1961 sabahı burada tüfekle başından vurulmuş olarak bulunmuştur. Hemingway'in, büyük bir olasılıkla kendini öldürmüş olduğu sanılmaktadır. Eserinin gerek Amerikalı ve gerekse Avrupalı yazarlar üzerinde büyük etkisi olmuştur. Aşırı bireysel bir hayat anlayışı olan Hemingway'in roman ve hikâyelerinden çok sayıda filim yapılmıştır. Dünyanın belli başlı bütün dillerine eserleri çevrilen Hemingway'in dilimize de birçok eseri çevrilmiştir; bunların en önemlileri **Silâhlara Veda, Çanlar Kimin İçin Çalıyor** ve **Yaşlı Adam ve Deniz** olarak sayılabilir. Ayrıca çok sayıda hikâyesi de gerek kitap halinde, gerekse edebiyat dergilerinde yayımlanmıştır.

HEMOFİLİ

Genellikle erkeklerde rastlanılan ve kalıtsal nitelikte bir kanama hastalığı. Bunun nedeni dölden döle geçişinin cinsiyete bağlı olmasıdır. Hastalığı meydana getiren neden, normal kanın pıhtılaşmasında rol oynayan faktör VIII.'in (anti-hemofilik globulin) az olmasıdır. Hemofili olanlarda en ufak bir yarada ya da diş çektirme gibi ameliyatlarda, hatta kendiliğinden kanama başlar. Kanama süreklidir ve hayat için tehlikeli olabilir. Eklemlerde damar çatlamaları olur ve bu, bir süre sonra kronik eklem iltihabına yol açar. Kanama vücudun herhangi bir yerinde olabilir ve şiddeti zaman zaman ve hastadan hastaya değişir. Bu hastalıklarda kanama genellikle ufak da olsa bir yaralanma sonucu olur; hastalık faal bir evreye girince kanama kendiliğinden başlar.

Hemofilinin tedavisi yoktur; fakat kan nakli ve bazı hallerde anti-hemofilik globulin enjeksiyonu kanamayı önler ya da durmasına yardımcı olur.

Faktör IX.'un eksikliğinin sebep olduğu yine cinsiyete bağlı bir kanama hastalığı olan Christmas hastalığı (ilk hastanın soyadına ithafen) ve faktör VIII. ve kılcal damar eksikliğinden dolayı von Wikebrands hastalığı, hemofiliye benzeyen hastalıklardır.

HEMOGLOBİN

Havadaki oksijenle zayıf bir şekilde bileşme yeteneğinde bir kromoproteit. **Globin** adı verilen bir proteinle içinde demir bulunan bir porfirinik grubun bileşmesiyle meydana gelir. Hemoglobin bütün omurgalıların başlıca solunum pigmentidir. İnsanda alyuvarlarda bulunur; alyuvarların kırmızı rengini veren hemoglobindir. Normal olarak 100 cm^3. kanda 15 gr. kadar hemoglobin bulunur.

Belirleyici niteliği hemoglobin ve benzeri maddelerin yetersiz olması olan hastalıklarda (kansızlık gibi), alyuvarlardaki hemoglobin kimyasal bakımdan anormaldir. Hemoglobinin solunumdaki işlevini yerine getirmesine, pigmentin oksijen olmayan kimyasal gruplarla birleşmesi engel olur. Bu durum karbon monoksit (aydınlatmada kullanılan gaz) zehirlenmelerinde görülür: hemoglobin karbon monoksitle, oksijenle olduğundan çok daha kolay bileşir.

Üstte: Hemoglobin kristallerinin mikroskoptan görünüşü. Altta: Hemoglobin tayfı. Hemoglobin (a), oksihemoglobin (b) ve karbohemoglobin (c)

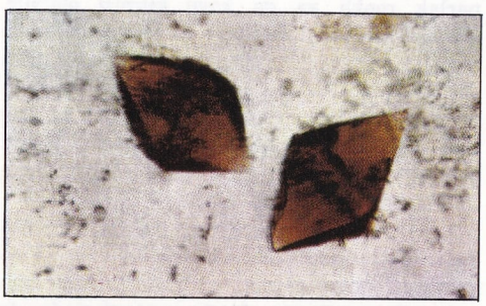

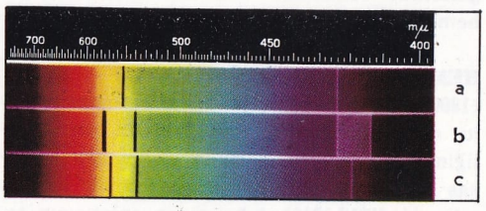

HENDEK

Sakarya iline bağlı bir ilçe merkezi şehir (nüfusu 10 788). Adapazarı ovasının kuzey-doğusunda kurulmuştur. Yükseltisi 180 m.'dir. İstanbul-Ankara asfaltı, şehrin yanından geçer. Şehrin içinden Uludere akar. Bu dere boyunda su değirmenleri sıralanmıştır. Heraklı çavlanı Hendek halkının başlıca gezinti yeridir.

Hendek ilçesinin yüzölçümü 581 km^2., nüfusu 42 721'dir. Merkez ve Karadere bucakları içinde 64 köyü vardır.

İlçe topraklarının büyük bir bölümü Adapazarı ovası üzerindedir. Bu ovayı kuzeyde Çam, güneyde Keremali dağları çevirir. İlçede yazlar sıcak ve az yağışlı geçer. Yağışlar en çok kış aylarına rastlar. Kışlar fazla soğuk olmaz. Ovayı kuşatan dağların bir kısmı çam ve kayın ormanlarıyle kaplıdır. İlçe halkının başlıca gelir kaynağı tütüncülüktür. Ayrıca tahıl, patates, ayçiçeği ve şekerpancarı da önemlidir.

HENDEK SAVAŞI

Hicretin 5. yılında (627) Müslümanlarla Putperestler arasında yapılan savaş. Müslümanlar Medine çevresinde hendek kazmak suretiyle savunma durumuna geçtikleri için savaşa **Hendek Savaşı** adı verilmiştir. Bu savunma usulu o zamana kadar Arabistan'da bilinmiyor, İran'da uygulanıyordu. Hazreti Muhammed'e de İran asıllı Selman el-Farisî (?-656) tarafından tavsiye edilmişti.

Savaşın çıkmasını, daha önce Hazreti Muhammed tarafından Medine'den çıkarılan ve bunun üzerine Hayber'e yerleşmiş olan Nuzayr adlı Yahudi kabilesinin liderleri hazırladılar. Medine'den uzaklaştırılmayı hazmedemeyen bu liderler İslâm dininden intikam almak için, zaten Müslümanlığın ve Peygamberin amansız düşmanı olan Mekkelileri, kendileriyle ittifak kurmaya çağırdılar. Mekkeliler bu çağrıyı kabul edince ittifaka Gatafan, Esâdoğulları (Beni Esad) ve Selimoğulları (Beni Selim) adlı güçlü kabileler de katıldılar. Ayrıca Peygamberle barış antlaşması yapmış olan Yahudi Kurayzaoğulları (Beni Kurayza) kabilesi de Müslümanlara karşı güçlü bir ittifak kurulduğunu görünce, antlaşmayı bozarak ittifaka katıldı. Böylece Medine'ye karşı 10 000 kişilik bir ordu kuruldu ve Ebu Süfyan'ın (597?-653 komutası altında yola çıktı. Orduda, sonra Müslüman olacak ve büyük yararlılıkları görülecek olan ünlü komutanlardan Halit bin Velid (?-642) ile Amr bin el-As (573?-663) da görev almışlardı.

Bu ordunun Medine üzerine yürümekte olduğunu haber alan Hazreti Muhammed, Selman el-Farisî'nin hendek kazıp savunmaya geçilmesi fikrinin kabul edilmesi üzerine askerlerini onar kişilik gruplara ayırarak hendek kazmakla görevlendirdi. Kazılan hendek kısa zamanda tamamlanarak şehri kuzey, kuzeydoğu ve kısmen de güney yönlerinden tamamen çevreledi. Peygamber de askerlerini alarak Sal tepesinin yamacında düşmanı bekledi.

Büyük ümitle Medine'ye saldıran düşmanlar, hendekle karşılaşınca durmak ve şehri ablu-

kaya almak zorunda kaldılar. Hendeğin öbür yanından Müslümanlara ok atmaktan başka birşey yapamıyorlardı. Ablukanın başlamasından birkaç gün sonra bazı ünlü savaşçıları hendeği geçip İslâm askerleriyle savaşa giriştilerse de kimisi öldürüldü, kimisi de geri çekilmek zorunda kaldı. Aynı gün Yahudiler de Müslüman kadınlarının bulundukları karargâha saldırdılar, fakat onlar da ölü vererek çekilmek zorunda kaldılar.

Ablukanın uzayıp gitmesi, ikmal yapmanın zorluğu ve o sırada çıkan bir fırtınanın, ortalığı, savurduğu kumlarla karartması düşman kuvvetlerinin moralini bozdu. Ayrıca Mekkelilerle Yahudiler birbirlerine tam olarak güvenmiyorlardı. Nihayet ablukanın başlamasından 20 gün sonra Mekkeliler ve diğer Arap kabileleri Ebu Süfyan'ın emriyle ablukayı kaldırıp gittiler. Nuzayr kabilesi de Hayber'e çekildi. Antlaşmasını bozmuş olan Kurayzaoğulları kabilesi bu savaştan en büyük zararla çıkan taraf oldu. Çünkü Peygamber, savaşın bitmesinden ve ablukanın kaldırılmasından hemen sonra bu kabilenin üzerine yürüdü ve onlardan savaşa katılmış olan 400 (bazı tarihçilere göre 600) kişiyi, antlaşmayı bozdukları için idam etti, çocuklarını ve kadınlarını esir aldı.

Hendek Savaşı, hem uygulanan savunma taktiği bakımından, hem de Müslümanlara karşı toplanmış büyük bir ordunun olumlu sonuç almadan dağılmasının yarattığı moral bozukluğu yönünden, İslâm dininin Arap yarımadasında hızla yayılmasını sağlayan önemli savaşlardan biridir. Nitekim bu savaştan sonra Müslümanlığı kabul edenlerin sayısı her gün biraz daha çoğalmış, üç yıl gibi kısa bir süre sonra Mekke şehri bile fethedilmiştir.

HENRI

Dört Fransız kralının adı.

Henri I. (1008-1060) Robert II.'nin oğlu olan Henri I. 1031 yılında tahta çıkmış, krallık yıllarını kardeşi Roberto ve büyük derebeyleri ile sürekli savaşlarla geçirmiştir.

Henri II. (1519-1559) François I.'in ikinci oğlu olan Henri II. 1547 yılında kral olmuş, İtalya'yı almak için İspanyollara karşı savaşmış; Metz, Toul, Verdun ile Piemonte ve Korsika'nın bazı şehirlerini almayı başarmıştır. Fakat Fransa'nın İtalya üzerine beslediği emellerin sona ermesi anlamını taşıyan Cateau-Cambrésis (1559) barış anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.

Henri III. (1551-1589) Fransa ve Polonya kralı. Henri II.'nin üçüncü oğludur. 1573 yılında Polonya kralı seçildikten sonra, kardeşi Charles IX.'un ölümü üzerine Fransa'ya dönüp tahta çıkmıştır (1574). Zayıf ve kararsız bir adam olan Henri III. Katoliklerle Kalvinciler arasındaki savaşta, daha sonra «Üç Henriler Savaşında» Guise dükünün etkisinde kalmıştır. Bu savaşta Henri III., Henri de Guise'i öldürterek Paris üzerine yürümüş, fakat Paris surları önünde Jacques Clément adlı bir rahip tarafından öldürülmüştür.

Henri IV. (1553-1610) Navarre kralı Antoine de Borbonne'un oğludur.. Condé'nin ölümü üzerine Navarre kralı (1569) ve annesinin ölümü üzerine de Foix kontu (1572) olmuştur. «Üç Henriler Savaşında» Henri III. tarafından halef tayin edildikten sonra İspanyolları Ivry Savaşında (1590) yenip Paris'i kuşatmış, Paris'e kolayca girip (1594) Fransa kralı olmuştur. Uzak görüşlü bir politikacı olan Henri IV., din birliğinin gerekli olduğunu anlayarak Nantes Buyrultusuyla (1598) Protestanlara din, inanış ve kültür özgürlüğü tanımıştır. Bundan sonra, devletin yeniden düzenlenmesi işine girişmiştir; maliyeyi düzeltmiş, vergileri azaltmış, tarım, sanayi ve ticareti teşvik etmiştir; Kanada'daki ilk Fransız sömürgesi de onun zamanında kurulmuştur. Henri IV. 1610 yılında fanatik bir Katolik olan François Ravaillac tarafından öldürülmüştür.

HENRY

Sekiz İngiliz kralının adı.

Henry I. (1068-1135) Fatih William'ın dördüncü oğludur. William II. (Kızıl William) nin ölümü üzerine, o sıra tahta çıktı. Kardeşi Robert'e karşı savaşıp onu esir aldı. Krallığı boyunca derebeylerine karşı bir politika izledi.

Henry II. (1133-1189) Anjou-Platagenet dükü Geoffred'in oğludur. 1151 yılında Anjou kontu olduktan sonra 1154 yılında tahta çıkmıştır. Düzeni yeniden kurmuş, krallığın otoritesini kabul ettirmiştir. Önce kendisini tuttuğu halde sonradan aleyhine dönen Canterbury başpiskoposu Thomas Becket'i 1170 yılında öldürten Henry II. İrlanda'yı almasıyle ün kazanmıştır.

Henry III. (1207-1272) Babası Yurtsuz John'un yerine 1216 yılında tahta çıkmış, fakat krallık yetki ve gücüne ancak 1232'de sahip olabilmiştir. Gücünün üstünde teşebbüslere girmiş, 1264 yılında, başlarında Simone of Monfort olduğu halde ayaklanan bazı baronların eline esir düşmüş, fakat ertesi yıl esaretten kurtularak yeniden tahta geçmiştir.

Henry IV. (1367-1413) John of Gaunt'un oğludur. Kral Richard II. tarafından malları elinden alınarak sürülmüş, fakat 1399 yılında İngiltere'ye dönerek kralı tahttan feragat etmeye zorlayıp yerine geçmiştir. Soyluların sürekli ayaklanmaları ile uğraşan Henry IV. hazinenin tükenmesi üzerine 1406 yılında bir kurucu meclis teşkilini ve bir idarî reform yapılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Henry V. (1387-1422) 1413 yılında babası Henry IV.'ün yerine kral olmuş, 1415 yılında Normandia'yı istila etmiş, Fransızları Azincourt (1415) Meydan Savaşında yendikten sonra bütün bölgeye egemen olmuş, kendisini Charles IV.'ün varisi, naibi ve Normandiya beyi ilân etmiştir.

Henry VI. (1421-1471) Henry V.'in büyük oğludur. Daha kundaktayken tahta çıkmıştır. Dengesi yerinde olmadığı gibi, Lancaster ve York ailelerinin başında olduğu iki parti arasındaki çatışmada ortada kalmış, 1464 yılında Edward of York tarafından esir edilmiş ve 1470 yılına kadar tutuklu kalmıştır; 1470 yılında kurtularak yeniden tahta geçen Henry VI., ertesi yıl yeniden tutuklanmış ve Londra kulesinde ölmüştür. 1422 yılından 1443 yılına kadar Fransız kralı unvanını da taşımıştır.

Henry VII. (1457-1509) Lancaster ailesinin temsilcisi olan son kraldır. 1485 yılında İngiltere adasına çıkarak Bosworth'da rakibi Richard III.'ü öldürüp kral olmuş ve Edward IV.'ün kızı Elisabeth of York ile evlenerek, otuz yıldan beri süren İki Gül Savaşına son vermiştir.

Henry VIII. (1491-1547) Henry VII.'nin oğludur. 1509 yılında tahta çıkmış, 1511'de Fransızları Guinegatte Savaşında yenmiş, 1514'te Fransızlarla barış anlaşması yapmış ve kız kardeşi Marie'yi Fransa kralı Louis ile evlendirmiştir. Anne Boleyn ile evlenmek için karısını boşamak istemesi üzerine Papalıkla arası bozulmuş, bunu İngiltere'nin iç politikasında değişiklikler meydana getiren olaylar izlemiştir; kralın boşanmasını sağlayamayan Wolsey görevinden alınmış (1529) Thomas Cromwell başbakan olmuş (1534). Canterbury başpiskoposu Cranmer kralı boşamış, Thommas Morus ile kardinal Fsiher ölüme mahkûm edilmişlerdir (1535). Bu arada Parlamento kararıyle İngiltere Papalıktan ayrılmış ve ulusal bir İngiliz kilisesi kurularak başına kral getirilmiştir. Bir süre sonra Anne Boleyn'i zina ile suçlayarak öldürten Henry VIII. otoriter bir yönetim kurmuş, isteklerini ve ihtiyaçlarını anlayıp yerine getirdiği uyruklarının saygı ve bağlılığını kazanmasını bilmiştir.

HENRY, O.

(1862-1910) Kuzey Amerikalı yazar. Asıl adı William Sidney Porter'dir. Düzensiz bir hayat yaşamış, türlü mesleğe girip çıkmıştır. Çalıştığı bankada zimmetine para geçirmek suçundan tutuklanmış, Ohio'da bir cezaevinde hapsedilmiştir. Burada kısa hikâyelerinin malzemesini teşkil edecek yerel malzemeyle karşılaşmıştır. Cezaevinden çıktıktan sonra New York'a yerleşmiş ve bazı gazeteleri yönetmiştir. Fakat alkole düşkünlüğü, çok geçmeden yaratma yeteneğini körletmiş ve ölümüne sebep olmuştur. Olayları yüzeyden ele alan; fakat başarılı ve hırslı bir yazar olan O. Henry, Amerikan hayatının karmaşık ve yüzeysel sorunlarını işleyen yazılarıyle, yeni ku-

Henry VIII.

şağın gerçekçi yazarlarının hemen hemen hepsini az ya da çok etkilemiştir. Gazete ve dergilerde yayımlanan, altı yüz kadar hikâyesinin arasında en önemli ve ilgi çekici olanları **Memoirs of a Yellow Dog** (Sarı Bir Köpeğin Anıları), **The Ransom of Red Chief** (Kızıl Reis için Kurtuluş Parası) ve **Holding Up a Train** (Trende Saldırış) olarak belirtilebilir. Bu hikâyeler daha sonra çeşitli kitaplarda toplanmıştır. Bunların en ünlüsü **The Four Million** (Dört Milyon) dur.

HENRY, PIERRE
(1927-) Fransız bestecisi. Pierre Schaeffer'le birlikte **Musique concrète** diye tanıtılan elektronik müzik türünün kurucusu. Olivier Messiaen'ın öğrencisi olarak yetişmiştir. 1948'den başlayarak, Schaeffer'le birlikte Paris'te temelini attığı Müzik Araştırmaları Merkezinde, somut müziğin anlamını, biçimini ve gereçlerini araştırmaya, incelemeye koyulmuş, Schaeffer'le birlikte **Symphonie pour un homme seul**'ü bestelemiş, dizisel müziğe yönelmiş ve somut müziğin ilk dizisel eseri olan **Antiphonie**'yi vermiştir. 1959'da Schaeffer'den ayrılıp kendi çalışma yerini kurmuş, özellikle Maurice Béjart'ın bale topluluğu için beste-lediği şerit müziği eserleriyle yeni müziğin en ünlü bestecilerinden biri durumuna yükselmiştir. Başlıca eserleri **Variations pour une porte et un soupir, Le Voyage, La Reine Verte, Orphhée** vb. dir.

HENZE, HANS WERNER
(1926-) Alman bestecisi. II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da müzik yaratıcılığının evrensel düzlemde önemini sürdürmesini sağlayan iki üç besteciden biri. Dizisel yazı konusunda Fransız öğretmeni René Leibowitz ile çalışmış, dizisel yazının geleneksel sınırlarını aşmış, bununla birlikte deneysel bir yola da girmemiştir. Çoğunlukla insan sesinin olanaklarının ustalıkla kullanıldığı eserleriyle, bu ara şarkılarıyle ve **Genç Lord, Boulevard Solitude, Genç Sevgililer İçin Ağıt** gibi operalarıyle tanınır. Çalgı müziği alanında senfonileri, bestecinin evriminin açıkça izlenebileceği eserlerdir.

HEPBURN, KATHARINE
(1909-) Birleşik Amerikalı sinema ve tiyatro oyuncusu. 1928 yılında tiyatroda oynamaya başlayan Hepburn, 1932 yılında George Cukor'un **A Bill of Divorcement** (Boşanma Kanunu) adlı filmiyle sinemaya geçmiş, ertesi yıl çevirdiği **Morning Glory** (Zafer Sabahı) adlı filmiyle ilk Oscar armağınını almıştır. İnce bir güzelliği, canlı bir zekâsı ve olağanüstü bir kişiliği olan Katharine Hepburn Amerikan sinemasının yetiştirdiği en iyi kadın oyunculardan biri sayılmaktadır. Başlıca filmleri **Alice Adams** (1935), **Sylvia Scarlett** (1935), **Holiday** (Bayram, 1938), **The Philadelphia Story** (Philadelphia Hikâyesi, 1940), **The African Queen** (Afrika Kraliçesi, 1952), **(Suddenly Last Summer** (Bir Yaz Macerası, 1959) ve **Long Day's Journey into Night** (Geceye Doğru Uzun Bir Gün, 1962) olarak sayılabilir.

HEPWORTH, BARBARA
(1903-) İngiliz heykelcisi. Londra Sanat Kolejinde başladığı heykel öğrenimini Floransa ve Roma'da sürdürmüş, ilk sergilerini 1930 ile 1936 yılları arasında Londra'da açmıştır. Bu yıllarda, aralarında Henry Moore'un da bulunan birkaç heykelciyle birlikte soyut araştırmalara yönelen Hepworth, heykellerini daha çok mermer, taş ve pelesenk ağacı gibi gereçlerden yapar. Özellikle heykele getirdiği yeni yapıyla son yılların İngiliz sanatı üzerinde itici bir etki yaratan Hepworth XX. yüzyılın en önemli sanatçılarından biri sayılmaktadır. Başlıca eserleri **Güvercinler, Kadın gövdesi, Maske** (1927-1928), **Dalga** (1944), **Pelagos** (1946), **Görünüm Figürleri** (1952-1955) olarak belirtilebilir.

HERAKLEİTOS
(? - ?) Yunan filozofu. Efes'te doğan Herakleitos, M.Ö. VI. yüzyılın sonları ile V. yüzyılın ilk yarısı arasında yaşamıştır. Yargılarının kapalılığı nedeniyle «karanlık» adı verilen İyon okulunun temsilcisidir. Herakleitos'a göre evrenin yaratıcısı Tanrı değildir; başlıca maddesi ateş olan evren, bir doğa kanununa göre yanmış bir ateş olarak daima vardı ve sönünceye kadar var olacaktır. Evrenin ilk maddesi olan ateşin değişime uğramasıyle su, toprak ve diğer maddeler meydana gelir. Fakat sonunda her şey yine ateşe dönecektir. Bütün varlıkların temelinde, bu sürekli dönüşümün esasını teşkil eden karşıtlıkların çatışması vardır. Herakleitos bu görüşüyle diyalektik felsefenin öncüsü kabul edilmektedir. Evrende en büyük kanun harekettir, değişimdir.

HERAKLES
Yunan mitoloji kahramanı. Latince adı Herkül'dür. Zeus ile Anfitrione'nin karısı Alkmena'nın oğlu olan Herakles, daha beşikteyken Hera'nın üzerine gönderdiği iki yılanı boğarak insanüstü kuvvetini göstermiştir. 18 yaşındayken otlattığı sürüye saldıran bir aslanı öldüren Herakles, ülkenin kralı Tespius'un 50 kızıyle evlenmiş ve bunların her birinden birer oğlu olmuştur. Daha sonra Miken kralı Herakles'i hizmetine çağırmış; fakat Hera'nın bir hilesiyle çıldıran Herakles bütün çocuklarını öldürmüştür. Çektiği vicdan azabından kurtulmak amacıyle birbirinden müşkül 12 görevi yerine getirmiştir. Bu işi başardıktan sonra Deianira adlı bir kadınla evlenmiştir. Fakat kadın Herakles'i kıskandığı için birgün ona zehirli bir elbise giydirmiş, çektiği acıya dayanamayan Herakles, bir tepeye odun yığarak üstüne uzanmış ve arkadaşı Filoktetes'e bu odun kümesini ateşe verdirerek yanmak suretiyle ölmüştür. Mitolojide bunların dışında daha birçok serüvenleri anlatılan Herakles, birçok Yunan ve Latin trajedisinin ve Aristofanes'in de **Kuşlar** ve **Kurbağalar** gibi bazı güldürülerinin kahramanı olmuştur. Handel de **Herakles** adlı bir oratoryo bestelemiştir.

HERAKLİT
(**bkz.** Herakleitos.)

HEREKE
Kocaeli'nin Gebze ilçesine bağlı bir bucak merkezi kasaba (nüfusu 5 813). İstanbul-Ankara kara ve demiryolu üzerindedir. İstanbul'a 70, İzmit'e 27 km. uzaklıktadır. Hereke'de yünlü dokuma fabrikası vardır. Kasaba deniz kıyısından itibaren arkasındaki yamaçlara doğru uzanır. Çevresinde zeytinlikler yer alır.

Hereke, dokuma fabrikası kurulmadan önce, birkaç evli bir balıkçı köyü durumundaydı. Kasabanın 5 km. kuzeyinde eski Hereke köyü vardır.

Hereke Romalılar devrinde gezi ve dinlenme yeriydi. Bizanslılar çağında bir karakol durumundaydı. Daha sonraları yol üzerinde konak yeri oldu. Orhan Gazi zamanında Osmanlıların eline geçti.

HERKÜL
(**bkz.** Herakles.)

Solda: Herakles. Sağda: Herakles'i konu edinen bir Yunan vazo resmi.

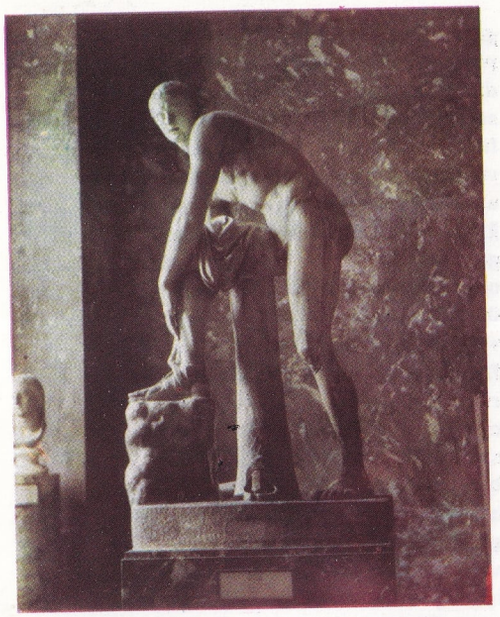

Hermes'i ayakkabısını bağlarken gösteren bu heykel M.Ö. IV. yüzyıldan kalmadır (Paris'te Louvre müzesindedir).

HERMES
Yunan mitolojisinde bir tanrı. Romalıların Merkür diye adlandırdıkları Hermes, Zeus ile Maia'nın oğludur. Tanrıların en genci olduğu için Olimpos dağının ayak işleri ona verilmiş, Zeus insanlara ve tanrılara ulaştıracağı haberleri Hermes'in aracılığıyle ulaştırmıştır. Hermes, genellikle hareket halinde olduğundan gezici tüccarları ve hırsızları koruma işini de görev bilmiştir. Sokakların sorumluluğu da Hermes'e aitti. Sporcuların, atletlerin, jimnastikçilerin tanrısı da yine Hermes'ti. Bu görevleri gündüzleri yerine getiren Hermes, gün battıktan sonra ölülerin ruhlarını Hades'e yani cehenneme taşırdı. Kanatlı ayakkabılar giyer, elinde, altından yapılmış iki yılanın sarılı olduğu bir sopa tutardı.

HERODOTOS
(M.Ö. 484-425) Yunan tarihçisi. Anadolu'da Bodrum'da (Halikarnas) doğan Herodotos sürekli olarak gezmiştir; Samos'da sürgün kalmış, Doğu Anadolu'yu dolaşmış, Mısır'a ve İran'a gitmiş, bütün Yunanistan'ı, Libya'yı ve Güney İtalya'nın Yunan şehirlerini gezmiştir. Atina'da Perikles'in çevresiyle ve özellikle Sofokles'le dostluk kurmuştur. En önemli eseri olan **Tarih**'i dokuz bölüme ayrılmıştır. Bu kitapta mitolojik bir önsözden sonra, Lidya devletiyle ilgili olayları, Pers imparatorluğunun kuruluşu ile fetih savaşlarını ve ünlü Yunan-İran savaşlarını anlatır.

Herodotos'un eserlerini yazmakta kullandığı malzemenin başlıca kaynağını, yolculukları sırasında topladığı bilgilerle eski edebiyat eserleri teşkil eder. Ekonomik, politik sorunların olduğu gibi stratejik ve taktik sorunların açıklanmasında da pek başarılı olmayan Herodotos'un tarih kitabının, birleştirici bir dünya görüşü de yoktur. Herodotos'un eserinin yapısal bütünlüğü sorunu, uzun yıllar filologlar arasında tartışılmıştır. Genel kanıya göre Herodotos'un niyeti başlangıçta, zaman zaman İranlılarla ilişkisi olan kavimlerden de söz ederek bir İran tarihi yazmaktı. Ancak İran-Yunan savaşlarına geldiği zaman ilgisini Yunan dünyası çekmeye başlamış ve çalışmalarını Yunan dünyasına yöneltmiştir. Herodotos'un başarısının başlıca kaynağı, gelenekler, görenekler, insanların ve kavimlerin hayatları üzerine anlattıklarında belirli bir düzeyin altına düşmemesidir. Bazı kişilikleri çizmede, önemli savaş olaylarından önceki ve sonraki psikolojik durumları vermede sık sık bir dram yazarı niteliğine bürünür. **Arione ile Yunus, Polikrates'in Yüzüğü, Amazonlar** gibi bazı ünlü hikâyelerinde de zevkli bir üslûbu vardır.

Batı tarih yazarlığının kurucusu kabul edilen Herodotos'un en önemli özelliği, kitabına düzyazı halinde bir destan havası vermesidir. Herodotos'un hemen hemen bütün dillere çevrilen **Tarih**'i, Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye de çevrilmiştir. Ayrıca Ali Rıza Seyfi ve Tarık Dursun K.'nın yaptıkları kısmî çevirileri de vardır.

HEROLD, LOUIS JOSEPH
(1791-1833) Fransız bestecisi. Paris konservatuvarında Adam, Catel ve Méhul'ün öğrencisi olarak yetişmiş, 1812 yılında **Mlle. de la Vallière** kantatıyle **Prix de Rome**'u kazanmıştır. 1816 yılında Boieldieu kendisinden **Charles de France** operasının bestelenmesinde yardım istemiş, böylece Hérold'un bir opera bestecisi olarak başarılı meslek hayatı başlamıştır. En büyük başarısını 1831 yılında **Zampa** operasıyle kazanmıştır; bir yıl sonra bestelediği **Le Pré aux Clercs**'i Fransa'da bir başeser sayanlar vardır. Bugün Hérold, adı son geçen operayla, **Zampa**'nın uvertürüyle ve **La Fille Mal Gardée** balesiyle tanınır. Çağın beğenilerini gözeten birçok operası olsun, piyano parçaları ve öbür çalgı müziği eserleri olsun kalıcı değerlerden yoksun görülmektedirler.

HERSEK BAŞKALDIRMASI
Osmanlı yönetiminde bulunan Hersek'te, vergilerin yüksekliğinden yakınan bir grup halkın İslavcı akımların kışkırtmalarına kapılarak Karadağ'a başvurmasıyle başlayan hareket (1875). Başkaldırmaya yol açan nedenlerin başında, imparatorluğun eski siyasal, ekonomik ve askerî gücünü yitirerek, geçen yüzyıllarda sınırlarına kattığı ülke halklarının bağımsızlık isteklerini gerçekleştirecekleri bir ortamın bulunduğunu görmeleri gelmektedir. Nitekim XIX. yüzyıl başından beri Hersek'te de başlayan kıpırdanmalar 1862'de küçük bir başkaldırma düzeyine ulaşmış, halkın kendi dilleriyle öğretim yapan okulların açılması, üretimden alınan vergilerin dörtte üçünün azaltılması gibi istekleri Babıâlice kabul edilmişti. 1875 hareketi de temel olarak Hersek halkının özerk bir yönetime kavuşmasını sağlayacak olan istekleri taşımaktaydı.

Avusturya, Almanya ve Rusya, Osmanlı sadrazamı Mahmut Nedim Paşanın başkaldırmayı bastırmasına fırsat vermeden duruma müdahale ettiler. Bir yandan da bu devletlerin isteğiyle Karadağ ve Sırbistan'ın başkaldıran Hersek halkına araç-gereç ve silâhla yardımlarda bulunması Babıâli'yi kaygılandırıyordu. Bu nedenlerle hükümet, 12 aralık 1875'te, Hersek halkı tarafından ileri sürülen taleplerin yerine getirileceğini öngören «Ferman-ı adalet» adlı bir bildiri yayımladı. Ne var ki, duruma müdahale eden Avusturya, Almanya ve Rusya bu girişimi de yeterli bulmadıklarını ifade ederek, Avusturya başbakanı Kont Andraşi'nin yazdığı bir notayı Babıâli'ye gönderdiler. Notada, üyelerinin yarısı Hıristiyan olmak üzere bir İl Meclisinin kurulması, vergilerin Hersek ve Bosna için kullanılması, Hıristiyanların kendi âyinlerini serbestçe yapma haklarının güvence altına alınması, iltizam usulünün kaldırılması gibi sonradan tam bağımsızlık isteklerine yol açabilecek amaçlar öngörüldüğü halde hükümet, bu talepleri kabul etmek zorunluğunu duydu. Ama yine de hareket durmadı ve başkaldırıcı güçler Sırp ve Karadağ ile Osmanlılar arasında başlayan savaşlarda onlarla birleşerek savaştılar. Daha sonra Bulgaristan'ın da bağımsızlık isteğiyle baş kaldırması sonucu ortaya çıkan sorunlar yeni savaşlara ve gelişmelere yol açacak, öteki Balkan ülkeleriyle birlikte Hersek'in durumu da İstanbul konferansında (12 aralık 1877) özerk yönetim koşulları kabul edilerek çözüme bağlanacaktır.

Herodotos.

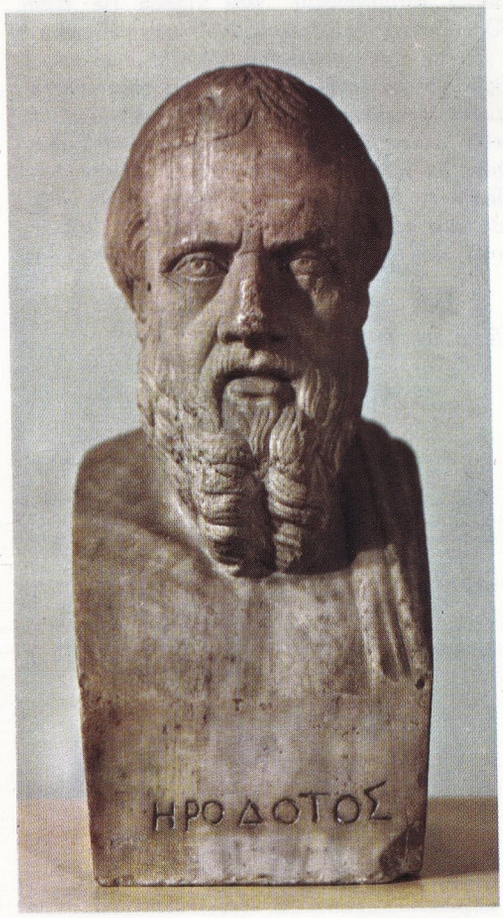

HERSEKLİ ARİF HİKMET

(1839-1903) Türk şairi. Hersek'te Mostar şehrinde doğdu. Babası Hersek valisi Ali Paşazade Zülfikar Nafiz Paşadır. Babasını küçük yaşlarında kaybetti. 1854'te İstanbul'da öğrenimine başladı. İki yıl sonra Sadaret Mektupçuluğu kalemine alındı ve 7 yıl süreyle bu görevde kaldı. 1868'de getirildiği Adliye Dairesi Ceza Mahkemeleri Zabıt kâtipliğinden sonra birçok adlî görevlerde bulundu. İstanbul'da, 1900 yılında atandığı Temyiz Mahkemesi azalığı, bu konudaki son çalışması olmuştur.

Rahat yazan bir şair olan Arif Hikmet, XVII. yüzyıl divan şiiri ustaları Nailî ve Fehim'in izleyicisidir. Şiir dışında çeşitli İslâmî bilimlerle tasavvuf öğretisini en iyi bilenlerdendi. Şiirleri arasında gazelleri ayrı bir önem taşır. Divanı, 1915'te Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılmıştır. Ayrıca «Levayih-ül-Hikem», «Levami-ül-Efkâr» ve «Sevânih-ül-Beyan» adını taşıyan eserleri de vardır.

İstanbul'da ölmüştür. Topkapı mezarlığında gömülüdür.

HERTZ, HEINRICH RUDOLF

(1857-1894) Alman fizikçisi. Fizik ve mühendislik öğrenimine Münih'te başlayıp Berlin'de bitirdikten sonra burada asistanı olduğu Helmholtz'un yanında, Maxwell'in yirmi yıl önce ortaya atmış olduğu ışığın elektromagnetik kuramının öngördüğü elektromagnetik dalgalar üzerine araştırmalar yapmaya başlamıştır. Daha sonra Kiel'de ve Karlsruhe Mühendislik Okulunda öğretmenlik yaptığı sırada da elektromagnetik dalgalar üzerine denemelerini sürdürmüştür. 1889 yılında ise Bonn Üniversitesi fizik kürsüsüne tayin edilmiştir.

Hertz, elektromagnetik dalgalar elde etmek için, yüksek gerilimli, yani dalga boyu laboratuvar deneylerine uygun kısalıkta dalgaları olan titreşimli deşarjlar üretme yeteneğine sahip, bir Ruhmkorff makarası tarafından beslenen bir aygıt meydana getirmiştir. Bu şekilde elde edilen dalgaların yayılmasını göstermek için de Hertz, iletken bir tel sargısından

Heinrich Rudolf Hertz

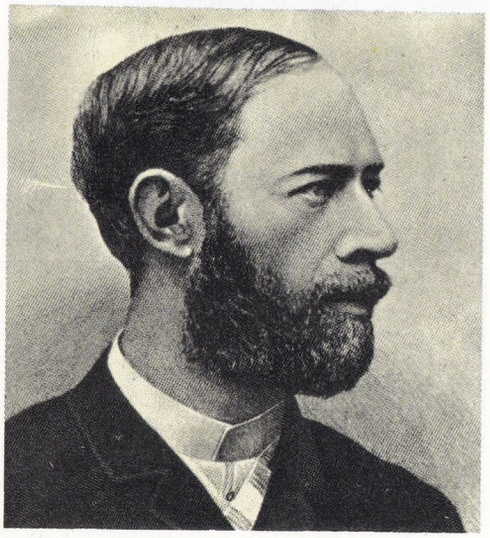

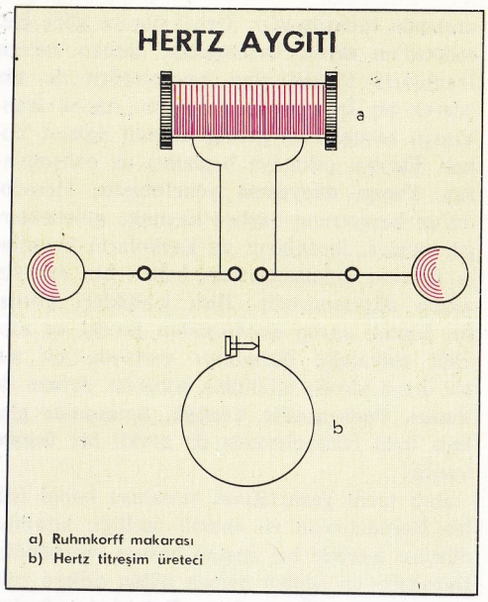

meydana gelen bir titreşim üreteci yapmıştır. Göstergeç, gelen elektromagnetik dalgalarla rezonans durumuna girince sargının iki ucu arasında bir kıvılcım meydana geliyordu. Hertz, bu araçlarla laboratuvarda yansıma, kırılma gibi olguları yeniden meydana getirerek, elektromagnetik dalgaların ışık dalgalarıyle aynı özeliklere sahip olduğunu, hızlarının da ışık hızına eşit olduğunu göstermiştir. Telsiz, telgraf, radyo ve nihayet televizyon gibi buluşların temelini Hertz'in deneylerinin teşkil ettiği düşünülürse, fizik kuramcısı sezgisini olağanüstü bir deneyci yeteneğiyle birleştirerek, ilk kez titreşimli deşarj elde eden ve kendi adı verilen elektromagnetik dalgaları elde etmeyi başaran bu büyük bilgine insanlığın ne çok şey borçlu olduğu daha iyi anlaşılır.

Hertz,ayrıca X ışınlarının meydana getirdiği fotoelektrik olayını, yani X ışınlarıyle bombardıman edilen madensel bir yüzeyin elektron yayması olgusunu da keşfetmiştir. Işık ışınlarıyle de gerçekleştirilen bu olguya daha sonra «Hertz-Hallwachs olayı» adı verilmiştir.

Hertz, frekans birimi: Zaman içinde periyodik olarak değişebilen bir olgunun bir saniyedeki salıntı sayısı.

HESAP

Sayılara ilişkin işlemlerin sonuçlarını veren ve kimi geometrik şekillere bağlı sayıları (uzunlukların, açıların, yüzeylerin, hacimlerin vb. ölçümü), saptayan sistemli metot.

İnfinitezimal hesap: Matematiğin, sistematik bir şekilde limite geçme işleminin kullanıldığı dalıdır. İnfinitezimal hesaba, sonsuz küçük hesap da denir. Sonsuz küçük diye, verilmiş olan bir sınıf büyüklükler arasında, sıfır olmamakla beraber o sınıfın ne kadar küçük seçilirse seçilsin bütün büyüklüklerinden daha da küçük olan büyüklüğe denir.

İnfinitezimal hesap, matematiğin oldukça yeni dallarından biridir; ancak XVII. yüzyılın ortalarından itibaren gelişmeye başlamıştır. Daha sonraki yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiş ve gerek deneysel bilimlere, gerekse tekniğe yepyeni ufuklar açmıştır. Astronomiden mekaniğe, fizikten inşaat mühendisliğine, kimyadan biyolojiye kadar deneysel bilimlerle tekniğin bütün alanlarında infinitezimal hesap çeşitli sorunların çözümü için vazgeçilmez bir araç olmuştur. Matematiksel analizin tarihsel gelişmesi göz önüne alındığında şu üç konu üzerinde durmak gerektiği görülür: 1) Türev kavramı üzerine kurulmuş olan «diferansiyel hesap», 2) İntegral kavramı üzerine kurulmuş olan «integral hesap», 3) «diferansiyel denklemler teorisi».

Diferansiyel hesap: Bu tip hesabın temel fikri şudur: x ve y diye birincisi bağımsız, ikincisi de $y = f(x)$ şeklinde birincisinin fonksiyonu olan bağımlı iki değişken verildiğinde bunların belirli bir (x_0, y_0) noktasına oranla artışlarının $(y - y_0) / (x - x_0)$ oranı x in x_0a gittiği zaman y de $y_0 = f(x_0)$ a giderse belirli ve sonlu bir limit değerine gidebilir. $x = x_0$ için $(y - y_0) / (x - x_0)$ oranından söz edilemez. Çünkü bu taktirde de $y = y_0$ olacağından söz konusu oran da % şekline girecektir. Buna karşılık bu oranın limit değerinden söz edilebilir; bu limit değere L denirse ve Δx ve Δy ile de sırayle x değişkesinin artışıyle Δy fonksiyonunun artışı gösterilirse

$$L = \lim_{x \to x_0} \Delta y / \Delta x$$

yazılır. Leibniz'in getirdiği deyimlerle sembolleri kullanarak ve x_0 gibi değişmeyen bir değer yerine x diye değişken bir değer alınca L nin, y ve x in «sonsuz küçük artışları» ya da başka bir deyimle «diferansiyelleri» (diferansiyel hesap deyimi de buradan gelmektedir) olan dy ile dx in oranı olduğu söylenebilir ve $L = dy/dx$ yazılabilir. Eğer, yukarıda da yapıldığı gibi x_0 değişmez değeri yerine x değişken değeri yerleştirilecek olursa $y' = f'(y) = dy/dx$ şeklinde x in yeni bir fonksiyonuna ulaşılır ve buna $y = f(x)$ fonksiyonunun türevi adı verilir.

Türevin diferansiyeller arasındaki oran olarak tanımlanmasını gerektiren temel ve sezgisel kavramlar, «belirli bir andaki hız = anî hız» ve «belirli bir noktada bir eğrinin teğeti» kavramlarıdır. Anî hız doğrudan doğruya değil; fakat belirli bir Δt zaman aralığına ait ortalama hızdan hareketle ve Δt yi sıfıra götürmek suretiyle hesaplanır. Oysa ortalama hız, hareket edenin Δt zaman aralığı süresince aşmış olduğu Δs uzaklığının Δt ye oranı olan $\Delta s/\Delta t$ den başka bir şey değildir. Eğer aşılan uzaklığın zamana olan bağlılığı $s = f(t)$ ile ifade edilecek olursa, t anındaki (anî) hızı da $s' = f'(t) = ds/dt = v$ türevi şeklinde tanımlamak gerekir. Fakat bu $v = f'(t)$ yeni fonksiyonunun da türevi alınabilir. Buna aşılan yolun zamana göre «ikinci» türevi ya da türevin türevi adı verilir ve

$$a = s'' = f''(t) = \frac{d^2y}{dx^2}$$

ile gösterilir. Bu örnekte ikinci türev t anındaki $a(t)$ ivmesini, yani sonsuz küçük bir zaman aralığına oranla hızın sonsuz küçük değişimini temsil etmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, türev alma (türetme) işlemini peşpeşe birçok kere uygulamak mümkün-

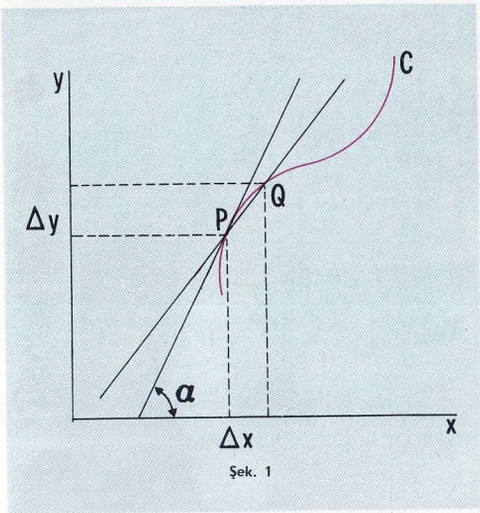

Şek. 1

dür; böylece örneğin n kere peşpeşe türev alınacak olursa $y = f(x)$ gibi bir fonksiyondan hareketle

$$f^n(x) = \frac{d^n y}{dx^n}$$

gibi ve adına $y = f(x)$ fonksiyonunun x değişkenine göre n-ninci basamaktan türevi denen yeni bir fonksiyon elde edilmiş olur.

Bir C eğrisinin bir P noktasındaki teğeti de yine bir limite geçiş işlemi aracılığıyle meydana getirilir. Gerçekten de böyle bir teğet C eğrisinin P ve Q noktalarını birleştiren doğrunun Q noktası C eğrisi üzerinde kayarak P ye yaklaştığı zaman alacağı limit durumdur. Özellikle, eğer eğri $y = f(x)$ denklemine sahipse $P(x, y)$ noktasındaki teğetin açısal katsayısı (eğimi), yani C eğrisine P noktasındaki teğetin, x ekseniyle yaptığı x açısının trigonometrik teğeti y ve x in sonsuz küçük artışları arasındaki dy/dx oranından başka bir şey değildir; çünkü PQ keseninin açısal katsayısı P ve Q nün koordinatlarının (sonlu) artışları arasındaki $\Delta y/\Delta x$ oranından ibarettir. Bu nedenle $tg\alpha = y' = f'(x) = dy/dx$ olur.

Diferansiyel hesabın doğumuna sebep olan hareket noktasını meydana getiren bu iki örneğin, diferansiyel hesabın mekaniğe ve geometriye uygulanması bakımından da büyük önem vardır. Türevler aracılığıyle, uygulamalı matematik ve teknikte büyük önemi olan maksimum ve minimum problemlerine eğilmek mümkündür. Gerçekten de bir eğrinin maksimum ve minimum noktalarında eğriyi temsil eden fonksiyonun birinci türevi sıfırdır. Çünkü böyle bir noktada eğriye teget x ler eksenine paralel olmakta yani x ler ekseniyle aralarındaki açı sıfır olmaktadır. Fakat bunun tersi her zaman doğru değildir. Çünkü eğrinin tegeti x ler eksenine paralelse, bu nokta bir büküm noktası da olabilir. Demek ki birinci türevle birlikte ikinci türevin de incelenmesi, tegetin x ler eksenine paralel olduğu noktanın bir minimum mu, bir maksimum mu yoksa bir büküm noktası mı olduğunu kesinlikle belirtir. Bu saptama diferansiyel hesap açısından çok önemlidir.

İntegral hesap: Uygun bir limite geçiş işlemi, özellikle uzunlukların, yüzölçümlerinin ve hacimlerin tayiniyle ilgili matematik problemlerin çözümlerini mümkün kılar. Bu işlem örneğin, bir yüzeyi çok sayıda dikdörtgenlere ayırıp bunların tümünün yüzölçümünü göz önüne almak suretiyle o yüzeyin yaklaşık bir değerini elde etmek metoduna dayanır. Böylelikle örneğin $y = f(x)$ fonksiyonuyla belirlenen bir eğri ile x ekseni üzerindeki bir doğru parçası arasında kalan yüzey hesaplanmak istenirse, uçları a ve b olan bu doğru parçası $x_0 = a$, $x_1, x_2, \ldots, x_n = b$ noktalarında herbiri Δx uzunluğunu haiz n adet kısma bölünür ve herbirinin tabanı Δx ve yükseklikleri de sırasıyle $y_1 = f(x_1)$, $y_2 = f(x_2), \ldots$, $y_n = f(x_n)$ olan n adet dikdörtgenin yüzeylerinin toplamı da göz önüne alınan yüzey için yaklaşık bir ölçüm teşkil eder. Bu toplam

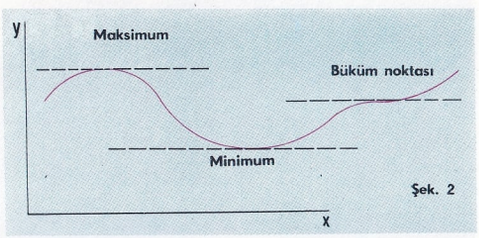

Şek. 2

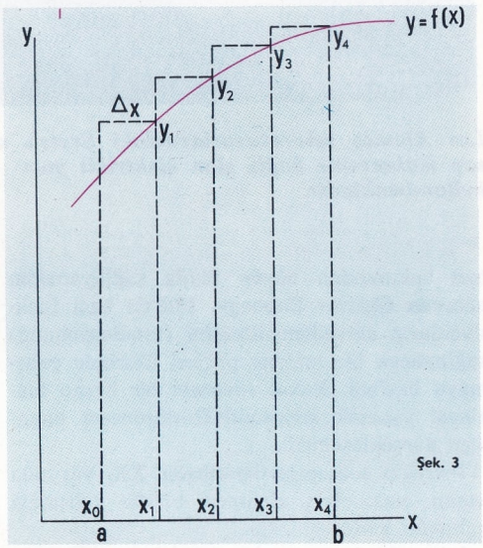

Şek. 3

$$\sum_{i=1}^{i=n} f(x_i)\,\Delta x$$

e eşittir. Şimdi göz önüne alınan yüzeyin gerçek değerinin Δx aralığı sıfıra gittiği zaman yukarıdaki toplamın alacağı limit değer olacağı anlaşılmaktadır. Göz önüne alınan yüzeyin gerçek ölçümüne Y denirse

$$Y = \lim_{\Delta x \to 0} \sum f(x_i)\,\Delta x = \int_a^b f(x)\,dx$$

yazılır ve «Y, $f(x)$ fonksiyonunun a dan b ye kadar belirli integralidir» ya da «Y eşittir a dan b ye kadar integral $f(x)\,dx$» denir. $\int$ sembolü) **summa** (toplam) kelimesinin baş harfi S harfinin deforme olmuş şeklidir. Bu sembol, ilk defa Leibniz tarafından kullanılmıştır.

«İntegral» kelimesinin bir başka anlamı daha vardır. $F(x)$ diye bir fonksiyon verildiğinde eğer $F'(x) = f(x)$ ise $F(x)$ in $f(x)$ in bir integrali olduğu söylenir. Bundan başka $f(x)$ in belirsiz integrali diye türev olarak $f(x)$ i kabul eden bütün fonksiyonların tümüne denir; eğer $F(x)$ böyle bir fonksiyonsa ya da başka bir deyimle $f(x)$ in bir «ilkel fonksiyonu» ise bu taktirde $f(x)$ in belirsiz integrali bütün «$F(x)$ + **bir sabit**» şeklindeki fonksiyonların tümü olur ya da sembolik olarak

$$\int f(x)\,dx = F(x) + c$$

dir. Belirsiz integral alma türev alma işleminin ters problemidir; türev alma işleminde, bir fonksiyon verildiği zaman bunun türevinin nasıl bulunacağı hesaplanır; buna karşılık belirsiz integrasyon işleminde ise türev verildiğinde bunu türev olarak kabul eden fonksiyon ya da fonksiyonlar aranır.

Belirli integral alma ile belirsiz integral alma arasındaki bağ «integral hesabın temel teoremi» denen (Torricelli-Borrow teoremi diye de anılan) ve

$$\int_a^b f(x)\,dx = F(b) - F(a)$$

formülüyle ifade edilen teoremle sağlanmıştır.

HESAP CETVELİ

Yeterli bir yaklaşıklıkla, çabuk hesaplar yapmak için kullanılan ve logaritmaların özelliklerine dayanan hesap aracı. Hesap cetveliyle hesaplar, cetvelin üzerindeki çeşitli logaritmik ölçeklerden yararlanılarak yapılır. Logaritmik bir ölçek şöyle meydana getirilir:

Bir yarım doğrunun başından itibaren, önceden tesbit edilmiş bir uzunluk birimini esas alarak, bu doğru üzerinde, başlangıç noktasına olan uzaklıkları tabiî sayıların logaritmaları olan noktalar sıralanır; peşpeşe iki tamsayı arasında kalan aralık da gene aynı şekilde alt aralıklara bölünür.

Hesap cetveli üzerinde birisi sabit, diğeri ise cetvelin üzerinde açılmış bir kanal içinde hareket eden dil üzerinde olmak üzere birbirleriyle özdeş iki logaritmik ölçek bulunur. Hesap cetvelinin dilindeki ölçeğin başlangıç noktasını, dili kaydırmak suretiyle sabit ölçekte x ile gösterilen yerin altına getirip, sabit ölçekteki sayı okunacak olursa (sabit ölçekteki sayı, dildeki ölçeğin y değerinin karşılığı olur) bu $x.y$ çarpımına eşit olur. Aynı uzunlukta, fakat birinin üzerindeki derecelenme 1'den 10'a kadar, diğerinin üzerindeki derecelenme ise 1'den 100'e kadar giden iki logaritmik ölçek çakıştırılacak olursa, logaritmaların $\log x^2 = 2 \log x$ şeklindeki özelliklerinden ötürü, ilk ölçekteki her x i ikincisinde x^2 karşılar; bu işlemin tersi çabucak karekök almayı mümkün kılar.

Pekçok hesap cetvelinde, sayıların küplerini, terslerinin trigonometrik, hiperbolik ve üstel fonksiyonlarının karşılığı olan ölçekler bulunur. Yanyana olmayan ölçeklerin karşılaştırılmasını ve okunmasını kolaylaştırmak ve peşpeşe yapılan bazı işlemleri daha çabuk kılmak için, hesap cetveli üzerinde kolaylıkla kayan ve birtakım ince çizgilere yer veren saydam bir sürgü bulunur. İlkel bir hesap cetveli ilk defa yaklaşık olarak üç yüzyıl kadar önce yapılmıştır. Bugün kullanılmakta olan hesap cetveli ise 1850 yılında gerçekleştirilmiştir.

HESAP MAKİNELERİ

Hesap makineleri matematiksel hesapların yapılması için kullanılan aygıtlardır. Aritmetik, yani toplama, çıkarma, çarpma, bölme, üsse kaldırma vb. gibi işlemleri gerçekleştirmek için kullanılan hesap makineleri mekanik işlemler esasına dayanırlar. Cebir ve matematiksel analiz alanında, yani cebirsel denklemlerin ve denklem sistemlerinin çözümlerinin araştırılması, diferansiyel denklemlerin ve denklem sistemlerinin integrasyonunda ise elektronik devreler kullanılan ve genellikle «elektronik beyin» diye bilinen hesap makineleri kullanılmaktadır.

Tarihi bilgiler: Bazı faaliyetlerde kendisinin yerini tutmak üzere insanoğlunun yaptığı makine ve cihazlardan olan hesap makineleri, saat, ölçü aletleri, fotoğraf aygıtları, telgraf, radyo, telefon, televizyon vb. ile bazı ortak özellikler gösterirler. Bunların hepsi de mekanik ya da elektrik enerji soğurur, buna karşılık da bilgi verirler. Bundan başka bu makinelerde sağlanan her teknolojik ilerleme ya da yenilik yeni yeni hesap makinelerinin yapımına yol açmıştır. Örneğin saatlardaki dişli çarklar, Pascal ve Leibniz'in ilk mekanik hesap makinelerini gerçekleştirmelerine yol açmıştır. İlk önce dokuma sanayiinde kullanılmış olan delikli kart ile telgraf ve telefonda kullanılan elektromagnetik röleler, Hollorith'in istatistikler için tasarladığı hesap makinelerinin yapımını sağlamıştır (1889). Son olarak termoiyonik tüpler (radyo lambaları) radyolarda kullanıldıktan sonra ilk elektronik beyin olan ENİCA'da (1946) da kullanılmıştır. Son bir örnek olarak manyetik şerit gösterilebilir. Önce ses kaydı için kullanılmış olan manyetik şerit şimdi elektronik beyinlerde yardımcı «hafıza» olarak kullanılmaktadır.

Hesap cetveli, planimetre ve Bush'un diferansiyel analizatörü de (1925) birer hesap makinesidir. Bunların ortak nitelikleri bilgilerin kaydı için kuvvet, elektrik gerilimleri vb. gibi fiziksel büyüklüklerin değerlerini kullanmalarıdır. Kaydedilmiş olan bilginin «değiştirilmesi» işinde geometri ve fizik kanunlarından yararlanılır. Bu gibi makinelere örneksemeli ya da analojik hesap makineleri adı verilir. Mekanik hesap usullerinin kullanılması eski Roma'da, Yunanistan'da ve daha sonra Mısır ve Çin'de yaygındır. Bunlar genellikle toplama ve çıkarma işlemleri yapan abağın çeşitli şekilleri sayılabilecek aygıtlardır.

XVII. yüzyılın ilk yarısında John Napier'nin logaritmayı bulmasıyle çarpma ve bölme kolaylaşmış oldu; ayrıca logaritma kavramına dayanarak bazı mekanik hesap usulleri de bulundu. «Napier sopaları» denilen aletler mekanik olarak çarpım yapabilen ilk aletlerdir.

İlk gerçek hesap makinelerini Blaise Pascal ile Gottfried Wilhelm Leibniz icat etti. Pascal, 1642'de mekanik bir toplam makinesi, Leipniz de 1671'de bir çarpma makinesi meydana getirdi. 1820'de Charles Xavier Thomas'nın icat ettiği makine ticarî bakımdan başarılı oldu.

Otomatik işlemlere başvurmanın hesaplama hızı bakımından büyük fayda sağlayacağını anlayan Charles Babbage, 1812'de bazı fonksiyonların cetvellenebilmesini (tabülasyonunu) sağlayacak bir makine projesi üzerinde çalışmaya başladı. Fakat evrensel bir hesap makinesi yapmak konusundaki düşüncesi tamamen gerçekleşemedi.

Tekniğin sağladığı ilerlemeler XX. yüzyılda hesap makineleri alanında büyük gelişmeyi mümkün kıldı.

Aritmetik hesap makineleri: Mekanik sistemi biraz karışık olup ilk modellerden sonra bu sistem önemli gelişmeler göstermiştir. Bugün hesap verileri makineye tuşlarla verilmekte, işlemler de elektrikle yapılmaktadır. Bu hesap makineleri toplam makineleri ve çarpım makineleri olmak üzere ikiye ayrılır. Toplam makineleri art arda toplamlar aracılığıyle toplama, çıkarma ve çarpma işlemleri yapar. Çarpım makineleri ise çarpmalar ve bölmeler yapar.

Elektronik hesap makineleri: Bunlar elektronik devrelerden yararlanarak matematik problemlerini çözen hesap makineleridir. Elektronik hesap makinelerinin özellikleri, çok zor hesapları süratli bir şekilde yapmalarıdır. Bunlar, gayet karışık integrodiferansiyel denklem sistemlerini, hem de muhtelif parametrelerin çeşitli değerleri için bile çözebilirler; yapma bir peykin yörüngesini tayin eden denklemlerin çözümlerini tespit edebildikleri gibi, örneğin bir bankanın bütün şubelerinin hesap işlemlerini ve faiz hesaplarını yapabilirler. Ele alınan problemlerin özelliklerine göre bu tip hesap makineleri de analojik (örneksemeli) hesap makineleri ve sayısal hesap makineleri diye iki kısma ayrılırlar.

Örneksemeli (analojik) hesap makineleri: Bu tür hesap makineleri, problemi önce bir benzerine dönüştürdükten sonra çözme ilkesine dayanırlar. Bu makinelerin bir sayıyı ikiyle bölerken uyguladıkları yöntem, dayandıkları prensibin ana hatlarını verir; eğer bir direncin uçlarına iki ile bölünecek olan sayıya eşit bir gerilim uygulanırsa, elektrik devreleri kanunları (Ohm kanunu) uyarınca, direncin merkezî noktasındaki potansiyel farkı, uygulanan gerilimin yarısına eşit olur. Bu nedenle aranan değeri öğrenmek için, direncin uçlarından biriyle merkezi arasındaki gerilimi ölçüp okumak yeterlidir. Böylelikle göz önüne alınmış olan düzen, istenen işlemi yapmış olur. Normal olarak fonksiyonlar üzerinde işlemler yapabilmek için kullanılan örneksemeli hesap makineleri çeşitli şekillerde düzenlenebilecek gruplardan oluşur. Karmaşık elektronik devrelerden oluşan gruplar bir ya da daha fazla işlem yapabilirler. Devreler üç temel tipe ayrılır: Makineye verilen hesap verilerinin çizgisel kombinezonlarını yapanlar, integrasyon işlemleri yapanlar ve verilen iki fonksiyonun çarpımlarını yapanlar.

Makineye sunulan bir problemin çözülmesi, genellikle çeşitli grupları uygun bir şekil-

Los Alamos laboratuvarlarındaki Sretch marka hesap makinesinin komuta masası. Hesap makinesine bağlı olan elektrikli yazı makinesi, hesap makinesine soru sormak için kullanılmaktadır.

de birbirlerine bağlayarak belirli fonksiyonlar üzerinde bir seri işlem yapmakla olur. Verilen bir problemi çözmek için uygun devreyi hazırladıktan sonra problemin ilk verilerini değiştirmek suretiyle son çözümün bu ilk değerlere nasıl bağlı olduğunu incelemek mümkündür. Örneksemeli hesap makinelerinin en büyük sakıncası fiyatlarının yüksekliğidir.

Sayısal (nümerik, dijital) hesap makineleri: Bu tür makineler basit bir yazı makinesi boyutundan çok büyük boyutlara kadar değişen dış görünüşte olabilirler. Bunlar, matematik problemi sayısal bir probleme dönüştürürler. Bu hesap makinelerini teşkil eden elemanlar işlemleri ondalık sayı sistemine göre değil; fakat ikidelik (biner) sayı sistemine göre yaparlar.

Sayısal hesap makineleri şematik olarak şu bölümlerden oluşur: Hafıza görevi gören bir bölüm, aritmetik ve mantık işlemlerinin görevini gören bir bölüm, verileri alan bir bölüm ve sonuçların çıkarıldığı bölüm.

Hafıza: Hafıza bir bilgi deposudur; büyük hesap makinelerinde birkaç yüzbin kadar ondalık rakam kapsayabilir. Her ondalık rakam ya da her ondalık rakam grubu bundan çıkartılarak bir kayıt bölümüne akabilir (örneğin söz konusu işlem bir toplam ise), yerini iki başka rakamla değiştirdikten sonra hafızada önceden tespit edilmiş bir yere dönebilir. Saniyede yüzbin ondalık rakam, hatta daha fazlası yer değiştirebilir. Sayı sistemi esası üzerine kurulmuş olan bir hesap makinesinin, hafızasının dayandığı ilkeyi anlamak için hafızanın, bir yüzü kırmızı diğer yüzü mavi disk gruplarının peş peşine sıralanmasıyle meydana gelmiş olduğu tasarlanabilir. Her grup içinde diskler arka arkaya sıralanmıştır. Kırmızı yüzün «bir» sayısını, mavi yüzün de «sıfır» sayısını gösterdiği kabul edilirse, her disk grubu ikidelik sistemde göz önüne alınan rakam grubundaki sayıyı temsil eder. Bu durumda hafızayı okumak, belirli bir grup tarafından temsil edilen sayıyı görmek anlamındadır; hafızaya bir sayı ithal etmek demek, belirli bir gruptaki diskleri o sayının karşılığını teşkil edecek şekilde düzenlemek (kiminin kırmızı, kiminin mavi tarafını ortaya koymak) demektir. Çok kısa bir sürede okuma, yazma, silme vb. gibi çeşitli işlemleri yapabilecek hafızaların yapımı, hesap makinelerinin en zor sorunudur. Mıknatıslandırılabilen çekirdekler ve diskler kullanarak büyük bir okuma hızı sağlanmaktadır.

Aritmetik ve mantık işlemleri bölümü: Aritmetik işlemler bölümü, hafızadan gerekli verileri alıp istenilen işlemleri yaptıktan sonra sonuçları gene hafızaya veren işlemsel kayıtlardan ibarettir. Bu işlemsel kayıtlar, her biri on rakamlı on bin sayı çiftinin çarpımlarını bir saniye içinde yapabilir ve aritmetik işlem dizilerini önceden tespit edilmiş olduğu şekilde düzenleyebilir.

Mantık kısmı ise, işlemlerin sonucuna ve makineye verilmiş olan talimata dayanarak, en uygun işlemi yapar. Örneğin makinenin çözmesi gereken bir denklemin sadece pozitif kökü üzerinde işlemler yapılması gerekiyorsa, makinenin mantık birimi çözümün değerine dayanarak daha sonraki hesapların yapılıp yapılmayacağına karar verir. Bu bölüm karmaşık elektronik devrelerden oluşur.

Giriş bölümü: Bu bölümün görevi, makineye problemin verilerini vermektir. Giriş kısmının elemanları delikli şerit ya da delikli kartların okunmasını sağlayan fotoelektrik okuma birimlerinden meydana gelirler. Bunlar belirli bir hesaba ait «başlangıç verileri» yle «talimatları» hafızaya depolarlar.

Çıkış bölümü: Çıkış kısmının görevi hafızadan sonuçları toplayarak, bir yazı makinesiyle kâğıt üzerine yazmak ya da delikli şerit ya da karta geçirmekten ibarettir. Çıkış organları hafızada bulunan bilgiyi delikli şerit ya da karta aktaran delme birimlerinden ya da (saniyede 10 rakam hızıyle) teleskriptör ya da (saniyede 1 000 rakam hızıyle) teledaktilo makineleri aracılığıyle kâğıda basan yazı makinelerinden meydana gelir.

Sayısal hesap makineleri alanında büyük gelişmeler gerçekleştirilmiştir. Örneğin 1944'te bir hesap makinesinin bir çarpımı 6 saniyede yapmasına karşılık, günümüzde bir hesap makinesi 1 saniyede bir milyon çarpım yapabilmektedir. Günümüzde sayısal hesap makineleri hangi amaçla iş göreceklerse o amaca uygun niteliklerle donatılmaktadır. Hesap makineleri birbirlerinden hesap hızı, hafıza gücü, duyarlık bakımından ayrılırlar.

Elektronik hesap makinelerinin uygulama alanları: Elektronik hesap makineleri günümüzde insan faaliyetinin hemen her alanına girmiştir. Bunları kullananların başında bankalar gelmektedir. İstatistik ve nüfus sayımı daireleri, maliye vergi şubeleri ve seçim kurulları alfabetik (yani harfli) ve sayısal nitelikteki belgeleri birbirlerinden ayırmak ve düzene sokmak için hesap makinesi kullanırlar. Büyük şirketler, memurlarının maaşlarının hesaplanmasından başka, ürünlerinin denetimi ve planlanması için de hesap makinelerine başvururlar. İnşaat şirketleri, elektronik hesap makinelerinde, çok kısa bir zamanda elde edilen hesaplar aracılığıyle köprülerin, barajların, su yollarının, binaların projelerini yaparlar. Bütün nükleer enerji tesisleri projeleri elektronik hesap makineleri kanalıyle yapılır. Gemi uskurları, uçak profilleri, türboreaktör planları, füze motorlarının projeleri elektronik hesap makinelerinde otomatik olarak yapılan hesaplara dayanırlar. Balistik yörüngeler ve yapma uyduların yörüngeleri hesap makineleri tarafından çizilip hesaplanır. Kimi hesap makineleri hatta uçuş sırasında radyo aracılığıyle motorlara otomatik olarak emirler göndererek yörüngeleri hesaplayıp düzeltebilirler. Hesap makinelerinin diğer bir uygulama alanı da otomasyondur.

IBM 1401 elektronik veri hazırlayıcısı, dakikada 800 kart okur, 250 kart deler ve her biri 132 harflik 600 satır yazı dizebilir.

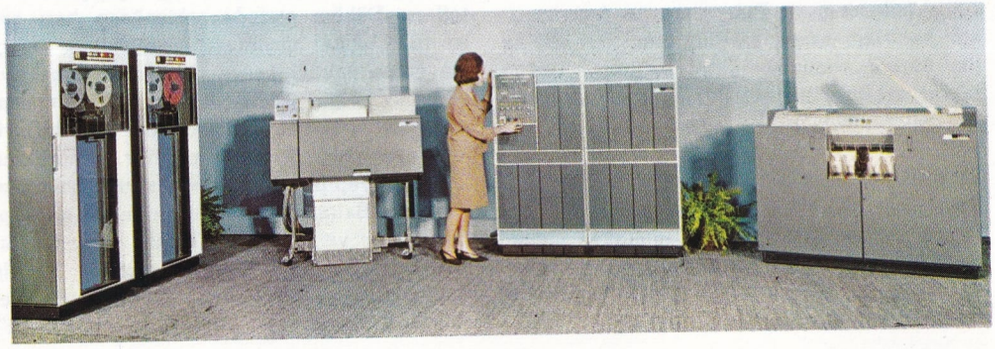

HESİODOS

(? - ?) Yunan şairi. M.Ö. VIII. yüzyıl sonlarında yaşamıştır. Chaleis'deki bir şiir yarışmasında kazandığı başarı, Homeros'la Hesiodos arasında var olduğu söylenen rekabetin kökeni olmakla birlikte Hesiodos Homeros'tan daha sonra yaşamıştır. Şairin ölümüne ilişkin hikâyeler de hayal ürünüdür.

«Didaktik şiirin babası» olarak tanınan Hesiodos'un en önemli eserleri **Tanrıların Doğuşu, Eserler ve Günler** ve **Herakles'in Kalkanı**'dır.

Tanrıların, secereli tarihlerini anlattığı **Tanrıların Doğuşu** adlı eseri, efsane ile dinin bir karışımıdır. Eser, kronolojik bir rehber biçiminde düzenlenmiş ve öykü türünde anlatılan olaylarla bezenmiştir. Bunların en ünlüsü Zeus'un Titanlarla savaşını anlatanıdır. Önsözde Hesiodos, Batı edebiyatında ilk kez, kendisini gerçek adı ve kişiliğiyle sunmuştur.

Eserler ve Günler'in konusu çalışmadır. Adaletle birleştirildiği taktirde çalışma insanı günahlarından arıtır. Hesiodos bu felsefesini çok yerde vecizelerle besleyerek anlatır. Kitabın en güzel bölümü orta bölümüdür. Hesiodos bu bölümde çiftçilik işlerini ve bunların yılın hangi zamanında yapılmaları gerektiğini anlatır, doğayı tanımlar. Hesiodos için doğa zalim bir efendidir. Anlatım biçimi dilde ve şiirde Homeros'a yakındır. Vecizelerinde büyük bir açıklık vardır. Hesiodos'un düşünceleri, Homeros'unkiler gibi, başka yazarları etkilemiştir.

HESSE, HERMANN

(1877-1962) Alman romancısı. Bir Protestan papazı olan babasının isteğine rağmen papaz olmamış, yazarlığı seçmiştir. İlk romanı olan **Peter Camenzind**'in (1904) başarısı yazar olarak yaşama olanaklarını sağlamıştır. Gerek bu eseri, gerekse 1905'te yazdığı **Unterm Rad** otobiyografik eserlerdir. Hesse'nin otobiyografi anlayışı bütünüyle kendi iç dünyasına da-

Heykel yapımında ağaç, kil, alçı gibi gereçlerden yararlanılır. Üstteki resimde: Alçıdan yapılmış modelin mermere işlenmiş şekli görülüyor. Ortada: Daha küçük boyutta modelden büyütülmüş taş heykel. Altta: Tahtanın yontularak heykel haline getirilmesi işlemi.

yanır ve eserlerinde dış dünya ile tamamen ilgisizdir. Schopenhauer'dan Nietzsche'den etkilenmiş, 1911 yılında yaptığı Hindistan gezisinden sonra Doğu düşüncesine yaklaşmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalan Hesse, 1919'da İsviçre'ye gitmiş ve İsviçre uyruğuna geçmiştir. Son kitapları **Demian** (1919), **Klingsors letzter Sommer** (1920), **Der Steppenwolf** (1927) ve **Das Glasperlenspiel** (1943) dir. 1946'da Nobel edebiyat ödülünü almıştır.

HESS, WALTHER RICHARD RUDOLF
(1894-) Nazi Almanya'sının politikacılarından. I. Dünya Savaşında orduda ve hava kuvvetlerinde hizmet ettikten sonra 1920 yılında Nazi Partisinin üyesi olmuş, Yahudi düşmanlığı nedeniyle Hitler'in kısa sürede güvenini kazanmıştır. Hitler'le birlikte Landsberg hapishanesinde kalmış ve orada Hitler'in ünlü **Mein Kampf** adlı kitabının yazılmasına yardım etmiştir. 1933 yılında partinin başkan yardımcılığına seçilmiş, 1939'da da Hitler'in Goering'den sonra ikinci halefi olmuştur. 10 mayıs 1941'de savaşın Naziler aleyhinde sonuçlanacağını anlayarak, barışı sağlamak üzere kişisel bir girişime baş vurmuş, Hitler'e haber vermeden Augsburg'dan bir uçağa binerek paraşütle İskoçya'ya inmiş ve İngilizlere barış şartları teklif etmiştir. Fakat bu şartlar kabul edilmemiş, Hess hapsedilmiş ve 1946 yılında, yani savaş sonrasında Nazi savaş suçlularıyle birlikte yargılanmıştır. Bu sırada Hess'in akıl sağlığının yerinde olmadığı da ileri sürülüyordu. Savaş suçlusu olarak ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir.

HETEROJEN SİSTEMLER
(bkz. Karışımlar.)

HEUSS, THEODOR
(1884-1963) Alman devlet adamı. Nazi dönemi öncesinde uzun yıllar, ortanın solu politikacılarının en etkilisi olan Friedrich Naumann'ın yakın yardımcısı olmuş, 1903-1912 arasında, Naumann'ın çıkardığı Die Hilfe dergisinin yayıncılığını yapmıştır. I. Dünya Savaşından sonra akademik çalışmaya geçmiş, Naziler tarafından kovulduğu 1933 yılına dek Berlin Üniversitesinde politika okutmuştur. 1932'de yayımladığı «Hitler'in Yolu» adlı borşür, Hitler'in Almanya'nın başına açacağı belâları göstermesi bakımından bir ileri görüş örneğidir. II. Dünya Savaşı sırasında zorla emekliye ayrılmış, Naumann'ın biyografisini yazmış, savaştan sonra tekrar politikaya dönmüştür. 1946'da Hür Demokrat Partinin kurucu üyeleri arasında bulunmuş ve Batı Almanya Anayasasının hazırlanmasına yardım etmiştir. 1949'da ilk Alman cumhurbaşkanı seçilmiş, 1954'te tekrar seçilmesine karşılık 1959 yılında politikadan çekilmiştir.

HEYKEL
Taş, tunç, ağaç, kil, alçı vb. gibi çeşitli gereçten yoğrumsal değerler düşünülerek biçimlendirilmiş üç boyutlu eser. Heykel yapımında iki çeşit gereç kullanılmasını gerektiren iki ayrı yol vardır. Birinci tip gereç tahta, alçı ve mermer gibi sert; ikinci tip ise balmumu, tebeşir ve tunç gibi kolay şekil verilebilen, oldukça yumuşak maddelerden meydana gelir. Bu gereç tiplerinin işlenme metotları da ayrıdır.

Eski Mısırlılarda bir heykel yapmak, plan ve projeleriyle, bir mimarlık eseri meydana getirmekten ayrı tutulmamıştır. Yunanlılar çeşitli kısımlar arasındaki ölçü dengesini, heykeli seyredende yapacağı görel etkiyi düşünerek hesaplarlardı. Heykelin yapacağı psikolojik etkiyi düşünmeye ilk önce Romalılar başlamıştır. Yunanlılar ve Romalılar dışında kalan ve Avrupa tarihine «barbar» sıfatıyle geçen topluluklar ortaçağda süsleme öğelerine yeni bir duygululuk getirmişlerdir. Rönesansla günümüz arasında, Rönesanstan önce bilinen metotların hepsi denenmiş ve bunlar gittikçe doğalcılığa yönelmiştir. Endüstri devrimi XIX. yüzyılda estetik amaçlarla işlenmesi kolay olan dökme ve demir kullanılmasına yol açmıştır.

Taş heykel yapımında birinci aşama, yumuşak bir maddeyle örnek çıkarılması işidir. Bu yumuşak madde genellikle kireç olur. Bununla beraber doğrudan doğruya mermer üzerinde çalışmaya başlayan sanatçılar da vardır. Bunların en ünlüsü Michelangelo'dur (1475-1564). Doğrudan doğruya mermer üzerinde çalışmak büyük güven istediği gibi, modelli çalışma metodundan çok ayrıdır. Modelli çalışmada kuralları büyük kesinlikle uygulamak gerekir. Leon Battista Alberti, **De Statua** (Heykel Konusunda) adlı kitabında bir modelin gerekli olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu model canlı olabildiği gibi alçıtaşından da yapılabilir. Model üzerinde bazı noktalar ölçek noktası olarak bellenir. Bu ölçek noktalarından işlenecek mermer blokuna geçme metotları çeşitlidir. Bir defa bloka geçildikten sonra kalem ve çekiçle bir taslak yapımına girişilir. Bundan sonra daha ağır bir çekiçle en büyük fazlalıklar, kıymıklar düşürülür. Daha sonraki aşamada çelik rende çalışması ele alınır. Bazen çelik rende yerine bir trepan (delgi) da kullanıldığı olur. Son aşamada parlatma işlemi yapılır. Bu, ya çok ince çelik rendelerle ya da ponza taşı ya da kumla olur. Bazen de bir madde emdirilir.

Tahta heykel yapımı da bundan çok değişik değildir. Ancak yontma araçları başkadır. Eskiden tahta heykeller çoğunlukla renkli yapılırdı. Renk, heykele, bez ya da alçıtaşı aracılığıyle emdirilir.

Tunç heykele gelince bunu yapmakta iki metot uygulanır: Döküm ve ayrı parçalar metotları. Döküm metodu eskiçağdan beri çok az değişikliğe uğramıştır. Kullanılan gereçten elden geldiği kadar çok yararlanmak ve heykelin elden geldiği kadar hafif olmasını sağlamak için, tunç tabakası, her yanı birbirinin aynı bir duruma getirilir. Topraktan bir kalıp yapılır. Bu kalıbın üzerine balmumu kaplanır. Balmumunun üzerine de bir kat toprak çekilir ve uygun sıcaklıkta fırınlanır. Sıcaklıkla mum erir, aşağıya süzülür ve bir boşluk bırakır; bu boşluğa tunç akıtılır. Leonardo da Vinci (1452-1519) ve Giorgi Vasari'-

nin (1512-1574) hemen hemen aynı biçimde ele aldıkları «parçalı biçimler» metodunda balmumu bırakılmış, tebeşir kullanılmıştır. Yine bu metotla parça parça alçıtaşından kısımlar, kalıplar yapılmakta, ayrı ayrı kalıpların içindeki boşluklara mum akıtılmaktadır. Mum uygun bir yolla biçim verilmiş toprak kalıba tam uyar. Mumun yerini alacak olan tunç da hem tekdüze bir kalınlık gösterir, hem de sanatçının istediği biçimi almış olur. İyi bir döküm işlemini başarabilmek için şu noktalara dikkat etmek gerekir: Alaşım yeteri kadar akıcı olmalıdır; kalıpla dış örtü arasında hava akımı iyi ayarlanmalıdır; en iç kısımdaki desteğin çatısı, iki kat arasındaki aralık, mumun akacağı kanalcıklar iyi hesaplanmalıdır; heykelin konacağı fırının ısısı denetlenme altında tutulmalıdır. Fırın aşamasından sonra ayrı ayrı dökülmüş çeşitli parçaların birleşme izini kaybettirme aşaması başlar. Bu, rendeyle ya da zımpara kâğıdıyle yapılır. Son aşamada çeşitli maddelerle cilâlamaya geçilir. Bu metoda oranlanırsa döküm metodunun seri halinde iş çıkarma üstünlüğü vardır. Çünkü parça parça hazırlama metodu çok zaman alır. Eritmede bir negatif, bir pozitif kalıp hazırlanır ve arasına tunç akıtılır.

HEZARFEN AHMET ÇELEBİ

(? - ?) Dünyada ilk olarak uçmayı başaran Türk bilgini. Hayatına ait bilgiler çok sınırlıdır. Sadece XVII. yüzyılda yaşadığı, 1623-1640 yılları arasında saltanat süren Murat IV. zamanında uçma tasarısını gerçekleştirdiği ve geniş bilgisinden ötürü halk arasında «binfenli» anlamına gelen «Hezarfen» lâbabıyle anıldığı bilinmektedir. Evinde deneylerle uğraşıp, çeşitli konularda araştırmalar yapmaktan usanmayan yiğit, akıllı, yürekli bir kişi olduğu, kendisiyle ilgili gerçekler arasındadır.

«İlk uçan adam» Hezarfen Ahmet Çelebi, çağından yüzyıllarca önce aynı düşünceyi gerçekleştirmeye çalışmış İsmail Cevherî adlı bir başka Türk bilginini örnek alarak, bugünkü hava taşıtlarının ilkel şeklini gerçekleştirmiştir.

Hezarfen Ahmet Çelebi, Cevherî'nin başarısızlıkla sonuçlanan deneyi üzerinde uzun süre düşünmüş, özellikle hava akımları ve kuşların uçuşunu inceleyerek kendi çalışmalarını onun bıraktığı yerden alıp geliştirmiştir.

Tarihî uçuştan önce kanatlarının dayanıklılık derecesini saptamak üzere Okmeydanı'nda deneyler yapmış ve bir sabah kıyılarda biriken İstanbul halkının gözleri önünde, Galata kulesinden kendisini boşluğa bırakarak kanatlarını hareket ettire ettire, yani uçarak Boğazı aşmış ve Üsküdar semtine inmiştir.

Sarayburnu'nda Sinanpaşa köşkünden bu durumu seyreden ve deneyin başarıyle sonuçlandığını gören Murat IV., Ahmet Çelebi'yle önce yakından ilgilenip, hatta Evliya Çelebi'ye göre «bir kese de altınla» sevindirdikten sonra, bu derece bilgili ve becerikli bir adamın varlığından kuşkuya düşerek onu Cezayir'e sürgün etmiştir. Ahmet Çelebi orada ölmüştür.

17 ekim 1950'de İstanbul'da toplanan Uluslararası Sivil Havacılık Kongresiyle ilgili olarak PTT'nin çıkardığı hatıra pullarından birinde Hezarfen Ahmet Çelebi'yi uçarken gösteren temsili bir resim yer almaktadır.

HEZEC

Türk müziğinin büyük usullerinden biri. 22 zamanlı 15 vuruşludur. Bir yürük semai ile dört sofyanın art arda getirilmesiyle elde edilmiştir. Vuruluşu şöyledir:

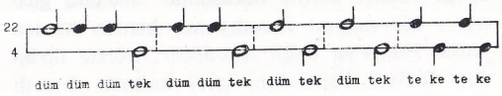

Bu usul çok eskiden peşrev, kâr ve bestelerde kullanılmıştır.

HIDRELLEZ

Halk arasında yazın başlangıcı kabul edilen 6 mayıs gününe verilen ad ve bu nedenle kutlanan şenlik günü. Sözcük olarak, Hızır'la İlyas peygamberlerin isminden oluşmuştur. Halk arasında Hıdrellezin kutlu ve uğurlu bir gün oluşuyle ilgili çeşitli inanışlar vardır.

Eski yıllarda Hıdrellez günü, halk çeşitli eğlence hazırlıkları içinde ve yemekleriyle kırlara, su kıyılarına akın eder, bütün gününü eğlenerek geçirir, günün geçişine göre de bütün bir yıl üzerine yorumda bulunurdu.

Hıdrellez törenlerinin, toplu eğlencenin sınırlı ya da büsbütün kısıtlı olduğu tarihlerde bir bakıma ailelere rahat ve yasaksız eğlenme sağlayan ulusal şenlik günleri olduğu söylenebilir.

HINÇAK KOMİTESİ

1890 yılında Kafkasya'daki Ermeni ihtilâl komitelerine bağlı olarak çalışan ve köle durumunda olduğunu iddia ettikleri Ermeni halkını bu durumdan kurtarmak amacıyle kurulan örgütün adı. Örgütün Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde çalışan en ünlü yöneticileri Avetis Nazarberg, Kan Azad ve Şamarov olarak bilinmektedir. Sosyal demokrat bir öğretiye bağlı olan kuruluş, Ermeni halkına siyasal eylemlere katılma olanağı kazandırmak ilkesini belli bir programa bağlamıştır. Ekonomik ve kültürel gelişmelerini önleyecek engellerle savaşmayı öngören bu programda amaca ulaşmak için gizli yoldan düzenlenecek ihtilâl hareketlerinin sevk ve yönetimi planlanmaktadır. Başkanlığını Ermeni patriği Matyos İzmirliyan'ın yaptığı Hınçak komitesi, İmparatorluk sınırları içinde Erzurum isyanı (1890), Kumkapı nümayişi (1890), Merzifon-Kayseri-Yozgat olayları (1892-1893) Birinci Sason isyanı (1895), Babıâli nümayişi (1895), Zeytun isyanı (1895) gibi hareketlerin hazırlayıcısı olmuştur.

HINIS

Erzurum ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 263). Hınıs çayı üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 1 720 m.'dir. İl merkezi Erzurum'a Hasankale üzerinden bağlıdır (127 km.).

Hınıs ilçesinin yüzölçümü 1 799 km², nüfusu 46 855'tir. Merkez, Halilçavuş, Karaçoban bucakları içinde 102 köyü vardır. İlçe toprakları Hınıs çayı çevresindeki düzlüklerle bu düzlükleri kuşatan Hoşali dağı, Yahya dağı ve Bingöl dağı kitlesinin bazı kesimlerini kapsar. Kışlar şiddetli geçer ve uzun sürer. Yazlar serin geçer. Başlıca akarsu Murat suyuna karışan Hınıs çayıdır.

Halkın geçimi hayvancılığa, ikinci derecede de tahıl ekimine dayanır.

Çeşitli devirlerde ve özellikle Kanunî Sultan Süleyman devrinde onarım gören Hınıs Kalesi devamlı taş çekimi yüzünden gittikçe eski görünümünü yitirmekle beraber, yine de Hınıs'ın en önemli anıtlarından biridir. Kalenin dışında, Muş beylerinden Alaettin tarafından yaptırılan cami en çok ayakta kalabilmiş yapılardandır. Kesme taşlardan yapılmış bu caminin özellikle renkli taş sıralı minaresi, ilk bakışta ilgiyi üzerine çekmektedir.

HIRİSTİYANLIK

Tektanrılı dinlerin tarihsel dizi içinde ikincisi. Günümüzden iki bin yıl kadar önce Arabistan yarımadasının Celil bölgesinde Nasıralı İsa (Jesus) Peygamber tarafından kurulmuştur. Kendisine sonradan «Allah tarafından üzerine kutsal yağ sürülmüş» anlamına gelen «Mesih» (Christ) lakabı verilmiştir. Ancak İsa Mesih adından türeyen «Hıristiyanlık» kelimesi, İsa Peygamberin zamanından sonra, dini Antakya yöresinde yaymaya çalışanlar tarafından kullanılmıştır.

İsa'dan önce tektanrılık düşüncesi yalnızca İsrail uygarlığında görülmüştür. Ancak Hıristiyanlık İsrail uygarlığının bu Tanrı kavramına yeni değerler, daha insancı değerler kat-

İsa'nın hayatını ve öğretisini kaleme alan dört havari (Matta, Markos, Luka ve Yohanna)

mıştır. Hıristiyanlıkta tektanrı düşüncesi, bütün öteki Tanrıların bırakılmasıyle güçlenmiştir. Ancak o sırada Filistin topraklarını elinde tutan Roma İmparatorluğu yöneticileri bu yeni dini kabul edenleri, Tanrıların varlığını tanımadıkları için, dinsizlikle suçlamışlardır.

İsa Mesih, 30-31 yaşlarındayken, halkı kışkırttığı, kamu düzenini bozduğu gerekçesiyle, hemşehrilerinin suçlaması sonucunda Roma güvenlik ilgililerince ölüm cezasına çarptırılmış, ceza çağının kuralları gereğince çarmıha gerilmek yoluyle yerine getirilmiştir. Hıristiyanlığın ana kuralı «Teslis» tir. Teslis Tanrının bileşmiş üç ayrı kişi halinde düşünülmesi demektir. Bu üç ayrı kişi baba, oğul ve kutsal ruhtur.

İsa peygamberin doğumu yeni bir çağın başlangıcı diye alınmış, sıfır yılı olarak kabul edilmiştir.

Gelişmesi: En eski Hıristiyan topluluğu İsa'nın çevresinde bulunan on iki havari (yardımcı) den meydana gelmiştir. I. yüzyılın ikinci yarısında Musevilikten ayrılan bir akım olduğu kesinlikle ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun en önemli üç şehri Roma, Antakya ve İskenderiye'de Hıristiyan toplulukları gelişmiştir. Yüzyılın sonunda ise İmparatorluğun başkenti Roma Hıristiyanlık dünyasının merkezi durumuna geçmiştir. Ancak I. yüzyıl boyunca ilk Hıristiyanlar gerek yönetici güçler, gerek henüz çeşitli tanrılara inanan topluluklarca çok kötü, insanlık dışı işlemler görmüşlerdir.

313 yılında İmparator Konstantin Hıristiyanlara din özgürlüğü tanımıştır. Daha sonraki yüzyıllarda öğretiler alanında gittikçe açıklığa varılmıştır. XI. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu Papanın gücünü tanımayacağını, bugün Fener (İstanbul) de bulunan patrikliğin Doğu kilisesinin başı olduğunu bildirmiştir. Bu ayırımdan sonra Doğudaki Ortodoks kilisesi Bizans İmparatorluğunun bir organı olarak yoluna devam ederken, Roma kilisesi siyasal güç karşısında, özellikle Cermen toplulukları önünde, bağımsızlığını korumasını bilmiştir. Bu özel tarihsel durumuyle dir ki, Roma kilisesi Hıristiyanlığa evrensel niteliğinde önemli bir etken olmuştur. Roma kilisesine «evrensel» anlamına gelen «Katolikos» sıfatından «Katolik kilisesi» denmesi bu yüzdendir.

Siyasal bağımsızlık, yüzyıllar ilerledikçe, toprak özerkliğine dönüşmüş, Papa hem devlet, hem din işlerini çeviren bir başkan olarak ortaçağ tarihine yerleşmiştir. Belirli bir düzeye varan her dinde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da din adamları çalışma örgütlerinde sarsılmalar ya da güçlenmeler, yer yer Papanın gücüne başkaldırmalar görülmüştür. Papalığa duyulan bu olumsuz duygular, yeniçağın girmesiyle, Rönesans döneminin kültür düzeyi ile Avrupa devletlerinde ortaya çıkan ulusal akımlarla geniş ve güçlü bir düzeltme (Reform) akımına dönüşmüştür. Reformun iki büyük öncüsünden Martin Luther Cermen ülkelerinde, Jean Calvin ise İsviçre, Fransa, İskoçya ve Hollanda'da izleyiciler bulmuş, öğretilerini bu ülkelerde yaymışlardır. Protestan adı verilen bu reformcu kiliselerin sonuncusu İngiliz ulusal kilisesi olmuştur. İçinde bulunduğumuz yüzyılda ise, özellikle son iki papanın görevleri döneminde, bütün Hıristiyanları elden geldiği kadar birbirlerine yaklaştırma yolunda büyük çabalar göstermiş ve gösterilmektedir.

Bugün yeryüzünde 880 milyonun üzerinde Hıristiyan bulunduğu bilinmektedir. Bu rakam, aşağı yukarı dünya nüfusunun %30'unu gösterir. 880 milyon Hıristiyanın hemen hemen yarısı Roma'ya bağlı Katoliktir. Dörtte birinden fazlası Protestan, geri kalanın önemli kısmı Ortodoks, pek azı da çeşitli mezheplerdendir.

HIRKA-İ SAADET

Halen Topkapı sarayında bulunan ve Hazreti Muhammed'e ait olduğu sanılan keçi tüyünden yapılmış geniş kollu hırka. Bu hırkanın Hazreti Muhammed'e ait olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Fakat Peygamberin İslâm dinini yücelten **Kaside-i Bürde** şairi Kâ'b bin Züheyr'e verdiği hırkanın bu olduğu, söylenti halinde dolaşagelmiştir.

Osmanlı padişahı Selim I. (1467-1520) Mısır'ı fethettikten sonra bu hırkayı da diğer kutsal emanetlerle birlikte İstanbul'a getirmiş, önceleri haremde muhafaza etmiş, daha sonra Topkapı sarayındaki Hırka-i Saadet Dairesini yaptırarak hırkayı ve kutsal emanetleri buraya koymuştur.

Selim I.'den başlayarak Halife Abdülmecit (1868-1944) e kadar süren bir gelenek gereğince her ramazan ayının 15'inde padişah, sadrazam, şeyhülislam ve diğer devlet erkânı bu hırkayı ziyaret ederlerdi. Hırka-i Saadetin içinde saklandığı gümüş sandukanın ve altın çekmecenin anahtarları bizzat padişahta bulunur, ziyaret günü onları bizzat padişah açar ve hırkayı çıkarıp önce kendisi, sonra maiyeti yüzlerini ve gözlerini sürmek suretiyle ziyaret ederlerdi. Bu sırada imamlar ve müezzinler sürekli olarak Kur'an okurlardı. Ziyaret sona erince yine padişah hırkayı yerine koyup çekmece ve sandukayı bizzat kilitleyerek ayrılırlardı.

HIRKA-İ ŞERİF

İstanbul'daki Hırka-i Şerif camiinde bulunan ve Hazreti Muhammed'e ait olduğu söylenen bir hırka. Bunu 1027 (1617) tarihinde Şükrullah Efendi adında bir zat İstanbul'a getirmiştir. Hazreti Muhammed'in Uveys el-Karanî'ye gönderdiği hırka olduğu söylenir.

Bu hırka da Hırka-i Saadet gibi her ramazanın 15'inde ziyaret edilir. Osmanlılar zamanında padişah ve devlet erkânı Hırka-i Saadeti ziyaret ederlerken valde sultan tarafından da Hırka-i Şerif ziyarete açılırdı. Abdülhamit II. (1842-1918) den sonra bu görev, Hırka-i Şerif şeyhine verilmiştir.

HIRSIZLIK

Zilyetlik aleyhine işlenen ve hemen bütün dünya ceza kanunlarında yer alan bir suç. Ceza Kanunumuzun 491. maddesine göre başkasının taşınabilir bir malını, faydalanmak amacıyle ve sahibinin rızası olmaksızın almak hırsızlıktır. Hırsızlık suçu ancak taşınabilir mallar aleyhine işlenebilir. Taşınabilir mal kimin elindeyse, kim o mala zilyetse hırsızlık suçu da o şahsa karşı işlenmiş demektir. Başkasına ait malın alınmasının hırsızlık suçu teşkil edebilmesi için, o malın zilyetinin, malın alınması konusunda rızasının bulunmaması gereklidir. Malın alınması için, mal zilyedinin açık bir rızası bulunmasa bile, örf ve âdet, malın zilyediyle malı alan arasındaki ilişkiler, bir rızanın varlığını gösteriyorsa, mal izinsiz alınsa bile hırsızlık suçu olmaz. Örneğin bir eve misafir giden kimsenin, ev sahibi odada yokken, masanın üzerinden bir sigara alması

Hırvatistan'ın Roma devrinden kalma en önemli eserlerinden Pola tiyatrosu.

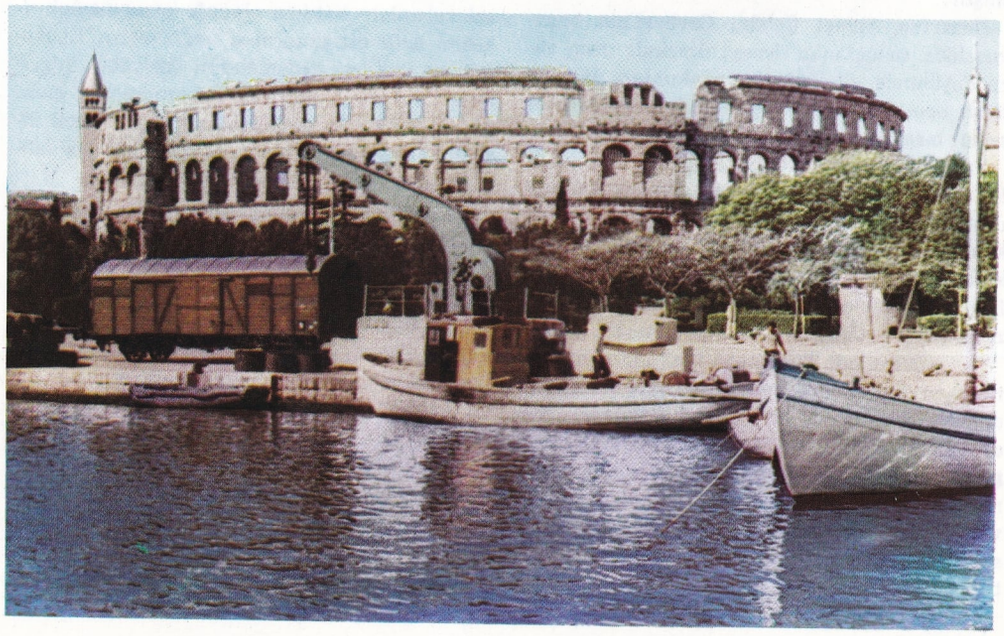

halinde hırsızlık suçundan bahsedilemez. Hırsızlık suçu, malın mal zilyedinin hâkimiyet sahasından çıkartılmasıyle tamamlanır.

Hırsızlık suçu için, malın faydalanmak amacıyle alınması gereklidir. Faydalanmak, maddî ya da manevî şekilde olabilir. Önemli olan, malın alınmasından hırsızın bir istifade sağlamış olması ve mal zilyedinin aynı istifadeden yoksun kalmasıdır. Bu istifadenin geçici bir süre için olması, diğer bir deyişle, hırsızın malı alarak ondan istifade ettikten sonra malı iade etmek amacıyle hareket etmesi halinde de hırsızlık suçu vardır. Hırsızlığın bu türüne «kullanma hırsızlığı» denir. Bazı ceza kanunları kullanma hırsızlığını özel olarak düzenlemiştir ve daha az cezayla cezalandırmıştır. Bizim ceza kanunumuzda ise bu konuda özel hüküm yoktur ve kullanma hırsızlığı da esas hırsızlık suçu gibi cezalandırılır.

Hırsızlık suçlarının belirli işleniliş şekillerinde ceza daha da artar. Ceza Kanunumuzun 491-493. maddeleri bu durumları göstermiştir. Örneğin, geceleyin bina içinde kapı, pencere vb. kırarak, yankesecilik yoluyle ikiden fazla kimse tarafından birlikte hırsızlık suçunun işlenmesi durumunda ceza artırılmaktadır. Buna karşılık, çalınan malın değerinin az olması, malın iade edilmesi durumunda ceza indirilmektedir. Hırsızlık suçu genellikle, suçtan zarar gören istemese dahi, takip edilir. Suçlu hakkında dava açılması, suçtan zarar görenin şikâyetine bağlı değildir. Sadece kanunun gösterdiği derecede yakın akraba arasında, örneğin ayrı evde oturan kardeşler arasında, hırsızlık suçunun işlenmesi durumunda suçun takibi şikâyete bağlıdır. Aynı şekilde, kanunun gösterdiği kimseler arasındaki hırsızlık suçlarının ise takip edilebilmesi mümkün olmamaktadır. Örneğin, karı koca arasında, ana baba ile evlâtları arasındaki hırsızlık suçlarının takip edilmesi mümkün değildir.

HIRVATİSTAN

Federal Yugoslavya'da bir cumhuriyet (Hrvatska). Nüfusu 4 281 000, yüzölçümü ise 56 538 km².'dir.

Hırvatistan, doğuda Tuna, Drava ve Sava, kuzey-batıda Slovenya, batıda ise Venedik körfezinin arasındaki ovanın üstünde, ay şeklinde uzanır; kuzeyinde Bosna-Hersek yer alır.

Hırvatistan'ın kuzeyinde verimli ovalar (Slovenya, Podravina, Posavina), Sava'nın güneyinde ise Dinar Alplerinin sıraları yayılır. (Triglav 1 910 m. genel yükseltisi ise 1 200-1 500 m.). Bu dağ sıraları, karstlı engebelerin özelliği olan kapalı girintilerle oyulmuştur. Kıyı, Dinar dağlarının devamını meydana getiren ince uzun adalarla çevrilidir. Hırvatistan Tuna'nın iki önemli kolu (Sava ve Drava) tarafından sulanır.

II. Dünya Savaşından önce, Hırvatistan ekonomisi tamamen tarıma dayanırdı. Nüfusun %82'si köylüydü. 1945 yılından beri, sanayide büyük kalkınmalar olmuş, köylü oranı %52'ye düşmüştür.

Kuzeydeki ovalar, tahıl (buğday, mısır) endüstri bitkisi (şekerpancarı, kenevir) ve hayvan yetiştirimine ayrılmıştır. Çavdar, darı, yulaf gibi ikinci derecedeki tahıllar dağlık bölgelerde yetiştirilir. Kıyılar üzüm ve zeytin ağaçlarıyle örtülüdür. Kıyılarda balıkçılıkla uğraşılır. Dağlar ormanlarla kaplıdır. Kuzeyde bulunan petrol yatakları, doğal kaynakların işletilmesi (hidroelektrik enerjisi, linyit, kömür, demir ve boksit) ve hafif endüstrinin yayılması Hırvatistan'ın kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle Dalmaçya (Dubrovnik) kıyılarında turizm, önemli bir gelir ve döviz kaynağı halini almıştır.

Hırvatistan halkı Hırvat, Sırp, Slovak, Macar ve İtalyanlardan meydana gelmiştir; Katolik dininden olan Hırvatlar esas halkı teşkil ederler. Belli başlı şehirler Zagreb (nüfusu 491 000), Rijeka (eski Fiume, nüfusu 110 000) ve Split'tir (nüfusu 109 000).

HIYAR (Cocumis sativus)

Kabakgillerden bir bitki ve taze yenen ya da salatası ve turşusu yapılan yeşil ince kabuklu, uzunca, gevrek, suluca meyve. Besin değeri azdır. Az oranda B ve C vitaminleri bulunur. Memleketimizde en yaygın tanınmış hıyar türleri Çengelköy hıyarı, Maltepehıyarı, sakız hıyarı, Rus hıyarı, Kornişon hıyarıdır.

HIZ

Fizikte, hareket eden bir cismin yörüngesini aşma çabukluğunu gösteren vektörel büyüklük. Eğer bu hız sabitse, aşılan uzaklığı, bu uzaklığı aşmak için harcanan zamana bölmek suretiyle bulunur. Hız kavramı hareket eden bir cisimden başlayarak, belirli bir büyüklüğün zaman birimi başına değişimini belirten herhangi bir olayın yayılmasına kadar genelleştirilebilir (örneğin bir dalganın yayılma hızından ya da bir fitilin yanma hızından sözedilebilir); hız kavramı daha da genelleştirilerek kimyasal kinetikte reaksiyon hızından ve biyolojik bilimlerde de büyüme hızından sözedilebilir.

Mekanikte katı bir cismin hızının incelenmesinin özel bir önemi vardır. Sadece bir öteleme hareketi yapan katı bir cismin hızı, aynı cismin aynı hareketi yapan kütle merkezinin hızına eşittir. Eğer cisim öteleme hareketinden başka bir de belirli bir eksen etrafında bir dönme hareketi yapıyorsa, biraz önce söz konusu edilen hızından başka açısal hızını ve her bir noktasının dönme eksenine olan uzaklığına göre haiz olacağı hızı da göz önüne almak gerekir.

Bir cismin aşmış olduğu uzaklığın, bu uzaklığı aşmak için harcanan zamana oranı olarak belirlenen hıza ortalama hız adı verilir; örneğin 4 saatta 432 km. almış olan bir otomobilin ortalama olarak saatta 432/4 = 108 km.'lik bir hızla (108 km/h) yani saniyede 30 m.'lik ortalama bir hızla hareket etmiş olduğu söylenir; fakat tabiî bu, otomobilin her saniye mutlaka 30 m. yol almış olması anlamına gelmez. Eğer hareket düzgün bir hareketse, hızın değeri her zaman aralığı için aynı olur. Hareketin değişken bir hareket olması halinde farklı zaman aralıkları için hızın farklı değerleri olur.

Hareket halindeki cismin hızının yere ve ona bağlı hareketsiz (örneğin yol kenarındaki kilometre taşları, bir şehrin çıkış veya giriş noktası gibi) şeylere göre bağıl bir hızı vardır. Hareketsiz şeyler, cismin hareketi kendilerine göre tasarlanan; cismin durumu kendilerine göre tayin edilen bir başvurma sistemi teşkil ederler. Gerçekten de bir cismin hızı ancak belirli bir başvurma sistemine göre tayin edilir. Bu kavramı açıklamak için şu örnek verilebilir: Saatta 80 km.'lik bir hızla hareket eden trende oturan bir yolcunun, tren hattının kenarında hareketsiz duran bir gözlemciye göre trenin hızıyla hareket etmesine karşılık, aynı yolcunun içinde bulunduğu trene göre hızı sıfırdır. Eğer yolcu trenin koridorunda gezinmekteyse, trene göre, örneğin saatta 4 km.'lik bir hıza sahip olacaktır. Oysa bu yolcunun trenin dışında hareketsiz bir adama göre hızı, eğer kendisi trenin içinde trenin gittiği yönde hareket ediyorsa: 80 + 4 = 84 km./h, eğer trenin gittiği yönün tersine doğru hareket ediyorsa 80 — 4 = 76 km./h olacaktır. Bu gibi hallerde doğru sonuçlar, ancak Rölativite teorisinin öngördüğü şekildeki hızların bileşim kuralını uygulamak suretiyle elde edilirler.

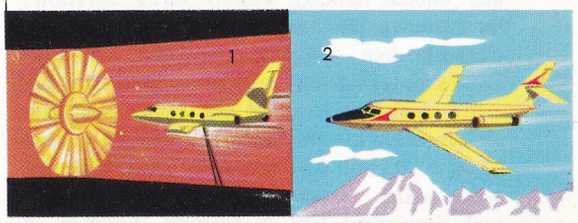

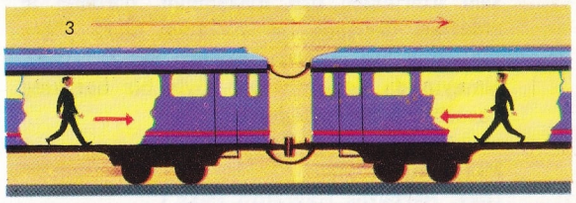

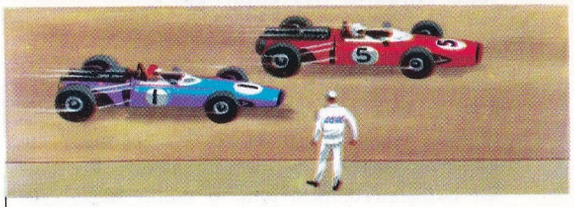

HIZ

Bir uçağın, içinde hareket halinde olduğu akışkana göre bağıl hızı, hava tüneli örneğinde olduğu gibi akışkanın uçağın üzerine doğru gelmesi (1) ve uçağın akışkan içinde yer değiştirmesi durumlarında (2) aynı değerdedir. Yol alan bir trenin koridorunda yürüyen yolcunun, yerdeki bir gözlemciye göre bağıl hızı (yolcunun trenin hareket yönünde ya da ters yönde yürümesine göre) trenin hızına, yolcunun trene göre bağıl hızının eklenmesi ya da çıkarılması suretiyle bulunur. Yerdeki bir gözlemciye göre bağıl hızı saatta 240 km. olan bir yarış otomobili, aynı gözlemciye göre bağıl hızı saatte 220 km. olan bir başka yarış otomobilini geçerse, birinci otomobilin ikinci otomobile göre bağıl hızı saatte 20 km.'dir.

Hız kavramının anlamı bir dalgasal hareket göz önüne alındığı zaman biraz farklıdır; bu durumda bir yerden bir yere madde nakli olmadığı için, dalgasal hareketin hızı diye sadece dalgasal olayın yayılma hızı belirtilir.

Bir akışkanın hareketi göz önüne alındığında genellikle hız akışkanın bir noktasından bir başka noktasına fark gösterir (örneğin bir borudan akan akışkanın borunun bakışım ekseni üzerindeki hızı maksimum, borunun iç cidarları üzerinde ise minimum olur). Eğer akışkanın her noktasındaki hızı zamana bağlı olmayıp da değişmiyorsa böyle bir harekete kararlı bir hareket denir.

HIZIR REİS
(bkz. Barbaros Hayrettin Paşa.)

HİBE
Hayatta olan kişiler arasında yapılan bir hukûkî işlemle, bir kimsenin karşılıksız olarak malının tamamını ya da bir kısmını diğer bir kimseye devretmesi, bağışlamasıdır. Bir malın bağışlanabilmesi için, o malın bağışlayanın mülkiyetinde bulunması gerekir. Henüz mülk edilmemiş bir malın hibesi söz konusu olamaz. Miras hakkından feragat de hibe değildir.

Medenî hakları kullanma yeteneği bulunan herkes bağışlamada bulunabilir. Bu yeteneği bulunmayan kimselerin bağışlamada bulunabilmesi ise kanunî mümessillerinin sorumluluğu altında olabilir. Medenî hakları kullanma yeteneği bulunmayan; fakat temyiz kudreti olan kimse ise bağışlanan malı kabul edebilir. Kanunî mümessilin bağışlamanın kabulüne itirazı halinde, bağışlama hükümsüz kalır.

Taşınabilir malların bağışlanması elden teslimle tamamlanır. Taşınamaz malların bağışlanması ise tapu siciline kayıtla mümkündür. Bağışlayan, bağışlamanın kabulüne kadar bağışından vazgeçebilir. Bağışlama şarta bağlı olarak da yapılabilir. Bu durumda, bağışlayan bağışlamanın dayandığı şartın yerine getirilmesini her zaman isteyebilir.

Bağışlanan, bağışlayana ya da yakınlarından birine karşı ağır bir cürüm işlerse, bağışlayana karşı kanunen mükellef olduğu görevlerde önemli ihmallerde bulunursa, bağışlamaya esas olan yükümleri haklı bir sebebe dayanmaksızın yerine getirmezse, bağışlayan bağışlamasından vazgeçebilir. Bu sebepleri öğrendiğinden itibaren en geç bir yıl içinde bağışlamadan vazgeçebilir.

HİCAZ
(bkz. Suudî Arabistan.)

HİCAZ
Türk müziğinin üçüncü + ikinci sınıf karma basit makamlarından biri. Hicaz dörtlüsüyle rast beşlisinin birleştirilmesiyle elde edilmiştir: BAS + TKST. Durağı dügâh (la), güçlüsü neva (re) perdesidir. Bu durumda donanımına do ve fa için birer B-diyezi, si için ise S bemolü konulur. Hem inici hem de çıkıcı olarak kullanılmış bulunan hicaz makamı dizisini meydana getiren sesler sırayla dügâh, kürdî, nim-hicaz, neva, hüseynî, eviç, gerdaniye ve muhayyer perdeleridir. Bu perdelerin durağa göre aralıkları şöyledir:

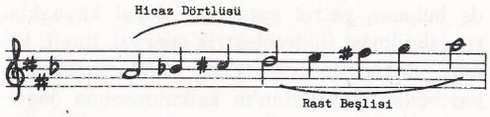

Bağıl Frekans	1,000	1,054	1,249	1,333	1,500	1,665	1,778	2,00
Sent	0	90	384	498	702	882	996	1200
Koma	0	4	17	22	31	39	44	53

Hicaz makamı dizisi, Türk genel dizisinde 14 perdeye göçürülebilir. Bunlar, kaba-çargâh, kaba-hicaz, yegâh, kaba-nim-hisar, kaba-hisar, aşiran, acemaşiran, geveşt, rast, zirgüle, dik-zirgüle, kürdî, dik-kürdî ve puselik perdeleridir. Bu perdelere yapılabilen göçürmeler arasında sadece dügâh perdesindeki göçürme bağımsız olarak adlandırılmıştır.

HİCAZKÂR
Türk müziğinin göçürme makamlarından biridir. Zirgüle makamı dizisinin rast (sol) perdesine göçürülmesiyle elde edilmiştir. İnici olarak kullanılmıştır. Durağı rast, güçlüsü neva perdesidir. Buna göre donanımına fa için B-diyezi, mi ve la için S-bemolü ve si için F-bemolü konulması gerekir. Hicazkâr makamı dizisini meydana getiren sesler sırayla rast, nim-zirgüle, segâh, çargâh, neva, nim-hisar, eviç, gerdaniye perdeleridir. Bu perdelerin durağa göre aralıkları zirgüle dizisindeki gibidir.

HİCAZPUSELİK
Türk müziğinin mürekkep makamlarından biri. İlk defa Dede Efendi tarafından kullanılmıştır. Hicaz dizisine Puselik dizisinin eklenmesiyle yapılmıştır. Hicaz dizisi kullanıldıktan sonra puselik dizisine geçilerek dügâh perdesinde karar verilir. Dolayısıyle, durağı dügâh, güçlüsü neva perdesidir. Donanımına, hicaz makamında olduğu gibi do ve fa için B-diyezi, si için S-bemolü konur. Puselik dizisi için gerekli değiştirmeler parçanın içinde yapılır.

HİCRET
İslâm Peygamberi Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç etmesi (20 eylül 622). Bu göç, Hazreti Muhammed'in peygamberliğinin 13. yılında olmuştur. İslâm dininin hızla çevreye yayılmasına ortam ve imkân hazırladığı için bu olay İslâm tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmiş ve Müslümanlarca takvimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Hicretten önce Mekke'ye egemen bulunan Kureyş kabilesinin ve diğer kabilelerin liderleri İslâm dininin gelişmesini engellemek için çeşitli baskı metotlarına baş vuruyorlar, fakat başarı sağlayamıyorlardı. Müslümanlık özellikle yoksul halk ve köleler arasında günden güne yayılıyor, güçleniyordu. Onların baskısı da bu oranda artıyordu. Hicretten bir yıl önce Medine'nin en güçlü iki kabilesi Evs ve Hazrec kabilelerinin liderleri Mekke'ye gidip Müslüman olunca, İslâmiyetin yayılma olanağı daha arttı. Bu liderler Hazreti Muhammed'le Mekke'nin Akabe mevkiinde gizlice buluşup İslâmiyetin temel prensiplerini kabul ettiklerini ve bunları uygulayacaklarını taahhüt ettiler. Bundan böyle Müslümanlar Mekke şeflerinin baskısından kurtulmak isteyince Medine'ye gidip huzura ve güvenliğe kavuşabilirlerdi. Zaten çoktandır Mekke'den çıkmayı ve Müslümanlığı elverişli şartlar altında yayabileceği bir yere yerleşmeyi düşünen Hazreti Muhammed de, göç etmek isteyen arkadaşlarına Medine'ye gitmeyi tavsiye etmeye başladı. Mekkeliler göçe engel olmak istedilerse de Müslümanların birer ikişer çıkıp gitmelerini önleyemediler. Sonunda Mekke'de Peygamberden ve Ebu Bekir (571-634) ile Ali (598-661) den başka Müslüman kalmadı.

Hazreti Muhammed'in Medine'deki evini gösteren bir XV. yüzyıl minyatürü.

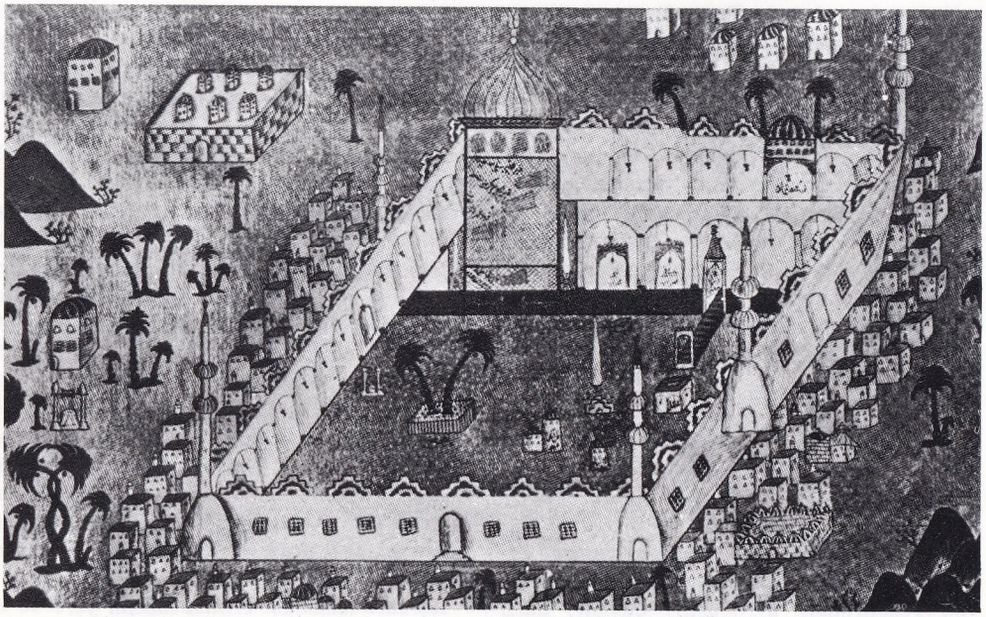

Bu durumu gören Kureyşliler Peygamberin de gideceğini ve Medine'ye vardıktan sonra artık kendisiyle başa çıkamayacaklarını, İslâmiyetin yayılmasını önleyemeyeceklerini anladılar; buna bir çare bulmak için «Darunnedve» denilen toplantı yerinde toplandılar. Ebu Süfyan (597?-653) Ebu Cehil, Umeyye bin Halef'in de katıldıkları bu toplantıda Peygamberin, her kabileden bir kişinin katılacağı bir topluluk tarafından öldürülmesine karar verildi.

Ancak Hazreti Muhammed bu suikast teşebbüsünü zamanında duymuş, Ali'yi yerine bırakarak Ebu Bekir'le birlikte gizlice Mekke'den çıkmıştır. Kureyşlilerin kendilerini izleyeceklerini bildirdikleri için üç gün, Mekke dolaylarındaki Sevr mağarasında saklanmışlar, daha sonra Abdullah bin Ureykıt adında Müslüman olmayan bir kişinin kılavuzluğu ile Medine'ye doğru yola çıkmışlardır.

Hazreti Muhammed Medine yakınında bulunan Kuba adlı yere varınca orada Amr bin Avf ailesine misafir olmuş ve aynı yerde Kuba mescidini yaptırmıştır. Mescidin inşaatında kendisi de bizzat çalışmıştır. Bu, İslâm tarihinde yapılan ilk mescittir.

Kuba'ya gelişinden 14 gün sonra bir cuma günü Medine'ye hareket eden Peygamber, Medine'ye girdiği sırada büyük bir kalabalık tarafından karşılandı ve Ebu Eyyub el-Ensari'ye misafir oldu. Bir süre burada kaldıktan sonra, Cami ve çevresindeki evler yapılınca bu evlere taşındı.

Hicretten önce, şehrin adı «Yesrib» idi. Peygamberin oraya varmasından sonra «şehir» anlamına gelen «Medine», bazen de Peygamber şehri demek olan «Medinetur-Resul» denilmeye başlandı.

Hicretin çok etkili siyasî ve sosyal sonuçları olmuştur. O zamana kadar aşiret düzeni içinde yaşamış olan Araplar ilk defa çeşitli kabilelere ve hatta çeşitli ırklara mensup insanların teşkil ettiği, kabile temeline dayanmayan bir toplum şekline girdiler. Bu da, kabile düzenini yıkan, toplumu bütünleşmeye ve sosyal yapısını değiştirmeye götüren bir etkendi. O güne kadar hâkim olan kabile birliği anlayışı yerini din birliği anlayışına bırakıyordu. Böylece ayrı kabilelere ve ırklara mensup insanlar bu birlik anlayışı içinde kaynaşıp bütünleşiyordu.

Hicretin en etkili ve olumlu sonuçlarından biri de Hazreti Muhammed'in devlet kurma olanağına kavuşmasıydı. Böylece yeni dinin ilkeleri devlet gücü tarafından korunacak, yeni toplumun yapısı devlet düzeni içinde oluşup sağlam temele oturtulacaktı.

Hicretin diğer bir olumlu sonucu da Müslümanlar arasında ekonomik ve sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı gerçekleştirmesidir. Mekke'den göç eden Müslümanlar mallarını mülklerini orada bıraktıkları için yokluk içindeydiler. Hazreti Muhammed her Mekkeliyle bir Medineli arasında kardeşlik kurdu. Medineli, kardeş edindiği Mekkeliye servetinin ve mülkünün yarısını veriyordu. Böylece toplumun bireyleri arasında bir ekonomik ve sosyal denge kurulmuş oldu.

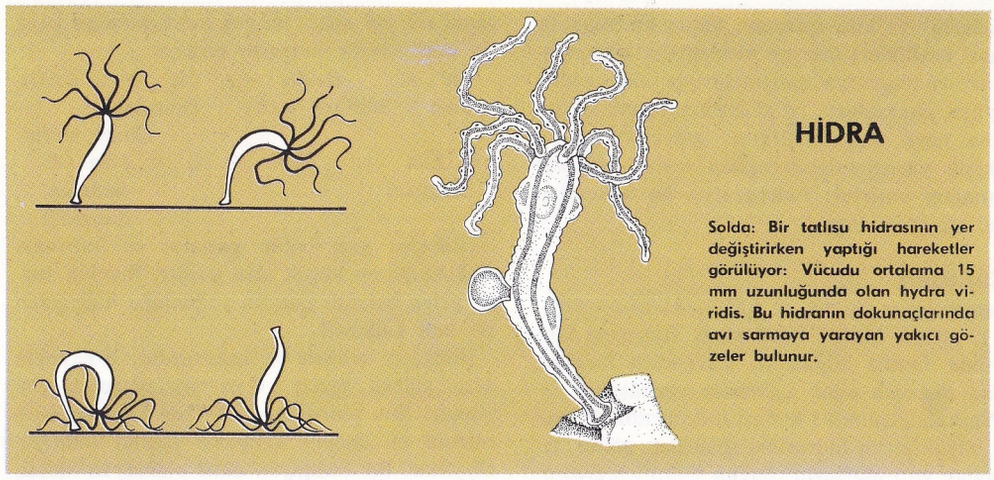

Solda: Bir tatlısu hidrasının yer değiştirirken yaptığı hareketler görülüyor: Vücudu ortalama 15 mm uzunluğunda olan hydra viridis. Bu hidranın dokunaçlarında avı sarmaya yarayan yakıcı gözeler bulunur.

Hicretten sonra on yıl içinde İslâm dininin bütün Arabistan'a yayıldığı ve girişilen bir dizi savaşın hemen hepsinin zaferle sonuçlandığı göz önüne alınacak olursa, Hicretin ne kadar etkili bir olay olduğu görülür.

Hicretin Müslümanlarca takvim başlangıcı olarak kullanılmasına, II. halife Ömer (591?-644) zamanında başlanmıştır.

HİDRALAR (Hidrozoa)
Seleneterelerin knidliler filumuna giren bir sınıf. Göl ve havuz gibi tatlısularda yaşayan küçük hayvanlardır. Vücutları yumuşak ve tüp biçimindedir. Uzunlukları 1 cm. kadardır. Su içinde yaşayan bitkilere tutunurlar. Vücudun öbür ucunda ağız vardır. Ağzın çevresinde 6-8 kadar ince uzun kol bulunur. Kollar hayvanın yakalama organlarıdır. Ufak hayvanları avlayarak geçinirler. Avlarını yakalamada kollardan ve kollar üzerinde bulunan yakıcı kapsüllerden yararlanır. Yakıcı kapsüllerin içlerinde sarmal biçimde uzunca bir iplik vardır. İpliğin içi zehirli bir maddeyle doludur. Kapsüle bir hayvan dokunacak olursa iplik hızla, dışarı fırlayarak hayvanın vücuduna batar, sonra kollar avı sararak ağıza götürürler. Hidraların anusu olmadığı için, sindirim boşluğunda sindirilmeyen besin artıkları tekrar ağızdan dışarı atılır.

Tomurcuklanma yoluyle çoğalırlar. Vücutlarının bir tarafında meydana gelen tomurcuk gittikçe büyüyerek genç bir hidra oluşur. Genç hidra bir süre ananın sindirim boşluğunda yaşar ve sonra ondan ayrılır. Sonbahara dek bu şekilde çoğalan hidralar bu sırada yumurtlarlar. Kış geçtikten sonra yumurtalardan genç hidralar meydana gelir.

HİDRATASYON
Suda eriyen madde taneciklerinin su molekülleri ile sarılması. Bu olaya bazen hidrasyon adı da verilir. Bilindiği gibi su moleküllerinde elektron bulutları hemojen dağılmamıştır. Bu nedenle bir uçta pozitif, öbür uçta negatif yük doğmuştur. Su molekülleri iki kutuplu (dipol) yapıdadır. Suda eriyebilen maddeler de ya böyle iki kutuplu moleküllerden ya da iyonlardan yapılmıştır. Eğer eriyen iki kutuplu molekül ise bunun pozitif ucuna su moleküllerinin negatif uçları sokulur, eriyen molekülün negatif ucuna da su moleküllerinin pozitif uçları yanaşır. Böylece sulu ortama çekilen moleküller su molekülleri ile sarılmış olur. İyonların ya da asitler gibi iyonlaşan maddelerin suda erimesi daha ilgi çekicidir. Suda eriyen iyonlar ister pozitif, ister negatif olsun daima su molekülleriyle sarılır. Örneğin, pozitif yüklü bir iyona su molekülleri negatif uçları (oksijen tarafı) ile yanaşarak sarar. Negatif yüklü bir iyonun sarılmasında bunun tersi olur. Bunun sonucu olarak su içinde $Be^{+2}(OH_2)_4$, Mg^{+2} $(OH_2)_6$, $Al^{+3}(OH_2)_6$, Cu^{+2} $(OH_2)_4$ gibi gruplar oluşur. Burada su molekülleri OH_2 şeklinde gösterilmiştir. Çünkü pozitif iyonlara negatif uçları ile yanaşmışlardır. Negatif iyonlar da su molekülleri ile sarılabilir. Bir iyonun kaç tane su molekülü ile sarılacağı bunun yüküne, çapına ve elektronegatifliğine bağlıdır.

İyonların hidratasyonu enerji verici bir olaydır. Bu nedenle bazı iyonlar katı halde iken bile su molekülleriyle sarılmaya devam eder. Böyle bileşikler sulu eriyiklerinden kristalleşince, yapılarına kristal suyu da girer. $MgCl_26H_2O$ magnezyum klorür hekzahidrat, $AlCl_3.6H_2O$ alüminyum klorür hekzahidrat, $CuSO_4.5H_2O$ bakır sulfat pentahidrat bu arada sayılabilir. Sonuncu örnekte beş su molekülünden birisi sulfat köküne gider, dördü bakır iyonunu sarar.

HİDRODİNAMİK
(**bkz.** Hidrolik.)

HİDROGRAFYA
En geniş anlamıyla suyun yerkabuğu üzerinde dağılışını ve özelliklerini inceleyen bilim dalı. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, ırmaklar, göller, yeraltı suları, buzullar ve deniz hidrografyanın konuları arasında yer alırlar: Kıta suları hidrografya adı altında incelenirken denizlerle ilgilenen bilime ayrı bir ad, oseanografi (okyanus bilimi) adı verilir.

Hidrografyanın en önemli görevlerinden biri, inceleme konusu yapılan bölgenin akarsu ve göl şebekesinin (hidrografya şebekesinin) doğruya en yakın bir haritasının çizilmesidir. Bu çalışma, akarsu ve göllerin taşıdıkları su miktarı, rejimleri, derinlikleri, akış hızları (akarsuların), düzey değişiklikleri

(göllerin) ve kıta sularının bütün kimyasal-fiziksel özellikleri üzerine incelemelerle tamamlanır. Hidrografya çalışmalarıyle elde edilen veriler, akarsuların ve göllerin sularından (sulama veya elektrik üretme amaçlarıyle) ne şekilde yararlanılabileceğinin tesbit edilmesi olanağını verirler; hidrografya bu bakımdan özel bir önem taşır.

HİDROJEN

Elementlerin ilki ve en hafifi. Atom numarası 1, atomik kütlesi 1,008 a.k.b. Hidrojeni 1766 yılında İngiliz bilgini H. Cavendish bulmuş, buna hidrojen adını Lavoisier vermiştir.

Yerkabuğunun %1 kadarı hidrojendir. Bunun en büyük kısmı hidrosferi (denizler, göller, ırmaklar vb.) oluşturur. Suyun %11,1'i hidrojendir. Hidrojen birçok bileşiklerin yapısına girer. Asitlerin tümü ve organik bileşiklerin hemen hemen hepsi birer hidrojen bileşiğidir. İnsan vücudunda hidrojen oranı %10 kadardır. Dünyada element halinde pek az hidrojen vardır. Havadaki oranı 1/1 000 000'i geçmez. Buna karşılık Güneş'in %30'u hidrojendir. Başka yıldızlarda da büyük oranlarda hidrojen vardır. Sıcaklığı milyonlarca dereceyi bulan Güneş ve başka yıldızlarda hidrojen çekirdekleri birbiri ile birleşerek diğer atomların çekirdeklerini meydana getirir. Evrende devamlı olarak akan kozmik ışınların en büyük kısmı yine hidrojen çekirdekleridir. Hidrojen çekirdeğine proton denir. Proton evrenin temel çekirdeği, hidrojen ise temel elementidir.

Endüstride hidrojen başlıca suyun elektrolizi, kok ve su ilkel maddelerinden ya da petrolün damıtma ürünü olan metan (CH_4) gazından elde edilir. Elekroliz ucuz elektrik üreten ülkelerde tercih edilir. Genellikle su $Ba(OH)_2$ (baryum hidroksit) ya da NaOH (sodyum hidroksit) eritilerek iletken duruma getirilir. Laboratuvarlarda bu iş için H_2SO_4 (sülfürik asit) kullanılır. Elektroliz olayında elektrik enerjisi harcanarak su ayrıştırılır.

$$2\,H_2O + \text{Elektriksel enerji} \rightarrow 2H_2 + O_2$$

Kok ile sudan elde etmek için önce su buharı kızgın kok üzerinden geçirilir. Meydana çıkan sugazı yine su buharı ile karıştırılarak katalizörlerden geçirilir. İçindeki karbon monoksit, karbon dioksite dönüşür.

$$C\ (\text{kızgın kok}) + H_2O\ (\text{buhar} \rightarrow CO + H_2$$

Sugazı

$$CO + H_2 + H_2O\ (\text{buhar} \rightarrow 2H_2 + CO_2$$

Hidrojen karbondioksit karışımı basınçla sudan geçirilirse karbondioksitin büyük kısmı suda eriyerek tutulmuş olur. Geri kalanı gidermek için karışım $Ca(OH)_2$ bulamacı (kireç sütü) içinden geçirilir.

$$Ca(OH)_2 + CO_2 \rightarrow CaCO_3 + H_2O$$

Metandan (CH_4) elde etmek için metan su buharı karışımı kızgın demir borulardan geçirilir. Karbon monoksit ve hidrojen karışımı oluşur. Bu da yukarıki gibi işlemlere sokulur.

Laboratuvarlarda hidrojen, aktif metallere sulu hidroklorik ya da sülfürik asitlerin etkimesiyle elde edilir. Kullanılan metaller daha çok çinko ve demirdir. Sodyum, potasyum gibi çok aktif olanları asitlere atmak tehlikeli patlamalara yol açar. Bu çok aktif metaller suya da etki ederek hidrojen çıkarır.

$$\underset{\text{Çinko}}{Zn} + \underset{\text{Sülfürik asit}}{H_2SO_4} \rightarrow \underset{\text{Hidrojen}}{H_2} + \underset{\text{Çinko sulfat}}{ZnSO_4}$$

$$\underset{\text{Sodyum}}{2Na} + 2H_2O \rightarrow H_2 + \underset{\text{Sodyum hidroksit}}{2\,Na\,OH}$$

Hidrojen gazı bütün gazların en hafifidir. Yoğunluğu en küçük olan gazdır. Bundan sonra gelen helyum gazının yoğunluğu hidrojenin iki katı kadardır.

Hidrojen, renksiz ve kokusuzdur. Kolaylıkla ateş alarak yanar. Gazı sıvılaştırmak çok güçtür. Sıvı hidrojen —250°C de kaynar. Hidrojenin en önemli kimyasal özeliği indirgen oluşudur. Bu özeliğiyle, aktif olamayan metalleri oksitlerinden açığa çıkarır. Ancak ucuz olmadığı için, sadece değerli metalleri elde etmek amacı ile hidrojenden faydalanılabilir. Hidrojen hava ya da oksijen içinde yanınca su olur. Aktif olamayan metal oksitleriyle birleşmede de yine su meydana çıkar.

Hidrojen F_2 (flor) ile karanlıkta, Cl_2 (klor) ile güneş ışığı altında birleşir. Hidrojen fluorür ile hidrojen klorür oluşur.

Hidrojen füze ve roket yakıtı olarak kullanılır. Bunun dışında çeşitli sentezlerde kullanılır. Amonyak havanın azotu ile hidrojenden yapılır. Sıvı bitkisel ve hayvansal yağlar hidrojenle sertleştirilir (katılaştırılır) ve margarinler elde edilir. Ağır yağlar (mazot vb.) hidrojenlendirici kraking yardımı ile daha uçucu bileşiklere (benzin vb.) çevrilir. Hidrojen kaynak işlerinde de kullanılır. Özelikle atomik hidrojen üfleci ile 5 000°C ye kadar yükselen sıcaklık sağlanır. Bu kaynakçılıkta çok önemlidir. Üstelik atomik hidrojen üfleci indirgen bir alev verir, kaynak yapılan yer oksitlenmez.

Hidrojen üç izotop halinde bulunur. Bunlardan birincisinin kütle numarası 1, ikincisinin kütle numarası 2, üçüncüsünün kütle numarası 3'tür. Bu atomların çekirdekleri sırası ile tek protonlu (proton), bir proton ve bir nötronlu (döteron) ve bir proton ile iki nötronlu (triton) olurlar. Adi hidrojenin çekirdeği protondur. Çekirdeği döteron olan atom döteryum, triton olan atom ise trityum adını alır. Bunlar doğada birlikte bulunurlar. Ancak en büyük oran adi hidrojenindir. Döteryumdan meydana gelmiş olan suya **ağır su** denir. Çünkü bu suyun molekül kütlesi ve de yoğunluğu normal sudan daha büyüktür. Ağır su D_2O formülü ile gösterilir. D sembolü döteryumu gösterir. Trityumun sembolü T'dir. Başka elementlerde izotoplar böyle ayrı sembollerle gösterilmez.

HİDROJENASYON

Bir moleküle katalizör yardımı ile hidrojen katma işlemi. Hidrojenlendirme de denir. Hidrojenasyonun en önemli uygulama yerleri bitkisel ya da hayvansal sıvı yağların hidrojenasyonu, petrolün damıtma ürünleri arasında bulunan ağır yağların (mazot vb.) hidrojenlendirici kraking işlemi ve nihayet kömürün hidrojenasyonu (kömürün sıvılaştırılması) işlemleridir. Hidrojenlendirme işlemlerinde en çok kullanılan katalizör ince dağılmış nikel tozudur. Nikelin bu katalizleyici etkisi 1897 yılında Fransız kimyacısı Paul Sabatier tarafından bulunmuştur.

Pamuk yağı, çiçek yağı, zeytinyağı gibi sıvı bitkisel ve balık yağı gibi yine sıvı hayvansal yağlar, alifatik doymamış bileşiklerden yapılmışlardır. Bu yağlar ince dağılmış nikel tozu ile karıştırıldıktan sonra 200°C kadar ısı-

HİDROJENİN ELDE EDİLMESİ

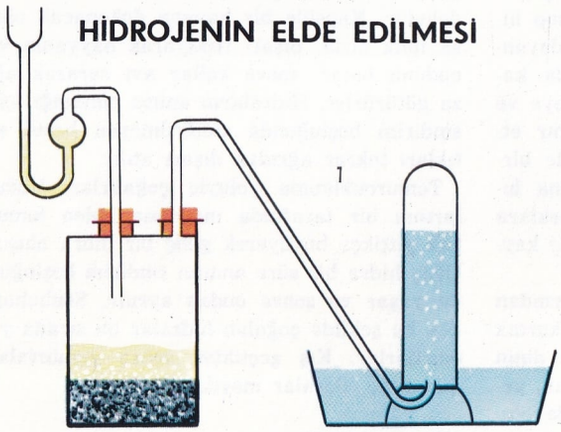

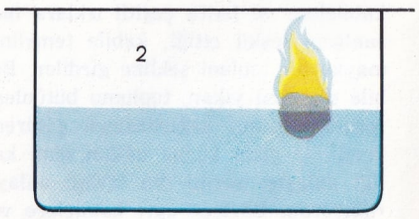

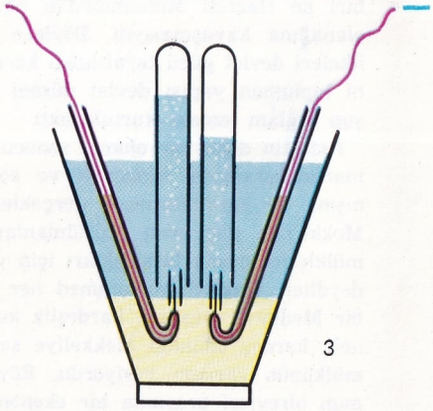

Hidrojen çeşitli tepkimelerle elde edilebilir. Söz gelimi, bir metali (örneğin çinkoyu) bir asitin (örneğin sülfirik asitin) etkisine bırakarak hidrojen meydana gelmesi sağlanabilir (1). Hidrojen, sodyum gibi bir alkali metalin etkisiyle suyun ayrıştırılması yoluyle de elde edilebilir; bu yöntemle hidrojen elde edilmesinde tepkime çok şiddetli olur ve hidrojen tutuşur (2). Hidrojen elde etmede kullanılan üçüncü bir yol asitlendirilmiş suyun elektrolizidir; voltmetrenin tüplerinden birinde oksijen, ötekinde hidrojen toplanır. Elde edilen hidrojenin hacmi, oksijenin hacminin iki katıdır (3).

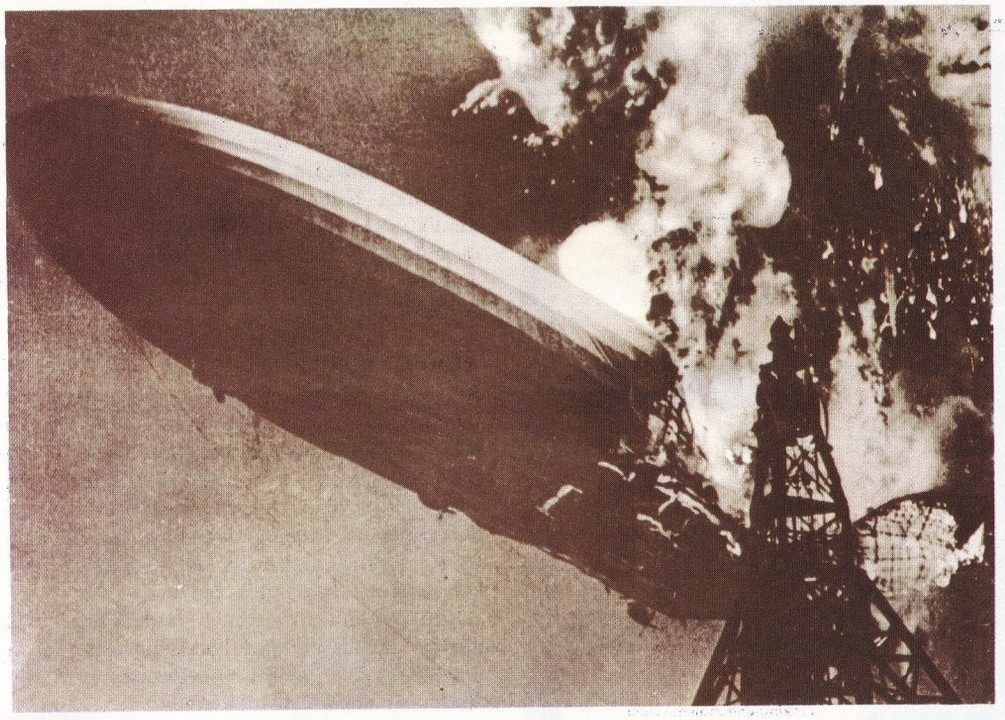

Resimde Hindenburg güdümlü balonunun hidrojen parlaması sonucu havada yanışı görülüyor (6 mayıs 1937).

tılarak içinden basınç altında hidrojen geçirilir. Reaksiyon sonunda doymamış sıvı yağlar hidrojenle doyurularak doymuş yağlara çevrilir. Doymuş hale gelmiş yağlar katı olur. Bu nedenle işleme bazen **yağların sertleştirilmesi** adı da verilir. Genellikle bu katılaşma işi belli bir noktada kesilerek yağların çok katı bir duruma gelmesi önlenir. Böylece margarinler için gerekli hammadde sağlanır. Bu yarı katı yağ tipidir. Hidrojenlendirme renk, koku veren maddeleri ve bu arada vitaminlerin yapısını bozduğu için ürün renksiz, kokusuz ve vitaminsiz olmuştur. Buna renk ve koku verici maddeler, vitaminler hatta bazı durumlarda süt ve süt tozu eklenerek çeşitli margarinler yapılır. Margarinler evlerde sadeyağ yerine kullanılır.

Ham petrolün damıtma ürünleri olan mazot vb. ağır yağlardan kraking yolu ile benzin vb. daha hafif yakıtlar elde edilir. Kraking sırasında verimi yükseltmek için ortama basınçla hidrojen gönderilir. Katalizörlerin yardımı ile hem kraking olur yani moleküller parçalanır, hem de ortaya çıkan daha küçük moleküller hidrojenlendirilerek doymuş duruma getirilir. **Bergius** yönteminde bu işlem daha ileri götürülmüştür. Ağır yağlar ince dağılmış taşkömürü ve özellikle linyit tozu ile karıştırıldıktan sonra hidrojenlendirici kraking işlemine sokulur. Böylece kömürden sıvı akaryakıtlar elde edilir. İşleme bu nedenle **kömürün sıvılaştırılması** da denir.

Hidrojenasyon, işlem ve reaksiyon olarak, moleküllerden hidrojen çıkarma demek olan, dehidrojenasyonun tersidir.

HİDROJEN BROMÜR

Bromun hidrojenle yaptığı bileşik. HBr formülü ile gösterilir. Hidrojen klorür gazının tersine hidrojen bromür, bromürlerin derişik sülfürik asit ile ısıtılmasından elde edilmez. Hidrojen bromür kolay ayrışarak elementlerini verir. Endüstride son yıllarda düşük sıcaklıkta brom buharı ile hidrojen karışımı aktif kömür içinden geçirilerek hidrojen bromür elde edilmektedir. Sıcaklık düşük olduğu için, hidrojen bromür bozulmaz.

Hidrojen bromür renksiz, keskin ve batıcı kokulu bir gazdır. Suda çok miktarda eriyerek hidrobromik asit yapar. Havada nem ile sis meydana getirir. Öbür özelikleri hidrojen klorür gibidir.

HİDROJEN İYODÜR

Hidrojenin iyotla yaptığı bileşik. HI formülü ile gösterilir. Hidrojen iyodür elementlerinden elde edilmez. Zaten bu madde ısıtılınca kolayca elementlerine ayrışır. Bunun yerine iyot fosforla bileştirilir, PI_3 (fosfor triiyodür) olur. Bu da su ile ayrıştırılırsa hidrojen iyodür elde edilir.

$$\underset{\text{Fosfor triiyodür}}{PI_3} + 3H_2O \rightarrow 3HI + \underset{\text{Fosforöz asit}}{H_3PO_3}$$

Hidrojen iyodür, hidrojen bromüre benzer. Suda daha çok erir. Hidrojen iyodür diğer hidrojen halojenürler (bromür, klorür, flüorür) arasında en kuvvetli asittir. Yalnız kolayca iyot basamağına yükseltgenir.

HİDROJENLENDİRME

(**bkz.** Hidrojenasyon.)

HİDROJEN PEROKSİT

Hidrojenin oksijenle yaptığı ikinci bileşiktir. H_2O_2 formülü ile gösterilir. Bazen bu maddeye, hatta bunun sudaki eriyiğine «oksijenli su» denildiği olur.

Hidrojen peroksit, sodyum ya da baryum peroksitin sülfürik asitle bileşmesiyle ele geçer. Endüstride bu iş potasyum persulfat bileşiğinin su buharı ile hidrolizinden sağlanır. Potasyum persulfat potasyum sulfatın derişik asitli çözeltisinin elektrolizi ile elde edilir.

Bu yöntemlerde ele geçen seyreltik hidrojen peroksit eriyiği, damıtılarak %3'lük duruma getirilirse eczanelerde satılan oksijenli su elde edilmiş olur. Düşük basınç altında damıtılarak %30'luk perhidrol ve sonunda saf hidrojen peroksit elde edilebilir.

Saf hidrojen peroksit renksiz, kokusuz, kıvamlı bir sıvıdır. 151°C de kaynar. Kalın katmanlar halinde iken mavi renklidir. Saf halde iken yakıcıdır. Deri üzerinde yaralar açar. Suyla her oranda karışır. Seyreltik eriyiğinin madenî bir tadı vardır.

Öteki hidrojen-oksijen bileşiği olan ve H_2O formülü ile gösterilen suyun çok dayanıklı olmasına karşılık, hidrojen peroksit ısıtılınca oksijen ve su çıkararak bozunur. Sulu eriyiği

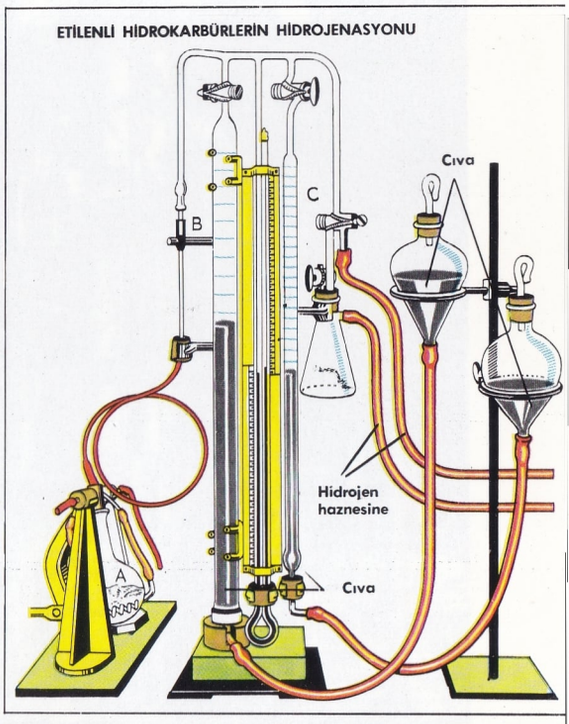

Hidrojenasyon normal basınç ve sıcaklıkta bir katalizör yardımıyle gerçekleşir. Kullanılan katalizör ince nikel tozudur.

içinde yabancı madde yoksa uzun süre dayanabilir. MnO_2 (mangan dioksit), gümüş, altın gibi metal tozları, tükürük ve kanda bulunan enzimler katalizör olarak etkiyerek hidrojen peroksitin hızla bozunmasını sağlarlar. Buna karşılık asitler ve alkol bu bozunmayı yavaşlatır.

Hidrojen peroksit oldukça kuvvetli bir yükseltgendir. Bu nedenle de mikrop öldürücü özelik gösterir. Yine yükseltgeme gücü nedeni ile boyaları bozar. Saçların koyu rengini veren boyaları da bozarak saçları sarartır. Tüy-

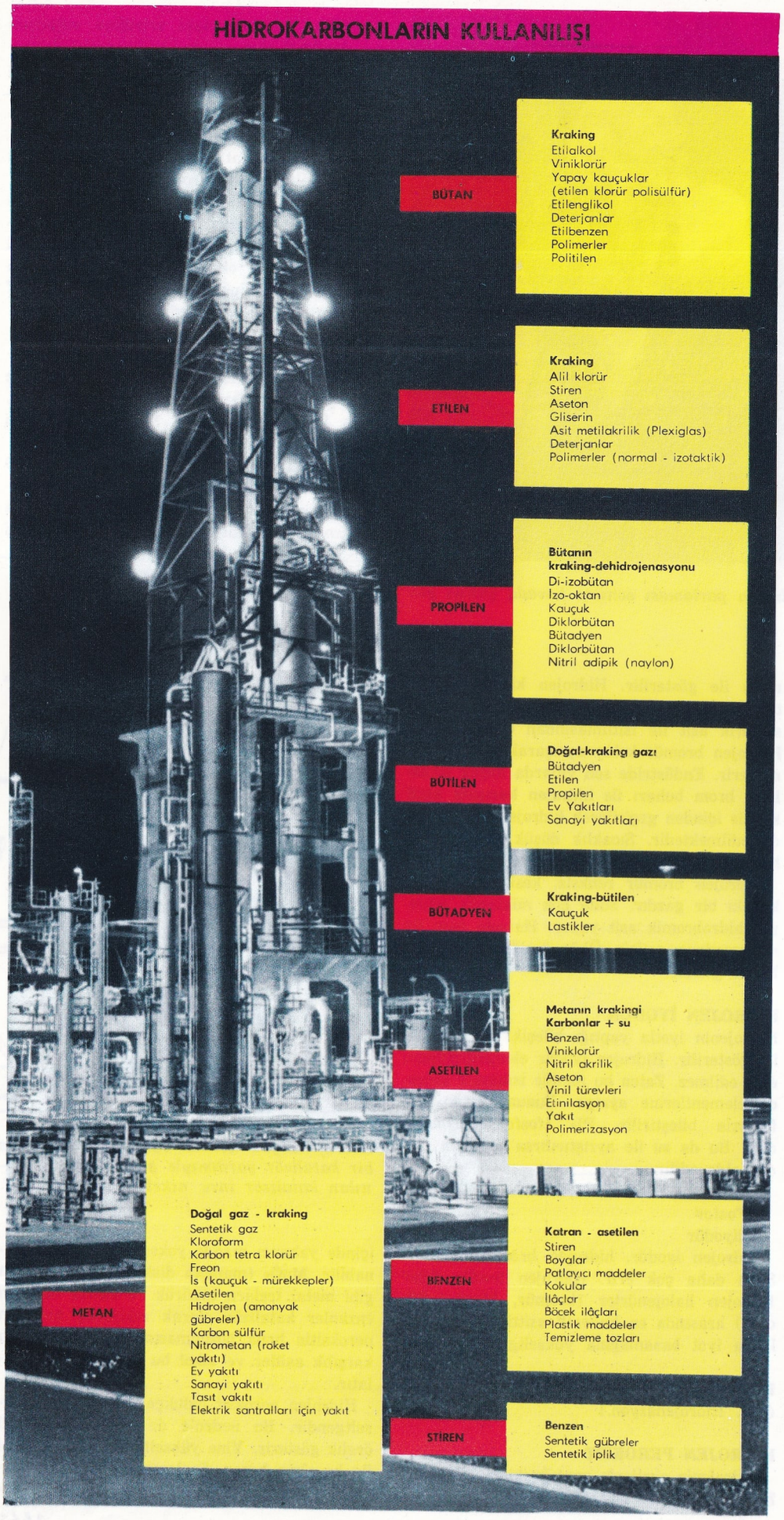

ler, saman, fildişi ve zamanla kararmış beyaz boyalar hidrojen peroksit eriyiği ile açılabilir.

%90'lık hidrojen peroksit roketlerde yükseltgen (oksitleyici) olarak kullanılır. Laboratuvarlarda hidrojen peroksit eriyiği her zaman el altında bulunabilen bir yükseltgendir. Hekimlikte yaralar hidrojen peroksit eriyiği ile dezenfekte edilir. Tüyler, takma saçlar, fildişi eşya, samandan yapılmış eşya hidrojen peroksit ile ağartılır.

HİDROJEN SÜLFÜR

Kükürtlü hidrojen adı ile tanınan ve çürük yumurta kokan bir gaz. Formülü H_2S tir. Yumurta gibi yapısında bileşmiş kükürt bulunan proteinlerin bozunması ile kükürtlü hidrojen açığa çıkar. Kanalizasyon ve lağım çukurlarında da oluşur. Doğada ayrıca, volkanlardan fışkıran gazlarda ve kükürtlü kaplıca sularında ve havasında bulunur.

Hidrojen sülfürü elementlerinden elde etmek güçtür. Bunun yerine laboratuvarlarda ve endüstride demir sülfür üzerine seyreltik sülfürik asit dökülerek elde edilir.

$$FeS + H_2SO_4 - H_2S + FeSO_4$$

Demir sülfür — Sülfürik asit — Hidrojen sülfür — Demir sulfat

Renksiz bir gaz olan hidrojen sülfürün kötü kokmasına karşılık tatlımsı bir lezzeti vardır. Yalnız zehirlidir. Uzun süre koklanınca kalp ve akciğer sinirlerinde felç yapar. Havada 1/200 oranında bulunursa öldürücü olur. 1 litre suda adi sıcaklıkta 3 litre kadar hidrojen sülfür gazı erir. Eriyik mavi turnusolu kırmızıya boyar. Zayıf bir asittir. Kolay ayrışır. Çabucak yükseltgenir. Havada bile yükseltgenme olur. Her iki durumda da kükürt ayrılır.

$$H_2S + 1/2\,O_2 \rightarrow H_2O + S$$

Mavi bir alevle yanar. Ağır metal tuzlarıyle suda erimeyen ve çoğu siyah renkli, sülfürler meydana getirir. Özellikle kurşun ve gümüş sülfürleri sağlam bileşiklerdir. Kurşunlu boyalar ve gümüş eşyanın zamanla kararması havada bulunan hidrojen sülfürden ileri gelir. Kararmış kurşun boyalar hidrojen peroksit ile ağartılabilir. Kararan gümüş için başka yöntem uygulanır.

HİDROKARBONLAR

Hidrojen ve karbon elementlerinden yapılmış bileşikler. Hidrokarbonlar organik bileşikler sınıfına girer. Bazı hidrokarbonlar doğada bulunur. Bunlar yer gazı, petrol, terpenler ve doğal kauçuktur. Bir kısmı yapay olarak elde edilir. Bunlar örnek olarak, maden kömürünün damıtılmasıyle ele geçer ya da kalsiyum karbür ve benzeri metal karbürlerin suyla bileşmesinden ortaya çıkar.

Hidrokarbonlar bütün organik maddeler gibi karbon iskeletlerine göre iki sınıfa bölünürler. Örneğin petrol, yer gazı, doğal kauçuk ile metal karbürlerinden elde edilen hidrokarbonlar **alifatik** sınıfa girer. Buna karşılık maden kömürünün damıtma ürünü olan katrandan elde edilen hidrokarbonlar **aromatik** hidrokarbonlardır. Alifatik bileşiklerin kar-

bon iskeleti elmas yapısına, aromatik bileşiklerin karbon iskeleti ise grafit yapısına benzer. Alifatik hidrokarbonların en önemlileri CH_4 (metan), C_2H_6 (etan) vb. doymuş hidrokarbonlardır. Bunlar C_nH_{2n+2} genel formülüyle gösterilirler. Doğada başlıca ham petrolde ve ayrıca metan yer gazında bulunur. Petrolden elde edilen benzin, gazyağı, mazot gibi ürünler alifatik hidrokarbonlar karışımıdır. C_2H_4 (etilen) vb. hidrokarbonların içinde bulunduğu olefinler doymamış bileşiklerdir. Bu hidrokarbonlar C_nH_{2n} genel formülüyle gösterilir. Bir başka doymamış hidrokarbon grubu C_2H_2 (asetilen) sınıfıdır. Bilindiği gibi asetilen, kalsiyum karbür (karbit) ile suyun birleşmesinden çıkar.

Aromatik hidrokarbonların kaynağı maden kömürü katranıdır. Bunun tıpkı petrol gibi damıtılması ile çeşitli aromatik bileşikler elde edilir. Aromatik hidrokarbonlar arasında en önemlileri tek aromatik halkadan yapılmış C_6H_6 (benzen), $C_6H_5CH_3$ (toluen), $C_6H_4(CH_3)_2$ (ksilenler) gibi bileşiklerdir. Bunları bitişik altıgen şeklinde iki halkadan yapılmış karbon iskeleti bulunan naftalin ve türevleri ya da üç halkadan yapılmış antrasen veya fenantren ile bunların türevleri olan hidrokarbonlar izler. Naftalin $C_{10}H_8$ formülü, antrasen ve fenantren ise $C_{14}H_{10}$ formülü ile gösterilir.

Hidrokarbonlar çeşitli kullanılış yerlerinin ve endüstride çok önemli maddeler oluşlarının dışında kimya açısından ilgi çeker. Hidrokarbonlar organik kimyanın temel maddeleri sayılır. Diğer organik maddelerin bunlardan türediği düşünülür. Bu nedenle bazen organik kimyaya «hidrokarbonlar ve türevleri kimyası» adı da verilir.

Hidrokarbonların işlenmesinin birinci aşaması damıtmadır. Resimde Suudi Arabistan'daki Ras Tannura damıtma tesisleri görülüyor.

HİDROKİNON

Bir aromatik bileşiktir. $C_6H_4(OH)_2$ kapalı formülü ile gösterilebilir. Yapı bakımından C_6H_6 formülü ile gösterilen benzen adlı aromatik hidrokarbondan türetilebilir. Benzen halkasındaki iki hidrojen yerine OH (hidroksil) grupları geçerse hidrokinon ve izomerleri oluşur. Çünkü OH grupları halkada birbirine göre üç değişik konumda bağlandığı için sırası ile pirokateşin, rezorsin ve hidrokinon maddeleri oluşabilir. Bunlar aynı kapalı formülle gösterilen ve yapıları birbirinden farklı maddelerdir. Böyle maddelere izomer maddeler denir.

Hidrokinon $C_6H_4O_2$ formülü ile gösterilen kinonun indirgenmesi ile elde edilir.

$$\underset{\text{Kinon}}{C_6H_4O_2} + 2H \rightarrow \underset{\text{Hidro kinon}}{C_6H_4(OH)_2}$$

Hidrokinon iğne şeklinde kristaller meydana getiren bir katıdır. Suda erir. Eriyiği asit özeliği gösterir. Mavi turnosolu kırmızıya boyar. Kolayca sarı renkli kinona yükseltgenir. Hidrokinon fotoğrafçılıkta developer (açındırıcı) olarak kullanılır.

HİDROKLORİK ASİT

Hidrojen ve klor elementlerinin bileşiği; bu nedenle hidrojen klorür adını da alır ve HCl formülü ile gösterilir. Doğada volkanlardan püskürtülen gazlarda bulunur. Mide özsuyunda da %0,3 oranında hidroklorik asit vardır. Bu nedenle bazen sindirime yardımcı olmak amacı ile ilâçlara belli bir oranda hidroklorik asit de karıştırılır. XVIII. yüzyılda bu asite «muriatik asit» klora ise «murium oksit» adı verilirdi. Gerçekten hidroklorik asit yükseltgenirse klor oluşur. Eskiden, yükseltgenme olayında mutlaka bir oksitlenme olacağı düşüncesiyle bu adlandırma yapılmıştır.

Hidrojen klorür laboratuvarlarda NaCl (sodyum klorür) ile derişik H_2SO_4 sülfürik asitin ısıtılmasından elde edilir.

$$\underset{\text{Sodyum klorür}}{NaCl} + \underset{\text{Sülfürik asit}}{H_2SO_4} \rightarrow \underset{\text{Hidroklorik asit}}{HCl} + \underset{\text{Sodyum bisulfat}}{NaHSO_4}$$

Eskiden endüstride de bu yöntem uygulanırdı. Bugün HCl elementlerinden sentez yolu ile elde edilir. Kuvars astarlı düşey kulelerde, kule Cl_2 gazı ile doldurulur, bir borudan gelen H_2 gazı bu klor içinde yanar. Böylece ürün olarak HCl oluşur.

$$H_2 + Cl_2 \rightarrow 2HCl + 44\,000 \text{ kalori}$$

Hidrojen klorür renksiz, keskin ve tahriş edici kokulu bir gazdır. Havadan daha ağırdır. Suda bol miktarda erir. 1 litre suda yaklaşık olarak 500 litre hidrojen klorür gazı eriyebilir. Kuvvetli bir asit olduğu için suda eriyen asit moleküllerinin hemen hemen tümü iyonlaşır. H_3O^+ ve Cl^- iyonları meydana getirir. Sudaki eriyiği endüstri ve evlerde hidroklorik asit adı ile şişelerde saklanır. Hidroklorik aside halk arasında «tuz ruhu» da denir. Hidrojen klorür gazı havaya bırakılırsa havanın nemi ile sis yapar. Bu sis sulu hidroklorik asit damlacıklarından başka bir şey değildir.

Hidroklorik asit, başka kuvvetli asitler gibi çok etkindir. Aktif metallere hidrojen çıkışı ile etki eder ve o metalin klorür adı verilen tuzu olur. Bazlar ve karbonatlarla bileşir. Derişik hidroklorik asit eriyiği, $KMnO_4$ (potasyum permanganat), MnO_2 (mangan dioksit) gibi yükseltgenlerle klor gazına yükseltgenir.

Sürfürik asitten sonra en ucuz asit hidroklorik asittir. Bir çok uygulama alanları bulur. Evlerde parke taşları temizlenmesinden besin endüstrisine kadar çeşitli yerlerde kullanılır. Metal kaplamacılığında kaplanacak metallerin yüzeylerindeki oksit katmanı bu asitle temizlenir. Boya, ilâç endüstrisinde mısır veya patates nişastasından glikoz yapılmasında, kemiklerden tutkal, jelatin ve kemik kömürü elde edilmesinde bu asit kullanılır.

HİDROKSİTLER

Metal iyonları ile OH^- (hidroksil) kökünün meydana getirdiği bileşikler. Hidroksil kökü su molekülünden bir H^+ (hidrojen iyonu) çıkarılarak meydana gelmiş gibi düşünülebilir. Bu nedenle —1 değerlidir. NaOH (sodyum hidroksit) örneğinde olduğu gibi metal iyonu + değerli olduğundan bileşiğin elektrikçe nötür olması için bir sodyum bir hidroksil iyonu yazılır. Buna karşılık +2 değerli kalsiyum

metalinin hidroksiti $Ca(OH)_2$ şeklinde yazılmalıdır. Sodyum, potasyum gibi alkali ve kalsiyum, stornsiyum ve baryum gibi toprak alkalisi metallerinin hidroksitleri, bunların oksitlerinin su ile bileşmesi sonucunda oluşur.

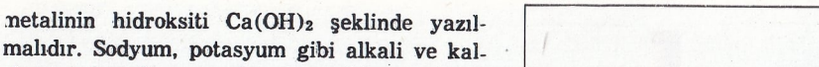

$$CaO + H_2O \rightarrow Ca(OH)_2$$

Kalsiyum oksit — Kalsiyum hidroksit

Kalsiyum oksit sönmemiş kireçtir. Kireç taşı ($CaCO_3$) kızdırılarak kalsiyum oksit elde edilir. Suyle söndürülürse kalsiyum hidroksit yani sönmüş kireç olur. Sodyum hidroksit (sud kostik) ve potasyum hidroksit (potas kostik) ise endüstride klorür tuzlarının eriyiğinin elektrolizi ile elde edilir. Bunlar suda kolaylıkla eriyen hidroksitlerdir. Suda erimeyen hidroksitler ise metal tuzu eriyiğinden suda eriyen bir hidroksit yardımı ile çöktürülebilir. Örnek olarak bakır sulfat eriyiği sodyum hidroksit ile karıştırılırsa bakır hidroksit çöker. $Cu(OH)_2$ ile gösterilen bakır hidroksit ayrılınca eriyikte sodyum ve sulfat iyonları kalır.

Metal hidroksitler bazik ya da amfoter olabilir. Alkali ve toprak alkalisi metallerin hidroksitleri suda çok erirler ve kuvvetli bazlardır. Eriyikleri parmaklar arasında kaygan bir duygu bırakır. Çok derişik olursa deriyi yakar, parçalar. Eriyikler elektrik akımını geçirir. Kırmızı turnosolu maviye çevirir. Gerek bunlar, gerekse suda eriyemeyen daha zayıf hidroksitler asitle bileşir. Yani bunlar bazdır. Bu arada $Zn(OH)_2$ (çinko hidroksit) ve $Al(OH)_3$ (alüminyum hidroksit) gibi olanlar kuvvetli hidroksitlerle de bileşerek asit-özeliği gösterirler, bunlara amfoter hidroksitler denir.

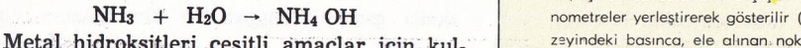

$$Al(OH)_3 + 3HCl \rightarrow AlCl_3 + 3H_2O$$

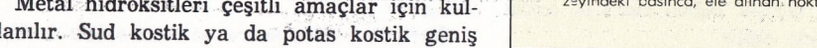

$$Al(OH)_3 + 3NaOH \rightarrow Na_3AlO_3 + 3H_2O$$

Sodyum alüminat

NH_4OH formülü ile gösterilen amonyum hidroksit serbest halde bulunmamasına karşılık amonyağın sulu eriyiklerinde bir dengeye kadar oluşur.

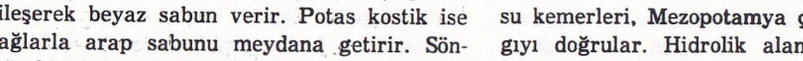

$$NH_3 + H_2O \rightarrow NH_4OH$$

Metal hidroksitleri çeşitli amaçlar için kullanılır. Sud kostik ya da potas kostik geniş uygulama alanları bulur. Sud kostik yağlarla bileşerek beyaz sabun verir. Potas kostik ise yağlarla arap sabunu meydana getirir. Sönmüş kireç demek olan kalsiyum hidroksit, yapı gereci olmasının dışında en ucuz hidroksit olduğu için çeşitli asitleri nötürleştirmek ya da karbondioksiti tutmak için kullanılır.

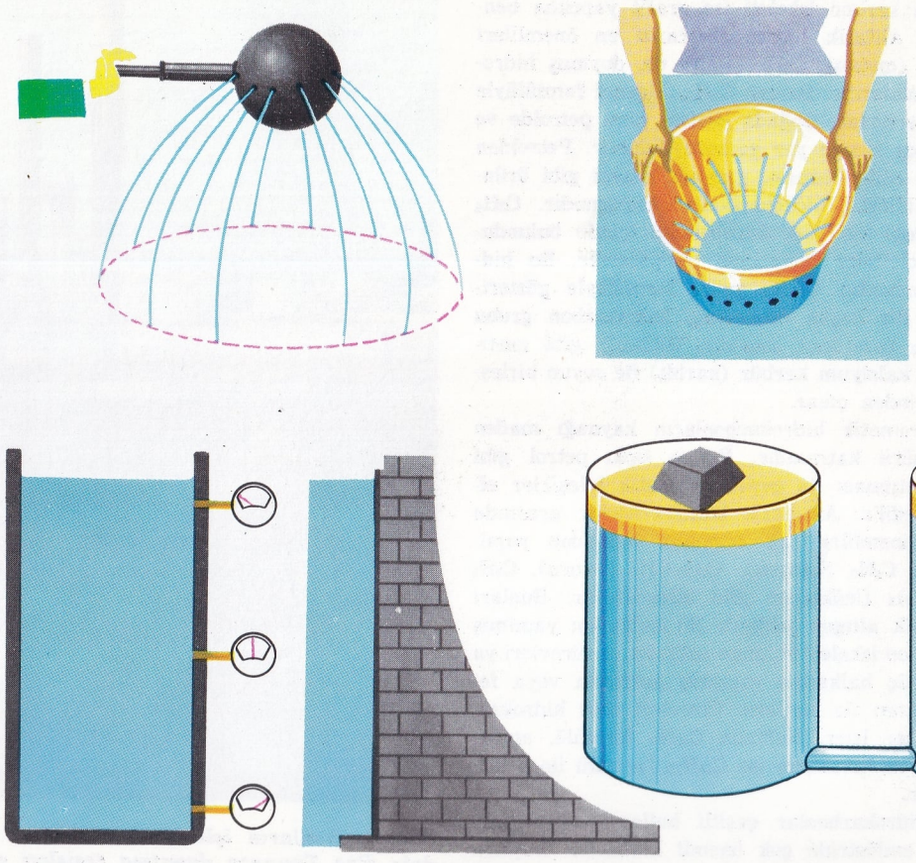

HİDROSTATİK OLAYLARI

Bir sıvının bir noktasına uygulanan basıncın, bütün doğrultularda eşit olarak iletildiği, üzerinde delikler açılmış ve içinde bir tıkaç bulunan uzun boyunlu bir balon kullanılarak gösterilebilir (yukarıda, solda). Tıkaç itilince bütün deliklerden fışkıran suların eşit uzaklıklara varması, basıncın her noktada aynı olduğunu gösterir. Su deliklerden balonun yüzeyine dik fışkırır; çünkü basıncın doğrultusu da balon yüzeyine diktir. Bu hidrostatik olayı suya, delikli bir kova batırılarak da gösterilebilir (yukarıda, sağda). Basıncın derinliğe göre değiştiği ise, içinde su bulunan ve çeşitli derinliklerdeki kaplara, manometreler yerleştirerek gösterilir (aşağıda, solda). Sıvının yüzeyindeki basınca, ele alınan noktadaki sıvının yoğunluğuna ve o noktanın üzerindeki sıvı sütununun yüksekliğine bağlı olan, bir basıncın eklendiği görülür. Daha derinlere inildikçe basıncın büyük bir hızla arttığı gözlenir; bu nedenden ötürü bent ve barajların dip kısımlarına rastlayan duvarların çok daha kalın ve sağlam olmasına dikkat edilmelidir. Su cenderesi (aşağıda, sağda) basıncın bir sıvı içinde bütün doğrultularda eşit olarak iletildiği yasasına dayanılarak yapılan bir aygıttır. Küçük yüzölçümlü piston üzerine etkiyen 1 kg. ağırlığında bir kuvvetin basıncı, büyük yüzölçümlü piston üzerine etkiyen çok daha büyük bir ağırlığın basıncını dengeleyebilir (büyük pistonun yüzölçümü küçük pistonun yüzölçümünün on katı ise, 1 kg.'lık bir ağırlık, 10 kg.'lık bir ağırlığı dengeler).

HİDROLİK

Özellikle suyun hareketini ilgilendiren teknik sorunların kuramsal ve uygulamalı incelenmesiyle uğraşan bilim dalı. Hidrostatik ve hidrodinamik prensiplerinin teorilerinden yola çıkarak uygulamaya ilişkin sorunların çözülmesine yarayan hükümlere ulaşır. Kuramsal alanda da yeni sorunlar getirir.

Uygulamaya ilişkin sorunların çözümlenmesi için yapılan deneysel çalışmalardan doğan hidrolik, çok eski çağlarda ileri bir düzeye ulaşmıştı; örneğin büyük kanalizasyon işleri, su kemerleri, Mezopotamya çeşmeleri bu yargıyı doğrular. Hidrolik alanındaki ilk çalışmaları Romalılar yapmıştır. Romalıların 2000 yıldan daha önce yaptıkları eserlerden birçoğu bugün bile kullanılabilecek durumdadır. Hidroliğin teorik gelişmesi daha yavaş olmuştur. Bu alanın öncüsü Arkhimedes olup, ancak Leonardo, Stevin, Galilei ve Pascal'dan sonra bir bilim halini almıştır ve gelişmesi hâlâ sürmektedir.

Hidrostatik, (ya da sıvılar statiği): Duran sıvıların mekanik özeliklerinin incelenmesidir. Hidrostatiğin kanunları eski çağlardan beri biliniyordu. Siraküzalı Arkhimedes (M.Ö. 287-212) hidrostatiği sistemli olarak incelemişti. XVII. yüzyılda Pascal ve Stevin makroskobik hidrostatiğin temel kanunlarını buldular. Daha sonra akışkanların modern kinetik teorileri bu kanunların, akışkanların mikroskopik yapılarından çıkarılmasını sağladı. Hidrostatik iki temel olaya dayanır: a) Her sıvı, kendisine değen her yüzey üzerine, yüzeyin alanıyle orantılı ve bu yüzeye dik olan bir kuvvet uygular, b) Duran bir sıvı, daima mükemmel bir sıvı gibi davranır. Gerçek sıvılar genellikle çok az sıkışabilen sıvılardır, kendilerine özgü biçimleri yoktur, biçimleri kolayca değiştirilebilir (aynı hacimde).

«Basınç, bir sıvının her tarafında değişmez» şeklinde ifade edilen Pascal prensibi, ancak bir sıvıya etkiyebilecek kuvvet alanları (örneğin ağırlık kuvveti) ihmal edildiği taktirde geçerlidir. Pascal prensibinin daha genel bir ifadesi şöyledir: «Sıvılar çeşitli kuvvetlere karşı, bu kuvvetler kendileriyle orantılı yüzeyler üzerine dağılmış olmak şartıyle, eşit tepki gösterirler». Gerçekten, eğer bir sıvı yüzeyi üzerine bir kuvvet etkirse, bundan

İçinde herhangi bir sıvı bulunan bir kabın dibine etkiyen basınç, kabın biçimine ya da içindeki sıvının miktarına değil, sadece sıvının yüzeyinin kabın dibinden yüksekliğine bağlıdır (yukarıda). Pascal'ın prensibi de bu olaya dayanılarak kolayca açıklanabilir: Gerçekten, basınç sıvının miktarına değil, yüksekliğine bağlı olduğundan dolu bir fıçının ağzına eklenen ince bir boruya bir litre su koyunca o derece büyük bir basınç meydana gelir ki fıçı parçalanır.

meydana gelen basınç (kuvvet bölü yüzölçümü), sıvının her noktasına eşit olarak iletilir. Bu olayı göstermek için, çeşitli noktaları delinmiş olan ve içinde bir piston bulunan uzun boğazlı bir cam balon kullanılabilir. Tıkaca bir kuvvet uygulanınca, piston bir basınç uygular (uygulanan kuvvetin piston yüzölçümüne oranı) ve deliklerden fışkıran sular bu basıncın sıvının her tarafına iletildiğini gösterir. Bu prensibin bir uygulamasına su cenderesinde rastlanır: Bu aygıt, U biçiminde bir boru olup kollardan biri öbüründen çok daha geniştir; her kolda bir piston vardır. Eğer küçük kesitli piston üzerine bir kuvvet uygulanırsa (örneğin 1 kg.'lık bir ağırlık konursa), bundan meydana gelen basınç sıvının her tarafına, özellikle büyük kesitli pistona da iletilir. Büyük piston kesitinin küçüğünkinden on kat büyük olduğu varsayılırsa, basıncı dengeleyebilmek için 10 kg.'lık bir kuvvet uygulamak gerekir. Gerçekten, basınç aynı, yüzölçümü on kat büyük olduğundan, kuvvetin de on kat olması gerekir. Su cenderesi, hidrostatik sorunlarında, kuvvetlerin değil basınçların göz önüne alınması gerektiğini doğrulamaktadır. Gerçekten, farklı yüzölçümlere uygulanan eşit kuvvetler farklı basınçlar verir; bunun gibi farklı yüzeylere, bu yüzeylerle orantılı kuvvetler uygulanarak eşit basınçlar elde edilebilir. Su cenderesi ve benzeri aygıtlarda, daha büyük bir kuvvet elde etmenin mümkün oluşu, yapılan işte (kuvvet çarpı yer değiştirme) bir değişiklik doğurmaz, dolayısıyle enerji korunumu prensibi geçerli kalır. Yukarıdaki örnekte, eğer küçük pistona uygulanan kuvvet 10 cm.'lik bir yer değiştirmeye uğrarsa, büyük piston (yani yüzölçümü on kat daha büyük olan piston) on kat daha büyük bir kuvvet uygulayacak; fakat sadece 1 cm. yer değiştirecektir. Her iki halde de kuvvetle yer değiştirmeyi çarparak elde edilen sonuç, yani iş aynı kalır.

Deneyler, bir sıvı içindeki basıncın derinlikle arttığını göstermektedir. Bunun nedeni, yüzeydeki basınca, göz önüne alınan nokta üzerinde bulunan sıvı sütununun ağırlığından gelen basıncın eklenmesidir. Bu sonuç Stevin kanununda ifadelenir: «Bir sıvı içerisinde bir h derinliğindeki basınç, serbest yüzeye (atmosfere değen yüzeye) etkiyen basınçla, yüksekliği h ve taban yüzölçümü birim olan bir silindir dolusu sıvının ağırlığı toplamına eşittir»; eğer sıvı, çeşitli sıvı tabakalarından oluşuyorsa (örneğin su ve yağ) sıvı silindirini de bu çeşitli tabakalardan (su ve yağdan) oluşmuş olarak düşünmek gerekir. Yan çeperler üzerindeki basınç da, yine Stevin kanununa göre, göz önüne alınan çeper elemanının, serbest yüzeyden olan ortalama derinliğiyle artar. Bu da Pascal fıçısı deneyini açıklar. Pascal deneyinde, suyla dolu büyük bir fıçının üzerine ince bir boru geçirilir; borudaki su düzeyi hızla yükseltilirse, düzey yeterli yüksekliğe geldiği vakit, su tarafından fıçının çeperlerine ve dibine uygulanan basınç da artarak fıçıyı parçalar. Pascal fıçısı deneyi, baraj duvarlarının diplerinin niçin 10-20 defa daha kalın yapılmaları gerektiğini gösterir.

Biçimleri farklı olup taban yüzölçümleri ve yükseklikleri aynı olan üç kap göz önüne alalım: Biri silindir biçimli olsun, birinin biçimi yükseldikçe genişlesin ve biri de yükseldikçe daralsın. Stevin prensibine göre, kabın dibine etkiyen kuvvet, tabanı kabın dibi ve yüksekliği serbest yüzeyden uzaklık olan, silindirik sütun dolusu sıvının ağırlığıdır, yani silindir biçimli kabın içindeki sıvının ağırlığı kadardır. Yukarıya doğru genişleyen kapta daha fazla, daralan kapta daha az sıvı bulunmasının bir önemi yoktur.

Stevin prensibi başka cins bir kuvvet alanı için de geçerlidir. Stevin prensibinin genelleştirilmesi ve Pascal prensibinin yorumlanmasıyle: «basınç her eşpotansiyel yüzey üzerinde değişmez» denebilir. Bu ifadeden, bir sıvının denge şartlarını ayarlayan kanunlar çıkarılabilir.

Sadece ağırlık kuvveti var olduğu vakit bir sıvının serbest yüzeyi yataydır; bir çekül ve bir civa çanağıyle bu doğrulanabilir; çekül ipliğinin görüntüsü, tam olarak ipliğin uzantısında görülür; bu da düşey doğrultusunu veren çekül ipliğinin civa yüzeyine dikey olduğunu ve dolayısıyle bu yüzeyin yatay olduğunu gösterir. Daha genel olarak, bir sıvının serbest yüzeyi ile birbirlerine karışmayan iki sıvı (civa, su; yağ, karbon sülfür) arasındaki ayrılık yüzeyi, sıvı üzerine etkiyen kuvvet alanı çizgilerine ortogonal durumda dengededir. Bundan ötürü, duran bir sıvının yüzeyi yatay olduğu halde, dönmekte olan ve dolayısıyle yerçekiminden başka bir de merkezkaç kuvvetin etkisi altında bulunan bir sıvının yüzeyi bir dönel paraboloit biçimindedir; bu paraboloitin eğriliği, sıvı kitlesinin dönme hızıyle artar.

Birleşik kaplar prensibi, bir sıvının basıncının eşit yüksekliklerde aynı olması gerektiğini bildiren Pascal prensibinden başka bir şey değildir. Eğer kaplarda aynı sıvı varsa serbest yüzeylerin bütün kaplarda aynı yükseklikte olması, farklı sıvılar halinde yüksekliklerin yoğunluklarla ters orantılı olmaları gerekir.

Artezyen kuyuları ve içilecek suyun evlere kadar çıkmasını sağlayan yükselen sütunlar, birleşik kaplar prensibine göre çalışır.

Bir sıvı tarafından, içinde bulunduğu kabın dibine uygulanan basınç kuvvetinin, kapta bulunan sıvının ağırlığına değil yüksekliğine bağlı olduğu görülmüştü. Sıvının ağırlığı, sıvı tarafından kaba uygulanan toplam kuvveti verir: Kabın dibiyle çeperlerine uygulanan kuvvetlerin toplamı sıvının ağırlığına eşittir. Bu nedenle, eğer sıvının herhangi bir hacim elemanı geriye kalan kısımdan ayrılırsa, bu elemanı tarafından etraftaki sıvıya uygulanan kuvvet, göz önüne alınan küçük sıvı hacminin ağırlığına eşit olacaktır. Göz önüne alınan sıvı elemanı dengede kaldığına göre, etraftaki

Etrüskler tarafından yapılmış bir su yolu.

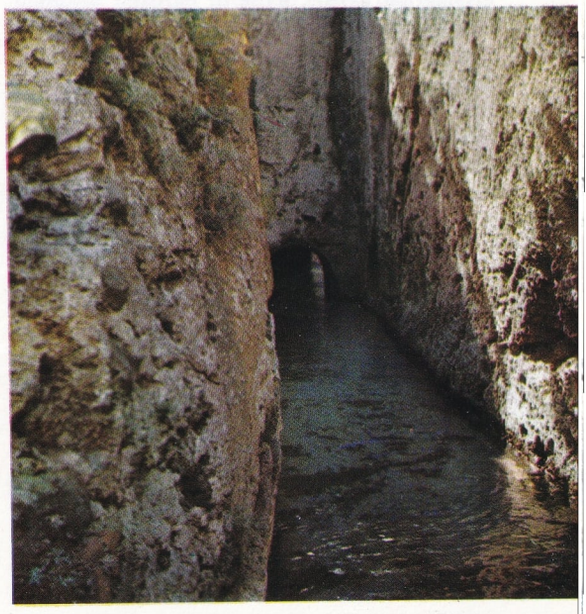

sıvı tarafından sıvı elemanının yüzeylerine uygulanan basınç kuvvetlerinin bileşkesi, hacim elemanının ağırlığına eşit ve ters yönde olmalıdır. Eğer sıvı elemanı yerine herhangi bir başka cisim konursa, etraftaki sıvı tarafından uygulanan basınç kuvvetleri aynı kalacak, sonuç olarak yukarıya doğru kaldırma kuvveti değişmeyecektir. Bunlardan Arkhimedes prensibi doğar: «Bir sıvı içine batırılmış bir cisim, düşey doğrultuda, yukarıya doğru yönelmiş ve batan bölümünün işgal ettiği hacimde sıvının ağırlığına eşit ve yer değiştiren sıvının ağırlık merkezinden geçen bir kaldırma kuvvetiyle karşılaşır».

Görüldüğü gibi, bir sıvı içerisine dalmış bulunan bir cisim iki kuvvetin etkisi altındadır; kendi ağırlığı ve Arkhimedes itmesi. Bu durumda üç halle karşılaşılabilir: a) Cismin ağırlığı kaldırma kuvvetinden daha büyükse cisim dibe gider; b) Cismin ağırlığı kaldırma kuvvetine eşitse cisim dengede kalır; c) Cismin ağırlığı kaldırma kuvvetinden daha küçükse cisim, kaldırma kuvveti ile ağırlık arasındaki farka eşit bir kuvvetle yukarıya yükselir. Cismin yukarıya doğru hareketi, cismin bir kısmı sıvıdan dışarıya çıkıp da kaldırma kuvveti azalarak, cismin ağırlığına eşit olunca durur. Bu halde cisim sıvı üzerinde yüzer.

Denizaltı, çift çeperli ve araları bölmelenmiş bir yüzen cisimdir; tulumbalarla bölmelere su alınıp da boşaltılarak, ağırlığı değiştirilir ve yüzen bir gemi halinden dibe doğru giden bir cisim haline (ağırlığı, değişmeyen kaldırma kuvvetinden daha büyük olunca) ya da dalmış halde dengede kalan bir cisim haline geçirilebilir. Balıklar da, yüzme keseleri aracılığıyle ağırlıklarını değiştirerek denizde yukarıya çakıp aşağıya inebilirler.

Hidrodinamik, (ya da sıkışmaz akışkanlar dinamiği): Hidrodinamik, sıvıların ve özellikle suyun hareketini, üzerlerine etkiyen kuvvetlerle ilgili olarak inceler.

Bir sıvının belirli bir yol boyunca hareketi, genellikle gerek hızın ölçüldüğü yer, gerekse ölçünün yapıldığı zaman bakımından, hız değişimlerine uğrar. Sıvıların hareketi bakımından büyük önemi olan bir durum «kararlı rejimde» hareket halidir; ırmaklarda ve su taşımaya yarayan borularda durum böyledir. Bu tip harekette, sıvı parçacıklarının hızları sadece bulundukları yerlere bağlıdır. Örneğin bir ırmaktaki su tanecikleri bir şelâlenin ya da bir kıvrıntının aynı noktasında bulundukları vakit aynı hıza malik olacaklardır. Bu halde debi, yani zaman birimi zarfında verilen bir kesitten geçen sıvı miktarı değişmez.

Kararlı hareketlerin incelenmesinde «akım tübü» kavramından faydalanılır. Eğer bir ırmağa renkli bir boya atılırsa, boyanın renkli şeritler meydana getirdiği ve eğer suyun akışı dalgalı değilse, bu şeritlerin sanki bir boru içindeymiş gibi uzayıp gittikleri görülür. Dolayısıyle, kararlı rejim halinde, hareketin yan yana olduğu varsayılan borular içinde devam ettiği tasarlanabilir (ırmaklardaki hareketler ve okyanuslardaki büyük akıntılar)

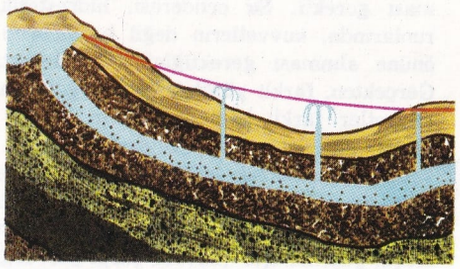

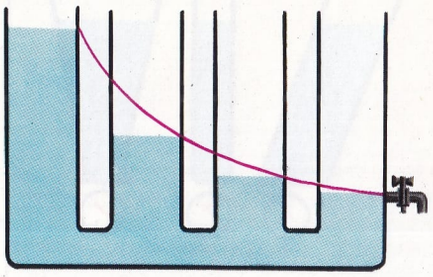

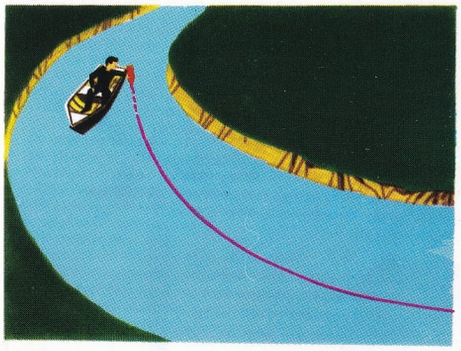

HİDRODİNAMİK GÖZLEMLERİ

Bir doğal su damarında ya da bir su borusunda, suyun hareketi doğrultusunda ilerledikçe, hızın, sürtünmeler nedeniyle, gitgide azaldığı görülür. Suyun hızındaki bu azalma, boru boyunca konmuş düşey tüplerde suyun çıktığı yükseklikle ölçülebilir. Girdap olmayan dere ve su borularında su «akıntı boruları» doğrultusunda akar. Bu olay, akan bir suya eriyebilen bir boya dökerek gösterilebilir: Boyanın dağılmadığı, fakat bir akıntı borusu boyunca, ince bir şerit halinde aktığı görülür.

Bir akım tübünün debisi, zaman birimi zarfında bir kesitinden geçen sıvı miktarıdır; eğer başka taraftan sıvı gelmiyor ve borunun yan çeperlerinden sıvı kaybı olmuyorsa, debi değişmez. Bu halde «tübün herhangi bir kesitindeki hız, kesit yüzölçümüyle ters orantılıdır»; buna Leonardo ya da süreklilik kanunu denir.

Sıvıların akım tüpleri içindeki hareketi Bernoulli teoremine uyar; bu teorem, bir sıvının herhangi bir noktasındaki hareket halinin üç çokluğa göre anlatılabilmesine dayanır: Bulunduğu yükseklik ya da kat, altında bulunduğu basınç (p) ve gitmekte olduğu hız (v). Basıncın sıvının özgülağırlığına bölümü, piyezometrik yüksekliği (yani p basıncını verecek sıvı sütununun yüksekliğini) verir. Sıvının hızının karesinin g yerçekimi ivmesinin iki katına bölümü durma yüksekliğini verir (yani v hızıyle yukarıya doğru fışkıran bir sıvı püskürmesinin çıkabileceği yükseklik). Bernoulli teoremine göre, eğer sürtünme yoksa (yani yavaş akan ırmakların orta kısımlarında) ve akarsu dalgalı değilse, akım tüpleri içerisindeki hareket kotun, durma yüksekliğinin ve piyezometrik yüksekliğin toplamı sabit olacak şekilde olur. Bu teoremden Torricelli teoremine varılabilir. Eğer piyezometrik yükseklik, yani sıvıya etkiyen dış basınç, değişmezse Bernoulli teoremine göre, kinetik enerji ile (durma yüksekliği) sıvının kotundan ileri gelen enerji toplamının da değişmemesi gerekir ve böylece Torricelli teoremine ulaşılır. «İçindeki sıvı bir h yüksekliğine varan bir kabın dibinden çıkış hızı, sıvı h yüksekliğinden serbest olarak düştüğü vakit sahip olacağı hıza eşittir», yani $v = \sqrt{2gh}$ dır. Bu da cisimlerin serbest düşmesi kanunudur Böylece, yüksek dağların kaynaklarındaki suyun potansiyel enerjisini, elektrik santrallarındaki türbinleri döndürmekte kullanılan kinetik enerjiye dönüştüren kanun da açıklanmış olmaktadır.

Bernoulli teoreminin çeşitli uygulamaları vardır. Örneğin yatay bir boru içerisine düşey tüpler sokarak içerideki basınç ölçülebilir; burada çıkan sütunun yüksekliği, boru kesitinin dar olduğu yerde daha azdır, çünkü oradaki hız (dolayısıyle durma yüksekliği) daha büyüktür. Bir boru içindeki debiyi ölçmekte kullanılan Venturi borusu bu olaya dayanır.

Bernoulli teoreminden çıkarılacak sonuçlar, sürtünme olduğu vakit geçersizdir. Hareket halindeki sıvıların bulundukları boruların boyutları küçük olunca sürtünmeler önem kazanır. Sürtünmenin sonuçlarından biri olarak dar bir boru içerisinde su akıtabilmek için uçlar arasına bir basınç farkı uygulamak gerekir. Suyu tüp içinde itmek için gerekli bu kuvvet Bernoulli teoreminde yoktur.

Poiseuille kanununa göre «değişmez kesitli bir tüp içerisinde bir sıvının akma hızı, uçlar arasındaki basınç farkıyle ve tübün dik kesitiyle doğru orantılı, tübün uzunluğu ve içinde akan sıvının yapışkanlığıyle ters orantılıdır».

Hidrolik yapılar: Doğal suların düzenlenmesine ve kullanılmasına yarayan tesislerdir. Su insan hayatının önemli bir öğesidir. Bu nedenle en eski çağlardan beri insan suların akışını düzenlemeye ve sudan faydalanmaya çalışmıştır; toprak arasından süzülen suların oluşturduğu kaynaklardan yararlanmış, onları su kemerleri vasıtasıyle kullanma yerlerine götürmüştür. Kuyu açmak; suyu, kurak zamanlarda kullanmak üzere sarnıçlarda toplamak; doğal suları, barajlar, kanallar ve borular vasıtasıyle yollarından ayırıp makinele-

rı çalıştırmak ve tarlaları sulamak için kullanmak, bataklıkların kurutulması; şehirlerin kirli sularını uzaklara akıtmak için kanalizasyon tesisleri yapımı; akarsuların tehlikeli taşmalar yapabilecekleri yerlerde barajlar yapımı, insanoğlunun bu konudaki başlıca çalışmalarıdır.

Hidrolik yapıların projelerinin yapımı ve gerçekleştirilmeleri genellikle zordur. Hareket halindeki doğal suların uyguladığı kuvvetlerin ve meydana getirdiği tepkilerin daima bilinmeyen yönleri olduğundan teorik hesaplara yüksek güvenlik katsayıları koymak gerekmektedir.

HİDROLİZ
Tuzları meydana getiren iyonların ya da bazı moleküllerin suyla bileşerek yeni maddeler meydana getirmesi olayı. Bu olaylarda suyun kendisi iyonlarına ayrılır.

Tuzların hidrolizinde ya asit ya baz zayıftır. Bazen ikisi de zayıf olabilir. Örneğin alüminyum klorür zayıf bir baz olan alüminyum hidroksit ile kuvvetli hidroklorik asidin bir tuzudur. Suda eriyince alüminyum iyonları suyun OH^- iyonlarını alarak tekrar hidroksit yapma eğilimini gösterirler. Böylece bir dengeye kadar $Al(OH)_3$ olurken, geriye H^+ iyonları kalır. Bu da eriyiğin asitli olması sonucunu doğurur. Bütün bu olay iki yönlüdür ve sonunda bir denge kurulur.

$$AlCl_3 + 3HOH \leftrightarrows Al(OH)_3 + 3H^+ + 3Cl^-$$

Ters yöne giden reaksiyon bir nötürleşmedir. Soldan sağa doğru olan ise hidroliz olduğuna göre hidroliz nötürleşme ile ters yönlüdür.

Na_2S (sodyum sülfür) zayıf bir asit olan hidrojen sülfür ile kuvvetli sodyum hidroksit bazının bir bileşiğidir. Bu tuz suda eriyince bu sefer zayıf asit aniyonu suyun H^+ larını alma eğilimini gösterir; olay bir dengeye ulaşır.

$$Na_2S + 2HOH \leftrightarrows H_2S + 2Na^+ + 2OH^-$$

Bu örnekte geriye kalan OH^- iyonları eriyiğe baz özelliği verir.

Eğer alüminyum sülfür örneğinde olduğu gibi hem baz hem de asit zayıfsa, hidroliz daha ileriye gider; olay tek yönlü olur ve iki yeni madde oluşur.

$$Al_2S_3 + 6HOH \rightarrow 2Al(OH)_3 + 3H_2S$$

Görüldüğü gibi burada su tamamen H^+ ve OH^- iyonlarına ayrışmakta ve bu iyonlar tuzu yapan iyonlarla bileşerek yeni maddeler meydana getirmektedir.

Organik moleküllerin hidroliz mekanizması da yukarıdaki son örneğe benzer. Örneğin şeker (sakkaroz) molekülleri asitlerin yardımı (katalizör) ile bir su molekülü alıp iki monosakkarite (glikoz ve fruktoz) bölünür.

$$\underset{\text{Sakkaroz}}{C_{12}H_{22}O_{11}} + HOH \rightarrow \underset{\text{Glikoz}}{C_6H_{12}O_6} + \underset{\text{Fruktoz (levüloz)}}{C_6H_{12}O_6}$$

Nişasta da aynı şekilde su molekülleri alarak glikoz moleküllerine bölünür.

$$(C_6H_{10}O_5)_n + n\ HOH \rightarrow n\ C_6H_{12}O_6$$

Bir başka organik molekül türü olan esterlerin tekrar alkol ve asitlerine ayrılması da bir hidrolizdir. Bu tür hidroliz organik kimyada **sabunlaşma** adını alır. Örneğin bir ester çeşidi olan yağların sabunlaşması da bu tür bir olaydır.

HİDROMETRE
Sıvıların yoğunluklarını ölçmek ya da karşılaştırmak için kullanılan aygıt. Dibi safralanmış ve yukarısında bölümlenmiş bir sapı bulunan, tüp biçimindedir. Suda yüzebilmesi için ortasına yakın yeri şişkindir. Bir sıvı içine bırakıldığı zaman, yerini değiştirdiği sıvının ağırlığı kendi ağırlığına eşit oluncaya dek batar. Sıvının yoğunluğu ne kadar azsa, batma o derece çok olur. Bu anda sıvının üst yüzeyi hizasına gelen bölüm çizgisi sıvının yoğunluğunu gösterir.

HİDROSTATİK
(**bkz.** Hidrolik.)

HİERAPOLİS
(**bkz.** Pamukkale.)

HİGROMETRE
(**bkz.** Nemölçer.)

HİLÂFET
(**bkz.** Halifelik.)

HILTON, JAMES
(1900-1954) Amerikan romancısı. Halk tarafından tutulan pek çok romanın yazarıdır. **Goodbye Mr. Chips** adlı romanı 1934 yılında, dört gün içinde yazmış, emekliliğin eşiğindeki bir öğretmenin öyküsünü anlatan roman büyük ilgi uyandırmış, 1939 yılında filme alınmıştır. Yitirdiği anılarını yavaş yavaş kazanan bir adamın sıkıntılarını anlattığı ikinci romanı **Random Harvest** (1941) de filme alınmıştır. Aşırı duygulluluğu, Hilton'un romanlarının en çok satan kitaplar arasında yer almasını sağlayan öğelerdendir. Bu niteliğinin en az rastlandığı **Lost Horizon** adlı kitabında, bir uçak kazası sonucu Tibet'te mahsur kalan bir topluluğun öyküsü anlatılır.

HİLVAN
Urfa ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 390). Urfa-Diyarbakır yolunun 57. km.'sinde kurulmuştur. Evleri çoğunlukla kerpiç ve düz damlıdır.

Hilvan ilçesinin yüzölçümü 1 278 km^2., nüfusu 22 916'dır. Merkez, Gölcük, Ovacık bucakları içinde 49 köyü vardır.

İlçe toprakları Fırat'a doğru gittikçe alçalan hafif dalgalı bir yayla görünüşündedir. İlçe iklimi Akdeniz ve karasal iklim şartları etkisindedir. Bu nedenle yazlar kurak, sıcak ve süreklidir. Kışlar oldukça soğuk geçer; fakat sürekli değildir. Doğal bitki örtüsü bozkır şeklindedir. Halkın başlıca gelir kaynağını tahıl ve baklagiller üretimi (buğday, arpa, mercimek, nohut vb.) teşkil eder. Hayvancılık da gelişmiştir.

HİMALAYA
Orta Asya'nın güneyinde, 2 560 km. uzunluğunda ve kuzey yamaçları dahil olmak üzere 150-250 km. genişliğinde bir yay çizen, dünyanın en yüksek dağ dizisi. Batıdaki İndüs ve doğudaki Brahmaputra vadileri arasında uzanır ve kuzeydeki Tibet platosu ile güneydeki İndüs Ganj ovasını birbirinden ayırır.

Himalayalar güneyden kuzeye doğru dört bölüme ayrılabilir. Birinci bölüm, üçüncü zamana ait kayalardan oluşan ve ortalama yükseklikleri 2 200 m.'yi bulan Siwalik tepeleridir. Ortalama yüksekliğin 4 300 m. olduğu Aşa-

Amerikalı astronot Gordon Cooper tarafından, uzay uçuşu sırasında 15 mayıs 1963'te çekilen bu fotoğraf, yeryüzünün en yüksek noktası Everest'i (8 848 m.) gösteriyor.

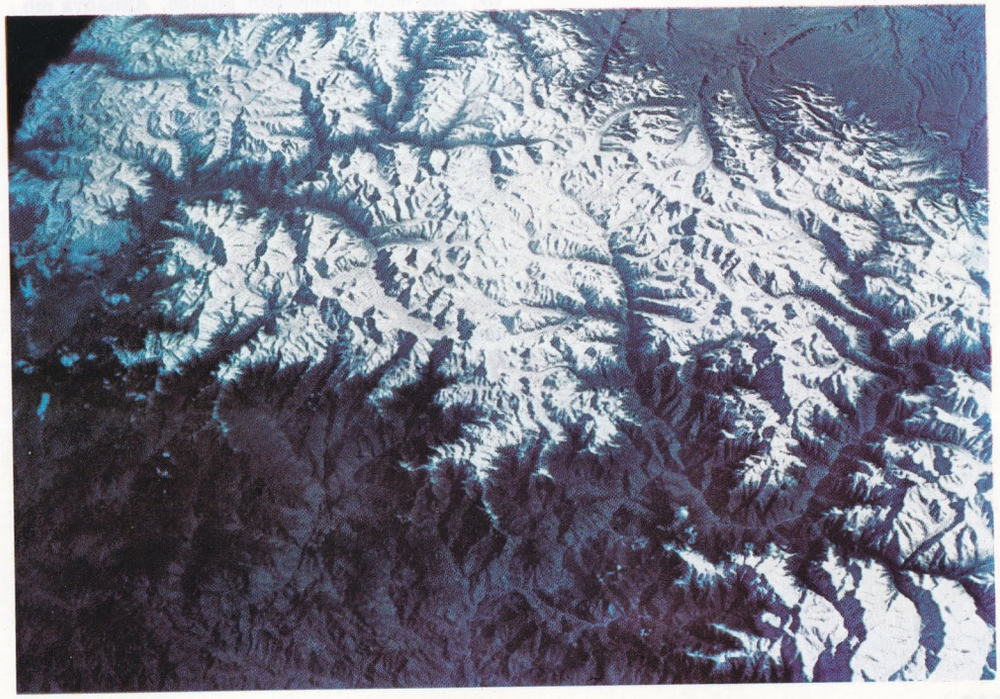

ğı Himalaya bölgesi, üçüncü zamanda oluşmuştur. Üçüncü bölge, paleozoik ve mesozoik kayalarla, granit bloklardan meydana gelen yüksek bölgedir. Zirvesine 1953 yılında bir İngiliz grubunun tırmandığı Everest (8 848 m.), Kanchen junga (8 557 m.), Makalu (8 456 m.), Dhawlagiri (8 145 m.), Nanga Parbat (8 105 m.) ve Annapurna (8 065 m.) dünyanın en yüksek tepeleridir. Dördüncü bölge olan Tibet platosu dünyanın en geniş düzlüğüdür. Paleozoik ve mesozoik zamanlardan kalma, deniz kökenli sık tabanlardan oluşmuştur.

Güney yamaçlarının kuzey yamaçlarından daha dik olmasının sonucu, dağlardan doğan ırmakların çoğu güneye doğru akar ve İndüş Ganj ovasını sular. Kuzey güney yönlü vadiler, doğu batı yönlü vadilerden hem sayıca daha çok, hem de daha geniştir ve en büyüğü 25 km. uzunluğundaki Zemu olan buzullarla kaplıdır. Kar çizgisi 4-5 000 m. arasındadır. Buzullar ise 3 000 m.'ye iner.

Yüksekliği nedeniyle Himalaya sıradağları, bölgenin üzerinde etken olur. Kuzeyden gelen soğuk hava güneyden, yani Hint okyanusundan nem taşıyarak gelen hava akımlarına karşı engel teşkil eder. Güney yamaçları, kuzey yamaçlarının tersine yıllık 300 cm.'ye yakın ortalama gösteren yağış alır. Bu yağış farklılığı bitki örtüsünde kendini gösterir. Tibet'te bitki örtüsü seyrek olduğu halde, Hindistan kesiminde tropik bitkiler 1 500 m.'ye kadar ve yaprak dökmeyen ağaçlardan oluşan ormanlar da 2 500-3 000 m.'ye kadar ulaşır. Çam ve sedir ağaçlarının erişebildiği yükseklik 4 000 m.'dir.

3 000 m. yüksekliğe kadar vadilerde patates, tahıl, elma, armut, portakal vb. yetiştirilir. Keçi, koyun ve Tibet öküzü beslenir. Güney yamaçlarının diplerinde fil, kaplan, gergedan, çeşitli yılanlar ve kuşlara rastlanır.

Nüfus yoğunluğu çok düşüktür. 4 000 m. yüksekliğe kadar, kulübelerden oluşan az sayıda köye rastlanır. Kuzey ve doğu bölgelerinde Moğollar, batıda ise Hint-Ari kabileleri çoğunluktadır.

Paul Hindemith.

HIMMLER, HEINRICH
(1900-1945) Nazi Almanyasının yöneticilerinden. Bir tavuk yetiştiricisi olan Himmler, Hitler'e 1928 yılında katılmış, 1933'te Bavyera siyasî polisi şefi olmuş, 1934'te Hermann Goering'le birlikte, ünlü Gestapo (Devlet Gizli Polisi) yu örgütlemiştir. 1936'da Nazi Almanyası polis kuvvetlerinin başına getirilmiştir. 1943 yılında İçişleri Bakanlığına, 1944'te de, Hitler'e yapılan suikasttan sonra Yedek Ordular komutanlığına atanmıştır. 1945 nisanında Hitler Berlin'deki başbakanlık sığınaklarında kuşatılmış durumdayken, İngiliz ve Amerikalılarla, Sovyetler Birliği aleyhine bir barış antlaşması sağlamak amacıyle görüşmeler yapmak üzere İsveçli Kont Bernadotte'nin yardımını sağlayan Himmler, görüşmelerde başarı sağlayamadıktan başka Hitler'in de nefretini kazanmış, İngiliz birliklerince yakalandıktan iki gün sonra, 23 mayıs 1945'te intihar etmiştir.

HINDEMITH, PAUL
(1895-1963) Alman bestecisi. Hanau'da doğmuş, 13 yaşına varmadan çok iyi keman çalmaya başlamış; sinemalarda, tiyatrolarda, dans orkestralarında çalgıcılık yapmış, bir yandan da Frankfurt'ta Hoch Konservatuvarında Arnold Mendelssohn ve Bernhard Sekles'in öğrencisi olarak yetişmiştir. Bu ara Op 2 Yaylı Dörtlüsü, Berlin Hoschschule'de Mendelsschn ödülünü kazanmıştır. 1915 yılında Frankfurt Opera Orkestrasının başkemancısı olmuş, 1921 yılında, sonradan Türkiye'yi kendine yurt seçen ünlü kemancı Licco Amar ile birlikte Amar-Hindemith dörtlüsünü kurmuş ve bu topluluk Avrupa'da özellikle yeni müziğin tanıtılması yolundaki çabalarıyle büyük ün yapmıştır. 1920'lerde Hindemith gitgide, Almanya'nın müzik hayatının en ünlü kişisi durumuna yükselmiş, bir yandan da Berlin Hoschschule'de öğretmenlik yapmıştır. Nazi rejiminin «kültür bolşevizmi» suçlandırmasıyle müziğin çalınmasını yasak etmesi, Wilhelm Furtwaengler'in onu savunma yolundaki çabalarının boşa çıkması, Hindemith'in Almanya'dan ayrılıp Birleşik Amerika'ya yerleşmesini ve Yale Üniversitesinde profesörlüğe başlamasını etkilemiştir. Amerika'ya gitmeden önce, üç yıl üst üste Türkiye'ye gelerek Ankara Devlet Konservatuvarının kurulmasında ve bütünüyle Türkiye'nin müzik hayatının örgütlenmesinde önemli çalışmalar yapmıştır. Amerika'da geçirdiği yıllar boyunca bütün bir kuşak Amerikan bestecilerinden birçoğunu etkisinde bırakan Hindemith, II. Dünya Savaşından sonra yurduna dönmüş ve orada ölmüştür. Müziği başlangıçta Reger ve Brahms'ın etkisi altında gelişmeye başlamış, sonra özellikle kendi «Gebrauchmusik» (Yaralı müzik) anlayışının etkisinde bir kişilik kazanmıştır. Bütün çalgıları çalabilen Hindemith'in her ortama ve her topluluğa yatkın müzik yazmış olmasında bu anlayışının etkisi büyüktür. Özellikle 1920'lerde bestelediği eserlerindeki alaycı nitelik ve derin bir umutsuzluğu örtmek istermişcesine zorla sevinçli görünme kaygısı, Hindemith'in bu evrede öz ve anlatım bakımından en değerli eserlerini vermesine yol açmıştır. Başlıca besteleri arasında **Mathis der Maler** operasından çıkarılma senfoni, türlü çalgı toplulukları için **Kemmermusik**ler, Weber'in konuları üzerine **Senfonik Çeşitlemeler, Noblissima Visione** bale müziği, piyano için 1922 süiti, keman konçertosu, hemen hemen bütün çalgılar için sonatlar ve oda müziği eserleri yer alır.

Evcil hindinin eti çok lezzetlidir.

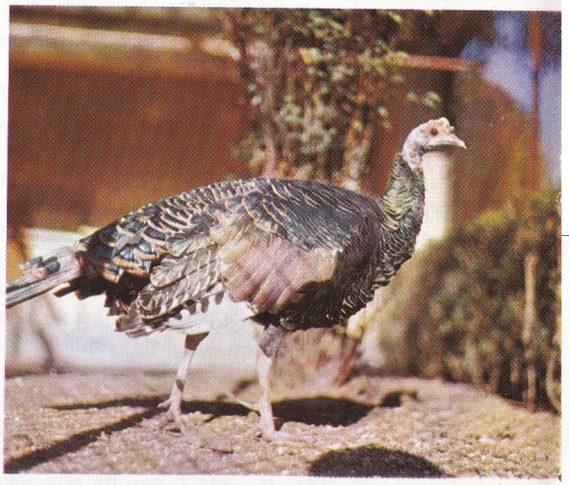

Orta Amerika'da yaşayan bir yabanî hindi.

HINDENBURG, PAUL VON
(1847-1934) Alman mareşali ve cumhurbaşkanı. Katıldığı 1866 Avusturya-Prusya, 1870 Fransa-Prusya Savaşlarında üstün başarılarla dolu subaylık hayatı 1911 yılında ordudan ayrılmasıyle son bulmuş; fakat I. Dünya Savaşında kendisine 8. Alman ordusunun komutanlığı verilmiştir. Çocukluğunu geçirdiği ve bu nedenle de çok iyi bildiği topraklar üzerinde, Tannenberg'de Rusları yenmesi, Almanya'nın en sevilen generali olmasını sağlamıştır. Feld mareşalliğe yükseltilmiş ve bütün doğu cephesinin komutasıyle görevlendirilmiş, 1916'da da Ludendorf'la birlikte ordu başkomutanlığına atanarak, savaşın geri kalan bö-

lümünde Alman askerî stratejisini yönetmiştir. Almanya'nın iç bunalımlarının artması ve 1918 yılındaki Alman saldırılarının başarısızlıkları, Mareşal'i kendi hükümetine, tam bir yenilgiye uğramadan önce, barış antlaşması yapılması konusunda tavsiyede bulunma zorunluluğunda bırakmıştır.

1925 yılında Friedrich Ebert'in ölümünden sonra Weimar Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı olmuştur. Tutucu ve militarist oluşu yüzünden, Cumhuriyete karşı pek sempati duymamış, Reichstag'da hiç bir partinin tek başına hükümet kurmasını sağlayacak çoğunluk elde edememesinden ötürü başkanlık kararıyle ülkeyi yönetmiştir. Hitler'e düşmanlık beslemiş, onu küçümsemiş, 1933 yılında ise küçümsediği ve 1932 başkanlık seçimlerinde yenilgiye uğrattığı Hitler'e başbakanlık görevini teklif etmek ve ölüm yılı olan 1934'e kadar bu aşırı davranışlı başbakanla ortaklığını sürdürmek zorunda kalmıştır. Ölümü Naziliğin güçlenmesini hızlandırmıştır.

HİNDİ (Meleagris gallopavo)
Tavuksular takımının sülüngiller familyasından bir kuş türü. Vatanı Orta ve Kuzey Amerika'dır. Amerika'da 40 milyon yıl öncesine ait fosilleri bulunmuştur. Eti çok lezzetlidir. Hindi daha Aztek uygarlığından önce Amerika'da evcilleştirilmiş ve XVI. yüzyılda Amerika'da kolonileşmenin başlamasının hemen ardından Avrupa'ya götürülmüştür.

Erkeklerin uzunluğu 100-110 cm. olur. Dişileri genellikle daha ufak, renkleri daha soluk ve ayakları mahmuzsuzdur. Hindi kümes hayvanı olarak beslenir. Lekeli hindi (M. ocellata) Yucatan yarımadasında ve Orta Amerika'nın diğer çalılık bölgelerinde ufak gruplar halinde yabanıl olarak yaşar.

HİNDİBA (Cichorium endivia)
Hindiba familyasının örnek bitkisi. Tarlalarda, yol kenarlarında kendi kendine yetişir. Güneğik, yaban marulu adlarıyle de bilinir. Ak ve kara hindiba olmak üzere iki çeşittir. Yaprakları çiğ olarak ya da pişirilerek salata ve sebze yerine yenir. Acımsı mayhoş bir tadı vardır. Ayrıca kökleri kavrulup toz haline getirilerek kahveye karıştırılır. Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika yetişme alanıdır.

HİNDİKUŞ
Orta Asya'da kuzeydoğu Afganistan'dan Keşmir'e kadar uzanan sıradağ. En yüksek tepesi olan Tiriş Mir (7 750 m.) Afganistan ve Pakistan sınırındadır. Hindikuş dağları Hint okyanusundan gelen rüzgârlara engel olmakla, Orta Asya iklimini büyük ölçüde etkiler. Baroghil (800 m.), Bajgah (3 748 m.) ve Nawak gibi geçitler bölgede ulaşımı sağlar. Sayısız ırmaklar, sıradağları oluşturan granit ve mika şisti kayalar arasında derin vadiler oyar ve güneye doğru akarak İndüs ırmağına karışırlar.

Hindikuş'un batı kesiminden bir görünüş. Sıradağın en yüksek tepesi Afganıstan ve Pakistan sınırındaki Tiriş Mir tepesidir (7 750 m.).

HİNDİSTAN
Güney Asya'da Hindistan yarımadasında bir cumhuriyet (Bharat). İngiliz Uluslar Topluluğu üyesidir. Devletin şekli 27 eyaletin biraraya gelmesiyle doğan bir birliktir. Eyaletler iki çeşit statüye sahiptir. Bir kısmına «devlet», bir kısmına «bölge» denmektedir. Cumhurbaşkanı parlamento tarafından beş yıl için seçilir. Yasama gücü parlamentonun elindedir. Parlamento, üye sayısı 250'yi geçmeyen Eyaletler Meclisinden meydana gelir. Eyaletler Meclisinin on iki üyesi devlet başkanınca atanır. Her devletin bir yasama meclisi vardır. Eyaletler Meclisine gidecek temsilciler bu yasama meclisince seçilir. Eyaletler Meclisi feshedilemez. Fakat her yıl üyelerin üçte biri yenilenir. Halk Meclisinin üyeleriyse tek dereceli seçimle seçilirler. Halk Meclisinin bir dönemi beş yıl sürer.

3 268 032 km². yüzölçümündeki Hindistan kuzeyden güneye Karakurum ile Hint okyanusundaki Komorin burnu arasında, doğudan batıya Brahmaputra ırmağından Thar bozkırlarına kadar uzanır. Nüfus 523 893'tür. Başkent Yeni Delhi şehridir. Hindistan yarımadası da denmekle beraber, yarımada kısmının asıl adı Dekkan yarımadasıdır. Ülkeyi meydana getiren üçgenin tabanı Himalayaların güney yamaçlarına rastlar, tepesi ise Dekkan yarımadasının güney noktasındadır. Güney-batıda Umman denizine, güneyde Hint okyanusuna, güney-doğuda Bengal körfezine kıyısı olan Hindistan karada Pakistan, Çin, Nepal, Bhutan ve Birmanya ile komşudur. Para birimi rupidir.

Fiziksel Coğrafya: Hindistan'ın bugünkü jeolojik yapısı Dekkan yarımadasının Asya kıtasıyle birleştiği sırada oluşmuştur. Dekkan'ın kıtaya yaptığı basınç Himalaya zincirini meydana getirmiştir. Ganj-Brahmaputra ırmakları ekseninin aluvyonlu ovası ise, Alplerin ortaya çıktığı büyük dağ oluşumunu izleyen sıradağların yükselmesiyle aynı zamanda ya da hemen sonra meydana gelmiştir.

Dekkan yarımadası geniş bir yayladır. Bu yaylayı doğu-batı doğrultusunda vadiler keser ve yüksek dağlarla çevrilidir. Yaylanın temeli kristal kayalardan yapılmıştır. Bunların bir kısmı killi bir ince tabakayla, bir kısmı da paleozoik zamandan kalma çökeleklerle örtülüdür. Bunlar arasında kömür madeni yatakları da bulunmaktadır. Ayrıca, yine Dekkan yarımadasında yaygın lav akıntı yolları da eksik değildir. Bölgenin kuzey-batı kesiminde bulunan ve «regur» adı verilen pamuk tarımına elverişli toprağı oluşturan, bu lav akıntılarıdır. Yarımadanın çevresindeki yükseklikler gelince, doğuda Doğu Gatları olup bunlar güneyden Bengal körfezine bakan Circar ve Coromandel bölgelerinin, çoğunluğu denizkulaklı kıyı düzlüklerine doğru alçalarak giderler. Batıda ise Batı Gatlar 2 700 m.'ye yaklaşan (A-

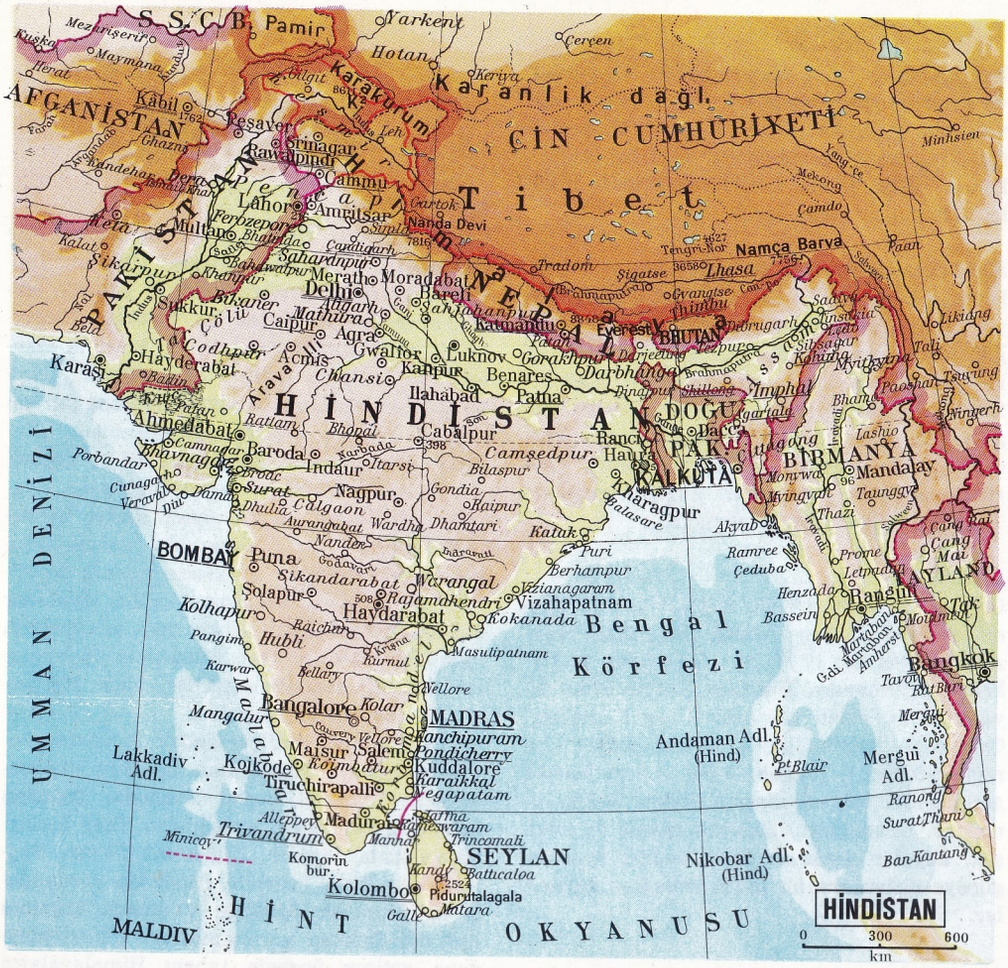

Asya'nın büyük şehirlerinden Kalküta'nın genel görünüşü. Kalküta, Hindıstan yarımadasının en önemli limanıdır.

naimundi dağı, 2 695 m., Nilgiri tepeleri, 2 633 m.) yükseklikler olup Umman denizine bakan ve Lakkadiv adaları karşısında bulunan dar Malabar kıyısına doğru hızlı bir alçalma gösterirler. Kuzeye doğru Vindhya Hills ve büyük bir yükseklik göstermeyen Aravalli ve Çota Nagpur sıradağları bulunur. Bunlar Ganj'ın aluvyonlu düzlüğüyle komşudur.

Ganj yaylası Bengal körfezi kıyısından başlayarak kuzey-batıda Himalaya dizisindeki dağların eteklerine, kuzey-doğuda Brahmaputra yaylasına kadar uzanır. Brahmaputra yaylası ise kuzey-batısında Himalayalar ve güney-doğusunda Khasi ve Patkay dağları arasında Assam bölgesi içine düşer. Himalayalar Ganj yaylasını Keşmir'den Assam'a kadar bir yarım çember içine alır. Himalayaların Haramuk (5 143 m.), Nun Kun (7 135 m.), Şilla (7 026 m.) ve Nanda Devi (7 817 m.) gibi birçok yüksek tepesi Hindistan sınırları içinde kalmaktadır.

Akarsular: Hindistan'ın akarsu örgüsünde Ganj- Brahmaputra havzası en önemli parçayı meydana getirir.

1 060 000 km². yüzölçümünde bir havzası olan 2 700 km. uzunluğundaki Ganj, ülkenin en önemli akarsuyu olup Hintlilerce kutsal sayılmaktadır. Himalayalarda doğar, Bengal körfezine dökülür. Önemli sayıdaki kollarıyla birlikte üzerinde 150 milyon kişinin yaşadığı, yarım milyon kilometre kareden daha fazla yüzölçümüne sahip bir alanı sular. Yatağının 2 500 km.'sinde rahatça ulaştırma yapılabilmektedir. Deltasının tümü Hindistan sınırları içinde olmayıp, bir parçası Doğu Pakistan'da bulunmaktadır.

670 000 km². yüzölçümünde bir havzası olan 2 900 km. uzunluğundaki Brahmaputra Transhimalaya'da doğar ve Assam yaylasını aşarak Bengal körfezine doğru akar.

Ülkenin öteki akarsuları Ganj-Brahmaputra ekseninin taşıdığı önemin çok altındadır. Bunlardan üzerinde durmaya değer olanlar şunlardır: Mayakala dağlarının kuzey-batı yamacında doğarak Kambay körfezine dökülen Narbada (1 300 km., 95 000 km².'lik havza), buna paralel olarak Saipura dağlarının güneyinde doğup yine aynı körfeze dökülen Tapti (700 km., 78 000 km².'lik havza), orta Dekkan'da doğarak Bengal körfezine dökülen Mahanadi (836 km.) ile batı Gatların iç yamacında doğup Bengal körfezine dökülen Godavari (1 345 km.), Krişna (1 280 km.), Penner (560 km.).

İklim ve Bitki Örtüsü: Hindistan musonlar bölgesinde bulunmaktadır. Kış musonları kuru eser, yaz musonları ise yağmur getirir. Özellikle Doğu Gatlarda ve Himalaya yamaçlarında yıllık yağmur ortalaması 2 000-3 000 mm.'yi bulur. Çerrapunci ve Assam'da yıllık 11 500 mm. ortalama, dünyada en yüksek yağmur yıllık ortalamasıdır. Himalayalar üzerinde yağış, kar şeklinde olup, güçsüzdür. Yağmurun çok yağmadığı, yılda 500-1 000 mm. dolaylarında olduğu bölgeler de vardır. Bunlar Tar çölü. Haydarabat bölgesinin güney kesimi ve Orta Dekkan'dır. Buralar aynı zamanda, en sıcak ay ortalaması 35°C olmak üzere, ülkenin en sıcak bölgeleridir. Himalayalardaki vadilerde ise sıcaklık sıfırın çok altındadır. Kal-

küta gibi bazı bölgelerde büyük sıcaklık iniş çıkışları görülmektedir. Kalküta'da yılın en soğuk ayı ortalaması sıfırın altında 19°C, en sıcak ayı ortalaması ise sıfırın üstünde 30°-35°C olmaktadır.

Ülkenin çok yaygın olmasından doğan bu iklim değişiklikleri bitki örtüsü üzerinde etkili olmaktadır. Himalayaların yüksek dağ tepesi çöllerinden Bengal ve Malabar kıyılarındaki tropikal ormanlara; Racastan, Orta ve Doğu Dekkan'daki çöl bitkilerinden ve Tar çölünün bozkırlarından Ganj ovasının otlaklarına ve muson ormanlarına geçilir.

Ekonomi: Tarım öteden beri Hindistan ekonomisinin temeli olmuştur ve bu, günümüzde de böylece sürüp gitmektedir. Besin alanında pirinç (Bombay, Malabar, Bengal ve Bihar bölgeleri), buğday (Kuzey-batı) süpürge tohumu ve darı (Dekkan) en önde gelen tarım ürünlerindendir. Mısır, arpa ve şekerkamışı Ganj ovasında yetiştirilir. Assam'da Himalayalar güneyinde ve Malabar kıyısında önemli çay tarımı vardır. Kahve en çok Dekkan'da yetiştirilir. Tütün ve haşhaş tarımı pek önemli değildir. Meyve ve yağlı tohumlar (pamuk, susam, yerfıstığı, kolza) da yaygındır. Orman ürünleri de çok zengindir. Özellikle tek ağacı, gülağacı, sandalağacı ve bambu gibi türler vardır.

Hayvancılık: Hindularca inek kutsal bir hayvan olduğundan etleri yenmezse de, 175 milyon baş sığırla Hindistan, sığır yetiştiriciliğinde dünya birincisidir. Tarımda, özellikle pirinç tarlalarında kendisinden çok yararlanılan mandaların sayısı 52 milyonu bulmaktadır. Koyun sayısı 40 milyonu, keçi sayısı 60 milyonu aşmaktadır.

Madenler ve Endüstri: Madenlerden en önde gelenler kömür (Bengal ve Bihar), demir (Singhbum), Manganez (Çindvara, Balagat, Nagpur, Baroda, Dharvar ve Şimoga), Mika (Bihar ve Andhra Pradeş) ve boksittir (Madya Pradeş). Metan ve Assam'da bulunan petrolün büyük bir önemi yoktur. Hammadde ve hidroelektrik kaynaklar bakımından büyük olanakları bulunan endüstri kısa zamanda gelişmiştir. En önde gelen endüstri dalı dokumacılıktır. Dokumacılıkta en çok işlenen iki madde ise pamuk ve jüttür. Cemşidpur, Udaypur, Rurkela ve Damodar vadisinde yerleşmiş olan demir endüstrisi dokumacılığı yakından izlemektedir. Makine ve taşıt endüstrisi (demiryolu malzemesi, uçak, bisiklet, motosiklet, çeşitli motorlar, gemi, otomobil, rulman vb.) dalları da vardır. Elektronik, kimya, kâğıt endüstrileri ile ithal malı gresi işleyen petrol endüstrisi de gelişmektedir. Deri, çimento, besin, itriyat ve tütün işlenmesi endüstrileri de güçlenmektedir. Bombay'da bulunan büyük stüdyolar filim yapımında sayıca dünyada ikinci olan bir sinema endüstrisinin merkezidir.

Bu büyük endüstrinin yanı başında bir de dünyadaki ününü kaybetmemiş küçük el sanatları endüstrisi (Hint şalları, silâhlar, telkârî kuyumculuk, çanak-çömlek, el oyması tahta ya da fildişi işler) yaşamaktadır.

Şehirler ve Ulaştırma: Ganj deltası üzerinde bulunan Kalkütta'nın nüfusu, çevresiyle birlikte 5 milyona yaklaşmaktadır. 4,5 milyonu aşan nüfusu ile Umman denizi kıyısındaki Bombay hem büyük bir pamuk pazarı, hem de ülkenin en önemli limanıdır. Bengal körfezi üzerindeki Madras limanı (nüfusu 1 833 500) kimya ve dokuma endüstrilerinin merkezi sayılmaktadır. Başkent Yeni Delhi (nüfusu 2 500 000), Ganj'ın bir kolu olan Yamuna ırmağı üzerinde kurulmuştur. Daha sonra önem sırasına göre şu şehirler gelmektedir: Andhra Pradeş'in başkenti Haydarabat (nüfusu 1 500 000), Maysor'un başkenti ve otomobil endüstrisi merkezi Bengalur (nüfusu 1 400 000), Kathiavar yarımadası kıstağı üzerinde büyük bir pamuk pazarı olan Ahmetabat (nüfusu 1 348 400), Orta Ganj üzerinde dokuma ve kimya endüstrisi şehri Kanpur (nüfusu 1 100 000), ülkenin orta bölgesindeki Nagpur (nüfusu 800 000) ile Hooghyl ırmağı üzerinde Kalküta'nın karşısında Hovrah (nüfusu 547 000). Bunların dışında birçok şehir yalnız nüfusları bakımından değil, birer hac yeri oldukları için, dinsel önemleri bakımından da üzerinde durulmaya değer: Lucknow (nüfusu 600 000), Puna (nüfusu 800 000), Benares (Varanasi, nüfusu 548 000), Agra (nüfusu 556 000), Allahabat (nüfusu 475 000), Madurya (nüfusu 453 000). Bunlardan sonra nüfusu 200 000'i aşan otuz kadar ve 100 000'i aşan pek çok şehir vardır. Çoğu Ganj ovasında bulunur.

Son yıllarda önemli bir gelişme görülmüş olmakla beraber, ulaştırma olanakları (57 000 km. demiryolu ve 620 000 km. karayolu), yeterli olmaktan çok uzaktır. Kuzey-batı kesimiyle Ganj ovası, ulaştırma yollarının en düzgün olduğu bölgelerdir. Yeni Delhi, Kanpur, Benareş, Laknov, Allahabat ve Kalküta en önemli kavşak noktalarıdır. Bu kavşak noktaları Dekkan'da Bombay, Bengalur, Maysor, Manuray, Haydarabat gibi merkezlere uzun yollarla bağlıdır. Kuzey-doğu ile yani Assam'la bağlantı Brahmaputra'nın yatağına paralel bir demiryoluyle sağlanır. Kalkütta, Bombay, Madras ve Yeni Delhi gerek iç ulaştırmada, gerek uluslararası ticarette belli başlı merkezlerdir.

Tarih: Hindistan tarihinin gelişmesi Avrupa tarihi gibi bir birlik göstermez. Genel görünüş yerli ve yabancı egemen sınıfların birbirini izlemesinin değil, yerel uygarlığın yabancı egemenlerle ilişkide bulunarak gelişmesi ve bütün Doğu Asya'yı etkilemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Doğal sınırlar Hindistan'ı yüzyıllar boyunca Doğu uluslarının saldırısından korumuştur. Bununla beraber bu sınırlar Hindistan kültürünün Doğu komşularına barışçı bir yolla etkide bulunmasına en-

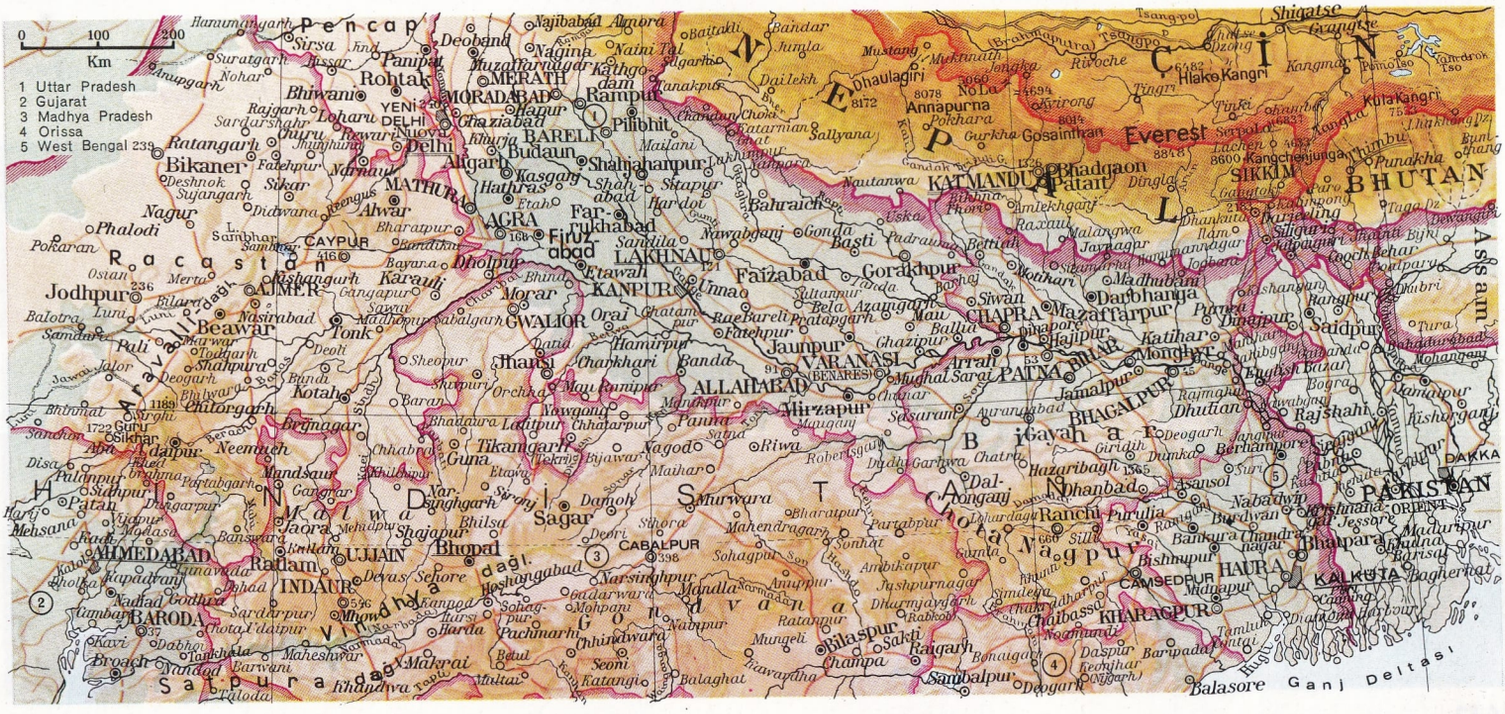

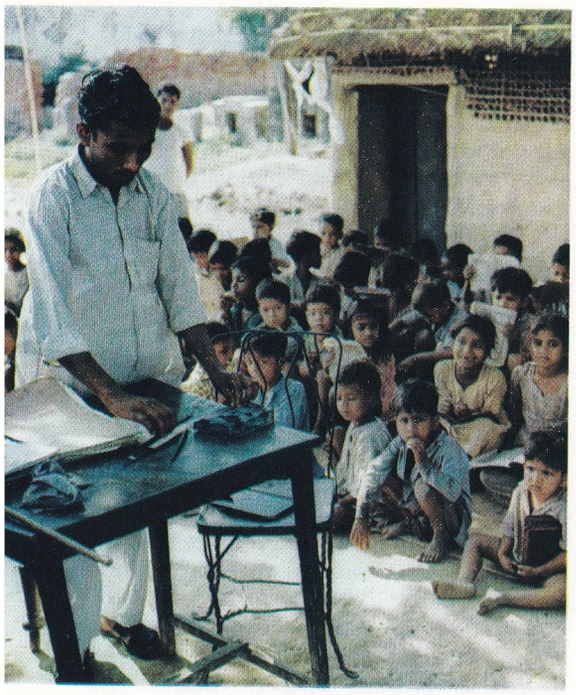

Hindistan'da bir açık hava okulu.

gel olmamıştır. Avrupalıların ülkeyi ele geçirmelerine kadar politik yapısına yön veren ise kuzey sınırlarından doğal yollardan gelen büyük akınlardır. Her yeni egemen topluluk Hindistan'da yerleşmiş bir yeni topluluk bulmuş, bunu bozmadan ona kendi uygarlığından bir şeyler katmıştır. Böylece başlangıçtaki kültür çekirdeği üzerine pek çok tabaka binmiş, bunlar dengeli bir gelişme ile, Çin'e kadar bütün Orta Asya'yı ve deniz yollarını aşarak kıtanın güney-doğu kıyılarını, Endonezya adalarını aydınlatan din, felsefe ve sanat düşüncesini meydana getirmiştir.

Hakkında kesin bilgilere sahip olunan en eski Hint uygarlığı M.Ö. 3000 yıllarında İndüs vadisinde doğmuştur. Fakat Hindistan'ın gerçek politik tarihi, birbiri üzerine gelen yabancı saldırılarla başlar. M.Ö. 1800 yılına doğru İndüs vadisi Ari denen ve bir Hint-Avrupa dili konuşan toplulukların eline geçmiştir. Bu, Hindistan tarihinin birinci döneminin başlangıcı sayılmaktadır. Bu dönem konusunda Rig-Veda ilâhilerinden bilgi alınabildiği için bu döneme «Veda dönemi» adı verilmektedir. Veda döneminde Ari uygarlığının en ilginç öğesi olan toplumun üç sınıfa bölünmesi eylemi doğmuştur. Bu üç sınıf, Brahmanlar (din adamları) sınıfı, savaşçılar sınıfı ve tacirler-sanatçılar sınıfıdır. Asıl yerli sınıf olan Dravidlere karşı koyabilmek için bu üçlü bölünme kesinliğini koruma ve artırma zorunda kalmış, sonunda yerli sınıf dokunulmazlar (parya) sınıfı olmuştur. M.Ö. 500 yılına doğru Ari boylarının devletleşmesiyle Brahman uygarlığı en parlak noktasına ulaşmış, ticaret ve tarım gelişmiş, doğacı çoktanrılık biçim değiştirmiş, Budizm M.Ö. IV. yüzyılda bir din olarak Brahmanizmin yanı başında yerleşmiştir. M.Ö. VI. yüzyılda Darius, İndüs vadisini Pers imparatorluğu topraklarına katmıştır. M.Ö. 427 yılında Büyük İskender yarımada üzerinde Yunan egemenliğini kurmuştur. İki yüzyıl sonra Çandragupta Maurya'nın öncülüğünü ettiği başkaldırma ile bu egemenlik son bulmuş, ikinci büyük Hint İmparatorluğu başlamıştır. Maurya hanedanı M.Ö. 185 yılına kadar ülkeyi yönetmiştir. Bu aileden Budist bir kral olan Aşoka ülkesinin siyasal birliğini sağlamış ve Hindistan'ı Hıristiyanlıköncesi çağın en geniş imparatorluğu yapmıştır. M.Ö. I. yüzyılın sonunda ülke kuzeyden gelen bir Asya boyu olan Şitlerin saldırısına uğramıştır. Şitlerin egemenliği, III. yüzyılda yine kuzeyden gelen Sasani saldırıları ve güneydeki Gupta imparatorluğunun çabalarıyle son bulmuştur. IV. yüzyıl başlarında Ganj bölgesinde Gupta hanedanının başında bulunduğu yeni bir büyük imparatorluk kurulmuştur. Brahmanizm ve Budizmin birbiriyle karıştığı bu dönem V. yüzyıl sonunda Hunların saldırısıyle kapanmıştır. VI. yüzyılda Hunların çekilmesi Kuzey ve Güneyde iki büyük devlet kurulmasına yol açmıştır. Bu devletlerin her ikisinde de Sanskrit edebiyatı büyük gelişme göstermiş, figüratif sanatlar ilerlemiş (ajanta dağlarındaki mağara içi duvar resimleri), Budizmde yeni ileri atılımlar olmuştur. İslâm saldırısının başladığı 1000 yılına doğru bütün ülke yerel egemen güçlerin yönettiği küçük devletlere bölünmüştür. Müslümanların Hint topraklarına ilk girişi VII. yüzyılda Ömer'in halifeliği sırasında olmuştur. Fakat asıl önemli saldırı XI. yüzyılda bir Türk boyu olan Gazneliler tarafından yapılmıştır. Gazneliler İndüs havzasını ele geçirmişlerdir. Onları Goritler izlemiştir; bu ikinci İslâm saldırısı Ganj vadisi üzerine olmuş ve Bengal körfezine kadar uzanarak fethi tamamlamıştır. Böylece XIII. yüzyılda Delhi sultanlığı doğmuş, bu devlet Hindistan'daki İslâm egemenliğinin en önemli merkezi olmuştur. Delhi sultanlığının egemenliği döneminden sonra iç ve dış savaşlar başlamış, birbiri peşisıra ayrı hanedanlar egemenliği ele geçirmişlerdir. Timur saldırısı (1398-1400) ülkenin kuzeyindeki devletleri çökertmiş, ancak sürekli bir etkisi olmamıştır. XVI. yüzyılda Timur'un soyundan gelen Babür Şah ülkenin kuzey-batısında Moğol imparatorluğunu kurmuştur. Yüzyılın ikinci yarısında bu devletin sınırları, Ekber zamanında, Hindistan bölgelerine kadar genişlemiştir. Fakat Ekber'in asıl büyük ünü askerlik başarılarından değil, yönetim alanında başardığı ilerlemelerden gelmektedir. Vergide yeni metotlar uygulamış, Müslümanlardan ve Müslüman olmayanlardan eşit vergi almıştır. Çok geniş bir toprak üzerine yayılmış olan imparatorluğun çeşitli uygarlık düzeyindeki uyrukları arasında dengeli bir politika yürütmüştür. Babür Şah'tan XIX. yüzyıl ortalarına kadar aralıksız olarak egemenliğini sürdüren Moğol hanedanı, Hint

Hindistan ekonomisinin en önemli kaynağını meydana getiren tarım, genellikle ilkel bir şekilde yapılır.

Şeker endüstrisinin son yıllarda gelişme göstermesine rağmen, şekerkamışının ilkel bir şekilde işlenmesi hâlâ yaygındır.

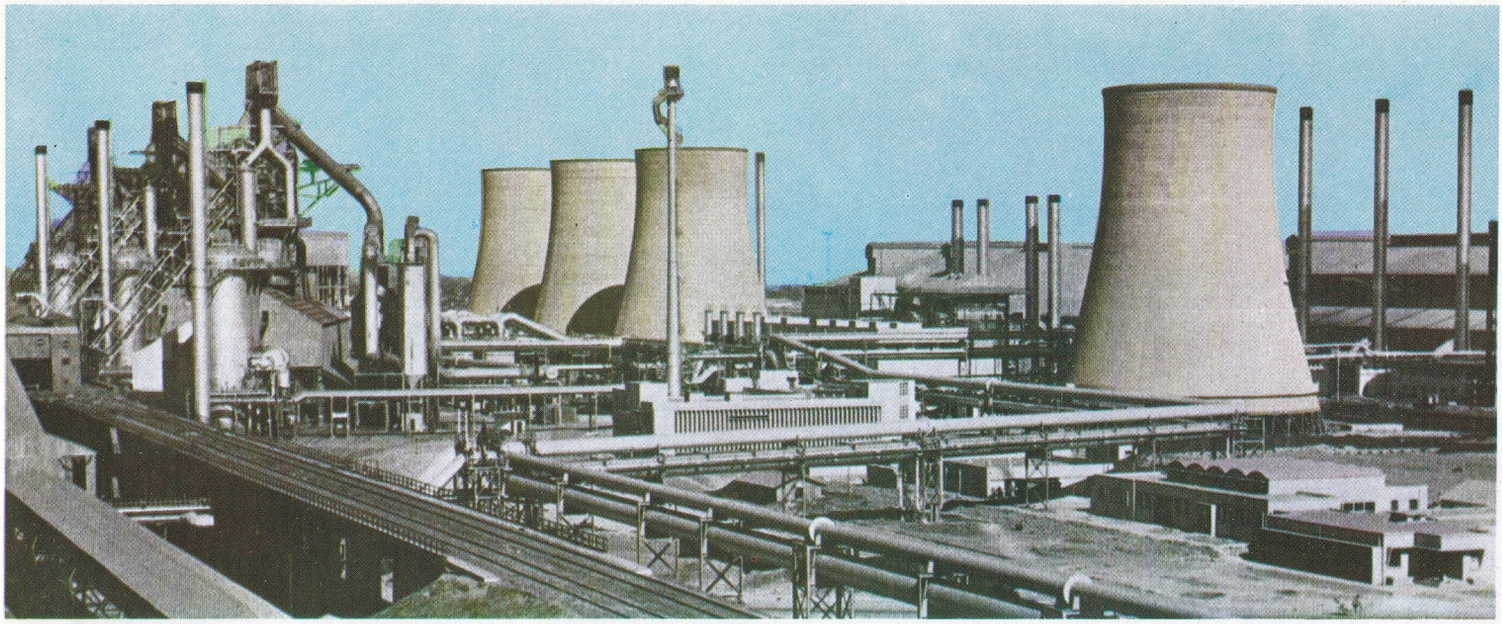

Batı Bengal'de Dregapur çelik tesisleri. Hindistan'da endüstrinin son yıllarda oldukça önemli bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Maden, dokuma, makine, kimya, hidroelektrik ve sinema endüstrileri bu gelişmenin önemli alanlarıdır.

Müslümanlığının karakterlerine bugüne kadar süregelmiş özelliği veren öğeleri yerli uygarlığa sindirmiştir. Hint Müslümanlığı uygarlığının en tipik anlatımı mimarlıkta, Urdu dilinin kullanılmasında ve dinsel yaşantının belirtilerinde görülmektedir. XIX. yüzyılın sonunda ülkeye ilk Avrupalı sızmaları başlamıştır. Ancak bundan çok önce, XVI. yüzyıl başlarında Vasco de Gama, Almeida ve Albükerk gibi denizciler Malabar kıyısında ilk Portekiz kolonilerini kurmuşlardır. Merkezi Goa'da olan bu koloniler kısa zamanda büyük zenginlik kazanmıştır. İspanya ve Portekiz tahtlarının aynı hükümdarla birleşmesi sonucu bu koloniler kendini savunamamış ve önce Hollandalıların, sonra sırasıyle Fransız ve İngilizlerin eline geçmiştir. 1741-1757 yılları arasında Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası Malabar kıyısı pazarlarını adeta bütün Dekkan'a yayılan bir devlet yapmıştır. Fakat Yediyıl Savaşlarında bütün bu geniş bölge İngilizlerin egemenliğine geçmiştir. 1763 Paris anlaşması bu durumu İngiliz Hindistan Kumpanyası lehine perçinlemiştir. Bu Kumpanyanın yayılma politikası pahalıya mal olmaya başlamış, bunun üzerine Britanya hükümeti 1773'te duruma el koymuş, ülkeyi politik yönden birleştirmeye başlamış; «Düzenleme Kanunu» denen kanunla iç yönetimi Kumpanyada bırakmakla beraber, her türlü politik kararı almaya yalnız hükümetin yetkili olduğunu bildirmiştir. 1784'te kabul edilen Pitt Kanunu bütün sivil ve askerî eylemlerin sorumluluğunu doğrudan doğruya hükümetçe atanan bir denetleme kuruluna vermiştir. XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyılın ilk otuz yılı arasında genel valiler Robert Clive'ın başlattığı toprakların tümünü ele geçirme işlemini tamamlamışlardır. 1827 yılında İngiliz Hindistan Kumpanyası, İngiltere kralı adına Moğol imparatorluğu üzerine egemenliğini ilân etmiştir. Bunu bir savaşlar dönemi izlemiştir. Bu savaşlarda iç bölgelerdeki özerk kesimler teker teker Kumpanyanın eline geçmiştir. Yabancıların topraklarını ellerinden almalarına halkın duyduğu kızgınlık, ırk ayrılığının verdiği kinle de birleşerek 1857 Bengal ordusunun kanlı bir ayaklanmasına yol açmıştır. «Sepoyos ayaklanması» adıyle anılan bu ayaklanma bastırıldıktan sonra Hindistan Kumpanyası ülkenin yönetimini kesinlikle Londra hükümetine bırakmış ve 1876 yılında İngiltere kraliçesi Victoria Hindistan imparatoriçesi ilân edilmiştir. Ancak bunu izleyen yıllarda XIX. yüzyılın sonlarında ülkede ilk ulusal egemenlik kıpırdanmaları başlamıştır. Bu hareketler Kongre Partisi adı altında örgütlenmiştir. Hindistan, I. Dünya Savaşında Müttefik Devletlerin (İngiltere-Fransa-İtalya) yanı başında döğüştükten sonra tekrar kendi bağımsızlığı için çarpışmaya başlamıştır. 1930 yılında Mahatma Gandhi (1869-1948) nin öncülüğünde ünlü pasif direniş hareketine girişilmiştir. Bu, Hintliler için egemenliklerini ele geçirmede kullanacakları belli başlı araç olmuştur. 1937 seçimlerinde Hindistan Ulusal Partisi büyük başarı kazanmış; fakat bu arada Hindularla Müslümanlar arasındaki geçimsizlikler ve «kast» denen toplum sınıfları arasındaki çatışmalar alevlenmiştir. İslâm Birliğince desteklenen Müslümanların hareketi Hindistan Müslümanlarının bağımsız bir devlet kurmaları tasarısına yönelmekteydi. Coğrafî bakımdan bu devletin bugünün Pakistan'ı gibi İndüs havzası ile Bengal bölgesinde olması gerekmekteydi. II. Dünya Savaşında da Hindistan İngiltere'nin yanı başında savaşmış, bu arada bağımsızlık hareketinin öncülüğü Gandhi'den Javaharlâl Nehru'ya (1889-1964) geçmiştir. Nehru davayı Gandhi'den daha somut ve daha dolaysız bir biçimde ele almıştır. 1942 yılında Kongre, iktidarı derhal ulusun temsilcilerine devretmesi için İngiliz hükümetine bir ültimatom vermiştir. Ültimatomun bitiş tarihi olan ağustos ayından az önce Gandhi, Nehru ve Kongrenin ileri gelenlerinden birkaç kişinin daha tutuklanması, bütün ülkede büyük karışıklıklara yol açmıştır. Bu karışıklıklar İngilizler tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. 1944 yılında Japonların ülkeyi ele geçirmeleri tehlikesi savuşturulduktan sonra özerklik çalışmaları tekrar güçlenmiştir. Bir yandan da İslâm Birliğinin Müslüman halkın çoğunluğuna Hindistan'ın iki devlete bölünmesi gereğini kabul ettirmiştir. Savaş bitince Kongre Partisi liderleri serbest bırakılmış ve ulusal egemenlik hareketinin başına Nehru getirilmiştir. O sırada iktidarda olan İngiliz İşçi Partisi bir

Kalküta'da Kraliçe Victoria tarafından yaptırılmış olan bu bina şehrin en güzel yapıları arasında yer alır.

Haydarabat'taki bir sarayın duvarlarına işlenmiş olan «Kral ve Kraliçe» adlı bu freskteki figürler stilize edilmiştir. Çocuk ya da testi taşıyan kadınların vücutları eğik, kalçaları dolgundur. Kraliçenin başında taç (kirita-mukuta) vardır.

yasama meclisi için seçim yapılmasına karar vermiş, bu Hindularla Müslümanlar arasındaki uyuşmazlığın ne kadar kesin olduğunu bir defa daha ortaya koymuştur. Müslümanlara ayrılan bütün milletvekilliklerini İslâm Birliği adayları, geri kalanları Kongre Partisi adayları kazanmıştır. İngilizlerin ayırımı önleme çabaları böylece başarısızlığa uğrayınca 1946 yılı ağustosunda İslâm Birliği bir «harekete geçme» günü gösterisi düzenlemiş; bu, özellikle Kalkütta'da, kanlı karışıklıklara yol açmıştır. Bunu çeşitli görüşmeler ve kanlı çarpışmalar izlemiştir. Temmuz 1947'de İngiliz Parlamentosu Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlığını onaylamış, 15 ağustos 1947'de iki yeni devlet doğmuştur. Pakistan'ın başkenti Karaçi şehri, Hindistan'ınki Delhi olmuştur. Hindistan Devleti hükümetinin başına Nehru getirilmiştir. İki ayrı devlet meydana gelmesi çok büyük göçleri zorunlu kılmıştır. Bu göçler büyük karışıklıklar ve kanlı çarpışmalarla geçmiştir. Yorulmak bilmez bir şekilde iki topluluğun barış içinde yaşamasına çaba gösteren Gandhi, 30 ocak 1948'de Merkez Hindu Partisinden aşırı eğilimli biri tarafından öldürülmüştür. Bu parti o tarihten sonra Hindistan'ın politika hayatından silinmiştir.

Keşmir mihracesi, eyalet nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olmasına rağmen Hindistan Birliğine girme kararı almış bu, büyük bir ayaklanmaya yol açmıştır. Ayaklanma Hindistan birliklerince bastırılmıştır, 1948 haziranında son İngiliz kral vekili ülkeden ayrılmıştır. Bir kurucu meclis toplanması için 1946 yılında başlamış olan çalışmalar dört yıl sonra sonuçlanmış ve 25 ocak 1950 de kabul edilen Anayasa ile Hindistan bağımsız ve egemen bir devlet olarak ilân edilmiştir. 1951-1952 seçimlerinde Kongre Partisi parlamentoda %45, eyalet meclislerinde %42 ile en

V. yüzyıldan kalma Buda heykeli. Heykelin ayaklarında batı sanatının etkileri görülmektedir.

«Dört Kollu Vişnu» heykeli (XVII. yüzyıl).

yüksek oranda oy alan parti olmuştur. İlk yasama çalışmaları çoğunlukla eyaletler yapısının düzenlenmesine ve ekonominin düzeltilmesine ayrılmıştır. Ekonomik yapının düzeltilmesini öngören iki beş yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır. Dış politikada Batı ve Sovyet bolaklarından hiç birine katılmama prensibi benimsenmiş ve tarafsızlık güdülmüştür. Yabancı egemenliğinde kalmış birkaç küçük bölgenin anavatana bağlanması için görüşmelere girişilmiştir. 1954'te yapılan bir halk oylaması sonucunda Fransız egemenliği altındaki Pondicherry, Karikal, Mahé, Yanaon gibi bölgeler hukukî yönden Hindistan'a bağlanmıştır. Portekiz'in Gôa, Damao ve Dui'deki haklarından vazgeçmeye yanaşmaması üzerine, bu topraklar 1961 yılı sonunda silâhlı kuvvetlerce alınmıştır. Bu sorunlar böylece çözümlendikten sonra ortada yalnızca Keşmir sorunu kalmaktadır. Pakistan tarafından desteklenen bir Müslüman çoğunluğa sahip bu bölge kendi geleceği konusunda karar verme hakkına sahip olmak istemektedir. Bu konu bugüne kadar çözümlenememiş durumdadır. 1962 yılında Çin ile Hindistan arasında Tibet'in hudutları konusunda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Tibet, Çin için stratejik bir önem taşımaktadır. Kasım ayında Çin birliklerinin girdikleri topraklardan çekilmesiyle silâhlı çatışmalara son verilmiştir. Ancak uyuşmazlığın nedenleri henüz ortadan kalkmış değildir. Bağımsızlık döneminde ekonomi yavaş ve güçlüklerle dolu bir gelişme göstermiştir. Bunun başlıca nedeni tarıma yenilik getirecek bir toprak kanunu olmamasıdır. İlk beş yıllık plandan oldukça önemli sonuçlar alınmıştır. Ondan sonraki planlarda öngörülen hedefler gerçekleştirilmemiştir. Hindistan'da hayat düzeyi hâlâ dünyada en düşük olanlardandır.

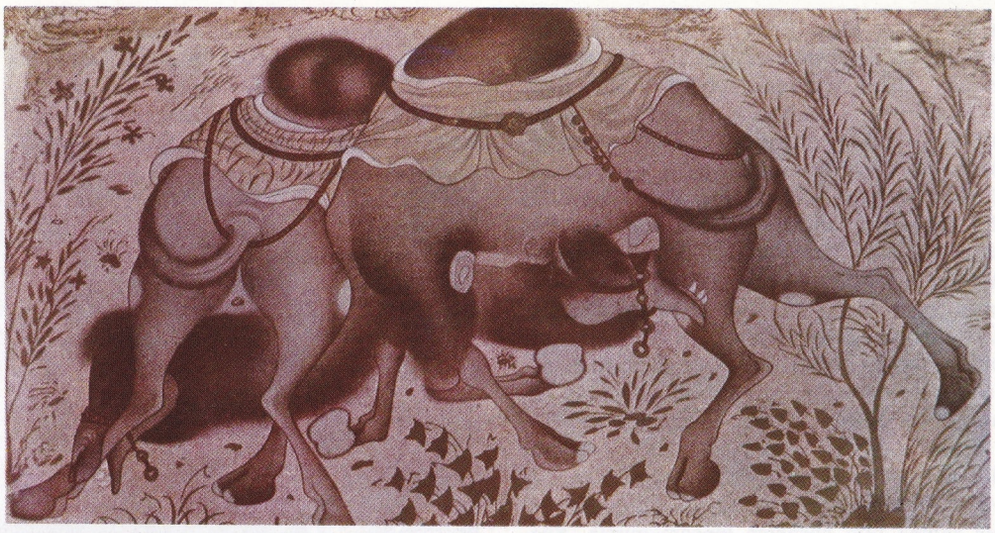

XVII. yüzyıldan kalma bu minyatür bir deve güreşini konu edinmektedir. Moğol döneminde yapılmış olan bu minyatürün de gösterdiği gibi, Moğollar Hint minyatürüne İran zevkini getirmişlerdir.

1964 yılında Javaharlâl, Nehru'nun ölümü üzerine Lâl Bahadır Şastrî başbakan olmuştur.

Şastri hükümeti (1964-1966) zamanında, Rann of Kutch adıyla tanınan çöllük bir toprak parçası yüzünden Pakistan ile ilk silâhlı çatışma olmuş (1964 ilkbaharı); birkaç ay sonra Keşmir sorunu yüzünden Pakistan savaşı patlak vermiştir. Çarpışma Taşkent Konferansında (1966 yılı ocak ayı) varılan geçici bir anlaşmayla sona ermiştir. Şastri'nin ölümünden sonra, Nehru'nun kızı Indira Gandhi başbakan seçilmiştir; Indira Gandhi, tarım gelişmesinin yetersiz kalmasının sonucu güçleşen ekonomik durumu çözümlemek zorunluluğuyle karşılaşmıştır. 1967 yılının şubat ayında yapılan seçimlerde Kongre Partisi Merkezî Parlamentoda (Lok Sabha) çoğunluğu korumakla birlikte, Birliğe dahil olan devletlerin sekizinde çoğunluğu kaybetmiştir; bu seçimlerin sonunda, geleneksel kuvvetlerin yanı sıra, yeni kuvvetler Hindistan politika sahnesinde ağırlık kazanmışlardır. Bu yeni kuvvetlerin en önemlileri büyük şehirlerin sanayi ve ticaret burjuvazisi ile işçi sınıfı belirtilebilir. 1967 yılının mayıs ayında ise istifa eden Servapalli Radhakrişna'nın yerine Müslüman Zakir Hüseyin cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.

Dinler: Hindistan'ın ulusal dini Brahmanizm ya da Hindu dinidir. Eski bir din olan ve

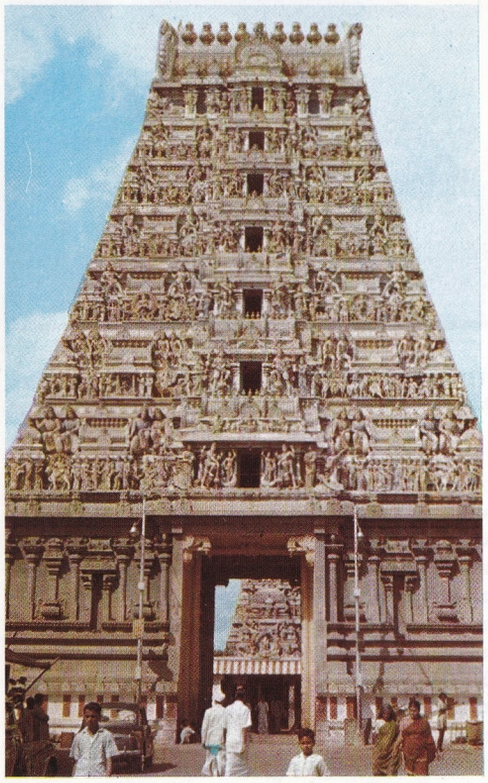

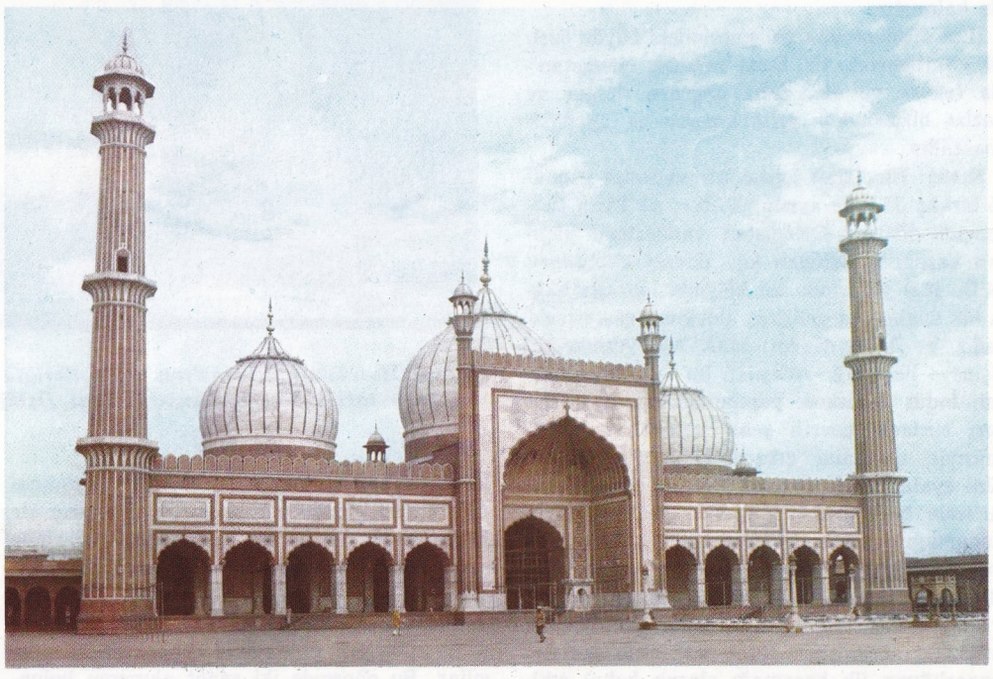

Solda: Madras bölgesinde Çidambaram tapınağı. Siva'ya adanmış olan bu tapınak, Güney Hindistan'ın en eski tapınağıdır. Yukarıda: Delhi'de Şah Cihan tarafından yaptırılmış olan cami. Bu yapı 1638 ile 1648 yılları arasında yapılmıştır.

adını kutsal kitap Veda'dan alan Vedizmden türemiştir. Brahmanizm gittikçe bir tektanrılılığa doğru yönelmektedir. Nüfusun %85'i Brahmandır. Hindistan'da 40 milyona yakın Müslüman, 8-10 milyon da Hıristiyan vardır. M.Ö. VI. yüzyılda hemen hemen aynı zamanda biri Jainizm, biri Budizm olmak üzere iki din doğmuştur. Jainizm ya da Jina dininden olanlar bugün tüm nüfusun %0,5'idir. Bütün Asya'yı etkilemiş olan Budist dininden olanların sayısı ise 3 milyonu biraz aşmaktadır. Ülkenin güneyinde yaşayan ve ilkel düzeyde bir uygarlığa sahip olan Dravit boyları nüfusları az olmakla beraber, Hindistan'ın etnolojik yapısında büyük önem taşırlar.

Tarih boyunca İslâm dini ögeleri ile Hintli düşünce yollarını birleştirme çabası gösteren yöneticiler eksik olmamıştır. Ancak bunlar hiç bir zaman tam başarıya ulaşamamıştır. Yüzyıllar süren bu yabancılaşma bağımsızlığın elde edilmesinden sonra Hindistan ve Pakistan'ın iki ayrı devlet olarak doğmasına yol açmıştır.

Felsefe: Hindistan öteden beri çok eski bir geçmişte bilgelerin, uzak ataların gerçeğin tümünü gördüklerine inanmıştır. M.Ö. 1500 yıllarından kalma Veda ilâhilerinde bu eksiksiz gerçek ortaya konmak istenmiştir. O zamandan beri gelip geçmiş düşünce akımlarının hiç biri bu ilkel bilgeliği bozmaya ya da tamamlamaya kalkmamış, birçok kuram getirmiştir. Hint düşünürlerinin hepsi gerçeğin insanı çok aştığını, bunun için de sayısız tanımlaması yapılabileceğini söylemişlerdir. Gerçeği bir gösterge olarak kabul etmişler, asıl gerekenin insanın gerçeği kendinde sınaması olduğuna inanmışlardır. Düşünürlerin hepsi bu noktalarda birleştiği için, çeşitli felsefe okulları arasında çıkan çatışmalar hiç bir zaman esasa inmemiş, yalnız metot seçiminde kalmıştır.

Hint düşüncesinin gelişmesindeki büyük özellik «fikrîleşmek» tir. Buna rağmen, Hindistan'da felsefe ve din, daha doğrusu «bilge» ve «aziz» birbirinden ayrılmamıştır ve ayrılmamaktadır.

Sanat: Hindistan topraklarının sanat geçmişi birkaç döneme ayrılmaktadır: a) Tarih başlangıcı dönem: Bülûcistan vadilerinde yapılan kazılarda bulunan köy duvarı kalıntıları, M.Ö. 4000 yıllarında bu bölgede toprağa bağlı bir uygarlığın gelişmiş olduğunu göstermektedir. b) İkinci dönem: M.Ö. 3000 yılında gelişmeye başladığı anlaşılan bu uygarlık dönemi, İndüs vadisinde yapılan kazılarda dolayları surlarla çevrili şehir kalıntıları bulunmasıyle meydana çıkarılmıştır. Pencap ve Sint eyaletlerinde yapılan kazılar bu dönemin Arilerin bu toprakları ellerine geçirmeleriyle kapandığını göstermektedir. Bazı bulgulardan bu dönem uygarlığının Sümerler aracılığıyle Batı uygarlığına bağlandığı anlaşılmaktadır. c) Veda dönemi: M.Ö. 1500-600 yılı sonları arasında sürmüştür. Bu topraklarda bir Ari uygarlığının ilk basamağı olarak kabul edilmektedir. d) İran ve Ahamenit etkisi: M.Ö. VI. yüzyılda Darius ordusunun girişiyle başlamıştır. Daha sonra İskender'in bu topraklara yaptığı seferle Yunan kültürü de bu İran kültürüne eklenmiştir. e) Maurya öncesi dönem: M.Ö. VI-III. yüzyıllar arasında sürmüştür. Bu dönemde çok çeşitli uygarlıklar birleşmiştir. f) Maurya dönemi: M.Ö. III-II. yüzyıllar. Mimarlıkta Budist tapınakları yapımının çok önemli olduğu bilinmektedir. Bunların bir kısmı mağaralarda, bir kısmı toprak üzerinde yapılmıştır. Heykelde Maurya dönemi oymaları bugünün estetik ölçüleriyle bile olgun sayılabilecek bir aşamadadır. Resimden ise pek az iz kalmıştır. g) Kusana dönemi: I-III. yüzyıllar. Bu dönemde iki sanat akımının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Gandhara akımı Budizm dini ile helenistik sanatı birleştirmiş, Mathure ise İndüs ve Ganj havzaları yerel sanatlarını yansıtmıştır. h) Amaravati üslûbu II.-IV. yüzyıllar. Zaman bakımından Kusana dönemi içine girer. Dekkan'da Krişna ırmağı havzasında doğmuştur. Kabartmaları çok ilginç bir tapınak kalıntısından, bu üslûbun Seylan ve Güneydoğu Asya'da çağdaşı sanat akımlarıyle ilişkide olduğu anlaşılmaktadır. i) Gupta ve Gupta sonrası dönem: IV.-VIII. yüzyıllar. Yapılarda Budizm ve Brahmanizmin ortak etkileri görülmektedir. Bu dönemde büyük tapınak ve manastırlar yapılmıştır. Dinsel yapıda klasik sayılabilecek bir üslûba varılmıştır. İç dekorasyon, oymalar, kabartmalar sadeleşmiştir. Bu dönemin son eserlerinin Nepal, Tibet, Birmanya ve genellikle bütün Güneydoğu Asya sanatları üzerin-

Şeytan Munda'nın, Durga'nın kuvvetleriyle çarpışmasını gösteren bu resim, yaklaşık olarak 1690 tarihinde yapılmıştır (Yeni Delhi'de Hindistan Müzesindedir).

deki etkisi büyük olmuştur. Heykelde en eski geleneklere dönülmüştür. Resimde gelişme çok parlaktır. Bu dönem resminin Hindistan resim sanatının altın çağı olduğu kabul edilmektedir. j) Hint-İslâm dönemi: VIII-XVI. yüzyıllar. Müslümanlığın yayılması Hint sanatında derin sarsıntı, büyük değişiklik yaratmıştır. Tektanrılı din olan Müslümanlık ülkenin geleneksel dinlerinin karma sembolizmiyle ve Tanrısallığı çeşitli biçimlerde gösteren gelenekleriyle bağdaşamamıştır. Birçok tapınak camiye çevrilmiş, böylece hem İslâm, hem Hindu sanatının öğelerini taşıyan değişik bir üslûp doğmuştur. k) Moğol sanatı dönemi: 1527-1856. Mimarlıkta İran geleneklerinin etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde yapılan Benares camii Müslüman sanatının şaheserlerinden biri sayılmaktadır. Resimde belirli bir üslûp görülmemiştir. l) İngiliz egemenliği dönemi: XVIII. yüzyıl-1948. İngilizlerin halkın gelenekleri üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Hint sanatları çapından düşerek maddeye dayanan gerekleri karşılamak üzere yapılan el işleri düzeyine inmiştir. Fakat bağımsızlığın elde edilmesinden beri eski Hint sanat geleneklerini canlandırmak için büyük çabalar gösterilmektedir.

Edebiyat: Hint edebiyatı M.Ö. 1500 yıllarında kaleme alınan ve «gerçek» denen kavramı anlatan bilgelik yazıları Vedalarla başlar. Bunların yorumu olan ve birer din kitabı sayılabilen «Brahmana» larda insanlık tarihinin «Tufan» gibi en eski hikâyelerine rastlanmaktadır. Brahmanalarla aynı zamanda, fakat onlardan ayrı olarak gelişen mistik bir edebiyat da anlatımını «Aranyaka» kitaplarında bulmuştur. M.Ö. 1000 yıllarında yazılan Purana hikâyeleri kadınlar ve köleler için düzenlenmiş, aşağı düzeyde bir Veda gibidir. Genel bir dünya görüşü ortaya koymakla beraber, bunlar geniş ve derin bir öğretici plana göre yazılmıştır. Vedalardan türeyen klasik Sanskritçe geliştiğinde gerçek edebiyat sanatı doğmaya başlamıştır. M.Ö. V. yüzyılda Gupta imparatorluğunun getirdiği rahatlık ve hareketsizlik döneminde şiir, hikâye ve oyun yazıları çok gelişmiştir. Bu dönemde insan ile Tanrısal öğeler arasında bir denge görülmüştür.

Savaş Tanrıçası Durga'nın onuruna düzenlenen geleneksel geçit törenine katılmak için süslenmiş bir fil.

Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşması için çaba harcayanlardan Rani Lakshmibali'nin hayatını konu edinen filimden bir sahne.

Hint ortaçağının mistik edebiyatı komşu ülkelerin, özellikle Arap ve Fars ülkelerinin edebiyatlarını etkilemiştir. Yalnız temalarda değil, anlatımda da görülen bu etki sonraları Batıya da geçmiştir. Binbir Gece Masalları bunun en önemli örneğidir. Klasik ve klasik sonrası Sanskrit kültüründen kalan en ünlü hikâye, beş kitaplık Pankatantra'dır. Aisopos hikâyeleriyle büyük benzerlik gösteren bu kitabın kaynağının Keşmir'in yerel edebiyatı olduğu sanılmaktadır. Hintlinin sanat eğilimlerini en iyi gösterdiği alan tiyatro olmuştur. Hindistan tiyatrosunun dinsel danstan doğduğu bilinmektedir. Hint tiyatrosu ile eski Yunan tiyatrosu arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Pencap ve Gujarat bölgelerindeki Helen egemenliği döneminde doğmuş olan bu benzerlikler yalnız sahne tekniğinde değil, ele alınan kavram ve konularda da kendini göstermektedir. Özellikle VIII. yüzyıl ile X. yüzyıl arasında Hindistan tiyatrosu büyük parlaklık göstermiştir.

Müslümanların ülkeyi ellerinde tuttukları iki yüzyıl (XI-XIII.) Hint ortaçağı denen ve X. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar uzanan dönem de bir çeşit boşluk olarak görülmektedir. Bu dönemde her ne kadar İslâm kültürü düşünceyi ve şiir şekillerini etkilemişse de, Urdu dili edebiyatı dışında bu etki sürekli olmamış, İslâm egemenliğinden sonra Hindistan yine yerel ve ulusal edebiyatına dönmüştür. XVIII. yüzyılda Bengal'de geleneksel Hint tiyatrosundan ayrı bir gösteri türü doğmuştur. Yatra adı verilen bu tiyatro dinsel Krişna törenlerinden türemiş ve İtalyanların Commedia dell'Arte'sinden etkilenmiştir. Daha sonra Rabindranath Tagore'un (1861-1941) zenginleştirdiği Yatra başka bölgelere de geçmiştir.

Geçen yüzyılda İngiliz etkisi modern Hint uygarlığında çeşitli açılardan kendini gösterdiği gibi ulusal, yerel değerlerin bilincine varılmasına da büyük katkıda bulunmuştur. İngilizlerle ilişki, Hint edebiyatında iki uygarlığı kaynaştırarak yansıtan bir anlayış meydana getirmiştir.

XIX. yüzyıl ile başlayan modern döneme Hint Rönesansı denmektedir. Bu dönemde yalnız sanatta değil, siyaset ve toplum hayatında da yenilikler olmuştur. Roman, hikâye ve şiirden başka tiyatro da özgürlük düşüncesini dolaysız bir yolla yansıtmıştır. Özgürlük çarpışmasının son yıllarında özellikle Tagore'la gelişmiş olan şiir ulusal sınırları aşarak evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Sinema: İlk Hint filmi 1919 yılında Kalkütta'da çevrilmiştir. 1934'te Madras'ta ilk stüdyolar kurulmuştur. Bugün bir yılda ortalama 300'den fazla filim yapılmaktadır. Bu filimle-

rin kalitesi genellikle düşüktür ve geri bir sanat zevkini karşılamaktadır. Ancak Satyajit Ray dünya sinemasına, kalıcı eserler (Pather Panchali, Aparajito, Apor Sansar) vermesini bilmiş, ayrıca Shiri Shantaram ve Raj Kapoor gibi oyuncu-yönetmenler zaman zaman başarılı çıkışlar yapmışlardır.

Müzik: Hint gösteri sanatlarının hepsinde temel müziktir. Dinsel bir öğe olarak ele alınan müzik geleneksel öykülerin ayrılmaz bir parçasıdır. Hint müziği senfonik müziği bilmediği gibi, birtakım küçük girişimler bir yana bırakılırsa, bir Hint operası da yoktur. Orkestra, genellikle Batının oda müziğine benzer. Şarkı çoğu zaman enstrümantal partiyle birlikte söylenir. Şarkıcılar ve müzisyenler hem enstrümantal kısmı, hem de şarkının sözlerini bilmek zorundadırlar. Halk müziği çok zengindir.

HİNDİSTANCEVİZİ (Cocos nucifera)
Bir çeşit palmiyenin meyvesi. Hindistancevizi palmiyesi tropikal bölgelerde yetişir. Dalsız gövdesinin boyu 20-30 m.'dir. Tepesinde saçak halinde iri yapraklar bulunur. Meyvesinin dışı ceviz gibi kalın, etli, parlak bir kabukla kaplıdır. Kabuğun içinde tatlı, kendine özgü kokulu etli kısım vardır. Bu kısmın ortasında sütümsü bir sıvı bulunur. Hindistancevizinin 10-12 tanesi bir arada salkım yapar. Toprağa düşen cevizin üstündeki üç gözden biri filizlenerek yeni bir bitki meydana getirir. Ağacının her kısmından yararlanılır. Yapraklarından ip, halı, sepet örgüleri, süpürge, fırça yapılır. Kerestesi ev yapımında kullanılır, ayrıca çeşitli içkiler, alkol ve sirke yapmaya yarar. Ağacın meyvesi ise olduğu gibi yenir, yağı çıkarılır, kabuğundan kaşık, fincan vb. yapılır. Meyvesinin kurutulmuş içine **kopra** denir.

HİNT OKYANUSU
Yüzölçümü bakımından (75 000 000 km².) Büyük okyanus ile Atlas okyanusundan sonra dünyanın üçüncü büyük denizi. Hint okyanusunun kuzey sınırını çizen Asya kıtası, Hindistan yarımadası ile Okyanusa doğru bir çıkıntı yapar; Hindistan yarımadasının batısında yer alan Umman denizi ile doğusunda yer alan Bengal körfezi Hint okyanusunun kuzeyindeki iki büyük kolunu meydana getirir. Umman denizi, Umman körfezi aracılığıyle İran körfezine, Aden körfezi aracılığıyle de Kızıldeniz'e bağlıdır. Hint okyanusunu, kuzeyde Asya kıtasının güney kıyıları, Afrika kıtasının doğu kıyıları, doğuda Sunda adaları ile Avustralya kıtası, güneyde ise Antarktik çevirmektedir. Hint okyanusu suları doğuda Büyük okyanusun sularıyle, batıda ise Atlas okyanusunun sularıyle birleşir. Geçen yüzyılla bu yüzyılın ilk yarısında yapılan araştırmaların sonunda Hint okyanusunun dibinde kuzey-doğu doğrultusunda uzanan bir denizaltı dağ sırasının bulunduğu ortaya çıkmıştır. Hindistan yarımadasından başlayarak güneye doğru uzanan bu dağ sırası Hint okyanusunu biri doğu kesimi, öteki batı kesimi olmak üzere iki kesime ayırır. Okyanus sularının ortalama derinliği 3 900 m. kadardır; en derin noktası ise 7 000 m. ile Cava adası yakınlarındaki Sonda çukurudur.

Hint okyanusunda birçok ada vardır. Bunların en büyüğü Komore, Amirante ve Mascarene adaları ile batı kesiminde yer alan Madagaskar adasıdır.

Hint okyanusu, iklim bakımından incelenirse, sularının ve okyanusu çeviren karaların çeşitli sıcaklık ve soğukluk derecelerinde oldukları görülür. Bu durum basınç alanlarının uyumsuz bir şekilde dağılması ve değişik mevsimlerde, değişik yönlerde esen rüzgârların ortaya çıkması sonucunu doğurur. Bu olgu okyanusun kuzey kesiminde daha belirgin olarak görülür; bu bölgede muson rüzgârları eser; muson rüzgârları, yazın okyanustan kıtaya doğru esen deniz musonları, kışın ters yönde esen kara musonları olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Bu rüzgâr rejimi, okyanustaki su akıntılarını da belirli şekilde etkiler. Alize rüzgârlarının etkisiyle okyanusun suları Avustralya kıtasının batı kıyısından, doğu - batı doğrultusunda, Kuzey Madagaskar'a doğru akarak ekvator akıntısını meydana getirirler.

Hint okyanusu sularının sıcaklığı kuzey kesiminde (Bengal körfezi) 30°C ile güney kesiminde Antartik yakınlarında 0°C arasında değişir. Tuzluluk derecesi ise binde 33 ile binde 36 arasında bir oynama gösterir. Hint okyanusu sularının en tuzlu olduğu yerler, Umman denizi ile Kızıldeniz ve İran körfezinin kuzey kesimleridir.

Hindistancevizi Hint okyanusu ile Atlas okyanusunun tropikal kesimlerinde yetişir. Boyu ortalama 25 cm., ağırlığı bir kilo kadardır.

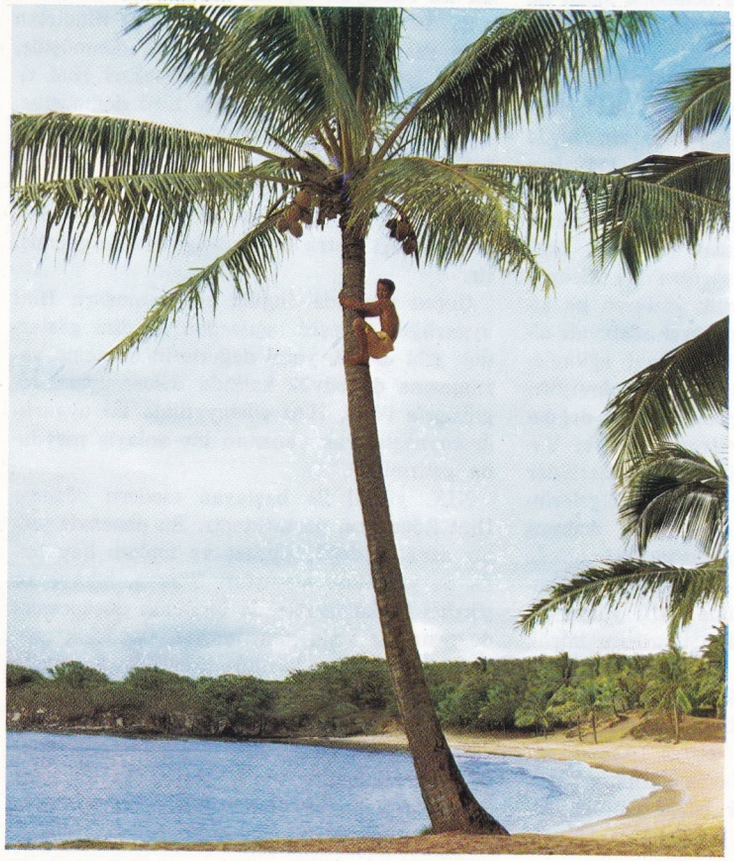

Hint okyanusundan iki görünüş: Solda: Mogadişu (Somali) kıyıları. Sağda: Güney Hindistan'da Dhanushkodi kumsalı.

Hint okyanusuna dökülen ırmakların en önemlileri Zambezi, Dicle ile Fırat'ın birleşmesinden meydana gelen ve İran körfezine dökülen Şatt-ül-Arap, İndüs, Ganj, Brahmaputra ve İrrawaddy'dır. Hint okyanusu kıyılarında, iç bölgelerin ürünlerinin çıktığı ve eski çağlardan beri önemli ticaret merkezleri olan çok sayıda liman vardır; bunların başlıcaları Port Elisabeth, East London, Durban, Lourenço Marques, Dar-üs-Selam, Port Sudan, Hint okyanusunu Akdeniz'le birleştiren aynı adlı kanalın güney ucunda bulunan Süveyş, Eilat, Akabe, Cidde, Aden, Basra, Abadan, Karaçi, Bombay, Kalkütta, Rangun, Singapur, Perth ve Adelaide olarak sıralanabilirler.

HİNTYAĞI

Sütleğengillerden ağacı andıran hintçiçeği bitkisinin tohumlarından çıkarılan yağ. Hekimlikte müshil olarak kullanılır. Müshil olarak büyüklere günde 30 gr. verilir. 3,5 saat içinde etkisini gösterir. Çocuklara iki yaşından sonra 2 tatlıkaşığı kadar verilebilir. Tadı ve kokusu ağır olduğundan limon, portakal gibi meyve sularıyle birlikte alınır. Saç ve kirpikler için de yararlıdır, dökülmesini önler.

HİPERBOL

$a_{11}a_{22} - a^2_{12} < o$ olmak şartıyle, $a_{13}x^2 + 2a_{12}xy + a_{22}y^2 + 2a_{13}xz + 2a_{23}yz + a_{33}z^2 = O$ denklemiyle belirtilen koniğe hiperbol denir.

Projektif geometri anlamında kapalı bir eğri olmasına rağmen, farklı iki kolu vardır. Bu kolların sonsuzdaki noktalarına teğetler, hiperbolün iki sonuşmazını (asimtot) teşkil ederler. Sonuşmazların aralarındaki açı dikse hiperbola eşkenar hiperbol adı verilir. Bir hiperbol dairesel bir koninin iki doğuramına paralel bir düzlemle arakesiti eğrisi olarak da elde edilebilir. Sonuşmazların kesişme noktası hiperbol için bakışım noktası, açıortayları ise bakışım eksenleri teşkil ederler. Bakışım eksenlerinden biri hiperbolu iki noktada keser. Bu eksen x ekseni, diğer bakışım ekseni de y ekseni olarak alınırsa, hiperbolün bu eksen sistemindeki denklemi

$$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1$$

şekline girer; $y = o$, $x = \pm a$ ve $x = o$, $y = \pm ib$ koordinatlarını haiz noktalara hiperbolün tepe noktaları denir, bunlardan x ekseni üzerindekiler gerçek, y ekseni üzerindekiler de sonaldır.

$x = \pm c = \pm \sqrt{a^2 + b^2}$ apsisli noktalar hiperbolün odaklarını teşkil ederler. $x = \pm a^2/c$ denklemini haiz ve y eksenine paralel olan iki doğruya hiperbolün doğrultmanları ya da odakların hiperbola nisbetle kutup doğruları adı verilir.

HİPERBOLOİT

Denklemi $\frac{x^2}{a^2} \mp \frac{y^2}{b^2} - \frac{z^2}{c^2} = 1$ olan ikinci dereceden bir yüzey. Eğer bu denklemdeki ikinci terimin işareti + olarak alınırsa (şek. 1) deki hiperboloit elde edilir. Bu hiperboloit her üç koordinat düzlemini bakışım düzlemleri olarak kabul eder; koordinatların başlangıç noktası bunun bakışım mer-

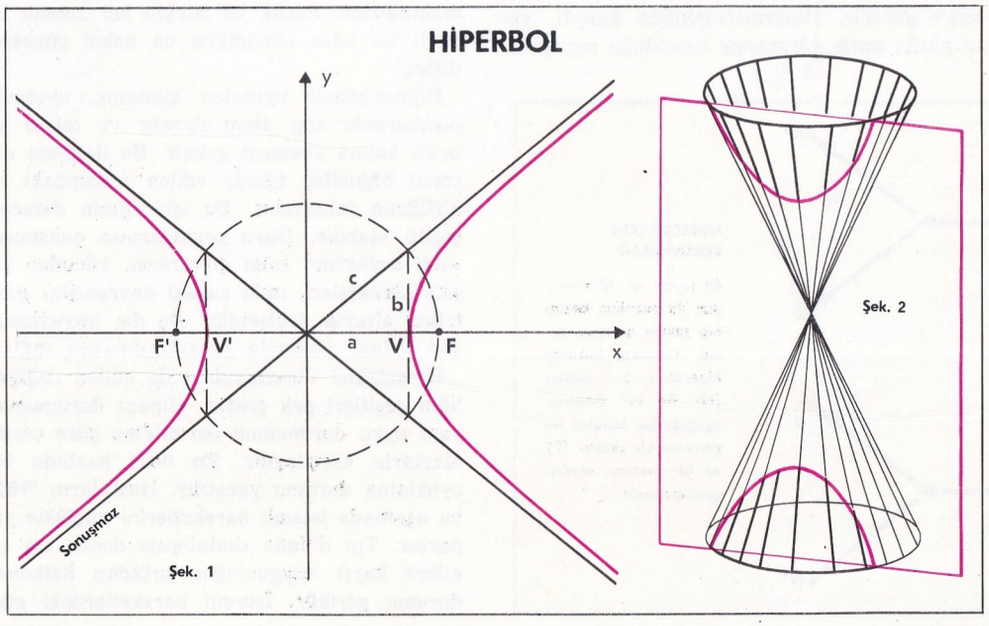

kezi rolünü oynar. Bu hiperboloitle $x = k$ düzlemlerinin arakesitleri, merkezleri z ekseni üzerinde bulunan ve kendi eksenleri de x ve y eksenlerine paralel olan

$$\frac{x^2}{a^2 (c^2 + k^2) / c^2} + \frac{y^2}{b^2 (c^2 + k^2) / c^2} = 1$$

$$z = k$$

elipsleridir.

Eğer hiperboloitin genel denkleminde ikinci terimin işareti — olarak seçilirse (şek. 2) deki hiperboloit elde edilir. Bu da koordinat düzlemlerine bakışımlı bir şekil olup, bakışım merkezi de başlangıç noktasıdır. Hiperboloit üzerindeki her gerçek nokta için $|x| \geqq a$ olur. $x = k$ düzlemleri hiperboloit merkezleri x ekseni üzerinde bulunan ve eksenleri de y ve z eksenlerine paralel olan elipsler boyunca keserler. $y = k$ (ya da $z = k$) düzlemleri merkezleri y (ya da z) ekseni üzerinde bulunan ve esas eksenleri de y (ya da z) ekseni olan hiperboller boyunca hiperboloiti keserler.

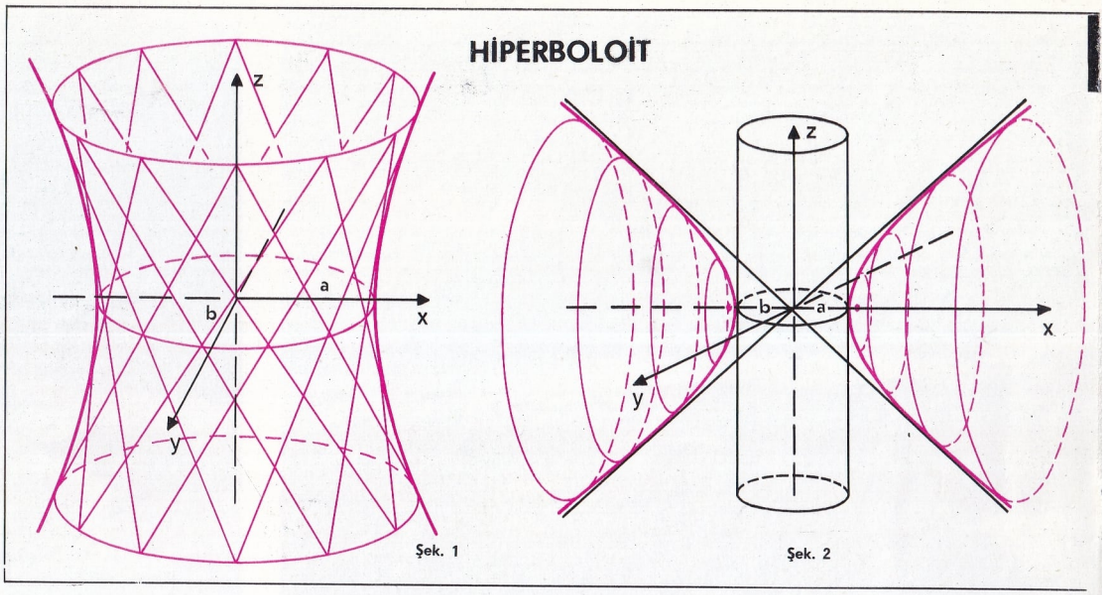

Şek. 1 Şek. 2

HİPERMETROPLUK

Gözde yakını görememe bozukluğu. Başlıca iki nedeni vardır. Birincisi göz yuvarlağında sarı benekle göz merceği arasındaki uzaklığın doğuştan gerekenden kısa olması, ikincisi ise yaşlılıkta göz kaslarının gevşemesi sonucu göz merceğinin uzayarak odak noktasının sarı beneğin arkasına düşmesidir. Normal gözle bakılan cisimden gelen ışık ışınları, tam ağtabaka üzerindeki sarı beneğe düşerken, hipermetrop gözde bu ışınlar sarı beneğin, yani ağtabakanın gerisine düşer; böylece görüntü tam sarı benek üzerinde meydana gelmediğinden göz, bakılan cismi iyi göremez. Sarı benekle mercek arasındaki uzaklığın kısalması veya göz merceğinin uzaması, uzaktaki cisimleri değil de yalnız yakındaki cisimleri etkilediğinden, hipermetrop göz uzağı görür, yakını iyi göremez. Düzeltilmesi için dış bükey, yani ince kenarlı mercekli gözlük kullanılır; merceği, hipermeptorluğun derecesine göre, görüntüyü tam sarı benek üzerine düşürecek şekilde seçilen gözlükle göz normal görüşe kavuşur. Hastanın gözlüğü sürekli olarak kullanması gerekir. Hipermetropluğun karşıtı, yani gözün uzağı görememe bozukluğu miyoptur.

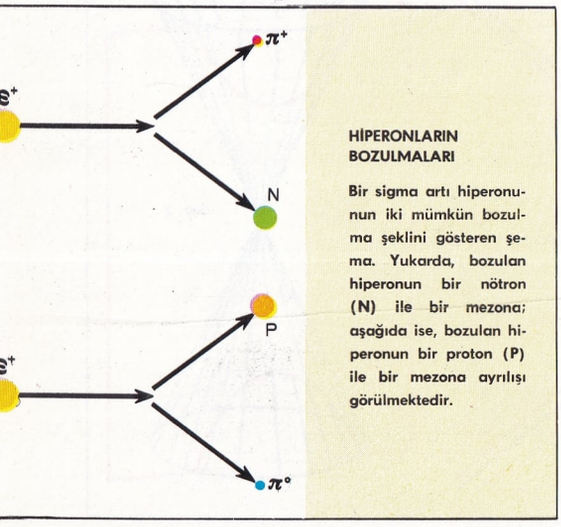

HİPERONLARIN BOZULMALARI

Bir sigma artı hiperonunun iki mümkün bozulma şeklini gösteren şema. Yukarda, bozulan hiperonun bir nötron (N) ile bir mezona; aşağıda ise, bozulan hiperonun bir proton (P) ile bir mezona ayrılışı görülmektedir.

HİPERONLAR

Temel taneciklerin çok yüksek enerjili çarpışmalarında ortaya çıkan ve kütleleri atom çekirdeklerinin yapıtaşı sayılan nükleonun kütlesinden daha yüksek olan kararsız tanecikler. Bunlar bir saniyenin milyarda biri kadar bir zaman süresi içinde bozulup parçalanarak, bir nükleonla daha hafif başka taneciklerin doğumuna sebep olurlar.

HİPNOTİZMA

İnsanlarda bilinçlilik durumunun, özel etkileme yollarıyla, geçici olarak değiştirilmesi. Karma bir davranış biçimi olarak nitelenebilen bu durumda, hipnotize edilen kimsenin hipnotizma edilebilme derecesi ve tepki gösterme derecesi değişiktir. Herkes ruhsal yapısına göre ayrı tepki gösterir. Hipnotizmanın yalnızca hipnotizmayı yapana bağlı olması, hipnotize edilenin işlediği suçların da hipnotizmayı yapana yüklenmesi gerektiği inancı yanlış yerleşmiş bir inançtır. Zaten bazı bilginler hiç kimsenin kendi isteği dışında hipnotizma altına giremeyeceği görüşünü savunmaktadırlar. Ancak bu isteğin her zaman bilinçli bir istek olmadığını da kabul etmektedirler.

Hipnotizmada uyutulan kimsenin, uyutanla ilişkilerinde algı alanı daralır ve telkin altında kalma yeteneği gelişir. Bu değişme durumu hipnotize edenle edilen arasındaki işbirliğinin sonucudur. Bu işbirliğinin derecesi çeşitli olabilir. Duyu organlarının çalışması, salgı bezlerinin salgı çıkarması, vücudun çeşitli hareketleri, tıpkı ruhsal davranışlar gibi, telkin altında değişebilir. Bu da, hipnotizmadan tedavi amacıyla yararlanılmasını sağlar.

Hipnotizma durumunda elde edilen değişikliğin çeşitleri pek çoktur. Hipnoz durumunun, yani uyku durumunun derinliğine göre çeşitli olaylarla karşılaşılır. En önce hastada bir uyuklama durumu yaratılır. Hastaların %85'i bu aşamada istemli hareketlerini güçlükle yaparlar. Tıp dilinde «katalepsi» denen dış etkilere karşı duygunluğun ortadan kalkması durumu görülür. İstemli hareketlerdeki güçlük gittikçe artar. Kaslarda tam bir sertlik başgösterir. Bu, vücuda bir heykel hareketsizliği verir. Hafif uyku durumu denen ikinci aşamada duyarlık ya ortadan kalkar ya da aşırı etkinlik niteliği kazanır. Organik çalışma da büyük değişiklikler gösterir. Hastaya içki verilmiş gibi yapıldığında idrar çoğalır. Yine uydurma olarak bir yemek verilmesinden sonra midede özsu artar. Somnanbülizm veya uyurgezerlik denen aşamada ise daha ilginç durumlar görülür. Ancak hipnotize edilen herkes bu üçüncü aşamaya varamaz. Bu aşamada hipnotize edilen kimse gözleri açık olarak hareket eder ve kendini hipnotize edenin anlattığı uydurma ortamda sanır, verilen emirleri yerine getirir.

Bütün bu durumların saptanmış olmasına rağmen hipnotizma hâlâ kesinlikle bilimsel amaçla kullanılmamaktadır. Bu, hipnotizma konusundaki açıklama ve yorumlamaların çeşitli olmasından ileri gelmektedir. Konu üzerinde derin incelemeler yapmış olan Benussi, hipnotizmanın ideal bir «ruh tahlili» sağlayabileceğine inanmaktadır. Hipnotizma usdışı inançlarla karıştırılması nedeniyle bilimsel çalışmalar dışında tutulmaktaysa da, modern psikolojinin gerek klinik, gerek dinamik dallarında önemsiz kaldığı da sanılmamalıdır.

Bugün tıpta, özellikle ağrısız doğum ve cerrahlıkta, hipnotizma anesteziyi yoketmek veya azaltmak için kullanılmaktadır. Psikiyatride hipnotizma bir iyileştirme yolu olarak uygulanmaktadır. Bu uygulamada, özellikle Rus psikiyatrları, temel olarak Pavlov'un refleks kuramlarını almaktadırlar. Amerika'da ve başka ülkelerde ise dinamik ruh tedavisinde hipnotizma, ancak bir tamamlayıcı yöntem olarak kullanılmaktadır.

HİPODROM

At yarışlarının yapıldığı yer. Eski Yunanistan'da at yarışları yapılan tesislerin bütününe, **hippos** (at) ve **dromos** (yarış) kelimelerinden türetilen hipodrom adı veriliyordu. Romalılar ise hipodromu **circus** (sirk) olarak adlandırmışlardır. Eski Yunanistan ve Roma'da

hipodromların bir ucu yarımdaire, diğer ucu ise kare biçiminde oluyordu. Yarımdairenin çevresinde ve uzun kenarlar boyunca oturma yerleri bulunurdu. Hipodromların uzunlukları ortalama 180-200 m. arasında, genişlikleri ise 120 m. kadar olurdu. İlkçağ hipodromlarının en büyük ve en güzeli bugün İstanbul'daki Sultanahmet alanının yerinde bulunan hipodromdu.

Bugünkü hipodromlar daha geniş ve karmaşıktır. Yarış pisti birden fazla olabilir. Seyircilere ayrılan tribünlerin dışında hakemler kurulu ve saha komiserlerinin yerleri, varış hakeminin locası, gazetecilere, foto muhabirlerine, radyo ve televizyona ayrılan kısımlar, jokeylerin soyunma odaları, atların bulunduğu kısımlar bugün hipodromları tamamlar. Ayrıca müşterek bahis oynanan kısımları lokanta ve büfeleri de saymak gerekir.

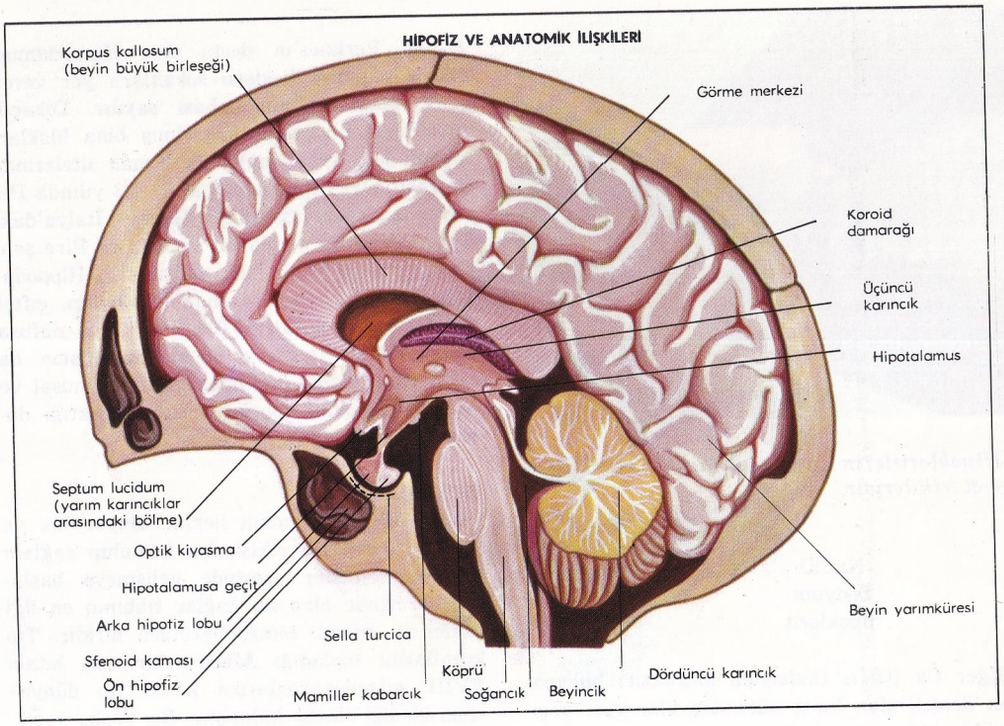

HİPOFİZ

Hipofiz çukurunda (Sella Turcica), beyin merkezinin biraz önünde yer alan içsalgı bezi. Ön ve arka loplardan meydana gelmiştir. Ön lop daha büyüktür. Arka lop bir sapla hipotalamusa bağlıdır. Mikroskopla incelendiğinde ön hipofiz lopunun çeşitli hücre tiplerinden oluştuğu ve diğer içsalgı bezlerinde olduğu gibi birçok kılcal damarlarla beslendiği görülür. Arka hipofiz lopu ise sinir iplikçikleri ve özel tipte glia hücrelerinden yapılmıştır.

Hipofiz salgıladığı hormonlarla metabolizmayı düzenlemede, diğer iç salgı bezlerini uyarmada ve organlara doğrudan etkiyerek birçok işlevlerde çok önemli rol oynar. Ayrıca hipofiz, sinirsel ve hormonal yollardan hipotalamusla ve dolayısıyle daha yüksek beyin merkezleriyle yakın ilişkidedir. Bu ilişki sinir sistemi ile içsalgı mekanizması arasındaki fizyolojik ve klinik bağlantıyı gösterir. Gerçekten de, eskiden arka hipofiz lopunun hormonları oldukları sanılan bazı hormonların aslında hipotalamus merkezlerinde salgıladıkları ve buradan hipofize geçtikleri anlaşılmıştır. Hipofizden salgılanan maddeler konusunda kesin bir sonuca varılmış olmamakla birlikte başlıca şu hormonlar salgılanır: Somatotropin (büyümeyi uyarıcı), tirotropin (kalkanbezini uyarıcı), adenokertikotropin, (böbreküstü bezi korteksini uyarıcı), folikül uyarıcı, süt hormonu, intermedin, oksitosin ve anti diüretik hormon.

Hayvanlarda hipofizin çıkarılmasıyle yapılan deneyler bu salgı bezinin ne denli önemli olduğunu göstermiştir. Örneğin sadece arka hipofiz lopunun çıkarılması şekersiz diabete yol açar. Bezin tümünün çıkarılmasıyle de büyüme durur, kalkanbezi, böbreküstü ve eşeylik organları geriler, karaciğer, dalak ve böbrek gittikçe ufalır; temel metabolizma düşer, anoreksi (iştahsızlık), hipoglisemi (kan şekerinin düşmesi), karbonhidrat ve protein depolarında azalma, enfeksiyonlara karşı direncin azalması ve diğer hastalık belirtileri görülür. Bu hallere çok benzeyen belirtileri olan Simmonds hastalığı hipofiz bezinin bir hastalık sonucu tahrip olmasıyle meydana gelir. Hipofiz faaliyetlerinin azalması çeşitli cücelikler sebep olur. Aşırı büyümeler ve akromegalilerin (vücut sivrilerinin anormal büyümesi) nedeni hipofizin fazla çalışmasıdır. Hipertiroidi (kalkanbezinin fazla çalışması), cushing hastalığı, vaktinden evvel bülûğa erme, hipofizin «bez uyarıcı» işlevinin gereğinden fazla olmasındandır.

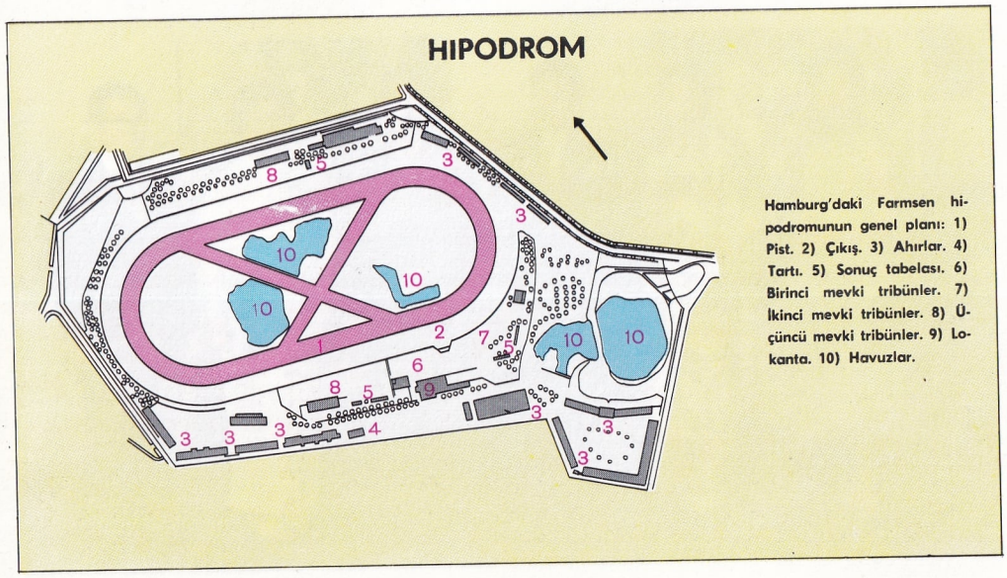

Hamburg'daki Farmsen hipodromunun genel planı: 1) Pist. 2) Çıkış. 3) Ahırlar. 4) Tartı. 5) Sonuç tabelası. 6) Birinci mevki tribünler. 7) İkinci mevki tribünler. 8) Üçüncü mevki tribünler. 9) Lokanta. 10) Havuzlar.

HİPOKLORİTLER

Çok zayıf ve dengesiz olan hipoklorik asidin tuzları olarak düşünülebilecek bileşikler. Hipoklorik asit HClO formülü ile gösterilir. Buna **hipokloröz** asit adı da verilir. Hipokloritler ise bileşimlerinde ClO^- formülü ile gösterilebilen hipoklorit iyonu bulunan bileşiklerdir. Örneğin NaClO sodyum hipoklorit gibi. Hipoklorik asitler klorun sulu eriyiğinde bir dengeye kadar oluşur ve serbest halde uzun süre yaşamayıp HCl ve O_2 vermek üzere bozunur.

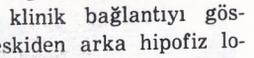

$$Cl_2 + HOH \leftrightarrows HCl + HClO$$

Buna karşılık bu asidin tuzları demek olan hipokloritler oldukça dayanıklıdır. Gerek bu asit, gerekse hipokloritler +1 değerli klor atomu taşıdıkları için yükseltgen maddelerdir. Bu nedenle renkli maddeleri yükseltgeyerek renksiz maddelere çevirir, mikropları öldürürler. Hipokloritlerin renk giderici (ağartıcı) etkisi bundan ileri gelir. Benzer şekilde kuru klor gazında hiç ağartıcı etki olmadığı halde ıslatılmış renkli kumaş, klor gazına daldırılırsa rengi gider. Bu da oluşan hipoklorit iyonununun etkisi ile açıklanabilir.

Hipokloritler, hidroksit eriyiklerinden klor gazı geçirilerek elde edilirler. Örneğin NaOH (sodyum hidroksit) eriyiğinden klor gazı geçirilirse **javel suyu** adı ile tanınan, sodyum hipoklorit ve sodyum klorür tuzlarını içine alan bir eriyik oluşur.

$$\underset{\text{Klor}}{Cl_2} + 2\ \underset{\text{Sodyum hidroksit}}{NaOH} \rightarrow \underset{\text{Sodyum klorür}}{NaCl} +$$

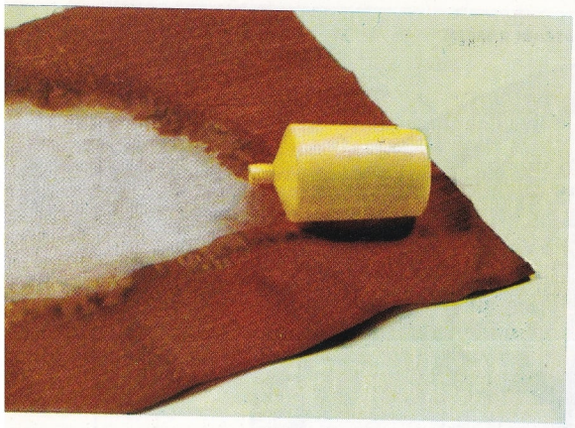

Hipokloritlerin en büyük özelliği renk giderici etkileridir.

$$\underset{\text{Sodyum hipoklorit}}{NaClO} + \underset{\text{Su}}{HOH}$$

Eğer Ca $(OH)_2$ (kalsiyum hidroksit) bulamacı demek olan kireç sütünden klor gazı geçirilirse **kireç kaymağı** adını alan ve aslında Ca^{+2} iyonları ile Cl^-, ClO^- ve OH^- iyonlarını içine alan bir karışım elde edilir. Hipoklorit iyonları aşağıdaki şekilde oluşur. Bir kısım Ca $(OH)_2$ geriye kalır.

$$\underset{\text{Kalsiyum hidroksit}}{2Ca(OH)_2} + \underset{\text{Klor}}{2Cl_2} \rightarrow \underset{\text{Kalsiyum klorür}}{CaCl_2} + \underset{\text{Kalsiyum hipoklorit}}{Ca(ClO)_2} + \underset{\text{Su}}{2H_2O}$$

Kireç kaymağı havada bulunan CO_2 gazı etkisi ile klor kokar.

$$CaCl_2 + Ca(ClO)_2 + CO_2 \rightarrow 2CaCO_3 + 2\,Cl_2$$

Yukarıda görüldüğü gibi kolaylık olması amacı ile kireç kaymağı kalsiyum klorür ve hipoklorit karışımı gibi düşünülebilir.

Hipokloritlerin ağartıcı (yükseltgen) etkisi şu bağıntı ile gösterilebilir.

$$\underset{\text{Renkli madde}}{RM} + \underset{\text{Sodyum hipoklorit}}{NaClO} \rightarrow \underset{\text{Renksiz madde}}{RMO} + \underset{\text{Sodyum klorür}}{NaCl}$$

HİPOKLORÖZ ASİT
(**bkz.** Hipokloritler.)

HİPOPOTAM
(**bkz.** Suaygırı.)

HİPOSÜLFİT
$Na_2S_2O_3$ formülü ile gösterilen ve asıl adı sodyum tiyosulfat olması gereken tuz. Fotoğrafçılıkta tespit banyolarında kullanılır. Development (açındırma) banyosu sonunda geriye kalan değişmemiş gümüş tuzları, filim ya da kart ışığa tutulursa karararak fotoğrafı bozar. Bu tuzlar sodyum tiyosulfat eriyiğinde eriyerek filim ya da karttan ayrılır. Böylece zarar önlenmiş olur.

HİPPODAMUS
(M.Ö. V. yüzyıl) Yunan mimarı. Miletlidir. Atinalı Perikles'in dostu olan Hippodamus, dikaçı yaparak kesişen sokaklara yer veren şehir planlamasının babası sayılır. Dikaçılı sokaklarla birbirinden ayrılmış bina blokları biçimindeki uygulamaya ilk Yunan sitelerinde de rastlanır. Hippodamus M.Ö. 433 yılında Perikles'in kolonileştirdiği, Güney İtalya'daki Thurii şehrinin planlarını yapmış ve Pire şehrinin yeniden yapımında çalışmıştır. Hippodamus bir şehrin, eşit orandaki zanaatçı, çiftçi ve askerden oluşan 10 000 kişilik bir nüfusa sahip olması, şehir içindeki toprakların da bu ayrıma uygun biçimde, dinsel, kamusal ve özel yararlanma konusu olması gerektiği düşüncesini savunmuştur.

HİPPOKRATES
(M.Ö. 460-377) Yunanlı hekim. Büyücülük ve yanlış inanışların etkisinden kurtulup sağlam bilimsel temeller üzerinde gelişmeye başlama evresinde olan ilk çağlar tıbbının en ilgi çekici ve önemli temsilcilerinden biridir. Tıp kurallarını topladığı **Aforizmalar** adlı kitabı XVIII. yüzyılın sonlarına kadar tıp dünyasının klasiği olarak kalmıştır. Bir başka önemli kitabında da bir ülkenin ikliminin, suyunun ve yıldızlara göre yerinin, o ülke halkının maddî ve manevî hayatı üzerindeki etkilerini anlatır. Bunların dışında İyon ve Attika lehçelerinde yazılmış daha birçok eser Hippokrates'e mal edilir; bununla birlikte bunların ancak bir kısmı Hippokrates tarafından yazılmıştır. Birçok hekim yetiştirmiş bir aileden gelen Hippokrates, Yunanistan'ın çeşitli bölgelerini dolaşarak hekimlik yapmıştır. Gorgias, Prodicus ve Demokritos gibi filozofların öğrencisi olan Hippokrates, felsefeye büyük değer verirdi; «düşünür bir hekim kutsal bir kişilik taşır» sözü de bunu göstermektedir.

Hayatının son yıllarını Tesalya'da ve Taşoz adasında geçiren Hippokrates, hastaları bilimsel bir şekilde iyileştirme geleneğinin kurucusu olarak tanınır.

HİROHİTO
(1901-) Japon imparatoru. İmparator Yoshihito'nun oğludur. 1926 yılının aralık ayında tahta çıkmıştır. Hirohito II. Dünya Savaşı sonunda düşman kuvvetlerine baş eğerek teslim olmak zorunda kalmıştır. Böyle bir sonuçla karşılaşan ilk Japon imparatorudur. Bu yenilgi Japon imparatorunun güneşin oğlu olduğu için yenilmez olduğu efsanesini sarsmıştır.

HİROŞİMA
Japonya'da Honshu adasında bir şehir (nüfusu 530 000). 1589'da Ota ırmağının deltası üzerinde kurulmuştur. Irmağın yedi ağzı şehri altı adaya böler, şehirde 50'nin üzerinde köprü vardır. Önemli bir endüstri merkezidir. Otomobil, konserve sanayii ve dikiş iğnesi fabrikaları vardır. Gemi tezgahları ve deniz malzemeleri yapımı bakımından önemli bir merkezdir.

Hiroşima, ilk atom bombasının atıldığı şehirdir. 6 ağustos 1945'te Amerikan kuvvetleri tarafından Hiroşima'ya atılan atom bombası, 65 000 kişinin ölümüne ve yüzbinlerce kişinin de yaralanmasına yol açmıştır.

HİSAR
Türk müziğinin mürekkep makamlarından biridir. Hüseynî perdesindeki zirgüle (suzidil) dizisine, hüseynî dizisinin eklenmesiyle yapılmıştır. İnicidir. Zirgüle dizisinde gezinildikten sonra hüseynîye geçilir ve dügâhta karar kılınır. Durağı dügâh, güçlüsü hüseynî perdesidir. Donanımına suzidilinki gibi, re ve sol için B-diyezi konur. Hüseynî için gereken değiştirmeler gerektikçe yapılır.

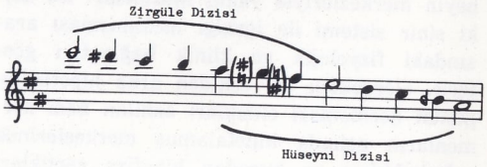

Hirohito (soldan dördüncü) ve ailesi. 1926 yılından beri Japon tahtını işgal etmekte olan Hirohito'nun durumunu, Japonya'nın siyasal hayatına köklü yenilikler getiren yeni anayasa tamamen değiştirmiştir.

Hiroşima'ya atılan atom bombasının (6 ağustos 1945) öldürdüğü çocukların anısına dikilen anıt.

HİSAR, ABDÜLHAK ŞİNASİ

(1888-1963) XX. yüzyıl Türk romancılarından. İstanbul'da doğdu, orta öğrenimini Mekteb-i Sultanîde (Galatasaray Lisesi) tamamladıktan (1905) sonra gittiği Paris'te 3 yıl siyasal bilgiler okudu. İkinci Meşrutiyetin ilân edilmesiyle yurda döndü. Uzun yıllar özel şirketlerde çalıştı (1908-1921). Tek resmî görevi Balkan Birliği Cemiyeti Umumi Kâtipliği (1930-1937) olan Abdülhak Şinasi 1950'den sonra kimi bankaların «idare meclisi» üyeliklerinde bulunmuştur. Dergâh dergisinde yayımladığı eleştirmelerle edebiyat dünyasına girmiş (1921), daha sonra yazdığı şiirler «Yarın» dergisinde çıkmıştır. İleri ve Medeniyet gazetelerinde de eleştirilerinin yayımlandığı bu dönemdeki çabalarının kalıcı bir nitelik çizgisine ulaştığı söylenemez. İlk önemli çalışmaları anı türündeki eserleridir. Varlık dergisinde yayımlandıkları süre içinde (1933-1943) dikkati çekmeyen bu çalışmaları, **Fahim Bey** ve **Biz** romanının CHP roman ve hikâye yarışmasında üçüncülük armağanı kazanmasıyle değerlenme olanağına kavuşmuştur.

Abdülhak Şinasi Hisar'ın sanatçı kişiliğinin temel eğilimleri geçmişin özlemidir. Bu özellik onu daha çok eski Osmanlı aile geleneği içinde rastlanan tiplere yöneltmiştir. Fahim Bey ve Ali Nizami Bey, gerek yaşadıkları çevre, gerek kişilikleri yönünden büyük bir ustalıkla yaratılmış kahramanlarının başında yer alırlar. Fransız edebiyatının bütün gelişmelerini yakından izlediği halde daha çok Marcel Proust'un etkisinde kalan sanatçı, üslûbunu (Türkçenin 1900-1940 aşaması içinde düşünüldüğü zaman) büyük düzyazı yazarı olarak kabul edilebilecek bir ustalık düzeyine eriştirmiştir. Özellikle **Boğaziçi Mehtapları**'nın eski şiir geleneğine bağlı bir beğeni doğrultusunda henüz aşılmamış bir eser olduğu söylenebilir. Çevre betimlemeleri, benzetiler ve anlatım özelliklerinin üzerinde duran çoğu eleştirmen, Boğaziçi Mehtapları dolayısıyle Abdülhak Şinasi Hisar'ın düzyazısını Yahya Kemal'in şiiriyle birlikte değerlendirmişler ve O'nu «İstanbul şairi» olarak nitelemişlerdir. Ölümünden 10 yıl kadar önce önemli bir hastalık geçiren yazarın, 1955'ten sonra eski çalışmalarını gözden geçirerek meydana getirdiği kitaplarda bu güçlülüğü bulma olanağı yoktur.

Eserleri: Fahim Bey ve Biz (1941), Boğaziçi Mehtapları (1943), Çamlıca'daki Eniştemiz (1944), Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği (1952), Boğaziçi Yalıları (1954), Aşk İmiş Her Ne Var Âlemde (1955) Geçmiş Zaman Köşkleri (1956), Geçmiş Zaman Fıkraları (1958), İstanbul ve Pierre Loti (1958), Yahya Kemal'e Veda (1959), Ahmet Haşim Şiiri ve Hayatı (1963).

HİSARPUSELİK

Türk müziğinin mürekkep bir makamıdır. Hisar makamı dizisine puselik dizisinin eklenmesiyle elde edilmiştir. Hisar makamı gösterildikten sonra puseliğe geçilip karar kılınır. Durağı dügâh, güçlüsü hüseynî perdesidir. Donanımına hisarda olduğu gibi, re ve sol için B-diyezi konulur. Puselik için gereken değişiklikler yeri gelince yapılır.

HİSTEREZİS

Bir olayın, incelenen malzemenin daha önce uğramış olduğu değişikliklerle ilgili olarak, kendisini meydana getiren etkilere göre geri kalması. Fizik güçlerin etkisiyle karşılaşan bir cisimde meydana gelen değişiklikler, değişikliği oluşturan nedenleri belli bir gerilemeyle izlerler ve bu nedenlerin sona ermesinden sonra ortadan kalkmazlar. Ayrıca bir etki karşısında uğranılan değişiklikler sadece o etkiye değil, cismin daha önce karşılaştığı etkilere de bağlıdır.

Esnek Histerezis: Üzerine etki yapılan bir cisim şekil değişikliğine uğrar. Eğer etki küçükse ve yavaş yavaş artırılarak uygulanırsa şekil değişikliğinin kuvvetle orantılı olarak arttığı, kuvvet azaltılınca şekil değişikliğinin de azaldığı, kuvvet sıfır olunca şekil değişikliğinin ortadan kalktığı görülür.

Bununla beraber, genellikle etki ortadan kalktığı vakit şekil değişikliği tamamen kaybolmaz, şekil değişikliğinin sıfır olması için, başlangıçtakine ters yönde belirli bir kuvvet uygulanması gerekir. Eğer cisim birbiri ardına birçok kez, yönü değişen etkilere uğratılırsa, aynı etkiye karşılık olan şekil değişikliği, gidiş ve geri dönüş fazlarında farklı olur. Dolayısıyle, etki periyodik olarak değiştiği vakit cismin uğradığı şekil değişikliklerini gösteren eğri, histerezis çevrimi adı verilen bir çevrim çizer. Her çevrimde, şekil değişikliğini sağlamak için harcanan enerji, dönüş fazı sırasında tamamen geri alınmaz; bir kısmı, kohezyondan ileri gelen dirençleri yenmek için soğurulur ve ısı haline geçer.

Magnetik histerezis: Esnek histerezise benzeyen magnetik histerezis, özellikle ferromagnetik cisimlerde çok daha açık olarak kendini gösterir. Bir demir çubuk bir magnetik alanın etkisine bırakılınca çubuk, indüklenme olayı sonucu mıknatıslanır. Bu halde, magnetik alan sıfıra indirildiği vakit mıknatıslanma kaybolmaz, bir gecikme görülür. Eğer uygulanan magnetik alan zaman boyunca çevrimsel olarak değişirse, mıknatıslanma da bir magnetik histerezis çevrimi çizer.

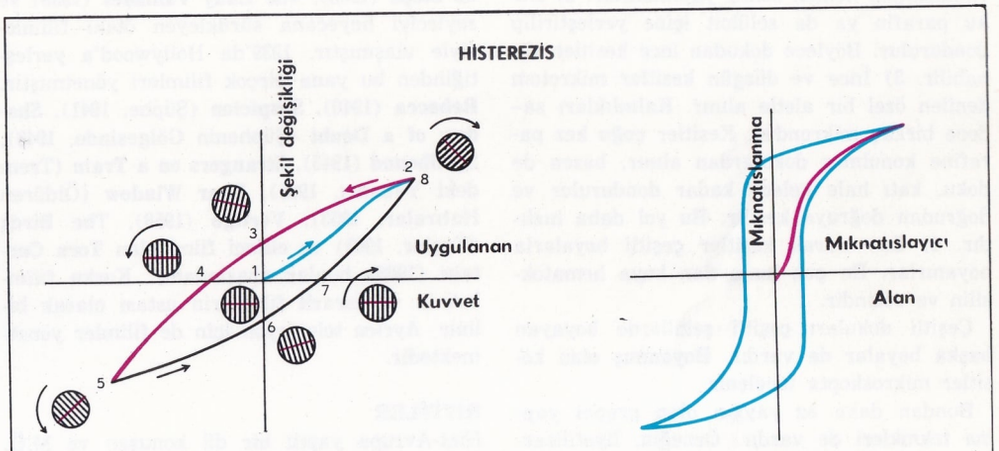

Dairesel kesitli bir çubuğa, burulma uygulandığında görülen esnek histerezis olayı. Daireler, bir dış kuvvetin meydana getirdiği şekil değişikliğine bağlı olarak, değişik yönler alan çubuğun hep aynı olan kesitini göstermektedirler. Uygulanan en büyük kuvvetin karşılığı en büyük biçim değişikliği (2-5) olmakla birlikte, kuvvet azaltılarak sıfıra indirildiğinde, biçim değişikliği sıfır olmaz; kesit, ilk durumuna (1) göre biraz dönmüş durumda kalır (3-6). Hizterezisin temeli bu olaydır. Kalan biçim değişikliği, öncekine ters yönde bir kuvvet uygulandığında sıfır olur (4-7). Bir manyetik alanın etkisine sokulan bir maddenin gösterdiği histerezis de esnek histerezise benzer (sağda).

HİSTOLOJİ

Canlı organizma dokularını mikroskobik ve ultramikroskobik olarak inceleyen bilim dalı (doku bilimi). Histoloji hücre düzeyine kadar olan çalışmaları kapsar; canlı hücreyi inceleyen sitoloji (hücre bilimi) ayrı bir bilim koludur. Histoloji XVIII. yüzyılda mikropkobun icadıyle doğmuştur. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru biyolojik bilimlerin canlanmasıyle histolojiye bir de fizyolojik yön (histofizyoloji) ek-

lenmiştir. Daha sonra histokimya ve histofizik kolları ayrımı ortaya çıkmıştır. Histokimya doku yapısının kimyasal bileşimini inceler. Histofizik ise dokuları meydana getiren ve canlılık kazandıran fiziksel olaylarla ilgilenir. Histolojiden bir zamanlar anormal dokuların teşhisinde de yararlanılırdı; teşhis histolojisi, örneğin tümörlerde olduğu gibi, hasta dokulardan alınan parçaların mikroskop altında incelenmesidir.

Histolojide çeşitli teknikler ve gözlem metotları kullanılır. Örneğin, faz-kontrast mikroskobuyle canlı dokuyu incelemek mümkündür. Bunun gibi morötesi ve kızılaltı ışınları kullanılan araçlarla da aynı inceleme yapılabilir. Faz-kontrast tekniği sayesinde hücre bölünmesi gibi bazı biyolojik olayların filmi çekilebilmektedir. Fakat dokular çoğu kez, özel bir şekilde hazırlanarak mikroskopla incelenirler. İncelenecek dokular ilkin yapılarını muhafaza etmeyi sağlayacak işlemlerden geçirilir, sonra çok ince parçalara kesilip boyanırlar. Bunun için: 1) Doku formalin gibi kimyasal maddelerle tespit edilir. Dokunun ana yapısının kaybolmasının az çok önlenebilmesi için bu işlem, dokunun vücuttan ayrılmasından hemen sonra yapılmalıdır. 2) Doku parafin ya da selüloit içine yerleştirilip dondurulur. Böylece dokudan ince kesitler alınabilir. 3) İnce ve düzgün kesitler mikrotom denilen özel bir aletle alınır. Kalınlıkları sadece birkaç mikrondur. Kesitler çoğu kez parafine konulmuş dokulardan alınır, bazen de doku, katı hale gelene kadar dondurulur ve doğrudan doğruya kesilir. Bu yol daha hızlıdır. 4) Son olarak kesitler çeşitli boyalarla boyanırlar. En çok kullanılan boya hematoksilin ve eozindir.

Çeşitli dokuları çeşitli şekillerde boyayan başka boyalar da vardır. Boyanmış olan kesitler mikroskopta incelenir.

Bundan daha az yaygın olan prepat yapma teknikleri de vardır. Örneğin, liyofilizasyon (su çekme) ile hücre yapısı azamî şekilde değişmeden muhafaza edilir. Bu metotta doku çok düşük sıcaklıkta da (örneğin sıvı azotta) hızla dondurulur ve sonra suyu çekilir. Preparatlar çeşitli mikroskop teknikleriyle incelenebilir. Elektronik mikroskop, florışı mikroskopu, polarize mikroskop ve otoradyografi gibi. Historadyografi metodu, x- ışınlarının çeşitli doku yapılarında çeşitli miktarlarda emilmesi esasına dayanır. Dokunun x-ışınlarıyle aksinin fotoğrafı çekilir ve 300 ya da 400 kere büyültülür. Diğer bir teknik de mikroinsinerasyon ya da spodografidir. Bunda, doku preparatı özel ufak fırınlarda (insineratörde) yakılır, sonra küller arasından seçilen bölümler mikroskopta incelenirler.

Botanik: Botanik alanında histoloji, bitki dokuları vermek üzere yaptıkları değişmeleri inceler. Hücrelerin özel görevlerine göre ne şekilde farklılaştıklarını araştırır. Doku hücreleri birbirlerine bitişmiş haldedirler; fakat bazı dokularda hücreler arasında boşluklar bulunur. Bu boşluklar bazen özsuyla doludur. Bitkilerle uğraşan histologlar, özsuların tabiatını ve görevlerini incelerler.

Alfred Hitchcock'un «Kuşlar» adlı filminden bir sahne.

HITCHCOCK, ALFRED

(1899-) İngiliz filim yönetmeni. Londra'da doğdu. Adını 1929'da yönettiği **Blackmail** ile duyurmuş, uluslararası üne ise **The Thirty Nine Steps** (1935), **The Lady Vanishes** (1938) ve seyirciyi heyecana sürükleyen öteki filimleriyle ulaşmıştır. 1939'da Hollywood'a yerleştiğinden bu yana birçok filimleri yönetmiştir. **Rebecca** (1940), **Suspicion** (Şüphe, 1941), **Shadow of a Doubt** (Şüphenin Gölgesinde, 1943), **Spellbound** (1945), **Strangers on a Train** (Trendeki Yabancı, 1951), **Rear Window** (Öldüren Hatıralar, 1953), **Vertigo** (1958), **The Birds** (Kuşlar, 1963) ve ellinci filmi olan **Torn Curtain** (1966) bunlar arasındadır. Korku filimlerinin ve esrarlı filimlerin ustası olarak bilinir. Ayrıca televizyon için de filimler yönetmektedir.

HİTİTLER

Hint-Avrupa yapılı bir dil konuşan ve M.Ö. 2000 yıllarında yerleştikleri Anadolu'da, Ortadoğunun en büyük uygarlıklarından birini kuran Orta Asyalı bir kavim. Hititler, Anadolu'ya geldikleri M.Ö. 2000 yıllarında tarih sahnesine çıkmışlardır. Bu yerleşmenin barış yollarıyle ya da istilâlarla, uzun bir süre içinde tamamlandığı sanılmaktadır. Kesin olarak bilinen şey, Anadolu'nun yüksek bir uygarlık düzeyinde olan o zamanki sakinlerinin kovulduklarıdır. M.Ö. 1800 yıllarında, Hitit tarihinin iki önemli döneminden birincisinin başladığı anlaşılıyor. Bu birinci tarih dönemi, Anadolu birliğinin gerçekleştirildiği Eski Krallıktır. İkinci dönem ise, Hitit güç ve uygarlığının doruk noktasına vardığı Yeni Krallık dönemidir. Hitit kaynaklarına göre, M.Ö. 1800 yıllarına doğru, Pitkhanas'ın oğlu Anittas, İç Anadolu'da güçlü ve birleşmiş bir devlet kurmaya girişmiş, aralarında sonradan devletin başkenti olan Hattuşaş'ın da bulunduğu birçok küçük site-devleti zaptetmiştir. İkiyüz yıl sonra, Eski Krallığın gerçek kurucusu sayılan Labarnaş da bu çabaları sürdürmüştür. Labarnaş'ın egemenliği döneminde federal yapılı güçlü bir devlet kurulmuştu. Merkezî hükümetin başında, Doğu tarihinde ilk kez olarak teokratik bir nitelik taşımayan ve yetkileri Soylular Kurulu tarafından sınırlandırılan kral vardı. Kurulun yetkileri arasında, kralın yerine geçecek kimseyi seçmek ve kuramsal da olsa, kralı görevinden azletmek de vardı. Labarnaş'ın yerine geçen Hattuşil I. zamanında devletin siyasal örgütlenmesi tamamlanmış ve M.Ö. 1650 yıllarında, Hitit İmparatorluğunu oluşturan toprak genişlemesi dönemi başlamıştır. Aynı yıllarda, Ortadoğu'nun en güçlü siyasal örgütünü kurmuş olan Mısır da genişleme politikası izlemektedir.

1590 yılında Murşil I.'in öldürülmesiyle Eski Krallık döneminin sonu gelmiştir. Hiç bir tarihsel önemi olmayan sonuncu Kral Telipinus, tahtın babadan oğula geçmesi ve böylece Soylular Kurulunun güç ve yetkilerinin kısıtlanmasına ilişkin bir kanun çıkarmasına karşın imparatorluğun hızlı çöküşünü durduramamıştır.

Hitit tarihinin en büyük kralı olan Şuppiluliuma I. (M.Ö. 1380-1340) krallığı yeniden kurmuş ve tarihinin en güçlü noktasına ulaştırmıştır. Saltanatı sırasında, Mısır'ın kriz içinde olması Şuppiluliuma'nın Güney Mezopotamya'ya, Suriye'ye doğru genişlemesine olanak sağlamıştır. Bu genişlemeyi parlak bir biçimde sürdüren Murşil II. (M.Ö. 1339-1306) zamanında, Mısır'ın karşı koyması güçlenmiş, ama Ortadoğunun iki güçlü devleti arasındaki çatışma, Murşil'in yerine geçen Muvatalliş zamanında patlak vermiştir. M.Ö. 1296'da iki ülke arasındaki Kadeş Savaşında sonuç alınamamış ve her iki ülke de kendilerinin yendiği kanısıyle zaferlerini kutlamışlardır. Kısa bir süre sonra da Hattuşil III. çatışmalara son vererek Mısır'la barış yapmış, kızlarından birini Mısır Firavunu Ram-

HİSTOLOJİ

Doku boyama örnekleri: 1) Azan metoduyle boyanmış böbrek borucukları. 2) Kromealum hematoksilin ve floksinle boyanmış hipofiz. 3) Mallory metoduyle boyanmış kemik dokusu. 4) Demiri teşhis etmek için boyanmış hamosiderin yutan akciğer fagositleri. 5 ve 6) Sudan III boyasıyla, kalp ve karaciğerde toplanmış yağırt belirginleştirilmesi.

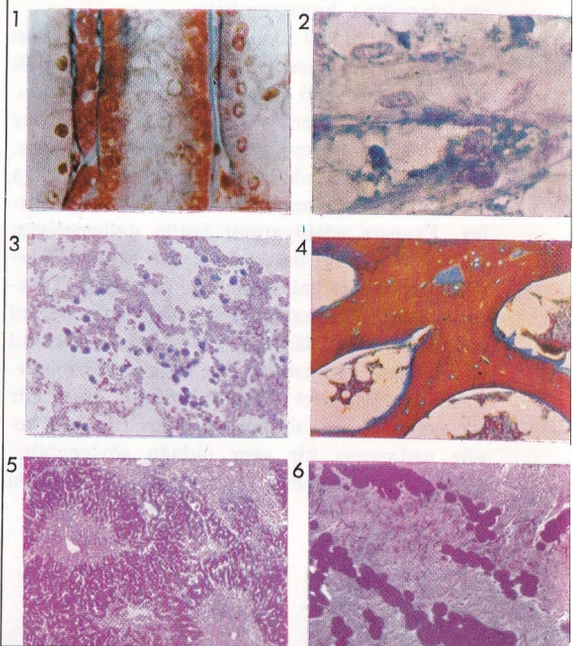

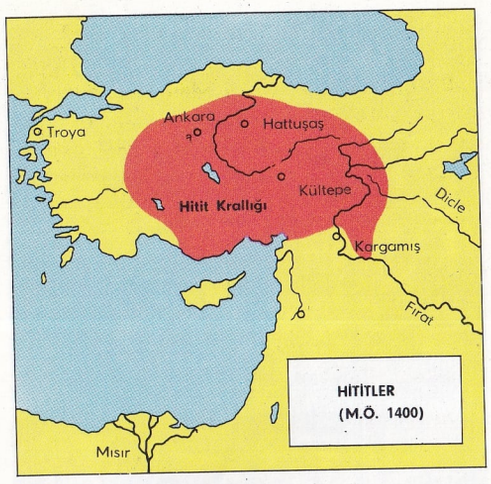

Bir Hitit heykeli (İstanbul Arkeoloji Müzesindedir).

ses II. ile evlendirerek barışı pekiştirmiştir.

Hattuşil III. M.Ö. 1250 yıllarında ölmüş, birkaç yıl sonra da, önceden kestirilemeyen anî bir tehlike Hitit İmparatorluğunu temelinden sarsmaya başlamıştır. Bu tehlike Hint-Avrupa kökenli olup, M.Ö. XII. yüzyılın ortalarında Doğu Akdeniz bölgesindeki topraklara saldıran Denizci Kavimlerin doğurduğu tehlikeydi. Bunların saldırıları Hitit İmparatorluğunun parçalanmasına sebep olmuştur. Bundan sonraki 500 yıl içinde Neo-Hititler denilen birtakım küçük devletler Suriye ve Güney Mezopotamya'da görülmüşse de, bunlar da Asurlular tarafından ortadan kaldırılmış ve Hitit uygarlığı çağdaş arkeologlarca yapılan araştırmalar sonucu keşfedilinceye kadar tarih karanlıklarına gömülü kalmıştır.

Hitit uygarlığının tanıtları Anadolu'nun (Alacahöyük, Boğazköy) ve Kuzey Suriye'nin birçok yerlerinde dağınık olarak bulunmaktadır. Genellikle tepelerde kurulmuş ve savunmaları duvarlarla sağlanmış şehirler, heykeller ve röliyeflerle süslenmiş saray ve tapınak kalıntıları Hitit sanatının bugüne kalan başlıca anıtlarıdır. Bu sanatın Akat ve Sümer sanatıyle yakın ilişkisi olduğu kadar Mısır etkisinden de bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır. Hitit sanatı da kendisinden sonraki Ege sanatını büyük ölçüde etkilemiştir. Bunlardan başka Hitit sanatının, çoğu epik ve efsane niteliğinde edebî belgeleri günümüze ulaşmıştır.

Din: Hititlerin inançları uygarlıklarının karmaşık niteliğinin tanıtıdır. Anu, Enlil, Ea gibi Tanrılar, Mezopotamya kökenlidir. En önemli Tanrısal çift, Fırtına Tanrısı ile Güneş Tanrıçası Arinna'dır. Bitki Tanrısı Telipinu Hitit dininde önemli rol oynar ve büyük dinsel efsanelerden birinin en önemli kişisidir. Hititlerde kâhinlik sanatı da çok gelişmişti ve iyi örgütlenmiş bir rahipler sınıfının tekelindeydi.

Dil: Hitit İmparatorluğunu kuran istilâcıların Hint-Avrupa dilleri, M.Ö. 1000 yıllarına kadar İmparatorluğun dili olarak kullanılmıştır. Hitit metinlerinin, Hint-Avrupa kayıtlarına uygun olmayan hece alfabeli, çivi yazısıyle yazılmış metinlerinin çözümü beş ayrı bilgin tarafından gerçekleştirilmiştir. Çek Friedrich Hzorny Hititçenin Hint-Avrupa dilleri grubuna dahil olduğunu tespit etmiş, Alman Götze, Hitit uygarlığının ilk sistematik ve belgesel açıklamasını yapmıştır.

HITLER, ADOLF

(1889-1945) Alman devlet adamı. Avusturyalı bir gümrük memurunun üçüncü çocuğudur. İlkokulda başarılı olmasına karşılık asi, serkeş ve tembel olarak tanındığı ortaokulda başarılı olamamış, Linz ve Steyr şehirlerindeki öğrenimini yarıda bırakmıştır. Babasının ölümü üzerine Viyana'ya yerleşmiş, altı yıl süreyle tam bir aylak hayatı yaşamış, üst üste iki yıl akademiye kabul sınavlarına girmiş; fakat sınavları kazanamamıştır. Viyana'daki yılları sefalet içinde geçmiş, hiç bir iş tutamamış, sadece gelecekte Alman diktatörü olduğu zaman uygulayacağı sistemi kafasında oluşturmaya çalışmış. Yahudi düşmanlığını, sosyalizm nefretini ve siyasal entrikayı burada öğrenmiştir. I. Dünya Savaşından az önce Münih'e gelmiş ve gönüllü olarak orduya yazılmıştır. Savaşta iki kez yaralanmış ve nişan almıştır. Savaş sona erdiği ve Almanya Versailles barışını imzaladığı sırada, yaralı olarak hastanede yatan Hitler, yenilginin sorumluluğunu sosyalistlere ve cumhuriyetçilere yüklemiştir.

Savaştan sonra Hitler, Bavyera'nın başkenti olan ve Berlin hükümetinin siyasetine karşı çıkan birçok siyasal partinin bulunduğu Münih'e yerleşmiştir. Katıldığı parti toplantılarından birinde, Bavyera'nın Almanya'dan ayrılması ve bağımsız bir devlet olması fikrini savunan bir konuşmacıya karşı gösterdiği sert tepkiyle ilgi çekmiş, toplantıda bulunan sadece altı üyeli Alman Sosyalist İşçi Partisinin başkanı çilingir Anton Drexler tarafından, partiye kaydedilmiştir. Hitler'in tükenmez enerjisi, düzenlediği toplantılar, kitleleri çekmekteki üstün konuşmacılığı, kısa bir süre içinde bu küçük partinin en önemli yöneticisi haline gelmesini sağlamıştır. Siyasal çalışmalar yanında, başlangıçta partinin jimnastik ve spor kolu olarak kurulan ve sonra S.A. adını alan milis kuvvetleri Sturmabteilungen (Hücum Birlikleri) bu siyasî çalışmaların sokağa dökülmesi sonucunu vermiştir. Bu arada Hitler S.A.'ların bir baskınında yakalanarak üç ay hapse mahkûm olmuş, bir ay yattıktan sonra salıverilmiştir.

1928 yılında, Mussolini'den esinlenen Hitler, partisinin Bavyera'da yeteri kadar güçlü olduğunu düşünerek, önce Bavyera'da hükümeti devirmek ve sonra da Berlin üzerine yürüyerek Almanya'da iktidarı ele geçirmek amacıyle Bürgerbraukeller birahanesinde siyasî bir toplantı için toplanmış olan üç bin kişilik bir kalabalık önünde, Bavyera başbakanını, polis müdürünü ve ordu komutanını tutukladı ve onları Berlin'e başkaldırmaya zorladı. Mareşal Ludendorf'u da alet ederek yaptığı bu darbe ertesi gün, silâhlı bir çatışma ve Hitler'in yenilgisiyle son buldu. Hitler beş yıl hapse mahkûm edildi.

Ünlü kitabı **Mein Kampf** (Kavgam) ı Landsberg hapishanesinde yattığı on ay içinde, Rudolf Hess'e dikte ederek yazmıştır. Hitler bu kitapta, yapmayı tasarladığı her şeyi açıkça anlatır. Almanya'nın yayılması gerektiği ve bunun için savaşın göze alınabileceğini belirtir. Hapishâneden çıktıktan sonra Hitler yeniden zor koşullarla karşılaşmıştır. Partisi ve partinin gazetesi etkinliğini yitirmiştir. Üstelik şartlı olarak salıverildiği için iki yıl süre için siyasal toplantılarda konuşması yasaklanmıştı. Bu durumda Hitler, kendisini partinin örgütlenmesine vermiş, parti üyelerini sayı-

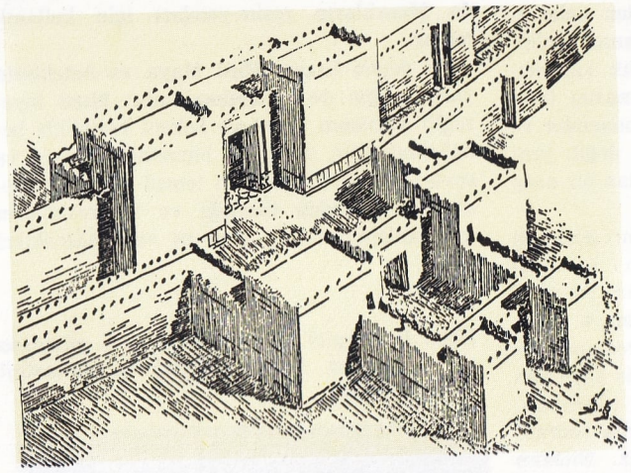

Hitit sanatıyle Akad ve Sumer sanatları arasında benzerlikler vardır. Solda: Samal (Zincirli) güney kapısının planı. Üstte: M.Ö. 1400-1200 yıllarından kalma mühür-yüzük.

ca artırmaya çalışmış, malî kaynaklar sağlamış ve orduyu kendi tarafına çekmeye çabalamıştır.

Hitler'in salıverildiği 1924 yılından 1931 yılına kadar Nazi Partisi Almanya'nın kalkınması, komünizm korkusu, Yahudi sorunu gibi konuları sömürerek hızlı bir gelişme göstermiş ve 1931 yılında, Alman Meclisinin (Reichstag) en çok sandalyeye sahip partisi haline gelmiştir. Fakat mutlak çoğunluğa sahip olamamaları Nazileri tek başlarına iktidara geçmekten alıkoymuştur. 1929 yılının dünyayı sarsan ekonomik krizi ve başbakan Streseman'ın ölümü Hitler için beklenen ortamın doğmasını sağlamış, 1932 yılında Hindenburg'un rakibi olarak cumhurbaşkanlığı seçimine girmiş, 14 milyon oy almış; fakat seçimi kaybetmiştir. Ancak Weimar Cumhuriyetinin yıkımına yol açan politik entrika ve manevralar, Hindenburg'u başlangıçta karşı koymasına rağmen 30 ocak 1933'te Hitler'i Alman başbakanı olarak göreve çağırmak zorunda bırakmıştır.

Bu tarihten sonra Almanya'da tek ve mutlak hâkim Hitler'dir. Öteki siyasal partiler kapatılmış, sendikalar dağıtılmış, polis rejimi ülkede hüküm sürmeye başlamıştır. 1934'te Hindenburg'un ölümünden sonra yeni cumhurbaşkanı seçilmemiş, Hitler bu görevi de üzerine almıştır. Bütününü Nazi milletvekillerinin oluşturduğu Reichstag, Hitler'e bütün yasama haklarını bırakan Yetki Kanununu da çıkarınca Hitler'in diktatörlüğü yasal bir dayanak kazanmıştır.

Almanya'nın yeni devlet kuruluşu için Hitler en büyük rolü oynar. Yönetimin her kesiminde Hitler yetkilidir. Ekonomiden anlamamasına rağmen, uyguladığı silâhlanma politikasıyle Alman ekonomisine canlılık kazandırır. Bu, aslında Versailles antlaşmasını tanımamak için yapılan hazırlıkların sonucudur ve Hitler ekonomiyi bir amaç olarak değil, yeni bir dünya savaşının hazırlayıcısı olan bir araç olarak düşünür.

II. Dünya Savaşının yaklaştığını gösteren ilk olay 1936 yılında Hitler'in Ren'i işgal etmesidir. Fransa ve müttefiklerinin bu olay karşısında, sadece Hitler'i yatıştırmaya çalışmaları Hitler'e büyük bir ün ve Almanya içinde hayranlık sağlamaktan başka bir şeye yaramamış, Propaganda Bakanı Dr. Goebbels, bu olayı alabildiğine abartarak daha sonraki işgallerin temeli haline getirmiştir. Nitekim 1938'de önce Avusturya'nın ilhakı, sonra da İngiltere ve Fransa'nın da rızasıyle Çekoslovakya'nın işgali II. Dünya Savaşına doğru atılan sonraki adımlar olmuştur. Doğuya doğru genişleme yolunda Hitler'in **Mein Kampf** adlı kitabında gösterdiği yolun gereği olarak Polonya'nın işgali ise II. Dünya Savaşının görünür nedenidir. Bu korkunç savaşın ikinci yılında yani 1941'de Fransa, Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya ile Balkanlar Alman işgalindedir. Kuzey Afrika'daki Alman orduları Kahire'ye kadar yaklaşmışlardır. Baltık denizi neredeyse bir Alman gölü halindedir. Norveç istilâ edilmiştir. Amerika tarafsızdır. İngiltere tek başına savaşı sürdürmeye çalışmaktadır. Sovyetler Birliği, Almanya ile yaptığı Saldırmazlık Antlaşması nedeniyle savaş dışıdır.

Hitler'in ve Nazi Almanya'sının en parlak dönemi yaşanmış, bütün kaynakları seferber edilen Almanya'nın gücü tükenmiştir. Bakü ve İran petrol yataklarına ulaşmak ve Rusya'yı ezmek için girişilen Rusya seferi, ilk yıl başarılı sonuçlar vermiş; fakat ertesi yıl Alman ordularının bozguna uğramaları sonun başlangıcı olmuştur. Bütün cephelerde sürekli yenilgiler birbirini izlemiş, A.B.D.'nin savaşa katılması, sonucu çabuklaştırmıştır. Bütün bu son dönem içinde ordular yalnızca Hitler'den emir almış, Alman askerî stratejisi Hitler tarafından çizilmiştir.

1944 yılında diktatöre, ordu tarafından düzenlenen suikast başarıya ulaşamamış; fakat Hitler'in ordu içinde büyük ölçüde kıyımlara girişmesine sebep olmuştur. Bozulan sağlığı ve doktorlarının verdiği ilâçlarla savaşı sonuna kadar götüren Führer, Almanya'nın kesin olarak yenileceğini anlayınca bütün ülkenin tahrip edilmesi için emir vermiş; fakat bu emri yerine getirilmemiştir. Kızılordu birlikleri, Alman Başbakanlık binasının bahçelerine girdikleri sırada, birkaç saat önce evlendiği eski metresi Eva Braun'a siyanür verip, kendisi de tabancayla hayatına son vermiş olan Hitler'in cesedi, ölümünden önce verdiği talimata uyularak sadık adamları tarafından yakılmıştır.

HİYEROGLİF

Eski Mısır yazısı. Bu deyim ilk olarak Hellenistik dönem Yunanlıları tarafından, II. yüzyılda Mısırlıların resim-yazıları için kullanılmıştır.

Bu deyim bazen, Hitit Maya ve Azteklerin yazıları için de kullanılmaktadır. Mısır hiyeroglif yazısının tarihi ve kökeni kesinlikle belirlenmemiştir. Bu yazı biçiminin, eşyayı ve eşya ile ilgili düşünceleri temsil eden ilkel resim-sembollerden türediği ve bu resimlerin ayrı anlamlarda da olsa eş sesli sözcükleri belirtmek için kullanıldıkları sanılmaktadır. Hiyeroglif yazının M.Ö. 3000 yıllarında, Mısır'ın Birinci Hanedanın egemenliği altında birleştirilmesi sırasında çıktığı ileri sürülmektedir. Birinci Hanedan döneminde hiyeroglif yazı, gelişmesinin en üst noktasına varmış ve 3500 yıl süreyle VI. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Hiyeroflig yazı eski Mısır yazılarının üç ana grubundan biridir. Ötekiler ise Hiyeratik ve Demotik yazılardır.

Hitit hiyeroglif yazısı. M.Ö. VII. yüzyılda yazılmış olan bu yazıt Ankara Arkeoloji Müzesindedir.

M.Ö. 4000 yılında Mısır'da kullanılan hiyeroglif yazısıyle yazılmış bir mezar ağıtı.

Hiyeratik Yazı: Hiyeroglifin, el yazısı gibi, bitişik biçimde yazılanıdır. Sembollerin basitleştirilmesine karşılık anlamlarında değişiklik yoktur. Hiyeratik yazı, 3000 yılı aşan bir süre hiyeroglifin yanısıra edebiyatta kullanılmıştır.

Demotik Yazı: Hiyeratik yazıdaki el yazısı biçiminin geliştirilmesinden doğmuştur. Kral ve ruhban kararnameleri taş üzerine hiyeroglif, demotik ve Yunan yazısıyle üçlü olarak oyuluyordu. Önemini III. yüzyılda yitiren hiyeratik yazıdan farklı olarak demotik yazı V. yüzyıla kadar kullanılmıştır.

XVI. ve XIX. yüzyılda bu yazıların çözümü için yapılan çalışmalarla elde edilen çok az veriler bir yana bırakılırsa, 1400 yılı aşkın bir süreyle hiyeroglif, demotik ve hiyeratik yazılar çözülememiştir. 1799 ağustosunda, Napoleon ordusundan M. Boussard, Nil'in ağzındaki Raşid kalesinde, üzerinde aynı metnin hiyeroglif, demotik ve Yunanca ile kazıldığı siyah bazalttan bir kitabe bulmuş ve bu keşiften sonra bu yazıların çözümü konusunda bir ilerleme sağlanabilmiştir. İsveçli Akerblad'ın, İngiliz Young'ın ve Fransız Champollion'un bu konudaki yoğun çalışmaları, her üç yazının çözümü için ana ilkeleri saptamıştır.

HİZAN
Bitlis iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 1 215). İl merkezine 60 km.'lik ilkel bir yolla bağlıdır. Yerinin sapalığı yüzünden gelişmemiştir.

Hizan ilçesinin yüzölçümü 927 km^2., nüfusu 20 689'dur. Merkez, Akşar, Sağınlı bucakları içinde 32 köyü vardır.

İlçe toprakları Güneydoğu Torosların yayıldığı bir kesimde bulunur. Bu yüksek ve dağlık araziyi Botan çayı ve onun kolları keser. İklimi karasaldır. Kışlar soğuk ve süreklidir. Yağış oldukça boldur. İlçede en çok arpa, darı ve buğday ekilir. Ceviz ağaçları çoktur.

HOBBES, THOMAS
(1588-1679) İngiliz düşünürü. Malmesbury'de bir köy papazının oğlu olarak dünyaya gelmiş, Oxford'da öğrenim yapmış, Cavendish ailesinin yanında çalışmış, Fransa ve İtalya'da bulunmuş ve çağının, Galilei, Gassendi, Mersenne gibi bilgin ve filozoflarıyle tanışmıştır. İngiltere'ye döndükten sonra, bir süre Bacon'ın sekreteri olarak çalışması düşüncelerinin belirlenmesinde yararlı olmuştur. O dönemde İngiltere'nin sarsıntılı devrimler geçirmekte oluşu nedeniyle huzurlu çalışma olanaklarını Paris'te bulabilen Hobbes, ömrünün yirmi yılını orda geçirmiştir.

Hobbes, felsefesini **Elementa Philophiae** adlı eserinde geliştirmiştir. Eser üç bölümdür: **De Cive'** (Yurttaşlık Üzerine,1648), **De Corpore** (Cisimler Üzerine, 1655) ve **De Homine** (İnsan Üzerine, 1658).

Hobbes'a göre, her şey doğal nedenlere bağlıdır, doğal nedenler de her yerde aynıdır. Hobbes'tan önce ya da sonra hiç kimse bütün olayların doğal nedenlere bağlı olduklarını bu kadar tutarlı bir biçimde ileri sürmemiştir. Bu yönüyle Hobbes'un sistemi natüralizmdir. Hobbes için Tanrı bile maddî karakter taşıyan doğal bir nedendir. Hobbes'ta bütün nedenlerin doğal olduğu düşüncesine bu nedenlerin nesnel oldukları düşüncesi de bağlı olduğu için, Hobbes bu yanıyle maddeci bir filozof olmaktadır. Çağında, felsefesi yüzünden tanrıtanımaz olmakla suçlanmıştır.

Hobbes, felsefe sisteminin en etkin bölümü olan Devlet felsefesini **Leviathan** (1651) adlı eserinde açıklar. Devlet kavramı cisim anlayışına dayanır. Devlet yapma bir cisimdir. İnsanlar daha önce toplum halinde yaşamamışlar, bireyler olarak varolmuşlardır. Doğada asıl gerçek olan şeyler tek tek cisimlerdir, geri kalan her şey bu cisimlerin birleşmesiyle meydana gelir. Devlet de böyledir. Gerçek bireyler tarafından yaratılmış yapay bir cisimdir.

Bu öğretiye göre, her insan önce kendi varlığını koruyup sürdürmeye çalışır. Bu yüzden de herkes biribirinin düşmanı olur. Yani **insan insanın kurdudur.** Ama bu durum, insanın kendisini koruma içgüdüsüne aykırıdır. Bu güdü herkesin güvenliğini sağlayan bir durumu bulmaya insanları zorlar. Yeni durum herkesin dünya nimetlerini elde etmek için kuvvet kullanmaktan vazgeçmesini ve kuvvet araçlarını kendisine hep birlikte itaat edecekleri bir kişiye bırakmasını gerektirir. Bu konuda yapılan anlaşma sonucunda ise devlet kurulmuş, doğal durumdan (**status naturalis**), medenî duruma (**status civilis**) geçilmiş olur.

Bireylerin kuvvet araçlarına başvurmaktan vazgeçip, bu haklarını bir kişiye devretmeleriyle kurulan devletin ödevini yerine getirebilmesi için tam ve kesin olması gerekir. Tek kişinin devlet karşısında hiç bir hakkı olamaz. Devletin gücü ya mutlaktır ya da hiçtir. Hobbes'un devlet felsefesini geliştirdiği eserine, Tevrat'ta anılan bir dev olan Leviathan adını vermesinin nedeni budur. Herkesin herkesle savaşmasını önleyecek olan devlet, böyle güçlü bir dev olmalıdır. Hobbes'un bu ilkelerine en çok uyan devlet şekli, devlet iradesinin birliğinin en iyi biçimde sağlanabildiği mutlak hükümdarlık, yani monarşidir. Hukuk ve ahlâk gibi din de devlete bağlıdır. Her din kendi inancını doğru, ötekilerininkini yanlış sayar. Ama doğru inançla yanlış arasındaki ayrım rastlantılara ve tek tek kişilerin keyfine bağlı olmaktan kurtularak, değişmez ve belirgin anlamını devlette kazanır. Din devletçe meşru sayılan inançtır.

Hobbes'un en önemli eserlerinden, «Leviathan» devlet felsefesini açıklar.

HOKEY
Üç türlü (çimen, patenli ve buz) olan ve takım halinde oynanan bir spor. Amaç, topu uçları kıvrık sopalarla vurarak karşı kaleye sokmaktır.

Sopayla oynanan bu çeşit oyunlara eski çağlarda da rastlanmaktadır. Eski Yunan ve Romalılarla İranlılarda ve Azteklerde ilkel bir hokey oynandığını gösteren belgeler vardır. Bugünküne çok yakın bir hokey oyunuyse, ilk kez 1860 yıllarında İngiltere'de oynanmaya başlanmış, 1883'te de Vimbledon kulübü tarafından kuralları saptanmıştır. Üç yıl sonra 1886'da 7 İngiliz kulübü Hokey birliğini kurmuş ve ilk uluslararası maç, 1895'te İngiltere'yle İrlanda arasında oynanmış, 1908'de olimpiyat oyunlarının programına alınmıştır.

Çimen hokeyinden bir görünüş. Çimen hokeyi onbirer kişilik iki takımla oynanır.

Buz hokeyinde oyuncular paten giyerek buz üzerinde hareket olanağı elde ederler.

Hokey, çimen hokeyi, patenli hokey ve buz hokeyi olmak üzere üç ayrı şekilde oynanabilir. Bunlardan eni 91, boyu 55 m.'lik dikdörtgen biçimli yeşil bir alanda oynanan çimen hokeyinde kale direkleri arasındaki açıklık 3.66, kale direklerinin yüksekliği 2.14 m.'dir. Topun üstü deriyle kaplı olup, çevresi 20-22.5 cm., ağırlığı 160 gr.'dır. Sopaların bir ucu kıvrık, kıvrık ucun da bir yüzü düzdür. Topa bu düz tarafla vurulur. Oyun süresi 70 dakikadır. 35'er dakikalık iki devre arasında 5 dakikalık bir dinlenme süresi vardır. Oyunu hakem yönetir. 11'er kişilik her iki takımın 1'er kalecisi, 2'şer beki, 3'er haf ve 5'er de forveti bulunur. Kaleci, topun çarpmasıyle yaralanma tehlikesine karşı tekmelik ve kazak gibi özel giysiler giyer.

Buz hokeyi, çimen hokeyinden daha küçük bir alanda oynanır. Açık ya da kapalı havada olabilir. Alan ölçüleri 56 X 25'le 61 X 30 cm. arasında değişir. Kale direkleri arasındaki

açıklık 1,83, kale yüksekliği 1,22 m.'dir. Topun ağırlığı 156-170 gr. olabilir. Oyun 20'şer dakikalık üç devrede oynanır. Her takım 15 oyuncudan kuruludur. Ancak bunların 9'u yedek olarak bekler, 1 kaleci, 1 santrafor, 2 bek ve 2 forvet olmak üzere 6'sı oyuna katılır. 2 hakem vardır.

Patenli hokey, boyu 20 m., eni 40 m.'lik ve zemini asfalt, çimento ya da tahta olabilen kapalı bir salonda ve buz hokeyinde olduğu gibi oynanır. Kale genişliği 1,25 m., yüksekliği 0,92 m., topun ağırlığı 155 gr.'dır. Oyuncuların ayaklarında paten bulunur. Oyun 5'er kişilik iki takımla 20'şer dakikalık iki devrede oynanır. 1 hakem vardır.

HOKUSAİ, KATSUŞİKA
(1760-1849) Japon ressam ve gravürcüsü. 18 yaşına kadar gravürcülük yaptıktan sonra Katsukawa Şunşo'nun yanına girerek ondan resim öğrenmiştir. Ressamlığa bir romanı resimleyerek başlamıştır. Çok verimli bir ressam olan Hokusai'nin yaptığı desenlerin sayısı otuz bini aşmaktadır. İlk olarak «Fuji Yama'nın Otuz Altı Görünümü» adlı şaheserini gerçek adıyla imzalamıştır; aslında 46 tablodan meydana gelen ve Japonya'nın bu ünlü dağını ulusal bir simge haline getiren bu eseriyle Japon izlenimciliğinin de öncüsü olmuştur. Eserlerinin büyük kısmı, görünümleri, çiçek desenleri, siyah-beyaz ve renkli gravürleri, Melbourne'daki National Gallery'de bulunmaktadır.

HOLBACH, PAUL-ENRY DIETRICH
(1723-1789) Alman asıllı Fransız filozofu. 1749 yılında Fransız uyruğuna geçmiştir. Diderot'nun hazırladığı ansiklopedide bilimsel konulu maddeleri yazmıştır.

Diderot, D'lembert, Helvetius, Buffon, Rousseau ve Friedrick Grimm'le yakın ilişkiler kurmuştur. Felsefesi maddeciliğe dayanır. Toplumsal düzeni kilise ve Hıristiyan kurallarına karşıt bir şekilde örgütlemek amacını savunmuştur. Görüşlerinde zamanla tanrıtanımazlığa varmıştır.

Doğanın Sistemi (1770) adlı eserinde insanın ahlâksal eğilimini, doğal eğilimine eşit kılma çabası içindedir. Birtakım katı, kalıplaşmış yasalarla, doğal eğilimlere set çekmemek gerektiğini savunur. Holbach'a göre insan, dinsel ve batıl inançlardan uzaklaştıkça doğal gücüne kavuşacak, böylelikle evrensel mutluluk sağlanabilecektir.

HOLBEIN
XV. ve XVI. yüzyılda yaşamış olan Alman ressam ve oymacı ailesi.

Büyük Hans Holbein: (1465-1524) Alman Rönesansının başlıca merkezlerinden olan Augsburg'ta doğmuştur. Yukarı Ren'deki Gotik okulunun ve Martin Schongauer'in sanatındaki üslûp deneylerinden yararlanmış, çağının en ünlü ressamlarından Hans Burgkmair'in kızıyle evlenmiştir. Alman geleneğinin yanı sıra, Flaman sanatı hakkındaki bilgisi, üslûbunun biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. Birkaç kilise panosundan sonra 1502'de Kaisheim manastırı için hazırladığı **İsa Ve Meryem'in Hayatından Hikâyeler** adlı ünlü eserini tamamlamıştır. Bu eserde hacim ve boyut yaratma çabası görülmez. Kompozisyon, aralarında güçlü ve iyi işlenmiş portrelerin de bulunduğu, figürlerle doldurulmuştur. 1512'de St. Catherine manastırı için yaptığı yedi panoda ise, figürler güçlü, anıtsal ve İtalyan mimarî süslemesinin ve Rönesans düşüncelerinin etkisindedir.

Sanatçı 1517'de Isenheim'e yerleştikten sonra oğluyle birlikte çalışmaya başlamıştır. St. Sebastian mihrabında başeserini ortaya koyarken, Rönesansın yeni düşüncelerini anmakta da büyük yetenek gösterir. Bununla birlikte Almanya'da Rönesans resminin başarısını oğlu gerçekleştirecektir.

Küçük Hans Holbein: (1497-1543) Karmaşık bir hayatı vardır. Saray çevrelerinde yaşamış, İtalya'ya (1518), Fransa'ya (1524), İngiltere'ye (1526), sonra Basel'e gitmiş, tekrar döndüğü İngiltere'de ölmüştür. Sanatı, içinde yaşadığı XVI. yüzyılın aydın çevrelerinden elde ettiği hümanist görüşten ve kentsoyluluktan esinini alır. İtalya'da Andrea Mantegna'nın resimleriyle ve Bramante mimarîsiyle karşılaşması, uslûbunun belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. 1521'de üzerine aldığı; fakat ancak 1530'da bitirebildiği Basel'deki Haus zum Tanz'ın süslemelerinde Mantegna etkisi, Rönesans motifleri açıkça görülür. Sanatçının hayatındaki iki önemli olay 1515'te Erasmus'la tanışması ve 1520'de de Basel vatandaşı olmasıdır.

Quinten Massy'nin etkisinin açıkça görüldüğü Boniface Amerbach (1519) ve Erasmus (1523) portreleriyle, sanatçı bir portre ressamı olarak da ün yapmıştır. Her iki portre de ayrıntılı gözlemler taşır. Gerek bu eserleri, gerekse sonra yaptığı portrelerinde, objektif bir portre ressamıdır. Göstermek istediği şey biçim, bunu gösterme aracıyse çizgidir. Gölge-ışık oyunları, ancak biçimin ortaya çıkmasını sağladığı sürece önem taşır.

Basel'den İngiltere'ye döndükten sonra yine portreler üzerinde çalışmış, 1533'te **Elçiler** adlı tablosunu bitirdikten sonra saray hizmetine girmiş, Henry VIII.'in resimlerini, Milano düşesinin ve Anne of Cleves'in portrelerini yapmıştır.

HOLDİNG
İngilizce **holding company** teriminden türeyen ve bir ya da birçok şirketin yeter miktarda hisse senedini elde ederek, bunları denetleyen, ticarî ya da endüstriyel faaliyetlerine yön veren şirket. Holding'in, kontrol altına aldığı şirketin hisse senetlerinin çoğunluğuna sahip olması her zaman gerekmez. Gerçekten de sermayenin küçük paylara bölündüğü şirketlerde, paydaşların çoğu genel kurul toplantılarına katılmadığından holdingin, bir şirketin hisse senetlerinin 1/5 hatta 1/10'nu elde etmesi, genel kurul toplantılarına hâkim olması için yeterli olmaktadır. Holdingler, kendilerinden sermaye bakımından çok daha güçlü şirketleri denetlemeleri bakımından kapitalist ekonomilerde önemli bir rol oynarlar.

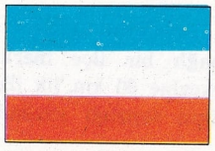

HOLLANDA
Batı Avrupa'da bir devlet (Nederland). Kuzeyde ve batıda Kuzey denizi, güneyde Belçika, doğuda Federal Almanya Cumhuriyetiyle sınırlanmıştır. Kara sınırlarının hemen tümü yapmadır. Bu sınırlar yüzyıllar boyunca, bu doğal savunması kıt topraklar üzerinde süregelen çabalar sonunda ortaya çıkmıştır. Hollanda'nın yüzölçümü 33 397 km². (Ijssel gölü, Dollart körfezi, Zelanda ve Güney Hollanda ırmaklarının haliçleri ve 75 hektarlık Yukarı göller bu rakamın dışındadır). Nüfus 12 535 307'dir. Başkent Amsterdam olmakla beraber devlet daireleri ve kraliyet sarayı Laheydedir.

Ülke on iki il'e bölünmüştür. Bu illerden ikisini meydana getiren Kuzey Hollanda ve Güney Hollanda tarihsel bakımdan ülkenin çekirdeği sayılır. Nüfus yoğunluğu çok, ekonomik bakımdan oldukça gelişmiş bu iki bölge çevresinde toplanan şehirler Hollanda'yı meydana getirmiştir. Resmî dil Felemenkçe; en yaygın din Hıristiyanlıktır (Protestanlar %42, Katolikler %38).

Devletin şekli meşrutî krallıktır. Yasama yetkisi hükümdarın ve çift meclisli parlamentonun elindedir. Yürütme yetkisi hükümdar ve bakanlar kurulunca kullanılır.

Fiziksel Coğrafya ve İklim: Ülkenin genel görünüşünde göze çarpan bir engebe yoktur. Yer yer alçak tepelere ve kıyıya paralel kumlu tümsek dizilerine rastlanır. Yalnız, ülkenin güney kesimi olan Limburg'da 300 m.'yi aşan tepeler görülür. Bunlar Ardenneler yaylasının kuzey kenarını meydana getirir.

Hollanda topraklarının önemli bir bölümü insanlar tarafından meydana getirilmiştir. Doğal koruyucu engelleri zorlayarak toprağı örtme eğilimi gösteren deniz, yüzlerce kilometre uzunluğunda kıyı setiyle karadan ayrılmıştır. Ortaçağda ülkede başıboş akan ve konutlara, ürüne büyük zarar veren akarsular, güçlü setlerle belirli yataklara oturtulmuş birer kanal durumuna getirilmiştir.

Son yirmi otuz yıldır, Hollandalılar Ijssel gölünün kurutulması ve Zelanda ırmağı halicinin temizlenmesi gibi büyük planların gerçekleştirilmesine girişmişlerdir. Zelanda ırmağı halicinin temizlenmesine «delta planı» denmektedir. Ijssel gölünün kurutulabilmesi için evvelce adı Güney denizi olan gölü Kuzey denizinden ayıran 30 km.'lik bir kıyı seti yapılması gerekmiştir. Bu kıyı setiyle eski Güney denizi bir iç havuz durumuna getirilmiş, böylece biri kuzey-batıda, biri kuzey-doğuda iki büyük polder (etrafı setle çevrili ekim toprağı) elde edilmiştir. Güney-doğu polderinin kurutulmasına devam edilmektedir. Bu yoldan elde edilen toprakların verimliliği çok üstündür.

Hollanda kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Güney-batıda uzun yarımadalarla ayrılmış de-

HOLÂNDA
KUZEY
DENİZİ
HOLANDA
Frizon adaları
Wadden
Terschelling
Ameland
Schiermonnikoog
Borkum
Juist
Norden
Vlieland
Texel
Harlingen
Leeuwarden
Groningen
Friz
Den Helder
Alkmaar
Zaandam
Velsen
AMSTERDAM
HAARLEM
Hilversum
Amersfoort
APELDOORN
Deventer
Zwolle
Emmen
Drente
Overijssel
Almelo
Hengelo
ENSCHEDE
Leiden
Den Haag
(S.GRAVENHAGE)
Delft
Gouda
UTRECHT
Ede
Gheldre
ARNHEM
Schiedam
ROTTERDAM
NIJMEGEN
(NIMEGA)
Dordrecht
S-Hertogenbosch
Schouwen
Over-Flakkee
Walcheren
Middelburg
Vlissingen
BREDA
TILBURG
EINDHOVEN
Roosendaal
Helmond
Venlo
Limburg
Turnhout
ANTWERPEN
Mechelen
(Malines)
Lier
Lovanio
BRUKSEL
Molenbeek
Ixelles
St.Gilles
Maastricht
Hasselt
Genk
Tongeren
Tienen
Waterloo
Waremme
Courtrai
Bruges
GENT
Lokeren
St.Nicolas
Hoboken
Borgerhout
Berchem
Mol
Weert
Roermond
M.GLADBACH
Rheydt
Neuss
KREFELD
DÜSSELDORF
DUISBURG
HAMBORN
ESSEN
WUPPERTAL
Remscheid
Solingen
Leverk
KÖLN
Mülheim
Bonn
Brühl
Düren
Jülich
Würselen
Eschweiler
AACHEN
Heerlen
Sittard
Roermond
Venlo
Nijmegen
Arnhem
Doetinchem
Winterswijk
Bocholt
Borken
Wesel
Dorsten
Raesfeld
Haltern
Emmerich
Kleve
Rees
Brünen
Goch
Xanten
Geldern
Kempen
Viersen
Krefeld
Mönchengladbach
Rheydt
Wegberg
Erkelenz
Geldrop
Eindhoven
Waalwijk
Tilburg
Breda
Roosendaal
Bergen op Zoom
Middelburg
Vlissingen
Goes
Zierikzee
Tholen
Noordbeveland
Domburg
Knokke
Breskens
Sluis
Terneuzen
Hulst
Eeklo
Oostkamp
Ledeberg
Tielt
Waregheim
Oudenaarde
Aalst
Zeldzate
Hamme
Wilsele
Boom
Willebroek
Mechelen
Lier
Genk
Hasselt
Maastricht
Tongeren
Tienen
Waremme
Waterloo
Visé
Moresnet
Stolberg
Zülpich
Gladbach
Rondorf
Wahn
Stegbi
Mucl
Ren
Ruhr
Maas
Waal
Lek
Rhein
Ijssel
Vecht
Emms
Weser
Elbe
Saale
Mulde
Havel
Spree
Oder
Warte
Vistula
Bug
Dniester
Pripet
Dnieper
Don
Volga
Kama
Ural
Tobol
Irtysh
Ob
Yenisey
Lena
Amur
Sungari
Liao
Hoang Ho
Yangtse
Mekong
Salween
Irrawaddy
Brahmaputra
Ganges
Indus
Jhelum
Chenab
Ravi
Sutlej
Tigris
Euphrates
Karun
Kura
Aras
Volga
Don
Dniester
Dnieper
Pripet
Bug
Vistula
Warte
Oder
Spree
Havel
Elbe
Weser
Emms
Ijssel
Vecht
Rhein
Ruhr
Maas
Waal
Lek

Rhein ırmağının Hollanda'daki en büyük kollarından Waal, Nimega dolaylarında.

Urk adasında, aynı adı taşıyan kasaba, balıkçılık bakımından çok önemlidir.

kesimlerinde ekilir. Patates ve şekerpancarı ekimi de yaygındır ve ülkenin ekonomisinde önemli yer tutar. Ayrıca Haarlem-Aalsmeer bölgesinde yoğunlaşmış olan çiçekçilik de ihracatta büyük yer tutar.

4 milyon baş sığır, 3 milyon baş domuz ve 47 milyon kümes hayvanıyle hayvan yetiştiriciliği ülkenin ekonomisinde önemli yer tutmaktadır. Süt, süt ürünleri ve yumurta da gerek nitelik, gerek nicelik bakımından büyük önem taşır. Sığır çoğunlukla Güney Hollanda ilinin verimli polderlerinde yetiştirilir. Koyun (500 000 baş) Frizon bölgesi ve Kuzey Hollanda kesiminde beslenir. Ijmuiden, Vlaardingen, Maasluis ve Scheweningen'de ringa balığı avıyle uğraşılır. Zelanda kesiminde istiridye yataklarından elde edilen gelir de önemlidir.

Toprakaltı kaynakları fakirdir. Yalnız Limburg'ta madenkömürü yatakları vardır. Kömür, ithal edilen demirli ve demirsiz madenlerin işlenmesinde kullanılır. Kuzeyde Groningen ilinde dünya çapında önemli sayılacak doğal gaz yatakları bulunmuştur.

Endüstri hemen çoğu tarımsal yapıyle ve hayvancılık tekniğiyle ilgili olan birçok kesime ayrılır. Hollanda'nın limanları çok işlektir. Rotterdam Avrupa'nın en büyük limanı sayılmaktadır. Bu şehrin gelişmesini sağlayan, çok geniş hinterlandıdır. Rotterdam'dan sonra Amsterdam, Hoek van Holland ve Vlissingen gelmektedir.

Belli başlı endüstri dalları şunlardır: Besin (şeker, margarin, tereyağı, peynir, çikolata ve ithal malı kopra ve yerfıstığından yağ çıkarılması), tütün, kinin (Amsterdam dünya piyasasında birincidir), kuyumculuk (Amsterdam), kauçuk, tekstil (özellikle pamuk), makine, gemi (Rotterdam, Amsterdam. Vlissingen), elektrikli araçlar, kimya (özellikle sunî gübre ve petrol işlenmesi), alkollü içkiler (portakal likörü ve cin). Başlıca ihraç maddeleri besin maddeleri, kimyasal maddeler, alkollü içkiler, işlenmiş değerli taşlar, çeşitli makinelerdir. 5 milyon tonilatoyu aşan kapasitesiyle ticaret donanması dünyanın en güçlü ve en iyi donatılmış filolarındandır.

Eski bir uygarlığa sahip olan Hollanda'nın büyük ve güzel şehirleri Avrupa çapında değer taşıyan kuruluşlardır. Bu şehirler yalnız endüstri ve ticaret bakımından değil, geçmiş yüzyıllardan kalma dinsel ve din dışı yapıla-

Solda: Bergen dolaylarında bir çiftlik. Sağda: Denizin kurutulmasıyle tarıma elverişli hale getirilmiş bir polder.

rıyle de büyük önem taşırlar. Amsterdam ve Lahey'den başka şu şehirler en önemliler arasındadır: Rotterdam (en büyük ticaret merkezi), Groningen, Leeuwarden, Arnhem, Utrecht, Haarlem, Hertogenbesch, Maastricht, Apeldoorn, Breda, Delft, Dordrecht, Eindhoven, Enschede, Hilversum, Leiden, Nijmegen, Tilburg.

Tarih: I. yüzyılda Romalılar bugünkü Hollanda topraklarını Batavların ve öteki Cermen boylarının elinden almışlardır. Romalıların egemenliği IV. yüzyıla kadar sürmüştür. Daha sonra ülke Frankların, Saksonların ve Frizonların eline geçmiştir. IX. yüzyılın sonunda ülke birçok derebeyliğe bölünmüştür. Bu yapı XV. yüzyıla kadar sürmüş, XV. yüzyılda Bourgogne hanedanından Philippe le Bon veraset yoluyle topraklara el koymuştur.

Bu el değiştirmeler sırasında şehirler ve ticaret de gelişmeye devam etmiştir. Ticaretin gelişmesinde burjuva sınıfının ilerlemesi büyük etken olmuştur. 1482 yılında, Hollanda toprakları, bugünkü Belçika ve Fransız Flandrları veraset yoluyle Habsburg hanedanının eline geçmiş ve Karl V. tarafından Cermen imparatorluğunun bir parçası olan Bourgogne topraklarına katılmıştır. Karl V. yurttaşlık özerkliğine saygı göstermiş ve ülkeyi büyük beceriklilikle elinde tutmuştur. Yerine geçen oğlu Philippe II. babası gibi davranmasını bilememiş, uyruklarına göz açtırmayan bir yönetime gitmiştir. 1566 yılında ülkede Engizisyon Mahkemesi kurmak isteyince Orange ailesinden Sessiz Wilhelm ile Egmont ve Horn kontları yönetiminde bir büyük ayaklanma baş göstermiştir. Ayaklanma Katolik ve Protestan mezheplerinden olanlar arasında kanlı çatışmalara dönüşmüştür. Naip olan üvey ablası Margarita'yı tarafları barıştırma eğilimi gösterdiği için görevden uzaklaştıran Philippe II. yönetimi Alba düküne vermiştir. Dük bir sindirme politikasına girişmiş, Egmont ve Horn kontlarını astırmıştır. Fakat başkaldıranlar bundan yılmamışlar ve Orangeli Wilhelm'in yönetimi altında çarpışmalarını yürütmüşlerdir. Wilhelm Hollanda ilinin, yani ülkenin en zengin ve en güçlü kesiminin valiliğine getirilmiştir. 1576'da Katolik olan Güney iller (Belçika) bile Gent Birliği adı altında toplanmış olan başkaldırmış bölgelerle birleşmişlerdir. Fakat yeni vali A. Farnese'nin kurnaz politikası Birliği parçalamış ve Güney illerini İspanyol egemenliği altına girmeye zorlamıştır. Dinsel nedenlerle İspanya'dan ayrı olan Kuzey illeriyse bağımsızlıklarını ilan ederek, 23 mart 1579'da Sessiz Wilhelm'in önderliğinde Yedi İller Cumhuriyetini kurmuşlardır. Wilhelm'in 1584 yılında öldürülmesi üzerine oğlu Maurice, Fransa ve İngiltere'nin yardımıyle İspanyollarla savaşı sürdürmüş, ancak her zaman başarılı olamamıştır. 1609'da çatışma kesilmişse de on iki yıl sonra yine başlamıştır. Hollandalılar birçok defa Anvers'i kuşatmışlar; fakat olumlu sonuç alamamışlardır. Bunun nedeni Anvers piyasasını ellerinde tutan Amsterdamlı büyük tâcirlerin bunu kendi çıkarlarına uygun bulmamış olmalarıdır. 1648 yılında İspanya Münste barışı ile Yedi İller Cumhuriyeti ya da Hollanda Cumhuriyeti denen devletin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Yeni devlet kısa süre sonra imzalanan Osnabruck anlaşmasıyle İmparatorluktan kesin olarak ayrılmıştır.

1650 yılında halk sınıflarınca çıkarılan; fakat ticaret yapan zenginlerce istenmeyen «statuder» lik (bir çeşit özerk valilik) Johann van Witt tarafından kaldırılmıştır. Fransa kralı Louis XIV. ile çıkan savaşta (1672-1678) Johann van Witt beceriksizlikle suçlanmış, Orange ailesinden Wilhelm III. statuderliği tekrar kurmuştur. Wilhelm, kıyı setlerini yıkmak pahasına ülkeyi tekrar yabancı egemenliği altına girmekten kurtarmıştır. Fakat 1688 yılında İngiltere tahtına çıkınca İngiltere'nin çıkarlarını, Hollanda'nın çıkarlarından üstün tutmuştur. 1702'de Wilhelm III.'ün ölümünden sonra tacir aristokrasisi tekrar ülkeyi eline almış ve durum Avusturya veraset savaşına kadar sürmüştür. Bu arada bir halk ayaklanması sonucu iktidara yine Orangelardan olan Wilhelm IV. gelmiştir (1747). Ondan sonra gelen Wilhelm V. döneminde ise ülke, kendi anavatanına başkaldırmış olan İngiliz beyliklerinin yanı başında politik başarılar elde etmekle beraber, ekonomik bakımdan güçsüz düşmüştür. 1795'te topraklara el koyan Fransızlar Batavya Cumhuriyetini kurmuşlardır. Batavya Cumhuriyeti Louis Bonaparte zamanında (1806-1810) krallık olmuş ve Fransa İmparatorluğuna katılmıştır. 1815'ten sonra Belçika ile birleşen Hollanda, tahta Wilhelm van Orange I.'in geçtiği bir devlet olarak kurulmuştur. Kralın aşırı tutucu davranışları ve Hollandalılara üstünlük tanıması sonucu iki ülke 1830 yılında birbirinden ayrılmıştır. Fakat Hollanda, Belçika'nın bağımsızlığını, silâhlı çatışmayı da denedikten sonra, tanımak zorunda kalmıştır. 1848'de Wilhelm I.'in tahttan feragati üzerine yerine geçen Wilhelm II. bir anayasa kabul etmiş, ülkenin özgür bir gelişme yoluna sokulmasına çalışmıştır. Bu liberalizm eğilimi Wilhelm III. (1849-1890) zamanında, özellikle devlet adamı Thorbecke'nin çalışmalarıyle iyi sonuçlar vermiştir. 1917 yılında tek dereceli seçimin kabul edilmesine kadar bu çabalar kesilmemiştir.

1890 yılında Wilhelmina'nın tahta geçmesiyle Lüksemburg Hollanda'dan ayrılmıştır. I. Dünya Savaşında tarafsız kalan Hollanda, II. Dünya Savaşında, 1940 yılında, Almanlar tarafından işgal edilmiştir. 1945'te ülkenin düşmanlardan kurtulması üzerine bir koalisyan hükûmeti kurulmuştur. 1948'de tahttan vazgeçen kraliçenin yerine kızı Juliana geçmiştir. Savaştan sonra Benelux, Nato ve Avrupa Kömür-Çelik Birliğine üye olan Hollanda 1954 yılında sömürgesi İndonezya'ya bağımsızlık vermiştir.

Sanat: Gerçek Hollanda sanatının ancak XVI. yüzyıl sonlarında başladığı söylenebilir. Daha önce, yani ortaçağ boyunca XV. ve

Solda: Haarlem dolaylarında lâle bahçeleri. Sağda: Rotterdam yakınlarında Pernis rafinerisi.

XVI. yüzyıllarda ülkenin sanatı çeşitli kültür bölgelerinde yer almıştır. Fakat resim alanında gerçek yerel nitelikler taşıyan bir akım belirmiş ve bu da, ancak XVII. yüzyılda tam gelişmesini sağlamıştır. Sanat oluşum ve gelişimine ülkenin Kuzey-Güney ayırımı büyük etkide bulunmuştur. İspanya tahtına bağlı ve Katolik mezhebinden olan Güneyde

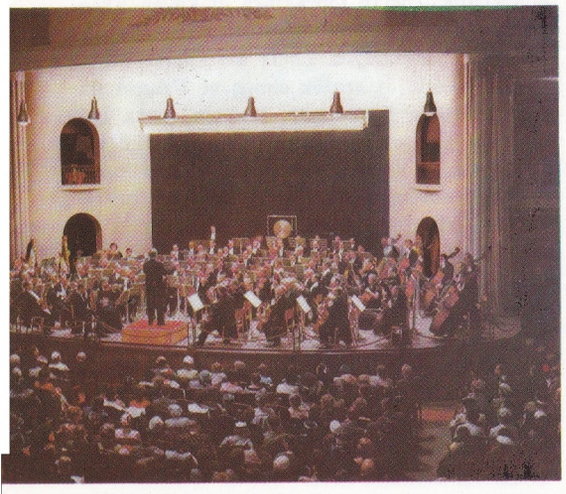

Amsterdam'ın ünlü Concertgebouw senfoni orkestrası, bir konser sırasında.

Rubens'in barok sanatı başarı kazanmış, burjuva ve Protestan olan Kuzeyde ise yerel eğilimler önde gelmiştir. Dinsel temalar dışı ve doğacı bir resim dinsel ve mitolojik resmi yenmiştir. Portre ideal adamı göstermekten çıkmış, insanı gerçek görünüşüyle verir olmuştur. Peyzaj ve natürmort için de aynı şey söylenebilir. Yüzyılın en yüksek eserlerinin temelinde gerçekçilik yatmaktadır. Franz Hals, Rembrandt, Vermeer çok yaygın bir alanda en fazla bilinen adlar olmuşsa da gerçeğe açık, gerçekle arasında dolaylı yol bulunmayan anlatış, Hollanda sanatının bu döneminin ortak niteliğidir. Seramik ve değerli madenlerin işlenmesi de yine bu dönemde çok ileri gitmiştir. Fakat herhalde XVII. yüzyıl Hollanda resminin bütün uygarlık tarihinde çok önemli bir aşama sayılacağı kuşku götürmez. Resimle karşılaştırıldıklarında mimarlık ve heykelin epeyce sönük bir iz bıraktıkları ve klasik çizgilerden pek ayrılmadıkları görülür. Amsterdam'ın iki kilisesi XVII. yüzyılda gelişen yeni Protestan kilisesine, Amsterdam belediye sarayı (sonradan kral sarayı olmuştur) yüzyılın ikinci yarısının klasik çizgilerine birer örnektir. XVIII. yüzyılda Fransız etkisi kendini duyurmuştur. XIX. yüzyıl başlarında ise yeni klasik akım yayılmaya başlamıştır. Resim de XVIII. yüzyılda klasik akım etkisiyle gerilemeye başlamıştır. XIX. yüzyılın yarısına kadar XVII. yüzyılınkilerle karşılaştırılabilecek kadar büyük ressam görülememiştir. Ancak izlenimciliğin öncüsü sayılabilecek Jongkind'le tekrar bir parlaklık dönemi başlamıştır. Van Dongen'le de Hollanda tekrar çağdaş Avrupa sanatı içinde yerini bulmuştur. Yüzyılın sonunda ortaya çıkan Vincent van Gogh ise resim sanatına yepyeni perspektifler açmıştır.

XIX. yüzyıl sonunda başlayan bir akım, Hollanda mimarlığını görevsel amaçla yeni metotlara kayan Avrupa mimarlığının öncüsü yapmıştır (Amsterdam Borsa binası). Fakat 1917 yılında örgütlenen yeni bir akım bu görevsel eğilime büyük tepki göstermiştir.

Edebiyat: Fransa ve Almanya ile olan komşuluğu Hollanda'nın tam özerk, tam yerel bir edebiyata sahip olmasını önlemiştir. Hakkında gerçek bilgiler bulunabilmiş ilk Hollandalı yazarın Limburglu Hendrik van Veldeke olduğu kabul edilmektedir. H. Van Veldeke 1170-1190 yılları arasında yazmıştır. Ortaçağda oldukça parlak örnekler vermiş olan destan edebiyatı Fransa'yı izlemekten geri kalmamıştır. Daha özerk bir ortaçağ Hollanda edebiyatı aranırsa dinsel temaları ele alan yazılara, azizlerin hayat hikâyelerine bakmak gerekir. XIV. yüzyılda fars türüyle Hollanda tiyatrosu başlamıştır. Bu dönemden kalma birkaç oyun belki Avrupa dindışı tiyatrosunun en eski örneklerindendir.

XVI. yüzyılda, özellikle hümanist Erasmus'un yazılarıyle Latin edebiyatının son bir canlanması görülmüştür. Bunun yanı başında, aynı dönemde yine bir hümanist olan Dirck Vorkertszoon Coornhert (1522-1590) tarafından Felemenkçe yazılan kitaplar da eksik olmamıştır. XVI. yüzyılda ülkenin hemen her yerinde bir başkaldırma edebiyatı sesini duyurmuştur. Kuzeyin İspanya egemenliğinden kurtulması bu kesimde daha özerk, daha yerel bir edebiyat yaratmıştır. Edebiyat merkezleri Brabant ve Flandr kesimleri şehirlerinden Amsterdam ve Leiden'e kaymıştır. XVIII. yüzyılda, özellikle Seneca'nın eserleriyle, tiyatro büyük gelişmeler göstermiştir. Bir yandan da dinsel temaları işleyen şiir —Katolik Protestan çatışmalarıyle de zenginleşerek— gelişmeye devam etmiştir.

Fovizm akımının temsilcileri arasında yer alan ressam Kees van Dongen'in «Casati Markizi» adlı tablosu.

Alkmaar şehrinin Waagplein alanında, mayıs ve ekim ayları arasında, her cuma günü Hollanda'nın en büyük peynir pazarı kurulur.

XVII. yüzyıl sonlarından başlayarak edebiyat önce Fransız, daha sonraları da İngiliz ve Alman örneklerin izlenmesinden başka bir şey olmamıştır. 1775'ten sonra ise politik çatışmaların itişiyle tekrar yerel nitelik taşıyan eserler görülmeye başlanmıştır. Hollanda'da «uyanış» adı verilen hareket daha çok romantizme dönüktür. Tarihsel roman XIX. yüzyıl başlarında çok tutunmuştur. Ancak yıllar ilerledikçe gerçekçi akıma bir dönüş görülmüştür. 1880 yıllarında Hollanda edebiyatı Avrupa edebiyatıyle kaynaşmıştır. Bununla beraber, Couperus gibi ulusal bir edebiyat yaratma çabası gösteren yazarlar da eksik olmamıştır.

XX. yüzyılda şiir düzyazıdan üstün tutulmuştur. II. Dünya Savaşından sonra ise zengin bir direniş (Almanlara direniş) edebiyatı meydana çıkmıştır. Bu edebiyattan bütün dünyada tanınan, sahne ve sinema eserlerine konu olan Anne Frank'ın Güncesi en ünlü örneklerdendir.

Tiyatro: Hollanda'da tiyatro XIV. yüzyılda başlamıştır. Görevleri toplu eğlenceler düzenlemek olan sanatçı grupları başlangıçta allegorik oyunlar vermiştir. Bu allegorik oyunlar kısa zamanda ulusal bir tiyatro doğurmuştur. Bu arada, buna paralel olarak dinsel tiyatro da eksik olmamıştır.

XVIII. yüzyılda Hollanda tiyatrosu Fransız ve Alman tiyatrosunun etkisi altına girmiştir. Günümüzde ise Hollanda'nın pek çok tiyatrosu ve iki tiyatro okulu vardır. Tiyatro, devletten yardım görür.

Müzik: Çoksesli Flaman müziği okulu XV. yüzyıl başlarında ortaya çıkmış, XVI. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştür. Ancak bu okulda ortaçağın öteki ülkelerle ortak nitelikleri vardır. Salt ulusal özellik taşıyan Hollandalı besteci Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621) olmuştur. Aynı zamanda güçlü bir organizatör olan Sweelinck, figürlere büyük önem vermiştir. XVII. yüzyılda yalnız halk müziği bilinmiştir. XVIII. yüzyılda İtalyan etkisi altında opera ve operet denemelerine girişilmiştir. XIX. ve XX. yüzyıllarda ise Hollanda müziği Avrupa müziğinde bir ayrılık göstermemiştir.

HOLLANDA ANTİLLERİ
(**bkz.** Antil Adaları.)

HOLLYWOOD
Los Angeles şehrinin bir kesimi. Sinema endüstrisine elverişli olan güneşli ve ılımlı iklimiyle bu endüstrinin Amerika'daki merkezi haline gelmiştir.

İlk filim yapımcıları buraya Chicago ve New York'tan gelmişlerdir. William N. Selig'in Chicago'da çekimine başladığı «Monte Kristo» adlı filim, Hollywood'da 1908 yılında Francis Boggs tarafından tamamlanmıştır. David Horsley tarafından ilk Hollywood stüdyosu olan Nestor 1911'de kurulmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Griffith'in teknik bakımdan ileri filimlerinin yapımından sonra Hollywood, dünya filim pazarında önemli bir yer tutmuştur. Gelişme süreci içinde Hollywood'un en etken olduğu dönem 1920'lerde yıldız sistemine dayandığı dönemdir. Mary Pickford, Lilian Gish, Douglas Fairbanks, Rudolf Valentino ve Charlie Chaplin gibi oyuncular filim endüstrisinin güçlenmesinde son derecede etkili olmuşlardır.

1926'da Warner Brothers firması, «Don Juan»da ilk olarak ses ve görüntü uyumunu gerçekleştirmesi, ertesi yıl da ilk sesli filim olan «The Jazz Singer» (Caz Şarkıcısı)ı yapmıştır. Sessiz sinemanın büyük isimleri ortadan çekilmiş, yerlerini sesli filmin Jean Harlow, Greta Garbo, Clark Gable, Gary Grant vb. gibi «konuşan yıldızlar» almıştır.

Yeni tekniğin ve ekonomik krizin filim yapımcılığını tehlikeli ve pahalı bir girişim haline sokması, Hollywood'daki bağımsız yapımcıların sonu olmuş, bunlar yerlerini Metro Goldwyn Mayer, United Artists, Columbia ve 20th Century Fox gibi dev şirketlere bırakmışlardır.

Avrupa filim endüstrisinin rekabeti II. Dünya Savaşıyle kesilmiş ve Hollywood dünya filim pazarlarının kontrolunu tekrar ele almıştır. Fakat savaştan sonra dünya filim piyasasının kontrolunu kaybetmeye başlamıştır. Avrupa filim sanayiinin rekabeti, gümrük sınırlamaları vb. çöküşü hızlandırmış ve Amerika filim sermayesinin Hollywood dışındaki filimlere yatırılmasına sebep olmuştur.

Televizyonun gelişmesi ise (1950) Hollywood filimcilerini, televizyonla yarışabilmek için yeni tekniklere, milyonlara mal olan üstün yapımlara itmiştir.

Filim yapımcılarına ve eleştirmenlerine göre Hollywood, sinemada bir üslûbu geliştirmiştir. Bu üslûbun özellikleri teknik ustalık, fizik gerçekçilik, hareket ve olayları belirli bir yönden geliştirerek mutlu sona ulaştırmaktır.

HOLMİYUM
Nadir toprak metallerindendir. Cleve adlı bir isveçli bu elementi nadir toprak metalleri arasında bulmuştur. Bu nedenle elemente Stockholm şehrinin Latince karşılığı olan Holmia'dan türemiş holmiyum adını vermiştir. Atom numarası 67, atomik kütlesi 164,84 a.k.b.'dir. Holmiyum nadir toprakların yttriyum grubunda bulunur. Doğada öteki nadir toprak elementleri gibi çok az miktarda rastlanır. Kimya yönünden bütün nadir toprak elementleri birbirine benzer ve hepsi de +3 değer alırlar, oldukça aktif elementlerdir. Çok nadir bulunduğu için saf element bugüne dek elde edilmemiştir. Aslında saf holmiyum metali hiç bir yönden önem taşımaz. Holmiyumun en çok bilinen bileşiği Ho_2O_3 formülü ile gösterilen açık sarı-turuncu renkli oksididir. Bunun kimyasal adı holmiyum oksittir. Metal bu bileşikte +3 değerlidir.

HOLST, GUSTAV
(1874-1934) İngiliz bestecisi. İngiltere'ye göç etmiş bir İsveçli müzisyen olan Matthias von Holst'un torunlarındandır. Londra'da Krallık Müzik Kolejinde öğrenimine başlamadan önce orgçu, koro ve orkestra yöneticisi olarak müzik görgüsü kazanmıştır. Stanford'un bestecilik öğrencisi olarak yetişmiş, ellerinden birinin nevrite tutulması yüzünden piyanoyu bırakmış, trombon çalmaya başlamış, birçok orkestrada çalmıştır. Bir süre Covent Garden operasında orgçuluk yapmış, bir yandan da öğretmen olarak parlak bir meslek hayatı sürdürmüştür. 1918-1919 yıllarında Selânik, İs-

tanbul ve Anadolu'da bulunmuştur. İlk eserlerinde görünen Doğu müziği etkisi, 1915 yılında bestelediği ve bugün en ünlü eseri sayılan, orkestra için **Gezegenler** (The Planets), de tümüyle silinmişti. Opera alanında da özellikle **The Perfect Fool** ile ün yapmıştır; bu operanın bugün yalnız bir orkestra süiti tanınır. Yaylı çalgılar için (**St. Paul süiti**) de en tanınmış eserlerinden biridir. İlk eserlerindeki orkestra yazısı parlaklığı gitgide yerini çizgisel kaygılara ve bunun bir sonucu sayılabilecek «politonal» araştırmalara bırakmıştır.

HOMEROS

M.Ö. VIII. yüzyılda yaşadığı sanılan Yunan destan şairi. Kişiliği üzerine pek az şey bilindiği gibi, doğum yeri ve tarihi de kesinlikle belli değildir. Aralarında İzmir, Atina, Sakız ve Argos da bulunan en azından yedi ayrı eski Yunan sitesi Homeros'a sahip çıkar. Bunların arasında en iddialı olanlar sakız ile İzmir'dir. Belgeler ve bazı söylentilerse, Homeros'un şehir şehir dolaşıp şiir okuyarak geçimini sağlayan kör bir ozan olduğu sanısını güçlendirmektedir. İlkçağ edebiyatının iki büyük destanı olan **İliada** ile **Odisseia**'nın şairinin Homeros olduğu kabul edilmekteyken, bu geleneksel inanıştan ilk defa İskenderiye döneminde şüphe edilmeye başlanmış, İskenderiyeli bilginler, bu konudaki kuşkularını, **İliada** ile **Odisseia**'nın aynı şairin eseri olduğunu yadsıyacak kadar ileri götürmüşlerdir. Daha sonraki yüzyıllarda, bütün bir Ortaçağ boyunca unutulan bu sorun, aydınlanma çağı öncesinde, Fransa'da rahip D'Aubignac (1715), İtalya'da da Giambattista Vico (1730) tarafından, birbirinden habersiz olarak, yeniden ortaya atılmıştır. Her iki bilgin de Homeros adında bir şairin yaşamamış olduğunu ileri sürüyorlar, hattâ Vico, **Odisseia**'nın **İliada**'nın yazıldığı çağdan çok daha sonra gelişmiş, daha ileri bir uygarlığın ürünü olduğunu savunuyordu. Daha sonraki yıllarda da, özellikle dilbilginleri arasında tartışma konusu olmağa devam ederek günümüze kadar gelen bu soruna, kesin olmamakla birlikte, «Amo Homerum ergo exta» (Homeros'u seviyorum, öyleyse vardır) formülüyle uzlaştırmacı bir çözüm getirilmiştir.

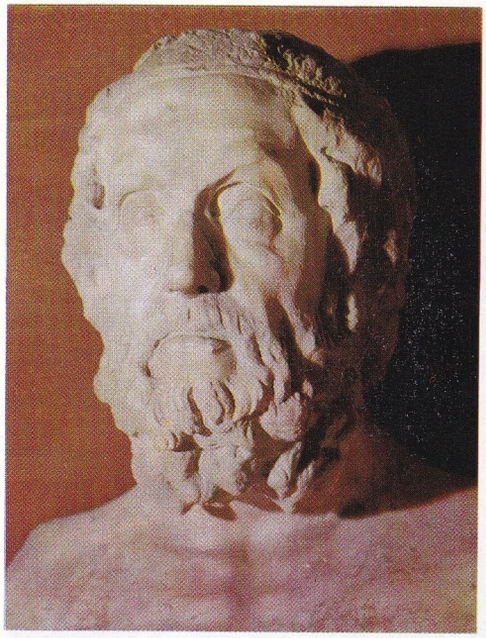

Homeros'un bir heykeli.

İliada, 15 000'den fazla dizeyi içeren 24 kitaptan oluşur. Basit bir mitolojik ve tarihsel destan olmaktan çok üstün nitelikler taşır. Akalarla Truvalıların Helen için yaptıkları savaşları anlatır. İnsanlar arasındaki çatışmaların yanı sıra, Tanrılar da anlaşmazlığa düşerler. Olimpos dağındaki dünyalarında şu ya da bu yanı tutarlar; aralarında kavga eder, sonu kendilerini bile aşan bir kadere bağlı olan bu kanlı oyunda entrikalar çevirir ve kendilerini eğlendirirler. İliada dış görünüşüyle ünlü bir savaşın serüvenlerini anlatan ve kişilerini üstün kahramanlar olarak tanıtlayan epik bir şiir olarak kabul edilebilir.

Odisseia İliada'dan daha kısadır. 24 kitap içinde 12 000 dizeyle anlatılmıştır. Dünya edebiyatında genellikle serüvenci bir ruhun ve dünyanın bitmez tükenmez sıkıntıları arasında keşfedilen umut kavramının sembolü olarak görülür. Eser, çok açık bir şekilde bir dizi serüven üzerine kuruluysa da, kahramanı daha çok, acı çeken ve karşılaştığı sıkıntılardan bunalan bir kişi olarak tanıtılır. Yazarın eserleri sağlam bir ustalığın ürünüdür.

İliada Türkçeye ilk olarak Ömer Seyfettin tarafından çevrilmiş, daha sonra Ahmet Cevat Emre İliada ve Odisseia'yı Türkçeleştirmiştir. Emre'den sonra Azra Erhat ve A. Kadir de İliada ve Odisseia'yı Türkçeye çevirmişlerdir. Ayrıca Saffet Engin'in İliada çevirisi vardır.

HONDURAS

Orta Amerika'da bir devlet (Republica de Honduras). Yüzölçümü 122 088 km², nüfusu 2 530 000. Kuzeyinde Karayib denizi, güneyinde Pasifik okyanusu, kuzey-batısında Guatemala, güney-batısında Salvador ve güney-doğusunda Nicaragua ile çevrilidir. Başkenti Tegucigalpa'dır. Resmi dil İspanyolcadır

Ülke genel olarak dağlıktır. Doğu Mosquitia ovası dışında kalan ovalar kalkerli ve aluvyonludur. Kuzeydeki dağlar kuzey-güney yönüne paralel diziler halinde uzanırlar. Güneyde volkanik kalıntılar bir düzlük teşkil ederler. Dağlar arasındaki havzaların yüksekliği 1 000-2 500 m. arasında değişir. Yaylalar kuzey-güney yönlü yarıklarla bölünmüştür, bu yarıklardan Karayib denizine dökülen Ulua ve Humaya ırmakları ile Pasifik okyanusuna dökülen Goascaran ırmağı akar. İklim sıcak ve nemlidir; fakat yüksekliğe göre değişiklik gösterir. Doğu yamaçlar bol yağışlıdır ve özellikle yaz aylarında, mayıstan kasıma kadar sürer. Tropik ormanlar dağların yüksek yerlerine kadar ve özellikle daha nemli olan doğu yamaçlarını kaplar.

Ekonomi tarıma dayanır. Nüfusun üçte ikisi tarımla uğraşır. Genel üretimin beşte ikisini tarım ürünleri teşkil eder. Tarım yapılan topraklar, ülkenin ancak %9'udur.

Başlıca ihracat ürünü olan muz, kuzey kıyılarında yetişir. Amerika'ya ilk muz satışı 1860 yılında yapılmış, XX. yüzyılda önemli gelişmeler göstermiştir. Kahve II. Dünya Savaşından sonra ihracatta ikinci sırayı almıştır. Muz ve kahve, ihracatın üçte ikisini kapsar. Bunların dışında tütün, pamuk da ihraç edilir. Mısır, fasulye ve şekerkamışı ancak iç tüketime yetecek kadar yetiştirilir. Yaklaşık olarak 1 120 000 büyükbaş hayvan ve 620 000 domuz vardır.

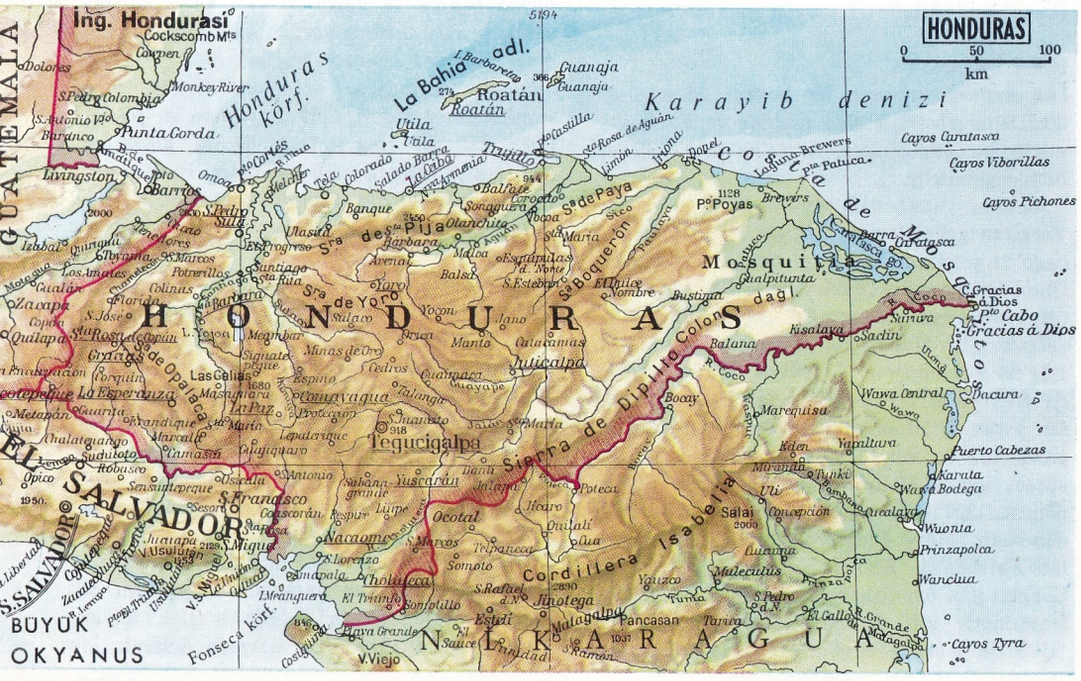

Ormanlar ülkenin%43'ünü kaplar; elde edilen maun kerestesi önemli bir ihraç malıdır. Endüstri, orman ve tarım ürünlerinin değerlendirilmesine ve tüketim maddelerinin elde edilmesi amacına dayanır. Toplu yerleşme merkezleri güney-batıda ve kuzey kıyılarındadır. Başlıca şehir olan Tegucigalpa (nüfusu 170 000) güney yaylalarında, San Pedro Sula (nüfusu 85 000) kuzey-batı yaylalarında kurulmuştur. Puerto Cortes (nüfusu 18 000) ve La Ceiba (nüfusu 25 000) Atlantik kıyılarının başlıca limanlarıdır.

Honduras, 1502 yılında Cristoforo Colombo tarafından keşfedilmiştir. 1540 yılında İspanyollar tarafından Guatemala ile gümüş madenleri arasındaki yol üzerinde kurulan Comayagua, 1827 yılında Tegucigalpa'nın başkent oluşuna kadar ülkenin başlıca yönetim merkeziydi. Honduras İspanyollardan, bağımsızlığını 1821 yılında, Orta Amerika Federasyonuna katıldığı zaman sağlamış, 1838 yılında Federasyonun dağılmasıyle tam bağımsızlığa kavuşmuştur.

HONEGGER, ARTHUR
(1892-1955) İsviçreli olmakla birlikte kimliğini Fransa ile birleştirmiş besteci. On üç yaşında müzik öğrenimine başlamadan önce birçok beste yapmıştır. Önce Le Havre'da orgcu R. C. Martin'den ders almış, sonra iki yıl süreyle Zürih Konservatuvarına gitmiş, 1911'den sonra Paris Konservatuvarında Widor'un beste ve d'Indy'nin orkestralama öğrencisi olmuştur. İlk eserlerini türlü etkiler altında vermeye başlamış, gitgide bu etkilerin en egemeni olan izlenimcilikten kurtulma başarısını göstermiş, ama bu kurtuluşu bir bestecinin tersine, uyumsal yalınlığa değil, daha büyük bir karmaşıklığa giderek gerçekleştirmiştir. 1916 yılında, Erik Satie'nin önderliği altında **Les Nouveaux Jeunes** (Yeni Gençler) topluluğunu kurmuş, 1920 yılında topluluğun altı üyesi (Honegger, Milhaud, Poulenc, Auric, Durey ve Tailleferre) «Les Six» (Altılar) adıyle tanınmaya başlamışlardır. Topluluğun hafif müziğe yönelme eğilimine karşı Honegger'in ağırbaşlı bir müzikten yana oluşu, onun topluluktan ilk ayrılan besteci olmasına yol açmıştır. Müziğinde dramatik değerlere verdiği önem, çarpıcı çalgı etkileri bulmaktaki başarısı kolayca halka ulaşma olanağını sağlamış, özellikle **Le Roi David** oratoryosu bütün Avrupa'da büyük üne ulaşmıştır. Türlü biçimler ve ortamlar için müzik yazan Honegger'in en tanınmış eserleri arasında **Pacific 231, Pastorale d'Eté, Chant de Joie** gibi orkestra parçaları, Claudel'in **Jeanne d'Arc au bûcher**'si için yazdığı müzik, senfonilerinden özellikle ikinci ve beşincisi vb. gösterilebilir.

HONG KONG
Çin'in güney-doğu kıyısında bir ada. 1841'de sömürge olarak İngiltere'ye bırakılmıştır. 1863'te Kowloon yarımadası da İngiltere'nin olmuş, 1898'de de Çin'de Yeni Topraklar ve Lan Tao adasıyle birçok küçük adacıklar 99 yıl için İngiltere'ye kiralanmıştır. Hong Kong kolonisinin yüzölçümü 1013 km².'dir. Nüfusu 4 milyonu aşar. Halkın %99'u Çinlidir.

Bölgeyi Çinde ve Lan Tao adasında 1 000 m. ye kadar yükselen üç dağ dizisi böler. İklim tropikaldir. Ortalama yağış 27 cm. civarındadır. Yağış güney ve güney-batı rüzgârlarıyle gelir.

Bütün toprakların ancak %13'ünde tarım yapılabilir. Üçte ikisi çalılık ve fundalık olan toprakların geri kalan bölümü ise isteptir.

Şehrin rüzgârlara kapalı bir limanı ve bu limanın da iki girişi vardır. Serbest liman ilân edilmesi, Hong Kong'u dünyanın en önemli ticaret merkezlerinden biri haline getirmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında, ticaretin önemini kaybetmesi yüzünden şehir endüstrileşmeye yönelmiştir. Bugün Hong Kong ihracatının beşte dördünü endüstri ürünleri kapsamaktadır. Nüfusun beşte ikisi başlıca ihracat maddesi olan dokuma ve besin endüstrisinde çalışır. Önemli gelir ise turizmden sağlanır.

HONOLULU
Hawaii takımadalarındaki adalardan biri olan Oahu adasında bir şehir. Nüfusu 294 000'dir. Amerika Birleşik Devletlerinin Hawaii eyaletinin başkenti olan Honolulu adanın güney kıyı kuşağında, güneydeki güzel bir kıyı kasabası olan Waikiki'den kuzey-batıdaki küçük Salt Lake'e kadar uzanır. Bu göl (Salt Lake), Pearl Harbor deniz ve hava askerî üssünün dev tesisleriyle şehri ayırır. Honolulu'da şeker ve meyve konserveciliği sanayileri gelişmiştir. Ayrıca uluslararası deniz ve havayollarının kavşak noktalarından biridir.

HOOVER, HERBERT CLARK
(1874-1964) A.B.D.'li devlet adamı. Maden mühendisliği yapmış, I. Dünya Savaşı sıralarında önemli görevlerde bulunmuştur. 1928 yılında Cumhuriyetçi Partiden aday gösterilerek A.B.D. Cumhurbaşkanı olmuştur. Başkanlığı bütün dünyayı etkileyen ekonomik bunalım yıllarına rastlamıştır. Silâh ve asker sayısının azaltılması için özel bir çaba göstermiştir. Roosevelt'in New Deal planına karşı çıkmış. 1932 yılında yapılan seçimlerde tekrar başkanlığa seçilmemiştir.

Hong Kong'un genel görünüşü. Serbest liman, şehrin ticarî önemini artırmıştır.

HOPA

Artvin iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 703). Doğu Karadeniz kıyısında kurulmuştur. Artvin'e 84 km.'lik güzel bir şoseyle bağlıdır. Turistik kıyı yolu da kasabayı Karadeniz kıyısındaki başka kasaba ve şehirlere bağlar. Kasabada birkaç fındık kırma atelyesi ile birkaç kiremit işletmesi vardır.

Hopa ilçesinin yüzölçümü 289 km^2., nüfusu 18 865'tir. İlçe toprakları engebelidir. Dağlar deniz kıyısından hemen yükselmeye başlar. Her mevsim yağışlı geçer. Kışlar ılıktır, yazlar fazla sıcak olmaz.

İlçede birçok küçük akarsu vardır. Doğal bitki örtüsü zengin ve gürdür. Deniz yüzeyinden 600-800 m.'ye kadar geniş yapraklılar, daha yükseklerde geniş yapraklı ağaçlar arasına karışan iğneyapraklı ağaçlardan oluşan karışık ormanlar bulunur. 1 000-1 200 m.'den sonra da iğneyapraklı ağaçların meydana getirdiği ormanlar başlar ve hemen 2 000 m.'ye kadar çıkar. İlçe halkının gelir kaynağı tarım ve balıkçılıktır. En çok mısır ekilir. Fındık tarımı da önemlidir. Son yıllarda çay ekimine de önem verilmiş ve çaycılık yaşama düzeyini yükseltmiştir.

HOPARLÖR

Elektrik akımının değişimlerini ses titreşimlerine dönüştürmeye yarayan aygıt. Hoparlörler, örneğin her radyo alıcısında bulunurlar ve alınan radyo dalgalarının niteliklerine uygun sesler verirler.

İşleme ilkelerine göre elektrodinamik, magnetostatik, elektromagnetik ve elektrostatik hoparlörler diye dörde ayrılabilirler. En yaygın olan ilk iki türde değişken bir elektrik akımı, bir elektromıknatıs ya da tabiî bir mıknatıs tarafından doğurulan sabit bir magnetik alana daldırılmış bir bobinde dolaşır. Dış magnetik alan varken, elektrik akımı geçtiğinde, söz konusu bobinin her halkası bu akımın şiddetiyle orantılı bir kuvvete maruz kalır; böylece içinden akım geçtikçe, bobin titreşimler yaparak kendisine bağlı bir zarın da titreşimler yapmasına sebep olur. Bu zar önündeki havayı sıkıştırıp gevşeterek etrafa bir ses yayar. Zar üzerine etki yapan kuvvetle, bobinden geçen akımın şiddeti birbirlerine orantılı olduklarından, zarın titreşimleri akımın değişimlerinin frekansına eşit frekansta olur. İyi bir hoparlörün, ses frekansları gamını verirken seslerde bozukluk yapmaması gerekir. Gerçekte ise titreşen zarın küçük ya da büyük oluşuna göre hoparlör, sırasıyle tiz ya da pes ses frekanslarını daha iyi verir. Çünkü, büyük bir zar yavaş bir harekete elverişli olup, bu da alçak frekansların karşılığını teşkil eder; böyle bir hoparlör, büyük bir hava hacmini etkileyerek istenilen şiddette bir ses verir. Küçük bir zar daha hızlı titreşmeye elverişlidir; bu da yüksek frekansların karşılığını teşkil eder. Fakat böyle küçük bir zar ancak küçük bir hava hacmini etkilediğinden alçak frekansları vermeye elverişli olmaz ve derinliği olan ses de vermez. Elektromagnetik hoparlörlerde titreşen zar (örneğin yumuşak demir gibi) mıknatıslaştırılabilen malzemeden yapılmış bir kısma bağlıdır. Bu sabit bir magnetik alanın etkisi altında dengede durur. Eğer hoparlöre gelen akım, geçtiği bobin halkalarında değişken bir magnetik alan doğuracak olursa, zarın bağlı bulunduğu bu kısım titreşmeye başlar.

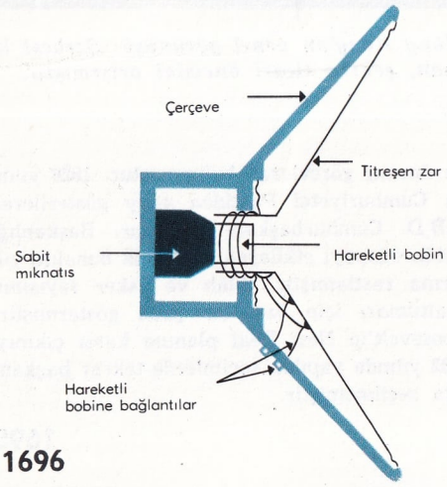

HOPE, BOB

(1903-) Amerikalı sinema oyuncusu. Küçük yaşta ailesiyle İngiltere'den Amerika'ya göç etmiştir. Önce taşra tiyatrolarında sahneye çıkmış, 1927 yılında Broadway'e ulaşmış, çeşitli müzikallerde oynadıktan sonra, radyo temsillerine çıkarak büyük bir ün kazanmıştır. 1934-1935 yıllarında bazı kısa filmlerde oynamakla birlikte, sinemaya asıl girişi 1938 yılında olan Bob Hope, kısa süre içinde Amerikan sinemasının en ünlü komiklerinden biri olmuştur. Özellikle Bing Crosby ve Dorothy Lamour ile çevirdiği **Road to...** (1940-1962) serisi ününü genişletmiştir. Başlıca filimleri: **Road to Singapore** (Singapur Yolu, 1940), **Road to Utopia** (Umut Yolu, 1946), **My Favorite Brunette** (Sevgili Esmerim, 1947), **Off Limits** (Aslan Çavuş, 1953), **The Paleface** (Korkak Kahraman, 1948), **The Son of Paleface** (Korkak Kahramanın Oğlu, 1952), **Casanova's Big Night** (Casanova'nın Büyük Gecesi, 1954).

HOPKINS, GERARD MANLEY

(1844-1889) İngiliz şairi. Oxford'da öğrenim yapmış, 1866'da Katolikliği kabul ettikten iki yıl sonra cizvit tarikatına girmiş, 1877'de rahip olmuştur. 1884'te Dublin Üniversitesi Yunanca profesörlüğüne atanmış ve ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Şiirleri sağlığında yayımlanmamış ve R. W. Dixon ve Robert Bridges gibi birkaç arkadaşı dışında, Hopkins'in şairliğini bilen olmamıştır.

Hopkins, dikkatli bir doğa araştırıcısıdır. Cizvit tarikatına girdikten sonra şiirlerinin çoğunu yırtmış ve yedi yıl süreyle yazı yazmamıştı. Fakat 1875'te yazdığı «The Wreck of the Deutschland» adlı başeser, İngiliz şiirine yepyeni bir ses getirmiş, o dönemin edebiyat dünyasında geniş yankılar uyandırmıştır.

Şiirlerinde eski İngiliz dilinin bileşik terimlerine ve bölgesel deyim ve sözcüklere geniş ölçüde yer verir.

Şiirinin niteliği bakımından Hopkins, İngiliz dinsel şiirinde George Herbert ve John Donne ile birlikte en yüksek yeri işgal eder.

Horatius'un portresini taşıyan bu sikke IV. yüzyılda basılmıştır.

HORASAN

Erzurum iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 236). Pasinler ovasının doğu kesiminde, Aras ırmağının sol kıyısında kurulmuştur. Trabzon-İran Transit yolu kasabadan geçer. Erzurum'a 85 km., Karaköse'ye 101 km. uzaklıktadır. Haydarpaşa-Kars demiryolu üzerinde bir istasyonu vardır.

Horasan ilçesinin yüzölçümü 1 669 km^2. nüfusu 39 270'tir. Merkez ve Aras bucaklarında 70 köyü vardır.

İlçe toprakları geniş düzlüklerle, bu düzlükleri güneyden kuşatan çıplak geniş sırtlardan oluşmuştur.

Kışlar çok şiddetli ve uzun sürer. Yazlar ise ovada oldukça sıcak geçer. Başlıca akarsuyu Aras ırmağıdır. Halkın gelir kaynağı tahıl ekimi ile hayvancılığa dayanır.

HORATİUS

(M.Ö. 65-8) Romalı şair. Asıl adı Quintus Horatius Flaccus'dur. Edebiyat eğitimini azatlı bir köle olan babasına borçludur. Roma'da Orbilius Pupillus'a öğrenci olmuş, epikürcü çevrelerle ilişki kurmuş, Philodemus'la tanışmıştır. Öğrenim için gittiği Atina'da Sezar'ın öldürülmesinden sonra çıkan olaylara karışmıştır. Cumhuriyetçilerin yenilgisi, Horatius'un hayatında bir dönüm noktasıdır. Usdışı olan her yönetime nefreti bu dönemde başlar. Kendi hayatını, epikürcülerin ve çağının önde gelen felsefe akımlarının verilerine göre düzenlemeye kendisini zorlar. Roma'ya döndükten sonra, küçük bir çiftlik sahibi olur.

İlk şiirlerini içeren Epodes M.Ö. 30 yıllarında basılmıştır. Bu şiirlerin çoğu, hiciv çığırını açan Yunanlı Archilochus'un izinden gidilerek yazılmış, kişisel saldırılardır.

Horatius'un asıl ününü yapan ve sanatçının kendisinin de onunla yargılanmak istediği kitabı **Türkülerdir**. Dört kitaptan oluşan eserin ilk üç cildi M.Ö. 23'te, sonuncusu ise on yıl sonra yayımlanmıştır. Bu şiirlerde Horatius, iki ayrı esinin getirdiği düşüncelerle hareket eder. Birincisi kamusal ve anılara ilişkin, ikincisi ise aşka ilişkindir.

M.Ö. 17 yılında yazdığı **Carmen Saeculare**de Roma'nın övgüsünü yapar. Şiir sanatı ise gerek çağında, gerekse daha sonraları büyük bir yaygınlığa kavuşmuştur.

HORMONLAR

Çeşitli salgı organlarından salgılanan ve doğrudan doğruya kana verilen maddeler. Hormonlar çeşitli doku ve organlara etkirler. Biyolojik önemleri çok büyüktür. Organizmanın büyümesinde ve gelişmesinde, cinsiyet olaylarında ve vücut metabolizmasının kontrolunda büyük rol oynarlar. Kimyasal açıdan hormonlar birçok gruplara ayrılabilir. İnsülin ve hipofiz gibi çoğu hormon protein yapıdadır. Hidrokortizon ve östrojen gibi bazıları ise steroidlerdir, yapıları kolesterolinkine benzer. Adrenalin ve tiroksin gibi bazı hormonlar ise oldukça basit yapıdadırlar. Bazı hormonların organlara olan etkileri doğrudan doğruya değildir; hipofiz hormonlarının çoğu tiroid, yumurtalıklar, adrenal korteks gibi diğer içsalgı bezlerini etkirler ve bu bezlerin kendi hormonlarını salgılayarak çeşitli dokulara etkimelerini sağlarlar.

Ön ve arka hipofiz lopları, tiroit bezi, paratiroitler, adrenal korteks ve medulla (böbreküstü bezi), pankreasta Langerhans adacıkları, yumurtalıklar ve testisler başlıca salgı bezleridir. Ön hipofiz lopunun salgıladığı birkaç önemli uyarıcı hormon diğer içsalgı bezlerini uyarır. Folikülü ve sarı cismi uyarıcı hormonlar, yumurtalıklara etkiyerek östrojen ve progesteron salgılanmasını sağlar.

Bundan dolayı bu hormonlar yumurta teşekkülünü ve âdet görmeyi kontrol ederler. Bunlara benzeyen hormonlar testislere etkiyerek testosteron salgılamasını uyarırlar; testosteron da erkeklerin ikincil cinsiyet karakterlerinin meydana gelmesini sağlar. Tiroit uyarıcı hormon trioide etkiyerek tiroksin ve triiyodotiroinin salgılanmasına sebep olur. Adenokortikotropik hormon ise böbreküstü bezinin korteksini uyararak hidrokortizon ve diğer steroit hormonları salgılatır. Bu örneklerde, uyarıcı hormonların miktarları, kandaki salgılanmış hormonun miktarı tarafından kontrol edilir (karşılıklı etki mekanizması).

Ön hipofiz lopu ayrıca dokulara etkiyerek vücudun normal büyümesini sağlayan büyüme hormonunu salgılar. Bu hormonun yetersiz salgılanması cüceliğe, gereğinden fazla salgılanması ise devliğe ve akromegaliye (vücut ekstremitelerinin oransız büyümesi) sebep olur. Prolaktin göğüsteki kas-epital hücrelerine etkiyerek süt salgılanmasını sağlar. Melanofor uyarıcı hormon deride ve vücudun diğer kısımlarındaki pigment hücrelerini uyarır ve melanın pigmentinin salgılanmasına yol açar.

Hipofizin arka lopundan antidiüretik hormon böbreklerde su tutulmasını sağlar. Çok önemli olan bu hormonun eksikliği şekersiz diyabet hastalığını yapar. Oksitosin dölyatağı (uterus) üzerine etkir ve doğumda kasılmasını sağlar.

Tiroksin ve buna bağlı olan hormonları salgılayan tiroit (kalkanbezi) vücut metabolizmasının, zihnî ve bedenî gelişmenin oranını kontrol eder. Tiroit hormonunun eksikliği doğuştan olursa kretenizme (beden ve zekâ geriliği) ve ileri yaşlarda miksedeme (deri altında su birikmesi ve zekânın gerilemesi) sebep olur. Tiroit hormonunun faaliyeti kesinlikle aydınlanamamışsa da hücre seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir.

Paratiroit (küçük kalkanbezi) kalsiyum metabolizmasını kontrol eder ve parathormon hormonunu salgılar. Kalsiyum metabolizması son derece karışıktır. Paratiroit hormonunun fazla salgılanmasıyla kanda kalsiyum yükselir. kemikte maden miktarı düşer ve kalsiyum böbreklerde ve pankreas gibi organlarda depo edilir. Az salgılanması ise kalsiyum düzeyini düşürür ve tetaniye (kaslarda kramplar) yol açabilir.

Langerhans adacıkları ensülin ve glükagon salgılar. Ensülin kan şekeri düzeyini kontrol eder ve glikozun hücrelerde kullanılmasını sağlar. Ensülinin eksikliği şeker hastalığına sebep olur. Fazla salgılanmasıyle de hipoglisemi (kan şekerinin eksilmesi) belirtileri baş gösterir. Glukagon ise karaciğerde glikojenin glikoza çevrilmesini uyarır. Ensülin ve glukagondan başka büyüme hormonu ve hidrokortizon gibi diğer hormonlar da şeker metabolizmasında rol oynarlar.

Böbreküstü bezinin korteksinden (adrenal korteksten) hidrokortizon salgılanır; bu da birçok biyolojik faaliyette önemli rol oynar. Proteinler ve yağlardan glikoz yapılmasını uyarır, antikor yapımını düşürür ve iltihaplanmalarda dokuların tepkileri üzerinde büyük etkisi vardır. Ayrıca kan basıncını normalde tutmak için de gereklidir. Eksikliği Addison hastalığına yol açar. Aldosteron gibi minerokordikosteroit hormonların elektrolit metabolizmasındaki rolleri böbreklerde sodyum toplanmasını ve potasyumun atılmasını sağlamaktır. Cinsiyet hormonları da adrenal korteksten salgılanırlar ve bunların fazla salgılanmasıyle Cushing sendromu görülür. Örneğin hasta, kadın ise erkeksileşir, erkek ise kasları kuvvetsizleşir.

Adrenalin ve noradrenalin böbreküstü bezinin medullasından (adrenal medulladan) sinir sistemi kontrolu altında salgılanırlar. Bu hormonlar dolaşımda önemli rol oynarlar, kalp atışını ve damarların sağlığını düzenlerler.

Hipofizin kontrolu altında çalışan yumurtalıklar siklik faaliyetlerinde östrojen ve progesteron salgılarlar, Östrojen dölyatağının içini örten mukozanın büyümesini sağlar; progestron ise bu dokunun ikincil faaliyetinden sorumludur. Bu hormonların miktarlarının değişmesiyle her ay âdet görülür. Bu hormonlar aynı zamanda göğüslerde bez dokusunun büyümesini ve dölyolu (vagina) epitelinde farklılaşmaları uyarırlar. Psişik ve fizyolojik birçok olaylara sebep olurlar, hamilelik ve doğum sırasında önemli rol oynarlar.

Testislerden salgılanan testosteron erkeklerde cinsiyet organlarının büyümesine ve bülûğ çağında ses değişmesine sebep olur. Erkeklerin fiziğinde rol oynayan bu hormonun zihnî faaliyetlerinde de önemli etkide bulunduğu sanılmaktadır.

HOROZ

(**bkz.** Tavuk.)

HORTHY, MIKLOS VON NAGYBANYA

(1868-1957) Macar amirali ve 1920-1944 yılları arasında Macar Kral Naibi. Küçük çiftlik sahibi, Protestan bir ailenin çocuğudur. Askerî öğrenim yapmış, deniz subayı olarak I. Dünya Savaşına katılmıştır. Savaştan sonra Bela Kun'un Budapeşte'de kurduğu komünist hükümete cephe almış, karşı devrimi başarıya ulaştırmış ve 1920-1944 yılları arasında Kral Naibi unvanıyle Macaristan'ın tek ve mutlak hâkimi olmuştur.

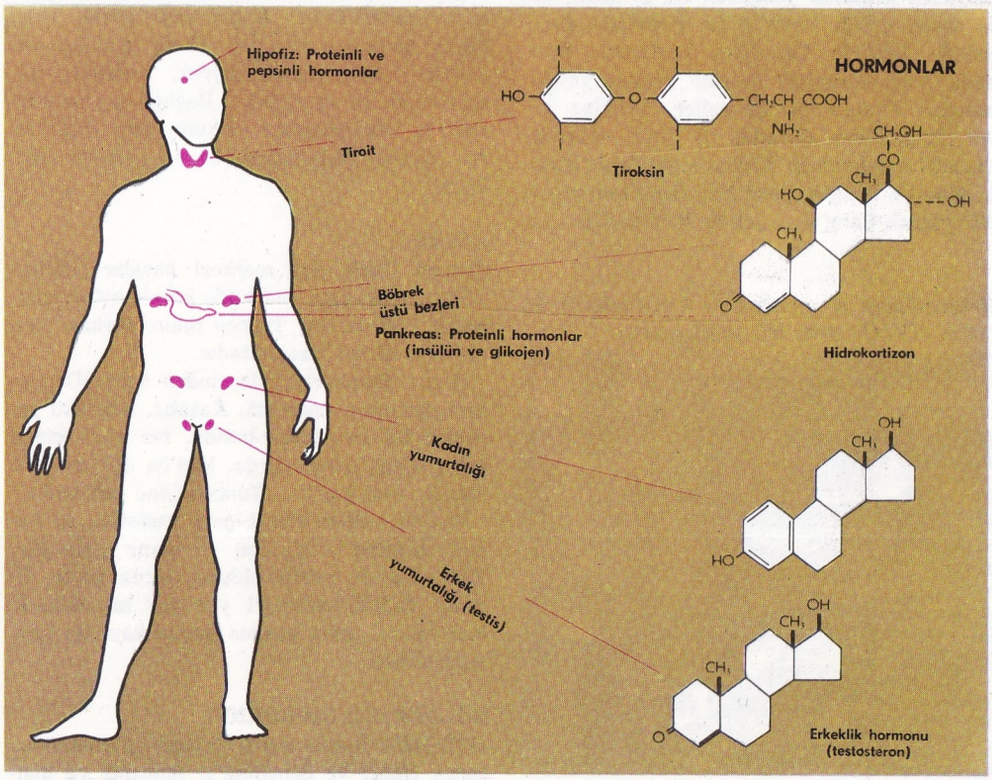

İç politikada tutucu, komünistlere düşman ve Macaristan'ın geleneksel toplumsal yapısını sürdüren Horthy, dış politikada 1920 tarihli Trianon Barışının yeniden ele alınması için çaba harcamıştır. Bu barışla Macaristan çok geniş toprakları Yugoslavya, Çekoslovakya ve Romanya'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Bu bakımdan I. Dünya Savaşı sonucunda yapılan barış antlaşmalarına karşı çıkan Hitler ve Mussolini'nin yanından yer almış, mihver devletlerinin uydusu olarak savaşa katılmıştır.

1941 yılında Yugoslavya'nın işgali için Hitler'e yardım etmiş, 1944'te ise, müttefik devletlerle ayrı bir barış imzalamak istemesi, Almanlar tarafından tutuklanması sonucunu doğurmuş; fakat bu hareketi savaştan sonra kendisini, Nazi işbirlikçisi olarak suçlanmaktan kurtarmıştır. Müttefik devletler, Yugoslavların Horthy'nin savaş suçlusu olarak yargılanmak üzere kendilerine verilmesi isteklerini reddetmişlerdir. Horthy, 1948'de Macaristan'dan ayrılarak ömürünün son yıllarını geçirdiği Portekiz'e yerleşmiştir.

HO Şİ MİNH

(1890-1969) Kuzey Vietnamlı devlet adamı. Asıl adı Nguyen Van Thanh olan Ho Şi Minh'e «Işık Saçan Adam» anlamına gelen bu ad 1944 yılında verilmiştir. Ho Şi Minh'in bir başka adı da «Nguyen Ai Quoc» (Yurtsever Nguyen) dur. Daha yirmi yaşlarındayken, siyasal nedenlerle kovuşturmaya uğrayarak, bir Fransız şilebine miço olarak girip Avrupa'ya kaçmış; Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde bir süre garsonluktan bulaşıkçılığa kadar çeşitli işlerde çalışmıştır. 1914 yılında gittiği Londra'da üç yıl sonra «The Overseas Workers» örgütünün üyesi olmuştur. Bu yıllarda sürekli bir şekilde okuyarak kendisini yetiştiren Ho Şi Minh, daha sonra gittiği Paris'te **Le Populaire** gazetesinde özellikle Versailles konferansı sırasında Asya sorunları üzerine yazılar yayımlamıştır. Fransa'dan Sovyetler Birliğine geçen Ho Şi Minh, Buradan da Çin'e, devrimci hükümetin bulunduğu Kanton'a gitmiştir. Burada Mao Çe Tung'u, Çang Kay Şek'i tanımıştır. 1927 yılında Çang Kay Şek ile komünistler arasında anlaşmazlık baş gösterince, tutuklanmamak için kaçan Ho Şi Minh, önce Berlin'e daha sonra Sovyetler Birliğine sığınmıştır. Burada Komintern'in yöneticileri kendisine Asya'nın güney-doğu bölgesinin örgütlendirilmesi görevini vermişlerdir. 1930 yılında Vietnam'da köylü ayaklanmasını yönetmiştir. Bu ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Hong Kong'a kaçan Ho Şi Minh, Fransızların isteğiyle yakalanıp yargılanmış; fakat sonra serbest bırakılmıştır.

1933 yılında Çin'e sığınmış, Fransızların ve Çang Kay Şek'in elinden kurtulmayı başardığından öldüğü sanılmıştır. Ho Şi Minh, ancak 1941 yılında Vietnam Komünist Partisinin başkanı olarak yeniden ortaya çıkmış, kısa bir süre sonra tekrar tutuklanıp hapse mahkûm edilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra kendisine Ho Şi Minh adı verilmiş ve Vietnam Demokratik Cumhuriyetinin cumhurbaşkanı olmuştur. Fransızları Dien Bien Fu Savaşında yenerek ülkesinden kovmuş; fakat Fransızların yerini hemen Amerikalılar almışlardır: Vietnamlılar o tarihten beri Amerika Birleşik Devletleriyle savaşmaktadırlar.

Hotantoların el sanatlarını konu edinen bu resim XVIII. yüzyılda yapılmıştır.

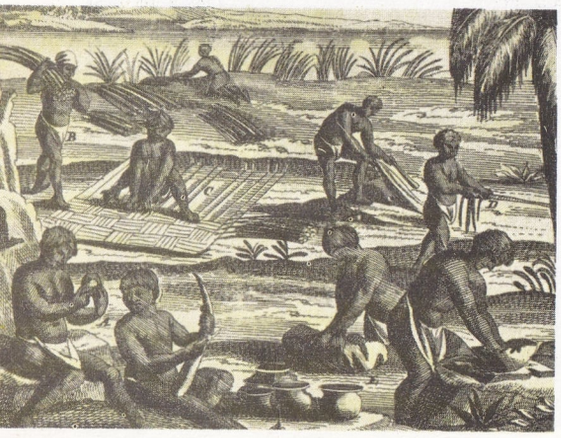

HOTANTOLAR

Güney Afrika Cumhuriyetinde yaşayan zenci bir kavim. Hollandalılar Güney Afrika'ya ayak bastıklarında, rastladıkları zenci ırka kekeler gibi konuştuklarından ötürü, Hotanto adını vermişlerdi. Hotantoların dili, başka bir Afrika yerli kabilesi olan Boşimanlardan alınmıştır. Fakat Hotantolar, Boşimanlardan fizik bakımından ayrıldıkları gibi onlardan çok daha gelişmişlerdir. Boşimanların henüz taş devrini yaşamalarına karşılık, Hotantolar büyük ölçüde bakır kullanmakta ve demiri işleyebilmektedirler.

Hotantolar, Afrika'daki bütün zencilerin en açık renklisidirler. Kahverengi gözlü, uzun boylu, çıkık kalçalıdırlar, el ve ayakları küçüktür. Vücut kılları seyrek, sakalları sık, saçları az ve kıvırcıktır. Başlıca geçim kaynakları hayvancılıktır. Irkının tam niteliklerini taşıyan Hotantolara bugün nadiren rastlanır.

HOZAT

Tunceli ilinde ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 540). Hozat çayı vadisinde kurulmuştur; yükseltisi 1 550 m.'dir. Tunceli ilinin merkezi olan Kalan'a 46 km. uzaklıktadır.

Hozat, Cumhuriyet devrinden önce «Dersim sancağı»nın merkeziydi. Kasaba, bugünkü yerinden 2,5 km. kuzey-batıda, bir vadi içinde köy halinde bulunuyordu. 1939'da ilçe merkezi olarak, yeni kurulan Tunceli iline bağlandı.

İlçe toprakları Hozat çayı vadisiyle bu vadiyi kuşatan sırtlardan meydana gelmiştir. Kışlar soğuk, yazlar oldukça sıcak geçer. İlçenin dağlık kesimleri yer yer meşeliklerle örtülüdür. Halkın başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır.

HÖLDERLIN, FRIEDRICH

(1770-1843) Alman şairi. Teoloji öğreniminden sonra Hegel ve Schelling'le tanışmış ve bunlarla birlikte Alman romantik idealizmini kurmuştur. Edebî hayatı, Schiller'in teşvikiyle başlamıştır. Frankfurt'ta banker Gontard'ın evinde çalışırken efendisinin karısıyle bir aşk macerası geçirmiş, kadını Diotima adıyle idealize etmiştir. **Hyperion** adlı romanında, İnsanla doğanın eksiksiz uyumu olarak konulan Hellenizm temasının karşısında Jacobinizm karşı tema olarak işlenir. Gontard'ların evinden zorunlulukla ayrıldıktan sonra **Empedokles** üzerinde çalışmaya başlamış; fakat eseri bitmemiştir. Çağının Almanyasının koşulları Hölderlin'i mistik bir ütopiye yöneltir. İnsanın kurtuluşu Hölderlin'de mistik bir yapı kazanır. Üslûbu klasik ölçülerden, özgür ritme; dili ağırdan anlaşılmazlığa yönelir. Bu nitelikleri yaptığı **Pindaros** ve **Sofokles** çevirileriyle başlar (Oedipus Rex ve Antigone, 1804) ve deliliğinin ilk izleri görüldükten sonraya kadar süregelir.

Friedrich Hölderlin.

HÖYÜK

Zamanın etkisiyle toprak yığını haline gelen bazı kerpiç yapıların, arazi üstünde meydana getirdiği tümsek yer.

Biçim bakımından benzerlik gösteren kurgan veya tümülüs ile höyük arasında büyük fark vardır. Tümülüs ya da kurgan adını taşıyan tepecikler, üstü toprakla örtülmüş mezarlardır. Höyüklerse, şehir yıkıntılarından meydana gelir.

Kelimenin aslı hüy olup, benzerliği bakımından Konya Ereğlisi bostanlarında kullanılan ve hüg adını taşıyan ot ve hasır kulübelerin adından geldiği sanılmaktadır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde ekin ve buğday yığınlarına da hüy denildiği gibi, bütün bu biçim bağ bahçe işlerinde kullanılmak üzere yapılan koni biçimli saz kulübeler aynı şekilde hüg adını taşır.

HUDSON, HENRY

(1550-1611) İngiliz kâşifi. Bir İngiliz ticaret

HÖYÜK

Kongstrup (Seeland, Danimarka) yakınlarında meydana çıkarılan, içinde mezarların yer aldığı bu taş höyük, Kuzey Avrupa tunç devri kültürünün günümüze ulaşan ilginç örneklerindendir.

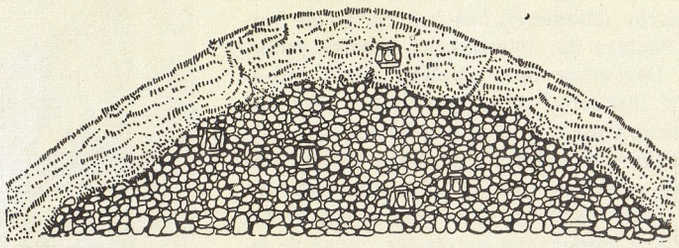

ortaklığı adına Kuzey Atlantik ile Kuzey Pasifik arasında bir deniz geçidi bulmak amacıyle 1 mayıs 1607'de denize açılmıştır. Grönland'ın batı kıyılarını izleyerek kuzeye doğru çıkmış, Spitsbergen'e dönmüş ve Barents denizinde 80 kuzey paraleline kadar çıkmış, buradaki buzları aşamadığı için İngiltere'ye dönmek zorunda kalmıştır. Ertesi yıl Sibirya kıyılarında Novaya Zemlya'ya kadar ilerlemiştir. 1609'da Hudson, Batı Hindistan Kumpanyası tarafından kuzey-doğu deniz geçidini bulmakla görevlendirilmiş; fakat bu işi yararsız bulduğu için kuzey-batı geçidine yönelmiştir. Bu gezisi de Hudson'a umduğu sonucu sağlamamıştır. 1610'da, kuzey-batı geçidini bulmak üzere tekrar yola çıkmış, Labrador ve Ungava körfezi kıyılarından, bugün kendi adını taşıyan Hudson körfezine girmiştir. Daha güneye ilerlemesini buzlar engellemiş, Hudson, 1611 temmuzuna kadar burada kışlamak zorunda kalmıştır. Dönüş yolculuğunda gemisinde isyan çıkmış, bir daha kendisinden haber alınamamıştır.

HUDSON KÖRFEZİ

Atlas okyanusunda ve Kanada'nın orta doğusundaki büyük körfez. Büyük bir çökme sonucu meydana gelmiştir. 1 210 000 km².'lik bir alanı kaplar. Hudson boğazıyle Atlas okyanusuna bağlanır. Bu boğazın genişliği 16-110 km., uzunluğu 720 km.'dir ve Atlas okyanusundan Foxe Channel'e doğru uzanır. Bazı yerlerinde 260 m. derinliği olan körfezin derinlik ortalaması 185 m.'dir. Körfezin suları kutup akıntılarından etkilenir ve yılın büyük bir bölümünde buzlarla kaplıdır. Bu durum körfezin ticarî değerini azaltır.

Körfeze Nelson, Severn, Albany ve Churchill gibi akarsular dökülür. Başlıca adalar Southampton ve Belcher'dir. Körfezin doğu kıyıları 1610'da Hudson tarafından, diğer kısımları ise 1612-1632 yılları arasında Button, Fox ve James tarafından keşfedilmiştir.

Henry Hudson'un bugünkü New York eyaletinin bulunduğu topraklara ayak basışı.

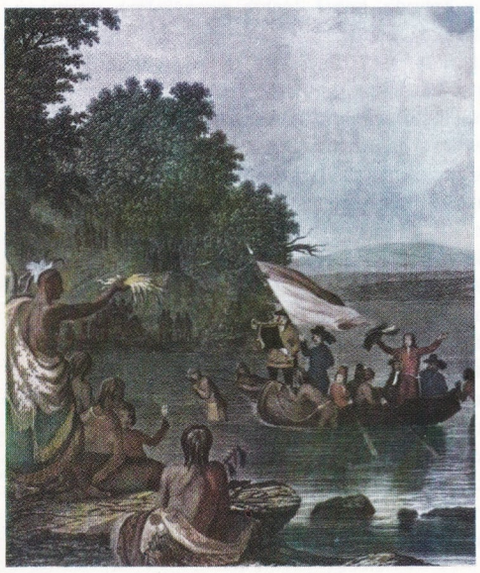

HUGO, VICTOR MARIE

(1802-1885) Fransız şair ve yazarı. Bir generalin oğlu olan Hugo, edebiyat tutkusunu ve yeteneklerini genç yaşında göstermiştir. **Odes et ballades** adlı şiir kitabını 1822'de yayımlamıştır. Aynı yıl evlendiği Adele Foucher ile, hayatını kalemiyle kazanma çabası yüzünden, zor bir hayat yaşamışlardır. 1823'te yazdığı **Han d'Islande,** 1826'da hazırladığı **Bug-Jargal** adlı romanlarını, politik düşüncelerinin hızla liberalizme kaydığını gösteren romanı **Le dernier jour d'un condamné** (1829) izlemiştir. Romantizmin etkisini taşıyan ilk şiir kitabı **Les Orientales** de aynı yılda yayımlanmıştır.

Fakat bu dönemde Hugo'nun en büyük başarısı tiyatro alanındadır. Sahnelemek için pek elverişli olmayan **Cromwel**'in (1827) önsözünde, şiirsel amaçlarının bildirisi yer alır. Schlegel'den Stendhal'e ve Alessandro Manzoni'ye kadar bütün romantikler gibi Hugo da, Aristoteles mantığının temelleri üzerine kurulu sert yasalara körükörüne boyun eğen yazarları suçlar. Hayatın gerçeklerini yansıtan traji-komik bir tiyatro anlayışını yüceltir. Özgür akıllı olarak nitelediği William Shakespeare ve Schiller'i, Voltaire ve Racine'in klasik anlayışına karşı örnek gösterir. Sahnelenen ilk önemli piyesi **Hernani** (1830), büyük başarı kazanmış, bunu izleyen **Marion de Lorme** (1831), **Le roi s'amuse** (1832), **Ruy Blas** (1838) adlı oyunlarında Hugo, arka planında tarihsel ve bölgesel olayların yer aldığı serüvenlere ve psikolojik durumlara yer veren bir dram anlayışını geliştirmiştir.

Tiyatrodaki başarısı, Hugo'yu Fransız romantik akımının öncüsü yapmıştır. 1841'de akademi üyeliğine seçilmiştir. 1848'de Fransız Meclisine giren muhafazakârlar arasında Hugo da vardır. Hugo kısa bir süre sonra sağ kanadın karşısına geçmiş ve emekçi sınıfların sefaletlerinin önlenmesi için çalışmak gerektiği inancını savunmuştur. 1851'de Louis Napoleon tarafından gerçekleştirilen hükümet darbesinden sonra Fransa'dan sürülmüş. Sürgünde olduğu 18 yıl süreyle demokratik ve cumhuriyetçi bir yönetim için mücadele etmiştir. Napoleon III için yazdığı **Napoleon le petit** (1852) adlı broşür ve **Les Châtiments** (1853) adlı hiciv şiirleri bu kavgasının elle tutulur örnekleridir.

Sürgün dönemi, şiir ve roman yönünden verimli olmuştur. 15 yıllık bir çalışmadan sonra yayımlanan ünlü romanı **Les Miserables** (Sefiller, 1862) Hugo'nun öteki eserlerindeki gibi, duygusal çözümler araması bakımından eleştirilebilirse de yazıldığından bu yana dünyanın en popüler eserlerinden biri olmuştur.

Napoleon III.'nün düşmesinden sonra (1871) Hugo Fransa'ya dönmüş, siyasî mücadeleye devam etmekle birlikte Meclisten istifa etmiştir. Komüncülere yardımı yüzünden Belçika'ya girmesi yasaklanmış, fakat Fransa'da gittikçe artan büyük saygı ve sevgi kazanmıştır.

Hugo'nun eserlerinden çoğu ölümünden sonra basılmıştır. Çağında gerek edebiyatta, gerekse politikada büyük ün kazanmış, orta sınıfın demokratik ülkülerini somutlaştırmıştır. Kilisesiz bir din ve gelişmiş bir insanlık ilke-

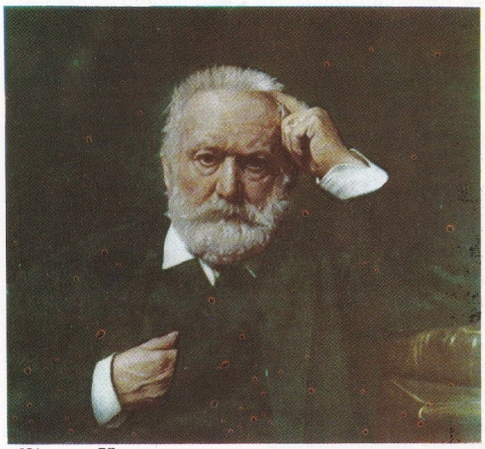

Victor Hugo.

«Sefiller» in XX. yüzyıl başlarında resimli olarak yayımlanmış baskısından bir resim.

lerine dayanan düşünceleri çağının iyimserliğini yansıtır.

HUKUK

Toplum hayatını ve bu hayat içinde yer alan kişilerin birbirleriyle ve devletle ve devletlerin kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen kurallar. Bu kurallar objektif, genel kurallardır. Hukuk kuralları, ulusun iç ve uluslararası dış düzeni sistemleştirirken, sadece kanunlara dayanmazlar. Kanunlar dışında, örf ve âdet, idarî tasarruf ve kararlar, mahkeme kararları, sözleşmeler, uluslararası anlaşmalar da hukukun kaynağıdırlar. Bu hukuk kaynakları arasında, üstlük altlık ilişkileri vardır ve hepsinin bağlayıcı değerleri değişiktir. Hukuk kaynaklarının üzerinde, birtakım genel prensipler vardır; bunlar yazılı hukuk kaynaklarına da temel teşkil eden, hukuk metinlerinin yorumlanışında rol oynayan kurallardır. Hukuk, salt kuru kanun metinlerinden ibaret olmadığı, kanun maddelerinin dışında, toplum ilişkilerini adalet ilkelerine göre düzenleyen bir kurallar bütünü olduğu için, hukuk kurallarının toplum yararına ve ihtiyaçlarına göre düşünülmesi, yorumlanması kabul edilmesi zorunludur. Hukuk toplumun düzen ve mutluluğunu sağlamaya yönelmiştir ve bir toplumu meydana getiren kişilerle ilişkilidir. Bu açıdan hukuk uygulamasında hukukun bu yöneliş ve görevini göz önünde bulundurmak ve hukuku amacına uygun olarak yorumlamak gerekir.

Hukuk kuralları düzenlediği ilişkilerin niteliğine göre ayrımlara tabi tutulur. Ulusun kişileri arasındaki ya da kişilerle devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk kurallarına «iç hukuk kuralları» ya da «millî hukuk» denilmektedir. Buna karşılık, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ya da kişilerin diğer devlet veya diğer devlet vatandaşlarıyla olan ilişkilerini düzenleyen hukuk kuralları da vardır. Bunlara da, «uluslararası hukuk» denilebilir. Devletlerin birer tüzelkişi olarak birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen hukuk kuralları «devletlerarası hukuk» u meydana getirir. Bu hukuk kuralları, değişik ulusların kişileri arasındaki ilişkileri dışında, doğrudan doğruya devletlerin ilişkilerini düzenlemektedir. Savaş kuralları, uluslararası kuruluşlar, savaş ve insanlık aleyhine suçlar, devletlerin birbirlerinde kendilerini temsil ettirmeleri, antlaşmalar vb. konusundaki uluslararası hukuk kuralları «devletlerarası hukuk»u meydana getirir. Bu na karşılık, uluslararası hukukun bazı kuralları tüzelkişi olarak devletlerin birbirleriyle ilişkilerinden çok, bir ülke vatandaşının diğer ülke vatandaşı ya da devletiyle olan ilişkilerini ilgilendirir. Bir ülke vatandaşına diğer ülke vatandaşının miras bırakması, bir ülke vatandaşının diğer ülkede mülk sahibi olması, kanunlar çatışması vb. gibi durumlar uluslararası hukuk problemleri doğurur. Bu hukuk problemlerini düzenleyen uluslararası hukuk kuralları «milletlerarası hukuk»u meydana getirir. Milletlerarası hukuk kuralları da düzenledikleri ilişkilerin niteliğine göre «Milletlerarası Hususî Hukuk» ya da «Devletler Hususî Hukuku» ya da «Milletlerarası Ceza Hukuku» olarak ayrılabilir.

Bir ülke içindeki kişiler arası ya da kişiyle devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen iç hukuk kuralları da belirli bir ayrıma tabi tutulmuştur. Tamamen kişisel durumları ve kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk kuralları «Hususî Hukuk» u meydana getirirler. Kişilik durumu, aile durumu, mal üzerindeki hakları, miras hakları, borç ilişkileriyle ilgili Medenî Hukuk ve Borçlar Hukuku, ticarî hayatı düzenleyen Ticaret Hukuku, borçların devlet otoritesi eliyle tasfiyesini düzenleyen İcra-İflâs Hukuku bu bölümün başlıca dallarıdır. Buna karşılık devletle kişi arasındaki değişiklik ilişkileri düzenleyen hukuk kuralları «Kamu Hukuku» bölümünü meydana getirir. Toplum düzenine ait temel kuruluş kurallarını, devletin siyasî yapısını ve siyasî düzenini inceleyen Anayasa Hukuku; devlet yönetiminin gerçekleştirilmesini, idarî hizmetlerin görülüş usul ve biçimlerini, devlet memurlarının statüsünü, kişinin idareye karşı yargı yoluna baş vurma usul ve sistemini inceleyen İdare Hukuku; kişinin toplum düzenini sağlayan kuralları ihlâli hallerini, bunların suç teşkil etmesi durumlarını ve uygulanması gerekli müeyyideleri inceleyen Ceza Hukuku ise bu bölümün dallarıdır.

Hukuk bilimi, kanun maddelerini inceleyen bilim değil, hukuk kurallarının doğuşundan ve tarihsel gelişiminden birtakım sonuçlar çıkartan, vardığı genel prensipleri yaşayan hukuka uygulayan, hukuk kurallarını sistemleştiren, prensiplere varan bilim dalıdır. Bu açıdan, pozitif hukuk dışında kalan hukuk dalları da büyük önem taşımaktadır. Hukukun bir bütün olarak çağlar içinde gelişimini inceleyen ve bu gelişimden birtakım genel kurallar çıkartan, Hukuk tarihidir. Hukukun kaynağını, niteliğini, hukuk kurallarının emrediciliğinin meşruluk nedenini inceleyen, soyut bir hukuk ve adalet fikrinin gelişimini ve değerini inceleyerek bu açıdan pozitif hukuk kurallarını değerlendirici prensiplere varan ise Hukuk Felsefesidir. Hukuk ile devlet arasında yakın bir ilişki vardır. Hukuk devlet düzenini kurduğu gibi, devlet de hukuk kurallarını uygulayan otoritedir. Bu açıdan devlet, hukuk biliminin önemle üzerinde durduğu bir kavram olmaktadır. Devlet gerçeğini hukuk açısından inceleyen, bu konudaki değişik teorik görüşleri sistemleştiren, devletin teorik ve pozitif gelişimini inceleyen, devleti meydana getiren ve devleti siyasî hayat içinde aktif duruma sokan unsurları izleyen, bu konuda genel teorik prensiplere varmaya çalışan hukuk dalı ise «dar anlamda kamu hukuku», eski deyimiyle «amme hukuku» ya da «devlet doktrinleridir». Çağdaş hayatın gelişimi, ilişkilerin gittikçe karışık ve değişik problemlere sahip bir nitelik alışı, hukuk biliminin ve hukukçunun da günlük olaylara değişik açılardan bakması sonucunu doğurmakta, hukuk, pozitif hukuk dışında gitikçe gelişmekte, genişlemektedir. Hukuk sistemi, bir toplumun toplumsal yapısının doğurduğu ve zorunlu olarak ona bağlı bir nitelik taşımaktadır. Bu açıdan toplumun ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısına göre o topluluğun hukuk sistemi de değişmektedir. Hukuk tarihi de bunu göstermektedir. Hukuk sistemleri, toplumsal yapı değişimlerine bağlı olarak ve onun zorunlu bir sonucu olarak değişmişlerdir. Bu nedenlerledir ki, hukuk bilimi, bugün değişik toplum düzenlerinde değişik hukuk sistemlerini

1720 yılında bir İngiliz mahkemesi. İngiliz hukukunun özelliği, kanunlardan çok içtihatlara dayanmasıdır.

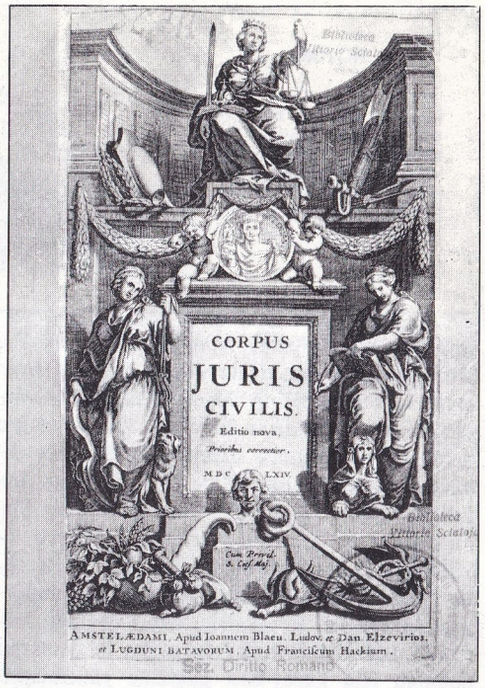

İmparator Jüstinianus'un emriyle hazırlanan «Corpus Juris Civilis», çağdaş hukuk düzeninin en önemli kaynakları arasında yer alır.

de incelemek durumundadır. Bu değişik sistemlerin pozitif açıdan incelenmesi «karşılaştırmalı Hukuk»un görevidir. Hukuk kurallarının toplum yapısıyle ilgili olarak incelenmesi ise «Hukuk Sosyolojisi»nin görevidir. Her toplum bir siyasî hayata sahiptir. Siyasî hayat ülkenin toplumsal yapısıyle ilgili olarak belirli bir gelişim gösterir ve bu siyasî ilişkiler içinde yer alır. Toplumun siyasî hayatı ve gelişmeleri, o toplumda yaşayan kişiler için en önemli bir konudur. Siyasî hayat içinde siyasî müesseselerin gelişimi, siyasî hayatın oluşumu, seçimler, kişilerin siyasî hayat içindeki temel hak ve özgürlükleri, ideolojik sistemler, bu sistemlerin biçimlendirdiği siyasî yapı en önemli çağdaş sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlar, ulusal açıdan olduğu kadar, uluslararası planda da önem taşımaktadır. Bu nedenle hukuk bilimi, «Siyaset Bilimi», «Temel Hak ve Özgürlükler», «Siyasî Müesseseler Tarihi», «Siyasî Doktrinler» gibi konuları da kapsamaktadır. Hukuk bilimi, eski anlayışa aykırı olarak dar pozitif kalıplardan, kanun yorumculuğundan kurtulduğu, genel bir toplum anlayışına, genel bir dünya görüşüne dayandığı ve özellikle çağdaş siyasî, ekonomik ve toplumsal gelişimlerle bağıntı kurduğu oranda değer kazanacaktır.

HUKUK DEVLETİ

Keyfî olmayan, hukukla bağlı devlet anlamına gelmektedir. Bu genel tanım içinde, devletin bütün organlarının görev, yetki ve yükümlerini kanunlardan aldığı, kanunlarla bağlı olduğu, hukuk kurallarının düzenlemediği bir yetkinin kullanılamayacağı anlaşılmaktadır. Bunun gibi kişiye keyfî işlemlerde bulunulamayacağı, kişinin her türlü siyasî iktidar işlemine karşı yargı yoluna başvurma hakkına sahip bulunuşu da, «hukuk devleti» kavramı içine girmektedir. Bu açıdan, bir devletin çağdaş anlamda bir devlet olabilmesi, «hukuk devleti» olmasına ve doğal olarak bu temel kuralın sözde kalmayarak uygulanmasına bağlıdır. Devletin siyasî organlarının hukukla bağımlı olması, yetki ve görevlerinin sübjektif bir hak olmadığını gösterir. Devlet organlarının kullandığı yetki egemenliğin kullanılması demektir. Anayasalara göre, egemenlik millete aittir. Devlet organları bu egemenliği, millet adına ve Anayasanın, kanunların koyduğu yetkilere göre kullanmaktadırlar. Demek ki, devlet organları, Anayasa ve kanunlarla belirtilmiş, millet egemenliğiyle sınırlı yetkiler kullanmaktadırlar. İşte yetkilerin, bu organların kendilerine özgü birer değer olmayışı, bu yetkilerin organlara geçici olarak ve salt görev olarak verilişi ve Anayasa ve kanunlarla sınırlı oluşu, devletin hukuka bağlı olduğunu gösterir.

Hukuka bağlı devletin belirli bir devlet biçiminde, örneğin mutlaka cumhuriyet olması zorunlu değildir. Egemenliğin millete ait olduğu, devlet organlarının sadece bu egemenlik adına kanunlarla sınırlı olarak bazı yetkileri kullandığı kabul edilince, devlet ve hükümet biçimi ne olursa olsun hukukla bağlı devlet söz konusudur. Bu bakımdan, parlamanter monarşilerde de, siyasî iktidar kanunlarla sınırlı yetkiler kullandığı zaman, hukuk devleti vardır. Buna karşılık, egemenliğin bir soydan gelen krallara ait olduğu, siyasî iktidarın kaynağının ilâhî olduğu mutlak monarşilerde, kral kendine özgü ve sınırsız, denetimsiz bir yetki kullandığı için, hukuk devleti söz konusu değildir. Hukuk devleti kavramı, genel olarak burjuva demokratik devletinin ortaya çıkardığı siyasal bir anlayıştır. Burjuva demokratik devletlerinde, teorik olarak devletin kanunla sınırlı olmasıyle sınıf egemenliğinin ortadan kaldırıldığı, millet egemenliğinin gerçekleştirildiği, demokratik düzenin, eşitliğin kurulduğu sanılmıştır. Halbuki, bu tür devletlerde, burjuvazi egemen sınıf durumuna gelmiş ve kendi sınıfsal çıkarlarına uygun bir hukuk düzeni kurmuştur. Bu durumda, millet egemenliği sözde kaldığı gibi, devletin hukuka bağlılığı kuralı da sözde kalmaktadır. Egemenliği eline geçiren burjuvazi, kendi sınıfsal çıkarlarına uygun kanun sistemini gerçekleştirince, devletin hukukla bağlılığı da bir anlam taşımamaktadır. Çünkü, egemen sınıf kendi sınıfsal çıkarlarına aykırı bir kanun düzenini gerçekleştirmemektedir. Kanunlar, bu sınıfın çıkarlarına uygun olduğu için bu kanunlarla bağlı olmak, bu sınıf için hiç bir zarar getirmemektedir.

Anayasamız da, daha başlangıç bölümünde, devletin «demokratik hukuk devleti» olduğunu ilân etmektedir. Anayasa 2. maddesinde de, cumhuriyeti devlet şekli olarak kabul edip niteliklerini sayarken, «Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir» demektedir. Egemenliği düzenleyen ve millete ait olduğunu belirten Anayasanın 4. maddesi de, «Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması hiç bir suretle belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiç bir kimse veya organ, kaynağını Anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz» demek yoluyle, hukuk devleti ilkesinin bir yönünü dile getirmiştir. Anayasada, 8. maddede yer alan Anayasanın üstünlüğü ve kanunların devlet organlarını bağlayıcılığı, 12. maddede yer alan eşitlik, hürriyetlerin temel kurallarını düzenleyen bütün hükümler, 31. maddedeki hak arama hürriyeti, 114. maddedeki idarenin yargı denetimine tabi oluşu, 147. maddedeki kanunların Anayasaya uygunluğunun yasal denetimi vb. kurallar, değişik açılardan hukuk devletinin kavramını ilgilendirmektedir. Geniş bir anlayış içinde yürütme organının yasama organınca denetlenme sistemi dahi, hukuk devleti kavramı içinde düşünülmek gerekir.

HULÂGU

(1217-1265) Cengiz Han'ın küçük oğlu Tuluy'un oğlu olup, **İlhanlılar** adı verilen İran Moğol devletinin kurucusudur. Cengiz'in öteki torunlarından Möngke ve Kubilay, saltanat için birbirleriyle çekişirlerken, Hulâgu, ağabeyi Möngke tarafından İsmaililer üstüne ve İslâm halifesi el-Müstasım'a karşı gönderildi. 1256'ya kadar Amu-Derya çevresinde İran ve Kafkas hükümdarlarından birçoğunun bağlılıklarını kabul etti. 1256'da sığındıkları bütün müstahkem kaleleri ve Rûdbar mevkiindeki Alamut adlı merkezlerini düşürmek suretiyle İsmailîleri yendi. Bu tarihten itibaren İlhanlılar devletinin temelleri atılmış oluyordu. 1258'de Hıristiyan karısı Dokuz Hatun'un ve ünlü matematik bilgini Tûslu Nasır'ın teşvikleriyle başlattığı Müslümanları imha hareketinde, Halifenin ordusunu bir meydan savaşıyle bozguna uğrattıktan bir gün sonra Bağdat kapılarına varıp, Abbasî saltanatının buradaki egemenliğine, dolayısıyle hilâfet devletine son verdi. Arkasından Suriye'ye geçip Halep'i aldı ve Hârim'e kadar ilerledi. Bu sırada komutanlarını Şam'ın kuşatılmasına göndermişti. Ağabeyi Möngke'nin ölüm haberini alıp, daha ileriye gitmek olanağını bulamadan İran'a dönmek zorunda kalınca, gerideki ordusu 3 eylül 1260 Ayn-Calût Meydan Savaşında Türk-Memlûk imparatoru Sultan Kutuz tarafından Mısır sınırlarında yenilgiye uğratıldı.

Hulâgu'nun onuruna düzenlenen bir şöleni konu edinen bir minyatür (Tahran'da İmparatorluk Müzesindedir).

Hulâgu, daha sonra Franklarla anlaştıysa da, bu yakınlıktan umulan sonuç elde edilemedi. Altınordu'ya karşı girişilen savaş da başarısızlıkla sona ermişti. Bununla birlikte Kürdistan, Elcezire ve daha birçok küçük Anadolu beylikleriyle Güney Kafkaslardaki Hıristiyan ülkelerin de katılmasıyle devletin sınırları Amu-Derya'dan Akdeniz kıyılarına, Kafkaslardan Hint okyanusuna kadar genişlemiş, Hülâgu da bu sırada **İlhan** sanını almış bulunuyordu. Müslümanlığı kabul eden Gazan Han'a gelinceye kadar bütün hakanlar gibi, önce Moğolistan'da, sonraları da Hanbalık (Pekin) ta oturan büyük Cengiz imparatoru adına hükümdarlık etti ve böylece görünüşte imparatorluğun bütünlüğü korunmuş oldu.

Hulâgu, 8 şubat 1265'te kışlık başkent olan Zerrin Rud'ta ölmüş, Urmiye gölü üzerinde vaktiyle bir adayken, bugün kıyıya bitişmiş bulunan Şahu adlı dağlık yarımadaya gömülmüştür. Kendisinden sonra tahta geçen oğlu Abaka da aynı yerde gömülüdür.

HUMBARACI AHMET PAŞA
(1675-1747) Sonradan İslâmiyeti kabul ederek Osmanlılar hizmetine girmiş bir Fransız soylusu. Asıl adı Claude Alexandre Comte de Bonneval'dir. İspanya veraset savaşları sırasında ünlenmiş, daha sonra Louis XIV. ile bozuşarak Avusturya'ya kaçmıştır. Avusturya'da bir süre Fransız ve Osmanlılara karşı savaşmış, Prens Eugen'le arası açılınca 1729'da Osmanlılara sığınarak İslâmiyeti kabul etmiştir. Sadrazam Topal Osman Paşa tarafından ordunun Humbaracı sınıfını düzeltmekle görevlendirilmiş, Askerî Mühendishanenin çekirdeği sayılan ilk mühendishane onun zamanında kurulmuştur.

Avusturya savaşlarına katılan ve Beylerbeyliğine kadar yükselen Ahmet Paşa siyasi etkileri kuvvetlendikten bir süre sonra gözden düşerek Kastamonu'ya sürülmüştür. Daha sonra aynı memuriyeti elde etmişse de eski etkilerini sağlayamamış ve 23 mayıs 1747'de ölmüştür.

HUMBOLDT, (FRIEDRICH HEINRICH) ALEXANDER VON
(1769-1859) Alman kâşifi ve doğa bilgini. 1790 yılında Hollanda, Belçika, Fransa ve İngiltere'ye 1795'te İsviçre ve İtalya'ya gitmiş, 1797'de Doğu Alplerde bir sefere çıkmıştır. Aimé Bonpland'la birlikte beş yıl süreyle Küba, Venezuela, Kolombiya, Guyana ve Ekvador'da dolaşmış ve volkanik bölgeyi bulmuştur. Peru ve Meksika gezilerinden Avrupa'ya döndükten sonra, 1804-1827 arasında gezilerinde sağladığı bilgileri değerlendirmiş, Rus hükümetinin davetlisi olarak batı Sibirya ile Asya Rusyasının orta bölümlerinde bir keşif gezisine çıkmıştır.

Başlıca eseri olan **Kosmos** fizik evrenin köklü bir anlatımıdır. Humboldt çağdaş doğal coğrafyanın ve jeomorfolojinin kurucusudur. İlk klimatoloji denemelerini gerçekleştiren, harita üzerinde izotermleri çizen, fırtınaların bilimsel araştırmalarını yapan da Humboldt'dur. Peru'daki soğuk su akıntısına adı verilmiştir.

HUME, DAVID
(1711-1776) İngiliz filozofu. Edinburg'ta doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. İngiliz deneyci felsefe okulunun (ampirik okul) büyük temsilcilerinin en sonuncusudur. 1734-1737 yılları arasında Fransa'da yaşamış, temel eseri olan **A treatise of human nature** (İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, 1738) adlı kitabını orada yazmıştır. Hume'la İngiliz deneyci felsefesi en yüksek aşamasına varmıştır. Bilginin doğuştan getirilmediğine, ömür boyunca kazanıldığına inanan Hume, her şeyin duyuya ve bilince indirgendiğini, bunun için de gerek maddesel, gerek ruhsal özün reddedilmesi gerektiğini savunmuştur.

Duyular arasındaki bağlar, yani bilinç durumları konusunda Hume, deneyciliğin alışılagelmiş yollarını izleyerek, bunları çağrışım yasalarına, yani benzerlik ilişkilerine, zamanda ve uzayda devamlılık ilişkilerine ve nihayet neden-sonuç ilişkilerine indirgemektedir. Örneğin bir portre aslını hatırlatır (benzerlik ilişkisi); bir binanın bir dairesinin görülmesi aynı binanın başka dairelerini hatırlatır (süreklilik ilişkisi); bir yara kendisinden duyulan acıyı hatırlatır (neden-sonuç ilişkisi). Hume aynı zamanda deneysel verilerin hem dış etkisini, hem iç etkisini de reddetmektedir.

Hume, bir bilgi kuramı ortaya koyabilmek için John Locke'un temel ilkelerini uygulama yolunu seçmiştir. Tıpkı Locke gibi o da, psikoloji sorununu kişinin zihnindekilerin tam bir açıklanması olarak görmüştür. Ona göre gerçek tanıma yetisi (cognition) içinde bulunulan anın izleniminden bu izlenimle ilgili bir şeye geçiştir. Bu «ilgili şey» yalnızca tek bir izlenim de olabilir. Hume'un bilgi kuramının son sorunu tanıma yetisinin tartışılmasıdır.

Yukarıda adı verilen kitabına yazdığı ekte, tanıma yetisini yalnızca algılarla sınırladığı ve algıların sonuçlarını değiştirme ve sınıflandırma yolunda zihin çabası göstermediği için «gerçek bilgi» yi harcadığını itiraf eder.

Felsefe dışında verdiği eserlerin en önemlileri şunlardır: **Political Discourses** (Politika söylevleri, 1751), **History of England** (İngiltere Tarihi, 1754-1762).

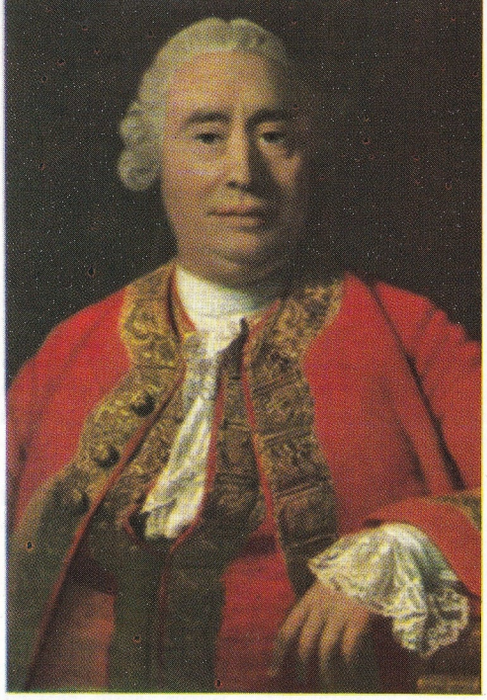

David Hume.

Alexander von Humboldt.

HUMPERDINCK, ENGELBERT
(1854-1921) Alman bestecisi. Köln Konservatuvarında ve Münih Krallık Müzik Okulunda eğitim görmüştür. Barselon Konservatuvarında kuram öğretmenliği yapmış, Frankfurt'taki Hoch Konservatuvarında profesörlüğe atanmış, hem de **Frankfurter Zeitung**'a müzik tenkitleri yazmıştır. İlk olarak 1893 yılında Weimar'da oynanan **Haensel und Gretel** operası dünya çapında bir üne ulaşmış, dört opera daha yazmışsa da bunların hiç biri ilk başarısını tekrarlamamıştır. Bunların arasında **Königskinder** operası 1910 yılında New York Metropolitan operasında oynanmış ve iyi karşılanmıştır. Humperdinck'in ünü bugün yalnız Haensel und Gretel ile süregelmektedir.

HUMUS
Bitki ve hayvan artıklarının ayrışmasının ve bozunmasının bir sonucu veya ölü organik özlerin bileşimi sayılabilecek olan kara toprak türü. Humus, tarım toprağının, yani toprağın bitkilerin köklerinin içinde geliştiği kısmının oluşumuna katkıda bulunur. Humus toprak tabakası üzerinde çok sayıda etki meydana getirir: Kimyasal eylemlerle asit ve bazları tespit eder, maden tuzlarını eritir; ayrışmasından meydana gelen verimleştirici öğelerle de besleme işlevini yerine getirir.

Humusun kimyasal bileşimi kesin ve sürekli değildir: Genellikle mikroorganizmaların etkinlikleri sonunda ve nemlenme adını alan bir süreçler dizisiyle meydana gelir. Bu sürece, oksijenle veya oksijensiz gerçekleşmesine göre, ıslanma veya çürüme adı verilir. Islanma süreci sonunda, tatlı veya ham humus; çü-

rüme süreci sonunda ise, yer kömürü oluşur.

Tarım toprakları, humus bakımından daha az veya daha çok zengin olmalarına göre sınıflandırılabilirler; humusun varlığı toprağa çok yararlıdır; gübrelemelerin büyük kısmını, humustan yoksun olan topraklara çeşitli yollarla humus verilmesinin teşkil etmesi de bunu göstermektedir. Yalnız, bazı ormanlarda ve kömür çıkarılan topraklarda olduğu gibi, humusun olağanüstü bir şekilde bol olması tarım için uygun olmayabilir. Gerçekten, buralarda bitki artıkları çok bol ve tam ayrışmamış olduğundan, toprağın nemli tabakasında, düzenli bir tarım yapılmasını önleyecek kadar çok bitki asiti bulunur. Bununla birlikte, suyun da bol olması durumunda, böyle topraklarda, özellikle bazı bataklık bitkileri bol şekilde yetişir.

HUNLAR

İlk Türk imparatorluğunu kuran eski bir Türk kavimi. Kelimenin Türk dilinde asıl söylenişi **Kun,** Çince'de **Hiung-nu** olarak geçer.

Asya'da Tanrı dağlarının doğusunda Çin settine kadar uzanan topraklarda M.Ö. 220'de kurulan Hun devletinin ilk imparatoru, 220-209 yılları arasında yaşayan Teoman'dır. Teoman'dan sonra yerine geçen oğlu Mete (M.Ö. 209-174), Ortaasya'daki dağınık Türk topluluklarının çoğunu birliği altında toplayıp güçlü bir devlet kurarak önce Çin üzerine yürümüş, Büyük setti aşıp Çin imparatorunu vergiye bağladıktan başka, Hazar denizine kadar uzanan topraklardaki ülkeleri de egemenliği altına almıştır. Çinlilerin çabalarıyle, Hun birliğini meydana getiren hanlar arasında baş gösteren sürekli çekişmeler ve iç savaşlar imparatorluğun çöküşünü hazırlamış, 48 yılında Ortaasya Hun devleti Kuzey ve Güney Hunlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 93 tarihinde de Çinliler, Güney Hunları ve Siyenpilerle anlaşarak Kuzey Hun devletini ortadan kaldırmışlardır. Güney Hunlarıyse, 265 yılında Çin'in egemenliği altına girdiler. Kuzey Hunlarının bir kısmı, daha önce Güney devletine katılmış, bir bölüğü de Batıya göç etmişti. İşte bu grubu meydana getirenler, 100-150 yılları arasında Hazar deniziyle Yayık ve İtil ırmakları arasında kalan geniş alana yerleşerek Batı Hun devleti adıyle yeni bir devlet kurdular ve bölgede yaşayan bütün kabileleri egemenlikleri altına aldılar 375 yılında başbuğları Balamir'in komutasında Karpatları aşıp, geçtikleri yerlerde yaşayan irili ufaklı bütün uluslara baş eğdirerek Tuna boylarında yerleştiler. Böylece Avrupa topraklarında büyük ve yeni bir Hun devleti kurulmuş oldu. Aynı zamanda bu sıralar Türk akınları önünde durmadan Batıya kayan çeşitli ulusların sürekli akışı, tarihte görülen ünlü **Kavimler Göçü**'nü başlatmış oluyordu.

Avrupa, Doğu'dan gelen ve önüne geçilemeyen bu büyük kuvvet önünde dehşete düşmüştü. Bugünkü Macaristan'ın bulunduğu Orta Tuna boylarına yerleşerek IV. yüzyıl sonlarına doğru Roma imparatorluğunu dahi korkutacak duruma gelen Hunların başına Muncuk'tan sonra sırasıyle kardeşi Oktar, Rua ve Aybars geçerek, devleti birlikte yönetmişler, 434'te Rua'nın ölümüyle yönetim Muncuk'un oğulları Attilâ ve Bleda'ya geçmişti. 445'te 50 yaşlarındayken öldürülen Bleda'nın 11 yıllık saltanatı süresince Attilâ da imparatorluğun ortak hükümdarı olarak ülkenin Doğu eyaletlerini yönetiyordu. Bleda'nın ölümüyle Hunların başına dünya tarihinin sayılı liderlerinden ve imparatorluğun en büyük hükümdarı Atillâ geçti. Tahta geçtiği sırada ikiye bölünmüş ve Kavimler Göçü nedeniyle iyice zayıflamış olan Roma imparatorluğunu ülkesine katmayı aklına koymuştu. Önce Doğu Roma'yı haraca bağladı. Daha sonra hükümdarlığının ilk yıllarında nişanlanıp sonradan caydığı Prenses Honoria'yla birlikte çeyiz olarak verilecek toprakları yeniden istemek gibi bir bahaneyle Batı Roma'nın karşısına dikildi. Oysa Prenses başkasıyle evlenmişti. Dolayısıyle Atillâ'nın isteği gerçekleşemedi. Bunun üzerine Roma'ya savaş açıldı. 451'de Attilâ, Hun kuvvetleriyle birlikte egemenliği altında bulunan Got ve Cermen ordularından meydana gelmiş büyük bir kuvvetle Ren'i aşıp Galya'ya girdi ve Orlean'ı alıp yağmalattı. Arkasından General Aetius'un büyük ordusuyle yapılan kanlı savaş her iki tarafa da büyük kayıp verdirdiği halde sonuçsuz kaldığı için, Attilâ bir süre kendi topraklarına çekildi. 452'de Alpleri aşarak tekrar Kuzey İtalya'ya girdi. Roma kapılarına dayandı. Romalılar papanın da ricasıyle büyük Hun hükümdarlarından barış isteğinde bulundu. Yapılan anlaşma üzerine ülkesine dönen Attilâ büyük bir törenle evlendi. Fakat evlendiği gecenin sabahında yatağında ölü bulundu. Yerine geçen oğlu Deniz Han zamanında Hun devletinin birliği dağıldı. İmparatorluğu meydana getiren yabancı uluslar, hatta Hunların büyük bir kısmı peşpeşe devletten koptular. Doğuya dönüp, Volga-Ural bölgesine çekilenler dışında Macaristan'da kalan grup sonradan çeşitli uluslara, özellikle bölgeye sonradan egemen olan Avarlara karışmak suretiyle eriyip gittiler.

Kendilerine özgü yaradılıştan asker ve akıncı bir topluluktu. Düzenli bir ordu örgütüne sahiptiler. Harp oyunlarında ustalıklarına karşı çıkılamazdı. Ayrıca müzik, şiir, ortaoyunu şeklinde temsil edilen sahne eseri ve edebiyatı gibi sanat dallarıyle birlikte, kuyumculuk, demircilik, dericilik gibi zanaatlar, nakış, örgü ve elişleri ve çeşitli süslemelerle, tarım alanında büyük gelişmeler sağlamışlardı. Genellikle ahşap evlerde otururlardı. Kral sarayı bile tahtadan yapılmıştı. Bugünkü Budapeşte yakınlarında bulunan başkentleri Etzelburg'ta son derece güzel yapılar, saraylar, mermer hamamlar bulunduğu o devir gözlemcilerinin yazılı ve sözlü belgelerinden anlaşılmaktadır.

HURMA (Phoenix dactylifera)

Hurmalar familyasından bir bitki ve meyvesi. Gövdesi 25-30 m., yaprakları büyük ve dilimlidir. İkievciklidir. Tozlaşmayı insan yapar. Hurma ağacı dikildikten 6-10 yıl sonra meyve vermeye başlar. Her ağaç 50-300 kilo hurma verir. Hurma ağacı sıcak, kurak iklimi sever. Kumlu topraklarda daha iyi yetişir; fakat bol su ister. Kuzey Afrika'da, Güney-batı Asya'da yetişir. Meyveleri ağacın üst kısmında 6-10 kg.'lık hevenkler halindedir. Meyveler ağaçtayken altın sarısı rengindedir. Kuruyunca

Sıcak ve kurak iklimi seven hurma ağacının meyvesi son derece besleyicidir.

kahverengi olur. Hurma daha çok kurutulmuş olarak yenir. Kurutulmuş hurma uzun süre dayanır. Memleketimizde Hatay çevresinde hurma yetiştirilir.

Hint Hurması (Borassus): Aynı familyadan daha çok Hindistan'da yetişen, taze filizleri sebze olarak kullanılan, meyvesinden reçel yapılan sert bir ağaç.

Trabzon Hurması (Diospyros): Abanozgiller den büyük bir ağaç ve bunun turuncu renkte, hamken kekre, ancak olgunlaşınca tatlılaşan elma büyüklüğünde meyvesi.

HURON GÖLÜ

Kuzey Amerika'nın büyüklük bakımından ikinci gölü. Kanada ile A.B.D. sınırları üzerindedir. Yüzölçümü 58 880 km².'dir. Yükseltisi 180 m., en derin yeri ise 228 m.'dir. St. Mary ırmağı vasıtasıyle Superior gölüne, Mackinac boğazıyle de Michigan gölüne bağlıdır. Güney-doğu ucunda St. Clair ırmağı ile St. Clair ve Detroit ırmağıyle de Erie gölleriyle birleşir. Göl genellikle kasım ayından, nisan ayı başına kadar buzlarla kaplıdır. Kıyılarındaki limanlar A.B.D.'ne ait olan Cheboygan, Alpena ve Bay City, Kanada'ya ait Midland, Sarnia ve Goderich'dir. Gölde kömür; demir cevheri ve buğday taşıyan gemiler işler. Huron gölü Avrupalılar tarafından bilinen ilk Amerika gölüdür. Büyük bir olasılıkla 1612 yılında Etienne Brule tarafından keşfedilmiştir.

HURREM SULTAN

(1506-1558), Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi ve Osmanlı tarihinde çok önemli roller oynamış bir hasekisultan. Aslen Rus olup, Rogatino adlı bir köy papazının kızıdır. Asıl adı da Roksolan'dır. Güzelliği nedeniyle küçük yaşta Kırım hanı tarafından Osmanlı sarayına sunulmuştur. Sarayda özel bir eğitim görmüş, dişiliği, zekâsı ve becerikliliğiyle Padişahın dikkatini çekmesini bilmiştir. Harem kadınları ve saray ileri gelenleri arasında kendine sağlam bir yer edinip, Kanunî'nin düşkünlük derecesine varan aşırı güven ve sevgisini kazanarak nikâhlı eşi olduktan sonra, belli bir plan dahilinde çalışmış, el altından çeşitli entrikalar uygulayarak XVI. yüzyıl Osmanlı tarihini olumsuz yönden kuvvetle etkilemiştir.

Damadı Rüstem Paşa'yı sadaret mevkiine getirip, bu yoldan, Padişahın Gülbahar adında bir başka kadından olma veliahtı Sultan Mustafa'yı ortadan kaldırmak ve yerine kendi oğullarını saltanatın mirasçısı kılmak amacını gütmüştür. Netekim önce Sadrazam Damat İbrahim Paşayı gözden düşürerek idam ettirdikten sonra, yerine damadı Rüstem Paşanın getirilmesini sağladı. Ardından Paşanın karısı Hatice Sultan'la, Valide Hafsa Sultanı etkisiz hale getirdi. Anadolu'ya oğlunun yanına gönderttiği Gülbahar Hatun'u da ortadan kaldırttı. Daha sonra Rüstem Paşanın bir dizi hile ve entrikasıyle 40 yaşındaki veliaht Mustafa'yı boğdurttu. Korkunç nüfuzu ve devrin en büyük hükümdarına hâkimiyeti, devlet yönetimine ağırlığını koymasını kolaylaştırıyordu. Netekim 1543 İran Savaşını ısrarla desteklemiş, Osmanlılarla Ruslar arasında barış ve

Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi olan Hurrem Sultan, Osmanlı tarihinde çok önemli roller oynamış bir Haseki Sultandır.

sükûnu sağlamış, Lehleri korumuş, iç ve dış politikayı yıllarca etkilemiştir. Bütün bunlara rağmen oğullarından birinin tahta çıkışını göremeden 52 yaşındayken ölmüş ve Kanunî'nin Süleymaniye camii avlusunda Mimar Sinan'a yaptırdığı türbeye gömülmüştür.

Hurrem Sultan'ın, zalimliği ve işlediği kötülüklerle bağdaşmayacak birtakım sosyal faaliyetleri de olmuş, halk yararına birçok hayır işlerine girişmiştir. Devrin büyük mimarı Sinan'a yaptırdığı ünlü Haseki hastanesi, yine kendi adıyle anılan cami, imaret ve medreseyle çeşmeler, Edirne'deki köprü ve suyolları yapılmasına önayak olmuştur. Osmanlı tahtına Kanunî'den sonra, Hurrem'in oğullarından Selim II. çıkmıştır.

HURUFÎLİK

İran'ın Esterabad kasabasında kurulmuş bir tarikat. Kurucusu Fazlullah (1339-1393), Allahın kendisinde belirdiğini iddia ederek Peygamberliğini ilân etmiş ve Allahın insanların yüzünde beliren bir **kelâm** (söz) olduğunu, bunun da insan yüzünde bulunan organlardan göründüğünü öne sürmüştür. Ona göre insan burnu Arap alfabesinin baş harfi olan «elif» e, yanakları «L» ye, gözleri de «H» ya benzer ve bunlar «Allah» sözcüğündeki harfleri meydana getirirler. Böylece «Allah» sözcüğü, insan yüzünden okunur.

Ayrıca «Allah» sözcüğündeki beş harfle «Muhammed» sözcüğünün Arapça yazılışındaki beş harfin ayrı ayrı 14'er biçimde yazılışlarından meydana gelen 28 harfin de, Müslümanlığın temel şartı olan kelime-i şahadeti verdiğini iddia eden Fazlullah, buna benzer birçok konularda bu harf usulünü kullanmış ve birtakım zorlama yorumlar yapmıştır. Bu yüzden kurduğu tarikata hurufîlik (harfçilik) adı verilmiştir.

Fazlullah, Timur'un oğlu Miran Şah tarafından Şirvan'da idam edilmişse de tarikatının yayılması önlenememiş; bu tarikat halefleri tarafından İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılmıştır. Fazlullah'ın haleflerinden biri olan Nesimî aracılığıyle Anadolu'ya geçen Hurufîlik, bir ara Fatih'in sarayına kadar nüfuz etmiş, bundan endişelenen bazı devlet adamlarının uyarmaları üzerine mensupları yakılmak suretiyle cezalandırılmışlardır. Bundan sonra Hurufiler Bektaşi tarikatının mensupları arasına karışarak varlıklarını koruyabilmişlerdir.

Fazlullah, Hurufîliğin prensiplerini ve sistemini açıklayan **Cavidan-ı Kebir, Arşname** (ya da **İskendername**) ve **Muhabbetname** adlı üç eser bırakmıştır.

HUS, JAN

(1368-1415) Çekoslavakyalı din reformcusu. Sanat doktoru ünvanıyle Prag Üniversitesinden mezun olduktan sonra, altı yıl içinde büyük ün yapmış ve üniversitenin rektörlüğüne atanmıştır. Vaazlarıyle ilgiyi çekmiş, Jan Milic ile Waldhausenli Conrad'ın reformcu ülkülerini vaazlarına konu edinmiştir. Daha sonra İngiliz reformcusu Wycliff'in öğretisini benimsemiş ve **De Ecclesia** adlı eserinde bu görüşü savunmuş, Hıristiyanlığın hatalardan vazgeçerek başlangıç döneminin sadeliğine dönmesi gerektiğini belirtmiştir. 1408'de dine karşı gelmekle suçlanmış, 1410'da Wycliff'in eserlerinin yakılmasını protesto etmesi üzerine aforoz edilmiş ve Prag'dan kovulmuştur. İki yıl süreyle soylu kişilerin ev ve şatolarında yaşamış ve bu arada da **De Ecclesia**'yı yazmıştır. 1414'te İmparator Sigismund'un, düşüncelerini Constance konsili önünde savunması için yaptığı çağrıya uyarak Prag'a dönmüş; fakat imparatorun verdiği teminata rağmen, Kardinaller Hus'u tutuklayıp yargılamışlardır. Arkadaşlarıyle birlikte hüküm giymiş ve yakılmıştır (1415).

Hus, ölümünden sonra ulusal bir kahraman olmuş, özgürlük şehidi sayılmıştır. Hus, ayrıca Latin alfabesini Çek diline uydurmuş, Çekçeyi eski biçim ve yapısından kurtararak Çek diline ve edebiyatına yeni bir yön vermiştir.

HUSSERL, EDMUND

(1859-1938) Alman filozofu. Prossnitz'te doğmuş, Freiburg'ta ölmüştür. Göttingen'de, Freiburg'ta felsefe profesörü olmuştur. Husserl'in fenomenolojisi, «Alman idealizmi» diye adlandırılan dönemin sona erişinden bu yana özne-nesne ilişkisi sorununu çözmeye çalışan düşünce akımları arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Husserl'in felsefesi, her türlü kuşkunun üzerinde bulunan ve düşünceye dayanak olabilecek bir temel peşinde koşan Descartes metodunun son aşaması olarak ortaya çıkmaktadır. Husserl bu felsefeyle Batı düşüncesinin son elli yılına büyük etkide bulunmuştur. Heideg-

ger ve Edith Stein gibi birbirinden çok ayrı filozofların bile hep Husserl'in okulundan yetişmiş oldukları söylenebilir.

Pozitivist okula karşı olan Husserl, düşünceyi psikolojik olgu ve mantıklı bir süreç olarak ikiye ayırmaktadır. Bu mantıklı süreç hiç bir zaman somut bireyde görülmemekte; fakat birey nerede bulunursa bulunsun tek ve aynı bir söz olarak meydana çıkmaktadır. Felsefe güçlü, bağımsız bir bilim olmak istiyorsa, nesnenin gerçekten tanınmasına yarayan bu mantıksal sürecin varlığı gereklidir.

Başlangıçta Husserl felsefeyi «özlerin bilimi» olarak görmekle yetinmiş; fakat sonraları, ileride felsefenin merkezi olacak olan bilinçli bir yola varmıştır. Yeryüzündeki her nesne, kendisine bir anlam veren bilincin eylemliğine doğrudan doğruya bağlıdır. Bundan ötürü de varoluştan ve bilinçten iki ayrı gerçekmiş gibi söz edilemez. Biri ötekinden çıkmış da değildir. İkisi, edinilmiş deneyler içinde, bir bütünüdür. Mutlak vicdan da, durağan akılcı bir ideale yönelir.

Husserl'e göre insan, bilinci kendini ne yapıyorsa, ne duruma getiriyorsa odur. Son yazılarında insanı içinde yaşadığı dünyada bir anlam bulabilmek için kalıplaşmış şekilleri kırma zorunda olan modern Avrupa kültürünün bir ürünü olarak görmektedir.

Çekoslovakyalı din reformcusu Jan Hus'u gösteren bir minyatür.

HUSTON, JOHN

(1906-) Amerikalı filim yönetmeni. Oyuncu Walter Huston'un oğludur. Çağdaş sinemanın en önemli yönetmenlerinden biri sayılır. Yönetciliğe 1941 yılında **The Maltese Falcon** (Malta Şahini) adlı filimle başlamıştır. **Moulin Rouge** (1953), **Moby Dick** (1955), **The Treasure of Sierra Madre** (Altın Hazineleri, 1947), **The Asphalt Jungle** (Elmas Hırsızları, 1950), **The Red Badge of Courage** (Kanlı Zafer, 1951) ve **African Queen** (Afrika Kraliçesi, 1951) adlı filimlerinde, başarılı sinema çalışmaları yapmıştır. **The Bible** (İncil, 1966) en iyi filimlerinden olmamakla birlikte büyük ticarî başarı sağlamıştır.

HUTBE

Cuma ve bayram gibi toplu olarak kılınan namazlarda yapılan dinî konuşma. Bu konuşma dinî olmakla birlikte, halkın çeşitli toplumsal sorunlarına da değinir, bunlara ışık tutar.

İslâmiyette ilk hutbe Hazreti Muhammed tarafından, Medine'ye hicret ettiği günlerde Medine yakınlarındaki Beni Salim (Salimoğulları) mahallesinde kıldığı ilk cuma namazında okunmuş, ondan sonra da Müslüman ülkelerin hepsinde bugüne dek okunagelmiştir.

Hutbenin başlıca şartları şunlardır: a) Hutbeyi okuyan kimsenin (hatip) vücut ve elbiselerinin temiz olması; b) İki hutbe, ikisinin de ayakta okunması; c) İki hutbe arasında hatibin kısa bir oturuş yapması; ç) Hutbenin, ait olduğu namaz vaktinde okunması; d) En az üç (Şafiî mezhebinde 40) kişi olacak cemaat tarafından dinlenilmesi (bu şart cuma hutbesi içindir).

Hutbenin kapsaması gereken konular da sırayla şunlardır: 1. Allaha hamd. 2. Peygambere salavat. 3. Cemaate günahtan sakınmanın salık verilmesi. 4. Müslümanlara dua. 5. İlk hutbede (bazı bilginlerce her ikisinde) Kur'andan en az bir ayet okunması. 6. Cemaate vaaz (dinî öğüt) verilmesi. 7. Bayram hutbelerinin başında dokuz, sonunda da yedi tekbir getirilmesi.

Hutbenin minber ya da ona benzer yüksekçe bir yerde okunması sünnettir. Cuma hutbesi namazdan önce, diğerleri ise nazamdan sonra okunur.

Osmanlılar döneminde Türkiye'de hutbe Arapça okunduğu için halk tarafından anlaşılamıyordu. Bu ise hutbenin okunuş amacına aykırı düşüyordu. Bu yüzden, Cumhuriyetin kurulmasından sonra, halk tarafından anlaşılmasının sağlanması için hutbe Türkçeleştirilmiştir.

HUXLEY, ALDOUS LEONARD

(1894-1963) İngiliz yazarı. Biyoloji bilgini Julian Huxley'in küçük kardeşidir. Gözlerindeki bozukluk yüzünden tıp öğrenimini bırakıp Oxford'da İngiliz edebiyatı okumuş, I. Dünya Savaşından sonra, J.M. Murry'nin Athenaeum'da çalışıp sayısız makale ve eleştiriler yazmıştır. İlk romanları olan **Crome Yellow** (1921), **Antic Hay** (1923), **Those Barren Leaves** (1925) ve **Point Counter Point** (1928)'de 1920'lerin toplumunu hicvetmiş, bu eserleri yazara ün sağlamıştır. En yaygın eseri **Brave New World** (1932) insan değerlerini ortadan kaldıran bilimsel maddeciliğe hücum eder. Kaliforniya'ya yerleştikten sonra, mistisizme yönelmiş ve bu tutumdaki ilk romanı **After Many a Summer Dies the Swan** (1939) olmuştur. Mistik dünya görüşü sanatçıyı uyuşturucu maddelere yöneltmiş, **The Doors of Perception** (1954) adlı eseriyle uyuşturucu maddelerle yaptığı denemeleri anlatmıştır.

John Huston'un «Moulin Rouge» adlı filminden bir sahne.

HUYGENS, CHRISTIAAN

(1629-1695) Hollandalı fizik, matematik ve astronomi bilgini. Oranien prensi Wilhelm III.'ün bir bakanının oğlu olan Huygens, Amsterdam'da retorik, Leiden'de hukuk okumuş, daha sonra matematikle ilgilenmiştir. Zamanının en güçlü teleskopunu yapmış, bununla Satürn gezegeninin bir uydusunu, sonra da bu gezegenin çevresindeki halkayı keşfetmiştir. Galileo Galilei'nin yolunda yürüyerek sarkaçlı saatlar yapmıştır.Louis XIV. tarafından Fransa'ya çağrılmış, Huygens'e dolgun bir aylık bağlayan kral onu Académie des Sciences'e üye yapmıştır. Huygens Paris'de kıt cisimler ve bileşik sarkaç sorunlarıyla ilgilenmiş, eylemsizlik momenti kavramı ile canlı kuvvetler teoremini ortaya atmış, ağırlığın ivmesi üzerinde çalışmıştır. 1681 yılında memleketine dönmüştür. Huygens'in optik alanındaki çalışmaları ve özellikle, ancak XIX. yüzyılda Fresnel'in çalışmalarından sonra kabul edilecek olan ışık kuramı önemlidir. Huygens, ölümünden sonra yayılan bir eserinde, optik yasalarını, ışığın kırılması kuramına dayanarak açıklamaktadır.

Araştırmaları arasında, merceklerle ilgili Huygens formülü ile çift kırılmadaki olağan ve olağanüstü ışınların doğrultusunu çizmekte yararlanılan Huygens yöntemi önemlidir.

HÜCRE

Protoplazmayı oluşturan birim; ya da canlı madde. Canlılarda biçim ve özellikler ba-

kımından çok büyük ayrımlar olmakla birlikte, hücreleri hemen hemen birbirinin aynıdır. Canlılar hücre sayılarına göre ikiye ayrılabilirler: Protozoalar, birhücreli suyosunları ve bakteriler birhücreli canlılar grubuna girerken, diğer bütün canlılar çokhücreli canlılar grubunun içinde yer alırlar.

Hücre göze plazması (sitoplazma) adı verilen, pelte kıvamında, saydam ve heterojen bir kitleden meydana gelmiştir. Göze plazmasının ortasında, ışığı daha çok kıran ve bu yüzden de daha parlak görünen yuvarlak bir cisim bulunur, bu cisme çekirdek (nucleus) adı verilir. Göze plazmasıyle çekirdeğin ikisine birden bazı biyologlar protoplazma adını vermektelerse de bu terim gittikçe daha az kullanılır olmaktadır. Göze plazması mikroskop altında incelendiğinde şu kısımlar görülür:

a) Kofullar (vaküoller): Bunların içinde sıvı halinde besin maddeleri ya da boşaltım maddeleri bulunur.

b) Yedek maddeler ya da metaplazma.

c) Oldukça farklılaşmış elementler: Mito-

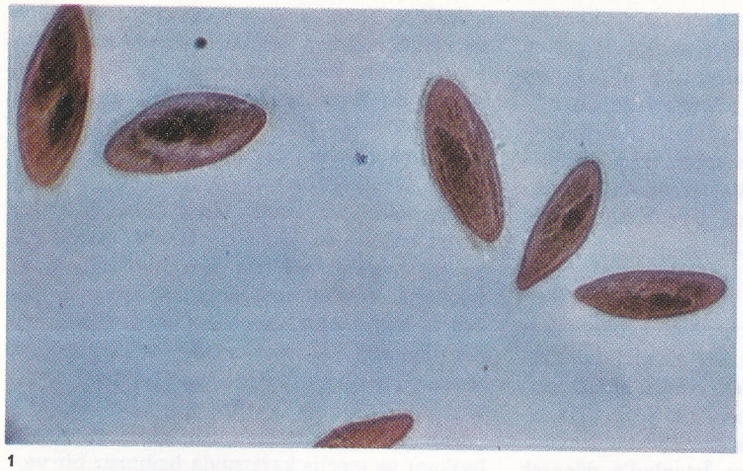

1

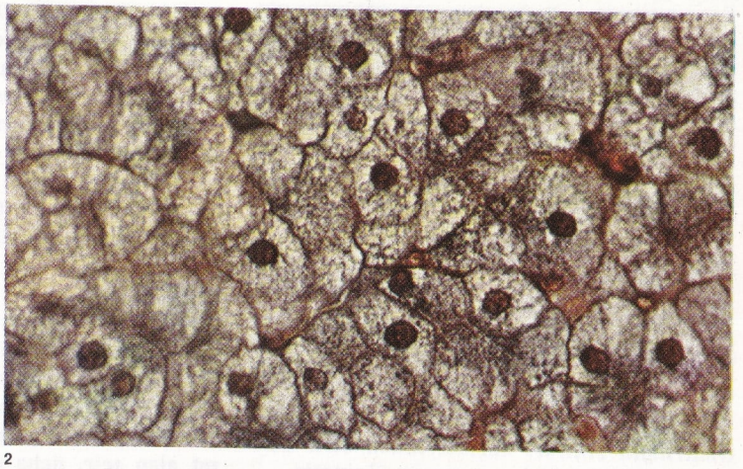

2

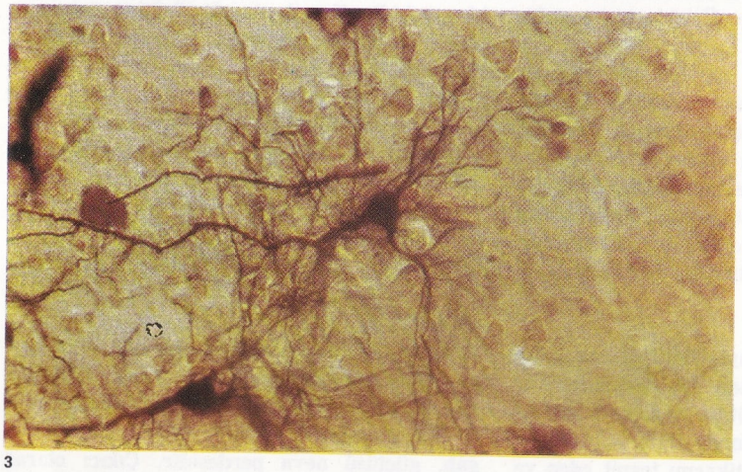

3

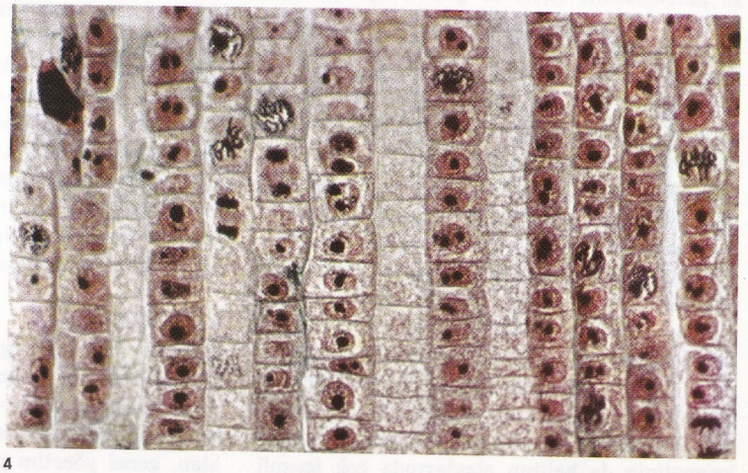

4

Değişik hücre biçimleri. 1) Birhücreli organizmalar (terliksi hayvanı). 2) Bir semenderin karaciğerindeki hücreler. 3) Üzerinde sitoplazma uzantıları görülen sinir hücreleri. 4) Bir sümbül köründeki bitkisel hücreler.

kondriler, Golgi cihazı, bitkilerde plastitler.

Göze plazması, neden yapılmış olduğu konusu birçok tartışmalara yol açan bir zarla çevrilidir. Bu zarın yapısı, hem canlıdan canlıya, hem de aynı canlıda gelişme evrelerine göre değişiklikler gösterebilir. Bazı canlılarda zarın dış tarafında ikinci bir zar daha vardır: Böceklerdeki kitin, bitkilerdeki selüloz zarları bu tür zarlara örnek olarak gösterilebilir.

Çekirdek de bir zarla çevrili olup içinde kendisinden çok daha parlak görünen küçük bir cisim vardır. Bu küçük cisme çekirdekçik adı verilir. Çekirdeğin içinde ayrıca çekirdeközü adı verilen bir de sıvı vardır. Çekirdeközünün içinde ise linin denilen ve ince iplikçiklerden yapılmış olan bir ağ görülür. Yine çekirdeğin içinde, baz boyalarla çok iyi boyanabilen oldukça büyük tanecikler vardır. Bu tanecikler kromatin adı verilen bir maddeden yapılmışlardır. Kromatin, oldukça polimerize olmuş desoksiriboz nükleik asidin proteinle birleşmesinden meydana gelen bir nükleoproteindir.

Çekirdeğin içindeki kromatinden meydana gelen kromozomlar kalıtımsal bir karakter taşımaktadırlar. Böylece ana hücrelerin taşıdığı nitelikler oğul hücrelere geçebilmektedirler. Göze plazmasında genel olarak metabolik olayların cereyan ettiği kabul edilir.

Son yıllarda hücre fizyolojisi çok ilerlemiştir; bunun nedenleri hücre kültürü ve mikro diseksiyon tekniklerinin gelişmiş olmasıdır.

Hücre Kültürü: Bakterilerin uygun bir ortamda, sözgelişi et suyu içine konulduğu zaman, çoğaldığı bilinmektedir. Bu özellikleri, bu küçük organizmaların gelişmelerinin incelenip bu küçük canlılar üzerinde etkili olan fiziksel ve kimyasal etkenlerin belirlenmesi olanağını vermektedir. Bazı hücrelerin organizma dışında belirli bir süre yaşayabilecekleri uzun zamandan beri bilinmekle birlikte (sözgelişi, serom içinde korunan akyuvarlar gibi) kültür tekniği ancak, T.M. Burrows ile Alexis Carrel'in buluşlarından sonra (1910) geliştirilebilmiştir.

Hücre kültürü tekniği sayesinde birçok incelemeler yapılabilmiş, özellikle mikroskobun en güçlü objektifiyle dahi görülemeyen çok küçük mikropların, ultra virüslerin, kanserli hücrelerin üretilerek üzerlerinde incelemeler yapılabilmesi mümkün olmuştur.

Mikro Diseksiyon: Büyüteç ve özellikle mikroskopun bulunmasından sonra hücreyi en ince ayrıntılarına kadar görüp incelemek olanağı sağlanmış oluyordu. Fakat büyültme oranı yükseldikçe mikroskop altında en ince diseksiyon iğneleriyle dahi çalışmaya imkân kalmıyordu. Bu zorluğa çare olarak camdan çok ince iğneler yapılmıştır. Bunlar objektif altında, vidalar yardımıyle hareket ettirilmekte, böylece hareketlerinde tam bir doğruluk sağlanmış olmaktadır. Bu metotla çalışarak, hücreyi, protozoaları, mikro organizmaları incelemek, bir süre alıştıktan sonra çekirdeği çıkarmak ya da yerinde bırakarak yaralamak, aynı şekilde çok ince pipetlerle hücre içine bazı maddeler şırınga etmek mümkün olmuştur. Böylece hücre içindeki tepkinin ve bazı kimyasal bileşiklerin etkisinin öğrenilmesi olanağı sağlanmıştır.

Çekirdek ve Önemi: Çekirdeksiz hücre yoktur; bakterilerle bazı yosunlar çekirdeksizmiş gibi görünürlerse de, gerçekte çekirdekleri birçok parçalara ayrılmış olduğundan böyle görünmektedirler. Zaten çekirdeksiz bir hücrenin yaşamasına imkân yoktur. Bu şöyle bir deneyle tanıtlanabilmektedir: Büyük bir hücre mikroskop altında bölünerek çekirdekli ve çekirdeksiz olmak üzere iki kısma ayrılır; çekirdekli kısım yaşamaya devam eder, kendisinde eksik olan parçayı tekrar meydana getirerek kendisini bütünlerken çekirdeksiz kısım bir süre yaşadıktan sonra parçalanarak yok olur. Deneylerle ortaya çıkarılmış olan bu gerçek uzun süreden beri bilinmekte ve çekirdeğin hücrenin hayatındaki büyük önemini göstermektedir. Öte yandan, sitoplazma ile çekirdek arasında fizyolojik bağlar olduğunda da şüphe yoktur. Bir mikro diseksiyon aracıy-

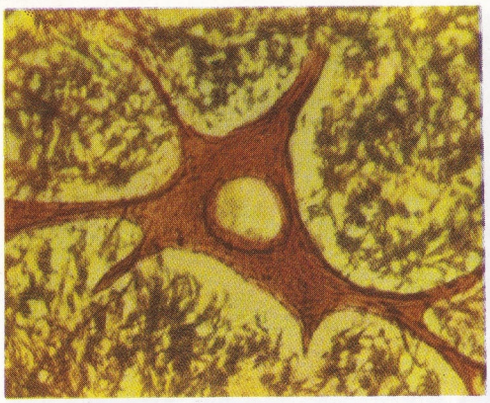

Omuriliğin sinirsel hücrelerinden biri. Göze plazmasının biçim ve yapısı ilginçtir.

le bir hücrenin çevresine iğne batırılırsa, çekirdeğin de yaralandığı görülür. Bu gerçek de yukarıda anlatıldığı şekilde yapılan deneylerle tanıtlanmıştır. Çekirdeğin yapısı hücre çalışırken değişmektedir; sözgelişi, bazı bez hücreleri salgı faaliyetine başlayınca çekirdek, salgının meydana geldiği bölgeye yaklaşmaktadır. Bütün bunlardan, göze plazmasıyle çekirdek arasında gerçek bir ortak yaşarlık olduğu sonucu çıkmaktadır; hücrenin hayatı bunların her ikisinin birden varlığına bağlıdır. son olarak çekirdeğin, özellikle hücre sentezlerinde önemli bir rol oynadığının sanıldığı belirtilmelidir. Ayrıca, çekirdek içindeki kromatinin de kalıtım olaylarında çok önemli bir yeri vardır.

HÜCRE BİLİMİ

Hücrenin yapı ve işleviyle uğraşan bilim dalı. Oldukça yeni bir bilim dalıdır; özellikle elektron mikroskopunun bulunuşundan sonra gelişmiştir. Kimyanın gelişmesi de hücrenin yaşaması ve üremesi konusundaki birçok noktayı aydınlatmıştır.

Normal bir hücre dıştan bir zarla çevrilmiştir; bu zar çeşitli maddelerin hücreye girmesini ya da çıkmasını sağlar. Hücrenin içinde kalan kısım göze plazmasıdır. Bu hücre sıvının içinde hücre metabolizmasında gerekli olan işlevleri yapan özel yapılar bulunur.

Göze plazmasının en yoğun kısmı olan çekirdek içindeki küresel çekirdek zarının ödevi, göze plazması ve çekirdek arasındaki alışverişi denetlemektir. Çekirdek içindeki kromatin iplikcikleri nükleik asitlerin karışık bir şekilde sıralanmalarından meydana gelmişlerdir ve insanda 23 çift kromozom teşkil ederler. Kromozomlarda taşınan «gen» adı verilen üniteler bireylere kalıtsal özeliklerini verirler. Hücre bölünmesinde kromozom en aktif olan hücre kısmıdır; kromozomlar belirgin olarak ancak bu olayda görülebilirler. Hücre bölünmesi bazı kimyasal maddelerle çeşitli kademelerinde durdurulmuş ve bu metotla yapılan araştırmalarda insanlarda birçok kromozom anormallikleri ortaya çıkarılmıştır. Bunların en bilineni yirmi birinci kromozomun bir fazla olmasının yol açtığı mongolizmdir.

Hücre biliminin aydınlanması için yapılan deneylerde en çok yüzey hücreleri kullanılır. Vücudun çeşitli yerlerinden alınan hücreler özel boyalarla boyanıp mikroskop altında incelenirler. Habis kanser hücreleri de bu metotla anormal şekilleri, büyüklükleri ve nükleus yapıları sayesinde tanınırlar. Bazı hallerde daha hastalık kendini göstermeden kanser teşhisi konulabilir. Bu teknik birçok kliniklerde kanser teşhisinde kullanılır.

HÜDAYÎ

(1543-1628) XVI. yüzyıl tasavvuf şairlerinden. Asıl adı Aziz Mahmut'tur. İlk gençliğinde güçlü bir öğrenim görmüş, kadı olarak gittiği Bursa'da (1573) ünlü şair ve bilgin Şeyh Üftade'nin dervişliğinde bulunmuştur. Şeyhinden icazet alan şair, daha sonra İstanbul'a dönerek Fatih camiinde vaizlik ve Üsküdar'da şeyhlik yapmıştır.

Tasavvufa bağlı öteki şairler gibi çağının koşulları içinde duru bir Türkçeyle işlediği şiirlerinin yanısıra tamamen Arapça yazılmış olanları da vardır. Aruz ve hece veznini birlikte kullanmıştır. Eserlerinin sayısı 23'e varan Hüdayî'nin şiirleri tasavvuf edebiyatının yıllar boyu sürüp giden etkisi içinde canlı kalan ürünlerdir. Divanı 1921'de basılmıştır.

HÜKÜMET

Devletin yürütme organıyle ilgili olarak değişik anlamlarda kullanılan bir terimdir. Bir anlamda hükümet, yürütme organının devletin temel, siyasî yönetimiyle ilgili kararlarını alan, genel yönetim politikasını tespit eden ve uygulayan organı, Bakanlar Kuruludur. Bu anlamda hükümet dar bir kapsamda kullanılmaktadır. Genel olarak yürütme organının bir bölümü olan Bakanlar Kurulu, tek tek bakanların idarî görevleri dışında, ülkenin genel yönetim sorunlarıyle ilgili temel siyasal kararları alan, politikayı tespit eden bir görev görmektedir. Bakanlar Kurulunun gördüğü bu görev «hükümet etmek» ve kendisi de «hükümet» olarak adlandırılır.

Hükümet genel ve halk dilindeki anlaşılışına göre, ülkenin yönetimiyle görevli olan ve devlete bağlı değişik idarî kuruluşların tümüdür. Bu anlamda bakanlıklar, valilikler, diğer bütün idarî hizmet kuruluşları ve hatta kendi başına karar almak yetkisi bulunmayan memur dahi hükümete dahildir. Bu açıdan hükümet, ülke yönetimini sağlayan bütün idarî kuruluşların meydana getirdiği, idare mekanizmasının tamamıdır. Bilimsel olarak «idare» diye adlandırılması gereken bu bütün içinde, bir bakıma dar anlamda hükümet de yer almaktadır; fakat bütün bu mekanizma hükümetin kendisi değildir.

Dar anlamda hükümetlerin biçimleniş şekillerine göre devletler de tasnif edilmektedir. Bu açıdan devletler, «Meclis Hükümeti Sistemi»ni, «Başkanlık sistemi»ni, «Parlamanter sistem»i benimsemiş devletler olarak üçe ayrılmaktadır. Meclis Hükümeti sisteminde, hükümetin meclise bağlı, onun tarafından doğrudan doğruya tayin edilen, azledilen, değiştirilen bir niteliği vardır. Meclis bu sistemde yasama ve yürütme görevlerini kendisi görmektedir. Yürütme görevi, meclis adına onun doğrudan doğruya seçtiği kişilerce gerçekleştirilmektedir. Bu sistemde tek tek bakanların dışında bir Bakanlar Kurulu söz konusu değildir. Türkiye'de 1921 Anayasasıyle uygulanan ve Cumhuriyetin ilânına kadar sürdürülen sistem bu olmuştur.

Başkanlık hükümeti sisteminde, hükümet devlet başkanına bağlı bir nitelik taşımaktadır ve meclislere karşı tam bir bağımsızlık sahibidir. Devlet başkanı aynı zamanda hükümet başkanıdır. Bakanlar devlet başkanının danışmanı durumundadır ve sorumluluk devlet başkanına aittir. Bu sistemde devlet başkanı yürütmeyi gerçekleştirmektedir.

Parlamanter sistemde ise hükümet, devlet başkanı ve meclis karşısında bağımsız bir varlık sahibidir. Teorik olarak yürütme organının başı olan devlet başkanıyle bağıntısı varsa da fiilen yürütme görevini gören hükümettir ve devlet başkanı sorumsuzdur. Yürütme görevinin gerçekleştirilmesinden dolayı meclise karşı siyasal sorumluluk ve genel olarak cezaî ve hukukî sorumluluk hükümete aittir.

HÜMANİZMA

(bkz. İnsancılık)

HÜMAYUN

Türk müziğinin üçüncü + birinci sınıf karma basit makamlarındandır. Hicaz dörtlüsünün tiz tarafına puselik beşlisinin eklenmesiyle elde edilmiştir: BAS + TBTT. Durağı dügâh, güçlüsü neva perdesidir. Çıkıcı olarak kullanılır. Donanımına do için B-diyezi ve si için S-bemolü konulur. Hümayun makamı dizisini meydana getiren sesler sırayla dügâh, kürdî, nim-hicaz, neva, hüseynî, acem, gerdaniye ve muhayyer perdeleridir. Bu perdelerin durağa göre aralıkları şöyledir:

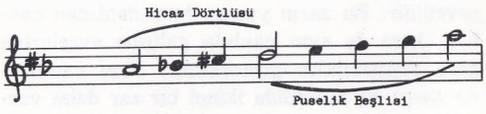

Bağıl Frekans	1,000	1,054	1,249	1,333	1,500	1,580	1,778	2,000
Sent	0	90	384	498	702	792	996	1200
Koma	0	4	17	22	31	35	44	53

Hümayun makamı dizisi Türk genel dizisinde 15 perdeye göçürülebilir. Bunlar kaba-çargâh, kaba-hicaz, yegâh, kaba-nim-hisar, kaba-hisar, aşiran, acemaşiran, geveşt, rast, nim-zirgüle, zirgüle, dügâh, kurdî, dik-kürdî ve puselik perdeleridir. Bu perdelere yapılabilen göçürmeler arasında sadece dügâh perdesine yapılan göçürme bağımsız olarak adlandırılmıştır.

HÜMAYUN ŞAH, NASİRETTİN MUHAMMET

(1508-1556) Timuroğullarından, Hindistan fatihi ve büyük Hint-Türk imparatorluğunun kurucusu Babür Şah'ın büyük oğlu ve halefi. **Mirza Han, Bahadır Han ve Padişah** sanlarıyle de anılmıştır. Kâbil'de doğmuş, iyi bir asker, bilgin, şair ve matematikçi olarak yetişmiştir. 1526'da Panipat Meydan Savaşını kazanarak Hindistan'ın Lûdi sülâlesine son vermiştir. Daha sonra Purab'daki yerli bey-

lerin isyanını bastırmış, 1527 martında Racput hükümdarını da yenilgiye uğrattıktan sonra, Babür Şah tarafından Bedahşan valiliğine atanmıştır. Babür'ün ölümü üzerine (1530) Hindistan imparatoru olarak tahta çıkmıştır. Humayun Şah, Afgan beyleriyle birleşerek batıya doğru ilerleyen Mahmut Lûdi'yi Devre'de bozguna uğrattıktan sonra, 24 nisan 1535'te Mandasor Meydan Savaşında Sultan Bahadır'ın ordusunu bozarak bütün Gucarat'ı almış ve yönetimini kardeşi Askari'ye bırakmıştır. Gucarat zaferinin ardından Malva ve Handeş ülkelerini de topraklarına katmıştır. 1535'ten sonra kardeşler arasında başgösteren geçimsizlikler imparatorluğun yıkılmasını hazırlamıştır.

Hümayun, Gucarat'ta hükümdarlığını ilân eden kardeşi Askari'yle uğraşmak zorunda kalmış, daha sonra Bihar ve Bengal'i Sir Han'dan kurtarabilmek için mücadele etmiş ve başarmıştır. Bununla birlikte 1539'da Çavşa'da Sir Han kuvvetlerine yenilip Agra'ya kaçmış, İran Şahının yardımıyle kardeşlerini ortadan kaldırarak, 1554 yılı başlarında topraklarının büyük bir bölümünü yeniden ele geçirmiştir. 1555'te 80 000 kişilik Afgan ordusunu yenerek Delhi'ye girip, Hint-Türk imparatorluğunu yeniden kurmuştur.

HÜN, HÂDİ

(1907-1969) Türk tiyatro oyuncusu. İstanbul'da doğmuştur. Daha çok genç yaşlarda sahneye karşı duydüğü eğilim nedeniyle Topkapı Gençler Mahfelinde sahneye çıkmaya başlamıştır. İstanbul Erkek Muallim Mektebinde okumuş (1929) ve bir süre öğretmenlik yapmıştır (1929-1932). Hâdi Hün, 1932 yılında Darülbedayi (Şehir Tiyatrosu) topluluğuna katılmış, bir ara Hüseyin Kemal (Gürmen) ve Raşit Rıza (Samako) topluluklarında çalışmıştır. Tekrar Darülbedayi'e dönen Hün, ölümüne kadar çalışmalarını Şehir Tiyatrosunda sürdürmüştür. Birçok oyunu sahneye de koymuş olan Hâdi Hün, bu arada sinemada da çalışmış, 200'e yakın filimde rol almıştır.

HÜNKÂR İSKELESİ ANTLAŞMASI

Osmanlı padişahı Mahmut II. (1784-1839) döneminde, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1769-1848) tarafından girişilen ayaklanma sonucunda Osmanlı İmparatorluğuyle Çarlık Rusya'sı arasında yapılan antlaşma. Bu antlaşmaya yol açan Mehmet Ali Paşa ayaklanması 1831 yılında başlamıştı. Mısır'da güçlü bir yönetim kurmuş ve ülkeyi ekonomik yönden oldukça kalkındırıp güçlendirmiş olan Mehmet Ali Paşa, daha önce (1827) Mora ayaklanmasını bastırmış olmasına karşılık kendisine Suriye valiliğinin —vaat edilmiş olmasına rağmen— verilmeyişine kızmıştı. Padişah da, Mehmet Ali Paşanın, Mora isyanının bastırılmasından ve **Navarin olayı** diye bilinen Osmanlı ve Mısır donanmalarının Fransız, İngiliz ve Rus donanmaları tarafından yakılması olayından sonra izin almadan askerlerini geri çekmesini ve Osmanlı-Rus savaşında istenen yardımı vermemesini serkeşlik sayıyordu.

Bu gerginlik ve karşılıklı kuşkulanma sonucunda Mehmet Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa (1789-1848) komutasındaki Mısır ordusu Suriye'ye saldırdı. Suriye'yi istilâ eden İbrahim Paşa Torosları aşarak Adana'yı aldı; Sadrazam Mehmet Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu Konya'da yenilgiye uğratıp Reşit Paşayı da esir aldı ve Kütahya'ya kadar ilerledi. Endişelenen Padişah büyük devletlerden yardım istemek zorunda kaldı. Fransa o sırada Mehmet Ali Paşayı tuttuğu, İngiltere de Fransa'dan ayrı olarak herhangi bir davranışta bulunmak istemediği için Mahmut II. Rusya'dan yardım istemekten başka çare bulamadı. Yardım isteğini kabul eden Rusya, Mehmet Ali Paşanın kuvvetlerine karşı İstanbul'u ve Padişahı korumak amacıyle donanmasını Büyükdere'ye gönderdi (20 şubat 1833) ve 6 000 kişilik Rus kuvveti Beykoz sırtlarına çıkıp yerleşti (5 nisan 1833).

Rusya'nın bundan yararlanarak Akdeniz'e inmesinden korkan Fransa ile İngiltere, böyle bir ihtimali önlemek için donanmalarını Çanakkale boğazı önlerine gönderdiler ve elçileri aracılığıyle Padişahı, Mehmet Ali Paşanın tekliflerini kabul etmeye zorladılar. Sonunda iki taraf arasında, Suriye'yi Mehmet Ali Paşanın, Adana'yı da oğlu İbrahim Paşanın yönetimine bırakmayı öngören Kütahya Antlaşması yapıldı (14 mayıs 1833).

Gerçi bu antlaşma Osmanlı İmparatorluğunu tehlikeden kurtarmıştı; ama Padişah, Adana'ya kadar uzanmış bulunan Mehmet Ali Paşanın yönetiminden, imparatorluğun geleceği için endişe duyuyordu. Gelecek için bir garanti sağlamak amacıyle Ruslarla bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. **Hünkâr İskelesi Antlaşması** diye tarihe geçen ve 8 temmuz 1833 tarihinde Hünkâr İskelesi'nde imzalanan bu antlaşma şu maddeleri kapsıyordu:

1 — Osmanlı ve Rusya devletleri güvenliklerini sağlamak amacıyle birbirlerine yardım edeceklerdi.

2 — Osmanlı Devletine bir düşman saldırırsa Rusya denizden ve karadan yardımda bulunacaktı.

3 — Rusya bir saldırıya uğrarsa Osmanlı Devleti, İstanbul ve Çanakkale boğazlarını Rusya'nın düşmanı olan kuvvetlere kapayacaktı.

4 — Antlaşma sekiz yıl yürürlükte kalacaktı.

Üçüncü maddesi gizli tutulan bu antlaşmayı Mahmut II. üzüntü içinde imzalamış ve Rus yardımına ihtiyaç duymayacak şekilde devleti güçlendirmeye çalışmıştır.

Mahmut II.

HÜSEYİN BAYKARA

(**bkz.** Baykara, Hüseyin)

HÜSEYİN, Hz.

(626?-680) Hazreti Muhammed'in kızı Fatma (606-632) ile IV. Halife Ali (598-661) nin oğlu. Medine'de doğmuş, Kerbelâ'da şehit edilmiştir. Çocukluğunun ilk yılları, büyükbabası Peygamberin yanında ve onun sevgisi, şefkati içinde geçmiştir. Altı yaşındayken Peygamberi, arkasından da annesini kaybetmiştir (632). III. Halife Osman (?-656) döneminde Horasan'a gönderilen orduya katılan Hüseyin, sonra halife seçilen babasıyle birlikte Kûfe'ye gitmiştir. Babasının şehit edilmesi üzerine kardeşi Hasan (625-669) ın, kan dökülmesini önlemek üzere Muaviye (?-680) ile uzlaşmasına önce karşı çıkmak istemişse de, sonra razı olmuş ve Hasan'la birlikte Medine'ye yerleşmiştir.

Muaviye, oğlu Yezit I.'i (642-683) veliaht tayin edip krallık düzenini kurmaya karar verince (676), birçok önde gelen sahabe gibi Hüseyin de bu kararı tanımamış; fakat Muaviye'nin ölümünden sonra Yezit'in halife unvanıyle başa geçmesini önleyememiştir (680). Yezit Medine valisine haber göndererek başta Hüseyin olmak üzere veliahtlığını kabul etmemiş olanlardan kendisi için biat almasını emredince, Hüseyin bunu reddetmiş ve Mekke'ye gitmiştir. Bunu duyan Kûfe halkı Hüseyin'e haber yollayarak Kûfe'ye gitmesini ve kendisine biat edeceklerini bildirmiştir. Hüseyin, durumu yerinde inceleyip değerlendirmek üzere amcasının oğlu Müslim bin Akil'i (642-680) Kûfe'ye göndermiştir. Müslim orada Hüseyin'e taraftar olan büyük bir kitle bulmuş ve 12 000 (ya da 18 000) kişiden kendisi için biat alarak durumu kendisine bildirmiştir. Fakat bu sırada Müslim'in bu çalışmalarını öğrenen Yezit, Irak'taki valisi Ubeydullah bin Ziyad'a (?-686), Müslim'i yakalayıp öldürmesi emrini vermiş, bu emri alan Ubeydullah da şehirde yaptığı sıkı bir arama sonunda Müslim'i bulmuş ve başını keserek Şam'a göndermiştir.

Müslim'den olumlu haber alan Hüseyin bütün ailesi ve bazı taraftarlarıyle birlikte Kûfe'ye hareket etmiştir. Yolda karşılaştığı bedevîler kendisine Kûfe halkının sözünden dön-

düğünü ve Müslim'in öldürülmüş olduğunu bildirince geri dönmeye karar vermiş, fakat Müslim'in kardeşleri intikam almak için yola devam edeceklerini bildirmişler, bunun üzerine Hüseyin de onlarla birlikte gitmek zorunda kalmıştır.

Kûfe'ye doğru yol alan Hüseyin, bir süre sonra Ubeydullah bin Ziyad tarafından çıkarılan kuvvetlerle karşılaşmıştır. Hüseyin bu kuvveti görünce Kûfelilerin çağrısı üzerine geldiğini, istemiyorlarsa geri döneceğini bildirmiş; fakat bu teklifin iletildiği Ubeydullah, buna karşılık Hüseyin'in Yezit'e biat etmesini şart koşmuştur. Bu şartı kabul etmeyen Hüseyin ile Ubeydullah'ın kuvvetleri çarpıştılar. Bütün adamları öldürülen Hüseyin, tek başına savaşa devam etti. Her yandan kendisine saldıran askerlerden Zur'a bin Şerik, Hüseyin'in sağ eline ve omuzuna kılıçla vurdu; sonra Sinan bin Enes el-Nehaî atından inip yere düşmüş bulunan Hüseyin'in başını kesti. Kendisi şehit edildikten sonra çadırları ve çadırlardaki kadınlar yağma edildiler. Askerler hasta olan oğlu Zeynelabidin'i de öldürmek istedilerse de komutanları buna engel oldu. Hüseyin'in kesilen başı, esir edilen ailesiyle birlikte Kûfe'ye, oradan da Şam'a gönderildi ve orada gömüldü.

Hüseyin'in hareketi, aslında Emevîlere ve onların kurduğu saltanat rejimine karşı girişilen direnmelerin bir bölümüydü. Bu direnmeler Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra daha da şiddetlendi ve yaygınlaştı. Sonunda kanlı bir ayaklanmayla Emevî iktidarı devrildi, Emevîlerin çoğu öldürüldü (744).

Hüseyin'in şehit edilmesi bütün Müslümanlar arasında bugüne kadar sürüp gelen bir üzüntü yaratmış, Müslüman ülkelerinde ağıtlara konu olmuş, üstüne şiirler, kitaplar yazılmıştır. Ayrıca şehit edildiği gün (10 Muharrem) Alevî Müslümanlar tarafından yas günü olarak kabul edilmiş, o gün yas tutulması bugüne kadar süren bir gelenek halini almıştır.

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA

(1855-1921) Son Osmanlı sadrazamlarından. Midilli'de doğmuş, Midilli Rüştiyesinde okumuş, kısa bir süre de medrese öğrenimi yapmıştır. Namık Kemal'in Midilli Mutasarrıfı bulunduğu sıralarda yanında çalışmış, 1880'de Midilli Tahrirat müdürü, iki yıl sonra Aydın ve daha sonra Suriye mektupçusu olmuştur. Mersin, Kerek ve Nablüs mutasarrıflıklarında bulunmuş, Aydın'a ve Yemen'e vali olarak gönderilmiştir. 1912 yılında Rumeli'de üç vilayetin Genel Müfettişliğine atanmıştır. 1908'den sonra da Dahiliye Nazırı ve 1909'da Sadrazam olmuş, 31 mart olayı üstüne istifa etmek zorunda kalmıştır. Hareket ordusunun İstanbul'a girişinden sonra yeniden Sadrazam olduğu halde bu kez Sadrazamlığı sadece 8 ay sürmüştür. 1912'de Adliye Nazırı, daha sonra Âyan Âzası olmuş, Büyükelçi bulunduğu sırada Viyana'da ölmüştür.

HÜSEYİN KÂZIM

(1870-1934) Bilimsel araştırmalarıyle de tanınan Türk devlet adamı. İstanbul'da doğmuş, İzmir'de Ticaret Kolejine devam etmiş, daha sonra Avrupa'ya giderek tarım öğrenimi yapmıştır. Yurda döndükten sonra maliyede memur olmuş, II. Meşrutiyetin ilânında Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit'le «Tanin» gazetesini kurmuştur. Bir yıl sonra Samsun'a mutasarrıf atanmış, oradan Serez'e, 1910'da da Halep valiliğine gönderilmiştir. 1911'de şehremini olarak İstanbul'a dönmüş, buradan Selânik valiliğine gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Suriye'de bilimsel araştırmalar yapmış, 6 yıllık bir çalışmadan sonra «Büyük Türk Lügatı» adlı eserini meydana getirmiştir.

Mütarekeden sonra son Osmanlı Mebuslar Meclisine Aydın milletvekili olarak girmiş ve başkan vekilliğine getirilmiştir. Ticaret, ziraat ve evkaf nazırlıklarında da bulunmuştur. Din konularıyle ilgili çalışmalarında «Şeyh Muhsin-i Fânî» takma adıyle eser vermiştir. Bütün Türk lehçelerini kapsayan ve ilk iki cildi sağlığında bastırılabilmiş olan Büyük Türk Lügatı adlı en önemli eseri, Türk Dil Kurumu tarafından bastırılmıştır.

HÜSEYİN PAŞA, AMCAZADE

(1644-1702) Osmanlı sadrazamlarından. Köprülü Mehmet Paşanın büyük kardeşi Hasan Ağanın oğludur. 1684'te beylerbeyliğe, 1689'da vezirliğe getirilmiş, 1691'de sadaret kaymakamı ve 1694'ün sonlarına doğru da kaptan-ı derya olmuş, Sakız adasını zorlayan Venedik donanmasını iki kez yenilgiye uğratarak adayı geri almıştır. Bir süre sonra kaptan paşalıktan alınıp Sakız muhafızı, daha sonra da Adana valiliğine ve buradan Belgrat valiliğine getirilmiştir. Zenta bozgununu hazırlayan ve bu savaşta şehit olan Elmas Mehmet Paşanın yerine 1697'de sadrazamlığa getirilmiştir. Bu sıra bitip tükenmeyen savaşlarla manen ve maddeten yorgun durumda bulunan Osmanlı İmparatorluğunda Mustafa II.'nin savaş eğilimine karşılık Hüseyin Paşanın barış çabaları ağır basmış ve 1699'da büyük devletlerle «Karlofça antlaşması» imzalanmıştır.

Sadaretinin sonraki yıllarında iç düzeni sağlamaya çalışmış, ağır vergileri azaltmak için uğraşmış, deniz gücünün onarımına yardımcı olmuştur. Zamanla Şeyhülislâm Feyzullah Efendinin devlet işlerine ağırlığını koyması ve Mustafa II.'nin üzerinde etkili olmasıyle sadaretten istifa ederek, Silivri'deki çiftliğine çekilmiş ve orada ölmüştür. İstanbul ve Edirne'de birçok hayır eseri yapmıştır. Amcazade Hüseyin Paşa tarafından yaptırılan eserlerden günümüze ulaşanların en önemlisi, Anadoluhisarı ile Kanlıca arasındaki yalıdır. Süslemeleri ve mermer havuzu mimarlık tarihi bakımından büyük önem taşıyan bu yalıda Karlofça antlaşmasiyle ilgili görüşmeler yapılmıştır. Amcazede Hüseyin Paşa İstanbul'da Saraçhanebaşı'ndaki türbesinde gömülüdür.

HÜSEYİN PAŞA, KÜÇÜK

(? -1803) Selim II. devrinin donanma komutanı. Selim III.'ün süt kardeşidir. Fizik görünüşünden ötürü «Küçük» adıyle anılmıştır. Silahtar İbrahim Paşa tarafından 1767 ya da 1768 tarihinde, Gürcü bir köle olarak Sultan Mustafa III.'e hediye edilmiş ve sarayda büyütülmüştür. Selim III. tahta geçtikten sonra 7 nisan 1789'da Hüseyin'i baş çuhadar yapmıştır. 3 yıl bu görevde kalmış, bu arada Abdülhamit I.'in kızı Esma Sultan'la evlenmiş, 10 mart 1792'de kaptan-ı derya olmuş, 12 yıl bu makamı yönetmiştir. Bu süre içinde Avrupa'daki gelişmeleri izleyerek birtakım islahat hareketlerine girişen Hüseyin Paşa, İngiltere ve Fransa'dan getirttiği teknisyenlere tersanelerde modern gemiler yaptırıp, donanmayı yenilemiştir. Ancak Yunanlıların ayaklanmasına yol açan Ege denizindeki adaları vurmak ve ganimet elde etmek fikri İmparatorluğun zararına yol açmıştır. Buna karşılık 1801 martında İngilizlerle birlikte kazandığı İskenderiye zaferi önemli bir başarı olmuştur. Daha sonra Fransızları Mısır'dan çıkartmış ve İstanbul'da II. Mısır fatihi olarak karşılanmıştır. 46 yaşında ölmüş, Eyüp'teki türbesine gömülmüştür.

HÜSEYİN ZEKÂİ PAŞA

(1860-1919) Türk ressamı. Üsküdar'da doğmuş, Harbiye Mektebindeki öğrenciliği sırasında (1882) Boğaziçinde Türk donanmasını gösteren bir yağlıboya tablosuyle Abdülhamit II.'nin ilgisini çekerek yaverliğe atanmış, mabeyin ressamı Şeker Ahmet Paşanın ölümüyle de mabeyin ressamı olmuş, emekliliğinde Sanayii Nefise Encümeni üyeliği yapmıştır.

Hüseyin Zekâi Paşa, açıkhava görünümlerini ve mimarî eserleri işlerken, gerçekçi bir görüşü yansıtır. Konunun en ince ayrıntılarının işlenmesi, doğaya bağlılığı kendisini klasik Türk ressamları arasına katar. Ayrıntılarla uğraşmanın, ince ve ufak kesimleri işlemenin bütünü kuramama gibi bir tehlike yaratmasına rağmen, Hüseyin Zekâi Paşa yalın ve açık, plastik değeri yitirilmemiş, seyredilmesi kolay sonuçlara varır. Tekniğinde her ne kadar Şeker Ahmet Paşadaki özgünlük bulunamazsa da, genel olarak nesnel bir teknik ustalık vardır. Görünüşündeki çağdaşlıkla da Osman Hamdi Beyden ayrılır. Çizgi ve renk perspektifi bilgisinin, biçimin oluşumundaki ışık ve gölge bağıntılarına eklenmesiyle düzenlenen kuruluşları yeni ve kalıcı boyutlar getirmiştir.

Eserlerini üç döneme ayırmak mümkündür: a) Fotoğrafa yaklaşabilen bir gerekçi dönem, b) Klasik eylemsel kuruluşlar dönemi, c) İzlenimcilik dönemi.

HÜSEYNÎ

Türk müziğinin ikinci sınıf arı basit makamlarındandır. Hüseynî beşlisinin tiz tarafına uşşak dörtlüsünün eklenmesiyle yapılmıştır: KSTT + KST. Çıkıcı olarak kullanılmıştır. Durağı dügâh, güçlüsü hüseynî perdesidir. Buna göre, donanımına fa için B-diyezi, si için F-bemolü konulur. Hüseynî dizisini meydana getiren sesler sırayla dügâh, segâh, çargâh, neva, hüseynî, eviç, gerdaniye ve muhayyer perdeleridir. Bu perdelerin durağa göre aralıkları şöyledir:

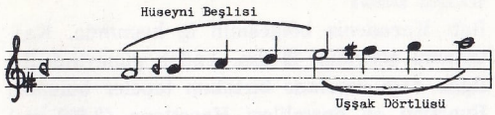

Bağıl Frekans	1,000	1,110	1,185	1,333	1,500	1,665	1,778	2,000
Sent	0	161	294	498	702	882	996	1200
Koma	0	8	13	22	31	39	44	53

Hüseynî makamı dizisi, Türk genel dizisinde 13 perdeye göçürülebilir. Bunlar kaba-çargâh, kaba-hicaz, yegâh, kaba-hisar, aşiran, acemaşiran, geveşt, rast, zirgüle, dügâh, kürdî, dikkürdî ve puselik perdeleridir. Bunlardan yalnız dügâh perdesine yapılan göçürmeye bağımsız ad verilmiştir.

HÜSEYNÎAŞİRAN
Türk müziğinin mürekkep makamlarından biri. Hüseynî makamı dizisinin başına, hüseynîaşiran perdesinden itibaren, bir uşşak dörtlüsünün eklenmesiyle elde edilmiştir. Dolayısıyle hüseynîaşiran perdesinde kalan bir hüseynî makamı olarak da düşünülebilir. İnici ve çıkıcı olarak kullanılmıştır. Hüseynî dizisinde gezinildikten sonra uşşak dörtlüsüyle hüseynîaşiranda karar verilir. Durağı hüseynîaşiran, güçlüsü ise dügâh ve hüseynî perdeleridir. Donanımına hüseynîde olduğu gibi, fa için B-diyezi ve si için F-bemolü konur. Veçhihüseynî olarak anılan makam da budur.

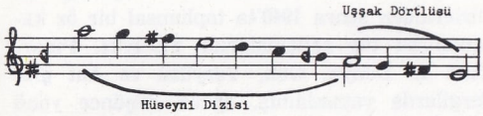

HÜZZAM
Türk müziğinin mürekkep makamlarından biri. Neva perdesindeki hümayun dizisi ile segâh perdesindeki hüzzam beşlisinin ve eviç perdesindeki evcârâ dörtlüsünün birleştirilmesiyle elde edilmiştir. İnici ve çıkıcı olarak kullanılır. Kendisini meydana getiren dizilerde karışık olarak dolaşıldıktan sonra hüzzam beşlisiyle karar kılınır. Durağı segâh, güçlüsü neva perdesidir. Donanımına fa için B-diyezi, mi için S-bemolü ve si için F-bemolü konulur.

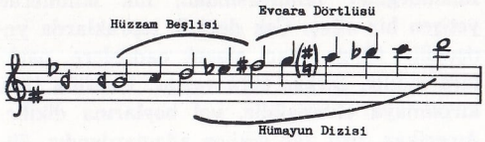

HÜTEYM
Arap yarımadasının Hicaz ve Necit bölgeleriyle Mısır'da dağınık olarak yaşayan bir göçebe kabile. Hicaz'da küçük gruplar halinde Hicr el-Ula, Hubeyr, Harrat el-Esnan, Vadi el-Rumme ve Mekke yakınlarında konaklarlar. Mısır'da ise Hulvan, Zakazik ve Doğu Delta bölgelerinde yerleşmişlerdir. Göçebe olanlarının çoğu ilkbaharda koyun ve keçi sürüleriyle Akabe körfezi dolaylarında, Kızıldeniz adalarında ve bu denizin Ebu Şa'r civarındaki batı kıyılarında konaklarlar, orada balık ve kaplumbağa avlarlar. Cidde ve Yenbu' gibi limanlarda hacılara ve kervanlara balık, tereyağı, süt, bal, keçi ve koyun satarlar.

Hüteym kabilesinin kökeni belli değildir. Bu nedenle Arap yarımadasında göçebe bir hayat yaşayan «bedevî» Arap kabilelerinden sayılmamakta, ayrıca da Araplar tarafından hor görülmektedirler.

Hüseyin Zekâi Paşanın bir tablosu. Hüseyin Zekâi Paşanın klasik Türk ressamları arasında önemli bir yeri vardır.

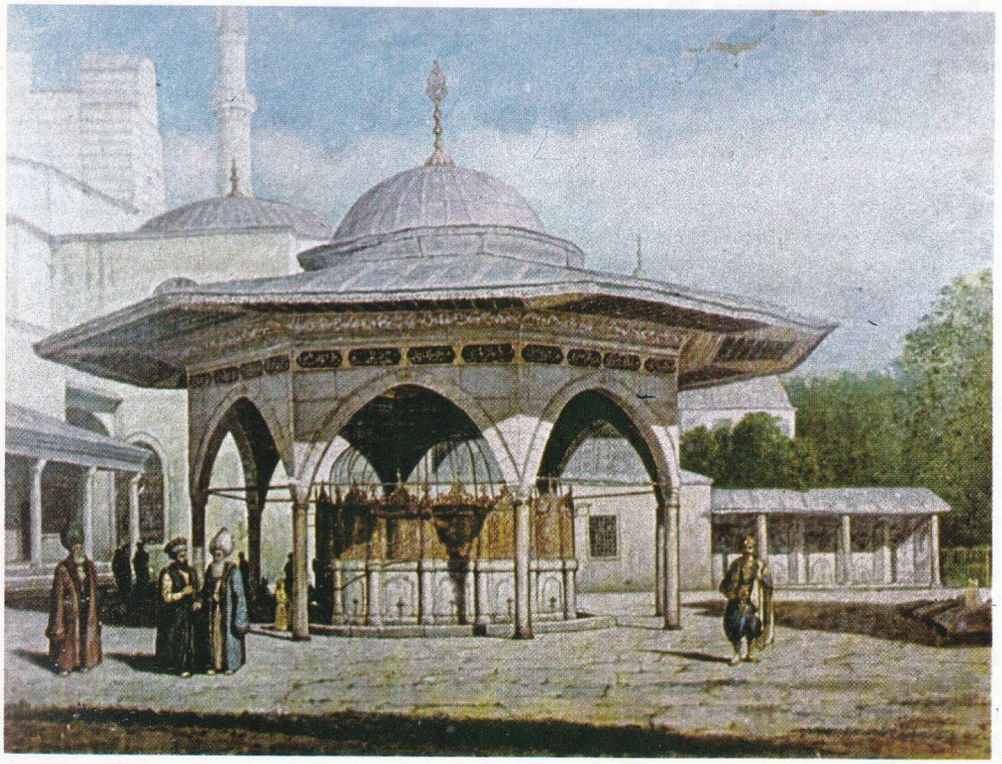

HÜZEYL
Kuzey Arabistan'da yaşayan büyük bir Arap kabilesi. Eskiden Mekke ile Medine arasında Sarat Hüzel dağlarında otururlardı. Müslümanlıktan önce «Suva'» ve «Menat» adlı putlara taparlardı. Kur'an'da da adı geçen bu putlar daha sonra, hicretin 8. yılında (630) tahrip edilmiştir. Müslümanlıktan önce Kâbe'yi yıkmak amacıyla saldırıya geçen Habeşistan hükümdarı Abraha'ya karşı Kinane, Kureyş ve diğer komşu kabilelerle birlikte Hüzeyl kabilesi de silâhlı direnmeye girişmişse de başarı elde edememiştir.

Müslümanlığın doğuşu sırasında Kureyş kabilesi gibi Müslümanlığa karşı düşmanca davranmaya başlayan Hüzeylîler kimi vakitlerde Müslümanlarla kanlı savaşlara bile girmişlerdir. Hicretin 4. yılında (626) yapılan Uhud Savaşından sonra Hüzeyl kabilesinin bir kolu olan Beni Lihyan (Lihyanoğulları) boyu, Mekke dolaylarındaki diğer kabilelerle birlikte, Mekke ile Taif arasında bulunan Urene vadisinde Hazreti Muhammed'e karşı harekete geçmek üzere Süfyan bin Halit'in komutası altında toplandılar. Bunu haber alan Hazreti Muhammed Abdullah bin Üveys'i, Süfyan'ı öldürmekle görevlendirdi. Abdullah Süfyan'ı öldürerek başını Medine'ye getirip Peygambere teslim etti. Buna sevinen Peygamber Abdullah'ı bir asayla taltif etti. Aynı yıl Hüzel kabilesinin adamları, Hazreti Muhammed tarafından Azal ve Kara kabilelerine Müslümanlığın ilkelerini öğretmek üzere gönderilen altı kişiyi Raci adlı su başında yakaladılar ve 4'ünü öldürdüler, 2'sini de Mekke'ye götürüp Kureyş kabilesine sattılar.

Hazreti Muhammed'in vefatına yakın Müslümanlığı kabul ettikleri anlaşılan ve günümüze kadar varlıklarını koruyan Hüzeylîler halen Taif çevresindeki Cebel Kura'da yaşamaktadırlar. Hicaz bölgesinin en güzel yeri olarak kabul edilen ve hayli verimli olan bu yörelerde Hüzeylîler hayvan besler, vadilerde buğday ve arpa yetiştirirler. Çoğunluk çadırlarda yaşar, ama düzlüklerde üçer-beşer ailelerden kurulu köylerde oturanlar da vardır. Bunlar çoğunlukla hayvancılık ve hurmacılıkla geçinirler.

HYPPOLITE, JEAN
(1907-) Fransız düşünürü. Strasburg ve Sorbon üniversitelerinde hocalık yapmış, 1954 yılında Paris'de **École Normale Supériore** yönetmenliğine atanmıştır. **Epimethèe** dizisini yönetmektedir. Hegel'in tarih düşüncesini varoluşçu açıdan yorumlamıştır.

Hegel'in **Fenomenoloji** adlı eserini Fransızcaya çeviren Jean Hyppolite'in en önemli eserleri olarak **Genèse et structure de la Phénoménologie de l'esprit de Hegel** (Hegel'in Düşüncesinin Fenomenolojisinin Doğuşu ve Yapısı, 1947), **Introduction à la philosophie de l'historie de Hegel** (Hegel'in Tarih Felsefesine Giriş, 1948), **Logique et existence** (Mantık ve Varoluş, 1953), **Études sur Marx et Hegel** (Marx ve Hegel Üzerine Denemeler, 1955) adlı kitapları belirtilebilir. Çağdaş Fransız düşününün önemli temsilcilerindendir.

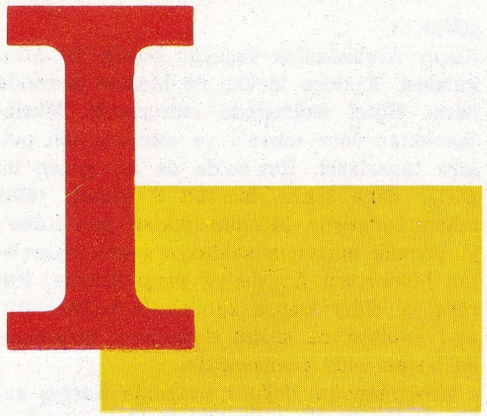

I, ı
Alfabenin on birinci harfi.

IĞDIR
Kars iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 15 701). Ağrı dağının kuzey eteklerinde, kendi adını taşıyan geniş ova kenarında bahçeler arasında kurulmuştur. Sovyet topraklarını ayıran **Aras** vadisine yakın bir yerdedir. Kars şehrine, Paslı boğazından geçen ve Aras'ı boylayan bir yolla 183 km. uzaklıkta bulunur. Yükseltisi 872 m.'dir. Iğdır ayrı bir yolla, Doğubeyazıt üzerinden Karaköse'ye de bağlanır. Kasabada un, çeltik ve çırçır fabrikaları vardır. Ağrı dağı eteklerinden çıkan kaynakların suyu şehir içinden geçer, iri kavak ağaçları yolları gölgeler.

Iğdır ilçesinin yüzölçümü 1 692 km^2., nüfusu 58 222'dir. Merkez ve Taşburun bucakları içinde 53 köyü vardır.

İlçe topraklarının büyük bir bölümünü Iğdır ovası kaplar. Sürmeliçukur adı verilen ve eskiden göçebe Türkmenlerin kışlık olarak kullandıkları bu ovanın yanı başında iki sönmüş yanardağ yükselir. Bunlardan kuzeydeki Alagözdağı (4 094 m.) sınırlarımız dışında kalır. Ovanın güneyinde yükselen Ağrı dağı (5 165 m.) Türkiye'nin en yüksek noktasıdır.

Ihlamur çiçekleri ve yaprakları. Ihlamur çiçekleri kurutulup çay gibi içilir.

İlçede yazlar çok sıcak (ortalama 25°8, maks. 39°6), kışlar soğuk (ortalama —3°7, min. —30°3) geçer. Yağış azdır (Iğdır'da yıllık ortalama 255 mm.). Iğdır ovasında pamuk (iyi cins) ve çeltik ekimi yapılır. Meyvecilik de gelişmiştir, özellikle şehir çevresindeki sulamalı bahçelerde çeşitli meyve (kayısı, şeftali, elma, üzüm vb.) yetişir.

IHLAMUR (Tilia)
Ihlamurgiller familyasından, ılık iklimlerde yetişen bir ağaç. Çok değişik topraklarda yetişebilir. Gölge ağacı olarak caddelere, parklara dikilir. Birkaç türü vardır. **Patifilla** türü kırpılmaya elverişlidir, yol boylarına dikilir. **Amerikan** türü, tek dikilen ağaçlardandır. **Silvestüs** türü, yabanîdir, dalları kırmızıdır.

Kerestesi dayanıklı ve çok yumuşaktır. Cilâlanmaya elverişli, işlenmesi kolaydır. Çiçekleri sarı renkte ve güzel kokuludur.

Ihlamur çiçekleri, gölgede kurutulup çay gibi içilir. Çiçekler yazın, daha çok temmuz ayında toplanır. Kurutulan çiçekler, kokusunun kaçmaması için kapalı kutularda saklanır.

Ihlamur çiçeklerinin balgam söktürücü, terletici bir özelliği vardır. Bu bakımdan solukborusu, soğuk algınlığı vakalarında kullanılır. Ihlamur suyu banyo suyuna karıştırılırsa vücuda ferahlık verir. Ihlamur çiçekleri, papatya, portakal çiçeği ve melisa ile karıştırılıp çay gibi içilirse sinirleri yatıştırır, yorgunluğu giderir, vücuda rahatlık verir.

ILGAZ
Çankırı iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 2 924). Eski adı Koçhisar. Ilgaz dağının 20 km. kadar güneyinde kurulmuştur. Yükseltisi 795 m.'dir. 2 km.'lik bir yolla Çankırı-Kastamonu şosesine bağlanmıştır. İl merkezine uzaklığı 48 km.'dir.

Ilgaz ilçesinin yüzölçümü 782 km^2., nüfusu 27 934'tür. Merkez bucağından başka Belören adında bir bucağı ve 73 köyü vardır.

İlçenin Devrez çayı çevresi düzlükler halindedir. Kuzey kesiminde Ilgaz dağı yükselir. Ilgaz'da yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk geçer. Yağış en çok ilkbaharda olur. Ilgaz dağı ormanlıktır. Bazı kesimlerinde köknarla karışık kayın ormanlarına rastlanır. İlçe topraklarının büyük bir bölümü tarıma ayrılmıştır. Meyveciliğe de önem verilmektedir, en çok elma yetiştirilir.

Ilgaz'da ilk yerleşme izleri daha çok Roma ve Bizans çağlarına kadar inmekte, daha eski çağ buluntuları ise Selman Höyük'te yer almaktadır. Cendere köyü toprakları içinde bulunan ve 30 m. yükseklikte bir tepe yapan bu höyükte bakırçağından başlayarak Hitit, Frik, Roma devri buluntularına rastlanmaktadır. Bundan başka Ilgaz'da dört tümülüs vardır. Yalnız Cendere köyündeki açılmış ve içinde bir mezar odası bulunmuştur. İnköydeki beş katlı kaya mezarları Bizans çağına aittir.

Ilgaz çevresindeki bu örneklerin yanı sıra Ilgaz'ın içinde bulunan hamam da sanat değerleri taşımaktadır.

ILGAZ DAĞI
Batı Karadeniz bölgesinin iç kısmında, Kastamonu şehrinin 40 km. kadar güneyindedir. Ilgaz dağı üzerinde birtakım tepeler bulunur. Bunların en önemlileri Hacettepe (2 600 m.) ile Çataltepe (2 530 m.) dir. Bu iki tepe, yüksekliği 2 000 m.'yi bulan oldukça geniş, kuzeydoğu, güney-batı doğrultulu, uzun bir sırtla birbirine bağlanır.

Ilgaz dağının yapısında az-çok başkalaşıma uğramış, eski şist, kireç ve kumtaşları geniş yer tutar.

ILGAZ, RIFAT
(1911-) Günümüz yazar ve şairlerinden. Cide'de doğmuş, ilkokulu Terme, ortaokulu Kastamonu'da (1917), öğretmen okulunu da aynı yerde bitirdikten (1930) sonra Gerede, Akçakoca ve Düzce'de 6 yıl süreyle ilkokul öğretmenliği yapmış, bundan sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat bölümünü bitirerek (1938), Adapazarı'nda ve İstanbul'da, ortaokullarda Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Daha sonra öğretmenlikten istifa ederek gazeteciliğe başlamıştır. Başlangıçta şiirle uğraşırken, sonraları mizah yazarlığına geçmiş ve Markopaşa, Taş, Karikatür, Dolmuş, Külâh, Şaka gibi dergilerde mizah hikâyeleri yazmış, daha sonra da bu hikâyeleri kitap haline getirmiştir. 1927'de yayımlamaya başladığı ilk şiirlerinden sonra 1940'ta toplumsal bir öz kazanan bu tür çalışmalarını Yürüyüş, Pınar, Yurt ve Dünya, Gün, Yeryüzü ve Ant gibi dergilerde yayımlamış, ancak düşünce yönü ağır basan bu şiirlerin sanat niteliği üstünde fazla durmamıştır. 1940-1950 dönemi sosyal şiir akımının önde gelen temsilcilerinden biri olarak bilinir.

Eserleri: Yârenlik (şiirler, 1943), Sınıf (şiirler, 1944), Yaşadıkça (şiirler, 1947), Devam (şiirler, 1953), Üsküdar'da Sabah Oldu (şiirler, 1954), Radarın Anahtarı (hikâyeler, 1957), Hababam Sınıfı (roman, 1959, 1966'da oyun olarak İstanbul'da Küçük Sahnede oynandı, oyun olarak da basıldı: 1967), Soluk Soluğa (şiirler, 1962), Kesmeli Bunları (hikâyeler, 1962), Saksağanın Kuyruğu (hikâyeler, 1962), Bizim Koğuş (roman, 1964). Şevket Usta'nın Kedisi (hikâyeler, 1965), Geçmişe Mazi (hikâye-roman, 1965), Abbas Yolagiden (oyun, 1967).

ILGIM
Belirli atmosfer koşullarında meydana gelen optik olay. Işık ışınlarının eğik bir yol izlemesi esasına dayanır; bunun sonucu gözde aynı cismin iki görüntüsü oluşur. Ilgımın nedeni, ışığın kırılma indisinin atmosferde anormal bir değişiklik göstermesidir. Yukarıya doğru çıkıldıkça havanın yoğunluğu azaldığından ışığın kırılma indisi de azalır. Atmosfer yoğunluğu belirli koşullarda değişiklikler gösterir. Bir çölün üzerindeki hava tabakası çabuk ısındığından yoğunluk oranı artar. Eğer bu sıcak hava tabakası, bir hava akımının etkisiyle yer değiştirmeyecek olursa, toprağın üzerine, yoğunluğu yukarı katlardaki havanın yoğunluğundan daha az olan bir hava tabaka

YÜKSEK ILGIMIN OLUŞUMU

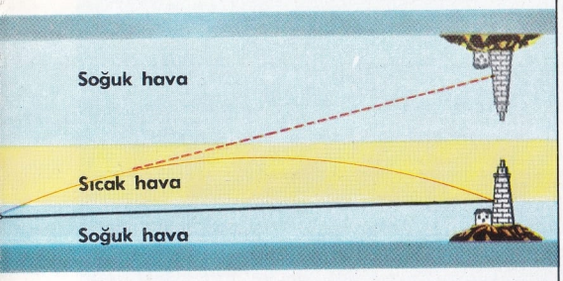

Alçak ılgıma benzeyen yüksek ılgımın ondan tek farkı görüntünün gerçek nesneden yüksekte oluşmasıdır. Yüksek ılgım, toprak yüzeyine yakın, iki soğuk hava tabakası arasına bir sıcak hava tabakasının sıkışmasıyle meydana gelir. Yüksek ılgıma daha çok deniz yüzeyinde rastlanır.

sı çöker; kırılma indisi de aşağıdan yukarıya doğru artar. Bu durumda ışık ışınları, dışbükey yanları aşağıya dönük olacak şekilde eğik bir yol izlerler. Cisimden hareket edip, aşağıya doğru yönelen bir ışın, yukarıya dönderilir ve gözlemcinin gözüne ulaşır. Gözlemci, bu ışının uzantısında bir görüntü görür. Gözlemci söz konusu cismi zaten normal yoldan da görmekte olduğundan, gözünde cismin iki görüntüsü oluşur ve cismin suya yansıdığı sanısına kapılır. Çöllerde rastlanan ılgım olayının (alçak ılgım) temeli bu olaya dayanır.

Toprağın üzerinde çok soğuk bir hava tabakası ya da topraktan belirli bir yükseklikte çok sıcak bir hava tabakası bulunacak olursa, görüntü cismin yukarısında oluşur (yüksek ılgım).

ILGIN
Konya iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 10 196). Konya-Haydarpaşa demiryolu üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 1 029 m.'dir. Konya'yı Afyon'a bağlayan karayolu, şehrin içinden geçer.

İlçede en eski ve önemli yapılardan biri iki kilometre batısındaki 1267 tarihli Sahip Ata Fahrettin Ali yapısı kaplıcalardır. İki kısımlı bu kaplıcada Alaettin Keykubat I. zamanından, 1236 tarihli, Cemalettin adında birine ait bir yazıt vardır. Camekânlık, ılıklık ve halvet bölümleriyle bu yapı, Selçuklu hamamlarının tipik bir örneğidir. Ilgın kaplıcaları dışında, anıtlarıyla Türk mimarîsinin ilginç örneklerini taşımaktadır. Çok ayaklı Pir Hüseyin Bey camii, dört ayak üzerine bir kubbenin oturduğu Sadettin İsa Türbesi, sekizgen gövdeli Şeyh Bedrettin kümbetinin yanı sıra, Osmanlılarda külliye düşüncesinin güzel bir uygulaması olan Lala Mustafa Paşanın yapılar topluluğu, Ilgın'ın en başta gelen yapıtlarıdır. Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşanın 1576 tarihli bu yapıları birçok büyük anıtın yapımcısı ve Türk mimarîsinin en ünlü kişisi olan Sinan'a aittir. Tek kubbeyle sekiz ayaklı örneğin karışımı bir plan taşıyan caminin çevresinde imaret, bedesten ve kervansaray yer almakta, gerek boyutları ve gerekse bir arada biçimlenişleriyle bu yapılar Osmanlı mimarisinin ilginç bir örneğini vermektedir. Bu yapılar topluluğu Mimar Sinan'ın yeni bir denemesini göstermektedir.

Ilgın ilçesinin yüzölçümü 1 394 km².., nüfusu 51 400'dür. Merkez, Argıthanı ve Aşağıçığıl bucakları içinde 44 köyü vardır.

İlçe toprakları oldukça dağlıktır. Kuzey ve batı yönlerindeki dağlar çıplak, güneydeki dağlar ise meşelerle örtülüdür. İlçede genel olarak kışlar sert, yazlar ise sıcak geçer. İlçenin başlıca akarsuyu Ilgın çayıdır. Bu çay, sularını Ilgın gölüne boşaltır. Doğal bitki örtüsü bozkır görünümündedir. Ormanlar azdır.

İlçe halkının başlıca gelir kaynağını tahıl tarımı teşkil eder. Endüstri bitkilerinden de şekerpancarı ile haşhaş yetiştirilir. Hayvancılık da gelişmiştir.

Ilgın Akdeniz bölgesinde ve sıcak ülkelerde yetişir; otuz kadar türü vardır.

ILGIN (Tamarix)
Ayrı taçyapraklı ikiçeneklilerden, Akdeniz bölgesinde ve sıcak ülkelerde yetişen bir ağaç cinsi. Dalları çok ince, çiçekleri pembe renklidir. Ilgından sepicilikte kullanılan bir madde ile halıcılıkta kullanılan bir boya çıkarılır. 30 kadar türü vardır. Ilgın türlerinin büyük bir kısmından süs bitkisi olarak, parklarda, bahçelerde yararlanılır.

ILGIN GÖLÜ
Sultan dağlarının doğusunda, Ilgın şehrinin kuzeyinde dar ve uzun bir göldür. Çavuş gölü de denir. Ilgın çayının suları bu göle akar. Sürekli akıntısı yoktur. Fakat fazla sularını Konya ovasına doğru boşaltır. Suları tatlıdır. Yüzölçümü 10 km². kadardır. Göl yüzeyi denizden 1 019 m. yüksekliktedir. Göl kıyısında sık sazlıklar vardır. Köylüler bunları biçerek yapı örtüsü ya da yakacak olarak kullanırlar.

ILICA
(bkz. Kaplıca)

IRAK
Güney-batı Asya'da bir devlet (el-Cumhuriyye el-Irakiyye). Cumhuriyetle yönetilir. Toprakları Mezopotamya bölgesinin büyük bir kısmını kapsar. Arap ve Suriye düzlüklerinin çöl görünüşlü yaylaları ve Zagros sıradağlarının bir kısmı Irak toprakları içine girer. Şatt-ül-Arap ağzında İran (Basra) körfezine bakan kıyıları çok dardır. Kuzeyinde Türkiye, güneyinde Küveyt ve Suudi Arabistan, doğusunda İran, batısında ise Suriye ve Ürdün bulunur. Yüzölçümü 444 442 km².'dir. 8 375 540 kişiyi bulan nüfusunun büyük kısmı (% 90) Araplardan oluşmuştur. Nüfusunun geri kalan kısmını Kürtler (1 042 774), Türkler (500 000) ve Türkmenler tamamlar. Resmî dil Arapçadır. Ülke halkının büyük çoğunluğu Müslümandır. Başkent Bağdat'tır. İdarî yönden ülke 14 ile (liva) ve 3 bölgeye ayrılır.

Yeryüzü şekilleri, iklim ve akarsular: Yeryüzü şekilleri bakımından Irak toprakları dört bölgeye ayrılabilir: Kuzeyde Zagros dağ sisteminin kollarından oluşmuş dağlık dar bir bölge yer alır. Bu bölgeden sonra el-Cezire denen ova uzanır. Üçüncü zamanda oluşmuş, kalker yapılı bu ovanın bir ucu kuzeydeki dağlık bölgeye, diğer ucu ise Suriye düzlüklerine dayanır. Üçüncü bölgeyi meydana getiren asıl Irak, yine ovalık bir yöredir. Aşağı Mezopotamya diye de adlandırılan ova aluvyonal yapılıdır. Dicle ve Fırat'ın yüzyıllar boyu taşıdıkları aluvyonların İran (Basra) körfezini doldurması sonucu bu verimli ova denizden yer kazanmıştır. Batı ve güney kısımlarda ise Suriye ve Suudî Arabistan çöl düzlüklerinin, çorak ve verimsiz uzantıları görülür. Irak ekonomisi tümüyle Aşağı Mezopotamya ovasına bağlıdır denebilir. Bu bitek topraklar ülkenin en kalabalık ve her yönden en ileri kıs-

mıdır. Bölgeden geçen iki akarsu, Dicle ve Fırat bölgenin verimli olmasında en büyük rolü oynarlar. Bu iki büyük ırmak ilkbahar ve kış mevsimlerinde taşarak bölgeyi bitek bir balçık tabakasıyle örterler. Böylece doğal bir şekilde gübrelenir. Dicle ve Fırat birbirlerine paralel bir şekilde güney-doğu yönüne doğru akarlar. Bağdat yakınlarında birbirlerine çok yaklaşırlar. Bu yaklaşma alanının kuzeyinde el-Cezire, güneyinde ise asıl Irak denilen alanlar bulunur. Aynı zamanda tarihî önemi olan bu bölge eskiden beri Mezopotamya diye adlandırılır (Mezopotamya Yunancada «ırmaklar arasındaki ülke» anlamını taşır). Gerek Dicle, gerekse Fırat Türkiye'ye ait topraklardan, Toros dağları yöresinden doğarak İran (Basra) körfezine doğru akarlar. Bu körfeze 180 km. kala birleşir. Şatt-ül-Arap adını alarak bir tek kol halinde İran (Basra) körfezine dökülürler. Irak'ın Dicle ve Fırat dışında diğer önemli akarsuları Büyük Zap, Küçük Zap, Diyale ve Nehr-el Uzaym'dır. Bütün bu akarsular Dicle'nin sol kollarıdır.

Irak'ın iklimi sıcaktır ve yağışlar tarım yapabilmek için yeterli değildir. Irak toprakları yaklaşık olarak yılda 250 mm.'lik bir yağış alır. Tarım genellikle Kuzey Mezopotamya'nın bazı bölgelerinde yapılır. Bu bölgenin dışında tarım ancak sulama tesislerinin kurulduğu yerlerde yapılabilmektedir.

Ekonomi ve şehirler: Yer şekilleri, iklim ve bitki örtüsü bakımından ülkenin kuzey ve güney kısımları arasında önemli ayrılıklar görülür. Mezopotamya'da en çok pirinç, afyon, pamuk, turunçgiller ve hurma elde edilir. Dağlık bir yöre olduğu için daha serin bir iklimi olan kuzey kısımlarda ise buğday, arpa, mısır ve tütün yetiştirilir. Subtropikal iklim şartlarına bağlı olarak ülkenin yüzölçümünün 2/3'si isteplerden meydana gelmiştir. Bu yüzden hayvancılık oldukça yaygındır. Büyükbaş hayvanların sayısı 4 200 000, koyunların 1 500 000, keçilerin ise 1 750 000'i bulur. Irak büyük bir petrol ülkesidir. Ülkenin ekonomik zenginliği petrol yataklarının verimiyle yakından ilgilidir. Petrol kuyularının en büyük kısmı kuzey-doğudaki dağların eteklerinde toplanmıştır. Ham petroller Kerkük'ten başlayan borularla Akdeniz'e doğru akıtılır. En önemli ham petrol borusu kolları Suriye'deki Banyas ve Lübnan'daki Trablus limanlarına gidenlerdir. Musul'dan Bağdat'a, Küveyt'le sınır teşkil eden yörelerden elde edilen ham petrolü İran (Basra) körfezindeki Fao limanına sevk eden petrol boru hatları da önem taşır. Irak'ta tekstil, çorap, çimento, besin maddeleri, tütün işlenmesi ve petrol dağıtımı endüstrilerinde modern koşullara uygun bir ilerleme görülmektedir. Birçok Doğu ülkesinde görüldüğü gibi Irak'ta da el sanatları yaygındır. Özellikle el dokumacılığı, deri işlemeciliği, demir, bakır ve gümüş işleme sanatları gelişmiştir. Şehir nüfusu azdır. Çünkü nüfusun büyük kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Ülkenin başkenti Dicle kıyısında kurulmuş Bağdat şehridir. Bağdat'ın nüfusu 2 194 000'dir. Yine Dicle kıyılarında bulunan Musul ve Zagros dağlarının uzantılarının eteklerinde kurulmuş Kerkük önemli tarım, hayvancılık ve petrol pazarıdır. Diğer önemli şehirler arasında güneyde Şatt-ül-Arap üzerinde Basra (nüfusu 689 997), güney Kürdistan'da Erbil, Zagros dağları yöresinde Süleymaniye (nüfusu (412 238), Kerbela (nüfusu 334 482) ve Fırat ırmağı yakınlarında Hille (nüfusu 452 952) sayılabilir. Irak'taki Türklerin sayısı artmakta-

Üstte: Irak'ın başkenti Bağdat'ın genel görünüşü. Ülke idarî yönden 14 ile ve 3 bölgeye bölünmüştür. Altta: Irak'ta petrol tesisleri. Petrol Irak ekonomisinin en önemli ürünüdür. Ham petrol rafinerileri borularla ulaştırılır.

dır. Irak Türkleri çoğunlukla Kerkük ve Musul bölgesinde toplanmışlardır. Irak'ta akarsular, özellikle Dicle, ulaşım yönünden önem taşır. Bu yüzden kara ve demiryolları gereği kadar gelişmemiştir. En önemli demiryolu hattı Basra-Bağdat-Musul hattıdır. Bu ana hat Kerkük-Erbil ve Kerbela kollarına ayrılır. Basra bir demiryolu ile İran'daki Ahvaz şehrine bağlıdır. Musul'un Suriye'de Halep, Türkiye'de Adana şehirleriyle bağlantısı demiryolu aracılığıyle sağlanmıştır. Demiryollarının uzunluğu 1 700 km.'yi bulmaktadır. Karayollarının uzunluğu ise 7 350 km. civarındadır. Ülkenin genişliği dikkate alınırsa ulaşım şebekesinin yetersiz olduğu ortaya çıkar. Bağdat'ta uluslararası öneme sahip bir hava alanı vardır.

Ülkenin başlıca limanı Basra'dır. Basra limanı aracılığıyle ülkenin dışarıya sattığı maddelerin (hurma, yemiş, pamuk ve hayvan ürünleri) büyük kısmı yollanır. Fao sadece petrol ihraç eder. Irak, dışarıdan her türlü endüstri eşyası, kereste ve çay gibi maddeler satın alır. Ülkenin dış ticaret açığı yabancı sermayelerin tekelindeki petrol üretiminden alınan payla kapatılır.

Tarih: Irak uzun yıllar Osmanlı imparatorluğunun egemenliği altında kalmış bir ülkedir. Osmanlı imparatorluğu güçlü devrini tamamlayıp, egemenliği altındaki ülkeleri yönetemez hale gelince Irak'ta da milliyetçi hareketler başgöstermiş, XX. yüzyılda daha güçlenmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Irak toprakları, İngilizler tarafından işgal edildi. Fakat Londra hükümeti ülkede uygulayacağı politikaya uzun bir süre yön veremedi. 1918 yılında Fransız ve Amerikalıların yayınladıkları bir bildiride ülkede kurulacak yönetim sisteminin halkın isteklerini göz önüne alması gerekeceği ileri sürülüyordu. 1920 yılının mart ayında Emir Abdullah bin Hüseyin, subaylar tarafından kral ilân edildi. Aynı yılın 3 mayısında Milletler Cemiyetinin aldığı karara göre Basra, Bağdat ve Musul Türk vilâyetleri üzerinde manda kabul edildi. Bu karar İngiltere tarafından olumlu karşılandı. Fakat ülkede büyük bir karışıklığa yol açtı. Yer yer görülen isyanlar gittikçe yayıldı. İngiliz birlikleri duruma el koydu ve isyanlar bastırıldı. 3 mart 1921'de Kahire'de Ortadoğuda bulunan İngiliz temsilcilerinin katıldığı bir konferans toplandı. Konferansta alınan karara göre Irak'ta krallık kuruldu. Taht Emir Faysal'a devredildi. Aynı yılın ağustos ayında Bağdat'ta bir referandum yapıldı. Referandumun olumlu sonuç vermesi üzerine Emir Faysal kral ilân edildi. 1932 yılında Milletler Cemiyetinin mandası sona erdi. Fakat ülkedeki karışıklık ve huzursuzluklar devam ediyordu. Kral Faysal'ın öldüğü 1933 yılından bugüne kadar Irak'ta hükümet darbeleri birbirini izlemektedir. 1958 yılında yapılan kanlı bir ihtilâl sonunda kral Faysal II. öldürülmüş ve ülkede Cumhuriyet ilân edilmiştir. İhtilâli hazırlayıp uygulayan General Abdülkerim Kasım başbakan oldu. Fakat Kasım halkın özlemini çektiği reformları gerçekleştiremediği gibi ülkede bir askerî diktatörlük kurdu. Bu yüzden huzursuzluk yayıldı ve ayaklanmalar başladı. 1963 yılında ordu ile sosyalist Baas Partisi tarafından ortaklaşa yapılan ve başbakan General Abdülkerim Kasım'ın kuruşuna dizilmesiyle sonuçlanan hükümet darbesinden sonra bütün güç devlet başkanı Mareşal Abdüsselam Arif'in eline geçti. Ona karşı 1965 yılında yapılan bir hükümet darbesi girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat Arif ertesi yıl bir uçak kazasında ölünce yerine kardeşi General Abdurrahman Arif cumhurbaşkanı oldu. 1966 yılının haziran ayında ise, Irak'ın hemen Birleşik Arap Cumhuriyeti ile birleşmesinden yana olan Arif Abdürrezzak'ın düzenlediği hükümet darbesi denemesi ordu tarafından bastırıldı. İş başındaki Abdurrahman el-Bezzaz ise bu arada (haziran 1966) Kürtlerin başı Barzani ile önemli bir anlaşma yapıyordu; Bu anlaşmaya göre Kürtler 1961 yılından beri sürdürdükleri çete savaşına son verecekler, buna karşılık Irak hükümeti de Kürtlere iç işlerinde bir çeşit bağımsızlık tanıyacak, Kürtlerin ulusal haklarını kabul edecekti. Fakat el-Bezzaz iki ay sonra istifa etmek zorunda bırakılıyor ve başbakanlık görevi yeniden bir askere, General Naci Talib'e veriliyordu. Ne var ki yine de istikrar sağlanamadı. 1968 temmuzunda yeni bir darbeyle Abdurrahman Arif de devrildi ve General Ahmet Hasan el-Bekr cumhurbaşkanı oldu.

IRAK
Türk müziğinin mürekkep makamlarından biri. Irak perdesindeki segâh dörtlüsü ile, dügâh perdesindeki uşşak ve neva perdesindeki puselik dörtlülerinin birleştirilmesiyle yapılmıştır. Çıkıcıdır. Durağı ırak, güçlüsü dügâh perdesidir. Yapısındaki dörtlülerde gezinildikten sonra Irak perdesinde karar kılınır. Donanımına fa için B-diyezi ve si için F-bemolü konulur.

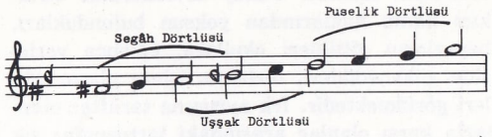

IRGAT, CAHİT
(1916-) Günümüz şair ve oyuncularından. Lüleburgaz'da doğmuş, Edirne Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra, Ankara Devlet Konservatuvarı son sınıfına kadar okumuştur. Uzun süre İstanbul Şehir Tiyatrosunda oyuncu olarak çalışmış, sonraları Küçük Sahne, Gen-Ar, Kadıköy İl Tiyatrosu sahnelerinde oynamıştır. Bu arada filimler de çevirmiş, tiyatro yazıları ve hikâyeler yazmıştır. 1948'de **Geri Dönemezsin** adıyle bir de roman yayımlamıştır. Bununla birlikte sanatçılığının şiir yönü ağır basar. 1936'larda Cahit Saffet imzasıyle yayımlamaya başladığı ilk şiirlerinden bu yana birçok dergide şiir yayımlamıştır. Çok karanlık, umutsuz bir hava içinde toplum hayatını ve toplumsal gerçekleri yansıttığı şiirlerini **Bu Şehrin Çocukları** (1945), **Rüzgârlarım Konuşuyor** (1947), **Ortalık** (1952), **Irgat'ın Türküsü** (1969) adlı kitaplarında toplamıştır. Ayrıca ölmüş ünlü oyuncu ve edebiyatçılarla ilgili anılarını Akşam gazetesinde 1968 yılında **Çok Yaşasın Ölüler** adı altında yayımlamıştır.

IRK
Kalıtsal yolla geçebilen, çeşitli fiziksel niteliklerin değişikliğiyle belirlenmiş türden küçük birlik.

Zooloji ve botanik alanlarında son derecede açık ve anlaşılabilir olmasına rağmen, ırk kavramı insan topluluklarının sınıflandırılmasında çok karma bir görüş kazanır. Bu yüzden de insan ırkları bazen boylarla, uluslarla, hatta dil gruplarıyle karıştırılır.

İnsan türü biyolojik esaslara göre açıklandığında, çeşitli ırklar, niteliklerin kendiliğinden değişmesiyle ve bu yeni niteliklerin bir insan topluluğundan ötekine doğal ayıklanma sonucu geçişiyle belirlenir. Çünkü, belirli nitelikler belirli bir ortamda başka bir ortama oranla daha çok sürekli olma olanağı gösterirler. Örneğin derisi koyu renk olanlar, sıcak ortamda daha rahat ederler.

İnsanoğlu yeryüzünün her noktasında yaşamıştır. Ortam, uzun yüzyıllar boyunca ilkel topluluklar üzerinde çeşitli etkilerde bulunmuş, bunların fizik yapısında değişiklikler meydana getirmiştir. Fakat insanlar çeşitli noktalara göre bulundukları ortamda ateş, araç vb. yollarla, değişiklikler yaratmışlardır.

Bir ırkın başka bir ırktan daha «üstün» olduğu söylenemez; çünkü her ırk belirli bir ortama uymuş durumdadır; fakat başka bir ortama da uyabilir.

IRKÇILIK
Belirli bir ırkın doğal nitelikleri yönünden diğer ırklardan üstün olduğunun ve bu nedenle diğer ırktan olanlara oranla üstün bazı haklara sahip bulunması gerektiğinin ileri sürülmesi. Dünyadaki insanları ırklara göre sınıflandıran ve bu sınıflandırma sonucunda belir-

Faşizm döneminde ırkçı görüşleri yaymak amacıyle İtalya'da yayımlanan «Irkın Savunması» adlı derginin ilk sayısı (1938).

li bazı ırkları diğerlerine üstün tutan ırkçı görüşler, aşağı ırk saydıkları bazı ırkların yok edilmelerini, üstün ırkların hizmetine koşulmalarını teklif etmişlerdir. Bu görüş sahipleri belirli zamanlarda değişik şekillerde dünya politikasına da egemen ve etkili olmuşlar, düşüncelerini uygulama alanına dökmüşlerdir. Bu konuda özellikle Hitler dönemi Almanyasının Nasyonal Sosyalist yönetimini ve Amerika'daki zenci-beyaz ayrımını örnek göstermek mümkündür.

Alman Nasyonal Sosyalizmi, ideolojik temel olarak Cermen ırkının üstünlüğü ve Yahudi ırkının aşağı ırk oluşu teorisini benimsemiştir. Hitler ve Rosenberg tarafından savunulan ırkçı-faşist görüşler, tamamen uydurma, mistik delillerle, Tanrının Cermen ırkını üstün ırk olarak yarattığını, dünya yönetiminin bu ırkın eline geçmesini gerekli gördüğünü, diğer ırkların bu ırka hizmet etmek zorunluluğun da olduğunu, özellikle Yahudilerin en kötü ve aşağı ırk olduğunu, ırkın temizliğinin sağlanması için Yahudilerle Almanların evlenmesinin yasak edilmesi zorunluluğunu, sağlıklı bir ırk elde edebilmek için kısırlaştırmanın meşru sayılması gerekeceğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Naziler, saf ırkın yapısal belirtilerini de uydurmak, saf ırka ait bazı yapısal ölçüler ve belirtiler sıralamak yolunu tutmuşlardır. Yahudileri toplama kamplarında yığın halinde yok eden Alman Nazileri, Yahudilerle evlenmeyi, Yahudilerden çocuk yapmayı da suç saymışlar, hastalıklı ve karışık ırktan olanları kısırlaştırarak çocuk yapmalarını engellemişlerdir. Fanatik, mistik ırkçılık temeline oturtulan Alman faşizmi, bu görüşlerini dünya çapında uygulamak görüntüsü ardında, II. Dünya Savaşına yol açmıştır. Irkın temizlenmesi ve Cermen ırkının üstünlüğünün kanıtlanması perdesi ardında Alman sanayicileri milyonlarca kişinin ölümü pahasına zenginleşmişlerdir. Alman faşizmi, bütün faşist yönetimler gibi, egemen kapitalist sınıfın hizmetinde emperyalist bir politika izler ve kan dökerken, Cermen ırkının üstünlüğü aldatmacasından yola çıkmıştır.

XX. yüzyılın ikinci büyük ırkçı akımı Amerika Birleşik Devletlerindeki zenci düşmanlığıdır. Avrupa'dan Yenidünya'ya hicret eden beyazlar, Yenidünya'nın zenginliklerinden yararlanarak zenginleşmeye başlarken, Yenidünya'nın yerlilerini esirleştirmişler ve Afrika'dan zenci köle getirmişlerdir. Bu harekete meşruluk kazandırmak için, beyaz ırkın zenci ve kızılderili ırklara doğuştan üstün olduğu, beyaz olmayan ırkların köle olmaktan öteye bir değer ve görev sahibi bulunmadığı ileri sürülmüş, bu görüş teorik bir tez haline getirilmiştir. Ucuz zenci emeğini kullanan bu beyaz esirciler, zenginleşmelerinin temeli olan bu düzenin değişmesine karşı çıkmışlardır. Bu nedenledir ki, kölelikten kurtulmak isteyen zencilere karşı en insanlık dışı muameleyi yapmaktan çekinmemişlerdir. Zencilerin de beyazlarla aynı haklara sahip olması, kölelikten kurtulmalarının gerekliliği savunulduğunda, Birleşik Devletler parçalanmak tehlikesiyle bile karşılaşmış, 1861-1864 Güney-Kuzey iç savaşı çıkmıştır. Savaşı zencilerin kölelikten kurtulmalarından yana olan Kuzey devletlerinin kazanması, görünüşte zenci köleliğine son vermiş, zenciler de siyasî ve medeni haklara sahip olmuşlardır. Bu duruma rağmen, zenci-beyaz ayrımının hâlâ sürdüğü, zencilerin özellikle Güney devletlerinde birtakım kamu haklarından yoksun bulundukları, beyazların gittikleri okullara, eğlence yerlerine gidemedikleri, birtakım işlere giremedikleri görülmektedir. Irk ayrımına taraftar olanlarla karşı olanlar arasındaki tartışmalar sık sık siyasal hayatı gerginleştirmektedir. Ku-Klux-Klan gibi gizli cemiyetler, zencileri öldürmekte, toplumsal hayatta ırkçı nitelikte etkenlikte bulunmaktadır. Buna karşılık, zenci kuruluşları da, değişik düşünce temellerine dayanan biçimlerde, zenci-beyaz ayrımıyle mücadele etmektedirler. Bütün hukukî görünüşlere rağmen, günümüzde zencilere karşı ırkçı akım Amerika'da etken olmaktadır.

Isfahan'ın genel görünüşü. On planda, XVII. yüzyıl başlarında Şah Abbas I. tarafından yaptırılan Mescid-i Şah görülmektedir. Isfahan İran'ın en güzel şehirlerinden biridir.

IRMAK
(bkz. Akarsu)

IRSOY, HAFIZ AHMET
(1870-1943) Türk bestecisi, Zekâi Dede'nin oğludur. İstanbul'da Eyüp'te doğmuştur. Mevlevîdir. Müziği babasından öğrenmişti. Babasının ölümü üzerine Darüşşafakaya müzik öğretmeni oldu. İstanbul konservatuvarı tasnif heyetinde çalışarak birçok eserin notaya alınmasına yardım etti. 300 kadar dinsel ve dinsiz söz eseri bestelemiştir. 13 ağustos 1943'te ölmüş ve Eyüp'te babasının yanına gomulmüştür.

IRZA GEÇMEK
Umumî adap aleyhine işlenen suçlardandır. 18 yaşından küçük bir kişiyle rızasıyle, 18 yaşından büyük bir kişiyle cebren cinsî münasebette bulunulması halinde ırza tecavüz suçu işlenmiş olur. Modern kanunlar, ırza tecavüz suçunu kişinin cinsel hürriyeti ve iradesi aleyhine işlenmiş bir suç olarak kabul etmektedirler.

Ceza Kanunumuz, 18 yaşından küçük birisiyle, onun rızasıyle dahi, cinsî münasebette bulunulsa, bu fiili suç saymaktadır. Mağdurun yaşı 15'ten küçük olduğu durumlarda ceza daha ağır, 15 ile 18 yaş arasında ise daha hafiftir. Kanun 18 yaşından küçüklerin cinsî münasabette bulunmak konusundaki rızalarını hukuken değersiz kabul etmiştir. 18 yaşından küçük kişilerle cebir, şiddet, tehdit kullanarak ya da akıl ve beden hastalığından veya başka bir sebepten kendini koruyamayacak durumda bulunan bir kişinin bu durumundan yararlanılarak cinsî münasebette bulunulmasını ağırlatıcı sebep saymıştır.

Kanun, 18 yaşından büyük kimselerin cinsî münasebette bulunmak konusundaki rızasını geçerli saymaktadır. 18 yaşından büyük birisiyle onun rızası üzerine cinsî münasabette bulunmak suç teşkil etmemektedir. Buna karşılık, 18 yaşını bitirmiş bir kimseyle cebir, şiddet, tehdit kullanılarak cinsî münasebette bulunulması suçtur. Bunun dışında, mağdur

cinsî münasebete razı olmakla beraber, bu rıza hileli vasıtalar kullanılarak elde edilmiş ya da mağdurun akıl, beden hastalığı veya başka sebeple kendisini fiile karşı koruyamamasından yararlanılarak kendisiyle cinsî münasebette bulunulmuşsa, bu fiil de ırza tecavüz suçunu teşkil eder.

Irza tecavüz suçu, birden fazla kimse ya da mağdura bakmakla ve onu yetiştirmekle görevli biri tarafından işlendiği, fiil ölüm, hastalık, sakatlık gibi bir sonuç doğurduğu takdirde, ceza artırılır.

ISFAHAN

İran'ın orta kesiminde bir şehir. Nüfusu 424 000 olan Isfahan Zayanda-Rud ırmağının kıyısında ve dört bir taraftan gelen yolların meydana getirdiği sık bir yol şebekesinin merkezindedir. Şehrin ekonomisinin temelini öncelikle tarım (tahıl, meyve ve sebzeler, dokumacılıkta kullanılan bitkiler), sonra da hayvancılık teşkil eder. Oldukça önemli bir küçük el sanatları endüstrisinin merkezi olan Isfahan'da çeşitli dallara ayrılan bir besin endüstrisiyle pamuk ve yün dokuma, iplikçilik endüstrileri de gelişme durumundadır.

Çok eski çağlardan beri yerleşme merkezi olan ve tarihte Gabae, Gayy, Sipahan gibi adlar almış olan Isfahan, İran tarihinin bütün dönemlerinde ve özellikle 640 yıllarındaki Arap istilâsından sonra önemli bir yer almıştır. Bir süre Büveyhilerin elinde kalmış, daha sonra da Büyük Selçuklu Devletinin (1117-1157) başkenti olmuş, en parlak devrini Safevîler döneminde yaşamıştır: Isfahan'ı kendileri oturmak için seçen Safevî hükümdarları, şehri birçok anıtla zenginleştirmişlerdir. Bu anıtların en önemlileri olarak Cihil Sütun (Kırk Sütunlu Saray), Maydan-ı Şah (Krallık Alanı) ve Çahar Bağ (Dört Bahçeler) belirtilebilir.

Çihil Sütun Şah Abbas I. tarafından yaptırılan ve kendisinden sonra gelen İran şahlarının XVII. yüzyılda yeniden yaptırdıkları çok ünlü bir saraydır. Sarayda, dördü aslan heykellerinden kaideler üzerine oturtulmuş olan on sekiz sütunlu bir portik, duvar resimleri ve aynalarla süslenmiş olan büyük bir mezar salonu ve ayrıca çok sayıda küçük salonlar vardır.

Maydan-ı Şah İran'ın en güzel ve en büyük alanıdır (boyutları 512 × 159 m.). Başlangıçta cirit oyunları için yapılmış olan alana daha sonra Şah Abbas I. tarafından, alandaki anıtları en iyi şekilde değerlendirecek biçimde yeni bazı binalar yaptırılarak, yeni bir düzen verilmiştir. Şah Abbas I.'in 1598 yılında sarayını bahçelere birleştirmek için yaptırdığı büyük ağaçlık yol yani Çahar Bağ ise bugün de şehrin en önemli caddesini teşkil etmektedir. Şah Sultan Hüseyin'in dervişler için 1710 yılında yaptırdığı Medrese-i Mader-i Şah (Valide Sultan Medresesi) da bu yol üzerindedir.

ISFAHAN

Türk müziğinin mürekkep makamlarından biri. Uşşak makamı dizisine, dügâh perdesindeki rast dörtlüsünün katılmasıyle elde edilmiştir. İnici ve çıkıcı olarak kullanılır. Durağı dügâh, güçlüsü neva perdesidir. Rast dörtlüsünde ve uşşak dizisinin tiz tarafındaki puselik beşlisinde dolaşıldıktan sonra, uşşak dizisiyle karar kılınır. Donanımına uşşakta olduğu gibi si-F-bemolü konur.

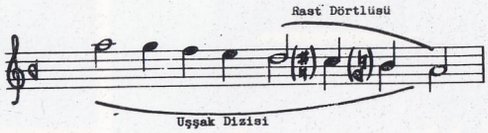

ISI

Bir enerji şeklidir. Termik enerji diye de adlandırılan terimin anlamı ancak, ısı ile enerji arasındaki eşdeğerlik denel ve teorik olarak ispatlandıktan sonra anlaşılabilmiştir.

Sıcak ve soğuk duygusu ısı hakkında yanlış bir kavram verir; gerçekten, duyular insana daha çok bir cismin sıcaklığını bildirir. Termometre ile sıcaklığın ölçülmesi halinde, cisimlerin sıcaklıklarındaki değişimlerin o cisimler tarafından alınan ya da verilen ısı miktarlarının ölçümü olduğu düşünülebilir. Ancak böyle bir düşünce yanlıştır; örneğin, bir kısmı katı, bir kısmı ergimiş homojen bir kitleye ısı verildiği vakit, en küçük bir katı parçası bulunduğu sürece sıcaklığın sabit kaldığı görülür. Bunun gibi kaynamakta olan bir sıvıya ısı verildiği vakit, sıvının hepsi buharlaşıp tükeninceye kadar sıcaklık sabit kalır. Her iki halde de verilen ısı, sıcaklıkta bir değişikliğe sebep olmayıp, göz önüne alınan cisimde bir hal değişmesi sonucunu verir.

Sıcaklık yükselmesi meydana getiren bir ısı miktarı, o cismi oluşturan parçacıkların hareket enerjisinin (kinetik enerji) artmasına sebep olur; hal değişmesine sebep olan ısı miktarı, farklı hallerde aynı parçacıklar arasında mevcut bağlanmalarda (potansiyel enerji) değişikliklere sebep olur. Kendisine verilen enerjiyi kullanıp dışarıya karşı iş yaparak gevşeyen bir gazda dönüşüm izoterm olup, verilen ısı sıcaklıkta bir değişme meydana getirmeyebilir. Genellikle bir cisme verilen ısının bir kısmı işe çevrilir ve bir kısmı da atomlarının enerjisini artırır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, yanma olayını açıklamak için, yanan cismin, madde içerisinde gizli halde bulunan ve «flogiston» denen elemanter bir cisim saldığı kabul ediliyordu. Daha sonra, ısının «kalorik» adı verilen ağırlıksız bir akışkan olduğu ve maddenin en küçük parçacıkları arasına girince onun sıcaklığını artırdığı ve çıkınca alçalttığı kabul edilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Boyle, ısının cisimler içerisindeki parçacıkların hareketinden ileri geldiğini kabul etmiş, XVIII. yüzyılın sonuna doğru, Kont Rumford ısının bir hareket şekli olduğu varsayımını ortaya atmıştır. Rumford, top namlularının oyulması sırasında meydana gelen çok büyük ısı miktarlarını açıklayamayan «kalorik» teorisini bırakmış ve bu sırada oluşan ısının sürtünme-

Işıma ve iletkenlikle ısının iletimi: Güneş ışıma yoluyle dünyaya ısı iletir; özellikle katılar içinde iletkenlik yoluyle ısı iletimi olur. Her iki durumda da madde iletimi yoktur, sadece termik enerji geçişi vardır. Farklı ısı iletkenliklerini göstermek için, üstleri balmumu kaplı çeşitli metal çubuklar ısıtılır. Bir alevin üzerine metal bir kafes koyulacak olursa, kafesin metali bütün ısıyı soğurduğu için, alev yukarıya geçmez.

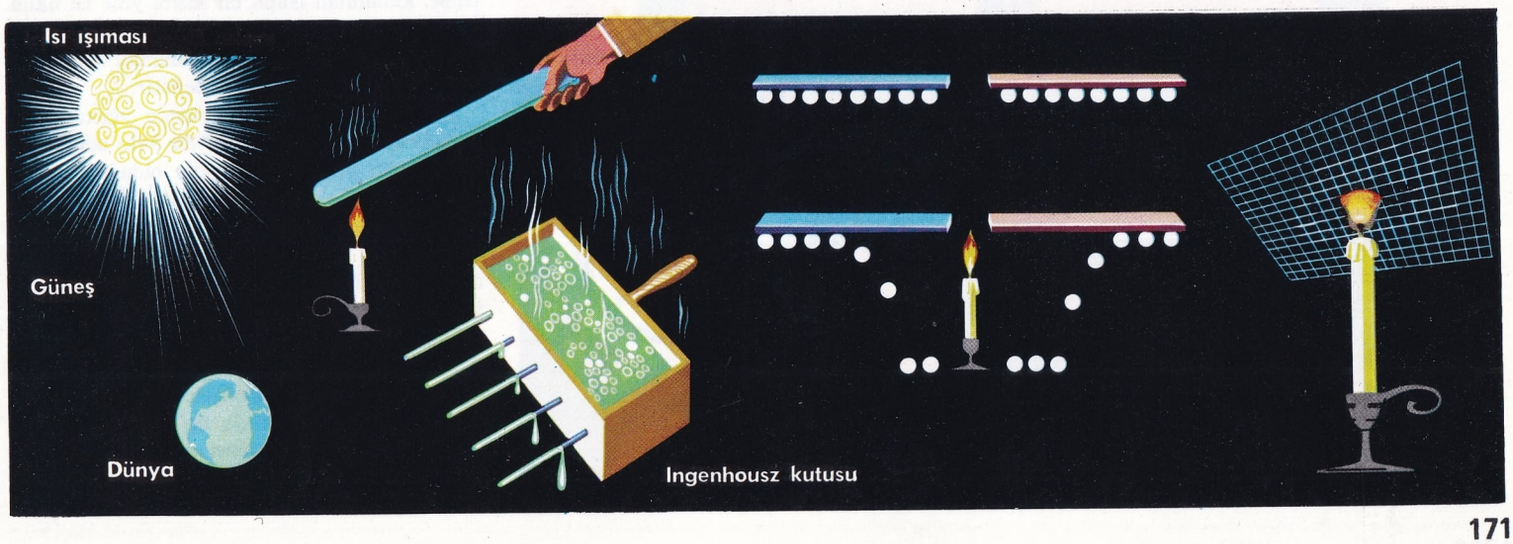

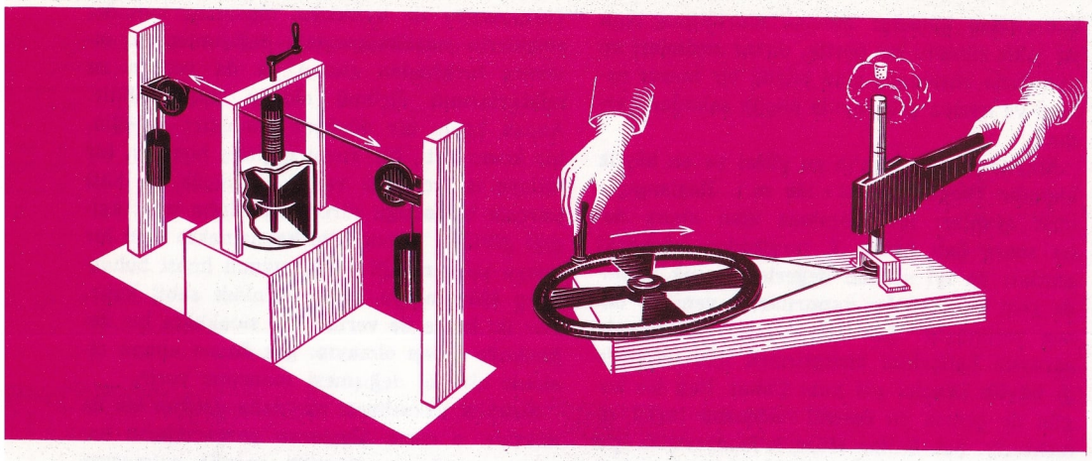

Solda: James Joule'un deneyinin şeması: Ağırlıkların inmesi pervaneyi döndürür, pervane sürtünme yoluyle kalorimetre içindeki suyu ısıtarak sıcaklığını yükseltir. Sağda: John Tyndall deneyi: Sürtünmeyle ısı haline geçen mekanik enerji suyu ısıtır.

Isının taşınma yoluyle yayılması. Bu yoldan iletim, madde taşınmasıyle birlikte olur. Su dolu bir kapta (sağda aşağıda) ısınan su yukarı çıkar, daha soğuk olan su aşağıya iner. Bu durumu göstermek için içine tahta talaşları atılmış su cam bir kapta kaynatılır ve suyun hareketi gözlenir. Bu ilkeden ısıtma tesislerinde yararlanılır: Sıcak su yukarıya çıkan bir akım (kırmızı çizgiler), soğuk su ise aşağıya inen bir akım (mavi çizgiler) meydana getirir.

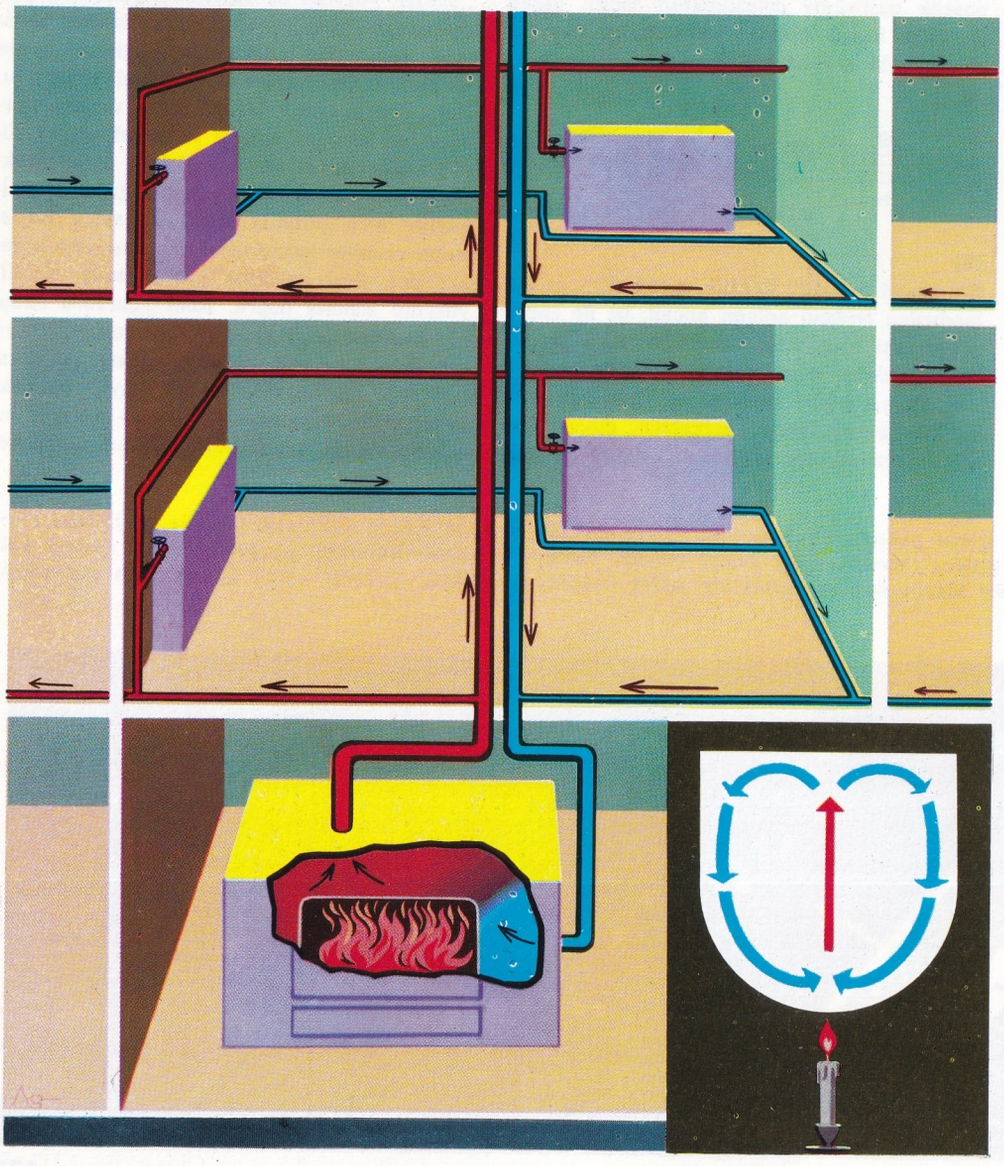

den, yani mekanik enerjinin dönüşümünden geldiğini kabul etmiştir.

Alman fizikçisi Robert Mayer 1842'de ve İngiliz fizikçisi Joule'un 1843-1849 arasında araştırmaları sonucunda, oluşan ısı miktarı ile onu elde etmek için gerekli mekanik iş arasında kesin bir bağıntı kurulabilmiştir. Böylece de termodinamiğin temelleri atılmıştır.

Daha önce, elektrik enerjisinin ısı haline dönüşümünü incelemiş olan Joule, bir büyükkalori elde etmek için gerekli iş miktarını ölçtü. Joule'un kullandığı düzenek, esas itibariyle, içerisinde bulunan su, iki ağırlığın düşmesiyle hareket ettirilen kanatların sürtünmesi vasıtasıyle ısıtılan bir kalorimetreden oluşuyordu.

Ağırlığı bilinen iki cismin, bilinen bir yükseklikten düşerken suyun kütlesi ve sıcaklığında meydana getirdiği yükselme, düşen ağırlıklar tarafından yapılan işle oluşan ısı miktarı arasında bir bağıntı kurulmasını mümkün kılıyordu. Gerçekten bu halde, dışarıyle olan ısı alışverişi sıfırdır; ağırlıkların düşmesiyle yapılan işin hepsi sıcaklığın artmasına, yani iç enerjinin artmasına yarar. Böylece bir büyük kalori elde etmek için gerekli mekanik iş miktarını ölçmek mümkün oluyordu. Mayer de, bir gazın sabit basınçtaki özısısının sabit hacimdeki özısısından daha büyük olması gözleminden yola çıkarak, aynı sonuçlara vardı. Gerçekten bir gazın birim kitlesinin sıcaklığını 1 C° yükseltmek için, eğer ısınma gazın hacmi değişmeden yapılıyorsa gerekli ısı miktarı, gazın ısınırken gevşeyerek basıncı sabit tuttuğu halden daha azdır. Bu ikinci halde, termik enerjinin bir kısmı iş yapmak için (gevşey) kullanılır. Böylece Mayer'in eşdeğerlik prensibi ortaya çıkar: «Mekanik işin ısı haline dönüşümünde, yapılan L işi ile elde edilen Q ısısı arasındaki oran, sadece kullanılan ölçü birimlerine bağlı bir sabitedir:

$$\frac{L}{Q} = J \quad (1)»$$

J oranına, «kalorinin mekanik eşdeğeri» denir; büyük kalori başına 4 186 joul ya da 427 kilogrammetredir. Ters oranın, yani ısının mekanik enerji haline dönüşmesi halindeki oranın, sabitliğinin ispatı zordur. Termik makinelerde, kullanılan ısının bir kısmı yine ısı halinde kalır ve iş haline dönüşmez; termodinamiğin ikinci prensibi ısının tamamını işe çevirmenin imkânsız olduğunu belirtir.

Eğer bir dönüşümde, sistemin uğradığı değişikliklerden sonra tekrar ilk hale dönülürse, dönüşümün bir kapalı çevrim olduğu söylenir ve bu takdirde termodinamiğin birinci prensibi şöyle ifade edilir: «İş soğurulup ısı hasıl olan ya da tersi olan çevrimsel dönüşümlerde, yapılan işle elde edilen ısı arasındaki oran ya da tersi sabittir».

Başka bir deyimle «ısı başka bir cins enerji haline ya da başka bir cins enerji ısı haline dönüştüğü vakit, dönüşen enerji ile ortaya çıkan enerji birbirleriyle orantılıdırlar».

Yukarıdaki sonucu herhangi bir dönüşüme genelleştirmek için, mutlak sıfır sıcaklığında bulunmayan herhangi bir cismin, kendi iç ya-

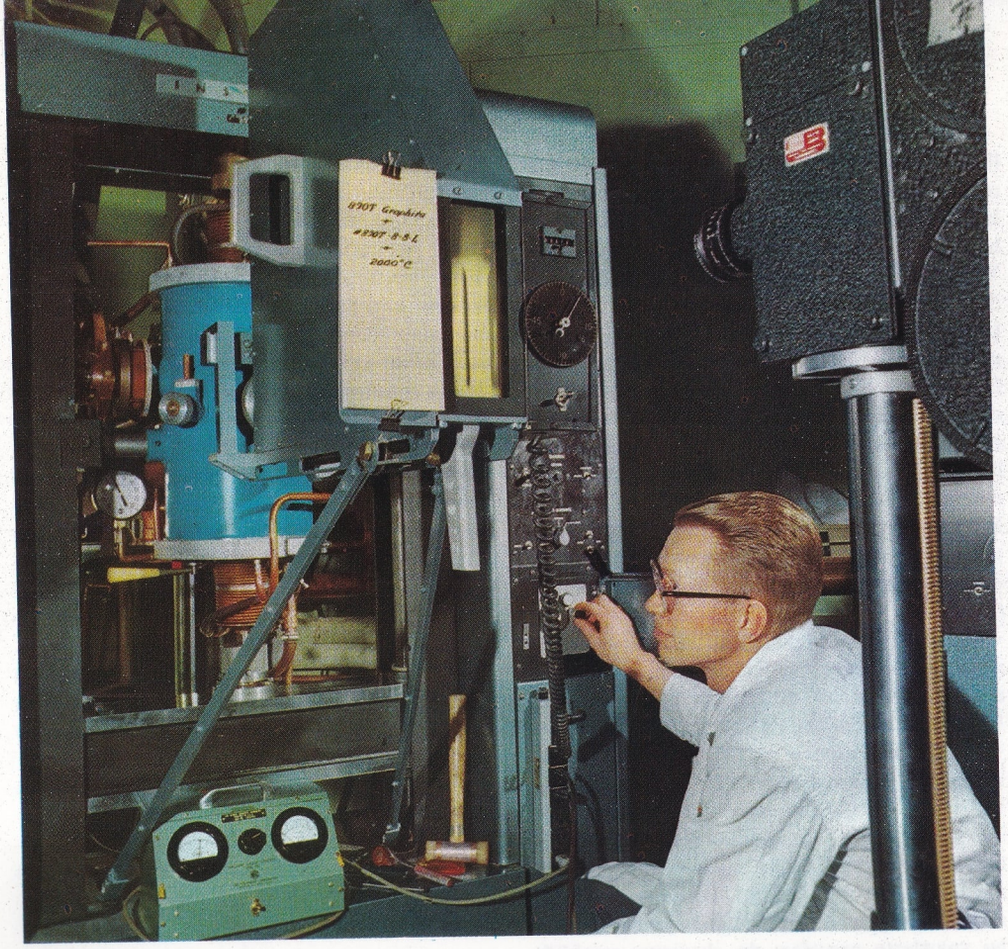

Cisimlerin çok yüksek ve çok alçak sıcaklıklardaki davranışlarının incelenmesi ısıya ilişkin incelemelerin en ilginç konularından birini meydana getirir. Resimde, grafitin 2000C° civarındaki durumunu inceleyen bir aygıt görülüyor.

pısından ötürü taşıdığı enerjiyi de hesaba katmak gerekir. Bu tip enerjiye, cismin «iç enerji» si denir ve oluşturan parçacıkların hareketinden ve karşılıklı bağıntılarından ileri gelir. Çevrimsel olmayan bir dönüşümde, bir sistemin iç enerjisi, bir L işi yapılması ya da soğurulması ve bir Q ısısı yayılması ya da soğurulmasıyle, bir U_1 değerinden bir U_2 değerine değişir. Bu şartlarda,

$$U_2 - U_1 = JQ - L$$

olur ve dolayısıyle çevrimsel olmayan bir dönüşümde sistemin iç enerjisindeki değişim, dışarıyle olan toplam enerji alışverişine eşittir.

Eğer cismin iç enerjisi değişmezse, ısı ve iş birbirleriyle doğru orantılıdırlar. Eğer dışarıyle iş ve ısı alışverişi yapmayan bir sistem göz önüne alınırsa, L ve Q sıfır olduklarından $U_2 - U_1 = O$ ve dolayısıyle $U_2 = U_1$ = sabit olur. Böylece enerjinin korunumu prensibi çıkarılmış oluyor.

Özısı (ısınma ısısı): Göz önüne alınan cismin bir gramının sıcaklığını 1 C° yükseltmek için gerekli ısı miktarıdır. Su, özısısı en büyük olan cisimlerden biridir; suyun özısısı 1'e eşit kabul edilir; dolayısıyle bütün başka cisimlerin özısılarının değerleri birden küçüktür. Isınınca oldukça fazla genleşen ve soğurdukları ısı zararına bir iş yapan gazlar için, sabit basınçta ısı ile sabit hacimde özısı söz konusu olur. Katılar ve sıvılar için, sıcaklık değişmelerinden ileri gelen hacim değişimleri ısıların ölçülmesinde hesaplanmazlar. Hem sıvı halde hem de katı halde bulunan cisimlerde, sıvı haldeki özısı, genellikle katı haldekinden daha büyüktür; örneğin, buzun özısısı suyunkinin hemen hemen yarısı kadardır.

ISIRGAN (Urtica)

İkiçenekliler sınıfından uzun ömürlü bir bitki. Anayurdu Çin'dir. Boyu 1 m.'ye kadar yükselir. Her toprakta yetişir. 30 kadar türü vardır. Küçük başakçıklar biçiminde çiçekler açar. Çanak ve taçyapraklar birbirinden bütünüyle ayrı durumda değildir. 4-5 taçlı çanakyaprağından oluşur.

Erkek organlar doğrudan doğruya bu yapraklardan çıkarlar. Yumurtalık açıktadır. İçinde bir tek yumurtacık bulunur ve bir tek meyve verir. Yaprakların kenarları diş diştir.

Isırganın başlıca özelliği kaşındırıcı olmasıdır. Bitkinin yaprak ve sap bölümlerini örten tüycükler içinde karınca asidi vardır. Tüycüklere dokunularak kırılınca içinden çıkan karınca asidi süründüğü yerde hafif bir yanma ve kızarma yapar. Eskiden romatizmalı hastalar ısırganla dağlanarak tedavi edilirdi. Bugün hekimlikte ısırganın bir değeri yoktur.

ISITMA

Cisimlerin ya da yerin sıcaklığını yükseltme işlemi. Isıtma, gerekli ısının elde edilmesinde kullanılan sisteme göre sınıflara ayrılır: Isının bir yakıtla elde edildiği kömürle ısıtma, neftle ısıtma, gazla ısıtma gibi ısıtma türleri; elektrik enerjisinin ısıya çevrilmesi için Joule etkisinden yararlanılan elektrikle ısıtma; dielektrik maddelerin yüksek gerilimli bir elektromagnetik alana sokulduğunda ısınmaları özelliklerinden yararlanılan dielektrik ısıtma (bu tip ısıtma, bütün cismin aynı şekilde ve aynı yoğunlukta ısınmasına imkân verdiğinden, özellikle plastik maddelerin işlenmesinde çok kullanılır); ısıtılacak cismin, yüksek bir hız kazandırılmış elektronlarla bombardıman edilmesi suretiyle uygulanan elektronik ısıtma.

Kış mevsiminde konut ve iş yerlerinin iç sıcaklığı, havanın soğuması nedeniyle, buralarda oturulabilmesi ve çalışılabilmesi için gerekli sıcaklık sınırının altına düşer; bu yüzden buraların, kış mevsiminde ısıtılması gerekmektedir. Konutların sıcaklığının normal olarak 18-22°C arasında olması gereklidir. Binaların ısıtılması genellikle iki türlü olur: Yerel ısıtma ve merkezî ısıtma; yerel ısıtmada, sıcaklık, ayrı odalarda ayrı olarak elde edilir; merkezî ısıtmada ise, bir yerde elde edilen ısı, binanın ya da bir binalar grubunun çeşitli katlarına ve kısımlarına uygun şekilde ısıtılmış akıcı bir maddeden (hava, su, alçak basınçlı buhar ya da yüksek basınçlı buhar gibi) yararlanılarak dağıtılır. Birçok binadan meydana gelmiş bir sitenin tek merkezden ısıtılmasında kullanılan sisteme uzak mesafeli merkezî ısıtma adı verilir. Bazen de, ısıtıcı sıvının sıcaklığını yükseltmek için, termik sanayi tesislerinde üretilen ısının bir kısmından yararlanıldığı görülür.

Yerel ısıtma: Bu tip ısıtmada, ısıtılacak yerin sıcaklığını yükseltmek için kullanılan araç ocak ya da sobadır. Bazen hava ayarlama araçlarından da yararlanılmakla birlikte, bu araçların daha çok havanın yenilenmesinde kullanıldıkları görülmektedir. Bu aracın içerinin havasını yenilemek için dışarıdan çektiği taze havanın, kış mevsiminde mutlaka ısıtılması gerekmektedir; bu iş de elektrik enerjisi kullanılması suretiyle aynı araç tarafından yapılmaktadır. Binlerce yıl öncesinden be-

Çiçek açmış ısırgan. Isırgan uzun ömürlü bir bitkidir.

ri kullanılmakta olan ilk ısıtma sistemi, önce açıkta, sonra bir ocağın içinde, ateş yakmak suretiyle uygulanan, alevle ısıtmadır. Başlangıçta odanın ortasında yer alan bu ocak, sonraları duvar, genellikle dip duvara yapılmaya başlanmıştır: Bu ilkel ocak şekli zamanla gelişerek bugünün evlerinde bir süs öğesi olarak yer alan şömine haline gelmiştir. Bir çeşit derin madenî vazo olan mangal da çok eski çağlardan beri kullanılmaktadır; mangal, yanan maddenin (odun ya da kömür) konulduğu ızgara ile külün içinde toplandığı küllük olmak üzere, başlıca iki parçadan meydana gelir. Mangal zamanla geliştirilmiş, üstü tuğladan bir duvar örülmek suretiyle ya da madenî bir duvarla kapatılıp yanan maddenin dumanının atılması için bir de boru eklenerek ilk soba elde edilmiştir. Bu eski ısıtma sistemlerinin birçok kötü tarafları vardı: Bunların en önemlisi yangın tehlikesiydi; bir de, özellikle ocaklarda, elde edilen ısının büyük kısmı ziyan olarak ısıtmada yararlanılamıyor ve bu nedenle çok odalı büyük yapılarda ocaklar ısıtma bakımından yetersiz kalıyorlardı. Yakın yıllarda ise, genellikle taşınabilir türden, yeni soba tipleri ortaya çıkmıştır: Bu sobaların bazılarında ısı, özel kaplar içinde sıvı gazların (propan ya da bütan gibi) ya da hafif yağların yakılmasıyle elde edilmektedir; bir de ısının, elektrik akımı geçirilmesi suretiyle elde edildiği elektrik sobaları son yıllarda çok kullanılmaya başlanmıştır. Bu soba türlerinin de bazı kötü tarafları bulunmaktadır: Sözgelişi gaz sobalarında, gaz kaçağı olması, yani patlama ya da zehirlenme tehlikeleri vardır; elektrik sobaları ise, elektriğin pahalı olması nedeniyle, yaygınlaşamamaktadır.

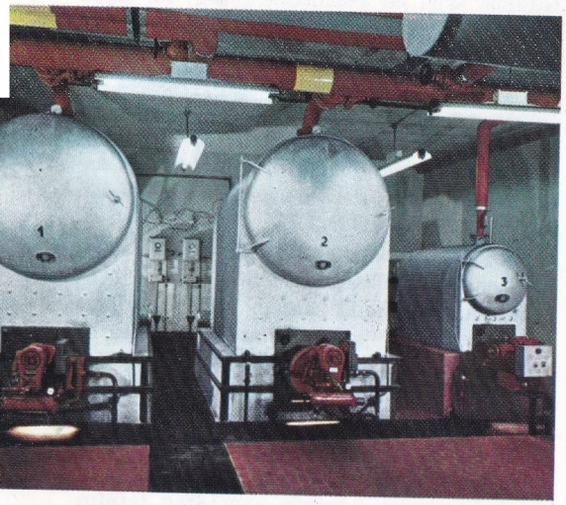

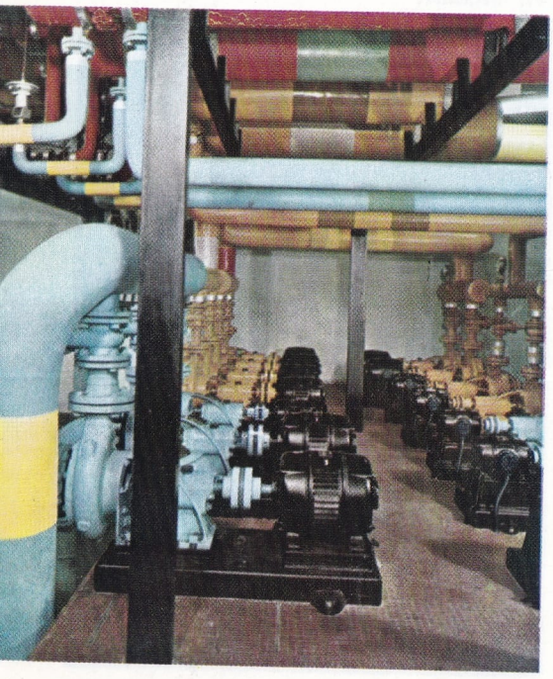

Isıtma. Üstte: Büyük bir binanın ısıtma dairesine yerleştirilmiş kazanlar. Altta: Sıcak suyun hareketini sağlayan pompalar. Tesisin gücü saatte 1 500 000 kaloridir.

Merkezî Isıtma: Merkezî ısıtma tesisleri, ısıyı radyatörlere taşıyacak olan akıcı maddenin ısıtıldığı bir ısıtma santralından, ısıtılan akıcı maddenin dağıtılmasında kullanlan dağıtım şebekesinden ve ısıtılacak yerlere yerleştirilmiş olan radyatörlerden meydana gelir. Bu ısıtma tesislerinde en çok kullanılan yakıtlar kömür, neft ve gazdır. Neft ya da gaz kullanılması durumunda ısıtma tesisinde otomatik bir ısıtma sistemi kurulması olanağı doğar; gerçekten düzenli bir şekilde yanan bu yakıtların yanışları da, dışarının sıcaklığına göre, az ya da çok ısı verecek şekilde ayarlanabilir. Isının santraldan radyatörlere aktarılması işi ise ara sıvılar kullanılarak yapılır. Kullanılan sıvıya ve kullanılış özelliklerine göre, merkezî ısıtma tesisleri, sıcak suyla ısıtma tesisleri (termosifonla), buharla ısıtma tesisleri (alçak basınçlı buharla ya da yüksek basınçlı buharla) ve sıcak havayla ısıtma tesisleri olmak üzere sınıflara ayrılır. Daha çok konutlarda kullanılan sıcak suyla merkezî ısıtma tesislerinde, santraldaki kazanlarda ısıtılan su, bir dağıtım şebekesiyle radyatörlere yollanır. Bu tür ısıtma tesislerinde çift boru hattı kullanılır; bu boru hatlarının birincisiyle sıcak su radyatörlere gönderilir; ikinci boru hattı ise ısısını radyatörlerde bırakarak soğumuş olan suyu kazana geri getirir. Suyun şebekede dolaşması, soğuk suyla sıcak suyun yoğunlukları arasındaki farktan yararlanılarak kendiliğinden olacak şekilde düzenlenebildiği gibi, bu dolaşım, daha geniş bir dağıtım şebekesi meydana getirebilmek ve daha yüksek verim almak gibi amaçlarla bir pompayla da yapılabilir. Dağıtım şebekesi, şebekenin en yüksek noktasında, bütün şebeke içinde sürekli olarak su bulunmasını sağlamak amacıyle yerleştirilmiş olan yayma kabına bağlıdır. Alçak ya da yüksek basınçlı buhar kullanan merkezî ısıtma tesisleri bugün hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. Bunun nedeni bu tesislerin, radyatörlerin çok ısınması, bacanın çok kere çok yüksek olması sebebiyle sürekli kontrol gerekliliği gibi bazı önemli sakıncalarının bulunmasıdır. bununla birlikte bu sistem bir mahallenin ya da küçük bir şehrin bir merkezden ısıtılması gibi geniş bir ısıtma şebekesi olan merkezî ısıtma tesislerinde hâlâ kullanılmaktadır. Bu durumlarda, basıncı ve sıcaklığı çok yüksek olan (150-180 °C arasında) buhar, santralla her binada bir tane bulunan ısı dağıtıcıları arasında ara akıcı maddesi olarak kullanılmaktadır; buharın yerini ısı dağıtıcıları ile radyatörler arasında ikinci bir ara sıvısı (su) almaktadır; tesisin bundan sonrasında termosifonlu ısıtma sistemi uygulanmaktadır. Bütün bir şehrin bir santraldan ısıtılmasının sağlandığı bu merkezî ısıtma tesisleri özellikle, örneğin nükleer santrallarda elde edilen enerji gibi çok ekonomik ısı kaynaklarından yararlanmak imkânı sayesinde gittikçe yaygınlaşmaktadır. Sıcak havadan yararlanılan merkezî ısıtma tesislerinde hava, durumun gereğine göre, nemlendirildikten ya da nemi alındıktan ve süzüldükten sonra, yakıt odalarında ısıtılıp, ısıtılacak yerlere gitmek üzere, özel tulumbalarla dağıtım şebekesine pompalanır. Bu tip ısıtma tesislerinde radyatör yoktur; sıcak hava doğrudan doğruya ısıtılacak yerlere (oda ve salonlara vb.) özel deliklerden püskürtülür. Son yıllarda bir de termokompresörlü (ısı tulumbalı) ısıtma tesisleri yayılmaya başlamıştır; bunların çalışmasının esası buzdolaplarının çalışmasının esasının aynıdır. Göl, ırmak vb. gibi alçak basınçlı bir ısı kaynağından, bir dolaşım sıvısı vasıtasıyle, ısı çekilir; sonra makinelerle bu ısı yükseltilir.

ISKONTO

Ticaret hayatında, satıcının bir malın fiyatında yaptığı indirim. İskonto bir malın bedelinin vadesi gelmeden ödenmesi nedeniyle yapılabileceği gibi, örneğin fazla miktarda alım yapılması gibi durumlarda da yapılabilir. Öte yandan bankaların, vadesi gelmemiş bir kıymetli evrakı değerinden daha düşük bir bedel ödeyerek almalarına «kırma», aradaki farka da yine «ıskonto» denir. Gerçekten de bankalar vadesi gelmemiş emre muharrer senetleri kırarak ıskonto edebilirler.

ISLAHAT DEVRİ

Padişah Selim III.'ün İmparatorluğun uğradığı yenilgilerden ötürü, siyasî ve askerî alanlarda karşı karşıya kaldığı güç durumları önleyebilmek amacıyle devlete bağlı kimi kurumlarda yenilik hareketlerini gerçekleştirmeye çalıştığı (1792-1807) dönem. 1789 yılında Selim III. tahta çıkınca, Rusya ve Avusturya ile Osmanlı orduları savaş durumundaydılar. İsveç'in kuzeyden Rusya'ya saldırısıyle Lehistan'da başgösteren ihtilâllerin Avusturya'yı güç durumda bırakması sonucu her iki devlet de Osmanlılarla yapılan savaşın durdurulmasını istediler. Bu zayıf durumdan yararlanılarak Avusturya ile Ziştov (1791), Rusya ile Yaş (1792) antlaşmaları imzalandı. Düşmanların yeni sıçramalar yapma tehlikesini bu antlaşmalarla önleyen Selim III., devleti çıkmazlara sürükleyen temel nedenlerin ortaya çıkması için başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üzere yetkili kişilerden görüş ve düşüncelerini ifade edecekleri raporlar istedi. Sadrazama yazdığı fermanda «Zulmün çokluğundan âlem harab oldu Reayada (Müslüman olmayan halk) takat kalmadı. Kadıların, voyvodoların, naip ve âyanların etmedikleri zulüm

Islahat devrinin padişahı Selim III. Topkapı Sarayında Babüssaade önünde bayram merasiminde. Selim III.'ün başlattığı ıslahat hareketleri Kabakçı başkaldırmasıyle yarıda kalmıştır.

yok. Bunlar emanetin ehline sipariş edilmemesinden oldu..» diyecek kadar gerçekçi bir padişah olan Selim III. böylece «ıslahat hareketi»ni yalnız kendi görüş ve düşüncelerine göre planlamak istemiyor, devlet örgütü içinde sorumluluk, yetki ve deney sahibi kişilerle görüş birliğine varmak amacını güdüyordu. Netekim çeşitli kurumların yöneticilerinden aldığı raporlarda, özellikle yeniçeri ocağının artık iyi işlemez duruma geldiği, yeniçerilerin kazanç peşinde oldukları, askerî eğitim diye bir şeyin kalmadığı, bu kurumun tarihsel işlevini yitirdiği ifade edilmekte ve mutlaka orduda topçu ve istihkâm sınıflarının kurulması gerektiği belirtilmekteydi. Bu arada, «Devlet-i aliyenin hastalığı, malî, iktisadî ve fikrîdir..» biçiminde daha geniş ve tümel görüşler taşıyarak XVIII. yüzyıl Avrupa'sının yarattığı gelişmeler karşısında asıl ıslahatın ekonomik tedbir almak yoluyle sağlanabileceği konusunda uyarmalar da oldu. Genel görüşler, yeniçeri ocağının kaldırılarak, yerine «Nizam-ı Cedit» adlı bir askerî gücün örgütlenmesi konusunda birleşti. Bu amacı gerçekleştirmek için de «İrad-ı cedit» adlı bir vergi kondu ve «Talimli Asker Nezareti» adlı yeni bir kuruluş bu işle görevlendirildi.

Yeniçeri ocağından gelen çeşitli tepkilere rağmen, Levent çiftliği ve Selimiye kışlasında eğitim gören 12 bin kişilik bir ordunun kurulmasıyle başlayan çalışmaların yanı sıra İsveç ve Fransa'dan mühendisler, teknik elemanlar getirilerek tophane ve tersanenin daha teknik olanaklarla çalışması sağlandı. Bu çalışmalar sonucu Batı ordularının kullandığı Griboval sistemde toplar döküldü ve tersanede Fransa'nın Toulon tersanelerindekine benzer nitelikte gemiler yapıldı. Mahmut I. devrinde açılan kara ve deniz subay okullarının öğrenim alanları genişletilerek teknik ve matematik dersler konulduğu gibi, harp sanayii üzerine yazılmış kitaplarla, ansiklopediler ve bilimsel kitapların Türkçeye çevrilmesiyle Batı tekniğinden yararlanma olanakları araştırıldı.

Daha önce hiç bir devlette elçilikleri bulunmayan İmparatorluğun bu döneminde Paris, Londra, Berlin, Viyana gibi önemli başkentlere elçiler atandı. Bu yeniliklerle birlikte «Tımar ve Zeamet Kanunu»nun yarattığı olumsuzlukların giderilmesi amacıyle yeni bir kanun çıkarılarak, vezirlerin görev aldıkları illerde derebeyi olmalarına yol açan yetkileri kısıtlandı ve «kendi namlarına meblağ ve arazi ferağ etmeleri»nin önüne geçilebilmesi için bu gibi suçları işleyenlerin «tart edilmesi»ni öngören kurallar kondu. Getirilmek istenen bu yenilikler karşısında sivil-asker çıkarcılar ve tutucular kısa zamanda birleşerek Kabakçı başkaldırmasını hazırladılar. Başkaldırma sonucu Selim III. tahttan indirildi ve herşeyin eskisi gibi kalması sağlandı.

ISLAHAT FERMANLARI

Osmanlı imparatorluğunun çökme döneminde, devletin yıkılmaktan kurtarılması için, siyasî kuruluş, kişi hakları, yeni müesseselerin gerçekleştirilmesi vb. konusunda değişikliklerin yapılması amacıyle çıkartılan fermanlar. Bu fermanlar özellikle, Abdülmecit ve Abdülaziz zamanında çıkartılmıştır. Genel olarak, Osmanlı toplumunda Batı taklitçiliğini gerçekleştirmeye yönelmiş olan bu fermanların başlıcaları, 1839 «Gülhane Hatt-ı Hümayunu», 1856 Islahat fermanı, 1860 Abdülaziz fermanıdır. Bu fermanlarla, devletin çöküşünün toplumsal ve ekonomik nedenlerine eğilmeksizin, bazı Batı kuruluş ve anlayışının devlete getirilmesiyle devletin kurtarılabileceği sanılmıştır. Gerçekte ise, bu fermanlarla toplumdaki kuruluş ve anlayış ikileşmiş, İslâm dünya görüşü ve bu dünya görüşüne dayanan kuruluşlar yanında, Batı taklitçisi bir anlayış ve Batı taklidi kuruluşlar türemiştir. Bu iki ayrı görüş ve kuruluşlar arasındaki çatışmalar, toplum için daha büyük sorunların doğmasına yol açtığı gibi, çöküşü önleyecek etkide de olmamıştır. Ayrıca, bu fermanların genellikle Batının o dönemdeki emperyalist devletlerince Osmanlılara zorla kabul ettirildiği de bilinmektedir. Bu fermanlar yoluyle, emperyalizm Osmanlı toplumunda kültürel egemenliğini kurduğu gibi kişi, mal, can güvenliği, inanç özgürlüğü sağlama perdesi ardında, Batı kapitalistlerinin Türkiye'de imtiyazlara sahip olmasına, yerli üreticilerin özel koruma tedbirlerinden yoksun kalmalarına da yol açmıştır. Bu fermanların çıkartıldığı dönemle, Osmanlıların emperyalist ülkelerle ticarî ilişkilerini sıkılaştırdığı, Batı kapitalistlerine borçlandığı yılların aynı oluşu basit bir rastlantı değildir. Batının ekonomik desteğine, vereceği borçlara muhtaç olan Osmanlı devleti bunları ancak, emperyalist devletlere bazı imtiyazlar tanıyarak elde edebilmiştir. Bu imtiyazları elde ederek Osmanlı toprağına giren yabancı sermaye ve yatırım ise, sahip olduğu imkân ve güçle yerli sanayii öldürmüştür. Bu şekilde Osmanlılar yarısömürge durumuna girerken bütün ekonomik zenginlik ve kaynaklar da Batı emperyalizminin eline geçmiştir. Bu oluşum içinde ıslahat fermanları, dış görünüşleriyle ileriye dönük olmalarına rağmen gerçekte toplumsal ve ekonomik hayatı olumsuz yönde etkilemişlerdir.

ISPANAK (Spinacia oleracea)

Ispanakgiller familyasından yıllık, otsu bir bitki. Vatanı İran'dır. Avrupa'ya XV. yüzyılda girmiş, kısa zamanda bütün dünyaya yayılmıştır. Kazıkköklü bir bitkidir. Vaktinde toplanmazsa tohuma kaçar. Yabanî olarak yetiştiği gibi sebze bahçelerinde de yetiştirilir. önemli kış sebzelerindendir. Yaprak ve köklerinden çeşitli yemekler yapılır. Demir yönünden çok zengindir. Bol miktarda A vitamini de vardır.

Ispanağın çiçekleri iki evciklidir. yani erkek ve dişi çiçekler ayrı ayrı ıspanak bitkileri üzerinde bulunur. Çiçeklerinin taçyaprakları yoktur. Tohumları dikenli ya da dikensiz olur. Dikensiz tohumlular makbuldür. Yurdumuzda kışlık ve yazlık olmak üzere iki çeşit ıspanak yetiştirilir. Kışlık ıspanağın tohumları dikenli, yaprakları uzun ve girintili çıkıntılıdır. Kış soğuklarına dayanıklıdır. Yazlık ıspanağın tohumları yuvarlak dikensiz, yaprakları iri ve gösterişlidir. Kuzu ıspanağı da denilir. Bunlardan başka yurdumuzda Selânik, Fransız ve İngiliz ıspanağı gibi yabancı ıspanak çeşitleri de ekilir.

ISPARTA

Akdeniz bölgesinin göller yöresinde il merkezi şehir (nüfusu 42 901). Kendi adını taşıyan ova-

nın güney-batı kenarında kurulmuştur. Yükseltisi 800 m.'dir. Düzgün yollarla çevresine bağlanmıştır. Karakuyu istasyonundan ayrılan bir demiryoluyla da Ege ve Marmara bölgelerine bağlıdır. Gül bahçeleri ve halıcılık Ispartanın özellikleridir.

Bugün Isparta'da günümüze kadar kalabilen yapıların çoğu Osmanlı devri eseridir. Bu yapıların başında 1429 tarihli Ulu cami gelmektedir. Isparta subaşısı Kutlu Bey tarafından yaptırıldığı için aynı adla da tanınır. Cami elden geçirilmiş, yeniden denebilecek şekilde değiştirilmiştir. Isparta'daki mimari kimliği olan yapıların en önemlisi Firdevs Bey camiidir. 1565 yılında düzenlenen vakfiyesinden İskender Paşa oğlu Firdevs Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılıyor. Tek kubbeli bu cami, klasik devir Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşımaktadır. Onarım geçiren yapı kimliğini koruyabilmiştir. 1779 yılında vakfiyesi düzenlenen Halil Hamit Paşa camiinin bir de kütüphanesi vardır. Yaptıranı Osmanlı sadrazamlarından Halil Hamit Paşadır. Isparta'nın girişinde bir de Pir Efendi Sultan adlı türbe vardır. 1552 tarihli bu türbede beş sanduka yer alır. Türbe eskiden kubbeli iken depremden sonra tekrar elden geçirilmiştir.

Isparta ilinin doğuda Konya, güneyde Antalya, güney-batıda Burdur, batıda ve kuzeyde Afyon illeriyle çevrili topraklarının yüzölçümü 8 933 km², nüfusu 266 240'tır. Merkez ilçeden başka Atabey, Eğridir, Gelendost, Keçiborlu, Senirkent, Sütçüler, Şarkikaraağaç, Uluborlu ve Yalvaç ilçeleri vardır. Merkez ilçenin yüzölçümü 845 km², nüfusu 64 730, köy sayısı 24'tür.

Isparta ili göller yöresinin orta kesiminde yer alır. Toprakları çoğunlukla kalker tabanlı çukur alanlarla kaplıdır. Bu çukur alanların en önemlisi Isparta ovasıdır. Bu ova, Batı Torosların kollarıyle çevrilmiştir. Ovanın güneyinde kalker yapılı Akdağ (2 275 m.) yükselir; doğu ve güney-doğusunda Davras dağı (2 635 m.) bulunur. Isparta ovasından birtakım küçük tepelerle ayrılmış iki çukur alan daha vardır; bunlardan kuzeydeki Bozanönü, kuzey-doğudaki ise Kuleönü ovalarıdır. İl topraklarının kuzeyi, Eğridir gölü çukur alanıyle kaplıdır. Bu çukurluğun doğusunda Anamas, batısında Barla dağı yükselir.

Isparta ilinin çukur alanları sıcak yazları, soğuk kışlarıyle, karasal bir iklim göstermekteyse de, yağış bakımından Akdeniz iklimini hatırlatır. İlde yıllık sıcaklık ortalaması 12°,1 C, en sıcak ayınki 23°,2 C, en soğuk ayınki 1°,7 C, yıllık yağış tutarı 614 mm.'dir.

Isparta ilinde büyük akarsular yoktur. Yalnız Akdağ'dan çıkarak Isparta şehrinden geçen ve Aksu'nun yukarı kollarından biri olan Isparta suyu sayılabilir. İlin en büyük gölü Eğridir gölüdür. Bu gölün suları, daha güneydeki Kovada gölü üzerinden, Aksu yoluyle Antalya körfezine akar. Kovada gölünün ayağı üzerinde bir hidroelektrik santralı kurulmuş, bir ikincisi de kurulmaktadır. Isparta'nın güneyinde Gölcük adlı küçük bir göl vardır. Ovasının sulanmasında yararlanılır.

İlin başlıca gelir kaynağı tarıma dayanır. En çok tahıl tarımı yapılır. Başta buğday olmak üzere arpa ve çavdar ekilir. Baklagillerden fasulye, börülce, endüstri bitkilerinden ise en çok şekerpancarı ve haşhaş ekilir.

Isparta'nın diğer gelir kaynaklarından biri de gülcülüktür. Gül bahçeleri geniş yer tutar. Gül tarımı, gülyağı sanayiini doğurmuştur. Isparta şehrinde iki gülyağı fabrikası vardır.

Halıcılık çok önemlidir. Birçok evlerde kadın ve kızlar halı dokurlar. Hayvancılık, tarımın yardımcısı durumundadır. En çok keçi beslenir. Isparta ilinin yeraltı zenginliklerinin başında Keçiborlu ilçesinde çıkarılan kükürt gelir.

ISPARTA

Peloponnes (Mora) yarımadasının güney ucunda, Lakonya bölgesinde Evratos ırmağının sağ kıyısında bir eski Yunan sitesi. Eski bir site kalıntısının merkezi çevresinde M.Ö. X. yüzyılda kurulmuştur. Isparta'nın yerinde eskiden bulunan bu sitenin adının Lakedemonya olduğu sanılmaktadır. Ispartalılara da uzun süre Lakedemonlar adı verilmiştir. M.Ö. VIII. yüzyıla doğru, sonradan tarihe Likurg-us Anayasası diye geçecek olan Isparta yasaları biçimlenmeye başlamıştır. Gerçek bir hukukçudan çok, bir masal kişisine benzeyen Likurg'un adına yakıştırılmış bu yasalar, aslında yüzyılların getirdiği geleneklerin derlenmesinden başka birşey değildir ve yüzyıllar boyunca da değişmeden kalmıştır.

Bu yasalara göre site halkı üç sınıfa ayrılmaktaydı: Egemen sınıf olan ve bütün haklara sahip bulunan Ispartalılar ya da vatandaşlar; özgür olan, fakat siyasal hakları bulunmayan Periyekler ya da metekler; her çeşit haktan yoksun bulunan, çetin bir boyunduruk altında yaşayan Hilotlar ya da köleler, Ispartalıların bütün uğraşıları askerlikti. Devlet kişilerin mutlak sahibi olup, küçük yaştanberi askerce eğitilmelerini sağlar, gelenek ve alışkanlıklarını denetlerdi. Metekler ve kölelerin görevi bu güçlü askerlik mekanizmasının işlenmesini sağlamak ve toprağı ekip biçmekti. Toprak Ispartalıların, yani vatandaş sınıfının malı olmakla beraber, alınıp satılamazdı. Devletin başında aynı anda iki kral bulunurdu. Bunlar ayrı ailelerden gelirdi. Din ve hukuk alanlarında, ordunun savaş sırasındaki yönetiminde en büyük yetki bu iki kralın elin-

Solda: Akropolün bulunduğu tepenin dibindeki açık hava tiyatrosunun kalıntıları (M.Ö. II. yüzyıl). Sağda: Isparta kalıntılarının yakınlarında yer alan bugünkü Isparta (Yunanistan) kasabasının merkezinden bir görünüş.

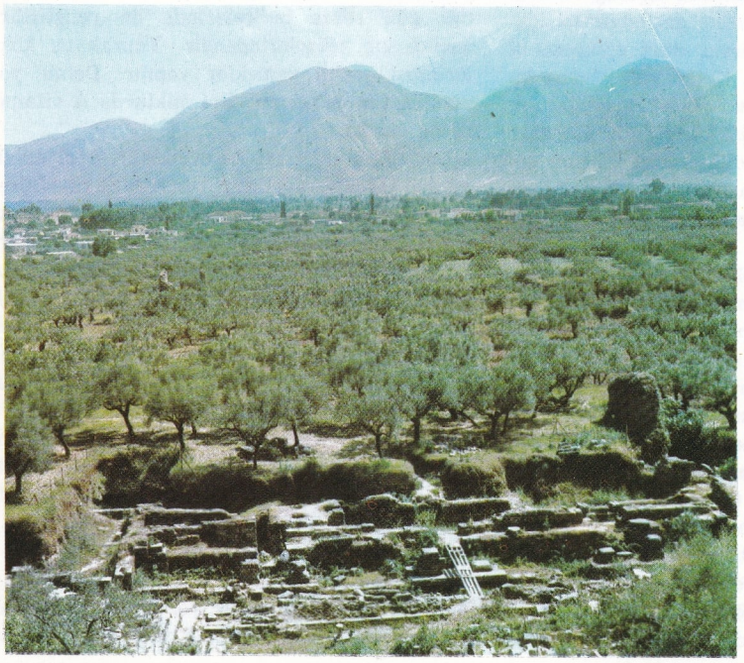

Isparta'da yapılan kazılarda ele geçen bu heykelin Leonidas'a ait olduğu sanılmaktadır (M.Ö. V. yüzyıl).

deydi. Kendilerine yardımcı olan otuz üyeli bir ihtiyarlar meclisi vardı. Bu otuz üyenin hepsi vatandaş sınıfındandı.

Devletin bu yapısı, Isparta'nın M.Ö. VIII. yüzyıldan sonra Yunanistan'ın en güçlü, en korkulur, en saldırgan örgütü olabilmesini sağlamıştır. M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarına doğru birinci Mesenya Savaşıyle Lakonya bölgesini ele geçiren Isparta, bütün Güney Peloponnes'i egemenliği altına almıştır. Ancak VI. yüzyılın ilk yarısında kuzeye de saldırmak isteyen Isparta kuvvetleri, Argos ordusu tarafından durdurulmuştur. Bunun üzerine Isparta Argos ile siyasal birleşme yolunu seçmiştir. Anlaşmanın Peloponnes Birliğinin çekirdeği olduğu söylenebilir. Birlik Korintos, Epidauros, Megara vb. sitelerin de katılmasıyle güçlenmiştir. M.Ö. V. yüzyıl ortasında, Argos ve Ahaya dahil, bütün Peloponnes siteleri Isparta çevresinde toplanmış bulunmaktaydı. Birlik Perslerin saldırısına karşı Yunan direncinin merkezi sayılacak kadar güçlenmişti.

Ancak çok geçmeden Isparta ile genişlemekte olan Atina karşı karşıya gelmek zorunda kalmışlar, M.Ö. 431 yılında Peloponnes Savaşı patlak vermiştir. 27 yıl süren bu savaş hem Atina'nın gücünü azaltmış, hem de bütün Yunanistan'ı yıpratmıştır. Isparta da savaştan yorgun çıkmıştır. Eski durumunu zorba bir tutumla korumak istemişse de, savaşı kazanmasında büyük katkıları olan Birlik içi ortakları Isparta'dan uzaklaşmışlardır. Birlik çökmeye başlamış, Perslerle de savaş çıkmıştır. M.Ö. 386 yılında bir barış imzalanabilmiştir. Anlaşmayı yapan generalin adıyle anılan bu Antalkidas barışına göre, Anadolu'daki bütün Yunan siteleri Perslerin eline geçmiştir. Uzun süren savaş dönemi Isparta'nın nüfusunu azaltmıştır. M.Ö. IV. yüzyılda nüfusu 2 000'in altına inen Isparta'nın ünlü ordusunda metekler ve köleler çoğunlukta bulunmaktaydı. Peloponnes Savaşından otuz yıl sonra patlayan Lokris Savaşında Isparta ordusu ilk defa yenilgiye uğramıştır. M.Ö. 371 yılında Epaminondas'ın kazandığı bu savaş, Yunan egemenliği merkezini Isparta'dan Tebai'ye kaydırmıştır. M.Ö. 146 yılında Roma toprakları içine katılan Isparta, I. yüzyılda fakir, kimsenin bilmediği bir köy durumuna düşmüştür.

Arkeoloji: Yüzyılımızın başlarında ele alınan Isparta kazıları sitenin biraz uzağında bir Artemis tapınağını meydana çıkarmıştır. Av tanrıçası Artemis'e adanan bu tapınağın M.Ö. X. yüzyıldan sonra, on iki yüzyıldan fazla bir süre bu yöre halkının inanç gösterilerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Roma egemenliği döneminde tapınağa yeni süsler eklendiği bilinmektedir. Sitenin en yüksek tepesinde ise tanrıça Atena'ya adanmış bir tapınak bulunduğu anlaşılmıştır. Bu tapınağın içinde yer almış olan Zeus heykeli bugüne kadar saklanabilmiştir.

Bilginlerin vardıkları sonuçlara göre Isparta sitesi, Atina'nın parlak sanatıyle boy ölçüşebilecek bir sanata sahip olmuştur. Bugün dünyanın çeşitli müzelerinde bulunan kabartmalar, heykel parçaları ve çeşitli seramik eşya bu bilgiye tanıklık etmektedir.

ISTAKOZ (Homarus vulgaris)

Kabuklular sınıfından bir eklembacaklı türü. Uzunluğu 60-90 cm.'dir. Vücudu **kitin** denilen kalın bir kireç tabakasıyle örtülüdür. Mavimsi, yeşilimtırak siyah olan bu kabuk, hayvanın yosunlar arasında düşmanlarından gizlenmesine yardım eder. Istakozun eklemli beş bacağı vardır. Öndeki çift çok gelişerek kuvvetli bir kıskaç halini almıştır. Hayvan, bu kıskacıyle avını yakalar. Geri kalan dört bacak öndekilerden daha kısadır. Bunların ucunda ufak birer kıskaç vardır. Istakozun başında uzun duyargaları bulunur. Bunlar hayvanın dokunma organlarıdır. Gözleri **sap** adı verilen iki çıkıntı üzerindedir. Karın birbirine geçmiş halkalardan oluşmuştur. Her halkada uçları çatallı birer küçük bacak bulunur. Son halka yassılaşarak bir yüzgeç biçimini almıştır. Istakoz solungaçlarıyle solur. Solungaçlar bacakların göğüste birleştiği yerdedir. Sudan çıktıktan sonra da uzun bir süre yaşar. Üreme yumurtlayarak olur. Dişi ıstakoz 6 000-10 000 yumurta yumurtlar. Bunları 11 ay kadar karnının altında saklar.

Istakoz küçük balıklar, kurtçuklar ve salyangozlarla beslenir. Daha çok kokmuş etten hoşlanır. Kayalar arasına gizlenerek, yakınından geçen avını kıskacıyle yakalar.

Büyük denizlerde yaşar. Norveç Kıyılarından Akdeniz'e kadar uzanan bölge sularında çok rastlanır. İçerisine kokmuş et konulan özel sepetlerle yakalanır. Etin kokusuna gelen ıstakoz, girdiği sepetten bir daha çıkamaz. Istakozun balıklar için atılmış ağlara takılarak yakalandığı da olur. 30 yıl kadar yaşadığı sanılmaktadır. Sularımızdaki ıstakozlar çoğunlukla 30-45 cm. uzunluktadır.

ISTRANCA DAĞLARI

Trakya'nın kuzey-doğusunda Karadeniz kıyısı boyunca önce alçak tepeler halinde, sonra Bulgaristan sınırına doğru yükselen dağlardır. Yıldız dağları da denilir. En yüksek noktası Mahya tepesi (1 030 m.) dir.

Istrancaların Karadeniz'e bakan yanı, Ergene havzasına bakan kesiminden daha diktir. Dağlara Ergene havzasından bakıldığı zaman Istrancalar daha çok bir yaylayı andırır.

Istranca dağlarının birçok kesimleri ormanlarla kaplıdır. Karadeniz'e bakan ve bol yağış alan yamaçları, Ergene havzasına bakan yamaçlardan daha sık orman örtüsü taşır. Istranca ormanları geniş yapraklı ağaç cinslerinden oluşmuştur. Çok sayıda ağaç ve ağaççıklarla karışık meşeler ve kayın ağaçları bulunur.

IŞIK

Dalga boyları 0,4 ve 0,8 mikron arasında olup, gözde görme duyuları uyandırabilen elektromagnetik ışınımlar. Beyaz ışık, bir prizma vasıtasıyle kolayca gösterilebileceği gibi, kendisini oluşturan monokromatik bileşenlere ayrılabilir (görünür tayf) . Bu bileşenlerden her biri farklı dalga boyunda bir ışınımdır. Tayfın alt ucunda (en kısa dalga tarafında) bulunan mor ışık, yaklaşık olarak 0,4 mikronluk bir dalga boyuna karşılıktır; üst ucunda bulunan kırmızı ışık yaklaşık olarak 0,8 mikronluk dalga boyuna karşılıktır. Tayfta, kısa dalgadan uzuna doğru yedi ana renk (mor, lacivert, mavi, yeşil, sarı, turuncu ve kırmızı) yer alır.

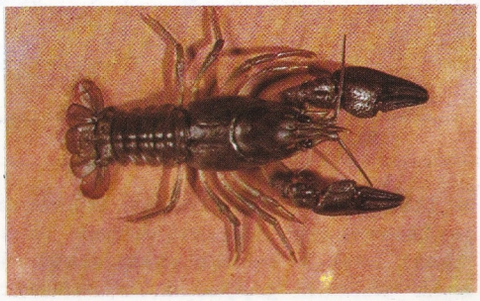

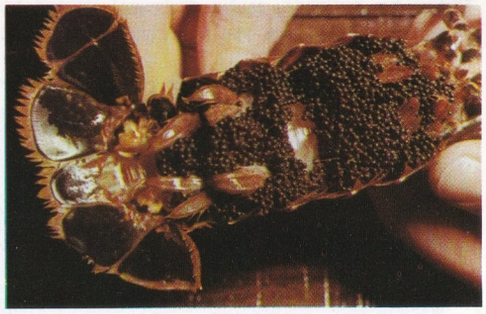

Üstte: Bir ırmak ıstakozu: Altta: Bir dişi ıstakozun karnının altındaki yumurtalar.

Işığın niteliği sorunu, çok eski zamanlardan beri fizikle uğraşanların dikkatini çekmiş, ışıkla ilgili yeni olaylar keşfedildikçe değişikliklere uğramış ve ancak XX. yüzyılın başlarında bir çözüme ulaşabilmiştir. Işıkla ilgili

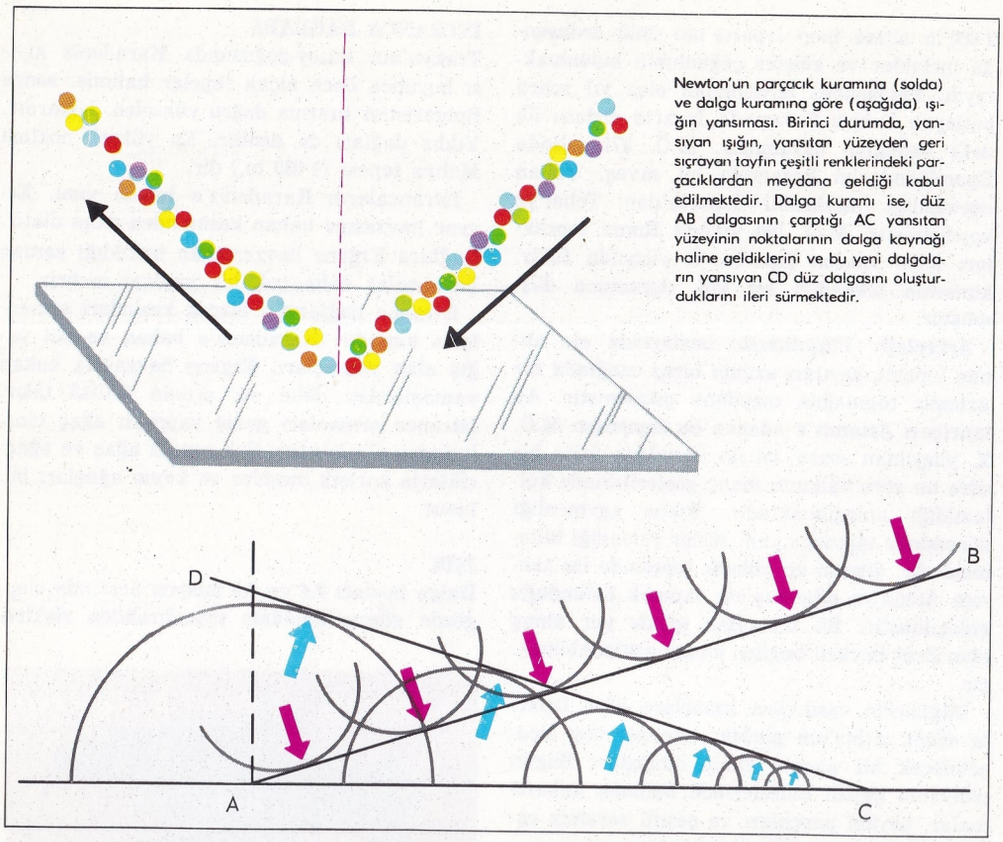

Newton'un parçacık kuramına (solda) ve dalga kuramına göre (aşağıda) ışığın yansıması. Birinci durumda, yansıyan ışığın, yansıtan yüzeyden geri sıçrayan tayfın çeşitli renklerindeki parçacıklardan meydana geldiği kabul edilmektedir. Dalga kuramı ise, düz AB dalgasının çarptığı AC yansıtan yüzeyinin noktalarının dalga kaynağı haline geldiklerini ve bu yeni dalgaların yansıyan CD düz dalgasını oluşturduklarını ileri sürmektedir.

en basit olaylar, ışığın homojen ortamlarda yayılmasına, ayna yüzeyleri üzerinde yansımasına, farklı iki homojen ortamı ayıran yüzeyler arasından geçişine ilişkin olanlardır. Bütün bu hallerde, ışığın doğrusal ışınlar boyunca yayıldığı ya da aynalar veya kırıcı yüzeyler bulunması halinde kırık doğrular boyunca yayıldığı görülür. Bütün bunlar, ışık ışınlarının, çok küçük ve çok hızlı giden ve doğru çizgiler boyunca hareket eden parçacıkların yolları olduklarını, aynalarda sıçrayarak geri döndüklerini, bir ortamdan bir başkasına geçerken doğrultularını değiştirdiklerini gösterir. Bu görüşe yaklaşan bir teori çok eski çağlarda ortaya atılmıştı. Gerçekten de Lukretius'un **De Rerum Natura** adlı kitabında bu görüş savunulmuştu. Bu fikirler, XX. yüzyıla kadar yapılan incelemelerin temelini teşkil etmiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısında, Snell ve Descartes yansıma ve kırılma kanunlarını, ilk olarak doğru bir şekilde ifade etmişlerdir. Aynı yüzyılda Fermat, ışığın izlediği yolun zaman bakımından en kısa olan yol olduğunu öne süren prensibi ortaya atmıştır. Nihayet, Newton, beyaz ışığın çeşitli renkli ışıklardan oluştuğunu doğrulamıştır. Yine Newton, ince levhalar tarafından meydana getirilen girişim olaylarını (Newton halkaları) keşfetmiştir. Yine bu yıllarda Hollandalı fizikçi Christian Huygens tamamen yeni bir teori geliştirmiş ve o zamana kadar bilinen bütün optik olayları ve bu arada, Danimarkalı Bartholin tarafından keşfedilmiş olan çift kırıcılık olayını açıklamıştır. Bu teoriye göre ışık, gayet hafif ve görünmez, esir adı verilen bir ortamdaki titreşimdir ve dalga tipinden bir olaydır. XIX. yüzyıl başlarına kadar optik alanında büyük ilerlemeler olmamıştır. Bundan sonra Fransız fizikçisi Augustin Fresnel, Huygens'in teorisini ele alıp geliştirmiş ve kırınım ve girişim olaylarını başarıyle uygulamıştır.

Işığın dalga teorisinin gelişmesinde ve fiziksel anlamının açıklanmasında önemli bir aşamayı, James Clerk Maxwell gerçekleştirmiştir. Maxwell, elektromagnetik indüksiyon olayını açıklayabilmek için, elektromagnetik etkilerin, iletkenlerde olduğu gibi dielektrik-

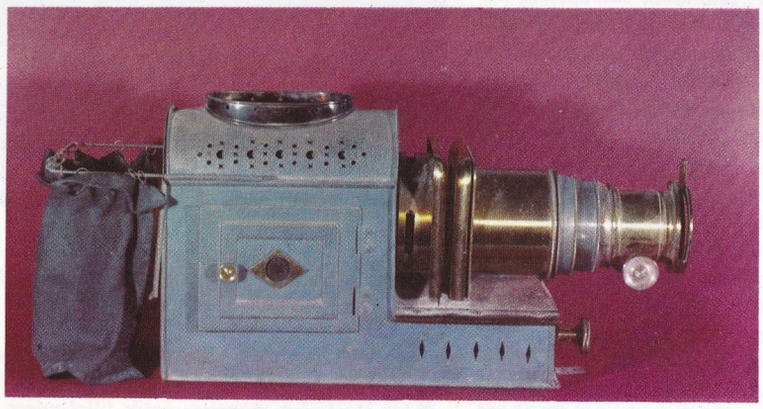

IŞILDAK

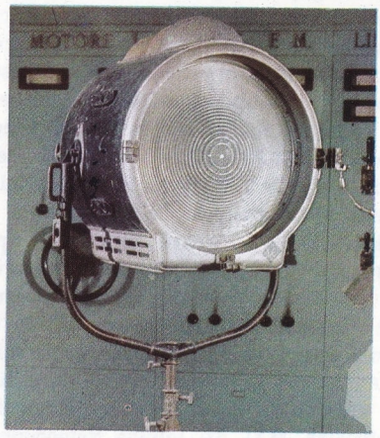

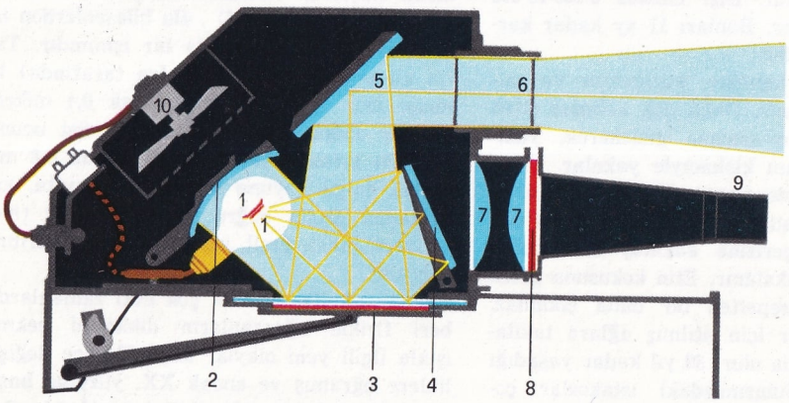

Solda yukarıda: Diyapozitif göstermekte kullanılan, 1911 yılında N.C. Hughes tarafından yapılmış bir aygıt (diyaskop). Işık dörtlü bir petrol lambası ile elde edilmektedir. Altta solda: Saydam ve saydam olmayan resimlerin gösterilmesinde kullanılan bir ışıldağın (epidiyaskop) şeması. 1) Lamba. 2) Reflektör. 3) Yansıtılacak görüntü. 4) Ayna 5) Yansıtma aynası. 6) Episkopun objektifi. 7) Kondansatör. 8) Diyapozitif. 9) Diyaskopun objektifi. 10) Vantilatör. Aygıtı diyaskop gibi kullanmak için 4 nolu aynayı alçaltıp 1 nolu lamba ile 2 nolu reflektörü yükseltmek gerekmektedir. Sağda yukarıda: 10 000 w lık bir tiyatro ışıldağı. Altta sağda: Bu ışıldağın şeması: 1) Beyaz ışık veren lamba. 2) Parabol yüzeyli ayna. 3) Hava delikleri. 4) Cam. 5) Çerçeve. 6) Paralel ışık ışını demeti.

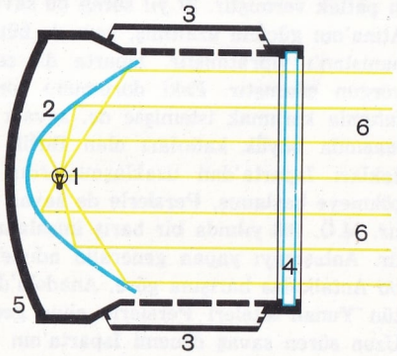

lerde de yayılmaları gerektiğini ve bu yayılmanın dalgalarla olması gerektiğini kabul etmiştir. Maxwel teorisinin matematik işlenmesi, elektromagnetik dalgaların yayılmaları konusunda bir hız hesaplanmasına götürmüş ve bu hızın değeri denel olarak ölçülen ışık hızına eşit çıkmıştır. Maxwell, sadece elektromagnetik dalgaların varlığını kabul etmekle kalmamış, ışık dalgalarının da elektromagnetik nitelikte olduklarını öne sürmüştür. Heinrich Rudolf Hertz'in yaptığı deneyler, elektromagnetik dalgaların varlığını kesin olarak doğrulamış, ışıktan farklı olan bu dalgaların yayılma hızlarının da ışığınkine eşit olduğunu göstererek, Maxwell'i doğrulamışlardır.

Işığın, belirli dalga boyunda elektromagnetik dalgalardan başka bir şey olmadığının anlaşılması, ışıkla başka elektromagnetik ışınımlar konusundaki bilgiler arasında bir uyum sağlamıştır. Netekim ışınımın süreksiz niteliğine (kuvantumlar) ilişkin varsayımlar, fotoelektrik olayının, açıklanmasını mümkün kılmışlar, böylece ışınımların, kendilerine foton adı verilen parçacıklardan oluştuğu anlaşılmıştır. Bunun gibi ışık üzerinde gözlenen kırınım ve girişim olayları, başka elektromagnetik dalgalar üzerinde de benzer olayların gözlenmesinin mümkün olacağını sezdirmiş, bu ilkeden yola çıkan Max von Laue, X ışınlarının kristaller aracılığıyle kırınımını denel olarak göstermeyi başarmıştır.

Tıp: Işığın biyolojik etkileri, dalga boyuna göre değişir. Görünür tayftaki ışık ışınımları, ağtabakadaki hücrelerde fizyolojik uyartıda bulunurlar, dolayısıyle görme işleminin temelini meydana getirirler. Yeşil, mavi, mor ve özellikle morötesi ışınımların mikropları ve virüsleri öldürme özelliği vardır; göz mor ve morötesi ışınlara çok duyarlıdır. Güneş ışınları beyaz tenli insanların derilerinde tehlikeli yaralar açabilir. Buna karşılık, aynı ışınlar deri altında D vitamini oluştururlar. D vitamini eksikliği raşitizme sebep olur.

Işık ayrıca, vücutta fotodinamik cisimler, yani üzerlerine gelen ışınımın dalga boyunu değiştiren cisimler bulunduğu vakit, bazı hastalıklara sebep olabilir; bazı ilâçlar alındıktan sonra görülen allerjilerin nedeni budur. Bazı hallerde, başka etkenlerin de eklenmesiyle, ışık ışınlarının meydana getirdiği yaralar kansere dönüşebilir. Örneğin denizcilerin ve tarlada çalışan köylülerin yüzlerinde meydana gelen cilt kanseri (epitelyom) bu nedene bağlanır.

IŞIK, AYHAN
(1929-) Türk sinema oyuncusu. İstanbul'da doğmuş, Güzel Sanatlar Akademisinde okumuştur. Küçük yaşta babasını kaybettiği için, çeşitli işlerde çalışmış, Akademide öğrenciyken Yıldız dergisinin açtığı yarışmayı kazanarak sinema oyunculuğuna başlamıştır. 1952 yılından beri sürekli olarak filim çevirmekte olan Ayhan Işık, Türk sinemasının ünü en yaygın erkek oyuncusudur.

IŞIKÖLÇER
(bkz. Fotometre)

IŞILDAK
Uzaktaki nesneleri aydınlatabilecek bir ışık demeti elde etmekte kullanılan aygıt. Işıldağı meydana getiren optik takımlar ayna veya mercek takımları olabilir. Ayna esasına göre yapılmış ışıldaklarda, optik takımları ışık yansıtıcı türden; mercek esasına göre yapılmışlarda ise ışık kırıcı türdendir. Ayna esasına göre yapılmış ışıldaklar askerlikte uzak ya da yakın, sabit ya da hareketli hedefleri aydınlatmakta kullanılır. Bunlar, üzeri gümüş tabakasıyle sıvanmış camdan ya da yaldızlanmış madenden ya da parlak alüminyumdan paraboloit biçiminde bir reflektörden (yansıtıcı) yapılır. Yoğun bir ışık demeti elde etmek için, ışık kaynağı, paraboloitin odak noktasına yerleştirilir. Işık kaynağı genellikle akkor durumunda bir lambadır. Bu lamba merceğin odak noktalarından birine yerleştirilir.

IŞIMA
Elektrik yüklü parçacıklar tarafından ışıyan enerji salınması olup, mikroskobik ölçekte bu parçacıkların ivmeli hareketinden ileri gelir. Elektromagnetik dalgalar vasıtasıyle iletilir. Atomik ölçekte, ışımanın nedeni, elektrik yüklerinin farklı enerji halleri arasında geçişleridir. Uygun tarzda uyartılan (örneğin yüksek sıcaklığa çıkarılan ya da elektrik boşalmasının etkisine bırakılan) herhangi bir cisimde ışıma olur. Katı ve sıvılar genellikle, bütün frekanslardan ışınımlar salarlar (sürekli tayf). Buna karşılık gaz halinde cisimlerin ışımasında sadece belirli frekanslar görülür (kesikli tayf, tayf çizgileri).

Gerçekten, birinci halde ışımanın nedeni, genellikle bu katının ya da sıvının içerisinde, ısıl (termik) kaynaşma hareketi yapan elektrik yükleri bulunması ve bunların, bütün frekanslarda elektromagnetik dalgalar şeklinde, ışık enerjisi salmalarıdır. Bu dalgaların maksimum şiddeti cismin sıcaklığıyle değişir. Isıl kaynaşma hareketi yapan yüklerin bulunması ise şöyle açıklanır: Katılarda ve sıvılarda moleküllerarası uzaklıklar küçük olduğundan, ayrık atomların ve moleküllerin simetrisi bozulur ve kendilerini oluşturan yüklü parçacıklara düzensiz hareketler verilmesi imkânı fazlalaşır.

Gaz halindeyse atomlar ve moleküller birbirlerinden uzak kalırlar. Işıma olması için, bir tek atomun ya da molekülün kuvantik düzeyleri arasında geçişi sağlayan özel şartlar gereklidir.

IŞIN
Fizikte, ışınların yayılma doğrultularını gösteren hayali çizgiler. İzotrop ortamlarda doğrusaldırlar. Işın kavramı, daha tam olarak ışık ışını kavramı, ışığın dalga niteliği hakkında hiç bir şey bilinmeyen devirlere kadar gider. Işın terimi, genelleştirme yoluyle ışınımların yollarından başka kendilerini de belirtmek için kullanılmıştır; bu bakımdan ışın terimi elektromagnetik ışınımlar (X ışınları Y ışınları) ve zerresel ışınımlar (katot ışınları, kanal ışınları ya da Goldstein ışınları) için de kullanılmaktadır. Kozmik ışınlara kozmik ışınım demek daha doğru olur. Molekülsel (ya da atomik) ışınlar ise, içerilerinde ileri bir boşluk yapılmış bir kap içerisinde diffüzyona uğratılan moleküllerden oluşurlar. Moleküller gitgide daha ince yarıklardan geçirilerek, sonunda yeter derecede dar bir ışın demetçiği elde edilir. Molekülsel ışınların, özellikle moleküllerin hızlarının dağılımının incelenmesi, kinetik teorinin denel delillerini getirmiştir.

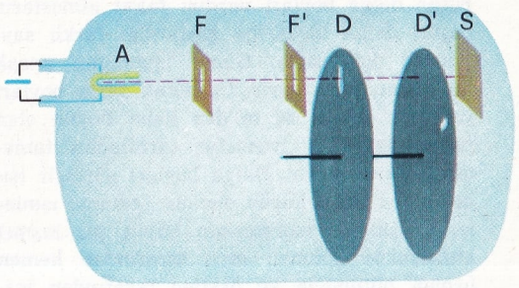

IŞINLAR

Molekül halindeki ışınların hızının ölçülmesinde kullanılan aygıtın şeması. A kaynağından yayılan bir ışın demeti; molekül halinde ışın F ve F' deliklerinden geçirilerek ince bir demete indirgenir. Işın demetinin iki diskte açılmış D ve D' deliklerinden geçerek S perdesine geldiğindeki hızı, D ve D' delikleri arasındaki mesafeyi, D' deliğinin bulunduğu diskin dönerek iki deliğin aynı hizaya gelmesini sağladığı zamana eşit zamanda almasına olanak verecek bir hızdır. D ve D' delikleri arasındaki mesafe ile D' deliğinin bulunduğu diskin dönme hızı bilindiğinden, bunlara dayanarak, molekül halindeki ışının hızı hesaplanır.

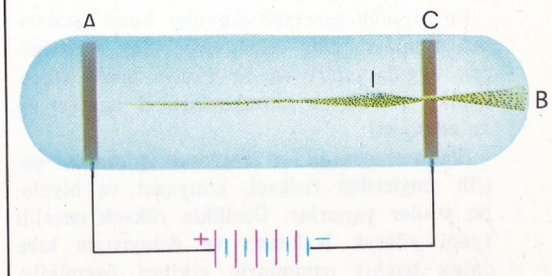

Kanal ya da Goldstein ışınları adı verilen ışınların elde edilmesi. Kanal ışınları, C katodunun yanında bulunan I pozitif iyonlarından meydana gelir; A anodu ile C katodu arasındaki gerilimin hızlarını artırdığı bu iyonlar, katotta açılmış bir delikten geçerek cam tübün çeperindeki bir B noktasına varır ve burada zayıf bir ışıma meydana getirirler.

IŞINIM
Fizikte, genellikle cisimler tarafından dalgalar ya da parçacıklar şeklinde, enerji salınması, yayılması ve soğurulması olayları. Işınımlar, enerji ve hareket miktarından başka, elektrik yükleri ve madde de taşıyabilirler. Işınım genellikle, elektromagnetik ve zerresel ışınımları belirtir.

Elektromagnetik ışınımlar, artan dalga boyları (buna karşılık, azalan frekansları) na göre, gamma ışınlarından radyo dalgalarına kadar giden ve arada X ışınlarının, görünür ışığı ve termik ışınımları kapsayan geniş bir ışınımlar grubu oluştururlar. Yeryüzüne ulaşan elektromagnetik ışınımların ana kaynağı Güneş'tir. Güneş ışınımında, yukarıda sayılan

bütün dalga boyları vardır; fakat atmosferin çeşitli dalga boylarına gösterdiği farklı saydamlık dolayısıyle, Güneş ışınımının ancak bir kısmı Yer'e varır. Özellikle, dalga boyları yaklaşık olarak 30 m.'den daha büyük olan radyo dalgaları iyonosfer tarafından tamamıyle yansıtılırlar. Dalga boyları görünür ışığınkinden daha küçük olanlar (gamma ışınları, X ışınları, morötesinin büyük bir kısmı) atmosferde bulunan ozon tarafından hemen hemen bütünüyle ve oksijen tarafından kısmen soğurulurlar. Görünür ışıkla milimetrik radyo dalgaları arasında bulunan kızılötesi ışınımlar, atmosferde bulunan su buharı ve karbon dioksit tarafından büyük ölçüde soğurulurlar. Böylece atmosfer sadece iki elektromagnetik ışınım şeritine saydamdır: Görünür ışık ile dalga boyları yaklaşık olarak 1 cm. ve 30 m. arasında olan radyo dalgaları.

Zerresel ışınımlar, atomaltı parçacıklarla iyonlardan oluşurlar. Bu ışınımların doğal kaynakları radyoaktif cisimler ve kozmik ışınlardır.

En tanınan zerresel ışınımlar katot ışınlarıdır. Bunların elde edilmeleri kolay olup birçok uygulamaları vardır (katot ışınlı osilos koplar, televizyon kineskopları, X ışınları elde edilmesi).

Elektromagnetik ve zerresel ışınımlar, çeşitli cinslerden fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkiler yaparlar. Özellikle yüksek enerjili (yani yüksek frekanslı ve dolayısıyle kısa dalga boylu) ışınımların etkileri önemlidir. Bunlar birçok atomları ve molekülleri iyonlaştırabilirler. Bu nedenden kendilerine «iyonlayıcı ışınımlar» denir; radyoaktif cisimler tarafından salınan alfa, beta ve gamma ışınları, X ışınları, yüksek frekanslı morötesi ışınlar ve başka bazı zerresel ışınımlar bu tiptendir. Işınların varlığını gösteren aygıtların birçoğu, bunların iyonlaştırma güçlerine göre çalışırlar (sis ve kabarcık odaları, Geiger sayacı vb.).

IŞINLILAR

Kökayaklılar sınıfından denizde yaşayan birhücreli takımı. Bu mikroskobik birhücrelinin vücudu iki kısma ayrılabilir: Dışta «kalimna» adı verilen dışplazma zarfı ve bunun içinde çekirdeği kapsayan içplazma. Bu iki kısım, kapsül denen delikli bir zarla birbirinden ayrılmıştır. Bir sarı alg cinsi (Zooxanthella) ışınlıların protoplazmasında ortak olarak (simbiyoz) yaşar ve metabolizma olaylarında önemli rol oynar. Işınlıların salgıladıkları silisli bir madde bazı türlerde hayvanın çevresinde bir kabuk, bazı türlerdeyse ışınsal dizilmiş iğnecikler teşkil eder. İpliğe benzeyen yalancıayaklar kabuktaki minik açıklıklardan dışarı uzatılır; bunlar hareket etmeye ve beslenmek üzere diğer birhücrelileri avlamaya yararlar Işınlılar genellikle müstakil olarak yaşarlar. Çok az genus jelatinsi bir maddeyle birbirine yapışmış koloniler teşkil ederler. Suyun hareketiyle sürüklenen bu hayvancıklar su yüzeyinden daha alt tabakalara kadar olan bir alanda yaşarlar; bunlara 300 m.'den daha derinlerde de rastlanmıştır. Boş ışınlı kabukları okyanusların dibinde toplanıp bir çeşit çamur meydana getirirler. Büyük okyanus ve Hint okyanusunun tropik kuşağında ortalama 500 m. derinliklerde ışınlı artıkları bakımından zengin kırmızı renkte kil tabakaları vardır. Işınlılar takımı, bilinen en eski birhücreli türlerini kapsar, paleozoik kayalarda ışınlı izlerine rastlanmıştır.

X, gamma ve beta ışınımlarına tutulmuş bir filimde meydana gelen kararmanın ölçülmesi. Filimdeki kararma, radyoaktiviteye maruz kimselerin soğurdukları ışınım miktarını öğrenmeye yarar.

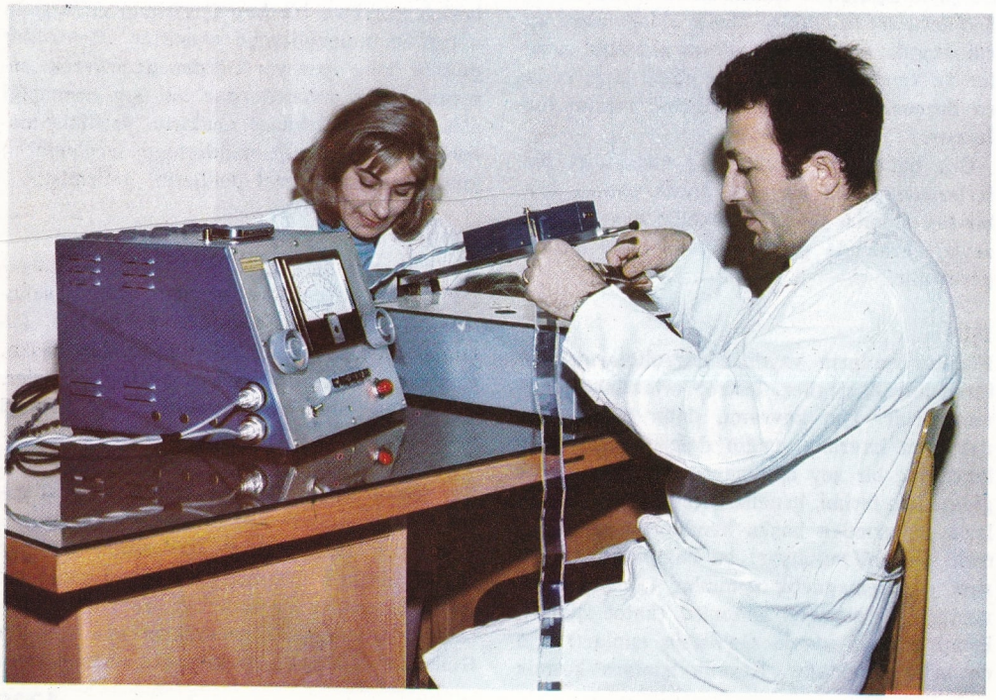

ITIR (Pelargonium)

İkiçeneklilerin sardunyagiller familyasından bir bitki. Yapraklarının kenarları tırtıllıdır; elde ovalanınca güzel kokar. Beyaz ya da başka renklerde çiçekler açar. Güzel kokusundan ötürü esans yapımında kullanılır.

ITRÎ, BUHURİZADE MUSTAFA

(1640?-1712) Büyük Türk bestecisi. İstanbul'da Yaylak'ta doğmuştur. Mehmet IV. zamanında tanınmış, saraya alınmış, sonra saraydan ayrılarak kendi isteğiyle esirciler kâhyalığına getirilmiştir. 1712'de ölmüş ve Edirnekapı mezarlığına gömülmüştür.

Itır, güzel kokusundan ötürü esans yapımında kullanılır.

Itrî, müziği Hafız Post'tan öğrenmişti. Dinsel ve dindışı, saz ve söz eseri olmak üzere her çeşitten 1 000 kadar eser bestelemiş olduğu halde bugün elimizde bulunanlar ancak 40 kadardır. Bunların içinde Irak Bayram tekbiri, Segâh Salatıümmiye, Dilkeşhaveran Saba salatı son derece tanınmış eserlerdir. Bu eserlerin Hatip Zâkiri Hasan Efendiye ait olduğu da iddia edilmektedir. Dindışı eserlerinin en tanınmışı neva makamındaki kârıdır. Itrî Mustafa Efendi, Türk müziğinin en büyük bestecilerinden biri olması yanında iyi bir şair ve hattattı.

IZTIRAR HALİ

Bir kimsenin kendini ya da başkasını ağır ve muhakkak bir tehlikeden kurtarmak için yaptığı bir hareketle başka birisine zarar vermesi durumu. Gerçekleşeceği muhakkak olan ağır bir tehlike karşısında, kişi kendisini ya da başkasını kurtarmak için, başka çaresi yoksa, bir diğer kimseye ya da malına zarar verdiğinde, esas itibariyle suç teşkil eden bir fiil işlemiş olur. Fakat, tehlikenin ağırlığı ve muhakkaklığı, bu tehlikeden başka türlü kurtulmak imkânının bulunmaması nedeniyle, kişinin bu zararı vermekten başka bir çaresi yoktur. Kişi bu zararı vermek zorunluğunda kalmıştır. Bu zorunluk nedeniyledir ki, kendisi cezalandırılmaz.

İ

İ, i
Alfabenin on ikinci harfi.

İBADET
Allah'a ya da başka bir şeye (örneğin puta) tapmak. Allah'a tapmak da hangi dinin prensiplerine uygun olursa olsun, bu sözcüğün kapsamına girer. Örneğin Müslümanların camide yaptıkları dinî ödev gibi, Hıristiyanların kilisede ve Musevîlerin sinagogda yaptıkları dinî görev de ibadettir. Ancak İslâm dini Allah'tan başkasına tapmayı ibadet kabul etmekle birlikte makbul saymamış; yalnız Allah'a yapılan ibadetin makbul olabileceğini, diğer ibadetlerin Allah katında kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca İslâm dini, Allah'a ibadet etmenin İslâmiyete uygun olması gerektiğini de şart koşmuş; diğer dinlere uygun olarak yapılan ibadetlerin de makbul olmadığını belirtmiştir.

İslâmiyette üç çeşit ibadet vardır: 1. Vücutla yapılan (bedenî) ibadet (namaz gibi). 2. Malla yapılan (malî) ibadet (zekât gibi). 3. hem mal ve hem de vücutla yapılan (malî ve bedenî) ibadet (hac gibi). Bunların birincisiyle aklı başında, erginlik çağında, sağlıklı ve mazeretsiz olan; ikincisiyle bu şartları kapsayan ve zengin olan; üçüncüsüyle de hem zengin ve hem de gidip gelebilecek güçte olan kimseler yükümlüdür.

İBADİYE
Haricîlerin başlıca kollarından olan bir mezhep. Adını, kurucusu Abdullah bin İbad (ya da İbaz) dan alan bu mezhebin nüvesi daha önce Ebu Bilâl Mirdes bin Udeyye el-Temimî çevresinde toplanan Haricîlerden kurulmuş; daha sonra Abdullah bin İbad, iki gruba ayrılan Haricîlerden ılımlı grubun başına geçerek bunu yarı bağımsız bir mezhep haline getirmiştir. Ezrakîler diye tanınan aşırı grup ise Emevîlere karşı ayaklanmak üzere Basra'dan ayrılmışlar; fakat Abdullah ve grubu bu ayaklanmaya katılmamışlar, tersine Emevîlerle iyi ilişki kurmuşlar, bu ilişki gelişerek Abdullah ile Emevî hükümdarı Abdülmelik (646-705) arasında dostluk şeklini almıştır. Bu dostluk, Abdullah'ın halefi olan ve mezhebin temel prensiplerini koyarak bu konuda **Umdetu'l-İbadiye** (İbadiye Mezhebinin Temeli) adlı bir kitap yazan Cabir bin Zeyd el-Ezdî zamanında da bir süre devam etmiş; fakat sonra kendisi ve bazı arkadaşları Emevîlerin Irak valisi Haccac (661-714) tarafından Uman'a sürülmüşler, Cabir'in öğrencisi Ebu Ubeyde Müslim bin Ebi Kerim de hapse atılmıştır. Haccac'ın ölümünden sonra serbest bırakılan Ebu Ubeyde bir süre sonra Emevîlere karşı ayaklanma planları kurmuş, bu amaçla İslâm ülkelerinin her tarafından gelen öğrencilerine ayaklanma ruhu aşılamıştır. Ebu Ubeyde'nin amacı Emevî devletini yıkıp yerine bir İbadiye imamlığı (halifeliği) kurmaktı. Netekim kısa zamanda her tarafta İbadiye ayaklanmaları başlamıştır. Ebu Ubeyde'nin ölümünden sonra Basra İbadîleri nüfuzlarını yitirmişler; fakat diğer bölgelerde zaman zaman isyanlar çıkararak hayli başarı da kazanmışlardır. Örneğin Hicretin 128. yılında (750) Güney Arabistan'da ayaklanan İbadiler Hadramut ve San'a bölgelerini Emevîlerden aldıkları gibi birkaç defa Mekke ile Medine'yi de işgal etmişlerdir. 132 yıl süreyle orada duruma hâkim olan İbadîlerin bir diğer kolu da Kuzey Afrika'da aynı şeyi yapmış ve Trablusgarp'ta hicrî 132 tarihinde (754) bir İbadiye devleti kurmuştur. Çok kısa ömürlü olan bu hareketten sonra hicrî 151 tarihinde (773) yine Kuzey Afrika'da bir İbadiye isyanı patlamış ve Tahart şehrini Abbasîlerden alan İbadiye kuvvetleri Abdurrahman bin Rüstem'i imam (halife) tayin etmişlerdir. Bunun halefi Adbülvahap ise Kuzey Afrika'daki bütün İbadîleri yönetimi altında toplamıştır. Sonra bu devlet de Ağlebîler tarafından ortadan kaldırılmış; bundan sonra yalnız bir mezhep olarak varlık gösteren İbadiye İran, Zengibar, Sudan, Kuzey ve Doğu Afrika ile Güney Arabistan'da hayli yayılmıştır.

IBANEZ, VICENTE BLASCO
(1867-1928) İspanyol romancısı. Doğalcı okulun son önemli romancısı sayılabilir. Gençliğinde devrimci, ömrünün son yıllarına kadar da

Müslümanların ibadet yeri camidir. Resimde Sultanahmet camisinde namaz kılan bir Müslüman görülüyor.

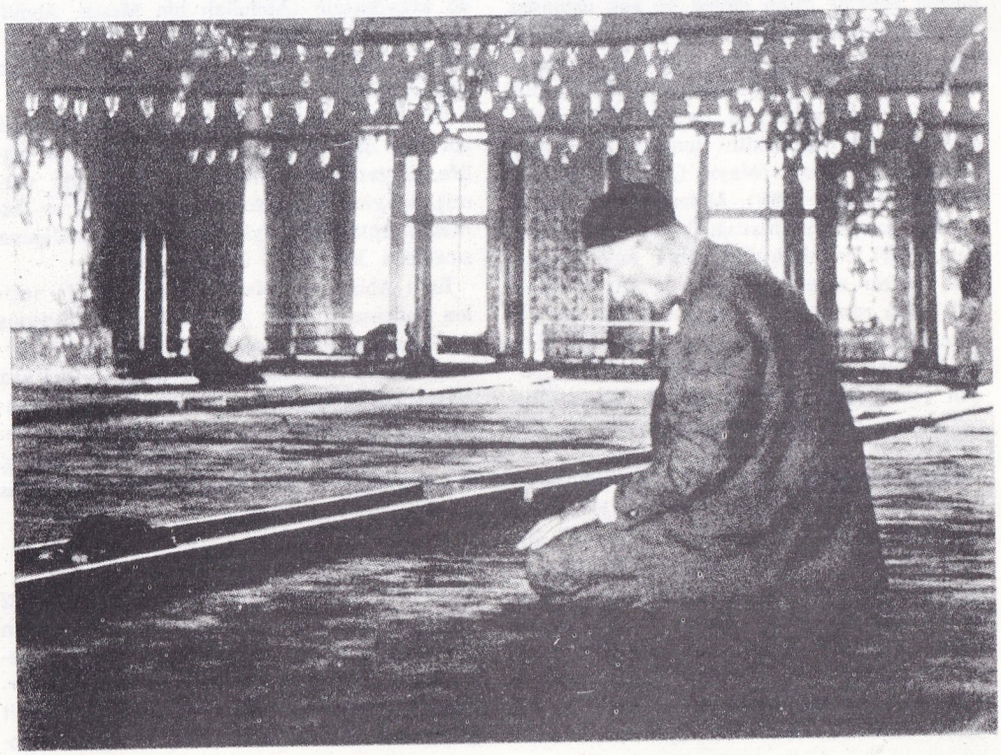

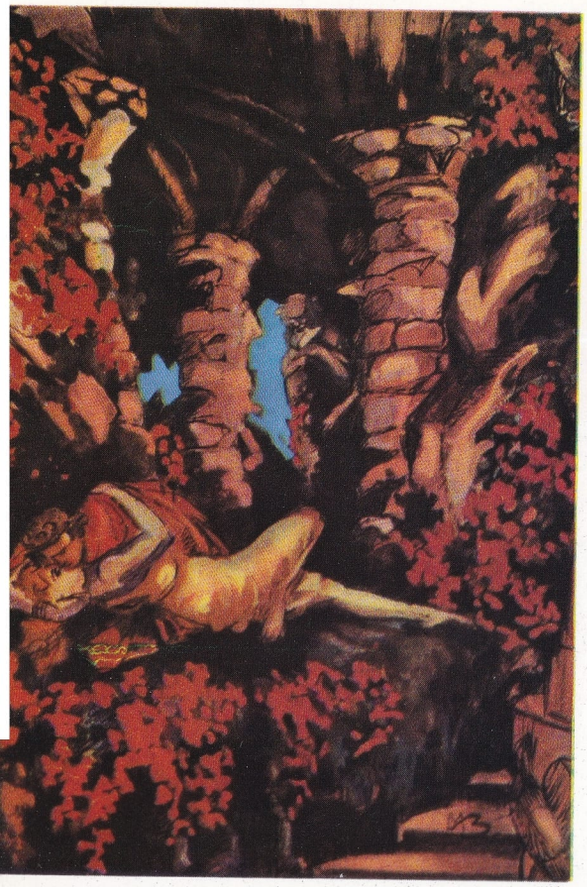

Blasco Ibanez'in «Sanguto» adlı romanı için hazırlanmış bir resim.

ateşli bir cumhuriyetçi olan Blasco Ibanez, hareketli, maceralı, yoğun bir hayat yaşamıştır. Anarşist, huzursuz bir kişiliği olan Blasco Ibanez yüzeysel, düzensiz, ihmalci bir yazardı; eserlerinin büyük kısmı, geniş halk yığınlarının zevkine hitap etmek ve çok okunmak amacıyle yazıldığından bugün bütün değerini kaybetmiş bulunmaktadır. Valencia çevresini basit bir dil ve renkli bir anlatımla verdiği roman ve hikâyeleriyse, tersine hâlâ okunacak önem ve değerdedir. Bunların en önemlileri **Flor de Mayo** (Mayıs Çiçeği, 1895), **La barraca** (Kulübe, 1898), Akdeniz balıkçılarının yaşama kavgasını anlattığı **Canas y barro** (Çamur, 1902) ve Madrid'in kenar mahallelerindeki hayatı anlattığı **La horda** (Ayaktakımı, 1905) adlı romanları ile çeşitli kitaplarda yer alan hikâyeleridir. **Sangre y arena** (Kanlı Meydanlar, 1908) gibi bazı romanları ise İspanya'dan çok dışarıda tutulmuşlardır. Blasco Ibanez'in bazı romanları dilimize de çevrilmiştir.

IBERT, JACQUES

(1890-1962) Fransız bestecisi. Paris Konservatuvarında eğitim görmüş, 1919'da Pri de Rome'u kazanmış, 1940'ta Roma'daki Fransız Akademisi yönetmenliğine getirilmiş, II. Dünya Savaşından sonra Paris Operasının yönetim işlerinde görev almıştır. İzlenimciliğin etkisinde, işçiliği özellikle çalgı renklerinin kullanışındaki ustalıkla seçkinleşen bir yazısı vardır. En ünlü eseri arasında orkestra için **Escales** (Uğrak Limanları) dır. **Le Roi d'Yvetot** operası 1930 yılında Paris'te oynanmıştır. Başka eserleri arasında, orkestra için Paris Süiti, **Persée et Andromède**, piyano için **Histoires, Rencontres**, üfleme çalgıları topluluğu için **Trois pièces brèves**, vb. sayılabilir.

İBER YARIMADASI

Avrupa yarımadalarının en büyüğü. Yüzölçümü 582 860 km² olan İber yarımadası, kıtanın güney-batı köşesinde yer alır. Yarımada üstünde İspanya ve Portekiz devletleri, küçük Andorra Cumhuriyeti ve Cebelitarık bulunur. Yarımada, merkezi Meseta yaylası olan sağlam bir blok halinde oluşmuştur. Bu yaylayı çevreleyen dağlar, İber yarımadası ile Avrupa kıtasının kalan kısmı arasında bir duvar teşkil eden Pirene dağları, Kantabriye dağları, İber dağları, Sierra Morena dağları ve Penibetic dağları olarak belirtilebilir. Yarımadanın kıyıları oldukça çeşitli görünümler gösterir. İklim kıta iklimidir; denizin, sadece kıyı kuşaklarında ve özellikle Atlas okyanusu kıyılarında iklim üzerinde etkisi görülür. Yarımadanın ırmakları hem akış bakımından düzensiz hem de su bakımından yoksuldur; en önemli ırmaklar Duero, Tejo, Guadiana, Guadalquivir ve Ebro'dur. Nüfus oranı oldukça düşüktür; nüfus yoğunluğunun en az olduğu bölgeler dağlık bölgeler ile Meseta yaylası, en yüksek olduğu bölgeler ise yarımadanın kenar kesimleri, yani kıyı kuşaklarıdır.

İBNİ ABBAS, ABDULLAH

(? -687) Hz. Muhammed'in amcasının oğlu. Mekke'de doğmuş, Taif'te ölmüştür. Peygamber'den birçok hadis aktaran Abdullah, özellikle fıkıh konusunda büyük bir üstünlük sağlamış, bu nedenle kendisine **Hibr-ul-ümme** (Ümmetin dinî lideri) unvanı verilmiştir. Ayrıca bu niteliğiyle, aynı alanda ün kazanmış üç arkadaşıyle (Abdullah bin Mesut, Abdullah bin Ömer ve Abdullah bin Zübeyir) birlikte **Abadile-i Erbaa** (Dört Abdullah) dan biri olmuştur.

III. Halife Osman (?-656) zamanında resmî görevler de almaya başlayan Abdullah'a Halife, hicretin 35. yılında hac emirliğini vermiş, bu yüzden Halifeye karşı yapılan ve Halifenin şehit edilmesiyle sonuçlanan ayaklanma sırasında Medine'de bulunamamıştır.

İbn-i Abbas, bu olaydan sonra halife seçilen Amcasının oğlu Ali'ye (598-661) katılmış ve bazı tarihçilere göre Sıffîn Savaşında ordusunun bir kısmına komuta etmiştir. Bir ara Basra valiliği yapmış, Ali'nin şehit edilmesinden sonra İbn-i Abbas'ın siyasî eğiliminde değişiklik olmuş, bu sefer Muaviye'yi tutmuş, daha sonra da oğlu Yezit I.'e (642-683) biat etmiştir.

İBNİ BATTUTA

(1304-1369) Arap seyyahı. Tanca'da doğdu. 22 yaşında hacca gitmek üzere memleketinden ayrıldı. Kuzey Afrika Müslüman memleketlerindeki yolculuğu sırasında bir bilgin gibi karşılanıp önemli kişilerle tanışması, hoş vakit geçirmesi, onda seyahat zevki ve isteği uyandırdı. Mısır'da Nil kıyılarını, Suriye'yi gezdikten sonra Hicaz'a vardı (1328). Artık memleketine dönmeyerek uzun yolculuğuna başladı ve sırasıyle şu memleketleri gezdi: Irak, Yemen, Somali, Zengibar adası, Alanya'dan başlayarak birçok şehirleriyle Batı ve Doğu Anadolu, Kırım, Özbekistan, İstanbul, Maveraünnehir, Türkistan, Afganistan, Hindistan, Çin. Buradan Yemen, Mekke, İskenderiye yoluyle Fas'a döndü. Seyahatleri bununla bitmedi, bütün Müslüman memleketlerini gezmemiş olduğu düşüncesiyle Endülüs (İspanya) e geçti; oradan da Büyük Sahraya, Sudan ve Nijerya'ya kadar gitti. 1353'te seyahatini bitirmiş olarak Fas'a döndü.

İbni Battuta, yolculukları sırasında sürekli olarak dolaşmamış, devlet yöneticileri yanında bir süre kaldığı gibi, Delhi'de yedi yıl kadılık etmiş, Hindistan'dan Çin'e de elçi olarak gönderilmiştir. İbni Battuta'nın, gezintilerini anlattığı eserinin adı, kısaca **Rihle** (Seyahat) dir. Bu eser günlük notlar halinde değildir; kendisi sonradan Sultan Abu İnan'ın isteğine uyarak İbni Cuzzay isimli bir bilgine, hâtıra şeklinde dikte etmiştir. Seyahatnamenin yazılışı 1355 yılında bitmiştir.

Bütün eser, gezilen memleketler hakkında gerçek bilgilerle doludur. Sudan ve Nijerya'yı ilk keşfeden kendisi sayılır. Gezdiği memleketlerin o çağdaki yönetimi ve askerî teşkilâtı, hanedanları, büyük adamları, gelenekleri, yaşayışları, alışkanlıkları üzerinde bilgiler vermiştir. Müslüman memleketlerinin tarımını, endüstri ürünlerini, ticaretini, ulaşım imkânlarını, yollarını anlatmıştır. Anadolu'da ise, o zamanki beylikleri ve başlarında bulunan birçok beyleri tanıtmıştır. Osmanlılardan Orhan Beyi cenkçiliği ve kalelerine gösterdiği dikkat yönünden özellikle övmüştür. Anadolu'da, o zamanki ahîlik teşkilâtını da beğenerek anlatmıştır.

Seyahatname, mübalagaları, tarihî yanlışları, görülmemiş yerler üzerinde işitilenlere göre verilmiş bilgiler bir tarafa bırakılırsa, çağının İslâm âlemini bugüne tanıtan değerli bir kaynak sayılır. Mehmet Şerif Paşa tarafından **Seyahatname-i İbn Battuta** (1917) adıyle Türkçeye çevrilmiştir.

İBNİ HALDUN

(1332-1406) Arap tarihçisi. Tunus'ta doğmuş, Kahire'de ölmüştür. Yirmi yaşına kadar öğrenim gördükten sonra, hayatının uzun bir bölümü, Kuzey Afrika Arap hükümdarları yanında kâtiplik ve kadılıkla geçmiştir; bir süre vezirliklerde de bulunmuştur. Bu görevleri kendisinin ince bir diplomat olarak yetişmesine, toplum konuları ve devlet yönetimi üzerinde tecrübe kazanmasına ve geniş bilgi toplamasına yardım etmiştir. İbni Haldun, kısaca **Kitab el-İber** (1394) denilen tarihi ve bunun girişi olan **Mukaddime** (1378) si ile anılır. Mukaddime, asıl eserden on altı yıl önce bitirilmiştir. 7 ciltlik eserinin birinci cildini meydana getirir. Bunda İbni Haldun bir tarih felsefesi yapmış ve sosyoloji konularına girmiştir. Kendisinden önce verilen tarih bilgilerini eleştirmiş, çeşitli yönetim şekillerini tartış-

mış, dini de yönetim esasları arasında saymakla birlikte hilâfet, imamlık, şeriat konularında serbest görüşler ileri sürmüştür. Tarihin yalnız olayları yazmakla yetinmeyip toplumsal ve coğrafî sebeplere inmesi, bir toplum bilimi olması gerektiğini savunmuştur. Bu görüşleriyle, sosyolojinin kurucularından sayılır.

Eserin tarih bölümünde ise Arap, Fars, Yahudî, Kıptî, Yunan, Roma, Türk ve Avrupa milletleri incelenmiştir.

İbni Haldun'u Avrupalı bilginler XIX. yüzyıl başında tanımışlar ve hele **Mukaddime**'sindeki görüşlerinden dolayı ona pek üstün bir değer vermişlerdir. Türklerse onunla XV. yüzyıldan beri ilgilenmektedir. **Mukaddime**'si 1749'da Pirîzade Mehmet Saip tarafından Türkçeye çevrilmiş, bu çeviri Cevdet Paşa tarafından tamamlanarak 1859'da İstanbul'da basılmıştır. Tarih kısmı da Samî Paşazade Abdullâtif Suphî Paşa tarafından çevrilerek **Miftah -el-İber** adıyle 1860 yılında İstanbul'da basılmıştır. İbni Haldun'un eseri, serbest görüşlerinden dolayı Abdülhamit II. zamanında yasak edilmişti.

İBNİ KEMAL, ŞEMSEDDİN AHMED
(1468-1534) Türk bilgini. Tokat ya da Edirne'de doğdu. Dedesi Kemal Paşaya izafetle Kemal paşazade diye de anılmaktadır. Gençliğinde sipahi askeri olarak orduya katıldı. Edirne'de medreseye girdi. Öğrenimini tamamladıktan sonra Edirne'deki Taşlık Medresesine müderris olarak atandı. Bu görevde iken Beyazıt II.'nin emriyle **Tarih-i Al-ı Osman** (Osmanlı Ailesi Tarihi) adlı ilk eserini yazdı; Padişah buna karşılık kendisine 30 000 akçelik ihsanda bulundu. Daha sonra Üsküp'teki İshak Paşa Medresesine atanan İbni Kemal, oradan da Osmanlı devletinin en yüksek medreselerinden biri olan Edirne'deki Sultan Beyazıt Medresesi müderrisliğine getirildi. Şiîlere karşı yazdığı eserde, Şiîlerle savaşmanın cihat sayıldığını öne sürmesi üzerine Yavuz Selim'in gözüne girdi ve Çaldıran Seferinden sonra Edirne kadılığına, sonra da Anadolu kazaskerliğine getirildi (1516). Mısır Seferine Anadolu kazaskeri sıfatıyle katılan İbni Kemal, Mısır'da Osmanlı yönetiminin oturması ve işlemesi için çalışmalar yaptıktan sonra 1519'da Anadolu kazaskerliği görevinden alınarak Edirne Darülhadis müderrisliğine atandı. Kanunî Süleyman (1495-1566) döneminde Şeyhülislâm olan İbni Kemal bu görevde iken Padişahı İran'a karşı savaş açmaya teşvik etti ve ayrı mezheplere karşı mücadele etti.

İBNİ MES'UT, ABDULLAH
(? -652) Fıkıh ve hadis konusundaki bilgisiyle tanınmış sahabelerdendir. Mekke'de yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, gençliğinde çobanlık etmiş, İslâm dinini kabul edenlerin altıncısı olmuştur.

Mekke'de ilk kez Kur'anı açıkça kendisi okuduğundan, Kureyşliler tarafından baskıya uğrayan İbn-i Mes'ut Habeşistan'a göçmüş, daha sonra tekrar Mekke'ye dönerek diğer sahabeler gibi Medine'ye göç etmiştir (622). Hicretten sonra Müslümanlarla Putperestler arasında yapılan bütün savaşlara katılmış, Bedir Savaşında ağır şekilde yaralanan Ebu Cehil'in (?-624) başını kesmiştir. Halife Ebu Bekir'in (571-634) hilâfeti zamanında başgösteren isyanlara karşı Medine'nin savunma tertibatıyle görevlendirilenler arasında yer alan İbni Mes'ut, daha sonra Suriye'de Bizanslılara karşı yapılan Yermuk Savaşına katılmış (636), bir ara da II. Halife Ömer (591?-644) tarafından devletin malî işlerini yönetmek ve halka din öğretimi yapmak üzere Kûfe'ye gönderilmiş, sonra III. Halife Osman (?-656) tarafından bu görevden alınmıştır.

İBNİ ÖMER, ABDULLAH
(609?-693) II. Halife Ömer'in (591?-644) oğlu. Mekke'de doğmuş, babasıyle birlikte Müslüman olmuştur (618?).

İbni Ömer, çok genç olduğu için Peygamber tarafından Bedir (624) ve Uhut (625) savaşlarına katılmasına izin verilmemiş; fakat diğer bütün savaşlara Peygamberle birlikte katılmıştır. Ayrıca Ebu Bekir'in hilâfeti döneminde baş gösteren ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilen Halit bin Velid'in komutasındaki orduya da katılan İbni Ömer daha sonra İran'a karşı yapılan Nehavend Savaşına (642), III. Halife Osman (?-656) zamanında tamamlanan Kuzey Afrika fetihlerine (650-651), Yezit I.'in (642-683) Bizanslılara karşı düzenlediği sefere katılmıştır (669).

İç politikada ise İbni Ömer, Osman'dan sonra başlayan çatışmalarda daima tarafsız kalmış, ne kendisi için bir hak iddia etmiş, ne de iktidar mücadelesi yapan taraflardan birini tutmuştur. Osman'ın öldürülmesinden sonra halife seçilen Ali (598-661), İbni Ömer'den, kendisine biat etmesini istemişse de İbni Ömer bu isteği reddetmiş ve ancak bütün Müslümanlar biat ettikleri takdirde kendisinin de onlara uyacağını bildirmiş; daha sonra Muaviye, veliaht tayin ettiği oğlu Yezit için kendisinden biat isteyince İbn-i Ömer'den aynı cevabı almıştır.

Henüz babası sağken yetenekli bir insan olduğunu görenler, Ömer'e kendisinden sonra oğlunu halifelik için aday göstermesini teklif etmişlerse de Ömer bunu şiddetle reddetmiş ve «halifelik iyi bir şeyse biz ondan nasibimizi aldık, kötü bir şeyse Ömer ailesinden bir kişinin ondan hesap vermesi yeter» demiştir. Hatta Ömer, ölmeden az önce gösterdiği altı adaydan birinin halife seçilmesinde oğlu Abdullah'ın da fikrinin alınmasını; fakat kendisinin halife seçilmemesini tavsiye etmiştir.

İbni Ömer asıl büyük ününe, özellikle fıkıh ve hadis biliminde gösterdiği parlak başarıyle ve kazandığı üstünlükle ulaşmıştır. Henüz çocukluğundan beri Peygamberin yanında bulunması ve önde gelen sahabelerle yakın ilişkisi bulunması kendisine bu fırsatı vermiştir. Bu nedenle İslâmiyeti ilgilendiren bütün meselelerde tam ehliyetli bir otorite niteliği kazanmış ve bu alanda üstünlük sağlayan **Abadile-i Erbaa** (Dört Abdullah) dan biri (diğerleri İbni Abbas, İbni Mes'ut ve İbni Zübeyir) olmuştur. 84 yaşında Mekke'de ölmüştür.

İBNİ RÜŞD
(1126-1198) İslâm âleminin en büyük filozoflarından biridir. İspanya (Endülüs) nın Kurtuba şehrinde doğdu. Fas'ın Marakeş şehrinde öldü. Öğrenimini Kurtuba şehrinde yaparak, zamanının bütün bilimlerini öğrendi. 28

İslâm âleminin en büyük düşünürlerinden biri olan Ibni Rüşd'ün Aristoteles yorumları, ilâhiyat, fıkıh, astronomi, tıp ve sentaks konusundaki eserleri Rönesansın hazırlanmasında önemli bir etken olmuştur.

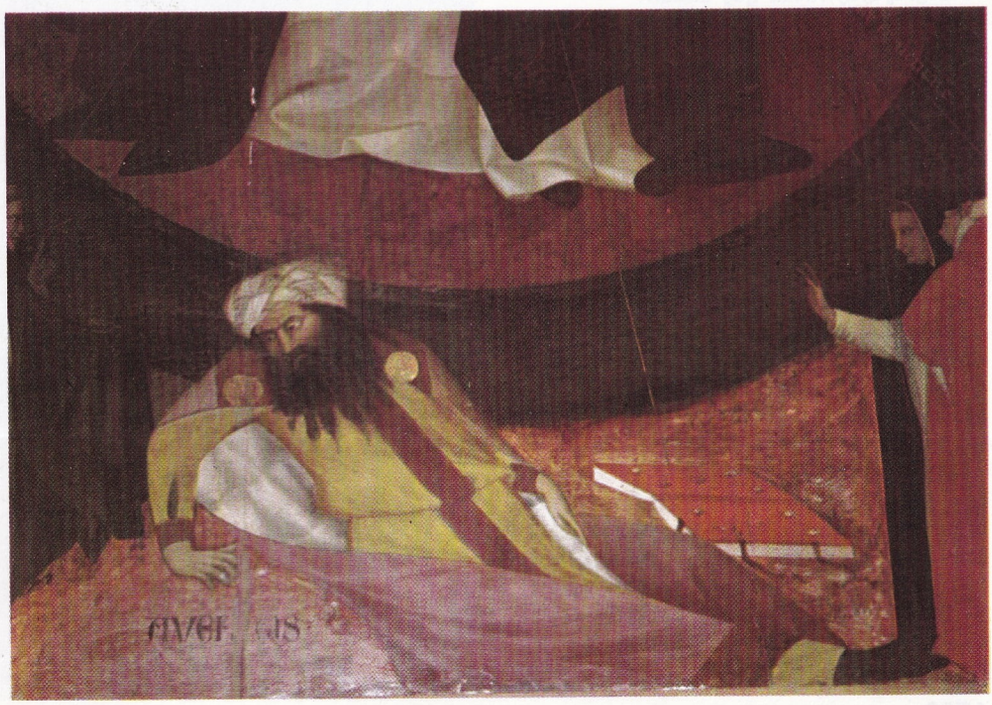

yaşında Marakeş'e giden İbni Rüşd burada hükümdara takdim edildi. Çok takdir edilerek himaye gördü. Sarayda hekimlik, fıkıh bilmesi sebebiyle de çeşitli yerlerde kadılıklar yaptı. Felsefe ile uğraşması, onun halk tarafından çeşitli hücumlara uğramasına, hükümdarların gözünden düşmesine, eserlerinin yakılmasına sebep oldu.

Aristoteles'in eserlerini yorumladı. Bu yorumlar (şerhler) onu, İslâm âleminde olduğu kadar Batıda da tanıttı; eserleri XII. yüzyıldan başlayarak Latinceye tercüme edildi ve XV. yüzyılda Aristoteles'in eserleriyle birlikte basıldı. Avrupalılarca adı «Averroés»tır, felsefesine de «avveroisme» denir. Rönesansı hazırlayan İbni Rüşd felsefesidir denebilir. İbni Rüşd'ün, Aristoteles yorumlarından başka ilâhiyat, fıkıh, astronomi, tıp ve sentaks üzerinde eserleri de vardır.

İbni Rüşd, gerçeği arayan bir filozoftur. Dini, bu düşüncesine uyduğu ölçüde kabul eder. Dinin naslarını halkın olduğu gibi öğrenmesinin faydalı olacağını, fakat filozofların Kur'an'ın beyanlarını tartışmaları, bıraktığı boşlukları tamamlamaları gerektiğini bildirir. Halkın ve kendisini koruyan hükümdarların gözünden düşmesine bu düşüncesi sebep olmuştur.

İbni Rüşd'e göre bütün varlıkların ilk sebebi Allah'tır. Allah her şeye hareket vermiştir, kendisi hareket etmez ve değişmez. Allah, kâinattaki cüzî değişmelerle ilgilenmez. Kâinat ise, şekilce değişse de yok olmaz.

Ona göre, bütün genel kavramlar akıldadır. Akıl bir yönü ile de dış dünyadan bilgiler alır, kendindeki kavramlarla birleştirir. Böylece her insanın ayrı ayrı akıl seviyeleri meydana gelir; bazıları da filozof olur.

İbni Rüşd insan, toplum halinde yaşamalıdır der; ona göre, tek başına yaşayan insan bilim ve sanat yönünden ürün vermez, mutlu da olmaz. Kadınlar da, erkekler gibi toplum hizmetinde olmalıdır. Ahlâk konusunda, iyiyi ve doğruyu ayıracak güç akıldır.

İbni Rüşd, Avrupa'da müspet düşüncenin doğmasına etkisi yönünden, felsefe tarihinde önemli yeri olan büyük bir filozoftur.

İBNİ SİNA

(980-1037) En büyük İslâm filozoflarından biridir. Afşana (Buhara'ya yakın bir yer) da doğdu. Hemedan'da öldü. Buhara'da felsefe ve tıp öğrenimi yaptı. 17 yaşında iken Emîr Nuh b. Mansur'un hastalığını iyi ettiği için Emîrin kütüphanesinde çalışma izni aldı, bu çalışmalar kendisini çok yetiştirdi. Hep küçük emîrlerin yanında devlet veya öğretim işlerinde çalıştı, bu arada kitap yazmaya da vakit buldu. Hemedan'da Şems'üd-Devle'nin, Isfahan'da Ala-üd-Devle'nin vezîri de oldu.

İbni Sina, felsefe bilgisinin temellerini Farabi'den öğrendi. Herhangi bir felsefe sistemine bağlı değildir, telifçi bir filozoftur. Yunan bilimi ile Doğu anlayışını birleştirmiştir. Bir yönden de ansiklopedik eserler yazarak, bu türün öncüsü olmuştur. En büyük eserleri **Kitab el-Kanun fi't-Tıp** ile **Kitab'üş-Şifa**'sıdır. Kısaca **Kanun** diye anılan tıp eseri, İslâm tıbbının araştırmalarını toplamıştır ve Ibni Sina'nın en büyük eseri sayılır. **Şifa** ise mantık, tabiat bilimleri ve metafizik konularını kapsayan bir ansiklopedidir.

İbni Sina'nın felsefesi Yeni-Eflatunculuk olarak tanınmıştır. Maddenin Allah'tan çıkmadığını ileri sürer. Felsefe ile İslâm dini görüşlerini uyuşturmaya çalışır; imanın aklı tamamlaması gerektiğini savunur. Mantık anlayışı, çağdaş mantığa uyar. İnsan aklının güçsüz olduğunu, doğru düşünebilmek için mantık kurallarına muhtaç bulunduğunu söyler. İnsanda, bedenden ayrı bir ruh (nefs) bulunduğuna inanır; idrak hatırlama gibi birçok ruhsal olayları da inceler. Tıpta deney metoduna özellikle önem verir.

İbni Sina'nın eserleri XIII. yüzyılda Latinceye çevrilmiş ve büyük etkisi olmuştur. Batıda «Avicenne» diye anılır. Türkçe'de felsefesi ve eserleri üzerinde oldukça geniş (özellikle Türk Tarih Kurumunca yapılmış) yayımlar vardır.

Eserleri: El-Şifa, el-Necat, el-İşarat ve el-Tenbihat, Hikmet-i Alâîye, el-Hidaye, Kitab el-Kanun, el-Hikme el-Meşrıkıyye, Resail Fi-el-Hikme ve el-Tabiiyat, Kitab el-Nefs, Kitab el-Hülul Fi Adab el-Duhul, vb.

İBNİ SUUD, ABDÜLAZİZ

(1880-1953) Suudî Arabistan devletinin kurucusu ve ilk kralı. Riyad'da doğdu. Gençliğinde Osmanlı yönetimine karşı ayaklandı. 1902 yılında Riyad şehrini İbni Reşit ailesinden alan İbni Suud, 1914'te I. Dünya Savaşının patlamasından sonra Türk yönetimine ve Necit bölgesinin bir kısmını yöneten İbni Reşit ailesinin başındaki Suud'a karşı İngilizlerle işbirliği yaptı. Bu ailenin başındaki Suud 1920'de yapılan bir savaşta öldürüldükten ve halefleri de kısa zamanda yenildikten sonra Necit bölgesinin yönetimi tamamen İbni Suud'un eline geçti. Daha sonra Hicaz üzerine yürüyüp şerif Hüseyin'i kaçmak zorunda bıraktı ve bölgeyi ele geçirip kendisini Necit ve Hicaz kralı ilân etti (1930).

Aynı zamanda Vahabî mezhebinin de lideri bulunan ve bu mezhebi Arap yarımadasına hâkim kılan İbni Suud, ülkede koyu bir monarşi kurdu; parlamento, sendika, özgür basın, bağımsız yargı organı gibi demokratik kurumların kurulmasına izin vermedi. Dış politikada ise ülkesini bağımlı bir duruma getirdi, çok zengin olan petrol kaynaklarını Amerikan petrol kumpanyalarına verdi. 1953 yılında ölünce yerine büyük oğlu Suud geçti.

İBNİ TUFEYL, EBU BEKİR MUHAMMED

(? -1186) Arap düşünürü ve hekimi. Endülüs'te, Gırnata'nın 60 km. kuzey-doğusundaki Vadi Âş'ta doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte XII. yüzyılın ilk 10 yılında doğduğu kuvvetle muhtemeldir. Ailesi hakkında birşey bilinmediği gibi nerede ve kimlerin yanında öğrenim yaptığı da bilinmemektedir.

Gırnata'da hekimlik, sonra da Gırnata valisinin sır Kâtipliğini yapan İbni Tufeyl,daha sonra Muvahhidî hanedanını kuran Abdülmü'min'in oğlu olan Septe ve Tanca valisinin kâtipliğine atandı (1154). Bu görevdeyken Muvahhidîlerin takdirini kazandığı için 1163'te Muvahhidî sultanı Ebu Yakub Yusuf'un hekimliğine getirildi ve 1184'e kadar bu görev-

İbni Sina'nın «Kanun» adlı tıp kitabı İslâm tıbbının araştırmalarını toplamış, 1280 yılında Armengaud adında bir Fransız hekimi tarafından Latinceye çevrilmiştir. Resim, yazarın «Kanun» adlı kitabı için hazırlanmış bir minyatürü gösteriyor.

de kaldı. Bu süre içinde vezirlik yaptığı da söylenir. Sarayda görevli bulunduğu bu uzun yıllarda hükümdarın güvenini geniş ölçüde kazanan İbni Tufeyl, bundan yararlanarak zamanın tanınmış bilginlerini saraya çağırdı ve çeşitli görevlerle görevlendirilmelerini sağladı. Ünlü düşünür ve hekim İbni Rüşd'ü (1126-1198) Muvahhidî hükümdarına tanıtan ve hükümdarın, İbni Rüşd'e Aristoteles'in felsefesinin açıklama (şerh) sını yazmayı tavsiye etmesini sağlayan da İbni Tufeyl'dir. Daha sonra yaşı ilerleyip görevini bırakmak zorunda kalınca yerine İbni Rüşd'ün atanmasını da kendisi sağlamıştır.

Ebu Yakub Yusuf'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu Ebu Yusuf Yakub da İbni Tufeyl'e babası gibi büyük saygı göstermiştir. İbni Tufeyl Marakeş'te öldüğü zaman hükümdar bizzat cenazesinde hazır bulunmuştur.

Eserleri: Tıpla ilgili iki eser ve **el-Külliyat** adlı eseri hakkında İbni Rüşd'e mektuplar yazan İbni Tufeyl'in en önemli eseri, gerek Doğuda ve gerek Batıda büyük ilgi toplayıp birçok dile çevrilmiş olan **Hayy bin Yakzan** adlı ünlü felsefî romandır. Bu eserin kahramanı olan Hayy bin Yakzan adındaki çocuk, ıssız bir adaya atılmış ve orada büyüyüp düşünecek çağa geldikten sonra akıl ve düşünce sayesinde felsefeyi bulmuş, Tanrının varlığını bu yolla anlayıp kabul etmiştir. Yine akıl ve düşünceyle Dünyanın yuvarlak olduğunu, cisimlerin sonradan yaratıldığını ve değişikliğe uğradığını, bunların bir yöneticiye muhtaç olduğunu, bu yöneticinin varlığının zorunlu (Vacib el-vücud) bulunduğunu anlamıştır. Çeşitli evrelerden geçtikten sonra gerçeğe ulaşan Hayy romanda aklı temsil etmiş, onun sembolü olmuştur.

Daniel De Foe'nun (1660-1731) **Robinson Crusoe** adlı eserini **Hayy bin Yakzan**'dan esinlenerek yazdığı ileri sürülmektedir.

İBNÜRREFİK AHMET NURİ
(**bkz.** Sekizinci, İbnürrefik Ahmet Nuri)

İBRAHİM I.
(1615-1648) Osmanlı imparatorluğunun 18. padişahıdır. Ahmet I.'in en küçük oğludur. Kardeşi Murat IV.'ün ölümünden sonra, 1640'ta 25 yaşında tahta çıkmıştır. Şehzadeliği süresince hapiste, dört kardeşi gibi kendisinin de öldürüleceğini düşünerek yaşaması, ruh dengesini bozmuştur. Hükümdarlığının ilk yıllarında Sadrazam bulunan Kara Mustafa Paşanın, devlet işlerini yönetmekte kendisine büyük yardımı olmuştur.

Bu sadrazamın tedbirleri sayesinde İran ve Avusturya devletleri ile olan anlaşmazlıklar çözümlenerek dostluklar tazelenmiş, barış kurulmuştur. Azak kalesi geri alınmıştır. Yeni para bastırılarak, paraya yeniden değer konmuştur. Fakat İbrahim, önemsiz bir sebeple Kara Mustafa Paşayı idam ettirmiş, bundan sonra, sözde büyü ve dualarıyle kendisini cinlerin kötülüklerinden kurtaran Cinci Hocanın etkisinde kalmıştır.

İbrahim zamanında Girit adasına sefer açılmış; Hanya şehri alınmıştır. Birinci dönemi

İbrahim I.

böyle sonuçlanan bu sefer daha yirmi dört yıl sürmüştür. «Deli» diye anılan İbrahim, gerçekte zayıf ruhlu bir insandı; Osmanlı imparatorluğunu yönetecek hiç bir gücü ve kabiliyeti yoktu. Ruhî sıkıntılar ve sinir rahatsızlıklarından çok ıstırap çekerdi. İsteklerini yerine getirmek yönünden de sıfatı ve görevi ile ölçülü olarak davranamazdı. Bütün vezir ve valilerden hediyeler isterdi. Zamanında, saray kadınlarının etkisi pek genişlemiş, önemli görevler rüşvetle alınır olmuş, devlet işleri çok bozulmuştu. Bunun üzerine Yeniçeri ağaları, Valide Sultanla işbirliği ederek İbrahim'i tahttan indirdiler; yerine, yedi yaşındaki oğlu Mehmet (IV.) çıkarıldı (1648). İbrahim bir süre sonra hapsedildiği yerden alınarak boğduruldu.

İBRAHİM HAKKI, ERZURUMLU
(1705-1772) Türk mutasavvıflarındandır. Hasankale'de doğdu. Öğrenimini bitirdikten sonra, Siirt'in Tillû köyünde Kadiriye tarikatı şeyhlerinden Arif Billah'a intisap etti. Sonra bu tekkenin halifesi oldu. Eserlerinin çoğu Türkçe, bir kısmı Arapçadır. Bunlardan en önemlileri olan **Marifetname** ve **Divan-ı İlahiyat** basılmıştır. **Marifetname**, birçok bilgileri kapsar.

İBRAHİM MÜTEFERRİKA
(1674-1745) Türk matbaacısı. Macaristan'da Kolojvar şehrinde doğmuştur. Aslında Protestan bir Macar ailesinin oğludur. İlâhiyat öğrenimi gördüğü sırada Türklere esir düşmüş, İstanbul'a getirilmiş ve Müslüman olmuştur. Osmanlı devletinde müteferrikalık (vezirlerin emirlerini ilgililere duyurma görevi) yapmış, dil bilmesinden dolayı başka devletlerle çeşitli müzakere heyetlerinde bulunmuştur. Bir süre, Türkiye'ye davet edilmiş bulunan Macar Beyi F. Rakoezi'nin hizmetine verilmiştir.

Macaristan'daki öğrenimi sırasında basım ve hak işleri de öğrenmiş bulunduğundan, bir basımevi kurmayı amaç edinmiş, 1719-1720 yıllarında bu basımevini kurmuştur. Bu teşebbüsüne karşı çıkan din taassubunu yenmek için dostu Damat İbrahim Paşanın büyük yardımı olmuştur. Bununla birlikte, basımevi açılmasına ancak dinî olmayan eserler basmak şartıyle fetva verilmiştir.

Bu basımevinde basılan ilk eser, **Vankulı Lûgati**dir. Bundan başka 16 önemli eser ve bazı haritalar da basılmıştır.

İbrahim Müteferrika'nın eseri, tarihte ilk Müslüman Türk basımevi olarak önemlidir; fakat Türkiye'de gayri müslimlerin daha önce açmış bulundukları basımevleri vardır.

İBRAHİM PAŞA, NEVŞEHİRLİ DAMAT
(1662-1730) Osmanlı sadrazamlarındandır. Muşkara (Nevşehir) da doğmuş, İstanbul'da öldürülmüştür. 27 yaşlarına doğru memleketinden İstanbul'a gelmiş ve sarayda helvacılar arasında bir görev almıştır. Bundan sonra kâtipliklerde bulunmuş, Şehzade Ahmet (Ahmet III.) tarafından tanınmış ve onun güvendiği bir insan olmuştur. Erzak ve mühimmat işleri görevleriyle bazı savaşlara da katılmıştır. Bunlardan Niş seferinde, Serdar Ali Paşa şehit olunca, yerine Sarı Ahmet Paşayı tayin ettirip, orduyu kötü duruma düşmekten kurtarmasını Ahmet III. özellikle takdir ederek, artık kendisini yanından ayırmamış, 1716'da vezir yapmış ve kız kardeşi Fatma Sultanla evlendirmiştir. 1718'de de sadrazamlığa yükseltmiştir.

İbrahim Paşa, sadrazam olunca memlekette barış kurmak istedi. Avusturya ile yapılmakta olan savaşı sona erdirmek için bu devletle Pasarofça antlaşmasını yaptı. Buna göre Mora yarımadası Osmanlılarda kalıyor. Belgrad'la Kuzey Sırbistan, Tamışvar ve Küçük Eflak Avusturya'ya geçiyordu. 1722'de İran'ın karışması üzerine, bu memleketle savaş durumuna geçildi; Osmanlı orduları İran topraklarında ilerledi. 1724'te «İran mukasemesi» denilen bir antlaşma ile, İran'ın batı toprakları Ruslar ve Türkler tarafından paylaşıldı. İran ile olan anlaşmazlık bitmediyse de bir süre için Doğu sınırlarında da sükûnet sağlandı. Hatta bu toprak kazancı, İbrahim Paşa için başarı sayıldı.

İbrahim Paşa memlekette barışı sağladıktan sonra ıslahata girişti. Orduda düzenleme hareketiyle ve küçük esnafı vergiye bağlayarak devlet bütçesine gelir sağladı. Özellikle İstanbul'u imar etmek için büyük çaba harcadı. Ancak bu imar hareketleri, saray mensupları, vezirler ve zenginler için yapılan konak ve köşklerden ileri geçememiştir.

İlerilîği ve yeniliği seven bir insandı. Avrupa'daki yeni uygarlık eserlerinin memlekette de uygulanmasını isterdi. Bu vasfıyle memlekete birçok yenilikler getirdi. Bu konuda özellikle Fransa taklit edilmiş, mimarlığımıza Barok tarzı böylece girmiştir. İstanbul'da itfaiye teşkilâtı kurulmuş, yangın tulumbaları ilk defa bu yıllarda getirilmiştir. Türk-

ler tarafından ilk matbaa kuruluşu da kendi zamanına rastlar. Bu konuda İbrahim Müteferrika'ya yardım etmiştir.

İbrahim Paşa, zevke düşkün bir insandı. Sarayda, Kâğıthanede yaptırılan köşklerde pek çok eğlenceler tertiplerdi. Çiçek merakı da vardı. Onun devrinde lâle yetiştirmek moda olduğu, pek çeşitli lâleler yetiştirildiği, hatta dış memleketlerden lâle soğanları getirtildiği için, zamanına «lâle devri» de denir. Sanata meraklıydı. Çiniciliğe, dokumacılığa önem vermiş, imalathaneler kurdurmuştur. Bilimi ve edebiyatı da sever; bilginleri ve şairleri korurdu.

1730 yılında İran, toprak anlaşmazlıkları konusunda 1727'de yapılan anlaşmayı tanımayarak saldırıya geçti, Hemedan ve Nihavent'teki Osmanlı kuvvetlerini mağlup etti. İbrahim Paşa kuvvet toplayıp, İran'a karşı sefer açmak zorunda kaldı. Fakat Üsküdar'da toplanan ordu eylül sonuna kadar hareket ettirilemedi. Halk arasında eskiden beri sürüp gelen dedikodular ve memnuniyetsizlikler artmıştı. Bu sırada Patrona Halil, isyan çıkardı. İsyancıları ilmiye sınıfından Zülâlizade Hasan ve İspirîzade Ahmet Efendiler teşvik ediyorlardı. Padişahla birlikte Üsküdar'da bulunan İbrahim Paşa, İstanbul'a geçip isyanı bastırmak istediyse de, padişah kendi güvenliği bakımından onu yanından ayırmadı. Aynı gün İstanbul'a geçildi, fakat geç kalınmıştı. Padişah, asilerin baskısı altında onu sadrazamlıktan ayırıp hapsettirdiyse de, Meşihat makamına getirilmiş olan Mirzade Mehmet ve Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiş olan Zülalîzadenin fetvasıyle başı kesilip cesedi asilere verildi.

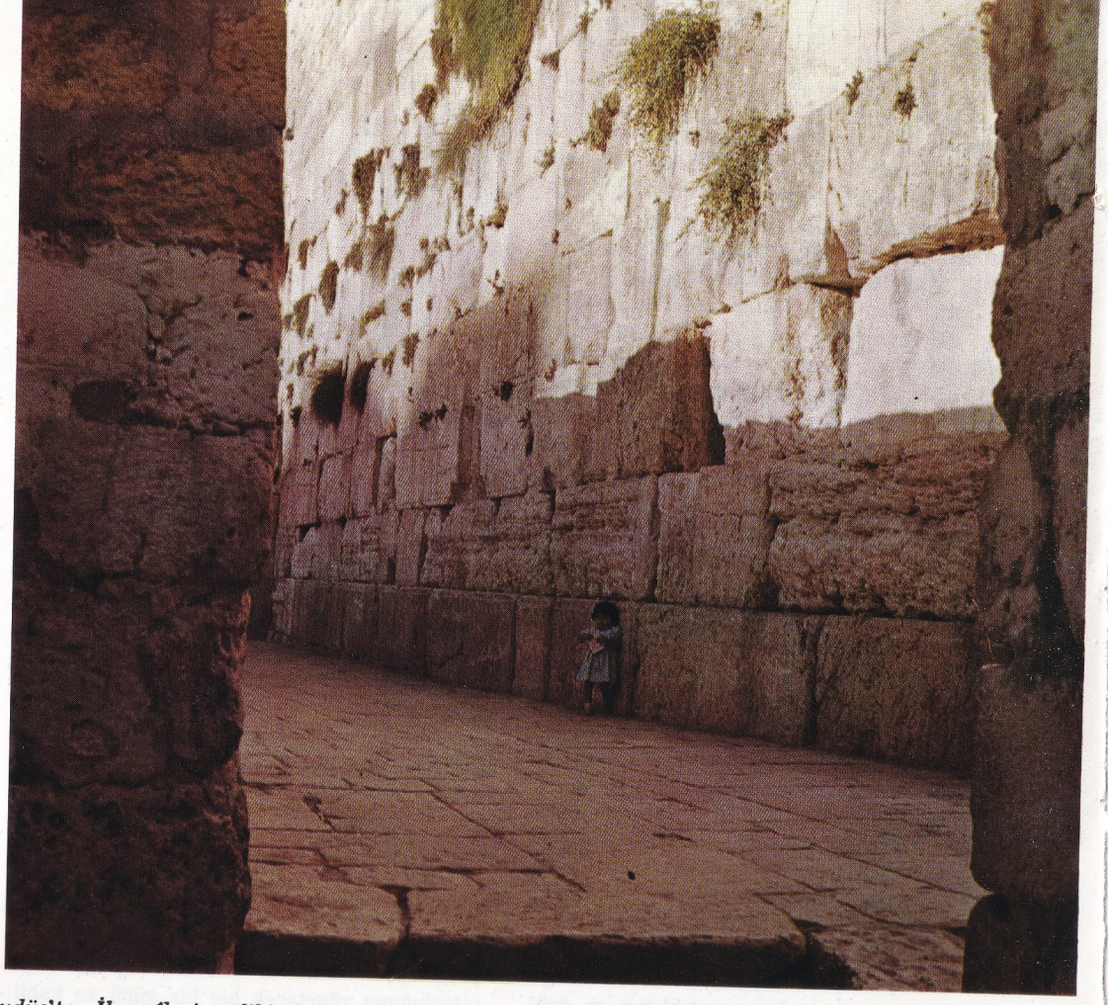

Kudüs'te, İbranîlerin, dibinde toplanarak yeniden özgürlüğe kavuşmak için dua edip ağladıkları «ağlama duvarı.»

İBRAHİM PEYGAMBER

(? - ?) Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an'da adı geçen bir peygamber. Kur'an'da babasının adı Azer diye geçmektedir. Nerede ve ne zaman doğduğu hakkında kesin bilgi yoktur; fakat halk arasında ve bazı mitolojik masallarda Ruha (Urfa) da doğduğu anlatılmaktadır. Bu masallara göre hükümdar Nemrut, kâhinlerden ve gördüğü rüyalardan, yakında doğacak bir çocuğun tahtını tehlikeye düşüreceğini öğrenmiş; bunun üzerine doğacak bütün çocukların öldürülmelerini emretmiştir. İbrahim'in annesi doğacak çocuğunu kurtarmak için bir mağaraya gitmiş; doğum yaptıktan sonra çocuğu orada bırakıp dönmüştür. İbrahim büyüdükten sonra geceleyin mağaradan çıkmıştır.

Bundan sonraki durumu Kur'an'da anlatılmaktadır. Buna göre İbrahim yıldızı görünce «Tanrım budur» demiş; sonra yıldız kaybolunca «ben kaybolanları sevmem» demiş ve bu sefer Ay'ı görerek «Tanrım budur» demiş; Ay da batınca «Allah beni doğru yola götürmezse sapanlardan olacağım» demiştir. Sonra Güneş'i görünce «İşte Tanrım, bu daha büyüktür» demiş; fakat Güneş'in de batması üzerine «yüzümü yeri ve göğü yaratana çeviririm» diyerek Allah'a tapmaya başlamıştır. Daha sonra kavminin taptığı putlara saldıran ve kimsenin bulunmadığı bir sırada onları parçalayan İbrahim, Nemrut tarafından ateşe atılmış; fakat ateşte yanmamıştır. Mekke şehrindeki Kâbe'yi oğlu İsmail'le birlikte yaptığı ve oğlunu Tanrı yolunda kurban kesmek istediği, fakat Cebrail'in bir kurbanlık koç getirmesi üzerine oğlunun kesilmekten kurtulduğu da Kur'an'da yazılıdır.

Hayatının, ateşten kurtulduktan sonra Kâbe'yi yaptığı zamana kadarki dönemi hakkında Kur'an'da bilgi yoktur. Fakat masallarda, bu dönemde Filistin'e gittiği, oradan Mısır'a geçtiği, Firavun tarafından öldürülmekten kurtulduktan sonra yine Filistin'e, oradan da Mekke'ye gittiği söylenmektedir.

Nemrut'la yaptığı mücadeleden ve Allah'a olan bağlılığından dolayı kendisine «Halilullah» (Allah'ın dostu) denmiştir.

Urfa'da bulunan iki sütun, efsaneye göre İbrahim'in mancınıkla ateşe atılması için Nemrut tarafından yaptırılmış, aralarına ip gerilerek kurulan mancınık, İbrahim'i kalenin dibinde yakılan ateşe fırlatmış; fakat ateş suya dönüşmüştür. Urfa'daki «Halil Rahman» adlı havuzun o ateşten meydana geldiği de yine bu efsanede anlatılmaktadır.

İBRANÎLER

Samî ırkından bir kavim. Yahudilerin atalarıdır. Önceleri Mezopotamya ve Suriye'de göçebe bir hayat yaşadılar. Sonra Filistin topraklarına geçtiler. Orada yerleşik bulunan yine Samî ırkından Ken'anîlerle karşılaşan İbranîler bir süre sonra İbrahim Peygamberin soyundan Yusuf Peygamber tarafından Mısır'a götürüldüler. Kısa bir süre sonra Mısır'da hor görülmeye ve baskı altına alınmaya başladılar. 200 yıl kadar süren bu dönem sonunda, İbranîlerin içinden çıkan Musa Peygamber, kavmini tekrar «Arz-ı Mev'ud» (Adanmış Toprak) denilen Filistin'e götürmeye karar verdi. Mısır Firavunu önce bu teşebbüse engel olmak istediyse de, başarı elde edemedi ve Musa kavmini Mısır'dan çıkarmayı başardı. M.Ö. XIII. yüzyılda ve Mısır Firavunu Ramses II. zamanında meydana geldiği sanılan bu olay, İbranîler için bir dönüm noktası oldu. Nitekim Musa yönetiminde Filistin'e geçtikten sonra oradaki yerli halkla yaptıkları uzun savaşlar sonunda ülkeyi egemenlikleri altına almayı başardılar ve M.Ö. 1075 tarihinde İsrail devletini kurdular. Kral olan Samuel, İbranîleri bir araya topladı. Samuel'in oğlu Saul'dan sonra tahta çıkan Davut Peygamber Kudüs şehrini kurdu. Davut'tan sonra tahta çıkan oğlu Süleyman Peygamber ise Ürdün ve Güney Lübnan'ı da ülkesine katarak sınırlarını genişletti. Halkı da refaha kavuşturan Süleyman'ın ölümünden sonra devlet ikiye bölündü. İsrail ve Yuda adındaki bu devletler zamanla Asur ve Babil devletlerinin nüfuzu altına girdiler; İsrail M.Ö. 587'de, Yuda da M.Ö. 722'de ortadan kaldırıldı. Babilliler bununla da yetinmeyerek M.Ö. 587 yılında İbranîleri Filistin'in işgal ettikleri yerlerinden

çıkararak Babil'e sürdüler. Orada zor bir hayat süren İbraniler, ancak Pers İmparatoru Kirus'un müsaadesi üzerine ülkelerine dönebildiler. Bundan sonra önce İran, sonra da Makedonyalıların yönetimi altına girdiler. M.Ö. 64 yılında ise Filistin'i alan Romalılar tarafından birkaç defa katliama tabi tutulan İbraniler, bağımsızlıklarını tamamen yitirdiler; Filistin de Roma'nın bir eyaleti oldu.

IBSEN, HENRIK

(1828-1906) Norveçli tiyatro yazarı. Türlü işlere girip çıktıktan sonra, daha yirmi yaşındayken, ilk dramını yazmıştır; 1850 yılında oynanan **Catilina** adlı bu oyun, İbsen'e bütün hayatı boyunca kendisini bırakmayacak olan devrimcilik ününü kazandırmıştır. Gerçekten İbsen, ilk eserlerinden başlayarak, o yıllarda Norveç'te egemen olan geleneksel Danimarka tiyatrosuyle olan bütün bağları koparmıştır. Avrupa'yı o yıllarda kaplayan yenilik akımlarına açık gençleri oyunlarına konu almasıyle başarıya ulaşmıştır. Catilina'dan sonra, yılda bir eser hazırlamak göreviyle, Bergen'de Norske Theater'ın sanat yöneticisi olmuş, bu görevde kaldığı 1851-1857 yılları arasında, tiyatro tekniğini incelemek ve araştırmalar yapmak olanağını bulmuştur.

Henüz tam bir olgunluğa erişmemiş olan **Taç Peşinde Koşanlar** ve **Aşk Güldürüsü** (1860) gibi bazı oyunlardan sonra, ilk büyük eseri **Brandt**'ı yazmıştır. Brandt, sadece irade gücüyle, kendisinin ve ailesinin günahlarının kefaretini ödeyerek, Tanrı'ya ulaşmaya çalışan; fakat bunu başaramayan bir adamın hikâyesidir. Bu eser İbsen'in şahaserlerinin başlangıcını teşkil eder. Bu oyunu, insan kişiliğinin özü olarak aşkı öne süren **Peer Gynt** (1867); çağdaş kişileri ve durumları yansıtan **Gençler birliği** (1868); **Caesar ve Galileo** (1870) ve küçük bir taşra kasabasında yapılan bir duruşmayı canladıran **Toplumun Direkleri** (1877) adlı oyunları izlemiştir. **Bebek Evi** (1879) adlı oyununda çağdaş toplum içinde kadın sorununu ele almış, aynı konuya **Hortlaklar** (1880) da yer vermiştir. Bu oyunu, **Bir Halk Düşmanı** (1882) ve yalanın yaşamak için gerekli olduğu gibi, kötümser bir düşünceyi savunan **Yabanördeği** (1884) izlemiştir. **Rosmersholm** (1886), **Denizden Gelen Kadın** (1889), **Hedda Gabler** (1890), **Yapı Ustası Solness** (1892), **Küçük Eyolf** (1894), **John Gabriel Borkman** (1896) ve **Biz Ölüler Uyanınca** (1899) Norveçli yazarın son oyunlarıdır.

İbsen'in tiyatro alanında gösterdiği olağanüstü başarı, bazı oyunlarıyle hâlâ sürmektedir.

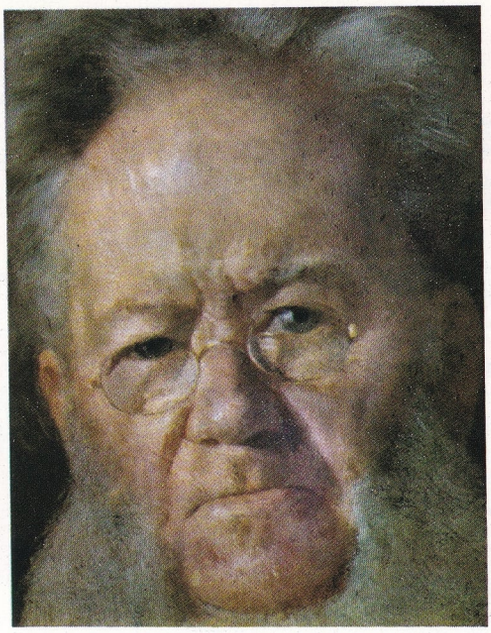

Henrik Ibsen.

İbsen büyük bir tiyatro yazarı olduğu gibi, XIX. yüzyılda tutulan konularla bağlarını kopararak günlük hayatı sıkıntıları ve ahlâk bunalımlarıyle sahneye getiren bir akımın ilk ve en büyük temsilcilerinden biridir. İbsen'in oyunlarında kim ahlâk bakımından özgürse ve bu durumunu korursa onun güçlü ve mutlu bir insan olduğu ilkesi egemendir: İradesine hâkim olamayan ise toplumsal, ahlâki ve psikolojik bakımlardan bağımsızlığını kaybeder. Eleştirmeciler, İbsen'in eserlerinde, zaman zaman trajedik ve belgesel bir gerçekçilik görmektedirler.

İbsen'in önemli oyunları Türkçede hem kitap halinde yayımlanmış, hem de çeşitli sahnelerde oynanmıştır.

İCATLAR

Doğada bulunmayan ve insanın belirli gereksinmelerini karşılayacak araç ve gereçlerin yaratılması. Bir yaratma olan icadın bir bulgu olan keşiften ayrı tutulması gerekir. Keşif doğada önceden bulunan bir nesne ya da bir özelliğin ortaya çıkarılması ve bazen de kullanılmasıdır. Kavramsal olarak kolayca ayrılabilen icatlar ve keşifler, uygulamada çoğu zaman birbirleriyle karıştırılmaktadır. Bunun nedenlerinin başında hemen her keşfin bir icatla değerlendirilmiş olması gelmektedir.

Ibsen'in «Hortlaklar» adlı oyununun İtalyan televizyonundaki temsilinden sahne.

İnsanlığın teknik ve bilimsel evrimi boyunca keşifler ve icatların sıkı sıkıya birbirlerine bağlı kaldıkları görülür. Her ne kadar en eski çağlarda keşiflerin icatlardan önce geldiği, onlardan daha önemli olduğu biliniyorsa da, bugün durum tersine dönmüş, icatların sayısı keşifleri çok aşmıştır. İnsanın doğa konusundaki bilgisinin genişlemesi önceleri en çok keşiflere dayanmıştır. Bitkilerin yenilebilir olma özeliklerinin bulunması, avlanılan ya da kendilerinden korunulması gereken hayvanların âdetlerinin öğrenilmesi, mevsimlerin bir-

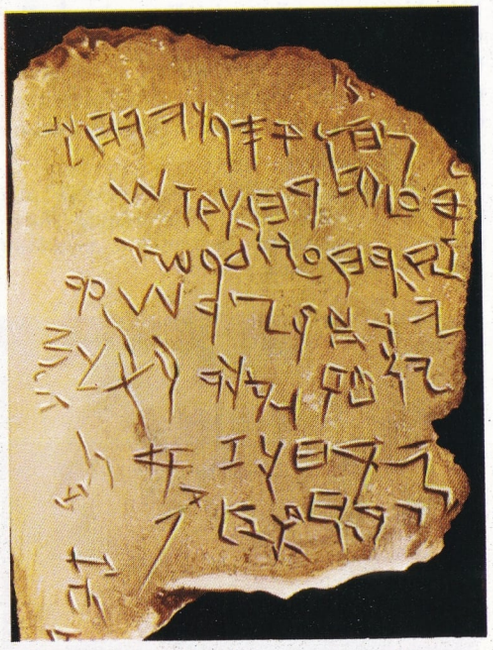

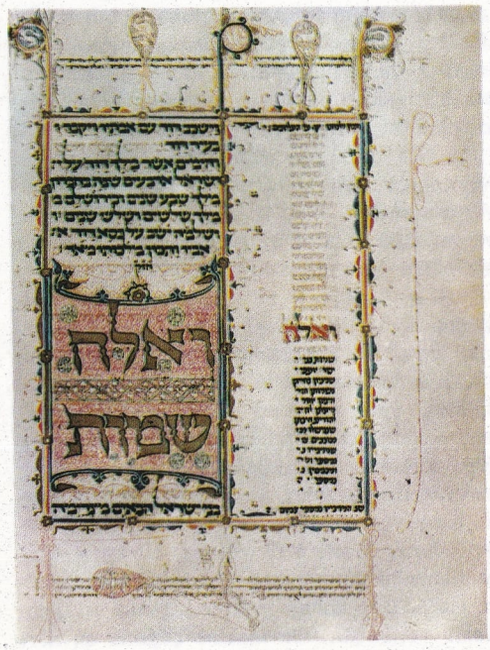

Solda: Filistin'de bulunan en eski yazı örneği (M.Ö. X. yüzyılda). Sağda: XIV. yüzyıldan kalma İbranîce bir İncil.

İNSANLIK TARİHİNİN BÜYÜK İCATLARI

Yontma taş M.Ö. 500 000 — Ateş M.Ö. 200 000 — Yaylı burgu — Seramik kap — Dokuma tezgâhı ve iğ — Tekerlek M.Ö. 4000

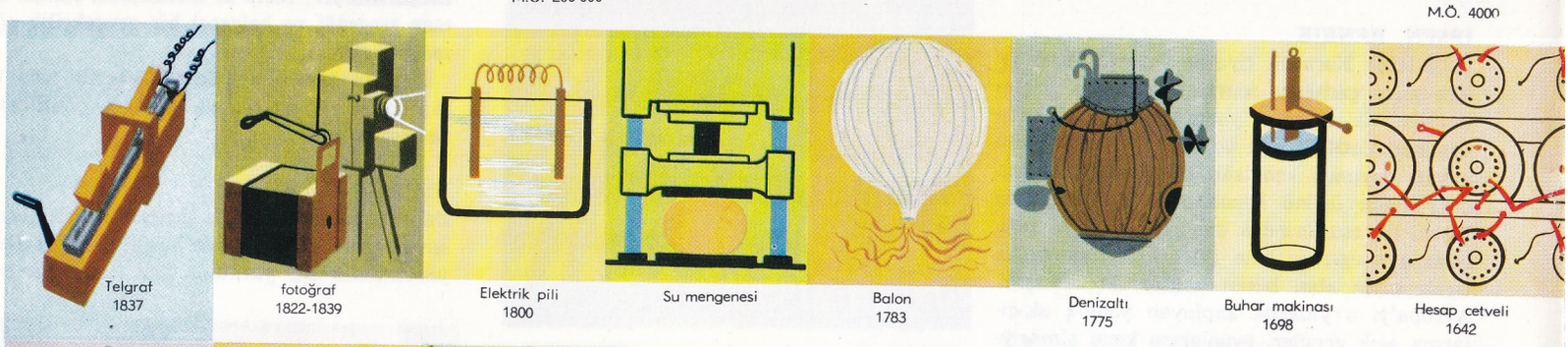

Telgraf 1837 — fotoğraf 1822-1839 — Elektrik pili 1800 — Su mengenesi — Balon 1783 — Denizaltı 1775 — Buhar makinası 1698 — Hesap cetveli 1642

Ark lambası 1844 — Dinamo 1861-1870 — Bessemer çeliği 1856 — İçten yanmalı motorlar - 1860 — Telefon 1876 — Gramofon 1877 — Elektrik lambası 1880 — Radyo 1896

birlerini izleyen zaman parçaları olduğunun ve bunlardan belirli atmosfer olayları doğduğunun farkedilmesi hep ilk insanın keşifleridir. Kökleri sökmekte sopalar kullanılması, hatta örtünmek için hayvan postundan yararlanılması bile birer icat sayılamaz. Cilâlanabilir taşların bulunması ise icatlar döneminin yolunu açmıştır. Ateşin aydınlatma ve ısıtma yeteneklerinin öğrenilmesinin bile, ateşi, denetleme altına alma yolları bulununcaya kadar büyük bir önemi olmamıştır. Aynı şekilde rüzgârın ne olduğunun öğrenilmesi ya da tek kelimeyle keşfi, ancak yelkenin icadıyle yararlı bir yola girebilmiştir. Tıpkı akarsuların keşfinin, değirmenin icadıyle değerlendirilebilmesi gibi. Doğada olmayan bir maddenin meydana getirilmesi anlamında ilk icat seramik yapımıdır. Seramiğin bir rastlantı sonucu, kilin ateşte sert ve erimez bir maddeye dönüşmesinin gözlenmesiyle bulunduğu sanılmaktadır. Madeni işleme yolundaki icatlarsa çok daha karma bir yol izlemiştir. Tekerleğin icadına gelince, bu bambaşka bir yaratma düşüncesine, soyut bir düşünce zincirine dayanmaktadır. Binlerce yıl kullanılmış olan merdanelerden bir eksen çevresinde dönen tekerleğe geçiş, insan düşüncesinin yaratıcı niteliğini ortaya koymaktadır. Seramik, yelken, tekerlek, maden işlenmesi gibi icatların yer aldığı ve tarım ve hayvan yetiştiriciliğinin Taş devrinin son parçası olan neolitik dönemden sonra icatlar açısından aynı zenginliğe ancak yeniçağda rastlanır. Eskiçağda ve ortaçağdaki icatlar da küçümsenmemelidir; çünkü bunlar yeniçağ icatlarının öncüsü olmuştur. Çağımızın en büyük icadı, gelişmesi ve getirdiği sonuçlar göz önüne alınırsa, buhar makinesi olmuştur. Bunun kaynağı çok eski devirlerden beri bilinen buhar gücünün keşfine dayanmaktadır. Buhar makinesinin yapılabilmesi ortaçağdan beri sürdürülen kuramsal çalışmaların, madenin işlenmesi çalışmalarının, mekanik çalışmalarının bir sonucu olmuştur. Bugünün buhar makinesini meydana getirmiş olan James Watt (1736-1819) da kendinden önce gelen Papin, Newcomen gibi bilginlerin çalışmalarından yararlanmıştır. Watt'ın yaptığı, onların ortaya koyduklarına daha kesin, daha güvenilir bir biçim vermek olmuştur.

Watt'ın yaptığı iş incelenince çağımız icatlarının temel özellikleri ortaya çıkar: Birtakım kuramsal kavramların ve uygulama bilgilerinin bulunuşu, bunların yeni icatlara yol açması, yeni icatların kendilerinden yararlanılır duruma getirilmesi, icadı gerçekleştiren kimsenin (mucidin) çözümlenecek sorunun üzerine eğilmesi, mucidin fikirlerinin pratik bir plana dökülmesini sağlayan teknik yollar. James Watt, 1763 yılında, Glasgow Üniversitesinde görevliyken Thomas Newcomen'in (1662-1729) buhar makinesi tamir işi kendisine verilmiştir. Bu makine çağının en ileri tekniğini yansıtmaktaydı. Buna rağmen Watt, bu makinenin eksiklerini tamamlamak, aksaklıklarını gidermek için iki yıl düşünmüş, bilginlerle görüşmüş, hesaplar yapmıştır. Kendi makinesini ancak 1769'da gerçekleştirmiştir.

İcatlar tarihi genel olarak gözden geçirilince bunların keşiflerin aksine gelişigüzel olmadıkları anlaşılır. Her icadın gerisinde önceden edinilmiş bir bilgi gizlidir. Bu bilgiyle birlikte bir sorunu çözme isteği vardır. İcatlar tarihinin incelenmesinde bir başka ilginç nokta da yavaş yavaş deney-kuram sırasının yerini kuram-deney sırasına bırakmış olmasıdır. Önceleri deneylerden hareket ederek kurama

XIX. *yüzyılın en büyük icatlarından biri olan dikiş makinesinin 1830 yılında Barthélemy Thimonnier tarafından meydana getirilen ilk örneği.*

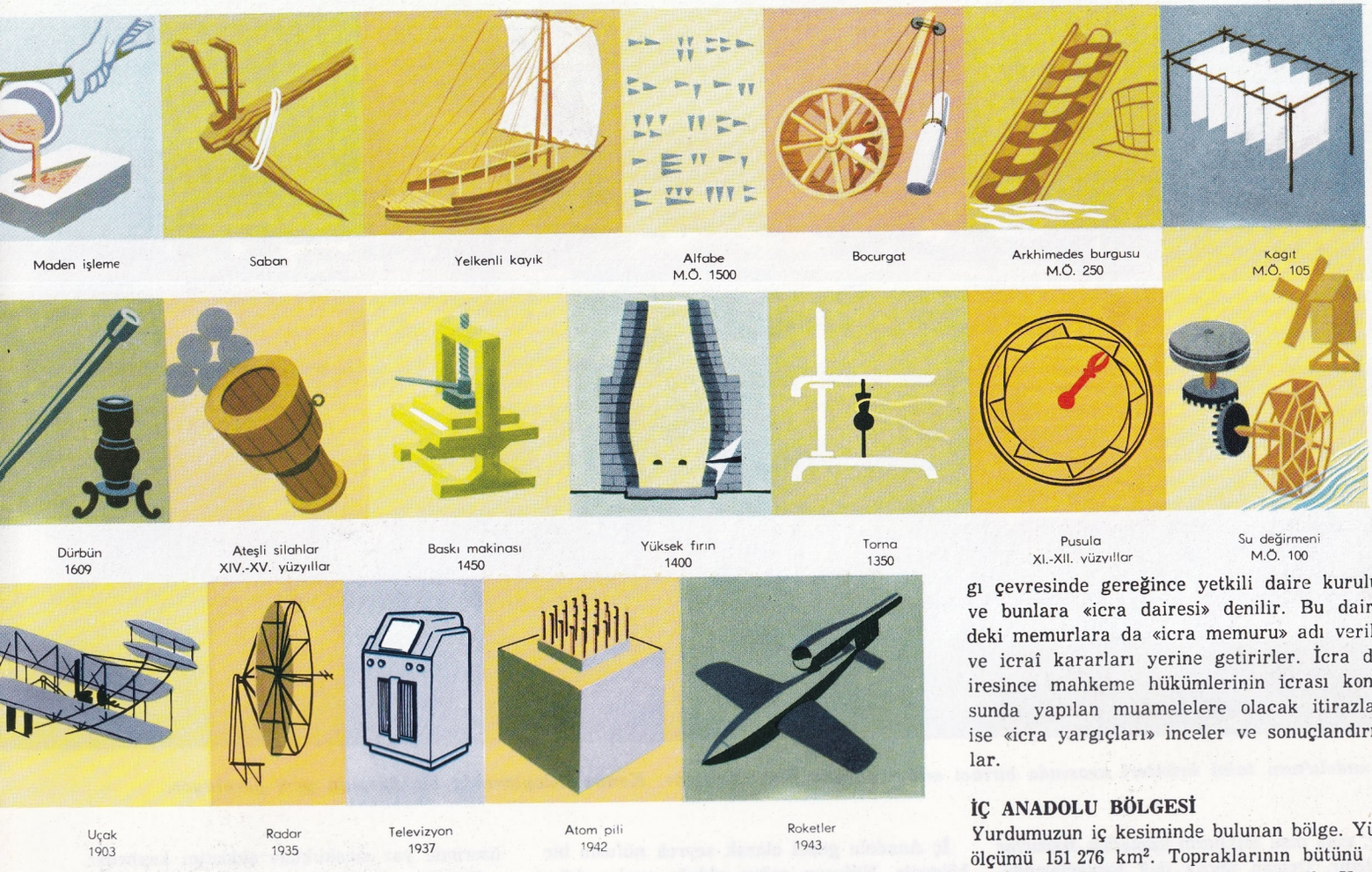

varan mucitler bugün kuramlardan hareket etmektedir. Binlerce yıl süreyle deneysel girişim, çoğu zaman düzensiz de olsa, kuramsal girişim üzerinde bir önceliğe sahip olmuştur. Geçen yüzyılda ise durum tersine dönmüş, icatların gerçekleşmesinde kuram, ön plana geçmiştir. James Watt'ın termodinamik yasaları bilmediği, Ampère ve Fresnel'in ise kendi çalışmalarından kuramlara varıp bunları uyguladıkları göz önüne alınırsa, zaman içindeki bu sıra değişikliği iyice görülür. Günümüzde bilimsel kuramlar, bunları derli toplu bir biçimde yansıtan bilimsel yayınlar, mucit için sağlam bir çalışma alanı meydana getirmektedir. Ancak mucidin kişisel yaratma yeteneği de hiç bir zaman küçümsenmemelidir.

İCMA-İ ÜMMET

İslâm dininin dört kaynağından biri (diğerleri Kur'an, Peygamberin söz ve hareketleri ve kıyastır). Halkın herhangi bir mesele hakkında ittifak etmesi anlamına gelen «İcma-i Ümmet» deyimi, aslında gelişigüzel kimselerin değil, dinî, bilgiler konusunda yetkili kimselerin ittifakını ifade eder. Ancak bu ittifakın dinî bir kaynak sayılması ve bağlayıcı bir nitelik taşıyabilmesi için danışma ya da görüşüp anlaşma yoluyle değil, kendiliğinden meydana gelmiş olması gerekir. Herhangi bir mesele hakkında meydana gelmiş böylesine bir ittifak hem meydana geldiği zamanki, hem de sonraki Müslümanları bağlar ve uyulması gereken dinî bir prensip kimliğine girer. Bu tür ittifakın sözle olması şart değil, aynı mesele hakkında yetkili din bilginlerinin aynı şekilde hareket etmeleri de, aynı şekilde konuşmaları gibi ittifak sayılır.

İcmaın kapsamına giren mesele, Kur'an ya da hadiste hükme bağlanmamıştır. Hükme bağlanan bir mesele hakkında icmaın söz konusu olup olmayacağı konusunda din bilginleri arasında görüş ayrılığı çıkmıştır. Kimine göre Kur'an ya da hadisle hükme bağlanmış olan bir mesele hakkında icma' söz konusu olamaz. Fakat bazıları burada da icmaa yer verileceğini savunmuşlardır.

İCRA

Bir mahkeme hükmünün ya da idarî bir kararın devlet eliyle yerine getirilmesi. Kanunun tayin ettiği hallerde mahkeme ilâmına gereklilik olmaksızın takip edilebilen borçların takibiyle ilgili muameleler de «icra» kavramı içine girer. Ceza mahkemesinin verdiği mahkûmiyet kararları da savcı tarafından icra edilir ve fakat bu icra biçimine «cezanın infazı» adı verilir.

Hukuk mahkemelerince verilen ve taraflara belirli bir davranışta bulunmak zorunluluğunu yükleyen hükümlerin, taraflarca yerine getirilmesi için kendilerine tebligatta bulunulur. Bu tebligata «icra emri» denilir. Bu mahkeme hükümlerinin yerine getirilmesi işleriyle uğraşmak üzere her asliye mahkemesinin yargı çevresinde gereğince yetkili daire kurulur ve bunlara «icra dairesi» denilir. Bu dairedeki memurlara da «icra memuru» adı verilir ve icraî kararları yerine getirirler. İcra dairesince mahkeme hükümlerinin icrası konusunda yapılan muamelelere olacak itirazları ise «icra yargıçları» inceler ve sonuçlandırırlar.

İÇ ANADOLU BÖLGESİ

Yurdumuzun iç kesiminde bulunan bölge. Yüzölçümü 151 276 km². Topraklarının bütünü İç Anadolu'da bulunan iller Nevşehir ile Kırşehir'dir. Ankara, Eskişehir, Kayseri, Konya, Niğde, Sıvas ve Yozgat illerinin ise büyük kısımları İç Anadolu bölgesindedir, öteki kısımları komşu bölgelere taşar. Çorum ilinin yarısı İç Anadolu'da, yarısı da Karadeniz bölgesindedir. Afyonkarahisar ve Çankırı il topraklarının daha küçük kısımları İç Anadolu bölgesinde kalır.

İç Anadolu, Kuzey Anadolu ve Toros dağları ile İçbatı Anadolu eşiği tarafından kuşatılmış yüksek düzlükler alanıdır. Ortalama yükseltisi 1 000 m. üstündedir. Düzlükler üzerinde küçük sıralar halinde uzanan ya da tek başına yükselen dağlar ve ova biçimli çukur alanlar da vardır. Ovaların en önemlisi Konya ovasıdır. Bölgenin en yüksek noktası ise Erciyeş (Erciyas) dağı (3 916 m.) dır. Erciyeş, sönmüş bir yanardağdır. Hemen aynı sıra üzerinde bulunan Melendiz dağı (2 936 m.), Hasan dağı (3 258 m.), Karaca dağ, daha ötede Karadağ da bölgenin volkanik yapılı dağlarıdır.

İç Anadolu'da yağışlar azdır. Sıcaklık mevsimler arasında büyük farklar gösterir. Yazları sıcak, kışları ise soğuk geçer. İç Anadolu'daki bütün şehirlerde en soğuk ayın sıcaklık ortalaması 0°C nin üstüne pek çıkmaz. En sıcak ayın, sıcaklık ortalaması ise 20-23°C dir. İç Anadolu'da yağışların az oluşunun nedeni, bölgenin dağlarla çevrilmiş olmasıdır. Yıllık yağış ortalaması 25-50 cm. arasındadır.

Bölgenin büyük bir kesimini kaplayan düz-

İç Anadolu'nun tahıl ürünleri arasında birinci sırayı buğday alır. Resimde, Konya dolaylarında bir harman yeri görülüyor.

lükler, cılız otsu bitkilerin kapladığı bozkırlar halindedir. Orman ancak dağ yamaçlarında, küçük lekeler halinde görülür. Bir de akarsu boylarında söğüt ağaçları ile köyler etrafında kavak ağaçlarına rastlanır. Fazla eğimli ve taşlık yerlerde çalılık istepler görülür. Erciyeş'teki geven çalılıkları gibi. Bozkırın tuzlu toprakları üzerinde kalın yapraklı ve dikenli bitkiler yetişir. Bozkırın yağışı yeterli olan her tarafında tahıl ekilir, bazı kuru kesimlerde ise ancak koyun, kıl keçisi ve Ankara keçisi otlatılır.

İç Anadolu bölgesinin başlıca akarsuları Kızılırmak ile Sakarya'dır. Bölge içinde büyük bir büklüm çizen Kızılırmak, Kuzey Anadolu dağlarını yararak Karadeniz bölgesine geçer. Sakarya da bir süre İç Anadolu'da aktıktan sonra Marmara bölgesine girer ve buradan Karadeniz'e dökülür.

İç Anadolu topraklarının %27'si ekili-dikili alanlardan, %17'si nadasa bırakılan yerlerden, %6'sı ormanlardan, %43'ü çayırlardan, %7'si ekime uygun olmayan topraklardan oluşur. Ekili-dikili alanların büyük bir kısmı tahıla ayrılmıştır. Tahıl tarlalarının ekili topraklara oranı Konya ilinde %95'i geçer. Tahıl türleri arasında baş sırayı buğday alır. Bölgede endüstri bitkileri ekimi azdır.

Çayır ve otlakların geniş yer kaplaması hayvancılığın gelişmesini kolaylaştırmıştır. Daha çok küçükbaş hayvan (koyun, keçi) beslenir. Karaman koyunu yaygındır. Kuru düzlüklerde ve eğimli yerlerde tiftik veren Ankara keçisi beslenir.

İç Anadolu genel olarak seyrek nüfuslu bir bölgedir. Nüfusun yoğun olduğu yerler daha çok dağ etekleridir. Nüfusun büyük kısmı köylerde yaşar. Bölgedeki yerleşme merkezlerinin 28'inin nüfusu 10 bini, yedisinin 30 bini, beşinin (Ankara, Eskişehir, Konya, Kayseri, Sıvas) ise 100 bini aşar.

İÇEL

Akdeniz bölgesinde bir ilimiz. İl merkezi Mersin'dir.

İl toprakları doğudan Adana, kuzeyden Niğde ve Konya, batıdan Antalya illeriyle, güneyden ise Akdeniz'le çevrilidir.

İlin yüzölçümü 15 853 km^2., nüfusu 511 273'tür. İlçeleri: Merkez (Mersin), Anamur, Erdemli, Gülnar, Mut, Silifke, Tarsus. Köy sayısı 538'dir. Merkez ilçenin yüzölçümü 1 772 km^2., nüfusu 143 948 olup merkez, Aslanköy, Gözne, Keşanlı, Kuzucubelen bucakları içinde 84 köyü vardır.

Çukurova'nın batı ucu, İçel ilinin güney-doğusuna kadar sokulur. Çukurova, bu il topraklarında batıya doğru gittikçe darlaşır ve kıyı ovası halini alır. Ovanın hemen kuzeyinde Toroslar yükselir. İlin orta kesimlerini Taşeli yaylası adı verilen kalker yapılı bir yayla kaplar. Göksu ve kolları tarafından yarılan bu yaylanın üzerinde 2 000 m.'yi aşan dağlar vardır. Batı Toros dağlarının uçları, ilin batı kesimlerine kadar uzanır. En yüksek dağlar Niğde ili sınırı üzerinde, Gülek boğazının kuzeyindedir.

İçel'de Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yayla üzerinde yaz sıcaklıkları şiddetini kaybeder.

Yağışlar en çok kışın olur. Yazın yağış yok gibidir. Rüzgârlar çoğunlukla kuzeyden eser. İlin başlıca akarsuyu Göksu'dur. Eski adı Kalykadnos olan bu ırmak, Batı Toroslardan iki kol halinde çıkar. Bunlar Mut'un güneyinde birleşir, Silifke'den geçtikten sonra bir delta kenarında denize dökülür.

İçel'de, Akdeniz'e dökülen birçok küçük akarsu vardır. En önemlileri: Erdemli civarında denize dökülen Lames suyu, Mersin yakınındaki Efrenk suyu ve Berdan (Tarsus) çayıdır.

İçel ilinin %28'i ormanlıktır. Bunların çoğu, özellikle denize yakın olan kesimlerde makiler halindedir. Gerçek ormanlar dağların yüksek kesimlerinde yer alır. En çok karaçam ve sedir ağaçları bulunur. Yüksek zirvelerde Alp bitkileri görülür.

İl topraklarının dağlık oluşu ürün vermeyen arazi oranını artırmıştır. Ekili-dikili alanlar il topraklarının ancak %14'ünü kaplar. Ekim alanlarının büyük bir bölümü tahıl ekimine ayrılmıştır. Tahıl ürünleri arasında buğday başta gelir. Onu arpa, çavdar ve pirinç izler. Endüstri bitkileri arasında en çok pamuk yetiştirilir. Tarsus çevresinde turfanda sebzecilik gelişmiştir. İlin birçok yerlerinde turunçgiller yetiştirilir. Anamur'da muz bahçeleri geniş yer kaplar.

Hayvancılık alanında en çok keçi beslenir. Bunu koyun ve sığır izler.

İl merkezi Mersin, önemli bir ticaret merkezidir. Memleketimizdeki 3 petrol rafineri-

sinden biri de Mersin'de kurulmuştur.

İÇGÜDÜ

Ruhbilimde insan davranışlarının bazılarını açıklamada kullanılan, doğuştan gelen ve bir uyarım sonucu ortaya çıkan yönelimler. Ruhbilimle uğraşan pek çok düşünür, uzun süre insan davranışlarının tümünü içgüdüyle açıklamaya çabalamış, araştırma ve deneyler içgüdünün ancak bazı davranışları açıklamada kullanılabileceğini ortaya koymuştur. Çeşitli hayvan türleri üzerinde yapılan deneyler sonucu canlılarda doğuştan gelen içgüdüler beş öbekte toplanmıştır: 1. Analık, 2. Susuzluk, 3. Açlık, 4. Cinsellik, 5. Araştırıcılık. Sosyal bir canlı olan insan türünün davranış biçimlerine etkin olan içgüdüleri de 6 öbekte toplamak mümkündür: 1. İnsan edimlerinin fizik gereksinme ve rahatlıklarını gerçekleştirme amacına yönelmesi, 2. Başarı ve üstünlüğe yönelme, 3. Sosyal çevreye uyum, 4. Sevilme ve sevme isteği, 5. Üzüntü, kaygı ve korkulardan kaçma, 6. Öğrenme.

Bütün içgüdüsel davranışlar bir amaca yönelirler. İnsanın türünü sürdürme zorunluğu da bu yönelimlerin temel amacını oluşturur.

İÇTİHAD

Herhangi bir şeye ulaşmak için harcanan olağanüstü çaba anlamına gelen «içtihad» sözcüğü, İslâm terminolojisinde belli bir dinî meselede bir kanıya varmak için belli metotlardan yararlanarak harcanan çaba demektir. Bu metotlar aynı meseleye benzer meseleler hakkında açık hüküm taşıyan ayet ya da hadislerden yararlanılarak uygulanan ve birtakım kurallara bağlanan bilimsel metotlardır. Bundan ötürü içtihada kıyas da denilmiştir.

Önceleri bu içtihadın kapısı herkese açık olduğu halde, sonraları çerçevesi daraltılmış ve bu hak yalnız yukarıda belirtilen metotları kullanabilen kimseler için tanınmıştır; bunlar da İslâmiyetteki dört mezhebin (Hanefîlik, Şafiîlik, Malikîlik ve Hanbelîlik) kurucuları ile çağdaşları bulunan ve dinî bilimlerde aynı düzeye ulaşmış olan kimselerdir. Bunların dışında Kur'an ya da hadisten hüküm çıkarma yetkisi kimseye tanınmamış; onlardan sonra da içtihad kapısı kapatılmıştır.

Bundan başka içtihad yetkisine sahip olan kimse (müçtehit) ler de iki kategoriye ayrılmışlardır: 1. Mutlak müçtehid, ki doğrudan doğruya Kur'an ve hadisten hüküm çıkarıp dinî mezhebin temel ilkelerini koyan bilgindir. Dört mezhep kurucusu ile mezhep kurup da mezhepleri yaygınlaşmayan müçtehidler bu kategoriye dahil edilmişlerdir. 2. Mezhep müçtehidi, ki mezhep kurucusunun Kur'an ve hadisten çıkardığı hükümleri mezhebin ilkelerine uygun olarak yorumlayan, böylece mezhebin kapsamını genişletip sistematiğini tayin eden kimsedir. Bu iki kategoriye dahil olanların dışında kalan bilginler bunların söz ve kararlarına uymak, verdikleri fetvaları da onların ortaya koydukları hüküm ve delillere dayandırmak zorundadırlar.

Yalnız Celâleddin Siyutî (1445-1505) içtihad kapısının kapatılmasına karşı çıkmış ve bu kapının her zaman açık olduğunu, her yüzyılda zamanın koşullarına göre dinî hükümler çıkaracak bir müçtehidin çıkmasının zorunlu bulunduğunu savunmuştur.

IDAHO

Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey-batı eyaletlerinden biri. Yüzölçümü 216 413 km², nüfusu 670 000'dir. Kuzeyde Kanada, kuzey-doğuda Montana, güney-doğuda Wyoming, güneyde Utah ve Nevada, batıda Oregon, kuzey-batıda da Washington ile çevrilidir.

Arazi, eyaletin özellikle doğu ve orta kesimlerinde dağlıktır; başlıca dağlar Selkirk Mountains, Clearwater Mountains, Montana sınırındaki Bitter Root Mountains, kuzey-doğu, güney-batı doğrultusunda uzanan Salmon River Mountains, yanardağ patlamaları sonucu meydana gelen lav karakterli Snake River Plains olarak belirtilebilir. Salmon River Mountains ile volkanik Snake yaylası arasında da yine Sawtooth Mountains, Pioneer Mountains, Lemhi Range ve Lost River Range gibi dağlar uzanır; eyalet sınırları içindeki en yüksek nokta, bu dağ sıralarında Lost River Range üzerindeki Borah Peak (3 857 m.) tir. Eyaletin en önemli ırmağı Idaho'nun güney kesimini doğu - batı doğrultusunda geçtikten sonra derin bir vadi içinden akarak batı sınırını çizen Snake ırmağıdır.

Idaho öncelikle bir maden bölgesidir; yeraltından bol miktarda bakır, gümüş, kurşun, çinko, altın, kobalt, fosfat bileşikleri, manganez, civa, tungsten gibi madenler çıkarılır. Tarım da oldukça önemlidir; patates, buğday, arpa, şekerpancarı, çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirilir. Endüstri besin, maden ve kereste işleme dallarında gelişmiştir. Başlıca şehirler eyaletin başkenti olan Boise (nüfusu 37 000), Coeur d'Alene (nüfusu 16 000), İdaho Falls (nüfusu 35 000), Pocatello (nüfusu 30 000) ve Twin Falls (nüfusu 23 000) olarak sayılabilir.

Amerika Birleşik Devletleri sınırları içine 1846 yılında katılan bölge, bir süre Oregon ve Washington eyaletlerinin sınırları içinde kaldıktan sonra 1890 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin kırk üçüncü eyaleti olmuştur.

İDAM CEZASI

(**bkz.** Ölüm Cezası.)

İDARE

Devletin ve devlete bağlı kamu hükmî şahıslarının belirli bir hukukî düzen içinde gösterdikleri faaliyetler idarî faaliyetlerdir. Bu faaliyeti gerçekleştiren ve belirli bir hiyerarşi içinde yer alan memurlardan meydana gelen teşkilât ise idarî teşkilâttır. Hükümetin tespit ettiği genel politika ve yasama organının kabul ettiği hukuk kuralları uyarınca devlet hizmetlerini gerçekleştiren idare, bu hizmetleri gerçekleştirirken birtakım kararlar alır ve uygular. Fakat bu kararlar yasama ve yargı kararı değildir. Belirli olaylarla ilgili olarak genel kuralların uygulanması anlamına gelen organın sübjektif olayda hukuk kurallarına uygun olarak aldığı bu kararlar idarî kararlardır. Hükümet tarafından alınan idarî kararlara «kararname» adı verilir.

İdarî organlar ve otoriteler tarafından, bir amme hizmeti görülürken, bu organlar idare eden durumundadırlar. Bu idarî faaliyet ve kararlara konu olan, bunlardan yararlanan kişilerin durumu ise «idare edilen» durumudur.. İdare edenler, idare edilenler üzerinde bir «hükümranlık» hakkına sahib değillerdir. İdare amme hizmetini görürken, vatandaşlara

Idaho'da Moon National Monument kraterleri. Eyalet toprakları genellikle dağlık bir görünüşe sahiptir.

hizmet etmek üzere hukuk kurallarının kendisine verdiği bir görevi ve yetkiyi yerine getirmektedir. İdare doğal olarak kendisinde bulunan bir hakkı kullanmamakta, kendisine verilmiş bir görevi yerine getirmektedir. Bu açıdan idarî teşkilât belirli bir denetim altındadır.

Her idarî teşkilâtın başı olan bakan ve ona bağlı merkez teşkilâtından il teşkilâtına, belediye ve köy teşkilâtına kadar bütün idarî teşkilât birbirini denetler durumda olduğu gibi, idarî teşkilât dışında yasama organı da idarî teşkilât üzerinde denetim hakkına sahiptir. Bakanları denetleyen yasama organı, idarî işlemi denetlemiş olmaktadır. İllerde valiler ve her bakanlığa paralel il kuruluşları da merkez teşkilâtının denetimi altındadır.

İdare, vatandaşla ilgili ve amme hizmetinin görülmesi maksadına yönelmiş idarî karar, idarî fiil ve idarî tasarrufları yönünden yargı denetimine de tabidir. İdarî fiil, karar ya da tasarrufun, idareyi sınırlayan hukuk kurallarına aykırılığı her zaman için yargı organları önünde ileri sürülebilir. İdarenin karar, fiil ve tasarrufları aleyhine açılan davalara «idarî dava» denilir ve danıştay tarafından incelenir. İdarî tasarrufla bir haksızlıkta bulunulduğuna, kanuna aykırı bir işlem yapıldığına inanan her kişi, bu tasarrufun iptalini danıştaydan isteyebileceği gibi idarenin kusuruyle meydana getirdiği zararların tazmin edilmesini de talep edebilir. Danıştayın vereceği karara idare uymak ve uygulamak zorundadır. Danıştay kararını uygulamayan idare bundan dolayı tazminata mahkûm edilebilir.

İDEALİZM

Gerçeğin düşünceden başka bir şey olmadığını ileri süren felsefî kavram. İdealizmin en eski biçimi Eflatun idealizmidir. Çağdaş felsefede bu terim çeşitli anlamları belirtir. Bilmenin temelinin, düşünceler olduğunu öne süren ve düşüncelerden maddî gerçeğe geçişin açıklanamazlığını iddia eden Berkeley felsefesi idealizm olarak tanımlanır.

Önsel (a priori) sentez yapan aklın bu davranışını «deneyüstü» kabul eden Kant, kendi felsefesini «deneyüstü idealizm» olarak tanımlar. Kant'tan sonra felsefe, Kant idealizminin sınırının, bilmenin maddesinin, yani nesnenin varlığının önceden kabul edilmiş olmasında bulunduğunu anlamıştır. Fichte ile, idealizm «ben» ile aynılaştırılmış ve nesneyi «ortaya koyan» ve onu çözümleyen bir sistem haline gelmiştir. Nesnellik burada öznesinin «ben» olduğu nesnelleşme sürecinden başka bir şey değildir. Schelling ile Hegel'in felsefeleriyse klasik Alman idealizminin başka bir yönünü meydana getirir; bu düşünürlerin hareket noktası kamu-dirimselci (pan-vitalistik) motifin yeniden ele alınışıdır; bu motif düşüncenin (idea), doğa ve sonunda sonsuz ruh olan kozmik bir geleceğinin yeni-Eflatuncu anlayış içinde yeniden yorumlanmasıdır.

İDRAK

(bkz. Algı.)

İFADE İŞARETLERİ

Bir müzik eserinde çeşitli duyguları daha iyi belirtmek için notalara eklenen işaretler. Bu işaretler, parçanın çalınış hızını ve bu hızdaki değişiklikleri, seslerin şiddetlerini ve şiddetteki değişiklikleri ve vurguları gösterirler.

Parçanın çalınış hızını göstermek için bazı İtalyanca sözcükler kullanılmaktadır. Bu sözcükler dizeyin üstüne gereken yerlere yazılırlar. Etkileri yazıldıkları yerden başlar ve bir yenisi yazılıncaya kadar sürer. En ağır hareketten en yürük harekete kadar çeşitli hızları göstermek için kullanılan terimlerden bazıları şunlardır:

Grave	:	Çok ağır
Largo	:	Çok ağır
Lento	:	Ağır
Adagio	:	Ağır
Andante	:	Ağırca
Andantino	:	Ağırca
Moderato	:	Orta
Allegretto	:	Yürükçe
Allegro	:	Yürük
Presto	:	Çok yürük
Prestissimo	:	Son derece yürük

Açıkça görüldüğü gibi bu terimlerin kesin bir hız göstermesi imkânı yoktur. Bestecinin ve uygulayıcının anlayışına göre farklı şekilde anlaşılabilirler. Bu nedenle parçanın hızını başlangıçta metronom sayısıyle göstermek, hızda meydana gelen anî değişiklikleri yine metronom sayısıyle göstermek, ancak ağırlaşma ya da yürükleşme olan yerleri özel ifade işaretleriyle belirtmek daha doğrudur.

Hızdaki tedricî azalma ya da çoğalmalar, dizeyin altına yazılan şöyle terimlerle anlatılır:

Piû	:	Daha (piû andante gibi)
Ritardando (rit.)	:	Gitgide ağırlaşarak
Rallentando (rall)	:	Gitgide ağırlaşarak
Accelerando (accel)	:	Gitgide hızlanarak

Hızdaki azalmanın ya da çoğalmanın bittiği yere ya yeni hızı belirten metronom sayısı ya da terim yazılır veya ilk hıza dönülecekse «a tempo» yazılır.

Seslerin şiddetlerindeki azalma ve çoğalmaları gösteren işaretler de iki türlüdür. Bir kısmı anî değişiklikleri gösterir:

Piano (p)	:	Hafif
Mezzoforte (mf)	:	Orta şiddetli
Forte(f)	:	Şiddetli

Daha hafif ve daha şiddetli sesleri göstermek için pp, ppp,... ve ff, fff,... gibi işaretler kullanılır. Bu işaretler dizeyin altına yazılır, etkileri birden başlar ve bir yenisi yazılıncaya kadar sürer.

Bir kısım şiddet işaretleriyse şiddetteki tedricî azalma ve çoğalmaları gösterirler:

Crescendo (cresc.)	:	Gitgide kuvvetlenerek
Decrescendo (decresc.)	:	Gitgide hafifleyerek
Diminuendo (dim.)	:	Gitgide hafifleyerek

Bu kelimeler yerine şöyle işaretler de kullanılır:

cresc. < dim. >

Bir iguana yavrusu. İguana Amerika'nın tropikal ormanlarında yaşar.

Bu işaretlerin etkisi yeni bir şiddet işareti gelinceye kadar sürer.

Bu ifade işaretlerinden başka, seslerin bağlı ya da kesikli çıkarılacağını, yayla ya da parmakla çalınacağını, neşeli, hüzünlü, tatlı, sevgiyle vb. türlü çalınacağını göstermek için pek çok ifade işareti ve terimi kullanılmaktadır.

İFLÂS

Borçlarını ödemek imkânının bulunmadığı, borç ödemekten âciz olduğu mahkeme kararıyle tespit edilmiş bulunan borçlunun durumu. Sadece tüccarlar için söz konusu olmakla birlikte bu kuralın bazı istisnaları da vardır.

İflâs halinde, borçlunun bütün malları hakkında özel bir icra usulü uygulanır. Bu usule de «iflâs» denilir. İflâs, borçludan alacaklı olanların, borçlunun mallarından yararlanmaları konusunda bir eşitlik sağlamaya yönelmiştir. Bu nedenledir ki, borçluya ait haczi mümkün malların hepsi hakkında genel haciz kararı alınır ve hepsi iflâs masasına dahil edilir. İflâs kararı üzerine müflis bu mallar üzerinde artık tasarruf edemez.

İflâs kararı üzerine alacaklıların yapacakları ilk toplantı sonunda, kanunun gösterdiği usule uygun olarak, bir iflâs bürosu kurulur. İflâs kararının mahkemece verilmesiyle iflâs açılmış olur ve iflâs sisteminin gerektirdiği muamelelere, defter tutmaya, malların tespitine, alacaklıkların davetine başlanır. İflâs açılınca, müflisin haczi mümkün bütün malları, hakları ve borçları bir masa teşkil eder ve alacakların ödenmesine tahsis edilir. İflâsına hükmedilen borçlunun bütün alacaklılarının taleplerini geri aldıklarını bildirmeleri, borçların ödendiğinin ispat edilmesi üzerine mahkeme iflâsın kaldırılmasına hükmeder. Prensip olarak iflâs halinde, iflâs masasına dahil mallardan yararlanılarak tasfiyeye girişilir. Tasfiye, iflâs idaresince tespit edilen ve alacaklılarca kabul edilen sistem

içinde alacak, hak ve malların paraya çevrilmesi suretiyle elde edilen paranın alacaklılara paylaştırılmasıdır.

Ticarî ve haksız bir menfaat sağlamak için kendisini iflâs etmiş gibi göstermek, hileli iflâs yoluyle borçlarını ödemekten kaçınmak suçtur.

İGUANA (İguana iguana)
İguanagillerden bir tip kertenkele. Amerika tropikal bölgelerinin bazı kesimlerinde yaşar. Kuyruğuyle birlikte tüm uzunluğu 180 cm.'yi geçer, ağırlığıyse 15 kiloyu bulabilir. Gerdanında sarkık deri katları vardır, ayrıca sırt ve kuyruğunun üzerinde serbest ve yumuşak dikenlerden oluşmuş taraklar bulunur.

Iguanalar tropikal Amerika ormanlarında, genellikle akarsu kenarlarında yaşar ve buralarda derin inler kazarlar. Yumurtlama zamanı buralardan uzaklaşırlar. Yağmurlu mevsim başlarken ağaçların dibindeki bir deliğe 80 kadar yumurta yumurtlar. İguananın eti yerliler tarafından çok aranır.

İĞDE (Elaeagnuş)
İkiçeneklilerin iğdegiller familyasından bir ağaç ve görünüşü kızılcığı andıran meyvesi. Meyvesinin üstü sert, sarı bir kabukla örtülüdür. Etli kısmı beyaz un halinde, mayhoş ve burukçadır. İğde, bütün ılıman iklimli ülkelerde yetişir. Adi iğde, gümüşî iğde, iri yapraklı iğde, şemsiye çiçekli iğde, sokucu iğde başlıca türleridir.

İĞNEYAPRAKLILAR
(bkz. Kozalaklılar.)

İHAP HULÛSİ
(1898-) Türk afiş ressamı. İstanbul'da doğdu. Babasının Mısır'da bulunması nedeniyle orta öğrenimini Kahire'de yaptı. Almanya'da resim öğrenimi gördü. Münih'te Haymann'ın atelyesinde ve Kunstgewerbe Schule'de çalıştı. Altı afişten meydana gelen ilk sergisini İstanbul'da açmış (1923), kısa bir süre memuriyet yaptıktan sonra serbest hayata atılmıştır. Yurt içinde çeşitli kuruluşlara afişler yapan, milli piyango biletlerini başlangıçtan bugüne kadar çizen İhap Hulûsi Mısır, İtalya ve Almanya'daki kuruluşlar için de afiş ve ticarî resimler hazırlamak olanağı bulmuştur. 1948 yılında Viyana Uluslararası afiş sergisinde Bursa ve İzmir adlı afişleriyle derece almış, ayrıca çeşitli uluslararası sergi ve yarışmalara katılmıştır. Afişi «halka hitap eden çizgi,renk ve yazının plastik bir bütün içinde kaynaştığı» bir çalışma olarak ele alan İhap Hulûsi, Türkiye'de afiş ressamlığının kurucuları arasında yer alır.

İhap Hulûsi 45. sanat yıldönümü dolayısıyle açtığı sergide.

İHSANİYE
Afyonkarahisar iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 947). Afyonkarahisar'a 39 km. uzaklıkta bir vadi tabanında kurulmuştur. Afyon-Eskişehir demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Afyonkarahisar'a 33 km.'lik bir şoseyle bağlıdır.

İhsaniye ilçesinin yüzölçümü 909 km^2., nüfusu 22 590'dır. 32 köyü vardır. İlçe toprakları hafif dalgalıdır. İklimi kışların soğukluğu ile dikkati çeker. Dağlık bölgeler orta derecede ormanlıktır. Halkın gelir kaynağı, tarımla hayvancılığa dayanır. En çok tahıl yetiştirilir. Endüstri bitkilerinden de çok miktarda haşhaş ile şekerpancarı ekilir.

İKBAL, MUHAMMET
(1873-1938) Pakistanlı şair. Önce hukuk okumuş, sonra şiirle uğraşmaya başlamıştır. Şiirlerini ilkin Ordu diliyle, 1915'ten sonra da Farsça yazmıştır; Farsça eseri **Esrar-ı Hodi** (Kendi Sırlarımız) İkbal'i bütün dünyaya tanıtmıştır.

İkbal, Batı uygarlığının maddeciliğini, doymaz hırsını, başka insanları kendisi için sömürmesini eleştirmiş, vatandaşlarını uyararak ileri ve yüksek bir Müslüman uygarlığı kurmaya çağırmıştır; Orduca yazdığı **Beng-i Dira** (Kervan Çıngırağı) adlı eserinin amacı budur. Başka eserleri arasında: **Bal-ı Cibril** (Cebrail'in Kanadı), **Peyam-ı Meşrık** (Doğu haberi), **Peş-i Beyend Haid Ey Akvam-ı Şark** (Ne yapacağız Ey Doğu Ulusları) sayılabilir.

İKİCİLİK
Birbirine karşıt iki kendilik (zatiyet) ya da iki kavramın aynı yerde bulunuşunu gösteren felsefe terimi (düalizm). Doğa, ahlâk, din ya da ruhbilimle ilgili olayların incelenmesinde birbiriyle bağdaşmayan iki ilkenin varlığını kabul eden kuramlara ikilikçi ya da düalist kuramlar denir. İkilikçiliğin karşıtı monizmdir (bircilik).

Düalizm terimi XVIII. yüzyılda dinsel anlamda Bayle ve Leibniz tarafından kullanılmaya başlamış, sonra felsefedeki yerini kazanmıştır. Wolff'un eserlerinde temeli Descartes'a dayanan bir ruhsal-maddesel öz karşıtlaması gösterilmektedir. Terimin kullanılışı yeniyse de eskiçağ felsefesinde Pitagoras ve Empedokles öğretileri arasındaki ilişkiye bugün ikicilik adı verilmektedir. Yine geçmişten örnekler aranırsa, Eflatun'un duygusal ve düşünsel öğeler arasında kurduğu zıtlaşma, Aristoteles'in madde ve şekli karşı karşıya getirmesi, Hıristiyan felsefesindeki us-inanç, irade-anlayış karşıtlığı, modern felsefede Descartes'ın res cogitans-rex extensa ayırımı, Kant'ın olay-numen, doğal dünya-anlamsal dünya, gereklilik-özgürlük zıtlıkları gösterilebilir.

İKİCİNSLİLİK
Aynı insanda hem erkeklik hem de dişilik organının bulunması durumu. Hermes ile Afrodit'in bu özelliği taşıyan oğlu Hermafrodit'in adından dolayı hermafroditizm de denir. İkicinsli bir hayvan ne erkek, ne de dişi sayılır. İki cinsin meydana getirdiği bir bütün kabul edilir. Böyle bir hayvanda, bütün hayat boyunca, her iki cinse ait hücreler normal bir şekilde gelişirler.

Bazı balıklar ve halkalı kurtlar ikicinslidir. Botanikte iki cinslilik çok daha sık raslanan bir durumdur; bitkiler ve özellikle hem erkek hem de dişilik organı taşıyan çiçekler iki cinslidir. Bununla birlikte, çiçekler kendi kendilerini döllemezler. Bir çiçek genellikle baska bir çiçeğin tohumlarıyle döllenir.

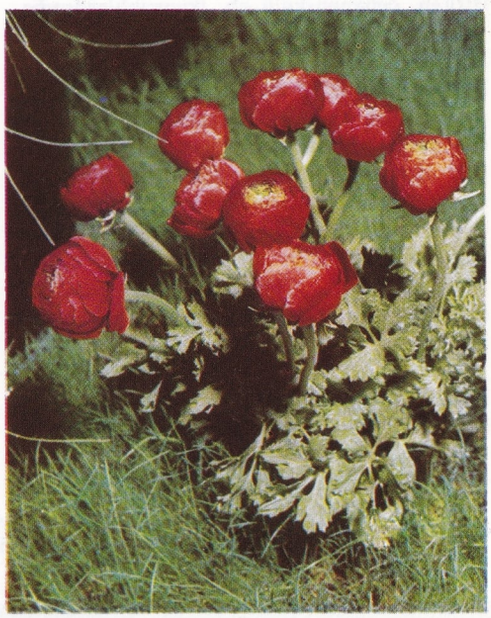

İkiçeneklilerin sınıfına giren düğünçiçeğigiller familyasından bir düğünçiçeği.

İKİÇENEKLİLER (Dicotyledoneae)
Çiçekli bitkilerin kapalıtohumlular altşubesinin ayrıldığı iki sınıftan biri. Bu sınıftaki bitkilerde oğulcuk iki çenekten meydana gelir. İkiçeneklilerin taçyaprağı bitişik olanlar, taçyaprağı ayrı olanlar, taçyaprağı olmayanlar olmak üzere üç takıma ayrılır. Dutgiller, gülgiller, turunçgiller, baklagiller ikiçeneklilerdendir.

İKİDELİK SAYI SİSTEMİ
Ondalık sayı sisteminin on esasına göre kurul-

masına karşılık, ikidelik sayı sistemi de iki esasına göre kurulmuştur. İkidelik sayı sisteminin niteliğini açıklamak için şu örnek verilebilir: 31 sayısı, ikinin dördüncü kuvvetinden (yani 16'dan) büyük; fakat beşinci kuvvetinden (yani 32'den) küçüktür. Gerçekten 31 sayısı 16 ile 15'in toplamından oluşan, öte yandan 15 ikinin üçüncü kuvvetine eşit olan 8 ile 7'nin toplamından oluşur. 7 ile ikinin karesi olan 4 ile 3'ün toplamıdır; 3 ise 2 artı 1 demektir. Sonuç olarak: 31 = 1 kere iki üzeri dört + 1 kere iki üzeri üç + 1 kere iki üzeri iki + 1 kere iki. + bir. Buna göre ikidelik sayı sisteminde «otuzbir»: 11111 şeklinde yazılacaktır. Son rakam «birimler» hanesini, bir önceki rakam «çiftler» hanesini, bir daha önceki «dörtler» hanesini bir daha önceki «sekizler» hanesini, bir daha önceki de «onaltılar» hanesini göstermektedir. Yani: $31 = 2^4 + 2^3 + 2^2 + 2^1 + 2^0$ yazılabilir (herhangi bir sayıyı sıfırıncı kuvvete kaldırmak daima 1 verir).

İKİEVCİKLİLER

Erkek ve dişi çiçekleri ayrı ayrı gövdelerde bulunan bitkilere **ikievcikli** denir. Söğüt, kavak, antepfıstığı, hurma, defne, dişbudak, ısırgan, çobanpüskülü vb. ikievciklilerdendir.

İKİLİ

İki yanaşık sesten meydana gelen dizi parçasına (do-re, fa-diyez-sol vb.) ikili, böyle bir dizi parçasının iki ucu arasındaki aralığa ise ikili aralığı denir. Bu aralık 4 koma ise «bakiye (B)», 5 koma ise «küçük mücennep (S)», 8 koma ise «büyük mücennep (K)», 9 koma ise «tanini (T)» ve 13 koma ise «artık ikili (A)» adını alır. Türk müziğinde bunlardan daha büyük ya da küçük bir ikili aralığı yoktur.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Nedenleri: I. Dünya Savaşından sonra Paris'te toplanmış olan konferans sonunda imzalanan Versailles barış antlaşması tarafların hiç birini memnun etmemişti. Bir yandan Almanya bir zorbalık karşısında bırakıldığını öne sürerken, I. Dünya Savaşının galipleri (Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya) de umduklarını bulamamış olduklarını açığa vuruyorlardı.

Norveç'in işgali İngiltere ve Fransa'nın müdahalesi sonucunu doğurmuştur. Resimde Narvik yanarken görülüyor.

Çok geçmeden Cemiyet-i Akvamın (Milletler Cemiyeti) da uluslararası dengeyi koruyabilecek yetenekten uzak olduğu anlaşılmıştı. Zaten Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un istek ve desteğiyle yaratılmış olan bu kuruluşa Amerika katılmamış, Sovyetler Birliği ise ancak 1934'te girmiştir.

1919-1939 yılları arasındaki uzun bir ateşkes dönemine benzeyen yirmi yıllık sürede Fransa zayıf durumunu düzeltmemiş, Almanya ise ekonomik bakımdan çok kalkınmıştı. Almanya'da Nazi, İtalya'da Faşizm akımlarının güçlenmesi ve çoğu bunlardan doğan bir dizi uluslararası olay Avrupa'yı sarsmaya başlamıştı. Bu olayların başında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması İspanya iç savaşı ve Almanya'nın tekrar silâhlanması gelmektedir. 1938'de Almanya ile İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan ve Çekoslovakya'nın Südet bölgesini Almanlara bırakmasını öngören Münih antlaşması da İngiltere ve Fransa'nın barışı koruma yolundaki çabalarını boşa çıkarmıştır. Almanya Münih'te elde ettiği bu kazançla kalmamış, birkaç ay sonra, Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında bir özgür şehir olan Danzig'i almak istemiştir. Bu istek İngiltere ve Fransa'yı Polonya'nın savunulması gereğine itmiş ve Rusya ile anlaşmaya götürmüştür. Bir yandan Polonyalıların 1921'de Ruslardan aldıkları geniş toprakları geri verme korkusu, bir yandan da Batılılarla Sovyetler arasındaki düşünce çatışmaları anlaşmayı geciktirmiştir. 1939 yılında Moskova'da başlayan görüşmeler uzamış, Hitler daha önce davranıp Ruslarla anlaşmıştır.

15 ağustosta bir ticaret anlaşması imzalayan Almanya ile Sovyetler Birliği, 23 ağustosta bir saldırmazlık antlaşması da yaptıklarını açıklamışlardır.

Bu antlaşma Polonya'yı hiç kimsenin kurtaramayacağı bir duruma düşürmüştür. Buna rağmen, Hitler son anda bir barış saldırısına geçerek, Fransa ve İngiltere'yi Polonya için harekete geçmekten alıkoymak istemiştir.

Ancak 25 ağustos günü İngiltere Polonya ile bir ortaklık ve karşılıklı yardım antlaşması imzalamıştır. Papa XII. Pius, ABD başkanı Roosevelt, Belçika kralı, Hollanda kraliçesiyle İtalyanların durumu düzeltmek için yaptık-

Polonya'yı kısa bir süre içinde işgal eden Alman ordularının savaş gücü, Fransa'da aynı başarının sağlanmasına yol açmıştır. Solda: Müttefik kuvvetlerinin Dunkerque'den çekilişi. Sağda: Alman ordularının Paris'e girişi.

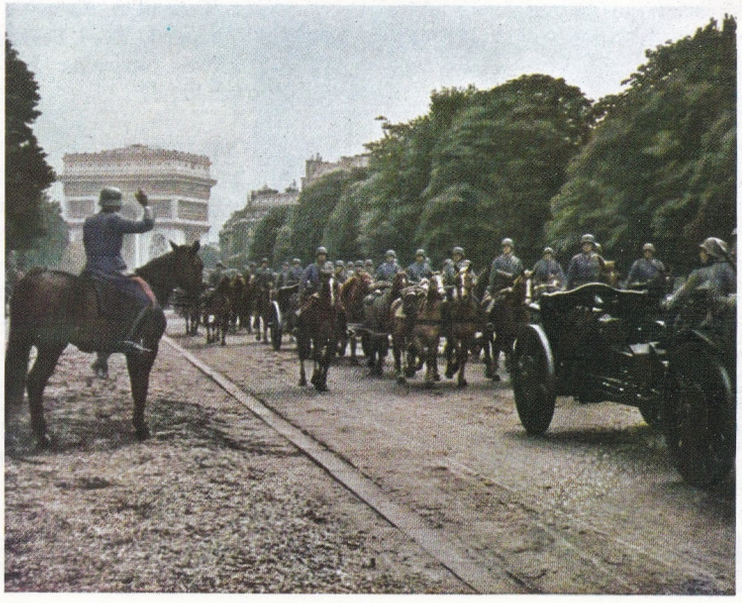

ları son çağırılar da boşa gitmiş, 1 eylül 1939 günü Alman birlikleri Polonya sınırını aşmıştır. 3 eylülde İngiltere, Fransa, Yeni Zeland, Avustralya ve Hindistan, 9 ve 10 eylülde de Güney Afrika ve Kanada Almanya'ya karşı savaş durumunda olduklarını bildirmişlerdir.

Savaş boyunca İngiltere, Fransa tarafı «Müttefikler» Almanya ve ortakları ise «Mihver devletleri» adlarıyle anılmışlardır.

Polonya Cephesi: Polonya'ya saldıran Alman birlikleri 1 200 000 kişiden kurulmuştu. Bunlar 10'u zırhlı, 4'ü motorlu, 3'ü dağcı olmak üzere 70 tümene bölünmüştü. Kuzey ordusu ve Güney ordusu diye ikiye ayrılmış olan bu kuvvetlerin başında General Walter von Brauchitsch bulunmaktaydı. Kuzey ve Güney ordularının her birini 2 500 uçaklık bir hava ordusu desteklemekteydi. Bu hava gücünde o yıllarda yepyeni bir yapı olan «stuka» bombardıman uçakları bulunmaktaydı. Stukalar Rusya seferine kadar Alman vurucu gücünün en korkutucu birimi olmuştur. Hitler'in bu ordusuna karşı Polonya iki piyade tümeni ile sekiz süvari tugayı çıkarabilmiştir. Sonradan tümen sayısı 30'a, tugay sayısı 14'e yükseltilebilmiştir.

Büyük hızla ilerleyen Alman birlikleri on beş günde Looz, Danzig ve Biyalistok dahil büyük bir bölgeyi ele geçirdiler. 7 eylül günü Rus birlikleri de, Sovyet-Alman antlaşmasının gizli hükümlerine dayanarak Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın batı kesimlerini işgal etmişlerdi. Günlerce süren bir savunmadan sonra başkent Varşova 27 eylülde düşünce Polonyalıların direnmesi sona ermiştir.

Almanların Polonya'yı bu kadar çabuk ele geçirmeleri herkesi şaşırtan bir olay oldu. Bu başarısına güvenen Hitler, 6 ekimde Fransa ve İngiltere'ye barış teklif etti. Ancak her iki devlet de bu teklifi geri çevirdi. 15 kasımda Alman hükümeti Hollanda ve Belçika'nın tarafsızlıklarını koruyacağına söz verdi.

Bu iki ülkeden başka İsviçre, İsveç, Norveç, Danimarka, Güney Amerika devletleri, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'in iki hükümeti de tarafsız kalacaklarını bildirmişlerdi. Öyle ki, 1939 yılı sonlarında savaş Avrupa'nın belli bir bölgesinde sınırlanmış durumdaydı.

1939-1940 Kışı: 1939 sonbaharı ile 1940 başlarında Almanya denizde büyük saldırılara girişmesine karşı, karada Fransa ve İngiltere'ye karşı önemli bir harekette bulunmamıştır. Eylül-ekim 1939'da birkaç İngiliz uçak gemisi ve zırhlısı Alman zırhlıları tarafından batırılmıştır. Aralık ayında birçok Müttefik gemisi batıran korsan zırhlı Graf von Spee ise Montevideo açıklarında kendi kendini batırmaya zorlanmıştır.

Bu arada Sovyetler, Finlandiya'dan üs ve toprak istemekteydiler. Finlandiya'nın direnmesiyle 30 kasım 1939'da bu iki ülke arasında da savaş başlamıştır. Bir süre başarı kazanamayan Ruslar 1940 yılı şubatı ortalarında Fin hatlarını kırarak ülke içlerine ilerlemeye başlamışlar, 12 martta Finlandiya barış istemek zorunda kalmıştır. 15 haziranda Lituanya'ya giren Sovyet kuvvetleri birkaç gün sonra da Letonya ve Estonya'yı ele geçirmişlerdir.

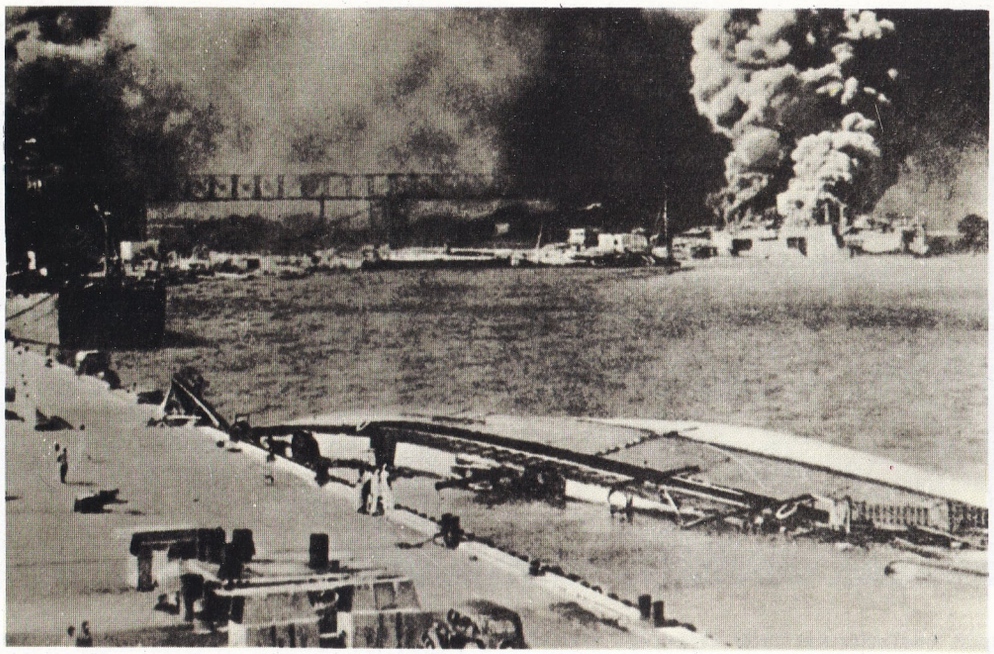

Japonların Pearl Harbour'daki Amerikan hava-deniz üssüne yaptıkları beklenmedik baskın Büyük okyanustaki Amerikan deniz kuvvetleri için büyük bir darbe olmuş, Uzakdoğuda müttefikler için zor bir durum yaratmıştır.

İngiltere'yi tek başına bırakıp donanmasını yok etmenin, ancak Danimarka ve Norveç'in ele geçirilmesiyle olabileceğine inanan Hitler, 1940 nisanında Danimarka'ya saldırmıştır. Bu ülkeyi kolaylıkla aldıktan sonra, Alman orduları Norveç'e girmeye başlamışlardır. İngiliz ve Fransız birliklerinin Norveç topraklarına çıkarak savunmaya geçmelerine rağmen bu ülke de Almanların eline düşmüştür.

Fransa Cephesi: Fransa'ya karşı saldırı 10 mayıs 1940'ta başlamıştır.

Bu savaşta Almanlar birçok bakımdan Fransızlara üstündü. Bu üstünlükten başka Almanların büyük hızla kazandıkları başarılar da Fransızları yıldırmakta etken olmuştur. 13 mayısta Hollanda'nın alınması, 17 mayısta Brüksel, Anvers ve başka önemli Belçika şehirlerinin düşmesi, Fransa'nın kuzey-doğusunu Alman kuvvetlerinin yürüyüşüne açmıştır. Bu arada 29 mayıs-4 haziran tarihleri arasında İngiliz deniz ve hava güçlerinin başarılı işbirliğiyle ünlü Dunkerque çekilmesi yapılmıştır. Bu pek kısa süre içinde 235 000 İngiliz, 115 000 Fransız askeri Kuzey-batı Fransa'daki Dunkerque limanından İngiltere kıyılarına geçebilmiştir. Haziranın ilk haftasında «Weygand hattı» denen cephe birkaç saat içinde çökmüş, Almanlara bütün Fransa topraklarını ele geçirme yolu açılmıştır. Ünlü Maginot hattı ise 13-15 haziranda düşman eline geçmiştir. 20 haziranda Fransa barış istemek zorunda kalmış, 22 haziranda Compiègne ormanında mütareke imzalanmıştır.

İtalya'nın Savaşa Girmesi: Kırk gün süren Fransa çarpışmaları sırasında dünyanın çeşitli noktalarında önemli gelişmeler olmuştur. Bunların başında Roosevelt'in Amerikan silâhlı kuvvetlerini güçlendirmek için Kongreden 1 milyar dolar ödenek istemesi, tarafsızlıktan savaşdışı duruma geçen İspanya'nın silâh gücüyle uluslararası Tanca bölgesini alması gelmektedir. 16 haziranda Pétain'in

Üstte: Deniz savaşları 1939 eylülünden itibaren önem kazanmış, en büyük çarpışmalar Akdeniz, Atlas okyanusu ve Manş denizinde olmuştur. Altta: Girit'in Almanlar tarafından işgali, hava savaşları tarihinde bir aşama olmuş, Balkanlardaki çarpışmalara da son vermiştir.

Japon kuvvetlerinin ezici üstünlüğü Uzakdoğudaki Amerikan, İngiliz, Hollanda ve Fransız garnizonlarının ard arda teslim olmaları sonucunu doğurmuştur. Solda: Bataan'da Amerikalıların teslim oluşu. Sağda: Alman birlikleri Kafkasya'da.

Soldan itibaren, Fransız Generali Giraud, Roosevelt, De Gaulle, Churchill Kazablanka konferansında. Bu konferansta kayıtsız şartsız teslim ilkesi tesbit edilmiştir.

Resimde Kuzey Afrika'da El Alameyn cephesindeki bir çarpışma görülüyor.

Fransa'da ateşkes istemek üzere tam yetki almasından iki gün sonra, De Gaulle Londra radyosundan Fransız ulusunu düşmana direnmeye çağırmıştır. Bu haftaların en ilginç olayı ise bir dünya savaşına girecek ordusu bulunmayan İtalya'nın 10 haziranda savaşa katılması olmuştur. Mussolini'nin kazanan tarafla birlikte barış masasına oturma isteği İtalya'yı bu maceraya sürüklemiştir. Ne Paul Reynaud'nun, ne de Churchill'le Roosevelt'in, tarafsızlığını koruması için Mussolini'ye yaptıkları uyarmalar bir sonuç vermemiş, İtalyan ordusu 21 haziranda Fransız Alplerine saldırmıştır. Fransızlar 24 haziranda Roma'da ateşkes anlaşmasını imzalamak zorunda kalmışlardır.

İngiltere Üzerinde Savaş: Almanlar Britanya adalarını ele geçirmeyi daha 1938'de planlamışlardı. Ancak 1939'da bu projelerini geri bırakmayı uygun bulmuşlardır. 1940 yılında Goering'in hava kuvvetleri İngiltere göklerinde bozguna uğrayınca bu isteklerinden büsbütün vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Gerçekten, 5 000'e karşı 700 uçakla savaşmak durumuna düşen İngiliz hava kuvvetleri 8 ağustos-5 ekim arasında düşman hava kuvvetlerini büyük bir bozguna uğratmışlardır.

Yunanistan'a Saldırı: Almanya 30 ağustos 1940'ta Romanya'ya saldırmayacağına söz vermiş, 7 ekimde ise petrollerini korumak ve ordusunu yetiştirmek bahanesiyle bu ülkenin de topraklarına girmiştir. Bu durum, Balkanları İtalyan etki alanında sayan Mussolini'yi kızdırmış ve Yunanistan'a saldırma kararı vermeye itmiştir. İtalyan birlikleri ekim ayı sonunda Yunanistan'a girmişse de, Mussolini'nin hayalleri kısa sürede boşa çıkmıştır. İngilizler tarafından donatılan Yunan ordusunun araç ve gereç bakımından İtalyan ordusundan üstün olduğu anlaşılmıştır. Aynı yılın sonuna doğru İtalyan donanması, İngilizler tarafından Toronto'da bozguna uğratılmıştır. 1940 yılı aralık ayı ile 1941 yılı şubat ayı arasında Kuzey Afrika'da meydana gelen İtalyan-İngiliz çarpışmasında başarı kazanan yine İngilizler olmuştur.

Balkanlar: Macaristan ve Romanya'nın aksine, Bulgaristan ve Yugoslavya 1941 başlarında mihver devletlerine yardımcı olmamışlardır. 1941 yılı ocak ayında Berchtesgaden'de buluşan Hitler, Mussolini ve dışişleri bakanları Ribbentrop ve Ciano, Almanya'nın Yunanistan'a saldırmasına karar verdiler. Bu karardan sonra 1 martta Bulgaristan Üçlü Pakta girmeye zorlanmış, 2 martta Alman birlikleri Bulgaristan'a girmiştir. 24 martta Yugoslav kral Naibi Almanlara boyun eğmek zorunda kalmış; fakat üç gün sonra baş gösteren bir ayaklanmada genç kral tahta çıkarılmış ve Almanlarla imzalanan anlaşma bozulmuş, seferberlik ilân edilmiştir. 5 nisanda Yugoslavya, Sovyetler Birliğiyle bir dostluk ve saldırmazlık paktı imzalamıştır. Ertesi gün Alman birlikleri ülkeye girmeye başladı, onları İtalyanlar ve Macarlar izledi. 18 nisanda da Belgrad hükümeti ateşkes anlaşmasını imzaladı.

Bunun üzerine Almanlar Yunanistan'ı ele geçirme hareketine girişmişlerdir. Mayıs ayı sonunda Girit adası da Almanlara düşmüştür.

Alman Stratejisinin İkilemi: 1941 yılı ortasında Avrupa kıtasının hemen tümünü ele geçirmiş olan Alman ordusunun önünde iki yol açılmaktaydı: Ortadoğu-Afrika çatalından hareket ederek Britanya imparatorluğunu vurmak ya da kendinden korkulabilir tek güç olan Sovyetler Birliği'ni saf dışı bırakmak. Hitler bunlardan birincisinin iki yıl sürecek bir savaş gerektirebileceğini, bu süre içinde de Amerika ve Rusya'nın silâhlanıp İngiltereyle bir ortak cephe kurabileceklerini düşünerek, Rusya'ya saldırmayı uygun bulmuştur. Ancak, bir yandan da İngiltere'nin Batı Akdeniz'deki üstünlüğünün yokedilmesi yollarına da başvurulmuştur. Fakat Almanlar Fas'a inmek için Cebelitarık ve Kanarya adalarını ele geçirmek istediklerinde Franco'nun önlerine set çektiğini görmüşlerdir. Bunun üzerine bütün güçlerini Sovyetler üzerine yoğunlaştırmışlardır.

22 haziran 1941'de hiç bir resmî bildiride bulunulmadan Rus topraklarına saldırıya girişen Alman birlikleri 154 tümendi. Bunlardan 19'u zırhlı (3 332 tank), 14'ü ise motorluydu. Bunlara ek olarak peyk ülkelerden (Finlandiya, Macaristan, Romanya ve Slovakya) ve daha sonra İtalya'dan 34 tümenle 13 tugay sağlanmıştı. Bütün bu kuvvetler üç orduya ayrılmıştı: Kuzey, Merkez ve Güney orduları. Almanların amacı kış bastırmadan kesin başarı almaktı. Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanan geniş bir cephe üzerinde hızla ilerlemeleri başlangıçta bu planlarını doğrulamıştır. Ekim-kasım aylarında Alman birlikleri Harkov'u almış, Moskova yöresini kuşatmışlardır. Ancak 12 kasımda Rostov'u alan Almanlar, Ruslarda bekledikleri çöküntüyü görememişlerdir. Sovyetler aralık ayında karşı saldırıya geçmişlerdir.

Pearl Harbour: Almanların Rusya'ya saldırması üzerine gerek İngiltere, gerek Amerika Birleşik Devletleri Sovyetlerin yanında yer aldıklarını bildirmişlerdir. Ancak, Amerika yine de savaş durumunda değildi. Uzakdoğuda durum yıllardan beri çeşitli nedenlerle gergin bulunmaktaydı.

7 aralık 1941 sabahı Japon hava ve deniz kuvvetlerinin Pearl Harbour'daki deniz üssüne saldırarak Amerika'nın Pasifik donanmasının hemen tümünü saf dışı etmesi üzerine, Birleşik Devletler resmen savaşa katılmıştır. Pearl Harbour baskınından iki gün sonra İngiliz donanması da aynı şekilde bir saldırıya uğramıştır.

1942 yılı: Savaşın üçüncü yılı birçok açıdan savaşın sonucu üzerinde etkili olmuştur. Mihver güçlerinin en saldırgan olduğu 1942 yılında bu güçlerin aynı zamanda sönmeye yüztuttuğu da görülmüştür. Japonya başlangıçta Avustralya'yı da tehdit ederek bir «büyük Asya» kurma hayaline kapılmışsa da üstüste uğradığı Mercan denizi, Midway adaları ve Salomon adaları yenilgilerinden sonra Büyük okyanus bölgesinden çıkamayacağını anlamıştır.

Almanya baharda tekrar Rusya üzerine yeni kuvvetlerle, geliştirilmiş araçlarla bir saldırıya geçmiştir. Büyük bir strateji yanılmasıyle Kafkaslar üzerine yürüyen Alman ordusu, hem orada, hem de Stalingrad önlerinde yenilgiye uğradıktan sonra Mihverin sonu görünür gibi olmuştur. Şubat ayında General Rommel'in komutasındaki Afrikakorps Libya'ya çıkmış, Alman-İtalyan kuvvetleri doğuya ilerleyerek nisandan önce Sirenaik'i almışlardır. İki düşman donanmasının Akdeniz'de birkaç defa karşılaşmasında ise büyük bir olay görülmemiştir. Yıl sonunda İngilizler önemli bir saldırıyla tekrar Sirenaik ve Bingazi'yi ele geçirmişlerdir.

Bu arada Londra ve Washington'da (20 mayıs-2 haziran) toplanan bir konferansta bir «ikinci cephe» açılması fikri öne atılmıştır. Ancak, ikinci cephenin nerede açılacağına, yani Avrupa'ya hangi kıyıdan bir çıkartma yapılacağına kolay karar verilmemiştir. Sovyetlerin ileride Balkanlar üzerinde bir egemenlik kurmasından ürken Churchill, bu çıkarmanın bu bölgede yapılmasını istemiş, Roosevelt ise Fransa üzerinde direnmiştir.

Bu görüşmeler olurken, yıl sonunda İngiliz-Amerikan kuvvetleri Kuzey Afrika kıyılarına çıkarak henüz Vichy Fransasının denetimi altında bulunan Fas ve Cezayir'i ele geçirmişlerdir. İtalyanlarla Almanlar ise Tunus'u almışlardır.

Casablanca Konferansı: 1943 yılı ocak ayında Casablanca'da toplanan konferansta Mihver devletlerinin herhangi bir barış görüşmesi ümitleri tüm kırılmıştır. Roosevelt, barışın ancak «kayıtsız şartsız» olursa düşünülebileceğini ilân etmiştir.

Mayıs ayında bütün Afrikakorps Müttefiklere teslim olmak zorunda kalmıştır. Zaten şubat ayı başında General von Paulus komutasındaki 300 000 kişilik Alman ordusu Stalingrad'da teslim olmuş, birkaç gün sonra da Kafkas cephesindeki ordu geri çekilmeye başlamıştı. İkinci cephenin bir yıl sonra, mayıs 1944'te Fransa'da açılmasına karar verildikten sonra 1943 haziranında Sicilya adası çıkarması başlamıştır. Aynı anda Ruslar da güçlü bir saldırıya geçmişlerdir. Uzakdoğuda Amerikalılar büyük başarılar kazanırken, İngiliz-Amerikan kuvvetleri de ortak olarak İtalya'nın temizlenmesini başarmış, 4 haziranda Roma'ya girmişlerdir. Almanlar tarafından yalnız bırakılan İtalyanlar ise eylül ayı başında, sınırları ve koşulları pek belli olmayan bir ateşkes imzalamak zorunda kalmışlardır.

Yılın sonlarında Mihver kuvvetleri her cephede büyük yenilgilere uğramaktaydılar. Kasım ayında Tahran'da yapılan bir toplantıda Roosevelt ve Churchill, Stalin'e ikinci cephe açma projesini açıklamışlar, 1944 yılı ocak ayı

Von Paulus komutasındaki Alman birliklerinin Stalingrad'da teslim oluşu, müttefiklerin ilk büyük zaferi olmuş, demokrasi cephesinin savaşı kazanma azmini güçlendirmiştir.

1943'ten itibaren müttefik kuvvetleri Uzakdoğu'da da saldırıya geçmiş, Japon kuvvetlerini birbirinden ayrı düşürmek için Amerikalılar «koyun atlaması» dedikleri bir metot kullanmışlardır.

sonunda ise Almanlar 1941'den beri (900 gündür) sürmekte olan Leningrad kuşatmasına son vermek zorunda kalmışlardır.

Avrupa'da Savaşın Sona Ermesi: Fransa'nın Normandiya kıyılarına yapılan bir çıkartma ile açılan ikinci cephede Müttefik kuvvetleri 24 zırhlı, 5 hava, 56 piyade tümeninden kurulmuştu. Çıkarmanın büyük ve hızlı başarısında Almanların çıkarma noktasını yanlış hesaplamaları da etken olmuştur. 9 temmuzdaki çıkarma ile açılan ikinci cephe hızla yayılmış ve ilerlemiş, 25 ağustosta Paris kurtarılmıştır.

Normandiya sahillerine müttefikler tarafından yapılan çıkarmanın günümüze kadar ulaşabilen kalıntıları, II. Dünya Savaşının canlı kanıtlarıdır.

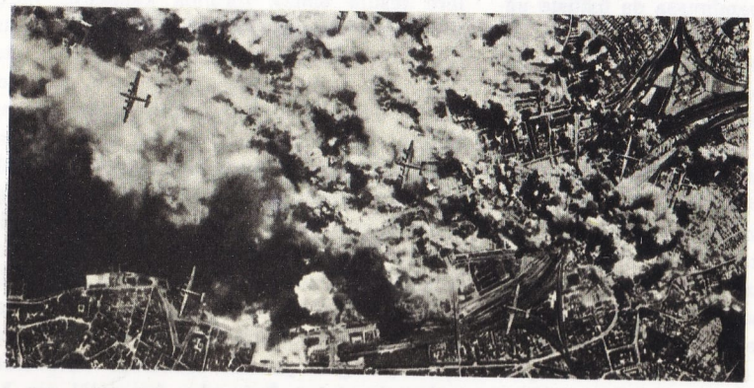

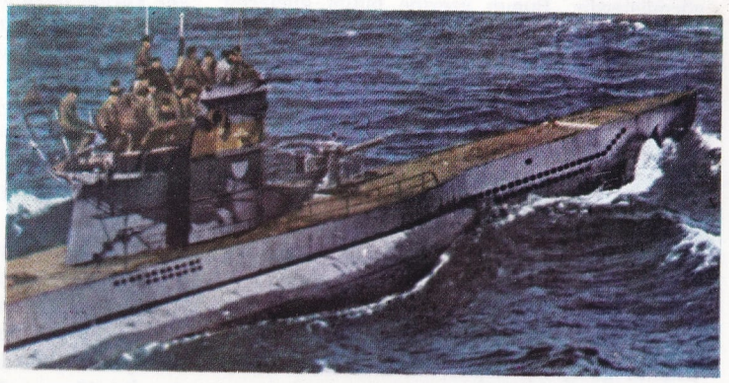

Üstte solda: İkinci cephenin açılması uzun bir hazırlık dönemini gerektirmiştir. Bu süre içinde müttefik hava kuvvetleri Alman şehirlerini sürekli olarak bombalamışlardır. Sağda: Alman denizaltıları da müttefik deniz kuvvetleri için tehlikeli olmuştur.

6 ağustos 1945'te Amerikalılar Hiroşima'ya ilk atom bombasını atmışlar, üç gün sonra Sovyetler Japonya'ya savaş ilân ederken, Amerikalılar aynı gün Nagazaki'ye ikinci atom bombasını atmışlardır. 14 ağustosta Japonya teslim olmuştur.

Doğu cephesinde ilerleyen Sovyet kuvvetleri ağustos başlarında Varşova yakınlarına gelmişlerdir. Varşova halkı ise Rusların daha önce geleceklerini sanarak Almanlara karşı ayaklanmış ve 63 gün süreyle direnebilmiştir. Şehir ancak ocak 1945'te Ruslar tarafından alınabilmiştir. 24 ağustos 1944'te Romanya, 11 eylülde Bulgaristan Sovyetlerin eline geçmiştir. Ruslar 21 aralıkta Belgrad'a, 25 aralıkta Budapeşte'ye girmişlerdir.

1945 yılı şubat ayında toplanan Yalta konferansı, Rusların Almanya'nın düşmesinden üç ay sonra Japonlara savaş açmalarında etken olmuştur.

Hitler, savaşı kaybettiğine inanamadığından generallerini gelişigüzel saldırılara zorlamış; fakat hiç bir yarar sağlayamamıştır. Rus tankları 30 nisanda Hitler'in başbakanlık binasının bir kilometre yakınına varmışlardır. Hitler aynı gün kendini öldürmüş ve 8 mayıs 1945'te Almanya kayıtsız-şartsız teslim olmuştur.

Atom Bombası: 12 nisan 1945'te ölen Roosevelt'in yerine yardımcısı Harry Truman geçmiştir. 17 temmuz-2 ağustosta Potsdam'da toplanan konferanstan sonra İngiltere, Amerika ve Çin Japonya'yı kayıtsız şartsız teslim olmaya çağırmışlar; fakat Japonlardan bir karşılık alamamışlardır.

6 ağustosta Amerikalılar ilk atom bombasını Hiroşima'ya atmışlar, üç gün sonra, Yalta konferansında verilmiş olan bir karar gereğince Sovyetler Japonya'ya savaş açmış ve Mançurya'ya asker sokmaya başlamışlardır. Aynı gün ikinci atom bombası Nagazaki üzerine atılmış, Japonlar 14 ağustosta, imparatorluk rejimine dokunulmaması şartıyle teslime hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ertesi gün dört büyükler Japonya'nın teslim olmasını kabul etmişler, barış 2 eylül günü Tokyo körfezinde demirli bulunan Amerikan zırhlısı Missouri'de imzalanmıştır.

Kayıplar: Altı yıl süren ve Türkiye'nin de 23 şubat 1945 tarihinde Müttefiklerin yanında katıldığı bu büyük savaşta dünyanın toplum, uygarlık, insanlık açılarından uğradığı kayıpların tam bir hesaplanması elbette ki yapılamaz. Ancak rakamla belirtilebilecek bazı kayıplar üzerine eğilinebilir.

Ölü ve kayıpların toplam sayısı Müttefiklerden 10 milyona, Mihver tarafından 6,5 milyona yakın, yaralı sayısı Müttefiklerde 19,5 milyondan, Mihver devletlerinde 7,5 milyondan fazla olmuştur. Buna Hitler rejiminin toplama kamplarında yokettiği 6 milyon Yahudi de katılırsa, II. Dünya Savaşının bütün çağların en korkunç, en vahşî çatışması olduğu meydana çıkar.

İKİNCİ MEŞRUTİYET

1876'da ilân edilen Kanun-u Esasî (Anayasa) nin getirdiği toplanma, cemiyet kurma ve parlamento esaslarını kaldıran padişah Abdülhamit II.'ye karşı verilen mücadeleler sonucu bu hakların yeniden alınarak meşrutiyetin ikinci kez ilân edilmesi (24 temmuz 1908).

XIX. yüzyıl sonlarında ekonomik alandaki genişleme politikalarının son aşamalarına varan Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğunun bütün önemli kurumlarında büyük köprü başları yaratmayı başardılar. Çöküntüye yol açan ekonomik ve toplumsal yapı bozuklukları içinde bocalayan Babıâli, bu devletlerin borçlandırma politikalarına boyun eğdi ve açılan istikrazlar, verilen imtiyazlar karşısında en ufak bir güçlenme olanağı sağlamadı. 1838'lerde gelişmeye başlayan liman burjuvazisinin (ithalât ve ihracatçılar) ülkeyi, Batıya açılan bir pazar haline sokması, Namık Kemal'in İbret gazetesindeki yazılarında çoğu kez belirttiği gibi yerli endüstri dallarının çökmesi sonucunu yarattı. Halkın bir bölüğü karşı karşıya kaldığı buhranı eski düzende yapılan değişikliklere yüklerken, bir bölüğü de Batılılaşma yolunda atılan adımların yetersizliğiyle yorumluyordu. Genel olarak özgürlük istekleri İstanbul, İzmir, Selânik ve öteki Trakya şehirleri gibi önemli merkezlerde halkın da umut beslediği bir kurtuluş aracı olarak görünmeye başlamıştı. Demokratik kuralların geçerli olduğu, demokratik kurumların işlediği bir toplum haline dönüşmeyle, görünen ve görünmeyen bütün olumsuzlukların giderileceği kanısı tartışmasız kabul ediliyordu. «Hürriyet, eşitlik, adalet» ilkelerinin uygulanmasıyle bütün zorlukların yenileceğine inanılıyordu.

Tanzimattan sonra, bir ölçüde tekniğin ve bilimin yarattığı ortamda gelişmeler kazanan orduya bu umudun somut gücü olarak bakılıyordu. Bu güç, Yeni Osmanlılar hareketinin devamı sayılan Ittihat ve Terakki Cemiyetinin eylemlerine katılarak, vurucu bir baskı grubu haline geldi. Manastır. Kosova ve Selânik'te büyük devletler konsolosluklarına bile nota verecek kadar örgütlerine güvenen ihtilâlciler, Babıâlinin kendilerini «tenkil» ile görevlendirdiği Şemsi Paşayı Manastır telgrafhanesinde öldürtecek kadar etkinlik de kazandılar. Bu etkinlik, hareketi yürüten öncü kadronun, halkın temel isteklerini değerlendirebilmeleri sonucu onu kendi yanına almasından doğdu.

Olaylar, aralık 1907'de Paris'te toplanan İkinci Genç Türk kongresinde Sultan Hamit'in tahttan feragate zorlanması ve meşrutiyetin tesisi yolunda alınan temel kararların yanı sıra tespit edilene yakın amaçların uygulandığını gösteriyordu: «Türkiye'de yeni bir devrin zuhuruna muvaffak olmadan silâhları terketmeyeceğimizi de Hünkâra ilân ederiz. Ağır fedakârlıklarla büyük bir gayret ve metanete ihtiyaç gösteren bu şanlı ve meşakkatli azim ve teşebbüste umumun bize yardımda bulunmasını isteriz. Serbestçe araştırma ve incelemeler yapmaları yasaklanan bilim adamlarına (ulema ve hükema), devlet memurları tarafından soyulan, işkence çeken, haksız vergiler altında ezilen, bir kuru ekmekten, bir avuç topraktan bile mahrum kalan köylülere, çiftçilere, emniyet ve hürriyetin yokluğundan ötürü işinde gücünde devam edemeyen tacirlere, aç, çıplak, sefalet içinde olan ve sonra da padişahın emriyle vatandaşları üzerine yürümeye mecbur tutulan askerlere, hasılı devletin dehşetli bir baskısı altında ezilen bütün milletlere bu talebimizi tekrar ederiz. Ta ki, herkes bu zulüm ve utanç hükümetini muktedir olabileceği vasıta ile devirmek için hürriyet, inkılâp ve ıslahat fikirlerini bizimle beraber kabul eylesin...»

Netekim, temmuz ayında, Kolağası Niyazi Bey, komutasındaki birliği Resne'de dağa çıkararak yayımladığı bildiride, meşrutiyetin yeniden ilân edilebilmesi için halkı ihtilâlcilerin yanına çağırdı. İttihat ve Terakki ise Manastır sokaklarına astığı beyannemelerde, Kanun-u Esasî hükümlerini kaldıran bir hükümetin «gayri meşru» olduğunu belirtiyordu. Babıâli'ye çekilen telgraflarda «Meclis-i Mebusan» ın yeniden açılması istenirken jandarma ve demiryolları birlikleri ihtilâlcilerin saflarına katıldı ve 23 temmuz 1908 günü Selânik hükümet binası meşrutiyetçiler tarafından işgal edildi. Bu olaydan bir gün önce padişah Abdülhamit II., Kanun-u Esasînin ilânından başka çözüm yolu kalmadığı düşüncesinde israr eden Sadrazam Ferit Paşayı azlederek yerine Sait Paşayı atamıştı. Rumeli'de başgösteren olaylar gizli tutuluyor, başkaldıran halkla silâhlı kuvvetlerin yatıştırılacağı umuluyordu. Oysa 24 temmuz 1908 günü Manastır'da Harp okulu Müdürü Vehip Bey (paşa) ikinci Meşrutiyeti ilân eden nutku okumuş ve halkı bu amaç etrafında birleşmeye çağırmıştı.

Olayların bu biçimdeki gelişmeleri karşısında, yeni atanan Sadrazam Sait Paşa, 33 yıl zorbalık rejiminin, bütün hukuk dışı tedbirlerine başvurarak ayakta durabilen Abdülhamit'e rağmen Yıldız sarayında yapılan bir toplantıda meşrutiyetin ilân edilmesinden başka çözüm yolu bulunmadığını kabul etti. Sultan Hamit'in yayımladığı fermanda ise durum kamuoyuna şöyle duyuruldu: **«Kanun-u Esasî ilân olunmuşken, türlü sebeplerle umumun menfaati üstün geldiğinden, Kanun-u Esasinin tadili için ihtarlar yapılmıştır. Nihayet bu tadil devletçe karargir olmuştur. Şimdi Kanun-u**

24 temmuz 1908'de Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesine rıza göstermek zorunda kalan Abdülhamit II.

Üstte: İkinci Meşrutiyeti halk, gösterilerle kutlamıştır. Resimde bu gösterilerden biri görülüyor. Altta: İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra devlet büyüklerinin resimlerini satan bir gazeteci çocuk.

Esasinin kâffesinin icra olunmasına, Meclis-i Mebusanın her sene toplanmasına karar vermiş olduğumuzu her tarafa bildiriniz. Bundan sonra hiç bir veçhile asla ve kat'a Kanun-u Esasinin esasına halel gelmeyecektir.»

Toplumsal gelişmelerin tarihsel akışını, siyasal güçleri ne olursa olsun bireylerin durduramayacakları gerçeği İkinci Meşrutiyetin ilânıyle tarihimizde de bir kez daha doğrulanmıştır. 1876'dan sonra kaldırılan Anayasa ile, vatandaşa tanınan hak ve özgürlüklerin, insanların bilincinde birikimini yarattığını anlayamayan Abdülhamit II. **«bilmeyenler elinde hürriyetin ne hale geldiğini anlamak isterseniz, onun bir parçasını kadınlara veriniz. Üç beş gün sonra onun ne olduğunu anlarsınız..»** diyecek kadar temel hukuk kavramını değerlendirmekten yoksun bir kişiydi. Ama ne var ki, iktidarını sağlayan güç ne olursa olsun bu zorbalık tarihsel gelişim karşısında yenik düşmüştür. İkinci Meşrutiyet, yeniliğin getirdiği bütün sıkıntılara ve çökmekte olan İmparatorluğu içinden saran dış müdahalelere rağmen bir ilerleme, bir aşama niteliği kazanmıştır. Kamu hak ve özgürlükleri ilk kez, İkinci Meşrutiyetin açtığı ortamda yasal bir değere sahip olmuş, vatandaşa basın, toplanma, örgütlenme, dokunulmazlık hakları tanınmıştır. «İntihabat-ı Mebusan Kanunu» ile seçim özgürlüğü güven altına alınmıştır. Yargı yetkisi bağımsız mahkemelere verilerek bireyin temel hakları yasal bir duruma yükseltilmiştir.

İlk oturumu, 17 aralık 1908'de yapılan Mebusan Meclisinde 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Ulah olmak üzere 275 milletvekili görev almıştır. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra meydana gelen 31 Mart olayı Selânik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından bastırılmış, Meclis Abdülhamit'in hal'ine karar vermiş, yerine kardeşi Mehmet Reşat, Mehmet V. adıyle tahta çıkmıştır (1909).

İKİYAŞAYIŞLILAR

Tatlısuda veya akarsular yakınındaki karalarda yaşayan küçük veya orta büyüklükteki omurgalıları içine alan bir sınıf. Amfibyumlar da denilir. İkiyaşayışlılar, vücutlarının yapısına göre üçe ayrılırlar: Kurbağalar (kuyruksuzlar ya da anurlar), Semenderler ve kertenkelemsiler (ayaksızlar ya da apodlar). Kurbağaların yetişmişlerinde vücut kısadır ve iki çift bacak vardır. Arka ayaklar ön ayaklara oranla daha gelişmiştir ve hayvanın sıçramasına yarar. Kurbağalar, karakurbağaları, yeşilkurbağalar bu gruba girerler. Semenderler uzunca bir vücuda sahiptir; yaşayışlarının sonuna kadar düşmeyen bir kuyrukları vardır. Bacaklar bunlarda da iki çift olup ön ve arka ayakların uzunlukları eşittir. Su semenderleri, gruba adını veren asıl semenderler ve proteuslar bu gurba girerler. Kertenkelemsiler ise solucan veya yılana benzer bacaksız hayvanlar olup yalnız caecilius (kör) ailesindeki canlıları içine alır.

İkiyaşayışlıların başları üçgen biçimi ve iki yandan basıktır. Proteus gibi, semenderlerin çoğu gibi taş kovuklarında yaşayanların gözleri körelmiştir. Ötekilerde ileriye doğru çıkık olup sarı irislidir. Kulak kepçesi yoktur. Semenderlerde ve kertenkelemsilerde kulak yapısı çok ilkel bir aşamada kalmıştır. Kurbağalarda ise kulakzarı, kulakzarı mahfazası ve özengi kemiği ile oldukça gelişmiş bir durum gösterir. Kurbağaların dışında kalan ikiyaşayışlıların ağızlarında çok sayıda küçük ve sivri diş bulunur. Kurbağalarda dişler ya çok sertleşmiş durumdadır. ya da hiç yoktur. Dil hepsinde ikiçataldır ve ağız kapalıyken içeri çekilmiş durumdadır. Hayvan besin almak için ağzını açtığı zaman dil dışarı çıkar ve ileri uzanarak üzerindeki yapışkan salgı ile böcekleri tutar.

İkiyaşayışlıların iskeleti tam gelişmiş değildir ve kısmen kıkırdak yapısı gösterir. Kaburgalar çok ilkel bir aşamada kaldığı ve göğüs tahtasına bağlı olmadığı için göğüs kafesi yoktur. Bundan ötürü öteki kara hayvanlarında görülen ve solunumu kolaylaştıran göğsün gevşeme-kasılma hareketi bunlarda görülmez. Hayvan ağzıyle hava alır, fakat ciğerle yaptığı solunum yavaş ve yetersizdir; bunu deriyle yaptığı solunum tamamlar; yani hava derinin gözeneklerinden vücuda girer. Bundan ötürü deri çıplaktır; üzerinde pul bulunmaz ve deri salgı bezlerinin bol olarak çıkardığı mukus (sümüksü madde) ile parlak bir görünüştedir. Parafinle veya havayı geçirmeyecek başka herhangi bir madde ile sıvanan bir kurbağanın kısa süre içinde ölmesi deri solunumunun, bu hayvanlarda ciğer solunumundan daha gerekli olduğunu gösterir. Kurbağagillerin yalnız suda yaşayanlarında ve her üç grubun kurtçuklarında (larva) solunum solungaçlarla olur.

İkiyaşayışlılar değişken ısılı hayvanlardır; Yani bunlarda vücut ısısı içinde bulundukları çevrenin ısısına göre değişir. Dolaşım vasküler tiptedir; yani kan ayrı yapı ve görevde iki tür damarda, atar ve toplardamarlar içinde akar. Larvalarda dolaşım, balıkların dolaşımı gibi, basittir. Kalp biri kulakçık, biri karıncık olmak üzere iki boşluğa ayrılmıştır. Kurtçuk aşaması bittiğinde kalpteki iki boşluk üç olmuştur; bunlardan biri karıncık, ikisi kulakçıktır. Sinir sistemi omurilik ve kafa içinden (ansefal) meydana gelir. Kafaiçi iki bölümlüdür: Beyin ve beyincik.

Üreme yumurtlama yoluyle olur. Hayvan yumurtalarını suya bırakır. Yumurtalar koruyucu bir jelatin tabakasıyle örtülüdür. Yumurta çatladığında içinden canlı bir kurtçuk (larva) çıkar. Yetişkin aşamaya gelinceye kadar bir başkalaşma (metamorfoz) dönemi geçirir. Bu dönemde hayvan bir dizi biçim ve yapı değişikliğine uğrar. Bu değişiklikler her üç grupta aynı derecede olur. Semenderler ve kertenkelemsilerde başkalaşma çok göze çarpacak gibi değildir; fakat kurbağalarda büyük değişiklikler görülür. Kurbağada iribaş veya tetar denen kurtçuklar siyah renkte olup baş ve kuyruk arasında dış solungaçlar taşırlar; bu solungaçlar ince yapraklar biçimindedir. Kuyruk çok belirlidir. Önce arka, sonra ön ayaklar meydana çıkarak gelişir; bir yandan da kuyruk küçülerek yok olur. Solunum bir solungaç solunumu iken ciğer solunumuna dönüşür. Hayvan su hayvanıyken kara hayvanı olur. Semenderlerin başkalaşmasında aşamalar çok göze çarpmaz; çünkü bunlarda kuyruk düşmez. Bazı semenderler yaşayışlarının sonuna kadar kurtçuk aşamasından çıkamazlar.

İkiyaşayışlıların fosillerine birinci ve ikinci zaman yereylerinde rastlanmaktadır.

İkiyaşayışlıların Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da rastlanan en yaygın temsilcisi yeşil kara kurbağasıdır. Yeşil kara kurbağasının erkekleri ağızlarının yanındaki ses torbacıklarından tanınır.

İkizler arasında çoğu zaman büyük benzerlikler olur.

İKİ YÖNLÜ REAKSİYON

Geriye dönebilen kimyasal reaksiyonlar. Bazı kimyasal reaksiyonlar örneğin, civanın oksijenle birleşerek civa oksit meydana getirmesi reaksiyonu geriye dönebilir, yani üründen tekrar aynı ilkel maddeler oluşur.

$$2Hg + O_2 \rightarrow 2HgO$$

Civa — Oksijen — Civa oksit

$$2HgO \rightarrow 2Hg + O_2$$

Bu zıt yönlü iki reaksiyon aynı denklemde gösterilebilir. İki yönü de göstermek için, yönleri zıt iki ok konur.

$$2Hg + O_2 \leftrightarrows 2HgO$$

Suda eriyen amonyak molekülleri su molekülleri ile bileşir. Bu da iki yönlü bir reaksiyondur.

$$NH_3 + H_2O \leftrightarrows NH_4OH$$

Amonyak — Su — Amonyum hidroksit

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi homojen iki yönlü reaksiyonlar bir denge ile biter. Civa ile oksijenin birleşmesinde sıvı civa fazı, katı civa oksit fazı ve gaz fazı olarak da oksijen ya da hava vardır. Olay kapalı bir kapta oluyorsa bu heterojen sistemde de bir denge kurulabilir.

İKİZ

Bir defada iki ya da daha fazla insan yavrusu doğması olayı. İnsan cinsi için biyolojik bir istisna teşkil eder.

İkiz doğum olayı yüzde oranı bakımından ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. İstatistiklere göre dünya ortalaması binde üç ile dört arasındadır. İkizlerin sınıflandırılmasında kullanılan ölçütler çeşitlidir. İkizler benzerlik ölçütüyle sınıflandırıldıkları gibi (benzer ikizler ve benzemeyen ikizler) aynı yumurtadan olup olmadıklarına göre de sınıflandırılırlar (tek yumurta ikizleri ve çift yumurta ikizleri). Bununla birlikte bugün en bilimsel ölçüt olarak ikizleri, tek cinsiyet hücresinden ya da çift cinsiyet hücresinden meydana gelmelerine göre, tek zigot (döllenmiş yumurta) ikizleri ve çift zigot ikizleri olarak sınıflandıran ölçüt kullanılmaktadır. Tek hücre ikizleri mutlaka aynı cinsten olurken çift hücre ikizleri ayrı cinslerden de olabilmektedir. İkiz olayının bugün genellikle ırsî bir olay olduğu kabul edilmektedir.

Patoloji açısından, diğer insanların patolojisinden farklı bir ikizler patolojisi olmadığı söylenebilir. İkizlerin yetenek ve psişik yetileri sorunu ise tartışma konusudur. İkizler arasında çok belirgin benzerlikler olmakla birlikte, bu benzerliklerin yaş ilerlemesiyle hafiflediği söylenebilir; bu arada çevrenin kişilikler üzerindeki etkisi de çok önemlidir.

İKİZAKSAK

Türk müziğinin küçük usullerinden biri. 12 zamanlı, 8 vuruşludur. Bir devrihindi ile bir Türkaksağının birleştirilmesiyle elde edilmiştir. Vuruluşu şöyledir:

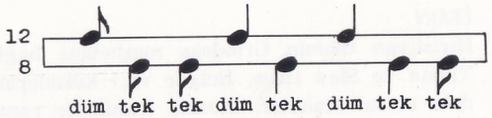

Bu usul türkülerde ve oyun havalarında kullanılmıştır.

İKİZDERE

Rize iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 2 654). Rize şehrine 59 km. uzaklıkta Rize-İspir şosesi üzerinde kurulmuştur.

İkizdere ilçesinin yüzölçümü 898 km^2., nüfusu 20 157'dir. Merkez ve Güneyce bucaklarında 27 köyü vardır.

İkizdere ilçesinin toprakları dağlıktır. Doğuda Haros (2 611 m.), batıda Cezarlı dağlarının dik eğimli yamaçları arasında derin vadiler yer alır. İklimi yağışlılığıyle dikkati çeker. Dağlık kesimler ormanlıktır. Başlıca akarsu ilçeye adını veren İkizdere'dir. İlçede tarıma elverişli toprak azdır, başlıca geçim kaynağı orman ürünleridir.

İKLİM

Belirli bir yerin üzerindeki atmosfer durumunun, birbirine bazen bağlı, bazen bağımsız öğe ve etkenlerin değişmesiyle ilgili olarak aldığı çeşitli biçimlerin tümü. Bu öğe ve etkenler, havanın ya da toprağın sıcaklığı, hava basıncı, güneşin ışıması, hava akımları, nem (havadaki su buharı), bulutluluk, iyonlaşma vb. gibi şeyler olabilir. Bir bölgenin iklimini tanımak konusunda, ancak yılın değişik dönemlerinde yapılan uzun ve eksiksiz gözlemler sonucunda edinilen bilgiler değer taşıyabilir. Yukarıda belirtildiği gibi birbirlerine karşılıklı etkisi olan etken ve öğeler iklimin tanımlanmasında birinci derecede önemlidir. Bunların nedenleri Yerküreyi saran büyük atmosfer hacmi içinde aranmalıdır.

Coğrafya etkenleri de bir yerin iklimini etkilerler. Bunlar enlem derecesi, yerin deniz yüzeyinden olan yüksekliği, su hacmi, toprağın genel morfolojisi gibi etkenlerdir. Bunların etkisi, çeşitli iklimler meydana getiren atmosfer olaylarının oluşuna ve gelişmesine gerekli enerjilerin hemen yalnızca Güneş ışınlarına dayanmasından ileri gelir. Güneş ışınlarının sıcaklığı havanın değişme hareketini yapmaktadır. Bu değişme, yerel basıncın değişmesi sonucu yer değiştirme, buharlaşma, yerkabuğunun çeşitli parçalarının ısınması gibi yollarla olmaktadır. Bu sıcaklık etkisine toprağın doğal radyoaktivitesi de katılmaktadır. Bu radyoaktivite sıcaklığa ve toprakiçi sıcaklık enerjisine dönüşür.

Gerek yeryüzünün karma iklim durumu, gerek ayrı ayrı iklim çeşitlerinin yeryüzünde dağılması jeolojik zamanlar boyunca önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerin belli başlı nedenleri astronomik olaylardır.

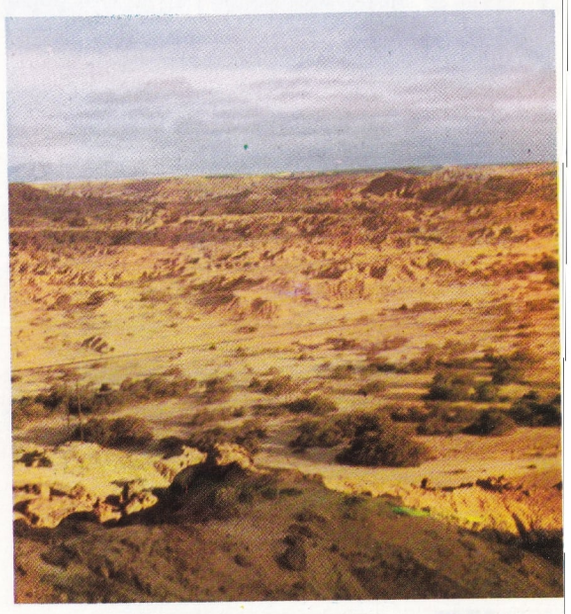

Üstte: Gabon'da tropikal iklim bölgesi. Altta: Şili ve Bolivya arasında kurak çöl ikliminin egemen olduğu bir bölge.

Yeryüzünün yaşamı boyunca azçok nemli ve sıcak iklim koşullarıyle buzullaşma koşulları birbirini izlemiştir. Kutuplar çeşitli noktalarda, hatta bugünün çok sıcak bölgelerinde bile, bulunmuştur. Aynı şekilde ekvator çizgisinin geçtiği bölge de değişmiştir. Bu değişikliklerin sonucu olarak bitki örtüsünde, hayvanların dağılımında, hidrografide, toprak morfolojisinde başkalaşmalar olmuştur. Bütün bunlar genel coğrafya görünüşünü etkilemiştir. Gerçekte iklim yalnız bitkisel ya da hayvansal canlı organizmalara az ya da çok uygun bir ortam yaratmakla kalmaz, aynı zamanda hem bu organizmalar, hem de bir bölgenin tüm coğrafya durumu üzerinde etki yapar. Beş ya da daha fazla yıllık dönemlerle teksel iklim değişiklikleri de vardır. Bugün yeryüzündeki buzların önemli kısmının azalmasının genel bir sıcaklık yükselmesi sonucunu doğurması, kara iklimlerinin gittikçe, —yağmurların azalması ve yıllık sıcaklık değişmeleriyle— kıta içi iklimi niteliği kazanması buna iki örnek olarak gösterilebilir.

İklim inceleme bilimi (klimatoloji) çok eskidir. Klimatoloji başlangıçta çeşitli gözlemlere, us dışı inançlara, dinsel törelere dayanmış, zamanla birtakım kuramlar ortaya çıkmıştır. Günümüzdeyse bir bilim niteliğindedir. Özellikle geçen yüzyılda klimatolojiyle ilgili olayların sınıflandırılması yolunda büyük adımlar atılmıştır. Günümüzde geçerli olan sınıflandırmaların en önemlilerinden biri E. de Martonne ve W. Köppen tarafından hazırlanmıştır:

1) Nemli ya da çok sıcak tropikal iklim: Yılın en soğuk ayının ortalaması +18°C den aşağı düşmez. a) Her mevsimde her gün (yıllık ortalama 3 000-4 000 mm.) yağmur alan ekvator iklimi, b) Yılda iki defa (Güneşin iki zenit zamanında) yağmur mevsimi olan ekvatoraltı iklim olmak üzere iki çeşidi vardır.

2) Kurak iklim: Buharlaşmanın altında yağmur alır. a) İki yağmur mevsiminin birleşerek tek bir kısa yağmur mevsimi haline geldiği istep iklimi. b) Tam bir kuraklığın hüküm sürdüğü çöl iklimi olmak üzere iki çeşidi vardır.

3) Ilıman nemli iklim: Yılın en soğuk ayının ortalaması 0°C ile 18°C arasındadır. a) Yazları kuru tropikalaltı ya da kışları yağmurlu Akdeniz iklimi. b) Her mevsimi yağmurlu tropikalaltı iklimi. c) Her mevsimi yağmurlu, yazları çok yağmurlu deniz iklimi olmak üzere üç çeşidi vardır.

4) Soğuk nemli iklim: Yılın en soğuk ayları ortalaması 0°C nin altındadır. a) Yazları sıcak, her mevsimde —yazın daha çok— yağmur, kışın kar alan nemli kara iklimi (yılın en sıcak ayı ortalaması 22°C kadardır). b) Yazları serin, yağmurları aynı, süresi daha uzun nemli kara iklimi. c) Yağmuru az, arktikaltı iklim olmak üzere üç çeşidi vardır.

5) Kutup iklimi: Yılın en sıcak ayı ortalaması 10°C nin altındadır. a) Yağmuru az, baharda ve yazın yüzeyde kar erimleri olan kutupaltı iklim, b) Kutupaltı iklime benzeyen, fakat daha sert ve kar erimesi az buz iklimi olmak üzere iki çeşidi vardır.

Kutup iklimi etkisindeki Kanada kıyıları.

İKON

Hıristiyan dininin Ortodoks mezhebine bağlı Yunan ve Slav (Rus, Bulgar vb.) kiliselerindeki kutsal resimler. Mozaik tekniğiyle yapılanları da olmakla beraber, ikonlar genellikle tahta üzerine mumlu ve yumurtalı boyalarla yapılır. Mumlu boya (veya ankostik) yönteminde boyalarla mum birbirine karıştırılır, daha sonra ısıtılarak eritilir ve resim malzeme sıcakken yapılır. Soğuma başladığı zaman renkler değişik, başka yöntemlerde rastlanmayan bir parlaklık kazanır. İkonların konuları çoğunlukla İsa peygamber, annesi Meryem ve Hıristiyan dininin ermişleridir.

İkon sözü Yunanca imge anlamına gelen «eikon»dan türemiştir. Yine aynı kökten gelen «ikonografi» sözü ise kutsal resimlerin sınırını aşan bir anlam taşır. Bu söz resim, heykel, madalya gibi çizgisel yapıtları inceleyen bilimi gösterir. «Eikon» dan türetilmiş bir başka söz olan «ikonoloji» ise mitoloji tanrılarının öteden beri benimsenmiş çizgisel özelliklerini (Zeus'un her zaman yaşlı ve sağ elinde yıldırımı tutar durumda gösterilmesi gibi) inceleyen bilim için kullanılmaktadır.

İkonların sanat açısından en parlak olduğu dönem Bizans sanatı dönemine (330-1453) rastlar. Özellikle VI. ve VII. yüzyıllarda sanatçılar ikon yapımını öylesine artırmışlar, kiliseler ve manastırlar ikonla öylesine dolmuştur ki, bunun tepkisi olarak VIII. yüzyılda tarihe «ikonoklazma hareketi» diye geçen akım meydana gelmiş, hareketin destekleyicileri daha da ileri giderek kutsal konuların her çeşit çizgisel canlandırılışını (resim, heykel vb.) ortadan kaldırmak istemişlerdir. 850 yıllarına kadar süren bu akımın hafiflemesinden sonra sanatçılar tekrar ikon yapmaya başlamışlardır. Genellikle bu ikinci dönemde yapılanların eski ilkel ikonlara oranla daha büyük bir sanat değeri taşıdığı kabul edilmektedir.

Her ne kadar Latin ülkelerinde (İtalya'da Vatikan, Ravenna vb.) bazı değerli ikonlar bulunmaktaysa da, bunların en önemlileri yurdumuzdadır (İstanbul, Trabzon vb.). İstanbul'daki Ayasofya ve Kariye müzelerinde Bizans ikon sanatının mozaikle yapılmış en değerli örnekleri vardır.

İKS IŞINLARI

Frekansı ışığın frekansından çok daha yüksek, buna karşılık dalga uzunluğu çok daha kısa elektromagnetik ışınımlar. 1895 yılında Konrad Wilhelm Röntgen tarafından keşfedilmiştir. İks ışınımları, içinin havası boşaltılmış bir tüpte, antikatot diye adlandırılan bir hedefin katotışınlarıyle (yani elektronlarla) bom-

Solda: Girit adasında ılıman nemli iklim egemendir. Sağda: İspanya'nın soğuk nemli iklim etkisi altındaki Manş dolayları.

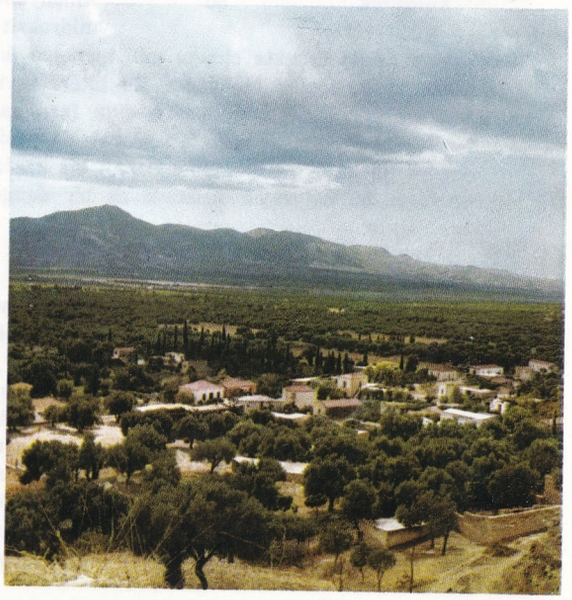

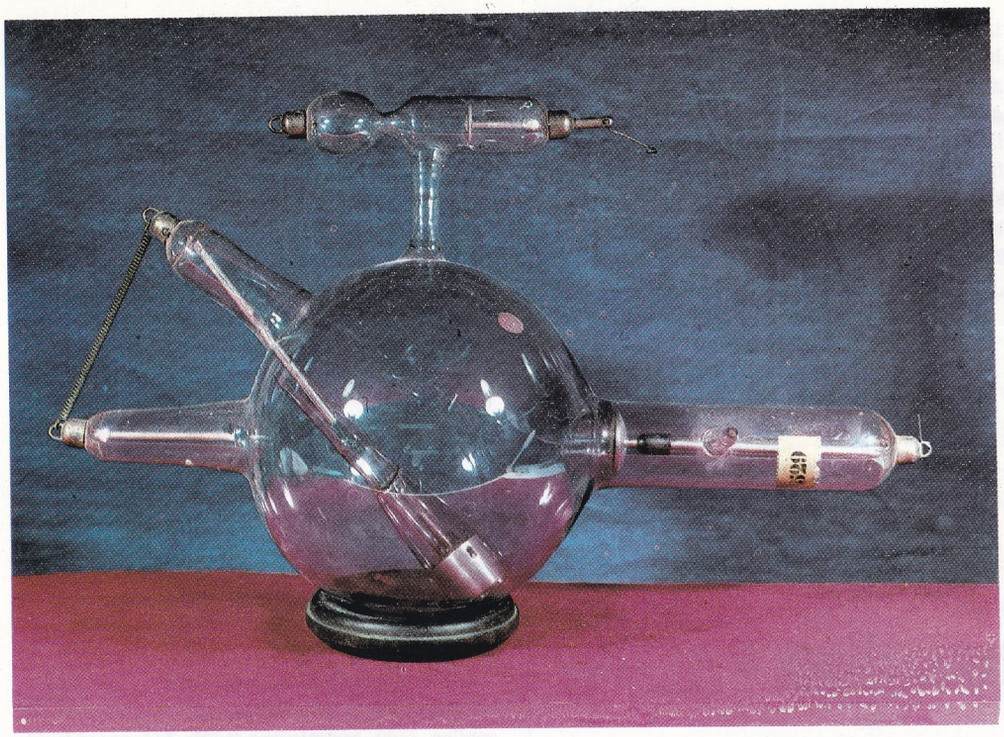

İks ışınları üretmek için kullanılan eski model bir aygıt.

bardıman edilmesi sonucunda elde edilir. Katot ışınları, katot ile antikatot arasındaki onbinlerce voltluk potansiyel farkının yardımıyle ivme kazanırlar. Elektron yayımlayan katot, genellikle içinden akım geçen metal bir telden oluşur. Isınan tel, termoeletrik olay sonucu elektron yayar. İks ışınları uygulama bakımından yumuşak ve sert olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yumuşak iks ışınlarının frekansı düşük, dalga uzunluğu fazladır. Sert iks ışınlarının ise dalga uzunluğu az, frekansı yüksektir. Sertliğin artması, iks ışınlarının en büyük özelliği olan içe girme niteliğini artırır. İçinden geçtikleri maddenin atom ağırlığının artması, iks ışınlarının bu niteliğini azaltır. İks ışınları, atom ağırlığı fazla olmayan, çok kalın maddelerin içinden geçebilirler. Örneğin birçok organik madde, iks ışınları için kolay geçilebilir engellerdir. İks ışınlarının bu niteliği, insan vücudunun iç organlarının denetlenmesini sağlar.

İKSİR

İlk ve ortaçağda bütün hastalıkları iyi edeceği ve insanları ölümsüz yapacağı sanılan sıvı, **bengisu.** Modern hekimlikte acı ilâçların kolay içilmesi için alkollü, hoş kokulu eriyikleri yapılır. Bu eriyiklere de eliksir denir. Alkollü ve hoş kokulu olan bu eriyikler bazen, içindeki alkol nedeniyle, gerekmediği zamanlar da içilmekte ve bundan zararlı sonuçlar doğmaktadır.

İKTİSAT KONGRESİ

Siyasal bağımsızlığına yeni kavuşan Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını gerçekleştirmek için esnaf, zanaatkar, işçi, tüccar, sanayici, çiftçi, banka ve yüksek okullar temsilcilerinin katılmasıyle İzmir'de toplanan kongre (17 şubat 1923 - 4 mart 1923). Kongre «İktisat Vekaleti» tarafından toplanmıştır. Bakanlığın bu konuda yayımladığı genelgede, bütün tarihimizde çöküş nedenleri, ekonomik alandaki zayıflığa bağlanmış, İktisat kongresinde alınacak kararların millî iktisat tarihine bir başlangıç olacağı kanısı ileri sürülmüştür. Bakan Mahmut Esat (Bozkurt) ayrıca gazetelere verdiği demeçlerde ulusal egemenliğin, ulusal ekonomide egemenlik sağlanmasıyle mümkün olacağını belirtmiş ve «milletimizin hukukuna ve memleketimizin kanunlarına uygun herhangi bir yabancı sermayesine katiyyen düşman olunmadığı»nı ifade etmiştir.

Mudanya ateşkes anlaşmasından (11 ekim 1922) kısa bir süre sonra toplanan İktisat kongresine çeşitli meslek birliklerinin sundukları raporlarda, kendi iş kollarını ilgilendiren sorunlar çerçevesinde istekler, düşünceler ileri sürüldüğü gibi, ülke ekonomisi üzerine çözümlemeler de yapılmış, eski düzenden kalan usul ve ilişkilerin kaldırılması öngörülmüştür. Açış konuşmasını yapan Gazi Mustafa Kemal Paşa, kongrenin toplanma nedenlerini açıklarken, Osmanlı yönetiminin yabancı sermayeye yüzde yüz bağlı olması sonucu, ülkenin ekonomik bağımsızlığını yitirdiğini ortaya koymuş, «siyasî ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferle taçlandırılmazsa semere, sonuç alıcı olamaz.» demiştir.

Çalışmalar başladığı zaman 1 aralık 1921'de İstanbul'da kurulan, Millî Türk Ticaret Birliğinin kongreye sunduğu raporda, ulusal endüstrinin gelişmesi ve yerli ürünlerin değerinin korunması için gümrüklerde yabancı müdahalesinin kabul edilmemesi, büyük sermayeli millî bir bankanın kurulması yolunda hükümetçe tedbirler alınması, Türk sahillerinde kabotaj hakkının yalnız Türk gemilerine tanınması, yabancı sermayenin memlekete zararlı olmayacak şekilde girmesinin temini, ticaret okullarının çoğaltılarak, çağdaş usul ve yöntemlere göre kurulması konularında görüşler ileri sürülmüştür. İstanbul Umum Amele Birliği raporunda ise asgari gündelik, işçi hukukunun teminat altına alınması, sendikalar kurulabilmesi için Cemiyetler Kanununun değiştirilmesi, açılacak işyerlerinde Türk işçilerine iş bulunması ve eski iş yerlerinde çalışan yabancıların temizlenmesi, kabzımallık usulünün kaldırılması, işçi çocuklarının parasız yatılı okullarda okuyabilmeleri için öncelik tanınması, ücretli hafta tatili, 8 saat iş, fazla mesaide iki kat ücret kuralının konması konularında istekleri vardır.

16 günlük çalışma sonunda 12 madde olarak bir «Misak-ı İktisadî» (Ekonomik Ant) hazırlanmış ve esasları kamuoyuna duyurulmuştur. Reji (Tekel) idaresinin ve âşarın kaldırılması, dış ülkelerde ticaret ataşeliklerinin kurulması, «amele» deyiminin kaldırılarak, kafa ve kol emekçilerinin resmî dilde «işçi» olarak adlandırılması, ülke zararına sonuçlar getirecek yatırımların önlenmesi alınan önemli kararlar arasındadır.

İLÂHİ

Dinsel Türk müziğinde pek çok kullanılmış olan bir beste biçimi. Dindışı müzikteki şarkı biçimine karşılıktır. Yalnız, şarkılar küçük usullerle yapıldığı halde ilâhilerde büyük usuller de kullanılmıştır. Bazı ilâhiler belli tarikatlara mahsustur. Diğerleri belli günlerde camilerde ve evlerde okunur. Eski ayların her birinde okunmak üzere ilâhiler bestelenmiştir. Ramazan ilâhileri denilen ilâhiler, camilerde, teravih namazı kılınırken her dört rekât arasında müezzinler tarafından toplu halde okunur. Hep birlikte okunmak üzere bestelenmiş olan ilâhilere «cumhur ilâhisi» denir.

İLERİCİ, KEMAL

(1910-) Türk bestecisi. Bolu'da doğmuştur. İlk ve ortaokulu Bolu'da okuduktan sonra Kastamonu öğretmen okulunu bitirdi. 13 yıl ilkokul öğretmenliği yaptı ve Ankara Devlet Konservatuvarına girerek 1945 yılında ileri kompozisyon bölümünü bitirdi. 1949 yılına kadar konservatuvarda çalışmış, bundan sonra 1969 yılında emekli oluncaya kadar Ankara Atatürk Lisesinde müzik öğretmenliği yapmıştır. Kemal İlerici'nin besteciliği yanında, Türk müziğinin bünyesinden çıkan armoni üzerindeki çalışmaları da önem taşımaktadır. 1940 yılında ortaya çıkardığı bu armoni sistemi, gerek kendisi ve gerek diğer çoksesli müzik yazan birçok besteci tarafından kullanılmaktadır. Besteleri arasında orkestra için «Mehmet'le Şöyleşiler», «Köyümden», «Yurt Renkleri», «Yaylı Dörtlü» vb. sayılabilir. **Türk Musikisi Tonal Sistemi ve Armonisi** adlı bir kitabı vardır.

İLETKENLİK

Elektriksel İletkenlik: Yeter şiddette bir elektrik alanının etkisi altında bulunan bir malzeme içerisinden elektrik akımının geçişi.

Elektriğin iletilebilmesi için, alanın etkisi altında malzeme içerisinde hareket edebilecek elektrik yüklü parçacıklar bulunması gerekir.

Bu parçacıklar esas itibariyle iyonlar ve elektronlardır. İyonlar elektriğin elektrolitik eriyikler içerisinde iletilmesi olaylarında, elektronlar ise katı cisimler içerisinde iletilmesinde rol oynarlar; elektriğin gazlar içerisinde iletimindeyse, hep iki tip taşıyıcının rolü vardır.

ISININ İLETİLMESİ

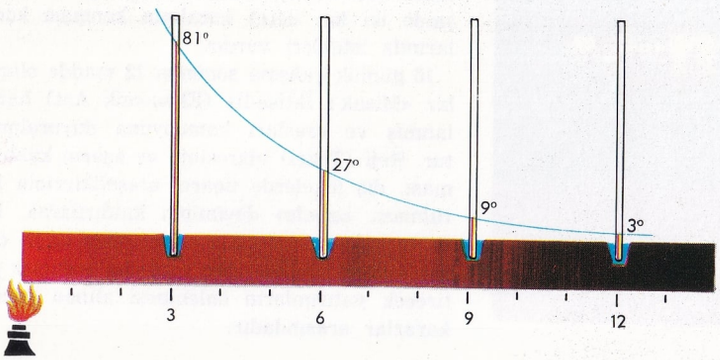

Isının bir cısmın içinde iletilmesi Fourier'nin bulduğu bir yasaya göre gerçekleşir. Fourier yasası, ısı kaynağından olan uzaklık aritmetik diziye göre artarsa, sıcaklığın geometrik diziye göre azaldığını saptar. Şekil, çevre sıcaklığının 0°C olması durumunda bu olayın gelişmesini göstermektedir.

İçinde iyon bulunan bütün sıvılar iletkendir. Bu iyonlar, heteropolar bağlanmalı bileşiklerin sıvı içerisinde eritilmesinden gelebilirler; bu takdirde cismin molekülleri, ters yüklü iki ya da daha fazla iyona bölünür. Bu tip iyonlar, elektrik alanı bulunmadığında, termik kaynaşmanın etkisiyle, düzensiz hareketler yaparlar. Bir elektrik alanı bulunduğunda ise, düzensiz termik kaynaşma hareketine düzenli bir hareket eklenir; böylece bir elektrik akımı doğar. Sıvı içerisinde, iyonlarla etraflarındaki sıvı molekülleri arasında sürekli çarpışmalar sonucu, alanın etkisi altında ivmeli bir hareket yapabilecek olan iyonlar sürekli olarak yavaşlatılırlar ve ortalama olarak sabit hızlı bir harekete varılır.

Gazlarda iletkenliğin gerçekleşmesi, ancak özel koşullarda sıvılardakine benzer. Gerçekten gazlarda, başlangıçta bulunan ve birincil denilen iyonlara, seyreltilmiş gazlarda ve yeter şiddette bir alanda, birincil iyonlar tarafından meydana getirilen ikincil iyonların iletkenliği eklenir. Birincil iyonlar, gaz molekülleri arasındaki uzaklıkların büyük olması nedeniyle, iki ardışık çarpışma arasında daha uzun bir yol alırlar ve eğer alanın şiddeti yeter derecede büyükse, yüksüz bir atoma çarptıkları vakit onu iyonlaştırmaya yetecek derecede kinetik enerji kazanabilirler; bu işlem tekrarlana tekrarlana, gaz içerisindeki iyon ve elektron sayısı büyük ölçüde artar ve gazlardaki iletkenliğin ana öğesi olan boşalmaya (deşarj) götürür.

Katı iletkenler ise, kendilerine küçük bir elektrik alanı uygulanması halinde bile bir elektrik akımı geçirirler. Bu tip bir akım, katı içerisinde çok sayıda elektron hareketinden meydana gelir. Olayı daha iyi anlamak için, bu tip katıların mikroskobik yapılarının kristal ya da mikrokristal halinde olduğunu hatırlamak yerinde olur; bu halde her atom, düzenli bir yapı içerisinde, komşu atomlardan gayet küçük uzaklıkta (birkaç angström) belirli bir yerde bulunur. Bu koşullarda, her atomun en dış yörüngesinde bulunan elektronlar, komşu atomların çekirdeklerinin de etkileri altında bulunurlar. Bu etki sonucunda, dış elektronlar artık sadece bir atoma bağlı kalmazlar; dolayısıyle belirli bir enerjileri kalmış olsa bile (yani belirli bir enerjetik düzeyde bulunsalar bile), artık belirli bir yörüngede bulunmazlar. Birbirlerine yakın olan bu cins birçok düzeyler bir şerit oluştururlar: Farklı şeritler arasındaki uzaklıklar da aynı şeridin düzeyleri arasındakilere göre oldukça daha büyüktür; dolayısıyle, bir şeritten bir sonrakine geçmesi için, elektronu aynı şeridin bir düzeyinden öbürüne geçirmek için gerekli olandan oldukça büyük bir enerji vermek gerekir.

Termik İletkenlik: Termik enerjinin, madde iletimi olmaksızın, bir malzeme arasından geçişi. Bu olay genellikle katılarda olur ve bir noktadaki sıcaklık arttığı vakit, moleküllerin ve atomların kaynaşmaları komşu noktalara geçerek, bütün cismin sıcaklığı yavaş yavaş artar.

Olayın uygulama bakımından önemli yönü, iç iletkenliğin, yani ısının homojen bir çeperden (duvarlar, fırınların ve buzdolaplarının çeperleri, pencere camları vb.) geçmesidir. Bu olay, basit bir kanuna dayanır: «Bir çeper arasından geçen Q ısı miktarı, çeperin S yüzeyi ile, iki yüzeyinin t_1 ve t_2 sıcaklıkları arasındaki fark ve τ zamanı ile doğru orantılı, d kalınlığı ile ters orantılıdır ve yapıldığı malzemeye bağlıdır». Matematik olarak aşağıdaki formülle verilir:

$$Q = \frac{KS\tau\ (t_1 - t_2)}{d}$$

K iç iletkenlik katsayısıdır ve zaman birimi boyunca, birim yüzölçümü arasından, aralarındaki sıcaklık farkı bir santigrat derecesi olduğu zaman geçen ısı miktarını gösterir. Bu katsayı, seçilen ölçü birimlerine bağlıdır ve cisimden cisme değişir. Eğer K büyükse cisim ısıyı iyi iletir, eğer çok küçükse kötü iletkendir, yani yalıtkandır. Sıvılar ve gazlar çok kötü ısı iletkenleridir. Bu bakımdan, içerilerinde hava bulunan fötr, yün gibi malzemeler, yalıtkan olarak kullanılır. Metaller genellikle iyi iletkenlerdir. En iyi ileten metaller gümüş ve bakırdır.

Eğer aynı ortamın bitişik tabakaları arasındaki ısı iletiminden, iki farklı ortamın ayrılık yüzeyi arasından, örneğin bir cisimden etrafındaki ortama ısı iletimine geçilirse, dış iletkenlik denen olayla karşılaşılır. Bu halde ısının dağılmasında üç olayın payı olur: İletkenlik, konveksiyon ve ışıma.

Cisimle çevre arasındaki sıcaklık farkı 20°C den fazla olmazsa, Newton'un aşağıdaki kanunu geçerlidir: «t_1 sıcaklığındaki bir cisimden t_2 sıcaklığındaki çevreye verilen Q ısı miktarı, cismin yüzölçümü, sıcaklık farkı ve zamanla doğru orantılıdır ve cismin yapıldığı malzemeye ve içerisinde bulunduğu ortama bağıldır. Newton Kanunu aşağıdaki formülle ifade edilir:

$$Q = hS\ (t_1 - t_2)\ \tau$$

bu formülde h göz önüne alınan cisimlere ve seçilen ölçü birimlerine bağlı bir orantılı sabitesidir.

ELEKTRİĞİN İLETİLMESİ

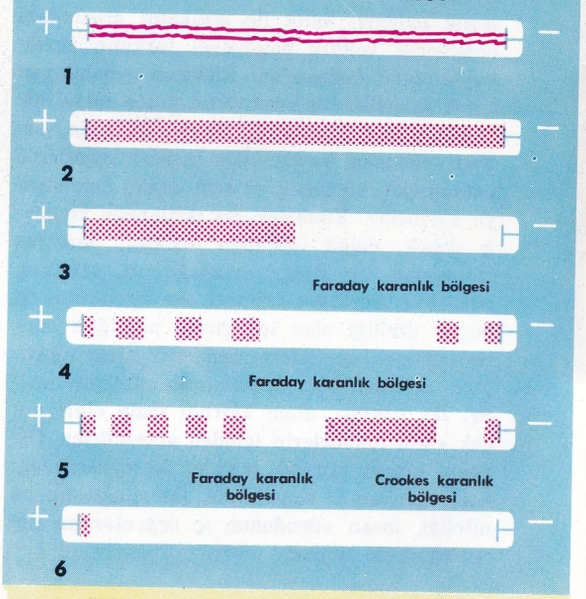

Yukarıdaki şekiller, gaz basıncının değişmesiyle orantılı olarak, bir tüp içinde meydana gelen boşalma (deşarj) tipinin nasıl değiştiğini göstermektedir. Normal basınç altında gazdan bir kıvılcım çıktığı görülür (1). Basınç aşağı yukarı 1 mm. cıvaya indiği zaman, bu kıvılcım bütün tübü dolduran bir ışığa dönüşür (2). Neon lambalarında bu ışıktan yararlanılır. Basınç daha da azaltıldığında Faraday karanlık bölgesi genişler (3) ve 0,1 mm.'ye indiğinde ışık tabakalar halinde parçalanırken, katotda (negatif kutup) Crookes karanlık bölgesi belirir (4 ve 5). Basınç, bir milimetre cıvanın binde birinin altına indiğinde, karanlık bölge, bütün tübü doldurur ve katot ışınları katodun karşısındaki kısımda hafif bir ışıma meydana getirirler.

İLHAN, ATTİLA
(1925-) Günümüz şair ve romancılarından. Menemen'de doğmuştur. İlk öğrenimini İzmir'de, orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıkton sanra bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okumuştur. Resmî bir görevde çalışmamış, kimi yıllar Ali Kaptanoğlu adıyle yazdığı senaryolarla, kimi yıllar Demokrat İzmir gazetesine yazdığı başyazılarla, çeviri yapmakla yaşamını sürdürmüştür. Daha sonra Fransa'ya giderek birkaç yıl kalmış, Türkiye'ye döndükten sonra İzmir'e yerleşerek yeniden Demokrat İzmir gazetesinde görev almıştır.

Attila İlhan, 1946'dan bu yana edebiyatımızın çeşitli dallarında (şiir, roman, eleştiri) ortaya koyduğu eserlerle dikkati üzerinde toplamış, 1946'da C.H.P. Şiir yarışmasında Cebbar Oğlu Mehemmet adlı şiirinin ikincilik almasıyle kazandığı ünü sonraki çalışmalarıyle daha da yaymayı başarmıştır. Romanlarında kurduğu düzyazı biçimi ve kişilerini ortaya koymada aşırı duygusallık en belirgin özellik olarak ortaya çıkmakta, şiirlerindeyse bu duygusallık, başarısını sağlayan etkenlerin başında gelmektedir.

Şiirlerini 1946'dan beri çeşitli sanat dergilerinde yayınlamaktadır. Öteden beri bazı dergilerde yayımlanan eleştiri yazıları henüz bir kitap halinde toplanmamıştır.

Eserleri: Duvar (şiirler, 1948), Sokaktaki Adam (roman, 1953), Sisler Bulvarı (şiirler, 1954), Yağmur Kaçağı (şiirler, 1955), Zenciler Birbirine Benzemez (roman, 1957), Abbas Yolcu (gezi notları, 1959), Ben Sana Mecburum (şiirler, 1960), Bela Çiçeği (şiirler, 1962), Kurtlar Sofrası (roman 2 cilt, 1963), Yasak Sevişmek (şiirler, 1968).

İLHANLILAR
Cengiz imparatorluğunun parçalanışından sonra, Cengiz'in torunlarından Hulâgu'nun kurduğu devlet. Hükümdarlarının genellikle İran'da oturması nedeniyle **İran Moğolları** adıyle de bilinirler.

Büyük Moğol imparatorunun torunlarından Mengü Han, 1253'te hakanlığa seçildikten sonra, kardeşi Hulâgu'yu büyük bir ordunun başında İslâm halifesiyle İsmailîlerin üstüne göndermişti. Geçtiği ülkeler boyunca irili ufaklı birçok devleti egemenliği altına alarak batıya ilerleyen Hulâgu, İsmailîleri dağıtıp, Abbasî saltanatının Bağdat halifeliğini ortadan kaldırdıktan sonra, sınırları Kafkaslardan Akdeniz'e kadar uzanan ve tarihte **İlhanlılar** adıyle anılacak olan devletin temellerini kurdu.

İlhanlılar, tarihleri boyunca gelip geçen Hulâgû, Abaka, Ahmet Tekûdar, Argun, Keyhatu, Baydu, Gazan Mahmut, Olcaytu, Ebu Sait Bahadır ve son hükümdarlar zamanında İran, Afganistan, Irak ve bütün Güney Kafkasya'yla birlikte Anadolu Selçuklularına da egemenliklerini kabul ettirmişlerdir.

7. hükümdar Gazan Mahmut zamanında Müslümanlık ülkeye yerleşmiş, dil olarak Moğolcanın kullanılmasına karşılık, özellikle Gazan Mahmut devrinde hızlanan kültürel gelişme, bu tarihten sonra Türk-İslâm etkisini egemen kılmıştır. Son İlhanlar zamanında iç kargaşalığa sürüklenen devlet, Timur'un 1384'te İran'a saldırısıyle, yaklaşık olarak 130 yıllık bir saltanattan sonra yıkılmıştır.

İran'da İslâm dininin yayılıp gelişmesini tamamlayan İlhanlılardır. Büyük hükümdarlar yetiştiren bu Yakındoğu Türk devletinde ilk kez bir dünya tarihi yazılmış, yapım işlerine, bilim ve sanata büyük önem verilmiş, yaşadıkları topraklar üstünde ve kısa tarihleri süresince, İran uygarlığının temelleri atılmıştır.

İLİADA
(**bkz.** Homeros.)

İLİÇ
Erzincan iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 1 145). Munzur dağları eteklerinden Karasu'ya doğru inen bir yamaç üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 1 060 m.'dir. İliç istasyonuna 3 km. uzaklıktadır.

İliç ilçesinin yüzölçümü 1 397 km^2., nüfusu 16 524'tür. Merkez, Armutlu (Armudan) ve Kuruçay bucaklarında 58 köyü vardır. İlçe toprakları dağlıktır. Güneyde yükselen Munzur (3 188 m.) ve Keşiş dağları çok sarptır. Çengelli ve Vank dağlarının yamaçları daha az eğimlidir. Bunlar arasında Karasu vadisi yer alır. Kışları soğuk, yazları az sıcak bir iklim görülür. İlçenin dağlık kesimleri kısmen ormanlarla kaplıdır, en çok meşe bulunur. Halkın gelir kaynağı tarım ürünleriyle davarcılıktır. Tahıl ürünü olarak buğday, arpa ve patates yetiştirilir.

İLKELCİLİK
İlkel toplumların animistik (tüm varlık ve cisimlerin ruhu olduğu inancına bağlı) biçimleri etkisinde kalmış sanat anlayışı. XX. yüzyılın başlarına doğru, natüralist (doğacı) ve akademik sanat geleneklerine karşı çeşitli tepkiler belirmiştir. Bu tepkilerden biri, Afrika sanatıyle Orta Amerika ve Pasifik adalarındaki eski uygarlıkların sanatlarına karşı doğan eğilim olmuştur. Amedeo Modigliani, Constantin Brancusi, Pablo Picasso ve Henry Moore gibi sanatçılar bu eğilimin öncüleri olmuşlardır. Çok uzun yüzler, bodur gövdeler ve badem biçiminde kocaman gözler gibi biçim bozuklukları yeni bir açıdan eleştirilmeye başlanmıştır: İlkel sanatın biçimleri, gerçekçi anlatıma doğru atılan bir adım olarak değil; fakat duyguların doğrudan doğruya ve güçlü bir şekilde ifade edilmesi olarak değerlendirilmiştir.

Picasso'nun çalışmalarında bu etki, özellikle **Les Demoiselles d'Avignon** adlı tablosunda göze çarpar. İlkel heykellere karşı duyduğu ilgi sanatçıyı biçim yalınlığına itmiş, figürler yassı ve köşeli olarak işlenmiştir.

Henry Moore, 1920 ve 1930 yıllarında British Museumda görüp incelediği ilkel yapıtların aşırı etkisinde kalmıştır. 1928 yılında Londra'da açılan Meksika sanatıyle ilgili bir sergi de Moore için önemli bir kaynak olmuştur. Eserlerinde ilkel sanatın biçimlerine yer veren Jacop Epstein'den başka Ossip Zadkine'in heykellerinde ve Picasso'nun savaş yılları sırasında yaptığı büstlerde de aynı etki görülür.

Yukarıda: Amedeo Modigliani'nin ilkelciliğin etkilerini taşıyan bir heykeli. Aşağıda: Fildişi Kıyısı'ndan bir maske.

ILLINOIS
Amerika Birleşik Devletlerinin orta-doğu kesiminde bir eyalet. Yüzölçümü 146 076 km^2., nüfusu 10 100 000 olan Illinois eyaleti Missis-

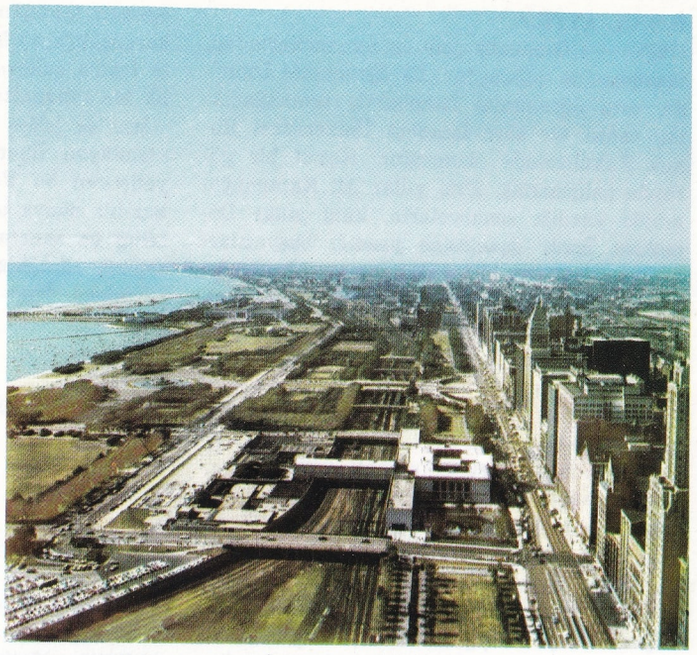

Illinois ekonomisinde hayvancılığın büyük bir yeri vardır. Solda: Modern bir mezbahadan görünüş. Sağda: Michigan gölü kıyısındaki Chicago'dan bir görünüş.

sippi ırmağı çevresinde yer alır. Genellikle ovalık olan arazisinde dördüncü jeolojik çağ buzullarının kalıntıları olan dağlar hafif bir engebe meydana getirirler. Yükselti, eyaletin en kuzey ucunda, Wisconsin sınırında 390 m.'ye ulaşırken, Ohio ırmağı ile Mississippi ırmağının birleştikleri yerde kurulmuş olan Cairo kasabasında 85 m.'ye kadar düşer. Illinois topraklarından akan en önemli iki ırmak Ohio ile Mississippi ırmaklarıdır. Bu ırmaklardan Ohio, Kentucky sınırından, Mississippi ise Iowa ve Missouri sınırından aktıklarından her ikisinden de Illinois tam olarak yararlanamamaktadır. Eyaletin iklimi kıta iklimidir; yaz ile kış, gece ile gündüz arasındaki sıcaklık değişimleri oldukça fazladır. Bununla birlikte, özellikle güney toprakları oldukça bol yağış alır.

Illinois, büyük bir tarım bölgesidir. Soya üretiminde bütün Amerika'da birinci durumda olduğu gibi, buğday üretiminde ve domuzculukta ikinci, yulaf üretiminde ise üçüncü durumdadır. Arpa, patates, darı, pamuk, meyve ve sebze eyaletin diğer önemli tarım ürünleridir. Yeraltından da çinko, kurşun, tabiî gaz, yapı malzemesi ve özellikle petrol çıkarılmaktadır. Dokuma, maden-makine, kimya ve besin endüstrileri gelişmiştir. En önemli şehirleri eyaletin başkenti Springfield (nüfusu 85 000), Evanston, Berwyn, Oak Park, Cicero, Aurora, Elgin, Joliet gibi çevre şehirleri ile eyalet nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı Chicago (nüfusu 6 750 000), Peoria (nüfusu 120 000), Rockford (nüfusu 100 000) ve Decatur (nüfusu 70 000) olarak sayılabilir. Illinois, 1818'de A.B.D.'ne katılmıştır.

İL ÖZEL İDARELERİ

Bir genel idare örgütü olan illerde, kendi sınırları içinde mahallî nitelikteki hizmetleri yerine getirmek amacıyle kurulan kamu tüzelkişiliği.

Görevleri ve gelir kaynakları 18. 3. 1329 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanununun «İdare-i Hususiye-i Vilâyet» başlığı altındaki ikinci kısmında belirtilmiştir. Bu kanunun ilk kısmı (1-75. maddeleri) 1426 sayılı kanunla kaldırılmıştır; ikinci kısmı —birçok maddeleri değişikliklere uğramak suretiyle— bütünlüğünü ve günümüzün ihtiyaçlarına cevap vermek niteliğini kaybetmiş olarak hâlâ yürürlüktedir.

İl özel idaresinin organları il meclisi, daimî encümen ve validir. İl genel meclisinin üyeleri dörder yıl için seçilir. Her ilçe ayrı bir seçim dairesidir.

İl genel meclisleri yılda bir defa toplanır. Başlıca görevleri bütçenin ve kesin hesapların incelenmesi ve kabulüdür. Gerekirse olağanüstü toplantıya da çağırılabilir.

İl genel meclislerince kabul edilen il özel idarelerinin bütçeleri İçişleri Bakanlığında ve mahallî idareler genel müdürünün başkanlığında Milli Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım, Bayındırlık, Tarım ve Maliye Bakanlıkları temsilcilerinin katıldığı bir komisyonda incelendikten sonra Bakanlar Kurulu kararıyle uygulanır.

İl daimî encümenleri, ayrı ayrı ilçeler üyelerinden olmak şartıyle genel meclisler tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilir.

İl genel meclisinin üye sayısı 8'den aşağı olan yerlerde encümenlere 2, daha çok olan yerlerde 4 encümen üyesi seçilir.

Encümenlerin başlıca görevleri bütçeyi ve kesin hesabı, aylık masraf cetvellerini incelemek, artırma ve eksiltme ve ihale işlerini yapmaktır.

Vali, ilde hem devletin ve hükümetin temsilcisi, hem de il özel idaresinin yürütme organı ve encümen ile il genel meclisinin başkanıdır.

Özel idarenin muhasebesi ile gelirlerinin tahakkuk ve tahsil işlerini yapmak üzere valinin bir özel muhasebe örgütü vardır.

Valiler il özel idarelerinin hizmetlerinde merkezî idarenin ilgili örgütlerini çalıştırmak yetkisine sahip olduğundan bu hizmetler için ayrı örgütler meydana getirilmez.

İLTİHAP

Organizmanın tahriş edici (azdırıcı) bir etken karşısında gösterdiği yerel tepki. İltihap yapan etkenler canlı ve cansız olarak ikiye ayrılır. Birinciler Patogen (hastalık yapma niteliğinde) küçük canlılar olup, bunların azdırma etkisi bir yandan çıkardıkları toksinlere, bir yandan da organizma içinde bir yabancı cisim niteliğiyle bulunmalarına bağlıdır. Canlı olmayan etkenler fizik ya da kimyasal olabilir. Traumalar (yaralanma, berelenme, çarpma, örselenmeler), sıcak, soğuk, yabancı cisimler, ışık, ışınlar, asitler, alkaliler, zehirler, canlı olmayan iltihap etkenleridir. Organizma bütün bu etkenlere —birkaç istisna dışında— hep aynı biçimde karşılık verir. Bundan ötürü de iltihabın aşamaları kendini meydana getiren nedenlere bağlı değildir. Bütün iltihap etkisi, mezanşimal dokularda (orta tabakanın bağdokusu) kendini göstermektedir. Bu dokularda damarlaşmalar ve sızma olayı, hücre çoğalması, doku değişikliği, doku yenilenmesi görülür. Doku yenilenmesine yara kapanması aşamasında pürtüklü dokunun meydana gelmesinde rastlanır.

Dokuların iltihap etkenine gösterdiği ilk tepki küçük atardamarların, kılcal damarların ve toplardamarların genişlemesidir. Kan önce akışı hızlanarak, etki altındaki bölgeye toplanır, sonra yavaş yavaş durgunlaşır. Damarlarda lökositler (akyuvarlar) çeperler boyunca toplanır ve daha sonra kılcal damarları taşıyan deri tabakasının (endotelyum) üze-

rinde meydana gelmiş açıklıklardan güçlenip, zayıflayan hareketlerle çeperleri aşarlar. Lökositlerin göçü diapedez adını alır. Lökositlerin yanı başında alyuvarlar ve plazma da çıkar. Alyuvarlar fazla ise «iltihap kanıyor» ya da «hemoraji var» denir. Dokulara dökülen akyuvarlar yoğun bir hücreyutarlığı niteliği gösterirler. Bunlara makrofaj denen büyük yutucu hücreler de eklenir. Bu hücre yutma olayının nedeni etkilenen bölgede birtakım bakterilerin bulunmasıdır. Makrofajlar genellikle organik olmayan cisimcikleri, ölü hücreleri, birtakım bakterileri yutarlar; bunlar çoğalarak ve birbirleri üzerine binerek çok çekirdekli dev hücreler olurlar. Ancak bu durum kronik (sürekli) iltihaplarda görülür. Lökositler, dokumakrofajları, kan plazması, özekdoku hücreleri arasında var olan hücreler, bütünüyle, iltihap sızıntısını meydana getirir. Sızan madde, içinde meydana geldiği dokunun bileşimini bozar; içine plazmanını fibrinini alır, fibrin enfeksiyonun sonradan yayılmasına bir engeldir ve ileride yaranın kapanmasını sağlayacak olan yeni dokunun oluşumunu kolaylaştıran çatıyı kurar. İltihap etkeninin zehirliliği ve iltihaplanmış hücrelerin çözülmesi sonucu ortada kalan parçalar iltihaplı dokuda doku gangreni ve başka bozukluklar yaparlar. Doku kangreni (nekroz) görülürse ve lökosit sayısı da çözülme sonucu ortaya çıkan parçaları sıvılaştıracak kadarsa irin meydana gelir. İrinin (cerahat) rengi sarımtırak olup içinde parçalanmış akyuvarlar, hücre kırıntıları, bazen diri ya da ölü bakteriler bulunur. İrinli iltihapların klasik tipi çıbanlardır. Bir çıban başlangıçta kontrol altına alınamazsa, irin fazlalaşır ve basınç yapar. Çıban bu basınçla gerilir ve irin en zayıf noktadan ya içerideki bir boşluğa ya da dışarıya taşar.

İltihabın klinik belirtileri sıcaklık, kızarma, şişme, ağrı ve görevi yerine getirememedir. Sıcaklık ve kızarma iltihaplı noktaya kan hücumundan ileri gelir. Şişme sızıntılar sonucu olur; aynı sızıntılar dokuları ve sinirleri sıkıştırmaları sonucu ağrı da yaparlar. Bir yandan ağrı, bir yandan da toksik (mikrop zehiri) çıkması organı görevinden alıkoyar.

Dokulara dökülen akyuvarlar hücreyutarlığı niteliği gösterirler. Makrofajlar da ölü hücreleri ve bakterileri yutarlar.

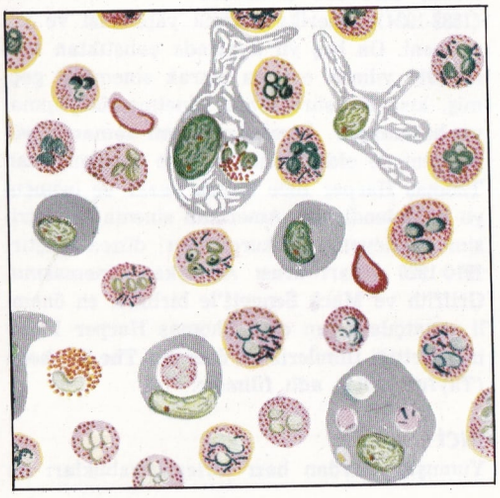

İMAM

Sözlük anlamı öncü olan bu kelime İslâm terminolojisinde üç anlamda kullanılmıştır: 1. Namaz kıldıran kimse. Bu görevi namaz kıldırmanın kurallarını bilen herhangi bir kimse yerine getirebilir. 2. Mezhep kurucusu ile mezhep kurallarını ve sistematiğini tayin eden din bilgini. 3. Halife, yani halkın oyuyle işbaşına getirilen devlet başkanı.

Şiîler, özellikle onların bir topluluğu olan İmamîler bu unvanı Hazreti Muhammed'in varisleri olarak kabul ettikleri 12 imam için kullanırlar. Onlara göre bu imamlar hem yönetici, hem de Müslümanların ruhanî liderleridir. Kimi İmamîler imamın dünya düzenini koruduğunu dahi iddia etmişlerdir.

İMAMÎLER

Şiîliğin bir kolunu teşkil eden bir topluluk. Hazreti Muhammed'den sonra Müslümanların yönetiminin ve ruhanî liderliğinin Ali'ye (598-661) geçtiğini, fakat haksız yere elinden alınarak kendisinden önceki üç halifeye verildiğini, buna rağmen kendisinin manen ve hükmen o mevkide bulunmuş olduğunu, ölümünden sonra da bu liderliğin veraset yoluyle çocuklarına geçtiğini ve soyundan gelen 11 kişinin peşpeşe bu görevi yaptığını iddia ederler. Ali ile birlikte 12 olarak kabul ettikleri bu liderlere **imam** dedikleri için **İmamîler** adını almışlardır.

Kabul ettikleri 12 imam sırasıyle şunlardır: 1. Ali, 2. Hasan (625-669), 3. Hüseyin (626?-680), 4. Ali Zeyn el-Abidîn (655-713), 5. Muhammed el-Bâkır (?-737), 6. Cafer el-Sadık (700-765), 7. Musa el-Kâzım (745-799), 8. Ali el-Rıza (765?-818), 9. Muhammed Cevad el-Takî (811-835), 10. Ali Hadi el-Naki, 11. Hasan el-Askerî (828-868), 12. Muhammed el-Mehdî. Bu sonuncusu hakkında çeşitli görüşler öne sürülmektedir. Kimine göre bu, el-Askerî'nin kendisidir; el-Askerî kıyamete yakın bu adla tekrar dirilecek ve dünyaya adalet getirecektir. Kimisi de bunun el-Askerî olmayıp kıyamete yakın gelecek 12. imam olduğunu öne sürmüştür. Bazılarına göre de bu, sağ olup gizlenmiştir, halen dünyayı yönetmektedir. Musa el-Kâzım'ın soyundan olduklarını ileri süren İran Safevî hükümdarları Şiîliği devletin resmî mezhebi olarak kabul etmişler ve hutbelerde 12 imamın adını okutmuşlardır.

İMBİK

Sıvıları damıtmaya yarayan aygıtlar. Simyacılar tarafından keşfedilmiştir. Bir imbik ya da damıtma aygıtı üç parçadan yapılmıştır: Damıtılacak maddenin ısıtıldığı kap (karni), buharın yoğunlaştığı soğuk kısım, yoğunlaşan maddenin toplandığı kap. İmbik kavramına ilk defa V. yüzyılda tarihçi Zosimus'un yazıp resimlediği Yahudi kızı Mari'nin hikâyesinde rastlanır. Mari'nin imbiği ya da damıtma aygıtı bakırdan yapılmıştır. Isıtma kabı boru ya da silindir biçimindedir. Bundan çıkan uzun bir bakır boru küre biçimindeki soğutucuya girer. Soğutucu ısıtma kabının üstünde bulunur. Parçalarının ek yerleri girintili çıkıntılıdır ve hamurla sıvanır. Soğutucunun alt kısmında üç delik açılmış ve bunlara bakır borular lehimlenmiştir. Boruların altına yoğunlaşan maddeleri toplamak için cam kaplar konur.

Bu genel görüş yüzyıllar boyunca pek az değişmiştir. 1860 yılına kadar kimyasal aygıtlar kataloğunda bu çeşit imbiklerin resmi görülmüştür. Modern bir kimya laboratuvarında her zaman kullanılan, cam damıtma aygıtında uzun çıkış borulu küresel damıtma balonu bulunur. Bu, suyla soğutulan bir soğutucuya

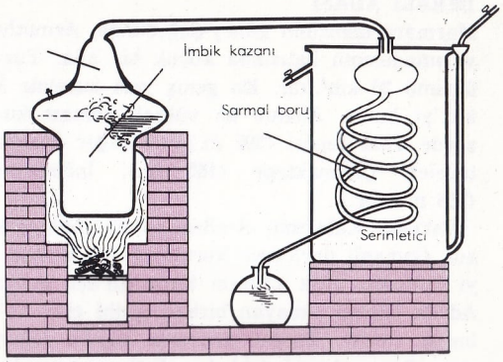

Bir imbikte damıtılacak sıvı, damıtma kabında kaynar, helezonda yoğunlaşır.

bağlanır. Bundan sonra cam toplama kabı gelir. Soğutucuların yapıları çeşitli olabilir. Çok kullanılan türü Liebig soğutucusudur. Bunda iç içe iki boru vardır. İç boru helezon şeklinde bükülmüştür. Dıştaki borudan ters ve kesiksiz olarak soğuk su geçirilir.

İMGE

Nesnel dünya ya da sosyal çevreden daha önce algılanan, herhangi bir uyarma olmaksızın zihinde kendiliğinden canlanan duyumsal görünüm (hayal). İmge, dış dünyanın yeniden anımsanması olabileceği gibi, ondan bütünüyle bağımsız da olabilir. Zihinde bu işlevi oluşturan yetiye imgelem adı verilmektedir. İmgenin çoğu zaman dış dünyadan bağımsız oluşu, onu duyu verilerinden ayıran bir niteliktir. Duyu verilerinin somut ve sınırlı olmasına karşılık imge soyut ve sınırsızdır. Duyu verilerinin denenebilirliği imge için geçerli değildir ve imge bütün bireylerde kendine özgü nitelikler taşır. İnsanda imgeleri birleştiren imge gücü yetisi, ikisi etken diğeri edilgen olmak üzere üç yönlü çalışır. Yaratıcı ve tekrarlayıcı imge güçleri, sanat eserlerinin, bilimsel araştırmaların kaynağıdırlar, edilgen imge gücü ise insanda kuruntu ve üzüntüleri oluşturur.

İMPEDANS

Bir elektrik devresinin, içinden değişken bir akım geçmesine karşı koyuşunu belirten fiziksel çokluk. İmpedans, Ohm kanununun, içinden dalgalı akım geçen devrelere genelleştirilmesini sağlar. Gerçekten, bir devrenin uçları

arasına, maksimum değeri V olan bir dalgalı gerilim uygulandığı vakit, akımın maksimum değerini,

$$I = \frac{V}{Z}$$

ifadesi verir; burada Z impedanstır. İmpedans da, direnç gibi akımla ölçülür.

Bir devrenin impedansı onu oluşturan elemanların niteliklerine göre

$$Z = \sqrt{R^2 + \left[\omega L - \frac{1}{\omega C}\right]^2}$$

formülüyle gösterilir; burada R devrenin direnci, L selfi ve C sığasıdır.

İMRALI ADASI

Marmara denizinin güney-doğusunda, Armutlu yarımadasının batısında küçük bir ada. Yüzölçümü 20 km².'dir. En geniş yeri kuzeyde 3 km.'yi bulur. Adanın en yüksek noktası kuzeyde Türk tepesi (209 m.) dir. Diğer önemli tepeleri Çakmaktepe (160 m.), İnönütepe (158 m.) dir.

Eskiden Kalolimni denilen adanın bugünkü adı, Osmanlı devletinin kuruluş çağında burayı fetheden Türk kaptanı Emir Ali'den gelir. Adada önemli olmayan birkaç tarihî eser kalıntısı vardır. Bunlar arasında kayda değer olanı Sarag deresindeki Aya Sotiras manastırıdır.

Eskiden adada üç Rum köyü vardı. 1922-1935 yılları arası tamamen boş kalan İmralı adasında 1935 yılında bir açık cezaevi kuruldu. Bugün adaya mahkûmlar ve cezaevi görevlilerinden başka kimse girmemektedir. Boş kalan topraklar mahkûmlar tarafından işlenmektedir.

İMRANLI

Sıvas iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 176). Kızılırmak vadisinin kuzey-batı etekleri yakınında kurulmuştur. Yükseltisi 1 600 m.'dir. Eski adı Umraniye olan kasabanın içinden Çulha deresi geçer. Sıvas'a 104 km. uzaklıktadır

İmranlı ilçesinin yüzölçümü 1 229 km²., nüfusu 32 253'tür. Merkez ve Karacaören bucakları içinde 100 köyü bulunur.

İlçe toprakları, genel olarak Kızılırmak'ın kaynak bölgesini kapsar. Bu havzayı kuzeyden Lülükbaba (2 427 m.), kuzey-doğudan Dumanlı dağ, Kızıldağ (2 950 m.), güneyden Beydağları (2 792 m.) ile Çengelli (2 650 m.) dağları kuşatır. İlçede kışlar çok sert geçer. Halkın gelir kaynağını tahıl ve hayvancılık teşkil eder. Başlıca ürünleri buğday, arpa, patates, fasulye, nohut ve mercimektir.

İMROZ

Çanakkale boğazı dışında, Ege denizinde bir ada, Çanakkale iline bağlı bir ilçe. İlçe merkezi Çınarlı (nüfusu 2 721). Adanın iskelesi olan Kaleköy'e 4,5 km. uzaklıkta kurulmuştur. Yükseltisi 50 m.'dir. İlçe merkezi kıyıda olmamakla beraber, buraya yollarla bağlı köylerinde plajları vardır. En önemlileri adanın güney-batısındaki Dereköy'ün Pirpos plajı ile, kuzeydeki Kaleköy plajlarıdır. Tepeköy'ün Spilya semti ise adanın en tanınmış mesire yeridir.

İmroz adası 1456 yılında Türklerin eline geçmiştir. İlkin Gelibolu'ya bağlıyken 1821'de Bozcaada'ya, 1827'de Limni ilçesine verildi. 1908'de Çanakkale sancağına bağlandı. Balkan savaşında (1912) Yunanlılar tarafından işgal edildi. 1923 Lozan antlaşmasıyle Türkiye'ye döndü.

İmroz ilçesinin yüzölçümü 289 km²., nüfusu 5 941'dir. 5 köyü vardır. Türkiye'nin en büyük adasıdır. Kabaca bir üçgeni andırır. Çevresi 81,5 km., eni 13 km.'dir.

İmroz deresi ile Hroppo (Dereköy) deresi adayı iki dağlık kısma ayırır. Kuzey-batıda Goro dağları yükselir. Bu dağların en yüksek noktası Tepeköy tepesi (678 m.) dir. Güney-doğuda da Kastro dağları uzanır. Bu dağlar üzerinde en yüksek tepeler Kastro (500 m.), Bademli (450 m.) ve Avaşi (422 m.) tepeleridir.

İmroz Akdeniz ikliminin etkisindedir. Doğal bitki örtüsü makilerdir. Toprak verimli değildir. Bağcılığa ve zeytinciliğe önem verilir. Bağlardan elde edilen üzümlerin çoğu şarapçılıkta kullanılır.

İNAL, İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL

(1870-1957) Türk tarih bilgini ve yazarı. İstanbul'da doğmuş ve orada ölmüştür. Önce medresede okumuş, sonra özel olarak yetişmiştir. Babıali'de memurlukta çalışmaya başlamışsa da, sonra Tarihî Vesikaları Tasnif Heyeti başkanlığı, Tarih Encümeni üyeliği, Evkaf Müzesi müdürlüğü yapmış, bu son görevden emekli olmuştur (1936).

Eski eserler ve Doğu milletlerinin edebiyatı üzerinde geniş bilgisi olan Mahmut Kemal İnal'ın şu eserleri anılmaya değer: **Şeyhülİslam Yahya, Hersekli Arif Hikmet, Leskofçalı Galip** divanları (bunlara incelemeler eklemiştir). **Son Asır Türk Şairleri** (12 cilt, XIX. ve XX. yüzyılın bazı Türk şairlerini toplar, 1930-1942), **Hoş Seda** (Türk musikişinaslarının hayatı), **Son Hattatlar.**

İbnülemin Mahmut Kemal İnal.

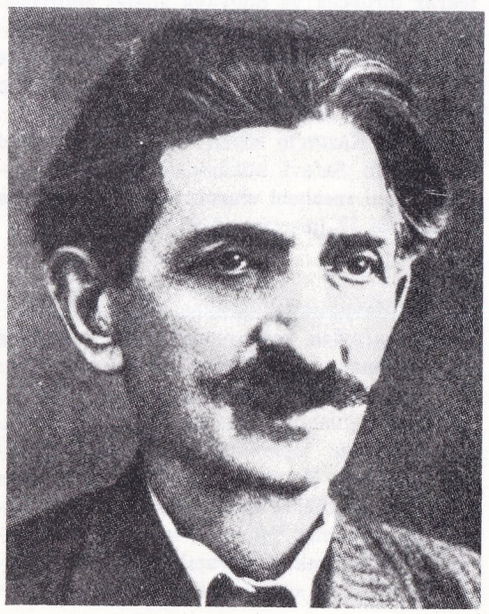

İNAN, AFET

(1908-) Türk dil ve tarih bilgini. Doyran'da doğmuştur. Biga ilkokulu, Bursa Kız Öğretmen okulu ve Lausanne'da Fransız Kız Lisesinde okumuş, Cenevre Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Fakültesinde doktora yapmıştır. Ankara Muallim Mektebi ve Kız Lisesinde öğretmen ve Dil-Tarih Coğrafya Fakültesinde doçent vekili olarak görev almış, bir yıl sonra doçent, 1942'de profesör olmuştur. 1950'de Türk Tarih Kurumunda ve Kadının Sosyal Hayatının Tetkiki Kurumunda çalışmıştır. Birleşmiş Milletler Türk Derneği, Çocuk Esirgeme Kurumu, Çocuk Haklarını Koruma Derneği, Türk Eğitim Derneği, Öğretmenler Yardımlaşma Dernegi, Türk Dil Kurumu ve daha birçok dernek ve kurumun üyesi ya da kurucuları arasında yer almıştır. Yayınlarında adını Afetinan olarak kullanır.

Eserleri: Türk Tarihinin Ana Hatları (1930), Recherches sur les caractères anthropologiques des populations de la Turquie (Genève, 1939), L'Anatolie le pays de la race Turque (Cenève, 1941), Aperçu géneral sur l'histoire économique de l'Empire Turc-Ottoman (1941), Atatürk Hakkında Konferanslar (1946), Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi (1947), Atatürk'ten Hatıralar (1950), Türk Amirali Pirî Reis'in Hayatı ve Eserleri (1954), The oldest map of America drawn by Pirî Reis (1954), Kemal Atatürk'ü Anarken (1955), Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti (1956), Mimar Koca Sinan (1956).

İNCESAZ

Fasıl müziği çalmak için kurulmuş topluluklara verilen ad. Bir incesaz topluluğu, okuyucu ve çalgıcılardan meydana gelir. Çalgıların ve okuyucuların sayısı kesin değildir. İmkânlara göre çeşitli büyüklüklerde topluluklar kurulmuştur. Toplulukta bulunan çalgıların cinsi de kesin olarak belli değildir. Zaman zaman bazı çalgılar alınmış, bazıları atılmıştır. Zamanımızda keman, kemençe, ney, tanbur, ut, kanun ve tef en çok kullanılan çalgılardır.

INCE, THOMAS HARPER

(1882-1924) Amerika sinema yapımcısı ve yönetmeni. On beş yıl tiyatroda çalıştıktan sonra 1910 yılında oyuncu olarak sinemaya geçmiş, kısa bir süre sonra yönetmenlik yapmaya başlamıştır. Bazılarının aynı zamanda yönetmeni de olduğu birçok filim çevirmiş olan Thomas Harper Ince birçok yazar ve oyuncuyu değerlendirmiş, Amerikan sinema endüstrisini etkileyen, iş kurallarını düzenlemiştir. 1910-1920 yılları arası Amerikan sinemasının Griffith ve Mack Sennett'le birlikte, en önemli sanatçılarından olan Thomas Harper Ince'in yönettiği filimlerin en önemlisi **The Typhoon** (Tayfun, 1914) adlı filimdir.

İNCİ

Yumuşakçalardan bazı türlerin kabukları ile

Thomas Ince, Amerikan sinemasının ilk büyük yönetmenlerindendir. Resimde 1914 yılında çevirmiş olduğu «Tayfun» adlı filimden bir sahne.

etleri arasına sıkışmış bir yabancı cısmın çevresinde oluşmuş sedefimsi katı varlık. İnci sanıldığının tersine yalnız çoğunlukla midye ve istridye adları altında bilinen kabuklu yumuşakçalarda (pelekipod) değil, aynı zamanda karındanbacaklarda da olur. İnci; küresel, yarı küresel, damla biçimi olabildiği gibi, çok düzensiz biçimler de gösterirler. İncinin başlangıç noktasını, yani çekirdeğini yapan yabancı cismi, hayvanın eti kesiksiz bir tabaka olarak kaplamışsa, meydana gelen biçim küresel olur. Bu kürede birbirine paralel sedef tabakaları bulunur. Yabancı cisim hayvanını etine böyle girmez de, kabuğun iç yüzeyinde kalırsa, meydana gelen inci yarı küresel ya da düzensiz biçimde olur.

Süs aracı olarak, kuyumculukta kullanılan inciler küresel biçimde olup yanardönerlik, parlaklık ve renk bakımından özellik gösterirler. Bunların en iyileri «meleagrin» türü yumuşakçalardan elde edilir. Bundan ötürü meleagrine yanlış olarak «inci istridyesi» adı verilir. İnci sedef yapısındadır; bileşiminde %92 oranında kalsiyum karbonat vardır. Sıcak ve ılıman bölge denizlerinin yumuşakçalarında olur. İçinde inci bulunan yumuşakçalar çıplak vücutla ya da özel giysilerle dalan avcılar tarafından çıkarılır. Günümüzde bazı özel makinelerle çıkarıldığı da olmaktadır. Kokichi Mikimoto (1858?-1954) adında bir Japonun bulduğu ve önce Ago körfezinde uyguladığı bir yöntemle, içinde inci oluşan yumuşakça yetiştirilmekte, kısaca «inci üretimi» yapılmaktadır. Bu tür incilere kültür incisi ya da yetiştirme inci adı verilir. «Meleagrina martensi» türü yumuşakçanın kabuğu ile eti arasına başka bir istiridyenin epitelyumundan ufak bir parça sıkıştırmakla elde edilen bu kültür incilerinin, her bakımdan gerçek inciye benzedikleri kabul edilmektedir. Bu inciler 3-7 yıl arasında değişen bir süre içinde oluşurlar.

İncilerin ağırlık birimi gram değil, aşağı yukarı 0,20 gr. karşılığında bir ölçü olan grain'dir. İncinin değeri piyasanın gereklerine göre alçalıp yükselebilir. Bu değer hacime, biçime, renge ve üzerinde kusur bulunup bulunmamasına göre değişir. İncinin bilinen renginden başka pembe, beyaz ve çok az bulunmakla beraber siyah renkte olan inci vardır.

Her çeşit süs eşyasında, fakat en çok kolye olarak kullanılan inci Eskiçağdan beri bilinmektedir. Kültür incilerinin yanıbaşında gittikçe gelişen bir de sahte inci endüstrisi vardır. Sahte inciler genellikle, üzeri «doğu esansı» denen bir yapışkan madde ile sıvanmış cam kürelerden yapılmaktadır.

İNCİL

Hıristiyanların kutsal kitabı. İsa Peygambere ilham edilen gerçek İncil ortadan kaybolmuş, ancak İsa'nın dört havarisi (Metta, Luka, Markos ve Yohanna) tarafından derlenen İsa'nın sözlerini ve hayatıyle ilgili olayları kapsayan kitaplar İncil adı altında yayımlanmışlardır. Yunanca olan İncil kelimesinin sözlük anlamı müjde (ya da misyon) demektir. İlk İncil de Yunanca ve İbranîce idi. Daha sonra Latinceye çevrildi ve ortaçağ boyunca hep Latincesi okundu. Ancak Alman papazı Martin Luther'in (1483-1546) 1521'den sonra dinde yaptığı reformlarla birlikte İncil çeşitli dillere çevrilmeye başlandı.

İNCİR (Ficus carica)

Dutgiller familyasından orta büyüklükte bir ağaç ve meyvesi. Yaprakları geniş ve beş dilimlidir. Anayurdu Doğu Akdeniz'dir. Yurdumuzun en önemli bitkilerinden biridir.

İncir ağacı fazla boy vermez, daha çok yayvandır. Dalları çabuk kırılır. Ağacın yaralanan yerlerinden yakıcı bir süt akar. Bu süt özellikle yaprak ve ham meyvesinde bol olarak bulunur. Meyvesi armut biçimindedir. Erkek ve dişi çiçekleri ayrı ağaçlar üzerinde meydana gelir, tozlaşma incirsineği denilen bir sinek tarafından yapılır. İnsanlar tarafından sunî tozlaşma da yapılır. Tozlaşmadan sonra çiçekliğin çeperi etlenir, tatlı ve yumuşak bir durum alır. Dişi çiçeklerin yumurtalıkları da incir çekirdeği denilen asıl yemişleri oluştururlar. İncir taze olarak yendiği gibi kurutularak da saklanır. Taze olarak yenilenleri: Bardacık, yediveren, patlıcan, şeker, kavak ve sultanselim incirleridir. Kurutulanları ise: Sarı lop, gök lop ve çengelcedir.

Yurdumuzda kuru incir elde edilen başlıca alan, Büyük Menderes vadisi (Nazilli-Aydın-Söke) dir. Kuru incir Türkiye'nin önemli ihrac ürünleri arasında yer alır.

Yanda üstte: İnci, çağdaş mücevhercilikte önemli bir yere sahiptir. Resimde inci, gümüş, altın ve değerli taşlardan yapılmış mücevherler görülüyor. Altta: İnci avına çıkan Japon balıkçıları. Japonya'da inci elde edilen bölge Nagazaki yakınlarındaki Omura körfezidir.

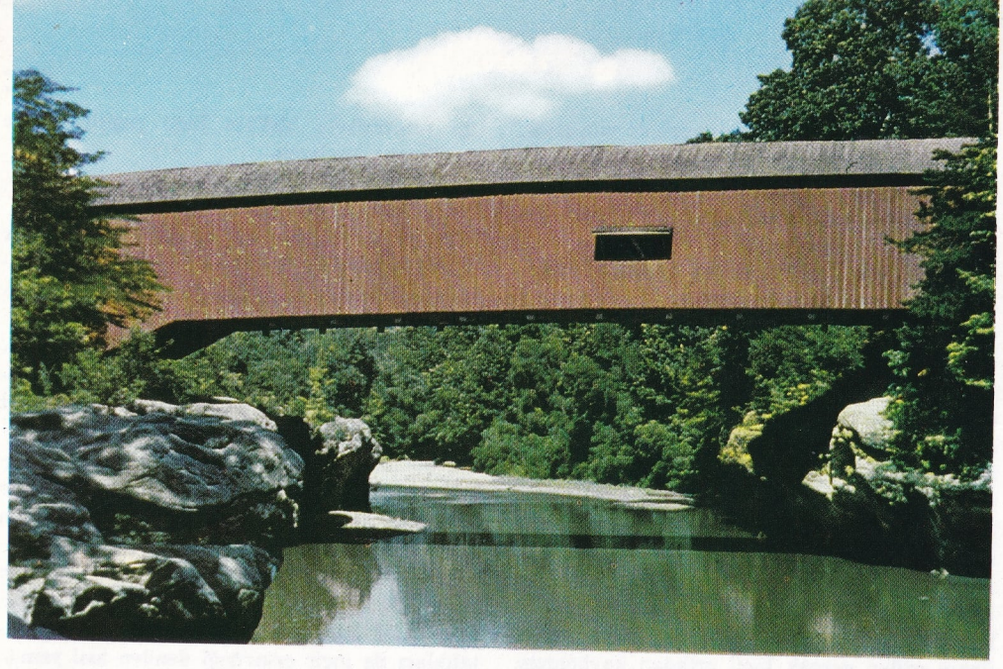

Indiana'daki Turkey Run State Park'tan bir görünüş. Indiana'nın birçok köşesinde, resimdeki gibi, koloniler devrinden kalma kapalı köprülere rastlanır.

INDIANA

Amerika Birleşik Devletleri eyaletlerinden biri. Ülkenin orta-doğu kesiminde, Mississippi-Missouri ırmakları havzasında kurulmuştur. Büyük Göller Bölgesinin güneyinde kalan Indiana'nın yüzölçümü 93 994 km², nüfusu 4 700 000'dir. Başkenti Indianapolis şehridir.

Arazi genellikle ovalık ya da yer yer hafif dalgalıdır; alçak yükseltiler ve tepeler, bölgenin buzullar altında kaldığı dördüncü jeolojik devrin başlarında meydana gelmişlerdir. Akarsuların çoğu güney-batı doğrultusunda akar. En önemli akarsular güney sınırını çizen Ohio ırmağı, Illinois sınırının bir kısmı boyunca akan Wabash, eyaletin güney-batı ucunda Ohio ile birleşen Wabash ırmağının kolları olan Tippecanoe, Mississineva, West Fork White River, East Fork White River ırmaklarıdır. İklim nemli bir kıta iklimidir; yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer; yağış boldur.

Indiana, büyük ölçüde sanayileşmiş bir tarım bölgesidir. En önemli ürünler kuzeyde buğday ve soya, kuzey-doğuda hayvan yemi, güneydeyse tahıl ve tütündür. Ayrıca sebze tarımı, özellikle domates yetiştiriciliği de önemlidir. Yeraltından büyük miktarlarda kömür, petrol ve doğal gazlar çıkarılır.

Indiana'nın Michigan gölü kıyılarından bir görünüş.

İNDİGO

Pamuk ve yünlüleri boyamakta kullanılan mavi renkli boyar madde. İlk defa Hindistan'da yetişen indigo (çivit otu) bitkisinden elde edilmiştir. İndigo boyasına çivit boyası adı da verilir. Ancak çamaşırlarda kullanılan çivit ile indigo boyasının bir ilişkisi yoktur.

1897 yılından başlayarak önce Almanya'da, sonra bütün ülkelerde indigo sentetik olarak elde edilmeye başlanmıştır. İndigo madenkömürü katranında bulunan anilin ilkel maddesinden elde edilir ve «anilin boyaları» adını alan bir sınıfta bulunur.

İndigo, yüzeyi bakır gibi parlayan koyu mavi kristal yapılı bir katıdır. Suda erimez, piridin, tetralin gibi organik eritkenlerde erir. Suda eriyebilen indigo boyası indigo sulfon asidin sodyum tuzudur. Bu da indigodan elde edilir.

İndigo boyası bir küpe (vat) boyasıdır, çünkü indigo hem olduğu gibi suda erimez hem de kumaş ipliklerine yapışmaz. Küpe boyaması yapmak için indigo kuvvetli bazik ve indirgen bir eriyikte eritilir. Eriyik olarak sodyum hidroksitle bazik hale getirilmiş sodyum ditiyonat eriyiği alınabilir. Bu indigoyu indirgeyerek eritir. **İndigo küpesi** oluşur. Bu eriyik renksizdir. Açıkta bırakılırsa havanın oksijeni ile yükseltgenerek mavi renkli **indigo çiçeği** yani asıl indigo oluşur. İndigo küpesi eriyiğine bir pamuklu ya da yün kumaş daldırılırsa indigo küpesi (ya da indigo beyazı) kumaş ipliklerine yapışır. Boya banyosundan çıkarılan renksiz kumaş asılırsa, havada yavaş yavaş mavileşir.

İNDİRGEME

Elektron verme anlamına gelir. Bazı maddeler, başka maddelere elektron verirler. Bunlara indirgen, olaya indirgeme denir. Örneğin, hidrojen bazı şartlarda bazı metallere elektron vererek bunları bileşiklerinden açığa çıkarabilir:

CuO	+	H_2	→	Cu	+	H_2O
Bakır oksit		Hidrojen		Bakır		Su

Cu^{++} + 2e (elektron) → Cu^0 indirgendi

H^0_2 —2e → $2H^+$ yükseltgendi

Elektron veren hidrojen, elektron verdiği için değeri sıfırdan +1'e yükseltgenmiştir. O halde bakır indirgenirken bir yandan da hidrojen yükseltgenir. Olay elektron alış verişi açısından alınırken, elektron veren yükseltgenir, elektron alan ise indirgenir. İndirgeme olayı, yükseltgeme ile birlikte gider. Her iki olayın daima birlikte olduğu reaksiyonlara redoks reaksiyonları denir.

İNDİRGEN

İndirgeme reaksiyonuna sebep olan, yani elektron veren maddeler. İndirgenlere örnek olarak hidrojen verilebilir. Başka indirgenler arasında aktif metaller, karbon ve karbon monoksit, alkali ve toprak alkalisi sülfürleri, hidrojen sülfür, sülfitler, aldehitler, kükürt dioksit, okzalit asit sayılabilir. Örneğin, bakır oksiti hidrojen, karbon monoksit ya da bir aldehit indirgeyebilir.

$2CuO$	+	CO	→	$2Cu$	+	CO_2
Bakır oksit		Karbon monoksit		Bakır		Karbon dioksit

İNDİYUM

Periyodik sistemin III. A grubunda alüminyum ile birlikte bulunan elementlerdendir. Sembolü In, atom numarası 49 ve atomik kütlesi 114,8 a.k.b. dir. Doğada çok az bulunan elementlerdendir. Çok az miktarda çinko, kalay ve kurşun mineralleri ile birlikte bulunur. Başlıca kaynağı çinko blend cevheridir. Bu cevherde indiyum oranı 1/1 000'i bulur. Çinko metallurjisnin yan ürünü olarak her yıl binlerce ton indiyum elde edilir. Saf indiyum elde etmek için önce saf induyum bileşiği sağlanır; bu da çinko ya da elektrolizle indirgenerek saf metal elde edilir.

İndiyum gümüş parlaklığında, kurşundan daha yumuşak, fakat tel ve levha haline gelebilen bir metaldir. Metal 156°C de ergir ve 1 450°C de kaynar; yoğunluğu 7,3 gr./cm³.'tür.

İndiyum havanın etkisine karşı oldukça dayanır. Fakat havada kızdırılırsa mavi bir alevle yanar. İndiyum bileşiklerinin çoğu bunzen alevinde mavi ışık yayarlar. Bu renk indigo boyasının rengine benzer. Metale indiyum adı verilmesinin nedeni de budur. İndiyum seyreltik asitlerde de erir. Halojenler ve başka kuvvetli elektronegatif elementlerle kolayca bileşir. Çünkü indiyum kolaylıkla elektron verir.

İndiyum makine yataklarını kaplamakta kullanılır; indiyumla kaplanmış yataklar hem kimyasal aşınmaya, hem de mekanik aşınmaya karşı daha dayanıklı olur. Bazen lehimlere de az oranda indiyum konur. İndiyum konmuş lehimler donduktan sonra da parlak görünür.

İNDONEZYA

Güneydoğu Asya'da bir cumhuriyet (Republik Indonesia). Büyük Sonda adaları (Sumatra, Cava, Borneo ve Selebes adaları), Küçük Sonda adaları (Bali, Lombok, Sumbava, Sumba, Flores, Timor vb.) Moluk adaları (Buru, Ceram, Halmahera vb.) ile Irian Barat, yani Yeni Gine'nin batı kesiminden meydana gelir. Ülkenin sınırları içinde toplam olarak üç binin üzerinde ada vardır. Takımadaların üzerine yayıldığı çok geniş alanın (toplam yüzölçümü yaklaşık olarak 5 000 000 km².) içinde ise altı iç deniz yer alır: Bunlar Sumatra, Cava ve Borneo adaları arasındaki Cava denizi; Borneo, Sumbava, Flores ve Selebes adaları arasındaki Sonda denizi; Timor ve Moluk adaları arasındaki Banda denizi; Bali adasıyle Kangean adaları arasında yer alan Bali denizi; Sumbava ve Flores adalarının kuzeyinde yer alan Flores denizi ve Sumba, Sawu, Flores, Timor adaları arasındaki Sawu denizidir. Cava ve Sonda denizleri, Borneo ve Selebes adaları arasındaki Makasar boğazı yoluyle Selebes denizine bağlanırlar. Nihayet Selebes adasıyla Kuzey Moluk adaları arasında Moluk denizi ve Ceram adasıyle Irian Barat arasında da Ceram denizi yer alır. İndonezya'nın sadece Timor'daki Portekiz sömürgesi ve Malezya Federasyonu ile kara sınırları vardır. Ülkenin yüzölçümü 1 904 345 km²., nüfusu 110 milyondur, başkenti Cakarta şehridir.

İndonezya idarî bakımdan 21 bölüme ayrılır. Büyük çoğunluğu İndonezyalılardan meydana gelen halk (nüfusun yarısı Cavalı, diğer yarısı ise Sonda, Madura ve Papualılardan meydana gelir) Müslümandır: Üç beş milyonu aşmayan Hıristiyan, Budist ve Hindu azınlıklar da vardır.

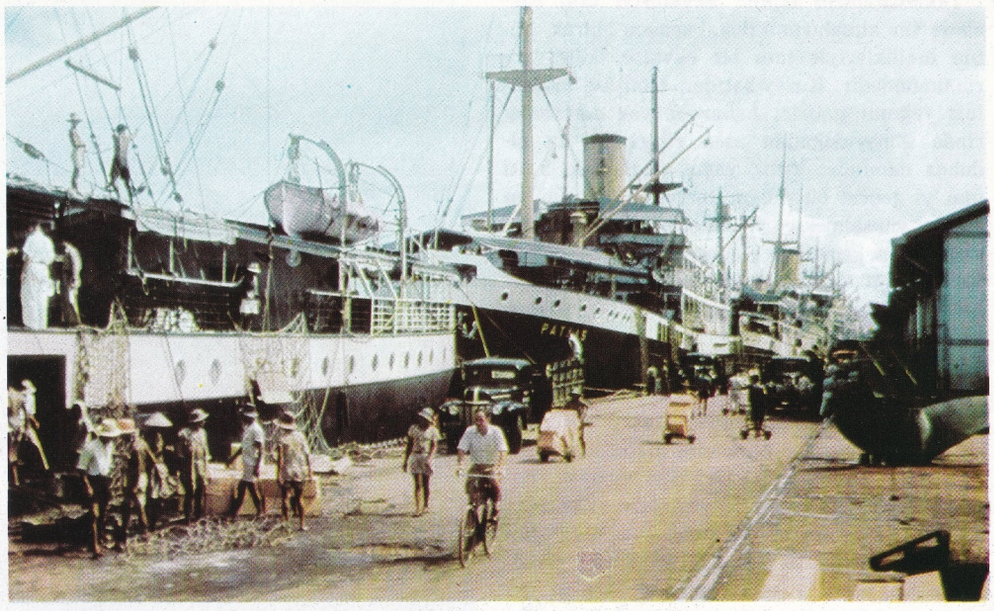

İndonezya'nın başkenti Cakarta aynı zamanda ülke ihracatının en önemli kısmının yapıldığı bir limandır.

Yer Şekilleri: Eosen devrinde, Yerkabuğunun büyük yerleşme hareketleri sırasında, Avusturya'yı Asya kıtasının güney-batı kesimine bağlayan toprakların bir kısmının denize gömüldüğü anlaşılmaktadır. İndonezya adaları bu batma olayı sırasında, su üstünde kalan kara parçalarından oluşmuştur; Netekim Cava ve Sonda denizlerinin bulunduğu kısımda Yerkabuğunun 20-30 m. kadar yükselmesi halinde, takımadaların bütün batı kesimi bir kıta halini alabilecektir. Üçüncü ve dördüncü jeolojik çağlardaki, yanardağ püskürmeleri ve yerkabuğunun kırışma ve kıvrılmaları İndonezya takımadalarına bugünkü şeklini vermiştir. Takımadalara dağılmış olan ve sayıları 140'ı bulan yanardağlar dördüncü jeolojik çağ daki yanardağ püskürmelerinin gücünün bir tanığıdır. Bu yanardağların çoğu bugün sönmüş durumdadır. Bunların bazıları önemli yükseklikler ulaşır: En önemlileri, yanardağların çoğunun toplandığı Cava adasındaki Slamet (3 428 m.), Semeru (3 676 m.), Sumbing (3 371 m.) ve Lawu (3 265 m.) dur. Diğer adalarda da önemli yükseklikte dağlar vardır. Bunlara örnek olarak Sumatra adasındaki Kerintji (3 800 m.) ve Dempo (3 159 m.), Borneo adasındaki Raja (2 278 m.) ve Celebes adasındaki Nokilalaki (3 311 m.) ile Rantekombola (3 455 m.) dağları gösterilebilir. Sumatra adasının doğu kesiminde, Cava adasının kuzey ve Borneo adasının güney kesimlerindeki ovaların büyük kısmı bataklıktır.

Büyük akarsular, büyük adalardadır. Akarsuların başlıcaları Sumatra adasındaki Musi Kampar, Rokan, Hari; Kalimantan'daki (Borneo adasının İndonezya egemenliğindeki kesimi) Kajan, Mahakam, Barito ve Kapuas ırmaklarıdır. En büyük göller ise Sumatra (Toba gölü), Celebes (Towuti ve Poso gölleri) ve Borneo (Semajang ve Djempang gölleri) adalarında toplanmıştır.

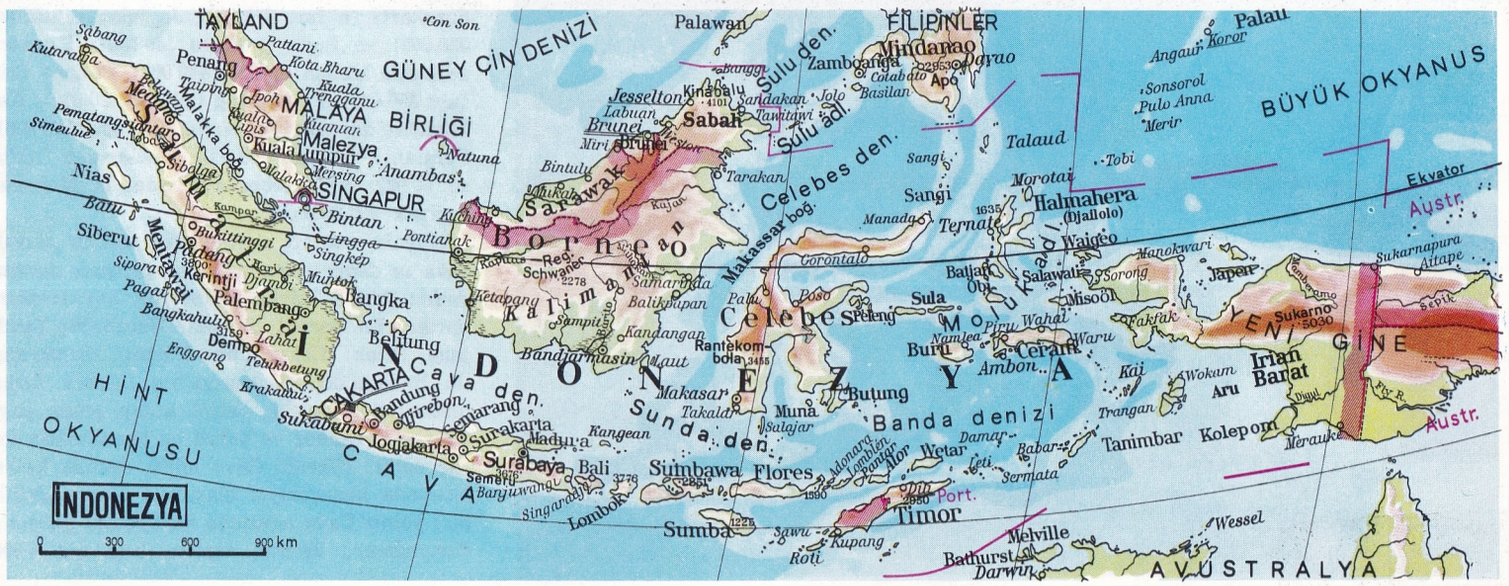

Takımadaların iklimi, ekvatorun tam üzerinde yer almalarının doğal sonucu olarak, bütün özellikleriyle tam bir ekvator iklimi görünümündedir. Kuzey-batıdan esen kış musonları yağmur getirir; bahar ve yaz mevsimlerinde güney-doğudan esen rüzgârlar da oldukça nemlidir. Yıllık yağış ortalaması 3 000 mm.'yi geçer; bu rakam yer yer 7 000 mm.'ye kadar yükselmektedir. İndonezya'nın en çok yağış alan kesimleri Sumatra adasının dağlık batı kuşağı ile Cava adasının yüksek bölgeleridir. Yıllık sıcaklık ortalaması 25-26°C arasında oynar.

Ekonomi ve Şehirler: En yaygın ve yoğun biçimde Cava adasında uygulanan tarım, İndonezya ekonomisinin temelini teşkil eder. Ülke halkının başlıca beslenme maddesi pirinçtir. Diğer önemli tarım ürünleri monyok, patates, çeşitli sebze ve meyvelerdir. Yağ elde edilen yağ hurması, yerfıstığı ve soya gibi bitkilerin tarımı da oldukça yaygındır. İndonezya'nın ürettiği şekerkamışının hemen hemen tamamı, çay ve kahvenin büyük kısmı Cava adasında üretilir. Sumatra adası kauçuk üretiminin tamamı ile çay ve tütün üretiminin önemli bir kısmını sağlar. Baharat özellikle biber ve karanfil üretimi her tarafa yayılmıştır. Çok geniş olan ormanlar değerli ağaçlar bakımından çok zengindir. Pirinç ekiminde kullanılan yabanöküzü sayısı çoktur. Balıkçılık kıyı halkının başlıca gelir kaynaklarından birini teşkil eder.

Maden kaynakları özellikle kalay, petrol ve kömür yatakları önemlidir. Dünya kalay üretiminin aşağı yukarı sekizde birini İndonezya karşılamaktadır; başlıca kalay yatakları Bangka, Belitung, Riau ve Singkep'tedir. Sumatra'da kömür (Orta Ombilin ve Palembang'da) ve petrol (Palembang ve Beutong'da) yatakları vardır; petrol Borneo adasında da (Tarakan ve Bunju) çıkarılır. İndonezya'da çıkarılan diğer önemli madenler boksit (Bintan adasında) manganez, altın ve gümüştür. En gelişmiş endüstri dalları besin, çimento, kâğıt ve cam endüstrileridir. Makine, elektroteknik, dokuma ve kimya endüstri dallarında da yeni fabrikalar kurulmaktadır. Buna karşılık, petrol rafineri tesisleri oldukça önemlidir; Kalimantan'da Tarakan ve Balıkpapan, Sumatra adasında Sungaigerong, Palembang ve Pangkalanbranda'da, Cava adasında Tiepu ve Wonokromo'da, Ceram adasında ise Bula'da önemli rafineri tesisleri bulunmaktadır. Tütün işleme endüstrisi de oldukça gelişmiş durumdadır. Küçük el sanatları da gelişmektedir.

Cakarta'dan sonra, bir milyonu aşan nüfusuyle ülkenin en kalabalık şehri olan Surabaja'da bir sokak.

Cakarta'da cumhurbaşkanlığı sarayı. 1945 yılında bağımsızlığına kavuşan Indonezya, ekonomik ve toplumsal alanlarda çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır.

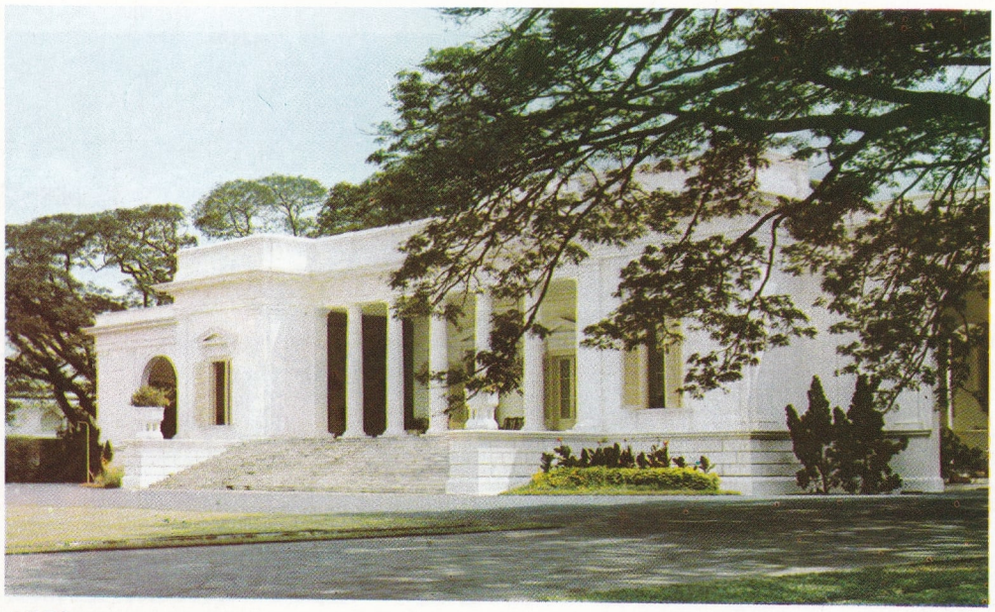

Değişik yer biçimi özellikleri ve özellikle de değişik adaların değişik iklim ve tarihsel yapıda olması nedeniyle İndonezya'da nüfus dağılımı çok düzensiz durumdadır. Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yerlere Cava adasında (km². başına 450 kişi) rastlanırken, en düşük olduğu bölge Irian Barat (km². başına 1,7 kişi) bölgesidir. Nüfus yoğunluğu, adadan adaya büyük değişiklikler gösterdiği gibi, aynı adanın çeşitli kesimleri arasında da hissedilir şekilde değişir. İndonezya, temelde bir tarım ülkesi olmakla birlikte, nüfusu milyonu aşan büyük şehirlere sahiptir. Büyük şehirlerin çoğunluğu Cava ve sonra da Sumatra adalarında toplanmış durumdadır; bu iki adayı, büyük farkla ülkenin diğer bölgeleri izler. Başlıca büyük şehirler: Cava adasında Cakarta (nüfusu 3 500 000), Bandung (nüfusu 1 000 000), Surabaja (nüfusu 1 010 000), Semarang (nüfusu 510 000), Malang (nüfusu 350 000), Surakarta (nüfusu 370 000), Jogjakorta (nüfusu 320 000) ve Bogor (nüfusu 130 000); Sumatra adasında Madan (nüfusu 480 000), Padang (nüfusu 350 000), Palembang (nüfusu 480 000); Kalimantan'da, Bandjarmasin (nüfusu 270 000), Pontianak (nüfusu 150 000), Balıkpapan (nüfusu 50 000) ve Selebes adasında da Makasar (nüfusu 400 000) dır.

Ülkenin coğrafî durumunun sonucu olarak hava ve deniz ulaştırması çok gelişmiş durumdadır; bütün büyük şehirlerde havaalanları vardır. En önemli limanlar Surabaja, Tandjung Priok (Cakarta'nın limanı), Semarang ve Padang'dır. İndonezya'nın başlıca ihraç malları olan kauçuk, petrol, kalay, şeker, çay, kahve, manganez ve boksit bu limanlardan ihraç edilir. Ülkenin Cava adası dışında kalan kısmında karayoluyle ulaştırma önemli değildir; yalnız Cava adasında karayolları gelişmiş durumdadır; ülkenin toplam uzunluğu 6 800

km. olan demiryollarının 5 000 km.'lik kısmı Cava adasında bulunmaktadır.

Tarih: İndonezya tarihiyle ilgili yazılı belgeler azdır. Buna karşılık arkeolojik kalıntılar, İndonezya takımadalarının eski çağlarda uzun yüzyıllar boyunca oldukça yüksek ve karmaşık bir uygarlığın, merkezi olduğunu göstermektedir. İndonezya uygarlığıyle ilgili ilk bilgiler, IV. yüzyılla VII. yüzyıl arasında Cava ve Sumatra adalarında meydana çıkan ve geniş ölçüde Hint etkisinde olan yerel güçler üzerinedir. Bu yerel merkezler kısa süre sonra, etkisini Sumatra adasından Hint okyanusu adalarının büyük kısmına yayan bir birlik olan Srivijaya imparatorluğu içinde bir araya gelmişlerdir; IX. yüzyıldan sonra Cava adasının Sailendra kabilesiyle yapılan bir anlaşmayla imparatorluğun sınırları içine Cava adası da alınmıştır. Bununla birlikte Cava-Sumatra düşmanlığı, kısa süre içinde İndonezya tarihinin belirleyici özelliklerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. XI. yüzyılda kral Airlangga ile Cava adası, takımadaların merkezi haline gelmiştir: Bu durum iki yüzyıl devam etmiş, XIII. yüzyılda kral Kertanegara, bütün adalara egemen olmaya niyetlendiği sırada Moğol istilası Cava'nın yükselişini durdurmuştur. Fakat duraklama dönemi çok kısa sürmüştür. XIV. yüzyılda kral Mojopahit, derebeylik temeli üzerine güçlü bir devlet kurmuştur. Fakat kısa bir süre sonra o zamana kadar statik bir görünümü olan İndonezya tarihinde büyük bir sarsıntı olmuş, Müslümanlık bütün toplumsal ve politik türevleriyle Sumatra adasından bütün İndonezya'ya yayılmaya başlamış ve Budizmle Hinduluk arası din biçimlerini ezerek XV. yüzyılda takımadalara egemen olmuştur. Fakat çok geçmeden İndonezya yeni etkilerle karşılaşmıştır. Önce XVI. yüzyılda Portekizliler İndonezya adalarını ekonomik ve kısmen de politik bakımdan denetim ve egemenlikleri altına almışlar; daha sonra, Portekizlileri kovan Hollandalılar (XVII. yüzyılın ortalarında) burada dünyanın en sürekli sömürgelerinden birini kurmuşlar, İndonezya'nın ekonomik ve politik yapısını değiştirmişlerdir. İndonezya toplumunda dengesizlik olguları meydana getiren bu derin ekonomik sarsıntılar, İndonezya'da XX. yüzyılın başında Hollanda egemenliğine karşı başlayan ulusal nitelikteki devrimci hareketin yoğunluğunun başlıca nedeni olmuşlardır. Bu hareket kitleleri içinde bulundukları kültürsüzlükten kurtarma amacını taşıyan kültür derneklerinin kurulmasıyle ortaya çıkmış, bunu 1920 ile 1927 yılları arasında, gerek komünistler, gerekse Müslüman din adamlarının yönettiği bir ayaklanma dalgası izlemiştir. 1927 yılından sonra devrimci harekete daha ulusçu ve demokratik bir görünüm hâkim olmaya başlamış, 1945 yılında II. Dünya Savaşı sırasında İndonezya'yı istilâ etmiş olan Japonya çekilir çekilmez Sukarno İndonezya'nın bağımsızlığını ilân etmiştir. İndonezya Cumhuriyeti yıllar süren askerî ve politik bir mücadeleden sonra Hollanda tarafından da tanınmıştır. Bağımsızlıktan sonra kendini gösteren öncelikle toplumsal ve uluslararası nitelikteki sorunları Sukarno, uluslararası planda tarafsızlığa ve iç politikada da

Solda: Cava adasındaki Tangkuban Parahu yanardağının krateri. Sağda: İndonezya takımadalarında balıkçılık çok yaygın olmakla birlikte, ilkel bir şekilde yapıldığından, ülke ekonomisindeki yeri önemli değildir.

Solda: Bali'de bir pirinç tarlası. Pirinç İndonezya halkının başlıca besin maddesidir. Sağda: Kauçuk üretimi İndonezya ekonomisinde çok önemli bir rol oynar. Resimde, Cava'da kauçuk ağaçları görülüyor.

ekonomik kalkınmaya dayanan bir politikayla çözümlemeye çalışmıştır. 1 mayıs 1963 tarihinde Irian Barat da resmen İndonezya sınırları arasına katılmıştır. 1965 yılının ekim ayında ise başkan Sukarno'nun izlediği ulusal birlik politikasına son veren bir şiddet hareketi baş göstermiştir; bu harekete ülkenin en güçlü politik grupları olan milliyetçi, Müslüman ve komünist grupların ilk harflerinden dolayı «Nasakom» adı verilmiştir; bu hareket iktidarı 1945 yılından beri aralıksız olarak elinde tutmuş olan Sukarno'nun 12 mart 1967 tarihinde politik hayattan çekilmesi ve başkanlık görevinin de General Suharto tarafından alınmasıyle son bulmuştur.

1965-1966 yıllarında meydana gelen komünist avı İndonezya tarihinin en önemli ve en kanlı olaylarından biridir. Üç milyonu aşkın üyesiyle komünist olmayan ülkelerdeki en büyük Komünist Partisi sayılan İndonezya Komünist Partisi politika sahnesinden tamamen silinmiş ve olaylar sırasında yaklaşık olarak bir milyon kişi öldürülmüştür. İktidar, Müslüman dernekleriyle antikomünist öğrenci derneklerinin desteklediği orduya geçmiştir.

İndonezya el sanatlarının en yaygını bambu işçiliğidir. Bambudan yapılan eşyalar canlı renklerle boyanır.

Bali adasının dansları, İndonezya folklorunun en ilginç gösterilerinden biridir. Resimde büyücü kıyafetine girmiş bir oyuncu görülüyor.

Yeni rejim İndonezya'nın dış politikasında köklü değişiklikler yapmıştır; bu değişikliklerin en önemlileri Çin'e karşı çıkılması, 1963 yılında Borneo'nun kuzey kesiminin İndonezya sınırları içine katılması için Malezya ile başlamış olan savaşa son verilmesi ve İndonezya'nın Birleşmiş Milletlerde 1965 yılı şubat ayında terkettiği yerini yeniden almasıdır. Yeni rejimin yaptığı diğer bir değişiklik ise Sukarno zamanında kamulaştırılmış olan yabancı şirketlerin tesislerinin bu şirketlere geri verilmesi ve genel olarak da, Sukarno'nun izlediği politikanın tersine, ülkeyi sanayileşmiş ileri ülkelerin yatırım ve yardımlarına açık tutan bir ekonomik politika izlenmesidir.

Müzik ve Folklor: İndonezya müziği Hint, İran, Çin ve Japon uygarlıklarının etkisinde kalmış olmakla birlikte son yıllarda yapılan araştırmalarda bu müziğin özgür öğeleri ortaya çıkarılmıştır; bu öğelerden İndonezya müzik tarihinin anaçizgilerini tespit etmek mümkündür. İndonezya takımadaları arasında Cava adasının müziği en zengin ve çeşitli olanıdır. Bu adada yedi sesten kurulu bir gamadayanan özel bir armoni sistemi kullanılır; bu yedi sesin her birinin **Salèndro** (bu ad adada uzun süren bir egemenlik kurmuş olan Hint asıllı Sailendra sülalesinden gelmektedir) ve **pelog** denilen ikişer şekli vardır. Cava müziğinin en önemli özelliklerinden biri de öncelikle madenî vuruşlu sazlar kullanılmasıdır. Vuruşlu sazların başlıcaları ksilofon, gong ve madenî levhalardır. **Gamelan** adı verilen Cava orkestralarında vuruşlu sazların yanında bir çeşit ut olan **rebab** da bulunur. Nefesli sazlardan meydana gelen orkestralara **rari** adı verilir; bu orkestradaki çalgıların en önemlisi biçim bakımından obuayı, ses bakımından borazanı andıran **Selompret**'dir. Batı orkestralarına da girmiş olan Cava çalgıları bazı ufak tefek değişikliklerle Sumatra orkestralarında da yer alır.

İndonezya'da değişik etnik gruplar yaşamış ve çeşitli inanışlar yerleşmiş olduğu için folklor da büyük bir çeşitlilik gösterir. Bu çeşitliliğin içinde, atalara bağlılıkta ve neşeli danslarda kendini gösteren din ve büyü önemli bir yer tutar. Hayatın anlamı büyüsel bir şekilde her şeye nüfuz eden ve onları gizemli bir birlik içinde birleştiren **mana**da toplanmıştır. İnsanın yaptığı bazı eşyalarda ve bazı şeylerde (bitkiler ve pirinç) **mana** olduğuna ve bunları saklayarak elinde tutarak ya da yiyerek manadaki enerjiye sahip olunacağına inanılır. En ilkel kavimler göçebe olanlardır. Tarım topluluklarında kadın hâkimdir; tarlada çalışan, dokuyan, kumaşları boyayan kadınlardır; evlenmede de kadın kabilesinde kalır,

Bir Borneo yerlisi.

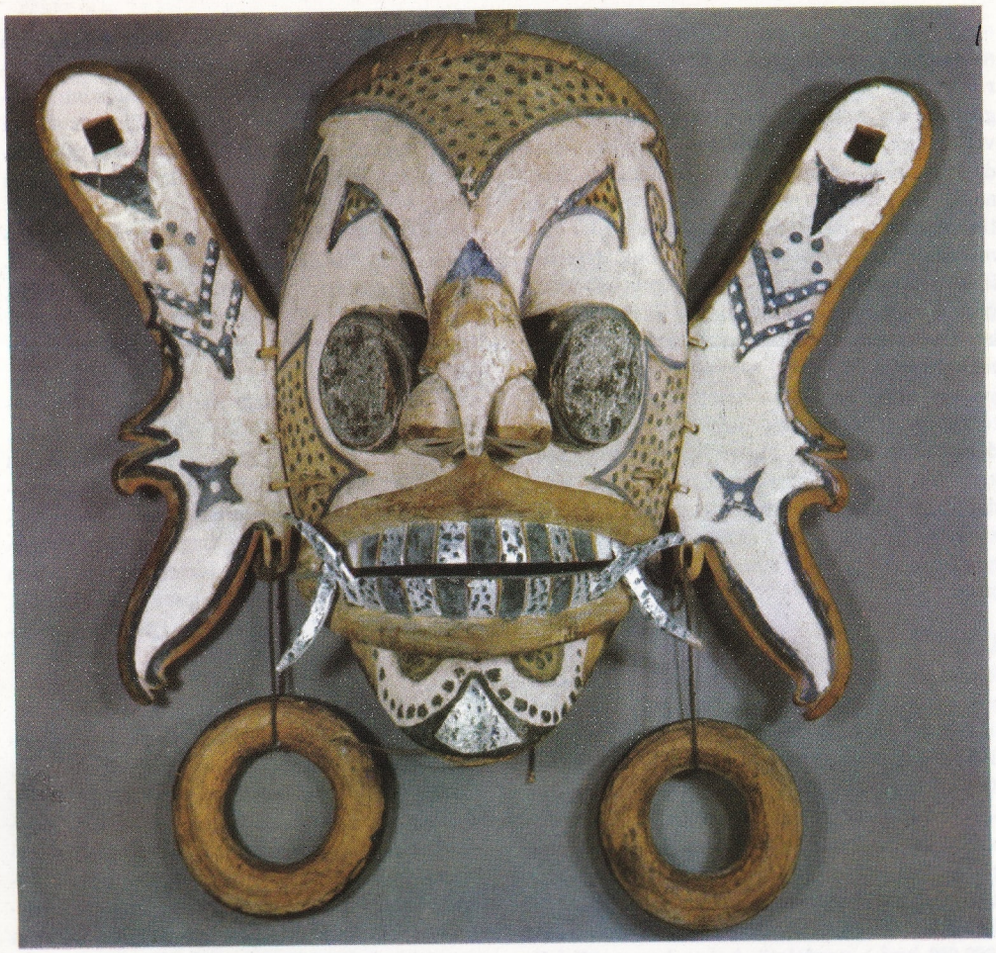

Bali adasında geleneksel törenler sırasında kullanılan bir maske. Törenlere ve danslara katılanlar genellikle maske kullanırlar.

erkek kadının kabilesine katılır. Evlilikte erkeğin ailesi kadının ailesine zengin hediyeler verir. Çokkocalılık her yerde rastlanabilen bir olaydır. Birçok önemli bayramlar vardır. Bunların başlıcaları tarım işlerinin başlangıcında ve sonunda yapılan maskeli şenliklerle köyün genç erkeklerinin çoğunlukla vahşîce törenlerle yetişkinlerin dünyasına katıldıkları erginlik şenlikleridir. İndonezya ve özellikle Cava folklorunun başlıca belirleyici niteliği danstır; İndonezya danslarının başlıca özellikleri karmaşık hareketleri ve zengin sembolik öğeleridir. Çoğunlukla eski geleneklerden esinlenen ve dinsel motifleri yansıtan İndonezya dansları zengin elbiseler giymiş ve parlak taşlarla süslenmiş genç erkek ve kızlar tarafından bir arada oynanır.

İNDÜKLEÇ

Bir elektrik devresinin, indüklenme olaylarına yer verebilen ve direnci önemsiz olan bir parçası. İndükleçler genellikle, yalıtkan malzemeden yapılmış bir silindir üzerine düzgün sarımlar halinde sarılmış, direnci çok küçük bir metal telden oluşurlar. Bir elektrik akımı geçirildiği vakit, sarımlar (solenoit) içinde bulunan bölgede bir magnetik alan kurulur. Eğer akım değişkense, sarımlar arasından geçen manyetik akımda bir değişim olur ve ilk akımı doğurana karşı gelecek yönde bir özindükleme akımı doğar; böylece toplam akımda bir azalma olur. Bir indükleçten geçen I akımı ile ∅ manyetik akısı arasında

$$\varnothing = LI$$

bağıntısı vardır. L orantı katsayısına, indükleçin özindüklem katsayısı ya da kısaca selfi denir ve henri (H) ile ölçülür. İçinden dalgalı akım geçen devrelere Ohm kanununun genelleştirilmesinde, devrede bulunan indükleçlerin selfleri ve varsa kondansatörlerin sığaları da hesaba girer. Bu takdirde direnç kavramının yerini, daha genel olan İmpedans kavramı alır. İçerisinden f frekanslı bir dalgalı akım geçen bir indüklecin impedansı $Z = 2\pi fL$ dir. İndükleçler, kullanılacakları frekanslara uygun şekillerde yapılır ve yalıtılırlar.

Bütün indükleçler, uygulamada bir direnç ve sığa gösteririler; bir indüklecin niteliği, indüktansı (impedansı) ile direnci arasındaki ∅ oranı ile değerlendirilir.

İNDÜKLEME

Bir devrenin bir manyetik alan içerisinde hareket etmesi ya da içerisinden geçen manyetik akıda bir değişim olması sırasında bir elektrik akımı meydana gelmesi olayı.

Bu olay, basit deneylerle gösterilebilir. Örneğin, iletken telden bir makarayla, bir galvanometre seri devre oluşturacak şekilde bağlanır, makaraya bir mıknatıs sokulup çıkarılır ya da yakınında hareket ettirilirse, hareket devam ettiği sürece galvanometre bir sapma gösterir. 1831'de Faraday tarafından bulunan bu olaya elektromanyetik indükleme adı verilmiştir. Gerçekte bu olayın daha geniş bir niteliği vardır ve başka yollardan da gösterilebilir. Örneğin mıknatıs yerine, içerisinden akım geçen başka bir devre kullanılabilir. Mıknatıs yerine galvanometrenin bağlı olduğu devre hareket ettirilince de aynı sonuç gözlenir. Bütün bu hallerde ortak olan şey, galvanometrenin bulunduğu devreden geçen manyetik akımın değişmekte oluşudur. İndüklenen devrenin, düzgün bir manyetik alan içerisinde, örneğin büyük bir solenoit içerisinde hareket ettirilmesiyle de aynı sonuç elde edilir. Bu son örnek de indüklenen kapalı devre arasından geçen manyetik akıda bir değişim olunca bir indükleme akımının doğduğunu gösterir.

Elektromagnetik indüklemede esas olan şey akım değil, elektromotor kuvvettir (emk.). İndüklenen devre kapalı olsa da olmasa da, manyetik akıdaki değişim bir emk. doğurur; akım bunun bir sonucudur ve şiddeti indüklenen devrenin direnciyle değişir. Faraday-Neumann elektromanyetik indükleme kanununa göre,

$$E = -\frac{\Delta\varnothing}{\Delta t}$$

dir; burada E indükleme emk.'i, $\Delta\varnothing$ buna sebep olan manyetik akı değişimi, Δt de manyetik akı değişiminin meydana geldiği zaman aralığıdır. Formüldeki eksi işaretinin önemi büyüktür; bu işaret indükleme emk.'-

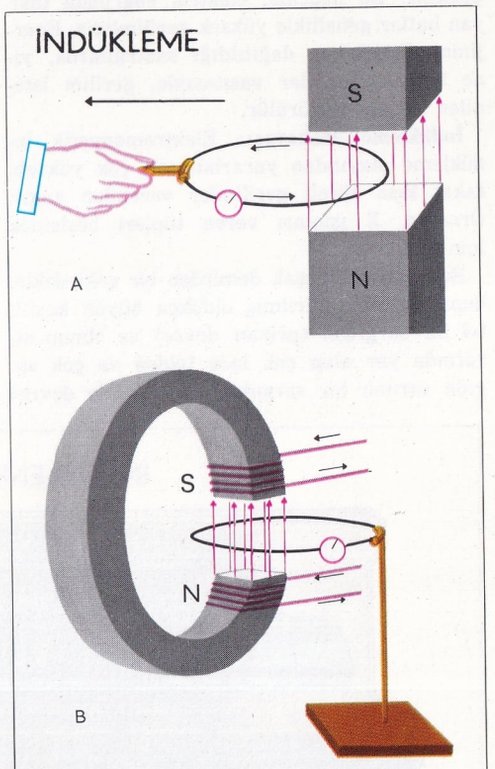

Bir metal tel sarımı içinden geçen manyetik akının değişmesiyle bir indükleme akımı elde edilmiş olur; manyetik akıyı değiştirmek için ya metal tel sarımı manyetik alan içinde hareket ettirilir (A), ya da bir elektro-mıknatısla elde edilen manyetik alan değiştirilir (B).

nin, kendisini oluşturan manyetik akı değişimine karşı gelecek yönde olduğunu bildirir (Lenz kanunu). Bir devrenin kendisinden geçen akımın sebep olduğu manyetik alandaki değişimler de, bir indüklemeye sebep olurlar: Buna özindüklenme denir. Bir doğru akım devresinin kapatılması sırasında tipik bir özindüklenme olayı meydana gelir. Devre kapatılır kapatılmaz, akımın hemen I = V/R Ohm kanunuyle verilen değere çıkması beklenir; oysa akımın sıfırdan bu değere çıkması için kısa da olsa bir süre geçer.

Teknik Uygulamalar: Elektromanyetik indükleme olayları, dalgalı elektrik akımlarının elde edilmesinde ve bu akımlardan yararlanmada çok önemlidir. Dalgalı akımların kolay elde edilmeleri, gerilimlerinin değiştirilmesinde (transformatörler) zorluk bulunmayışı ve gayet az enerji kaybıyle iletilmeleri, bu akımların doğru akımlardan daha çok kullanılması sonucunu doğurmuştur. Bir dalgalı akım üretecinin (alternatör) çalışma ilkesi, yukarıda anlatılan olaylara dayanır. Gerçekten böyle bir üreteçte bir sarımdan oluşmuş bir kapalı devre içerisinden geçen manyetik akım, ters işaretli iki uç değer arasında herhangi bir şekilde, periyodik olarak değiştirilir; böylece indükleme akımı da periyodik olarak değişir ve dalgalı bir akım oluşturur.

Az kayıpla enerji iletilmesiyse, yol boyunca ısı şeklinde yayılan enerjiyi (Joule etkisi) azaltmak için, hareket noktasında transformatörler vasıtasıyle gerilimi yükseltmek ve dolayısıyle hattaki akımın şiddetini azaltmakla gerçekleşir. Bu nedenle, elektrik enerjisini taşıyan hatlar genellikle yüksek gerilimlidir. Enerjinin alındığı ve dağıtıldığı santrallarda, yine transformatörler vasıtasıyle, gerilim istenilen değere düşürülür.

İndükleme Makarası: Elektromanyetik indükleme olayından yararlanarak çok yüksek, fakat kısa süreli gerilimler verebilen aygıt. Örneğin, X ışınları veren tüpleri beslemek için kullanılır.

Bu aygıt, yumuşak demirden bir çekirdekle, bunun üzerine sarılmış oldukça büyük kesitli tel bir sargıdan (primer devre) ve bunun etrafında yer alan çok ince telden ve çok sayıda sarımlı bir sargıdan (indüklenen devre) oluşur; bu son sargının uçları aygıtın uçlarını oluşturur. Primerden kesikli bir akım geçirilince, bu akımın değişimleri sırasında, aygıtın uçları arasında oldukça yüksek (300 000 volta kadar) gerilimler elde edilebilir. İkinci devrede elde edilen gerilim, indükleme kanununa göre, bu devre arasından geçen manyetik akımdaki değişimle orantılıdır; eğer primerdeki akım yeter derecede çabuk değiştirilirse, manyetik akıdaki değişim çok büyük değerleri bulabilir. Bu aygıtların ilk tipi Rhumkorff (Rumkorf) tarafından tasarlanmıştır. İlk makaraların primeri, bir akümülatör bataryasıyle basit bir devre kesen (anahtar = interrüpeur) kullanarak beslenir. Günümüzde daha etkili (örneğin elektrolitik tipten) devre kesenler kullanılmaktadır. Eğer gerilim yeter derecede yüksek olursa, uçlar arasında bir kıvılcım çıkabilir. Patlamalı motorların bujilerini de bir cins indükleme makarası çalıştırır.

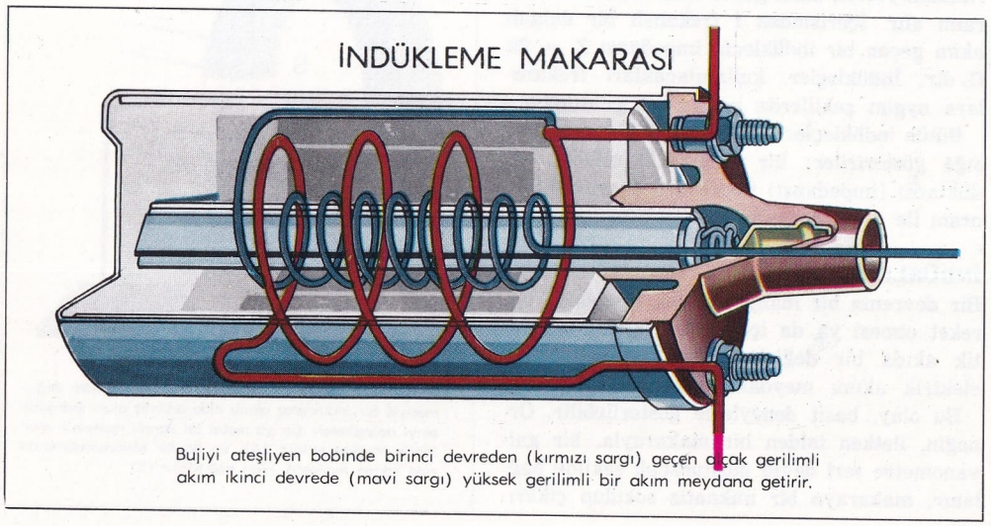

Bujiyi ateşliyen bobinde birinci devreden (kırmızı sargı) geçen alçak gerilimli akım ikinci devrede (mavi sargı) yüksek gerilimli bir akım meydana getirir.

İNDÜS IRMAĞI

Hindistan yarımadasının en önemli ırmaklarından biri. Uzunluğu 3 180 km.'dir. Güneybatı Tibet'te Kailas dağlarının kuzey yamacından doğar, kuzey-batı doğrultusunda akarak Keşmir bölgesine girer, sonra güney-batıya döner ve Hindistan topraklarına geçer. Yatağının büyük kısmı Batı Pakistan'da kalır. Karaçi'nin güney-doğusunda 8 000 km². genişliğinde bir delta meydana getirerek birkaç ağızla Umman denizine dökülür. Çok geniş olan havzası (960 000 km².) morfolojik bakımdan çeşitli bölgelerden meydana gelmiştir. Havzanın doğusunda Thar çölü, batısında ise Bülucistan ve Afganistan dağları yer alır. İndüs ırmağı dağlık bölgede yer yer dar ve derin vadilerde, yer yer de geniş vadilerde akar. Attock'da deniz düzeyinden aşağı yukarı 338 m. yükseklikte ovaya çıkan İndüs, bundan sonra geniş yatağıyle bir ova ırmağı görünümüne bürünür. Verimli ve çok kalabalık bir bölge olan Pencap'ı, kuru ve bozkır niteliğinde bir toprak olan Sind bölgesini geçtikten sonra, yılda aldığı yağış miktarı 250 mm.'yi bulmayan kurak bir bölgede deltasını meydana getirir. Delta bölgesinin kuraklığı nedeniyle ırmağın ancak büyük kolları denize kadar ulaşabilirler. İndüs'ün birçok büyük kolu vardır. En önemlileri Satleç, Cilam, Şinap, Ravi ve Beas'tır. Pencap bölgesi ırmaklarının sularını Panjnad ırmağı İndüs'te toplar. İndüs ırmağının diğer önemli kolları ise Karakurum bölgesinden gelen Shyok, Hindukuş dağlarından akan Gilgit ve Kabul'dur.

İndüs'ün taşıdığı su miktarı, genişlik ve derinlik gibi özellikleri bölgeden bölgeye değişiklikler gösterir. Denize döküldüğü kesimde, saniyede 5 700 m³. olan su miktarı, suyun kabarma zamanlarında saniyede 17 000 m³.'ü geçer.

İndüs ırmağı havzası tarihin bütün çağlarında gerek insanların yerleşme alanı olarak, gerekse bir tarım bölgesi olarak büyük önem taşımıştır. Irmağın geçtiği geniş vadilerle ovalarda çok eski çağlardan beri insanlar yaşamaktadır; bu bölgelerde bugün nüfus yoğunluğu büyük rakamlara varmaktadır. Bunun nedeni ırmağın sularının sulama işlerinde kullanılmasını sağlayan tesislerin yapılmış olmasıdır.

INDY, VINCENT D'

(1851-1931) Fransız bestecisi. Önce Lavingac'tan, sonra César Franck'tan ders aldı. Franck'la birlikte, amacı genç Fransız bestecilerinin eserlerini çaldırmak olan Ulusal Müzik Derneğini, 1894 yılında da Charles Bordes ve Guilmant ile, din müziği eğitimine yönelen Schola Cantorum'u kurdu. 1900'den başlayarak bu okul, müziğin her dalında öğretim yapan bir kurum haline getirildi; d'Indy, ölümüne kadar orada öğretmenlik yaptı. Özellikle kuramcılığı ve geleneklere bağlı öğreticiliğiyle tanınır. Franck etkisinde, düzenli, aydınlık, sığ bir müziği vardır. Başlıca eserleri arasında **I star** senfonik çeşitlemeleri, **Bir Fransız Dağ Havası Üzerine Senfoni** (piyano ve orkestra için), **Yabancı** ve **Fervaal** operaları yer alır.

İNEBAHTI DENİZ SAVAŞI

7 ekim 1571'de Osmanlılar ve Avrupa devletleri arasında yapılmış olan büyük deniz savaşı.

İnebahtı (Yunanca eski adı Navpaktos'tur. **İnebahtı** adı bu kelimeden gelir. Sonra Lepanto olmuştur, şimdi Epahto diye anılır), Yunanistan'da, Korint körfezinin kuzey kıyısında bir şehirdir.

Osmanlıların 1570'de açtıkları Kıbrıs seferi, Venedik'te olan barışı bozmuştur. Bunun üzerine Papa Pius V. Hıristiyan devletlerini bir Haçlı seferine davet ederek Venedik-İspanya arasında bir antlaşma imzalanmasını başardı ve başka devletlerin de bu antlaşmaya katılabileceklerini ilân etti. Osmanlı devleti, Avrupa donanmasının Kıbrıs'taki hareketlere müdahalesini önlemek için donanmayı, çenkçi ve kürekçilerinin eksik olmasına bakmayarak Müezzinzade Ali Paşa kumandasında Akdeniz'e çıkardı. Donanma, Dalmaçya sahillerindeki şehirlere hücum etti, Venedik'te büyük korku ve telâş uyandırdı. Bu arada Magosa zaptedildi. İstanbul'dan, Venedik donanmasına nerede rastlanırsa vurulması için emir verildi. Os-

İndüs ırmağının ağzındaki yüzer bitkiler ulaştırmayı engeller. İndüs'ün geçtiği bölgelerde nüfus yoğunluğu çok yüksektir.

manlı donanması noksanlarını tamamlamak için İnebahtı körfezine çekildi.

Bunun üzerine, Venedik ve müttefiklerinin donanması birleşmek fırsatı buldu ve Don Juan komutasında İnebahtı'ya doğru hareket etti.

Osmanlı donanmasının kaç parça gemiden meydana geldiği üzerinde çeşitli bilgiler verilmekte ise de, büyük küçük 230 parça gemi ile 25 000 kişiden meydana geldiği, müttefik donanmasının bundan biraz fazla, fakat askerce daha üstün nitelikte bulunduğu kabul edilmektedir.

Osmanlı donanması 5 kasım 1571 günü sabahı İnebahtı körfezinden çıktı. Her iki donanma birbirlerini görerek karşı karşıya durum aldıkları zaman, savaş hattının uzunluğu 4 mili buluyordu. Savaş öğleye doğru başladı. Önce Osmanlıların başarısı görüldü ise de müttefikler duruma hâkim oldu. Müezzinzade şehit düştü. Sonunda Uluç Ali Reis taarruza geçti; bütün müttefik gemileri ona yönelince, 30 parça gemi ile savaş alanından sıyrılarak İnebahtı körfezine girmeyi başardı. Müttefikler de çok ağır hasara uğradıklarından Uluç Ali Reisi takip edemediler.

Uluç Ali Reis bir ay sonra, kurtardığı gemilerle İstanbul'a döndü. Başarısından dolayı «Kılıç Ali Paşa» unvanını aldı.

Osmanlı devleti, kaybettiği donanmanın yerini doldurmak için tersaneleri faaliyete geçirdi. Kılıç Ali Paşa: «Tekne kolay, bunları teçhiz güç» deyince, Sadrazam Sokullu: «Bu devlet donanmasının gemilerin gümüşten, resenlerin ibrişimden, yelkenlerin atlastan yaptırabilir» cevabını vermişti. Gerçekten, hiç bir malî güçlükle karşılaşılmadan, 6 ay içinde 134 parça gemi daha yapıldı. 1572'de, kaptan-ı deryalığa getirilmiş olan Kılıç Ali Paşa komutasında 250 parça gemi, Akdeniz'e açıldı.

Bu yenilginin müttefikler lehine sonucu, Türkleri yenebilecekleri inancını kazanmalarıdır. Gerçekte ise, barış antlaşmasında Kıbrıs'la birlikte 200 bin duka altını tazminat almak, Zanta adasının 500 duka altını olan vergisini 1 500'e yükseltmek gibi şartlarla Osmanlılar yine kazançlı çıkmış, İnebahtı yenilgisi, Kıbrıs seferinin bir olayı olarak kalmıştır.

İNEBOLU

Kastamonu iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 935). Karadeniz kıyısında İnebolu deresinin iki yanında kurulmuştur. 89 km.'lik bir şoseyle Kastamonu şehrine bağlıdır. Karadeniz kıyılarını İç Anadolu'ya bağlayan yolun başlangıcında oluşu nedeniyle İnebolu'nun önemi vardır. Kasabanın doğusunda bir plaj vardır. 450 m. uzunluğunda mendireği olan limanı 1953 yılında yapılmıştır. Limanda Küre'den havaî hatla gelen piritleri öğüten, depo eden ve gemilere yükleyen tesisler bulunmaktadır.

Kasaba halkının çoğu küçük el sanatlarıyle uğraşır. Keten ve pamuk dokumacılığı, ağaç, taş ve demir işleri başta gelir.

Kasabanın eski adı İnebolis'di. Türkler devrinde bu ad İnebolu şeklini aldı. Burası 1387'de Yıldırım Beyazıt devrinde Osmanlı yönetimine geçti.

İnebolu ilçesinin yüzölçümü 599 km^2., nüfusu 40 705'tir. Merkez ve Doğanyurt (Meset) bucaklarında 100 köyü vardır. İlçe toprakları engebelidir. Arazi kıyıdan içeri doğru yükselir. Bu yükseklik Dikmentürbe'de 1620 m.'yi bulur. Karadeniz, ilçenin iklimini etkiler. Bu nedenle kışlar ılık, yazlar az sıcak geçer. Yağış 1 000 mm.'nin üstündedir. Orman örtüsü gürdür. En çok mısır, buğday, arpa ve darı ekilir. Ayrıca keten ve patates ekimi de yapılır. Meyvecilik de gelişmektedir.

İNEGÖL

Bursa iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 27 777). Kendi adını taşıyan ovanın ortasında kurulmuştur. Yükseltisi 310 m.'dir. İl merkezi Bursa'ya 45 km. uzaktadır. Şehirde birkaç katlı modern evler, geniş, düzgün caddeler, parklar vardır. Oylat kaplıcası, Çitli madensuyu İnegöl yöresinin başlıca mesire yeridir.

İnegöl ilçesinin yüzölçümü 1 006 km^2., nüfusu 16 908'dir. Merkez ve Tahtaköprü bucakları içinde 96 köyü vardır. İlçe topraklarının büyük bir bölümünü İnegöl ovası kaplar. Ovayı doğudan Ahu dağı (1 020 m.), kuzeyden de bir yayla çevirir. İnegöl ovası Bursa ovasından alçak bir eşikle ayrılır. İnegöl'de kışlar ılık, yazlar oldukça sıcaktır. İlçenin başlıca akarsuyu Kocasu'dur. Halkın başlıca gelir kaynağı tarıma dayanır. Başta tahıl ekimi gelir. Meyvecilik ve bağcılık da yapılır.

İnegöl'deki tarihî yapıların en önemlisi Fatih Sultan Mehmet'in komutanlarından İshak Paşanın yaptırdığı 1481 tarihli cami, medrese ve türbeden meydana gelen yapılar topluluğudur. Beş kubbeli bir son cemaat yeri, Türk mimarîsinde ters T ya da zaviye tipi denen dört kubbeli bir iç mekândan meydana gelen taş ve tuğladan yapılmış camiin yanı sıra, avlunun kuzeyinde medrese yer alır. Medrese 10 hücre ve bir dershaneden meydana gelmiştir.

Dershane kısmı bugün kitaplık olarak kullanılmakta ve zengin yazma kitaplar yer almaktadır. Tuğla ve taştan sekiz köşeli, üstü kubbeli türbe Murat II.'nin karısı Tacünnisa Hatuna aittir. Camiin kıble kısmında yatan İshak Paşanın kabri daha sonra türbe içine alınmıştır.

İnegöl'deki yedi camiden Yıldırım Beyazıt devrinde ve Sultan Hamit devrinde yenilenen Cuma camii ile Kasım Efendi camii ve bir kervansaray en önemli eserlerdir. Ayrıca bugün halk arasında Salı Hamamı olarak bilinen yapı da Yıldırım Beyazıt devrinden kalmadır.

İNEK

(**bkz.** Sığırgiller.)

INGE, WILLIAM

(1913-) Kuzey Amerikalı dram yazarı. 1947 yılında **Farther off From Heaven** adlı ilk eserini verdi. Akıcı bir dille yazılmış bu komediyi **Come Back Little Sheba** (1950) izledi. Orta tabakanın melankolik ve içine dönük kişilerini ustaca incelediği bu eser kendisine George Jean Nathan Ödülünü kazandırdı. 1953 yılında tamamladığı **Picnic** adlı komedisi evvelki eserlerinden tamamen ayrı, hayat dolu bir dünyayı anlatır. Bu eseri eleştirmenler ödülüyle Politzer ödülünü kazanmıştır. 1955 yılında yazdığı **Bus Stop** günümüz insanının dram ve bunalımlarını en ince noktalarıyle ortaya koymuş bir eserdir. **The Dark at the Top of the Stairs** (1957) de sanat çevrelerinde yankılar uyandırmıştır. Eserleri sinema dünyasında da büyük ilgiyle izlenmiş olan yazarın hemen hemen bütün komedileri filme alınmıştır.

İNGİLİZ MUHİPLERİ CEMİYETİ

Programında, «yönetimi altında milyonlarca Müslüman bulunan Büyük Britanya İmparatorluğu ile içten dostluk bağlarının güçlendirilmesi» amacı ile 1919 yılı ağustosunda kurulduğu belirtilen cemiyet Dahiliye nazırlarından Memduh Paşa, Temyiz mahkemesi Başkanı Ali Rüştü Efendi, Ticaret ve Ziraat nazırlarından Kamil Paşazade Abdullah Bey, Devlet Şûrası üyelerinden Said Molla, Kolordu Komutanlarından Hamdi Paşanın fahri başkanlık ve üyeliklerini temsil ettikleri cemiyetin yönetim kurulu da Osmanlı devleti örgütünde önemli görevler alan kimselerden meydana gelmiştir. Cemiyetin genel başkanı emekli Kurmay Albay Enver'dir. İstanbul'un Fatih, Beyoğlu, Üsküdar, Kadıköy, Ortaköy, Beşiktaş, Unkapanı, Eyüp, Şehremini, Pangaltı gibi kesimlerinde şubeler açmış, ayrıca Anadolu illerinde örgütler kurmaya girişmiştir.

Çalışmalarına genellikle iktidarda bulunan Hürriyet ve İtilaf fırkasının eylemlerine göre yön veren cemiyet, düşmanla işbirlikçi ve millî mücadeleye karşı tutumları ile, direnç hareketini bozmak için her türlü çabayı göstermiştir. Kurtuluş Savaşının kazanılması üzerine cemiyet ortadan kaybolmuş, kimi üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan bir yasa ile sınır dışı edilmişlerdir.

İNGİLİZ ULUSLAR TOPLULUĞU

İngiltere ile sonradan bağımsızlığına kavuşan eski sömürgeleri arasında, 1926 yılında meydana getirilen birlik (Commonwealth). Yazılı bir metne dayanmayan birlik özellikle siyasî, iktisadî ve malî alanlarda üyeler arasında tam bir işbirliği sağlamak amacıyle yapılan danışma toplantılarıyle (örneğin üye devletler başbakanlarının yıllık toplantıları) yürütülür.

İngilizcede ortak refah anlamına gelen Commonwealth sözcüğü krallıkla yönetilmeyen bir yönetim sistemi için kullanılmıştır. Netekim XVII. yüzyılda, 1649 ile 1660 yılları arasında İngiltere'de egemen olan Cromwell Cumhuriyeti bu adla anılmış, ayrıca Amerika'nın Massachussets, Pennsylvania, Virginia kolonileri bu adı almış ve muhafaza etmişler, 1952 tarihli Porto Rico Anayasası da Commonwealth terimini benimsemiştir. 1901 yılında çeşitli kolonilerin birleşerek bir Federal Devlet kurmalarıyle Avustralya da bir Commonwealth olmuştur.

1926 yılından sonra terim anlamını değiştirmiş, eski İngiliz İmparatorluğunu meydana getiren devletler topluluğunu belirtmek için kullanılır olmuştur.

II. Dünya Savaşından sonra, İngiliz sömürgelerinin çoğunun bağımsızlığa kavuşmasıyle İngiliz Uluslar Topluluğunun üyeleri artmıştır.

İngiliz Uluslar Topluluğunun üyeleri şunlardır: İngiltere ve sömürgeleri, Kanada, Barbados, Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan, Pakistan, Seylan, Malezya, Gana, Nijer, Kıbrıs, Sierra Leone, Tanzania, Jamaica, Uganda, Kenya, Lesotho, Malawi, Zambiya, Malta, Gambia, Singapur, Guyana, Botswana, Maldiv adaları, Swaziland.

İNGİLTERE

Adının bütünü «Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı» olan İngiltere (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland). Büyük Britanya adasında, İrlanda adasının kuzey kesiminden birkaç takımadadan (Hebrid, Orkney, Shetland) ve dağınık adalardan meydana gelir. Siyasal şekli meşrutî krallıktır. Taht hükümdarlardan çocuklarına geçer. Yasama gücü çift meclisli parlamentonun elindedir. Bu iki meclisten biri Lordlar Kamarası, öteki Avam Kamarasıdır. Yürütme gücünün başında hükümdar (kral ya da kraliçe) vardır; fakat gerçekte yürütmeyi bakanlar kurulu uygular.

Ülkenin toplam yüzölçümü 242 443 km².'dir. Bunun 3 010 km².'lik bölümü iç sulardır. Nüfus 55 068 000'dir. İrlanda denizindeki Man adası ile Manş denizindeki Anglo-Normand adaları (ya da Channel Islands) Birleşik Krallığın bir parçası sayılmamak ve ayrı yasama organlarına sahip olmakla birlikte, doğrudan doğruya İngiltere tahtına bağlıdır. Ülkenin yönetim bölümünde birim, Kontluk (county) tur. Başkent Londra şehridir. «İngiltere» adı ülkenin bir coğrafya bölgesinin adı olmakla beraber, genellikle Büyük Britanya adı yerine kullanılır. Bunun gibi Britanyalı kelimesi yerine de İngiliz kelimesi kullanılmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğu İngilizce konuşur. İskoçya'da ve Galler ülkesinde halk birer Kelt dili konuşmaktadır. Yaygın din Hıristiyanlık olup İskoçya'da çoğunluk Presbiteryen, İngiltere kesiminde Anglikandır. Bu iki yaygın mezhebin dışında Katolik ve Protestan nüfus da oldukça önemlidir. Ağırlık ve uzunluk ölçüsünde hâlâ karışık geleneksel İngiliz ölçüleri kullanılmaktadır. Para birimi sterlin ya da pound denen İngiliz lirasıdır. 1 sterlin 20 şiline, 1 şilin 12 peniye bölünür.

Yer Şekilleri: Büyük Britanya adası Paleolitik zamanda Avrupa kıtasından denizle ayrılmış olan bir platform üzerindedir. Fakat adanın jeolojik oluşumu oldukça eskidir: Kuzeybatı İskoçya ile Hebrid adaları azoik zamanın arkeen döneminde meydana gelmişlerdir; bunun için de Avrupa'nın en eski topraklarından sayılmaktadır. Paleozoik zamanda Kaledonyen dağoluşumu sırasında kuzeydeki Highlandlar, Grampian dağları ve Cheviot dağları meydana gelmiştir. Yine aynı sırada, daha güneyde Cumberland tepeleri, Pennine sıradağları ve Cambrian dağları oluşmuştur. Uzun bir aşınma bu yükseklikleri düzleştirmiş ve paleozoik zamanın karbon döneminde yaygın ormanların meydana gelmesi olanağını veren koşulları hazırlamıştır. Çeşitli jeolojik olaylar bu ormanları değerli madenkömürü (karbon fosili) yataklarına dönüştürmüştür. Azoik zamandaki Hersinyen dağoluşumu da başka topraklar meydana getirmiş ve eski toprakları önemli biçimde değiştirmiştir. Güney Gallerdeki, Devon'daki ve Conwall'daki yükseklikler bu sırada ortaya çıkmıştır. Alpler dağoluşumu ise Büyük Britanya adasını oldukça az etkilemiştir. Bu sırada ancak yumuşak kıvrılmalar meydana gelmiştir.

Adanın morfolojisi genel olarak gözden geçirilirse, engebelerin daha çok kuzey ve batı kesimlerinde bulunduğu görülür. Avrupa'ya bakan güney-doğu kesimleri ise genellikle düzlük gösterir. Engebelerin çoğunluğu düzleşmiş yükseklikler; fakat sivri tepeler de eksik değildir. Bu sivriliklerde buzulların ve akarsuların etkisiyle derin çukurlar (glen) meydana gelmiştir. İskoçya'da üç çeşit engebe vardır. Kuzeyde Kuzey Highlandlar, ortada Grampianlar ve güneyde Güney Highlandlar. Güney Highlandların bir uzantısı Cheviot dağlarıdır. Grampian dağlarıyle Güney Highlandlar arasındaki Lowlands (alçak topraklar) bölgesi İskoçya'nın en zengin ve nüfus yoğunluğu en

İngiltere'yi Fransa'dan ayıran Manş denizi kıyıları. Resimde Dover dolayları görülüyor

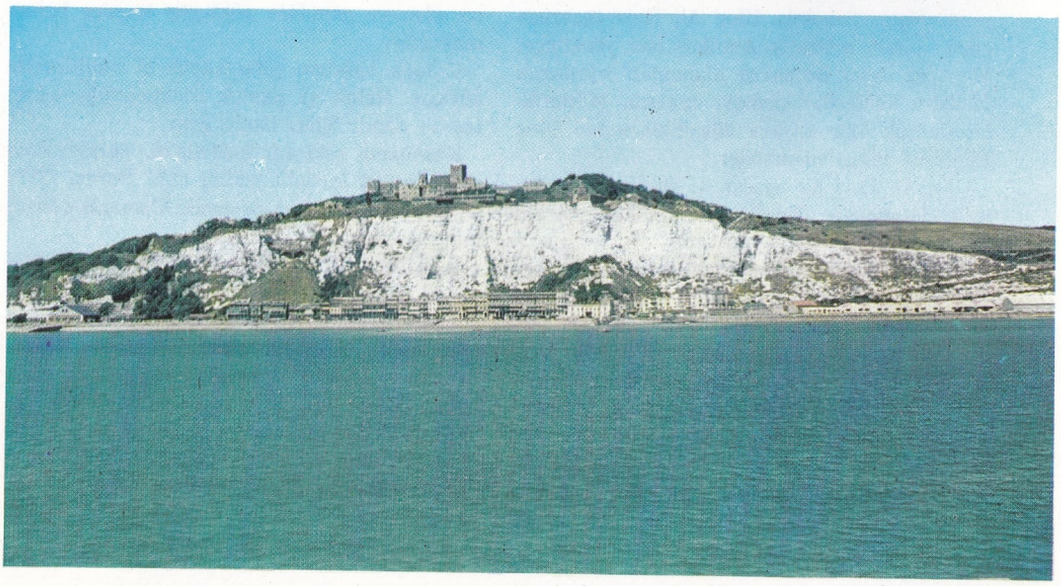

BÜYÜK BRİTANYA VE KUZEY İRLÂNDA

Shetland
Unst
Fetlar
M.Ronas 480
Yell
Whalsey
Mainland
Foula
Lerwick
Sumburgh

Mainland
Fair
Westray
Sanday
Rousay
Orkney
Pomona
Kirkwall
Hoy
Scapa Flow
adl.
South Ronaldsay
C.Wrath
Thurso
Wick
927
Sutherland
998
Helmsdale
Stornoway
Lewis
Hebrid adl.
Minch kan.
Kuzey Uist
Güney Uist
Skye
Dornoch
Tain
Lingwall
Cromarty
Moray Firth
Elgin
Banff
Fraserburgh
Peterhead
Inverness
Spey
Aberdeen
Don
Canna
Rum
Barra
Eigg
Coll
Tyree
Mull
Oban
Glen More
Loch Ness
F. William
Ben Nevis
1182
1309
Balmoral
Stonehaven
Kinlochleven
Montrose
Dundee
Arbroath
Perth
St.Andrews
Firth of Lorne
Colonsay
Jura
Greenock
Dumbarton
Clackmannan
Stirling
Kirkcaldy
Firth of Forth
Leith
Haddington
GLASGOW
Edinburgh
Islay
Rothesay
Paisley
Motherwell
Berwick u. Tweed
Hamilton
Lanark
Peebles
Selkirk
Arran
Kilmarnock
Ayr
Merrick
842
Hawick
Jedburgh
Carrickfergus
Errigal
Londonderry
Strabane
Omagh
Enniskillen
Armagh
Belfast
Downpatrick
Mourne
852
Newry
Man
620
Douglas
Dumfries
Bedlington
Blyth
Newcastle
Tynemouth
South Shields
Sunderland
Gateshead
Carlisle
Durham
W.Hartlepool
Stockton
Middlesbrough
Whitehaven
Workington
Scafell
978
Darlington
Cleveland Hills
454
Whitby
Scarborough
Barrow
Lancaster
Bridlington
York
Preston
Bradford
Burnley
LEEDS
Hull
Blackpool
Blackburn
Halifax
Huddersfield
Grimsby
Bolton
Oldham
Doncaster
Salford
MANCHESTER
SHEFFIELD
Louth
Birkenhead
LIVERPOOL
Stockport
Lincoln
Holyhead
Beaumaris
Chester
Newark
Carnarvon
Bangor
Chesterfield
Boston
Denbigh
Mansfield
Wells
Snowdon
1086
Festiniog
Pwllheli
Stoke on T.
Derby
Nottingham
Great Yarmouth
Dolgelley
Stafford
Burton
Oakham
Kings Lynn
Norfolk
Shrewsbury
Leicester
Norwich
Wolverhampton
Walsall
BIRMINGHAM
Peterborough
Lowestoft
Dudley
Rugby
Ely
Newmarket
Southwold
Kidderminster
Coventry
Northampton
Suffolk
Presteigne
Warwick
Cambridge
Ipswich
Hereford
Worcester
Bedford
Cardigan
M.Prescelly
536
Brecknock
Gloucester
Cheltenham
Luton
Harwich
Carmarthen
Oxford
Hertford
Essex
Colchester
Haverfordwest
Llanelly
Monmouth
Stroud
Aylesbury
Chelmsford
Pembroke
Rhondda
Newport
Swindon
Enfield
LONDRA
Southend on Sea
Brentford
Woolwich
Sheerness
Margate
Swansea
Cardiff
Bristol
Bath
Reading
Windsor
Gillingh.
Ramsgate
Weston
Aldershot
Croydon
Maidstone
Canterbury
Ilfracombe
Bridgwater
Wiltshire
Guildford
Redhill
Dover
Lundy
Barnstaple
Somerset
Salisbury
Winchester
Tunbridge W.
Folkestone
Calais
Bideford
Taunton
Southampton
Hampshire
Sussex
Hastings
Devon
Dorset
Eastbourne
Boulogne
Dartmoor
621
Exeter
Dorchester
Newhaven
Brighton
Fores
Exmouth
Portsmouth
Worthing
Bodmin
Weymouth
Cowes
Isle of Wight
Bournemouth
Torquay
Portland
St.Ives
Cornwall
Truro
Falmouth
Dartmouth
Abbeville
Penzance
Plymouth
Devonport
Start Point
Land's End
Scilly
Dieppe
Fécamp
Cherbourg
Sen körf.
Yvetot
Alderney
Valognes
Le Havre
Bolbec
Rouen
Guernesey
Sercq
Calvados
Trouville
Elbeuf
les Andelys
St.Hélier
Bayeux
Deauville
Louviers
Anglo-Normand adl.
Jersey
St.Lô
Caen
Lisieux
Evreux
Coutances
Bernay
Mantes
St.Malo
Granville
Vire
Argentan
Lannion
Cancale
Flers
Laigle
Morlaix
St.Brieuc

İRLÂNDA DENİZİ
Manş Denizi
Cotentin
Normandiya
Galler
Lancashire
Yorkshire
Norfolk
Suffolk
Essex
Kent
Sussex
Devon
Dorset
Somerset
Wiltshire
Hampshire
Cornwall
Ulster
Kuzey İrlânda
Kuzey Kintyre
Argyll
Northern Highlands
Grampian dağı
Lowlands
Cumberland
Lake District
Pennines
Lleyn
Anglesey
Laighin
Leinster
Munster
Connaught
Kuzey Denizi
Kuzey Britanya Adaları
Manş Denizi
Anglo-Normand adl.
S. Georges Kanalı
Minch kan.
Hebrid adl.
Kuzey Britanya Denizi
İRLANDA
ATLAS OKYANUSU
FRANSA
0 50 100
Km.

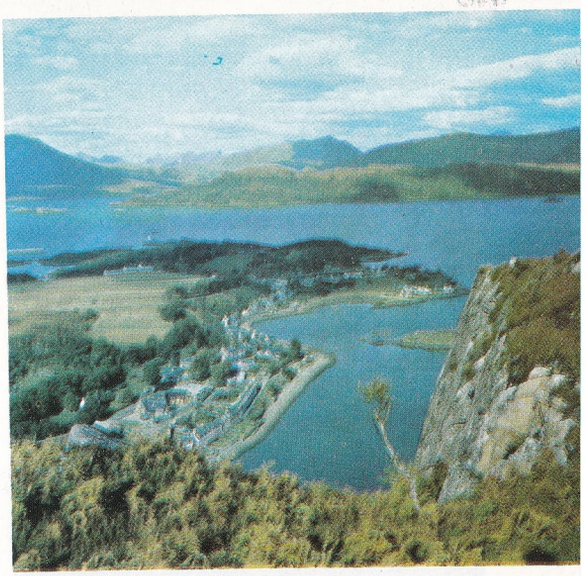

Batı İskoçya kıyılarındaki Plockton (Ross and Cromarty) dan bir görünüş.

Whitby (Yorkshire) dolaylarında Kuzey denizi kıyıları düzgün görünüşe sahiptir.

Cornwall yarımadası, plâjları ve balıkçı köyleriyle ünlüdür.

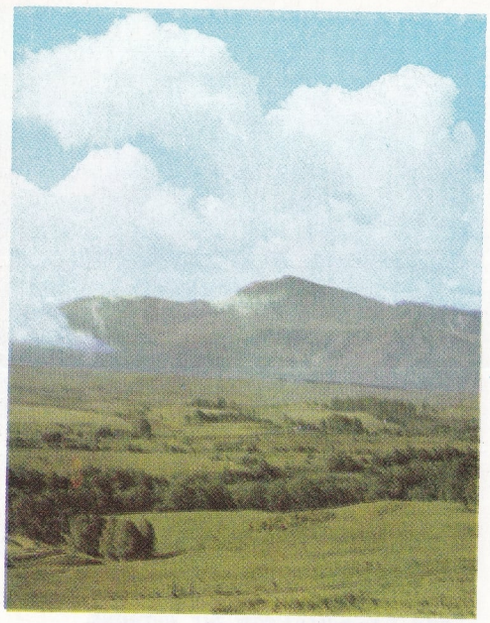

Büyük Britanya'nın en yüksek tepesi Ben Nevis (1343 m.).

Kuzey İngiltere'nin en güzel kesimlerinden Ulls Water.

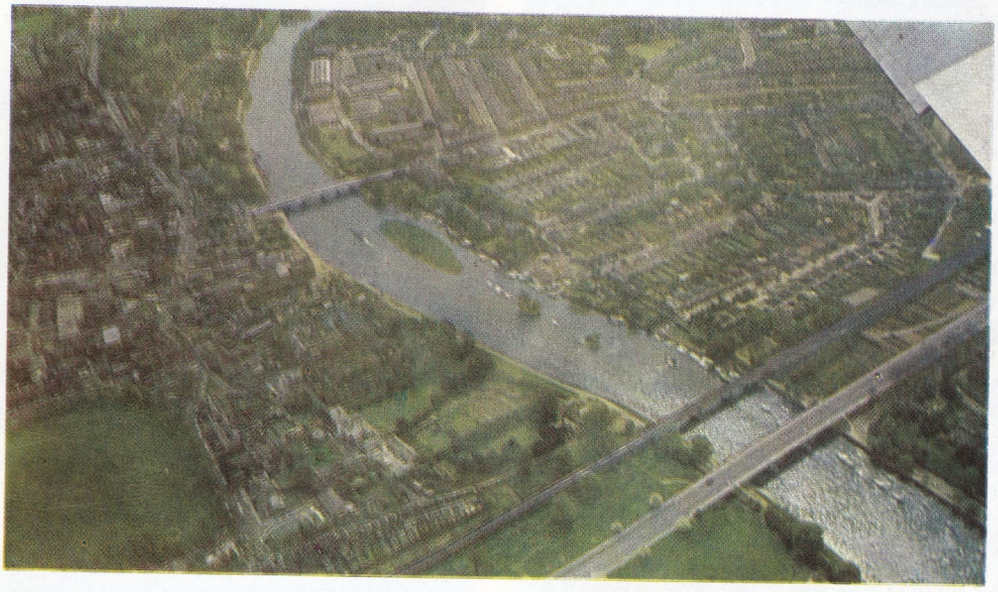

Thames ırmağının Londra dolaylarında havadan görünüşü. Uzunluğu 335 kilometre olan Thames ırmağının ağzının genişliği 16 kilometreyi bulur.

yüksek olan kesimidir. Büyük Britanya adasının en yüksek tepesi Ben Nevis (1 343 m.) Grampian dağlarındadır. Ormanları ve buzul gölleriyle denize dimdik inen Galler tepeleri Alplere benzer özelliktedir. İngiltere kesiminin kuzeyindeki Penine dağları 1 000 m.'ye varmayan yükseklikleriyle, yuvarlak kıvrımlarıyle yumuşak bir görünüşe sahiptir. Bütün Güney İngiltere'de tepeler fazla bir yüksekliğe varmaz. Bununla beraber Old England (Eski İngiltere) kesiminin çok düz olmasına karşı Young England (Yeni İngiltere) kesiminde tepeler hâkimdir.

Büyük Britanya adası Atlas okyanusu iklimine girer; kışlar ılımlı, yazlar serindir, sürekli nem vardır. Ocak ayında bütün adada sıcaklık 3°-7°C arasındadır. En düşük sıcaklık kuzey ve doğu kesimlerinde, en yüksek sıcaklık da batı kesimindedir. Temmuzda sıcaklık 12°-17°C arasındadır. Her mevsimde yağmur yağar. Batı kesimleri yağmurun en bol olduğu bölgedir. Cumberland yüksekliklerinde ve İskoçya'da yıllık ortalama 4 000 mm.'dir. Britanya ikliminin önemli bir özelliği de sık sık sis basmasıdır. Endüstri bölgelerinde kömür tozu, buharı yoğunlaştırmakta, bu da sisi kalınlaştırmaktadır.

Yağmurun çokluğu yüzeyde yaygın bir su dolaşımı yaratmaktadır. Akarsular çok uzun değilse de suları çok boldur, rejimleri düzenlidir. Sonbaharda ve kışın sular oldukça yükselir. En kısa akarsular İskoçya'dadır. Bunlar uzun ve dar körfezlere dökülürler. Bu dar körfezlerin çoğu buzulların etkisiyle meydana gelmiştir. Adanın İngiltere kesiminde akarsular daha geniş düzlüklerden geçer ve daha uzundur. İskoçya'nın en önemli akarsuyu Clyde ırmağı, İngiltere kesimininki ise Thames (Taymis) tir. Thames, havzasının genişliği ve yatağının uzunluğu ile ülkenin bütün güney-doğu kesimini etkiler.

Büyük Britanya'nın gölleri çoktur. Genellikle bunlar uzun, dar ve derin buzul gölleridir. Bu göllere İskoçya'da «locht» (loh) denir.

Nüfus: Son 150 yıldır İngiltere'de nüfusun artışı endüstrileşmeye bağlı olmuştur. En yoğun kesimlerin kömür çıkartılan bölgeler ve endüstri bölgeleri olması da bunu gösterir. Buna paralel olarak da pek çok tarım kesimi boşalmış, karma şehir toplulukları meydana çıkmıştır. Büyük hızla endüstrileşmiş olmasına rağmen, artan nüfusun tümü ülkede geçinme olanakları bulamamış, bunun sonucu olarak önemli göçler görülmüştür. Geçen yüzyılın başında I. Dünya Savaşının çıkmasına kadar 15 milyon İngiliz vatandaşının ülkeden göç ettiği bilinmektedir. Bundan sonra gerek doğumların azalması, gerek birçok ülkenin göçmen alırken koydukları kısıtlamalar nedeniyle bu göçler önemini kaybetmiştir. Ülkenin içinde de büyük yer değiştirmeler olmuştur. Nüfusun önemli kısmı tarım bölgelerinden endüstri merkezlerine göç etmiştir. Tarımla uğraşanları ilk çeken kesimler dokuma endüstrisi ve kömür ocakları olmuştur. Daha sonraları ise başkent Londra, çevre illerinin halkını çekmeye başlamıştır. Londra'dan başka Manchester, Glasgow, Birmingham gibi şehirlerin dolaylarında çapı 100 km.'lik birer boş bölge meydana gelmiştir. Son bir buçuk yüzyıldır, iç ve dış göçler ve nüfusun hızla artması nedenleriyle nüfus dağılımında büyük değişiklik olmuştur. XVIII. yüzyılın sonuna kadar hemen bütün ülke yüzeyinde türdeş olarak yayılan, yalnızca tarım kesimlerinde, hayvan yetiştirilen tepelere oranla daha yüksek yoğunluk gösteren nüfusun bu dengesi, endüstri devrimiyle bozulmuş, küçük birtakım bölgeler kalabalıklaşmış, geniş birtakım bölgelerse boşalmıştır. Bugün nüfusun % 80'i şehirlerde yaşamaktadır. Geri kalan % 20'nin de önemli kısmı tarımsal görevi olmayan ve büyük şehirlere yakın bulunan yerlerde yaşamaktadır. Ülkenin şehir nüfusunun yarısı Londra (nüfusu 7 763 820), Birmingham (nüf. 2 425 020), Manchester (nüfusu 2 440 520), Liverpool (nüfusu 1 351 400), Newcastle-upon-Tyne (nüfusu 849 370) ve Glasgow (nüfusu 1 019 000) şehirlerinin dolaylarında oturmaktadır. Bu büyük şehir dolaylarının dışında nüfusu 100 000'i geçen 30'dan fazla şehir vardır. İskoçya'da da şehir nüfusu oranı yüksektir. Halkın %40 kadarı, 100 000'in üzerinde merkezlerde yaşar. Kuzey İrlanda'ya gelince, bu bölgenin başkenti olan Belfast'ta (nüfusu 399 270) ülke nüfusunun hemen hemen üçte biri yaşamaktadır.

Ekonomi: XVIII. yüzyılın sonunda başlayan endüstri gelişmesi ve dünya ülkelerinin büyük çoğunluğuyle kurulmuş olan ticaret ilişkileri İngiltere ekonomisine çok önemli bir yer sağlamaktadır. Her ne kadar tarımsal ve hay-

vansal ekonomiden endüstriyel ekonomiye geçiş XVIII. yüzyıl sonunda olmuşsa da, daha XVI. yüzyılda, Amerika kıtasının bulunuşundan hemen sonra, denizaşırı ülkelerle ticaretin gelişmesi sonucu, ekonomide önemli bir gelişme görülmüştür. Bu gelişmede yün endüstrisinin ilerleme payı büyük olmuştur. İngiltere uzun süre dünya yün endüstrisinde birinci olmuştur. Zengin kömür yataklarının bulunmasıyle de gerçek endüstri devrimi başlamıştır. Endüstriye koşan halk tarımı bırakınca, besinlerin dışarıdan getirilmesi zorunluğu doğmuştur. Bu zorunluk ve hammadde getirtme zorunluğu sömürgelerle ve öteki ülkelerle alışverişi çoğaltmıştır.

Ülkenin endüstrileşmesinde ve şehirleşmede en olumsuz etki altında kalan kesim, tarım kesimi olmuştur. Ancak tarımın zayıflamasında tek etken olarak endüstrileşme ve şehirleşmeyi görmemek, ülkenin en nemli olan ikliminin birçok tarım çeşidine elverişsiz olduğunu hatırlamak gerekir. Britanya'da tahıl çeşitlerinden, özellikle buğdaydan Avrupa'da alınan ortalama verim alınamaz. Bundan ötürü

Güney-batı İngiltere'nin dalgalı toprakları üzerinde kurulmuş olan Somerset'ten bir görünüş. Araziye uydurulmuş olan evler çevreyle bir bütün meydana getirir.

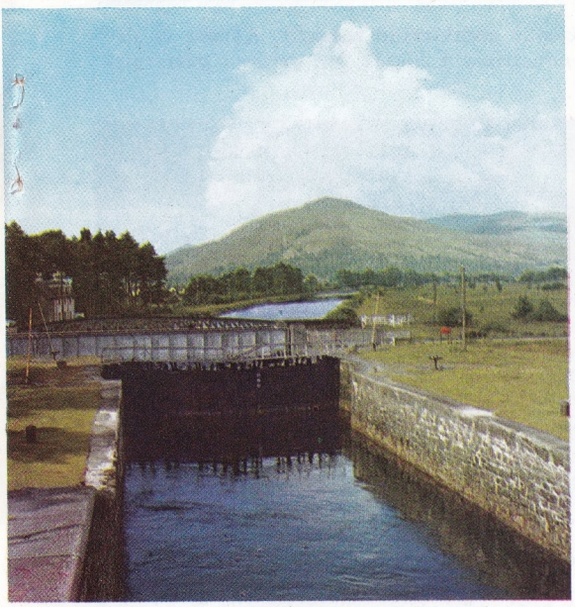

de tahıl tarımına ayrılan yer azalmıştır. Bununla beraber savaş sırasında dışarıdan besin sağlamanın güçlükleri iyice öğrenildiğinden, 1945 yılından beri tarımın canlandırılmasına çalışılmaktadır. Bugün ülkenin yüzölçümünün %30'u ekilmekte, bir milyon kişi tarımla uğraşmaktadır. Tarımda makine kullanılması çok ileri gitmiştir. Her 16 hektara bir traktör düşmektedir. En önde gelen tarım türleri tahıl, özellikle yulaf ve buğdaydır. Fakat son birkaç yıldır sebze ve şekerpancarı tarımı güçlenmektedir. Sebze yetiştirilmesi şehirlerin beslenmesi için zorunlu görülmektedir. Otlaklar çok geniş yer tutmaktadır (12 milyon hektar). Nemli ve yumuşak iklimde rahatça gelişen ve önemli kısmı doğal olan bu otlaklar hayvan yetiştiriciliğinde önemli etkendir. İngiltere'nin hayvancılık geleneği çok eskidir. Ülkede 28 milyon baş koyun, 12 milyon baş sığır vardır. Koyun daha çok İskoçya ve Galler ülkesinde, sığır ise İngiltere kesiminde beslenmektedir. Buna rağmen et ve süt üretimi, tüketimi karşılayamamaktadır. At yetiştiriciliği de önemlidir.

Balık avı eski ve önemli bir kaynaktır. İrlanda denizinde morina, Kuzey denizinde ringa avı yapılır. Balıkçılıkla uğraşanların sayısı 30 000 kadardır. Yılda 1 milyon ton kadar balık tutulur. Bu, İngiltere'ye dünya balık üretiminde önemli bir yer sağlar. Önemli balıkçılık limanları Hull, Lowestoft, Greet Yarmouth, Aberdeen'dir.

Üstte: İskoçya'da Loch Linnhe (Atlas okyanusu) ile Moray Firth (Kuzey denizi) arasındaki kanal 1847 yılında yapılmıştır. Altta: Güney İngiltere'de Wiltshire bölgesinde hayvan beslenir. İngiltere'de beslenen küçük baş hayvanların sayısı 29 milyonun üstündedir.

Endüstri gelişmesinin en önemli etkeni kömür yataklarının zenginliğidir. 6 büyük havzaya dağılmış olan yataklardan yılda 200 milyon tonu aşan kömür çıkartılır. Yataklar şu yörelerde bulunmaktadır: Merkez havza (Yorkshire, Derby ve Nottingham) üretimin %45'ini sağlar; Güney Galler havzası, Northumberland ve Durham havzası, İskoçya (Lowlands) havzası, Lancashire havzası ve Midlands havzası. 100 milyar tonluk rezerv olduğu hesaplanmıştır. Bu miktar en az beş yüz yıllık tüketime yetecektir. Petrol kaynakları olmadığından İngiltere her yıl önemli miktarda petrol ithal eder. Yılda 140 milyon kilovatsaat elektrik enerjisi üretilir. Bunun hemen tümü ısı kaynaklıdır; çünkü ülke akarsulardan elektrik enerjisi üretecek kadar engebeli değildir. İngiltere nükleer enerji üretimine başlayan ilk ülkelerden biri olmuştur: 1956'da üretime geçen Calder Hall santralı dünyadaki bu tür santralların ilkidir. Tees vadisinde, Cumberland'da ve Lincolnshire'da ve başka kesimlerde demir yatakları vardır. Üretim zengin olmakla beraber ülkenin tüketimine yetmemekte, İsveç, İspanya ve Cezayir'den demir satın alınmaktadır. Devon ve Cornwall'da kalay ve kurşun yatakları vardır. Pennine dağlarıyla Gallerde kurşun bulunur.

Aberdeen (İskoçya) de balıkhane. Ingiltere'de balıkçılık alanında çalışanların sayısı 30 000'in üstündedir. Tutulan balık miktarı yılda bir milyon tonu aşar.

Rhonda Valley zengin kömür yataklarına sahiptir. Kömür ve demir madenleri İngiliz endüstrisinin büyük bir gelişme göstermesini sağlamıştır.

Yapılan gemilerin teknik nitelikleri bakımından, İngiliz gemi tezgâhları dünyanın en önemli tezgâhlarıdır. Resimde Queen Elisabeth transatlantiği görülüyor.

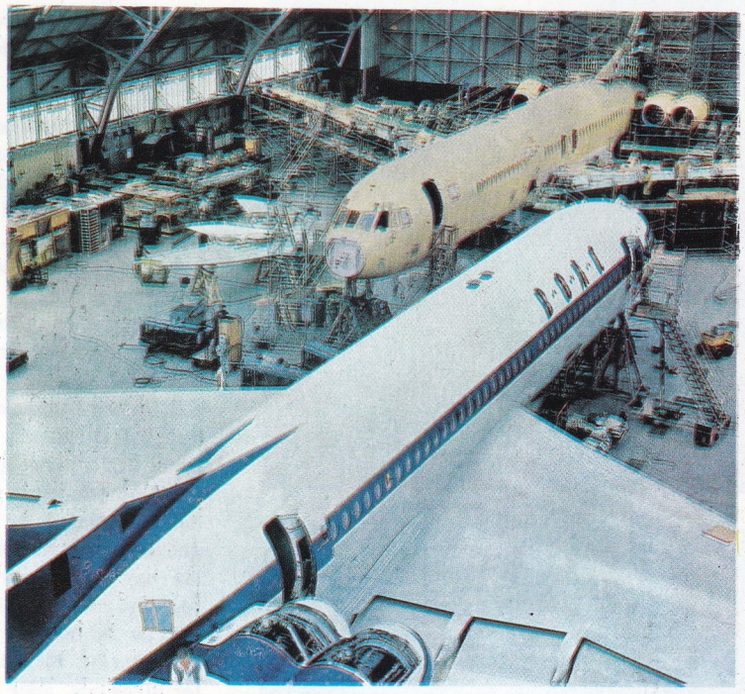

İngiltere'de uçak yapımı endüstrisinde çalışanların sayısı 300 000'in üstündedir. Resimde dört motorlu VC 10 jet uçaklarının montaj işleminin tamamlandığı bir atelye görülüyor.

Demir ve kömür bulunması ülkeyi bir demir endüstrisi ülkesi yapmıştır. Bu endüstrinin önemli merkezleri Newport, Merthyr, Tydfil, Glasgow, Birmingham ve Sheffield'dir. Makine endüstrisi (otomobil, gemi, uçak, çeşitli endüstri makineleri) çok zengindir. Bu endüstrinin ürünleri bütün dünyaya satılır. Özellikle ırmak ağızlarında ve büyük çelik üretimi merkezleri yanında bulunan gemi tezgâhları, herhangi tipte gemi yapabilecek niteliktedir. İngiliz gemi tezgâhları dünya ticaret gemilerinin üçte birinden fazlasını yapmaktadır. Dokuma endüstrisinin de önemi büyüktür. Bu endüstri ülkede çok eskidir. Ortaçağdan beri İngiltere'de dokuma önemli bir çalışma dalı olmuştur. Özellikle pamuklu endüstrisi çok ilerlemiştir. Lancaster ve Manchester belli başlı pamuk endüstrisi bölgeleridir. Yünlü endüstrisi ise Yorkshire, Leeds, Hudderfield, Halifax ve Bradford'da merkezleşmiştir. Kimya endüstrisi de, ilâçtan ham petrolün işlenmesine kadar, çok geniş bir alanı kapsar. Bunların yanıbaşında küçük endüstriler de vardır. Bunlar kâğıt, kauçuk, seramik endüstrisi gibi

dallardır. Özellikle seramik endüstrisi üretimi büyük değer taşımaktadır.

İç ticaret alanında tarım bölgeleriyle endüstri kesimleri, kömür ve demir bölgeleri ya da büyük limanlarla endüstri merkezleri arasında yoğun bir alışveriş görülmektedir. Dış ticarete gelince, ithalâtta besin ve hammaddeler, ihracatta yapma ürünler önde bulunmaktadır. Bu alışveriş dünyanın hemen hemen bütün ülkeleriyle yapılmaktadır. İngiltere ticaret filosunun toplam tonilatosu 22 milyonu aşmaktadır. Bu filo dünyada ABD'ninkinden sonra ikinci gelmektedir. Hava ulaştırması da oldukça gelişmiştir. Turizm endüstrisi de büyük önem taşımaktadır. Her yıl ülkeyi pek çok sayıda turist gezmektedir

Güçlü bir endüstri üretimi ve yüksek bir İhracatı olmasına rağmen dış ticaret dengesi açık vermektedir. Bu, İngiltere'nin hammadde satınalma zorunluğundan gelmektedir; ancak açığın önemli kısmı navlunla, dış ülkelere yatırılmış sermayelerin geliriyle ve turizmle kapatılmaktadır.

Tarih: Britanya adalarının ilk halkı Kelt boyları olmuştur. Bunlardan Britanya adasında oturanlara Briton, İrlanda'da oturanlara ise Gael adı verilmiştir. Daha sonra Büyük Britanya Angl ve Sakson boylarının saldırısına uğramış, bu Cermen boylarıyle adadaki Kelt boyları uzun süre çarpışmışlardır.

V. ve IX. yüzyıllar arasında ülke birkaç devlete bölünmüş, bu devletler arasındaki çekişmeler uzun yüzyıllar sürmüştür. VII. yüzyılda Katoliklik adaya yayılmaya başlamıştır.

Kısa bir süre Danimarkalıların egemenliğinde kalan ülke XI. yüzyılın yarısında bağımsızlığını kazanmış; fakat Anglosakson kralı Edward'ın ölümü üzerine tekrar Norman saldırılarına uğramıştır. Yüzyılın sonunda Fransızca bir süre için resmî dil olmuştur. Fatih William derebeylerinin Fransa ve Almanya'daki kadar güçlenmelerine izin vermemiştir. 1215 yılında Henry II. tarafından yayımlanan Magna Carta gerek kralın, gerek beylerin durumunu açıkça belirtmiştir. Bir çeşit anayasa sayılabilecek olan Magna Carta İngiliz özgürlüklerinin temelini belirtmektedir. İrlanda'nın ele geçirilmesine de yine Henry II. zamanında başlanmıştır.

Henry III.'ün uzun süren krallığı (1216-1272) boyunca soyluların başkaldırması tahtı zayıflatmıştır. Tümü krala ait şehirlerde bile soylular parlamentoya ikişer temsilci gönderme hakkını almışlardır. Daha sonraları din dışı çevrelerin soyluları şehir temsilcilerinden ayrı olarak toplanmaya başlamışlar, bu da bugünkü Lordlar Kamarası ile Avam Kamarasını meydana getirmiştir.

Edward I. (1272-1307) zamanı oldukça hareketsiz geçmiştir. Bu dönemde Galler alınmış, İskoçya vergiye bağlanmıştır. Manş denizindeki adalar da aynı dönemde İngiltere'ye bağlanmıştır. Edward II. döneminde (1307-1327) İskoçya tekrar bağımsızlığını kazanmıştır. Edward III. (1327-1377) İskoçya'dan çok Flandr ülkesiyle uğraşmış, bu toprakların Fransız egemenliği altına düşmemesine çalışmıştır. Fransa'yla çekişmeleri bir ara Fransa tahtı üzerinde hakkı olduğunu ileri sürmeye kadar gitmiştir. Bununla beraber silâhlı çatışma tarihe «Yüzyıl Savaşı» olarak geçmiştir. Tam bir Batı imparatorluğu kurma çabası olarak görülen bu savaş, Fransa toprakları üzerindeki başarılara rağmen 1377-1471 yılları arasındaki iç karışıklıklar yüzünden amacına ulaşamamıştır. Savaşın sonunda İngilizler Avrupa topraklarından püskürtülmüştür. 1455'te başlayıp üç yıl süren ve «İki Gül Savaşı» adını alan iç çatışma sonunda derebeylik zayıflamış, krallığın gücü artmıştır. Henry VII. zamanında bu güçlenmeyi Henry VIII. (1509-1547) duraklamaksızın sürdürmüş, buna dayanarak İngiliz kilisesini Papalıktan ayırmıştır. İngiliz kilisesinin bu bağımsız niteliği tahtın gücünü perçinlemiştir. Özellikle Elizabeth I. (1558-1603) döneminde taht ve kilise tamamen birleşmiştir. Aynı dönemde İspanya ile olan anlaşma bozulmuş, İngiltere Avrupa kıtası üzerindeki bütün dinsel reform hareketlerini desteklemiştir.

XVI. yüzyıl sonlarında ilk sömürge edinme çabaları başlamıştır. Yeni topraklar edinme yolundaki hareket yeni burjuva sınıfıyle kral Charles I. (1625-1649) arasındaki çatışma nedeniyle yavaşlamışsa da geçen yüzyıl sonuna kadar durmamıştır. Charles I.'in idamından sonra yönetimi ele alan Oliver Cromwell (1599-1658) Fransa'yı İspanyaya karşı destekleyerek Jamaica ve Dunkerque'i alarak İngiltere'ye dünyanın sayılı güçleri arasında bir yer sağlamıştır. 1660 yılında Charles II. ile krallık tekrar kurulmuş, kralın yetkileri yeniden düzenlenmiştir. 1679 yılında kabul edilen **habeas corpus** kanunu kişisel özgürlükleri güvenlik altına almıştır. James II. (1685-1688) katolikliği tekrar devletin resmî mezhebi yapmak istemiş; fakat bu girişim kansız bir devrimle önlenmiştir. Bu kansız devrimi kralın damadı William III. (1689-1702) yönetmiştir. William III. tahtın erkek çocuğa geçmesi prensibini kaldırarak kızların da hükümdar olmasını sağlamış, böylelikle tahtı Protestanlara açmıştır.

1603 yılında tahtta İskoçya hükümdar ailesi olan Stuartlardan James (İngiltere tarihinde James I., İskoçya tarihinde James VI.) bulunduğundan İskoçya ve İngiltere tahtları aynı ailede birleşmiştir. Bu birleşme 1707'de resmî bir nitelik kazanmıştır.

Büyük Britanya adı her ne kadar XVII. yüzyılda kullanılmaya başlanmışsa da, ancak 1 ocak 1801'de ülkenin resmî adı olarak kabul edilmiştir.

1714 yılında Kraliçe Anne Stuart'ın yerine Hannover hanedanından George I.'in geçmesiyle İngiltere ve İskoçya tahtları birleşmiştir. Bu birleşme ülkeyi güçlendiren bir birleşme olmuştur. İspanya ile girişilen bir savaş sonucunda (1713) Cebelitarık ve Minorka kazanılmış, Whig partisinin yönetiminde parlamento sistemi yerine oturmuştur. XVIII. yüzyılda İngiltere dünyanın en güçlü devleti olmuş, Fransa'nın elinden Kanada ve Hindistan'ı almıştır. Endüstri devrimiyle ülke, çağın en büyük ekonomik gücü olmuştur. Amerika'nın bağımsızlık için açtığı savaşta başarısızlığa uğramışsa da, Napoleon Fransasını eski sınırları içine dönmeye zorlayabilmiştir. Napoleon döneminde Büyük Britanya, Avrupa'daki pazarlarının çoğunu kaybetmiş; fakat buna karşı Latin Amerika pazarlarını kazanmıştır. Bu pazarları elde edebilmesinin başlıca nedeni Latin Amerika ülkelerinin İspanya'ya başkaldırmış olmasıdır. Büyük Britanya bu durumdan yararlanmak için Kutsal Birliğe, İspanya'nın Güney Amerika'daki egemenliğine karşı çıkmış ve ABD başkanı Monroe ile birlikte Latin Cumhuriyetlerinin özgür-

Londra'da Thames ırmağı kıyısındaki parlamento binası. Neogotik üslûptaki yapı XIX. yüzyılda yapılmıştır. Resmin sağında «Big Ben» adını taşıyan saat kulesi görülüyor.

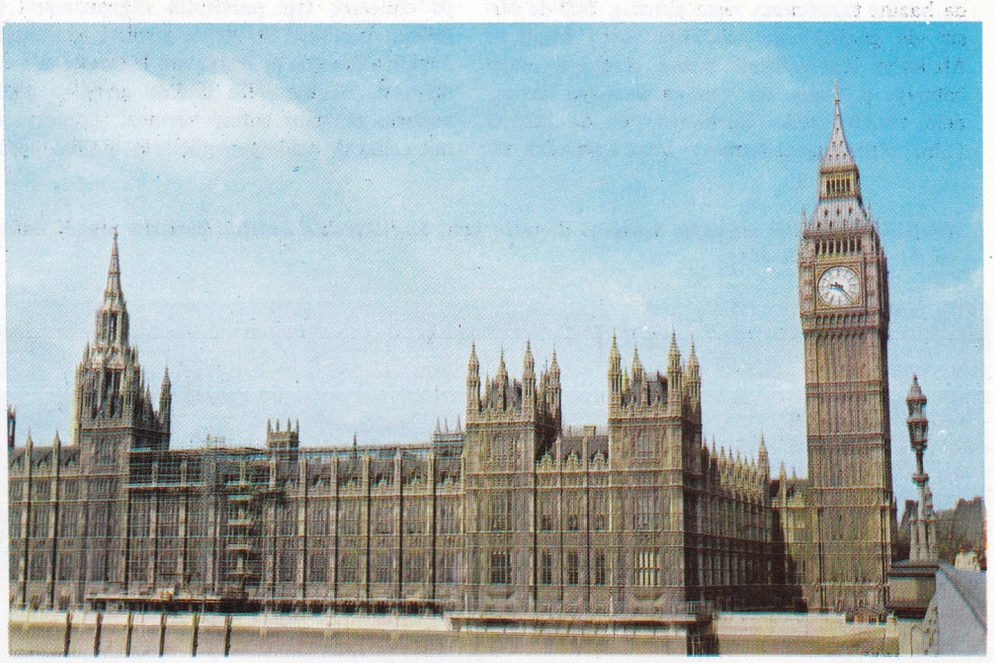

Solda: Salisbury katedralinin giriş kapısı (XIII. yüzyıl). Salisbury katedrali gotik üslûbun ilk döneminin İngiltere'deki en önemli örneğidir. Sağda: Londra'daki Saint James's Palace. XVI. yüzyılda yapılmış olan bu saray Tudor üslûbundadır.

lüğünü savunmuştur. Endüstri devrimiyle birlikte ülkede bir siyasal ve bölgesel özgürlük dönemi de başlamıştır. Toprak ağalıkları endüstri kuruluşları önünde zayıflamıştır. 1832'de girişilen yasama reformu sonucu Katoliklere ve Yahudilere siyasal özgürlük tanınmıştır. Dış politikada ulusal akımları desteklemiş, bu arada Yunanistan, İtalya ve Macaristan başkaldırmalarına yardımcı olmuş, Portekiz ve İspanya iç savaşlarında özgürlükten yana olanları tutmuştur. 1815'te Malta, 1878'de Kıbrıs adalarının egemenliğini eline geçirmiş, Başbakan Disraeli'nin kişisel çabaları sonucu Süveyş kanalı hisse senetlerinin bir kısmı 1876'da hazine tarafından satın alınmış, 1822'de Mısır ele geçirilmiştir. 1884'ten sonra İngiltere Afrika'yı Kahire-Ümit burnu çizgisiyle ikiye bölmeye çalışmış, bir yandan da Asya üzerindeki etkisini açık (Birmanya) ya da dolaylı (Çin) olarak genişletmeye bakmıştır. Bu sömürge genişletme döneminde İngiltere'nin Rusya ve Fransa'yla olan ilişkileri gergin bir durum göstermiştir. Fakat Kayzer Wilhelm II. deniz gücünde İngilizlerle yarışmaya kalkıp da Alman tehlikesi başgösterince, İngiltere Fransa ve Rusya'ya yaklaşmak zorunda kalmış ve 1914-1918 savaşına onlarla aynı safta katılmıştır. Almanya'nın çöküşünden sonra kolonileri daha da genişlemiş, ancak bu arada deniz üstünlüğü ABD'ne kaptırılmıştır. Birçok pazarın elden çıkması, sterlinin dolar önünde zayıflaması, sömürgelerin daha fazla bağımsızlık istemeleri, İrlanda'nın (1912), Mısır'ın (1922), Irak'ın (1932) egemenliklerini elde etmeleri, İşçi partisinin silâhsızlanma politikası İngiltere'nin genel gücünü azaltmıştır. Japonya'nın Çin'e, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Almanya ile 1938'de girişilen görüşmelerin olumsuz sonuç vermesi, bunların sonucu olarak saldırgan güçlerin bütün dünyayı ele geçirmeye kalkmaları İngiltere'yi, 1939'da «Mihver» devletlerine karşı savaşa girmeye zorlamıştır. Savaşın ikinci ve üçüncü yılında İngiltere düşmana karşı hemen bütün cephelerde yalnız kalmış; fakat Başbakan Churchill'in yönetimiyle bu zor yılları atlatmayı bilmiştir. Savaş sonunda zafer kazanılmış; fakat bu zaferin bedeli büyük sömürge imparatorluğunun çökmesi olmuştur. Bugün parçalanmış olan imparatorluğun üyeleri Commonwealth (İngiliz Uluslar Topluluğu) nu meydana getirmektedir.

Sanat: İngiltere'de bulunan en eski yapı kalıntılarının M.Ö. 1900-1600 yılları arasında, yani tunç devrinde yapılmış tapınakların parçaları olduğu bilinmektedir. Adanın Kelt boyları elinde bulunduğu çağın sanatından ise daha pek çok belge vardır. Ada Romalıların eline geçince bu topluluğun sanatı da etkilediği, daha başlangıçta klasik bir doğalcılık getirdiği

Kraliçe Elisabeth muhafız kıtasını denetlerken. İngiltere'de krallık kurumu siyasî bakımdan önemli bir rol oynamamakla beraber, ulusal birliği temsil eder.

bilinmektedir. Milâttan sonraki ilk sekiz yüzyıl içinde yapılan tapınakların çoğu Danimarkalıların akınlarında yıkılmışsa da, bugüne ulaşan kimi örneklerden bunların çok yalın yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Aynı devrin değerli maden işlemeciliği, minyatürleri ve heykelleri daha önemlidir. XI. yüzyıldan sonra Fransa'dan gelen göçler adaya roman stilini getirmiştir. Bu dönemin birçok yapısında Fransa'nın Normandiya kesimi yapılarının özellikleri görülür. Anglo-norman mimarlık döneminde heykelde de Fransız etkisi eksik olmamıştır. Buna karşı bu dönemin resminde büyük bir gelişme görülmektedir. Üzerinde durmaya değer birkaç duvar resmi Westminster ve Winchester katedrallerinde bulunmaktadır. Rönesans dönemi Büyük Britanya'ya mimarlıktan çok süsleme alanında yenilikler getirmiştir. Westminster'de Kardinal Wolsey'in ve Henry VII.'nin mezarları buna örnek olarak gösterilebilir. Nicholas Hilliard (1548-1619) gibi çağının büyük ressamı sayılabilecek sanatçılar bile son gotik dönemi yöntemleri içine kapanıp kalmışlardır. XVI. yüzyıl mimarlığında yeni şekillere önem verilmesi dinsel yapılardan konutlara kaymayı gerektirmiştir. İngiliz barok çağı çok kısa sürmüş, XVIII. yüzyıl başlarında yerini ünlü İtalyan mimarı Palladio (1508-1580) metotlarını izleyen yeni bir akıma bırakmıştır. XVIII. yüzyıl seramik, porselen, cam ve gümüş işlerinin çok yüksek bir düzeye ulaştığı ve yeni İngiliz resminin başladığı yüzyıl olmuştur. William Hogarth (1697-1764) ile başlayan resimde yenilik akımı, Joshua Reynolds (1723-1792) ve Thomas Gainsborough (1727-1788)la devam etmiştir. 1768'de Kral George III. Royal Academy of Arts (Kraliyet Sanat Akademisi) ı kurmuştur. XVIII. yüzyılda resmin çeşitli türleri gelişmiş olmakla beraber, bu dönem resmine peyzaj (manzara) hâkim olmuştur. Romantik dönemin genel çizgilerini yansıtmaktan geri kalmayan İngiliz resminin yeni ve kendine özgü öğeler getirmesine karşı, XIX. yüzyıl başlarında mimarlıkta ilginç bir hareket görülmemiştir. Ancak endüstri devriminin ilerlemesiyle demir ve cam gibi yeni maddelerin kullanılmasına başlanmış, bu da yeni biçimlere yönelme olanağını vermiştir. XX. yüzyıl başlarında Büyük Britanya'da sanat hareketleri Avrupa kıtasının sanat hareketleriyle aynı doğrultuyu izlemeye başlamıştır. Savaş içinde Alman asıllı bazı yabancı mimarlar İngiltere'ye yerleşerek bu sanat alanına usçul akımı getirmişlerdir. Savaş sonrasında yıkılmış şehirlerin yeniden yapılması gereği, planlama öğelerini ortaya koymuş, bu öğelere göre Londra çevresinde birtakım uydu şehirler meydana çıkmıştır. Heykelde, özellikle Henry Moore'un etkisiyle, uluslararası heykel akımlarıyle aynı doğrultuya girilmiştir. Çağdaş İngiliz resmi büyük bir başarı göstermemekle beraber, Ben Nicholson, Graham Sutherland ve Francis Bacon gibi sanatçılar uluslararası düzeyde bir ün yapmışlardır.

Edebiyat: İngiliz edebiyatının gerçek kaynaklarına inmek için Norman akınlarına kadar uzanmak gerekir. Anglosakson diliyle, Fransa'dan gelen yeni egemen sınıfın dili arasındaki çatışma yüzyıldan fazla sürmüştür. Ortaçağda adanın edebiyatına hâkim olan, aşağı yukarı Fransa'dakinin benzeri kahramanlık destanlarıdır. Bunlar önceleri Latince, daha sonra İngiliz dilinde yazılmıştır. Çağının en büyük şairi olan G. Chaucer ünlü **Canterbury Hikâyelerini** halk dilinde, Fransız ve İtalyan örneklerini, özellikle Boccaccio'yu izleyerek yazmıştır. John Wycliffe'in Kutsal Kitabı (İncil) halk diline çevirmesi de önemli bir aşamayı göstermektedir.

Elizabeth I. ve James I.'in hükümdarlık sürelerini içine alan Rönesans döneminde çeşitli dallarda büyük bir canlanma görülmüştür. Thomas More, William Caxton ve Roger Ascham bu dönemin önemli adlarıdır. Eskiçağın pek çok Yunanca eseri bu dönemde İngilizceye çevrilmiştir. Bu tercümeler İngiliz edebiyatının en ünlü kişisi Shakespeare üzerinde büyük etki yapmıştır. XVII. yüzyılda ülkenin pratik hayatında görülen değişiklikler edebiyatta yankılar yapmaktan geri kalmamıştır. Dinde katıksız uygulamacılarla (püritenler) Bunlara karşı çıkanlar arasındaki çatışma edebiyatta iki karşıt akım yaratmıştır. 1688 ihtilâli burjuva sınıfını güçlendirmiş, bunun sonucu olarak edebiyatta gerçekçi akım başlamıştır. Daniel De Foe, Richardson, Henry Fielding gibi roman ve hikâyeciler bu dönemin önemli adlarıdır. Gelişen roman-hikâye türünün yanıbaşında şiirde de ilerlemeler görülmüştür. XVIII. yüzyılda romantizm öncesi akım başlamıştır. Bu dönemin en önde gelen adları Blair, Gray ve Macpherson'dur. İkinci romantizm ya da gerçek romantizm akımında ise Keats, Shelley ve Byron gibi dünya edebiyatının en ünlü kişilerinden sayılabilecek kimseler ortaya çıkmıştır. Roman türünün bu dönemdeki en güçlü temsilcisi Walter Scott'tur. Kraliçe Victoria devrindeki romantik akımın ünlü temsilcileri Charlotte ve Emily Bronte kardeşler, Charles Dickens ve George Eliot'tur. Yüzyılımızın başında George Moore'un eserleriyle doğalcı (natüralist) roman ve hikâye ortaya çıkmıştır. 1914 savaşıyle de vatansever şiir türü yayılmaya başlamıştır. 1922 yılında yayımlanan iki kitap, James Joyce'un «Ulysses» ve Thomas Stearns Eliot'ın «The Waste Land» adlı kitapları kahramanlık edebiyatının iki büyük örneği olmuştur.

Gerçek XX. yüzyıl edebiyatının I. Dünya Savaşından sonra başladığı söylenebilir. Bu dönemin en önde gelen yazarları D. H. Lawrence, Virginia Woolf, Katherine Mansfield'dir. Bunların yanı başında Kelt dilinin geliştirilmesi üzerine eğilen daha dar çerçevede bir edebiyat da eksik olmamıştır.

Bugün hiç biri Amerikan asıllı T.S. Eliot'ın düzeyine varamamakla beraber, Auden, Cecil Day Lewis, Stephen Spender, George Baker ve Dylon Thomas şiirin önemli adlarıdır. Roman-hikâye türüne gelince her ikisi de sonradan Katolik olan Graham Greene ve Evelyn Waugh'dan başka Elizabeth Bowen, Lawrence Durrel ve Ivy Compton-Burnett da önde gelen kişiliklerdir.

Tiyatro: İngiliz tiyatrosunun kaynakları or-

H. Moore'un «Ayakta Duran İnsan» heykeli.

taçağda din dışı temaları ele alan ve sahne eserinden çok bir maskeliler geçidi olan sözsüz oyunlara (mummings) kadar uzanır. Ancak bu geçitlerden hemen sonra ya da onlarla aynı zamanda dinsel temaları ele alan oyunlar ortaya çıkmıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda sahne oyunlarının «pageant» ve «morality play» denen iki türde geliştiği bilinmektedir. Bunlardan birinciler dinsel tema dışında halk oyunları, ikinciler ise dinsel oyunlardır. Dinsel konularla güldürü öğelerinin karışımından çıkan «morality play» ler ise ortaçağ tiyatrosu ile Rönesans tiyatrosu arasında bir köprü olmuştur.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de a) profesyonel bir tiyatro doğmuş, b) Eskiçağ yazarlarının tekrar tanıtılmasına gidilmiş, c) Seyirci zevki biri güldürü, öteki acıklı oyun doğrultusunda olmak üzere iki belirli eğilime kaymıştır.

Elizabeth dönemi (1533-1603) tiyatrosu Kyd ve Marlowe'la başlamış, tiyatro edebiyatının en büyük oyun yazarlarından biri olduğu kabul edilen William Shakespeare (1564-1616) le devam etmiştir. Bir yazar, oyuncu ve oyun düzenleyici olan Shakespeare, tragedyadan güldürüye kadar her türü denemiştir. Tiyatro sayısının XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar iki katına çıkmış olması da bu dönemde halkın tiyatro ilgisinin arttığını gösterir.

XVII. yüzyılın başında yergili güldürü türü ortaya çıkmıştır. Ben Johnson, Thomas Heywood, James Shirley bu türün öncüleri olmuştur. İç karışıklıklar, din çekişmeleri bir süre güldürüyü geri bıraktırmıştır. XVIII. yüzyılda İngiliz tiyatrosu Fransız tiyatrosunun etkisi altında kalmıştır. Tragedya bir çeşit melodrama dönüşmüştür. Güldürü tekrar canlanmıştır. Aynı yüzyılda devlet tiyatroları kurulmuştur. Her ne kadar devlet tiyatrolarının kurulması sansürün ortaya çıkması sonucunu doğurmuşsa da, böylelikle yeni yeni türlerin denenmesi olanağı bulunmuştur. Yüzyılın sonunda ilk romantizm belirtileri ortaya çıkmış, «gothic drama» doğmuştur. Çok geçmeden bu da yerini melodrama bırakmıştır.

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ortası arasında amatör tiyatroların sayısı çok artmıştır. XIX. yüzyılda büyük oyuncu tipleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunların en önemlileri Madame Vestris, Kemble'ler ve kızkardeşleri Sarah Siddons, Charles Kean, Sir Henry Irving'dir. Bu büyük oyuncular aynı zamanda mesleğin ilk dayanışma derneğini kurarak oyuncuların haklarını koruma yolunu aramışlardır.

XIX. yüzyılın sonunda yeni oyun çeşitlerinin özellikle «düşünce tiyatrosu» ve «social drama» nın ilk örnekleri görülmeye başlamıştır. «Social drama» yazarlarının başında Oscar Wilde ve Henry Arthur Jones gelmektedir. Jones «Saints and Sinners» (Azizler ve Günahkârlar, 1884) adlı oyunuyle çağımız insanının sorunlarını ilk defa tiyatroya getiren yazar olmuştur. Yüzyılımız başlarında George Bernard Shaw yergili güldürünün en gerçekçi türünü vermiş ve bu yolun en güçlü temsilcisi olduğunu ortaya koymuştur. Thomas Eliot'ın (Murder in the Cathedral, 1935; Cocktail Party, 1949) ve Christopher Fry'ın (The Lady is not for Burning, 1948) şiir dilinde yazılmış tiyatro oyunları, tiyatro edebiyatına önemli yenilikler getirmiştir.

II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda yeni bir gerçekçiler akımı ortaya çıkmıştır. Bu akımın öncüsü John James Osborn (Look back in anger, 1956) dur.

Bütün bu yeni akımların yanı başında İngiltere'de Shakespeare repertuvarını sürdüren topluluklar eksik olmamaktadır. Bunların en önde gelen oyuncu ve rejisörlerinden Sir Laurence Olivier ve Sir Ralph Richardson ünlerini ülke dışında duyurmuş sanatçılardır.

Sinema: Sinemanın doğuşu çalışmalarına katılan İngiltere, bu sanatın ilk gelişme aşamalarında da büyük rol oynamıştır. Buna rağmen İngiliz sineması öncüleri gerekli parayı bulamadıkları için kısa süre sonra yabancı filim piyasasını alt edemeyip çalışmalarını

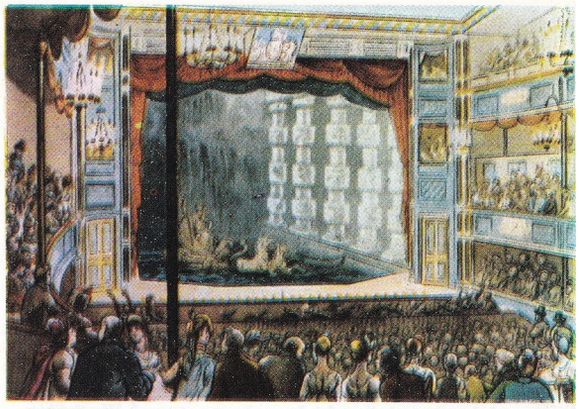

Londra'daki Sadler's Welles tiyatrosunun XIX. yüzyıl başlarında yapılmış bir resmi.

kesmek zorunda kalmışlardır. Amerikan sinema endüstrisi, İngiliz piyasasını eline almıştır. I. Dünya Savaşının bitiminden aşağı yukarı on yıl sonra tekrar bir canlanma görülmüştür. İki savaş arası dönemde Antony Asquith, Alfred Hitchcock ve Alexander Korda dışında önemli bir yönetici görülmemiştir. II. Dünya Savaşı sırasında ulusal duyguları okşayan konular işlenmiştir. Savaş sonunda John Arthur Rank, yapımda büyük atılımlar göstermiştir. Yönetmen David Lean ve yönetmen-oyuncu Laurence Olivier bu dönemde İngiliz sinemasına uluslararası filim festivallerinde başarılar kazandırmışlardır. Ancak daha sonraları bu gelişme hızını kaybetmiş, sadece hafif komedilerde, Alec Guiness gibi oyuncular, Michael Balcon gibi yapımcılarla sürebilmiştir. Son yıllarda genç kuşak daha gerçekçi bir doğrultuya yönelmiştir. Bu grubun en önemli yöneticileri Lindsay Anderson ve Tony Richardson'dur.

Bale: İngiliz balesi XX. yüzyıl başlarına kadar birbirine bağlı olmayan olgular göstermiş, ancak 1900 yıllarında bir bütünlemeye varmıştır. Bu sanat dalına Britanya'da belirli bir yön veren Anna Pavlova ve Diaghilev toplulukları olmuştur. Bu topluluklardan yetişen Ninette de Valois 1931 yılında «Sadler's Wells Ballet» topluluğunu kurmuş ve çevresine ünlü koregrafları toplamıştır. Dünyanın en büyük balerinlerinden sayılan Moire Shearer, Margot Fonteyn hep bu toplulukta yetişmiş sanatçılardır.

Müzik: Ortaçağda İngiliz müziği öteki Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kilise çerçevesi içinde kalmıştır. Latin kültürüyle kurulan sıkı ilişki ise müziği ulusal dilin isteklerinden sıyırmıştır.

Çoksesli İngiliz müziği, başlangıçtan beri özelliğini ve bağımsızlığını korumasını bilmiştir. John Dunstable (1370-1453) tarafından bestelenmiş «O Rosa Bella», XV. yüzyılda bütün Avrupa saraylarında beğenilen ve izinden gidilen bir örnek olmuştur. Elizabeth dönemi birçok alanda olduğu gibi müzik alanında da büyük ilerlemelerle doludur. William Byrd (1542-1623), Thomas Tallis (1505?-1588) ve özellikle John Wilbye (1574-1638) gibi ünlü besteciler bu dönemde yetişmişlerdir. XVII. yüz-

Stratford-on-Avon'da William Shakespeare heykeli; 1888 yılında heykeltraş Ronald Gower tarafından yapılmıştır.

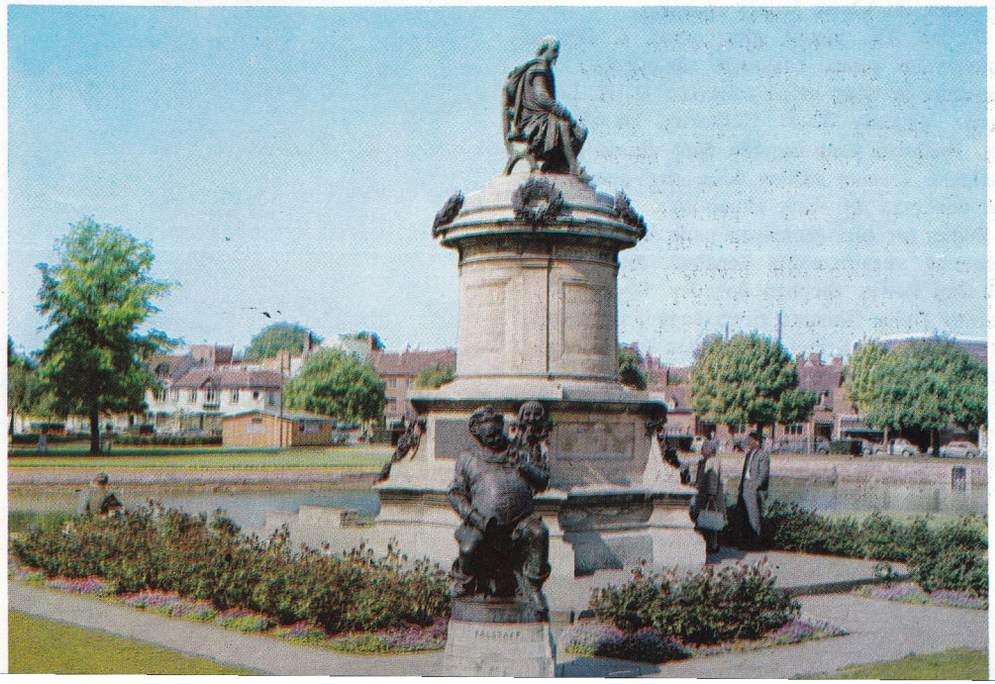

yılda Henry Purcell (1659?-1695) hem enstrümental müzikte, hem lirik tiyatroda aynı derecede duyulan yenilikler getirmiştir. Purcell'ın yaptığı bu değişiklikler yüzyılın yeniliği olan ve İngiltere'ye özgü müzikli, danslı bir oyun türü olarak kalan «masque» türünü doğurmuştur. XVIII. yüzyıl boyunca İngiliz müziği İtalyan, Fransız ve daha çok Alman müziğine bağlı kalmıştır. Alman müziğine böyle yakından bağlanışta Haendel'in Londra'daki çalışmalarının büyük etkisi vardır. XIX. yüzyılda Alman romantizminin etkisi daha geniş olmuştur. Yüzyılımızda ise romantizm yavaş yavaş sönerken Benjamin Britten'in öncülüğüyle yeni kişisel öğeler kendini göstermeye başlamıştır.

INGRES, JEAN-AUGUSTE-DOMINIQUE
(1780-1867) Fransız ressamı. XIX. yüzyılın en büyük ressamlarından ve neoklasik akımın öncüsü sayılır. Babasının da resme karşı eğilimi olduğundan resim öğrenimini görmesi zor olmadı. On bir yaşından itibaren Roques, Vigan ve Briant adlı hocalardan ders aldı. 1797 yılında Paris'te ressam David'in stüdyosunda çalışmaya başladı. O sıralarda David, gerçekçilikten sıyrılma ve örneğin «Kızlar» adlı tablosunda olduğu gibi tablolarını Yunan üslûbuna uydurma çabası içindeydi. Ingres de David'in etkisi altına girdi. Kısa zamanda kendisini sanat çevrelerine kabul ettirmesini bildi. 1806 yılında Grand Prix'yi kazanarak Roma'ya gitti. Bir pansiyonda kaldığı yıllar boyunca (1806-1810) pek çok eser verdi ve neoklasik anlayıştaki kişiliği olgunlaştı. Konuları gerçeğe uygun bir şekilde işlemek zorunluğuyle kişisel üslûbu arasındaki çatışma her sanatçıda olduğu gibi, Ingres'de de bazı çelişmeler göstermiş, sanatçı uzun bir çalışma döneminden sonra gerçek üslûbuna kavuşmuştur. İtalya'da sanatçının tutulmasına karşılık, Paris sanat çevrelerinden aynı ilgiyi görmediğinden Roma'ya yerleşmiş, 1820 yılında heykeltıraş Lorenzo Bartolini'nin tavsiyesi üzerine Floransa'ya gitmiş, ancak 1824 yılı sonlarında Louis XIII. adlı tablosu beğenilince Paris'e dönmüştür. 1825 yılında enstitü üyesi, 1829 yılında Güzel Sanatlar Okuluna hoca olmuş, 1830 yılında Louvre'un Mısır salonu tavanlarına «Homeros'un Takdisi» adlı tabloyu yapmıştır. 1834 yılında tamamladığı «Azizin Çilesi» adlı tablosu beklediği ilgiyi görmeyince yine karamsarlığa düşerek İtalya'ya yerleşmiş, vatanına 1841'de dönmüştür. Tarihsel konulara önem verdiği halde kutsal ya da mitolojik konulu tablolarında başarılı olamayan Ingres, asıl başarısını kendisinin önemsemediği portrelerinde sağlamıştır. Ingres, resim tarihinin erişilmez portre ressamlarındandır.

İNKA UYGARLIĞI
Bugün Peru, Ekvador, Brezilya, Bolivya ve Şili devletlerinin bulunduğu topraklar üzerinde 400-1500 yılları arasında yaşayan uygarlık. İnka terimi hem hükümdarın hem de ondan türeyen soyun adıydı. İnka hanedanı, bugünkü Peru'da Lima çevrelerine karşılık olan

1911 yılında Machu Picchu'da meydana çıkartılan bu İnka kalesinin içinde tapınaklar, alanlar ve evler olduğu anlaşılmaktadır.

Resimde görülen Perulu köylü kadın, İnka soyundan gelen bir yerli kabiledendir.

Paccari-Tampu (Şafağın Evi) bölgesinden gelen dört erkek kardeşin (Manko, Kaki, Uku, Auka) kurduğu Ayar hanedanından türemiştir. Bu dört erkek kardeş Mama adıyle tanınan dört kızkardeşle (Okklo, Huako, Kura ve Raua) evlenmişlerdir. Manko, kendisinin baş olacağını haber veren kuş falından yararlanarak kabilelerin başına geçip bir imparatorluk kurmuş; bu imparatorluk Pizarro'nun istilâsıyle yıkılmıştır. Pizarro, 40 000 kişilik İnka ordusunu yok etmiş, Cuzco şehrine girmiş, 6 ocak 1535 tarihinde ise Ciudad de los Reyes (bugünkü Lima) şehrini kurmuştur. Bunu izleyen yıllarda, Pizarro'nun yerine geçen Diego de Almagro'nun da çalışmalarıyle bütün İnka imparatorluğu İspanyol boyunduruğu altına sokulmuştur. İleri bir düzeyde olan İnka uygarlığının tanıkları olarak günümüze Thiahunako yıkıntıları ile Trujillo yakınlarındaki yapılar ulaşmıştır.

Sanat: İnka uygarlığının güçlü kalıntıları Güney Amerika'da, Büyük okyanus ile And dağları ve I. güney paraleli ile 37. güney paraleli, yani bugünkü Ekvador ile Şili arasında uzanan alana dağılmış bulunmaktadır. Bununla birlikte bu kalıntıların en önemlilerinin bulunduğu merkezler Peru'da Cuzco ve Titicaca gölü bölgeleridir. Yıkıntılardan bunların büyük şehirlerin kalıntısı olduğu anlaşılmaktadır.

İnkaların dinsel mimarîsinin en önemli ve karakteristik iki örneği ünlü İnka Sarayı ile Ay Tapınağı adıyle bilinen tapınaktır. Titicaca gölündeki iki küçük ada (Güneş adası ile Ay adası) üzerinde çok güzel yerlerde kurulmuş olan bu iki yapının karmaşık bir yapılışları vardır.

Mimarî kalıntıların çokluğuna karşılık, resim sanatıyle ilgili kalıntılar hemen hemen hiç yoktur. Öbür Güney Amerika kavimlerinin seramiklerinden farklı olan İnka seramiğinin çamuru ince olup çok iyi hazırlanmış ve iyi pişirilmiştir. Biçim çeşitliliği ve yapılış inceliği İnka dokuma sanatının da başlıca belirleyici niteliğini teşkil eder. İnka şehirlerindeki mezarlardan çok güzel kumaş örnekleri çıkarılmıştır. Bunların başlıcaları resimli ya da motiflerle süslenmiş duvar örtüleri, çeşitli örtüler ve başlıklardır.

Bir İnka mumyası. İnkaların yaptığı mumyaların çoğu günümüze kadar ulaşmıştır.

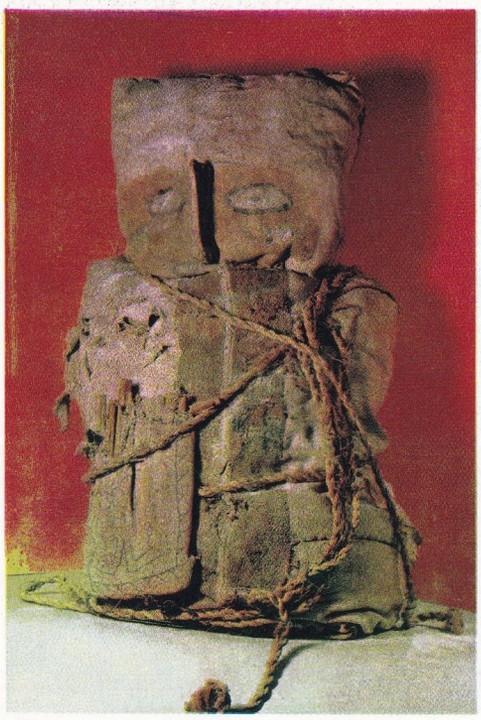

İNÖNÜ, İSMET

(1884-) Türkiye Cumhuriyetinin II. Cumhurbaşkanı. Kurtuluş Savaşında Genelkurmay Başkanı ve Batı cephesi Komutanı. C.H.P. Genel Başkanı. İzmir'de doğmuştur. Babası Müstantik Reşit Bey, annesi Cevriye Temelli'dir. Rüştiyeyi bitirdikten sonra girdiği Sıvas Mülkiye İdadîsinin altıncı sınıfındayken İstanbul'da bulunan Halıcıoğlu Topçu Harp Okulunun idadî bölümüne geçti (31 temmuz 1897). Topçu Harp Okulunu birincilikle bitirerek (19 eylül 1903) aynı yıl Erkân-ı Harbiye Mektebine ayrıldı. Üç yıl öğrenim gördükten sonra burasını da birincilikle bitirerek (26 eylül 1906) Kurmay yüzbaşı rütbesiyle II. Orduya atandı.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin meşrutiyetin ilân edilmesi için gizli bir ihtilâlci örgüt olarak çalıştığı bu yıllarda sınıf ya da dönem arkadaşları olan çoğu kurmay subay gibi, bu cemiyete girerek Hürriyet savaşına katıldı. Meşrutiyet ilân edildikten sonra İstanbul'da başgösteren 31 mart olayı üzerine hazırlanan Hareket Ordusunda görev aldı. Bu dönemde Mustafa Kemal'le birlikte ordunun politikadan, politikanın ordudan ayrılması gerektiği görüşünü benimsediği için, İttihat ve Terakki Fırkasıyle ilişkilerine son verdi.

26 şubat 1910'da «Yemen Mürettep Kuvvetleri» adı verilen üstün yetkili bir kuruluşun kurmay heyetinde görev alarak bu birliğin Yemen ayaklanmasına karşı yürüttüğü savaşta gösterdiği başarıdan ötürü binbaşılığa yükselen (1912) İnönü, Enver Paşanın Harbiye Nazırlığına atanması üzerine, Bakanlıkta Şube Müdürü olarak çalışmaya başlamıştır (15 aralık 1913). Çanakkale Savaşları sırasında Bakanlıktaki görevi devam ederken üç yıllık kıdem alarak yarbaylığa yükselmiş (1914), kendisine «Muharebe gümüş liyakat madalyası» verilmiştir. 1915 yılı sonlarında, cephe görevi istediğinden Diyarbakır, Muş, Bitlis cephesindeki II. Ordunun kurmay başkanlığına atanmış, 14 aralık 1915'te albaylığa yükselmiştir. Mustafa Kemal'in komutan vekili olarak Ruslarla savaştığı bu ordu emrindeki tümenlerden birinin komutanlığı ile daha sonra (30 aralık 1916) Kafkas cephesindeki IV. Kolordu komutanlığı görevlerinde bulunmuştur.

Bir süre sonra Sina cephesindeki XX. Kolordu ve III. Kolordu komutanlıklarına atanan (1 haziran 1917) İnönü, Osmanlı İmparatorluğunun Almanlarla birlikte I. Dünya Savaşına katıldığı talihsiz yılların en zayıf cephelerinden birinde, Alman mareşali Falkenhayn yönetiminde, İngilizlerle yapılan savaşlara katılmıştır. 31 ekim 1918'de Osmanlı iktidarının mütareke koşullarına boyun eğmesiyle yeni kabineyi kuran Sadrazam Ahmet İzzet Paşanın, aynı zamanda Harbiye Nazırlığı görevini de yaptığı Bakanlıkta bu kez Müsteşar olarak 22 kasıma kadar çalışan İnönü, «Sulh hazırlıkları komisyonu askeri üyeliği» (29 aralık 1918) daha sonra da, Kolordu komutanı yetkileriyle Askerî Şura üyeliğinde ve Muamelat-ı Umumiye Müdürlüğünde bulunmuştur.

Mütareke döneminin ağır koşulları içinde, çok kısa süren bu görevler, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa gibi silâh arkadaşlarının, Kurtuluş Savaşının ön hazırlıklarını yaptıkları günlerde İsmet İnönü'yü bu ülkü uğruna çalışmaktan uzak tutmamıştır. Atatürk, Samsun'a hareket etmeden önce İnönü'nün evine yaptığı bir ziyareti anlatarak bu çalışma ve işbirliğini şöyle ifade eder:

«... Odaya girdik. Hizmetçi kıza fazla bir şey söylemeye lüzum kalmadan ev sahibi beyfendi güleryüzle içeri girdi.

«Ne haber, ne haber? Bu ne baskın..?» Bu ev sahibi kimdi tahmin ediyor musunuz: İsmet Bey.

Vaktim dar, sana hikâyeyi kısaca söyleyeyim dedim ve her şeyi anlattım. — Ben yerleşinceye kadar, sen de bana yardım edeceksin ve iş başladığı vakit yanıma geleceksin. Veda etmek üzere ayağa kalktım, ellerimi tuttu. «Biraz daha konuşsaydık..» dedi. Ama ben, İstanbul'da kaldığım müddetçe, benimle mümkün olduğu kadar az alâkalı görünmesini de rica ettim...» 9 nisan 1920'de Ankara'ya geçen İsmet İnönü, Büyük Millet Meclisi açılınca ilk kabineye «Erkân-ı Harbiye Vekili» olarak seçilmiş, 6 haziran 1920'de ise öteki Millî Kurtuluş Savaşçıları gibi, onun hakkında da Kürt Mustafa Divan-ı Harbi tarafından yakalandığı zaman muhakeme edilmek üzere idam hükmü verilmiştir. İsmet İnönü, B.M.M.'nin henüz maddî bir güç olarak belirmesi olanağı bulunmadığı bu günlerde, ordunun yeniden sevk ve komuta zincirine bağlanarak savaşa hazırlanmasında en etkin görevi alan yöneticilerden biridir. Öte yandan, kimi padişaha bağlı göründükleri için, kimi devlet gücünün bulunmadığı bölgelerde doğrudan doğruya halkı soymak amacıyle meydana çıkan çetelerin yarattığı başkaldırma olaylarının bastırılmasına uğraşıldığı bu dönemde Batı Cephesi Komutanlığına atanarak (25 ekim 1920) Kurtuluş Savaşının en sorumlu görevlerinden biriyle yükümlenmiştir. Çerkez Etem başkaldırmasının bastırılması, I. ve II. İnönü Savaşları, çok güç koşullar altında kazanılan zaferler olarak, İsmet İnönü'nün vatan hizmetleri arasında en seçkin yeri alırlar.

Daha sonra Sakarya Meydan Savaşında (13 eylül 1921), Dumlupınar Savaşında, Büyük Taarruzda, İşgalci Yunan ordusunu İzmir'de denize döken Türk gücünün, Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa (Çakmak) ile birlikte yöneticilerinden biri olarak komuta mevkile-

rinde bulunmuş, Mudanya'da toplanan ateşkes konferansında (3 ekim 1922) Türkiye'yi temsil etmiştir. Bu konferansa katılan yabancı devletler temsilcilerinin de saygısını kazanarak Türkiye'nin önerilerini kabul ettirmiş, böylece uluslararası ilişkilerde de başarı sağlayacağı inancını yaratmıştır. Bu nedenle Rauf Bey (Orbay) kabinesinde Dışişleri bakanlığına atanarak Lozan Barış Konferansına Türkiye başdelegesi olarak katılmış, günlerce süren müzakereler sonucu Batı ülkeleri önünde azim ve sabırla bağımsız Türkiye'nin hukukî varlık ve çıkarlarının belgelenmesi savaşını vermiştir.

Fethi Okyar kabinesinde de Dışişleri bakanı olarak görev alan İnönü, Cumhuriyetin ilânından sonra 30 ekim 1923'te başbakanlık görevine atanmış ve 19 kasım 1923'te C.H.P. Genel Başkanlığına seçilmiştir. Bir süre sonra Rauf Orbay ve arkadaşlarının yol açtığı siyasal buhran sonucu Mecliste verilen bir gensoru üzerine güvenoyu aldığı halde çekilmek zorunda kalmışsa da 3 mart 1925'te yeniden kabineyi kurmakla görevlendirilmiş ve 20 eylül 1937'ye kadar bu görevde kalmıştır. Atatürk'ün ölümüyle cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü 14 mayıs 1950 tarihinde genel başkanı bulunduğu C.H.P.'nin seçimi kaybetmesi sonucu 1950-1960 dönemin.de Malatya Milletvekili ve ana muhalefet partisi lideri olarak siyasal hayatını sürdürmüş, 27 mayıs devriminden sonra toplanan Kurucu Meclise girmiş ve 1961-1965 yılları arasında üçüncü kez başbakanlık görevinde bulunmuştur.

İNÖNÜ SAVAŞLARI

Birinci İnönü Savaşı: Yunanlıların Bursa ve Uşak bölgelerinden Afyon-Eskişehir doğrultusuna yeni bir taarruz hareketine girişmeleri sonucu (6 ocak 1921) başlayan savaş.

15 mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmakla başlayan Yunan hareketi 30 mayısa kadar sürmüş ve bir yönden Ayvalık, bir yönden Menderes yörelerine kadar topraklarımız işgal altına girmiştir. İkinci Yunan hareketi bir yıl sonra (22 haziran 1920) başlamış ve Nazilli-Uşak yöresi, Bursa ve dolayları kaybedilmiştir. Bu zaman içinde, Türk halkının yer yer kurduğu savunma cephelerinin yanı sıra Büyük Millet Meclisinin açılması, emperyalizme karşı girişilen savaşın örgütlenme bilincinin dünya önünde siyasal ifadesi olmuştur. B.M.M. hükümetinin 6-7 ay içinde gerek iç isyanların bastırılmasında, gerek ordunun yeniden örgütlenmesinde gösterdiği çabalar, İtilâf devletlerini (İngiltere, Fransa, İtalya) yeni tedbirler arama zorunda bırakmıştır. Çerkez Etem'in B.M.M.'nin disiplinli ordu kurmak yolundaki çalışmalarına karşı çıkmasının yarattığı anlaşmazlığın genişlemesi ve bir buhran niteliği alması, düşmanın yeni bir taarruza geçmesini hazırlayan etkenlerin başında gelir.

6 ocak 1921'de Bursa-Yenişehir doğrultusunda taarruza geçen Yunanlılar üç-dört gün içinde İnegöl-Karaköy-Bilecik ve Sakarya boğazını geçerek İnönü-Gündüzbey savunma hattına vardılar. Yunan ordusu 20 bin piyade eri,

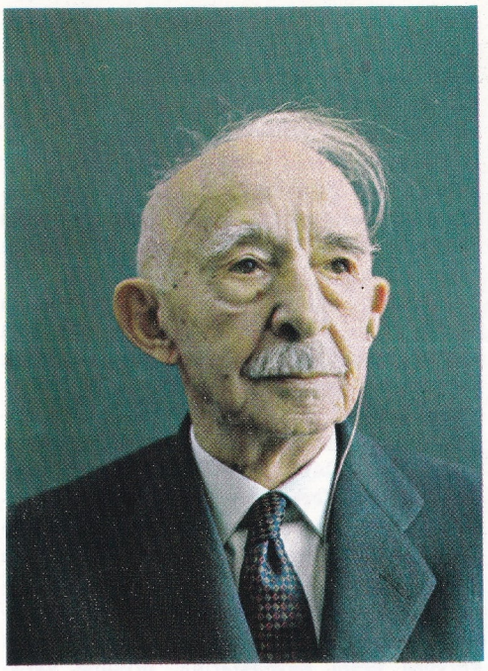

İsmet İnönü.

50 top, 150 ağır makineli tüfek, 200 süvari; Türk ordusu 6 bin piyade eri, 28 top, 50 ağır makineli tüfek ve 300 süvari gücündeydi.

Türk komutanlık karargâhı İnönü'de kuruldu. Yunanlılar bütün ağırlıklarıyle İnönü üzerine yüklendiler. Taarruz eden düşmanın hem insan, hem cephane bakımından çok yüksek sayıda bulunması ordumuzun yenilmesine yol açabilirdi. Ama cephenin en ileri hatlarında süngü süngüye yapılan savaşlarda «ya istiklâl, ya ölüm...» diyebilen Türk evlâdının gösterdiği büyük direnç, 10 ocak akşamı taarruzu durdurdu. Karanlık basınca Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Geri çekilirken Gündüzbey yöresindeki 24. tümenimizle temasa gelmesi düşman cephesinde büyük bir korku ve şaşkınlık yaratmıştı. Çöküntü büyümüş, geri çekilme hareketinde düzensizlik başgöstermişti. Bu durumu çok iyi değerlendiren Batı cephesi Komutanı Albay İsmet İnönü Bursa yöresine çekilen düşmanı sıkı bir şekilde takip etme kararı vererek, önemli sayıda araç ve gereç ele geçirilmesini sağladı.

Birinci İnönü Savaşı, Kurtuluş mücadelemizin ilk büyük başarısı olmuş ve Büyük Millet Meclisinin siyasal gücünün ağırlık kazanmasını sağlamıştır.

İkinci İnönü Savaşı: Bu çarpışmanın, Yunan Başkomutanlığının olağanüstü bir hazırlanışla, Bursa cephesindeki birliklerini 50-60 bin kişilik bir güce ulaştırarak «son darbe»yi vurma amacından doğduğu söylenebilir. Öte yandan, 27 şubat-12 mart 1921'de Londra'da toplanan Konferansta B.M.M. Hükümetinin söz sahibi olmasının yarattığı gelişmeler de Yunan Başkomutanlığını bu karara zorlayan dış etkenler arasında sayılabilir.

23 mart 1921 sabahı Bursa ve Uşak kesimlerinde saldırıya geçen Yunan ordusunun 40 bin piyade tüfegi, 4 bine yakın ağır ve hafif makineli tüfek, 1 200 kılıç ve 144 topluk gücüne karşı ordumuz Batı cephesinde 15 bin piyade tüfeği, 150 ağır ve hafif makineli tüfek, 90 kılıç ve 56 top ile Afyon yöresinde 9 bin piyade tüfeği, 64 makineli, 51 top ve 4 bin kılıçtan meydana geliyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) savaşı yine İnönü mevzilerinde kabul edecek biçimde planladığından İnegöl kesiminde bulunan birliklerimiz geri çekildiler. 30 marta kadar süren savaşlarda, cepheyi koruyan ordu, Türk tarihinin en çetin sınavlarından birini daha verdi. İyi donatılmış düşmana ilerleme fırsatını vermedi. 30 mart 1921 günü cephenin sağ kanadına bütün gücüyle yüklenen düşmanın Savcıbey sırtlarına ele geçirmek isteyen iki üç tümenlik gücü karşısında alaylarımız yenik düşmediler. Aynı gün, akşama doğru son gücüyle bir atılım deneyen düşman, zayıf düşen sol kanadımıza vurunca, Ankara'dan savaş alanına gönderilen Meclis Muhafız Taburunun da kattığı güç karşısında duramadı ve 31 mart-1 nisan gecesi bütün hatlarda geri çekilmeye başladı.

Güney cephesinde ise, Uşak-Afyon doğrultusunda harekete geçen Yunanlılar, 28 martta Afyon'u alarak Çay-Bolvadin hattına kadar ilerlediler. Bu cephede batıdan gönderilen güçlerle 7-11 nisan arasında yapılan savaşlarda Yunan kuvvetlerinin Afyon'u boşaltarak, Uşak doğrultusunda geri çekilmeleri sağlandı.

İNSAN

Hayvanlar dünyasının en gelişmiş canlısı olduğu kabul edilen insanın çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. İlk defa İsveçli doğal bilimler ve tıp bilgini Carl von Linné (1707-1778) **Systema Naturae** (Doğanın Düzeni) adlı kitabında insanın şempanze ve orangutan ile benzerliğine bakarak maymunlar ailesinden bir hayvan olduğunu kabul etmiştir. Orangutan ve şempanzeye **homo sylvestris** (orman adamı), insana ise **homo sapiens** (bilen adam) adını veren Linné'nin bu ayırımı kendinden sonra gelen Buffon ve Cuvier gibi araştırıcılar tarafından benimsenmemiştir. Bazı bilginler insanı «iki elli», orangutan ve şempanzeyi «dört elli» diye birbirlerinden ayırmışlardır. Bu ayırım 1869'a kadar çoğunlukla kabul edilmiştir. 1869 yılında, modern antropolojinin kurucusu sayılan Fransız bilgini Paul Broca (1824-1880) insanı maymundan ayıran hiç bir esaslı anatomik fark olmadığını kesin bir biçimde ortaya koymuştur.

İnsanın doğa içindeki yerinin kesinlikle belirlenmesi Charles Darwin'in (1809-1882) evrimci kavramlarının ortaya çıkmasıyle ve fosiller üzerindeki çalışmaların gelişmesiyle olmuştur. İnsanın doğa içindeki yerini bulma yolunda girişilen çabalar, bu yeri insanın başka canlılara benzeyişine bakarak değil, başka canlılarla arasındaki bağlara göre belirtmiştir.

Bu çalışma yoluna girdikten sonra o zamana kadar üzerinde durulan yatay sınıflandırma, yerini dikey, yani tarih içindeki sınıflandırmaya bırakmıştır. Yapı bakımından birbirine

benzeyen topluluklar arasında biyolojik bağlar arama yolundaki çalışmalar ise çok yenidir. Bu çalışmalardan insanla maymunlar arasında pek ilginç benzerlikler olduğu meydana çıkmıştır. İnsanda 46, şempanze, orangutan ve gorilde 48 kromozom bulunduğu, insanla bu hayvanların kan seromunun aynı bağışıklık tepkileri gösterdiği anlaşılmıştır.

Çeşitli metotlarla yapılan araştırmalarda ele alınan insan-maymun ilişkilerinin verdiği bilgiler, maymunların ayrı cinsten olduklarını, insanla maymunun ancak bir üstfamilya içinde bir araya getirilebileceklerini ortaya koymuştur. Bu üstfamilyaya **hominoidaea** denebileceği düşünülmüştür. Bu üstfamilya **hominidae** ve **pongidae** familyalarından meydana gelir. Bunlardan birincisinde tek bir cins, **homo** (insan)cinsi vardır. İkincisinde **gorilla** (goril), **pan** (şempanze) ve **pongo** (orangutan) cinsleri vardır. Bugün bu cinslerin her birinde bir ya da iki tür vardır.

İnsanın Yerleşmesi: Kuzey ve Güney kutuplarına yakın çok soğuk kesimler dışında yeryüzünde insanoğlunun yaşamadığı bölge yoktur. Ancak çok yüksek dağ tepeleri, Güney Amerika ve Orta Afrika'nın sürekli yağmur alan sık ormanları, Kuzey Afrika'nın Büyük Sahra, Orta Asya'nın Tibet ve Türkistan çölleri, Batı Asya'nın Arabistan çölü de insansız bölgelerden sayılır. İnsanın oturduğu bölgelerle, oturmadığı bölgeler arasında kesin bir sınır yoktur; fakat hemen her yerde bu iki kesim arasında av, balık avı ya da hayvan otlatmak için kullanılan, yılın belirli zamanlarında oturulan, genişliği değişik olan bir kesim bulunur.

İnsanların oturdukları yerlerin sınırları binlerce yıl boyunca önemli değişikliklere uğramıştır. En büyük değişiklikler tarih çağlarının başlangıcından önce meydana gelmiştir Bu yüzden bu değişiklikler ancak anaçizgileriyle bilinebilmektedir. Başlangıçta insanoğlu pek az sayıda yerde yaşamıştır. İnsanlı ilk bölgelerin Orta ve Güney Asya bölgeleri olduğu sanılmaktadır. İnsanlar buradan Antarktik dışında kalan bütün bölgelere, Hint okyanusu ve Büyük okyanusun en uzak adalarına kadar her yere yayılmışlardır. Bu büyük yer değiştirmelerini kolaylaştıran, toprak ve denizlerin dağılımı ile ulaştırma olanakları olmuştur. Tarih çağlarının başından günümüze kadar insanların oturdukları yerler aşağı yukarı aynı kalmıştır. Yeni yerleşilen bölgeler hep kıyı, kenar kesimleri olmuştur. Bazı durumlarda insanoğlu kendine bir bölge seçmiş, oraya yerleşmiş; fakat sonra burayı kendine gerekli koşulların yaratılması için yetersiz bulunca boş bırakıp başka yer aramıştır.

Son yirmi otuz yıldır yeni yerleşilen bölgeler, öteden beri oturulan kesimler içinde boş kalmış çöl ya da orman parçaları olmuştur. Çağımızın ileri tekniği insanın sulama, ağaç kesme vb. yollarıyle buralarda kendine uygun koşullar yaratması olanağını vermektedir.

İnsanlar oturdukları bölgelere o bölgelerin niteliklerine uygun olarak dağılmışlardır. Bu nitelikler çok çeşitli, tarihsel, toplumsal, siyasal, ekonomik etkenlerin birleşmesinden meydana gelmiş niteliklerdir. İnsan yerleşmesiyle ilgili bir olayın çeşitli bileşkenleri içinde, en önemli olan etkeni bulmak zor olmamaktadır.

İnsanın oturduğu bölgeye uyma eğilimi her kuşakta bir öncekine oranla daha güçlüdür. Bu, yüzyıllar geçtikçe insanoğlunun oturduğu bölgelere daha tekdüze olarak dağılmasını sağlamaktadır.

Çağımızın ilginç demografik olgularından biri de endüstri bölgelerinin hem genişlik, hem yoğunluğunun artması, buna paralel olarak da tarımsal bölgelerin azalmasıdır.

Yeryüzünün Yetenekleri: Yerin jeolojik yapısı, iklimi, bitki örtüsü konularındaki bilgilere ve insanın biyolojik gereklerine dayanarak birçok bilgin Yerkürenin insanoğlunu besleyebilme sınırlarını araştırmıştır. Yeryüzünün ne kadar nüfusu besleyebileceğini bulmak için günümüzün en ileri, en usçul metotlarına göre üretim olanakları hesaplanmıştır. Bu hesaplarda ileride uygulanacak metotların da yeryüzü besin kaynaklarına, üretime yapacağı katkı düşünülmüştür. Bu yoldaki araştırmalar genellikle belirli bir halk topluluğu, belirli bir bölge ele alınarak yapılmaktadır. O topluluğun yapısal yetenekleri, o bölgenin toprakaltı ve topraküstü olanakları incelenmekte, bunlardan aynı topluluğun kalori ihtiyacının nüfusun ne oranda artışına kadar karşılanabileceği hesaplanmaktadır.

Çeşitli bilginlerin vardıkları sonuçlar arasındaki ayrılık büyüktür. Bir kısmı Yerkürenin 6,2 milyar insanı besleyebileceğini ileri sürerken, bir kısmı da bu rakamın 13,3 milyara kadar yükselebileceği düşüncesini savunmaktadır. Bütün bilgin ve araştırmacıların birleştikleri nokta, Avrupa'nın tümünün ve Asya'nın bir parçasının yerleşme yeteneklerinin hemen hemen sınırlarına varmış olduğudur. Buna karşı yeryüzünün öteki bölgeleri daha çok uzun süre insanla dolmaya devam edebilecektir. Bir bölgenin besleyebileceği en fazla insan sayısı 100 kabul edilirse, bu bölgelerde bugün 15 kişi oturmaktadır. Başka bir deyimle dünyanın birçok bölgesi

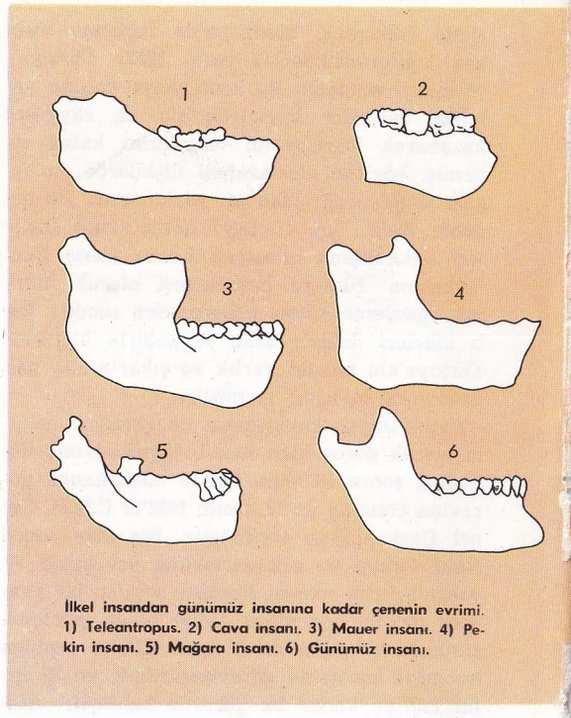

İlkel insandan günümüz insanına kadar çenenin evrimi. 1) Teleantropus. 2) Cava insanı. 3) Mauer insanı. 4) Pekin insanı. 5) Mağara insanı. 6) Günümüz insanı.

günümüzde %15 oranında kullanılmaktadır.

Yerleşme Biçimleri: İnsan, yüzyıllar boyunca, yeryüzünün doğal biçiminin değişmesine bir dereceye kadar katkıda bulunmuştur. Bu değişiklikler kıyı çizgisini düzeltme, yapay göl meydana getirme, akarsuyun yatağını saptırma gibi şeylerdir.

İnsanın en eski yerleşme biçimi kendine bir ev yapmasıyle ortaya çıkmıştır. İnsanoğlu, toprağın işlenme koşulları başka bir durum gerektirmezse, yanıbaşında kendisini koruyup savunabileceği benzerleriyle yaşamak ister. Bunun için de evler, köyler halinde toplanmıştır. Köylerle şehirler arasındaki ayrılık, ekonomik ve toplumsal bakımdan köyün basit, şehrinse karma bir yapı göstermeleridir. Ayrıca şehirde, köyde olmayan yönetim ve eğitim görevlerini yüklenmiş kuruluşlar vardır.

Yerleşme yerlerinin topografik durumu çok önemlidir. Düzlüklerde ve tepelerde kurulmuş yerleşme yerleri, akarsu geçen ve geçmeyen

İnsanların yerleşmesine örnekler. Solda: Büyük Sahra'da bir göçebe çadırı. Sağda: Milano (İtalya) dolaylarında yoğun bir yerleşme bölgesi.

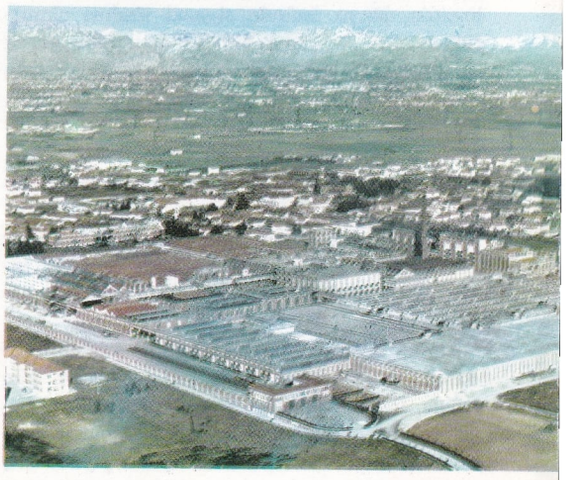

kesimlerde kurulmuş yerleşme yerleri birbirlerinden çok ayrıdır.

İnsan hayatı için vazgeçilmez bir öğe olan, ucuz bir ulaştırma yolu niteliğini taşıyan, savaş sırasında doğal bir koruma aracı diye kullanılabilen suyun varlığı daima yerleşme yeri üzerinde en büyük etkenlerden biri olmuştur.

Deniz kıyısı bölgelerdeki yerleşme tipi, ulaştırma, balık tutma vb. kolaylıklar nedeniyle büyük yararlar gösteren tiplerdendir. Eski çağlarda, adalarda ve yarımadalarda köy ve şehirler kurulması, bunlardan başka savunma açısından da çok yararlı görülmüştür.

Her ne kadar ekonomik etkenlerin etkisi, tam kestirilemezse ve etnik etkenler bilginlerin hepsi tarafından kabul edilmemişse de, genel inanç, düzlüklerde yerleşme biçimini ekonomik ve etnik koşulların yaptığı, dağlık kesimlerdeyse bunun eldeki dar bölge olanakları içinde yaşayabilme çabasına bağlı kaldığı yolundadır. Dağda su istenen değil, kaçınılan bir öğedir. Vadilerde yerleşilmiş olması su nedeniyle değil, elverişli ulaştırma yollarından yararlanılabileceği nedeniyledir. Birçok yerleşme merkezinin, akarsulardan ve sel yataklarından bir tehlikeden kaçınılmasına yetecek kadar uzakta kurulmuş olması bu görüşü doğrular.

Yerleşme yerinin seçiminde önemli bir etken de güneş ışığından gereği gibi yararlanmaktır. Bayır, sırt, yamaç üzerindeki pek çok köy ve şehir bu düşünceyle kurulmuştur.

Sonuç olarak denebilir ki, bir yerleşme yeri topografya, coğrafya etkenlerinin, etnik, antropolojik, politik, ekonomik vb. etkenlerin hep birlikte meydana getirdikleri nedenlerle belirlenmektedir.

İNSANCILIK

İnsan temel niteliklerini geliştirme amacını güden düşünsel eğilimlerin tümü (hümanizma). Geniş anlamda böyle tanımlanabilecek olan insancılık sözü, dar anlamıyle ortaçağ sonlarında ve Rönesans döneminde Avrupa'da görülen güçlü bir düşünce akımını belirtir.

XV. yüzyıl boyunca olgunlaşmış olan bu akım, Rönesans döneminin gelişme zamanında en yüksek noktasına varmıştır. XIV. yüzyılda yavaş yavaş ortaya çıkan ve Petrarca ve Boccaccio tarafından az çok işlenen yeni değerler dizisinin güçlenmesiyle başlayan bu dönem, İtalya'da politik ve sosyal durumun hareketsiz ve kararlı olduğu bir çağa rastlamıştır. Bu çekişmesiz dönemde sanatçıyı ve düşünürü korumak isteyen soylular, İtalya'nın belli başlı şehirlerinde, düşünce ve sanat alanlarının ileri gelenlerini çevrelerine toplamışlardır. Böylece politik nitelikleri geride bırakan ve ruhsal rahatı öne alan bir özgürlük anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, inceleme ve yaratma olanaklarına üstünlük tanımak istemiştir. Yavaş yavaş sönen ortak yurtseverlik duygusunun yerini ulusal bir yurtseverlik duygusu alamamıştır. Düşünce adamı, bilgili adam kişiliği, kısa sürede saray adamı ya da filân soylunun adamı kişiliğine dönüşmüştür. Az çok yüzeyde kalan bu değişikliklerin yanı başında, daha derine inen yeni değerlendirmeler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Eskiçağ Yunan-Latin klasikleri tekrar büyük ilgi ve titizlikle okunur, incelenir olmuştur. Doğa üzerine eğiliş modern bilimin metotlarına yol açmıştır. Bu açıdan bakınca ortaçağ ile hümanizm arasında büyük bir karşıtlık görünmektedir. Ortaçağ bir karanlık, insancılık hareketi bir aydınlık; birincisi barbar, ikincisi eğitilmiş; birincisi deneydışı alanı, ikincisi insanın alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bugün bilginler hümanizm akımının özelliklerini yapan niteliklerin daha önceki yüzyıllarda da var olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Ancak akımın kendisinde önceki yüzyıllardan kopup ayrılmaya bir eğilim olduğu da kuşku götürmez bir geçrektir. Ortaçağı hor görüş, bir yenilenme gereği duyma, önceki yüzyılların düşünce akımlarından ayrı olmanın bilincine varma, insancılık dönemi düşüncesinin özelliklerindendir. Hümanizm dönemi düşüncesi XIII. yüzyıl düşüncesinden ne niteliğiyle, ne de bilgisinin türüyle ayrılmaktadır. Bunların ayrıldıkları nokta, insancılık dönemi düşünürlerinin geleneksel kavramları eleştirmekten çekinmemeleri, bunları ussal bir çözümlemeye sunmalarıdır. Bu açıdan bakınca insancılık düşüncesinin her şeyden önce eleştiri düşüncesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Eleştiri düşüncesi insanda ötedenberi var olan değerlerin yeniden belirtilmesinde, belli bir düzeye oturtulmasında, insanın kendini çevreleyen dış dünyayı anlama ve değiştirme olanaklarının ortaya çıkarılmasında birinci güç olmuştur. Eleştiri düşüncesi artık değişmeyecek sanılan kesinlikleri tekrar tartışma konusu yapmıştır. İnsancılık metinlerin incelenmesine özel bir anlam, özel bir değer vermiştir. İnsancılık ile düşünürler geçmiş çağların düşünür ve yazarlarını belirli bir çerçeve içine oturtabilmişlerdir. Geçmişe, eskiçağa dönen hümanistler eski yazıları taklit etmekle beraber, kendilerinin bu eskiçağ düşünürlerinden ayrı olduklarını da hiç unutmamışlardır.

İnsancılık önce İtalya'da ortaya çıkmış, sonra gerek İtalya'da, gerek Avrupa'nın öteki ülkelerinde hızla gelişmiştir. Floransa, Roma ve Napoli şehirleri ilk insancılık merkezleri olmuştur. Floransa okulundan Marsilio Ficino, Eflatun'u tekrar Batı dünyasına tanıtmıştır. Fransa'da G. Budé, E. Dolet, İngiltere'de Th. Morus, Hollanda'da Erasmus akımın en parlak temsilcileridir.

İNSAN HAKLARI BİLDİRİLERİ

Kişilerin, siyasî iktidar karşısında cins, ırk, din, yaş, tabiiyet, düşünce farkı gözetilmeksizin eşit oldukları ve insan olmak sıfatıyle doğuştan, devredilmez, tabiî birtakım haklara sahip oldukları kabul edilmektedir. Bu eşitliğe ve tabiî haklara «insan hakları» adı verilmektedir. İnsan hakları kavramı, XVIII. yüzyılda ortaya atılmış, o dönemin felsefecileri, siyaset adamları, devrimcileri tarafından savunulmuştur. İnsan hakları anlayışı ve felsefesi 1789 Fransız burjuva demokratik devrimine yol açan etkenlerden olmuştur. Fransız devriminden sonra bu haklar birçok ulusal ve uluslararası bildirilerde, Anayasalarda yer almıştır. İnsan haklarını sistemleştiren ve ilân eden bildiriler içinde en önemlisi 1789 yılında Fransız Kurucu Meclisince ilân edilen «İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi» dir. Daha sonra 1791 Fransız Anayasasında da, giriş kısmı olarak yer alan bu bildiri, insanların hukuk açısından özgür ve eşit olarak doğduklarını ilân etmekte, egemenliğin millete ait olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, insanlar özgürlük, mülkiyet, güvenlik, zulme mukavemet gibi, son bulmaz, devredilmez haklara sahiptirler. Yine bu bildiriye göre, kanunun yasaklamadığı bir şeyin suç teşkil etmeyeceği, kanunun emretmediği bir şeyi yapmaya kimsenin zorlanamayacağı, kanunun gösterdiği haller dışında kimsenin tutuklanamayacağı ve hapsedilemeyeceği, cezaların ancak kanunla konulabileceği, fikir ve kanaatlerinden dolayı kimsenin cezalandırılamayacağı kabul edilmektedir.

Kuzey Kanada'nın XIX. yüzyıl sonlarına kadar boş kalmış olan kesiminde bir ev.

Tunus'un iç kesimlerinde bir köy.

En klasik biçiminde demokratik sistemin ifadesi olan İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi, daha sonra başka bildirilerle tamamlanmıştır. Zamanla bu bildirilere dayanılarak, esir ticaretini, köleliği, beyaz kadın ticaretini yasaklayan anlaşmalar düzenlenmiştir. Birleşmiş Milletler Sözleşmesinde ve bu kuruluşun kabul ettiği çeşitli sözleşmelerde bu bildirilerin ilkeleri kabul edilmiştir.

İNSAN VÜCUDU

Varlığımızın maddesel parçası. Kişinin bütünlüğünü koruma ve insan soyunu sürdürme amacıyle birbirlerine düzenle uydurulmuş öğelerin bütünü.

Yapı bakımından insan vücudu baş, gövde ve dört üye (kollar ve bacaklar) olmak üzere üçe ayrılır. Beynin ve özel duyu merkezlerinin yer aldığı baş, vücudun en önemli noktasıdır. Gövdede yukarıya doğru bir uzantı görülür; bu uzantı boyundur ve gövdeyle başı birleştirir. Gövdede göğüs ve karın boşlukları adı verilen iki boşluk bulunur. Bunların içinde istemdışı hayatın ya da başka bir deyimle vejetatif ya da bitkisel hayatın belli başlı organları yer alır. Üyeler simetrik olarak gövdenin dört köşesine bağlıdır. Çok hareketli parçaların birbirine eklenmesinden meydana gelmişlerdir. Yukarı üyelerin parçaları omuz, kol, dirsek, önkol, bilek ve eldir. Alt üyelerinkiler ise kalça, uyluk, dizkapağı, bacak, ayakbileği ve ayaktır. Üyeler insanın hareket etmesini sağlar.

Bütün bu yapıyı iskelet adı verilen ve kemiklerden yapılmış olan bir çatı tutar. Bu çatının anaekseni omurga (belkemiği) dır. Öteki ana parçaları kafatası, omuz kemeri ve yukarı üyeler, göğüskafesi, kalçakemeri ve alt üyelerdir. İskelet, eklemler ve kaslar, hep birlikte hareket sistemini meydana getirirler. Hareket sistemi, hem vücudun ayrı ayrı hareketlerini, hem de insanın bir yerden bir yere gitmesini sağlar. Kemik yapılar ve kas demetleri, içinde bitkisel organlar, damarlar ve sinirler bulunan boşlukları çevreler, içine alır. Solunum sistemi organları baş, boyun ve göğüskafesi arasında dağılmıştır. Sindirim sistemi baştan karın boşluğunun sonuna kadar olan yerde uzanır. Ayrıca tükürükbezleri, karaciğer, pankreas gibi bezler de yer alır. Göğüskafesinden bütün vücuda solunum sistemi kanalları yayılır. Karınboşluğunun arka duvarına böbrekler tutunmuştur. Kalçakemerinin leğen boşluğunda sidiktorbası, sidikyolları — ve kadında üreme organları— yer alır. Vücudun solunum sisteminden başka iki tane biçimsel-görevsel sistemi daha vardır. Bunlar dolaşım (dalak, kemik iliği ve lenfalar) sistemi ile salgı bezleri (tiroit, paratiroit, böbreküstü bezler ve gonadlar) takımıdır. Kafatası ve omurga içinde merkezî sinir sistemi (beyin, beyincik, omurilik) yer alır. Çevresel sinir sistemi, nörovejetatif sistem ve duyu (görme, işitme, koku alma, tatma, dokunma) organları bu merkezî sinir sistemine bağlıdır.

Bütün bu yapıların birimi hücredir. Hücreler ve hücrelerarası biçimli ya da biçimsiz varlıklar dokuları meydana getirir. Dokular biçimsel birlikleri ve daha yüksek görevsel birlikleri, yani organları yapar. Organlar aralarında yine yapısal ve görevsel olarak birleşip ortak çalışmayı sağlayacak aygıtları yaparlar.

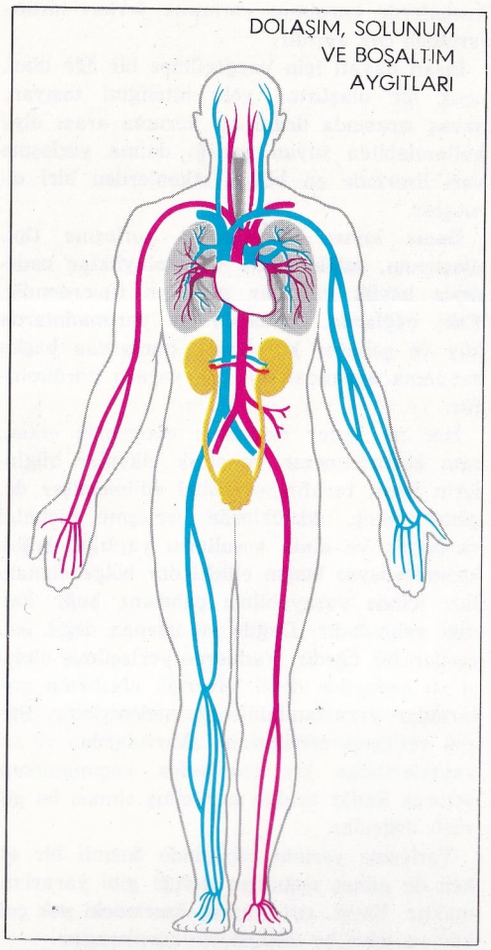

İnsan vücudunun dokuları sürekli olarak yenilenir. Dokuyu yapan molekül ve atomlarda bitmeyen bir değişme vardır. Ancak bazı tür hücreler (sinir hücreleri, çizikli kasların telhücreleri gibi) bütün hayat boyunca değişmeden kalır. Yıpranmaya karşı koyan protoplazma yenilenmesi organizmanın iç ortamını değişmeden tutan güç dengesini ya da homeostaziyi sağlayan etkenlerden biridir. İç ortamının sürekli olarak dengede kalması kişinin bütün eylemlerindeki normal gelişme için gereklidir. İç ortamının dengesi sürekli olarak hem dış etkenlerin, hem de kişinin kendi organsal iç çalışmalarının etkisiyle karşı karşıya gelir. Vücudun bu etkilere dayanabilmesi için bütün hücrelerin, organların ve sistemlerin ortak bir yolla çalışmaları gerekmektedir.

Kişinin bütünlüğünün dış çevrenin zararlı etkenlerine karşı korunmasında bazı lenfa ve doku takımlarının özel görevleri vardır. Plazmadaki ve dokulardaki proteinler, hücrelerarası ağ sistemleri vb. gibi şeyler olan bu takımlar vücudun hemen her parçasına yayılmış durumdadır. Bunlar iltihap, bağırsak, iyileşme aşamalarında belirtisini veren bir savunma işlemini başarırlar. Homeostazi denen sürekli denge durumu için, dokuların gelişmesi

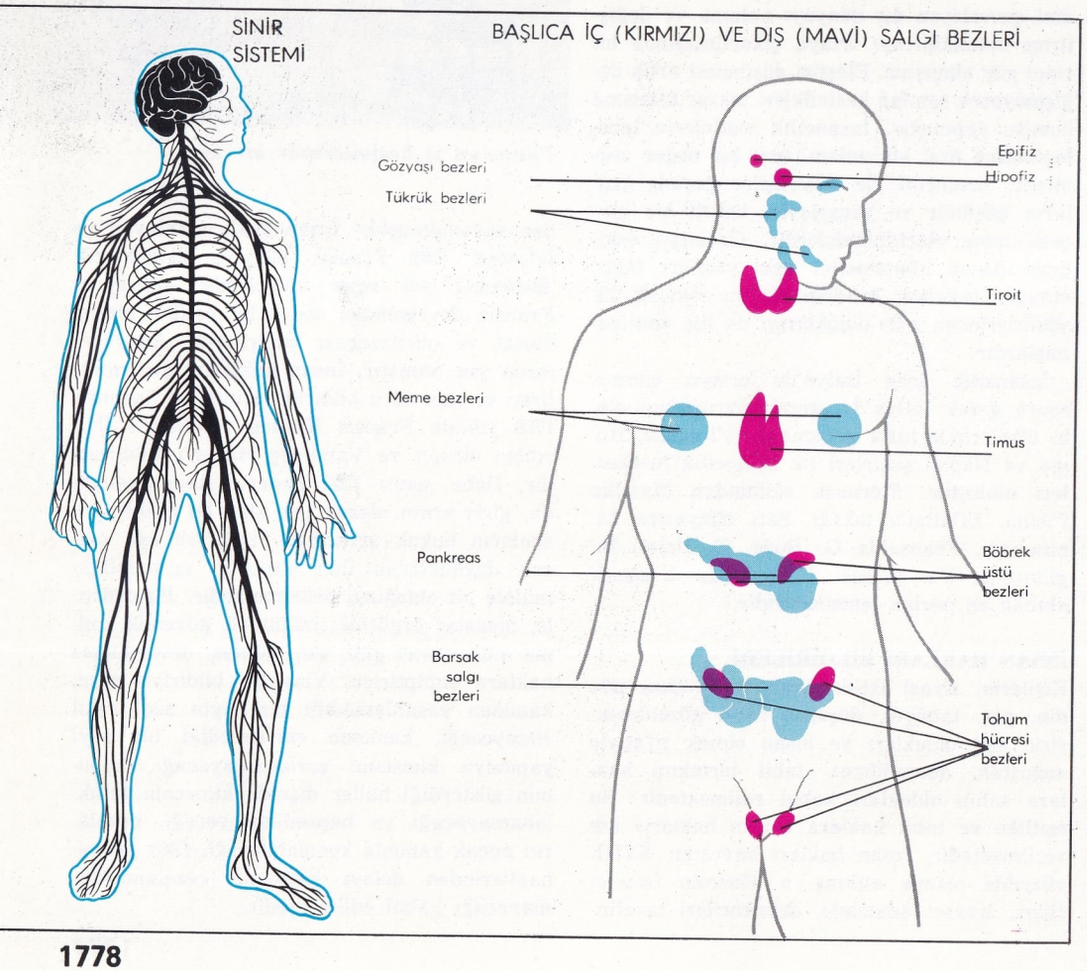

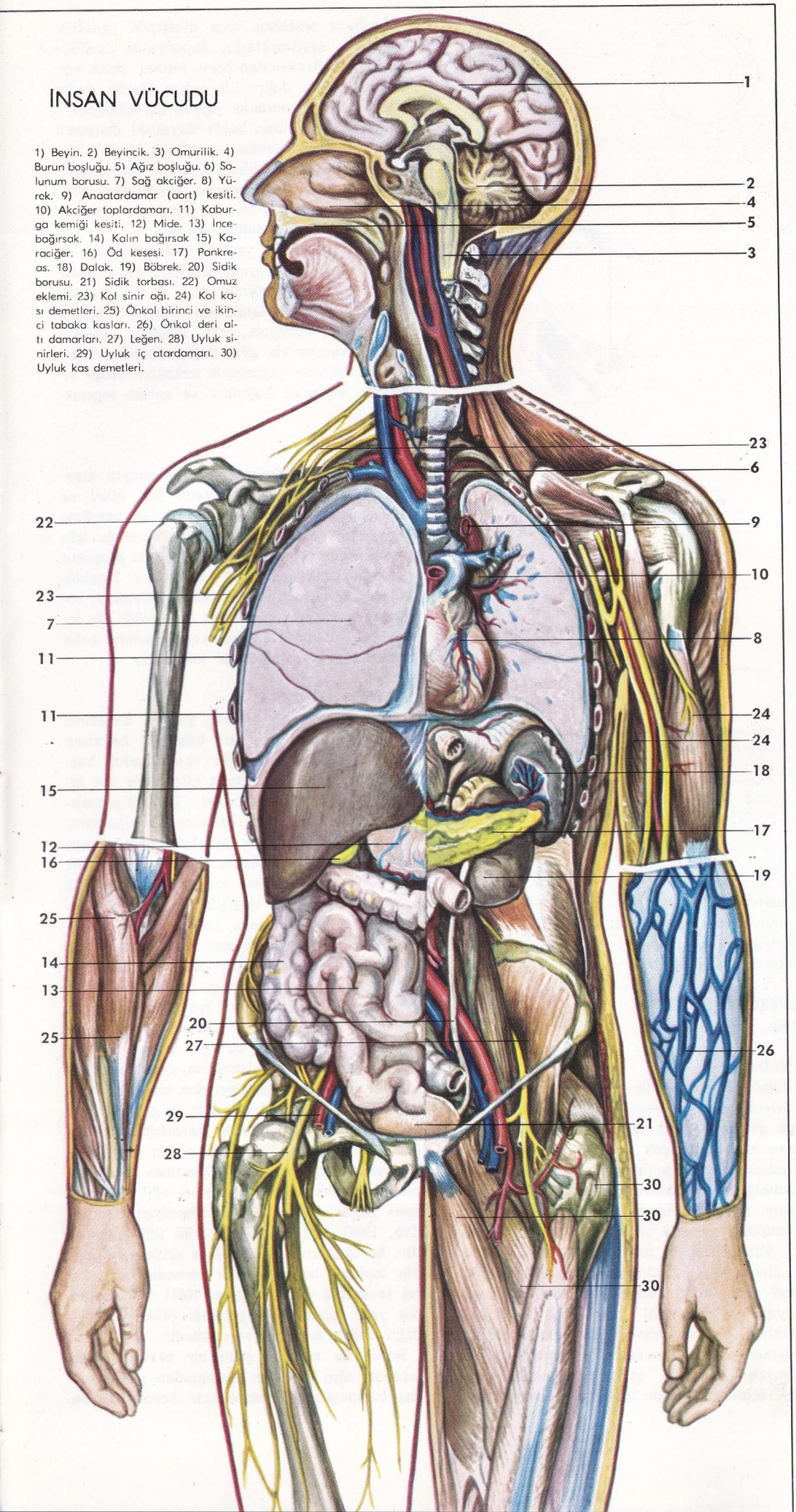

İNSAN VÜCUDU

1) Beyin. 2) Beyincik. 3) Omurilik. 4) Burun boşluğu. 5) Ağız boşluğu. 6) Solunum borusu. 7) Sağ akciğer. 8) Yürek. 9) Anaatardamar (aort) kesiti. 10) Akciğer toplardamarı. 11) Kaburga kemiği kesiti. 12) Mide. 13) İnce bağırsak. 14) Kalın bağırsak 15) Karaciğer. 16) Öd kesesi. 17) Pankreas. 18) Dalak. 19) Böbrek. 20) Sidik borusu. 21) Sidik torbası. 22) Omuz eklemi. 23) Kol sinir ağı. 24) Kol kası demetleri. 25) Önkol birinci ve ikinci tabaka kasları. 26) Önkol deri altı damarları. 27) Leğen. 28) Uyluk sinirleri. 29) Uyluk iç atardamarı. 30) Uyluk kas demetleri.

ve yenilenmesi için, üstün dereceli eylemler için, organizmamız dış çevreden besin almak zorundadır. Bu besinler proteinler, yağlar ve karbonhidratlardır. Sindirim olayı vücudun aldığı proteinleri kendi yapılarında bulunan aminoasitlere indirger; hücreler bu asitlerden özel göreve sahip protoplazmalar yapar. Enerji, karbonhidratların yanmasından elde edilir. Bu enerji üretme işlemi için gerekli oksijen, solunum yoluyle, havadan alınır, hemoglobinde tutulur ve kanla bütün vücuda yayılır. Çeşitli metabolizma olaylarından birtakım madensel tuz köpükleri meydana gelir, çeşitli yollarla, en çok böbrekler yoluyle dışarı atılır. Bu ana vejetatif işlemlerden başka bir de üreme işlemi vardır; bunu yapan, gonad adı verilen özel bezler ve üreme organlarıdır.

Organizmanın genel bakımına organ ve sistemler tek tek ve ortak işlemlerle katılırlar. Bu işlemler birbiri içine girmiş durumdadır. Başka bir deyimle, her işleme organizmanın birçok elemanı ya da elemanlarının hepsi, ayrı ölçülerde de olsa, katkıda bulunur. İskeletin görevi yalnız vücudu tutmak değil, aynı zamanda kandaki kalsiyumun hep bir düzeyde kalmasını sağlamaktır. İskeletin bu görevi, kasların uyarılma yeteneklerine de bağlıdır. Sindirim sisteminin de vücudun besinlerle madensel tuzlar alması bakımından bu işlemle ilgisi vardır. Paratiroitlerin ve böbreklerin de yine aynı işleme katkıda bulunduğu bilinmektedir. Kaslar yalnız biyokimyasal enerjiyi mekanik enerjiye dönüştürmekle kalmazlar, aynı zamanda hem ısı düzenlenmesinde, hem de yedek madde saklamada önemli etkileri vardır. Solunum sistemiyle dolaşım sistemi, kanın oksijenlenmesi olayı nedeniyle, çok sıkı ilişkidedir. Karbon dioksitin atılmasında aracı olan akciğerler ise asit-baz dengesinin kurulmasını da sağlarlar.

Çeşitli organlar arasındaki bu ilişkiler en çok biyokimyasal yolla kendini gösterir. Bu ilişkiler bazen bir ya da daha çok sayıda organın çalışmasıyle ortaya çıkan bir dizi kimyasal reaksiyonun yaptığı belirli maddelerin birikmesi ya da tüketilmesi, yani yakılması olarak görülür. Bazen de meydana geldikleri noktadan çok uzaktaki hücreleri lenfa yoluyle etkileyen birtakım bileşiklerin ortaya çıkması olarak görülür. Ancak genel olarak ele alındığında vücut çalışmasının iki büyük sisteme bağlı olduğu anlaşılır. Bunlardan biri içsalgı sistemi, öteki sinir sistemidir. Bunların aralarında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.

İçsalgı bezleri bütün hücrelerin beslenme, başkalaşma ve büyütme işlemlerini düzenler ve önemli metabolizma sistemlerinde (şeker alışverişi, su-tuz alışverişi vb.) ve vücudun genel savunma işlemlerinde katkıları bulunur. Bunların çalışmaları kana akıttıkları hormon adı verilen salgılarla belirlenir.

Sinir sistemine gelince bu, anatomik bakımdan belirli, getiren ve götüren olmak üzere iki bölüme ayrılmış, demetlenmiş, sinir adı verilen lifler yoluyle dürtülerini vücudun çeşitli bölgelerine yollayan ve bu bölgelerden uyarmalar alan bir sistemdir. Bir bölgenin içindeki sinir örgüsü o bölgenin kendi kendi-

sini düzenlemesini sağlar. Vejetatif organlarla, yani istemdışı hayatı yapan organlarla sinir merkezleri arasında sürekli bir geçişme vardır. Bu geçişme sinir lifleri yolunu ve nörovejetatif sistemin boğumlarını izler. İstemli hareket ve duyarlılık ise çevresel sinirleri izler ve omuriliğe ve kafa-içine varır. Kafa-içinde bulunan beyin ve beyinciğe duyu organlarının dış çevreden aldıkları uyarmalar da gelir; öyle ki, merkezî sinir sistemi kendisinin düzenleme görevini yerine getirmek için gerekli bütün verileri toplamış olur. İnsanın sürekli olarak etkisi altında kaldığı değişken koşullara göstereceği tepkiyi merkezî sinir sistemi böylece düzenler.

İNTERAKSİYON

Ortak nitelikleri olan cisimler arasındaki karşılıklı etki. Makroskopik olarak bu gibi etkiler (kitle, yük gibi) bir biçim fiziksel özellikleri olan cisimler arasında oluşan kuvvetler şeklinde ortaya çıkarlar. Atomsal ölçekteyse temel taneciklerin niteliği olan interaksiyonlar meydana gelir; bir cisim yere düştüğünde (makroskopik interaksiyon) genellikle yerin bu cismi çektiği düşünülür. Oysa gerçekte, yer de bu cisim tarafından eşit bir kuvvetle çekilmektedir; ancak yerin kitlesinin büyük oluşu bu cisimlere doğru yer değiştirmede bulunmasına engel olmaktadır. Kitlesi eşit iki mıknatıs karşı karşıya bırakılınca, bunlar harekete geçip aralarındaki uzaklığın tam ortasında karşılaşırlar. Cisimler arasındaki etkinin karşılıklı olduğunu daha iyi belirtebilmek için kuvvet sözcüğü yerine gitgide interaksiyon sözcüğü kullanılmaktadır.

Isaac Newton, gezegenlerin Güneş, uyduların da gezegenler etrafındaki hareketlerinin cisimlerin yere düşmesine sebep olan kuvvetle açıklanabileceğini keşfetmiş, daha sonra da Coulomb, elektrostatik interaksiyonun da buna benzer bir kanuna uyduğunu bulmuştur.

Yüzyılımızda daha birçok interaksiyon keşfedilmiştir. Bunlar iki temel açıklamaya dayanırlar: a) Cisimler arasındaki interaksiyonlar bunları teşkil eden temel tanecikler arasındaki interaksiyonların toplamıdır; b) Tanecikler arasındaki interaksiyonlar, birbirlerinden farklı dört grupta toplanabilirler: Kuvvetli interaksiyonlar, elektromanyetik interaksiyonlar, zayıf interaksiyonlar ve gravitasyon interaksiyonları.

Gravitasyon kuvvetleri ve elektromanyetik kuvvetler hep uzaklığın karesinin tersiyle orantılıdırlar; bu nedenle çok büyük uzaklıklarda bile cisimler arasında, yine karşılıklı bir etki vardır (örneğin Güneş ile gezegenler arasındaki gibi).

İnteraksiyonların böyle elektromanyetik interaksiyonlar, zayıf interaksiyonlar, kuvvetli interaksiyonlar ve gravitasyon interaksiyonları diye sınıflandırılmaları, taneciklerin kendi özelikleriyle değil, doğrudan doğruya interaksiyonun niteliğiyle ilgilidir. Gravitasyon interaksiyonu evrensel niteliktedir; yani bütün cins tanecikler için geçerlidir. Elektromanyetik interaksiyon yalnız elektrik yüklü tanecikler için geçerlidir. Buna karşılık temel taneciklerden baryonlar ve mezonlar arasındaki interaksiyon kuvvetli olabildiği gibi zayıf da olabilmektedir; fakat leptonlar sadece zayıf interaksiyona tabidir.

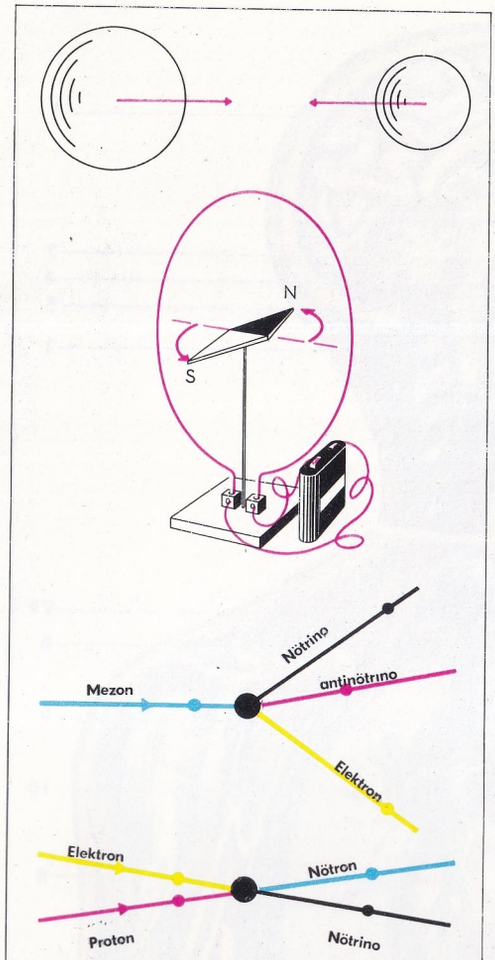

Bazı interaksiyon tiplerini gösterir şema. Üstte: İki kütle arasındaki gravitasyon interaksiyonu. Ortada: Akım geçirilen bir iletkenle bir mıknatıs arasında meydana gelen elektromanyetik interaksiyon. Altta: İki zayıf interaksiyon örneği: Birinci interaksiyon bir mezonun dağılmasıyle sonuçlanmaktadır; İkinci interaksiyon ise bir proton ile bir elektron arasında tepkime şeklinde olmakta ve bir nötron ile bir nötronun oluşumuyla sonuçlanmaktadır.

İNTERFEROMETRE

(**bkz.** Girişimölçer)

İNTİHAR

İstemli olarak kendini öldürme eylemi. Nevrasteniklerde, depresyon ve melankoli durumu gösterenlerde, erken bunama durumunda olan hastalarda çok görülür. Köylerde yaşayanlardan çok şehirlilerde, cahillerden çok aydınlarda, çocuklardan çok erginlerde rastlanır. Eskiçağ Yunan filozofları intiharı «yaşamaktan kaçma» olarak nitelemişlerdir. Eski Atina yasaları intihar eden kimsenin cesedine açıkça sövülmesini öngörmüştür. Musevî dini intihar eden kimsenin cenazesine saygı gösterilmesini yasaklamıştır. Katolik mezhebi bir akıl hastalığı olmaksızın intihar edenleri din bakımından suçlamakta ve bu kimseler için dua edilmesini yasaklamaktadır. Müslümanlık da intiharı suç saymıştır.

İntihara teşebbüs bazı ülkelerde yasalara göre suç sayılmaktadır. Japonya'da özellikle II. Dünya Savaşından önce, intihar ahlâk açısından iyi ve doğru bir eylem olarak, hatta bazen bir kahramanlık olarak görülmüştür.

Genellikle intihar isteği duygusal dengenin ağır şekilde bozulması sonucunda görülmektedir. Bu denge bozukluğu insanda temel içgüdülerden biri olan yaşama içgüdüsünü yokedecek kadar derin ve acılı dereceye vardığında hasta kendini öldürmektedir.

İntihar edenlerin yaşları incelendiğinde, en çok 20 ile 30 yaş arasındakilerin hayatlarına son verdikleri görülmektedir. İnsanların intihar ederken kullandıkları araçlar yaşayış koşullarına, cinsiyete, ırka, mesleğe, toplumsal çevrelerine vb. göre değişmektedir. Akdeniz ülkelerinde çoğunlukla erkekler ateşli silâhları, kadınlar boğulma ve zehiri seçmektedir.

İNVAR

Sıcaklık değişmelerinde pek az uzayıp kısalan alaşım türü. %64 demir, %35 nikel ve %0,5 manganez ile %0,5 karbondan yapılmış bir alaşım. İçinde karbon da bulunduğu için bazen invar çeliği adı da verilir. Bu alaşımın genleşme katsayısı çok küçüktür. Sıcaklık yükseldiği zaman alaşım fazla genleşmez, soğuma olunca da büzülmez. Bu özeliği ile invar çeliği saat sarkaçları yapılmasında, çelik metreler elde edilmesinde kullanılır.

IONESCO, EUGENE

(1912-) Fransız tiyatro yazarı, denemeci ve şair. Romen asıllıdır. Edebiyat hayatına 1931 yılında Bükreş'te şiir yayınlayarak başlayan Ionesco, 1934 yılında küçük bir şiir kitabı yayınladı: **Nu!** (Hayır!). Tiyatro yazarlığına Paris'e yerleştikten sonra başlamıştır; ilk tiyatro eseri gerçek bir aksiyondan yoksun olan **La cantatrice chauve** (Kel Şarkıcı, 1950) dır. Tiyatro seyircisi, yazarın özel bir dil kullanarak gerçeği değişik bir şekilde yansıttığı bu yeni tiyatroyu yadırgamıştır. Yazarın bundan sonraki oyunu **La leçon** (Ders, 1951) ise büyük bir başarı sağlamıştır. Bunu, bir kentsoylu ailesinin asi oğullarına kendi düzenlerini kabul ettirmek için yaptığı saçma ve ilgisiz denemeleri anlatan **Jacques ou la soumission** (Jacques ya da Boyun Eğme, 1950) adlı oyun izlemiştir. Bu oyun Ionesco'nun en başarılı denemelerinden biridir. Ionesco, bu oyunun ardından, trajik ve grotesk öğelerin gerilimli bir atmosfer yarattığı **Les chaises** (Sandalyeler, 1952) adlı oyunu yazmıştır. Bu oyunda ve bunu izleyen **Victimes du devoir** (1953) da, insanoğlu geçmişine eğilir. **Tueur sans gages** (1958) ve **La rhinocéros** (Gergedan, 1959) adlı oyunları büyük ilgi görmüştür; bu oyunlarda, «vatandaş» şiddete ve çağdaş topluma boyun eğmek zorunda kalır. **Le roi se meurt** (Kral Ölüyor, 1961) ise insanın boş yere kurtulmaya çalıştığı ölümden duyduğu büyük korkuyu vermektedir.

Buruk ve kendine özgü bir parodici olan Ionesco, söze dayanan taşlamadan yavaş yavaş karmaşık bir sembolizme varmıştır; bu

sembolizme, saçmaya kadar varabilen bir kuklalar dünyasının yardımıyle ulaşmıştır. Son eserlerinde bu tutumdan kaçınmaya, daha somut ve günlük anlamlara önem vermeye yönelmektedir. Çağdaş tiyatronun genel görünümü içinde Ionesco, soyut tiyatro adı verilen tiyatro türünün en büyük ve önemli temsilcilerinden biridir. Bu anlamda tiyatroya katkısı önemli bir nitelik taşımaktadır.

La jeune fille à marier (Gelinlik Kız, 1953), **Amédée ou comment s'en débarasser** (1954), **La nouveau locataire** (1955), **L'impromptu de l'alma ou Le caméléon du berger** (1956) önemli öbür oyunlarıdır.

IOWA

Amerika Birleşik Devletleri eyaletlerinden biri. Birleşik Amerika'nın orta-doğu kesiminde, Mississippi-Missouri havzasında yer alan Iowa'nın yüzölçümü 145 719 km^2., nüfusu 2 800 000'dir. Kuzeyde Minnesota, doğuda Wisconsin ve Illinois, güneyde Missouri, batıda Nebrasca, kuzey-batıda ise Güney Dakota ile çevrilidir. Iowa'nın batı sınırını Missouri ile soldan aldığı kolu Big Sioux, doğu sınırını ise Mississippi ırmakları çizer. Eyaletin topraklarını sulayan diğer büyük akarsular Mississippi (Wapsipinicon, Cedar, Iowa, Des Moines) ile Missouri (Sioux, Thompson) ırmaklarının kollarıdır. İklim nemli bir kıta iklimidir; başlıca niteliklerini sıcak ve çoğunlukla fırtınalı yazlar ile soğuk ve kar yağışlı kışlar teşkil eder. Yağışlar boldur.

Topraklarının %65'i tahıl ekimine, %30'u ise hayvan yemi ekimine ayrılmıştır. Buğday, yulaf, yumurta, soya, arpa, kenevir, patates, sebze ve çavdar en önemli tarım ürünleridir. Yeraltından kömür, tebeşir, yapı taşları kurşun ve çinko çıkarılır. Iowa'nın en önemli şehirleri Des Moines ırmağının kıyısında kurulmuş olan, eyaletin başkenti Des Moines (nüfusu 220 000), Missouri kıyısında bulunan Sioux City (nüfusu 90 000), Mississippi kıyısında kurulmuş olan Dubuque (nüfusu 60 000), Clinton (nüfusu 35 000), Davenport (nüfusu 95 000) ve Burlington (nüfusu 35 000), Cedar ırmağı kıyısında kurulmuş olan Cedar Rapids (nüfusu 95 000) ve Waterloo (nüfusu 75 000)-dur.

Iowa toprakları ilk olarak 1673 yılında Marquette ve Jolliet tarafından keşfedilmiştir; bunları kısa bir süre sonra, çoğunlukla kürk tüccarı olan başka Fransızlar izlemiştir. Iowa 1838'de Birleşik Devletlere bağlı bir arazi haline getirilmiş ve 1846 yılında da yirmi dokuzuncu eyalet olarak Amerika Birleşik Devletlerine katılmıştır.

Iowa'da Davenport yakınlarında Fort Armstrong. Iowa 1846 yılında Amerika Birleşik Devletlerine yirmi dokuzuncu eyalet olarak katılmıştır.

Ionesco'nun «Kral Ölüyor» adlı oyununun Torino'daki Piccolo Teatro'daki temsilinden bir görünüş.

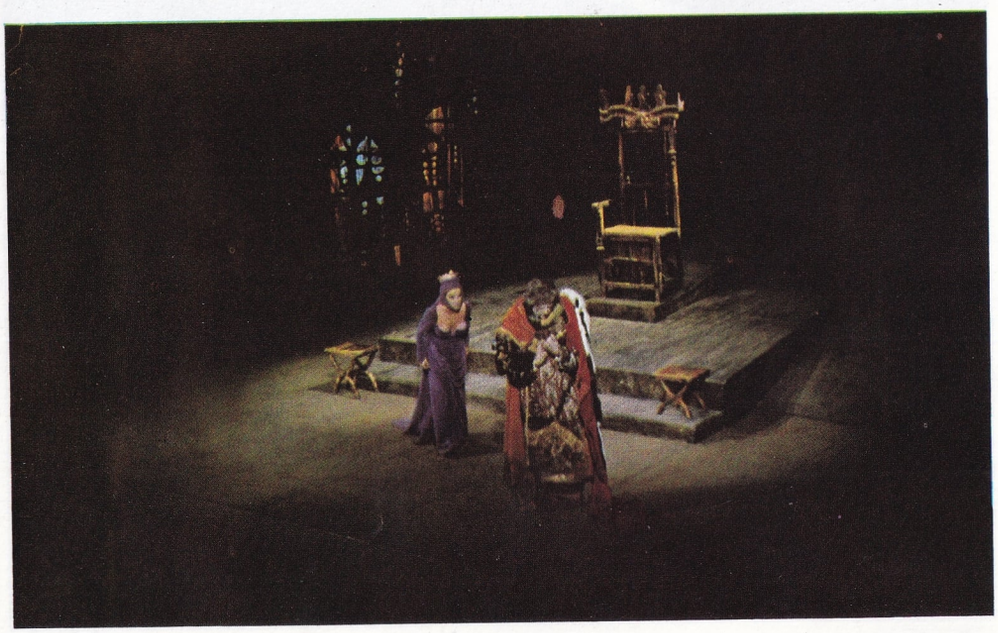

İPEK

Kumaş dokumada kullanılan hayvansal kaynaklı bir lif. İpekböceği adı verilen kelebeğin tırtılından çıkan sümüksü sıvıdan elde edilen ipeğin, dokuma lifleri arasında değerli bir yeri vardır. Çeşitlilikler göstermeyen, tekdüze ipek elde edebilmek için «kozahane» adı verilen tesisler yapılır. Kozalar bu tesislerde bir ilk elemeden geçirilir. Bu ilk elemenin amacı, bozuk kozaları ayırmaktır. Krizalit kelebek olmadan önce kozalar 16-18 saat süreyle kurutma fırınlarında bekletilir. Bu kurutma işleminin amacı içindeki krizaliti öldürmek ve nemi yok etmektir. Böylelikle kozalar uzun süre saklanabilir duruma gelirler. Kurutulan kozalar «ayıklama» işlemine verilir. Bu işlemde üzerlerinde kalmış olan zar parçaları sıyrılır. Bundan sonraki aşama sınıflandırma aşamasıdır. Kozalar ufak, orta ve iri olmak üzere üç boya ayrılır. Her üç boydaki kozalar ayrı ayrı eğirilir. Çünkü kozanın büyüklüğü ile ipeği yapacak olan sümüksü sıvının çapı orantılıdır. Ayırmadan sonra kozalar, üzerindeki yapışkan maddeden sıyrılmaları için sıcak suya batırılır. Bu, sümüksü sıvının çıkmasını da kolaylaştırır. Sıcak su emdirildikten sonra sümüksü sıvının iplik başını bulma ve kozanın dışındaki kısa, yumuşak kadifemsi tüyleri yok etme aşamasına geçilir. Bu aşamada makine çalışması yer alır. Bir çeşit otomatik döner fırça olan bu makineler kozanın çevresindeki tüyleri fırçalayarak düşürür. Aynı makinelere takılı özel bir kısım da iplik başlarını bularak çıkarır. Bu «ipek çekme» işleminden sonra kozalar ipeğin sağılmasını sağlayacak biçimde dönmeye başlar. Bu aşamada elde edilen ilkel biçimli ipek, ipek döküntüsü işleyen atelyelere gönderilir. Kozalar küçük bir havuza konur ve çaplarına göre iki ya da daha fazla sayıda ipek lifi birleştirilerek sarma işlemine geçilir. Sarma, büyük

İpekböceği dut yaprakları üzerinde büyütülür. Tırtılın ördüğü kozadan ipek elde edilir. Sağda: Sıcak suya batırılmış kozaların büyüklüklerine göre ayrılması.

dikkat isteyen güç bir işlemdir. Çünkü kozadan çıkan ipek baştan sona kadar aynı çapta kalmaz. İşçinin hep aynı kalınlığı sağlayabilmesi için çok dikkatli olması gerekmektedir. Böylece birleştirilen iplikler döndürülerek çıkrıklar üzerinde toplanır ve birbirlerine yapışması önlenir. Çıkrıklar genellikle ipliğin kurumasını sağlamak için ısıtılır. Kurutulmuş, kusurlu ve kirli kısımlarından arınmış olan iplik çile yapılır ve «ham ipek» adı altında piyasaya sunulur. Ham ipekte %60-70 oranında —beyaz bir protein olan— fibroin, %20-22 oranında —yine bir protein olan— serisin bulunur. Geri kalan, yapışkan maddeler, mineraller ve boyayıcı maddelerdir. Ham ipeğin su kapma yeteneği yüksektir. %20-25 oranına kadar su alabilir. Yakıldığı zaman yanık boynuz kokusu verir. Çeşitli niteliklerine göre derecelendirilir. Ham ipek kumaş yapımında doğrudan doğruya kullanılabilirse de, genellikle daha dayanıklı ve daha tekdüzenli olması amacıyle birtakım işlemlerden geçirildikten sonra kumaş yapımına gönderilir. Bu işlemlerin birincisi ham ipeğin sıcak sabunlu suya batırılmasıdır. Bu işlemde serisin maddesi ve ipeğin arı niteliğini bozan maddeler çıkar. Böylece ham ipek ağırlığının %10-25'ini kaybetmiş olur. Bu ağırlık kaybını kapatmak için «yükleme» işlemine başvurulur. Yükleme işleminde ipeğe birtakım mineral ve organik maddeler içirilir. Ancak yükleme çok fazla olursa ipek dayanıklılığını kaybeder. Üçüncü işlem çilelerin çözülerek ipeğin tekrar makaralara sarılması işlemidir. Bunu başka bir çözme-makaralara geçirme işlemi izler. Bu son aşamada ipek ince bir yarıktan geçirilerek makaralara sarılır. Yarıktan geçirmenin nedeni düğümlü ve kabarık noktaları bulmaktır. Bundan sonra ipliğin bükülmesine geçilir. Bir bükümden sonra, daha dayanıklı bir iplik elde etmek için, iki ya da daha fazla sayıda iplik birleştirilir ve birlikte bükülür. Birkaç kat olan iplik çıkrıklara sarılır ve çıkrıklardan çile haline getirilir.

Dükuntüler ise, yine bir seri işlemden sonra tire, vatka vb. yapmaya gönderilir. Dünyada ham ipek üretimi 30 000 ton (250 000 ton koza) dur. Bellibaşlı üreticiler yılda 19 000 tonla (110 000 ton koza) Japonya, 7 000 tonla (80 000 ton koza) Çin, 2 000 tonla (37 000 ton koza) Rusya'dır. Ülkemizde 1500 ton koza üretilir.

Gerçek ipeğin yanıbaşında yine ipek adı verilen başka lifler de vardır. Bunların bir kısmı hayvansal (Antherea pernyi ve Atacus mylitta adlı kelebeklerin saldıkları sıvı), bir kısmı da bitkisel (ipek fidanı = asceplepias cornutum) kaynaklıdır. Bunların dışında reyon denen yapay life de ipek dendiği olur.

İPEKBÖCEĞİ

Evcil ipekböceği kelebeği (bombix mori) nin tırtılı. Böcekler sınıfının pulkanatlılar takımından bir eklem bacaklı türü. Kelebeğin vücudu yuvarlakça ve sık tüylerle örtülüdür. Rengi kirli beyazdır. Kanatları oldukça enlidir. Kanatlarının üzeri, öbür kelebeklerde olduğu gibi pullarla örtülüdür.

Dişi kelebek, haşhaş tohumuna benzer, 800 kadar yumurta bırakır. Yumurtalar kışın serin bir yerde saklanır. İlkbaharda bunlardan **tırtıl** adı verilen kurtçuklar çıkar. Tırtıllar önce siyah renkte olup, sonradan beyazlaşırlar.

Tırtılların vücutları 12 boğumdan oluşmuştur. Baştan sonra gelen ilk üç boğumdan üç çift ayak çıkar. Bunlar tutunmaya yarar. Son boğumlarda yürüme işini gören 5 çift ayak vardır. Vücutlarının yanlarında solunum delikleri, son karın boğumunda boynuz gibi çıkıntılı bir kısım bulunur. Tırtıl, dut yapraklarıyle beslenir. 35-40 gün içinde dört kez deri değiştirerek büyürler. Tırtıl devresinden sonra ipekböceğinin alt dudağından gayet ince iplikler çıkmaya başlar. Bununla kendisine, krizalit devresini geçirmek üzere özel askılar (dallar) üzerinde koza örer. İçinde 2-3 hafta kaldıktan sonra kozayı delerek kelebek halinde dışarı çıkar. Koza, 1 000 m. uzunlukta ipek telden yapılmıştır. Kelebek kozayı delip çıktıktan sonra ipek tellerin çoğu kesilmiş olur. Bu nedenle delinmiş kozalar değerini kaybeder. Böcek yetiştirenler, ertesi yılın tohumlarını elde etmek için bir kısım kozalardan kelebek çıkmasına izin verirler. Geri kalan bütün kozaları fırında ya da sıcak suya atarak boğarlar. Bu şekildeki kozalar satışa çıkarılır.

İpekböceğinin anavatanı Çin'dir. M.Ö. 2600'-

İpeğin iplik haline getirildiği bir fabrika. Ham ipek üretenlerin başında Japonya gelir.

de ilk kez bir Çin imparatoriçesi kozanın değerini keşfederek halkı bu böceği yetiştirmeye teşvik etmiştir.

550 yılında iki Bizanslı papaz, bastonları içinde ipekböceği tohumlarını İstanbul'a getirmeyi başarmışlar, böylece Marmara kıyılarında başlayan ipekböcekçiliği Akdeniz ülkelerine de yayılmıştır.

İPOLİTOF-İVANOF, MİHAYL
(1859-1935) Rus bestecisi. St. Petersburg'da doğmuş ve orada Rimski Korsakof'un öğrencisi olarak yetişmiştir. On yıl süreyle Tiflis'te konservatuvar yönetmeni olarak bulunmuş ve besteciliğinin evrimine Kafkas halk müziği büyük bir etken olmuş, eserleri böylece Rus doğuculuğuna özgü kimlik çizgilerini kazanmıştır. Bununla birlikte, 1883-1886 yılları arasında bestelediği **Ruth** operası, konusunu İncil'den alan operaların evrensel geleneğindedir. Bir başka opera, **Azra** 1890 yılında Tiflis'te oynanmış; fakat bu eserini besteci pek fazla Meyerbeer etkisinde gördüğü için notalarını yok etmiştir. 1895 yılında ilk olarak Moskova'da çalınan **Kafkas Taslakları** (orkestra için) besteciye büyük ün kazandırmıştır. Devrimden sonra Moskova Konservatuvarında yönetmenlik yapmıştır.

İPOTEK
Taşınmaz bir malın bir borca karşılık teminat olarak gösterilmesi şeklinde ortaya çıkan taşınmaz mal rehini. İpotek bir aynî haktır. Borca karşılık teminat olarak gösterilen taşınmaz malın, borçluya ait olması şart değildir. Önemli olan bir taşınmaz malın borcun karşılığı olarak gösterilmesidir. İpotek edilen taşınmaz mal üzerinde mal sahibinin zilyetliği devam edebilir. Borç, borçlu tarafından ödenmediği taktirde, ipotekli taşınmaz mal üzerinden elde edilir.

İpotek, tarafların özgür iradeleriyle yaptıkları bir sözleşme ve bunun tapu siciline kaydedilmesiyle olur. Bazı hallerde de kanun bazı kimselere ipotek hakkı tanımıştır. Kanunun bu hakkı kendisine tanıdığı kimse, karşı taraf istemese dahi, ipotek tesisi talebinde bulunabilir. Örneğin sattığı malın bedelini temin etmek isteyen kimse, bir inşaattan alacağı olan işçi ve müteahhitler, o taşınmaz mal üzerinde ipotek tesisini talep edebilirler. Buna da, «kanunî ipotek» denilir.

İPSALA
Edirne iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 6 544). Aşağı Meriç ovası kenarında, dik kenarlı bir tepenin yamaç ve eteğinde kurulmuştur. Yükseltisi 20 m.'dir. Kasaba, Meriç vadisini izleyen yola 2 km. uzaklıktadır. Evlerin çoğu kerpiçten ve bir katlıdır. Yeni binalar daha çok iki katlı olup, beton ve tuğladan yapılmıştır.

Kasabanın başlıca tarihî eserleri: Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapılan Kervansarayın yıkıntıları, su kemerleri, yıkık iki hamam, ayrıca Hüsrev Kâhya tarafından yaptırılan camidir.

İpsala ilçesinin yüzölçümü 753 km²., nüfusu 28 684'tür. Merkez ve İbriktepe bucakları içinde 22 köyü vardır.

İlçe toprakları düzlük ve tepelik halindedir. Düzlüklerin büyük bir kısmını Meriç ve Ergene ovaları teşkil eder. Yaz ve kış sıcaklıkları arasında büyük farklar görülür. Yağışlar kış etrafında toplanır. İlçe, doğal bitki örtüsü bakımından fakirdir. Halkın gelir kaynağı tahıl ve çeltik tarımına dayanır.

İRADE
İnsanın sebep ve sonuçlarını önceden hesaplayarak bir edimi gerçekleştirme yetisi. İstem. İradî hareketler insanın toplumsal çevreyle bağlantı kurmasında, toplumsal bir varlık olmasında etkin rol oynarlar.

Us, içgüdü, toplumsal şartlanma, kültür ve eğitim gibi temel öğeler insanın iradî davranışlarını belirler. Bir davranışın İradî olması düşünce ve yükümlülük taşımasına bağlıdır. İradî bir davranış kabaca dört aşamalı bir düşünce zincirini gerektirir. 1. Tasarım (önceden bir davranışı tasarlama), 2. Tasarıyı gerçekleştirme yollarının ölçülmesi ve en iyi uygulamanın seçilmesi, 3. Karar, 4. Kararın sonuna dek uygulanması.

İradî davranışlardaki bütün bu aşamalar insan zihninde kendiliğinden bir tutarlılıkla oluşurlar. Felsefe tarihinde insanın bu zihinsel etkinliğini bütünüyle iradeye bağlayan düşünürlerin geliştirdiği felsefî akıma «iradecilik» adı verilmiştir.

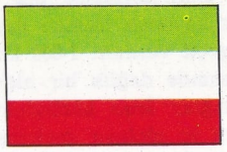

İRAN
Ortadoğuda bir devlet (Keşvere Şehinşahiye İran). Asya'nın güney-batısında yer alan ve konumu çok önemli olan İran, meşrutî krallıkla (şahlık) yönetilir. İran adı resmî olarak 1935 yılından beri kullanılmaktadır. İran, Kafkas eteklerinden Helmand çöküntüsüne, Hazar denizi kıyılarından İran ve Umman körfezine kadar uzanan geniş bir ülkedir. Yüzölçümü 1 605 000 km².'dir. Nüfusu yüzölçümüyle orantılı değildir (25 078 923) Başkent Tahran'dır. Kuzeyinde Hazar denizi, Sovyetler Birliği (Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan), güneyinde İran ve Umman körfezi doğusunda Afganistan ve Pakistan, batısında Irak, kuzey-batısında ise Türkiye yer alır. İdarî bakımdan ülke 15 il'e (ostan) ayrılmıştır. İran halkının 2/3 si İran soylu (Hint-Avrupa) dur. Nüfusun diğer kısmını Türk-Tatarlar (Azerbaycan dolaylarında), Araplar, Kürtler, Ermeniler ve Çingeneler oluşturur. Nüfusun böyle karışık olmasının başlıca nedeni, ülkenin tarihsel göç ve istilâ yolları üzerinde bulunmasıdır. İran halkının çoğunluğu Farsça konuşur. Arap harflerini kullanır. Nüfusun %98'i Şiî Müslümandır. Para birimi riyaldır.

Yeryüzü Şekilleri: Urmiye gölüne kadar uzanan Ermenistan-Azerbaycan yaylasından itibaren İran toprakları üzerinde başlıca iki kol sıradağ yükselir. Bu sıradağlardan birincisi Hazar denizi kıyılarına paralel olarak, doğudan batıya doğru uzanır. Diğer sıradağların genişliği daha fazla, geçitleri az ve aşılması güçtür. Güney İran Kenar dağları diye adlandırılan bu sıradağlar, İran körfezi ve Umman denizi boyunca uzanırlar. En önemli kısımları Zagros sıradağlarıdır. İran'ın Farsistan (Şiraz yöresi) ve Luristan gibi bölümlerini kaplayan bu dağlar İran iç platosunu, nemli İran körfezi kıyılarından ayırır. **Helmand** çöküntüsünün hemen yakınlarında Hazar denizi boyunca uzanan sıradağlar, yatay yönde uzanırlar. Görüldüğü gibi İran yaylası üç taraftan yüksek dağlarla çevrilmiştir. Ülkenin en büyük kısmını ortalama yüksekliği 1 300 m. olan iç plato kaplar. İran'daki sıradağlardan Hazar denizinin güney kıyılarına paralel uzananlara Elburz dağları adı verilir. Dar bir sıra halinde yükselen bu dağların en yüksek tepesi sönmüş bir volkan olan Demavend (5 771 m.) dir. İran körfezi boyunca uzanan güneydeki sıradağlara gelince, bunların genişliği daha fazladır. İran'ın bu yöresi çok engebelidir. Birbirlerine paralel olarak uzanan dağların yükseltileri bazen 4 000 m.'nin üstündedir. Örneğin **Zard Kuh** (4 548 m.), **Kuhre Kukalar** (4 298 m.) ve **Kuh-i Hazar** (4 420 m.), Bu sıradağlar aşılması güç sıralar şeklinde yükselirler. Çoğunun zirvelerine erişilmemiştir. Bu dağlar akarsular yönünden fakirdir. Gerek Hazar denizi, gerekse İran körfezine dik bir şekilde inerler. Deniz boyunca uzanan dar kıyı şeridi çok kere geçit vermez. 1 000 km. boyunda ve 200 km. eninde dağlık bir alan meydana getiren bu dağlar İran körfezinin sıcak ve nemli havasını iç platoya geçirmezler. Buna bağlı olarak iç İran yaylası şiddetli bir şekilde kuraktır. Çöller ve isteplerle kaplıdır. Az yüksek dağlar ve çukurlar platoyu yer yer engebeler. yayladaki çukurların başlıcaları Namakzar ve Helmard tuzlu bataklıklarıdır. Kalın bir döküntü tabakası bölgeyi baştan başa kaplar. Yer yer çok eski zamanlardan kalma lav artıklarına da rastlanır. Hazar denizi kıyıları boyunca uzanan aluvyonlu kıyı ovası, güney-batıda Irak sınırı yakınlarındaki Karun, Cerrahi ve Dicle'ye karışan kollar tarafından sulanan havza ülkenin en bitek yerleridir.

Akarsular ve İklim: Çöller kuşağında yer alan İran'da çok sert bir kara iklimi görülür. Yağışlar hem düzensiz, hem de yetersizdir. Yağışların azlığı nedeniyle ülke akarsular yönünden zengin değildir. Karların erimesiyle yakından ilgili mevsimsel özellikler gösterir. İran'ın kenar ve iç bölgeleri arasındaki ayrılık akarsular bakımından da geçerlidir. Ülkenin en önemli akarsuları daha yağışlı olan kenar kısımlarda toplanmıştır. En uzun akarsular Azerbaycan'dan doğup Hazar denizine dökülen Kızıluzun, ülkenin Ermenistan ve kısmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine bağlı Azerbaycan ile sınırını çizen, Sovyet topraklarında Kura ırmağına karışan Aras, Zagros ve Fars dağlarından doğan Karun, Cerrahi, Hand, Diyale ve Kerhe'dir. Bu akarsulardan Karun, Cerrahi ve Hand İran körfezine dökülür. Diyale ve Kerhe ise Dicle'ye karışır.

İç İran yaylasında ve Umman körfezi boyunca uzanan dağlık yörede yağışlar çok azdır. Yıllık ortalama yağış 250 mm.'yi bile bulmaz. Batı ve kuzey-batıya doğru gidildikçe, Zagros ve Elburz dağları çevresinde yağışlar hissedilir bir şekilde artar. Hatta yıllık yağış 1 000 mm.'yi aşar. Yüksek dağlar yazın Hint okyanusundan gelen nemli rüzgârların iç kısımları etkilemesini engeller. Kışın İran yüksek bir hava basıncının etkisi altında kalır. Bu yüzden ülke kış mevsiminde de yağış almaz. İran'ın çeşitli bölgeleri arasında yükseklik, denizden uzaklık ve enlem bakımından büyük ayrılıklar görülür. Bu yüzden ülkenin çeşitli kısımlarında önemli iklim farkları ortaya çıkar. Yıllık sıcaklık farkı kuvvetli olduğu gibi, günlük sıcaklık farkları da çok şiddetlidir. İran tipik kara ikliminin bütün özelliklerini taşıyan bir ülkedir.

Ekonomi ve Şehirler: Ülkenin büyük bir kısmı isteplerle kaplıdır. Kuraklık yüzünden aralıksız bitki örtüsüne ancak yağış bakımından elverişli yerlerde rastlanabilir. Dağların denize bakan yağışlı yamaçları gür ormanlarla kaplıdır. Tarımın karşılaştığı en büyük güçlük kuraklıktır. Sulama İran için hayatî bir önem taşır. Buğday ve pirinç İran halkının beslenmesinde ön planda gelir. Arpa hayvan yemi olarak özellikle atlara verilir. Birçok yerde yetiştirilen pamuğun en önemli üretim merkezleri Hazar denizi kıyıları, Horasan ve Isfahan'dır. Tütün, çay ve şekerpancarı gibi bazı endüstri bitkileri dış ticaret bakımından önem kazanmıştır. Hayvancılık da İran ekonomisinde önemli bir yer tutar ve ülkede yaşayan göçebelerin başlıca geçim kaynağını teşkil eder. En çok koyun (30 milyon) ve keçi (12 milyon) beslenir. Hazar denizinde balıkçılık etkin bir şekilde uygulanır. İran'ın siyah havyarı uluslararası bir üne sahiptir. İran körfezi de önemli bir balıkçılık merkezidir.

İran'ın en büyük zenginliğini petrol teşkil eder. Dünyanın belli başlı petrol ülkelerinden biridir. En zengin petrol yatakları Zagros dağları eteklerinde ve güney-batıdaki Huzistan bölgesindedir. İran maden bakımından da zengin bir ülkedir. Yeraltı kaynakları arasında kömür, bakır, kurşun, çinko, kromit ve antimon başta gelmektedir.

İran endüstrisi gelişmemiştir. Bu durumu etkileyen en büyük unsur enerji kaynakları bakımından fakir bir ülke oluşudur. Dokuma, besin maddeleri, kimya, çimento, cam ve tütün endüstrilerini geliştirme yolunda bazı adımlar atılmış, fabrikalar kurulmuştur. Endüstrinin geri kalmış olmasına karşılık el sanatları ileridir. Halıcılık, ipekli dokumacılık, kürkçülük, gümüş işleri gibi el sanatları uzun bir geçmişe dayanır.

Büyük şehirlerin sayısı ve bu şehirlerde oturan insanların genel nüfusa oranı azdır. Başlıca yerleşme merkezleri: Elburz dağlarının güney eteklerinde Tahran (nüfusu 1 550 00), İran Azerbaycanının en büyük şehri ve aynı zamanda büyük halı fabrikalarının merkezi Tebriz (nüfusu 300 000), sırmalı ipek kumaşları, halıları ve işlenmiş madenleriyle ünlü Isfahan (nüfusu 280 000), halıcılık merkezi Hemedan (nüfusu 110 000), Şiraz (nüfusu 180 000) ve Meşhed (nüfusu 250 000) dir. Kermanşah (nüfusu 135 000), Ahvaz (nüfusu 130 000) ve özellikle Abadan (nüfusu 250 000) önemli petrol merkezleridir. Abadan güney-batıdaki petrol havzasının ihraç limanı ve aynı zamanda dünyanın en büyük petrol tasfiye merkezlerindendir. Huzistan bölgesinden çıkarılan petrol boruyla Şattülarap üzerindeki bu şehre akıtılır. İran'ın diğer önemli şehirleri arasında Azerbaycan'daki Erdebil (nüfusu 75 000) ve Urmiye gölü yakınlarında Rızaiye (nüfusu 70 000), Elburz eteklerinde Kazvin (nüfusu 72 000), Sultanabat (nüfusu (60 000), Burucird (nüfusu 55 000), Dirful (nüfusu 60 000), Kum (nüfusu 100 000), Kerman (nüfusu 70 000) ve Ahvaz (nüfusu 120 000) bulunur.

İran'ın içinde bulunduğu ulaşım şartları, ülkenin genişliğine göre yeterli değildir. Demiryollarının uzunluğu 3 560 km. kadardır. En önemli yol Hazar denizi kıyılarını Tahran'a bağlayan yoldur. Karayolları ise çoğunlukla bozuktur. Uzunlukları 33 000 km.'yi bulur. Tahran modern bir havaalanına sahiptir.

İran deniz yollarından da faydalanmaktadır. En önemli limanları Şattülarap üzerinde Abadan (petrol) ve Hurremşehr (nüfusu 60 000), İran körfezi kıyılarında Benadr Şahpur (nüfusu 20 000), Hürmüz boğazında Bender Abbas (nüfusu 10 000) ve Hazar denizi kıyılarında Pehlevî ve Bender-i Şah'tır. İran'ın dış ticareti az gelişmiştir. Dışarıya sattıklarının başında petrol, pamuk, halı, meyve (üzüm, badem), yün, demir madeni ve hayvan ürünleri gelir.

Tarih: Kökeni Pers İmparatorluğuna dayanan bugünkü İran'ın yakın geçmişi 1921 yılına kadar uzanır. Bu tarihte meydana gelen, biri iç, diğeri dış politikayla ilgili iki önemli olay, İran ulusuna yepyeni bir yön vermiştir.

21 şubat 1921 tarihinde General Rıza Han başkanlığında bir askerî kuvvet, gazeteci Seyyit Ziyaettin'in öncülük ettiği hükümet darbesini desteklemek için Tahran'a yürümüştür. Bu tarihten hemen sonra 26 şubat 1921'de Moskova'da İran ve Rusya arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu protokola göre Ruslar vadeleri gelmiş, büyük meblağlara varan alacaklarından vazgeçiyor ve İran toprakları üzerindeki kuruluşlarının mülkiyet haklarını İran'a devrediyordu. Bunlara karşılık İran'ın saldırıya uğraması ya da yabancı askerlerin İran'a yerleştirilmesi halinde Rusya duruma müdahale edebilecekti. Rusya'nın böyle bir yetki elde etmesinden hemen sonra İran'daki İngiliz «danışmanları»ı uzaklaştırıldı. 1925 yılında, eski İran hanedanının son şahı sayılan Sultan Ahmet Şah tahttan indirildi. Sultan Ahmet Şah 1923 yılında General Rıza

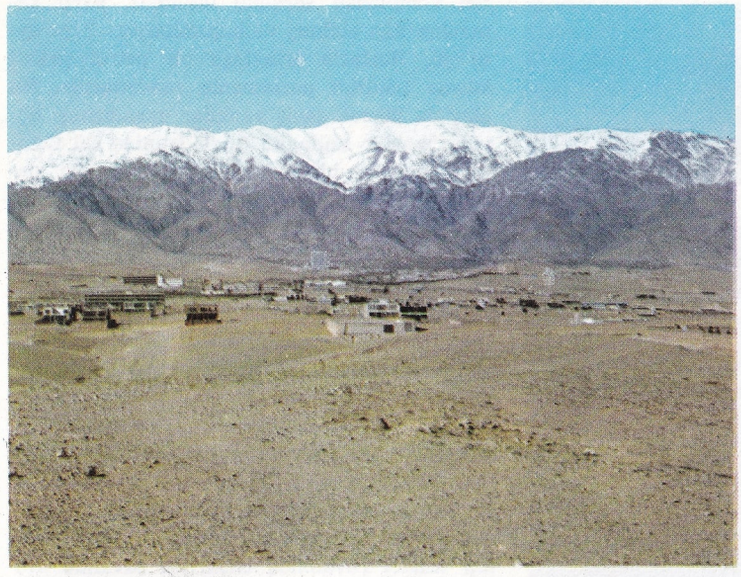

İran yaylasını yüksek dağlar çevreler. Resimde Hazar denizinin güneyinde yer alan Elbruz dağı görülüyor.

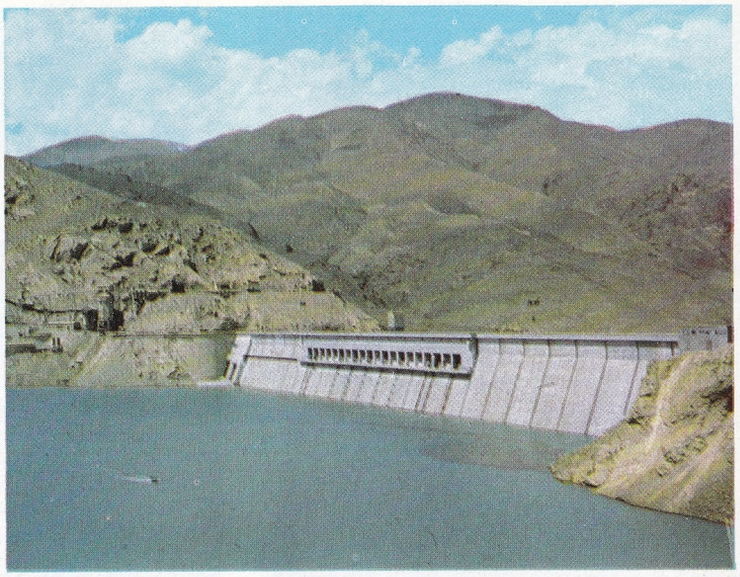

Kezel Ovzan ırmağı üzerinde yapılmış olan baraj 180.000 hektarlık bir araziyi sulamaktadır.

İklim koşullarının elverişsiz olması nedeniyle tarım sınırlıdır. Ülke topraklarının ancak yüzde onunda tarım yapılır.

İran körfezinde petrol çıkarma kuruluşları. Petrol, İran yeraltı zenginliklerinin en önemli ürünüdür.

Tahran'dan İran körfezine kadar inen kara yolu, ulaştırma bakımından çok önemlidir.

Zagros dağında yaşayan Türk asıllı kabileler kış aylarında deniz kıyısına inerler.

Tahran'da Senato binası. Yasama gücü Senato ve Milletvekilleri Meclisindedir.

Bir köylü kadını. Göçebe sayısı oldukça yüksektir.

Hanın hükümet yönetimini elde etmesinden sonra ülkeden uzaklaştırılmıştı. Pehlevî soyadını alan General Rıza Han tahtta çıkarıldı. Böylece geçmişi çok ötelere dayanan İran ulusu yeni ve çok önemli bir devreye girmiş oldu. İran'ın kalkınması, uygar uluslar arasında lâyık olduğu yeri alması için birtakım yenilikler, reformlar gerekiyordu. Ülkenin çağdaş dünyaya kendini kabul ettirebilmesi için devrimlere, görüş değişikliğine ihtiyaç vardı. Rıza Şah Pehlevî çok kısa bir zamanda, çeşitli sosyal ve ekonomik devrimler gerçekleştirdi. İran'ın dünya uluslarıyle ilişkileri yeniden ele alındı. Türkiye-İran ilişkileri 1934 yılında Şah Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyaret etmesiyle geliştirildi. Bu gelişme Saadabat Paktının imzalanmasına yol açtı (9 temmuz 1937). Barışçı amaçlarla imzalanan bu pakt Yakındoğu'da güvenliği sağlıyordu. Rıza Şah Pehlevî bayındırlık işleriyle de yakından ilgilendi. Maden işletmeciliğine büyük önem verildi. İngiliz-İran petrol şirketleriyle yapılan anlaşma yeniden ele alındı ve şirketin hükümete verdiği yıllık yüzde artırıldı.

İran halıları bütün dünyada ünlüdür. Halı İran'ın ihracatında önemli bir yer tutar.

Fakat devrimlerin çok anî olarak gerçekleştirilmesi, yıllardan beri alışılagelmiş kuruluşların birden değiştirilmesi ve saraya mensup kişilerin yönetici mevkilere getirilmesi ülkede hoşnutsuzluk yarattı. Bazı politik hatalar genel huzursuzluğu artırdı. Ülkede yeniliğe karşı bir bıkkınlık başgösterdi. Bu arada Nazi Almanyası ülke üzerindeki ekonomik baskısını günden güne genişletiyordu. Ülkede önemli sayıda Alman teknik personeli bulunmaktaydı. Almanya Rusya ile savaşa girişince, İngilizler ve Ruslar, İran'ı istilâ ettiler. 1941 yılında Rıza Han, oğlu Muhammet Rıza lehinde tahtını terk etmek zorunda kaldı. Şah ilân edilen Muhammet Rıza, 1942 yılında Sovyetler Birliği ve İngiltere'yle bir ittifak anlaşması imzaladı. Bu anlaşmadan bir yıl sonra üç büyükler Churchill, Stalin ve Roosevelt Tahran'da toplandılar. Toplantı sonunda İran'ın bağımsızlığını korumak, karşılaşabileceği ekonomik sorunlara çare bulmak gibi hususlar karara bağlandı. Savaştan sonra İran çeşitli olaylara konu olmuştur. Ülkenin stratejik konumunun önemli olması, büyük petrol zenginliklerine sahip bulunması, uluslararası ilgiyi çekmesi sonucunu doğurmaktadır.

İran'ın sınır bölgelerinde (özellikle Azerbaycan'da), Kürt ve Acem kabileleri arasında sık sık bağımsızlık hareketleri görülmektedir. 1947 yılında Şaha karşı hazırlanan bir komplo ülkede geniş yankılar uyandırmıştır. Yapılan kovuşturma sonunda, kesin kanıtlar olmadığı halde, sosyalist eğilimli Tudeh Partisi komplodan sorumlu tutulmuş, parti kanundışı ilân edilmiş ve kapatılmıştır. Yine aynı yıl, Ruslarla ortaklaşa bir petrol şirketi kurma teklifini parlamento reddetmiştir. Bu olay da ülkede geniş yankılar uyandırmış, büyük çıkarlar sağlayan Anglo-İranian Oil Company şiddetli hücumlara uğramıştır. Bu şirkete karşı bir kampanya açılarak, petrolün devletleştirilmesi istenmiştir. Aşırı sağcı bir parti olan Fedaiyan-ı-İslâm'a dayanan Dr. Musaddık, 1951 yılında iktidarı ele geçirerek, olağanüstü bir çaba sonucu, adı geçen şirketin yetkilerini elinden almış, petrol tesis ve kaynaklarının millîleştirilmesini parlamentoya kabul ettirmiştir. Dr. Mussaddık'ın bu tutumu A.B.D. ve İngiltere tarafından tepkiyle karşılandı. Her şeye rağmen Musaddık, Truman ve Churchill'in baskılarına boyun eğmedi. Bütün dış tepkilere karşı koyarak, ülkesini gerek Birleşmiş Milletlerde, gerekse Lahey Adalet Divanında başarıyla savundu. Ne var ki, hanedan ve tutucu sınıflar Musaddık'a karşıydı. Bunlar tutumlarını açık bir şekilde belirtmekten kaçınmıyorlardı

Öte yandan İngiliz ve Amerikalıların İran petrollerini boykot etmesi, zaten güç durumda olan ekonomik durumu daha da sarstı. Bu güç dönemi atlatabilmek için Musaddık yeni pazarlar aramaya koyuldu. İtalya ve Japonya ile ilişkiler kurdu. Fakat çabaları olumlu sonuç vermedi. 1953 yılında ağustos ayında Şah, General Zahidi'yi hükümet başkanı ilân edip, anî olarak İran'ı terketti. Kendisini destekleyen pek çok taraftarının olmasına rağmen Musaddık, Zahidi'nin askerî gücü karşısında dayanamadı. Askerî bir mahkemede yargılanarak vatana ihanet suçundan üç yıl hapse mahkûm edildi. Bu karardan sonra Şah İran'a döndü. A.B.D.'nden, önemli ekonomik yardımlar sağlandı. Ülkenin petrollerinin işlenmesi için bir konsorsiyum kuruldu ve en büyük yetki A.B.D. ve İngiltere'ye verildi.

26 ekim 1967 tarihinde Muhammet Rıza Pehlevî törenle şahlık tacı giyerken İran tarihinde ilk defa olarak bir kadın da imparatorluk tacı giyiyor ve imparatorluk unvanlarını alıyordu. Bu kadın şah Rıza Pehlevi'nin eşi olan Farah Diba'ydı. Bu olay, ülkede krallık döneminin (1935-1967) sembolik bir şekilde sona erişini gösteriyordu.

Ülkesinin bir tarım ülkesi olduğunu göz önüne alan Şah, 1962 yılında bir tarım reformu uygulamaya başlamıştır. 1962 yılından önce İran halkının %70'i ya tarım işçisi (başkasının toprağında boğaz tokluğuna çalışan ırgat) ya da geliri ailesinin ihtiyacını karşılamayan çok küçük bir toprak parçasının sahibiydi. Geri kalan %30'un büyük çoğunluğunu da emeklerinin gerçek karşılığının ancak üçte birini alabilen ortakçılar teşkil ediyordu. Geçimini topraktan sağlayanların ancak %1'i toprak sahibiydi; ülkedeki ekilebilen toprakların %56'sı bunların elinde bulunuyordu. Toprak ağalarının elinde bulunan topraklar o kadar genişti ki, bu toprakların büyüklüğü yüzölçümleriyle değil, içinde bulunan köy sayısıyle belirtiliyordu. Toprakların büyük bir kısmı da şahın elindeydi.

1962 toprak reformuyle bir toprak sahibinin en fazla bir köye sahip olabileceği ilkesi getiriliyordu. Devlet toprak ağalarının elinde bulunan fazla toprağı para ödeyerek satın alıyor ve topraksız halka taksitle satıyordu. Fakat, gerçek bir reformla uzaktan yakından hiç bir ilgisi olmayan bu reform bile, ancak ilk yıl boyunca uygulanabilmiş ve bu süre içinde ülkedeki 50 000 köyün sekiz bin kadarı gerçek sahiplerine parayla satılmıştır. 1963 yılından sonra, bu uygulamadan dahi memnun olmayan büyük çiftçilerin baltalamaları ve teknik zorluklar sonucu, toprak reformunun uygulanması hemen hemen durmuştur.

İRAN KÖRFEZİ

Hint okyanusunun İran kıyısıyle, Arap kıyısının geniş bir kesimiyle sınırlanan girintisidir (eski adı Basra körfezi). Hürmüz boğazı bu körfezi doğuda Umman denizi ve dolayısıyle Hint okyanusuyle birleştirir. Buraya dökülen akarsuların en önemlisi, Dicle ve Fırat'ın birleşerek meydana getirdikleri Şattülarap'tır. Son yıllarda yakın bölgelerde petrol damarlarının keşfedilip işletilmeye başlanmasıyle önemi artmıştır. Bu sebepten körfez Bahreyn adalarındaki, Suudî Arabistan'daki, Kuveyt'teki ve İran'daki rafineri yükleme limanlarından petrol almaya giden tanker filolarının uğrağıdır.

Neşet Ömer İrdelp.

İRDELP, Dr. NEŞET ÖMER

(1882-1952) Türk hekimi. İstanbul'da doğmuştur. Tıbbiyeyi birincilikle bitirmiş, ihtisasını Paris'te yapmıştır. Fransa'dan 1910 yılında dönmüş ve Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Klinik Şefliğine atanmıştır. I. Dünya Savaşında Kızılayın Süveyş örgütünde çalışmış, savaşın bitiminden sonra İstanbul'a dönmüş (1921), Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Müderrisliğine atanmıştır. 1925'te Tıp Fakültesi dekanı ve 1927'de Darülfünun Emini seçilmiş, 1933'te rektör olmuştur. Tıp Fakültesi, I. İç Hastalıkları kliniği ordinaryüs profesörü iken, İstanbul milletvekili seçilmiştir (1934). Bundan sonraki devrede milletvekilliğini bırakan Neşet Ömer, politikadan ayrılmıştır.

«Türk Kodeksi» nin ilk toplantısında başkanlık yapmış, Türk Tıp Encümeni başkanlığında bulunmuş ve Antropoloji Enstitüsünü ve dergisini kurmuştur.

Eserlerinin başlıcaları: «Mide ve Em'a Hastalıkları», «İntanî Hastalıklar», «Kebet Hastalıkları», «Kalp ve Em'a Emrazı».

İRİDYUM

Periyodik sistemin VIII. B grubunda bulunan ve platin ailesinden olan bir soy metal. Doğada çok az bulunur. Bazı platin cevherlerinde %1-10 oranında iridyum vardır. Ayrıca doğada, osmiyum ile iridyumlu osmiridyum cevherine de rastlanır. Soy bir metal olduğu için doğadaki iridyum serbest element durumundadır. Sembolü Ir, atom numarası 77, atomik kütlesi 193,1 a.k.b. dir. Platin metallurjisinde yan ürün olarak ele geçer. Platin daha pahalıdır. Oldukça sert bir metaldir. Tel ve levha haline gelebilir. Metal, gümüş parlaklığında, bileşikleriyse renklidir.

İridyumun platinle yaptığı alaşımlar çok sert, aşınmaya ve kimyasal etkenlere dayanıklıdır. Bu nedenle Paris'te saklanan standart ölçüler iridyumlu platinden yapılmıştır. İridyumlu platin çeşitli laboratuvar aletleri yapımında da işe yarar. Devre kesicileri, örneğin oto platinleri de iridyumlu platinden yapılır. Yine bu alaşımdan süs eşyası, kurşun kalem uçları, cerrahî aletleri yapılır. Ayrıca iridyum fotoğrafçılıkta da kullanılır.

İRLANDA

Kuzeybatı Avrupa'da bağımsız bir cumhuriyet (Poblacht na hÉireann). Britanya adalarının iki büyük adasından biri olan İrlanda üzerinde kurulmuştur.

Adanın kuzey-doğu kısmı siyasî bakımdan İngiltere'ye bağlıdır. Geri kalan kısmı İrlanda Cumhuriyetine aittir. Adadaki tek karasal sınır «Ulster» adı verilen Kuzey İrlanda'yı ayırır. Ülkenin doğusunda adayı Büyük Britanya adasından ayıran İrlanda denizi, Kuzey ve St. George's kanalları yer alır. Atlas okyanusu adayı diğer yönlerden çepeçevre kuşatır. İrlanda Cumhuriyetinin yüzölçümü 70 257 km².'dir (İrlanda adasının yüzölçümü 84 386 km².'dir). Nüfus 2 850 000'i aşar. Ülkenin başkenti Dublin (Baile Atha Cliath) dır. Yasama yetkisini iki meclisten oluşan Parlamento kullanır. Bu meclislerden Da'il Eireann 144 üyeli, Seanat Eireann 60 üyelidir. İrlanda idarî yönden 26 kontluğa (Contee) bölünmüştür. Bunlar şu dört bölgede gruplaşır: Lainghin (İngilizce adı Leinster), Mumba (Munster), Ulste, Connachte (Connough). Resmî diller İngilizce ve İrlanda dilidir. Halkın büyük çoğunluğu (%93) Katolik, geri kalan kısmı Protestandır. Ülkede geçerli para birimi sterlindir (Pound).

Yer Şekilleri: Yer şekilleri yönünden incelendiğinde İrlanda adasının ortasını geniş bir

Dublin dolaylarında İrlanda kırları. Tarım ürünlerinin başında, biracılık ve hayvan yemi sanayiinde kullanılan arpa, çavdar ve buğday gelir. Buğday üretimi ülke ihtiyacına yetmez.

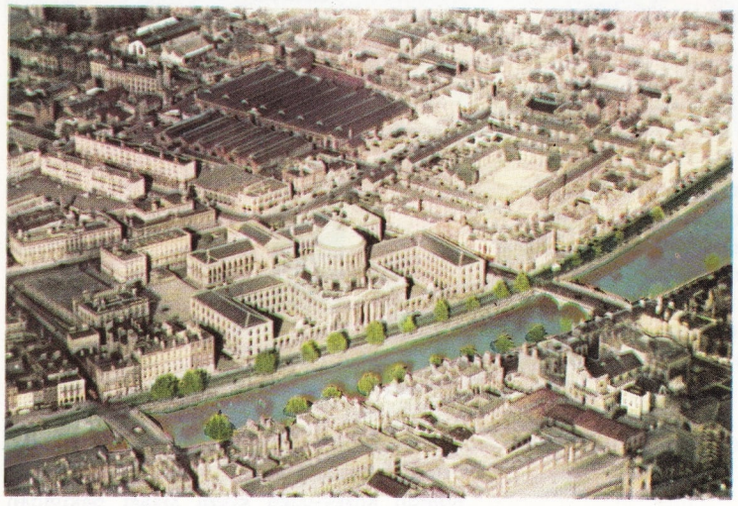

Dublin'in havadan görünüşü. Liffey ırmağının karşı kıyısında görülen kubbeli bina Adalet Sarayıdır (Four Courts).

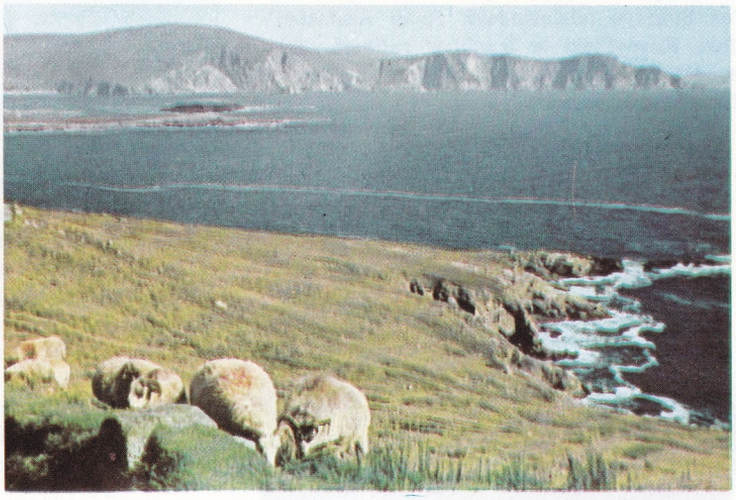

İrlanda'nın batı kıyılarındaki Achill adası. Doğu kıyılarının düzgün olmasına karşılık, batı kıyıları girintili çıkıntılıdır.

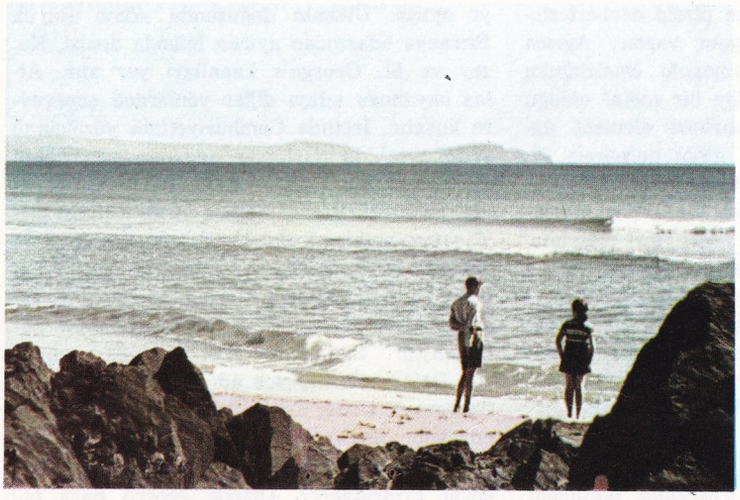

Güney-batı İrlanda'daki Kerry bölgesi kıyıları. İrlanda'nın bu kesiminde adanın en yüksek dağları da yer alır.

Güney-batı İrlanda'da Killarney'deki üç gölden biri. Dördüncü devir buzulları İrlanda'da birçok göl oluşturmuştur.

düzlüğün kapladığı görülür. Ova genellikle dalgalıdır. İrlanda denizine doğru alçalır ve düz bir görünüş kazanır. Ovanın batı kısımları kısmen engebeli bir şekilde uzanır. Çevresinde dağlık bölgeler yer alır. Fakat dağların yükseltileri pek fazla değildir. Yüksekliklar genellikle 1 000 m.'yi aşmaz. Dağlar çoğunlukla sıralar halinde ovayı çevreler. Adanın en yüksek noktası, güney-batı yöresinde bulunan Carrantuohill dağıdır. Bu dağın yüksekliği 1 042 m.'yi bulur. Adanın orta kısmını kaplayan ova, kalker yapılıdır. Aslında tarım yapmaya elverişli olmayan ova, dördüncü zaman buzullarının killi artıklarıyle beslenerek, bitek bir hale gelmiştir. Bununla beraber ovanın geçirimsiz killi toprakları yer yer bataklıklarla kaplıdır. Ovanın genel yüzölçümünün 1/7'sine ulaşan bataklıklar, aynı zamanda kalın bir tabaka oluşturarak uzanır. Yine yer yer görülen buzultaşı (moren) artıkları, ovayı en gebeler, yeknesak görünüşünü bozar. Adanın güney-batı kıyıları boyunca uzanan dağlar genellikle akarsu yataklarıyle yarılmış bir durumdadır. Aralarında pek çok ova etekleri bulunan dağlar bu nedenle devamlı bir görünüşten uzaktır. Dağlar çok kere denize doğru uzanarak engebeli yarımadalar oluştururlar. Buna bağlı olarak güney-batı İrlanda kıyıları çok girintili ve çıkıntılıdır. Adanın bu yöresinde toplanan dağlar genellikle doğu-batı doğrultusunda uzanır. St. George's kanalı boyunca adayı engebeleyen Wicklow dağları ise kuzeyden güneye doğru yükselir. Adanın kuzeyinde bulunan dağlık yörenin en yüksek engebeleri kuzey-batıdaki Donegal dağlarıdır. Kıyı boyunca uzanan bu dağlar derin koylarla yer yer yarılmıştır. Donegal dağları Kuzey İrlanda kısmında bulunan Sperrin dağlarından Foyle ırmağıyle ayrılır.

İrlanda'nın iklimi ılıman ve oldukça nemlidir. Atlas okyanusundan gelen batı rüzgârları, ülkeye bol miktarda yağış getirir. Yağışların çok düzenli oluşu akarsuların rejimini etkiler. Bu yüzden İrlanda akarsularının taşıdığı su miktarı yıl içinde büyük farklılık göstermez. Adadaki akarsular içinde en önemli olanı Shannon (364 km.) dur. Bu ırmağın sularından üretilen elektrik enerjisinden adanın büyük bir kısmı yararlanır. Shannon Kuzey İrlanda sınır bölgesinden doğar. Kuzeyden güneye doğru akarak adanın orta kısmını sular. Ortadaki ovayı geçtikten sonra güney-batıya yönelir, Atlas okyanusunda bulunan ince ve uzun bir koya dökülür. Denize kavuşmadan önce Lourgh Allen, Lough Ree ve Lough Dergh gibi adanın en büyük göllerini besler. Güneye dökülen akarsuların en önemlileri Lee, Blackwater, Suir ve Borrow; doğuya dökülenlerin Slaney, Liffey ve Boyne; batıya dökülenlerin Clare ve Moy'dur. Shannon ırmağının beslediği göller dışında büyük göller Lough Corrib ve Lough Mask'dır. Bu iki göl de adanın batı yöresinde bulunmaktadır.

Ekonomi ve Şehirler: İrlanda halkı Kelt asıllıdır. Son yüzyıl içinde İrlanda'nın nüfusu yarı yarıya azalmıştır. Ekonomik ve politik nedenler yüzünden İrlandalıların büyük bir kısmı A.B.D.'ne göçmüştür.

İrlanda şehirleri kalabalık değildir. Ekonomik yönden de büyük bir önem taşımazlar. Şehirler çevrelerindeki tarım bölgelerinin pazarı sayılır. Bazıları endüstri yönünden gelişmiş bir durumda olsa bile, ürettikleri maddeler sadece bölgesel bir değer taşır. İrlanda'nın en büyük şehri başkent Dublin (nüfusu 568 772) dir.

Tarım ve özellikle hayvancılık İrlanda ekonomisinin temelini teşkil eder. Ülkenin topraklarının yaklaşık olarak yarısı otlaklardan oluşmuştur. Oldukça bitek olan bu otlaklarda 4 600 000 koyun, 4 800 000'den fazla sığır beslenir. Ayrıca kümes hayvanı ve domuz beslenir. Tarım ürünleri arasında başta gelenler patates, yulaf ve arpadır. Dublin, Cork, Kilkenny, Duldalk gibi merkezlerde, bira endüstrisi çok gelişmiştir; ülkede yetiştirilen arpa bira üretimi için çok elverişlidir. Yeraltı zenginlikleri önemli değildir. Galway, Kilkenny, Cork ve Donegal'de zengin mermer yataklarına rastlanır. Ülkenin orta kısımlarından turba (bataklık kömürü) elde edilir. Bunlardan başka kurşun, çinko ve kömür yatakları işletilmektedir. Fakat elde edilen miktarlar yetersizdir ve çıkarılan kömür bölgesel ihtiyaçları bile karşılamaya yetmemektedir. Bira endüstrisi dışında en gelişmiş faaliyetler arasında yün dokumacılığı ve domuz sucuğu yapımı özellik taşır. İrlanda'nın 81 200 km.'yi bulan karayolları ve 2 800 km.'lik demiryolları yoğun bir ağ meydana getirir. Ülkenin iç ticareti bu yollara bağlı olarak gelişmiştir. İrlanda'nın en çok ticarî ilişkide bulunduğu ülke İngiltere'dir. İhraç ettiği mallar arasında önde gelenler canlı hayvan, dokuma mamulleri, işlenmemiş yün, bira, tütün, domuz sucuğu, hayvansal yağlar ve deridir.

Başlıca ihraç merkezleri Dublin, Dun Laoghaire, Galway, Waterforf ve Limerick'dir.

Tarih: İrlanda eskiden beri Keltler'in yurdudur. Toprakları Roma imparatorluğunun ve V. yüzyılda bütün Avrupa'yı titreten Cermenlerin saldırılarından uzak kalmıştır. V. yüzyılda halk Hıristiyanlığı kabul etmiştir. VII. yüzyılda Norman akınları ülkedeki gelişmeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Barbar akınları sonucu ülke krallıklara bölünmüştür. Başlıcaları Munster, Leinster, Meath, Ulster ve Connaught olan bu krallıklar devamlı bir şekilde birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bu kargaşalıkları fırsat bilen İngiltere kralı Henry II. ülkeyi istilâ etmiş, bu suretle İrlanda 1172 yılında İngiliz boyunduruğu altına girmiştir. İngiliz egemenliği İrlanda halkının sürekli direnmesiyle karşılaşmış, İngiltere'nin Roma kilisesinden ayrılmasından sonra bu direniş daha da artmıştır (XVI yüzyıl). İrlandalılar Katolikliğe bağlı kalmışlar, zaman zaman İngiltere'ye başkaldırmışlardır. Bu başkaldırma olaylarının en önemlileri ve etkili olanları Tyrone adlı bir vatanseverin yönettiği 1598-1603 ayaklanmasıyle 1641-1649 ayaklanmasıdır. Kanlı olayları Cromwell sert tedbirlere başvurarak bastırabilmişti. Her başkaldırmada İrlandalılara sert tedbirler uygulanmış, toprakları alınmış, Katolikler siyasal haklardan yoksun bırakılmış ve İrlanda Lordlar ve Avam Kamarası doğrudan doğruya Londra Parlamentosuna bağlanmıştır.

İngiliz Protestanların bulunduğu adanın kuzey kısmı (Ulster) koloni haline getirildi. İrlanda'nın İngiliz kolonileriyle olan ticarî ilişkileri yasaklandı. Ekonomik gelişmesi baltalandı. Bu suretle İngiliz ekonomisi bir rekabetten kurtarılmış oldu. İrlanda ve Büyük Britanya adaları halkı bu şekilde birbirlerine amansız düşman kesildi. XVIII. yüzyıldan itibaren ilişkileri yumuşatma yolunda olumlu adımlar atılmasına rağmen eski düşmanlıklar unutulmadı. İki ülkenin Parlamentoları birleştirildi. İngiliz Avam Kamarasına, İrlandalı 100 milletvekili, Lordlar Kamarasına da 32 temsilci alındı, gerginlik yine de son bulamadı. XIX. yüzyıl ortalarında başgösteren ekonomik bunalım İrlanda'yı çok sarstı. Halkın büyük bir kısmı ülkeden göçtü. Nüfus azaldı. Buna bağlı olarak İrlanda'nın kendi yönetimine hâkim olması yolundaki çabalar etkilerini kaybetti. Ülkenin egemenliğini kazanması için Gladstone gibi politikacılar tarafından girişilen çabalar her defasında İngiliz Parlamentosu tarafından reddedilerek, etkisiz bırakıldı. I. Dünya Savaşı sonunda İngiltere adada, Katolik halkın yaşadığı bölgeye, dominyon yönetimi uygulamak zorunda kaldı. Dominyon yönetimi dışında kalan Ulster bölgesi İngiltere krallığına özel bir şekilde bağlı kaldı. İrlanda ve İngiltere arasındaki ilişkiler gittikçe zayıfladı. 1937 yılında İrlanda İngiliz Uluslar Topluluğuna bağlı kalmakla beraber cumhuriyet yönetimine (Eire) geçti. II. Dünya Savaşı sırasında tarafsız kaldı. 1949 yılında İngiltere'yle olan her türlü politik ilişkisini kesti. İngiliz Uluslar Topluluğundan ayrıldı. Ulster bölgesi yüzünden İngiltere'yle aralarındaki anlaşmazlık bir sonuca bağlanmadan sürüp gitmektedir.

Sanat: Bronz devri boyunca İrlanda önemli bir maden işleme merkeziydi. Özellikle altın-

İrlanda'da elde edilen arpanın hemen hemen tümü bira yapımında kullanılır.

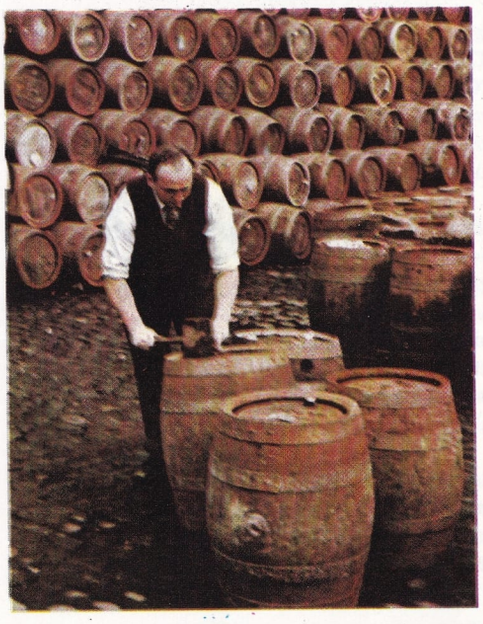

dan yapılmış İrlanda el işleri Avrupa'da çok aranmaktaydı. Ada sanat yönünden en önemli devrini V. ve X. yüzyıllar arasında yaşamıştır. Bu devre Kelt halkının Hıristiyanlığı kabul ettiği tarihten Anglonorman istilâsına kadar uzanır. Bu sıralarda, Avrupa'yı tehdit eden Barbar akınlarından uzak kalan İrlanda manastırları birer kültür merkezi haline geldiler. Sanat değeri yüksek minyatürler, madenden ve mermerden heykeller yapıldı. Bu eserlerde Roma, Kelt ve Cermen sanatlarının etkileri görülür. İngiliz boyunduruğu altına girdikten sonra İrlanda sanatı gerileledi. Ancak ortaçağın sonlarına doğru yeni bir gelişme görüldü. Manastır tipi eserler, kule-evler bugün bile İrlanda köylerine tipik bir özellik verir. İrlanda'da Rönesans etkileri oldukça geç görüldü. XVII. yüzyıldan itibaren Dublin'de Pearce, Robinson, Burgh ve Carsels gibi ünlü mimarlar yetişti. Böylece başkent Dublin'de önemli yapılar meydana getirildi. XIX. yüzyıldan başlayarak İrlanda sanatı yavaş yavaş gerilemeye başladı. İrlanda günümüzde sanat yönünden özellik taşımayan bir ülkedir.

Edebiyat: İrlanda edebiyat tarihi, adanın siyasal tarihiyle yakından ilgilidir. İrlanda edebiyatının ileri gelen eserlerinin çoğu İngilizce olarak yazılmıştır. 1921 yılında bağımsızlığın elde edilmesiyle sonuçlanan ulusalbilinçlenme hareketleri gelenekleri canlandırmış, bağımsızlığın elde edilişinden sonra İrlanda edebiyatı ulusal bir nitelik kazanmış, ulusal dil ön plana geçmiştir.

Keating (yaklaşık olarak 1570-1646 yıllarında yaşamış, destan ve dinsel operalar yazarı) tarafından kaleme alınan **İrlanda Tarihi** modern İrlanda dilinin doğmasını geniş ölçüde etkilemiş bir eser olarak kabul edilmektedir. O'Clery (1575-1643) tarafından yazılan **Dört Öğretmenin Yıllığı** (1636), **Kralların Listesi, İstilâların Kitabı** hep İrlanda dilinde yazılmış eserlerdir.

XVII. yüzyılda destan şairlerinin geleneksel eserlerine benzer eserler veren yazarlar arasında şunlar sayılabilir: Tadhg Dall O'Huiggin (? -1617), Pierce Ferriter (1653 yılında Cromwel tarafından astırılmıştır) ve Turlogh O'Carolan (1670-1738).

XVIII. yüzyılda geleneksel şiiri devam ettiren ozanlar: John O'Neaghtan (? -1720), Owen Roe O'Sullivan (? -1784) ve Brian Mac Giolla Meidhire (? -1808) dır.

XIX. yüzyılın sonlarında ulusal duygular canlanmış, bu duygular ulusal dilin güçlendirilmesi çabalarını geniş ölçüde etkilemiştir. Edebiyatçılar İngiliz etkisini yok etmek için çaba harcamışlardır.

Abbey Theatre'de toplanan ve İrlanda dilinde eser veren yazarlar İngilizce yazanlara karşı çıkmışlardır. Lennox Robinson ve Sean O'Casey gibi öncülerin yanı sıra John Millington Synge ve William Butler Yeats gibi şairler bu topluluğa dahil edebiyatçıların en önemlileridir. Ne var ki, İrlandalı yazarların en ünlüleri yine de İngiliz edebiyatı içine değerlendirilmektedir. Jonathan Swift (1667-1745), Oliver Goldsmith (1730-1774), Richard Brinsley Sheridan (1751-1816), Marie Edgeworth (1767-1849), Oscar Wilde (1854-1900), George Bernard Shaw (1856-1950), Thomas Edward Lawrence (1888-1935) ve James Joyce (1882-1941) gibi sanatçılar İngiliz diliyle yazmış ve uluslararası üne erişmiş sanatçılardır.

Tiyatro: İrlanda tiyatrosu İngiliz tiyatrosuyle yakından ilgilidir. Zaman zaman İngiliz etkisi altında eserler verir. Kimi zaman ise bu etkiden sıyrılarak dil ve kültür bağımsızlığına kavuşma çabasını gösterir. İlk tiyatro 1634 yılında Dublin'de John Ogiluy tarafından açılmıştır. Ulusal dilin ortaçağdan beri yasak edilmesi nedeniyle temsiller İngilizce olarak verilmekteydi.

İrlanda tiyatro tarihi iki büyük döneme ayrılabilir. Birbirlerinden tamamen ayrı olmamakla beraber, bu iki dönem ayrı özellikler gösterir. Birinci dönem XVIII. yüzyıldan başlayarak bütün XIX. yüzyılı içine alır. Başlıca özelliği bol eserler vererek İngiliz tiyatrosunu konu yönünden zenginleştirmesidir. İkinci dönem XIX. yüzyılın sonlarından günümüze kadar uzanır. İngiliz tiyatrosuyle ilişkiler sürmekle beraber, bağımsız bir kültür hareketi başlamıştır. Wilde ve Shaw İrlandalı

Batı İrlanda'da Atlas okyanusu'ndan 80 km. kadar içerde, Shannon ırmağı üzerinde kurulmuş olan Limerick, büyük bir liman ve endüstri şehridir.

İrlanda'nın en eski yerleşme bölgelerinden Clonmacnoise'da ortaçağdan kalma eserler.

İrlanda Kralı Roderick O'Connor'un heykeli (XII. yüzyıl).

İrlanda'nın folklor gelenekleri çok canlıdır. Resimde, ülkenin ortaçağ yapısı şatolarından en önemlisi olan Bunratty Castle (Clare) da ortaçağ geleneklerine uygun olarak düzenlenen bir toplantı görülüyor.

olmalarına rağmen İngiliz kültürüyle yetişmiş ve bu kültürü yansıtan eserler vermişlerdir. Joyce ise ayrı bir yolda yürüyerek, bağımsız İrlanda kültürünün doğabilmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır.

İrlanda tiyatrosu kuruluş döneminden itibaren olağanüstü bir canlılık göstermiştir. 1652 yılında Dublin'de açılan Smock Alley, Cork, Wexford, Waterford, Kilkenny ve Limerick tiyatroları değerli oyuncular ve tiyatro yazarları yetiştirmiştir. Bunların ünü bütün İngiltere'ye yayılmıştır. James S. Knowles ve Brian Boroihme İrlanda ulusal tarihinden alınmış konuları işleyen oyunlar yazarak öncülük yapmışlardır. Eserleri büyük bir ilgi uyandırmıştır. Daha sonra Dion Boucicault (1821-1890), Edmund Falconer (1815-1879) aynı yoldan yürüyerek İrlanda tarihini ilgilendiren eserler vermişlerdir. Bu şekilde XX. yüzyıl İrlanda tiyatrosunun temellerini hazırlamışlardır. XIX. yüzyıl sonlarında politik alanda olduğu kadar kültür alanında da İngilizlere karşı hareketler çoğalmış, İrlanda dilini savunanlar **Gaelic League**'i kurmuşlar, bu kuruluş kısa zaman İngilizlere karşı hareketlerin yönetildiği merkez haline gelmiştir. Bu akım tiyatro alanını da etkilemekte gecikmemiştir. 1899 yılında William Butler Yeats, Edward Martyn ve Lady Gregory öncülüğünde **Irish Literary Theatre** kurulmuştur. Bu tiyatronun amacı İrlanda diliyle oyunlar vermekti. Bu tiyatro 1900 yılında ilk defa İrlanda diliyle yazılmış bir oyunu oynamıştır. Fakat çalışmalarını uzun süre devam ettiremedi. Kısa bir süre sonra kapandı. Yerine Fay Kardeşler **National Irish Theatre Society**'yi kurdular. Bu tiyatro 1903 yılında John Millington Synge (1872-1909) in ilk eseri olan **The Shadow of the Gleen**'i oynadı. Bu oyunu Yeats'ın **The King's Threshold** adlı oyunu izledi, 1903 yılında Miss Horniman adlı bir İngiliz sanatsever topluluğu bina sahibi kıldı. Böylece çağımızın en ünlü tiyatro kuruluşlarından biri olan Dublin'deki **Abbey Theatre** doğmuş oldu.

Başta Synge ve Yeats olmak üzere, pek çok yazarın oyunu bu tiyatroda başarıyle temsil edildi. Kısa zamanda önemli bir kültür merkezi haline gelen **Abbey Theatre** yepyeni bir tiyatro okulu yarattı. Bu okulun başlıca temsilcileri William Boyle, T.C. Murray, Lennox Robinson, George Shiels, St. John Ervine, Norreys Connell, Sean O'Casey, Paul Vincent Carrol gibi yazarlar, Sara Allgood, Maire O'Neill, Eileen Crowe, Arthus Sinclair, Fred O'Donovan, Barry Fitzgerald, J. Mc Cormack, Cyril Cusack gibi oyunculardır.

Müzik: Ortaçağ boyunca İrlanda müziği büyük bir gelişme göstermiş, hatta Avrupa ve İngiliz müziğine oranla üstün bir düzeye ulaşmıştı. Daha VI. yüzyılda harp adı verilen çalgının yayılması İrlanda müziğine bağımsız bir hava getirmişti. Kuramsal ve uygulamalı müzik dallarında girişilen yenilik hareketleri İrlanda müziğine ilginç ve bağımsız bir nitelik kazandırmıştır. Filozof ve din adamı Scolo Eriugena **De divisione naturae** adlı eserinde evrenle müzik sistemini karşılaştırmış, çok sesli müziğin bazı temel terimlerini ortaya atmıştır. Günümüzde İrlanda müziği daha çok geleneksel halk müziğine dayanır. Enstruman ve dans yönünden çok zengin olan İrlanda halk müziği, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, inceleme konusu olmuştur. Yine aynı yüzyılda İrlanda'da yeni bir müzik hareketi doğmuştur.

John Field (1782-1837) romantik noktürnlerle büyük ilgi toplamıştır. Field müzik dünyasında Chopin'den önce noktürn besteleyen ilk bestecidir. Michael William Balfe (1808-1870) hem kemancı, hem besteci, hem şarkıcı olarak ün yapmış, 1827 yılında Rossini tarafından Sevil Berberi operasında Figaro rolüne seçilmiştir. Bestelerinde İrlanda geleneklerinden yararlanan Arnold Edward Trevor Bax (1883-1953) da önemli bir bestecidir.

İRLANDA DENİZİ

İrlanda adasını Büyük Britanya adasından ayıran sığ deniz. Atlas okyanusunun bir bölümüdür. Kuzeyden Kuzey kanalı, güneyden ise St. George kanalıyle Atlas okyanusuna açılır.

Yüzölçümü yaklaşık olarak 100 000 km^2.'yi bulan havza, fazla derin değildir. Özellikle doğu kesimi oldukça sığdır. İrlanda denizinin ortalama derinliği 100 m.'dir. En derin noktası 160 m.'yi bulur. Bu denizde bulunan adaların başlıcaları Man, Anglesey ve Holyhead adalarıdır. İrlanda denizi kıyılarında Barrow, Liverpool, Birkenhead gibi İngiliz, Dublin ve Dundall gibi İrlanda limanları yer alır.

İrlanda denizi balıkçılık bakımından önem taşır. Çoğunlukla ringa ve morina balığı avlanır.

IRVING, WASHINGTON

(1783-1859) Amerikalı yazar. Düzensiz bir hayat yaşamış, Amerika ve Avrupa'da çeşitli geziler yapmıştır. Adını 1807-1808 yıllarında kardeşi James Paulding ile birlikte yayınladığı bir deneme dizisiyle duyurmuştur. Bu denemelerde, Amerikan toplumu ve gelenekleri üzerine yaptığı yeni yorumlardaki özgünlüğün yanı sıra, Addison ve Goldsmith'in üslûplarının etkisi altında kaldığı göze çarpar. **History of New York by Diedrich Knickerbocker** (Diedrich Knickerbocker'in New York Tarihi, 1809) adlı romanında ise hayalî bir Hollandalının ağzından New York şehrinin ve Hollanda'dan gelen ilk yerlilerin hikâyesini anlatırken, çağının sert bir taşlamasını yapar. Bu kitabın ardından yayınladığı **Sketch Book** (1819) da ünlü hikâyesi **Rip Van Winkle** de yer almıştır. Daha sonra, **Bracebridge Hall** (1822), bir Almanya gezisinin ürünü olan **Tales of a Traveller** (1824) ve bir İspanya ge-

XX. yüzyılın en önemli tiyatrolarından, Dublin'deki Abbey Theatre'ın, yanmadan önce çekilmiş bir resmi.

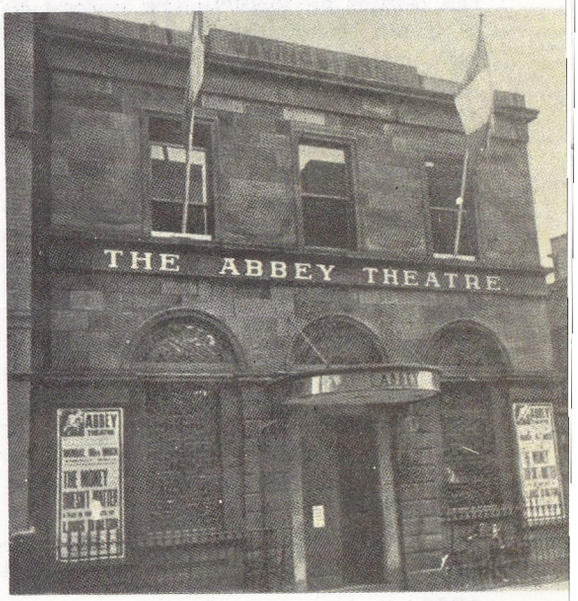

zisinde malzemesini topladığı **The Alhambra** (1832) adlı romanlarını ve bir biyografiler dizisi yayınlamıştır. Irwing, Avrupa kültürüne basit bir taklitçi olarak yönelmeyen ilk Amerikan yazarıdır. Hawthorne ve Poe ile birlikte Amerikan hikâyeciliğinin öncüleri arasında yer alır.

ISAAC, HEINRICH
(1450-1517) Alman bestecisi. Ömrünün büyük bir bölümünü İtalya'da geçirmiştir. 1484-1492 yılları arasında orgçu olarak Lorenzo da Medici'nin sarayında çalışmış, sonra İmparator Maximilian onu Innsbruck saray orgçuluğuna getirmiştir. 1502 yılında Floransa'ya dönen besteci ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır. İlk büyük Alman bestecisi sayılır. Çağının bütün ortamları için müzik yazmıştır. Din müziği eserleri arasında başlıcası **Choralis Constantinus**'dur; dindışı eserlerinin hepsi **Denkmaele der Tonkunstin Österreich**'de yer almıştır.

İSA ÇELEBİ
(? -1405) Yıldırım Beyazıt'ın oğullarından biri. Ankara meydan savaşı yenilgisinden sonra Bursa ve Balıkesir'e yerleşmiş, Yıldırım Beyazıt'ın ölümüyle şiddetlenen kardeş kavgalarına katılmıştır. Saruhan ve Menteşe beyliklerinin yardımlarına rağmen kardeşi tarafından yakalanıp öldürtülmüştür.

İSAK, TANBURÎ
(1746?-1814) Yahudi asıllı Türk müziği bestecisi. İstanbul'da Ortaköy'de doğmuştur. Selim III.'ün tambur hocasıydı. Gençliğinde keman da çalmış; fakat sonra bırakmıştır. Tamburu klasik usulle çalardı. Saz eserleri, beste, semai ve şarkılar bestelemiştir. Zamanımıza kalan eserleri, yarıdan fazlası peşrev ve sazsemaisi olmak üzere 80 kadardır. İsak, tanınmış bestecilerden Zeki Mehmet Ağa ve Oskiyam'ın da hocasıdır.

İSA PEYGAMBER
Hıristiyanlığın kurucusu. Filistin'in Beyt el-Lahm (Bethlehem) şehrinde doğmuştur. Annesi Meryem'dir. Hıristiyanların inancına göre, annesi, Yusuf (Jozef) adında bir marangozla nişanlıyken Cebrail kendisine, bir çocuğu olacağını bildirmiş; Meryem evlenmeden nasıl çocuk doğurabileceğini sorunca da Cebrail bu çocuğun Allahın ruhundan yaratılacağını ve İsrailoğullarının peygamberi olacağını söylemiştir. Ayrıca melekler Meryem'e, oğluna Tanrının yardımcısı demek olan İsa (Iesus) adını takmasını salık vermişlerdir. İsa'nın doğumundan az önce Meryem'le nişanlısı bulundukları Nâsıra (Nazareth) şehrinden Beyt el-Lahm'a gitmişler, şehirde kalacak bir yer bulamadıklarından bir ahırda gecelemişlerdir. İşte İsa 25 aralık günü burada dünyaya gelmiştir. Dünyaya geldiği yer ve gün Hıristiyanlarca kutsal kabul edilmekte, Noel adı verilen 25 aralık günü bütün Hıristiyanlarca kutlanmaktadır.

İsa'nın çocukluğu hakkında fazla aydınlatıcı bilgi yoktur. Yalnız Musevîlerin kendisini öldüreceğinden korkan annesinin nişanlısı Yusuf tarafından Filistin'den Mısır'a götürüldüğü ve 30 yaşına kadar orada kaldığı bilinmektedir. 30 yaşında peygamber olan İsa, Filistin'e dönmüş, Kudüs'e gidip orada fikirlerini ve dininin ilkelerini yaymış, ayrıca Filistin'in diğer bölgelerini dolaşmıştır. Filistin o sırada Romalıların işgalinde bulunuyordu. Bu yüzden İsa'nın Romalılara karşı bir ayaklanma hazırlayıp Musevî devletini tekrar kurmak niyetinde olduğundan şüphelenen yöneticiler, onu ortadan kaldırmayı düşünmüşlerdir.

İsa bir pazar günü Kudüs'e gidip orada birkaç gün kaldı ve vaktini halka vaaz vermekle geçirdi. Perşembe günü, arkadaşları (havariler) ile birlikte yemek yedi. Bu, Hıristiyanlarca «Son Yemek» diye tanınır. Sonra dua etmek için Zeytin dağına çıkan İsa orada tevkif edilip mahkeme huzuruna çıkarıldı. Önce mahkeme kendisini suçlu bulmakta güçlük çektiyse de, bir hakimin «sen Allahın oğlu musun» sorusuna «evet» diye cevap vermesi, suçluluğunun kanıtı kabul edildi ve çarmıha gerilmek suretiyle öldürüldü. Hıristiyanlara göre çarmıha gerildiği zaman ölmeyip göğe uçmuştur. Kur'an ise İsa'nın çarmıha gerilmediğini ve öldürülmediğini, Allah tarafından kendisine (Allaha) doğru yükseltilip kaldırıldığını, öldürülen adamın kendisine benzetildiğini bildirmiştir.

İsa'dan sonra havarileri çeşitli yerlere dağılıp dinini yaymışlar ve bunlardan dört kişi (Metta, Luka, Markos ve Yohanna) İsa'nın sözlerini ve hayatıyle ilgili olayları toplayıp İncil adıyle yayımlamışlardır.

İSFENDİYAR DAĞLARI
Batı Karadeniz bölgesinde, Sinop'un güneyinden Amasra'ya kadar kıyıya yakın ve paralel olarak uzanan dağlar. Küre dağları da denir. Başlıca yüksek noktaları Çangal (1 605 m.), Zindan 1 775 m.), Yaralıgöz (2 018 m.), Dikmen (1 481 m.) ve Göktepe (1 375 m.) dir.

İsfendiyar dağları geniş çam ve köknar ormanlarıyle kaplıdır. Bu dağların güneyini Gökırmak vadisi çevreler. İnebolu-Kastamonu yolu bu dağları Ecevit belinde aşar.

İSFENDİYAROĞULLARI
(bkz. Candaroğulları)

İSHAK ÇELEBİ
(? -1536) Türk şairi ve bilim adamı. Üsküp'te doğdu. Babası aynı şehirde İbrahim Ağa adıyle bir kılıççı ustasıydı. İshak Çelebi çok genç yaşta Üsküp medresesine girdi. Yetenekli ve akıllı bir öğrenci olarak kısa zamanda medreseyi bitirdi, ilmiye mesleğine girdi, müderris oldu. Çevresinin en ünlü medreselerinde dersler verdi, mesleğinde aşamalar yaptı. 1535'te Şam kadılığına getirildi. Bir yıl sonra da aynı yerde öldü.

İSHAK KUŞU
(bkz. Baykuşgiller-Bataklık baykuşu)

İSHAK PAŞA
(? -1483) Rum asıllı bir Osmanlı sadrazamı. Fatih Sultan Mehmet ve Beyazıt II. zamanında vezirlik yapmıştır. Yiğit Paşa tarafından köle olarak alınan ve yetiştirilen İshak Paşa, Bosna beylerbeyi olmuş, Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçmesinden sonra Anadolu Beylerbeyliğine atanan İshak Paşa Karamanoğlu ve Germiyanoğlu isyanlarını bastırmış, 5 yıl kadar süreyle vezirlikte kalmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Konya Aksarayından getirttiği aileleri, bugün Aksaray olarak anılan semtte iskân etmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in hastalığının arttığı son yıllarda, başlayan saray çekişmelerinin ve Nişancı Karamani Mehmet Paşanın etkisiyle vezirlikten düşürülmüştür. Fatih'in ölümünden sonra, Beyazıt II.'ye iki yıl kadar vezirlik yapan İshak Paşa, vali olarak atandığı Selanik'te ölmüştür.

İSKANDİNAVYA
Dar anlamda İskandinav yarımadasını, yani Norveç ile İsveç'in kıta kesimlerini, geniş anlamda ise bunlarla birlikte İsveç (Öland, Gotland ve diğer küçük adalar) ve Norveç (Vesterali, Lofoti ve binlerce küçük ada) adaları ile Danimarka'yı, yani Jylland (Jutland) yarımadası ile Sjaelland, Loiland, Fyn gibi Danimarka adalarını kapsayan, Kuzey Avrupa bölgesi.

İskandinavya, oldukça büyük bir bölge olarak görünür; bu bütünlük bazı ortak jeomorfolojik ve antropolojik özelliklerle kendini gösterir. Netekim bölgedeki dağlar Paleozoik çağda oluşmuş, buzullar ise dördüncü jeolojik çağda meydana gelmiştir. Öte yandan halk kuzey ırkındandır; genellikle Cermen dil grubundan diller konuşulur; çoğunluk Protestandır; halkın geçim kaynakları benzerlik gösterir.

Paleozoik çağda İskandinavya'nın batı kuşağında dağlar oluşmuş; fakat bu dağlar daha sonra ova haline gelmişlerdir. Üçüncü jeolojik çağda büyük tektonik yer değiştirmeler olmuş, daha sonra da arazinin hemen he-

İskandinavyalı bir genç kız.

men bütünü buzullarla kaplanmıştır. Çok sayıdaki irili ufaklı göller (en önemlileri Vanern, Vattern, Malaren, Hjalmaren, Silijan ve Storsjö olarak sayılabilir) ve fiyortlarla kıyı boyunca uzanan yuvarlak ve yüksek adalar bu jeolojik çağın tanıklarıdır.

İskandinavya'nın güney kesimlerinde ılımanla soğuk arası, kışların uzun, sert ve karanlık, yazların ise kısa, serin ve aydınlık geçtiği kuzey kesimlerinde ise, soğuk bir kutupaltı iklimi hâkimdir. Bölgenin batı kesimlerinde bol olan yağışlar doğuya, İsveç'e ve güneye Danimarka'ya doğru gidildikçe azalır. İskandinavya'nın en önemli akarsuları Baltık denizine dökülen Torne, Lule, Pite, Skellefte, Ume, Angerman, Dal ve Klar ırmakları ile Kuzey denizine dökülen Glomma ırmağıdır.

Bölgenin başlıca geçim kaynakları tarım (tahıl, patates ve sebze), hayvancılık (büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla rengeyikleri), balıkçılık, orman ürünleri, yeraltı kaynakları (demir ve piritler), hidroelektrik enerji üretimi, endüstri (besin, maden-makine, kimya ve orman ürünleri endüstrisi) olarak belirtilebilir.

İSKELET

Vücudu tutan, ona biçim veren, organları koruyan çatı. İskelet, derecesi değişmekle beraber her zaman katı olan bir maddeden, kemikten yapılmıştır. Kemiğe katılığı kalsiyum tuzları, direnci ve esnekliği ise kolajen maddesi verir. Yeni doğmuş çocuğun kemiklerinde bu madde tuzlardan daha çok bulunmaktadır. Bunun için de çocuğun kemikleri esnektir; fakat kolaylıkla biçim değiştirir. Yaşlı kimselerdeyse kalsiyum tuzları fazladır; yaşlıların kemikleri daha serttir, daha kolay kırılabilir.

Ergin insan iskeletinde 206 parça kemik bulunur. Bunlardan 22'si başta, 58'i gövdede, 126'sı kol ve bacaklarda bulunur. Yaşlılarda iki veya daha fazla kemiğin birbiriyle kaynaşması sonucu bu sayı azalabilir. Bir kemiğin uzunluğu ile, ait olduğu vücudun genel yapısı arasında değişmez bir ilişki vardır. Ele geçen bir kemiğin uzunluğuna bakarak, belirli birtakım cetvellere göre, bunun alındığı vücudun genel yapısı kestirilebilir.

İnsan iskeleti, hemen bütün öteki hayvanlarınkinin tersine, dikey duruşu sağlayacak biçimdedir. Vücudun orta direği, günlük dilde «belkemiği» diye anılan omurgadır. Bir omurga, birbiri üzerine konmuş 33 omurdan meydana gelir. Omurların ortaları delik olup bu deliklerden omurilik (murdar ilik) geçer. İki omur arasında bulunan ve kıkırdak dokusundan yapılmış olan bir küçük destek, omurların birbirlerine çarpmasını önler. Omurganın en yukarısında iki omurun meydana getirdiği açıklık üzerinde kafatası yer alır. Kafatası beyni saklayan sağlam bir kutudur. Omurganın iki yanından, boyunla bel arasındaki bölgede, kaburgalar çıkar. Bunlar göğüskafesini meydana getiren yarıçember biçimi kemiklerdir. Göğüsün ortasında sternum denen göğüskemiğinde son bulurlar. Kıkırdaklı bir yapıya sahip olan bu kemikler göğüskafesinin esnekliğini ve solunum hareketini sağlarlar.

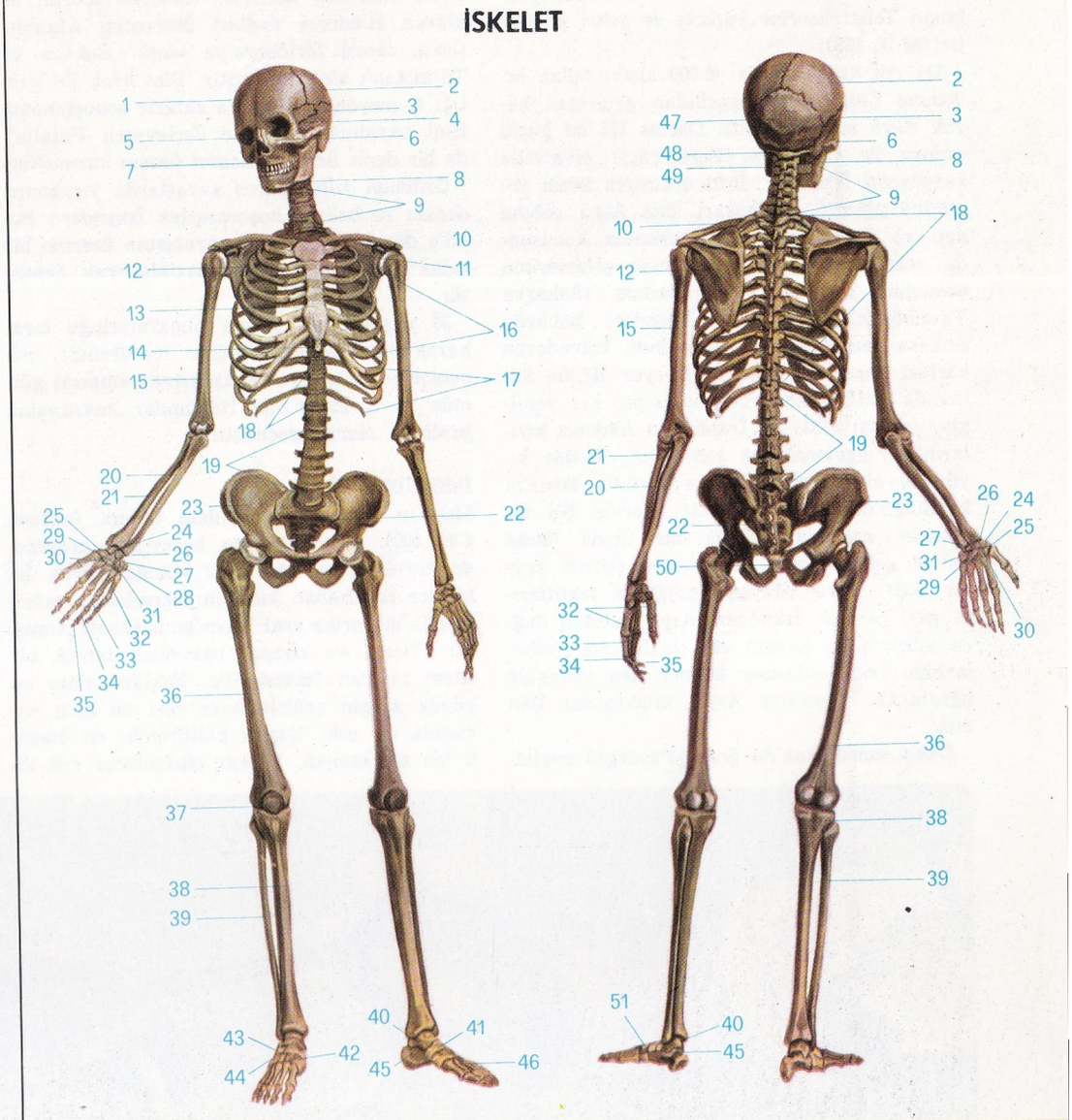

1) Alınkemiği. 2) Yankafa kemiği. 3) Şakakkemiği. 4) Temel kemiği. 5) Burun kemiği. 6) Elmacık kemiği. 7) Üstçene kemiği. 8) Altçene kemiği. 9) Boyun omurları. 10) Köprücükkemiği. 11) Göğüskemiği başı. 12) Kürekkemiği. 13) Göğüskemiği. 14) Kılıçkemiği. 15) Kolkemiği (pazu kemiği). 16) Kaburgalar. 17) Yalancı kaburgalar. 18) Göğüs omurları. 19) Bel omurları. 20) Dirsekkemiği. 21) Önkol kemiği. 22) Sağrıkemiği. 23) Kalça kemiği. 24) Kayıksı kemik. 25) Yamuk kemik. 26) Yarımay kemiği. 27) Piramit kemiği. 28) Nohutsu kemik. 29) Büyük kemik. 30) Yamuksu kemik. 31) Kancakemiği. 32) Eltaraği kemiği. 33, 34, 35) Elparmağı kemikleri. 36) Uylukkemiği. 37) Dizkapağı kemiği. 38) Kavalkemiği. 39) Baldırkemiği. 40) Aşıkkemiği. 41) Kayıksı kemik. 42) Orta çivi kemiği. 43) Ara çivi kemiği. 44) Yan çivi kemiği. 45) Topukkemiği. 46) Ayaktaraği kemiği. 47) Artkafa kemiği. 48) Atlaskemiği. 49) Artboyun omuru. 50) Kuyrukkemiği. 51) Taban kemiği.

Omurganın yukarı bölümünde omuzları meydana getiren köprücük ve kürekkemikleri yer almıştır. Bunlara kol kemiklerinin başlangıcı yerleşmiştir. Omurganın aşağı bölümünde ise leğen biçimi gösteren başka bir kemik takımı bulunur. Bu kemikler hem gövde içi organlara desteklik ederler, hem de bacakların bağlantı noktalarını tutarlar.

Kollar ve bacakların yapıları birbirlerine benzerler. Uzun kemikler birer eklemle kürekkemiklerine ve leğene bağlanmıştır. Kolunkine kol kemiği, bacağınkine uyluk kemiği adı verilir. Bunlara da dirsek ve dizkapağı adı verilen birer çift kemik bağlıdır. Koldakiler dirsekkemiği ve önkol kemiği, bacaktakiler kavalkemiği ve baldırkemiği adını alırlar. Üçüncü bir eklemden sonra da karma birer yapıları olan eller ve ayaklar gelir.

İSKENDER (BÜYÜK)

(M.Ö. 356-323) Makedonya İmparatoru. Makedonya kralı Filip II.'nin oğludur. Çocukluğunda Yunan düşünürü Aristoteles'ten dersler almış, babasının öldürülmesi üzerine 20 yaşında Makedonya kralı olmuştur.

Hanedan mensuplarının, Yunanlıların, barbarların yarattıkları karışıklıklara rağmen, devletin sınırlarını genişletmiş ve tarihte Büyük İskender adıyle anılmıştır.

İlk seferini babasının ölümü üzerine ayaklanan Tebai üzerine yapmış ve şehri yıkmıştır (M.Ö. 335).

334 yılı ilkbaharında 40 000 kişiyi bulan ordusunu Çanakkale boğazından geçirerek büyük Asya seferine çıktı. Darius III.'ün güçlü ordusu ile Granikos (Biga çayı) civarında karşılaşan İskender, İran ordusunu kesin yenilgiye uğrattı. Bu başarı, ona Asya yolunu açtı ve özgürlüklerine dokunmama konusunda verdiği sözden ötürü Yunan şehirlerinin desteğini kazandı. Kışı Gordion (Sakarya Yassıhöyük) da geçiren İskender, baharda Ankara üzerinden Toroslara indi. İskenderun körfezi kuzeyinde İssos'ta Daryüs III.'ün kumanda ettiği İran ordusunu ikinci kez yenilgiye uğrattı (333) ve İranlıların Akdeniz kıyılarındaki egemenliğine son verdi. Fenike kıyılarını alıp Suriye üzerine yürüdü. Mısır'ın kendiliğinden teslim olması üzerine Nil kıyısında, sonradan büyük bir ticarî liman haline gelecek olan İskenderiye şehrini kurdu (332). Barış isteyen Daryüs'ün tekliflerini geri çeviren İskender, Asya içlerine doğru yürüyüşüne devam etti ve Ninova yakınlarında İran ordusunu üçüncü kez yenilgiye uğratarak, kendisini Asya imparatoru ilân etti.

Daha sonra İran'da Susa, Pasargat eyaletlerini zapteden İskender Ekbatan şehrini de alarak Hindikuş dağları üzerinden Afganistan'a, inmiş Siriderya'ya kadar Buhara ve Türkistan'ı ele geçirmiştir. Hint kralı ile yaptığı 4. meydan savaşı da zaferle sonuçlanınca Hint okyanusuna kadar ilerleyerek Patalla'da bir deniz üssü ve ticaret limanı kurmuştur.

Ordunun yıllar süren savaşlarda yıpranmış olması ve beliren hoşnutsuzluk İskender'i Babil'e dönmeye zorlamış, Arabistan üzerine bir sefer tasarladığı sırada hastalanarak ölmüştür.

33 yaşında bir dünya imparatorluğu bırakarak ölen İskender, bütün fetihlerinde «yenenlerle yenilenleri kaynaştırma» amacını gütmüş ve tarihe Fatih Hükümdar kavramının prototipi olarak geçmiştir.

İSKENDERİYE

Mısır'ın Akdeniz kıyısındaki limanı (nüfusu 1 800 000). Nil deltasının kuzey-batı kesiminde kurulmuştur. M.Ö. 332 yılında Büyük İskender tarafından kurulan İskenderiye şehri, Menfis'in yerine eski Mısır'ın başkenti olmuştur. Ticarî ve siyasal bakımdan büyük bir önem taşıyan İskenderiye, Eskidünya'nın en büyük zengin şehirlerinden biri ve aynı zamanda da eski Yunan kültürünün en önemli bir merkeziydi. Şehrin yüzbinlerce cilt kitap bulunan çok zengin ve ünlü kitaplığı ve ayrıca sanat eserlerinin yanı sıra bilim adamlarıyle sanatçıların da içinde barındığı büyük müzesi çok ünlüydü.

İskenderiye'nin karşısındaki adada dünyanın yedi harikasından biri olan ünlü fener yapılmıştı; gece geçen gemilerin yolunu aydınlatmak amacıyle yapılan bu fenerin yüksekliği 120 m.'yi geçiyordu.

İskenderiye Romalıların, Bizanslıların ve Arapların yönetimi altında bulunduğu çağlarda da önemini korumuştur; bu önem, ancak Afrika kıyılarını güneyden dolaşarak Uzakdoğuya giden yolların bulunmasından sonra azalmaya başlamıştır. XIX. yüzyılda Süveyş kanalının açılışı, İskenderiye'ye yeniden eski önemini kazandırmıştır; İskenderiye bugün Cenova ve Marsilya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük limanıdır. Şehrin, deniz kıyısı boyunca yer alan yapılarıyle modern bir görünüşü vardır. B.A.C.'nin başkenti Kahire'ye demiryoluyle bağlı olan İskenderiye'nin uluslararası havayolları üzerinde bulunan bir havaalanı vardır. Aynı zamanda önemli bir kültür merkezi olan İskenderiye'de Mısır, Yunan ve Roma sanat eserlerinin sergilendiği XIX. yüzyılda kurulmuş olan Arkeoloji Müzesiyle üniversite başlıca kültür kurumlarını teşkil ederler.

Büyük İskender'i İssos'ta Daryüs komutasındaki orduyla savaşırken gösteren bu mozaik Pompei'de bulunmuştur.

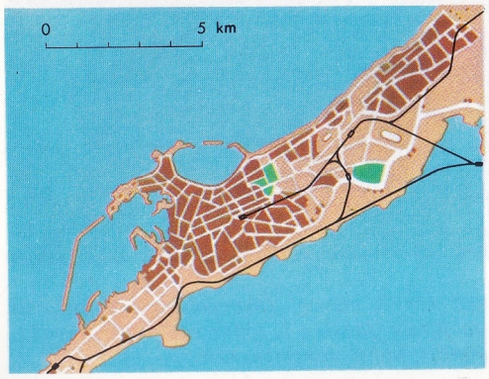

Yukarıda: Dünyanın Yedi Harikasından biri olan İskenderiye feneri. Altta: İskenderiye limanının planı.

İSKENDERUN

Hatay iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 69 382). Kendi adını taşıyan körfezin kıyısında, düz bir alanda kurulmuştur. Türkiye'nin önemli ticaret ve ihraç merkezi olan İskenderun limanı, şehrin işlek bir ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Aynı nedenle nüfus hızla artmış, 1940'ta 11 642 iken, 1960'ta 63 736'ya, 1965 sayımında ise 69 382'ye yükselmiştir.

Şehir, 1929'da yapılan imar plânına göre gelişmektedir. Anacaddelerinin çoğu birbirlerine dikeydir. Kıyı boyunca uzanan Atatürk bulvarının iki yanı palmiyelerle süslenmiştir. Bulvara paralel olarak 5 Temmuz ve Mareşal Çakmak caddeleri uzanır. İskenderun, Belen geçitinden geçen bir yolla Antakya'ya ve Suriye'nin Halep şehrine bağlıdır. II. Dünya Savaşı sırasında yapılan liman, daha sonra genişletilmiştir.

Nemli boğucu sıcaklar yüzünden yazları halk, Soğukoluk, Nergislik, Müftüler, Belen, Atik gibi yaylalardaki sayfiyelere gider.

İskenderun şehri, Büyük İskender tarafından M.Ö. 333'te Ayas ovasında kurulmuştur. İskender'in Mısır'da kurduğu İskenderiye şehrinden ayırt edilmesi için, önceleri **Alexandria Minor** (Küçük İskenderiye) denilmiş, daha sonra aynı anlama gelen **Alexandrette** diye adlandırılmıştır.

1516'da Osmanlı imparatorluğu topraklarına katılan İskenderun, Osmanlılar devrinde Halep'e bağlı bir kaza (ilçe) olarak yönetilmiş, I. Dünya Savaşından sonra, Antakya ile birlikte Fransız mandası altında Suriye'ye verilmiş, 29 temmuz 1939'da Hatay'la birlikte Türkiye'ye katılmıştır.

İskenderun ilçesinin yüzölçümü 956 km^2., nüfusu 118 793'tür. Merkez, Belen ve Uluçınar bucakları içinde 55 köyü vardır.

İskenderun ilçesi batıda dar bir kıyı ovası ile bunun doğusunda yükselen Amanus dağlarının orta kesimlerini kapsar. İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yıllık sıcaklık ortalaması 20°C dir. Yıllık yağış ortalaması 780 mm.'dir. İlçede büyük akarsu yoktur. Yalnız, Amanus dağlarından inerek İskenderun körfezine dökülen küçük akarsular bulunur. Fakat bunların çoğu geçicidir. Yaz aylarında kururlar.

İskenderun halkının gelir kaynağı tarıma dayanır. Düzlüklerde tahıl ile endüstri bitkileri yetiştirilir. Körfez kenarında turunçgiller ve zeytinlikler görülür.

İSKENDERUN KÖRFEZİ

Akdeniz'in kuzey-doğu ucunda bir körfez. Amanus dağları ile Ceyhan ağzı ve Misis tepeleri arasında kalır. Körfez, yüksek ve dik dağlarla çevrili olduğundan sert rüzgârlara kapalıdır

Körfezin batı kıyıları girintili çıkıntılı; fakat Amanuslara dayanan doğu kıyısı düzdür. İskenderun limanı körfezin doğu kıyısında bulunur.

İskenderun körfezi eski çağlarda da önemli bir ticaret yolunun başındaydı. Körfezin suyu çok tuzludur.

İSKİLİP

Çorum ilinde ilçe merkezi şehir (nüfusu 12 400). Çorum'un 65 km. kuzey-batısında, Kızılırmak'a inen bir dere yakınında kurulmuştur. Yükseltisi 800 m.'dir. Çorum'un en büyük ilçe merkezidir.

İskilip ilçesinin yüzölçümü 1 678 km^2., nüfusu 60 031'dir. Merkez ve Uğurludağ bucakları içinde 86 köyü vardır.

İlçe toprakları, Kızılırmak çevresindeki ovalar ile, Kös dağını (2 087 m.) kapsar. İlçe de yazlar fazla sıcak olmaz; kışlar ılıktır. Başlıca akarsuyu Kızılırmaktır. En çok tahıl ekilir. Meyvecilik de gelişmiştir. Koyun ve tiftik keçisi de beslenir.

İSKİTLER

M.Ö. VI. yüzyılda Asya'nın batı kesimine düşen Tuna-Volga ırmakları arasındaki geniş bölgede devlet kurmuş bir Türk kavmi. Saka Türklerinin bir kolu oldukları sanılmaktadır.

Yerleşme alanı Kırım yarımadasıyle adanın kuzey bölümleri olan İskit imparatorluğunun asıl sınırları, Yayık ırmağından Tuna'ya kadar uzanıyordu. Uygarlık bakımından da çağlarının en gelişmiş toplumu durumundaydılar. Bu gerçeğe, başta Homeros olmak üzere eski Yunan yazar ve tarihçileri kadar Kiyef, Odessa, Leningrad ve Moskova müzelerindeki İskit uygarlığıyle ilgili zengin belgeler de tanıklık etmektedir. İmparatorluğun hüküm sürdüğü alan, yüzyıllar boyunca ardı arkası kesilmeyen akın ve savaşlara sahne olduğundan, İskit yaşayaşıyle ilgili belgelere ancak İskit mezarlarında rastlanabilmektedir. Dobruca'dan Orta Asya'ya kadar uzanan bu mezarlarda yapılan son araştırmalar, İskit uygarlığının, milâttan binlerce yıl önce geliştiğini ve sanatının da M.Ö. IV. ve V. yüzyıllarda en parlak aşamasına ulaştığını ortaya koymaktadır. İskit sanatı, Yunan sanatını dahi etkilemiş, ancak topluluk batıya kaydıkça henüz geri durumda olan Batılı uluslarca değerlendirilememiş, yozlaşmaya uğratılmıştır.

İskitler, sanat alanında olduğu kadar siyasî ve askerlik alanlarında da İran hükümdarı Darius I.'in yayılma ve büyük fetih planlarını engelleyecek kadar güçlü ve gelişmiş bir ulustu. Birçok kereler İran, Anadolu, Suriye ve Mısır üstüne seferler yapmışlardır.

Bilinebildiği kadarıyle göçebe ve çiftçi olmak üzere iki sınıflı bir yaşayışları vardı ve bunlardan yerleşik olan daha uygardı. Orta Asya'nın kurak ikliminde sürekli yer değiştirmek zorunda olan göçebelerse, üstü keçe örtülü, iç kısmı oda gibi bölümlere ayrılmış, iki-üç çift öküzün çektiği tekerlekli arabalarda yaşıyorlardı. İskitler Orta Asya Türk geleneklerine bağlıydılar. Bu geleneklerden biri de atların kurban olarak kesilmesiydi. Ayrıca şarap üretimini bilirler ve içerlerdi.

Milâttan birkaç yıl önce, imparator Augustus zamanında Romalılarla dostça ilişkiler kuran İskitler, en ünlü savaşlarından birini İran hükümdarı Darius I.'le yapmışlar ve çok büyük bir kuvvetle M.Ö. 513'te İstanbul boğazını geçip Tuna'yı aşan saldırgan orduyu, ülkesine dönmek zorunda bırakmışlardır.

Siyasal çöküşlerinin başlangıç devresinde bile uygarlıklarının en parlak dönemini yaşıyorlardı.

İskenderun'dan bir görünüş.

İSKİT, SERVER

(1894-) Türk gazeteci ve yayımcısı. İstanbul'da dünyaya geldi. Vefa İdadisi ve Tatbikat-ı Baytariye Okulunda öğrenimini tamamladıktan sonra (1910) «Gıdık» adlı mizah dergisinde resim çizerek gazeteciliğe atıldı. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşına katılan İskit, 1926 yılında Ankara'da günlük «Ankara» gazetesini yayımladı. Matbuat Umum Müdürlüğünde çalıştı ve bir süre İç matbuat Müdürlüğü görevinde bulundu. Bu arada Radyo mecmuasını yönetti. Konya (Halk ve Balıkçı), Ankara (Son Posta, Yeni Asır) ve Adana'da (Yeni Adana) gazetecilik yaptıktan sonra Milliyet gazetesine girdi. Daha sonra İskit yayınevini kurarak yayımcılığa başladı ve Aylık Ansıklopedi (1944-1950), Resimli Tarih (1950-1957), Yeni Tarih (1957); yayımladı.

Eserleri: Agâh Efendi ve Tercüman-ı Ahval Gazetesi (1935), Birinci Basın Kongresi (1936), Türkiye'de Matbuat Rejimleri (1939), Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış (1939), Matbuat İdareleri ve Politikaları (1943), Amme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz (1959).

İskoçya ile İngiltere arasındaki iyi ilişkiler kısa süreli olmuş, İskoçyalıların Cromwell tarafından yenilgiye uğratılması üzerine, İskoçya Kralı Charles I. idam edilmiştir (1649). Gonzales Coques'un bu resmi, Charles I.'in idamını konu edinmektedir.

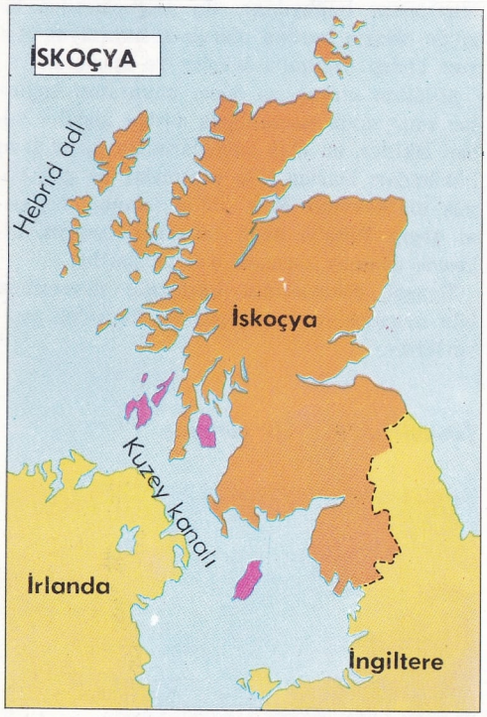

İSKOÇYA

Büyük Britanya adasının kuzey bölümü (Scotlama). Doğuda Kuzey denizi, güneyde İngiltere ve İrlanda denizi, kuzey ve batıda Atlas okyanusuyle çevrilidir. Yüzölçümü 77 180 km², nüfusu 5 242 000'dir.

İskoçya doğal özellikler yönünden, aşınmanın etkisi altında kalmış bir nitelik taşır. İngiltere'yi iki defa kaplayan İskandinavya'dan inen buzullar, vadileri oymuş, şekil vermiş ve yığınlar halinde çakıl ve kil bırakmıştır.

İskoçya platosu başlıca iki bölüme ayrılır: Güneyde volkanik niteliklerini kaybetmiş, eski bir yanardağ olan Southern Uplands yer alır. Bu masif güneyden kuzeye doğru az bir eğimle iner. Orta kısımda **dales** adı verilen, paralel vadiler vardır. Kuzeyde güney-batı, kuzey-doğu yönünde uzanan Glen More, Highlands dağlarını paralel iki parçaya ayırır. Britanya adalarının en yüksek noktası olan Ben Nevis (1 343 m.) Grampian dağları üzerindedir. Glen More'un kuzeyinde Northern Highlands dağları yer alır. Bu sıradağların deniz içindeki devamı Orkney ve Shetland adalarını meydana getirir. Bu dağlar Hebrides adalarından Minch boğazıyle ayrılır. Bütün bu adalarda, Highland sıradağlarıyle aynı morfolojik özellikler vardır. Bunların başında aşınmanın etkisi altında kalmış ve volkan lavlarıyle yer yer dolmuş yüksek platolar, buzulların oyarak meydana getirdiği oluk şeklinde vadiler gelir. Ayrıca uzun biçimli göller bu bölgenin özelliğini teşkil eder.

Bu iki büyük bölümü Lowland çukuru birbirinden ayırır. Bölgedeki çukur ve tepelerin verimli kesimi aşınma suretiyle götürülmüş, geriye volkan kalıntıları kalmıştır.

Yer yer meydana gelen toprak çökmeleri ve yarılmalar sonucu deniz içerilere kadar girmiş ve kıyılarda meydana getirdiği fiyort ve yarımadalarla buraya ayrı bir özellik kazandırmıştır.

İskoçya'da okyanus iklimi, golfstrimin etkisiyle ılıktır. Buna rağmen kışın kar yağmurdan daha çok düşer ve etkisini yüksek bölgelerde gösterir.

II. Dünya Savaşına kadar İskoçya'da ekonomik faaliyet Lowland bölgesinde yoğundu. Bu bölge İskoçya'nın üçte biri büyüklüğünde olup, nüfusun da üçte ikisini barındırıyordu. Oldukça zengin bir tarım merkezi olan bu bölgede İskoçya'daki ekili toprakların %80'i bulunuyordu. Tarım ikinci derecede tahıllara dayanmıştı (patates ve şalgam). Ayrıca kooperatiflerde hayvan yetiştiriliyor ve besin maddeleri yapılıyordu. Bu bölge halkının %90'ı endüstride çalışıyordu. Madenkömürü yatakları, demir cevheri İskoçya'da ağır endüstrinin gelişmesine yol açtı.

Bunun yanında pamuklu, yünlü dokuma endüstrisi de hızla yayılmaya başladı. 1939'dan itibaren Highlandlarda yetiştirilen koyunların verdikleri yün arttıkça eski bir el sanatı olan dokumacılık, yerini tekstil endüstrisine bıraktı. Kıyı ovalarında yapılan ufak tarıma balıkçılık eklendi. Yüksek platolar ağaçlandırıldı. Irmakların üzerinde elektrik santralları kuruldu. Turizmin gelişmesi de ekonomiyi destekledi.

İskoçya ekonomisi büyük bir değişim içindedir. Endüstri kolları petrokimya, kimya ve

1707 yılında tasdik edilen Act of Union, İskoçya ile İngiltere'yi birleştirmiştir.

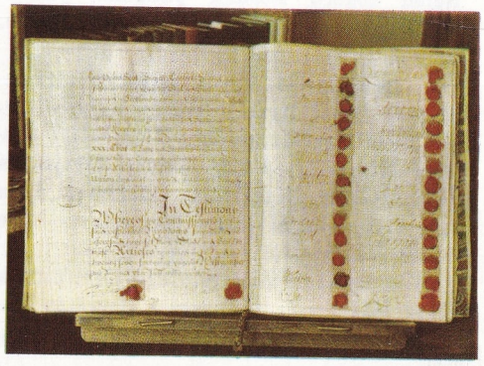

otomobil dallarında gelişmektedir (Bathgate'de BMC otomobil fabrikası, Kilmarnock'ta Massey Fergusson fabrikası). Highlandların dağlık oluşu, bu bölgede ticaret ve ekonomiyi zorlaştırmaktadır.

Başlıca büyük şehirler Glasgow (nüfusu 1 019 000) ve Edinburgh (nüfusu 475 000) tur. Diğer önemli merkezler doğu kıyılarına kurulmuştur: Aberdeen (nüfusu 185 000) ve Dundee (nüfusu 185 000).

Tarih: İskoçya'ya ilk yerleşenler bir Kelt kolu olan Picteslerdir. Bunlar V. yüzyılda Anglosakson istilâsıyle kuzey-doğuya doğru çekildiler. VI. yüzyılda Keltlerin başka bir kolu olan Scotlar İrlanda yoluyle Britanya adalarına geldiler. Böylece bugünkü İskoçya'nın din, dil ve ırk yönünden temeli atılmış oldu. Picteslerle, Scotlar VII. ve VIII. yüzyıllarda kaynaştılar. 844 yılında Scot kralı Kenneth, bütün İskoçya'yı yönetimi altına aldı. Bu yeni krallık İngiliz kültürünün etkisi altında kalmakla beraber, onlara bağlanmadı.

1290 yılında Edward I. İskoçya'yı himayesi altına almak istedi. Fakat Guillaume Wallace ve Richard Bruce'un üstüste çıkardıkları iki isyan, bu isteği gerçekleştirmedi. 1305'te Bruce kral oldu. 1314'te yapılan savaşı İngilizler kaybetti. Daha sonra 1328'de İskoçya'nın bağımsızlığı tanındı.

Stuart sülâlesi Bruce'ün damadı olan Robert I.'le başladı. Kral Avrupa'daki 100 yıl savaşlarından memleketine faydalar sağlamak amacıyle Fransa'yla anlaştı. İngiltere'yle olan anlaşmazlık 1513'te Flodden bozgunuyle sonuçlandı. Bu bozgun kralın otoritesini sarstı. İngiltere'deki reformlardan, İskoçya uzun süre faydalanamadı. Bu sırada John Knox, vaazleriyle İskoçya halkının çoğunluğunu Presbiteryen mezhebinde topladı. Sonradan 1560'ta kuzeni Elizabeth tarafından öldürülen Marie Stuart da bu mezhebi tanımak zorunda kaldı. 1603'te Elizabeth, erkek çocuk bırakmadan ölünce, Marie Stuart'ın oğlu Jack I. adı altında İngiltere tahtına geçti. Kendisinden sonra başa geçen Charles I. Katolik fikirleri yaymak istedi. 1638'de İskoçyalılar isyan ettiler. 1640'ta ikinci bir ihtilâl oldu. Bu isyanlar üzerine Edinburgh ve Londra parlamentoları krallık otoritesine cephe aldılar. 1649'da Charles I. idam edildi. İskoçyalılar idam edilen kralın oğlunu kral ilân etmek istediler. Fakat Cromwell'in 1650'de Dunbar'da ve 1651'de Worcester'de kazandığı zaferler İskoçya'yı on yıl kadar İngilizlerin kontrolu altına soktu. 1707'de Büyük Britanya Krallığı, İskoçya'yla birleşti. İskoçya, kanunlarını, geleneklerini ve benliğini korudu. Londra parlamentosuna 45 milletvekili ve 16 lord gönderdi. Öte yandan gelenekler hâlâ canlıdır. Bugün İskoçya,da XVIII. ya da XIX. yüzyıllardan kalma giyiniş ve oyunlar görülmektedir.

İSKORBÜT

C vitamini eksikliğinin doğurduğu bir hastalık. Çok eskiden beri bilinir. Büyük coğrafî keşifler sırasında, uzun süre taze besin alamayan gemiciler iskorbüte yakalanmışlardır. Belirtisi en çok dişetlerinde kendini gösterir. Dişetleri şişer, yararlar açılır ve kanama başlar. Vücudun başka yerlerindeki mukozalarda da aynı belirtilere rastlanır. Hastada zayıflık ve yıpranma görülür. Daha sonra kaslarda ve eklemlerde ağrılar başgösterir. Kas ve eklem ağrıları iç kanamalardan ileri gelir. Yetişkinlerde iki-altı ay süreyle taze besin alınmaması iskorbüt hastalığına yol açar. Önlemek için her gün taze besin, özellikle meyve ve sebze alınması gerekir.

İSKORPİT (Scorpaena scrofa)

Kemiklibalıklar takımının iskorpitgiller familyasından bir balık türü. Uzunluğu 80 cm. Asıl rengi kırmızımsıysa da bulunduğu yerin zeminine göre değişir. Sırtında ve yanlarında birçok koyu kahverengi benekler ve çizgiler vardır. Karın kısmı beyazımsıdır. Kayalık, yosunlu ve akıntılı sulardan hoşlanır. Atlas okyanusu, Akdeniz ve Marmara'da yaşar.

İskorpit'in solungaç kapaklarında ve kafasında sivri dikenler bulunur. Sırt, anus ve karın yüzgeçlerinin bazı dikenleri nazik bir deriyle uçlarına kadar örtülüdür. Bu derinin altında zehir bezleri taşıyan ince kanallar vardır. Tek başına kayalık yerlerde yaşar. Ufak balıklarla beslenir. Sularımızda yaşayan iskorpitlerin boyu 30 cm.'yi geçmez. Ağırlıkları da en çok 300 gr.'dır.

İSLÂHİYE

Gaziantep iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 13 775). Fevzipaşa-Meydanıekber (Suriye sınırı) demiryolu kenarında kurulmuştur. Yükseltisi 530 m.'dir. Şehir, ortası küçük bir vadiyle yarılmış olan iki yamaç üzerine ve önüne yayılmıştır. Batısı dağa yaslanmış, önü ise ovaya doğru açıktır. Şehir XIX. yüzyılın ikinci yarısında Cevdet ve Derviş Paşaların çabasıyle kurulmuş, buraya aşiretler yerleştirilmiştir.

İslâhiye ilçesinin yüzölçümü 1 313 km^2., nüfusu 59 911'dir. Merkez ve Fevzipaşa bucakları içinde 51 köyü vardır.

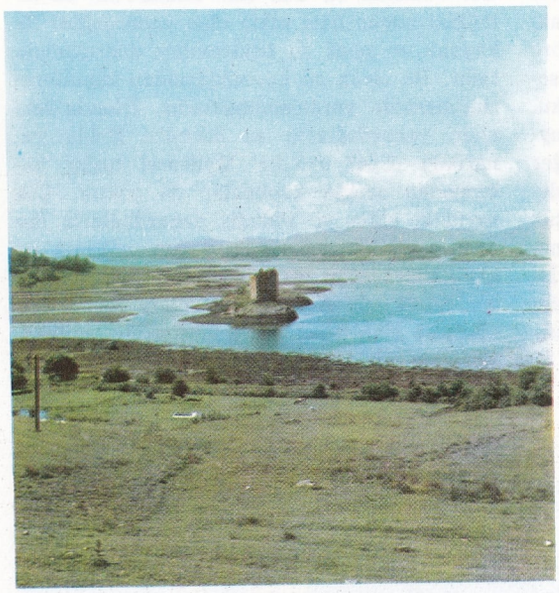

Yukarıda solda: Lock Etive üzerinde Dunstaffnage şatosu. Sağda: Stonehaven yakınlarında kayalık kıyılar. Altta solda: East Lothian'da bir kömür madeni. Sağda: Fort William'da bir viski fabrikası.

İSLÂM HUKUKU

Müslümanlık inançlarına göre, kişilerin din ve dünya işlerini düzenleyen dinî kuralların bütünüdür. Kaynakları kitap (Kur'an), sünnet, icma ve kıyas olmak üzere dörttür. İslâm dininin kendine özgü ve dinî esaslara dayanan bu hukukuna «fıkıh» adı da verilmektedir. Kitap, sünnet, icma ve kıyas denilen hukuk kaynaklarından hüküm çıkarmak hakkı herkes için söz konusu değildir. Herhangi bir sorunla ilgili İslâm hukukunun çözüm biçiminin tespit edilebilmesi için, bu kaynaklardan hüküm çıkarmak yeteneğine sahip «mezhep sahibi müçtehit» hukukçuların kitaplarına bakılması gereklidir. Bu hukukçuların belirli olaylar için koydukları kurallar, benzer olaylarda uygulanır. Bu şekilde kazuistik bir hukuk biçimi doğmaktadır. Prensiplerden çok, belirli olaylardaki uygulamalar bağlayıcı etki yapmaktadır. İslâm kuralların uygulanmasında önceleri tam bir bağımsızlık varken, sonunda dört ana yorum biçimi hâkim olmuş ve Hanefî, Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezhepleri doğmuştur. Bu dört mezhep esasta, belirli konulardaki dört ayrı yorum sistemini temsil etmektedir. Fıkhın, örf, adet, zaruret, hacet gibi toplumun yapısına göre değişen kaynakları da yorumda kullanması, bunlara göre İslâm kurallarını uygulaması, iki önemli sonuç doğurmuştur. Bir yandan İslâm hukuku, çağın ve toplumsal yapının gereklerine uygun bir gelişme imkânına kavuşurken, diğer yandan bütün İslâm dünyası için tek ve değişmez bir biçim almaktan yoksun kalmıştır. Gerçekten, her toplumun kendi gereklerine, örfüne ve âdetine göre değişik yorumlanan İslâmî kurallar, değişik İslâm ülkelerinde değişik sistemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İSLÂMİYET

(bkz. Müslümanlık)

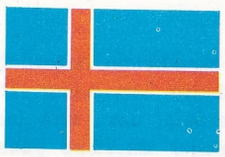

İSLANDA

Atlas okyanusunun kuzey kesiminde ve kuzey kutup dairesinin güneyinde, İslanda adası ile çevresindeki küçük adaların üzerinde kurulmuş olan bağımsız cumhuriyet (Lydhveldidh Island). İskoçya'dan 888, Norveçten 1 000, Grönland'dan 300 km. uzaklıktadır. 102 828 km². olan yüzölçümünün 14 500 km².'sini iç sular meydana getirir; nüfusu 180 000 kadardır. Başkenti Reykjavik şehri olan İslanda Cumhuriyetinde yasama yetkisi senato ve millet meclisi olmak üzere iki meclisli parlamento (Althing) nun elindedir. Ülke idarî bakımdan yedi bölgeye ayrılmıştır. Halkın büyük bir çoğunluğu Protestan olup İslanda diliyle konuşur.

Yer Şekilleri: İslanda kıyıları güneyde düz ve tek biçimli, bütün diğer yönlerdeyse çok girintili çıkıntılı ve fiyort bakımından zengindir. Volkanik bir ada olan İslanda'nın bu niteliğini bugün hâlâ etkin olan yanardağlar ile kaynak ve sıcak su fışkırmaları doğrulamaktadır. Bu sıcak su kaynaklarından konutların ısıtılmasında yararlanılmaktadır. İslanda'daki etkin yanardağların en önemlisi Hekla yanardağı (1 447 m.) dır' Madensel tuzlar bakımından zengin kaplıcalar da çoktur. Çok sayıdaki etkin ve sönmüş yanardağlarla lav ovaları adanın geçmişteki yoğun volkanik etkinliğinin izlerini teşkil eder. Lav ovaları yer yer **jökull** adı verilen ve bazıları önemli büyüklükte olan geniş buz kubbeleriyle kaplıdır. Bunların en büyüğü olan Vatnajökull 8 500 km².'yi bulan yüzölçümüyle Avrupa'nın en geniş buzuludur. İslanda'nın «buzlar ülkesi» anlamına gelen adı da bu buzullardan gelir.

İslanda adasında, bol çağlayanlı birçok ırmak vardır. Bunların en önemlisi uzunluğu 210 km.'yi bulan Thjorsa'dır. Çok sayıdaki göllerin en önemlisi ve en büyüğü de 120 km².'yi bulan yüzölçümü ve 116 m.'yi bulan derinliğiyle Thingvallavatn gölüdür.

İslanda'nın, bulunduğu enlem dairesine rağmen, çok soğuk bir iklimi yoktur. Ilık su akıntılarının yaladığı güney kıyılarında ılıman bir iklim egemendir. Bununla birlikte yazlar çok kısa sürer. Kuzey kesimlerindeyse hiç yaz olmaz. Nemli Atlas okyanusu rüzgârlarına açık olan güney ve doğu kesimleri oldukça bol yağış alır.

Ekonomi ve Şehirler: İslanda halkının başlıca geçim kaynakları hayvancılık ile balıkçılıktır. Adanın buzullarla örtülü olmayan kesimlerinde otlaklar bulunur; en çok beslenen hayvanlar küçükbaş (850 000 baş) ve büyükbaş (55 000 baş) hayvanlardır. Balıkçılık modern balıkçı gemileriyle yapılır; balık konserve tesisleri de gelişmiştir. Tarım çok az yapılır: Başlıca tarım ürünleri hayvan yemi ve patatestir. Özellikle balık unu ve balıkyağı üretimi ile deri işleme alanlarında gelişmiş olan endüstrisi yakın yıllarda, önemli sayılabilecek boksit yataklarının değerlendirilmesi ve büyük hidroelektrik tesislerinin kurulması sonucunda daha da büyük bir gelişmeye yönelmiştir.

Öncelikle tuzlanmış ve dondurulmuş balıkla, balık unu, balıkyağı gibi balık ürünleri ihraç edilir; ihraç ülkenin ekonomik, kültürel, politik ve idarî bakımlardan en önemli şehri Reykjavik (nüfusu 75 000) limanından yapılır. Diğer önemli yerleşme merkezleri başkent gibi Faxafloi üzerinde kurulmuş olan Hafnarfjördhur (nüfusu 8 000), çok girintili çıkıntılı olan kuzey-batı yarımadası üzerinde yer alan Isafjördhur (nüfusu 3 000), kuzey kıyısındaki derin bir fiyortta kurulmuş olan Akureyri (nüfusu 9 000) ile İslanda'nın güney kıyısı açıklarındaki aynı adlı takımadaların bir adası üzerinde kurulmuş olan Vestmannaeyjar (nüfusu 5 000) kasabalarıdır. Karayolu şebekesi yetersizdir; karayollarının uzunluğu ancak 8 300 km.'yi bulmaktadır; demiryolu ise hiç yoktur. Adanın başlıca yerleşme merkezleri arasındaki ulaştırma daha çok denizyoluyle sağlanmaktadır.

Tarih: 861 yılında Norveçliler tarafından keşfedilen adada daha sonraki yıllarda bazı Norveç kolonilerinin yerleştiği görülmektedir; bu koloniler, parlamentonun ilk örneği sayılabilecek olan **Althing**'in (kuruluş tarihi 930) yasama yetkisine sahip olduğu bir cumhuriyet meydana getirecek şekilde birleşmişlerdir. Bu şekilde örgütlenen İslanda, Hıristiyanlığı da kabul ettikten sonra yüksek bir kültür ve uygarlık düzeyine erişmiş; fakat bir süre sonra başgösteren iç anlaşmazlıklar sonucunda ada bağımsızlığını kaybetmiştir. 1261 yılında İslanda, Norveç kralı Haakon IV. tarafından Norveç egemenliği altına sokulmuş, daha sonra Danimarka'nın denetimi altına girmiştir (1394); başlangıçta adadan sadece ticarî bakımdan yararlanan Danimarka, daha sonra bütünüyle yönetimi altına almıştır. 1551 yılın-

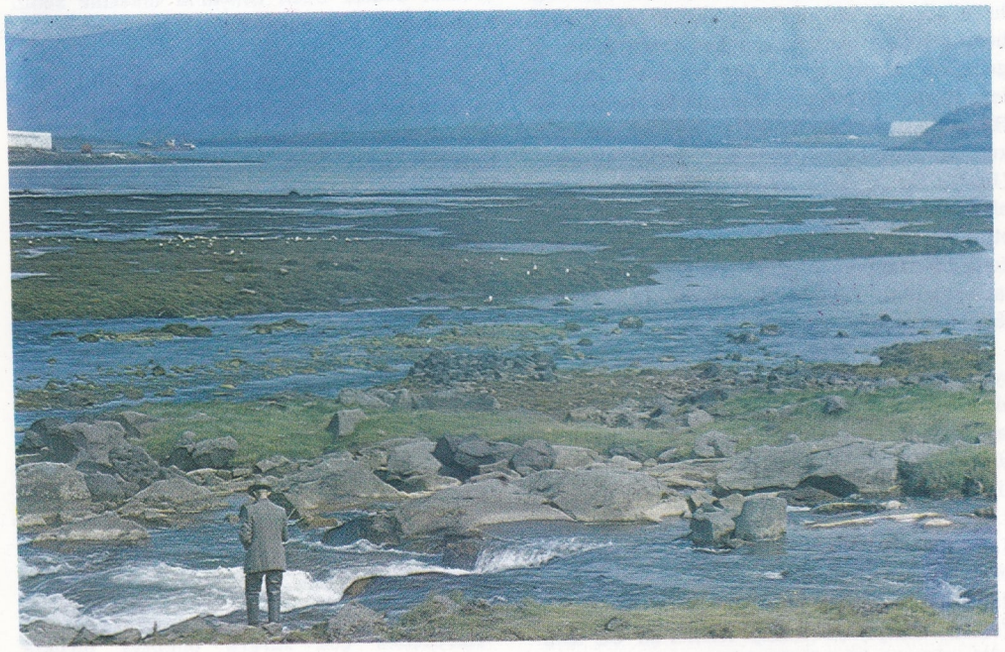

Üstte: İslanda'nın başkenti Reykjavik'ten bir görünüş. Başkent, ülkenin kültür ve ekonomi alanında en önemli merkezidir. Altta: Reykjavik yakınlarında İslanda kıyıları.

dan beri Protestanlığı kabul etmiş olan İslandalılar 1662'de Danimarka kralına bağlılık yemini etmişler, Danimarka'da mutlakiyet rejimi egemen olduğundan Althing kapatılmıştır. İslanda'nın Danimarka'ya bağlılığı 1 ekim 1918 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihte İslanda Danimarka kralına bağlı özerk ve federatif bir devlet haline gelmiştir. 14 mayıs 1941 tarihindeyse, Danimarka'nın Almanlar tarafından işgal edilmesinden yararlanarak, Danimarka'dan ayrıldığını ilân etmiştir. 1944 yılının mayıs ayında halkoyuna sunulan yeni Anayasa onaylandıktan sonra aynı ayın on yedisinde cumhuriyet ilân edilmiştir.

Edebiyat: X.-XI. yüzyıllarda İslanda'da çok özgün bir edebiyat doğmuştur; bu edebiyat doruk noktasına XII.- XIII. yüzyıllarda ulaşmıştır. Dışarıyle hemen hemen bütün ilgisi kesilmiş bulunan ve güçlü bir cumhuriyetçi geleneğin egemen olduğu adada, başka ülkelerde ya bütünüyle unutulmuş ya da büyük değişikliklere uğramış olan Cermen halklarının bazı gelenekleri yeniden ele alınarak işlenmiştir.

XIII. yüzyılda biraraya toplanan; fakat büyük kısmı IX. XII. yüzyıllar arasında yazılmış olan şiirler eroik, dinsel konulu şiirsel gelişimin tanığıdırlar.

İslanda edebiyatının altın çağını, öncelikle düzyazı temsil eder; bunlar büyük bir ailenin başından geçen serüvenin ya da Norveç krallarının kahramanlıklarının anonim hikâyeleridir. Başlangıçta ağızdan ağza geçen bu hikâyeler, XII. yüzyıldan sonra yazılmışlardır. Daha sonra bu edebiyat türüne çok sayıda masal öğesi karışmıştır.

Bağımsızlığın kaybedilmesi ve halkın kesin olarak Hıristiyanlığı kabul edişiyle İslanda edebiyatının altın çağı da sona erer. Fakat eski edebiyat biçimleri yeniden ele alınır. Bu dönemde komşu Kuzey ülkelerinin edebiyatlarının etkisi hissedilir; halk efsane ve şiirlerinden çeviriler yapılır. Uzun duraklama devresi, XIX. yüzyılda Bjarni Thorarensen ve Jonas Hallgrimsson eliyle yeni romantik duyarlığın İslanda'ya da girmesine kadar devam eder. Fakat gerçek bir edebiyat ve kültür uyanışından söz etmek için XX. yüzyılı beklemek gerekecektir.

Yeni yazarların birçoğu İslanda dilini bırakarak eserlerinde Norveç ya da Danimarka dillerini kullanmaktadırlar. Gunnar Gunnarsson ve Johan Sigurjonsson bu kuşağın en önemli temsilcileridir. Çağdaş yazarlarda, yerli edebiyat geleneklerinin etkisi görülmektedir. Çağdaş İslanda yazarlarının en büyüğü, yerli geleneklerden bilinçli bir şekilde yararlanan ve 1955 yılında Nobel edebiyat ödülünü kazanan Halldor Kiljan Laxness'dir.

İSLAVLAR
(bkz. Slavlar)

İSMAİL AĞA, KARA
(? - ?) XVII. yüzyılın son çeyreği ile XVIII. yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşamış büyük Türk bestecisi. Edirne'nin Hasköy kasabasında doğmuştur. Sesinin güzelliği nedeniyle saraya alınmış, yetiştirilmiş, sonra bir zeamet verilerek Beyrut'a gönderilmiş ve orada ölmüştür. Okuyuculuğundan başka ney ve keman da çalardı. Eserlerinden 10 kadarı zamanımıza kalmıştır. Bunlar son derece güzel ve parlak söz eserleridir.

İSMAİL DEDE, HAMAMİZADE
(1778-1845) Türk müziğinin en büyük bestecilerinden biri. İstanbul'da Şehzadebaşı'nda doğmuştur. Babası Süleyman Ağa hamam sahibiydi. Hamamizade adı buradan gelir. İlkokulda sesinin güzelliğiyle ilgi çekmiş ve «ilâhicibaşı» olmuştur. Komşuları olan Uncuzade Mehmet Efendiden yedi yıl kadar ders aldı. Sonra Yenikapı Mevlevihanesine devam etti. Burada Ali Nutkî Dededen ders aldı. 21 yaşında çilesini tamamlayarak «Dede» oldu. İlk eseri çilesi sırasında bestelediği «zülfündedir benim bahtı siyahım» sözleriyle başlayan puselik şarkısıdır. Gitgide ün kazandı ve saraydan bir cariye ile evlenerek Akbıyık mahallesine yerleşti. Bu arada sarayda yapılan fasıllara katılıyordu. Beş yıl içinde iki oğlunun, annesinin ve Selim III.'ün ölümleriyle karşılaştı. Mahmut II. padişah olduktan sonra yeniden saray fasıllarına katılmaya başladı. 1812'de musahip ve daha sonra müezzinbaşı

oldu. Dede Efendi diye de anılan İsmail Dede 1845'de hacca gitti. Mekke'de koleradan öldü. Mezarı oradadır.

Dede Efendi 500 kadar parça bestelemişse de, günümüze gelebilenler 250 kadardır. Bunların arasında dinsel ve dindışı, saz ve söz eseri olmak üzere en ağırından en basitine kadar her çeşit eser vardır. Sultaniyegâh, neveser, sabapuselik, hicazpuselik ve arabankürdî makamlarını ilk defa Dede Efendi kullanmıştır.

İSMAİL EFENDİ, DELLALZADE

(1797-1869) Türk bestecisi. İstanbul'da Sarıgüzel'de doğdu. Babası saray dellallarından Mustafa Ağadır. Dede Efendiden müzik öğrendi ve saray fasıl heyetine alındı. Dede Efendiyle beraber hacca gidip döndü. Sarayda müzik öğretmeni oldu. 1862'de müezzinbaşılığa getirildi. Ölünceye kadar bu görevde kaldı. Mezarı Beşiktaş'ta Yahya Efendi Dergâhı yanındadır. Çeşitli söz eserleri besteleyen İsmail Efendinin 70 kadar değerli eseri günümüze gelebilmiştir.

İSMAİL HAKKI BEY

(1866-1927) Türk bestecisi. İstanbul'da Balat'ta doğdu. Babası hususi idarede memur olan Raşit Efendidir. 13 yaşında saraya öğrenci olarak alındı. Latif Ağadan, Zati Arca'dan, Guatelli Paşadan ders aldı. Hünkâr müezzini, serhanende oldu. Şehzadebaşı'nda Darülelhan'da öğretmenlik ve müdürlük yaptı. Tasnif heyetine üye tayin edildi. «Muallim» ya da «Hoca» olarak anılır. 1927'de ölmüş ve Eğrikapı'daki aile mezarlığına gömülmüştür.

İsmail Hakkı Bey müzik alanında çok büyük bir faaliyet göstermiştir. Pek çok nota, kitaplar ve dergiler yayımlamış, her çeşitten pek çok eser bestelemiştir. İstanbul Opereti adında bir operet kurmuş, iki de operet bestelemiştir. Eserlerinin içinde çok değerlilerin yanında değersizler de bulunmaktadır.

İSMAİLİYE MEZHEBİ

Şiîliğin aşırı ve güçlü bir kolu. Şiîlerce 12 İmamın 6.'sı olarak tanınan Cafer el-Sadık'ın (700-765) ölümünden sonra kurulmuş ve gittikçe gelişerek ihtilâlci bir kimlik kazanmış, X.-XIII. yüzyıllarda İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde önemli ihtilâlci ve siyasî roller oynamış, bazı yerlerde iktidara gelerek uzun süre yönetimde kalmıştır.

Cafer el-Sadık ölünce yerine büyük oğlu İsmail'in geçmesi gerekirken bu hak, küçük oğlu Musa el-Kâzım'a (745-799) verilmiştir. Bunun üzerine İsmail'in taraftarları, İsmail'in yakın arkadaşı Ebül-Hattab'ın (?-775) başkanlığı altında toplanarak İsmail'den yana bir muhalif topluluk kurdular. Sonradan İsmailiye mezhebi haline gelecek olan bu topluluğun ideolojik ilkelerini ve ihtilâlci temelini kuran, Ebül-Hattap'tır. İsmail'in ölümünden sonra bu topluluk oğlunun ve giderek torunlarının etrafında toplandı. İsmailîlere katılan birçok ilâhiyatçılar, felsefeye dayanan dinî ilkeler ve değerli bir edebiyat meydana getirdiler.

Bu güçlü durumuna rağmen topluluğun lideri olan İmamlar bir buçuk yüzyıl süreyle gizli kaldılar. Hareketi, **dâî** diye adlandırdıkları propagandacılar yönetiyordu. Bunlar, Şiîliğin yaygın olduğu Güney Irak, Basra körfezi dolayları ve İran gibi yerlerde hayli başarı elde ettiler.

Fakat İsmailîlerin asıl büyük başarısı Kuzey Afrika'da görüldü. Oradaki Berberî kabileleri arasında yerleşen Ebu Abdullah el-Şiî (?-911) mezhebi orada güçlendirdi ve Aglebî devletine karşı giriştiği savaşı kazanarak bu devleti ortadan kaldırdı. Bunun üzerine İsmailîlerin o zamana kadar saklanmakta olan lideri Ubeydullah ortaya çıkarak Rakkada şehrine gitti ve orada el-Mehdî unvanıyle kendisini halife ilân etti. Böylece İsmailî olan Fatımî devleti kuruldu (910).

Daha sonra Mısır, Suriye, Yemen, Hicaz ve Sicilya'yı da egemenlikleri altına alan Fatımîler başkentlerini Kahire'ye götürdüler. Fakat devlet yöneticilerinin tutumunu beğenmeyenler, onları mezhebin ilkelerinden sapmakla suçlayarak muhalefete geçtiler. Böylece mezhep mensupları arasında bölünmeler başladı. Bu bölünme, el-Mustansır'ın ölümünde, veliaht gösterdiği oğlu Nizar yerine diğer oğlu el-Müsta'lî'nin ordu komutanı tarafından hükümdarlığa getirilmesinden sonra daha da genişledi. Bunun sonucunda İran'daki İsmailîler Hasan Sabbah'ın çevresinde toplanarak Haşşaşîler denilen ayrı bir topluluk ve merkezi Alamut kalesi olan bir devlet kurdular (1090). Bu topluluk el-Müsta'lî'nin halifeliğini tanımadı ve kardeşi Nizar'a gıyabî biat etti. Bu bölünme üzerine mezhebin Mısır'daki kolu zayıflamaya başladı ve 1171 yılında ortadan kalktı. Alamut devleti de 1256'da Hülâgû tarafından ortadan kaldırıldı.

Bu tarihten sonra mezhep siyasî bir rol oynayacak gücünü tamamen yitirdi. Fakat dinî kimliğini koruyabildi. Daha önce Hülâgû tarafından idam edilmiş olan son Alamut hükümdarı Hürşah'ın oğullarından biri çocukken gizlenmiş ve İsmailîlerce imam kabul edilmişti. Bunun soyundan yetişen imamlardan biri. XIX. yüzyılda İran'dan Hindistan'a kaçtı. Bugün İsmailîye mezhebinin lideri olan Ağa Han onun torunlarındandır. İran, Hindistan, Yemen, Suriye ve Kuzey Afrika'da bu mezhebe mensup birçok Müslüman vardır.

İSMAİL SAFA

(1867-1901) Türk şairi. Tanzimattan Edebiyat-ı Cedideye geçiş döneminde ün yapan edebiyatçılar arasındadır. Mekke'de doğmuştur. Babası Hicaz mektupçusuyken ölen Mehmet Behçet Beydir. Öğrenimini İstanbul'da Darüşşafaka Lisesinde tamamlayarak kısa süreler Evkaf ve Telgraf Nezaretlerinde görev almıştır. Bir yıl kadar Mülkiye Mektebinin İdadî bölümünde edebiyat öğretmenliğinde bulunmuş, daha sonra da (1891) Mirsat dergisinde başyazılar yazmıştır.

Genç yaşta ciğerlerinden hastalandığı sırada Abdülhamit II. döneminin zorbalık yönetimi tarafından, hükümete karşı eylemleri bulunduğu iddiasıyle Sıvas'a sürgün edilmiş ve bir yıla kalmadan sürgünde ölmüştür.

Yaşadığı dönemde kendisine «Şair-i maderzad» (anadan doğma şair) adı takılan İsmail Safa, duygusal, incelikli bir şiir havasını belli bir teknik ustalığı içinde vermeyi başarmasına karşılık Hâmit ve Muallim Naci etkisinden kurtulamamıştır. Kendisinden sonraki kuşağın Edebiyat-ı Cedide hareketini desteklemiştir.

Eserleri: Huz Ma Safa (İlk Şiirleri, 1892), Mensiyat (şiirler, 1898), Hissiyat (şiirler, 1912).

İSMAİL SAFEVÎ

(1487-1524) İran'da kurulmuş olan Safevî devletinin ilk hükümdarı. Anası tarafından Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın torunudur. İran'da daha çok şiîlik mezhebi yönünden nüfuz sahibi Safevî hanedanı beylerinden olan babası, bir savaşta öldü. İsmail Safevî, küçük yaşta kardeşleriyle birlikte kimsesiz kaldı. Lacihan'da nüfuzlu bir kimse İsmail'i koruyup okuttu. Bu yıllarda babasının müritleri kendisini gizli gizli ziyaret ederlerdi. İsmail'in büyük kardeşiyle kendisinden faydalanmak isteyenlerden Rüstem Bey savaşlarda ölünce, dedesi Uzun Hasan'ın ülkesine sahip çıkmak için ona engel olacak bir kuvvet kalmamıştı.

Önce Erdebil'e sonra Karabağ'a gitti. Çevresinde oldukça büyük kuvvetler toplandı. Şiîlere yapılan zûlümlerin intikamını almak için harekete geçti. Önce Gürcistan'a saldırdı, babasını yenen Ferruh Yasar'ı öldürdü. Sonra Diyarbekir hükümdarı Elvent Beyi yendi. 1502'de Tebriz'e gelerek taç giyip Şah unvanını aldı. Artık Timur'un etkisinden kurtulmuş olan bütün İran, kendisine bağlandı. Irak'ın kuzey kesimini de aldı, buradaki şehirlerde pek çok Sünnî bilginini öldürttü. Bayezıt II.'nin gönderdiği elçiler önünde de, bir Sünnî bilginini öldürttü. Bu hareketi, Osmanlılarla ilgisinin iyi gitmeyeceğine bir belirti idi. Netekim 1507 yılı Anadolu'ya yürüyerek Elbistan'a kadar geldi. Sonra Bağdat'la Horasan'ı aldı.

Anadolu'da isyan çıkarıp Osmanlı kuvvetleri önünden kaçan Şiî dervişi Şah Kulu da, 15 000 kişilik kuvvetiyle İsmail Safevi'ye katıldı.

Hareketler çok zararlı olmakla birlikte ona karşı Bayezit II. tam bir tedbir alamadı. Fakat Selim I.'e Çaldıran'da yenildi. Bu yenilgiden sonra tahtını oğlu Tahmasp'a bıraktı.

Zalim bir devlet adamı olan Şah İsmail iyi bir şairdi. Halkının pek çoğu Türk olan devletinde Türkçeyi resmî dil olarak kabul etmiş, kendisi de şiirlerinin pek çoğunu Hataî mahlasıyle Türkçe yazmıştır. Türkçe eserleri **Divan, Dahname, Nasihatname**'dir.

İSMET AĞA, TANBURÎ

(? - ?) Türk bestecisi. Mahmut II. devrinde sarayda yetişmiş ve 1870 yıllarına kadar yaşamıştır. Rahatfeza adında bir makam meydana getirmiş ve bu makamdan da çok güzel eserler bestelemiştir. Bugüne kalabilen eserleri 50 kadardır.

İSPANYA

İber yarımadasının beşte dördünü kaplayan güney Avrupa devleti (Espana). Yüzölçümü 492 592 km^2., nüfusu 33 000 000. Kuzey, kuzeybatı ve güney-batıdan Atlas okyanusunun, doğu ve güney-doğudan ise Akdeniz'in çevrelediği düzgün biçimli bir ülkedir. Kuzey-doğu sınırında Fransa ve Andorra Cumhuriyeti, batı sınırında ise Portekiz vardır. Batı Akdeniz'deki Balear adalarıyle, Atlas okyanusu üzerinde, Fas'ın güney-batı kıyılarına yakın bulunan Kanarya adaları da İspanya'nındır. Başkent Madrid'dir.

Yer Şekilleri: Arazi genellikle dağlık olup en önemli düzlük Meseta yaylasıdır. Tektonik değişimlere uğramış arkeen ve palaezoik kayalar yaylayı çevreledikleri gibi iç kesimlerde de yükseklikler meydana getirirler. Kuzey-doğuda Ebro vadisinin öte inde Pirene dağları, güneyde Guadalquivir vadisinin ötesinde ise Penibetic Cordillera dağları yükselirler. Bu iki dağ dizisi İspanya'nın en yüksek dizileri olup jeolojik bakımdan yeni sayılırlar; Alp dağlarının oluşumu sırasında meydana gelmişlerdir.

İçlerinde çok az vadi bulunduğundan, Pirene dağları aşılması güç bir engel meydana getirir. Pirenelerin bütün güney etekleri Andorra dışında, İspanya topraklarındadır. En yüksek yer, Maladeta grubunda Pico de Aneto tepeleridir (3 404 m.). İspanya'nın güney kıyılarının yaslandığı uzun Penibetic Cordillera dağları ise daha da yüksektir. Sierra Nevada bölgesinde bulunan Cerfo de Mulhacen (3 478 m.) dağı en büyük yüksekliği meydana getirir.

Meseta yaylasının kenarlarında, Batı Pirenelerle eski Galiçya sıradağları arasında bulunan Kantabriya dağları toprak kayması ve tektonik değişim sonucu parçalanmış durumdadırlar. Güney-batı kesiminde Ebro vadisine bakan İber dağları ve kuzeyden Guadalquivir vadisine bakan Sierra Morena dağları yer alır. Büyük yaylayı ikiye bölen dağlar doğudan batıya şöyle sıralanırlar: Sierra Guadarrama, Sierra Gredos ve Sierra Gata. Bunlar, Kuzey Meseta'daki Duero havzasını, Güney Meseta'daki Tajo ve Guadiana havzalarının üst kesimlerinden ayırırlar. Tajo- ve Guadiana havzaları birbirlerinden, Toledo ve Sierra de Guadalupe dağlarının oluşturduğu yüksek bir hatla ayrılırlar. Meseta'nın batı kesiminde, İber yarımadasının akarsuları, derin vadiler açmışlar ve Portekiz'e kadar uzanan dağ kolları meydana getirmişlerdir.

İspanya'da düzlükler azdır. Ancak Levante'nin kıyılık bölgeleri, Guadalquivir vadisi ve Aragon'da Ebro vadisinin orta kesimleri bu niteliği taşır. Pirene dağları ile İberik dağları arasında bağlantı kuran Katalonya tepeleri, Ebro vadisiyle Akdeniz arasına bir set çekmiş gibidirler.

Kuzey ve güney kıyılarındaki dağların eğikliği ve Meseta yaylasının da genel olarak batıya eğik olması, Ebro dışındaki bütün önemli akarsuların Atlas okyanusuna dökülmelerini sağlar. Kantabriya dağlarının dış eteklerinden aşağı akan sular çok kısadır; iniş meyilleri dik olduğundan ancak en alçak kesimlerde ekonomik bakımdan kullanışlı olabilmektedirler. Penibetic Cordillera dağlarından çıkıp da Akdeniz'e dökülen ırmaklar ise hem çok kısadır, hem de suları bol değildir. Atlas okyanusuna dökülen belli başlı akarsular şunlardır: Mino, Douro, Tajo, Guadiana, Guadalquivir. Guadalquivir dışında bunların hepsi ya Portekiz'de denize dökülür ya da iki ülke arasındaki sınırı izler. Ebro ve Guadalquivir ırmakları tektonik değişimler sonucunda derinden aktıklarından, İspanya'nın Akdeniz'e dökülen ırmaklarından çok daha uzun ve önemlidirler. Ebro'dan başka Akdeniz'e dökülen akarsular şunlardır: Guadalaviar, Jucar ve Segura.

İklim bakımından Meseta yaylasının büyük bir kesimiyle Aragon bölgesi tam bir Avrupa iklimine sahiptir. Yıllık sıcaklık farkları büyüktür; kışlar sert ve soğuk, yazlar ise çok sıcak geçer. Endülüs bölgesi genellikle daha sıcak olup, yağış oranı çok azdır. Tipik bir Akdeniz iklimine sahip olan Levante bölgesinde ve Balear adalarında yazlar sıcak, kışlar ise yumuşak ve yağışlı geçer. Galiçya'da

Sağda üstte: Orta Pirenelerde yer alan Canfranc şehrinin tren istasyonu. Canfranc İspanya Fransa sınırı yakınlarında yer alır. Altta: Biscay körfezindeki Bermeo şehrinin limanı balıkçılık bakımından önemlidir.

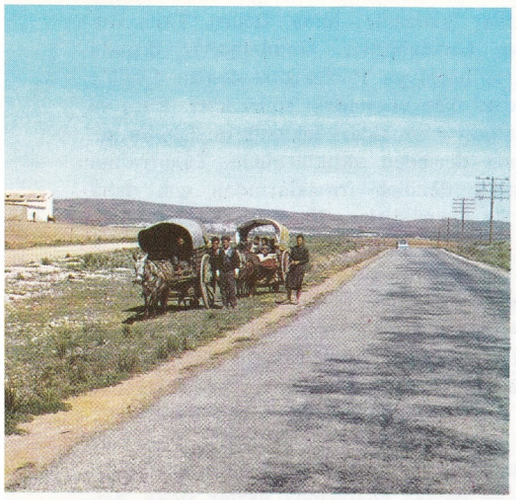

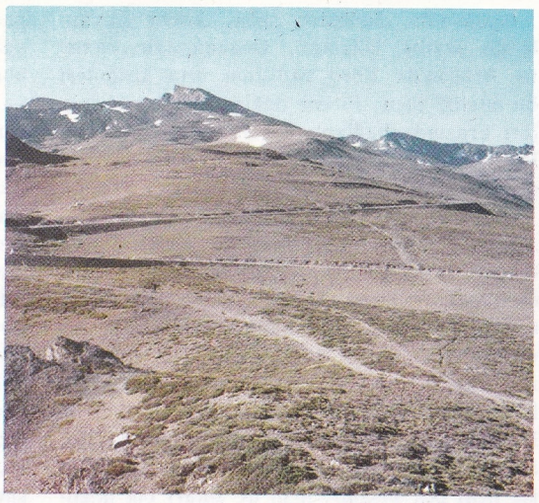

Solda: La Mancha dolaylarında bir çingene arabası. Sağda: Sierra Nevada'da Cerro de los Mechos dağı (3 400 m.).

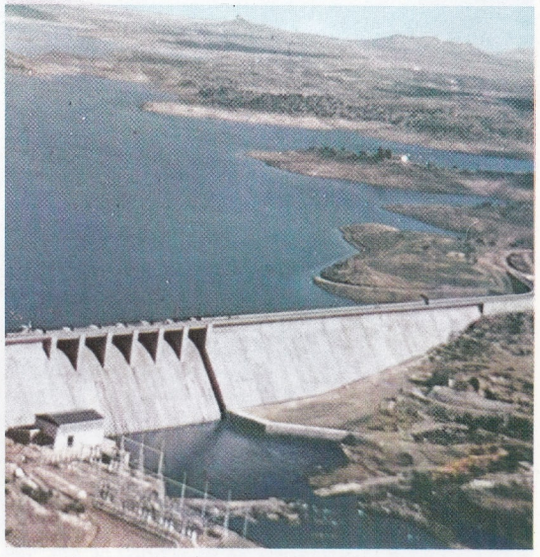

Solda: İspanya'nın Akdeniz'e dökülen en önemli ırmağı Ebro, Caspe dolaylarında. Sağda: Guadiana ırmağı üzerinde yeni yapılmış olan bir baraj.

Bilbao dolaylarında gelgit olayı ilginç görünümler meydana getirir. Bu resim, suların çekildiği bir sırada alınmıştır.

ve Kuzeydeki dağlık kesimlerde ılımlı bir iklim görülür; kışların çok yumuşak geçmesi yanında, yılın hemen hemen her ayında yağış olur. Pirene dağları ve Sierra Nevada'nın en yüksek bölgelerinde Alp iklimi hüküm sürer. Bol kar yağışlı olan bu bölgelerde günlük sıcaklık farkları çok büyüktür.

Ekonomi ve Şehirler: Arazinin genellikle dağlık oluşu, toprak ve iklim durumları, sosyal ve politik koşullar İspanya'nın ekonomik alanda gelişmesine uzun süre engel olmuşlardır. Ancak, son yıllarda endüstri hızla ilerlemeye başlamıştır.

Ülke madenler bakımından oldukça zengindir. Maden kaynaklarının çoğunun kıyılara yakın bölgelerde olmaları, endüstri bakımından daha ileri olan dış ülkelere ihraç edilmelerini de kolaylaştırmıştır. II. Dünya Savaşından beri İspanya, kendi ağır sanayiini de geliştirmektedir. Demirin beşte üçü, çeliğin ise beşte dördü Kuzeyde üretilmektedir. Belli başlı çelik fabrikaları, Baske ve Asturie kıyılarındaki Aviles, Gijon ve Bilbao şehirlerinde bulunmaktadır. Ayrıca, doğuda kıyı şehri Sagunto'da ülkede üretilen tüm çeliğin beşte biri üretilmektedir. Demir alaşımı ve çinko fabrikaları da gene Kuzey ve Kuzey-batıda bulunmaktadırlar. Alüminyum üretimi Aviles, Valladolid ve Sabinanigo şehirlerinde yapılır.

Demir madeninin en çok çıktığı bölge Kantabriya dağlarıdır. Güneyde manganez de bulunur. İspanya, civa üretiminde dünyada en önde gelen ülkedir. Kuzey-batıda, Corunna yakınlarında tungsten ve kalay işlenir; Katalonya bölgesinin Suria ve Figols şehirlerinde ve Huesca bölgesinin Sallent şehrinde potas, Cordoba'da kaya tuzu ve gene Katalonya'da boksit çıkarılır.

Kömür ocakları daha çok Kantabriya dağlarının kuzey ve güney eteklerinde, yani Asturie ve Leon'dadır. Kullanılan elektrik enerjisinin üçte ikisi akarsulardan sağlanır. Burgos'un kuzeyinde az miktarda ham petrol elde edilir. Kıyı bölgelerinde altı rafineri vardır.

Ağır endüstri çoğunlukla kuzey kıyılarında toplanmıştır. Bilbao yakınlarındaki Sestao'da ve Güney-batıda bulunan Cadiz limanında gemi tezgâhları vardır. Katalonya, Madrid ve Vizcaya'da elektrikli araçlar yapılmaktadır. Madrid, Barselon, Valladolid, Zaragoza, Linares, Avila, Pamplona şehirlerinde ve Vigo'da kamyon, otobüs, traktör, otomobil ve motosiklet fabrikaları vardır; ancak bunların büyük çoğunluğu montaj fabrikalarıdır. Kimya endüstrisi daha çok Katalonya, Asturie, Vizcaya, Penarroya ve Puertollano bölgelerinde gelişmiştir. Puertollano'da bir petro-kimya merkezi vardır. Malaga'dan buraya borularla ham petrol getirilir.

Dokumacılıkta da Katolanya bölgesi ileri olup, pamukluların yüzde 85'i, yünlülerin de yüzde 70'i buradan üretilir. Deri endüstrisi Katalonya ve Levante bölgelerinde, Salamanca ve Cordoba'da gelişmiş, ayakkabı yapımı Madrid, Barselon, Valencia ve Abacete'de ilerlemiştir. Bilbao ve Zaragoza'da cam, Talavera de la Reina ve La Cartuja'da seramik, Katalonya ve Guipzcoa'da kâğıt fabri-

İSPANYA
Gaskonya körfezi
FRANSA
Lion körfezi
Balear adl.
ATLAS OKYANUSU
İSPANYA
PORTEKİZ
FAS
CEZAYİR
AKDENİZ
Cadiz körf.
Valencia körf.
Mayorka
Minorka
Ibiza
Formentera
Cabrera
Kantabriya dağl.
Ibérik dağl.
Kastilya dağl.
Sierra Morena
Mancha
Tierra de Campos
Pirenelerin
ANDORRA
LİZBON
BARSELON
Madrid
Zaragoza
Valencia
Sevilla
Granada
Málaga
Cadiz
Cezayir
Oran
Tanca
Tetuan
Melilla (İsp.)
Ceuta (İsp.)
Gibraltar (İng.)
Cebelitarık boğazı
Cebelitarık (İng.)
Sierra Nevada
Almeria
Murcia
Alicante
Valencia
Zaragoza
Pamplona
Bilbao
Santander
Oviedo
Lugo
Porto
Coimbra
Salamanca
Valladolid
Burgos
Toledo
Cuenca
Teruel
Huesca
Lérida
Tarragona
Palma
Toulouse
Montpellier
Nîmes
Arles
Perpignan
Carcassonne
Bordeaux
Bayonne
Pau
Tarbes
Lourdes
Saragosa
Tudela
Logroño
Vitoria
Santiago
La Coruña
Vigo
Braga
Évora
Badajoz
Mérida
Ciudad Real
Albacete
Alicante
Murcia
Cartagena
Almeria
Granada
Jaén
Córdoba
Huelva
Faro
Tanca
Tetuan
Melilla (İsp.)
Oran
Cezayir
Tizi-Ouzou
Blida
Mostaganem
Tres Forcas bur.
Septe (İsp.)
Cebelitarık (İng.)
Trafalgar bur.
Finisterre bur.
Roka bur.
S.Vincente bur.
Gata bur.
Creus bur.
Tortose bur.
La Nao bur.
Oran g.
Port Say
Ghazaouet
Beni-Saf
Nador
Zeluán
Vila Sanjurjo (Alhucemas)
El Ariş
Elkasrı kebir
Arcila
Tenès
Cherchell
Boufarik
Miliana
El-Asnam
Chéliff
Arzew
Alborán
Mar Menor
Mazarrón
La Unión
Cuevas del Alm.
Mojácar
Aguilas
Lorca
Cartagena
Murcia
Almeria
Alicante
Elche
Orihuela
Torrevieja
Valencia
Castellón de la Plana
Tortosa
Tarragona
Reus
Sabadell
Badalona
Hospitalet
Vicente de Calders
Salou bur.
Mataró
Blanes
S.Feliu de Guixols
Gerona
Figueras
Port-Bou
Creus bur.
Olot
Vich
Manresa
Tarrasa
Montserrat
Cardona
Berga
Tremp
Sort
Andorra
Seo de Urgel
Puigcerdá
Bagnères de Big.
Tarbes
Pau
Lacq
Dax
Mont-de-Marsan
Condom
Montauban
Albi
Lodève
Béziers
Narbonne
Carcassonne
Quillan
Corbières
Mazamet
Toulouse
Pamiers
Lourdes
Roncesvalles
Roncisvalles
Pamplona
Tudela
Tafalla
Estella
Haro
Logroño
Calahorra
Alfaro
Tarazona
Numantia
Moncayo
Soria
Almazán
Calatayud
Belchite
Caspe
Alcañiz
Montalbán
Calamocha
Teruel
Albocácer
Javalambre
Morella
Vinaroz
Benicarló
Alcalá de Chivert
Torreblanca
Castellón de la Plana
Burriana
Villarreal
Sagunto
Liria
Moncada
El Grao
Valencia
Cullera
Alcira
Gandia
Dénia
Játiva
Alcoy
Villena
Jijona
Villajoyosa
Elche
Orihuela
Crevillente
Elche
Alicante
Yecla
Jumilla
Hellín
Tobarra
Albacete
Chinchilla
Almansa
Enguera
Ayora
Cuenca
Huete
Tarancón
Aranjuez
Toledo
Talavera de la Reina
Chinchón
Illescas
Almoroz
Vallecas
Alcalá de Hen.
Guadalajara
Colmenar Viejo
Madrid
El Escorial
S.Martín de Valdeig.
Peñalara
La Granja
Segovia
Cogolludo
Medinaceli
Calatorao
Moncayo
Tudela
Tarazona
Zaragoza
Pina
Fraga
Caspe
Mora
Remolinos
Tardienta
Huesca
Barbastro
Balaguer
Lérida
Cervera
Montserrat
Vilafranca
Vendrell
Reus
Tarragona
Tortosa
Amposta
Cherta
Alcañiz
Calatayud
Almazán
Soria
Osma
Aranda de Duero
Peñafiel
Valladolid
Toro
Zamora
Benavente
Medina d.R.Seco
Palencia
Cogollos
Briviesca
Miranda de Ebro
Vitoria
Estella
Tafalla
Sangüesa
Jaca
Canfranc
Pamplona
Roncesvalles
Roncisvalles
Lourdes
Tarbes
Bagnères de Big.
Pau
Lacq
Dax
Mont-de-Marsan
Condom
Montauban
Albi
Lodève
Béziers
Narbonne
Carcassonne
Quillan
Corbières
Perpignan
Figueras
Port-Bou
Creus bur.
Olot
Vich
Gerona
S.Feliu de Guixols
Blanes
Mataró
Badalona
Sabadell
Tarrasa
Manresa
Montserrat
Cardona
Berga
Tremp
Sort
Andorra
Seo de Urgel
Puigcerdá
Bagnères de Big.
Tarbes
Pau
Lacq
Dax
Mont-de-Marsan
Condom
Montauban
Albi
Lodève
Béziers
Narbonne
Carcassonne
Quillan
Corbières
Mazamet
Toulouse
Pamiers
Lourdes
Roncesvalles
Roncisvalles
Pamplona
Tudela
Tafalla
Estella
Haro
Logroño
Calahorra
Alfaro
Tarazona
Numantia
Moncayo
Soria
Almazán
Calatayud
Belchite
Caspe
Alcañiz
Montalbán
Calamocha
Teruel
Albocácer
Javalambre
Morella
Vinaroz
Benicarló
Alcalá de Chivert
Torreblanca
Castellón de la Plana
Burriana
Villarreal
Sagunto
Liria
Moncada
El Grao
Valencia
Cullera
Alcira
Gandia
Dénia
Játiva
Alcoy
Villena
Jijona
Villajoyosa
Elche
Orihuela
Crevillente
Elche
Alicante
Yecla
Jumilla
Hellín
Tobarra
Albacete
Chinchilla
Almansa
Enguera
Ayora
Cuenca
Huete
Tarancón
Aranjuez
Toledo
Talavera de la Reina
Chinchón
Illescas
Almoroz
Vallecas
Alcalá de Hen.
Guadalajara
Colmenar Viejo
Madrid
El Escorial
S.Martín de Valdeig.
Peñalara
La Granja
Segovia
Cogolludo
Medinaceli
Calatorao
Moncayo
Tudela
Tarazona
Zaragoza
Pina
Fraga
Caspe
Mora
Remolinos
Tardienta
Huesca
Barbastro
Balaguer
Lérida
Cervera
Montserrat
Vilafranca
Vendrell
Reus
Tarragona
Tortosa
Amposta
Cherta
Alcañiz
Calatayud
Almazán
Soria
Osma
Aranda de Duero
Peñafiel
Valladolid
Toro
Zamora
Benavente
Medina d.R.Seco
Palencia
Cogollos
Briviesca
Miranda de Ebro
Vitoria
Estella
Tafalla
Sangüesa
Jaca
Canfranc
Pamplona
Roncesvalles
Roncisvalles
Lourdes
Tarbes
Bagnères de Big.
Pau
Lacq
Dax
Mont-de-Marsan
Condom
Montauban
Albi
Lodève
Béziers
Narbonne
Carcassonne
Quillan
Corbières
Mazamet
Toulouse
Pamiers

kaları vardır. Burgos, Salamanca ve Valladolid'de un, Jaen, Cordoba ve Seville'de zeytinyağı, Zaragoza, Valladolid, Pamplona ve Malaga'da şeker fabrikaları vardır.

Çalışan nüfusun dörtte birinden fazlası tarımla uğraşmaktadır. Arazinin beşte ikisi tarıma elverişlidir ve bunun yüzde onu sulak bölgelerdedir (Levante bölgesi ve Ebro, Douro ve Guadalquivir vadileri). Tarıma elverişli olan toprağın üçte birinde tahıl ekilir. Ekilen tahılların başında buğday gelir. Buğdaydan sonra en çok ekilen tahıl arpa, toprağın niteliği daha kötü olan kurak bölgelerde yetişir. En az yağışlı bölgelerde yulaf ve çavdar ekimi yapılır. Mısır özellikle daha sulak olan kuzey-batı bölgesinde, pirinç ise Levante bölgesinde ve Ebro deltasında yetiştirilir. Tahıllardan sonra gelen en önemli ürün sebze, özellikle bezelyedir. Zaragoza, Navarre ve Granada'da patates ve şekerkamışı üretilir. Endülüs ve Estremadura'da pamuk da ekilir. Ülkede ayrıca tütün de yetişir.

İspanya, Fransa ve İtalya'dan sonra dünyanın üçüncü büyük şarap üreticisidir. En önemli şarap bölgeleri arasında La Mancha, Katalonya, Levante, Rioja, Jerez ve Malaga sayılabilir. Zeytinyağı özellikle Endülüs'te üretilir.

Meseta yaylasının kurak kesimlerinde 17 milyon kadar koyun 2 milyondan fazla da keçi beslenir. Sığır sayısı 3 700 000, domuz sayısı 5 milyondur; ülkede 300 000'den fazla at, 750 000 katır ve 500 000 eşek vardır. Bunlar yük hayvanı olarak kullanılır.

Tarıma elverişli toprağın nüfus arasındaki dağılımında eşitlik yoktur. Endülüs ve Meseta bölgelerindeki çok geniş arazili çiftliklerin yanında, yoğun nüfuslu bölgeler olan Asturie, Santander ve Galiçya'da kişi başına düşen toprak çok azdır.

Balıkçılıkta Norveç'ten sonra ileri Avrupa ülkesi İspanya'dır. Daha çok Atlas okyanusu kıyılarında balıkçılık yapılmaktadır.

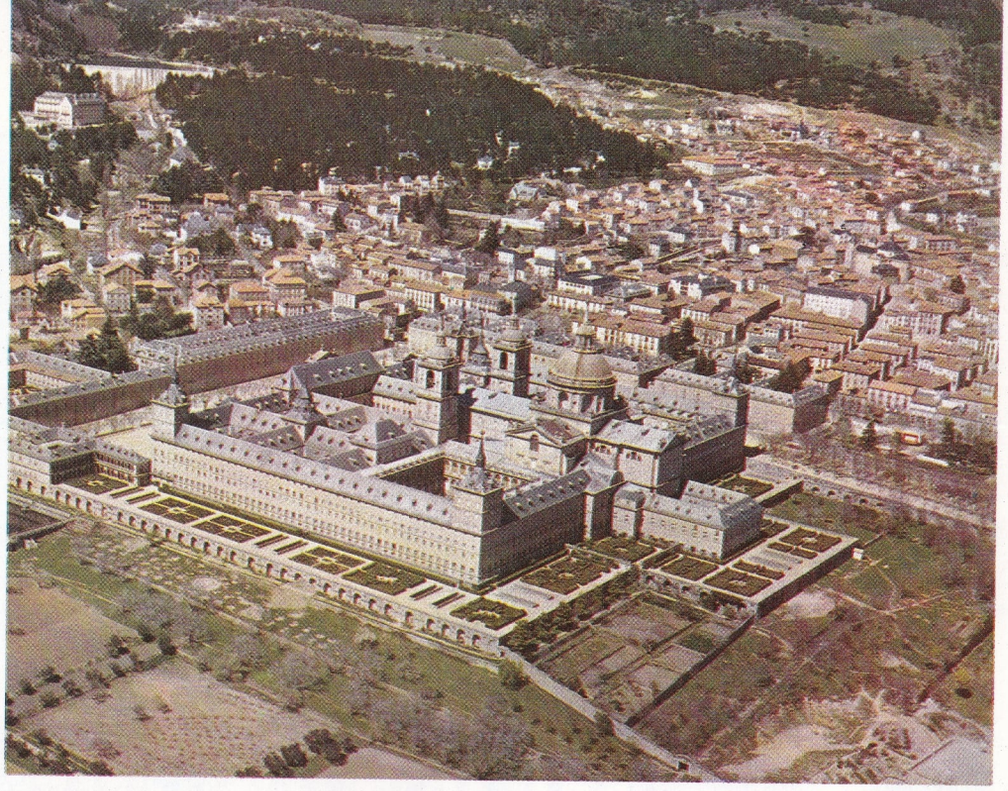

Madrid yakınlarındaki Escorial manastırı, tarih ve sanat açısından çok değerli eserlere sahiptir. Manastır, Felipe II. tarafından yaptırılmıştır.

İspanya'nın oldukça önemli bir ticaret filosu vardır. Turizm de çok gelişmiştir.

Endüstride çalışan nüfusun en yoğun olduğu yerler Katalonya ve Baske bölgeleri ile Asturie'dır. Tarımla uğraşan nüfusun en yoğun olduğu yerler ise Levante bölgesinin sulanmış kesimleri ve Endülüs'tür. Kurak ve öbür bölgelere oranla verimsiz bir arazi olan Meseta yaylasında nüfus yoğun değildir.

İspanya'nın başkent Madrid'den (nüfusu 2 850 631) sonra önemli şehirleri arasında Barselon (nüfusu 1 794 381), Sevilla (nüfusu 496 035), Zaragoza (nüfusu 379 893), Bilbao (nüfusu 360 429) sayılabilir.

Tarih: Milâttan önce III. yüzyıla dek Akdeniz tarihinde önemli bir rol oynamamış olan İber yarımadası ticaret ve sömürgecilik bakımından önce Fenikelilerin sonra da Yunanlıların ilgisini çekmiştir. Güney kesiminde, milâttan önce IV. yüzyılda Kartacalılar yerleşmişlerdi; 238 yılında yarımada daha da geniş bir istilâya uğramış ve burada Yeni Kartaca (Cartagena) devleti kurulmuştu. Bu istilâ sonucunda Romalılarla Kartacalıların arası açılmış ve anlaşmazlık Roma ile Kartaca arasındaki ikinci savaşın sona erdiği 201 yılına dek sürmüştür. Bu tarihte yarımada Romalıların yönetimine girmiştir. Yarımada yüzyıllar boyunca düzgün bir şekilde yönetilememiş, sonunda İmparator Augustus, Uzak İspanya, Yakın İspanya olarak adlandırılan ayırımı ortadan kaldırarak İber yarımadasını üç büyük eyalete bölmüştür. Bu eyaletler sırasıyle Tarraconensis, Beatica ve Lusitania olarak adlandırılmıştır. İspanya, bundan sonra 300 yıl Roma İmparatorluğu yönetiminde kalmış ve Roma için büyük bir yiyecek, gereç ve insan gücü kaynağı olmuştur.

İmparatorluğun Batıda zayıflaması barbarların buralara dek gelmelerini kolaylaştırmış, Vandallar 420 yıllarında Afrika'ya doğru akın ederlerken İspanya'dan geçmişlerdir. Vandalları, Vizigotlar izelmiş; bunlar Fransa'da yenilgiye uğradıktan sonra İspanya'ya yerleşerek bir devlet kurmuşlardır. İspanya, Roma ve Vizigot kültürünün merkezi haline gelmiş ve oldukça önemli bilgin ve din adamları yetiştirmiştir. Vizigotların yönetimi VIII. yüzyılın ilk yıllarına değin sürmüş, bu tarihlerde kral Roderick Müslümanlarla yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştır.

Kuzey Afrika'dan gelen Araplar İspanya'yı 711 yılında istilâya başlamışlardır. Çok kısa bir zamanda İspanya'yı elde edip Pirene dağlarını da aşarak Fransa'ya girmişlerdir. Araplar İspanya'yı ilkin bir Emevî eyaleti haline getirmişlerdir. Şam'daki Emevî

Solda: Alicante limanı. Sağda: Salamanca yakınlarındaki Tormes ırmağı

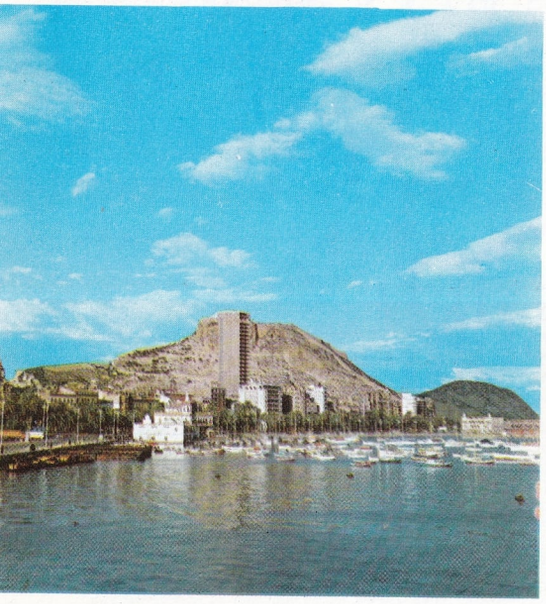

devletinin yıkılması ve Abbasî devletinin kurulmasından sonra da, İspanya'da Endülüs Emevî devletini kurmuşlardır. Bu devlet İspanya'ya 284 yıl egemen olmuştur.

Araplar yarımadayı hiç bir zaman tümüyle ele geçirememişler, Kuzey-batı Asturie Krallığı Hıristiyan geleneklerini sürdürerek yaşamıştır. Güneyde, Arap yönetiminin en sıkı olduğu yerlerde bile Hıristiyan halkla Müslüman halk, bir arada yaşamayı başarmışlardır. X. ve XI. yüzyıllarda Abdurrahman III. zamanında daha da güçlenen Müslümanlar ufak tefek Hıristiyan krallıklarını tamamen zararsız hale getirmişlerdir. İspanyolların XI. yüzyılda başladıkları yarımadayı yeniden fethetme hareketi büyüklü küçüklü savaşlarla, Granada'nın ele geçirildiği 1492 yılına dek sürdü.

1230 yılında Leon Krallığıyle Kastilya Krallığı birleşti. 1460 yılında Aragonya kralı Ferdinand ile Kastilya kraliçesi İsabella'nın evlenmeleriyle İspanya birliğe kavuştu. İspanya XIV. ve XV. yüzyıllarda Akdeniz çevresindeki olaylarla ilgilenmeye başladı. İspanya'dan ayrılarak egemenliğini ilân eden Portekiz Krallığı XV. yüzyılda denizaşırı ülkelerle ilgilenmeye başlamış ve Antil denizindeki adalar üzerinde ticarî bir imparatorluk kurma yolunu tutmuştu. 1492'de İspanya kralı da buna özendi.

Kral Ferdinand ile Kraliçe İsabella İspanya'nın içişlerini düzene koyduktan sonra denizaşırı keşifleri destekleyebilecek duruma geldiler ve Doğuya gitmek için yeni bir yol ararken Amerika'nın keşfedilmesine yardımcı oldular. 1540 yılında İspanya'nın yönettiği imparatorluğun toprakları yüzyıllardan beri dünyanın hiç bir yerinde görülmemiş genişlikteydi; bu toprakların içinde Kuzey, Orta ve Güney Amerika'daki sömürgeler de vardı.

Ferdinand ile İsabella'nın kızı Deli Juana, 1496'da Habsburg arşidükü Felipe ile evlendi. Bu evlenmeden doğan prens Carlos, Carlos I. adıyle tahta çıktı (1516). XV. yüzyılda yapılan fetihler İspanyol kral ailesiyle Katolik kilisesi arasında sıkı bir bağ kurulmasını sağlamıştı. Ülkede hüküm süren sert dincilik, ünlü İspanyol Engizisyonlarının başlamasıyle daha da arttı. Engizisyonlar Papanın değil, İspanyol kralının kontrolu altındaydı.

Carlos I. 1556'da tahtından vazgeçince yerine oğlu Felipe II. geçti. Kralın İngiltere kraliçesi Mary Tudor ile evlenmesi iki ülkeyi birkaç yıl için birbirine bağladı. 1598 yılında Felipe II.'nin ölümünden sonra devletin yönetimi fiilen soyluların eline geçti.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında çöküş gittikçe hızlanmış, hanedan Bourbon ailesinin eline geçmiştir. Sonraki yüzyılda Carlos III. (1759-1788) zamanında kısa bir düzelme görülmüştür. 1796 yılında İspanya, Fransa ile birleşmek zorunda kalmış, bunu izleyen yılda donanması İngiliz donanması tarafından yok edilmiştir. Yenilenen donanma Trafalgar deniz savaşı (1805) sırasında yeniden imha edilmiştir. Kral ile oğlu arasında çıkan bir anlaşmazlık Fransa'nın işe karışmasına ve İspanyol tacının Joseph Bonoparte'a verilmesine yol açmış, İspanyol halkı bu davranışa karşı ayaklanmış ve ülke, 1813 yılının sonunda Fransızlardan kurtulmuştur.

1814 yılında başa geçen Ferdinand VII. halka en ufak bir özgürlük tanımamış, yeniden bir mutlakiyet sistemi kurmuştur. Denizaşırı sömürgelerin çoğu imparatorluktan ayrılarak bağımsız devletler kurmuşlardır. 1833 yılında tahta çıkan İsabella, 1868'de tahttan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Alfonso XII.'nin krallığı sırasında hızla gelişen cumhuriyetçilik akımı krallığa kısa bir süre için son vermiştir. 1898 yılında Amerika Birleşik Devlet-

Roncesvalles yakınlarında koyun sürüleri.

Alcaudete'de bir zeytinlik.

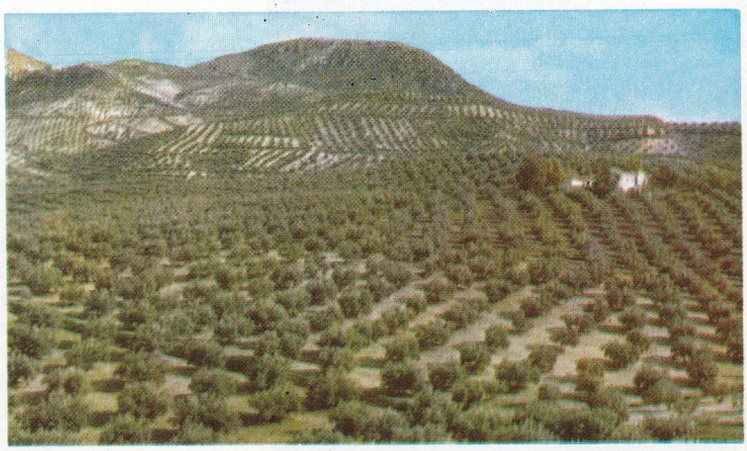

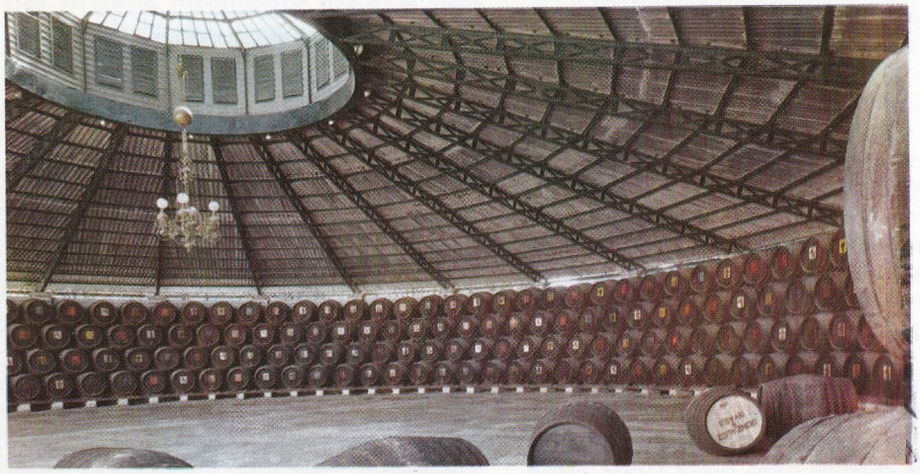

Jerez de la Frontera'da şarapların dinlendirildiği bir mahzen.

Gijon'da balıkçılar.

leriyle yapılan savaşın doğurduğu sonuç, İspanya'da ordunun gereğinden fazla önem kazanması olmuştur. Kral, kanunların uygulanması ve düzenin ayakta durması için ordudan başka kimseye güvenemez duruma gelmiştir.

İspanya I. Dünya Savaşında tarafsız kalmıştır. 1917 ve 1918 yıllarında birbiri ardına yapılan askerî hükümet darbeleri ülkeyi çok sarsmıştır. 1923'de General Primo de Rivera'nın başa geçmesiyle istikrarlı bir hükümet kurulmuştur. 1931 yılında yapılan genel seçimlerde Cumhuriyetçiler kazanınca Rivera çekilmek zorunda kalmıştır. 1936 yılı şubat

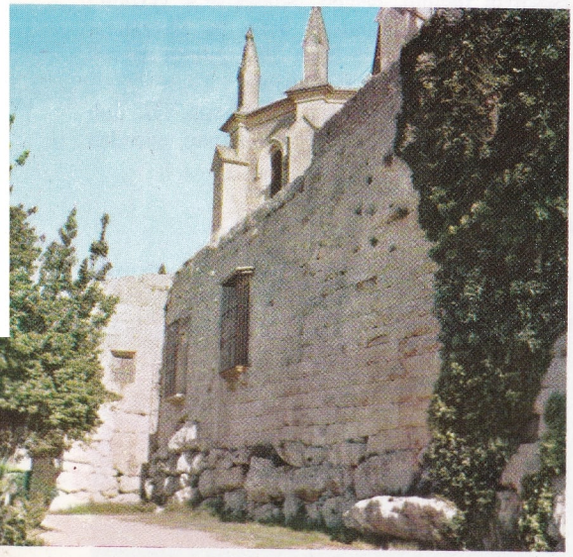

Üstte: Tarragona'da Romalılar tarafından yapılmış duvarlar. Altta: M.Ö. 133'te Romalılar tarafından yıkılan Numanzia şehrinin kalıntıları.

ayında yapılan seçimler sonucunda sol akımların güçlenmesi, 1936 temmuzundan 1939 baharına dek süren çok kanlı bir iç savaşa yol açtı. Cumhuriyetçiler, İtalya ve Almanya'nın da yardımını sağlayan sağcı General Francisco Franco'ya yenildiler.

Franco'nun kurduğu askerî diktatörlük, XVIII. yüzyıldan beri İspanya'nın gördüğü en istikrarlı hükümet olmuştur. Ama Franco'nun faşistlerle işbirliği yapmış olması, rejimin hem II. Dünya Savaşından önce, hem de savaştan sonra içerde ve dışarda halk tarafından sevilmeyen bir rejim olmasına yol açmıştır. Franco İspanya'yı II. Dünya Savaşına sokmamıştır. 1966 yılında çıkan bir kanun seçmen sayısını artırmış ve Franco'nun halefi konusunu bir çözüme bağlamış olmakla birlikte, rejimin ana nitelikleri değişmemiştir.

Sanat: İspanya'nın güneyinde Roma mimarîsi kalıntılarına bol ölçüde rastlanır. Vizigotlar zamanından ve Hıristiyanlığın ilk devirlerinden pek fazla bir şey kalmamıştır.

Müslümanların İspanya'da bıraktıkları en önemli yapıtlardan başta geleni ünlü Kurtuba camiidir. 1236 yılında bir Hıristiyan kilisesi haline getirilen bu yapıt 785 ile 990 yılları arasında yapılmış olup, Kurtuba'da bulunan camilerin en büyüğü, en muhteşemiydi. Bundan sonraki devreye Mağrip sanatı devresi denir ve bu devrenin en önemli yapıtı Sevilla'da bulunan Giralda camiidir. XII. yüzyıldan kalma bu yapıtın özelliği pembe tuğlayla kafes biçiminde örülmüş olmasıdır. Mağribîlerin Granada'da yaptıkları Elhamra sarayı çok göz alıcıdır. Bu yapı 1232 ile 1408 yılları arasında yapılmıştır.

XI. yüzyılda Arap etkisinin azalmasıyle Hıristiyan sanatı gelişmeye başlamıştır. Santiago de Compostela ve Salamanca'da bu devirden kalma roman stili katedraller vardır. İspanya'da 1200 yılından sonra gelişmeye başlayan gotik stili çok ilerlemiş olup Toledo, Barselon ve Burgos şehirlerinde bu biçimin çok güzel örnekleri görülür. XIV. yüzyılda İspanyol Gotik yapıtlarının eskisine oranla çok süslü oldukları görülür. Bunda da Müslümanlardan kalan yapıtların etkisi büyüktür.

Bu çok süslü mimarî biçimi Rönesansın ilk yıllarında yeniden ortaya çıkmış olup hem kilise, hem konut mimarisinde göze çarpar. Rönesansın ikinci devresinde daha sert ve daha sade çizgili biçimler de kullanıldığından XVI. ve XVII. yüzyıllarda yapılan binalarda her iki stile de rastlanır.

Barok, üslûbun en ünlü mimarları Jose Churriguera (1665-1725) ve öğrencileri olan Pedro de Ribera ile Narciso Tome'dir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyılda klasik ve neo-klasik mimarî biçimleri tutulmuştur. XX. yüzyılın en önemli mimarı ise Antoni Gaudi'dir.

Eskiden kalma reliyef ve heykellerde İspanya'dan gelip geçmiş tüm istilâcıların izlerini görmek mümkündür. Bunun en belirli örneği olarak San Pedro de la Nave'nin oymaları gösterilebilir. Gene aynı kilisenin süslemelerinde Vizigot sanatından Roman, Arap, hatta Bizans sanatına değin çeşitli etkiler görülebilir. Katalonya'da da Arapların gelişinden önceki devirlerden kalma ilginç tahta ve taş oymaları vardır. Ortaçağda İtalya'dan ve kuzey Avrupa ülkelerinden gelen sanatçılar İspanya'ya yerleşmişler ve İspanyol sanatını etkilemişlerdir. Bununla birlikte, dış etkilerin İspanyol sanatı üzerinde yalnızca bir yama gibi kalmayıp İspanya'nın kendine özgü çizgileriyle iyice bağdaştırıldığı da bir gerçektir. Eskiden kalma resimlerin bazıları duvar resmi olup, bunların en önemlileri San Quieré'-

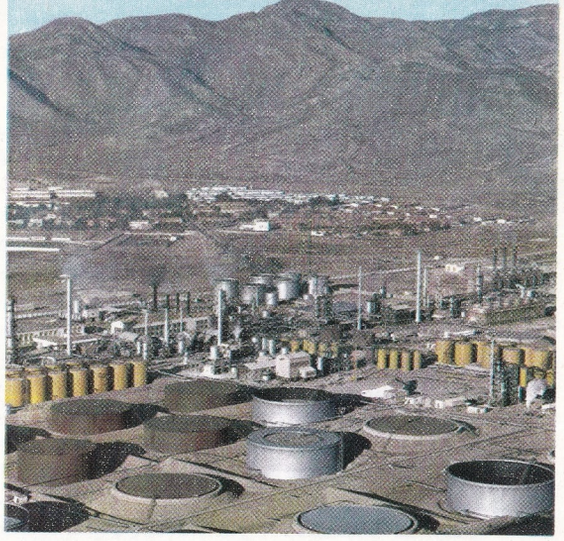

Murcia eyaletinde Escombreras'ta bir petrol rafinerisi.

de ve Leon bölgesindeki San İsidoro şehrinin Santa Catalina kilisesinde bulunan fresklerdir (X. ve XII. yüzyıllar). Ayrıca Toledo ve Burgos'ta gene ortaçağdan kalma ilgi çekici kilise süslemeleri ve oymalar vardır.

XVI. yüzyılda İspanyol sarayında İtalyan Rönesansı moda olmuş ve bir ara İtalya'dan gelen sanatçılar ve İtalyan sanatı İspanya'yı iyice sarmıştır. Aynı sırada Felemenk sanatı da tutunmuş, özellikle Hieronymus Bosch'un yapıtları çok beğenilmiştir. Bu arada yavaş yavaş bir İspanyol sanatı da doğmaya başlamıştır. Resim tarihinde iz bırakan ilk ressamlar arasında İspanya'ya yerleşmiş bir yabancı ressam olan El Greco, ondan sonra gelenler arasında da Jose Ribera (1588-1652), Francisco Zurbaran ve Luis de Morales sayılabilir. XVII. yüzyılın en ünlü ressamı Diego

Joan Miro'nun «Sevgililerin Şikâyeti» adlı tablosu.

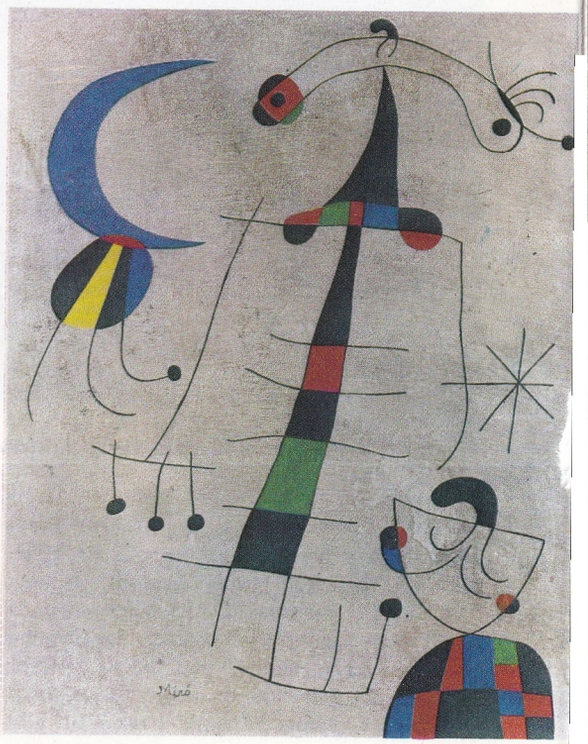

Velasquez (1599-1660) yalnız yaşadığı devrin değil, İspanyol sanat tarihinin en önemli ressamıdır. XIX. yüzyılda yaşamış olan ressam Goya (1746-1828) dan sonra İspanyol resminin en önemli temsilcileri Pablo Picasso, Salvador Dali, Joan Miro, Juan Gris'tir.

Edebiyat: İspanyol edebiyatı Kastilya bölgesinde doğmuştur. XI. yüzyılda burası Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi kültürü gibi birçok değişik kültürlere yataklık etmiştir. Avrupa kültürü ile Arap kültürünün karışımı eski belgelerde açıkça görülür. XII. yüzyılda gelişen destan türünde Fransız, Alman ve Arap etkileri görülür. Hıristiyan yiğitlerinin hayatlarını halk sanatına özgü bir biçimde anlatan bu destanlar arasında günümüze değin kaybolmamış olan tek yapıt, adı bilinmeyen bir ozan tarafından 1140'da yazılmış olan **Poema de mio Cid**'dir.

İspanya'da ilk üniversiteler XIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuştur. Alfonso X.'un hazırladığı **Las Sieta Pardidas** ortaçağda hukuk konusunda yazılmış en önemli yapıttır. XIV. yüzyılın başından itibaren daha kişisel ve açık görüşlü bir edebiyat akımı ortaya çıkmış, bu akımın en güzel örnekleri zamanın büyük yazarları Pi kopos Hita ve Pero Lopez de Ayala (1332-1407) tarafından verilmiştir.

XV. yüzyıl İspanyol yazarları İtalyan yazarlarını örnek tutmuşlar ve İtalyan ölçü ve biçimlerini taklit etmişlerdir. Aynı zamanda eski Yunan ve Roma klâsiklerinden de çeviriler yapılmaya başlanmış, bu devrin en önemli yazarları Marques de Santillana (1398-1459), Juan de Mena (1411-1456), Fernan Perez de Guzman (1377-1460) ve romantik şair Piskopos Talavera (1398-1466) dır.

XVI. yüzyılın en önemli yazarları arasında şair Garcilaso de la Vega (1503-1536), yazar Antoino de Guevara (1480-1545), romancı Gaspar Gil Polo (1535-1591), Jorge de Montemayor (1521-1566) ve Miguel de Cervantes (1547-1616) ve destan şairi Alonso de Ercilla sayılabilir. İspanyolcanın edebiyat dili olarak kullanılmasında öncü olanların başında Juan de Valdes (1500-1541) gelir. Bu devrin ünü günümüze ulaşan yazarı Cervantes, Erasmus'tan büyük ölçüde etkilenmiş olup yapıtlarında eski şovalye öykülerinde görülen serüven merakı büyük rol oynar. Ancak, Cervantes'in ölümsüz yapıtı **Don Kişot**'da da görüleceği gibi, yazar yepyeni bir töre felsefesi ortaya koymuştur.

XV. yüzyılın ikinci yarısında dinsel ve gizemci konular edebiyatta gittikçe daha fazla yer almaya başladı. Dınsel baskının gittikçe güçlenerek arttığı, politik ve ekonomik düzensizliklerin İspanya'yı çökertmeye, imparatorluğu parçalamaya başladığı bu sıralarda edebiyat ve tiyatronun gelişmeye devam etmesi ve bu yılların İspanyol edebiyatının altın çağı olarak anılabilmesi, halkın her şeye rağmen uyanık olduğunu açıkça belli etmektedir.

Ünlü İspanyol edebiyatçısı Cervantes.

XVIII. yüzyıl, edebiyat yönünden bütün Avrupa'da olduğu gibi İspanya'da da sönük geçmiştir. Çağdaş uygarlığa erişme çabalarının gösterildiği bu devirde İspanyol düşünürleri Fransız aydınlarının etkisi altında kalmışlardır.

XVIII. yüzyıl İspanyol şiirinde neo-klasik akım tamamen sona ermeden romantik akım ortaya çıkmış ve İspanyol yazarları bu iki akım arasında bocalamışlardır. Ayrıca, her yerde politik özgürlük ideallerinin sözcüsü olan Romantik akım İspanya'da bu yolda gelişmemiş, yalnızca süslü bir biçim olarak uygulanmıştır. Diğer İspanyol romantikleriyle kıyas edilmeyecek kadar önemli olan şair Gustavo Adolfo Becquer (1836-1876) bu türün en güzel örneklerini vermiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Fernan Cabal-

Francisco Goya y Lucientes'in «San Isidro Çayırı» adlı bu tablosu (1788) Madrid'de Prado müzesindedir. Madrid yakınlarında bir halk bayramını konu edinen resim, sanatçı tarafından kanaviçe üzerine işlenmek üzere, Santa Barbara atelyeleri için yapılmıştır.

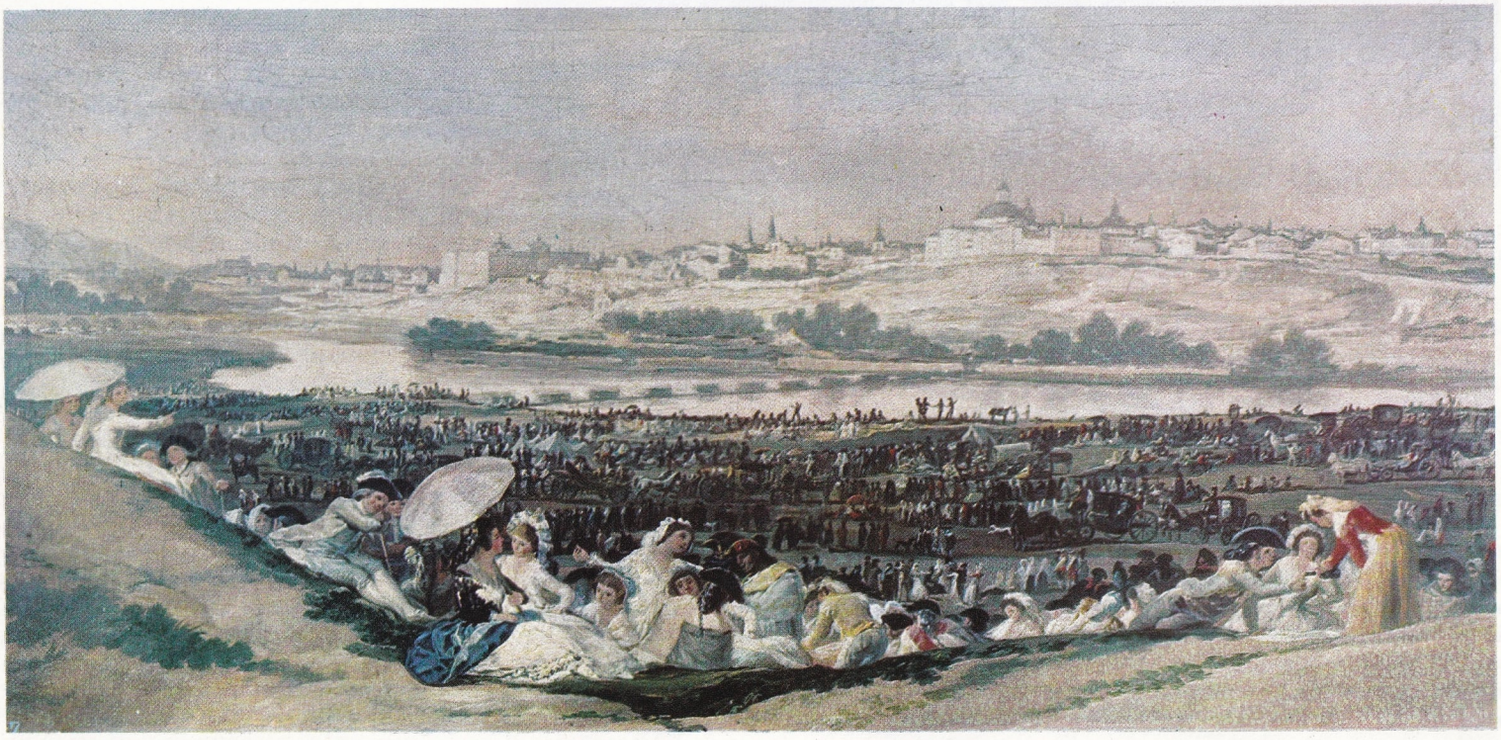

lero (1797-1877), Pedro de Alarcon, J.M. de Perella ve Juan Valera gerçekci ve doğalcı akımların öncülüğünü yapmışlardır.

XX. yüzyıl İspanyol aydınlarını uyaran, onları günün önemli konuları üzerine eğilmeğe iten yazar, Galdos'tur. Onun etkisi altında kalarak ortaya değerli yapıtlar koyan genç yazarlara 98 Kuşağı adı verilmiştir. 1914 yılından 1931 yılına dek tüm yaratıcı ve eleştirici güçlerini İspanyol kültürünü yeniden canlandırmak, halkı gerçek değerlere yöneltmek için harcayan bu yazarlardan en önemlileri şunlardır: Miguel de Unamuno, Jose Martinez Ruiz, Antonio Machado ve Pio Baroja. Bu akımın yanı sıra gelişen bir başka akım da modernizmdir. Modernizm akımının öncüleri arasında Ruben Dario, Marquina, Roman del Valle-İnclan ve Juan Ramon Jimenez sayılabilir.

1936 yılında İspanyol İç Savaşının başlamasından önceki yirmi yıl içinde edebiyat alanında çok verimli iki kuşak yetişmiş, Avrupa'nın herhangi bir ülkesindeki sanatçılarla kolayca boy ölçüşebilecek değerde olan bu yazarlar İspanyol edebiyatında ikinci bir «Altın Çağ» yaratmışlardır. En çok şiir alanında başarı gösteren bu genç yazarların en önemlileri şunlardır: Antonio ve Manuel Machado, Jimenez, Pedro Salinas, Jorge Guillen, Federico Garcia Lorca, Rafael Alberti, Luis Cernuda ve Gerardo Diego.

İç Savaş General Franco'nun zaferiyle sona erip de askerî diktatörlük kurulunca İspanyol yazar ve düşünürlerinin hemen hemen hepsi ülkelerinden ayrılarak yabancı ülkelerde yaşamaya başlamışlardır. Bununla birlikte 1950 yılından beri İspanyol edebiyatında yeniden bir canlanma görülmekte olup Sanchez Ferlosio, Juan Goytisolo, Ignacio Aldecoa ve Luis Martin Santos gibi yazarlar ve Gabriel Celaya ve Blas de Otero gibi ozanlar ilginç yapıtlar vermişlerdir.

Tiyatro: İspanyol tiyatrosu devletle kilise arasındaki ilişkilerden doğmuş ve bu ilişkilerin etkisinde gelişmeye devam etmiştir. Kilisenin beslediği tiyatro Latince olup, azizlerin hayatları ile ilgili konular işlerdi.

XV. yüzyılda İspanya'da bir ulusal dil birliği sağlanması tiyatronun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Zamanla, dinsel oyunların yanında, dindışı konularda da oyunlar yazılmaya ve oynanmaya başlamıştır. İspanyol tiyatrosunun babası sayılan Juan del Encina (1469-1529) ve Bartolomé de Torres Naharro adlı yazarlar güldürü türünün öncüleridir. İspanyol tiyatrosunun en göze batan niteliği halk sanatı temellerine dayanarak gelişmiş olmasıdır.

1598 yılında her türlü sanat çalışmalarının yasaklanması, tiyatronun gelişmesini bir süre için durdurmuştur. Bu tarihten sonra İspanya'da tiyatro her devirde dinsel saldırıların ilk ve en önemli hedefi olmuştur. XVI. yüzyılın sonlarında oyunlar yazmış olan Juan de la Cueve (1550-1610) ve Miguel de Cervantes'in oyunları tiyatrodan çok edebiyatın etkisindedir. Bununla birlikte bu iki yazar İspanyol tiyatrosunun altın çağının (XVII. yüzyıl) öncüsü olmuşlardır. XVII. yüzyıl tiyatrosunu altın çağ haline getiren yazarlar Lope de Vega, Tirso de Molina ve Calderon de la Barça'dır. Özellikle Lope de Vega (1562-1635) İspanyol tiyatrosuna gerçek sanat niteliğini kazandıran bir yazardır. Aynı yıllarda yaşayan sanatçılar arasında trajedi yazarı Francisca de Rojas-Zorilla ve dil yönünden çok güçlü olan Juan Ruiz de Alarcon'un adları sayılabilir.

Bu devrenin sonlarına doğru kilisenin tiyatroya saldırıları artmış, oyuncu kıyımı başlamış, birçok tiyatro kapatılmış, birçok tiyatrocu da dinsizlikle suçlanarak kilise mahkemelerinde yargılanmıştır. Oyuncular kendilerini koruyabilmek için dinsel örgütler kurarak taşrada turnelere çıkmak zorunda kalmışlar, bu arada dinsel oyunlardan başka birşey oynamaz olmuşlardır. Bu tür oyunların yazarları arasında en güçlüsü Pedro Calderon de la Barca'dır (1600-1681).

XVIII. yüzyılda tiyatroda da Fransız taklitçiliği başlamıştır. 1833 yılından sonra romantik akımın başlamasıyle tiyatro yeniden canlanabilmiş, ilk devlet tiyatrosu kurulmuştur. Adelardo Lopez de Ayala y Herrera ile Manuel Tamayo y Baus gerçekçi akımın öncüleri olmuşlardır. Norveçli yazar Henrik İbsen'den büyük ölçüde etkilenmiş olan Jose Echegeray XX. yüzyılın başında Nobel ödülünü kazanmıştır.

XX. yüzyıl İspanyol tiyatrosu, az fakat değerli yazarlar yetiştirmiştir. Bunların en ünlüsü olan Federico Garcia Lorca, köklü halk sanatına dayanan şiirli oyunlar yazmıştır. Halkın da kolaylıkla anlayabileceği bir şiir dili kullanan Lorca, kendi kurduğu bir tiyatro topluluğu ile İspanya'nın en ücra köylerini dolaşarak tiyatroyu halkın ayağına götürmüştür.

Müzik: 700 yıl süren Arap işgali, İspanyol müziğini büyük ölçüde etkilemiştir. Özellikle Güney bölgelerinin halk türkülerinde Arap etkisi çok fazladır. 1450 yılında İspanya'ya göç eden Çingeneler de halk müziğine katkıda bulunmuşlardır. XV. ve XVI. yüzyıllarda Fran-

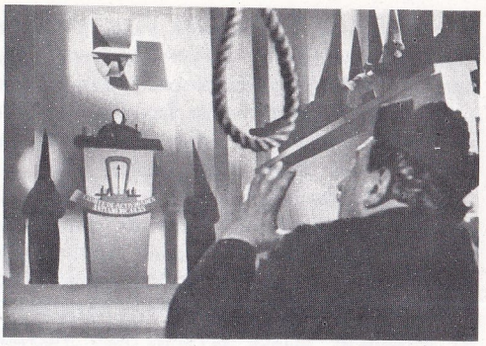

İspanyol sineması. Yukarıda: Luis G. Berlanga'nın «Hoşgeldiniz Mr. Marshall» (1953) adlı filminden bir sahne. Aşağıda Juan A. Bardem'in «Bisikletçinin Ölümü» (1955) adlı filminden bir sahne.

Lope de Vega'nın «Peribanez ve Ocana Kumandanı» adlı oyununun İtalyan televizyonunda temsilinden bir sahne.

sız şarkılarının ve bunun yanında İngiliz ve özellikle Felemenk müziğinin etkilerini de görmek mümkündür. İspanyol müziği en parlak devirlerinden birini XVI. yüzyılda yaşamıştır. Bu devrin en önemli bestecileri şunlardır: Cristobal Morales (1500-1553), Francisco Guerrero (1527-1599), Tomas Luis de Victoria (1540-1611) ve Antonio de Cabezon (1510-1566).

XVII. yüzyılda **zarzuela** adı verilen bir çeşit operet çok moda olmuş, opera ancak XVIII. yüzyılın başlarında yaygınlaşmaya başlamış ve çok tutulmuştur. Opera besteleyen en önemli İspanyol bestecisi Vincente Martin y Soler'dir (1754-1806).

XIX. ve XX. yüzyıllarda genellikle Avrupa'nın müzik akımları izlenmiş olmakla birlikte İspanyol müziği kendine özgü niteliklerini hiçbir zaman yitirmemiştir. Bu devirlerin en önemli bestecileri şunlardır: Juan C.A. Arriaga (1806-1826), Miguel Eslava (1807-1878), Francisco Barbieri (1823-1894), Felipe Pedrell (1841-1922), Isaac Albeniz (1860-1909), Manuel de Falla (1876-1946), Enrique Granados Campina (1867-1916).

Boğa güreşleri İspanyol geleneklerinin en canlıları arasında yer alır. Resimde bir boğa güreşinden önce yarışmacıların arenaya girişi görülüyor.

Sinema: İspanyol sinemasının öncüleri, ilk belge filmini 1896 yılında yapan Eduardo Jimeno ile 1900 yılında çalışmaya başlayan Fructuoso Gelebert'tir. 1920 yıllarının en tanınmış yönetmeni Benito Perejo'dur. Sessiz filim yönetmenleri arasında Perejo'dan başka Jose Buchs ve Florian Rey'in adları sayılabilir.

Sesli filmin yayılmasıyle, İspanya'daki teknik eleman ve imkânların sınırlı olması, filim yapımını yavaşlatmıştır. İç Savaş sırasında yapım hemen hemen tamamen durmuştur. İç Savaştan sonra konan ve hâlâ devam etmekte olan sıkı sansür de filimciliğin gelişmesine engel olmuştur. Bununla birlikte Avrupa çapında ün yapan bazı İspanyol yönetmenleri vardır. Bunlar arasında, **Bisikletçinin Ölümü** (1955) ve **Calle Mayor** (1956) filimleriyle tanınan Juan Antonio Bardem ile **Hoş Geldin Mr. Marshall** (1952), **Calabuch** (1956) ve **Cellat** (1963) gibi filimlerin yönetmeni Luis Garcia Berlanga en önemlileridir.

İspanyol filim yönetmenlerinin en ünlüsü, dünyaca tanınmış Luis Bunuel, kendi ülkesinde pek az çalışmış, 1930 yıllarına dek Avrupa'da ve daha sonra Meksika'da filimler yapmış, son yıllarda yeniden Avrupa'ya dönmüştür. En önemli yapıtları arasında, sürrealist bir filim olan **Un Chien Andalou** (1928), **L'Age d'or** (1930), karışıklıklar yaratan filim **Viridiana** (1961) ve 1967 yılında Venedik Filim Festivalinde birincilik alan **Belle de Jour** vardır.

İSPAT HAKKI

Hakaret suçlarında, başkasına yapılan isnadın ispatı yoluyle cezadan kurtulma imkânının tanındığı durumlarda söz konusu olan hak. İspat hakkı, genel olarak düşünce, açıklama, tenkit ve basın hürriyetinin sağlanması için kabul edilen bir haktır. Ceza kovuşturmasına uğramak korkusu, kişinin en doğru ve önemli olayları dahi açıklaması olanaklarını sınırlar. Kamusal önemi olan, toplumu ilgilendiren bir olay açıklandığında, bu olaya konu olan kişilerin küçük düşmesi mümkündür ve yapılan açıklama hakaret teşkil ede-

Barselon bölgesinin geleneksel halk dansı sardana, İspanyol müziğine özgü çalgıların eşliğinde yapılır; bu dansın XVI. yüzyıldan beri yapıldığı bilinmektedir.

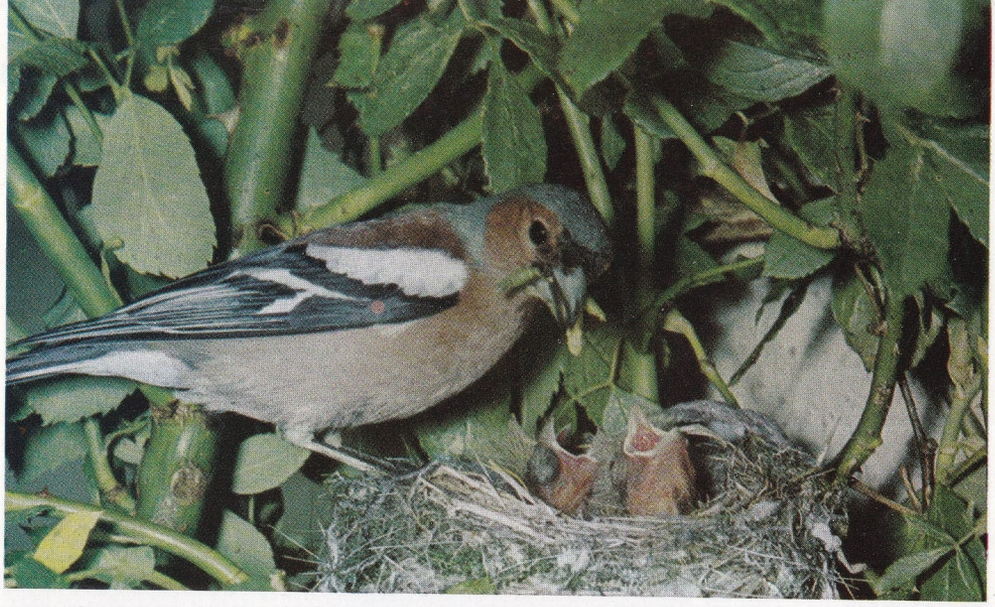

İspinoz ötücükuşlar takımının ispinozgiller familyasından bir kuştur; yaşadığı yere göre yerli, gezici ya da göçücü olabilir.

bilir. Bu fiilin kovuşturulması korkusuyle de, bu olayı bilenler açıklamaktan çekinebilirler. Böyle bir sonuç, özellikle basının eleştirilerde bulunmak hakkını sınırlar. Özellikle kamu hizmetindeki kişilerin eleştirilmesi, bunlarla ilgili olayların açıklanması, basının hakkı ve görevidir. Böyle bir eleştiri ve açıklama hakkının tanınması, kamu hizmetlerinin daha dikkatle görülmesini sağlar. Bu nedenlerle, belirli isnatlarda bulunan kimselere belirli hallerde bu isnatlarının doğruluğunu ispat yoluyle cezadan kurtulma imkânı tanınmıştır.

Türkiye'de 1950-1960 yılları arasında ispat hakkı çok sınırlandırılmış, memurların görev suçlarıyle ilgili konulardaki isnatların ispat edilemeyeceği kabul edilmiştir. 1961 anayasası ise «basın hürriyetinin olduğu gibi, dürüst bir idarenin de şartı olarak» kabul ettiği ispat hakkını Anayasa teminatına kavuşturmayı zorunlu görmüştür. Anayasa «hakların korunmasıyle ilgi hükümler» arasında düzenlediği ispat hakkıyle ilgili olarak, «kamu görev ve hizmetinde bulunanlara karşı, bu görev ve hizmetin yerine getirilmesiyle ilgili olarak yapılan isnatlardan dolayı açılan hakaret davalarında, sanık isnadın doğruluğunu ispat hakkına sahiptir. Bunun dışındaki hallerde ispat istemenin kabulü, ancak isnat olunan fiilin doğru olup olmadığının anlaşılmasında kamu yararı bulunmasına ya da şikâyetçinin ispata razı olmasına bağlıdır» hükmünü kabul etmiştir. Ceza Kanunu Anayasanın belirttiği haller dışında, «isnat olunan fiilden dolayı tecavüz olunan şahıs hakkında kovuşturma icrasına başlanmış olduğu» hallerde de ispat hakkını kabul etmiştir. Bu hallerin dışında, yapılan isnadın ispatı hakkı, mevcut değildir.

İSPİNOZ (Fringilla coelebs)

Ötücü kuşlar takımının ispinozgiller familyasından, uzunluğu 16-17 cm. kadar olabilen bir kuş. Âdi ispinoz (**Fringilla coelebs**)un kanatlarında iki ak şerit bulunur. Kuyruksokumu yosun yeşilidir. Erkeğinin tepe ve ensesi gri-mavi, alnı kara, karın kısmı pembe, sırtı kızılkahverengidir. Kuluçka devresindeki dişinin başı ve ensesi yeşile çalar gri, sırtı zeytin grisi-kahverengi, karın bölümü açık gridir. Yaşadığı yere göre yerli, gezici ya da göçücü olabilir. Genellikle bahçelerde ve ağaçlık yerlerde yaşar. Son derece hareketlidir. Sesinin güzel oluşundan ötürü kafes içinde süs kuşu olarak beslenirse de, bostan ve bahçelerde bitki tohumlarını yediği için zararı da dokunur.

İspinoz ve ispinozgiller (Fringillidae) e giren diğer türler sonbaharda tüylerini yenilerler. Avustralya ile çevresindeki adalar dışında bütün Palearktik bölgelerde yaşarlar. Üreme mevsimi ilkbahar ve yaz aylarına rastlar. Üreme mevsiminde kavgacı ve hareketli olurlar.

İSPİR

Erzurum iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 2 294). Mescit dağlarının kuzey-batısında ve Çoruh'un küçük bir kolu olan Şehir deresi vadisinin taban ve yamaçlarında kurulmuştur.

Yükseltisi 1 253 m.'dir. Erzurum'a 90 km.'lik bir yolla bağlıdır. Kasabanın yanı başında tarihî İspir kalesi yükselir. Kendine özgü biçimiyle İspir kalesi çevre kaleleri içinde özel bir yer alır. Yer yer Erzurum içkalesini hatırlatır. Kalede ilk dikkati çeken mescittir. Kesin yapım tarihi bilinmeyen bu mescit kesme taşlardan özenle yapılmış olup yüksek bir kasnağa ve bir taş külâha sahiptir. Bu görünümden dolayı Bizans devri kiliseleriyle bağlantı kurulmaktaysa da minaresiyle birlikte cami olarak düşünüldüğü ve ele alındığı anlaşılmaktadır. Kalede mescitin dışında, kale beyinin ve dizdarın sarayı, hazine odaları vardır. Yer yer yıkılmış olan bu yapıların pencereleri kasabaya açılmakta, bütün çevreyi görme olanakları taşımaktadır. Bu yapılardan başka bize kadar gelebilen diğer bir yapı Selçuklular devri eseri Çarşı camiidir. Tuğrulşah camii adını da taşıyan bu yapı, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Atabey Erdemşah tarafından yaptırılmıştır. Anadolu'da erken devir yapıları içinde önemli bir yeri olan Tuğrulşah camii dışında İspir'de söz konusu edilmeye değer daha başka yapılar da vardır. Bunlardan Sultan Melik mescidi, Kadıoğlu medresesi, Yazıcızade çeşmesi başta gelmektedir.

İspir ilçesinin yüzölçümü 2 805 km², nüfusu 55 050'dir. Merkez, Çamlıkaya, Kırık, Pazaryolu bucakları içinde 133 köyü vardır.

İspir ilçesi toprakları Doğu Karadeniz dağları ile bunlar arasında uzanan Çoruh vadisini kapsar. 3 000 m.'yi aşan dağ sıralarını derin bir şekilde yaran Çoruh vadisi bazı kesimlerde daralır. Sarp boğazlar şeklini alır. Vadi, soğuk rüzgârlara karşı korunmuş olduğundan iklim ılıktır. Tabanının geniş yerlerinde büyük ölçüde sebze ve meyve bahçeleri görülür. İlçede ayrıca tarım (tahıl ve baklagiller) ile hayvancılık da yapılır.

İSRAİL

Ortadoğu'da bir devlet (Medinat Yisrael). Yüzölçümü 20 600 km², nüfusu 2 657 000. Batıda Akdeniz, kuzeyde Lübnan, kuzey-doğuda Suriye, doğuda Ürdün ve güney-batıda Birleşik Arap Cumhuriyetiyle sınırlanmıştır. Akabe körfezi kıyılarında kısa bir arazisi, do-

layısıyle Kızıldeniz'e çıkışı vardır. Eski Filistin'in arazisinin %76'sı İsrail'in elindedir. İsrail toprakları Celil, Samire, Batı Yehude ve yarıçöl olan Nakab (ya da Necef) bölgesini içine alır. Doğu sınırı, İsrail'in 1949 yılında komşu Arap devletleriyle yaptığı barış antlaşmasında belgelenmiş olmakla birlikte hukukî olarak resmen çizilmemiştir. Başkent Kudüs'tür. 1967 yılına dek İsrail, Kudüs'ün sadece batı kesimini elinde tutmaktaydı (nüfusu 190 000); şehrin eski, doğu kesimi Ürdün'e aitti. Ancak 1967 yılında bir yıldırım savaşı sonunda İsrail hem bütün Kudüs şehrini ele geçirmiş, hem de Birleşik Arap Cumhuriyetinden kazandığı topraklarla güney-batı sınırını genişleterek Süveyş kanalına dayanmıştır.

Yer Şekilleri: Yeni ele geçirdiği topraklar dışında İsrail, şu üç bölgeye ayrılır: Batıdaki kıyı bölgesi, orta kesimdeki dağlık bölge ve doğudaki tektonik çukur bölge. Kıyı bölgesi, Kermıl dağının batı kollarından birinin meydana getirdiği bir burnun dışında hemen hemen tümüyle alçak ve kumluktur. Celil ve Samire dağlarının batı kolları kuzeye doğru kıyıya yaklaştıklarından, bu kesimlerde kıyı bölgesi oldukça daralır. Güneydeki alçak kıyı bölgesi, Nil ırmağı tortularının akıntıyle Akdeniz'in güney-doğu köşesine yığılmasından meydana gelmiştir. Orta kesimdeki dağlar, iç havza ve çeşitli genişliklerde vadilerle bölünmüş tepe ve dağ gruplarıdır. Kuzeyde, Celil dağları, alçak Kişon vadisi, Ezrael ovası ve Beyt Şean vadisiyle Samire dağlarından ayrılırlar. Bu çukur bölgenin güneyinde Kermıl ve Gilboa dağlarının tepeleri vardır. Bunların ötesinde, Samire ve Yehuda yaylalarının ancak pek dar bir kesimi İsrail'e aittir. Beerşeva ovasının güneyinde Nakab bölgesinin yaylaları yükselir. İsrail'in bütün güney kesimini kaplayan bu alan kurak bir arazidir. Tektonik çukur bölge ise, Kuzeybatı Suriye'den başlayıp Kızıldeniz'den geçerek Doğu Afrika'nın ortasına değin uzanan geniş yarık vadinin bir parçasını oluşturur. Yarığın iki bölümü İsrail'in içindedir. Biri kuzeyde, Hermon dağının güney etekleriyle Beyt Şean bölgesi arasında, biri de güneyde, vadi el-Araba'nın batı eteklerinde, Lût gölünden Akaba körfezine değin uzanan alandadır. Lût gölü, deniz düzeyinden 392 m. aşağıdadır.

İsrail'de yağışlar pek az olduğundan belirli bir akarsu haritası çizmek de mümkün değildir. Tek önemli akarsu Şeria ırmağıdır. Bu ırmak İsrail-Ürdün sınırının bir bölümünü oluşturur. İsrail'e kuzey-doğudan girip kısmen tarıma elverişli bir hale getirilmiş olan Huleh havzasını ve hemen hemen tümüyle İsrail içinde bulunan Tiberias (ya da Taberiye) gölünü geçerek Ürdün sınırını aşar ve Lût gölüne dökülür. Suyu çok tuzlu olan Lût gölünün yalnız güney-batı bölümü İsrail toprakları içindedir.

İsrail'in kıyı bölgelerinde tipik bir Akdeniz ik-

Eski Yafa'dan bir görünüş. 1948 yılından sonra Yafa önemini kaybetmiş, Tel-Aviv şehrinin bir parçası haline gelmiştir.

Solda: Timna bölgesinde bir bakır işletmesi. Sağda: Necef çölündeki yağmur sularını toplayan bir baraj. Sulama alanında yapılan çalışmalar, şimdiye kadar yararlanılamayan toprakların ekilebilir hale gelmesini sağlamıştır.

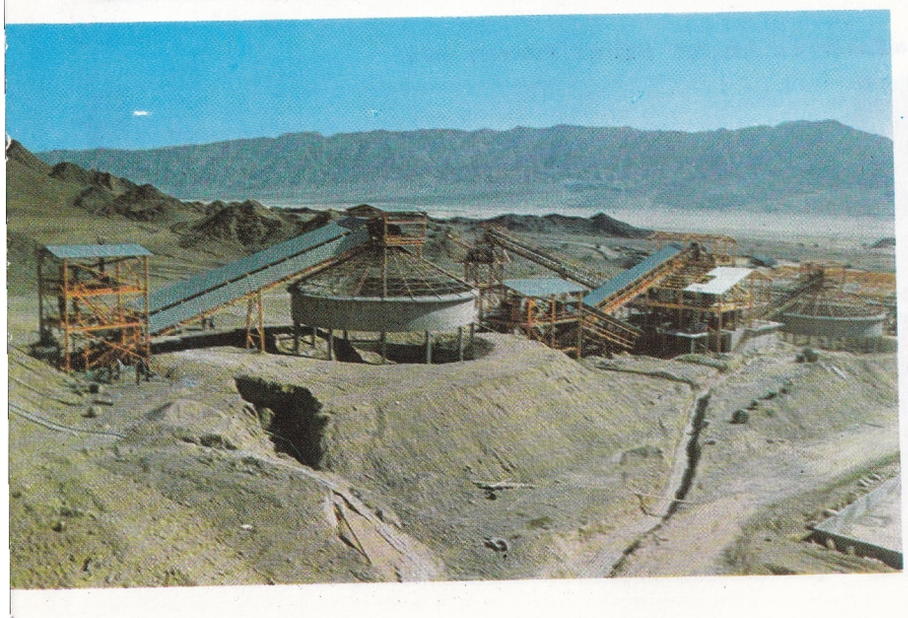

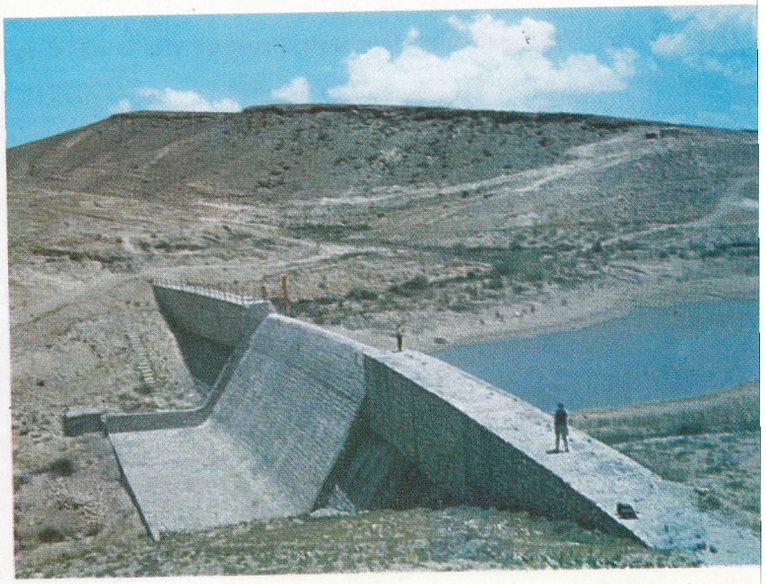

limi, iç kesimlerde ise kara iklimi görülür. Kıyı bölgesi ile Celil ve Samire dağlarının batı eteklerinde kışlar yumuşak geçer, yazlar çok fazla sıcak olmaz. Buna karşı yaylaların doğu eteklerinde, en çok da Ürdün vadisi, Nakab bölgesi, Vadi el-Araba ve Lût gölü çevresinde gündüz sıcaklıkları çok yüksek olup, gerek günlük gerekse yıllık sıcaklık ortalamaları büyük ölçüde değişir. Kışın bir miktar yağış olursa da genellikle çok azdır. Yağışlar, ancak Celil ve Samire dağlarının güney-batı eteklerinde yapılan tarım için yeterli olup iç kesimlere ve güneye doğru çok azalır. Esasen bu bölgeler çöl ya da bozkır niteliğini taşırlar. Mayıs ile eylül ayları arasında hemen hemen hiç yağış olmaz.

Ekonomi ve Şehirler: Arazinin biçimi ve yağış miktarı göz önüne alınırsa, nüfus yüzölçümüne göre yoğun sayılır. Yoğunluk tarihî koşulların sonucudur. Bir yandan siyonist örgütü dış ülkelerde yaşayan Yahudilerde «anavatana dönmek» isteği uyandırmış, bir yandan da bazı dış ülkelerde uğradıkları saldırılar Yahudileri İsrail'e yerleşmeye itmiştir. 1919 yılından beri İsrail'e göç eden Yahudilerin sayısı bir buçuk milyonu aşmıştır. Bu göçmenlerin yarısı, 1948 yılında İsrail devletinin resmen kurulmasını izleyen üç yıl içinde ülkeye gelmiştir. Göçler, yüzyıllarca işlenmemiş, kurak ve son derece fakir olan bu toprak parçasının ekonomik bakımdan büyük bir hızla gelişmesine yol açmıştır. Yahudi devletinin kuruluşundan sonra büyük sermaye ve emek yatırımları yapılmış, kurak toprak geniş çapta tarıma elverişli duruma getirilmiştir.

Bununla birlikte şimdilik arazinin ancak beşte biri tarıma elverişli olup, üçte biri de otlak olarak kullanılabilecek durumdadır. Tarım yapılan arazinin beşte ikisi tahıl ekimi, özellikle arpa, buğday ve süpürge darısı ekimi için kullanılmaktadır. Bunun dışında, meyvelerden turunçgiller ve üzüm belli başlı ürünler arasındadır. Turunçgiller daha çok kuzeybatı kıyı bölgesinde yetişir. Portakal ihracatında İsrail, İspanya'dan sonra dünyada ikinci gelir. Dünya greypfrut ihracatının dörtte birini İsrail elinde tutar. Ayrıca limon ve üzüm ihracatı da yapılmakta olup yeni yeni başlayan şarap ihracatı da hızla gelişmektedir.

İsrail'de madenkömürü yoktur; Nakab bölgesinde, Eşdud'un güneyindeki Heletz şehri yakınlarında bir miktar petrol elde edilir. Hay'fa'daki petrol rafinerisinde daha çok ithal malı petrol kullanılır. Sedom ile Beerşevna arasında yeni kurulmuş bir şehir olan Dimona'da bir nükleer reaktör vardır. Nakab bölgesindeki Oron ve Arad şehirlerinde fosfat üretilir. Bromür üreticisi ve ihracatçısı olarak İsrail, dünya ikincisidir. Ülkede az miktarda bakır da çıkar.

Endüstri genellikle Tel-Aviv (nüfusu 810 000) ve Hayfa (nüfusu 210 000) dolaylarında, bir de Tel-Aviv ile Kudüs koridoru arasındaki Ramle-Lıdd bölgesinde toplanmıştır. Belli başlı endüstriler şunlardır: Kimya,çimento, otomobil montajı, otomobil lastiği, elektrikli gereçler, hassas gereçler, dokumacılık, cam ve seramik. Hayfa koyunda bulunan Akkâ'da bir çelik fabrikası vardır.

Son yıllarda hızlanan planlara uygun olarak, kurak iç kesimlerde ve Nakab bölgesinde tarım ve maden arama merkezleri kurulmuş, böylelikle buralarda nüfus da artmıştır. İsrail köyden çok şehri olan bir ülkedir.

Kara ve demiryolları daha çok kıyı ovalarında olup, Kudüs'e, güneye doğru Beerşeva,

Solda: Kızıldeniz kıyılarındaki Eilat limanı aynı zamanda bir tatil şehiridir. Sağda: Tabor dağı.

Solda: Necef çölünde, Süleyman Peygamberin kuleleri diye adlandırılan kayalar. Sağda: Taberiye gölü.

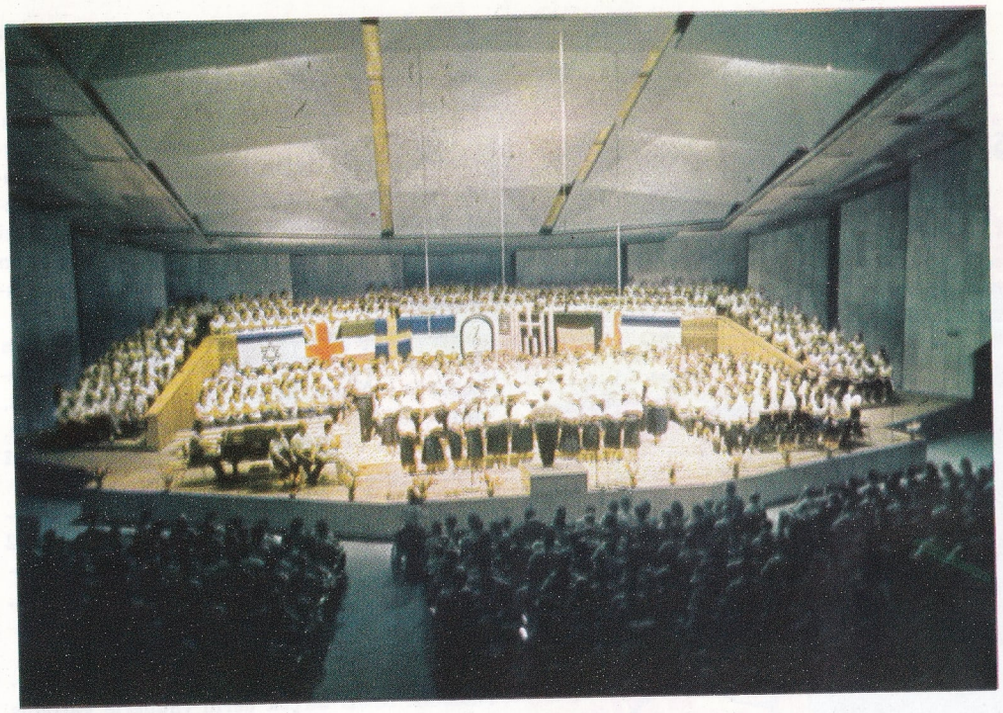

Tel-Aviv konser salonunda sürekli konserler veren İsrail Filarmoni orkestrası, 1936'da B. Hubermann tarafından kurulmuştur.

Nakab ve Eilat'a uzanan kolları vardır. Hayfa'daki petrol rafinerisine giden borular, Akabe körfezi üzerinde bulunan küçük bir liman olan Eilat'da başlar. Ayrıca Eilat, Beerşeva'daki demiryoluna asfalt bir anayolla bağlıdır. İsrail'in dış ticareti en çok Hayfa limanından yapılır. 1965 yılında Eşdud'da yeni bir liman yapılmış, bunun üzerine Tel-Aviv limanı şileplere kapatılmıştır.

İsrail nüfusunun üçte ikisini ilk kuşak göçmenler oluşturur. Bu durum halkın birbirine kaynaşması yönünden, özellikle Avrupa dışından gelmiş olanlar için, önemli bir sorun yaratmaktadır. Dış ülkelerdeki Yahudi örgütlerinden İsrail'e devamlı yardım yapıldığından, halkın yaşama koşulları yüksek bir düzeydedir. Nakab bölgesinin geliştirilmesi, Şeria ırmağından bir kanal açılarak güney kesimlerine su götürülmesi için yapılan projelerin gerçekleştirilmesine başlanmıştır. Su sorunun çözümlenebilmesi için deniz suyu kullanılabilir hale getirilmiştir.

Tarih: Yahudilerin Filistin'e ilk gelişleri M.Ö. XVIII. yüzyıl ile XII. yüzyıl arasına rastlar. Daha önce bu bölgede Amorites ve Canoanitesler yerleşmişlerdi. İlk İsrail devletinin Kral David (Davut Peygamber) tarafından kurulduğu söylenebilir. En üstün devrini Kral Salomon (Süleyman Peygamber) devrinde yaşayan ülke, onun ölümünden sonra hızla çökmeye başlamıştır. Bundan sonra Filistin, sırayla Pers, Mısır ve Roma İmparatorluklarının sömürgesi olmuştur. 70 tarihinde Kudüs şehrinin İmparator Titus tarafından yıkılması, Yahudilerin dünyanın dört bir yanına dağılmaya başlamalarının en önemli nedenidir. Filistin toprakları 637 yılında Arapların eline geçmiştir. Haçlı seferleri «Kutsal topraklar»ın yeniden Hıristiyanlara dönmesini sağlayamamış, bölge I. Dünya Savaşının sonuna kadar Osmanlı yönetimi altında kalmıştır.

1917 yılında İngiltere hükümeti, Balfour bildirisiyle bir Yahudi devleti kurulması teşebbüsünü destekleyeceğini açıklamıştır. Bu tutum, Araplar ile Yahudiler arasında çarpışmaların başlamasına sebep olmuştur. 1920 yılında Filistin, Milletler Cemiyeti vesayeti altında İngiliz mandası olmuş, 1948 yılında manda sona erince, bölgenin Araplar ile Yahudiler arasında bölüşülmesi yolunda Birleşmiş Milletler tarafından yapılan teklifler sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine Ulusal Yahudi Konseyi ile Siyonist Konseyi, İsrail adı altında bağımsız bir Yahudi devleti kurduklarını ilân etmişler, yeni devlet Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya tarafından derhal tanınmıştır. Bu olay komşu Arap ülkeleriyle İsrail arasında silâhlı bir çatışmaya yol açmış, Birleşmiş Milletler arabulucusu olarak gönderilen Kont Folke Bernadotte göreve başladıktan birkaç gün sonra öldürülmüştür. Nakab bölgesi Yahudiler tarafından işgal edilince, Arap ülkeleri ateşkes antlaşması yapmayı kabul etmişler ve İsrail devletinin sınırları İngiliz, Fransız ve Amerikan ortak bildirisiyle güvenlik altına alınmıştır. 1949 yılında İsrail, Birleşmiş Milletlere üye olmuştur.

1956 yılında, İngiltere ve Fransa'nın desteğini sağlayan İsrail, Araplarla yeni bir savaşa girişmiş ve Mısır'ı yenilgiye uğratmıştır. 1967 haziranındaki savaşta ise Kudüs'ün eski bölümü, Sina yarımadası ve Gazze bölgesi İsrail'in eline geçmiştir.

İSTANBUL

Türkiye'nin en büyük şehri. Osmanlı İmparatorluğunun başkenti, memleketimizin başlıca kültür ve endüstri merkezi. Şehrin nüfusu 1965 sayımında belediye sınırları içinde 1 751 000 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfus 1927 sayımında 691 000'i geçmezken, 1950'de 1 milyona varmış, şimdi şehirleşmiş çevresiyle 2 000 000'u geçmiştir.

İstanbul'un tarihi çok eskidir. Şehirde tarihöncesi çağlara ait birtakım yerleşme izleri tespit edilmiştir. 1942-1952 yıllarında Kadıköy civarında Fikirtepe'de yapılan kazılarda, M.Ö. 3000 yıllarına ait birtakım aletler ve iskeletler bulunmuştur.

İstanbul'un ilk sakinleri Traklardır. Rivayete göre Megaralı Byzas (Vizas) ın yönetimindeki bir Yunanlı kafilesi, M.Ö. 658'de bugünkü Sarayburnu'na gelip yerleşmiştir. Bundan sonraki yüzyıllarda şehir, yavaş yavaş gelişerek ikinci derecede bir liman ve ticaret merkezi olmuştur. Şehir İran, Makedonya ve Roma çağlarını geçirmiş, II. yüzyılda bir Roma sitesi halini almıştır.

İmparator Konstantin, 325'te şehri yeniden kurmaya çalışmış, Konstantinopolis adı verilen şehir, 11 mayıs 330'da Roma'nın yerine cihan İmparatorluğunun başkenti olmuştur. Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesi üzerine (395) Konstantinopolis, Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti olmuştur.

İstanbul, tarih boyunca çeşitli adlarla anılmıştır. Şehrin en eski adı Bizantion'dur. Bizantion, Megaralı Bizas'ın adından gelir. Şehrin adı 196 yılında, İmparator Septimus Severius'un oğlu Antonius Caracalla'ya izafetle «Antoninia» şeklini almış, fakat bu ad tutunamamıştır. 11 mayıs 330'da imparatorluk merkezi Roma'dan buraya nakledince şehre **İkinci Roma** adı verilmiştir. V. yüzyılda bu ad **Yeni Roma** olarak değiştirilmiştir. Fakat sonraları o zamana kadar halkın kullandığı **Konstantinopolis = Konstantin şehri,** genellikle kabul edilmiştir. Bununla beraber **Bizantium** adı da kullanılagelmiştir. Ortaçağ sonlarında Fransızlar **Constantinople,** İtalyanlar **Costantinopoli** demişlerdir. Slav ulusları da İstanbul'a çeşitli adlar vermişlerdir. Ruslar **Çargorad** (İmparator şehri), Romenler **Tarigrad** demişler, İskandinavlar **Miklagarad** (İmparator Mihail şehri) adını vermişlerdir. Araplar **Kostantiniye** demişler, Türkler bunu **Konstantiyniye** şeklinde telâffuz etmişlerdir. Fakat Türkler şehre genel olarak **İstanbul** demişlerdir. Bu adın İslâmbol'dan bozma olduğu söylenirse de, **İstinbolin**'den geldiği sanılmaktadır. Ahmet III.'ten Selim III.'e kadar Türk sikkelerinde de bu ad görülür. Tanzimatın ilânıyle bu ad bırakılmıştır. Osmanlı imparatorluğu devrinde, özellikle edebî eserlerde İstanbul'u anlatmak için birçok adlar kullanılmıştır. Mahruse, Der-saadet, Belde-i tayyibe, Asitâne, Asitane-i saadet, Dâr-üs-saltana, Dar-ür-saltanat-üs-seniyye, vb.

İstanbul şehri Avrupa ve Asya kıtalarının birleştiği yerde kurulmuştur. Bu bakımdan büyük stratejik ve ekonomik önem taşır.

İstanbul şehri eskiden sadece surların çevrelediği kısımda yer alırdı. Buranın Bizanslılar devrinden beri yedi tepe üzerinde kurulu olduğu söylenir: 1) Topkapı sarayı ile Aya-

sofya ve Sultanahmet'in bulunduğu kesim, 2) Çemberlitaş ve Nuruosmaniye, 3) Üniversite merkez binası ve Süleymaniye camiinin bulunduğu kesim, 4) Fatih camiinin bulunduğu kesim, 5) Sultan Selim camii, 6) Edirnekapı ve Tekfur sarayı, 7) Samatya ve çevresi. Haliç'in güneyinde yer alan bu kesimin alanı 25 km². kadardır. İstanbul'un belediye sınırları içindeki yüzölçümü ise 250 km².'yi bulur.

İstanbul, tarihî anıtlar bakımından çok zengin bir şehirdir. Bizanslılar ve Osmanlılar devrinden kalma pek çok anıt vardır. Bunların başında cami ve mescitler gelir. Bugünkü cami ve mescit sayısı 450 kadardır. Padişah ve ailesi tarafından yaptırılan selâtin camilerinin sayısı ise 18'dir. Bunların en önemlileri Süleymaniye, Sultanahmet, Beyazıt, Fatih, Nuruosmaniye, Sultanselim, Eyüp, Lâleli, Yenicami (Eminönü), Nusretiye camii (Tophane), Valide (Aksaray), eski ve yeni Valide (Üsküdar), İskele (Üsküdar) ve Beylerbeyi camileridir.

İstanbul'da pek çok çeşme vardır. Başlıcaları Sultanahmet çeşmesi, Tophane çeşmesi ve Üsküdar'daki Üçüncü Ahmet çeşmesidir. Osmanlılar devrinden kalma sarayların başında Topkapı sarayı, Beylerbeyi sarayı, Dolmabahçe ve Yıldız sarayı gelir. Bizanslılar devrinden kalan ve Edirnekapı'da bulunan Tekfur sarayının bazı duvarları bugün ayaktadır. İstanbul, kuruluşundan bu yana birkaç defa surla çevrilmiştir. İstanbul'un fethi sırasında şehri kuşatan dış surlar vardı. Bugün bunlar yer yer yıkıntı halinde, bazı kesimlerde ise sağlamdır. Bu surlar eski İstanbul'u üç yandan kuşatırlar. Bunlar kara surları, Marmara kıyısı surları ve Haliç surları olmak üzere üç bölüme ayrılır. Kara surları üzerinde aralıklı olarak 400 kule, 50 kadar da kapı vardı. Kapıların en önemlileri: Edirnekapı, Topkapı, Silivrikapı, Mevlânakapı ve Eğrikapıdır.

Marmara kıyısı surları Sarayburnu'ndan başlar, Yedikule'ye kadar devam eder. Bunlar şehri denizden gelecek tehlikelere karşı korurdu. Uzunluğu 8 km. kadardı. Bugün yer yer kalıntıları görülür.

Haliç kıyısı surlarından hemen hiç birşey kalmamıştır. Buradaki surların yüksekliği 10 m.'ydi. Uzunlukları da 5 km.'yi buluyordu. İstanbul'da Türklerin yaptığı surlar ise Anadolu ve Rumelihisarlardır. Galata ve Beyazıt kuleleri ile Kızkulesi İstanbul'un ünlü kuleleridir.

Dikilitaşların en önemlisi Sultanahmet meydanındaki, Mısır firavunu Tutmozis III.'ün zaferlerini anlatan taştır. Yüksekliği 19,59 m.'dir. Kaidesiyle birlikte yüksekliği ise 25,6 m.'dir. Bu dikilitaş, Mısır'dan getirilmiştir. Diğer önemli dikilitaşlar Fatih'teki Kıztaşı ile Çemberlitaş'taki Çemberlitaş sütunudur.

Su kemerlerinin çoğu ayaktadır. Bunlardan bir kısmı Osmanlılar devrinde yapılmış, bir kısmı da Bizanslılardan kalmıştır. Bizanslılardan kalan kemerlerin en ünlüsü Atatürk bulvarını kesen Bozdoğan kemeridir. İstanbul'da birçok açık ve kapalı sarnıç vardır. Bunların en tanınmışı Binbirdirek ve Yerebatan sarayı diye anılan sarnıçlardır. İstanbul'un en eski açık sarnıcı **Aetius** sarnıcı olup, Edirnekapı yakınlarındadır. 244 X 85 X 8 m. boyutundadır. Bugün futbol sahası (Vefa stadı) olarak kullanılmaktadır.

İstanbul'da Bizanslılar ve Osmanlılar devrinde yapılmış büyük hanlar vardır. Bizans devrinden bugüne kalan hanlar iki tanedir. Bunlardan biri Balkapan hanı, diğeri ise Hurmalı handır. Balkapan hanı Tahtakale caddesi ile Hasırcılar caddesi arasındaki Balkapan sokağındadır. Hurmalı Han bugün yıkıntı halindedir.

Osmanlılar devrinde yapılan hanların en önemlisi Rüstempaşa hanıdır. Beyazıt'ta Simkeşhane-i âmire adıyle anılan Simkeş hanı, ordu caddesi yapılırken kısmen yıkılmıştır. Hamamlar ve çarşıların da İstanbul'un tarihî anıtları arasında yeri büyüktür.

İstanbul İli: İstanbul şehri, kendi adını taşıyan bir ilin merkezidir. İlin yüzölçümü 5 712 km²., nüfusu 2 293 823'tür. 19 ilçesi ve 277 köyü vardır. Çatalca, Kartal, Silivri, Yalova, Şile ilçeleri dışındakiler belediye sınırları içindedir.

İl toprakları yaylalar ve tepeler karakterindedir. Arazi birçok derin vadilerle yarılmış durumdadır. Bu vadilerden bir kısmı yakın bir jeolojik devirde deniz suları altında kalmış, Haliç ve Boğazlar meydana gelmiştir.

İstanbul'un en yüksek yerleri Boğazın doğu kesimindedir. Bunlar arasında en yükseği Aydos tepesi (537 m.) dir. Diğer yüksek tepeler Anadoluhisarı doğusundaki Alemdağ (442 m.) ve Kadıköy'ün doğusundaki Kayışdağı (438 m.)dır. Üsküdar-Şile yolu üzerindeki Çataldağ'ın yüksekliği ise 400 m. kadardır. Bunlardan başka Beykoz ve Kanlıca arkasında Karlıdağ (329 m.), Göztepe (285 m.). Üsküdar'ın doğusunda da Büyük Çamlıca (262 m.) ile Küçük Çamlıca (229 m.) tepeleri yükselir. Boğazın batı kesimlerinde pek yüksekliklere rastlanmaz. Burada yaylanın yüksekliği 100 m. civarındadır. Bu arazi üzerinde yükselen, pek çok tepecikler vardır. Bunların yüksekliği güney-doğudan kuzey-batıya doğru artar. İlin batı kesimlerindeki en yüksek noktaları Çatalca sınırları içindedir. Istranca'nın son tepeleri bu ilçenin kuzey-batısına kadar uzanır.

İstanbul ili Akdeniz ikliminin etkisi altında bulunmakla beraber, bir taraftan Karadeniz, öte yandan da Balkan ve Anadolu kara kitleleri arasında az çok değişikliğe uğrar. Kış mevsiminde, özellikle Balkanlardan gelen soğuk hava akımları, Karadeniz etkisini belirten yağışlı, az soğuk havalar ya da Akdeniz etkisini belirten ılık lodoslu havalar birbirini izler. Yıllık ortalama sıcaklık 23°,7C, en soğuk ay ortalaması 5°C dir. Yıllık yağış miktarı ise 788 mm.'dir.

İstanbul ilinde büyük akarsuyu Riva çayıdır. Kaynaklarını Kocaeli topraklarından alan bu çay, Riva köyü

İstanbul ve çevresi (XVI. yüzyıl). Mıtrakçı Nasuh'un «Beyân-ı Menâzil-i İrakeun» adlı eserinden (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir)

İstanbul'un en güzel camilerinden ikisi: Nuruosmaniye (önde) ve Sultanahmet camileri.

Haliç'in iki yakasını bağlayan iki köprüden biri olan Galata köprüsü günün her saatında kalabalık ve işlektir.

yakınlarında Karadeniz'e dökülür. Boğaza dökülen suların en önemlileri İstinye deresi ile Büyükdere'dir. Haliç'e ise Kâğıthane ve Alibey dereleri dökülür. Alibey deresi üzerinde İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak üzere bir baraj yapılmaktadır. Ayrıca Küçükçekmece gölüne dökülen Sazlıdere, Büyükçekmece gölüne dökülen Karasu deresi ve Terkos gölüne dökülen Istranca deresi İstanbul ilinin başlıca akarsularıdır. İstanbul ilinde üç büyük göl vardır: Büyükçekmece, Küçükçekmece ve Terkos gölleri. Bunlardan ilk iki gölün suları hafif tuzlu, Terkos gölününkü ise tatlıdır. İstanbul'un su ihtiyacı bu gölden sağlanır. Gölün fazla suları Alibey barajına akıtılacaktır. İstanbul'un ilçeleri şunlardır:

Adalar: bkz. Adalar.

Bakırköy: İstanbul şehrinin batısındadır (nüfusu 82 142). İlçe toprakları Marmara kıyısı boyunca Ataköy, Yeşilyurt, Yeşilköy, Florya, K.Çekmece ve Soğuksu'ya kadar uzanır. Bakırköy çevresindeki köylerde sebze, tahıl ve meyve yetiştirilir. İlçenin yüzölçümü 275 km^2., toplam nüfusu 168 694'tür. Merkez bucağından başka Mahmutbey ve Yeşilköy adlı iki bucağı ve 19 köyü vardır.

Beşiktaş: Boğazın Rumeli kıyısındadır (nüfusu 107 442). Arnavutköy ve Ortaköy olmak üzere iki bucağı vardır. Beşiktaş semti Dolmabahçe ile Ortaköy arasında uzanır. Beşiktaş tarihte değişik adlarla anılmıştır. Önceleri La Sonion, daha sonra Sergion denilmiş: Bizans devrinde Daphnae, daha sonra da Diplokionion adı verilmiştir. Beşiktaş'ta birçok tarihî eserler vardır: İskele karşısında Sinan Paşa camii, Yıldız, Hamidiye ve Kılıç Ali Paşa camileri ile Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız sarayları. Barbaros anıtı da iskele yakınındadır.

Beykoz: İstanbul boğazının Anadolu yakasındadır (nüfusu 51 689). Şehir bir koy kenarında kurulmuştur. Kasaba Beykoz ve Yalıköy adlarıyle ikiye ayrılır. Yalıköy civarında Beykoz çayırı bulunur. Bir mesire yeri olan bu çayırın kenarında ünlü Beykoz kasrı ve Hünkâr iskelesi bulunur. Beykoz'un güney-doğusunda Paşabahçe yer alır. Beykoz'un eski adı Amnikhos'tur.

Beykoz'da Sümerbank'ın Deri-Kundura fabrikası vardır. Beykoz'un kalkan balığı ve paçası ünlüdür. Ayrıca ünlü Karakulak suyu, Yuşa tepesi ve Polonezköy de bu ilçe sınırları içindedir.

Beykoz ilçesinin yüzölçümü 430 km^2., nüfusu 67 758'dir. Merkez bucağından başka Mahmutşevketpaşa adlı bir bucağı ve 22 köyü vardır.

Beyoğlu: Boğazın güney kesimiyle Haliç arasındadır. Yüzölçümü 20 km^2., nüfusu 218 985'tir. İstanbul'un en canlı ve modern semtlerinden biridir. İstanbul Teknik Üniversitesi, Galatasaray Lisesi, birçok tiyatro ve sinema, eğlence yerleri, otel ve lokantalar, şehrin en büyük mağazaları, iş yerleri Beyoğlundadır.

Eminönü: İstanbul yarımadasının doğu ucunda yer alır. Batıda Fatih ilçesiyle komşudur. Yüzölçümü 4 km^2., nüfusu 137 849'dur. Merkez bucağından başka Alemdar, Beyazıt, Kumkapı, Küçükpazar bucaklarına ayrılmıştır. Eminönü ilçesi İstanbul'un birçok tarihî eserlerini kendinde toplamıştır. Başlıcaları: Sultanahmet camii, Ayasofya, Beyazıt camii, Yenicami, Dikilitaş, Çemberlitaş, Kapalıçarşı ve Topkapı sarayıdır. İstanbul'un en büyük parkı olan Gülhane bahçesi de Eminönü ilçesindedir.

Eyüp: Haliç kıyısındadır (nüfusu 78 095). İslâm mücahitlerinden Ebu Eyyub Ensari'nin türbesinin bulunması, bu semtin Eyüp diye anılmasına sebep olmuştur. Halk arasında **Eyüpsultan** diye de anılır.

Eyüp ilçesi, Haliç kıyılarından başlayarak kuzey-batıya doğru uzanan hafif dalgalı toprakları kapsar. Yüzölçümü 298 km².. nüfusu 168 417'dir. Merkez bucağından başka Kemerburgaz ve Rami adlı iki bucağı ve 12 köyü vardır.

Fatih: İstanbul şehrinin belediye sınırları içinde bulunan ilçelerinden en kalabalık olanıdır (nüfusu 344 602). Merkez bucağından başka Fener, Karagümrük, Kocamustafapaşa, Şehremini bucaklarına ayrılmıştır. Yüzölçümü 13 km².'dir.

Fatih ilçesi Haliç kıyılarından, Marmara kıyılarına kadar surlar içinde uzanır.

Gaziosmanpaşa: Eyüp sırtlarında kurulmuş ve kısa bir zamanda büyümüştür. İlk sakinleri 1950 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerdir. 1965 sayımına göre nüfusu 69 599'dur. Eski adı Taşlıtarla'dır. İlçenin yüzölçümü 116 km².. nüfusu 89 538'dir. Merkez bucağı ve 10 köyü vardır.

Kadıköy: Büyük bir kısmı belediye sınırları içindedir. Şehir, denize doğru geniş bir çıkıntı teşkil eder. Bu kısım kuzeyden Haydarpaşa koyu, güneyden Kalamış koyu ile sınırlanmıştır. Şehrin nüfusu 164 299'dur.

Kadıköy semtinin tarihi İstanbul'dan çok daha eskidir. Kadıköy'ün tarihi M.Ö. VII. yüzyılda başlar. O çağdaki adı Halkedon idi. Şehir M.Ö. 685 yılında Megaralılar tarafından kurulmuştur. Sonra Bithinia ve Bergama krallığına, M.Ö. 133'te Roma imparatorluğuna, daha sonra Bizans'a geçmiş, Türk devrinde şimdiki adını almıştır.

Kadıköy ilçesinin yüzölçümü 33 km².. nüfusu 166 425'tir. Erenköy ve Kızıltoprak adlı iki bucağı ve bir köyü vardır.

Sarıyer: İlçe merkezi, Büyükdere koyunun kuzeyindeki burunda, çoğunlukla Boğaza bakan sırt üzerinde kurulmuştur; fakat ilçe içinde en büyük yerleşme Büyükdere'dir. Şehir yerleşmesinin nüfusu 46 729'dur. Batısındaki sırtlar, eskiden orada işletilen bakır madeninden ötürü **Maden** diye anılır. Güneyinde bulunan Hünkâr, Çırçır ve Kestane kaynak suları ve dolayları birer gezinti yeridir.

Sarıyer ilçesinin yüzölçümü 146 km².. nüfusu 52 544'tür. Merkez bucağından başka Yeniköy adlı bir bucağı ve 9 köyü vardır.

Sarıyer ilçe topraklarının büyük bir kısmını Belgrad ormanlarının doğu kesimi kaplar. Bu ormanlarda İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak amacıyle yapılmış bentler vardır. Bahçeköy'de bulunan Orman Fakültesinin çevresindeki orman millî park haline getirilmiştir. Ayrıca Büyükdere'de büyük bir fidanlık vardır. İlçe sınırları içinde Emirgân ve Rumelihisarı gibi tarihî yerler, İstinye koyunda da Denizcilik Bankasına ait İstinye tersane ve havuzları yer alır.

Şişli: Büyük kısmı belediye sınırları içindedir. 4 km².'lik bir alana yayılan Şişli ilçesinin iki köyü (Ayazağa, Kâğıthane) vardır.

Topkapı sarayının Harem dairesinden bir görünüş.

Osmanlılar zamanında camiye çevrilen, cumhuriyetin ilânından sonra ise müze olarak kullanılmağa başlanan Ayasofya'nın içinden bir görünüş.

Nüfusu 268 143'tür. Bu nüfusun 228 128'i merkezde oturur.

Şişli semti doğuda Cumhuriyet ve Valikonağı caddeleriyle sınırlıdır. Ortasından kuzey-güney doğrultusunda Hâlâskârgazi Caddesi geçer. Bu cadde yükseltisi 120 m. olan Şişli meydanında son bulur. Bu meydanın ortasında Şişli camii yer alır. Yerleşme alanı

bu meydandan başlayarak bir yandan Hürriyetiebediye tepesine uzanarak Kâğıthane vadisine doğru sarkar. Bir yandan da Büyükdere Caddesi boyunda gelişerek Mecidiyeköy ve Levent'e kadar uzanır. Bu kesimde birçok ilâç fabrikaları, ototamir garajları, fabrikalar vardır.

Üsküdar: İlçe merkezi olan Üsküdar şehri belediye sınırları içindedir (nüfusu 115 336). Çok eski bir şehirdir. M.Ö. VI. yüzyılda kurulmuştur. Bizans devrinde adı Hırisupolis'ti. Üsküdar adını, (bu adı taşıyan Bizans askerlerinin kışlaları bulunmasıyle ilgili olarak) Osmanlı Türkleri vermişlerdir. Şehir, İranlıların, Makedonyalıların, Romalıların, Bizanslıların, Arapların ve son olarak da Yıldırım Beyazıt zamanında Türklerin eline geçmiştir.

Üsküdar, tarihî eserler bakımından zengin bir şehirdir. Birçok cami, çeşme, sebil ve türbeler vardır. Selim III.'ün yaptırdığı Selimiye kışlası da Üsküdar'ın büyük bir tarihî yapıtıdır.

Üsküdar ilçesinin yüzölçümü 186 km²., nüfusu 135 056'dır. Merkez bucağından başka Beylerbeyi ve Kısıklı adlı iki bucağı ve 8 köyü vardır. İlçe toprakları boğaz kıyısında Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Kandilli, üzerinden Hisar'a doğru uzanır.

İlçe toprakları, İstanbul boğazının Marmara'ya bakan ağzında ve Anadolu yakasındaki tepelik alanı kapsar. Alemdağından başlayarak tepelik yerey halinde kıyılara kadar inen arazinin yamaçları makilerle kaplıdır. İlçenin en yüksek noktası Büyük Çamlıca tepesidir (267 m.)

İlçe köylerinde küçük ölçüde tarım, özellikle sebzecilik ve meyvecilik yapılır.

Zeytinburnu: Eskiden Bakırköy ilçesine bağlı bir bucak merkeziydi. Son zamanlarda gecekondularla kaplandı. 1957 yılında ilçe merkezi oldu, kısa zamanda büyüdü (nüfusu 102 874).

Şehir içinde birkaç atelye ve yapımevi ile birçok dükkân ve işyeri vardır. İlçenin içinden İstanbul-Bakırköy asfalt yolu geçer. Ayrıca ilçenin Sirkeci-Halkalı demiryolu üzerinde bir istasyonu vardır.

Çatalca: (bkz. Çatalca)

Kartal: İlçe merkezi Kartal, Haydarpaşa-Anadolu demiryolu üzerinde kurulmuştur (nüfusu 20 139). Yerleşme alanı geniştir. Yerleşme Cevizli semtinde, Dragos (Orhan) tepenin doğu ve güney eteklerinde, demiryolu ile Bağdat Caddesinin kuzey tarafındadır. Yerleşmelerin en önemlileri Maltepe, Pendik ve Yakacık'tır.

Demiryolu ile kıyı arasındaki alanda yerleşme yenidir. Demiryolu ile Bağdat Caddesindeki kesimde yerleşme kuzeye doğru yayılmaktadır. Şehrin kuzeyinde Kartaltepe semtinde gecekondular yaygındır. Kartal'ın çarşısı eski Bağdat Caddesi üzerindedir.

İlçenin yüzölçümü 433 km²., nüfusu 97 803'tür. Merkez bucağından başka Samandıra adlı bir bucağı ve 23 köyü vardır.

İlçe toprakları tepelik halindedir. Balıklı, Ayazma ve Kireçhane dereleri bu toprakları parçalar.

Tepelerde Akdeniz bitki örtüsü görülür. Zeytin ağaçları yaygındır. İlçenin başlıca ekonomik faaliyeti sebzeciliktir.

Silivri: (bkz. Silivri)

Şile: (bkz. Şile)

Yalova: (bkz. Yalova)

İSTANBUL BOĞAZI

Karadeniz'le Marmara denizini birleştiren boğaz. Genel olarak kuzey-doğu, kuzey-batı doğrultusunda uzanır. Yer yer kuzey-güney, hatta kuzey-batı, güney-doğu doğrultulu bölümleri de vardır. İstanbul boğazının iki kıyısı arasında bir paralellik göze çarpar. Güneyden itibaren Üsküdar çıkıntısı Dolmabahçe girintisinin, Ortaköy çıkıntısı Çengelköy koyunun, Kandilli burnu Bebek koyunun, Yeniköy çıkıntısı Paşabahçe koyunun karşısında bulunur. Daha kuzeyde Büyükdere koyu karşısında da Anadolu kıyısı bir çıkıntı meydana getirir.

Boğazın ortasından geçen bir çizgi boyunca olan uzunluğu 29,9 km.'dir. Kıyılardaki girinti ve çıkıntılar hesaba katılacak olursa, bu uzunluk daha da artar. Rumeli kıyısı (Haliç dahil) 46 km., Anadolu kıyısı ise (Anadolu feneri ile Kızkulesi) arası 34 km.'dir. Boğazın genişliği yer yer değişir. Kuzey uçta (Anadolu ve Rumeli fenerleri arası) genişlik fazladır (3 600 m.). En dar kısmı ortada (Hisarlar arası) 698 m.'dir. Bu noktadan sonra boğaz güneye doğru yeniden genişlemeye başlar. Kandilli ile Bebek arasında 720 m.'yi bulan genişlik, daha güneyde (Ortaköy-Beylerbeyi arasında) 1 000 m.'ye yaklaşır (bu kesimde bir asma köprü kurulacaktır). Şemsipaşa-Salıpazarı arasında ise genişlik 1 675 m.'dir.

İstanbul boğazından, lerinliği 50 m.'den fazla olan bir oluk geçer. Bu oluk içinde yer yer çukurlar bulunur. Bunların en derini Bebek camii ile Kandilli burnu arasındadır (120 m.). İkinci derin nokta ise Arnavutköy-Vaniköy arasında bulunur (106 m.).

İstanbul boğazı, tuzluluk dereceleri ve düzeyleri birbirinden farklı olan iki denizi birleştirir. Bu nedenle bir akıntı sistemi oluşur. Karadeniz'in daha az tuzlu olan suları üstten Marmara'ya doğru akar. Marmaranın daha tuzlu suları ise, alttan Karadeniz'e doğru ilerler. Fakat üst akıntı alt akıntıya oranla hem daha hızlı, hem de geçirdiği su bakımından daha önemlidir. Üst akıntının hızı Kanlıca'dan sonra artar. En büyük hıza Kandilli önlerinde erişir (saniyede 1,45 m.). Rumelihisarı önlerinde Şeytan akıntısını oluşturur, Akıntıburnu yakınlarından geçer. Sonra Vaniköy önünde Maskara akıntısını teşkil eder. Akıntı Beylerbeyi ile Üsküdar arasında kıyıya çok yakın olarak geçer. Kızkulesi açıklarından Sarayburnu'na atlar, oradan Marmara'ya girer. Bu akıntıya karşı gelen burunlar önünde ters akıntılar da oluşur.

Akıntı güney rüzgârlarıyle yavaşlar; hatta tamamıyle tersine döner (orkos); fakat kuzey rüzgârlarıyle hızını artırır.

Boğazın alt (dip) akıntısının en fazla hızı, Kuzguncuk önlerinde (saniyede 1,22 m.) dir. Bu akıntının Karadeniz'e çıkmasının, kuzey rüzgârı estiği zaman kuvvetlenen üst akıntı tarafından vakit vakit engellendiği tahmin olunmaktadır.

İSTANBUL HÜKÜMETLERİ

I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonraki dönemde Osmanlı devletinin kurduğu hükümetlere verilen ortak ad. İzzet Paşanın kabineyi kurmasıyle (14 ekim 1918) başlayan ve 4 yıl 21 gün süren bu dönemde 11 hükümet yönetimde bulunmuştur. Son Padişah Vahidettin'in emriyle kurulan bu hükümetlerde Damat Ferid Paşa 5, Ahmet Tevfik Paşa 3 kez sadrazamlık görevine getirilmişlerdir. Padişahın bütün isteklerini uygulayan, Kuvayı Milliyeyle olan ilişkilerde işgal devletlerinin görüşlerine göre hareket eden Damat Ferit, dönemin en olumsuz niteliklerine sahip sadrazamıdır.

14 ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesinin, Mondros mütarekesinin imzalanmasından (30 ekim 1918) 10 gün sonra çekilmesi üzerine, yerine kabineyi kurmakla görevlendirilen (11 kasım 1918) Ahmet Tevfik Paşa, 3 mart 1919'a kadar görevde kalmıştır. Abdülhamit ve Sultan Reşat döneminde de sadrazamlık yapan Tevfik Paşa, saygı uyandıran bir kişiliğe sahip bir devlet adamıydı. Buna karşılık dürüst ve iş yapabilecek kimseleri kabinesinde birleştiremediği için olumlu bir eylemde bulunamamış, dış ilişkilerden doğan olaylara seyirci kalmak durumuna düşmüştür. İngilizlerin Mondros mütarekesinin 7. maddesini ileri sürerek İstanbul bölgesine asker çıkarmaları (13 kasım 1918) onun sadrazam olduğu zamana rastlamaktadır. 3 ay 22 gün süren sadrazamlığında iki kez hükümet kurulmuş, çekilmesiyle yerine Damat Ferit Paşa atanmıştır (4 mart 1919). Ferit Paşa kabinesi 6 ay 26 gün iktidarda kaldığı bu ilk döneminde Paris konferansına katılmış (1 haziran 1919 - 20 temmuz 1919) Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulması, Torosların sınır olarak kabul edilmesi yolundaki isteklere boyun eğmiştir. Ferit Paşa, ulusal hareketi vatan hainliği olarak ilân eden yazılarla ün yapan gazeteci Ali Kemal'i Dahiliye Nazırlığına getirmiş, tek kurtuluş yolunun Anadolu'daki kuvayı milliyecilerle birleşmek olduğunu söyleyen Harbiye Nazırını görevinden ayıracak kadar işbirlikçilikte ileri gitmiştir. Padişahın devlet adamlarıyle ilişkisini kesme yönünde gösterdiği aşırı çabalardan ötürü çekilmek zorunda bırakılınca, yerine atanan (12 ekim 1919) Ali Rıza Paşa, öteki İstanbul hükümetlerinde görülmeyen iyi niyetli eylemleri gerçekleştirme girişimlerinde bulunmuştur. Kabinesinde Bahriye Nazırı olarak görevlendirdiği Salih Paşanın Amasya'ya gönderilerek Mustafa Kemal Paşayla görüşmeler yapması ve son Osmanlı Mebusan Meclisinin toplanması için Padişahı «istifa» ile tehdit edecek kadar kişilik göstermesi ve Akbaş cephaneliğinin Anadolu'ya kaçırılmasını görmezlikten gelmesi bu eylemlere örnek olarak gösterilebilir. Ali Rıza Paşa 3 mart 1920'de görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Salih Hulûsi Paşanın 25 gün süren sadrazamlığından (8 mart 1920 - 2 nisan 1920) sonra bu göreve

yeniden atanan Damat Ferit Paşa bu kez de 6 ay 12 gün (5 nisan 1920 - 17 ekim 1920) sadrazam olarak kalmış, Anadolu ile yeniden köprülerin uçurulmasına yol açan girişmelerde bulunmuştur. Ana koşulları San Remo'da hazırlanan Sevre antlaşmasının imzalanması (10 ağustos 1920) bu hükümet dönemine rastlar. Damat Ferit Paşa, daha önce San Remo çalışmalarına katılan Tevfik Paşanın, Batılılar tarafından öne sürülen ağır koşulları yerinde gerekçeler göstererek reddetmesi üzerine, onu başdelegelikten çekmiş, bu görevi kendi üzerine alarak Türkiye'nin parçalanması hedefini güden bu antlaşmayı imzalamıştır. Anadolu hareketinin, her türlü zorbalığa başvurularak parçalanmak istenmesi Damat Ferit Paşanın iki kez hükümet kurduğu bu dönemdedir. Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra işgal komutanlarının da gözünden düşen Damat Ferit hükümeti 17 ekim 1920'de çekilmek zorunda kalınca, yerine atanan Ahmet Tevfik Paşanın (21 ekim) kurduğu hükümet, 2 yıl 14 gün süreyle iktidarda kalmıştır. B.M.M. ordularının, işgal ordularına karşı verdiği savaşlar ve kazandığı zaferler bu hükümet dönemindedir. Mudanya mütarekesiyle kurtuluş orduları İstanbul'a girince yetkilerini bu ordunun komutanı Refet Paşaya (Bele) bırakarak çekilmiştir (4 kasım 1922). Böylece Osmanlı devletinin son hükümeti tarihe karışmıştır.

İSTANBUL KONFERANSI

Bulgaristan'a, Bosna ve Hersek'e tanınması öngörülen özerk yönetim koşullarının kararlaştırılmak istendiği konferans. 23 aralık 1876'da yabancı devletler elçiliklerinin toplanarak kendi aralarında komisyonlar halinde çalışmalarıyle başladı. Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde yaşayan Slav Hıristiyan halkların bağımsızlığına yol açacak siyasal haklar verilmesi amacını güden Avrupa devletlerinin tasarıları şu 5 madde etrafında toplanmıştı: 1) Bulgaristan'ın ikiye ayrılarak, Avrupa devletleri tarafından seçilecek komisyonlar tarafından yönetilmesi ve valilerin atanmasında elçiliklerin onayının alınması, 2) Bulgaristan ve Bosna'nın Belçikalı askerlerin işgali altında bulunması, 3) Yeni topraklar verilerek Karadağ sınırlarının genişletilmesi, 4) Osmanlı ordusunun bir ay içinde Sırbistan'dan, on gün içinde Karadağ'dan çekilmesinin sağlanması, 5) Bosna ve Hersek'e özerk yönetim verilmesi.

Mütercim Rüştü Paşanın yerine sadrazamlığa atanan Mithat Paşa, konferansa katılan yabancı delegelerin vardıkları bu ortak kararları devletin ileri gelenlerinden kurulu bir meclise getirmiş, bu meclis yabancı devletler delegelerinin kendi aralarında aldıkları bu kararları kabul etmediğini oybirliğiyle bildirmiştir.

İstanbul Konferansının bir anlaşmaya varmaması üzerine, Rusya Balkanlarda serbest hareket edebilmek için Avusturya ve İngiliz hükümetleriyle anlaşmış ve 24 nisan 1877'de Osmanlı sınırlarını aşarak yeni bir savaşa girişmiştir.

İSTATİSTİK

Sayısal toplulukları ve bunlar arasındaki ilişkileri çeşitli araştırma yollarıyle inceleyen, bunlardan yasalar çıkaran bilim dalı. Bu topluluklar doğal ya da insan yapısı olabilir. İstatistik tüme varım ve tümdengelim yollarıyle doğada ve özellikle insan topluluklarında görülen düzeni araştırır ve sayısal olarak belgeler.

İstatistik terimi ilk önce XVI. yüzyılın sonlarına doğru devletlerin çeşitli işlerini toptan anlatmak için kullanılmıştır. Zamanla istatistiğin sınırları insanla ilgili olmayan olayları da, özellikle fiziksel olayları da kapsayacak kadar gelişmiştir. Belirli olaylarla ilgili olarak öne sürülen varsayımları doğrulayan öğelerin toplanmasıyle istatistik bulguları elde edilir. Bu bulguların ayıklanması ve sınıflandırılmasıyle birtakım veriler elde edilir. Bu veriler de olayları belirli dizilere oturtmaya yarar. Mantık-matematik yoluyle çeşitli ortamlara varılır, değişkenlikler ve bağlılaşmaların metotları çizilir. Bu metotlarla belirli bir yasaya varılır. Geçen yüzyılın ikinci yarısında birçok bilim dalı istatistikten bir araştırma yolu olarak yararlanmaya başlamıştır. Demografinin halk topluluklarının çeşitli sınıflandırmalarını yaparken, dağılımlarını, göçlerini, yapısal niteliklerini (cinsiyet, yaş, evlilik-bekârlık durumu, uğraşı dalı) incelerken doğum, evlenme, ölüm oranlarını hesaplarken istatistik yollarından yararlanması bunun pek çok örneğinden biridir. Demografiden başka biyometri canlı varlıkların, özellikle insanın gelişmesini nicelik açısından ele alır ve kalıtsallık ve büyüme oranlarını araştırır. Antropometri insanın morfolojik ve fizyolojik niteliklerini sayısal olarak araştırır ve sınıflandırır. Başlangıcından beri istatistiğin gelişmesine yardımcı olan sosyoloji toplumun yapısını, örgütlenme biçimlerini ve eğilimlerini inceler.

Ekonomide istatistik çeşitli olguların nicelik bakımından analizini ele alır. Bu analizde özellikle fiatların iniş çıkışları, gelir-gider ve para-kredi ilişkileri üzerinde durulur. Piyasa araştırmalarında da yine işletme çalışmalarının incelenmesi, satış planının hazırlanması, piyasaya yeni yatırımlar yapılması için istatistikten yararlanılır.

Uzun süre ihtimal hesaplarıyle istatistik tek bir dal olarak kabul edilmiştir. Ancak XX.

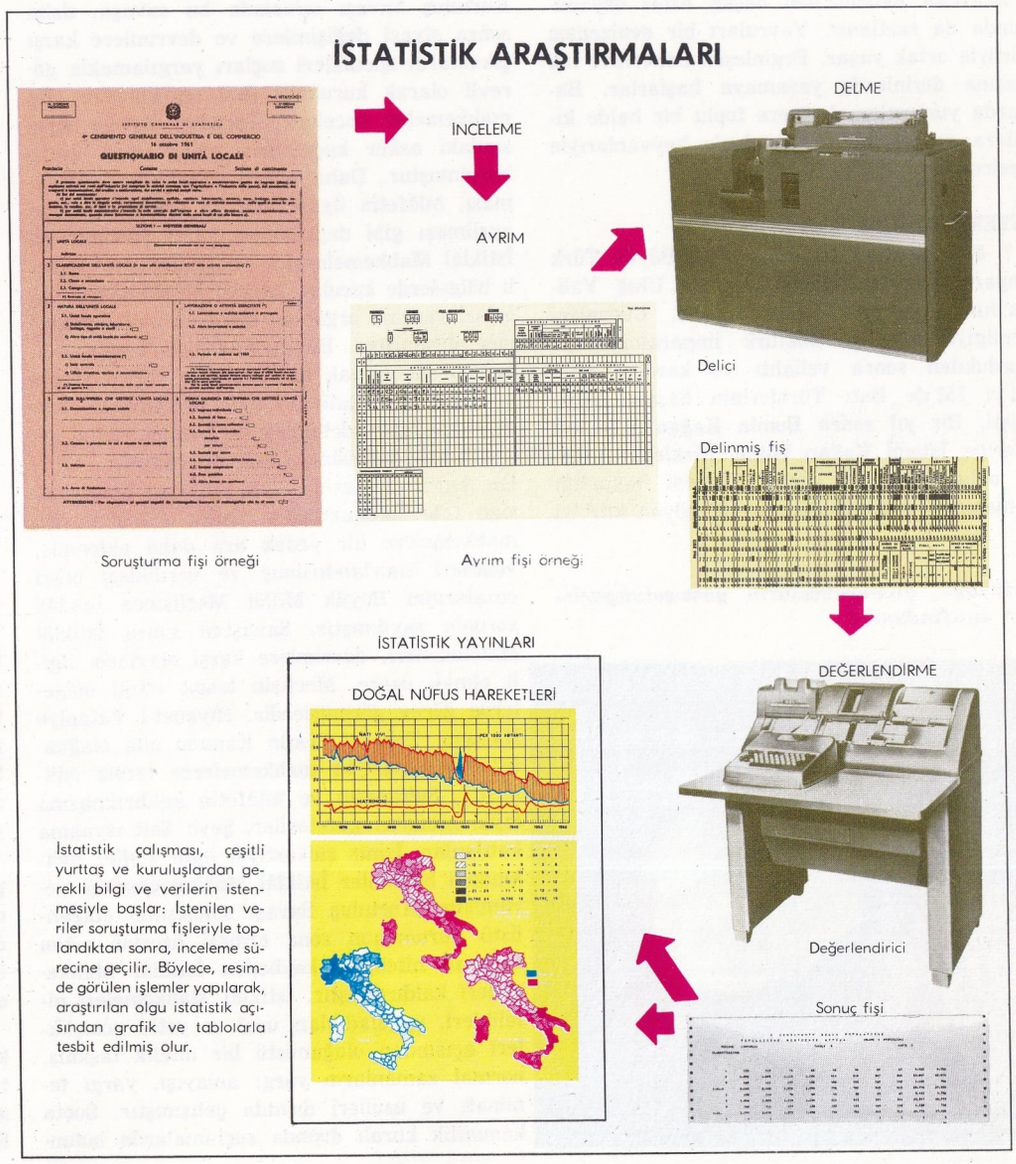

yüzyılın başlarında bunlar ayrı disiplinden olarak görülmeye başlanmıştır. İhtimal hesabı çalışmalarından «örnekleme» kuramı doğmuştur. Bugün zaman ve para kaybını önlemek için örnekleme metodu «kesin sonuç» metodundan çok kullanılmaktadır. Son yıllarda ihtimal hesabı ile istatistik arasındaki ilişkiler yeni bir disiplinin ortaya çıkmasıyle daha belirli bir düzene girmiştir. Bu yeni disiplin «işlemler araştırması» üzerinde ilerlemekte ve amacı ihtimal yasalarına göre gelişerek, endüstri, ekonomi ya da ticaret alanında herhangi bir karar verilmesini gerektirecek olguları incelemektedir. Bu tür araştırmada hem istatistikten, hem de ihtimal hesabından büyük ölçüde yararlanılır.

İSTAVRİT (Trachurus trachurus)
Kemiklibalıklar takımının uskumrugiller familyasından bir balık türü. Uzunluğu 30-50 cm.'dir. Vücudu yassıcadır. Sırtı yeşilimsi, karnı ve yanları da beyazdır. Vücudu eflâtun ve yeşil yankılar gösterir. Anus ve kuyruk yüzgecinden başka öbür yüzgeçleri yeşildir. Yançizgisi yayık bir Z harfine benzer ve iri dişli pullarla örtülüdür. Anus yüzgecinin önünde iki diken bulunur.

İstavrite Akdeniz'den başka Atlas okyanusunda da rastlanır. Yavruları bir denizanası türüyle ortak yaşar. Erginleşen istavritler tek başına derinlerde yaşamaya başlarlar. Baharda yumurtlamak üzere toplu bir halde kıyılara yaklaşırlar. Ufak deniz hayvanlarıyle beslenirler.

İSTEMİ KAĞAN
(? -576) Göktürk hanedanından, Büyük Türk imparatorlarının ikincisi. Babası Uluğ Yabgu'dur. Ağabeyi Bumin Kağan, Cücenleri yenilgiye uğratıp Göktürk imparatorluğunu kurdukdan sonra veliahtı ve kardeşi İstemi'yi 552'de Batı Türklerinin başına getirmişti. Bir yıl sonra Bumin Kağan'ın ölümü üzerine İstemi Kağan bütün Türklerin kağanı oldu. Ülkesinin genişliği kendi hakanlığı zamanında doğudan batıya 18 milyon km².'yi buluyordu ve hemen hemen bütün Kuzey Asya, Türklerin egemenliği altına girmişti. Büyük kızını İran Sasanî imparatoru Husrev Anûşîrvan'la evlendirdiği halde, sınırlarının bütünlüğünü korumak amacıyle Doğu Roma'yı İran'a karşı destekledi.

23 yıl tahtta kalmış ve zamanında Göktürk imparatorluğu altın çağını yaşamıştır.

İstiridye, yumuşakçaların yassısolungaçlılar sınıfındandır.

İSTİKLÂL MADALYASI
Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin verebileceği madalya. 15 mayıs 1919'dan 9 eylül 1922'ye kadar cephede, iç isyanlarda, millî orduda görev almış ve bilfiil savaşmış olan subay ve erlerle; cephe gerisinde kurtuluş için çalışmış olanlara, Birinci B.M.M. üyelerine ve ulusal egemenlik uğrunda şehit olanların varislerine verilir. İstiklâl Madalyası için çıkarılan özel bir kanun vardır; madalyanın şekli bu özel kanun tarafından belirlenmiştir.

Madalya sahiplerine saygı gösterilmesi için de ayrı bir kanun çıkarılmıştır. Madalyayı taşıyanlar Muharip Gazi adıyle anılırlar. 1968'den bu yana kendilerine şeref aylığı bağlanmıştır.

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ
Kurtuluş Savaşı sırasında bu savaşa, daha sonra siyasî değişimlere ve devrimlere karşı çıkanların işledikleri suçları yargılamakla görevli olarak kurulmuş özel mahkemeler. Bu mahkemeler önceleri, Kurtuluş Savaşı sırasındaki asker kaçaklarını yargılamak üzere kurulmuştur. Daha sonra saltanatın kaldırılması, hilâfetin ilgası, din ile devlet işlerinin ayrılması gibi değişimlere karşı çıkanlar da İstiklâl Mahkemelerince yargılanmıştır. Belirli bölgelerde kurulan İstiklâl Mahkemeleri önceleri yasama organına dahil üç milletvekilinden oluşmuştur. Bu mahkemeler, kanunlarda açıkça suç olarak belirtilmeyen fiillerden dolayı dahi mahkûmiyet kararı verebilmek, ölüm cezasına hükmedebilmek ve bunları yerine getirebilmek yetkisine sahip olmuşlardır. Verilen kararlar kesin olmuş, temyiz incelemesine tabi tutulmamıştır. Daha sonraları, bu mahkemelere bir yedek aza daha eklenmiş, yetkileri sınırlandırılmış ve verdikleri ölüm cezalarının Büyük Millet Meclisince tasdiki zorunlu sayılmıştır. Savaştan sonra İstiklâl Mahkemeleri, devrimlere karşı olaylarla ilgili olmak üzere, Meclisin tespit ettiği bölgelerde görev görmüşlerdir. Hiyanet-i Vataniye Kanunu, Takrir-i Sükûn Kanunu gibi olağanüstü kanunlar bu mahkemelerce tatbik edilmiştir. Saltanatın ve hilâfetin kaldırılmasına tepki gösteren gazeteciler, Şeyh Sait isyanına katılanlar, İzmir suikastiyle ilgili kişiler hakkındaki hükümler İstiklâl Mahkemelerince verilmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasının olağanüstü durumunun sona ermesi üzerine zaten devamlı niteliğini kaybeden İstiklâl Mahkemeleri kaldırılmıştır. İstiklâl Mahkemeleri nitelikleri, uyguladıkları usul ve yetki genişlikleri açısından olağanüstü bir nitelik taşımış, normal zamanların yargı anlayışı, yargı teminatı ve usulleri dışında çalışmıştır. Suçta kanunîlik kuralı dışında suçlamalarda bulunmak olanaklarına sahip bulunan bu mahkemeler, ancak dönemin olağanüstülüğü göz önünde bulundurulacak olursa haklı ve meşru kuruluşlar olarak kabul edilebilir.

İSTİKLÂL SAVAŞI
(bkz. Kurtuluş Savaşı)

İSTİMLÂK
Kamu yararının gerektirdiği hallerde, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların, sahibinin rızasına bakılmaksızın kamulaştırılması. İstimlâk, kanunların tayin ettiği belirli usullere uygun olarak yapılmaktadır. İstimlâkle ilgili kararların yargı denetimine tabi olduğu kabul edilmiştir. İstimlâk, niteliği itibariyle, kişinin mülkiyet hakkını sınırlayan idarî bir tasarruftur. Bu nedenle, istimlâk yetkisi ancak belirli hallerde devletçe ve kamu tüzel kişilerince kullanılır. İstimlâk için kamu yararı bulunması zorunludur. Kanun istimlâk yetkisine hangi organların sahip bulunduğunu ve hangi usullere uyarak bu yetkiyi kullanacaklarını göstermiştir. İstimlâk, mülkiyet hakkını sınırlayan bir tasarruf olduğu için önemli görülmüş ve 1961 Anayasası 38. maddesinde bu konuyu düzenlemiştir. Buna göre, «Devlet ve kamu tüzelkişileri, kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyle, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların, kanunda gösterilen esas ve usullere göre, tamamını ya da bir kısmını kamulaştırmaya ya da bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir».

Anayasamızın 38. maddesi diğer bir hükmünde belirli amaçlarla toprakların kamulaştırılması konusunda ise özel bir hüküm kabul etmiştir. Buna göre, «çiftçinin topraklandırılması, ormanların devletleştirilmesi, yeni orman yetiştirilmesi ve iskân projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlarıyle kamulaştırılan toprak bedelleri» hemen ödenmeyerek taksitle ödenebilir. Bu durumda taksit süresi on yılı geçmeyecektir. Bu hüküm temelde, topraksız köylünün toprak sahibi yapılması amacına yönelmiştir ve büyük toprakların bu yolla kamulaştırılması maksadı güdülmektedir.

İSTİRİDYE (Ostrea)
Yumuşakçaların yassısolungaçlılar sınıfından bir cins. Midyeye benzer, bununla birlikte gezegen değil, bulunduğu yere yapışıktır. Kabukları tek kasla birbirine bağlı olup, bunlardan biri ötekine göre daha kalın ve kubbelidir. Ayrıca dış yüzeyleri sert ve pürüzlü olan kabuklar, büyüklük bakımından da birbirinin aynı değildir.

Zamanımızda 100 kadar türü olan istiridye, genellikle ılık ya da sıcak sularda yaşar. Yenebilen çok lezzetli bir eti vardır. Yumurta dönemi mayıs ve ağustos olmak üzere yılda iki devrelidir. Ergin bir istiridye bir defada dokuz kadar yumurta yapar.

En iyileri akıntılı kıyılarda yetişir. Çünkü sürekli akıntı zengin besin maddeleri taşır. İki kabuklu yumuşakçaların çoğunda görüldüğü gibi istiridyelerde de inci vardır. En çok inci taşıyanları inci istiridyeleridir.

İSVEÇ

İskandinavya yarımadasının orta ve doğu bölümlerini kaplayan bir Kuzey Avrupa devleti (Sverige). Yüzölçümü 449 750 km², nüfusu 7 890 000'dir. Kuzey ve batıda Norveç, kuzeydoğuda Finlandiya, doğuda Botni körfezi, doğu ve güney-doğuda Baltık denizi ve güneybatıda Kattegat boğazıyle sınırlıdır. Güneydoğuda Öland ile Gotland gibi büyük adaları ve Botni körfezindeki küçük adaları içine alır. Başkenti Stockholm (nüfusu 800 000) dur.

Yer Şekilleri: İsveç toprakları kombriyum devri öncesinde meydana gelmiştir. Yüzey, dördüncü zaman buzullarının aşındırmasıyle büyük değişikliklere uğramıştır. Hemen hemen bütünüyle, buzultaşlarının kalıntılarıyle kaplıdır. Toprak, düzlükten ya da az engebeli kıyıdan, iç kısma doğru birbirini izleyen geniş teraslar halinde yükselir. Bunları Botni körfezine dek büyük, hızlı akan ırmaklar ve çağlayanlar böler. Batıdaki Norveç sınırında İskandinavya dağları yükselir. En yüksek noktası Kebnekajse (2 123 m.) dir. Ülkenin tek dağlık bölgesi burasıdır. Yaylaların çoğu inişli çıkışlı ovalar haline gelmiştir. Ama bunlar birbirinden tektonik oluşumlarla ayrılmışlardır. 60. enlemin güneyinde yer şekilleri düzlük halini alır. Väner, Mölar, Hjalmaren ve güneydeki Smaland yaylalarının içine kadar sokulan Vätter gibi büyük göllere rastlanır. Smaland yaylası küçük bir ova haline gelmiştir. Güney-batıdaki Skane'de yine bereketli bir ova yer alır. Eski çağlarda denizin bir kolunun içeri doğru girmesi sonucu bütün bu bölge aluvyonlu topraklara sahip olmuştur.

Ekonomi ve Şehirler: İsveç, Kuzey kutbu enlemiyle ikiye ayrılır. İklim oldukça soğuk olmasına rağmen güneyde daha ılımandır. Kış, ülkenin her yerinde sert, uzun ve karanlıktır. Yazların serin ve kısa olmasına karşılık gündüzler uzundur. Kışın yağış çoğunlukla kar şeklinde olur. Kar yağışı kuzeye ve batıya doğru gidildikçe artar. Ülkenin kuzey yarısında (Norrland) pek az çiftçilik yapılır. Ama orman, otlak, su gücü ve madenler en büyük kaynakları teşkil eder. Orta ve Güney İsveç (Svealand ve Götaland) te işlenebilen toprakların çoğunda önemli maden yatakları ve endüstri kuruluşları vardır.

Bol ve düzenli yağışlar yüzünden göller ve çağlayanlar çok miktarda hidroelektrik gücü sağlar. Elektrik üretiminin onda dokuzu hidroelektrik santrallardan sağlanır. İsveç'te kömür yoktur. Bu yüzden toplam enerji ihtiyacının üçte ikisini ithal etmek zorundadır. Başlıcaları Göteborg'da olan petrol rafinerileri, Avrupa'da adam başına düşen en yüksek miktarı sağlamasına rağmen yine de ihtiyacı karşılamamaktadır. Öte yandan Danimarka'ya elektrik ihraç edilmektedir. Çeşitli nükleer elektrik santralları kurulmaktadır.

İSVEÇ
0 100 200
km
Laponya
Norrland
Svealand
Götaland
Botni körfezi
Finlandiya körfezi
Finlandiya körfezi
Riga körfezi
BALTIK DENİZİ
NORVEÇ DENİZİ
Kuzey kutup dairesi
Kattegat
Skagerrak
Narvik
Kiruna
Luleå
Umeå
Sundsvall
Trondheim
Tampere
Turku
HELSİNKİ
TALLİN
Estonya
RİGA
Letonya
Lituanya
Kaunas
Vilnius
Kaliningrad
Gdynia
Danzig
POLONYA
ALMANYA
Malmö
Scania
Bornholm (Dan.)
Rügen
Gotland
Öland
Saaremaa
Hiiumaa
Is. Åland ad.
Kebnekaise
2123
Kistefjell
1633
Sulitjelma
1908
Svartisen
1599
Börgefjell
1671
Dovrefjell
Snøhetta
2286
Trollheimen
1689
Helagsfj.
1796
Kopenhag
Sjælland
Fyn
Odense
Roskilde
Arhus
Helsingborg
Lund
Falster
Lolland
Gedser
Sassnitz
Rönne
Ystad
Trelleborg
Karlskrona
Kristianstad
Karlshamn
Kalmar
Växjö
Borgholm
Halmstad
Varberg
Göteborg
Borås
Jönköping
Nässjö
Oskarshamn
Visby
Västervik
Linköping
Norrköping
Nyköping
Oxelösund
Eskilstuna
Katrineholm
Mariestad
Skövde
Trollhättan
Uddevalla
Vänersborg
Lidköping
Falköping
Tranås
Vättern
Karlskoga
Karlstad
Kristinehamn
Arvika
Kongsvinger
Hamar
Lillehammer
Elverum
Mjøsa
Gjøvik
Ringerike
Drammen
Horten
Tønsberg
Larvik
Kristiansand
Arendal
Mandal
Flekkefjord
Stavanger
Haugesund
Bergen
Ålesund
Molde
Kristiansund
Namsos
Mosjøen
Sandnessjøen
Bodø
Svolvær
Andenes
Tromsø
Hammerfest
Kirkenes
Vardø
Kilpisjärvi
Kautokeino
Inari
Ivalo
Enontekiö
Muonio
Kittilä
Sodankylä
Pello
Kemijärvi
Rovaniemi
Tornio
Kemi
Oulu
Kajaani
Kuopio
Jyväskylä
Lahti
Hämeenlinna
Porvoo
Espoo
Hangö
Paldiski
Tartu
Pärnu
Valka
Ventspils
Liepāja
Klaipeda
Šiauliai
Panevežis
Kaunas
Vilnius
Alytus
Kaliningrad
Sovetsk
Kurski Zal.
Cernyahovsk
Danzig körf.
Słupsk
Stuttgarden
Rügen
Sassnitz
Gedser
Falster
Lolland
Bornholm (Dan.)
Rönne
Ystad
Trelleborg
Karlskrona
Kristianstad
Lund
Malmö
Scania
Helsingborg
Arhus
Odense
Fyn
Sjælland
Roskilde
Kopenhag
Skagerrak
Kattegat
Läsø
Varberg
Grenå
Frederikshavn
Grenen
Hälsingborg
Hässleholm
Laholm
Halmstad
Kalmar
Karlshamn
Vänern
Vättern
Mälaren
Hjalmaren
Stockholm
Uppsala
Gävle
Sundsvall
Härnösand
Hudiksvall
Söderhamn
Bollnäs
Falun
Borlänge
Ludvika
Eskilstuna
Nyköping
Norrköping
Linköping
Mariestad
Skövde
Trollhättan
Uddevalla
Vänersborg
Lidköping
Falköping
Tranås
Vättern

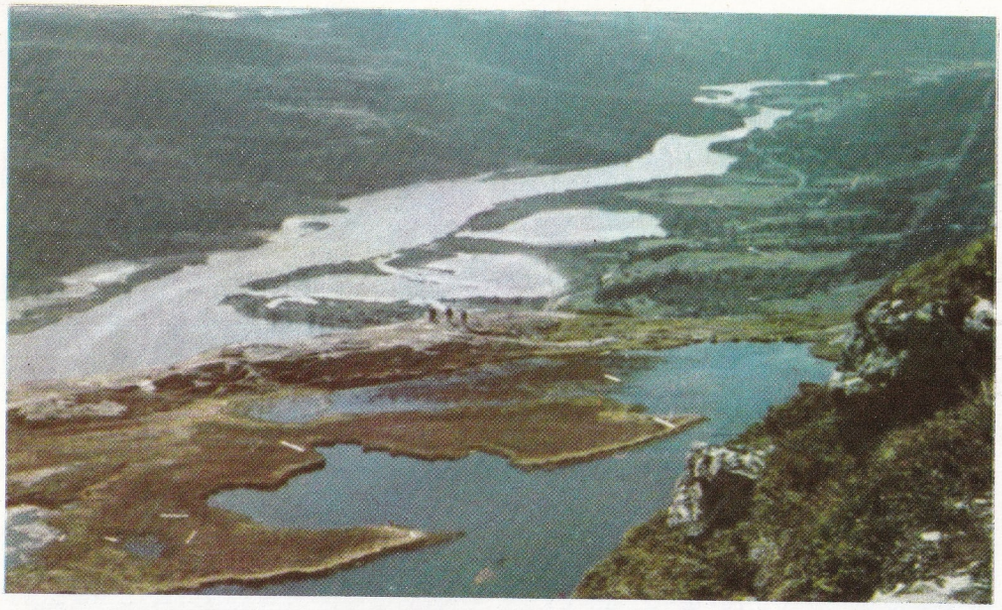

Üstte: İsveç'in Norveç sınırı yakınlarındaki Jamtland bölgesinde Are vadisi. Altta: İsveç'in en büyük gölü olan Vaner gölü, Avrupa'nın üçüncü büyük gölüdür; Vaner gölü buzullar tarafından meydana getirilmiştir.

kuzey-batısında bulunan Karlstad ise bu sanayinin merkezidir. İsveç genellikle kimyasal kâğıt hamuru üretir. Dünyanın kâğıt hamuru ihtiyacının yüzde otuzunu İsveç sağlar.

İsveç'in geniş maden filizi üretiminin çoğunluğunda %60-70 oranında madenî maddeler vardır. Yıllık üretimin hemen hemen onda dokuzu Norrland'de, Kiruna'nın «demir dağlar»ında ve Gallivare'de elde edilir. Gerisi daha eski maden bölgelerinin bulunduğu Orta İsveç'teki Bergslagen ve özellikle Grängesberg'den sağlanır. İhracat kuzeyde Botni körfezi kıyısındaki Lulea'dan ya da Atlantik kıyısında bir Norveç limanı olan Narvik yoluyle yapılır. Grängesberg ise Baltık kıyısındaki Oxelösund'dan ihracat yapar.

İçinde demir filizi bulunmayan madenler iki bölgede toplanmıştır. Başlıcası, şimdi İsveç'in bakır, kurşun ve arsenik filizlerinin ana kaynağı haline gelen Skellefte vadisidir. Bu bölgedeki madenlerden aynı zamanda sülfürik asit endüstrisinde de faydalanılmaktadır. Bakır madenciliği gittikçe gerilemektedir. Pirit üretimi de önemlidir. Bu bölgede gümüş ve çinko da elde edilir. Çinko aynı zamanda Vätter gölünün kuzey-doğusundaki Ammeberg'de de çıkarılmaktadır. Domnarvet en büyük çelik merkezidir. Özellikle paslanmaz çelik ihracatı çok önemlidir. Trollhattan'da Göta ırmağı çağlayanlarının sağladığı güçle çalışan elektro-metalürji fabrikaları vardır.

İsveç ihracatında işlenmiş maddeler en önemli yeri alır. Bu mallar ihracat toplamının beşte ikisini bulmaktadır. Elektrik gereçleri özellikle Malaren gölü yakınlarında, türbinler ve Vasteras'da, haberleşme araçları ve eşyaları da Stockholm'da yapılmaktadır. Stockholm'da aynı zamanda elektronik malzemeler, buhar ve gaz türbinleri de yapılır. Hesap makineleri, büro araçları, basınçlı hava malzemeleri, bilyeler (Göteborg'da) tüfekler (Bosfors'da) önemli endüstri ürünleridir. Motorlu araçlar Göteborg'da (Volvo), Linköping'de, Trollhattan'da (Saab), Södertalje'de (Scania Vabis) yapılmaktadır. Trollhatten'de, Domnarvet'de ve Motola'da lokomotif fabrikaları vardır. Göteborg ile Malmö gemi yapım endüstrisinin ana merkezidir. Linköping'de uçak (Saab), Trollhatten'de uçak motor fabrikaları vardır. Dokuma endüstrisinin başlıca merkezleri Göteborg (pamuk) ile Norrköping (yünlü)dir. Şeker fabrikaları, konservecilik, damıtma fabrikaları ve tütüncülük güney-batıda tarımsal bir bölge olan Skane'de yaygındır.

Toprağın yalnızca %8'i ekime elverişlidir. Üstelik bereketli topraklar pek azdır. Genellikle çiftçilik küçük topraklarda yapıldığı halde makineler, gübreleme ve çiftliklerin birleştirilmesi yoluyle ürünün artırılması yoluna gidilmiştir. Buğday, arpa, yulaf, domuz eti ve tereyağı üretimi yeterlidir. Çalışan nüfusun yalnızca %6'sı çiftçilik yapmaktadır. Göteborg'un kuzeyindeki Hönü Klova ve Bohuslan'daki Smögen başlıca balıkçılık merkezleridir. Yakalanan balıkların yarısını ringa balıkları teşkil etmektedir.

Nüfusun altıda beşi Orta ve Kuzey İsveç'te toplanmıştır. %45'i ise dört büyük şehir bölgesine yığılmıştır. Bunlar Malmö-Halsingborn ile bunlara komşu iki liman şehri ve Stockhlom'un güney-doğusundaki Ostgöta bölgesidir.

Başkent Stockholm'dan sonra İsveç'in önemli şehirleri arasında Göteborg (nüfusu 444 131), Malmö (nüfusu 256 064), Vasteras (nüfusu 110 539), Uppsala (nüfusu 99 589) vardır.

Altta solda: Linköping'te jet uçaklarının yapıldığı bir fabrika. Sağda: Kvarnsveden'de bir kâğıt fabrikası.

Tarih: İsveç'e adlarını veren Sverler ile Goterler ortaçağın başlangıçlarında ülke halkının çoğunluğunu meydana getiriyorlardı. Hı-

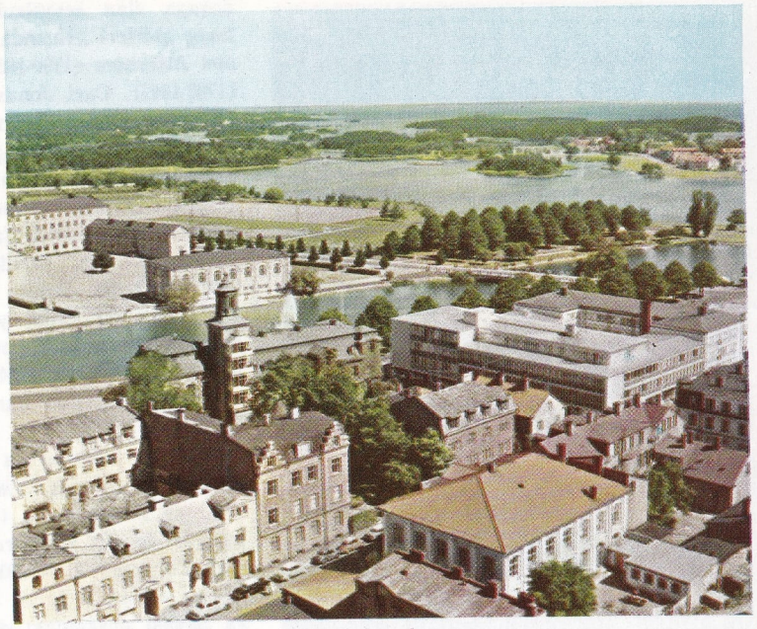

Solda: İsveç'in en büyük ihracat limanı Göteborg'un merkezinden bir görünüş. Sağda: Kalmar'ın genel görünüşü.

ristiyanlık, XII. yüzyılın sonunda yayılmaya başlamıştır. Soyluların bitmez tükenmez anlaşmazlıklarının yanı sıra Finlandiya'nın 1397'de İsveç, Norveç ve Danimarka'nın bir tek krallıkla yönetileceği Kalmar birliğine sokulması çeşitli güçlükler ortaya çıkardı. İsveçliler için Kalmar birliğinin yararlı bir yanı yoktu. Danimarka yönetimine karşı birbirini izleyen ayaklanmalar XVI. yüzyıla dek devam etti.

1523'te kendini kral ilân eden Gustav Vasa İsveç'in bağımsızlığını sağladı. İsveç, 1721 Büyük Kuzey Savaşının sonuna dek devam edecek olan Baltık kuvvet politikasını sürdürmeye başladı. Gustav I.'in yönetiminde (1523-1560) Luther doktrinini kabul etti. Aynı zamanda Polonya kralı olan Sigismund, Charles IX. lehine tahttan indi. Gustavus Adolphus'un saltanatı (1611-1632) sırasında İsveç 30 Yıl Savaşlarına katıldı. Polonya ile İsveç'in diğer komşularıyle savaşları, Baltık körfezini çevreleyen ve güney kıyılarını da kapsayan toprakların bir imparatorluk halinde birleştimesi rüyasını bir noktaya kadar gerçekleştirdi. Gustav'ın ölümünden sonra şansölye Axel Oxenstierna, henüz bebek olan Christina'nın yerine devleti yönetmeye devam etti. Alman topraklarındaki kuvvet mücadelesini sürdürdü. İsveç Avrupa'da adı geçen ülkeler arasına girdi. Christina'nın katolik olması 1614'te tahttan feragat etmesine yol açtı. Yerine Karl X. sonra da Karl XI. geçti. Bu iki kral da Baltık körfezi üzerindeki nüfuzu artırmaya ve Polonya zararına toprak kazanmaya önem verdiler. Karl XI. krallara mutlak egemenlik tanıyan bir hükümet şekli kurdu. Daha sonra Danimarka, Rusya, Polonya ve Saksonya ile bitip tükenmeyen savaşlara girişildi. 1709'da İsveç, Rusya'ya yenildi.

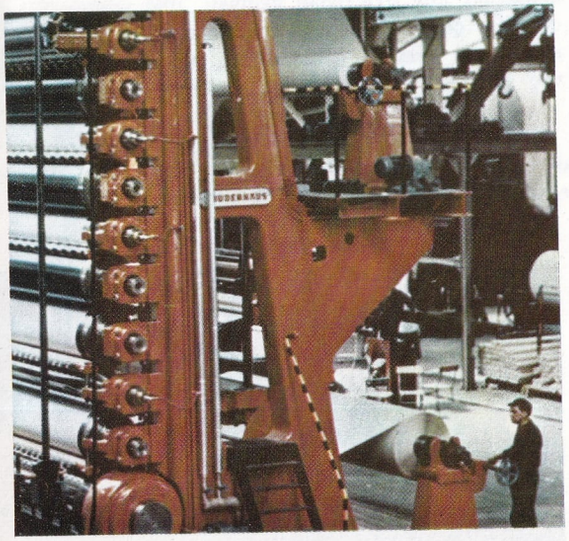

Büyük Kuzey Savaşı, 1721'de imzalanan Nystad antlaşmasıyle sona erdiğinde İsveç, Baltık kıyılarındaki topraklarını kaybetmişti.

Bundan sonra İsveç, donanmasının gücüne rağmen, büyük bir Avrupa ülkesi olmaktan çıktı. XVIII. yüzyıl parti çekişmeleriyle geçti. Gustav III. güçlü bir merkeziyetçiliğe gitmeye çalıştı. Ama 1792'de öldürüldü. Karl XIII. Napoleon'un generallerinden Bernadotta'u naip tayin etti. Bernadotte, Karl XIV. adiyle tahta çıktı.

Napoleon savaşları İsveç'i yeniden toprak kaybına uğrattı. 1848'de Oscar I. yeni bir anayasa getirdi. 1866'da Karl XV. yeni seçim sistemine göre oluşan parlamentoyu açtı. Parlamento İsveç ile Norveç'in birleşmesini kabul etti. Birlik 1905 yılına kadar sürdü. İki ülke bu tarihte ayrıldılar. İsveç Gustav V.'in yönetiminde, sosyal hizmetleri ön plana alan, hemen hemen herkesin orta sınıftan olduğu kabul edilen örnek bir demokrasi olarak gelişti. Dünya savaşlarında tarafsız kaldı.

Sanat: İsveç'te resim sanatı XVIII. yüzyılda yayılmaya başladı. Bu yüzyılda soylular ve tüccarlar portrelerini yaptırmaya başladılar. Böylece portre ressamlarına oldukça geniş bir alan açıldı. Portre ressamları arasında en ünlüsü Carl Gustav Pilo idi. Bunu izleyen durgunluk sırasında Olaf Sager-Nelson ile İvan Arguele'nin eserlerinde güçlü bir yenilik dikkati çekerse de, resim sanatı ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Fransızların etkisiyle canlandı.

Mimarlıkta İsveç, diğer İskandinav ülkeleriyle birlikte, büyük bir gelişme göstermiştir. Lund Katedralinde roman, Uppsala'da gotik, büyük Drottningholm sarayında ve Stockholm kraliyet sarayında Rönesans etkileri olmakla birlikte XIX. yüzyılda yeni bir İskandinav mimarîsi gelişti. Bu anlayışın en ünlü örneği 1909-1923 yıllarında inşa edilen Ragnar Östnarg'in Belediye binasıdır.

Edebiyat: Latin alfabesi İsveç'e XI. yüzyıl başlarında Hıristiyan misyonerleriyle girdi. Viking devrindeki Rune alfabesinin yerini aldı. Latin dili birkaç yüzyıl egemenliğini devam ettirdi. Fakat çok geçmeden kanun kitapları anadille yazılmaya başlandı. Şövalye devrinde sadece Fransızca ve Almanca şiirlerden serbest uyarlamalar yapıldı.

Vadstena manastırının kurucusu olan S. Bridget İsveçce eser veren ilk yazarlardan sayılır. İlk eserler genellikle dinsel konuludur. Bunların en önemlileri Gustav Vasa İncili (1541) ile önemli bir tarih çalışması olan **Swenks Krönika** yazarı Olaus Petri'nin dinsel eserleridir.

Otuz Yıl Savaşları, İsveçlilerde bir millî gurur yaratmakla kalmayıp, Avrupa ile ilişkiler kurmalarına yol açtı. Rönesans İsveç'e Alman etkisini getirdi. Modern İsveç dili XVIII. yüzyıl başlarında doğdu. Karl XII.'nin ölümüyle (1718) imparatorluk çökünce, edebiyat daha bir gerçekçilik kazandı. İngiliz ve Fransız etkileri arttı. Voltaire ile Rousseau'nun,

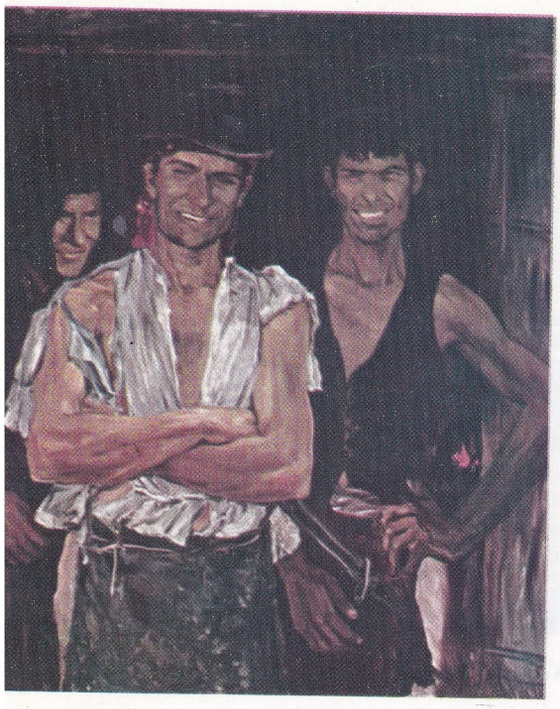

İsveçli ressam Ernst Josephson'un bir tablosu: «İspanyol Demirciler» (1881).

Newton ile Locke'un okunmaya başlanması politika, fen ve toplumsal konulara ilişkin sorunları ön plana itti. Bu yüzyılda Carl Von Lenne (1707-1778) ile Emanuel Swedenborg (1688-1772) gibi iki bilim adamı, uluslararası edebiyatta da ün kazandı. 1732 yılında Olaf von Dalin (1708-1763) ilk İsveç gazetesi olan **Then Swanska Argus**'u çıkarmaya başladı. Politik şiir ilgi gördü. Hedvig Charlotta Nordenflyct (1718-1763) in çevresinde toplanan sanatçılar şiirlerinde ahlâk ve felsefe sorunlarına yer verdiler. **Fredmans Epistlar** adlı kitabın yazarı Karl Mikael Bellman (1740-1795) yüzyılın belirli akımlarından uzak duracak daha sonraki dönemle (1772-1809) bir köprü görevini yerine getirmiştir.

XIX. yüzyıl İsveç şiirinin altın devridir. Almanya'dan gelen romantik akım, İsveçlilerin doğaya olan sevgileriyle birleşti. Romantik İsveç şairleri arasında en önemlileri Per Daniel Atterbom (1790-1855), Erik Gustaf Geijer (1783-1847), Carl Jonas Love Almqvist (1793-1866) ve Esaias Tegner (1782-1846) dır. Romantizmin yerini yavaş yavaş gerçekçilik aldı. Norveç edebiyatının etkisi altında olan gerçekçi yazarlar arasında Abraham Viktor Rydberg (1828-1895), Carl Snoilsky (1841-1903) vardır. Roman, özellikle Fredrika Bremer (1801-1865) ile Emilie Flygare-Carlen (1807-1892) adlı iki kadın yazarla önem kazandı. İsveç'in yetiştirdiği en büyük yazar olan August Strindberg (1849-1912) ise çağdaş roman ve tiyatronun kurucularından sayılmaktadır.

1910 yıllarından sonra gittikçe daha çok eser verilmeye başlandı. Hjalmar Söderberg (1869-1941) ve Bo Bergman (1869-1967) İsveç edebiyatında önemli bir yere sahip olurken, Hjalmar Bergman (1883-1931) İsveç romancılarının en verimlisi olarak dikkati çekti. İki Dünya Savaşı arasındaki devrenin en büyük sanatçısı Pär Lagerkvist (1891) dir. Üslûba çok önem veren Pär Lagerkvist'in Strindberg'i anımsatan tarafı, bıkmak yorulmak bilmeden kişisel bir inanç bulmaya çalışmasıdır.

Tiyatro: Modern İsveç tiyatrosunun kurucusu Gustav III.'tür Gustav III. 1766'da Stockholm'de bir saray tiyatrosu kurdu. Halkın da izleyebildiği temsiller İsveç dilinde veriliyordu.

Carl Jonas Love Almqvist XIX. yüzyıl başlarının en önemli tiyatro yazarıdır. Alf Sjöberg tarafından 1951 yılında **Amorina** adlı oyunu sahneye konuluncaya kadar eserleri meçhul kalmıştır. En ünlü İsveç tiyatro yazarı, hemen hemen 50 kadar oyun yazan August Strindberg'dir. Kendisi hayattayken, eserleri tepkiyle karşılanmış, ölümünden sonra ise bütün dünya sahnelerinde yer almıştır.

Hjalmar Berman'la tiyatro daha çağdaş bir tutuma yönelmiş, 1916'da Stockholm'de açılan Devlet Tiyatrosu ulusal tiyatronun gelişmesinde çok olumlu bir rol oynamıştır. Nobel armağanı kazanan Lagerkvist'in tiyatro çalışmaları da İsveç tiyatrosunun günümüz dünya tiyatrosuna önemli bir katkısıdır.

Müzik: İsveç halk müziği araştırmaları XIX. yüzyılda başladı. XVIII. yüzyılın en önemli bestecisi, İsveç müziğinin babası diye anılan Johan Helmich Roman (1694-1758) dır. İsveççe ilk opera bestesini yapan bir Fransız müzisyeni olan Pierre De Puy (1770-1882) dir. August Söderman (1832-1876) ile Ivar Cristian Hallström (1826-1901) bestelerinde İsveç halk müziğini işlemişlerdir.

XX. yüzyıl bestecileri arasında Carl Natanael Berg (1879-1957), ilhamını halk müziğinden alan Kurt Magnus Atterberg (1887) en önemli sanatçılardır.

Sinema: Sinema sanatı, keşfinden bir süre sonra İsveç'e girmiş ve kısa zamanda yayılma olanaklarını bulmuştur. 1902 yılında açılan ilk sinema salonu, İsveç filim yapımının da başlangıcı olmuştur. 1907 yılında başlayan ilk filimler genellikle halk masallarının sessiz sinemaya uyarlanması niteliğini taşıyordu. Halk masalları ve efsaneler yönünden geniş bir kültür kalıtına dayanan İsveç sinemasının ilk önemli örneğini Sjöström verdi: **İngborg Holm** (Günlük Ekmeğimizi Verin, 1913). Bunu aynı yönetmenin Henrik İbsen'den uyarladığı **Terje Vigen** (1916) izledi

Başlangıç yönetmenlerinden Magnusson, Stiller ve Sjöström, tiyatro geleneğinden gelen filim yönetmenleri olarak tanınırlar.

İsveç sineması filim endüstrisini 1919 yılında kurdu. Selma Lagerlöf'ün Kuzeyin mitolojik görüntüler taşıyan romanları, başlangıç yönetmenleri için uzun bir süre kaynaklık etti.

Stiller'in Amerika'ya gitmeden çevirdiği **Gösta Berling Efsanesi** (1923) kadın sanatçı Greta Garbo'yu filim dünyasına tanıttı. 1930 yılında, Sjöström'ün yerini doldurmaya çalışan Gustaf Molander Ingrid Bergman'ı keşfederek sinema alanına yeni bir ad kazandırdı. Daha sonraları Alf Sjöberg'in aracılığıyle sinemaya geçen İngmar Bergman, ilk yönetmenler gibi tiyatrodan gelmişti. 1944 yılında filim çevirmeye başlayan Bergman, İsveç sinemasını yeniden güçlendirmiş ve adı İsveç sinemasıyle birlikte anılır olmuştur.

1912 ile 1923 arasında, Sjöström ve Stiller İsveç sinemasına önemli eserler kazandırmışlardır. Solda: Victor Sjöström'ün «Hayal Sabahı» adlı filminden, ortada: Stiller'in «Gösta Berling Efsanesi» adlı filminden bir sahne. Sağda: Günümüz İsveç sinemasının en önemli yönetmeni Ingmar Bergman'ın «Sessizlik» adlı filminden bir sahne.

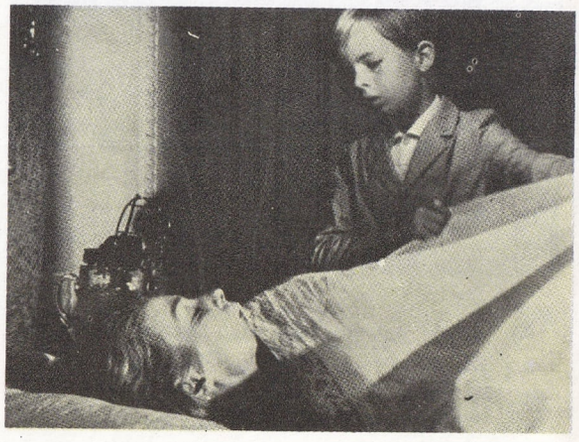

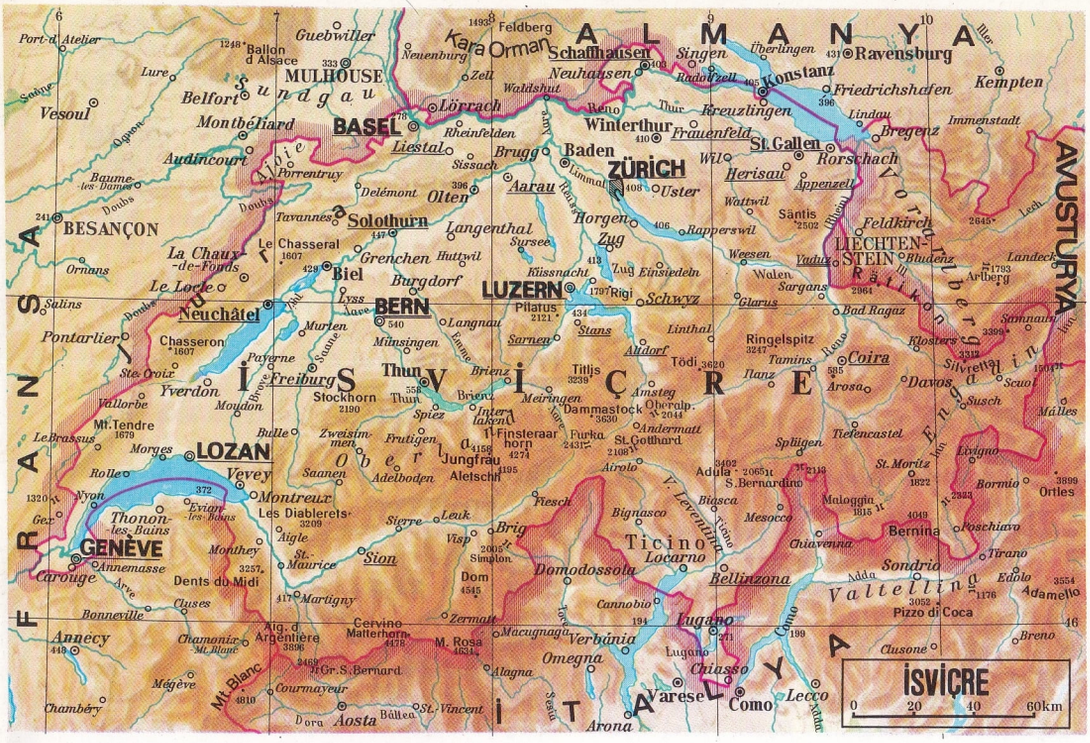

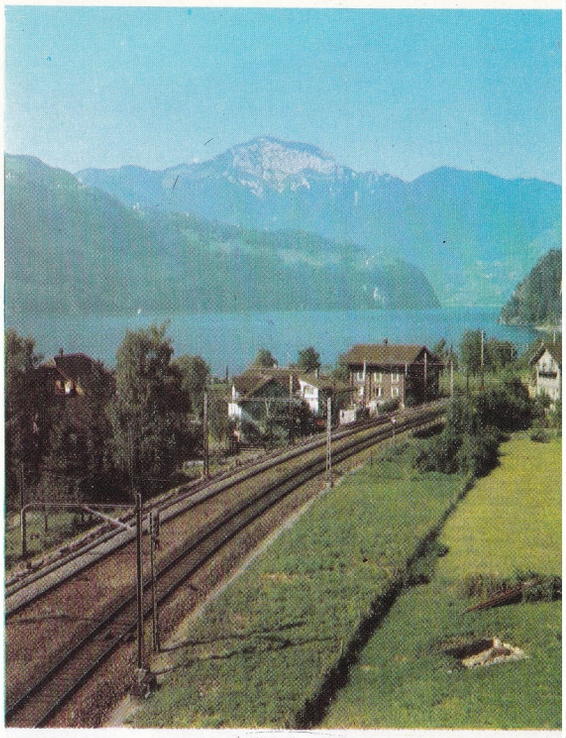

Turizm endüstrisi yönünden büyük bir önem taşıyan Luzern gölü.

İSVİÇRE

Orta Avrupa'da Alpler ve Juralar bölgesinde güneyden İtalya, batıdan Fransa, kuzeyden Federal Almanya, doğudan Avusturya ve Liechtenstein'le sınırlanmış devlet (Schweiz-Suisse). 25 eyaletten meydana gelen bir konfederasyondur. Cumhuriyetle yönetilir. 41 288 km². yüzölçümüne sahip bulunan Cumhuriyetin başkenti Bern şehridir. İsviçre Konfederasyonunun eyaletlerine (Staat veya Etat ya da Stato) «kanton» adı da verilir. Ancak Basel, Appenzell ve Unterwalden kantonları ikişer eyaletin birleşmesinden meydana gelmiştir. 6 milyon nüfusun %70'i Almanca, %18'i Fransızca, %10'u İtalyanca, geri kalanı ise Retoroman dili konuşur. Tümü Hıristiyan olan halkın %57'si Protestan, %42'si Katolik mezhebindendir.

Yer Şekilleri: İsviçre, Alpler başlangıcında ve Jura sıradağlarının doğu yamacında bir bölgeyi de içine almakla beraber, coğrafyasının tümü bakımından bir Alpler ülkesi sayılmaktadır. Genel görünüşüyle engebeli bir yüzeyi vardır. Bu engebelerde birçok Alp gölü de bulunur. Juralar eğrisinden Alplerin en yüksek noktasına kadar varan bu engebeler, güneyde Tessin (ya da Ticino) kantonuyle Padana yaylasına kadar uzanır. Ülke Alpler, İsviçre Yüksek Yaylası ve Juralar diye üçe ayrılır; ancak bu üç bölgenin hiç birinin tamamı İsviçre sınırları içinde değildir.

Alpler bölgesi ülke yüzölçümünün %60'ını kaplar. Bu bölge uzunlamasına iki kesime ayrılmıştır. Kesimlerin birinden Rhein, ötekinden Rhône ırmakları geçer. Bu tektonik çukurun güneyinde Apeninler, Lepontin ve Retya Alpleri yükselir. Yukarı Inn ırmağının geçtiği Retya Alpleri de aşağı yukarı birincisine paralel olarak yine uzunlamasına ikiye ayrılır. Kuzeyde Bern Alpleri ve Glarona Alpleri bulunur. Bu bölgeden Friburg ön-Alplerinin, Thun, Dört-Kanton, Schwyz ve Appenzell'in kalkerli engebelerine geçilir. En yüksek tepeler Bern Alplerinde (Finsteraarhorn, 4 274 m., Aletschhorn, 4 195 m., Jungfrau 4 158 m.) ve Pennin Alplerindedir (Cervin, Matterhorn 4 478 m., Monte Rosa 4 633 m., Dom 4 554 m.). Bütün Alplerin en yüksek buzulları bu bölgede bulunur. Engebeler doğuya gittikçe alçalır; buralarda Bernina tepesi (4 049 m.) dışında 4 000 m.'yi geçen yükseklik görülmez.

İsviçre Alplerinin güney yamaçlarında (Tessin kantonu) çok yüksek tepelere rastlanmaz. Buralarda geniş vadiler, dar boğazlar, göller ve ormanlar çoktur. Ön-Alpler kesiminden İsviçre Yüksek Yaylası diye adlandırılan ve ülkenin tüm yüzölçümünün % 30'unu kaplayan kesime geçilir. Bu kesim, her ikisi de bir ön-Alp gölü olan Cenevre (ya da Léman) ve Constance (ya da Bodensee) gölleri arasında geniş ve uzun, Juralar ve Alpler arasında dar olan bir koridordur. Dördüncü zaman buzullaşmaları sonucu meydana gelmiş olan bu yüksek topraklar, bugün buz aşındırmaları ve buzultaş birikimleri nedeniyle, büyük sivrilmeler göstermeyen tepelerin birbirini izlemesi durumundadır. Yine aynı kesimde geniş vadiler ve buzul gölleri bulunur.

Bu yüksek yayladan birdenbire Juralara geçilir. Juralar burada kuzey-doğudan, güney-batıya giden, birbirine paralel bir dizi kireçli sırt çizgisi biçimi gösterir. Genel görünüş yumuşaktır ve ön-Alpler nitelikleri taşır. Bitki örtüsü bakımından iğne yapraklılar ve otlaklar önde gelir.

İsviçre, Rhein ırmağıyle Kuzey denizi, Rhône ırmağıyle Lyon körfezi, Pô'nun bir kolu olan Ticino ırmağıyle Adriya denizi, Tuna'ya dökülen bir akarsu olan Inn ırmağıyle de Karadeniz olmak üzere dört denizle ilişkidedir.

Ticino aynı adı taşıyan kantonu sular ve Lago Maggiore'ye dökülür. Bu gölün yalnız kuzey kıyısı İsviçre'nindir. Rhein ırmağı ülkenin kuzey kesiminde doğar ve İsviçre, Avusturya, Batı Almanya arasında bir ön-Alp gölü olan Constance (Bodensee) gölüne girer; batıda gölden çıkarak Basel'e varır; orada kuzeye kıvrılır; Schaffhouse'da Avrupa'nın en gösterişli çağlayanını meydana getirir. Rhône, St-Gothard dağ çemberinden doğar, Valais boğazından geçer; kuzey-batı doğrultusunda akarak Cenevre gölüne dökülür. Cenevre gölü de bir başka ön-Alp gölüdür ve İsviçre ile Fransa arasında bölünmüştür. Rhône, Cenevre (ya da Léman) gölünden çıkarak batıya doğru iner ve Fransa sınırlarından içeri girer. 812 km. uzunluğundaki Rhône'un 290 km.'si İsviçre topraklarındadır. Inn ırmağı (525 km.) Grisons'da doğar, iki uzun vadiden geçerek Avusturya'ya girer. Ülkenin öteki akarsuları Aar ırmağı (280 km.), Emme, Reuss (160 km.) ve Limmat'dır. Bunların hepsi Rhein'e karışır, En önemli göller Maggiore, Léman (Cenevre), Constance (Bodensee), Zürih, Dört-Kanton (Luzern), Neuchâtel, Biel, Zug, Thun ve Brienz gölleridir.

İklim genel olarak kara iklimidir; fakat oldukça önemli yerel değişiklikler gösterir. Alplerin güneyinde kalan bölge serin yazları, çok soğuk olmayan kışları ve bol yağmurlarıyle ılımlı bir iklime sahiptir. Kuzeyde, Juralarda ve İsviçre Yüksek Yaylasında yazlar oldukça serin, kışlar çok soğuk geçer. Alpler üzerin-

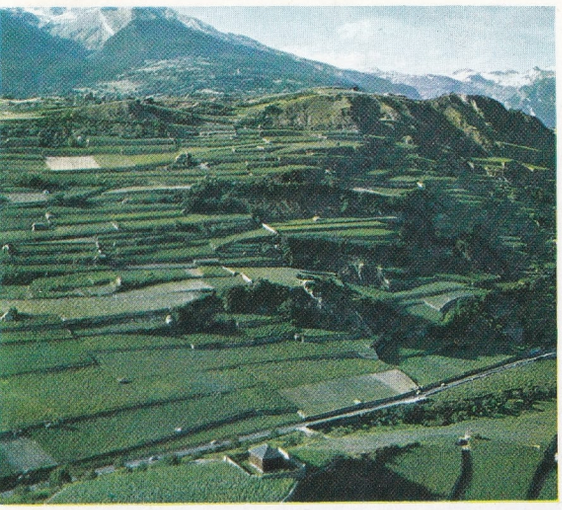

Sion dolaylarında ekili topraklar.

Bir çikolata fabrikasında çalışan işçiler.

Bir saat fabrikasında çalışan işçiler.

de günlük sıcaklık farkları fazladır ve yüksek kesimlere gidildikçe sıcaklık düşer. Buralarda aralarında pek az bir uzaklık olan iki yerin sıcaklığı arasında büyük farklar görülebilir; bunun tek nedeni o yerin güneşe karşı olup olmamasıdır.

Ekonomi: Dağlık bir ülke olan İsviçre az sayıdaki ekonomik kaynaklarını geliştirip güçlenmeyi başarmış, çoğunlukla hayvancılığa ve orman ürünlerinin işletilmesine dayanan ileri bir endüstri kurmuştur. Hayvansal ürünlere dayanan endüstri dallarının başında tereyağı, peynir, süttozu ve çikolata gelmektedir. Ayrıca İsviçre, değeri yüksek tüketim malları endüstrilerinde, özellikle saatçılıkta çok önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Pek küçük; fakat dünyanın en ileri ülkelerinden biri olan İsviçre, turizmde de çok ileri gitmiştir. Son yıllarda en yüksek gelir turizmden sağlanmaktadır. İsviçre ekonomisini etkileyen bir başka etken yabancı sermayenin İsviçre endüstrisine büyük yatırımlarda bulunmasıdır. Devletin ekonomik ve politik yapısının sağlamlığı, İsviçre frankının hep aynı düzeyde tutulabilmesi, ülkeye yabancı yatırımları çekmektedir.

Ülke topraklarının %42'si hayvan (sığır ve domuz) yetiştirilmesine, %11'i tarıma (hayvan besini için ot, tahıl, patates, şekerpancarı, üzüm ve kolza) ayrılmıştır. Arı yetiştiriciliği de oldukça önemli yer tutar. Toprakaltı zenginlikleri yoktur. Yalnız, Vaud kantonunda kayatuzu, Juralarda az miktarda demir cevheri elde edilir. Özellikle katı ve akaryakıt yokluğu endüstriyi hidroelektrik enerjiden yararlanmaya itmiştir. Bu enerji, elektrometalürji, alüminyum (Valais kantonu), elektrokimya (Valais ve Alplerde bulunan öteki kantonlar) endüstrilerini geliştirmiştir. Bellibaşlı endüstri merkezleri Basel, Bern, Nyon, Saint-Gall ve Cenevre'dir. En gelişmiş endüstri dalı saatçılıktır. Schaffhouse, Cenevre ve Juralarda birçok şehirde önemli saatçılık merkezleri vardır. Dokuma (Solothurn, St-Gall, Zürih, Basel, Appenzell), giyim (Zürih ve Basel), deri ve ayakkabı (Basel ve Solothurn), kâğıt (Juralar ve Alpler), kauçuk (Altdorf, Pfaffikon, Herisau, Pratteln), kibrit (Nyon, Fleurier, Frutigen) ve çimento endüstri dalları büyük bir gelişme göstermektedir.

İsviçre pamuklu, ipekli ve yünlü kumaş, hazır giyim eşyası, saat, hassas aletler, bilim aygıt ve araçları, ilâç, ıtriyat, boya, çikolata, peynir, süttozu ve çeşitli makineler ihraç eder. Ulaştırma örgütü dünyanın en ileri ve en uşçul biçimde düzenlenmiş ulaştırma örgütlerinden sayılmaktadır. Kara ve demiryolları şebekesi düzenle örülmüş olup, ticaret ve turizmin gelişmesinde büyük rol oynar.

İsviçre'nin önemli şehirleri olarak başkent Bern (nüfusu 168 800), Zürih (nüfusu 436 200), Lausanne (nüfusu 136 000) ve Cenevre (nüfusu 172 500) sayılabilir.

Tarih: M.Ö. I. yüzyılda Helvet adlı Kelt boylarının oturduğu bugünkü İsviçre toprakları M.Ö. 57 yılında Caesar tarafından ele geçirilerek bir Roma ili yapılmıştır. Yalnız Retya bölgesi 40 yıl daha direnebilmiştir. V. yüzyılda Almanlar ve Burgundların eline geçmiştir. Daha sonra Franklar tarafından alınan bölgede Hıristiyan dini yayılmaya başlamıştır. Frank kralı Conrad (909-1039) zamanında Cermen İmparatorluğuna katılan topraklarda yönetimin başına Zahringen kontları geçirilmiştir. Daha sonra gelen uzun karışıklık döneminden Habsburglardan Rudolf yararlanmış ve ülkenin hemen tümünü eline geçirmiştir (1273). 1291 yılında kanton meclislerinin Habsburglar tarafından dağıtılması korkusuyle Uri, Unterwalden ve Schwyz kantonları aralarında birleşme kararı vermişlerdir. Bu, İsviçre Konfederasyonunun kurulması yolunda atılmış ilk adım olmuştur. Bu birleşmeyi uzun süre bağımsızlık çabaları dönemi izlemiştir. Morgarten (1315), Sempach (1386) ve Nafels (1388) barışlarından sonra, 1412'de 50 yıllık bir uzlaşma dönemi başlamıştır. Birliğe birçok başka kanton da katılmıştır. Birlik iç çatışmalara rağmen ekonomik bakımdan da güçlenmiştir. Bourgogne dükası Charles le Téméraire (Korkusuz Şarl) i iki kere yenen Birlik, Cermen İmparatoru Maximilien I.'den Basel anlaşmasıyle (1499) bağımsızlığını almayı başarmıştır. İsviçrelilerin askerlikteki üstünlükleri İtalya savaşlarında kendini göstermiştir. Ancak 1515'te Marignan'da François I. tarafından bozguna uğratılmışlardır. İsviçre XVI. yüzyılda Katolik kantonlarla kilise reformunu izleyen kantonlar arasındaki çatışmalara sahne olmuştur. Her ne kadar başlangıçta Katolikler üstün gelmişse de, sonunda Protestanlar ağır basmıştır. Vestfalya barışı (1648) İsviçre'ye uluslararası ün sağlamış, ancak çoğu şehir soyluları ile tarımcı sınıflar arasında baş gösteren bütün iç uyuşmazlıkları din-

Solda: Zermatt'da. Sağda: Lauberhorn'da kar sporları tesisleri.

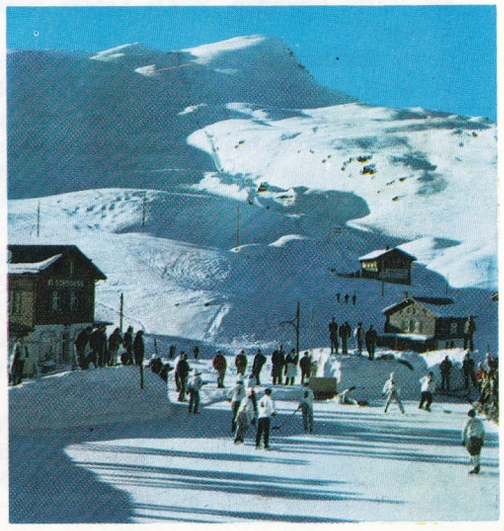

Solda: İsviçrelilerin ulusal kahramanı Guillaume Tell için Altdorf'ta dikilmiş olan anıt. Sağda: Glaurus kantonunda «Landsgemeinde» (Halk Meclisi). Bazı kantonlarda yönetime ilişkin kararlar doğrudan doğruya halk tarafından alınır.

dirememiştir. Buna rağmen, XVIII. yüzyılda İsviçre'nin güçlü bir ekonomik ve kültürel ilerleme dönemine girdiği söylenebilir. Bir süre Fransa'ya bağlanan İsviçre Konfederasyonunda kanton sayısı 1815 Zürih anlaşmasıyle 22 olmuştur. 1830 anayasa reformuna kadar yönetim tutucu çevrelerin elinde kalmış, o tarihten sonra daha liberal güçler söz hakkı kazanmıştır. Bu liberal güçler Katolik kantonların birlikten ayrılma isteklerini (Sonderbud savaşı 1845-1846) altedip, 1848 yılında federal anayasayı kabul ettirmişlerdir. 1874 yılında tamamlanan ve İsviçre'yi, yönetim gücü bütün ülkeye eşit olarak yayılmış (adem-i merkeziyetçi) bir devlet durumuna getiren bu anayasa bugün de yürürlüktedir; ülkenin son yüzyılın bütün savaşlarında tarafsız kalmasını sağlamakta bu yönetimin etkisi büyük olmuştur.

Bellinzona şehrinin genel görünüşü.

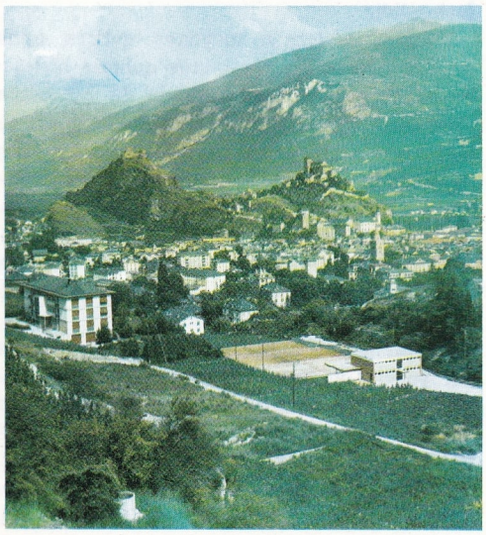

Sanat: Bugün İsviçre sınırları içinde kalan topraklar üzerinde yontmataş döneminden bir iz bulunamadığı bilinmektedir. Cilâlıtaş döneminden ise, Horgen dolaylarında yapılan kazılarda, zengin sayılabilecek süslü toprak eşya kalıntılarına rastlanmıştır. Demir dönemine ait bulunanlar bunlardan çok daha önemlidir; hatta kazıların yapıldığı Hallstatt ve La Tène dolayları demir döneminin iki bölümüne adlarını vermişlerdir. Bu kalıntılar İsviçre topraklarının tarih çağlarına girdiği yılları belirtmektedir.

Ülke Hıristiyanlaşmadan önce (VI. yüzyıl) yapılmış sanat eserlerinden birçok örnek bugün Lausanne Tarih müzesinde bulunmaktadır. Şarlman'ın imparatorluğunu genişletmesinden önceki dönemde St-Gall manastırı çevresinde zengin sanat çalışmaları yapıldığı anlaşılmaktadır. Roman sanatından kalanlar da önemlidir. Özellikle XII. ve XIII. yüzyılların tahta oymaları ve vitrayları, minyatürleri büyük değer taşımaktadır. Bu çağın heykelinde Lombard ve Fransız etkisi görülmektedir. Bu heykellerin en başta gelen örneklerine Basel katedralinde ve Grisons'daki St-Gall manastırında rastlanmaktadır.

Gotik çağı heykelciliği de İsviçre'de başarılı eserler vermiştir. Özellikle Basel ve Lausanne katedrallerinde önemli örnekler vardır. Rönesans döneminde İtalyanca konuşulan kesimde, sanat çalışmaları çok yoğunlaşmıştır. Lugano katedralinin yapı biçimi ve katedralde bulunan heykeller, Locarno'daki bir Meryem Ana kilisesinin duvarlarını süsleyen resimler, Rönesans sanatının İsviçre'deki gelişmesinden birer örnektir. Aynı dönemin süsleme sanatından pek çok örnek de bugün Zürih müzesinde bulunmaktadır. Rönesansta birçok yabancı sanatçı, İsviçre'de çalışmıştır. Urs Graf (1458-1527), Niklaus Manuel Deutsch (1474-1530) gibi yerli sanatçılar da dönemleri için büyük önem taşımaktadırlar. XV. ve XVI. yüzyılda İsviçre ve Almanya'da yayımlanan birkaç kutsal kitap baskısını hep İsviçreli sanatçılar süslemiştir. Wettingen, Beromünster ve Lüzern'deki bazı kiliselerin koro bölümlerinde oymalar, Winterthur ve Steckborn atelyelerinde yapılan üzeri resimli çini sobalar da yine Rönesans döneminin ilginç örnekleridir.

Her ne kadar barok dönem mimarlığının Francesco Borromini (1599-1667) gibi, Carlo Maderno (1556-1629) gibi büyük temsilcileri İsviçreli ise de, barok stilin İsviçre'de kendini göstermesi epeyce gecikmiştir. Ancak Cizvitler ve Kapüsenlerin Katolik bölgelerde dinsel yapılar kurmaya başlamasıyle barok sanat yayılma alanı bulmuştur. XVIII. yüzyılda resimde de gelişmeler olmuştur. Jean-Etienne Liotard (1702-1790), romantizm öncesi çığırın ileri gelenlerinden Johann Heinrich Füssli (1742-1825) gibi sanatçılar değerlerini İsviçre dışında da kabul ettirmişlerdir. Romantik dönem resminde işlenen konu Alpler olmuştur.

Çağdaş sanatın en ünlü İsviçreli temsilcisi mimarlıkta bir çığır açan Le Corbusier (1887-1965) olmuştur. Robert Maillart köprüleriyle, Arnold Böchlin resimleriyle günümüzün Avrupa sanatında yeri olan sanatçılardır. I. Dünya Savaşı sırasında birçok yabancı sanatçı İsviçre'ye yerleşmiştir. Dadacılık akımı (1916) İsviçre'de, özellikle Zürih şehrinde ortaya çıkmıştır. Gerçeküstü ve soyut resim akımlarının önde gelen temsilcilerinden Paul Klee (1879-1940), heykelci Alberto Giacometti (1901-1966), afişçi Hans Erni, maden ve pleksiglas işleyen Max Bill çağdaş İsviçre sanatçılarının en önde gelenleridir.

Edebiyat: Topraklarında dört dil (Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Retoroman dili) ve pek çok lehçe konuşulan İsviçre'nin edebiyatı, bir bütün olarak ele alınamaz, İsviçre edebiyatı denilince bunu Fransız, Alman ve İtalyan dillerinde verilmiş eserler olarak üçe ayırmak gerekir.

Ortaçağda Fransızca olarak kaleme alınmış edebiyat parçaları, birkaç şairin (Othon de Granson, 1336-1397 vb.) yazılarıyle yaygın bir halk tiyatrosundan meydana gelmiştir. Bu halk tiyatrosu reform döneminde Katolikleri karşısına alan bir akım olmuştur. Bir Fransız olan, fakat çalışmalarını Fransa kadar İsviçre'de de yayan din reformcusu Jean Calvin (1509-1564) ve yine aynı yolda yürüyen İsviçreli Pierre Viret (1511-1571) nin reform konusundaki yazıları XVI. yüzyıl İsviçre edebiyatında önemli yer tutar. XVII. yüzyılda tiyatronun yasaklanmasıyle bir duraklama dönemi geçirilmiştir. Buna karşı XVIII. yüzyılda estetikten hukuk felsefesine kadar çeşitli dallarda bir ilerleme görülmüştür. Dünya edebiyatı üzerindeki etkisi de büyük olan Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1779) İsviçreli olduğu çoğu zaman unutulursa da, kişiliğinin ilk niteliklerini vatanında kazandığı bir gerçektir. Büyük Fransız ihtilâlinden sonra İsviçre'de edebiyat, felsefe, pedagoji, politika kuramcılarının toplandığı çevreler meydana gelmiştir. Romantizm öncesi akım, özellikle Coppet'de Mme de Stael'in (1766-1817) çevresinde toplanan ve içinde Benjamin Constant, Schlegel gibi kimseler bulunan bir topluluklа İsviçre'de güçlü bir biçimde temsil edilmiştir. XIX. yüzyılda ülkede Protestan kültürünün ön plana geçtiği görülür. Buna paralel olarak bölgesel edebiyat akımları da gelişmiştir. Fransız dilinde yazan en önemli XX. yüzyıl yazarı Charles-Ferdinand Ramuz (1878-1947) dur. Tiyatro alanında René Morax (1873-1963), deneme yazısı alanında da Denis de Rougemont (1906) önemli adlardır.

İnsancılık ve Rönesans döneminde İsviçre'nin Almanca konuşulan kesimi Latin ve Cermen çevreleri arasında bir köprü olmuşsa da, Alman dilindeki İsviçre edebiyatı Alman edebiyatının tümünden ayrılamaz. Ancak bu edebiyatın ele aldığı birtakım düşünce ilkeleri bakımından XVIII. yüzyıldan sonra bir özerklik kazanmış olduğu söylenebilir. Daha önceleri XV. yüzyılda Basel Üniversitesi çevresinde Avrupa'nın çeşitli kaynaklarından gelen eserlerin yayımlanması ve tanıtılması bakımından yoğun çalışmalar olmuştur. İsviçre'nin Alman ve hatta Avrupa edebiyatlarının genişlemesine XVIII. yüzyıldaki katkısı büyüktür. Romantizm öncesi akımda da Karl Ludwig von Haller (1768-1854), Johann Kaspar Lavater (1741-1801) gibi şair ve felsefeciler, J.H. Pestalozzi (1746-1827) gibi büyük bir pedagoji bilgini İsviçre'yi Avrupa ölçüsünde ön plana çıkarmıştır. Yüzyılımızın ilk yarısında Carl Spitteler (1841-1924), Jakob Schaffner (1875-1944), Max Paulver (1889-1952) başarı kazanmışlardır. Çağdaş Avrupa tiyatrosunun iki güçlü yazarı olan Friedrich Dürrenmatt (1921) ve Max Frish (1911) de İsviçrelidir.

İsviçre edebiyatının önemli yazarlarından Johann Jakob Bodmer. (1638-1783).

Albrecht Dürer'in etkisi altında kalmış olan İsviçreli ressam Niklaus Manuel Deutsch'un bir tablosu.

Tiyatro: İsviçre'yi meydana getiren etnik gruplar hemen hiç bir kültür dalında birleşemedikleri gibi tiyatro alanında da bir bütün olamamışlardır. Latin ve Cermen İsviçresi tiyatrolarında tek ortak kaynak ortaçağın halk tiyatrosudur. Ortaçağdan sonra yollar ayrılmıştır. Tam bir profesyonel tiyatronun doğuşu ise XIX. yüzyılda olabilmiştir. Bugün İsviçre'de devletin himayesi altında gelişen ve uluslararası düzeyde değer taşıyan bir tiyatro faaliyeti vardır.

Müzik: Müzik alanında da İsviçre, özellikle XI. yüzyıla kadar, çeşitli akımların karşılaştığı bir sahne olmuştur. Zaman zaman Galya müziğinin ve Roman müziğinin ön plana yerleştiği görülmüştür. X. yüzyıldan sonra St-Gall manastırı müzik sanatçılarının toplandığı bir çevre olmuştur. Bu dönemin önemli mü-

zikçileri hep din adamları arasından çıkmıştır. İkisi de rahip olan Notkero Balbulo (840-912) ve Labeo Nother (950-1022) yalnız besteleriyle değil, aynı zamanda eskiçağdan elde kalan müzik metinlerini çevirmiş olmakla da hizmette bulunmuş kişilerdir. Yine aynı yüzyılda dindışı alandan şarkılar doğduğu bilinmektedir. Bunları yayanlar yalnız gezgin halk ozanları değil, aynı zamanda Fribourg gibi merkezlerde kurulmuş şarkı okulları olmuştur. Bu okullar yeniçağda da ülkenin müzik varlığı üzerinde etki yapmıştır. Enstrümantal müzik ortaçağda kendini göstermiş, Rönesansta ise çok gelişmiştir. Ludwig Senfl (1490?-1555) ve Glareamus (1488-1563) bu dönemin önemli bestecileri arasında sayılmaktadırlar. Reform döneminde bir ara org çalınması yasaklanmış, besteciler yine insan sesi için besteler yapmaya koyulmuşlardır. Bu bestelerin sözlerinde Latince bırakılmış, halkın konuştuğu diller alınmıştır. Ortaçağda kurulmuş olan müzik okulları geleneğinde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda parlak uygulamalara rastlanmıştır. XX. yüzyılın başında kurulmuş olan İsviçre Müzik Topluluğu, 1808-1867 yılları arasında Weber'den Wagner'e ve Brahms'a kadar pek çok büyük besteciyi etkilemiştir. XX. yüzyılda ise E. Bloch, A. Honegger, F. Martin, O. Schoeck gibi uluslararası besteciler yetişmiştir.

İŞ

Fizikte, bir kuvvetin herhangi bir yönde yer değiştirmesi olarak tanımlanır. Eğer kuvvetin sayıca değeri sabitse ve yer değiştirme kuvvet doğrultusundaysa, işin değerini kuvvetle yolun çarpımı verir. Eğer kuvvetle yer değiştirme aynı doğrultuda değilse, kuvvetle yolun çarpımı ayrıca, aralarındaki açının kosinüsüyle de çarpılır ya da kuvvetin sadece yer değiştirme doğrultusundaki izdüşümüyle hesap yapılır; bunun anlamı, kuvvete dik doğrultudaki bir yer değiştirmede yapılan işin sıfır olduğudur. Daha karışık hallerde integral hesaba baş vurulur.

İŞ

İnsanların yararlanabilecekleri malları elde etmeye ya da hizmet ve bilgileri sağlamaya yönelmiş her çeşit eylem.

İnsanlığın geçmişine bakıldığında işin herşeyden önce toplumsal bir eylem olarak, yani birden fazla kimsenin birlikte gerçekleştirdikleri bir eylem olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bundan ötürü de işin örgütlenmiş olarak yapılması gerekmiştir. İşin örgütlenmesinde iki ana sorun yer alır: İnsanlar arasında işbölümü sorunu ve eylemleri belirli bir düzende, uygunluk içinde yürütme sorunu.

Bu iki ana soruna bağlı bir üçüncü sorun da iş araçları sorunudur. İşin bu üç ayrı açıdan görünüşü arasında sıkı bağlar vardır. İşin belirli düzende, uygunluk içinde yürümesi iş bölümüne bağlı olduğu gibi, hem iş bölümü, hem de uygunluğu sağlayacak düzenin kurulması, elde bulunan ve ileride elde edilecek olan araçlara bağlıdır.

Toplumu oluşturan bireylerin özgürler ve köleler olarak ikiye ayrıldığı çağlarda emek de düşünceye dayanan iş ve elişi olarak ikiye ayrılmıştır. Bu çağlarda işgücü bol ve ucuz elde edilebildiğinden, iş araçlarının işgücünü koruyacak, daha az harcanmasını sağlayacak bir amaca yönelmesine çaba gösterilmemiştir. Derebeylik toplumunda, yani ortaçağda düşünceye dayanan iş ile bileğe dayanan iş arasındaki kesin ayırım devam ederken, çalışanlar, baskı çerçevesi içinde kalmakla beraber, bir çeşit özerklik veya kendi sınıfı içinde bir güçlenme kazanmışlardır. Bu özerklik

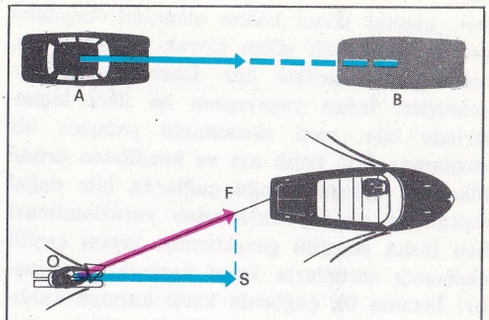

İş. Üstte, otomobilin A'dan B'ye gitmesi, kuvvetin uygulandığı doğrultuda olur. Altta, kayakçının OS hareketi kuvvetin uygulandığı OF yönünden değişik doğrultudadır.

tarım işçisinden şehirde çalışan işçiye de geçmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak bilek gücüne dayanan iş alanında alt-sınıflamalar meydana çıkmıştır.

Ürün verme gücünü veya daha çok kullanılan terimle prodüktiviteyi artırmada uygulanacak en etkili yöntemlerin incelenmesi emeğin rasyonalizasyonu (uşçullaştırılması) ilkesini yaratmıştır. Emeğin rasyonalizasyonu belirli bir zamanda, elde bulunan araçlarla en yüksek üretime varmayı sağlayacak örgüt biçimini ve işbölümü yollarını arama olarak tanımlanabilir. Bu yapılırken yalnız görevlerin kişiler arasındaki dağılımı değil, aynı zamanda görevlerin yapılış yolu ve her görevi meydana getiren ayrı ayrı hareketlerin neler olduğu göz önüne alınır.

Ekonomi Açısından İş: Ekonomi, emeği üretimin belli başlı etkenlerinden biri olarak kabul eder. Üretim etkenleri «doğada var olan» ve «sonradan türetilen» diye ikiye ayrılırsa, emek ve doğal kaynaklar birinci bölüm etken-

İsviçre halkının ayrı ırklardan oluşması folklorun zengin olması sonucunu doğurmuştur. Solda: Bir karnaval. Sağda: Halk giysileri.

leri, kapital ikinci bölüm etkenleri meydana getirir. Ekonomik etken olarak ele alınan iş, insanoğluyle birlikte her dönemde var olagelmiştir. İnsan yaşayışının en ilkel biçimlerinde bile, yani ekonominin yalnızca bir «toplama» (av, balık avı ve kendibiten ürünü tüketme) eylemi olduğu çağlarda bile doğal toprak ve su kaynaklarından yararlanılması hep insan emeğini gerektirmiş, insanı çeşitli ekonomik sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. İnsanın ilk çağlarda karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunlar, emeğinden aldığı verimi (besin, hayvan derisi vb.) emeğin değeri ile (yorgunluk, tehlike vb.) oranlama veya işi en uygun yolla dağıtma gibi sorunlar olmuştur. İnsanoğlu günlük toplama işinden biraz çaba ayırıp ilk kemik ve taş araçları yapmaya başladığında karşısına bir ekonomik sorun çıkmıştır: İçinde bulunduğu anın gerekleriyle ilerideki gereklerini uygun bir dağıtımla karşılayabilme sorunu. Budunbilim (etnoloji) araştırmaları bu dağıtımın örneklerine birçok eski toplumda rastlandığını göstermektedir. Yapılan incelemelerden anlaşıldığına göre, erkek ava ve balık avına giderken, kadın tarım işçiliğinin ve hayvan yetiştiriciliğinin en ilkel biçimlerinde çalışmaya başlamıştır. Bu, uzmanlaşmanın ilk biçimi sayılabilir. İnsanla doğal kaynaklar arasındaki ilişki bu tür ekonomide hızla dönen bir çark niteliği göstermektedir. Çünkü belirli bir toprak çevresinin sömürülmesi yani avlanabilecek kara ve su hayvanlarının öldürülmesi, kendibiten yenebilir bitkilerin yenmesi kısa sürer. Bu kaynaklar tüketildikten sonra insana başka bir çevreye göçetmek düşer. İşte göçebe tipi toplumlar, uzaklara düzenlenen av seferleri ve savaşlar bu «sömürme» den doğmuştur.

Biraz daha gelişmiş toplumsal yapılarda, yani hayvan yetiştirmeye ve tarıma dayanan ekonomili toplumlarda da iş sorunları çok çeşitlilik göstermemiştir. İlkel ekonomilerde iş hep bir üretim aracı olarak kalmıştır. Değiştokuşun uygulandığı durumlarda da iş bir alış veriş konusu olmuştur. Ailenin veya boyun toplum birimi olduğu toplumlarda, her birey kendi yeteneklerince çalışmış ve aile veya boy başkanının uygun bulduğu ölçüde ortak verimden yararlanmıştır. Bu tür ekonomiye bugün ilkel komünizm denmektedir. Göçebelik aşamasından yerleşmişlik aşamasına, yani tarımsal toplum aşamasına geçildiğinde, emeğin kullanılması konusunda da büyük değişiklik olmuştur. Başka başka boyların bireyleri birbirlerini artık yalnız toprağın doğal olarak verdiği kaynakları işleten, bunun için de savaşta öldürülmesi gereken birer karşıt olarak görmez olmuşlar; birbirlerini esir alıp, tarımda kolay ve ucuz yoldan çalıştırmaya bakmışlardır. İnsanlık tarihindeki özgür-köle ayırımının bu ilk tarımsal toplumlara dayandığı düşünülebilir. Bu düşünceden hareket edince, ilk ekonomi yazarları sayılabilecek Eflatun ve Aristoteles'in tarıma neden ticaret ve elişçiliği karşısında ayrı ve üstün bir toplumsal yer tanıdıkları kolayca anlaşılır.

Roma İmparatorluğunun çöküşü sırasında görülen genel fakirleşme, tarıma ayrılan alanın daraltılması, işten alınan verimin azalması, köle kullanma yöntemini ücretli işçi kullanma yöntemine kaydırmıştır. Bir kazanç karşılığında emeğini özgür olarak sunan ücretlilerin çalışması, toprak sahibinin üzerinden köleleri besleme gereğini kaldırmış, ücretli işçi kullanılmasının yararlılığı ve bunun giderlerinin bazen artıp, bazen azalabileceği anlaşılmıştır. Tarım işinin bu yapı değiştirmesi yeni bir sorun, bir alışveriş aracı durumuna giren emeğin değerlendirilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu büyük yapı değişikliği yüzyıllar boyunca bilimsel bir inceleme konusu olamamışsa da, din adamları ve ahlâk kuramcıları, çağlarının düşüncesine uygun olarak işçilerin hakkını yemeyecek bir ücret sistemi araştırmaktan geri kalmamışlardır. Bazı ortaçağ yazarlarının her çeşit işin saygıdeğer olduğu düşüncesini savunmaları ticaretle uğraşanların ve elişçilerinin aralarında örgütlenmelerine, kendilerini ekonomi açısından korumalarına yol açmıştır. XI. yüzyılda ortaya çıkan ve XII.-XIII. yüzyıllarda gelişip güçlenen bu esnaf ve zanaatkâr loncaları o zamana kadar ekonominin temeli sayılan toprağı karşılarına almışlar, yeni bir iş türünü, yeni bir etkene, «para» etkenine dayanan şehirli iş türünü güçlendirmeye girişmişlerdir. Bu loncaların başlıca görevleri işi üyeleri arasında düzenle dağıtmak ve üyelerinin haklarını savunmak olmuştur. Loncaların mesleğe girişi kısıtlamaları, birtakım koşullara bağlamaları, bugünün ücret ayarlaması sorununun kaba bir taslağı olarak görülebilir. Bu meslek örgütleri en çok elişçiliğine dayandığından çağımızda, endüstri üretimi başladıktan sonra, ortadan kaybolmak zorunda kalmışlardır.

Endüstri devrimi elişçiliğinin ürünverme gücünden çok daha yüksek bir ürünverme gücü getirdiğinden, elişçiliğini tüm değilse de, büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Ücret karşılığı çalışanlar sistemi tarım dalından şehir işçiliği dallarına endüstriyle geçmiştir. Tarım işçilerinin kendileri de, özellikle sürekli işi olmayanlar işlerini bırakarak şehirlere gitmişler, zanaatkârlarla birlikte yeni bir sınıf, endüstri emekçisi sınıfını meydana getirmişlerdir. Bu sınıfın belirli yasalarla korunması sorunu her ne kadar endüstri devriminin hemen başlarında ele alınmamışsa da, endüstri işçisi emeğini kendine en çok ücret ödeyene satmakta özgür olduğunun bilincine varmıştır. Nüfus artışından ötürü işçi sayısının yapılacak iş hacmini aşması, işçi-işveren ilişkilerindeki düzensizlikler, işverenin işçi ücretini azaltma yoluyle üretim değerini düşürme çabaları XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ücretleri dondurma, kötü şartlar altında çalıştırma akımı yaratmıştır. Bu durum toplumu etkilemiş, çeşitli görüşlerin çarpışması ve işçi sendikalarının kurulmasıyle işçi-işveren ilişkilerinin düzenli bir biçime sokulması sağlanmıştır. Üyelerine yani işçilere iş bulma görevini sendikalar yüklenmiş, böylece yalnız daha yüksek ücret değil, aynı zamanda daha insanca çalışma koşulları sağlamaya başlamışlardır.

Yazı makinesi yapan bir fabrikanın montaj salonu. Çağdaş endüstride işçilerin rahat çalışmasını sağlayacak yöntemler uygulanmaktadır.

Psikoloji Açısından İş: İş yapma, emek harcama eylemleri insan organizmasının yalnız birtakım biyokimyasal tepkiler değil, aynı zamanda ruhsal bir etkinlik göstermesine de yol açar. Bu ruhsal etkinlik içine algılar, bellek ve düşünce eylemleri ile devinsel ve duygusal tepkiler girer. Endüstri çağında işin bu ruhsal öğesi zayıflamamış, daha çok önem kazanmıştır; çünkü makineler insanın kafa ve el çalışmalarını daha karma bir duruma sokmuştur. Son yıllarda endüstride görülen otomatikleşme, insanın çok öğeli karma çalışmalarının yerini almışsa da «düşünen makine»lerin bir işçinin bütün düşünce çalışmalarını yükleneceği gün henüz çok uzak görülmektedir. Daha uzun süre insanoğlu kendi yaptığı robotları korumak, bunların çalışmasını sürekli olarak denetlemek zorunda kalacaktır. Teknik evrimle toplumsal ve ekonomik olayların birbirlerine bağlı oluşları birtakım bunalımlar yaratmıştır. Bir kısmı toplumsal, bir kısmı bireysel nitelikte olan bu bunalımlar işçilere hazırlıklı olmadıkları görevler verilmesi, görevlerin gereğinden uzun sürmesi nedeniyle doğmuştur. Birçok insan yaşayabilmek için bu görevleri yerine getirmeye çalışmış, bunu yaparken de birtakım zor durumlarda kalmıştır. Bu zor durumlar sıkıntı, yorgunluk, yoksunluk duygusu yahut yapısal ve düşünsel meslek hastalıkları gibi çeşitlilikler gösterir. Yüzyılın başından beri bu durumları düzeltmek için gerek işçi, gerek işveren dünyası birtakım çabalar göstermektedir. Ekonomi, mühendislik, tıp, sağlık bakımı, toplumbilim gibi birçok alanda bilginler çalışmalarını bu doğrultuda birleştirmişlerdir. Bu bilginler arasında en çok sözü edilmeye değer kimselerden biri clan Hugo Münsterberg önce Almanya'da, sonra A.B.D.'deki çalışmalarında «bilimsel psikoloji»nin toplumun yararına uygulanması yolunda büyük başarılar sağlamıştır. «Psikoteknik» adı altında tanıttığı kavram tümüyle benimsenmemişse de, düşüncelerinin çoğu bugün de değerini korumaktadır.

Modern psikoloji bir yandan teknik ve ekonomik şartları «insan etkeni»ne, bir yandan da işi «kalıp-işçi» veya «örnek-işçi»nin olanaklarına uydurmayı amaç edinmiştir. Bu ikili uzlaştırma ne kadar başarılı olursa tek bir işçinin kendi özel işiyle uzlaşması gibi çözümü zor bir sorun o oranda ortadan kalkmaktadır. «İşin bilimsel yolla örgütlenmesi» diye adlandırılan bu yöntemin öncüleri F.W. Taylor ve F.B. Gilbreth adlı iki Amerikalı ile Charles Bedeaux ve Ludwig Walther adlı bir Fransız ve bir İsviçreli olmuştur. Bu yöntem teknolojinin bir bölümüyken gitgide «insan bilimi» diye adlandırılabilecek bir bilim dalına dönüşmüştür. Bu bilim dalı için birçok dilde «human engineering» ya da «ergonomi» terimleri kullanılmaktadır.

Tıp Açısından İş: Yüzyılımızda iş sorunlarını ele alan yeni bir tıp dalı doğmuştur. Tıbbın bu dalı bir yandan iş çevresinin, iş koşullarının insana verdiği ruhsal ve bedensel zararları inceler, bir yandan da bu zararları önleme yollarını araştırır. Bu iki görev, tıbbın bu dalını «iş patolojisi» ve «iş hijyeni» ya da «iş hastalıkları tababeti» ve «çalışma sağlığı bakımı» olarak ikiye ayırmıştır. İş, önceden var olan birtakım hastalık durumlarını ortaya çıkartabildiği gibi, doğrudan doğruya hastalık etkeni de olabilir. İkinci durumda hastalık meslek hastalığı veya «teknopati» adını alır. Bir hastalığın iş sırasında meydana gelip gelmediğinin araştırılıp ortaya çıkarılması hem adlî tıp, hem de iş tababeti alanlarına girer.

Meslek hastalıkları doğrudan doğruya iş ortamına, çalışma biçimine, işin konusuna, kullanılan araçlara bağlıdır. Nedenleri fiziksel, kimyasal olabilir, toz yutma ile, mikrop kapma ile, bir asalağın vücuda girmesi ile meydana gelebilir. Yorgunluk sonucunda gelen hastalık durumuna ise el ya da fikir işçiliğinin her türünde rastlanabilir. Yorgunluktan olan hastalık işçinin yaş, cinsiyet vb. gibi kişisel durumuna bağlı olduğu kadar havalandırma, ısıtma, sessizlik veya gürültü gibi çalışma koşullarına ya da işin ağırlığına da bağlıdır. İş hastalığı meydana getiren fiziksel nedenler çeşitlidir. Bunların bir kısmı ışınlamalardan ileri gelir. Sıcaklık kaynağından yayılan ışınlamalar dökümhanelerde ve cam fabrikalarındaki işçilerde göz hastalıkları yapar. Maden işçilerinin gözlerinde rastlanan retina bozuklukları ise sürekli olarak ışıksız yerde çalışmalarından ileri gelir. Kaynakçılar, klişeciler vb. de görülen göz hastalıkları ültraviyole ışınlardan doğar. Röntgen uzmanlarında ve çekirdek enerjisi üreten laboratuvarlarda çalışan kimselerde görülen deri ve kan hastalıklarının bir kısmı da basınçla ilgilidir. Su içinde özel giysilerle değişik derinliklere inen dalgıçlarda görülen ve dalgıç hastalığı adını alan hastalık su basıncının inilen derinliğe göre değişmesinden ileri gelir. Isı ve nem derecesiyle, titreşimlerle, gürültü ile ilgili birçok meslek hastalığı vardır. Bunun dışında sürekli olarak kullanılan birtakım araç ve avadanlıkların da, hep aynı biçimde tutulmaları nedeniyle, işçinin iskeletinde şekil bozukluğu yaptığı çok bilinen durumlardandır.

Bütün bu meslek hastalıklarını önlemek, azaltmak ya da etkilerini hafifletmek için çok uzun zamandan beri çalışmalar yapılmaktadır. Çalışmalar iş şartlarının ve iş araçlarının düzeltilmesine olduğu kadar işçinin hem ruhsal, hem de bedensel durumunun denetleme altında tutulmasına da yönelmektedir.

İş Hukuku: İşçi ile işveren arasındaki ilişkileri, bunların karşılıklı hak ve görevlerini, işe, iş yerine ve iş koşullarına ait hukuk düzenini inceleyen hukuk dalıdır. Ülkemizde, uzun yıllar, iş hukuku borçlar hukukunun bir bölümü olarak görülmüştür. İşçi ile işveren arasındaki ilişki tamamen özel hukuk alanını ilgilendiren ve Borçlar Kanununun «iş akdi» ile ilgili hükümlerine dayanan bir sorun olarak kabul edilmiş ve özellikleri görülmemiştir. Belirli bir süreç içinde ülkemizde emekçi gelişimi oldukça, endüstrileşme geliştikçe iş hukukunun da özellikleri belirmiştir. İşçi işveren ilişkilerinin ve bu ilişkileri de kapsayan bir çalışma düzeninin Borçlar Kanununun birkaç maddesini aşan bir genişlik taşıdığı görülmüştür. İş ilişkisini düzenleyen iş sözleşmesinin yapılması, işleyişi, sonuçları vb. tamamen özel hükümlere bağlandığı gibi iş emniyeti, iş sigortası, iş yerinin koşulları, işçi ücretinin tespiti, iş uyuşmazlıklarının çözümlenmesi, çalışma sürelerinin tespiti, işçi haklarının sistemleştirilmesi, işçi ve İşveren örgütlenmesi gibi konular da İş Kanunu ve konuya ilişkin başka kanunlarla düzenlenmiştir. Bu şekilde iş hukuku ayrı ve önemli bir hukuk dalı olarak belirmiştir.

Özel sosyal devlet sistemini benimsemiş olan kapitalist ülkelerde, devlet iş hayatını tamamen başı boş bırakmamak, iş ilişkilerine müdahale ederek belirli bir sistem yaratmak mecburiyetindedir. Bunun sonucu olarak emekçilere birtakım mücadele araçları tanımakta, işveren ücretli tatil, belirli hallerde tazminat vermek vb. gibi bazı tavizleri kabul etmek zorunda bırakılmaktadır. İş sözleşmelerinin toplu şekilde yapılması, işçilerin sendikalaşması, sendikaların taleplerini kabul ettirebilmek için grev yapabilmesi işçilere tanınmış mücadele araçları olmaktadır. Bunun dışında, devlet işverene işin niteliğine göre belirli tedbirleri almak, işyerini belirli koşullara uydurmak gibi mükellefiyetler yüklemektedir. Bütün bunlar, iş hukukunun alanını geliştirmekte ve bu hukuk dalını bir özel hukuk konusundan çok kamu hukuku dalı haline getirmektedir. Artık Borçlar Kanununun iş akdi ile ilgili hükümleri çok istisnaî hallerde uygulanabilmekte, emredici, objektif hukuk kuralları bağlayıcı bir biçimde iş alanını düzenlemektedir. Devlet de iş hayatı ilişkileri içinde rol alan, görev ve yetkileri bulunan bir güç olmaktadır.

Türkiye'de de, özellikle 1961 Anayasasından sonra iş hukuku daha geniş bir önem kazanmıştır. 1961 Anayasası sosyal devlet niteliği sonucu sosyal haklar tanıyışı ve çalışma düzeniyle ilgili temel prensipler koyuşu, iş hukukuna yenilikler getirmiştir. İşçilere grev hakkını tanıyan Anayasa hükmü üzerine sendikalarla, grevle, toplu sözleşmelerle ilgili yeni kanunlar çıkartılmıştır. İş Kanunu değiştirilerek, anayasaya daha uygun bir çalışma düzeni kurulmasına çalışılmıştır.

İŞCAN, HAŞİM

(1901-1967) İstanbul Belediyesinin kuruluşundan bu yana 74., Cumhuriyetin ilânından sonra 17. belediye başkanı.

Edirne'de doğmuştur. Ahmet Cevdet Paşanın oğlu olup, 1922 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirmiştir. Sırasıyle öğretmenlik, özel kalem müdürlüğü, kaymakamlık, emniyet genel müdürlüğü ve mülkiye müfettişliği görevlerinde bulunmuş, daha sonra Tekirdağ, Erzurum, Antalya, Bursa, Samsun ve Merkez valiliği yapmıştır (1922-1952). Tekirdağ valiliği ve toprak iskân umum müdürlüğü sırasında Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan gelen göçmenleri yerleştirmiştir. Görevde bulunduğu bütün illerde okullar, hastaneler, limanlar, stadyumlar, yollar, parklar, halkevleri gibi tesisler kurmuş ve örnek çalışmala-

rıyle tanınmıştır. 1963 yılında İstanbul Belediye başkanlığına seçilmiş ve ölümüne kadar bu görevde çalışmıştır. İstanbul'da Atatürk Bulvarındaki geçit Haşim İşcan Geçidi olarak anılmaktadır.

İŞLEM

Matematikte ve özellikle aritmetik ve cebirde, bileşim kanunlarını, yani **n** tane sayı belirli bir sıra ile verildiğinde, işlemin sonucu denen başka bir sayıyı veren kuralları belirtmek için kullanılan terim. **n** sayısının 2, 3,... olmasına göre işleme ikili, üçlü... işlem denir. Aritmetikteki bayağı işlemler ikilidir; iki **a** ve **b** sayısına karşılık, toplamada bunların **a + b** toplamları, çarpmada **a.b** çarpımları, çıkarmada **a — b** farkları ve bölmede **a : b** bölüleri vardır. Bu işlemlere «dört işlem» denir. Üzerlerinde işlem yapılan **a** ve **b** sayılarına, genellikle terimler denir. Toplama ve çarpmada sonuç, terimlerin sırasına bağlı değildir; yani **a + b = b + a** ve **a . b = b . a** dır. Çıkarma ve bölmede ise durum böyle değildir. Çıkarma, toplamanın ters işlemidir; yani **b** yi **a** dan çıkarmak demek, **b** ile toplandığı vakit **a** yı verecek olan **x** sayısını bulmak, dolayısıyle **b + x = a** denklemini çözmek demektir. Çarpmanın tersi olan bölme halinde ise, **a** yı **b** ye bölmek demek, **b** ile çarpıldığı vakit **a** yı verecek olan **x** sayısını bulmak, yani **b . x = a** denklemini çözmek demektir.

Aritmetikte, pozitif ve tam sayılarla toplama ve çarpma daima mümkündür; çıkarmanın daima mümkün olması için, negatif sayıları, bölmenin daima mümkün olması için ise rasyonel (kesirli) sayıları da hesaplara sokmak gerekir. Başka önemli bir işlem de **a** ve **b** sayı çiftine karşılık olarak a^b yi bulmaktır; bu durumda eğer **b** tam sayı ise, **a** ya eşit **b** tane çarpan birbirleriyle çarpılır: Buna kuvvete çıkarma denir.

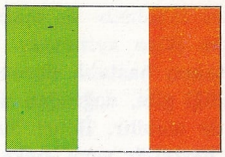

İTALYA

Güney Avrupa'da bir devlet (Repubblica Italiana). Alp dağlarından Sicilya adasına kadar uzanır. Avrupa'dan Afrika'ya doğru uzanan İtalya yarımadasının çizmeye benzeyen bir şekli vardır. Alp dağları ile Orta Avrupa'ya bağlanan yarımada, Avrupa ile Afrika kıtaları, ılıman kuzey bölgeleri ile tropikal güney bölgeleri arasında doğal bir köprü teşkil eder. Kuzey-batıda Fransa, kuzeyde İsviçre ve Avusturya, kuzey-doğuda ise Yugoslavya ile komşudur. Sınırları içinde bağımsız iki küçük devlet bulunmaktadır: San Marino Cumhuriyeti ve Vatikan.

İtalya cumhuriyetle yönetilir. 2 haziran 1946'da yapılan referandumla krallık sona ermiş, 13 haziran 1946'da cumhuriyet ilân edilmiştir. Parlamento, senato ile millet meclisinden oluşur. İdarî bakımdan İtalya 20 bölge, 92 il ve 8 000'in üzerinde belediyeye ayrılır. Nüfusu 52 000 000, yüzölçümü ise 301 226 km^2., başkent Roma (nüfusu 2 681 673) dır.

Yer Şekilleri: İtalya jeolojik bakımdan genç bir ülke olmakla birlikte, Alp dağlarında, Aspromonte'de, Calabria ve Sardinya'da arkeen kayalıklara rastlanır. Mesozoik dönemden sonra Alp dağları yükselmiştir. Apenin dağları ilk olarak küçük adacıklar şeklinde görülmüş, pliosen dönemindeki deniz basmalarının ardından, Tiren ve Adriya denizlerinin kıyılarındaki toprak yükselmeleri gelmiştir. Bu yükselmeler başlangıçta balçık tepecikleri şeklinde olmuş, fakat sonradan Monte Amiata, Sabatini, Vezüv ve Vulture gibi volkanik dağları meydana getirmişlerdir. Alp dağlarının iç etekleri Kuzey İtalya ovasına dönük olup, batıya doğru kıvrılarak Apenin dağlarıyle birleşir. İtalyan Alplerinin ortalama yüksekliği 1 300 m.'dir. 4 000 m.'yi aşan on bir tepesi vardır. Bunlardan üçü Mont Blanc grubunda, altısı ise Monte Rosa grubundadır. Daha eski olan iç bölgelerde olsun, Dolomitlerde olsun en belli başlı özellik tepelerin yalçın ve kayalık olmasıdır.

Apeninler, İtalya boyunca uzanan birbirlerine geçmiş zincirleme bir sıra gibidirler. Kuzeyde Cadibona tepelerinden başlayarak, güneyde Sicilya'nın batı ucuna kadar gelip, yarımadanın belkemiğini oluştururlar.

Kuzey İtalya ovası güney Avrupa'nın en büyük ovasıdır. İtalya'nın tüm yüzölçümünün yedide birinden fazlasını kapsar. Bu ova, Alp ve Apenin dağlarının akarsularının bıraktıkları yığınların iki dağ silsilesi arasında bulunan geniş yarığı yavaş yavaş doldurmaşından meydana gelmiştir. Yaylalara yakın bölümlerde bulunan su geçirir nitelikteki sert yığınların yerini, ovanın daha alçak bölgelerinde su geçirmez killi topraklar alır. Deltası hâlâ genişlemekte olan Po ırmağı bir yandan da toprak sürüklemektedir.

Sicilya'nın kuzey-doğusundaki Perloritani dağları İtalya'nın güney-batısındaki Calabria dağlarının devamıdır. Sicilya'daki öbür yüksekliklerden bazıları, özellikle Nebrodi dağı, bileşim bakımından kuzey Apeninlerin kum ile kil karışık topraklarını andırırlar. Adanın iç kesimlerinde bol miktarda kükürt ve tuz birikintileri vardır.

İtalya'nın ikinci önemli adası olan Sardinya'da geniş çapta granit oluşumları vardır. Miyosen devrinden kalma kireç taşı yığıntıları Sassari'den Cagliari'ye değin uzanır.

İtalya'da çok çeşitli iklimler görülür. Bunun nedeni, yükseklik ve genişliklerin geniş ölçüde değişmesi ile denizin yumuşatıcı etki-

Sicilya'yı İtalya yarımadasından ayıran Messina boğazından bir görünüş.

Ligurya kıyıları. İtalya'nın sınırlarını genellikle deniz meydana getirir.

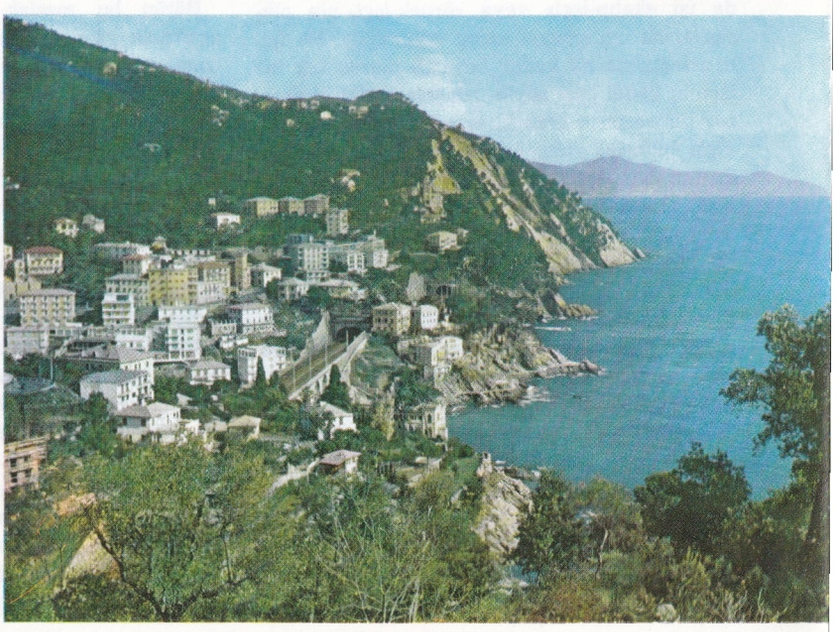

Ölçek 1 : 5 000 000
0 50 100 150 200
Kilometre
İSVİÇRE
AVUSTURYA
MACARİSTAN
YUGOSLAVYA
İTALYA
CEZAYİR
TUNUS
MALTA
MONACO
SAN MARINO
Zürich
Bern
Luzern
Lausanne
Lozan
LIECHTENSTEIN
Innsbruck
Tirol
Graz
Bruck
Klagenfurt
Villach
Maribor
Nagykanizsa
Balaton g.
Szekszárd
Kaposvár
Pécs
Meksek dağl.
Mohacs
Zagreb
Bjelovar
Osijek
Vinkovci
Ljubljana
Triglav
Karavanken
Julia Alp.
Triyeste
İstriya
Rijeka (Fiume)
Krk
Senj
Velebit dağl.
Hırvatistan
Slovenya
Dinar Alpleri
Dalmaçya
Bosnasaray (Serajevo)
Mostar
Split
Brač
Hvar
Vis
Korčula
Mljet
Dubrovnik (Ragusa)
Pelagruž
Tremiti adl.
Bolzano
Merano
Alto Adige
Dolomitler
Trento
Trentino-Alto Adige
Belluno
Udine
Giulia
Gorizia
Pordenone
Treviso
Venedik
Venedik kör.
Verona
Vicenza
Padova
Mantova
Rovigo
Lombardia
MİLANO
Bergamo
Brescia
Cremona
Lodi
Pavia
Piacenza
Parma
Reggio E.
Ferrara
Modena
Emilia-Romagna
Bologna
Ravenna
Forlì
Rimini
Pesaro
Ancona
Macerata
Gubbio
Perugia
Assisi
Ascoli P.
Teramo
Gran Sasso
L'Aquila
Abruzzi
Pescara
Chieti
la Maiella
Molise
Campobasso
Foggia
Barletta
Andria
Bari
Brindisi
Lecce
Otranto
Taranto
Taranto körfezi
Basilicata
Potenza
Matera
Altamura
Puglia
Campania
Benevento
Avellino
Caserta
NAPOLİ
Vezüv 1279
Salerno
Ischia
Capri
Napoli kör.
Salerno kör.
Toskana
Livorno
Pisa
Lucca
Prato
Pistoja
Floransa
Siena
Arezzo
Grosseto
Orbetello
Umbria
Terni
Viterbo
Rieti
Latium
ROMA
Tivoli
Frosinone
Latina
Terracina
Gaeta
Civitavecchia
Lido di Roma
Bracciano g.
Trasimeno g.
M. Amiata 1734
Ortes 3899
Bernina 4052
Sondrio
Lugano
Como
Varese
Novara
Vercelli
Biella
Aosta
Mt. Blanc 4810
B.St.Bernard
M. Rosa 4633
TORİNO
Casale Monf.
Asti
Alessandria
Monviso 3841
Cuneo
Savona
CENOVA
La Spezia
Cenova kör.
Nice (Nis)
Imperia
Sanremo
Cannes
St. Tropez
Ligurya Dağ.
Ligurya
Corso bur.
Portoferrajo
Bastia
Elba
Cinto d. 2710
Korsika (Fr.)
Ajaccio
Montecristo
Pto.Vecchio
Bonifacio
Bonifacio boğ.
Asinara
Asinara bur.
Sassari
Olbia
Nuoro
Macomer
Orosei kör.
Sardinya (İtal.)
Gennargentu d. 1834
Tirso
Oristano
Oristano kör.
Iglesias
Cagliari
Cagliari kör.
Teulada bur.
Tirren Denizi
Ustica
Lipari adl.
Salina
Lipari
Vulcano
Stromboli
Messina
Aspromonte 1956
Reggio C.
Spartivento bur.
Messina boğ.
Palermo
Cefalù
Trapani
Egadi adl.
Alcamo
Termini
Marsala
Sicilya
Etna 3340
Enna
Caltanissetta
Agrigento
Catania
Siracusa
Gela
Licata
Ragusa
Modica
Passero bur.
Pantelleria (İtal.)
Cosenza
Crotone
Catanzaro
Kalabria
La Sila
M. Pollino 2271
Sta. Maria di Leuca bur.
Otranto boğazı
İyon Denizi
Akdeniz
Tunus kör.
Bizerte
Beyaz bur.
Bon bur.
Tunus
Bône
Beja
Guelma
Mecerda
El Kef
Hamamet
Hamamet kör.
Sus
La Galite
Gozo
La Valletta
Linosa
Pelage adl. (İtal.)
Lampione
Lampedusa
Greenwich'e göre 12 doğu boylam

Solda: Alplerin en yüksek noktası Mont Blanc tepesi. Sağda: Alplerin doğu kesiminden bir görünüş.

sinin her yerde aynı oranda duyulmamasıdır. Alp dağları, yarımadayı soğuk kuzey rüzgârlarından korurlar. Apenin dağlarında ise birbirine karşıt iki özellik görülür. Tiren denizinden yana olan etekler yağışlı, Adriya denizinden yana olan etekler ise kuraktır. Yaz aylarında sıcaklık dereceleri arasında fazla ayrılık görülmez. Buna karşılık, kış aylarında sıcaklık dereceleri çok değişiktir. En fazla yağış, deniz rüzgârlarına açık olan dağ eteklerinde görülür. Venedik dolaylarında yıllık ortalama yağış miktarı 4 000 mm.'yi bulur; Ligurya denizi kıyılarındaki Apeninlerde ve Apuan Alplerinde yıllık ortalama yağış miktarı 3 000 mm.'dir. En kurak bölgeler Apulia ve Sicilya adasının orta kesimleridir. Buralarda yıllık ortalama yağış miktarı 400 mm.'yi geçmez. Yarımadanın en güneyinde ve Sicilya'da yağış oranının en yüksek olduğu tek mevsim kıştır.

Alp dağlarının batıda Apenin dağları ile birleşmesi, Kuzey İtalya'daki akarsuların hemen hemen tümünün Adriya denizine dökülmesine yol açar. Bu akarsuların en belli başlıları Po, Adige, Brenta, Piave, Tagliemento ve Reno ırmaklarıdır. Yarımada akarsularının çoğu kısadır. Arno, Tiber (Tevere), Garigliano ve Volturno gibi Tiren denizi kıyısındaki akarsular denize dökülmeden önce Apenin sıradağlarını bir süre izledikleri için uzundurlar. En güney kesimlerinde, Yunan denizine akan nehirler kış aylarında taşarak sel baskınlarına yol açarlar.

İtalya'da değişik kökenli birçok göl bulunur. Alp ve Prealp bölgelerindekiler buzul kökenli olup dip tepelerle çevrili ovacıklarda ya da büyük buzultaşların gerisindeki vadilerde görülürler. Maggiore, Como, Garda gölleri bunlardan bazılarıdır. İtalya'nın orta kesiminde bulunan Bolsena, Vico, Bracciano, Albano ve Nemi gibi göller ise krater kökenlidir.

Ekonomi ve Şehirler: İtalya topraklarının üçte birinden azı düzlük olduğu halde tarım yapılan toprak oranı oldukça yüksektir. Tarıma elverişli toprakların beşte ikisi tahıl ekimine ayrılmıştır. İtalya'daki tüm düzlük arazinin beşte dördünü oluşturan Kuzey İtalya ovasında dönüm başı verim yüksektir. Yarımadada ve adalarda verim daha azdır. En çok buğday yetişen bölge Emilia Romagna'dır. Yıllık ortalama buğday üretimi dokuz milyon tonu aşar. Buna rağmen makarna yapımında kullanılan sert buğdayın bir bölümü ithal edilir. Doğu Piemonte ve batı Lombardiya bölgelerinin en önemli ürünü pirinç olup, ovanın daha doğuda kalan bölümlerinde mısır buğdayı yetiştirilir. Emilia Romagna ve Campania bölgelerinde domates yetişir. Ayrıca ovada, özellikle Lombardiya'nın sulanmış çayırlarında bol miktarda hayvan yemi ekilir. Şeker pancarı daha çok Emilia ve Veneto'da yetiştirilir.

İtalya, şarapçılıkta dünyanın en başta gelen ülkesi Fransa'yla yarışır. Yarımadanın güneyinde ve adalarda zeytinlikler vardır; İtalya dünyanın en başta gelen zeytinyağı üreticisidir. Meyvelerden turunçgiller daha çok Sicilya ve Calabria'da yetiştirilir. Sicilya'da özellikle limon ve portakal yetişir. Limon ihracatında İtalya dünyada birincidir.

Lombardia ve Emilia'da büyükbaş hayvancılık ilerlemiştir. Buralarda ayrıca önemli bir peynir endüstrisi vardır. Kuzey kesimlerinde ve adalarda, özellikle Sardinya, Latium, Apulia ve Abruzzi'de koyun ve keçi beslenir. İtalya çevresindeki denizlerde bol balık çıkmaz; en belli başlı balıkçılık limanları Adriya denizi kıyılarında kurulmuştur. Sicilya çevresinde orkinos, öbür kıyılarda da sardalye, hamsi ve uskumru tutulur.

En geniş ormanlar Alp dağlarında (çoğunlukla kozalaklı ağaçlar) Apeninlerde (çoğunlukla geniş yapraklı ağaçlar) ve Sila dolaylarında bulunmaktadır.

Kuzey ovasında, kıyı bölgelerinde ve iç havzalarda birçok yerler tarıma elverişli duruma getirilmiştir. İtalya'da pek az kömür madeni vardır. Val d'Aosta'da biraz antrasit, Sardinya'da düşük kaliteli taş kömürü, Apeninlerin bazı havzalarında, özellikle Arno vadisinde linyit kömürü çıkar. Yılda aşağı yukarı üç milyon ton ham petrol üretilmekte olup, bu miktarın hemen tümü Sicilya'da çıkar. Bundan başka Po vadisinde ve Basilicata dolaylarında yılda aşağı yukarı sekiz milyon m^2. tabiî gaz çıkarılır.

Ülkede üretilen elektrik enerjisinin beşte dördü akarsulardan sağlanır. Bu üretimin yüzde yetmişinden fazlası Alp dağlarında yapılır.

Elbe ve Sardinya adalarında ve Val d'Aosta'da küçük demir madenleri vardır. Apulia'da boksit çıkarılır. İtalya'nın en belli başlı ihraç maddelerinden olan çinko ve kurşun Sardinya adasında çıkarılır. Toscana bölgesindeki Monte Amiate ocaklarında civa elde edilir. Sicilya'da kükürt ocakları vardır. Sardinya adası, Sicilya ve Apulia kıyılarında deniz suyundan tuz çıkartılır. Toscana'da ise kaya tuzu bulunur. Carrara yakınlarındaki Apuan Alplerinin mermeri yıllardan beri ününü sürdürmüştür.

Demir-çelik endüstrisi üç bölgede toplanmıştır: Milano yakınlarında, Aosta vadisiyle bazı Apenin vadilerinde (San Giovanni Valdarno ve Tern) liman şehirlerinde (Cornigliano, Bagnoli, Taranto gibi). En modern demir-çelik fabrikaları bu limanlarda kurulmuştur. Iv-

rea yakınlarındaki Trentino-Alto Adige'de ve Porto Marghera'da alüminyum üretilir.

Otomobil endüstrisinin merkezi Torino'dur. Cenova yakınlarındaki Monfalcone'de ve Napoli dolaylarında gemi yapım tezgâhları vardır.

Kimya endüstrisi de ileridir. İtalya dünyanın en önemli asit sülfürik üreticilerinden biridir. Bundan başka ilâç ve sentetik elyaf endüstrisi de çok gelişmiştir.

Dokuma endüstrisi kuzeyde ve Toscana bölgesinde gelişmiştir. Son yıllarda İtalya'nın en önemli ihraç maddelerinden biri durumuna gelen ayakkabı Varese bölgesinde yapılır. Venedik yakınlarındaki Murano'nun cam işleri ünlüdür. Napoli'de hamur işleri (makarna vb.), Romagna'da konserve fabrikaları vardır.

İtalya'daki karayollarının uzunluğu 200 000 km.'dir. Şehirler arasında kara ulaştırmasını otorutlar sağlamaktadır. Mont Blanc ile Büyük St. Bernard dağları altında açılmış olan tüneller İtalya ile Alp dağlarının kuzeyinde kalan ülkeler arasındaki kara ulaştırmasını kolaylaştırmıştır. Demiryollarının uzunluğu 21 000 km.'dir. Trenler genellikle elektriklidir.

İtalya'nın başkenti Roma'nın dışındaki önemli şehirleri şunlardır: Milano (nüfusu 1 690 848), Napoli (nüfusu 1 270 787), Torino (nüfusu 1 152 798), Cenova (nüfusu 842 764), Bologna (nüfusu 488 510), Floransa (nüfusu 457 669), Venedik (nüfusu 367 832),

Tarih: İtalya'da yaşayan çeşitli ırklar, M.Ö. III. yüzyıldan sonra Romalılar tarafından birleştirilmiştir. Romalılar politik istikrar ve bütünlük sağladıkları gibi, herkese vatandaşlık hakkı tanımışlardır. V. yüzyılda İtalya tümüyle Ostrogotların yönetimine girmiştir. Altıncı yüzyılda, Jüstinianus'un generalleri Belisarius ve Narses'in önderliğinde İtalya yeniden Doğu Roma İmparatorluğuna katılmış, fakat 568 yılında kuzeyden gelen Lombardlar Po vadisine yerleşmişlerdir.

VIII. yüzyılda, Bizanslılar Sicilya'nın bazı bölümleri ile bir iki kıyı bölgesini ellerinde tutuyor, Ravenna'da da bir vali bulunduruyorlardı; kilisenin Orta İtalya'da geniş toprakları vardı; Lombardlar ise 774 yılında Franklar tarafından yenilinceye dek kuzey İtalya'yı ellerinde tutmuşlardı.

VIII. yüzyılda, papalığın Ortodoks dininden olan Frankları yardıma çağırmasıyle, İtalya'da yüzyıllar boyu sürecek olan Cermen yönetimi başlamış oldu. Bundan sonra, bir yandan papalarla imparatorlar arasında devlet yönetimi konusundaki çatışmalar gittikçe şiddetlenerek sürüp giderken bir yandan da İtalya'da feodal sistem iyiden iyiye yerleşmekteydi.

Şehirler gelişirken güç kazanıyor, bunlardan birçoğu (Kuzey İtalya'dakilerin hemen hemen tümü ve Orta İtalya'dakilerin bazıları) egemenliğe kavuşuyordu. Şehirlerin çoğu ya bir tek ailenin (Floransa'da Medicilerin olduğu gibi) ya da dışardan gelme bir kişinin (çoğu zaman bir paralı kumandan) yönetimine girmişti. Güney İtalya'da ise XI. yüzyılda Normanlar yerleşmişti. Kurdukları krallık tüm Güney İtalya'yı ve Sicilya'yı içine alıyordu. Daha sonra, 1250 yılında kral Federico II.'nin ölümüyle Sicilya krallığı Fransız asıllı Anjou hanedanına geçti. 1282 yılında krallık ikiye bölündü ve Sicilya yarımadadan ayrıldı. İki taraf arasındaki çarpışmalar yüz yıl sürdü ve sonunda İspanyol asıllı Aragon hanedanı 1409 yılında Sicilya'ya, 1448 yılında da Güney İtalya'ya yerleşerek krallığı yeniden birleştirdi.

Orta İtalya'da Floransa XIV. yüzyılda Toscana bölgesini yönetimi altına almıştı. O sırada papalar Avignon (Fransa) da bulunduklarından İtalyan politikasına pek karışamıyorlardı ve bu bölgede iç savaşlar durmadan birbirini izliyordu. XV. yüzyılın başlarında kargaşalık tüm İtalya'yı sardı. Genova ve Venedik gibi güçlü deniz şehirleri, doğu ülkelerindeki geniş topraklarını Osmanlı İmparatorluğuna kaptırmışlardı. Venedik, Lombardiya'nın bir bölümünü ve Venezia'yı işgal ederek durumunu biraz düzelttiyse de Genova önce Milano'nun, daha sonra da Fransa'nın yönetimine boyun eğmek zorunda kaldı. XV. yüzyılda papalar yeniden Roma'ya dönerek Orta İtalya'nın yönetiminde söz sahibi oldular ve sık sık Venedik ile çatıştılar.

Bu iç çatışmalar 1494 yılında Fransa kralı Charles VIII.'in İtalya'yı işgal etmesiyle sona erdi. Bu tarihten sonra daha birkaç yüzyıl yarımada, yabancılar tarafından yönetildi. 1559 yılında yapılan Cateau-Cambresis antlaşmasıyle Venedik dışında tüm İtalya İspanya'nın eline geçti. İspanyol yönetimi tam yüz elli yıl sürdü.

Daha sonra, kısa bir süre için yarımadayı Avusturya işgal etti (1714-1734); daha sonra da İspanya ile Avusturya anlaşarak yarımadayı paylaştılar.

Fransız devriminden sonra Napoleon orduları İtalya'yı işgal etmiş ve İtalya Fransızların eline geçmiştir. Ülkede bir bütünlük kurma umudu yeniden doğmuşken, 1815 yılında imzalanan Viyana antlaşması eski düzenin yeniden kurulmasını öngörmüştür. Bu anlaşmanın uygulanmasında büyük güçlükler çıkmış, 1820-1821 ve 1831 yıllarında isyanlar çıkmıştır. Papa Pius IX. (1846-1878) önceleri milliyetçi akımlara yardım etmiş ama 1848 yılında, gerçek bir ihtilâl patladığı zaman bu harekete karşı çıkmıştır. Bunun üzerine milliyetçilerin tüm umudu Piemonte'nin Avusturya'yı yenmesine bağlanmıştır. Bu umut, Piemonte başbakanı Kont Camillo Cavour'un, Avusturya'yı Fransızların yardımıyle yenmesi sonucu, gerçekleşmiştir. 1859 yılında Lom-

Sardunya adasında bir kömür ocağı. İtalya'daki kömür yatakları ülkenin ihtiyacını karşılayacak zenginlikte değildir.

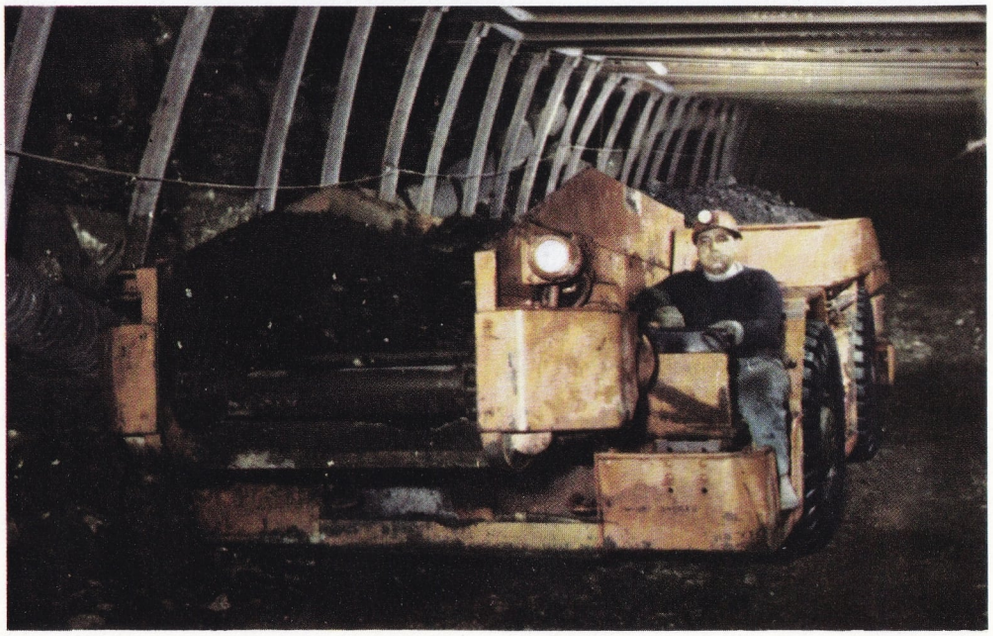

Sicilya adasında bir kükürt madeni. Kükürt önemli bir ihraç maddesidir.

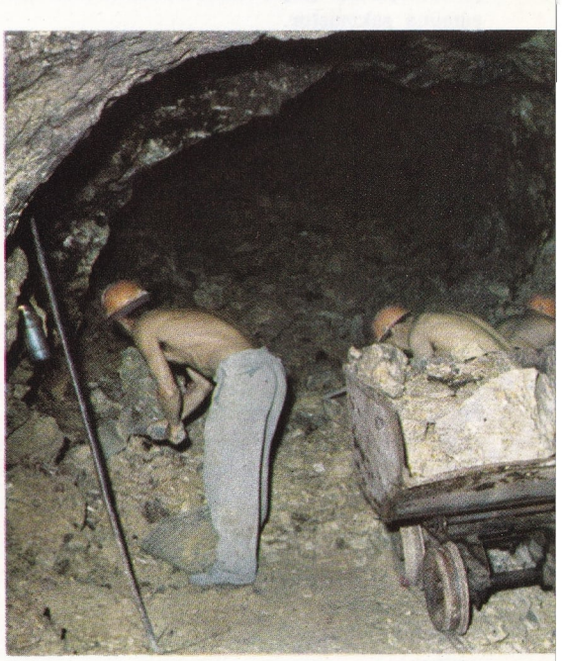

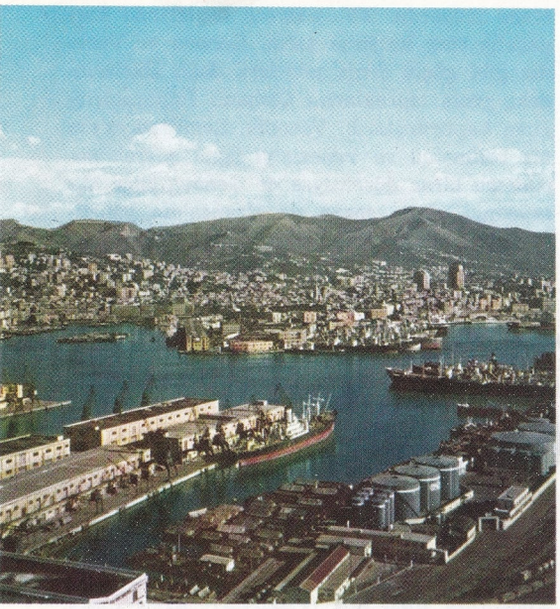

Cenova limanı İtalya'nın en önemli ticaret limanıdır.

bardiya'yı boşaltmak zorunda kalan Avusturya, İtalyan devletleri üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. 1859-1860 yıllarında ihtilâlci akım İtalya'yı sarmış. Venedik ile Roma dışındaki küçük devletler Piemonte'ye katılmıştır. 1860 yılında Giuseppe Garibaldi Sicilya'yı kurtarmış, sonra da Piemonte ordularıyle birleşerek Napoli'de bulunan Bourbon krallığını ortadan kaldırmıştır.

1861 yılında İtalya'da krallık kurulmuş, 1866 yılında Venediğin, 1871 yılında da Roma'nın elde edilmesiyle tam bir politik bütünlük sağlanmıştır.

Kral Vittorio Emmanuele III. zamanında (1900-1946) Giovanni Giolotti otoriter bir yönetim kurmuş, huzursuzluğu azaltmış, iç savaş tehlikelerini ortadan kaldırmış ve Libya ile on iki adayı ele geçirerek (1911-1912) İtalya'yı Avrupa'nın güçlü devletlerinden biri durumuna sokmuştur.

I. Dünya Savaşı başlarken İtalya'nın Almanya ve Avusturya ile dostluk ilişkileri vardı. Fakat Trento ve Trieste konusunda Avusturya ile arası açılınca, 1915 yılında itilaf devletleri tarafına geçmiştir.

Savaş Benito Mussolini yönetimindeki Faşistlerin başa geçmesini kolaylaştırmıştır. Mussolini ilk olarak 1922 yılında, ünlü Roma üzerine yürüyüşten sonra iktidarı almış, 1925 yılı ocak ayında diktatörlüğünü kurmuştur. Faşist diktatörlük, 1929 yılında papa ile yapılan anlaşmadan sonra Katoliklerin de desteğini kazanmıştır. 1935-1936 yıllarında yapılan Habeşistan seferi, 1936-1939 yılları arasında İspanyol iç savaşına katılış, faşist yönetimin hatalarıydı. İtalya bir de Nazi Almanyasıyle anlaşma yaptı. Hitler'e hayran olan Mussolini, 1939 mayısında Milano'da imzalanan bir anlaşmayla ülkesinin kaderini Almanya'nınkiyle birleştirdi. II. Dünya Savaşının başlarında kısa bir kararsızlık devresi geçirmekle birlikte, 1940 yılı haziranında İtalya, Almanya'nın yanında savaşa girdi. Orduları Balkanlarda ve Kuzey Afrika'da yenilgiye uğradı, kamuoyu Mussolini'ye karşı durum aldı. 1943 yılında kral Mussolini'nin görevine son vererek müttefiklerle barış anlaşması imzalandı. Fakat Hitler İtalya'yı işgal ederek Mussolini'yi yeniden başa geçirdi. Mussolini, Kuzey İtalya'da bir cumhuriyet kurdu. Fakat İtalyan direniş hareketinin bir kolu tarafından yakalanıp öldürüldü. 1945 yılında Almanya da yenilgiye uğrayınca, İtalya'da bir plebisit yapıldı (1946). Bunun sonucunda krallık ortadan kaldırılarak cumhuriyet ilân edildi.

Sanat: İtalya'da tarihten önceki zamanlardan kalma çok ilginç sanat yapıtları vardır. Kültürel kökenleri pek iyi bilinmeyen bu yapıtlara en çok kuzey İtalya'da ve adalarda rastlanılır.

VIII. yüzyıldan sonra Yunan ve Etrüsk uygarlıkları gelişmiştir; bunların bıraktıkları sanat ve mimarlık yapıtları Romalılar zamanından önce İtalya'da görülen en önemli yapıtlardır. Yunan etkisi, güney İtalya ve Sicilya'da bulunan dorik tapınaklarda özellikle göze çarpar. Etrüsklerden kalma anıtlar arasında en çok gömütler dikkati çeker.

Roma uygarlığının gelişmeye başlamasıyle, özellikle heykel sanatında, doğalcılığa doğru bir yönelme olmuştur. Helenistik biçimlerin de kullanılması, Akdeniz uygarlıklarının birbirlerine karışarak birleşmelerinin bir örneğidir. Bu eğilimler Roma, Pompei ve Herculanum'da bulunan duvar resimlerinde ve Aquileia'da (Napoli) bulunan mozayiklerde göze çarpar.

Cumhuriyetin son yıllarında ve imparator-

Latina'da çekirdek enerjisi santralı. Hidroelektrik ve termoelektrik santralların yanında, çekirdek enerjisine dayanan santralların yapımına da önem verilmektedir.

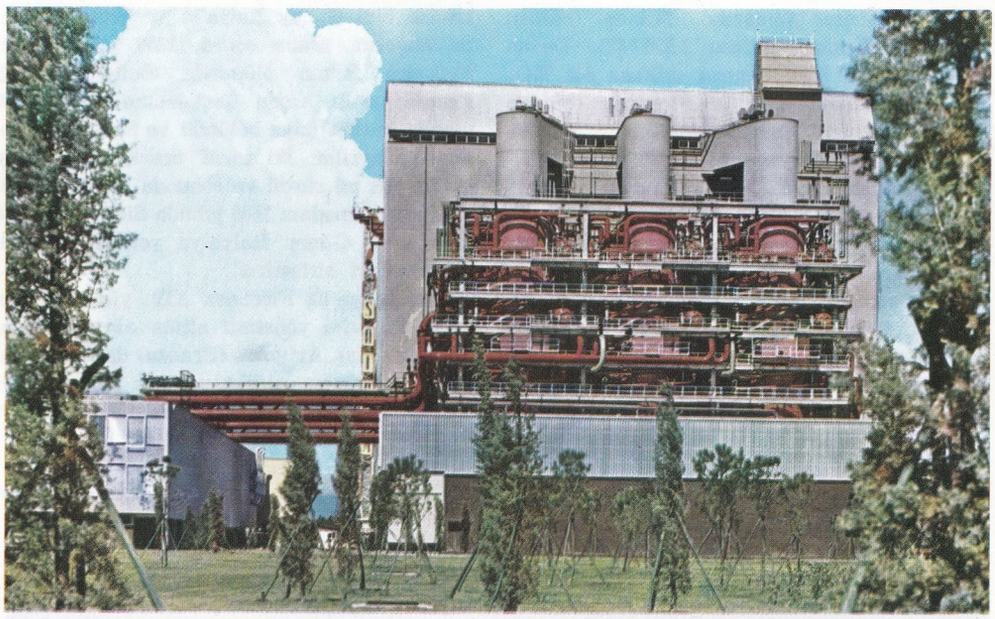

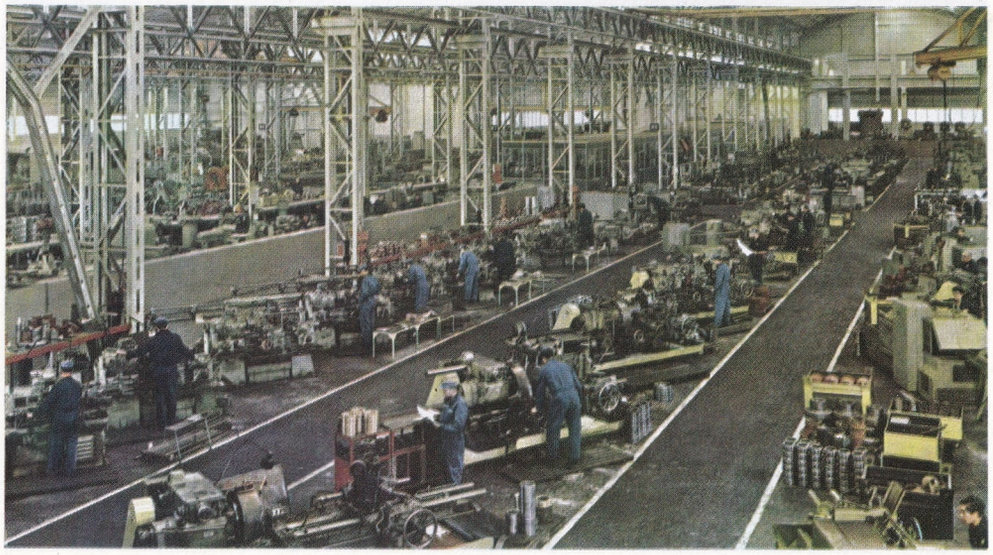

Makine endüstrisi otomobil ve gemi yapımı alanlarında gelişmiştir. Resimde Floransa'da bir makine fabrikası görülüyor.

İtalyan karayolları ekonomi açısından önemli merkezleri birbirine bağlar. Resimde, Milano-Salerno arasında yer alan otomobil yolunun Floransa-Bologna arasındaki bir bölümü görülüyor.

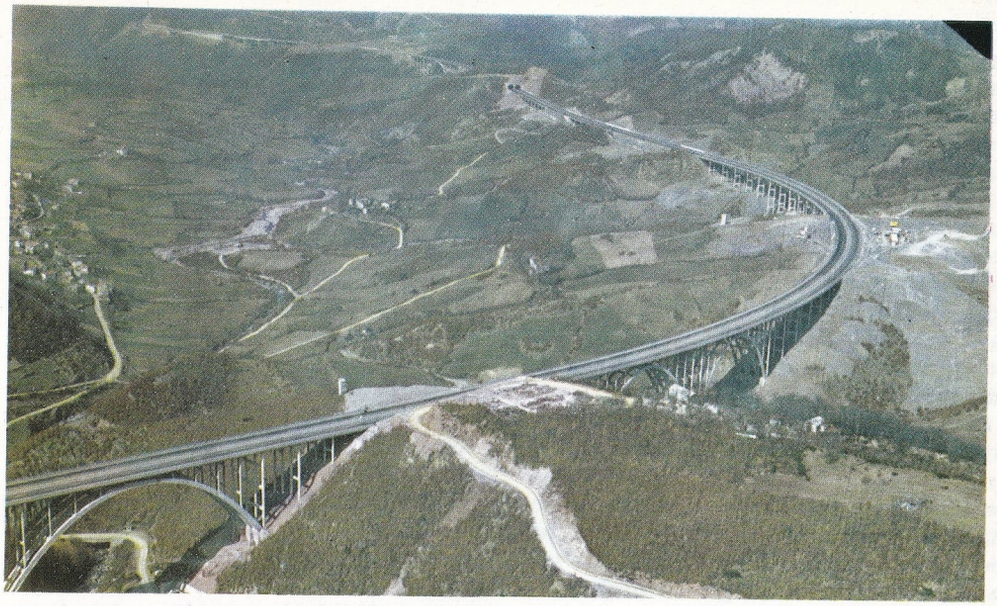

luk devrinde, kiliseler, hamamlar, açık hava tiyatroları ve zafer anıtlarında gelişmiş mimarî üslûp uygulanmıştır.

II. yüzyılın doğalcı heykellerinin yerini IV. yüzyılda son derece basit biçimler almıştır. Bu değişiklikle birlikte, renklere ve genellikle resim sanatına verilen değerin de artması, gizemci dinlerin, özellikle Hıristiyanlığın gelişmekte olduğu yıllara rastlar.

Roma sanatının roman sanata dönüşünün örnekleri vitraylarda, fildişi kutularda olduğu kadar Roma'da bulunan bazı yapılarda (Santa Costanza anıtkabri gibi) ve bazı bazilikalarda (Santa Sabina gibi) görülür. Aynı değişimleri taş lahitlerde, katakombların duvarlarındaki resimlerde ve mozayiklerde de izlemek mümkündür. Hıristiyan sanatı en yüksek noktasına Bizansın en güçlü olduğu devirde (V. ve VI yüzyıllar) özellikle Ravenna'da erişmiştir.

Roman mimarî X. yüzyıl ile XIII. yüzyıl arasında değişik evrelerden geçerek gelişmiştir. Bu biçimin belli başlı örnekleri arasında Milano'daki Sant Ambrogio kilisesi, Modena katedrali, Venedik'teki S. Marco katedrali, Ancona katedrali, Verona'daki S. Zeno kilisesi ve Pisa katedrali sayılabilir.

Fransa'da XII. yüzyılın ortalarında gelişen gotik mimarî XIII. yüzyılın başlarına dek İtalya'da görülmemiştir. Gotik, İtalya'da yayıldıktan sonra ülkenin iklim koşullarına uygun olarak değişik bir biçimde gelişmiştir. Ayrıca İtalyanlar, kuzey gotik yapıtlarında görülen gizemci özlemlerle dolu yükseklikleri yer vermemişler, gotik sanatın tipik biçimlerini arılaştırarak hemen hemen klasik ölçülere indirmişlerdir.

Resim ve heykel alanında ise, kuzey ülkelerde görülen stil değişiklikleri İtalya'da daha da geç görülmüş, klasik biçimin en güzel örneklerini vermiş olan Nicola Pisano'nun yerini ancak XIII. yüzyılın sonunda oğlu, gotik sanatçı, Giovvani Pisano doldurabilmiştir. Gotik sanatın geliştiği Napoli ve Sicilya dışındaki İtalyan sanatı kendine özgü bir yol izlemiştir. Çok verimli olan bu yol Rönesansa ulaşmıştır. Giovanni Cimabue yapıtlarında gotik ve bizans biçimlerinin birleşimini yapmış, ondan sonra gelen Duccio di Buoninsegna'nın ince çizgileri, Pietro Cavallini'nin doğacı üslûbu, Giotto'nun canlı ve heybetli yapıtları bu devri hazırlamıştır. Giotto (1276-1337) resimlerine derinlik katan ilk ressam olmuş, İtalyan resminde biçimlerin bir perspektif içinde gösterilmesi ondan sonra başlamıştır. Aynı devrin en ünlü sanatçıları arasında Simone Martini ve Orcagna gibi sanatçılar, gotik üslûbunun örneklerini vermeye devam etmişlerdir.

Floransa da başlayan yeni sanat hareketinin öncüleri Filippo Brunelleschi (1377-1446), Masaccio (1401-1428) ve Donatello (1386-1466) dur. Onlardan sonra gelen Filippo Lippi, Andrea del Castagno, Leon Battista Alberti, Fra Angelico, Paolo Ucello, Piero della Francesca, Antonello da Messina ve Giovanni Bellini gibi sanatçılar da aynı akımı çeşitli yönlerden geliştirmişler, Rönesans'ın ilk yıllarının sanatçıları arasında yer almışlardır.

Turizm İtalyan endüstrisinde önemli yere sahiptir. Resimde Cattolica plajı görülüyor.

Bu devirde, eski Yunan klasikleri taklit edilmekten çok üzerinde gelişmeler yapılabilecek modeller olarak inceleniyordu. Gotik sanatın duygusallığı ile klasik ölçülerin birleşiminden yepyeni bir kavram doğmuştur. Ayrıca, ayrıntılara önem veren Felemenk sanatının da, Jan van Eyck ve bazı diğer sanatçılar yoluyla, İtalyan resmine etkisi olmuştur. Antik motifleri yöntemli bir biçimde kullanan Andrea Montagna, Floransa sanatıyle Kuzey İtalyan resim sanatını birbirine bağdaştırmayı bilmiştir. XV. yüzyılın ilk yarısında, resim, heykel ve mimarî alanlarında bulunan yenilikler Floransa'da doğmuş, önemli gelişmeler burada olmuştur.

XV. yüzyılın sonunda Il Perugino ve Bramante gibi sanatçılar ortaya tumturaklı yapıtlar koyarken Leonardo da Vinci (1452-1519) anatomi incelemeleriyle yapıtlarını zenginleştirmiş, bu arada Antonio Pallaiolo ve Andrea del Verrocchio'nun çalışmalarından yararlanmıştır.

XVI. yüzyılda mimarlık, resim ve heykelde İtalyan sanatı çarpıcı bir gelişme dönemine girmiş ve bu çağ İtalyan sanatının altın dönemi haline gelmiştir.

XVII. yüzyılın başlarında Caravaggio ve izleyicileri doğaya dönüşü geliştiriyor, klasik eklektizm Carracci ve Guido Reni gibi sanatçılarla yeniden canlandırılıyordu. Barok üslubun gelişme merkezi Roma, ünlü mimarları da Giovanni Bernini, Pietro de Cortona, Francesco Borromini gibi sanatçılardı.

Barok dinamizmi kasvetli renklerle birleştirilmiş ve bu tutum XVIII. yüzyıl başlarının resim sanatını da etkilemiştir. Yüzyılın ortalarına doğru sadece Venedik'de Giambattista ve Giandominico Tiepolo bu sınırları aşabilmişler, Canaletto ve Guardi gibi ressamlar günlük hayatın renklerini tablolarında yansıtabilmişlerdir.

Ülkenin küçük devletlere bölünmesi, yabancı egemenliği, bilimsel ve teknik gerilik, 1815 yılından sonra İtalya'da sanat hayatının geri kalmasına sebep olmuştur. XX. yüzyıl İtalyan gerçekçi ve izlenimcileri Fransız çağdaşlarının düzeyine erişememişlerdir.

XIX. yüzyıl sonunda Avrupa'da başlayan hareketi, İtalya'da gerçekçi ressamlar temsil etmişlerdir. İtalya'nın çağdaş resme verdiği en büyük ad olan Amedeo Modigliani ile Giorgio de Chirico, Carlo Carrà ve Giorgio Morandi gibi «doğaötesi» sanatı izleyenler tarafından yürütülen hareket, İtalyan resmine çağdaş bir canlılık getirmiştir.

Faşist yönetim döneminde 1923 yılından başlayarak yirmi yıl süreyle İtalya'nın sanat hayatı Avrupa kültür hayatının canlılığından uzak kalmıştır. Tam bir baskı yönetimi kuran Mussolini döneminden sonra (1945) hemen hemen bütün sanat dallarında ve bu arada mimarlıkta, yeni bir atılım görülmektedir

Edebiyat: İtalyan edebiyatının kaynağı Sicilya olmuştur. Federico II.'nin sarayı çevresindeki şairler geleneksel aşk hikâyelerini İtalya'ya ve özellikle Sicilya'ya uyduran bir okulun kurulmasına katkıda bulunmuşlardır.

1266 yılında Sicilya okulu dağılmış, fakat gelişme Toscana'da devam etmiştir. Toscana'da kültüre susamış bir kentsoylu sınıfın doğmuş bulunması, şiirin olduğu kadar düzyazının da gelişmesini sağlamıştır. Başlangıçta yalnız didaktik eserlerde kullanılan düzyazıyla, Latin ve Fransız yazarlarıyle yarışacak eserler verilmiştir.

Umbria'da dinsel şiirler yazan Jacopone da Todi, San Francesco d'Assisi'nin izinden yürümüştür. Toscana bu dönemin kültür merkezidir. Guido Guinizzelli'nin yeni kuramı Guido Cavalcanti, Dante Alighieri, Lapo Gianni ve Cino da Pistoia gibi Toscanalı şairler tarafından benimsenmiş, bu şairler şiire yeni psikolojik derinlikler eklemişlerdir. XIII. yüzyılın son on yılı içinde, iç çatışmalara rağmen Floransa'da şiir, düzyazı, felsefe ve din bilimi alanlarında gelişme görülür.

Dante (1265-1321) Floransa'nın altın çağının en önde gelen kişisidir. İtalyan dilinin kurucularından biri de sayılan Dante'nin, gelmiş geçmiş en büyük şairlerden biri olduğu kabul edilmektedir. İtalyan düzyazısının ilk ustası olan Giovanni Boccaccio (1313-1375) ise aynı zamanda iyi bir şairdi. **Decameron** adlı eseri bu yüzyılın kentsoylu sınıf kültürünün bir özetidir. Üçüncü büyük Floransalı ise üslûbu yüzyıllar boyunca örnek alınan usta bir şair olan Petrarca (1304-1374) dır.

Toscana XIV. yüzyıl boyunca edebiyat alanında üstünlüğü elinde tutmuştur.

XV. yüzyılda Rönesans ile birlikte edebiyatta da atılım olmuş, fakat klasik diller önem kazandığından İtalyan dili ihmal edilmiştir. Yüzyılın başında, klasiklerin incelenmesi, eski çağlar kültürünün araştırılması, insanların yeryüzünde nasıl mutlu olabileceklerini araştırma amacına yönelen yeni bir düşünce akımının kaynağı olmuştur. Hümanizma adı verilen bu kültür çok kısa bir süre ulusal kaldıktan sonra bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Floransa'nın yanı sıra Roma, Venedik, Napoli, Ferrara, Mantova gibi şehirler hareketin merkezleri olarak görülürler.

XVI. yüzyılda şair Ludovico Ariosto (1474-1533) güldürü ve alaya kaçan bir üslup kullandığı eserleriyle ülkücü değerleri birleştirmede büyük başarı sağlıyordu. **Orlando Furioso** adlı eseri Rönesans edebiyatını eksiksiz bir şekilde temsil eder. Aynı dönemde Nicolo Macchiavelli (1469-1537) de, yapıcı eserler bırakıyordu.

Rönesans bireyciliği, kurulu toplum ve politika düzenlerini zayıflatmıştı. XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Rönesans kültürü de çöküş halindeydi. Bu kültürün özgür ve içtenli havasının yerini katı ve doğmacı bir neoklasisizm alıyordu.

Turquato Tasso (1544-1595) dünyayı, insan mutluluğunun yoluna konmuş toplumsal, dinsel ve ahlakî engeller dizisi olarak tanımlıyordu. Biçimsel olarak da geleneklerin dışında kalmış ve XVII. yüzyıl şiirine ortam hazırlamıştı. 1790 yılında Arcadia akademisi kuruldu. Bu akademi sağlam klasisizme dönüşü, basit ve duygulu bir biçimi öneriyordu. XVIII. yüzyıl şair ve oyun yazarları (Giuseppe Parini, Pietro Metastasio, Carlo Goldoni vb.) üzerinde olumlu bir etki yapmasına rağmen bu akım bir süre sonra boş bir biçimciliğe dönüşmüştür.

Ünlü İtalyan eleştirmeni Francesco de Sanctis'e göre İtalya'da edebiyat, Parini ve Vittorio Alfieri (1749-1803) ile yeniden doğmuştur. Bu yazarlar siyasal, toplumsal ve ahlakî temaları endüstri devrimi ile Fransız devriminin ışığı altında ele alıyorlardı. «Aydınlanma» dönemi adı verilen bu entellektüel akımın merkezleri Napoli ve Milano idi.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Edward Young ve Thomas Gray'dan yapılan çevirilerin etkisiyle «Aydınlanma» dönemi sona ermiş, onun yerini kaynağı halk şiiri olan bir şiir anlayışı almıştır. Bu akımın en önde gelen temsilcileri Alfonso Varano, Parini ve Alfieri'dir. Bunu güzellik ülküsünün doğurduğu neo-klasisizmin iki ayrı akımı izler. Tasvirci ve süslemeci olan ilk akım Pietro Giordani (1774-1848) ve Vincenzo Monti'ye (1754-1828) kadar başarılı olamamıştır. Hayatın uyumsuzluklarının yansıtılmasından doğan ikinci akımı ise Ugo Foscolo'nun (1778-1827) şiirleri temsil eder.

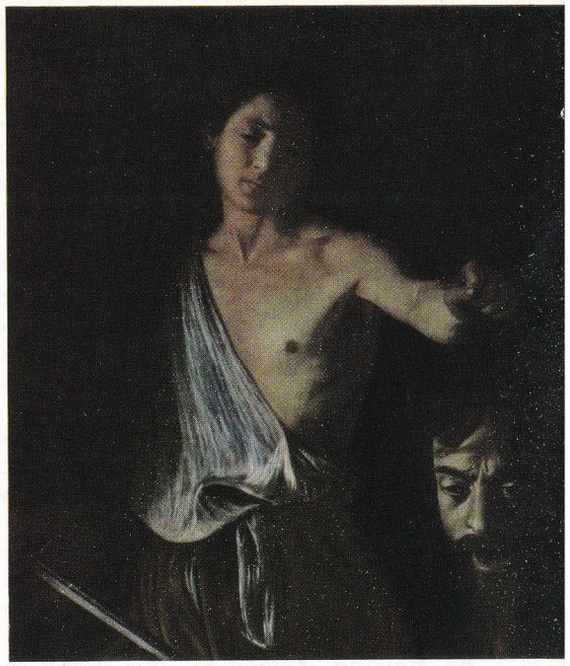

Caravaggio'nun resimlerinde, şekillerin biçimlenmesinde ışık büyük bir rol oynar. Resimde Caravaggio'nun «David» adlı tablosu görülüyor.

«Gelecekçilik» bildirisini imzalayan sanatçılardan Carlo Carrà'nın «Marinetti'nin Portresi» adlı tablosu (1910).

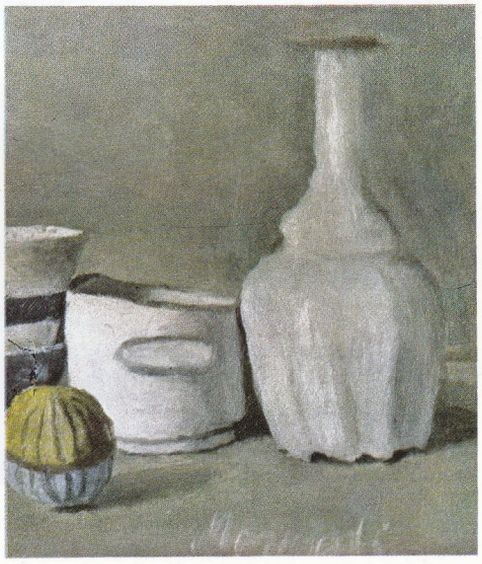

Morandi'nin bir natürmortu. Işığın etkisi nesnelerin hareketsizliğini daha da artırmaktadır.

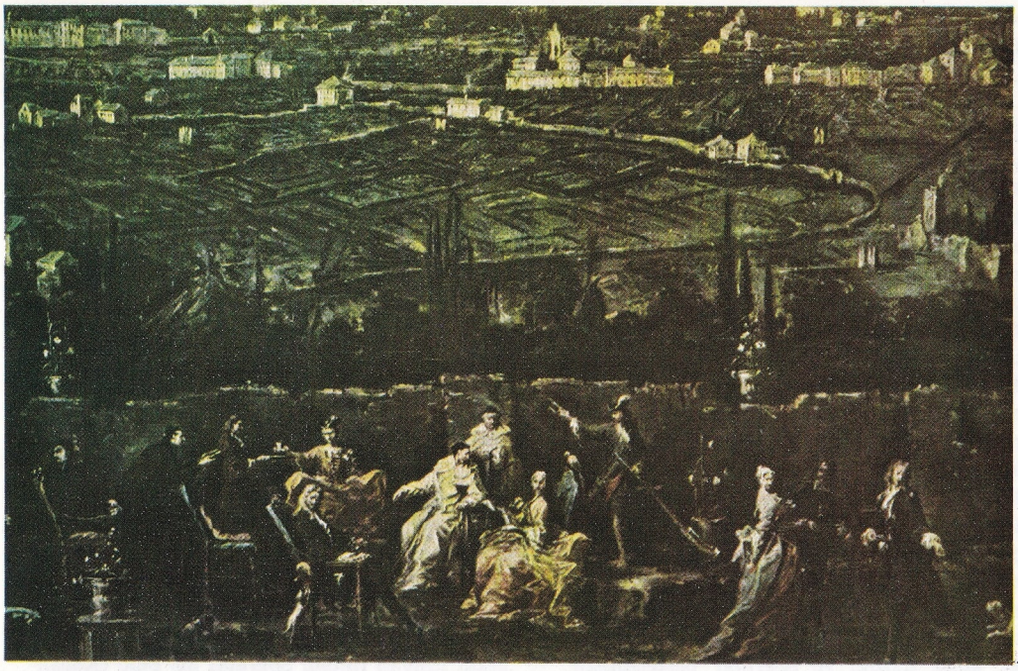

XVIII. yüzyıl İtalyan resminin ilginç bir temsilcisi olan Alessandro Magnasco'nun resminde «Bahçede Eğlence» adlı bu tablosunun da doğruladığı gibi, izlenimci belirtiler görülür.

Avrupa'da romantizm, lirik romantizm ve gerçekçi romantizm olmak üzere iki yönde gelişmiştir. İtalya'da, Alessandro Manzoni'nin ünlü romanı **I promessi sposi** (Nişanlılar) de görüldüğü gibi gerçekçi romantizm egemen olmuştur. XIX. yüzyılın en büyük İtalyan şairi ise Giacomo Leopardi'dir (1798-1837).

Bu yüzyılın en önemli eleştirmeni ise Francesco de Sanctis'dir (1817-1883). Sanctis, bu yüzyılda, romantizm ile pozitivizm arasındaki çatışmada Manzoni'nin yanında yer almıştır.

Manzoni'yi Piemonteli ve Lombardialı «bohem» sanatçılar izlemişlerdir. «Verismo»ya, yani İtalyan gerçekçiliğine yol açan bu akımın önemi, edebiyat ve tiyatroya lehçeyi getirmesi, alaycı ve anlatımcı şiiri denemesidir. «Verismo» üzerinde Manzoni kadar Giovanni Verga (1840-1922) nın doğalcılığı da etkili olmuştur. Verga'nın gerçekçiliğinin temeli mülkiyet ve din gibi birtakım ana temaları trajik bir destan havası içinde vermesindedir. Belgesel bir yazış biçimine dayanan bu gerçekçilik anlayışını başka şair ve yazarlar izlememişlerdir. Gerçekçilik Gabriele d'Annunzio (1863-1938) için hayatın kökenleri, Luigi Pirandello (1867-1936) içinse, öznel öğelerin, karşılaştırıldığı bir ortamdır.

İtalyan edebiyatında XX. yüzyılın başlarında bir çöküş görülür. Benedetto Croce (1866-1952) ve Giovanni Gentile (1875-1944) nin felsefe eserlerinde Hegel ve Vico'nun yankıları görülür. İtalyan edebiyatının gelişmesini bir süre engelleyen savaş aynı zamanda da olgunlaşmasına yaramıştır. Dino Campana, Umberto Saba, Giuseppe Ungaretti, Eugenio Montale gibi yeni şairler saf şiire çok yaklaşmışlardır. 1935 yılından sonra yetişen Salvatore Quasimodo, Alfonso Gatto, Mario Luzi gibi şairler öz ve tekniği gittikçe daha çok soyutlaştırmışlardır.

Faşizm, İtalyan kültürünün sadece yüzeyde etkilemiştir. Gentile bu rejimi savunurken, düşünürler ve sanatçılar genellikle bu rejime içtenlikle bağlanmamıştır. Şiir ve düzyazı bu dönem içinde arınmaya yönelmiştir. Savaş öncesi ve savaş sırasında Tozzi, Borgese, Palazzeschi ve Bacchelli gibi yazarlar roman türünü sürdürmüşler; II. Dünya Savaşından sonra ise Elio Vittorini, Cesare Pavese, Vasco Pratolini, Bilenchi, Brancati, Moravia ve Gadda gibi yazarlar ilginç romanlar vermişlerdir. Savaş sonrasında edebiyata yeni konular da girmiştir. Savaşın kendisi, direniş hareketi, faşizmin çöküşünden sonra ortaya çıkan toplumsal sorunlar, yeni düzenin başlangıcı bu konular arasında en önemlileridir. Bu yeni konuları işleyen yazarların en önemlileri ise Carlo Levi, Italo Calvino, Carlo Cassola, Bassani, Arpino ve Pier Paolo Pasolini'dir.

Tiyatro: M.Ö. VI. yüzyılda Roma tiyatroları yıkılmış veya terkedilmişti. Yeniden oyun yazılmaya ve oynanmaya başlanması için XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar beklemek gerekti. XIII. yüzyılın sonlarına doğru Umbria'da bazı Fransisken mezhebi mensupları Meryem'in hayatını canlandıran oyunlar oynamaya başlamışlar, daha sonraları bu oyunlara müzik ve dans da eklenmiştir.

XVI. yüzyılda tiyatro alanında bir yenilik olarak Plautus ile Terentius'un oyunlarının Latince olarak oynanmaya başladığı görülmektedir.

XVI. yüzyılda Giovanni Battista Giraldi ve Scaligero gibi kuramcılar çok etkin olmuşlardır. Bütün Avrupa tiyatrosunu etkileyen yer, zaman, hareket birliği kuramı bu dönem kuramcılarının eseridir. Bu yüzyıl İtalyan güldürüsünün en önemli temsilcileri Ludovico Ariosto, Aretino, Macchiavelli, Grazzini ve Della Porta'dır. Bu dönem İtalyan tiyatrosunun en başarılı dönemidir ve sarayların dışında gelişen yeni bir tiyatro türü halkın malı olmuştur. Her gün yeni bir oyun sahneleme zorunluluğu tulûatı doğurmuş, bu gelişimin sonunda ortaya **commedia dell'arte** çıkmıştır. Avrupa'da çok sevilen bu İtalyan güldürüsü

Carlo Goldoni'nin «Lokantacı Kadın» adlı oyununun Luchino Visconti yönetimindeki temsilinden bir görünüş. Goldoni İtalyan tiyatrosuna günlük gerçeği getirmiş, edebî bir dil kazandırmıştır.

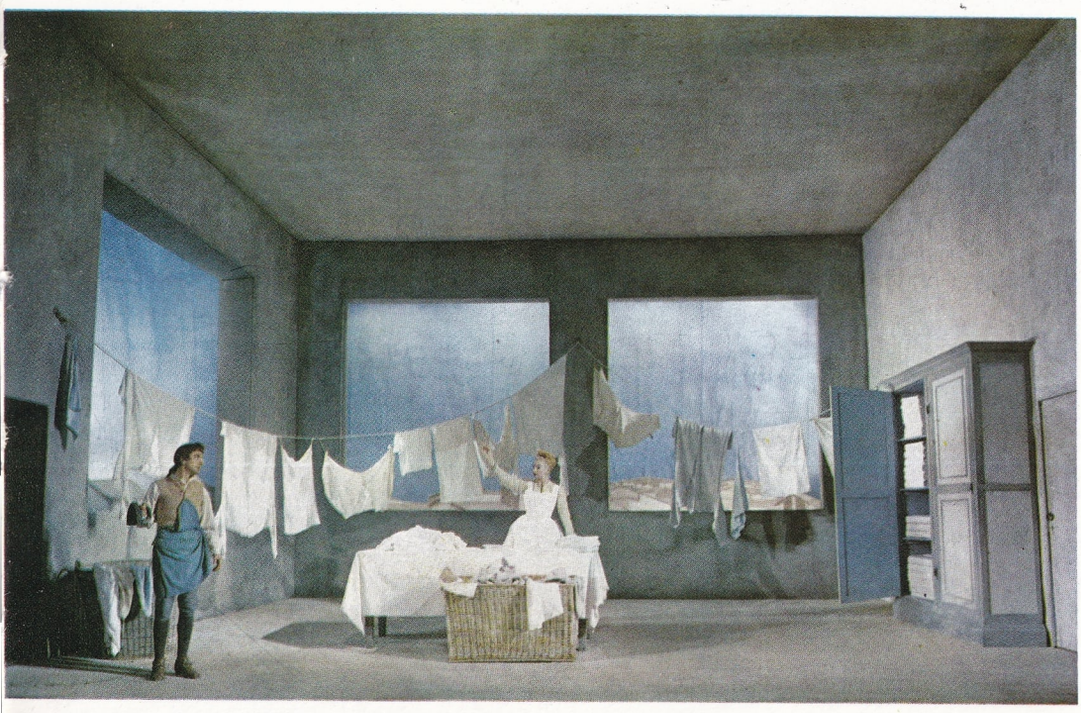

türü Shakespeare, Molière ve Lope de Vega gibi birçok büyük yazarı etkilemiştir.

XVII. yüzyılda trajedide ya da güldürüde önemli bir gelişme görülmez. XVIII. yüzyıl başlarında Commedia dell'arte, önemini kaybetmiş, trajedinin dram biçimlerinin en önemlisi olduğu kabul edilmiştir. Bu dönemde önemli yazarlar melodramda, Metastasio (1698-1782), güldürüde Carlo Goldoni, trajedide ise Vittorio Alfieri (1749-1803) dir. Fransız devrimi sırasında birçok ülkede sansüre uğrayan Alfieri'nin eserleri, Lord Byron'un hayranlığına rağmen çağında anlaşılamamıştır.

XIX. yüzyılın kiliseye karşı olan orta sınıf tiyatrosu hemen hemen bütünüyle Fransa'dan aktarılmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru «verismo» (gerçekçilik) akımı içinde Giovanni Verga ile Giuseppe Giacosa (1847-1906) başarılı eserler vermişlerdir.

XX. yüzyılın başlarında gerçekçiliğe karşı Gabriele D'Annunzio'nun önderliğinde meydana gelen tepkinin karşısında Luigi Chiarelli'nin (1884) fantastik ve sembolik tiyatrosu yer almıştır. Aynı yıllarda Luigi Pirandello özgün oyunlarıyle dikkati çekerken Ugo Betti (1892-1953) önemli bir tiyatro yazarı olarak belirmiştir. Halk tiyatrosu yazarı Eduardo de Filippo'nun ise Napoli lehçesiyle yazdığı güldürülerinde Luigi Pirandello'nun etkisi görülür.

Müzik: İtalya, Almanya ile birlikte batı müziğine en büyük katkıda bulunmuştu. Kilise müziğinin gelişmesinde Roma'nın büyük etkisi olmuştur. Önceleri sadece insan sesiyle söylenen, daha sonra ise bazı bölümlerine çeşitli müzik aletleriyle eşlik edilen dualar, Hıristiyanlıkla birlikte gelişmiş ve yayılmıştır.

XIV. yüzyılda müzikle şiirin birlikte geliştiği görülür. Bu dönemde kullanılan din dışı müzik biçimlerinin gelişmesi XVI. yüzyıldaki İtalyan madrigal okuluyle doruğuna varmıştır.

XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başı arasında opera ile oratoryo türleri doğar. İtalyan müziğinin batı müziğine en büyük katkısı bu türlerdedir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İtalya ve opera kelimeleri neredeyse eş anlamda kullanılır olmuşlardı. Opera alanında ilk büyük besteci Claudio Monteverdi'dir. İtalyanca, operaya en uygun dil olarak kabul edilmiş, İtalyan şair ve yazarı Metastasio (1698-1782), Gluck, Haydn, Haendel ve Mozart gibi ünlü besteciler için librettolar yazmıştır. Bu arada Amati, Stradivari ve Guarneri gibi ünlü yaylı saz yapımcıları, Arcangelo Corelli (1653-1713), Antonio Vivaldi (1675-1741) ve Giuseppe Tartini (1692-1770) gibi bestecilere konçerto, sonat ve senfoninin ilk biçimlerini denemede yardımcı olmuşlardır. Domenico Scarlatti (1685-1757) nin eserleri klavsen müziğinin tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Cherubini (1760-1842) çalgı müziği, kilise müziği ve operalar bestelemiştir.

Başka ülkelerde seçkinlerin eğlencesi olan opera İtalya'da halka mal olmuştur. İtalyan müziğinin, opera dışında kalan ürünleri hemen hemen hiç bir zaman ortanın üzerine çıkamamıştır. Bu çağın en önemli bestecileri Giovanni Battista Pergolesi (1710-1736), Paisiello (1741-1816), Domenico Cimarosa (1749-1801), Giacchino Rossini (1792-1868), Gaetano Donizetti (1797-1848), Vincenzo Bellini (1801-1835), Giuseppe Verdi (1813-1901), Ruggiero Leoncavallo (1858-1919), Giacomo Puccini (1858-1924) ve Pietro Mascagni (1863-1945) dir.

XIX. yüzyıl sonlarına doğru operaya karşı bir akım doğmaya başlamıştır; bu akımın öncüleri arasında Ottorino Respighi (1897-1936), Alfredo Casella (1883-1947), Ildebrando Pizzetti ve Gian Francesco Malipiero en önemlileridir.

İtalya dünyaca ünlü orkestra yönetmenleri yetiştirmiştir: Ünlü Arturo Toscanini (1867-1957), Vittorio Gui (1885), Guido Cantelli (1920-1956) bunların en önemlileridir.

Sinema: Sinema sanatını İtalya'ya sokan Lumière Film'in temsilcisi Vittorio Calcina olmuştur (1896). 1904 yılında iki belgesel filim yapan Roberto Omegna ertesi yıl Torino'da Arturo Ambrosio ile bir ortaklık kurmuştur. Bu arada Roma'da da Alberini ile Santoni de bir ortaklık kurarak **La Presa di Roma** (Roma'nın Alınışı) adlı tarihsel bir filim çeviriyorlardı. 1913 yılında Fransızlarla rekabete başlayan İtalyanlar **Quo Vadis** (Enrico Guazzoni), **Ma l'amor mio non muore** (Mario Ceserini),**Histoire d'un Pierrot** (Baldassarre Negroni) ve **Cabiria** (Giovanni Pastroni, 1914) gibi uzun filimlerle piyasaya çıkıyor ve bu yeni eğlence türünde başarı sağlıyordu. Bunların hemen arkasından Nino Martoglio ilk gerçekçi İtalyan filmini **Sperduti nel buio** (Karanlıkta Kaybolanlar) yapmışsa da bu yolda kendisini hemen hemen hiç kimse izlememiştir.

İtalyan filim endüstrisinin gelişmesi 1918 yılında durmuş, 1929 yılına kadar hemen hemen hiç bir önemli gelişme olmamıştır. 1929 yılında Alessandro Blasetti'nin çevirdiği **Sole** adlı filmi Mario Camerini'nin **Gli uomini, che mascalzoni!** (1932), yine Blasetti'nin **1860** (1933) adlı filimleri izlemiştir.

Faşist yönetim döneminde sinema sanatı bir propaganda aracı olarak kullanılmak istenmişse de bu istek ters bir tepkiyle yönetmen ve yazarları küçük duygulu güldürüler, değersiz filimler yapmaya yöneltmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında yapılan değerli filimlerin

Venedik'te Canal Grande (Büyük Kanal)de bir gösteri.

Siena'da her yıl düzenlenen geleneksel gösteriler İtalyan folklorunun en önemli gösterileri arasında yer alır.

Luchino Visconti'nin «Senso» (Günahkâr Gönüller, 1954) adlı filmi, İtalyan birliğinin kuruluş yıllarını konu edinen çok başarılı bir tarihsel filim örneğidir.

sayısı çok azdır. Bunların başlıcaları edebiyat kaynaklarından esinlenilerek çevrilen **Piccolo mondo antico** (Mario Soldati, 1940) ve **Un colpo di pistola** (Renato Castellani, 1942) gibi filimler, askerlik hayatı üzerine **Un pilota ritorna** (Roberto Rossellini, 1942) gibi filimler ve günlük hayattaki güçlükleri anlatan **Quattro passi fra le nuvole** (Blasetti, 1942), **I bambini ci guardano** (Vittorio De Sica, 1943) ve **Ossesione** (Luchino Visconti, 1943) gibi belirli bir dünya görüşüyle çevrilmiş, İtalyan yeni gerçekçi sinemasının öncüleri olan filimlerdir.

Savaştan sonra İtalyan direniş hareketini konu alan **Roma città aperta** (Roma Açık Şehir, Rossellini, 1945) ve **Paisa** (Rossellini, 1946) gibi filimleri izleyen yeni gerçekçi okulun en önemli eserleri olan De Sica'nın **Sciuscià** (1946) ve **Ladri di bicicletta** (Bisiklet Hırsızları, 1948), Alberto Lattuada'nın **Il bandito** (Haydut, 1946) ve **Senza Pietà** (Acımasız, 1948) adlı filimleri bütün dünyada yankılar yapmıştır. İtalyan savaş sonrası sinemasının diğer önemli eserleri olarak Visconti'nin **La terra trema** (Yer Sarsılıyor, 1948), Rossellini'nin **Stromboli** (1950), De Sica'nın **Miracolo a Milano** (Milano Mucizesi, 1951), Zavattini'nin **Amore in Città** (Şehirde Aşk, 1953) ve **Siamo Donne** (Biz Kadınlar, 1953), psikolojik gerçekçi Antonioni'nin **Cronaca di un amore** (Bir Aşk Hikâyesi, 1950), Alberto Lattuada'nın **La spiaggia** (Plaj, 1954) adlı filimleri sayılabilir.

1955 yılında beliren ekonomik bunalım İtalyan sinemasında 1959 yılına kadar devam eden bir duraklama meydana getirmiştir. Bu duraklama dönemi 1959 yılında Fellini'nin **Dolce Vita** (Tatlı Hayat) ve Antonioni'nin **L'avventura** (Serüven) adlı filimleriyle aşılmıştır. 1960 yılından sonra yeni yeni sinema yönetmenleri sivrilmiştir; bunların başlıcaları olarak **Accattone** (Dilenci, 1961) adlı filmiyle Pier Paolo Pasolini, **Salvatore Giuliano** (1962) adlı filmiyle Francesco Rosi, **Il Posto** (İş) adlı filmiyle Ermanno Olmi ve **Banditi a Orgosolo** (Orgosolo Haydutları) adlı filmiyle Vittorio De Seta'dır. Eskilerin 1960 sonrasında verdikleri en önemli eserler ise Fellini'nin **Otto e mezzo** (Sekiz Buçuk, 1963), Visconti'nin **Il Gattopardo** (Leopar, 1963), Antonioni'nin **La notte** (Gece) ve **Il deserto rosso** (Kızıl çöl, 1964) olarak sayılabilir.

İVAN

Altı Rus hükümdarı.

İvan I.: (1300-1341) 1328'de kardeşi Yuri'nin yerine Moskova Prensi ve Tatar Hanının vassalı olmuş ve kendisinden sonra gelenler tarafından da izlenen yayılma politikasının uygulanmasına girişmiştir. Rus İmparatorluğunun kurucusu sayılır ve Kalita takma adıyle anılır.

İvan II. : (1326-1359) İvan I.'in oğludur. Kardeşi Simeon'un yerine geçmiştir (1353). Yumuşak yaratışlı olduğu için Metropolit Aleksis ve soyluların politik baskıları altına girmiştir.

İvan III. : (1440-1505) Büyük İvan adıyle tarihe geçmiştir. İç savaşlardan ve yabancı istilâlarından harabeye dönmüş bir ülkeyi teslim almış (1462), bütün gücünü İvan I. tarafından temeli atılmış olan yayılma politikasının gerçekleştirilmesine yöneltmiştir. 1462'de Ryazan'ı topraklarına katmış, 1471-1478 yılları arasında Novgorod'un zaptını gerçekleştirmiştir. 1485'te Tver Prensliğini (Kalinin) aldıktan sonra, Moskova Prensliğinin sınırlarının Finlandiya körfezinden Urallara ve kuzeyde de Beyaz denize kadar genişlemesini sağlamıştır. 1480'de Moskova Prensliğini, Tatar uyrukluğundan kurtarmış, 1492'de Polonya kralı Casimir'in ölümünden sonra komşu ülkeleri işgal etmiş, Lituanya'ya karşı giriştiği savaş sonucunda yapılan barış antlaşmasıyle Lituanya topraklarının bir bölümünü de kendi topraklarına katmıştır. 1472'de son Bizans imparatoru Konstantin'in yeğeniyle yaptığı evlilik, kendisinden sonraki Rus çarlarının Ortodoks kilisesinin koruyucuları olduklarına ilişkin iddialar ortaya atmalarını mümkün kılmıştır.

İvan IV. : (1530-1584) Korkunç İvan adıyle bilinir. 1533'ten ölümüne kadar çar unvanını taşımıştır. Büyük İvan'ın torunu ve Basil III.'ün oğludur. Üç yaşındayken tahta çıkmıştır. 17 yaşında, devlet işlerini ele almış, büyük bir törenle taç giymiş ve çar unvanını taşıyan ilk Rus hükümdarı olmuştur. Devlet yönetimini ele aldıktan sonra, kanunların, yönetimin, ordunun ve kilisenin yenilenmesinde önemli başarılar sağlamış ve kendisinin küçüklüğünde Rusya'nın kargaşalığından yararlanarak refahlarını sürdüren Boyarları (soylular) tasfiye ederek, kendisine bağlı yeni bir soylular sınıfının doğmasını gerçekleştirmiştir. Bu kanlı tasfiye Rusya'nın, Polonya'nın akıbetine uğramasını engellemiştir.

1552'de Kazan'ın, 1556'da Astrahan'ın zaptiyle süregelen başarılar zinciri, 1571'de, Kremlin dışında bütün Moskova'yı yakan ve yerle bir eden Kırım Hanına karşı yapılan savaşla sona ermiştir. İvan IV. İngilizlerle ilişkiler kurmuş, iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Rusya'ya matbaayı getiren ve Avrupa'nın bu en az uygar ülkesine Avrupa edebiyatının eserlerini tanıtan, Korkunç İvan'dır. Rusya'nın Doğuya doğru yayılma olanaklarını hazırlayarak, 1582 yılında Tatar Hanlığına son vermiştir.

İvan V. : (1666-1696) 1682 yılından 1689 yılına kadar çarlık yapmıştır. Akıl ve vücutça

Korkunç İvan.

zayıf bir çardır. Baştan beri ortak çarlık yaptıkları üvey kardeşi Petro tarafından tahttan uzaklaştırılmıştır.

İvan VI. : (1740-1764) Henüz iki aylıkken, İvan V.'in kızkardeşi Çariçe Anna İvanovna tarafından çar ilân edilmiştir. Kısa bir süre sonra Büyük Petro'nun kızkardeşi Elizabeth'in yönettiği bir hükümet darbesiyle tahttan uzaklaştırılmış, ailesiyle birlikte hapsedildiği yerden kaçırılmak istenirken ölmüştür.

IVENS, JORIS

(1898-) Hollandalı sinema yönetmeni. Birçok ülkede çalışan Joris Ivens, çağımızın önemli tarih olaylarını belge filimleriyle tespit etmiştir; bunların en önemlileri İspanya iç savaşı üzerine **Spanish Earth** (İspanya Toprağı, 1937), Çin-Japon savaşı üzerine **The Four Hundred Million** (Dört yüz Milyon, 1939), İndonezya'nın bağımsızlığını kazanışı üzerine **Indonesia Calling** (İndonezya Sesleniyor, 1946), Küba ihtilâli üzerine **Pueblo en armas** (Silahlanan Ulus, 1960) tır. Ivens, **Regen** (Yağmur, 1929), **La Seine a rencontré Paris** (Seine Irmağı Paris'e Rastladı, 1957), **A Valparaiso** (1964) gibi konusunu tarihten almayan filimlerinde de şaşırtıcı bir lirizme ulaşır. Toplumsal nitelik taşıyan belge filimleri de önemli bir anlatım gücüne sahiptir; bu tür filimlerine Belçikalı yönetmen Henri Storck'la birlikte çevirdiği **Borinage** (1933), ilkin 1930 yılında sessiz olarak çevirdiği, dört yıl sonra da yeniden **Nieuwe Gronden** adıyle çevirdiği **Zuiderzee** (1934) ve **Das Lied der Ströme** (Irmakların Türküsü, 1953) adlı filimleri örnek gösterilebilir.

IVES, CHARLES

(1874-1954) Amerikalı besteci. XX. yüzyıl müziğinin en büyük deneycilerinden ve yenileyicilerindendir. Connecticut eyaletinin Danbury kentinde doğdu. İlk müzik bilgilerini babasından aldı. On dört yaşında kilisede org çalmaya başladı. On yedi yaşına kadar yaptığı bestelerde, Avrupalı bestecilerden önce politonal deneylere başlamıştı. Yale Üniversitesinin müzik bölümünde dört yıllık bir eğitim gördü. 1898 yılında, sigortacılığa başladı. 1930 yılında, sağlık durumunun zoruyle, hem sigortacılığı, hem besteciliği bıraktı. En önemli eserlerini, 1920 yılına dek yazmıştır. Yaşadığı sürede pek az ilgi görmüştür. Ancak ölümünden sonra önemi anlaşılmaya ve tanınmaya başlanmış, eserlerinin birçoğu önce Birleşik Amerika'da, sonra da Avrupa'da büyüyen bir üne ulaşmıştır. Ives, Walt Whitman'la kıyaslanmış ve Whitman'ın kişisel, öznel insancılığı, Ives'ın müziğinde yansımıştır. Atonalite, politonalite, yarım sesten daha küçük aralıklara müzik yazma, poliritmi gibi yenilikler, adları bu yeniliklerle birleştirilmiş Avrupalı bestecilerden daha önce Ives'in müziğinde belirmiştir.

Concord adını taşıyan ikinci piyano sonatı, piyano edebiyatının en önemli eserlerinden sayıldığı gibi, bu sonatın üzerinde çalıştığı sıralarda yazdığı denemeler (**Essays Before a Sonata**) müzik estetiğinin klasikleri arasında yer almıştır. Eserleri dört senfoni, orkestra için **Three Places in New England** ve **A Robert Browning Ouverture, Central Park in the Dark, Holidays senfonisi,** birinci ve ikinci yaylı dörtlüler, birinci ve ikinci piyano sonatları, keman ve piyano için dört sonat, oda orkestrası için **Tone Roads,** şarkılar vb.

İVME

Hareket halindeki bir cismin hızının zamana göre değişimi. Örneğin durmaktayken harekete geçen bir otomobil, on saniye içinde, saniyede üç metrelik bir hız kazansın. Otomobilin bu zaman içindeki ivmesi sabit olursa, kazanılan hız zamana bölünerek her saniye için, saniyede 0,3 m.'lik bir ivme elde edilir. Genellikle, bir doğru çizgi boyunca değişken bir hızla hareket etmekte olan bir cismin herhangi bir andaki ivmesini bilmek için, **t** anı ile ardışık **t + △ t** anındaki hızlar ölçülür, hızdaki değişim hesaplanır; bu değişim **△ t** süresine bölünerek, göz önüne alınan zaman aralığındaki ortalama ivme elde edilir. Bu ölçüler gitgide daha kısa zaman aralıkları için tekrarlanırsa, anî ivmeye varılır. Zaman birimindeki hız azalmasına gecikme denir. Örneğin, fren yapan bir arabada bu durumla karşılaşılır.

Merkezcil İvme: Bir daire çevresi boyunca hareket eden ve eşit zaman aralıklarında eşit daire yayları kadar yol giden bir cismin (düzgün dairesel hareket) hızı, daire çevresine teğet bir doğru üzerinde alınan bir okla (vektörle) gösterilebilir. Vektörün uzunluğu hızla, yani zaman birimi zarfında daire çevresi boyunca gidilen yayın uzunluğu ile, orantılı ve hareket yönündedir. Bu halde hızın büyüklüğü değişmez, fakat bir noktadan öbürüne, doğrultusu değişir. Hızın doğrultusundaki bu değişimden dolayı yine bir ivme vardır; hıza dik doğrultuda olan bu ivme dairenin yarıçapı **R** ise, bu ivmenin v^2 / R değerinde olacağı ispatlanır. Uzaydaki herhangi bir yörünge boyunca hareket halinde ise (örneğin yokuşta viraj alan bir otomobil) ivmenin üç bileşeni olacaktır: biri teğet boyunca olup hızın sayıca değerinin değişmesinden sorumludur, öbürleri birbirlerine ve birinciye dik olup hızın doğrultusundaki değişimlerden sorumludur.

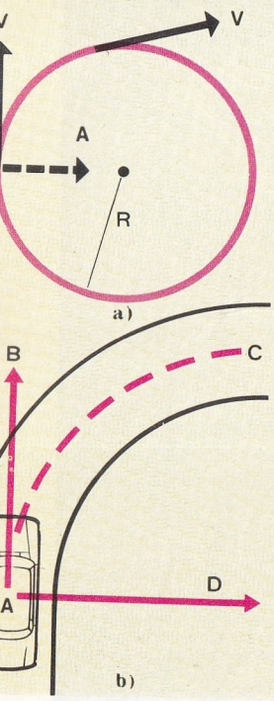

Düzgün dairesel hareket. Şekil a) da, V okları birbirini izleyen iki anda, hızın doğrultusunu ve büyüklüğünü göstermektedir; A oku merkezcil ivmeyi R ise dairenin yarıçapını göstermektedir. Şekil b) de, düzgün dairesel harekete örnek olarak, değişmez hızla, dairesel bir düzlemde giden bir otomobilin hareketi alınmıştır; A-B doğrultusunda kaçmağa çalışacak olan otomobili A-C yolunda tutabilmek için, direksiyon üzerine bir kuvvet uygulamak gerekir; bu kuvvet de merkezcil ivmeyi doğurur.

İVRİNDİ

Balıkesir iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 267). Balıkesir'in 40 km. batısında kurulmuştur. Balıkesir-Edremit şosesine 7 km.'lik bir yolla bağlıdır. Kasaba kendi adını alan bir ova içinde yer alır.

İvrindi ilçesinin yüzölçümü 751 km²., nüfusu 29 472'dir. Merkez, Gökçeyazı, Kayapa, Korucu bucakları içinde 65 köyü vardır.

İlçe topraklarının orta kısmı 200-300 m. yüksekliğindeki İvrindi ovasıyle kaplıdır. Ova, yükseltisi 400-500 m. arasında değişen hafif eğimli sırtlarla çevrilmiştir. Bu sırtlar üzerinde de 500-800 m.'yi bulan tepeler yükselir. İlçe Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Başlıca akarsular Madra çayı ile Dadalar deresidir.

Ova köylüleri tarım ve hayvancılıkla, dağ köylüleri ise ormancılıkla geçimlerini sağlarlar.

İYEM, NURİ

(1915-) Türk ressamı. İstanbul'da doğmuş, Güzel Sanatlar Akademisinden mezun olmuştur. Kısa bir süre Giresun orta okulunda resim öğretmenliği yapmış, İstanbul Resim ve Heykel Müzesinde çalışmış, daha sonra hayatını fırçasıyle kazanmaya yönelmiştir. 1940 yılında «Yeniler» grubunun kuruluşuna katılmış, yerli geleneklere bağlı olarak toplumsal gerçekçi bir tutumla, daha önceki resim kuruluşlarının tutumuna karşı çıkmıştır. 1946 yılında ilk kişisel sergisini açan İyem, bir süre sonra çalışmalarında soyut resim anlayışına öncelik tanımış ve soyut dönemi 1967 yılına kadar süregelmiştir. Bu tarihten sonra yeniden somut resme dönen İyem, başarılı ve açık işçiliğiyle usta resimler vermektedir. Çeşitli yurt içi sergilerinden başka Paris, Sao-Paolo, Venedik vb. yabancı şehirlerde de resimlerini sergileme olanağı bulan İyem'in, İstanbul Resim ve Heykel Müzesiyle çeşitli koleksiyonlarda resimleri vardır.

İYON

Yüklü atom ya da atom grupları. İyon terimi göçmen anlamına gelir. Gerçekten yüklü atomlar ya da atom grupları bir sıvıda serbest hareket ederler. Eğer sıvıya iki elektrot daldırılıp bunlar da bir üretecin (+) ve (—) uçlarına bağlanırsa yüklü atom ya da atom grupları elektrotlara doğru hareket etmeye başlarlar. Örneğin erimiş yemek tuzu sodyum klorür bileşiğidir. Bu bileşik Na^+ sembolüyle gösterilen +1 yüklü sodyum iyonları ile, Cl^- sembolü ile gösterilen — 1 yüklü klorür iyonlarından yapılmıştır. Katı halde birbirini sıkı sıkıya çekerek tutan bu iyonlar sıvı ortamda

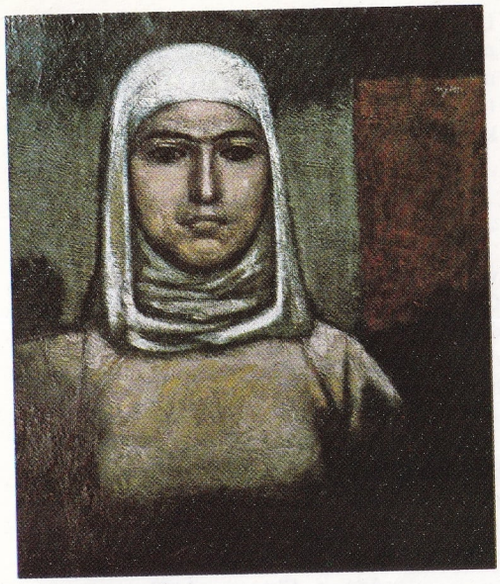

Nuri İyem'in «Kadın Başı» adlı tablosu.

birbiri üzerinden kayarak hareket edebilirler. Eğer sıvıya iki elektrot daldırılmış ve bunlar bir üretece bağlanmışsa +1 yüklü sodyum iyonları — yüklü olan ve katot adını alan elektrot tarafından çekilirler. Buna karşılık — 1 klorür iyonlarını ise + yüklü ve anot adını alan elektrot çeker. Bunun sonucu + yüklü iyonlar katota, — yüklü iyonlar ise anota doğru «göçerler». Katota göçen iyonlara katyon, anota göçen iyonlara anyon adı verilir. Örneğe göre sodyum iyonları katyondur, çünkü pozitif yüklüdür ve bu nedenle katota göçerler. Klorür iyonları ise anyondur.

NH_4Cl formulüyle gösterilen ve amonyum klorür adını alan tuz da iyonlardan yapılmıştır. Burada NH_4^+ ile gösterilen atom grubu amonyum grubudur. Görüldüğü gibi bu bir katyondur. Buna karşılık Cl^-, yani klorür bir anyondur.

$(NH_4)_2SO_4$ formülüyle gösterilen amonyum sulfat bileşiğinde NH_4^+ katyonları ile SO_4^- (sulfat) anyonları vardır. Görüldüğü gibi NaCl, NH_4Cl ve $(NH_4)_2SO_4$ bileşikleri iyonlardan yapılmıştır. Bu çeşit bileşiklere iyonik bağlı bileşikler denir. Bunlarda iyonları bir arada tutan kuvvet zıt elektriksel yüklerin birbirini çekmesinden ibarettir. Bu çekim iyonları birbirine bağlar, bu nedenle bileşiğin adı iyonik bağlı bileşik olur.

Bazı atomların pozitif, bazı atomların negatif yük kazanmaları bunların kendine özgü yapılarından doğar. Metal atomları örneğin sodyum atomu bileşik yaparken daima bir elektron verir ve bu nedenle +1 yük kazanır. Sodyum atomu +1 değer alan bir atomdur. K ile gösterilen potasyum atomu da +1 değer alır. H sembolü ile gösterilen hidrojen birçok bileşiklerinde +1 değerli olur. Buna karşılık yukarıdaki örneklerde klor atomu bir elektron almış ve — 1 değerli olmuştur. Klor metallerle ve hidrojenle yaptığı bileşiklerde hep bu değeri alır. Oksijen de elektron alan atomlardandır. Oksijen bileşiklerinin çoğunda iki elektron alarak — 2 değerli anyon durumuna geçer.

Atom gruplarının (+) ya da (—) değerleri, bunları yapan atomların aldığı (+) ve (—) negatif değerlerin bir cebirsel toplamı alınarak ortaya çıkar. Örneğin NH_4^+ katyonunda azot atomu — 3 ve her hidrojen +1 değerlidir. Buna göre 4 (+1) + (—3) = +1 olur. Sülfat anyonunda S (kükürt) +6 ve her oksijen — 2 değerlidir. Buradaki cebirsel toplam — 2 sonucunu verir.

Yapıları iyonik olmayan bazı maddeler bazı özel şartlarda iyon meydana getirebilirler. Örneğin HCl ile gösterilen hidrojen klorür ve H_2SO_4 ile gösterilen sülfürik asit suda eridikleri zaman iyonlar ortaya çıkar; bu olaya iyonlaşma adı verilir. Burada iyonların meydana çıkması asitlerin yapısında olan +1 yüklü hidrojen iyonunun (asit protonu) suyla birleşmesiyle olur. Yani hidrojen iyonu su moleküllerine verilir. Zaten asit proton veren bir maddedir.

$$\underset{\text{Hidroklorik Asit}}{HCl} + H_2O \rightarrow \underset{\text{Hidroksonyum}}{H_3O^+} + Cl^-$$

Bazen gaz molekülleri de elektron vererek ya da alarak iyonlar yaparlar. Bu iyonlara gaz iyonları denir. Gaz moleküllerinin elektron veriş ve alışları istemli bir olay değildir. Kısa zaman içinde kazanılan bu yükler kaybolur ve tekrar nötür gaz molekülleri oluşur.

İYONLAŞMA

Başlangıçta nötür olan bir atomun ya da bir molekülün bir ya da daha fazla elektrik yüklü bir iyon haline dönüşmesi olayı. İyonlaşma olayı şu şemayla gösterilebilir: A° (nötür atom) → A^+ (pozitif iyon) +e (elektron).

Atom, etrafında negatif yüklü elektronların döndüğü pozitif bir çekirdekten oluşmuş sayıldığında bu kavram daha iyi anlaşılır. İyonlaşma reaksiyonunun soldan sağa doğru, yani elektronun atomdan uzaklaşması şeklinde geçerli olabilmesi için, belirli bir miktar enerjinin atoma iletilmiş olması gereklidir; her elemente göre değişen bu enerji, atomun bir iyon ve bir de elektrona bölünebilmesini sağlar. Atoma enerji sağlayan yüksek sıcaklık, elektrik arkı, elektrik boşalması vb. gibi olanaklardan başka yüksek potansiyeller aracılığıyle hızlandırılmış elektronlardan da yararlanılır.

Bir elektronu bir atomdan sonsuza kadar uzaklaştırabilmek için yapılması gerekli fiziksel işe iyonlaşma potansiyeli adı verilir. Çünkü elektronu atomdan uzaklaştırmak için gerekli enerjiyi, volt ile gösterilen bir potansiyelin hızlandırdığı, bir elektron sağlar. İyonlaşma potansiyeli atom fiziğinde çok sıkı kullanılan bir enerji birimi olan elektronvolt (eV) ile gösterilir. Bir elektronvolt bir voltluk bir potansiyel farkının etkisi altında hızlanan elektronun kazandığı enerjiyi belirtir.

Nötür atomlar bulunan bir uzay parçasına bir elektron girdiğinde, elektronun atoma çarpışma yoluyle aktardığı enerji, atomu iyonlaştırmak için gerekli enerjiye eşitse, atom pozitif bir iyona dönüşür. İyonlaşma enerjisinden daha düşük bir enerjinin çarpışma yoluyle bir elektrondan bir atoma aktarılması sonucunda, elektron atom tarafından soğurulur ve atom daha yüksek enerjili bir düzeye (uyartılmış bir düzeye) geçer. Atomun uyartılmış halde olmasının nedeni, atoma çarpan elektronun, çekirdek etrafında dolanan bağımlı elektronlardan birine enerji aktararak, onu daha yüksek bir enerji düzeyinin karşılığı olan bir yörüngeye fırlatmış olmasıdır. Bir elektronun bir enerji düzeyinden daha yüksek bir enerji düzeyine geçmesi için gerekli fiziksel işe rezonans potansiyeli adı verilir, bu da iyonlaşma potansiyeline benzer şekilde ölçülür. Bu olay geçici bir olay olup, çok kısa bir süre sonunda elektron düzey atladığında, soğurmuş olduğu enerjiyi belirli bir dalga boyunda elektromanyetik ışınım halinde geri vererek, eski enerji düzeyine döner. İyonlaşma potansiyelleriyle rezonans potansiyellerine kritik potansiyeller adı verilir.

Elekromanyetik dalgalar uzayda (h ile, evrensel Planck sabitini ve υ ile de titreşimlerin frekansı gösterilerek) hv enerjili fotonlar şeklinde yayıldıklarından, elektromanyetik bir ışınım bir gaz molekülüne çarptığı zaman iyonlaşma olayı şu iki şekilde meydana gelebilir: a) İyonlaşma enerjisi kadar bir enerjiye sahip bir foton bir gaz molekülüne çarpacak olursa olay şu şemayla belirtilebilir: A (nötür molekül) + hv (foton) → A^+ (iyonlaşmış molekül) + e (elektron); moleküle çarpan foton bütün enerjisini moleküle aktardıktan sonra ortadan kaybolmaktadır; molekül iyonlaşmakta, yani atomlarından biri bir elektron yayarak iyon haline dönüşmektedir; b) Çarpan fotonun enerjisi molekülün iyonlaşma enerjisinden daha büyükse: A (nötür molekül) + hv →+ (iyonlaşmış molekül) + e hv' reaksiyon formülüyle gösterilen Compton olayı meydana gelir. Bu olayda, çıkan hv' fotonu gelen fotondan daha küçük frekansa ve enerjiye sahiptir.

İyonlaştırma etkenleri olarak alfa ve beta tanecikleri göz önüne alınırsa bu taneciklerin iyonlaşma enerjisinin ancak birkaç elekt-

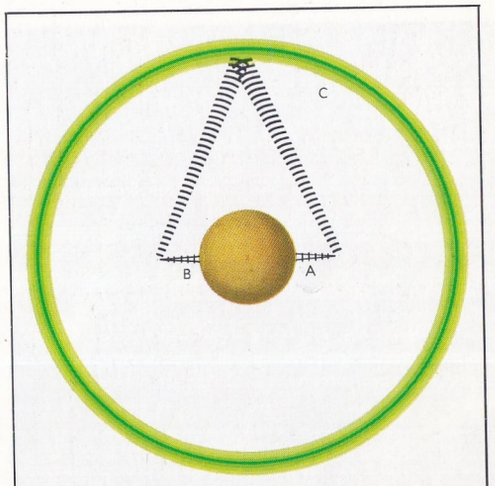

Yer üzerinde bir A noktasından yayınlanan radyo dalgaları C noktasında iyonosfere ulaşır; buradan yansıyarak, yer üzerinde A noktasının tam karşıtı olan B noktasında alınabilirler.

ronvolt olduğu, buna karşılık milyonlarca elektronvoltla ölçülen çok yüksek enerjileri olduğu görülür. Bu nedenle böyle bir tanecik, içi molekül dolu bir hacmi aşarken enerjisi tükeninceye kadar pek çok sayıda iyonlaşma olayına sebep olabilir. Atomsal taneciklerin incelenmesinde kullanılan en önemli araçlardan biri olan Wilson sis odası bu olaya dayanır.

Yerdeki doğal iyonlaşma olayları genellikle az olup daha çok güneşten gelen morötesi ışınların sonucudur. Buna karşılık atmosferde ve yaklaşık olarak 100-200 km. yükseklikte yoğun iyonlaşma olayları meydana gelir. Uzayın iyonosfer diye adlandırılan bölümü, güneşten gelen artık ve yoğun havanın etkisi olmadığı için enerjisinden hiç bir şey kaybetmemiş olan morötesi ışınlardan oluşmuş elektromanyetik ışınımların ve büyük enerjili kozmik ışınların yoğun bir bombardımanı altındadır. Bu yükseklikteki havada bulunan moleküllerin yarısı iyonlaşır. İyonosfer, yerdeki bir radyo istasyonunun yaptığı yayının, yerin bu istasyona karşıt bir bölgesinden alınabilmesini sağlayan yansıtıcı bir ayna görevi gördüğünden haberleşme bakımından çok önemlidir.

İyonlaştırıcı etkenlerin etkisine bırakılmış bir gaz ya da buharın içinde, ikincil reaksiyonlar da ortaya çıkabilir. Belirli bir gaz hacmi içindeki iyonların sayısı, iyonlaştırıcı etkenlerin şiddetine göre, düşük değerlerden yüksek değerlere kadar değişebilir. Bir gazın molekülleri düzensiz bir şekilde mümkün bütün doğrultularda hareket ederek (ısısal çalkantı olayı) birbirleri arasında sürekli çarpışmalara yol açarlar; bu çarpışmaların sayısı verilen hacim içinde bulunan moleküllerin sayısıyle bunların hızlarının fonksiyonudur. İyonlaşma yoluyle ortaya çıkan iyonlar için de durum böyledir; bunlar da gazın içine yayılır ve bütün hacim içine biçimli olarak dağılırlar. Eğer iyon sayısı yüksekse şu reaksiyonlar gerçekleşebilir: a) Pozitif bir iyon serbest bir elektrona çarparak nötür bir molekül meydana getirebilir: $A^+ + e \rightarrow A^\circ$; b) Gazın kimyasal niteliği moleküllerinin serbest elektronlarla bileşerek negatif iyonlar meydana getirmesini sağlar: $A^\circ + e \rightarrow A^-$; c) Negatif iyonlar pozitif iyonlara çarparak nötür moleküller meydana getirebilirler. $A^+_1 + A^-_2 \rightarrow A^\circ_1 + A^\circ_2$. Bir gazın içindeki iyonların varlığı, üzerlerine sürekli bir elektrik akımı kaynağı aracılığıyle gitgide artan gerilimlerin uygulandığı iki elektrotlu ve boşalma (ya da deşarj) tüpü denilen bir alet vasıtasıyle ortaya konabilir. Eğer gaz önceden iyonlaşmış değilse, güneş ışığı ya da radyoaktif maddelerin etkisinden ötürü çok az miktarda iyonu olacaktır. Elektrotlara bir gerilim uygulandığında, özel aletlerle, gazın içinden çok zayıf bir akımın geçtiği tespit edilebilir. Bu olay elektriğin sıvılar içinden geçmesi olayını andırır; geçerken elektrolitlerde de akımın nakli maddenin yer değiştirmesiyle olur, yani iyonların naklettiği akım, uygulanmış olan elektrik alanının etkisi altında elektrotlara doğru hareket eder. Karşıt işaretli iyonlar, uygulanan elektrik alanının şiddetinin fonksiyonu olan bir hızla, kendi işaretlerinin karşıtı olan elektrotlara doğru hareket ederler. Bu yer değiştirme sırasında iyonlar oldukça yüksek bir enerji kazanabilir ve yeni iyonlaşma olaylarına sebep olabilirler. Çarpışma yoluyle iyonların meydana gelmesi, boşalma tübünü aşan akımın şiddetinin artmasıyle anlaşılır.

Elektrolitler katı haldeyken bile iyonsal bir yapıda olup bunların sulu çözeltileri içinden elektrik akımının geçmesi de işaretli iyonların varlığını gösterir. Eğer aynı elektrolit farklı eriticiler içinde eritilecek olursa, bu çözeltilerin her birinin elektrik bakımından davranışının farklı olduğu yani daha az ya da çok iletken çözeltilerle karşı karşıya bulunduğu gözlenir. Eritilmiş olan elektrolik tuzun hep aynı olduğu göz önünde tutulacak olursa, bu farklı davranışları eritici sıvıların farklı özeliklerine bağlamak gerekir. Bir eriticinin iyonlaştırma gücü diye karşıt işaretli iyonlar arasına yerleşerek bunların birbirlerini çekme güçlerini azaltma özeliğine denir. Bir eritici içindeki noktasal elektrik yükleri arasındaki Coulomb çekme (ya da itme) kuvveti eriticinin iyonlaştırma gücünün bir ölçüsünü teşkil eder. Bu temele dayanarak bu özeliği olan cisimlerin ve özellikle eriticilerin sınıflandırmasını yapmak mümkün olmuştur; iyonlaştırma gücü karşıt işaretli iyonlar arasındaki çekim kuvvetinin daha fazla azalmasını sağlayan eriticilerde daha fazla olur. Örneğin havaya bir Na^+ iyonu ve bir de Cl^- iyonu bırakıp bunların birbirlerini çektikleri kuvvet ölçüldüğünde iyonlar su içindeyse bu kuvvetin havadakinin 1/80'i olduğu tespit edilir. Bu da suyun en yüksek iyonlaştırma gücüne sahip eriticilerden olduğunu gösterir.

İyonlaşmalar yoluyle ışık olayları meydana getiren bir iyon demeti.

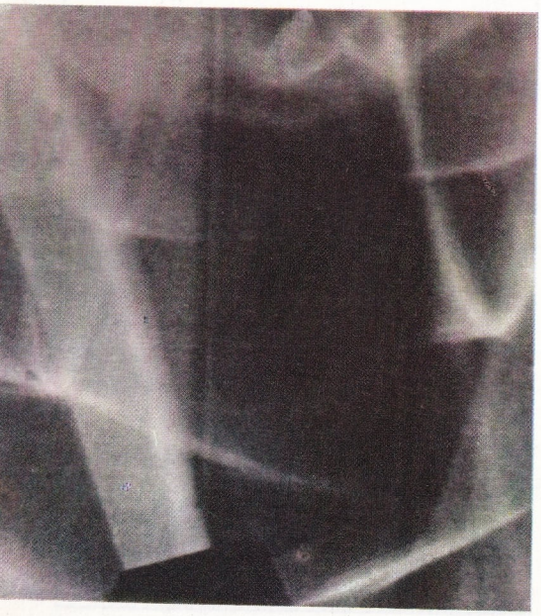

İYON REAKSİYONLARI

Reaksiyonların önemli bir kısmı ve özellikle sulu eriyiklerde olan bir kısım reaksiyonlar iyonlar arasında olur. Bu reaksiyonlar basit olarak iyon denklemleriyle gösterilebilir. Örneğin $AgNo_3$(gümüş nitrat) eriyiğiyle NaCl (sodyum klorür) eriyiği karıştırılırsa gümüş klorür çöker.

$AgNO_3$ +	NaCl	→	AgCl	+	NaNO
Gümüş nitrat	Sodyum klorür		Gümüş klorür		Sodyum nitrat

Aslında sulu eriyiklerinde gümüş nitrat Ag^+ ve NO^-_3 iyonları, sodyum klorür ise Na^+ ve Cl^- iyonları halinde erimişlerdir. Bu dört iyondan sadece ikisi bileşerek suda erimeyen gümüş klorürü yaparlar, bu da ikinci bir faz halinde ayrılarak çöker.

$$Ag^+ + NO^-_3 + Na^+ + Cl \rightarrow AgCl + Na^+ + No^-_3$$

Bu duruma göre sodyum nitrat iyonları olaya karışmazlar. Bu iyonları bir kenara koyarsak asıl reaksiyonun denklemini basit olarak yazabiliriz.

$$Ag^+ + Cl^- \rightarrow AgCl$$

Bazı indirgeme reaksiyonları da aslında iyon reaksiyonlarıdır. Örnek olarak $HgCl_2$ (civa iki klorür) ile $FeCl_2$ (demir iki klorür) eriyiklerini karıştırırsak civa indirgenir, demir yükseltgenir.

$$HgCl_2 + FeCl_2 \rightarrow HgCl + FeCl_3$$

Görüldüğü gibi civa +2 değerden bir elektron alarak +1 değere inmiştir. Bu elektronu demirden almıştır. Demir ise elektron verince +2 değerden +3 değere yükseltgenmiştir. Asıl olay bu atomlar arasındadır.

$$Hg^{++} + Fe^{++} \rightarrow Hg^+ + Fe^{+++}$$

Ayrıca oluşan Hg^+ ile Cl^- bileşerek suda erimeyen HgCl (civa bir klorür) bileşiği meydana getirerek çöker.

$$Hg^+ + Cl^- \rightarrow HgCl$$

Sulu ortamdaki nötürleşme olayları da iyon reaksiyonu tipindedir. Örnek olarak hidroklorik asit eriyiğiyle uygun miktarda sodyum hidroksit eriği birbiriyle karıştırılırsa bir nötürleşme olur. Yani ortaya çıkan maddeler asit ya da baz özeliği göstermeyen tarafsız maddelerdir. Tarafsız kelimesi nötür terimiyle açıklanmıştır.

$$NaOH + HCl \rightarrow HaCl + HOH$$

Aslında olay asitten gelen H^+ iyonu (proton) ile bazın verdiği OH^- (hidroksil) iyonunun bileşerek su molekülü yapmasıdır. Bu olaya sodyum hidroksitin Na^+ iyonu ile asitin Cl^- iyonu karışmaz, bunlar işin başında olduğu gibi reaksiyon sonunda da değişmemiş olarak eriyikte kalırlar. Eriyikten NaCl, yani sodyum klorür tuzunu elde etmek için suyun uçurulması gerekir. Buna göre asıl reaksiyon bir iyon denklemiyle gösterilebilir.

$$H^+ + OH^- \rightarrow HOH$$

İYOT

Halojenler ailesinin dördüncü elementi. Fluor, klor, brom, iyot ve astatin elementleri periyodik sistemin VIII. A grubunda bulunurlar. Bu elementlere halojenler adı verilir. İyot bu grubun bir üyesidir. İlk iki üye adi sıcaklıkta gaz, brom sıvı olmasına karşılık iyot katı bir elementtir. Doğada serbest halde bulunmaz, çünkü aktif bir elementtir. Doğada bulunuş oranının %0,001 gibi oldukça küçük olmasına kar-

Doğadaki iyot kaynağı Şili güherçilesidir. Resimde Şili güherçilesinin süblimleştirilmesi için kullanılan bir fırın görülüyor.

şılık iyot izlerine hemen her yerde rastlanır. İyot yerkabuğunda çeşitli minerallerin bileşiminde, deniz suyunda, deniz bitki ve hayvanlarında, bazı kaynak sularında bulunur. İnsan vücudu için çok önemlidir. Tiroid bezlerinde üretilen tireoglobulin adlı bir hormonun bileşimine girer. Bu hormonun eksikliği guatr hastalığına yol açar.

Doğadaki asıl iyot kaynağı ham Şili güherçilesidir. Şili'de topraktan çıkarılan ham Şili güherçilesinden %0,2 oranında $NaIO_3$ (sodyum iyodat) vardır. Şili güherçilesi saflaştırılarak asıl Şili güherçilesi adını alan $NaNO_3$ (sodyum nitrat) elde edilirken sodyum iyodat ana eriyikte kalır. Bu eriğe $NaHSO_3$ (sodyum bisülfit) eriyiği eklenerek iyot elde edilir. Eskiden iyot deniz yosunlarının küllerinden elde edilirdi. Bu küllerde bulunan sodyum iyodür yükseltgenirse elementel iyot elde edilir.

Şili güherçilesinden iyot elde edebilmek için ana eriyiğe konan $NaHSO_3$ ile sodyum iyodatın çoğu sodyum iyodüre indirgenir. Bu da eriyikte kalan iyodat ile asitli ortamda iyot verir.

$$5NaI + NaIO_3 + NaHSO_4 \rightarrow 3I_2 + 6Na_2SO_4 + 3H_2O$$

Ele geçen iyot daima yabancı maddelerle birlikte bulunur. Bunu da süblimleşme yoluyle saflaştırırlar. İyot, mor-siyah renkli parlak kristallerden yapılmış bir katıdır. Isıtılınca sıvılaşmadan buharlaşır, iyot buharı soğuk bir yüzeye çarpınca iyot kristalleri yoğunlaşır. Katı halden buhar haline geçip tekrar katı hale dönmeye süblimleşme denir. İyot buharının kokusu kloru andırır. İyot adi sıcaklıkta bile önemli oranda buharlaştığı için daima kokusuyle kendini belli eder. Suda erimez, buna karşılık I^- (iyodür) iyonları bulunan sulu eriyiklerde bolca erir. Organik eritgenlerde, örneğin benzen, karbon tetraklorür, karbon sülfür ve alkolde bol miktarda erir. Alkoldeki eriyiğine tendürdiyot adı verilir.

İyodun kimyasal özellikleri broma benzer, yalnız elektron ilgisi ve yükseltgeme gücü daha azdır. Bileşiklerinden broma oranla daha kolay yükseltgenerek elementel iyot açığa çıkarılır. Brom gibi metallerin çoğuyle doğrudan doğruya bileşir.

$$2KI + H_2O_2 \rightarrow I_2 + 2KOH$$

Potasyum iyodür — Hidrojen peroksit — Potasyum hidroksit

Hidrojen peroksit, iyodu kolayca yükseltger. Buna karşılık iyot da hidrojen sülfürü kükürte yükseltgeyebilir.

$$I_2 + H_2S \rightarrow 2HI + S$$

İyot başlıca tentürdiyot yapmakta, CHI_3 formülüyle gösterilen iyodoform, fotoğrafçılıkta kullanılan gümüş iyodür ve başka bileşiklerin elde edilmesinde kullanılır. Bazı boya ve ilâçların bileşiminde iyot da bulunur. Özellikle guatr hastalığı için kullanılan ilâçların bileşiminde iyot vardır.

İZBUDAK, VELET ÇELEBİ

(1869-1950) Türk dil ve edebiyat bilgini. Konya'da doğmuştur. Mevlâna Celâlettin Rumî'nin 18. göbekten torunudur. Medresede okumuş, sonra özel olarak gördüğü öğrenimle Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiştir. Daha sonra Türk lehçeleri üzerinde özel çalışmalarda bulunmuştur. Önceleri Konya il gazetesinde, sonra İstanbul'da İkdam, Hazine-i Fünun ve Mektup adındaki gazetelerde yazılar yazmış ve «Bahai» takma adını kullanmıştır.

Necip Asım'la birlikte Türk dili hakkında incelemeler yapmış, Meşrutiyetten (1908) sonra Mevlâna dergâhı postnişinliğine getirilmiştir. I. Dünya Savaşında «Mücahidin-i Mevleviye» adında bir alay düzenleyerek IV. orduya katılmıştır. Mehmet VI.'nın padişahlığı sırasında postnişinlikten uzaklaştırılmış, bir yıl sonra da Kastamonu milletvekili olarak T.B.M.M.'ne katılmıştır (1920). Milletvekilliği VII. devreye kadar sürmüş olan Velet Çelebi'nin eski eserlerle ilgili çeşitli açıklamaları, dil konusunda birçok eserleri ve basılmış bir sözlüğü vardır.

Eserleri: Fuzulî'nin Su kasidesi açıklaması, **Menakıb-ı Mevlâna, Türk Diline Methal, Büyük Türk Dili Lügati.**

İZCİLİK

İngiltere'de doğmuş ve bütün dünyaya yayılmış olan, okuldışı nitelikte bir eğitim hareketi. Kız ve erkek, her ırktan, her toplum sınıfından milyonlarca genci, politik ve dinsel inanç ayrımı gözetmeksizin bir araya getirmiş olan izcilik, uluslararası düzeyde en yaygın gençlik hareketi olarak kabul edilmektedir.

İzciliğin doğuşu: XX. yüzyılın başında Boer savaşı sırasında İngiliz tuğgenerali Sir Ro-

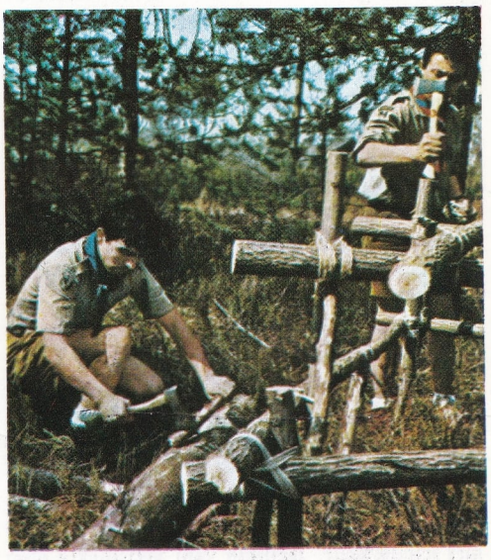

İngiltere'de doğup dünyaya yayılan izcilik, okuldışı nitelikte bir eğitimdir. Çocuğun küçük yaştan itibaren kendini idare edebilmesi amacını güder.

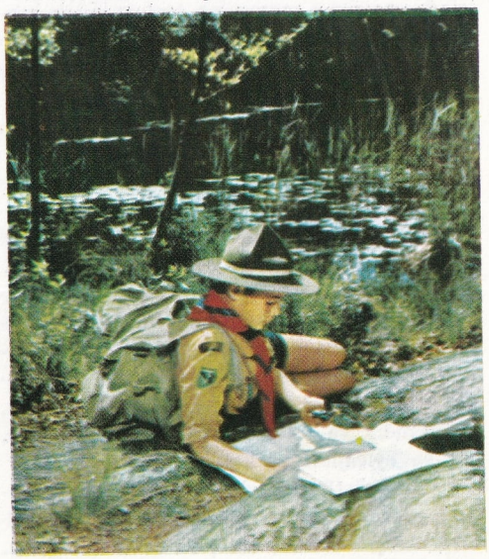

bert Baden-Powell (1857-1941) tarafından kurulmuştur. Generalin kurduğu ilk örgüt, bugünkü izcilikten ayrı bir şey olup, savaşta birlikler arasında emir getirip götürecek yetişkin erkek çocukları içine alıyordu. Bu deneyin başarılı sonuç vermesiyle, Baden-Powell, bu çeşit bir kuruluşun barışçı amaçlarda da kullanılabileceğini düşünmüş ve bütün dünya çocuklarını, yaşama sevgisi ve serüven tutkusuyle birleştirme yolunda çalışmaya başlamıştır. Düşüncesini çağının önemli pedagoglarıyle tartışmış ve metotlarının temellerini **Scouting for Boys** (Erkek Çocuklar İçin İzcilik, 1908) adlı kitabında açıklamıştır. İlk izci kampı Dorset açıklarında küçük bir ada olan Brownsea Island'da kurulmuştur. Kampı meydana getiren 24 erkek çocuktan bir kısmı İngiliz okullarının en aristokratı olan Eton College'den, bir kısmı da Londra'nın en kenar mahallesi olan East End'den seçilmiştir. Bu kampta izciliğin, çeşitli bölümleriyle, açık hava oyunlarıyle, ilk temel örgütlenmesi yapılmıştır. İki yılda izcilik hareketi bütün Britanya İmparatorluğuna yayılmakla kalmamış, başka ülkelerde de yerleşmiş, dünya izcilerinin sayısı bu süre sonunda 123 000'e varmıştır. 1920 yılında ilk Jamboree (Uluslararası İzci Kongresi) Londra'da toplandığı zaman, delege yollayan ülkelerin sayısının otuz ikiye vardığı görülmüştür. 1910 yılında hareketin kurucusu Baden-Powell kızkardeşi Agnes'le birlikte kız izciler örgütünü, 1913'te de 7 ile 11 yaş arası çocukları içine alan yavrukurtlar örgütünü meydana getirmiştir. 1917'de 17 yaşın üzerindeki delikanlıları içine alan ve amacı yeni yerler keşfetmek olan Roverler örgütü kurulmuştur. 1920 yılındaki ilk Jamboree'den sonra izcilik büyük hızla yayılmıştır. Bugün yeryüzünde 100 ülkede 8 milyondan fazla izci bulunmaktadır.

Amaçları: İzciliğin ideali ve eğitimsel metodu demokratik bir pedagoji alanının sınırları içinde kalır. İzcilikte yeni yetişmekte olan gencin gelişme çağı gerekleri göz önünde tutulur, serüven ve oyun eğilimlerinin iyi yollarda geliştirilmesine çalışılır, kişisel girişim yetenekleri ve özsaygısı güçlendirilir, doğa içinde yaşamayı sevmesine, toplum içinde kendini yönetebilmesine yardım edilir, elişlerinin üstesinden gelebilmesi öğretilir. On maddelik İzci yasası şöyledir: 1. İzci güvenilir kişi olma yoluna şerefini koyar, 2. İzci vatanına, üstlerine, ana ve babasına, kendini çalıştıranlara ve astlarına karşı dürüsttür, 3. İzci daima yardıma hazırdır, 4. İzci herkesin dostudur ve hangi ülkeden, hangi sınıf ve dinden olursa olsun, bütün izcilerin kardeşidir; 5. İzci nazik ve hoşgörülüdür, 6. İzci hayvanların dostudur, bulunduğu yeri ve bitkileri korur, 7. İzci ana ve babasının ve üstlerinin emirlerine boyun eğer, 8. İzci güçlük karşısında yılmaz ve kötümserliğe kapılmaz, 9. İzci, çalışkandır ve tutumludur, 10. İzci düşünce, söz ve eylemlerinde katıksızdır.

İzcilerin üniformaları hemen her ülkede aynı sayılacak kadar birbirine yakındır. Son yıllarda birçok ülkede, deniz ve hava izciliği örgütleri kurulmuştur.

Zeki Faik İzer'in bir tablosu.

İZER, ZEKİ FAİK
(1905-) Türk ressamı. İstanbul'da doğmuştur. Güzel Sanatlar Akademisinde okuduktan sonra, Avrupa sınavını kazanarak André Lhote ve Othon Friesz'in atelyelerinde dört yıl süreyle çalışmış, ayrıca fotoğrafçılıkla da ilgilenmiştir. Yurda döndükten sonra kısa bir süre Ankara Gazi Eğitim Enstitüsünde çalışmış, «D Grubu»nun kurulmasına katılmış, 1934 yılında yeniden Paris'e giderek iki yıl çalışmıştır. 1937 yılında Güzel Sanatlar Akademisi fotoğraf atelyesine atanan İzer, 1948-1952 yılları arasında müdürlük de yaptığı akademide, halen resim profesörüdür. İlk yağlıboya, suluboya ve fotoğraf sergisini 1945 yılında açan İzer, yurt içindeki çeşitli sergilerden başka Brüksel, Sao Paulo, New York, Paris, Viyana, Tahran ve Berlin'de de sergilere katılmış, eserleri İstanbul Resim ve Heykel Müzesinden başka Filadelfiya müzesi, Linz Stadt galeri gibi yabancı kuruluşlarda da yer almıştır ve 18. Devlet Resim ve Heykel birinciliğ ödüllerini, 1946 Çanakçalı ödülü birinciliğini kazanmış olan İzer, çizgi ve renkleriyle günümüzü geçmişle bağdaştıran usta bir resim yaratıcısıdır.

İZLANDA
(bkz. İslanda)

İZLENİMCİLİK
XIX. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da doğan, renklerin doğal ışığın çeşitli belirtileri olarak, doğrudan doğruya algılanmasına dayanan ve akademik kurallara karşı çıkan resim hareketi. Gerçekten, görünümlerde bile çizgi ve çevrelemeleri koruyan ya da Corot gibi bir temel tona öncelik verip, yarı renkler yaratarak, tonlar arasında bir uyum kuran önceki ressamlardan farklı olarak, izlenimciler, özellikle prizma renklerini kullanıp daha ışıklı tablolar elde etmişlerdir. Klasik ve romantik anlayışın mitolojik resmine karşı çıkan izlenimciler, resimlerinde çevrelerindeki dünyayı işlemişlerdir. İzlenimciler, gerçekçi hareketi (Courbet) de aşıyorlardı; çünkü amaçları dünyanın nesnel varlığı değildi; ışıktaki rengin öznel algılanmasının sevincini vermeyi amaç ediniyorlardı.

İzlenimciliğin ilk belirtileri XVIII. yüzyıl sonu görünüm ressamlarında, Delacroix'da, Barbizon okulunda, Corot'da, Courbet'de, Boudin'in aydınlık deniz görünümlerinde, Monet'in ilk resimlerinde, Jongkind'in görünümlerinde görülür. Yan yana koyulmuş tonlara değer kazandıran Japon basma resimleri de izlenimciliği etkilemiştir. Ayrıca izlenimciler arasında sayılan Manet'nin etkisini de belirtmek gerekir. Manet, asıl önemi konuya vermekten kurtulmayı başaran ilk devrimci ressamdır.

Manet, daha 1863 yılında **Olympia** ve **Déjeuner sur l'herbe** adlı tablolarıyle resme bir aydınlık, renk karşıtlığı getiriyordu. İzlenimcilerin toplu sergilerine hiç katılmamış olmakla birlikte Manet'nin resmi, özellikle 1870 yılından önce, izlenimciliğin öncüsü olmuştur. İzlenimcilik 10 yıl kadar sürmüştür: Başlangıç tarihi 1870 olarak kabul edilebilir; 1880 yılından sonra, ortak motifleri kendi sanat eğilimleri yönünde geliştirmeye başlayan ressamların çoğu topluluktan ayrılmışlardır.

Bir araya gelen ilk iki izlenimci ressam Pissarro ile Monet olmuştur; daha sonra, Paris'ten Provence'den gelmiş olan Guillaumin ile Cézanne da kendilerine katılmıştır. 1862 yılında Monet, Gleyre'in atelyesinde Renoir, Bazille ve Sisley ile karşılaşmış, bu arada, 1863 yılında **Salon des Refusés**'nin doğurduğu tartışmalar, topluluk üyeleri arasındaki bağ-

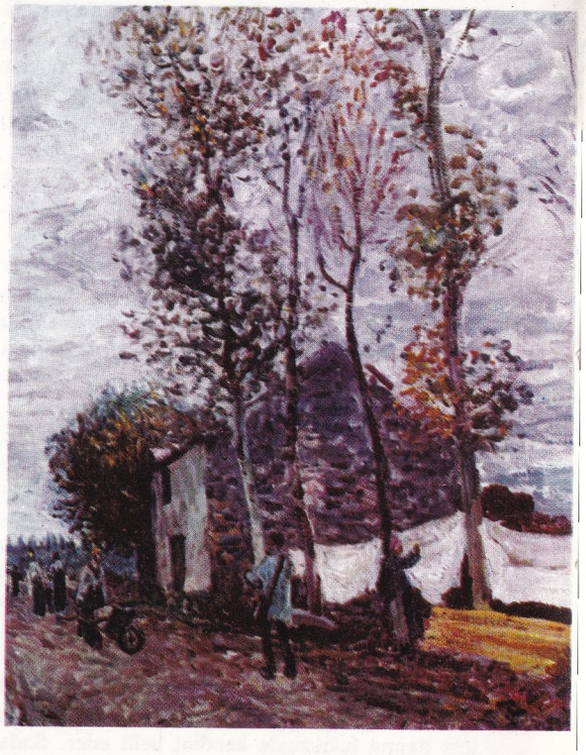

Alfred Sisley'in «St. Mammès'de Eski Evler» adlı tablosundan ayrıntı.

Pierre Auguste Renoir'ın «La Galette Değirmeni» adlı tablosundan ayrıntı. Renoir'ın izlenimci döneminin temel eserlerinden olan bu tablo, canlılığı, yansıttığı yaşama sevinci, renk ve ışık özelikleriyle, açıkhava resminin şaheserlerinden biridir (Paris, Louvre Müzesi).

ları daha da güçlendirmiştir.

Gerçekçiliğin aşılması ve bu akımın izlenimciliğe dönüşmesi. Pissarro'nun 1867 yılında Pontoise'da, Monet'nin 1868 yılında Argenteuil'de, Monet ve Renoir'ın 1869 yılında Grenouillère'de yaptığı görüşmelerle 1867 ile 1869 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu sırada çıkan Fransa-Prusya savaşı genç ressamları birbirinden ayırmış, dağıtmıştır. Savaştan sonra izlenimcilerin ortak çalışması öncekinden daha etkin bir şekilde yeniden başlamıştır. Topluluğun ilk sergisi 1874 yılında Nadar fotoğraf stüdyosunda açılmıştır. Sergiye izlenimcilikle hiç bir ilgisi olmayan ressamlar da katılmış olmakla birlikte, yeni akımın niteliklerı ağır basmıştır; Charivari gazetesinin sanat yazarı Louis Leroy sergiye katılan ressamları küçümsemek amacıyle, Monet'nin **Impression: Soleil levant** (İzlenim: Doğan Güneş) adlı tablosundan esinlenerek «izlenimciler» diye adlandırmıştır. 1876 yılında topluluk ikinci sergisini açmış; bu sergiye Cézanne, Manet ve Guillaumin katılmamışlardır. İzlenimcilerin açtıkları sergilerin en önemlisi olan üçüncü sergi 1877 yılında açılmıştır. Bu sergiye, Manet dışında bütün izlenimciler, çok sayıda eserle katılmışlardır. 1877 yılından sonra, hacmin de ışığın yanında yer alması gereken biçim çözümlemeleri üzerinde duran Cézanne, izlenimciliğin aşılması gereğini öne sürmüştür. Cézanne, bundan sonraki sergilere katılmamıştır. 1880 yılından sonraki sergilerde, ressamlar arasındaki anlayış farkları artmıştır. Bütün sergilere katılan tek izlenimci Pissarro olmuştur. Manet'nin öldüğü 1883 yılında bütün izlenimciler artık ayrı bir yola girmişlerdi. İzlenimcilik akımı sona ererken ortaya çıkan Van Gogh ile Gauguin, izlenimciliğin etkisini sürdürüp geliştirerek bileşimciliğe, sembolizme ve dışavurumculuğa varmışlardır.

Müzik. İzlenimcilik müzikte özellikle Claude Debussy ve Maurice Ravel'in eserleriyle örneklenir. Edouard Lalo ve Emmanuel Chabrier'nin müziği ile hazırlanan bu davranış, ilk gerçekleşişini Debussy'nin **Prélude à l'après-midi d'un faune**'unda bulur (1892). İzlenimci müziğin başlıca ilkeleri şöyle özetlenebilir: 1) Bir parçanın verilmiş ya da seçilmiş ekseni (tonalitesi) dışında kalan uyguların (akorların), kimi kez daha parçanın başında kullanılmasıyle, eksenin dışına kaymak, 2) Ses aralıkları koşut olan uyguları art arda kullanmak, 3) Üçüncü olmayan dördüncü, beşinci ya da sekizinci aralıklı uyguları kullanarak, çoksesli müziğin başlangıçtaki ilkelerinin yenilenmesi, 4) Tam ses aralıklı dizinin kullanılması (**gamme par tons**), 5) Yurtdışı (exotique) konulardan, özellikle Uzakdoğudan alınma etkilerden yararlanılması.

İzlenimcilik bir karşıtlığın sonucu olarak doğmuştur. Çoğunlukla içgüdülerin etkisiyle Debussy, özellikle Beethoven'in dramatik gelişimine ve Wagner'in anlatımcı gösterişine karşı durmuş, kesin söz söylemek yerine alıştırmalar yapan bir müzik geliştirmiş, böylece hem de «Alman» müziğinin başarıları sayılan sonat, senfoni, konu özdekleri ve gelişim yordamları gibi biçim ve ortamlardan uzaklaş-

mıştır. I. Dünya Savaşı yıllarından başlayarak Satie, Cocteau ve Fransız Altıları'nın, Yeni Klasikçilik hareketinin karşı çabalarıyle İzlenimcilik geçerliliğini yitirmiş ve gününü doldurmuş gibi görünmüşse de, getirdiği yordamlardan birçoğu çağdaş müziğin dilinde önemli bir yer kazanmış, İzlenimciliğe yol açan temel davranış ve bunun getirdiği biçim anlayışı, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası müziğinde, elektronik müzikte, türlü görüşmelerle yeni görünümlere ulaşmış ve bu durum, müziği yepyeni bir konuma ve güzel anlayışıyle ilgili yeni temeller üzerine yerleştiren Claude Debussy'nin bir büyük öncü olarak önemini ve çabasının ileriye doğru uzanımındaki güç ve kapsamı tanıtlamıştır.

İZMARİTGİLLER (Sparidae)
Kemiklibalıkların dikenliyüzgeçliler alttakımından bir familya. Hemen bütün denizlerde yaşarlar. Gövdeleri uzunca ve yassı olup, alt kenarı dişli pullarla örtülüdür, Sadece kuyruk köküyle çenelerinde pul yoktur. Solungaç kapaklarında genellikle küt, pula benzer bir tırnak bulunur. Sırtlarında tek bir yüzgeç olup, bir oluğun içinden çıkar. Göğüs yüzgeçleri sivrice, kuyruktakilerse çatallıdır. Derinin rengi gümüşî griye çalar. Üzerinde türüne göre değişen enine ya da dikine, tam veya yarım çizgiler, yollar vardır.

Türlerin hemen hepsi kesici, köpek ve azıdişine sahiptir. Otçul ve etçil olanlarının ağızlarında kesici ve köpekdişlerinin yerleri değişiktir. Her iki grupta da azıdişleri olup, bunlar yuvarlakça, topluiğne başına benzer görünüşleriyle ağzın yan kısımlarına yerleşmiştir. Ortalama 25 cm. uzunluğunda birçok izmarit türü, Marmara, Ege, Akdenizin otlu kıyı sularında bol miktarda bulunur.

İzmaritgillerin çoğunda hem erkeklik, hem dişilik görevini yapabilecek şekilde **erdişilik** özelliği de gelişmiştir.

İZMİR
Türkiye'nin üçüncü büyük şehri (nüfusu 411 626). İzmir, Ege bölgesinde aynı adı taşıyan körfezin güney-doğu kenarında kurulmuştur. Kıyıdan itibaren Kadifekale, (186 m.)-nin bulunduğu tepeye yaslanır. Güneyden gelen Kızılçullu deresi (eski adı Meles), bu tepenin doğusundan geçerek ovaya iner. Derenin denize döküldüğü yerin yakınında bulunan Alsancak istasyonu, Büyük Menderes vadisini izleyen demiryolunun bitim noktasıdır. Yeni İzmir limanı bu demiryolunun doğusunda kurulmuştur. Burada İzmir'in resmî daireleri Kordon'un batısındaki Konak semtindedir. Konak'tan itibaren Göztepe ve Güzelyalı'ya doğru kıyı banliyösü uzanır ve İnciraltı plajına kadar devam eder. Şehrin doğu kesimi 1922'de Yunanlıların çekilişi sırasında yanmış, fakat sonradan modern bir şekilde yeniden kurulmuştur. İzmir'in büyük yeşil alanı olan Kültürpark da buradadır. Her yıl 20 ağustos-20 eylül arasında Uluslararası İzmir fuarı burada kurulur. Kültürparkta bir de Arkeoloji müzesi vardır.

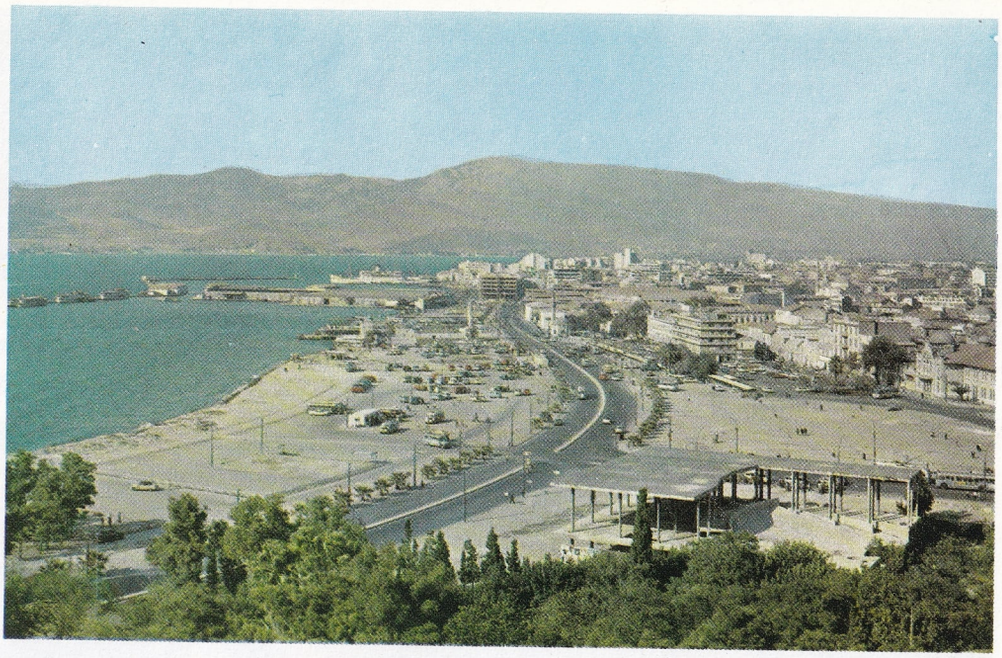

Varyanttan İzmir'in genel görünüşü.

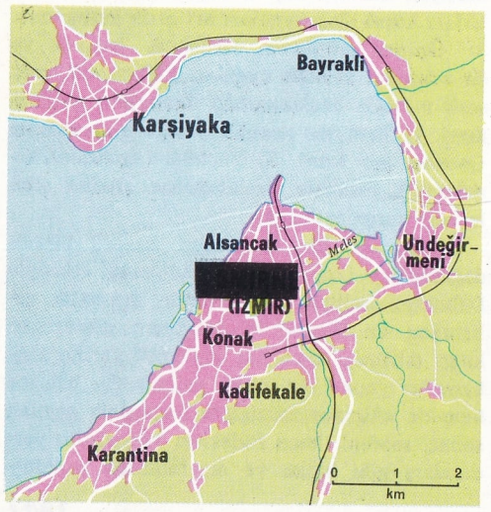

İzmir'in endüstri bölgesi daha çok körfezin doğu ucundadır. Burada eskiden Halkapınar denilen bataklık bir alan bulunurdu. Bugün bu alanda çeşitli endüstri tesisleri yer almaktadır. Daha gerilerde tepelerin eteğine doğru uzanan Bornova görülür. İzmir'e 7 km.'lik bir banliyö demiryolu ile bağlı olan Bornova'nın büyük bir kısmı düz bir arazi üzerindedir. Bornova çayının kuzeyindeki Yaka mahallesi Yamanlar dağının yamaçlarına yerleşmiştir. Ege Üniversitesi Bornova'da bulunur.

İzmir banliyöleri içinde en büyüğü Karşıyaka'dır. İzmir'in karşısında, Yamanlar dağının eteği ile kıyı arasında bulunur. Karşıyaka öteden beri İzmir'in bir yazlığı ve seçkin bir oturma semtidir. İzmir ile Karşıyaka arasında vapurlar işler.

İzmir'in diğer önemli bir banliyösü de Buca'dır. Şehrin güney-doğusunda yer alan Buca, son yıllarda çok büyümüştür. Şehir bugün Karşıyaka'nın batısından İnciraltı mevkiine kadar 27 km.'lik bir yay meydana getirir. Bu uzunluğa karşılık genişliği azdır. En geniş yeri 3 km.'yi pek geçmez.

İzmir şehri M.Ö. XI. yüzyılda İyonyalılar tarafından kuruldu. Deniz ticaretiyle kısa zamanda zenginleşti. M.Ö. VII. yüzyılda Lidyalıların eline geçti. M.Ö. VI. yüzyılda ise İran'a bağlandı. İzmir'i İranlılardan alan Büyük İskender, şehri yeni baştan kurdu. M.Ö. II. yüzyılın ikinci yarısında, Romalıların eline geçti. 395 yılında Roma imparatorluğu ikiye ayrılınca İzmir ve çevresi Bizans imparatorluğunun payına düştü.

1076'da Anadolu fatihi Kutalmuşoğlu Süleyman İzmir'i aldı. 1086'da şehir, ünlü Türk komutanlarından Çaka Beyin eline geçti. Çaka Beyin öldürülmesinden sonra 1097'de Bizans generali Yuannis Dukas İzmir'i geri aldı. XIII. yüzyılda Cenevizliler, Bizans'tan geniş imtiyazlar alarak İzmir'e yerleştiler.

1320'de Aydınoğlu Umur Bey, İzmir'i yeniden zaptetti. Böylece şehir Türklerin eline geçmiş oldu. 28 ekim 1344'te Rodos şövalyeleri, Haçlı ordularının yardımıyle İzmir'in iki kalesinden birini ele geçirdiler, limandaki Aydınoğullarının donanmasını yaktılar. Şehir Türklerde kalmakla beraber Aşağı kale Haçlılardan geri alınamadı. Türkler bu kaleye **Gâvur İzmir** adını verdiler, İzmir'in Türklerle şövalyeler arasında ikiye bölünmüş durumu 59 yıl sürdü. Yıldırım Beyazıt devrinde İzmir ve Aydınoğulları beyliği Osmanlılara geçti. 1402 Ankara Savaşından sonra Timur, Gâvur İzmir'i aldı (1403). Çelebi Mehmet, 1413'te İzmir'i ele geçirdi. 1425'te Aydınoğulları beyliğine son verildi; İzmir Osmanlı devletinin bir sancağı olarak kaldı. Bundan sonra gelişerek işlek bir liman haline geldi.

Osmanlı yönetiminde İzmir, bazen Cezair-i Bahr-i Sefit (Akdeniz adaları) eyaletine, bazen merkezi Kütahya olan Anadolu beylerbeyliğine bağlı bir sancak merkezi olmuştur. Tanzimattan sonra merkezi İzmir şehri olmak üzere **Aydın vilayeti** kuruldu. En tanınmış ve-

Kordon boyu. İzmir ekonomik bakımdan da Ege bölgesinin en önemli şehridir.

İzmir'de Cumhuriyet alanında Efes oteli ve Atatürk heykeli.

zirler, sadrazamlıkta bulunmuş devlet adamları, buraya vali olarak gönderilirdi.

XX. yüzyılın ilk yıllarında şehir büyüdü. Bu sıralarda nüfusunun yarıdan fazlası Türk, Rum, Yahudi, Ermeni ve Avrupalıydı.

İzmir 15 mayıs 1919'da Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Bu işgal 3 yıl, 3 ay, 25 gün sürdü. 9 eylül 1922 sabahı Türk ordusu İzmir'e girdi. Büyük zaferden ve Lozan barışından sonra vatana ihanette bulunan unsurlar İzmir'den ayrıldılar. Kurtuluş savaşı sonunda nüfusu 150 000'in altına düşen İzmir, Cumhuriyet devrinde, gittikçe artan bir tempoyla kalkınarak, Türkiye'nin üçüncü büyük şehri haline gelmiştir.

İzmir'in ayakta kalabilmiş anıtlarının başında Kadifekale gelir. İzmir'in doğusunda yer alan bu kale 24 burç ve kuleyle pekiştirilmiş olup, burçları 20-30 m. arasında değişmektedir. Çeşitli biçimlerde mazgalları bulunan surlar denize kadar uzanmaktaydı. Basmahane İstasyonunun karşısında rastlanan kalıntılar bunun en seçik belgesidir. Buradaki kemerli kapı kalıntısı dışında Faik Paşa yokuşunda büyük sur parçaları görülmektedir. Kalenin içinde su depoları bulunmakta, bu depolar savaş sırasında uzun süre halkın su ihtiyacını karşılamaktaydı.

Kökleri çok eskilere giden Kadifekale'nin bugün görülen kalıntıları daha çok Hellenistik devirden günümüze doğru gelmektedir. Kalınlıkları yer yer değişen surların alt kısımları Hellenistik, üst kısımları Roma ve Bizans devri özellikleri taşımakta, yer yer Türk devri onarımları da dikkati çekmektedir. Kesme taş, moloz taş ve tuğlanın kullanıldığı bu kalenin iki önemli kapısı vardı. Bunlardan biri Eşrefpaşa'daki Efesos kapısıydı ve bu kapı adını aldığı şehre çıkış sağlardı. Diğer kapı Basmahane istasyonunun tam güney köşesindeydi ve buradan Sardes'e gidilirdi.

Deprem ve savaşlarda devamlı tahrip olup onarılan kaleden başka İzmir'deki yapıların başında camiler gelir. Bu yapılar daha çok Osmanlı mimarîsinin geç devir ürünleri olmasına rağmen planlarının gösterdiği özellikler bakımından klasik Osmanlı mimarîsinin ortaya koyduğu verileri sürdürmeleri yönünden ilginçtir.

Altı ayaklı, sekiz ayaklı, merkezî planlı, tek kubbeli, düz çatılı olmak üzere beş grup içinde toplanması mümkün olan İzmir camilerinin ilk grubuna, 1597-1598 tarihinde Aydınoğulları soyundan Özdemiroğlu Yakup Bey tarafından yaptırılan Hisar camii girmektedir. Sekiz ayaklı örneğe İzmir'de Şadırvan ve Çorakkapı camilerinde rastlanmakta, ilki çarşı içinde yer almakta ve fevkanî denen altında dükkânları bulunan bir yapı özelliği göstermektedir. Kaybolan yazıtından 1637-1638 yılında Bıyıklıoğlu Mahmut adında biri tarafından yaptırıldığı, bugün görülebilen yazıtından da 1815 yılında onarıldığı anlaşılmaktadır. İkinci örnek ise Basmahane Gaziler mahallesinde yer almakta, 1746-1747 yapım tarihini taşımaktadır. 1900 sıralarında geçirdiği bir yangından sonra onarım gören bu camiin dışında merkezî planlara örnek Kestanepazarı camiidir. Aynı adlı sokakta yer alan bu cami Hacı Ahmet Ağa adında bir kişi tarafından 1669-1670 yılında yaptırılmıştır. Bu iki grup dışında kalan yapıtların çoğu tek kubbelidir. Bunlardan önemlileri Başbudak (1652-1653), Kemeraltı (1673-1674), Ali Ağa (1673), Hacı Mahmut (1679'dan önce), Hatuniye (1738-1739), Yalı (1755-1756), Piyaleoğlu (1883), Hacıbey (1890), Eşref Paşa (1902), Esnaf Şeyhi, Karantina, Pazaryeri camileridir. Hacı Mehmet (1876), Odunkapılı (1757-1758), Şeyh (1809-1810), Faik Paşa (1842, onarım), Fettah (1843, onarım), Soğukkuyu, Natırzade (1874), Mithat Paşa (1890-1891), Kurt Mehmet Paşa (1896, onarım), Akarcalı (1888-1889), Kurşunlu camileri daha düz ya da eğimli çatıyla örtülü yapıtlardır.

İzmir'in camilerinin yanı sıra inceleme konusu olmamış hanları büyük bir özellik göstermekte, zamanla geçirdikleri değişiklikler kimliklerinin gittikçe değişmesine yol açmaktadır. Süsleme, konum ve mimarî organların biçimlenmesi açısından özel bir önem taşıyan bu hanların içinde özellikle Kızlarağası, Çakaloğlu, Tilkilik ve Karaosmanoğlu başta gelmektedir.

İzmir İli: Ege bölgesinin batı kesiminde yer alır. İl toprakları doğuda Manisa, güneyde Aydın, kuzeyde Balıkesir illeriyle, batıda Ege deniziyle kuşatılmıştır.

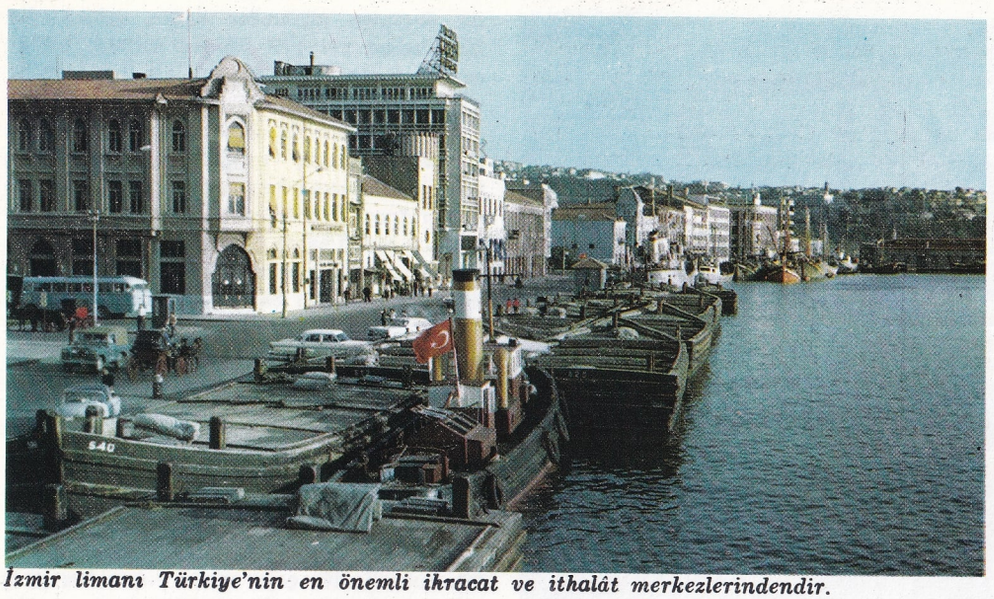

İzmir limanı Türkiye'nin en önemli ihracat ve ithalât merkezlerindendir.

İlin yüzölçümü 11 973 km²., nüfusu 1 234 657'dir. Merkez ilçesinden başka 18 ilçesi (Bayındır, Bergama, Bornova, Çeşme, Dikili, Foça, Karaburun, Karşıyaka, Kemalpaşa, Kınık, Kiraz, Menemen, Ödemiş, Seferihisar, Selçuk, Tire, Torbalı, Urla) ve 683 köyü vardır.

İl topraklarının önemli bir kısmını çukur ovalar oluşturur. İlin en kuzeyinde doğu-batı doğrultulu Bakırçayı ovası bulunur. Bu ova kuzeydeki Madra ve güneydeki Yunt dağları arasında uzanır. Yunt dağının güneyinde Gediz ovası yer alır. Gediz ovası kuzeye Akhisar ovası, güney-batıya Kemalpaşa ovasıyle devam eder; Manisa, Yamanlar dağı ile Dumanlı dağ arasında Menemen boğazı aracılığıyle Menemen ovasına geçer. Bu ova ile daha güneyde bulunan küçük Menderes ovası arasında Bozdağlar uzanır. Bu dağların en yüksek noktası, Bozdağ tepesi (2 157 m.) dir. Bu tepe İzmir ilinin en yüksek noktasını meydana getirir.

Genel olarak Akdeniz ikliminin etkisi altında bulunur. Ortalama sıcaklık dereceleri kuzeyden güneye doğru artar. İzmir'in ocak ayı ortalaması 8°,5, temmuzunki 27°,5 olup kaydedilen en düşük ısı —8°,4, en yüksek ısı 43° dir.

İl sınırları içinde en çok yağış alan yer Kemalpaşa (1180 mm.) dır. İzmir'in yağış ortalaması ise 7,4 mm.'dir. Kavurucu sıcakların olduğu yaz günlerinde imbat rüzgârları İzmir'e serinlik getirir.

Doğu-batı doğrultulu vadi olukları, çoğunlukla tarım alanı haline getirilmiş, yazın kuruyan otluklar durumundadır. Bu vadileri boylayan yamaçlarda maki toplulukları yer alır. Dağlık kesimlerde yer yer ormanlar bulunur. Bergama'nın kuzeyinde bulunan Kozak dağı fıstıkçamı ormanlarıyle kaplıdır. Bu alan Türkiye'nin en çok çamfıstığı üreten yeridir.

İzmir ilinde önemli üç büyük akarsu vardır: Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes. Her üçünün de aşağı çığırı, bu ilin topraklarında denize ulaşır. İzmir ilinde önemli göl yoktur. Yalnız, Bozdağları üzerinde bulunan Gölcük gölü turistik bir önem taşır.

İl topraklarının büyük kısmı tahıl ekimine ayrılmıştır. Bununla beraber endüstri bitkilerine ayrılan alanlar da geniş yer tutar. Tahıl türleri arasında başta buğday, endüstri bitkileri arasında da tütün ve pamuk gelir. Tütün daha çok Bakırçayı ve Gediz vadileri ile Menemen'in doğusunda; Küçük Menderes ovasında ise, Ödemiş-Tire arasında ekilir. Bu ovalarda tütünün yanı sıra pamuk da yetiştirilir.

İzmir ilinde bağlar da önemlidir. Aşağı Gediz vadisi ile İzmir civarında çekirdeksiz üzüm yetişir.

Sanayi kuruluşlarının büyük kısmı, İzmir şehrinde toplanmıştır. Bunlar daha çok Halkapınar ile Bayraklı kesiminde yer almıştır. Halkapınar ve civarında dokuma fabrikaları bulunur. Ayrıca yağ, sabun, deri ve un sanayiine ait kuruluşlar da vardır. Deri endüstrisine ait tesislerin çoğu Meles çayı boyundadır. İzmir kuzeyinde Aliağa koyu kıyısında büyük bir petrol rafinerisi kurulmaktadır.

Kara, deniz ve demiryollarının İzmir'in ekonomik hayatı üzerindeki rolü büyüktür. İzmir limanı Türkiye'nin en büyük ihracat limanıdır. Özellikle tarımsal ürünlerin ihracında büyük rol oynar.

İZMİRLİ, İSMAİL HAKKI

(1868-1946) Türk düşünürü. İzmir'de doğdu; burada hem rüştiye hem medrese öğrenimi yaptı. 1892 yılı İstanbul Darülfünun Yüksek Muallim Mektebine girdi. Burayı bitirdikten sonra orta dereceli okullarda öğretmenlik yaptı. 1911'de Darülfununun Edebiyat Fakültesinde felsefe, Hukuk Fakültesinde usul-ü fıkıh okuttu. Bu iki konu, kendisinin başlıca araştırma alanı olarak belirir.

İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Vekâletinde Maarif encümeni üyeliği, Darüşşafaka Lisesi müdürlüğü, Yüksek Muallim Mektebi müdürlüğü, İlâhiyat ve Edebiyat Fakülteleri dekanlığı, Ankara hükümeti zamanında ise Şer'iye Vekâletinin Tetkikat-ı İslâmiye Heyeti başkanlığı gibi yönetim görevlerinde de bulunmuştur.

İsmail Hakkı İzmirli, Arapça ve Farsça'dan başka Fransızca da bildiği için Batı felsefesini tanımak imkânını bulmuş, İslâm felsefe ve din meselelerini Batı felsefesi metodu ile incelemiş, İslâm dinine ve felsefesine çağdaş anlayışlara uygun, yeni görüşler getirmiştir. İzlediği metot akılcılıktır. İslâm felsefesi, kelâm ve fıkıh üzerindeki tarih araştırmaları özellikle değerlidir. İslâm filozoflarından Türk olanlara daha çok ilgi duymuş, Farabî ve İbni Sina üzerinde durmuştur.

Eserleri: Maani-i Kur'an (1927), Yeni ilm-i Kelâm (1939), Usul-ü Fıkıh Dersleri (Taşbasması), Anglikan Kilisesine Cevap (1919), İslâm Felsefesi Tarihi (1932), Türk Filozofları (1933).

Konak alanındaki tarihî saat kulesi.

İZMİT

Kocaeli ilinin merkezi olan şehir (nüfusu 89 547). İzmit körfezinin doğu ucu yakınında, İstanbul-Ankara asfaltı ve Haydarpaşa-Anadolu demiryolu üzerinde kurulmuştur. Şehir deniz kıyısından başlayarak dik yamaçlara doğru yayılır. Bu bakımdan Yukarı şehir, Aşağı şehir semtlerine ayrılır. Yukarı şehir İzmit'in eski kısmıdır. Çoğu ahşap evlerden meydana gelir; bunlar sokaklar boyunca sıralanır.

Aşağı şehir, yalı boyundaki kısım ile vilâyet konağının bulunduğu yukarı pazar sırtını kapsar. İzmit'in anacaddeleri ve büyük binaları bu kesimdedir. Şehrin en büyük caddesi kıyıya paralel olarak uzanan bulvardır. Ortasından demiryolu geçer. 1 800 m. uzunluğunda olan bulvar, Mutasarrıf Sırrı Paşa tarafından açtırılmıştır. Eski adı Hamidiye, şim-

diki adı Hürriyet caddesi olan bu cadde üzerinde İzmit'in ticaret müesseseleri ile oteller sıralanır. Bu caddenin gerisinde İstiklâl Caddesi, daha yukarıda İstanbul Caddesi uzanır. Bu caddenin doğu kısmı Cedit mahallesinden sonra ikiye ayrılır: Güneydeki Bağdat Caddesi, kuzeydeki ise Kandıra Caddesi adını alır.

İzmit'in nüfusu hızla artmakta, bu nedenle yerleşme alanı da günden güne genişlemektedir.

İzmit'in tarihi çok eskidir. İlk şehir M.Ö. VIII. yüzyıl sonlarında Megaralılar tarafından İzmit körfezinin ucunda kuruldu ve buraya reisleri Astakos'un adı verildi. Şehir M. Ö. III. yüzyılın ilk yıllarında Trakya kralı Lysimakhos tarafından yıkıldı. Bunun yerinde M.Ö. 262'de Bithynia kralı Nikomedes I. yeni bir şehir kurdu, buna Nikomedia adı verildi. Şehrin sonraki adı da önce İz-nikmîd şeklini almış, şimdiki ad bundan türemiştir.

Zaman zaman şehir Bergama krallarının hücumlarına uğradı. M.Ö. 74 yılında Roma'nın bir eyalet merkezi oldu. 258 yılında, Gotlar ve 284'te İranlılar tarafından istilâ edildi. Sürekli depremlerle zarar gören şehir, imparator Justinianus tarafından bir dereceye kadar onarıldı. XI. yüzyıl sonlarında Selçukluların eline geçen İzmit, Orhan Gazi devrinde Osmanlı topraklarına katıldı. XV. yüzyılda Kocaeli sancağının merkezi oldu. Bu sancak daha sonra Kaptanpaşa eyaletine, XIX. yüzyıl başında da Hüdavendigâr (Bursa) eyaletine bağlandı. Bir süre İstanbul eyaletine bağlı kaldıktan sonra da 1888'de bağımsız sancak haline getirildi. Cumhuriyetin ilânından sonra Kocaeli ilinin merkezi oldu.

İzmit, İstiklâl Savaşı sırasında önemli hareketlere sahne oldu. 1927'de ancak 15 215 olan şehir nüfusu, bundan sonra büyük bir gelişme kazanmıştır. Bu gelişmede Gölcük tersanesinin kurulması önemli rol oynamış, daha sonra Selüloz-kâğıt fabrikası kurulmuş, bu fabrika sonradan sürekli olarak gelişmiştir. Bunun yanında klor fabrikası, demir boru fabrikası yükselmiş. İzmit'in gerek batısında (Yarımca, Tütün çiftliği, Derince), gerek doğusunda kimya, lastik, boya, montaj vb. fabrikaları kurulmuş, şehrin nüfusu 1950'de 36 000'e varmazken, 1965'te 90 000'e ulaşmıştır. İzmit'in gelişmesi devam etmektedir.

İzmit'in en önemli anıtları şunlardır:

Nymphaion çeşme binası. İstanbul Caddesi üzerinde Yeni Turan İlkokulunun yanındadır. II.-III. yüzyılda yapıldığı hakkında çeşitli fikirler vardır. Anadolu'nun Side'den sonraki en büyük çeşme binasıdır. Yapının kalıntılarını bugün de yerinde görmek mümkündür.

Sarnıç: Şehrin doğusunda Cedit mahallesindedir. Zamanında gayet büyük olduğu tahmin edilmektedir. Bugünkü kısımlarının üzerine gecekondular yapılmışsa da Belediyenin aldığı kararla tahliyeler başlamıştır. Yapının mimarî tarzından İmparator Diyokletyanus devrine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Surlar: Şehir iki sura sahiptir. Orhan camiinin bulunduğu tepede iç kale Akropol, dışta da yamaçlar ve tepeler üzerinde doğudan batıya, oradan da kâğıt fabrikası yanından denize ulaşan dış surlar. Gerek iç, gerekse dış surlar Roma devrinde inşa edilmişler ve Bizans devrinde de onarılmışlardır. Sur bazı yerlerde de Hellenistik örnekler vermektedir.

Hagios Pandelemon Manastır Kilisesi: Şehrin batısında Manastır bayırının yamacındadır. Bugün yüksek duvarlarını görmek imkânı vardır. Bizans devrine aittir.

Pertev Paşa Külliyesi: Şehrin güney-doğusunda Yeni Cuma mahallesindedir. Külliyeyi teşkil eden cami, kervansaray, hamam, imaret ve sıbyan mektebi gibi yapılardır. Cami yüksek duvarlı bir avlunun içindedir. 1568 tarihli bir kitabeye sahiptir. Kitabesinde «cami-i şerif-i Mehmet Paşa sene 987» yazısı okunmaktadır. Mimar Sinan'ın eseridir. Plan yönünden İstanbul Kılıç Ali Paşa, Piyale Paşa ve Mihrimah camileri ile benzerlik gösterir.

Orhan camii: İç kalenin ortasındadır. Kare bir plana sahiptir. Doğu tarafındaki pencere Orhan devrindeki camiye aittir. Bahçesindeki Bizans devrine ait kilise parçaları da buranın kilise olarak da kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Fevziye Camii: Mimar Sinan'ın eseridir. İznikmitli Mehmet Bey tarafından yaptırılmıştır. Bu sebeple Mehmet Bey camii olarak bilinir. 1894 depreminde yıkılmış, bugün görülen yenisi yapılmıştır.

Saat Kulesi: Abdülhamit II.'nin tahta çıkışının 25. yılında diğer bazı şehirlerde olduğu gibi burada da bir saat kulesi yapılmıştır. Dört katlı ve dört cephelidir. Her cephesinde bir saatı vardır.

İZNİK

Bursa iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 8 213). İznik gölünün doğu kenarında kurulmuştur. Yükseltisi 85 m.'dir. Bursa'ya 74 km.'lik bir yolla bağlıdır. Ayrıca 30 km.'lik bir yolla Mekece istasyonuna, 35 km.'lik bir yolla Karamürsel'e, 61 km.'lik bir yolla da Yalova'ya bağlıdır.

İznik, M.Ö. 315'te İskender'in komutanlarından Antigon tarafından kurulmuştur. O çağlarda kasabanın adı Antigonia'ydı. Antigon'un ölümünden sonra kasaba Lysimakhos'un eline geçti. O da buraya karısının adından dolayı Nikaia adını verdi. Roma imparatorluğuna katılan, sonra Doğu Roma egemenliğine geçen şehir, sonraları Selçuklular devrinde Türklerin eline geçti. Kılıçarslan I., kasabayı onardı, bilim ve sanat merkezi haline getirdi. Burası Osmanlı devletinin de başkenti oldu.

Kasaba surlarla çevrilidir. Hellenistik çağ şehirleri gibi muntazam bir plana göre yapılmış olan İznik surlarının uzunluğu 4 427 m.'dir. Dört tarafında dört esas kapısı vardır. Bu kapılardan gelen yollar şehrin merkezindeki meydanda birleşirler. Surlar, 258 yılından 1222 yılına kadar muhtelif devirlerde inşa edilmişlerdir. Son tamirler Türklere aittir. İstanbul surlarında olduğu gibi bir esas duvar, onun önünde ikinci bir duvar ve bundan sonra da bir müdafaa hendeği vardır. Esas duvarın yüksekliği 10-13 m. kadardır. Yuvarlak ve kare planlı 114 kulesi vardır. Kapılardan ikisi Hadrianus zamanına aittir. Bunlar Lefke ve İstanbul kapılarıdır. Yenişehir kapısı ile Göl kapısı ise Clavdius II. zamanında yapılmıştır. Surların inşasında şehirdeki antik malzeme kullanılmıştır. Surların içinde, güney-batı köşesindeki tiyatro Trajan zamanına aittir. Önemli bir anıt olan Ayasofya camii IV. yüzyıla ait bir Bazilikadır. Orhan Gazi tarafından camiye çevrilmiştir. Orhan

İzmit'in genel görünüşü. Haydarpaşa Anadolu demiryolu üzerinde kurulmuş olan şehir, dik yamaçlara doğru yayılır.

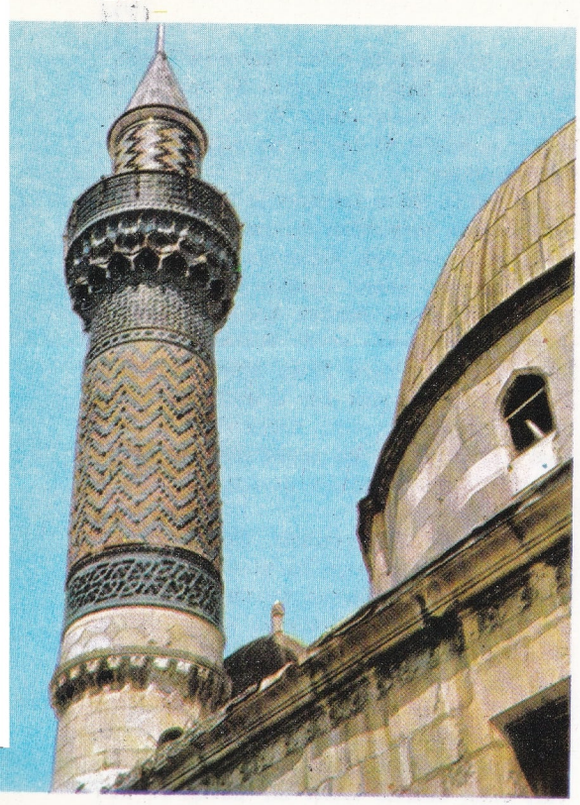

İznik camii. M.Ö. 315 yılında İskender'in komutanlarından Antigon tarafından kurulan İznik, Selçuklular devrinde Türklerin eline geçmiştir.

zamanına ait olan kitabe, sonradan kaybolmuştur. Kanunî Süleyman camiyi Mimar Sinan'a tamir ettirmiştir. Bu esnada mihrap yapılmış ve yan neflere büyük kemerler açılmış ve çiniyle süslenmiştir.

İznik ilçesinin yüzölçümü 753 km²., nüfusu 31 105'tir. İlçenin 37 köyü vardır.

İlçe toprakları, ortasında bir göl bulunan İznik çukur alanı ile bu alanı kuşatan dağlık kesimleri kapsar. Çukur alanın kuzey kesimi Samanlı dağlarıyle kuşatılmıştır. İznik gölünün güney kıyısında göl ile Yenişehir ovası ortasında, yüksekliği 550-600 m. olan dağ ve yaylalar vardır. Bunların en önemlileri Sarımeşe dağları ile Kızılyayla'dır.

İlçede yazlar sıcak, kışlar ılık geçer. Halkın gelir kaynağı tarıma dayanır. Tütüncülük, bağcılık, zeytincilik önemlidir. İznik bağlarında yetişen müşküle üzümleri ünlüdür.

İZNİK GÖLÜ

Güney Marmara bölgesinin doğu kesiminde, Türkiye'nin beşinci büyük gölüdür. Gemlik körfezinin doğusunda, bir çukur alanın ortasında yer alır. Yükseltisi 80 m.'dir. Yüzölçümü 208 km².,'dir. Derinliği kuzeyden güneye doğru artar. En derin yeri 65 m.'dir.

Gölün suları tuzsuzdur. Fazla suları batı kenarındaki kum-çakıl yığınları arasından sızarak, Gemlik körfezine akan Garsak deresini besler. Gölün çevresi zeytinliktir. En çok sazan balığı bulunur.

Balıkçılık ve zeytincilik bölge halkının önemli bir geçim kaynağını meydana getirir.

İZOMERİ

Aynı atomların değişik moleküller meydana getirmesi. Bu duruma organik bileşiklerde çok rastlanır. Örneğin C_2H_6O formülü iki bileşiği gösterir; bunlardan birisi adi alkol, yani etilalkol, ikincisi dietil eterdir. Etilalkolü C_2H_5OH ya da $C\ H_3CH_2\ OH$ şeklinde göstermek mümkündür. Dietil eter ise $CH_3 - O - CH_3$ şeklinde gösterilebilir. Bunlar birbirinden farklı bileşiklerdir. Yapıları farklı olduğu için açık ya da yarıaçık formülleri de birbirine benzemez. Yalnız aynı atomlardan yapıldıkları için molekül formülleri birbirinin aynı olur. Molekül formülüne kapalı formül adı da verilir. Buna göre izomer maddelerin atomları aynı; fakat molekül yapıları birbirinden farklıdır. Bu nedenle de kapalı formülleri birbirinin aynı, fakat açık formülleri birbirinden farklı olur. Bu örnekler yapı ya da strüktür izomerisi örnekleridir. Başka çeşit izomeri örnekleri de vardır. Bu örneklerde sadece atomların uzaydaki konumları birbirinden farklı olur. Cis-trans izomerisi, optik izomeri bu tür izomeridir. Bunlara geometrik izomeri adı verilir. Örneğin $C_2H_2Cl_2$ formülü ile iki tane diklor etilen gösterilir. Bunlardan birisinde klor atomları molekülün bir yanında sıralanmıştır. İkincisinde ise klor atomlarının birisi molekülün bir yanında, ikincisi öbür yanındadır. Bu şekle trans şekli denir. Aynı yanda olunca cis şekli olur. O halde iki diklor etilenden birisi cis-diklor etilen, ikincisi ise trans-diklor etilen olur.

İZOMORF

Ortak kristal yapan maddeler. İki bileşiğin izomorf (izo = aynı; morf = şekil) olabilmesi için önce aynı kristal şekilleri göstermesi gerekir. Ancak iki bileşiğin aynı kristal şekline sahip olması bunların izomorf olmaları için yetmez. Bu bileşiklerin yapısında bulunan taneciklerin, yani iyonların birbiri yerine geçmesi gerekir. Bu nedenle izomorf bileşiklerin bileşim formülleri de birbirine benzer. Örneğin şap $K\ Al\ (SO_4)_2\ 12H_2O$ bileşimindedir. Kristalleri düzgün oktaedr, yani sekiz yüzlü biçimindedir. Bu tabanları birbirine yapışık düzgün iki kare prizma biçimidir. Buna karşılık sodyum şapı $Na\ Al\ (SO_4)_2\ 12\ H_2O$ formülüyle gösterilir ki, potasyum şapıyle izomorftur. Zaten şaplar +1 yüklü iyonlarla, +3 yüklü iyonların SO_4 ve su molekülleriyle yaptığı kristal şebekeleridir. Şapların +1 yüklü iyonları kristal yapı içinde birbirinin yerine geçebilir. Aynı şekilde +3 yüklü iyonlar da birbirinin yerini alabilir. $NH_4Fe\ (SO_4)_2\ 12H_2O$ amonyum demir şapı ile adi şap eriyikleri karıştırılırsa amonyum şapındaki amonyumlar ile adi şaptaki potasyumlar, amonyum şapındaki demir iyonları ile adi şaptaki alüminyum iyonları birbirinin yerini alabilir. Böylece kristallendirme yapılırsa dört çeşit şap oluşur.

Metallerde de izomorf olanlar görülür. Örneğin altın ile platin izomorftur. Yani platinin kristal yapısında platin atomları yerine altın atomları geçebilir. Bunun tersi de olur. Bu nedenle platin ve altın alaşımlarının ergime sıcaklıkları altın ve platinin ergime sıcaklıkları arasında olur.

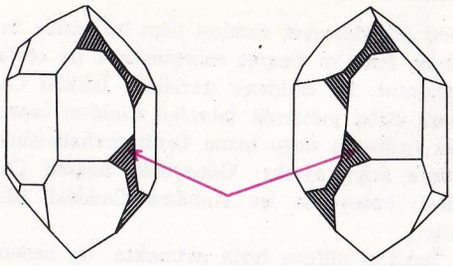

Kuvars kristallerinin izomeri örneği

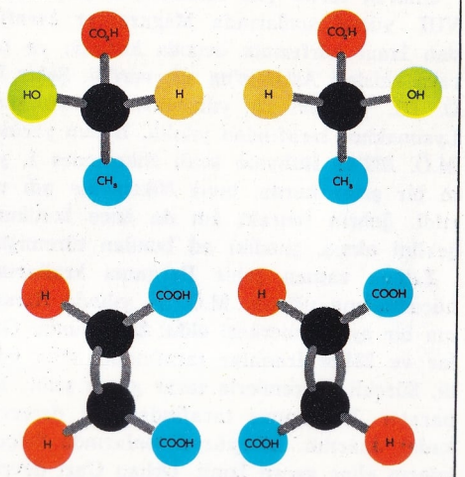

Üstte, laktik asitin izomeri örneğinde hidrojen ile OH grubunun yer değişikliği göze çarpar. Altta, cis-trans izomeri örneği: Solda cis, sağda trans şekilleri.

İZOTOPLAR

Çekirdeklerinde eşit sayıda proton bulunması nedeniyle aynı atom sayısına ve farklı sayıda nötron bulunması nedeniyle farklı atom kitlesine sahip atom çekirdekleri. İzotopların atom sayıları aynı olduğundan, elementlerin periyodik sisteminde aynı yerde bulunurlar ve kimyasal davranışları aynıdır; atomik kitlelerinin farklı olmasından ötürü fiziksel davranışları farklıdır; izotopları ayırmak için kullanılan çeşitli metotlar bu farklara dayanır.

Periyodik sistemde aynı yeri işgal eden, dolayısıyle kimyasal davranışları aynı, bununla beraber atomik kitleleri farklı olan atomlar bulunabileceği fikri, 1911'de Soddy tarafından ortaya atılmıştır. 1912'de Soddy, Rutherford'un atom modeline dayanarak, izotop kavramını geliştirmiş, atomun dış kısmına bağlı olan kimyasal özeliklerle, çekirdeğe bağlı radyoaktif özelikleri birbirlerinden ayırmıştır.

Soddy'nin varsayımı 1912'de Thomson tarafından deneysel olarak doğrulanmıştır. Thomson, neon iyonlarına ait kitle/elektrik yükü oranının tespiti sırasında, 20 ve 22 kitlelerine karşılık olan değerler bulunduğunu gözlemiştir. Bu veriler, neon izotoplarını yayınma yoluyle ayıran Aston tarafından doğrulanmıştır.

Aston'un tasarladığı kitle spektrografı birçok izotopu ayırmayı ve bunların atomağırlıklarını ölçmeyi mümkün kılmış ve bu ağırlıkların hidrojenin atomağırlığının tam katlarına oldukça yakın olduğu görülmüştür.

1932 yılı, izotoplar üzerindeki incelemelerde önemli bir aşama yılı olmuştur. Döteryumun (hidrojenin 2 kitleli izotopu) keşfi, birçok uygulamayı mümkün kılmış, nötronun keşfi ise atomçekirdeğinin yapısını açıklayarak, izotopların kuramsal açıklamasını sağlamıştır. İzotoplar eşit sayıda protona (dolayısıyle aynı çekirdek yüküne), farklı sayıda nötrona sahip olduklarından kitleleri farklı çekirdeklerdir. Çekirdekteki proton sayısına (çekirdek etrafında dönen elektronların sayısı buna eşittir) bağlı olan kimyasal özelikler aynıdır; fakat kitleye bağlı olan fiziksel özelikler farklıdır. İzotopların ayrılmaları için geliştirilen çeşitli metotlar, «izotopik etkiler» denen bu farklara dayanır.

Yayınma, kitle spektrografı ve benzer düzeneklerle ayırma metotları en yaygın yollardır. Bu metotlardan başka, elektrolitik, elektrokimyasal metotlar, merkezkaç kuvvetle ayırma işlemi, iyon değiştirici reçineler üzerinde kromatografya, fotokimyasal metotlar da kullanılır.

Joliot-Curie'lerin ilk yapay radyoaktif izotopları elde ettikleri 1932'den sonra yapay radyoaktif izotopların elde edilmesi gelişmiş, özellikle atom reaktörleri şiddetli nötron kaynakları sağlamıştır. Bunlara paralel olarak, radyoaktif izotopların çeşitli uygulamaları gelişmiştir. Radyoaktif izotopların çeşitli uygulamalarının temelinde, bunların varlıklarının ve miktarlarının, sayaçlar aracılığıyle saptanması yer alır. Bu özelik sayesinde, radyoaktif izotoplar, izleyici (tracer) olarak kullanılabilmektedir. Aynı elementin kararlı izotoplarına küçük yüzdeler de karıştırılınca, bu kararlı izotopları kimyasal reaksiyonlarda izlemek, bir elementin organizma içerisindeki yolunu izlemek, onun çeşitli organlardaki yerini ve yoğunluğunu bulmak ve metabolizmasının tam çevrimini elde etmek mümkün olmaktadır.

Tıp: Tıpta radyoizotoplar üç yerde kullanılmaktadır: Biyokimyasal ve fizyolojik araştırmalarda, teşhiste ve tedavide, biyokimyada radyoaktif izotoplar taşıyıcı olarak kullanılır; gerçekten, element olarak ya da karmaşık moleküller içerisinde kullanılınca bir cismin hücreye kadar gidişini izlemek ve alınışından atılışına kadar olan yapısal değişikliğin her anını saptamak mümkün olmaktadır. Radyoizotopun bulunduğu yer, ışınlayıcı etkisiyle ve sayaçlar vasıtasıyle anlaşılmaktadır.

İzomorf örnekleri: Aynı kristal şekilleri gösteren üç ayrı mineral. Soldan sağa doğru: Flüorit, pirit ve kaya tuzu.

İZZET MOLLA, KEÇECİZADE

(1785-1829) XIX. yüzyıl divan şairlerinden. İstanbul'da doğmuştur. Başarılı bir medrese öğrenimi gördüğü için ilmiyye sınıfının tanınmış kişileri arasına girmiş, Galata kadılığına kadar yükselmiştir. Abdülhamit I. döneminin ileri gelen bilginlerinden Mehmet Salih Efendinin oğludur. Babasının ölümü üzerine yetiştiği yıllarda Hâlet Efendinin himayesini görmüştür. Mahmut II.'nin güvenine karşılık kişisel çıkarlarını gözeten Hâlet Efendinin Konya'da idam edilmesinden sonra, o da gözden düşmüş, Keşan'a sürgün edilmiştir. Bir yıl süren bu cezadan sonra tekrar İstanbul'a dönmesine izin verilmiş ve önemli devlet görevlerine alınmışsa da bu kez de Osmanlı-Rus Savaşı tehlikesi üzerine bu savaş aleyhine düşüncelerini uzun bir yazıyla açıkladığı için Sıvas'a sürgün edilmiştir (1827). Daha sonra hakkında af fermanı çıkarıldığı sırada burada ölmüştür.

Mevlâna'ya ve Nakşibendîlerin piri olan Şah Muhammet Nakşibend'e karşı beslediği saygıyı gazellerinde belirten İzzet Molla, Mevlevî ve Nakşibendî'dir. Kimi zaman Şeyh Galip ve Nabi'nin etkileri sezilen şiirlerinde tarikata bağlı olduğu halde, tasavvuf felsefesini işlememiştir. Teknik yönden eriştiği ustalık, saygı duyduğu şairlerin eserlerine nazîreler yaptığı zaman bile onlardan bağımsız bir kişilik olduğunu ortaya koyar. Zeki ve doğrucu kişiliğinden gelen bir özellikle, kimi tenkitçi ve hırpalayıcı yönleri ağır basan şiirler de yazmıştır.

1841'de İstanbul'da basılan divanı **Hazan-ı Âsâr** (Eserlerin Sonbaharı) adını taşımaktadır. Şeyh Galip'in Hüsnü Aşk'ından esinlenerek yazdığı **Gülşen-i Aşk**'ı 1848'de; Keşan'daki sürgün hayatını anlatan ve mesnevî biçiminde yazılan **Mihnet Keşan**'ı ise 1852'de basılmıştır. Mahmut II.'ye yazılan **Lâyiba** adlı eseri yayımlanmamıştır.

İZZET PAŞA, MÜŞİR AHMET

(1864-1937) Son Osmanlı sadrazamlarından. Manastır'ın Nasliç kasabasında doğmuş, 1887'de kurmay yüzbaşı olmuş, iki yıl sonra kolağası rütbesiyle Almanya'ya gönderilmiştir. Dört yıl sonra döndüğünde Genelkurmaya atanmış, binbaşılığa yükselmiş, 1897 yılında Yunan savaşına katılmış, 1898'de Şam Redif fırkasına, 1902'de Cebel-i Dürüz komutanlığına, 1903'te Yemen'e gönderilen kuvvetlerin kurmay başkanlığına atanmıştır. Buradan Genelkurmay Başkanı olarak 1908'de İstanbul'a dönen İzzet Paşa, bir süre sonra yeniden Yemen'e gönderilmiş ve orada bulunduğu sırada Ayan üyesi olmuştur. Balkan Savaşının bitimine yakın Başkumandan vekili olmuş, Çatalca savunmasına katılmış, Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesinden sonra Harbiye nazırlığına getirilmiştir. 1916'da İkinci Orduya komuta etmiş, 1917'de Kafkas cephesi genel komutanlığına atanmış, bu görevdeyken istifasını vermiş, daha sonra Brest-Litovsk ve Bükreş konferanslarına askerî danışman olarak katılmıştır. I. Dünya Savaşında Türkiye yenilip, İttihatçılar yurt dışına kaçtıktan sonra Müşir rütbesiyle sadrazam olmuş, (14 ekim 1918) 25 gün sorumluluğunu taşıdığı bu mevkiden istifa ederek ayrılmıştır. Mütarekeden sonra Tevfik Paşanın ikinci hükümetinde Dahiliye nâzırı olarak görev almıştır.

İZZETTİN KEYKÂVUS

(? -1219) Babası Gıyasettin Keyhüsrev'den sonra Anadolu Selçuklularının başına geçen hükümdar. XII. yüzyılın ikinci yarısında doğmuştur. Eğitim ve öğrenimini Bizans'ta yapmış, 1210'da Selçuklu tahtına çıkmıştır. Tahta geçişi öteki Selçuklu prensleri arasında hoşnutsuzluğa yol açmış, fırsattan yararlanan Kıbrıs şövalyeleri Antalya şehir ve kalesini ele geçirmişlerse de, bir yıl içinde huzursuzlukların önü alınıp ülkede barış sağlanmıştır. Keykâvus, önce Antalya'yı şövalyelerden kurtarıp şehre Türkmenleri yerleştirerek başlarına Ertokuş Beyi geçirmiştir. 1214'te Sinop Rumlardan alınmış, buraya da Türkler yerleştirilmiştir. Böylece Karadeniz ve Akdeniz'de Selçuklu Devleti iki askerî üs elde etmiştir. Bunların ardından 1216'da Ermeni beyliğinden Haçin şehri alınmış ve Kilikya'da daha bazı yerler ele geçirilmiştir.

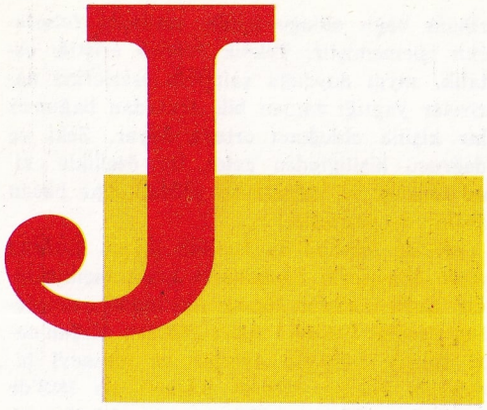

J, j
Alfabenin on üçüncü harfi.

JACK
İki İngiliz kralı.

Jack I. : (1566-1625) Marie Stuart'ın oğludur. 1567 yılında annesinin tahttan çekilmesi üzerine Jack VI. adıyle İskoçya kralı olmuştur. İngiltere kraliçesi Elizabeth'in ölümünden sonra İngiltere kralı olan Jack I., kralların kutsal hakkını ve devletin Kiliseyi denetlemesini savunmuş, bazen protestanlara, bazen katoliklere dayanarak, bu iki topluluk arasında bir uzlaştırma politikası gütmeye çalışmıştır. Dış politikada İspanya ve Fransa'ya karşı tarafsızlık politikası izlemiştir.

Jack II. : (1633-1701) Charles I.'in oğludur. İç savaş sırasında Fransa'ya kaçmış, kardeşi Charles II.'nin ölümü üzerine, katolikliği kabul etmiş olması nedeniyle kendisine sempati beslemeyen parlamentonun muhalefetine rağmen kral olmuştur (1672). Halkın eğilimlerini dikkate almadan hüküm sürebileceğine inanmış, katolikliğin yayılmasına çalışmıştır. Bu tutumu büyük tepkilere yol açmış, çıkan ayaklanmalar damadı Guillaume d'Orange'ın da katılmasıyle başarıya ulaşmış, Jack II. Fransa'ya sığınmak ve ölümüne kadar orada yaşamak zorunda kalmıştır.

JACOBI, FRIEDRICH HEINRICH
(1743-1819) Alman düşünürü. XVIII. yüzyıl materyalist ve tanrısızcılık akımlarının eleştirisinden hareket eden Jacobi, sezgi (dolaylı bilme) ile akılla bilmenin karşıt olduğunu savunmuş, çağdaş akıldışıcılığın ilk temsilcisi olmuştur. Dinle felsefenin uzlaşmazlığı sorununu, felsefe tarihinde ilk defa ortaya atan Jacobi'dir. Goethe ve Schiller gibi ünlü Alman yazarlarının, Kant ve Fichte gibi ünlü Alman düşünürlerinin çağdaşı olan Jacobi'nin en önemli eserleri **Ueber die Lehre der Spinozas, in Briefen an Herm Moses Mendelssohn** (Spinoza'nın Kuramı Üzerine Mektuplar, 1785) ve **Von den göttlichen Dingen und ihrer Offenbarung** (Kutsal Şeyler ve Onların Belirmesi Üzerine, 1811) olarak belirtilebilir.

JACOB, MAX
(1876-1944) Fransız yazarı ve şairi. XX. yüzyılın başlarında Montmartre'de (Paris) toplanan sanatçılara ve şairlere katılmış, Musevî olduğu halde din değiştirerek Katolikliği benimsemiş, 1921 yılından sonra hayatının büyük kısmını yalnız başına geçirmiştir. Naziler tarafından öldürülmüştür. Şiirden düzyazıya, taşlamadan gizemciliğe atlayan, biçim ve öz olarak okuyucuyu şaşırtan eserler vermiş, 1917 yılında yayınladığı **Cornet à dés** (Zar Hokkası) adlı düzyazı biçimindeki şiirleri gerçeküstücülüğün öncüsü sayılmıştır. **Le laboratoire central** (Merkez Laboratuvarı, 1921) adlı şiir kitabı ile **Défense de Tartuffe** (Tartuffe'ün Savunması, 1919) adlı otobiyografik eseri de önemlidir. Bazı eserleri Türkçeye çevrilmiş, **Şiirler** ve **Genç Bir Şaire Öğütler** adı altında yayımlanmıştır.

JAGUAR (Felis onca)
Orta ve Güney Amerika'da yaşayan etçiller takımının kedigiller familyasından bir memeli türü. Boyu, kuyruğuyle birlikte 180-200 cm., ağırlığı ise 125 kg. kadardır. Sarı ve esmer kürkü, yanlarda uzunlamasına beş sıra siyah halkayla sınırlandırılmış bir siyah benek zinciriyle süslüdür. Kuyruğu, bacakları ve başı da çok benekli ve siyahtır. Vücut yapısı ve iri halkaları kendisini leopardan ayırır. En az 12 alt türü vardır. Özellikle Amazon vadisinde siyah jaguarlar yaşar. Jaguar, yüz gün süren gebelikten sonra 2-4 yavru dünyaya getirir. Bir yaşındaki yavrular kendi başlarına hareket edebilirler. Üç yaşına gelince de üremeye başlarlar. 20 yıl kadar yaşarlar

Güney ve Kuzey Amerika'da yaşayan jaguar kedigiller familyasındandır.

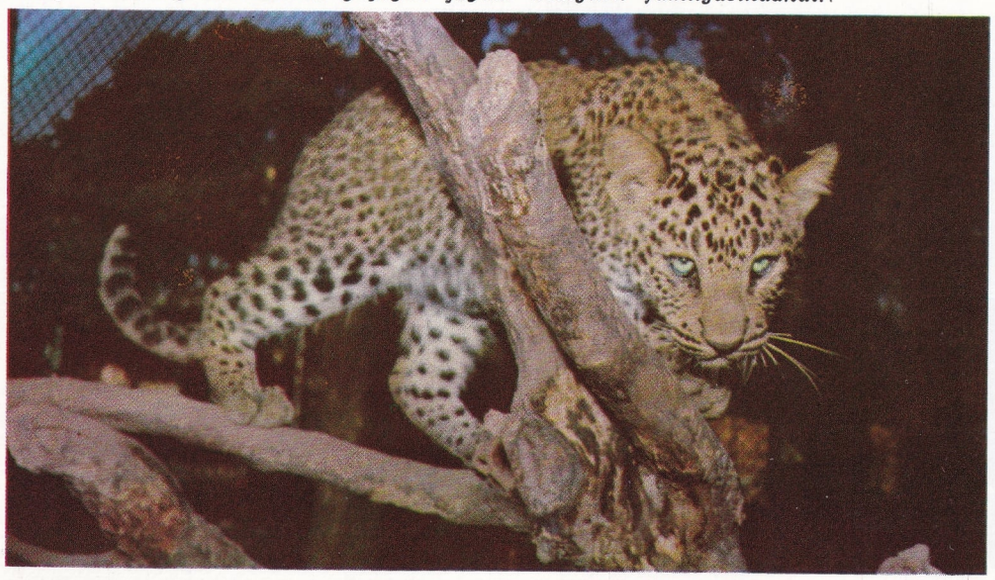

JAKOBENLER
Fransız devrimi sırasında ortaya çıkan en önemli siyasî topluluk. «Société des Amis de la Constitution» (Anayasa Dostları Derneği) adlı derneğin gelişmesinden doğmuştur. Kurucu Meclisin Mirabeau, La Fayette, Barnave, Sieyès gibi birçok üyesi bu topluluktandı. Paris'te Saint-Honoré sokağında eski bir manastırda (Jakobenler) yerleşen örgüt kısa zamanda gelişmiştir.

1790 yılının ortalarına kadar anayasa denetiminde bir krallıktan yana olan Jakobenlerin eğilimleri, kısa süre içinde köklü bir değişikliğe uğramış, radikal görüşler ağır basmış, ılımlılar tasfiye edilmiştir. Halka açık günlük oturumlar radikal tutumu daha da geliştirmiş, bu olaylar Marat ve topluluğun birliğini korumayı başaran Robespierre gibi kişilerin öne geçmesi sonucunu doğurmuştur.

Kralın 10 ağustos 1792 tarihinde tahttan indirilmesinden sonra, başlarında Robespierre'in bulunduğu Jakobenler, gittikçe ileri bir demokrasiden yana olmaya başlamışlar ve büyük başarılar kazanmışlardır. Kralın idamını kabul ettirmişler, kendilerine karşı olanların hepsini ortadan kaldırmışlar, devrimin ve Fransa'nın yönetimini ellerine geçirmişlerdir. Bu gelişme daha çok, Robespierre'in kişiliği, politikadaki sert ve katı tutumu sayesinde olmuştur. Sonunda Robespierre'in devrilmesiyle Jakobenler yenilmiştir.

JAMAİKA
Karayib denizinde bir devlet. Cumhuriyetle yönetilir. 1962'den beri İngiliz Uluslar Topluluğu üyesidir. Yüzölçümü 10 962 km^2., nüfusu 1 800 000. Ülke, Küba'nın güneyindeki ve Hispaniola'nın batısındaki Jamaika adını taşıyan büyük ada ile, Pedro Cays ve Morant Cays mercan adacıkları üzerinde kuruludur. Başkent Kingston (nüfusu 450 000) adanın güney kıyısındadır.

Jamaika, üçüncü jeolojik dönemde oluşan dağlarla kaplıdır. Mavi dağlar ülkenin doğusunda yer alır ve yükseklikleri 2 200 m.'ye kadar ulaşır. Ülkenin büyük bölümünü kaplayan kalkerli platolar güneyde yerlerini bir ova şeridine bırakır. Ülkenin, tarıma en elverişli olan toprakları ile nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu bölgeleri, bu ova şeridindedir.

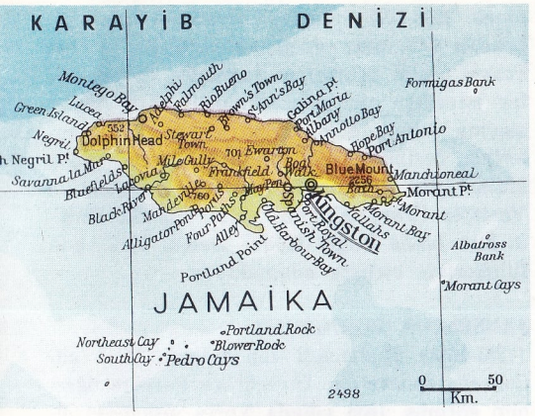

Jamaika boksit üretiminde dünyada birinci sırayı tutmaktadır. Resimde bir boksit madeni görülüyor.

Denize yakınlık nedeniyle sıcaklık dereceleri aşırı yükseklikler göstermez. Kingston'da ölçülebilen en düşük sıcaklık 14° dir. En düşük yıllık sıcaklık ortalaması ise 19° ile 23°C arasında değişir. Kuzey-doğuda çok yağış alınmasına karşılık güney ovalarında sulamaya ihtiyaç duyulur. Kingston'da yıllık yağış ortalaması 75 mm.'dir. En çok yağış ekim ayında alınır.

Ülke topraklarının beşte biri tarıma elverişlidir. Ormanlar beşte birini, otlaklar ise dörtte birini kapsar. Çoğunluğu iç bölgelerde beslenen 300 000 kadar hayvan vardır. Tropikal meyve ve sebzelerin her çeşidine rastlanır ve bunlar halkın başlıca besinidir.

Ekilebilen toprakların üçte birinden şekerkamışı için yararlanılır. Ekim, Kingston'un batısındaki kıyı ovalarında yapılır. Jamaika, bu ürünün büyük bölümünü A.B.D.'ne ve İngiltere'ye, hemen hemen üçte birini de başka pazarlara (özellikle Kanada'ya) satar. Yan ürünler olan rom ve şekerpekmeziyle birlikte, şeker, Jamaika'nın toplam ihracatının üçte birini kapsar.

Jamaika'nın genel ekonomisi içinde şekerden daha önemsiz bir yeri olan muz bakımından ülke, dünyanın altıncı sıradaki ihracatçısıdır. Muz kuzey-doğuda üretilir. Endüstrinin gelişmesi kasırgalar gibi doğal engellerle karşı karşıyadır. Narenciye ürünleri ve baharat, Jamaika'nın ihraç maddelerinde üçüncü ve dördüncü sıraları alır. Kahve, kakao ve tütün de önemli ürünlerdir.

Toplam ihraç gelirinin yarısı boksit ve alüminden sağlanır. Jamaika dünyanın en büyük boksit üreticisi ve ihracatçısıdır (dünya üretiminin dörtte biri). Üretime 1952 yılında başlanmıştır. Jamaika alümin cevheri ihracatında da dünya birinciliğini elinde tutmaktadır. Her iki cevher ve yine önemli bir kaynak olan jips (alçıtaşı) madeni yabancı şirketler (özellikle A.B.D., İngiliz ve Kanada) tarafından çıkarılır ve satılır.

Enerji kaynaklarının ve bölgesel pazarların yokluğu nedeniyle endüstri üretimi azdır. Vergi indirimleriyle sanayiin gelişmesine çalışılmaktadır. Kingston'da bir çimento fabrikası vardır. Dokuma, ayakkabı, tütün endüstrileri ve konservecilik dışında endüstri kuruluşu yoktur. Turizm endüstrisi hükümetçe desteklenmektedir. Yılda 300 000'i aşkın turist ülkeye gelir; turizm geliri ülkenin ikinci büyük kaynağıdır.

Nüfusun dörtte biri Kingston'da yaşar. Öteki şehirler önemsizdir. Başlıca şehirler, eski başkent Spanish Town (nüfusu 15 000), May Pen (nüfusu 7 000), Montego Bay (nüfusu 4 000) ve Port Antonio (nüfusu 7 000) dir.

Nüfus artışının, ekonomik gelişme oranından yüksek olması nedeniyle, artan insan gücü dış ülkelere göçer. Mevsimlik ya da sürekli olan bu göç öteki Karayib ülkelerine, Amerika'ya, Kanada ve İngiltere'ye yönelmiştir. Bu konuda kaydedilen en yüksek rakam 1961 yılındadır. 1961 yılında 38 000 kişi dış ülkelere göç etmiştir.

JAMES, HENRY

(1843-1916) Birleşik Amerikalı yazar. William James'in kardeşidir. Cenevre, Paris ve Bonn'da özel bir öğrenim görmüştür. 1860 yılında Birleşik Amerika'ya dönmüş, Harvard Üniversitesinde hukuk öğrenimi yapmıştır; uğradığı bir kazadan sonra vaktinin çoğunu yalnız geçirmeye başlamış, gözlem ve çözümleme yeteneklerini geliştirmiştir.

1875 yılında Avrupa'ya dönmüş, Paris'te birçok yazarla tanışmış, özellikle Turgenyev ve Flaubert'le yakın bir ilişki kurmuştur; 1878 yılında yayınladığı **French Poets and Novelists** (Fransız Şair ve Romancıları) adlı kitabı Fransız edebiyat dünyasını yakından tanımak fırsatını bulduğu bu yılların ürünüdür. Daha sonra, ölünceye kadar kalacağı İngiltere'ye yerleşmiştir. Henry James'in şiirsel çizgisi, yazarın daha ilk deneme ve eleştirilerinden, roman ve hikâyelerinden başlayarak belirginleşir. Gerçekçiliğinin başlıca nitelikleri, kişinin ruhbilimsel durumunun ayrıntılı bir şekilde çözümlenmesidir. Henry James eserlerinde Amerikan hayatı ile Avrupa gelenekleri arasındaki çelişme, sanatçı-toplum çatışması, psikolojik açıdan bir değerlendirmeyle ele alınan kötülük gibi konuları işler. **Portrait of a Lady** (Bir Bayanın Portresi, 1881) adlı romanı kuzini Mary Temple'den esinlenerek yazdığı en önemli eserlerinden biridir. Genç yaşta ölen Mary Temple, hayatı doyasıya yaşayamamış genç kızların prototipidir. Bu kişilik daha sonra **The Wings of the Dove** adlı romanın kahramanında yeniden ortaya çıkacaktır. James'in bu dönem eserlerinin en önemlileri **The Aspern Papers** (Aspern Belgeleri, 1888), **The Figure in the Carpet** (Halıdaki Figür, 1896), **What Maisie Knew** (Maisie Ne Biliyordu, 1897), **The Spoils of Poynton** (Poynton'dan Kalanlar, 1897), **The Awkward Age** (Kısır Çağ, 1899), **The Sacred Fount** (Kutsal Çeşme, 1901) olarak sıralanabilir; bu eserlerin çoğunda, James kötülük temasını işler.

Henry James'in üç büyük romanı olan **The Wings of the Dove** (Güvercinin kanatları, 1902), **The Ambassadors** (Elçiler, 1903) ve **The Golden Bowl** (Altın Kupa, 1904) dan ilki yazarın başeseri kabul edilir. James, bu eserlerinde de, özenli bir üslûp, kusursuz bir biçim içinde diğer eserlerinde rastlanan temaları işler. James'in **Daisy Miller** (1879) adlı romanı Türkçeye çevrilmiştir.

JAMES, WILLIAM

(1842-1910) Amerikalı filozof ve psikolog. New York'ta doğmuş, Chocorua (New Hampshire) da ölmüştür. Yazar Henry James'in ağabeyidir. Uzun süre Avrupa'da bulunmuş, orada özellikle Fransız spiritüalist felsefe akımı öncüleri olan Renouvier, Secretan ve Bergson'un etkisi altında kalmıştır. Önceleri kendini resme vermiş, daha sonra Harvard Üniversitesinde tıp öğrenimi yapmak istemiş, bir ara

Amerikalı yazar Henry James Avrupa kültür ve geleneklerinin etkisinde kalmıştır.

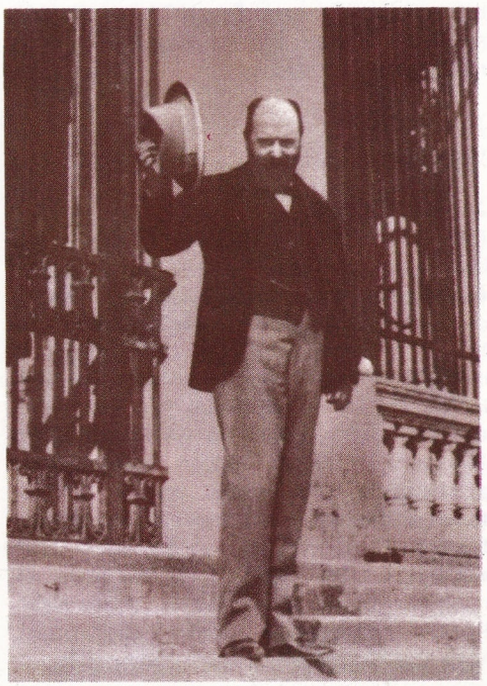

(1866) Amazon bölgesinde düzenlenen bir keşif yolculuğuna katılmıştır. 1878 yılında Alice H. Gibbens'le evlenmesi hayatını yeni bir doğrultuya yöneltmiş, gerçek eğilimi üzerinde daha büyük bir enerjiyle ilerlemesinde etken olmuştur. On yıllık bir çalışma sonunda, 1890 yılında, iki ciltlik «Ruhbilim İlkeleri» adlı kitabını yayımlamıştır. Çağdaş ruhbilim üzerinde derin etkisi olan bu kitap W. James'in geniş bilgisini belgelemektedir. Bu kitapta yazar klasik geleneği deneysel metotlarla bağdaştırmak ve bundan biyolojik ve patolojik kavramlara varmak amacıyle, o zamana kadar Avrupa'da ve Amerika'da ruhbilim alanında yapılmış bütün araştırmaları ele almaktadır. Harvard'a önce ruhbilim, sonra da felsefe profesörü olarak atanan W. James birbiri ardınca birçok kitap yazmış, bunlarda felsefesinin temellerini açıklamıştır.

William James'in bütün yazdıkları çok yönlü bir kişiliğin çeşitli görünüşlerini, yalnızca düşünsel alanda ortaya koymaktadır. James'in deneyciliğinin temeli, başka Anglosakson düşünürlerininkinin tersine, kökten bir yayılmadan çok, pragmatizminde kendini belli eder. James için bilinç özel bir amacı bulunan ve çağrışımlarla açıklanamayacak olan durumların ortak olarak yüzeye çıkmasıdır. Algı ve düşünce deneylerin pasif yolla birbirini yapan araçlar değil, deneylerin, davranışın dinamik ve bölünmez gereklerine bağlı olarak aktif yolla elde edilip değerlendirilmesini sağlayan etkenlerdir. Çağrışımcı okulun anlıkcı (entelektüel) yönteminin tersine, W. James ruhbilime, isteme dayanan bir metot getirmiş, bu metotla duygular ve heyecanların açıklanmasına varmıştır. Ortaya attığı «somatik heyecanlar» kuramında, örneğin bir tehlike karşısında titremeyi yapan şeyin bu tehlikenin korkulu görünüşü olmadığını, tersine birden meydana çıkan titremenin korku denen tepkiyi yarattığını ileri sürmektedir. James'e göre düşünce eyleme hizmet ediyorsa, ahlâk ve din inanışlarının tam özerkliğini kabul etmek gerekmektedir. Ahlâk ve din inanışlarının bilimsel saptanmasını bulabilmekte tutulacak yol ruhsaldır.

JANDARMA
(bkz. Emniyet)

JANET, PIERRE
(1859-1947) Fransız psikoloğu. Charcot ile birlikte çalıştıktan sonra Collège de France'da öğretmenlik yapmıştır. Çalışma ve eserleri çağdaş psikoloji tarihinde çok önemli bir yer tutar. En önemli çalışmaları, bilinçsiz ya da otomatik psikolojik etkinlik ve, akıl bozukluklarının doğuşunda heyecanın rolü konusundadır. Psikolojiye psikasteni kavramını sokan Janet'dir. En önemli eserleri **L'automatisme psychologique** (1889), **L'éat mentale des hystériques** (1893), **Les obsessions et la psychasthénie** (1903) ve **De l'angoisse à l'extase** (1926) adlı kitaplarıdır. Pierre Janet, bazı isteri durumlarını psişik ayrıştırmayla açıklamıştır. Freud'un aksine, nevrozların oluşmasında, heyecana değgin etkenleri küçümsemiştir.

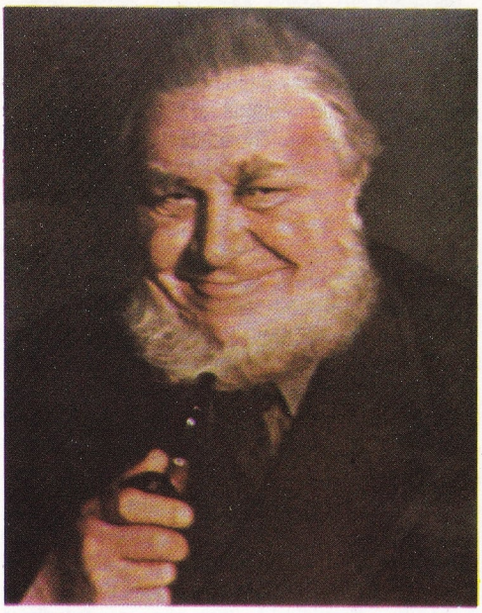

Emil Jannings Alman tiyatro ve sinemasının en ilginç oyuncularından biridir.

JANNINGS, EMIL
(1884-1950) Alman tiyatro ve sinema oyuncusu. Rorschach (İsviçre) da doğmuş, Strobl (Avusturya) da ölmüştür. Kendini sinemadan önce tiyatroda tanıtan Jannings'in sahnede başarıya ulaşması kolay olmamış; uzun ve sıkıntılı bir başlangıç dönemi geçirmiştir. Bu dönemde küçük gezici tiyatrolarda oynamıştır. Tiyatrodaki ünlü oyunları arasında en çok Gerhart Hauptmann'ın «Und Pippa tanzt!» (Nihayet Pippa Oynuyor!) ve Goethe'nin «Faust» undaki rolleri yer alır.

Bir yandan tiyatroda oynarken bir yandan da Robert Wiene ve Ernst Lubitsch'in yönettiği filimlerde başarılı roller oynayan Jannings, 1920-1922 yıllarında tiyatroyu bırakmış, kendini kesinlikle sinemaya vermiştir. İri ve keskin çizgili çehresiyle Jannings, az bulunur bir karakter oyuncusu olmuştur. Adı Alman sinema sanatının en ilginç, en anlamlı eserleriyle, özellikle F. W. Murnau'nun **Der letzte Mann** (Son Adam, 1924), E. A. Dupont'un **Variétés** (Varyete, 1925) ve J. von Sterberg'in **Der blaue Engel** (Mavi Melek, 1930) adlı filimleriyle birlikte anılmaktadır.

Cornelius Jansenius. Philippe de Champaigne'ın Paris Ulusal Kitaplığında bulunan bir gravürü.

JANSENIUS, CORNELIUS
(1585-1638) Hollandalı din bilgini. Asıl adı Cornelis Jansen'dir. Utrecht ve Paris'te öğrenim görmüş, 1635 yılında Ypres piskoposu olduktan sonra Piskoposluğun yetkilerini genişleterek Cizvitlere karşı bir tutum almış, Augustinus kuramını ortaya atmıştır. Ölümünden sonra gizli olarak yayınlanan **Augustinus** (1641) adlı eseri, uzun tartışmalardan sonra Jansenizm adı verilen hareketi doğurmuştur. Diğer önemli eserleri **Alexipharmakon** (1630), **Spongia notarum** (1631), **Mars gallicus** (1635) dur.

JANSSEN, PIERRE-JULES-CÉSAR
(1824-1907) Fransız astronomi ve fizik bilgini. Aslen Norveçli olan Janssen, çalışmalarını daha çok güneş fiziği üzerine yoğunlaştırmıştır. Ayrıca «bilginin retinası» diye nitelediği fotoğrafçılığın astronomideki uygulamalarıyle de uğraşmıştır. Gökkürenin ilk fotoğraf haritasının hazırlanmasına katkıda bulunmuş, aeronotik pergeli yapmış, bununla uçuştaki bir balonun yerinin belirlenmesi sorununu çözmüştür. Birçok astronomi ve fizik aracının projelerini hazırlamıştır. Deneyleriyle ilgili pek çok inceleme yazısı ve anıları vardır. Dolaysız olarak yaptığı gözlemlerle Janssen, atmosfer olaylarını en iyi inceleyebilen bilginler arasında yer almıştır.

JAPON DENİZİ
Büyük okyanusun bir bölümü. Doğusunda Japon takımadaları, batısında ise Asya kıtası bulunur. Güney-batıda Kore ve Tsuşima boğazları yoluyle Güney Çin denizine, kuzey-doğuda Tsugaru boğazı yoluyle Büyük okyanusa, kuzeyde La Pérouse ve Tatar boğazları yoluyle de Ohotsk denizine bağlıdır. Gerçek bir okyanus havzası olan Japon denizinin ortalama derinliği 2 000-3 000 m. arasında değişir. Kuroşo adı verilen bir sıcak su akıntısı geçtiğinden suları, Japonya'nın batı kıyılarının iklimi üzerinde, özellikle kış mevsiminde, kuzey-batıdan gelen soğuk hava kütlelerini ısıtmak ve nemini artırmak suretiyle, yumuşatıcı bir etki yapar. Sularında büyük çapta balıkçılık yapılır.

Japon denizi kıyısındaki en önemli Japon balıkçılık merkezleri Hokkaido adasındaki Hakodate ve Honşu adasındaki Şimonoseki şehirleridir.

Japon denizinin doğu ve batı, kuzey ve güney kıyıları arasındaki sıcaklık farkları çok fazladır. Bu farkın nedeni sıcak ve soğuk su akıntılarıdır. Japon denizinin yüzölçümü yaklaşık olarak 1 000 000 km^2.'dir.

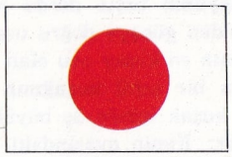

JAPONYA

Doğu Asya'da bir devlet (Nihon = Nippon). Yüzölçümü 368 844 km², nüfusu 100 242 711'dir. Ülke ada gruplarından meydana gelmiştir. Başlıca dört ada (Hokkaido, Honşu, Şikoku ve Kiyuşiyu) Honşu adalar grubunu teşkil eder. 27° kuzey enlemindeki Riu-Kiu adalar grubuyla, 29° kuzey enlemindeki İzu-Bonin ve Volkan adalar grubu da Japonya'nındır. Bu grupların öteki adaları II. Dünya Savaşından sonra A.B.D.'ne bırakılmıştır. Kuzeydeki Kuril adalar grubu ise S.S.C.B. tarafından yönetilmektedir.

Yer Şekilleri: Dört büyük ada kuzey-batıya açık bir yay çizer. Kıyılar bine yakın adacık ve mercan kayalıkları ile bezenmiştir. Japonya'yı meydana getiren adalar, Japon ve Doğu Çin denizlerinin çökmesi sırasında, Asya'dan ayrılmış ve biçimlenmesi, çökme ve oturmalarla, volkanların faaliyetleriyle, buzul ve buhar aşındırmalarıyle tamamlanmıştır. Dik ve sarp olan dağlar, ülkenin dörtte üçünü kapsar. Vadiler derin ve kayalıktır. Hokkaido'dan başlayan bir dağ silsilesi, bütün adalardan geçerek güneye iner. Honşu adasının ortasında Japon Alpleri denen üç dağ kitlesiyle karşılaşır. Bu bölgede yükseklikleri 3 000 m.'yi aşan bir düzine kadar tepe vardır. En yüksek tepe ünlü Fujiyama'dır. (3 776 m.).

Ovalar az sayıda ve İse körfezi ile Vakasa körfezi arasındaki büyük çöküntü ovası hariç, hepsi kıyılardadır. Denizlerin çekilmeleri sırasında kara yükselmelerinden ve aluvyon birikintilerinden oluşmuşlardır. En büyük ova Tokyo'nun kuzeyindeki 13 000 km².'lik Kanto ovasıdır.

Kıyıların uzunluğu 27 000 km.'dir. Kıyılar çok çeşitlilikler gösterirler. Denizin sığ ve kumsal olduğu bazı bölgelerde lagünler meydana gelir. Fakat çoğunlukla kıyılar kayalık ve diktir. Kıyılara yakın yerlerde adacıklar oluşmuştur. Japon denizine bakan kıyılar da-

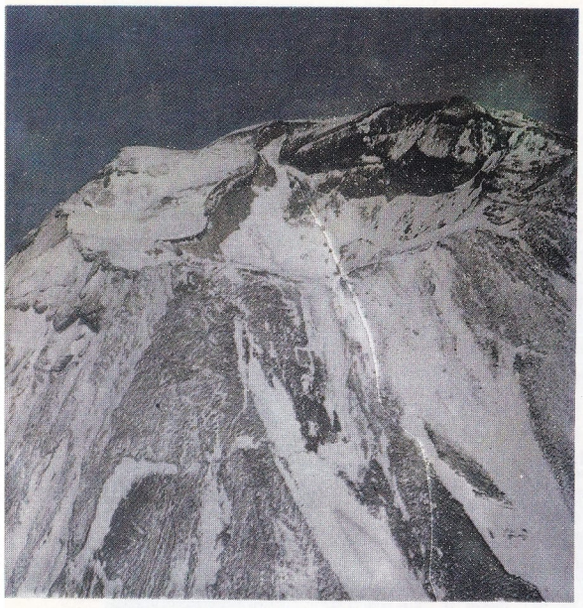

Japonların kutsal saydığı Fuji Yama yanardağından bir görünüş.

Dört büyük Japon adasının en küçüğü olan Şikoku adasında Sanki Fuji tepesi.

ha düzdür ve sadece üç körfez vardır: Hokkaido adasındaki İshikari, Honşu adasındaki Toyama ve Vakasa körfezleri. Buna karşılık Büyük okyanusa, Japon denizi ve Doğu Çin denizine bakan kıyılar daha girintili çıkıntılıdır; bu kıyılarda derin ve büyük körfezler vardır. Bunların en önemlileri Hokkaido adasındaki Ushiura, Honşu adasındaki Tokyo, Suruga, İse, Osaka ve Hiroşima, Şikoku adasındaki Tosa ve Kiyusiyu adasındaki Kagoshima ve Ariakeno körfezleridir.

Kuzeyden güneye doğru uzanması, ada olması ve yükseklik farkları nedeniyle Japonya'nın iklimi çeşitlilikler gösterir. Güney kıyılarında iklimin oldukça ılımlı olmasına karşılık, Hokkaido ve Honşu adalarında kış ayları soğuk geçer, yaz aylarında bu fark azalır. Ülkenin Büyük okyanusa bakan kıyıları, karadan gelen soğuk hava akımlarını kesen dağlar yüzünden, iç bölgelere oranla daha ılık ve daha az sislidir. Ortalama yıllık yağış kuzeyde 1500 mm., güney-batıda 2500 mm. çevresindedir. Kış yağışları, Sibirya'dan gelen kuru ve soğuk hava akımının, Japon denizinin sıcak sularıyle karşılaşmasından doğar. Yaz yağışları ise Ohotsk denizinden gelen soğuk rüzgârların, güney Pasifikten gelen sıcak hava ile karşılaşmasına bağlıdır. Sıcak ve nemli hava akımı, bol yaz yağmuru getirir. Sonbaharda tayfunlar, şiddetli yağmurlar sık rastlanan hava hareketleridir.

Bol ve bereketli yağmurlar ülkenin su ihtiyacını tamamen karşılar. Nehirler ülkenin biçimi yüzünden kısadır ve yatakları küçüktür. Uzunluğu 200 km.'yi geçen sadece on iki nehir vardır; bunların en uzunu olan Shinano'dur (370 km.). Nehirler bol miktarda birikinti taşır ve delta yaparak denize dökülürler. Göllerin sayısı pek çoktur. En küçük, en ilginç ve aynı zamanda en derin göller volkan kraterlerinde oluşan göllerdir. Tektonik kökenli Biwa (676 km^2.) gölü Honşu adasındadır.

Ekonomi ve Şehirler: XIII. yüzyıl başlarında Japonya'nın nüfusunun 10 milyon civarında olduğu sanılmaktadır. İç savaşların sona erdiği ve tarımın daha çok önem kazandığı XVII. yüzyılda ise, nüfus 27 milyona erişmiştir. Tokugawa döneminin sona erdiği 1867 yılına kadar 25-30 milyon arasında değişen nüfus, Meiji restorasyonu (1868), derebeyliğin kalkınması sonucu köylülerin ekonomik koşullarının düzelmesi ve endüstrinin gelişmesiyle, sonraki yarım yüzyıl içinde, 55 milyona erişmiştir. 1920'den sonra, sürekli bir artışla nüfus 1940 yılında 71 milyona ve II. Dünya Savaşına rağmen, 1947'de 76 milyona ulaşmıştır. 1960'larda nüfus artış hızının binde 34'den, binde 17'ye düşürülmesine rağmen, nüfus 1965 yılında 98 milyona çıkmıştır. Nüfus yoğunluğu genel olarak km. kareye 420, ekilebilir topraklarda ise 2 600'dür. Sanayileşme köyden şehire akını ve şehirleşmeyi getirmiştir. 1960 sayımına göre nüfusun %44'ü, yoğunluğun 620'den çok olduğu bölgelerde yaşamaktadır. Köylerde de, daha iyi ürün alınabilir yerlerdeki nüfus yoğunluğuyle, iklim koşullarının elverişli olmadığı bölgeler arasında yoğunluk farkları görülür.

Bütün toprakların onda yedisini kapsayan ormanlarda değişik ağaç türleri vardır. Fakat kereste tüketiminin çok fazla olması nedeniyle Japonya, bazı tür keresteleri dışarıdan getirmek zorundadır. Çayır ve mera için ayrılabilen toprak azdır. Toprakların sadece altıda biri tarıma elverişlidir. Bunun da yarısı pirinç ekiminde kullanılır. Dörtte birinde başka tahıl türleri ekilir. Öteki ürünler, soya fasulyesi, tatlı patates, yer fıstığı, tütün, çay ve şeker pancarıdır. Dünya ham ipek üretiminin beşte üçünü Japonya sağlar; bu yüzden dut ağaçlarına büyük önem verilir. Çift ürün, sulama, gübreleme ve iyi tohumluk kullanma yollarıyle toprağın verimliliği artırılmıştır. Bugün Japonya, pirinçte tamamen, arpada %90 ve buğdayda %30 oranında kendi ihtiyacını karşılar durumdadır.

Ülkede çinko, bakır, kurşun, krom, manganez ve demir cevheri yatakları bulunmasına rağmen, ekonominin hızlı gelişmesi nedeniyle bu maddelerin ithali gerekliliği vardır. Boksit ve kalay tamamen dışarıdan alınır. Kükürt ve civa bakımından Japonya kendi ihtiyacını karşılayacak yataklara sahiptir.

Kiyuşiyu ve Hokkaido'dan çıkarılan kömür, ülke ihtiyacını karşılamaz. Yakıt ihtiyacının sadece küçük bir bölümü Honşu'nun kuzeybatısındaki Tohoku ve Niigata petrol yataklarından karşılanır. Petrol tasfiye kapasitesi bakımından Japonya, A.B.D., S.S.C.B. ve İtalya'nın arkasından dünya dördüncüsüdür. Elektrik enerjisinin dörtte biri akarsulardan, dörtte biri kömürden ve beşte ikisi akaryakıttan sağlanır.

Ulusal gelirin onda dördü sanayi ürünlerinden, onda biri tarımdan elde edilir. Makine endüstrisini kimya ve metalürji endüstrileri izler. Dokuma endüstrisinin önemi azalmıştır. Japonya dünya çelik üreticileri arasında A.B.D. ve S.S.C.B.'den sonra üçüncü sırayı almaktadır. Demir cevherinin %90'ı Malaya, Hindistan ve Avustralya'dan, kok kömürü A.B.D.'den ithal edilir. Elde edilen çeliğin bir bölümü ise ihraç olunur.

1956'dan bu yana gemi yapımında Japonya, dünya birincisidir. 1965 yılında dünya gemi yapımının %47'si Japonya'da gerçekleştirilmiştir. Bu sayı aynı yıl Almanya ve İngiltere'nin denize indirdikleri gemi tonajının beş katıdır. Dev tankerler ilk kez Japonya'da yapılmıştır. Otomobil, sınaî üretimde üçüncü sırayı almıştır. Motosiklet ve ticarî makineler bakımından Japonya dünya birincisidir. Optik araçları ihracatı bakımından Japonya en ön sıradadır. Savaş sonrasının kalkınması, çimento sanayiine önem kazandırmıştır.

Dokuma endüstrisi Japon sanayileşmesinin ilk evrelerinde baş rolü oynamıştır. Halen de pamuklu endüstrisi bakımından dünya birincisidir; sentetik dokuma endüstrisinin rekabeti nedeniyle, pamuklu üretimi azalmaktadır. İpekli dokumalar daha savaştan önce önemini yitirmiş, fakat batı tipi elbiselerin yaygınlaşmasıyle yün dokuma sanayii önem kazanmıştır. Sentetik elyaf ihracı da büyük ölçüde artmıştır.

Japon sanayiinin beşte dördü Kanto ovası ya da Tokyo'dan güneye doğru uzanan ve Kiyuşiyu adasının en kuzey ucu olan Kitakyuşu'da son bulan bir sahil kuşağının içinde yer almıştır. Bu kuşak içinde üç büyük, yerleşme bölgesi vardır: Kanto ovasındaki Keihin bölgesi, endüstri üretiminin üçte birini; Kinki ovasındaki Hanşin bölgesi beşte birini ve İse körfezindeki Çukyo bölgesi de onda birini sağlar.

Keihin bölgesinin en önemli şehirleri başkent Tokyo (nüfusu 8 893 094), Yokohama (nüfusu 1 860 000) ve Kawasaki (nüfusu 856 000) dir. Başkent Tokyo, çevresindeki bir düzineye yakın şehirle birlikte nüfusun 22 500 000'ini içerir ve makine, metalürji ve matbaa sanayiinde önde gelir. Bölgenin öteki endüstri-

Solda: Japon halkının temel besini olan pirincin tarlalardan toplanması. Sağda: Japon kıyılarında sık sık rastlanılabilen bir görünüm: Dalışa hazırlanan inci avcıları.

leri kimya, gıda, gemi yapım tezgâhları, petrol tasfiyehaneleri ve çimentodur.

Hanşin bölgesinde üç tane milyonluk şehir vardır: Osaka (nüfusu 3 156 222), Kyoto (nüfusu 1 380 000) ve Kôbe (nüfusu 1 200 000). Bu şehirlerde makine, kimya, dokuma sanayii tesisleri ve tersaneler kurulmuştur.

Çukyo bölgesinin en önemli şehri ise Nagoya (nüfusu 1 950 00) dır. Kitakyuşu (nüfusu 1 070 000) 1963 yılında beş şehrin birleştirilmesiyle meydana gelmiştir ve Kyuşiyu kömür yataklarının kuzeyindedir. Demir ve çelik endüstrisinin merkezidir. Kyoto dışındaki bütün önemli şehirler ve endüstri merkezleri deniz kıyılarında kurulmuştur. Şehirlerin pek azı geleneksel nitelik taşır. Feodal savaşlar, depremler ve bunları izleyen büyük yangınlar, II. Dünya Savaşı sırasındaki bombardımanlar ve nihayet yaygın endüstrileşme, şehirlerin görünüşlerinin değişmesine, Avrupa ve Amerika şehirlerinin niteliklerini almalarına sebep olmuştur.

Karayolları ülkeyi baştan başa sarar. Demiryolu ağı yoğun, taşıdığı yolcu sayısı yüksektir. Tokyo ile Osaka arasındaki süper ekspres trenler saatta 250 km. sürat yapar. Kara ve demiryolu tünelleri Şimonoseki boğazının altından Honşu ve Kiyuşiyu adalarını birbirine bağlar. Başlıca limanlar Kôbe, Yokohama, Osaka ve Tokyo'dur.

Tarih: Japon ırkının kökenleri hakkındaki bilgiler yeterli değildir. Genel kanı Japon adalarına Asya kıtasından göçler olduğu yolundadır. Göçlerden birincisi Asya'nın güneyinden gelmiştir. Ancak bu göçten önce de Japon adalarında, beyaz bir Kafkas ırkının (Ainular) yaşamakta olduğu sanılmaktadır. İkinci ve daha güçlü bir göç ise Kore üzerinden Kiyuşiyu'ya olmuş ve Çin kültür ve etkisini birlikte getirmiştir. Bugünkü Japon kültür ve geleneklerinde bile (sulu pirinç ekimi, ev süslemesi, giyim vb.) bu etkinin izleri vardır. Çin kaynakları, özellikle Batı Japonya'daki bir kraliçeye bağlı topluluklardan sözeder. Japon yazıtları ise, imparator Jimmu'nun egemenliği altındaki Yamatoları ve Nara'da kurdukları ilk başkentlerini anlatır. Gene aynı kaynaklara göre, bunların yanı sıra, Japon denizinin kuzey kıyılarında, daha uygar olan İzumolar da, birlikler kurmuşlardır.

Japon adalarının yerlileri (Kiyusiyu'daki

Solda: Ülkenin Tokyo'dan sonra en büyük şehri ve en önemli birkaç merkezinden biri olan Osaka limanından bir görünüş. Sağda: Tokyo yakınlarında büyük bir demir-çelik fabrikası.

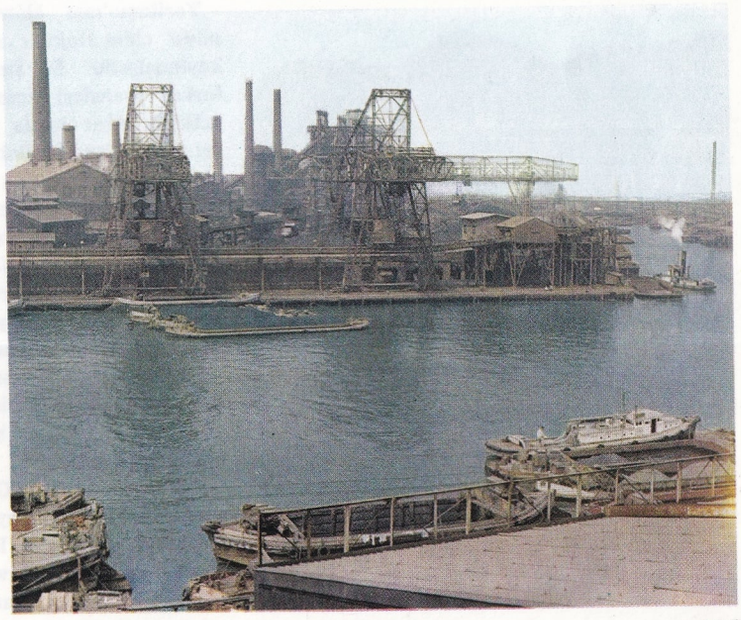

Kumasolar ve kuzey Hondo'daki Ainular) üzerine ilk askerî seferler bu yerleşme yıllarında olmuş, seferlerden birini yönetmek üzere saray tarafından atanan komutana Sei-i Taişogun (Barbarlara Karşı Başkomutan) adı verilmiştir. Bu deyim sonraları kısaltılmış ve Şogun şeklinde kullanılmaya başlanmış ve Şogunlar 1868 yılına kadar Japonya'nın yönetimini ellerinde bulundurmuşlar, İmparator ise bir sembol olarak kalmıştır.

M.S. ilk yüzyıllarda, Japonların Kore ile barışçı ya da savaşçı pek çok ilişkileri olmuş, İmparatoriçe Jingu zamanında Kore üzerinde, uzun yüzyıllar süregelecek olan yerleşme bölgeleri sağlanmış, bu durum Çin uygarlığının din, yazı ve sanat gibi unsurlarının Japonya'ya girişine sebep olmuştur.

Budizm Japonya'ya 552 yılında girmiş ve yeni bir dönemi başlatmıştır. İmparatoriçe Suiko gibi hükümdarlar ve Prens Şotoko gibi devlet adamları, Budizmin ahlâkî görüşlerini yönetime ve topluma uygulamışlardır. Bunun sonucu olarak Japonya'da, aristokratik nitelik taşıyan, bürokratik bir sistem yerleşmiştir. 645'te yapılan Taikwa reformları ile merkeziyetçilik güçlendirilmiş, eyaletlerin merkezden atanan valiler tarafından yönetilmesi sağlanmıştır.

Üstte: Büyük bir otomobil fabrikası. Altta: Bir gemi tezgâhı.

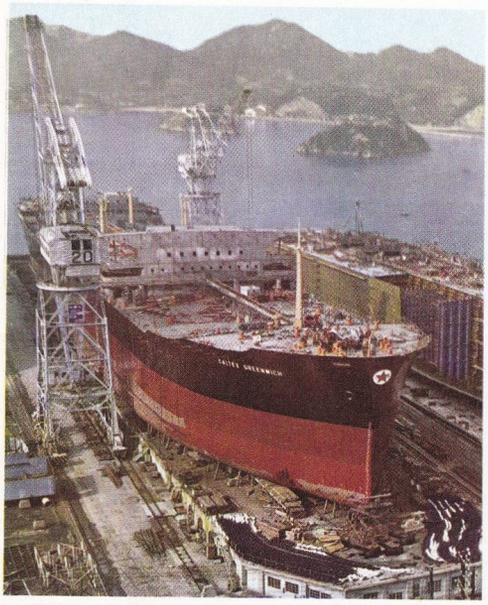

İlk sürekli başkent 710'da Nara'da kurulmuş ve din, edebiyat ve sanat alanında gelişmeler sağlanmıştır. Başkent 794 yılında yeni kurulan Heian-kyo'yo (sonra Kyoto adını almıştır) şehrine taşınmıştır. 1868 yılına kadar yaklaşık olarak 1000 yıl başkent olarak kalan bu şehirde köklü ve disiplinli bir aristokrasi kurulmuştur. Ticaret ve ulaşım ihmal edilmiş, bu yüzden ülke yüzyıllar boyunca büyük ekonomik sıkıntılar çekmiştir. Büyük malikâneler, sarayın güvendiği soylulara ve dinsel kurumlara verilmiş ve vergiden muaf tutulmuştur. Yönetim baskıcı bir niteliğe bürünmüştür.

Daha sonra savaşçı soylular sınıfı doğmuştur. Bu sınıfın yaşayışı ve amaçları sarayın ve saray soylularının yaşayış ve amaçlarından çok değişikti. Uzak eyaletlerdeki malikânelerde toplanan bu sınıftan olan Taira ve Minamotolar Japon tarihinde önemli rol oynamışlardır. Tairaların saray tarafından göreve çağrılıp başarı sağlamalarından sonra, başkanları Kiyomori ülkenin yönetimini ele geçirmiştir. Daha sonra Tairaların düşmanı olan Minamotolar, Tairaları Kyoto'dan kovmuşlar, Dan-no-ura deniz savaşında kesin yenilgiye uğrattıktan sonra Japonya'ya egemen olmuşlardır. Minamotoların önderi olan Minamoto, Şogun unvanını almış, kendi başkentini saray çevresinden uzak olan Kamakura'da kurmuştur. Minamoto ve halefleri olan Hojo naipleri, askerî güçlerinin yardımıyle, Japonya'nın siyaset ve yönetimine yeni bir yön vermişler, adaletsever tutumlarıyle her sınıf halkta güven uyandırmışlardır. Sarayın yönetim yetkileri kısıtlanmış buna karşılık itibarı artırılmıştır. Saray ve imparatora bir sembol niteliği kazandırılmıştır.

Yoritomo'nun ölümünden sonra, karısının ailesi olan Hojolar naip olarak yönetime el koymuşlardır. Bu sırada çoğunlukla İmparatorluk prensleri arasından seçilen Şogunlar, yetkisiz birer kukla durumundaydılar. İmparator ise kendini ilahî görevlere verir, sadece bir sembol olarak kalırdı.

Hojo naipleri döneminde Budizmin de etkisiyle büyük kütüphaneler, tapınak ve manastırlar kurulmuş, Japonya iyi ellerde yönetilmiştir. Hojo naipleri 1274 ve 1281 yıllarında, Kubilay Hanın Japonya'yı istilâ teşebbüslerine başarıyla karşı durmuşlar ve istilâ donanmasını bozguna uğratmışlardır. Ama savaş ve savaşın eziyetine katlanan orta sınıfların umdukları karşılıkları bulamayışları hoşnutsuzluk doğurmuştur.

1331'de İmparator Go-Daigo geleneklere uygun biçimde çekilmeyip yerine kendi oğlunu geçirmek isteyince, Hojo naipleri ile anlaşmazlığa düşmüş, savaş sonunda Kamakura tahrip edilmiş, yıkılan Hojo naipliği yerine, Şogunluk yeniden kuvvet kazanmış ve Aşikaga soyundan gelen Şogunlar Japonya'ya hâkim olmuşlardır.

Bu dönem 1334'den 1573'e kadar sürmüş ve tarihe, Aşikagaların sarayının bulunduğu Kyoto şehrinin Muromaçi semtinin adını alarak geçmiştir. Sanat ve mimarlıkta büyük ilerlemeler sağlanmış, resim ve Nô tiyatrosu bu dönemde gelişmiştir. Siyasal yönden ise Muromaçi bir kargaşa dönemidir. Merkezî hükümet zayıf ve yetersizdir; büyük toprak sahipleri, bağımsız prensler gibi, hüküm sürdükleri topraklarını genişletme çabasındadırlar. İmparatorluk ikiye ayrılmış, güneydeki Kyoto sarayını tutanlarla, kuzeydeki Yoşino sarayını tutanlar arasında iç savaş çıkmıştır. Oda Nobunaga (1534-1582), Toyotomo Hideyoşi (1536-1598) ve Tokugawa İyeyasu (1542-1616) adındaki üç büyük asker bu kargaşalığa son vermişler ve 250 yıla yakın bir süre devam edecek olan bir devlet düzeninin temellerini atmışlardır. Özellikle İyeyasu, büyük bir yönetici ve devlet adamı olarak başarı göstermiş ve tarihe modern Japonya'nın kurucusu olarak geçmiştir. 1600 yılında rakiplerini Sekigahara savaşında yenmiş ve Yedo'da (şimdiki Tokyo) Tokugawa Şogunluğunu kurmuştur. Kurulan yeni devlet bir polis devleti niteliği göstermiş, bütün sınıflar üzerinde baskı artırılmış ve devlet yönetimine Konfüçyüs ülküsü hâkim olmuştur. Yönetenlere sadakat en üstün erdem, düzen, adalet ve kamu yararı da yönetenin en büyük amacı olarak benimsenmiştir.

Avrupalılar, Japonya ile tüccarlar ve Hıristiyan misyonerler aracılığıyle ilişki kurmuşlardır. Hideyoşi, bağnaz Budistlerin aşırı tutumlarına karşı bir denge olur düşüncesiyle Hıristiyanlığa ayrıcalıklar sağlamış, bu dini teşvik etmiştir. Hıristiyanlık özellikli Kiyuşiyuda gelişmiştir. Fakat Avrupalıların ülkeyi sömürgeleştirmek konusunda aralarında çıkan anlaşmazlıklar, Kiyuşiyu'daki Hıristiyan kilisesinin gittikçe büyüyüp gelişmekte olmasına karşı duyulan kıskançlık ve güvensizlik, bu azınlık dinine karşı cephe alınması sonucunu doğurmuştur. Böylece XVI. yüzyılda, Japonların Avrupa ve Avrupalılarla ilişkileri kesilmiş, Japonların yurt dışına çıkmaları, yabancı gemilerinin Nagasaki limanı dışında başka limanlara girmeleri yasaklanmıştır. Japonya uzun bir süre için kendi kabuğuna çekilmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Şogunlar hükümeti, büyük ekonomik bunalımlarla karşılaşmıştır. Öte yandan Amerika ile Avrupa devletleri kendileriyle ticarî ilişkiler kurması için Japonya'ya baskı yapıyorlardı. Amerika ile yapılan 1854 tarihli ticaret anlaşması ülkede kargaşalıklara sebep oldu. Tokugawalar iktidardan düştüler. Şogunluk tarihe karıştı ve imparator Meiji yönetimi eline aldı. Meiji başkenti Tokyo'ya götürdü. Meşrutiyet ilkeleri getiren bir anayasa hazırladı. Batı devletlerini model alan bir örgütlenme getirdi.

Aslında Meiji reformlarının Batı kültürü esas alınarak gerçekleştirilmesi, bu reformları

Japon imparatorundan ilk Şagon unvanını alan (1186) Minamotono-Yoritomo'nun portresi.

doğuran sebeplerle çelişir görünmektedir. Batıyı taklit eden Japonya, Batılı devletlerin yayılma ve sömürgecilik siyasetini izlemekten de geri kalmadı.

1894'te Çin'e, 1904-1905'te Rusya'ya karşı yapılan savaşlar, Japonya'nın Formoza ve Kore ile Sahalin adasının bir bölümünü ve Mançurya'da da yerleşme bölgeleri elde etmesini sağladı. Bu zaferler ülkenin dünya yüzündeki itibarını artırdı. I. Dünya Savaşına İtilaf devletleri yanında katılmasına yol açtı. Savaş büyük bir ekonomik gelişmeye sebep olmuş, savaştan sonra Avrupa ülkeleri Japon mallarına karşı gümrük duvarları kurmaya mecbur kalmışlardır. I. Dünya Savaşı ve sonraki başarısız Mançurya seferi, militarizme karşı tepki yaratmış, bu tepki bugünkü Japon sol kanat muhalefetinin kaynağı olmuştur. İç ve dış ekonomik baskılar, Mançurya'da Kuomintang'ın uyguladığı tedbirler ise milliyetçiliği körüklemiş, Çin'in boykotu sert biçimde bastırılmış, Mançurya işgal edilmiş, bu durum 1937-1946 Çin-Japon savaşının başlangıcı olmuştur. Bu savaşta İngiltere ve Amerika'nın Çin'i tutmaları, Japonya'yı mihver devletlerinin kucağına atmış, II. Dünya Savaşı başladıktan sonra 1941 kasımında Japonya İngiliz ve Amerikan sömürgelerine saldırarak fiilen savaşa katılmıştır. Dört yıl süren savaşta, Japonya ilkin toprak elde etmiş, fakat deniz desteğinin azlığı yüzünden savaşı yitirmiştir. 1945 yılında önce Hiroşima ve sonra Nagasaki'ye atılan atom bombaları Japonya'nın teslimini sağlamıştır.

Savaştan sonra altı yıl süreyle ülke, Amerikan işgalinde kalmış ve yeni bir anayasa ve sayısız köklü reformlar yapılmıştır. Anayasaya göre ülke sınırlı bir monarşidir ve imparator, «Devlet ve halkın birliğinin sembolüdür». 1952'de işgal sona ermiş ve bundan sonra da Japonya ekonomik bakımdan büyük bir gelişme göstererek, dünyanın sayılı endüstri ülkelerinden biri olmuştur.

Sanat: Japonya'da, M.Ö. 5000 yılından M.Ö. 400 yıllarına kadar süregelen bir neolitik kültürün varlığını tanıtlayan çeşitli çömlekler bulunmuştur. Bunlar, büyücülük amacıyle yapıldığı sanılan küçük insan ve hayvan figürleridir. Tunç ve demir çağları, tarım uygarlığının doğumundan sonra gelişmiş ve bu türde eserler daha önce Çin ve Kore'den gelen göçmenler tarafından geliştirilmiştir. Kıta etkisi çömleklerde, tunç aletlerde, sert taş ve metal üzerine yapılmış süslemelerde açıkça görülür. Hükümdarların ve önderlerin mezarlarının yanında bulunan ve adına Haniwa denilen pişmiş topraktan figürler, genellikle zevkli bir anlayışı yansıtırlar.

VI. yüzyılın yarısında yayılan Budizm bütün Japon sanatını etkilemiş, dinsel temalar hâkim olmuş ve Japon sanatçıları Çin sanat eserlerinden esinlenmeye başlamışlardır.

Asuka dönemi olarak bilinen dönemin (552-645) belirgin özelliği büyük yapılarıdır. İmparatorun koruma teşvikiyle tapınak ve manastırların sayısı 624'e çıkmıştır; bunların en ünlüsü, şimdiki Nara şehrinde yapılmış olan Horyuji tapınağıdır. Tunç ve ağaç oyma sanatı, bu dönemdeki heykelciliğin en yaygın faaliyetidir. En ünlü eser, Buda'yı iki Bodhisattya'yla oturur gösteren Horyuji üçlüsüdür.

Nara döneminde (710-794), Çin'den yeni bir sanat anlayışı gelmiştir. En önemli eserler Horyuji'deki altın odanın, Amida'nın cennetini anlatan freskleri ve Şosoin'in altı güzeli tasvir eden resimleridir. Heykel sanatı Yakuşi Nyorai ile üstün bir düzeye ulaşmıştır. Bu sanatçının bağdaş kurmuş ve dinsel giysiler içindeki Buda heykeli Buda heykellerinin en ünlüsü ve değerlisidir.

Heian döneminde (794-1185) Çin ile ilişkilerin azalması, Japon sanatında bağımsız bir gelişme sonucunu doğurmuştur. Münzevi bir hayatı öğütleyen Budizmin gitgide yerleşmesiyle dağ tepelerinde sayısız manastırlar yapılmıştır. Bu dönemde yapılan Koya tepesindeki Kongobuji ve Hiei tepesindeki Enryakuji manastırları, sonraki dönemlerde yapılanlara örnek olmuşlardır. Aynı etkiden resim ve heykel sanatları da kurtulamamışlardır; dinsel sanatın yanı sıra, konusunu doğadan, çeşitli olay ve masallardan alan, biçimde parlak renkli ve ayrıntıya önem veren dindışı bir sanat da bu dönemde gelişmiştir. Yamato-e denilen bu resim anlayışı konusunu dağ manzaralarından alır, siyah beyaz ve gri tonları kullanır, gerek yüzey ve gerekse renk tonları bakımından özel bir teknik gerektirir.

Kamakura döneminde (1185-1392) Çin ile ilişkiler yeniden kurulmuş ve Budizm anlayışının etkisiyle yeni sanat ülkü ve biçimleri gelişmiştir. Budizm anlayışının resim ve yazılı duayı reddetmesi, daha basit ve sa-

Solda: Kamakura'daki onbeş metre yüksekliğinde Dai-Butsu (Büyük Buda) heykeli: 1252 yılında dikilmiş olan heykelde Hint sanatının etkisi açıkça bellidir. Sağda: Fuji Yama Tanrıçasının ipek üzerine yapılmış bir resmi.

Üstte solda: Derebeyi Uesugi Shigefusa'nın tahta heykeli. (Kamakura dönemi; XIII. yüzyıl). Üstte sağda: Minamotoların Tairaları kesin olarak yenilgiye uğrattığı Dan-no-Ura deniz savaşından (1185) ayrıntı. Paravana üzerine yapılmıştır (Tosa Okulu, XIV. yüzyıl). Solda, Genroku devrinden (1688-1703) tunç Kwan-on heykeli. Kwan-on, iyiliksever ve merhametli bir tanrıçadır. Üstte: «Siyah-beyaz» okulundan Sesshû Toyyo'nun (1420-1556) bir görünümü. Sağda: «ukiyo-e»nin en büyük temsilcisi Utamaro'nun (1753-1806). «Yazan Kadın» adlı taşbasması.

de olan siyah-beyaz mürekkepli resmin gelişmesine sebep olmuştur. Resim ve heykelde portre sanatı üstün bir düzeye ulaşmıştır. Heykelin en büyük ustası Unkei'nin eserlerinde şaşırtıcı bir anatomi bilgisinin izleri vardır.

Muromaçi döneminde (1392-1573) Çin etkisi, Japon sanatına yeniden baskın olmaya başlar. Yüan ve Ming hanedan ressamlarının etkileri özellikle süsleme sanatına kayar. Bunun yanı sıra geleneksel siyah-beyaz, kalem ve mürekkeple yapılan resim sanatı, Kano okulunun ustalarının eserlerinde en yüksek düzeye ulaşır. XV. yüzyılla birlikte Japon sanatı kendi geleneklerine dönmüş ve gelişiminde çok şeyler borçlu olduğu kıta Asyası sanatından bağımsız niteliklere sahip olmuştur.

Avrupa uygarlığı ve bunun sonucu olarak Nanban üslûbu Momoyama döneminde (1573-1603) Japonya'ya girmiştir. Bu dönemin eserlerinden Himeji, Nagoya ve Osaka kalelerinin mimarî üslûbunda Avrupa mimarîsinin etkileri görülür. Kano okulunun ünlü ressamı Eitoku, Nobunaga'nın sarayı Azuçi'nin duvarlarına yaptığı fresklerde yeni bir alan anlayışı getirir. Bu çalışmalarını, Hideyoşi için yapılan Osaka kalesinde de tekrarlar.

Tokugawa dönemi (1603-1867) önemli değişiklikler getirmiştir. Yeni bir şehir olan Yedo'ya çağırılan Kano okulunun önde gelenlerinden Tannyu, Çin ve Japon sanat üslûplarını kaynaştırmış, öğrencileri Şogunların resmî ressamı olarak atanmışlardır. Şehirlerin büyümesi ve tüccar sınıfının ortaya çıkması, sanat eserleri yapımında, özellikle el sanatları yapımında artma sağlamıştır. Konularını, günlük yaşamdan ve pitoreks âdetlerden alan yeni resim okulları doğmuştur. Ağaç basması bu dönemde gelişmiştir. Harunobu, çok renkli ağaç basmasının bütün olanaklarını geliştirmiştir. Sanatın ticarete sokulması ile, almanaklar, kitap resimlemeleri, tiyatro afişleri, sanatçıların portreleri vb. daha sonra Avrupalı sanatçıları da etkileyen eserlerin doğmasına yol açmıştır.

1868'deki Meiji restorasyonu ile Batının sanat ve teknolojisi Japonya'yı etkisi altına almıştır. Ülkenin modernleştirilmesinde Japon sanatçıları ile birlikte çalışmak için birçok yabancı sanatçı ülkeye davet edilmiştir. Mimarlıkta, ev yapımındaki geleneksel yöntemin yerine, Batının mimarî anlayışı benimsenmiştir. Ama, XX. yüzyılın ilk yıllarında, Batı tekniğini geleneksel Japon mimarisiyle bağdaştıran bir akım gelişmiştir.

Resim sanatında Batı etkisi, gelenekçilerle Batıcılar arasında tartışmalara yol açmıştır. Genç kuşak sanatçıları Batı form ve tekniğini alarak çalışmışlar ama buna karşılık, geleneksel Japon sanatını üstün tutan sanatçılar da önemli eserler vermişlerdir. Japon sanat geleneğinin bugün bile, Batıya hiç bir taviz vermeden sürdürüldüğü söylenebilir.

Edebiyat: İlk Japon metinleri, Kojiki (Eski Olay Kayıtları) ve Nihon Şoki (Japon Yıllığı) gibi, VIII. yüzyılda yazılmış tarih eserlerinden ibarettir.

İlk şiir antolojisi 760 yılında, sarayın emriyle hazırlanmıştır. Bu antolojinin adı, **Manyoşu** (Onbin Yaprak Derlemesi) dur; içinde VII. ve VIII. yüzyıllarda yazılmış dört binden fazla şiir vardır. Bu şiirlerin sonraki çağ edebiyatını etkileyecek kusursuzluğunun yanı sıra, dikkati çeken bir başka özelliği de, şairleri arasında, köylü kadınlar, rahipler, askerler kadar imparatorların, devlet adamlarının ve saray kadınlarının da bulunmasıdır. Antolojideki şiirlerin onda dokuzu tanka (kısa şarkı) denilen ve bugün de kullanılan bir şiir vezniyle yazılmıştır. Aynı eserdeki başka bir şiir biçimi de çoka (uzun şarkı)dır.

Manyoşu'daki en ünlü isim, birçok mersiyeler, aşk şiirleri ve çoğu çoka biçiminde seyahatnameler yazmış olan Kakinomoto Hitomaro'dur. 905'te çıkan **Kokinşu** (Eski ve Yeni Derlemeler) 21 resmî antolojinin ilkidir. Manyoşu'nun tersine bu antolojideki şiirlerin konuları daha sınırlı ve yazarlarının çoğu da saray mensupları ve yüksek dereceli memurlardır. Eserin asıl ünü, derleyicilerden biri olan Ki-no Tsurayuki'nin önsözünden gelir. Bu önsöz, şiirin amaçları ve niteliği hakkında bir tezdir; buradaki ilkeler yüzyıllar boyunca şiire uygulanmıştır. Önsöz, şiirin dinsel ya da gizemsel bir kökeni olamayacağını, yapısının doğal ve insancıl olduğunu savunur.

X. yüzyılın ortalarında Japonya'da düzyazı anlatıma karşı ilgi artmıştır. Hayalî ya da gerçek anılar ve masallar yazılmaya başlanmıştır. Bu yazarlar arasında, **Genji Monogatari** yazarı Murasaki çok önemlidir. Bu kadın yazar eserinde, saray hayatını zarif, alaylı bir dille anlatır. Gene aynı çağda yaşamış olan Sei Şonagon adında bir başka kadın yazar ise, aynı konuyu kendi gözlemlerine dayanarak işler.

İç savaşın ardından gelen Kamakura döneminde, edebiyat, tarihsel yazılara ve romanlara yönelir. **Heike Monogatari** (Heike Masalları) ve **Gempei Seisuiki** (Taira ve Minamoto'nun Doğuşu ve Çöküşü) iki büyük feodal aile arasındaki savaşlardan esinlenerek yazılmıştır. Bu tür yazılarda gerçeğe tam ola-

«Resimli Sutra» (Rentai Budist Tapınağı Kiyoto). Çince yazılmış dinsel bir belge. Budist din kitaplarıyla Japonya'ya Çin kültürü girmiştir.

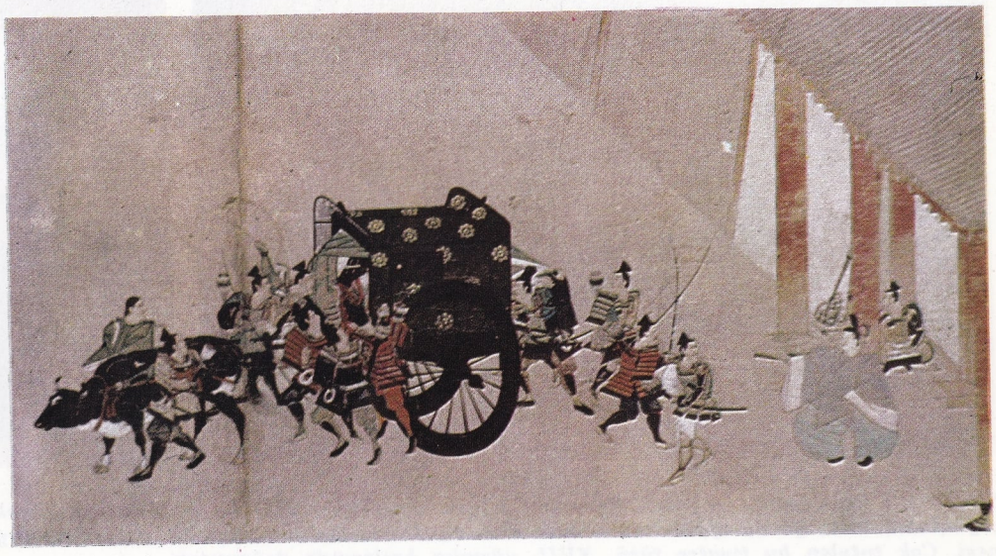

Hei-ji Monogatari (Hei-ji Hikâyesi). Japonya'yı kana bulayan Minamotolar ile Tairalar arasındaki iç savaşı canlandıran bir sahne.

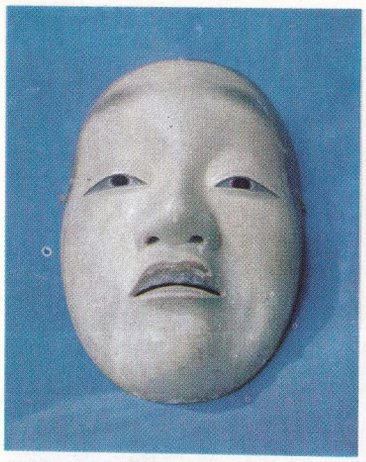

Solda: Edo döneminden (XVII. yüzyıl) bir «nô» maskesi. Ortada: İki «nô» maskesi: Bu tiyatro türünde oyuncular sahneye yüzleri maskeli çıkarlar. Sağda: «Kabuki» tiyatrosunda Yakko Ippe rolünü canlandıran ünlü oyuncu Ichikawa Omezônun bir portresi.

Solda: Bir «nô» oyunu sahnesi. Kwanami Kiyotsugu (1333-1384) ile oğlu Seami Motokiyo (1363-1444) nun kurduğu ve konularını çoğunlukla tarih ya da efsanelerden alan «nô» tiyatrosu, özellikle soylular tabakasında yayılmıştı. Sağda: Bir «kabuki» oyunu sahnesi. Çok tutulan bu tiyatro türü XVII. yüzyılın başlarında doğmuştur.

rak güvenilmez. Yazar esas olarak olayı almakla birlikte, ona kendi yorumunu ve görüşlerini de ekler.

Resmî şiir antolojilerinin sonuncusu 1438'de çıktı. Tanka biçiminin yerini renga (vezinli şiir) ve haikai (epigram) almıştır. Birincisi, Heian saraylarında topluca yazılan şiirlerdi. Şiir yazmak için yarışmalar düzenlenir, herkes bir önceki dizenin ölçüsüne ve anlamına uygun bir dize söylerdi. Böylece 17 heceden doğan (5-7-5) haiku doğmuştur. Başo bu şiir biçimini geliştirmiş ve üstün öz ve anlatım nitelikleri kazandırmıştır. Bugünkü Japonya'da, yüzlerce şiir derneğinin çoğu yalnız haiku ile çalışır.

XVII. yüzyılda Japon edebiyatı bir rönesansa girer. Konular gündelik yaşamdan alınır. Bu dönemin ünlü yazarı Saikaku'nun eserlerinde, tüccarın, zanaatkârın ve şehir kadınının hayatı gerçekçi bir açıdan anlatılır. Japonya'nın en büyük oyun yazarı sayılan Çikamatsu'nun bugün bile oynanan oyunlarında, kahraman olarak geçmişteki büyük savaşçılar ve ünlü kadınlar yerine, tezgâhtar ve garson kızlar alınır. Ana tema, giri (görev) ile ninjo (insancıl duygular) arasındaki ikili çatışmadır. Hizakurige (Yaya Yolculuk) adlı hikâyesinde, İkku Jippenşa, iki serserinin Tokyo ile Kyoto arasındaki yolculuğunu gerçekçi bir dille anlatır. Bakin, 200'den fazla hikâyesinin bir kısmında, tarihsel ve efsanevî malzemeyi hayalci bir biçimde işler. Bütün bu sanatçılar ukiyo (yaşayan dünya)ya bağlıdırlar ve konularını orada ararlar.

Arai Hakuseki (1656-1725), Kaibar Ekken (1630-1713) ve Muro Kyoso (1658-1734) gibi yazarlar ise Tokugawa döneminin, konularını ukiyo dışından alan edebiyatçılarıdır. Kendi dillerinde yazarlar, ama Çin klasik formlarını kullanırlar. Hakuseki'nin tarihsel, siyasal ve ekonomik konulardaki eserleri, Kaibara'nın **Onna Daigaku** (Kadınlara Dersler) adlı feminist ve **Daigiroku** (Büyük Kuşku) adlı felsefî eserleri ve Muno'nun Konfüçyüs öğretisi üzerine yazıları büyük önem taşır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batıya kapılarını açan Japonya'nın edebiyatı uzun bir süre Batı etkisini benimsememiştir. Tersine eski yazı biçimleri yeni baştan ele alınmış, geleneklere dönülmüştür. Tanka ve haikuya yenilik getirilmiştir. Batıdan ilk çeviri olan Robinson Crusoe, 1878 yılında yapılmıştır.

XX. yüzyılın ilk yirmi yılında, çeşitli edebiyat akımları gelişmiştir. Koda Rohan (1867-1947) romantizmin, Şimazaki Toson (1872-1943) naturalizmin, Akutagawa Ryunosoke (1892-1927) neo-entelektüalizmin ve Natsume Soseki (1867-1916) idealizmin temsilcisi olmuşlardır.

1930'larda marksist ve liberal yazarlar da yetişmiştir. Bunlar arasında Japon edebiyatı için yeni sayılabilecek yazı türlerini deneyen Arişima Takeo, Mushakoji Saneatsu, Yamamoto Yuzo ünlü adlardır.

Savaş sırasındaki militarist yazı akımını, savaş sonrasının ve yenilginin getirdiği hayal kırıklığını işleyen çarpıcı değişiklikler izlemiştir. Yeni yazarlar savaş sonrasının çöküş halindeki toplumunu incelerken, amacını yitirmişliğin tehlikelerini gerçekçi bir açıdan ele almışlardır.

Bugünkü Japon edebiyatı, ünlü isimlere sa-

hiptir. Nobel alan Kawabata, Yasunari ve Tanizaki Yuniçiro ile Nô ve Kabuki oyunları yazarı Mişima Yukio, bu yazarlara örnektir.

Tiyatro: Japonya'da üç türlü geleneksel tiyatro vardır: Nô, Kabuki ve Bunraku. Bunlara, kültür düzeyi bakımından daha aşağı olan Kızlar Operası da eklenebilir.

Nô (başarı anlamına gelir) tiyatrosu, tapınak, tören ve şölenlerde oynanan oyunlardan gelir. İlk Budist vaaz ve törenlerinde, aşırı dinsellikten kaçınmak için danslara, hokkabazlığa ve gülünçlü oyunlara yer verilmiş. Daha sonraları bunlara, dans eden ya da mimik yapan oyuncunun hareketlerini ve dayandığı gelenekleri anlatan bir koro ve müzik eşliği de eklenmiştir. Bu şenliklerin geliştirilmesini sağlayan Aşikaga Şogunları olmuştur. Oyunların çoğunu yazan ve Nô tiyatrosunun kurallarını koyan, kendisi de bir rahip ve oyuncu olan Kawanami (1333-1384) ve oğlu Seami (1363-1444)dir. Seami, Nô tiyatrosunun tekniği üzerine önemli yazılar yazmış ve kurallar koymuştur. Oyunlar şu sırayla oynanır: 1. Bir «dua-oyunu», 2. Dev savaşçıların göründüğü bir «savaş-oyunu», 3. Baş oyuncunun kadın kılığına girmiş bir erkek olduğu bir «eğitici-oyunu», 4. Budist veya Şinto efsanesine dayanan bir «şeytan-oyunu», 5. Acıma, adalet, nezaket ya da akıl gibi meziyetleri anlatan bir oyun, 6. Bir «kutlama-oyunu».

Oyun, seyircilerin hizasında olan bir sahnede oynanır. Dekor olarak yalnız çam ağacı kullanılır. Sahnenin kenarında çepeçevre, çakıl taşlarından oluşan bir boşluk vardır. Yazar, ikinci oyundaki kahraman savaşçı rolünde sahneye çıkar. Baş oyuncu, dans ve mimikle olayı anlatırken, koro olayı şarkıyle anlatır. Belirli oyunlarda, belirli rollere belirli maskeler kullanılır. Sahnenin çıplaklığına karşılık giysiler, gerçeğe uygun olmamakla birlikte, çok gösterişlidir. Sahnede bulunması gereken eşya sembollerle temsil edilir. Örneğin bir ıskarmoz, tekne anlamına gelir. Yalnız silâhlar gerçektir.

Bugün yaygınlığını yitirmiş olan Bunraku (Joruri de denir) Japon tiyatro tarihinde önemli bir yer tutar. Bunraku bir kukla tiyatrosudur. Kuklalar bir metre yirmi santim boyundadır ve siyah elbiseler giyen üç kişi tarafından oynatılırlar. Sahnenin kenarındaki bir sandığın içinde rahiplerin tören elbiselerini andıran giysiler içinde iki kişi oturur. Bunların biri, ses değişiklikleri yaparak diyalogu yürütür, öteki ise samisen denilen çalgı ile oyuna müzik katar. Bunraku tiyatrosu XVIII. yüzyılda Japonya'nın en önde gelen sanat kolu olmuştur.

Kabuki, Nô tiyatrosunun karşıtıdır denebilir. Nô gizemsel olduğu halde Kabuki açık ve dünyevîdir; Nô'nun edebî değerleri konu almasına karşılık Kabuki konusunu, görev ve insancıl duygular arasındaki çatışmalardan alır.

Oyunların Batı biçiminde sunulduğu Japon tiyatroları da vardır. Ama bunlar pek başarı sağlayamamışlardır. Bunun nedenini, ünlü yazarların Kabuki oyunu yazmayı yeğ tutmalarında aramak gerekir. Batı tiyatrosunun gelişmesi için yeterli destek ve kaynak Japonya'da henüz yoktur.

Sinema: Sinema Japonya'ya, batıda da ün kazanmaya başladığı yıllarda, gelmiştir. 1897'de Lumière kardeşler sinematografı, az sonra da Thomas Edison vitaskopu Japonya'ya tanıttı. 1899'da Tsunekichi Shibata ilk Japon filmi **Pistol Goto** (Silâhlı Haydut) yu çevirdi. Kısa bir süre içinde Japon sineması kuvvetli temellere oturtuldu ve filim yapımı iki yönde gelişti: Japon klasik oyunlarını ve tarih olaylarını konu alan jidai-geki'ler ve günlük yaşamı konu alan gendai-geki'ler. Bunların yanı sıra, Batı edebiyatının ve özellikle XIX. yüzyıl Rus edebiyatının seçkin eserleri de perdeye aktarıldı. Bütün bu filimler ilginç özellikler taşımaktaydı. Kadın rolleri, Kabuki tiyatrosunda olduğu gibi erkek sanatçılar tarafından oynanıyordu. Filmin gösterilişi sırasında, perdenin yanında bir benşi (yorumcu) oturuyor, oyuncuları seslendiriyordu.

1923'teki Kwanto depremi, Japon sinema endüstrisini hemen hemen tamamıyle yok etti; fakat bir yılı aşmayan bir süre içinde endüstri yeniden kuruldu. Bu dönemde, iki yönetmen dikkati çekiyordu: En iyi sessiz Japon filimlerinin yapımcısı olan Teinosuke Kinugasa ve Kenji Mizoguşi. Sessiz sinemanın son yıllarında, çağdaş sorunları konu alan filimler halkın ilgisini çekti. Bu türün en iyi filimlerini, Tomo Uçida ve Jukiçi Suzuki verdiler.

Filim stüdyolarının gerekli araçlara sahip olmamaları nedeniyle sesli filim Japonya'ya geç girmiştir. Ama sinema bu değişikliğe uymak zorunda kaldığı zaman beraberinde, Batı sineması ile yarışabilecek yenilikleri de getirdi. Heinosuke Gosho, Mikio Naruse ve Yasujiro Osu, savaş öncesi Japon sinemasının en önemli yönetmenlerdir; Uçida'nın **Tsuçi** (Toprak) adlı filmi dünya sinema tarihinde yer alan bir filimdir.

II. Dünya Savaşından sonra, Japon filim endüstrisi yeniden kuruldu ve yeni estetik gelişmeler izlendi. Akira Kurosawa, Keisuke Kinoşita, Tadaşi İmai ve Masaki Kobayaşi gibi yönetmenler önemli atılımlar yaptılar. Kurosawa'nın **Raşomon** adlı filminin Venedik Filim Festivalinde birinci ödülü kazandığı 1959 yılından bu yana, Japon sineması bütün festivallerde adını duyurmuş ve yaptığı filimlerle Batı sinemasıyle yarışacak duruma gelmiştir.

Müzik: Japon müziği, Çin ve Kore müziğinden büyük ölçüde etkilenmiş olmakla birlik

Solda: Eski geleneğe göre tahtadan yapılmış bir Şintoist tapınağı. Sağda: Le Corbusier ve Raymond gibi ünlü Avrupalı mimarlarla birlikte çalışmış olan Kunio Maekawa'nın yaptığı Tokyo Kültür Sarayı.

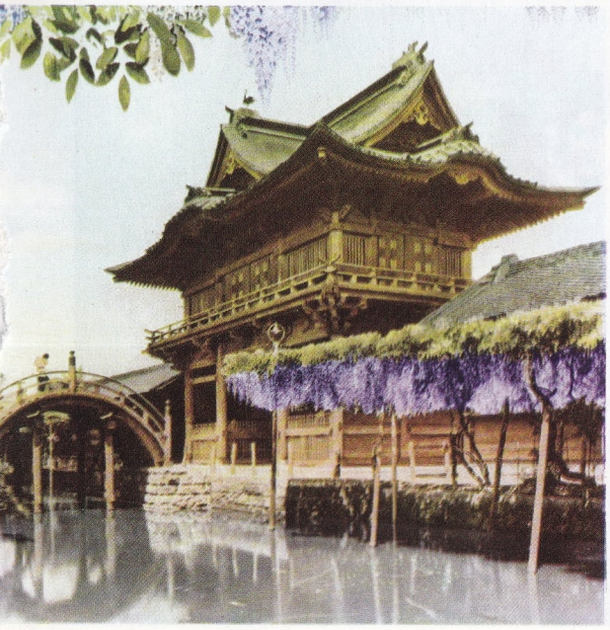

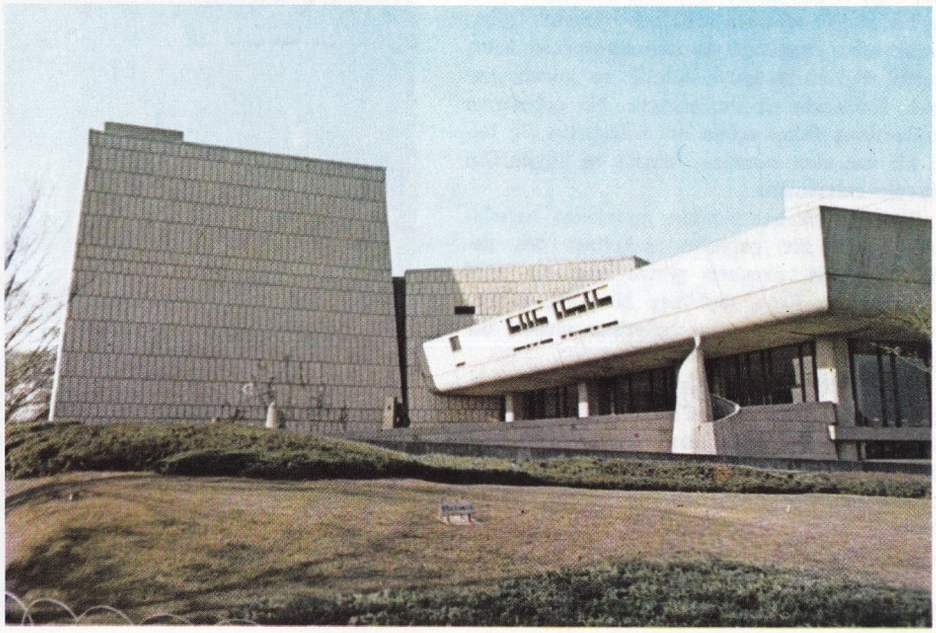

Japonların ulusal sporları «sumo»da şampiyon olanlar ün kazanırlar. Resimde Osaka'da bir sumo karşılaşması görülüyor.

te, yarım tonlar ve aralar bakımından, onlardan farklıdır. Birçok Çin müzik elemanları ve çalgıları Çin'de kullanılmadıkları halde, bugün bile Japon müziğinde kullanılır. Başka ülkelerde olduğu gibi Japonya'da da müziğin, saray törenlerinde, dinsel ve askerî törenlerde büyük önemi vardır; bunun yanı sıra günlük yaşamada ve çalışmada özellikle çiftçilik ve balıkçılıkta yer alan bir halk müziği de yüzyıllar boyunca gelişme içinde bulunmuştur. Bu halk şarkıları Batı anlamında çok sesli değildir, basit melodileri vardır. Çeşitli bölgesel danslar, bu şarkı ve çalgı eşliğinde oynanır.

Japon müziğinin karakteristik formlarına, geleneksel tiyatrolarda, Nô ve kabukilerde rastlanır. Örneğin Nô tiyatrosu hem koro hem de, flüt, el davulu ve tokmaklı davuldan kurulu bir küçük orkestra eşliğinde oynanır. Oyuncular mim yapar ya da dansederlerken koro, şarkı söyler, hikâyeyi anlatır ve yorum yapar. Kabukide de başlangıçta, Nô orkestrası kullanılmış fakat sonra bu orkestraya üç telli bir saz olan samisen, temsel ve büyük Çin davulu eklenmiştir.

Biwa biçim bakımından mandolini hatırlatan büyük bir çalgıdır. Şakuhaçi beş delikli bir flüt, samisen gitara benzeyen telli bir çalgıdır. Koto, dışbükey bir ağaç gövdenin üzerine gerili uzun tellerden oluşan bir çeşit harptır.

Batı müziği ile Japonların ilgisi gün geçtikçe gelişmektedir. Tokyo'da ünlü bir konservatuvar ve beş tane senfoni orkestrası vardır. Osaka'da her yıl ünlü orkestra ve müzikçilerin katıldığı müzik şenliği yapılır. Japon bestecileri, yönetici ve icracıları bütün dünyaca tanınmaya başlamışlardır.

Din: 1947 anayasası, Japon vatandaşının din özgürlüğünü güvenlik altına almıştır. 1960 yılında yapılan bir sayıma göre ülkede 45 milyon Şinto, 55 milyon Buda dini mensubu ve 670 000 Hıristiyan vardır. İlk iki sayının toplamının ülkenin toplam nüfusunu aşmasının nedeni, Japonların çoğunun her iki öğretiyi de din olarak kabul etmeleridir.

Budizm, İmparatorluk sarayının desteğiyle, Japonya'da güçlenmiş, milliyetçi bir panteizm diye tanımlanabilecek olan Şinto ise politik duruma bağlı kalmıştır. IX. yüzyılın sonlarına doğru Budizm ile Şinto arasında bir kaynaşma görülmüş, fakat Budist öğretinin itibarı ve renkliliği Şinto'yu ikinci plana itmiştir. Tokugawa Şogunlarına karşı yapılan başkaldırmaya paralel olarak Şinto, 1868'de ayrıcalıklı bir durum almış, Budizmden bağlarını koparmış ve 1930'da da Japonya'nın resmî dini olarak kabul edilmiştir. Bu durum II. Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüş, savaştan sonra Şintonun resmî din oluşunu sağlayan karar ilga edilmiş, İmparatorların dinsel yetkileri de kaldırılmıştır. 1947 anayasası Şintoya da öteki dinlere tanıdığı hakları tanır. Gene bu anayasaya göre, kamu okullarında dinsel öğretim yasaktır.

Hıristiyanlık, Japonya'da 1549 yılında ülkeye gelen Portekizli Cizvitler tarafından getirilmiştir. Fakat daha sonra Batılı devletlerin din yoluyla ülkeye egemen olmalarından çekinilmiş, XVII. yüzyıl başlarında bu din yasaklanmış ve bu kanunlar 1873 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Hıristiyanlık ancak bu tarihten sonra Japonya'da serbest bırakılmıştır.

JARRY, ALFRED

(1873-1907) Fransız tiyatro yazarı. Lise öğrenimini Rennes'de tamamladıktan sonra gittiği Paris'te düzensiz bir hayat yaşamış, iki sayı yayınlayabildiği bir dergiden sonra **Les minutes de sable-ménorial** (Kum Dakikaları-Muhtıra, 1890) ve **César Antéchrist** (İsa'ya Karşı Cesar, 1895) adlı eserleriyle edebiyat alanına atılmıştır. Kimi eleştirmecilerin gerçeküstü taşlamanın ilk belirtilerini gördükleri bu şiirlerden Jarry bir Fars hazırlamaya koyulmuş, böylece şaheseri **Ubu-roi** (Kral Übü,1896) doğmuştur. Gerek toplumsal alanda, gerekse tiyatro alanında beslediği anti-konformist duyguların ürünü olan bu başarılı denemeden sonra, kahramanın serüvenlerini yeni olaylarla sürdürmek isteyen Alfred Jarry, bu oyunlarında Kral Übü'nün düzeyine hiç bir zaman erişememiştir. Ancak, ölümünden sonra yayımlanan **Gestes et opinions du Dr.**

Akita bölgesinde, yılbaşında evden şeytan kovma töreninde geleneksel bir giyim.

İki gözlemci önünde, İkebana geleneğine göre, çiçek yerleştiren bir kadın. Bütün işlem boyunca diz çökmüş durumda oturulması gerekir.

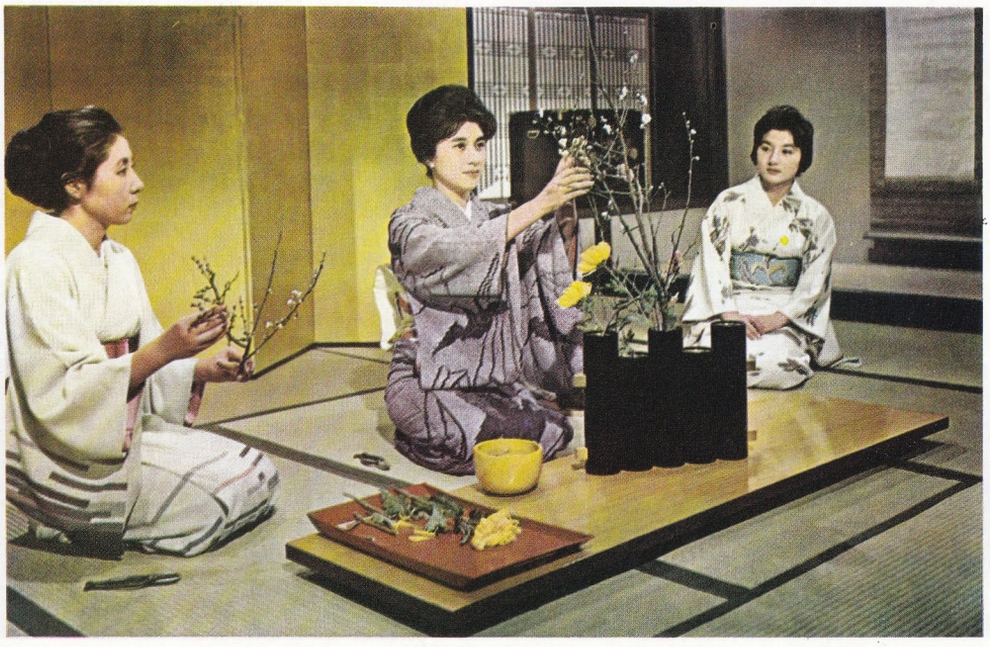

Faustroll, pataphysicien (Ruh Hastası Dr. Faustroll'un Düşündükleri ve Yaptıkları, 1911) adlı denemesinde, Kral Übü'nün hüzünlü mizahına bir kere daha ulaşmıştır denebilir.

JASPERS, KARL
(1883-) Alman filozofu ve ruh hastalıkları bilgini. Oldenburg'ta doğmuştur. Tıp ve ruh hastalıkları bilimlerinin felsefesi üzerinde çalışmış olan Jaspers'in çalışmalarının başlarında yazdığı «Genel Psikopatoloji, 1913» ve «Dünyanın İçgüdülerinin Psikopatolojisi, 1919» adlı eseri büyük bir ilgi görmüştür. Felsefede Jaspers'in düşüncesi varoluşçu felsefenin temel ilkelerinden birini göstermektedir. 1932 yılında üç ciltlik «Felsefe» adlı kitabında anlattığı bu düşüncelerini daha sonra «Us ve Varlık, 1938», «Gerçeğin Çevresinde, 1948», «Tarihin Başlangıcı ve Sonu, 1949», «Felsefeye Giriş, 1950» gibi kitaplarda ele almıştır. «Çağımızın Ruhsal Durumu, 1931», «Almanya'nın Günahı, 1946», «Atom Bombası ve İnsanın Alınyazısı, 1958» adlı kitapları çağımız felsefesinde yeri olan eserlerdir. Jaspers'in varoluş felsefesi, insan yaşamının bir arama kaygısının baskısı altında bulunduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Aranan, insan yaşamını aşan ve ulaşılamayan aşkın bir hedeftir. Varoluşu niteleyen, onun kendini böyle belirli olarak meydana getiren yücelikle olan ilişkisidir. İnsanoğlunun önünde açılan tek gerçek olarak bu alınyazısı bulunmaktadır. Seçmek demek, yalnızca alınyazısına boyun eğmedir. İnsan için tek varolma olanağı budur. Varoluş olanağı, gerçekte varolmanın köklü bir olanaksızlığıdır.

Nihayet, felsefe araştırması varoluşun niteliğine dayanıyorsa, hem tek gerçeğin doğmatizminden, hem de birbirleriyle karşılaştırılamaz birçok gerçeğin rölativizminden kaçmak gerekmektedir. Bir varoluş öteki varoluşları saf dışı bırakmaz; onların çeşitliliğini tanımakla, onlarla bildirişme durumuna geçmekle gelişir.

JAURÈS, AUGUSTE-MARIE-JOSEPH-JEAN
(1859-1914) Fransız politikacısı. 1885 yılında milletvekili seçilen Jaurès, başarılı bir konuşmacı olarak dikkati çektiği politika hayatının bu ilk evresinde ılımlı düşüncelerin savunucusu olmuştur. Başlangıçta ılımlı bir reform politikası güdülmesinden yana olan Jaurès, bu düşüncesini daha sonra değiştirmiş, daha uzlaşmaz bir eğilime yönelmiştir. Jaurès'in politika hayatı değişik olaylarla doludur: 1889 seçimlerinde milletvekilliğinden düştükten sonra, 1893 yılında yine meclise girmeyi başarmış, 1898 seçimlerinde seçilememiş; fakat 1903 ve 1905 seçimlerini kazanmıştır. Politik düşüncelerini başyazarı olduğu **Petite République Socialiste** (Küçük Sosyalist Cumhuriyet) de ve kendi kurup yönettiği **Humanité** gazetesinde savunan ve yayan Jean Jaurès, I. Dünya Savaşının patlamasından kısa bir süre önce, barışçı eyleminin Fransa'yı tehlikeye sokacağına inanan fanatik bir milliyetçi tarafından öldürülmüştür.

JAVEL SUYU
Sodyum hipoklorit ile sodyum klorür karışımı bulunan eriyik. Javel suyu sodyum hidroksit eriyiğinden klor gazı geçirilerek yapılır. Klor gazı ile sodyum hidroksit reaksiyona girer, sodyum hipoklorit ile sodyum klorür oluşur. Sodyum hidroksitin bir kısmı ise değişmeden kalır.

$$\underset{\text{Klor}}{Cl_2} + \underset{\text{Sodyum hidroksit}}{2NaOH} \rightarrow \underset{\text{Sodyum hipoklorit}}{NaClO} + \underset{\text{Sodyum klorür}}{NaCl} + H_2O$$

Javel suyuna çamaşır suyu adı da verilir. İçinde hipoklorit bulunduğu için ağartıcı etkisi vardır. Kirden koyu renk almış pamuklu beyaz çamaşırların rengini açar. Javel suyu sadece beyaz ve pamuklu kumaşlar için kullanılabilir. Yün, ipek ya da yapma ipliklerden elde edilmiş kumaşları parçalar. Eğer pamuklu kumaş renkli ise bunun da boyasını bozarak rengini giderir.

JEAN
İki Fransız kralı.

Jean I. : (1316-1316) Babası Louis X.'un ölümünden sonra, 1316 yılının kasım ayında doğmuş, beş günlük çocukken kral ilân edilmiş, birkaç gün sonra da ölmüştür. Babasının ölümünden sonra doğduğu için «Posthume» (doğuştan yetim) sanıyla tanınır.

Jean II.: (1319-1364) «Le Bon» (iyi) sanıyle tanınmıştır. 1350-1364 yılları arasında Fransa krallığı yapan Jean II. İngiltere kralı Edward III. ile savaşmış, Poitiers'de ona esir düşmüş ve Londra'da ölmüştür.

JEAN, KORKUSUZ
(1371-1419) Bourgogne dükü. Babası Philippe le Hardi Fransa kralı Jean II.'nin oğludur. Cesareti yüzünden «korkusuz» sanıyle anılmış, Niğbolu meydan savaşında Osmanlı Padişahı Yıldırım Beyazıt'a esir düşmüştür. Ağır bir fidye karşılığı serbest bırakılmış, Fransa'ya döndükten sonra, 1404 yılında babasının yerine, aslında bağımsız bir devlet olan ve sadece görünüşte Fransa'ya bağlı bulunan Bourgogne tahtına geçmiştir. 1407 yılında Orléans dükü Louis'yi öldürttükten sonra, 1413 yılında Paris'i ele geçirmiş, fakat bir süre sonra bırakmak zorunda kalmıştır. 1417 yılında Paris'i yeniden zaptederek kraliçe Isabelle ile birlikte hükümdarlık yapmıştır. Kararsız bir politika izleyen Jean, amcasının oğlu tarafından öldürülmüştür.

JEANNE D'ARC
(1412-1431) Fransız kahramanı ve azizesi. On üç yaşından itibaren hayaller gördüğünü ileri sürmüş, Tanrının, azizler aracılığıyle, kendisinden, İngilizlerin Yüz Yıl Savaşlarının en kritik evresinde Troyes anlaşmasıyle Fransa'yı düşürdükleri durumdan kurtarmak ve Charles VII.'ye Fransa tacını giydirmek için Fransız halkına yardımcı olmasını istediğini iddia etmiştir. 1429 yılında birçok güçlükleri yendikten sonra Charles tarafından kabul edilmiş ve İngilizlerin kuşatması altında bulunan Orléans'a yardıma gidecek bir ordunun başına geçirilmiştir. Orléans kurtarıldıktan sonra Jeanne d'Arc, Tours, Auxerre ve Troyes gibi şehirlerin kurtarılması için yapılan savaşlarda da Charles'ın yanında bulunmuş, Reims kurtarıldıktan sonra Charles'ın krallık tacını giymesini (17 temmuz 1429) görmüştür. Paris surlarının önünde yaralanan Jeanne d'Arc, Compiègne yakınlarında yapılan bir çarpışmada Bourgogne dükünün askerleri tarafından esir edilerek (mayıs 1430) İngilizlere teslim edilmiştir. Rouen'da Paris Üniversitesi tarafından da desteklenen bir dinî mahkeme önünde yargılanarak büyücülük ve sihirbazlıkla suçlanmış, idama mahkûm edilmiş, yakılarak öldürülmüştür. Yirmi beş yıl

Ünlü Fransız tiyatro yazarı Alfred Jarry (1873-1907)nin bütün dünyada ve Türkiye'de de başarıyla oynanan «Kral Übü» adlı farsından bir sahne.

Ulusunun İngiliz egemenliğine karşı ayaklanarak zafer kazanmasına önayak olan Fransız kadın kahramanı Jeanne d'Arc.

sonra, Fransa savaşı kazandıktan sonra Jeanne d'Arc'ın Fransa'yı zafere ulaştıran savaşların başlatıcısı olduğu kabul edilmiş, yeniden toplanan bir dinî mahkeme Orléans Bakiresini temize çıkarmıştır. 1920 yılında azize ilân edilmiştir.

JEAN, YURTSUZ
(1167-1216) İngiltere kralı. Henry II.'nin oğludur. «Yurtsuz» sanıyle tanınmasının nedeni babasının bütün ülkesini öteki kardeşleri arasında paylaştırıp kendisine toprak vermemesidir. Haçlı seferine katılan kardeşi Aslan Yürekli Richard'ın yerine kral vekilliği yaparken, 1191 yılında kendisini onun vârisi ilân etmiş, 1199 yılında kral olmuştur. Uzun süre baronlara ve kiliseye karşı savaşmış, fakat sonunda boyun eğmek zorunda kalmıştır. Baş muhalifi olan Canterbury piskoposu Stephan Langton baronların başına geçmiş ve Jean'ı Roche-aux-moines (1214) yenilgisiyle **Magna Carta**'yı imzalamaya mecbur etmiştir. Bu belge baronlara ve burjuvaziye haklar tanımıştır.

JEFFERSON, THOMAS
(1743-1826) Amerika Birleşik Devletlerinin üçüncü cumhurbaşkanı. Virginialı büyük bir çiftlik sahibinin oğlu olup hukuk öğrenimi yapmıştır. Amerika'nın kurtuluş kavgasına daha başından katılmış ve ikinci Continental meclise üye olmuştur. Ayrıca, 1776'da yayınlanan **Declaration of Indepedence** (Bağımsızlık Bildirisi) in yazılmasında önemli bir rol oynamıştır. Virginia Eyalet Meclisinde çalışmış, daha sonra Virginia valisi olmuştur. Bu görevlerdeyken kanunları daha demokratik duruma sokmaya, hukuku modernleştirmeye ve daha geniş bir dinî özgürlük sağlamaya çalışmıştır. 1784'ten 1789'a dek Fransa'da elçilik yapmış ve ihtilâlcilere büyük yakınlık göstermiştir. 1790'da, George Washington'un cumhurbaşkanlığı sırasında bakan olmuş, ama Washington'un öbür danışmanlarıyle geçinemediğinden 1793'te istifa etmiştir.

Bu sıralarda Amerika'daki siyasî görüşler, bir yanda Alexander Hamilton'un önderliğini yaptığı, sıkı bir merkezî hükümet isteyen Federalistler, bir yandan da eyaletlere geniş ölçüde özgürlük tanınmasını isteyenler olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Jefferson ikinci grubun önderliğini üzerine almış ve Cumhuriyetçi Demokrat Partisini kurmuştur. Daha sonraları partinin adı Cumhuriyetçi Parti olmuş ve bugünkü Demokrat Partiyi doğurmuştur. 1797 ile 1801 arasında John Adams cumhurbaşkanıyken Jefferson da başkan yardımcılığı yapmıştır.

1801'de Jefferson, cumhurbaşkanı olmuştur. Seçimde aldığı oy sayısı, rakibi Aron Burr'un aldığı oya eşit olduğundan Temsilciler Meclisi tarafından başkan seçilmiştir. İçişlerinde liberal bir politika izlemiştir. Endüstrileşmeye karşı çıkmış, Amerikan toplumunun tarımcı niteliğini korumaya çalışmıştır. İngiltere'ye karşı savaşa girilmesini isteyenlerin baskısına rağmen, bu isteğe karşı çıkmış, Amerika ile Avrupa arasında ticaret alanında bazı yasalar koymakla yetinmiştir. İki devre başkanlık yaptıktan sonra üçüncü kez adaylığını koymamış, kurmuş olduğu Virginia Üniversitesine dönmüştür.

JELATİN
Kemik ve deriden elde edilen bir protein türü. Jelatin kemik, kıkırdak ve deride bulunan **kollagen** (kollajen) adlı bir proteinden oluşur. Kollagen proteini kaynar suda yavaş yavaş eriyerek tutkal denilen maddeyi meydana getirir. Bu kollagen molekülleri suda erimezken, parçalanmasından doğan tutkal ve saf tutkal demek olan jelatin molekülleri daha küçük olmaları nedeniyle suda eriyebilirler.

Saf jelatin elde etmek için kollagen kaynatılmazdan önce arıtılır. Bunun için hayvan kemikleri küçük parçalar haline getirildikten sonra yağları giderilir. Daha sonra hidroklorik asit eriyiğine daldırılır. Asit, kemiklerin inorganik kısmını eritir. Asitten çıkarılan kollagan soğuk suyla birçok kez yıkanarak kalıntılardan temizlenir. Temizlenmiş kollagen damıtık suyla ısıtılır. Kollagen küçük parçalara bölünerek jelatin molekülleri ortaya çıkar ve bunlar suda erirler. Daha sonra jelatin eriyiği yoğunlaştırılır. Soğutulunca donar. Dilim dilim kesilerek kurutulur ve ürün jelatin olarak piyasaya sevkedilecekse genellikle toz şeklinde öğütülür. Tutkal yapılırken, kemiklerin yağının çıkarılması ile yetinilir. İşlem yukarıdaki gibidir. Dondurulan tutkal, genellikle dilimlenerek kurutulur. İnce dilimler, yaprak şeklinde piyasaya gönderilir.

Kıkırdaktan jelatin elde etmek daha kolaydır. Derilerden elde etme yönteminde de çok fark yoktur. Yalnız deriler bir ilk kaynatma

A.B.D.'nin üçüncü cumhurbaşkanı Thomas Jefferson.

işlemi ile yumuşatılır. Sonra kireç ile yağı ve başka kısımları giderilir, yıkanır. Hidroklorik asit banyosuna batırılır. Bundan sonrası yukarıda açıklandığı gibidir.

Kuru jelatin sert, renksiz, kokusuz bir katıdır. Suda eritildiği zaman saydamdır. Jelatin ve tutkalın %2'lik bir eriyiği bile soğuyunca kıvamlı olur, güç akar. Bu oran daha artacak olursa, soğuk eriyik pelteleşir, akmaz. Bundan çeşitli amaçlar için faydalanılır.

Jelatin kolay sindirilen iyi bir besin maddesidir. Bu nedenle çocuklara ve hastalara verilir. Jelatinden çeşitli besinler yapılır. Son yıllarda et, jelatin içinde dondurulmaktadır. Jelatin geniş ölçüde fotoğrafçılıkta kullanılır. Fotoğraf filimlerinin ve kartlarının yüzeyine sürülen gümüş tuzları, jelatin içinde dağılmış olarak yüzeylere uygulanır. Bazı ilâç kapsülleri jelatinden yapılır. Bu kapsüllerin içine toz halinde ilâç doldurulur. Eğer balık yağı doldurulacak kapsül yapılmak istenirse, jelatine biraz gliserin eklenir. Böylece yumuşak kapsüller elde edilir. Jelatin besin değeri nedeniyle bakteri kültürlerinin hazırlanmasında da kullanılır.

JENETİK
(**bkz.** Genetik)

JENNER, EDWARD
(1749-1823) İngiliz hekimi. Bir taşra papazının oğlu olan Edward Jenner, Gloucestershire'de bir operatörün yanında çıraklık yapmış, daha sonra, tıp öğrenimi yapmak için Londra'ya gitmiş ve orada John Hunter'in öğrencisi olmuştur. Hocası Hunter'in de tavsiyesiyle, o yılların en korkunç hastalıklarından olan çiçek konusunda 1775 yılında araştırmalara başlamış ve sonunda insan vücudunu çiçek mikrobuyle aşılamayı başarmıştır. 1796'da, bulunduğu bölgede bir çiçek salgını baş göstermiş, Jenner bir köy çocuğunu aşılayarak deneylerinin olumlu sonucunu çevresine ispat etmiştir. 1798'de 23 başarılı deneyden sonra ayrıntılı bir rapor yayımlamış ve ortaya koyduğu metot gerek Avrupa'da gerekse Birleşik Amerika'da büyük ilgiyle karşılanmıştır. Ancak İngiliz hekimleri yeni aşıya karşı çıkmışlardır. Elde edilen sonuçların başarısı nedeniyle 1870 yılına kadar binlerce kişi aşılanmıştır. Çiçek aşısı zamanla büyük bir yaygınlığa kavuşmuş ve dünyanın her yerinde uygulanmıştır.

JENOSİT
Devletlerarası ceza hukukunun öngördüğü suç gruplarından biri. İnsanlık aleyhine işlenen suçların tümünü kapsar. Değişik şekillerde toplu halde insan öldürülmesi, toplu olarak insan gruplarına eziyet yapılması, bunların sürgün edilmeleri, kısırlaştırılmaları vb. jenosit suçu olarak kabul edilmektedir.

II. Dünya Savaşı sonunda Nurenberg'te yargılanan savaş suçlusu Naziler özellikle, kendi ırkçı görüşlerinin sonucu olarak, toplama kamplarında yığınlar halinde insan öldürmekten, insanlar üzerinde deney yapmaktan, insanlara eziyet etmekten sorumlu tutulmuşlardır. Bu tür fiilleri cezalandıran uluslararası sözleşmeler düzenlenmiş ve bu sözleşmeler uluslararası kanunlar olarak savaş suçlularına uygulanmıştır. Bu kanunların uygulanışı o dönemde, hukukî birtakım tartışmalara yol açarken, jenosit deyimi de yaygın olarak kullanılan bir hukuk terimi haline gelmiştir. Bütün hukukî tartışmalara rağmen Amerikan, Rus, Fransız ve İngiliz yargıçlarından kurulu Uluslararası Mahkeme, savaş suçlularını bu suçlardan dolayı yargılayıp, mahkûm etmiştir. Bu konudaki uluslararası kanunların hükmü de sona ermemiş, ulusların her zaman uyması zorunlu ve her zaman uygulanacak hükümler olarak kalmışlardır. Bu kanunların uygulanması, devletlerarası ceza hukukunun özelliği sonucu, ancak jenosit suçunu işleyen ülkenin bir yenilgi sonucu diğer ülkelerin otoritesine tabi olmasıyle mümkündür. Çünkü, jenosit suçunu işleyen ülkeye, uluslararası hükümleri uygulayacak bir kuvvet yoktur.

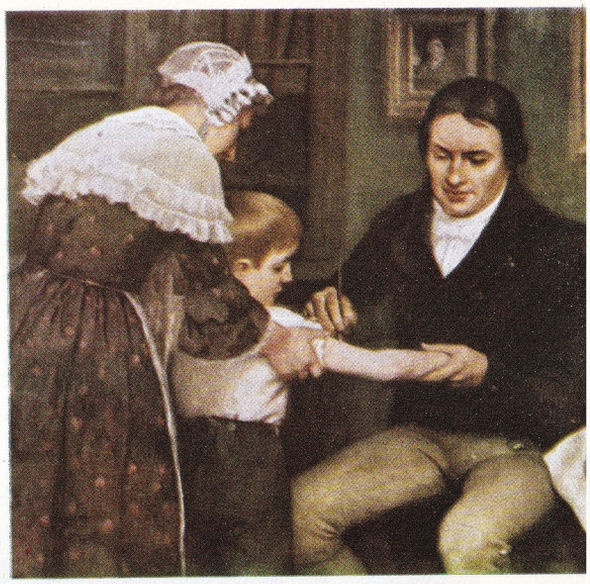

Edward Jenner bir çocuğa çiçek aşısı yapıyor (Ernest Board'ın bir tablosu).

JEODEZİ
(**bkz.** Yer Ölçme Bilgisi)

JEOFİZİK
Yerle ilgili fiziksel işlemleri inceleyen bilim. Jeofizik en eski bilimlerden biridir; fakat gelişmesi oldukça yakın zamanlarda, başka alanlardaki araştırmaların sonuçlarını doğal olaylara uygulama olanakları doğunca mümkün olmuştur. Jeofizik geniş anlamıyle, fizik ve jeoloji metotlarının, Yeri oluşturan malzemelerin incelenmesine ve Yerden çıkan ya da Yeri dışarıdan etkileyen kuvvet alanlarına uygulanmasıdır.

Solda: Auschwitz'e gelen bir tren dolusu sürgün. Avrupadaki toplama kampları, evlerinden, ailelerinden koparılan sürgünlerin yorucu ve eziyetli bir yolculuk sonundaki son durakları oluyordu. Sağda: Bir toplama kampında ayakkabı deposu.

Jeofiziğin inceleme alanlarına yeryuvarlağını oluşturan ya da çevreleyen katı (litosfer), sıvı (hidrosfer) ve gaz (atmosfer) kısımları ve bunları ilgilendiren gravitasyonel, termik, elektrik ve manyetik kuvvet alanları girer. Jeofiziğin, büyük ölçüde gelişmiş bulunan bölümleri şunlardır: Meteoroloji (atmosfer içerisindeki fiziksel olayların ve litosfer ve hidrosferde ona bağlı olan olayların incelenmesi: Esas itibariyle mekanik ve termik olaylarla akustik, elektrik ve optik olaylar); denizbilimi (okyanusların ve özellikle suyun tabiatının, hareketlerinin, sıcaklığının, derinliğinin, okyanus diplerinin vb. incelenmesi); hidroloji (suların, özellikle yeryüzündeki dağılışlarının, körfezlerin, göllerin, yeraltı akımlarının, kaynakların vb. incelenmesi); buzulbilimi (buzulların ve hareketlerinin vb. incelenmesi); yer manyetizması ve elektriği; mekanik ve termodinamik. Dünya'nın yaşının tayini, radyoaktifliğin dünya içerisindeki dağılımının araştırılması, Dünya'ya etkiyen gezegenlerarası ve yıldızlararası kuvvetlerin incelenmesi vb. de jeofiziğin başka inceleme alanlarıdır. Jeofizik, amaçları bakımından, jeofizik ve uygulamalı jeofizik olarak ikiye ayrılır.

Uygulama alanında, jeofizik kuramlarına dayanarak, özel jeolojik yapılar ya da endüstri bakımından büyük değeri olan maden yatakları meydana çıkartılabilir. Bu araştırmalar yeryuvarlağının içinde ve dışında etkiyen çeşitli fiziksel kuvvetlere (yerçekimi alanı, dünyanın kendi manyetik alanı gibi) karşı gösterdiği tepkilerden ve bunların normal değerlerine olan farklarından yararlanır. Söz konusu farkların nedeni, normalden daha şiddetli ya da daha zayıf kuvvet alanları meydana getiren kayaçların ya da madenlerin varlığıdır. Jeofizik araştırmaları, insanlar tarafından meydana getirilen yapay alanlardan da (elektriksel ve sismik alanlar gibi) yararlanılır. Jeofizik araştırmalarında en çok yararlanılan elemanlar, yüzey yakınında bulunan bazı kayaçların ve metalik minerallerin yerin manyetik alanı üzerindeki etkileri, yerçekimi kuvveti, radyoaktif çözünme, bazı maden kitlelerinin kendiliklerinden verdikleri elektrik akımları, kayaçların indüklenmiş elektrik akımına karşı gösterdikleri direnç, kayaçlar arasında yapay olarak meydana getirilmiş sismik dalgaların iletilme hızı vb.'dir.

Jeofizik verilerin bir değer taşımaları için genellikle çok sayıda ve birbirlerine uygun olmaları gerekir: Uluslararası Jeofizik Yılı adı verilen 18 aylık süre (1 temmuz 1957-31 aralık 1958) içinde bütün dünyada çok geniş bir jeofizik araştırma programı uygulanmış ve yeryüzündeki binlerce istasyona yayılmış, 70 milletten bilim adamları ve teknisyenler işbirliği yaparak çalışmıştır. Bu çalışmalar şu üç ana amaca yönelmiştir: 1. Atmosfer fiziği (güneşin aktivitesini ve güneşten, yıldızlardan ve uzaydan dünyaya gelen partiküller ve ışınımlarla ilgili konuları da kapsar; 2. Sular rejimi (meteorolojiyi, denizbilimini ve buzulbilimini de kapsar); 3. Yeryüzünün ve içerisinin yapısının incelenmesi (sismik, gravimetrik tayinler ve enlem ve boylam ölçümleri ile birlikte).

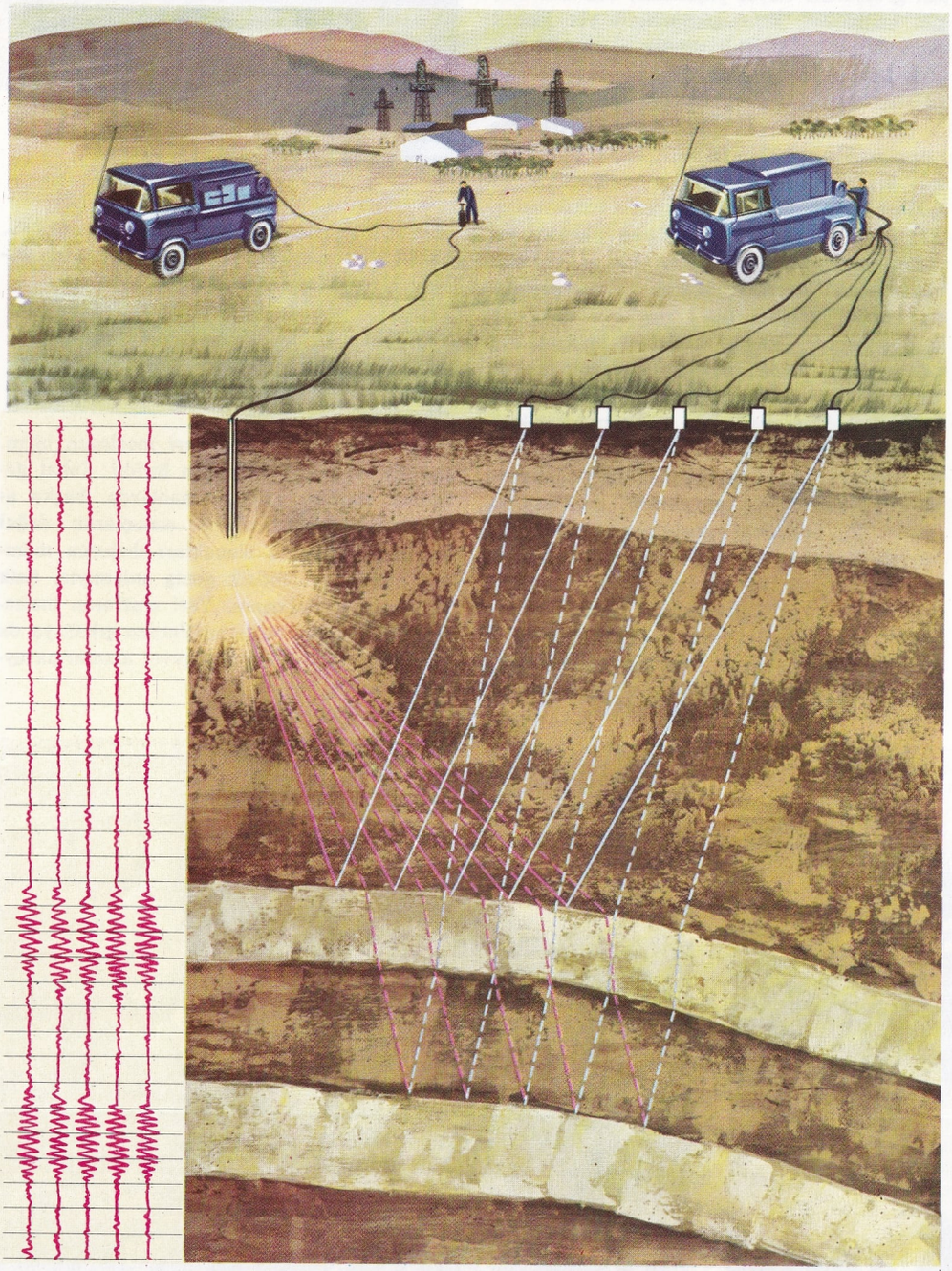

Sismik denemeler maden ve petrol araştırmaları bakımından çok önemlidir. Yeryüzünde meydana getirilen bir patlamanın yaydığı sismik dalgalar yeraltındaki tabakalardan yansır; yansıyan sarsıntılar özel aygıtlar tarafından zaptedilerek gezici laboratuvarlarda incelenir ve böylece yeraltındaki tabakaların niteliği anlaşılır.

JEOLOJİ

Yerin, litosferinin (taşküresinin) katılaşmasından bugüne kadar geçen süre içinde birbiri ardına taşıdığı coğrafî nitelikleri inceleyen bilim dalı. Jeoloji bundan başka, Yer yüzeyinde çağlar boyunca görülmüş fizik ve biyolojik olayları da ele alır. Yerkabuğunu meydana getiren kütlelerin yapısını, bunların oluşunu sağlayan ortamın çerçevesini belirterek, araştırır. Jeolojik çağlar süresince uğradıkları değişiklikleri, parçalanmaları, bozulmaları inceler.

Çalışma alanı açısından, jeoloji kendi başına amaca varan bir bilim olmayıp öteki bilim dallarının yardımıyle çalışır. Bu bilim dalları botanik, zooloji, yerfiziği, mineraloji, paleontoloji ve kültebilimidir. Bunlardan botanik bitkileri, zooloji hayvanları, yerfiziği yerküreyi ilgilendiren fiziksel olayları, mineraloji mineralleri, paleontoloji tortul külteler arasında sıkışan hayvansal ve bitkisel organizmaları, yani fosilleri, bunların geçirdiği evrimi ve zaman içindeki dağılımları, kültebilimi ya da petrografi bir ya da birkaç mineralin birleşmesinden meydana gelmiş doğal oluşlar olan külteleri (taş ya da kaya) inceler.

Jeoloji tarihsel ve yapısal olmak üzere ikiye ayrılır. Tarihsel jeoloji katbilim (stratigrafi), yapısal jeoloji ise tektonik adını alır.

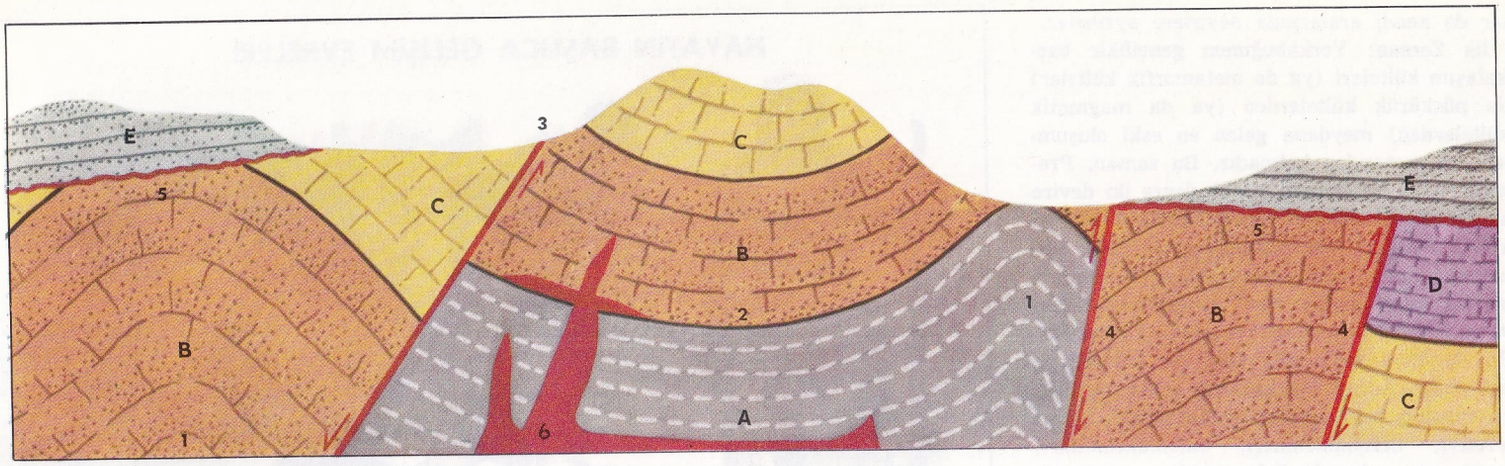

Jeoloji. En yaygın kıvrılma ve kırılmalar. Yukarıdaki kesit, tektonik olayların etkisinde kalmış bir dizi katın oluşum koşullarını göstermektedir: Katların en eskiden en yeniye doğru sırası harflerle belirtilmiştir. Son kat, tektonik olaylardan sonra oluşmuştur: 1) Antiklinal. 2) Senklinal. 3) Anormal fay. 4) Ters faylar. 5) Uyumsuzluk çizgisi. 6) Magmanın girişi.

Geçmişte Jeoloji: Jeoloji insanoğlunun yeryüzünde ilk görünüşüyle başlamıştır. İlkel insan, çakıllar, volkan camları, silikatlar, mineraller arasında günlük yaşantısında kendine yararlı olan silâh ve araçları yapmaya gerekecek maddeleri ararken, bilmeden, jeolojinin temellerini hazırlamıştır. Bu alanda ilk buluşlar Fenikeliler, Mısırlılar ve Etrüsklerle başlamıştır. Bu topluluklar araştırma yapmada ve maden yataklarını, görülen suları ve yeraltı sularını değerlendirmede çok ileri gitmişlerdir. Latin ve Yunan uygarlıkları doğalcı (natüralist) kültürü çok ileri götürmüştür. İlkçağın en önemli doğal bilimler eserini veren, Romalı Caius Plinius Secundus (23-79) olmuştur. Ortaçağda bilimsel ilgi zayıflamıştır. Rönesansta Leonardo da Vinci (1452-1519) ve Gerolamo Fracastoro (1483-1553) henüz önyargılarla dolu olan zihinleri biraz olsun aydınlatabilmişlerdir. XVIII. yüzyıl ortasında fosillerin tufan sonucu meydana gelmeyip organizma kalıntısı olduğu kabul edilmiştir. Katbilimin kurucusu Veronalı Giovanni Arduino olmuştur. Arduino, 1759'da Verona çevresinin jeolojik oluşumlarını birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü zaman olmak üzere dört döneme bölmüştür. Tortul kültelerinin niteliklerinin ortaya çıkarılmasında fosillerden yararlanmanın önemini ilk anlayan İngiliz jeologu William Smith (1769-1839), 1795'te paleontolojinin temellerini katbilim açısından ortaya koymuştur. XVIII. yüzyıl sonunda James Hutton önderliğindeki plütoncularla başlarında Abraham Werner bulunan neptuncular çatışmışlardır. Bu çatışma jeolojinin ilerlemesine yararlı olmuştur. Bu yolda en önemli çalışmalar, Avusturyalı Suess, Amerikalı Hall, İsviçreli Argand ve Alman Wegener tarafından yapılmıştır. Son yıllarda da jeolojinin kuramsal bilgileri ve uygulamada yararlanılması alanlarında ileri adımlar atılmıştır.

Katbilim (stratigrafi): Katbilimin konusu yerkabuğunun oluşunda büyük rol oynayan tortul tabakaların ve bütün külte oluşumlarının zaman içinde sıralanması, bunların oluş nedenlerinin yorumlanmasıdır. Katbilimde bir oluşumun taşlar ve fosiller açısından taşıdığı karakterlerin tümüne fasiyes adı verilir. Bir toprak parçasının deniz altında kalıp batmasına basma (transgresyon), deniz sularının çekilmesine deniz çekilmesi (represyon) denir. Katbilim, kronolojiyi de kesin kronoloji, oransal kronoloji olarak ikiye ayırır. «Oransal yaş»ın araştırılması, bir oluşumun, onun tortul yığın içinde kendisini meydana getiren öteki oluşumlarla olan ilişkilerinin incelenmesini gerektirir. Bu araştırma, a) Stratigrafik metotla, b) Litolojik metotla, c) Paleontolojik metotla yapılabilir. Bunlardan birinci ve sonuncu, yani katbilime ve fosil bilimine dayanan metotlar esas olup, ikinci, yani taşların incelenmesine dayanan metot daha az kesindir. Stratigrafik metot, bir tabaka yığınında en altta olanın, genellikle birbiri üstüne gelmiş öteki tabakalardan daha eski olduğunu göstermektedir. Paleontolojik metot, aynı süre içinde oluşmuş tortul kültelerin, birbirinden ne kadar uzakta bulunurlasa bulunsunlar, aynı tip fosilleri sakladıklarını göstermektedir. Paleontolojik metot, hayvansal ve bitkisel canlıların evrimi prensibine dayanmaktadır. Yerkürenin geçmişteki belirli dönemlerde gitgide daha gelişmiş biyolojik sınıfların ortaya çıkması da bu prensibi desteklemektedir. Külte oluşumlarının «kesin yaş»ı, ya da çeşitli grupların ağır ağır tortullaşmasında geçen zaman, bugün radyoaktif metotla incelenmektedir. Bu metot, radyoaktif elemanların, kendiliğinden çözülmelerine dayanmaktadır.

Yerkürenin geçmişi zamanlara, zamanlar dönemlere, dönemler katlara ayrılır. Bunların stratigrafik altbölümleri grup, sistem, plan ve yereydir (örneğin grup, bir zaman boyunca oluşmuş yereylerin tümüne verilen addır).

Tektonik: Yapısal jeoloji ya da tektonik litosfer denen yerkabuğunun yapısını, kültelerin ilk oluşlarından beri geçirdikleri düzenlerinin bozulması, altüst olması ve yerdeğiştirmeleri ve bunların nedenlerini inceler. Mekanik itmelerden doğan bu yerdeğiştirmeler, çoğu zaman, kültelerin şekil değiştirmesi sonucunu doğurur. Böylece iki yapı tipi meydana gelir: a) Kültenin, dikey itmenin etkisi altında, yatay durumunu korumasıyle düz yapı, b) Kültenin, yatay ya da teğet itmenin etkisinde, ilk durumunu değiştirmesiyle kırışıklı yapı meydana gelir. Bu itmeler kıvrım, fay vb. gibi tektonik engebeleri doğurur. Külte üzerinde etki yapan teğet itmelerden doğmuş kıvrımlar, kırışmanın ilk şekli olarak tanımlanır. Kıvrımlar kendilerini meydana getiren tabakaların eğmeçlerine (kavislerine) göre ikiye ayrılırlar. Bu eğmeçler yukarıya doğru ise kıvrımlara antiklinal kıvrım ya da yukaç, aşağı doğru ise senklinal kıvrım ya da ineç adı verilir. Bir kültenin, yer değiştirme olmaksızın parçalara ayrılmasına kırılma denir. Az yayılmış kırılmalara dar kırık, gelişmişlere ayrık kırık adı verilir. Bitişiğindeki topraklar epeyce yer değiştirmiş olan kırıklarsa fay adını alır.

Tektonik incelemelerden çıkarılan sonuçlar dağ oluşumu ya da orojenez denen bilgiye ışık tutmaktadır.

Jeolojik Zamanlar: Yerkürenin geçmişi beş zamana bölünür. Bunlar: İlk (azoik), birinci (paleozoik), ikinci (mezozoik), üçüncü (neozoik) ve dördüncü (antropozoik) zamandır. Bun-

Jeoloji. Amerikalı jeolog H.H. Read tortul külteler çevriminin püskürük kültelere göre durumunu böyle göstermektedir.

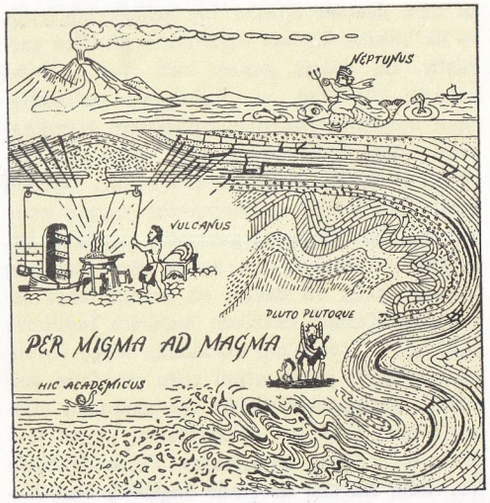

lar da kendi aralarında devirlere ayrılırlar.

İlk Zaman: Yerkabuğunun genellikle başkalaşım külteleri (ya da metamorfik kültelerler) ile püskürük kültelerden (ya da magmatik kültelerden) meydana gelen en eski oluşumları bu zamandan kalmadır. Bu zaman, Prekambriyum ve Arkeen olmak üzere iki devire ayrılır. Prekambriyum devrin 1 500 000 000 yıl kadar sürdüğü hesaplanmıştır. Jeofizik alanında yapılan son araştırmalar, ilk zaman kültelerinden alınan bazı minerallerin kesin yaşının üç milyar olduğunu ortaya koymuştur. Bu devrin yereylerinde fosil ya yoktur, ya pek azdır. Ancak, ilk zamanın sonlarına doğru oluşmuş bazı fosiller, protozoerleri, selentereleri, derisidikenlileri, eklembacaklıları, mavi suyosunlarıyle öyle çeşitli ve gelişmiş bir canlılar sistemine aittir ki, daha eski başka organizmaların var olmuş olduğunu düşündürmektedir. İlk zaman boyunca önemli dağoluşumu olayları yer almıştır. Özellikle Kuzey Amerika, Finlandiya, Rodezya, Hindistan ve Avustralya'daki sıradağları meydana getiren kıvrılmalar prekambriyum devrin sonlarında olmuştur. Hatta prekambriyumun son katlarından birine Huron katı dendiğinden bu sıradağlara Huron sıradağları adı verilir.

Birinci Zaman: Paleozoik de denen bu zaman beş devre ayrılır. Bu zamanda büyük iki dağoluşumu yer almıştır. Bunlardan biri, ikinci devir olan Silürde, öteki de son iki devir olan Karbon ve Perm dönemlerinde oluşmuştur. Birincisi Huron sıradağlarının güneyinde ve bunlara paralel olarak başlayıp İskoçya yoluyle İskandinavya'ya kadar uzanan Kaledonya kıvrımıdır. Öteki, yine Kuzey Amerika'da Kaledonya sıradağlarının güneyinde ya da ona paralel başlayıp, Orta Avrupa'yı keserek Asya'nın içlerinde son bulan Hersinya kıvrımıdır. Birinci zamanda buzullaşma da yoğun olmuştur. Buzulların en önemlisi Perm devrinde Güney yarımkürede meydana gelendir. Balıklar, hem suda hem karada yaşayan canlılar, sürüngenler ve eğrelti otları bu zamanda oluşmuştur. Günümüzden 550 milyon yıl önce başladığı hesaplanan paleozoik zamanın beş devrinden ilki, Kambriyum dağ ve volkan oluşumları bakımından çok hareketli geçmemiştir. İkinci devir olan Silürde omurgasızların karada yaşayanları ortaya çıkmıştır. Yine aynı devirde bitkiler bir gelişme geçirmiş ve ilk bitkiler karada yaşayabilir duruma geçmiştir. Bu devrin yukarı katı olan Gotland katında başlayan ve Kaledonya sıradağlarının meydana gelişiyle sonuçlanan kıvrılmaların izleri İngiltere, Fransa, Almanya, Sibirya ve Grönland'da görülmektedir. Üçüncü devir olan Devon dönemindeyse yaygın kumtaşı yığınları meydana gelmiştir. Bugünkü Akdeniz'in oluşumuna yol açmış olan içdenizin (Tetis) açılışı bu devrin en önemli olayı sayılabilir. Karbon devrinde bugünkü İngiltere, Belçika ve Fransa'nın bulunduğu bölge ve bugünkü kömür yataklarının çoğu meydana gelmiştir. Yeryüzünün büyük bir parçasını etkilemiş olan Hersinya sıradağlarını yapan kıvrılma bu devirde başlamıştır. Perm devrinde ise, daha Karbon devrinde başlamış bazı olu-

HAYATIN BAŞLICA GELİŞİM EVRELERİ

şumların sonuna varılmıştır. Büyük kısmı güney yarımkürede görülmüş olan bu oluşumlar büyük çöllerin ve buzulların meydana gelişidir. Buna karşı, Perm devrinde denizlerin yayılması pek az olmuştur.

İkinci Zaman: Bu zaman dağoluşumu, fazla hareketli geçmemiştir. Bu, en yüksek noktasını Alplerin oluşuyle üçüncü zamanda bulan çok büyük dağoluşumlarının bir hazırlığı olmuştur. Bununla beraber, bu zamanın ikinci ve üçüncü devri olan Jura ve Tebeşir devirlerinde Amerika'nın And sıradağlarını yapan kıvrılmalar meydana gelmiştir. Gerek karada, gerek denizde omurgalılar arasında sürüngenler, omurgasızlar arasında da kafadanbacaklılardan ammonitler en çok bulunan canlılar olmuşlardır. Canlı dünyasının gelişmesinde en ilginç olaylar memelilerin, kuşların ve kapalıtohumluların, yani çiçekli bitkilerin ortaya çıkmasıdır.

Üçüncü Zaman: Neozoik ya da cenozoik zaman adları da verilen bu zamanda, yerkabuğunun görünüşü bugünkü durumuna benzemeye başlamıştır. Bu zamanın en önemli oluşumu Alplerin ortaya çıkmasıdır. Bunun yanıbaşında zorlu püskürmeler de olmuştur. Bu zamanın canlıları gitgide günümüzün canlılarına benzeyen gruplar durumunda ortaya çıkmışlardır. Bütün kıtalarda memeliler gelişme göstermişlerdir. Birinci devir olan Eosende Alp oluşumu Pirenelerin ve Provence Alplerinin meydana gelmesiyle tam olarak başlamıştır. Canlılar dünyasında omurgasızlardan nümülitler ve kökayaklılar, omurgalılardan da bugün soyu tükenmiş bazı türler ortaya çıkmıştır. İkinci devir olan Oligosende Alp ve Apenin sıradağlarını meydana getiren kıvrılmalar olmuştur. Püskürme oluşumları da bu dönemde çoktur. Miyosende Alpler-Himalayalar zincirinin oluşması tamamlanmamıştır. Doğu Avrupa ve Güney Asya'da birçok tuzlu göl meydana gelmiştir. Memelilerin gelişmesi devam etmiştir. Jeolojik çağların en ilginç olaylarından biri olan «göçler» bu devire rastlar. Bu, Afrika ve Asya memelilerinden birçok grubun bulundukları yerden ayrılıp Avrupa'ya doğru göç etmeleri olayıdır. Üçüncü zamanın dördüncü ve son devri olan Pliyosende Kızıldeniz'in yükselmesi ve tektonik çukurların oluşması en önemli olaylardır.

Dördüncü Zaman: Yerküre geçmişinin son bölümü olan antropozoik zaman ötekilere oranla kısa olup pleistosen ve holosen diye adlandırılan iki devire ayrılır. Pleistosenin yerküre geçmişinde, insanın bu dönemde ortaya çıkmış olması nedeniyle, ayrı bir yeri vardır. Bunun yanıbaşında, buzulların olağandışı bir gelişme göstermesi de bu devire büyük önem kazandırmaktadır. Alplerin kıvrılması, zayıflayarak da olsa, devam etmiş, püskürme oluşumları da buna paralel gitmiştir. Aluvyonlu düzlükler oluşmuş, bugünkü yapı kesin biçimini almıştır. İklim şartlarının derin değişiklikler göstermesi sonucu art arda soğuk ve sıcak dönemler görülmüştür. Bunlardan soğuk olanlara buzul ilerleme, sıcak olanlara da buzul gerileme aşamaları adı verilir. Bu değişikliklerin dördüncü zaman hayvanları ve bitkileri üzerinde etkisi derin olmuştur.

Jeoloji Haritaları: Bir jeoloji haritası, üzerinde jeolojik oluşumlar belirtilmiş bir çeşit topoğrafya haritasıdır. Bu belirtme renklerle yapılır; aynı bir oluşum çeşidi için bütün jeoloji haritalarında aynı renk kullanılır. Jeoloji haritaları küçük ya da büyük ölçekte olabilirler. 100 000 ya da daha yukarı ölçekte jeoloji haritaları vardır. Jeoloji haritalarının açıklamalarında litolojik (taşbilimine değgin) ve paleontolojik (fosil bilimine değgin) bilgi de verilir.

JEROME, JEROME KLAPKA
(1859-1927) İngiliz yazarı. Ailesiyle birlikte Londra'ya yerleşmiş, 1889 yılında **Idle Thoughts of an Idle Fellow** (Bir Tembelin Uyuşuk Düşünceleri, 1889) adlı ilk eserini yayınlamadan önce birçok işlere girip çıkmıştır. Katı İngiliz geleneklerinin sert ve gerçekçi bir taşlaması olan **Three Men in a Boat** (Teknede Üç Kişi) adlı mizahî romanı Jerome K. Jerome'un en ünlü eseri olduğu gibi dünya mizah edebiyatının da başeserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. 1900 yılında yayımladığı Almanya'daki bir yolculuğu anlatan **Three Men on the Bummel** ile (Üç Serüvenci) 1902 yılında yayımladığı **Paul Kelver** adlı otobiyografik eserinden başka çok sayıda mizahî hikâye ve romanın yazarı olan Jerome K. Jerome tiyatro oyunları da yazmıştır. Güldürü türündeki bu oyunların en önemlisi **The Passing of the Third Floor Back** (Üçüncü Kattaki Yolcu, 1908) dir. 1892 yılında Robert Barr'la birlikte kurmuş olduğu aylık resimli mizah dergisi **The Idler** 1897'ye kadar, 1893 yılında kurmuş olduğu haftalık **To-day** dergisi de 1897 yılına kadar yayımlanmıştır. 1926 yılında **My Life and Times** (Hayatım ve Yaşadığım Zamanlar) adlı son eserini yayımlamıştır.

JIMENEZ, JUAN RAMON
(1881-1958) İspanyol şairi. 1956'da Nobel edebiyat ödülünü kazanan Jimenez, Antonio Machado'yla birlikte, XX. yüzyıl başlarının en önemli İspanyol şairlerindendir. Endülüs'te doğmuş, gençlik yıllarını Madrid'de geçirmiş, Endülüslülere özgü huylarını hiç kaybetmemiştir. Gençliğinde çok gezmiş, 1916'da Birleşik Amerika'ya gitmiş ve orada evlenmiştir. 1936'ya kadar İspanya'da yaşamış, İç Savaş patlayınca Amerika'ya göçmüş ve ömrünün sonuna kadar Amerika ve Puerto Rico'da yaşamıştır.

Eserleri, 1916'dan önce ve 1916'dan sonra olmak üzere iki belirli devreye ayrılır. 1900 yılında yayımlanan **Almas de violeta** adlı kitapta başlayan ilk devredeki gençlik şiirleri renkli, hüzünlü, duyguludur. **Diario de un Poeta recien casado** (Yeni Evlenmiş Bir Şairin Hatıra Defteri, 1917) adlı eserinden sonra, mümkün olduğu kadar yalın bir dil kullanmaya başlamıştır. Belirgin özelliği, yoğunluk ve düz bir anlatımcılıktan kaçıştır.

Jimenez, İspanyol şiirine lirik bir duygusallık getirmiş, taklit edilemeyecek kadar kişisel ve özgün şiirler vermiştir. Birçok genç şairi etkilemiştir. XX. yüzyılı, İspanyol şiirinin en

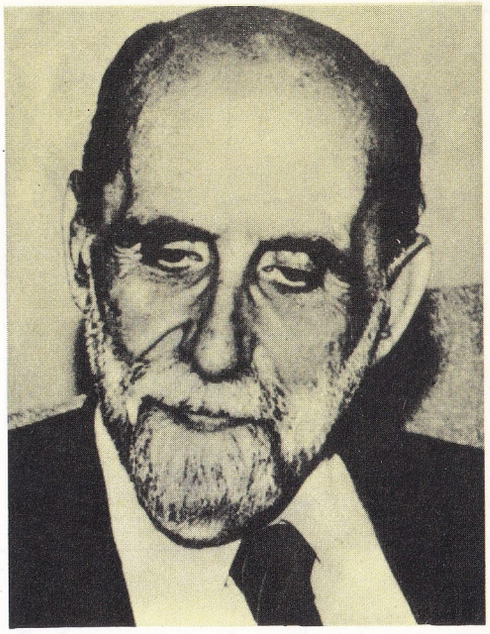

Juan Ramon Jiménez.

parlak devresi haline sokan bu şairler arasında Pedro Salinas, Jorge Guillen, Gerardo Diego, Federico G. Lorca ve Rafael Alberti sayılabilir.

JİMNASTİK
(bkz. Cimnastik)

JİROSKOP
Kitle merkezinden geçen bir eksen etrafında hızlı bir dönme hareketi yapan ve bu eksene göre dönel bir bakışımı olan katı cisim.

Jiroskopun rotoru hareketsizken genellikle tarafsız dengede bulunur. Jiroskopun Cardan tipi süspansiyon çerçevesine kuvvetler uygulayınca, rotorun ekseninin doğrultusunda değişiklikler meydana gelir; rotor hızlı dönerse, elde edilen etkiler çok farklı olur.

Bir jiroskopun bu şartlar altındaki dinamik davranışını incelemek için, rotorun dönme ekseninin düşeyle çakıştığını varsayalım. Eğer, rotorun dönme eksenini jiroskopu meridyen düzleminde döndürecek şekilde eğecek bir kuvvet çifti uygulanacak olursa, rotorun ekseninin meridyen düzlemine dik olan bir düzlem içinde eğildiği gözlenir. Görünüşte anormal olarak bu davranışı açıklamak için, rotorun kendi ekseni etrafındaki dönmesinin açısal hızını OZ ekseni boyunca yönlendirilmiş bir $\vec{\Omega}$ vektörü aracılığıyle göstermek gerekir. Bu durumda sistemi, rotorun eksenine dik bir OY ekseni etrafında $\vec{\omega}$ açısal hızıyle dönmeye zorlayan $\vec{M}$ momentli bir kuvvet çifti uygulanırsa, bileşke $\vec{\Omega}$, rotasyon hızının $\vec{\Omega}$ ile $\vec{\omega}$ yı vektörel olarak bileştirmek suretiyle elde edilir. Bunun sonucu olarak, rotorun dönme ekseni, OYZ düzlemine dik bir OX ekse-

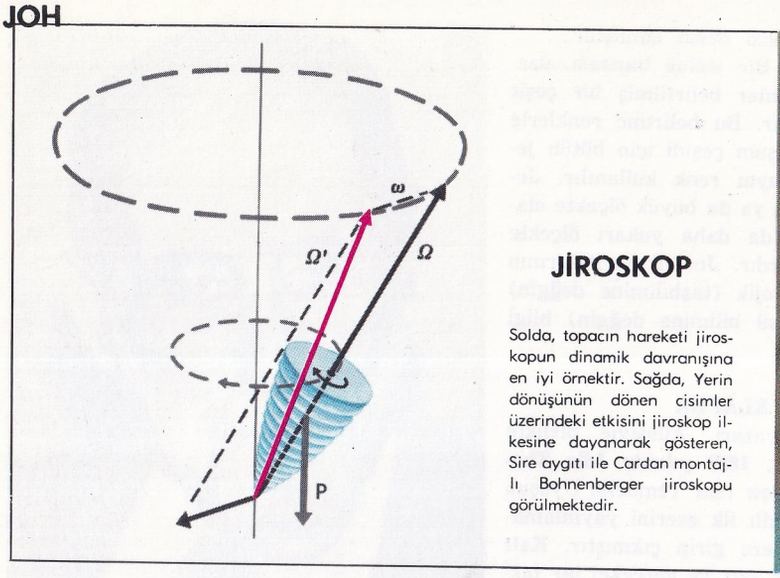

JİROSKOP

Solda, topacın hareketi jiroskopun dinamik davranışına en iyi örnektir. Sağda, Yerin dönüşünün dönen cisimler üzerindeki etkisini jiroskop ilkesine dayanarak gösteren, Sire aygıtı ile Cardan montajlı Bohnenberger jiroskopu görülmektedir.

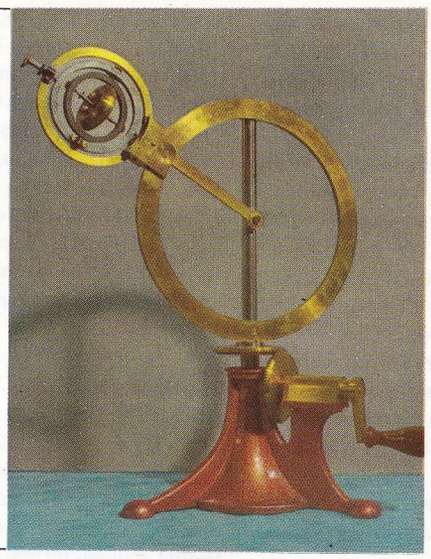

ni etrafında bir dönme hareketi yaparak, Ω ile çakışacak şekilde yer değiştirecektir. Rotorun süspansiyonu, OY ekseni daima OZ eksenine dik olacak şekilde OZ ile birlikte yer değiştirecek şekilde yapılmış olduğundan, OY boyunca $\vec{M}$ momentli bir kuvvet çiftinin var olabilmesi için, bütün sistemin OX ekseni etrafında dönmesi gerekir. Başka bir deyimle rotorun OZ dönme ekseni, uygulanan kuvvet çiftinin momentini temsil eden $\vec{M}$ vektörünü izleyerek döner.

Bir topacın ekseninin aşağı yukarı bir koni çizerek dönüşü, yukarıdaki açıklamalara örnek teşkil eder. Topacın dönme yönü dikkate alındığında, presesyonu tayin edilen kuvvet, topacın P ağırlığı olduğundan, presesyon hareketinde, yukarıdan bakıldığında topacın ekseninin saat yönünde döndüğü görülür.

Jiroskoplar bir araya getirilerek, Jirosta denilen daha karmaşık sistemler teşkil ederler.

JOHANNESBURG

Güney Afrika Cumhuriyetinin Güney Transvaal bölgesinde bir şehir (nüfusu 1 200 000). Kuzeyden Limpopo havzası, güneyden ise Vaal havzasıyle sınırlanmış, kuzeye dönük kuvarslı ve çakıllı sarp kaya olan Witwatersrand'ın, yumuşak eğimli güney eteklerinde kurulmuştur.

Johannesburg, 1886'da kurulmaya başlanmış, altın madeni bakımından dünyanın en zengin bölgelerinden biri olduğu (193 km.'den uzun damarlar vardır) anlaşılınca nüfusu 15 yıl içinde 100 000'e yükselmiştir. Halen yer altında çalışanların sayısı 300 000 kadardır.

Johannesburg'un gelişmesi, Güney Afrika'nın ekonomik gelişmesiyle orantılı olmuştur. Önceleri altın madenciliği yan endüstrileri doğurmuş, daha sonra, özellikle II. Dünya Savaşı sonucunda daha geniş çapta ekonomik faaliyetlere yol açmıştır. Bunların belli başlıları otomobil endüstrisi, ağır kimya endüstrisi ve yiyecek endüstrisi olarak sıralanabilir. Madenlerde çalışmak üzere kıtanın diğer taraflarından akın eden Afrikalı işçilerin sayısı 1930'dan beri hızla artmıştır. Nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Afrikalıların yaşamaları için ayrılan bölgeler şehrin batı ve güneybatısında (Orlando ve Meadowlands) ve kuzeyindedir (Alexandria).

Johannesburg'dan bir görünüş. Şehir, çevrede altın madenleri bulunduktan sonra kurulmuş (1883), altın madenlerinin işletilmesi ve başka sanayi tesisleriyle gelişmiştir.

JOHNSON, LYNDON

(1908-) Amerika Birleşik Devletlerinin 36. cumhurbaşkanı. Bir çiftçi ailesinin oğlu olan Johnson, Washington'da zengin bir Teksaslı çiftçinin kızıyle evlenmiş, 1937 yılında Demokrat Parti adayı olarak Temsilciler Meclisine seçilmiştir. Beş dönem milletvekilliği yaptıktan sonra, 1948 yılında senatör seçilen Johnson, 1954 yılında Demokrat Partinin lideri olmuştur. Eisenhower zamanında ünü ve yetkisi daha da artan Johnson, 1960 seçimlerine başkan adayı Kennedy'nin yanında başkan yardımcısı adayı olarak katılmıştır. 22 kasım 1963 yılında Kennedy'nin öldürülmesi üzerine başkan olan Johnson, ertesi yıl yapılan seçimlerde bu göreve bir kere daha gelmiştir. Başkanlığı yıllarında Birleşik Amerika'nın büyük sanayi güçlerinin güdümünde, savaştan yana bir politika izleyen Johnson, 1968 seçimlerine katılmamıştır.

JOHNSON, SAMUEL

(1709-1784) İngiliz yazarı. Oxford Üniversitesine devam etmiş, diploma alamadan ayrılmıştır. 1737 yılında, hayatını kalemiyle kazanmak üzere Londra'ya gitmiştir. Burada geçirdiği ilk yıllar sıkıntılı ve verimsiz olmuştur. Bir süre sonra İngilizce bir sözlük hazırlamak için bir sipariş almış ve 1747'de bu eserin ilk planlarını tamamlamıştır. Sözlük üzerinde çalışırken 1736'da yazdığı **Irene** adlı tragedyası sahneye konmuş (1749), aynı yıl, **The Vanity of Human Wishes** adlı uzun şiiri yayımlanmış-

tır. 1750 ile 1752 yılları arasında **The Rambler** adlı bir dergiyi yönetmiştir.

Sekiz yıl uğraştıktan sonra, 1755'te **A Dictionary of the English Language** (İngiliz Dili Sözlüğü) i yayımlamıştır. O zamana kadar yayınlanmış olanlardan çok daha üstün olan bu sözlük, günümüzde de İngiliz dilinin en önemli kaynaklarından sayılmaktadır.

1763 yılında karşılaştığı James Boswell'le ömürleri boyunca sürecek bir arkadaşlık kurmuşlardır. Boswell'in daha sonra yayımladığı **Johnson'un Hayatı** adlı eser İngiliz edebiyatının klasikleri arasına girmiştir.

Johnson, İngiliz edebiyat tarihine çok değerli incelemeler ve eleştiriler katmıştır. Bunlar arasında en önemlisi, gelmiş geçmiş İngiliz şairlerinin hayatlarını içine alan **Lives of the Poets**'dir. Diğer önemli eserleri, 1759'da yazdığı Voltaire'in **Candide**'iyle aynı yılda basılan ve ona birçok bakımlardan benzeyen **Rasselas** adlı töresel masal ile, 1773'te Boswell'le birlikte yaptığı bir İskoçya yolculuğundan esinlenerek 1775'te yayımladığı **Journey to the Western Islands of Scotland**'dır.

JOKAI, MOR

(1825-1904) Macar yazarı. İlk şiirini on yaşında yayımladı. Hukuk öğrenimi yaptı. 1848 yılında, Petöfi'yle birlikte, devrimci hareketlerin yöneticileri arasındaydı. İlk romanı olan **Normal Günler**'den sonra çeşitli eserler vermiştir. **Transilvanya'nın Altın Çağı** (1852) ve **Macaristan'da Türk Dünyası** (1853) gibi tarihî romanlarından sonra **Bir Macar Karunu** (1853) adlı romanını yayımlamıştır. Bu kitapla, Macar edebiyatında başlıca nitelikleri kuvvetli ve anlatımcı bir üslûp ve tükenmez bir mizah olan yeni bir evre açmıştır. Diğer önemli eserleri olarak **1848 ve 1849 Yıllarında Yapılan Macar Bağımsızlık Savaşından Parçalar,** (1850), **Kara Elmaslar** (1870), **Altın Adam** (1873) ve **İki Trenk** (1893) adlı eserleri belirtilebilir.

JONSON, BEN

(1572-1637) İngiliz oyun yazarı ve şairi. Oyuncu ve yazar olarak adının duyulduğu 1597 yılına kadar yaşamı konusunda fazla bir şey bilinmemektedir. 1598 yılında **Every Man in His Humour** adlı güldürüsü William Shakespeare'in kurmuş olduğu tiyatro topluluğu tarafından oynanmıştır. Güldürüleri klasik biçimde olup, çizdiği kişiler daha çok belirli tipleri canlandırır. Bu bakımdan eserleri yakın arkadaşı Shakespeare'inkilerden çok Plautus ve Molière'inkileri andırır. İkinci oyunu **Every Man Out of His Humour** (1599)dan sonra yazdığı **Poetaster** (1601), kendisine düşman saydığı bazı kişilere amansızca saldıran bir taşlamadır. Bunu izleyen yıllarda en ünlü ve en güzel güldürülerini yazmıştır: **Volpone** (1605), **Epicoene or the Silent Women** (1609) ve **The Alchemist** (1610). Ünlü eserlerinden bir başkası da **Bartholomew Fair** adını taşır ve 1614'te yazılmıştır. 1604'te, Kral James I. zamanında saray eğlenceleri için metinler yazmaya başlamış ve bu işte tam 20 yıl çalışmıştır. Hatta 1614'ten sonra profesyonel sahne için yazmayı bütün bütün bırakmıştır. Sarayda gözden düşüp de, yeniden güldürü yazmak zorunda kaldığında, eski gücünü yitirmiş olduğu görülmüştür. Jonson'un iki trajedi denemesi başarılı olmamıştır. Buna karşılık lirik şiirde gösterdiği başarı güldürülerindekinden üstündür. Birçok genç şairin örnek aldığı Jonson, John Donne'la birlikte XVII. yüzyıl İngiliz şairlerinin en önemlilerindendir. **Timber or Discoveries** adlı eseriyle değerli bir edebiyat eleştirmeni olduğunu da göstermiştir.

Jonson çağdaşı eleştirmenler tarafından Shakespeare gücünde bir oyun yazarı olarak tanınmıştır. Çağdaş eleştirmeye göreyse Shakespeare'den sonra gelmektedir.

JOSEPH

İki Kutsal Roma-Cermen imparatoru.

Joseph I. : (1678-1711) Leopold I.'in oğludur. 1687 yılında Macaristan kralı, 1705 yılında ise imparator olmuştur. Macaristan ayaklanmasını yatıştırmış, İspanya veraset savaşına katılmıştır. Papalık ve Cizvitlerle pek iyi geçinemeyen Joseph I., 1707 yılında İsveç kralı Şarl XII. ile protestanlar lehine bir anlaşma imzalamıştır.

Joseph II. : (1741-1790) Loren kralı Franz I. ile imparatoriçe Marie-Thérèse'in oğludur. 1780 yılında annesinin yerine tahta çıkmıştır. XVIII. yüzyıl hükümdarlarının özelliği olan merkezci yönetimi sürdürmüş, imparatorluğun iç işlerinde önemli reformlar yapmıştır. 1781 yılında protestanlara din ve kültür özgürlüğü vermiş, daha sonra din örgütlerine baskı yapıp, devlet okullarını güçlendirerek Katolik kilisesinin gücünü kırmaya çalışmıştır. Dış politikada ise sürekli olarak Prusya ile çatışmıştır.

JOSÉPHINE

(1763-1814) Fransız imparatoriçesi. Martinik adasında doğdu. Yoksul bir çiftçi ailesinin kızıydı. 17 yaşında evlendiği Alexandre de Beauharnais'nin Fransız Devrimi sırasında idam edilmesi nedeniyle iki çocukla dul kaldı. Soylu dostlarının nüfuzundan yararlanarak kocasının mallarından bir kısmını ele geçirdikten sonra, Paul Barras'nın evinde Napoleon ile tanışarak 1796 yılında evlendi. 1804 yılında Napoleon tarafından imparatoriçe ilân edilen Joséphine, 1810 yılında çocuğu olmaması nedeniyle kocasından boşanmak zorunda kaldı. Napoleon bir yıl sonra Marie-Louise ile evlenince Joséphine Paris yakınlarındaki evine çekildi.

JOUVET, LOUIS

(1887-1951) Fransız tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmeni ve dekorcusu. 1906-1910 yılları arasında Action d'Art topluluğuyle başlamıştır. 1913 yılında eczacılık fakültesini bitirmiş, aynı yıl Copeau tiyatro topluluğuna katılmıştır. 1922 yılında Copeau Tiyatrosundan ayrılarak Champs-Elysées'nin iki tiyatrosunun yönetimini üzerine almış ve burada 1923 yılında Jules Romains'in **Knock** adlı oyunuyle büyük bir başarı elde etmiştir. 1928 yılında Giraudeux'nun **Siegfried** adlı oyununu sahneye koymuş ve elde edilen büyük başarı Giraudox'nun bütün eserlerinin Louis Jouvet tarafından sahnelenmesi sonucunu doğurmuştur. 1934 yılında Champs-Elysées Tiyatrosunu bırakarak Théâtre de l'Athénée'ye geçen Louis Jouvet, bu tiyatroda Molière'in unutulmuş bir güldürüsünü **Kadınlar Okulu** sahneye koyarak büyük bir başarı elde etmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Güney Amerika'ya gidip 1945 yılına kadar kalan Louis Jouvet, Paris'e döndükten sonra, Molière'in **Don Juan** (1947) ve **Tartuffe** (1950) adlı güldürülerini yeni yorumlarla sahneye koyarak iki büyük başarı daha kazanmıştır.

Louis Jouvet sinema oyuncusu olarak da başarılı olmuş, çağının ünlü sinema yönetmenlerinin eserlerinde rol almıştır. Oynadığı filimler arasında en önemlileri Feyder'nin **Kahramanlar Panayırı** (1935), Duvivier'nin **Bir Balo Davetiyesi** (1937), Pabst'ın **Mademoiselle Docteur** (Matmazel Doktor, 1937), Renoir'ın **La Marseillaise** (1938) ve Clouzot'nun **Quai des Orfèvres** (Katil Kim?) adlı filimleridir.

JOYCE, JAMES

(1882-1941) İrlandalı yazar. Kalabalık bir kentsoylu ailenin oğlu olan James Joyce, gerek ailesinin yavaş yavaş çöküşünü, gerekse İrlanda ulusçuluğunun mayalandığı bir dönem içinde eğitim gördüğü cizvit örgütünü eleştirici ve ön yargısız bir gözle izlemiştir.

James Joyce, başlangıçta Aristoteles'in ve Shelley, Byron, Blake gibi büyük romantik yazarların, daha sonra da sembolistlerin, İbsen tiyatrosunun ve XIX. yüzyıl Fransız yazarlarının etkisi altında kalmıştır. 1902 yılında

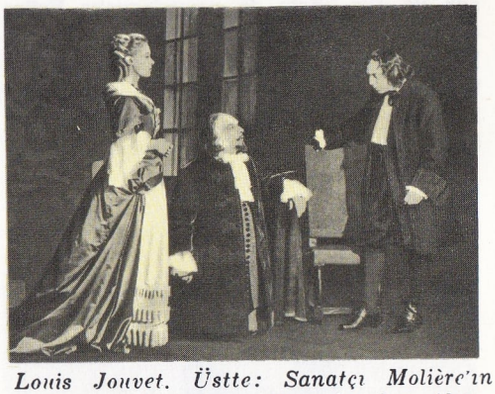

Louis Jouvet. Üstte: Sanatçı Molière'ın ünlü oyunlarından «Tartuffe»de. Altta: Clouzot'nun «Katil Kim?» adlı filminde.

kısa bir süre Paris'te kaldıktan sonra, döndüğü İrlanda'dan 1904 yılında, sanat anlayışını istediği gibi geliştirmek için ayrılmıştır. Zürih, Trieste, Roma ve Paris'te yaşadığı uzun yıllar boyunca parasızlık ve hastalıktan kurtulamamıştır. Trieste'de Berlitz okulunda dil öğretmenliği yaptığı sırada **Dubliners** (Dublinliler) adlı romanını tamamlamış (1905), **Portrait of the Artist as a Young Man** (Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi, 1916) adlı romanının büyük bir kısmını yazmış, aralarında Ezra Pound'un da bulunduğu arkadaşlarının çabaları sonunda yayınlanabilecek olan **Ulysses** (Ulysses, 1922) adlı romanın ön hazırlıklarını yapmıştır.

James Joyce'un genellikle otobiyografik olan ve yazarın Dublin dönemi yaşantılarına sıkı sıkıya bağlı görünen bütün eserlerinin kökenini İrlanda'da aramak yanlış olmaz. Dublinliler adlı romanı gençlik yıllarının geçtiği toplumsal çevreyi inceler. James Joyce'un başeseri, Eric Auerbach'ın «Dublin, İrlanda ve Avrupa'nın binlerce yıllık geçmişinin ansiklopedik aynası» diye tanımladığı Ulysses'dir. Bu roman aynı adlı efsaneyi çağdaş bir şekilde ele alıp yorumlar. Çağdaş romanın bütün geleneklerini alt üst eden bu romanla Joyce'un, Marx, Freud ve Einstein'ın devrimlerinin bir sentezini gerçekleştirdiği kabul edilir. I. Dünya Savaşından sonra Paris'e yerleşen James Joyce, **Finnegan's Wake** (Finnegan'ın Uyanışı, 1939) adlı romanında dil üzerine araştırmalarının en aşırısını yapmıştır. II. Dünya Savaşı patlayınca Paris'ten ayrılmak zorunda kalmış, Zürih'te hayatının son yıllarını yaşamıştır. **Chamber Music** (Oda Müziği, 1907) ve **Pomes Penyeach** (Bir Paralık Şiirler, 1927) adlı iki şiir kitabı da yayımlamıştır **Exiles** (Sürgünler, 1918) adlı oyununda İbsen'in etkisi altında olduğu görülen James Joyce'un **Ulysses in Nighttown** (Ulysses Gece Şehrinde, 1958) adlı tiyatro oyunu Amerika, İngiltere ve başka ülkelerde başarıyla oynanmıştır. James Joyce'un Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi adlı romanı ve bazı hikâyeleriyle Dublinliler adlı eserinden parçalar Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.

James Joyce.

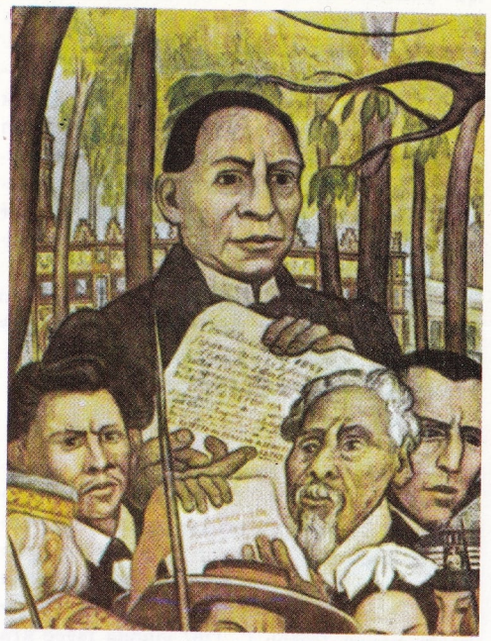

Diego Rivera'nın bir duvar resminden ayrıntı: «Benito Juarez Meksika'ya bağımsızlığını veriyor».

JOZSEF, ATTİLA
(1905-1937) Macar şairi. Yoksul bir ailenin oğlu olan Attila Jozsef kayın biraderinin yardımıyle Szeged, Paris ve Viyana'da okumuştur. Kurucularından olduğu **Güzel Söz** dergisiyle başka dergilerde eserlerini yayımlayan Attila Jozsef zor bir yaşantı sürdürmüş, bir sinir bunalımı sonucunda kendini öldürmüştür. Attila Jozsef, ilk kitabı olan **Güzellik Dilencisi** (1922) nden sonra **Ben Haykırmıyorum** (1924) ve **Ne Anam Ne Babam Var** (1929) adlı iki şiir kitabı daha yayımlamış, diğer kitapları ölümünden sonra yayımlanmıştır.

Bir işçi sınıfı şairi olan Attila Jozsef, şiirlerinde günlük hayatın zorluklarını işler; hayatın ve yalnızlığın trajik anlamını sergiler. Gerek bu özellikleriyle gerek üslûbundaki ve dilindeki yeniliklerle çağdaş Macar şiirinin babası sayılmaktadır. Dünyanın birçok dillerine çevrilen Attila Jozsef'in şiirleri dilimize de çevrilmiştir.

JÖN TÜRKLER
(bkz. Genç Türkler Hareketi)

JUAREZ, BENITO
(1806-1872) Meksikalı devlet adamı ve ulusal kahraman. Oaxaca yakınlarında doğmuş, Mexico'da ölmüştür. Yerli soyundan gelen Juarez, büyük zorluklarla okuyarak avukat olmuştur. Toprak ağalarının kurduğu derebeylik tipi baskı yönetimine karşı çıkan özgürlük akımına katılmış, diktatör Santa Ana'ya karşı direnmiş, reformcu başkaldırma hareketinin yazılı bildirisi sayılan «Plan de Ayutla» (1854) nın hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. 1855 yılında General Juan Alvarez cumhurbaşkanı olunca Benito Juarez adalet bakanlığına getirilmiştir. Fakat askerlerin gücünü ve kilise adamlarının sivil işlerdeki yetkilerini azaltmayı öngören bir yasa, tepkiyle karşılanınca, bu görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bununla beraber 1857 Anayasasının kaleme alınmasında onun düşüncelerinden yararlanılmıştır. Tutucular yönetimi ele geçirince, Juarez Kuzeye sığınmış ve orada bir devrim hükümeti kurmuştur. Amerika Birleşik Devletleri bu hükümeti tanımıştır (1858). 1860 yılında başarıya ulaşan Juarez, politikasının programını «reform» tasarısı çevresinde örerek tanıtmış ve Mexico şehrine girmiştir. Ancak, ertesi yıl, Fransızların bölgeyi ellerine geçirmeleri üzerine yine kaçmak zorunda kalmıştır. 1864 yılında Fransız imparatoru Napoleon III.'ün zoruyle bir Meksika İmparatorluğu kurulmuş, Habsburglardan Maximilien imparator olarak tahta geçirilmiştir. Bunun üzerine Juarez yerli direnme hareketini örgütlemiş ve 14 mayıs 1867'de imparatorluk ordusunu kesin bir yenilgiye uğratmıştır. Maximilien kurşuna dizilmiştir. Kurulan yeni cumhuriyetin başkanlığına Benito Juarez getirilmiştir. 1871 seçimlerinde bu görev yine kendisine verilmiştir.

JUDO
Silâhsız bir saldırı ve savunma sistemi. Japonların Jiu-Jitsu adını taşıyan eski savaş metotlarından türetilmiştir. Bugün judo bir spor dalı olarak nitelenmektedir. Nitekim 1964 yılında olimpiyat oyunları içine alınmıştır. Spor dışında somut amaçlarla da judodan yararlanılmakta, birçok ülkede silâhlı kuvvetlerin çalışmaları arasında judoya yer verilmektedir.

Tarihçe: Modern judo XIX. yüzyılın ikinci yarısında, jiu-jitsu sönmeye başladığı zaman ortaya çıkmıştır. Tokyo Üniversitesinde genç bir öğrenci olan Jigoro Kano jiu-jitsu derslerini izlemiş, bunların metotlarında bir eleme yapmış, geçmişteki ustaların biyografileleri üzerine eğilmiş ve judo adını verdiği yeni bir sistemi ortaya koyarak 1882 yılında Kodokan okulunu kurmuştur.

Judoda jiu-jitsunun kaba ve sert yönleri atılmış, daha ince bir biçime sokulmuştur. Judoda karşılaşma metotları çok daha kesinlikle ele alınmış, tekniği daha belirli bir biçime sokulmuştur. Öte yandan yarışmaların amacı Buda felsefesinin ilkelerine bağlanmıştır. Judo, Buda felsefesi ilkelerine uygun olarak işleyen bir yüceltme yoludur: Ruh temizliğiyle ve bir esneklik **(ju)** içinde, insana kendi kusurlarını görme olanağını vererek «insan ve evrenin birleştikleri» Tanrısal uyuma doğru giden bir yol **(do)**dur.

Judo Tekniği: Judo hareketleri, her şeyden önce, saldırı silâhlı da olsa, bir saldırıyı etkisiz bırakma amacıyle yapılan hareketlerdir. Ayrıca hareketlerin şu özel amaçları da vardır. 1) Karşıdakini savurmak ya da yere sermek (nega-waza), 2) Karşıdakini yerde hareketsiz duruma sokmak (osae-waza), 3) Bir

organ çıkığı meydana getirebilecek eylemlerle ya da solunumunu güçleştirerek bilincini kaybettirme yoluyle karşıdakini dikey ya da yatay durumda hareketsiz tutmak (Kwansetsu-waza ve shime-waza), 4) Kol ve bacakla karşıdakinin belirli bazı noktalarına vurmak (ate-waza).

Yarışmalarda bu hareketlerin hepsi kabul edilmez. Özellikle, her çeşit ate-waza yasaklanmıştır. Öte yandan, askerlikte uygulanan judoda hayli değişik yönler vardır. Bu değişiklikler daha çok yeni silâhların kullanılmasına uygun bir yönde yapılmıştır.

Bu genel sınıflandırma dışında judo hareketleri öğretimde izlenecek sıraya göre de sınıflanır. Judonun savunma ve saldırı hareketlerinde yalnız bu hareketlerin etkililik derecesi değil, aynı zamanda anatomik, fizyolojik, psikolojik ya da yalnızca fiziksel noktalar da hesaba katılır. Esneklik ve direnmeme ilkesi, bir saldırıya doğrudan doğruya karşı koymama, saldırı safından çıkarak karşı tarafa dengesini kaybettirme biçiminde somutlaşır. Denge bozdurmanın en uygun metotla ve en yararlı yolda olmasına çalışılır.

Buna karşı uygulanacak en önemli noktalardan biri de oyuncunun (judokanın) kendi dengesini bozmama yolunda çaba göstermesidir. Bununla aynı zamanda gövdenin de gücünü bir kararda tutması gerekir. Bu iki denge kavramı birbirini tamamlamaktadır.

Judo yapılan yere **dojo** adı verilir. Bu söz, Japoncada «düşünceye dalma» anlamına gelmektedir. Hareketler katı bir şilte ya da hasır üzerinde yapılır. Oyuncular kaba beyaz kumaştan özel bir giysi (judogi) ile yarışırlar. Bu giysinin kuşağı judokanın derecesine göre ayrı ayrı renklerde olur. Derece metotların bilinmesiyle orantılı olarak elde edilir. Öğrenciden (kyû) uzmana (dan) kadar giden bir sıralama vardır.

Antrenmanlarda oyuncular saldıran (tori) ve kendisine saldırılan (uke) rolünü sırayla yüklenirler. Taraflardan birinin zarar görmesine, gerçekten canının acımasına kadar gidilmez. Ate-waza vuruşları tam yapılmaz, yalnız gösterilmekle kalır. Nefessiz bırakma, bir organı çıkarıncaya kadar çekme hareketleri ancak ukenin dayanabileceği kadar ileri götürülür. Antrenman aşamaları derece derece kuvvetlendirilir.

Tokyo'daki Kodokan okulu dünyada judonun merkezi olarak kabul edilmektedir. Bu merkezin 200 000'den fazla siyah kuşaklı üyesi vardır ve tam bir uluslararası örgüt niteliği taşımaktadır. Yarışmalar yarışmacıların dereceleri ve ağırlıkları göz önüne alınarak düzenlenir. 1965 yılı başından beri judokalar beş bölüme ayrılmaktadır. Bütün tehlikeli vuruşlar yasaklanmıştır. Yarışmalar iki kişi ya da

Bazı judo hareketleri. Üstte, solda: Okuri ashia barai (topuğu çelmeleyerek yere atma). Üstte sağda: Eri seoi nage (boyun üzerinden aşırma). Altta solda: Tai otoshi (yere çekme). Altta sağda: Hadaka jime (arkadan boğma).

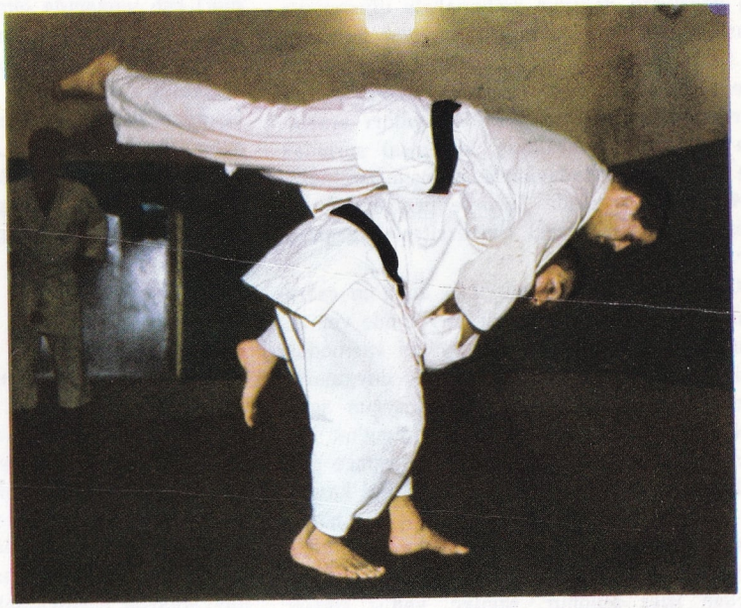

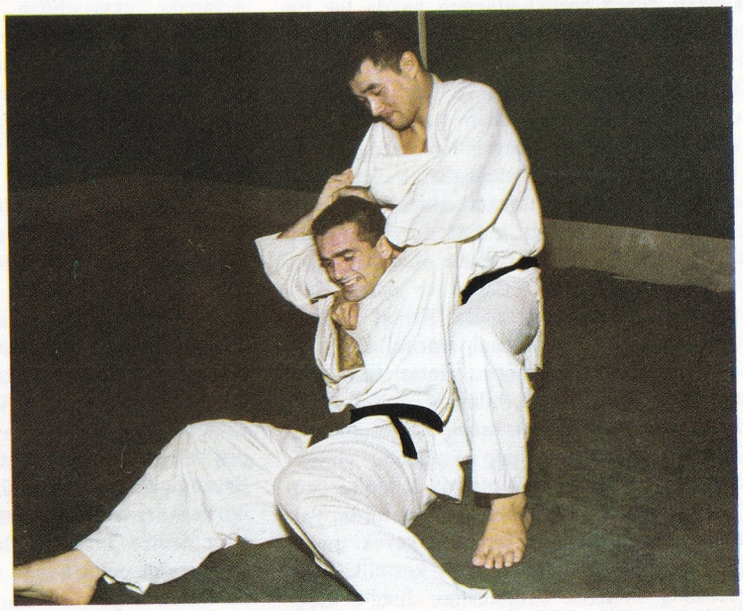

iki takım arasında yapılır. Süre 3-5 dakika olabildiği gibi 20 dakika süren yarışmalar da olur. Oyunculardan biri bir puan (ippon) alırsa, yarışma süre sonuna varmadan bitirilebilir. Ancak hakemler zamanın kestirilmesinde yalnız puana göre değil, oyunun genel gidişine göre de karar verebilirler.

JUNG, CARL GUSTAV

(1875-1961) İsviçreli ruhbilimci ve akıl hastalıkları hekimi. Freud'den ayrılan psikanalistlerin en önemlisi sayılır. Elliden fazla eseri, yüzden fazla makalesiyle çok verimli bir yazar olan Jung, ruhbilime büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Basel'de tıp öğrenimini tamamladıktan sonra staj yapmak üzere Paris'e Pierre Janet'nin yanına gitmiş, daha sonra Zürih'te Bleuler'in yardımcısı olmuştur. Anaçizgilerini Galton'un tasarladığı bir metoda dayanarak kelime çağrışımları konusunda yazdığı yazılarla, yüzyılımız başında, dünya çapında bir ün kazanmıştır. 1905 yılında Zürih Üniversitesi psikiyatri kürsüsüne atanan Jung, 1907 yılından sonra doğrudan doğruya psikanalizle uğraşmaya başlamıştır. 1913 yılında Freud'den ayrılmış, o tarihten sonra Jung kuramı Freud öğretisinin ele aldığı konular ve uyguladığı metotlardan uzaklaşmıştır. 1913-1933 yılları arasında üniversiteyi bırakmış, kuramsal sorunlar ve kişisel ruh tedavisiyle uğraşmıştır. 1933-1941 yılları arasında Zürih'te profesörlük etmiş, sonra yine Basel Üniversitesine geçmiştir.

Genel olarak ele alındığında Jung'un eserinin çeşitli disiplinlerden hiç biri içinde yer almadığı görülür. Belirli bir çözüme varmadan psikolojiden psikiyatriye, dinsel duyguların incelenmesine, Doğu felsefesine uygun sembolleri yorumlamaya geçmiştir. Jung'un bütün bu incelemelerinden, merkez düşünce olarak ortaya çıkardığı, toplumsal bilinç kavramı olmuştur. Jung'a göre, bilinçdışında bütün insanlar dünyasında ortak olan ve geçmişte yaşamışlardan bugüne kalan birtakım imgelerden izler bulunur. Bunlar, yalnız ruhsal kaynaklı görev bozukluklarının ya da tek kelimeyle psikonevrozların meydana gelmesinde ve iyileştirilmesinde değil, aynı zamanda her bireyin normal yaşamında ve dinsel yaşamında da birinci derecede önem taşırlar.

Jung'un Freud düşüncesinden ayrıldığı belli başlı noktalar şunlar olmuştur: Psikonevrozların cinsî nedenlere dayandırılması, hastanın yaşama koşullarının ve kültür durumunun çocukluğuyle karşılaştırılarak ele alınması, maddedışı varlığın (psişe) dinsel ve usdışı davranışlarının değerlendirilmesi. Freud'un tutumunun tersine Jung, genel olarak, daha az usçul bir metot izlemiştir. Hatta bazı özel durumlarda ruhbilimde bilimsel metot izlenmesine açıkça karşı çıkmıştır. Bu tutumu yüzünden ruhbilimciler Jung'u şiddetle eleştirmişlerdir; bunun sonucu olarak da Jung okulu öteki düşünce akımlarının karşısında yalnız kalmıştır. Bununla beraber gerek psikoloji, gerek psikiyatrinin bugün kesinlikle benimsenmiş birtakım bulgularının Jung'a borçlu olduğu kabul edilir. Bu bulgular insanları entroverti (içe dönük), ekstroverti (dışa dönük) ruh yapısında olmak üzere ikiye ayırma gibi, düşünce-duygu karması kavramı gibi, şizofreni üzerindeki bazı ispatlamalar gibi en sağlamlarının, Jung'un klinik çalışmaları yıllarından kaldığı bir gerçektir. Eserlerinin en önemlileri şunlardır: «Libidonun Çeşitli Biçimleri ve Sembolleri, 1912», «Ruhbilimsel Tipler, 1921», «Ben ve Bilinçdışı, 1928», «Modern Ruhbilimde Bilinçdışı Sorunu, 1931», «Mitolojinin Bilimsel İncelenmesine Giriş, 1941», «Ruhbilim ve Alşimi, 1944».

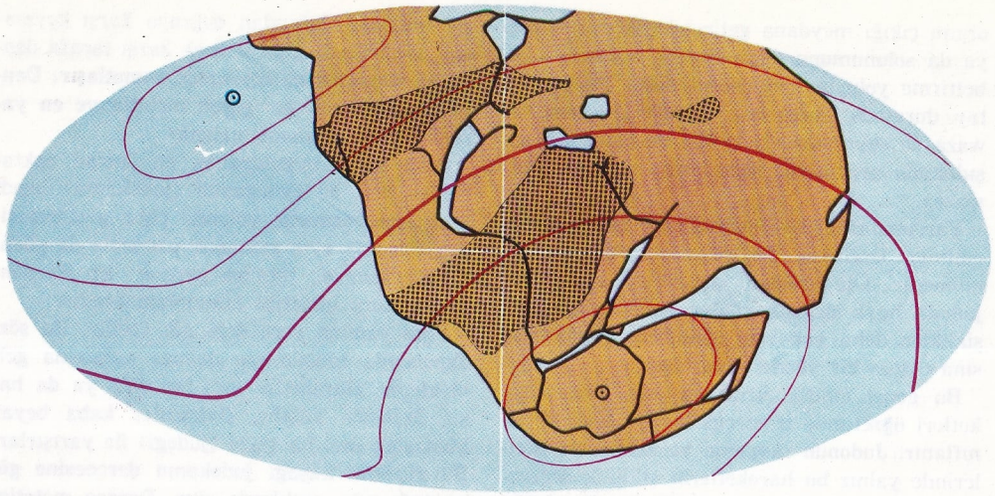

Jura devrinde karaların ve denizlerin durumu. Kırmızı çizgiler paralelleri, taranmış kısımlar ise kurak bölgeleri göstermektedir.

JURA

Jeolojide ikinci zamanın (mezozoik) üç devrinden ikincisi. Bu ad, deniz yüzünü aşarak ortaya çıkmış olan Jura sıradağlarından ötürü verilmiştir. 30 milyon yıl kadar sürmüş olan bu devrin ana özellikleri şunlardır: Dağoluşumu ve yanardağ oluşumunda büyük hareket görülmemiştir; birçok bölgede iklim çeşitlilik göstermiştir; omurgalı ve omurgasız hayvanlarda çeşitlenmeler olmuştur; üç türlü ortamda yaşayabilen sürüngenler meydana çıkmıştır. Dağoluşumları önemli değilse de, karaların iç taraflarını etkileyen alçalma, yükselme hareketleri eksik olmamıştır. Jura bölümü süresince Avrupa'nın deniz altında bulunduğu bilinmektedir. Bu, kuzeyde sığ ve dibi killi, güneyde derin ve dibi kireçli bir deniz olmuştur. Ortada birçok ada meydana gelmiştir. Bu adalara Hersinya sıradağları oluşumunda meydana geldikleri için «Hersinya kitleleri» denmektedir. Deniz üzerinde kalan başka bir önemli kara parçası Avustralya, Hindistan, Orta-Güney Afrika, Madagaskar ve Brezilya'yı içine alan Gondwana kıtası olmuştur. Bu kıta Jura devrinin başlangıcında Mozambik çukurunun ortaya çıkışına kadar geçen sürede Hindistan-Madagaskar ve Afrika-Brezilya olmak üzere iki kıtaya ayrılmıştır. Bu iki kıta arasında uzanan ve bugünün Akdeniz'i olan denize Tetis ya da karaortası deniz ya da karaiçi çukuru adı verilir. Suların yüzünde kalan başka bir kara parçası da Avrupa ve Amerika'nın kuzey kesimlerini birleştiren Kuzey Atlantik kıtasıdır.

Jura devri hayvanlarının çoğunluğu birhücreliler teşkil eder. Bunlardan ışınlılar denizlerde kendilerine uygun ortamı bulmuş ve buralarda bıraktıkları kabuklarıyle bugünün kıtalarında silisli kayaları meydana getirmişlerdir. Süngerler de yine oldukça sert bir silisli taş türü yapmışlardır. Mercanlar ve derisidikenliler de yine Jura devrinde ortaya çıkmıştır.

Yumuşakçalardan yassısolungaçlıların çoğaldığı, buna karşı karındanbacaklıların az göründüğü anlaşılmaktadır. Kafadanbacaklılardan ammonitler ve belemnitler Jura devrinin en yaygın hayvanlarındandır.

Sürüngenlerin en büyük gelişmeyi bu devirde gösterdikleri bilinmektedir. Suda yaşayan sürüngenlerden ihtiyozorus ve pleziyozoruslar, karada yaşayanlardan dinozoruslar ya da taşıl sürüngenler, uçanlardan pterodaktiluslar eldeki fosilleriyle iyice tanınmaktadır. Memelilere gelince bunlar Jura devrinde ortaya çıkmışsa da, bunların bugün yaşayan canlılara pek benzemeyen çok küçük hayvanlar oldukları bilinmektedir.

Bitkiler hemen bütün kara parçaları üzerinde aynı nitelikleri göstererek gelişmiştir. Kapalıtohumlular ortaya çıkmış, bugünün türlerine benzeyen türler, özellikle iğneyaprakllılar meydana gelmiştir.

Jura devri üçe ayrılır: Alt jura (Lias), Orta jura (Dogger), Üst jura (Malm).

Ülkemizde Jura oluşlarına Ankara ve Amasya'da (ammonit fosili), İznik ve Manyas gölleri dolaylarıyle Yenişehir'in güneyinde (ammonit kaynaklı kalker), Beyşehir'de Sandıklı-Dinar arasında (terebratula fosili) rastlanır.

JUTLAND

Orta Avrupa'nın kuzeyinde bir yarımada. Kuzey denizi ile Küçük Belt körfezi arasındadır. Yüzölçümü 42 000 km². olan yarımadanın 29 633 km².'lik bölümü 2 milyon nüfusuyle Danimarka topraklarında, geri kalan bölümü ise 2 milyon nüfusuyle Federal Almanya toprak-

larında bulunmaktadır. Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletinin çok büyük bir parçası Jutland yarımadasında kalmaktadır. Yarımada batıda Kuzey denizi boyunca dalgalı, kumsallı ve az verimli olarak uzanır; Frison adalarına bakan bu kıyısında fazla girinti çıkıntı yoktur.

Kuzeyde kıyı gölleri çoktur. Doğuda ise girinti çıkıntı batıdan daha çok ve toprak daha verimlidir. Kıyının küçük koyları dördüncü zaman buzullarının yıpratması sonucunda meydana gelmiştir. Bölgenin en önemli ticaret merkezleri ve limanları bu kesimde toplanmıştır. Yarımadanın en yüksek noktası Ejer Bavnehoj (172 m.) dur. Okyanus iklimi gösteren yarımadada yazlar serin, kışlar oldukça ılımandır. Çoğu kısa sayılabilecek akarsuların sayısı az değildir. Bunların en uzunu Randers'te Kattegat'a dökülen Gudena'dır.

Gerek Danimarka, gerek Almanya kesiminde halkın başlıca uğraşı hayvan yetiştirme ve bununla ilgili endüstri dallarıdır. Belli başlı şehirler: Batıda Esbjerg (nüfusu 53 000), orta kesimde Viborg (nüfusu 25 000), Rendsburg (nüfusu 45 000) ve Neumünster (nüfusu 80 000); doğuda Alborg (nüfusu 85 000), Randers (nüfusu 45 000), Arhus (nüfusu 125 000), Horsens (nüfusu 40 000), Vejle (nüfusu 33 000), Fredericia (nüfusu 30 000), Kolding (nüfusu 35 000), Flensburg (nüfusu 100 000), Schleswig (nüfusu 50 000), Eckernförde (nüfusu 35 000) ve Kiel (nüfusu 290 000). Yarımadanın en yoğun ticaret ve endüstri çalışmaları doğu bölgesi şehirlerinde yer almıştır. Bir ucu Kiel şehrinde olan ve yarımadayı kıstağına yakın bir yerden ikiye bölen Kiel kanalı (ya da Nord-Ostsee kanalı) Baltık denizindeki Kiel körfezi ile Kuzey denizine dökülen Elbe ırmağı halicini birbirine bağlar.

JÜPİTER
(bkz. Zeus)

JÜPİTER
Güneşe olan uzaklığı bakımından beşinci sırada bulunan bir gezegen. Güneş etrafında dolanmakta olan cisimlerin en büyüğüdür. Hacmi Yerin hacminden, yaklaşık olarak 1 300, yüzölçümü de 119 kat daha büyüktür. Çapı Yerinkinin 11 katı olup 142 860 km.'dir; kitlesi ise Yerin kitlesinin 318 katı, Güneşinkinin 1/1047'sidir. Güneşten ortalama olarak 770 milyon kilometre uzaklıkta bulunur. Yörüngesinin dış merkezliği nedeniyle, bu uzaklık 738 ile 803 milyon kilometre arasında değişir. Yere olan uzaklığı da 591 ile 659 milyon kilometre arasında değişmektedir.

Gezegenin dış atmosferinin gözlemine dayanılarak bulunan dönme süresi, ekvator bölgesi için 9 saat 50 dakika; artı, eksi 18° enlemleri için de 9 saat 55 dakikadır. Yer atmosferindeki alize rüzgârlarına benzeyen hareketlerin varlığı nedeniyle, gezegenin dönme süresinin atmosfer tabakasının yüksekliğiyle değişmesi muhtemel görülmektedir. Jüpiterin Güneşin etrafındaki bir dolanımı 11 yıl, 10 ay ve 17 gün sürmektedir; gezegenin yörüngesi üzerindeki ortalama hızı 12,5 km./san. olup bu hız Yerin kendi yörüngesi üzerindeki hızının hemen hemen yarısı kadardır. Jüpiterin ekseni yörünge düzlemine hemen hemen dik olup ikisi arasındaki açı 86°53'dir. Bu nedenle, eğer gezegende mevsimler varsa, bunların birbiçimli olması ve aralarında ancak çok az iklim farkları bulunması gerekir. Jüpiterin yörünge düzlemi ile yerin yörünge düzlemi arasında 1°10' 4" gibi çok küçük bir açı bulunduğundan, Jüpiter gökte daima ekliptike çok yakın olarak gözlenir. Jüpiter hiç bir zaman hilâl şeklinde gözükmez; ancak hâd açısal durumlarda diskin kenar parlaklığının azalmasıyle belli belirsiz bir durum ortaya çıkar.

Jüpiterin ortalama yoğunluğu 1,36 olup, Yerinkinin 1/4'ü kadardır; bu durum ve gezegenin kendi ekseni etrafındaki yüksek hız, iyi bir teleskopla kolayca gözlenebilecek kadar kuvvetli bir basıklık ortaya çıkarır. Gezegenin kutupsal ekseni, ekvator çapına göre 1/15 oranından daha küçüktür. Gezegenin yüzeyindeki çekim kuvveti Yerinkinden 2,53 kat daha fazladır. Bu nedenle bir cismin Jüpiterin çekim alanından kurtulabilmesi için, gerekli kaçış hızı 59,2 km./san.'dir. Jüpiter Güneşten aldığı ışığın %44'ünü yansıtır; yüzeyindeki sıcaklığın —130°C olduğu hesaplanmaktadır.

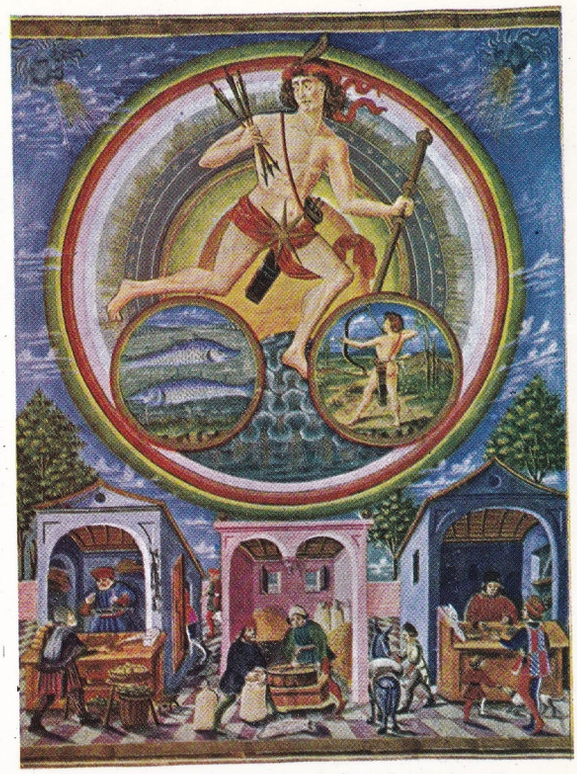

Jüpiter gezegenini canlandıran minyatür.

Gezegenin Görünüşü: Parlaklığı ve büyüklüğü (Yerle karşıt durumdayken çapı ayın çapının 1/40'ına eşit bir disk şeklinde gözükmektedir) bakımından, Jüpiter gökte çıplak gözle en kolay tanınabilen cisimler arasındadır. Gök dürbünleriyle yapılan ilk gözlemlerden beri Jüpiter'in üzerinde, gezegeni ekvator doğrultusunda kuşatan paralel kuşakların varlığı bilinmektedir. Bu kuşakların boyutları ve koyu mordan kahverengine kadar renkleri sürekli değişiklik gösterir. Bu kuşaklar ekvatorun her iki yanında da belirli bir enleme kadar dağılmıştır. Bu noktalardan itibaren, kirli sarıdan koyu yeşile kadar değişen tonlar gösteren kül rengi kutup başlıkları görülür. Daima açık renkli olan ekvator bölgesi kuzeyde ve güneyde daha koyu renkli ve genişlikleri bakımından diğerlerinden daha önemli olan **tropikal kuşaklar** adını alan iki kuşakla çevrilidir.

Bunlardan başka, değişken elemanlar olarak, karanlık bölgelere dağılmış bulunan ufak beyaz lekeler ve nihayet tropikal kuşakları sanki birbirlerine bağlıyormuş gibi görünen karanlık ve çarpık şeritler dikkati çeker. Güney yarımküresinde, tropikal kuşağın sınırında büyük, kırmızı bir leke vardır; bunun uzunluğu yaklaşık olarak 45 000 km., genişliği de

Solda: Jüpiter'in görünüşü ve dünyaya oranla büyüklüğü. Üstte: Jüpiterin bir saat arayla çekilmiş iki fotoğrafı; gezegenin dönüşü iki fotoğraf arasındaki farklardan belli olmaktadır. Altta: Gezegenin 1933 ve 1938 yıllarında çekilmiş iki fotoğrafı.

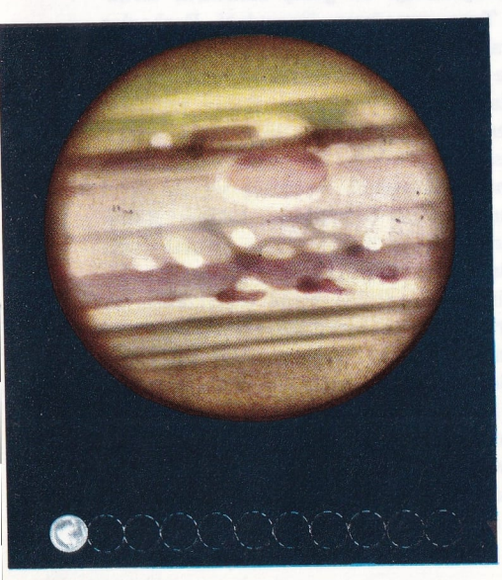

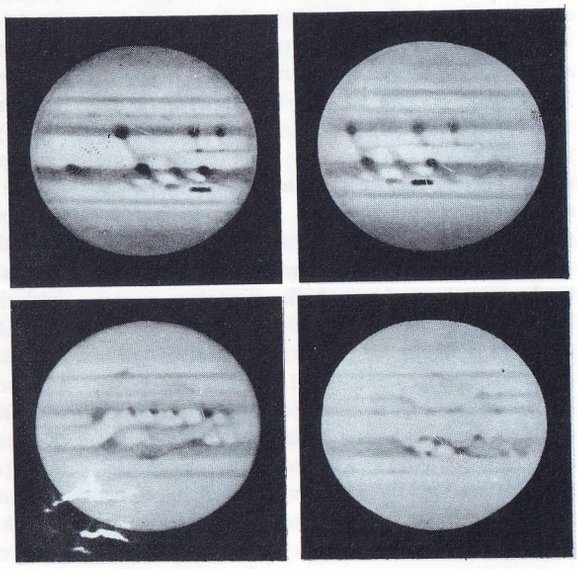

10 000 km. kadar olup, şekli ekvator doğrultusunda bir yumurta gibidir. Kırmızı rengi, bazen lâl kırmızısı ya da lâl pembesine doğru değişmeler gösterir.

Gezegenin Atmosferi ve İç Yapısı: Boyutları çok büyük olmakla birlikte Jüpiter sıvı haldedir. Katı bir kabuğu yoktur. Görünüşünün sürekli değişmesi, çok şiddetli fırtınaların varlığına bağlanmaktadır. Ekvator bölgesinde, hızları 100 km./san.'den daha fazla olan rüzgârların estiği hesaplanmıştır. Spektroskopik incelemeler, Jüpiterin atmosferinde metan ve amonyak bulunduğunu, fakat su bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu iki gazda bulunan hidrojen, Jüpiterin atmosferinde serbest olarak da bulunmaktadır; bu nedenle oksijenle birleşerek su meydana getirmesi söz konusu olabilir; fakat bu su oluşur oluşmaz derhal buza dönüşerek, gezegenin yüzeyine düşer. 1932 yılında astronom R. Wildt, Jüpiterin oldukça küçük ve çok yoğun, kayalık bir çekirdekten, yüksek bir dış atmosferden ve ikisi arasında da derin bir buz okyanusundan oluştuğunu ileri süren bir görüş ortaya atmıştır. Bu görüş gezegenin fiziksel durumunu açıklayan en geçerli teoridir. Jüpiter hâlâ sıcak ve oluşmakta olan bir gezegen değildir. Atmosfer fırtınalarını doğuran enerjinin kökeni, henüz bilinmeyen ve bu arada belki dönme hareketinin süratini de açıklayacak nedenlerde aramak doğru olur. Wildt'in hesaplarına göre, Jüpiterin merkezinde, Yerin merkezindeki basınçtan 15 kat daha büyük 60 milyon atmosferlik bir basınç vardır. Kuşakların da hidrojenden bir atmosfer içinde yüzen, kısmen sıvı metan ve amonyaktan oluştukları düşünülebilir. Büyük kızıl lekenin de, sıvı metandan bir deniz içinde yüzmekte olan katı bir külte olması muhtemeldir.

Jüpiterin Uyduları: Gezegenin on iki uydusu vardır. Bunların ilk dördünü 7-13 ocak 1610'da Galilei keşfetmiştir. Diğerleri çok küçük olduğundan fotoğrafları ancak çok güçlü teleskoplarla alınabilmektedir. Bunlar keşif sırasına göre romen rakkamlarıyla gösterilmektedirler. İlk dördünün ise adları vardır (Io, Europa, Ganimede ve Callisto).

Eugène Delacroix'nın bir tablosu: «İmparator Jüstinyanus Kanun Yazdırırken» (1826).

JURGENS, CURD

(1912-) Alman oyuncusu. Başlangıçta operetlerde oynayan Curd Jürgens 1937 yılında tiyatroya geçmiş, savaştan sonra da zaman zaman tiyatro oyunlarında yer almıştır. 1935 yılından başlayarak güldürülerde ikinci derecede rollere çıkan Jürgens 1948 yılından sonra kendini bütünüyle sinemaya vermiş, bu arada üç filmin de yönetmenliğini yapmıştır. Bu filimler **Prämien auf den Tod** (1950), **Gangsterpremiere** (1951) ve **Ohne Dich wird es Nacht** (1956) olarak sıralanır. Sanatçının ünü özellikle **Des Teufels General** (1955) filmindeki oyunuyla o yılın Venedik Film Festivalinde en iyi oyuncu armağanını kazanmasından sonra Almanya sınırlarını aşarak dünyaya yayılmağa başlamıştır. Bu tarihten sonra dış ülkelerde ve özellikle Fransa, İtalya ve Birleşik Amerika'da çok sayıda film çeviren Jürgens'in bu filmlerinin başlıcaları Fransa'da çevirdiği **Kahramanlar Yorgundur, Acı Zafer, Göze Göz, Herkesin Sevdiği, Casuslar, Tamango** ve **Michel Strogonof**; İtalya'da çevirdiği **Doğu Ekspresi** ve **Londra Kuzey Kutbunu Arıyor**; Hollywood'da çevirdiği **Albay ve Ben, Altıncı Mutluluk Hanı, Mavi Melek, Atlantikte Düello, En Uzun Gün** ve **Lord Jim** olarak sayılabilir.

JÜRİ

Bazı ülkelerin ceza usul kanunlarına göre mahkemede yer alan ve suçun işlenmiş olup olmadığına karar verme yetkisine sahip olan halk yargıçları kurulu. Özellikle ağır suçlarla ilgili davalarda yer alan jüri, suçun sadece maddî yönüyle ilgili karar verir. Yargıç, jüriye sanığın suçlu olup olmadığı, hafifletici sebepler bulunup bulunmadığı vb. konularında soru sorar. Jüri duruşmaları izledikten sonra, bu sorulara «evet» ya da «hayır» diyerek cevap verir. Jüri, yargıcın «sanık suçlu mu» sorusunu «hayır» cevabını verdiği zaman, yargıç sanığı beraat ettirmek zorundadır. Soruya jürinin verdiği cevap «evet» olursa, yargıç suçun cezasını tayin ve takdir eder.

Özellikle Amerika'da uygulanan jüri usulünde, jüriyi oluşturan halk yargıçları geçici bir görev görürler. Her davada jüri belirli usule göre seçilir ve davanın bitmesiyle görevi de sona ermiş olur. Jüri çoğunlukla on iki üyeden oluşur. Bazı memleketlerde bu sayının daha da fazla olduğu görülmektedir. Jüri usulü, geniş bir yargıç kurulunun görev görmesi anlamına geldiği, bunların hukukçu olmamaları bakımından dar kanun maddeleri dışında adalete daha uygun karar verdikleri, halkın yargı fonksiyonuna iştirakini sağladığı iddiasıyle savunulmuştur. Buna karşılık, jüri üyelerinin çok kolay etki altında kalabilecekleri, etkili konuşan sanık avukatlarının jüriyi etkileyebileceği ve böylece suçluların beraatını sağlayabileceği, geniş bir kurulun salim bir karar veremeyeceği ileri sürülerek jüri sistemi eleştirilmiştir de. Bazı ülkelerde jüri sistemi sadece basın yoluyle işlenen hakaret suçlarıyle ilgili olarak uygulanmaktadır. «Şeref jürisi» adı verilen bu sistemde, yayınlarda hakaret olup olmadığına jüri karar vermektedir. Bu usulün basın hürriyetini sağlayıcı bir usul olduğu ileri sürülmektedir.

JÜSTİNYANUS, FLAVİUS ANCİUS JİULİANUS

(482-565) Doğu Roma İmparatoru. Illiryalı orta halli bir aileden gelen Jüstinyanus, konsül, **magister militum**, patrislik görevlerinde bulunduktan sonra amcası Jiustinius I.'in tahtına ortak olmuş ve 527 yılında yerine geçmiştir.

Kırk yıla yakın imparatorluk yapan Jüstinyanus, güçlü kişiliğiyle Bizans imparatorluğuna yön vermiş, Bizans imparatorluğunun son büyük imparatoru olmuştur. Bir sirk dansözü olan karısı Teodora ile, 532 yılında çıkan ayaklanmanın bastırılmasında kendisine büyük yardımı dokunan Augusta adlı kadınların çok etkisi altında kalmasına rağmen, çevresine yetenekli ve güçlü kişileri toplamasını da bilmiştir: Bu kişilerin arasında Tribonianus ve Kappadokyalı Jan gibi bakanlar, Germanus, Belisarius ve Narses gibi generaller yer almıştır. İmparatorluğu sırasında iki büyük iş başarmıştır: Bunların birincisi Roma İmparatorluğunu eski topraklarına ve bütünlüğüne yeniden kavuşturması, ikincisi de bütün kanunları yeniden yazdırarak Roma imparatorluğu hukuk düzenini kurmasıdır.

Askerî alanda Belisarius ve Narses'in yardımıyle Afrika'daki Vandalları ve İtalya'daki Gotları 533-553 yılları arasında yaptığı savaşlarda yenerek bu bölgeleri ele geçirmiştir. Ölümünde Batıyı bütünüyle birleştirememiş olsa da, Bizans imparatorluğunu tarihi boyunca ulaşabildiği en geniş sınırlarla bırakmıştır. Tuna ırmağının ötesindeki Barbarlar ve Perslerle barış politikası gütmüş, hatta Perslere yıllık vergi ödeyerek sürekli bir barış antlaşması da yapmıştır. Roma kanunlarının yeniden düzenlenmesi işini başında Tribonianus'un bulunduğu on hukukçudan kurulu bir hukuk kuruluna bırakmış ve bu kurul o zamana kadar çıkartılmış dağınık Roma kanunlarını anıtsal bir eser olan **Corpus Juris Civilis**'de toplamıştır. Hukukun ve hukuk bilimlerinin temellerinden birini teşkil eden bu eser dört bölümden meydana gelmiştir.

Zamanında ticaret ve her türlü ekonomik faaliyetler gelişmiş; Doğu ile Batı arasında önemli bir nokta bulunan Bizans başkenti dünyanın en büyük pazarı, ticaret merkezi haline gelmiştir.

İstanbul'daki Ayasofya kilisesi ile Ravenna'daki San Vitale bazilikası Jüstinianus devrinin en önemli eserleridir.

K

K, k
Alfabenin on dördüncü harfi.

KABA
Türk müziğinde «bir sekizli pest» anlamına gelen bir kelime. İki sekizli pest anlamına ise «kaba-kaba» deyimi kullanılır. Çargâh, kaba-çargâh, kaba-kaba-çargâh, kaba-kaba-kaba-çargâh gibi.

KABAAĞAÇLI, CEVAT ŞAKİR
(bkz. Halikarnas Balıkçısı)

KABAHAT
(bkz. Suç)

KABAK (Cucurbita pepo)
Kabakgiller familyasından, meyveleri sebze olarak yenen, yıllık otsu bir bitkidir. Anavatanı Amerika'dır. Gövdesi köşeli ve içi boştur. Üzerinde kısa kıllar vardır. Gövde ya yerde sürünür ya da yaprakların dibinden çıkan sülüklerle bir yere tutunarak tırmanır. Yaprakları büyük, yürek biçiminde ve 5-7 parçalıdır. Yaprak sapları uzundur.

Kabağın çiçekleri yaprak koltuklarından açar, sarı renkte, büyük ve 5 çanakyapraklıdır. Erkek ve dişi organlar ayrı çiçeklerde bulunur. Kabağın meyvesi, yenilen kısmıdır. Olgunlaşan meyvenin ortası boştur. Bu boşlukta birbirlerine liflerle tutturulmuş çekirdekler bulunur. Yurdumuzda çok yetiştirilir. Sebze ve hayvan yemi olarak kullanılır. Başlıca türleri şunlardır.

1. Sakız kabağı: Meyveleri beyaz renkte, 15-25 cm. boyunda ve silindir şeklindedir. İstanbul'un **kolsuz sakızkabağı** türü çok lezzetlidir. 2. Girit ya da Rodos kabağı: Sakızkabağına benzer; fakat rengi yeşildir. Ege bölgesinde yetiştirilir. 3. Asmakabağı: Sakızkabağı cinsindendir. Çardakta büyüyen beyaz asmakabaklarının boyları 1-1,5 m. ve çapları ise 5-7 cm.'dir. En çok İstanbul'da yetiştirilir. 4. Sukabağı: İri, beyaz kabaklardır. Niğde'de sakızkabağı yerine yetiştirilir. 5. Balkabağı: İri ve silindir biçimlidir. Kabuğu ve eti turuncu renktedir. Tatlı yapmakta kullanılır. 6. Helvacıkabağı: Kestanekabağı da denir. Basık yuvarlak biçimde, kabuğu kurşun beyaz, eti sarı renktedir. Nişasta ve şeker bakımından zengindir. Yemeği, tatlısı yapılır. Bol gübreli, kuvvetli topraklarda 50 kg. ağırlığında olanları yetiştirilir.

Bunlardan başka **süs kabakları** adı verilen kabaklar da bahçeleri süslemek için ekilir.

KABAKÇI MUSTAFA BAŞKALDIRMASI
Padişah Selim III.'ün giriştiği ıslahat hareketlerini benimsemeyen tutucu devlet adamlarının ve bunlara bağlı olan güçlerin düzenlediği başkaldırma hareketi (1807). Osmanlı İmparatorluğunun çökme döneminde, merkeze bağlı yönetim sisteminin, İstanbul dışındaki yöneticiler tarafından çıkarcı bir doğrultuda geliştirilmesi, köylü ile devletin arasını açmıştı. Selim III. bir yandan devlete ait toprakları kendi üzerlerine geçiren bu gibi yöneticilerin ölümle cezalandırılacağını bildiren bir ferman imzalamış, öte yandan artık tarihsel görevini tamamlamış bulunan Yeniçeri ocağına karşılık «Nizam-ı Cedit» olarak adlandırdığı yeni silâh ve bilgi ile donatılan bir ordu hazırlamıştı. Bu girişimler karşısında, tutucular çeşitli saray oyunlarına, el altından halkın dinsel duygularını tepki haline dönüştürecek hareketlere başvurdular. Islahatçı olarak bilinen devlet adamlarının da «Lâle Devri» ileri gelenleri gibi sefahate düşmüş olmaları bu tepkinin gerekçesi ve gelişme nedenleri arasında bulunuyordu.

Kabakçı Mustafa başkaldırması, Büyükdere çayırında yapılan bir toplantı ile kendini gösterdi. Yamaklar bu toplantıda Kabakçı Mustafa adında birini reis seçtiler. İstanbul kaymakamı Köse Musa Paşa da, hareketi el altından destekleyenler arasındaydı; sarayda toplanan divanda olayın çok önemsiz bir girişim olduğunu belirterek zaman kazanmayı sağladı. Başkaldırıcılar, halkın namus, can ve mal güvenliğine dokunulmayacağı, böylece bir harekette bulunanların idam edileceği, isteklerinin Şeyhülislamın onayından geçirileceği yolunda kararlar aldılar (25 mayıs 1807). At meydanında toplanılmasını ilk hedef olarak açıklayan bu 500-600 kişi, kılıç ve Kur'an üzerine yemin ederek başlarında Kabakçı Mustafa olduğu halde yürüyüşe geçti. At meydanına geldikleri zaman 2 000'e varan bu topluluk, orada yeniçeriler ve halkla birleşti (26 mayıs 1807). Olayın büyüdüğünü haber alan padişah, «Nizam-ı Cediti kaldırdım» biçiminde bir kararla ilk tavizi verince, başkaldırıcılar, kendileri için tehlikeli olabilecek bir kurulun etkisiz hale getirildiğine güvenerek, Sultanahmet meydanına geldiler.

Ulema da açıkça onlara katılmış, bu kez yenilikten yana bilinen 11 devlet adamının kendilerine teslim edilmesini istemeye başlamışlardı. Padişah, hareketi bastırabilecek sert tedbirlere başvurmayarak yumuşak davranıyor, başkaldırıcıların bütün dileklerine boyun eğiyordu. Sonunda yenilik hareketlerinin başlatılmasını öngören iradeyi de hükümsüz ilân ettiği halde tahtta kalması mümkün olamadı.

Ataullah efendi, Kadı Murat efendi, İmam Derviş efendi, Köse Musa Paşa gibi tutucuların, önce perde arkasından, olayların dilediklerî yönde gelişmesinden sonra ise, açıktan açığa desteklediklerî iddia edilen başkaldır-

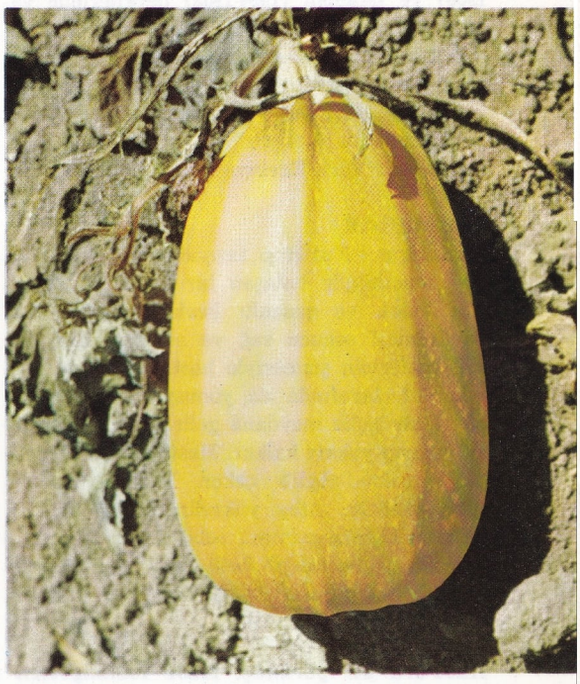

Üstte: En yaygın kabak türlerinden balkabağı. Altta: Bahçeleri süslemek için ekilen süskabağı.

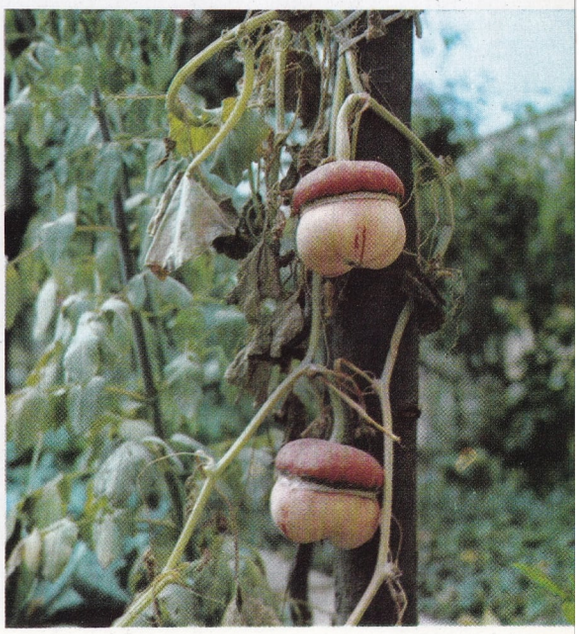

ma, imparatorluk tarihinin ilk önemli yenileşme hareketlerinin engellenmesi ile sonuçlanmıştır.

KABAKLI, AHMET
(1924-) Günümüz yazar ve edebiyat tarihçilerinden. Elazığ'da doğmuştur. Orta öğrenimini Elazığ Lisesinde (1944), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde (1948) tamamlamıştır. Daha sonra öğretmenlik göreviyle Diyarbakır (1948-1950) ve Aydın liselerinde (1951) çalışmış ve öğretmenliği sırasında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini de bitirmişti. Şimdi İstanbul Yüksek Öğretmen Okulunda edebiyat öğretmenliği yapmaktadır.

Hareket (1948-1950), Bizim Türkiye (1949-1950) ve İstanbul (1954-1955) dergilerinde yayımladığı şiirlerle basın hayatına giren Ahmet Kabaklı, 1956 yılında Tercüman gazetesinin açtığı fıkra yarışmasında birincilik kazanmış ve 1957'den sonra bu gazetede fıkra yazarlığına başlamıştır.

Eserleri: Türk Edebiyatı (üç cilt, 1965-1966).

KABAKULAK
Hastaların ve mikrop taşıyıcıların ağız salgıları aracılığıyle bulaşan bir hastalık. Mikrobun kulak ve çenealtı bezlerine yerleşmesi ve üremesi sonucu sağ ve sol kulakaltı tükrük bezlerinin şişmesiyle hastalık başlar. Kulağın alt tarafında da yumuşak soluk renkli ağrılı bir şişlik meydana gelir. Kulak memeleri kabarıp yukarı kalkar. Hasta ağzını açmakta, yemekte güçlük çeker. Yüzü genişlemiş gibi görünür. Ateş yükselir. Hafif bulantı, ağızdan tükrük gelmesi, soluk kokusu ve dilin paslanması hastalığın belli başlı belirtileridir. Çoğunlukla çocuklarda görülmesine karşılık, yetişkinlerde de kabakulak olabilir.

Erkeklerde nekahat devresinde husyeler şişebilir ve acır. Kadınlarda nadiren meme ve yumurtalık şişmesi olabilir. Sonradan kısırlığa sebep olabilecek bu tür komplikasyonlar özenli bakıma ihtiyaç gösterirler. Tedavi sırasında hasta yatağa yatırılır; boynu ipek bir mendille bağlanıp sıcak tutulur. Acıma ve ateş devam ettiği sürece sıvı gıda maddeleriyle beslenir. Diş ve diş etleri temiz tutulur.

Hastalık süresi 20 gün kadardır. Hastalık başlangıcından 3 hafta sonrasına kadar bulaşma süresi devam eder. Bir kez kabakulak olan, bağışıklık kazanır.

KABARTMA
(**bkz.** Heykel)

KÂBE
Müslümanların kıblesi. Mekke şehrinde **Harem-i Şerif** diye bilinen camiin hemen hemen ortasında bulunur. Diğer bir adı da **Beytullah** (Allahın evi) tır. Uzunluğu 12, genişliği 10, yüksekliği de 15 m.'dir. Mikâp (küb) biçiminde göründüğü için bu ad verilmiştir.

Kâbe'nin duvarları siyah taşlardan yapılmıştır. 25 cm. yükseklikte ve 30 cm. kadar çıkıntılı bir mermer kaide üzerinde bulunmaktadır. Bu duvarlar yere kadar inen ve yer hizasında kaideye bakır halkalarla bağlanan bir siyah örtü ile örtülüdür. Tek parça olan ve özel olarak yapılıp her yıl yenilenen bu örtünün yalnız kapı ve damdaki oluğun hizasına gelen kısmı kesiktir. İpekli bir kumaştan dokunan örtünün üzerine kelime-i şehadet işlenmiş; dama yakın kısmında çevresine altın işlemeli bir şerit geçirilmiş; kemer biçiminde olan bu şeride de Kur'an ayetleri işlenmiştir. Kâbe'nin kuzey-batı duvarında yerden 2 m. kadar yükseklikte, yer yer yaldızlı, gümüş kaplı bir kapı vardır. Kapıya, özel olarak yapılmış tekerlekli bir merdivenle çıkılır ve kapı öyle açılır. Kâbe'nin içinde üç ağaç sütun bulunur, tavana çıkmak için de bir merdiven vardır. İç duvarlar mermer kaplı, yer mermer döşelidir. Tavanda çeşitli altın ve gümüş kandiller asılıdır. Kâbenin doğu köşesinin dış tarafında ve kapıya yakın bir yerde **Hacer-i esved** yerleştirilmiş ve gümüş bir çemberle çevrilmiştir. Kuzey-batı duvarının üst kenarının altından dışarıya çıkan, altından yapılmış bir de oluğu vardır; buna **Mizab-el-rahme** (Rahmet oluğu) denilmektedir. Batı duvarının karşısında 1 m. yüksekliğinde, yarımdaire biçiminde bir duvar daha vardır, iki ucu kâbenin kuzey ve batı köşelerine 2 m. uzaklıktadır. Kâbenin kapısının karşısında **Makam-ı İbrahim** (İbrahim Peygamberin yeri) denen ufak bir bina vardır, içinde Kâbenin inşaatı sırasında İbrahim'in üzerinde oturduğu söylenen bir taş bulunur. Hacer-i esvedin tam karşısında da Zemzem kuyusunun bulunduğu bina vardır. Kâbenin çevresindeki **tavaf** yeri mermer döşelidir.

Kâbenin yapılış tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kur'anda İbrahim Peygamber tarafından yapıldığı, oğlu İsmail'in de kendisine yardım ettiği yazılıdır. İslâmiyetten çok önce de mevcut olan Kâbe o zaman da Araplarca kutsal bilinirdi. Ancak, o zaman Kâbede Arapların taptığı birçok put vardı. Mekke'nin fethedilmesi üzerine Kâbe bu putlardan temizlendi (630). O tarihten bu yana Kâbe birkaç defa onarılmıştır. Hazreti Muhammed'in vefatına yakın (tahminen 631'de) Kâbe bir yangın geçirmiş ve yeniden yaptırılmıştır. Sonra Emevîler tarafından İbn-i Zübeyir'in (622-692) ayaklanmasını bastırmaya gönderilen askerlerin mancınıkla attıkları taşlardan yıkılmış ve İbn-i Zübeyir'in ayaklanmasını bastırıp kendisini öldüren Haccac bin Yusuf (661-714) tarafından tekrar yaptırılmıştır (693). Kanunî Sultan Süleyman (1495-1566) tarafından tavanı onarılan (1553) Kâbe, beşinci onarımını da Ahmet I. (1590-1617) döneminde görmüş (1612), nihayet Murat IV. (1612-1640) döneminde büyük bir sel baskını sonunda üç cephesi yıkılmış, bunun üzerine adı geçen padişah tarafından onarılmıştır (1629).

Müslümanlığın ilk yıllarında Kıble Kudüs şehrindeki Mescit-el-Aksa idi. Hicretin ikinci yılında (624) Hazret-i Muhammed Kur'andaki bir ayete uyarak yüzünü Kâbeye çevirmiş ve o tarihten itibaren Kâbe Müslümanların kıblesi olmuştur.

Kâbe'den bir görünüş. Kâbe İslâmiyetten önceki çağlarda da, Araplarca kutsal bilinirdi.

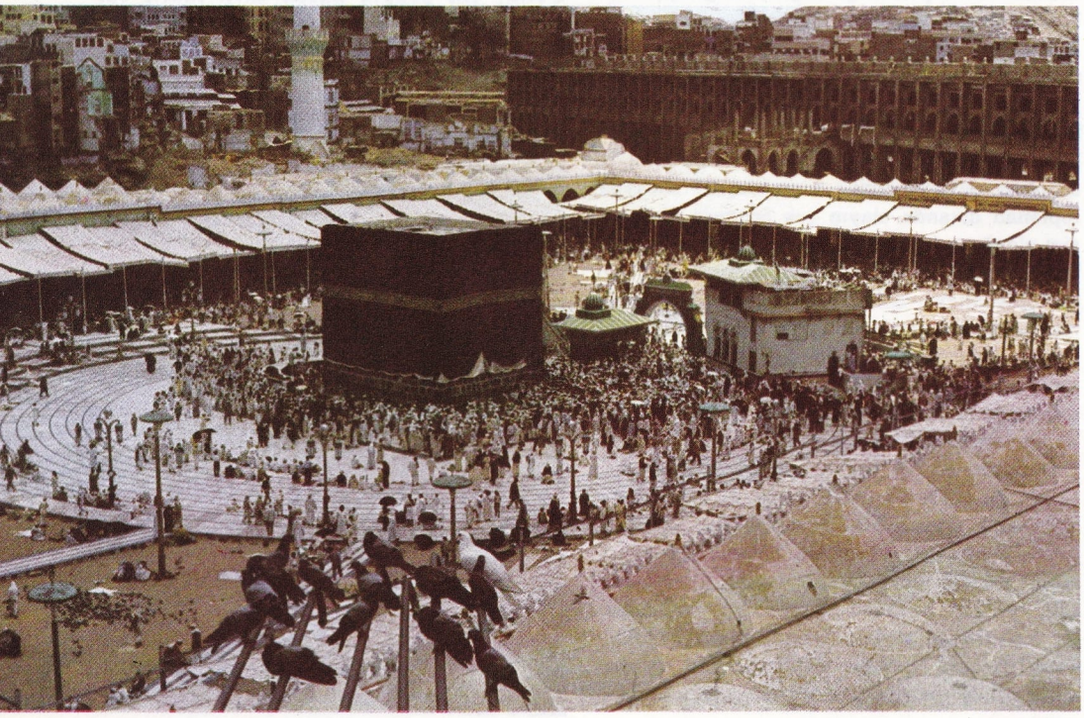

KÂBİL
Afganistan'ın başkenti (nüfusu 250 000). Aynı adı taşıyan ırmağın kıyısında, Sherdovaza ve Asmai tepeleri ile çevrili olan verimli bir vadide kurulmuştur. Yükseltisi 1 800 m.'dir. Şehrin önemi, doğuda Hayber geçidi ile Pakistan'ın Peşaver, batıda Heri Rud vadisi ile İran sınırı yakınlarındaki Herat şehirlerine kadar uzanan bir yol üzerinde bulunmasından gelmektedir. Şehir, ayrıca Tarnak vadisi yoluyle de Kandehar şehrine bağlıdır. Irmağır

Kâbil'den bir görünüş: Aynı adlı ırmağın kıyısında kurulmuş olan Kâbil Timur zamanında Afganistan'ın başkenti olmuştu. Bugün hızlı bir gelişme içindedir.

sağ kıyısında, başlıca belirleyici niteliği büyük çarşılar olan, şehrin eski kesimi uzanır. Irmağın sol kıyısındaki modern kısımda ise devlet daireleri ile krallık sarayı vardır. Şehrin kuzeyinde, havaalanı ile Kâbil'in Moğol İmparatorluğunun başkenti olduğu XVI. yüzyılda Babür Şah tarafından yaptırılmış olan eski Bala Hisar kalesinin yıkılmasından sonra yerine yapılmış olan yeni bir kale bulunmaktadır. Kâbil şehri, Babür Şahın hükümdarlık yıllarında önem kazanmıştır. Daha sonra XVIII. yüzyılın sonlarında, türbesi ırmağın sağ kıyısındaki bahçelerde olan Timur Şah zamanında ise Kandehar'ın yerine Afganistan'ın başkenti olmuştur.

KABLO

Elektrik gücünü ya da elektriksel işaretleri taşımak için yapılmış, üzeri koruyucu bir kılıfla kaplı, bükülebilen yalıtılmış iletken ya da iletkenler grubu. Kâğıt yalıtkanlı telefon teli demetinden,okyanusların dibine döşenen zırhlı kablolara, evlerde kullanılan birkaç amperlik akım taşıyan hava hatlarından, büyük güçleri ileten ağır yeraltı kablolarına kadar türlü kablolar vardır. Örneğin bir güç kablosu, taşıdığı gerilime uygun olarak yalıtıldıktan sonra, hep sine birden yuvarlak bir şekil veren «dolgu» malzemesiyle birlikte, etrafına kullanılacağı yerdeki şartlara uygun bir koruyucu kılıf geçirilmiş, burulmuş bakır tellerden yapılmış bir iletkenden ya da iletkenlerden ibarettir. 400 kilovolta kadar gerilimleri taşıyan böyle kablolar yapılmıştır. Yalıtıcı madde olarak polivinillerden başlayıp kauçuğa ve yağ içirilmiş kâğıda kadar çeşitli gereçler kullanılır. Daha yüksek gerilimler için sıvı yağ ve gaz (azot gazı) yalıtıcı olarak kullanılmak suretiyle emniyet sınırı yükseltilebilir. Kablonun kılıfı sentetik reçinelerden, kauçuktan ya da kurşundan olabilir. Kılıfın etrafına çelik şerit ya da tel sararak kılıf takviye edilebilir ve katranlı jüt (hint lifi) ile de su geçmez hale getirilebilir.

Kabloların cinsini belirtmek üzere özel işaretler kullanılır ve bu işaretlerden sonra iletkenlerin kesiti yazılır. Örneğin NKBA 0,6/1 kv., 3 × 95 rm. işaretli kablo, yeraltına döşenen yağ içirilmiş kâğıt yalıtkanlı, üzeri çelik şeritle takviye edilmiş kurşun kılıflı, burulmuş bakır tellerden yapılmış her biri 95 mm². kesitli üç iletkeni bulunan ve 1 kv.'luk gerilim taşıyan güç kablosudur.

Telekomünikasyon kabloları da, genellikle kâğıt sentetik reçine ya da bezle yalıtılarak üzerine güç kabloları için kullanılana benzer bir kılıf geçirilmiş çok sayıda iletkenden ibarettir. Bundan farklı olan bir tanesi, koaksiyal kablolardır.

Bunlar sayesinde taşıyıcı frekans kullanmak suretiyle birkaç yüz işaret birden aynı kablo üzerinden gönderilebilir. İsminden de anlaşılacağı gibi koaksiyal kablo ortak merkezli iki iletkenden yapılmıştır; içteki iletken som bakır teldir, dış iletken ise yalıtkan bir ayırıcı ile iç iletkenden ayrılan silindir biçiminde bir iletkendir. İç iletkeni yumuşak ve dış iletkeni de örgü şeklinde yaparak bükülebilir koaksiyal kablolar da imal edilmektedir. Birkaç koaksiyal çift ile, birçok standart çift kullanılarak bileşik kablolar da yapılır.

KABOTAJ

Bir devletin kendi karasuları içindeki deniz ticaretini, kendi vatandaşlarının, kendi bayrağını taşıyan gemilerin tekeline vermek hakkı. Kabotaj hakkının tanındığı ülkelerde, yabancı devlet bayrağını taşıyan gemiler, o ülkenin karasularına dahil limanlar arasında ticaretle ilgili taşıma yapmak hakkına sahip değildirler.

Türkiye'de kapitülasyonların bir sonucu olarak Türk kıyılarında kabotaj hakkı yabancı gemilere tanınmıştı. Ancak 1923 Lozan antlaşmasından sonradır ki, Türk gemileri kabotaj hakkına sahip olabilmişlerdir. Lozan antlaşmasıyle yabancı devlet gemilerine ait kabotaj hakkı kaldırılmış ve 1 temmuz 1926 tarihinden itibaren de bu hakkın sadece Türk bayrağı taşıyan gemilere ait olduğu kabul edilmiştir.

Türkiye'de Türk gemilerine ve vatandaşlarına kabotaj hakkı tanınmakla, Türk kıyılarına dahil limanlar arasında eşya ve yolcu taşımak, kıyılarda, limanlarda kılavuzluk ve her türlü liman hizmetlerini yapmak imkânı sadece Türk bayrağı taşıyan gemilere aittir. Türkiye'deki bütün ırmak, göl, açık ve kapalı deniz, körfez, koy ve limanlarda herhangi bir şekilde hareket eden deniz aracı bulundurmak, sal, şamandıra gibi duran deniz ulaştırmasıyle ilgili şeylere sahip bulunmak ve bu gibi araçlarla ulaştırma ve ticaret yapmak hakkı da Türk vatandaşlarına aittir. Bu şekilde, aracın Türk bayrağı taşıması yetmemekte, her türlü deniz aracının sahibinin de Türk vatandaşı olması gerekmektedir. Kabotaj hakkı aynı zamanda, karasuları içindeki balık, istiridye, sünger, midye, inci, mercan vb. avı yapmak; dalgıçlık, kılavuzluk, tahlisiye, kaptanlık, çarkçılık, kâtiplik, tayfalık, işçilik mesleklerini icra etmek; kum, çakıl çıkartmak haklarının da sadece Türk vatandaşlarına ait olması anlamına gelmektedir. Bu açıdan dar ya da geniş çapta her türlü deniz tüccarlığı ve deniz esnaflığı Türk vatandaşlarının tekelindedir.

KABUKİ

Bir Japon halk tiyatrosu türü. XVII. yüzyılın başlarında doğmuştur. Başlangıçta bu türün temelini, aralarına güldürücü oyunlar eklenen dans ve pandomim temsilleri teşkil ediyordu. Kabuki oyunlarını ilk sahneye koyan, Izumo tapınağı dansözü O-Kuni olmuştu; ilk Kabuki kumpanyaları kadınlardan kuruluydu. Daha sonraki yıllarda, dinsel öğelerden kurtulan Kabuki oyunu tahrik edici danslardan, nükteli şarkı ve sahnelerden kurulu bir temsil haline gelmiş, 1629 yılında kadınların sahneye çıkması yasaklanmıştır. Bundan sonra kadın rollerine delikanlılar çıkarılmaya başlanmış; fakat bu temsiller de ahlâka aykırılık gerekçesiyle yasaklanmıştır (1652). Kabuki, dinsel niteliğinden uzaklaştıktan sonra, diyaloğa ve sahne aksiyonuna geniş yer verilerek, aşağı yu-

karı dramatik bir temsil niteliğinde gelişmiştir. Böylece **nô** oyunlarında kullanılan sahnelere benzer sahnelerde temsil edilen tek perdelik ilk kabukiler doğmuştur. Bu oyunlar konularını tarihsel ve toplumsal olaylardan alıyorlardı. Daha sonraları kabuki oyunları birkaç perde halinde oynanmaya başlanmış; bu arada özel bir sahne ve perde kullanılması gibi teknik yeniliklerle kabuki oyunu nô oyunlarından farklılaşmıştır. Zamanla, kabuki oyunlarının oynandığı sahnelere, sahneyi bir baştan bir başa aşan ve oyuncuların konuşmalarını ve danslarını yaptıkları bir köprü eklenmiştir. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru kabuki oyunlarında döner sahne kullanılmaya başlanmıştır. Kabuki tiyatrosunun biçimlenmesinde özellikle iki sanatçının büyük payı vardır: Sakata Tôjûrô (1645-1709) ve Ichikava Danjûrô (1660-1704) adındaki bu sanatçılar, Çikamatsu ve Ki no Kainon gibi ünlü yazarların metinlerinden de yararlanarak, kabuki oyununa bugünün biçimini vermişlerdir. Ayrıca kabuki okulları kurulmuş, geleneği sürdüren sanatçı aileleri doğmuştur. Kabuki oyunu bugün de hâlâ oynanmaktadır; ayrıca, neo-kabuki adıyle yeni bir kabuki türü de doğmuştur.

En ünlü Japon tiyatro türlerinden biri olan kabuki, başlangıçta yalnız bir dans ve pantomim gösterisiyken, yüzyıllar süren bir gelişmeden sonra, dramatik bir yapı ve öz kazanmıştır.

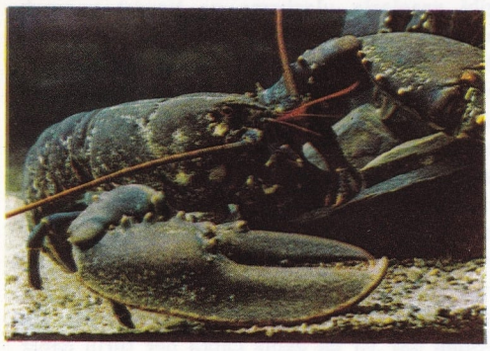

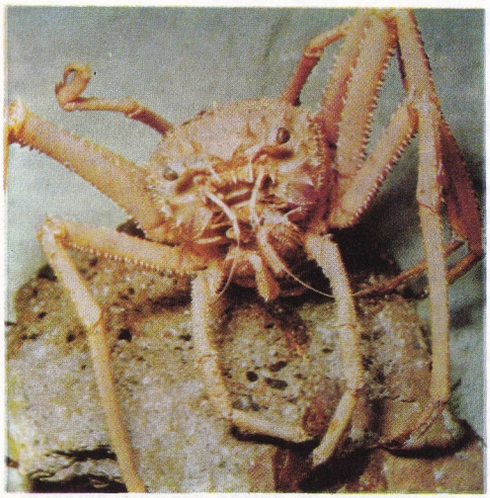

Kabuklular. Yukarıdan aşağıya doğru: Büyük Okyanus'da bulunan paralithodes; deniz istakozu; paramola cuvieri.

KABUKLULAR (Crustacea)
Çokgözeli hayvanlardan eklembacaklılar dalının, gerçek eklembacaklılar alt dalına giren bir sınıfı. Çoğunluğu solungaçlar aracılığıyle soluyan su hayvanlarıdır. Okyanus yüzeyinde, derin tuzlu sularda, kıyılarda ve kumsallarda suya batmış killi ortamlarda yaşayanları vardır. Baş birkaç gövde bölütüyle birleşerek başlı-göğüsü meydana getirir. Kafa ile gövdenin birkaç bölütünün azot bileşiği olan koruyucu bir kınla kaplanmış olmasından ötürü, bu hayvanlara kabuklular denmiştir. Çoğunluğu ayrı eşeyli ve erkekleri daha ufak yapılı olur. Solungaçları ayaklar üzerinde ya da yakınındadır. Kabukluların gelişmesinde başkalaşma vardır. Yengeç (Cancer Pagurus), su piresi (Daphnia), deniz istakozu (Homarus Vulgaris), Çingene yengeci (Cracinus maenas), çalpara (Portunus puber), çalı karidesi (Cragnon cragnon), tespih böceği (Armadillidium), su tespih böceği (Gammarus), şiklops (Cyclops), asellus (Acellus), langust (Palinurus vulgaris) kabukluların iyi bilinen cins ve türleridir.

KABURGA
İnsanın göğüskafesini meydana getiren 12 çift kemik. Kaburga kemikleri yay biçiminde, yassı ve uzun kemiklerdir. Arka uçları 12 sırt omuruna eklidir. Bunların ilk yedi çifti doğrudan doğruya kıkırdak uçlarla göğüskemiğine bağlanır. Sekizinci, dokuzuncu ve onuncu çift kaburgalar, önce kıkırdak uçlarla birbirlerine bağlanır, sonra ortaklaşa bir kıkırdakla yedinci çift kaburgaya tutunurlar. On birinci ve on ikinci çift kaburgalar ise diğerlerinden çok daha kısadır. Uçlarında kıkırdak yoktur. Ön uçları hiç bir yere bağlı olmadığından bunlara **yüzücü kaburgalar** adı verilir.

Kaburga kemiklerinde de öbür kemiklerde görülebilen bütün hastalık ve bozukluklar görülür. Sık sık rastlanan kaburga kırılması, özellikle yaşlı kişilerde, şiddetli öksürük sonunda da meydana gelebilir. Kaburgalarla ilgili bir başka hastalık da, yedinci sırt omuruna normalin üstünde sayıda kaburga kemiğinin bağlanması şeklinde kendini gösterebilir; bu fazla kaburgalar o bölgede damar ve sinirlerde bozukluklar meydana getirebilir.

KAÇAKÇILIK
Devlete verilmesi gerekli vergi, resim vb.'nin verilmemesi için hile kullanılması, gümrük kurallarına aykırı olarak yurda mal sokulup, çıkartılması, Türk parası ya da yabancı paralarla ilgili kambiyo kurallarına aykırı fiiller işlenilmesi.

Kaçakçılık türlerinden biri «vergi kaçakçılığı»dır. Devlete ödenmesi gereken vergilerin ödenmemesi ya da gereğinden az ödenmesi için yapılan hileli işlemlerle bu amaca erişildiğinde vergi kaçakçılığı suçu işlenmiş olur. Bu suçun hangi hallerde teşekkül edeceği, vergi usulsüzlüğüyle olan farkları, kanunda gösterilmiştir.

Diğer bir kaçakçılık türü «gümrük kaçakçılığı»dır. Gümrük kanunları ve diğer ilgili mevzuat, hangi malların yurda hiç sokulamayacağını, hangi malların serbestçe ve gümrüksüz yurda getirilebileceğini, hangi malların da gümrüğe tabi olduğunu tespit etmiştir. Bu kuralları ihlâl ederek yurda girmesi yasak bir malı gizlice yurda sokmak, gümrüğe tabi eşyayı gümrük ödemeden ithal edebilmek için girişilen hileli ve kanuna aykırı fiiler, «güm-

rük kaçakçılığı»nı meydana getirir. «Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun» çıkartılmıştır.

Nihayet kaçakçılığın diğer bir şekli de «döviz kaçakçılığı» dır. Döviz işlemleriyle ilgili mevzuat, yurt dışına para çıkarma imkânlarını, çıkartılacak para miktarlarını ve usulünü tespit etmiştir. Aynı şekilde yurt dışında elde edilen paranın da yurda getirilmesini zorunlu gören kambiyo mevzuatı, bu konuda da düzenleyici ve emredici hükümler taşımaktadır. Yabancı paraların memleket içindeki değer kurları, alınıp, satılması vb. de hep bu hükümlerle belirli sisteme bağlanmıştır. Belirtilen konulardaki kurallara aykırı olarak, yurt dışına para çıkarmak, yurt dışındaki parayı yurda getirmek, dövizle ilgili hususlarda yurt dışı ticaret ilişkilerinde hükümlere aykırı davranmak, usulsüz döviz alım satımı yapmak vb. hep «döviz suçu» sayılmıştır. Özellikle yurt dışına para çıkarmak ve dışarıdaki parayı yurda getirmemek ise döviz kaçakçılığıdır.

KAÇARLAR

1779-1925 yılları arasında hüküm sürmüş, Türkmen asıllı bir İran imparatorluk hanedanı. Kurucusu Kaçar Boyu Beyi Muhammed Kule Beydir. Yedi büyük kola ayrılmış olan Kaçarların dili Türkçedir. Bugün de bu dili konuşurlar. Hulâgû Han devrinde Türkistan'dan Suriye ve Mısır dolaylarına gönderilen Kaçarlar, zamanla çeşitli savaşlara katılmışlardır. Kaçarlar Kürt Zend hanedanını tahttan indirmişler, Tahran'ı devlet merkezi yapmışlardır. Ahmet Şah, Rıza (Pehlevî) tarafından iktidardan indirilmiş ve böylece Kaçarların egemenliği son bulmuştur.

KAÇIRMA

Bir kimsenin şehvet hissi ya da evlenmek amacıyle kaçırılarak belirli bir süreyle hürriyetinden yoksun edilmesi suçu. Kaçırma suçu, hürriyeti tahdit suçunun bir türüdür. Fail hürriyeti tahdit suçunu, evlenme amacı ya da şehvet hissiyle ika ettiği zaman özel olarak kaçırma suçu teşekkül etmiş olur. Hürriyeti tahdit suçu hürriyet aleyhine işlenen bir suç olduğu halde, kaçırma suçu şehvet hissi ya da evlenme amacına dayandığı için «umumî adap aleyhine işlenmiş» bir suç olmaktadır.

Kaçırma fiili reşit olmayan bir kimseye karşı, bu kimsenin rızasıyle işlendiği takdirde dahi suçtur. Diğer bir deyişle, kanun reşit olmayan kimsenin şehvet hissi ya da evlenmek amacıyle hareket eden bir kimseyle belirli bir süre uzaklaşmasını, vasisinin ya da velisinin hâkimiyet alanından çıkarak failin hâkimiyet sahasına girişini dahi suç saymış, mağdurun bu konudaki rızasını önemsememiştir. Reşit olmayan kimsenin, cebir, şiddet, tehdit ya da hileyle kaçırılması ise ağırlatıcı sebeptir.

Kaçırılan kimse üzerinde hiç bir şehvet hareketinde bulunulmaksızın ailesine iade edilmesi ya da güvenli bir yere bırakılması durumunda ise ceza indirilmektedir. Kaçırılan kimseyle failin evlenmesi halinde ise, cezanın verilmesi, ceza verilmişse çektirilmesi tecil edilir. O suça ait zamanaşımı süresince failin aleyhine bir boşanma hükmü verilmezse, artık ceza çektirilemez. Bu süre içinde failin kusuruyle boşanma olursa, dava hükme bağlanır ya da ceza verilmişse, çektirilir.

A) İlk yedi çift kaburga. B) 8. 9. 10. çift kaburgalar. C) Yüzücü kaburgalar.

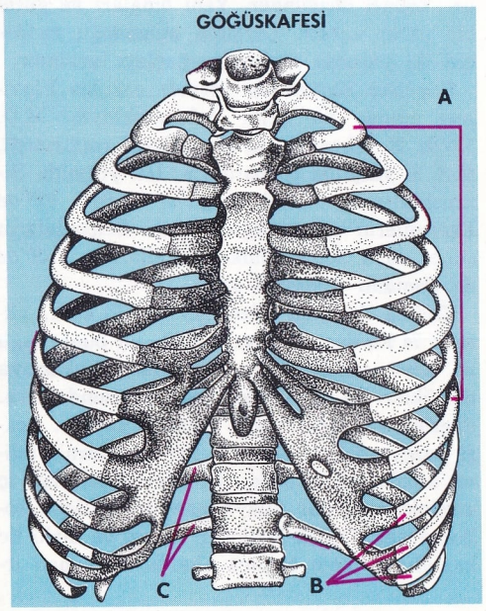

KADASTRO

Taşınmaz malların plan, durum krokisi, kayıt, defterler ve kütükler gibi birtakım belgelerle hüviyetlerinin tespitine, taşınmaz mal mülkiyetinin yer üzerindeki varlığının ve durumunun tespitine yarayan teknik araçların tümüne verilen ad. Türkiye'deki toprakların kadastrosunun çıkartılması ve kadastro idaresinin gerçekleştirilmesiyle ilgili olarak Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Türkiye topraklarının büyük bir kısmının henüz kadastrosu çıkartılmış değildir.

KADERCİLİK

Kaderi inkâr edip, kulu, yaptığı işin (fiil) yaratıcısı olarak kabul eden görüş. Bu görüşü benimseyen kaderciler (kaderiye) ile, her işin Allah'ın kaderiyle olduğu görüşünü savunanlar arasında sert tartışmalar olmuştur. Kadercilere göre, her işin Allah'ın kaderiyle olduğu kabul edilirse kulun sorumsuz olması ve yaptığından dolayı cezalandırılmaması ya da taltif edilmemesi gerekir. Karşı görüşü savunan cebrîlere (cebriye) göre ise kulu, yaptıklarının yaratıcısı olarak kabul etmek, Allah'a ortak bulmak ve ondan başkasını (kulu) yaratıcı tanımak gibi bir sonuç doğurur; bundan ötürü kul, Allah'ın çizdiği kadere göre davranmakta, kendini bunda zorunlu hissetmektedir.

Bu iki tezin sentezini savunanlar (ehl-i sünnet) ise her işin Allah'ın takdiriyle yapıldığı; fakat kulun da Allah'ın takdir ettiği işi kendi serbest iradesiyle (irade-i cüziye) yaptığı ve bu yüzden cezalandırıldığı ya da taltif edildiği görüşünü savunmuşlardır. Buna göre ne kul yaptığı işin yaratıcısıdır, ne de Allah tarafından o işi yapmaya zorlanır. Bu görüş İslâm bilginlerinin çoğunluğu tarafından benimsenmiş, hatta bazı kaderciler bile sonunda buna katılmışlardır.

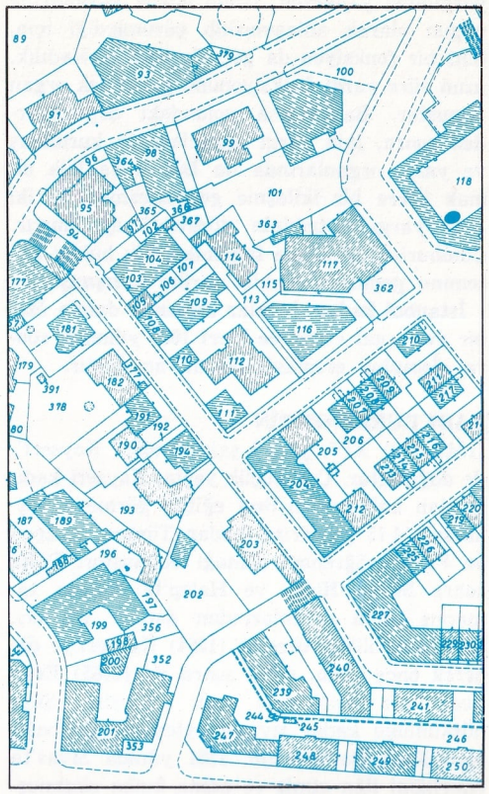

Büyük bir şehrin 1:1000 ölçeği ile yapılmış kadastro haritası.

KADEŞ MEYDAN SAVAŞI

İlkçağın en büyük meydan savaşı (M.Ö. 1293). Bu savaş Hitit kralı Muvattaliş ile Mısır firavunu Ramses II. arasında Suriye egemenliği yüzünden yapılmıştır. Savaşın başlarında, savaş arabaları sayesinde Hititler üstün gelmişler; fakat çok geçmeden, yağmaya dalan Hitit ordusu üzerine baskın yapan Ramses II. savaşı kazanır gibi olmuş yine de kesin bir sonuç almak mümkün olamamıştır. İki ülkenin savaşa bir süre ara vermesine öfkelenen Hitit askerleri hükümdar Muvattaliş'i öldürmüşler; yerine geçen Hattuşil III., Önasya'da gitgide güçlenmekte olan ve hem Hitit hem de Mısır devletini tehdide başlayan Asur tehlikesi yüzünden, Ramses II. ile bir barış antlaşması (Kadeş antlaşması M.Ö. 1278) yapmıştır. Buna göre iki devlet, dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı, ortak bir savunmayı öngörüyordu. Bu antlaşma, aynı zamanda, tarihte yapılan ilk barış antlaşması niteliğini taşımaktadır.

KADI

İslâm hukuk uygulamasında yargıca verilen ad. Davaları ve uyuşmazlıkları şer'î esaslara göre çözümlemekle görevli bulunan kadı veliy-ül-emr tarafından tayin olunurdu. Kadı

yargılama yaparken, İslâm hukuk kurallarına uygun olarak anlaşmazlığı çözümlediği için, dinî bir fonksiyon da görmüş olurdu. Kadılık, uzun süre yargı fonksiyonunu gören tek organ olmuştur. Batılılaşma yolundaki değişimlerden sonra, laik yargı organları da kurulmuş ve yargı organlarında da İslâmî ve laik olmak üzere bir ikileşme gerçekleşmiş, bu iki ayrı yargı sisteminin görevleri ayrılmıştır. Cumhuriyetten sonra tamamen laik hukuk sistemine geçilince kadılık tarihe karışmıştır.

İstanbul kadısı, kadılar arasında daima özel bir yer işgal etmiş ve hicrî 1000 yılından sonra «İstanbul efendisi» olarak anılmıştır.

KADI BURHANETTİN

(1345-1398) XIV. yüzyıl şairlerinden. Kayseri'de doğmuştur. Çok küçük yaşta, Kayseri kadısı olan babasından özel eğitim görmeye başlamış, 14-15 yaşlarına kadar Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenme olanağı bulmuştur. Daha sonra Mısır, Hicaz ve Halep'te çağının tanınmış bilim adamlarından dersler görmüş, babasının ölümü üzerine (1364) Kayseri'ye dönerek önce Kadı, daha sonra da (1365) Eretnaoğulları yönetimine vezir olmuştur. Şiire düşkünlüğü kadar siyasal eylemlere de bağlı olan Kadı Burhanettin, 1381 yılında Sıvas'ta emirliğini ilân etmiş ve adına hutbe okutmuştur. 18 yıl süren Sıvas sultanlığı sırasında komşularıyle yaptığı savaşlarda yenik düşmüş ve şehrin surlarında idam edilmiştir.

Hareketli bir yaşama içinde iki bine yakın şiir yazan Kadı Burhanettin, ömrünü Anadolu'da geçirdiği halde, Türkçe şiirlerinde Azerî lehçesi kullanmıştır. Çoğunu aruz, pek azını hece vezniyle yazdığı Türkçe şiirlerinin içinde 1 500 gazel, 119 tuyuğ ve 20 kadar rubaîsi vardır. Tuyuğ ve rubaîleri arasında günümüze kadar gelen güzel örneklere rastlanmaktadır. Türkçe divanı Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır (1944).

KADIKÖY

(**bkz.** İstanbul)

KADIN HAKLARI

(**bkz.** Feminizm)

KADINHANI

Konya iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 071). Konya-Afyon karayolu üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 1 126 m.'dir. Konya'ya 60 km., Haydarpaşa-Konya demiryolu üzerindeki Kadınhanı istasyonuna ise 9 km.'lik bir şoseyle bağlıdır.

Kasabanın eski adı Saiteli'dir. Bugünkü adı Raziye Hatun tarafından yaptırılan handan gelmiştir. Kasabada Taşhan'dan başka Turgutlu Ömerbey tekke ve türbesi bulunur.

Kadınhanı ilçesinin yüzölçümü 388 km^2., nüfusu 28 896'dır. Merkez bucağından başka Kurthasanlı adlı bir bucağı ve 39 köyü vardır.

Kadınhanı ilçesi toprakları, Toroslar yayının iç kesiminde yer alır. Yüzey biçimleri silik olan arazinin ortalama yükseltisi 1 000 m.'dir.

İlçede kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuktur. İlçe topraklarının büyük bir kısmı bozkır halindedir. Ağaçlara ancak akarsu boylarında rastlanır. Halkın gelir kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanır. En çok buğday, arpa ve yulaf yetiştirilir, koyun beslenir.

KADIRGA

Osmanlıların kullandığı bir savaş gemisi. Hem yelken hem de kürekle yürütülürdü. Kürekleri esirler ya da tutuklular çekerdi. Kadırganın 19 çeşidi vardı. Uzun ve ensiz olan kadırgalarda 25 oturak, 49 küreklik bulunur, her küreği ayakları zincirle bağlı 4-5 kişi çekerdi. Bunlara ayakları bağlı anlamına gelen **payzen** denirdi.

Kadırgalarda 1 büyük, 4 orta ve 8 küçük top bulunurdu. Mürettebatı 400-450 kişi kadardı. Eskiden kadırgaların demir attıkları limana Kadırga limanı derlerdi. Bugünkü Kadırga semti adını buradan almıştır.

KADİRÎ TARİKATI

Abdülkadir Geylanî (1077-1166) adına kurulan bir tarikat. Abdülkadir henüz hayattayken izlediği tasavvuf yolunun ilkelerini koymuş ve bunları, Hanbelî mezhebinin fıkhı hakkında okuttuğu derslerle birlikte **el-Feth el-Rabbanî** adlı eserinde toplamıştır. Bir çeşit zaviye olan ve adına ribat denilen mabedin de yöneticisi bulunan Abdülkadir, burada tasavvuf prensiplerini öğretir ve bunları öğrenip başkalarına da öğretebilecek düzeye gelen müritlere birer hırka giydirirdi. Fakat buna rağmen tarikatın sistemli hale getirilmesi ancak Abdülkadir'in ölümünden sonra yakın müritleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

İslâm dünyasının hemen her tarafına yayılan ve her yerde az ya da çok taraftar bulan Kadirî tarikatına giren müritten, 40 gün oruç tutması ve bütün zamanını riyazet ve ibadetle geçirmesi istenir. Ayrıca bu süre içinde yemek ve içmeyi azaltması, son üç günde ise tamamen bırakması gerekir. Fakat bu şartlar her mürit için değil, halvete girmek ve çile çekmek isteyenler için söz konusudur. Müritlerin uyacakları riyazî kurallar ise her müridin durumuna göre değişir. Halife diye adlandırılan ve müritleri tarikata almak, halvete girmek isteyenlerin riyazî durumunu kontrol ve bunlara mürit alma yetkisini vermek gibi birtakım yetkilere sahip bulunan şeyh, Abdülkadir'in vekili sayılır. Kadirî tarikatında ayinler genellikle yüksek sesle yapılır ve şeyhler tarafından yönetilir.

KADİRLİ

Adana iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 15 926). Adana'ya 108 km. uzaklıkta, Savrun suyu kıyısında kurulmuştur. Yükseltisi 100 m.'dir. Şehre Savrun köprüsünden geçilerek girilir. Yolları düzgündür. Yeni binaları ve güzel bir parkı vardır. Çarşının bulunduğu caddenin iki yanında okaliptüs ağaçları sıralanır.

Bugünkü Kadirli'nin yerinde eskiden Flavians adında bir şehir bulunmaktaydı. M.Ö. 300'de B. İskender burada kaleler yaptırmıştı. M.S. I. yüzyılda Romalıların, III. yüzyılda Bizanslıların egemenliğine giren Kadirli, 920'de Ermenilerin egemenliğine girdi. Selçukluların eline, daha sonra Dulkadıroğullarına, 1520'de de Osmanlı devletine geçti.

Kadirli ilçesinin yüzölçümü 1 497 km^2., nüfusu 74 979'dur. Merkez bucağı ve buna bağlı 67 köyü vardır. İlçe toprakları Yukarıova düzlükleri ile bu ovanın kuzey-doğusundaki vadilerle yarılmış yaylalık alanları kapsar. Arazi kuzeye doğru yükselir. İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürerse de, denizden uzak olan iç kesimlerde kışlar kıyıya göre biraz daha soğuk geçer. Dağlık kesimler orman ve maki ile kaplıdır. İlçenin başlıca akarsuyu Ceyhan ır-

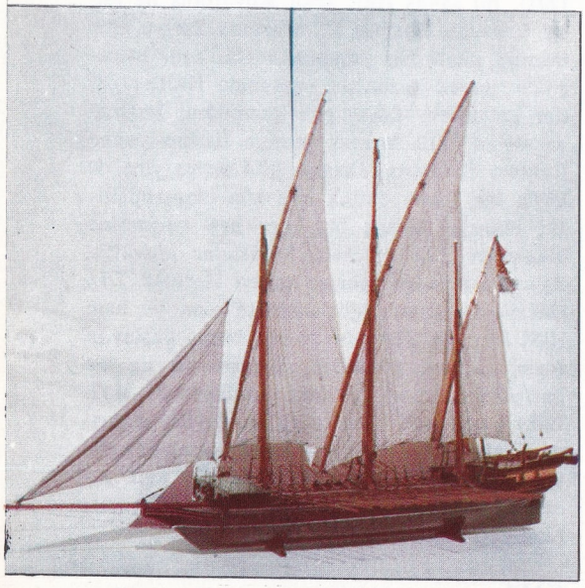

Üstte: XIX. yüzyıl başlarında kullanılmakta olan bir kadırga örneği. Kadırgalarda, yanda görüldüğü gibi, bir küreği dört kişinin çektiği oluyordu. Kürekten başka yelken de kullanılırdı.

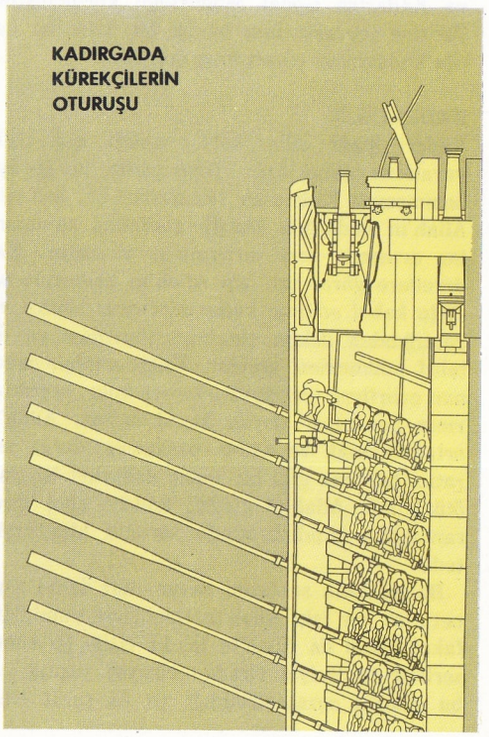

mağıdır. Diğer önemli akarsuları Savrun ve Kesik sularıdır. İlçe halkının geçim kaynağı tarıma dayanır. En çok buğday yetiştirilir. Çeltik ekimine de önem verilmektedir. Ovada pamuk ekimi gelişmektedir.

KADİZ SAVAŞI
İspanya'daki Kadiz ovasında, VIII. yüzyılda, Müslüman Araplarla Hıristiyanlar arasında yapılan savaş. Arap ordusunun komutanı Tarık bin Ziyad, Gotların kralı Rodrik komutasındaki Hıristiyan ordusunu bozguna uğrattı. Rodrik öldürüldü, böylece Araplara İspanya'nın yolu açılmış oldu.

KADMİYUM
Çinko ve civayla birlikte periyodik sistemin II B grubunda bulunan bir metal. Sembolü Cd, atom numarası 48, atom kitlesi (atom tartısı ya da ağırlığı) 112,41 a.k.b. dir. 7 sağlam (kararlı) ve 9 radyoaktif izotopu vardır. Kadmiyum metalini Friedrich Stromeyer, 1818 yılında kalemin (smitsonit) adı verilen çinko karbonat mineralinde bulmuştur. Diğer çinko mineralleri yanında da az miktarda kadmiyuma rastlanır. Grinokit minerali saf kadmiyum sülfürdür; fakat çok nadir bulunur. Çinko filizlerinden çinko elde edilirken kadmiyum yan ürün olarak ele geçer. Çinkodan damıtma yoluyle ayrılır. Çünkü çinkodan daha kolay buharlaşır ve daha düşük sıcaklıkta kaynar.

Kadmiyum mavimsi beyaz renkli, ağırlığı ve sertliği bakıra benzeyen bir metaldir. 321°C de ergir, 760°C de kaynar. Kızdırılan kadmiyum tozu havada yanarak kahverengi kadmiyum oksite dönüşür. İki değerli bir metaldir. Aktifliği civadan çok, fakat çinkodan daha azdır. Kimyasal özelikleri daha çok çinkoya benzer. Bazı oto fren parçaları, metalik laboratuvar aletleri ve piyano telleri kadmiyumla kaplanır. Havanın etkisine karşı çinkodan daha dayanıklıdır. Kadmiyum çubukları nükleer reaktörlerde fazla nötronları yakalamak için kullanılır. Bu çubuklar reaktöre sokulup çıkarılarak nötron akımı kontrol altında tutulur.

Kadmiyumla çeşitli alaşımlar yapılır. Kadmiyum alaşım meydana getirirken öteki metallerin ergime noktasını düşürür. Ergime sıcaklığı düşük kadmiyum alaşımları, yangın alarm aletleri yapımında kullanılır. Bazı sert kadmiyum alaşımlarından motor yatakları yapılır. Sert bir bakır-kadmiyum alaşımından elektrik enerjisi ileten kalın teller yapılır. Kadmiyum çeşitli bileşikler meydana getirir. Bunlar arasında en önemli bileşik, boya olarak kullanılan parlak sarı renkli kadmiyum sülfürdür.

KADRİ ÇELEBİ, ÂMÂ
(? - ?) XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir Türk müziği bestecisi. 200 kadar söz eseri bestelemişse de zamanımıza kalan eserleri çok güzel birkaç parçadan ibarettir: Neva aksaksemaî «sevdi bu gönül seni, yaman eylemedi», Nikriz nakış yürüksemaî «ben âşık-ı mahzun-ı perişânı unutma», Acem nakış yürüksemaî «ruhlerin seyredelim berk-i gül-i ter yerine».

Kafadanayaklılar. Solda: Trachyceras taşıl sedefi. Sağda: Aynı hayvancığın, içinin nasıl odalara bölünmüş olduğunu gösteren bir kesiti.

KAFADANAYAKLILAR (Cephalopoda)
Çok gözeli hayvanlardan yumuşakçalar dalının bir sınıfı. Sınıfın bütün türleri denizlerde yaşar. Mürekkepbalıkları adıyle de bilinirler. Genellikle büyük olan başlarının ön bölgesinde kaslı, çekmenli ya da çengelli uzun kollar vardır. Gözleri iyi gelişmiştir. Küçük bir kabuk iç iskelet halinde vücudun içine yerleşmiştir. Nautilus türü dışındaki diğer türler, tehlike karşısında vücut içindeki özel mürekkep bezinden kara renkli bir sıvı salarlar. Ayrı eşeylidirler. İyi bilinen türleri Ahtapot (Octopus), Notilus (Nautilus), Mürekkepbalığı (Sepia officinalis), Kalamar adıyle de bilinen Loligo (Loligo) dur.

KAFATASI
Başın üst ve arka kısmına verilen ad. İkisi çift, dördü tek olmak üzere 8 kemikten yapılmıştır. Çift olanlar: Şakakkemikleri, yankafa kemikleri. Tek olanlar: Alınkemiği, artkafa kemiği, temelkemik, kalburkemiği. Alınkemiği alt tarafta kalbur kemiğiyle tamamlanır. Şakakkemikleri de altta temelkemiğiyle kapanır. Bu kemikler kafatasının kubbe ve taban bölümlerini teşkil ederler.

Kafatası kemiklerinin çevrelediği boşluğa tümbeyin (beyin, beyincik ve omurilik soğanı) yerleşmiştir. Tümbeyine ansefal de denir. Çocuk doğduğunda kafatasının kubbe kemiklerinin bir kısmı henüz gelişmemiştir. Aralarında «bıngıldak» denilen aralıklar vardır. Normal bıngıldak sayısı 6'dır. Bunlardan ikisi orta çizgi üzerinde, öbür iki çifti de yanlardadır. Bıngıldaklar çocuk 15-18 aylık olmadan kemikleşmez. Kafatasının birkaç anormal biçimi vardır; bunlardan en yaygın olan tipler platisefal (yassıkafa), akrosefal (uzunkafa) ve oksisefal (sivrikafa) tipleridir. Bunun dışında kafatası normalden küçük (mikrosefal) ve normalden iri (makrosefal) olabilir. Bu gelişme düzensizliklerinin hepsi, beyin üzerinde olumsuz bir etki yapar.

Kafatasının Biçim Bozuklukları: Kafatasının normalden sapan bir biçim göstermesi birçok bakımdan önemlidir. Bozuk biçimler patolojik ya da etnik kaynaklı olabildiği gibi, ölümden sonra kafatasının gömülü olduğu toprağın direnç ve basıncı nedeniyle de meydana gelebilir. Patolojik kaynaklı biçim bozukluğu kemiklerin eklem aralıklarının gereğinden önce kapanmasından ileri gelir. Kafatasının gelişmesini sağlamak için eklem çizgilerinin serbest kalması gerekir; zamanından önce kapanınca gelişme durur. Kapanışın çeşidine göre kafatası kayık gibi yayvan, kule gibi uzun ya da üçgen biçiminde olabilir. Asimetrik kafatası biçimi çok görülen bir bozukluk tipidir. Simetri yokluğu da çeşit çeşit olabilir. Çoğu zaman bu, bebeği beşikte hep aynı tarafa yatırmaktan ileri gelebilir. Hacmi 950 cm³.'ün altında olan bir kafatasına mikrosefal adı verilir. Mikrosefal kafatasının hacmi ise, beyin zarlarından biri olan örümceksi katmanın altındaki sefaloraşidiyen sıvının beyin karıncıklarında birikmesiyle birkaç bin santimetre kübe yükselebilir. Her iki durum da ağır ruhsal dengesizliklere yol açar.

Etnik kaynaklı kafatası bozuklukları denen ve ilkel topluluklarda görülen bozukluklar iki nedenle meydana gelir. Bunların bir kısmı süs araçları kullanılması sonucu olur. Bir kısmı ise, isteyerek biçimi bozma amacıyle sıkıştırma, beşikte bazı bağlar, levhalar vb. kullanma yoluyle yapılır. Kafatasının böyle istenerek değişik biçime sokulmasına en çok Amerika yerlileri Amerindler ve Azteklerde rastlanır. Azteklerde savaşçı yetiştirilecek olan çocukların kafataslarının hep aynı biçimde değiştirildiği anlaşılmaktadır. Fransa'nın güneybatısında Toulouse çevresinde, yakın bir geçmişe kadar «serre-tête» adı verilen bağlarla kafatasının enine genişlemesini önleyip, boyunu uzatan bazı köyler vardır.

Kafatası Bilimi ya da Kraniyometri: Antropolojinin, insan kafatasını, ölçüleri ve bu ölçüler arasındaki ilişkiler bakımından ele alan bölümüne kraniyometri ya da kraniyoloji adı verilir. Fransız antropoloji okulunun, özellikle Broca'nın araştırmalarının kraniyometrinin gelişmesi üzerine büyük etkileri olmuştur. Bu yolla ırk sınıflandırmalarına gidile-

KAFATASI

Solda, dıştan görünüş: 1) Alınkemiği. 2) Yankafa kemiği. 3) Artkafa kemiği. 4) Şakakkemiği. 5) Kalburkemiği. 6) Yanak kemiği 7) Üşçene kemiği. 8) Altçene kemiği. 9) Temelkemiği. Sağda, kafatası kesiti: 1) Yankafa kemiği. 2) Alınkemiği. 3) Kan damarları. 4) Alın boşluğu. 5) Şakakkemiği. 6) Artkafa kemiği.

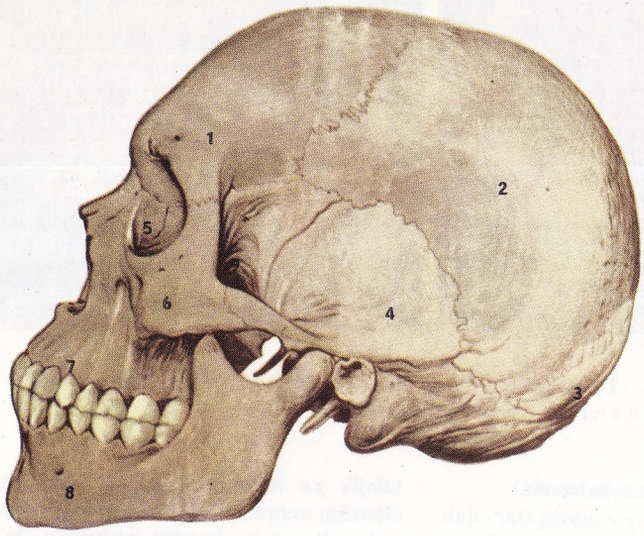

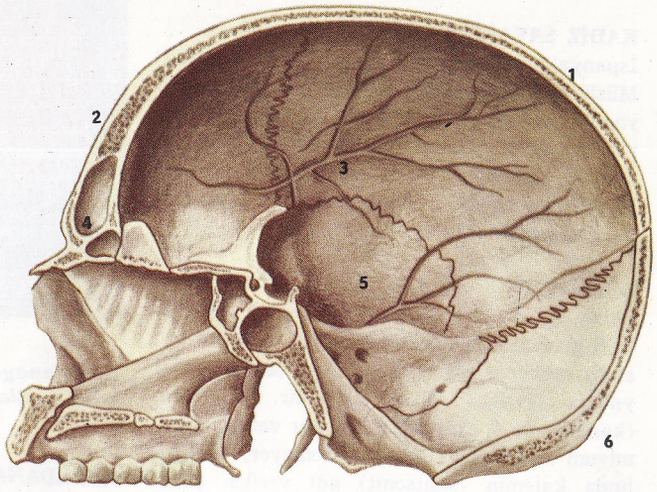

bilmiştir. Antropometri tekniği çizgisel uzunluklar, köşe açıları, ağırlık ve hacim gibi ölçüleri ele alır. Bunlar özel aletlerle ölçülür; bu ölçü aletlerinin en önemlisi ve en çok kullanılanı «kalınlık pergeli»dir. Kraniyometride ana veri kafatasının hacmidir. Ölçme, bütün delik ve aralıklar parafinle tıkandıktan sonra, kafatasına su ya da darı tanesi doldurmakla yapılır. Kafatası ters çevrilir, artkafa deliğine bir huni yerleştirilir; su ya da darı taneleri bu huniden içeri akıtılır. Hacim matematik hesapla da bulunabilir; ancak sonuç çok kesin olmaz. İnsan kafatası genellikle 1 500 cm^3. dolaylarında bir hacme sahiptir. Avustralya'nın ilkel topluluklarında bu rakam 1 300 cm^3. kadardır. 950 cm^3.'ün altında, düşünsel yeteneklerin gelişmediği görülmektedir. Çeşitli ırklardan insanların kafatasları arasındaki ufak tefek hacim farklarının, bu ırkların anlama düzeyleri arasında bir fark gösterdiğini saptayan hiç bir bulguya rastlanmamıştır.

Kafatasının ağırlığı ortalama olarak 650 gr. dır. Bu rakam Avustralya'nın ilkel boylarında, kemiğin kalınlığı nedeniyle, 850 gr.'a yükselir.

Çizgisel uzunluklar, bazı anatomi kıstaslarına göre kabul edilmiş belirli «kraniyometrik noktalar» arasında ölçülür. Bunların ikisi arasında pergelle alınmış uzunluğa «çapa», kemiğin yüzeyi üzerinde mezura ile alınmış uzunluğa «eğri» adları verilir.

İki çap arasındaki orana «indeks» denir; kafatasının çeşitli bölümlerini gerçek boyutların dışında oransal olarak gösteren bu indekslerin değerlendirilmesi çok önemlidir. Kafatasının tepe kısmının en-boy oranı ırkların sınıflandırılmasında büyük önem taşır. Kafatası genişliğinin 100 sayısıyle çarpılıp, kafatası uzunluğuna bölünmesiyle elde edilen bu oranın 77'nin altında, 77-82 arasında ve 82'nin üzerinde olmasına göre kafatasları dolikosefal, mezosefal ve brakisefal olarak üç bölüme ayrılır.

KAFEİN

Bir alkaloit. Merkezî sinir sistemi üzerinde uyarıcı etkisi vardır. Bu nedenle içinde kafein ya da benzeri bir alkaloit bulunan bitkilerden çıkarılan çeşitli maddeler tonik olarak kullanılır. Bunlar arasında; kahve, çay, kakao, Paraguay çayı, Brezilya'da bazı bitkilerden çıkarılan guarana, Afrika'da yetişen kola cevizi sayılabilir.

Kafein beyin ve omurilik üzerinde uyarıcı etki gösterir. İnsanı daha uyanık tutar, duyu organlarının duyarlılığını ve zihnî faaliyeti artırır. Ayrıca beyindeki solunum merkezini uyarır, kalp üzerinde doğrudan doğruya uyarıcı etkisi vardır. Bir başka özelliği de hafif idrar verici etki göstermesi ve bronş kaslarını gevşetmesidir.

Kafein hekimlikte fazla kullanılmaz. Buna karşılık kahve, yorgunluk giderici olarak çok kullanılan bir maddedir. Teofilin kafeine benzeyen ve ondan çok daha etkin bir ilâçtır. Tıpta geniş ölçüde kullanılır. Özellikle astım ve kalp yetersizliği hastalıklarına iyi gelir ve idrar söktürücü etkisi vardır.

Kafein zehirlenmesi fazla tehlikeli değildir; kalp çarpıntısı, uykusuzluk, aşırı hassasiyet ve bazen yüksek ateş şeklinde kendini gösterir.

KAFKA, FRANZ

(1883-1924) Eserlerini Almanca yazmış olan Çekoslovakyalı yazar. Çağdaş dünya edebiyatının önde gelen adlarından biri olan Kafka, Prag'da doğmuştur. Babası, Prag'ın Almanca konuşan Yahudi azınlığından bir tüccardı. Prag Üniversitesinin hukuk fakültesini bitiren Kafka, ertesi yıl bir sigorta şirketine girmiş ve ilk denemelerini kaleme almaya başlamıştır. Bu yıllarda, daha sonra biyografisini yazacak olan Max Brod'la sıkı bir dostluk kurmuştur. Nietzsche, Flaubert, Kleist,

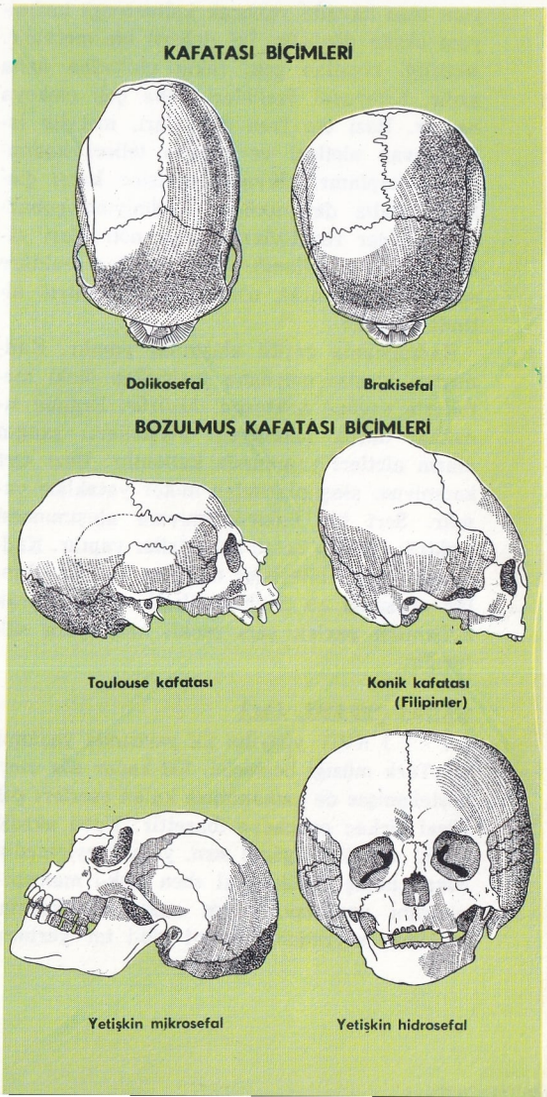

Strindberg ve Hamsun gibi yazarların eserlerini incelemiş, yeni edebiyat akımlarının yakın bir izleyicisi olmuştur. Yine bu sıralarda Fransa, Almanya ve İtalya'ya geziler yapan Kafka, Bohemya'nın sosyalist ve anarşist çevrelerine girmiş, **Aslan Asker Şvayk**'ın yazarı J. Haşek'le arkadaşlık etmiştir.

1910-1911 yıllarında bir Yahudi tiyatro topluluğuyle ilgilenmiş, dolayısıyle doğu Musevîliğinin gizemciliğini inceleme olanağı bulabilmiştir. Aynı yıllarda **Betrachtung** (Hayranlık) adlı kitabını yayımlamış, **Amerika** adlı romanını da yazmaya başlamıştır. Felice Bauer adındaki Berlinli bir genç kıza duyduğu sevgiyi evlilikle sonuçlandıramayan Kafka, 1912'de **Das Urteil** (Dava) in bir bölümünü, ertesi yıl da **Die Verwandlung** (Değişim) adlı anlatı eserlerini yayımlamıştır. 1917 yılına kadarki dönemde, S. Kierkegaard ve M. Buber'in eserleri aracılığıyle Hıristiyan varoluşçuluğunu ve Musevî gizemciliğini incelemeye devam etmiştir. 1917 yılında vereme yakalanmış, kızkardeşinin çiftliğine çekilerek Dava'yı tamamlamaya çalışmıştır. 1919'da on dört düzyazısını **Bir Köy Hekimi** başlığı altında toplayarak yayımlamıştır. Julie Wohryzek adlı bir kızla nişanlanmak isteyen Kafka'ya babası engel olmuş, bunun üzerine **Brief an den Vater** (Babama Mektup) i yazarak babasını, kendisiyle gerçek arasına girmekle suçlamıştır. Çok geçmeden tanıştığı Milena Jesenka ile hastalıklı bir sevgi bağını sürdürmüş, içe kapanıklığından doğan bir çelişmenin içine itilmiştir. Eserlerini Çek diline çeviren Milena'ya yazdığı mektuplar **Briefe an Milena** (Milena'ya Mektuplar) adı altında yayımlanmıştır.

1922 yılında **Das Schloss** (Şato)u yazmış, aynı yıl tanıştığı Dora Dymant adlı bir genç kızla evlenerek Berlin'e yerleşmiştir. Kafka, Viyana yakınlarındaki Kierlink sanatoryumunda ölmüştür. Eserlerinin yakılmasını vasiyet ettiği halde, dostu Max Brod bütün eserlerini yayımlamıştır. Yazarın: Değişim, Ceza Sömürgesi, Milena'ya Mektuplar, Dava, Şarkıcı Josephine ve Fare Ulusu, Şato, Amerika adlı eserleri dilimize çevrilmiştir.

Gürcistan'ın başkenti Tiflis'in kuzeyinde Kafkas tepeleri. Alp dağları ile aynı zamanda oluşan Kafkaslar, güneye dönük bir yay meydana getirerek uzanırlar.

KAFKAS DAĞLARI

Asya kıtasının batı kesiminde, batıda Karadeniz ve Azak deniziyle, doğuda Hazar denizi arasında, kuzey-batı — güney-doğu doğrultusunda, 1 300 km. boyunca uzanan dağ sistemi. Avrupa kıtasıyle Asya kıtası arasında sınır teşkil eder. Alp dağlarında olduğu gibi Kafkas dağlarında da, yamaçların değişik eğimli oluşu, bu dağ dizisine düzensiz bir görünüm kazandırır. Kafkas dağlarının güney yamaçları kuzey yamaçlarından çok daha dik ve kayalıktır.

Üçüncü jeolojik çağdaki yer hareketleri sırasında meydana gelen bu dağ dizisi genel olarak üç bölüme ayrılır; bunların en yüksek kesimi Elburz (5 633 m.) tepesi ile Kazbek (5 047) tepesine kadar uzanan orta kesimidir. Bu iki sönmüş volkan konisi Kafkas sıradağlarının en yüksek iki tepesini teşkil eder; bununla birlikte Kafkas dağlarında yükseklikleri 4 000 m.'yi aşan birçok tepe vardır. Karadeniz ile Elburz arasında Batı Kafkas dağları yer alır; Batı Kafkas dağlarının yumuşak eğimli kuzey yamaçları, Temrjuk yakınlarında Azak denizine dökülen Kuban ırmağının soldan katılan çok sayıda kolunun geçtiği derin vadilerle parçalanmıştır. Güney yamaçlarından Karadeniz'e genellikle çok kısa olan Bsyb ve Kodor gibi akarsular iner. Kafkas dağlarının orta kesimi püskürük ve değişim kayalarıyle çok yüksek, aşılmaz bir engel görünümündedir; bu kayaların kuzey ve güneyinde uzun şistli toprak kuşakları uzanır. Burası, toprak tabakaları bugün hâlâ yerleşmemiş olan bir bölgedir; geçmişte bu bölgede yer almış olması muhtemel yoğun yanardağ püskürmelerinin tanıkları denilebilecek olan sıcak su kaynaklarına rastlanır. Kafkas dağlarının kuzey yamaçlarından kuzeye doğru sıradağların en önemli ve uzun ırmaklarından bazıları akar; bu ırmakların başlıcaları, her ikisi de Hazar denizine dökülen Terek ve Kura ırmaklarıdır. Bu ırmakların geçtiği boğaz, geçit ve alçak bozkır bölgelerinde, toprağın eğiminin az olması nedeniyle, sular birikirler ve bataklık halini alırlar. Batı Kafkas dağlarında olduğu gibi, burada da güney yamaçlarından akan ırmaklar genellikle çok kısadır: Bunların başlıcaları her ikisi de Karadeniz'e dökülen Ingur ve Rion ırmaklarıdır. Kazbek dağının doğusunda Doğu Kafkas dağları uzanır; güney-doğuya doğru yavaş yavaş alçalan bu dağların en uç uzantıları Hazar denizinin batı kıyısındaki Apşeron yarımadasına kadar sokulur. Çevresindeki petrol kuyularıyle ünlü Bakû şehri de bu yarımada üzerinde kurulmuştur Sıradağların bu kesiminde yükseltinin fazla olmaması, nüfusun oldukça kalabalık olması sonucunu doğurur.

Kıyının yakınlığı nedeniyle kuzey yamaçlarından akan ırmaklar genellikle kısadır; bu

Franz Kafka.

ırmakların en önemlisi Sulak ırmağıdır. Güney yamaçları çok sayıda akarsuyla parçalanmıştır; bu akarsuların hemen hepsi, Hazer denizine dökülen Kura'nın soldan katılan kollarıdır.

Kafkas sıradağlarında çok çeşitli iklimlerin egemen olması nedeniyle bitki örtüsü de oldukça büyük bir çeşitlilik gösterir. İklimin çok nemli olduğu Batı Kafkas dağları sık ve büyük ormanlarla, Orta Kafkas dağlarıyse yer yer ormanlarla, yer yer de çayır ve bozkırlarla örtülüdür. Daha doğuda iklimin kuraklaşmasının sonucu olarak bitki örtüsü yoksullaşır ve seyrekleşir.

KÂFUR AĞACI (Cinnamomum camphora)
Gülgillerden Japonya, Formoza, Borneo, Çin ve Sumatra gibi Uzakdoğu ülkelerinde yetişen bir ağaç. Kısa boyludur. Ufak parçalar halinde kesilip kaynatılır. Bu işlem sonucunda romatizmal ağrıları dindirme, beyni ve sinirleri uyarma ve kalbi kuvvetlendirmede kullanılan kokulu, renksiz, sarımtırak yakıcı lezzette bir madde elde edilir (kâfuru). Kâfuru değişik oranlarda ilâçların yapımında kullanılır.

KÂĞIT
Selüloz liflerinin üstüste konarak sıkıştırılmasından meydana gelmiş ve üzerine yazı yazmaya ve basmaya ya da resim çizmeye yarayan, çeşitli maddeleri sarmakta kullanılan ince tabaka. Kullanılan lifler çeşitli bitkilerden ya da bitkisel kaynaklı kırpıntılardan elde edilir.

Kâğıt Yapımı: Kâğıt yapımında kullanılan hammadde pamuk, keten ve kendir döküntüsünde ve odunda bulunan çeşitli uzunlukta selüloz lifleridir. Bu maddelerden selüloz lifleri elde edilmesi özel kimyasal işlemlerle olur. Selüloz saz, kamış gibi bitkilerden de elde edilir. Kâğıdın kullanılacağı amaca göre selüloza ayrı ayrı maddeler katılır. Bu maddeler pek çeşitli olabilir. Kaolin, talk, karbonatlar, reçineler, hayvansal tutkallar, nişasta bu maddelerdendir. Bunlar selüloz liflerinin üzerine alüminyum sülfat eriyikleriyle yapıştırılır.

Selülozdan ve paçavra hamurundan ince bir kâğıt elde edilir. Odun hamurundan yapılan kâğıt daha düşük niteliktedir.

Paçavra kullanan fabrikaların kâğıt yapımında ilk aşama, tozların temizlenmesi ve kırpıntının ayıklanmasıdır. Özellikle ayıklama, yani paçavra liflerinin renk, dayanıklılık ve başka niteliklere göre sınıflandırılması çok önemlidir. Bu ilk aşama, kâğıdın kalitesi üzerinde büyük önem taşır. Paçavralar ince ince kıyılır ve kimyasal yolla yıkanır; bundan sonra liflere ayıran makinelere verilir. Bu makinelerde paçavranın lifleri ayrılır ve yıkama işlemi tamamlanır.

Odun hamuru hazırlanması işi mekanik bir iştir. Kütük kesildikten, budaklarından ve işlenmeye zarar verecek öteki parçalarından ayıklandıktan sonra liflere ayırma makinesine verilir. Bu makineler birkaç çeşittir. Ancak hepsinde ortak olan, kütüğü suyla birlikte bir değirmen taşından geçirme işlemidir.

Çeşitli kâğıt hamurları genellikle birbirine karıştırılarak kullanılır. Bu karıştırmanın oranı, yapılacak kâğıdın cinsine göre değişir. Ancak özel birtakım kâğıt tiplerinde yalnız selüloz hamuru ya da yalnız kırpıntı hamuru kullanılır. Rafine edici makinelerde hamura tam bir türdeş nitelik verilir ve yapılacak kâğıdın cinsine göre katkı maddesi ve yapıştırıcı madde eklenir.

Bu işlemden sonra son aşama başlar. Son işlem elle ya da makineyle yapılabilirse de, elle yapılan işlem yavaş ilerlemekte ve pahalıya mal olmaktadır. Bu nedenle ancak filigranlı kâğıt gibi özel kâğıtlarda el işlemine başvurulmaktadır. Bu işlemde, kâğıt hamuru, dikdörtgen biçimi maden bir kafes üzerine dökülür ve bütün yüzeyin aynı kalınlıkta olması için elle sağa sola sallanır. Filigranlı kâğıt yapılırken maden kafesin üzerine maden tellerden bir örgü tabakası konur. Bu örgüye, ışığa tutulduğu vakit kâğıtta görülmesi istenen şekil verilir.

Makineyle yapılan son aşamada, hamurdan, bitmiş kâğıt tabakası elde edilinceye kadar birçok zincirleme işlem vardır. %1 oranında sulandırılmış hamur, madenden yapılmış, yatay duran ve iki döner silindir arasında bulunan rulolar üzerine dökülür. Hamur, bazen koyu, bazen sulu olmaması için sürekli olarak çalkalanır. Maden rulonun dönüşü de hamurun düzenli olarak yayılmasını sağlar. Bir yandan da hamurun bileşiminde bulunan su açığa çıkar. Bununla beraber yine de nemli bir tabaka elde edilir. Bu nemli tabaka presler ve kurutucu silindirler arasından geçirilerek kurutulur. Böylece meydana gelen uzun kâğıt, top halinde bobine sarılır. Bu son makine işlemleri genellikle ıslak ve kuru olmak üzere ikiye ayrılır. Preslere kadar olan iş-

ODUN HAMURUNDAN KÂĞIT YAPIMI

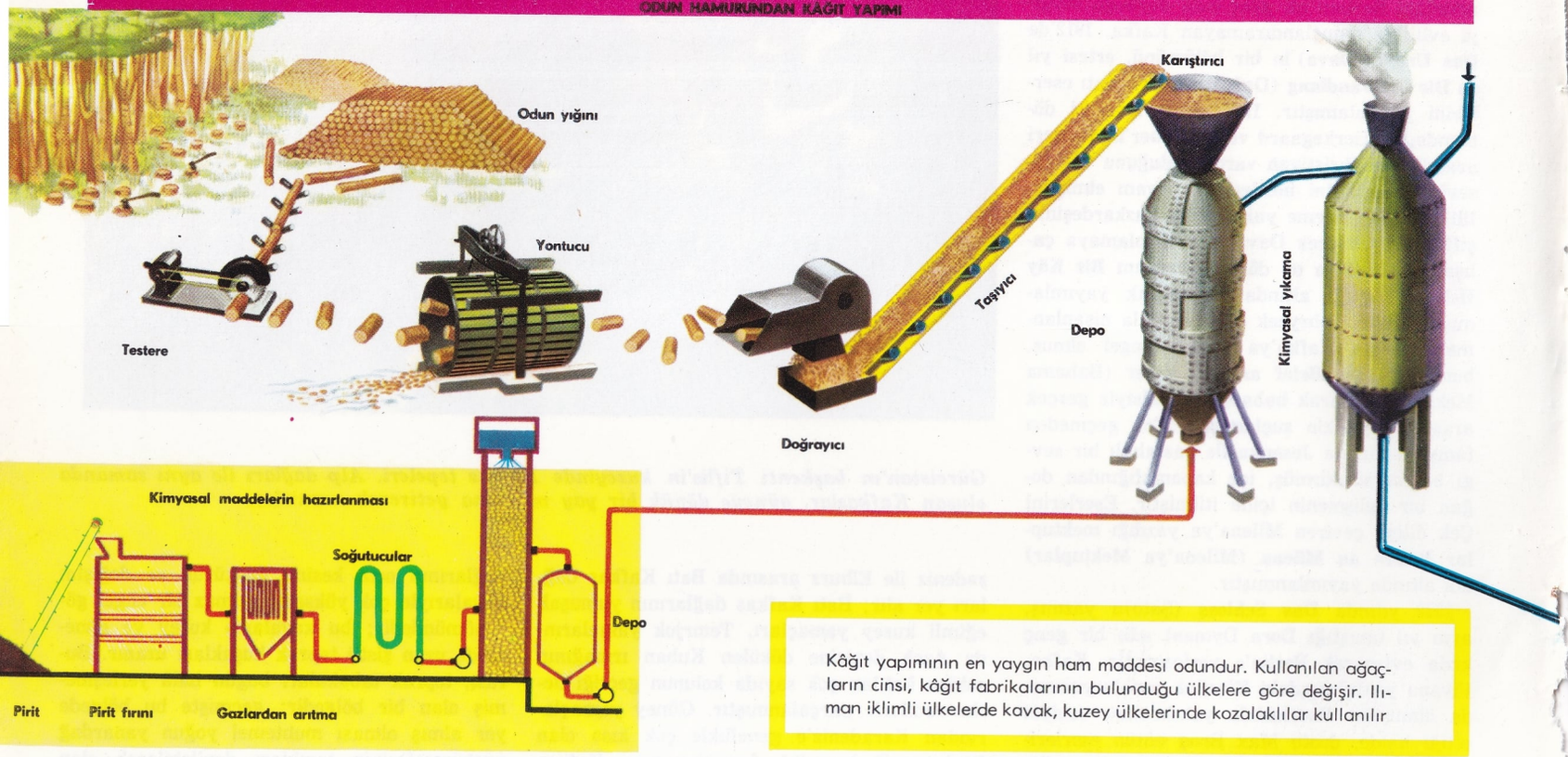

Kâğıt yapımının en yaygın ham maddesi odundur. Kullanılan ağaçların cinsi, kâğıt fabrikalarının bulunduğu ülkelere göre değişir. Ilıman iklimli ülkelerde kavak, kuzey ülkelerinde kozalaklılar kullanılır

lemler ıslak, sonrakiler kuru işlemlerdir.

Kâğıt çeşitleri pek çoktur. İnce kâğıtlar paçavra hamurundan yapılır; selüloz hamuru da katılabilir. Adi kâğıtlar ise odun hamurundan yapılır. Kâğıtlar tutkalsız, yarı tutkallı ve tam tutkallı olmak üzere üçe ayrılabilir Kâğıt, kullanılış yerlerine göre yazı kâğıdı, baskı kâğıdı ve ambalaj kâğıdı olarak sınıflandırılabilir. Yazı kâğıdı dayanıklı, tam tutkallı ve pürüzsüzdür. Beyazdır ve zamanla sararmaz. Baskı kâğıdı genellikle çok ince olmaz, hamurunda maden bulunabilir; bu, matbaa mürekkebine dayanıklılık sağlar, odun hamuru oranı yüksektir. Baskı kâğıdı, kalitesine göre kuşe birinci hamur, ikinci hamur, üçüncü hamur olmak üzere sınıflandırılır. Genellikle gündelik gazeteler için kâğıdın çok iyi kalitede olması gerekmez. Gazete kâğıdında odun hamurunun oranı yüksektir. Üzerine resim basılacak olan kâğıtlar daha beyaz ve daha parlak olur. Bunlarda odun hamuru oranı düşüktür. Dergiler genellikle böyle kâğıtlara basılır. Ambalaj kâğıdı çok inceden, çok kalın ve dayanıklıya kadar çeşitli özelliklerde olabilir. Bunların dışında verje kâğıt (mat ve kalın), pelür kâğıdı (çok ince, yarısaydam), gibi türler de vardır.

Geçmişte Kâğıt: Düşüncesini gelecek kuşaklara aktarabilme kaygısı, insanoğlunu, üzerine yazı yazılacak bir madde aramaya itmiştir. Mısırlılar çok eski çağlardan beri bilinen taş, maden ve tahta levhalar üzerine yazı kazma metodu yerine papirüs bitkisinin yaprağı üzerine yazı yazma metodunu ortaya çıkarmışlardır. İbranîler deri, Persler bambu örgüsü, Çinliler ipek üzerine yazı yazmışlardır.

Kâğıt yapımına ilk girişenlerin, M.Ö. II yüzyılda, Çinliler olduğu sanılmaktadır. M.Ö. 105 yılında İmparator Ho-Ti zamanında Ts'ai Lun adında birinin ağaç mantarı ve ipek parçalarıyle kâğıt hamuru yaptığı, sonra bu hamuru bir hasır üzerinde güneşe bırakıp kuruttuğu bilinmektedir.

Çinlilerin bu ilkel metodu yüzyıllarca büyük değişikliğe uğramadan uygulanmıştır. IX. yüzyılda Japonya'da İmparator Hei-jo zamanında kâğıt fabrikaları kurulmuştur. Japonlar dutgillerden bir ağacın dallarını doğrayıp kabuklarından ayırdıktan sonra hamur haline getirmiş, bu hamuru sulandırıp kâğıt tabakaları yapmışlardır.

Batıda kâğıt yapımı Arapların yayılmalarıyle öğrenilmiştir. IX-XI. yüzyıllar arasında Sicilya adasını ellerinde tutan Araplar, İtalyanların kâğıt yapımını öğrenmelerine yardımcı olmuşlardır. Sicilya'daki bu gelişme Batı uygarlığı tarihinde pek önemli bir dönüm noktası olmuştur.

XIV. yüzyıl başlarında Avrupa ülkelerinin hepsinde kâğıt fabrikaları bulunduğu, kâğıt yapımı metotlarının ilerlediği bilinmektedir. XVII. yüzyılda Hollanda'da maden silindirler metodunun kullanılması kâğıt yapımında bir çığır açmış, hamuru kısa sürede rafine eden bu metot, kâğıt endüstrisini daha güçlü bir duruma getirmiştir.

1844'te F. Gottlob Keller'in ağaç kütüklerini taş değirmenden geçirerek liflerine ayırma yoluyle odun hamuru elde etmesi de çok önemli bir buluş olmuştur.

Ağaç kütüklerinin lifler haline getirilmesi kâğıt üretiminin ilk evresini teşkil eder.

Bu tarihten kısa süre sonra 1852'de Meillier ve Tilghman adlı araştırıcılar selülozu bulmuşlardır. Bunlardan birincisi küre biçimi bir kazanda, samanı kostik soda içinde kaynatma yolunu, ikincisi de odunu kalsiyum bisülfitle işleme tutma yolunu seçmişlerdir. 1882'de Ritter-Kellner metoduyle, 1883'te Dahl metoduyle selüloz ve sülfat kâğıdı yapımı başlamıştır. Bu metotlar bugünkü kâğıt makinelerinin yapımına yol açmıştır.

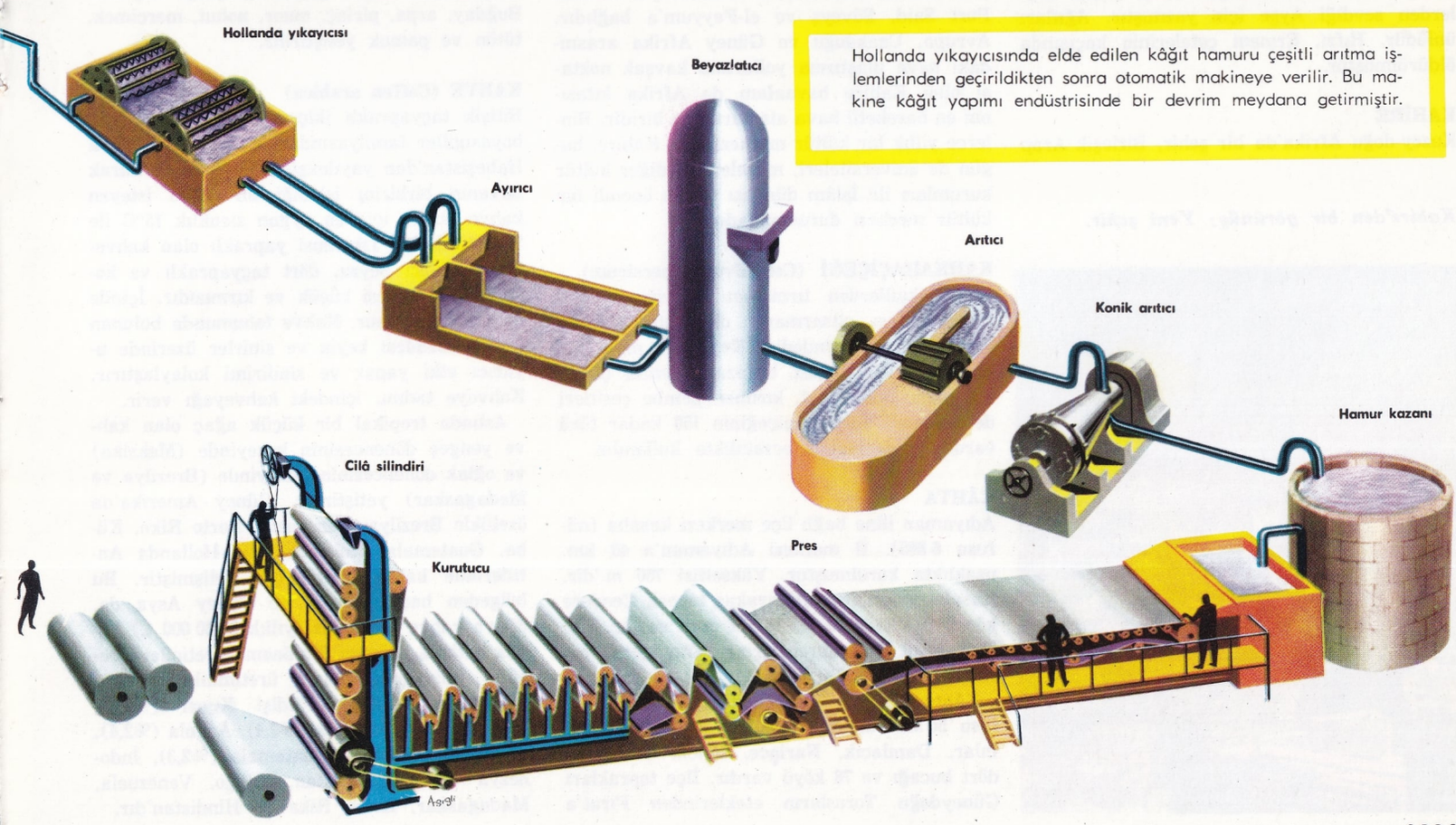

Hollanda yıkayıcısında elde edilen kâğıt hamuru çeşitli arıtma işlemlerinden geçirildikten sonra otomatik makineye verilir. Bu makine kâğıt yapımı endüstrisinde bir devrim meydana getirmiştir.

KAĞIZMAN
Kars iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 9 417). Kars şehrine 89 km. uzaklıkta kurulmuştur. Yükseltisi 1 600 m.'dir. Kasabanın çekirdeğini çarşı mahallesi teşkil eder. Resmî daireler ve iş yerleri bu kesimdedir. Dükkânların bulunduğu meydanın bir kenarında belediye parkı vardır. Kasabada önemli tarihî eser yoktur. Yalnız Rus işgali sırasında yapılmış Taşkışla ile bir kilise kalıntısı bulunur.

Kağızman ilçesinin yüzölçümü 1 792 km², nüfusu 9 417'dir. Merkez bucağından başka Kötek adlı bir bucağı ve 63 köyü vardır.

İlçe toprakları Aras vadisi ile bu vadinin kuzey ve güneyindeki yüksek dağları kapsar. Güneydeki dağlar daha yüksektir. Perli dağı (3 245 m.) ilçenin en yüksek dağıdır.

Kağızman'da kara iklimi hüküm sürer. Genel olarak kışlar soğuk geçer. Fakat Aras vadisinde yazlar oldukça sıcaktır. Başlıca akarsu Aras çayıdır. İlçe topraklarından geçerken Kötek deresi, Değirmendere ve Akçay derelerini alır. Kağızman'da orman azdır. Meyvecilik ve sebzecilik oldukça gelişmiştir. Kars şehrinin meyve, sebze ihtiyacının büyük bir kısmını Kağızman bahçeleri sağlar.

KAĞIZMANLI HIFZI
(1893-1918) Çağdaş halk şairlerinden. Asıl adı Recep'tir. Kağızman'da doğduğu ve hafızlık ettiği için Kağızmanlı Hıfzı adını kullanmıştır. On beş yaşındayken şiir söylemeye başlamış, iki büyük sevdaya tutulmuştur. En güzel şiirlerini, evli olduğu halde, yakın köylerden sevdiği Ayşe için yazmıştır. Ağıtları ünlüdür. Hıfzı, Ermeni çetelerinin kaçışında öldürülmüştür.

KAHİRE
Kuzey-doğu Afrika'da bir şehir, Birleşik Arap Cumhuriyetinin başkenti. Babil adlı Bizans müstahkem şehrinin ve VII. yüzyıl ortalarında kurulmuş olan, bugün Eski Kahire adıyle şehrin güney-batı kesimini meydana getiren Arap şehrinin yakınlarında, 969 yılında kurulmuştur. Fatimîler zamanında çok parlak bir dönem geçiren Kahire, 1517 yılında Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine alındıktan sonra önemini büyük ölçüde kaybetmiştir.

Nil ırmağının sağ kıyısında kurulmuş olan şehir, ırmak boyunca genişlemesine yayılarak Nil ırmağının iki kola ayrıldığı noktada delta bölgesine girer. Yüzyıllar boyunca, kaleleri, anıtları ve özellikle camileriyle âdeta el değmemiş gibi korunan şehrin eski kısmı XIX. yüzyılın başlarından bugüne kadar, gerek ırmağın iki kıyısında gerekse ırmak üzerindeki adalarda, önemli bir şekilde yayılmıştır; böylece, üzerinde dört köprü bulunan ırmağın iki yanında eski şehrin çevresinde, geniş ve ağaçlıklı yolları, geniş parkları ve modern yapılarıyle çok sayıda yeni mahalleler meydana gelmiştir.

Orta Mısır ile Aşağı Mısır arasında, geçiş bölgesinde, Akdeniz ile Kızıldeniz'i bağlayan yolun üzerinde kurulmuş bulunan, kuru ve her mevsimde ılıman bir iklimi olan Kahire, 3 350 000'i bulan nüfusuyle bütün Afrika'nın en büyük şehri ve aynı zamanda en önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden biridir. En gelişmiş olan sanayi dalları pamuk ve ipekli dokuma, besin, cam ve tütün işleme sanayileridir. Büyük bir demiryolu ve karayolu kavşak noktası olan Kahire İskenderiye, Aswan, Port Said, Süveyş ve el-Feyyum'a bağlıdır. Avrupa, Uzakdoğu ve Güney Afrika arasındaki hava ulaştırma yollarının kavşak noktası olan Kahire havaalanı da Afrika kıtasının en hareketli hava alanlarından biridir. Binlerce yıllık bir kültür merkezi olan Kahire, bugün de üniversiteleri, müzeleri ve diğer kültür kurumları ile İslâm dünyası içinde önemli bir kültür merkezi durumundadır.

Kahire'den bir görünüş: Yeni şehir.

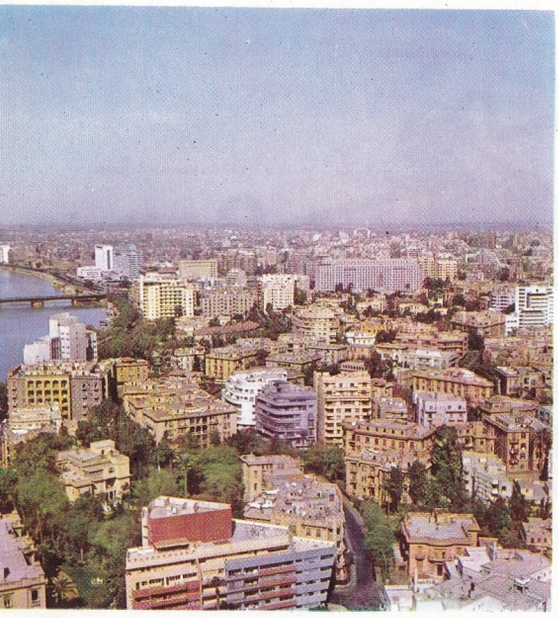

KAHKAHAÇİÇEĞİ (Convolvulus persicum)
Sarmaşıkgillerden tırmanıcı bir süs bitkisi. Gündüzsefası, çitsarmaşığı da denir. Yaprakları yürek biçimindedir. Kenarları mavi bir çizgiyle çevrili beyaz, borazana benzer çiçekler açar. Mor, mavi, kırmızı, pembe çeşitleri de bulunur. Kahkahaçiçeğinin 150 kadar türü vardır. Bazı türleri eczacılıkta kullanılır.

KÂHTA
Adıyaman iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 6 885). İl merkezi Adıyaman'a 43 km. uzaklıkta kurulmuştur. Yükseltisi 750 m.'dir. Kasaba yakınlarında Karakaş tepesi, Cendere köprüsü adlarında iki tarihî eser vardır. Ünlü Nemrut dağı harebelerine (Komagene) buradan gidilir.

Kâhta ilçesinin yüzölçümü 1 854 km², nüfusu 50 590. Merkez bucağından başka Akıncılar, Damlacık, Narince, Sincik adlarında dört bucağı ve 78 köyü vardır. İlçe toprakları Güneydoğu Torosların eteklerinden Fırat'a doğru alçalan engebeli araziyi kapsar. Fırat ırmağı ilçenin güney sınırını teşkil eder. Buna karşılık Kâhta çayı (Cendere suyu) ilçeyi kuzey-batı, güney-doğu doğrultusunda keser. İlçede sert bir kara iklimi hüküm sürer. Bu sertlik daha çok yazların sıcaklığıyle kendini gösterir. Halkın geçimi çiftçiliğe dayanır. Buğday, arpa, pirinç, mısır, nohut, mercimek, tütün ve pamuk yetiştirilir.

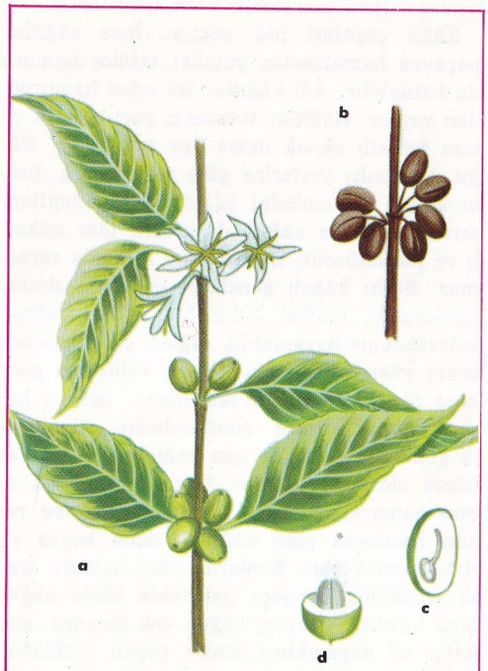

a) Üzerinde taze meyveler bulunan çiçekli kahve ağacı dalı. b) Olgun meyveler. c) Kahve tohumunun kesiti. d) Meyvenin kesiti.

KAHVE (Coffea arabica)
Bitişik taçyapraklı ikiçenekli bitkilerin, kökboyasıgiller familyasından bir ağaç. Dünyaya Habeşistan'dan yayılmıştır. Yağmur ve kurak havanın birbirini izlediği bir iklim isteyen kahve tarımı için en uygun sıcaklık 15°C ile 25°C arasıdır. Temrensi yapraklı olan kahvenin çiçekleri beyaz, dört taçyapraklı ve kokuludur. Meyvesi küçük ve kırmızıdır. İçinde iki tohum bulunur. Kahve tohumunda bulunan kafein maddesi beyin ve sinirler üzerinde uyarıcı etki yapar ve sindirimi kolaylaştırır. Kahveye tadını, içindeki kahveyağı verir.

Aslında tropikal bir küçük ağaç olan kahve yengeç dönencesinin kuzeyinde (Meksika) ve oğlak dönencesinin güneyinde (Brezilya ve Madagaskar) yetiştirilir. Güney Amerika'da özellikle Brezilya, Venezuela, Porto Riko, Küba, Guatemala, Kolombiya ve Hollanda Antillerinde kahve tarımı çok gelişmiştir. Bu bölgeden başka Afrika ve Güney Asya da, dünya kahve üretimine (yıllık 3 760 000 t.) büyük katkıda bulunur. En önemli üreticiler Brezilya (dünyanın toplam üretiminin %50'si), Kolombiya (%12,5), Fildişi Kıyısı (%3,7), Meksika (%3), Uganda (%2,4), Angola (%2,4), El Salvador (%2,3), Guatemala (%2,3), İndonezya (%2), Habeşistan, Kongo, Venezuela, Madagaskar, Kosta Rika ve Hindistan'dır.

KÂİNAT
(bkz. Evren.)

KAKAO (Theobroma cacao)
Sterculiaceae familyasından bir bitki ve meyvesi. Meksikalıların Amerika kıtasının Batılılarca bulunuşundan önce kakaoyu bildikleri, bu bitkinin tanelerini alış-verişte para gibi kullandıkları anlaşılmaktadır. Kakaoyu ilkönce Avrupa'ya (İspanya'ya) götüren Cristoforo Colombo olmuştur. Kakao XVII. yüzyılın sonlarına doğru İspanya'dan Fransa'ya geçirilmiş, orada yiyecek ve içeceklerde kullanılmaya başlanmıştır.

Orta Amerika kaynaklı, orta büyüklükte (10 metreyi aşmaz) bir ağaç olan kakaonun yetiştirilmesi güçtür. Brezilya'da, Asya'nın bazı bölgelerinde ve Orta Afrika'da yetiştirilir. Basit yapraklıdır. Yaprakları oval ve parçalıdır. Çiçekleri kırmızı renkte olup küçüktür ve doğrudan doğruya gövde ya da dallardan çıkan salkımlar halinde bulunur. Meyvesi oval (20-25 cm.) iri bir kapsüldür. Uç tarafı sivridir. İçinde sarımsı renkte bir kese vardır. Bu kesede dikey diziler halinde birbiri üzerine yığılmış, iri, yassı tohumlar bulunur. Kakao tanesinde aşağı yukarı %50 yağ, %13 protein ve kafeine benzer alkaloit yapıda bir uyarıcı olan teobromin maddesinden %1-2 oranında bulunur. Ticarette kakao adı altında satılan toz bu tanelerin öğütülmesiyle elde edilir. Çikolata, mayalandırıldıktan sonra kavrularak öğütülmüş, şekerle ve çoğu zaman vanilya, kahve gibi kokulu birtakım maddelerle karıştırılmış kakao tanelerinden yapılır. Çikolata besleme gücü yüksek bir yiyecektir. Kakao taneleri kozmetik endüstrisinde kullanılan kako yağı elde etmekte de kullanılır.

Dünya kakao üretimi aşağı yukarı 900 000 ton kadardır. Bunun üçte ikisi Gine körfezi dolaylarından sağlanır. Üretici ülkelerin başında Gana (dünya toplam üretiminin %30 u), Brezilya (%20), Nijerya (%14,5), Kamerun (%7), Fildişi Kıyısı (%6), Dominik Cumhuriyeti (%4) ve Ekvator Cumhuriyeti (%3,7) yer alır.

İhracatın büyük kısmı Avrupa'ya (%55) ve Kuzey Amerika'ya (%40) yapılmaktadır.

KAKIM (Mustela erminea)
Etçiller takımının sansargiller familyasından bir memeli türü. Hermin adı ile tanınır. Yazın esmer kırmızı, kışın ak renkli kürkü ile değerli bir kürk hayvanıdır. Boyu 30, kuyruğu 10 cm. kadardır. Ağırlıkları 90-120 gr. arasında değişir. Kuyruk ucu yaz kış kara renklidir. Temmuz ya da ağustos aylarında çiftleşirler; mart nisan aylarında 7-8 yavru dünyaya gelir. Kör olarak doğan yavruların gözleri 35 gün sonra açılır, bir hafta sonra da et yemeğe başlarlar. Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan kakım, küçük memelilerle beslenir.

KAKMACILIK
Tahta, taş, maden gibi maddelerin bazı kısımlarını oyarak içine aynı cinsten ya da daha kıymetli maddelerden parçalar yerleştirme yoluyle yapılan süsleme işi. Adi taşın oyularak içine mermerden şekiller yerleştirilmesi ve ceviz tahtasının üstüne önceden açılmış yuvalara fildişi ya da kemik parçalarının kakılarak yerleştirilmesine kakma denir. Süslenmiş maddeler, kakılan maddelerin cinslerine göre adlandırılır; Gümüş kakmalı, altın kakmalı, sedef veya fildişi kakmalı gibi. «Şam kakması» ya da «tel kakma» adıyle bilinen süsleme işi, pirinç ya da gümüş üzerine açılan yuvalara tel ve çubuk şeklindeki altın, gümüş madenlerin yerleştirilmesidir. Eski Türklerde bıcak, kılınç, kama, kalkan ve tüfek gibi silâhların üzerine altın kakmayla yazılar yazılır ve süsler yapılırdı. Halk arasında yanlış kullanılma sonucu, madenî bir levhanın arkasından vurarak kabartma işine de kakma denilmektedir. Kakma deyimi yalnız oyuklar içine sıkıca yerleştirilme anlamında kullanılabileceği için, bu tür işlere çarpma adının verilmesi daha uygun olmaktadır. Kakmacılık sanat tarihi boyunca özellikle Müslüman ülkelerde çok yaygın olmuştur.

KAKOYANNİS, MİHAİL
(1922-) Yunan sinema ve tiyatro yönetmeni. Kıbrıs'ta doğmuş, Old Vic yönetmenlik okulunda öğrenim görmüş, İngiltere'de tiyatro oyunculuğu ve yönetmenliği yapmıştır. 1951 yılında sinema yönetmenliği yapmak üzere Hollywood'a gitmişse de ilk filmini memleketi Yunanistan'da çevirmiştir (**Atina'da Pazar,** 1953). Uluslararası alanda, Melina Mercouri'nin baş oyuncusu olduğu **Stella** (1955) adlı filimde kendini tanıtan Kakoyannis, **Siyahlı Kız** (1956), **Haysiyet Meselesi** (1957), ve İtalya'da çevirdiği **Kalıntı** (1960) adlı filimlerinden sonra, Euripides'den perdeye aktardığı **Elektra** (1962) adlı filminin kazandığı başarıyle uluslararası alandaki ününü pekiştirmiştir. Bir Yunan trajedisinin, yapısına dokunulmadan sinema diline aktarılma denemesi olan **Elektra**'dan sonra, Nikos Kazantzakis'in «Aleksi Zorba» adlı romanını **Zorba the Greek** (Yunanlı Zorba, 1964) adıyle sinemaya uygulamıştır.

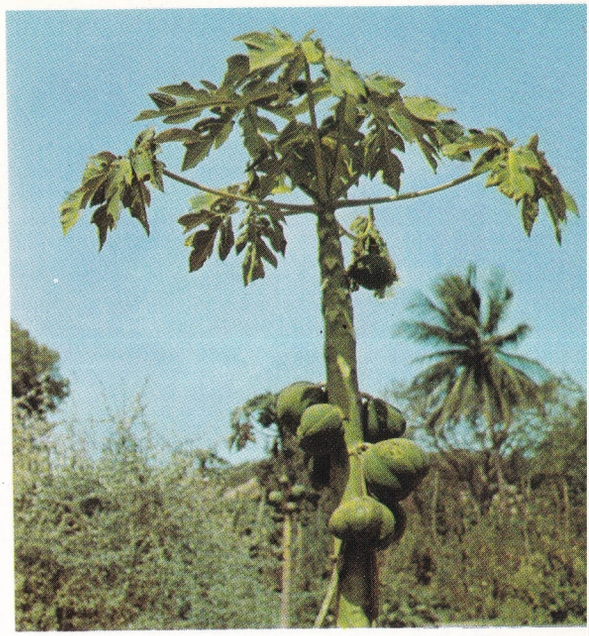

Yaban kakao ağacının boyu en çok 1 metreyi bulur.

KAKTÜS
İkiçeneklilerin kaktüsgiller familyasından kurakçıl bitki. Anavatanı, Amerika'nın çöl ve bozkırlarıdır. Çiçekleri güzel ve parlaktır. İri, kalın, dikenli gövdeleri vardır. 1500 kadar türü olan kaktüsler çok değişik biçimlere sahiptirler. Susuzluğa dayanıklıdırlar. Etli gövde dokularının büyük bir bölümü sutoplar gözelerden oluşmuştur. Bu gözeler suyu depo eder. Kaktüslerin en tanınmış türlerinden biri olan 10-15 m. boyundaki sütun atlas, depo ettiği suyun %35'ini ancak 6 yılda harcayabilir.

Kakmacılık. Solda üstte: Sardinya adasındaki eski bir Kartaca kolonisi olan Thàrros'ta bir mezardan çıkarılan altın bir bilezik. Aşağıda: Ahemenid döneminden bir altın tabak. Üstte: Hollandalı Pieter Faber'in yaptığı bir tabak (1660).

Kaktüsgiller 1 500'ü aşan cinsi olan bir familyadır; kaktüs cinslerinin büyük kısmı Meksika ve Arizona'da yaşarlar. Resimde, çiçek açmış bir cereus görülmektedir.

Kaktüslerde yapraklar küçük dikenlere dönüşmüştür, hatta bazılarında hiç yoktur. Yaprakların dikensi oluşu ya da hiç olmayışı bitkinin terlemesine, yani fazla su kaybına engel olur. Ayrıca diken biçimi yapraklar bitkiyi, susuzluklarını gidermek için kaktüslerin su dolu gövdelerinden yararlanmak isteyen hayvanlara karşı korur.

Kaktüsler kolay üretildiği, güzel renkli ve şekilli çiçekler açtığı için süs bitkisi olarak yetiştirilirler. Ya tohumla ya da dipten ayrılan sürgünlerle üretilirler. Sürgünler yerine dikilmeden önce kesilen yerleri kurutulur. Çoklukla ilkbahar sonlarında ve yazın çiçek açarlar. Çiçeklerini erken dökerler.

KALAHARİ ÇÖLÜ

Güney Afrika'da bir kısmı çöl olan geniş plato. 20°28′ güney enlemi ile 19°24′ doğu boylamı arasında yer alır. Sınırları yaklaşık olarak kuzeyde Okavango gölü ile Okavango vadisi, doğuda Transvaal tepeleri, güneyde Orange ırmağı ve batıda ise Damara ve Nama tepeleri olan Kalahari Çölünün büyük kısmı Beçuana, birer parçası ise Güney Afrika Cumhuriyetinin Ümit burnu eyaletiyle Güneybatı Afrika sınırları içinde kalır. Oğlak dönencesinin üzerinde aşağı yukarı 700 000 km².lik bir alana yayılan Kalahari çölünün yükseltisi 850-1200 m. arasında değişir; doğudan batıya doğru gidildikçe alçalan arazi en alçak noktasına kuzey kesiminde ulaşır; burada çölün görünümü, yer yer kayalıklara rastlanmasına rağmen, kum tepeleri ve kırmızı bir kumla kaplı yüzeyiyle tekdüzelik gösterir. Seyrek olan bitki örtüsü ot ve çalılardan ibarettir. Batı ve kuzey sınırlarında yer yer bazı orman artıklarına rastlanır. Yılın büyük bir kısmında yüksek basınç rejimleri altında olan bölge çok az yağış alır. Bunun nedeni doğu doğrultusunda geçit vermeden uzanan dağ sıralarının Hint okyanusundan esen nemli rüzgarların etkisini azaltmasıdır.

Yağmurlardan sonra, hafif bir eğimle akan akarsular bataklık halini almaya başlar ve kıyıları boyunca kısa ömürlü bir bitki örtüsü meydana gelir. İçinde vaha da bulunmayan bütün bu geniş arazide, kenar bölgeleri dışında insan yaşamaz.

Kalahari çölü ilk defa, 1849 yılında, David Livingstone ile William C. Oswell tarafından geçilmiştir.

Güney Amerika'da, Yengeç dönencesinin tam üzerinde, geniş bir kurak bölge olan Kalahari çölünde Boşimanlar; çok az yağış alan bölgede bitki örtüsü bazı ot ve çalı türlerinden ibarettir.

KALAMAR

(bkz. Kafadanayaklılar).

KALAMİN

Çinko karbonat bileşiminde olan kalamin minerali, en önemli çinko filizlerinden birini yapar. Kalamin ayrı kristaller halinde pek az bulunur. Saf kalamin renksizdir; fakat çoğu, içindeki yabancı maddeler nedeniyle mavi, yeşil ya da kahverengi görünür.

Eskiden kalamin daha çok smitsonit adıyle tanınırdı. Kalamin adı smitsonitle birlikte hem çinko silikat, hem de karbonat mineralleri için kullanılırdı. Karışıklığa yol açan bu duruma son vermek için son yıllarda minerolojide bileşimi çinko karbonat olan ($ZnCO_3$) minerale kalamin, çinko silikat ($2ZnO.SiO_2$) bileşimindeki minerale de villemit adı verilmiştir. Smitsonit adı bugün hemen hemen kullanılmamaktadır.

KALAN

Tunceli ilinin merkezi olan kasaba (nüfusu 5 825). İskenderun-Erzurum karayolu üzerindedir. Elâzığ'a 86 ve Erzincan'a 132 km. uzaklıktadır. Yükseltisi 1050 m.dir. Kasaba, eskiden Mameki adı verilen bir köyün yerinde, daha doğrusu yanında, Monzur çayı kıyısında ve bu kıyıya hâkim düzlükler üzerinde kurulmuştur. Kasaba kurulurken kışla olarak yapılan binalar, hükümet konağı ve memur lojmanları haline getirilmiş, çevresinde okul ve resmî binalar açılmıştır. Daha sonra da küçük küçük memurevleri yapılmıştır.

KALATAZOV, MİHAİL

(1903-). Sovyet sinema yönetmeni. Sovyet sinemasının öncü kuşağındandır. Tiflis'te doğdu. Sessiz sinema döneminin sonlarına doğru önemli bir belge filmi olan «Svanetie Tuzu» ile sinemaya başladı. Birçok filimlerde görüntü yönetmenliği yaptı. 1952'den sonra bir süre adı duyulmadı. 1957 yılında başeseri «Leylekler Geçerken»i verdi. «Valeri Tçkalov» (1941), «Üç Candan Dost» (1954), «Ben Kübayım» (1964) önemli eserleri arasındadır.

KALAY

Periyodik sistemin IV.A grubu (karbon grubu) elementlerindendir. Atom numarası 50, atomik kütlesi 118,70 a.k.b. dir. Sn sembolü ile gösterilir. Doğada serbest element halinde kalaya pek az rastlanır. En önemli kalay minerali SnO_2 (kalay dioksit ya da (4) oksit) bileşiminde olan kasiterit mineralidir. Bu, doğadaki kasiterit cevherinin temel mineralidir.

Kasiterit cevherinden kalay elde etmek için cevher önce ana mineral yönünden zenginleştirilir. Bu amaçla cevher öğütülür. Toz

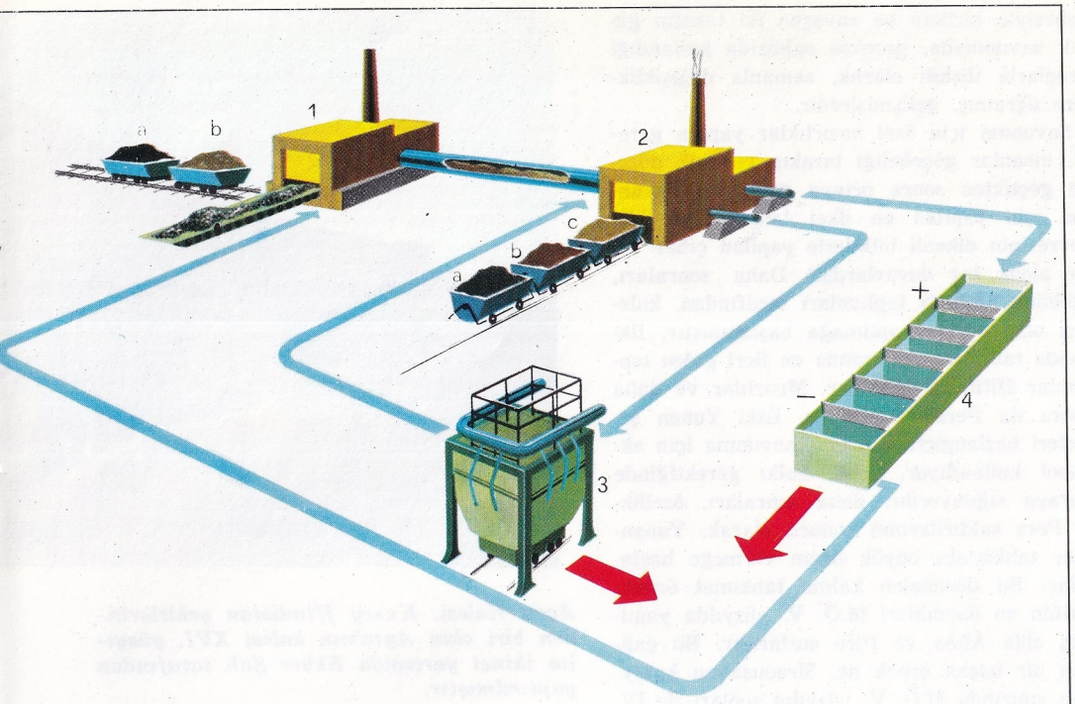

Kalay elde etmek için, ana mineral yönünden zenginleştirilmiş kasiterit cevheri fırınlarda (1 ve 2) karbon ve bazen de demir ve kireçle (a, b, c) indirgenir. Bu yoldan elde edilen ham kalay ergiyene kadar ısıtılarak (3) saflaştırılır. Egimli bir yüzeyden akıtılarak (4) yabancı maddeler temizlenir.

haline getirilir. Sonra sürükleme metodu uygulanarak, suyla yıkanır. Taş, toprak (gang) gibi işe yaramayan kısım büyük oranda sürüklenir. Yoğunluğu daha büyük olan SnO_2 geride kalır. Zenginleştirilmiş cevher biçimi yüksek fırınlara benzeyen fakat daha küçük olan fırınlarda kok (karbon) ile indirgenir. Karbon yanarak CO (karbon monoksit) olur. Bu da kalay dioksiti indirger:

$$SnO_2 + 2CO \rightarrow Sn + 2CO_2$$

Ele geçen ham kalaydır. Bunu saflaştırmak için ergiyene kadar ısıtılır. Eğimli bir yüzeyden akıtılır. Yabancı maddeler yüzeye yapışır. Kalay akar, gider.

Kalay beyaz, parlak ve yumuşak bir metaldir. Çok ince, 0,01 mm kalınlığında, levha haline getirilebilir. Ergime noktası düşüktür. (232°C). Bu yüzden kolay ergir. Havada yüzeyi koruyucu kalay dioksit zarıyle kaplanır. Bu zar hem parlaklığı bozmaz, hem de daha fazla oksitlenmeyi önler.

Kalay bileşiklerinde +2 ve +4 değerli olabilir. Adi sıcaklıkta hava ve sudan etkilenmediği için, koruyucu metal olarak, başka metalleri, örneğin demiri, kaplamakta kullanılır. Havada kalay dioksit (SnO_2) olur. Klorla bileşir, kalay (4) klorür (tetraklorür) yapar. Hidroklorik asit (HCl) oldukça hızlı fakat seyreltik sülfürik asit yavaş etkir ve kalay (2) tuzları oluşur.

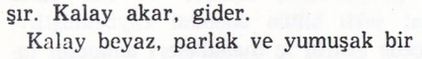

$$Sn + 2Cl_2 \rightarrow SnCl_4$$ (Kalay (4) klorür) (kalay tetraklorür)

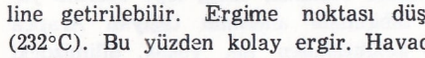

$$Sn + 2HCl \rightarrow SnCl_2 + H_2$$ (kalay (2) klorür)

Çelik levhalar kalayla kaplanarak teneke elde edilir. Kaplama, demirin yüzeyindeki oksit katmanı asitle temizlendikten sonra, ergimiş kalaya daldırılarak veya elektrolizle yapılır. Yalnız demir daha aktif olduğundan bir yeri aşınan teneke çabucak paslanır. İnce kalay levhalar besinleri sarmakta kullanılırdı. Şimdi daha ucuz olan alüminyum levhalar kalayın yerini almıştır.

Kalaydan çeşitli alaşımlar ve bileşikler elde edilir. En önemli alaşımları kalay ve kurşundan yapılmış lehim; kalay, antimon, bakırdan yapılmış antifriksiyon; yine değişik oranlarda kalay, antimon ve bakırdan yapılmış britanya metalidir.

KALDELİLER

M.Ö. 2000 yıllarıyle, M.S. 500 yılları arasında Mezopotamya'da birçok devletler kurmuş olan bir ulus. Samî ırkından oldukları ve bu bölgeye Arabistan'dan geldikleri sanılmaktadır. Geldaniler adıyle de anılan bu ulus zamanla Babil halkıyle kaynaşmış ve «Babil devleti» adını almıştır. Astronomiyle çok ilgilenişleri yüzünden «Kaldeli» sözcüğü bazı Batı dillerinde «astronom» anlamında kullanılmıştır. Sümerler'in, Kaldeliler üstünde büyük etkisi vardır.

KALDIRAÇ

Belirli bir dayanma noktasından, farklı iki noktaya, biri diğerinin doğuracağı rotasyon hareketine karşı koyacak şekilde uygulanan iki karşıt kuvvetin etkisi altında bulunan ve adı geçen dayanma noktası etrafında dönebilen katı cisim.

Uygulanan kuvvetlerden birinin büyüklüğü ile uygulanma noktasının kaldıraçın dayanma noktasına uzaklığının çarpımı, öbür kuvvetin büyüklüğü ile bunun uygulanma noktasının kaldıraçın dayanma noktasına olan uzaklığının çarpımına eşitse kaldıraç dengede olur. Kuvvetlerden birinin uygulanma noktasının kaldıraçın dayanma noktasına olan uzaklığına kaldıraçın kolu adı verilir. Yukarıdaki kurala göre, farklı iki kuvvetin altında bulunan bir kaldıraç da dengede bulunabilir. Bunun için, küçük kuvvetin kolunun, büyük kuvvetin kolundan belirli bir oranda büyük olması kâfidir. Bu şartlar altında kaldıraç, devindirici kuvvetin daha büyük bir direnç kuvvetini yendiği bir basit araç gibi iş görür. Uygulanan F ve f kuvvetlerinin kolları, l ve L olursa, kaldıracın denge şartı

$$F \times l = f \times L$$

şeklinde yazılır. Buna göre, eğer bir kaldı-

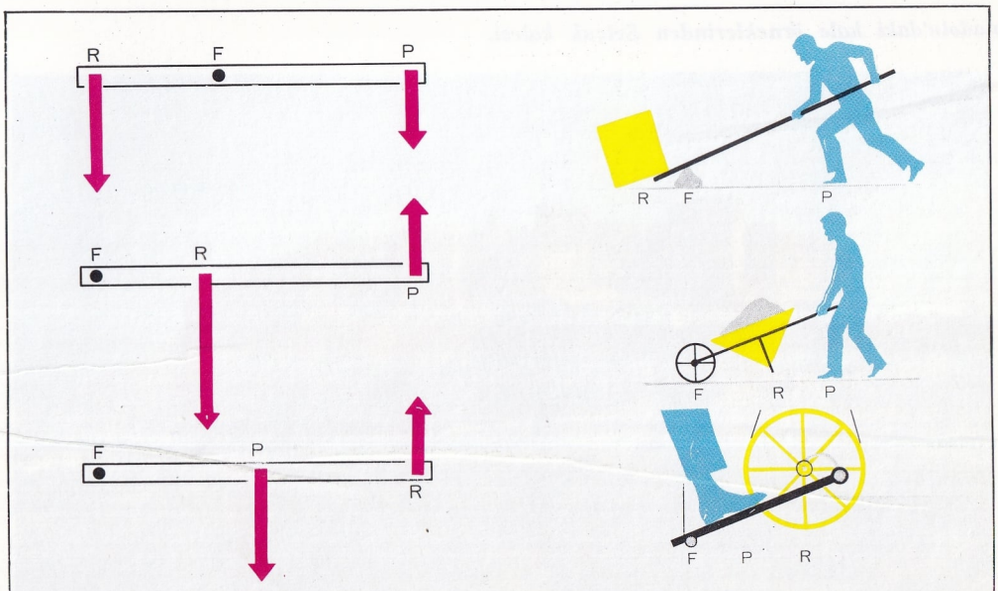

Kaldıraçlar üç türdür. Birinci türde, F dayanma noktası, uygulananP kuvvetiyle R direnç kuvveti arasında olur. İkinci tür kaldıraçta R'nin uygulandığı nokta, F dayanma noktası ile P kuvveti arasında bulunur. Üçüncü türdeyse, P kuvveti, F dayanma noktası ile R direnç kuvveti arasında yer alır.

raçta kollar eşit uzunluktaysa dengenin kurulabilmesi için uygulanan kuvvetlerin de eşit olması gerekir. Bu takdirde kaldıraç, iki kuvvetin eşitliğini değerlendirmek amacıyle kullanılabilir (terazinin prensibi).

KALE

Denizli iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3166). Denizli'ye 79 km. uzaklıkta, yükseltisi 1 130 m. olan bir sırt üzerine kurulmuştur. Kasabanın yakınında çamlıklar vardır. Halkın büyük bir kısmı dokumacılıkla geçimini sağlar.

Kasaba bu adı, içinde bulunan kaleden alır. Buraya halk arasında Kale Davas denir.

Kale ilçesinin yüzölçümü 727 km^2., nüfusu 17 799'dur. 31 köyü vardır.

İlçe topraklarının büyük bir kısmı dağlıktır. Düz alanlarında tahıl ekilir. Yüksek kesimlerde halk hayvancılıkla geçinir. Ormanlar oldukça geniş yer tutar.

KALE

Belirli bir yeri savunmak için yapılan bir tahkimat türü. Savunmada ya arazinin uygun doğal koşullarından yararlanılır, ya da bazı değişikliklerle arazi savunmaya daha uygun duruma getirilir. Bu durumlardan ilkinde doğal bir tahkimat, ikincisinde ise yapay bir tahkimat söz konusudur. Yapay tahkimatlar uzun bir süre kullanılmak için yapılmışlarsa süreli tahkimat, geçici olarak yapılmışlarsa sahra tahkimatı olmak üzere, ikiye ayrılırlar.

Bir tahkimat, savunulmak istenen yere göre, az ya da çok geniş olabilir; yine bu nedenden, bir tahkimat basit bir pusu, bir set, bir kule olabileceği gibi, duvarlarla ya da hendeklerle çevrilmiş bir alan da olabilir. Tahkimatın en gelişmiş şekli çeşitli kale türleridir. Tahkimat türleri, yapı tekniğinin ilerlemesiyle birlikte ve savaşan iki tarafın gerek savunmada, gerekse saldırıda kullandığı araçlarla ilişkili olarak, zamanla değişikliklere uğramış, gelişmişlerdir.

Savunma için özel hazırlıklar yapma gereği, insanlar göçebeliği bırakıp yerleşik düzene geçtikten sonra ortaya çıkmıştır. Savunma için yapılan en ilkel tahkimatlar, köy çevresinin dikenli bitkilerle yapılan çitler veya alçak taş duvarlardır. Daha sonraları, özellikle Akdeniz toplumları tarafından, kuleleri olan surlar yapılmağa başlanmıştır. İlkçağda tahkimat konusunda en ileri giden toplumlar Hititler, Babilliler, Mısırlılar ve daha sonra da Persler olmuştur. Eski Yunan şehirleri başlangıçta «açık»tı; savunma için akropol kullanılıyor, şehir halkı gerektiğinde buraya sığınıyordu; daha sonraları, özellikle Pers saldırılarının sonucu olarak, Yunanlılar tahkimata büyük önem vermeğe başladılar. Bu dönemden kalma tahkimat örneklerinin en önemlileri M.Ö. V. yüzyılda yapılmış olan Atina ve Pire surlarıdır. Bu çağdan bir başka örnek de, Siracusa'nın kuzeybatı sınırında M.Ö. V. yüzyılın sonları ile IV. yüzyılın başları arasında yaptırılmış olan Eurialo Şatosudur: Şehri Kartacalılara karşı savunmak amacıyle yapılmış olan bu kalede büyük bir kule, üç hendek ve çok sayıda tünel vardı; kalenin kalıntıları günümüze kadar kalmıştır. Romalılar genellikle, dikdörtgen biçiminde bir plana göre, şehirleri çeviren kalelerden başka, yer yer hisar ve kulelerle güçlendirilen sur ve çukurlarla çok geniş bölgeleri çeviriyorlardı. İskoçya ile İngiltere arasındaki Adrianus çukuru bu tür tahkimata örnek olarak gösterilebilir.

Tahkimat türleri ve bu arada kale, bütün ortaçağ boyunca, yapı bakımından önemli bir değişiklik göstermemiştir: bununla birlikte, mazgal deliklerinin genişletildiği ve surlardan

Agra Kalesi. Kuzey Hindistan şehirlerinden biri olan Agra'nın kalesi XVI. yüzyılın ikinci yarısında Ekber Şah tarafından yaptırılmıştır.

içeri girebilecek düşmanın içerde ilerlemesini güçleştirmek amacıyle iç giriş yollarına daha çok önem verildiği dikkati çekmektedir. XIV. yüzyılla XV. yüzyıl arasında barutun bulunmasıyle savunma sistemlerinde bir devrim meydana gelmiştir. Bir süre kalelerin daha güçlendirilmesi ve sağlamlaştırılması yoluna gidildikten sonra, tahkimatın, düşmanı topçu ateşi altında ve şehirden mümkün olduğu kadar uzak tutacak şekilde yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Daha sonra «tabya» adı verilen bu tahkimat türü, hendekler ve toprak dolgularla birbirine bağlanmak suretiyle geliştirilmiştir. XIX. yüzyılda ateşli silâhların gelişmesine karşılık tabyalarda da yeni değişiklikler yapılmış; XX. yüzyılda, I. Dünya Savaşından sonra ise, hava kuvvetlerinin gelişmesiyle, kaleler ve her türlü tahkimat şekli bütün önemini kaybetmiştir.

Türkçede şehrin iç mahalleleri anlamını taşıyan «kale» sözünün, «dağ, tepe üzerine yapılmış tahkimat» anlamını taşıyan Arapça «kal'a» kelimesinden mi, yoksa, dilimizdeki anlamıyle Farsçadan mı geldiği tartışma konusudur. Şehirleri çepçevre saran surlara da halk arasında kale adı verilir. Küçük kalelere ise hisar denilmektedir. İstanbul Boğazının iki yanındaki karşılıklı Anadolu ve Rumeli hisarları, en güzel hisar örnekleridir. Şehir surlarına örnek olarak ise, İstanbul surları, Diyarbakır ve Malatya kaleleri gösterilebilir. Anadolu'da Hititler, Urartular çağında başlayan kale yapımı, daha sonraki çağlarda, Romalılar, Bizanslılar, Selçuk ve Osmanlı Türkleri tarafından sürdürüldüğü gibi, daha önce yapılmış olan kaleler de sürekli olarak onarılmış ve kullanılacak durumda tutulmuştur. Bizans imparatoru Büyük Konstantin tarafından yaptırılan Diyarbakır kalesi, Urartular zamanında yapılmış olan Van kalesi, Hititlerden kalan Afyon kalesi, Romalıların yaptığı Ankara kalesi, Osmanlılar za-

Anadolu'daki kale örneklerinden Selçuk kalesi.

manında XVII. yüzyılda yapılan Hoşap kalesi, Romalılar zamanında yapılan Malatya kalesi, Selçuklular döneminde yapılan Alanya kalesi ve Kızılkule, eski çağlardan kalan ve Bizanslar zamanında onarılan Erzincan kalesi, Mengüçoğulları zamanından kalma Kemah kalesi, vb... bu kalelere örnek olarak gösterilebilir.

KALECİK

Ankara iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 022). Ankara-Çankırı yolu üstünde, Ankara'ya 92 km. uzaklıktadır. Ankara-Zonguldak demiryolu üzerinde, bir istasyonu vardır. Kasabada binaların çoğu kerpiçten, bir ya da iki katlıdır. Küçük bir çarşısı vardır. Çarşı ve hükümet konağı civarındaki sokak ve caddeler düzgündür. Kasaba istasyon tarafına doğru gelişmiştir.

Kalecik ilçesinin yüzölçümü 1 318 km², nüfusu 28 665'tir. Merkez bucağından başka Çandır ve Hasayaz adlı iki bucağı ve 55 köyü vardır.

İlçe toprakları yayla niteliğindedir. İlçenin en yüksek noktası İdris dağı (1985 m.)dır. İlçede karasal bir iklim hüküm sürer. Başlıca akarsuları Kızılırmak'a karışır. Kızılırmak ilçe topraklarını ikiye böler. Bu topraklarda bozkır görünüşü hâkimdir. Ağaçlara yalnız akarsu boylarında rastlanır. İlçe halkının geçim kaynağını tarım ve hayvancılık teşkil eder. Bu arada meyvecilik ve bağcılık da gelişmiştir. Elde edilen üzümlerin bir kısmı taze olarak, bir kısmı da şarapçılıkta kullanılır.

KALEYDOSKOP

İskoçyalı fizik bilgini David Brewster'in, köşeli aynalar kullanarak yaptığı bir aygıt. Silindir biçiminde bir karton borunun içine, aralarında 60°lik bir açı meydana getirecek şekilde, dikdörtgen biçiminde iki düz ayna yerleştirerek çok basit bir kaleydoskop elde edilebilir. Aynaların ortak kenarı silindirin eksenine paraleldir. Borunun bir ucu, iki camla kapatılmıştır; bu camlardan dıştaki buzludur. İki camın arasında örneğin cam parçacıkları gibi küçük renkli maddeler bulunur. Borunun açık ucundan içine bakıldığında, renkli cam parçacıklarının ve bunların iki aynadan yansıyan görüntülerinin parıldattığı, yuvarlak bir alan ve bakışımlı geometrik şekiller görülür. Boru sallanınca cam parçacıkları yer değiştirir ve borunun dibinde yeni şekiller meydana getirirler.

Kaleydoskopla elde edilebilecek sayısız görüntülerden biri.

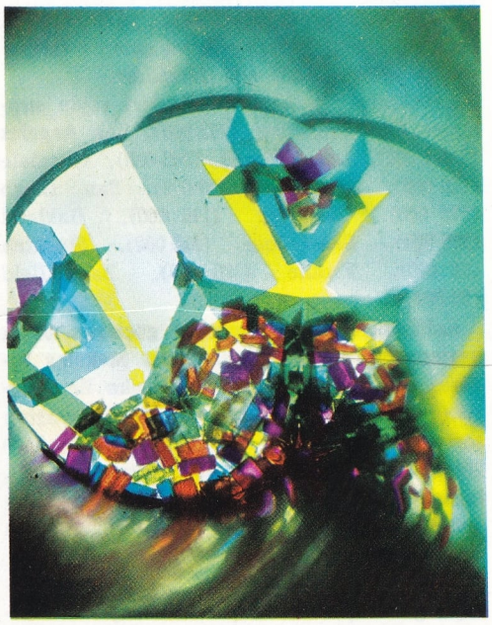

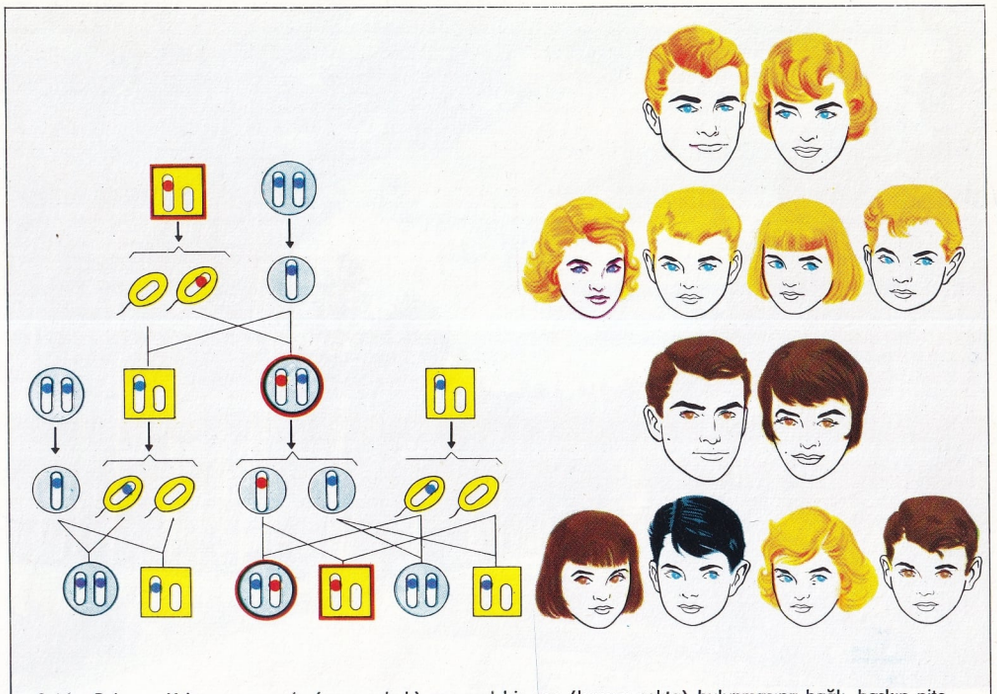

Solda: Babanın X kromozomunda (uzun çubuk) anormal bir gen (kırmızı nokta) bulunmasına bağlı, baskın nitelikte (kırmızı çerçeve) bir hastalığın geçmesi. Gen atmık hücrelerinin (spermatozoit) yüzde ellisinde bulunmakta ve sağlıklı bir kadınla olan birleşmeden doğan kız çocuğa (büyük yuvarlak) geçmektedir. Sonraki kuşaklarda sağlıklı oğuldan doğacak torunlar sağlıklı olacaktır. Geri kalan %50, kız olsun, oğlan olsun (kareler erkekleri, yuvarlaklar kızları göstermektedir), hastalıklı kızdan doğdukları ve buna bağlı olarak anormal geni taşıyan X kromozomunu aldıkları için hastalığı taşıyacaklardır. Sağda: Sarı saç, mavi göz saklı nitelikteki genlerden gelmektedir. Bu nitelikteki ana babadan doğan bütün çocuklarda bu nitelikler görülmektedir. Ana baba kumralsa ve siyah ve sarı saçlı, siyah ve mavi gözlü ana babalardan dünyaya gelmişlerse, çocukların yalnız %25'i sarı saçlı mavi gözlü olacaktır. Öteki iki nitelik bağımsız olarak gelişecektir.

KALINBACAKLIGİLLER (Oedicnemidae)

Omurgalı hayvanlardan kuşlar sınıfının, yağmurkuşları takımının çamurkoşarları alttakımına giren bir familyası. Familyaya giren kuş türlerinin kalın bacakları ve şiş dizkapakları vardır. Uzun bacaklarında üçer parmak yer alır. Renkleri gri ve kahverengidir. Akarsu ve göl kenarlarındaki taşlık alanlarda yaşarlar. Geceleri avlanır, sümüklüböcek, solucan ve böcek yerler. Genellikle dünyanın sıcak bölgelerinde bulunurlar. En tanınmış örneği bir Avrupa türü olan «Kalın bacaklı kuş (oedicnemus oedicnemus)» 45 cm. uzunluğunda olup Kuzey Afrika, Orta Asya ve Güney Avrupa'nın çöl ve bozkırlarında yaşarlar.

KALITIM

Bireyin niteliklerinin üreme hücreleri yoluyle kendinden sonraki kuşaklara geçmesi. Soyaçekim ve irsiyet kelimeleri ile aşağı yukarı aynı anlamda kullanılmaktadır. Çeşitli türleri birbirinden ayıran nitelikler ana babanın genlerinin biribirine karışarak çoğalması yoluyle yeni canlıya geçer. Bu geçiş birtakım belirli yasalara göre olur. Bu yasaları inceleyen bilim dalına genetik adı verilir. Ancak genetiğin hâlâ çözülememiş sorunları vardır. Bazı genetik geçişmelerin, gametlerin sitoplazması yoluyle gerçekleşip gerçekleşmediği tartışma konusudur. Kalıtım sorunu bireyin ve türün kendilerine öz niteliklerinin korunması sorunuyle ilişkilidir. Sonradan edinilmiş niteliklerde kalıtım kabul edilmemektedir.

İnsanda kalıtım birtakım fiziksel ve ruhsal görünüşlerle ortaya çıkar. Saçların, gözlerin rengi, vücudun genel yapısı vb. bunlardandır. Bunun dışında insanda kalıtımı belli eden birtakım hastalık durumları da vardır. Bunlara kalıtsal hastalıklar, irsî hastalıklar adı verilir. Kalıtsal olduğu bilinen pek çok hastalık vardır. Ancak bunların ana karnında alınmış bir mikrop veya virüsten meydana gelen hastalıklarla karıştırılmaması gerekir. Sifilis (firengi) bu tür bir hastalık olduğu halde uzun süre kalıtsal sanılmıştır.

Genlerle geçen herhangi bir hastalık durumu, doğumda kendini gösterebileceği gibi, daha sonraları, çocukluk, gençlik, erginlik aşamalarından herhangi birinde de meydana çıkabilir. Bu çeşit hastalıklar kalıtsal hastalık ve aile hastalığı diye ikiye ayrılır. Genlerle geçen bozukluk hem ana babada, hem ço-

Üstte: Kaliforniya'nın kuzey kesimlerinde bir çamlık. Altta: San Pedro'da bir petrol rafinerisi. Ormanlar ve yeraltı kaynakları, Kaliforniya'nın doğal kaynakları arasındadır.

cuklarda görülüyorsa bu, kalıtsal hastalıktır; yalnız çocuklarda görülüyorsa, aile hastalığıdır. Genlerle geçen hastalık durumunun ana babada görülmeyip yalnız çocuklarda rastlanmasının nedeni, hastalığı yapan genlerin ana babada saklı durumda bulunmasıdır. Genlerin saklı durumda oluşu birkaç kuşak boyunca sürebilir. Her ikisi de bu çeşit gene sahip iki bireyin birleşmesinde, bu saklı nitelik ortaya çıkar.

Soyaçekimin özel bir çeşidi de cinsiyete bağlı olan soyaçekimdir. Bu en çok hemofili denen, kanın pıhtılaşmaması durumu ile, renkkörlüğü denen bazı renkleri ayıramama durumunda görülür. Bu iki durumda hastalık taşıyan gen saklı gendir. Adına «eugenetik» denen ve amacı insan dölünü iyileştirme olan bir bilim dalı, kalıtsal hastalıkların azaltılması yollarını aramaktadır.

KALİFORNİYA

Kuzey Amerika'nın batısında yer alan bölge. Politik bakımdan Amerika Birleşik Devletlerine bağlı olan kısmı Kaliforniya, Meksika'ya bağlı olan kısmı ise Aşağı Kaliforniya diye adlandırılır.

Kaliforniya, A.B.D.'nin bir eyaletidir. (Yüz ölçümü 411 015 km², nüfusu 1 572 000). Batıda Pasifik okyanusu, kuzeyde Oregon, doğuda Nevada ve Arizona, güneyde Aşağı Kaliforniya ile çevrelenmiştir. Başkenti Sacramento'dur (nüfusu 195 000). Kuzey-batı — güney-doğu doğrultusundaki iki dağ sırası kıyıya paralel olarak uzanır. Batıdakinin en yüksek tepesi Mount Linn'dir (2 623) m.). Doğudaki Sierra Nevada dağlarının en yüksek tepesi Mount Whitney'dir (4 418) m.). Sierra Nevadalar kuzeyde Mount Shasta (4 317 m.) ile birleşerek, Sacramento ve San Joaquin ırmaklarının geçtiği Great Valley'i çevrelerler.

Kıyıda dağlar geçit vermez. Yalnız orta kısımda geniş ve derin San Francisco körfezi yer alır.

İklimi Akdeniz iklimine benzer; fakat özel morfolojik şartlar yağışı çok etkiler. Sıradağların batı yamaçlarında yağış boldur. Bunun sonucu Great Valley'de doğuda, Sierra Nevadaların eteklerinde nüfus yoğundur.

Güney-doğuda geniş, kurak bir arazi uzanır. Doğuda, Nevadaların eteklerinde Death Valley (Ölüm vadisi) yer alır. Burası deniz düzeyinden 84 m. aşağıdadır. Dünyadaki en yüksek sıcaklık burada tespit edilmiştir (gölgede 56°C den fazla).

Kaliforniya'nın güneyinde, Colorado'nun yatağından 80 km. uzakta, bir başka bölge daha deniz düzeyinden 73 m. aşağıdadır. Burası kısmen Salton gölünün (Salton Sea) sularıyle kaplıdır.

Kaliforniya'da halkın çoğu tarımla uğraşır. Olumlu sulama şartları da bunu kolaylaştırmaktadır. En önemli tarım maddeleri tahıl, meyve (turunçgiller, elma, şeftali, erik), üzüm, zeytindir. Büyükbaş hayvan yetiştirimi de oldukça gelişmiştir.

Kâğıt, selüloz ve mobilya yapımı için ormancılığa çok önem verilir. Bakersfield bölgesinde zengin petrol yatakları bulunur. Endüstri merkezleri, San Francisco ve Los Angeles'tedir.

Balık konservesi (ton, sardalye), rafineri, demir çelik, makine, optik ve sinema (Hollywood) endüstrisi de çok önemlidir.

Kaliforniya'nın başlıca şehirleri şöyle sıralanır: San Francisco (745 000), Los Angeles (2 480 000), Long Beach (345 000), Glendale (120 000), Pasadena (120 000), San Diego (575 000), Berkeley (115 000), Oakland (370 000), San José (210 000), Stockton (88 000), Fresno (135 000), Bakersfield (58 000).

Kaliforniya'ya ilk İspanyol göçleri 1769'da başlamıştır. 1822'de Kaliforniya, Meksika federal devletine katılmıştır. Meksika ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki savaştan sonra, 1850'de Yukarı Kaliforniya A.B.D. konfedere devletleri arasına katılmıştır. Aynı yıllarda ilk altın yataklarının bulunması «Golden Rush» diye adlandırılan altına hücum hareketinin başlamasına sebep olmuştur.

Kaliforniya topraklarının verimli oluşu buraya gelen Çinli ve Japonların sayısının, kı-

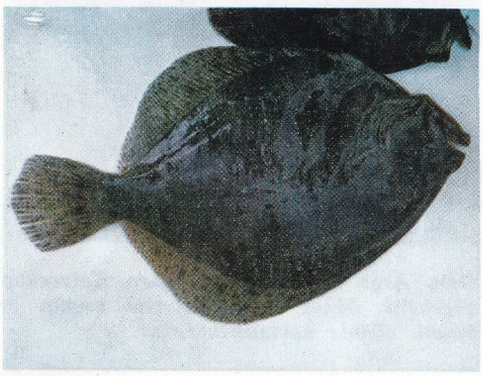

Üstte: Bir kalkan balığının aşağıdan, altta ise, üstten görünüşü. Rengi denizin rengine uyan kalkan balığının eti çok lezzetlidir.

sa zamanda beyazların sayısını aşması sonucunu doğurmuştur.

Meksika Kaliforniyası, güneydoğuya doğru 1 100 km. kadar uzanan bir yarımadadır. Kaliforniya körfezini Pasifik okyanusundan ayırır.

Politik bakımdan, Aşağı Kaliforniya Meksika devleti (Baja Kaliforniya 71 627 km^2., nüfusu 530 000; başkent Mexicali) ve Aşağı Kaliforniya'nın güney bölümü (Baja Kaliforniya Sur: 72 465 km^2., nüfusu 85 000; başkent La Paz) olmak üzere ikiye ayrılır.

Aşınmış bir kalker kayası. Kalker, temel maddesi kalsit olan bir kayadır.

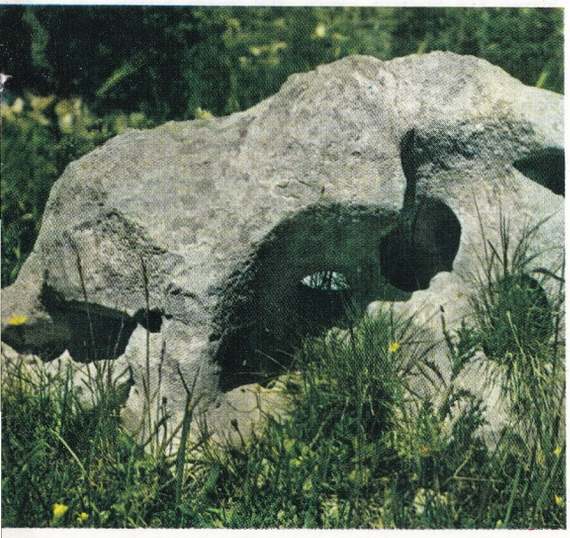

Yarımadayı, yüksekliği 3 000 metreyi bulan dağlar kaplar. İklim kuraktır. Bu nedenle tarımın gelişmesine elverişsizdir. Seyrek nüfusun gelir kaynakları çiftçilik ve yeraltı kaynaklarıdır (bakır, altın). Başlıca merkezler Mexicali (nüfusu 200 000), La Paz (nüfusu 15 000) ve Ensenada (nüfusu 7 000) dır.

KALİFORNİYUM
Aktinit grubundan ve yapay elementlerdendir. Doğada bulunmaz. Sembolü Cf, atom numarası 98, atomik kütlesi 248 a.k.b.'dir. 1950 yılında Kaliforniya Üniversitesinde bilimsel araştırma yapan G.T.Seaborg ve arkadaşlarının çalışmaları sonunda keşfedilmiştir. Element atom numarası 96 olan küriyum çekirdeklerinin, Berkeley siklotronunda elde edilen 35 m.eV.'luk alfa tanecikleriyle bombardıman edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Kaliforniyum alfa ışıması yapan kuvvetli radyoaktif bir elementtir. Işımanın yarılanma süresi ancak 45 dakikadır. Işıma sonunda kaliforniyum tekrar küriyum elementine dönüşür. Öte yandan bu küriyum da radyoaktiftir. Kaliforniyum bir metaldir. Özelikleri lantanit grubu (nadir toprak) elementlerinden 66 atom numaralı disprosiyuma çok benzer.

KALİNİN, MİHAİL İVANOVİÇ
(1875-1946). Sovyet devlet adamı. İşçilik yaparak hayatını kazandığı sırada, Sosyal Demokrat Partisine girmiş (1898), ayaklanmalara katıldığı için birçok defa tutuklanmış, 1917 devriminde Petersburg kesimi yöneticilerinden biri olarak görev almış, 1919'da Sovyet Federatif Cumhuriyetleri Sosyalist Yürütme Komitesi başkanı, 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Yürütme Komitesi başkanı olmuş, 1938 yılında seçildiği Sovyetler Birliği Yüksek Prezidyum başkanlığından 1946 yılında ayrılmış, kısa bir süre sonra da ölmüştür.

KALKANBALIĞI (Rhombus maximus)
Kemiklibalıklar takımının yan yüzergiller familyasından bir balık türü. 20 yıl kadar yaşarlar. Rengi yüzgeçlere doğru daha da açılan açık kahverengidir. Gözünün bulunduğu sol yüz kamburumsudur. Boyları 100 cm., ağırlıkları 35 kg. olanları vardır. Üzeri kemik düğmelerle kaplıdır. Avrupa kıyıları, Akdeniz ve Karadeniz'de yaşarlar. Kırlangıç, hamsi, gümüşbalığı ve kabukluları yiyerek beslenirler.

KALKANDERE
Rize iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 840). Rize'yi Çoruh vadisi üzerinden İspir'e bağlayan yol üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 20 km. uzaklıktadır. Eski adı Karadere idi.

Kalkandere ilçesinin yüzölçümü 95 km^2., nüfusu 17.187'dir. 14 köyü vardır. İlçe toprakları çok engebelidir. Bol yağışlı ve kışları ılık bir iklimi vardır. Orman bakımından zengindir. Başlıca akarsuyu Karadere'dir. İlçe halkının gelir kaynağı çay tarımına dayanır. Tahıllar arasında en çok mısır ekilir.

KALKER
Jeolojik devirlerde yaşamış bazı tek hücreli hayvanlarla, midye, istiridye, mercan türünden çok hücreli, kabuklu hayvanların meydana getirdiği tebeşir kitleleri, yeraltında büyük basınçlar etkisinde kalınca kalker kayalar oluşur. Kalkerin yapısında kalsiyum karbonat vardır. Bu, kalsit adını alan kristaller meydana getirir. Kalsit, mermerde ve tebeşir kayalarında da vardır. Ancak tebeşirdeki kalsit çok küçük, kalkerdekiler daha büyüktür. Mermerde kalsit kristalleri gözle görülebilecek kadar büyüktür.

Kalker büyük sıradağlar meydana getirir. Yurdumuzun güneyini saran Toros dağları buna örnek olarak gösterilebilir. Kalker çok kullanılan bir ilkel maddedir. Kireçtaşı adını alır, çeşitli büyüklükte kırılarak yapı taşı olarak kullanılır. Endüstride kalkerden sönmemiş kireç, kalsiyum siyanamit, kalsiyum karbür ve başka kalsiyum bileşikleri elde edilir. En önemli kullanış yerleri çimento ve cam yapımıdır. Kalker metallürjide dışık yapmak için ergitici olarak kullanılır.

KALKÜTA
Doğu Hindistan'da bir liman şehri. Batı Bengal eyaletinin başkentidir. Ganj ırmağının deltasında, Ganj'ın sağdan katılan kollarından biri olan Hooghly ırmağının sol kıyısında kurulmuştur. XVII. yüzyılın sonlarında, Doğu Hindistan Kumpanyasından Job Charnock tarafından kurulan Kalküta 1834-1912 yılları arasında Hindistan'ın başkenti olmuş-

Kalküta'da bir cadde. Nüfusu beş milyona yaklaşan Kalküta Hindistan'ın en büyük limanıdır.

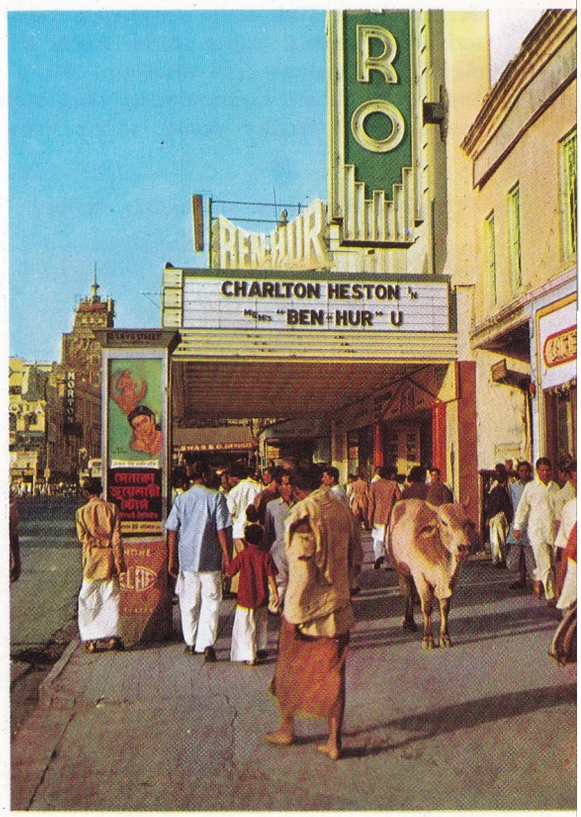

tur. Kalküta'nın sık sık sahne olduğu Hindu Müslüman çatışmaları ancak yeni Pakistan devletinin kurulmasıyle sona ermiştir. Kalküta Hindistan'ın en büyük limanı, Kuzey Doğu Hindistan'ın madenleriyle tarım ürünlerinin en önemli ihraç kapısıdır. Buradan ihraç edilen maddelerin en önemlileri demir, manganez, çay, bitkisel yağlar ve özellikle ham ve işlenmiş kendirdir. Sanayinin en gelişmiş olduğu dallar kendir işleme, demir, makine ve yağ sanayileridir. Şehrin 2 950 000 olan nüfusu, çevresiyle birlikte 4 700 000'i bulur.

Kalküta'nın canlı bir kültür hayatı vardır; müzeleri, tiyatroları, sanat galerileri, iki üniversitesi ve nükleer araştırma kurumu bunun tanıklarıdır. Tanrıça Kali için yapılmış olan tapınağa Hindistan'ın dört bir tarafından hacılar gelir. Şehir Avrupa'yı Uzak Doğu'ya bağlayan havayolu üzerinde bulunduğundan, havaalanı uluslararası bir önem taşımaktadır. Kalküta demiryoluyle de Hindistan'ın ve Doğu Pakistan'ın bütün önemli şehirlerine bağlıdır.

KALMIK, ERCÜMENT
(1909-) Türk ressamı. İstanbul'da doğmuş, Nişantaşı ve Ankara sultanilerinde okumuş, Güzel Sanatlar Akademisinde resim öğrenimi görmüştür. Güzel Sanatlar Akademisinde Çallı, Nazmi Ziya ve Namık İsmail'le çalışan Kalmık, 1939'da Paris'e gitmiş, A. Lhote'un atelyesinde çalışmalar yapmıştır. Yurda döndükten sonra çeşitli liselerde öğretmenlik yapmış, 1947 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Renk ve Şekil kürsüsüne öğretim görevlisi olarak atanmıştır. İtalya ve A.B.D.'de incelemelerde bulunan Kalmık, Berlin, Prag ve Varşova'da düzenlenen Türk resim sergilerinin komiserliklerini yapmış, çağrılı olarak Berlin Mimarlık Fakültesinde ders vermiştir. 1941 yılında açtığı ilk özel sergisinden bu yana, yurt içinde sürekli sergiler açmış, ayrıca Venedik, Lugano, Berlin, Roma. Viyana, Prag, Varşova, Minnesota gibi şehirlerde de resimlerini sergilemiştir. Resimlerinde duyarlı bir üslûpla, disiplinli bir çalışmanın egemen olduğu Kalmık'ın İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, İzmir Galerisi gibi kurumlarla Kıbrıs, A.B.D. gibi ülkelerin müzelerinde tabloları vardır. Kalmık'ın, **Renklerin ve Şekillerin Armonisi, Tabiatte ve Sanatta Doku** adlı iki kitabı yayımlanmıştır.

Ercüment Kalmık'ın «Balonlar» tablosu.

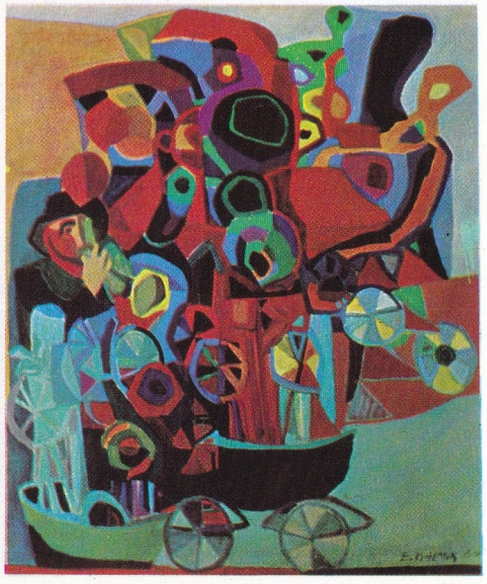

KALLİMAKHOS
(M.Ö. 315-245) Yunan şairi. Hellenismus dönemi şiirinin en büyük temsilcisi sayılır. Öğretmenlik yaptıktan sonra İskenderiye Sarayına giren Kallimakhos, Ptolemeos Filadelfos, Arsinoe, Ptolomeos Evèrgete ve Berenice için şiirler yazmıştır; Catullus'un Latinceye çevirdiği «Berenice'nin saçları» adlı şiiri ünlüdür. İskenderiye Müze ve Kitaplığında çalışmış, rakipleriyle sert tartışmalar yaparak üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Uzun şiire şiir anlayışını getirmiş; içerikle de ilgilenmekle birlikte daha çok biçime önem vermiştir. Üslûp bakımından eksiksiz olan şiirlerinde duygusal bir sıkıntı sezilir; öte yandan öz arayışı Kallimakhos'u hemen hemen kapalı bir şiire götürmüştür.

Kallimakhos'dan bugüne uzun bir ağıttan parçalar (dört kitap), **Nedenler (Aitia), Jamboslar** kalmıştır; altı ilahîsi ile altmış kadar epigramının hepsi günümüze kadar gelmiş, dil araştırmaları ise kaybolmuştur.

Kallimakhos'un kısa şiirlerinin bir kısmı Türkçeye çevrilmiştir.

KALMUK CUMHURİYETİ
Moğol asıllı bir topluluktan (oyrat) gelen Kalmuklar, yıllarca Çin ile Rusya arasındaki bölgelerde yaşadılar. Önce 1905'teki devrimden, sonra da 1917'deki devrimden yararlanan Kalmuklar, 1920 yılında Lenin'in başkanlığındaki Merkez Yürütme Kurulunun bir kararıyle bağımsız bir ülke, 1935'te ise S.S.C.B.'ne bağlı bir cumhuriyet oldu. Kalmuk Cumhuriyeti Hazar denizinin kuzey-batı kıyılarıyle, aşağı Volga'nın batısında yer alır. Nüfusu 231 935, yüzölçümü 73 321 km².'dir. Başkent Stepnoy'dur. Balıkçılık ve hayvancılıkla geçinirler. Cumhuriyetin bitki örtüsü isteplerdir.

KALORİ
Isı miktarı birimi (sembolü cal.). 1 gram suyun sıcaklığını 14,5 C°den 15,5 C°ye yükseltmek için suya verilmesi gereken ısıya eşittir. Örneğin termokimyada olduğu gibi, bazı olayların incelenmesinde çok büyük sayıların kullanılmasından kurtulmak için bunun bin katı olan kilokalori birimi kullanılır. (1 kcal = 10000 cal). Kalori aynı zamanda fizyolojide besinlerin enerji değerini ölçmeye de yarar.

Isı ile işin eşdeğerliği prensibine göre bir kalori yaklaşık olarak 4,18 jule karşılıktır. 1948'de ölçüler ve ağırlıklar genel toplantısında, bundan sonra ısı birimi olarak kalori değil jul kullanılması kararlaştırılmıştır.

Orta Asya kavimlerinden olan Kalmuklar göçebelik dönemi geleneklerini bugün de büyük ölçüde korumaktadırlar.

1950'deki toplantıda ise bir kalorinin değeri 4,1855 jul olarak tespit edilmiştir.

KALORİFER
(bkz. Isıtma)

KALORİMETRE
Başka bir cisimle temasta bulunan bir cismin verdiği ya da aldığı ısı miktarını ölçmeye yarayan alet. Bu alet ısı alışverişi sırasında cisimlerden birinde meydana gelen etkiyi (örneğin eriyen ya da meydana gelen buz miktarını, sıcaklıktaki değişmeyi ya da, bir elektrik direncinin artma ve azalmasını) ölçer.

Buzlu kalorimetre: Sıcaklığı 0 C° den büyük olan cisimlerin verdiği ısı miktarını ölçer. Verdiği ısı ölçülecek olan cisim kitlesi, bu cisimden daha büyük olan buz dolu bir kaba daldırılır. Isı dengesi kuruluncaya kadar cisim ısı enerjisini buza bırakır. Bırakılan ısı, buzun bir kısmını eritir. Bir gram buzun su haline getirilmesi için 79,2 kalori gerektiği bilindiğinden, bu sayı meydana gelen suyun gram cinsinden ifade edilen kitlesiyle çarpılınca cismin verdiği ısı miktarı bulunur. Buz, suyun bir kısmını tuttuğu için ölçü yaklaşık olur.

Bunsen kalorimetresi: Sıvı hale geçerken buzun hacminin azalması, katı hale geçerken suyun hacminin artması olayından yararlanır. Alet, içinde denge haline gelmiş su ve buz bulunan bir kaptan ibarettir. Buza bir cisim değdirildiğinde, cisim buza ısı verirse buz erir; buzdan ısı alırsa suyun bir kısmı buz haline gelir. Böylece kaptaki su düzeyinde bir azalma ya da artma görülür. Bu düzeye bakarak, daralama metoduyle, alınan ya da bırakılan ısı miktarını bulmak mümkündür.

Sulu kalorimetre: İçinde t sıcaklığında, bilinen miktarda su bulunan, ısı bakımından yalıtılmış bir kaptan ibarettir. Sıcaklığı suyunkinden daha yüksek olan bir cisim kaba daldırılırsa, suyun sıcaklığı t'ye çıkar. Suyun kitlesinin t'-t ve suyun özısısıyle çarpımı cismin suya bıraktığı ısı miktarını verir.

Küçük ısı miktarlarının ölçülmesi için, özel kalorimetreler kullanılır. Yakıtların ısı enerjisi **bomba kalorimetresi** ile ölçülür; bu alet, içinde ısı enerjisi ölçülecek sıvı ya da katı cismin elektriksel yolla yakılabildiği çelik bir kaptan ibarettir. Yakıtın yanması sonunda meydana gelen ısı bu kapla temasta bulunan bir su kitlesinin sıcaklığındaki artma vasıtasıyle ölçülür.

KALP
(**bkz.** Yürek).

KALPAZANLIK
Paralarda sahtekârlık suçu. Eski Ceza Kanununda, paralarda sahtekârlık suçuna, «kalpazanlık» suçu denilmekteydi; bu terim günlük hayatta, paralarda sahtekârlık suçunu ifade etmek üzere, o zamandan kalmıştır. Ceza Kanunumuzun 316. maddesi gereğince, memlekette kanunlara göre tedavül eden millî ya da yabancı paraları taklit etmek, değerlerini daha çok göstermek üzere bunlar üzerinde sahte değişikliklerde bulunmak, paralarda sahtekârlık suçunu teşkil etmektedir. Sahte paraları piyasaya sürmek, bilerek almak, yurda sokmak, saklamak, bu suça ait cezalandırılan değişik hareketlerdir. Kıymetli damgalarla, kamusal itibarı bulunan kıymetli evrak üzerinde işlenecek aynı nitelikteki fiiller de paralarda sahtekârlık gibi kabul edilmektedir. Sahtekârlıkta kullanılabilecek aletleri yapmak, satmak, satın almak, saklamak da suçtur. Paralarda sahtekârlık için filigranlı kağıtların yapımı, taklidi, saklanması, satın alınması, satılması da sahtekârlık olarak kabul edilmektedir.

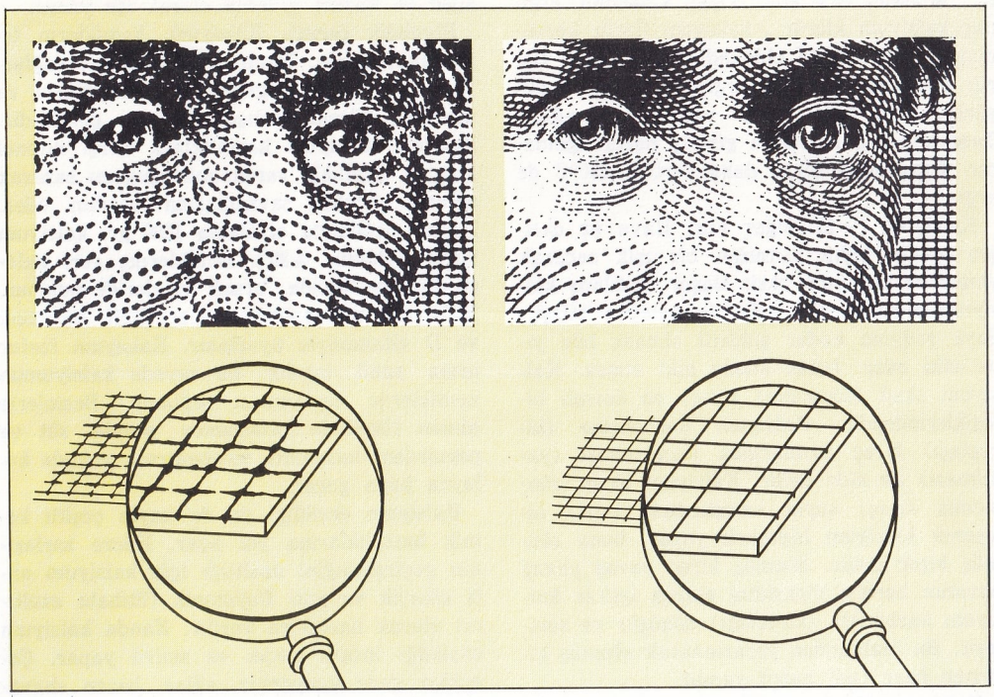

Sahte para yapımı ve kullanımı dünyanın bütün ülkelerinde ağır şekilde cezalandırılmaktadır. Resimde, sahte bir kâğıt parayla gerçek bir kâğıt paranın büyütülmüş ayrıntılarının karşılaştırılması görülmektedir.

Paralarda sahtekârlık sadece o fiilin yapıldığı memleketi ilgilendirmemekte, dünya piyasasını da etkilemektedir. Bu nedenle 20 nisan 1929 tarihinde Cenevre'de «Kalpazanlığın Cezalandırılmasına Dair Uluslararası Anlaşma» imzalanmış, bu anlaşmaya Türkiye de katılmıştır.

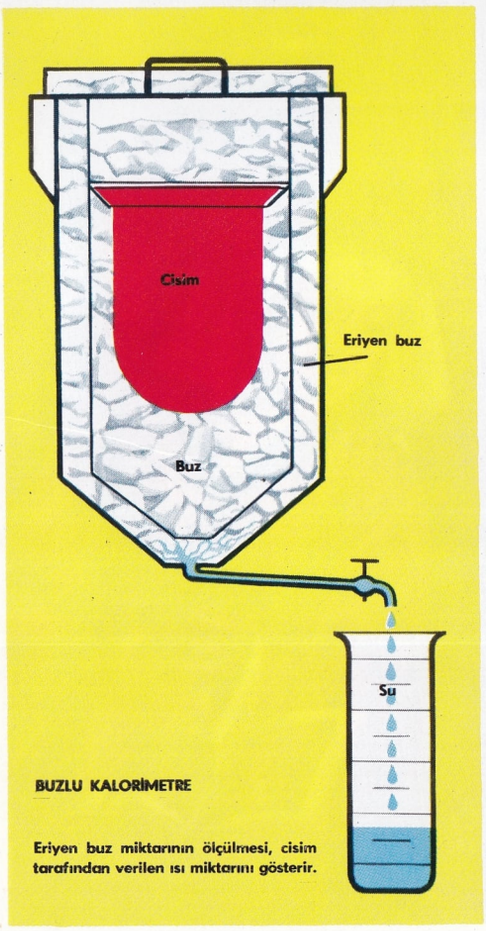

KALSİT
Doğada en çok rastlanan kalsiyum karbonat mineralidir. İzlanda spatı, köpekdişi spatı örneklerinde olduğu gibi, ayrı kristaller halinde ya da parlak agregatlar (sarkıt, dikit, traverten) ve kalker ya da mermer gibi büyük kitleler halinde bulunur. Kalsit kristalleri hegzagonal sistemdedir. Bunlar romboedrik (İzlanda spatı), prizma (köpekdişi spatı), pulcuklar, ikiz kristal biçimleri alabilir. Saf halde renksizdir; fakat eser miktarda metal bileşikleriyle renklenir. Demir bileşikleri sarı ya da kırmızı, kurşun bileşikleri mavi renk tonları verir vb.

Saydam bir kalsit kristali çift kırılma özelliği gösterir. Bu kristalden geçen bir ışık ışını biri adi, öteki olağanüstü ışın adını alan iki kısma ayrılır. Bu ışınların ikisi de polarılmıştır. Çift kırılma nedeniyle İzlanda spatından bir cisme bakılınca cisim çift görülür. Işığın polarılmasından mineral analizinde ya da bir şeker eriyiğinin değişikliğini ölçmede yararlanılır. Polarılmış ışık elde etmek için İzlanda spatı kesilerek nikol prizması adı verilen bir düzenek yapılır. Bu düzenekte adi ışın tam yansımayle tutulur. Böylece, sadece bir tek polarılmış ışın prizmadan geçer. Bugün nikol prizması yerine sentetik reçinelerden yapılmış polaroit filtreler kullanılmaktadır.

Kalsiyum karbonattan yapılmış kayalar (kalker, kireçtaşı) kireç ve çimento elde edilmesinde ve yapı taşı olarak kullanılır. Mermer ve traverten inşaatta süs gereci olarak ve ayrıca heykel yapımında kullanılır.

KALSİYUM
Bir alkali toprak metalidir. Alkali toprak metalleri periyodik sistemin II.A grubunda bulunur. Kalsiyumun sembolü Ca, atom numarası 20, atomik kitlesi (atom tartısı ya da ağırlığı) 40,08 a.k.b. dir. 6 sağlam, 5 radyoaktif izotopu vardır. Doğada bol ve çok yaygındır. Yerkabuğunun %3,47'sini meydana getirir. Bugünün kalsiyum karbonat halindeki büyük kitleleri jeolojik devirlerde denizlerde yaşayan organizmaların kabuklarının birikmesiyle oluşmuştur. Bunların çoğu kalker (kireçtaşı) kayalarını, bir kısmı da metamorfoz (başkalaşım) sonucu mermer kitlelerini meydana getirmiştir. Kalsiyum kemiklerin, yumuşakça, mercan ve başka birçok deniz hayvanı kabuklarının temel maddesidir.

Kalsiyum ilk defa 1808 yılında Sir Humphry Davy tarafından elde edildi. Elde edilen bu metal saf değildi. Saf metali 1898 yılında

H. Moissan elde etti. Bugün kalsiyum, ergimiş kalsiyum klorür - kalsiyum florür karışımının elektroliziyle elde edilir. Kalsiyum florür kalsiyum klorürün ergime sıcaklığını düşürür, yani daha kolay ergimesini sağlar. Taze kesilmiş kalsiyum gümüş parlaklığındadır. Kurşundan biraz daha serttir. 850°C de ergir.

Kalsiyum (+2) değer alır. Hava ve oksijen içinde tuğla kırmızısı bir ışık saçarak yanar ve kalsiyum oksit oluşur. Isıtılmış kalsiyum elementlerin çoğu ile kolayca bileşir. Suya sodyum kadar şiddetli olmasa bile yine etki eder, fakat alkole etki etmez. Kalsiyum oksit (sönmemiş kireç) en önemli bileşiklerindendir. Kalsiyum karbonatın (kireçtaşı) kireç fırınlarında kızdırılması (yakılması) ile elde edilir. Kalsiyum oksit (sönmemiş kireç) suyla karıştırılırsa suyla bileşerek kalsiyum hidroksit yapar, buna sönmüş kireç denir. Sönmüş kireç yavaş yavaş havanın karbon dioksidini alarak tekrar kalsiyum karbonata (kireçtaşı) dönüşür ve sertleşir. Bu özeliğinden yararlanarak sönmüş kireçten harç (adî harç) yapılır.

Kalsiyum klorür ($CaCl_2$) kuvvetli bir nem çekici maddedir. Bu yüzden, nem çekici olarak kullanılır. Dessikatörlere (kapalı cam kaplar) konan kalsiyum klorür dessikatörün nemini çeker, daima kuru kalmasını sağlar. Kalsiyum florür endüstride ergitici olarak kullanılır. Kalsiyum florürden yapılan mercekler kızılötesi ışınlarını geçirir. Alçıtaşı ($CaSO_4.2H_2O$) da önemli bir kalsiyum bileşiğidir. Uygun sıcaklıkta ısıtılırsa suyunun 3/4'ünü kaybederek alçı ($CaSO_4.\frac{1}{2}H_2O$) oluşur. Suyla karıştırılan alçı kaybettiği suyu tekrar alır, alçıtaşına döner ve sertleşir. Alçı bu özeliğiyle yapı gereci olarak kalıp çıkartmakta, heykel, biblo ve süs eşyası yapımında kullanılır.

Kalsiyum karbonat, kalsiyum bileşiklerinin en önemlisi ve en çok bulunanıdır. Yukarda açıklandığı gibi büyük kalker sıra dağlarını, mermer kültelerini meydana getirir. Suda erimez. Fakat karbon dioksitli suyla kalsiyum bikarbonata dönüşür, bu da suda erir. Doğal suların sertliğinin büyük kısmı içinde erimiş kalsiyum bikarbonattan ileri gelir. Kalsiyum bikarbonattan doğan sertliğe «geçici sertlik» denir. Eğer böyle bir su kaynatılır ya da buharlaştırılırsa karbon dioksit uçar, geriye kalan kalsiyum karbonat kazan taşı ya da Denizli-Pamukkale'de olduğu gibi «kalker tüfü» yapar. Bu yüzden sıcak su boruları zaman zaman tıkanır. Bunu önlemek için yumuşak su kullanılır. Tersiyer kalsiyum fosfat ($Ca_3(PO_4)_2$) bileşiği olan fosforit minerali fosfatlı gübrelerin yapımında ve fosfor elde edilmesinde kullanılır. Kalsiyum karbür (CaC_2) suyla bileşerek asetilen meydana getirir. Kalsiyum karbür kok ve sönmüş kireçten (CaO) elektrik fırınlarında elde edilir. Buna karşılık metalik kalsiyum, endüstri için o kadar önemli değildir. Organik kimyada kurutucu ve indirgen olarak kullanılır. Bazı alaşımların bileşimine girer. Metalürjide ve petrolün rafine edilmesinde oksijen ve kükürt giderici olarak işe yarar.

Biyolojik önemi: Kalsiyum, kemiklerin temel maddesidir. Kanın pıhtılaşmasını sağlar. Vücuttaki zarların geçirgenliği, sinirlerin ve kasların düzenli çalışması için gereklidir. Kandaki kalsiyum hastalıklara karşı direnci arttırır. Özellikle verem mikroplarını sararak onlarla vücudun savaşmasına yardım eder. İnsan vücudunda ortalama 1200 gr. kalsiyum vardır. Bunun %99'u kemiklerde, geri kalanı dişlerde, kanda, tırnak ve deride bulunur. Kalsiyum metabolizması paratiroit hormonu ve D vitaminiyle ayarlanır. Kalsiyum fosfor oranı sabit tutulur, bu sayede kalsiyumun kemiklerde toplanması sağlanır. Besinlerle alınan (özellikle kalsiyumca zengin süt ve peynirden) kalsiyum, incebağırsak yoluyla kolayca kana geçer.

Kalsiyum eksikliği ya da kaybı çeşitli kemik hastalıklarına yol açar. Hücre zarlarının geçirgenliğini azalttığı için kalsiyum anti allerjik ve anti flojistonik (iltihabı azaltıcı) olarak hastalara verilir. Kanda kalsiyum eksikliği insanı hırçın ve sinirli yapar. Çocuklar gece uyuyamaz, ağlar, bazen «havale» gelir ve kaskatı kesilir.

KALSİYUM KARBÜR

Kalsiyumun önemli bileşiklerindendir. Endüstride karpit ya da karbit adı ile tanınır. Kalsiyum karbür, kokla kalsiyum oksit karışımının elektrik fırınlarında 2000°C de ısıtılmasıyle elde edilir.

$$CaO + 3C \rightarrow CaC_2 + CO$$

Kalsiyum Oksit — Kalsiyum Karbür — Karbon Monoksit

Gri renkli, sert ve kırılgan bir maddedir. 1000°C azot gazı içinde kalsiyum siyanamide dönüşür. Kalsiyum siyanamid Ca NCN formülüyle gösterilir. Kalsiyum karbür suyla şiddetle bileşir. Asetilen gazı oluşur.

$$Ca\,C_2 + 2H_2O \rightarrow C_2H_2 + Ca(OH)_2$$

Kalsiyum Karbür — Su — Asetilen — Kalsiyum Hidroksit

Kalsiyum karbür başlıca asetilen elde edilmesinde, kalsiyum siyanamid yapılmasında kullanılır. Kalsiyum siyanamid «azotlu kireç» adını alan önemli bir yapay gübredir. Bu madde suyla bileşirse amonyak ve kalsiyum karbonat oluşur.

$$Ca\,NCN + 3\,H_2O \rightarrow 2\,NH_3 + CaCO_3$$

KALVENİZM

(bkz. Calvin, Jean)

KALYONCU, GÜNGÖR DİLMEN

(1930-) Türk oyun yazarı. Tekirdağ'da doğmuştur. Orta öğrenimini İngiliz Erkek or-

Flaman ressamı Quentin Metsy'nin 1514 yılında yaptığı «Altın Tartıcısı» adlı tablosu. Ressam, Hollanda kentsoylu sınıfının temsilcisi olan bir aileyi günlük çevreleri içinde ve işleri ile uğraşırken tespit etmektedir.

taokulu ve Çapa Lisesinde tamamladıktan sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji bölümünü bitirmiştir (1960). Tiyatro çalışmaları yapmak için yurt dışına çıkarak İsrail, Yunanistan ve Amerika'ya gitmiştir. Amerika'da bulunduğu süre içinde bir yıl Yale Tiyatro Okulunda, iki yıl da Washington Üniversitesi Tiyatro bölümünde öğrenim görmüştür. Yurda döndüğünde iki yıl İstanbul Şehir Tiyatrolarında baş rejisör yardımcısı olarak çalışmış, daha sonra İstanbul Radyosu Tiyatro Şubesinde görev almıştır.

1959'da Ankara'da yayımlanan Sinema-Tiyatro dergisinin açtığı kısa oyun yarışmasında birincilik kazanan **Midas'ın Kulakları** ilk oyunudur. İkinci oyunu **Canlı Maymun Lokantası**, Halkevleri Genel Merkezinin Tiyatro Ödülünü kazanmış, **Kurban** (1967) adlı oyunu da İlhan İskender armağanını almıştır. **Akad'ın Yayı** (1967), **İttihat ve Terakki** (1968), **Midas'ın Altınları** (1969) resmî ve özel tiyatrolarda temsil edilmiştir.

KAMAN

Kırşehir iline bağlı ilçe merkezi şehir (nüfusu 10 067). Ankara-Kırşehir yolu üzerinde kurulmuştur. Kırşehir'e 53, Ankara'ya 137 km. uzaklıktadır. Kaman son yıllarda oldukça hızlı bir gelişme göstermiştir. Ankara'dan gelip şehre giren yolun sağında iki katlı binalar yükselir.

Kaman ilçesinin yüzölçümü 1799 km²., nüfusu 65 428'dir. Merkez bucağından başka Akpınar, Savcılı adlı iki bucağı ve 74 köyü vardır. İlçe toprakları, yükseltisi 1000 m.'yi aşan yayla görünüşlüdür. En yüksek noktası ilçe merkezinin güney-doğusundaki Barana dağı (1651) m.) dir.

İlçede karasal bir iklim hüküm sürer. Yaz ile kış arasındaki sıcaklık farkı büyüktür. İlçe toprakları orman bakımından fakirdir. Halkın başlıca geçim kaynağı tarım ürünleridir. Bu arada biraz da meyvecilik yapılır; koyun beslenir.

KAMBİYO

Bir paranın, ya da para yerine geçen bir değerli evrakın, bir başka parayla ya da para yerine geçen evrakla değiştirilmesi. Aynı ülkede resmî makamlar tarafından çıkartılmış olan ayrı türdeki paraların değiştirilmesi anlamına gelen iç kambiyo, günümüzde ortadan kalkmıştır. Çünkü her ülke artık tek tür para çıkartmaktadır. Buna karşılık bir ülke parasının bir başka ülke parasıyle değiştirilmesi demek olan dış kambiyo, günümüzde de büyük bir önem taşımaktadır. Bir yabancı paranın, ulusal parayla değeri ya da ulusal paranın bir yabancı parayla değeri **kambiyo kuru** adını alır. Her ülke kendi parasının yabancı paralara oranla değerini saptayarak ilân eder. Ancak bu değerlendirme her zaman o paranın gerçek değerini yansıtmaz. Ulusal para, o ülke resmî makamlarının saptadıkları kambiyo kurunun daha altında ya da üstünde bir değere sahip olabilir. Tespit edilmiş olan kambiyo kuruna oranla meydana gelen bu sapma, uluslararası para ilişkilerinde, sözkonusu ulusal paranın gerçek değerini gösterir. Belirli bir ülkede, ulusal paranın yabancı paralarla değiştirilmesi konusunu düzenleyen kurallar kambiyo rejimi adını alırlar. Başlıca üç kambiyo rejimi vardır:

a) **Altın ölçek sistemi:** I. Dünya Savaşından önce dünyanın birçok ülkesi tarafından uygulanmakta olan bu sistemde, ulusal para, altına oranla değerlendirilir, ulusal para biriminin karşılığı olarak belirli bir altın miktarı saptanır. Ulusal parayı devlet her zaman, isteyenlere altınla değiştirir; altının ülkeye sokulup çıkartılması serbesttir. Bu sistemde paranın değerini korumak için, para basan ulusal bankanın elindeki altın stoklarının, piyasadaki para miktarıyle oranının değişmemesine dikkat etmek gerekir.

b) **Serbest değiştirilirlik (konvertibilite) sistemi:** Birinci Dünya Savaşından sonra bir çok ülke tarafından benimsenen bu sistemde, ulusal bir paranın değeri uluslararası arz ve talep kurallarına göre belirlenir.

c) **Denetleme sistemi:** Her türlü kambiyo işleminin devlet tarafından denetlenmesini ve kambiyo işlemleri için önceden ilgili makamlardan izin alınmasını öngörür. Günümüzde birçok ülke, dış ticaret, ilişkilerini düzenli kılmak için, denetleme sistemini uygulamaktadır.

Kamboç'un başkenti Phnom Penh'in havadan görünüşü. XV. yüzyılda Mekong ırmağının sağ kıyısında kurulmuş olan şehir bugün Kamboç'un başlıca kültürel ve ekonomik merkezidir.

KAMBOÇ

Güneydoğu Asya'da bir krallık (Kampuchea). Güney-batısında Siyam körfezi, kuzeyinde Laos ve Tayland, batısında yine Tayland, doğu ve güney-doğusunda Vietnam bulunur. Yüzölçümü 181 000 km²., nüfusu 5 740 000'dir. Başkenti Phnom Penh'dir (nüfusu 500 000).

Kamboç toprakları genellikle ovalık ve yer yer bataklıktır. Tonle Sap gölü, ülkeyi eskiden kaplayan denizin kalıntısıdır. Akarsuların en önemlisi, Mekong ırmağıdır. Tonle Sap ırmağı da sularını bu ırmağa akıtır.

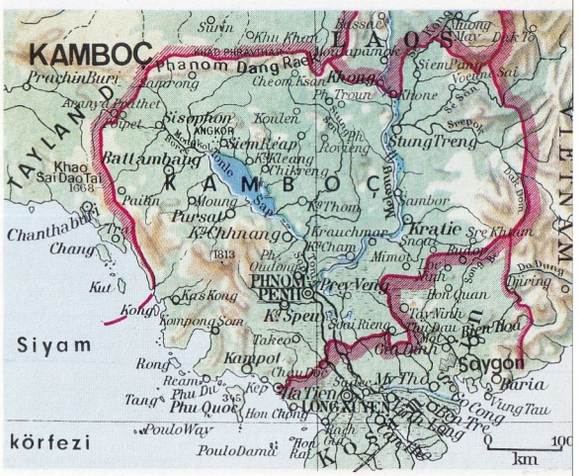

Hint okyanusundan gelen nemli yaz rüzgârlarının etkisi altındaki tropikal muson iklimi, ülkede tropikal bitkilerin ekimini geliştirmiştir. Pirinç ve şekerkamışının yanı sıra, karabiber, mısır, tütün, kauçuk ve susam ekimi önemlidir. Ayrıca Tonle Sap gölünde balıkçılık da hayli gelişmiştir.

Başkentten başka önemli şehirler Sisophon (nufusu 6 000), Battambang (nüfusu 25 000), Pursat (nüfusu 25 000) dir. Bunlar ülkenin tek tren yolu olan Phnom Penh-Bangkok boyunca kurulmuşlardır. Stung Treng (nüfusu 4000), Kompong Cham (nüfusu 15.000), Mekong nehri kıyısında, Kompong Chhnang (nüfusu 20.000) ise Tonle Sap gölü üzerinde kurulmuştur. Bu gölün kuzey kıyısında, eski Khmer imparatorluğunun (800-1200) merkezi Angkor'un kalıntıları vardır.

İç ulaşım yetersizdir. Mekong ırmağı üzerindeki Phnom Penh limanı ile, Siyam körfezinin aynı isimdeki koyunda yeralan Kompong Som (Sihanoukville) limanı ticarî bakımdan önemlidir. Başkent yakınlarındaki Pochentong'da uluslararası bir hava alanı vardır.

Tarih: Geçmiş çağlarda büyük bir uygarlık merkezi olan Kamboç, Çinhindi ülkelerinin en ilgincidir. Son yüzyılın arkeolojik araştırma ve kazıları sonucunda ortaya çıkan bu uygarlık, Khmer uygarlığıdır. Khmerler, bu bölgeye günümüzden 2000 yıl önce yerleşmişlerdi. Kendi cetlerine tapıyor, güneş ve su tanrılarına inanıyorlardı. Ülkenin koruyucu tanrısını temsil eden yılan **(naga)** bu tanrısal güçlerin sembolüydü. I. yüzyılın başlarında Khmerler, Hindistan'dan gelen denizcilerle ilişki kurdular; Kaundinya adında Hintli bir denizci, Nagalar kralının kızıyle evlendi ve ülkeye Hint etkilerini getirdi. Kamboç'a Hint yasaları, inançları, sanskrit yazısı ve brahmanların toplum sistemi sokuldu. Kral, dağlara çekildi, krallığına «Dağ Krallığı» adı verildi.

Yılın büyük kısmında karlarla örtülü olan Kamçatka yarımadasında kızak bugün de en çok kullanılan taşıttır. Yanardağlarla kaplı olan Kamçatka'da hâlâ etkin olan on üç yanardağ vardır.

Khmer sanatı ürünü bir Buda heykeli.

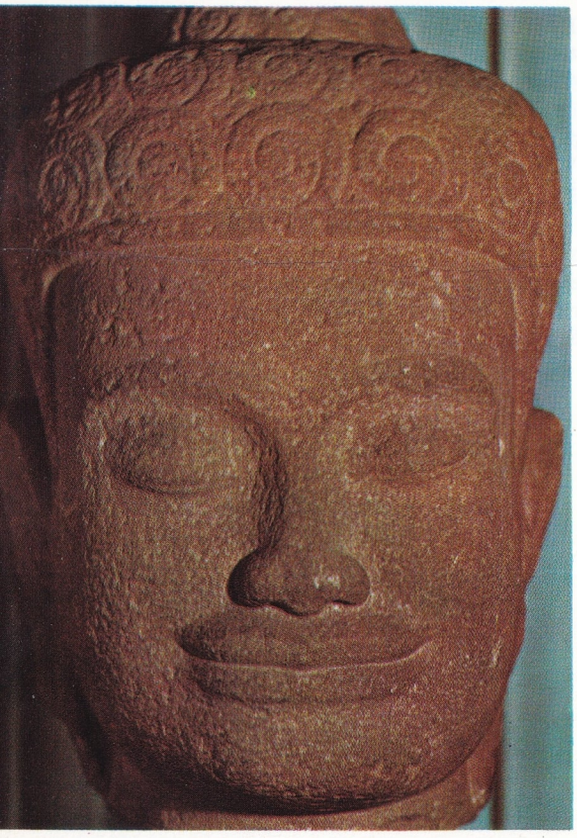

Çinlilerin Fu-Nan dedikleri Dağ Krallığı, egemenliğini kuzeye doğru genişletti ve adını efsanevî kral Kambu'dan alan Kamboç adlı bölgeyi de ele geçirdi. Kambu'nun torunları, Dağ Krallarına uyruk oldular. VI. yüzyılda Dağ Krallarından biri varis bırakmadan ölünce derebeyleri baş kaldırdılar. Fakat Kamboç prenslerinden biri güneye doğru yürüyerek Fu-Nan'ı Kamboç'a bağladı. VI. yüzyılın sonundan itibaren Hint etkisi azaldı ve Khmer uygarlığı tek başına gelişmeye başladı. VIII. yüzyılın sonuna dek güney ve kuzey kesimleri arasında taht kavgaları sürüp gitti. IX. yüzyılın sonunda Yaço-Varman (889-900) başkent Angkor'un temellerini attı. Bu şehir 400 yıldan fazla bir süre boyunca Khmer imparatorluğuna başkentlik etti.

XIII. yüzyılda kral Jaya-Varman VIII.'in (1243-1295) Budacılığa karşı çıkması ülkede isyanlara ve karışıklıklara yol açtı. Bu arada Çin'i ele geçirmiş olan Moğolların ve onların elinden kaçıp güneye sığınan Tai halklarının baskısı durumu daha ağırlaştırıyordu. Bu nedenlerin bir araya gelmesi XIV. yüzyıldaki devrimi yarattı. Ülkeyi mutlakiyetle yöneten eski Khmer krallarının yerine toplumun alt tabakalarından gelen yeni bir kral geçti. Kral adına yapılan gösterişli taş yapılar bir yana bırakıldı, yerlerine küçük, tantanasız pagodalar yapılmaya başlandı. Ama Khmer devleti artık parçalanmaktaydı, sonunda Siyam'ın egemenliği altına girdi, XIX. yüzyıl ortalarına doğru ise Vietnam krallığına katıldı. Fakat çok geçmeden, halkın ayaklanmasıyle ülke yeniden bağımsızlığa kavuştu. Kral Ank Duong (1845-1859) ölümünden sonra ülkenin Siyam ve Vietnam arasında paylaşılmaması için Fransa'dan yardım istendi. Daha sonra kral Norodom (1859-1904) da halkın ayaklanmasını bastırmak için yeniden Fransız yardımı istedi. 1867'de Fransa Kamboç'u ele geçirdi.

II. Dünya Savaşında Japonlar tarafından işgal edilen Kamboç, savaştan sonra Fransız Birliğine katıldı. Çinhindi'nde komünist Vietminh kuvvetlerinin Fransa'ya karşı koyması üzerine, Cenevre konferansı (1954) Fransa'yı Çinhindi'nden çekilmeye zorladı. Kamboç krallığı da Fransa ile ilişkilerini keserek 1955 eylülünde bağımsızlığını ilân etti.

Kral Norodom Suramarit'in ölümü üzerine (1960), Prens Norodom Sihanouk kral unvanını almaksızın devlet başkanı oldu. Sihanouk, 1970 martında yurt dışında gezideyken, bir darbe sonucunda devrildi. Kısa bir süre sonra da, Vietnam'daki Amerikan birlikleri, Kuzey Vietnam ve Vietkong kuvvetlerinin Kamboç'ta üslendikleri gerekçesiyle Kamboç'u istilaya başladılar. Darbeyle iktidarı alan hükümete karşılık Norodom Sihanouk yurt dışında başka bir hükümet kurdu. Yeni hükümet bazı devletler tarafından tanındı.

KAMÇATKA

Asya'nın Doğu Sibirya bölgesinde bir yarımada. Güneye doğru yaklaşık olarak 1200 km. kadar uzanır. Doğusunda Bering, batısında ise Ohotsk denizi bulunur. Yarımadanın genişliği 120-500 km. arasında değişir. Yüzölçümü 266.906 km^2.'dir. Yarımada boyunca uzanan merkez sıradağları kuzey-doğuda bulunan Koryak dağlarının bir devamı sayılır.

Doğuda, merkez sıradağların uzantısına paralel uzanan volkanik yapılı dağlar yer alır. Doğu sıradağlarının en yüksek noktası Kliyuçev (4 850 m.) aynı zamanda Sibirya'nın en yüksek dağıdır. Yarımadada bulunan 50 volkanik dağdan halen 13'ü etkindir. Sıradağlar arasında yarımadanın en uzun akarsuyu Kamçatka (yaklaşık olarak 550 km.) akar. Diğer akarsular kısa ve önemsizdir. Yarımadanın soğuk bir iklimi vardır. Yağışlar boldur. 1 500 m.'den sonra sürekli kar görülür. Dağların yamaçları sık çam ormanlarıyle kaplıdır. Tepelerde genellikle buzullar bulunur.

Nüfusu 50 000'e yaklaşmaktadır. Halk, çoğunlukla balık ve kürk hayvanları (samur, kunduz) avlayarak geçimini sağlar. Yarımada maden yatakları (katı ve sıvı yakıt, altın, demir, bakır) bakımından zengin sayılır. Güney-doğuda, kıyıda bulunan 4 800 nüfuslu Petropavlovsk-Kamçatski şehri balıkçılık yapılan küçük bir limandır. Batı kıyısında bulunan Palana, Koryak Ulusal Yönetim Bölgesinin merkezidir. 2 000 kişilik bu şehir idarî yönden önem taşır. Halk çoğunlukla kıyılar boyunca yerleşmiştir.

KAMÇILILAR (Flagellata)

Hayvanların birgözeliler alt-aleminin bir sınıfı. Ön uçlarında hareketi sağlayan iplik biçiminde 1-4 kamçı taşırlar. Küre biçiminde ya da uzun vücutları vardır. Asalak, çürükçül ve özgür olarak yaşayanları vardır. Özgür yaşayanların üzerlerinde klorofil taşıyan kromafatlar bulunduğundan, hayvan evriminde, bitkilerle hayvanlar arasında geçittirler.

Öglena (Euglena), noktiluka (Noctiluca), tripanozoma (Trypanosoma), layşmanya (Leishmania), volvoks (Volvox); 10 kadar takımı içinde iyi bilinen cinsleridir.

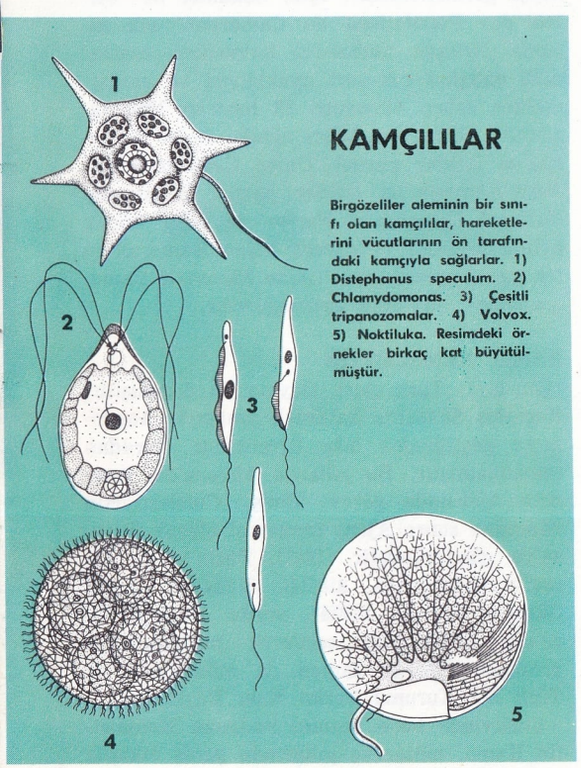

KAMÇILILAR

Birgözeliler aleminin bir sınıfı olan kamçılılar, hareketlerini vücutlarının ön tarafındaki kamçıyla sağlarlar. 1) Distephanus speculum. 2) Chlamydomonas. 3) Çeşitli tripanozomalar. 4) Volvox. 5) Noktiluka. Resimdeki örnekler birkaç kat büyütülmüştür.

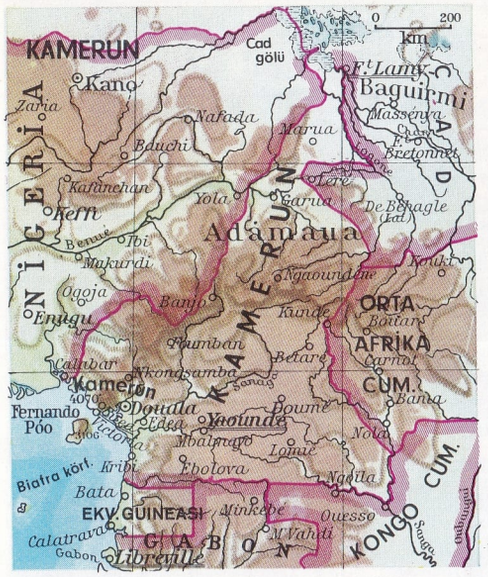

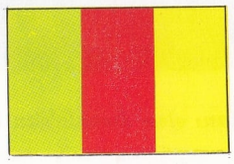

KAMERUN

Afrika kıtasının ekvator kesiminde bir devlet (République Fédérale du Cameroun; Federal Republic of Cameroon). 1 ocak 1960 tarihinde, eski Fransız Kamerunu toprakları üzerinde kurulmuş ve 11 şubat 1961 tarihinde yapılan bir halk oylaması sonucunda eski Britanya Kamerununun güney kısmının da, bir federasyon teşkil edecek şekilde katılmasıyle genişlemiştir. Şimdi Doğu Kamerun (eski Fransız Kamerunu) ve Batı Kamerun (eski Britanya Kamerunu) adlarını taşıyan iki konfedere devletten kurulu bir cumhuriyettir. Her iki devletin ayrı meclisleri ve hükümetleri vardır. Federal Kamerun Cumhuriyeti ise genel seçimle beşer yıllık sürelerle seçilen bir başkan (aynı zamanda başbakan), bir başkan yardımcısı ve yine beşer yıllık sürelerle seçilen elli üyeden kurulu bir federal meclis tarafından yönetilir. Bu elli üyenin kırkı Doğu Kamerun'un, onu ise Batı Kamerun'un ulusal meclislerinden seçilir.

Çad gölünden Guinea körfezine kadar 1200 km. boyunca uzanan topraklar üzerinde kurulmuş olan Kamerun'un, Guinea körfezinin bir parçası olan Biafra körfezi üzerinde 700 km. uzunluğunda kıyısı vardır. Yüzölçümü 475 442 km². olan Kamerun'un nüfusu 5 562 000, nüfus yoğunluğu ise km². başına 8 kişidir. İdarî bakımdan Doğu Kamerun 5 bölge ve 29 kısma, Batı Kamerun 6 kısma ayrılır. Federal Cumhuriyetin başkenti Yaounde şehridir. Ülke kuzeyde Çad gölü; doğuda Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Brazavil Kongosu; güneyde yine Brazavil Kongosu, Gabon ve Ekvator Guineası; batıda ise Atlas Okyanusu ve Nijerya ile çevrilidir.

Yer şekilleri, akarsular ve iklim: Büyük ölçüde yakın zamanlara ait aluvyon tortularından meydana gelmiş dik ve girintili çıkıntılı kıyı kuşağından sonra, birbirini izleyen teraslarla Adamaua bölgesinde 1 500 metreye, Kamerun dağı çevresinde ise 2 000 metreye yükselen yaylaya çıkılır; Kamerun dağı, (4 070 m.) Afrika'nın en yüksek dağlarından biridir. Eski zamanlarda meydana gelmiş granit kayalardan oluşan yaylada, yer yer yükselen tepelere rastlanır. Ülkenin başlıca akarsu ağını Orta ve Güney Kamerun'u sulayan Sanaga ırmağı ile kolları meydana getirir. Kamerun'un diğer önemli akarsuları, ülkenin kuzey kesimini sulayan, Benué ırmağının yukarı kesimi, Chari ırmağının kolları ve yine bu ırmağın, Çad gölünün yakınlarında kaybolan delta kollarıdır.

Kamerun, coğrafî konumunun sonucu olarak, güneyde ve kıyı kuşağı boyunca bir ekvator ülkesidir. Bu kesimde, bol ve sürekli yağış alan topraklar, ekvator ormanlarıyle kaplıdır. Yaylada iç bölgelere doğru ilerlendikçe, yani kuzeye doğru çıkıldıkça, artan yükseltinin etkisiyle iklim ılımlılaşır; periyodik yağışlar ve kurak yazlar, iklimin belirleyici nitelikleri olur. Bu bölgede ekvator ormanlarının yerini savanlar alır.

Ekonomi ve Şehirler: Değişik iklimlerin egemen olmasının doğal sonucu olarak, ülkede hem tropikal bölge bitkileri, hem de subtropikal bölge bitkileri yetiştirilir. Güneyde tarımı yapılan tropikal bölge bitkileri muz, kakao, pamuk ve hurma, kuzeyde ekilen subtropikal bölge bitkileri ise yerfıstığı, susam, kahve, tütün ve kauçuktur. Ülkenin orta ve kuzey kesimlerini kaplayan yaylada hayvancılık da yapılır; beslenen başlıca hayvan türleri sığır, koyun ve keçidir. En ilkel yöntemlerle yapılmakla birlikte, balıkçılık da ülkenin en etkin ekonomik kaynaklarından biridir. Maden yatakları azdır; ancak pek az miktarda kalay, altın, gümüş ve titanyum çıkarılmaktadır. Yerli kumaş ve silâhlar, tahta heykeller el sanatlarının en önemli ürünleridir. Sanaga ırmağı üzerindeki santrallardan elde edilen hidroelektrik enerjisiyle beslenen sanayinin, gelişmiş belli başlı dalları, konserve et ve alüminyum işleme sanayileridir. Deniz düzeyinden 730 metre yükseklikte, geniş kahve ekim alanlarının yakınında, bir tepenin yamacından kurulmuş olan başkent Yaounde'nin nüfusu 101 000'dir. Şehirde Fransızların ülkeye egemen oldukları dönemde yapılmış çok sayıda modern bina vardır. Besin sanayii tesisleri bulunan şehir, hastaneleri ve okullarıyle ülkenin bilim ve kültür merkezidir. Bununla birlikte Kamerun'un en kalabalık şehri 200 000'i bulan nüfusuyle Douala şehridir; Douala ülkenin tek büyük limanına ve aynı zamanda uluslararası bir havaalanına sahiptir. Şehrin yakınlarında kurulmuş olan havaalanı ekvator Afrika'sının en büyük havaalanlarından biridir. Kamerun'un diğer önemli şehirleri ise, etkin bir hayvancılık pazarı olan Nkongsamba (nüfusu 60 000), Bimbia ırmağı kıyısında kurulmuş, bir kakao, muz, kereste üretim ve ihraç merkezi olan Tiko (nüfusu 40 000) ve Afrika'nın en ünlü etnoloji merkezlerinden biri olan Foumban (nüfusu 30 000) olarak belirtilebilir.

Kamerun Cumhuriyeti: En önemli ticaret merkezi ve limanı olan Douala'dan bir görünüş.

Kamerun'da karayolları ve demiryollarının gelişmiş olduğu söylenemez; en uzun ve önemli demiryolu, Yaounde şehrini Douala şehrine bağlayan demiryoludur. Diğer bir demiryolu hattı da Douala'ya yakın bir kasaba olan Bonabéri'yi Nkongsamba'ya bağlamaktadır. Kamerun'un başlıca havaalanları Douala, Yaounde ve Ngaoundéré havaalanlarıdır.

Ülkenin ekonomik bakımdan en gelişmiş bölgeleri olan güney bölgelerine Bantular egemendir. Din bakımından Katolik kilisesine bağlı olan Bantular, ülkenin yönetici sınıfını meydana getirirler. Yayla bölgesine yüzyıllar boyunca Arap ve Berberî kabileleri gelip yerleşmiştir.

Kamerun: Bamileke sanatı ürünlerinden tahta heykeller; bu heykellerin süsleme olarak kullanılmış olduğu krallık tahtı Londra'da British Museum'da bulunmaktadır.

Tarih: Kamerun topraklarına Avrupalıların yerleşmeğe başlaması Kamerun ırmağının ağzında bir Alman çiftliğinin kurulduğu 1860 yılına rastlar. 1884 yılında bazı kabile başkanları Almanya'nın koruyuculuğunu kabul ettiklerini belirten bir anlaşmayı imzalamışlar, böylece Kamerun bir Alman sömürgesi haline gelmiştir. 1911 yılında Fransız Kongosundan alınan topraklarla genişleyen Kamerun, 1916 yılında Müttefik kuvvetleri tarafından istilâ edilmiş ve I. Dünya Savaşının bitmesinden sonra üç parçaya bölünmüştür: 1911 yılında alınan topraklar Fransız Kongosuna geri verildikten sonra, ülkenin doğu kesimi İngiliz yönetimine, batı kesimi ise Fransız yönetimine bırakılmıştır. Bir süre Fransız ve İngiliz mandasında kalan Doğu ve Batı Kamerun'un durumları, II. Dünya Savaşından sonra yeniden değişmiş, Doğu Kamerun ve Batı Kamerun, Birleşmiş Milletler örgütünün garantisi altında, İngiltere ve Fransa'ya bağlı yarı bağımsız ülkeler haline gelmişlerdir. Fransız Kamerunu 1 ocak 1960 tarihinde bağımsızlığını ilân ederken, İngiliz Kamerunundaki iç anlaşmazlıklar hem bağımsızlığın ilânını 1961 yılına kadar geciktirmiş, hem de ülkenin ikiye bölünmesine yol açmıştır. Sonunda, ülkenin kuzey kesimi Federal Nijerya devletine katılmış, güney kesimi konfedere bir devlet olarak eski Fransız Kamerunu ile birleşmiştir.

Bağımsızlığın ilânından ve Federal Cumhuriyetin kurulmasından bu yana Kamerun devletine Cumhurbaşkanı Ahmeddo Ahidjo güçlü kişiliğinin damgasını vurmuştur; Ahmeddo Ahidjo cumhurbaşkanlığına 20 mart 1965 tarihinde ikinci defa seçilmiştir. Dışta, Fransa ve Fransızca konuşan Afrika devletleri ile işbirliği politikası güden Kamerun, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Afrika'daki etkisine karşı görünmektedir. İçte, hükümet ile 'Union des Populations du Cameroun' adı altında birleşen muhalefet kuvvetleri arasındaki çatışma çok sert ayaklanma ve çarpışmalara sebep olmuştur. 13 haziran 1966 tarihinde Ahidjo'nun lideri olduğu Doğu Kamerun'un iktidar partisi 'Union Camerounaise', Batı Kamerun'un iktidar partisi «Cameroon National Democratic Party» ile diğer küçük politik örgütler birleşerek halen Kamerun'un tek yasal partisi olan 'Union Nationale Camerounaise'i meydana getirmişlerdir.

KAMU, KEMALETTİN

(1901-1948) Türk şairi. Bayburt'ta doğmuştur. Kurtuluş Savaşına katılmak amacıyle Anadolu'ya geçtiğinden orta öğrenimini sonradan tamamlamıştır. Bu yıllarda Ankara'da, Anadolu Ajansında görev almış, Cumhuriyetin ilânından sonra Ajans temsilcisi olarak Fransa'ya gönderilmiştir (1933). Paris'te bu görevi sürdürürken girdiği Siyasal Bilgiler Okulunu bitirmiş (1938), yurda dönünce Rize'den milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir. Öldüğü zaman da milletvekili ve Türk Dil Kurumu Terim Kolu Başkanıydı.

Şiirlerinde hece veznini kullanan Kemalettin Kamu, mütareke yıllarında geniş etkinlik

kazanan millî edebiyat akımının getirdiği ilkelere bağlı kalan bir şairdir. Büyük Mecmua (1919), Dergâh (1921), daha sonra Varlık (1933-1934) ve Oluş (1939) dergilerinde yayımladığı şiirlerinde işlediği konuları alçakgönüllü ama çok duygulu ve içten bir hava içinde vermeyi başarmıştır. Hece vezni kalıplarının tekdüzeliğine düşmeden, sağlam bir uyum yaratarak ulusal bir şiir biçimini sürdürmüştür. Bu nitelikleriyle yaşadığı dönem içinde gösterdiği varlığın daha sonraki gelişmelere ve yetişen kuşaklara bir katkısı olmamışsa da, bıraktığı şiirler kendisine yeni edebiyata geçiş döneminin dikkate değer sanatçılarından olma özelliğini kazandırmıştır.

Kendisinin yaşarken bir kitapta toplamadığı şiirleri, ölümünden sonra Rıfat Necdet Evrimer'in, **Kemalettin Kamu, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri** (1949) adlı eserinde yayımlanmıştır.

KAMUTANRICILIK

Kökleri eski Hint ve Yunan felsefesinde bulunan, evrensel varlıkla Tanrı'nın aynılaşması ilkesine dayanan felsefî görüşler (Panteizm). Batı düşünce tarihinde Stoa Okulu, Spinoza, Fichte, Schelling ve Hegel tarafından benimsenen bu akımı İslâm felsefesinde «Vahdet-i vücut» öğretisi yansıtır. Kamutanrıcılığa göre yaratan ve yaratılan aynıdır. Evrende var olanlar ya da oluşanlar bir Bütün'lüğün çeşitli görünümleri ve aynı zamanda kendisidir. En küçük varlık bile Bütün'ü yansıtır. Bilgi süreci bilenle bilinenin aynılaşmasıyle mümkündür. İslâm mistiği Hallac-ı Mansur (857-922) «enel-Hakk» (Tanrı benim) sözleriyle kamutanrıcılığın belirgin bir örneğini vermiştir. Kamutanrıcılığa eski deyimle «vücudiye» denirdi; batı dillerinde karşılığı panteizmdir.

Kemalettin Kamu.

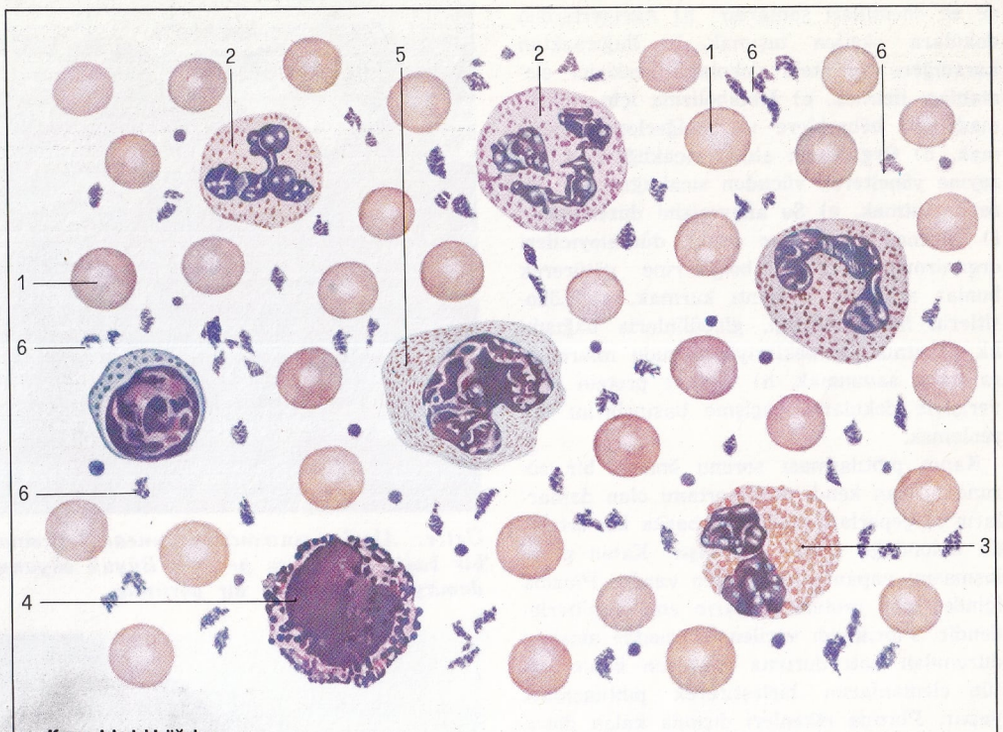

Kanın içindeki öğeler:
1) Alyuvarlar. 2) Nötrofil granülositler. 3) Eozinofil granülositler. 4) Bazofil granülositler. 5) Monosit. 6) Trombosit.

KAN

Hücreleri plazma adı verilen sıvı bir hücrelerarası madde içinde bulunan akışkan doku. Kan «dolaşım aygıtı» denen damarlar takımı içinde akar. Üstün yapılı hayvanlarda organizmanın çeşitli bölümleri arasında ve organizma ile dış çevre arasında metabolizmayle ilgili alışverişlerin meydana gelmesini sağlar. İnsan vücudunda ağırlığın beher kilosu karşılığında 70 cm^3, yani orta ağırlıkta bir kimsede 5 litre kadar kan bulunur. Bunun %52-58'i plazma, geri kalanı yuvarlardır. Yuvarlar alyuvar, akyuvar ve trombosit (kan pulcuğu) olmak üzere üç çeşittir. Eritrosit adı da verilen alyuvarlar çekirdeksiz küçük hücrelerdir. Yapı bakımından iki yüzü içbükey bir merceğe benzerler. 1 mm^3 kanda 4,5-5,5 milyon alyuvar bulunur. Kanın plazma dışında kalan, yani içinde yuvarlar bulunan kısmının %98,5'ini alyuvarlar meydana getirir. Kana kırmızı rengini veren bunların içindeki hemoglobin maddesidir. Lökosit adı da verilen akyuvarlar eritrositlerin tersine renksizdir. Bunlarda üç çeşit çekirdekli hücre vardır ve bu hücreler biribirlerine benzemezler. Üç çeşit akyuvarın adları granülosit (ya da çokçekirdekli), lenfosit ve monosittir. Bir işlem göstermeden mikroskopla incelendiğinde granülositlerin iki ana özelliği görülür: Hücre çekirdeğinin birbirlerine çok ince köprülerle bağlı iki ya da daha fazla parçaya bölünmüş olması ve sitoplazmada, yani hücre çekirdeğinin dışında kalan bölümünde bu yuvarlara öz bir taneciklenme olması. Granülositlerin yanlış olarak çokçekirdekliler adını almasının nedeni hücre çekirdeklerinin böyle parçalanmış olmasıdır. Çeşitli renklendiricilerle işlendikten sonra mikroskopa konulduğunda taneciklenmenin de üç çeşit olduğu görülür. Buna göre granülositler nötrofil, eozinofil ve bazofil adlarını alan üç türe bölünür. Bunlardan birincilerde nötr renklendiricilerle boyanabilen, ikincilerde asit renklendiricilerle, üçüncülerde bazik renklendiricilerle boyanabilen tanecikler bulunur. Lenfositler granülositlerden daha küçüktür. Çekirdekleri yuvarlaktır. Sitoplazmalarında hemen hiç taneciklenme (granülasyon) görülmez. Monositler ise granülositlerden daha iridir. Çekirdekleri çoğunlukla fasulye biçimindedir. Sitoplazmada çok ince bir taneleşme vardır. 1 mm^3 kanda lökosit sayısı 5000 ile 8000 arasında değişir. Ayrı yapıdaki üç hücre grubunun biribirine oranı (%55-70 nötrofil granülosit, % 1-4 eozinofil granülosit, %0,1-1 bazofil granülosit, %20-30 lenfosit ve %2-8 monosit) pek değişmez. Lökositlerin yüzde oranı lökosit formülü adını alır. Lökositlerin toplam sayısında ve bu formülde görülen değişiklikler birçok hastalığın ortaya çıkarılmasında çok yararlı bir veri olarak kullanılır. Plaket ya da globülin adları da verilen trombositler çekirdeksiz çok küçük elemanlardır. İç kısımları renkli olabilir. Dışları çok açık renktir. 1 mm^3 kanda 400.000 trombosit bulunur. Bunların en önemli görevi hemostaz denen kan dindirme olaylarına katılmalarıdır.

Eritrosit, granülosit, monosit ve trombositlerin meydana gelmesi ve yenilenmesini kemik iliğinin özel dokusu sağlar. Lenfositleri yapan ise lenf dokusu, dalak ve bağırsak mukozasındaki Peyer plaketleri vb.'dir. Zaten gerektiğinde embriyonun kan yapma niteliğine sahip özel bir sistem, organizmanın bütün bölgelerine yayılmıştır. Plazmadaki proteinleri veren de bu sistemdir.

Kanın görevleri pek çok olup bunların için-

de en önemlileri şunlardır: a) Akciğerlerden dokulara oksijen taşımak, b) Bağırsaktan karaciğere ve öteki dokulara besleyici elemanları iletmek, c) Metabolizma için gerekli maddeleri böbreklere ve akciğerlere ulaştırmak, d) Organların aldığı sıcaklığı deri yüzeyine yönelterek vücudun sıcaklığını bir düzeyde tutmak, e) Su alışverişini düzenlemek, f) Hormon, enzim ve başka düzenleyicileri organizmanın çeşitli bölgelerine götürerek bunlar arasında bağlantı kurmak, g) Lökositlerin hücreyutarlığı, globülinlerin bağışıklık yaratma yetenekleriyle vücudu mikroplara karşı savunmak, h) Tuz ve protein alışverişiyle dokuların geçişme basınçlarını düzenlemek.

Kanın pıhtılaşması sorunu önemli bir sorundur. Kan kendi doğal ortamı olan damarların iç çeperleri arasından başka bir ortamda bulunduğu zaman pıhtılaşır. Kanın pıhtılaşmasını yapan birçok etken vardır. Plazma içindeki bir protein bunların en önemlilerindendir. Fibrin adı verilen bu madde akışkan durumdan katı duruma geçerken kanın bütün elemanlarını birleştirerek pıhtılaşmayı yapar. Plazma etkenleri dışında kalan dokulardan ve trombosislerden gelen başka birtakım etkenler de vardır. Pıhtılaşmayı izleyen saatlarda meydana gelen büzülmeyi yapan da yine trombosislerdir. Bu büzülme sonunda serum pıhtıdan ayrılır. Kanamayı dindirmek için yapma olarak pıhtılaştırmaya baş vurulur. Ancak pıhtılaştırmadan başka yollar da vardır. Kesilen damarın çeperlerini yapıştırmakla, damarı sıkmakla kan dindirilebilir. 100 cm^3. kanda bulunan protein miktarı 7,2 gramdır. Sodyum, potasyum, magnezyum vb. bileşiklerin miktarı ise miligramla belirtilir.

Vücuttaki hastalıklara göre kan çok değişebilir. Kanın bileşimindeki elemanların azalıp çoğalması ve değişmesi, birçok hastalığın niteliklerinin saptanmasında rol oynar. Kanın da ayrıca bir hastalığı olabilir. Bu hastalığın anemi (kansızlık), pıhtılaşma, plazma proteinlerinin değişmesi lösemi (kan kanseri) gibi çeşitleri vardır. Kanın fizyolojisini ve hastalık durumlarını inceleyen tıp dalına hematoloji adı verilir.

Kan grubunun tesbiti işlemi.

Üstte: Alaska sınırındaki Juneau tepesinden sarkan dev bir buzul dili. Altta: Ülkeyi bir baştan bir başa geçerek Büyük okyanus kıyısını Atlas okyanusu kıyısına bağlayan demiryolu hattından bir görünüş.

KANADA

Kuzey Amerika'da, İngiliz Uluslar Topluluğuna dahil bir devlet. Yüzölçümü (9 959 401 km^2.) bakımından dünyanın ikinci büyük ülkesidir. Toprakları Atlas Okyanusundan Büyük Okyanusa, Kuzey Buz denizinden Huron, Erie ve Ontario göllerinin toplandığı yöreye kadar uzanır. Alaska ile arasındaki kuzeybatı sınırının çizilmesinde meridyen doğrultusu göz önünde tutulmuştur. A.B.D. ile olan güney sınırı kısmen Büyük Okyanus üzerinde bulunan Georgia boğazından Ormanlar gölüne (Lake of the Woods) kadar uzanan 49° kuzey paraleli doğrultusunu izler. Sonra Superior, Huron, Erie ve Ontario göllerinden geçerek St. Lawrence ırmağı boyunca bir süre uzanır. Fundy körfezinde sona erer. Kanada'nın nüfusu 20 014 880, başkenti Ottawa (nüfusu 290 741) dır.

Kanada İngiliz tahtını tanımakla beraber bağımsız bir devlet, idarî bakımdan 1867 yılında kurulmuş bir federasyondur. 10 eyalet ve 2 bölgeye ayrılmıştır. Bu eyaletler şunlardır: Newfoundland (merkezi Saint John's, nüfusu 90 000), Prens Edward adası (Charlottetown, nüfusu 17 000), Yeni İskoçya (Halifax, nüfusu 165 000), Yeni Brunswick (Fredericton, nüfusu 20 000), Quebec (Quebec, nüfusu 310 000), Ontario (Toronto, nüfusu 1 360 000), Manitoba (Winnipeg, nüfusu 410 000), Saskatchewan (Regina, nüfusu 115 000), Alberta (Edmonton, nüfusu 275 000). Britanya Kolumbiyası (Victoria, nüfusu 130 000). Bu eyaletlerden başka Yukon (White horse, nüfusu 5 000) ve Northwest adını taşıyan bölgeler vardır.

Devlet başkanı Genel Validir. Genel Vali, Kanada başbakanı tarafından seçilir, İngiltere kralı tarafından atanır. Yasama yetkisi Senato ve Milletvekilleri Meclisinden oluşan Senatonundur. Ülkenin başkenti Ottawa'dır (nüfusu 350 000). Kanada çok geniş bir

ülke olmasına rağmen nüfus yoğunluğu çok azdır. Nüfusun büyük çoğunluğunu İngiliz, Fransız, Alman ve İskandinav soyundan gelenler teşkil eder. Nüfusun küçük bir kısmıyse İtalyan, Kızılderili ve Eskimodur. İngilizce ve Fransızca resmî dil olarak kabul edilmiştir. Halkın büyük kısmı Protestan ve Katolik mezheplerine bağlıdır. Para birimi Kanada dolarıdır.

Yer şekilleri: Kanada toprakları dört doğal bölgeye ayrılır: Bu bölgelerden ilki olan Kanada kalkanı, Hudson körfezini çevreler. Kuzey Amerika kıtasının çekirdeğini teşkil eder. Temeli çok eski kayalardan yapılmış bu bölgede, ovalar ve platolar yer alır. Yeryüzünün en eski jeolojik çağında oluşmuş karalardandır. Dördüncü zaman buzulları tarafından işlenerek aşındırılmış ve alçalmış olan bölge, Saint Lawrence ovasından Kayalık dağlarının eteklerine, Büyük göller yöresinden Kuzey Buz denizine kadar uzanır. Orta kısmı çanak şeklinde çukurlaşmıştır. Dördüncü zaman başlarında bütün bu bölgeyi kaplayan örtü buzulları, çevreyi derin bir şekilde etkilemiştir. Bugün Hudson körfezi yöresinde görülen sayısız göller, buzultaşı birikintileri ve fiyortlar hep dördüncü zaman buzullarının eseridir. Hudson körfezi etrafında yer alan geniş düzlükler, derece derece 500 m.'ye kadar yükselir. Bu bölgenin batı sınırını teşkil eden Kayalık dağlarından Büyük Ayı, Büyük Esir, Athabasca ve Winnipeg göllerine kadar uzanan geniş düzlükler ikinci bölgeyi meydana getirir. Bu kısmın yükseltisi 1000 m.'ye kadar ulaşır. Bu bölgenin Büyük Okyanusa uzanan batı bölümünde Batı Kanada dağ dizileri bulunur. İki sıradağ halinde yükselen bu dağlar, çok geniş bir yaylayı kuşatırlar. İç kısımda bulunan sıradağların kuzeydeki en önemli engebeleri Mackenzie Mountains, Dawson Range ve Stikine Mountains'dır. Bu dağların en yüksek noktası 2 800 m.'yi geçmez. Mackenzie ırmağı yatağına kadar kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanırlar. 60° kuzey paraleli yöresine geldikçe engebeler daha dikleşir ve yükselir. Güneye doğru inildikçe 4 000 m.'ye ulaşan yükseltilere rastlanır. Bu sıradağların tepeleri ve tepelere yakın yüksek kısımları sürekli kar ve buzullarla kaplıdır. Denize bakan batı yamaçları, iri gövdeli çam ormanlarıyle örtülüdür. Doğu yamaçlarıyse çok dik, sarp ve kayalıktır. Bu özelliklerinden dolayı dağlar «Kayalık dağları» (Rocky Mountains) adını taşır. Batı Kanada dağları Avrupa ile Asya'nın genç dağlarıyle aynı yaştadır. Batıda geniş bir alan kaplayan yüksek yayla yer yer göl havzalarıyle bölünmüştür. Ayrıca akarsu yatakları yüksek yaylayı derin bir şekilde parçalamıştır. Bu yörede bulunan akarsuların en önemlileri Yukon ve Fraser'dir. Dış sıradağlar Büyük okyanusa paralel olarak uzanır. Ve Kıyı dağları (Coast Mountains) diye adlandırılır. Yükselti yer yer 4 000 m.'yi aşar. Bu dağlardan doğan kısa akarsular genellikle derin fiyortlara dökülür. Yine batıda kıyıya paralel uzanan ve Deniz sıradağları diye adlandırılan kısmen denize gömülü bir engebe dizisi bulunur. Denize gömülmüş engebelik dizinin su üstünde kalan yüksek kısımları Alexander takımadalarını oluşturur. Çok sayıda adadan meydana gelen

KANADA
Kuzey Buz denizi
Grönland
Danimarka bog.
ISLANDA
ATLAS OKYANUSU
Baffin körf.
Davis boğazı
Hudson bog.
Hudson körf.
Labrador var ad.
Labrador
Endicott dağl.
ALASKA
Kuzey Batı Bölgesi
Manitoba
Ontario
Quebec
Yeni Brunswick
Yeni İskoçya
Kayalık dağları
Columbia dağl.
BÜYÜK OKYANUS
Vancouver ad.
Seattle
Portland
Oregon
Idaho
Montana
Wyoming
Kuz. Dakota
Gün. Dakota
Minnesota
Wisconsin
Michigan
MINNEAPOLIS
St. Paul
MILWAUKEE
CHICAGO
DETROIT
TORONTO
MONTREAL
Ottawa
Quebec
BOSTON
NEW YORK
PHILADELPHIA
CLEVELAND
Toledo
Winnipeg
Edmonton
Calgary
Saskatoon
Regina
Vancouver
Victoria
Prince Rupert
Dawson
Whitehorse
Fairbanks
Nome
Sitka
Juneau
Kamloops
Nelson
Lethbridge
Great Falls
Spokane
Salem
Eugene
Marshfield
Crescent City
Eureka
Weed
Mt. Shasta
Lakeview
Boise
Pocatello
Salt Lake City
Denver
Cheyenne
Pierre
Bismarck
Fargo
Duluth
Superior
Escanaba
Madison
Sioux Falls
Omaha
Kansas City
Chicago
Detroit
Cleveland
Buffalo
Albany
Hartford
Providence
Boston
Philadelphia
Pittsburgh
Harrisburg
Trenton
Washington
Richmond
Raleigh
Charleston
Columbia
Atlanta
Nashville
Knoxville
Louisville
Indianapolis
Springfield
St. Louis
Jefferson City
Topeka
Wichita
Oklahoma City
Tulsa
Little Rock
Memphis
Jackson
New Orleans
Baton Rouge
Austin
Dallas
Houston
San Antonio
Albuquerque
Santa Fe
Phoenix
Tucson
Las Vegas
Reno
Sacramento
San Francisco
Los Angeles
San Diego
Portland
Seattle
Tacoma
Spokane
Boise
Salt Lake City
Denver
Cheyenne
Pierre
Bismarck
Fargo
Duluth
Superior

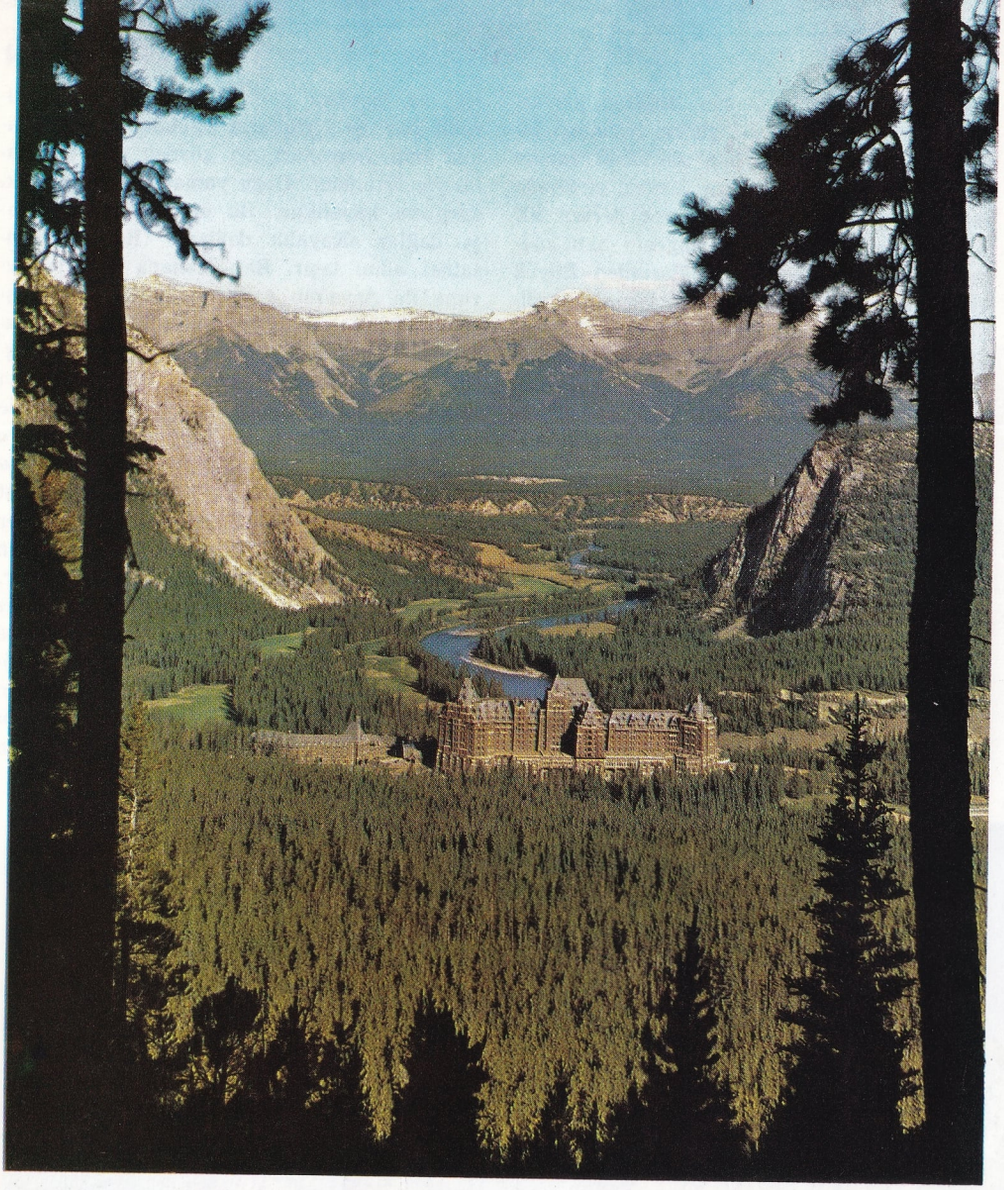

Kanada: Banff National Park'da büyük bir otel. İçinde göller, buzullar ve kayalık dağların en yüksek tepelerinden birkaçı bulunan bu ulusal park doğal zenginlikleriyle önemli bir turizm merkezi olmuştur.

Alexander Takımadaları Alaska'ya bağlıdır. Bu yörede bulunan öbür önemli adalar Kraliçe Charlotte ve Vancouver adalarıdır.

Kanada kalkanını Appalaş dağlarından ayıran St. Lawrence ovası Kanada'nın en bitek bölümüdür. Burada Kanada nüfusunun büyük çoğunluğu toplanmıştır. Genel üretimin 3/4'ünü bu bölge verir. Kanada'nın en önemli bölgesidir.

Güney-doğu Atlas okyanusu kıyıları boyunca Appalaş dağlarının kuzey-doğu uzantıları yükselir. Kanada Appalaşları Yeni İskoçya eyaleti bölgesinden St. Lawrence koyuna kadar uzanır. St. Lawrence koyu ötesinde Newfoundland adasına kadar devam eder.

Kanada toprakları akarsular ve göller bakımından çok zengin sayılır. Yukarıda da belirtildiği gibi eski çağlarda ülke topraklarının büyük bir kısmını kaplayan buzul tabakası zamanla çekilmiş; fakat arkasında pek çok göl bırakmıştır. Dördüncü zaman buzulları ülke topraklarını zenginleştirmekle kalmamış, özellikle Kuzey Buz denizi kıyılarını işleyerek aşındırmıştır. Bu kıyılarda görülen girinti ve çıkıntılar, irili ufaklı binlerce ada buzulların etkisiyle oluşmuştur. En büyük göl havzaları Kanada kalkanının dış kısımlarında toplanmıştır. Güneyde bulunan göllerden Superior, Huron, Ontario ve Erie kısmen A.B.D.'ne, kısmen Kanada'ya aittir. Güney-batı ve batıda sırasıyle Woods (Ormanlar gölü), Winnipeg, Athabasca, Büyük Esir ve Büyük Ayı gölleri bulunur.

Kanada'nın en uzun akarsuları şunlardır; Fraser, Büyük Esir gölünden doğup Kuzey Buz denizine dökülen Mac Kenzie, Peace River, Athabasca gölünü Büyük Esir gölüyle birleştiren Slave River, Winnipeg gölüne dökülen Saskatchewan, Churchill, Nelson yakasına dökülürler ve Ontario gölünden çıkan St. Lawrence ulaşım yönünden önem taşır. Irmakta sazan balığı avcılığı da yapılır.

Kanada Kuzey Buz denizinden gelen kuzey rüzgârlarına açık bir ülkedir. İklimi karasaldır. Sibirya'nınkine benzer. Kışlar uzun ve soğuk geçer. Yazlar ise genellikle kısa ve serindir. Bu mevsimde yağış azdır. Büyük okyanus kıyılarında dar bir kıyı şeridi Japon adalarından gelen sıcak su akıntısı ve nemli batı rüzgârları sayesinde daha yumuşak bir iklime sahiptir. Yağışlar kıyılardan uzaklaştıkça azalır. Bu yüzden ülkenin ortasındaki düzlüklerde istepler uzanır. Golfstrim sıcak su akıntısı etkisinde bulunan Norveç'le aynı enlemde bulunan Kanada'nın kuzey kısımları yılın birkaç ayı buzlarla örtülüdür. Manş deniziyle aynı enlemde olan St. Lawrence'ın ağzı her yıl donar. Kanada gölleri de sık sık donar.

Ekonomi ve şehirler: Atlas okyanusu kıyı bölgesinin ekonomik yönden en belirgin niteliği, balık avcılığında çok ilerlemiş olmasıdır. Özellikle Newfoundland açıklarında yapılan balıkçılık (Morina, ringa, yayın balıkları ve istakoz) temel geçim ve kazanç kaynağıdır. Bu ekonomik faaliyetin yanı sıra meyvecilik de yapılır. Ayrıca orman ürünleri büyük gelir sağlar. Bölgenin ekonomik faaliyetlerine bağlı olarak besin endüstrisi (balık konserveciliği, balıkyağı üretimi), kâğıt ve selüloz endüstrileri oldukça gelişmiştir. Ayrıca Sidney (nüfusu 35 000), Trenton ve Amherst'te, Yeni İskoçya'nın Appalaş dağları eteklerinde bulunan zengin kömür yataklarını işleyen tesisler kurulmuştur. Bu bölgede kömürden başka kurşun, bakır, çinko çıkarılır. Yine bu bölgede elde edilen petrol Halifax yakınlarında Dartmouth'da kurulan tesislerde damıtılır. Endüstri faaliyetleri arasında önde gelenler inşaat (Sidney, Halifax), uçak (Halifax), demiryolu, dokuma, kimya ve ayakkabı endüstrileridir.

Büyük Göller yöresi ekonomik yönden çok zengin ve çeşitli kaynaklara sahiptir. Tarım (buğday, yulaf, arpa), meyvecilik (elma, armut, üzüm), sağmal büyükbaş hayvancılık,

Güneybatı Alberta'da Moraine dağ gölü.

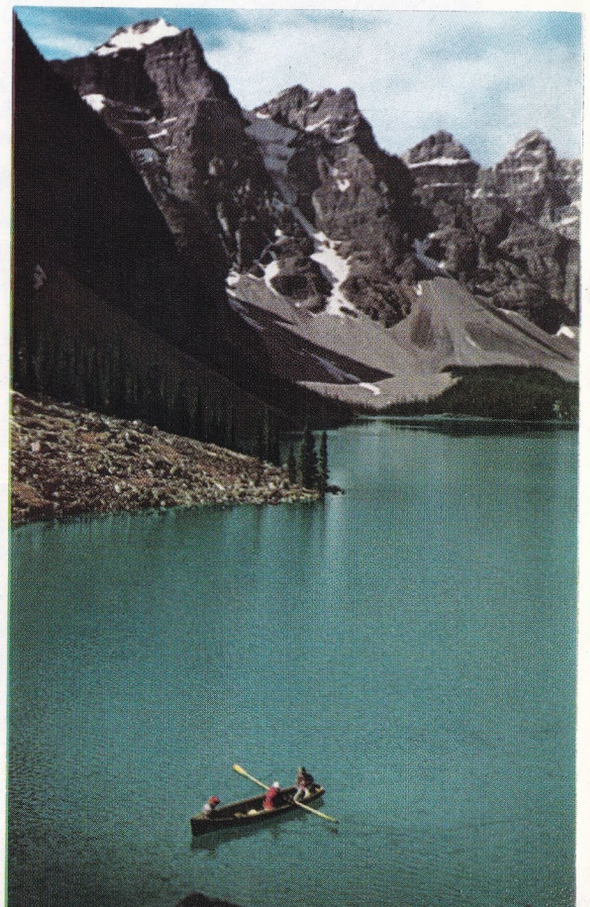

Solda: Ontario'daki Atikokan demir madeninden bir görünüş. Yeraltı servetleri Kanada'nın en önemli zenginlik kaynaklarından biridir. Sağda: Etkin bir iç limana sahip olan ülkenin en önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden Toronto'nun gece görünüşü.

küçükbaş hayvancılık ve ormancılık başlıca geçim kaynaklarıdır. Süt veren hayvanların çok oluşu peynircilik ve yağcılığı geliştirmiştir. Ormanların çok zengin olması sayesinde Montreal (nüfusu 1 630 000), Toronto ve Ottawa'da mobilya yapımı önem kazanmıştır. Oduna dayanan endüstri, özellikle selüloz, odun hamuru ve gazete kâğıdı yapımı Trois Rivières (Three Rivers, nüfusu 90 000) de gelişmiştir. Bölge av hayvanları bakımından zengindir. Ayrıca ayakkabı, dokuma, giyim, otomobil (Hamilton, nüfusu 330 000) endüstrileri de vardır. Montreal'de gemi tezgâhları, Toronto'da uçak fabrikaları kurulmuştur. Sarnie vadisi kimya endüstrisi bakımından Kanada'nın en önemli bölgesidir. Bölgede kauçuk üretilir, petrol damıtılır. Zengin bakır, nikel, altın, petrol yatakları, rafineri ve maden endüstrilerini beslemektedir.

Manitoba, Saskatchewan ve Alberta eyaletleri önemli tarım merkezleridir. Kanada buğday üretimi bakımından dünyada dördüncü olmakla birlikte, ihracat bakımından birincidir. Tarım makineyle yapılır. Nüfus az olduğundan her yıl buğday ihraç edilir. Alberta eyaletinde zengin kömür yatakları vardır. Alberta ve Saskatchewan eyaletleri ayrıca petrol damıtımı endüstrisi (Redwater Leduc ve Lloyminster) yönünden önem taşır. Colgary (nüfusu 205 000) de petrol rafinerileri vardır. Edmonton iki petrol borusuyle Büyük göller yöresi ve Büyük okyanus kıyısında Vancouver'e bağlıdır. Regina ve Moose Jaw (nüfusu 25 000) petrol damıtımı kuruluşları yönünden zengin iki şehirdir. Bu bölgede ayrıca metan, kurşun, çinko ve gümüş elde edilir. Kimya, eczacılık, un, konserve ve kereste endüstrileri gelişmiştir.

Büyük okyanus kıyı bölgesinde tarım, meyvecilik ve balık avcılığı (sombalığı) gelişmiş durumdadır. Bu bölgenin Büyük okyanus kıyıları boyunca uzanan dağlarının batıya bakan yamaçları zengin bir orman örtüsüyle kaplıdır. Zengin ormanlarda en çok Douglas çamı, kızılçam, ağaçkavunu ağacı ve değişik türde çamlara rastlanır. Vancouver adası zengin kömür yataklarına sahiptir. Fakat bu kömür yatakları da ulaşım güçlükleri nedeniyle işletilememektedir. Bölge bakır yatakları bakımından da zengin sayılır. Maden (Trail), kimya, kâğıt, uçak (Vancouver, nüfusu 670 000), yapı (Victoria), dokuma ve besin (balık konserveciliği) endüstrileri vardır.

Geniş çam ormanlarıyle örtülü Kuzey Buz denizi bölgesi sert iklim koşulları nedeniyle kalabalık değildir. Orman ürünlerinden yararlanma, kürk hayvanları avlama, balıkçılık, altın çıkarma endüstrisi başlıca ekonomik faaliyetlerden sayılır. Büyük Ayı, Athabasca gölleri yöresinde radyum ve özellikle uranyum elde edilir. Kanada, atom enerjisi için gerekli olan uranyum üretiminde dünyada birincidir. Akarsular bakımından da zengin olan Kanada'da, sulardan elektrik üretilir.

Kanada dışarıya kâğıt, buğday, kâğıt hamuru, alüminyum, bakır, demir cevheri, balık avı ürünleri, uranyum ve petrol ihraç eder. Ticaretinin büyük kısmını A.B.D. ve İngiltere'yle yapar.

Kanada'nın kuzey yörelerini kaplayan tundralar ve bu yörenin güneyinde uzanan orman bölgesi ıssız denilecek kadar tenhadır. İklim şartlarının elverişsizliği nedeniyle barınılmayan toprakları pek çoktur. Bu nedenle ülkede km². başına 1,8 kişi düşer. Kanada'nın önemli şehirleri arasında yukarıda sayılanlardan başka şunlar sıralanabilir: Ontario yöresinde London (nüfusu 155 000), Windsor (nüfusu 186 000), Sudbury (nüfusu 43 000), Quebec yöresinde Hull (nüfusu 45 000) ve Sherbooke (nüfusu 65 000).

Tarih: Kanada'ya 1000 yıllarında İskandinavyalıların ayak bastığı bilinmekle beraber ülkenin tarihi ancak XV. yüzyılın sonlarından bu yana incelenebilir. İngiliz ve Fransızlar Kanada'yı fethetmek için mücadele etmişler, bu mücadele zamanla politik anlaşmazlıklara yol açmıştır. Jacques Cartier tarafından yapılan keşifler ve Samuel Champlain tarafından gerçekleştirilen kolonileştirme hareketleri bu yarışmada ilkin Fransızların öne geçmesini sağlamış, Fransızlar XVI. ve XVII. yüzyıllarda bugün Quebec diye adlandırılan topraklara sahip olmuşlardır. Bu arada Montreal şehrini kurmuşlar, St. Lawrence ırmağı boyunca büyük göllere giden yolu açmışlardır. 1663 yılında Kanada'yı «Yeni Fransa» adıyle koloni ilân etmişlerdir. Bu durum İngilizlerin Kanada üzerindeki emellerini kamçılamış, bölgeye gelen İngiliz göçmenlerin sayısı artmış, İngiliz ve Fransız birlikleri sürekli bir savaşa tutuşmuşlardır. Bu çarpışmalar sırasında Kanada, 1763 yılında kesinlikle İngiliz egemenliği altına girmiştir. Kanada'da yaşamakta olan Fransızların durumu, Londra parlamentosu tarafından incelenmiş, bu konuya ilişkin olarak 1774 yılında çıkartılan **Quebec Act,** Fransızlara da İngiliz vatandaşlarına tanınan bütün hak ve sorumlulukları tanımıştır. 1791 yılında kabul edilen anayasa, Kanada'yı yukarı ve aşağı Kanada olmak üzere iki bölgeye ayırmıştır; Yukarı Kanada bölgesi (şimdiki Ontario bölgesi) nin halkı tümüyle İngiliz soyundan gelmeydi. Aşağı Kanada (şimdiki Quebec) da yaşayan halkın büyük kısmı ise Fransızca konuşuyordu. Yine aynı yıl bir Genel Vali seçilmiş, kendisine iki bölge üzerinde yetki tanınmıştır. Bu kuruluşa paralel olarak alınan

ekonomik ve mali tedbirler sonucunda ülke hissedilir bir şekilde kalkınmış, zamanla Kanada anavatan karşısında daha bağımsız olmayı istemiştir. Hatta yer yer ayaklanmalar olmuş, 1837 yılında William Lyon Mackenzie ve Louis Joseph Papinean öncülüğünde büyük bir başkaldırma hareketine girişilmiştir. Bu başkaldırmaları bastırabilmek için İngiltere, 1840 yılında iki bölgeyi birleştirmek yoluna gitmiştir. Bu tarihten 8 yıl sonra da Kanada'ya seçim hakkı tanınmış, halk tarafından seçilmiş bir meclis toplanmış, hükümet kurulmuştur. Kanadalılar bu haklarla yetinmeyince, 1867 yılında **British North America Act** Kanada'nın dominyon olduğunu ilân etmiştir. Ontario, Quebec, Yeni İskoçya ve Yeni Brunswick eyaletleri federal bir birlik, merkezî bir hükümet ve parlamento tarafından yönetilecekti. Kanada dominyonu iç işlerinde bağımsız olacak, fakat savunma ve dış işlerinde İngiltere'ye bağlı kalacaktı. Daha sonraları, bu birliğe aynı haklarla, Manitoba eyaleti (1870), Britanya Kolombiyası ve Prens Edward adası (1873) katıldı. 1905 yılında Alberta ve Saskatchewan eyaletleri kuruldu. New Foundland de 1949 yılında bu birliğe katıldı. Bugün Kanada İngiliz Uluslar Topluluğunun (Commonwealth of Nations) bağımsız bir üyesidir. Kanada dominyon yönetimi altına girdikten sonra Liberal ve Muhafazakâr Partiler tarafından yönetilmiştir. Kanada kendi isteğiyle iki Dünya Savaşına katılmış, İngiltere'nin yanında yer almıştır.

Jacques Cartier ile Fransız kolonicilerinin Kanada'ya çıkışı. Vallard'ın 1546 yılında yapmış olduğu bu harita Huntington (Kaliforniya) Kitaplığında bulunmaktadır.

Kanada'nın İngilizler tarafından fethinde Amerikalı Binbaşı Robert Rogers'in kurduğu askeri birliklerin de çok yardımı olmuştu.

Edebiyat: Kanada edebiyatının ilk belgelerinin geçmişi ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanır. Edebiyat hareketleri geç başlamıştır. İki ayrı dil kullanılması, Fransızca konuşan halkla İngilizce konuşan halk arasındaki soğuk ilişkiler, Avrupa edebiyatına (İngiliz ve Fransız) bağlılık, Kanada'da yerel bir edebiyatın doğmasını engellemiştir. Kanada edebiyatını meydana getiren sanatçılar ancak iki kuşaklık bir geçmişe sahiptir.

Kanada edebiyatının Fransız dilini kullanan temsilcileri arasında François Xavier Garneau (1809-1866), romancı Philippe Aubert de Gaspé (1786-1869), şair Octave Crémarie önemli bir yer tutar. Fransız romantizmi ve özellikle Victor Hugo, bütün XIX. yüzyıl boyunca Kanadalı yazarları geniş ölçüde etkilemiştir. Bu akımın etkisinde kalıp çok önemli eserler vermiş yazarlardan biri de Louis Fréchette (1833-1903) dir. Fréchette daha sonraları sembolizmin etkisinde kalmış, savaş öncesi edebiyat akımlarıyle yakından ilgilenmiştir.

Yerli geleneklerle ilgili eserler ancak yakın zamanlarda ve özellikle şiir alanında görülmeye başlamıştır. Yeni kuşak yazarları arasında en çok ad yapmış olanlar Simone Routier, François Mertel, Saint-Denis-Garneau, Alain Grandbois, Annette Hébert ve Rina Lernier'dir. Düzyazı alanında; Ringuet ve Jean Charles Harvey'i belirtmek gerekir.

İngiliz dilindeki Kanada edebiyatı incelenince önemli yazarların büyük çoğunluğunun gezi ve Kanada kolonilerindeki hayat üzerinde durdukları görülür (John Galt, Samuel Hearne, William Kingsford). Çok daha başarılı örnekler veren şairler ise: İsabella Valancy Crawford (1850-1887), William Drummond (1854-1907), Archibald Lampman (1861-1899), Edwin John Pratt (1883) dır. Hikâyeciler arasında James De Mille (1833-1889), Charles Georges Douglas Roberts (1860-1943), Frederick Philip Grove (1872-1948) sayılabilir.

Yeni kuşak yazarları, özellikle halkı yakından ilgilendiren konular üzerinde durmaktadır. Yeni kuşak da en başarılı eserlerini şiir alanında vermektedir. Bu kuşağın en önemli temsilcileri Hugh Maclennan, L.A. Mac Kay, Anne Marriot, Frederick Laight Alan Brown, Patrick Widdington, William Mac Connell vb.'dir.

Folklor: Kanada'nın geçmişinin kısa oluşu, ayrıca iki dilin varlığı, iki ayrı kültüre bağ-

lılık ve sınır komşusu A.B.D.'nin etkileri ulusal bir folklorun doğmasını engellemiştir. Kanadalıların kendilerine özgü giysi, müzik ve dansları yoktur. Buna karşılık yerli Kızılderililerin ve Eskimoların folkloru çok zengindir.

Kızılderili kavimler büyük bir titizlikle gelenek ve göreneklerini sürdürmektedir. Kızılderililer dinsel törenlerde yaptıkları danslarda yüzlerini çeşitli maskelerle örterler. Bu maskeler genellikle fok derisi ve tüylerden yapılmaktadır. Eskimolar kültür bakımından fazla gelişmemiştir. Bu nedenle el sanatları ilkeldir. Özellikle fildişi oymalar yaparlar. Eskimolar dinsel törenlerde kötü ruhları uzaklaştırmak için büyük çaba gösterirler. Bu törenlerde taktıkları maskeler çok ilginçtir. Kemik, deri ya da fildişinden yaptıkları bebekleri büyü yapmak için kullanırlar. Bu bebeklere geleneksel giysiler giydirilir. Bilezik ve gerdanlık takılır.

Montreal, Victoria ve diğer şehirlerde kurulu halk sanatları müzelerinde, Kızılderili ve Eskimolardan kalma eserler toplanmıştır. El işçiliğinin en ilginç örnekleri işlemeler ve tahtadan yapılmış kutsal heykelciklerdir. Heykelcilik, ilk kutsal sanat eserlerinden bu yana oldukça gelişmiş, diğer sanatlardan ayrı olarak ulusal bir nitelik kazanmıştır.

Kanada tiyatrosu ve müziği ulusal bir niteliğe sahip değildir. Bununla beraber Kızılderili kökenli kukla yaygın bir gösteri türüdür. Kanadalı kukla oynatıcıları ilginç konuları oldukça başarılı bir şekilde canlandırırlar. Kanada'nın kovboylar tarafından yapılan ve «rodeo» adı verilen gösterileri de ünlüdür.

Solda: Süveyş kanalının Kızıldenize açılan ağzının kuzey kısmı. Sağda: Panama kanalının Büyük okyanus tarafındaki havuzlarından biri.

Solda: Hollanda'da, Den Oever'de bir kanal. Chiavasso'da (İtalya), Po ırmağının sularıyla Doğu Piemonte'yi sulayan Cavour kanalından bir görünüş.

KANAL

Kanal terimi coğrafyada değişik anlamlar taşır:

1) Kıyıdan karanın içlerine doğru uzanan dar deniz kolu; bunlar genellikle, şimdi deniz suyuyla dolmuş, buzul ya da ırmak kaynaklı, eski vadilerdir. İstria ve Dalmaçya kıyılarında bu tür kanallara rastlanır.

2) Bataklık, vadi, göl, vb. ile denizi bağlayan yataklar; bunlara gelgit kanalı adı verilir; bunun nedeni bu kanallarda sürekli olarak gelgit hareketlerinin sebep olduğu bir akıntı olmasıdır; bu akıntı deniz alçaldığında denize doğru, deniz yükseldiğinde ise, denizden içerdeki göl, vadi, bataklık, vb. ne doğru olur; bu tür kanallar, balıkçılık bakımından özel bir önem taşırlar.

3) Dağların tepelerinden eteklerine kadar yamaçlarından inen dere ve sel yataklarına kanal adı da verilir; kışın kar ya da buzla kaplanan bu tür kanallar (dere ve sel yatakları) ülkemizde genellikle, eriyen karların sularının ilkbaharda dağlardan ovalara akmasına yararlar.

Yapay kanallar: Gemiyle ulaştırma yapılması ya da bir yerden başka bir yere su akıtılması amacını taşıyan yapay su yollarıdır. Yapay kanallar, ulaştırma, yatak değiştirme, su yolu, ve sulama kanalları gibi çeşitli türlere ayrılır.

Ulaştırma kanalları, denizleri, gölleri ya da ırmakları birbirine bağlar. Özellikle Avrupa ve Amerika'nın birçok ülkesinde, bu şekilde, oldukça büyük gemilerle bile bir denizden birbaşka denize ya da Büyük Göllere geçmeğe imkân veren kanallar meydana getirilmiştir. Bu tür kanallarda, deniz taşıtlarının iki su düzeyi arasındaki farkları aşmasını sağlayacak tesislerin kurulması gerekir. Bunun için, ulaştırma havuzları adı verilen havuzlardan yararlanılır. Kanalın belli bir kesiminde yer alan bu havuzların iki girişi vardır. Su, kanalın havuza göre yüksekte kalan düzeyinden havuza alınarak ya da alçakta kalan düzeyine verilerek, havuzun düzeyi değiştirilir ve böylece geminin düzey farkını aşarak yoluna devam etmesi sağlanmış olur. Havuzlara su alınması ve boşaltılması işlemleri, elektrik enerjisinin kullanılmasıyle çabuklaştırılmışsa da bu sistem yine de yavaş işleyen bir sistemdir. Bugün kanallardan, büyük havuzlar, güçlü tesisler gerektiren, çok büyük gemiler de geçebilmektedir; bu tür kanallara örnek olarak Panama kanalı gösterilebilir.

Yatak değiştirme kanalları ise, ırmakların akışlarını düzenlemek için yapılır; bununla birlikte, bu kanallar suyun yetersizliği ya da dibin düzensiz olması gibi nedenlerle ulaştırmaya elverişsiz ırmakları, ulaştırmaya elverişli hale getirebilirler.

Diğer kanal türlerinin tek amacı, suyun bir yerden başka bir yere akıtılmasıdır; bu su, ya içme suyu olarak, ya toprakların sulanmasında ya da hidroelektrik tesislerinde kullanılır. Bu kanallar, toprağa, enlemesine dikey kesitleri yamuk olacak şekilde kazılırlar; kanalın kenarları, toprağın yapısına göre, çökmeyecek eğimde olur. Kanalın kenarlarını sağlamlaştırmak ve aşınmalara engel olmak için, gerektiğinde, kenarlara duvar veya setler yapılır. Kanallara, suyun hareket etmesini sağlamak için verilmesi gereken eğim, bazı özel durumlar dışında, dipte ve kenarlarda tehlikeli aşınmalara meydan vermemek için, çok az olur. Bu eğim, toprağın niteliğine göre tespit edilir. Dağlık bölgelerde, bazen, yüksek kesimlerin aşılabilmesi için, tünel açılması da gerekebilir; suyun

YAPAY KANAL:
SU DÜZEYLERİ ARASINDAKİ FARKIN GİDERİLMESİ

Resimlerde, düzeyleri birbirinden farklı iki suyu birleştiren kanallarda düzey farkının giderilmesi gösterilmektedir. Üst sıradaki resimlerde gemi, düzeyi alçak sudan, düzeyi yüksek suya geçmektedir. Gemi havuza girince (1) arka taraftaki kapak kapatılır (2) ve havuza su verilir. Havuzun suyu, geminin yoluna devam edeceği yöndeki suyun düzeyine ulaşınca, ön taraftaki kapak açılır ve gemi yoluna devam eder (3). Alttaki resimlerde (4, 5, 6) gemi, düzeyi yüksek sudan düzeyi alçak suya geçerken ayni işlemler ters sırayı izleyerek uygulanır.

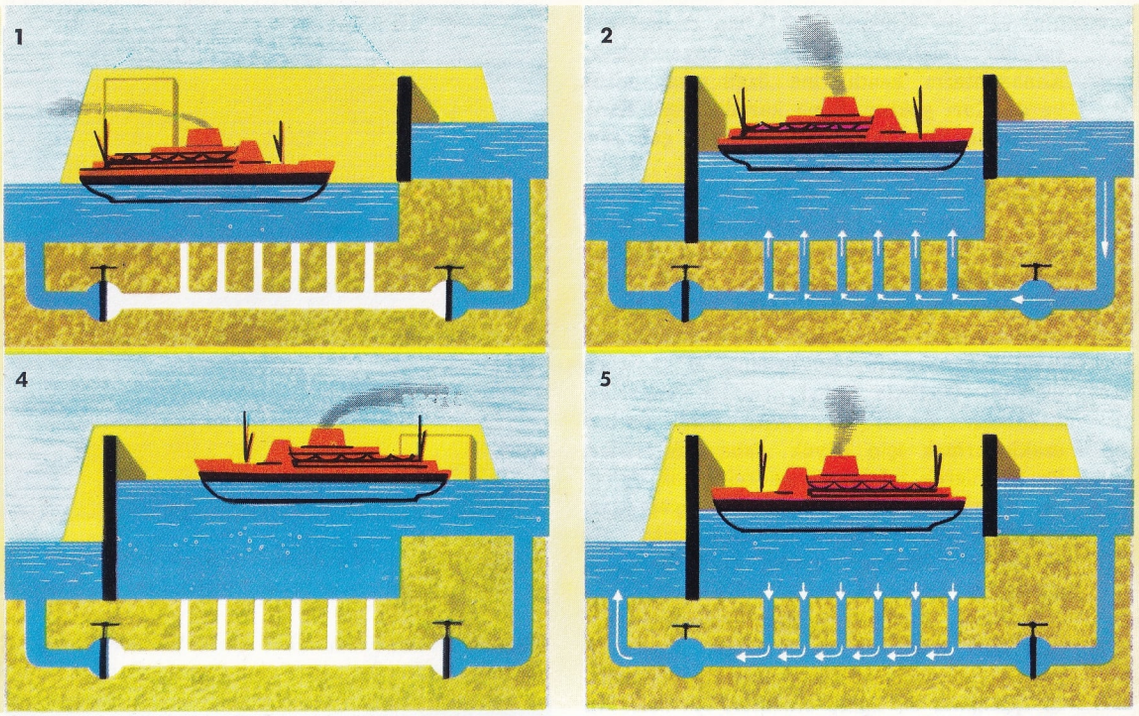

serbest olarak aktığı bu tüneller, suyun basınç altında akıtıldığı tünellerle karıştırılmamalıdır. Derin vadilerin, akarsuların veya kara yollarının aşılması gerektiğinde kanal bir köprünün üzerinden geçirilir; bu tür yapılara köprü-kanal adı verilir.

Şehir ve kasabaların içme ve kullanma sularının sağlanmasında kanallardan ancak çok özel durumlarda yararlanılır; bu konuda daha çok boruyla su iletimi yapılır. Kanallar, tarım alanında da çok kullanılır. Durgun sular kanallarla düzenli bir şekilde akıtılarak çevrenin sulanması yapılır ve böylece çok geniş topraklar verimli duruma getirilebilir.

Dünyanın en büyük ulaştırma kanalları, Atlas okyanusu ile Büyük okyanusu birleştiren Panama kanalı (1914 yılında açılmıştır, uzunluğu 81,3 km.'dir); Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren Süveyş kanalı (1869 yılında açılmıştır, uzunluğu 161 km.'dir); Korent kıstağını bir baştan bir başa keserek, Ege denizi ile İyon denizini birleştiren Korent kanalı (1893 yılında açılmıştır, uzunluğu 6,3 km.'dir) ve Jutland yarımadasını karayla birleştiği yerden keserek, Kuzey denizini Baltık denizine bağlayan Kiel Kanalı veya Nordseekanal (1895 yılında açılmıştır, uzunluğu 98 km.'dir)

Saint Lawrence ırmağı üzerinde meydana getirilen büyük bir kanal ağı, 1959 yılından beri, Atlas okyanusundan gelen gemilerin, Kanada ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki Büyük Göller yöresine kadar girebilmesini sağlamaktadır. II. Dünya Savaşından sonra, Sovyetler Birliği'nin özellikle Avrupa kesiminde, büyük bir kanal ağı kurulmuştur; bu kanal ağı sayesinde, bugün, ülkenin kuzeyindeki Beyaz deniz ile Baltık denizi, güneydeki Karadeniz ve Hazar denizine, su yolu ile bağlanmış bulunmaktadır. Böylece, suların donduğu aylar dışında, adı geçen bölgeler arasında ulaştırma yapılabilmektedir.

KANARYA (Serinus canarius)

Ötücükuşlar takımının ispinozgiller familyasından bir kuş türü. Sivri ve uzunca kanatları, orta uzunlukta kuyruğu, kalın ve kör uçlu gagası vardır. Uzunluğu 10-12 cm., ağırlığı 15 gramdır. Sesinin güzelliğinden ötürü, vatanı Kanarya adalarından alınarak dünyanın çeşitli bölgelerine dağıtılmıştır. 22 kadar türü Afrika, Güney Avrupa, Hindistan ve Orta Asya'da yaşar. Sırtı kül kahverengi, diğer tarafları sarı ve yeşildir. İnsanlar tarafından çiftleştirme yoluyle melezleri de elde edilmiştir. Suyu severler; yabanları sürüler halinde su kenarlarında yaşarlar. Yuvaları ağaçlar üzerinde gizlidir. Yeşil üzerinde kızılımsı kahverengi noktaları bulunan 5 yumurta yaparlar. Kuluçka süresi 13 gündür.

KANARYA ADALARI

Atlas okyanusunda, Afrika kıtasının kuzeybatı kıyılarının açığında bir takımada. Yüzölçümü 7 273 km^2., nüfusu 960 000. İspanya'ya bağlı iki eyalet meydana getirirler: Las Palmas (4 065 km^2., nüfusu 460 000) ile Santa Cruz de Tenerife (3 208 km^2., nüfusu 500 000) eyaletleri. Kanarya adaları, Fas'taki Büyük Atlas dağlarının denizin altında devam eden uzantılarının su yüzüne çıkmış kısımlarından meydana gelirler. Doğudaki Lanzarote ve Fuerteventura adalarının yükseltileri fazla değildir; diğerleri ise dağlık volkanik adalardır. En yüksek tepe, Tenerife adasındaki Pico de Teide adı verilen sönmüş yanardağdır(3 710 m.).

Kanarya adaları iklim bakımından iki bölgeye ayrılır: Doğu bölgesini, iklimleri Atlas okyanusu ikliminden çok, Büyük Sahra iklimine benzeyen kurak ve çölle örtülü Lanzarote ve Fuerteventura adaları teşkil eder; batı bölgesinde yer alan La Palma, Hierro, Gomera, Tenerife ve Gran Canaria adlı beş adada ılıman bir Akdeniz iklimi egemendir. Fakat bu adalarda da yağışlar oldukça az olduğundan, doğal bitki örtüsü pek gür ve sık değildir; ayrıca tarım için de genellikle sulama gerekmektedir. Ada halkının başlıca geçim kaynağı, adaların yüksekliği 600 metreye kadar olan kesimlerinde yetiştirilen muzdur. Diğer önemli tarım ürünleri ise mısır, buğday, arpa, turunçgiller, domates, patates, tütün ve üzümdür. Santa Cruz de Tenerife'de ayrıca petrol rafineri tesisleri vardır. Kanarya adalarının diğer gelir kaynaklarını balıkçılık ve turizm sanayii teşkil etmektedir.

Eski çağlardan beri bilinen, fakat iç bölgeleri ancak Norman denizcisi Jean de Béthencourt'un buraya çıkmasından (1402) ve İspanyolların gelmesinden sonra keşfedilen

İspinozgiller familyasından bir kuş türü olan evcil kanaryalar Avrupa'ya yüzyıllar önce Kanarya ve Madera adalarından getirilmişlerdir.

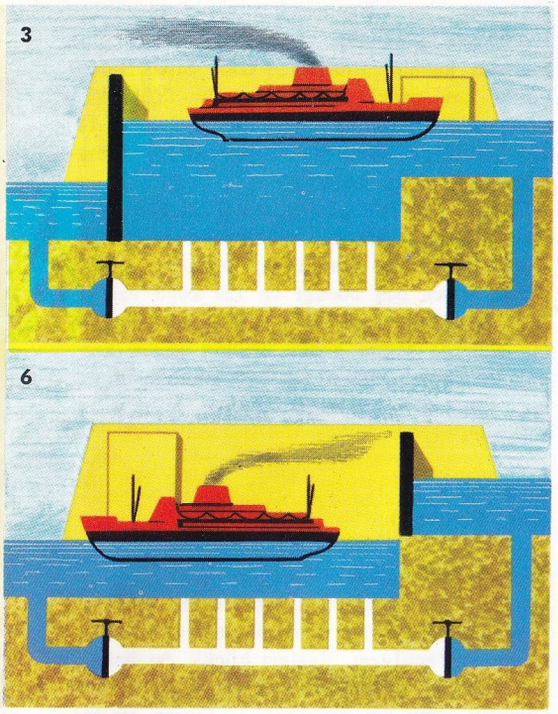

Kanarya adaları Avrupa, Afrika ve Güney Amerika arasındaki deniz ve hava yolları ile telgraf hatlarının zorunlu bir durağıdır. Başlıca limanlar, Gran Canaria adasının kuzeydoğu kıyısında kurulmuş olan 180 000 nüfuslu Las Palmas şehri ile, Tenerife adasının doğu kıyısındaki muz, domates, patates bostan ürünleri gibi bazı tarım ürünlerinin ihraç merkezi olan 125 000 nüfuslu Santa Cruz de Tenerife şehridir. Eski çağlardan beri Talih adaları adıyle bilinen Kanarya adalarında, İspanyol istilâsından önce, bugün tükenmiş olan Guançiler otururdu.

KANCALI KURT (Ancyclostome duodenale)
İlkel kurtlardan, yuvarlak kurtlar sınıfının iplik kurtları takımından bir tür. Silindir biçiminde, pembe renktedir. İnsan ve maymunların ince bağırsaklarında yaşayan bir asalaktır. İnce bağırsak içindeki villüs (çıkıntı) leri dişleriyle ezerek, buradan sürekli olarak kan emer. Bağırsak kurtlarının en küçüğüdür. Erkeği 8-11 mm., dişisi 10-18 mm. uzunluğundadır. Ağız içinde sağda ve solda ikişerden dört dişi vardır. Bağırsak içinde çiftleşir. Dişi kancalı kurt, döllenmiş yumurtaları bağırsak içine yumurtlar. Yumurtalar dışkı ile dışarı atılır. Yumurtalardan çıkan kurtçuk dışkı içinde beslenir. Kurtçuğun dışında bir gömlek vardır. Şartları uygun bulursa hiç besin almadan bir yıldan fazla yaşar. Nemli toprakta ya da yapıştığı bir ot üzerinde bekler, toprağı çıplak elle işleyen ya da buralarda çıplak ayakla dolaşan kimselerin el ya da ayak derisini, özellikle parmak aralarındaki deriyi delerek kan vasıtasıyle kalbe ve akciğerlere geçer. Bir süre sonra buradan öksürükle ağıza gelerek mide ve bağırsağa geçer ve kan emmeye başlar.

KANDIRA
Marmara bölgesinde Kocaeli iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 5 992). İzmit-Kefken yolu üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 75 m. olup, İzmit'e 50, Adapazarı'na 51 km. uzaklıktadır. Kasabanın Nâmazgâh adında bir gezi yeri, 3 500 m² 'lik bir parkı, Belediye'ye ait 12 dekarlık bir meyve bahçesi vardır. Tarihî eserlerin başında Orhan camii gelir. Kasabaya 4 km. uzaklıkta Baba tepesi üzerinde Kocaeli fatihi Akçakoca'nın mezarı vardır.

Kandıra ilçesinin yüzölçümü 933 km²., nüfusu 47 433'tür. Merkez bucağından başka Akçaova, Kaymas adlı iki bucağı ve 69 köyü vardır.

İlçe toprakları yükseltisi 140-350 m. arasında değişen bir yayla görünüşündedir. Bu arazi kuzeyde dik kıyılarla denize iner. Kıyıda Kefken adası bulunur. İlçenin iklimi çok sert olmayıp yağışlar yeterlidir. İlçe toprakları ormanlıktır. Ormanlarında en çok meşe, kayın, gürgen ağaçları bulunur. Halkın başlıca gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Buğday, arpa, yulaf, keten, mısır, darı, ayçiçeği yetiştirilir. Hayvan ürünleri olarak kaşar peyniri, beyaz peynir elde edilir. Karadeniz kıyısında turizm bakımından gelişmeye elverişli Kerpe, Kefken gibi plajlar vardır.

KANDİL GECELERİ
Müslümanlarca kutsal bilinen bazı geceler. Bu gecelerde minarelerde kandil yakıldığı için bu adla anılırlar. Kandil gecelerinin sayısı beştir:

1 — Mevlit gecesi. Hz. Muhammed'in doğduğu gecedir. Rebiyülevvel ayının 12. gecesidir.

2 — Regaip gecesi (Leyle-i regaip). Recep ayının ilk cuma gecesidir (perşembeyi cumaya bağlayan gece). Amine'nin Hz. Muhammed'e gebe kaldığı ya da gebe kaldığını anladığı gecedir.

3 — Miraç gecesi (Leyle-i miraç). Hz. Muhammed'in miraç (yükseliş, göğe çıkış) gecesidir. Recep ayının 27. gecesine rastlar.

Kanarya adaları halkının belli başlı geçim kaynaklarının başında muz gelir.

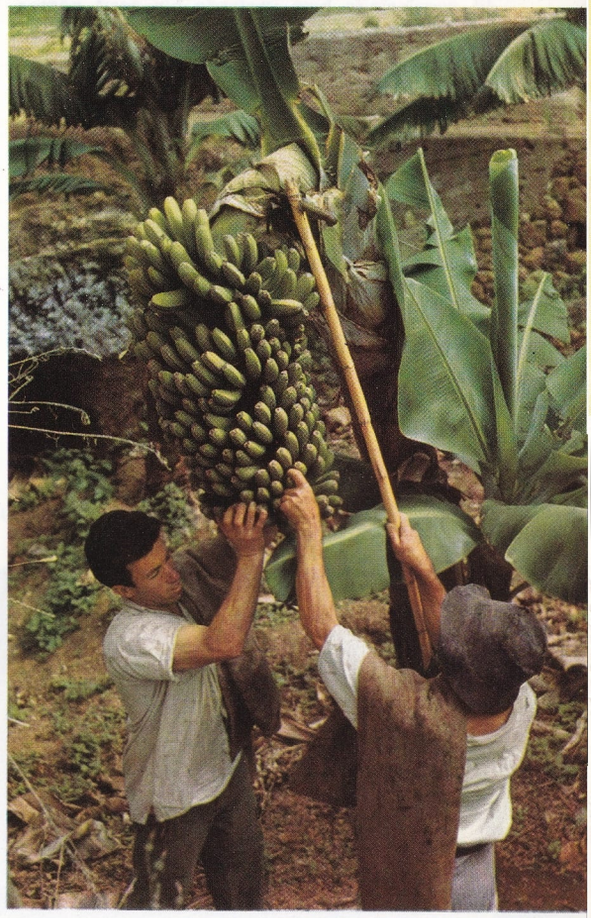

Kanarya adaları: Bir liman şehri olan Santa Cruz de Tenerife'den bir görünüş.

4 — Berat gecesi (Leyle-i berat). Hz. Muhammed'e Cebrail tarafından peygamber olduğunun bildirildiği gecedir. Şaban ayının 15. gecesidir.

5 — Kadir gecesi (Leyle-i kadir). Ramazan'ın 27. gecesidir. Kur'anın Hz. Muhammed'e gönderildiği (nazil olduğu) gecedir.

Kandil gecelerinin ibadetle geçirilmesi sünnettir. Ayrıca Müslümanların birbirinin kandilini kutlamaları da gelenekleşmiştir. Kandil gecelerinde bazı yerlerde bir çeşit namaz kılınması da gelenekleştirilmişse de, İslâmiyette bu gecelere özgü bir namaz yoktur.

KANDİNSKİ, VASSİLİ
(1866-1944) Rus ressamı. Avrupa'da soyut sanatın öncülüğünü yapmıştır. Hukuk ve iktisat öğrenimini yarıda bırakarak 1896 yılında Münih'e resim öğrenimine gitmiştir. 1907 yılında yaptığı «Kuleli Manzara» soyut sanata doğru attığı ilk adım sayılır. Art Nouveau ve Liberty hareketi Kandinski'yi çok etkilemiştir. 1909 yılında Aleksi von Jawlenski ile birlikte «Münihli Sanatçılar Birliği»ni kurmuştur. 1912 yılında Münih'te yayımlanan «Sanatta Ruh» adlı eseri resimlerini yorumlayabilmek için gerekli bir belge sayılır. Yine aynı yıl yaptığı suluboya, bütünüyle soyut ilk eseridir. 1912 yılında Klee ve Marc'la dışavurumcu özellikler taşıyan «Mavi Şövalyeler» akımının öncülüğünü yapmıştır. I. Dünya Savaşının patlak vermesiyle İsviçre'ye gitmiş, daha sonraları döndüğü Rusya'da devrim başarıya ulaşınca Kültür Komiserliğinde görev almıştır. 1921 yılında «Sanat ve Fen Akademisi»ni kurmuş, aynı yıl Almanya'da öğretmenlik yapmıştır. 1924 yılında Lyonel Feininger, Aleksi von Jawlenski ve Paul Klee ile beraber «Die Blaue Vier» (Dört Maviler) grubunu kurmuştur. 1926 yılında **«Punkt und Linie zu Flöche»** (Düzlemde Nokta ve Çizgi) adlı eseri yayımlanmıştır. Bundan sonraki çalışmaları daha kişisel bir üslûba bürünmüştür. 1937 yılında, Paris'te bulunduğu sıralarda, Naziler 56 tablosunu «Yozlaşmış Sanat» olarak nitelendirerek imha etmişlerdir. Hayatının son yıllarında yaptığı resimlerden en önemlileri: «Karşılıklı Uyuşum» (1942), «Bölüm-Birim» (1943), «Yedi» (1943), «Daire ve Kare» (1943), «Hafifletilmiş Atılış» (1944).

Vassili Kandiski'nin «Üç Ses» adlı tablosu. Avrupa'da soyut sanatın öncüsü sayılan Kandiski'nin ilk soyut tablosu 1912 tarihini taşır.

KANGAL
Uzunyayla yöresinde Sıvas iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 4 412). Sıvas şehrine 81 km. uzaklıkta kurulmuştur. Yükseltisi 1 540 m.'dir. Kasaba, 8 km.'lik bir şoseyle Sıvas-Çetinkaya demiryolu üzerindeki Armağan istasyonuna bağlıdır.

Kangal ilçesinin yüzölçümü 3 792 km^2., nüfusu 56 598'dir. Merkez bucağından başka Akpınar, Alacahan, Çetinkaya, Deliktaş, Kavak olmak üzere beş bucağı ve 129 köyü vardır. İlçe toprakları engebelidir. İklimi serttir. Kışlar oldukça soğuk geçer. Halkın geçim kaynağının temeli tarım ve hayvancılığa dayanır. En çok tahıl ekilir. Ayrıca halı, kilim dokunur.

KANGREN
(bkz. Gangren)

KANGURUGİLLER (Macropodidae)
Omurgalı hayvanlardan, memeliler sınıfının keseliler takımının iki-öndişliler alttakımına giren bir familyası. Başları küçük, ön bacakları kısa ve zayıf, art bacakları sıçramaya elverişli uzun ve kuvvetlidir. Sıçrar ya da tırmanırken uzun kıllı kuyruklarını destek olarak kullanırlar. Genellikle sürü halinde gezerler. Toprak renginde tüyleri vardır. Yavruları tek olarak dünyaya gelir ve altı ay süreyle annesinin kesesi içinde kalır. Sesleri yoktur. Kaya ve çalılıkta yaşayan türleri olduğu gibi genellikle ağaçsız ovalarda barınırlar. Sığ hendeklere yatmakla yetindikleri için yuva yapmazlar. Atlama ve sıçramalarla yol alırlar. Normal hızla atlayan bir kanguru, ortalama 1,5-3 metrelik bir yol kateder. 50 kadar türleri vardır. Vatanları Avustralya olan kanguruların en bilinen türleri dev kanguru (Macropus giganteus), uzunluğu 210, kuyruğu 90 cm.; kaya kangurusu (petrogale penicillata), uzunluğu 65, kuyruğu 60 cm.; ağaç kangurusu (dendrolagus ursinus), boyu 60, kuyruğu 25 cm. ve kanguru faresi (potorous tridactylus), uzunluğu 40, kuyruğu 27 cm.'dir.

KANIK, ORHAN VELİ
(1914-1950) Türk şairi. İstanbul'da doğmuştur. Cumhurbaşkanlığı Armoni orkestrası sanatçılarından Veli Beyin oğludur. İlk öğrenimini Galatasaray Lisesinde ve Ankara Gazi İlkokulunda (1925), orta öğrenimini Ankara Gazi Lisesinde tamamladı (1932). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümüne bir süre devam ettiyse de bitiremeden P.T.T. Genel Müdürlüğünde görev aldı (1936-1942). Askerlikten sonra Millî Eğitim Bakanlığının tercüme bürosuna girdi (1945). Tercüme dergisinde ve klasikler dizisinde çeviriler yayımladı. 1947'de tercüme bürosundan ayrılarak hayatını çeviri yaparak ya da düzyazıları karşılığı aldığı telif ücretleriyle kazandı. 1949'dan sonra kendisini, 28 sayı yayımlayabildiği Yaprak dergisine verdi.

İstanbul'da Cerrahpaşa hastanesinde ölmüş ve Rumelihisarı mezarlığına gömülmüştür.

Orhan Veli, yeni Türk edebiyatçılarının eskiyle olan mücadelelerinde en etkin kalemle-

Kanguru, keseliler takımının en yaygın örneğidir. Kangurunun vatanı Avustralya'dır.

rinden biridir. İlk şırtıcı şiirleri Varlık dergisinde (1936) yayımlanmaya başlayınca, klasik kurallara körükörüne bağlı olan yazarların alay ve hücumlarına uğramış, yakın arkadaşları Oktay Rifat ve Melih Cevdet'le birlikte çıkardıkları Garip (1941) adlı şiir kitabından sonra bu alay ve hücumlar büsbütün artmıştır. 1940-1945 döneminde yapmaya çalıştığı yeniliğin ilke ve kurallarını açıklama yazıları yayımlayarak şiiri şairanelikten kurtarma amacını belirtmiştir. Yalın bir şiir dili içinde yıpranmış benzetilerden uzak kalabilen mısraları zamanla yeni bir güzellik kavramının öncüleri olmuşlardır.

Gündelik ve sıradan olayları da ele alarak, bireyden topluma doğru açılma kaygısıyle şiirlerinde çoğunluğun yaşamını, kalabalığın iç ve dış bunalımlarını yansıtmayı başarmıştır. Bu genel çizgiler içinde 1940'tan sonraki şiirlerimizi en çok etkileyen şairlerimizden biri olmuş, yazdığı döneme damgasını basmıştır.

Ölümünden sonra eserlerinin gördüğü büyük ilgi de bunu doğrular. Orhan Veli'nin şiirleri çeşitli yabancı dillere çevrilmiş, Almanca da 49 şiiri bir kitap halinde yayımlanmıştır (1966).

Eserleri: Garip (Şiirler, 1941, Melih Cevdet ve Oktay Rifat'la birlikte), Garip (kendi şiirleriyle genişletilmiş 2. basımı, 1945), Vazgeçemediğim (Şiirler, 1945), Destan Gibi (Şiirler, 1946), Yenisi (Şiirler, 1947), Karşı (Şiirler, 1949), La Fontaine'in Masalları (1948), Nasrettin Hoca Hikâyeleri (1948), Orhan Veli Bütün Şiirleri (1951), Orhan Veli, Nesir Yazıları (1953), Saygılı Yosma (Jean Paul Sartre'dan çeviri oyun), Antigone (Jean Anouilh'dan çeviri oyun), Tartuffe (Molière'den çeviri oyun), Scapin'in Dolapları (Molière'den çeviri oyun).

Orhan Veli Kanık.

KÂNİ

(1712-1791) XVIII. yüzyıl şair ve yazarlarından. Tokat'ta doğmuştur. Asıl adı Ebu Bekir Kâni'dir. Kırk yaşından sonra Divan-ı hümayun kaleminde ve bazı valilerin divan kâtipliklerinde çalışmış, ileri gelen devlet adamlarının özelliklerini öğrenmiştir. Divan şiir okulunun en parlak temsilcilerinin yaşadığı XVIII. yüzyıl döneminde Kâni'nin divanındaki şiirler sönük kalmakla birlikte, asıl özelliğini 120 kadar mektubu sağlamıştır. İnce bir mizah havası içinde tanıdığı devlet adamlarına yazılan bu mektupların, divan düzyazıları içinde önemli bir yeri olduğu ifade edilebilir. Bu mektuplar arasında Yeğen Mehmet Paşaya yazılmış olanları, çağının koşulları içinde değerlendirilince, güldürü edebiyatımızın ilk örnekleri olarak nitelenebilir. Bir kedinin ağzından yazdığı «Hirre-name»si de aynı türde anılması gereken çalışmaları arasındadır.

Divanı ve mektupları yayımlanmamıştır.

KANİJE SAVUNMASI

XVII. yüzyıl başında (1601), Tiryaki Hasan Paşanın Avusturyalılara karşı yaptığı ünlü savunma. 1600 yılında Sadrazam İbrahim Paşa tarafından alınan kaleyi 1601'de Avusturya arşidükü Ferdinand büyük bir orduyla kuşattı. Az bir kuvvetle savaşan Tiryaki Hasan Paşa 73-75 gün süren bir savunma sonunda Avusturyalıları püskürttü. Geceleyin yapılan bir baskınla Avusturya ordusu tamamen dağıtıldı. Ferdinand kaçtı. Osmanlılar düşmanın geride bıraktığı top, tüfek ve çadırları aldılar. Ayrıca Kanije valiliğini bir yıl doyuracak kadar bol olan yiyecek ve giyecek de ele geçirdiler. Osmanlı tarihinin sayılı savaşlarından biri olan Kanije savunmasında gösterdiği yararlıktan ötürü Tiryaki Hasan Paşa'ya Mehmet III. tarafından vezaret verildi. Ayrıca kaftanlar, mücevher takımlı bir at, kılıçlar gibi hediyeler aldı. Bu savunmada büyük rolü olan akıncı taburu komutanı Kara Ömer Bey de sancakbeyliğine yükseltilerek Peç valiliğine atandı.

KANLI BASUR

(bkz. Dizanteri)

KANSAS

A.B.D.'de bir eyalet. Kuzeyinde Nebraska, doğusunda Missouri, güneyinde Oklahoma, batısında ise Colorado bulunur. Yüzölçümü 213 095 km².'dir. Nüfusu 2 200 000'i geçer. Başkent Topeka'dır. Deniz düzeyinden 274 m. yükseklikte bulunan bu şehir, Kansas ırmağının sağ kıyısında kurulmuştur. Nüfusu 130 000 kadardır. Topeka önemli bir endüstri merkezidir. Chicago-El Paso demiryolu üzerindedir.

Morfolojik yönden incelendiğinde Kansas'ın bir yaylalar dizisinden meydana geldiği görülür. Yaylalar bölgenin batı sınırından başlayarak doğuya doğru derece derece alçalarak

Kansas ekonomisi öncelikle tarıma dayanır; Amerika'nın en büyük buğday üreticisidir.

Kansas City hem dünyanın en büyük tarım pazarlarından biri, hem de etkin bir sanayi merkezidir.

uzanır. Arkansas ve Neosho ırmaklarının yatakları arasında Flint Hills sırtları (400 m.) yükselir. Bölge akarsu bakımından çok zengindir. Kayalık dağlarının tepelerinden doğup, doğuya yönelen akarsuların çoğu Kansas ve Arkansas ırmaklarını besler.

Kansas ekonomisi özellikle tarıma dayanır. Buğday üretiminde A.B.D.'nin en önde gelen eyaletidir. Ayrıca patates, yulaf, arpa, şekerpancarı üretimi de önem taşır. Şeker fabrikaları, besin maddeleri ve konserve endüstrileri üretilen ürünlere paralel olarak gelişmiştir. Kansas City ve Wichita önemli sanayi merkezleridir. Bölgenin kayalık batı kısımlarında hayvan beslenir. Buna bağlı olarak süt endüstrisi de gelişmiştir. Yeraltı zenginlikleri arasında petrol ilk sırayı alır. Bölgenin merkez ve güney-doğu kısımlarında daha çok bol olan petrol Neosho ırmağı kıyısında Chanute (nüfusu 15 000), Birleşik Devletlerin güney sınırında bulunan Coffeyville (nüfusu 20 000), El Dorado (nüfusu 15 000) ve Wichita rafinerilerine iletilir. Petrolden başka kömür ve çinko üretilir. Diğer ekonomik faaliyetler makine (uçak, çeşitli makineler), kimya ve çimento endüstrisi alanındadır.

Wichita, Kansas City, Hutchinson, Lawrence ve Salina öbür önemli şehirlerdir. Wichita, Kansas'ın en büyük şehridir. Nüfusu 280 000'i geçer. Arkansas ırmağı kıyısında kurulmuş olan bu endüstri şehrinin yükseltisi 396 m.'dir. İki üniversitesiyle önemli bir kültür merkezi sayılır. Kansas City, Missouri ırmağı kıyısında 130 000 nüfuslu bir şehirdir. Missouri eyaletinde aynı adı taşıyan şehirle karşı karşıya kurulmuştur. Hutchinson (nüfusu 40 000) Arkansas ırmağının sol kıyısında kurulmuştur. Wichita'nın 60 km. kadar kuzey-doğusunda bulunur. Lawrence (nüfusu 35 000) Kansas Üniversitesinin bulunduğu yerdir. Salina 45 000 nüfusludur, Kansas ırmağı kıyısında kurulmuştur.

KANSER

Organizmadaki her çeşit kötü ura, bilim dili dışında verilen ad.

Kanserin bazı çeşitleri eski çağdan beri bilinmektedir. Nitekim Claudius Galienus (131-201) kanseri teşhis etmiş, niteliklerini saptamıştır. XVIII. yüzyılda patolojik anatomi alanındaki gelişmeler, yüzyıllar boyunca organik sıvıların doğal kanallarından çıkması olarak yorumlanan kanserin dokusal nitelikte bir bozukluk olduğunu göstermiştir. XIX. yüzyılda mikroskop çalışmalarının ve histolojinin gelişmesi, tümörlerin (urların) dokularına göre ayrılmasını ve sınıflandırılmasını mümkün kılmıştır. Geçen yüzyılda yapılan bu sınıflandırmanın büyük bir kısmı bugün de geçerlidir. Yine geçen yüzyılın ilk yarısında kanserin bir patolojik olgudan doğduğunu ileri süren kuramlar ortaya atılmıştır. Julius Cohnheim (1839-1884) tarafından öne sürülen bu kuramlar, «neoplazm» adı da verilen yeni dokuların, yani tümörlerin kaynağının, ergin insan organizmasında doğuştan beri yalıtılmış olarak duran embriyonal kalıntılar olduğunu savunmuşlardır. Rudolf Virchow (1821-1902) kanseri, dokuların sürekli olarak tahriş edilmesinin bir sonucu olarak görmüştür. Karl Thiersch (1822-1895) tümörleri, birbirine komşu fakat ayrı nitelikte dokular arasındaki dengesizliğin meydana getirdiği bir bozukluk olarak kabul etmiş, başka araştırıcılar çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Kanserin bakteri ya da protozoer kaynaklı bir hastalık olduğunu ileri sürenler de çıkmıştır.

Son yıllarda bu görüşlerin bir kısmı çürütülmüş, bir kısmını da yeniden ele almak gerekmiştir. Bu kuramların ortak yanlışı, kanseri, frengi, verem gibi tek bir patogen etkenden doğan ve kendisine karşı organizmanın yangı (iltihap) ve bağışıklık süreçleriyle karşı koyduğu bir hastalık olarak görmeleridir. Oysa kanser, çok ayrı nedenlerle doğabilen, bir patolojik olgular dizisinin bir noktasındaki yangıya benzemektedir.

Tümörleri geliştiren birkaç çeşit etken bu-

Kansere karşı kullanılan en modern aygıtlardan biri kobalt bombasıdır; kobalt bombası ışınlarıyla sık sık olumlu sonuçlar elde edilmektedir. Solda: Kobalt tedavisi uygulanan bir hasta. Sağda: Aygıtın kumanda merkezini çalıştıran bir uzman görülmektedir.

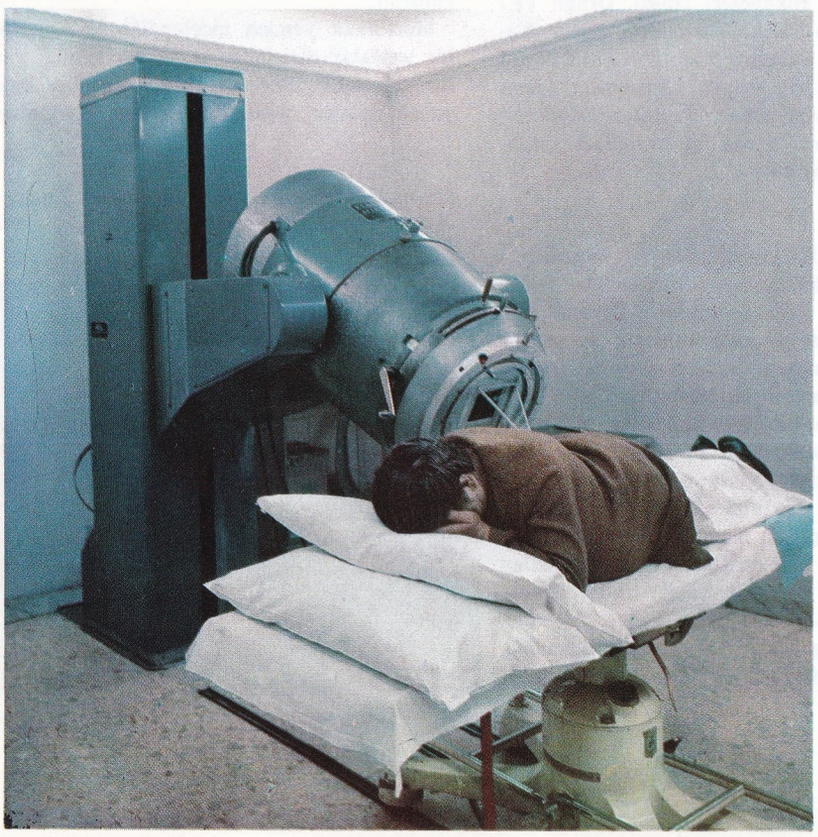

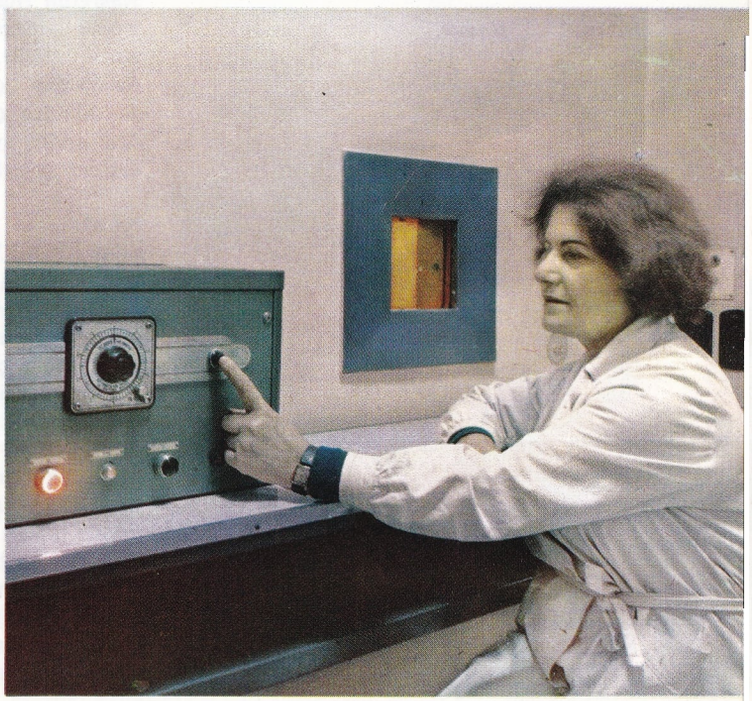

lunduğu bugün kesinlikle bilinmektedir. Bunların arasında morötesi (ültraviyole) ışınları ve röntgen ışınları gibi fiziksel etkenler, kanserogen maddeler adı altında toplanan kimyasal etkenler, bazı hormonal etkenler ve bitkilere, laboratuvar hayvanlarına verilen virüs kaynaklı etkenler vardır. Çeşitli etkenlerin kanserleşmeyi nasıl doğurdukları, henüz anlaşılabilmiş değildir.

Tümör hücresi, başkalaşma ya da olgunlaşma aşamalarında gelişmesi bitmeyen ve organizmada dokuların gelişme ve yenilenme koşullarına bağlı olmaksızın sonsuz olarak çoğalmasını sürdüren bir hücredir. Tümör hücresinin bu özelliklerinin hücre metabolizmasındaki bozukluklara, daha doğrusu metabolizmayı yapan enzimlerin bozukluklarına bağlı olduğu düşünülmektedir. Öte yandan enzimlerin kromozomların protein çekirdekleri tarafından meydana getirildiği ve düzenlendiği bilinmektedir. Buna göre, kanserli hücrenin gösterdiği değişiklikler insanın kromozom varlığına dayanmaktadır. Zaten bozulmanın patolojik hücreden, bundan üremiş hücreye geçmesi de bu düşünceyi doğrulamaktadır.

Bazı yazarlar, normal bir hücrenin tümör hücresine dönüşmesinde, birden fazla aşama olduğu görüşünü savunmaktadırlar. En yaygın görüşe göre, hücrelerin çeşitli etkenler altında tümör niteliği kazandıkları ve bu nitelikleri saklayarak yayılma eğilimi göstermedikleri bir başlangıç aşaması vardır. Hücreler yıllarca bu aşamada kalabilirler. Bundan sonraki dönüşüm aşamasında yayılma özelliği ortaya çıkar ve kanser gelişmeye başlar.

KANSU, CEYHUN ATUF

(1919-) Türk şair ve yazarı. İlk öğrenimini Necatibey ilkokulunda (1932), orta öğrenimini Ankara Gazi Lisesinde tamamladı (1938). İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdikten (1944) sonra çocuk hastalıkları uzmanlığı için staj yaptı. Turhal Şeker Fabrikasında (1948-1959), Ankara'da Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğünde çocuk hekimi olarak görev aldı. Turhal Şeker Fabrikasının hastanesinin kurulmasında emeği geçti. Şimdi Etimesgut Şeker Fabrikasında çalışmaktadır.

Eserleri üç ayrı dönemde değerlendirilebilecek olan Ceyhun Atuf, 1938-1945 yılları arasında hece vezniyle ve kuruluşları açısından halk şiiri söyleyişlerine bağlı görünen şiirler yazmış; 1945-1950 yılları arasında biçim yönünden köklü değişiklikler arayarak yeni şiirin yapısına açılmıştır. 1950'den sonra ise halk kaynaklarından yararlanan bir şiir anlayışının güzel örneklerini vermektedir. Çok temiz bir Türkçe, derin bir duyarlık ve içtenlik Ceyhun Atuf Kansu'nun her döneminde en belirgin özelliği olmuştur. Köy Öğretmenine Mektuplar adlı kitabıyle Türk Dil Kurumunun 1965 deneme ödülünü kazanmıştır.

Eserleri: Bir Çocuk Bahçesinde (1941), Bağbozumu Sofrası (1944), Çocuklar Gemisi (1946), Yanık Hava (1951), Haziran Defteri (1955), Yurdumdan (1960), Devrimcinin Takvimi (1962), Ya Bağımsızlık, Ya Ölüm (1964), Köy Öğretmenine Mektuplar (1964), Yeditepe Şiir Armağanı'nı kazanan Bağımsızlık Gülü (1965), Atatürkçü Olmak (1966), Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1969), Sakarya Meydan Savaşı (1970), Buğday, Kadın, Gül ve Gökyüzü (1970).

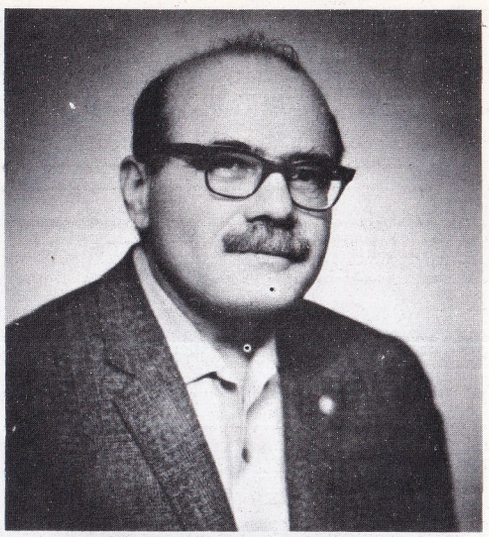

Ceyhun Atuf Kansu.

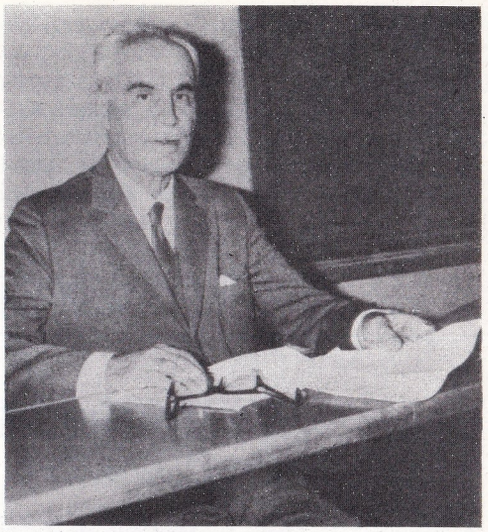

Şevket Aziz Kansu.

KANSU, ŞEVKET AZİZ

(1903-) Türk bilim adamı. Edirne'de doğdu. İstanbul Tıp Fakültesini bitirdikten sonra bir süre, Tıp Fakültesi I. İç Hastalıkları kliniği asistanlığında bulundu (1926-1927). Paris Antropoloji okulunu bitirdikten sonra, akademik kariyerine devam eden Kansu, 1929 yılında İstanbul Fen Fakültesi Antropoloji profesörü, daha sonra Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde ordinaryüs profesör oldu. Çeşitli meslek kuruluşlarının başkanlığında, Ankara Üniversitesi rektörlüğünde bulundu.

Eserleri: Antropoloji Dersleri, Antropometri Tetkikleri Rehberi, Eti Yokuşu Hafriyat Raporu, Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi, İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler.

KANTAKUZİNOS, JAN VI

(? -1383) Bizans imparatoru. Bizans sarayında memur bulunduğu sırada, imparator Andronikos'un halkın gözünden ve tahttan düşmesini sağlamış, yerine torunu Andronik'i imparator ilan etmiştir. Bir süre sonra, tahta ortak olmuş (1347), çok geçmeden de tek başına hüküm sürmeye başlamıştır (1354). İmparatorluğunu kuvvetlendirmek amacıyle kızı Teodora'yı, ikinci Osmanlı padişahı Orhan Beye vermiştir. Osmanlıların Rumeli yakasında Bizans topraklarını işgale başladığı sırada, tahttan feragat ederek Mangana manastırına kapanmış ve ölümüne kadar geçen sürede Bizans tarihine ilişkin bir eser yazmıştır. Bizans tarihinde Altın Yovan adıyle da anılır.

KANTEMİROĞLU NOTASI

Buğdan voyvodası ve Türk müziği bestecisi Dimitri Kantemiroğlu (1673-1727) tarafından, eski ebcet notasından yararlanılarak meydana getirilmiş bir nota yazısıdır. Bu nota yazısında sesler, Türk müziğinde o zaman taşıdıkları adların baş harfleriyle gösterilir. Aynı harfle başlayan sesleri gösteren işaretlerde küçük değişiklikler yapılmıştır. Bu notada, yegâh ile neva arasındaki seslerin 14'ü, neva ile tiz neva arasındaki seslerin ise 16'sı için işaret vardır. Diğer sesler ancak yaklaşık olarak gösterilir. Bu bakımdan Kantemiroğlu notası Türk müziği için eksik bir notadır. Aşağıdaki cetvelde Kantemiroğlu notasında kullanılan işaretler verilmiştir.

	1.Sekizli	2.Sekizli	3.Sekizli
re			
re-B-diyez			
re-S-diyez			
re-K-diyez			
mi			
fa			
fa-F-diyez			
fa-B-diyez			
fa-S-diyez			
fa-K-diyez			
sol			
sol-B-diyez			
sol-S-diyez			
sol-K-diyez			
la			
la-B-diyez			
la-S-diyez			
la-K-diyez			
si			
do-F-bemol			
do			
do-B-diyez			
do-S-diyez			
do-K-diyez			

Bu işaretlerle gösterilen seslerin uzunlukları, daha eski notalarda da olduğu gibi, rakamlarla gösterilir. Kantemiroğlu notasında sükût işareti ve ölçü çizgisi de yoktur. Aşağıda bugünkü notayla ve Kantemiroğlu notasıyle yazılmış bir örnek verilmiştir. İkisini kolayca karşılaştırabilmek için Kantemiroğlu notası da soldan sağa doğru yazılmıştır.

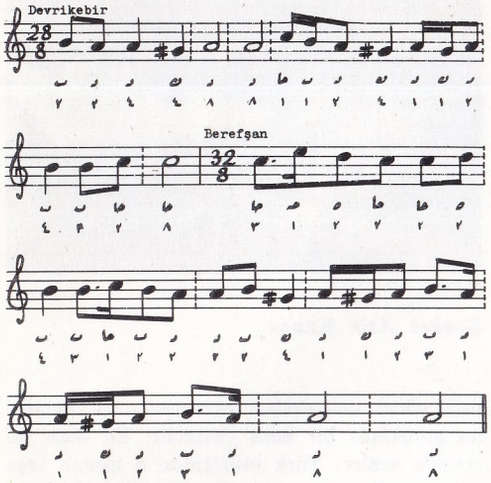

Kantemiroğlu bu notayla 365 saz eserini yazarak, «Kantemiroğlu Edvarı» diye bilinen kitabının sonuna eklemiş ve böylece yüzlerce eseri unutulmaktan kurtarmıştır.

KANT, IMMANUEL

(1724-1804) Alman filozofu. Doğu Prusya'nın Königsberg şehrinde doğdu. Bir saraç ustasının oğluydu. Dar olanaklarla yetişti. Çocukluğu ve gençliği protestan etkiler altında geçti. 1740 yılında girdiği Königsberg Üniversitesinde felsefe ve tabiat bilimleri okuyarak «Gedanken von der Wahren Schaetzung der lebendigen Kraefte» (Canlı Kuvvetlerin Gerçek Olarak Takdiri Üzerinde Düşünceler) adlı fizik tezi ile öğrenimini tamamladı. Çıkış noktalarını Leibniz-Wolff rasyonalist felsefesinden, Baumgarten (1714-1762) metafiziğinden ve Hume ampirizminden alan Kant felsefesi Alman idealist felsefesinin kaynağı sayılmaktadır. Bir ara diğer aydınlanmacılar gibi özel dersler veren Kant, 1755 yılında Königsberg Üniversitesine okutman olarak girdi. Aynı yıl, evrenin oluşunu bütünüyle mekanik ilkelerle açıklama denemesi olan «Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels» (Genel Tabiat Tarihi ve Gök Teorisi) adlı eserini yayımladı. 1770 yılına kadar felsefe, fiziki coğrafya gibi konularda ders verdi. 1770'de yayımladığı ve gelişmesinde önemli bir adım olan doktora tezi «De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis» (Duyu Dünyası İle Düşünce Dünyasının Formu Ve İlkeleri Üzerine) ile Königsberg Üniversitesine metafizik ve mantık ordinaryüsü oldu. 1796 yılına kadar bu görevde kaldı. 11 yıllık bir susma ve olgunlaşma döneminden sonra kendi eleştirel felsefesinin temel eserlerini yayınladı: Kritik der reinen Vernunft (Salt Aklın Eleştirisi, 1781) - Kritik der praktischen Vernunft (Pratik Aklın Eleştirisi, 1788) ve Kritik der Urteilskraft (Yargı Gücünün Eleştirisi, 1790). Böylece Kant Leibniz-Wolff felsefesinin etkisinden sıyrılmış ve Alman idealizmine önemli açılımlar getiren eleştirel bir felsefenin temelini atmıştır. İnsan bilgisinin yapısı ve sınırlarının araştırıldığı Salt Aklın Eleştirisinde Kant, ilkin bilginin unsurlarını (kavramlar, yargılar ve usavurmaları) inceler. Daha sonra metod öğretisini de ele alınır. Bu metod «tanscendental metod»dur. Transcendental metod, İnsan bilgisinin sınırlarını aşan bilgi (transcendent bilgi) ile değil; insan bilgisinin sınırlarını araştıran bilgi (transcendental bilgi) ile yürütülür.

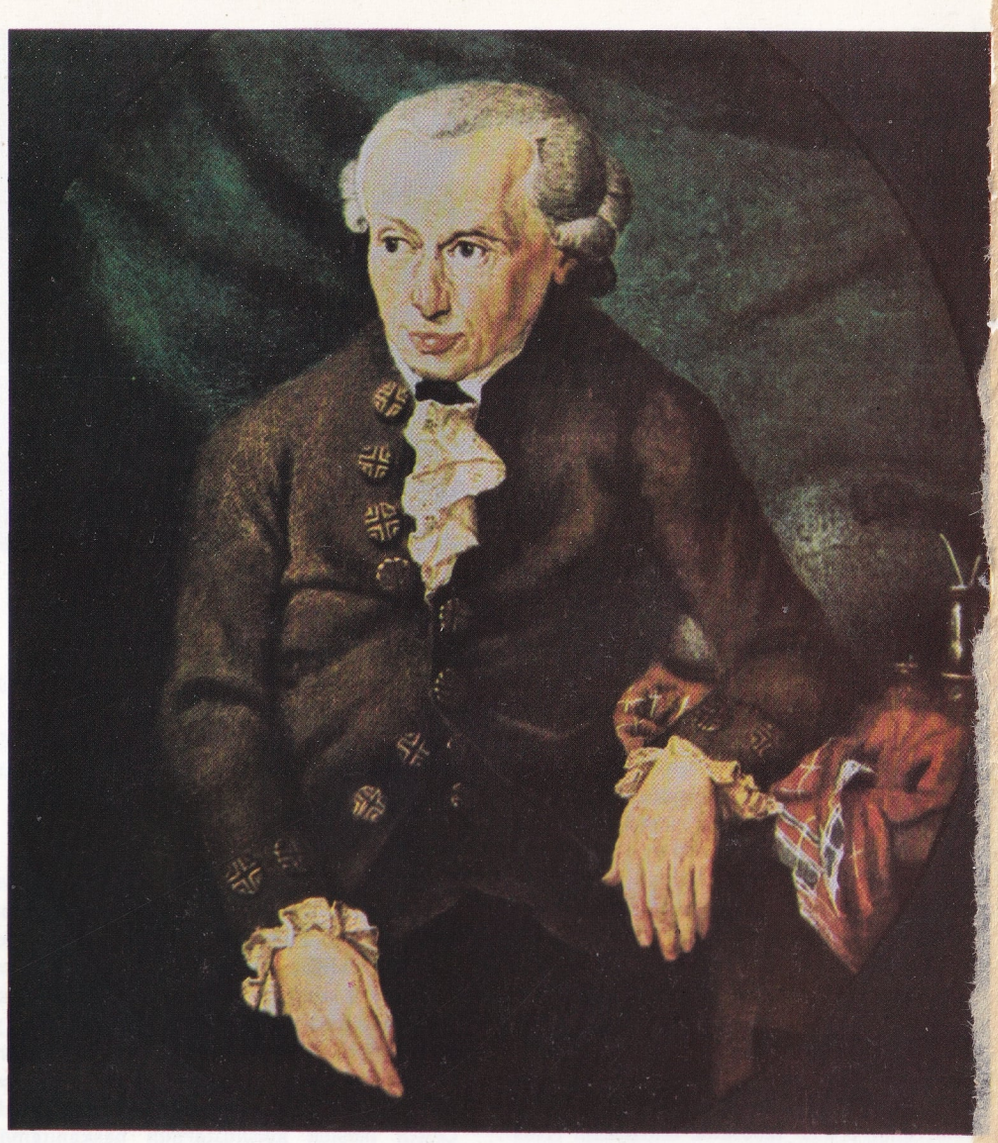

Döbler'in fırçasından Kant. Immanuel Kant modern düşüncenin en büyük temsilcisi ve felsefî eleştiriciliğin kurucusudur.

Her türlü bilgi işinde a priori (önsel) bilgi, deney bilgisinden üstündür. Bu üstünlük a priori bilginin zorunlu ve tümel geçer olmasındadır. Deneyden gelen bilgiler ise sallantılıdırlar. Yeni gözlemlerle değişirler.

İnsan bilgisinin kaynağı ve sınırları, yargıların sınıflandırılması, bilimlerin sınır ve olanakları, düşüncenin yapısı, özgürlük ve zorunluluk, ahlâk, estetik gibi felsefî problemleri derinlemesine tartışan Kant, felsefe tarihinde etkileri XX. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan bir düşünürdür.

Hukuk konusunda da kuvvetler ayrılığı ilkesini savunmuş iktidarın yasama, yürütme ve yargılama organları tarafından kullanılması zorunluluğunu belirtmiştir.

Eserleri: Yukarıda anılan eserleri dışında önemli olan diğer eserleri şunlardır: Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik (İlerdeki Her Bir Metafiziğe Giriş), Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht (Dünya Yurttaşlığı Bakımından Bir Genel Tarih Tasavvuru), Grundlegung zur Metaphysik der Sitten (Törelerin Metafiziğine Temel Atma), Metaphysische Anfangsaründe der Naturwissenschaft (Tabiat Biliminin Metafizik Unsurları), Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft (Salt Aklın Sınırları İçindeki Din), Zum ewigen Frieden (Ebedî Barış Üzerine), Metaphysik der Sitten (Töreler Metafiziği), Anthropologie in pragmatischer Hinsicht (Pragmatik Bakımdan Antropoloji) vb...